COMMENTARII LITERALES ET CONCEPTVALES IN GENESIM,

SIVE

ARBOR VITÆ CONCIONATORVM,

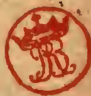
cuius radix, liber Geneseos: truncus, expositio eius literalis; rami cum foliis, omnimoda versionum varietas: flores, earum concordia: fructus, innumeri pœne animi conceptus, sexcentorum fere Patrum auctoritate confirmati & concatenati.

AVCTORE R. P. FR. IOANNE DE LA HAYE Parisino, strictioris Minorum Obseruantiæ, vtriusque Majestatis Christianissimæ à Concionibus, Terræ Sanctæ Commissario Generali, nec non Prouinciæ Franciæ Parisiensis Visitatore Apostolico.

SECVNDA EDITIO NOVA ET CORRECTA.

TOMVS SECVNDVS.

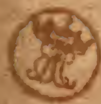

LVTETIÆ PARISIORVM,
Apud *SIMEONEM PIGET*, via Iacobæa, ad Insigne Fontis.

M. DC. XLVII.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

CONCIONATORI BENEVOLO & erudito.

IVRE quidem optimo apud omnes eam ſententiam arbitror commendandam, qua quidem dicebat fœlices fore artes, ſi de eis ſoli artifices iudicarent; dum enim id minus obſeruatur, nihil aliud quam erroris paſſim materia panditur, & recipiuntur falſa pro veris, nec non bona quaſi mala reprobantur à multis, qui vtique maledictionem incurrent dicentes bonum malum &c. quem vero ipſius artis inexpertes patiuntur defectum in iudicio de rebus ſimilibus ferendo, patiuntur quoque qui iudicium rationis quominus poſſit cernere verum, alicuius paſſionis nebula habent obſcuratum: nam vti infirmo cholerico humore guſtu infecto, etiam quæ dulciſſima ſunt, amara videntur, & cui in auribus tinnitus eſt, quietè ac ritè audire non poteſt, ſic etiam cum potentiis animæ alicuius paſſionis tinnitus ineſt vel defectus, non poteſt homo ſanam de rebus ferre ſententiam. Tibi ergo docto Concionatori non aliqua ignorantiæ laboranti infirmitate, aut inuidiæ paſſione agitato, ſecundum & tertium Commentariorum in Geneſim volumen offero, vt de eo æquum feras iudicium: non enim cenſuræ ineruditi hominis ſubijcio; nam cæcus, an colorum iuſtus erit arbiter? inuidi liuorem fugio, qui enim aliorum fœlicitatem ſuam arbitratur miſeriam, ſibimetipſi carnifex, quomodo erga alios humanus erit? quomodo caninis dentibus aliis non detrahet? inuidorum igitur liuorem floccipendens, ignorantiæ tenebris obuolutos omnino negligens, tibi Concionator beneuole, & erudite rationem aliam ſubjiciam præter eam, quæ in primi Prologo voluminis fuit aſſignata, cur hunc nouum ſcribendi genus & inuſitatum adduxerim.

In feraci librorum ætate quando ſingulæ ſacri Textus lineæ libros parturiunt integros, quando quilibet liber Commentationum aggeribus in Bibliothecas exurgit, ea mihi potior cura fuit, ſi Bibliothecas in vnum conferrem librum, & ex pluribus fere omnia, quæ conceptibus formandis, ad quemlibet verſum ſacri contextus vtilia forent, ſeligens, librum pararem à faſtidio alienum: quid autem hic nauſeam poteſt parere, cum quot apices, tot varietates, quot lineæ, tot diuerſi conceptus præter multiplicem lectionum varietatem, earum ſuccinctam concordiam, & breuem expoſitionem?

Nec obijcere tibi liceat conceptus difficillimos eſſe, captum plurimorum excedere, eruditos ſolum eos percipere, nam in medium Theophyl. Alexand. Epiſt. Paſch. 1. tibi ſatisfacientem adducam, cernentes à ſapientia immolari tauros, & altilia, iuxta Euangelij parabolam, veſcamur fortioribus, pleniſque neruorum & pinguioribus doctrinarum cibis, vt lac infantiæ deſerentes ſolidum capiamus alimentum: lactis humanioris ſapientiæ cupedia alij miniſtrant, alij exundantes nectareis ſuccis crateres propinent: mihi ſanctum eſt illud ab Ennodio dictum lib. 1. Epiſ. 12. nimirum pulchra ſunt quæ ſcribis, ſed ego amo plus fortia; redimita ſunt floribus, ſed poma plus diligo. dum ergo ſolidiores cibos quæro ſapientiæ, de ſacro contextu conceptus ſublimiores efformo, quibus Concionatorum menti quaſi famelicæ fiat ſatis.

Nec adhærere ijs volui qui perſuaſum habent prolixius ſcribendi genus, maiorem præ ſe ferre eruditionem, ampliſſimum ſcribendi modum vtiliorem eſſe, Conceptus eruditiores, ſi pluribus explicarentur. Breuitas mihi ſemper familiaris, paucis multa complector: quid nudis verbis Lectorem onerem & delaſſem? Curæ nobis fuit, inquit Sidonius, cauſam potius implere quàm paginam. Rerum mihi potior cura, quam verborum; multa etiam potius indicamus quàm dicimus, preſſius & adſtrictius ſcripſi, ita tamen ſtudui breuitati, vt quod monuit B. Hier. nullum damnum fieret intelligentiæ, prolixa breuitas eſt, quæ rebus grauida obſcuritatis tenebris non obſidetur, huc ergo ſpectaui, conatum lauda, ſi rem non potes.

Lib. 4. Epiſt. 3.

Lib. 11. in Iſa.

Credere nolui qui ſibi credunt, & aliis ſuadere conantur conceptus Patrum auctoritate ſtabiliendos non eſſe, cum apud plurimos præcones Verbi Dei nunc in more poſitum ſit, nec vnicam in concionibus ſuis proferre Latinam dictionem, niſi ex nuda deſumptam ſcriptura, ſed ſane vel ſatis tenax non eſt eis memoria, vel nimiæ ſermonis Gallici elegantiæ & Rhetoricæ floribus dediti Patrum volumina euoluere non poſſunt vel neſciunt; quæ animo concipio, veterum dictis illuſtro, firmo, atque ſtabilio, memor illius Beati Ennodij, *Exponit cenſuræ ſententiam ſuam, quiſquis quod elegit non tuetur*, ita tamen ſtabilio vt aliquorum Patrum ſententiam non facile improbem. Eadem mihi cum magno illo Doctore Hieronymo mens; *ſufficit mihi probare mea, aliena non carpere*: quis enim ignorat ſcripturam variis in locis parere varios intellectus, quorum nullus dignus eſt reprobari, quamuis alteri poſſit amplius approbari?

Lib. 3. Epiſt. 26.

Epiſt. ad Aug.

Concionatorum omnium hic eſt Liber, & ſicut non æqualis ingenij, nec acuminis intellectus, ita nec conceptus eandem habent ſublimitatem, non eiuſdem ſunt eruditionis: omnibus enim ſtudui, non ſolis Doctoribus. Potuiſſem ſelectiores dare, peperciſſem labori, ſed nolui, omnibus natus: non omnes fructus in arbore leguntur eiuſdem ſaporis & bonitatis, & non præſcindenda quia non fœcunda omni fructu ſelectiſſimo, ſed in pretio habenda, quia bonos habet, meliores & optimos.

Voluiſſes forte vt prophana ſacris admiſcuiſſem, vtriuſque ſcholæ monumenta voluiſſem, ex omnibus aliqua libaſſem, quæ gratiam ab vtraque ſchola inirent, & gentiliſmum ſuum ſapientiæ Chriſtiana veſte donaſſem, ad Chriſtianam pietatem flexiſſem, ad probos mores informandos accommodaſſem. At cum arbor noſtra ſit Sacroſancta, cuius radix ſacra, ſacroprophanos non potuit ferre fructus; ſed tibi arrideat quod vere dixit Auguſt. Quidquid homo extra „ didicit, nempe extra diuinarum ſcripturarum ſcientiam, ſi noxium eſt, ibi dam- „ natur, ſi vtile eſt, ibi inuenitur, & cum ibi inuenerit quiſque omnia quæ alibi „ vtiliter didicit, multo abundantius ibi inueniet ea quæ nuſquam omnino ali- „ bi, ſed in illarum tantummodo ſcripturarum mirabili altitudine, & mirabili humilitate dicuntur. Quid ergo amplius in votis habere potes, quam vere fidelium votis ſatisfacere, qui Sacro ſacrarum ſcripturarum intellectu, ſacram famem temperare deſiderant? *Vale.*

Lib. 2. de Doct. Chriſt. c. 42.

INDEX COPIOSISSIMVS CONCEPTVVM,

QVI IN SECVNDO ET TERTIO Tomo continentur, adinstar Locorum Communium.

Prior numerus folium, posterior Conceptum indicat.

Index Conceptuum.

AMBITIO.

AMICITIA.

AMOR.

AMOR DEI IN NOS.

ANIMALE.

ANIMA.

ANTICHRISTVS.

ANXIETAS.

B

BAPTISMVS.

BELLVM.

BENEDICTIO.

BENEFICIVM.

BENIGNITAS.

CHRISTIANVS.

CHRISTVS.

Vide, *Incarnatio, Verbum.*

CIRCVMSTANTIA.

CIVITAS,

COGITATIO.

COGNATIO.

COGNITIO DEI.

COGNITIO PROPRIA.

COMPASSIO.

CONSCIENTIA.

CONTEMPLATIO.

Vide, *vitâ Actiua & Contemplatiua.*

CONTEMPTVS.

CONSENSVS.

CONSILIVM.

CONVIVIA.

COOPERATIO.

COR.

CORPVS SIVE CARO

CORRECTIO.

Vide, *Reprehensio.*

CREATVRÆ.

CRVDELITAS.

CRVX.

DIABOLVS.

DIFFIDENTIA.

DIGNVS, DIGNITAS.

Vide, *Prælatus, Rex.*

DILIGENTIA.

DISCIPVLVS.

DISCORDIA.

DISPENSATOR.

DISSIMVLATIO.

DIVITIÆ.

Vide, *Bonum temporale, auaritia.*

DOCTRINA, DOCERE.

DOLOR

DOLOR.

DOMINVS.

DOMESTICVS.

DONA.

DVPLICITAS.

DVRITIA.

E.

EBRIETAS.

ECCLESIA.

EDVCATIO.

ÆTAS.

Vide, adolescens, senectus.

ELEMOSYNA.

FOEMINA.

FORNICATIO.

Vide, *Impudicitia*.

FORTITVDO.

FORTVNA.

FRATER.

FRAVS.

FVRARI.

FVTVRVM.

G

GAVDIVM.

GENERATIO.

GLORIA.

GVBERNATIO.

La Haye in Gen.

GVLA.

H.

HABITVS.

HÆRETICVS.

HOMICIDIVM.

****

IEIVNIVM.

IESVS.

IGNORANTIA.

IMAGINATIO.

IMITATIO.

IMPATIENTIA.

IMPEDIRE.

IMPIVS.

IMPVDICVS.

Vide, *Fornicatio, meretrix, Sodomia, voluptas, incestus.*

INCARNATIO.

INCESTVS.

INCLINATIO.

INCONSTANS.

Inuidia quasi libertatem adimit, f. 840 co.57

IOANNES.

IRA.

IVSTI.

L

LABOR.

MVNVS.

MVSICÆ.

MYSTERIVM.

N

NATIVITAS.

NATVRA.

NAZARÆVS.

NECESSITAS.

OBSEQVIVM.

OBSTINATIO.

OCCASIO.

OCVLVS.

ODIVM.

ODOR.

ORDO.

PARCERE.

PASSIO.

PATERFAMILIAS.

PATIENTIA.

PATRIA.

PAVLVS.

PENTECOSTES.

PEREGRINVS.

PERICVLVM.

PERSEVERANTIA.

Pigritia

 ****

Q.

QVÆRIMONIA.

R.

RAPTVS.

RATIO.

RECTVS.

RVINA.

S.

SACERDOS.

SACRAMENTVM.

SACRIFICIVM.

SALVS.

SANCTI.

SAPIENTIA.

SATISFACTIO.

SCANDALVM.

SCIENTIA.

SENSVALITAS.

SENSVS.

SEPVLTVRA.

SEQVI DEVM.

SERMO.

Vide *Loqui*, *Lingua*, *Verbum*.

SERVI, SERVIRE.

SEVERITAS.

SILENTIVM.

SIMONIA,

SIMPLICITAS.

SINCERITAS.

SOBRIETAS.

SOCIETAS.

SOCIVS.

SODOMIA.

SOMNIA.

SORTES.

SPES.

La Haye in Gen.

SPECTACVLA.

SPIRITVS-SANCTVS.

STERILES.

STVPRVM.

SVBDITVS.

SVBVENIRE.

SVPERBIA.

SVPERFLVA.

SVPPLICIA.

SVSPICIO.

T

TELLVS.

TEPIDITAS.

TEMERITAS.

TEMPERANTIA.

TEMPVS.

TENTATIO.

TESTIS.

THEOLOGIA.

TIMOR.

* 6 * * * * * *

Deus

VOLVPTAS.

Vide *Impudicitia.*

VOTVM.

VTILITAS.

VRBANITAS.

VXOR.

Vide *Matrimonium.*

Z.

ZELOTYPIA.

ARBOR VITÆ CONCIONATORVM, CVIVS RADIX LIBER GENESEOS.

SYNOPSIS CAPITIS DECIMI NONI.

SODOMORVM LIBIDO CVM eorum ſubuerſione deſcribitur, à communi clade liberatur Loth, cuius vxor mutatur in ſtatuam ſalis, deinde Loth nimio indulgens vino, crimen inceſtus cum filiabus committit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. Veneruntque duo Angeli Sodomam veſpere, ſedente Loth in foribus ciuitatis, qui cum vidiſſet eos ſurrexit, & iuit obuiam eis, adorauitque pronus in terram.

Sep. Venerunt autem Angeli duo in Sodoma veſperi, Loth autem ſedebat ad portam Sodomorum: videns autem Loth, ſurrexit obuiam illis, & adorauit facie ſuper terram.

Ana. Et venerunt duo Angeli in Sodom in veſpere, & Loth vidit & ſurrexit in occurſum eorum, & incuruauit ſe in faciem ſuper terram.

CONCORDIA.

VBi legimus adorauit pronus in terram, in Hebræo, eſt וישתחו Vaiſtachu, incuruauit ſe, à verbo שחה Sachah, quod eſt curuauit, depreſſit ſe, &c. adorare enim hîc non ſumitur ſtrictè, ſed ſolum pro reuerentia quæ exhiberi ſolita erat antiquitus hominibus veneratione dignis.

EXPOSITIO VERSVS PRIMI.

V*Eneruntque duo Angeli Sodomam veſpere*, Angelo qui conceptum Saræ nunciauit manente cum Abraham, alii duo ad Sodomam ſe conuerterunt: venerunt autem veſpere vt occaſionem in ciuitate pernoctandi haberent.

Sedente Loth in foribus ciuitatis, id eſt ante portam ciuitatis, quaſi expectans hoſpitum ſeu peregrinorum aduentum: didicerat enim ex Abraham, hoſpites expectare & recipere aduenas.

Qui cum vidiſſet eos, ſcilicet Angelos in ſpecie virorum, *ſurrexit & iuit obuiam eis*, exiſtimans homines peregrinos eſſe, vt eos ad hoſpitium conduceret benignè recipiens.

Adorauitque pronus in terram, non adoratione ſtrictè ſumpta, quæ latria vocatur, ſolique Deo debetur, ſed veneratione duliæ, nempe genuflexione vel proſtratione, quæ ſolet exhiberi alicui viro inſigni, qualiter apparuerunt illi duo Angeli ſub forma humana cogniti.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus ita iustorum cõsortio delectatur vt cum eis libenter maneat. A

1 VEnerunt duo Angeli Sodomam, scilicet ex illis tribus qui apparuerunt Abrahæ; sed vbinam est tertius? cur aliorum societatem reliquit? cur Sodomam non pergit? obseruare debes Angelum manentem, Deum referre, teste D. Chrys. recte igitur cum Abraham remansit, quia ita iustorum consortio delectatur Deus; vt ab eis separari non possit: fauet cit. doctor, *Quoniam diuersati sunt apud Patriarcham, & inde surgentes abierunt, & clemens Dominus & curator pro sua bonitate in humana figura visus apud Patriarcham loquens cum eo mansit.*

D. Chrys.

Deus maximè longanimis.

2 *Venerunt duo Angeli Sodomam*, cur alius cum eis Sodomam non pergit, hanc ciuitatem impiam & variis criminibus oppressam perditurus? cùm dictum à nobis fuerit hunc alium, Deum figurare, non mirum est Sodomam non venisse, eam igne consumpturum, quia patientissimus est in expectandis peccatoribus: quod admiratus Chrysostomus exclamat dicens, *volens nos omnes docere suam excellentem longanimitatem, Sodomam non pergit eam vastaturus.*

S. Arch. Constant.

Exemplum sanctorum nobis proponitur, vt inde maximam vtilitatem accipiamus.

3 *Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente in foribus Loth*, sine dubio vt peregrinos expectaret hospitio recipiendos. sed mysterióne caret, Spiritum sanctum ante omnium oculos, sedentis Lothi in porta ciuitatis, pauperesque expectantis historiam referre? non equidem, imo maximum innuit, scilicet vt ad illius normam simus virtutis sectatores, fauet Chrysost. *quemadmodum floridum quoddam pratum, varios & omnigenos flores ostentat, ita & diuina scriptura iustorum virtutes nobis demonstrat, non vt simul illorum florum fragrantia paruo tempore fruamur, sed vt perpetuam inde vtilitatem capiamus.*

Gr. doct.

In pauperum obsequio perseuerare debemus.

4 *Venerunt duo Angeli Sodomam vespere*, quid refert scire vtrum meridie venerint vel manè? ad quid quæso obseruauit vespertino tempore Sodomam aduenisse? non sine ratione Spiritus sanctus tempus vespertinum aduertit, sed vt significaret perseuerantiam iusti Loth, qui per diem integrum pauperes peregrinos expectabat hospitio recipiendos: obseruatio est D. Chrysostomi, *quare tempus significauit? vt ostenderetur magna Loth hospitalitas: sicut enim Patriarcha sedens tempore meridiei obseruabat prætereuntes, ac magno gaudio viatores excipiebat; ita & iustus ille quoniam sciebat peruersitatem eorum qui in Sodomis habitabant, neque vesperi discedebat, sed manebat vt nec sic thesaurus aliquis ipsi elaberetur.*

Chrys.

Admiratione dignum inter impios iustũ versari, & impietatem eorum non sectari.

Venerunt duo Angeli Sodomam vespere; diximus ideo Spiritum sanctum annotasse vespertinum tẽpus, vt denotaret perseuerantiam Loth expectantis pauperes peregrinos, vt eos hospitio adhiberet, dubium est, quomodo inter impios Sodomitas omnes virtutis aduersarios, omniumque cultores vitiorum (cùm corrumpant bonos mores colloquia praua) virtutis viam sectari valuerit? dignum sane quæsitu, imo & admiratione inter impios commorari, & vitæ genus vitiosum & peruersum non amplecti: nam certe miranda huius Loth virtus ostenditur, quod inter tam malos non solùm non segnior ad bonum effectus, sed alacrior. 5

B *Vt Deo obsequamur, mundus contemptui habendus.*

Venerunt Sodomam vespere, at ille surrexit & iuit obuiam eis, si omnes alii qui portæ ciuitatis aderant simul cum Loth, impietati dediti, vitiique cultores, quomodo spectantibus illis ausus est peregrinis assurgere, imo cum omni veneratione suscipere? nonne ab aliis ludibrio haberi formidauit, vel etiam odio? minimè equidem, qui enim Deo cupit obsequi, mundum omnino contemnit, simul cum suis assectis & sectatoribus: nos excusare volumus, quòd in mundo versamur; oportet, dicimus, vt aliis me conformem, at non sic egit Loth, imo si sic egisset, cum aliis periisset, iustitiam coluit nihil curans hominum fauorem C vel odium. 6

Pater iudicium dedit & Filio reliquit.

Venerunt duo Angeli Sodomam vespere, nonne tres in meridie Patriarchæ apparent? quomodo igitur duo soli Sodomam ingrediuntur? non desunt aliqui ipsos tres Angelos denotare tres Sanctissimæ Triadis personas, asserentes, & eum qui cũ Abraham remansit, Patrem significare. quo notato recte duo solùm Sodomam veniunt, vt aduersus eam iudicium ferant, quia pater non iudicat quenquam, sed iudicium reliquit Filio. cui adest Spiritus sanctus; obseruatio est Proc. *ad Abrahamum veniunt in ipsa meridie tres viri, at vesperi Sodomam in-* D *grediuntur duo Angeli quidam, & hæc vt typos enarrẽs quasi sub his repræsentetur Deus, tres quidem adeunt Abrahamum, duo veniunt Sodomam, nam Pater non iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio, cui adest & inest naturaliter Spiritus sanctus.* 7

Procop. Gazæus.

Peregrinis maximè succurrere debemus.

Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth in foribus ciuitatis, cur non dicitur quod sedebat in ianuis domus? hominum enim otiosorum est, transeuntes in foribus ciuitatis intueri: non hac curiositate ductus, sed maxima erga peregrinos charitate, non in foribus domus, sed ciuitatis sedet, quia frequentiores hic pauperes transeuntes inueniebantur quã alibi hospitio admittendi, Fauet Diuus Thomas 8

Thom. *ante portam ciuitatis sedet, quasi expectans hospitum seu peregrinorum aduentum.*

A

Gloriari non de iustorum cognatione & sanguine, sed de moribus debemus.

10 *Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth in foribus ciuitatis.* Scilicet vt aduenientes peregrinos susciperet: sed mysterióne caret quod ad imitationem Abrahæ id operatur? de eo enim superiori capite dicitur, apparuit ei Dominus in conualle Mambre, sedenti in ostio tabernaculi, scilicet vt pauperes exciperet hospitio: non ignoras Loth & Abrahamum sanguine coniunctos fuisse? vt ergo verè Abrahamo coniunctus diceretur, mores illius & virtutes imitari studebat: sensus est Procop. *Vere sanguine iunctus fuit Abrahamo, eamque propinquitatem comprobauit hospitalitate, qua impulsus sedebat in porta.*

Procop. Gazæus.

Angeli etiam peccatorum condonationem maxime exoptant.

11 *Venerunt duo Angeli Sodomam vespere*, cùm essent Angeli, cur in instanti temporis hanc ciuitatem non ingrediuntur? nam fere paululum post meridianum tempus potuerunt eam ingredi: Angelus enim breuissimè magnum iter conficere potest. Reuoca in memoriam quod pro liberatione Sodomorum deprecabatur Deum Abraham: paulatim igitur Sodomam progrediūtur, ita vt solum vespertino tempore aduenirent, quasi expectantes eorum condonationem, & ne cogerentur eam igne consumere: ita Lyranus, *tantum tardauerunt vt viderent, si parceret terræ propter preces Abrahæ, quia erant Angeli boni expectantes*, expende illa verba, *quia erant Angeli boni*; quasi diceret proprium est Angeli boni, hominum etiam peccatorum condonationem maximè concupiscere, eorumque supplicium differre.

Noster Lyranus.

Benignitate debemus allicere peregrinos, vt ad nos diuertant.

12 *Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth &c. qui adorauit pronus in terram*, sufficiebat eis obuiam iisse, ne præterirent, aut aliò diuerterent: cur igitur eos pronus adorat, non adoratione Latriæ sed Duliæ? non dubitas quod humilitate & benignitate alios deuincimus & obligamus: non igitur sine ratione pronus adorat, quia omni benignitate qua possumus, debemus peregrinos allicere, vt ad nos diuertant: fauet Lyran. *adorauit adoratione duliæ, vt faciliùs inclinaret eos ad declinandum in domum suam.*

Noster Lyranus.

Pauperes reges sunt.

13 *Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth, qui adorauit pronus in terram.* Miror hominem diuitiis fulgentem, pauperes & aduenas incognitos adorare, nam contrarium solet euenire, scilicet vt à pauperibus diuites adorentur: dignitatem pauperum apprimè Loth agnoscebat, & ideo tanquam reges eos adorat; vnde optimè D. Bern Epis. 108. *suscipe pauperes ciues sanctorum & domesticos Dei: parum dixi ciues, reges sunt: ipsorum est regnum cælorum iure & merito paupertatis.*

Non locus virtute præditū, sed mores efficiunt.

Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth in foribus ciuitatis: eximia quidem virtus non solùm peregrinis subuenire, sed eos in suis necessitatibus præuenire. Dubium quod mouetur non exiguum, si ciuitas in qua commorabatur adeo impietati dedita, quomodo ita studiosus? Vt sane nullus excusationi locus virtutis sectandæ supperat, cùm non locus virtute præditum sed mores efficiant, & non contra. Sic D. Chrys. *Sicut negligenti ac supino nihil prodest solitudo: neque enim locus nos virtute facit præditos, sed mens & mores, ita prudens & vigil non offenditur etiam in media ciuitate viuens.* 14

S. Chrys.

B

Angelos recipere hospitio, ex meritis datur.

Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth, qui adorauit pronus in terram, scilicet vt humilitate sua hos peregrinos ad se alliceret, quod ita contigit. Sed cùm essent tot hospitia in ciuitate, quomodo ad aliquod non diuerterunt, sed solùm ad domum Loth? sine dubio quia Angelos suscipere non omnibus conceditur, sed solùm meritorum dignitate conspicuis; testem adhibeo D. Chrys. *Loth tanta virtute emicuit vt & Angelos suscipere meruerit*; & Petrus Suberti Episcop. sancti Papuli, qui de efficacia hospitalitatis habens sermonem ait, *item Deū & Angelos meretur hic recipere hospitalitati deseruiēs.* 15

C

Petrus Suberti Episcopus Sancti Papuli Prouinciæ Tholosanæ, quinta parte cap. 4. de hospitalitate.

In sacro eloquio tempus conueniens futuræ actioni numeratur.

Venerunt duo Angeli Sodomam vespere. Cur tempus vespertinum notatur? aduerte quod sacra eloquia in exordiis narrationum qualitates exprimunt, terminosque causarum: aliquando enim à positione loci, aliquando à positione corporis, aliquando à qualitate aëris, aliquando à qualitate temporis signant quid de ventura actione subiiciāt. A positione quidem locorum diuina scriptura exprimit subsequentium merita finesque causarum, sicut de Israël dicit, quia verba Dei in monte audire non potuit, sed præcepta in campestribus accepit, subsequentem nimirum infirmitatem populi indicans, qui ascendere ad summa non valuit, sed semetipsum in infinitis neglectè viuendo laxauit. A positione corporis futura denūtiat, sicut in Actibus Apostolorum Stephanus Iesum qui à dextris virtutis Dei sedet, stantem se vidisse manifestat, stare quippe adiuuantis est, & rectè stare cernitur, qui in bello certaminis opitulatur. A qualitate aëris res subsequens demōstratur, sicut Euāgelista cùm prædicante Domino nullos tunc ex Iudæis credituros diceret, præmisit dicens, hyems autem erat: scriptum namque est, quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum, idcirco ergo hyemis tēpus, vt inesse auditorum cordibus malitiæ frigus indicaret; hinc est quod de negaturo Petro præmittitur, quia frigus erat, & stans ad prunas calefaciebat se: iam namque intus à charitatis calore torpuerat & ad amorem præsentis vitæ, quasi ad persecutorum prunas infirmitate æstuante recalebat. A qualitate quoque temporis finis exprimitur actionis, sicut non rediturus ad veniam ad traditionis perfidiam nocte Iudas exisse perhibetur, cùm egrediente illo ab Euange- 16

D Deut. 2.

Act. 7.

E Ioann. 10. Matth. 24

Luc. 12.

lista dicatur; erat autem nox, hinc enim & iniquo diuiti dicitur, hac nocte repetent animam tuam à te: anima quippe quæ ad tenebras deducitur, nō in die repeti, sed in nocte memoratur. Quo præmisso dico similiter Moysen tempus serotinum annotasse, quo duo Angeli Sodomam venerunt, vt occasus & interitus illorum significaretur: sensus est Caiet. *Venerunt autem Sodomam sero eiusdem diei quo pransi fuerant apud Abraham, vt etiam extrema diei pars congrueret occasui ciuitatis*: & Rupert. *ipsum tempus vel hora visitationis tristissima peccatorum causæ congruit.*

Cardin. Caietan. Rupert.

Angeli humanam naturam post incarnationem reuerentur.

17 *Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth, qui adorauit pronus in terram*, venerationem illam non recusauere, sed admisere; quod equidem miror, nam Apocal. 22. dicitur, quod Ioannes Angelum adorare volens, non permisit: ait enim, vide ne feceris, conseruus enim tuus sum. quomodo ergo illi duo Angeli etiam nō renuunt adorari? Ne mireris, nondum Verbum naturam humanam susceperat, sed à quo eam in vnitatem personæ assumpsit, eam venerantur: audi D. Greg. Hom. 6. in Euang. *Postquam cœli rex terram nostra carnis assumpsit, infirmitatem nostram illa iam Angelica celsitudo non despicit, ad pacem nostram Angeli redeunt, intentionem prioris discordiæ postponunt, & quos prius infirmos abiectosque despexerant, iam socios venerantur: hinc est enim quod Loth & Iosue Angelos adorant, nec tamen adorare prohibentur. Ioannes verò in Apocalypsi sua adorare Angelum voluit, sed tamen idem Angelus ne se debeat adorare compescuit, dicens, vide ne feceris, cōseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum. Quid est quod ante Redemptoris aduentum Angeli ab hominibus adorantur & tacent, & postmodum verò adorari refugiunt? nisi quod naturam nostram quam prius despexerant postquam hanc super se assumptam conspiciunt prostratam sibi videre pertimescunt, nec iam sub se vel vt infirmam contemnere ausi sunt, quàm super se, videlicet in cœli rege venerantur, nec habere dedignantur hominem socium, qui super se adorant hominem Deum.*

Apoc. 22. S Greg. mag ho. 6. in Eu.

Honore nos inuicem præueniamus.

18 *Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth, qui adorauit pronus in terram*, adoratione scilicet Duliæ, cur tanto homines peregrinos honore prosequitur? nescio, si iam consilium datum ab Apostolo vt inuicem nos honore præueniamus, didicerat: fauet Auctor catenæ aureæ siue Lipp. *honore interim hic inuicem præuenire docemur, benigne propensique in peregrinis suscipiendis.*

Lippom.

Non expectandum vt à nobis pauperes peregrini Eleemosynas petant, sed potius eos præuenire debemus.

19 *Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth, qui surrexit & venit obuiam eis*, expecta paulisper Loth, quo vsque Eleemosynam à te postulent peregrini; ne expectes, quia pauperes in eorum subleuandis necessitatibus præuenire debemus, eisque obuiam ire; quod annuit Chrysost. *audiant hi qui aduenas orantes & supplicantes, & sedulo se coram eis humiliantes multa inhumanitate auersantur, & repellunt: vide enim quomodo iustus ille non expectauit, donec ad se venirent, sed sicut Patriarcha ignorans qui essent hospites, & suspicans viatores quosdam esse, quasi præ gaudio saltabat, quia assecutus erat quæsitam prædam.* idem habet Thomas Ang.

S. Chrys.

De pauperibus inuentis quasi de maximo thesauro gratias agere debemus.

Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth, qui adorauit pronus in terram, per hanc adorationem gratiarum actionem intelligit Chrysost. sed cur grates refert Deo? quodnam beneficium ab eo acceperit? quibus beneficiis cumulatus maximis equidem, scilicet pauperum inuentione tanquam pretiosissimo thesauro: fauet Chrysost. *Gratias egit Deo quod dignatus eum esset prætereuntium susceptione, magnum beneficium arbitrabatur, incidisse in illos viros.* 20

S. Chrys.

Deus in bonorum annuntiatione adest, in suppliciorum erogatione abest.

Venerunt duo Angeli Sodomam, vbinam tertius, qui cum his duobus ad domum Abrahæ diuertit: ne eum quæso desideres, quia cùm ille tertius Dei personam gereret libenter præsens adest Abrahæ, prospera nuntians, scilicet sobolem futuram: abest autem à Sodomis, non enim supplicium inferre nisi coactè potest: ratio est cat. Græc. *vbi bona nunciantur, Dominus adest, in denuntiatione malorum accedere noluit, vt quemadmodum libenter elargitur hominibus bona, ita inuitus ostendatur pœnas irrogare.* 21

Catena græca.

Lux bonorum prænuntia, malorum tenebræ.

Venerunt duo Angeli Sodomam vespere, nonne meridie apparuerunt Abrahæ? cur solum igitur sero Sodomam ingrediuntur, & à Loth inueniuntur? nonne diximus bonorum nuntiatores Abrahæ occurrisse, Loth autem tanquam malorum? quo posito satisfacit cat. gr. *ad Abraham quidem tres viri meridie, Sodomam vero duo Angeli vesperi, siquidem bonorum prænuntia lux, tenebræ malorum, iam enim iustitiæ sol ceciderat Sodomitis, tenebræque impiorum supplicia aduentabant.* 22

Cir cat. græca in Gentes.

Non minus quàm duobus testibus iudicium terminandum est.

Venerunt duo Angeli Sodomam. Nonne vnus ad perdendam ciuitatem, sententiamque mortis ferendam aduersus impios sufficiebat? non ignoras aduenisse, vt extrema mortis sententia in eos ferretur: rectè igitur aduenerunt duo, non autem vnus, quia non minus quàm duobus testibus iudicium terminari debet: Sic Rupert. lib. 6. c. 6. *bene duo Angeli venerunt, vt in testimonio duorum iustum staret iudicium hoc enim ad illud respicit, quod supra dixerat Dominus, descendam & videbo, vtrum clamorem qui venit ad me, opere impleuerint, an non est ita vt sciam? sicut illa idcirco dicta sunt vt de inexperta culpa temerariam nemo promat sententiam: sic duo venerunt Sodomam, vt minus quàm duobus testibus nullam damnatio terminet accusati causam.* 23

Rupert. Abb. l. 6. c. 6.

Trinitatis

Trinitatis mysterii cognitione impii indigni.

24 *Venerunt duo Angeli Sodomam*, & bene non tres, vti ad Abraham, inquit Rupert. sed duo tantum Angeli venerunt: sed cur, ô Ruperte, bene nō tres Sodomam ingrediuntur? *Etenim*, inquit, *non quidem cordibus impiorum reuelatur Trinitatis mysterium, verumtamen & Dei filius inter peccatores super terram visus est, & cum hominibus impiis conuersatus est, & Spiritus sanctus visibili specie apud eosdem apparuit, super ipsum quidem Dominum in specie columbæ; super discipulos autem in specie ignis: bene ergo non tres, sed duo in ciuitatem impiorum venerunt Angeli, quia tempore visitationis sic duæ personæ Filii & Spiritus sancti hominibus innotuerunt, vt peccatores & impii inexcusabiles sint.*

Rupert. l.6.c.6.

Afflictiones studiosiorem virtutis amatorem efficiunt.

25 *Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth in foribus ciuitatis*, vt peregrinos susciperet: & quonam tempore hanc virtutem coluit? in memoriam reuoca quomodo diuitiarum omnium, simul & libertatis iacturam fecit captus à rege Chodorlahomor: non mirum igitur ita virtutis amantissimum: afflictiones enim ad amorem eius inducūt. fauet D. Ambr. cit. *Emendauerant Loth sanctum aduersa captiuitatis & solliciticrem reddiderant, & ita ad portam sedebat vt exciperet aduenientes.*

S. Ambr. lib. 1. de Abr. c. 6.

Iustus ab aliorum sceleribus longè abest.

26 *Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth in foribus ciuitatis*, cur non dicitur quod inter ciues suos sedebat? illa ciuium Sodomæ sessio in peccatis obstinatam mentem & sceleribus assuetam significat. rectè igitur non in ciuitate Sodomæ, sed in foribus illius sedet, quia iustus ab aliorum sceleribus longe abest. Sensus est Rupert. *Porro quod dictum est sedens in foribus ciuitatis, illi congruit, qui animo non sedebat in sceleribus ciuitatis, vnde Petrus Apostolus: aspectu enim inquit & auditu iustus erat, habitans apud eos qui de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant.*

Rup. hic.

Concionator peccatorum destructionem annuntiare debet.

27 *Venerunt duo Angeli Sodomam*, scilicet ad annuntiandam Sodomæ vastationem, propter innumera ciuium suorum scelera: sed quid designat solum duos venisse & non plures? nota quod ait Lucas de concionatoribus, quod misit illos binos ante faciem suam: rectè igitur duo Angeli veniunt destructionis Sodomæ nuntii, quia inquit glossa mor. *Per hos designantur prædicatores simul combinati, sicut dicitur* Luc. 10. *de prædicatoribus Euangelii, misit illos ante faciem suam, qui debent denuntiare Sodomæ, id est congregationi malorum destructionem.*

Glossa moralis.

Deus & Angeli tales se nobis ostendunt, quales nos sumus.

Venerunt Duo Angeli Sodomam, scilicet tanquam diuini iudicii executores, sed quomodo cum omni benignitate apparuerunt Abrahæ nunc ita seueri videntur? quomodo tam varii? Non varii sed Deus & illi se pluries nobis manifestant quales inuenimur, quod confirmat Ferus, *intrant ciuitatem hospites minime commodi Sodomitis, quod tamen non Angelis, sed ipsis Sodomitis imputari debet: quales enim nos sumus, tales se erga nos ostendunt, & Deus & Angeli domui Abrahæ, hi Angeli omnia bona attulerāt, quia digna erat ea domus super quam requiesceret Domini benedictio; Sodomitis autem certum exitium adduxerunt, quia commeruerant.* 28

Noster Ferus.

Iudicium Dei inopinatum.

Venerunt duo Angeli Sodomam, scilicet, vt diximus, tanquam diuini iudicii executores, sed quomodo precibus & lachrymis iudicio non obstant? cùm Deus corde contrito moueatur, & quasi sententiam mutet, adeo excæcauerat mentem eorum præsens felicitas & prosperitas vt diuinum iudicium improuisos obruerit: inde D. Hilarius in Psal 118. Hortatur nos vtiliter vt nunquam in omni actione à memoria nostra recedat, ait enim, *in omni vitæ nostræ genere memoria nobis diuini iudicii inserenda & continenda est, vt cum aliquid agimus, residente in nobis diuini iudicii memoria vel numquam potius abeunte, præceptis Dei opera nostra famulentur.* 29

S. Hilar. in Psal. 118.

Qui probati fuere calamitatibus, aliorum miserias subleuant.

Venerunt duo Angeli Sodomam, sedente Loth in foribus ciuitatis, mirum est quàm proni Abraham & Loth fuere seruiendæ hospitalitati, ita vt peregrinos expectent, non solum in plateis, sed in foribus vel tabernaculi vel ciuitatis, nunc autem nos ita desides, vt & ipsos peregrinos male tractemus & à nobis abiiciamus: suppono Loth cum Abrahā calamitates perpessos in peregrinatione, mirum igitur non est pauperum miserias subleuare, quia vt experientia didicerant, quid sit peregrinum esse & inter alios conuersari, nostræ duritiæ nulla alia causa est, quam quod non experti sumus paupertatis & exilii incommoda: hinc Moises non semel Israëlitas monet, *memento*, inquit, *quod tu seruieris in Ægypto.* 30

Deut 5.

Deus auctorem suppliciorum se dici iudicat indignum.

Venerunt duo Angeli Sodomam, Philo lib. de Abraham existimat eum qui non interfuit excidio Sodomorum fuisse ipsum Deum; duos autem adiunctos & collaterales fuisse Dei ministros: cur solum Dei ministri, ipsemet autem Deus supplicia Sodomitis non infert, cum non solum sit misericors, sed etiam iustissimus? respondet cit. Philo lib. de congressu quærend. erud. græ. his verbis, *non est decorum vt ipse Deus puniat, cum sit primarius legislator optimus, sed per* 31

Phil. Alex.

alios animaduertit homines noxios non per semetipsum: conuenientius enim est, vt gratias, beneficia, munera porrigat ipse suapte natura bonus ac munificus, supplicia verò non sine eius iussu.

Maximum reipublicæ supplicium & calamitas ab ea iustos eripi.

32 *Venerunt duo Angeli Sodomam*, de quorum ministerio loquens Lyranus ait, venit vnus ad subuertendum patriam, alius ad liberandum Loth, & eius familiam, cumque vterque ad domum Loth accessit dixit delebimus locum istum, dubium non exiguum, si vnus vt vrbem euerteret accessit, alter autem vt Loth tueretur, quomodo pluraliter dicunt delebimus? deberet enim vnus eorum dicere, delebo: non sine mysterio dixerunt delebimus, quia à ciuitate eripi simul cum familia sua non minus fuit excidium & supplicium Sodomæ inflictum quàm ipsiusmet ciuitatis incendium: maxima enim & intolerabilis calamitas à republica iustos eripi. Quod Oecumenius confirmare videtur, qui inquirens cur Act. 7. dicitur: sepelierunt Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnum super eum: nam pro persecutoribus lachrymæ fundendæ erant, qui verè in anima mortui, non autem pro Stephano qui in cœlis gloriosus degebat vitam æternam possidens, respondet subtiliter, *planxerunt tanto præfecto, tanto patrocinio, tanta doctrina priuati*, quasi diceret, planxerunt non ipsum Stephanum, quia cum Christo Domino regnabat, sed calamitatem Ecclesiæ sanctissimo viro destitutæ.

Oecumenius. Lucas act. 7.

Verus obediens non recusat quæ dignitati suæ videntur aduersari, adimplere.

33 *Venerunt duo Angeli Sodomam.* nunc non discutio, vtrum vnus eorum venerit ad subuertendam ciuitatem vel vterque, sufficit enim bonum Angelum tali supplicio inferendo destinatum: quod facessit negotium, est, quod sicut malis, ita & bonis Angelis puniendi impios ministeria demandantur, malis qui Ægyptum flagellarunt, iuxta illud, immissiones per Angelos malos Psalmo 77. bonis qui Sodomam euerterunt: nam licet aliqui malos asseruerint, constans tamen & verissima sententia est bonos fuisse, fuerunt enim qui Abrahæ in conualle Mambre apparuerunt, rursum vnus è malis Saülem exagitauit Reg. 16. n. 4. alter è bonis in Heliodorum acriter impegit 2. Mach. 3. n. 25. tandem è malis fuerunt qui duos illos hæreticos Hymæneum & Alexandrum excruciarunt. 1. Timoth. 1. è bonis qui duos illos senes coniugalis pudicitiæ insidiatores medios secuerunt Danielis 13. & ita ad torquendos impios boni pariter & mali Angeli emittuntur: quid ergo boni? cur non indignantur vel dedignantur humilibus ministeriis addici & malis Angelis pares reddi, & iis quos felicitate superant, humilitate obsequiorum adæquari? nequaquam, imo propriam dignitatem nihili pendunt, vt in diuinam voluntatem totos se impendant, tunc se honoratos ac decoratos esse rati, cùm diuina iussa siue humilia, siue sublimia exequuntur, imò quo vilioribus officiis ex diuino imperio incumbunt, eo se nobiliores & illustriores arbitrantur: quod D. Hieronym. suadet exemplo Isaiæ, cui dominus, vt habetur in cap. 20. suæ prophetiæ dixit, vade & solue saccum de lumbis tuis & calceamenta solue de pedibus tuis, & fecit sic vadens nudus & discalceatus, in quem locum citatus Hiet. ait, *mira obedientia Prophetæ, solo cilicio induebatur vir nobilissimus, cuius filiam, vt tradunt Hebræi, Manasses rex accepit vxorem, non tamen erubuit nudus incedere, nihil honestius iudicans quàm obedire præceptis diuinis.*

Psal 77. 1. Reg. 16. 2 Mach. 3 1. Tim. 1. Dan. 13. Hieron. in c 30. Isay.

Maximæ energiæ est bona puerorum educatio ad vitia detestanda.

Venerunt duo Angeli Sodomam sedente Loth, qui cùm vidisset eos, surrexit & iuit obuiam eis. à quo didicisti tantum honorem peregrinis exhibere, ita vt non solum transeuntes expectes, imo & venientibus occurras, cum ciues hospitalitatem detestentur? adolescens sine dubio ab Abraham edoctus fuerat hospitalitatem diligere: non mirum igitur ita feruidum in hospitibus suscipiendis, maximæ enim energiæ est bona puerorum & adolescentium educatio ad vitia detestanda & vituperanda, virtutesque amplectendas Fauet D. Hieronym. Epist. 7. ad Lætam, *difficulter eraditur quod rudes anni perbiberunt: lanarum conchilia quis in pristinum candorem reuocat? recens testa diu & saporem retinet & odorem quo imbuta est: si ergo quis imbutus virtutibus propter bonam educationem sine dubio tanquam validissimis armis vtitur aduersus vitia.* 34

S. Hieron. ep. 7. ad Lætam.

Sacerdotibus & virginibus maximus honor ab Angelis defertur.

Venerunt duo Angeli, &c. adorauitque pronus in terram. scilicet Angelos, qui quidem venerationem hanc admisere, tamen in Apocalypsi legimus quod Ioannes Angelo hunc honorem deferre volens, audiuit ab eo, vide ne feceris: quid considerat Angelus in Ioanne, quod illi duo in Loth homine iusto non inuenerunt, cum se ab eo adorati veneratione Duliæ permiserunt, alius autem nullo modo? non ignoras Ioannem Sacerdotem & virginem, nequaquam autem Loth: quid mirum igitur si se à Ioanne adorari non consentit, à Loth autem illi duo permittunt, qui honorem, quem negant dignitate Sacerdotali & virginitate carentibus, Presbyteris & virginibus exhibent. Prima pars est Viegas in ca. 19 Apoc. sect. 4. *cùm Ioannes esset Sacerdos legis gratiæ potestatem habens duplicem, altissimam videlicet remittendi peccata & consecrandi corpus Christi, quam ob causam omnibus Angelis etiam supremis longè præstabat, merito ille Angelus eum sibi ad pedes accedentem ferre non potuit:* Secunda pars est D. Petri Damiani Serm. 1. de excellentia S. Ioannis Euangelist. *refugit, inquit, ab illo obsequium suscipere, quem nouerat apud communem iudicem locum gratiæ familiariter obtinere, noluit adoratorem quem decernebat æqualem, fratrem recognouit, socium indicauit, subiectionis obedientiam non accepit, quamuis enim in omnibus sanctis semper sit Angelica munditia contubernalis & cognata virginitas, beatus tamen Ioannes tantò reliquos virgines superat, quantò virginitati Mariæ per sedulitatis ac perpetuum custodiã meritum appropinquat, à qua sola videlicet præceditur.* 35

In Apoc. 19. S. Petrus Dam.

Personæ diuinæ vnius & eiusdem naturæ.

Venerunt autem duo Angeli Sodomam, quibus

Loth visis surrexit & occurrit eis, deinde pluraliter inuitantur, & fere in toto capite tanquam cum duobus loquitur: tandem eos alloquens ita dixit, rogo, Domine, quoniam inuenit puer tuus ante te misericordiam &c. cum sint duo Angeli, quomodo non ait, rogo, Domini mei &c. sine dubio tanquam duos inuitat & tãquam vnum alloquitur, vt duas illas personas diuinas vnius eiusdemque substantiæ significaret: sensus est D. Aug lib. 2. de Tri. c. 12. *Quid est hoc quod dixit ad eos, rogo Domine, si iam ille discesserat qui Dominus erat & Angelos miserat? cur dicitur: rogo, Domine, quoniam inuenit puer tuus ante te misericordiam? an & hîc intelligimus in plurali numero duas personas, cum autem iidem duo tanquam duo compellantur, vnius substantiæ vnum Dominum Deum dicere.*

S. Aug. li. 2. de Trin. c. 12.

Pater non mittitur, sed solum Filius & Spiritus sanctus.

38 *Venerunt autem duo Angeli Sodomam*, cum ex mente Augustini fuerint duæ personæ diuinæ, tres autem illæ sint, quas illas intelligemus? nota quod hi Angeli missi ab alio qui cum Abraham remansit, fuere: quis ergo dubitat solum esse Filium & Spiritum sanctum, non autem patrem, cum pater non mittatur, sed solum mittat. ita cit. August. *sed quas duas personas intelligimus, an Patris & Filii an Patris & Spiritus sancti? hoc forte congruentius, quod vltimum dixi: missos enim se dixerunt quod de Filio & Spiritu sancto dicimus, nam Patrem missum nunquam scriptum nobis occurrit.*

Cit. Aug.

Secundum merita aliquando Dei beneficia conferuntur.

39 *Venerunt duo Angeli Sodomam vespere*, cur Abrahæ tempore meridiano, & cum eis alter apparet, Loth autem solum duo, & vespere? nota Abrahamum longè maioris fuisse meriti quàm Loth: rectè ergo tres Angeli Abrahæ & meridie, solum autem duo & vespere Loth apparent, quia beneficia Dei secundum merita pluries conferuntur; maiora quidẽ illis qui excellentioris fuere meriti: fauet D. Aug. ser. 70. de temp. *Attendite fratres & videte qualiter Deus apparuit Abrahæ, & qualiter apparuit Loth, ad Abraham tres veniunt & stant super eum: ad Loth duo veniunt & sedent in platea, videte fratres, si non dispensatione sancti Spiritus pro meritis res geruntur: etenim Loth longe inferior erat Abraham, nisi enim inferior fuisset, à beato Abraham separari non meruisset, nec ei Sodomorum habitatio placuisset: veniunt ergo ad Abraham tres viri in meridie, venerunt duo ad Loth & vespere veniunt, non enim sustinebat meridianæ lucis magnitudinem Loth; Abraham vero poterat plenum fulgorem lucis excipere.*

S. Aug. serm. de temp.

Deus est in peregrinis.

40 *Venerunt duo Angeli & adorauit pronus in terram*, nonne adoratio soli Deo debetur? quomodo igitur vir iustus Loth honorem latriæ soli Deo debitum, Angelis exhibet? ne mireris, Deus erat quem in his peregrinis conspexit, & ideo rectè adorauit: fauet D. Aug. li. 3. c. 25. contra Maximum Arrian. *exhibuit hospitalitatem sanctis hominibus Dei in quibus Deum esse agnouit, cùm eos sicut etiam ipse Abraham Angelos esse nesciret: hi enim Patriarchæ sunt significati in epistola ad Hebræos vbi de hospitalitate loquens ait, per hanc quidem nescientes hospitio receperunt Angelos*, & Petrus Suberti Episcop. S. Pabuli 5. parte de hospital. *repræsentatiue semper Deum recipit, cum aliquem pauperem in nomine ipsius recipit*, Matth. cap. 10. qui *recipit vos, me recipit*, *eiusdem 18. quicumque susceperit vnum talem in nomine meo, me suscipit*, eiusdem 25. *hospes eram & collegistis me*, Greg. in homilia Euangelii quæ legitur secunda die Paschæ, *animaduertite, fratres, quanta sit hospitalitatis virtus, ad mensas vestras Christum suscipite, vt vos ab eo ad conuiuia æterna suscipi valeatis, præbete Christo domino peregrino hospitium, vt vos in iudicio non quasi peregrinos nesciat, sed vt proprios filios ad regnum recipiat.*

S. August. cit.
ad heb. 14
Petrus Episco. S. Pabuli.
Matth. 10.
Matth. 18.
Matth. 25
S. Greg. mag.

Nihil ita nociuum quàm egeno eleemosynam negare.

Venerunt duo Angeli Sodomam vespere, licet asserat Moyses Angelos venisse, Loth tamen eos spiritus beatificos non agnouit: sed putauit aduenas esse & peregrinos: in hoc enim habitu ipsi veniebant, teste Caiet. Festinus inuitauit Loth, inquit, peregrinos, nesciebat enim hos Angelos esse. Quo notato consideratione dignum iudico, quod euersuri vrbem Angeli veniant in peregrinorum egentium habitu, cur non magis armati apparent? cur vel nigrarum nubium instar non fulminant? vel maria effundunt sub quibus pereant miseri? cur sub adeo miti & egenti peregrinorum specie desolatorium vrbis consilium dissimulant? equidem ad perdendos homines, non sic armati exercitus, non sic fulmina, non sic diluuia valent, vt valent duo pauperes peregrini, despecti, & ieiuni, nec vllomodo refecti ab hominibus: sic in rem præsentem Ezech. cap. 16. *hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium illius, & filiarum eius; & manum egeno & pauperi non porrigebant, & abstuli eas, sicut vidisti.* 41.

Ezech. 16.

Iudex qui sontes plectere debet, liber sit ab affectu.

Venerunt duo Angeli Sodomam vespere, ecce dum it perditum Sodomitas, sub noctem venit, cum benefacturus Abrahæ veniat sub meridiem: apparuit enim ei sedenti in ostio tabernaculi sub ipso feruore diei: cur circa nocturnum tempus ingreditur Deus in Angelis Sodomam, nonne vt Iudex ad puniendos sontes accesserat? bene ergo dicitur quod tempore vespertino venit, quia oportet qui punit, aspectum cohibere, ne miseranda nocentum specie moueatur, vt affectus hominum qui puniendi sunt, non videat, ne moueatur eorum miseria, & à supplicio inferendo desistat. 42

VARIETAS LECTIONVM VERSVS 2.

VLG. Dixit: obſecro, domine, declinate in domum pueri veſtri, & manete ibi, lauate pedes veſtros, & manè proficiſcemini in viam veſtram: qui dixerunt, minimè, ſed in platea manebimus.

Sep. Et dixit: ecce domini declinate in domum pueri veſtri, & diuertite & abluite pedes veſtros, & mane ſurgentes abibitis viam veſtram, & dixerunt, nequaquam, ſed in platea diuertemus.

Cald. Declinate nunc in domum ſerui veſtri.

Ar. Nunc ecce domini mei, declinate nũc in domum ſerui veſtri, & pernoctate, & lauate pedes veſtros, & mane ſurgetis & ibitis viã veſtrã, & dixerunt, nequaquam, quia in platea pernoctabimus.

D. Chryſ. ecce domini diuertite in domum pueri veſtri, & quieſcite, & diluculo facto proficiſcemini viam veſtram.

CONCORDIA.

עבר acued ſeruus dicitur, interpres tamen noſter & Septuag. vertunt puerum, quo nomine ſæpiùs in ſcriptura ſignificatur ſeruus, verbum לינו linu à לון lun ſignificat dormire, pernoctare, hoſpitio fruemini apud me, tamen interpres bene vertit voce generali manere, השכמתם Hiſcamthem à radice שכם Sacham mane ſurgere, denotat quod interpres vertit, proficiſcemini, cur enim peregrini mane ſurgerent? ſane eo fine vt proficiſcerentur.

EXPOSITIO VERSVS 2.

O*Bſecro domini mei*, dominos appellat & inſtanter orat vt hoc honore & precibus ad eum diuertant.

Declinate in domum pueri, ſe ſeruum nominat (idem enim eſt hîc puer ac ſeruus.)

Manete ibi, ſcilicet in domo mea, *hac nocte*, cùm enim iam ſol occideret, ad iter faciendum tempus diſſuadebat.

Et lauate pedes veſtros, ad refrigerationem itineris propter calorem & puluerem.

Qui dixerunt minimè, non ibimus ad domum tuam; certum eſt non mentitos fuiſſe, licet in domum Loth declinare intenderent, non tamen primo rogati, ſed quaſi compulſi, vt magis humanitas appareret, imo nec humano more aſſertiuè locuti ſunt, ſed ex vrbanitate hoc dixerunt, *ſed in platea manebimus*, ex quo patet quod in forma pauperum peregrinabantur, nihil habentes vnde hoſpitium conducere poſſent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Eximia iuſtorum humilitas.

O*Bſecro domini mei declinate in domũ pueri veſtri.* Hebraicè ſerui, quomodo te ſeruũ nominas, eos autem dominos, cùm illi ſint peregrini & pauperes, tu autem ditiſſimus? non mirum equidem, cum eximia ſit iuſtorum humilitas profitentium
S.Chryſ. ſe omnium ſeruos: vnde D. Chryſ. *quid mirum, ſi quis obſtupeſcat eximiam humilitatem, & illos dominos vocat, & ſeipſum ſeruum appellat.*

Indigni ſumus peregrinorum receptione, niſi charitate ſimus feruidi.

43 *obſecro, domini mei, declinate in domum pueri veſtri, dixerunt minimè*, nonne intenditis in domum eius diuertere? cur ergo renuitis? nonne ſufficit omni qua potuit humilitate vos deprecari, vt dignemini domum illius admittere hoſpitium veſtrum? ſatis-
Thomas Anglicus. facit optime Thomas, *non erat dignus accipere & habere, niſi tanta eſſet ei charitas quæ eos compelleret.*

Satagit Deus nobis exemplum virtutis hoſpitalitatis præberi.

44 *Qui dixerunt minimè*, cur petitioni eius primæ nõ acquieſcunt, cũ pauperes & egeni videantur: egenus autẽ liberalitatẽ diuitis non renuit, tum etiam quod tempus nocturnum vrgebat, vt in hoſpitium aliquod diuerterent, cur ergo primo rogati nõ accedunt? optima eſt ratio Lyrani, *Vt per hoc magis declararetur pietas ipſius & daretur aliis exemplum hoſ-* Nicol. Lyran.
pitalitatis, quaſi diceret vt hoſpitales verè ſimus nõ ſufficit quomodocumque peregrinos ſuſcipere, ſed reiteratis precibus & quaſi vi facta eos cõpellere debemus, ideo vt exemplum hoſpitalitatis adminiſtrandæ haberemus, voluit Deus vt primæ illius petitioni non acquieſcerent.

Sancti ciuitatem in qua hoſpitalitas non viget, deteſtantur.

Qui dixerunt minimè, ſed in platea manebimus, certe mutabilitatis eſt indiciũ. quod illo compellente 45
ad eũ diuertiſtis, cum aſſeruiſtis minimè ad domũ eius vos declinaturos: ideo dixerũt in platea ſe mãſuros, nõ tanquam primã mutantes ſententiã ſed vt ſignificarent quãto odio ciuitatem in qua nulla erat hoſpitalitas, haberent: ita Rupert. *Quod dicunt minimè, ſed in platea manebimus, deteſtatio eſt ciuita-* Rupert. Abb. hîc.
tis, in qua cæleſtibus vel ſanctis nullatenus communicanda erant amica iura hoſpitii.

Angeli maiores impendunt fauores dignioribus.

Qui dixerunt minimè, miror cum primæ Abrahæ 46
petitioni acquieuerint, preces tamẽ Loth recuſaſſe, cũ vterque hoſpitalitatẽ coleret, mirari deſine; nam cum Abrahã maioris meriti eſſet quã Loth, ideo eum potius hac gratia & fauore proſequitur quam Loth: fauet Procopii teſtimoniũ dicentis, Procop.
alius quidam in hunc modum præſentẽ locum explanat,

ſcilicet

scilicet cùm Loth non foret talis, qualem esse cognouerunt Abrahamum, cunctantius inuitati ad eum diuertunt.

Angeli maximè vrbani.

47 *Qui dixerunt minimè, sed in platea manebimus*, cur officium hospitalitatis & charitatis oblatum ab homine iusto, non admittitis? ideo renuunt non assertiuè, sed vrbanitatis causa, ne Loth molesti viderentur: obseruatio est Abulens. *ex vrbanitate hoc dicebant, ne impedirent Loth circa officium hospitalitatis*: & est exemplum quod quantumcunque homo potuerit, debet se excusare, ne eos occupet, vel eis laboris materiam præstet

(Abulens.)

A periculis alios seruare debemus.

48 *Qui dixerunt minimè*, sed Loth, *manete hic & mane proficiscemini in viam vestram.* Miror hominem ita hospitalem, pauperumque amatorem peregrinos hortari, vt secum serò pernoctent: maior charitas illius declararetur, si rogaret vt apud eum manerent plurimorum dierum spatio; non defectu charitatis, sed timore periculi inter homines ita impios imminentis, solùm rogat vt hac noctè domi suæ quiescant, & ab itinere recreentur: sic Lipp. *manè surgetis ad abitionem, non quod taederet hospitum, sed quod nollet eos videri & periclitari propter conciues.*

(…ysius …P.)

In consilio tenendo non inflexibiles esse debemus, sed mutandum, cùm conuenit.

49 *Qui dixerunt minimè, sed manebimus in platea.* Negant se domum Loth intraturos, sed noctem transituros in plateis: sed si sequentem versum inspiciamus, inueniemus eos tandem illius domum ingressos, hospitiumque admisisse: nonne dicitur quod sapientis non est mutare sententiam? quomodo Angeli eximia præditi sapientia, consilium quod acceperant de non intranda domo Loth, diutius non tenent? ideò consilium mutant, vt illorum discamus exemplo, illud deponere, cum conueniens fuerit, nec illud pertinaciter retinere, cum rationi consentaneum minimè fuerit: sic Cassian. colla. 17. cap. 25. *Si veraciter excusabunt, euidenter immutasse sententiam comprobantur, quæ vtique non ob aliam credimus causam Spiritum sanctum sacris voluminibus indidisse, nisi vt isto erudiamur exemplo in definitionibus nostris non pertinaciter permanere, sed eas arbitrio nostro debere subiicere, & ita iudicium nostrum ab omni legis vinculo liberum conseruare, vt promptum sit ad sequendum quodcunque salubre consilium, nec recuset, nec differat, ad id quod vtilius discretio salutaris inuenerit, absque vlla cunctatione transire.*

(…assian. …ll. 17. …5.)

Simus propensiores ad beneficium exhibendum quam admittendum.

50 *Qui dixerunt minimè.* Nescio cur beneficium vobis ita libenti animo non admittitis? ingratitudinis arguemini, si respuitis, non vt ingrati despiciunt, sed vt significent propensiores nos esse debere in beneficiorum exhibitione, quàm receptione, fauet Lipp. *respondent Angeli non se ingressuros vt hospitis deuotio patesieret*, & quod magis propensiores sunt ad beneficium exhibendum quàm accipiendum.

(Auctor cat. aureæ in Genes.)

Tentamur vt probemur.

51 *Qui dixerunt minime, sed in platea manebimus*, hanc Angelorum negationem vocat D. Ambr. Loth tentationem: sed cur Angeli Loth tentauere? tentant non vt deprimant, sed comprobent, ita cit. Amb. *certe quò tardius acquiescebant, diutius tentando plenius comprobabant.*

(D. Amb. l. de Abrah.)

Nostra bona opera Deus manifestat.

52 *Qui dixerunt minime*, modestiæ causa negant se domum Loth ingressuros; consensuri tamen si amplius vrgerentur, sed cur compelli à Loth voluit Angelos suos? sine dubio vt hospitalitatem illius omnibus manifestam redderet Deus: quod eleganter comprobat D. Chrysostomus in c. 15. Matt. quærens cur Dominus roganti Chananeæ negauit primò se facturum quod petebat, ait, *nimirum prorogando & quasi renuendo mulieris fidem cunctis aperuit, sic etiam qui ad Loth missi erant, ingredi ad ipsum volebant, vt inaudita ipsius hospitalitas non lateret.*

(S. Chrys. in c. 15. Matt.)

Peregrinis omnia commoda præstanda.

53 *Qui dixerunt minime*, sed Loth, *manete ibi, lauate pedes vestros, & mane proficiscemini in viam vestram.* Sufficiat tibi in hospitium suscipere peregrinos; ad quid consulis, quod si voluerint summo manè surgent, iter incœptum perfecturi? notum habet maximè commodum peregrinis matutino tempore se itineri accingere ad diei æstum fugiendum, tuncque requiescendum: optimè igitur non solum rogat, vt gratum habeant hospitium, imò prudenter se manè profecturos promittit, quia peregrinis omnia commoda præstanda: quod obseruat Caiet. *non solum hospitium, sed commoditatem pernoctandi offert, singulas commoditates deinde offert, videlicet surgendi hora matutina, & eundi.*

(Card. Caieta.)

Non est iudicium, nec propter obsequia subuertendum.

54 *Qui dixerunt minime, sed in platea manebimus*, petitioni Abrahæ acquieuistis, cur igitur obsequium Loth renuitis? aduerte tanquam iudices hos Angelos Sodomam aduenisse, nō autem cùm apparuerunt Abrahæ; nam illum tanquàm priuati homines conuenerant: optimè igitur Sodomæ omnia obsequia Loth in domum suam inuitantis renuerunt, quia iudices etiam obsequia iustorum cum sententia ferenda est formidare debent.

Iustissimam esse suam punitionem probat Deus.

55 *Qui dixerunt minime, sed in platea manebimus*, cur cum ad domum deinde diuertere debeatis, in platea per aliquod tempus manere statuitis? cur conspiciendos populo scelerato & impio vos exhibetis? occasionem enim ex egregia pulchritudine vestra accipient nefandum scelus

perpetrandi: ſecedite igitur in domum Loth, nulla in ciuitatis platea facta manſione. Animaduerte dixiſſe Deum Abrahæ, quod ſi decem Sodomæ reperirentur iuſti propter eos, aliis ciuitatibus ſceleratis condonaret, ſin minus grauiter puniret: nullus autem Iuſtus inuentus eſt: nam viſis his iuuenibus, ait textus quod vallauerant domum à puero vſque ad ſenem, omnis populus ſimul: recte igitur in platea manſerunt; vt deinde probarent nullum eſſe iuſtum, ſicque agnoſceremus iuſtiſſimam Dei aduerſus Sodomitas punitionem fuiſſe: fauet Caiet. *Ad manifeſtandum quod iſte aduentus Angelorum publicus ad domum Loth fuit inquiſitio facta Sodomis promiſſa Abrahæ, an Sodomis eſſent viri iuſti decem, concurſus enim iſte non hyperbolicè deſcribitur, ſed ad manifeſtandam inquiſitionem diuinam*, quaſi diceret, promiſerat Deus quod propter decem iuſtos ciuitati parceret, creditu autem erat difficile adeo exiguum numerum non inueniri, adeo neceſſarium fuit vt manerent in platea, ad hoc vt ſi aliquis eſſet, ſine dubio eos inhoſpitatos non relinqueret, ſed contrarium ceſſit: nam his viſis Cardin. Caiet.

A vniuerſa ciuitas nefandum ſcelus in eos meditatur, & ita comprobata fuit iuſtiſſima Dei punitio eis non parcens.

Non omne quod fingitur, mendacium eſt.

Qui dixerunt minimè, ſed in platea manebimus, ſi apud Loth hoſpitio excipi debetis, cur fingitis vos in platea manſuros? ſine dubio mendacii arguemini: ſed audi D. Auguſtinum lib. 2 c. 51. de quæſt. Euang. qui explicans illud Luc 24. vbi dicitur quod Chriſtus Dominus finxit ſe longiùs ire, ait, *non ad mendacium pertinet, non enim omne quod fingimus mendacium eſt, ſed quando fingimus quod nihil ſignificat, tunc mendacium eſt; cùm autem fictio noſtra refertur ad aliquam ſignificationem, non eſt* B *mendacium, ſed aliqua figura veritatis, alioquin omnia quæ à ſapientibus & ſanctis viris, vel etiam ab ipſo Domino figuratè dicta ſunt, mendacia deputabuntur, quia ſecundùm vſitatum intellectum non conſiſtit veritas in talibus dictis, ſicut autem dicta, ita etiam finguntur facta ſine mendacio ad aliquam rem ſignificandam.* 56 Luc. 24. S.Aug lib. 2.c.51 de quæſt. euan.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS TERTII.

VLG. Compulit illos oppidò vt diuerterent ad eum, ingreſſiſque domum illius, fecit conuiuium, & coxit azyma, & comederunt.

Sep. Et coegit illos & declinauerunt ad eum, & ingreſſi ſunt in domum eius, & fecit eis potum, & Azymos coxit eos, & manducauerunt.

Arias. Et vim fecit in eos valdè, & declinauerunt ad eum, & venerunt ad domum eius, & fecit eis conuiuium, & infermentata coxit & comederunt.

CONCORDIA.

SEptuaginta addiderunt & fecit eis potum, quod ſub nomine conuiuii comprehendit noſter Interpres cum aliis; non enim ſine potu aliquo conuiuium perficitur.

EXPOSITIO.

Compulit illos oppidò, id eſt reiteratis precibus obnixè deprecans, ſuaſit ne in platea pernoctarent, ſed apud ſe diuerterent. *fecit conuiuium*, exiſtimabat enim homines peregrinos eſſe, quibus reficiendis cibus erat neceſſarius.

Et coxit azyma, non quod eſſet tempus paſchale in quo venerunt Angeli, vt nugantur Iudæi: nam paſcha ſiue tranſitus nondum contigerat, ergo nec ceremoniæ in illo obſeruandæ: coxit igitur azyma, quia facile ſupeeuenientibus hoſpitibus præpararentur & vt panis eſſet recens, qui in hoſpitum gratiam dari conſueuit, non autẽ dedit panes fermentatos, quia cùm tũc nulli eſſent domi Ioth, cito præparari non poterant, *& comederunt*, non quod hos cibos in ſubſtantiam ſuam conuerterent, cùm eſſent Angeli, ſed viſi ſunt comedere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ex virtute iuſtorum impietas malorum magis innoteſcit.

57 *Compulit illos oppidò*, ſuos hoſpites coegiſſe non legimus Abraham vt ad ſe diuerterent, cur igitur Loth ſuos compulit domum ſuam ingredi? dices, vt generoſitas animi Loth manifeſta redderetur, ſed an generoſior erat Abrahamo? non equidem, cur igitur quaſi coacti à Loth hoſpitium admittunt? certè vt ex eximia in peregrinos hoſpitalitate Loth, manifeſta fieret Sodomitarum impietas, qui non ſolùm eos non admiſerunt, ſed vim nefandam inferre voluerunt: ſic Procop. *Id accidit vt oſtenderent Sodomitarum immanem crudelitatem & extremam malitiam, qui non ſolum hoſpitalitatis obliti nullum hoſpitem excipiebant, ſed etiam quod immanius eſt, contumelia & iniuria peregrè aduentantes aſficerent.* Procop. Gazæus.

In operi-

In operibus virtutis ne simus desides.

58 *Compulit illos*, desine illos compellere, ne sis importunus, nonne eos iam deprecatus es vt gratum haberent hospitium, & in domum tuam ab itineris labore, quiescendi gratia, diuerterent? recte eos denuo compulit, vt disceremus in operibus virtutis & præcipuè hospitalitatis exhibendæ desidiam fugere: hoc obseruat Chrysostomus, *post tantam exhortationem quam fecerat, non fuit negligens, neque ab instituto suo destitit, neque fecit, vt nos interdum facimus; qui si quando aliquem hortari dignamur, & postea videmus parumper detrectantem & renuentem, statim desistimus, id quod contingit quia citra desiderium & feruorem hoc agimus.*

S. Chrys.

Laudabilis violentia cum lucrum spirituale affulserit.

59 *Compulit illos*, *Arias & vim fecit eis*, quomodo peregrinis violentiam infers; cum coactio libertati repugnet, sitque odiosa? nonne ex illa coactione lucrum spirituale sperabat Loth, scilicet aliquod à Deo præmium? ne dicas igitur odiosam illam coactionem, quia vbi huiusmodi lucrum apparet, violentia laudabilis: fauet Chrysostomus *non iam verbis contentus est exhortari, sed & vim facit; propterea & Christus dicebat violenti rapiunt regnum cœlorum*, vbi enim spiritale affulserit lucrum, tempestiua erit violentia & laudabilis coactio.

S.Chrys. ita etiam nost. Lyr. & S.Greg. homilia. 13. in Euangel. Matt. 11.

Peccata aliorum tegenda.

60 *Compulit illos*, nonne cum dixerunt Angeli se velle in platea pernoctare, potuit Loth impietatem ciuium Sodomæ eis manifestam facere? sic enim eorum consilium facile diuertisset, & nunc non cogeretur eos compellere, sed libentissimè ad eum declinassent: in hoc iusti Loth virtus fit manifestissima, qui maluit repulsam pati quam peccata Sodomitarum detegere, vnde non accusat ciues suos, sed tacet, imo cauet ne viri illi experiantur eorum malitiam.

Pro peregrinis non fugiendum periculum.

61 *Compulit illos*, ratio propter quam non permittis in platea & sub dio pernoctare, ea est, quia cum cognitam habeas Sodomitarum malitiam, times ne quid sinistri eis contingat, & infandum in eos scelus aggrediantur: sed ô Loth, nonne tibi & eis idem periculum imminet? (vt deinde comperisti) ne igitur eos compellas vt ad te diuertant, sed consule vt vlterius progrediantur: auget hoc iustitiam ipsius Loth, quod non timet suscipere hospites, imo etiam ipsos defendere paratus est, libenter pro peregrinis periculo se exponens.

Hospitalitatis officium non mediatum exhibendum.

62 *Compulit illos & fecit conuiuium*, nonne sufficiebat eos in domum suam recepisse, ne sub dio pernoctarent? cur igitur conuiuium etiam præbet? facilis est ratio, quia hospitalitatis officium

A non mediatum exhibendum, *nam*, vt inquit Abulens. *ad perfectam hospitalitatem non solum requiritur lectus ad manendum, sed etiam cibus ad naturam confortandam.* Abulens.

Cito hospitio recipientes peregrinos, Deus cumulatius remunerat.

Compulit illos oppidò vt diuerterent ad eum, nolebant enim ingredi, sed dixerunt, in platea manebimus; at consulamus caput antecedens, vbi dicitur quod tres Angeli apparuerunt Abrahamo, in quibus filius Dei sub peregrini habitu astitit repræsentatiuè: & sine cunctatione ingrediuntur hospitium Abrahami, qui inuitans eos vt refrigerium aliquod acciperent, responsum accipit: 64

B fac vt loquutus es. Nunc ergo sese offert difficultas, cur potius tres hospitium Abrahæ lætantes, & sine mora, duo autem renitentes Loth domum ingrediuntur? quod expendere nobis suadet D. August. serm. 19. de Tempore, Attendite, fratres, qualiter Deus apparuit Abrahæ, & qualiter apparuit Loth, ad Abraham tres veniunt & stant super eum, ad Loth duo veniunt & sedent in platea: cur hoc? videte quid textus dicit de Abrahamo, *quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum*, de Loth autem, *surrexit & iuit obuiam eis*: ideo tres Angeli, quorum vnus dicitur sub forma Dei apparuisse, sine cunctatione ingrediuntur hospitium Abrahami, quia festinanter & celeriter eos recepit; Loth autem solum duo & hi retinentes domum introierunt, quia non ita cito nec velociter Loth eos admisit: ita videtur significare D.

August.

C Amb. lib. 10. c. 6. *perfectior cucurrit obuiam, iste resurrexit, iuit & adorauit in faciem.*

S. Amb. l. de Abrah.

Charitatem nostram Deus tentat, vt abundantius remuneret.

Compulit illos, cur quasi coacti domum Loth ingrediuntur? nonne sufficiebat illius precibus vos non acquieuisse, vt probatam charitatem illius haberetis? ad quid igitur vlterius eam tentare nitimini? sine dubio vt eam Deus abundantiori præmio cumulet: Sic Albinus, *vt tentatione esset charitas Loth probata & remunerata, & vt ostenderetur quantum esset hospitalitatis bonum.* 65

Albinus.

Sola perseuerantia coronatur.

D *Compulit illos, & ingressis domum illius, fecit conuiuium*; quomodo ita eximium beneficium accepit Loth ab Angelis, vt ab eis honoraretur domus sua, cum antea omnino precibus suis renuissent? ne mireris tantam gratiam accepisse, perseuerauit enim in petitione sua, sola autem perseuerantia coronatur: sic Diuus Bernardus in tractatu de meditantibus octo puncta, quibus peruenitur ad perfectionem vitæ spiritual. ait enim, *homo remissus si incipiat aliquid in principio, aliquantulum strenuè agit, deinde diminuendo procedit, quia multorum est incipere, paucorum finire; sola tamen perseuerantia coronatur, sola accipit brauium.* 96

S. Bern.

Pauperi cito erogandum.

Compulit illos, ingressisque domum illius fecit con- 67

uiuium, & coxit azyma, sed quodnam conuiuium A istud est? vbi altilia occisa, vituli saginati, vbi exquisitius ac lautius paratum epulum? frugalius quàm Abraham Loth instruxit conuiuium, azyma solum coxit, nunquid illi deerat vitulus tenerrimus? cur non parat? non deerat quidem saltem habendi opportunitas, sed azyma solum coxit, cito parabilem escam, ne diutius differretur refectio, sed vt cōfestim peregrini ex longo itinere collectā famem opportuno cibo depellerent: nam diu in pauperes & egenos gratia differenda non est, sed statim eroganda eleemosyna.

Pauperes inquirendi vt eis Eleemosynam tribuas. B

68 *Compulit illos*, ipsi tanquam egeni potius eum compellere deberent, vt Eleemosynam sibi tribueret: quomodo ergo Loth non solum hortatur, sed cogit egenos, vt ab eo quod necessarium est, admittant non mirum: inquirendi enim & quasi compellendi sunt, vt eis Eleemosynam tribuas, fauet D. Chrysostomus explicans illud ad Rom. 12. hospitalitatem sectantes, ait, *instruit nos vt non expectemus egenos donec ad nos veniant, sed ad ipsos curramus & festinemus sicut Loth & Abraham.*

S. Chrys. in c. 12 ad Rom. Roma 12.

Nosmetipsi pauperibus seruire debemus.

69 *Compulit illos & coxit azyma*, nonne domesticos plurimos habes, quos huic ministerio destinare potes? ne igitur infermentata ipsemet coquas? hoc C munus aliis non præcipit, pauperibus enim nosmetipsi debemus obsequi: ita Chrysostomus, *ipse quidem ministerio occupatus erat, & cibos apposuit, & omnem honorem impendit hospitibus.*

S. Chrys.

Quæ maiori affectu offeruntur licet exigua sint, sunt gratiora.

70 *Compulit illos & coxit azyma*, certe indignum Angelis conuiuium, dispone cibos lautissimos, mensam exquisitis epulis præpara; ne autem solùm panem infermentatum offeras; non enim gratum Deo nec ministris eius obsequium: iucundissimum & fortè longe gratius aliis, quæ ditioribus D administrantur conuiuiis, quia quæ maiori affectu exhibentur, licet sint exigua, sunt acceptione digniora: fauet D. Maximus in mystagogia Ecclesiastica: *tametsi quis parua, eaque ex vili & nullius pretij materia, alius vero ditior aurea pretiosaque numismata proferat, vtraque tum æqualiter regio insignita sunt charactere, isque plus offert qui maiori affectu & ex toto corde oblationem offert.*

S. Maxim. in Mystagogia Eccl.

Pauperes obmurmurare non debent, si quid exiguum accipiant.

71 *Compulit illos, ingressisque domum illius fecit conuiuium & coxit azyma*, cum egregium parauisset eisdem Angelis conuiuium Abraham, an quæso oblatum a Loth despiciunt, cum ita vile sit & tantis hospitibus indignum? minimè equidem, pauperes enim & egeni obmurmurare nec mussitare debent, si quid exiguum eis offeratur, quod obseruat Lippom. *illi comedebant quæ apud hospitem erant, & quæ apponebantur, non iactabant lautiores cibos Abrahæ, non plura petebant, non confundebant hospitem, alacritatem & sinceritatem hospitij grati amplectebantur.*

Lippom.

Vir minoris meriti difficilius aliquod beneficium obtinet quam alius maioris.

Compulit illos, non legimus Abrahamum hos eosdem hospites compulisse, nec precibus iteratis institisse; cur igitur Loth ita laborat vt domum suam ingrediantur quia qui minoris est meriti, sicut Loth respectu Abrahæ, aliquod beneficium difficilius obtinet quam qui præcellenti fulget virtute: fauet cat. Græc. *verum quia Loth non eadem virtute præstabat, multis precibus opus est ad exorandos hospites.* 72

Cat. græca.

In resurrectione erimus sicut Angeli.

Compulit illos, & coxit azyma, & comederunt, si Angeli, quomodo comedunt? animalium enim solum est comestio vt deperditum restaurent, cùm autem in substantiis spiritualibus nihil deperdi possit, cum sint indiuisibiles, quomodo de eis asserit Moyses quod comederint? an aliquod mysterium sub hac actione potest occultari? audi Tertul. lib. de resurrect. carnis cap. 62. *Angeli aliquando sicut homines fuerunt edendo & bibendo, & pedes lauacro porrigendo: humanam enim induerant superficiem, salua intus substantia propria: igitur si Angeli facti tanquam homines in eadem substantia spiritus carnalem tractationem susceperunt, cur non & homines facti tanquam Angeli in eadem substantia carnis spiritalem subeunt dispositionem? non magis solemnibus carnis obnoxii sub angelico indumento quam Angeli tunc solemnibus spiritibus sub humano? nec ideo non permansuri in carne, quia non & in solemnibus spiritus: denique non dixit, erunt Angeli, ne homines negaret, sed tanquam Angeli, vt homines conseruaret, non abstulit substantiam cui similitudinem attribuit*, non intelligit Tertul. veram humanam carnem habuisse, vt apertè etiam lib. de carne Christi c. 6. n. 60. declarat, *constat Angelos* (inquit) *carnem propriam non gestasse, vt puta natura substantiæ spiritalis, & si corporis alicuius, sui tamen generis, in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, vt videri & congredi cum hominibus possint.* 73

Tertul. li. de Resurr. carnis c. 62.

Tertul.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV.

VVLG. Prius autem quam irent cubitum, viri ciuitatis, vallauerunt domum à puero vsq; ad senem, omnis populus simul.

Sep. Prius autem quàm cubitum irent, viri ciuitatis Sodomitæ circumdederunt domum ab adolescente vsque ad seniorem, totus populus simul.

Pag. Antequam dormirent viri ciuitatis, viri Sodom gyrauerunt iuxta domum à puero vsque ad senem, omnis populus ab extremo.

Arias. Antequam cubassent.

Vatab. Circumfusi vallauerunt.

CONCORDIA.

REcte noster interpres omisit illam repetitionem, *viri ciuitatis, viri Sodom.* Quod consultò fecit cùm de illa ciuitate intelligerentur ciues. hebraica editio habet *ab extremo*, quo innuit etiam à remotis & ab extremis vrbis angulis conuenisse.

EXPOSITIO VERSVS IV.

PRiusquam irent cubitum, cum aliqua pars noctis transisset, vt eos cœnantes, vel iam somno indulgentes comprehenderent.

Vallauerunt domum à puero vsque ad senem, non est hîc sermo de pueris ratione adhuc non vtentibus, sed de aliis qui iam nefandæ libidini à pueritia intendebant, qui simul cum senibus in quibus licet iam calor naturalis defecisset, non tamen intemperantissimus habitus, *vallauerunt domum* Loth, timentes ne peregrini videntes impetum fieri per ostia domus, effugerent per aliam partem, domum vndique circumdederunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccator scelus suum non differt.

74 ANtequam irent cubitum, si peregrini à paruo tempore domum Loth ex itinere fatigati, ingressi sunt, cur eos indulgere somno non permittitis? scelus vestrum saltem vsque ad auroram differte: sic sceleribus peccator intendit, vt pessimã mentem exequi diu non patiatur, sed statim adimplere satagit, ipsum peccandi tempus præueniens: fauet D. Basil cont. ditesc. *hodie peccando diem crastinum anteuertit.*

S. Basil. Ma. contra ditesc.

Deus saluti omnium subuenit.

75 *Antequam irent cubitum vallauerunt domum à puero vsque ad senem*, quis non mirabitur iustum Loth simul cum fœdissimis peccatoribus commorantem? cur eorum ciuitatem non dereliquit, aliam habitaturus vbi cultus Dei vigeat? ideo Deus simul cum sceleratis & impudicissimis hominibus conuersari iustum Loth statuit, vt illius pietatis & continentiæ exemplo, à sua inordinata libidine reuocarentur, sicque omnium saluti sufficientissime subueniret: ita D. Chrys. *vniuersi Dominus præuidens miram illorum malitiam, dispensauit vt iustus eo loci domicilium haberet, vt sicut medicus morbos eorum emendaret.*

S. Chrys.

Saluti aliorum semper insistendum.

76 *Vallauerunt domum à puero vsque ad senem*, diximus ideo Deum ordinasse Loth simul cum his fœdissimis peccatoribus commorari, vt sua continentia & virtute alii à suis libidinibus reuocarentur: sed cum compertum habuerit à prauitate sua ne latum quidem vnguẽ velle discedere, cur ab eis non discessit? cur ciuitati tam impiæ non renuntiauit? aduerte medicum quamuis aliquem insanabili infirmitate oppressum viderit, semper aliqua adhibet medicamẽta, vt aliquo modo subleuare valeat: rectè igitur Loth tanquam optimus spiritualis medicus, simul cum impiis vsque ad illorũ exterminium commoratus est, quia de nullius salute vnquam desperandum, sed semper insistendum: fauet Chrysost. *videns se cura sua nihil proficere, & illos nullam velle medelam suscipere, non propterea à cura destitit: habet enim hunc morem medicus, quamuis videat morbos esse grauiores, quam vt arte curari possint, non omittit tamen officium suum, vt si forte possit agrum vel longo tempore reparare, præstantiam artis ostendat: quod si nihil amplius proficit, habeat excusationem maiorem, eo quod nihil prætermiserit, quod ad se pertineret: id sanè & hic factum est: iustus enim hic qui versabatur in medio talium, etiam sic mansit iustus, vitamque optimam egit; illi autem propterea omni venia sunt destituti, quod non solum à malitia non cessarunt, sed & magis auxerunt peccata.*

Cit. Chr.

Peccator verè tenebrarum filius.

77 *Vallauerunt domum antequam irent cubitum*, &c. nonne vobis conuenientius fuisset matutinum tempus expectare? sic enim inter vos nulla esset confusio, faciliusq; domum Loth confringeretis: minime desistent, tanquam filii tenebrarum nocturnum tempus diligentes vt sceleribus suis indulgeat: nam quod nocturno tempore ita insaniant, indicium est quod vere noctis filii & tenebrarum erant, odientes lucem, tenebras amantes, qui enim malè agit, odit lucem, &, *oculus adulteri obseruat caliginem* Iob. 24.

Impiorum maxima concordia in peccatis.

78 *Vallauerunt domum à puero ad senem, & omnis populus simul*, quis tantam iustorum vnionem in boni operis executione conspexit? quomodo igitur impii qui licet sibi cõmunione coniuncti sint, tamen cõtra se vicissim crescendo disiunguntur? nam alius alium despicit, & alter in alterum inuidiæ facibus ignescit, nunc omnes vnanimiter impium scelus tentare contendunt; quid mirum, quia licet impii aduersum se diuisi sint, maxima tamen concordia coniunguntur, vt bonorum vitam vnanimiter affligant, & criminibus suis studeant, sic D. Odo *Quod ergo prauos huius mundi diuites dixerim nisi aristas quasdam humani generis, qui dum contra se superbiunt, sed bonorum vitam vnanimiter affligunt.*

D. Odo in cap. 24. Iob.

Impudicus sceleris sui pudore non confunditur.

79 *Vallauerunt domum à puero ad senem*, si nefandæ libidini cupiunt indulgere, quomodo diuisi domum Loth non aggrediuntur, cum etiam animalia ab aliis seiungantur, vt venere satientur? quia ita impudens est impudicus, vt sceleris sui nullo pudore confundatur: sic Chrys. *non erubescebãt tam turpe, tam impudens flagitium, sed absque rubore, & nudo vt aiunt capite, libidinis suæ verba dixerunt.*

S.Chrys.

Deus punit criminis facta approbatione.

80 *Vallauerunt domum viri ciuitatis*, in Hebræo est viri ciuitatis, viri Sodom. cur additum est viri Sodom cum omnino superfluere videatur? nam si dictum ante fuerat quod venerunt Angeli Sodomam, & quod viri ciuitatis circumdederunt domum Loth, ad quam declinarant, certo certius est, huiusmodi viros ciuitatis fuisse viros Sodomitas: sed animaduerte, quæso, dixisse Deũ Abrahæ, quod si inuenirentur decem iusti Sodomæ, ciuitatem non deleturũ: recte igitur addidit Hebræos non solum viros ciuitatis, sed etiam viros Sodom. vt apertum maneret, nullum Sodomitam iustum, cum omnes Sodomitæ conuenissent simul ad explendam nefandam libidinem, sicque Deum non punire, nisi probato scelere, sic Caiet. *non sat fuit Mosi dicere, viri ciuitatis; sed apposuit viri Sodom, explicando ciuitatis nomen, vt cognosceretur diuina inquisitio executioni mandata in ciuitate, promissa Abrahæ.*

Cardin. Caiet.

Inter impios nec pueri liberi à peccatis.

81 *Vallauerunt domum à puero ad senẽ*, ad quid pueri domum Loth circundant? si enim respondeas vt nefandæ libidini se ingurgitent, probabile non est: ætas enim ita tenera huiusmodi impudicitiæ idonea non est: dico tamen cum inter impios commorentur, à peccatis non liberos esse, licet effectu non offenderint, tamen affectu prauæ voluntatis crimen nefandum commisere: audi Abulensem, *non erant incontinentes, quia non ex passione hoc faciebant, sed intemperantissimi, quia hoc ex electione faciebant, & pueros suos ad hoc edocebant, primo eos pati facientes in primæuo ætatis flore, deinde reciprocè & agebant & patiebantur.*

Abulens.

Ita impius est peccator, vt cum opere non valeat offendere, saltem lætetur alios id exequi.

82 *Vallauerunt domum à puero ad senem*, cum iam calor naturalis in illis senibus defecisset, & calor venereus fere totaliter extinctus, cur simul cum viris ciuitatis domum Loth circundant? cur non somno indulgent, cum somnus illi ætati sit accommodatior quàm amor venereus? nihilominus ita impii sunt, vt cum opere nõ valeant nefandam libidinem adimplere, summo afficiuntur gaudio, si alios id perpetrare intueantur: fauet Abul. *secundum habitum intemperantissimi erant, ideo quod natura negabat, isti infœlices facere intentabant, qui si non facerent, satis lætabantur saltem quod alii coram eis coitu venereo concumbebant.*

Alphons. Tostat. & S. Ambr.l. de Abraham. c.6.

Diuini iudicii in punitionibus maxima æquitas.

83 *Vallauerunt domum à puero ad senem*, nonne sufficiebat dixisse, quod omnis populus domum circundederat? ad quid igitur speciatim hoc exprimit de pueris? non ignoras quod vniuersa ciuitas igne delenda est: recte igitur notauit etiam pueros huic peruersæ actioni intentos, vt omnibus diuini iudicii æquitas fieret manifesta: sic D. Amb. *præstruitur hoc in loco & diuini iudicii æquitas, ne forte quis diceret quid peccauerũt pueri, vt omnes excidio inuoluerentur? ita nullus illic iustus, nullus innocens: audi scripturam testificantem, quia circundederunt à puero, nulla erat ætas culpæ immunis, ideo nullus immunis exitii fuit.*

S. Amb. hic.

Libido castitatem semper perturbare molitur.

Vallauerunt domum antequam irent cubitum, &c. quid significat Sodomitas, requiem capessuros Angelos vallasse & circumdedisse? certum est Angelis denotari castitatem: puritas enim insignis Angelica dicitur: assero igitur vobis significari libidinem per viros Sodomæ designatam, semper insidias parare castitati, eamque perturbare: fauet glossa interl. *quæ tranquillitatem castitatis semper inquietare molitur circumsistens sartago libidinis, filii noctis operibus noctis obtenebrare volunt filios lucis.* 84

Glossa interl.

Societas impiorũ vitanda nisi gratia cõuersionis.

Vallauerunt domum, scilicet Loth, si nihil periculosius est turpi hominum pessimorum consuetudine, cur ab ea procul non discedis? qui enim amat periculũ peribit in illo: ideo ab eis non declinat, quia conuersionis eorum gratia in hac impiorum ciuitate commoratur. aud. D. P. Damian de contẽ. sæculi c 13. *sicut ab ipso reproborum capite, ita quoque à membris illius, nisi causa conuersionis exegerit, studendum est declinare.* 85

Petr. Damian. de contemp. sæculi.

Peccandi consuetudo etiam per affectum in morte perseuerat.

Vallauerunt domum à puero vsque ad senem, non miror pueros in hunc impuritatis affectum prolapsos, cũ ab adolescentia hominis cogitatio in malum prona sit, sed solum senes, qui perpetrandi sceleris impossibilitate detinebãtur, quique in mortuorum potius numero, quàm viuorum erant cõscribendi: sed ne mireris, quia peccata longo vitæ tractu exercita, etiam in ipsa senectute, nec etiam in ipsa morte ab animis ægre depelluntur: obseruatio est D. Saluia. l. 1. de Eccl. Cathol. *peccare non desinit, quem in extremis situm recedere à criminibus sola tantum fecit impossibilitas, non voluntas, qui enim à malis actibus tantum morte discedit, non relinquit scelera, sed relinquitur à sceleribus, ac per hoc necessitate exclusus à vitiis, & tam puto peccat, quomodo cessauerit, quia quantum ad animam, nec dum desit qui adhuc velit peccare, si posit.* 86

Salu. l. 1. de Eccl. Cathol.

Impudicitia insatiabilis.

Vallauerunt domum, scilicet vt abominandam præposteræ libidinis impuritatem adimplerent, sed nonne cum mulieribus egregiæ formæ rem habere poterant? cur ergo & iniuriosi naturæ esse desiderant? sine dubio quia impudicitia insatiabilis est, non limitatur concubitu fœmineo, sed etiam in masculos inardescit: quod D. Zeno serm. de pudic. declarat dicens, *libidinum commutatione varia gaudet impudicitia, ad satietatem nunquam peruenit.* 87

S. Zeno. serm. de pudicit.

Sicut iusti virtutis, ita impii, vitii exercitium sollicitè inquirunt.

Vallauerunt domum à puero ad senem, scilicet vt peregrinos possent comprehendere, quibus abuterentur: sed quomodo agnouerunt omnes illius ciuitatis incolæ, hos aduenisse vt vim eis inferrent? quia impii sollicitè curant omnes impietatis suæ exercendæ occasiones, *est consideratione dignum* (inquit Oleast.) *quomodo isti erant intenti, & speculabantur quibus abuterentur, quemadmodum enim iusti semper inquirunt virtutis exercitium, ita nefandi materiam vitiorum.* 88

Hier. ab Oleast.

VARIE-

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

Vul. G. Vocaueruntque Loth & dixerunt ei, vbi sunt viri qui introierunt ad te de nocte? educ illos vt cognoscamus eos.

Sep. Et euocauerunt Loth, & dixerunt ad eum, vbi sunt viri qui ingressi sunt ad te? educ illos ad nos, vt coëamus cum eis.

EXPOSITIO.

Vocaueruntque Loth, cum fores essent clausæ, ingredi non potuerunt & ita deforis Loth vocauerunt.

Vbi sunt viri qui introierunt ad te de nocte? id est domum tuam vt hospitarentur tecum.

Vt cognoscamus eos, hebraismo scriptura concubitum impudicum honesta voce nominat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Impudicitia nemini parcit.

89 *Educ illos huc vt cognoscamus eos*, si hospites reuereri conuenit, quomodo hospitio non solum recepistis, imo etiam abuti nitimini? parcite saltem aduenis & peregrinis: ita effrænata est impudicitia, vt nullum reuereatur, neminique parcat: sic D. S. Chrys. Chryso. *Neque iustum reuerebantur, neque iis quos hospites arbitrabantur, quique apud iustum diuerterant hospitalitate insignem, parcebant.*

Qui aliorũ virtutes nõ imitantur, insanabiles sũt.

90 *Educ illos ad nos*, ad quid? vt in domibus vestris lautius conuiuium præbeatis quàm Loth, minime, *sed vt cognoscamus eos*: nonne potius virtutem iusti, qui in foribus sedebat eos expectans, vt hospitio reciperet, imitari deberetis? cur illius imitatores, vitium non abiicitis? oleum & operam perditis in his instruendis; qui enim aliorum cognitas virtutes non imitatur, insanabilis est: fauet Procopius in hunc modum: Procop. Gazæ. *patet eorum ingenia esse insanabilia, vt qui nec seipsos salutaribus instruerent præceptis, nec alios æmularentur virtute inclitos.*

Sacra scriptura honestißima est.

91 *Educ illos ad nos vt cognoscamus eos*, non est cur nocturno tempore domum Loth circundetis, vt peregrinos cognitos habeatis: nam crastina die lucescente facilius agnoscetis: non loquitur de cognitione intuitiua, sed de carnali, quam sacra scriptura honestissima, verbis contegit castis: ita Lipp. Lipp. *honestißime sacra scriptura loquitur, propterea lingua Sancta nuncupatur.*

Nullus pudor in impudico.

92 *Educ illos ad nos vt agnoscamus eos*, nonne vos pudet ante hominem iustum & verecundum hæc verba proferre? sed verba mitto, nonne etiam animalia omni ratione destituta partes remotissimas quærunt, vt generationi studeant? quomodo igitur homines peregrinos extrahere violenter laboratis vt cum eis coëatis: (sic enim vertunt septuag. *Vt coëamus cum eis*) quia impudicus in suis libidinibus explendis nullo suffunditur pudore: sic D. Zeno serm. de pudic. S. Zeno. serm. de pudi. *discurrit impudicitia vesana per populos hominumque lubricas mentes, libidinum flagrantibus stimulis.*

Luxuriam generat superbia.

93 *Educ illos ad nos vt cognoscamus eos*, vndenam tam nefanda libido, vt in masculos etiam ardeatis? obserua hæc verba *educ illos ad nos*, maximam denotare arrogantiam, verba enim sunt imperii: non mirum igitur illos ita impudicitiæ sectatores, quia superbia luxuriam generat: ita Guarr. Abb. ser. de purifi. Guarri. Abb. ser. de purif. *videndum & sollicitè considerandum, vt superbiam mens nostra cum tota prole sua excludat, nempe septem principalibus vitiis, quæ sunt hæc, inanis gloria, inuidia, ira, tristitia, auaritia, ventris ingluuies, luxuria: hæ sunt filiæ superbiæ quæ matrem suam sequuntur, quæ hospitium quodcunque intrauerint, fœtidum reddunt.*

Ex gula luxuria.

Educ eos ad nos vt cognoscamus eos, vnde tam sæua & effrænata libido, ita vt non solùm viri ad hoc vitium propensi sint, sed etiam senes ea aduersus masculos ferantur; lege quid dicat Ezech. 16. qui fontes 94
enumerans illius nefandi criminis, ait, hæc fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, abundantia, & otium: non mirum igitur eos à detestabili luxuria vinci, cùm gula illius sit origo: quod optime Nicetas in orationem 38. D. Greg. expendit. Ezec. 16. Nicetas comm. in orationẽ 38. diui Greg. *comessatio cubile spectat, ac libidinis indulget, vinoque obrutus ad flagitiosos congressus ac turpes voluptates fertur, & inflammatur, comessatio enim veluti mali magistra doctrinam malam in animum immittit, concubitum nempe ac libidinem.*

Ex otio luxuria.

Educ eos ad nos vt cognoscamus eos, quænam origo tam illiciti desiderii & affectus impii: respondebit 95
Ezechiel, otium: nec mirum: omnium enim malorum fons & principium est, vnde optimè D. Valerian. ho. 19 de Quadragesima ait, S. Valer. ho 19 de Quadrag. *omnibus periculis subiacet qui vitam suam quolibet tempore negligentiæ tradiderit, nunquam denique equis otio deputatis bene fræna laxantur*, videmus etiam nauigia maris portu proximo quiescentibus ramis subita vi incurrisse naufragiis; & D. Hier. in c. 16. Ezech. semper aliquid agendum est, ne ager pectoris nostri, cessante manu, malarum cogitationum sentibus occupetur.

Ita graue delictum est crimen Sodomiticum, vt nulla pœna excogitari poßit eo condigna.

Educ eos ad nos & cognoscamus eos, en quomodo 96
peccatum contra naturam exoptant committere: sed quæso cùm lex ciuilis puniat Sodomitas, etiam pueros morte ignis, velut hostes infensissimos naturæ humanæ, & sacri canones debeant maiori supplicio flagitia coercere quàm leges ciuiles, quid est quod huiusmodi canones qui incestuosos & adulteros grauissimis mulctant pœnis, in Sodomitas aliquam supplicii

Noster Francisc. Maronius præcep. 6. grauissimi sententiam non ferunt, imo nec illius mentionem faciunt? quia ita graue delictum est illud crimen Sodomiticum, vt nulla pœna excogitari possit eo condigna: hanc rationem adducit noster doctor illuminatus Franciscus de Maron. in explanatione decem præcep. præc 6. *causa est quare sacri canones de pœna tanti vitij nihil dicunt, est detestatio tanti flagitij, nam huius nominatio primo ipsum aërem quodammodo polluit, secundo mentes humanas inficit &c. ex comparatione tamen aliorum peccatorum quæ determinantur secundum canones excogitari potest aliqualiter pœna huius flagitiosissimi peccati.* Preme illa verba, excogitari potest aliqualiter pœna non tamen tanto delicto condigna.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Egressus ad eos Loth, post tergum occludens ostium ait.

Sep. Exiit autem Loth ad eos ad vestibulũ, & occlusit ostiũ post se, *sic fere Chrys.*

Cald. Et egressus est ad eos Loth ad portam, & ostium clausit post se.

Arias. Et egressus est ad eos Loth ad ianuam, & ianuam clausit post se.

CONCORDIA.

הפתח ianuam, portam & vestibulũ illius significat, quod noster interpres omisit, cum facile subintelligeretur.

EXPOSITIO.

P*ost tergum occludens ostium exiit Loth*, vt populum alloqueretur, ne autem ingrederetur peregrinosque raperet, clausit post se ostium, ne alicui pateret ingressus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Aliorum saluti iustus inuigilat.

97 E*Gressus ad eos Loth post tergum occludens ostium*, nonnè cum populo sermonem habere poteras ostio reserato? cur igitur claudis? saluti peregrinorum inuigilat, timet enim ne ostio patefacto domum suam ingrediatur, eisq; vim inferat: sic D. Chrys. *Vide quomodo timet iustus, tremit pro hospitum salute.* S. Chrys.

Maxima vis fidei.

98 *Egressus ad eos Loth*, si nemini parcunt Sodomitæ, vt libidini suæ satisfaciant, quomodo solus tot impios alloqui præsumis? cur imminens periculum vitæ tuæ non formidas? occlusus domi tuæ permane, foresque occlude, ne ingrediantur: sed nihil veretur, fide enim armatus contra aduersarios stabat potentissimus, ita Lipp. *Vnus contra tot viros impios sicut Abraham contra tot reges, pro ostio stans sola fide armatus, corpus suum & vitam suam opponit periculo pro hospitibus, & victoriam reportat Domino fideles suos minimè deserente.* Lipp.

Dona gratiarum abscondere debemus.

Egressus est ad eos Loth &c. quamuis hospites tuos vidisset populus, quid refert? mysticè per illos Angelos apud Loth hospitantes intelligi possunt dona gratiæ apud nos permanentia: rectè igitur videri hospites suos non permittit, quia dona gratiæ quibus fruimur, omnibus reuelare nõ debemus. sic Hugo Card. *virtuosus dona gratiarũ apud se hospitantia, nulla ratione debet exponere, nec in publicũ prodere*, nisi necessitate compulsus. 99 Hugo. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Nolite quæso fratres mei, nolite hoc malum facere.

Sep. Dixit autem ad eos nequaquam fratres, nolite male facere nunc.

Pag. Ne nunc fratres mei male faciatis.

Chrys. Nequaquam fratres nolite iniquè agere.

CONCORDIA.

SOlus noster interpres habet quæso, cui æquiualet nunc, vel nequaquam, apud septuag. vel hebræos.

EXPOSITIO.

Nolite quæso fratres, fratres eos vocat ex communione habitationis ciuilis, & propter naturæ conformitatem. *Nolite hoc malum facere*, per antonomasiam vocat malum, concubitum contra naturam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustorum maxima humilitas.

N*olite quæso fratres mei*, fratres vocas deo rebelles, naturæque inimicos humanæ, dæmones, vel aliquid peius nominatem, vel saltem animalia ratione carentia, hoc enim in sacra pagina, viri vitiis dediti gaudent, nomine fratrum eos honorat, non dedignatus impiorum hominum affinitatem: quod admirans Chrysost.

S. Chrys. Chrys. ait, *ô iusti longanimitatem, ô excellentem humilitatem!* quasi diceret; aliorum dedignantur consortium, ille autem iustus impios fratrum appellatione honorat.

Benignitas corda hominum flectit.

101 *Nolite quæso fratres mei*, cur impios, incontinentes, omni supplicio dignos & maledictione, non dicis, cùm scelus ita nefandum & inauditum attentare præsumant, non autem fratres? animaduerte cùm medicus curare volens ægrum insanientemque castigare, minime cum furore, sed benignitate id efficit: recte igitur benigne & mansuete eos alloquitur, quia nihil ita hominum corda flectit vt benignitas & mansuetudo: sic Diony. Carthus. *mansuetè & benignè eos alloquebatur vt citius flecterentur.* Dionys. Carth.

Reprehensio non sit aspera.

102 *Nolite quæso fratres mei*, cur cum tanta mansuetudine omni persequendos execratione alloqueris? seuere reprehende, & increpa, nefandum scelus ante oculos propone, vt eius turpitudine deterriti, ab eo abstineāt? aspere tamen non reprehendit, quia plena pietate reprehensio à prauis affectibus citius reuocat: sic D. Laurent. Iust. li. de ligno vitæ tract. 4. de charit cap. 16. *obiurget amicus amicum non iactantiæ studio, sed affectu charitatis, nec admonitio aspera sit, sed dulcis, non contumeliosa sit, sed pietate plena.* S. Laur. Iusti. l. de ligno vitæ.

Principium inimicitiæ, alios verbis malè afficere.

103 *Nolite quæso fratres mei*, diximus ideo mansuete & benigne eos allocutum, quia nihil ita perturbatam mentem reuocat, ac mansuetudo: sed quamuis eos contumeliis affecisset & probris, nonne insanientē populum continuisset? non solum non coercuisset: quia vt optime cit. Laurent. *principium amicitiæ est bene loqui, & grande exordium inimicitiarum est maledicere & iniuriari contumeliose.* Cit. Laurent.

Peccatum nefandum per antonomasiam malum.

Nolite hoc malum facere, quodnam malum ô Loth? 140
nonne aliquo nomine exprimi potest? nonne alicuius speciei determinatæ ordinem continet? appellatione igitur sua nuncupa: sapienter loquitur hoc crimen appellans, *malum*, quia per antonomasiam peccatum nefandum, malum dicitur, sic Abul. *Non solum malum est, imo malorum nefandissimum, quia licet bestialitas prius vitium iudicetur, maiorem tamen verecundiam hoc infert, quia alia animalia ipsum perpetrant.* Episcop. Abul.

Pro donis gratiæ seruandis omni nos exponamus periculo.

Nolite hoc malum facere, nonne vitæ tuæ iacturam ti- 150
mes, furori totius ciuitatis te opponens? populus effræna libidine agitatus tibi non parcet? clausus igitur domi tuæ permane, horum salutem diuinæ cõmittens prouidētiæ. Diximus versu præcedenti, per hos hospites dona gratiæ apud nos manētia intelligi posse: recte igitur nullũ quātumuis ferocem, & furiis luxuriæ agitatũ formidat, quia pro donis gratiæ seruandis nullum subterfugiendum periculũ: ita Hugo Card. *Loth vt hospites saluet, exponit se periculo, & nos vt saluemus dona gratiarum quæ apud nos hospitantur, debemus nos exponere omni periculo & labori etiam vsque ad mortem.* Hugo. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG. Habeo duas filias quæ necdum cognouerũt viros, educam eas ad vos, & abutimini eis sicut vobis placuerit, dummodo viris istis nihil mali faciatis, quia ingressi sunt sub vmbra culminis mei.

Sep. Sunt autem mihi duæ filiæ quæ nondum nouerunt virum, producam eas ad vos, & vtemini illis quomodo placuerit vobis, tantummodo in viros istos ne faciatis iniquum, quam ob causam ingressi sunt sub tegmen trabium meatum.

Cald. Facite illis sicut placuerit in oculis vestris tantummodo ne faciatis viris istis quicquam, quia propterea ingressi sunt sub vmbra tegminis mei.

Arias. Et facite eis sicut bonum in oculis vestris, tantum viris istis ne faciatis rem, quia propterea venerunt in vmbra tigni mei.

Chrys. Tantum in viros illos ne faciatis iniustitiam, propterea quod intrauerunt sub tecta tignorum meorum.

CONCORDIA.

AButimini sicut vobis placuerit, quod aliter exprimitur in hebræo, & facite illis sicut bonum in oculis vestris: ita etiam legit Caldæus, tamen idem est sensus: Korathi tignum, culmē aut tegmen meum significat; descendit enim à קרה Kara quod contignare seu tegere, id est contignationem domorum construere significat.

EXPOSITIO.

HAbeo duas filias &c. cum impudici carnis amatores virgineos coitus super omne delectabile soleant cõcupiscere, ideo vt Sodomitas masculorũ cõcubitus affectātes reuocaret, offert filias adhuc virgines.

Abutimini eis sicut vobis placuerit, abusum dixit, quia ex eorum nefanda libidine collegit non naturali modo, sed quod in vase indebito eas cognoscerent.

Dummodo viris istis nihil faciatis, existimat homines, & ideo credit Sodomitas aliquod dãnũ eis inferre posse.

Quia ingressi sunt sub vmbra culminis mei, id est domus meæ, quibus verbis significat sibi à Domino esse cõmissos, seq; perfidiæ reum fore nisi protegere eos studeat.

Difficultas nõ exigua, vtrũ licitè Loth suas filias Sodomitis tradere voluerit vt eis abuterentur: quod enim illicite fecerit, videtur ex auctoritate D. Pauli demonstrari ad Ro. 2. scilicet quod fas non est malũ facere vt inde quātumuis bonũ eueniat, ergo nec malũ facere licet, quo maius aliud malũ arceatur: ex alia parte commune est axioma ex duobus malis eligendũ minus: detestabilior autē est Sodomia quam virginũ defloratio.

Ab hac difficultate se eximit subtiliter Cardinalis Caietanus dicēs: Loth non obtulit filias animo repen-

ſandi flagitium flagitio, ſed placandi, hyperbolica ſummiſſione furentem populum: arbitrabatur enim & rationaliter (vt rei probauit euentus) quod populus non acceptaret huiuſmodi oblationem, ſed quod placatus tanta ſummiſſione ipſius Loth ab incæpto deſiſteret, idque propterea veriſſimile erat quod filiæ ſuæ primarii Sodomæ ciuibus iam deſponſatæ fuerant. exemplũ in confirmationem proponit, ſi quis placaturus alium à ſe magna læſum & offenſum iniuria, nudum pugionem ei offerat, dicens, interfice me nõ eo ſane animo, vt ille occidat ipſum, ſed vt tanta ſummiſſione lenitus omnem ei remittat iniuriam & offenſam, vnde dicendum videtur Loth in filiarum ſuarum oblatione, à vera iuſtitia non defeciſſe.

Verum ſi non fuerit hyperbolica ſummiſſio, ſed ſolum vt maius malũ vitetur, an licite id efficere potuerit, difficultas eſt. mihi negatiue reſpondendũ videtur, quia ratio boni operis ortum habet à charitate, ſed ſecundum ordinem charitatis magis à primo debet aliquis ſeipſum deligere quam alium, ideo nunquam aliquis debet Deum offendere ne alius offendat: ſeipſum enim minus ſecundum Deum diligeret quam alium, Deum autem offenderet qui ſtupro virginum conſentiret, cum impedire poſſet.

Si autem dicas commune axioma eſſe minus malum ex duobus malis ſeligendum, intelligendum venit de duobus malis pœnæ, non autem culpę, nuſquam enim ſeligendum eſt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Magni æſtimanda eſt hoſpitalitas.

Educam eas ad vos, abutimini eis, nonne præferendus eſt honor & decus virginum, quas genuiſti peregrinorum periculo qui tibi ſunt incogniti? tanti æſtimanda eſt hoſpitalitas vt exiſtimet D. Amb. præferendam eſſe filiarum pudori, ait enim lib. 1 de Abrah. c. 6. *efferebat ſanctus Loth filiarũ pudorem, præferebat domus ſuæ, hoſpitalem gratiam etiam apud barbaras gentes inuiolabilem.* Idem habet D. Chryſ. *Quis iuſti huius benignitate ſat dignum attulerit, qui neque filiabus parcere voluit, vt ſeruaret hoſpitibus honorem, & liberaret eos à ſeruitute Sodomitarum? & ille quidem ſuas filias proſtituit vt hoſpites viatores omnino ignotos eriperet ab impiorum contumelia.*

S. Amb. lib. 1. de Abrah. c. 6. — S. Chryſ.

Nefandus maſculorum concubitus crimen atrociſſimum.

107 *Educam eas ad vos, abutimini eis*, cum virginum defloratio ſit adeo graue peccatum, quomodo Loth iuſtus earum pater conſenſum præbere videtur pro euitando maſculorum concubitu? non enim eſt flagitium alio compenſandum crimine; ideo filias ſtuprandas impiis offert hominibus, vt intelligamus atrociſſimum eſſe crimen, nefandum contra naturam concubitum, cum pro illo vitando, ſtupro virginum conſentiat: ſic Lipp. *atrocitas criminis indicatur cuius comparatione ſubito credidit virgines potius ſtuprandas, quod tamen magnum crimen eſſe nemo ignoraret.*

Lippom.

Peccatum minuitur ex animi perturbatione.

108 *Educam eas ad vos & abutimini eis*, ſi ſecundum plures grauiſſimos Patres graue crimen admiſit in conſenſu ſtupri filiarum, quomodo iuſtus nuncupatur? iuſtitia enim & peccatum opponuntur: reſpondere poſſum, ideo nomen iuſti retinuiſſe, non quia ſtupro conſenſum præbuit, ſed forte quia ex animi perturbatione commiſit, ea delictum minuente: hoc indicat noſter Nicol de Lyra dicens, *exoneratus fuit à tanto crimine, & ſi non à toto tum ratione perturbationis mentis in qua erat, tum quia vitio peſſimo in ſuis conciuibus, & violentia in ſuis hoſpitibus, occurrere intendebat.*

Nicol. Lyranus.

Conſenſus alieni peccati proprium crimen eſt.

109 *Educam eas ad vos & abutimini eis*, ſi tuæ acquieſcunt voluntati filiæ, non eſt dubium eas graue crimen admittere, non enim obediendum eſt Patri contra Dei præceptum: ſed ô Loth an liberum à peccato te exiſtimas? imo grauiſſimum perpetras, conſenſus enim alieni tuum reputabitur. Mens eſt D. Aug lib. contra mend. c. 9. *aliena ille vir iuſtus timendo peccata, quæ niſi conſentientes inquinare non poſſunt, perturbatus non attendit ſuum quo voluit ſubdere filias libidinibus impiorum, noli facere, magnum ſcelus tuum, dum magis horreſcis alienum, quantumlibet enim diſtet inter tuum & alienum, hoc tamen erat tuum & iſtud alienum.*

S Aug. lib. cont. mend. c. 9.

Bona temporalia pro ſalute proximi exponenda.

Educam eas ad vos, abutimini eis, vel vt eſt in hebræo, facite eis ſicut bonum eſt in oculis veſtris, quomodo ita parui æſtimas chariſſima pignora, vt ea pro ſalute peregrinorum à te incognitorum tribuas? aduerte quod moraliter per has duas filias poſſunt vita corporalis & bona fortunæ intelligi: recte igitur filias offert pro liberandis peregrinis, quia vt ait gloſſa moralis, *ſubſtantia corporalis & corporalis vita, pro proximi ſalute ſunt exponenda.* 110

Gloſſa mor.

Pro virtutibus ſeruandis caro & anima flagellis exponantur.

Educam eas ad vos, ſerua, quid enim genitor charius filiabus poſſidet, pro quarum pudore ſeruãdo in mille diſcrimina ſe deberet mittere? ne ergo hominibus luxurioſis tradas, qui eis abutẽtes ſimul cum honore vitam eripient: ſed myſticè loquamur, nonne per has filias animam & corpus intelligere poſſumus? per Angelos virtutes: rectè filias ſuas Sodomitis tradere non recuſat pro hoſpitum defenſione, quia vt ait Hugo Card. *duæ filiæ Loth, quas exponit pro hoſpitibus ſuis, ſunt caro & anima, quæ debemus flagellis exponere & contumeliis, pro virtutibus ſeruandis.* 111

Hugo. Card.

Ille vere vir dicendus qui caſtitatem tuetur.

Educam eas ad vos &c ſed nihilominus inquit textus, *vim faciebant Loth vehementiſſime.* Sept. legunt & vim faciebant in virum ipſum Loth, cum antea ſolum Loth à Moyſe dicebatur, cur hoc in loco non ſolum Loth, ſed & vir nuncupabatur: nota quod pro caſtitate hoſpitum ſuorũ maxime laborabat: merito igitur hic vir appellatur, quia qui caſtitatem tuetur, maxime vir dicendus eſt, quod contrario ſenſũ confirmat Clem. Alex lib. 3. præda. c. 4. qui loquens de ciuitate in qua regnat impudicitia, vocat eam ſolitudinem, addens, *eſt vere ſolitudo, etiam ſi ſit turba incontinentium, vbi non eſt homo pudicus*, quaſi diceret belluæ ſolitudinis dicendi ſunt ciues alicuius vrbis impudicæ, è contra igitur ille vere vir nuncupandus, qui caſtitati ſeruandæ obſequitur. 112

Clem. Alexan. lib. 3. pædag. c. 4.

Qui donis à Deo acceptis abutitur, eis priuatur.

Educam eas ad vos. Nempe ad illos viros ciuitatis, nonne vires corporis acceperunt quibus præditi ad domum Loth concurrunt ad domus illius ianuam con- 113

conſtringendam vt impium ac nefandum ſcelus committerent? quid non videretur tanta violentia & tam multorum effectura? ſed Angeli clauſerant oſtium, & eos qui foris erant percuſſerunt cæcitate à minimo ad maximum vſque: an ſolum cæcitate percuſſi ſunt? imo etiam viribus deſtituti? cur deſtituuntur viribus: quia qui abutitur donis à Deo acceptis iuſtiſſime eis priuatur: ita D. Chryſoſtomus Hom. 34. *quia conſpirauerant in malitia & a malo conatu neque ſenes neque iuuenes abſtinebant, ideo omnes non ſolum obcæcati ſunt, ſed etiam viribus corporis deſtituti, & qui prius ianuam conterere nitebantur & multum minabantur iuſto, ſtatim ſteterunt laxatis membris.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VLG. At illi dixerunt, recede illuc, & rurſus, ingreſſus es, inquiunt, vt aduena, nunquid vt iudices; te ergo ipſum magis quàm hos affligemus, vimque faciebant Loth vehementiſſimè, iamque prope erat vt effringerent fores.

Sep. Dixerunt autem ei, recede illuc, intraſti vt incola eſſes: nunquid etiam vt iudicium iudices? nunc igitur te affligemus magis quam illos, & vim faciebant in virum ipſum Loth vehementer, & appropinquauerunt ad conſtringendum oſtium.

Cald. Et dixerunt vnus venit ad peregrinandum & ecce iudicat iudicium, nunc malefaciemus tibi magis quàm eis, & compulerunt virum Loth valde, & acceſſerunt ad confringendam ianuam.

Arias. Et dixerunt, accede vltra, & dixerunt vnus venit ad peregrinandum, & iudicauit iudicando, nunc male faciemus tibi præ ipſis, & vim fecerunt in virum, in ipſum Loth valde, & appropinquauerunt ad frangendam ianuam.

Caiet. Appropinqua, longè vnus venit ad habitandum & iudicauit iudicando.

Vatab. Secede illuc, ſolus venit vt habitaret, & vult plane nos iudicare.

CONCORDIA.

QVamuis in verbis iſtis ingreſſus es vt aduena, nunquid vt iudices? non conueniant cùm Hebræo & Caldæo, tamen idem eſt omnium ſenſus.

EXPOSITIO.

AT *illi dixerunt, recede huc*, loco à ſe recedete inſtant, ne accedendi ad domum eſſet impedimento.

Ingreſſus es vt aduena nunquid vt iudices? quaſi dicerent: gratuito dono abuteris, ſcilicet quod in ciuem receptus cùm aduena eſſes, nihilominus iudicem actionum noſtrarum te conſtituis.

Te ergo ipſum magis quam hos affligemus, ſcilicet te abutendo, ita enim improbi ac inuerecundi vt verba indecora homini iam prouectæ ætatis dicere non erubeſcerent.

Vimque faciebant Loth vehementiſſime, hoc eſt violentiſſime impellendo, trahendo, vel forte percutiendo torquebant, *iamque prope erat vt fores infringerent*, appropinquauerunt enim vt vi ianuam domus aperirent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM,

Ita obſtinatus eſt peccator vt nec benignitate manſueſcat.

113 ILli *dixerunt recede illuc*, nonne Loth pro ſalute hoſpitum chariſſima pignora obtulit, quibus abuti in veſtra ſitum erat poteſtate? nonne benigne affatus eſt, fratres nominans? quomodo igitur à ſcelere perpetrãdo non temperatis, imo fortè eum probris & contumeliis afficitis? quia ita peccator in ſuis delictis eſt obſtinatus, vt nullo modo reuocetur ab eis: quod obſeruat

S. Chryſ. D. Chr. dicens, *cõſidera obſecro quomodo ille iuſtus magnam clementiam, ineffabilemque fortitudinem præ ſe tulerit, quãuis nec ſic corrigere potuerit indomitam illorum inſaniam, quippe poſt verba illa, & tam eximiam manſuetudinem cum verbis ſuis quaſi manibus proſtituiſſet filias, quid dicunt ad illum? recede illuc.*

Impudicitia cæcitate percutit mentem.

114 *Recede illuc*, cur illum recedere iubetis, imo vt accederet præcipere debuetis: ſemper enim optimum eſt auſcultandum conſilium, nec elõgandus qui illud cum omni ſinceritate præbet, quid autem animabus veſtris conuenientius proponere potuit & debuit, quàm peregrinis parcere, ab impio & nefando ſcelere temperate? ne igitur eum recedere iubeatis, ne miretis ſanum repudiare conſilium, & quod vtilius, eos abiicere: nimia enim eorum impudicitia mentem rationemque cæcitate percuſſerat: Fauet D. Chryſ. *in hunc modum ſe habet efferata & mala beſtia concupiſcentia, quando rationem vicerit, nihil quod oporteat videre, ſinit, ſed quaſi in tenebris & pugna nocturna omnia facit.*

Ita impius impudicus vt reprehenſorem ſuorum criminum durius ipſe arguat.

Recede illuc, ingreſſus es vt aduena, nunquid vt iudices? quaſi dicerent, maxima eſt temeritas ac præſumptio, quod poſtquam à nobis benignè in numerũ 115
ciuium admiſſus fuiſti, nunc quaſi omnibus ſuperior & princeps exiſteres, actiones noſtras arguere præſumis: ſed ô criminum nefandi perpetratores! an ſeueritate nimia ſcelera veſtra obiurgauit? imo fortè nimia manſuetudine & benignitate: cur igitur eum ita durè arguitis, beneficiumque ita tenue exhibuiſſe vos pœnitet? quia ita impius eſt impudicus vt reprehenſorem criminum ſuorum durius ipſe arguat: quod obſeruat

Dionysius Carth. *tantum excæcauit eos prauissima consue-* A
Dionys. Carth. *tudo, vt magis reprehenderetur ab eis reprehensor flagitiositatis quam factor.*

Impius beneficium exhibitum improperat.

116 *Recede illuc ingressus es vt aduena nunquid vt iudices?* beneficium adeo exiguum Loth contulistis, vt cum ergo cinem vestrum admisistis, cur cum vobis quod vtile& honestum consulat, improperatis, quod ei contulistis? quia peccator cum gratias referre nolit, si aliquod beneficium exhibuerit, statim obiicit: Sic Caiet.
Cardin. Caier. *improperant quod solus receptus est ad beneficium habitandi in ciuitate, & quod vsurpauit iudicis officium: inuertunt enim supplicationem Loth in reprehensionem.* B

Peccator in propriis delictis cæcutiens virtutes aliorum tanquam delicta existimat.

117 *Recede illuc ingressus es vt aduena, nunquid vt iudices?* quasi dicerent, intolerabilis es audaciæ, cum nos arguere quasi criminis reos non formidas? Sed, quæso, cur non impudentis audaciæ vos agnoscitis, cum vi & tyrannide quadam domum illius ingredi nitimini, vt peregrinis vim inferatis? ne miteris Sodomitas arguere Loth audaciæ, cum ipsi sine fronte crimen adeo nefandum aggrediuntur, quia peccator in propriis delictis cæcutiens in alienis (quæ sibi talia videntur quamuis sint solidæ virtutes) quasi linceos habet oculos: ad hoc respicit Abulens. cum ait, *Sodomitæ increpabant Loth,*
Alphons. Tost. *quia ipse arguebat eos tanti sceleris, ideo dicebant quomodo tu in tantam prorumpis audaciam, venisti ad nos vt aduena; nunc autem vis iudicare nos? quasi dicerent valde magna audacia.* Loth audaciæ arguunt, cum benignissimus fuerit, seipsos autem impudentissimos & nimium audaces non agnoscunt.

Voluptas nefanda, afflictio maxima.

118 *Recede illuc &c. Te ipsum magis quàm hos affligemus,* in quo eum, cum sit patientissimus & diuinæ conformis voluntati, valetis affligere? & quid afflictionem nuncupatis? an domum illius combureretis, an filiabus eius mortem inferetis, vel vxori eius aliquod dedecus? non de hac afflictione loquuntur, sed de concubitu
Episcop. Abul. nefando, quo eum comprimere minantur: sic Abulens. *viros si non tradideris, abutemur te, donec te occidamus, & sic magis te affligemus quam viros afflicturi,* vides quomodo voluptatem nefandam nomine afflictionis nuncupant.

Impudicus libidinem vitæ anteponit.

119 *Recede illuc; teipsum magis quàm hos affligemus:* diximus ideo concubitum contra naturam afflictionem nuncupare, quia sciebant subire hanc impiam libidinem nihil molestius, sed si ita se res habet, quomodo alter in alterum hac ardebat venere & illicitis voluptatibus, ex quibus etiam ipsa mors sequebatur? quid
Citat. Abulens. respondeam nescio, nisi quod impudicus libidinem vitæ etiam soleat præferre: sic annuit Abulens. *Sciebant isti infælices quod magna afflictio erat tantæ multitudinis improbam sustinere libidinem, quia ipsi in alterutrum continuè experiebantur; sed de hoc non curabant dum ipsi saltem nefandissimè delectarentur.*

Emendationem impius non sustinet.

Recede illuc, teipsum magis quàm hos affligemus, nonne gratias agere Deo debeteris, pro admonitione vobis 120
facta à Loth viro Dei? quomodo igitur ita ingrati, vt eam probris, contumeliis, & minis compenseris? quid dicemus, nisi impium correctionem admittere nolle: quod obseruat Lippom. dicens, *emendari non sustinet* Lippom.
protectus à domino, impius enim cùm in profundum malorum venerit, contemnit.

Impius ex admonitione fit peior.

Recede illuc, te ipsum magis quam hos affligemus, quæso 121
circunstantiam personæ inspiciamus, maius peccatum videntur velle abuti Loth viro iusto quam adolescentibus, vnde ergo tam peruersa voluntas & maior impietas? aliam conijcere non possum rationem nisi ex admonitione sibi à Loth exhibita: impius enim ea fit occasionaliter peior, hoc enim est ingenium impiorum, quod semper peccata sua augent, & quod ex admonitione peiores fiunt, ac tum vel maximè ad malum currunt, quantumuis admoneantur & Deum & homines irrident & contemnunt. C

Impius contumeliis iustos afficit.

Recede illuc & rursus dixerunt, magis te quam hos affli- 122
gemus, cur addidit Moyses *& rursus,* cum sufficeret scripsisse solum, dixerunt: nota quod iam *& recede illuc,* dixerant; rectè ergo subiungit, *& rursus dixerunt magis te affligemus &c.* ad denotandum hominem im- Cardin.
pium non quibuslibet verbis, sed cōtumeliosis iustum Caiet.
prouocare: Fauet Caier. *non sat fuit inquit reijcere preces, sed aggrediuntur ipsum contumelia præsumptionis.*

D *Ex nobis supplicium, ad quod inferendum Deus tardissimus.*

Recede illuc, vimque faciebant Loth vehementissime, 123
nimirum turpes illi nebulones, æstu libidinis perciti, vim omnem expromunt, pars quidem nititur fores effringere, pars ipsum Lothum ad omne probrum abripere conatur: sed quorsum Deus omnipotens ita videtur dormiens, vt incendium portentosæ concupiscentiæ sinat tamdiu exardescere, quin potius vltricibus de cœlo flammis tam spurcam mortalium colluuiem tradat absumendam? scilicet tardo semper gradu ad vindictam procedit diuina iustitia tamquam ad opus sibi alienum: *Enimvero Dei consilio, ita factum est*
E auctore D. Saluiano lib. 1 de Prouid. *cum legeremus* Saluian.
quæ à Sodomis Angeli pertulissent, probaret vtique nobis Deus, quod ipse eos noluerit perdere, sed ipsi extorserint vt periret.

Deus se iuste punire omnibus manifestum vult esse.

Recede illuc, vimque faciebant Loth vehementissime, cur 124
permittit Deus vt impii & scelerati Sodomitæ, viro iusto vim inferant? vt hospitibus suis abutantur? non sine ratione, sed vt cognita eorum malitia & impietate, iustitia Dei omnibus appareret manifesta, sic The. Theod.
q. 8. in Exodum *cum Deus sit bonus, expectat operum con-* q. 8.
summationem, & ita omnibus ostendit quam iuste puniat.

Maxima

Maxima importuna libidinis tentatio.

125 *Recede illuc, vimque faciebant Loth vehementissime,* nonne eos arguerat & totis viribus obstiterat? ad quid igitur perseuerantes in praua voluntate, vim Loth inferre satagunt? ne mireris, quia tentatio libidinis sæpius repulsa & victa, nihilominus iterum atque multoties repullulat, obseruatio est glossæ interli. *quos tentatione libido superare non potest, grauioribus stimulis urget.*

Glossa interl.

Vitium Sodomiticum etiam ipsis Dæmonibus exosum.

126 *Recede, teipsum magis quam hos affligemus*, scilicet vitio contra naturam: miror cum dæmones peccatoribus in suis exequendis impietatibus auxilium ferant, quomodo non legimus eos hisce sceleſtissimis Sodomitis auxilium dedisse, vt fores Loth infringerent perpetrandi turpissimi sceleris gratia? quia tanta abominatione dignum est huiusmodi crimen, vt etiam ipsi Dæmones videantur illud odio prosequi, & ab eo longius secedere, nobis fauet celeberrimus concionator nostri ordinis Robertus de Lytio Episcopus Aquinas sermone 9. de timore iudiciorum cap. 1. *abominabile ultra quàm dici potest est peccatum istud, adeo vt feratur à quibusdam ipsis Dæmonibus detestandum, nam inter Dæmones aliqui inueniri dicuntur qui dum vitium istud perpetratur, nullo pacto volunt esse præsentes.*

Nost. Robertus de Lytio Ep. Aquin. ser. 9. de timore iudiciorum c. 9.

Ita peccata grassantur apud malos, vt illorum reprehensores damnentur, non factores.

Recede, illuc ingressus es, vt aduena nunquid vt iudices? 127
deinde, te ergo ipsum magis quam hos affligemus: nonne potius gratias ei referre deberetis cum vos à scelere reuocat, & vindictam exigere ab his qui tam nefandum crimen aggredi moliuntur? ita peccata hominum grassantur, vt illorum reprehensores damnentur non factores; *tanta* (inquit D. August. tract. 44. in Ioann.) *ibi nefandæ turpitudinis consuetudo erat, vt iam nequitia esset iustitia, & prohibitor potius reprehenderetur quam factor.*

S. Aug. tract. 44. in Ioan.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS X.

VLG. Et ecce miserunt manum viri, & introduxerunt ad se Loth, & clauserunt ostium.

Sep. Extendentes autem viri ipsi manus, attraxerunt Loth ad seipsos in domum, & ostium domus clauserunt.

Chrysost. Itaque viri manibus extensis attraxerunt ad se Loth, & ianuam domus clauserunt.

CONCORDIA.

IN nostro vulgato desunt duæ dictiones *in domum*, quas omisit, quia facile subintelligebantur, non enim potuerunt ad se Loth introducere, nisi in domum attraxissent.

EXPOSITIO.

ET *ecce viri miserunt &c.* id est Angeli iam potestatem manifestantes, Loth in discrimine vitæ versantem aperto ostio domum introduxerunt, & iterum ianuam domus occludunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cum adimplemus quod nostrum est, Deus maxime adiuuat.

128 ET *ecce miserunt viri &c.* cur Deus tunc potentiam Angelicam voluit declarari, cum antea non esset cognita? reuoca in memoriam omni diligentia laborasse Loth, ne Sodomitæ domum suam ingrederentur, & hospitibus suis vim inferrent: merito igitur tunc auxilium Loth tulerunt, quia cum adimplemus quod in nostra situm est potestate, tunc Deus maxime adiuuat, Sic D. Chrysost. *quia viderant iustum omne officium suum adimplesse, suam declarantes potentiam, suppetias ferebant iusto, cui vis fiebat ab illorum insania.*

S. Chrys.

Cum humanum auxilium deficit, adest diuinum.

129 *Et ecce miserunt viri manum*, nonne Loth ingredi domum suam poterat? cur igitur Angeli, vel Deus in illis, Loth attrahit, iterumque ostium claudit? ne simul introeant Sodomitæ: sine dubio iam non valebat vniuerso Sodomæ populo resistere, quin fores domus confringeret: rectè igitur tunc manum miserunt Angeli & introduxerunt ad se Loth, quia humano deficiente auxilio, diuinum adest. Sic Lipp. *tunc Dei auxilium incipit, cum desperatur de humano, cum cernitur quàm nihil possit virtus humana, tunc inclarescit diuina.*

Episcop. Lippom.

Virtutis præmium Deus differe nescit.

Et ecce miserunt viri manum, cur tam cito auxilium 130
Loth dari voluit Deus? nonne adhuc differre potuit? vidistis Loth hospitalitatis virtutem declarasse iusque illius etiam cum vitæ periculo seruasse: quid mirum igitur cito Lothum compensasse; virtutis enim præmium minimè differri potest, fauet Chrys. *vides quomodo ille iustus statim hospitalitatis accepit mercedem.*

S. Chrys.

Inuigilat Deus hospitio peregrinorum seruando.

Et ecce viri miserunt manum, & clauserunt ostium 131

nonne dictum est præcedenti versu, quod Sodomitæ vim Loth inferentes, propè domus illius fores confregerunt? quomodo duo solùm viri obstitere multitudini totius ciuitatis, ita vt illæsum potuerint Loth seruare, imo & domum illius claudere, ita vt nullo modo eam ingredi possent? nonne illa domus erat peregrinorum? non mirum igitur illius ianuam non fuisse confractam: inuigilat enim Deus hospitio peregrinorum seruando: annuit D. Ambr. lib. de Abr. c. 6. *munitur ita pietatis locus, vt inoffensa illic hospitalitas quoque foret, vbi nec germanitas satis tuta fuit.*

D. Amb. lib. de Abrah.

Iustus tandem à periculis liberatur.

132 *Ecce viri miserunt manum & introduxerunt ad se Loth*, nonne erat ille Loth, qui multitudinem totius ciuitatis sibi aduersariam sentiebat, quique in periculo & discrimine vitæ versabatur? quomodo ergo illorum manus euasit violentiamque effugit duorum auxilio? quia iustus postquam pro virtute pugnauit, tandem ab imminentibus periculis liberatur. Sic D. Greg. ma. lib. 6. Mora. ca. 13. *quid est quod malis aduersantibus intra domum Loth reducitur & munitur? nisi quod iustus quisque dum prauorum insidias sustinet, imperterritus manet.*

S. Greg. l. 6. Mor. cap. 13.

Quisquis cælestia & seipsum rectè considerat, detractorum dicteria facilè despiciat.

Ecce viri miserunt manum & introduxerunt ad se Loth, iuxta anagogen exponit hanc historiam Greg. lib. 6. moral c. 16. Sodomitæ qui ostium domus Loth quærunt, sunt detractores, qui vnde possint lædere proximum quærunt: cæterum cum iam videtur esse in summo discrimine, in domum adducitur, at qua de causa? quia cum vir iustus se videt iactari detractione, maledictisque proscindi, reducitur in domum, idest ingreditur secretum conscientiæ, & intima & diuina scrutatur; atque hac ratione liber & illæsus euadit: quia quisquis intima meditatur, & cœlestia rimatur, ac Deum alloquitur intimis alloquiis, facile despicit detractorum dicteria: ergo si vis contemnere quid alii dicant, teipsum intuere & cum Deo colloquere & rem transige; verba Gregorii infero. *Quid est quod malis aduersantibus intra domum Loth reducitur & munitur, nisi quod iustus quisque dum prauorum iniurias sustinet, ad mentem reuertitur & imperterritus manet: Sodomitæ autem viri ostium in domo Loth inuenire nequeunt, quia corruptores mentium contra vitam iusti nullum accusationis aditum deprehendunt, percussi vero cæcitate, quasi domum circumeunt, quia insidentes facta dictaque perscrutantur.*

D. Greg. Mag. l. 6. Mor. c. 16.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VLG. Et eos qui foris erant, percusserunt cæcitate à minimo vsque ad maximum, ita vt ostium inuenire non possent.

Sep. Viros autem qui erant ad ostium domus percusserunt in cæcitate à paruo vsque ad magnum, & defecerunt quærentes ostium.

Cald. Defatigatique sunt vt inuenirent portam.

Ar. Et viri qui ostia domus percusserunt in cæcitatibus à minimo vsque ad maximum, & laborauerunt ad inueniendum ostium.

Caiet. Et laxati sunt ad inueniendam portam.

Chrys. Et dissoluti sunt quærentes ianuam.

CONCORDIA.

VBi legimus in singulari percusserunt cæcitate, in Hebræo habetur in plurali, cæcitatibus, vt ostendat magna cæcitate fuisse percussos, quod noster interpres non ita vertit, quia cæcitates non sunt in vsu apud Latinos.

EXPOSITIO.

ET *eos qui foris erant percusserunt cæcitate*, non priuantes eos potentia visiua, aut etiam visione, quãtum ad omnia, sed solum quãtum ad ianuam domus Loth, non enim illius magnitudinem, situm, figuram discernere poterant: hæc autem cæcitas partialis contingere potuit vel defectu productionis specierum visibilium ianuæ domus, quibus deficientibus, visio nõ producitur, vel ex defectu medii; potuit enim aër qui extrinsecus & proxime ianuam ambiebat, inde remoueri nullo alio corpore succedente, ita vt id spatium prorsus vacuum esset, vacuo dato, visio contingere non potest, si quidem vacuum species accipere non potest, nec ad visum transmittere.

Ita vt ostium inuenire non possent, non ostium propriæ cuiusque domus, sed solum Loth quod antea confringere nitebantur, & intra quod Angeli manu prehensum Loth retraxerunt: in hoc igitur inueniendo maxime laborarũt, & quo nõ reperto defatigati recesserũt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nihil prodest oculus corporis, cum oculus mentis excæcatus est.

133 EOs *qui foris erant, percusserunt cæcitate*, cur potius cæcitate quàm alia pœna eos mulctauit? animaduerte ex peccato mentis oculum excæcatum fuisse: rectè igitur cæcitate percutiuntur, quia nihil prodest oculus corporis, cum mentis oculus obtenebratus est: sic D. Chrys. *quoniam mentis eorum oculus excæcatus erat, propter hoc & visu priuati sunt, vt discant quod nihil sibi prosunt corporales oculi, si oculi mentis fuerint excæcati.*

S. Chrys.

Omnes culpæ participes, sunt etiam & pœnæ.

Percusserunt eos cæcitate à minimo vsque ad maximum: cur hæc verba addidit Moyses, à minimo ad maximum? reuoca in memoriam dixisse, quod à puero ad senem vallauerunt viri ciuitatis domum Loth, vt vim 134

peregrinis

peregrinis inferrent: rectè igitur addidit non solum percussisse eos, sed hanc cæcitatem contigisse à minimo vsque ad maximum, vt agnosceremus, omnes culpæ eiusdem participes, etiam & pœnæ fuisse, fauet cit. Chrysost. *quia conspirauerant in malitia & à malo conatu, neque senes neque iuuenes abstinebant, ideo omnes excæcati sunt.*

S.Chrys.

In quo peccamus, plectimur.

135 *Percusserunt eos cæcitate*, cum grauiores alias pœnas mererentur, cur sola cæcitate puniuntur? non enim condigna est eorum delictis, nota in visu maximè offendisse, cum enim iuuenes formosæ speciei conspexerunt, illico eis abuti statuerunt: iustissimè igitur cæcitate feriuntur, vt pœna delicto respondeat, ita notat Procop. *qui præ foribus erant, cæcitate feriuntur, nam cùm ante hac ad malum abusi fuissent visu, nunc id facere inhibentur.*

Procop. Gazæus.

Impius labor infœlici labore punitur.

136 *Percusserunt eos ita vt ostium inuenire non possent*, sept. legunt & defecerunt quærentes ostium; vel vt habet Caldæus, & defatigati sunt, cur omnimoda cæcitate percussi non fuere, sed solum partiali, scilicet quo ad ianuæ domus visionem? nõne delictum eorum potentia visiua priuari merebatur? nota quod si totaliter excæcati fuissent in inueniendo ostio, non defatigarentur: rectè igitur solum ea cæcitate percussit, vt eorum labor impius in violentia Loth illata domui illius cum effringere fores voluerunt, alio labore infœlici puniretur, mens est Abul. *valde rationale erat vt sic infœlices fatigarentur, quia si excæcati fuissent videntes se percussos, cessarent ab inquirendo viros; sed videbant omnia alia sicut ante viderant, solam autem portam non videbant, & sic continua sollicitudine eam inueniendi fatigabantur, non dantes sibi requiem.*

Abulens.

Inuidus maximè cæcus.

137 *Percusserunt eos cæcitate vt ostium inuenire non possent*, miror ostium non inuenisse, non enim adeo cæci vt potentia visiua priuarentur, attrectare saltem domum poterant, sicque fores illius inuenire: aduerte per cæcos Sodomitas inuidos alienæ virtutis liuore obcæcatos intelligi posse, per domum Loth in qua hospitio recepti fuerant viri, vel potius Angeli sanctissimi, virtutum receptaculum, scilicet homines iustos: rectè igitur cæcitate percutiuntur Sodomitæ, ita vt ostium nullo modo inuenire valeant, quia inuidus alienæ virtutis & laudis inuidentia tabescẽs obcæcatur, semperque aditum quærit ad sanctorum hominum vitam & mores, dicta factaque eius criminanda, sed nihil facinorosum reperire potest, sic Sanctus Odo lib. 6. Mor. in Iob. c. 5. *Mens iniquorum hominum cum de aliena melioratione affligitur, de radio lucis obscuratur, qui quasi in nocte, sic in meridie palpant, quia dum bonum quod vident accusare nequeunt, cæcati malitia malum quod non vident accusare quærunt: bona etiam in proximis aperta vident, sed si quæ mala latent, inuestigant, quod bene exprimitur cum Loth protegentibus Angelis in domo eius Sodomitæ ostium non inuenerunt.*

S Odo l 6 Mor. in Iob cap. 5.

Magna Angelorum potestas.

139 *Percusserunt eos cæcitate*, quis ita viribus potens vt vniuersam ciuitatem obcæcare queat, nullo adhibito sensibili nocumento? nonne Angeli fuere percussores? magna igitur est eorum potentia & virtus, quam obseruans D. Ambr. lib. 1. de Abraham cap. 6. ait, *Hic quidam mirabilis Angelorum declaratur potestas, vt obfusa impuris cæcitate, non reperirentur domus ostia, quæ illi aperire cupiebant.*

D.Amb. lib. 1. de Abr. c. 6.

Libido maximè cæca.

Percusserunt eos cæcitate, vt ostium inuenire non possent, 140
si antea huiusmodi ostium confringere conabantur, nec ab eo nunc longè distant, & potentia visiua gaudent, quomodo illud inuenire non possunt? sine dubio Sodomitæ vera sunt impudicorum figura: quid mirum igitur ostium præsens intueri non posse? quia ita obcæcata est impudicitia, vt etiam nihil omnino videat. Sic cit. Chrysost. *illud ostendit quia cæca est omnis libido & ante se non videt*, & Iacob. Mag. in suo Soph. c. 25. de Luxuria, ait: *Hoc habet luxuria, quod obcæcat, nec perpendit homo luxuriosus quod facit, amor cum periculo sæpe concordat, & dum ad illud solum vacat quod diligit, nunquam videt quod expedit, quia amor luxuriæ cæcus est.*

S.Chrys. Iac. Mag. in suo Sophol. c. 5 de Luxuria.

Libido mentem obdurat.

Percusserunt eos cæcitate, ita vt ostium inuenire non possent, vel vt habent 70. defecerunt quærentes ostium: 141
multo labore viam ingrediendi domum Loth quærere, sed infœlix eorum labor, si se cæcitate percussos agnoscunt, cur ad meliorem frugem non redeunt, ac ab opere peruerso non desistunt? non miror in impietate sua permanere, libido enim mentem semper obdurat: ita cit. Iacob. Mag. *ipsa* (inquit) *iuuentutis minuit decorem, infirmitates gignit, corpus sordidat, sensum obnubilat, mentem obdurat.*

Cit. Iacob.

Sodomitico qui peccato fœdatur, ostium, quod est Christus, inuenire non potest.

Percusserunt eos cæcitate, ita vt ostium inuenire non possent, si Christus Dominus ostium se dicit Ioan. 10 & 142
clamat, *venite ad me omnes*, quinam ita infœlices qui huiusmodi ostium reperire nequeant, cum ad intrandum per illud inuitet? audi P. Damia. opusc. 7. siue lib. Gomorrhiano. *Sodomitæ ad Angelos conantur violenter irrumpere, cum immundi homines ad Deum tentant per sacri ordinis officia propinquare: sed hi profectò cæcitate percutiuntur, quia iusto Dei iudicio, in tenebras interiores cadunt, ita vt nec ostium inuenire præualeant, quia à Deo peccando diuisi, vnde ad eum reuertuntur, ignorant: qui enim non per humilitatis sed per arrogantiæ & tumoris anfractus ad Deum accedere gestiunt, patet profectò quia vnde ingressionis aditus pateat, non agnoscunt, vel quia ostium Christus est, sicut ipse dicit, ego sum ostium, qui Christum peccatis exigentibus amittunt, quasi intrare cœlestium ciuium habitaculum non possint, ostium non inueniunt.*

Ioan. 10. Pet Dam. opusc. 7. c. 5.

Castitas bonorum adiutorio conseruatur.

Percusserunt eos cæcitate &c. scilicet Sodomitas, nonne erant iidem qui fores domus Loth totis viribus 143
confringere conabantur? nonne textus de eis loquens ait, iam prope erat vt effringerent fores? quomodo nunc nec solum ostium inuenire possunt? obserua Lothum mentem castum designare: rectè igitur dicitur, quod Sodomitæ eam ingredi nitentes, percussi sunt cæcitate, ita vt ostium inuenire non possent, quamuis antea ferè iam fores ab eis confringerentur, quia castitas cum maximè periclitatur, à bonorum adiutorio conseruatur & defenditur. Sic glossa interl. *hoc in facto nobis insinuatur, quia cum castitas pene vsque ad lapsum impetitur, sæpe bonorum adiutorio intra conscientiæ claustra inuiolata seruatur; quia aditus cordis con-*

Glossa interl.

tra prauos motus rationis, ratione munitur.

Cùm pœnam exiguam sustinemus, ni emendemur, maximam tolerabimus.

144 *Percusserunt eos cæcitate*, si scelus dignum morte commiserant, cur eos morte violenta & infœlici in omnium exemplum & plurimorum emendationem non interficitis? cur longiorem vitam eos ducere toleratis? moriantur turpissimi Sodomitæ, & eorum memoria deleatur; hac leuissima cæcitatis pœna feriũtur, vt ni emendentur, longè maiorem tolerent: annuit Lipp. Lippom. *Angeli poterant homines occidere, sed reseruabantur alteri pœnæ.*

Maximum supplicium est videre quod nolumus, & non videre quod desideramus.

145 *Percusserunt eos cæcitate*, grauiori supplicio plecti deberent qui non solum ius hospitalitatis violant, sed etiam peregrinis abuti præsumunt, satis graui percussi sunt pœna: hac enim cæcitate conspiciebant quæ videre non curabant, non autem intuebantur quæ aspicere satagebant & præoptabant, quod grauissimum est. Fauet Aug. q. 43. in Genes. *Viros qui erant ad ostium domus percusserunt cæcitate, græci habent ἀορασίᾳ*, quod magis significat, si dici potest auidentia, quæ faciat non videri non omnia, sed quod non est opus.

Cæcitas interior aliquando adducit exteriorem.

Percusserunt eos cæcitate. cur potius hac pœna plectuntur quàm alia? nonne alio potuerunt affici supplicio? nonne præ nimia libidine erant cæci in anima? non mirum igitur si percutiuntur cæcitate exteriore: cæcitas enim interior aliquando eam adducit, *qui libidine intus cæci erant*, inquit Oleaster, *non mirum si extra cæcitate oculorum percuterentur.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Dixerunt autem ad Loth, habes hîc quempiam tuorum? generum, aut filios, aut filias, omnes qui tui sunt, educ de vrbe hac.

Sep. Dixerunt autem viri ad Loth, sunt tibi hîc generi, aut filii, aut filiæ, aut si quis tibi alius est in ciuitate, educ de loco isto.

Cald. Quoscunque habes hîc generos tuos, & filias tuas, & omnia habes in ciuitate, educ de loco isto.

Arias. Dixerunt viri adhuc, quis tibi hic? generum & filios tuos & filias tuas, & omnia quæ tibi in ciuitate, educ de loco.

Vatab. Vltra quis est tibi.

CONCORDIA.

IN Hebræo & apud Septuaginta habemus viri, quos noster Interpres omisit, quia facilè subintelligebantur.

EXPOSITIO.

D*ixerunt autem ad Loth*, reuelantes ei quod essent Angeli missi ad ciuitatem destruendam propter populi scelera.

Habes hic quempiam tuorum generum? non ex ignorantia hoc dixere, vt eum ad illos vocandos prouocarent, *aut filios aut filias*, Hebræorum est sententia filios habuisse; tamen constans sententia est Latinorum nullum tunc filium habuisse; sed filias, has autem virgines.

Omnes qui tui sunt, educ de ciuitate hac, id est eos qui tibi coniuncti sunt, etiam affinitate, eos enim saluare intendimus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Hospitalitatem erga paucos remunerare Deus non differt multorum salute.

147 H*abes hîc quempiam tuorum, educ*, nonne Loth sufficiebat solum incolumem seruasse, cur etiam generos suos & filias suas? nota Loth aliquos hospites, & peregrinos excepisse; merito igitur nõ vnum Loth, sed cum eo plures alios ab incendio liberare, satagit Deus, quia hospitalitatem erga paucos maxima remuneratione compensare desiderat. Sic Chrys. *vide quomodo iusti hospitalitatem remunerent, & quomodo ei largiri volunt suorum omnium salutem.* S. Chrys.

Maximum hospitalitatis meritum.

148 *Habes hîc quempiam tuorum &c.* certum hanc Angelorum interrogationem ex ignorantia non processisse; cur igitur dixerunt, habes hîc tuorum quempiam, generum, aut filios, aut filias, cum Loth non haberet nisi duas virgines? optima est responsio Dionys. Carth. Dionys. Carth. *Hoc dixerunt (inquit) ad insinuandum tantam esse iustitiam Loth, quod propter merita illius Deus paratus fuit parcere omnibus ad ipsum Loth pertinentibus consanguinitate aut affinitate, ita quod cum Sodomitis non disperirent in plaga, quæ imminebat.*

Deus vt virtutem remuneret, operibus vult comprobare.

Habes hic tuorum quempiam &c. quomodo Angeli 149 domum Loth ingredientes, se Angelos esse non manifestant, nec aliquid ei timendum esse à Sodomitis, euasurumque ciuitatis incendium pollicentur? quia Deus vt virtutem eis remuneraret, operibus, scilicet defensione hospitum, cõprobatam voluit habere. Sic Procop. Procop. *nec prius Angeli allocuti sunt Lothum salutem promittentes, quàm summa eius in hospites obseruantia enituit ex sermone quem habuit cum impuris Sodomitis.*

Ad

Ad sectandam hospitalitatem præmiis incitamur.

150 *Habes hic tuorum quempiam &c.* remunerat hîc temporaliter Loth iusti hospitalitatem, sed qua de causa Moyses hoc præmium Loth collatum, salutem propriam suorumque posteritati scriptim tradidit? vt ad sectandam hospitalitatem saltem remuneratione futura alliceremur? ita noster Andreas, *omnia ideo facta & scripta sunt vt proniores efficiamur ad misericordiam, cum videamus eandem nedum in futuro sed etiam hic remunerari.*

Noster Andreas Nicolai Hungaris hic.

Qui à sceleribus recedunt, à pœnis liberantur.

Habes hîc tuorum quempiam, si quis alius est tibi in ciuitate educ de loco isto, si dixerat Moyses omnes à puero vsque ad senem circumdedisse domum Loth, vt peregrinis abuterentur, cur eorum aliquos saluos ab incendio polliceris, cum pœnas delictis debitas soluere debeant? audi glossam, *idcirco hæc essantur, vt ostenderent familiares Loth merito eius saluari posse, si voluissent cum eo à malis longe fieri*, hæc vltima verba considera, quasi eorum sensus esset, si à sceleribus recederent, à pœnis Loth merito liberarentur. 151

Glossa Ord.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VLG. Delebimus enim locum istum, eo quod increuerit clamor eorum coram Domino, qui misit nos, vt perdamus illos.

Sep. Quia nos perdimus locum hunc, quoniam exaltatus est clamor eorum coram Domino, & misit nos Dominus exterere illam.

Cald. Quoniam disperdemus nos locum istum, quia magnus est clamor eorum coram Domino.

Arias. Quia disperdentes nos locum hunc, quia creuit clamor eorum coram Domino.

EXPOSITIO.

Delebimus enim locum istum, quasi dicerent: iam euersio Sodomæ differri non potest, *eo quod increuerit clamor* &c. idest iam exigentibus tam impiorum hominum sceleribus, clamor enim hoc loco phrasi hebraica pro infamia & impudenti iniquitate capitur, perinde ac si diceretur, infamiam & rumorem Sodomitarum ad aures Dei peruenisse, quod quidem dissimulari non potest.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccator sibi ignem accendit quo flagrare debet.

152 Delebimus locum istum, scilicet igne ciuitatem deuastante, sed ô Angeli, quis hunc ignem accendet, quo omnia in cineres redigentur? responsio D. Saluian lib. 4. de ver. iudic. & prouid. Dei, maxime fauet instituto: ait enim, *diu flagitiosissimus ille populus ignem illum accenderat, quo peribat, & ideo completis iniquitatibus suis arsit flammis criminum suorum, tam male etiam de Deo meruit vt gehennam quæ in futuro iudicio datur, etiam in hoc sæculo sustineret*, sed prima expende verba Saluia. nempe, *quod Sodomitæ ignem quo flagrare deberent, accenderant suis sceleribus.*

Saluian. lib. 4. de prou. Dei.

Ita Deus in punitionibus suis iustus, vt supplicii rationem præbeat.

153 *Delebimus locum istum*, qua de causa tot mortales igne consumentur? ait textus, eo quod increuerit clamor eorum coram Domino, est propter peccata eorum, nonne hanc ciuitatem cum aliis, suæ districtionis nulla assignata ratione, delere poteras, cùm nullus ignoret te iustissimum esse? dele igitur & incendii causam prætermitte: optime futuræ vastationis ratio subiungitur, vt agnoscamus in suis punitionibus iustissimum esse. Sic Chrysost. *causam afferunt iustam diligenter omnia docentes.*

S. Chrys.

Tunc finaliter punit Deus, cum nullomodo à delictis reuocari volumus.

Delebimus locum istum, parcite ciuitati, supplicium illius differentes, forte ad meliorem frugem reuocabuntur Sodomitæ: notate verba textus, eo quod increuerit clamor eorum, id est mensuram delictorum suorum impleuere: differri igitur supplicium non potest, quia tunc finaliter punit Deus, cum à delictis reuocari nolumus; *grandis* (inquit D. Chrysost) *peruersitatis eorum magnitudo, & idcirco quia incurabilis morbus erat, vulnus hoc nullam curam recipit: misit nos Dominus vt exterreremus eos.* 154

S. Chrys.

Deus tempus iudicii sui non reuelat, nisi propter electorum salutem.

Delebimus locum istum, delete nulla admonitione facta; cur enim futurum Dei iudicium quod celari debeset, esse aperitis? cum finale nullus cognitum habeat, quoad diem vel horam. Aliquando Deus tempus iudicii suis patefacit, sed propter electorum salutem, quod obseruat Thom. Angl. *nota* (inquit) *quod licet Deus communiter non reuelet horam secretorum iudiciorum suorum, quantum tamen expedit imminenti saluti electorum*, hîc pro loco & tempore. 155

Thom. Angl.

Deus prouidentiſsimus etiam in puniendo.

156 *Delebimus locum iſtum &c. qui miſit nos vt perdamus illos*, in Hebræo eſt & miſit nos Iehoua ad perdendum eum, cur in deſtructione Sodomæque incendio, Deus ſibi nomen Iehoua fontem eſſendi aſſumit? ſine dubio vt ſignificet ſe etiam vitam hominum ſceleratorum ademptorum, eoſque puniturum, ita Caiet. *reperitur hîc tetragrammaton, ad explicandum quod ille qui fons eſt eſſendi, curam habet ſingularium hominum, & actionum humanarum, & non ſolum dat eſſe, ſed etiam tollit eſſe hominum quorundam, propter peccata eorum.*

Card. Caiet.

Magna eſt iuſtorum Deo cura.

157 *Delebimus locum iſtum*, cur monet ſe ciuitatem deleturos, vt ſcilicet fugeret Loth incendium: tanti æſtimatúrne Loth, vt propter eum Angelos mittat futurum excidium nuntiantes? tanti, maxime enim iuſtorum ſalutis ſollicitus eſt Deus, ſic Cat. Græ. *in flagitiorum exceſſu non parcit Deus propter bonos, ſed iuſtum ſegregat ne pereat cum impio.*

Cat. Græc.

Obſtinatis non quælibet perditio ſed omnimoda contingit.

158 *Delebimus locum iſtum*, nonne ſufficiebat dixiſſe puniemus, vel vaſtabimus, cur igitur hoc verbo & modo loquendi vtuntur, ſcilicet *delebimus*? obſerua nihil illius quod deletur, remanere: non ſine ratione igitur cum loquuntur de Sodomitarum excidio, hoc verbo *delebimus* vtuntur, vt ſignificent, non quamlibet perditionem, ſed omnimodam imminere: ita Ferus, *non ſimpliciter dicunt puniemus, ſed delebimus, vt nulla ſpes reædificandi ſit, id quod & factum eſt: nam eo loco nunc eſt mare mortuum, ſic impiis obſtinatis non ſimplex aliqua, ſed omnimoda perditio reſeruatur.*

Noſter Ferus.

Angeli ſunt maxime beneficiorum memores.

159 *Delebimus locum iſtum*, monent ſe Sodomam deleturos. vt Loth generos, & filias ſecum incolumes ſeruet? ſed qua de cauſa tanto fauore Loth proſequuntur, vt non ſolum eum, ſed familiam ſuam ab incendio liberare ſatagant? obſerua eos hoſpitio exceptos, etiam cum periculo vitæ Loth: recte igitur eum & familiam ſuam liberare pollicentur; vt beneficium, tanquam illius memores, alio beneficio compenſent, ſic Yſtella, *iam ſe amplius Angelos Dei manifeſtant, & de generis & filiis interrogant, vt grati animi beneficium in Loth magis oſtendant, dum eius cauſa, ſi non renuiſſent, ſaluarentur.*

Ludouic. Yſtella.

Deus omnia tentat ne puniat.

160 *Delebimus locum iſtum*, cur Dei conſilium manifeſtum facitis? inſuper ſi miſit vos Deus, vt Sodomitas perderetis, cur permiſit, vt moneretis? niſi quia nolebat perditionem eorum, & ideo antequam ſententiam executioni mandaret, voluit prius modum tentare, ſi fortaſſe aliqua via poſſet inueniri vt vel ſaltem non omnes periſſent: ſic Orig. Hom. 1 in Hierem. *quod erat ſuum fecerunt Angeli, volentes eos ſaluari qui ſe indignos ſalute indicauerunt, neque vero non ignorabant non eos eſſe ſecuturos Loth, ſed oſtenderunt ſuam pariter & eius qui eos miſerat, benignitatem in homines & amorem*; optime, cùm vere nulla in re ſic Dei amor oſtendatur, quantum in præuentione, qua hominem præuenit ante ſupplicium, ita vt eodem prorſus momento præuentionem ſtatuat, & monitionem.

Orig. Hom. in Hierem.

Angeli maximè hominum miſerentur.

Delebimus locum iſtum, cur antequam dixeritis hanc ciuitatem deleturos, inquiſiſtis à Loth an aliquem generum, aut filios haberet, vt ex vrbe educeret, cum filios non habere ſciretis? vt ſummam erga homines compaſſionem & miſerationem declararent, cum & eos qui non ſunt, ſi præſentes adeſſent, vellent ſaluari: ſic ſanctus Victor, ſer. 9. in Apoc. *ex his diſcimus quanta diuinorum Angelorum ſit miſeratio, quantaque eorundem erga homines humanitas, etenim ad Dei imitationem miſeretur hominum qui durius propter peccata excipiuntur.* 161

S. Victor. ſerm. 9. in Apocal.

Angeli cum tenentur ſupplicium obſtinatis inferre, illud ſi poſſunt, ſubleuant.

Delebimus locum iſtum, ſi tanto amore hominum genus proſequimini, quomodo in illud ita ſeueri, vt tot ciuitates funditus delere velitis? ſed ne eorum erga nos amorem accuſetis: ſi enim ſupplicium Sodomitis inferre iubentur, illud, ſi in eorum ſitum eſt poteſtate, ſubleuant & minuunt, Fauet cit. Victor ſer. 2. in Apocal. *Angeli harum rerum, ſcilicet ſuppliciorum adminiſtri, tanquam miſericordes condolenteſque medici, dum ad Chriſti exemplum cauteria & ſectiones illis adhibent, qui grauiori morbo peccatorum tenentur, aut omnino curant, morbumque profligant, aut ignaui certe ingratiſque hominibus futurum ſupplicium nonnihil ſubleuare moderatiuſque reddere ſatagunt.* 162

S. Victor ſerm. 2. in Apocal.

Angeli in irrogandis ſuppliciis peccatoribus, Deo ſeruiunt.

Delebimus locum iſtum, ſi cuilibet populo cuſtodiæ vnus conſtitutus eſt Angelus; teſte D. Epiph. in Panario relato ab Anaſtaſio Niceno q. 61. cur hi Angeli duo hanc ciuitatem & alias dicunt ſe deleturos, eruntque aliorum aduerſarii? non quod vt aliis offenſi, ſed vt Deo ſeruientes, ſupplicia peccatoribus, irrogant, ita Victor ſermone 21. *ſubſeruiunt Angeli ad ſupplicia, qui diſciplina & caſtigatione indigent irroganda, à Deo conſtituti.* 163

Anaſ. Nic. q. 61.
Cit. Victor ſer. 21.

Angelus à nobis recedit propter peccata.

Delebimus locum iſtum, ſi cuilibet ciuium Sodomæ deſtinatus eſt Angelus ad cuſtodiam, quomodo cum ſolum ſitis duo Angeli, eos delere poteritis? quilibet enim eorum Angelorum quemlibet ſibi commiſſum ciuem proteget: facile hi duo ciuitatem cum omni populo delebunt: quilibet enim Angelus eis deſtinatus, propter ſcelera ab eis recedet. Sic D. Baſil. in Pſalm. 33. *cuilibet credenti in Dominum aſsidet Angelus, niſi nos ipſum per mala opera effugauerimus: nam ſicut apes fugat fumus, & columbas abigit malus odor, ita etiam vitæ noſtræ cuſtodem Angelorum abducit, & amouet lachrymabile ſtetidumque peccatum.* 164

D. Baſil. in Pſal. 33.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Egressus itaque Loth locutus est ad generos suos, qui assumpturi erant filias eius, & dixit, surgite egredimini de loco isto, quia delebit Dominus ciuitatem hanc, & visus est eis quasi ludens loqui.

Sep. Locutus est ad generos suos qui acceperant filias eius, & dixit, surgite, & egredimini de loco hoc, quia disperdit Dominus ciuitatem; visus est autem ludere coram generis suis.

Cald. Et fuit quasi ridiculũ in oculis generorũ suorũ.

Aras. Locutus est ad generos accipientes filias suas, & dixit, surgite egredimini, quia disperdens Dominus ciuitatem, & fuit sicut ludeus in oculis generorum suorum.

Chrysost. Locutus est generis, qui acceperant filias eius, & dixit, surgite & exite de hoc loco, quia exterit Dominus ciuitatem, visus est autem ridicula loqui cum generis suis.

Ambr. Visus est autem derideri coram oculis suis.

Hieron. Locutus est ad sponsos qui accepturi erant filias eius.

CONCORDIA.

NEc præteritum nec futurum tempus describitur in Hebræo, sed nomen verbale, tanquam diceretur, acceptores filiarum eius; nihilominus non est discordia inter vulgatum interpretem dicentem, qui accepturi erant filias eius, & septuaginta legentes qui acceperant filias eius; nam septuaginta solum significant eas accepisse compromisso & promissione.

EXPOSITIO.

QVi accepturi erant filias suas, de filiabus loquitur quas antea virgines dixerat, quæ istis desponsatæ nondum traditæ erant in vxores, *surgite*: pars enim noctis transierat, iacebantque in lecto, *& visus est eis quasi ludens loqui*, hebraismus, id est existimauerunt serio non loqui, sed ioco; vnde verba eius parui-penderunt, ludicra reputantes, quasi more solito minaretur inaniter.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM,

Iustos affinitatem cum impiis habere non permittit Deus.

163 *Locutus est ad generos suos qui accepturi erant filias suas*, cur eas matrimonio non iunxerat cum illis? cur coniugium distulit perficere? obserua hos viros etiam impios fuisse, si quidem admoniti de salute sua, Loth subsannarunt: non sine ratione Deus noluit filias Loth matrimonium contrahere cum huiusmodi hominibus; iustos enim cum impiis habere non sinit affinitatem: sic Chrys. *Vide quomodo è malo fermento erant isti, & propterea volens Deus statim liberare iustum ab illorum affinitate, non permisit eis commisceri filiabus iusti.* Chrys.

Iustus ita eorũ qui sibi aliquo modo coniuncti sunt salutis sollicitus est, vt omnia tẽtet ad eos liberãdos

166 *Locutus est ad generos suos, surgite egredimini de loco isto*, si diximus hos etiam scelere contaminatos fuisse, cur eorum salutem ita satagit, vt medio tempore noctis, forte cum periculo vitæ (si enim à Sodomitis inuentus fuisset, forsan ei non pepercissent) domos eorum petat? diximus eos illius fuisse generos; non mirum igitur ita laborare pro eorum libertate, quia iustus ita eorum, qui sibi aliquo modo coniuncti sunt, salutis sollicitus est, vt omnia tentet ad eos periculo liberandos, ita Chrys. *Iustus quod suum erat, faciebat, & quas semel illis filias desponsarat, voluit eripere.* Cit. Chr.

Consuetudo peccandi difficile vincitur.

167 *Locutus est ad generos suos & visus est eis quasi ludens loqui*, quomodo optimo iusti consilio non acquieuistis, imo eum subsannatorem existimantes, ab incendio ciuitatis futuro liberari noluistis? diximus peccatis deditos: ideo igitur veritatem verborum eius aspernati sunt, quia consuetudo peccandi mentem obtenebrat, ita Dion. Carth. *vinxerat & vicerat illos pessima consuetudinis amor.* Dionys. Carthus.

Iudicium Dei ab impiis deridetur.

Locutus est ad generos suos, & visus est quasi ludens eis loqui, vobis futurum ciuitatis excidium annunciat, iam in foribus judicium est Dei, quomodo vobis videtur quasi ludicra loqui; subsannare Loth existimant, quia iudicium Dei sibi annunciatum ab impiis deridetur: *peristos, (inquit Lyran.) designantur peruersi & in peccatis obstinati, qui quando audiunt comminationes, de districtione futuri iudicii, reputant quasi trupham.* 168 Lyranus.

Punitionem suam iustissimam esse vult Deus manifestare.

Locutus est ad generos suos, surgite, egredimini, si Deus præuiderat generos Loth eum irrisuros, nec ab vrbe discessuros, cur eis annunciari imminens vrbis excidium voluit? nota quod Deum crudelitatis potuissent aliqui accusare, si nulla monitione, vtrum aliqui resipiscere vellent, necne, ciuitatem deleuisset; merito igitur voluit Deus Loth generos suos allocutum fuisse, deprecatumque vt saluarentur, vt si postea cum aliis miserè perirent, iustissimam Dei punitionem manifestam & compertam haberemus: ita Caiet. *ne quispiam diceret quod multi viri probi erant in ciuitate, qui si moniti fuissent, resipuissent, misit per Angelos suos Loth iustum ad monendum eos, quod verisimile erat (propter hoc quod Loth iustus elegerat eos in generos) esse viros probos, vt etiam hinc elucesceret inquisitionem omni ex parte factam.* 169 Card. Caiet.

Deus excæcat impios propter sua scelera, ne quod sibi conueniens est, agnoscant.

170 *Locutus est ad generos suos, & visus est eis quasi ludens loqui*, quomodo tam sanum viri iusti consilium non admisere, sed è contra eum insanum arbitrati sunt? quid dicam? nisi quod aliquando Deus impios excæcat, ne quod sibi conueniens est, agnoscant, *licet Deus* (inquit Abulens.) *vt gratiam faceret Loth, permittebat eum vocare generos suos, tamen quia peccata sua ad summitatem deuenerant, exigentibus sceleribus, excæcauit eos ne sanum consilium auscultarent, sed putauerunt quod Loth ebrius erat & ludebat.*

Obstinatus nec precibus commouetur.

171 *Locutus est ad generos suos & visus est eis quasi ludens loqui*, cur precibus non solum non obtemperatis à vobis salutem vestram exigentibus, imo vos deprecantem irridetis? maiori irrisione, imo potius commiseratione digni estis, qui ita excæcati, vt periculum vitæ imminens vitare nolitis: precibus saltem Loth concedite vestram ab incendio ereptionem. Sed ita obstinati sunt in peccatis vt nullis precibus commouebuntur: vnde admiratus D. Chrys. eorum ingentem proteruiam, ait, *cum audirent à Iusto terribiles minas quasi subsannabant, putabant deliramenta esse quæ dicebantur.*

D. Chrys.

Quos Deus nullis satiari peccatis cōspicit, negligit.

172 *Locutus est ad generos suos, surgite, egredimini*, quomodo ô Loth alios Sodomæ ciues negligis, vt eos salutis suæ non moneas, sed immonitos vitæ suæ periculo imminenti relinquis? quia quos Deus non satiari peccatis (quales erant Sodomitæ) conspicit, negligit: de quibus peccatoribus loquens Theodor. in Ierem 8. *equus impetu vrens & hinnitu exhaustus, labore sudat, hi vero nullam malorum capiunt satietatem.*

Theod. in Ierem. cap. 8.

Peruersa consuetudo immedicabilis est.

173 *Locutus est ad generos suos, surgite, egredimini*, sed illis, e contra inquit textus, visus est ludens loqui, hominis iusti preces vos commouere deberent, vt surgentes vitæ vestræ consuleretis, vel saltem sponsæ futuræ quarum iacturam facietis. Sed nihil horum à peccatis surgere permittit, peruersa enim eorum in peccato consuetudo, insanabilis est: quod obseruat D. Ambr. in Psal. 118. *an ignoramus quod tantam vim habeat inueterata consuetudo peccandi, vt excludat naturam, quæ cum sit medicabilis, ad salutem tamen corroborata, tempore passionis immedicabilis inuenitur.*

D. Amb. in Psal. 118.

Peruersus & impudicus amor, sibi recte consulentem insanum existimat.

174 *Locutus est ad generos suos, visus est eis quasi ludens loqui*, cur quasi ridens vobis quod vtilissimum est, consulēs, videtur? an eum mente captum existimatis, vt media nocte futurum excidium annuntians surgeret? Surgite igitur & cum eo simul ciuitatem egredimini, ne illius ruina inuoluamini; sed tam pertinax voluptatum amor in illis inoleuerat, vt quisquis illos inde vellet euellere, hoc ipso illis ebrius & insanus videretur.

Mala consuetudo mentem obtenebrat.

175 *Locutus est ad generos suos, visus est eis quasi ludens loqui*, vndenam colligitis eum non serio loquentem, sed irridentem? an expertum habetis virum esse non veritatis, sed irrisionis amatorem? minime quidem, quomodo ergo quod sanum consulit, non admittitis, imo subsannando renuitis? quia mala in peccatis consuetudo mentem eorum obtenebrauerat, ne veritatis lucem conspicerent, vnde D. Chrys. ho. 41. in Gen. *malicia obtenebrat rationem, & eum qui semel à via est auersus, in præceps ferre potest.*

D. Chrys. ho. 41. in genes.

Iustum accusari aliquo crimine non permittit Deus.

Locutus est ad generos suos dicens, surgite, cur monuerunt 176
Angeli Loth, vt generos suos saluti suæ prouidere sollicitaret, cum oleum & operam in eis admonēdis non ignorabāt perditurum? cur etiam Deus ordinauit filias Loth tradi huiusmodi viris, qui incendio communi perire deberent? audi respondentem D. Ambr. lib. 1. de Abrah. cap. 6. *munitur pietatis locus quod manifestata sibi per Angelos totius regionis euersione, & generos habere Loth sanctus inducitur & monere eos vt fugerent, simul ne desferendo eos nec admonendo, minus pius videretur circa filiarum maritos, vel erroris earum causa ipsi assignaretur, quæ destitutæ viri consortio, concubitum inebriati expetissent parentis, non ergo indefensum sinit scriptura virum sanctum relinqui, cum in ea tradidisse maritis filias & monuisse generos inducitur.*

D. Amb. lib. 1. de Abrah. cap. 6.

Impudicitia, omne quod peius est, producit.

Locutus est ad generos suos, visus est eis quasi ludens loqui, 177
nihil sane peius quam bene admonentem irridere, signum enim reprobationis non solum monitiones cōtemnere, sed & subsannare: quomodo ergo, ô generi Loth, cum vestræ salutis procurandæ admonitio datur, & ab vrbe scelerata & impia recessus persuadetur, talem hæc dicentem insanum nominatis? ne mirete: impudici enim (quales erant generi Loth) omne quod pessimum est producunt, *impudicitia* (inquit sanctus Zeno de pudi.) *per momenta parit omne quod malum est, & peperit omne quod peius est.*

S. Zeno serm. de pudic.

Ex impudicitia infidelitas.

Locutus est ad generos suos, visus est quasi ludens loqui, 178
missus est Loth ab Angelis, vt egredientes ex vrbe ab incendio illius salui & incolumes euaderent: quomodo vobis id non persuasit? quomodo dictis eius fidem non habetis? quia ex eorum impudicitia, infidelitas, *induati* (inquit Lipp.) *& perfidi emendari nolebant, ideo ridebant Dei verbum, infidelitatem aliis criminibus addentes.*

Lippom.

Malum exemplum impiorum ad sanctos seducendos plurimum aliquando valet.

Locutus est ad generos surgite &c. conuenientes Angeli Sanctum Loth monuerunt de vrbis incendio, & ad fugam capessendam hortati sunt, credidit statim, & fugā meditatus est, generi Loth exceperūt eū cum risu, visus est eis quasi ludens loqui. Caldæus paraphrastes transfert, & fuit quasi ridiculum in oculis generorum suorum, deinde ait: dissimulante illo apprehenderunt manum eius, eduxerunt eum; nonne sponte tua, imo celeriter egrediebaris? quomodo nunc fugam dissimulas, quasi ab vrbe volens recedere? nonne irriserunt excidium ciuitatis generi? en quomodo malum exemplum morum quasi eum induxit ad non credendum: ita Thom. Anglicus *forte ex irrisione generorum suorum obscurata fuit fides Loth.*

Thom. Angli.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XV.

VLG. Cùmque esset mane, cogebant eum Angeli dicentes, surge, tolle vxorem tuam, & duas filias quas habes, ne & tu pariter pereas in scelere ciuitatis.

Sep. Postquam autem diluculum factum est, vrgebant Angeli Loth dicentes, surgens accipe vxorem tuam & filias tuas quas habes, & egredere, ne tu etiam perdaris simul cum iniquitatibus ciuitatis.

Cald. Et cùm ascendisset aurora, & esset mane, coegerunt Angeli Loth, dicentes, surge & tolle vxorem tuam & duas filias tuas, quæ inuentæ sunt tecum, fideles, ne forte percutiaris in peccatis ciuitatis.

Arias. Vim faciebant Angeli in Loth, dicendo, surge cape vxorem tuam & duas filias tuas inuentas, ne forte consumaris in iniquitate ciuitatis.

Caiet. Cúmque esset aurora sollicitauerunt Angeli Loth.

Vatab. Cùm primum diluculauit, cogere cœperunt, ne forte puniaris in punitione ciuitatis.

Chrys. Vbi autem mane factum, studiosè adhortati sunt Loth.

CONCORDIA.

שחר Muschar non solum auroram, diluculum, sed & mane significat, vtrumque autem Caldæus posuit, vbi autem legimus, *quas habes*, in hebræo legimus *inuentas* subintellige tecum, quod doctissimè exposuit versio Caldaica, quæ inuentæ sunt tecum fideles, ex vi vocis Hebraicæ hauon, id est scelus; hîc pro punitionne sceleris intelligendum putauit Vatablus.

EXPOSITIO.

CVmque esset mane, id est aurora exoriente, *cogebant eum Angeli*, volentes diuinum mandatum exequi, *surge, tolle vxorem tuam* &c cùm solum Loth vxor & duæ filiæ crediderunt Angelis, ipsi incolumes euaserunt: nam generi, famuli, & ancillæ Loth non credentes, sed in Sodoma manentes, cum aliis combusti sunt; *ne & tu pereas pariter in scelere ciuitatis*, id est ne simul inter sceleratos pereas, scelus enim pro scelerato sumitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus orationi vacat pro aliorum salute obtinenda.

179 CVmque esset mane, cur obseruat matutinum tempus fuisse, cum Angeli compulerunt vt simul cum familia egrederetur è ciuitate, ne cum aliis incendio combureretur? sine dubio vt intelligeremus noctem insomnem duxisse in oratione pro salute populi Sodomitici deprecantem *tota nocte* (inquit Lyranus) *fuerat deprecatus in oratione pro populi liberatione.* Noster Lyranus.

Tanta sunt aliquando hominum scelera, vt oratio iustorum nihil efficiat pro remittenda pœna illis debita.

180 *Cumque esset mane*, diximus solum aurora elucescente Angelos compulisse Loth è ciuitate egredi, quia noctem in oratione, pro salute populi Sodomitici consumpserat: si igitur ita perseuerans illius oratio, quomodo cum dixerit Deus, quidquid petieritis, fiet vobis, illius pœnæ relaxationem non obtinuit? quia tanta sunt aliquando hominum scelera, vt oratio etiam iustorum nihil efficiat pro pœna remittenda illis debita: sic Abul. *non exaudiuit Dominus, quia peccata eorum completa erant, quæ diuinam indignationem merebantur.* Abulens.

Iustus ita salutis aliorum sollicitus, vt ab ea procuranda difficile diuellatur.

Cumque esset mane, cogebant eum Angeli dicentes surge, 181
vel vt Hebræus habet, vim faciebant, ita propriæ vitæ immemor Loth, vt necesse fuerit ei vim inferri, vt à ciuitate iam iam delenda egrederetur: parce saltem vxori & filiabus, si vitæ propriæ consulere negligis: obserua (vt dictum est) tempore noctis orationi instantem fuisse, vt imminentem ruinam à populo repelleret; vis igitur inferenda & ab Angelis cogendus, quia ita salutis aliorum sollicitus vt ab ea procuranda difficile auellatur, etiam propriæ imminente periculo vitæ, sic obseruat Abul. *Loth exire dissimulabat vt magis Deum exoraret, si forte exaudiretur.* Cit Epis. Abulens.

Angeli Deo obsequentissimi.

Cumque esset mane, cogebant eum Angeli, differte paulum, nondum sol oritur, sed solum elucescit aurora, requiescet à nocturno labore, generos deprecabitur, vt suæ velint cōsulere saluti, si autem fidem ei non adhibentes, in incredulitate futuri excidii permanserint, tunc tandem egredietur, merito eum compellunt vt Dei iubentis vrbem delere, monitis obtemperent: ratio est nostri Lyrani, *cogebant eum Angeli diuinum mandatum exequi volentes.* 182

A

Qui impiorum societate gaudet, eorum sceleris videtur esse particeps.

182 *Cumque esset mane, cogebant eum &c. Ne & tu pereas pariter in scelere ciuitatis*, quamuis ô Angeli, Loth ciuitatem non egrederetur, sed cum Sodomitis periret, quomodo in scelere ciuitatis interficeretur? numquam eorum delictis consensum præbuit, imo eos obiurgauit ne vlterius in peccatis perseuerarent: Audi quæso Thom. Angli. satisfacientem difficultati: *Nota* (inquit) *quod si non vellet iuxta præceptum Angelorum inde exire, non solum dicitur periturus in scelere ciuitatis, quia sicut communicare excommunicatis cum suis participantibus, inducit crimen participationis, & pœnam excommunicationis: sic & in proposito, ita quod præter peccatum incredulitatis & contemptus tanti beneficii sibi à Deo oblati, videtur quodammodo fauere, & consentire illorum sceleri, damnatur.* Thom. Anglic.

B

Iusto inobedientes miserè pereunt.

183 *Cumque esset mane, cogebant eum, surge, tolle vxorem & duas filias quas habes*, nonne generi etiam si in ciuitate permaneant, ab incendio possunt liberari? Scio te dicturum, quod propter plurima quæ admiserunt crimina, dignos fuisse morte: sed iterum addo, quamuis nullis criminibus fuissent obnoxii propter inobedientiam, qua Loth prouocanti vt ab vrbe exirent, fuere rebelles, etiam miserè perire cum Sodomitis merebantur: accipe testem D. Chrys. *te ipsum serua & vxorem & filias, illi enim qui noluerunt admonitioni tuæ parere, non longe post erunt participes communis interitus.* S. Chrys.

C

Maxime aliorum insistendum est saluti.

184 *Cumque esset mane cogebant eum, nempe Angeli*, quibusnam negotiis noctem transegisti itaut aurora elucescente nondum egressus ciuitatem fueris? quamuis dictum sit orationi vacasset, vt populi condonationem acciperent, hanc iterum admitte responsionem, scilicet totum tempus nocturnum saluti generorum consumpsisse persuadendo vt ciuitatis excidium fugerent, sic annuit D. Amb. lib. 10. de Abrah. c. 6. *visum est illis quod derideret eos, & tamen adhuc morabatur Loth vt persuaderet generis suis, & pœne non profectus non euasisset nisi vrgentibus Angelis.* D. Ambr. lib. 10. de Abr. c. 6.

D

Iudicium Dei differtur, sed tandem euenit.

185 *Cumque esset mane, cogebant eũ, nẽpe Angeli*, nõne paulisper expectare in vestra situm est potestate? ne ergo hominũ maximè oppressum tristitia, tum propter ciuitatis euersionem, tum propter generorum iacturam, properanter exire compellaris? expectare nullomodo possunt, quia iudicium Dei dilatum, tandem euenit irreuocabiliter, quod annuit Lipp. dicens, *tardauerat vindicta Dei, periodus expectanda iam aderat, quam præterire impossibile erat.* Lippom.

Diuinæ gratiæ opus à malis recedere.

186 *Cumque esset mane, cogebant eum*, scilicet exire: cur notat sacer textus, quod mane eum à ciuitate secedere compellunt? per matutinum tempus potest intelligi inspiratio diuina vel illustratio, teste Hyeron. Laureto in Sylua alleg. totius sacr. scrip. rectè igitur compellunt mane à Sodoma abire, quia diuina gratia indigemus vt à peruersorum societate separemur. Fauet glossa interlin. *mane cogebant, quia opus diuinæ lucis est à malis recedere.* Hieron. Lauret. in Sylua alleg. Glossa interl.

E

Castitas ab igne liberat.

Cumque esset mane, cogebant eum, Tolle duas filias quas habes cur addidit *quas habes*? ait D. Hieronymus in qq. Hebr. in Genes. aliqui asserunt alias habuisse matrimonio copulatas, vnde quidam verterunt quas præsentes habes domi, ad differentiam aliarum quæ cum sponsis in aliis domibus degebãt: quo supposito, quomodo potius filiæ quæ cum Loth manebant ab incendio liberantur aliis pereuntibus; nescio an audeam dicere quod intuitu virginitatis hæ duæ solum liberantur, fauet aliquomodo Rab. Maurus lib. 2. in Gen. c. 23. *nonnulli arbitrantur illas quæ viros habuerint in Sodomis remansisse, & eas exisse cum patre quæ virgines fuerint.* 187 Rab. Maur. lib. 2. in Genes. cap. 23.

Veri fideles aliis pereuntibus in finali iudicio saluantur.

Cumque esset mane, cogebant eum, Tolle vxorem & filias, ne tu pariter pereas in scelere ciuitatis, quid nobis mystice designat solum Loth, cum vxore & filiabus flammas ignis euadere, aliis omnibus consumptis & in cinerem redactis? sine dubio hoc iudicium particulare per ignem contra Sodomam & alias ciuitates vniuersale designat, Loth cum suis, veros fideles, vnde lectio Caldaica sic legit, & duas filias tuas quæ inuentæ sunt tecum fideles: cur non dicemus igitur solos veros fideles saluandos in finali iudicio omnibus aliis miserè pereuntibus, designari? sic Isid. Hispal. *Loth frater Abraham iustus & hospitalis in Sodomis, qui ex illo incendio quod erat similitudo futuri iudicii meruit saluus euadere, typum figurabat corporis Christi quod in omnibus sanctis & nunc inter iniquos & impios gemit, quorum factis non consentit, & à quorum permixtione sæculi in fine liberabitur, illis damnatis supplicio ignis æterni.* 188 Isid. Hisp. in Gen.

Deus omnibus modis procurat peccatorum conuersionem.

Cumque esset mane, cogebant eum, cur omnibus inspicientibus, Loth educere cogitatis? si enim nocturno tempore nondum cognita vestra pulchritudine domum vestram circumdederunt, vt vobis abuterentur, an decoram faciem intuentes existimatis vobis violentiam non illaturos? ne ergo diluculo per ciuitatem cum Loth statuatis incedere? sic statuit Deus in luce Sodomam deserere Loth, vt à Sodomitis conspectus commoneret eos excidii futuri, vt contritione & pœnitentia Deum flecterent: fauet Ferus dicens, *in luce enim educunt, hoc est apertè non occultè, vt vel sic Sodomitæ admoneantur non frustra iustum ab ipsis fugere.* 189 Noster Ferus.

F

Filiarum salus, quia patris oculos non declinant.

Cumque esset mane, cogebant eum: tolle vxorem & filias tuas quas habes, cur addidit filias quas habes? hoc enim omnino superfluum videtur; si enim filiæ alterius essent, non esset dicendum tolle filias tuas, difficultas augetur ex paraphrasi Caldaica, tolle filias quæ tecum fideles inuentæ sunt, cur ratio salutis vxoris illius non proponitur, quod inuenta fuerit fidelis, sed solum fidelitati filiarum tribuitur earum salus: forte saluatur vxor; vel solum quod vxor Loth sit, verum filiæ vt salutem acquirant, non sufficit quod sint filiæ eius, sed vltra hoc insinuatur ratio specialis salutis, nimirum, quod inuentæ sunt fideles: vbi acutè Caiet. *tanquam & istæ filiæ relictæ fuissent nisi inuentæ fuissent,* Card. Caiet. 190

cum Loth, ſaluauit filias quod fideliter fuiſſent ſub oculis & cura parentum.

Peccati & pœnæ nexus.

Cumque eſſet mane, cogebant eum, ſurge tolle vxorem tuam & duas filias quas habes, ne & tu *pariter pereas in ſcelere ciuitatis*, hîc ſcelus ſumitur ab interpretibus pro culpa, ſed pluribus aliis videtur quod de peccati ſupplicio & pœna intelligitur, vt hanc ſententiam verba hæc reddant, excute iam te & moras tolle, à Sodomis diſcede, ne in eius punitione pereas, cum iam iam igne conflagrandæ eſſent illæ ciuitates, Oleaſt. hic calculum adiicit, legit enim ne forte deficias in iniquitate ciuitatis, addit, melius in punitione ciuitatis, quoniam vt ſæpius dixi, hauon potius pœnam iniquitatis quàm iniquitatem ipſam ſignificat, Sed vulgata verſio optima eſt, nec huic ſenſui officit, cum ſcelus; peccatum, iniquitas de pœna, de punitione peccati non ſemel dicatur: ex quo colligere poſſumus: adeo perpetuo nexu peccatum & peccati pœnam cohærere, vt nec nomine abiungantur nempe ſcelus quodlibet pœnam continet, & ſceleris pœna peccatum eſt, ſcitè Chryſ. in Pſal. 124. *ante ſupplicium* (inquit) *ſupplicium infligit peccatum, in ſe continet pœnam antequam puniatur.* Chryſ. in Pſal 124.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius, & manum vxoris & duarum filiarum eius, eo quod Dominus parceret illi.

Sep. Et turbati ſunt & tenuerunt Angeli manum eius, & manum vxoris eius, & manus duarum filiarũ eius, in eo quod parceret Dominus ei.

Cald. Et cùm moram feciſſet, apprehenderunt viri manus eius &c. eo quod miſereretur Dominus illius & eduxerunt eum.

Arias. Et tardabat, & apprehenderunt viri in manum eius & indulgentia domini ſuper eum.

Caiet. Et tardabat & in miſereri Iehoua ſuper eum.

Vatab. Cumque cunctaretur, apprehenderunt eum in miſericordia Iehoua ſuper eum: alii, cumque negligeret.

CONCORDIA.

VErbum מהמה mahma tardate, moram facere, negligere, & turbari ſignificat, ex quo diuerſitas lectionum oritur: vbi legimus eo quod Dominus parceret ei, in Hebræo eſt in miſeratione Domini ſuper eum quod idem eſt: חמל hamal enim miſereri, parcere, & indulgere ſignificat, vnde hemla miſeratio, ſiue miſericordia.

EXPOSITIO.

D*Iſſimulante illo*, dolens calamitatem populi futuram exire cunctabatur, expectans à Deo miſericordiam, ſed Angeli *apprehenderunt manum eius*, vt aliquo modo violenter eum educerent, *& manum vxoris & filiarum eius*: exire enim cum ſint timidæ mulieres, formidabant, *eo quod parceret Dominus illi*, quia ſciebant Angeli Dominum ei pepercisse, apprehenſis eorum manibus extra ciuitatem deduxerunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Angeli à nobis formidinem expellunt.

194 *Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius*, nonne ſine alicuius adiutorio ciuitatem egredi poſſunt? cur igitur eorum manum apprehenditis? lege verſionem 70. & turbati ſunt, vbi habemus diſſimulante illo: appoſitè igitur dictum eſt apprehendiſſe manum eius, ad innuendum Angelos in remouenda ab eis formidine laboraſſe. Sic D. Chryſ. *animabant eos manuum contactu, & roborauerunt eorum alacritatem, vt ne timor eorum diſſolueret.* S.Chryſ.

Difficile eſt à conſuetis recedere.

195 *Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius*, cur diſſimulas, vel vt alii legunt illo negligente? nonne Angelis fidem adhibuiſti dicentibus, ſe deleturos Sodomam? quomodo igitur vrbem egredi negligis? quia à conſuetis maxima cum difficultate recedimus: Sic Thom. Angl. qui eandem difficultatem proponens ait, *quia actualis receſſus à conſuetis addit nouam & grandem difficultatem, & ideo inchoando huiuſmodi receſſum de facili homo tentatur & anguſtiatur.* Thom. Angl.

Ita periculoſa eſt malorum ſocietas, vt eorum ſermo fidem noſtram minuat.

Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius, nonne generis conſuluiſtis, vt ſurgentes, ciuitatem Sodomæ relinquerent, ne in illius ruina, ſimul cum aliis inuoluerentur? quomodo ita negligens, vt cogentibus Angelis egreſſum adhuc diſſimules vel negligas? ne miteris quia ita malorum periculoſa eſt ſocietas, vt ſermo quem habuit cum generis ſuis, eius fidem aliquo modo minuerit, vt quaſi cum difficultate credens ciuitatis euerſionem ab eo ſecederet. 196

Iuſtus ſemper ſaluti proximorum inſtat.

Diſſimulante illo, anne diſſimulandum in imminenti vitæ periculo? nonne potius toto conatu fugiendum? quid enim charius vita poteſt inueniri? ne igitur diſſimules Angelorum cõſilium de receſſu à Sodoma: ita ſollicitus eſt ſalutis ciuium ſuorum vt eorum conſeruationem propriæ vitæ anteponere videatur: ſententia eſt Dion. Cart. *quia diſtulit quantum potuit, ſi forte Deus mitigaret ſententiam, & preces ſuas pro pop...* 197

Dionyſ. Carth. *ceptaret* & Lyran, *quia ſemper retardabat quærens miſericordiam Dei ſuper populum.*

Deus nos reuocat non ſolum verbis, ſed etiam opere à vitiis.

198 *Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius*, nonne ſufficiebat Angelos verbis ſuaſiſſe, vt ciuitatem egrederetur? ad quid igitur eum etiam opere compellere, ſcilicet manum illius apprehendentes? per Sodomam vitia intelligi quis dubitat? recte igitur non cōtenti ſuaſionibus, manum eius apprehenderunt, quia non ſolum verbis, ſed & opere à vitiis nos reuocat Deus: accipe cit. auct. *non igitur verbis ſolum à vitiis nos dehortatur Deus, ſed opere & reipſa opitulatur, ſicut memoriæ proditum eſt, tenuiſti manum meam dexteram & in conſilio tuo deduxiſti me.* (Cit. Carthuſ.) B

Salus noſtra miſericordiæ Dei tribuenda.

199 *Diſſimulante illo &c. eo quod parceret Dominus illi*, ſiue vt eſt in Hebræo, vt miſereri Iehoua ſuper eum, ideo apprehendentes manum eius incolumem & ſaluum extra ciuitatem ſeruauerunt: nonne iuſtus erat Loth? cur igitur non ait ſacer textus, ideo liberum ſaluum effectum, quia iuſtus, non autem in indulgentia Domini ſuper eum, vt vertit Arias? ſine dubio vt ſalutem noſtram ſummæ Dei miſericordiæ tribueremus. Sic Caiet. *ratio violentæ ſalutis redditur, non iuſtitia mulierum, non iuſtitia Loth, ſed miſericordia ſummi Dei peculiari erga Loth, ita quod ratione illius ſeruabat vxorem & filias.* (Card. Caiet.) C

Voluntas diuina fruſtrari non poteſt.

200 *Diſſimulante illo*, vel vt alii legunt, illo negligente, apprehenderunt manum eius, ſi generi Loth neglexerunt ciuitatem egredi, cur Angeli manus eorum non apprehendunt? nota Deum efficaciter decreuiſſe Loth liberaturum, non autem eius generos, non mirum igitur manus Loth, non autem generorū ſuorum apprehendiſſe, vt incolumis extra ciuitatem ſeruaretur, quia diuina voluntas fruſtrari nō poteſt? expoſitio eſt Abul. (Abulenſ.) *Si Deus non indicaſſet immobiliter quod Loth exire deberet de Sodomis, non tantum inſtarent Angeli vt educerent eum, ſed poſt primam vocationem reliquiſſent vt periret in ſcelere ciuitatis: ſic patet de duobus generis accepturis filias Loth, quia Deus non pepercerat eis, non curauerunt Angeli quod inſtaret Loth ducendo eos, quia ergo diuina voluntas fruſtrari non poterat, quæ Loth liberandum eſſe deſtinauerat, & Loth volebat exire, neceſſario infertur quod deberet ad exeundum pelli.* E

Angeli ita ſolliciti hominum ſalutis vt eos compellant illam conſequi.

201 *Diſſimulante illo, apprehenderunt manum eius*, ſi ſuam diſſimulat ſalutem, cum maxime illi interſit flammas ignis euadere, diſſimulate ſimiliter: iam enim verbis & admonitione conſuluiſtis, quid ab eo peragendum Dei eſt decretū ciuitatis delendæ diſſimulare non poſſunt; imo ita hominum ſalutis ſunt ſolliciti, vt eos quaſi inuitos compellant eam adipiſci & conſequi: ſic annuit Ambr. lib. 1. de Abrah. c. 6. *morabatur adhuc Loth, & pene non eſt profectus vt euaderet, niſi vrgentibus Angelis & tenentibus manus eius egredi coactus eſt, non ergo profectus, ſed eductus eſt.* (S. Amb. lib 1. de Abra. c. 6.) F

Tanta ſunt aliquando hominum ſcelera vt Deus eis nullo modo condonet.

202 *Diſſimulante illo*, Quid diſſimulas Sodomam egredi cum de tua ſalute agitur? quis ita à ſana mente alienus qui imminēte periculo cognito, illud ſi poſſit, non effugiat? dices pro ſalute ciuium deprecantem, ſi adeo orationi inuigilat, ô Deus miſericors, quomodo propter hominem iuſtum & illius ardentiſſimam orationem, ſcelera ciuitatis non dimittis? quia tanta ſunt aliquando hominum ſcelera, vt Deus eis nullo modo condonet, ſic gloſſa græc. *attende vbi malorum multitudo modum exceſſerit, vrbes minime propter iuſtos ſeruari, eiſque à Deo ignoſci ſed iuſtos à pœnis miſericorditer ſeparari.* (Auct. cat. Græc.)

Crebræ admonitiones interponendæ vt à malorum ſocietate quis retrahatur.

Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius, nonne Angeli Loth admonuerant, vt impiorum ſocietatem relinqueret, ni cum eis vellet miſerè perire? ad quid igitur ſi negligit quod ſibi vtile, non ſolum iterum admonent, imo quodammodo compellunt manum eius apprehendentes? audi gloſſ. interlin. *hic datur nobis exemplum quod qui aliquo affectu carnali malorum conſortium exire diſſimulant, crebra bonorum admonitione cogendi ſunt, ne bonos mores corrumpant exempla malorum.* 203 (Gloſſa interl.)

Mortem imminentem non timemus, illecti diuitiarum amore.

Diſſimulante illo apprehēderunt manum eius, quid Loth in proximo mortis periculo retardat, & veluti incredulum Dei monitioni reddit, & Deo attrahente hærentem retinet? cùm nihil æque ac mortem timeat & fugiat mortale genus hominū; optime ſatisfacit Ruper. lib. 6. in Gen. ca. 10. *amœnitate Sodomorum tenebatur & irriguis pene paradiſiacis arvis, & idcirco quaſi non ſatis intelligeret quod dicebatur cùm percelleretur nuntio inſtantis periculi, dormitantes oculos & amore diuitiarum preſſos auertebat à lumine præſenti.* Deinde inuehit in homines huiuſmodi amore illectos, ſuæque ſalutis immemores, dicens, ſic perſæpe is qui iam cœleſtia nouit, cui per euangelium Chriſti reuelata eſt ira Dei, iamque de ſpiritualibus inſtrui meruit, adhuc tamen pernicioſo irretitur amore mundi, & à concupiſcentia ſua illectus, diſſimulat auditas, & bene ſibi cognitas futuri iudicii minas, & æterni ignis pœnas ſulphureas, eò intentus vt concupiſcentiæ ſuæ effectu quoquo modo perfruatur. 204 (Rupert. l. 6. c. 10.)

Lex Iudæorum ad ſalutem non ſemper fuit neceſſaria.

Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius, ita vt liberum & incolumem extra ciuitatem poſuerint, hæc libertas & alia ſpiritus, an quæſo, ô Iudæi, tribuenda eſt circunciſioni? non circunciſum Loth legimus & tamen ſaluum agnoſcimus, non igitur lex veſtra ſemper ad ſalutem obtinendam fuit neceſſaria; vnde Tertull. lib. aduerſ. Iudæ. ca. 2. *probatus Loth frater Abrahæ quod pro meritis iuſtitiæ, ſine legis obſeruatione de Sodomitarum incendio ſit liberatus.* 205 (Tertull. lib. adu. Iudæos ca. 2.)

Angeli cuſtodes in omnibus viis noſtris.

Diſſimulante illo apprehenderunt manum eius, ô Loth ne cum Angelis extra ciuitatem diſcedas, maximum enim tibi periculum imminet: nam Sodomitæ te egredientem conſpicientes, manus violentas inferrent, ſcientes auxilio tuo ab impudicitiis ſuis liberos euaſiſſe peregrinos, quos hoſpitio receperas. ſed nihil tibi formidandum, ô Loth, Angeli enim in omnibus viis 206

D. Ber. in Psal. Qui habitat. vis ciuitatis, saluum protegent: vnde D. Bern. ser. 7. in Psal. Qui habit. ait, *non est omnino quod timeat, ne vel in via aliquod offendiculum patiatur, illi nempe viam parant Angeli sancti, quoniam Angelis suis mandauit de te vt custodiant te in omnibus viis tuis, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

Angeli adstant orantibus.

207 *Dissimulante illo apprehenderunt manum eius*, cur generorum illius simul manus non apprehenditis, vt ab vrbis incendio liberarentur? obserua ex aliquorum Patrum auctoritate nos dixisse Loth noctem transegisse in oratione deprecantem pro populi salute, non mirum igitur manus Loth apprehendisse; non autem generorum illius, vt incolumem seruarent, quia Angelus praecipue orantibus adstat vt eos protegat: sic D. Bern. hom. 3. super Missus est, *solent Angeli astare orantibus, & delectari in his quos vident leuare manus puras in oratione.* Cit. Bern. hom. 3. super Missus est.

Amicorum dura est separatio.

208 *Dissimulante illo apprehenderunt manum eius*, vel vt habet Vatablus, cumque cunctaretur, quis te detinet vt salutem propriam negligas. qua nihil charius haberi potest. forte tam dura erat ei amicorum separatio, vt vix eos deserere posset: dissimulationis illius hanc praebet rationem Lippom. *moras vertebat Loth proprio arbitrio, & amicorum amore, non exisset, sed miserante Domino per Angelos ipse & sui educuntur.*

Misericordia Dei, est non solum peccata quae commisimus cōdonare, sed impedire ne delinquamus.

Dissimulante illo &c. *eo quod Dominus parceret illi*, apprehenderunt manum eius Angeli, sed quid Deus Loth condonabat? dices remisisse poenas quas incurrisset, si in ciuitate diutius permansisset, imo & peccata quae commisisset; misericordia enim Dei non solum se extendit ad peccata commissa, sed ne alia perpetremus fauet cit. Lipp. qui postquam dixit quod per Angelos ipse & sui educuntur à peccatis & poenis, subiungit, *indulgentia non solùm peccatorum est quae fecimus, sed eorum quoque quae per gratiam Dei praeuenti omittimus, & quorum occasionem non incidimus.* 209 Lippom.

A vanitatibus mundi detinemur, ne illum derelinquamus.

Dissimulante illo apprehenderunt manum eius, mysticè loquamur: quid hominem ita salutis suae immemorem efficere potest vt etiam illius via cognita & approbata, eam negligat & dissimulet? quis dubitat esse vanitates mundi, quibus tanquam vinculis detinemur, ne eis vltimum vale dicamus? quod fatetur D. Aug. lib. 8. confess. *detinebant me magistra nugarum, & vanitates antiquae animae meae, & succingebant vestem meam carneam submurmurantes: dimittis ne nos & vltra non erimus tecum, à modo & in aeternum, & à modo & tibi non licebit hoc aut illud in aeternum?* 210 D. Aug. l. 8. Confes.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Eduxerunt eum & posuerunt extra ciuitatem, ibique locuti sunt ad eum dicentes, salua animam tuam, noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione, sed in monte saluum te fac, ne & tu simul pereas.

Sep. Et factum est & eduxerunt eos foras, & dixerunt, saluans salua animam tuam, ne respexeris retrorsum, ne steteris in omni circa regione, in montem saluum te fac, ne forte simul comprehendaris.

Cald. Ait miserere animae tuae, non respicias post tergum tuum, neque stes in omni planicie.

Arias. Et dixit, erue te in anima tua, ne respicias post te, nec stes in omni planicie, ad montem te erue, ne forte pereas.

Caiet. Et dixit seruare super animam tuam; non facies respicere post te, nec stes in omni planicie.

CONCORDIA.

CALDAICA versio simul cum Hebraeo legit in singulari, & dixit, existimat enim quamuis duo Angeli eum eduxerunt, tamen cum eo vnum locutum fuisse.

EXPOSITIO.

ET *posuerunt extra ciuitatem*, vt in nullo discrimine versarentur, vbi eos reliquerunt ad ciuitatem puniendam ipsi reuersi sunt, *salua animam tuam*, id est vitae tuae consule, *noli respicere post tergum*, hoc praecepit Deus quo magis vrgeret iter Loth, significans summa opus esse festinatione, quia propinquum & instans vrbis exitium.

Nec stes in omni circa regione, id est recede ab ista ciuitate longe, non enim solum Sodomam, sed & alias ciuitates quae *erant in regione* id est planicie seu valle, delere volebant *sed in monte saluum te fac*, scilicet ciuitati proximum, nempe vltra vallem Sodomae & aliarum ciuitatum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedientia perfectius liberamur à morte.

211 *Noli respicere post tergum*; cur tam seuerè & rigidè vetuit Loth respicere post tergum, cum hoc praeceptum de re indifferenti videatur esse? quid enim refert post tergum respicere nec ne? ad probandam & exercēdam obedietiam Loth, & vxoris, & filiarum, quamuis enim textus non exprimat hoc, tamen intelligi debet, cùm paulo post scribatur, quod fuerit punita Loth vxor quia ciuitatem respexerat; sed ad quid tunc Deus eorū obedientiam probare voluit? (satisfacit optime Thom. Angl. *vt sic per hoc plenius suam liberationem mererentur.* Thom. Anglic.

Inobedientis punitio, mors.

212 *Noli respicere post tergum, salua animam tuam*, vel vt habet Caldæus, miserere animæ tuæ, id est vitæ tuæ, interitumne demerebatur, vt nisi ciuitatē egressus fuisset, vitæ iacturam fecisset? reuoca in memoriam præceptum egrediēdi accepisse: rectè igitur illi proponitur vt si velit animam saluare, exeat, quia inobedientis punitio, est interitus, obseruatio est Caiet. *Quod dicit salua animam tuam, periculum monstrat propriæ vitæ, ni pareat.* Cardin. Caiet.

In obediendo promptissimi.

213 *Noli respicere post tergum*, mira videtur superstitio, quid enim refert ad vrbis excidium, siue ad Loth salutē, non respicere post tergum? ne asseras hoc ei dictum superstitiose, sed ad insinuandam itineris celeritatem & in obediendo alacritatem; annuit Caiet. *Celeritas præcipitur non superstitio.*

Iustorum meritis alios Deus liberat à morte.

214 *Noli respicere post tergum*, sed antea, Eduxerant eum & posuerant extra ciuitatem, non solum eum, sed & vxorem & filias, sed cum eas non legimus virtuti deditas, quomodo simul cum Loth ignis incendium euadunt incolumes? dico iusti Loth meritis tribuendam esse eorum salutem, ita Catth. *Pepercitque nō solum ei pro sua persona, sed & pro vxore & filiabus, & meritis eius.* Dionys. Catth.

Peccata aliquando ita execranda vt nec eorum recordari deberemus.

215 *Noli respicere post tergum*, quodnam periculum imminet Loth vt iam egressus à ciuitate illam respicere non audeat? quia peccata aliorum ita sunt execranda, vt nec locum vbi commissa fuerint, respicere debeamus, sic Thom. Angli. *hoc præcepit, in detestationem scelerata gentis & terræ, & vt docerent talia flagitia in tantum esse detestanda & fugienda, quod etiam vsque ad primum conspectum visus vel memoriæ non venirent.* Thom. Anglic.

216 *Dei iudicia curiosè pertractanda non sunt.*

Noli respicere post tergum, nescio cur ciuitatem quæ à Deo delenda erat, aspicere prohibetur Loth, imo eam aspicere deberet, vt intueretur pœnam peccatoribus iustę inflictam, sicque iustitiam Dei maiori cum tremore reuereretur; merito tamen illi prohibetur vrbis excidii visio, ne Dei iudiciorum nimis curiosus videretur perscrutator, ita cit Thom *præcepit ei in reuerentiam diuini iudicii, vt sic docerent quod Dei iudicia non sunt curiosè perscrutanda, sed potius metuenda & fugienda.* Cit. Thom.

217 *Diuitiæ semel relictæ iterum non concupiscendæ.*

Noli respicere post tergum, saltem compassiuo vultu ciuitatem in qua per tot annorum spatia cōmoratus est, respiciat, ne ergo contrarium præcipias, nota quod Loth aliquas diuitias in vrbe reliquerat: rectè igitur ei prohibetur, ne post tergum respiciat, quia diuitiæ semel relictæ, iterum non concupiscendæ: sic Lyr. *noli respicere per inordinatum affectum ad ea quæ remanent in ciuitate, quia hoc esset contra diuinam iustitiam quam tibi annuntiauimus.*

Coniuges ita vniti, vt quod vni dictum alteri etiam iussum censeatur.

218 *Noli respicere post tergum*, cur non dicunt, nolite respicere post tergum cum vxorem habeat, idemque ei periculum immineat? nō aiunt nolite, sed *noli*, quia cōiuges ita amicitiæ vinculo vniri debent, vt quod vni iussū, alteri præceptū censeatur, sic Proc. *quemadmodū in creationis principio, solus Adamus existimabatur accepisse legem siue præceptum, quod tamen comprehendebat & vxorem; sic cùm ad Lothum diceretur saluti tuæ consulito, ne respexeris, non solum Loth dictum est, sed & vxori.* Procop.

Auxilium Dei speciale non expectandum, vbi humanum sufficit.

Noli respicere post tergum, sed antea eduxerant eum & posuerant extra ciuitatem: cur, ô Angeli, vsque ad montem non deducitis? ad quid enim solum eduxisse, & extra ciuitatem posuisse? quia extra ciuitatem eductus reliquum iter solus vsque ad montem perficere valebat sine Angelorum comitatu, *non comitati sunt eum amplius* (inquit Abul.) *quia extra periculum iam erat.* 219 Abul.

Iustos de peccatorum merito cruciatu & iusta pœna dolere non permittit Deus.

Noli respicere post tergum, scilicet ne videas ignem de cœlo descendentem, ciuitatemque consumentem, sed quamuis intueretur hanc pœnam debitā, quid Lotho cōtingeret? sane grauissimus dolor: iusti enim, de aliorum cruciatibus maxime torquentur, quod tamen aliquando prohibet Deus; sic Abul. *noli respicere, ne videas ignem vel sulphur, quæ erat pœna terribilis, quia sic condolerent eis, quos in ciuitate aliquando dilexerant quod Deus nolebat.* 220 Cit. Episc.

Iustus mons est, cuius precibus alii liberantur à periculis.

Noli respicere post tergum, sed in monte saluum te fac, nonne eum æque saluare potes in valle ac in monte? cur ergo vt eum serues incolumem, in montem ascendere præcipis? non dubitas iustos appellari montes, propter vitæ sublimitatem: montem ergo cuius auxilio saluus factus est Loth, possumus dicere Abrahamum; ita Hebræi teste Lyran. *dicunt in monte*, id est *prope Abraham, eo quod eius precibus Loth saluabatur.* 221 Noster Lyran.

Magna est nostri arbitrii mutabilitas.

Noli respicere post tergum, sed in monte saluum te fac, ne & tu simul pereas, nonne iam extra ciuitatem degebat expers periculi: si dicas etiam vallem deletam ideo necessarium fuit ei persuadere, vt in mōte salutem quæreret, concedo: sed cur subiunxere Angeli ne & tu simul pereas? nonne visa miraculosa ereptio sufficientissima erat commonendæ salutis suæ ratio, nullo addito timore perditionis? merito addiderunt ne simul peeas, quia tanta est nostræ voluntatis mutabilitas & inconstantia, vt nisi fulciretur aliqua ope diuina, quod peius est eligeret: quod obseruat Lipp. *Indicat vbique scriptura verbis suis liberi arbitrii mutabilitatem, curandum tamen nobis vt semper agamus & conemur quæ Dominus præcipit & actuum nostrorum summam Domino committamus.* 222 Lippom.

Male anteacta vita obliuiscenda est.

Noli respicere post tergum, ad quid pertinet, quod prohibiti sunt qui liberabantur ab Angelis, retro respicere? satisfacit D. Aug. lib. 16 de Dei ciuit. c. 3: *nisi quia non est animo redeundum ad veterem vitam, qua per gratiam regenerationis exuimur, si vltimum iudicium euadere cogitamus.* 223 D. Aug. li. 16. de ciu. ca. 30.

Christus ante oculos habendus, vt saluemur.

Noli respicere post tergum, non solum hoc ei dictum sed & nobis omnibus: sed si nobis retro non est aspiciendum, ergo ante intuendum, sed vt saluemur quid potius nobis proderit ante respicere quam post tergum? Audi beatum Amb. li. 1. de Ab. c. 6. *Si vis tu euadere, ne respicias retro, sed ante aspice vbi Christus est, qui dicat tibi vade retro, sicut Petro dixit vade retro me, vt Christum sequeretur, Christum videret retro Sedoma plena est flagitiis, retro Gomorrha vitiis scatens criminum regio.* 224 D. Ambr. lib. 1. de Abr. c. 6.

Angeli

Angeli virtutem amplectendam nobis suadent.

225 *Noli respicere post tergum, in monte saluum te fac*, ô Angeli quid suadetis Loth vt montem ascendat? nonne etiam ignis de cœlo descendere potest omnesque in monte ciuitatis proximo degentes consumere? nota per montem virtutem designari: optime igitur suadēt Angeli montem ascendere, quia proprium eorum vt virtutem amplectamur, consulere Sic glossa ord. *mons altitudinem virtutum significat, ad quam Angelus hortatur secundum illud, vade & vende omnia quæ habes.* Glossa ordin.

Salus animæ præcipuè curanda.

226 *Noli respicere post tergum, salua animam tuam*, cur non dixere diuitias quas possides, transferas & secure alicubi constituas? his enim quibus vitam consetuaret, vrbe deleta, indigebat: optime consuluere, præcipue vt animam saluam faceret: salus enim illius præ omnibus habenda, nam pretium illius omnibus anteponendum: quod optime D. Ber in lib de anima siue medit. c. 3. expendit. *cur animam tuam non adornas bonis operibus quæ Deo & Angelis eius præsentanda est in cœlis? quare animam tuam vilipendis & ei carnem præponis? totus quidem iste mundus ad vnius animæ pretium æstimari non potest, non enim pro toto mundo Deus animam dare voluit quam pro anima humana dedit: sublimius ergo est animæ pretium quæ non nisi sanguine Christi redimi potuit, quam ergo commutationem dabis pro anima tua?* D. Ber. li. de anima siue med. cap. 3.

Animæ maxima dignitas.

227 *Noli respicere post tergum, salua animam tuam*, tantæne dignitatis est anima, vt primo eam seruandam consulatis? tantæ vt vix possit comprehendi; *anima enim* (inquit cit. Bern.) *Dei insignita imagine, decorata similitudine, desponsata fide, dotata spiritu, redempta sanguine, deputata cum Angelis, capax beatitudinis, hæres bonitatis, particeps rationis*, & D. Bernardinus serm. 51. de dignit. animæ ait, *non quidem ad cognoscendam animæ dignitatem non sufficit creaturarum speculatio & ascensio, sed diuina illustratio necessaria est.* Noster Bernard. Ser. 5. de animæ dignitate.

Non solum peccatum fugiendum, sed omnis illius occasio.

228 *Noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione*, nōne sufficiebat ciuitatem deseruisse, nec post tergum respicere? cur igitur præcepta præceptis addentes, iubetis nec circa regionem Sodomæ manere? quia sine dubio non satis est peccatum fugere, sed etiam necesse est ab omni illius occasione ac veluti vicinia longius submoueri, quod noster Lyra exponens illud Deutero. 21. & 22. de fœmina alienigena, à viro Hebræo in vxorem recipienda, scilicet *rades cæsariem & circumcidet vngues, & deponet vestem, in qua capta est, sedensque in domo tua, flebit patrem & matrem suam vno mense*, in quæ verba ait, inquam, gloss. Moral. *per mulierem hanc significatur peccatrix anima, pulchra ratione imaginis, sed captiua ratione criminis, hanc amat Christus, & vult sponsam habere per fidem formatam charitate, sed oportet vt deponat vestes in quibus capta est, id est vitia & peccata præterita, & radat cæsariem, & circumcidat vngues, id est peccatorum circumstantias aggrauantes deponat, & peccati occasiones caueat, & fleat patrem suum & matrem, id est plangat quod habuit diabolum patrem & matrem congregationem malorum*, expende verba allata & *peccati occasiones caueat.* Deut. 21. & 22. Glossa Moral.

Perseuerantia necessaria est.

230 *Noli respicere post tergum*, si celeritas in hoc ei præcipitur, nonne quamuis post tergum respiciat, celerrimè iter perficere potest? nota per eum qui retro aspicit, intelligi in aliquo opere non perseuerantem secundum illud Luc. 9. *nemo mittens manum ad aratrum, & aspiciens retro, aptus est regno Dei*: recte igitur præcipitur Loth vt post tergum non respiciat, quia in operibus bonis perseuerantia maxime necessaria est: vnde D. Chrys. ho 4. ad Eph. ait *non vt initia quadam honestæ vitæ auspicemur solum, sed vt ambulemus, ad hoc virtute opus est, quæ ad mortem perseueret, neque enim si nos viam ingredi conueniat quæ recta in ciuitatem ducat regiam, & iam confecta meliore itineris parte desistamus, sic si postea circa finem vitæ lentescentes, animoque præmolliti desederimus, nihil nos iuuerit eiusmodi spes vocationis.* Luc. 9. D. Chrys. hom. 4. ad Eph.

Præcepta Dei non sunt discutienda.

231 *Noli respicere post tergum*, nonne potuit Loth rationem huius præcepti ab Angelis inquirere, ne cæca obedientia eorū iussa adimpleret? minime quidem, præcepta enim Dei discutiēda nō sunt, vt optime aduertit Lipp. in c. 2. Genes. qui loquēs de præcepto imposito Abrahæ vt filiū immolaret eiusque obedientia ait, *non dubitat de verbo Dei, non causam quærit diuini præcepti.* Lippom. in cap. 2. Genes.

Quomodo Dei supplicia infligantur non est nimis perscrutandum.

232 *Noli respicere post tergum*, inspiciat, quæso, vt rationem reddere possit quomodo vrbs Sodomorum à Deo deleta fuit, quibusue suppliciis extincta? non enim dubium est quin aliquādo de infœlici tot ciuitatū euentu & ruina interrogetur, audi respondentē Philonē Carp. cit. in cat. Græc. *non est ratio diuinarum rerum ad mores hominum reuocanda, satis est nouisse Deum scelerum pœnas exigere, quæ vero illa sint, aut quomodo infligantur inquirere temeritatis est.* Philō. cit. in cat. Græc.

In minimis obedientia minimè contemnenda.

233 *Noli respicere post tergum* cur rem adeo exiguam præcipis? indecens enim videtur regem aliquid minimum imperare; quid autem leuius quam non respicere post tergum? ideo minima etiam iubentur, pro quorum transgressione seuera fit punitio vt ea non contemnantur: ita Thom. Ang. *hoc iubet in exemplum & mysterium futurorum, vt primo scilicet aduertentes pœnam vxoris inobedientis, timeremus etiam in præceptis minimis non obedire.* Thom. Angli.

De diuina iustitia congaudendum.

234 *Noli respicere post tergum*, respiciat, vt miserè pereuntibus compatiatur, misericordiæ enim viscera ciuibus suis denegare non potest, sed audi glossam mor. *quia condemnatis non est compatiendum, sed magis de diuina iustitia congaudendum, Ps. 55: lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Gloss. mor. Psal. 55.

In peccatorum vindicta maxime timeant iusti.

235 *Noli respicere post tergum, in monte saluum te fac, ne tu & simul pereas*, cur peribit, cum ciuitatis criminum non sit particeps? vt significetur quod in peccatorum vindicta etiā iusti maxime timere debeant: obseruatio est Chr. *festina & longe fias vt effugere queas pœnam eis infligendā*, quasi eo ipso quod iuxta eos inueniatur, simul diuinæ Chrys.

iræ subiaceat quæ dum exardescere incipit quos simul inuenit, simul perdit.

In perfectione non omnes æquales.

236 *Noli respicere post tergum, sed in monte saluum te fac*, cum fuerit ita hospitalis Loth, vt meruerit Angelos hospitio recipere, quomodo statim ciuitatem egrediens, montem non ascendit? sine dubio per eos qui montem ascendunt, perfectiores intelliguntur: non mirum igitur statim non ascendisse, quia diuersi sunt gradus perfectionis, ita vt alius alio perfectior sit. Loth minus perfectior quam Abraham, quod obseruat Orig Hom. 5. in Gen. *erat quidem hospitalis Loth, sed non erat ita perfectus vt exiens statim de Sodomis montem posset ascendere: perfectorum namque est dicere, leuaui oculos meos in montes vnde veniet auxilium mihi, iste ergo neque talis erat qui inter Sodomitas perire deberet, neque tantus erat qui cum Abraham in excelsioribus posset habitare: si enim fuisset talis, nunquam diceret Abraham si tu ad dextram ego ad sinistram, aut si tu ad sinistram ego ad dextram, nec habitacula ei Sodomiticâ placuissent, erat ergo medius quidam inter perfectos & perditos.* Orig. ho. 5. in Gen.

Coniugium, mons in quo saluantur, qui se continere non possunt.

237 *Noli respicere post tergum, sed in monte saluum te fac*, si mystice loquamur, quinam sunt illi qui à Sodoma egredientes, in monte saluantur? cum salus in monte quam in vrbe securior non videatur, imo in ciuitate maior securitas quam in mōtibus, vbi tot ferarum species inueniuntur, sine dubio per Sodomitas intelligendi veniunt impudicissimi; per montem cur matrimonium non significabitur? dico ergo couingium montem esse, in quo qui se continere non possunt, salui fiūt sic D. Greg. mag. 3. parte past. curæ c. 1. admo. 28. *ardentem Sodomam fugere est illicita carnis incendia declinare, altitudo vero montium est munditia continentium.* S. Greg. Mag. 3. p. past. cura c. 1. admo.

Non statim continentia coniugalis perfectè seruatur ab iis qui diutius luxuriis studuerunt.

238 *Noli respicere post tergum, sed in monte saluum te fac*, sine dubio ita facile in montem deduxissent, ac eum è ciuitate eduxerunt, cur ergo ad montana mox non peruenit? cum à nobis dictum fuerit per montem, matrimonium, in quo continentia coniugalis seruari potest, intelligi: rectè satisfacit D. Greg cit. *exiit quidem Loth Sodoma, sed tamen mox ad montana non peruenit, quia iam damnabilis vita relinquitur, sed adhuc celsitudo coniugalis continentiæ subtiliter non tenetur.*

Summa vitæ humanæ incertitudo.

239 *Noli respicere post tergum, sed salua animam tuam*; otiosa mihi videtur tanta celeritatis commendatio, sed falleris, nam in vita tam præcipiti, in ictu oculi possumus finire, quod expendit Olymp. in ca. . Iob in cat. *[illegible] numero accidit, vt dum in me forte quispiam figeret obtutum, ab eam atque discedam, est quæ ita vitæ nostræ velucris exitus, vt qui nos hodie viderunt, cras non sint visuri omnino, si quid sub tuo voluntatis nu u, vno oculorum conséctu, cum me non iam amplius morari volueris, statim me interimes.* Olymp. in c. . Iob.

Hospitalem Deus liberat à morte.

240 *Noli respicere post tergum*, Missi Angeli ad subuersionem Sodomorum, cum cuperent maturare negotium, curam prius gerunt hospitalis Loth, eduxerunt eum & posuerunt extra ciuitatem: cur tanta cum diligentia eum ab incendio liberant? quæ illius bona opera in sacra scriptura legimus, vt mereatur ab Angelis liberari? nonne recepit eos in domum suam, benigne præbens eis conuiuium? non mirum, si ab Angelis eripiatur a flammis, quia hospitalitas meretur maxima præmia ita Orig. hom. 5. *eum de imminenti ignis excidio contemplationes hospitalitatis exemerunt: audite hoc qui peregrinis clauditis domos, Loth in Sodomis habitabat, alia eius bene gesta non legimus; hospitalitas in eo sola ex v[illegible] v[illegible] memoratur, euadit ignes, euadit incendia, ob hoc solum quod domum suam patefecit hospitibus.* Orig. hom. 5.

Exemplum alios inducit ad bene vel malè operandum.

241 *Noli respicere post tergum*. Caiet. ex Hebræo legit, non facies respicere post te, Deus non præcipit vt non faciat respicere post se, sed solum vt non respiciat, cur ergo transfert, non facies respicere post te optima versio, quia alios suo exemplo, superior inducit ad bene vel male operandum, vnde fit quod non terga vertent alii, nec etiam verterēt. si autē dicas quod mulier Loth tergū vertit & respexit post se, ipso non respiciēte, dico quod quandiu Loth vxorem suam anteiuit, non respiciens post tergum, non legitur ipsa vxor respexisse, postquam vero Loth ingressus est Segor & ex ipsius oculis euanuit, tunc ipsa relicta sine duce quem imitaretur, respexit.

Non lætandum est de aliorum suppliciis.

242 *Noli respicere post tergum*, respiciat quæso, vt aliorum calamitatibus edoctus fiat prudentior caueatque in Sodomorum crimina aliquando delabi, eorum cōspectis suppliciis? si retro respexisse, forte ex Sodomorum punitione quia impii fuerant: gaudium eorum mētem subiisset, quod humanitate indignū iudicat Deus, sic habet Procop. *nouerat Angelus illos fortasis gauisuros, cernentes calamitatem Sodomitarum, lætari autem de calamitatibus & miseriis iniustorum, esto interdum, iudicetur iustum, non tamen humanum cor.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Dixitque ad eos Loth, quæso Domine mi, sic. 70.

Cald. Et dixit ad eos Loth nunc domini mei; sic Hæbr.

CONCORDIA.

IN vulg. legimus *domine mi*, in Hebræo autem domini mei, tamen non est discordia, quia secundum diuersas sententias quamuis duobus loqueretur, ad vnum sermonem dirigebat qui eum liberare venerat vel, ad maiorem reuerentiam in plurali loquitur Cal.

EXPOSITIO.

EXPOSITIO.

Q*Uaso Domine mi*, duo erant Angeli, sed vnus Loth & vxorem eius manu ducebat, hunc deprecatur Loth, dicens: Domine, alter eum sequens inter filias suas medius pariter ducebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM,

Vnitas substantiæ in pluribus personis.

Quæso Domine mi, inciuilitas est, vnum solũ alloqui, cum vterq; te incolumẽ è ciuitate eripuerit: nõ desunt aliqui affirmantes hos duos Angelos duas personas Trinitatis esse, nẽpe Filium & Spiritum sanctum: rectè igitur singulariter vnum affatur, vt declaret in pluribus personis vnitatem substantiæ & naturæ diuinæ: Sic D. Dam l. Gomor. c. 5. *Qui sic duobus quasi vni singulariter loquitur, certum est quia in duabus personis vnam substantiam veneratur.* D. Dam. lib. Gomorrh. c.5.

Tam periculosa est impiorum societas, vt in medio eorum Deum non agnoscamus.

245 *Quæso Domine mi*, quomodo cum eos hospitio accepisset, non dixit Domine, sed solũ cũ mœnia ciuitatis sceleratissimæ egressus: tibi satisfaciet Cat. Græ. *egressus Loth ex vrbe Sodomorum audet alloqui Dominũ, quamdiu quis malitiæ mœnibus includitur, neque Dominum agnoscit, neque congredi simul audet*, preme hæc vltima verba, quasi diceret, maxime periculosa est impiorum societas, cum in medio eorum Dominũ non agnoscamus. Cat. gr.

In peccatis nec rectè deprecamur, nec gratias agimus.

246 *Quæso Domine mi*, te deprecantem in ciuitate Sodomæ non audio, quomodo igitur ab ea egressus enixè à Deo beneficium postulas? per Loth Sodomæ manentem, peccatorem intellige: merito inter Sodomitas nõ deprecatur, quia in peccatis existens rectè non orat. obseruatio est And. Nicol. *è Sodomis eductus orat, agnoscit beneficium, quamdiu enim in peccatis sumus, nihil horum facimus: non videmus enim aut miseriam nostram, aut beneficia Dei.* And. Nicolaus Hung.

Vt prælatis obediamus, Deum in ipsis operantem consideremus.

Quæso Domine mi, cur postquam præceptum ab Angelis suscepisti, vt in monte salutem quæreres, eis, tanquam vni, loqueris: nota Angelos vicem gessisse prælati respectu Loth: summam enim illius curã habuere, à ciuitate eripuere &c. rectè igitur eos tanquam vnum deprecatur, quia in eis Deum ante præcipientẽ agnoscit: Fauet D. Aug. q. 33. in Genes. *in Angelis Dominum sentiens, Domino potius quàm Angelis loqui elegit*, quasi diceret, non sistebat in Angelis à Deo missis, sed in Deũ, cuius auctoritate mittebantur, animum & cogitationem transferebat, vt haberent posteri documentũ, ne prælatos suos vt homines, sed vt Deum venerarentur. 247 D. Aug. q. 33. in Genes.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

V*VLG.* Quia inuenit seruus tuus gratiam coram te, & magnificasti misericordiam tuam quam fecisti mecum, vt saluares animam meam, nec possum in monte saluari, ne fortè apprehendat me malum & moriar.

Sep. Quia inuenit puer tuus misericordiam ante te, & magnificasti iustitiam tuam, quod facis in me vt viuat anima mea, ego autem non potero saluus fieri in monte, ne forte comprehendant me mala & moriar.

Cald. Ecce nunc inuenit seruus tuus misericordiam in oculis tuis, & multiplicasti bona tua quæ fecisti mecum sustentando animam meam &c.

Arias. Ad liberandum animam meam, & ego non potero liberare me ad montem, ne forte hæreat mihi malum & moriar.

EXPOSITIO.

Q*Via inuenit seruus tuus gratiam coram te*, Hebraismus est, id est quia tibi acceptus & gratus fui, *&* *magnificasti misericordiam tuam* &c. id est misericors maximè erga me fuisti conseruando animam meam.

Non possum in monte saluari, quasi diceret, præ maxima senectute, quasi viribus destitutus ascendere festinus montem non valeo.

Ne forte comprehendat me malum, & quamuis montem conscenderem, timeo ne omnibus hîc ad vitam necessariis destituar, sicque miserè peream.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Beneficium acceptum ratio est alterius petendi.

248 Q*Via inuenit seruus tuus gratiam coram te &c.* Loth maximo à Deo accepto beneficio: scilicet Angelorum auxilio, à ciuitatis excidio liberati, aliud ab eo postulat dicens, quia inuenit seruus tuus coram te &c. quid ô Loth in medium profers, vt alteram obtineas gratiam? illam à Deo accepisse, hæc ratio insufficiens mihi videtur esse, si quis enim ab alio accipiens centum aureos, tot peteret dicens quia iam centum accepi, eius postulatio non admitteretur: quomodo ergo vt denuo aliud beneficium possideas, non obsequium præstitum, sed gratiam acceptam exhibes? quia à Deo accepta gratia ratio est alterius postulandæ & habendæ: Sic D. Chrysost. *quia semel iudicasti salutem mihi dandam, ascendere autem in montis verticem vires meas transcendit, ampliorem misericordiam mihi exhibete, & laborem meum leuate.* D. Chrys.

Inconstantiæ arguimur in credendo.

Nec possum in monte saluari, nonne tibi Angeli dixerunt vt in montem ascenderes liberandæ animæ tuæ gratia? quomodo nunc renuis igitur dicens quod hîc comprehendent te mala, & omnium maximũ mors? 249

cur fidem promissis eorum non adhibes? quid respondeam nescio, nisi quod etiam iusti aliquando inconstantiæ in credendo reprehenduntur: Sic obseruat Thomas Ang. *ex hoc patet quod Loth omnino perfectus & constans non erat credendo & obtemperando verbis Dei, per Angelos sibi dictis.*

Thom. Anglic.

Iustus ita humilis debet esse, vt in conspectu aliorum iniustus sibi videatur.

250 *Non possum in monte saluari*, quæ difficultas à te repetitur vt in eo non possis saluari? cùm enim hoc iusserint Angeli, eorum præceptum irrationale non est, sed possibile: reuoca in memoriam Abraham, montem ab Hebræis intelligi propter virtutis altitudinem: timet igitur Loth propter humilitatem hunc montem conscendere, ne iniustus in conspectu Abraham appareat? ita Hebr. teste Lyr, *timebat Loth secundùm expositores Hebræorum ne si veniret iuxta Abraham qui erat sanctus, eius imperfectio magis appareret*, Lippomanus eiusdem sententiæ est ac Hebræi.

Noster Lyran.

Timor mali imminentis fidem promissionum Dei aliquando superat.

251 *Non possum in monte saluari*, quid trepidas? quo timore angeris? quid verbo Dei certius & verius? promisit te incolumem in monte seruare; ne igitur præceptis eius inobediens, dicas nolle in eum ascendere, ne te mala comprehendant: ne miteris eius formidinem, quia timor mali imminentis fidem promissionum Dei aliquando superat. Fauet Lipp. *Fidelis satis & in operibus pietatis exercitatus, prudentia tamen sua nisi contendit, & vult prospicere sibi, trepidatque ad verbum Dei; vincit enim timor mali fidem promissionum Dei.*

Lippom.

Humilitatem sectantes, dignitates sublimiores fugiamus.

Non possum in monte saluari, itane viribus destitutus, vt in montem ascendere non valeas? nota quod mysticè per montem, Ecclesiasticæ dignitates intelligi possunt: rectè igitur iustus montem ascendere renuit, quia cum maxima animi humilitate sublimiora Ecclesiæ munera fugere debet. Sic D. Greg Mag. l. 2. in 1. Reg. c. 3. *cùm exiret Loth de Sodomis ab ascensu montis abstinuit, & in Segor paruulam ciuitatem declinauit, ne dum paruulus ad altiora nititur, virilem ætatem impingens moriatur: Sodomam quippe eximus, cum ardentis concupiscentiæ incendia declinamus, qui statim ad sublimia non ascendimus, quia superioris ministerij summa non tangimus: dum infirmitatem propriam metiendo consideramus, ne si infirmæ ætatis nostræ modum contemnimus qui paruuli viximus, in virili ætate moriamur.* 252

Greg. Mag l. 2. in 1. Reg.

Multi sunt desides in salute sua comparanda.

Non possum in monte saluari, agitur de tua salute & familiæ, & tamen aliquantulũ laborem in ascensu montis impendere recusas, ita se res habet; sunt enim aliqui ita salutis suæ immemores, vt pro ea consequenda aliquo modo laborare negligãt. Fauet Hug. Card. dicẽs, *Senex & laborem viæ & frigora montium perhorrescebat.* 253

Card. Hug.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

V. L. G. Est ciuitas hæc iuxta, ad quam possum fugere, parua, & saluabor in ea, nunquid non modica est: & viuet anima mea?

Sep. Ecce hæc ciuitas propè est ad fugiendum me illuc, quæ est parua, & illuc saluus euadam, nonne parua est, & viuet anima mea propter te?

Cald. Ecce nunc ciuitas hæc iuxta est ad fugiendum ibi, &c.

Arias. Ecce nunc ciuitas ista propinqua ad fugiendum huc, & ipsa parua, eruam me nunc illuc, nunquid non parua ista & viuet anima mea?

EXPOSITIO.

Est ciuitas hæc &c. scilicet Segor nuncupata, Sodomæ vicina in montis ascensu *& saluabor in ea*, quasi diceret, in monte nullæ sunt domus, vbi commorari possim, ad expellenda vitæ humanæ incommoda, sed in illa, quamuis exigua ciuitate, domus non deerunt in quibus incolumis reliquum meæ vitæ tempus transigere possim, *nunquid non modica est?* quasi diceret, non rem adeo eximiam postulo, vt renuans, sed exiguam & paruam, scilicet tantum angulum domus, vbi latere possim vt salutem consequar.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cum aliquid exiguum petimus, credimus obtinendum facilè.

254 *Est ciuitas hæc iuxta, ad quam possum fugere, nũquid non modica est?* renuens montẽ cõscendere Loth, petiit ab Angelis vt in ciuitate proxima salutem quærere posset, nonne aliam in medium proponere rationem potes qua obtineas facilius quod postulas? exiguam & modicam esse ciuitatem refert, quia sic facilius obtinere postulatam præsumit. Sic Thom. Ang *nunquid non modica est? quasi diceret, non est magnum quod mihi eam concedas, quia modica est.*

Thom. Ang.

Iustus magnum ciuitatis præsidium.

255 *Est ciuitas hæc iuxta, ad quam possum fugere, parua, & saluabor in ea*: nota hanc vrbem quamuis vna fuerit ex quinque vrbibus infamibus, tamen cæteris euersis incolumem superfuisse in gratiam Loth ad illam confugientis & pro illa deprecantis: vnde ad illum Deus: ecce inquit etiam in hoc suscepi preces tuas, vt non subuertam vrbem pro qua loquutus es: quamuis postea recedente Loth, etiam hæc subuersa fuerit, vt noster Lyr. obseruat. *Post eum*, inquit, *recessum subuersa est, sicut propter eum fuerat saluata ad tẽpus*, sed quid hoc denotat illo præsente stetisse ciuitatẽ, illo absente euersam? sine dubio virum iustũ maximum esse ciuitatis præsidium.

Noster Lyranus.

Orationes viri iusti censentur etiam esse vxoris.

Est ciuitas hæc iuxta, ad quam possum fugere, cũ tecũ sit vxor, pro ea cur etiam nõ deprecaris dicens, possumus ad eam confugere? videris enim illius immemor, pro tua solum conseruatione fundens preces: sed fallimur; quamuis enim singulariter exoret, orationes viri iusti etiam vxoris esse censentur, ita Dionys. Carth. *quod* 256

Dionys. Carth.

Loth orauit pro se, orauit quoque pro se ac coniuge sua.

Vbi pauciora sunt peccata, facilior indulgentia.

257 *Est ciuitas hac*, si Sodomæ tibi nulla supererat salus, existimas ne cum Segor sit ciuitas variis fœdata vitiis, & motibus terræ pluries agitata, quod in ea incolumis euades? existimat quod cum sit ciuitas exigua, paucioribus peccatis deturpatam esse, sicque faciliorem ei indulgentiam fore: Sic Lyran. *modicus est ibi populus, ac per consequens iniquitates eius non sunt tanta sicut aliarum quatuor, propter quod facilius potest parci illi ciuitati.*

Noster Lyranus.

Si quis virginitatem seruare non potest, nubat.

258 *Est ciuitas haciuxta*, scilicet quæ mihi refugium erit cum consuluerint tibi Angeli montem ascendere, ne ad locum infimum, qualis est Segor, descendas; nota quod per montem virginitatis status propter suam eminentiam designari potest; per Segor vrbem humilem, status coniugatorum: rectè igitur ad vrbem Segor descendere cupit; non autem montem conscendere, quia qui virginitatis statum amplecti non potest, matrimonio copuletur. Sic Strabus *virginitas, altus mons est ad quem Angelus hortatur, si quis videt se non posse conscendere maneat in Segor, id est in legitimo coniugio, quia melius est mediocri bono vti, quàm per abrupta libidinis præcipitari.*

Strabus.

Perfectionem vitæ nos posse consequi confidendum est.

259 *Est ciuitas iuxta*, scilicet ad quam confugiens, incendium futurum euadam; permitte igitur ne in montem conscendam; sed ô Loth, cùm nihil præcipiatur aut consulatur impossibile, non subest tibi ratio montis ascensum fugere, per montem vitæ perfectio intelligitur. Loth igitur, cuius plures sunt imitatores, perfectissimum vitæ statum aggredi non audet, illum tamen assequi medio gratiæ auxilio confidere debemus. audi Rupert. l. 6. in Genes. c. 10. *Hoc plane illud est quod videmus plerosque nimium conscios infirmitatis suæ, modica fide non audere altius propositum arripere, ne fortè deficiant sub onere, non audientes scripturam dicentem, qui confidunt in Domino, mutabunt fortitudinem: item, viriliter agite & confortetur cor vestrum: mons enim de quo rectè dicitur in monte saluum te fac, illa perfectio est, de qua Dominus noster dixit in Euangelio adolescenti diuiti, si vis perfectus esse, vende omnia quæ habes & da pauperibus, & veni sequere me, hæc perfectio vitæ, mons iustitiæ est.*

Rupert. lib. 6. in Gen. c. 10. Psal. 124. Psal. 26. Matt. 16.

Sapientia mundana conceptum Dei Spiritum extinguit.

160 *Ciuitas est iuxta &c.* cur humili contentus loco, montem conscendere non audes? Angeli consulunt, patet iter, mons videtur, diximus per montem perfectionẽ vitæ intelligi, sed vlterius aduerte quod duo necessaria sunt in ascẽsu montis, id est in aggressu perfectionis, sapiẽtia siue discretio, & magnanimitas quæ vix simul inueniuntur: sapientes enim raro ardua aggrediũtur dicentes, audacia non est tuta; mysticè igitur loquentes, plures perfectionem vitæ non aggrediuntur sibi à Spiritu Dei inspiratam, quia sapientia humana sub specie prudentiæ tegit initium: vnde D. Bernard. citatus ab Hug. Card. ait, *quantos ista mala sapientia supplantat, & conceptum in eis spiritum extinguit, quem Dominus voluerat vehementer accendi? amicos consule, proba teipsum, Angelus consilii vocat te, tu alienum consilium præstolaris, abscondi ignem in sinu meo, & exusto latere nudatis visceribus iam sanie defluente, adhuc consulendum est, an excutiam illum, amicos consulat, qui non legit, inimici eius domestici eius.*

Hug. Cardin.

Quo maior ciuitas, eo impudicitia frequentior.

Ciuitas est iuxta, quæ scilicet mihi pro refugio erit, cur tibi refugium præstare potest? nunquid non modica est, inquit? hæc ratio nullo modo sufficiens mihi videtur; paruitas enim ciuitatis non est occasio maioris securitatis, imo maioris periculi; sed in moralibus optima est eius ratio: sensus enim illius est, Si propter nimiam luxuriam, alias ciuitates maiores delere statuisti, hæc non ita impura sicque flammis non comburetur, sicut aliæ quæ semper omnes sunt in libidine: quod verissimè D. Saluian. lib. 8. de Prouid. obseruat. *Nobilissimæ quoque ciuitates ac sublimi adeo dignitate nunquid non lustris plenæ sunt, ac lupanaribus fœtent? quæ etiam prærogatiua est honorum in magnis vrbibus, vt quantum præcellunt cæteris magnitudine, tantum præstent impuritate?* 261

Saluian. l. 8. de Prou.

Quem diuinum imperium liberare satagit, proprium præcipitat consilium.

Ciuitas est iuxta ad quam ire possum, cum ab Angelis Loth consilium accepisset, vt in monte saluus fieret, montem intuitum esse arbitratus postulauit vt ad vrbem paruam & vicinam potius mitteretur; sed, ô Loth, nonne illa vrbs quæ Segor dicitur, ad quam ire præeligis frequentibus terræ motibus agitatur? teste D. Hier. in tradit. Hebr. in Gen. ita vt cum cæteræ vrbes starent adhuc inquit ille, ipsa sæpe subuersa est; quomodo igitur diuino præcepto missus, ad montem tutissimum, proprio ductus consilio vrbem manifesto periculo expositam præoptat? quia ita cæcus est homo vt Dei imperium liberare eum satagentis negligat, propriumque consilium ruinæ occasionem sequatur, quod considerans D. Chrys. Hom. 2 in Ep. ad Rom. ait, *cum ita se res habere cognoscamus, à Deo eorum quæ aguntur, rationem nunquam exigamus, verum quidquid ordinauerit, id omne admittamus.* 262

S. Chrys. Hom. 2 in Epist. ad Rom.

Damnum corporis negligendum, vt impiorum societatem fugias.

Est ciuitas iuxta ad quam possum ire, habitationem Segor petiit Loth &c. obtinuit, ingressus est Segor, sed nunquid postea securus illic? attendamus, ascendit Loth de Segor, & mansit in monte; timuerat enim in Segor, & mansit in spelunca: cur timuit in Segor cõmorari? nunquid non ipse habitationem illam expetiuit? nunquid ob ipsum Deus Segor non euertit? nunquid montem ascendere renuit dicens, non possum in monte saluari, ne forte apprehendat me malum & moriar: quomodo ergo montem postea conscendit in quo plurima formidat mala, imo & ipsum interitum? nota illius ciues vrbis Segor, quamuis exiguæ, fuisse impios; optime igitur mõtem elegit in quo dixit mala eum comprehensura, ciuitatemque Segor à Deo petitam & obtentam fugit, quia damnum corporis negligendum, vt impiorum societati non communices, obseruatio est Lyran. in glossa moral. *ad montem exire timens, caderet à iustitia ex malorum consortio.* 263

Lyran.

Matrimonium confert saluti.

Est ciuitas hac iuxta ad quam possum fugere, parua est 264

& saluabor in ea, quomodo in parua ciuitate iuxta Sodomam sita propè flammantes agros, posita, vbi omnia sulphureis ignibus consumuntur, speras inuenire salutem? per hanc vrbem Segor intelligit D. Greg. matrimonium, ait igitur in pastorali 3 part c 18. *iuxta dicitur, & tamen ad salutem tuta perhibetur, quia coniugalis vita nec modo longè diuisa est, nec tamen à gaudio salutis aliena*, fateor iuxta eructantes ignem & sulphur vrbes positum esse matrimonii azylum, sed tamen matrimonium azylum est quo cauentur pericula & salus inuenitur.

D. Greg. M. 3. p. past. c. 18.

In modicis securitas videtur.

265 *Est ciuitas iuxta*, discrimina Sodomiticæ vrbis euadens vt salutem suam certius firmaret hæc ait Angelis, quomodo salutis spem formas tuam in paruitate beneficii postulati? qui modica & pusilla petit & appetit, non potest securiorem vitam non agere, vnde D. Chrys. Hom. 6. de humil. Christiana sic ait, *vnum ergo minimum de Sodomiticis vrbibus oppidum ad salutis refugium donari sibi poscit à Domino, & qui altiora petere elegit, in magnis periclitans, in exiguo obtinet.* Fœlix qui sic nouerit ad parua & minima respicere, is enim securior viuet nihilque à Deo non accipiet.

Chrys. Hom. 6. de humilit. Christ.

Cognitio iudicio Dei, nihil est quod non timeamus.

266 *Est ciuitas iuxta, & saluabor in ea*, licuit Loth per Dominum ibi manere & tuto commorari, sed postea ait textus, ascendit Loth de Segor, & mansit in monte, timuerat enim manere in Segor: quid modo times Loth in Segor habitare, & fugis ad montem? nonne forte in monte apprehendet te malum aliquod? nonne hæc ciuitas parua & modica, & viuet in ea anima tua? nota hoc dixisse post iudicium Dei factum de Sodoma & aliis ciuitatibus: non mirum igitur post experientiam illius, etiam paruam & modicam expauere ciuitatem, quia cognito Dei iudicio, nihil est quod non formidemus.

Ad vitam actiuam confugiant qui ad contemplatiuam non ascendunt.

Est ciuitas hæc ad quam possum fugere, etiam in montem confugere potes: ait tamen in monte saluari non possum: quid igitur significat ciuitatem quærere vt saluus euadat, montem autem renuere? aduerte montem vitæ contemplatiuæ genus designare, Segor autem vitæ actiuæ: quo posito respondet D. Isidor. Hisp. *altitudo montium speculatio est perfectorum, sed quia multi sunt iusti, qui mundi quidem illecebras fugiunt, sed tamen in actione positi contemplationis apicem subire nequeunt, vnde Loth ad Angelum dicit, est ciuitas iuxta &c. iuxta dicitur & tamen ad salutem tuta esse perhibetur, quia actualis vita nec à mundi curis ex tota discreta est, nec tamen à gaudio salutis aliena.* 267

Isid. Hisp.

Proprium est petentium asserere, se solum paruula quædam postulare.

Est ciuitas parua ad quam possum fugere, nonne eam suo nomine appellare potuisti, sine diminutione paruitatis, dicens ciuitas est parua? paruam nuncupauit, quia hoc commune est, vt scilicet qui postulat, parua faciat quæ requirit, vt ea facilè consequatur, quæ enim parui sunt momenti & exigui pretii, facile petentibus conceduntur, quis enim posset negare minima? 268

Qui beneficium aliquod contulit, maius etiam petenti conferre tenetur.

Est ciuitas parua ad quam possum fugere, si te Angelus à flammis eripuit, si incolumem extra Sodomorum ciuitatem constituit, quare locum tutum in quo vitam transigere possis, petis? ne ab Angelo illum postules, importunus censeberis: merito postquam primum accepit, hoc secundum ab eo exigit: quia qui beneficium aliquod contulit, maius etiam conferre tenetur: consule Oleastrum. *docemur hîc eos qui gratiam fecerunt, debere maiora exhibere, vt perficere quæ cœperunt, videantur: videtur enim hîc Loth obligare Angelos postquam vitam concesserant, concedere ciuitatem in qua saluetur.* 269

Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VLG. Dixitque ad eum, ecce etiam in hoc suscepi preces tuas, vt non subuertam vrbem pro qua locutus est.

Sep. Ecce admiratus sum faciem tuam etiam in verbo hoc, vt non euertam ciuitatem de qua locutus es.

Cald. Ecce suscepi faciem tuam pro hac re, &c.

Arias. Ecce suscepi faciem tuam etiam in verbo hoc, non ad subuertere me ciuitatem quam locutus es.

Symm. Acquiesco precibus tuis.

CONCORDIA.

Qvamuis in Hebræo sit suscepi faciem tuam, & in vulgata, suscepi preces tuas, nullum est discrimen, suscipere enim faciem est Hebraismus, significans acquiescere precibus: נשא Nasa enim significat ferre, suscipere, leuare, attollere: quando autem Dominus exaudit orantem, illius faciem dicitur suscipere, attollere, nimirum antea in precibus demissam & humilem. Septuaginta autem longè aliter habent, scilicet, admiratus sum faciem tuam, quorum difficilis est sensus, nisi dicamus admiratus sum, id est mire reueritus sum, & honoraui faciem tuam, dum scilicet tui amore & reuerentia, iuxta vota tua parco vrbi ad ignem damnatæ.

EXPOSITIO.

Ecce *etiam in hoc suscepi preces tuas*, &c. id est etiam acquieui precibus tuis non solum pro aliis, sed etiam pro ciuitate: si enim non rogasset, illam etiam subuertissent: Angelus autem cui loquebatur Loth, non ex propria auctoritate, sed ex inspiratione Dei promittit se vrbi condonaturum.

CONCE-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Orationibus nostris non grauatur Deus quamuis repetitis.

270 *Suscepit preces*, nonne Deus dicere poterat: fac quod iussi, montem conscende in quo salutem pollicitus sum te consecuturum, ciuitatem Segor dimitte, nihil horum loquitur Deus, sed precibus illius acquiescit: tāti enim eas æstimat, vt eas non grauetur admittere, quamuis alias supplices procubuerimus: *non solum audiui te*, inquit Abulens. *quantum ad alia, sed etiam in hoc vt non subuertam vrbem, quasi diceret pluries tuas preces admisi, non tamen eas iterum suscipere grauabor.* Abulens.

Deus pronior ad miserendum quàm ad puniendum.

271 *Suscepi preces, vt non subuertam vrbem*, nonne statuerat saltem conditionaliter eam deleturum? quid igitur preces suscipis illius conseruationis gratia? quia Deus, inquit Lippom. *pronior est ad indulgendum quàm ad subuertendum*, & cur pronior non esset cum proprium illius sit misereri & parcere? Lippom.

Pronior Deus ad exaudiendum, quàm nos ad petendum.

272 *Suscepi preces tuas*, nondum finem imposuit deprecationi suæ, & ecce eam suscepisti: nonne, ô Deus quod cito conceditur cito contemnitur? dona enim vilescunt quæ nullo labore acquiruntur; paululum igitur illius preces differas, minimè quidem, quia (inquit Lipp.) *propensior est Dominus ad exaudiendum, quàm nos simus ad orandum.* Cit. Lipp.

Maxima est orationis efficacia.

273 *Suscepi preces tuas*, vt non subuerterem ciuitatem, si ciuium peccata vrbis suæ excidium merentur, & propterea illam delere statueras, cur preces vnius hominis suscipis ne punitionem debitam exequaris? quia tanta est orationis efficacia vt quod postulat, obtineat. Sic D. Bernardus Serm. 5. de ieiunio, *nemo paruipendat orationem suam, dico enim vobis quia ipse ad quem oramus, non paruipendit eam, priusquam egressa sit ab ore nostro, ipse scribi iubet in libro suo, & vnum indubitanter è duobus sperare possumus, quoniam, aut dabit quod petimus, aut quod nouerit esse vtilius.* D. Bern. Serm. 5. de ieiun.

Oratio etiam impetrat impiorum vitam.

Suscepi preces tuas, vt non subuerterem ciuitatem, 274
non miror hominis iusti deprecationem suscipere, sed cum orauerit pro ciuitate, cuius habitatores flammis consumi mererentur, cur non denegas petita eius? quia tantæ oratio est efficaciæ vt etiam pro impiis vitam indebitam consequatur, *gratificabor tibi* (inquit Deus, teste Lipp.) *& oppidum istud seruabo propter te, tantum valet iustorum oratio apud Deum.* Lippom.

Pauca nescit largiri Deus.

Suscepi preces tuas, vt non subuertam vrbem, quamuis 275
ciuitatis condonationem petitioni Loth tribuas, cur etiam incolumes illius habitatores permittis? non enim illorum salutem deprecatus est, sed solum vt in ciuitate securus possit manere, quod quidem consecutus fuisset, etiam si nullus ciuis illius vrbis permansisset; non solum ciuitatem sed & ciues seruat, quia pauca nescit largiri Deus. Fauet D. Chrys. *petitionem tuam tibi exhibeo, propter te, etiam ciuitati parcam, quasi diceret non solùm annuo precibus tuis, sed vltra nulla erit pœna habitatoribus infligenda.* Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Festina & saluare ibi, quia non potero facere quidquam donec ingrediaris illuc, idcirco vocatum est nomen illius Segor.

Sep. Festina igitur ad euadendum illuc, non enim potero facere rem, donec tu venias illuc.

Pag. Festina erue te illuc &c. *addit Ar.* quia non potero ad faciendum rem vsque ad ingredi tuum illuc, idcirco vocauit nomen ciuitatis Sohar.

Lipp. non potero facere verbum.

Iustinus. Festina vt saluere istic, non enim potero peragere negotium donec ingrediaris.

CONCORDIA.

QVod Hebraïce dicitur facere verbum, optimè transtulit noster interpres facere quidquam, nec non 70. cùm legunt facere rem דבר Dabar enim non solum verbum, rem, sed quidquam significat.

EXPOSITIO.

FEstina & saluare ibi id est ne in eundo moreris, sed cito in Segor, vt ab vltione libereris, salutem consequere, *quia non potero facere quidquam* &c. sciebat enim Angelus Deum velle Loth conseruari incolumem, nec se Dei voluntati resistere posse, ac proinde dicebat se quidquam facere non valere in illorum vltionem, quo vsque Loth in locum tutum se recepisset.

Vocatum est nomen illius Segor, quia Loth eam appellauerat modicam & paruam, idcirco factum est vt ea vrbs postea dicta sit Segor siue Zoghar, nomine ipso significante paruitatem, prius autem vocabatur Bala, quæ Latinè, inquit D. Hieronym. deuoratio interpretatur, tradunt Hebræi hanc etiam nuncupari Salissam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maxima est Deo cura hominis iusti.

276 *FEstina & saluare ibi*, nonne acquieuisti precibus eius, vt in Segor saluaretur? ad quid igitur non solum mones, imo & compellis, vt festinet salutem suã consequi? nonne sua res agitur? prouideat suæ incolumitati: tanta est hominis iusti Deo cura, vt non solum moneat, sed & compellat salutis suæ festinanter remedium quærere. fauet Chrys. *quia curam ago tuæ salutis expectabo donec illuc abeas.* S. Chrys.

Magna est Angelorum erga Deum obedientia.

277 *Festina & saluare ibi, non potero facere quidquam &c.* nonne Sodomam ingressus es, vt ciuitatem deleres? quomodo ergo ita viribus destitutus, vt nihil exequi posse fatearis? non ex defectu potentiæ, sed ex maxima in Deum obedientia volentem vt ciuitatem non destrueret, nisi iam saluo Loth & incolumi. Sic Dionys. Carth. *nullam vindictam vales exercere in vallis istius vrbibus; Deus namque præceperat Angelo, vt non subuerteret vrbes illas nisi ipso Loth existente in loco tuto.* Dionys. Carth.

Miraculum non petendum sine necessitate.

278 *Festina & saluare ibi, non potero facere quidquam donec ingrediaris*, si Deus in Angelis loquitur, estne limitata illius potentia, ita vt Loth saluare non valeat, nisi Segor ingrediatur? nonne etiam mediis in flãmis eum incolumem seruare in illius situm est potestate? quid ergo impotentiam suam accusat? non ex defectu potentiæ, iubet enim ingredi Segor, sed quia miraculum non est faciendum sine necessitate. Fauet Thom. Ang. *quamuis ipsum non ingressum in Segor posset ab incendio saluare, vult tamen in hoc seruare communem cursum, & ideo non vult quod in hora incendii sit in locis subuertendis.* Thom. Anglic.

Salutem nostram omnibus modis sollicitat Deus.

279 *Festina & saluare ibi*, cum sit iam ætatis prouectæ, permitte vt lento gradu iter inceptum perficiat: nota quod si paulatim progrederetur, occasionem forte accepisset infringendi præceptum respiciendi retro, ex cuius transgressione misere periisset: optime igitur iubet vt festinet, significans se salutem illius omnibus modis sollicitare. Fauet Abul. *ista festinatio multum erat vtilis, scilicet vt ne si tardè moueretur, & multum in ambulando tardaret, cogitatio ei insurgeret de respiciendo retro.*

Oratio sanctorum quasi Dei sententiam mutat.

Festina & saluare ibi, non potero facere quidquam, tantane est virtus iusti Loth apud Deum vt illius meritis se dicat ab infligẽda malis vindicta præpediri? quod Ezechiel querebatur non posse fieri à falsis Prophetis Israel, non ascendistis ex aduerso, neque opposuistis murum pro domo Israel, Ezechiel. 13. ad quem locum D. Hieronym. Hieremiæ quoque dicitur, (inquit) ne occurrat Domino, neque stet contra iram eius orationis perseuerantia, Hieremiæ. 7. sicut enim murus hosti opponitur, & aduersario occurri solet ex aduerso, contraque venienti, ita Dei sententia sanctorum precibus frangitur; sed quænam tanta vis sanctorum, vt Deum tanquam murus contineat? sine dubio oratio illorum: audi eundem Hieron. *Moysi dicitur, dimitte me, cur dicitur dimitte me? ostendit quod tenendi habeat facultatem, ipsi stare non possunt in prælio in die Domini vt pro populo precibus dimicent & resistant obsecrationibus sententiæ Dei.* 280 Ezech. 13. Hier. in Ezech. 13. Hier. 7.

Merita sanctorũ quasi potentiam Dei impediũt.

Festina & saluare ibi, non potero facere quicquam, cùm tua infinitæ sit virtutis potentia, quomodo te impotentem fateris? simul & te Deum esse non dicemus; Deus enim est omnipotens: nota quod dicitur Marci 6. non poterat facere ibi aliquas virtutes, quod intelligendum non ex defectu potentiæ illius, sed ex dementis eorum: dic igitur à simili, non impotentiæ Dei tribuendum est non potuisse Sodomam delere vsquequo Loth Segor ingrederetur, sed meritis illius: sic Hugo à Sancto Caro. *non potero, id est merita tua exigunt vt non faciam, donec ingrediaris, poterat igitur per potentiam, sed non poterat per iustitiam.* 281 Hugo à S. Caro.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Sol egressus est super terram, & Loth ingressus est Segor.

Vatab. Iam sol egrediebatur, & Loth ingressus est sohar.

EXPOSITIO.

Sol egressus est super terram, id est super Sodomæ orizontem *ingressus est Loth Segor*: cum enim è Sodoma summo manè abiisset, & proxima ei esset Segor, orto iam sole eam ingreditur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Recedens à peccatis humilitatem suam considerat.

282 *Sol egressus est super terram & ingressus est Segor*, quid significat orto sole post egressum à Sodoma, Segor ingressum fuisse? aduerte egressum ab vrbe Sodomæ significare à peccatis exitum, Segor autem propter paruitatem, humilitatem: rectè igitur Loth egrediens Sodomam, orto sole ingreditur Segor, quia vt inquit Hugo Card. *quilibet declinans, à vitiis intra limites paruitatis colligitur, & humiliatur considerans Dei beneficia.* Hugo Card.

Gratia Dei operante saluamur.

Sol egressus est super terram, & ingressus est Segor, cur annotat in solis egressu, salutem in vrbe Segor consecutum? nota per solem, Dei gratiam designari: rectè igitur orto sole Segor ingreditur, vt ab incẽdio liberetur, quia gratia Dei operãte saluamur: annuit. D. Dam. lib. 4. epist. 283

D. Pet. Dam. lib 4. ep. 5. 4. epist 5. *cum mens per desidiam primitus tabefacta & iam in se reuersa, ad conditoris sui desiderium recalescit, cum torporem negligentiæ deserit, & frigus insensibilitatis pristinæ flamma sancti amoris accendit, tunc velut incalescente sole victoria de hostibus sumitur, & obsessa ciuitas de superbi regis manibus liberatur*, adde & liberamur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Igitur pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham, sulphur & ignem à Domino de cœlo.

Cald. Et Dominus pluit super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem à facie Domini de cœlo.

Pag. Et Dominus pluit super Sedom & super Hamorah fulgur & ignem à Domino de cœlis.

Caiet. à Iehoua de cœlis.

Oleast. pluit picem & ignem, &c.

EXPOSITIO.

P*Luit Dominus*, id est pluere fecit ministerio Angelorum aut aëris, *sulphur & ignem*, id est aquam sulphuream & igneam, vel cecidit tunc ad modum pluuiæ densissimum sulphur ignitum.

A Domino, cum ante dixerat pluit Dominus, pluralitas personarum denotatur, vel pluit Dominus à Domino Hebraismus, est, quo ingens pluuia significatur, sicut & montes Dei montes magni dicuntur.

De cœlo, id est de supremo aëre, vbi visiones ignitæ generari solent; credibile etiam est magnis motibus quassata illa terra, erupisse magnam vim ignis & aquarum feruentium, quibus illæ ciuitates consumptæ & deletæ sunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pœna respondet peccato.

Pluit Dominus sulphur & ignem, cur igneo sulphure
285 puniuntur? nonne aliis suppliciis affici possent? nota quod ignis sulphureus habet ardorem & fœtorem, ad significandum vitium Sodomorum, cuiusmodi est vitium contra naturam, quod fœtet vilitate & ardet concupiscentiæ feruore: recte igitur eorum supplicium est in sulphure & igne, vt peccato fœtidissimo correspondeat pœna, sic Albinus, *sulphureo igne puniuntur vt putidissimus libidinis ardor putidissimo flammarum ardore puniretur*, addit Innocen. 3. lib. de contemptu sæculi c. 25. *quatenus pœna similis esset culpæ.* (Albinus. Innoc. 3. l. de contemp. sæc. c. 25.)

Pluralitas personarum in Trinitate.

286 *Pluit Dominus sulphur & ignem à Domino*, nescio cur superfluè loquitur Moyses, sufficienter enim dictum fuerat: pluit Dominus, vt intelligeremus maximam ignis & sulphuris copiam cecidisse, sine additione à Domino: non sine mysterio dictum est pluit Dominus à Domino, sed vt inde personarum pluralitas denotetur. sic Concil. Syrmiense can. 16 *si quis illud quod scriptum est, pluit Dominus à Domino, non de Patre & Filio perceperit, sed Deũ Patrẽ à seipso pluisse scripserit, Anathema sit, pluit enim Dominus Filius à Domino Patre*, aduerte illud Concilium fuisse probatũ non quãtum ad omnia, sed tantum quantum ad confessionem fidei de diuinitate & æternitate Christi contra Photinum qui asserebat Christum fuisse tantum hominem, nec ante matrem extitisse: non tamen loquendi modus nec argumentandi ratio perinde probata est: hoc dictum est ne propter eius Concilii auctoritatem, expositionem apud plures receptam, hæc verba per hebraismum exponentes, hæreticam esse existimet. (Concil. Syrm. can. 16. Aduerte quid de hoc concil. tenendum.)

Ipsemet Deus pœnam inducit.

287 *Pluit Dominus sulphur & ignem*, si Deus præcipit vt pluuia in terram decidat, cur Moyses asserit ipsummet Deum pluisse sulphur & ignem, quibus extincti sunt habitatores Sodomæ? sine dubio vt significet Deum etiam hominum scelera punire, sic D. Chrysost. *vt dicat nempe Moyses quod Dominus pœnam inducit.* (D. Chrys.)

Grauioribus peccatis grauiores respondent pœnæ.

Pluit Dominus sulphur & ignem, si genus humanum 288
temporibus Noë solum aquis mergitur, cur nunc eadem pœna non castigantur Sodomitæ, sed igne & sulphure? nota longè grauius fuisse Sodomitarum crimẽ, vt pote contra naturam, quàm aliorum qui tempore Noë consumpti sunt: recte igitur igne & sulphure ciuitates execrandæ puniuntur, alii autem solum aquis, quia grauioribus delictis grauiores pœnæ respondent: sic Albin. *diebus Noë peccatum aquis punitur, quia illud naturale libidinis cum fœminis peccatum quasi leuiori elemento damnatur, hoc vero contra naturam cum viris libidinis peccatum acrioris elementi vindicatur incendio, & illic terra aquis abluta reuirescit, hîc flammis cremata æterna sterilitate arescit*: sic etiam Strabo satisfacit. (Albinus. Strabus.)

In quem peccamus, ab eo punimur.

Pluit Dominus de cœlo sulphur & ignem, &c. cur de 289
cœlo hoc supplicium contingere voluit, cum maxima copia ignis & aquarum feruentium erũpere potuisset solum è terra? nota clamorem peccatorum Sodomæ in cœlum ascendisse: rectè igitur de cœlo descendit ignis, vt contra quod quis peccat ab eo supplicium accipiat: ita Rupert lib. 6. c. 12. *qui carnis fœtorem miserant ad cœlum, recte de cœlo fœtorem igneum vel ignem fœtidum receperant.* (Rup. li. 6. cap. 11.)

Christus Dominus iudicat peccatores.

Pluit Dominus sulphur & ignem à Domino, non
est dubium hoc iudicium & incendium, futuri iudicii 290
per ignem figuram fuisse: sed cur quæso dicitur quod pluit Dominus à Domino, cum sufficienter Dominus pluisset? certum est vt diximus hæc verba, *Dominus à Domino*, pluralitatem personarum insinuare, has autem personas Patrem & Filium designare: optime igitur Moyses asserit Dominum à Domino sulphur & ignem pluisse, vt significaret filium Dei ab

eo procedentem & Dominum à Domino iudicium A
Rupert Abb. de peccatoribus sumere, sic Rupert cit. *bene dictum est pluit Dominus à Domino, quia videlicet iudicium illud facere accipit filius Dominus à patre Domino sicut ipse ait, Pater non iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio.*

Figuratur futuri iudicii euentus.

291 *Pluit Dominus ignem & sulphur*, quo tempore quæso hoc miserandum Sodomæ excidium contigit? ait textus, cùm sol egressus est super terram: sed quid quæso denotat in ortu solis Sodomitas puniri, Loth autem B incolumem & saluum fieri? nisi sole Christo Domino ad iudicium veniente, impios condemnandos, iustos autem salutem consecuturos: fauet Rupert. cit. c. 10. *sole orto, venit Sodomorum perditio, Loth ingressus est Segor, scilicet in similitudinem futuri, quando apparente ad iudicium sole iustitiæ Christo, consummabitur peccatorum perditio, illos autem quibus parcere dignum erit, fugientes ab ira suscipiet miseratio.* (Cit. Abb.)

Persona diuina ab alia procedit.

292 *Pluit Dominus ignem & sulphur à Domino*, cur non C dicis, pluit Dominus & Dominus, non autem Dominus à Domino: grammatices enim regulæ minime seruantur, sed rectè non Dominum simpliciter, nec Dominum & Dominum pluisse, sed Dominum à Domino dixit Moyses, vt denotet non solum pluralitatem personarum, sed vnam ab alia procedere, sic Thomas Ang. *dicit: Dominus pluit à Domino, vt distinctionem & originalem habitudinem personarum Dei subinnuat, quamuis enim essent plures, vna non esset ab alia, non proprie dici posset quod vna ab alia accepit potentiam & actum pluendi.* (Thom. Angl.)

Peccatum luxuriæ contra naturam fœtidissimum. D

293 *Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem*, nonne ignea pluuia sufficeret, vt ciues ardore nimiæ libidinis æstuantes misere perirent? cur igitur sulphur cum eo decidit? animaduerte sulphur fœtidissimum esse: non sine mysterio igitur non solum ignea pluuia, sed & sulphurea percutiuntur Sodomitæ, luxuriæ contra naturam dediti, vt huiusmodi peccatum omnium fœtidissimum esse denotetur: ita Abul. *sulphur fætet, cum ardet, quia tale vitium fætidum, imo omni fætore fætidius quod natura humana exhorrere deberet.* (Tostatus.) E

Pœnam vult Deus peccatores maxime sentire.

Pluit Dominus ignem & sulphur super Sodomam, diximus hoc supplicium diurno tempore contigisse, sed cur Deus hoc potius tempore quàm nocturno euenire statuit? conuenientius enim mihi videtur nocturnum, vt maior eis terror incuteretur; sed tamen diurnum tempus huic supplicio destinauit, vt ignem quo cremabantur, conspicientes, grauiori dolore premerentur; ita Tostatus, *fuit pœna ista facta in die vt infœlicissimi illi quo torquerentur, viderent, videbant enim de cœlo ignem sulphureum cadentem & timore concutiebantur, deinde inæstimabiliter dolebant.* (Abulens.) F

Impii in hac vita pœnis inferni torqueri incipiunt.

294 *Pluit Dominus ignem & sulphur super Sodomam, &c.* mysterione caret, ignem & sulphur eorum fuisse supplicium, cum tot aliis puniri possent? nota damnatorum pœnam ignem esse: hic igitur Deus vrbes execrandas igne plectit, vt in hac vita suppliciis inferni incipiant torqueri: sic D. Bern. de conuer. ad cler. cap. 19. *Ecce quomodo gehennalis flamma moram non sustinens execrabilem illam præuenit tollere nationem.* (Bern. de conuers. cleri c. 19.)

Tam graue delictum est luxuria contra naturam, vt etiam tellus tam impium pondus sustinens puniatur.

Pluit Dominus ignem & sulphur super Sodomam & Gomorrham, concedo libenter te iustissimas ab habitatoribus Sodomæ pœnas exigere, sed quodnam crimen admiserunt ipsæ ciuitates, omnis rationis incapaces, vt igne & sulphure puniantur? vt agnoscamus tam graue delictum esse luxuriam contra naturam, vt tellus tam impium pondus sustinens etiam puniatur: fauet cit. Bernard. *Ecce quomodo & ipsam vt pote conscium tantæ confusionis tellurem absumpsit ignis, sulphur, & spiritus procellarum, ecce quomodo in lacum horribilem solum omne redactum est.* 295 (Cit. Bern.)

Tam periculosum est huiusmodi crimen vt per seipsum Deus punire velit, ne aliquis alius vltor quodammodo inficiatur.

Pluit Dominus ignem & sulphur, cur non dicitur Angelus vel homo auctor huius pœnæ, vt pluries contigit, sed Deus? scio Innocen. 3. lib. de contemptu sæculi cap. 25. noluit Dominus cuiquam Angelorum vel hominum exequutionem huius pœnæ committere, sed sibimetipsi vindictam huius sceleris reseruauit, secundum illud, *mea est vltio, & ego retribuam*, Deut. 32. & ideo pluit Dominus à Domino videlicet à seipso: sed addo noluisse Deum, vt tam inuisum scelus ab aliquo etiam punituro videretur, ne forte vel ipso aspectu Angelus vel homo, si vltores essent, quodammodo inficerentur. 296 (Inno. 3. li. de cont. sæc. c. 25. Deut. 25.)

Maximum est huiusmodi crimen.

Pluit Dominus ignem & sulphur, &c. cur non dicitur misisse pluuiam? eloquentior est enim hic modus loquendi Phrasis, pluit ignem & sulphur, omnino inelegans videtur, falleris. Accipe citatum Innocentium, *non misisse dicitur sed pluisse, quatenus ipso verbo magnitudinem & abundantiam pœnæ notaret*, magnitudo autem supplicii non respondet nisi maximo sceleri. 297 (Cit. Inn.)

Peccatum huiusmodi infandum.

Pluit Dominus ignem & sulphur super Sodomam & Gomorrham, &c. cur non dixit Moyses propter quod crimen ita eos seuere castigat, ita vt igne & sulphure consumat? non exprimit, quia peccatum contra naturam ita graue, vt nec verbo pronuntiari debeat. sic Lactant Firmi lib. 6. diuin. instit. c. 23 *non potest hæc res magnitudine sceleris enarrari, nihil amplius istos appellare possum quàm impios & parricidas, quibus non sufficit sexus à Deo datus, nisi & suum profanè ac petulanter illudant:* deinde quasi tanto flagitio explicando impar, ait, *quibus hoc verbis aut qua indignatione tantum nefas prosequar? vincit officium linguæ sceleris magnitudo.* 298 (Lact. Firmi. l. 6. diuin. c. 23.)

Nefando crimini dediti, non homines, sed monstra.

Pluit Dominus ignem & sulphur super Sodomam & Gomorrham, si habitatores illarum ciuitatum igne & sulphure extincti periere, quomodo non ait Moyses, pluit Dominus super viros Sodomæ & Gomorrhæ? iure merito viros non nuncupat, crimini enim nefando dediti, non homines censendi sunt, sed monstra; sic enim eos vocat Tertull. lib. de pudi. c. 4. *reli-* 299 (Tert. l. de pud. c. 4.)

quas

quas libidinum furias & in corpora & in sexus vltra iura natura non modo limine, verum omni Ecclesię tecto submouemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

Quasi naturæ ordo inuertitur in puniendo delicto contra naturam.

302 *Pluit Dominus ignem & sulphur*, quis antea pluuiam ignis & sulphuris agnouit? nonne solum sunt aquarum pluuiæ? quomodo ergo in puniendis Sodomitis, diluuio præter naturæ ordinem Deus vtitur? quia in puniendis delictis contra naturam tanquam nefandissimis etiam ipsemet inuertitur ordo naturæ, ita D. Chrys. ser. de Adam. Sodomitis, Achab. *& c. erat iusta retributio his qui natura subuerterant leges fœminas in masculis quærentes, vt inuertatur in eis ordo naturæ, & fiat eis naufragium ex igne quasi & aqua.*

Chrys. ser. de Adam.

Qui visis aliorum suppliciis cautiores non sunt, grauius offendunt.

303 *Pluit Dominus ignem & sulphur super Sodomam & Gomorrham*, Maximum quidem supplicium, sed quomodo eo cognito, plures in eadem crimina labuntur, & tanto incendio obruta denuo suscitant? an existimant cum illis Deum misericordiùs acturum? imo longè seuerius, longè grauius offendunt, & sic acerbiores luent pœnas; audi Anast. Nic. q. 8 in sacram Scripturam, *si illi qui legem non didicerant, neque prophetas legerant, propter execrandam illam operationem consumpti sunt à sulphure, quanto nos maiori digni sumus supplicio qui legem, Prophetas & Apostolos assidue legimus, & deteriora facimus?*

Anast. Nic. q. 8. in script.

Quamuis seuera Dei punitio, tamen breuissima.

Pluit Dominus sulphur & ignem: sed hoc incendium, ô Moyses, an lento gradu, vel vt aiunt, testudineo consumpsit Sodomitas? nam secundum eorum delicta quibus à plurimis annorum curriculis dediti fuerant, huiusmodi excidium diutius perseuerare debuerat: perexiguo tempore inflicta hæc pœna, quia etiam Deus in seueris punitionibus maximè misericors, cũ eas velociter finire statuat ita Mend. in expos. literæ vers. 19 c. 6. primo lib. Reg. *Diuina vltio breuissimè & velocissime fieri consueuit, vt illa Sodomorum.*

Mend in c. 6. 1. lib. Reg.

Iudicium in reos non nisi maturè & magna cunctatione ferendum.

305. *Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem*, certè dices has voces inter se non bene hærere, cùm nec pluuia & ignis inter se conspirent: ignis enim rapidus, subitoque consumens descendit, imò præceps cadit, pluuia verò placide & leniter defluit: sed cùm hoc egregium sit Dei iudicium, vt non rapidè nec citato cursu, sed lentè ac cunctanter pœnas irroget, mirificè subsistit locutio: atque ideo ignem pluere, non verò iaculari Dominus dicitur, quòd ignis vim atque impetum retardet atque cohibeat, ne supplicium rapidum & præceps vt ignis, sed vt pluuia descendat.

In puniendis impiis miraculum operatur Deus.

306 *Pluit Dominus ignem & sulphur*, in hebræo habetur pluit Iehoua, sed nonne sufficiebat dictum fuisse à Moyse pluuiam igneam & sulphuream cecidisse nulla mentione facta Dei pluentis iterum, cur addit de cœlo? ignis enim non descendere, sed ascendere consueuit: sine dubio vt hoc incendium non naturaliter sed supernaturaliter contigisse compertum esset, & sic Deum in puniendis peccatoribus miraculum operari: sic Caiet. *non solùm significatur quod ipse fons essendi est, etiam auctor tollendi esse viuentium, sed etiam quod præter naturalem rerum cursum miraculum operatus est in puniendo iniquos: ad differentiam enim naturalium causarum, naturali ordine concurrentium, ad generandum ignem, & sulphur apponitur à Iehoua.*

Card. Caiet.

Secundus aduentus Christi Domini inopinatus.

107 *Pluit Dominus ignem & sulphur*, an huiusmodi pluuiam igneam & sulphuream expectabant? audi D. Luc 17. factum est in diebus Loth, edebant, & bibebant, emebant & vendebant, &c. tunc ignis de cœlo descendit: quid, quæso, nobis denotatur: quòd illis nihil cogitantibus, ignis superuenit omnes consumens? nisi quod inopinatus erit aduentus Christi Domini in consummatione sæculi omnes impios condemnãtis: D. Cyrill. Alex in c. 17. Luc. *quod ex inopinato & nemine conscio appariturus sit, cùm præsentis sæculi finis aderit eodem modo ait futurum in consummatione vniuersi, sicut factum est in diebus Noë & Loth; edebant, inquit ille, & bibebant, &c. tam illos quidem aquarum diluuiũ perdidit, hi verò diu materies & pabulum ignis facti sunt quid igitur hîc significatur? voluit vtique nos Deus semper vigilare & paratos esse vt coram diuino tribunali causam nostram dicamus.*

Luc. 17.

Cyril. Alex. in c. 17. Luc.

Locum punitionis in exemplum Deus reliquit, vt eo conspecto à peccatis arceamur.

Pluit Dominus ignem, & sulphur, ita vt locus vrbium quæ igne combustæ fuerunt manserit inhabitatus, cur Dei prouidentia vsque in hunc diem ita perseuerat? cur ab hominibus non tollitur: vt huiusmodi locus punitionis diuinæ in exemplum omnibus posteris maneat, vt à peccatis propter quæ Sodomitæ pœnas dedêre, arceantur: sic Robertus de Lyrio Episc. Aquinas sermone 9. de timore iudiciorum cap. 30. *puto, inquit quod sapientissimus Deus statuerit locum illum, vt magis occasionem habeant homines cognoscendi potentiam Dei: cùm enim Sodomitas deleuit, non passus est regionem illorum in lacum conuersam vllo vnquam tempore habitabilem fieri.* 307

Rob. de Lyrio Episc. ser. de timore iudic.

Supplicia à Deo inflicta pro beneficiis habenda.

Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham, sulphur & ignem, conflagrationẽ eorũ pluuiã vocauit, imber quidem in solũ decidens, glebam fecundat & tamẽ fructũ hominum & animantiũ victui ministrat: vnde beneficia quæ Deus immittit hominibus in scriptura quandoque pluuia appellantur: quid ergo ignis qui omnia vastat, commune habet cum imbre fœcundã-te? bene ignis a Deo missus pluuiæ nomen meretur, quia eorum bonum respiciebat: nam cum Sodomitis rectè actum est etiam cùm incendio conflagrent, ne vlterius delinquant, & sic grauius puniantur: sic D. Chrysostomus in psal. 110. *beneficio afficiens in Sodomam ignem illum iaculatus est, & quidquid dixeris eorum quæ fiunt vnumquodque facit ad beneficia*: in eandem sententiam adducit illud Amos 4. *subuerti vos sicut subuertit Deus Sodomam & Gomorrham*, quod vltimum excidium Sodomæ videtur, & tamen quasi magnum contulisset beneficium subdit, requirens tanti beneficii gratitudinem, his verbis, *& non redistis ad me, dicit Dominus, quapropter hæc faciam tibi Israël, postquam autem hæc fecero tibi præparare in occursum Dei tui Israël,* 308

D. Chrys. in Psal. 110

Amos. 4.

ergo queritur Deus quod Iſrael pro ſupplicio quod magni beneficii loco numerat grates debitas non perſoluerit.

Qui indigne Euchariſtiæ Sacramentum ſuſcipit, pœnis plectetur grauiſsimis.

301 *Pluit Dominus ſuper Sodomam & Gomorrham ſulphur & ignem*, vide quo verbo vtitur Moyſes cùm de ſupplicio agit quod Deus impiis intulit, nempe pluo; ſi autem conſideratur, eodem verbo vtitur cùm de mānā Euchariſtiæ Sacramenti ſymbolo loquitur, teſte Dauid dicente Pſal. 77: *pluit illis manna ad manducandum, Panem cæli dedit eis*, cur eodem modo loquendi vtitur Deus, dum de vltimo excidio tot hominum loquitur & cùm de maximo beneficio verba facit? vt noueris Deum quidem immittere manna, id, eſt largiri Euchariſtiam; ſi verò minus gratus erga tantum beneficium extiteris vel indignè ſuſceperis, ipſemet ignem pluet qui de ſontibus ſeueriſſimum ſumet ſupplicium. Hoc dixerim ex Gaudent. Epiſc. Brixi tract. 10. cuius verba proferam, *ipſe pluit manna cibum ſuis cultoribus, qui ignem pluerat nefando ſacrilegio criminoſis, ipſe pluit mānā placidus, qui flāmam pluerat indignatus.*

Pſal. 77.

Gaudentius, tract. 10.

Baptiſmi gratia ſingulariter opponitur ardoribus laſciuiæ.

302 *Igitur Dominus pluit ſuper Sodomam & Gomorrham ſulphur & ignem à Domino*, ſi fulmina iaciuntur, cur dicitur Deus pluiſſe? cùm verbum pluo potius ad aquatum nimbos ſpectet quàm ad ignem & ſulphur: dices cum fulminibus igneis iaculatis ſimul cecidiſſe copioſam pluuiam aquæ, vt lacus manantes in illatū ciuitatum locis teſtantur; ſed cur cum libidinum vltoribus ignibus mittit Deus aquas? certè vt præ notaret libidinum remedia tandem in baptiſmi aquis eſſe pa-tanda: Accinit Claudius Marius libro tertio in Geneſim.

Claud. Mar lib. 3 in Geneſ.

Nec tamen hîc occulta vacant myſteria; nam quod
Vnde hic ſunt vbi flamma fuit, quod flammea miſſis
Deſuper extinxit lymphis fortaſſe notabat,
Luxuria calidos ignes fomentaque primi,
Peccato contracta Patris cæleſtibus vndis
Extinctum quandoque iri.

Iam ex tunc aquæ notabantur, quæ aduerſus libidinum flammas militent, illaſque penitus detriumphēt.

Pœnæ quæ alios expectant in futuro ſæculo, iam in præſenti laſciuos torquent.

Igitur pluit ſuper Sodomam & Gomorrham ſulphur & ignem à Domino de cælo, ſulphureus ignis omnibus peccatoribus in inferno imminet; eos enim expectat flamma ſulphurea, vt optimè animaduertit noſter Petrus Reginaldis qui florebat anno 1490 in ſuo ſpeculo finalis retributionis in pœna quinta, quæ eſt (inquit) odor fœtidus ex ſulphureis ignibus, qui in inferno vbique miſcebuntur: cur modo ſulphureus ignis qui futurus deſtinatur peccatoribus in inferno, ad viuos Sodomitas præmittitur? cur non magis expectat eos deſcenſuros ad abyſſum? ſolent quidē pœnæ quæ alios expectant, luxurioſos præcurrere, qui ſæpius ſupplicia aliis imminentia prælibant: ſic fatetur Salui. lib. 4. de prouid. diuin. *Profectò flagitioſus ille populus Sodomæ, ignem illum accenderat quo peribat, & ideo completis iniquitatibus ſuis arſit flammis criminum ſuorum, tam male enim de eo meruit, vt gehennam quæ in futuro iudicio datur, etiam in hoc ſæculo ſuſtineret*, præcurrit infernus, præcurrit mortuorum reproborum ſupplicium, vt vel anticipato tormento libidinoſos torqueret. 303

Noſter Petrus Reginaldis.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXV.

VVLG. Et ſubuertit has ciuitates, & omnem circa regionem, vniuerſos habitatores vrbium & cuncta terræ virentia.

Sep. Euertit, &c. omnes habitantes in ciuitatibus, & quæ exoriuntur è terra.

Cald. Et ſubuertit ciuitates has, & omnem planiciem & omnes habitatores vrbium, & germen terræ, ſic in heb.

CONCORDIA.

INterpres habet cuncta terræ virentia, Chaldæus autem cum hebræo germen terræ, ſed omnium idem eſt ſenſus.

EXPOSITIO.

SVbuertit has, &c. non ſolum Gomorrham & Sodomam quæ hîc præcipue nominantur, quia aliis fuere maiores, ſed Adama & Seboim.

Et in omnem circa regionem, ſcilicet eam quam nunc operit mare mortuum, cuius longitudo habet duo & ſeptuaginta millia paſſuum, ſuper quingentos paſſus, latitudo autem prope decem & nouem millia paſſuum.

Vniuerſos habitatores vrbium, id eſt, non ſolùm viros nefando crimini deditos, ſed mulieres, quæ licet hoc vitio etiam caruiſſent, aliis criminibus vt ſuperbiæ, luxus inhoſpitalitatis infectæ degebant, ſed etiam infantes ratione carentes: ſolet enim Deus propter parentum crimina in eos animaduertere.

Et cuncta terræ virentia, illa enim regio, quæ antea erat omnis generis pulcherrimarum plantarum feraciſſima, poſt incendium admirandæ eſt ſterilitatis; fructus enim ab ea producti nihil habent ſolidi, ſed ſolum imaginem inanem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccatis reſpondent ſupplicia.

Subuertit ciuitates has &c. cur ciuitates ſubuertuntur, cùm in nullo peccauere, & non ſolùm ciuitates, ſed omnis regio ita vt omnino ſterilis facta ſit, imo mare quoddam reddita? cur ſaltem terram ſolidam vt aliquando aliæ poſſent ciuitates ædificari & conſtrui, non dereliquiſti? nota quod Sodomitæ ſteriles animas & ad virtutem inædificabiles (ſi ita loqui fas eſt) poſſidebant: optimè igitur omnino relinquitur eorum terra deſerta, & ſine vlla ſoliditate, nec etiam ædificii aut agriculturæ idonea, vt eorum delictis reſpondeant ſupplicia: ſic D. Chryſ. ſer. de Adam & Sodomitis, Achab, &c. *futurum erat igne quaſi ſuccendente Sodomitas, cum non ſolum hi qui tunc erant perderentur, ſed & locus in perpetuum corrumperetur; deuorat enim omne quod videtur, terræ vterot perdit, tantum ſibi vſurpans profunditatis quantum quis fodiendo capiat, non ſolidat fundamentum ædifitiis, ita vt vbicunque Sodomitarum terra, non poſſit agricultura eſſe, vt pote in cineroſa terra, neque domus vt pote fundamentum ad ædifitium non habente, quia enim incultas animas ad pietatem præbuere, quia ad virtutem viſi ſunt inædificabiles, ea ipſa paſſi ſunt quæ fecerunt, & ob ſua mala condemnati ſunt, vnicuique enim Deus quam ſeminauit meſſem reddit.*

Chryſoſt. ſerm. de Adam & Sodomit.

Tam impium eſt vitium nefandum Sodomitarum, vt nullum eorum veſtigium permanere velit Deus.

310 *Subuertit ciuitates has & vniuerſos habitatores vrbium,* cur vniuerſos? nam pueri rationis tunc expertes, peccatorum ſicut & doli erant incapaces, ſicque pœnam aliis inflictam non merebantur: cur igitur Deus ab eis non auertit iram indignationis ſuæ? quia tam deteſtabile & execrandum Sodomitarum ſcelus, vt nullum eorum ſemen permanere voluerit Deus: ſic Alcuinus, *infantes cum parentibus in Sodomitis cremati ſunt, ne poſſet aduerti impiiſſimum facinus Sodomitarum, ſi de origine eorum aliquod remaneret veſtigium.*

Alcuinus.

Maximum beneficium eſt, eos qui futuri ſunt impii, à vita eripi.

311 *Subuertit vniuerſos habitatores vrbium,* nimiæ ſeueritatis argueris, piiſſime Deus, quod innocentes etiam pueros igne conſumis: aduerte eorum indolem maxime prauam fuiſſe; & ſic parentum ſceleris imitatores futuros. non ſeueritatis ergo ſed potius clementiæ Dei maximum argumẽtum pueros Sodomitarũ igne conſumi, ne superuiuentes parentumque imitantes ſcelera, deinde longè grauiùs punirentur: ſic cit. Alcuin. *prouiſum eſt illis, ne diu viuentes exempla ſequerentur Patrum, & leuius crucientur in futuro.*

Alcuin.

Agentes & conſentientes eadem pœna plectuntur.

312 *Subuertit vniuerſos habitatores,* ſi Deus incendio conſumit viros Sodomæ & aliarum ciuitatum propter nefandum ſcelus, quomodo etiam mulieres tali incendio periere, cùm ipſæ tali peccato non fuerint fœdatæ? nota mulieres virorum delictis conſenſiſſe: quo ſuppoſito ſic ſatisfacit Abul. *forte poterit dici, quod ipſæ talia non agerent, tamen conſentiebant viris agentibus, & ideo tam in agentes quàm in conſentientes eadem pœna dari debuit, vt patet ad Rom. cap. 1.*

Toſtatus. Rom. 1.

Parentes in filiorum interitu grauiſſime cruciantur.

Subuertit vniuerſos habitatores, ſed cùm inter habita- 313
tores comprehendantur etiam infantes, cur hi delentur? cùm vt rationis vſu, ſic etiam iis criminibus alieni, quorum puniẽdorum cauſa clades illa inflicta erat: ſine dubio, vt acerbiorem faceret parentum cruciatum interitus liberorum, non ſolùm propter naturalem flagrantiam amoris paterni erga filios, ſed quod eorum morte omnem poſteritatis ſuæ tuendæ ac propagandæ ſpem pœnitus extingui cernebant. fauet Abul. *quia patres mali cùm naturaliter diligant filios ſuos, ſicut boni, amariſſimè cruciantur cùm filios ſuos mori vident.*

Cit Epiſc.

Deus punit in præſenti, ne in futuro puniat.

Subuertit vniuerſos habitatores, cum tot crimina com- 314
miſere, qui Sodomitica illa clade perierunt, an inferni ſuppliciis damnati cruciantur? an nonnulli temporario ſupplicio purgati & expiati in æternum inferni ſupplicium euaſerunt? tanta eſt Dei miſericordia, vt credibile ſit aliquos doluiſſe de peccatis, ſicque ſolum temporales pœnas dediſſe: videtur huius ſententiæ D. Hieronymus qui explanans illa verba, 1. cap. Naum Prophetæ, *quid cogitas contra Dominum? conſummationem ipſe faciet, non conſurget duplex tribulatio;* ait, *Loquitur iuxta tropologiam aduerſus Marcionem & contra omnes veteres hæreticos, qui bonum neſcio quem Deum confingentes arguunt Hebræorum Deum quaſi crudelitatis, quod multos puniat, & pro peccatis irroget cruciatus, quid ergo ait, contra Dominum cogitatis? quod ſi vobis crudelis, rigidus, & cruentus eo quod in diluuio genus deleuit humanum, & ſuper Sodomam ignem pluit & ſulphur, Ægyptioſque ſubmerſit fluctibus atque Iſraëlitarum cadauera proſtrauit in eremo: ſcitote eum ideo ad præſens reddidiſſe ſupplicia, ne in æternũ puniret: certe verum eſt id quod in hoc loco per prophetam dixit, non conſurget duplex tribulatio, ſiue vt verterunt 70. interpretes, non vindicabit bis in idipſum in tribulatione, ergo qui ad præſens puniti ſunt poſtea non punientur: receperunt igitur & qui in diluuio perierunt & Sodomitæ & Ægyptii & Iſraëlitæ mala ſua in vita ſua,* hoc intellige ſi contriti, ſupplicia patienter tolerauerùnt.

Hieron. in illa verba cap. 1. Naum. 1. cap. Naum.

Ita graue eſt nefandum ſcelus vt perpetuo Deus ab eo pœnas exigat.

Subuertit ciuitates has & omnem circa regionem, non 315
ſolum ea regio vbi erant ciuitates illæ, quæ obruta eſt lacu & incendio conſumpta, ſed vicina regio circumquaque, per aliquot milliaria, eodem malo affecta infectaque eſt, ita vt ne germen quidem producat in ſui latitudine: ſed cur tanta calamitas infœlici illi regioni non ſolum tunc contingit, ſed etiam nunc perſeuerat? ſine dubio in execrationem peccati Sodomorum, vt Deus non ſolum à tot ſæculis illud vlciſcatur, ſed etiam ipſa regio pœnas luere perpetuo videatur.

Perpetuum vult Deus manere monumentum ſuorum ſuppliciorum, vt his cognitis ſimus cautiores.

Subuertit ciuitates & cuncta terræ virentia, in 316

quo peccauerunt fructus, vt euertantur, imo vt illa regio quæ antea omnis generis pulcherrimarum plantarum erat feracissima, eadem post incendium & excidium regionis, aut nullas ferat plãtas aut sterilitatis admirandæ? partim enim fructum ferunt nullum, partim prodigiosum specie nimirum inani & falsa imagine, nihil intus habẽtem solidi, sine dubio etiam vt in plantis perpetuum manens illius supplicii monumentum
S. Chrys. stuporem spectantibus incutiat ac horrorẽ: sic Chrys. *quia homines qui tãtum ciuitatem inhabitabant, multos impietatis fructus protulerunt, idcirco, inquit, & inutiles fructus terræ facio, vt & illis abolitis perpetuum sit monumentum sequentibus generationibus, omnes docent quanta fuerat inhabitantium malitia.*

In temporalibus pœnis aliquam æterni supplicii speciem aliquando immittit Deus, vt nos cautiores reddat.

317 *Subuertit Dominus ciuitates has, & vniuersos habitatores*, scilicet medio sulphure & igne: cur ad paucas vrbes perdendas maluit ignem mitti quam alio eos supplicio affici? sane modo partem æterni sulphurei calicis propinabat vniuersis illarum vrbium habitatoribus, non vt inebriarentur ita diuina, sed vt gustarẽt aliquid de sulphuris inferni flammis, & ab eis fugere satagerent: id quod Saluian. lib. 1. de Guber. Dei fatetur, ait
Salu. lib. 1. de Guber. Dei. enim *dum cum iudicio malos perdidit Dominus, iam ad instar futuri iudicii iudicauit: cùm enim ad supplicium malorum gehennæ in futurum arsuram esse manifestum sit Sodomam & vicinas eius vrbes cælesti flamma consumpsit, in præsenti autem illud quod futurum est, Deus voluit declarare iudicium, quando super impium populum gehennam misit è cælo.*

Vnusquisque secundum opera retributionem accipit.

318 *Subuertit ciuitates & vniuersos habitatores*, nonne Loth simul cum filiabus & vxore manebat Sodomis? quomodo igitur omnibus illius ciuitatis habitatoribus pereuntibus Lot incolumis seruatur? quia vnusquisque secundum opera retributionem accipit, Sodomitæ supplicia propter impietatem, Loth propter virtu-
S. Chrys. tem & salutem: sic Chrys. *vidisti quanta res sit virtus & quanta res malitia, & quomodo iustus saluatus sit, alii autem dignam sua malitia mercedem acceperint.*

Tam nefandum est peccatum Sodomiticum vt etiam ea quibus nutriebantur viuentia destruantur.

319 *Subuertit cuncta terræ virentia*, cum à te creata sint, & nihil delicti commiserint, cur ea igne & sulphure consumis? non ignoras ea Sodomitarum alimento deseruisse, quid mirum igitur ea fuisse deleta? quia tam infame est peccatum Sodomiticum, vt etiam eorum
Procop. alimentum destruat, sic Procop. *Dominus haud solos impios labefactat, etiam alimenta illorum sentiunt corruptelam, quia Sodomitas pascebant.*

Peccatum nefandum maxime contagiosum.

320 *Subuertit ciuitates has*, non solum Sodomam & Gomorrham, sed & alias ciuitates destruxit: si textus solùm dicat quod clamor Sodomorum peruenit in cœlum, cur aliæ ciuitates igne consumuntur? quia contraxerunt ex vicinitate eundem morbum, nempe pec-
Lippom. catum nefandum, sed cùm abinuicem essent separatæ, quomodo hunc morbum contrahere potuerunt? ait Lipp. *quia contagiosus est.*

Prælatus charitate fulgens, mundum supernatat, extinctus autem à mundo contemnitur.

Subuertit ciuitates & omnem circa regionem, ex qua 321
maximus inde lacus principium habuit, in quem si quid viuum iniectum fuerit vel accensum, supernatat, si quid autem mortuum vel extinctum, mergitur: quid quæso nobis denotat, quod lampas accensa in huiusmodi mare mortuum proiecta, illi supernatans, at extincta illico submergatur: aduerte per hoc mare mortuum siue lacum, mundum denotari, per lucernam prælatum quo posito respondet Hugo à Sancto Charo. *Prælatus lucerna si ardet superenatat mundum, & quæ mundi sunt contemnens & conculcans, lucerna extincta demergitur, quia Prælatus peccatorum & ignorantiæ tenebris inuolutus, à mundo conculcatur & vilipenditur.* Hugo à Sancto Charo.

In finali iudicio non prius impii condemnabuntur quàm iusti in cœlum recepti fuerint.

Subuertit vniuersos habitatores vrbium consideremus 322
quandonam hoc incendium contigit, quando scilicet iam Loth extra ciuitatem incolumis degebat; quid nobis denotatur quod Deus impios Sodomitas nõ prius punierit, quin Loth liber euaserit? audi Euseb. Cæsari. in c. 17. Luc. *quemadmodum hic exactè Saluator canit, ne prius ignis in impios Sodomitas cœlitus deplueret, quam Loth egressus, & ab illis separatus: pari quoque ratione in sæculi consummatione, non prius erit finis quàm omnes iusti ac pii ab impiis separati atque in cælestem arcam congregati fuerint, tunc enim nullo amplius inter homines iusto reperto, in peccatores omnes filios perditionis effectos & in vniuersum orbem à Dei cultu deficientem, cum omnibus impiis ira Dei descendet ac superueniet.* Euseb. Cæsar. in c. 17. Luc.

Vitium nefandum ita enorme vt filius Dei tanquam iniuriam suæ personæ illatam grauiter puniat.

Subuertit vniuersos habitatores, quis subuertit? sine dubio ille de quo antea pluit Dominus à Domino: quis autem sit ille? Filius est à Patre, sed cum opera Trinitatis sint ad extra indiuisa, quare punitio Sodomorum magis attribuitur Filio in diuinis quàm Patri? optimè satisfacit Palud. *hoc ideo, quia solus filius debuit naturam humanam, assumere in vnitate suppositi, quam quia scelerati ssimi Sodomitæ turpissime polluerant, fiebat ei quasi iniuria personalis.* 323 Patriarcha Palud.

Aqua luxuriæ illaqueat, non abluit.

Subuertit ciuitates has & omnem circa regionem &c. 324
mito Dei iudicio ibi factus est lacus, de quo mira narrantur de pœnit. Disti. prima, cap. continuo, ait glossa quod illius aqua non est natabilis nec potabilis, quid nobis denotatur per aquam lacus Sodomitici quæ nec natabilis nec potabilis est? respondet Archid. ibi aqua luxuriæ Gomorrham non est natabilis quia illaqueat, non est potabilis quia non recreat, vnde Hieron. inquit noster Bernard. statim citand. *libido transacta semper relinquit pœnitudinem, nunquam satiatur, & extincta semper reaccenditur.* Archid. Bernard.

Constans hoc vitium superat, leuis ab eo superatus.

Subuertit ciuitates has & omnem circa regionem 325
&c. in quarum locum substituitur lacus de quo præter ea quæ à nobis dicta sunt, recenset noster Bernardi.
ser.

ſer 6. poſt. 1. Dominic. in Quadr. cap. 4. de myſtica punit Gomorrh. quod ferrum ibi natat, & pluma mergitur, ſi ferrum tãti ponderis eſt, quomodo in hoc lacu non mergitur, ſed ſuperuehitur innatans? & quomodo pluma, qua nihil eſt leuius, ſubmergitur? nonne per ferrum homo conſtantiſſimus, ſicut per plumam homo leuiſſimus denotatur? bene igitur ferrum natat in aquis Sodomiticis & pluma eis ſubmergitur, *conſtans* (inquit noſter Bernardin) *& firmus hoc vitium luxuriæ ſuperat, & lenis & fragilis ſuperatur.* Noſter Bernard, ſer. 60. poſt 1. Dominic.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVI.

VVLG. Reſpiciensque vxor eius poſt ſe, verſa eſt in ſtatuam ſalis.

Sep. Et reſpexit vxor eius retrorſum, & facta eſt ſtatua ſalis.

Alii habent: verſa eſt in cumulum ſalis.

EXPOSITIO.

R*Eſpiciens vxor eius poſt ſe*, ſcilicet vt ciuitatem igne accenſam intueretur contra Dei præceptum: reſpexit autẽ non ſimpliciter, ſed acerbo cum animi ſenſu, quo angebatur ob amiſſa omnia bona & cognatos pereuntes, ex quo putabat illam Dei vindictam præter modum, & ſupra delicti demeritum, crudelem & atrocem.

Verſa eſt in ſtatuam ſalis, aliqui impropriè & figuratè hanc ſtatuam ſalis exponunt, ſcilicet pro monumento quodam eius rei incorruptibili, & in perpetuum manſuro, quia ſicut ſal à corruptione corpora præſeruat, ita monumentum vt incorruptibile fore ſignificetur, appellatur ſtatua ſalis, tamen hæc ſtatua ſalis proprie ſumenda eſt, non quidem liquabilis, ſed ad duritiem petræ; conuerſionis autem cauſa, mandati tranſgreſſio fuit.

Sed inquires, cur Deus puniens vxoris Loth inobedientiam, potiſſimum in ſtatuam ſalis conuerterit? verior ratio eſt vt veluti ſal ſapientiæ factum hoc pœnitentes erudiret, ne ad priſtina peccata reuertendo reſpiciant. Deus enim non ſolum verbis, ſed etiam factis ſalutis viam annuntiat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccatum inobedientiæ grauiſſimè punitur.

326 V*Xor Loth verſa eſt in ſtatuam ſalis*, cur ab igne & ſulphure liberata ita miſere perit? ait textus reſpiciens poſt ſe, adeone graue delictum vrbem intueri, vt mortem ſubire debeat? certe nimia Dei ſeueritas arguenda, imo laudanda eius vindicta; peccatum enim inobedientiæ grauiſſime puniendum; audi Chryſoſt. *quoniam audiuit Angelos præcipientes iuſto, vt non ſe conuerterent retrorſum, ſed cum magna feſtinatione ſecederent, neglexitque verba & præceptum non cuſtodiuit, propterea ſuæ negligentiæ dedit pœnam.*

Alii puniuntur, vt eorũ exemplo cautiores ſimus.

327 *Vxor eius verſa eſt in ſtatuam ſalis*, cur potius in huiuſmodi ſtatuam verſa eſt à Deo quàm in aliam? nonne peccatum illius alio genere ſupplicii punire potuit? nota ſal ciborum condimentum, recte igitur mutata eſt in ſalis ſtatuam, vt illius pœna nos condiret, vt Dei præcepta maiori cum ſollicitudine cuſtodiremus: ſic Optatus Afer lib. 3. & D. Aug. lib. 16. de Dei ciuit. ca. 30 *in ſalem conuerſa hominibus fidelibus quoddam præſtitit condimentum, quo ſapiant aliquid, vnde illud caueatur exemplum.* idem habet Seraphinus à Porrecta, *ex hoc quod vertitur in ſtatuam ſalis, datur intelligi quod pœna aliorum ſunt ad nos de ſapientia inſtruendos apta.* Optatus Afer. D. Aug. l. 16. de Dei ciuit c. 30. Seraph. à Porr.

Tale eſt peccatum inobedientiæ, vt pœna illius nullo modo differatur.

328 *Vxor eius verſa eſt in ſtatuam ſalis.* ſed quandonam hac pœna plectitur? ait textus, reſpiciens poſt ſe quidam illico vt retrorſum inſpexit? ſtatim equidem, nonne Deus clementiſſimus? quomodo igitur illius ſupplicium non differtur? quia tale eſt peccatum inobedientiæ, vt pœna illi debita minime ſit differẽda, Fauet cir. Aug. cũm ait, *vxor Loth vbi reſpexit, remanſit*; quaſi diceret nullomodo Deus ſupplicium illius diſtulit. Auguſt.

Cum mundus relinquitur, iterum ad eum non redeundum.

Vxor eius verſa eſt in ſtatuam ſalis, quia retrorſum reſpexit, quid refert retrorſum, vel ante reſpicere, vt ita grauiter quis, nempe morte puniatur? nonne pœna delicto ſecundum iuſtitiam punitiuam debet reſpõdere? culpa autem quænam exiſtimãda eſt, cum quis ciuitatem miſere pereuntẽ reſpicit? aduerte per vxorẽ Loth à Sodoma liberam, deinde eam retrorſum aſpiciẽtem deſignari eos qui mundum relinquẽtes, deinde ad vomitum redeũt: iuſtiſſime igitur morte plectitur Lothi coniux propter huiuſmodi intuitum, quia qui vale dixerunt mundo, deinde illum iterum amplectuntur, grauiſſimam pœnam merentur, fauet Sedulius. 329

Loth Sodomæ fugiente chaos, dum reſpicit vxor,
In ſtatuam mutata ſalis ſtupefacta remanſit:
Ad pœnam conuerſa ſuam, quia nemo retrorſum,
Noxia contempti vitans diſcrimina mundi,
Reſpiciens ſaluandus erit, nec debet arator
Dignum opus exercens, vultum in ſua terga referre.

Qui à Deo vocati ſuæ vocationi non cooperantur, pereunt.

Vxor eius verſa eſt in ſtatuam ſalis, quid iuuat, ô Deus, hanc mulierem ab incendio Sodomæ liberam ſeruaſſe, ſi eius memoriam infamem efficis in ſtatuam ſalis immutans? quia qui à Deo vocati, deinde ſuæ vocationi non cooperantur, ſed reſiſtunt, morte plectendi videntur: ita D. Iſid. lib. Alleg. *Loth habuit typum ſanctorum, qui in fine ſæculi ab incendio impiorum liberabuntur, vxor Loth eorum tenuit typum qui per gratiam Dei vocati, poſtmodum retro reſpiciunt.* 330 Iſidor. Hiſp. lib. Alleg.

In bono non perſeuerans ſibi inutilis, aliis autem vtilis efficitur.

Vxor eius verſa eſt in ſtatuam ſalis, cur ſtatua ſalis 331

potius effecta sit quàm alia quæcumque materia? nota sal aliis quidem vtilissimum, sibi autem omnino inutile, insuper obserua hanc mulierem retro conspicientem; typum fuisse in bono non perseuerantium: recte igitur in salis statuam immutata, quia qui à bono desistit incœpto, omnino sibi inutilis, aliis autem proficit: sic Rupert. lib. 6. cap. 13. *quoties stultus ad stultitiam, sicut canis ad vomitum suum reuertitur, in quocunque ordine vel proposito fuerit, exemplo vxoris Loth in statuam salis conuertitur, id est insensatus quidem & sibimet inutilis efficitur, sed aliis prodest, dum finem eius attendentes corriguntur, quemadmodum petram salis lingentibus animalibus palatum sapidum redditur, & edendi auiditas reparatur.*

Rup. li. 6. cap. 13.

A

B

Qui diuitiis relictis, inordinatò affectu eas inspiciunt, morte puniuntur.

332 *Vxor eius versa est in statuam salis*, cur mulieri vitam adimis, ita leui de causa? nulla enim illius culpa insinuatur, nisi ciuitatem inspexisse; non solum Sodomam respexit, sed inordinato affectu diuitias, quas in ea reliquerat, ideo morte punitur: sic Carthus. *hoc fecit Deus iusto iudicio, quia mente & corpore retrospexit faciem suam versus Sodomam dirigendo, cum inordinato affectu ad ea quæ ibi reliquit.*

Dionys. Carth.

C

Pœna respondet peccato.

333 *Versa est in statuam salis*, quid habet commune sal cum muliere? mulier enim imprudentissima, sal autem symbolum prudentiæ, teste Hieronymo Laureto in sua silua alleg. vt percipiatur conceptus, obseruate quæ dicuntur ab Hebræis, teste Lyrano, nempe quod vxor Loth in hospitum conuiuio, Loth petenti sal in condimentum ciborum dare noluerit, scilicet gentilitio hospitalitatis odio: quo notato, facilis est responsio, scilicet versam esse in statuam salis vt in quo offendit, puniatur, ita cit. Hebræi, *vt pœna corresponderet peccato.*

Noster Lyranus.

D

Curiositas inordinata morte punitur.

334 *Versa est in statuam salis*, vitam scilicet cum morte commutans, quid dignum morte commisit? quid enim ad incolumitatem & salutem ciuium conducebat, non respicere, siue ardentem eorum ciuitatem intueri? non igitur morte puniatur; imo plectatur, nimia enim curiositas tali digna est supplicio, hanc illius interitus rationem assignat Carthus. *circa ingressum in Segor antequam vrbem illam intrauit ex inordinata curiositate retrospexit, vt videret quid accidisset Pentapoli* & D. Prosp lib. 10. de prædict. & Promiss. ibid. *vxor Loth statua salis effecta suo exemplo fatuos condiuit in proposito sancto, quo tendunt proficientes noxia curiositate retro non debere respicere.*

Carth.

D. Prosp. lib. 10 de Prædict.

E

Recta in perfectionem via progredi debemus.

335 *Versa est in statuam salis*, quasi vero inspectus retrorsum hanc metamorphosim effecerit, aduerte hanc mulierem gessisse vicem alicuius viam perfectionis perficientis, cur igitur non mutabitur in statuam quæ à directo tramite cessauit? hoc assignat Procop. *nemo* (inquit) *admouens manum aratro, & auersus retro idoneus est ad regnum cœlorum: oportet nos igitur recta procedere via, nec retrorsum vestigia flectere, vel transuersum rapi videntes mundi illecebras, quæ plurimum in ea perfectione nos impediunt.*

Procop.

F

Non est aliorum cura habenda, Deo interdicente.

Versa est in statuam salis, si solum respicit ciuitatem quasi eorum qui igne & sulphure consumebantur, sollicita, debetne Deus ita in eam animaduertere vt ex creatura humana insensibilem statuam efficiat? hoc plectitur supplicio non quia suorum sollicita, sed quia Deo prohibente, curam eorum habebat: testis est Ioseph lib. de Antiq. c. 19. *vxor Loth discedens eum sæpius respiceret ciuitatem & eius curam haberet, interdicente Deo, ne hoc faceret, conuersa est in statuam salis.* 336

Ioseph lib. de Antiq. cap. 19.

Qui proprium sensum sequitur, plurimarum est origo calamitatum.

Versa est in statuam salis, ô Loth vnde tibi hæc vxoris iactura? dices ex illius inobedientia, sed ô Loth proprium secutus es sensum: cùm enim Angelus iuberet vt in monte salutem quæreres, maluisti Segor ingredi quam si non elegisses, miser vxoris tuæ interitus non contigisset, sit nobis testis Lippo. *videmus male cessisse Loth electionem suam, qui iussus montem conscendere, elegit ciuitatulam, ideo vxorem perdidit.* 337

Lippom.

Qui temporalibus incumbit, statua est hominis, non homo.

Versa est in statuam salis, nempe cùm retro respexit. Philo lib. de profugis ait quod respicere Sodomam est delitias & temporalium abundantiam impensius amare, aspicere vero quæ ante nos sunt, significat cœlestia diligere; qui vero ab anterioribus oculos auertit & retro conuertit, is est qui temporalia deperit, hic autem in statuam vertitur, cur quæso in statuam? quænam digna hoc crimine pœna? nonne statua omnia humani corporis membra refert, eorum autem vsum & vtilitatem non habet? dic ergo hunc retro aspicientem, id est temporalibus inuigilantem, merito in statuam conuerti, quia omnem fere vsum corporis & animi amittens, hominis imaginem potius quàm veritatem offert intuentibus: ita cit. Philo, *quisquis contempto præceptore per innata simul & consueta currens reliquit anteriora, per quæ posset audire, videre, aliisque animæ vti potentiis ad res naturales diiudicandas, & circumacta retrorsum ceruice cæca via negotia pluris facit, quam partes sui corporis, infamis statua fit, nihil à muto surdoque lapide differens.*

Philo lib. de profug.

Pœnitentiæ tempus non differendum.

Versa est in statuam salis, quandonam? respiciens post se, verbū hoc premamus, cur non ait de præterito respexit, & in pœnam suæ inobedientiæ versa est in salis statuam: dices quia respiciens versa est in lapidem, cur Deus non expectat quousque respexerit? dicitur respiciens & nō respexit, & nihilominus quod versa sit illico in statuam, vix respexit, vel respicere cœpit, cum obriguit, & obduruit, vt inde discamus tempus pœnitentiæ non differendum, cùm nulla interposita mora, cum vix commissum sit peccatum, supplicium durum à reo sumatur.

Humiliemur nullos habentes contemptui.

Versa est in statuam salis, quomodo tā duro plectitur supplicio: en tibi malorū summa; respiciens vxor Loth post se, an ita graue scelus post se respicere? spiritu superbiæ distenti homines significantur, qui alios tanquam retrorsum positos respiciunt; sed nonne sunt Sodomitæ insulsis criminibus insignes quos retro respicere dignum est? licet sint pessimi peccatores, 338

tamen

tamen à nobis non sunt despiciendi, im o nos omnium infimos hominum putare debemus, neque nos illos præcedere; sed omnes insequi, secus autē in statuam salis conuerteremur: sal instabilissimum, quod vel modico imbre dissoluitur, & sali similes sunt superbi, qui facile dissoluuntur & in nihilum rediguntur. subD. Amb. in Psal. 43. incio verba Amb. in Psal. 43. *vxor Loth decepta est, quia habebat post se luxuriam Sodomitarum & regionis illius illecebras, vnde decepta est; quia post se respexit: & tu ergo ne ad inimicos tuos respicias, posuit te Deus nouissimum in seculo; nam qui humilitate se vltimum facit, non conuertitur retro, sed ante respicit.*

Caro semper peiora sequitur, animus virilis meliora.

339 *Versa est in statuam salis*, tantumne scelus in hoc admittitur, vt quia respicit retro mulier, interitum, quē diuino beneficio effugere videbatur, incurreret; quid enim tantum criminis habuit? si sollicita mulieris mens retrorsum vnde nimium flammarum crepitu terrebatur, aspexit? obserua omnia quæ scripta sunt ad nostram doctrinam & vtilitatem esse conscripta, & ideo dicere possumus hoc intelligi posse spiritaliter, scilicet vxorem Loth retrorsum aspicientem carnem Orig. Hom. 5. nostram denotare, quæ semper ad peiora respicit & ideo dignam interitu. Fauet Origenes, *videamus ne forte Loth qui non respexit post se, rationabilis sit sensus, & animus virilis; vxor autem eius carnis imaginem teneat; caro est enim quæ semper respicit ad vitia, quia cùm animus tendit ad salutem, illa retrorsum respicit & voluptates respicit.*

Qui aliorum culpam approbat, eadem pœna plectitur.

340 *Versa est in statuam salis*, cùm omnis illa regio sterilis & salsa reddita fuerit, ita vt vallis locus salinarum dicta fuerit, quia lapides sal s circa inueniuntur, & locus salsissimus sit, aliquidne mysterii continet, quod etiam hæc mulier sit similiter in statuam salis conuersa aduerte vxorem Loth culpam hominum regionis illius quasi approbantem, cùm respiciens retrorsum existimauit vltra condignum, Deum Sodomitas punire bene statua salis efficitur sicut & locus vrbium salsissimus, quia qui aliorum culpam approbat, eodem debet plecti supplicio: sic Patriarcha Patriarcha Palud. Palud. *Retro respiciens & videns tantam vltionem, approbauit in corde suo Sodomitarū malitiam, simul detestans diuinam iustitiam, ac si Deus iniuste ageret cum eis: iustum ergo fuit vt verteretur in materiam salis, sicut omnis illa regio salsa & sterilis remansit, vt quorum approbauit culpam, similem in se reciperet pœnam.*

Punitio, remedium salutis.

341 *Versa est in statuam salis*, si corpus eius ita punitur, vt similitudinem humanam deperdens, salis figuram acceperit, quid de anima illius factum censebimus, cùm peccatorum mortem æternam nolit Deus, sed eorum salutem? cur non dicemus forte corporis sui Doctor Pepinus. afflictionem, remedium animæ fuisse? probabilis est sensus Pepini, *possibile est quod sit in via salutis, & quod talis exterminatio in statuam salis fuerit illi in remedium salutis, & in pœnam offensæ vnà cum contritione.*

Pœna inobedientis, infernus.

342. *Versa est in statuam salis*, quamuis in superiori conceptu à nobis dictum sit, forte hanc pœnam A salutis animæ illius remedium fuisse, nonne etiam probabiliter asseremus pœnis inferni torqueri? itane graue delictum admisit, vt non pœna temporalis, sed & æterna infligatur; quidni, cùm Deo non obtemperauerit, inobedientia autem vtramque mereatur? sic sub dubio loquitur Carthus: *Violando præceptum peccauit mortaliter, & ante mortem suam non pœnituit, inde damnata est.* Dionys. Carthus.

Maximum damnum incurrit coniux cùm à viro paululum separatur.

B. *Versa est in statuam salis*, nonne hæc in Sodomis habitans, Sodomitarum voluptatibus oculos depasta est, & tamen ab eorum supplicio libera fugit, nunc autem assueta videre Sodomæ delicias, dum ad illas oculos conuerterit, vitam amisit miserè, cur peccatrix hæc fœmina, siquidem aliquando castiganda erat, non incurrit Sodomitarum ignem? cur non absorpta flammis? cur tandiu dilata eius ruina? equidem hoc bonæ vxoris habebat, quod gaudebat contubernio viri, à quo separari nequibat. nec eius conspectum fugere, vnde ira Dei tandiu desæuire distabat in illam, quandiu maritum ob oculos habens, C consortio gaudebat illius; vbi marito à tergo relicto, reuersa est ad Sodomam, supplicium mortis incurrit: id attigit diuus Augustinus libro secundo de mirab. sanctæ scripturæ, capite vndecimo, dicens: *Vt cuius visus non erat immunis ex culpa consortio mortem effugere non posset, quamuis propter iust. contubernium eruta sit de incendio, pepercit incendium illi, vbi coniugis gaudebat consortio; sed dedit pœnas criminum, quando oculos auertit à marito.* 343 Aug. lib. 2 de mirab. sanctæ scripturæ cap. 11.

Qui Deum sequi præoptat, ab eo ne oculos quidem auertere debet

D *Versa est in statuam salis*, certè si dixisset Moyses, quod rediisset Sodomam, nullum culpæ subterfugium haberet, sed pro solo illius Sodomæ intuitu, cur immobilis statua redditur? merito non dixit Moyses, cùm rediisset, sed cùm respexisset, quia qui Deum imperantem sequi præoptat, ab eo ne oculos quidem auertere debet: Sic Euthyc in Luc. 9. *oportet eum qui sequitur Christum, confestim omnia despicere & sequi, ne oculos quidem ab eo diuertendo, ne forte habitu & specie eorum quæ à tergo sunt, retineatur.* 344 Euth. in c. 9. Luc.

E *Nitimur in vetitum.*

Versa est in statuam salis, quia respexit à tergo Sodomam vxor eius post se, si à Deo præceptum accepisti Sodomam non aspiciendi, cùm nihil eo facilius, cur illud transgrederis? nullum enim solatium ex tuo visu Sodomitis contingere potest: ne mireris, quæso, contra Dei mandatum ciuitatem aspexisse in vetitum enim semper nitimur: sic Seuer. Sulp *Oculos retorsit humano more quo miseri ægrius à vetitis abstinemus, auidiusque negata cupimus.* 345 Seuer. Sulp.

F *Periculosius quis relabitur in peccatum quàm antea fuerat lapsus.*

Versa est in statuam salis, scilicet ad similitudinem durissimi lapidis, si alia commiserat antea peccata, quomodo statua non efficitur? nota quod per hanc statuam lapideam cor obstinatum denotatur: rectè igitur in hoc vltimo 346

inobedientiæ peccato ſtatua immobilis redditur, & non in aliis, vt agnoſcamus longè periculoſius eſſe relabi in peccatum quàm alia antea commiſiſſe: ſenſus eſt D Greg. Naz ora.15. *è Sodomis excedamus, ne in vlla vicina regionis parte pedem figamus, nec circumſpiciamus, ne alioqui in ſalis columnam conuertamur vere immortalem, animæque in vitium relabentis accuſatricem*, relabens enim creſcit in ſtatuam, nec deinceps emolliri, frangique atque reſipiſcere conſueuit.

D. Greg. Nazian. 15

Pœnitens non recordetur voluptatum, aliàs peribit.

B

348 *Verſa in ſtatuam ſalis*, ſi hoc exemplum ad pœnitentes deducimus (vxor enim Loth à Sodomis exiēs animæ contritæ typum gerit) quod documentum percipiemus? maximum equidem, ſcilicet pœnitentem, ſi ad prioris vitæ delicias oculos conuertat, mortem incurrere ſpiritualem, miſeréque perire: ſic D. Hildeb. ep. 41. *pœnitentiam profeßis periculoſa eſt præteritarum recordatio voluptatum, eas enim tenerrimè caro ſuſpirat, & immemor vxoris Loth, egreſſum de Sodomis ſpiritum frequentius reſpicere ſubhortatur, nec ei laborioſum eſt in tali triumphare negotio, cùm omnes trahamur illecebris, & efficacior conatus carnis ad crimen, quàm ſpiritus ad virtutem.*

S. Hild. Epiſc.

Qui libidinoſos diligit, ſtatua fit lapidea.

349 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, quia ſcilicet ciuitatem Sodomæ inſpexerat, ſed quomodo inſpexit? eam ſcilicet diligendo; quid mirum ſi conciues amore proſequatur? fortè non ſolum vt ciues, ſed vt luxuriæ deditos amabat, & ideo ſtatua fit lapidea: annuit Clem. Alex. lib ad gent. *vxorem Loth accipimus effectam eſſe lapidem, propterea quod amaret Sodomam: Sodomitæ autem erant impii & duro corde & ſtolidi*, quaſi diceret, qui amat libidinoſos in ſuis libidinibus obſtinatos, lapidea fiet ſtatua.

Clem. Alex. lib. ad Gen.

Inobediens indignus nominari.

350 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, cur ſcriptura non exprimit nomen eius? dices quia hiſtoria principaliter per eam non erat texenda ſicut per virum ſuum Loth; ſed addo quod cùm Deo inobediens fuiſſet, indigna erat quod nomen ſuum memoriæ proderetur; ſic enim ait Pepinus, *non exprimit nomen eius in pœnam ſuæ inobedientiæ*, Pſal. *in generatione vna, ſcilicet filiarum ſuarum, deleatur nomen eius.*

Guil. Pepinus.

Pſal. 108.

Hypocrita ſtatua ſalis.

351 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, hæc ſtatua ſimilitudinem hominis gerebat, quamuis vita carentis, ſed quæſo, quinam ſunt, qui licet homines, ſolùm ſpeciem hominis habent, & veræ ſtatuæ ſunt? quinam? niſi hypocritæ, qui licet habitu ſanctitatis fulgeant, ſpiritu tamen bonorum operum omnino carent: ſic Hugo Card. *Statua habet ſpeciem hominis, ſed non habet ſpiritum viuificantem: quia talis habet habitum religioſi, ſed non habet animum, ad quem redit diabolus cum ſeptem nequioribus ſe.*

Hug. Card.

Cum timore viuendum.

352 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, nonne libera ab incendio Sodomæ euaſerat? nihil mihi videtur amplius ei timendum: quomodo igitur ita miſerè perit? quid reſpondeam neſcio niſi illud ad Rom. 11. *O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quàm incomprehenſi-*

A

bilia ſunt iudicia eius! tantùm quatuor euaſerant, & tamen nec hi omnes ſaluantur: quid igitur præſumimus? quid tam ſecuri ſumus? quaſi ſemel liberatis nihil amplius timendum ſit, euaſerat mulier illa, ſed tamen quia inobediens eſt, miſerè perit: vnde optimè Origenes ſuper cap. Numer. ait, *manſio vigeſima eſt in Thahat, & interpretatur pauor, qui eſt cuſtos beatitudinis, vt qui tantum aſcendit non ſuperbiat, aſcendiſti ad montem Sephor, id eſt pulcherrimum, vides ibi Maceloth, id eſt multos virtutis ſocios, noli autem ſapere; ſed time, timor enim virtutum cuſtos.*

Orig ſuper c 33.

Vult Deus perpetuam ſuorum ſuppliciorum memoriam haberi.

353 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, de qua loquens Tertul. in ſua Sodoma ait.

In fragilem mutata ſalem, ſtetit ipſa Sepulchrum
Ipſaque imago ſibi formam ſine corpore formans,
Durat adhuc, etenim nuda ſtatione ſub æthram.
Quin etiam ſi quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex ſeſe ſuggeſtu vulnera complet,
Dicitur & viuens alio iam corpore, ſexus
Munificos ſolito diſpungere ſanguine menſes.

Tertul. in ſua Sodoma.

C

Quomodo Deus voluit ſi aliquis ex viatoribus partem aliquam abſcinderet, membrumue mutilaret, ſtatim ablatam partem reſtitui, denuoque quaſi repullulare & ſanguinem menſtruum ab ea ſtatutis diebus effluere? ſine dubio ne ab ea pœnæ inflictæ periret exemplar, ſed in extrema tempora permaneret.

Cùm à bono incœpto deſiſtimus, quod acquiſieramus, deperdimus.

D

354 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, nonne vitam meritis Loth viri ſui acquiſierat, libera enim euaſit ab incendio Sodomæ eius intuitu: quomodo nunc hæc vita ſibi adimitur conuerſione corporis ſui facta in ſtatuam ſalis? nonne, ait textus, reſpiciens poſt ſe quid mirum igitur iacturam vitæ quæ ſibi conceſſa fuerat, propter viri ſui virtutem feciſſe: quia cùm à bono incœpto deſiſtimus, quod acquiſieramus deperdimus, fauet D. Cypri. epiſtola octaua, *vxor Loth quæ liberata contra præceptum retro reſpexit, quod euaſerat, perdidit.*

D Cypr. Epiſ. 8.

Maximè religioſi memoriæ commendent ſtatuam ſalis in quam conuerſa eſt vxor Loth.

E

355 *Verſa eſt in ſtatuam ſalis*, Chriſtus Dominus. Luc. 17. ait, *mementote vxoris Loth.* ſed, ô Chriſte Saluator, omnibuſne loqueris: omnibus, inquit D Aug. in Pſal. 75. ſed, ô Auguſtine, quomodo omnibus id eſſe dictum aſſeris? quomodo enim Religioſis id competere poteſt? cùm nulli iuncti ſint connubio, nec præceptum à Deo acceperunt retro non aſpiciendi: ſed rectè omnibus hoc dictum aſſerit Aug. imo & religioſis: ſi enim à voto diſcedunt reſpicientes bona, quibus valedixerunt ad ſimilitudinem vxoris Loth, vere fatui ſunt, miſerè pereuntes, ita cit. Doctor. *Modò dicimus illud quibuſdam fratribus, quos viderimus velut infirmari in propoſito bono, & ſalis vos eſſe quales illi: obiicimus illis quoſdam qui retro reſpexerunt, illi fatui ſunt in ſe, ſed alios condiunt, quando commemorantur, vt illorum exemplum timentes iſti retro ne reſpiciant: vouete & reddite Domino Deo noſtro: quia illa vxor Loth ad omnes pertinet.*

Luc. 17.

D Aug in Pſal. 75.

F

Aliquando

Aliquando Deus pœnitentiæ tempus non concedit in pœnam peccati.

357 *Versa est in statuam salis*, in illa conuersione inobedientiæ contritionemne elicuit? non legimus, imo plures condemnatam asserunt; sed cur Deus, cùm dicat se mortem peccatoris nolle, quomodo vxori Loth tempus pœnitentiæ non concessit vt mortem æternam vitare potuisset? quia in pœnam peccati aliquando Deus illud denegat: sic explicat Phil. libro secundo Alleg. *multis animabus pœnitentiam expetentibus non concessit Deus, sed illæ tanquam æstu refluo abreptæ sunt retrorsum, quemadmodum & vxor Loth in saxum versa est, quia ad ingenium, & ad ea in quæ Deus animaduerterat, reuersa fuit.* Phil. Alex. l. 2. Alleg.

Iudicia Dei curiosius perscrutanda non sunt.

358 *Versa est in statuam salis*, si retrospexit vt iustam Sodomitis punitionem inflictam intueretur, tuamque fortè iustitiam extolleret, cur ira seuerè punitur? reuoca in memoriam dictum fuisse, quod ex curiositate respexit: merito igitur punitur, quia iudicia Dei curiosius perscrutans, dignus est supplicio: sic Procopius, *non vestrum omnia scrupulosius rimari & exquirere, si Deus peccatores pœnis implicat, sufficit nosse Deum illos punisse, quos, pœnas ob scelerum enormitatem dare oportebat, velle perscrutari modum secundum quem pœnas luerint, proteruiæ & audaciæ, nec pietatis est.* Procop.

Præteritorum criminum morosa recordatione pollui non debemus.

Versa est in statuam salis, quod equidem miror: nam ecce Abraham intuitus est, inquit textus, Sodomam & Gomorrham, & vniuersam terram regionis illius; pœna tamen non afficitur sine vllo discrimine conflagratam vrbem conspiciens: cur igitur Lothi coniux tam seuero plectitur supplicio? audiamus quid dicat Philo libro secundo Alleg. *vxor Loth in saxum versa est propter adamata Sodoma:* quid mirum igitur si ita punita fuerit? quia cùm pessimæ vrbis incola & delictorum ipsius particeps fuisset, ab iniquitate sua, siue ab iis omnibus quæ illius memoriam refricare poterant, se se seruare & custodire debuerat, ne præteritorum criminum recordatione & amore pollueretur. 359 Phil. lib. 2. Alleg.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

Vulg. Abraham autem consurgens mane vbi steterat prius cum Domino.

Sept. Mane autem surgens Abraham diluculo iuit ad locum, in quo steterat cum Domino.

Chal. Et surrexit mane ad locum vbi steterat in oratione coram Domino.

Arias. Et manicauit Abraham in matutino ad locum quo steterat ibi cum Domino.

CONCORDIA.

CHaldæus legit in oratione, quod nec in Græco habetur, sed non est immorandum in Chaldæo, cùm aliquando gerat personam commentatoris.

EXPOSITIO.

C*Onsurgens mane*, &c. Tanquam sollicitus de liberatione & salute nepotis sui Loth, perrexit ad locum vbi prius steterat die præcedenti coram Domino subuersionem istam reuelante. Dominum autem vocat licet fuerit Angelus, quia loquebatur & in persona Dei, & locus ad quem perrexit, erat ille ad quem venerat loquens cum Angelis, docens eos viam Sodomam eundi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti afflictis maximè compatiuntur.

M*Ane consurgens iuit ad locum, &c.* cur diluculo solus, versus Sodomam execrandam iter prosequeris? si enim Deus iussit Loth nepoti tuo, vt non solum Sodomæ, sed nec in omni circa regione maneret, ne flammis inuolueretur, quomodo te liberum ab eis euadere existimas: siste gradum, domi te contine; sed vltra progredere Abraham, scio enim iustos, in quorum numero conscriptus es, maximè afflictis & miseris compati: sic D. Chrys. *is sanctorum mos est, vt plurimum afflictis affi ciantur & compatiantur, vnde patriarcha simul & illorum interitum miserans, quem propter suum peccatum sustinuerunt, & de iusto valde sollicitus, mane veniens spectabat.* Chrysost.

Iustus pro aliis deprecatur.

360 *Consurgens mane iuit ad locum, vbi prius steterat cũ Domino*, Rupertus ait, id est, in eadem intentione cordis, quænam, ô Ruperte, fuit tunc cordis Abrahæ intentio: sine dubio cùm iustus esset, vt pro salute nepotis sui Deum deprecaretur, audi eit Abb. *ne tale quid obueniret ipsi Loth*, (scilicet vt in statuam salis conuerteretur) *Abraham consurgens mane, quia qua hora videlicet cogebant Loth Angeli vt egrederetur, & dissimulante illo apprehenderunt manum eius, illa inquam hora consurgens Abraham stetit, vbi steterat prius cum Domino, id est in eadem intentione cordis dignum ac strennum agens intercessoris officium.* Rup. Abbas.

Ab oratione non cessandum.

Consurgens mane iuit ad locum, vbi inquit Chaldæus, steterat in oratione coram Domino. sed cur iterum ad eundem locum regreditur? vt vlterius oraret; nonne sufficiebat semel orasse? cur toties orationem ingeminat? quia ab oratione ad orationem iterum redeundum: vnde Beda explicans illud 30. Exod. *exuret thymiama coram Domino*, ait, 361

Venerabi. Beda in c.30. Exo. *thymiama orationis debet esse sempiternum, quia nimirum necesse est, vt animus post orationem & fletus ad otiosa verba siue facta non diuertat, sed in eodem vigore deuotionis, quem in oratione suscipit, etiam finita oratione custodiat.*

Oratio matutina.

363 *Consurgens manè* (Caldæus inquit) iuit ad locum vbi steterat in oratione, scilicet vt Deum iterum deprecaretur, cur annotat Moyses Abraham diluculo surrexisse? forte vt nobis significaret quod experrecti à somno preces fundere debemus: audi Cassianum collat. 21. cap. 26. *quid de primitiis dicam*, inquit, *quas ab omnibus qui Christo fideliter famulantur, quotidie certum est exhiberi? nam cum experrecti à somno & quasi rediuiua post soporem alacritate surgentes, priusquam motum sensus vllius corde concipiant vel memoriam, aut curam rei familiaris admittant, cogitationum suarum ortus atque principia diuinis consecrant holocaustis, quique etiam à somno excitat hostiam iubilationis suæ, duo similiter efferentes, primo linguæ sua motu ipsum inuocant, ipsius nomen laudesque concelebrant, atque ad canendos hymnos prima claustra labiorum referantes, id est immolant Deo sui oris officia.* Cassi. collat. 21. cap. 26.

Omnis locus congruit orationi.

364 *Consurgens manè iuit ad locum vbi steterat prius cum Domino*, scilicet vt eum deprecaretur, quisnam est locus ille, quem eligis ô Abraham ad orationes Deo fundendas? non enim precibus idoneus mihi videtur, est enim campestris & sine ornatu, aduerte Abraham perfectum fuisse: non mirum est igitur alium orationi locum non selegisse, quia perfecto oranti quilibet locus aptissimus est, ita D. Laur. Iust. de discip. & perfect. Monast. *conuersionis veris oratoribus & diu in spiritu exercitatis omnis locus, & omne tempus congruit orationi, pusillis autem & lacte nutriendis, locus & tempus habile accommodandum est.* S. Laur. Iust. de discip. & perfect. Monast.

Præsentia Dei in oratione habenda.

365 *Consurgens manè iuit ad locum*, inquiunt sept. vbi steterat prius cum Domino, cur annotat Moyses cum Domino ibi prius stetisse vt eum deprecaretur? forte vt ex recordatione colloquii habiti cum Deo Deum sibi præsentem proponeret: sicque maiori cum attentione & deuotione Deo preces exhiberet: ita cit. Laur. *præsentiam Domini ante mentis oculos, si valet, actualiter teneat Dei famulus, quoniam efficaciter mentem ad orationem hæc cogitatio ordinat & disponit.*

Salus aliorum summo mane procuranda.

366 *Consurgens mane* (vel vt habent sept. diluculo) *iuit ad locum*, &c. diximus ex Chrysost. quod ad hunc locum accessit de Loth salute maxime sollicitus, sed cur diluculo? nonne sufficiebat meridiano tempore vel vespertino, vtrum saluus esset, inuestigare? recte dictum est manè consurrexisse, quia salus aliorum summo manè procuranda, nec vllo modo differenda.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVIII.

VVLG. Intuitus est Sodomam, & Gomorrham, & vniuersam terram regionis illius, viditque ascendentem fauillam de terra quasi fornacis fumum.

Sep. Et respexit in faciem Sodomorum, & Gomorrhæ, & in faciem circumiacentis regionis, & ecce ascendebat flamma de terra quasi vapor fornacis.

Cald. Et aspexit contra faciem Sodomæ, & terræ campestris, & ecce ascendit fumus de terra sicut fumus fornacis.

Arias. Et respexit super faciem Sedom & Hamorah, & super omnem faciem terræ planiciei, ita in Caldæo.

Caiet. Et super omnes facies terræ planiciei.

CONCORDIA.

קִיטֹר Kizor non solum fumum, sed vaporem, fauillam, & flammam significat, vnde oritur diuersitas lectionis.

EXPOSITIO.

INtuitus est Sodomam, &c. id est locum in quo fuerant huiusmodi ciuitates, iam enim pene deletæ erant, *& omnem terram regionis illius*, scilicet Seboim & Adamam, earumque territoria, *viditque ascendentem fauillam &c.* descensus enim ignis & sulphuris adeo copiosus extitit, vt breui spatio totã regionem nec nõ illius ciuitates consumpserit, vnde Abraham mane consurgens, non descendentem ignem, sed iam fauillã ascendentem vidit ad modum fumi qui ascendere solet ex fornace in qua coquuntur ad calcem lapides.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ex intentione bonitas vel malitia operis nascitur.

367 INtuitus est Sodomam & Gomorrham, si vxor Lothi conuersa est in statuam salis, quia ciuitatem Sodomæ respexit, cur quæso, Abrahã eximitur à supplicio, si eadem actio in vtroque, nempe in vxore Loth, & Abraham reperitur? sine dubio, bonitas vel malitia huius visionis censenda est ex diuersa intentione vxoris Loth & Abrahami: Abraham enim respexit Sodomam vt iustitiam Dei extolleret, alia vero vt accusaret, accipe Palud. *aliter intuitus est perditionem Sodomæ Abraham, & aliter vxor Loth, nam Abraham intuitus est commendans & laudans in corde suo diuinam iustitiam se vlciscentem de obstinatis peccatoribus, vxor Loth* Petri Palud.

vt as-

vt approbans Sodomorum nequitiam, & condemnans in corde suo diuinam iustitiam.

Qui conscius non est eiusdem criminis propter quod alius punitur, pœnam qua plectitur, formidare debet.

368 *Intuitus est Sodomam & Gomorrham*, si fauillam & fumum quasi de fornace accensa, conspicis ascendentem ex vniuersa regione circumadiacente, quomodo eodem igne cõsumi non times? quia qui conscius non est eiusdem criminis propter quod quis punitur, pœnam, qua plectitur, alienus ab omni timore respicere debet.

Ita certæ sunt diuinæ promissiones, vt in imminentibus periculis securi degere debeamus.

369 *Intuitus est Sodomam & Gomorrham*, si omnis circumadiacens regio in cinerem redacta est, cur imminens periculum non refugis? ignis enim cùm sit velocissimus, fortè locum ad quem peruenisti, depopulabitur; quid miraris securum degere? ita enim certa est promissio diuina de suscipienda prole ei facta, vt nec in imminenti periculo aliquid formidare debeat: Responsio est Pepini, *fuerat sibi reuelatum à Domino, quod Sara vxor sua deberet sibi parere filium, cum ergo tempore dictæ subuersionis nondum natus esset, consequens est dicere quod Abraham non timuerit ad aspectum dictæ subuersionis, quasi inde aliquid passurus.* Guil. Pep.

Iustus non secedat à loco in quo beneficium accepit à Deo, si velit illecebris & calamitatibus huiusce mundi non comprehendi.

Intuitus est Sodomam & Gomorrham, & quid amplius? ascendentem fauillam de terra quasi fornacis fumum: cùm Abraham, amatorem iustitiæ significet, qui mundum per Sodomam designatum intuens, nihil videt ab illo ascendere nisi fumum superbiæ, & fauillam inanis gloriæ, cur non recedit è loco, in quo cum Deo loquutus fuerat. quia qui mundi transitum omnesque illius calamitates conspicere desiderat, ab eis illæsus ad locum in quo cum Deo loquutus fuerat, redire tenetur, & ab eo non separari Sic D. Greg. *ille solus transitum mundanorum considerat, qui diuinæ gratiæ radijs illustratus, transeuntia, permanentium collatione diiudicat.* D. Greg. cit. ab Hug Car.

Iudicijs Dei iustus fidem adhibet.

371 *Intuitus est Sodomam è loco*, scilicet, *in quo cum Deo loquutus fuerat*, & eum deprecatus fuerat pro vrbibus, si in eis decem iusti reperirentur: sed, ô Abraham, existimasne Deum vel mendacem vel iniustum, cum tuis inspicere velis oculis, vtrum ciuitates deleuerit? imò ex maxima in eum fide accessit iudicium Dei in impios conspecturus. Sic Lipp. *credebat Abraham verbis Domini, & videre eius iudicium voluit.* Lipp.

Exercentur iusti.

372 *Intuitus est Sodomam*, sine dubio non potuit non maximo affici dolore, cùm tot ciuitates in cinerem redactas conspexit; quia in illis decem iusti inuenti non fuerunt: sed si grauiter affligi debuit, cur Deus permisit illuc pergere, quo incendium ciuitatum conspicere posset? vt iustus exerceretur & probaretur; quia, teste Seuer. sic dicente, *diuini amoris est eos quos beneficio aliquo affecerit, laboribus, adde & doloribus, tentando probare.* Seuer. Sulpitius.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIX.

VLG. Cùm enim subuerteret Deus ciuitates regionis illius, recordatus Abrahæ, liberauit Loth de subuersione vrbium, in quibus habitauerat.

Sep. Et factum est cũ disperderet Deus omnes ciuitates vicinas, recordatus est Deus Abrahæ, & emisit Loth de medio euersionis, cũ euerteret Dominus ciuitates, in quibus habitabat in eis Loth.

Cald. cũ subuerteret Dominus ciuitates cãpestres, &c.

Ar. Et fuit in disperdẽdo Deus ciuitates planitiei, &c.

CONCORDIA.

ERuditè & succinctè hunc versum noster interpres transtulit, euitata Hebraici idiomatis repetitione, nec non Septuaginta versione, seruata tamen sententiæ integritate.

EXPOSITIO.

CVm *subuerteret cùm*, hic non signat quando, sed antequam: liberatio enim non contigit, quando ciuitates destruebantur, sed ante eorum excidium, vt patet ex verbis Angeli dicentis, non potero facere quicquam, donec ingrediaris illuc.

Recordatus Abrahæ, humano more loquitur, Deus enim cùm nihil obliuiscatur. non est necesse aliquid recordari: tamen recordatio illi tribuitur, inquantum tunc aliquid intuitu Abrahæ compleuit. *Liberauit Loth* scilicet meritis & precibus Abrahæ, *de subuersione vrbium in quibus habitauerat*, id est in quarum vna vel in quibus successiuè moratus est.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus petitiones iustorum inutiles esse non sinit.

373 R*Ecordatus est Dominus Abrahæ*, si semper Patriarcha maximè Deo præsens fuit. propter vitæ sanctitatem, quomodo testatur Moyses illius fuisse recordatum? aduerte pro intelligentia conceptus, Abrahamum petiisse à Deo, vt iustum cum impio non perderet: optimè igitur dixit Moyses Deum recordatum

Chrysost. Abrahæ id est petitionis illius, vt denotaret orationes sanctorum nunquam inutiles esse: sic Chrysost. *recordatus est Abrahæ, hoc est petitionis quam fecit, dicens, ne simul perdas impium cum iusto.*

Meritis sanctorum cooperandum, vt saluemur.

374 *Recordatus est Abrahæ, liberauit Loth*, nonne iustitiæ cultor Loth sicut Abraham, quamuis non in eodem gradu? cur igitur non ait Deum liberasse Loth intuitu iustitiæ suæ, & non alienæ? certe intuitu vtriusque, meritis enim sui auunculi Abrahæ Loth studiosus cooperatur, vt incolumis seruaretur: testis est citatus Chrys. Chrys. *cur dixerit aliquis, propter orationem Patriarchæ, iustus seruatus est, & non propter suam iustitiam? ita certè etiam propter orationem Patriarchæ, quando enim quod ex nobis est efficimus, & accedit intercessio sanctorum plurimum confert.*

Solis meritis sanctorum, non est spes salutis nostræ collocanda.

375 *Recordatus Dominus Abrahæ liberauit Loth*, cur vxorem illius incolumem non seruauit? certum est enim Abraham non solum pro nepotis sui salute deprecatum, sed etiam & vxoris illius: nota vxorem Loth suæ saluti non cooperatam, imo sua inobedientia eam impedisse, rectè igitur vxori Loth vita non fuit seruata precibus nec meritis Abrahæ, quia in solis sanctorum meritis spes salutis nostræ minimè collocanda est: audi D. Chrys. *si ipsi negligentes fuerimus, & spem in illis solis collocamus nostræ salutis, nihil amplius nobis prodest, non quod infirmi sunt iusti, sed quia propter nostram desidiam nos ipsos perdimus.* Cit Episc. Constant.

In nobis est meritum, licet non ex nobis.

376 *Recordatus est Dominus Abrahæ*, vt liberaret Loth, in hebræo habetur, recordatus est Elohim, cur hoc nomen iustitiam dicens positum est à Moyse? quis enim actus iustitiæ reperiri potest in hac recordatione? non actus quidem punitiuæ, sed compensatiuæ, debebatur enim meritis Abraham Loth salus. Fauet Caiet. *ad commendandum meritum Abrahæ nominatur Deus Elohim, insinuando quod Abraham merebatur vt Deus propter ipsum misereretur Loth, efficere enim aliquid ob alterius meritum, species iustitiæ est.* Card. Caiet.

Meritis sanctorum non solum præsentes, sed & futuri salui fiunt.

377 *Recordatus Abrahæ liberauit Loth*, itane exigua fuerunt merita iusti Patriarchæ, vt intuitu eorum solus Loth salutem consecutus fuerit? imo eximia, meritis enim eius non solum Deus concessit salutem Loth, qui præsens aderat, imo & aliorum, qui nondum vita fruebantur: sit tibi testis Abulens. *Magna erant merita Abrahæ; nam non solum Loth meritis eius liberatus est, sed etiam Abimelech Rex Palæstinorum, & non solum isti qui tempore Abrahæ viuebant, meritis eius saluati sunt, sed etiam illi qui post eum fuerunt: nam cùm Deus infra c. 26. promitteret se daturum Isaac, & semini eius terram Chanaam, merito Abrahæ proposuit, dicens; tibi & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod spopondi patri tuo.* Card. Caiet.

Magna sanctorum orationis vis & efficacia.

Recordatus Dominus Abrahæ, liberauit Loth, legimus similiter & propter Loth Segor Deum pepercisse, quomodo ita facilè Segor ciuitatis impiæ supplicium distulisti? in hoc maximam vim & efficaciam orationis sanctorum agnosces, quod annuit Lipp. *dicens ob gratiam Abrahæ Loth liberatus à Segor propter Loth, vt videamus quam pretiosi sint in conspectu veri Dei fideles, & quid possint Domino propitio.* 378 Lippom.

Deus fons essendi & iudex.

Recordatus Dominus cùm subuerteret ciuitates, in Hebræo habetur, & fuit in destruendo, Iehoua, Elohim, cur hoc duplex nomen posuit, cùm solùm Elohim sufficientissimum fuisset? nam iudice fungebatur in illarum ciuitatum destructione: sed merito vtrumque nomen construxit, vt sciremus Deum qui est fons essendi etiam iudicem esse: sic Caietanus, *vt vnus atque idem manifestetur fons essendi & iudex etiam horum singularium quæ à nobis fiunt, nominat Elohim & Iehoua, explicando quod auctor essendi iustitiam exercens, destruxit has ciuitates.* 379 Card. Caiet.

Deus longè maioris est misericordiæ erga consanguineos iustorum, quàm ipsi in eos.

Recordatus est Dominus Abrahæ, liberauit Loth, de subuersione vrbium: cur, ô Deus, illius recordaris, cuius immemor fuit Patriarcha? nam non legimus pro eo deprecatum fuisse, cur igitur eum eripis de subuersione vrbium? vera est responsio Hier. ab Oleast. *misericordior est Deus in consanguineos iustorum, quàm ipsi sunt in eos: non legimus Abraham pro nepote orasse, & legimus Deum eius gratia eum ab incendio liberasse.* 380 Hieron. ab Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Ascenditque Loth de Segor, & mansit in monte, duæ quoque filiæ eius cum eo; timuerat enim manere in Segor, & mansit in spelunca, ipse & duæ filiæ eius cum eo.

Arias. Et ascendit Loth de Sohar, & habitauit in monte, & duæ filiæ cum eo, quia timuit sedere in Sohar, & sedit in spelunca.

EXPOSITIO.

ASCENDIT *Loth de Segor*, cùm pluries subuersa fuisset Segor terræ motibus agitata; timuit Loth ne iterum subuerteretur, vel cùm in Segor similia vitia ac in aliis ciuitatibus fuisset expertus, timuit ne eodem supplicio afficeretur; & ideo salutis quærendæ gratia montem conscendit.

Et mansit in spelunca, id est, in quodam antro illius montis, vt incommoda aëris repelleret, & à feris securior degeret.

CONCEPTVS

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Supplicium aliis illatum, timorem incutit, etiam innocentibus.

Ascendit de Segor & mansit in monte, nonne enixè petiisti vt salutem assequi posses in Segor? cur cũ hoc tibi concessum fuerit, in ea commorari renuis? aduerte Segor non longe distasse ab aliis ciuitatibus igne consumptis: non mirum igitur si Segor reiiciat, & montem ascendat, quia supplicium illis illatum timorem etiam incutit innoxiis; annuit Chrys. dicens: *iustus inualescente adhuc timore quem conceperat a plaga Sodomis introducta, procul abit.* Chrys.

Ita periculosi sunt iustis impii, vt eorum vicinitas sit illis maxime nociua.

382. *Ascendit de Segor*, nonne securitas tibi promittebatur in illa ciuitate? cur igitur ab ea discedis? non dubitas illam ab aliis vrbibus non longe distantem? optimè igitur eam derelinquit, quia ita periculosi sunt iustis impii, vt eorum vicinitas sit illis maxime nociua, sic Gloss. ord. *ascendit Loth, quia periculum etiam viro iusto est manere prope locum peccatorum, ne patiatur in anima vel corpore.* Gloss. ord.

Deo inobediens semper timidus.

383 *Ascendit de Segor*, cur in hac ciuitate commorari times, cùm tibi ab Angelo dictum fuerit, festina & saluare ibi? aduerte Deo fuisse inobedientem Loth dixerat enim ei, & in monte saluum te fac: ille autem, est ciuitas iuxta, ad quam possum fugere: quid mirum igitur subuersis Sodoma & Gomorrha noluisse manere in Segor? quia inobediens semper timore percellitur: testis est Thom. Angl. *potest dici quod pro tanto plus timebat manendo in Segor quàm in monte, quia sua imperfecta voluntate extorserat priùs à Deo licentiam manendi in illa, quòd eùm plenius credidit, intrauit in montem in quo Deus priùs voluerat quod maneret.* Thom. Angl.

Nimius terror iudicium mentis subuertit.

384 *Ascendit de Segor*, scio ideo te ex hac ciuitate in montem ascendisse, quia cùm illa frequenti terræ motu subuersa fuerit timuisti, ne aliis ciuitatibus subuersis, illam stare non posset: sed, ô Loth, nonne tibi à Deo promissio facta fuerat, hanc vrbem Segor, propter te non deleturum: quomodo ergo infidelis fidem Deo vel Angelis eius non adhibes? aduerte nimio timore fuisse perculsum, tum ex ciuitatum incendio, tũ ex conuersione vxoris in statuam salis: non mirum igitur pollicitationi Angelicæ non attendisse, quia nimius terror iudicium mentis impedit. Fauet Abulens. dicens: *non recordatur Loth promissionis Angelicæ, quia perturbatus erat.* Abulens.

Humanam rationem fides superare debet.

385. *Ascendit de Segor*, timens ne subuerteretur sicut aliæ ciuitates, & ne flamma accensæ planitiei in eam extenderetur, nonne hic timor rationi conformis erat? cur igitur infidelitatis à Patribus arguitur? meritò reprehenditur, quia humana ratio fidei cedere debet. Fauet Caiet. *humana ratione rationabilis fuit timor propter propinquitatem ad terram ardentem; manifesta tamen diffidentia de verbis Loth apparet, promiserant enim seruare ciuitatem illam.* Card. Caiet.

Peccata nostra aliquando ita grauia, vt eis condonari vix iustus persuadere possit.

Ascendit de Segor, timens scilicet illius ruinam, securus dege, protectorem habes Deum & fideiussorem, timorem depellas; imo formidine percellitur, quia peccata Segor ita grauia vt eis condonare vix Loth sibi potuerit persuadere, sic existimat Lipp. *an forte pro ea timuit, quia & illius ciuitatis vitia non dispariá à Sodomorum vitiis inuenit, ac pro certo & ipsam subuertendam à Domino credidit.* 386 Auctor. ea.

Manus diuina semel extensa nescit contrahi, donec in tuto nos collocet.

Ascendit de Segor, & mansit in monte, cur in obtento oppido non mansit? cur ascendit in montẽ, vnde sciuit quod exiens inde posset montem securè cõscendere? nouerat manum diuinam, qua muneratus, à Sodomis exierat, & Segor acceperat, nec putat posse fieri vt ibi cesset, quæ sic cœperat munera effundere manus diuina, donec ipsum in summo montis azylo constituat; & meritò prudentissimus vir ex primo Dei munere audet sibi promittere & secundum: eleganter D. Chrys. Homil. 6. de humil. Christi inquit, *ex hoc munere Dei quo paruæ ciuitatis habitaculum meruerat a Domino, assumens audaciam ascendit in montem*, non dubitat de Dei largitate vt ascendat in montis azylum, qui expertus fuerat Dei munera, vt Sodomis egrederetur, & in Segor habitaculum fieret: nunquam enim qui vel pusillum à Deo accipit, cessat accipere vsque dum salutis culmen accipiat. 387 S Chrys. hom de humilit. Christi.

Cæca obedientia tutior est oculatâ prudentiâ.

Ascendit in Segor, ac si ab eo loco in quo ex diuina obedientia fuerat collocatus, vellet ex propria prudentia in tutiorem euolare: sed inspiciamus quid contigit nisi ebrietas & incestus? quomodo vir iustus in scelera lapsus est adeo grauia? quid mirum diuino imperio non paruit, cui si obtemperasset vtrumque euitasset, ac tandem intelligeret tutiorem se futurum si cæcâ obedientiâ quàm si oculatâ prudentiâ duceretur. 388

Vana gloria & superbia nobis quasi interiores.

Ascendit in Segor, &c. Et mansit in spelunca ipse & duæ filiæ eius cum eo, si mysticè loquamur, quænam sunt hæ duæ filiæ, quæ iustum circumueniunt, ait Origenes, quæ à te non discedunt, sed sequuntur te, etiam cum ascendis in montem, sunt vana gloria & maior soror eius superbia; sed cur hæc duo vitia, filiæ propriæ dicuntur? nonne accommodatius loqueretur, si non filias sed extraneas & aduenas nuncuparet? vitia enim non sunt nobis congenita: audi satisfacientem eundem doctorem: *idcirco filiæ dicuntur, quia non nobis extrinsecus superueniunt, sed de nobis & de actuum nostrorum velut quadam integritate procedunt: vigila ergo quantum potes & obserua, ne de his generes filios, quia qui de his nati sunt, non introibunt in Ecclesiam Domini.* 389 Origenes, hom. 5.

Diffidentia de Deo maximorum origo malorum.

Ascenditque Loth de Segor, & mansit in monte, cur non potius mansit in vrbe sibi à Deo concessa, nempe in Segor? respondemus, inquit Hier. in q.q. Heb. veram esse illam Hebræorum coniecturam de Segor, quod frequenter terræ motu subruta, primum postea salisa dicta sit, timueritque Loth dicens, si cùm cæteræ adhuc vrbes starent, ipsa sæpe subuersa est, quanto magis nunc in communi ruina non poterit liberari, sed hæc de Deo diffidentia, an nociua ei fuit, quis dubitat cùm citatus Hieron. asserat, illi fuisse occasionem infidelitatis & illius incestus, quem cum filiabus commisit: *qui enim* inquit, *cæteras viderat subrui ciuitates, & hanc stare, seque Dei auxilio erectum, vtique de eo quod sibi concessum audierat, ambigere non debuit.* D. Hier. in q. Heb. in Genes.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI.

VLG. Dixitq; maior ad minorem, pater noster senex est, & nullus virorum remansit in terra, qui possit ingredi ad nos, iuxta morem vniuersæ terræ.

Sep. Dixit autem senior ad iuniorem, pater noster senior est, & nemo est qui intret ad nos, sicut conuenit omni terræ.

Arias. Dixit primogenita ad minorem pater noster senex, & vir non est in terra ad veniendum super nos, secundum viam omnis terræ.

EXPOSITIO.

Pater noster senex, quasi diceret filia eius primogenita minori concubitum paternum differre non debemus: cũ enim pater sit ætatis maxime prouectæ, citò morietur, vel in eo deficiet virtus generatiua.

Et nullus virorum remansit in terra, &c. acceperant enim à patre mundum vt olim diluuio perierat, ita secundo per tutũ incendio, vnde nimius terror & horror huius incendii Sodomitici impulit eas, vt totum orbem conflagrasse putarent, nullumque hominem superstitem, ideo subiungit maior *qui possit ingredi ad nos*, id est cognoscere nos carnaliter.

Iuxta morem vniuersæ terræ, honestis verbis naturalis modus concipiendi per accessum ad virum describitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Generis propagatio ab antiquis maximè desiderata.

392. *Nullus virorum remansit in terra qui possit ingredi ad nos.* quod consilium apprehenditis? patri commisceri; quid scelestius, filias cum patre rem habere? deficiet, inquiunt, genus nostrum, deficiat, ita sollicita erat antiquitas generis sui multiplicationis, vt omnibus eam anteponeret: ita D. Chrysost. *hæc erat priscorum maxima cura, quomodo genus suum liberorum successione dilatarent: proinde dicit, ne nostri generis tota fiat abolitio, præsertim iam patre senio confecto, veni, potemus patrem nostrum vino.* S.Chrys.

Licet sit pia intentio in actione, si fiat modo illicito, vituperabilis est.

393. *Nulus remansit qui possit ingredi ad nos* sine dubio earum intentio fuit generis humani conseruatio; existimabant enim, quod sicut in diluuio omnes perierant, excepto Noé, & qui cum eo erant in arca, ita in incendio omnes consumptos fuisse: si igitur hæc intentio pia fuit, quomodo earum actio, nempe coitus cum patre vituperabilis? quia si actio illicito modo fiat, etiam si à recta intentione dirigatur, non approbanda. Sic Lyran. *habuerunt piam intentionem, scilicet conseruationem generis humani, licet malo modo ad hoc vellent venire, scilicet per incestum cum patre, quod fuit semper illicitum & detestabile.* Noster Lyran.

Circumstantiæ, quod peruersum est, aliquo modo excusant.

394 *Nullus remansit qui possit ingredi ad nos*, quasi dicerent, nullus superstes remansit præter patrem ex quo concipere possimus, thorum illius ascendamus; sed itane mentis obcæcatæ, quod impium concupiscitis? quid à crimine liberas constituet? audi D. Irenæ. lib. 4. aduers. hæres. c. 51. *illæ filiæ secundum simplicitatem & innocentiam putantes vniuersos homines periisse, quemadmodum & Sodomitas & in vniuersam terram iracundiã Dei superuenisse: dicebant hæc, quapropter & ipsæ excusabiles sunt, arbitrantes se solas relictas cum patre suo ad conseruationem generis humani, & propter hoc circumueniebant patrem.* D. Iræn. lib. 4. aduer. hæres. c. 51.

Nullus locus securus.

Nullus remansit qui possit ingredi ad nos, Dixit maior ad minorem: sed vbinam hoc colloquiũ in spelunca montis cuiusdam: sed cùm sit locus ab impiis segregatus, quomodo ita consilium impium inierunt, quale est patri commisceri, vt agnoscamus locum non præstare securum, nisi veram animi virtutem. Sic D. Greg. Hom. 9. super Ezech. *sæpe mutare locum conamur, & secretum vitæ remotioris eligere, ignorantes, quia si desit spiritus, non adiuuat locus. Loth enim in Sodomis sanctus erat, in monte & in spelunca peccauit.* 395 D. Greg. Hom. 9. sup. ezech.

Maxima est iustorum castitas.

Nullus remansit in terra, & ideo generationi cum proprio patre vacare concupiscitis, sed vt executioni mandetur intentio vestra, quid agere nitimini: patrem nimio vini potu obruemus: cur patri id non persuadetis, dicentes, iam omnes periisse mortales, ideo ne humanum genus pereat vobis misceatur; non id attentauere, quia ita castus, vt hunc concubitum etiam morte grauiorem existimasset, quod obseruat D. August. lib. 22 contra Faustum c. 43 *ab illo opere ita patrem abhorrere sentiebant, vt illud se impleturas esse non crederent, nisi eius ignorantiam procurarent.* 396 D. Aug. l. 22. contra Faust. c. 43

Peccator rationes quærit, quibus sua persuadeat peccata.

397 *Nullus remansit in terra, Dixit maior ad minorem, pater noster senex est*, &c. si tanto desiderio flagras filios suscipiendi, cur præmittis patrem tuum prouectæ ætatis esse? quia peccator rationes excogitat quibus sua persuadeat crimina: *quærunt semper*, inquit Oleast. *formina rationes quibus vitia sua tegere possint.* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VLG. Veni inebriemus eum vino, dormiamusque cum eo, vt seruare possimus ex patre nostro semen.

Sep. Veni & potemus patrem nostrum vino, & dormiamus cum eo, & suscitemus de patre nostro semen.

Cald. Veni potemus patrem nostrum vino, & cubemus cum eo, & reseruabimus de patre nostro filios.

Arias. Propinemus patri nostro vinum, & cubemus cum eo, & viuificemus de patre nostro semen.

Caiet. Faciamus bibere.

CONCORDIA.

QVamuis in Hebræo non legatur inebriemus, sed propinemus vinum, quia tamen intentio earum ad inebriandum patrem tendebat, ideo noster vulgatus finem actionis explicat.

EXPOSITIO.

VEni *inebriemus eum vino*, scilicet non ex miraculo à Deo producto, vt volunt Hebræi, nec adducto ex Sodoma, vnde festinanter exire compulsæ sunt, sed ex vrbe Segor, vnde cùm deliberatum esset patri earum emigrare in montem, acceperunt inde quidquid ad cibum potumque pertinet & quod auferre potuerunt

Dormiamusque cum eo, successiuè vt seruare possimus ex patre nostro semen, hoc est vt prolem acquiramus ex eo, per quam genus humanum conseruetur.

Sed inquires, vtrum sint excusabiles filiæ Loth? aliquo modo, absolute autem minimè; nam scienter & dedita opera patrem inebriarunt, & rationis vsu priuarunt, excusabiles autem aliquo modo propter rectitudinem intentionis earum, scilicet non ex libidine, sed ex desiderio prolis habendæ.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Res inhonestas ne auribus quidem percipere debemus.

398 VEni *inebriemus eum vino*, cur ita graue crimen, quale est patrem vsu rationis priuare ex nimia vini copia, committere aggredimini & ex intentione concubitus paterni? nonne conuenientius fuisset illi rem aperire? si autem renuat, saltem à gula patris liberæ efficiemini, timent rem patri aperire, quia cùm esset inhonesta, ne auribus quidem ab eo foret percipienda, sic D. Chrysostomus, *nunquam ferret hoc ne auribus quidem, vino decipiamus eum.* Chrys.

Deus non perpetrat miraculum sub intentione mali.

399 *Veni inebriemus eum vino*, quo vino? dicunt Hebræi miraculose producto in spelunca, vt per hoc fieret procreatio duorum populorum, scilicet Moabitarum & Ammonitarum, sed falsum: at cur falsitatis arguuntur Hebræi? nonne enim Deus vinum in spelunca producere potuisset? potuit quidem, sed non eo fine, quia vt optimè Lyran. *Deus faceret miraculum ad procreandum incestum.* Lyranus.

Vinum intemperatè bibens belluarum socius.

Veni inebriemus eum vino, vbinam vinum bibit intemperatè? in spelunca quæ non est conuiuantium hominum triclinium, sed rapientium atque deuorantium ferarum domicilium: quia vini sine modo potator belluinam intemperiem imitari videtur, & sic non mirum, locum belluarum incolere, quod D. Ambros. lib. de Elia cap. 5. rectè expendit, *conuenit* inquit, *ebrietati solitudinis locus, ferarum magis latibulis quàm humanis aptior domicilius, & optimè: quis enim bellus similior quàm nimius vini potator carens ratione?* 400 D.Amb. l.de Elia cap.5.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VLG. Dederunt itaque patri suo bibere vinum nocte illa, & ingressa est maior, dormiuitque cum patre; at ille non sensit, nec quando accubuit filia, nec quando surrexit.

Sep. Potauerunt autem patrem suum vino in nocte illa, & ingressa senior dormiuit cum patre suo in illa, & nesciuit cum ille dormiuit, & cum surrexit.

Cald. Et concubuit cum patre suo, & nesciuit, quando cubuit, nec quando surrexit.

Pag. Veni potum demus patri nostro vinum.

Arias. Propinauerunt patri suo vinum in nocte ipsa, & venit primogenita, & cubuit cum patre suo, & non cognouit in accumbere eius & in surgere eius.

EXPOSITIO.

Dederunt *patri suo bibere vinum*, inquiritur, cum eo ebrius mansisset vtrum à culpa possit excusari, sine dubio nō omnino accusandus mihi videtur, cogitationibus enim variis distractus & afflictionibus attritus, ex subita vxoris & bonorum amissione nō aduertit immoderatū vsum vini, maximè cū à filiabus oblatum crederet, vt mœstitiam & dolorem patris temperarent cordis alacritate, quæ à vino causari solet.

Et ingressa est maior dormiuitque cum patre, cum cognouisset temulentum esse patrem habendæ prolis gratia, maior ingressa cubile patris, cum eo dormiuit, cuius pater ex mentis perturbatione putans se accedere ad vxorem; non enim mortis illius recordabatur, filiam virginem carnaliter agnouit.

At ille non sensit nec quando accubuit filia, &c quasi diceret manè facto eius quod somnolentus fecerat non meminit (quod quandoque citra ebrietatem ex magno sopore experimur,) ita vt nec etiam concubuisse cum aliqua recordatus fuerit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ne peccatis inquinemur, efficit Deus.

401 Dederunt *patri suo bibere vinum*, eo scilicet fine, vt cum patre dormirent, sed cum Deus suorum singularem habeat prouidentiam, quomodo permisit Loth inebriari vino quo nihil est indecentius? responsionem Chrysost. accipe *opinor ex diuina dispensatione id esse factum, ita fuisse aggrauatum vino, vt omnino ignoraret, ne scilicet fieret criminum reus*, quasi diceret, non ex defectu prouidentiæ Dei erga iustum hoc contigit, imo ex maximo amoris affectu erga illum, ne scilicet aliquo modo consentiens fœdissimè coinquinaretur.

Ebrietas mater luxuriæ.

403 *Ingressa est maior dormiuitque cum patre*, vndenam originem habet hic incestus? inspice quid dicat textus, dederunt patri suo bibere vinum, sed cur Deus quamuis vino consopitus esset, permisit vt in hoc fœdissimum opus laberetur? vt forte intelligeremus luxuriam ab ebrietate procreari: ita. Thom. Angl. *nota quod Deus hunc incestum permisit indruei etiam in sanctum Loth, in signum quod gula & ebrietas sint matres luxuriæ.* Thom. Ang.

Ebrietas maximè cauenda.

404 *Ingressa est maior dormiuitque cum patre*, prorsus abominabilis concubitus & rationi repugnans, quamuis Loth insto inopinatus contigerit, sed cur ita graue scelus cum potuisset Deus auertere, ab huiusmodi filia perpetrari permisit? vt ebrietatem tot causam malorum omnino fugeremus: sic Thomas, *vt ostenderetur quanti periculi est ebrietas, quæ etiam inopinata mala inducit, & sic per consequens fortius timeretur & cautius vitaretur.* Thom. Angl.

Ebrietas vitiorum mater.

405 *Ingressa est maior dormiuitque cum patre*, ô scelus inauditum, filiam patris amplexibus frui, quid tanto crimini præbuit aditum? non patris impudicitia; virtutes enim eius satis cognitas habes, quid ergo nisi ebrietas? quæ omnium criminum est origo, sit tibi testis D. August. tract. 17. de Sobriet. & cast. *ebrietas flagitiorum omnium mater est, culparum materia, radix criminum, origo vitiorum, tempestas linguæ, procella corporis, naufragium castitatis.* D. Aug. tract. 17. de Sobr. & cast. vel qui eius tract. est auctor.

Ebrietas dedecus vitæ.

Ingressa est maior dormiuitque cum patre, cui dederat vinum, quo consopitus factus est rationis expers, nonne ille est Loth, qui merito virtutis suæ liber ab incendio Sodomæ euasit, & ideo ab omnibus celebratur, quomodo igitur nunc vituperatur? quia ebrietas infamia vitæ censenda est, ita cit. Auct. *ebrietas insania voluntaria, turpitudo morum, dedecus vitæ, honestatis infamia, animæ corruptela.* 406 Cit. Auctor.

Errores aliorum nos instruunt, quid fugiendum.

Ingressa est maior dormiuitque cum patre, cui dederant bibere vinum, quid inde sequitur, nisi filiarum defloratio & incestus? miror quomodo Spiritus sanctus flagitium ita indecorum hominis iusti ante oculos omnium proposuit: nonne conuenientius fuisset obliuioni tradidisse, ne ab omnibus tantæ turpitudinis accusaretur? ideo tanta intemperantia cum incestu vobis reuelatur, vt errores iustorum nostræ inseruiant vtilitati & instructioni. Sic D. Ambr. l. 1 de Abr. c. 6. *non vtique vitia Patriarcharum scriptura exposuit, quos victos vino legimus, sed vt tu disceres, quid caueres, ille nudus iacuit, iste filiarum errori patuit, & Noë instus deceptus est, quia vini vis adhuc ignorabatur, sed in illo instructus est, ne tu ignorares: Loth filiabus se credidit, & per senectutem madidam vino salutis, commisit incestum ignarus, tu sic bibe ne capiaris; instruant nos Patriarchæ non solum docentes, sed etiam errantes, ideo iteratum est exemplum ebrietatis vt confirmaretur magisterium cautionis.* 407 S. Amb. lib 1. de Abra. c. 6.

Pericu-

Periculosa est hominum cum mulieribus, extra matrimonium cohabitatio.

408 *Et ingressa est maior dormiuitque cum patre*, cum dictum à nobis hunc incestum Loth cum filiabus nostræ vtilitati deseruire, quodnam quæso commodum nobis contingere potest? vt agnoscamus periculosissimã esse hominum cum mulieribus extra matrimoniũ
Lippom. cohabitationem, quod obseruat Lipp. *Docet hic Spiritus sanctus periculosam habitationem viri cum mulieribus extra matrimonium, si enim non licuit tutum habitare patrem cum filiabus, & patrem tam sanctum & iustum, quid fiet de miseris peccatoribus & mulieribus quibuscunque.*

Scriptura honestissima.

409 *Ingressa est maior dormiuitque cum patre*, nescio cur incestus accusetur hæc filia, cũ dicat sacer textus solum cum patre dormiisse: quilibet autem dormire cum alio potest, nullo interueniente peccato: sed optime satisfacit Caiet. dicens, *honestis verbis totum factum Moyses describit ab extremis actionibus, videlicet iacere, surgere de paterno lecto: est enim sensus, quod Loth nesciuit penitus vniuersam rem gestam à primo actu, videlicet quod filia iacuerit secum vsque ad vltimum actum, videlicet quod filia recesserit à suo lecto.*

Veritas scripturæ omnibus anteferenda.

410 *Ingressa est maior dormiuitq; cum patre*, Hebræi appungunt desuper, quasi incredibile quenquam inter dormiendum generationi posse vacare: sed decipiuntur: quamuis enim hoc incredibile eis videretur, veritas
Lippom. scripturæ omnibus anteferenda: sic Lippom. *Magis scripturæ sanctæ standum, quæ longe incredibiliora facta recenset, quam eorum adinuentionibus.* Qui sensibus propriis potius quàm veritati fidem adhibent.

Iustus timeat ne cadat.

411 *Ingressa est maior, dormiuitque cum patre*, nonne Loth à iuuentute pietati adhæserat, & inter Sodomitas castitatem illæsam seruauerat, & si vniuersus orbis ei promissus fuisset, vt alienam mulierem agnosceret, nullo modo ab eo admissus fuisset? quomodo igitur pro-
Noster Ferus. prias filias vino ebrius incestu constuprat? optima responsio Feri, *videmus iudicia Dei inscrutabilia, quod sanctum hunc virum tam grauiter permittit cadere, verè timendum iudicium, quis sibi non timeat, qui videt sic sanctum cadere? admonemur igitur ne nimium securi simus, sed semper timeamus, vigilemus, qui stat videat ne cadat.*

A nobis superbiendi occasionem adimit Deus.

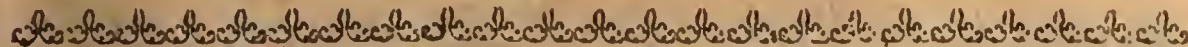
Ingressa est maior dormiuitque cum patre, Patre quidem 412
iusto virtutumque amantissimo, quomodo virum sibi gratum permittit Deus non solum inebriari, imo & in incestum prolabi? vt eo casu ab eo de virtutibus superbiendi occasionem adimeret: ita Andr. Nic. *Permisit Deus ipsum cadere vt non in superbiam eleuaretur, propter acceptam gratiam.* Andræas Nicolaus.

Aliquando qui in sæculo virtutibus studet, & in religione vitia sequitur præceps.

Ingressa est maior dormiuitque cum patre, nonne in Sodo- 413
mis legitur fuisse Deum timens, nec ibi aliquando luxuriæ aut ebrietati vacasse? quomodo igitur in monte vbi salutem se consequi sperauerat, legimus ebrium, cum propriis filiabus incestum perpetrasse? nota per Sodomam omnibus vitiis scatentem intelligi sæculum variis criminibus refertum, per montem, religionem agnoscimus; igitur hominem iustum in vrbe execrabili Deum virtutesque coluisse, & in monte vitiis se mancipasse, vt sciremus plures qui aliquando in sæculo virtutibus studuerunt in religione vitia prorsus detestabilia præcipites amplecti, sicque vbi se salutem cõsequi sperabant, periculum damnationis incurrunt, vnde D. Aug. ad Vincent. Dona. ep. 37. ait *sicut difficile sum expertus meliores quam qui in monasterio profecerunt, ita non sum expertus deteriores quam qui in monasterio defecerant.* D. Aug. ad Vinc. Don. ep. 37.

Aliquã vitia sunt spiritualia quæ vix percipi possunt.

Ingressa est maior, at ille non sensit, nec quãdo accubuit filia, 414
nec quando surrexit, quid denotatur quod Loth filiam carnaliter agnoscẽs nec quando cum eo accubuit, nec etiam quando surrexit, agnouit? nisi peccata spiritualia quæ vix percipi possunt, quando humanam mentem inuadunt, aut ab ea recedunt, eo quod latenter & occulte se ingerunt, etiam quandoque sub specie virtutis, vide Aug ad Hier. ep. 29. *sunt quædam vitia virtutibus aperta discretione contraria vt imprudentia: sunt autem quædam quæ tantum vitia sunt, ideo contraria tamen fallaci specie similia virtutibus, vt eidem prudentiæ non imprudentia, sed astutia, item in partibus temperantiæ apertissime contraria est effusio seu prodigalitas parcimonia, tenacitas vero vitium est tamen parcimoniæ simile non natura sed fallacissima specie.* D. Aug. ad Hie. ep. 29.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIV.

VVLG. Altera quoque die dixit maior ad minorem, ecce dormiui heri cum patre meo, demus ei bibere vinum etiam hac nocte, & dormies cum eo, vt saluemus semen de patre nostro.

Sept. Factum est enim in crastino, & dixit senior ad iuniorem, ecce dormiui heri cum patre nostro potemus eum vino, & ingressa dormi cum eo, & suscitemus de patre nostro semen.

Cald. Et factum est in die sequenti, & dixit maior minori, ecce concubui heri cum patre meo, potemus eum vino etiam hac nocte, ingredere & cuba cum eo, vt reseruemus de patre nostro filios *Irenæus* potionemus eum vino,

Arias. Et fuit à crastino, & dixit primogenita ad minorem, ecce cubaui nocte præterita cum patre meo, propinemus ei vinum etiam noct, & ingredere, cuba cum eo, & viuificemus de patre nostro semen.

EXPOSITIO.

E*Cce dormiuit cum patre meo*, id eſt ab eo fui carnaliter cognita, *dormies cum eo hac noctе vt ſaluemus*, &c. ex quo patet quod non libidinis cauſa, ſed conſeruationis generis humani ad patrem acceſſerunt: ſi enim delectationis gratia acceſsiſſent, maior minorem non ſollicitaſſet, vt ea frueretur, voluptatis enim venereæ particeps non admittitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In peccatis ſemper ſubterfugium quærimus.

415 D*Ormies cum eo vt ſaluemus ſemen de patre noſtro*, nonne poterat ſeruari ſemen ex patre veſtro, ex tuo partu? ad quid igitur neceſſe fuit vtramque à patre cognoſci? genus enim humanum ex vno viro eiuſque coniuge traxit originem, neſcio quid reſpondeam, niſi quod in peccatis committendis, ſemper aliquod inquirimus ſubterfugium.

Soli infamiam incurrere nolumus.

416 *Dormies cum eo*, cur ad inceſtum prouocare vis ſororem? nonne tibi ſufficit tam graue delictum commiſiſſe? cur ergo ſceleris ſociam requiris? optime ſatisfacit Lipp. *minor à maiore inducitur, ne ſola infamiam ſuſtinere cogatur.* Lippom.

Peccatum ad aliud nos inducit.

Demus ei bibere vinum & dormies cum eo, dixit minori maior, nonne peccatum inceſtus cum patre commiſiſti? cur ad ſimile ſororem innocentem prouocas? quid mirum? talis enim conditionis eſt peccatum, vt ad aliud admittendum nos inducat, vnde D. Gregor. *Peccatum* (inquit) *quod cito per pœnitentiam non diluitur, mox ſuo pondere ad aliud trahit.* 417 D. Greg.

Peccatum aliorum proponitur, vt illud fugiamus.

Demus ei bibere vinum, quo ebrius iacuit & ſopitus Loth, ſed qua de cauſa hoc ſecundum ebrietatis exemplum nobis proponitur, cum in dedecus illius ſufficeret primum nobis eſſe relatum? optimè D. Ambr. *Ideo iteratum eſt exemplum ebrietatis, vt confirmetur magiſterium cautionis.* 418 D. Ambr.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXV.

VLG. Dederunt etiam & illa nocte patri ſuo bibere vinum, ingreſſaque minor filia dormiuit cum eo, & ne tunc quidem ſenſit, quando concubuerit vel quando illa ſurrexit.

Sep. Potauerunt autem & in nocte illa patrem ſuum vino, & ingreſſa iunior dormiuit cum patre ſuo, & neſciuit cum dormiuit ipſe & ſurrexit.

Cald. Et ſurrexit minor, & concubuit cum eo & neſciuit quando ſurrexit.

Arias. Surrexit minor, & cubauit cum eo, & non cognouit in accumbere eius & in ſurgere eius.

EXPOSITIO.

D*Ederunt patri bibere vinum* &c. in hac ſecunda inebriatione patris & inceſtu, non ita excuſari poſſunt filiæ Loth, non enim ob ſeminis & generis humani conſeruationem, neceſſarium erat vtramque carnaliter cognoſci, cum ab vnico viro & vna muliere genus humanum traxerit originem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Infidelitas grauiſſimorum occaſio peccatorum.

419 D*Ormiuit cum eo*, inceſtum non ſolum cum filia prouectiore, ſed & cum minore committit, cuius originem dices in ebrietatem refundendam, ſed aſſero etiam & in infidelitatem, pro cuius veritate animaduerte quod cum Deus permiſiſſet in Segor habitare, credidit in aliarum incendio ciuitatum ſe in ea ſalutem conſequi non poſſe, ſicque ea derelicta in montem abit, quo poſito *reſpondebimus*, inquit D. Hier. in qq. Hebr. *hanc occaſionem infidelitatis etiam in filias coitus dediſſe principium.* D. Hier. in qq. Hebr.

Perſeuerantia in bono non eſt infallibilis cum ſtudio virtutis.

420 *Dormiuit cum eo*, nonne ille eſt Loth Deo obediens, qui nec contra illius præceptum auſus eſt ciuitatē intueri? quem voluptates Sodomorum ſuperare nō potuerūt? quomodo igitur ebrietas ita deuincit, vt duplicem committat inceſtum? forte vt illius exemplo inſtruamur boni operis initium cum illius perſeuerantia non eſſe infallibile: vnde optime D. Hiero. ep. ad Furiam, *non quæruntur in Chriſtianis initia ſed finis, Paulus male cœpit, ſed bene finiuit, Iudæ laudantur exordia, ſed finis proditione damnatur.* D. Hier. ep. ad Furiam.

Ebrietati coniuncta eſt libido.

Dormiuit cum eo, Loth audi propriam filiam eſſe quæ tecum inceſtuoſe dormire laborat, intactam relinque, ne tanti ſceleris accuſeris perpetrator, voluptati renūtiare neſcit, ſed qua de cauſa potius rationi non obtemperat? inſpice quid dicat textus: *dederunt patri bibere vinum*. non mirum igitur tale crimen inceſtuoſum commiſiſſe, quia coniuncta eſt ebrietati libido, Fauet Tertull lib. aduerſ phiſ. c. 17. *appendices gulæ laſciuia atque luxuria eſt.* & addit, *quam ſocietatem & Apoſtolus ſciens cum præmiſiſſet, non in ebrietatibus nec in comeſſationibus adiunxit, nec in cubilibus, nec in libidinibus.* 421 Tertul. lib. aduer. phiſ. c. 17

Ebrietas

Ebrietas ita mentem alienat, vt malum quod committitur, non percipiatur.

422 *Dormiuit cum eo, nec sensit quando concubuerit, vel quando illa surrexerit*, non miror Hebræos quasi impossibile hominem concumbentem cum muliere, & nihil sentire, nolle credere; quomodo enim fieri potest, quod mulier & præcipue virgo carnaliter cognoscatur ab aliquo & ab eo non sentiatur? Sed Hebræos tanquam incredulos reiice, quia talis est ebrius, vt scelus à se commissum non percipiat: Sit tibi testis D. Isid. Hisp. lib. 2. Sent c. 43. *ebrietas ita mentem alienat vt vbi sit nesciat, vnde etiam & malum non sentitur, quod per ebrietatem committitur: verum est quod iuxta Prophetam dicitur, fornicatio & ebrietas auferunt cor, fornicatio enim sicut in Salomone infatuat sapientes, ebrietas sicut in Loth sensum rationis captiuat.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVI.

VVLG. Conceperunt ergo duæ filiæ Loth de patre suo:

Omnes aliæ versiones eodem modo legunt.

EXPOSITIO.

Conceperunt duæ filiæ, Scio scholasticam historiam asserere non fieri conceptum in defloratione virginum, & licet hoc verum esset, nihil contra id quod spiritus Sanctus affirmat concepisse duas filias quæ erant virgines ex patre suo, non enim ait textus expressè quod semel vtraque tantum sit cognita: si autem sancti Patres affirment eas non iterasse concubitum, sic intelligi possunt post conceptum non repetiisse.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus crimina nostra in maiorem punitionem manifestat.

423 *Conceperunt duæ filiæ*, nonne satis erat eas à patre carnaliter cognitas fuisse? quomodo igitur permisit ab eo etiam concipere? deberet enim huiusmodi scelus non solum silentio præteriri, sed nullomodo cognosci: verum non sine ratione id contigit, sed forte vt incestus earum in abscondito perpetratus, in maiorem sui pœnam, omnibus manifestaretur: annuit Thom. Angl. dicens *diuina prouidentia hoc contingit ad reuelandum earum incestum, & in exemplum occulte fornicantium quæ in sui reuelationem & pœnam sæpe iusto Dei iudicio impregnantur.*

Thom. Anglic.

Piam intentionem, licet actioni non piæ coniunctam remunerat Deus.

424 *Conceperunt duæ filiæ*, hunc conceptum non solum tribuit earum punitioni, sed etiam remunerationi Thomas, sed ô eximie doctor, remuneraturne à Deo scelus? reuoca in memoriam earum intentionem fuisse rectam in hoc concubitu, vt scilicet genus humanum conseruarent: Respondeo ergo ideo eas in hoc conceptu remunerasse Deum, quia ita liberalis vt nihil rectum etiam illicito modo perpetratum sine præmio relinquere videatur: audi Th. *diuina prouidentia id contigit forte ad implendam piam intentionem illarum, vult enim Deus sæpe ostendere se etiam in terra velle remunerare opera bona, ecquid etiam bona multis impuritatibus annexa quantum decet, remunerat?*

Plura permittit Deus in futurum mysterium?

Conceperunt duæ filiæ Loth de patre suo, an sine dispensatione diuina & sine futuri mysterii annuntiatione contigit duas filias ex eodem patre concepisse? sine respondeat D. Iren. lib. 4. aduers. hæres. cap. 51. *nesciente homine neque libidini seruiente dispensatio perficiebatur, per quam duæ filiæ, id est duæ Synagogæ ab vno & eodem patre in sobolem adoptatæ significabantur sine carnis libidine.* 425

D. Iren. li. 4. adu. hær. c. 5.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVII.

VVLG. Peperitque maior filium & vocauit nomen eius Moab, ipse est pater Moabitarum, vsque in præsentem diem.

Sep. Et genuit senior filium, & vocauit nomen eius Moab: dicet de patre meo, ipse est pater Moabitarum, vsque in hodiernum diem.

Arias. Et genuit primogenita filium.

CONCORDIA.

IN Hebræo non habemus de patre meo, quod addiderunt septuaginta, vt etymologiam nominis Moab exprimerent.

EXPOSITIO.

Vocauit nomen eius Moab, qui ex Hieronymo interpretatur ex patre, *ipse est pater Moabitarum vsque ad præsentem diem*, modus dicendi scripturæ sanctis familiaris, qui sic intelligendus est, ipse est pater eorum qui vsque ad præsentem diem superuixerunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccatum inuerecundos nos efficit.

426 *Vocauit nomen eius Moab*, qui vt diximus ex patre interpretationem sortitur, cur aperit in nomine filij sui quod commiserat? quia peccatum pluries inuerecundos ita nos efficit vt etiam aliis manifestari crimina nostra velimus, sic enim Lyran. *pacet quod ipsa inuerecunda fuit, quia turpitudinem quam operata fuerat cum patre exposuit, & reuelauit in nomine filii, ostendens quod ex patre suo conceperat.*

Noster Lyran.

Insitum est posteritati memoriam sui relinquere.

427 *Vocauit nomen eius Moab*, id est ex patre, cur ex proprio patre cōcipere voluisti? vt seruemus inquit, semen nostrum, sed quid refert si omnino extinguatur? nōne satius fuisset omnino deleri, quam incestum cōmisisse? satius quidem, sed ita insitum est omnibus memoriam sui relinquere, vt eam omnibus anteferamus: fauet D. Chrysost. dicens, *tunc quidem quoniam origo & initia erant & per generis successionem memoriam suam volebant conseruare, tantum eius rei studium fuit iusti filiabus.*

S. Chrys.

Peccata sanctorum proponuntur non vt cadamus, sed si ceciderimus, vt resurgamus.

428 *Vocauit nomen eius Moab*, id est ex patre, cur Deus permisit tale nomen imponi filio Loth, cum semper infamiam incestus ab eo commissi posteritati adaperiret? nonne conuenientius esset vt alio nomine vocaretur, ne propalaretur eius incestus, si non culpabilis saltem eius ebrietas à pluribus patribus non excusatur: dico peccatum Loth iusti sicut & aliorum sanctorum in medium proponi, non vt eorum sequentes vestigia labamur, sed vt resurgamus sicut illi, si ceciderimus. audi D. Aug. in Psal. 50. qui loquens de casu Dauid ait, *non cadendi exemplum propositum est, sed si cecideris, resurgendi, attende ne cadas, ad hoc propositum est, ad hoc scriptum est, ad hoc in Ecclesia sæpe lectum atque cantatum, audiant qui non ceciderunt ne cadant, audiant qui ceciderunt, vt resurgant, tanti viri peccatum non tacetur, prædicatur in ecclesia.*

D. Aug. in Psal. 50.

Peccat grauius qui ad exemplum iusti qui cecidit, offendit, quam sine exemplo peccaret.

429 *Vocauit nomen eius Moab*, diximus ideo ei impositum fuisse, vt casum illius scientes vitaremus, sed nonne dicere possumus si iustus Loth, qui tantis à Deo beneficiis cumulatus fuerat, ita grauiter offendit, vt ebrius incestum, & non cum quibuscumque A sanguine coniunctis, sed cum propriis filiabus committeret, cur accusabimur infirmi & peccatores, si in idem labamur delictum? quia qui ad exemplum iusti qui cecidit, offendit, grauius peccat quàm sine exemplo peccaret. Sic Aug. cit. *Inde anima iniquior quæ cum propterea fecerit, quia Dauid fecit, vel Loth, ideo peius quam Dauid fecit; dicam hoc ipsum, si potero planius. Dauid nullum sibi ita ad exemplum proposuerat, vt tu, ceciderat lapsu cupiditatis, non patrocinio sanctitatis, tu tibi tanquam sanctum proponis vt pecces, non imitaris eius sanctitatem, sed imitaris ruinam in aliquod crimen cecidisse; vel nulla igitur* B *excusatio aut subterfugium esse poterit, licet iustus videaris vel ignoueris.* Cit. Aug.

Deus ex malo maximum bonum elicit.

Vocauitque nomen eius Moab, quem filium (ex incestu nempe cum patre) susceperat, qui fuit Moabitarum genitor, miror Deum impudicitiæ maximè osorem, cùm enim sit purissimus, imo ipsamet puritas, nihil nisi purum & mundum amore prosequitur, nihil C è contra ita auersatur quàm impudicitiam redolens, impuritatem sapiens; miror, inquam, Deum, permisisse patrem propriam agnouisse filiam carnaliter: nota quod licet turpissima fuerit origo gentis Moabiticæ ex fœdissimo nempe concubitu, tamēn ex ea gente fuit Ruth, quæ ad populum Dei aggregata nupsit Booz, vnde genus & progenies fuit Dauidis omniumque regum Iuda, & quod super omnia est, Saluatoris & Domini nostri Iesu Christi? ne accuses igitur Deum tam nefandum permittentem concubitum, sed potius admirare supereminentem Dei bonitatem, qui maxima peccata & mala sæpe in causas ingentium bonorum conuertit? vnde D. Aug. semper in nos Dei misericordiam exaltans sic loquitur cap. 95. sui enchiridii ad Laur. *non fit aliquid nisi omnia, potens fieri velut vel sinendo vt fiat, vel ipse faciendo, nec du*D*bitandum est etiam Deum facere bene etiam sinendo fieri quæcumque fiunt etiam male, non enim hoc nisi iusto iudicio sinit, quamuis ergo ea quæ mala sunt inquantum mala sunt non sunt bona, tamen vt non solum bona sed etiam sint & mala bonum est, nam nisi hoc esset bonum vt essent mala, nullo modo sinerentur ab omnipotente bono*, quasi diceret, si Deus malum aliquod permittit, ex eo non nisi bonum elicit, non enim ita infirmæ potentiæ & sterilis cognitionis, vt cum aliquod malum culpæ, prouidentia sua non effectiua permiserit, nesciat aliquod bonum elicere, vel in vtilitatem malum operantis vel aliorum vel totius vniuersi: permisit Regem Dauid in adulterium cum vxore Vriæ, nempe Bersabee, nec non in grauissimum homicidium misere & fœde prolabi? sed quanta Dei misericordia elicuit ex his bona, maximam & quasi inimitabilem eius pœnitentiam, profundissimam humilitatem &c. 430

D. Aug. cap. 95.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXXVIII.

VVLG. Minor quoque peperit filium; & vocauit nomen eius Ammon, id est filius populi mei, ipse est pater Ammonitarum vsque hodie.

Sep. Peperit autem & minor filium, & vocauit nomē eius Ammon, dicens filius generis mei, hic est pater Ammonitarum vsq; in hodiernum diem.

Cald. Et vocauit nomen eius filium populi mei, ipse est pater filiorum Ammon vsque in diem hanc.

Arias. Et vocauit nomen eius Benhammi, ipse pater filiorum Hamon.

Procop. Filius gentis meæ.

CONCORDIA.

AMMON corruptum est nomen, legendum enim est Benhammi, quod autem subditur filius populi mei, siue vt habent 70. filius generis mei, adiectitium est, sed ideo appositum vt etymologia nominis exprimeretur.

EXPOSITIO.

Vocauit nomen eius Ammon, quod interpretatur filius populi mei, quasi dicat, iste est filius quem concepi ex quodam de populo meo *Ipse est pater Ammonitarum*, populi sunt qui in valle Syriæ habitant *vsque hodie*, idest saltem vsque ad tempora mea, licet non statim deleti fuere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inter peccatores, alii sunt verecundiores.

431 *Vocauit nomen eius Ammon*, qui interpretatur filius populi eius, cur eum Moab id est ex patre meo non nominauit? nota inuerecundiæ signum fuisse in filia primogenita vocasse filium suum Moab, id est ex patre meo, quia incestum quem cum eo commiserat, hoc nomine exprimebat: non igitur Moab, sed Benhammi, id est filium populi mei minor vocauit filium suum, vt inter peccatores aliis alios verecundiores agnoscamus: fauet Caiet. *in hoc apparet verecundia ac sensus huius puellæ relatiuè ad sororem, nam in nomine filii non publicauit incestum, & manifestauit se non genuisse ex populo damnato à Deo, sed ex viro proprii populi*: vel vt ait Lyr. *fuit honestior, quia de populo suo potuit mulier concipere licite, sicut patet de Sara quæ concepit de Abraham eius auunculo.* Card. Caiet. Lyranus.

Insitum est nobis posteritati nostræ memoriam relinquere.

432 *Vocauit nomen eius Ammon*, id est filius generis mei vel populi, cur nomen indidit exprimens se concepisse ex aliquo populi? vt memoriam facti sui posteritati relinqueret, nec obliuione deleretur, quod obseruat D. Chrysost. *nomina statim natis indiderunt, quibus factum significabant, & in filiorum nominibus quasi in columna quadam memoriam facti inscribebant.*

Malum consilium male cedit illius auctori.

433 *Vocauit nomen eius Ammon*, qui fuit pater Ammonitarum, hi populi, sicut & Moabitæ peruersi fuere, sed, ô filiæ Loth, nonne incestum commisistis, vt genus humanum à vobis restitueretur? quomodo ergo peccatores & pessimos peperistis? dicam equidem hoc ita contigisse, vt notum haberemus peruersum consilium etiam auctori suo malè cedere, quod D. Athan. Nicen. probat ex illo Psal. in operibus, seu vt ipse legit, in factis manuum suarum comprehensus est peccator, & confirmat ex Achitophel; qui aduersus Dauid consilium capiens vt interficeretur, ipsemet laqueo vitam finiuit. Athan. Nicen. q. 74.

Qui sibi consulere nescit, aliis consilium præbere non potest.

Vocauit nomen eius Ammon, ex consilio sororis tuæ maioris incestum commisisti, cuius fructus filius impius, sed te, ô primogenita Loth, alloquor, cur sorori tuæ consuluisti, vt patrem carnaliter agnosceret? aduerte priorem apud se hoc statuisse vinū patri propinare, vt facilius illicitis illius amplexibus potiretur: quid mirum igitur sorori consilium peruersum præbuisse? qui enim sibi consulere nescit, aliis rectum consilium præbere nesciet. quod rectè D. Laur. Iust. lib. de casto connubio Verbi & animæ, capite 2. ostendit dicens: *Qui sibi ipsi consulere ignorat, quomodo alteri vnilis erit? quis enim prudenter cum causa aliena iudicabit, quem inutilem cernit vitæ suæ? quis enim in cœno fontem requiret? quis de turbida aqua potum petet? itaque vbi intemperantia, vbi dominandi libido, vbi morum inordinatio, vbi confusio vitiorum, quis sibi inde aliquid salubre hauriendum existimabit? nam qui sibi nequam est, cui bonus erit?* deinde concludit, *impudica vita famam commaculat, & vitiorum deformitas consulentis auctoritatem intermittit.* 434 D. Laur. Iust. lib de casto connub. Verbi & animæ.

Ebrietatis mala ſoboles.

435 *Vocauit nomen eius Ammon*, quiſnam ille Ammon? idolatra, vitiis deditus, & nequitiæ ſeruiens, quomodo poteſt fieri, quod ab vnius Dei cultore virtutum ſectatore nempe Loth, tam impia proles prodeat? ſed illum vt ebrium genitorem conſidera, tunc non miraberis peruerſum filium, quia ex ebrietate partus peruerſus oritur: fauet Andreas *ex ſtultitia, ignorantia & ebrietate non naſcuntur boni.* Andreas.

Vnius vel paucorum laſciuia numeroſiſsimos populos inficit.

436 *Vocauit nomen eius Ammon.* Hic fuit pater Ammonitarum, ſicut populoſa natio Ammonitana ab eo originem duxit, ſic etiam populus Moabitarum à Moab, paterque autem à nefario concubitu ortum habuit. Sed quinam populi eis ſceleratiores, quinam Deo execrabiliores? cum ſoleat Deus parentum peccatum vſque ad quartam generationem tantum meminiſſe? peccata Moabitarum & Ammonitarum nec non ſupplicia vſque in decimam generationem inueniuntur? vndenam hoc? niſi quod laſciuia etiam duarum puellarum contenta non eſſet, niſi populoſiſſimas nationes per plura ſæcula inficeret, ſic enim Theod. apud Lipp. Theod *quia tamen non recte, ac ſecundum legem patrem ſuum cognouerunt, inde genus impietatis maxime infamis propagatum eſt, Moabitæ enim Idolo Chamos ſeruierunt, Ammonitæ vero Idolo Melchora, quos etiam diuina lex vſque ad decimam generationem Eccleſiam Dei ingredi vetuit.*

Finis Capitis decimi noni.

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI LIBRI GENESEOS.

VXOR ABRAHÆ A REGE GERARÆ Abimelech tollitur, quæ tamen ex Dei iussu sponso restituitur intacta, & cum maximis donis, & Abraham orante, salus domui regis restituitur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. Profectus inde Abraham in terram Australem, habitauit inter Cades & Sur, & peregrinatus est in Geraris.

Sep. Et mouit illinc Abraham in terram ad Africum, & habitauit inter Cades, & Sur, & incola fuit in Geraris.

Cald. Et habitauit inter Recam & Agara, & peregrinatus est in Gerar.

Arias Profectus est ad terram meridianam.

Chrys. Et mouit Abraham in terram versus Africum.

CONCORDIA.

HEBRÆVS Codex, nostra editio, & Septuaginta legunt, habitauit inter Cades & Sur, Caldæus tamen vertit inter Recam & Agara, forte quia eadem loca diuersis nuncupantur nominibus, vt passim videre est in pluribus sacræ scripturæ locis.

EXPOSITIO.

P*rofectus inde*, Scilicet non multo post incendium Sodomorum discessit ex conualle Mambre, forte vt longius abesset à mari mortuo, quod suo graueolenti fumo, locis vicinis sterilitatem & pestem afflabat. profectus est inquam *in terram australem*, conuallis enim Mambre in qua degebat minus Australis erat quàm Gerara ad quam proficiscebatur: est enim in extrema parte australi, Palæstinæ & Ægypto propinqua.

Et habitauit inter Cades & Sur, quorum nomina duas solitudines significant, quarum secunda iungitur Ægypto, ad quam populus Hebræus mari rubro transacto, primò peruenit; prima vero quæ est Cades, vsque ad Saracenorum extremum extenditur.

Peregrinatus est in Geraris, Gerara erat vrbs Palæstinæ, à qua regio Gereratica nuncupata, & in qua Abraham per aliquod tempus tanquam aduena mansit & peregrinus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustorum virtutes nobis proponuntur vt eas imitemur.

P*rofectus inde in terram Australem*, quid nobis refert notum habere quod Abraham toties de loco in locum proficiscatur? quod à conualle Mambre discedens terram Australem petat? notà quod in his omnibus conformitas voluntatis suæ cum diuina nobis declaratur, eiusque obedientia manifestatur: non superflue igitur iter quo in terram Australem pro-

fectus est, nobis proponitur à sacra pagina, sed vt eius A
S. Chrys. virtutem agnoscentes, imitemur, ita D. Chrysost. *Propterea iustorum omnium virtutes Spiritus sancti gratia & dispensatione scripturis sunt tradstæ, vt nos continuam habentes doctrinam, æmulationem, & imitationem iustorum, vitam nostram instituamus.*

Nihil nos à credendis diuinis promissionibus remouere debet.

2 *Profectus est inde in terram Australem*, quomodo in Bethel figis tabernacula, deinde apud quercum Mambre descendis in Ægyptum, ab ea regrederis, nunc a ute B Gerara proficisceris? si Deus tibi terram Chanaam daturum promisit, cur toties moues tabernacula? imo cur Dei promissionibus fidem adhibes, cùm peregrinus & aduena in tot terræ partibus vagaris maxima ferens incommoda? quia nihil quantumuis durum & arduum à diuinis promissionibus credendis & sperandis nos remouere debet; ita D. Chrys. hom. 44. *Post tantas promissiones quæ ei à Deo factæ erant, vid ns se in tantis versari difficultatibus, & in diuersas ac multiiugas tentationes incidere, quasi adamas immotus persistit, piamque suam mentem ostendens nullis obstaculis fiebat negligentior.* C

Maximum hospitalitatis debet esse desiderium.

3 *Profectus est inde in terram Australem*, si tibi non præcepit Deus mouere tabernaculum, cur versus Gerara proficisceris? nota quod subuersis Pentapolitanis iam non erant peregrini, qui ad illos transirent, sicque Abram eos excipere non poterat hospitio: recte igitur in terram Australem proficiscitur ad regionem habitatam, exercendæ erga pauperes hospitalitatis gratiâ, hoc asserunt Hebræi teste Lyrano dicente, *quia diligebat multum hospitalitatem, subuersis autem quinque ciuitatibus & omni populo mortuo, nullus de illis ciuitatibus remanserat qui transiret vltra ad domũ Abrahæ, nec ex aliis locis veniebant ad prædictas ciuitates per domũ Abrahæ transeũtes, & ideo quia non poterat exercere hospitalitatem, ideo transtulit se ad alium locum, vbi essent viæ frequentatæ, & sic posset hospites recipere.* D

Noster Lyranus.

Salutis occasio omnibus danda.

4 *Profectus est inde in terram Australem*, inconstantiæ accusaberis, qui toties de loco in locum progrederis: imo maxime charitatis eius studium celebrabitur qui non vni populo, sed pluribus vitæ exemplo proficere satagit, vt omnibus salutis suæ occasionem præbeat.
Lippom. ita Lipp. *vno loco fidelis consistere non debuit, sed fideli & morum exemplo passim circumferri, Dei gloriam verbis & factis prædicare.*

Optimus prælatus semper nouum charitatis gradum acquirere debet.

5 *Profectus est inde ad terram Australem*, quid per Austrum designatur nisi charitas? eo quod inde prouenit F feruor caloris, iuxta illud Iob 37. nonne vestimenta tua calida cum perflata fuerit terra Austro? quis dubitat Abrahamo prælatum designari? recte igitur Abram dicitur ad terram Australem profectus, quia
Glossa Ordin. vt optime glossa ordin. *bonus prælatus qui per Abram significatur, tendere debet ad perfectionem charitatis.*

Malorum conuersatio & vicinitas fugienda.

Profectus inde Abram in terram Australem &c. postquam vrbes infames conflagrarunt, Abrahamus, qui non procul aberat, aliò commigrauit: quæ fuit ratio huius recessus? nonne prope locum in quo fuerant Sodoma & Gomorrha potuit commorari? dicas ne vicinus esset illius loci in quo tam nefanda scelera aliquando grassarentur, ostendens si nefandorum hominum viuentium domicilia fugienda sunt, etiam mortuorum sepulchra vitanda. 6

Patria est vbicunque Deus nobiscum est.

Habitauit inter Cades & Sur, diximus fuisse duarum solitudinum nomina, cur conuallem Mambre derelinquit fertilem vt deserta petat loca? nonne in solitudine deficiunt commoda quæ in loco fertili reperiuntur: ne igitur ei solitudinem præferas vt incommoda toleres sed fallimur viro enim iusto regio fœcundissima est, etiamsi solitaria & deserta, si Deum adiutorem habeat; sic cit Lipp. *terra Austri desertum est, quod vir totus a Deo pendens & fidelis, nec æstimat nec sentit, cui Deus sufficientia est, omne solum forti patria est.* 7 Lippom.

Iustus inter angustias mundi & futurum iudicium habitat.

Habitauit inter Cades & Sur, etymologiam horum nominum inquiramus, Cades interpretatur fons iudicii, Sur angustia: nonne commodior est Abrahæ habitatio, quàm inter fontem iudicii & angustiam? optima est responsio Hugo. Card. *Iustus bene habitat inter Cades & Sur, considerans hinc angustias præsentes, inde futurum iudicium, quasi duas molas inter quas molitur vt fiat panis, & possit comedi à Chr sto.* 8 Hugo Cardin.

Fortuna aduersa sicut prospera æque ferenda.

Habitauit inter Cades & Sur, & peregrinatus est in Geraris, Baculo in manu forte assumpto ipse & vxor eius, necessitate compellente cogitur ad Gerar descendere, ibique forte mendicare: nonne cùm ante opulentissimus fuerit, nunc aduerso animo tolerat mendicitatem? nonne impatienter se premi necessitatibus patitur? nonne cum maximo animi dolore à culmine diuitiarum cecidisse suffert? nihil tale Moyses memorat, quia aduersam sicut prosperam fortunam æquo ferebat animo, testis tibi sit Oleaster. *Mirabilis valde fuit æquitas & patientia viri sancti Abrahæ, qui ex summis diuitiis ad summam paupertatem deiectus, nihil fuit propterea mutatus; nuper armauerat 300 vernaculos domus suæ quibus reges Syriæ debellarat, & nunc baculo in manu assumpto, ipse & vxor eius cogitur ad Gerar descendere, ibique mendicare: vbi sunt illi qui ablatis sibi à Deo diuitiis quas ab eo multas acceperant, murmurant, conqueruntur, blasphemant, ac desperant? discant à sene, qualiter vtramque fortunam tolerare debeant.* 9 E Oleast.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Dixitque de Sara vxore sua, soror mea est, misit ergo Rex Abimelech Rex Geraræ & tulit eam.

Sep. Dixit autem Abraham de Sara vxore sua, quia soror mea est, timuit enim dicere, quia vxor mea est, ne forte occiderent eum viri ciuitatis propter eam, misit autem Abimelech Rex Geraram & tulit Saram.

CONCORDIA.

ABVNDANT hoc in loco apud Septuaginta, à verbo *timuit* vsque ad verbum *misit*, quæ nec in Hebræo nec in Caldaica versione habentur, quæ septuaginta addiderunt, vt rationem præberent, cur Abraham vxorem suam Saram esse non aperuit.

EXPOSITIO.

D*ixit de Sara vxore sua, soror mea est*, cum apud Ægyptios dissimulatio coniugii inter se & Saram prospere successisset, idcirco apud Palæstinos in simili periculo eadem voluit vti dissimulatione, non autem in discrimen pudicitiam coniugis coniecit, quia virtutem illius maxime cognitam & spectatam habebat, *misit ergo Rex Abimelech &c.* Id est præcepit, vt in domum regiam adduceretur, eam sibi matrimonio iuncturus: sed cùm iam esset nonagenaria, quomodo eam tanquam coniugem habere voluit? dices quod eximiæ erat pulchritudinis, sed vnde tanta formositas, quæ etiam ipsos Reges ad illius amorem inflammaret in ætate iam inueterata potuit contingere? ex optimo illius temperamento, quod nec ex partu, nec ex filiorum lactatione diminutũ, quæ duo venustatem mulieris maxime deflorant, tum quia nonagenaria tunc temporis, nostris quadragenariis, qua ætate plures seruant adhuc pulchritudinem, similis erat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tentamur vt virtus nostra omnibus nota sit.

10 D*ixit de Sara vxore sua; soror mea est*, cur Abrahamum tibi fidelissimum, ita grauissime tentari permittis, vt in discrimen vitæ timeat adduci propter vxorem, & ita teneatur suam sororem fateri? nonne etiam soror à Rege abducetur futura sibi coniux? dico Deum tentare Abrahamum, non vt misere cadat, sed vt virtus illius omnibus conspicua reddatur, sic D. Chrysost. *animaduerte, quomodo per illas ipsas quæ sequuntur, tentationes, iusti virtus magis emicuit. Deo semper illum clarum ostendente, nam sicut quando in Ægyptum descendit vt ignotus & peregrinus, & nulli agnitus, subito magno cum honore rediit, ita & nunc cum peregrinus esset in Geraris, in ipsis quidem initiis, quod suum erat fecit, postea vero tanto Dei subsidio munitus est, vt & Rex & omnes qui in ea regione habitabant, omni subsidio ministrauerint.*

Nullus timor morti similis.

11 *Dixit de Sara vxore sua: soror mea est*, addunt septuaginta quod timuit dicere, quia vxor mea est, ne forte occiderent eum viri ciuitatis: ô Abraham, nonne intolerabile est intueri coniugem suam alterius amplexibus frui? vnde Sapiens Prouerb 6. dicebat plenus zelo, furor viri eius non parcet in die iudicii, nullo pacto mutabit inimicitias? quomodo igitur non timet Abraham vxorem suam alterius vxori fieri coniugem? formidat equidem, sed timor mortis quocunque alio timore validior, quod expendit Chrys. *quamuis timor ne mulierem amittat, grauis fuerit; timor tamen mortis illum expulit: deinde addit, iustus videns nunc vrgere dolorem mortis, omnia acerba toleranda censebat.*

Prou. 6.

Chrys.

Mortem terribilem aduentus Christi Domini, delectabilem effecit.

Dixit de Sara vxore sua; soror mea est, quia timuit ne propter eam interficeretur: si mors ô Abraham somnus leuissimus est, & transmigratio à deterioribus ad meliora, immortalitatemque nobis largitur, tum etiam si virtutis clarus cum plures adolescentulæ eam non formidarint, cum carnificibus libenter se iugulandas præbuerint, miror quomodo vir ætate prouectus illius timore percelleris? nescio quid respondeam, nisi plures virgines ætatis tenerrimæ interitum non formidasse, Abrahamum autem suum expauisse, quia mortem antiquis patribus formidabilem, aduentus Christi Domini facilem & delectabilem reddidit: audi Chrys. hoc asserentem *ne condemnes iustum ob pusillanimitatem quod mortem timuerit, sed potius admirare conditorem vniuersi, qui tantæ erga nos benignitatis vt mortem iustis illis & sanctis tunc terribilem eandem nunc contemptibilem effecit Christus, vt quam formidabilem, illi virtute clari & tanta erga Deum fiducia freti nunc derideant, & iuuenes & teneræ virgines; mors enim Domini immortalitatem nobis donauit, & vt descendit in infernum dissoluit eius neruos & robur destruxit.* 12

Chrys.

Adulterium grauius existimatur ab aliquibus quam homicidium.

Dixit de Sara vxore sua, soror mea est. hoc asseruit ne interficeretur à Geraræis, sed ô Abram, nonne tibi vitam liberam relinquentes, vim inferre potuerunt Saræ? minime, quia adeo graue adulterium sibi persuadebant, vt virum facile interimerent, ne alicui mulieri vim inferentes, adulteri censerentur. sic Dionys. Carth. *ne Palæstini auferrent sibi violenter & inter* 13

ficerent, cùm dixit soror mea est, ne viderentur adulterium exercere cum ea.

Sanctitas aliquando corporis pulchritudinem conseruat.

14 *Misit ergo Abimelech & tulit eam*, Si nonagenaria erat Sara, mulieri autem huius ætatis pulchritudo nulla inest, quomodo illius amore captus Abimelech eam sibi tulit in vxorem? reuoca in memoriam nos dixisse adhuc in illa ætate fuisse pulcherrimam, sed quomodo formositatem in ætate prouecta conseruare potuit? aduerte Saram virtutibus claram fuisse: cur igitur non asseremus, sanctitate sua sibi decorem à Deo conseruatum? ita Lyran. *potest dici de pulchritudine Saræ & teneritudine carnis, quod conseruatæ sunt à Deo propter eius sanctitatem.*

Noster Lyranus.

Maxima fœlicitas Vxorem ducere virtutibus claram.

15 *Misit Abimelech & tulit eam*, scilicet Saram futuram sibi sponsam, cum potuerit rex multas & forma liberali præditas adipisci fœminas, cur potius elegit Saram anum effœtam quæ nonagesimum annum attigerat? aduerte Abimelech iudicasse illam virtutibus claram; se beatum igitur fore existimauit, si hanc sororem Abrahæ vxorem sibi haberet præ omnibus aliis mulieribus: ita Procop. *iustus erat & sciebat Abrahamum quoque iusti & æqui esse cultorem, cuius haud dissimilem credebat Saram, magno igitur studio dignum censuit liberos seu semen ex tali quærere muliere.*

Procop.

Maxima est Iustorum spes in Deo.

16 *Misit Rex Abimelech & tulit eam*, quia dixerat Abram sororem suam esse, certum est Regem hoc audito sibi ereptutum Saram, cederetque sibi in maximum dedecus, si in thorum illius deducatur: sed tanta est Abrahami spes in Deo, vt certissime teneat illæsam & incontaminatam fore coniugem suam. ita Isid. Hisp. *Abraham tacuit Saram vxorem suam, & dixit sororem, ne se occiso ab alienigenis, captiua possideretur, certus de Deo, quod eam violari non permitteret:* idem habet Albin. *certus erat de Dei defensione quod violare non debuit.*

Isid. Hisp. Albinus.

Qui proprio consilio aliquid aggreditur, non est immunis à periculo.

17 *Misit Rex Abimelech & tulit eam*, inspiciamus quid contigerit Rebeccæ in eadem regione, peregrinatur, neque tamen à viro suo aufertur, nec regi offertur, cur Saram peregrinantem Geraris incolæ illius regni auferunt Abrahæ, & ad Regem adducunt, non autem Rebeccam? Nota Abraham cum sponso sponte Geraris peregrinari, Isaac autem & Rebeccam Deo imperante, illic versari: quid mirum igitur illud periculum incurrisse Abraham, non autem Isaac? quia qui suo ductus arbitrio aliquid aggreditur, non est immunis à periculo, qui vero diuino actus instinctu vel imperio aliquid exequitur, nulli potest errori aut periculo subiacere, Deo semper sua iussa auspicante, & in melius promouente.

Mulieris pulchritudo aliquando eam infamem reddit.

18 *Misit Rex Abimelech & tulit eam*, quid vetat si quispiam te in domum regiam introductam conspiciat, non illæsam iudicare, sed à Rege contaminatam & violatam (loquor seclusa contrarium reuelante diuina reuelatione) vnde tibi hoc dedecus & infamia, quamuis solum apparens? sine dubio ex suo decore & pulchritudine, vnde optimè D. Hildeb. Episto. 36. ait *Vxor si formosa est, difficile caret infamia.*

D. Hild. Episc. 36.

Maxima debet inter virum & mulierem esse concordia.

Misit Abimelech & tulit eam, quia dixerat Abram sororem suam esse, ô Sara, cur adhæres viri consilio? nonne dicens te solum illius sororem in periculum pudicitiæ perdendæ te coniicit? Rex enim Geraræ in regiam domum te adducet, nihilominus omnibus quæ disponuntur à viro obedit, vt concordia singularis inter eos custodiatur, obseruatio est D. Chrys. *Admirabilis Saræ charitas est quæ periculo mortis iustum eripere voluit, & omnino pertulit fortiter, vt viro salutem pararet; impletum quidem videmus illud: erunt duo in carne vna, ita mutua salutis curam vicissim agebant, quasi vnum corpus & vna anima, audiant hæc viri, audiant & mulieres, vt istæ quidem eandem erga suos charitatem declarent, illi autem erga suas vxores habeant beneuolentiam, & omnia faciant quasi vnum corpus & vnam animam possiderent: hoc enim est verum coniugium quando tanta est inter eos concordia & charitas.* 19

S. Chrys.

Gratia Dei etiam corporis pulchritudinem renouat.

Misit Abimelech & tulit eam, miror tuam cæcitatem, ô Rex, cur mulieris deformis amore irretiris? non enim speciosæ formæ potuit esse cum nonagesimum annum attigisset: sed falleris, erat enim elegantissimi vultus. Sed vnde hic decor? cur non dicemus gratiam Dei illius originem? Fauet catena Græca. *tanta talisque erat Saræ pulchritudo, quia gratia diuina quæ illi supra naturæ ordinem fœcunditatem præbuit, pulchritudinem illius velut Aquilæ iuuentutem renouauit.* 20

Catena Græca.

Deus suorum fidem probat.

Misit Abimelech & tulit eam, nescio quomodo Abram de Deo non conqueritur, dicens, siccine promisisti me ex Sara filium suscepturum, cum mihi ablata sit Sara? dubita de Dei promissis, cum nimiæ in eis obscuritatis arguæ? ita Dei voluntati conformis vt quicquid aduersum ei contigerit, existimet id euenire non quasi promissionum suarum Deus fuerit oblitus, sed vt suam variis fidem probet modis. 21

Vindicta de offensis aliorum à Deo non exigenda.

Misit Abimelech & tulit eam, si nulla offensa grauior committi potest in virum, quam coniugis ablatio sanctissimæ, quomodo Abram Deum non deprecatur, vt ignem de cœlo mittens regem interficiat, vel alio genere mortis interimat? imo Dei consilium admirans, tacet, nec ab eo pœnas in raptorem exoptat, vt vindictam, cum offensi fuerimus, non exigere discamus: Fauet D. Chrys. *admirare fortitudinem, & virtutem iusti, quomodo quod omnibus intolerabile & quod neque auribus suscipere quis vellet, hoc ipse sustinuit, non ægre ferens neque exigens à Domino, vt vlcisceretur ea quæ fiebant, sicut plerique homines faciunt, hique innumeris peccatorum sarcinis pressi &c.* 22

S. Chrys.

Deus

Deus aliquādo contrarios effectus ex causis elicit.

23 *Misit Abimelech & tulit eam*, nonne promisisti Abrahæ, quod ex Sara coniuge sua filios suscipiet? si vt coniux aliena abducitur, & ipsiusmet regis vxor, quomodo quod pollicitus es, adimplebis? optima est responsio Feri, *vere mirabile Dei consilium hic cernitur, quod vnum quidem promittit; sed interim facit, quasi contrarium ostendere velit.*

Noster Feri.

Pericula fugienda, ne tentetur Deus.

24. *Misit Abimelech, & tulit eam*, Faustus Manichæus ait vxorem prostituendam tradidit, vt vitam seruaret, respondet Aug. lib. 22. contra eundem hæret. c. 36. vitæ suæ consuluit, ne se occiso ab alienis & impiis illa captiua possideretur, certus de Deo suo, quod nihil eam turpe aut flagitiosum fieri fineret: sed obstat hæreticus, cur non etiam de Deo suo ita præsumpsit Abraham, vt non fateri timeret vxorem, nunquid non poterat ab illo Deus mortem repellere quam timebat? eumque cum coniuge sua ab omni pernicie in illa peregrinatione tueri, vt ne vxor eius, quamuis esset pulcherrima, appeteretur ab aliquo, nec propter illam necaretur? respondet D Aug. *poterat sane hoc efficere Deus, quis ita demens, vt hoc negaret? sed si interrogatus Abraham illam fœminam suam indicaret & vxorem suam, duas res tuendas committeret Deo, & suam vitam & coniugis pudicitiam, pertinet autem ad sanam doctrinam, quando habet quod faciat homo, non tentare Dominum Deum suum.*

D. Aug. l. 22. contra Faustum Manich. cap. 36.

Prisci mortales carnis voluptates non ita curabant.

25 *Misit Abimelech Rex, & tulit eam*, quia dixerat sororem suam esse. Cur occasionem præbes Abimelech, vt tuam coniugem ducat in vxorem, sicque periculum mortis incurrat? quis ita propriam quasi contemnat vxorem, vt alterius amplexibus frui libenter consentiat: fatere, tibi matrimonio esse coniunctam: sororem dicit, *quia parum carnales*, inquit Oleaster, *fuerunt sancti Patres, qui tam facile permittebant sibi vxores capi.*

Oleast.

Facilè impingit lubricus.

26 *Misit Abimelech Rex & tulit eam*, cùm principes, nisi cū consilii maturitate operari non debeant, quomodo sine vlla discussione veritatis, homini dicenti vxorē propriā, sororem esse, fidē adhibet Rex Abimelech, & facilè à viro coniugem abducit? quod etiam homine particulari & priuatæ authoritatis indignum omnino censebitur, hoc regem commisisse, ne mireris; quia vt optime citatus Lusitanus, *facilè impingit homo cupidus & lubricus.*

Oleas.

Etsi dormiant iusti, Deus in adiutorium & protectionem eorum laborat.

Misit Abimelech, & tulit eam, Quid an impunitum manebit viro tulisse coniugem? non equidem; nam venit Deus ad Abimelech per somnium, & ait illi, en morieris propter mulierem: dormiebat similiter Abraham, quid cùm in sinu viri alterius coniux requiescere potest, tu somno indulges? paulo ante pro captiuato nepote Loth, aduersus quinque Reges, ascitis trecentis seruis in prælium descendisti? & nunc pro erepta tibi charissima coniuge nullum moues lapidem? bellum non infers? copias non colligis? non equidem, sed dormit, & eo dormiente (omnibus tamē quæ in sua potestate erāt, peractis) Deus in adiutorium eius vigilat, vt suos superet aduersarios: hæc aiebat Egesip. lib. 5. de excid. Hierosol. capite decimo sexto. *non in multitudine populi, sed in timore Dei pater Abraham penetrauit Ægyptum, & cùm abductæ coniugis captiuam videret pudicitiam, bello abstinuit, assumpsit pro orationis arma, defensorem adhibuit, quo dormiente & vinceret, & expugnaret hostes, illæsam sibi coniugem repræsentaret, redit Sara sine armis, referens viro triumphalem victoriam, dormiebat Abraham, torquebatur Pharao.* 27.

Egesip. l. 5. de excid. Hierosol. c.

Calamitas & afflictio hominem voluptatum contemptorem efficit.

Misit Abimelech, & tulit eam, Ecce vix formosa Sara apparuit in Geraris, & statim appetitur à Rege, rapiturque ex viri consortio: Rebecca autem cùm in eadem terra esset, & videretur à Rege eiusdem nominis: tamen nec rapitur, nec appetitur, nec vllum passa est pudoris discrimen; vnde iste Abimelech tēperatior, & abiit Isaac ad Regem Palæstinorum tempore famis, &c. quid mirum igitur si ita temperatus? Hoc efficiebant egestas & miseria, qua regnum & ipse Rex efficiebatur, vbi enim corporalis afflictio, ibi cupiditas contemnitur Ita Cyrill. Alexand. lib. 2. de adorat. *Est voluptas intractabile malum, & si sudor deprimat, ac labores impositi sint: tunc vero is qui se libera turum ab iis incommodis polliceatur, facile persuaserit ipsas quoque voluptates contemnere.* 28.

Cyrill. Alex. lib. 2 de ador.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VLG. Venit autem Deus ad Abimelech per somnium nocte, & ait illi, en morieris propter mulierē quam tulisti? habet enim virum.

Sep. Et ingressus est Deus Abimelech in sōno, nocte, & dixit, ecce tu morieris propter vxorem quam accepisti, ista vero cohabitans est viro.

Chald. Et venit verbum à facie Dei ad Abimelech, in visione noctis, & ait illi, &c.

Arias. Et venit Deus ad Abimelech in somnio noctis, & dixit ei, ecce tu mortuus propter vxorem, quam accepisti, & ipsa maritata viro.

Chrys. Ista autem cohabitata fuit viro.

CONCORDIA.

CALDÆVS per verbum forte intelligit Angelum, quod si ita est à nobis non dissentit, quia cùm nos legimus cum Hebræo, venit Deus, per Deum Angelum plures accipiunt vicem Dei gerentem.

EXPOSITIO.

VEnit Deus ad Abimelech per somnium, cùm dormiret Abimelech, apparuit illi Angelus cum eo colloquens, non per imaginarias quasdam similitudines, obscurè aliquid repræsentantes, sed claré & distinctè verba Dei referens, *en morieris* scilicet iam sciens virum habere, & illico restituas, eam enim in regiam suam adduci præceperat, ignorans vxorem esse Abrahæ, si enim id sciuisset cùm esset Dei veri cultor, iustitiæ amator, ab hac iniuria inferenda eum reuocasset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui patienter iniuriam tolerat, Deus eum exaudit.

29. *Venit Deus ad Abimelech*, scilicet vt libertatem restituere Saræ regi persuaderet, sed cur non permittis in potestate Abimelech eam diutiùs permanere, vt virtus Patriarchæ magis exerceretur? aduerte patienter Abrahamum tulisse iniuriam sibi à rege factam, quamuis ignoranter: quid mirum igitur si Deus persuadet Abimelech Saræ restitutionem? quia qui iniuriarum patientissimus est, cito ab ipsis liberatur, & compensatione facta, sic Chrysostomus, *Vide Dei clementiam, quomodo quia vidit iustum Saræ ablationem fortiter ferre, suam postea declarat prouidentiam iustumsillustriorem reddit, & Saram ab iniuria liberat.* D. Chrys.

Deus preseruat nos à peccatis.

30. *Venit Deus ad Abimelech dicens morieris propter mulierem*, si nondum Sarã cognouit, cur ei minaris mortem? pœna enim infligi non debet nisi ratione culpæ, quia Deus ita hominũ amantissimus, vt eos à peccatorum commissione præseruet. fauet Chryso *eripere eum volens ab iniquitate dedit menti eius scientiam & occulta manifestauit, multũq; metũ auxit mortẽ interminãdo.* Chrys.

Infirmitates aliquando proueniunt ex iniuriis alteri illatis.

31. *Venit Deus ad Abimelech per somnium nocte*, an ad eum venit infirmum? infirmũ equidẽ, teste Iosepho; sed vnde hæc regi contigit infirmitas: forte ex iniuria Abrahæ illata cum ei vxorem abstulit: sic Lyran *ponitur pœna diuinæ correptionis super Abimelech, quia post sublationem Saræ statim infirmatus est.* Ioseph. li. 1. antiq. c. 20.

Pœnâ Deus coercet, vt illæsa castitas alicuius seruetur.

32. *Venit Deus ad Abimelech*, qui maxima oppressus ægritudine in lecto iacebat, quamuis secundùm Lyran. dictum sit, ideo hac punitum infirmitate propter iniuriam Abrahæ illatam, cur iterum non inquiremus, qua de causa hominem innocentem adeo graui pœna castigat? vt Saræ castitas incontaminata seruetur. Ita Ioseph lib. 1. de antiq. c. 20. *aliquantulum leuigatus Abimelech ex infirmitate amicis exposuit, quod Deus ægritudinem hanc intulerat pro vltione peregrini, vt eius vxorem sine iniuria conseruaret*, expende illa vltima verba, quibus significat Abimelech hoc supplicio punitum, vt sic pudicitia Saræ illæsa seruaretur. Iosep. cit.

Concupiscentia mulieris seuerè punitur.

33. *Venit Deus ad Abimelech*, qui morbo punitus ab ipso fuerat, cur regem Abrahæ dicenti sororem suam esse Saram, credentem, & ideo innocentem, eam vxorem ducere volentem, pene ad extremum vitæ deducis? secundùm Iosephum illius concupiscentia exarsit: iustissimè igitur punitur, quia concupiscentia mulieris alienæ impunita relinquenda non est. Sic etiam cit. Ioseph *qui cùm adamasset Saram credens eam se posse corrumpere, propter concupiscentiam in ægritudinem incidit Dei voluntate.* Ioseph.

Aliquando in vno crimine innocens propter aliud peccatum iam commissum punitur.

34. *Dixit Deus ad Abimelech, en morieris propter mulierem?* si in Saræ ablatione secundum plures nullum commiserat peccatum, ait enim ipse Abimelech, in simplicitate cordis mei & in puritate manuum mearũ feci hoc, quod Deus confirmauit subiungens, ego scio quod simplici corde feceris, & ideo custodiui te, ne peccares in me: cur igitur mortem ei minatur, & graui eum infirmitate corripit? nota alia commisisse peccata: iustissimè igitur etiam innoxius in Saræ ablatione punitur, quia aliquando in vno crimine innocens propter aliud peccatum iam commissum seuerè plectitur: Sic Abulens *Deus dat pœnas vt ei placet, & aliquando punit homines in vno facto innocentes, propter peccatum quod commiserunt olim; tunc puniuntur cùm tunc peccatum non egerint, & homines putant eos in illo actu deliquisse, & sic multi delinquentes existimantur qui non fuerunt, magna tamen est Dei iustitia, qua licet ipsi tunc quando deliquerunt, meruerunt puniri, & non puniuit, tamen aliàs quando crederentur non deliquisse, tunc puniuit.* Abulens.

Non solum remissio peccatorum, sed ab eis præseruatio, diuinæ gratiæ beneficium.

35. *Dixit Deus ad Abimelech en morieris propter mulierem?* minatur mortem vt illius apprehensione perterrefactus à peccato committendo abstineret licet remissio peccatorum sit singulare diuinæ gratiæ beneficium, à delicti commissione impediri: Deine effectus gratiosus censeri potest? sanè equidem, vnde Lipp. *Deo debemus, etiam peccata à quibus nos impedit, non solum ea quæ remittit.* Lipp.

Deus neminem quantumuis infidelem suo destituit auxilio.

36. *Dixit Deus ad Abimelech en morieris?* perterrefacit Regem vt à peccatis abstineat, cum plures teneant eum infidelem fuisse; cur illius ita sollicitus, vt eum à peccato committendo auertere coneris? quia Deus neminem quantumuis infidelem suo destituit auxilio in his quæ ad animæ conducunt salutem. ita Lipp. *Bonitate sua Deus non destituit etiam infidelem Regem, cuius peccata tolerat, erudit verbo & facto, à quibus se patitur agnosci, quantumlibet gentiles dicantur.* Cit. Lipp.

Adulterium

Adulterium in morte.

37 *En morieris propter mulierem, quam tulisti:* itane graue delictum est fœminam in coniugem à rege assumi, vt morte debeat affici? inspice quid dicat textus, habet virum, vel vt habet Pag. ipsa maritata est marito, adulterium committis: iustissimè igitur mortis pœnam comminatur, adulterium enim ea dignissimum, consentit D. Ambros. de Abr. c. 7. *aduertimus adulterium diuino iudicio morte puniri, ideo addidit, hæc enim commoratur cum viro.* D. Amb lib. 1. de Abr. c 7.

Qui peregrino iniuriam infert, supplicio graui dignus.

38 *En morieris propter mulierem, quam tulisti?* parce innoxio, non enim vxorem esse Abrahæ agnouit, nota peregrino & aduenæ fortè inuitam saltem abstulisse sororem: maxima cum iustitia igitur punitur, quia qui peregrino quantamlibet infert iniuriam, graui supplicio plectendus: mens est Procop. *licet regem fugeret quod esset vxor Abrahami, tamen delictum euitare non potuit, eo quod non abstinuit manum à sorore peregrini, & hospitis, in hoc non potuit culpam effugere.* Procop.

Prius est in peccatum incidere, quàm mori.

39 *En morieris propter mulierem quam tulisti?* cur eum pœna mortis percellis? nonne satius est quod peccatum committat quàm moriatur? minime, longe enim est intolerabilius in peccatum incidere, quàm mori; imo appetibilius in infernum detrudi, quàm peccare, quod D. Anselmus, vt refert Edmerus Anglus lib. 2. de eius vita, dicere solebat, *quod si hinc peccati horrorem, hinc inferni dolorem corporaliter cerneret, & necessario vni eorum immergi deberet, prius infernum quàm peccatum appeteret.* D. Ansel. vt refert Edmerus in eius vita, l. 2.

Vbi mansuetudo non proficit, seueritas adhibenda.

40 *En morieris propter mulierem?* cur eum perterres mortis pœna? nonne benigne eum monere potuisti, vt coniugem alienam dimitteret? aduerte potentes & reges implurimum nihil mansuetos sermones facere: iustissimè igitur seuerè eum alloquitur; quia vbi mansuetudo non proficit, seueritas adhibenda est.

Nihil morte Principibus formidolosius.

41 *En non morieris propter mulierem?* cùm tot sint aliæ pœnæ grauissimæ, vt bonorũ amissio, regni iactura, quibus eum perterrere potes, quomodo solum minatis interitum? quia principibus nihil est morte formidabilius; de eis enim merito verificari potest illud; *o mors quam amara est memoria homini pacem habenti!* Eccl. 41.

Deus non omnes eodem fauore prosequitur.

42 *En morieris propter mulierem?* dixit Deus ad Abimelech per somnum, si Deus vigilanti Abrahæ apparet, cur Abimelech dormienti? nota diuinã reuelationem quæ homini fit in vigilia, præstantiorem esse (si tamen cætera sint paria) quàm ea, quæ fit in somno: rectè igitur solùm tempore noctis Deus Abimelech illustrat, quia non omnes eodem fauore prosequitur: Fauet Pepinus *non apparuit illi vigilando, sicut prius apparuerat Abrahæ, eo quod non esset dignus tanta gratia sicut Abraham.* Guil. Pep

Deus grauius vindicat iniuriam seruis suis illatam, quàm sibi suam.

43 *En morieris propter mulierem?* sine dubio, quamuis in Abrahæ potestate situm fuisset mortem Abimelech inferre propter coniugem sibi ablatam, vltimo supplicio eum non affecisset; quomodo igitur Deus à Rege non offensus, extremum ei minatur interitum? sine dubio Deus ita suorum curam gerit, vt grauius iniuriam eis illatam vindicet, quàm sibi suam: quod D. Saluian lib. 2. de vero iudicio confirmat in morte Absalonis: ait enim, *cùm Dauidem fugasset è regno filius persecutor, iudex in breui Dominus vindicauit, nec vindicauit tantum, sed cumulatius vindicauit, quàm ipse voluit qui vindicabatur. Subiungit, vt ostenderet Deus grauiorem sibi esse iniuriam iniusta tolerantium, quam tolerantibus suam.* Saluian. l. de vero iud.

Si Dei præcepta custodiamus, & ipse nostro consulet honori.

44 *En morieris propter mulierem? &c.* an precibus enixè postulasti, ô Abraham, à Deo, vt illæsa maneret coniux, tibique restitueretur integra? non legimus, cur tuo non consulis honori? cur iacturam amantissimæ coniugis tuæ perpeti non times? Deum habes auxiliatorem, vt tibi nunc succurrat deprecare, votis annuet: obserua Patriarcham Dei mandatorum obseruantissimum extitisse cultorem. Quid mirum igitur precibus enixè non petiisse, vt suo consuleretur honori? quia qui Dei mandatis obedit, Deum suæ sentit famæ conseruatorem, *in hoc docemur,* inquit Oleast. *solum curare legem Dei, quantam ipse curas honorem nostrum, & omnem aliam nostram vtilitatem.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONUM VERSUS IV.

VVLG. Abimelech verò non tetigerat eam, & ait, Domine num gentem ignorantem & iustam interficies?

Cald. Abimelech non accessit ad eam, & ait; Domine nunquid gentem etiam iustam interficies?

Arias. Et Abimelech non appropinquauerat ad eã.

CONCORDIA.

VEre verbum Hebraicè קרב Karab non tangere, sed accedere, appropinquare, & appropiare significat, sed interpres honesto modo non fuisse cognitam Saram ab Abimelech indicare volens, verbo tangendi vsus est: ex Septuaginta deprompsit Vulgatus ignorantem; deficit enim in Hebræo, habet enim solum gentem iustam, quod licet ita sit, optime tamen versum est, eo quod nihil aliud innuat iste locus.

EXPOSITIO.

Abimelech vero non tetigerat eam, id est non cognouerat illam carnali congressu; statim enim vt ad regiam domum Sara deducta est, infirmitate graui corripitur.

Num gentem ignorantem & iustam interficies? id est, me & meos qui ignoranter hoc fecimus: non enim existimauimus eam esse vxorem Abrahæ. Aduerte quod iustus hîc dicit rectitudinem voluntatis in committendo; vnde cùm Abimelech & serui eius rectæ fuerint intentionis in accipienda Sara, nempe vt matrimonio copularetur tanquam non coniugata, ideo iusti nominantur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus satagit vt sua promissa adimpleantur.

45 *Abimelech non attigerat eam*, cur Deus eã à rege attingi non permisit, cùm id ignoranter & excusabiliter commisisset? reuoca in memoriam Deum promisisse Abrahæ cito ex Sara filium habiturum, cui promissioni obstitisset cognitio Saræ carnalis: rectè igitur à Deo minimè permissum est Saram à rege attingi; quia Deus semper satagit, vt sua adimpleantur promissa. Sic D. Chrysostomus, *hæc omnia facta sunt, vt Dei promissio facta Patriarchæ impleretur: enimuero quia paulo antea quasi promiserat Isaac esse nasciturum, & prope aderat tempus, vt ne officeret promissioni Dei, tantum timorem in Abimelech immisit, vt perculsus animo Saram attingere non auderet.* D. Chrys.

Deum dedecet innoxios punire.

46 *Abimelech non attigerat eam, & ait, Domine num gentem iustam & sanctam interficies?* nonne, ô Abimelech Deus omnium creaturarum est Dominus? potest ergo sicut ei libuerit, de eis supplicium sumere, nec non pœnas exigere? cur ergo Deum interrogas, vtrum gentem ignorantem interficiet? merito interrogat, quia dedecet clementiam diuinam punire innoxios. Sic Dionys. Carth. *Num gentem iustam interficies, quasi dicat non decet te.* Dionys. Carthus.

Deus maxime suorum famam curat.

47 *Abimelech non attigerat eam*, cùm à rege Pharaone ablata fuit eadem Sara futura sibi in vxorem, non expressit Moyses quod ab eo tacta non fuerat. Cur hîc obseruat quod Abimelech eam non attigit? obseruat quod nondum elapso nouem mensium tempore ab egressu domus Abimelech, peperit Sara filium suum Isaac, quod non contigit in egressu domus Pharaonis: aptissimè igitur expresit hîc Moyses Abimelech Saram non attigisse, vt quantùm suorum famæ curam gereret, ostenderet, alias enim Isaac potuisset filius non Abrahæ, sed Abimelech vel alterius existimari: obseruatio est Abulens. *quando alia vice capta fuit vt esset vxor Pharaonis, non fuit tacta, sed non curat ibi textus dicere vtrum tacta fuerit tactu vel non, hic autem multum insistit in hoc: & ratio est, quia postquam exiuit Sara de domo Abimelech, quasi per octo vel septem menses peperit Isaac; & ideo si scriptura hoc non expreßisset, poterat dici quod Isaac non erat filius Abrahæ, sed Abimelech, vel alicuius de seruis suis: quando autem exiuit de domo Pharaonis non referebat dicere hoc, quia non peperit nec concepit.* Abulens.

Castum se conseruare oblata occasione peccandi, diuinæ virtutis est, non humanæ.

48 *Abimelech non attigerat eam*: Procopius ait cum quadam emphasi, hoc dicitur, quasi diceret, tenuit Deus Regem, ne contingeret mulierem; sed cur Dei auxilium adfuit, vt ad eam non accederet? quia non labi in carnis intemperantiam, sed castum se custodire, maxime oblata occasione peccandi, diuinæ non humanæ virtutis est miraculum: sic Procop. *Deus non permisit Abimelech, vt Saram contingeret, quia fortalsis iam sublimiora mente agitabat: posse enim abstinere a tactu muliebri, & vt nihil eius animus ea re commoueatur vere diuinum munus est.* Procop.

Pacifica cum marito conuersatio, est pulchritudinis perpetuitas.

Abimelech non attigerat eam, miror mulieris nonagenariæ pulchritudine captum Abimelech, quæ enim venustas in vetula reperiri potest? nihilominus certissimum est Saram illam, licet nonagenariam iuuentutis forma excelluisse. Sed vnde hoc insolitum in Sara? bene Lippomanus, *ex bono*, inquit, *regimine Saræ, iucundaque ac pacifica conuersatione cum viro suo, permansit in ea tandiu viuidus vigor, & egregia corporis species.* Scilicet bona Saræ indoles, mores bene compositi, concordia cũ domesticis, pax cum exteris; & præsertim amica, beneuola, ac pacifica cum marito conuersatio, pulchritudinis lenocinium fuit, & venustioris formæ perpetuitas. 49 Lippom.

Iustus in principio sui accusator.

Num gentem iustam & ignorantem interficies? Lippomanus inuehit in regem hæc verba proferentem, ait enim non humiliter alloquitur, sed quasi seipsum excusando, iustificans Dei iudiciũ reprehendere conabatur hypocritarum more. Sed cur hypocrita ab hoc auctore vocatur Abimelech, cùm verum fateatur, se ignoranter vxorem Patriarchæ tulisse? *quia*, inquit, *iustus in principio sui est accusator.* 50

Peruersa voluntas Dei monitionibus indignos nos efficit, sicut pia dignos.

Num gentem iustam & ignorantem interficies? dixit Abimelech Deo qui eum in somnis admonuerat, vt vxorem Abrahæ restitueret, dubium est cur Deus potius præmonuit regem Abimelech vt restitueret Sarã viro suo, quàm Pharaonem: nam, vt dictum est cap. 12. primum sublata est in domum Pharaonis regis Ægypti, mox flagellauit Dominus ipsum Pharaonem plagis maximis, &c. & domum eius propter eum, videtur igitur Deus personarum acceptor: aduerte sola libidine compulsum Pharaonem vxorem Abrahæ rapuisse. Abimelech autem ex desiderio legitimi coniugii: quid mirum igitur Abimelech monitum à Deo non autem Pharaonem, quia peruersa voluntas Dei monitionibus nos indignos efficit, sicut pia dignos. Fauet Pepinus, dicens: *Abimelech inquisiuit vtrum esset vxor Abrahæ, & audito quod esset soror illius, voluit eam habere non in concubinam, sed in vxorem; Pharao autem* 51 Guil. Pep.

tem sola libidine ductus, tulit eam de consortio Abrahæ intendens eam habere concubinam, & ideo Dominus vnum præmonuit, & non alium.

Nulla est excusatio diuitibus, quòd non possint pie viuere.

52 *Num gentem iustam & ignorantem interficies?* plures tenent Abimelech virum iustum & pium simpliciter fuisse coram Deo, tametsi gentilis fuerit, quod eliciunt ex eo quod Deus confirmat, quod iusto corde & simplici mente hoc commiserit, ex eo quod statim Deo obedierit: sed nonne sunt plures fulgentes corona regia, qui idcirco iustitiam se colere non posse asserunt, quia diuersis occasionibus peccati irretiuntur? quomodo igitur Abimelech gentilis, iustus à Deo agnoscitur? sine dubio à potentibus nulla sit excusatio, quin puro corde Deo præstent gratum obsequium, quod obseruat D. August. in Psal. 51. cùm ait, *non dixit Scriptura, ecce homo qui fuit diues, sed ecce homo qui non posuit Deum adiutorem suum, sed sperauit in multitudine diuitiarum, non quia habuit diuitias, sed quia in ipsis sperauit, ideo damnatur, ideo punitur.* quasi diceret: non est cur accusemus diuitias & fastigium honorum, quin operibus pietatis studeamus; non enim propter ea punimur, sed propter negligentiam in Dei obsequio.

D Aug. in Psal. 51.

Ex bona conscientia sua cuique securitas.

Num gentem ignorantem & iustam interficies? vnde quæso, oriebatur tanta fiducia? ad suinam illam accusationem & comminationem retorquendam? cùm & dictum fuerit, morieris propter mulierem, quomodo animum non despondit? imo accusationem constantissimè repulit ex testimonio bonæ conscientiæ cui innitebatur, ex qua cuique sua securitas contingit: vnde optimè 1. Ioan. 3. *carissimi si cor nostrum non reprehenderet nos fiduciam habemus ad Deum, &c* & D. Paul. 2. Corinth. 1. *Gloria nostra, est testimonium conscientiæ nostræ.* 53

1. Ioan. 3.
2. Corinth. 1.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Nonne dixit mihi, soror mea est: & ipsa ait, frater meus est: in simplicitate cordis mei, & munditia manuum meatum feci hoc.

Sep. In corde puro & in iustitia manuum feci hoc.

Cald. In rectitudine cordis mei, & in munditia manuum mearum feci hoc.

Arias. In perfectione cordis feci hoc.

CONCORDIA.

A Verbo תמם tamam est תם simplicitatem, rectitudinem seu perfectionem significans; hinc fit quod vbi legimus simplicitatem, alii dixere perfectionem, rectitudinem.

EXPOSITIO.

Nonne *ipse dixit soror, &c.* quasi diceret ex confessione vtriusque ab hoc crimine excusor; nam se esse germanos dixerunt, *in simplicitate cordis mei, &c.* Hebraismus est significans quod maritali affectu tantum accedere statuerat, non autem indebito & libidinoso, *& in munditia manuum mearum feci hoc*, alter Hebraismus, vterque autem denotat quod nec opere, nec corde in hoc deliquerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Coniuges in omnibus vnanimes sint.

54 D*ixit mihi, soror mea est, & ipse frater meus est*, nonne sufficiebat dixisse Abraham Saram sororem suam esse? quid igitur & ipsa Sara asseruit Abraham fratrem suum esse? sine dubio vt mutuam inter se concordiam seruare viderentur: quod annuit D. Chrys. dicens, *vide quomodo habuerint concordiam & conspirationem; nam ipse hoc mihi dixit & ipsa astipulata est dictis eius.*

Chrys.

Vera iustitia non solum in exteriori actione consistit, sed etiam in interiori mentis actu.

55 *In simplicitate cordis mei & munditia manuum mearum feci hoc*, cur vt iustitiam suam declaret, non solùm simplex & correctum habuisse, sed & munditiam manuum profitetur, cùm videatur ad exprimendam suam innocentiam sufficienter dictum, se in cordis rectitudine hoc perpetrasse? rectè vtrunque coniunxit, vt suam faceret manifestam iustitiam, quia ea non solum in exteriori actione consistit, sed etiam in actu mentis interiori: sic obseruat Abulens. *Iustus totaliter erat Abimelech, quia iustitiæ actus aut bonitas eius consistit simpliciter in duobus, scilicet in actu interiori affectionis, vt si rectum iudicium sequentes rectè eligimus, & in exteriori executione, si secundum iudicatum sequitur executio; vtrumque autem habuit Abimelech, primò cùm dixit in simplicitate cordis mei, id est, quia ad bonum finem accipere elegi, secundum quia ita executus es non accedens vsque huc ad eam carnaliter, quia nondum eam in vxorem acceperat, sed expectans vsque in posterum.*

Abulens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Dixitque ad eum Deus, & ego scio, quod simplici corde feceris; & ideo custodiui te ne peccares in me, & non dimisi vt tangeres eam.

Sep. Dixit autem Deus per somnum, & ecce ego cognoui, quoniam in puro corde fecisti hoc, & peperci tibi vt non peccares in me, propter hoc non permisi tibi vt tangeres eam.

Cald. Manifestum est etiam coram me, quod in rectitudine cordis tui fecisti hoc, & prohibui quoque ego te, ne peccares coram me, propterea non dimisi te, vt accederes ad eam.

Arias. Ego noui, quia in perfectione cordis tui fecisti hoc, & prohibui ego etiam te à peccando mihi; idcirco non dedi te ad tangendam eam.

EXPOSITIO.

EGo *scio quod simplici corde feceris*, quasi diceret, est mihi cognita cordis tui pura intentio, *& ideo custodiui te, ne peccares in me*, scilicet ne vel inscius mœchareris, essesque saltem materialiter adulter, *& non dimisi te vt tangeres eam*, morbo enim graui impediui, ne eam carnaliter cognosceres.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tantæ est Deo curæ iustus, vt offensam in eum commissam existimet suam.

56 CVstodiui te ne peccares in me, si Abimelech cum Sara tanquam coniuge dormisset, potius in Abrahamum illius legitimum virum, quam in te peccasset, cùm enim aliena vxore abutimur, virum illius defraudamus: quomodo igitur asseris te custodisse Abimelech, ne delictum in te commisisset? quia tantæ est curæ Deo iustus, vt offensam in eũ cõmissam
Chrysost. suam existimet: Sic Chrysostomus, *magna verbi est attemperatio, in me redituum est peccatum: nam quando in hominibus quis aliquem in multo honore apud Dominum suum iniuria quadam afficit, sibi iniuriam factam putat Dominus, & dicit, mihi iniuriam fecisti per ea quibus à te seruus iniuria est affectus: ea enim quæ in illum committuntur, in me transeunt: eodem modo & bonus Dominus, peperci tibi, inquit, vt ne peccares in me: mei, inquit, famuli sunt, & adeo mihi commendati, vt mihi fieri existimem, quæcunque illis fiunt siue bona, siue sint mala.*

Infirmitate detinemur, ne in peccatum labamur.

57 *Custodiui te, ne peccares in me*, an libertas voluntatis illius ablata est, ita vt peccare non posset? minime: nulla enim vis à Deo voluntati nostræ infertur;
Lyran. modo igitur ait se non dimisisse Abimelech, vt Saram tangeret? dico infirmitate eum detinuisse: eâ enim ne in peccatum labamur, reuocamur: fauet Lyran. *non dimisi scilicet affligendo te infirmitate; sic vt non posses eam tangere.*

Deus cordium scrutator.

58 *Custodiui te, scio quod simplici corde feceris*, vndenam mentem illius cognitam habes? dices Abimelech hoc asseruisse cùm ait, in simplicitate cordis & munditia manuum mearum feci hoc: sed vt fugeret: nonne hoc subterfugium quærere potuit? non ergo Deus ex verbis illius hoc didicit? fateor equidem, cordium enim scrutator est: sic Lipp. *cor nostrum & intimum cogitationum nostrarum Deus intuetur, & iudicat, & quo animo omnia fiant.*

Aliquando misericordiam Dei consequimur ex ignorantia facti.

Custodiui te, ne peccares, maxima Dei erga hominem peccatorem misericordia, cur potius eum seuerè 59
non punis, cùm coniugem tulerit? inspice quid dixerit Abimelech, num gentem ignorantem interficis? quasi diceret, ignorans feci: quid mirum igitur, si Deus custodierit eum, ne peccaret: quia propter ignorantiam Dei misericordiam consequimur, teste diuo Thod. in
Paulo ad Timoth. 1. *misericordiam Dei consecutus sum,* epist. ad
quia ignorans feci in incredulitate, quæ verba exponens Tim. 1.
Theod. ait, *misericordiam Dei consecutus sum; quæ fuit autem causa misericordiæ? quia ignorans feci, in incredulitate; caecutiebam enim, non videbam lumen, neque enim inuidia ductus bellum gerebam, sed pro lege decertans.*

Deus indignis etiam præstat misericordiam.

Custodiui te, ne peccares in me, scio quantum ad ablationem Saræ, cùm existimaret sororem Abrahæ non 60
peccasse, sed forte in hoc quod diligẽtia non satis peracta, vtrum vxor illius esset, & tamen eam coniugem habere voluerit, deliquit: quo posito cur Deus ait illi, custodiui te, ne peccares in me? quasi diceret; misericordiam tibi præstiti, ne adulterium committeres. Cum ea indignus videatur, cur hoc beneficiũ ei præstitisti? quia Deus etiam indignis clementiæ suæ viscera exhibet: quod expressit Philo, exponens illa verba, Phil. He-
Psal. 110. *misericordiã & iustitiã cantabo tibi: nã si Deus,* br. quod
inquit, *mortalem iudicaret absque misericordia; atrum fer-* Deus sit
ret calculum, id est damnaret hominem, cùm nemo à natiui- immutab.
tate ad obitum vsque sine lapsu percurrat vitæ suæ spatium; Psal. 110.
sed aliquando sponte cadat, aliquando fallente vestigio, vt ergo genus maneat incolume, admiscet misericordiam quam interdum indignis exhibet.

Maximus Dei amor erga iustos.

61 *Custodiui te ne peccares in me*, scit Abimelech fuisse à Deo custoditum propter rectam suam intentionem: sed hæc Dei custodia soli ne Abimelech innocentiæ & simplicitati tribuenda? minime quidem; sed etiã maximè erga Abraham & Saram Dei amori: testis est Thom. Ang *si custoditus à Deo, hoc fuit propter charitatem Dei ad Abraham & Saram.* Th. Angl.

Abstinere ab aliquo peccato præseruat à lapsu alterius.

62 *Custodiui te ne peccares in me*, cũ hæc propositio sit casualis, cuinã antecedenti tribuenda est illa à peccato præseruatio? cur non dicemus quod sicut peccati commissio est causa alterius, sic etiam ab aliquo recessus, alicuius est præseruatio: sic Dionys. Carth. *quemadmodum homo per vnum peccatum meretur relinqui à Deo, ita vt in aliud cadat, sicque peccatum illud est causa peccati; sic homo per opera bona meretur præseruari à Deo, ne peccet, sicque fuit in isto Abimelech.* Dionys. Carth.

In Deum peccat qui grauia iudicat leuia.

63 *Custodiui te ne peccares in me*, in Abraham peccaret, ô Deus, non in te, nam in te peccata dicuntur esse commissa, quæ tribus primæ tabulæ præceptis opponuntur, in proximum autem quæ aliis Decalogi mandatis sunt contraria; si autem Abimelech Saram cognouisset, prohibitionem qua iubemur non adulterari, transgrederetur, ne dicas igitur Abimelech custodisse, ne in te peccaret. Respõdet Maurus, *notandum quod in Deũ peccatur, cũ talia cõmittuntur, quæ putãt homines vel non esse peccata, vel leuia haberi, tanquã in carne commissa.* Rap. Maur.

Gratiæ tribuendum est, à peccatis præseruari.

64 *Custodiui te ne peccares in me*, nonne viribus suis abstinere potuit ab huiusmodi delicto? quomodo igitur asseris eum custodisse ne in te peccaret? quia non nostrarum virium est, sed Dei donum est, si non labimur in peccata; vnde optime D. Mach. Hom. 46. *Quemadmodum per se nemo potest traiicere nec transire mare, nisi leuem & tenuem nauiculam è ligno constructam habeat, quæ sola potest super aquas incedere, quia demergitur & interit quis si ambulet in mare: item nequit anima per seipsam transgredi, superare aut transmittere acerbum mare peccati, nisi susceperit subtilem, cælestem & volatilem Christi: Spiritum ambulantem & incedentem super omnem nequitiam*: per hunc autem spiritum gratiam intelligit. D. Mach. Hom. 46.

Amici suorum clamores non expectent vt eis subueniant.

65 *Custodiui te ne peccares*, an deprecatus est Abram Deum vt illæsam seruaret coniugem? non legimus; quomodo ergo Deus illius pudicitiæ subuenit? non rogatus forte, vt instruamur quod qui amicos norunt esse in periculo, aut quouis modo affligi, quã primum vt illis ad exemplum Domini opem ferant opportunam, nec miserorum clamores ac supplicantium eiulatus expectent. quæquidem veræ, sanctæque amicitiæ debita demonstratio luculenter describitur à S. Hildeb. epist. 53. ad hunc modum: *nullum vendit amicus obsequium, libenter & gratis subuenit, nescit preces expectare, sed velut egentis vaticinetur voluntatem, præuenit rogaturum; dubitat enim vtrum sit obsequium quod vi precum elicit, quod non accipit improuidus, sed importunus extorquet.* S. Hildeb. epist. 53.

Deus coniugii protector.

66 *Custodiui te, ne peccares*, si tot alia delicta permittis, cur Abimelech non consentis cum Sara dormire? non dubitas eam Abrahæ matrimonio iunctam, quid mirum igitur eorum violari coniugium non permittere: quia illius est defensor, & protector. Sic Ambr. l. de Abr. c. 7. *cognoscimus etiam velut præsulem, custodemque coniugii esse Deum, qui non patitur alienum thorum pollui, & si quid fecerit peccare eum in Deum cuius legem violet, gratia soluat.* D. Amb l. de Abr. c 7.

Ita Deus iustorum est custos, vt nec quod apparenter malum est, in eos velit committi.

67 *Scio quod in simplicitate cordis feceris*, si hæc Domine nosti, & regem innocentem esse non te latet, cur eum quasi peccatorem arguis? conscios obiurga, reos corripe, innoxios tuere: ne Deum arguentem iniustè iustum sentiamus; tantæ est enim illius curæ, vt nec quod apparenter malum est in eum velit committi sine reprehensione, *Arguit Dominus*, inquit Oleast. *opera non peccamina contra iustos facta, vt nemo contra eos audeat reuera peccare, qui enim ita arguit quæ peccata non sunt, qualiter arguet & puniet quæ sunt reipsa peccata?* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

V*VLG.* Nunc ergo redde viro suo vxorem, quia Propheta est, & orabit pro te, si autem nolueris reddere, scito quod morte morieris, tu & omnia quæ tua sunt.

Sept. Nunc autem redde vxorem homini; si autem non redes, scito quia morte morieris tu & omnia tua.

Pag. Moriendo morieris, & omne quod est tibi.

EXPOSITIO.

N*Vnc redde viro suo vxorem*, quasi diceret, inscius & ignorans apud te Saram tenuisti, nunc autem sciens coniugem esse Abraham, ei restitue, *quia Propheta est* illa particula quia causalis est, cuius sensus est, redde vxorem isti viro, quia Propheta est, id est vir eximiè sanctus & mihi charus, & quodlibet à me impetrare poterit: quocirca orabit pro te & continuo liberabere iis calamitatibus, quibus afficeris, propter vxorem ei ablatam.

quasi diceret, iam grauissima infirmitate detineris, à qua liberaberis restituta vxore Abrahæ, qui pro te meam clementiam deprecabitur, si autem restituere neglexeris, ægritudinis tuæ terminus nullus erit, nisi interitus, & omnia quæ tua sunt scilicet male peribunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus suorum virtutem detegit.

68 Redde viro suo vxorem, quia Propheta est, ad quid vt coniugem ablatam Abrahæ rex restitueret, addit Deus, quia Propheta? quamuis enim hoc dono Prophetiæ minime præditus esset, rex vxorem reddere teneretur; non enim alienam posset retinere: non sine mysterio subiunxit, quia Propheta est, sed vt Abrahæ virtutem & merita declararet, ita Chrys. *vide quomodo virtutem iusti detegit, Prophetam ipsum vocat.* Chrys.

Propheta etiam ad se spectantia præuidet.

69 Redde viro suo vxorem, ô Deus, quomodo Patriarcha eam admittet, cùm apud regem eius pulchritudine captum commorata fuerit? nonne dicet ab eo fuisse cognitam, sicque se eam nolle se recipere? inspice quod ipsemet Deus addit, quia Propheta est, *quasi diceret*, inquit Lyranus, *non formides eam reddere, timens quod ipse non recipiet eam, vel quod eam odio habeat, eo quod fuerit in domo tua, quia per spiritum Prophetiæ scit eam esse mundam, & quod eam non tetigisti.* Nic. Lyr.

Iustis iniuriam inferre grauius est quàm aliis.

70 Redde viro suo vxorem, cur restituet si suam dixit esse sororem? ait Deus quia Propheta, quid refert vtrum sit dono Prophetiæ clarus, vel eo non præditus, vt fiat ei coniugis restitutio: cur igitur, ait Deus, quia Propheta est? sine dubio hoc addidit, vt innueret iniuriam Abrahæ illatam grauiorem esse, quia iustus erat, quàm si in alterum commissa fuisset. Fauet Dion. Cart. dicens, *cùm Propheta sit & vir sanctus, grauius esset ei suam auferre vxorem*, & Thom. *quia Propheta est ideo minus lædendus & vexandus.* Dionys. Carth. Th. Angl.

Tanto maior est iniuria, quanto maiori illata.

71 Redde viro vxorem, quia Propheta est, si diceret redde homini sororem, nullum sese mihi dubium offerret, cur Prophetam nominaret, cùm autem dixerit, redde viro, id est marito coniugem, superfluum videtur ad illius restitutionem addidisse; quia Propheta est; nam ipsimet infideles grauius adulterium ipso homicidio arbitrabantur: nota nomen Prophetæ etiam designare hominem veneratione & honore dignum: quid mirum igitur addidisse, quia Propheta est, vt exprimeret iniuriam Abrahæ illatam? cùm illa maior sit si viro veneratione digno inferatur: sic Hug. Card *hoc dixit quia Propheta est, quia quanto maior est cui infertur iniuria, tanto maius est peccatum.* Hug. Car.

Non soluitur commissum, nisi restituatur ablatum.

72 Redde viro vxorem, si non restituat, morte morietur, nonne misericordiæ tuæ non est numerus? cur igitur graues exigis pœnas, vt pro muliere ablata regi vitam adimas? dimitte igitur ne nimiæ seueritatis arguaris, imo tanquam iustus celebrabitur, quia solui non debet commissum, nisi restituatur ablatum, vnde Gloss. interl. ait, *quia igitur soluitur commissum cùm restituitur amissum, redde vxorem viro suo, & orabit pro te, vt dimittatur tibi iniuria illicita.* Gloss. interl.

Oratio iusti à morte liberat.

73 Orabit pro te & viues, si vitam degebat, cur eum victurum promittit? tum etiam, nonne sufficiebat quod Abimelech vxorem Abrahæ restitueret, vt sibi conseruaretur vita? cur igitur ait Deus, necesse est vt Abrahæ precibus mihi commenderis? vt notum haberemus orationem iustorum à morte liberare, vitamque seruare: sic Procop. *obseruandum preces Prophetarum efficaces esse, & conferre plurimum ad vitam, si pro aliquo preces ad Dominum fuderint.* Procop.

Deus per sanctos suos vult orari.

74 Orabit pro te & viues, cur non dixit Deus, tu enim deprecare, vt pro te dignetur orare, sed volo vt pro tua salute & incolumitate preces fundat? optima est responsio Ioannis Gersonii, *quia vult Deus per sanctos suos orari.* Ioan. Ger.

Oratio salutis æternæ remedium.

75 Orabit pro te & viues, quæ vita, inquit Procopius, promittitur Abimelech? nimirum cœlestis, morti contraria, morique nescia: sed nonne, ô Deus, vitam cœlestem potes regi polliceri, non interueniente oratione Abrahæ? cur igitur eum orare necesse est? quia oratio salutis remedium æternæ: Sic D. Chrys. Hom. 2. in 2. Epist. ad Cor. c. 1. vbi loquens de oratione facta pro ipso Paulo, ait: *cùm ipse qui tot precibus salutem se consecutum esse, ac propter eorum orationes beneficium accepisse dicat, velim tecum reputes, quo eos animo quamq; modestos esse oportebat*, expende illa verba, eorum precibus salutem se consecutum dicat. D. Chrys. Hom. 2. in 2. ep. ad Cor. c. 1.

Iustus magis sollicitus est aliorum salutis, quàm suæ memor iniuriæ.

76 Orabit pro te & viues, si grauem adeo iniuriam accepit Abraham à rege Abimelech, scilicet vxoris ablationem, quomodo Deum deprecabitur pro illius salute? quia videlicet iustus maiorem salutis aliorũ curam habet quàm iniuriæ acceptæ: vnde Oleaster, *hac de causa orationes Christi fuerunt efficacissimæ, quoniam à nobis iniuriam passus pro nobis orauit.* Oleaster.

Subditi pro peccato principis puniuntur.

77 Orauit pro te, si autem nolueris, scito quod morte morieris, tu & omnia quæ tua sunt, cur omnes alii domestici morti cõdẽnantur? si enim nolit vxorẽ viro suo Rex reddere, in quo delinquunt eius subditi? solus ergo Abimelech puniatur, imò & alii domestici eius à mortis pœna non eximentur, subditi enim pro peccato principis plectũtur: sic Abul. *nõ solũ punitur princeps pro peccato suo, sed etiam populus & maximè familiares sui.* Abulens.

Peccatum etiam Regum non manet inultum.

78. *Orabit pro te, ſi autem nolueris, ſcito quod morte morieris*, itane paruipendenda eſt vita regis, vt niſi mulierem ablatam reſtituat, ea priuetur? quid mulier, ſi cum viro comparetur? ſi autem cum rege conferatur, nihil æſtimabitur. Abimelech igitur non reſtituenti condonat iuſtiſſime & mortem minatur, quia peccatum etiam regum non remanet impunitum: ſic Chryſoſt. *Peccatum incorrectum apud me non remanet inultum.* Chryſoſt.

Peccatum mors animæ.

79. *Scito quod morte morieris*, ſi moritur, certum eſt hoc media morte continget, non enim vita erit cauſa interitus; cur igitur addit vtrumque copulatiue morte morietur? ad denorandum quod non ſolùm corporis diſſolutionem, ſed & animæ mortem quæ eſt peccatum, incurret; vtrumque agnoſcit Andr. Epiſcopus cap. 2. in Apocal. exponens illa verba, *qui vicerit, non lædetur à morte ſecunda*, ait enim, *qui ſpiritali ſpiritu auditus prauas diaboli ſuggeſtiones deuicerit, & ſi primam mortem quæ tantum in carnem cadit, ſubuertit, attamen à ſecunda, quæ in gehennam mittit, non offendetur.*

Tempus opportunum quærit Deus, vt ſua iuſſa adimpleamus.

80. *Scito quod morte morieris*, quonam tempore mortem Abimelech comminatus eſt Deus, niſi Saram Abrahæ reſtituerit? certe nocturno tempore hoc contigit, ſed curnam potiùs hoc tempus quàm diurnum comminationi ſuæ elegit? non eſt dubium maiore nos percelli terrore in tenebris quã in luce: dicamus igitur ideo tempus nocturnum elegiſſe, vt in eo Abimelech comminatione perterritus, citius Dei præceptum exequeretur: ſic Chryſoſt. *ob hoc per tempus noctis hæc omnia Deus ei loquitur, vt in quiete accepta admonitione, magno timore imperata faciat.* Chryſoſt.

A numero Prophetarum eijciendus non eſt qui cum alijs idem exordium non habet.

81. *Scito quod morte morieris*, niſi reddideris viro ſuo vxorem, quia Propheta eſt: ſi ſolent Prophetæ hæc verba habere, *hæc dicit Dominus*: quæ ab Abraham tunc dicta non inueniũtur, quomodo Propheta cenſendus eſt? audi reſpondentem D. Theod. præfat. in Danielem inuehentẽ in eos qui prædictum Prophetam à choro Prophetarum excludebant, quod ab illis ſolemnibus verbis non auſpicaretur, audi igitur ſic dicentem, *dicant quid tale dixerit Abraham Patriarcha, qui ab omnium rerum auctore Deo Propheta nuncupatus eſt, ibi redde vxorem viro ſuo quia Propheta eſt, quid tale maximus Propheta Samuel qui prænoſcendi, intelligendi & prædicendi munere donatus eſt? eum illis igitur palam contendite, eoſque à Prophetarum cœtu aperte eijcite, quod ſi in illos debacchari veremini, in hunc quoque cauete ne calumniam conferatis.* Theodor. præf. in Daniel.

Ad donum Prophetiæ habituale ſanctitas vitæ requiritur.

Scito quod morte morieris, niſi reddideris vxorem viro ſuo, quia Propheta eſt, & orabit pro te. ſi plures fuere 82.
Prophetæ impii, ſicut Cayphas, Balaam, &c. quomodo ex hoc quod Propheta ſit, debeat orare cùm ad perfectam orationem ſanctitas requiratur, recte ſubiunxit quod oret, poſtquam dixit Prophetam, quia in dono Prophetiæ habituali fulgentibus, vitæ ſanctitas requiritur: ſic Orig. lib. 3. *ſanæ* (inquit) *& immaculata anima, ſi cum omni affectu omnique puritate ſe vouerint Deo, & per multam abſtinentiam ſe purificauerint, & piis ſacra religionis imbutæ fuerint diſciplinis, participium per hoc diuinitatis aſſument, ac Prophetiæ, ac cæterorum diuinorum donorum gratiam merentur.* Orig. lib. 3 periarch.

Oratio pro aliis exhibita efficaciſſima eſt.

Scito quod morte morieris, non orante pro te Abrahamo, vnde Deus ad illum, redde vxorem viro & 83.
orabit pro te: cur non & imperas vt pro ſe oret dicens, orabis pro te? maluit dicere, orabit pro te, vt orationem efficaciorem oſtenderet, quæ eſt, dum quis pro aliis ſuas fundit preces, *vt enim* ait Lippom. in cap. 18. Geneſ. *delectat Dominum & fidelem decet oratio pro ſalute proximorum interpoſita.* Lipp.

VARIETAS LETIONVM VERSVS VIII.

V*VLG* Statimque de nocte conſurgens Abimelech vocauit omnes ſeruos ſuos, & locutus eſt vniuerſa verba hæc in auribus eorum, timueruntque omnes viri valde.

Sep. Et mane ſurrexit Abimelech diluculo, & vocauit omnes ſeruos ſuos, & locutus eſt omnia verba hæc in auribus eorum, timuerunt autem omnes homines valde.

Cald. Surrexit Abimelech mane, & locutus eſt vniuerſa verba hæc coram eis.

Arias. Et manicauit Abimelech in matutino.

CONCORDIA.

שכם Sacham manicare ſiue mane ſurgere ſignificat, Vulg. tamen tranſtulit de nocte conſurgens, ſed per noctem ſummum mane intelligit, quod clariùs dixere Septuaginta, diluculo.

EXPOSITIO.

Statim de nocte conſurgens, immediate, vt è ſomno excitatus quæ Deus ei præceperat, exequi ſtatuit, *vocauit ſeruos ſuos &c.* ſcilicet vt eis manifeſtaret, quomodo non ſolùm ſibi, ſed etiam vniuerſæ familiæ

mortem Deus comminabatur, nisi Sara Abrahæ restitueretur, *quo audito timuerunt omnes viri valde*, agnouerunt enim infirmitatem regis ortũ habuisse ex Saræ detentione, timueruntque easdem dare pœnas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei mandata exequi non differamus.

84. STatim de nocte consurgens, cur secundùm regum morem à lecto surgere non diluculo, sed iam sole lucescente non differs? præsertim cum ægritudine quæ quietem requirit, detineatis: ideo summo mane consurgit, vt nos instruat sine mora Dei mandata exequi; fauet Abul. *in hoc notatur magna obedientia Abimelech, quia non distulit exequi quod fuerat à Deo imperatum, sed immediate vt euigilauit à somno, hoc tradidit executioni.* Abul.

Deus præstat vires vt exequamur quæ præcepit.

85. *Statim de nocte consurgens*, si tam graui detinebatur infirmitate, vt medici desperatam salutem illius crederēt, quomodo è lecto surgere potuit? dices quod suorum ope adiutus: sed subiicio Deum ei præstitisse vires, & ab ægritudine sua subleuasse, vt quæ præcepit, posset exequi: sic Dionys. Carth. *dici potest quod statim cùm obtemperare proposuit reuelationi diuinæ, cœperit melius sentire.* Dionys. Carth.

Obedientia nescit moras.

86. *Statim de nocte consurgens*, cur statim? nonne vsque ad ortum solis differre potuit, ne familiares sui commouerentur somnoque indulgerent? tum etiā Deus non præceperat vt statim vxorem Saræ restitueret, sed tempore opportuno, non ergo statim cōsurgat; recte statim quia verus obediēs moras nescit: vnde optime Rupert. lib. 6. in Gen c. 29. *mox audito iubētis imperio vicino obedientiæ pede moram pati nesciens in faciendo de nocte consurgens.*

Verus obediens subterfugium non quærit.

87. *Statim de nocte consurgens*, cùm Deus tibi præcepit vxorem Abrahæ restituere, graui infirmitate oppressus detinebatis in lecto, cur non es deprecatus vt te excusatum haberet vsquequo sanitatem recuperares? sic enim facili⁹ quod iusserat, perficeres: nihil tale cogitat aut loquitur, sed statim audito Dei præcepto de nocte consurgit, quia verus obediens subterfugiū quærere nescit: sic D. Ber. lib. de præcep. c 9. *obedientia ad omne quod iniungitur, modum non considerans, extenditur*: expende illa verba, *modum non considerans*, ac si diceret non respicit verus obediēs an aliqua insit executioni difficultas, nam obtēperare non subterfugit. D. Bern. lib. de Præcep. c. 9.

Fides à periculo liberat.

88. *Statim de nocte consurgens, vocauit seruos suos*, scilicet, vt quod sibi dormienti contigerat, eis nunciaret, sed ô rex nonne à domesticis irrideri potes, cùm fidē somniis adhibueris, in quib⁹ regulariter poti⁹ falsitas quàm veritas reperitur? imo ob fidem, qua firmiter iis quæ à Deo dicebantur, adhæsit ab infirmitate quasi solutus à lecto surgere potuit: cōsentit Lipp. *succurrebat regi fides vehementer periclitanti qua & seruatus est.* Lippom.

Nihil sine consilio peragendum.

89. *Statim de nocte consurgens vocauit seruos suos*, ad quid eos vocari præcipis? nonne Deus mortem comminatus est ni coniugem Abrahæ restitueres? igitur eam viro redde, non vocatis domesticis: prudēter eos conuocat, ne in negotio tanti ponderis sine consilio aliquid facere videretur, ita sentit Hugo Card *vocauit eos vt ab eis acciperet consilium, nihil enim sine consilio faciendum Eccl. 32. fili mi nihil sine consilio facias, & post factum non pœnitebis.* Dionys. Carth. Eccl. 32.

Inconstantiæ vitium fugiant principes.

90. *Statim de nocte consurgens vocauit seruos suos*, nonne omnium Dominus es: Dominus autem familiaribus suis non indiget, vt quod in sua situm est potestate, restituat, iure merito conuocat seruos vt omnia quæ sibi in somnis contigerant, aperiret, vt si Saram viro suo redderet, ne tanquam inconstans & leuis accusaretur, ita glossa interl. *vocauit ne temerè videretur repudiare coniugium.* Glossa Interl.

Famæ aliorum consulere debemus.

91. *Statim de nocte consurgens vocauit seruos suos*, his inscijs redde Abrahæ vxorem: aduerte eos conuocasse vt in somnis offensam aperiret sicque tolleretur infamia quam Sara incurrisset, si sine causæ declaratione quam ad contrahendum secū tulerat, repulisset: merito igitur eos conuocat, quia famæ aliorum cōsulere debemus, cùm nihil carius ab omnibus æstimari debet, vnde & D. Amb lib. 2. in Luc. c. 1. *oportet enim & sanctos & ab his bonum testimonium habere qui foris sunt.* D. Amb. lib. 2 in Luc. cap. 1

Quibus aliqua culpa cōstat, constet & pœnitētia.

92. *Statim de nocte consurgens vocauit seruos suos*, cur eis præsentibus vxorem restituere statuit? non enim Deus præceperat vt notam domesticis suis hanc restitutionē faceret: merito eos conuocat vt reddat Abrahæ coniugem, vt quibus sua culpa constabat, constaret & pœnitentia.

Iustorum cognitā vultu haberi Deus virtutem.

93. *Statim de nocte consurgens locutus est vniuersa verba hæc*, scilicet Deum sibi dixisse Saram coniugem esse Abrahæ, quia Prophetiæ dono fulgebat: quomodo notam habuerunt Geraritæ virtutē Patriarchæ? sane Deo disponente, vt pluries peregrinaretur, sicque à plurib⁹ perfectiones suę cognoscerētur: fauet Chrys. *vidisti quomodo non frustra & absque causa toties transmigrabat iustus, nam si in tabernaculo suo primo mansisset, vnde potuissent Geraritæ scire quantam iustus haberet fiduciam apud Deum?*

Suplicia aliis inflicta vel infligenda, timorem incutiunt etiam generosissimis.

94. *Statim de nocte consurgens* retulit seruis quæ à Deo de Abrahā acceperat, timuerūt omnes viri valde. nōne qui regibus in curiis obsequium præstant, generosissimi sunt animi, vt pote armis exercitati, nobilitatis genere clari? quomodo igitur ad vnius vocem hominis contremiscunt? non ex illius voce sed ex suppliciis tam à rege infligēdis quàm aliis iam illatis? sic Procop. *fama oppidorum cœlesti igne deuastatorum adhuc omnium hærebat auribus, humanasque mentes ea recordatio terrebat nonnihil.*

VARIE-

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG Vocauitque etiam Abimelech Abraham, & dixit ei, quid fecisti nobis? quid peccauimus in te, quia induxisti super me & super regnum meum peccatum grande? quæ non debuisti facere, fecisti nobis.

Sep. Quid hoc fecisti nobis, nunquid peccauimus in te? quia induxisti super nos peccatum magnum, opus quod nemo, faciet fecisti nobis.

Cald. Opera quæ non erant digna fieri, fecisti mecum.

Arias. Et quid peccaui tibi? opera quæ non fient, fecisti mecum.

CONCORDIA.

PArui refert quod in Hebræo habetur in numero singulari, quia & fecisti mecum, vbi habemus in numero plurari, quid peccauimus? de se enim principaliter loquebatur, idem etiam est sensus aliarum versionum, circa illa verba, quæ non debuisti facere, fecisti nobis.

EXPOSITIO.

VOcauit Abimelech Abraham, vt non solùm quæ in textu continentur, ei diceret, & mulierem intactam, eamque non optassenisi in vxorem.

Et dixit ei quid fecisti nobis? non quærit quasi dubitet, sed vt quod responsum ab eo detur, agnoscat: *quid peccauimus in te?* quasi dicat in quo te hactenus nos offendimus: *non enim hoc facere debuisti*, nisi in vindictam alicuius offensæ quam à nobis non accepisti.

Quia induxisti super me & super regnum meum peccatum grande, dixit super se & super regnum suum: quilibet enim eam sibi potuit in coniugem accipere, sciens solùm esse sororem Abrahæ: *peccatum grande*, id est occasionem maximi peccati, scilicet adulterii, quod grande appellat tum propter magnitudinem culpæ & fœditatem maculæ, quia ex eo turpificatur animus, tum propter magnitudinem pœnæ, qua sæpenumero etiam in hac vita punitur, *quæ non debuisti facere, fecisti nobis*, nullus enim alteri occasionem peccandi præbere debet, quam tamen dedisse Abraham videtur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti, cognita eorum virtute, maximo in honore habentur.

95. VOcauit *Abimelech Abraham*, nonne peregrinus & aduena omnibus ignotus est Patriarcha? quomodo igitur ab ipsomet rege vocatur, quod maximi signum honoris est? nam aulici se fœlices celebrant, cum ante ipsorum regum conspectum venire vocati merentur: reuoca in memoriam virtutē iustiiam à Deo cognitam fuisse: quid mirum igitur ab ipsomet rege honorari, iusti enim cognita eorum virtute, maximo in honore habentur: fauet Chrysost. *Considera in quanta gloria iustus postea apud regem agit, qui paulo antea ab omnibus habebatur contemptibilis, quasi erro & peregrinus.* Chrysost.

Ignorantia facti non excusat nisi debitâ adhibitiâ diligentâ.

96. *Quid peccauimus quia induxisti super nos peccatum grande*: quomodo potuit super te peccatum inducere? nam ignotans coniugem illius esse & solùm sororem existimans, eam in domum tuam iussisti non vt concubinam duci, sed vt vxorem futuram, aduerte quod licet vxorem illius non crederet, sed non omnem adhibuit diligentiam vt hoc compertum haberet: rectè igitur dixit si sororem Abraham vxorem accepisset, peccatum se commissurum, quia ignorantia facti non excusat, non abhibita diligentia debita.

Peccatum ad aliud nos inducit.

97. *Quid peccauimus quia induxisti super nos peccatum*? cur hoc modo loquendi vtitur, scilicet quid peccauimus vt induceres super nos peccatum? nonne satis erat dicere, quid fecimus? propriissime loquutus est dicens, quid peccauimus, vt induceres super nos peccatum? quia commissum ad aliud committendum nos inducit: consentit D. Greg. M lib. 35. in 34. cap. Iob. *Peccatum quod pœnitentia non diluitur, ipso suo pondere mox ad aliud trahit.* D. Greg. M. l. 35. in c. 34. Iob.

Peccatum principum in populum redundat.

98. *Quid peccauimus quia induxisti super me & super regnum meum peccatum*, nonne solus peccasses, si Saram tibi connubio iunxisses? quomodo igitur asseris non solùm super te, sed super regnum peccatum inductum? quia principum delicta in populum redundant: vnde Thom. Angli. ait. *dicendum quod regnum sæpe temporaliter punitur pro peccato regis, tum quia frequenter participant in peccatis regis.* Tho. Angl.

Agens & consentiens pœna plectuntur.

99. *Quid peccauimus quia induxisti super me & super regnum meum peccatum?* aliqui interpretantur pœnam debitam illi peccato, nescio qua de causa regnum tuum grauiter plectendum asseris? si diceres te seueras daturum pœnas, crederem equidem cùm in accipienda aliena coniuge deliqueris: aduerte regis delicto plures consensisse cùm nuntiauerunt ei pulchritudinem Saræ, cúmque eam in domum regiam duxerunt: optime igitur ei rex loquitur dicens, non solum se pœnas daturum, sed & alios; quia agens & consentiens eodem delicto æqualiter feriuntur.

Adulterium grauißimum crimen.

100. *Quid peccauimus, quia induxisti super me & super regnum meum peccatum grande?* quodnam est illud peccatum de quo hîc est sermo? sine dubio crimen adulterii: sed cùm reges etiam grauissima peccata leuissima censeant, quomodo adulterium peccatum grande nominat? vt crimen maximum esse sentiamus, & grauissimum: vnde D. Amb. lib. 5. in hex. c. 7. ait, *graue est adulterium naturæ iniuria, duos primum Deus fecit virum & vxorem, & vxorem de viro, & iußit ambos esse in vno corpore & in vno spiritu, quid vnum separas corpus: vnum diuidis spiritum? naturæ adulterium est*, & D. Chromatius, *graue peccatum est adulterium.*

S. Chromat. Aquileiensis Epis. in c. 5. Matt.

Adulterij peccatum ex personæ qualitate non excusatur.

101. *Quid peccauimus quia induxisti super nos peccatum grande?* cur peccatum grande nominas? si vxorem alicuius regis violasses, crimen maximũ arbitrarer, sed coniugẽ viri incogniti tibi in matrimoniũ coniungere leuissimum existimo: sed nec leue credas, peccati enim magnitudo non semper sumit suam speciem ex alterius personæ qualitate: sic Chrys. hom. 3. ad Tim. *sicut quisque siue regis violauerit vxorem, siue pauperis, siue serui, pari ratione adulter est, cùm peccatum non personarum differentia, verùm ex voluntate improba admittentis id scelus iudicetur*: subiungit, *imo illum magis adulterum dixerim, qui quamlibet ex vulgo, quam qui ipsam reginam violauerit; illic enim plurima irritamenta sunt, puta opes, elegantia, forma, & eiusmodi, quorum hic nihil inuenitur.*

D. Chrys. hom. 3. ad Timoth.

Ira vsum loquelæ impedit.

102. *Quid peccauimus, quid fecisti nobis?* cur quid tibi ab eo factum non memoras: ait Abul. non quærit quasi dubitet, sed quærit per modum irati: non mirum igitur est dimidiatam orationem solùm protulisse, ira enim vsum loquelæ adimit, sic Interl. *defectiua locutio irato & perturbato congruit.*

Glossa interl.

Aliqui etiam principes veritatis sunt amatores.

103. *Quid peccauimus, quid fecisti nobis?* quasi diceret, cur non aperuisti veritatem, dicens tuam esse coniugẽ? sed ô rex an ignoras veritatem à magnis difficulter audiri, ita vt aliqui reges mutato habitu veritatẽ discere cupientes, cõsuluerint à quibus eam accipere possent, hoc autem personati egerunt scientes quod aliter non aperiretur eis veritas, cùm molestissimè eam sustineant, vnde optime Steph. in cap. 5. Iudith *qui fastu mundi superbiunt, præconia veritatis audire non possunt*: ne igitur conqueraris tibi apertam non fuisse ab Abraham: sed iuste eum redarguit, aliqui enim principes veritatis etiam sunt amatores, indigneque ferunt si quis eam reticuerit.

Steph. in c. 5 Iudith.

Impius est qui aliquem offendit, ab eo non læsus.

104. *Quid peccauimus in te quia induxisti super me peccatum grande?* aduerte sensum verborum, quid peccauimus in te, esse, in quo te offendimus? sed ô Abimelech, quoties ab aliis afficimur opprobriis & offendimur, etiam si à nobis læsi non fuerint? cur igitur præsupponis quod Abrahamum læseris, quia Dei punitionem super te induxit? optime loquitur Abimelech, quid peccauimus in te, quia induxisti super me peccatum grande? impius enim omnino censetur, qui aliquem læserit, nulla ab eo accepta iniuria: *sensus est* ait Abulens. *quid peccauimus in te? quasi dicat, hæc quod nobis fecisti non debuisses facere nobis, nisi in vindictam alicuius mali magni, sed nihil tibi tale fecimus.*

Abulens.

Verus princeps censetur qui non suam solùm, sed suorum punitionem dolet.

105. *Quid peccauimus quia induxisti super me & super regnum meum peccatum grande?* id est maximam punitionem, sed, ô rex, si populus nihil conqueritur de supplicio sibi illato, cur illius doles pœnam? quia verus princeps non solùm suæ, sed suorum calamitati debet cõpati: sensus est Chrys. cum sic loquentem inducentis: *non satis erat si ego punirer, omne regnum meum simul perdendum erat ex deceptione quam fecisti, quasi diceret, tacerem equidem si solus pœna afficerer, sed ferre non possum quod & regnum meum feriatur.*

Chrysost.

Parum distat vtrum crimen commiseris, vel præbueris occasionem illud committendi.

106. *Quid peccauimus quia induxisti super me peccatum grande?* videtis ô rex, tuum reiicere in Abraham delictum, cur potius in te hanc non refundis culpam? nota Abimelech existimasse, quod Patriarcha delinquendi occasionem illi præbuerit, quo supposito recte satisfacit glossa interlin. *quidquid hoc facto commisit rex in eum reflectit, qui veritatem suppressit, parum enim distat vtrum facinus committas, an admittas.*

Anselm. Laudun.

A nobilioribus personis peccatum commissum maius esse videtur.

107. *Quid peccauimus quia induxisti super me peccatum grande?* diximus vocasse grande, quia adulterium: sed cur non dicemus ita nominasse, quia ab ipso me: rege commissum: nam tanto maius esse delictũ censetur, cùm à nobilioribus perpetratur: sic D. Chrysost. in Psa. 6. *quo maior auctoritas, eo maius est eorum qui peccant, supplicium*, quasi diceret, ideo grauiori plectuntur suplicio nobili dignitate clari, quia eorum delictum maius esse censetur.

S. Chrys. in Psal 6.

Qui nescit obluctari peccato principis cum potest & debet, cùm eo perire meretur.

108. *Quid peccauimus, quia induxisti super nos peccatum grande?* nempe magnam punitionem, ecce enim præter grauissimam infirmitatem qua laboro, clausit Dominus vuluam vxorum mearum, ita vt nullo modo parere valeant, imo domesticos meos grauis morbus inuasit, quod iniustum esse videtur: nam si vxorem tuam rapui, meritas dem pœnas, cur meæ puniuntur coniuges? cur vniuersi qui regiam habitant mulctantur? nullus fuit in tota regia qui raptui Saræ à rege imperato voluerit obluctari; ideo meritò vniuersi pœnas dedere: rem sic ponderat Philo heb. lib. de Abrah. *tunc Deus propitius miseratus hospites, & protector factus iniuriam patientium, graues pœnas, & cruciatus magnos regi inflixit, ita cum animo corporeque laboraret, morbo non simplici, & amorũ vel antea tumque oblitus longe diuersas curas agitaret, quonam modo euadere posset è tormentis præsentibus, quibus continuus interdiu noctuque molestabatur, quam eius pœnam sensit & tota regia, eo quod nemo se tantæ opposuerat iniquitati.*

Phil Heb. lib. de Abrah.

VARIE-

VARIETAS LECTIONVM VERSVS X.

VVLG. Rurfumque expoftulans ait, quid vidifti vt hoc faceres?

Sep. Dixit autem Abimelech ad Abraham, quia vidifti, fecifti hoc.

Cal. Quid vidifti quod fecifti rem hanc?

CONCORDIA.

IN Hebræo eft, dixit Abimelech ad Abraham, legit autem nofter interpres rurfum expoftulans ait, fed exiguum eft difcrimen, nifi in verbis: idem enim eft fenfus.

EXPOSITIO.

R*urfum expoftulans ait*, cùm enim nihil refpondentem confpiceret Abrahamum, iterum interrogat, *quid vidifti vt hoc faceres?* quafi diceret, nihil quod in fufpicionem impietatis noftræ te inducere poffet, in regno meo confpexi, nec vxores à viris fuis auferri, quid ergo te mouit vt fuper nos hanc induceres punitionem?

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iratus pluries idem repetit.

109 Q*uid vidifti vt hoc faceres?* inquit rex Abrahæ, nonne iam eum interrogaueras, cur hoc egiffet? ad quid igitur iterum ab eo inquiris, cur hoc o-
Abulenf. peratus fuerit? præfupponit Abulenfis Abimelech ira commotum Abraham interrogaffe, quo pofito, optimè fatisfacit, dicens: *modus turbatorum eft eadem fæpe repetere, impellente animi paßione, ideo replicuit, dicens; quid vidifti vt hoc faceres?*

Cùm quis iuftus exiftimatur, difficile de eo creditur aliquo modo poffe decipere.

110 *Quid vidifti vt hoc faceres?* cur toties fcifcitaris ab Abraham, cur tibi occafionem præbuerit, & quafi induxerit, vt fororem fuam coniugem acciperes? nonne femel dixiffe fufficiebat? animaduerte quod iuftum Abraham credidit Abimelech, ex quo à Deo accepit ipfum effe Prophetam: pluries igitur ab eo requirit, cur in tantum difcrimen eum cum regno conieciffet, quia cum quis iuftus exiftimatur, difficilè de eo creditur aliquomodo poffe decipere: mens videtur
Dio. Cart. effe Dio. Carth. dicentis, *Abimelech vehementißimè mirabatur, quod cùm Abraham effet vir fanctus, ac fapiens, & Propheta, dixit verba huiufmodi ex quibus fecutum fuit tale malum, & maius fequi potuerat.*

De aliis non eft temere iudicandum.

111 *Quid vidifti vt hoc faceres?* quafi diceret, quænam figna libidinis atque iniuftitiæ in me atq; in meo regno deprehendifti, quibus commotus iure potuifti metuere, fi Saram vxorem tuam effe palam confeffus fuiffes, & iudicafti fubditos meos fore homicidas, fi coniugem tuam agnouiffent; in hoc equidem temerè iudicafti: fed inquiro etiamfi cognouiffet aliquos libidini deditos, potuiffetne iudicare eos effe defperatæ falutis? minime quidem, quia complures erepti à faucibus orci ad fummum cœli faftigium afcenderunt, ficut etiam permulti è cœno fublati, aftrorum fulgorem ac puritatem fuperarunt: quod egregie Anaftafius Sinai. ferm de fancta commu expendit, di- Anaft. Sinait ferm. de fancta Commu.
cens, *tu fratrem forte peccantem vides, nefcis autem quis fit eius vitæ futurus exitus: latro ille ficarius & homicida, Iudas autem Apoftolus Chrifti, in exiguo autem tempore rerum commutatio facta eft, & latro quidem in regnum, Apoftolus vero in perniciem factus eft: fed age, fit frater peccator, reliquas eius rationes vndenam fcis? multi enim qui palam peccauerunt, clanculum poftea magnam pœnitentiam egerunt, & nos quidem eos peccantes vidimus, eorum autem pœnitentiam & conuerfionem non nouimus, apud nos quidem iudicantur peccatores, funt autem apud Deum iuftificati.*

Cùm reprehendimur, aliquando tacendum.

Quid vidifti vt hoc faceres? cur interrogationi regis 112
non fatisfaciens iterum à te idem fcifcitari impellis? nonne inurbanitatis argumentum non leue eft interroganti regi non refpondere? aduerte Abimelech prioribus verbis quafi obiurgaffe & reprehendiffe Abrahamum, quod ei fidem adhibens grauiffimam incurrit punitionem; ne mireris igitur tacuiffe, quia cùm reprehendimur, aliquando filendum: Fauet Caiet. di- Card. Caiet.
cens, *coniectari poffumus quod Abraham reprehenfus iftis querulis rationibus tacebat.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VVLG. Refpondit Abraham, cogitaui mecum dicens, forfitan non eft timor Dei in loco ifto, & interficient me propter vxorem meam.

Sep. Dixit autem Abraham, dixi enim forfitan non eft cultus Dei in loco hoc.

Cald. Dixitque Abraham, quia dixi fic Pag. addens verè non eft timor Dei in loco hoc.

Arias. Quia dixi tantum non eft timor Dei in loco ifto, & occident me fuper verbum vxoris meæ.

Vatab. Super re vxoris meæ.

CONCORDIA.

Dictionem illam פרק aliqui verè, alii quippe vel verè interpretantur, vt videre est in variis lectionibus, sed profectò melius videtur verti forsitan, quàm vere; in hoc dixerit Patriarcha potius dubitando quàm affirmando, si autem Septuaginta verterunt cultum, vbi legimus timorem, ex hebræo non transtulerunt, sed quid esset timor declararunt, timere enim Deum, colere est.

EXPOSITIO.

Cogitaui mecum dicens, scilicet antequam ingrederer ciuitatem, *forsitan non est timor Dei in loco isto*, id est in hominibus huius vrbis vel prouinciæ, *& interficient me*, propter vxorem meam, adeo graue adulterium arbitrabatur, vt pro minori duceret virum occidere, vt sic vidua potirentur, quàm viuente viro ad illam accedere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus in agnitionem Dei alios inducit.

113. *Cogitaui dicens forte non est timor Dei in loco isto*, ô Abraham interrogatis à rege, cur coniugem tuam sororem esse dixeris, non autem verum credideris timorem Dei in regno suo inueniri? regi igitur interroganti satisfacias, aliàs te subterfugium quærere arbitrabitur: ideo respondet, sibi persuasisse forte timorem Dei non esse in regno suo, vt si qui verũ Deum non colerent, ad illius cognitionẽ adduceret: ita D. Chrys. *considera iusti prudentiam, quomodo satisfactionis loco in agnitionem Dei illos inducit.*

Qui timet ne aliquod peccatum committatur, maximum beneficium confert, si quocunque modo licito impediat.

114. *Cogitauit dicens: forte non est timor Dei in loco isto*, anxius fluctuabat Abraham de timore Dei apud Geraritas, quo secluso inquit interficient me propter vxorem meam: sed quamuis existimasses apud eos Dei timorem nullũ esse, cur dissimulasti matrimoniũ cum Sara? nam ex hac dissimulatione, grauissima infirmitate rex afficitur cùm suis, & in vitæ discrimen adducitur: aduerte Abrahamum existimasse sibi mortem illaturos, vt pulcherrima Sara potirentur, quod grauissimum crimen censebat: dico igitur non solùm eos non offendisse, imo maximum beneficium contulisse, quia qui timet ne aliquod peccatũ à nobis cõmittatur, maximo fauore nos obstringit, si quocunq; modo licito illud impediat. fauet Chrys. inducens Patriarcham loquentem, *valde mecum anxius fui, ne forte eo quod adhuc erroribus tenemini, nulla vobis iustitiæ cura sit, propter hoc simulaui vobis parcens, vt ne si intelligeretis meam vxorem fuisse, capti eius amore occidere me tentaretis*: expende illa verba, *simulaui vobis parcens*, quasi diceret gratias immortales mihi referre debetis. cùm ne crimen homicidij commissum à vobis fuisset, laboraui. Chrysost.

Angelus castitatis custos.

115. *Cogitaui dicens forte non est timor Dei in loco isto?* volo quod tibi vita non adimatur, saltem coniugem in periculum castitatis amittendæ conicis, & te in omnium infamiam, si tua percipiatur dissimulatio, prudenter celauit Saram suam esse coniugem, nec tamen periculo amittendæ castitatis exposuit, sed quo modo non exposuit cùm iam in regiam domum tanquam futura regis sponsa sublata fuerat? (quia inquit Lyr.) *iam expertus fuerat in Ægypto quod ipsa habebat castitatis suæ Angelum custodem.* Lyranus.

Beneficium à Deo acceptum est ratio aliud recipiendi.

Cogitaui dicens forte non est timor Dei in loco isto, diximus in præcedenti conceptu, ideo in discrimen amittendæ castitatis non coniecisse coniugem, quia expertus fuerat Angelum custodem illius in Ægypto fuisse. sed vndenam iterum securus custodiæ Angelicæ? vbi iam est promissio sibi facta? merito sperat se iterum nullum coniugem damnum accepturam, quia beneficium à Deo semel acceptum, est ratio aliud recipiendi: sic noster Lyran, explicans illud Iosue 11. vbi dicitur, quod postquam Deus misisset lapides de cœlo in illius defensionem contra Amorrhæos non iam deprecaturus Deum, ipsum solem & lunã suo imperio frœnaturus aggreditur dicens, *Sol contra Gabaonem ne mouearis, luna contra vallem Asalon*, &c. vbi Lyr. *Videns primum signum datum de cœlo aereo, ex hoc confidens petiuit secundum de cœlo sydereo.* quasi beneficium à Deo acceptum induceret animum ducis ad aliud postulandum & impetrandum. 116. Iosue 11. Lyranus.

Timore potius quàm amore à peccato remoueamur.

Cogitaui dicens forte non est timor Dei in loco isto, & ideo interficient me, cur non ait, non est amor Dei? quia potiùs timore quàm amore à peccato remouemur: sic Abul. *timorem Dei dixit, quia magis homo recedit à malo per timorem quam per amorem, licet perfectius sit recedere per amorem.* 117.

Donum Prophetiæ non subditur Prophetis.

Cogitaui dicens forte non est timor Dei in loco isto, hoc dubitatiuè non assertiuè videtur dixisse, sed nonne erat Propheta? sciebat igitur, an Geraritæ timore Dei ducebãtur vel ne? male igitur se excusat dicens se nesciisse verum in illo populo timor Dei reperiretur? constat tamen quamuis Propheta, cum dubio loquutum; nam ei donum Prophetiæ non subiicitur, ita vt semper futura & absentia prædicet, ita Lipp. *spiritus Prophetarum non semper subditus est Prophetis, iuxta illud* Prophe- 118. Lipp.

Propheta alterius dimitte illam, anima eius in amaritudine est, & nunc Dominus celauit à me.

Timor Dei est eius cultus & veneratio.

119 *Cogitaui dicens forte timor Dei non est in loco isto*, Sept. legunt, forsitan non est Dei cultus in loco isto, nonne impius timet Deum, imo dæmones credunt eum & contremiscunt, & tamen Deum non venerantur? quomodo ergo Septuaginta pro timore Dei cultum posuere? recte satisfacit Lipp. dicens, *mirifice commendandi hic Septuaginta, qui timorem Dei verterunt pietatem Deique venerationem & cultum, declarantes nihil aliud esse Deum in sacris literis timeri, quam apud gentes eum venerari pieque colere.* Lippom.

Timor Dei vinculum legum diuinarum.

120 *Cogitaui dicens forte timor Dei non est in loco isto, & ideo interficient me*, sed si in eis vigeret timor Dei, nonne pulchritudine Saræ commoti, tibi violentas manus inferrent, vt ea facilius fruerentur? ad quid enim peruersa & libidinosa cupiditas non impellit? dic tamen quod vbi timor est, illic mandatorum obseruatio, legum enim diuinarum vinculum est, ita Sedulius in Epis. ad Rom. cap. 3. exponens illud, *viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorum*, ait, *in timore Dei omnia conclusit, qui si timorem Domini semper ante oculos habuissent, non vtique deliquissent, neque enim audet peccare seruus præsente Domino.* Sedulius Rom. 3.

Timore Dei sublato nullum ius reperitur.

1.1 *Interficient me*, si nulla eos iniuria affecisti, nullumque damnum eis intulisti, cur occident? forsitan, inquit, non est timor Dei in loco isto, quamuis nullus timor Dei apud eos, itane impii, vt omne ius habentes contemptui, hominem peregrinum & aduenam interficerent? maxime quidem, sublato enim timore Dei, nullum ius sed omnis iniustitia dominatur, sicut è contra posito illo timore, nulla non virtus regnat: quod optime D. Chry. hom. 15. ad Popul. Antioch. exprimit dicens, *sicut in domo, stante milite semper armato, non fur aut latro, non alius quis talia mala patrantium apparere propius audebit, sic & metu animas nostras detinente illiberalium nulla perturbationum facile nobis subrepit, sed omnes fugiunt & pelluntur timoris imperio vndique exacta, nec hoc solum est quod ex timore lucramur, verum & aliud multo maius: non enim improbas tantum expellit passiones, cæterum & omnem cum multa facilitate inducit virtutem, nihil enim tantum peccata quidem consumit, virtutem vero crescere facit & germinare quantum continui timoris natura.* D. Chrys. Hom. 15. ad Popul. Antioch.

Mors ante mortem Christi Domini etiam sanctissimis viris formidabilis.

Interficient me propter vxorem, si pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum, terminus peregrinationis miseræ est altera vita, quid formidas vitam cum morte mutare? Augusti animi & infirmi est propter illam aliquo timore percelli, metum pelle, castitatem vxoris vitæ conseruandæ antepone: merito mortis metu angitur, quia ante mortem Christi Domini etiam sanctissimis viris illa erat formidabilis: sic Lippomanus *timere mortem solebant tam Prophetæ quam Patriarchæ sancti, sed tunc cum nondum in ligno mortua mors fuerat.* 122 Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VLG. Aliàs autem & verè soror mea est, & filia patris mei & non filia matris meæ, & duxi eam in vxorem.

Sep. Etenim verè soror mea est de patre, sed non ex matre, facta est autem mihi in vxorem.

Cald. Sed & in veritate soror mea &c.

Chrysost. Ne putetis me etiam esse mentitum, etenim soror mea ex patre.

EXPOSITIO.

Vere soror mea est, quia more gentis meæ quæ neptes sorores, nepotes fratres vocat, vocaui Saram sororem meam quia neptis est, vt pote filia fratris mei Aran.

Filia patris mei, dicitur filia patris sui non proximi, nam quem habuit proximum Abraham, mediatum seu remotum habuit Sara, vulgariter autem aui & proaui patres censentur.

Et non filia matris meæ, non enim per eandem matrem remotam descēdit Sara, sicut per patrem: Thare enim duas vxores habuit, ex quarum vna natus est Abraham, ex altera Aran, qui genuit Saram & Loth.

Et duxi eam in vxorem, ex quo patet coniugium in secundo gradu collateralium, nempe inter patruum & neptem non fuisse lege naturæ veteri prohibitum, imo licitum, nunc autem lege positiua vetitum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Omnem conatum adhibeamus ne simus mendaces.

123 *Verè soror mea est*, Chrysost. legit ne putetis me etiam esse mentitum: nonne fatetur se mortem timuisse propter vxoris pulchritudinem, subticuit coniugium, ac proinde occasionem obtulit, vti vxor sua raperetur, magnumque pudoris discrimen subiret? ex his autem non leuis infamiæ labes homini tam meticuloso, ac sui honoris contemptori inureretur: fert quidem omnia libenter, cur igitur mendacium sic detestatur vt omnem conatum adhibeat ne mentitus fuisse putetur? quia nihil homini ignominiosius, quàm vt mendax habeatur: fauet Chrysost. *ne igitur*, inquit, *condemnetis me, nam & si metus mortis in hanc me necessitatem coegit, attamen neque sic est mendacium, quod à me dictum est, vide quam diligenter agit iustus, vt monstret quod neque in hoc sit mentitus.* D. Chrys.

Mendacium nec propter vitam tuendam dicendum

124 *Vere soror mea est*, sed quamuis non ita se res haberet, si periculum vitæ tuæ imminens apparebat: propter Saræ coniugis tuæ decorem nonne potuisses dicere: soror mea est, vt à morte immunis degeres? minime quidem, mendacium enim dici non debet etiam si maxime prosit, sic D. Aug. in Enchi. c. 22. *non ideo vllum mendacium putandum est non esse peccatum, quia possumus aliquando alicui prodesse, mentiendo, possumus etiam & furando alicui prodesse, si pauper cui palam datur, sentit commodum, & diues cui clam tollitur, non sentit incommodum, nec ideo tale furtum quisquam dixerit non esse peccatum*: deinde subiungit, *plurimum quippe ad bonum profecisse homines, qui non nisi pro salute hominis mentiuntur, non est negandum, sed in eorum tali profectu merito laudatur, vel etiam temporaliter remuneratur beneuolentia non fallacia*: sed expresse D. Odo lib. 18 Moral. cap 27. *quia scriptum est, os quod mentitur occidit animam, & perdes eos qui loquuntur mendacium, hoc mendacii genus* (scilicet culpæ leuioris) *perfecti viri summopere fugiunt, vt nec vita cuiuslibet per eorum fallaciam defendatur, nec sua anima noceant, dum præstare opem carni nituntur alienæ.*

D. Aug. in Enchi. cap. 22.

Odo l. 18. Moral. c. 27.

Dissimulatio licita est.

125 *Vere soror mea est*, sed etiam tua coniux, cur igitur rem ita se habere dissimulasti, cum dissimulatio veritatis licita esse non videatur, tanquam speciem mendacii continens, & viro religiosissimo indigna? nota dissimulationem posse separari à mẽdacio? mendacium enim est falsa vocis significatio, cum animo fallendi, id est cum animo proferendi falsum, & malitia mendacii intrinseca quæ consistit in deordinatione vocum cum æstimatione & conceptu dicit oppositionem ad conceptum proferentis & non ad conceptum interrogantis, adeo vt inordinatio & falsitas vocis opponere se debeat æstimationi meæ, ita vt voce proferam aliter quàm intus sentio, & non consistit in deordinatione cum conceptu alterius, nisi aliunde teneatur rite & recte respondere; dissimulatio autẽ dicit solum deordinationem à conceptu alterius: recte igitur propter periculum vitæ dixit solum sororem & non coniugem, quia dissimulatio aliquando licita: sic D. Hier. ad Gal. cap. 2. qui postquam plura dissimulationis exempla proposuit, ait, *nec mirum, quamuis iustos homines, tamen aliqua simulare pro tempore, ob suam & aliorum salutem, cum & ipse Dominus noster, non habens peccatum nec carnem peccati, simulationem peccatricis carnis assumpserit, condemnans in carne peccatum, vt nos in se faceret iustitiam Dei.*

D. Hier. cap. 2. ad Gal.

Matrimonium olim inter consanguineos licitum.

Vere soror mea est, duxi eam in vxorem, nonne fateris tuam esse sororem, sororem autem tibi matrimonio iungere illicitum? quomodo igitur eam in coniugem duxisti? iam diximus cum eam appellat sororem, non vterinam, sed consanguineam intelligit: merito igitur dicit se Saram in vxorem duxisse, quia coniugium olim inter consanguineos erat licitum: sic Aug. 22. cont. Faust. Manich. *cum Abraham eo tempore viueret in rebus humanis, quo quidem iam fratres ex vtroque aut ex altero, vel altera parente natos nexu coniugio non licebat, filios autem fratrum aliosque longinquiore gradu generis consanguineos, nulla lege, nulla prohibitum consuetudine, quid mirum si sororem suam, id est ex patris sui sanguine procreatam habebat vxorem?* 126

D. Aug. lib. 22. contra Faust. Manich.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIII.

VLG. Postquam autem eduxit me Deus de domo patris mei, dixi ad eam, hanc misericordiam facies mecum, in omni loco ad quem ingrediemur, dices quod frater tuus sim.

Sep. Facta est autem quando eduxit me Deus è domo Patris mei, & dixi ei, hanc iustitiam facies in me, ad omnem locum quocunque ingressi fuerimus illuc, dic de me, quia frater meus est.

Cald. Et factum est cum aberrassent populi post opera manuum suarum, me applicauit Dominus ad timorem suum ex domo Patris mei, & dixit ei, hæc est misericordia tua quam facies mecum in omni loco quem ingrediemur, dic de me frater meus est.

Arias. Et fuit quando errare me fecerunt Deus de domo patris mei, & dixi ei hæc misericordia tua, quam facies mecum ad omnem locum quo ingrediemur illuc.

Alii, teste Vatab. Quando circumduxerunt me Angeli &c.

Chrysost. Quando euocauit me Dominus de domo patris mei.

Lipp. Et fuit cum declinare me fecerunt Dii de domo patris &c.

CONCORDIA.

Verbum תעה Thaa errare, aberrare, seu declinare, sicut & educere, nec non euocare significat. in hebræo est Elohim quod significat Deos, nec non Angelos, in hebræo est dictio חסד Chased sed quæ proprie misericordiam significat, tamen Septuaginta legunt iustitiam, forte quia cum illius sint duæ partes, quarum vna continet ne noceamus, altera vt benefici liberalesque simus; cum verterunt iustitiam, intelligunt hanc illius secundam partem, Caldæus quoad verba diuersum profert à nobis, non tamen quoad sensum.

EXPOSITIO.

Postquam eduxit me Deus &c. id est ex quo iussit Deus domum paternam nec non patriam relinquere, dixi Saræ coniugi, *hanc misericordiam facies mecum.* Hebraismus, hoc mihi beneficium præstabis, *in omni loco ad quem ingrediemur.* Dummodo habitatores illius sint suspecti de impudicitia, *dices te esse sororem meam.*

CONCEPTVS

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Trinitas perſonarum denotatur.

127 Poſtquam eduxit me Deus, in Hebræo eſt Elohim, id eſt dii, cùm vnicus & ſingulariſſimus ſit Deus, quomodo eos Deos vocat, ita vt ſit ſenſus eduxit me? cur non dicemus nomine deorum pluralitatem perſonarum, verbo autem ſingulari *eduxit*, vnitatem eſſentiæ denotari: ſic Lipp. *locus hic eſt ex quibus apte poſſit intelligi nomine Elohim, ſanctiſſimam Trinitatem ſignificari, dicant quidquid velint praui Hebræi.* Lippom.

Quod Deus hunc eligat alio derelicto, non eſt cenſendus acceptor perſonarum.

128 *Poſtquam eduxit me Dominus de domo patris mei*, Cald. legit, & factum eſt cum aberraſſent populi poſt opera manuum ſuarū, ad me applicauit Dominus timorem ſuum: ſed ô Abraham, cum etiam idololatriæ ſtuderes, cur potius præ aliis ad veri Dei cultum eligeris, aliis in ſuo derelictis errore? perſonarum acceptionis accuſabitur Deus, omnes enim tecum idololatras efficaci vocatione ad ſui cognitionem excitare deberet: ſed quæſo elegantem accipere reſponſionem D. Primaſ. in cap. 9. Ep. ad Rom. exponentis illa verba, *miſerebor cui miſereor*, &c. ait. *acceptio perſonarum ibi recte dicitur, vbi ille qui iudicat relinquens cauſæ meritum de qua iudicat, alteri contra alterum ſuffragatur, qui inuenit aliquid in perſona quod honore vel miſericordia ſit dignum, ſi autem quiſpiam duos habeat debitores, & alteri velit debitum dimittere & alterum exigere, cui vult donat, ſed neminem fraudat, nec acceptio perſonarum dicenda eſt, quando iniquitas nulla eſt, alioquin eis qui parum intelligunt, poteſt acceptio perſonarum videri, vbi vinea Dominus operariis qui vna hora illius opus fecerunt, tantum dedit, quantum illis qui pertulerint pondus diei & æſtus, æquales faciens in mercede, quorum tam magna diſtantia fuerat in labore: ſed quid reſpondit de hac velut acceptione perſonarum murmurantibus? amice non facio tibi iniuriam, nempe hic tota iuſtitia eſt, hoc volo tibi reddi, huic donaui, neque tibi aliquid abſtuli, aut quod debebam vel minui, vel negaui? an non licet mihi quod volo facere? ſicut ergo hic nulla eſt acceptio perſonarum, quia ſic alius gratis honoratur vt alius debito non fraudetur, ſic cùm ſecundū propoſitū Dei vnus vocatur, alius non vocatur, vocato datur gratuitum bonum, cuius boni eſt vocatio ipſa principium, non vocato non redditur debitum malum, quia omnes rei ſunt per vnum per quem peccatum intrauit in mundum.* D. Prim. in c. 9. Ep. ad Rom. 9

Seueritas manſuetudine mitiganda.

129 *Hanc miſericordiam mihi facies*, ſcilicet vt te meam ſororem nomines? nonne regi interroganti cur Saram ſororem tuam dixeris, cum eſſes coniux, dixiſti te exiſtimaſſe quod forte timor Dei non eſſet inter Geraritas, & ideo timuiſſe ne propter pulchritudinem illius vita tibi eriperetur? cur igitur aliam excuſationem præbes dicens, pro beneficio ſingulari petiiſſe à Sara vt te fratrem ſuum nominaret? aduerte nimis ſeueram locutionem eſſe, cum dicimus timorem Dei aliquem non habere: optime igitur nunc cum rege mitius & benignius loquitur, quia ſeueritas manſuetudine mitiganda eſt: annuit D. Chryſo *quia ſuperius dixerat, dixi forraſsis non eſt timor Dei in loco iſto, & videbatur eos nimium carpere, volens mitigare aſperitatem verbis, hîc dicit ne putetis me hoc ſolum veſtri gratia feciſſe, ſtatim enim quando eduxit me Dominus, dicebam ad eam; hanc iuſtitiam mihi facies &c. dic: frater meus eſt.* D. Chryſ.

Nimia coniugis pulchritudo ſuſpectos omnes reddit apud virum.

Hanc miſericordiam facies mecum in omni loco, ad quem ingrediemur, dices quod frater tuus ſim, cur in omni loco, id eſt in omni populo? & qua de cauſa? nimiæ tuæ pulchritudinis gratia; ſed ô Abraham cur ab omnibus times? nonne plures reperiuntur, qui nec egregiæ tuæ coniugis forma allicientur, vel ſi alliciantur, paſſionem ſuam ſcient cohibere? cur igitur in omni loco te ſuum fratrem nominabit? quia nimius vxoris decor ſuſpectos omnes apud virum efficit: fauet Lyran. *in omni loco ad quem ingrediemur qui mihi ſuſpectus erit, propter tuam pulchritudinem.* 130 Lyran.

Vir non imperet coniugi, ſed roget.

Hanc miſericordiam facies mecum, cum in tua poteſtate ſit vxor, tibique ſubdita, cur ei non imperas, dicens, tibi præcipio vt me fratrem nomines, non autem hanc miſericordiam facies mecum? merito deprecatoriè locutus eſt, quia vir coniugi non imperare, ſed tanquam ſociam rogare debet. 131

Veritas aliquando celari poteſt.

Hanc miſericordiam facies mecum, dices quod frater tuus ſim, ſi etiam illius vir es, cur hanc veritatem quærenti non aperis? veritas enim præcipue ab ingenuis & viris præclaris magni æſtimanda: ſi tamen ſubeſt cauſa legitima, veritatem celari poſſe in confeſſo eſt: ſic Carth. *interdum licet veritatem prudenter abſcondere, ne malum contingat, quamuis mentiri non liceat.* 132 Dionyſ. Carth.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Tulit igitur Abimelech oues, boues, & ſeruos, & ancillas, & dedit Abraham, reddiditque illi Saram vxorem ſuam.

Sep. Sumpſit autem Abimelech mille didrachmas, & oues & vitulos, & pueros, & ancillas, & dedit Abrahæ &c.

Arias. Et cœpit Abimelech pecudem, & bouem, & ſeruos, & ancillas.

CONCORDIA.

Apud Septuaginta qui mille didrachmas poſuerunt, abundant hæc verba, non enim in Hebræo nec Caldæo reperiuntur.

EXPOSITIO.

Tulit Abimelech, id est munera Abrahæ obtulit quibus eum propitium haberet, *oues & boues*, quibus omnia intelliguntur animalia, quæ humanæ vitæ sunt necessaria, *seruos & ancillas*, quibus intellige alias etiam domesticas possessiones aurum & argentum &c. reddiditque ei vxorem intactam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cum pœnè desperata salus videtur, tunc Deus maxime succurrit.

133 Tulit Abimelech oues & boues, & dedit Abraham: nonne ille est Abraham, qui mortis periculum propter Saræ pulchritudinem pœnè incurrit? quique pœna mortis dignus censebatur; quia grauissimas super regem, & eius domesticos induxerat calamitates? quomodo ergo non solum à rege munera obtulit, sed etiam maximo habetur in honore? quia cum pœnè desperata salus videtur, tunc Deus maxime subuenit: ita Chrysost. *vidisti omnipotentem & variam Dei sapientiam qui in mortis periculo constitutus erat, & omnia faciebat, vt mortem posset effugere, non solum mortem non effugit, sed repente gloriosus factus est.* D.Chrys.

Satisfaciendum pro delictis.

134 *Tulit Abimelech oues & boues, & dedit Abraham*, si potius supplicio dignus videtur, ex eo quod vt fateris, induxerit super te & super regnum tuum peccatum grande, cur eum muneribus regiis honoras? reuoca in memoriam Patriarcham à rege iniuria affectum, ex eo quod eo inuito sororem in regiam adduci iusserit, vt futuram sponsam haberet: merito igitur offert ei munera, vt delictum commissum aliquibus donis satisfaciens compensaret: ita Palud. *dedit oues & vt plane satisfaceret eo minanti sibi mortem, item vt satisfaceret eidem Abrahæ, de iniuria sibi facta in ablatione vxoris suæ.* Patriarc. Palud.

Orationibus sanctorum indigemus.

135 *Tulit Abimelech oues & boues, & dedit Abrahæ*; imo regnum tuum citius relinquere compelle, cum tot illius calamitatum occasio fuerit: aduerte maxima tūc detentum Abimelech infirmitate: quid mirum igitur Abrahamum muneribus decorasse, vt prouocaret eū ad fundendam apud Deum orationem pro sanitate recuperanda? fauet Lyr. *dedit Abraham munera vt honoraret eum & prouocaret ad orandum pro se.* Lyran.

Dona licita sunt vt amicitia inter æquales seruetur.

Tulit Abimelech oues & boues &c. & dedit Abrahæ, 136 qui ea libenter admisit, quod miror equidem, nam alia tibi obtulit munera rex Sodomorum, quæ tibi iure belli debebantur, & tamen ea respuisti, quomodo igitur alia tibi indebita & similiter à rege oblata, libenter excipis? aduerte regem Abimelech vnius Dei cultorem eumque timentem, secus autem regem Sodomorum; licitè igitur accepit quæ sibi ab Abimelech offerebantur, quia amicitiæ conseruandæ gratia, inter æquales donorum acceptio licita censetur.

Non solum veræ iniuriæ, sed tales reputatæ, debent resarciri.

Tulit Abimelech oues & boues &c. & dedit Abrahæ, 137 si nihil criminis in Patriarcham admisisti, existimans Saram solum illius sororem esse, non autem coniugem, cum eam in regiam domum ducendam iussisti, vt vxor tibi esset futura: cur quasi pro resarcienda ei illata iniuria, tot ei exhibes munera? vbi enim nulla iniuria, nulla est satisfactio: non immerito tamen plura Abimelech Patriarchæ dona obtulit pro sublata sibi coniuge, *quia* (vt inquit Oleaster) *non solum veras iniurias, sed tales reputatas tenemur resarcire, & iuxta possibilitatem recompensare, vbi simul aduerte posse illatam iniuriam aliis rebus resarciri.* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XV.

VLG. Et ait, terra coram vobis est, vbicunque tibi placuerit habita.
Sep. Et dixit Abimelech ad Abraham, ecce terra mea coram te: vbicunque tibi placuerit habita.
Cald. Vbicunque placuerit oculis tuis.
Ar. Ecce terra tua corā te est in bono, in oculis, sede.

EXPOSITIO.

Terra coram vobis est, id est totam regionem quæ in conspectu vestro est ad vsum & ad libitum concedo *vbicunque placuerit habita*, cum omnibus domesticis tuis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maxima erga benefactores vtamur gratitudine.

138 *Vbicunque placuerit, habita* nonne satis eximia obtulisti ei munera, tot armenta boum, tot ouium greges, tot auri & argenti possessiones, cum tot seruis & ancillis? cur igitur non contentus, alia rursus adiicis? nempe vt in quocunque loco regni tui commorari voluerit, ei peramplam concedis libertatem: nota quod Deo reuelante, agnouit Abimelech Abraham suam precibus salutem sibi restitutam: quid mirum igitur tanta liberalitate tot ei munera concessisse? quia maxima gratitudine benefactores prosequi debemus: quod obseruat Chrys. in Abimelech, *quia didicit quod propter illum & illius preces vita sibi data sit, ideo ita in virum erumpit, & antea nulli cognitum, quasi in benefactorem aliquem officiosus fuit.* D. Chrys.

Qui

Patri familias conformari debet familia.

139 *Vbicunque placuerit, habita*, cum vxorem habeat, nec non plures domesticos, cur pluraliter non loqueris dicens, vbicunque placuerit, sedem eligite? merito ad Abraham solum sermonem dirigit tanquam ad patremfamilias, quia ei vniuersa conformari debet familia. sic Carth. *hoc singulariter dixit ad Abraham tanquam ad patremfamilias, quem cæteros sequi oportet ad habitandum vbi ipse elegerit.*

Dionys. Carth.

Periculum fugiendum.

140 *Vbicunque placuerit, habita*, Iosephus refert Abrahamum sibi respondisse id sibi gratum esse; mansit enim in Bersabee. dubium mouetur cum Pharao restituit vxorem Abrahæ eximia quædam dona largitus est ei, non autem in regno suo remanere permisit, nec si concessisset, hoc gratum habuisset Abraham, cur hanc gratiam, si sibi oblata fuisset à Pharaone, non admisisset, & datam ab Abimelech non renuit? aduerte in Ægypto speciosas non reperiri, secus autem apud Geraritas, cum autem eximiæ formæ esset Sara, maximum castitatis suæ periculum inter Ægyptios, non autem in regno Abimelech incurrisset: prudenter igitur facultatem manendi, si cōcessa fuisset a Pharaone non admisisset Abraham, quam tamen non renuit oblatam ab Abimelech, quia periculum fugiendum est, si liceat; mens est Abul. *Pharao vidit quod Ægyptii erant luxuriosi & non habebant pulchras fæminas quia nigræ sunt, cum sint in terra calida, Sara autem nimium pulchra erat, ideo Ægyptii concupiscerent eam, & non viueret quiete Abraham inter illos; in terra autem Geraræ non erat eadem ratio, quia magis Aquilonaris est & frigida, ideo sunt magis ibi pulchræ quàm in Ægypto, & non haberet tantam occasionem concupiscendi Saram, quod videns Abraham mansit in illa terra in Bersabee aliqualiter separatus à communicatione Philistinorum.*

Abulens.

Proprium principum ab iniuriis oppressos liberare.

Vbicunque placuerit, habita, cur in hominem qui in vitæ discrimen coniecit, non solum non animaduertis, imo pluribus donis cohonestas: cur eum saltem captiuum non detines? imo maxima libertate vt in quocunque ditionis tuæ loco commoreris vtendum permittis? reuoca in memoriam Abrahamum iniuria affectum fuisse in detentione coniugis suæ: merito igitur non solum ei restituit, sed liberam manendi optionem concedit, quia principum est, ab iniuriis oppressos liberare: sic Lipp. *ita reges maxime cauere debent ab iniuria, ad quod eliguntur à Deo & præficiuntur populo, non vt dominentur & opprimant, sed vt ab huiusmodi liberent & vindicent oppressos.* 141

Lipp.

Qui prius Ecclesiam conabantur euertere, eam amplissimis possessionibus ditauerunt.

Vbicunque placuerit, habita, terra coram vobis est, non solum Abimelech, oues & boues, imo portionem regni sui concedit Abrahamo, nec non suæ coniugi, nonne ille rex maxima affecerat Patriarcham iniuria, nec non vxorem illius cum eam viro suo abstulit? quomodo igitur tot opibus cumulat? Per Saram quid vetat Ecclesiam intelligi? recte igitur Abimelech, qui quasi Saram persecutus fuerat, plurima largitur bona, *vt significaretur*, inquit Hugo Card. *quod principes gentium qui prius Ecclesiam tollere conabantur, amplissime ditauerunt, & libertatem concesserunt plures Ecclesias construendi.* 142

Hugo. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VLG. Saræ autem dixit, ecce mille argenteos dedi fratri tuo, hoc erit tibi in velamen oculorum, ad omnes qui tecum sunt & quocunque perrexeris, memento te deprehensam.

Sep. Saræ autem dixit, ecce dedi mille didrachmas fratri tuo, hæ tibi erunt in pretium faciei tuæ, & omnibus quæ tecum sunt, & omnia vere dicito.

Cald. Ecce dedi mille siclos argenti fratri tuo, ecce illud est tibi velamen honoris, pro eo quod miserim tollere te, & viderim te, & omnia quæ tecum sunt, & super omnia quæ dixisti, estoque reprehensa.

Arias. Ecce mille argenteos dedi fratri tuo, ecce tibi ipsum operimentum oculorum omnibus qui tecum, & cum omnibus & se corripuit.

Pagn. Et in omnibus erudiuit se.

Oleaster. Ecce ipse tibi velamen oculorum omnibus qui tecum & omnibus & fuit castigata.

Alii. Et documento tibi erit.

CONCORDIA.

Difficultas est maxima in his vltimis verbis memento te deprehensam, nam alii legunt reprehensam, נכחת Nocachis enim volunt aliqui participium esse passiuum fœmininum à radice Iachach, quod corripere, arguere, & reprehendere significat: alii participium præsens actiuum, alii futurum passiuum: sic itaque vertunt nonnulli; & corripiaris, siue esto increpata vel reprehensa: sic autem alii, admoneberis, suo documento tibi erit est idem sensus; solum superest exprimere quomodo legit vulgatus deprehensam cum alii habeant reprehensam: facile concordat Lipp. dicens quod in additione nostra deberemus legere reprehensam, sed in omnibus vulgatis habemus deprehensam, quod tamen non est alienum ab hebræo, nam reprehensa fuit Sara, eo ipso quo deprehensa.

Aduerte similiter pronomen (hoc) hebraicè esse הוא Hu quod est masculini, & neutrius generis, vnde fit quod noster interpres in neutro genere legerit, Arias autem & plures alii in masculino; tamen diuersa refert secundum diuersum genus; nam secundum masculinum refert Abraham, & est sensus; quod ipse Abraham, quem fratrem appellabat futurum esse ipsi velamen oculorum, secundum autem neutrum refert munus mille argenteorum, qui à rege sibi dati fuerant, ita vt sit sensus, dedi fratri tuo mille argenteos vt hoc sit tibi in velamen oculorum.

EXPOSITIO.

Ecce mille argenteos dedi fratri tuo, dubium est quodnam genus pecuniæ fuerit argenteus, cum in Sacra Scriptura positus argenteus vel aureus, intelligatur siclus, vnde Caldæus vertit siclos; siclus autem viginti assibus (quod communi nomine francum nominamus) æquiualet, hinc est quod mille argentei sunt mille franci gallici, quos Abimelech Abraham dedit.

Hoc erit tibi in velamen oculorum, hebraismus est, sane difficilis, cuius sensus hic potest esse, dedi fratri tuo mille argenteos, vt tibi tuisque ancillis emat velamen vultus, ad operiendam pulchritudinem, ne aliis sicut mihi illecebra sit & libidinis irritamentum, ita vt quasi innupta aperto capite, vti antea non amplius incedas, sed quasi nupta velato & operto & secundum hunc sensum hæ particulæ subsequentes scilicet *ad omnes qui tecum sunt*, denotant ancillas suas quasi diceret: emet velamina tibi tuisque ancillis, licet enim in nostro vulgato non sit coniunctiua, tamen apud Septuaginta reperitur. *& quocunque perrexeris memento te deprehensam*, quasi diceret, deinceps ne huiusmodi verbis alios decipias fratrem tuum Abraham nominans, bis enim iam fuisti deprehensa, id est detecta fuit dissimulatio tua, & omnibus cognita.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fidem dictis iustorum adhibere debemus.

143 *Mille argenteos dedi fratri tuo*, cum accepisti ô Abimelech ab ore ipsius Abraham, Saram coniugem esse suam, quomodo eum fratrem illius nominas? reuoca in memoriam Patriarcham regi dixisse se fratrem esse; recte igitur eo nomine appellat, quia fidem iusto adhibere debemus: fauet Chrysost. *vide quomodo accepta à iusto doctrina, vt credit eius dictis, etiam ipse fratrem huius illum vocat.* Chrys.

Pecunia non à mulieribus, sed ab eorum viris seruanda.

144 *Ecce mille argenteos dedi fratri tuo*, cur ô rex hanc pecuniam ipsi, et Saræ non dedisti? illa enim in domum tuam adducta fuit, bene nō Saræ, sed Abraham tribuit, quia pecunia non à mulieribus, sed ab earum viris seruanda: fauet Procop. dicens, *illud memorabile, quod illa summa non Saræ, sed marito eius dependitur*, quasi diceret non seruandos hos aureos dedit Saræ quia mulieres modum non tenent in erogandis pecuniis. Procop.

Principis errores maxime indagantur.

145 *Ecce dedit mille argenteos fratri tuo, hoc erit in velamen oculorum tuorum*, quasi diceret secundum hebræos, quod donaui Abrahæ, id erit tibi in velamentum oculorum omnibus qui tecum sunt, vt non possint dicere quod fœdaui te: sed ô rex nonne apud te cognita est innocentia tua? quare ergo hac sollicitudine angeris, vt apud omnes cognitam velis haberi? merito hac vsus est diligentia, verebatur enim oculos qui turmatim nascuntur, vt principum facta explorent, vnde optime Cassian. lib. 11. Var. 7. homini Patritio hanc veritatem aperiens ait, *latere non potest quod inter cancellos egeris, tenes quippe lucidas fores, claustra patentia, fenestratas ianuas, & quamuis studiose claudas necesse est vt te cunctis aperias, vide quo te antiquitas voluerit collocare, vndique conspiceris qui in illa claritate versaris.* Cassian. lib. 11. Vari. 7.

Pro delictis satisfaciendum & abundanter.

146 *Ecce mille argenteos dedi fratri tuo*, cur ita ingentem pecuniæ copiam homini, qui te in discrimen vitæ coniecit, præter oues & boues ei concessas &c. tanta cum liberalitate largiris? aduerte Abrahamum affectum iniuria fuisse ab Abimelech ob Saram sibi ablatam: cur igitur hos nummos non tribueret, præter alia, cum pro delictis satisfaciendum non quomodocumque sed abundanter sit ad iniuriam resarciendam? mens est D. Chrys. *pro hoc solum quia contumeliæ tibi auctor fui, mille dedi didrachmas resarturus ea quæ à me in te sunt admissa.* Chrys.

Fœmina ludibrio habetur, cùm ætatis prouectæ dignoscitur, & simulat se esse iuuenilis ætatis.

Hoc erit in velamen oculorum tuorum, Hugo Card. ait, elegans irrisio est, in exhibitione funeris tui, pecunia quam dedi fratri tuo asseruetur, quando lumen oculorum tuorum erit contegendum: sed cur elegans irrisio? quia cum fingeret se iuuenilis ætatis esse, deprehensa est ætatem prouectam attigisse: sic citatus Hugo *anus es & vicina funeri, & tamen mentita es; habe igitur hæc ad expensas funeris tui.* 147 Hugo. Card.

Fœmina cooperiat se, ne pulchritudo sua adolescentum perditio sit.

Hoc erit in velamen oculorum tuorum, cur pecuniam vt Sara vultum suum cooperiat aliquo empto velamine Abrahæ tribuis: nonne conuenientius fuisset vt sibi vestes emeret, cum earum mulieres sint curiosissimæ, non autem operimentum quo vultus illius tegatur, cū summopere ab omnibus cōspici desiderēt? recte mille argenteos Abimelech dedit Abrahæ, vt Saræ velamen oculorū emeret, quia facies mulieris operienda est ne pulchritudine sua tanquā illecebris, adolescentum animos irretiat illorumque sit omnimoda pernicies. ita Dionys. Carth. *donum istud pecuniarum sit tibi ad pepla emenda quibus faciem tuam tegas vsque ad oculos inter omnes apud quos fueris, ne inspectione pulchritudinis tuæ te ament & viro tuo te subtrahant*, sic etiam habet Guillelmus Hamerus. 148 Dionys. Carth.

Boni nominis simus solliciti.

Hoc erit in velamen oculorum tuorum ad omnes qui tecum sunt, Procopius legit in honorem vultus tui erunt quasi diceret, pecunia quam dedi fratri tuo, non fuit merces concubitus, quo potitus non sum, sed in testimonium tuæ pudicitiæ & meæ ignorantiæ circa coniugium tuum: sed cur addit Abimelech & ad omnes qui tecum sunt? vt omnes qui erant cum Sara, testimonium suæ innocentiæ præberent: ita Procop. *quare adiunctum est his qui tecum sunt? illas cohortatur vt suæ innocentiæ sint testes*, inspice quomodo boni nominis curam gerit? 149 Procop.

Ita

Ita honorantur mulieres à viris, vt pro conspectu earum vultu, ab eis muneribus afficiantur.

150 *Hoc erit tibi in velamen oculorum*, Procopius legit in honorem vultus tui, cur Saram eo munere dignatur? imo quia eum quasi fefellerat, è domo sua regia cum ignominia & dedecore deberet eam abigere, hanc tamen summam pecuniæ ei largitur, quia mulieres ita honorantur à viris, vt pro conspectu earum vultu muneribus afficiantur, Fauet Procop. *quia vidi solum faciem tuam, isto munere te honorandam censui.* Procop. Gazæus.

Mendacii vt nos illud pudeat, recordari debemus.

151 *Hoc erit tibi in velamen oculorum tuorum*, cum hoc pronomen ad diuersa possit referri, vel ad argenteos Saræ datos, vel vt ait Thom. Angl. in verecundiam & memoriam verecundiæ, ad omnes, id est coram omnibus qui tecum sunt: sed cur Abimelech vult Saram ita verecundari semper coram omnibus? presuppono regem existimasse sibi mentitam fuisse Saram: recte igitur in futurum & continuum pudorem, hanc pecuniæ copiam largitur Saræ, quia mendacii vt nos illud pudeat, semper memores esse debemus, sic explicat Thom. *recordare & recordando confundere, te tale mendacium dixisse.* Thom. Angl.

Vir est coniugis velamen nè ab aliis desideretur.

152 *Hoc erit tibi in velamen oculorum*, alii vertunt velamen oculorum omnibus qui tecum sunt, quid Sara in hoc edocetur? hæc verba enim sunt commonitoria & eruditione plena: optime satisfacit Vatab. in suis scholiis dicens, *docetur*, inquit, *Sara maritum cui iuncta est, instar veli esse quo se regere debeat, ne exposita sit alienis.* Vatab. in suis schol.

Fælicior ætas præterita quam nostra, in castitatis coniugalis obseruantia.

153 *Hoc erit tibi in velamen oculorum tuorum*. Caiet. sic exponit, monitoria sunt verba, vt in posterum dicat Abraham maritum suum, quia hoc titulo velabit oculos omnium, ne concupiscant eam, quasi diceret nemo siue eorum qui tecum sunt, siue aliorum qui nouerint illum esse tuum maritum, etiam si te videat esse pulcherrimam mulierem, audebit concupiscere, quid nonne quotidie experimur mulierem formæ elegantis etiam si sit viro legitime coniuncta, à pluribus appeti & aliquando rapi violenter? quid dicam nescio: nisi fæliciorem vt pote castiorem & illustiorem illam quam nostram ætatem, in qua vxorem alienam nemo audebat attingere, imo nec aspicere quidem, & si pulchram hoc ipso tantum quod haberet maritum, quo illa velata alienis incedebat oculis. Caiet.

Vt iustus pro nobis Deum deprecetur, insistamus.

154 *Memento te esse deprehensam*, Sept. legunt & Chrysost. omnia verè dicito cur ita Abimelech Saram compellit, vt nihil celet ex his quæ sibi in domo regia contigerant & Abrahæ marito suo veritatem aperiat? vt eam agnoscens Patriarcha, facilius inclinetur ad preces ad Deum pro eo fundendas, sic D. Chrysost. *quare hæc dixit, omnia vere dic? vt cum iustus ab ea didicerit, multisque rationibus fuerit edoctus, pro eo preces Domino offerat.* D. Chrys.

Aliquando patitur Deus nos à prophanis corrigi vt maiori pudore afficiamur.

155 *Memento te esse deprehensam*, dixit Saræ Abimelech, alii legunt eris redarguta ab omnibus, nonne potuit Angelus Saram arguere, propter simulationem qua Abraham virum suum finxit non esse? cur ergo passus est Deus à rege prophano eam reprehendi? vt cum correpti fuerimus ab huiusmodi viris maiori pudore afficiamur, ita Vatab. *passus fuit Dominus vt Sara à prophano rege coargueretur, quo maiore verecundia eam afficeret.* Vatab.

Periculi quod euasimus, recordemur, ne in illud iterum labamur.

156 *Memento te esse deprehensam*, quasi diceret, quia simulasti Abrahamo iunctam esse matrimonii vinculo, ideo castitatis periculum subiisti: sed cur ô rex illam semper præsens illud periculum admones habere, cum illius anima simili recordatione vehementissime angetur? merito vt reminiscatur, se in discrimem suæ continentiæ venisse, quia in memoria habendum est periculum quod euasimus, ne in illud iterum labamur. Fauet Raban. *hortatur vt in posterum hoc meminerit, ne deinceps simile improperium incurrat.* Raban. Maurus.

Magna muneris & velaminis coniunctio.

157 *Memento te esse deprehensam*, cum velamen oculorum habueris, dedi enim ei mille argenteos ad illud habendum, sed immoremur in dictione כסות Chesuth, quam reddidit vulgatus opertimentum seu velamen: nonne eadem dictio etiam munus significat? ita equidem, & merito, nam munere & largitione obteguntur quodammodo oculi & operiuntur, ne quod æquũ est intueantur: vnde verba Abimelech, dedi fratri tuo mille argenteos in velamen oculorum, ad omnes qui tecum sunt hunc sensum possunt habere, dedi fratri tuo mille argenteos in munus vel pro munere.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VLG. Orante autem Abraham sanauit Deus Abimelech, & vxorem & ancillas eius & pepererunt.

Sept. Orauit autem Abraham ad Deum &c.

Cald. Et orauit Abraham coram Deo, & sanauit Deus Abimelech & vxorem eius, ancillasque eius & refrigerati sunt.

Caiet. Orauit autem Abraham Elohim, & sanauit Elohim Abimelech, & vxorem eius, & ancillas, & genuerunt.

CONCORDIA.

PRo verbo ילד ialad, quod parere, seu gignere significat. Hebræus & Caldæus habent, & refrigerati sunt, forte quia præ nimio calore parere non poterant, & ideo Deus refrigerium eis contulit.

EXPOSITIO.

ORante autem Abraham, cognita Dei voluntate & innocentia regis Abimelech, coram Deo preces fudit Patriarcha, vt ei incolumitas, vniuersæque familiæ restitueretur, quas Deus gratissimas habuit, ait enim textus, *Sanauit Abimelech &c.* graui enim infirmitate detinebatur: *& vxorē & ancillas, & pepererunt.* Fœtus enim quem conceperant, iam maturus partui exire non poterat, ex quo necesse erat mulieres grauissimis doloribus cruciari, quod impedimentum abstulit Deus, vt parere possent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustorum virtutem illustriorem semper reddit Deus.

158 *Orante Abraham sanauit Deus Abimelech*, cum Rex fuerit innoxius ab adulterio, imò à praua voluntate, existimabat enim Sarā sororem eius, cur graui eū percussit infirmitate? vt precibus Patriarchæ annuens, eum clariorem & illustriorem efficeret: Sic D. Chrys. *Deus ita omnia facit, & tractat, & singula dispensat, vt qui sibi seruiunt quasi luminaria quadam reluceant, & eorum virtutem vbique manifestam faciat.* S. Chrys.

Ita efficax est oratio iusti apud Deum, vt ea nondum absoluta, à Deo iam est accepta.

159 *Orante autem Abraham sanauit Deus Abimelech*, cur non ait Moyses, postquam cessauit Abraham ab oratione, tunc à Deo sanitas restituta est Abimelech? ait quod eo orante rex incolumitatem recuperauit, vt significet quod ita efficax est iusti oratio apud Deum, vt ea nondum absoluta iam à Deo sit accepta: Fauet D. Haymo explicans illud Ps. 4. *Cum inuocarem exaudiuit me Deus*, ait enim, *nota simul esse vocationem & exauditionem*, quasi diceret nondum nostris precibus Deum vocauimus, & iam ab ea exauditi sumus. D. Haymo in Psal. 4.

Orans ab iniuriarum recordatione debet esse liber.

160 *Orante Abraham sanauit Deus Abimelech*, si ita graui à rege iniuria affectus sit Abraham, quomodo inter orandum illius non est recordatus? quia orans ab iniuriarum recordatione debet esse liber, si velit acceptas esse suas preces: vnde optime D. Nilus cap 18. de orat. *memoria iniuriæ obscurat rationem orantis, & eius orationi tenebras offundit*, & cap. subsequenti ait, *qui dolores ex iniuriarum recordatione sibi coaceruant & sibi interim orare videntur, similes sunt iis qui aquam hauriunt & in dolium pertusum infundunt.* D. Nilus c. 18. de orat.

Oratio etiam pro temporali beneficio licita.

161 *Orante autem Abraham, sanauit Deus Abimelech*, quamuis dictum non sit quid in oratione Patriarcha à Deo postularet, certū est pro regis valetudine deprecatum fuisse: sed cum in oratione solum bona spiritualia petere deberemus, cū sint nobis absolute necessaria, quomodo beneficium temporale à Deo in oratione requirit? quia dummodo præcipuè temporalia non postulemus neglectis spiritualibus, licitè pro temporali beneficio preces fundere possumus, vnde Christus Dominus nos orare docens, ait, *Sic orate, panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, quod licet hunc panem aliquid spirituale intelligat Sedulius lib. 2. carminum dicens. Sedulius.

Annonam fidei speramus pane diurno,
Ne mens nostra famem doctrinæ sentiat vnquam
A Christo, ieiuna suo qui corpore & ore,
Nos saturat, simul ipse manens, verbumque cibusque.

Et cum eo consentiat D. Germ. Patriarch. Constant. in expositione orationis Dominicæ dicens panis supersubstantialis vel quotidianus est Christus, tamen D. Petrus Laodicensis Episcopus in eadem expositione etiam beneficium temporale in illa petitione intelligit, ait enim, *panem vero ἐπιούσιον vel eum intelligit quo corpus nostrum sustentatur, id est quotidianum &c.* noster Bonna in ca. 11 Luc. idem habet, *quia vterque panis tam spiritualis quam corporalis quotidie necessarius & quotidie à Domino est petendus, & ideo quoque postulandus*, & Polyd. in comment super precem Dominicam dicens *cibi genus triplex est & vnum quodque à Deo petendum, cibus animæ est verbū Dei; alter cibus est Eucharistia; tertius vero cibus carnis est*, de quo intelligit Apostol. ad Timoth. scribens, *habentes alimenta & quibus tegamur his contenti simus.* D. Germ. Patriarch. Constant. in exposit. orationis Dominicæ D. Petrus Laodicēs. Noster Bona, in c. 11 Luc. Polyd. 1. ad Tim. 6.

Deus tanquam iudex à pœnis absoluit.

162 *Orauit Abraham Elohim & sanauit Elohim Abimelech*, cur non dicit Moyses sanauit Iehoua, regem Abimelech cum illud nomen principium essendi denotet & quasi esse restituendum erat regi, non autem Elohim cum hoc nomine denotetur iustitia eius quæ in sanitate Abimelech non requirebatur, sed potius misericordia? nota sicut est iudicis pœna plectere, sic illius est ab ea eximere: recte igitur dictum est sub nomine Elohim Sanasse Abimelech, quia Deus tāquam iudex absoluit, hoc notat. Caiet. dicens, *orauit Abraham Deum sub nomine iudicis iusti vt innocentes absolueret à vinculis ægritudinis & iustus iudex exaudiuit eum.* Card. Caiet.

Deus eorum quæ promittit aliquando præbet argumenta, vt maiori fide ei adhæreamus

163 *Sanauit Abimelech & vxorem & ancillas eius, & pepererunt*, existimat D. Ambrosius eas sanasse Deum ex

ex sterilitate quam contraxerant ex iniuria Saræ illata, sed cur Deus steriles, fœcundas reddi coram Abraham eiusque coniuge voluit: aduerte Deum Patriarchæ promisisse se ex Sara sterili sobolem habiturum: non sine mysterio igitur steriles, redduntur fœcundæ in conspectu tam Patriarchæ quam coniugis eius, vt erga Deum præbentem argumenta eorum quæ promittit, maiori fide firmentur: Fauet D. Ambr c.7 lib.1 de Abrah. *vt partus Saræ Dei donatus promissione etiam hoc fulciretur testimonio, peperit vxor Abimelech & ancillæ eius, quas ante concluserat Deus: cum aduertas Dei offensione & fœcundas sterilescere & rursum Domini voluntate steriles fœcundari.*

D. Amb. lib. 1. de Abrah. c.7.

Plura aliquando in oratione conceduntur à Deo quam ab eo postulentur.

164 *Sanauit Abimelech vxorem eius ancillasque eius*, scilicet Deus, oratione Patriarchæ compulsus, sed quid Abraham à Deo in hac deprecatione postulabat? incolumitatem scilicet regis: dixerat enim Deus Abimelech, redde viro vxorem, quia Propheta est & orabit pro te, quomodo ergo non solum restituta est sanitas regi, sed etiam reginæ, imo & ancillis eius, cum pro solo Abimelech ad Deum preces fuderit? quia plura aliquando in oratione à Deo conceduntur quàm ab eo postulentur. vnde optimè Pepin. *illius oratio non fuit vana apud Dominum, sed attulit duplicem fructum, primus fuit particularis, respectu Abimelech, quem sanauit Dominus à graui ægritudine in quam lapsus fuerat, secundus fuit generalis respectu vxoris suæ & ancillarum domus suæ à quibus relaxata est pœna.*

Guil. Pepin.

Plures vxores olim à Deo permittebantur in diuini cultus augmentum.

165 *Sanauit Deus Abimelech & vxorem eius*, si rex coniugem possidebat, quomodo contrahere etiam cum Sara intendebat? existimabat enim virum nō habere, & ideo sibi licitè coniugio copulari cum ea credebat, nonne plures vxores sunt prohibitæ? nota prædictum regem fuisse fidelem: plures enim apud gentiles vnius Dei cultores fuere, ex quorum numero Abimelech censetur; ergo non est mirum plures vxores potuisse tunc habere, quia diuina dispensatione permittebantur, in diuini cultus augmentum.

Subditi propter principem aliquando puniuntur.

Sanauit Deus Abimelech & vxorem eius, ancillasque, 166
quid deliquerant vxor regis, nec non ancillæ eius: vt à Deo corriperentur infirmitate: non enim raptui Saræ videntur cōsensisse, cum mulieres aliam admittere nullo modo velint in cubilis sui partem: fortè pœna non leui vxorem eius & famulas corripuit, quia subditi propter principem aliquando puniuntur, & in eius punitione comprehenduntur: vnde D. Bernard Ep. 127 *si quis de populo deuiat, solus perit, verum principis error multos inuoluit, & tantis obest quantis præest ipse.*

D. Bern. Epist. 127.

Illustrißimus quis redditur beneficia accepta remunerans.

Sanauit Deus Abimelech & vxorem eius, orante pro 167
eis scilicet Abrahamo, nonne inscius Abimelech fœminam rapuerat quam vt sciuit vxorem esse, viro reddidit: cur ergo in tanta facti emendatione, non statim sanitatem recuperauit, sed necesse fuit præterea vt pro eo vir iustus deprecaretur: peccatori satisfacienti solet Deus statim offerre medelam, cur modo expectauit Abrahami preces vt regi mederetur, nonne plura accepit à Rege beneficia? dedit enim ei Abimelech oues, boues, seruos & ancillas, dedit mille argenteos &c quid mirum igitur si noluerit Deus sine Abrahami precibus regem sanare vt inde clarior & illustrior Abrahamus redderetur? qui accipiens beneficium à rege, illud remuneraret sanitate obtēta, ait enim Egesipp. l.5. de excidio Hierosol. c.9 hanc historiam memorans, *remeat sanior saluo pudore, reuertit Abrah in sanctior qui coniugalis pudicitiæ remunerationem sanitatis, iudio compensauisset*: expende vnde sanctiorem, & illustriorem Abrahamum ostendit, nimirum vt qui beneficium acceptum sanitatis remedio obtento compensauisset.

Egesipp. lib. 5. de excidio Hier. c. 9.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Concluserat enim Dominus omnem vuluam domus Abimelech propter Saram vxorem Abrahæ.

Sept. Quia concludens concluserat Dominus de foris omnem vuluam in domo Abimelech propter Saram vxorem Abrahæ.

Cald. Quoniam concludens concluserat Dominus omnem aperturam vuluæ, domus Abimelech.

Arias. Quia claudendo concluserat Dominus super omnem vuluam domus Abimelech, super verbum Sarah vxoris Abrahæ.

Caiet. Quia stringendo strinxit Iehoua per omnem vuluam domui Abimelech propter rem Saræ.

CONCORDIA.

VErbum אצר Asar stringere & claudere significat, si autem in Hebræo est concludens concluserat, Hebraismus est qui apud nos non est in vsu.

EXPOSITIO.

COncluserat enim Dominus &c. sterilitate enim ad tempus vxorem regis Abimelech & ancillas eius percusserat, vel videtur, vt iam diximus, quod Deus clausit os vuluæ earum, inquantum fœtus iam partui proximus exire non posset: cum enim in exitu necesse sit maiorem in modum os vuluæ dilatari, Deus naturalem facultatem ita dilatandi impeditam tenebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fœminis matrimonio iunctis damni pœna est non concipere.

168 Concluserat Dominus omnem vuluam domus Abimelech, ait Abulensis, quod hoc non debet intelligi de conceptu sed de partu, ita quod impeditæ tenebantur, ne parerent, non autem ne conciperent, sed cur hoc non debet intelligi de conceptu? nonne maximo dolore angitur mulier non concipiens, cum nihil iucundius sit in coniugio quàm prolem suscipere?

Abulens. satisfacit cit. Abul. *non concipere non erat aliquid sensibiliter, licet esset pœna damni, scilicet carentia prolis.*

Mutua charitate nos vult exerceri Deus.

169 *Concluserat Dominus omnem vuluam domus Abimelech*, si non solum vxor regis, sed etiam ancillæ innoxiæ erant à raptu Saræ, cur ita graui dolore afficiuntur, vt fœtum emittere non possint? respondet textus propter Saram: sed nonne addere etiam possumus, vt pro eis orans Abraham & exauditus illustrior redderetur? verum nonne Deus sine precibus has mulieres innocentes liberasset? videtur affirmatiuè respondere Lippomanus, cur igitur voluit Deus pro earum

Lippom. salute Patriarcham deprecari? satisfacit cit. Auctor dicens *vult nos Deus exerceri affectibus mutuæ charitatis.*

Qui Deo non vnitur propter amorem, sed ex causa temporali, ancilla propriè nuncupatur.

170 *Concluserat Dominus omnem vuluam*, scilicet tam reginæ quàm ancillarum, mysticè loquor, domus Abimelech id est gentium Ecclesia est, sed quænam anima honorem vxoris obtinet; quæ autem solum nomen ancillæ? cum apud Deum non sit distinctio nec Græci, nec Iudæi. ad rem respondet Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 16. *in Ecclesia alia est vxor, scilicet quæcunque anima vnitur Deo*, nempe per amorem, *alia ancilla quæ pro timore vel pro causa temporali inseruit fidei vel doctrinæ verbo.*

Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 16.

Sancti, sibi deuotis famulis à Deo plura impetrant.

171 *Concluserat enim Dominus omnem vuluam domus Abimelech*, quam tamen Deus precibus Abrahæ ab hac calamitate liberauit; si igitur adiuuamur in nostris necessitaribus à sanctis in terra adhuc nobiscum degentibus, quis negare poterit eorum suffragiis cum in cœlis facie ad faciem Deum intuentur, nos miseros adiuuari? negat tamen Calui. in Harm. Euangel ad cap. 15. Math. dicens, aliam esse rationem mortuorum ac viuorum; sed prorsus est impia Caluini responsio; impium enim & ethnicum est sanctos in cœlo cum Christo regnantes mortuos vocare, & phrasis propria infidelium, sic Iulian. Apostat. martyres Christi homines mortuos vocauit & tota gentilitas Christianos, qui martyres defunctos colerent, hoc nomine subsannauit, quod mortuos colerent, sed totam hanc Caluinianam impietatem præuidens vno verbo refutauit D. Cyrill. *Deus qui Abraham, Isaac & Iacob vocatur, non est Deus mortuorum, sed viuentium? sic Deus sanctorum in cœlo regnantium non est Deus mortuorum, sed viuentium, vnde non sunt mortui vocandi sed viuentes, ideoque ad patrocinia non minus idonei quàm cum in terris viuerent, imo magis idonei.* D. Cyrill. Alex l 6. cont Iulian. Matth. 22.

Voluntas praua etiam sine effectu pudoris pœnas luit.

Concluserat enim Dominus omnem vuluam domus Abimelech, qua de causa tanta in domum Abimelech punitio, vt & ea in suas vxores & ancillas extenderetur? tum cur reddita vxore Abrahæ, maxima armentorum & pecuniarum dona ei contulit? si offendisset rex maritum, non miraret quod ita cum vxoribus & domesticis puniretur, nec quod donis offensam resarcire vellet, sed quando nulla fuit offensa, cum intacta ab eo fuerit Sara, cur tanta pœna? cur tot dona? licet in re non fuerit mariti offensa, dicentis sororem suam esse, tamen fuit in rege voluntas, quæ data saltem pecunia debuit subesse castigationi: ita sentit Egesip. lib. 5. de excid Hierosl. cap 16. *excitabat Abimelech alienam, & damnato in crimine honorabat castimoniam, quam spoliare desiderauerat; additur argentum & aurum ad Saræ pudorem, vt condemnaret voluntatem facinoris expertem.* Sola inueniebatur voluntas sine effectu in rege, quæ tamen non debuit manere à pœna libera. 172

Egesip. lib. 5. c. 16.

SYNOPSIS
CAPITIS VIGESIMI PRIMI.

ABRAHAMO IAM CENTENARIO EX Sara nonagenaria promiſſus filius naſcitur: in eius ablactatione maximum celebratur conuiuium: Agar ſimul cum Iſmaële filio eijcitur, inter Abimelech regem Paleſtinæ & Abraham ictum fœdus iureiurando confirmatur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. Viſitauit autem Dominus Saram, ſicut promiſerat & impleuit quæ locutus eſt.

Sep. Et viſitauit Dominus Saram ſicut dixerat, & fecit Dominus Saræ ſicut locutus eſt.

Cald. Recordatuſque eſt Dominus Saræ.

CONCORDIA.

CVm aliquod beneficium alicui promiſimus & tempore opportuno ei largimur, dicimur illius recordari, ideo Paraphraſtes Cald. vbi legimus, viſitauit Dominus Saram ſicut ei promiſerat, habet, recordatus eſt Dominus Saræ, ſicut ei promiſerat.

EXPOSITIO.

VIſitauit Dominus Saram, forte Angelus qui promiſerat dicens, reuertar ad te, vita comite, hoc eodem tempore, & habebit Sara filium, ad eam cauſa viſitationis venit, ſed quia in Hebræo non eſt nomen Elohim commune etiam Angelis, ſed Iehoua, ſoli Deo proprium, hinc eſt quod non de Angelo ita propriè, ſed de Deo hæc viſitatio intelligenda eſt: viſitauit autem dando ei conceptum & prolem promiſſam per Angelum, *& impleuit quæ loquutus eſt ei*, expoſitio eſt præcedentium verborum, ſcilicet viſitauit, ſicut promiſerat verbo, ſiquidem per Angelum pollicitus fuerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

A Deo etiam temporalia beneficia proficiſcuntur curamque inferiorum habet.

1 *VIſitauit Dominus Saram*, ſcilicet dando ei prolem, ſed cum in Hebræo habeamus viſitauit Iehoua, non Elohim, inquirere poſſumus, cur potius Elohim non ſcripſerit Moyſes quàm Iehoua? cùm pars iuſtitiæ ſit ſtare promiſſis, nomen autem Elohim iudices ſignificet: aduerte plures Deum exiſtimaſſe non curare inferiora: rectè igitur ſcriptum eſt quod viſitauit Iehoua Saram, vt intelligeremus beneficia temporalia, etiam ab ipſo Deo proficiſci, curamque inferiorum habere: Sic Caiet. *vtrumque opus viſitationis internæ donando ei vim generatiuam, & facti externi, donando ei filium, attribuitur fonti eſſendi, vt à ſupremo principio manifeſtetur proficiſci etiam hæc infima beneficia ſpecialiſſima, non qualitercunque, ſed tanquam à proficiſcente curamque habente horum ſingularium.* Card. Caiet.

Deus in promißis suis fidelißimus.

2 *Visitauit Dominus Saram sicut promiserat ei & implenit quæ loquutus est*, hoc secundum cum sit solum expositio prioris cui apponitur? sufficienter enim dictum erat, vt sciremus Deum stare promissis suis, quod visitatione sua dignatus est Saram, sicut promiserat, rectè vtrumque scripsit Moyses, & secundum ad maiorem prioris confirmationē, vt sciremus Deum non solum fidelem in promissis, sed fidelissimum; hinc Hugo. Card. ait *tempore completo soluit Deus promissum, fidelis est enim Deus in omnibus verbis suis, verax in promissis.* Hugo Cardin.

Dei visitatio gratiæ benedictio est.

3 *Visitauit Dominus Saram*, in quo visitauit? Deus enim cum sit vbique, quomodo aliquem de nouo sua visitatione dignari potest, nouum aliquem gratiæ effectum producendo. nam vt optimè Rupert. lib. 6. in Genes. *visitatio Dei larga gratiæ benedictio est*, aduerte quod cum loquimur de visitatione, sermo est de ea in bonam partem: nam aliquando etiam in malam sumitur, vt cum Deus ait, ego in die vltionis visitabo hoc peccatum eorum. Rupert. lib 6. in Genes.

Angelus vt nos adiuuet, accedit.

4 *Visitauit Dominus Saram*, quis ille Dominus? ait Abulens. id est Angelus ille (vocatur autem hic Dominus, Angelus Dei, qui venerat ad nuntiandum conceptum Saræ, & cùm tres venissent, ille tanquam principalis vocabatur inter eos Dominus:) sed ad quid potuit tunc Angelus Saram visitare? non superfluè ad eam accessit, sed vt in partu eam consolaretur & adiuuaret? ita cit. auctor, *patet quod quando Angelus venit ad visitandum eam scilicet quod stetit ibi cum ea, forte vt fortius in partu confortaretur.* Abulens. Episcop.

Perseuerantes in sanctitate vitæ, à Deo visitantur.

5 *Visitauit Dominus Saram*, cur ante hanc ætatem scilicet annorum nonaginta, non dignatus eam visitare, ita vt beneficio singulari conciperet & pareret? aduerte Saram quamuis sterilitatem suam agnouit, à vitæ suæ instituto non cessasse, sed in virtute permansisse: quid mirum igitur à Deo visitari? quia perseuerantes in vitæ sanctitate, beneficio suæ visitationis Deus honorat.

Veritas est Dei propria & naturalis.

6 *Visitauit Dominus Saram & impleuit quæ loquutus est*, & dirigitur hæc repetitio vt demonstretur veracitas Dei, de quo loquens D. Paulus ad Rom. 3. ait, *est autē Deus verax, omnis autem homo mendax*: cur solum Deum veracem nominat? nonne plures in verbis suis veracissimi fuere, & in promissis suis fideles? cur ergo omnem hominem mendacem nominat? rectè solus Deus verax dicitur, omnis autem homo mendax? quia veritas solius Dei propria est & naturalis, hominis autem ex Dei gratia, si enim aliquem veracem videris, non naturæ, sed gratiæ donum existima: vnde optimè D. Hieronym. in Psal. 115. ait *quandiu homines sumus, mentimur, quando autem fuerimus dii, desinemus mentiri* & D. Anselmus in Ep. citata Pauli, *omnis homo mendax, id est humana natura sic ex primitiuo casu est corrupta veneno serpentis infecta, vt sine mendacio peccatorum non existat in hoc sæculo; non enim solummodo verbis, sed & factis mendax est omnis homo, inquantum homo mendax est, sed nonnulli qui per gratiam Dei supra homines fiunt, etiam veraces per eandem gratiam efficiuntur.* D. Paul. ad Rom. 3. D. Hier. in Ps. 115. D. Ansel.

Visitatio Saræ figura visitationis deiparæ factæ Mariæ.

Visitauit Dominus Saram sicut promiserat & impleuit quæ locutus est, cum hæc visitatio figura sit alterius, cuinam mulieri diuinam visitationem tribuemus? videamus quid dicat Zacharias Luc. 1. *Benedictus Dominus, quia visitauit & fecit redemptionem plebis suæ, sicut locutus est per os sanctorum qui à sæculo sunt Prophetarum eius*: sed, ô Zacharia, quamnam visitauit Dominus? Mariam sanctissimam sanè, cur ergo non dicemus visitationem Saræ, figuram visitationis diuinæ, factæ Angelorum hominumque reginæ: sic Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 17. *Visitauit Deus Saram generosam illam principem quæ de sursum est, quæ verè libera & omnium nostrum mater est, quando verus Isaac verum gaudium nostrum, scilicet Christus filius Dei de illa secundum carnem natus est: tunc, inquam, visitauit illam sicut promiserat Deus, & impleuit quæ loquutus est.* 7 Luc. 1. Rupert. lib 6 in Genes. 6. 17.

Bona coniux sic virum diligere debet vt ei cedat omnia.

Visitauit Dominus Saram, supra omnes leges naturæ concedens ei filium, quod vix credens in hæc verba prorupit, quis auditurus crederet Abraham, quod Sara lactaret filium quem peperit ei iam seni? quid ais Sara? quomodo si fateris te eum peperisse, non ais quem sibi peperit, non autem ei: vel saltem deberes dicere, quem sibi & ei peperit: vtriusque est enim filius, non solius Abrahæ: sed nonne optima coniux Sara? quid mirum igitur si dixerit, *quem ei iam seni peperit*, non sibi? quasi ipsa nihil haberet in filio: ecce totum cedit Abrahamo filium, & à fortiori omnia alia cedet. 8

VARIETAS LECTIONVM VERS. II.

VLG. Concepit peperitque filium in senectute sua, tempore quo prædixerat ei Deus.

Sep. Et cum concepisset, peperit ipsi Abraham filium in senectutibus suis.

Caiet. Et concepit & peperit Sara Abrahæ filium in senectutibus suis.

Arias. Ad tempus præfixum quod locutus fuerat ei Deus.

Lippom. Concepit & peperit filium senectutis eius.

CONCORDIA.

CONCORDIA.

QVamuis Septuaginta ambiguum relinquant, ad quem, senectutem istam referant; tamen noster vulgatus significat hoc intelligendum de senectute Saræ. Lipp. de senectute Abrahæ, sed litem dirimit Caiet. legens in senectutibus suis; nam vterque senilis ætatis erat, cùm prolem suscepit Sara ex Abraham.

EXPOSITIO.

Concepit, peperitque filium, licet concipere & parere ponantur simul, diuersis tamen temporibus facta fuerunt; spatium enim nouem mensium intercessit inter conceptum & partum illius, *in senectute sua*, scilicet cùm esset nonaginta annorum, *tempore quo prædixerat ei Deus*, anno scilicet reuoluto.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Adimplere promissum ad iustitiam pertinet.

9 *Concepit, peperitque filium*, tempore quo prædixerat ei Deus, vel vt habet Arias, ad tempus præfixum, quod locutus fuerat ei Deus, id est quod promiserat ei, dubium cur in Hebræo non est Iehoua sed Elohim? quia cum huiusmodi nomen iudices, significet: hinc est quod dicitur promissis suis stetisse Deum, *nam* (inquit Caietanus) *adimplere promissum tempore promisso species est iustitiæ*. Card. Caiet.

Quæ natura denegat, concedit gratia.

10 *Concepit, peperitque filium in senectute sua*, cur additum est in senectute sua? nonne sufficiebat ad vtrinsque lætitiam exprimendam dixisse Saram peperisse filium Abrahæ? recte addidit Moyses in senectute sua pepetisse, vt indicaret sobolem quam natura denegauit, gratiam concessisse. Sic Chrys. *quæ natura negabat, ea videbant euenisse, non iuxta humanum morem & solitum, sed per diuinam gratiam.*

Fides sobolem obtinet.

11 *Concepit, peperitque filium*, in Hebræo est concepit, & peperit Sara filium Abrahæ: nonne Abraham centenarius, Sara nonagenaria? nonne ætas in sene Abraham, sterilitas & ætas in vetula Sara, vtrumque retinere debuit, vt omnino à prole suscipienda desperarent? quomodo ergo in senectute; vel, vt legit Caietanus, in senectutibus suis, prolem rediuiuo quasi succedente flore iuuentutis susceperunt? quia tanta fuit vtriusque fides operibus bonis coniuncta, vt sobolem mereretur accipere. Sic Zeno, ser. de Abrah. *quia in vtroque ætas ademerat spem sobolis pignus succidaneum meruerunt; sic meruit fides quod ademerat tempus, extorsit credulitas, quod natura denegauerat.* D Zeno serm. de Abrah.

Nihil bono parenti dulcius quàm spectata virtus in filio.

12 *Concepit & peperit Sara filium Abrahæ*, de quo filio loquens Philo Iud. ait, nascitur illi sapienti ex vxore filius legitimus, dilectus, vnicus, elegantissimo corpore, animo optimo; iam enim matutioris ætatis dabat specimen vt à parente diligeretur: sed cùm dixerit Philo hunc filium elegantissimi fuisse corporis, nec non animi optimi, & à patre vehementissimè diligi, an quæso propter corporis elegantiam, vel animi bonitatem, eum amore prosequebatur? quis dubitat cùm esset parens optimus propter bonitatem & virtutem filium amauisse? sic auctor citatus, *à parente non tam ob naturalem affectum, quàm ob probatos mores vehementer diligebatur*: Nihil enim bono parenti dulcius in filio videri solet, quàm illius spectata virtus. Philo. Heb. de Abr.

Diuina promissio validior est quàm natura.

Concepit & peperit filium tempore quo prædixerat ei Deus, nonne à multis annis iuncta matrimonio fuerat Abrahæ Sara, quomodo ergo filium ab eo non suscepit nisi in senectute? nota Deum per Angelum suum solum in illa ætate talem prolem pollicitum fuisse: quid mirum igitur non ante senectutem, sed in illa Saram filium dedisse Abrahæ? quia diuina promissio efficacior & fortior quàm ipsamet natura. Fauet D. Aug serm. 68. de temp. *defecerant Saræ venire muliebria, quia iam lassa defecerant membra, totum corpus sulcatur in rugas; fit peracta fronte & exhausto senectute sanguine in venis tristis senectus delassatur, sed diuino iudicio ætatis feruor accenditur, meliorem facit diuina promissio matrem quam non fecerat generare.* 13 D. Aug. serm. 68. de tem. Lippom.

Fides nostra à Deo firmatur.

Concepit & peperit tempore quo prædixerat ei Deus, sed cur toties promissionū Dei impletio refertur à Moyse? præcedenti enim versu hoc bis repetierat, dicens; visitauit Dominus Saram sicut promiserat, & impleuit quæ locutus est; ad quid igitur tertiò id repetit? aduerte difficile creditu esse mulierem nonagenariam parere posse: pluries igitur repetit adimpletionē promissorum Dei circa partum Saræ, ne fide nostra vacillaret, sed stabiliretur. Sic Lipp. *exaggerationes asseuerationum sunt, quibus incredibilis rei gestæ fides firmatur, ne quis addubitet centenario, de nonagenaria filium gigni figmentum esse.* 14

Nobilius adimplet sua promissa Deus quàm speramus.

Concepit & peperit filium in senectute, vbinam concepit? in terra Abimelech: nonne in illa irreuerenter & inciuiliter susceptus fuit Abraham, cùm ab eo sublata sit Sara? quomodo igitur in eodem regno voluit Deus, vt prolem desideratam susciperet: aduerte Deū dixisse Abrahæ: Abraham, Sara vxor tua pariet filium, non autem pollicitus est quo in loco: quid mirum igitur si inter extraneos, inter quos iniuria affectus fuerat, eum tanto beneficio dignatur, vt patrem eū prolis extinctæ constituat, quia Deus nobilius adimplet sua promissa quàm speramus: non enim Abraham se inter extraneos in tantum honorandum cogitare potuit, maxime inter eos qui in exilio tam inciuiliter eum susceperant, vt vxorem ei aufetrent. 15

Nunquam propior est Deus iustis quàm cùm absens esse videtur.

16 *Concepit & peperit filium*, Caiet. peperit Sara Abrahæ filium, fidei pretium, domus splendorem, generis decus, spē potestatis in quo maxime magnificatus est Abraham: in ipsa enim constitutus est pater multarū gentium & Christi Domini secundū naturam humanam progenitor, sic Deus ei promiserat, dicens; magnificabo te, tamen nec quo tempore hoc adimplendum foret prædixit, imò dehinc plures passus est calamitates, ita vt etiam quod intolerabilius est, ei vxor rapetetur à rege potentissimo, quis non assereret Deum reliquisse Abraham: sed falleretur? Deus enim nunquam propior iustis, quàm cùm absens esse videtur, Abraham peregrinatur, nunc hoc, nunc illud patitur, vt credi posset Deum cum ipso nihil habere commune, & tamen Deus vere ipsi aderat: vbique enim ipsum eripit, consolatur, magnificat: vnde optime D. Chrys. *vide obsecro postquam iustum liberauit à molestiis, quomodo iterum summa bonorum iusto traditur?*

D. Chrys.

Virgo sanctissima quāuis iuuenilis ætatis, tamen ex sapientia inter mulieres prouecta ætatis sapientissima censeri potest.

17 *Concepit & peperit filium in senectute*, per hanc Saram quæ peperit & concepit postquam visitauit eam Dominus, Virgo sanctissima intelligi potest, quæ cōcepit & peperit verum Isaac, nempe Christum Dominum; sed cùm Sara pepererit in senectute, quomodo hoc Virgini sanctissimæ tribui poterit, quæ cùm esset quatuordecim annorum Christum Dominum conceperit? optime satisfacit Hugo Card. *bene illa in senectute peperit, de qua dicitur*, Sap. 4. *Senectus venerabilis est vita immaculata*, quasi diceret ætas senectutis non sunt anni longæui, sed vita immaculata, & ita iuuenis immaculatus & purus honestè, & purè viuens senectutis honore dignus est, vnde optimè D. Anton. Abb. Melissæ. serm 17. *non ætatum differentiam nouit vniuersitatis Deus, sed pietatem solam & rerum diuinarum studium à nobis requirit*, quod si hæc in iuuene repererit, multis hunc anteponit senibus: conformiter ad hæc asserere valemus, dici posse Virginem in senectute Christum Dominum concepisse; quis enim Deipara sanctius & immaculatius vitam transegit?

Hugo Card. Sap. 4. D. Ant. Abb. Melissæ ser. 17

Oratio quæ fit pro aliis, etiam sibi prodest.

Concepit & peperit, cur postquam in fine præcedentis capitis dixit Moyses, quod vxor Abimelech & ancillæ eius pepererūt, addit in principio istius concepit & & peperit Sara? reuoca in memoriam Abraham deprecatum fuisse non solùm pro Abimelech, sed etiam pro vxore illius & ancillis, vt impedimentū partus illarum remoueretur: non mirum igitur ex oratione sua consecutum fuisse, vt Sara conciperet & pareret, oratio enim quæ pro aliis fit, etiam maxime nobis prodest. 18

In Christi Domini aduenientis mysterio leges naturæ minime spectandæ.

Concepit & peperit filium in senectute sua, & quidem Agar in iuuenili flore ex Abrahamo conceperat filium, cur Sara relinquitur senescere, & omnino sterilescere, & tunc illi datur vt concipiat filium? in conceptione & natiuitate Isaaci adumbrabatur mysterium venturi Christi: & ideo debuit ad illām conceptionem quicquid natura erat, finiri. Ait enim hîc D. Eucherius, *significatum est magnum sacramentum in duobus filiis Abrahæ, quod vnus de ancilla secundum carnem natus est Ismaël, alter est autem de Sara libera, secundum promissionē natus: vterq; quidem de semine Abrahæ, sed illum genuit demonstrans consuetudo naturæ, illum vero dedit promissio significans gratiam, ibi humanus vsus ostenditur, hic diuinum beneficium commendatur, sed vbi significandum fuerat Dei donum quod ingratis hominibus gratis gratia largiretur; sic oportuit filium dari quemadmodum natura non debebatur.* 19

D. Eucher. Lugdun.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Vocauitque Abraham nomen filii sui quem genuit ei Sara, Isaac.

Sept. Et vocauit Abraham nomen filii sui qui factus erat ei, quem pepererat ei Sara, Isaac.

Cald. Qui natus est ei.

Pag. & Arias. Qui natus est sibi.

CONCORDIA.

Vitauit hîc more solito repetitiones Hebraicas interpres breuitati consulens: desunt enim duæ dictiones quæ sunt in Hebræo, nempe qui natus est sibi, vel ei.

EXPOSITIO.

Vocauit Abraham nomen, &c. quod quidem ab Angelo prius fuerat annuntiatum, *quem genuit ei Sara* ad differentiam Ismaelis, qui licet fuerit filius Abrahæ, tamen ex Agar ancilla minus principali coniuge natus sibi fuerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vis miraculorum Dei semper elucescit.

20 *Vocauit nomen eius quem genuit ei Sara*, si de ea dictum fuerat concepisse & peperisse ei filium, cur superfluè repetitur, quod illa eadem Sara genuerat? non superfluè, sed emphaticè hoc dicitur, vt vim tanti miraculi, nempe quod Sara nonagenaria pepererat filium, agnosceremus: quod annotat Chrysost. *non absque causa assignauit, quem peperit ipsi Sara, non dixit simpliciter vocauit nomen filii sui, sed adiecit quem peperit ipsa Sara*

S. Chrys.

Sara, infœcunda illa & vetula.

Nomen rei conuenit.

21 *Vocauitque nomen filii sui Isaac*, quid designat hoc nomen? risum, sed cùm omnes qui primò in lucem edûtur pueri, lachrymas emittunt, tanquam testimonium ferentes sui doloris, nempe quod vitam misertimam, calamitatibus refertam transigere debeant? quomodo nomen risum denotans imponit filio non autem fletum significans? nota tunc patrem, tunc matrem illius risisse, cùm futurus eis annuntiatur: merito igitur hoc nomen imponitur tanquam rei conueniens, *riserat*, inquit Augustinus de Dei ciuit cap. 31. *pater, quando ei promissus est, admirans in gaudio; riserat & mater, quando per illos tres viros iterum promissus est, ex hoc ergo puer nomen accepit.* Aug. de Dei ciuit. c. 31.

Dona etsi sera, gratanter & cum gaudio accipienda.

22 *Vocauit nomen filii sui Isaac*, id est gaudium vel risum, nescio cùm post tot promissiones quæ de die in diem differebantur, de dono tam eximio, nempe de filii natiuitate gaudere potuistis; sicut enim qui cito dat, bis dat; sic è contra qui donum differt promissum, nihil largiri videtur. Nihilominus summo cum gaudio filium excipiunt, ita vt nomen ei risus imponant, quia dona Dei, et si sera, maxima cum animi lætitia & gratitudine excipienda sunt: ecce, inquit in hanc sententiam S. Zeno serm 1. de Abrah. *ecce prima deuotio, libenter excipere quod sero datur & tristissima senectute suscepta sollicitudinis mole gaudere: nam & risit Sara munus iuuentutis subiens in senecta.* Zeno ser. 1. de Abr.

Donum Dei gaudio plenum.

23 *Vocauit nomen filii sui Isaac*, quem à risu, gaudio & lætitia ita nuncupauit: certè si præuideres Dei præceptum de illius immolatione à teipso exequenda, fortè nomen lachrymas denotans, imponeres; quid enim magis dignum fletu patri contingere potest, quàm vt filii sui interfector eligatur? alio igitur appella nomine, imo non alio; donum enim Dei (qualis fuit natiuitas Isaac) lætitia plenum est: ita visum est Philoni l. 2. leg alleg. sic enim ait, *nullum est bonum non coniunctum cum lætitia, merito Isaac priusquam nasceretur nomine, donoque magno nominatus est, per hunc enim significatur animæ risus, & gaudium & lætitia.* Philo. lib. 2. alleg.

Filius futurus pius, gaudium parentibus annuntiat.

24 *Vocauit nomen filii sui Isaac*, gaudes Abraham tuarũ opum ac tuæ familiæ hæredem habere, sed cùm verum sit quod ait D. Hildeb. epist. 61 his verbis; ô insani parentes, qui filiis officiosi sibi officiunt, afficiuntur inedia, torpent algoribus, & quod hæres scortator aut ventricola dilapidet, spontaneo cruciatu acquirunt: plenus quidem orbis est huiusmodi parentibus, qui cùm filios suscipiunt, potius flere quàm ridere deberent? cur igitur lætaris? cur nimio exultas gaudio in tui Isaac natiuitate: non quia solum suarum possessionum hæredem relicturus es, sed quia eum futurum pium & iustum agnouit. D. Hildeb. epist. 61.

Labores pro Deo suscepti in lætitiam desinunt.

25 *Vocauit nomen filii sui Isaac*, seni Abrahamo post innumeras afflictiones, quibus tot per annos vir exul & peregrinus à Deo fuit exercitatus, natus est filius, quem Isaac, nempe gaudium & lætitiam nuncupabat, impulsu diuino: cur hoc potius quàm alio nomine vocas, vt discamus labores pro Deo susceptos in hunc exitum scilicet gaudii & lætitiæ desinere, quod obsignat Christus Dominus, cùm loquens discipulis suis ait Ioan. 16. *tristitia vestra vertetur in gaudium*, in quæ verba ait Beda in homilia in Dominic. *Sed cunctis fidelibus conuenit hic sermo Domini, qui per lachrymas, pressurasque præsentes ad gaudia æterna contendunt.* Ioan. 26 Vener. Beda.

Tristitia huius vitæ gaudiis aliquando permixta.

26 *Vocauit nomen filii sui Isaac*, id est gaudium; sed ô Abraham, cùm hominum vita innumeris calamitatibus sit obnoxia, ita vt vallis miseriæ nuncupetur, quomodo in hanc descendens filius, tibi lætitiam parere potest? quis enim mediis in calamitatibus gaudere debeat? ideo lætatur & ridet, quia tristitia vitæ præsentis aliquando gaudiis permixta est. Sic Philo. lib de Abrah. *non permisit Deus humanum genus exagitari tristitiis, doloribus & molestiis insanabilibus; sed admiscuit etiam de meliori natura nonnihil, æquum censens serenam interdum ac tranquillam esse animam.* Phil. l. de Abrah.

Fœlicius seni nascitur filius quàm adolescenti.

27 *Vocauit nomen filii sui Isaac quem genuit ei*, nempe iam centenario Sara, si Deus hanc ei gratiam conferre statuerat, vt pater Isaac diceretur, cur cùm iam decrepitæ ætatis, non autem cùm esset iuuenilis concessit? quia fœlicius est seni quod nascatur ei filius quàm adolescenti, *nihil enim* (inquit Zeno vero serm. 1 de Ambr.) *solitum patri cuius ætas annis vergentibus in occasum sui terminum versabatur, & educationis tempus angustum & senectuti exitus iam vicinus*, præcidit quippe senectus morti proxima longum & molestum paternæ institutionis & educationis tempus. Zeno ser. 1. de Abra.

Iusti siue in prosperis, siue in aduersis lætantur.

28 *Vocauit Abraham nomen filii sui quem genuit ei Sara, Isaac*, & infra, dixitque Sara, risum mihi fecit Deus: en tibi interpretationem nominis id est risus Philo. lib. de plantatione Noe pulchre notauit Isaacum non vocatum risibilem; sed risum, id est non potentem ridere, sed ridentem, omnes risibiles sunt homines, sed non omnes rident: sed si ad mores hoc transferamus, quid significat? nisi impios quidem esse risibiles, sed non ridentes, pios vero viros semper ridere. Scilicet impii semper sunt risibiles, non tamen semper rident, quandoque rident, quando prospera eis accidunt: quandoque vero flent, quando aduersa patiuntur: at vero pii viri semper rident quia siue in prosperis, siue in aduersis lætitia perfunduntur, audi Philonem, *non ridet quod ille à nomine alio quàm à seipso præceptore sententiam in qua edoctus se exercet, non risibilem, sed ipsum risum esse didicit.* Philo.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IIII.

VVLG. Et circumcidit eum octauo die, sicut præceperat ei Deus.

Cald. Et circumcidit Abraham filium suum, filium octo dierum, sicut præcepit ei Deus: sic & in Hebræo legitur.

EXPOSITIO.

Circumcidit eum octauo die, *præceperat enim Deus vt dictum est superius, quod hoc die infans circumcideretur, tam vernaculus, quàm emptitius & liber.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ab omni libidinis superfluitate liberi esse debem⁹.

29 *Circumcidit eum*, cur Deus populum suum circumcisionem admittere voluit? dices vt ab alijs nationibus hoc signo distingueretur, sed cum alio potuit signo differre, quid nobis denotabitur, hoc potius præcepisse? mysticè Lippom. *Voluit Deus filios gratiæ vacare omni immunditia superfluæ libidinis*, quod quidem annuitur ex præcisione præputii. (Lippom.)

Peccator indignus nomine.

30 *Circumcidit eum octauo die*, quamuis versu antecedenti dictum sit, quod vocauerit filium suum Isaac, tamen hoc intelligendum mihi videtur facta circumcisione: nam sicut apud nos nisi post baptismum, ita nec apud Iudæos, nisi in circumcisione nomen imponebatur: difficultas est, cur eodem die, quo pueri nascuntur, nomen non aliquod sortiuntur, sed solum in sacramento? nota ante Sacramentum acceptum verè peccatores dici propter maculam originalem contractam: merito igitur tunc nullo insigniuntur nomine, eo enim sunt indigni peccato inquinati: vnde optimè Glossa exponens illud Psal. 9. *nomen eorum delesti*, ait, *impiorum, quasi diceret, impii enim & peccatores illud non merentur.* (Glossa. Psal 9.)

Pater maxime curare debet, vt filii à peccatis purgentur.

31 *Circumcidit eum octauo die*, cur vsque ad aliam ætatem robustiorem non distulit Abraham hanc circumcisionẽ filii, vt quo pluribus valeret viribus, eo maiori animo dolorem illius tolleraret? dices, quia cum esset obedientissimus Deo, ita iubenti paruit: sed vt conceptum exprimamus, reuoca in memoriam quod dictum est cap. 17 nempe deleri peccatum originale per circũcisionem: merito igitur non illud distulit Sacramentum Abraham, quin præfinito tempore filius illud susciperet, quia pater maxime curare debet vt filii à peccatis purgentur, *Deus enim* (inquit Ekbertus Abb ser. 7. aduersus Catharos, *propter conseruationem animarum eorum iussit ipsos circumcidi.* (Ekbertus Abb ser. 7 aduersus Catharos.)

Deus nostræ maximè curat animæ salutem.

Circumcidit eum octauo die, nonne conuenientius fuisset, vt expectato discretionis tempore, illud ipsemet filius Abrahæ circumcisionis Sacramentum postularet? sic enim maiori cum deuotione, & rei sacræ cognitione, illud admitteret: aduerte horã mortis incertam: meritò igitur Deus præcepit vt huiusmodi remedium non differretur in ætatem jam adultam, vt quantum salutis animarum prouidus ac sollicitus esset, animaduerteremus: quod cit. Abb. eodem ser. confirmat, *animaduerte quod non dixit expectandum esse vsque dum peruenisset homo ad annos discretionis, & tunc esse circumcidendum, cùm per seipsum postulare posset circũcisionem, sed die octauo circumcidi infantem, qui sciebat fragilitatem corporis humani & quod leui infortunio contingere potest, vt extinguatur homo antequam ad annos maturitatis perueniat, quia ergo ita festinari voluit circumcisionem ideo fecit, vt salua fierent animæ, & non inciderent in damnationem æternam per maculam originalis peccati.* 32 (Cit. Abb.)

Paruuli instituantur non tam iuxta humana, quam diuina præcepta.

Circumcidit eum octauo die sicut præceperat ei Deus, cùm Abraham semper fuerit Deo obedientissimus, itaut nullus de eius obedientia erga Deum dubitare possit, cur addidit Moyses sicut præceperat ei Deus filiũ circumcidisse? nobis notum est diuinam hanc fuisse legem: sed cur diuina lex pueriles artus sic præoccupate festinat? cur octiduanum puerum diuini præcepti exercitatio suscipit? vt doceantur cœlestium promissionum heredes, non prius debere aliis, quàm diuinis institutionibus imbui. Quæstio fuit celebris apud D. Basil. an qui tyrocinium in virtutum schola agebant, deberent sacram scripturam legere & ediscere, cui respondet in regulis breuioribus reg. 95. *quæ ad vsum pertinentia sunt, ea vnusquisque ex diuinis literis ediscat, & recte & necessarium est, cùm ad maiorem animi expletionem, tum etiam vt ne humanis constitutionibus assuescat*, sapientissimè cauet, ne tyrones constitutionibus humanis assuescant, sed diuinis instituantur præscriptis. 33 (S. Basil. in reg. breuior.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Cùm centum esset annorum, hac quippe ætate patris natus est Isaac.

Sep. Et Abraham centum erat annorum, cùm factus est ei Isaac filius eius.

Cald. Abraham filius erat centum annorum, &c. *sic & in Hebræo legitur.*

CONCORDIA.

CONCORDIA.

Satis confusa lectio in his verbis, *hac quippe arte*; sed hanc obscuritatem dissipat paraphrasis Caldaica, & lectio Hebraica.

EXPOSITIO.

Cum centum esset annorum, hæc verba non sunt referenda ad immediate præcedentia, id est quãdo circumcisionem Deus induxit, sed ad natiuitatem Isaac: centenarius enim erat, non cùm accepit præceptum circumcisionis, sed cùm natus est ei Isaac.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei promissa si tibi difficilia videantur, non tamen impoßibilia.

34 *Cùm centum esset annorum natus est Isaac*, nonne tempus quo natus est Abrahæ filius, compertum habuimus, ex promissione Angeli ei facta, cùm ait, *reuertens veniam ad te tempore isto vita comite & habebit Sara vxor tua filium?* centesimum enim ætatis annum attigerat: superflua igitur repetitio illorum centum annorum: imo mysterio non carens, sed vt Dei promissa quæ nobis impossibilia videntur, possibilia censeantur, cùm homo centenarius, qui secundũ ordinariam naturæ legem generationi vacare nullo modo posset, ex muliere tamen natura & ætate sterili filium suscipit. Sic Chrysost. *vt discamus ineffabilem potentiam Dei, quod quæ apud homines impossibilia sunt, apud eum sint possibilia: ideirco nobis tempus assignant iterum diuina scriptura.* S. Chrys.

Quantuncunque Deus differat beneficium, tandem illud largitur.

35 *Cùm centum esset annorum natus est ei Isaac*, Nescio qua de causa toties idem nobis in sacro textu inculcatur? nonne tempus illius nobis compertum erat; cur igitur adhuc illud in medium adducit? aduerte Deum multis ab annis filium promisisse: merito igitur tam diuturna ætas assignatur, qua beneficium illud à Deo accipit, vt non ignores quod quantumcunque Deus illud differat, tandem largietur & tribuet: *generat*, inquit Lipp. *centum annorum senex, ne difficile quidem etiam in aliis Dei promißionibus credamus, cui nihil impossibile, qui nostra omnia paternè curat, quantumlibet diu differat beneficium.* Lipp.

Hominum inobedientia maximè Deo exosa.

36 *Cùm centum esset annorum*, scilicet sibi natum filium circumcidit octaua die suæ natiuitatis: sed cur circumcisionem propter dolorem, quem filius tenellus & delicatus tolerare deberet, non omisit vsque ad aliquod tempus, vt Dei præcepto satisfaceret, pueroque consuleret? quia diuina vlciscente iustitia perimeretur, iuxta illud capitis 17 *masculus cuius præputii caro circumcisa non fuerit. delebitur anima illa de populo suo:* sed in quo puer offendisset, si Deo pater obediens non circumcidisset? non peccasset quidem: sed ita est Deo inobedientia exosa, & nobis exitialis, vt cum patre propter eam simul puniretur: huic responsioni subscribit doctissimè & planè aureis verbis, Hildeb. ep. 74. *Nulla virtus est*, inquit, *quæ contempta à Domino districtius puniatur quàm obedientia: non enim ad innocentes vsque pertingit reliquorum pœna delictorum Ezech. 18. dicitur, anima quæ peccauerit, ipsa morietur, filius non portabit patris iniquitatem, inobedientia vero plerumque reis innoxios miscuit, facti sunt in pœna similes, dissimiles in culpa:* & quia subsequentia sacræ scripturæ testimonia quæ ad hanc veritatem confirmandam adducit aliorum confirmatiua conceptuum erunt, omittere nolui: subiungit igitur: *præcepit lex, vt à viginti annis & supra, numerarentur qui poterant ad bella procedere, vel aliquo fungi ministerio: quia vero Dauid infra viginti annos & supra, generaliter iußit omnes numerari, indignatus est Dominus, & missa in populo triduana pestilentia septuaginta millia virorum Angelo percutiente, occideret: Acham filium Charmi de anathemate Ierico præsumpsisse sacra tradit historia: inde factum legitur, vt Israel coram filiis hoc gladio caderet, vt excessum personalem ruina populi sequeretur: denique protoplasti culpam totus vsq; luit mundus, & vnius inobedientia proscripsit vniuersos.* Hildeb. epist. 74.

Gaudia etiam licitè pro Deo dimittenda & diminuenda.

Cùm centum esset annorum, puerum circumcidit, nonne huiusmodi puer nũcupatur Isaac, qui risus seu gaudium interpretatur? quomodo igitur eum circũcidit? sibi enim lætitiam amputare videbitur? ita sane, iustus enim pro Deo etiam licita, & honesta gaudia vel omnino dimittere, vel saltem diminuere ac parcè debet degustare in hoc sæculo, cũ præsens lachrymis sit destinatum, nõ gaudiis Iuxta illud Christi Domini, *Beati qui lugẽt, quia ipsi consolabuntur. Sicut enim*, inquit Petrus Ab Cell. l. de panib. c. 12. *esurientẽ panis, sic lachryma reficit animã dolentem: deficit esuriens sine pane, laceata languet anima sine lachrymarum effusione*, en quàm vtilis est fletus in hoc sæculo & gaudiis anteponendus. 37 Matth. 4. Petr Ab. Cell. lib. de panib. cap. 12

Soli Deo gaudiũ conuenit, nõ hominibus propriũ.

Natus est ei Isaac, quem lego Deum sibi præcepisse offerri, & immolari: nonne Isaac gaudium dici; imo & lætitiam patris & matris esse cognoscis? cur igitur illius immolatione eo destitutos esse desideras? quia soli Deo gaudium propriè conuenit, non autem hominibus: quàm aptè id nobis expressit Philo heb. lib. de Abr. *Caldaicè Isaac latè risus vocatur; hanc lætitiam vir sapiens merito sacrificare Deo dicitur: per istam figuram docens quod gaudium soli Deo sit proprium: nam humanum genus mœrori, timorique est obnoxium.* Philo, lib. de Abrah.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Dixique Sara, riſum fecit mihi Deus, quicunque audierit, corridebit mihi.
Sept. Congaudebit mihi,
Cald. Gaudium mihi fecit Deus, omnis qui audierit, congratulatur mihi.
Vatab. Lætitiam inuexit mihi, vel immiſit.

CONCORDIA.

VBi habet vulgatus riſum, Caldaica legit cum Vatab. gaudium vel lætitiam, quia voluit ſignificare quid hic riſus denotabat.

EXPOSITIO.

RIſum mihi fecit Deus, Hebraiſmus eſt riſus pro gaudio, id eſt, fecit me ridere, anſamque præbuit vt maxima afficeret lætitia, *quicunque audierit*, non ſolum corporali, ſed & interiori auditu, *corridebit mihi* id eſt, congratulabitur de tam inſigni à Deo accepto beneficio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deo tam proſpera quàm aduerſa tribuenda.

39 *Riſum mihi fecit Deus*, cur aliis verbis hoc gaudium non expreſſiſti, dicens, riſus mihi factus eſt, ſine additione Dei? merito Deum addidit, cùm de ſuo riſu, & gaudio loquitur, vt innueret omnia Deo tribuenda, ſcilicet riſum & planctum, læta & iucunda, proſpera, & aduerſa; ab illius enim manu accipitur quicquid in vtramque partem euenit, *ſiue enim viuimus*, ait Paulus ad Rom. 8. *ſiue morimur, Domini ſumus.* Ad Rom. 8.

Prius aduerſa quàm iucunda dantur à Deo.

40 *Riſum mihi fecit Deus*: Si quis attente conſideret, quot calamitates in peregrinatione tam diurna cum viro ſuo tolerauit, quodque periculum caſtitatis perdendæ non ſemel, ſed iterum incurrit, quidque perpeſſa ſit Sara, cùm ſterilis contemptui habita eſt ab ancilla fœcunda, nonne ſuſcitabitur, cur nunc gaudio plena & exultans, riſum ſibi Deum feciſſe proclamat? & quomodo iucunda nunc accipit, quæ quaſi aſſiduis antea amaritudinibus referta fuerit? quia prius triſtia quàm delectabilia à Deo donantur: *obſeruauimus*, inquit Orig Hom. 1. in Ierem. *ſemper in ſcripturis ſanctis primum ea quæ vocantur triſtia, nominari, deinde quæ hilariora ſunt.* Orig. ho. 1. in Ier.

Beneficia à Deo aliis collata, non inuidiam, ſed voluptatem excitare debent.

41 *Quicunque audierit, corridebit mihi*, ſcilicet ex eo quod in hac ætate mater effecta ſim, neſcio ſi præ nimio animi gaudio hoc profers & annuntias: nam ſæpiſſimè, quò quis pluribus cumulatur donis, vel diuitiarum, dignitatum, & multitudinis filiorum potius aliorum inuidiæ quàm congratulationi obnoxius eſt: quomodo igitur aſſeris, quod omnes qui te nonagenariam peperiſſe audierint, lætitia recreandos? vt inſtrueret quod beneficia à Deo aliis collata non zelum inuidiæ mouere, ſed voluptatem debent excitare. Fauet Chryſoſt. *His verbis tam admirabilis, rariſque partus omnes in admirationem adducet, & maiorem omnibus voluptatē afferet, cùm ſciuerint quod ego quæ nihil à mortuis differebam quantum ad generationem, ſubito mater effecta ſim, & è vulua exſiccata puelium peperi.* D. Chryſ.

Cùm ad Deum à peccatis conuertimur, magna debet ineſſe omnibus lætitia.

Quicunque audierit, corridebit mihi, qua de cauſa? quia mater filii effecta ſum, ſed cùm tot doloribus & calamitatibus aliquando matres obnoxiæ ſint, vel propter filiorum infœlicitatem, vel propter eorum ſcelera, cur quicunque acceperit te peperiſſe, congratulabitur, arridens? audi deprecor Ambroſium libro primo de Abr. capite ſeptimo hunc difficultatis nodum ſoluentem, *non hoc de generatione hac intelligitur quæ caſibus pleriſque obnoxia eſt, vt interdum non generaſſe meliùs fuerit, ſed de generatione qua vnuſquiſque peccator agens pœnitentiam cùm redimitur à morte, Angelis ſolet exhibere lætitiam.* 42 S. Ambr.

Natiuitas iuſti omnibus lætitiam parere poteſt.

Quicunque audierit, corridebit mihi, ſi potius digna lachrymis natiuitas hominum quàm gaudio, quomodo, ex eo quod Iſaac pepereris, omnes tibi congratulabuntur? quia natiuitas iuſti, qualis futurus erat Iſaac, omnibus lætitiam parere debet: quod D Amb. lib. 1. in Luc. exponens illud Euang *in natiuitate eius multi gaudebunt*, ait, *admonemur hoc loco ſanctorum generatione lætari*: & Orig. *quando iuſtus oritur in mundo, miniſtri natiuitatis eius lætantur.* 43 D. Amb. lib. 1. in Luc. Orig.

Fides tantum habet quantum credit.

Quicunque audierit, irridebit mihi, non quia peperi, plurimæ enim matres ſunt, quibus non congratulamur: ſed quia ſic peperi, quia marcidæ mammæ lactis vbertatem oſtendunt, en miraculum in vetula pariente & lactante maximum? ſed cui virtuti tribuendum? nonne Angelo dicenti Abraham quod ſuſciperet ex Sara filium, credidit: quid mirum igitur ita contigiſſe? *fides enim* (inquit D. Zeno ſermone 3. de Abraham) *nihil difficile eſt, quæ tantum habet quantum credit.* 44 D. Zeno ſerm. 3. de Ambr.

VARIE-

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Rursumque ait, quis auditurum crederet Abraham quod Sara lactaret filium quem peperit iam seni?

Sept. Quis annuntiabit Abrahæ, quia lactat puerum Sara, quia peperi filium in senectute mea.

Cald. & dixit, fidelis est, qui dixit Abrahæ, & impleuit quod lactaret filios Sara, quia peperit filium in senectute sua.

Arias quis locutus fuisset ad Abraham lactare fecit filios Sara?

Caiet. quod genui filium in senectutibus eius.

CONCORDIA.

Septuaginta legunt, quis annuntiabit Abrahæ quæ verba videntur in alium sensum accipere, quam vertit interpres, de eo enim intelligit Sara, qui nuntium Abrahæ allaturus esset, nimirum de re prodigiosa: lectio Heb. & Cald. habet filios, sed numerum pluralem posuit pro singulari, significans lac Saræ ita exuberans fuisse, vt plurimos infantes lactare posset. Septuaginta senium non ad Abraham, sicut veritas habet Hebraica, sed ad Saram referunt.

EXPOSITIO.

Qvis auditurum crederet Abraham? quasi diceret? nullus: conceptus enim vires naturæ excessit, vnde ex Hebræorum testimonio mulieres existimarunt Isaac non naturalem filium Saræ, sed suppositum quousque lactantem conspexerint, *quod Sara lactaret filium*, id est filium suum ale et lacte *quem peperit ei iam seni*, id est quem peperit Abraham iam senio cōfecto: ne miretis præposterum ordinem inter partum & abundantiam lactis, familiaris siquidem Hebræis videtur huiusmodi transpositio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus longè plura concedit quàm pollicetur.

45 Qvis crederet quod Sara lactaret filium quem peperit ei seni? in Hebræo, filios, quid Deus pollicitus fuerat Abrahæ: habebit Sara vxor tua filium, an promisit ipsum lacte alituram, & tantâ lactis copiâ, quòd ad plures lactandos infantes sufficiens esset? minimè: quomodo igitur non solum peperit Isaac, sed & eum aluit plures alios lactatura? quia Deus ita liberalis, vt longè plura concedat quàm largiatur, vnde Caiet. *verba Saræ sunt agnoscentis beneficia Dei*, non ait beneficium, quamuis vnicum fuisset promissum, *primum est promissionis diuinæ facta Abrahæ de Isaac: secundum est, quod idem qui allocutus est Abraham effecit, vt ipsa Sara abundaret tantum lacte, vt lactaret non solum filium, sed filios, hoc est multos infantes; exuberans siquidem lac Saræ exigebat, vt etiam alteri infanti lac præberet.*

Solus iustus instar plurium est.

46 *Quis crederet quod lactaret Sara filium?* Cald. & Hebr. habent filios, non legimus Saram nisi solum Isaac filium lactare, cùm solùm eum vnicum ex Abraham susceperit Quomodo igitur Hebraica lectio plures filios aluisse asserit? cur non dicemus cùm Isaac iustus fuerit, non inconuenienter pronuntiasse plures lactasse filios, cum vnicus iustus plurium sit instar: non dissentit D. Chrys. hom. 23. epist. ad Hebræos, *Dominus orbis terræ non confunditur vocari trium Deus; & merito: non enim orbis terræ, sed innumerabilium einsmodi sunt sancti: melior est enim vnus faciens misericordiam Dei, quàm decies mille iniqui.*

D. Chrys. hom 23. in epist. ad Hebr.

Exemplū virtutis ad eam sectandā alios inducit.

47 *Quis crederet quod lactaret Sara filium?* Arias legit, lactare alios fecit Sara, si lactandum dedit filium,
quomodo ipsamet lacte suo aluit; sed ni fallor empha- 48
sim habent hæc verba, lactare fecit filios, si conferantur cum his, lactauit Sara filium: sensus enim eorum esse potest, nonagenaria mulier suo nutriens lacte filium, induxit alias mulieres, vt non nutricibus alendos traderent filios, sed ipsæmet enutrirent & alerent.

Deus ita efficit miracula vt negari non valeant.

Quis crederet quod lactaret Sara filium? cur non dixit 49
quis crederet quod peperit Sara filium, cum id ei solum à Deo fuit promissum? optime non solum peperisse, sed potius lactasse filium asserit; si enim proprio lacte non aluisset, suspicari possemus Isaac fuisse suppositum; cogimur autem tanto miraculo fidem adhibere, cùm ipsamet lactet puerulum: nā, inquit Chrysostomus, *propter hoc fontes lactis concessi sunt, vt partum magis credibilem faciant, & ne quis suppositum putet esse filium; fontes enim lactis omnibus prædicabant propter humanam lactationem hoc euenisse:* & D. Isid. Pelus. lib. 3. epist. 80 *Lactis fontes partum confirmant, veri enim partus argumentum certissimum est lactis profluuium.*

Isid Pelus. li. 3 cp. 180.

Matres filios suos propriis vberibus lactent.

Quis crederet quod lactaret Sara filium? nonne famu- 50
las reperire potuit, quibus alendum traderet filium, ne hac tot mulieribus intolerabili molestia afficeretur, qualis est proprium filium alere lacte: non laus exigua Saræ iam nonagenariæ, quod vbera puero Isaac præbuerit, nec alteri nutriendum tradiderit, quia vt verè D. Amb lib. de Abr. cap. 7. *Hæc enim matrum gratia, hic honos quo se propriis commendent viris; denique eos plus amare filios solent, quos ipsæ matres lactauerunt*

D Amb. lib. de Ab. cap. 7.

vberibus suis, vnde amorem parentum ac filiorum maiorem videmus in communi plebe quàm in familiis nobilium, quoniam fere nobiles fœminæ infantes suos per nutrices lactare curant.

Matres aliquando in filiorum educatione feris peiores.

50 *Quis crederet quod lactaret Sara filium?* nonne iam praua consuetudo inualuit, vt mulieres, filios quos gignunt, nutrire contemnant, eosque aliis mulieribus tradant, quomodo igitur Sara suum alit proprio lacte? quia hæc virtutem sectatur, & humanitatem amplectitur; aliæ autem ipsas feras inhumanitate superant, nullius enim belluæ genus est quod alteri prolem alendam committat, tametsi sæuissimum & crudelissimum: vnde Diuus Basilius, hom. in Hex. sic ait: *fit vt in obuium quidem tam copioso numerosoque grege è stabulis exiliens agnus, matris suæ continuo percipiat vocem, ad eamque properet, atque lactis fontes proprios recta petat papillisque maternis contentus sit, & mater inter innumeros agnos internoscit proprium? nonne lupi, tigrides, ac cæteræ feræ immanes ita suos fouent fœtus, vt semper vel in sinu, vel ad mammillas habeant, soli homines à matribus deseruntur & aliis traduntur?* sed clarius hoc expressit Ambrosius, lib. 5. hex. cap 18. *cornices velantes filios comitatu sedulo prosequuntur, & sollicitæ, ne teneritudine deficiant, cibum suggerunt, ac plurimo tempore nutriendi officio non derelinquunt; at vero fœmina nostri generis cito ablactant illos etiam quos diligunt, aut si ditiores sunt, lactare fastidiunt.*

D. Basil. hom. 9. in hex.

D. Amb. lib. 5. hex. c. 18.

Mater filium lactans sibi similiorem reddit.

51 *Quis crederet quod lactaret Sara filium?* quem? Isaac Dei amantissimum, virtutum cultorem, &c. quomodo ita iustus? nonne mater illius virtutibus ornata? cur non dicemus igitur, quasi cum lacte quod bonum matri inerat, suxisse? non alienus est ab responsione Guill. Abb. lib. 1. de vita Bern. cap. 1 loqutus de illius matre: *alienis*, inquit, *vberibus filios committere illustres fœmina refugiebat, quasi cum lacte materno quodammodo boni infundens in naturam.*

Guill. Ab. l. de vita Bern. cap. 1.

Dei miracula digna sunt admiratione.

52 *Quis crederet quod lactaret Sara filium?* nonne dixeras superiùs; quicunque audierit, corridebit? si ergo qui audierint tibi congratulabuntur, certè euenisse crederent, aliàs minime corriderent: quomodo ergo asseris quis crederet Saram lactare filium? quia aliqua Dei miracula ita fidem nostram excedunt vt solum digna videantur admiratione. Vnde Hugo Card. ait, *hæc verba sunt admirantis & exultantis.* Hug. Card.

Mater filium lactans, Christum Dominum imitatur.

Quis crederet quod lactaret Sara filium suum? diximus mulieres nutricibus alendos filios tradentes, inhumanitate feras ipsas superare; quæ quidem proles suas proprio lacte nutriant, sed quem mater filium suis vberibus fouens imitatur? nota Christum propria carne nos enutrire; dic igitur Saram, & alias matres lacte suo filios lactantes, Saluatorem nostrum imitari: cui veritati subscribit D. Chrysost. hom 1 in Psal 50. loquens de muliere nobili: *cùm genuerit*, inquit, *filium, statim tradit eum foris, & pietatis insignia abscondit, superba erubescit fieri nutrix, quæ facta est mater; Christus autem non ita ipse nutritor & mater est; & ideo pro cibo propria nos carne pascit, & pro potu suum sanguinem nobis propinauit.* 53

D. Chrys. hom. 1. in Psalm. 50.

Quæ à Deo bona promanant, ad plures supereffluunt.

Quis crederet quod lactaret Sara filium suum? cur miratur Sara, quod quæ peperit filium illum lactet? mirabile equidem fuerat quod senex conciperet, & filium pareret, ac post conceptum & partum, quid mirum quod lactet filium? nunc causam ostendit lectio Caldaica, *quod lactaret filios Sara*: tanta namque lactis abundantia anus mater exundauit, vt teste Caietano, non solùm proprio filio, sed & lac præbere poterat multis vicinorum filiis, quid mirabilius ergo? quid diuinius: sane huiusmodi sunt dona Dei quæ nequeūt stagnari in vno, sed ad multos alios prosiliunt: quod confirmat D. Basilius Seleu. orat 33. explicans illa Ioann. 6. *sequebatur eum multitudo magna, Sequebatur*, inquit, *turba multa, pastorem oues, ægri morborum depulsorem, serui animarum liberatorem, vnicam videbant viam errore vacantem, & ad eam omnes affluebant, patuerunt fontes diuinæ benignitatis, & omnes fruebantur.* 54

D Basil. Seleu. Orat 33. Ioann. 6.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG. Creuit igitur puer, & ablactatus est, fecitq; Abraham grande conuiuium in die ablactationis eius

Vatab. Cùm autem creuisset puer.

EXPOSITIO.

Creuit igitur Isaac & ablactatus est Cessauit eū proprio lacte nutrire Sara, quanto autem ætatis suæ anno sit ablactatus, non indicat sacra scriptura, tēpus quod assignant Hebræorum aliqui vel quinquennium vel duodenū, nimium est mihi videtur ad triennium reducendum: quod confirmari potest auctoritate matris Machabæorum martyrum, quæ vni filiorum suorum dixit se portasse eum in vtero nouem mensibus & triennio lactasse, *fecitque Abraham conuiuiū magnū*, nempe domesticis vicinis, & amicis, *in die ablactationis eius*, id est, quo tempore ab vberibus matris suæ Saræ amotus est Isaac: ex hoc collige antiquos Patres festiuissimum ac celeberrimum diē egisse, quo filios ablactabant, & cōuiuia splendida, lauta & opipara celebrasse. Ex quo autem tempore hæc inoleuit consuetudo incertum est; non enim solum apud Iudæos, sed etiā alios antiquiores populos, hoc erat vsitatum: nam cùm Abrahamus huiusmodi conuiuium

uiuium celebrarit, aperte constat altius seu antiquius principium habuisse, ex quo ad Abrahamum, & ex hoc ad Iudæos emanauit.

Sed inquires cur potius ablactationis quàm natiuitatis dies instructo conuiuio celebrabatur? quia in die ablactationis iam partus vitalis duraturus videbatur, qui in die natiuitatis nullam de sua duratione spē satis firmam promittebat, tum quia sicut infans in die natiuitatis accedebat ad mammam matris, ita in die ablactationis ad mensam patris, quæ proinde æquum erat, vt nono aliquo conuiuio pro nono hospite excipiendo ornaretur: tum præterea, quia in die natiuitatis adhuc puer videbatur vitam agere belluinam, sugendo tantum quod hominibus cum bestiis commune erat; in die vero ablactationis iam humanam, in hominum morem loquens, ambulans, & alimentum sumens.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Gaudendum est, cùm propriis bonis operibus innitimur, non alienis.

55 *Fecit conuiuium grande in die ablactationis eius*, cùm celeberrimus sit dies natiuitatis, & summopere expectatus filii sui Isaac ortus, quomodo tunc non legimus conuiuium disposuisse, sed solum in die quo ablactatus est ab vberibus matris suæ? attende quid dicat Caiet. cur ita factum est: *erat enim, inquit, ratione valde consentaneum; quia tunc primum homo clarè fari, tunc suis ipse pedibus firmiter ingredi, tunc solido vesci cibo, cumque suis manibus sumere incipit.* Sed à die natiuitatis vsque ad ablactationem alienis manibus & pedibus nempe maternis vtitur: mysticè igitur fit satis, si dixerimus non nobis gaudendum esse, nec alios nobis congratulari debere, cùm alienis manibus, id est operibus confidimus, sed cùm propriis innitimur: vnde fit quod Christus Luc. 15 ait, *gaudium est in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente*, non ait super vno peccatore, alterius lachrymis, contritione, & bonis operibus confidente.

Card. Caiet.

Luc. 15.

Præsentis vitæ incommoda pueri nascentis lachrymæ testantur.

56. *Fecit conuiuium grande in die ablactationis eius*, audio Saram concepisse filium in senectute sua, hæredem familiæ suæ, minime autem in signum lætitiæ & gaudii, lego conuiuium celebratum: prudenter equidem obmissum est, dies enim natiuitatis totus flebilis & lachrymabilis agitur, à puero in lucem edito, dolente præsentes miserias quibus eo die exponitur, & præsagiente futuras quibus se in posterum exponendum auguratur, quod Tertull. lib. de anima, cap. 19 recte expendens: *Mentior*, inquit, *si non statim infans vt vitam vagitu salutauit, hoc ipsum se testatur sensisse, atque intellexisse quo natus est*: & paulo post obseruans, quò huiusmodi lachrymæ spectarent, *de prospectu ait lachrymabilis vitæ quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur.* & D. Aug. lib. 21 ciuit. cap. 14. vbi loquutus de prima infantia, *quæ quidem*, inquit, *non à risu, sed à fletu orditur hanc lucem, quid malorum ingressa sit nesciens, prophetat quodammodò.*

Tertull. l. de ani. c. 9

D. Aug. l. 21. ciuit. c. 14.

De virtute in virtutem tendamus.

57 *Fecit conuiuium, creuit puer & ablactatus est*, si ablactatur, certum est creuisse, non enim eodem die quo nascitur, ab vberibus matris separatur: ad quid igitur dictum creuisse? sic superfluè videtur appositum: mysticè loquamur, Isaac bonum opus designat: merito igitur de eo dicitur, quod creuerit, quia vt optimè Patriarch. Palud. *opus bonum secundum profectum ætatis debet crescere, ita vt de die in diem homo proficiat.* Etenim qui in virtutibus non crescit, in iisdem decrescit.

Peccator licet annis consenescat, moribus tamen puer, secus autem iustus.

Fecit conuiuium magnum in die ablactationis eius, nonne Ismael filius erat Abraham? nullibi tamen eius ablactationem inspicio, quomodo? nonne ab vberibus matris suæ fuit amotus? aduerte de solis iustis in scriptura dici, quod fuerint ablactati: soli hi igitur pueri esse desinunt, qui à lacte corporearum voluptatum abducuntur; qui verò ab his non resiliunt, licet annis consenescant, moribus tamen repuerascunt: *notandum est*, inquit Procop. *nullius de impiis dici: ablactati sunt, iustus erat Samuel de quo idem prædicatur*, & paulo post, *Ismaelis ablactatio nullibi in scriptura comprehenditur; quapropter natus annos viginti adhuc puer nominatur*: hoc ipsum expendit D. Ambr. serm 19. in Psal. 118. *Plures, inquit, filios Abraham habuit, nullum ablactauit alium quàm Isaac.* 58

D. Ambr. serm. 19. in Psalm. 18.

Ecclesia lætatur, cùm sumus capaces rerum spiritualium.

Fecit conuiuium magnum in die ablactationis eius, huius pueri diem natalem non celebrat Abraham, sed celebrat diem depositionis à lacte: sed quæso, solumne Spiritus sanctus vult nos instruere, quod à lacte depulsus sit puer? quod conuiuium factum sit? ad quid enim prodest hoc cognitum habere? sine dubio aliquid aliud diuinum sub his verbis innuitur: sed quid nam est illud respondet Origenes hom. 7. in Genes. *Isaac risus vel gaudium interpretatur, quis ergo est qui talem virum generet? ille nimirum qui dicebat de his quos per euangelium genuerat; vos enim estis gaudium meum, & corona gloriæ Dei: de huiusmodi filiis cùm fuerint à lacte depulsi, fit conuiuium & lætitia magna, de his qui non iam lacte indigent, sed cibo forti, qui pro possibilitate sumendi exercitatos habent sensus ad discretionem boni vel mali, super his autem non potest exhiberi lætitia, de quibus dicit Apostolus, lac vobis dedi potum, non escam, nondum enim poteratis; sed nec adhuc quidem potestis; & ego non potui loqui vobis tanquam spiritualibus, sed quasi carnalibus, quasi paruulis in Christo, &c.* 59

Orig. ho. 7. in Gen.

1. Cor. 3.

Conuiuia ex se non sunt mala.

Fecit conuiuium magnum in die ablactationis eius, si huiusmodi conuiuia à pluribus vituperantur, tanquam corpori & animæ nociua: siquidem diuus Chrysostomus, hom. 29. ad Hebr. de eis sermonē habens, inquit, quod facit fames, hoc etiā facit plenitudo ciborū, magis autem multo peiora: fames quippe in paucis diebus aufert hominem, & liberat ex hac vita pœnali; excessus vero ciborum consumit & putrefacit corpus humanum, & macerat ægritudine diurna, & tunc cum morte crudeli consumit: quod autem sint animę 60

D. Nilus in l. ascet. nociua, fatetur D. Nil. in lib. ascetico, ciborum varietas euertit ac diruit virtutum propugnaculum, suauitas enim condimentorum tanquam machina bellica prosternit munimenta, iam à virtute constructa; in conuiuiis autem est ciborũ plenitudo & varietas; quomodo igitur Abraham conuiuium præparat non qualecunque, sed opiparum & splendidum? quia non omnia illicita, sed si debitis fiant circumstantiis, non vituperanda, sed potius laude digna celebrantur à diuo D.Greg. Ma lib. 2. indict. ep. 37. Greg. Mag. lib. 2. indict. ep. 37. *conuiuia*, inquit, *communia quæ ex intentione impendendæ charitatis fiunt, rectè sanctitas vestra in suis epistolis laudat, sed tamen sciendum, quia tunc ex charitate veraciter prodeunt, cùm in eis, nulla absentium vita mordetur, nullus ex irrisione reprehenditur, & nec inanes in eis sæcularium negotiorum, sed verba sacræ lectionis audiuntur, cùm non plus quàm necesse est, seruitur corpori, sed sola eius infirmitas reficitur, vt ad vsum exercendæ virtutis habeatur*, quis dubitat autem conuiuium ab Abraham factum, non ea intentione vt corpus ciborum multitudine obrueretur, sed vt gratiarum actiones Deo pro tam eximio beneficio non solum filii natiuitatis, sed & eius ablactationis redderentur?

Infamia à nobis repellenda.

61 *Fecit conuiuiũ magnum in die ablactationis eius*, licet dictum à nobis fuerit in gratiarum actionem pro tam eximio à Deo accepto beneficio, illud conuiuium celebrare, cur etiam in ablactatione filii sui Ismaëlis ad agendas Deo gratias conuiuium non exhibuit? aduerte infamiam subiisse Saram apud alias mulieres, dicentes Isaac non filium naturalem eius, sed suppositum. vt igitur huiusmodi infamia ab vxore sua repelleretur, conuiuium disposuit ad quod & vocatæ mulieres pueulos habentes, quos ad iustificationem sui partus proprio lacte Sara aluit: sic testatur noster Nic. Lira. Lyr. *dicunt Hebræi, quod vicinæ mulieres dicebant Isaac non esse filium Saræ, eo quod diu vixisset cum marito absque prole, sed acceperat eum Sara occultè sub alia muliere pro pretio, & finxerat se eum genuisse, & ad hanc opinionem tollendam, Abraham fecit conuiuium grande in die ablactationis pueri, & vocatæ mulieres ad conuiuium apportauerunt pueros suos adhuc lactantes, & Sara lactauit eos ad probandum quod habuerat filium.*

Gaudendum est cùm sumus capaces alimenti solidi, nempe virtutis.

62 *Fecit conuiuium magnum*, postquam ablactatus est Isaac, cur adeo lætitia exultet, vt conuiuium amicis D.Amb. suis præparet propter ablactationem pueri sui? respondet D.Amb. *non quia à nutricis lacte subductus est puer, magnum conuiuium exhibuit Abraham, sed quia idoneus habitus est Isaac fortioris gratiæ cibo, & virtutis alimento, non vt Corinthii, lacte potandus, sed epulis solidioribus mandatorum Dei mentis suæ lacertos firmans.*

Gaudendum est, cùm à rebus terrenis separamur.

Fecit conuiuium grande in die ablactationis eius, inquires cur Abraham conuiuium grande in die ablactationis filii sui præparet? Scio Caiet. respondere, quia moris tunc erat, vt initiũ comedẽdi primogeniti quasi iam per se viuere incipientis vitalis facturi celebraretur communi conuiuii lætitia, sed mysticè quid significat fieri tam ingens conuiuium in die ablactationis Isaac; iam scimus conuiuium repræsentare gaudium vbera dulcedinem, delitias; ablactare ergo significabit alienare à delitiis; respondeo igitur, ideo conuiuiũ splendidum parare in ablactatione filii, quia gaudendum est cùm quis à delitiis huius mundi eas contemnendo separatur: nam si à mundanis ablacteris, Deo viuere minime valebis: ita Isaac presb de contemptu mundi, *anticipa solum omnem colligationem extrinsecam à te ipso, & tunc Deo corde colligare, præcidit enim colligari Deo solutio à mundanis, esus panis post ablactationem datur infanti, & homo qui vult delectari in diuinis prius debet à sæculo, velut infans ab vberibus maternis alienari.* 63 Isaac presb. de contemp. mundi.

Corporis Christi Domini Sacramentum verum conuiuium.

Fecit conuiuium grande in die ablactationis eius gaudeãt vtique, sed nullo celebrato conuiuio, cur ergo ita solenne præparat? & vt ad mysticum sensum deueniamus, per lac proprium infantibus, potest intelligi infantilis ritus sacrificiorum quibus in lege scripta vtebantur adhuc infantes Iudæi, constat igitur iure merito Abraham fecisse conuiuium in ablactatione pueri sui, quia vt ait Rupert, *illic profectò grande conuiuium est, cùm destituti lacteis, id est infantibus ritibus, v.g. brutorum animalium sacrifitiis, ad verum & vnicum sacrificium corporis & sanguinis sui suos transducit. Nam hoc est grande conuiuium de quo dicit Propheta, & faciet Dominus omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium.* 64 Rupert. l. 6 Gen.c.19. Isa.25.

Gaudia non prorsus effusè sumenda.

Fecit conuiuiũ grande in die ablactationis eius, nescio cur cõuiuiũ in ablactatione paratur, nonne vbi ablactantur pueri, felle & absinthio plena offerũtur vbera materna? cur ergo vsque ad ablactationem fel & amaritudines, Abrahamus lætissima conuiuia reseruat? merito sane conuiuiorũ gaudia inter ablactationis amaritudines celebrantur, vt videamus quam intra carceres mundi gaudia celebrari debeant, ne nimis effusa Deum offendant. 65

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVG. Cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ, ludentem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham.

Sept. Cùm vidisset Sara filium Ægyptiæ qui factus est ipsi Abraham ludentem cum Isaac filio suo, &c.

Pag. Et vidit Sara filium Agar Ægyptiæ quem peperit Abrahæ, ludentem, &c & Cald.

Caiet. Ismael facientem irridere.

Arias Filium Agar subsannantem.

CONCORDIA.

DEsunt in nostra vulgata tres dictiones, nempe *quem peperit Abraham*, quæ sunt apud Hebraicam literam, & rursus abundant aliquæ in Latina, nempe *cum Isaac filio suo*, quas fortè addit, vt cum quo luderet Ismael, exprimeret: si aliqui legunt irridentem, subsannantem, vbi habemus ludentem; ideo fit, quia dictio mezahek מצחק venit à צחק Iahak quod ridere, iocari, illudere siue irridere significat.

EXPOSI-

EXPOSITIO.

CVm vidisset filium Agar ludentem, Hic lusus sine dubio non est puerilis, cùm enim pueris sit naturalis, non fas esset credere fœminam modestissimam & sanctissimam temerario quodam animi impetu, cæcaque perturbatione reprehēdisse in Ismael; inquiramus igitur, quid ille ludus denotet? existimo illud participium, *ludentem* rectè interpretari posse illudentem, grande conuiuium patris in ablactatione paruuli Isaac: significando forte sibi tanquam primogenito tam iure natiuitatis quàm ex circumcisionis prærogatiua hereditatem deberi, quod Sara molestissimè ferebat, vel ludere significat subsannare, ita vt proteruus adolescens Ismael fratrem adhuc infantem tanquam minimum contempsetit: omitto alias significationes verbi ludo, quas in conceptus aperiemus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filius mores maternos imitatur.

66. CVm vidisset filium Agar ludentem cum Isaac, id molestissime tulit Sara, quid in Ismael tibi displicuit? diximus quod ludere significat subsannare, subsannatio autem contemptum & arrogantiam dicit: sed vndenam hanc animi elationem hausit Ismael in familia modestissima, cuius princeps nempè Abraham humillimus erat? nota Agar Ismaelis matrem arrogantem animum habuisse, in tantum vt dominam contempserit: non inquiramus igitur, vndenam mores superbos hauserit, cùm matrem habuerit elatā: filius enim mores maternos imitatur, vtriusque tam matris quam filii vitam refert Chrysost. dicens, *sicut priùs superbum spiritum Agar humiliare volens, vehementi indignatione fugam inire fecit eam, & nunc ab initio volens reprimere Ismaelis temeritatem, dixit Abrahæ: eiice ancillam &c.* expende quomodo superbum animum Agar dicat & Ismael temeritatem, quasi diceret si temerarius & arrogans filius, quia mater est elata & superba, sed clarius D. Bruno, *cum vidisset Sara Agar & filium eius superbientes contra se, ait: eiice ancillam, &c.* S. Chrys. D. Brun. in c. 4. ad Gal.

Procliuiores sumus ad malum quàm ad bonum.

67. Cum vidisset filium Agar ludentem, id est illudentem, subsannantem, vel vt alij obscenè iocantem, an patrem alios filios irridentem conspexit? minime, imo etiam hominibus peregrinis obsequentissimū, an aliquid turpiter operantem? minimè cùm castitatem summopere coleret: cur igitur potius eius in omnes obsequium, & castos mores non imitatus es, quàm obscœnitatem & subsannationem aliorum sequutus? sine dubio quia sēper procliuiores sumus ad malum, quàm ad bonum amplectendum, hoc docet D. Greg. Nazi. oratione 20. de laudib. Basilii, *non cum sodalium nostrorum petulātissimis & impudicissimis, sed cum castissimis consuetudinem habeamus, nec cum pugnacissimis, sed cum pacatissimis, ijsque quorum consuetudo maximos fructus afferebat, illud nimirum exploratum habentes, facilius esse vitium contrahere quàm virtutem impertire, quemadmodum etiam facilius esse morbo alieno infici, quàm sanitatem largiri.* D. Greg. Naz. orat. 20. de laud. Basilij.

Fœlicitatem sequitur inuidia.

68. Cum vidisset filium Agar ludentem, id est illudentem, cur infanti ab vberibus matris amoto subsannas, vel potius inuides? nam Zelo motus inuidiæ fratris tui ferre non potuisti primogenituram, imo nec conuiuium quod pater tuus in illius ablactatione celebrari voluit: quid mirum Ismaelem fratri suo quasi aliqua prosperitate gaudenti inuidere? quia vt optime D. Amb. lib. 1. de Abrah. c. 7. *prosperitatem cito sequitur inuidia, pepererat Sara, ablactauerat filium.* D. Amb lib. de Abr. ca. 7.

Impudicus indignus nomine.

Cum vidisset filium Agar Ægyptiæ ludentem, nonne Ismael filius Agar nominatur? cur igitur ait Moyses, cum vidisset Ismaelem ludentem? vt formetur conceptus, aduerte ex nostro Lyrano verbum ludere hîc significare posse lasciuire, quod probat ex illo Genes. 26. vidit Abimelech Isaac iocantem cum Rebecca sua, Hebræus dixit coëuntem, ludus ergo pro lasciuia sumi potest, seu pro aliqua obscœna operatione: quid mirum igitur si nomen illius prætermittitur? impudicus enim omnino nomine censetur indignus; quod firmari potest ex illo Luc. 7. qui loquens de impudica muliere Magdal. ait, *erat mulier in ciuitate peccatrix*, nomen quamuis omnibus notissimum, tacuit. 69. Luc. 7.

Tanto amore ducuntur matres erga filios, vt omnibus velint eos præferri.

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem, non est ô Sara quod impedias, id quod commune pueris est, nempe ludum, cur ergo fers ita molesto animo ludentem Ismaelem, vt eum è domo paterna eiici sollicita satagas? diximus hunc risum potius fuisse irrisionem, ita vt Ismael videns conuiuium quod in Isaac ablactatione celebrabatur, subsānauerit dicēs, mihi præponitur Isaac, sed rideo: nam meum est ius primogenituræ, debeturque tanquam maiori, quod quidem indigne tulit Sara: non mirum igitur sollicitam eius exilium procurasse; tāto enim amore ferūtur matres erga filios, vt nullum eis superiorem, sed omnibus præferri desiderent ac satagāt: sic obseruat D. Hieron. super c. 4. ad Gal. *quia Ismael quasi maior natu, & iam grandis sibi primogenita vendicabat, vnde Sara hoc non sustinens, & consuetudinem Ismaelis iam à parua ætate sibi primogenita vindicantis non patiens erupit in illam vocem, eiice ancillam & filium eius.* 67. D. Hier. super c. 4. ad Galat.

Cùm ad lasciuiam inducimur, tunc maxime persecutionem patimur.

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum Ismael, inspiciamus verba D. Pauli ad Galat. 4. qui sermonem instituens de Ismaele ait, *qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum*, non puto inueniri posse vbi, Ismael persequutus fuerit Isaacum ancillæ ludentem cum Isaac; dicamus ergo ludum huiusmodi vocasse Paulum persecutionem, sed quid commune habet ludus cum persecutione? ludus enim plenus voluptate, animum- 71.

que recreet, persecutio autē sanguine & immanitate A referta vitā adimit. Sed audiamus Lipp. turpe aliquid per ludum Ismael designauerat coram Israel, & glossam interl. lubricum & lasciuum esse docebat, sicut erat ipse: merito igitur ludus impudicus persecutio potest appellari; cùm enim ad lasciuiam inducimur, tunc maxime persecutionē patimur. Sic Hugo Card. qui postquam verba glossæ interl. adduxerat, nempe quod docebat Isaac esse lasciuum, subiungit: *& hunc ludum vocat Apostolus persecutionem.*

Glossa interl.

Idololatra vel ad cultum deorum inducens, indignus nomine.

72. *Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum Isaac,* B Si Isaac nominatur, cur nomē Ismaelis omittitur, sed solum filius Agar Ægyptiæ dicitur? audiamus quid de hoc ludo Ismaelis testetur Thom. Angl. *Si enim aliqui dicunt quod idola ludo fecit, iuxta illud Exodi 32. sedit populus manducare & bibere, id est idola venerari ludendo; scilicet coram eis, & dicunt quod ludendo Isaac idola colere docebat:* merito igitur nomen illius silentio tegitur, quia idololatra vel ad deorum cultum inducens, indignus nomine censendus est.

Tho. Angl.

Discordiam diligens, non est ferendus.

73. *Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum Isaac,* C dixit Abraham, eiice matrem & filium eius, itane temetario animi impetu, cæcaque perturbatione commoueris, erga puerum ludentē cum filio tuo Isaac? si ita naturalis est pueris ludus vt à ludo puer græce dicatur παῖς, inde παιδιὰ ludus à verbo παίζω quod est ludo quasi puer dictus sit græcè à ludendo, ne feras igitur moleste lusū pueri: cuiuscunque enim ætatis proprium vnicuique tribuendum. Sed si dicamus hunc ludum pugnam esse quam turbulentus Ismael aduersus Isaac excitauit: dicemus rectè Saram filii Agar Ægyptiæ exiliū petiisse, discordiarum enim amator, nullo modo est ferendus, quod annuit Acacius dicēs, D *vidit ludentem, hoc est pugnantē, vt in libris regū, surgant pueri & ludant, hoc est manus inter se conserant.*

Acacius.

Tantæ sunt vilitatis bona huius mundi, vt pro eis pueri contendant.

74. *Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum filio,* Claudius Altisiod. Episcopus ait, quia forsitan Ismael quasi maior natu, & eo tempore circumcisus, quo iam poterat intelligere & sentire quod passus est, primogenita sibi vendicabat, ideo scriptura iurgium paruulorum lusum vocauit: sed nonne alio nomine quā ludi contentionem puerorum, pro patris hęreditate & E bonis illius terrenis appellare potuit? apte quidem ita vocatur. Vt agnoscamus quàm puerilia, ludicra, & nihil sint bona huius mundi, vt puerorum iocus, & iurgium habeatur de illis contendere.

Altisiod. super ca. 4. ad Galat.

Matres indignè ferunt filios suos ab aliis percuti.

75. *Cùm vidisset Sara filium Agar ludentem cum Isaac,* ita moleste tulit, vt eiectionem à domo paterna tam matris quàm filii anxiè sollicitaret, si vterque tam Ismael quam Isaac ludebant, cur solum eiiciendus est Ismael? audiamus quid dicat Procopius de hoc lusu, *non lusit solum, sed forte quoque percussit Isaacum:* concedo Isaac percussum fuisse ab Ismaele, motiuumne F sufficiens est huiusmodi percussio puerilis, vt in exilium mittatur Ismael filius ipsiusmet Abrahæ? Saræ sufficientissimum videtur, quia matres ita impatienter indignantur, si pueros suos videāt ab aliis percuti,

Procopius

& ad planctum commoueri, vt nullomodo percussores possint tolerare.

Bonorum terræ amatores verè sunt carnales. 76

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum Isaac, de quo ludo loquens Apostolus ad Gal 4. qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum: nonne vterque filius Abrahæ tam Isaac quam Ismael? cur igitur vnus à Paulo secundùm carnem dicitur, alius autem secundum spiritū? non tibi molestum erit si prius literalem sensum aperiamus quàm mysticum. dicitur igitur Ismael secundùm carnem natus, quia secundùm carnalē consuetudinem genuit eum Abraham, Isaac autem secundùm spiritum, quia præter naturam senilem & menstruorum Saræ defectum per repromissionem credendo accepit, præcipuè concurrente diuinæ gratiæ operatione. sed mystice, cur Ismael secundùm carnem natus dicatur? nonne diximus pugnasse pro hereditate bonorum habenda, tanquam illius cupidissimum? merito igitur secundùm carnem natus est, quia bonorum terræ amatores verè sunt carnales: huic sensui consentit cit. Episcopus Altis. *qui sunt secundùm carnem nati, nisi mundi dilectores?*

Cit. Episc. Altis.

Indignè patimur nobis alios præferri.

77 *Cùm vidisset Sara Agar filium ludentem cum Isaac,* non solum pueriliter ludebat, imo eum percutiebat; cùm rationis sis cōpos, cur tenellum & delicatū fratrem percutis? in quo tibi sentis molestum? adhuc simplex & innocentissimus est: eum percutit impatiēter omnino ferens & præuidens sibi aliquādo præferendum: cui veritati subscribit. D Bruno super c. 4. ad Gal. *Ismael natu maior verberabat Isaac adhuc tenerum, quem videbat dominum sibi & heredem futurum.*

D Bruno sup ca. 4. ad Gal.

Dolus & fraus persecutio potest appellari.

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem, nulla persecutio, cuius mentionem faciat Apostol ad Gal. 4. 78 Ismael aduersus Isaac mota refertur, nisi quidam ludus infantiæ; ludebat enim Ismael cum puero Isaac, & ludum illum vocat Apostolus persecutionem: sed miror quomodo sapientissimus Doctor gentium, ludum puerilem persecutionem vocet? sed cessabit admiratio, si hunc ludum fraudulentū & dolosum fuisse dicamus sic testatur D Ansel. *Saræ displicuit ludus ille, quia intellexit seductionis ibi aliquid inesse, nam lusio illa illusio erat; si illusio seductio & deceptio, & quādo maior ludit cum minori, ad hoc ludit vt quodāmodo seducat eum.*

D. Ansel. in cit. 4. Epist.

Inducens ad leuitatem & scurrilitatem persecutor est.

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem, secundùm Paulum id est persequentem; nulla enim persecutio in scriptura legitur nisi ludus ille: ludens igitur Ismael cum Isaac eum persequi potest dici: sed quomodo & in quo persecutor Isaac dicēdus est Ismael? non mihi displicet responsio Sedulii Hiberni in epist. cit. Apostoli, *quia scurrilem eum, inquit, & leuem, sicut ipse erat, facere cupiebat*, en quomodo ad leuitatem & scurrilitatem inducens, persecutor est. 79

Sedulius Hibernus.

Peruersa viuendi ratio maxima Ecclesiæ persecutio.

Cum vidisset Sara filiū Agar ludentē, ad quod alludens Paul' ait. qui secundū carnē nat' fuerat, persequebatur eum qui secūdū spiritū: non est dubiū per carnalē Ismaelē Iudæos adhuc carnales intelligi, qui totis virib' verū Isaacū, nēpe populū Christianū persequūtur, sed 80.

solum

soline Iudæi Ecclesiam lacessunt persecutione? imo & Christiani, inquit D. Primasius: sed ô Primasi, si pro partibus Ecclesiæ stant Christiani, quomodo eos persecutores nominas? non enim persecutor alicuius dicendus, qui illius defensor & protector est. nihilominus manet in sua Primasius sententia dicens, *carnales quoque Christiani hodie veram persequuntur Ecclesiam, aut detrahendo, aut immitendo calumnias, aut male viuendo, quæ longe maior est persecutio*, en quomodo nostra peruersa viuendi ratio maxima Ecclesiæ appellatur persecutio? D. Prim.

Cupidus bonorum terræ, etiam proprio fratri iniuriosus.

81 *Cum vidisset Sara filium Agar ludentem*, vel vt cum aliquibus legimus, pugnantem, imo & percutientem Isaac, cur tibi fraterno sanguine coniunctum, non solum irrisione & subsannatione, imo etiam pugnis & quasi verberibus offendis? quid criminis in te commisit innocens? nihil equidē, sed timore hereditatis perdendæ commotus vinculum fraternitatis strictissimum violat fœdatque sanctissimam germanorum vnionem, cupiditate bonorum terræ illaqueatus.

Qui alios contemnit, eos persequitur.

82 *Cum vidisset Sara filium Agar ludentem*, lusum hunc persecutionem appellauit Paulus, sed proprium tyrannorum est persequi, vel impiorum: Ismaël autem nec tunc tyrannus, nec impius censebatur, quomodo igitur fratris persecutorem dicit Doctor gentium? diximus quod ludere hîc illudere alteri pre contemptu denotat: non immerito igitur hic ludus nominatur persecutio, alios enim contemnens, eorum persecutor est, Fauet Vatab. in Schol. dicens, *fuit maligna subsanna tio, quia proteruus adolescens fratrem adhuc infantem præ se contempsit.* Vatab. in Scholiis.

Prouocans ad alicuius irrisionem, supplicio dignus.

83 *Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum Isaac*, exilio iudicauit dignum, simul & matrem: non est adeo graue crimen ludus cum alio, vt ludens eiectione domus paternæ puniatur, sed consulamus lectionem Hebraïcam; vbi enim habemus ludētem, legit facientem irridere, quod exponens Caiet. ait, *faciens irridere, hoc est efficiens vt pueri coætanei Isaac, ludentes cum eo irrisionem aliquam facerent ipsi Isaac; & actio congruit Ismaëlis ætati, qui ad minus erat decem & octo annorum* non mirum igitur Saram eiectionem Ismaëlis à domo patris satagere; prouocans enim ad alicuius irrisionem, & ludibria, supplicio dignus est. Card. Caiet.

Iusti etiam humanis aliquando ducuntur affectibus.

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum Isaac, ita moleste tulit, vt persuaserit Abrahamo Ismaëlis exilium: quid Ismaëlem formidas? nonne filius est ancillæ, sicque hæres domus paternæ futurus non est? non à veritate discedit responsio Lippom. *materno affectu tam odiebat ancillæ filium quam suum fœmineo sexu amabat impatienter*, &c. en vides quomodo etiam sancti non carent affectibus? vt hinc cognitam habeamus nostræ naturæ infirmitatem. 84 Lippom.

Nobilitatis splendor potius ab educatione & institutione, quam ab origine naturæ.

Cum vidisset Sara filium Agar ludentem cum filio, vterque ludit, & sic si pueriles ludos, si pueriles affectus spectes in nullo discernebatur filius liberæ à filio ancillæ: vnde ergo habuit Isaac quod splendidior & nobilior esset suo fratre Ismaële? an ex originis natura? minime, quando ortus à Sara nihilominus eisdem vacabat ludis, cum filio ancillæ in affectu non illi absimilis, vnde ergo habuit nobilitatis splendorem, qua distingueretur à seruo & agresti homine? sane ex matris institutione & cura, quæ filium non est passa misceri seruilibus ludis, vt qui educari debeat politioribus disciplinis: hinc colliges, nobilitatis splendorem emanare potius ex bona institutione & educatione quam ab origine naturæ: pulchre ad hæc aiebat D. Ennodius oratione 5. *nullo teste nobilitatis vtitur, cuius sanguinem non prodit instructio, quia bonorum semper meritorum labes est, & habere lucem sanguinis, & nocte rusticitatis includi, prodi stemmatum vocibus, & imperitia fuscante delitescere: aurum nihil est, nisi manu componatur artificis, & fuluo pretium metallo lima fabricantis iungatur, cessante industria, exigua est claritas quæ venerit à natura.* 85 Ennodius oratione 5.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS X.

VVLG. Eiice ancillam hanc, & filium eius, non enim erit hæres filius ancillæ, cum filio meo Isaac.

Pagn. Quia non hereditabit filium ancillæ huius, cum filio meo Isaac.

EXPOSITIO.

Eiice ancillam hanc & filium eius, optima est ratio, cur aduersus Ismaëlem commota & indignata fuerit Sara, scilicet quoniam & se in extrema esse conspiciebat ætate, virumque suum prope decrepitum esse, verita est ne forte cito atque etiam repente ambo è vita discederent, sicque Ismaël quod patrem etiam haberet Abraham, tentaret se in hereditatem intrudere, & ab ea Isaac depellere: vel saltem ex æquo eam cum ipso diuidere, idcirco suadet viro suo vt matrem & filium mittat in exteram & longinquam regionem: vel asseramus hæc Saram à Deo motam dixisse, etenim voluntatem & sententiam illius Deus confirmauit, cuius rei hanc ipsemet reddidit causam, quia in Isaac vocabitur semen tibi id est solos descendentes ex te per Isaac appellari volo semen tuum: at si domui tuæ simul Ismael sint & Isaac cum ille sit semen tuum, atque etiam primogenitus tuus, sine dubio posteri eius appellarent semen tuum: consensum igitur præbe coniugi, eiectio enim Ismaëlis efficiet, vt solus Isaac successor erit in domo tua, ac proinde per ipsum solum nomen seminis tui propagetur.

Non erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac, per hereditatem non intellige bona quæ dicuntur stabilia: non enim ea possidebat, sed multiplicem ac pretio-

ſam ſuppellectilem, gregum armentorumque copioſam multitudinem, plures ſeruos & ancillas, & quorum vtique nolebat Sara participem eſſe Iſmaëlem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Coniux omnibus præferenda.

86 *Eiice ancillam & filium eius*, dixit Abrahæ Sara, quis dubitat quod id moleſtè ferет Patriarcha, cum legitimus ſit eius filius, quamuis ex coniuge minus principali ſuſceptus? quis enim ita inhumanus pater vt prolem ſibi dilectam à domo expellat? eſt ab hereditate nihilominus Iſmael expellendus, coniux enim omnibus præferenda, *noli te miſcere ancillæ*, inquit
D.Amb. lib. 1. de Abrah. c.7. D. Ambr lib. 1. de Abrah. cap 7. *ne ſuſcipias ex illa filium, & vxor tua non patiatur co-haeredem illum filio tuo fieri, vides enim hinc gratiam matrimonii ſolui, certe ſi intidiſti, & habes filium, eiice ancillam & filium eius, melius eſt enim vt ancilla quàm vxor recedat, & filius ancillæ quàm legitimus eiiciatur.*

Superbus nullo modo ferendus.

87 *Eiice ancillam & filium eius*, eiiciatur Iſmaël, cum eum videris irridentem & ſubſannantem Iſaac, ſed domi relinquatur mater eius, quid enim commiſit, vt ſimul expellatur, cum eo? certe veriſimile eſt Agar immemorem ſuæ conditionis, vana ſpe intumuiſſe, filio promiſiſſe tanquam primogenito domum Abrahæ vniuerſamque illius ſuppellectilem, atque adeo promiſſiones diuinas de glorioſo ſemine Abrahæ euenturo, & hac ſuperbia elatam irriſiſſe ſimul cum filio puerum Iſaac; intumeſcit igitur Agar, eiiciatur ſimul cum Iſmaële, ſuperbia enim nullo modo ferenda,
D. Aug. in qq. in Gen. vt nobis conſulit Aug. in quæſt ſuper Geneſ. *mota eſt Sara*, inquit, *muliebri affectu propter ancillæ ſuperbiam.*

Mater ſit ſollicita, ne filius ex prauo conſortio, moribus peruerſis inficiatur.

88 *Eiice ancillam & filium eius*, quod tibi fieri non vis alteri ne feceris: Sara impatienter ferres, ſi ſores alicuius ancilla, è domo uerili cum opprobrio eiici cur igitur expulſionem Agar ancillæ tuæ ſatagis? audiamus quid dicat Procopius, non ſolum ob eam cauſam, vt ipſe cum vxore pacatam agere poſſit vitam relegata eſt ancilla; ſed deportata eſt, quod eam malitia infectam cognouerat, itemque Iſmaël diuino iudicio pulſus eſt, quia admodum malitia deprauatus erat: merito igitur poſtulat Sara tanquam mater prudentiſſima eiectionem tam Iſmaelis quam genitricis ſuæ, quia mater ſollicita eſſe debet ne filius ex prauo conſortio, moribus aliorum peruerſis imbuatur, & inficiatur, ſumuntur enim à conuerſantibus mores, & vt ait
Synesius Epiſt. 57. D. Syneſius Epiſt. 57. *Hæc Dei laus ac prædicatio eſt, inter deteriora verſari vt in natura ſtatu conſiſtat, nec vllo modo inficiatur.*

Præcipuè à nobis remouendi ſunt laſciui.

89 *Eiice ancillam & filium eius*, concedo ne prauis moribus eorum inficiatur Iſaac, eiiciendos eſſe, ſed conſidera paterno affectu Iſmaelem diligi ab Abraham, moleſteque laturum filii exilium; patienter itaque eorum mores tolera, ne graui dolore mentem Patriarchæ afficias; ſed perſeuerat in ſententia mulier ſapientiſſima, nam præcipuè à nobis remouendi ſunt laſciui, de quorum numero Iſmael erat, quod confirmat Lyranus, *percepit quod eſſet pronus ad luxuriam, & timens ne ad ſimilia induceret filium ſuum Iſaac, nunciauit iſta Abrahæ petens vt Iſmaelem eiiceret.* Lyran.

Irriſor quamuis filius iuſti, illius tamen non eſt dicendus.

Eiice ancillam & filium eius, ſi Abrahami proles eſt 90
Iſmael, ſicut & Agar, cur non ait Sara, eiice & ancillam & filium tuum? diximus in conceptibus verſus præcedentis Iſmaelem irriſiſſe & ſubſannaſſe Iſaac, cur igitur appellaret filium Abrahæ, quamuis proles eius ſit? quia irriſor quamuis filius iuſti ſit, illius tamen non eſt cenſendus, quod annuit Lippom. dicens, *eiice* Lippo.
eam ſuperbam & præſumptuoſam cum filio irriſore non tuo, ſed illius.

Mater filium non reprehendens, ipſa ſimul cum eo puniatur.

Eiice ancillam & filium eius, filius expellatur, mater 91
remaneat, cum ipſa Iſaac non irriſerit, non legimus quidem ſubſannaſſe, vel irriſiſſe, merito tamen in eam excandùit Sara, eo quod ipſa filii iannas & petulantiam non compeſceret, nec reprehenderet, mater autem vel pater filios peccantes non obiurgans ſimul cum eis puniuntur, quod docet Orig. l. 1. in Iob. *omnia* Orig.
inquit, *quæ filii delinquunt de parentibus requiruntur, qui* Hom. in
non audierint nec eos corripuerint. Iob.

Nulla inter iuſtos & iniuſtos debet eſſe conuentio.

Eiice ancillam & filium, non enim erit hæres filius 92
ancillæ cum libera ſed ô Sara, nonne hereditatis eiuſdem poſſunt eſſe participes duo germani per has duas matres intelligit D. Bernard ſeruitutem diuinam, & humanam, & per Iſmaelem & Iſaac, iuſtos & iniuſtos: optime igitur ait Sara, filium ancillæ non futurum heredem cum libera, quia nulla inter iuſtos & iniuſtos poteſt eſſe conuentio: vnde cit. Bernard. Serm. 6. de D. Bern.
Aſcenſ. ait *nulla conuentio vanitati & veritati, luci &* Serm. de
tenebris, ſpiritui & carni, igni & tepiditati. Aſcenſ.

Iniquus ſiue ſuperbus ſemper ſeruus.

Eiice ancillam & filium eius, cur non dixit eiice ma- 93
trem & filium eius vel vxorem tuam minus præcipuam expelle, non autem ancillam? aduerte Agar typum eſſe ſuperbiæ, ſi quidem dominam, a qua non exiguum acceperat beneficium, contempſit: quid igitur mirum, ſi & ſeruato nomine ancillæ, matrem non nominat? quia ſuperbus ſemper quantumcunque liber, ſeruus eſt, Fauet D. Prim. ad Gal. 4. dicens *quan-* Prim. in cap 4 ad
tumuis ſe iniquitas extollat, ancilla eſt. Galat.

Perſecutio aliquando vitanda.

Eiice ancillam & filium eius, vidiſti Iſmaelem, vt iam 94
diximus perſequentem Iſaac, imo prænoſti mortuo Abrahã à perſecutione filii tui non ceſſaturũ, & hac de cauſa eius eiectionẽ ſollicitas anxia, ſed cũ certiſſima ſit veritas, quod beati ſũt qui perſecutionem patiuntur propter

propter iustitiam, cur à beatitudine quæ in persequutionibus reperitur, filium remoues? persequentem expellis? quia persecutio non semper requirenda, imo aliquando vitanda, quod licet Petrus Comestor innuat, cum ait, instabat Sara apud virum pro eiectione Ismaëlis, quia illa intellexit in ludo futuram persequutionem, scilicet quod patre mortuo, maior vellet dominari minori, tamen Christus Dominus longe clarioribus verbis exprimit Matt. 10. loquens enim discipulis suis ait, cum persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam, cuius rationem assignans Remigius. *Satis conuenit infirmis in fide licentia fugiendi, quibus condescendit pius magister, ne si vltro ad martyrium obtulissent fortasse positi in tormentis negarent.*

Petrus Comest.

Matt. 10.

Deus non est tentandus.

95 *Eiice ancillam & filium eius*, ideo hoc suades Patriarchæ timore perculsa, ne manus violentas inferens Ismaël Isaaco, eum interimat, sed nulla subest, (vt mihi videtur) timoris occasio; promisit enim Deus Abrahæ viro tuo, quod qui egrederetur de vtero eius, ipsum haberet heredem, loquebatur autem de Isaac, in quo etiam pollicetur omnes nationes benedictionem accepturas, maneat igitur Ismaël cum Isaac, ne aliquid formidet, cum Deus maneat in verbo suo infallibilis: sed prudenter Ismaëlem Sara satagit expellendum, ne violenter opprimat Isaac: periculum enim fugiendum, cum possumus, ne Deum tentare videamur, cui veritati subscribit D. Aug. l. 22. contra Faust. c. 36. dicens, *neque saluator quia non potuerat tueri discipulos, ideo fugere præcipit, sed instruebat hominis infirmitatem, ne Deum tentare audeat, quando habet quid faciat, vt quod cauere oportet, euadat.*

D. Aug. l. 22. contra Faust. cap. 36.

Peccator Christianus, licet Christi videatur esse, illius tamen non est.

96 *Eiice ancillam & filium eius*, nonne ex tuo consensu suscepit Abraham ex Agar hunc Ismaëlem? vocâ igitur Sara filium Abrahæ, non autem solum ancillæ prolem: nota Ismaëlē typum esse peccatoris Christiani: merito igitur licet Ismaël sit filius Abrahæ, illius tamen proles non censetur, quia virtutem illius non colebat, sic & peccator licet sit filius Christi in baptismate, sed quia fœdis operibus animam deturbauit, illius non agnoscitur, quod optime vidit D. Haymo in c. 4. Epist. ad Gal. *Ismael non fuit dignus ad hereditatem paternam admitti similiter in sancta Ecclesia sunt multi, qui renascuntur in baptismate & qui filii videntur esse Abrahæ, sed quia opera non habent Abrahæ, sequendo varios errores, diuersaque schismata, & variis criminibus se implicant, non merebuntur cum filiis hereditate celestis patriæ frui, de istis talibus dicit Ioann. Euang. de nobis exierunt, sed non erant ex nobis.*

Haymo in cap. 4. Epist. ad Gal.

Qui aliis bona eripere desiderat, suis ipse spolietur.

Eiice ancillam & filium eius, parce ô Sara iuuenili Ismaëlis ætati & impudentiæ; forte enim cum, ad maturiorem peruenerit, à sua resipiscet impudentia, & quem nūc irrisit & subsannauit, honore maximo prosequetur, nihilominus eiiciendum sollicitat Sara, qui enim fratri Isaac bona eripere concupiuit, dignus est vt eis ipsemet spolietur: volebat, inquit Haymo, *cum dignitate*, adde & hereditate, *priuare, ideo dicit Sara eiice ancillam & filium eius.* 97

Cit. Haym.

Hereditate æterna priuatur carnalis.

Eiice ancillam & filium eius, non enim erit heres filius ancillæ cum libera, si ab eodem geniti patre, cur hereditatem æternam vterque non possidebit? licet enim vnus filius sit Agar, quæ fuit ancilla, tamen coniugis legitimæ nomen obtinuit; filius autem legitimæ vxoris ab hereditate partis non expellitur: aduerte Ismaelem carnalium fuisse typum, si quidem secundum carnem natus est: prudenter igitur loquitur Sara dicens filium ancillæ non futurum hæredem cum libera, carnalis enim hereditatem æternam cum electis non possidebit: Fauet Sedulius in cap. 4. ad Gal. *aliquo modo*, cum ait, *filii circumcisionis increduli atque hæretici*, adde & carnales, *cum filiis gratiæ noui testamenti heredes non erunt.* 98

Sedulius hibernus.

Peccata aliorum non aperienda.

Eiice ancillam & filium eius, crimina eorum aperi, quibus notum sit omnibus, quam merito exilium subire debeant; crudelitatis enim argueris nisi eiectionis eorum occasio nobis fuerit aperta, nihilominus causam exilii eorum non aperit, licet fuerit ob eorum peccata, vt instrueremur peccata aliorum celanda. 99

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VVLG. Durè hoc accepit Abraham pro filio suo.
Sept. Durum visum est verbum valde coram Abraham de filio suo.

Cald. Et displicuit nimis verbum in oculis Abrahæ.
Arias. Et malum fuit verbum valde in oculis Abraham super causas filii sui.

CONCORDIA.

Licet aliqua in his lectionibus videatur esse discordia, earum tamen idem est sensus, scilicet omnino displicuisse Saræ petitionem Abrahæ, quod autem nobis displicet, durè accipimus, & malum arbitramur.

EXPOSITIO.

DVre hoc accepit Abraham, Hebraismus est significans id quod sibi dictum fuerat à Sara molestè omnino tulisse: inhumanum enim nimis ei videbatur, vxorem & filium eius eiicere; erat enim contrarium charitati paternæ, legitimum filium quē alere & educare debebat, eiicere domo, nec non coniugali fidei & amori repugnabat, vxorem contubernio priuare, nec non destitutam alimentis sibi debitis relinquere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Amor filiorum maior esse videtur quàm coniugis.

100 Dure accepit Abraham pro filio suo, nonne, ô Patriarcha, petitio coniugis Saræ fuit, vt non solum Ismaëlem è domo tua expelleres, sed & Agar remoueres, cur igitur solum id durè accepisti pro filio tuo, non autem pro matre illius, quæ coniux tibi legitima est: forte licet displicuerit Agar expulsio, tamen molestius exilium tulit Ismaëlis, quia maior erga filios patris amor quam erga coniugem esse videtur: subscribit
Chrys. huic rationi Chrysost. *Patriarcha bene affectus erga Ismaëlem, moleste accipiebat quæ à Sara dicebantur, neque enim de Agar multum sollicitus erat.*

Potius miseratione ducimur erga adolescentes quam alios maturioris ætatis.

Dure accepit Abraham pro filio suo, nonne Agar tibi
101 legitima est coniux, erga quam coniugalem affectum imo & fidem obseruare teneris, quamque in manifestum perdendæ pudicitiæ ac vitæ discrimen coniicere videris, eam expellens à tuo contubernio? cur igitur non solum illius exilium, sicut & Ismaëlis moleste fers? quia miseratione & compassione potius ducimur erga adolescentes. & infirmioris ætatis, quam
Cit. Chrys. alios iam maturioris *non de Agar* (inquit Chrysost. *multum sollicitus erat, sed erga puerum ita afficiebatur vt pote adolescentem.*

Coniux aliquando ita onerosa & molesta, vt non curet eam vir extra domum eiici.

102 *Dure accepit Abraham pro filio suo*, ita ne tibi molesta est coniux tua, vt dictum non sit de te, dure petitionem Saræ accepisse pro illius exilio, sed solum pro filii expulsione? nisi pietas Abrahæ me commoueret, dicerem equidem eiectionem Agar vxoris suæ non moleste tulisse, quia coniuges ita viris aliquando molestæ & onerosæ, vt gaudeant summopere si à tanto onere subleuentur earum absentia, vel exilio.

Aliquando viri clementiores mulieribus.

103 *Dure accepit hoc Abraham*, tanquam inhumanum existimans, imo & iniquum, vxorem propriam & filium legitimum eiicere, nec non in vitæ discrimen cōiicere: sed ô Patriarcha arbitrarisne Saram aliquid inhumanitatem sapiens consulere, cum sit pia virtutumque amantissima? quidni? aliquando enim mulieres viris ipsis sunt inclementiores: vnde Lipp. air, *ipse Abra-*
Lippom. *ham natura clemens probare non poterat sententiam duram Saræ contra Ismaelem & Agar, expende sententiam duram Saræ & clementiam Abrahæ.*

Propheta non omnia noscit.

104 *Dure accepit hoc Abraham*, tanquam indignum suo amore erga Ismaelem & Agar, sed, si ô Abraham, indignum foret vel inhumanum, & vt habet Arias, malum fuisset verbum valde, quomodo Deus tibi præciperet vxori obtemperare? nonne cum dono Prophetiæ præditus esses, id scire debueras, tuamque diuinæ conformare voluntatem? Propheta quidem erat, id
Glossa ord. tamen cognitum non habuit, *quia* (vt inquit glossa) *Prophetæ non omnia nosciunt, nisi ex voluntate reuelantis.*

Aliquando quis nesciens Prophetat.

105 *Dure accepit hoc Abraham*, quare contristaris Abraham? cum fuerit Prophetia quod tibi à Sara dictum fuerat, secundum testimonium D. Pauli ad Galat. 4. Gal. 4.
dices reuelatum ei non fuisse, sed quomodo Sara id Prophetice annuntiauit? nam prædixit non futurum hæredem filium ancillæ, cum libera: siquidem est per Saram nescientem hoc propheticè dictum, & non mirum, quia vt optime Origen. tom. 3. in Ioan. *non quicunque Prophetisat, Propheta est, sicut non quicunque ius prosequitur, iustus est, sicut qui facit aliquod opus propter humanam gloriam, Caiphas prophetauit, nec tamen erat propheta, sicut nec Baalam*, & Hug. Card. de ipsamet Sara loquens ait, *hoc dixit muliebri leuitate, vel in spiritu, & tamen non intellexit quid diceret sicut Cayphas.* Origen. tom. 3. in Ioann. Hugo. Card.

Gratia gratis data non semper dignioribus prius, sed cui vult Deus, tribuitur.

Dure accepit Abraham, diximus ideo contristatum Patriarcham quia paterno affectu Ismaelem prosequebatur; non enim ei adhuc à Deo reuelatum fuerat ita conuenire, *sed solum Saræ*, inquit D. August. in quæstion. super Genes *Hoc enim ex reuelatione dixit*, quia prius illi fuerat reuelatum, sed cum longe dignior erat Abraham quam Sara, cur Deus id ei prius aperuit quàm viro? vt intelligamus gratias gratis datas, non semper dignioribus prius tribui à Deo, sed quibus videtur conuenire. 106 D. Aug.

Viri coniugum imperio non pareant.

Dure hoc accepit Abraham, cur imperium vxoris tibi molestum videtur? nonne tibi dilectissima? exequere igitur quod tibi præcipit, scilicet vt eiicias Ismaelem eiusque matrem? merito mulieri non assentitur, quandiu hoc ei diuina reuelatione non est confirmatum: dedecet enim virum mulieris imperio regi, quippe cum huius rector, doctor & caput illius sit constitutus, nec viro perniciosius quidquam acciderit quàm mulieris parere consilio: in quam sententiam pulcherrime D. Hilbert. Epist. 16. *in statu innocentiæ totum hominem obedientia vendicabat, omnia enim ei subiecta, quamdiu mulieri subiectus non fuit, cui postquam male morigeratus est, cœpit esse non suus, & tot dominis seruire quot vitiis.* 107 Hildebert. Epist. 16.

Matres ab occasione peccatorum filios auertentes à Deo commendantur.

Dure hoc accepit Abraham, & merito, quis enim pater ita inhumanus, vt filium à se omnino vellet remouere? & Sara imprudens & incōsiderata mihi videtur, quid enim in Ismaele vidisti, vt sollicita eius exilium satagas? ludentem dices, itane te commouere debet ludus puerorum, vt in Ismaelem exardescas? D. Chrys. partes Saræ tuetur dicens, *non immerito Sara rem hanc egit, sed oppido decenter vt Deus collaudarit eius dicta*, & merito quidem; ludus enim ille, vt diximus, prouocabat Isaac ad Dei offensam. matres autem sic diligentes in extirpandis filiorum vitiis se exhibere debent, & vix pullulantia euellere, sollicita debeant intensione curare, quia vt inquit Hier. Ep. ad Lætam, *cito flores depereunt, cito violas & crocum pestilens aura corrumpit*, patentum equidem flores sunt filii, vt vult Clem. Alex. l. 2. pædag. cap. 8 *matrimonii*, inquit, *flores liberi, quos quidem carnalium pratorum diuinus colligit agricola*, hinc si matres præsto non sint attentamque non adhibeant custodiam, cito marcescent. 108 Clemens Alexand.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Cui dixit Deus, non tibi videatur asperum super puero & ancilla tua, omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius, quia in Isaac vocabitur tibi semen.

Sept. Ne sit durum coram te de puero & de ancilla tua.

Cald. Ne displiceat tibi in oculis tuis super puero, &c.

Super ancilla tua, omnia quæ dixerit tibi Sara, acquiesce illi, quoniam in Isaac vocabuntur tibi filii.

Ar. Ne sit malum in oculis tuis super puerum.

CONCORDIA.

QVod non ita clarè Vulg. cùm ait, in Isaac vocabitur tibi semen, id manifestius enuntiauit Caldæus, dicens, in Isaac vocabuntur tibi filii.

EXPOSITIO.

CVm dixit Deus, fortè in visione nocturna per Angelum, *non tibi videatur asperum*, scilicet quod tibi Sara dixit super puero, nempe Ismaele, & super ancilla scilicet Agar, *omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius*, intellige quoad hanc expulsionem ancillæ cum filio; non enim ad omnia tribuitur dominium vxori super virum, æquum autem iudicauit Deus Ismaelem expelli à domo paterna, vel quia insidiaturus erat Isaac vitæ, vel quia ad aliquod scelus eum prouocaturus erat: *in Isaac vocabitur semen tuum*, Hebraismus est significans solos descendentes ex eo per Ismaelem, sed per Isaac vocandos filios suos, siue de familia sua, non autem per Ismaelem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Castitas dominium in alios præbet.

109 OMnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem eius, vnde vir subditur vxori? sane audierat Sara Angelos marito suo filium promittentes, & memor castissimi sui propositi, quo ab vxorio conuictu recesserat, ait, postquam consenui, & Dominus meus vetulus, voluptati operam dabo? quasi vellet, nec etiam promissione facta à castissimo proposito recedere, quo metuit vt mulier viro dominaretur, sic proxima verba recensens fatur Damian. Epist. 137. *quibus vtique verbis perspicuum est Saram castitatis iam tunc tenuisse propositum, & post hæc dixit Deus ad Abraham: omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius; ecce cui prius Abraham imperauerat, & Dominus dicebatur, iam illi per castitatis meritum obedire præcipitur, vt eius verbis iam in cunctis obediat.* Sic castitatis propositum euexerat Saram in sublime, vt illã ipsius Abrahami Dominũ cõstitueret. D. Petrus Damian. Epist. 137.

Sub peccato seruitus, sub virtute libertas.

110 *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius*, vnde quæso Sara tantam potestatem habuit in virum, cùm potius iuxta præceptum Apostoli mulieres viris suis subditæ esse debeant, sicut Domino, Eph. 5. vers. 22. respondet egregiè D. Ambr. lib. 2. de Abraham, c. 5. quę seruitio delictorum se exuit, principatum habuit, non seruitium; rectè quidem; nam qui non peccat, non potest seruire, cùm Abraham aliam vxorem habuerit nempe Agar, quomodo nunquam imperans sed semper obediens, imo semper ancilla vocatur, cũ hoc nomen sortiri non deberet vxor illius existens: nota peccatoris typum gerere Agar: merito igitur nomen ancillæ non amittit: quamuis libera sit, cùm accepta sit in vxorem ab Abraham, quia peccator quamuis liber videatur, semper seruus est, quod D. Hieron. in cap. 2. Ierem n. 14. nunquid seruus est Israel aut vernaculus, rectè expendit explicans verba Ioan 8. n. 33 semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam quomodo tu dicis liberi eritis: ait, *sed nesciebant, quod omnis qui facit peccatum, seruus est peccati, & seruus vnusquisque ei à quo vincitur: nati ergo de amico Dei Abraham, facti sunt quasi filii Cham, cui dictum est, maledictus Chanaam erit seruus fratribus suis.* Ephes. 5. Amb. l. 2. de Abrah. c. 5. D. Hier in cap. 2. Ieremiæ 34. Ieremiæ 2. Ioann. 8.

Obedienti magna posteritas promittitur.

Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius: Deinde subiungit Deus, in Isaac vocabitur tibi semen, vel vt habet Cald. in Isaac vocabuntur tibi filii: cur Deus imposito præcepto Abraham obedientiæ, posteritatẽ maximam pollicetur? quia obedientiæ præmium maxima soboles esse potest: *quia Abraham*, inquit Philip. Abb. de obed. cleri. c. 10. *obediuit, tantam apud Deũ meruit gratiam inuenire, vt multarum gentium pater efficeretur, & non tam carne quàm spiritu copiosa eius posteritas haberetur.* 111 Philip. Abb de obed. cler. c. 10.

Deus nullius est acceptor, sed vnicuique quod suum, tribuit.

Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius, scilicèt quoad eiectionem Ismaelis & Agar: sed, ô Deus optime, nonne ex consensu tuo accepit Abraham Agar in vxorem, & ex ea suscepit Ismaelem? cur igitur vtrumque ita despicis, vt etiam eiicias? nota Agar typũ esse malæ voluntatis, filium autem peccati: merito igitur Ismael & Agar, Deo volente, eiiciuntur, nec futurus est Ismael heres paternæ hæreditatis, quia cùm æquissimus & iustissimus sit: nullius est acceptor, vnicuique quod suum est, tribuens. Fauet cit. Phil. c. 28. de obed. cler. *ancilla, inquit, figuratè est voluntas peccati, filius vero eius, effectus consentiens voluntati, quos nimirum iustitia*, nempe diuina, *quæ à peccati est libera seruitute, habere non sustinet ius hæreditarium cum virtute.* 112 Cit. Abb. cap 28. de obed. cler.

Amor Dei & præceptū illius omnia superant.

113 *Omnia quæ dixerit tibi Sara audi vocem eius*, & ne tibi videatur asperum eiicere matrem & filium eius, Dei modum loquendi expendo: non enim illi simpliciter iussit: sed ait, non tibi videatur asperum, vnde videtur non tantum voluntatis eius exegisse obedientiam, quantum intellectus submissionem, ne dicam obcæcationem, Agar enim erat Abrahami vxor legitima, Ismael filius legitimus: contra ergo coniugalem fidem, contra naturale debitum, puerum, matremque eiicere videbatur: vnde merito Abraham durè illud accepit, vbi reuera durissimum, quod tamen cum ita videbatur, & ratio dictabat humana, non solùm ei Deus præcepit, vt obediat vxori, sed ne asperum ei videatur, quod asperrimum censebatur, vti dictum, ita factum. sic post Dei locutionem, leue mandatum apparuit Abrahamo, vt libenter omnia quæ iusserit illi Deus executus fuerit: sed quod tibi asperrimum, dictum ab vxore videbatur, quomodo à Deo persuasum tibi leuissimum censetur? quia cùm Deum amore maximo prosequeretur, illius dilectio omnia superabat, fere ad hoc respiciens ita loquitur D. Greg. Mag. lib. 18 Moral. c. 17. *ardore diuini amoris cor durum emollitur ad amorem, & roboratur ad operationem, & sicut prius durum fuerat in amore sæculi, & quod antea audire renuebat, iam & credere & operari incipiat.* nihil melius est, postrema adnotanda verba, scilicet id quod prius exosum habebat, & sibi durum apparebat, amore accedente libenter admittit, & non renuit.

D. Greg. Mag. l. 18. Moral c. 17.

Gratitudo animi à Deo nobis suadetur.

114 *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius*, cur vir sanctissimus mandata vxoris admittit? nota, quæso, Saram non solum semel, sed & iterum se in discrimen coniecisse, vt vitam viri sui Abraham incolumem seruaret, cùm sororem se illius dixit, non autem vxorem; cur non igitur obediret Abrahæ coniugi, vt pro illo ab ea accepto beneficio, quasi gratiarum actiones reddens ei obsequeretur? mens est Chrysost. *audi vocem eius, ne velis contristare eam quæ tanto tempore tantum amorem erga te declarauit, quæ non solum semel, sed & secundo, vt te à morte eriperes, seipsam pro tua salute exposuit, & auctor tuæ istius gloriæ fuit, primum quidem te fecit cum tātis diuitiis ab Ægypto redire, postea vero iterum in causa fuit, vt ita te veneraretur ac obseruaret Abimelech.* en quomodo Deus suadet Patriarchæ vocē vxoris audire, ne tantis ab ea acceptis beneficiis ingratus videretur?

S. Chrys.

Amor carnalis iudicium & rationem impedit.

115 *Omnia quæ dixerit, audi vocem eius*, durè enim acceperat eiectionem Ismaelis: sed cùm Saræ id conuenire cognouerit, quomodo Abraham qui longe ea prudentior, ignorabat? aduerte, quod carnali affectu Ismaelem diligebat Abraham, quid mirum igitur non agnouisse quod vtile & necessarium erat? huiusmodi enim rationem & iudicium præoccupat. *Nota*, inquit, Thom. Angl. *quod in hoc docemur, quomodo carnalis affectus impediu rectum iudicium, spiritualem intellectum, quia enim Ismael secundum carnem plus attingebat Abrahæ quàm Sara, & quia Abraham plus afficiebatur secundum carnem ad eum quàm Sara; ideireo Sara fuit magis disposita ad spiritualiter & subtiliter intelligendum malum Ismael quàm Abraham foret.*

Tho. Angl.

116 *Deus secundum effectus suos variè denominatur.*

Omnia quæcunque tibi dixerit, audi vocem eius, quis sic loquitur? in hebræo Elohim, non Iehoua cur potius Moyses inducens Deum loquentem Abraham non nominat Iehoua, cùm sit longè maioris dignitatis & maiestatis quàm aliud nomen? nota Deum in hoc quod præcipit Abrahæ, actum iustitiæ dicere, nēpe eiicere filium legitimum: merito igitur inducitur loquens tanquam Elohim, id est iudex, non autem tāquam Iehoua; quia Deus secundum varios effectus nomen sortitur, quod subtilis notauit. Caiet. *nomen est Elohim, & apte cùm de actu iustitiæ esset quæstio, Deus quatenus iudex alloquens Abraham apparet.*

Card. Caiet.

Virtus, ne caro blandiatur spiritui, impedit.

Omnia quæcunque dixerit tibi, audi vocem eius, scilicet de eiiciendo Ismaele: sed, ô Sara, primū sollicita de illius exilio, virum tuum aggressa es: si tuo consensu illum susceperat ex Agar, cur iam infantem repellere conaris? aduerte Saram virtutis typum gerere, Ismaelem, carnem lasciuientem, Isaac autem spiritum denotare: prudēter igitur Sara Ismaelem à communicatione Isaac separare satagit: virtus enim, ne caro nostra spiritui blādiatur, studere debet, quod Beda indicat, dicens, *quod indignata est Sara cùm vidisset Ismael ludentem cum Isaac significat, quasi caro, cuius personam gerit Ismael, spiritui blandiatur qui est Isaac: hoc autem Saram quæ est virtus, maxime offendit.* 117

Venet. Beda.

Viri humanitas mitiget iracundiam & dolorem vxoris.

Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius, cur Deus solùm hic iubet Abraham vxori obtemperare? nota animi dolore pressam petiisse à viro, vt occasionem mœstitiæ suæ, nempe Ismaelem expelleret, quod tamen renuit Abraham, inhumanum iudicans filii sui exilium, & ideo nunc obedientiam erga vxorem ab eo exigit Deus, vt hac humanitate & condescensione, Saræ leniret dolorem, mitigaret iracundiam, quod subtiliter obseruauit Ambr. l. 1 de Abrah. c. 7. *nusquam alibi dixit, audi vocem vxoris tuæ, nisi hic, id est fecisti iniuriam vxori tuæ, & non mitigasti affectum eius, quasi diceret: nunc igitur illi obediens, & quod postulat concedens, præbe illius dolori remedium.* 118

D. Ambr. l. 1. de Abr. c. 7.

Obedire inferiori & minoris meriti, non dedignemur.

Omnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem eius, si tantæ dignitatis Abraham, tantique meriti, virtutumque ornamentis ita exornatus, Sara autem ei inferior, minorisque dignitatis, atque meriti, quomodo præcipit Deus eximium Patriarcham mulieri, natura sua imbecilli, obtemperare? forte, vt hoc exemplo etiam superiores discant inferioribus & minoris meriti obtemperare: quod obseruat Euseb. Emiss. explicans illa verba Luc. 2. erat subditus illis nempe Christus Dominus Virgini Mariæ & Ioseph, ait enim, *audiant hic subditi, & subditi esse non dedignentur; siquidem omnibus prælatus, subditus fieri non est dedignatus. Prælati quoque non superbiant, & in Ioseph Prælato, & in Christo subdito intelligant; quia sæpe fit vt maioris meriti sint subditi, quàm Prælati.* 119

Præcepta quæ difficilia videntur, Deus aliquo beneficio mitigat.

Omnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem eius, si du- 112

si durum & molestum videbatur Abrahæ, quod postulabat Sara, nempe vt Agar & Ismael eiicerentur, nonne durius ei videbitur, nō solum hoc exequi, sed etiam inferiori mulieri parere? inspice quid addiderit Deus, in Isaac vocabitur semen tuum: cur hoc ei imposito tam graui præcepto, polliceris? quia Deus ita in præceptis suis prudens, vt si aliquid arduum & difficile iubeat, aliquo singulari & eximio beneficio temperet & leniat.

Victima à Deo munda & incontaminata requiritur.

121 *Omnia quaecunque dixerit tibi Sara, audi vocem eius,* durus equidem sermo, sed cur ô Deus consulenti mulieri Ismaelis exilium, parere præcipis? nota Saram cognitum habuisse consortium filii Agar nociuum futurum Isaac: corrumpunt enim bonos mores praua consortia, Deus etiam statuerat Isaac sibi victimam offerendum: æquissimè igitur iubet Abraham, vt consulenti vxori eiectionem Ismaelis pareat, ne eius communicatione Isaac prauis moribus inficeretur, sicque victima immunda & contaminata aliquando offerretur: quem considerans D. Zeno serm. 2. de Abr. ait., *in primis infantiæ rudimentis offertur immaculata hostia.* D. Zeno. serm. 2. de Abrah.

Quod inobedientia abstulerat, virtus restituit.

122 *Omnia quæcunque tibi dixerit Sara, audi vocem eius,* nonne sententiam ferens Deus in primam omnium matrem, dixit, *sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui*, vel vt habent Septuag. *ad virum conuersio tua*? quomodo nunc mulierem dominantem, virum illius vocem audientem, imo ad eam se conuertentem efficis? quam præclarè satisfacit Procop. *ordo propter virtutem conuersus est, sed de Eua aliter loquitur Deus dicens, ad virum tuum conuersio tua*, en quomodo quod inobedientia Euæ mulieribus communicauerat, nempe viris subiici, virtus Saræ abstulit: fit enim viri Domina.

Obediat concionator scripturis, non è contra.

Quæcunque tibi dixerit, audi vocem eius, verum posset tibi, ô Deus, Abraham dicere, nonne imposita est 123
pœna mulieribus, vt viris suis præstent obedientiam? minorisne sum auctoritatis erga Saram, vt teneat sua exequi præcepta? nunquid potius legitimum est, vt vxor viri sui obediat voci, quàm vir coniugis suæ? aduerte per Abraham qui familiam suam bonis instruit præceptis, & verbo & opere eam colere docuit, diuini verbi præconem posse intelligi, per Saram autem Sacram scripturam denotari. Rupertus indicat: quo posito sicipsemet respondet lib. 6. in Genes. c. 21. *iuxta mysticum sensum Abraham omnia quæcunque dixeris Sara, vocem eius audiat, id est prædicatorum chorus, omnia quæcunque dixit sancta & Prophetica scriptura de Iudæis & gentibus vocem eius audiat.* Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 21.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VVLG. Sed & filium ancillæ faciam in gentem magnam, quia semen tuum est.

Cald. Filium quoque ancillæ ponam in gentem eum, quia filius tuus est.

CONCORDIA.

Semen pro filio sumitur, quod aperuit Caldæus; vbi enim habemus semen, legit filium, pronomen eum abundat, licet in Hebræo tamen reperiatur, nisi velis dicere ad maiorem expressionem positum esse.

EXPOSITIO.

Et *filium ancillæ faciam in gentem magnam*, quod equidem adimpletum: plures enim etiam duces ab eo originem duxere, cum tot Saracenis, *quia semen tuum est*, quasi diceret, hoc ei non tribuendum sed virtuti tuæ, quia etiam hoc consequitur, vt semen tuum non extinguatur, sed multiplicetur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus si donum aliquod aufert, alio maiori compensat.

124 *Filium ancillæ faciam in gentem magnam*, si eum hereditate paterna indignum iudicasti, & à domo patris expelli præcepisti, cur polliceris longe maius beneficium, nempe futurum esse patrem plurimarum gentium? quia Deus adeo bonus, vt si donum aliquod auferat ab indigno, quia conuenit, longe alio maiori conpensat: non longe abest ab hac mente Lip. dicens, *licet nolim Ismaelem primogenitorum honore frui, quia tamen filius tuus est, licet fide fragilior, quia bonus, ego tamen benedicam ei, & multiplicabo in immensum, dona accipiet, prodibunt ex illo gentes, & regna.* Lippom.

Meritis sanctorum plura tribuuntur.

Filium ancillæ faciam in gentem magnam, si quia ludentem vel subsannantem Isaac Sara reperit, dignum arbitratur è domo paterna eiici, ne prauis suis moribus innocentem Isaac imbueret, cur eum tanto afficis beneficio, vt multarum gentium futurum dicas progenitorem? an arbor mala fructus bonos afferet? inspice quid dicat Deus, quia semen tuum, quod exponens Abul. ait, *id est meritis tuis hoc faciam*, & optimè, meritis enim sanctorum plura Deus dignatur tribuere. 125 Abulens.

Communicatio impiorum fugienda, quia nociua.

116 *Filium ancillæ faciam in gentem magnam*, si eum vita dignum iudicasti, si eum posteritatis maximæ progenitorem polliceris, & Abraham amore paterno prosequatur, cur simul eum cum Isaac degere prolemque illius simul commorari non sustines? dignum est enim fratres ab inuicem non separari: iustissime tamen ab inuicem eos separat, ne communicatio Ismaelis & filiorum eius, Isaac & posteritati eius noceret, quod optime animaduertit Thom. Angl. dicens, *populus* inquit, *illo tempore erat cultor Dei principaliter seruandus & propagandus erat de solo Isaac nasciturus, illi autem populo erat valde nociua & periculosa commixtio cæterorum, si starent cum eis vt conciues & cohæredes, quia tunc de facili scinderent & corrumperent veritatem diuini cultus.*

Thom. Anglic.

Deus in afflictione consolator.

Filium ancillæ faciam in gentem magnam, nonne iam Abrahæ pollicitus fueras futuram Ismaelis magnam posteritatem? ad quid igitur nunc iterum idem repetis? aduerte nimio dolore percitum Patriarcham, cum prolem sibi dilectam matremq; eius legitimam vxorem suam expellere teneretur: non sine mysterio igitur, posteros Ismaelis copiosos fore nunc iterum prædicit, vt hac promissione futuræ filii magnitudinis eius leniat dolorem, afflictionem subleuet. 117

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Surrexit itaque Abraham mane, & tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius, tradiditque puerum & dimisit eam, quæ cum abiisset, errabat in solitudine Bersabee.

Sept. Sumpsit panes & vtrem aquæ, & dedit Agar & imposuit super humerum eius, & dimisit eam; abiens autem errabat per desertum ad puteum iuramenti.

Cald. Tulit panem & lagenam aquæ &c.

Arias. Et manicauit Abraham in diluculo, & tulit panem & vtrem aquæ, vel vt habet Caiet. vtrem aquarum.

CONCORDIA.

Aliqua nostræ vulgatæ cum Septuaginta videtur esse controuersia; hi enim habent, imposuit super humerum eius, & puerum, cum in Hebræo hoc tantum legatur de lagena humero eius imposita: sed si recte mens Septuaginta expendatur, concordes aliis lectionibus reperiemus; cum enim asserunt posuisse puerum super humerum eius, phrasi pluribus vsitata loquuntur, qua significant puerum in totum commisisse curæ Agar; dicimus enim communiter, committo hoc super humeros tuos, id est fidei & tutelæ tuæ trado, circa id quod controuersia videtur de deserto Bersabee, & de puteo iuramenti, vide expositionem.

EXPOSITIO.

Svrrexit Abraham mane, ex quo patet quod præcedens visio Dei nocturna fuerit, cum ea percepta, vt id quod iussum fuerat adimpleret, *mane surrexit*, id est summo diluculo, *& tollens panem & vtrem aquæ*, phrasis est Hebraica, qua quidquid ad cibum, victum, potumque pertinet, appellatione panis & vini significatur, credibile enim mihi videtur quod cum ditissimus esset Abraham, & Agar tanquam vxorem legitimam diligeret, nec non Ismaelem, abundantissime eis prouidisse quæcunque forent necessaria itineri se accingentibus, nec eis seruos & iumenta defuisse ad conducendam hanc abundantiam ciborum, nec non pecuniam, si enim aliis filiis quos ex Cethura suscepit, abundantissima largitus est munera, cur Ismaeli & Agar ea denegaret?

Imposuitque scapulæ eius, metaphoricus sermo quo significatur non cuipiam famulo, sed ipsi Agar onus curæ rerum imposuisse, *tradiditque puerum*, vt tanquam mater illi prouideret: puerum autem Ismaelem vocat, licet ad minus decem & octo annorum esset, quia hoc nomine pueri omnes filios respectu parentum scriptura insignire consueuit.

Et dimisit eam, id est quo scilicet itineris necessitas compelleret, facit hic Abraham diuortium cum Agar iussu Dei, vnde Abraham & Agar inuicem deinceps debitum coniugale reddere nõ tenebantur, sicut nunc cum inter coniuges fit diuortium, vel ob rixas aliasue causas coniux alteri debitum soluere non tenetur.

Quæ cum abiisset, errabat, itineris inscia, *in solitudine Bersabee*, id est in deserto quod est apud Bersabee locum; hocque ponitur per anticipationem, quia eo tẽpore quo dimissa fuit Agar, non erat aliquis locus qui vocaretur Bersabee, sed postea ita dictus ex iuramento Abrahæ & Abimelech.

Sed quia sententia maxime probabilis quæ per panem & aquam non quemlibet cibum vel potum intelligit, sed præcise quod aquæ & panis nomine denotatur, hinc est quod varios animi conceptus de hoc exiguo alimento exprimemus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedientia erga Deum omnia vincit & superat.

118 Svrrexit *Abraham mane, tradiditque puerum*, scilicet Agar, *& dimisit eam*, nonne tibi durum videbatur Ismaelem & matrem eius dimittere, propter amorem in eos? quomodo igitur omni dilectionis consideratione posita, vtrumque eiicis? in memoriam reuoca id sibi à Deo iussum fuisse, quid mirũ igitur nulla habita nec filii sui nec vxoris ratione, vtrumque dimisisse? obedientia enim erga Deum omnia vincit & superat: *vide*, inquit Chrys. *iusti probitatem eximiam, & qua ratione in omnibus religiosam suam mentem* Chrys.

mentem declaret, nam quando audiuit Saram dicentem eiice ancillam &c. durum ei videbatur, eo quod bene afficiebatur erga Ismaelem, verum vbi Dominus præcepit, statim facit quod imperatum est etiam naturalis amoris oblitus, quasi diceret vbi quid præcepit Dominus, facessant omnes affectiones.

Obedientia non differenda.

129 *Surrexit Abraham mane*, biblia antiqua legit summo mane, si Deus solum tibi præceperat voci vxoris tuæ obedire, quoad eiectionem Agar & Ismaëlis, nec tempus designauerat, quo eiiciendi forent. cur diluculo à lecto consurgens vtrumque dimittis? nonne in hoc grauissimo negotio separationis filii & vxoris quid agendum esset tecum diu consulere debuisti; & tempus aliud opportunum eorum exilio expectare? nec expectat, nec diu secum consulit, sed vt iussum à Deo accepit, summo mane exequitur: obediētia enim vera moras nescit & dilationem ignorat: sic D. Bona. in Alphab. Religios. Collatione 3. *vt obedientia Deo sit acceptabilis, debet esse prompta sine dilatione.*

D. Bona in Alphabeto Religios. Coll. 3.

Obedientia sit sine discussione & sine contradictione.

130 *Surrexit Abraham mane & dimisit eam*, quia Deus præceperat, sed nonne discutere potuisti vtrum conueniens esset mulierem cum puero per viam solitudinis incognitam, cum vitæ discrimine dimittere? nonne mente voluere potuisti occasionem scandali præbere plurimis, qui inhumanitatis te arguent, cum, nulla habita ratione, nec propriæ coniugis, nec filii: eorum tamen exilii feras imo & exequaris sententiā? hoc non obstante paret Dei præcepto, verus enim obediens eius præcepta non discutit, *homo*, inquit D August. in Psal 70. *positus sub præcepto audiuit a Domino Deo noli tangere, quid? hanc arborem, quid est enim illa Arbor? si bona est, quare non tango, si mala est quid facit in paradiso? nolo tangas, quare non tango? quia obedientem te volo non contradicentem seruum*, en vides quomodo obedientia, vt sit Deo accepta, simplex sit sine discutione, nec non voluntaria sine contradictione.

D. Aug. in Psal. 70.

Obedientia sit sine tristitia.

131 *Tradidit puerum*, scilicet Agar matri suæ, & dimisit eam, ita ne inhumanus erga coniugem, & erga filium crudelis? vt nec vllū mœstitiæ signum præ te feras, nullo dolore tactus eos amoueas, & expellas? quis ita ferreus, qui in absentia eorum quos amore prosequitur, lachrymas non effundat: nonne in eorū expulsione iussa Dei obedientissimus exequitur? quid mirum igitur nullū mœstitiæ signum præbuisse? obedientia enim alacritate condienda est: quod cit. Bona. confirmat, dicens, *Vt obedientia Deo sit acceptabilis, ordinata sit sine deuiatione, iucunda sine turbatione.*

Doctor. Seraph.

Obedientia vniuersalis sit sine exceptione.

132 *Tradidit puerum*, nempe Agar & dimisit eam, si solum ludentem viderat Ismaëlem, cum Isaac, illiusque prauos mores, ne eis inficeretur timuerat, solum filium Agar expelle; matrem autem legitimam vxorem tuam retine: reuoca in memoriam quid præcepit Deus Abrahæ, quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem eius, Sara autem dixerat Patriarchæ: eiice ancillam & filium eius: merito igitur vtrumque amouet, nullo eorum retento; *obedientia enim*, inquit citatus doctor Seraph. *vniuersalis debet esse sine exceptione*, hoc est nihil eorum quæ tibi præcipiantur omittendum est.

Bona.

Obediendum Deo quia semper vtile præcipit.

133 *Tradidit puerum*, nempe Agar, *& dimisit eam*, Deus equidem præcepit, vt vtrumque dimitteres, sed cum itineris sint inscii, salus & eorum vita periclitabitur, & hoc adeo certum est, vt aqua deficiente in solitudine, pœne è viuis excessit Ismael: obedire igitur detrecta, imo potius ô Abraham obtempera, quid- B quid enim Deus præcipit, omnibus vtile est, teste D. Prosp. lib. sent. *magna*, inquit, *vtilitas homini iubenti Deo, etiam incognita iussionis ratione seruire, iubendo enim Deus vtile facit, quidquid iubere voluerit, de quo metuendum non est, ne non profutura præcipiat.*

D. Prosp. lib. sent.

Filii, quidquid iuste præceperint, parentes libenter exequantur.

134 *Tradidit filium, & dimisit eam*, quæ coniux tantæ pietatis erga Deum, tantæ erga virum submissio- C nis, sine contradictione potest expulsionem à domo, mariti tolerare? quomodo igitur Agar nec viro contradicere legimus? quis filius ita sui oblitus, qui non ferat molestissime à patre proprio in exilium mitti? quomodo ergo nec Ismael iam plusquam octodecim annos natus, non renuit patris seueritati nimiæ? non est dubium Abraham aperuisse Agar & Ismaeli Dei voluntatem præcipientis, vt eiiceretur Ismael: igitur genitoris præcepto non renuit: filii enim parentibus quidquid iuste præceperint, libenter debent exequi.

Filii obedientiam parentibus & honorem exhibentes maius emolumentum accipiunt quam ipsimet parentes.

D

135 *Tradidit filium & dimisit eam*, diximus ideo non contradixisse Ismaëlem patri suo Abraham, quia filii obedientiam parentibus exhibere tenentur, sed si huiusmodi obedientia inutilis est imo nociua Ismaeli, si quidem ab hæreditate patris repellitur, cur hunc honorem patri exhibet, vt eius voluntatem non renuens, sequatur & amplectatur? merito ei obtempe- E rat: honor enim & obedientia præstita parentibus, licet eis vtilis solum esse videatur, filiis tamen eorum magis proficit: quod innuit Deuter. 5. Deus, dicens, *honora patrem tuum, & matrem, vt bene tibi sit in terra*, expende cum Philo. lib. quod deter. potiori insidiatur, verba illa *vt bene sit tibi*; nam dicendum videbatur vt bene sit illis parentibus, quos honoras & quibus obtemperas. at vero Deus contrariam omnino rationem innuit, scilicet vt bene sit tibi; maius enim emolumentum percipit filius dum obtemperat honoremque debitum parentibus præstat, quam ipsi parentes aliquid præcipientes; & a filiis aliquid requi- F rentes. *sicut enim*, ait Philo, *qui virum bonum lædit, declaratus est seipsum mulctare, ita qui cedit præstantiori, quamuis dicatur illi præstare beneficium, reuera de seipso bene meretur, testis est his meis dictis ipsa natura & leges huic consentaneæ, diserte enim præcipiunt sic: honora patrem tuum & matrem tuam vt bene sit tibi, non his qui honorantur, sed tibi.*

Deuter. 5. Philo, lib. quod deterior potiori insidiatur.

Filius parentibus grauissimum onus.

136 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius, tradiditque puerum*, Septuaginta legunt, sumpsit panem, & dedit Agar ponens super humerum eius, &

paruulum, incredibile mihi videtur adolescentem fermeannorum, (vt aliqui existimant) viginti, mulieris humero & ceruici impositum fuisse, cur igitur Septuaginta legunt super humerum Agar positum Ismaëlem fuisse? scio Phrasim esse, qua significatur illius curæ commissum, sed qua de causa hoc loquendi modo vtuntur, filios humeris parentum impositos? vt curam illorum denorent, quia vt plurimum filii parentibus onera sunt grauia, ita vt eos in humeris portare dicantur.

Magis diuinæ quam nostræ curæ confidere debemus.

B

137 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius,* &c nonne ditissimus es Abraham? nonne Agar coniux rua est? nonne Ismaël filius legitimus? cur ergo eis tam exiguum & leue viaticum largiris, quasi incognitis, non autem abundantissimum? ne suæ potius quam Dei curæ videretur confidere? quod D. Theod. ita expendit. *veruntamen valde diligens puerum, fecit quod Dominus præcepit, & sic promissionibus diuinis credidit, quia non datis illis seruis, ancillis, auro & argento, è domo iussit abire puerum cum matre sola, cum paucis panibus & vtre aquæ*, sed clarius Procop. *modicum viaticum illis elargitus, Deo eorum curam demandauit.*

D. Theod.

C

Procop.

Non ita Dei curæ nostra dimittenda, vt eorum nullam habeamus.

138 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius,* &c. cum Dei prouidentia sit immensa, cur ô Abraham vacuam non dimittis Agar cum filio suo, maxima cum fide eorum vitam & salutem committens diuinæ sollicitudini? quia non ita Dei curæ nostra commendanda sunt, vt eorum nullam habeamus, vnde Abraham prudenter concessit illis qualecunque viaticum, ne aliquali sua industria deesset; à nobis enim exigitur vt nostram sollicitudinem impēdamus; at diuinæ misericordiæ plus credamus, vnde errant absurdissime qui rerum suarum aut nullam curam gerunt, aut non Deo sed sibi tantum confidunt.

D

Fides maxima Dei promissis adhibenda.

139 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius, & dimisit,* crudele factum, Ismael puer adhuc expellitur domo paterna vix cum aquæ lagena, inhumanitas non exigua, Agar à rhoro maritali, imo & consortio separatur, & cum paucis panibus eiicitur, sed aduerte Deum promisisse Patriarchæ, filium ancillæ facturum in gentem magnam, quia semen suum erat: non igitur inhumanitas illius accusanda, sed potius fides eius eximia extollenda, qui tantam Dei promissis adhibuit, vt de vita Ismaelis quamuis expulsi à propria domo, non dubitarit, *in ea re* (inquit catena Græca) *virtus Abrahæ micat; promissis enim Dei credidit, ita vt sine pueris, sine ancilla emiserit, nouerat enim qui iusserat hoc, cumulate præstare commissa.*

E

Catena Græca.

Obediens nihil omittit eorum quæ sibi præcipiuntur.

140 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius,* &c. cur solum vtrem & panem pignori dilecto recedenti, pro viatico tribuis? nōne dixerat Deus Abraham: omnia quæcunque tibi dicet Sara, audi vocem eius? Sara autem teste Abulensi, noluit vt aliquid aliud Agar recedenti daretur, vt igitur tanquam obedientissimus præstaret, id quod sibi à Deo iussum fuerat, nihil omisit eorum quæ sibi præcipiebantur, *nihil aliud dedit* (inquit Abul.) *vt compleret voluntatem Saræ.* Abulens.

Peregrini in accipiendo charitatis officio filiis anteponuntur.

Tollens panem, & tulit puerum & dimisit, nonne 141
idem est ille Abraham, qui peregrinis & ignotis vitulum tenerrimum & optimum comedendum apposuit, butyrum & lac obtulit post alia charitatis exhibita plurima officia? quomodo igitur qui est in aduenas liberalis, amandans è domo filium & vxorem tam exiguo viatico eos instruxit, vt solum panem & aquam, idque in paucos dies dederit? itane qui in hospites & alienos tam benignus & largus erat, cum in vxorem & filium fuisse parcum & restrictum existimare conuenit? conuenit equidem, dummodo illius parcitati non tribuamus, sed maximæ erga peregrinos charitati, quos etiam proprio filio in exhibendo eis omni obsequio pietatis anteponit.

Superbi omnino negligendi, & quasi nudi relinquendi.

Tollens panem & vtrem aquæ, & dimisit eam, 142
quid? quasi nudam & omnibus bonis spoliatam Agar cum solo filio, cui solus panis futurus est alimentum, emittis? aduerte Agar & Ismaelem spiritu superbiæ ductos, tam Saram quam filium eius contempsisse forte igitur non sine Dei singulari prouidentia, ita pauperes & quasi nudi eiiciuntur: superbi enim omnino negligendi & quasi bonis omnibus indigni relinquendi: fauet Tho. Angl. *forte hoc etiam voluit in pœnam & correctionem superbiæ Agar & filii eius, in signum quomodo superbi & ambitiosi abiiciendi sunt.* Thom. Angl.

Deus manifestam vult esse omnibus suam prouidentiam & beneficia.

Tollens panem & vtrem aquæ, dimisit eam, si tuæ 143
liberalitatis & munificentiæ imitatores, ô Deus, nos esse desideras, quomodo Abraham fidelissimum & obsequentissimum ministrum tuæ voluntatis, ita parcum & auarum, quodammodo esse permittis erga propriam coniugem & filium, cum pane & aqua ad incognitam regionem emittens? noli tribuere parcitati & auaritiæ Patriarchæ, ita vile dedisse pignoribus suis alimentum, sed Dei prouidentiæ, qui quantam Ismaelis & Agar curam haberet, voluit exprimere, *Deus*, inquit citatus doctor, *propter mysteria voluit ita fieri, vt ex hoc plenius pateret suum beneficium, suum regimen circa filium ancillæ.* Cit. Doctor.

Parcant parentes nimiæ suorum sollicitudini.

Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius, 144
si tibi deessent iumenta, ô Abraham, quibus eorum viaticum potuisset deferri, tuæ charitati vel humanitati parcerem, sed cum facer fateatur textus cap. 12. dicens, Abraham fuerunt oues, boues, & asini, serui, & famulæ, asinæ, & cameli, cur nec vnū quidē dedisti ad eorū subleuandum laborem? longe enim conuenientius fuisset dorso iumenti quam humeris coniugis panes & aquam deportari: sed audi subtilem Procopii responsionem, *fortasse non dando iumentum ipsis pepercit, ne ad itineris molestiam, etiam cura iumenti curandi accederet,* en quomodo patres nimiæ suorum sollicitudini parcere debent? Procop.

F

Non ita

Parentes malint filios pauperes & bonos, quam diuites & malos.

145 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius*, ergóne homo ita diues, quem tantis cumulauerat bonis Abimelech, imo pietatis cultor eximius, filium amandans, nil aliud largitur, nisi quod pauperrimus posset tribuere, nempe panem & aquam sed prudenter pauca distribuit qui senserat ipsos proteruos, ne abundantia peiores fierent, & Dei obliuiscerentur, maluit eos esse pauperes & bonos quam diuites & malos, vtinam & patres hoc imitarentur exemplum, ne filiis B plus æquo indulgerent, copiamque omnium rerum ministrarent, his enim efficiuntur aliquando deteriores, quos sic alloquitur Saluia lib. 1. ad Cath. Eccl. *quid æstuas paterna pietas? quid ac conquirenda terrena & peritura distenderis? nihil maius præstare filiis potes, quam si hoc bonum per te habeant, quod nunquam pœnitus amittant, non necesse est ergo vt filio tuo terrenos thesauros recondas, nulla re eum ditiorem facies, quam si ipsum filium tuum thesaurum Dei feceris.*

Saluian. lib. 1. ad Cath. Eccl.

Occasio superbis alios deprimendi demenda.

146 *Tollens panem & vtrem aquæ*, dictum à nobis fuit ideo tam exiguum alimentum dedisse Abraham coniugi & filio, quia Sara ita disposuerat cui ex præcepto Dei tenebatur obtemperare Patriarcha, sed ô Sara, nonne sufficiebat eos pœna exilii mulctasse, & ab hereditate futura patris Ismaëlem amouisse: cur igitur suasisti, vt pauperrimo alimento conducerentur, cum afflictis non sit adaugenda tribulatio? satisfacit Paludanus, *Sara noluit quod Abraham daret abundantem prouisionem Agar & filio suo, ne inde haberet facultatem insurgendi contra Isaac*, en quomodo superbis alios opprimendi adimenda est occasio.

Patriar. Palud.

Synagoga solum literam attendens, onus habet quod ferre non potest.

147 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius*, ergone sic auarus fuit diues ille regum victor, & trecentorum decem & octo vernaculorum Dominus, vt præter panem & vtrem aquæ nihil filio donaret quem tristis eiicebat, nec saltem vnum illi asellum commodaret, sed ea scapulæ matris imponeret: nota quod quamuis hoc tibi ridiculum videatur, littera tamen E seruiet spiritui, & quod iam totus inspicit orbis, aperiet, audi igitur Rupert. l. 6. cap 22. *eiecta ancilla panem non qualemcunque, sed hordaceum & vtrem non vini sed aquæ in scapula portat, sub onere curua nimirum Synagoga vera Abrahæ patris hereditate priuata, solum litteralem sensum baiulans, sub onere importabili anhelat: nam importabile esse onus occidentis litteræ Petrus quoque testatur, dicens, quid tentatis ceruicibus discipulorum imponere iugum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus?*

Rupert. l. 6. c. 22.

Act. 15.

F

Concupiscentia carnis abstinentia domanda.

148 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius*, vinumne deerat, cibusque defecerat ne in domo Abrahæ? diximus per Ismaëlem ludentem cum Isaac, siue vt ait Apostolus, eum persequentem, carnem aduersus spiritum rebellem intelligi: merito igitur eiiciens filium suum Ismaëlem, solum ei tribuit panem & aquam, quia concupiscentia carnis non cibis delicatis, nec vini dulcedine tractanda, sed pane & A aqua domanda, Bertorius c. 16. in Gen. testis est huius veritatis cum ait, *Abraham, id est homo, quando videt duos filios, scilicet Ismael & Isaac, id est malos affectus, cogitatus & opera confligere contra bonos, & in domo cordis sui videt ipsa opera carnis opera spiritus molestare, statim oportet ancillam & filium eius, id est, carnem & opera carnalia eiicere & deprimere, & ad desertum pœnitentiæ mittere, & panem & aquam per abstinentiam sibi imponere.*

Petr. Bert. ca. 16 in Genel.

Bonorum temporalium receptio sæpe hominem desperatum iam & deploratum designat.

149 *Tollens panem & vtrem aquæ, imposuit scapulæ eius*, non quidem vacuam omnino dimisit Agar, sed nota donorum genus, nimirum vtrem aquæ, ex quo deploratam eius salutem sic colligit Amb. in c. 1. Isaac dicens, *non cum vini vtre de tabernaculis fugatur, aqua sola æger protrahitur, languidus sustentatur, conueniens enim erat vt quæ vincentis non merebatur alimoniam, vel solatium morientis acciperet*, dantur morihundis & deploratis aquæ, quæ valentibus & victuris minimè conceduntur, sic Synagoga per Agar denotatur, sic homini terrena incaute & indiscrete quærenti sæpissime C ab indignante Deo dantur, vt deploratæ salutis solatia.

D. Amb. in cap 1. Isaac.

Peccator indignus nomine.

150 *Tollens panem tradidit puerum*, quo nomine vocatur, cur illud non aperit Moyses: & quod mihi difficilius facessit negotium, est, quod in toto hoc capite, in quo de eius ludo cum Isaac, deque à domo Patris eiectione, de discrimine vitæ suæ, de vxore quam accepit, semper tamen eius nomen obuoluitur silentio, cur aliquando non exprimitur, si diximus peccaD toris typum gerere hunc ancillæ filium, quid mirum in omnibus quæ gessit semper nomen eius præteriri, peccator enim manens, quidquid egerit, indignus aliquo nomine censetur.

Deus omnino matrimonium soluere potest.

151 *Tollens panem & vtrem aquæ, dimisit eam*, cum fuerit illius vxor legitima, cur eam à se repellit, cum scriptum sit Matt. 19. *quos Deus coniunxit, homo non separet?* videtur igitur illi non licuisse eam à se remouere: dices nondum illud præceptum à Christo Domino fuisse prolatum, secundo asseres solum diuortium cum ea fecisse, quoad thorum, non autem quoad vinculum matrimonii; sed cum Deus sit supra vinculum coniugii, nonne dissoluere potest? quis dubitat: hoc enim testatur D. Hier in verba Matt. cit. *Deus coniunxit vnam faciendo carnem viri & fœminæ, hanc ergo homo non potest separare, sed solus Deus.*

Matt 19.

D. Hier in cap. 19.

Qui à Dei præsentia separatur, errat sine cognitione.

152 *Tollens panem & imposuit scapulæ eius, quæ cum abiisset, errabat*, ita ne imprudens Agar, vt antequam domum Abrahæ relinquat, viam diligenter non inquirat: non est dubium iter sollicitam inquisiisse, quomodo igitur illud aberrat? nota per Agar Abrahæ domum deserentem, animam à Dei præsentia se remouentem denotat: quid mirum igitur viarum insciam errasse? qui enim à Dei præsentia separantur sine vera cognitione, in solitudine huius sæculi vagantur errantes.

Coniux secundum conditionem honeste tractanda.

153 *Tollens panem & utrem aquæ imposuit scapulæ eius*, diximus in expositione litteræ, nomine panis & aquæ intelligendā venire abundantiam ciborum, pecuniam, seruos, iumenta & alia quæ ad iter illud commode faciendum conducebant, quæ abundantissime largitus est Abraham Ismaeli & vxori suæ, sed nonne conuenientius esset diuinæ commissam curæ coniugem cum exiguo viatico dimittere? Caietanus satisfacit, *nefas est credere quod emiserit pedites vxores & filium tenellum, & absque prouisione tum ex decentia Abrahæ, tum ex ætate filii proprii tum ex sexu ac conditione*, Agar erat, *enim vxor*, expende illa vltima verba quæ denotant coniugem honeste & secundum conditionem tractandam.

Caiet.

Diuino præcepto obediens omnibus abundat bonis.

Tollens panem & vtrem aquæ imposuit scapulæ eius, nonne ille est idem Abraham qui seruum Eliezer misit in Mesopotamiam cum decem camelis diuite onustis suppellectili? quomodo nunc non seruum, sed filium cum solo pane & aquæ vtre dimittit? Deus equidem qui eiectionem mandauit, nullum verbum fecit de eiiciendo Ismaele adeo nude: cur ergo adeo auarus est in filium? cur à te dimissum auro, argento & alia supellectili non oneras? non erant hæc necessaria puero qui dimittebatur sub obseruantia præcepti diuini: quando quis sub tali obseruantia degit, necessum est quod omnibus abundet, & quod illi bona cuncta affluant: sic auctor cat. græc. *sine pueris, sine ancillis, sine auro & argenteo Ismaelem emisit: nouerat enim qui iussera hæc, cumulate præstare promissa, id quod factum est, vix enim puer sitis confectus lugere cœpit, cum Angelus puteum indicauit potabilis aquæ &c.* 154

Auctor. caten. græc.

VARIETAS LECTIONUM VERSUS XV.

VULG. Cumque consumpta esset aqua in vtre, abiecit puerum subter vnam arborem, quæ ibi erat.

Sep. Defecit autem aqua de vtre, & proiecit puerum sub vnam arborem.

Cald. Et consumptæ sunt aquæ de lagena.

Arias. Et defecerunt aquæ de vtre.

Philo. Proiecit puerulum sub vna abiete.

CONCORDIA.

Quod nos cum aliis legimus arborem sine nomine: septuaginta abietem dixerunt, sed forte non ad rem שיח Sach enim virgultum aut arbunculam significat, non autem aliquam in particulari, sed forte existimarunt in deserto Bersabee multitudinem abietum fuisse, sub quarum vna puer derelictus est.

EXPOSITIO.

Cumque consumpta esset aqua in vtre, id est quamuis aquarum copia ferebatur à iumentis, tamen cum ex ea plurimi biberent, tandem defecit, quia ex itineris motu & nimio solis ardore sitis omnium adaugebatur.

Abiecit puerum, non tanquam humeris suis fuisset impositus, sed quia à matre derelictus, tanquam animam iam exhalaturus, præ nimia sitis angustia: nec tibi hæc expositio à veritate videatur aliena, nam Psalm. 30. legimus: proiectus sum à facie oculorum tuorum, qui autem proiectus minime portabatur, vnde fit quod quamuis dictum sit Agar proiecisse filium suum, non colligendum est eum humeris suis detulisse: si autem inquiris cur sitis Agar non memoratur, cum idem iter consumpsisset, ac filius, quia mulieres longe viris humidiores, & ideo minus indigent potu, imo ab eo per aliquot dies abstinent.

Psalm. 30.

CONCEPTUS IN HUNC VERSUM.

Vbi pauper, ibi cito Deus subuenit.

155 *Cumque consumpta esset aqua in vtre*, cur cum aqua vinum non est largitus Abraham? vbi paternus amor? vbi tanti viri in extraneos liberalitas? peregrinos mensa diuite & plena excipit: coniugem autem aquæ lagena, vt habet Cald. dimittit, de dimittendo filio præceptum acceperat; non legitur autem aliquod accepisse de viatico, cur ergo ita pauperem, cum aqua sola, quæ cito consumpta est, dimittit? non crudelitas patris hoc faciebat, sed amor, sed fides; vbi enim promissionem accepit, quod Deus eiectum filium suscepturus erat, statim credidit eo citius Ismaeli subuenturum Deum, quo is pauperiori & viliori inuentus fuerit viatico: do Lipp. testem, *quanto Abraham* (inquit) *ancillæ in exilium destinandæ pauciora dedit, tanto fidei ardorem maiorem expressit, nec tentauit Dominum, sed fidem maximam in eo habuit, quod euentum esset moderaturus.* Non credit Abraham posse fieri, quod Deus tardet ad egentem auolare, imo quot indigentiæ indicia, tot credit esse silices, quibus Deus ad succurrendum inducatur.

Lippom.

Præstantissima Iudæis ablata fortunæ bona.

Cumque consumpta esset aqua in vtre, an aquæ ne vilissimæ apud Agar typum synagogæ abundant? imo deficiunt: sed cur panis non dicitur defecisse, sed aqua quæ facilius inuenitur? vt summa eius exprimeretur inopia, & vt cum rebus communissimis carere diceretur, clarius intelligeretur, pretiosissimis quibuscunque caritura: vnde Cyrill. Alex. in cap. 29. Isai. coangustabo Ariel & erit fortitudo illius ac diuitiæ mihi, ait, *serenæ eorum nempe Iudæorum emunctæ & exinanitæ sunt.* 156

Cyrill. Alex. in c. 29. Is.

Cum humanum deest auxilium, diuinum adest.

Cumque consumpta esset aqua in vtre, cur Abraham 157

ham maiorem aquarum copiam non tradidit, vt diutius potuissent sitim reprimere? non absque Dei speciali voluntate id factum est; sed cur Dei voluntas in
Auctor Caiet. hac aquarum penuria intercessit: ait Lippo. *vt locus esset desperationi in qua diuinum imploraretur auxilium, tunc maxime propinquum cùm deest humanum.*

Occasionem resipiscendi præbet Deus.

158 *Cumque assumpta esset aqua in vtre*, nescio cur afflictis afflictio datur, ecce tamen à tentoriis Abrahami Agar & Ismael eiiciuntur cum maxima eorum angustia, & nunc in itinere ita siti opprimitur Ismael, vt iam sit morti proximus; quomodo igitur disposuit Deus aquam in vtre deficere? forte in hanc necessitatem incidere permisit, vt vtriusque proteruia puniretur: sicque admonerentur peccati sui, agnoscentesque veniam ab eo postularent.

Aliqui ex Iudæis ad Christum Dominum conuertuntur.

159 *Cumque consumpta esset aqua, abiecit puerum subter arborem*, quid nobis denotatur in hoc quod itineris inscia, Agar deficiēte aqua, subter arborem filium proiecerit? quid enim refert cognitum habere, vtrum hæc contigerint vel ne? diximus per Ismaelem populum Iudæum carnalem intelligi: lege nunc Bedam dicentem, quod filius siti deperiens significat populum nullam habere spiritualem purificationem, quod vero filium sub arbore proiecit, & sic demonstrante An-
Venet. Beda. gelo fontem aspicit, *significat quosdam ex illo populo ad vmbram ligni crucis refugium petituros, visurosque fontem aquæ viuæ, reseratis oculis, id est Christum.*

Diuitem omnes sequuntur, factum autem egenum derelinquunt.

163 *Cumque consumpta esset aqua in vtre, abiecit eam, & abiit*, cur Agar solum Ismaelem comitatur, cum superest aqua in vtre, deficiente autem ab eo recedit? cùm potius eum pene morientem præsentia sua consolari deberet: sed precor, aduerte per aquas huius sæculi, diuitias denotari. sicut enim aquæ fluunt, sic opes instabiles transeunt motu perpetuo: non mirum igitur si aqua in vtre remanente Ismaelem Agar sequitur, deficiente autem abiicit: quia cùm quis huius sæculi diuitiis potens est, innumeros possidet amicos, qui blandientes eum comitantur, si autem in paupertatem inciderit, defeceritque pecuniarum aqua, ab eisdem contemnitur & relinquitur; quod regius Vates testatur, dicens: qui iuxta me erant, scilicet tempore prosperitatis, de longe steterunt, scilicet occurente aduersitate: nam in necessitate & in paupertate rarissimos inuenies amicos: vnde Stephanus Tornacensis
Stephan. Torn. ep. 210. Abb sanctæ Geno. Ep. 220. ait, *inuenisse me gaudeo quæ quærunt multi, inueniunt pauci, amicum dico necessitate fidelem, opere efficacem.*

Improbitate puer vocatur quis, quamuis alio senior.

Abiecit puerum subter vnam arborem, Phil. in lib. de his verbis resipuit Noë, legit puerulum. si longe ætate inferior erat Isaac Ismaele, cùm Ismael fermè viginti annos natus, quando subter arborem proiectus est, cur solum Ismael puerulus, non autem Isaac hoc nomine vocatur? quia hoc solum merebatur non propter ætatem, sed propter leuitatem morum & improbitatem: *Ismaelem*, inquit cit. Philo, *pene vigesimum annum agentem, cùm Isaac virtutibus perfecto collatū nominat puerulum scriptura, proiecit puerulum sub vna abiete, at qui ante natum Isaac annum tertium decimum egressus est Ismael circumcisus est, & tamen quamuis iuuenis puerulus vocatur*: en vides Ismaelem ætate seniorem quā Isaac, tamen improbitate vocari iuuenem? 161 Philo in l. de his verbis resipuit. Noë.

Mater maximo affectu erga filios ducitur.

Abiecit puerum subter vnam arborem, pater à domo sua repulit, & mater in solitudine à se proiicit: non, ô Agar, Abrahamum in exilium eum misisse, præceptum enim à Deo acceperat, cui nefas est summum non obtemperare; sed cùm tuæ curæ & sollicitudini commissus fuerit Ismael, quomodo omnibus destitutum auxiliis derelinquis? non ex crudelitate proiecit, sed ab eo recessit derelicto, ne mortem eius propriis oculis inspectaret, *dissoluiabantur*, inquit Diuus Chrys. *eius viscera, & dolebat multum mater ob immodicam erga puerum affectionem*, nesciunt enim materna viscera amorem erga filios simulare. 262 D. Chrys.

Mater solatium filiorum omnino satagit.

Abiecit puerum subter vnam arborem, cur subter arborem, non autem dereliquit in media via, vt si quis forte per eam transiret ab eo subleuaretur? prudenter subter arborem proiecit, vt solatium illius satageret, *vt puer*, inquit Carthus. *siti deficiens ad arborem reclinaretur, & eius vmbra a solis protegeretur ardore.* 263 Dion. Cart.

Durissima hominis afflictio, quod bonis vacuus & habeat filios.

Abiecit puerum subter vnam arborem, scilicet aqua in vtre consumpta, dum aqua durauit, non est passa filiū à se disiungi: at vbi defecit, statim filium abiicit, & ipsa longe ab illo sit: cur non magis illum tibi adiungis, vt saltem solatium haberet in matre, qui non habebat vnde sitim extingueret? sane disrumpebatur doloribus, videns vtrem aqua vacuum, videns se in hoc pauperem, & tamen filium habere quē ex penuria subleuare non posset: sic enim Chrys. vt vidimus penultimo conceptu: item quò magis filium diligeret, eò vehementius doleret: item vehementi dolore cruciaretur, habens secum filium cum omnimoda alimenti penuria. 64

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Et abiit, seditque è regione procul, quantum potest arcus iacere: dixit enim, non videbo morientem puerum, & sedens contra leuauit vocem suam & fleuit.

Sept. Et abiens sedit contra eum longe, quasi arcus iactum: dixit enim, non videbo mortem pueri mei, & sedit contra eum: exclamans autem puer plorauit.

Pag. Etabiit & ſedit ſibi è regione elongando ſe quantum eſt iactus arcus, quia dixit, non videbo quā-do morietur puer.

Caiet. Seditque è regione quantum ſagittatoris arcus.

Vatab. Quantus eſt vnus iactuum arcus.

CONCORDIA.

VVlg. indicat matrem fleuiſſe, Septuaginta autem puerum Iſmaelem; ſed exiſtimo nullam eſſe controuerſiā, vterqne enim fleuit, Agar propter futuram filii mortem creditam, puer propter eminentem interitum.

EXPOSITIO.

E*T abiit, ſeditque è regione procul*, id eſt à puero recedens, ſedit ex aduerſo illius, ne morientē poſſet intueri, *leuauit vocem ſuam & fleuit*, exiſtimans ſe ab omnibus derelictam, mortemque filio iam imminere, erumpit in clamorem, nec non copiam lachrymarum maximā effudit; cùm enim nullo modo poſſet ei ſubuenire, ab eo receſſit, ne cruciatibus morientis magis affligeretur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Eo modo quo poſſumus aliorum ſaluti prouideamus, eorum neceſſitatibus ſubuenientes.

165 A*Biit, & receſſit quantū arcus iacere poteſt*, ſi deſperata eius ſalus, propter aquarū penuriā, cur lōgius ab eo non recedis, ne maiori afficiaris dolore, ſaltem audiens puerum mortis cruciatibus torqueri? nota potuiſſe feras Iſmaelem in deſerto aggredi, eumque dilaniare: prudenter igitur ab eo cum ſeruis & domeſticis, quos in comitatu habuiſſe diximus non longè remanſit, vt eo modo quo poſſet, ſi feræ ſuperuenirent, eas ſimul cum ſeruis abigeret, ſicque ſaluti prouideret, & vitæ ſuperſtiti conſulerent: mens eſt Abulenſis, cùm ait, *non totaliter receſſit, vt videret ne quid de puero malum fieret, ne venirent aliquæ beſtiæ ad veſcendum eo.* Abulenſ.

Diuinus amor in perfectis maternum ſuperat.

166 *Abiit & receſſit ſedens contra, leuauit vocem ſuam, & fleuit*, quomodo doloris impatiens non pergit, ſed ſedit, non cantat ſed plorat, diuinam voluntatem tanquam ſuæ normam abiiciens; non coniicit oculos? ſed auertit? mirum hoc non eſt, quia cùm eſſet imperfecta, non tam altè eius animo inſederat diuinus amor, vt maternum diſsimularet, quàm diſsimilis illa pia mater Melithonis, quæ vt aduertit filium ex 40. martyrum choro ſpirare adhuc, & tormētis quæ iam plurima tulerat ſuperiorem extitiſſe, quē propterea carnifex à cæteris martyribus ſegregabat, neque aliorum aceruo comburendum adiungebat, ſpei plenus, fore vt iuuenis ſuperſtes fidem abiuraret, & impiis tyrannorum decretis obtemperaret: quid ergo pia mater in qua Dei amor longe maternum ſuperabat; plus doluit de filio ſuperſtite, quàm alia quæuis mater de extincto doluiſſet; neque enim ſuſtinuit datum fuiſſe filium in necem, ſed à nece reuocatum: nam, *vt audit*, inquit Greg. Niſſe. *humanitatem carnis erga virum fortem contumeliam non tulit, ſed illum quidem increpabat, quod à commilitonibus & collegis Athletam ſegregaſſet*, & paulo poſt, admiratus, generoſam matrem quæ in conſpectu filii multis cruciatibus fatiſcentis, & iam pene animam exhalantis, minime deficiebat, ſed potius vt plura tormenta adhiberentur, poſtulabat, *nunquid*, inquit, *tale aliquid, quale matribus accidere ſolet, admiſit? nunquid viſcera eius commota ſunt, aut tunicam circumſcidit?* &c. *remoue iſthæc, etenim dicere aliquid eiuſmodi abſurdum.* En quomodo in pia matre diuinus amor maternum longè ſuperat. D. Greg. Niſſ.

Abſētia matris lōge eſt grauior filio quā ipſa mors

Abiit & receſſit ſedens contra, leuauit vocē ſuam & fleuit, Sept & D. Chryſoſt. ſic legunt, clamans puer plorauit: ſic etiā habet D. Amb. ſed, ô Iſmael, ad quid tātā lachrymarum copiam effundis: an imminentē tibi mortem deploras? ſed exiſtimo non tam eum fleuiſſe ſenſu doloris ex ſiti ac morte iam vicina, quàm ob chariſſimæ matris abſentiam, quæ multo ſibi acerbior quàm mors videbatur: ſic enim D Aug. effatur, *quid mirū ſi etiā illa ætate matre diutius non viſa, & tanquam perdita, eo loco vbi ſolus remanſerat, puer fleuerit*, ſcilicet communi & humano filio grauior eſt matris, quàm vitæ iactura, morietur libens Iſmael, ſi videns matrē, obibit. 167 D. Aug. in Geneſ.

Nihil funeſtius matri contingere poteſt, quàm morientem filium intueri.

Non videbo morientem filium, ſi in tanto vitæ Iſmaelis diſcrimine ſolum deſeris omni deſtitutum auxilio, nonne crudelitatis & inhumanitatis ab omnibus argueris? ſi enim à domo Patris expulſum ſemper es comitata, afflictionis ſuæ particeps effecta, cur non remanes doloris extremi ſocia? quilibet dolor filii matrem maximè pungit, ſed nihil funeſtius ei contingere poteſt, quàm prolem intueri morientem; ideo tanquam ſi animus defeciſſet, nec ſpectaculum huiuſmodi ferre poſſet, ab eo diſcedit. 168

Spiritus vindictæ obcæcat oculos.

Non videbo morientem puerum, præ nimia ſcilicet ſiti; ſed nonne Angeli auxilio puteum non longe diſtantem reperit, à quo aquam hauriēs, filio propinandam miniſtrauit: cur igitur antea diligenter eum non inquiſiuit, vt filio ſubueniret? nota Agar ſpiritu vindictæ in Saram commotam, ab Abrahami domo diſceſſiſſe: quid mirum igitur puteum non longe diſtantem non vidiſſe? paſſio enim vindictæ mentis oculos obcæcat, nec non corporis obtenebrat, ne quod nobis vtile eſt conſideremus, & intueamur. Fauet D. Chryſ ho. de Saül & Dauid: *quemadmodum quandiu nox adeſt, ne præſentem quidem agnoſcimus amicum, itidem & in iracundia: adde & in vindicta ſolet euenire, donec inter nos maleuolum gerimus animum, & vox audita nobis aliter ſonat, & ipſam faciem corrupta mente aſpicimus: idem accidit in tēpeſtate, non patitur nubiū concurſus, nobis perſpicuā eſſe cœli pulchritudinem: ſed quāuis millies habeamus oculos perſpicaces & acres, nequaquā pertingere poſſumus ad illam ſupernā iucunditatem: idem accidit in nobis ira*, adde & vindicta, *feruentibus, dum ſimultas veluti denſa nubes ante oculos & an-* 169 D. Chryſ. hom. 3. de Saül & Dauid.

& antestat, facit vt voces aspectusque videantur aliter quàm sunt: adde efficit, vt nec quod aspectui patet, agnoscatur.

Affligimur, ne à nobis Dei memoria recedat.

170 *Non videbo morientem filium*, quænam maior calamitas aut pueri iam pene exhalantis animam, aut matris semiuiuum subter arborem proiicientis: maxima equidem vtriusque; sed cur Deus vtrumque in tot miseriarum abyssum permisit incidere? vt memoria Dei ab ipsis non recederet: fortè enim si nihil aduersi contigisset, statim Dei obliuio eos comprehendisset, quemadmodum in nobis experimur, cùm omnia nobis prosperè succedunt.

Tanta est aliquorum superbia, vt malint eorum quæ sibi sunt charissima iacturam facere quàm humiliari.

171 *Non videbo morientem puerum*, dictum est tibi, sine dubio à famulis potum deficere: cur igitur antequam consumeretur, aliquem eorum ad domũ Patriarchæ non misisti vt inde maiorem quàm antea aquarum copiam afferret? sicque sitim filii iam pene animam exhalantis sedasses, pignusque charissimum à morte imminenti liberasses: aduerte genus quoddam humilitatis ab alio aliquid postulare, quo indigemus: fortè igitur, cùm esset superba & arrogans, ad domum Abraham nullum ex seruis legauit, malens sui filii iacturam facere quàm sub manibus alterius humiliari, & quodammodo egentem se subiicere.

Nimia conturbatio nec attendit Dei promissa.

172 *Non videbo morientem populum*, cur desperatam habes filii salutem? nonne dictum tibi fuerat à Deo cap. 16. cùm fugeres à facie Sarai dominæ, multiplicans multiplicabo semen tuum, & non numerabitur præ multitudine: hæc autem promissio literaliter intelligitur de Ismaele, cùm nullum alium præter eum susceperis filium: attende quomodo in maxima necessitate constitutum vidit filium? quid mirum igitur Dei promissis non attendisse, conturbatio enim animi impedit, ne quod salutiferum & infallibile est, consideremus.

Tum proximos amas, cùm seueritatem in eos decretam exerces.

Non videbo morientem populum, ecce in Sara expulsionem Ismaelis mandabat Abrahã, ille filii sui amator, rem durissimam detestabatur: ait enim textus, durè hoc accepit Abraham pro filio suo: vt autem hæc eadem expulsio mandata fuit à Deo dicenti, non tibi videatur asperum super puero & ancilla tua, omnia quæcunque tibi dixerit Sara, audi vocem eius: statim Abraham filium cum matre dimisit, ex quo præ nimia siti pene secutus est interitus eius: cur erga filium tantam seueritatem exerces, vt illum cogas exulare à domo paterna: an amorem, beneuolentiamque qua illum prosequebaris, oblitus es absit, imo tunc se pueri amatorem ostendit, cùm in illum exercet seueritatem à Deo statutam, ait Theodor. *cùm Sara dixisset, eiice ancillam & filium eius, morem illi non gessit; vbi vero iussit Deus, statim eius verbis suppeditauit ex hac beneuolentia quadam ductus erga Ismaelem*, quod Abraham abiiciat filium non fuit res odii, sed res amoris & beneuolentiæ, quando id Deus iusserat, & nunquam non amoris est illas seueritates in amatos exercere quas imperat Deus. 173 Theodor. q. 71. in Gen.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Exaudiuit autem Deus vocem pueri, vocauitq; Agar Angelus de cœlo dicens, quid agis Agar? noli timere, exaudiuit enim Deus vocem pueri de loco in quo est.

Cald. Et audita est coram Deo vox pueri.

EXPOSITIO.

Exaudiuit autem Deus vocem pueri, hinc habetur quod non solum mater voce querula fleuit, sed etiam puer sub arbore iacens, cùm pueri vocem exaudisse testetur Moyses, *vocauitque Agar Angelus de cœlo*, id est ab eo dimissus vt eam consolaretur, *quid agis Agar?* non tanquam ignorans inquirit, sed vt occasionem loquendi accipiat, *noli timere*, scilicet mortem pueri: quasi diceret, ne timeas ex aliqua causa futurum aliter quàm prædixit, *exaudiuit enim Deus vocem pueri*, nempe Ismaelis, vel vt alii volunt, ipsius Agar, pro eo flentis, *de loco in quo est*, id est, ex eo loco in quo iacet, sub arbore in qua eum deseruisti.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Lachrymæ nostræ ad Deum dirigantur, vt exaudiantur.

174 EXaudiuit Dominus vocem pueri, si mater illius, nẽpe Agar fleuerit, vocemq; suam leuauerit, cur nõ ait Angelus Agar, exaudiuit Dominus vocem tuam? aduerte quod ait Caiet. *puer direxit vocem suam ad Deum, mater autem ad mortem filii imminentem: non enim dicitur quod exaudiuit vocem matris, sed vocem pueri*: merito igitur non dixit Angelus, exaudiuit vocem tuam, sed pueri, quia profectò sæpe inter afflictiones & dolores ploramus & clamamus, nec tamen exaudimur: quia non ad Deũ nostros fletus dirigimus, sed temerè ac frustra lamentamur, nostræ autem lachrymæ cũ sint pretiosissimæ deberent ad Deum dirigi. Card. Caiet.

Pœnitentiam nostram, non autem delicta præterita attendit Deus.

Exaudiuit autem Dominus vocẽ pueri, nonne ille est Ismael, qui iustum & innocentem persequebatur? quique eum vel ad idololatriã, vel ad lasciuiã prouocabat? quomodo igitur improbi vocẽ Ismaelis exaudit, cũ Deus peccatores non audiat? inspiciamus quid testatur Lyranus de Ismaele, dicens: *iam erat viginti annorum, & ideo videns se in periculo mortis de malis suis præteritis doluit*, quid mirum igitur, si vocem illius & preces exaudierit? pœnitentiã enim præsentem, nõ autem delicta attendit Deus præterita. quod prosequitur idemmet Lyr. *exaudiuit enim, ac si dicat, attendit Deus pœnitentiam, quam nunc habet in loco in quo iacet, non autem malitiam quam ante exercuit in aliis locis.* 175 Lyranus.

Afflictio maximè nobis prodest.

176 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, Deum deprecatus est igitur, quis dubitat? sed cùm apud patrem manens omnibus bonis abundans, ad Deum preces fudisse non dicatur, quomodo nunc in solitudine, in siti, in æstu, in vitæ discrimine, ab omnibus derelictus, Deum deprecatur, imo de peccatis dolet? quia tanta virtus est afflictionis, vt nobis quamcunque spiritalem vtilitatem afferat, & contritionem delictorum excitet, Deum adiutorem præbeat, quod noster Bonauent in pauperum bibl. c. 11. confirmat, dicens, *afflicti filii Israel à serpentibus igneis, dixerunt ad Moysem, peccauimus quoniam locuti sumus contra Deum & contra te:* num. 21. *antequam vero Dominus illos serpentes immitteret, nec peccatum suum cognoscebant, nec diuinum auxilium postulabant*, accomoda hæc Ismaeli verba.

Noster Seraph. Bona. in paup. Bib. c. 11. Num. 21.

Dei amor in nos, quemlibet aliū longè superat.

177 *Et exaudiuit Dominus vocem pueri*, nonne mater eum abiecerat, omnibus destitutū auxiliis? nonne pater è domo eiecerat? si autem nullus amor cum patris & matris dilectione erga filios conferri potest, quomodo filium, quem pater expellit, quem mater proiicit, hunc Dominus respicit, eiq; subuenit? quia Dei amor erga nos, quemlibet alium etiam maternum aut paternum superat: *misericors*, inquit D. Chrys. *& benignus Deus patris & matris erga nos curam sua transcendens pietate, exaudiuit vocem pueri*, quod regius vates Psal. 9. confirmat, dicens; pater meus & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me.

S. Chrys. Psal. 9.

Plurima pro miseris Deum deprecamur.

178 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, tenent aliqui puerum non clamasse (fortè iam moribundus, ne aperire quidem os valebat) quis ergo Dominum deprecatus est pro puero Ismaele? dices matrem, sed nonne Deum alia interpellarunt? audi Lipp. *Clamabat fides innocens Abrahæ, promissio Dei, lachrymæ matris, oculi Domini vbique intuentur necessitates fidelium.*

Lipp.

Mater non suam, sed potius filii mortē formidat.

179 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, id est secundum aliquos vocem matris pro vitæ filii incolumitate deprecantis. sed, ô Agar, nonne idem vitæ periculum incurristi? siquidem cùm aqua tibi defecerit, vndenam haurienda sit aqua, ignotum habeas, præ nimia etiam siti in hac vasta solitudine deficies? Deum igitur pro vitæ tuæ conseruatione exora: tantus est amor matris erga filium, vt vitā illius suæ præferat, sicque potius Deum pro subleuanda filii necessitate, quā sua deprecatur: sensū hunc habet D. Hier. *flente matre, & mortem filii miserabiliter præstolante, Deus exaudiuit puerum, de quo pollicitus fuerat, dicens; sed & filium ancillæ tuæ in gentē magnam faciam, alioquin & ipsa mater non suam mortē, sed filii deplorabat*, preme vltima Hebr. verba.

D. Hier. in qq. Hebr.

Nihil æstimes à parentibus & omnibus creaturis deseri, vbi Deo curæ es.

180 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, nonne eadem siti premebatur in brachiis matris: nec dubito, quin tunc puer ea oppressus, largas funderet lachrymas, exauditurne tunc à Deo? minime. cur igitur, ait textus, auditum fuisse, Deumque illius curam specialem suscepisse? reuoca in memoriam iam eum matrem abiecisse, quasi suæ non amplius sollicitudini cōmissus fuisset: eccce igitur vbi primum mater abscessit, relicto puero, Deus adest, qui derelictum à parentibus suscipit, & in magnas spes alit.

Qui etiam sunt in virtute imperfecti, à Deo exaudiuntur.

181 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, cur non dixit Ismaelis, cum iam excederet pueritiam? aduerte nomine pueri intelligi eos posse, qui in virtute adhuc sunt imperfecti, secundum illud Pauli 1. ad Corinth. 3. tanquā paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam: merito igitur ait Angelus, exaudiuit Dominus vocem pueri, quia qui etiā adhuc in virtute non profecerunt, à Deo exaudiuntur. Fauet Procop. *amanter præsens locus excipiendus & tractandus est, cū videamus pueros orantes exaudiri: & sanè neutiquam despiciendi sunt spirituales liberi, & si nondum perfectionem fuerint consecuti, siquidem & hominū vocē exaudit Deus*, preme vltima verba.

1 Corint. 3. Procop.

Iustorum meritis tribuenda est aliquando nostrarum exauditio deprecationum.

182 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, cur non Agar, quæ vocem suam leuauerat ac fleuerat? tum cur non, ait Moyses, exaudiuit Iehoua, sed solum Elohim? non Agar vocē exaudisse, sed solum pueri testatur Moyses, quia erat semen Abrahæ, de quo promiserat quod illud in gentem magnam multiplicaret. Elohim autem dixit, non Iehoua, *ad insinuandum*, inquit Caiet. *meritum Abrahæ propter quem exaudiuit Deus puerum.*

Card. Caiet.

Deus afflictionem præsentem respicit, vt nobis succurrat.

183 *Exaudiuit Dominus vocem pueri de loco in quo est*: cur hæc vltima addidit verba? quid enim locus conferre potest, qui præcipuè non est sacer vt preces nostræ admittantur? nihil equidem: obserua sensum horum verborum *de loco in quo est*, esse de afflictione in qua sub arbore pene iacet exanimis: meritò igitur postquam ait, exaudiuit Dominus vocem pueri, subiungit *de loco in quo est*, ad innuendum maxime præsenti afflictione nostra commoueri, vt nos exaudiat, necessitatibus nostris subueniat: *de loco in quo est*, inquit Abulensis, *id est, non respexit Deus peccata sua priora, sed afflictionem suam præsentem, quia in loco deserti iacebat iam moribundus non habens auxiliatorem.*

Abulensis

Simplicitas maximè Deo grata.

184 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, cur cùm alloquatur Angelus Agarem, non ait, exaudiuit Dominus vocem tuam: ipsa enim, ait textus, leuauerat & fleuerat: certum est puerum, si sumatur in bonam partem, simplicitatem animi denotare, iuxta illud Christi Domini dicentis; nisi efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum, quo supposito, ait optime Cat. Græca, *non sunt puerorum preces contemnendæ, tametsi à perfecta ratione non videantur, amat Deus simplicitatem spiritus, facileque eiusmodi vocibus commouetur.*

Auctor Ca. Græc.

Tunc Deus potissimum ad opem nobis ferendam adest, cùm omnia humana nobis deficiunt auxilia.

185 *Exaudiuit Dominus vocem pueri*, quandonam? audiamus

diamus Agar loquentem, non videbo morientem puerum, quasi diceret cùm pene sit examinis, eique nullo modo subuenire valeam, subter arborem omni destitutum humano auxilio, exaudiuit igitur, cùm omni destitueretur spe alicuius humani obsequii, & merito: Deus enim tunc potissimum nobis adest, cùm omnia alia deficiunt auxilia, quod Chrysol. obseruat qui inquirens de tempore quo Dei verbum suscipere carnem voluit ait, *quid est quod tempore regis nefandi Deus descendit ad terras, miscetur diuinitas carni, fit terreno corpori cœleste commercium: quid est?* respondet vero, *Herodes alienæ gentis Iudæorum regnum inuasit*, libertatem sustulit, prophanauit sancta, quidquid erat cultus, quidquid ordinis aboleuit: merito ergo genti sanctæ quia humana defecerant, diuina succurrunt, & & eo tēpore adest Deus ipse cui homo deerat. Chrysologo applaudit Chrysost. hom. 16. in acta, ad eundem modum pendens Moysem, qui Israeliticum populum è barbari regis tyrannide vindicaturus erat, tunc opportuno natum fuisse, cùm seuerior in populum ingrueret persecutio, vt Deus opem ferre conspiceretur, *hoc mirabile*, inquit, *quod futurus præfectus non ante hoc, nec post hoc tempus nascitur, sed in ipso medio persecutionis furore, & nascitur, & educatur; nam cùm humana spem omnem negant, tunc diuina dispensatio clare fulget.*

Petrus Chrys.

D. Chrys. hom. 16. in Act. Apost.

Angelorum alii boni, alii peruersi.

186 *Vocauit Angelus Dei Agar de cœlo*, cur Angelum Dei dixit, cùm nullus sit, qui illius non censeatur? omnes enim ipso creati, nunc ab eodem conseruantur: non superfluè Dei Angelum dixit, ad differentiam eorum, qui licet à Deo fuerint creati spiritus, tamen per superbiam à Deo recesserunt, & Angeli Satanæ, non autem Dei nominantur. qui autem in fide & charitate sui Creatoris permanserunt, Dei Angeli vere dicuntur.

Angelis bonis ad bona, malis autem ad vindictam Deus vtitur.

187 *Vocauit Angelus Dei Agar de cœlo*, cur fidem adhibuisti, sed cùm Angelus Sathanæ mutetur in lucis Angelum quomodo ei cito credidisti? videamus qua de causa de cœlo à Deo missus descendit, vt eam solaretur, adiuuaretq; in puteo adinueniendo, cuius aquis pene filius extinctus, ad vitam reuocaretur: merito igitur malum non iudicauit, quia Deus bonis ad bona, malis autem ad vindictam vtitur: testem habemus D. Greg l. 2. Moralium, c. 16. qui exponens illa verba 2. Reg. *vidi Dominum sedentem super solium suum & omnem exercitum cœli assistentem ei à dextris, & à sinistris*, ait, *dextera* Dei *Angelorum pars electa, sinistra autem Dei Angelorum pars reproba designatur, nec enim ministrant Deo solum boni qui adiuuent, sed etiam mali qui reprobent, non solum qui à culpa redeuntes subleuent, sed etiam qui redire nolentes grauent: à dextra ergo Dei, & à sinistra Angelorum stat exercitus, quia voluntas electorum spirituum diuinæ pietati concordat, & reproborum sensus, sua malitia seruiens, iudicio districtionis eius obtemperat.*

D. Greg. li. 2. Mor. c. 16.

Angeli orationes nostras offerunt Deo.

188 *Vocauit Angelus Dei, Agar de cœlo*, cui dixit: exaudiuit Dominus vocem pueri, cur preces Ismaelis à Deo exauditas fuisse annunciat? quia sicut eas Deo offerunt ii: sic Angeli exauditas nobis indicant: vnde diuus Augstinus Epist. 120. *annunciant Angeli non solum nobis beneficia Dei, verùm etiam illi preces nostras, non vt tunc Deus nouerit quid velimus, vel quo indigeamus: sed quia necesse habet rationalis creatura obtemperans Deo temporales causas ad æternam veritatem referre, siue petendo quid erga se fiat, siue consulendo quid faciat.*

D. Aug. Epist. 120.

Angelus nobis præbet securitatem.

Angelus vocauit de cœlo, dicens noli timere, optimum equidem consilium, sed quomodo formidare non debeat cùm interitum chari pignoris conspiciat, & sibi etiam mortem imminere persuadeat? siti enim agitata peribit: nihilominus quamuis nihil nisi formidabile conspiciat, præcipit Angelus ne timeat; securitatem enim præbent spiritus Angelici, *effectus enim custodiæ eorum est*, inquit D. Bonau. lib. 2 de Operibus conditoris c 18. *impedimenta boni, & occasiones mali remouere*, à quo autem cuiuscunque mali siue naturæ, siue moris remouetur, quid formidare potest? 189

Seraph. Doctor l. 2. de oper. condit c. 18.

Sacerdotes sunt Angeli.

Vocauit Angelus Dei de cœlo, est ne terrestris aliquis, vt ad illius differentiam alius de cœlo dicatur? permitte quæso vt consulam Paulum ad Gal. 1. dicentem, *licet Angelus de cœlo euangelizet vobis; præterquam id quod Euangelizatum est vobis, anathema sit*: cur de cœlo addidisti Paule? nonne sufficiebat dixisse, licet Angelus euangelizet vobis. & c. merito Angelum de cœlo dixit, ad differentiam sacerdotum qui sunt in terra Angeli: sic Theoph. *adiecit autem de cœlo, quandoquidem & sacerdotes Angeli vocabantur, ne igitur hæc de sacerdotibus disputes, cœli appositione supernas virtutes, adeoque potentias indicauit.* 190

Ad Galat.

Theoph. in c. 1. ad Galat.

Propter iustos, alii etiam indigni Angelorum visione honorantur.

Vocauit Angelus Dei Agar de cœlo, nonne ancilla est? quomodo igitur eam colloquio dignatur Angelus? vel quomodo Deus nuntium suum ad vilem fœminam Ægyptiam mittere non renuit? nonne Agar vxor fuerat Abrahæ qui iustissimus erat. dicam equidem tanti apud Deum hunc iustum fuisse. quod propter eum, etiam indignam ancillam visione Angelorum cohonestarit: sic Chrys. *quia Patriarchæ pronuba erat, & illius semen erat, tantum quoque curam erga eam declarare dignatur*, non seruam Agar iustissimi Abrahæ respice, non miraberis propter iusti prolem, Angelorum colloquium promereri. 191

Magna dignitas est animæ nostræ.

Vocauit Angelus Dei Agar de cœlo, quomodo pulcherrimum aulæ sidereæ procerem, triadis honorarium genium illum magnificum & ornatu gratiarum nobilem, diuinis honoribus perfruentem, & beatum, ad ancillam vilem, miserrimam mittit Deus è celo? vt singularem & eximiam quandam dignitatem animæ nostræ intelligamus, quod æterno beneficio Deus illius curam, institutionem, prouidentiam beatis spiritibus commendet: *magna*, inquit D. Hier. in cap. 18. Matth. *dignitas animarum, vt vna quæque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui Angelum deputatum*, in hoc vel numinis sancti beneuolentia insolita, vel inexplicabili Angelorum humanitate, quia miserorum hominum humilitatem, sordesque non defugiunt, admiratione obstupefactus hærebat. 192

Hieron.

Vult Deus à nobis nostram necessitatem exprimi, vt inde beneficia sua agnoscamus.

193 *Vocauit Angelus, quid agis Agar?* an ignoras illam præ animi angustia sedere mœstam, & pene exanimem filium deflere? cur igitur tanquam inscius cogitationum suarum, ab ea quid agat sciscitaris? non tanquam ignorans quærit, sed vult ab ea suam necessitatem exprimi, vt subinde recreatà, magnitudinem diuini beneficii euidentius agnoscat, veneretur que.

Quò indigniores sumus, eò diuina Dei beneficentia apparet illustrior.

194 *Vocauit Angelus, quid agis Agar?* expecto donec filius animam exhalet: sed cur, ô Deus, ab ea vis exigere cognitionem suæ diffidentiæ, in promissionibus, de quibus diffidere non deberet? accepit enim ab ore tuo filium suum fore multiplicandum, copiosæque multitudinis principem futurum: vult Deus palam manifestari, nullam pene mulieris fidem, vt pote suis toties repetitis verbis neutiquam credentem, vt quo illa magis indigna videtur, illustrior erga illam diuina videatur beneficentia: *pulchrum est enim*, inquit D. Hildeb. epist. 16. *benefacere vel indignis.* D. Hild. Epist. 16.

Verbo & opere consolationem à Deo accipimus.

195 *Vocauit Angelus, & ait, noli timere,* & ilico subiungit, *exaudiuit Dominus vocem pueri*, nonne satis erat vt animum Agar mœstissimum solaretur, dicens: noli timere? cur igitur addidit, exaudiuit vocem pueri Dominus? vt eam non solùm verbo sed opere consolaretur; ab ea enim timorem excutiens, vitamque filio conseruari promittens, non verbo tenus consolationem accipit.

Nihil formidandum cùm nobiscum est Angelus.

Vocauit Angelus & ait, noli timere, quid? nonne posset inquirere, quid formidare debeam? cùm non exprimas in speciali quid sit mihi non timendum, merito non hoc aut illud declarat formidandum, quia cùm nobiscum est Angelus, non solum ab vno vel altero rei nociuæ timore sumus liberi, sed à nobis omnium formido repellenda est. 196

Deus nullum quantumuis vilem despicit.

Vocauit Angelus Dei Agar de cælo, si vilissima est Agar, siquidem solum ancilla nominatur, quamque Abraham ex Dei præcepto eiicit è domo: quomodo Angeli sui ministerio eam aggreditur? quia Deus nullum quantumuis vilem contemnit, & auxilio sufficienti destituit: *O misericordiam Domini*, inquit Chrys. *non quia ancilla erat, despexit eam.* 197 Chrysost.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Surge, tolle puerum, & tene manum illius, quia faciam in gentem magnam.

Sept. Tene illum manu tua.

Cald. Apprehende manu tua eum, quoniam in populum magnum faciam eum.

Caiet. Fac inualescere manum tuam in eo.

Arias. Fortifica manum tuam in eo.

EXPOSITIO.

SVrge, sedebat enim mœstissima de vitæ filii proximo periculo, *& tolle puerum*, scilicet sub arbore iacentem, penè exanimem, *& tene manum illius*, hoc est præ sitis ardore vehementer languidum & exhaustum attolle, subleua, ducito, & materna sollicitudine refrigerii promissi locum quære, *quia faciam in gentem magnam*, id est, futurus est enim maximæ posteritatis progenitor.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Angelus vt erigamur, consulit.

198 SVrge, dixit Angelus Agar, cùm ei præceperis, vt puerum subleuaret, refugiumque quæreret, id non poterat exequi nisi surgeret à loco in quo sedebat: ad quid igitur præcipis vt surgat? per Agar sedentem & quasi iacentem possumus intelligere animam peccatricem, delictorum suorum onere depressam: nō superflue igitur dixit Angelus Agar vt surgeret, quia vt à peccatis nostris erigamur, consulit: vnde optime D. Bona. lib. 2. de operib. condit. c. 18. ait, *Angeli nobis ad custodiam deputati, tenent nos stantes ne cadamus, & cadentes nos adiuuant vt surgamus, nec vnquam nos deserunt etiam peccantes, quin semper sint parati auxiliari si velimus.* S. Bona. l. 2. de Operib. condit. cap. 18.

Peccatum casus est.

199 *Surge*, cur iubet Angelus Agar vt surgat? nota Agar peccatricis animæ typum gerere: merito igitur dixit vt surgeret; quia qui in peccatis est cecidisse dicendus, à quibus Dei auxilio surgimus: vnde Hugo Card. ait, *surge à peccato scilicet iuxta illud Eph. 5. surge qui dormis.* Hugo Card.

Mater filiorum suorum sit sollicita.

Tene manum eius. D. Hier per hæc verbà, non intelligit quod eleuasset ab humo iacentem, & eum propria manu tenuerit, cùm esset iam adolescens ferè viginti natus annos, quid igitur significat manum filii sui tenuisse? respondet, *quod manu parentis tenetur sollicitus monstratur affectus*, & merito, satagere enim debet mater omni qua potest cura, vt filius animi robore alios præcellat. 200 D. Hier. in qq. Hebb.

Quod minus à nobis aufertur, maiori compensat Deus beneficio.

201 *Tene manū eius, quia faciam in gentem magnā*, sed pēdamus, cur antequā promiserit facturū eū in gentem magnā, dixerit, ne timeas Agar, dices cùm vidisset se à domo Abraham expulsā, timuit ne aliquid deterius sibi contingeret: sed existimo per hæc verba, *ne timeas*, & per subsequentia, *faciam eum in gentem magnam*, voluisse

S. Chryf. luisse innuere nihil ei formidandum esse, quia Deus talis est naturæ: vt si quid adimat, maiori beneficio cumulare soleat. Fauet D. Chrysostomus, *ne mæreas*, inquit Angelus, *eo quod e domo eiecta sis, tantùm enim age curam pueri, vt & in gentem magnam fiat.*

Præsentibus beneficiis Deus futura conseruat.

202 *Tene manum eius*, deinde subiungit, faciam eum in gentem magnam, nonne sufficiebat liberasse puerum ab eminenti vitæ periculo, nulla promissione facta? cur igitur iterum quæ iam pollicitus fuerat, promisit? meritò quod difficilè censebatur, nempe quod puer exinanimis in magnam gentem fieret, iam collato maximo beneficio nempe vitæ restitutæ, pollicetur, *vt dudum*, inquit Lippom. *promissa Dei rursum audiens, credat de futuris beneficiis, præsentia cernens.* Deus enim nouis solet nos allicere & erigere beneficiis. Lipp.

Deus pauca nescit largiri.

203 *Tene manum eius, quia faciam in gentem magnam*, inspiciamus quid fletu suo petierit à Deo Agar, sine dubiò solam filii incolumitatem, quomodo igitur Deus non solum annuit eius petitioni, imo filium suum futurum in gentem magnam pollicetur? quia plura quàm ab eo postulamus, cùm nesciat pauca largiri, tribuit.

Qui aliorum princeps est, validus sit, vt alios tueatur.

204 *Tene manum eius, quia faciam in gentem magnam eum*, quænam est hæc causalis quæso? nulla equidem, quæ enim connexio inter tenere manum alicuius, & ideo eum in gentem magnam multiplicare? nulla equidē, sed lectionē Hebr. quæ sic habet: inspiciamus fac inualescere manum tuam in eo, id est, eum corrobora, viresque adauge, quo sensu cognito, verissima erit causalis: nam qui aliorum princeps est, validus sit & robore præditus, vt suos tueatur. Fauet Caiet. *non solum mandat Angelus vt tollat puerum, sed vt operam det ad hoc vt puer validus sit, quia princeps magnæ gentis futurus est.* Card.

Qui à Deo separatur, tantum temporalia consequi potest.

Tene manum eius, quia faciam eum in gentem magnam, cur ei restituis incolumitatem, vt solum progenitorem gentis maximæ constituas? hoc enim solum temporale & caducum est: nota Ismaelem, matremque eius à domo Patriarchæ depulsos, typum esse eorum qui per peccata à Deo separantur: meritò igitur solùm temporalia pollicetur eis: quia qui à Deo separantur, solum ea consequuntur: obseruatio est Lipp. *per ministerium Angeli cum plura promittit, sed temporalia tantum, quia Agar iam ablegata erat à familia Abrahæ cum filio secundum carnem.* 205 Auctor catenæ.

Qui ad arborem crucis confugiunt, ab omni periculo liberantur.

Tene manum eius, cuius? Ismaelis, nonne ille est, qui præ nimia siti pene iacebat exinanimis sub arbore? quomodo non solum à morte liberatur, imo iam validus, vt simul cum matre iter facere posset, vsque ad puteum? aduerte arborem sub qua iacebat, figuram fuisse arboris sanctissimæ crucis: non sine mysterio sub illo ab imminenti morte liberatur: quia qui ad arborem sanctæ crucis confugiunt, ab omnibus liberi periculis euadunt: sic Hugo Card. *sub arbore crucis clamantes exaudit Dominus, id est, affectum audit.* 206 Hug. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

V*VLG.* Aperuitque oculos eius Deus, quæ videns puteum aquæ abiit, & impleuit vtrem, deditque puero bibere.

Sept. Vidit puteum aquæ viuæ, & iuit & impleuit.

Vatab. Vidit fontem.

CONCORDIA.

IN Hebræo non habemus quod Septuaginta addiderunt, nempe viuæ sed fortè subintelligere debemus, quia puteus aquis viuis scatebat.

EXPOSITIO.

A*Peruit oculos eius*, Hebraismus est significans ostendere, ostendit siquidem fontem, quem præ distantia vel aliquo impedimento externo, nec nouerat, nec aduertebat, non quod in oculis aliquod fuisset impedimentum aut velamen, *quæ videns puteū*, cuius nomine fontem intellige, *abiit, & impleuit vtrē*, quem ab Abraham acceperat, *deditque puero bibere*, vt sitim eius extingueret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Odium in aliquem, oculos, ne quod nobis est vtile conspiciamus, adimit.

A*Peruit oculos eius*, non legimus clausos habuisse, quomodo igitur asserit Moyses Deum illi aperuisse? nonne odio in Saram suæ eiectionis occasionem ferebatur? merito igitur præsupponit Moyses oculos saltem mentis clausos habuisse, imo & corporis tenebrosos: oculi enim nimia odii passione caligant: nam qui hac conturbantur, etiam in rebus omnino necessariis manifestis & luce ipsa clarioribus, nec mentem, consiliumque ad intelligentiā, nec

oculos ad aspectum habemus, vnde optime sanctus S.Nilus. Nilus, l. de octo vitiosis cogit. cap. de ira, ait, *cùm semel obsederit, nempe odium pectus, atque exarserit, mentem fumo obcæcat, iudiciumque corrumpit, ac denique lubrica & confusa omnia reddit.*

Adiutor Deus in tribulatione.

208 *Aperuit oculos eius Deus*, id est indidit ei fontis cognitionem, vbinam? in solitudine, quandonam? cùm pene deficeret Israel præ nimia siti: sed cur Moyses cum tali, tum temporis, tum loci circumstantia, indicare voluit Deũ oculos Agar aperuisse, nõ autem antequã adeo siti premeretur filius eius Ismael? sine dubio vt Deum maximo tempore tribulationis agnoscere- S. Chrys. mus adiutorem. Hoc testatur D. Chrys. *in inuiis viam præbuit, & perplexæ menti, nullamque spem salutis habenti, suam misericordiam exhibuit, simul eam consolans ac pueri curam agens: sic quandocunque voluerit Deus licet, in solitudine simus & in extremis afflictionibus, nullamque spem salutis habeamus, nullo alio opus habebimus, diuino auxilio nobis omnia suppeditante.*

Gratiam habenti nihil ei deest.

209 *Aperuit oculos eius*, non nihil quia ante videret; sed quia nihil proderant ei aperti oculi ante supernam visitationem: aperuit igitur oculos, id est ignoranti mẽtem excitauit, viamque ostendit vt videret locum, in quo puteus erat à quo aquam hauriens propinandum dedit filio, qui temperans filii ardorem, incolumitatem recuperauit: quid amplius, ô Agar, exoptas à Deo? nihil equidem, vndenam iam cito satiatum desiderium? nonne diximus gratia Dei visitatam fuisse? merito igitur nihil deest ei, gratiam enim habenti Cit. Chr. abundant omnia, quod annuit cit. Chrys. *nullo alio opus habebimus, diuino auxilio omnia nobis suppeditante*, en quomodo gratia Dei omnia nobis suppeditat?

Ignorantia à Deo tollitur.

210 *Aperuit oculos eius Deus*, non quia clausos haberet, sed quia ignoranti puteum quem nesciebat, ostendit: sed nonne erat Angelus qui loquebatur Agar: cur igitur mutato illius nomine, non Angelus dicitur, sed Deus, qui oculos eius aperuit? vt nobis innueretur quod solus Deus ignorantiam perfectè adimit. Vide Lipp. *puteum videre non potuit, donec Dominus voluit; ignorabimus etiam præsentissima, si ea dare nobis negare voluerit.* Lippom.

Inops consilii, qui Deum præsentem non habet.

Aperuit oculos eius, cæcam non legimus fuisse, quo- 211
modo igitur intelligemus clausos habuisse? Lippomanus ait, *quia inops erat consilii in tantis necessitatibus*: sed Cit. auctor. quomodo tunc deerat consideratio, ita vt nec filio, nec sibi consulere posset: quia Deus præsens sibi non aderat: adfuit enim cùm aperuit oculos.

Verbum Dei pluries apparet.

Aperuit oculos eius Deus, si Angelus, non est Deus: 212
Angelus autem fuit, qui antea loqueretur, quique nunc oculos eius aperuit, quomodo Deus appellatur? aduerte filium Dei magni consilii Angelum dici, Deũ autem esse sicut Pater est, quis ignorat? cur igitur non dicemus filium Dei fuisse qui Agar apparuerit, Deum & Angelum? testem habeo D. Isid. Hispal. *quod eum* Isid. Hisp. *qui loquitur ad Agar prius Angelum, postea Deum scriptura pronunciat, filium Dei fuisse credendum est, qui per legem ac Prophetas semper locutus est, qui per obedientiam maternæ voluntatis Angelus vocatur, secundum vero naturam Patris Deus, quia vere & ipse Deus sicut & Pater.*

Sine Dei gratia Christum Dominum conspicere non possumus.

Videns puteum aquæ abiit. Sept legunt, vidit puteum 213
aquæ viuæ, innuũtne aliquod mysteriũ? quidni? Christus enim est puteus vel fons aquarum viuentium: sed quomodo Agaris, quæ animam designare potuit, ait Moyses, aperuisse oculos eius? optime: nisi enim specialis nobis adsit gratia, Christum Dominum conspicere non possumus. Sic Procop. *impossibile*, inquit, *est, vt quis conspiciat fontem aquæ viuæ, nisi Deus, discussa oculorum caligine, ipsum nobis videndum proponat.*

VARIETAS LECTIONUM VERSUS XX.

VULG. Et fuit cum eo qui creuit, & moratus est in solitudine, factusque est iuuenis solitarius.
Sept. Erat Deus cum puero, & creuit, &c.
Cald. Et fuit verbum Dei adiutorium pueri, & creuit, & fuit iaculator arcus.
Ar. Et fuit iaculans arcuarius.

CONCORDIA.

IN vulg. desunt aliquæ dictiones, quæ reperiuntur in Hebræo, nempe *Deus & puero*, quis tamen omisit, quia principium huius versus coniungebat cum præcedente, in quo Deus erat, & sic ne bis in eodem versu repeteret, omisit, quod tamen facile intelligebatur.

EXPOSITIO.

ET fuit cum eo, nempe Deus cum Ismaele, vel vt alii volunt Agar, mansit enim cum filio suo, *& creuit*, non enim perfectam attigerat ætatem, *& moratus est in solitudine*, scilicet Arabiæ, quæ & Pharan dicitur, *factusque est iuuenis sagittarius*, hoc est peritissimus arte sagittaria, vt venationi operam daret solertius.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui secum Deum habet crescit in virtute.

214 ET *fuit cum eo & creuit*, si nõdum ad ætatem in qua datur terminus crescendi, peruenerat, non erat dubium quin cresceret: cur igitur quod superfluũ esse videtur, addidit? nota præter augmentum corporis aliud esse, nempe virtutis: si autem cùm Septuaginta legimus, & fuit Deus cum puero, verè dicemus illud verbum *creuit* non superfluè, imo emphaticum esse, qui enim secum Deum habet, certissimum in virtute progressum facere.

Si nobiscũ est Deus, quis nos malos esse iudicabit.

215 *Et fuit cum eo, & factus est iuuenis sagittarius*, Hebræi asserunt ideo sagittarium fuisse, vt pote latrocinia in transeuntes per solitudinem exerceret: sed Caietanus existimat nugas esse Rabinorum, qui id asseruerunt: sed, ô Caietane, nonne tibi persuadere potes cùm propter lasciuiam, vel propter aliud delictum à domo paterna sit expulsus, in hoc crimen scilicet latrocinii cecidisse? minime; qua de causa vide quid dicat textus; erat Deus cum puero: merito igitur hi accusantur stultitiæ, qui asserunt lattociniis deditum fuisse: qui enim secum Deum habet, quomodo malus iudicabitur? hoc paucis complectitur Caiet. *hinc apparet nugas esse quod Ismael exercuerit latrocinia: si enim Deus quatenus iudex erat cum eo, longe erat à latrociniis.*

Card. Caiet.

Deus familior in deserto.

216 *Et fuit cum eo*, nempe Deus, certum est non semper Deum ab Ismaele abfuisse, imo ei pluries adfuisse; quomodo igitur vsquequo ad solitudinem peruenisset, non legimus Deum cum eo fuisse? fuit equidem cum eo Deus aliàs, sed familior in solitudine, vt patet ex colloquio Angeli, quem Isidorus Deum ipsum existimat cum Agat, idq; confirmat auctoritas Orig. Ho. 11. in Lucam, qui loquens de beato Baptista ait, *fugiens tumultum vrbium, populi frequentiam, vicinia ciuitatum, abiit in desertum, vbi cœlum apertius, & familiarior Deus.*

Orig. in Hom. 11. in Lucam.

Desertum hominem Deum efficit.

217 *Fuit cum eo*, sine dubio cum quo Deus est, quodammodo Deus efficitur; sed vbinam tantam adipiscemur dignitatem? inspice quid de puero dicat Moyses, erat Deus cũ eo in solitudine; merito equidem, in deserto enim quasi in Deum transformamur. Fauet D. Greg. Nisse. orat. 2. *qui solitudinem vocat* θεοποιὸν *Deum ex homine efficientem.*

D. Greg. Nisse. orat. 2.

Magna quidem est familiaritas Dei in deserto, sed hominibus studiosis, non autem aliis.

218 *Fuit cum eo*, nẽpe Deus secundum lectionem Hebraicã, *& creuit & moratus est in solitudine*. ex his verbis colligimus maximam inesse solitudinibus securitatem Dei maiorem reperiri nobiscum familiaritatẽ, &c. sed huic obstare videtur auctoritas Ioann. Climaci gradu 4. de obed. dicentis, nequaquam tutũ est imperito & gregario militi ad gladiatorum certa men descendere: ita ne monacho quidem tutum est rudi adhuc ad solitudinem contendere: ille enim in corpore, hic in anima periclitabitur: si igitur animæ periculum est in solitudine, quomodo securitas reperitur cum aliis relatis commodis? fateor securitatem esse quidem his, qui virtutem coluerint, & in passionum mortificatione vixerint exercitati, periculum autem illis adhuc ignauis & vitiosam consuetudinem adhuc retinentibus, quod optimè declarat cit. Climacus de differentia quietis gradu 27. *nullus qui vel furore, vel elatione, vel simulatione vel iniuriarum memoria perturbatur solitariæ quietis vestigium, vnquam vel videre audeat, ne fortè stuporem animi inde lucretur; qui vero à perturbationibus mundus est, ipse iam quod expedit, agnoscet*: deinde conditiones quæ requiruntur solitudinem colenti, enumerans, ait, *eorum qui ratione solitariam arripiunt quietem, signa, studia, & argumenta ista sunt, mens tranquilla, nullis agitata perturbationum fluctibus, castissima intentio, raptus ad Deum præsens, semper cruciatuum mortis memoria, insatigabilis ac insatiabilis oratio, totius affectionis mortalis ignoratio, mundi mors, gastrimargia fastidium.*

Ioan. Climacus de differentia quietis gradu. 27

Desertum virtutum mater.

219 *Et fuit cum eo, creuit, & moratus est in solitudine*, diximus in primo conceptu per eiusmodi accretionem, virtutis progressum & augmentum intelligi posse: sed cur in Ismaele antea huiusmodi virtutum progressus non obseruabatur, sed solum cum in solitudine moratur: quia eremus siue desertum, virtutum schola est. Fauet Sinesius epist. 101. *Qui desertum à multitudine locum, vacuumque à turbis nominat* ἀγαθὸν συνέργον *bonum & præstantem adiutorem Philosophiæ.*

Synesius, ep.

Gratia Dei murus securitatis est.

220 *Et fuit cum eo, creuit, & factus est iuuenis sagittarius*, si cùm in domo patris degisset, non legimus artem vllam didicisse, nec inter tot feras securum transisse, quomodo nunc in solitudine eas persequitur sine timore, nec illotum immanitatem respiciens? obserua verba antecedentia, Deus erat cum puero: nihil mirandum igitur, si nihil formidans, leones, & vrsos appetit, gratia enim Dei in aliquo murus est securitatis. Sic D. Chrys. *si quando amicum & beneuolum habemus Deum securi viuemus, maxima enim securitas, & inexpugnabilis murus, Dei auxilium.*

Chrys.

Maior securitas in deserto quàm in ciuitatibus.

221 *Et fuit cum eo, & mansit in solitudine, & factus est sagittarius*, nonne ille est Ismael, qui cùm esset filius Abrahæ, nihil securum in domo paterna reperit, siquidem ab eadem fuit expulsus, ita Sara præcipiente? quomodo igitur vastissimum eremum sine formidine colit & habitat, securusque, inter tot ferocissimas moratur belluas? quia maior securitas in solitudine quàm alibi, imo in populosis ciuitatibus reperitur, audiamus S. Chrysost sic dicentem, *vt discas quomodo qui in solitudinibus agit, securior sit & potentior his qui in mediis ciuitatibus versantur ingenti hominum præsidio freti: videamus quomodo Dauid de loco in locum transiens, & quasi erraticus vagans manu superna munitus fuerit, Saül autem cum esset in mediis ciuitatibus, & tantum secum duceret exercitum, & satellites habens & armigeros, quotidie timebat inimicorum insidias: & ille quidem qui solus erat, nullumque secum alium habebat, non indigebat humano præsidio, hic vero coronatus & purpura indutus illius auxilio indigebat.*

Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Habitauitque in deserto Pharan, & accepit illi mater in vxorem de terra Ægypti.

Idem omnino legunt aliæ versiones.

EXPOSITIO.

Habitauitque in deserto Pharan, quod quidem est trans Arabiam contra Australem plagam, per hoc fecerunt iter filii Israel, cùm de monte Sina castra mouissent, cumque de Ægypto in terram Chanaan ascenderent, *& accepit illi mater sua vxorem de terra Ægypti*, potius autem illius gentis coniugem dedit filio quàm alterius: quia cùm originem traheret ab Ægypto ad eundem populum filium voluit referre, vel quia cùm esset in terminis Ægypti, nón potuit aliunde commodius vxorem ei tradere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Amore naturali ducimur erga patriam.

222 Accepit mater sua vxorem de terra Ægypti, cur potius ex alia gente coniugem filio non præbuit, vt vinculo aliquo alteri nationi, quam suæ iungeretur? reuoca in memoriam Agar ex Ægypto duxisse originem: non mirum igitur ex Ægypto potius quàm ex alio populo coniugem Ismaeli dedisse; quia maiori ducimur amore erga patriam & eius incolas, quàm alterius gentis. Fauet Caiet dicens, *naturali amore vnusquisque afficitur nationi sua, & propterea Agar Ægyptiam in nurum asciuit.* Card. Caiet.

Vxorem non suo, sed parentum arbitrio sumant filii.

223 *Accepit illi mater sua in vxorem*; Nonne Ismael, cùm fortè tunc vigesimum quintum attigisset annum, suique iuris esset, potuit sibi connubio iungere mulierem? cur igitur non ait Moyses, accepit sibi Ismael vxorem, sed mater sua dedit illi coniugem: quia filii non ex sua, sed potius parentum voluntate matrimonio copulari debent? annuit Lippoman. cùm ait, *vxorem mater filio dedit, non suo accepit arbitrio.* Lipp.

Coniux etiamsi separata quoad thorum à viro alteri non nubat.

224 *Accepit illi mater sua vxorem*, cùm Agar nondum senilem attigisset ætatem, & à viro suo Abraham ex Dei præcepto separata degebat, nulla spe ad eum redeundi habita, cùm difficile sit mulierem adolescentulam continentiam colere, quomodo non legimus alium sibi virum assumpsisse, cùm de ea alia non tanti momenti referantur? merito nihil scriptum de eius secundo connubio legimus, mulier enim si solum quoad thorum à viro suo separata, alteri nubere non potest, quod obseruauit Abulensis: *sciendum*, inquit, *quod cùm Agar esset vxor Abrahæ, non poterat alteri nubere, nec in tota vita sua nupsit.* Abulens.

Qui diutius hæret in peccato, dignus est qui deseratur.

225 *Accepit illi mater sua vxorem*, cùm maneret in deserto Pharan, quod colebat bis Agar domum Domini sui deseruit, primo Genes. 16. at tunc restituta est in domum ab Angelo Domini, dixitque Angelus Domini: reuertere in domum tuam, iterum eandem domum deseruit: verùm non vltra domum redit, nam habitauit in deserto Pharan, quomodo non regreditur ad domum Abrahæ? quia qui primo delinquit, veniam meretur, & in pristinam habitationem ab Angelo restituitur: qui vero diutius in peccato hæret, dignus est qui deseratur, hoc ex Philone sumpsi l. de Cherub. *quandoquidem & Agar per quam indifferens disciplina inclyta ducens corda intelligitur, videmus quidem bis exisse à principe virtute Sara, sed semel tantum reuersam per eandem viam, quæ primo quidem vltro profuga, non expulsa, occurrente Angelo, id est verbo Dei in domum herilem, iterum autem denuo expellitur, reditura nunquam.* Philo l. de Cherub.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Eodem tempore dixit Abimelech & Phicol princeps exercitus eius ad Abraham, Deus tecum est in vniuersis quæ agis.

Sept. Factum est autem in tempore illo, & dixit Abimelech & Hocholzat pronubus eius, & Phicol princeps exercitus eius, &c.

Cald. Verbum Dei est in adiutorium tuum in vniuersis quæ tu agis.

CONCORDIA.

CONCORDIA.

Apud Hebraicam lectionem non reperiuntur hæc verba Hochozat pronubus eius, quæ tamen Septuaginta posuêre fortè, quia traditione acceperant, non solum Abimelech & principem exercitus illius Phicol; sed & pronubum eius fœdus cum Abraham iniisse: credibile enim est cum rege etiam suum pronubum ad Patriarcham venisse.

EXPOSITIO.

Eodem tempore, scilicet quo puerū Ismaelem & matrem eius Agar expulit: *dixit Abimelech*, nempe ille rex quem Deus propter Saram quam sibi coniugem accipere statuerat, flagellauit, *& Phicol princeps exercitus eius*, qui quidem hîc nominatur simul cum rege, vt nobis innotesceret ex consensu totius regni, nec non primatum illius, cum Abraham fœdus iniisse, *Deus tecum est in vniuersis quæ agis*, Hebraismus est significans Deum semper ei adiutorem fuisse, quod quidem colligebat Abimelech, ex eo quod quatuor reges Assyrios debellarat, filium in extrema senectute & vxore nonagenaria susceperat, & ipsemet ob ipsius vxoris raptum Domini flagellum expertus fuerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedientiæ præmium non differtur.

226 Eodem tempore, scilicet venit ad Abraham rex Abimelech cum principe sui exercitus: quo, quæso, tempore? scilicet quo eiecit ex Dei præcepto Ismaelem cum Agar; sed quomodo Deus disposuit regem potentissimum tantum honorem aduenæ deferre, vt eius amicitiam ambiat? cur non dicemus hunc honorem Abrahæ exhibitum à rege fuisse præmium obedientiæ, quàm Deo in eiectione coniugis præstiterat? mens est Lyrani dicentis, *ponitur Abrahæ stabilitio: quia enim obedierat Domino in eiectione filii & matris, conueniens erat quod Dominus ostenderet ei aliquod speciale beneficium, quod factum est, cùm rex terræ venit ad eum, quærens eius amicitiam & fœdus.* Noster Lyranus.

Cum tentationibus concupiscibili & irascibili aliter atque aliter pugnandum, cum illis, congressione, cum aliis fugà.

227 *Eodem tempore dixit Abimelech*, quo tempore? quo habitauit Ismael in deserto Pharam, non erit alienum ab instituto inquirere, cur cùm Agar impatiens imperii Dominæ suæ Saræ fugam iniisset, iussa est ab Angelo domum illius ingredi, audiens ab eo, humiliare sub manu illius; nunc autem eiectam simul cum filio, neutiū Angelus reduxit, sed Ismael vsque ad extremum vitæ in solitudine commoratus est: quid hoc? vidit ludentem, inquit textus, hoc est, ait Glossa interl. lubricum & lasciuū esse docebat, sicut ipse erat: merito igitur Agarem reduxit Angelus, vt humiliaretur sub manu iratæ Dominæ; quia cum tentatione irascibili pugnandum congressione, non autem reducitur Ismael, sed semper moratur in solitudine longè ab Isaac: quia vetus Isaac si cum lasciuo Ismaele, nēpe cum tētatione concupiscibili decertare debeat, potius certet fugâ & longâ ab inuicem separatione. Fauet nobis Chrysost. saltem quoad hanc secundam partem, cùm exponit illa verba Iob: pepigi fœdus cū oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine: ait enim: *quis non admiretur & obstupescat, videns virum hunc cum diabolo quidem viriliter certare, virginis autem faciem fugere, & à formosæ puellæ aspectu oculos subducere? diabolum quidem videns non fugit, sed mansit, sicut leo viribus fidens, virgine autem visa non stetit, neque moratus in contuenda pulchritudine, sed statim secessit, sciebat siquidem in prælio contra dæmones virili & audaci animo opus, in continentiæ autem præparatione victoriam concedi, non ex virginum consuetudine, sed ex secessu.* Chrysost. in cap. 13.

Animi regii est Zelo inuidiæ non commoueri, ex aliorum prosperitate.

Dixit Abimelech ad Abraham, &c. in amicitiam à viris principibus rogatur, sed cur non per inuidiam: nulli enim magis exosi, quàm quos vel suscipiendos facit virtus, vel dignitas metuendos; virtus autem Abrahæ in sui stuporem omnes vicinarum regionum incolas adduxerat; dignitas autem illius, quamuis non regia, maxima tamen erat, tum propter victoriam quā a tot regibus Assyriis reportarat, tum ex honore, quē ei rex Melchisedech detulerat: quomodo igitur Abimelech zelo inuidiæ in eum non æstuat, potius quàm amore? nota Abimelech regem fuisse: dic igitur potius ex prosperitate, virtute & dignitatē Abraham commotū fuisse, vt diligeret, quàm vt inuideret: animi enim verè regii est aliorum fœlicitatem non stimulo liuoris, sed potius amoris affectu prosequi. 228

Suspecta est pax, quam vi quadam principes requirunt.

Dixit Abimelech, Deus tecum est in vniuersis quæ agis, 229 hæc fuit causa, nempe prosperitas Abrahæ propter quam ad eum venit Abimelech; timuit enim, inquit Abulens. quia ex quo Abraham tantum prosperatus fuerat, ne insurgeret contra eos, vel regnum: ideo volebat fœdus inire cum eo: nisi igitur timuisset fœlicitatem Patriarchæ, minimè illius amicitiam ambisset, quis dubitat? vnde optime D. Hildeb. Epistola 57. *Suspecta est pax, ad quam non amore, sed vi sublimes veniunt potestates.* D. Hild. epist. 57.

Eos amicos ambiamus quos Dei seruos agnoscimus.

Dixit Abimelech ad Abraham, &c. nescio cur Rex 230 potentissimus, hominis peregrini & aduenæ amicitiam sibi acquirere sollicitus satagit, cum vna ex legibus veræ amicitiæ sit æqualitas? inspice quid dixerit Abimelech; Deus tecum est, id est tanquam vero ministro & seruo fideli suo semper adest: prudenter

igitur in numerum amicorum Abrahæ adſcribi deſi- detat, quia eorum quos Dei ſeruos agnoſcimus, amicitiam requirere debemus: vnde Stephanus Torn. Epiſc. epiſt. 67. recenſens rationes quibus nouas conciliamus amicitias, quatuor ſunt, alternæ confabulationes, obſequia mutua, literarum frequens excurſus. ſed vltimam tanquam præcipuam ſubiungit. *virtutis fama eſt conſentiens veritati*, quaſi diceret. præcipua ratio propter quam nouos tibi concilias amicos virtus eorum ſit & ſanctitas.

Stephanus Episcopus, ep. 67.

Omnia Deo tanquam vero auctori bona tribuenda ſunt.

231 *Dixit Abimelech, Deus tecum eſt in vniuerſis quæ agis*, ſcilicet propter victoriam, quam ab Aſſyriis regibus audiuit retuliſſe, & proſperitatem in rebus temporalibus non exiguam: & dixit Deum ſecum habere Abraham, id eſt, Deum eſſe auctorem bonorum, quæ contigerunt Patriarchæ: ſed nonne plures, cùm victoriam ab hoſtibus referunt ſuæ fortitudini, & dexteritati tribuunt? diuitias quas acquirunt ſuam in induſtriam & laborem referunt? quomodo igitur ea omnia in Abraham cognoſcens, dixit Deum eſſe cum eo? vt nos illius exemplo, quæcunque bona conſequimur, Dei dona eſſe fateamur, non autem ſolum noſtræ tribuamus induſtriæ: quod eleganter confirmat Saluianus lib. 1. ad Eccl. Cath. quoad bona temporalia: *Omnem ſubſtantiam mundialem diuino poſſeſſoribus munere dari; nullus enim homo, vt reor, ambigit. qui modo in hominum numerum referri poteſt, niſi fortè quis tantæ ſit inſipientiæ, vt cùm humano generi mundus ipſe à Deo datus ſit, ea quæ in mundo ſunt, non à Deo hominibus data arbitretur.*

Saluianus lib. 1. ad Eccl. Cath.

Iuſtis proſpera contingunt, etiam ipſis non cogitantibus.

232 *Dixit Abimelech ad Abraham*, ſcilicet vt ſecum fœdus iniret, pacemque ſtabiliret: maxima quidem Patriarchæ fœlicitas, cùm ipſimet reges ſuam ambiant amicitiam: an induſtria ſua & labore, vt ad ſe rex pacem periturus veniret, conſequutus eſt? minime equidem, quomodo igitur id euenit? non alio, quàm quod iuſtis proſpera contingunt etiam ipſis non cogitantibus: nihil minus cogitabat Abraham quàm diuitias, & honorem ſibi à rege exhibitum, tamen ea neſciens & ignorans, conſequitur & obtinet.

Iuſtus eſt Deus, etiam cùm temporalia bona ſuis confert.

233 *Deus tecum eſt in vniuerſis quæ agis*, neſcio cur Abimelech Deum non ſub nomine Iehoua, ſed Elohim exprimat, cùm primum ſit maioris auctoritatis & potentiæ quàm ſecundum: nota per hæc verba, Deus tecum eſt in vniuerſis quæ agis, proſperitatem Abraham in rebus temporalibus ſignificaſſe: merito igitur Deum ſub nomine Elohim, id eſt iudicem appellat, quia iuſtitia Dei etiam innoteſcit cùm temporalia bona ſuis confert & largitur. *appellatur*, inquit Caiet. *Deus ab Abimelech Elohim, eo quod iuſtitia Dei relucebat in Abraham cum proſperitate temporalium facultatum.* Cald. Caiet.

Præſente Deo bona temporalia conciliantur.

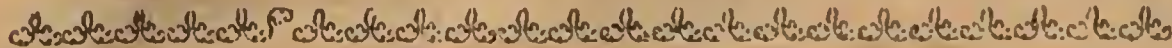
Deus autem eſt, dixit Abimelech, amicitiam cum Abraham initurus: vnde, quæſo, cognouit Deum eſſe cum Abraham? niſi quia vidit illum bonis temporalibus cumulatum: erat enim inquit textus, diues valde in poſſeſſione auri & argenti: hæc enim bona diuinæ præſentiæ, à qua communicantur, ſigna ſunt, vt Oleaſter aduertit: *cum*, inquit, *videris iuſtum bonis etiam temporalibus abundare, cognoſce eum Deum apud ſe habere.* 234 Oleſter.

De præſente nihil nobis deeſſe poteſt.

Deus tecum eſt, inquit rex Abimelech Patriarchæ antequam fœdus cum eo iniret: ſed nonne ſatis amplis cumulauerat Deus Abraham beneficiis? cur igitur etiam à regibus de amicitia ſollicitari diſponit? aduerte regum amicitiam maximè prodeſſe alienigenis, vt ab aduerſariis protegantur: merito igitur diſpoſuit Deus regem Abimelech cum Abraham fœdus pacis inire, vt nobis innoteſceret, quod qui Deum ſecum habet, omnia ſibi conciliari, nihilque ſibi defuturum, quod ſibi polliceri poteſt, inquit Philo, Hebr. l. de Agricult. ante medium, *quiſquis ſibi Deum præſentem experitur, impoſſibile eſt deeſſe commodum aliquod, vbi Deus præſidet, ſolitus plena, perfectaque bona largiri rebus omnibus.* 235 Phil. Hebr. agricul.

Societas bonorum maxime prodeſt.

Deus tecum eſt, dixit Abimelech ad Abraham, quomodo Deum agnoſcis? cùm vxores aliorum antea rapiebas? quomodo Deum adiutorem Patriarchæ fateris, quem antea fortè intretemuiſſes, ſi Saram coniugem ſuam eſſe comperiſſes? in memoriam reuoca pluries hunc regem cum Abraham collocutum fuiſſe: quid mirum igitur nunc Deum fateri, ſuiſque in omnibus auxilium præbere, amicitiamque iuſti ſatagere: ſocietas enim & piorum colloquium, maximæ vtilitatis eſt ad pietatem acquirẽdam: *Rex Abimelech*, inquit Lipp. *dignus habebatur Deo qui proficeret in timore Dei: nam contubernium Abrahæ non parum illi profecerat.* 236

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVL. Iura ergo per Deum, ne noceas mihi, & poſteris meis, ſtirpique meæ, ſed iuxta miſericordiam quam feci tibi, facies terræ, mihi, & terræ in qua verſatus es aduena.

Sept. Nunc ergo iura mihi Deum, non læſurum me, neque ſemen meum, neque nomen meum, ſed ſecundum iuſtitiam quam feci tecum, facies mecum, & terræ in qua incoluiſti in ea.

Cald. Nunc iura mihi per verbum Domini, hic ne noceas mihi, & filio meo, & filio filii mei.

Pag. Si mentitus fueris mihi, & filio meo, & nepoti meo, ſecundum miſericordiam quam feci tecum, facies mecum, & cum terra in qua peregrinatus es.

Caiet. Si falſus eris mihi, & filio meo, & nepoti meo, fac mecum miſericordiam, ſicut & miſericordia quam feci tecum.

Vatab. Nihil perfidè ages mecum.

Concordia

CONCORDIA.

שקר Sakar mentiri, falsum loqui, perfide agere significat, quæ verba non reddidit noster interpres, sed solum sensum, cum alia non fuerit intentio Abimelech, quàm deprecari Abraham, ne sibi noceret. נין nin filium, progeniem, stirpem, posteros significat. נכד neched vero nepotem, id est filium filii, noster etiam vulgatus hîc magis sensum quàm verba sequutus est, *posteris meis, stirpique transferens*, miraberis quod dicitur Hebraice & filio filii mei, à septuaginta reddi neque nomen meum; nam nihil tale apud Hebræum legitur, sed existimo filium filii sui, suum nomen habuisse, & ideo nomen pro nepote vertisse, vel potius nomen pro fama intellexisse, communiter vbi legimus misericordiam, transferunt septuaginta iustitiam, non distinguentes inter vtrumque attributum.

EXPOSITIO.

IVra per Deum, id est testem Deum tuæ fidelitatis & amicitiæ à te conseruandæ interpone, vnde colligere velim non solum Abraham & familiam suam vnũ Deum coluisse, sed & plures alios, qui inter gentes degebant, *ne noceas mihi*, id est, quod mecum dolose non ages, quod per vim me meosque non opprimes, *& posteris meis, stirpique meæ*, quasi diceret non solum à te exigo iuramentum, ne mihi vel inferas bellum, vel aliud damnum, sed ne filiis meis eorumque posteritati; *sed iuxta misericordiam quam feci tibi facies & mihi*, Hebraismus est significans aliquem clementer & benignè excipere, neque enim supplex venit Abimelech vt Abrahæ misericordiam imploret, quin potius sibi hoc ius regium vendicat: sensus igitur verborum Abimelech hic est, sicut amicabiliter & clementer me gessi tecum, & tui misertus sum, ita & amicè quæso mecum habeas & cum posteris, id est filiis, & cum stirpe, id est iis qui ex mea familia regia, *& terræ*, id est cum habitatoribus meæ ditionis, *in qua versatus es aduena*, quasi diceret ad quam tanquam peregrinus & incognitus venisti.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Falsus verè dicendus est homo, qui beneficiis acceptis ingratus est.

237 *Iura per Deum ne noceas mihi*, Caiet. ex Hebræo legit si falsus es mihi, cur falsum nuncupat Abrahamum Abimelech, si sibi damnum nullum intulit? nota beneficia Patriarcham accepisse à rege Abimelech, sicut ipsemet restatur dicens, misericordiam feci tecum, merito igitur falsus diceretur Abraham, si ingrate se erga Abimelech gereret, hoc enim nomine appellandus est qui gratitudinem ignorat. Sic Caiet. *falsum se exhibet homo beneficiis receptis, reddendo malum pro bono, nam beneficio respondet benefacere.* Cardin. Caiet.

Cum Deum interponimus iuramento, mentem tranquillam gerimus.

238 *Iura per Deum*, nescio cur ab homine iusto iuramentum exigis? si enim Deum cum eo esse fateris, quo modo tibi persuadere potes, in aliquo nociturum fidelem Dei ministrum? nota quod nostræ carnis siue malitia siue infirmitas est, omnes mortales fallere, mẽtiri, atque labi posse, nec vllum ita circumspectum esse, qui falli aut circumueniri aliquando non possit, atque adeo nihil certum aut firmum in rebus humanis esse comperimus, & ideo inquietam gerimus mẽtem: quid igitur efficiendum, vt eam quasi stabiliamus? si Deum interponamus iurantes; is enim solus pacatam & securam mentem nostram reddit, si ei fide vera astrinxerimus, qui enim in rebus seriis, aut proximo præstat iuramentum, aut exigit ab eo, perinde facit ac si diceret, vide, ambo mortales sumus, mendaces ambo, & fallaces, dicis te Deum metuere & colere, eundem etiam veneror: astringamus ergo nos iuramento, summo vero & incommutabili Deo, qui nec fallit nec fallere potest sicque mentem vterque geret quietam & tranquillam.

Iuramentum finit lites & contentiones tollit.

Iura per Deum, ne noceas mihi, an tibi aliquando nocuit? minime equidem, est enim irreprehensibilis, cur igitur iuramentum exigis, ne tibi dãnum inferat? nota contentionem aliquam iam fuisse inter seruos regis Abimelech & domesticos Abrahæ, vt textus ipse testatur dicens: increpauit Abraham Abimelech propter puteum quem abstulerant ei serui eius: à seruis autem facile contentio ad dominos ipsos peruenire potuisset: merito igitur iuramentum exigit, vt omnes inter eos lites & controuersiæ finirentur, nam & optime D. Pau. ad Heb. cap. 6. ait, homines per maiorem sui iurant, & omnis controuersiæ eorum finis ad confirmationem est iuramentum, quæ verba exponens D. Primas. ait, *homines per maiorem sui iurant, hoc est per Dominum qui est ipsorum creator: iuramentum quippe est finis contentionis eorum ad confirmationem, quia per iuramentum credendum est; nec debet postmodum querela fieri iuramento completo, sed finis contentionis debet esse iuramentum.* 239 ad Hebr. 6. Primas.

Vnusquisque qualis est, alios iudicat.

Iura per Deũ, ne noceas mihi, ô Abimelech, audiuistine aliquẽ ab Abrahamo fuisse affectum iniuriâ, aut sobolẽ tuam ab eo iniuriose tractatam? disce iustũ nemini iniuriã inferre, cur ergo vis eum iuramẽto obstringere, ne tibi noceat, cũ nulli vnquam damnum intulerit? reuoca in memoriã Abimelech iniuria affecisse Abrahamum, eique nocuisse, cum coniugem eius Saram in regiam suã ducendã curauerit, vt sibi eam despõsaret, quid mirum igitur, quamuis nullum vnquã offenderit Abraham, præsumere tamẽ quod sibi damnũ inferret, quia vnusquisque qualis est, alios iudicat; si iniuriosus est alios ab iniuriis inferendis liberos non esse existimat, &c. quod subtiliter D. Cæsari. ho. de diuite auaro, qui inquirens, cur cum in flammis torqueretur diues ille ad refrigerium corporis sui, solũ guttã aquæ à La- 240 D. Cæs. hom. de diuite auaro.

zaro petiit: dixit enim, mitte Lazarũ, vt intingat extremum digiti sui in aquam, vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flãma, ait, *petit guttam, qui negauerat panem*, quasi diceret: cum fuisset auarus secundum cor suum alios iudicabat, & ideo solam guttam aquæ postulauit.

Principes non solum sibi, sed & suis prouideant.

241 *Ne noceas mihi, & posteris meis, & terræ in qua versatus es aduena*, Abimelech, Abrahamum ne tibi bellum inferat, deprecare, cur autem de regno sollicitus es? si te modeste erga Patriarcham gessisti, non tibi formidandum est, nihilominus non solum vt vterque se amicabiliter habeat satagit Abimelech, sed vt regno suo non noceat, deprecatur, quia verus princeps non solum sui, sed & suorum cõseruationem satagere debet, quod annotauit D. Greg. Mag. in 1. Reg. qui inquirens cur Samuel vnxit Dauidem in medio fratrum suorum, ait, *in medio eorum vngitur, vt se priuato amore non diligat, sed ex omni quod præminet, lucra etiam suorum quærat.*

D. Greg. Mag. in 1. Reg.

Princeps suorum calamitates vt proprias timeat.

242 *Ne noceas mihi & terræ in qua versatus es aduena:* per terram suæ ditionis, habitatores intelligit, cur eodem iuramento voluit Abimelech Abrahamum obstringere, ne non solum sibi, sed nec & suis damnum inferret? non enim tantæ auctoritatis nec æstimationis sunt subditi ac princeps, nec calamitas quæ regno contingere potest, regis est propria: interponat ergo solum pro sua salute: non autem pro regni incolumitate iuramentum: sed æquissime exigit Abimelech non solum pro se, sed & suis idem iuramentum ab Abraham, ne aliquod incommodum ab eo acciperent: subditorum enim calamitates ac proprias formidare debet, quod subtiliter confirmat noster Lyran. cum exponens hæc verba, 1. Reg. 28. num. 26. *desperabat Dauid se posse euadere a facie Saul*, inquirit, si de diuino oraculo certus erat se regnaturum post Saül, quomodo desperabat se posse euadere? respondet, *non desperabat pro sua persona, sed quia timebat de morte virorum suorum*, quasi diceret, torquebatur suorum calamitatibus, ac si propriæ essent.

Lyr. in 1. Reg. 28. num. 26.

Iustitia exigit vt beneficia persoluamus.

Iuxta misericordiam quam feci tibi, facies mihi, Septuaginta legunt, nec non D. Ambr. secundum iustitiam quam feci tecum, facies & mihi, nonne supremus es Rex in tua ditione? cur ergo tibi iustitiam fieri ab aduena exigis? aduerte sensum illius esse, vt sibi non foret ingratus, sed vt gratum sibi animũ exhibeat, hoc igitur modo loquendi vtitur, *facias mihi iustitiam*, quia æquitatis proprium est, ab alio accepta beneficia non negligere, sed persoluere. 243

Memoria beneficiorum inculcanda, ne obliuiscamur.

Iuxta misericordiam quam feci tibi, facies & mihi, & terræ in qua versatus es aduena, cur hæc vltima subiunxit verba? sufficiebat enim dixisse, miserere mei, nec non regni, sicut tui misertus sum, imo hæc verba aliquod iniuriæ genus illatũ Abrahamo præ se ferunt? indicãt enim eum peregrinũ, pauperẽ, & incognitum in suã venisse ditionẽ, ea igitur silẽtio prætereire deberet non referre: sed obserua sensũ verborũ esse, tibi liberaliter concessi vt regnũ meum habitares: non igitur superflue nec iniuriose hæc verba retulit, sed vt memoriæ illius beneficia accepta inculcaret, vt eum ad gratitudinem prouocaret. 244

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Dixitque Abraham, ego iurabo. *Sept.* Et dixit Abraham, ego iuro.

EXPOSITIO.

EGo iurabo, quamuis Abraham polliceatur solum se iuraturum, nec dicat textus iurasse: non est dubium tamen iuramentum præstitisse: iurasse enim supponendum est, vnde sept. legunt ego iuro.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuramentum cum iudicio coniungendum.

245 *Ego iurabo*, nonne tibi dixerat Abimelech iura mihi? cur ergo non ais, ego iuro, sed solum de futuro polliceris iuraturum? merito non illico iurat, sed differt iuramentum; cum iudicio enim coniungendum, quoniam nec temerè nec inconsideratè, sed consulto, & cogitato iurandum est, ita vt qui iuraturus est, primum consideret cogaturne necessitate, accurateque rem totam expendat, an huiusmodi sit vt iureiurando indigere videatur.

Ratio humana legis diuinæ contemptrix.

246 *Ego iurabo*, cur Deus iuramentum præstare voluit Abraham Abimelech? ad fouendam amiciciam inter Israelitas & Philistæos, sed quomodo id fieri potest, cum vix cum aliqua gente plura bella Iudæorum legimus, quam cum Palæstinis ob viciniam scilicet se se æmulantibus? ne mireris id ita contigisse: nam vt optime Lipp. *in hoc humanam rationem discimus contemptricem legis diuinæ* & verissime quidem, quod enim Deus ad maiorem salutem animæ, imo & ad corporis securitatem statuit, si nobis non arrideat, facile contemnimus.

Lippom.

Amicitia cum iustis maxime prodest.

Ego iurabo, respondit Abraham Abimelecho ab eo iuramentum exigenti, non solum pro se, sed & posteris & sui habitatoribus regni, sed inquiro cur Rex cupiebat omnem suam progeniem Abrahamo confœderatam esse? quia sperabat nihil mali eis accessurũ, si cum amicis Dei confœderarentur, & quidem prudenter, amicitia enim iustorum maximi est emolumenti & vtilitatis. 247

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXV.

VVLG. Et increpauit Abimelech propter puteum aquæ quem ei abſtulerant ſerui eius.
Sept. Et increpauit Abraham ipſum Abimelech de puteis aquæ, quos abſtulerant filii Abimelech.

Caiet. Et fecit increpare Abraham Abimelech propter puteum.
Vatab. Quem rapuerant.

CONCORDIA.

VBi habemus, ſerui Abimelech, ſeptuaginta ſecundum aliquorum verſionem legunt filii Abimelech, ſed exiſtimo errorem librariorum eſſe, nam D. Ambr. & alii qui ſequuntur Septuaginta, habent ſerui, & in Græco textu οἱ παῖδες.

EXPOSITIO.

ET *increpauit Abimelech*, ſcilicet Abraham reprehendit regem *propter puteum*; ille eſt quem Angelus oſtendit Agar, quemque foderat Abraham ante Agar & Iſmaelis expulſionem: ſi autem obiicies, quomodo puteum quem foderat Abraham, ignorabat Agar, ſi ante foſſus eſt quàm illa expulſa? fieri enim potuit vt pecorum ſuorum cauſa, longè à domo in qua cum ſuis habitabat, puteum foderet quem illa neſciret, *quem ei abſtulerant ſerui eius* nempe Abimelech, pro pecoribus ſuis adaquandis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Principes delictis ſubditorum ſunt obnoxii.

248 *Increpauit Abimelech*, qua de cauſa Abraham regem reprehendis? propter puteum quem vi abſtulerāt ſerui eius, obiurga igitur ſeruos non autem regem, cum non ille, ſed ſerui illius puteum violenter rapuerint: merito Abraham non ſeruos, ſed regem arguit, quia principes delictis ſubditorum quos coercere debent, & tamen impunitos relinquunt, ſunt obnoxii, *culpa ſubditorum* (inquit D. Dam epiſt 15. lib. 4.) *in præpoſitorum redundat opprobrium, & quod ab ouibus erratur negligentiæ paſtoris adſcribitur: vide quam formidoloſa ſit conditio præſidentium, vt non modo pro ſuis, ſed & pro ſubditorum puniantur offenſis.* D. Petrus Dam. l. 4. Epiſt. 15.

Principes etiam reprehendendi.

249 *Increpauit Abimelech Abraham.* Si peregrinus & aduena, quomodo ipſum met regem in ſuo regno, & coram principe ſui exercitus, nec non coram pluribus aliis audes arguere? nonne furorem & indignationem illius formidas? ab increpatione eius ceſſa, diſſimulans ſeruorum ſuorum violentiam: merito Regem Abimelech arguit Abraham, Principes enim ſi delinquant, reprehendēdi, nec diſſimulanda eorum delicta, quod patet ex Ioanne regem Herodem reprehendēte, cum ait Marci 6. *non licet tibi vxorem fratris tui habere.* Marc. 6.

Omnia tentanda, vt pax ſolidius firmetur.

250 *Increpauit Abimelech Abraham*, cur non diſſimulas patienter ferens violentiam à ſeruis illius tibi illatam? prudēter Abraham Regi ſuas patefacit querimonias, vt omnē, ſi quis animo lateat, dolorem in verbis exuat, ac regis reſponſione penitus diluat, & ſic firmata pace pacatius & ſincerius recedat, quod Procopius factum ita ſubnotauit, *pacto firmato nihil triſtitiæ in animo reſeruat, non enim ore ſolummodo vt cæteri ſolent, ſed animo quoque fœderum religionem inuiolatam conſeruare voluit Abrahamus.* Procop.

Mali miniſtri etiam optimos principes reddunt infames.

Increpauit Abimelech Abraham, exiſtimabat igitur eum deliquiſſe, ſed inſpiciamus textum, propter puteū quem vi abſtulerant ſerui eius, non ergo deliquerat Abimelech, ſed ſolum domeſtici ſui, & tamen tanquam reus culpæ ab Abraham cenſetur, vnde hoc? quia mali miniſtri optimos principes ſuis ſceleribus reddunt apud alios infames: in hanc rē ſic ſcribit Ferrandius Diaco. ad Comit. Reg. regula 3. *quid miſeros iuuat, ſi dux exhibeat continentiam boni ducis, & alius ſibi de poteſtate illius occaſionem faciat auaritiæ ſatiandæ? tales habeat ſocios ac miniſtros qualem ſe eſſe debere cognoſcit.* 251 Ferrand. Diaconus.

Propria iniuria nobis illata, diſſimulanda.

Increpauit Abimelech propter puteum quem abſtulerant ſerui eius, ſed nonne antequam vellet fœdus Abimelech inire cum Abraham, miniſtri regis puteum abſtulerant? quomodo igitur cum ſibi foret rex amicitiæ vinculo coniunctus, ad eum non detulit violentiam ſibi illatam & factam iniuriam? quia diſſimulanda & patienter ferenda quouſque occaſio ſe ſe offerat opportuna illam aperiendi. *Abrahæ longanimitas* (inquit Lippo.) *declaratur, qui cultor pacis rerum ſuarum iacturam tarde querebatur etiam ad amicum ſibi regem, habita autem occaſione digna, opportune proponit ſuam cauſam.* 252 Auctor. Caren.

Pax omnibus commodis præferenda.

Increpauit Abimelech propter puteum, qui ſibi ablatus fuerat, nonne tuo labore, induſtria, & expenſis à te effoſſus fuerat? quomodo igitur eodem tempore quo tibi tanta vtilitas pro pecoribus tuis adaquandis adempta eſt, ſiluiſti, nec ipſos regis miniſtros increpans? quia cum pacis cultor eſſet, eam omnibus ſuis commodis anteponit, iacturam bonorum ſuorum præ illa nihili faciens, hæc enim ſupra omnia à Chr. Domino commendatur diſcipulis, quod Cælius Sedul. lib. 5. operis Paſc. cap. 26. obſeruat dicens, *monitis eos erudiens beatis eis pacifica roborans traditione*, preme hæc vltima verba, ſignificant enim Chr. pacem dediſſe diſcipulis, tanquam omnibus præferendam. 253 Cælius Sedulius Pref. li. 15. operis paſc. cap. 26.

Querimoniæ nostræ occasio sit aliquid magni ponderis.

254 *Increpauit Abimelech*, hanc increpationem potius querimoniam ipsius Abrahæ quàm reprehensionem fuisse nonnulli arbitrantur, quod equidem miror, nam indignum homine potentissimo qualis erat Abraham apud Regem conqueri de re leuissima, qualis erat iactura putei, nota puteum vbi difficiles inuentu erant aquæ, magni pretii fuisse: ne miremur igitur conquestum fuisse de putei ablatione, quia aliquid magni ponderis potest esse occasio nostræ querimoniæ, *pro puteo aquæ*, (inquit Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 25.) *vir tantus regem increpat, quia videlicet res non indigna erat, præsertim in illis terris vbi naturaliter magna vina aquæ copia non erat.* Rup li. 6. in Gen. cap. 25.

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVI.

VVLG. Responditque Abimelech, nesciui quis fecerit rem hanc, sed & tu non indicasti mihi, & ego non audiui præter hodie.

Sept. Non noui quis fecerit tibi verbum hoc, neque tu mihi annuntiasti.

EXPOSITIO.

Nesciui quis fecerit rem hanc, cum ignorantiam probabilem violentiæ seruorum suorum illatæ domesticis Abrahā circa putei ablationem habuisset, à culpa excusatur, *sed & tu nō indicasti mihi*, quasi diceret, si mihi id aperuisses, minime tolerassem, *& ego non audiui præter hodie*, scilicet hodierno die solum didici.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti reprehensores diligendi sunt.

255 *Nesciui quis fecerit hanc rem*, quid ô Rex potentissime, ab homine alienigena & incognito quasi iniustus reprehenderis, & contra eum iræ Zelo non excandescis, sed cum amoris argumento respondes? merito quidem, quia iustus reprehensor non odio sed amore prosequendus: ita Clem. Alex. lib. 1. pædag. ca. 1. *beneuolentiæ non odii signum est reprehendere, ambo enim probrum obiiciunt amicus & inimicus, sed inimicus quidem irridens, amicus vero benefaciens.* Clem. Alex. l. 1. pæda. c. 1.

Reprehensio humiliter toleranda.

256 *Nesciui quis fecerit rem hanc*, quis plebeius, (ne dicam nobilem) qui benigne admittat obiurgantem? quomodo ergo Rex humillimis satisfacit verbis Abrahæ reprehendenti? vt illius exemplo discamus reprehensiones nobis factas humiliter esse tolerandas, *nonnunquam* (inquit Ioann. Clim. de accurata pœnit. gradu 4. *cum à pastore incusamur gratificè tolerare ac tacite debemus, nonnunquam verò facti nostri rationem reddere.* Ioan. Clim. gradu 4 de acurata pœnit.

Principes ab aliorum violentia se abstineant.

257 *Nesciui quis fecerit rem hanc*, nonne principes aliqui existimant sibi omnia licita ad voluntatis arbitrium, & quod iniuste commissum est à domesticis, id ingenue tanquam ex suo consensu perpetratum fatentur? quomodo igitur quod à seruis tuis factum est, ô Abimelech, quamuis nesciens, id non approbas? quia veri principes non solum à violentia abstinere tenentur, imo nec ei consensum præbere, vnde profecto melior multis regibus quibus quandoque omnia licent quæ libent, qui quacumque ratione & etiam cum aliorum iniuria vendicant sibi possessiones alienas, cum proprias administrare pro dignitate non possint, vel negligant.

Excusatio vera non qualibet responsione continetur.

Nesciui, deinde, *non audiui quis fecerit hanc rem vsq; hodie*, si tibi dixerat Abraham seruos tuos vi puteum sibi abstulisse, cur non ais, nescio, si ab eis id commissum fuerit? sic enim sufficienter excusatū te haberet Abraham, minime equidem, nam vt optime Rupert lib. 6. in Genes. cap. 25. *vbi de facto agitur, parum est ad conscientiæ puritatem nescire à quo factum est, cum scieris an factum, vel quia factum sit, præsertim si tacendo consensisse videaris: cunctis ergo culpæ partibus rationabiliter se exuit, cùm ad summum dicit, & ego non audiui præter hodie.* 258

Ignorantia à peccato excusat.

Nesciui quis fecerit hanc rem, quomodo hac responsione accepta obiurgationem suam non sequitur Abraham, imo excusationem Regis Abimelech admittit? quia vt optime Glossa interl. *Nullius crimen maculat nescientem*, probabili enim & iustâ ignorantiâ siue iuris, siue facti quis excusatur à culpa. 259

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

VVLG. Tulit itaque Abraham oues, & boues, & dedit Abimelech, percusseruntque ambo fœdus.

Sep. Et sumpsit Abraham oues, & vitulos, & dedit Abimelech & disposuerunt ambo testamentum.

Pagn. Et accepit pecudes & boues, & percusserunt ambo fœdus.

CONCORDIA.

צאן Pecudes significat quidem in propria significatione, tamen denotat minuta animalia, vt oues, & capras, & vt inquit Rabi Dauid in lib. radi. capitur interdum pro particulari aliqua specie, vt puta pro oue tantum, aut solum pro capra, hîc autem pro ouibus.

EXPOSITIO.

TVlit itaque Abraham oues & boues, scilicet vt restitueretur ei puteus à seruis Abimelech, vel ei tanquam principi hæc obtulit munera, *percusseruntque ambo fœdus*, id est pactum amicitiæ inierunt cum iuramento, obseruantes scilicet solemnitatem quæ antiquitus in pacti confirmatione custodiebatur, scilicet animalia occidentes, & per eorum diuisiones transeuntes, de quo supra cap. 15.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quod Dei, Deo, quod regis, regi tribuendum.

260 TVlit Abraham oues & boues & dedit Abimelech, nonne ditissimus erat Abimelech, vt pote rex, cum ergo longe inferior esset opibus Abraham, cur ei tot munera largitur? nota Abimelech principem esse illius regni, in quo tanquam incola morabatur Abraham: iuste igitur hæc ei obtulit non tanquam potentiori, sed tanquam regi suo, iuxta illud Apostoli, reddite omnibus debita, cui tributũ tributũ, cui vectigal, vectigal; iuxta illud Christi Domini, quæ sũt Cæsaris reddite Cæsari, quæ sunt Dei Deo, quod explicans Theophil ait, *attende quod non dixit date, sed reddite, debitum enim est, tuetur enim te princeps tuus ab hostibus, vitam tuam reddit tranquillam, pro his ergo teneris ei in censu.*

Luc. 20.
Theophil. in 20. Luc.

Licet à vexatione nos redimere.

Tulit Abraham oues & boues & dedit Abimelech, quid agis Abraham? licetne muneribus amicitiam regum ambire? nonne illud adulatorum proprium est, vel hominum qui non soli Deo, sed mortalibus confidunt? prudenter tamen ei dona tribuit, vt sibi in Palæstina manere pacifice concederetur, ne sibi suisque iniuria fieret, quia vt optime Lipp. *licet opportune gratiam magnorum venari, & odium redimere.* 261

Lippe.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVIII.

VVLG. Et statuit Abraham septem agnas gregis seorsum.

Sept. Septem agnas ouium solas.

Arias. Septem agnas pecoris solas ipsas.

EXPOSITIO.

ET statuit Abraham agnas septem seorsum, non ad obseruandam ceremoniam quandam & ritum, quo percutiendum erat fœdus, vt patet ex responsione regis Abimelech, qui nesciebat quid ista segregatio septem agnarum denotabat, modus autem & ritus percutiendi fœdera in ea regione, & apud regiones vsitatus regem latere non potuit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pax & concordia maxime vtilis denotatur.

262 ET statuit septem agnas seorsum, scilicet vt eas accipiens Abimelech, pax & concordia firmaretur, sed cur Abraham potius non obtulit septem agnos? oblatio enim agnorum honorabilior agnarum esse videtur, vnde in veteri testamento agni offerebantur Domino, tam in sacrificium quàm in holocaustum, nusquam autem, vt opinor, legitur agnas oblatas fuisse. nota agnam longe vtiliorem esse quàm agnum; vtilitas enim quæ ex agno sumitur, habetur etiam ex agna. & insuper agna fœcunditate sua gregem domini multiplicat, quod agnus non efficit: prudenter igitur agnas non autem agnos obtulit Abimelech Abraham, vt indicaret vtilitatem quæ ex fœdere pacis bene obseruatæ resurgeret.

Pax sit perpetua.

Et statuit septem agnas, cum maxima ouium ei esset copia, cur solum septem obtulit, non autem plures? indignum enim tanto rege videtur esse solum septem agnarum munus, nota per numerum septenarium plenitudinem designari, sicut patet in septem sacramentis & in septem donis Spiritus sancti; ad designandam igitur perpetuitatem & plenitudinem pacis siue fœderis, non numerum octonarium vel alium, sed septenarium agnarum obtulit. 263

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIX.

VVLG. Cui dixit Abimelech, quid sibi volunt agnæ istæ quas stare fecisti seorsum? *Sept.* Quid sunt istæ septem agnæ ouium, quas statuisti solas?

EXPOSITIO.

CVi dixit *Abimelech, quid* &c. en vides regem ignorantem cur separatæ fuissent ab Abraham septem agnæ, & ideo rei nouitate ductum ab eo sciscitari, quid denotet huiusmodi separatio; vt hinc colligas non pertinuisse ad ritum ineundi fœderis, quamuis in formatione præcedentium conceptuum diximus ad id designatas fuisse.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dona spiritus sancti nō sunt in potestate hominis.

264 *Quid sibi volunt istæ septem agnæ seorsum?* hæ septem agnæ quæ in percussione fœderis, secundum aliquos constituuntur, septiformem Spiritus sancti gratiam significant, cuius nobis in baptismo, quo in Christo fœderamur, dona distribuuntur. Sed cur huiusmodi agnæ septem donorum Spiritus sancti figuræ dicuntur seorsum positæ? subtiliter quamuis mysticè, satisfacit Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 26. *Quia profectò non in potestate hominis sunt dona Spiritus sancti, equidem baptismum aquæ omnes æqualiter per officium Ecclesiasticum exhibemus; ipsius autem dona spiritus non qualia vel quanta volumus, damus aut accipimus, sed ipse Spiritus sanctus operatur omnia, diuidens singulis prout vult.*

Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 26.

Occasio discordiæ & contentionis adimenda.

Quid sibi volunt istæ agnæ seorsum? vt tibi donentur in pretium agelli, in quo est puteus, quem Abraham fodit pro pecoribus suis adaquādis: sed itane rex auarus, vt sine pretio, Abrahamo non concederet huiusmodi agrum in quo puteus erat? minime equidem, cur igitur Patriarcha quod sibi reseruare potuit, obtulit? obtulit prudentia ductus, vt omnem subinde rixarum occasionem tolleret. Sic Procop. *Septem agnas statuit seorsum in conspectu Abimelech, scilicet vt essent pretium loci, hoc modo controuersias quæ inde exoriri prudenter repressit.* O quàm beata tempora, in quibus quicquid emptum pretio erat, & in possessionem veniebat, deinde tutum nullisque pertentatum litibus habebatur. 265

Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXX.

VVLG. At ille, septem, inquit, agnas accipies de manu mea, vt sint mihi in testimonium, quoniam ego fodi puteum istum. *Sept.* Quia septem agnas capies à me, &c.

EXPOSITIO.

AT *ille* scilicet Abraham, interroganti Abimelech respondit *septem agnas accipies de manu mea*, phrasis Hebraica, id est accipies à me, *vt sint mihi in testimonium*, id est in memoriale, *quoniam ego fodi puteum istum*; quasi diceret, si forte aliquando contentio oriatur inter me & te, vel inter vtriusque posteros, vel famulos super puteum istum, hoc pretium tibi datum rememoratiuum erit nostræ conuentionis & pacti, quodque eum fœderim; ait autem Aug. q. 56. in Genes. *has agnas datas fuisse, non solum in signum quod puteum foderat, sed in pretium aliquantuli terræ spatii, circa eundem puteum.*

D. Aug. qu. 56. in Gen.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pacem firmiori modo quo possumus, stabiliamus.

266 SEptem *agnas accipies de manu mea, vt sint in testimonium mihi*, non mutua verba sufficiebant? ad quid igitur donorum oblatio & acceptatio est necessaria? merito non solum verba miscentur, sed & eis dona coniunguntur, in hoc fœdere ineundo, & in hac agri emptione, vt firmius pactum stabiliatur, quod obseruauit Thom. Angl. cum ait, *dicendum quod quando in pactis aliqua facta & dona adiunguntur verbis, pro tunc, multiplicius & sensibilius est signum formationis pactorum.*

Thom. Angl.

Septē opera misericordiæ regi sæculorū immortali offeramus, vt sempiterno fœdere ei cōiungamur.

Septem agnas accipies de manu mea, dixit Abraham regi Abimelech, cur numerum septenarium offert, vt amicitiæ iura contrahat cum rege? per Abraham fidelis anima intelligitur, septem agnis septem opera misericordiæ, nec non tres virtutes Theologales & quatuor cardinales denotantur; cur igitur non asseremus septem agnas Abraham regi Abimelech dedisse vt nobis significaretur quod anima fidelis opera misericordiæ, nec non & virtutis offerre debet regi sæculorum immortali, vt sempiterno fœdere ei coniungatur? 267

VARIETAS.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI.

VVLG. Idcirco vocatus est locus ille Bersabee, quia ibi vterque iurauit.

Sept. Propter hoc cognominauit nomen loci illius puteum iuramenti, quoniam ibi iurauerint ambo.

Pag. Idcirco vocatus est locus ille Beersabah.

EXPOSITIO.

Idcirco vocatus est locus ille Bersabee, in Hebræo est Beersabah, quæ vox composita est ex ber significans puteum, Saba autem tam significare potest septem quàm iuramentum, quare Bersabee possumus interpretari & puteum septem & puteum iuramenti, dicitur autem puteus septem: quia pro eo datæ sunt septem agnæ, puteus autem iuramenti, quia vterque ibi iuramentum præstitit, vt in littera dicitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prudentia in negotiis nostris necessaria.

168 *Vocatus est locus ille Bersabee*, scilicet ad Abraham, diximus ita dictum propter septem agnas, quas Abimelech obtulerat pro puteo: sed qua de causa sic voluit nominari, non autem alio cognomine, nempe vel suo vel ipsiusmet regis? dico prudentissime in hoc egisse Abrahamum, vt posteri regis nomen septem agnoscentes, recordarentur patri suo datas fuisse ab Abraham in pretium putei, sicque tranquillos illius possessores posteros Abrahami paterentur, *in hoc valde cautus fuit* (inquit Abul.) *qui sic puteum vocauit, quia nomen demonstrabat ad eum pertinere.* Abulens.

Maxima est iustorum religio.

Vocatus est locus ille Bersabee, Bersabee autem diximus etiam significare puteum iuramenti, nonne aliud nomen poterat huiusmodi loco imponi? nota ad virtutem religionis pertinere iuramentum: quo notato dicere possum non sine mysterio nomen huiusmodi impositum fuisse, sed vt quantæ esset religionis nobis innotesceret. Fauet Catena Græc. dicens, *cæterum quanta præstabat Abraham pietate, ipsis etiam locis nomina semper imponebat plena religionis.* Videtur quod nihil aliud habebat in mente quàm suam celebrare vbique pietatem. 169 Catena Græca.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG. Et inierunt fœdus pro puteo iuramenti.

Sept. Et disposuerunt fœdus in puteo iuramenti.

Cald. Et inierunt pactum in Bersabee.

Arias. Et percusserunt fœdus in Beersebach. Pagninus in suo thesau.

CONCORDIA.

Qvamuis sensus videatur alienus vulgati à septuag. nam habemus *pro puteo iuramenti*, illi autem: *in puteo vel super puteum*, tamen idem est, nam & circa puteum fœdus inierunt, & pro puteo ab Abraham effosso: non te moueat lectionem Hebraicam habere Beersebah, vbi legimus *puteo iuramenti* quia בבאר שבע idem omnino significat imo dictio שבע septem & iuramentum denotat.

EXPOSITIO.

Et inierunt fœdus, id est pactum fecerunt pro puteo iuramenti, non quod antea ille puteus hoc modo vocaretur, sed quod ex illa confœderatione huiusmodi nomen sortitus sit, aduerte quod ex illo puteo Bersabee vicina ciuitas, deinde similem traxit appellationem, quæ quidem ciuitas erat vltima totius terræ promissionis versus Austrum iuxta Gerara, vnde fit quod extremus terminus totius longitudinis terræ promissionis versus meridiem erat Bersabee, sicut ex aduerso Dan erat vltimus terminus versus septentrionem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuramentum non fiat nisi pluribus & grauibus de causis.

270 *Inierunt fœdus pro puteo iuramenti*, diximus שבע denotare septem & iuramentum, imo secundum Hebræos נשבע nisbagh quod est iurauit, à שבע quod est septem, volunt deduci, sed quid commune habet nisbagh, quod est iurauit, cum numero septenario? nota hunc numerum dicere pluralitatem: subtiliter igitur ab hoc numero deducunt iurare, quia

iusiurandum fieri non debet nisi septem, id est multis grauibusque de causis, æque ac argumentis ac testibus.

Iuramentum non fiat nisi coacte, id est cum difficultate.

271 *Inierunt fœdus pro puteo iuramenti*, in Hebr. beersebah, sabah autem septem denotat, à quo nisbagh quod iuro significat, sed cum nisbagh sit in coniugatione passiua niphal, cur potius verbum iurare non deduxerunt à coniugatione Kal actiua quàm passiua? Pagnin. in suo thesauro. mihi arridet responsio Pagni. in suo thesauro linguæ Hebraicæ in dictione שבע dicentis, *fit à passiua voce, quasi dicas iureiurando obstringi, quod nemo inquiunt iurare nisi coactus solemniter debeat.*

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXXIII.

VLG. Surrexit autem Abimelech & Phicol princepsque exercitus eius, reuersique sunt in terram Palæstinorum, Abraham vero plantauit nemus in Bersabee, & inuocauit ibi nomen domini Dei æterni.

Sept. Surrexit autem Abimelech hochozat pronubus eius, & plantauit Abrahã agrum in puteo iuramẽti, & inuocauit ibi nomen domini, Deus æternus.

Cald. Et plantauit plantationem in Bersabæa, & orauit ibi in nomine Dei æterni.

Caiet. Plantauit arborem in Beersceba, & vocauit ibi in nomine Iehoua & æterni,

Arias. Inuocauit ibi nomen domini Dei sæculi.

Vatab. Plantauit lucum.

Ionath. auctor targ. hyeros. Plantauit hortum arbore densum, & plenum optimis fructibus.

Rabi Samuel. Plantauit paradisum.

CONCORDIA.

אשל Cum sex punctis inquit R. Dauid quanquam codices impressi habent communiter quinque, est nomen complectens omnem arborem, vnde fit quod varia est lectio, scilicet nemoris, plantationis, luci, arboris: qui vertit paradisum, existimat & comparat locum vbi plantantur arbores fructiferæ, paradiso illo terrestri. Septuaginta legentes agrum, ita intelligendi sunt quod plantauit arbores in agro, quem pretio habuerat ab Abimelech, עולם quando cum vau scribitur vt hîc, æternitatem potius denotat quàm sæculum.

EXPOSITIO.

D. Aug. qu. 53. in Gen. *SVrrexit autem Abimelech* &c. Forte sedens colloquebatur Abraham, *& reuersi sunt in terram Palæstinorum*, id est in Geraram ciuitatem Palæstinorum, à qua egressi fuerant, vt Abraham adirent: *Abraham autem plantauit nemus in Bersabee*, id est copiam arborum circa puteum illum, vt de fructibus earum domestici reficerentur. D. Aug quæst 53. in Genes. tenet agrum vbi nemus plantauit pretio comparasse quod quidem mihi facescit negotium, nam Act. 7. dicitur, quod nec passum terræ in ea habuerit, sed hoc intelligendum de terra quam donaturus erat Deus & semini eius, non autem de ea quam pretio sibi acquisierat, *& inuocauit ibi nomen Dei*, id est ad Deum tanquam in loco pacifico & à tumultu remoto preces fundebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peregrini non solum suscipiendi, sed & recreandi.

172 *Abraham plantauit nemus in Bersabee*, itane voluptatibus tuis duceris, vt non contentus necessariis, delectabilia requiras? nota non ob animi sui recreationem, sed ad peregrinorum & hospitum receptionem hortum hunc diuersis arboribus distinctum plantasse: sed ad quid nemus pro peregrinis? nonne sufficit quæ ad vitæ conseruationem sunt necessaria, tribuere? prudenter pro peregrinis hanc arborum plantat multitudinem, non enim solum suscipiendi sed & recreandi. Fauet Lyran. dicens *propter hospites transeuntes recipiendos, vt amœnitate loci recrearentur.* Lyran.

Peregrini non solum necessariis alendi, sed & palato optimis & delectabilibus.

273 *Abraham plantauit nemus in Bersabee*, diximus in peregrinorum gratiam, quorum receptione summopere delectabatur, illud plantasse: sed cum nemus regulariter sit solum arboribus refertum syluestribus, an Abraham fructiferas in eo posuit? quis dubitat? sed ad quid arbores fructiferas, vt non solum peregrini arborum densitate recrearentur, sed vt delectabiliter earum fructibus reficerentur: Abraham (inquit Tostat) *qui delectabatur in suscipiendo hospites, plantauit arbores, de quarum fructibus recrearentur viatores, & eorum visu delectarentur.* Abulens. Tostat.

Ita homines impii vt quod ad veri Dei cultum deseruiebat, ad idololatriæ suæ abusum detraxerint.

Abraham plantauit nemus, & inuocauit ibi nomen Domini, ex quo præter rationem in superioribus lectionibus positam, colligimus id nemus fuisse non commodioris solum amœniorisque habitationis gratia, sed vt esset locus diuino cultui sacratus, quo ipse ad sacrificandum Deo, & in diuinis laudibus celebrandis, rebus diuinis meditandis quieto animo atque intento assidue posset dare operam, frequenter secedere solebat, vnde existimo locum illum quasi oratorium & templum ad colendum Deum tam ipsi Abraham quàm domesticis eius aliisque Deum verum 274

rum colentibus: quomodo igitur deinde plures falso- A rum deorum superstitionibus mancipati, in syluis & nemoribus iuxta proceras & latè iucundeque vmbriferas arbores idololatriam exercebant, illud testatur Deus de ipsismet Iudæis per Oseam cap. 4. *super capita montium sacrificabant, & super colles accendebant thymiama subter quercum, & populum, & terebinthum, quia bona erat vmbra eius:* quomodo igitur Iudæi qui se iactant inaniter filios Abrahæ, qui sicut nemus plãtatur, vt sit diuino cultui locus dicatus, ita in huiusmodi locis Deum non adorant? quia ita impii mortales, vt id quod ad vnius & veri Dei cultum deseruiebat, hoc ad idololatriæ suæ abusum detraxerunt.

Oseam cap. 4.

Peregrini tanquam dii suscipiendi.

275 *Plantauit Abraham nemus,* scilicet sicut diximus, vt peregrinos delectabilius susciperet: sed inspiciamus versionem R. Samuel dicentis, plantauit paradisum: si locus habitationis diuini numinis est paradisus, cur ad peregrinorum receptionem paradisum disponit? quia tanquam dii, quorum habitatio est paradisus, suscipiendi sunt: quod colligitur ex Matth. 25. vbi dixerunt electi Christo Domino, *quando te vidimus hospitem? & collegimus te? respondit Christus Dominus, Amen dico vobis quandiu fecistis vni ex minimis istis fratribus* C *meis, mihi fecistis;* cum autem Christus sit Deus, dicit qui hospitem colligit, eum suscipit, bene infertur ipsos hospites & peregrinos tanquam Deos suscipiendos.

Ad templum accedentes, casti sint.

276 *Plantauit Abraham nemus, & inuocauit ibi nomen Domini,* diximus ibi quasi templum habuisse, vt Deum inuocaret: quod mihi facescit negotium, est præceptũ Dei factum de excidendis huiusmodi nemoribus, imo non habendis iuxta templa, vt patet ex Deuter. 21. [subuertite omnia loca in quibus gentes quas pos- D sessuri estis, coluerunt Deos suos, super montes excelsos, ac colles, & subter omne lignum frondosum &c] Deinde addunrur hæc verba, [vos autem non ita facietis domino Deo vestro] cur lex Mosaica tantopere detestata est nemorum, & arborum cultum in operatione sacrorum? & cur iuxta templum huiusmodi arbores plantari vetuit? Scio re dicturum nè idololatras imitati viderentur, qui Deos suos cum superstitione maxima colebant in nemoribus: sed vt aliter satisfaciamus, obseruandum maximæ amœnitatis, & delectationis non exiguæ esse nemora: quo posito optime satisfacit Philo. Hebr. lib. de Monarchia dicens, *quoniam verum Dei templum non amœnitates postulat, sed* E *seueram castimoniam*, quasi diceret, ad templum non amœnitate ducendi sunt, sed potius ab eis exigit Deus omnimodam corporis & animi castitatem.

Deut. 21.

Philo Hebr. lib. de Monarch.

In templo maxima attentio in oratione requiritur.

277 *Plantauit Abraham nemus & ibi inuocauit nomen Domini,* propter eximiam eius sanctitatem in loco amœno & nemoroso, permittebatur ei quasi oratorium ad Deum deprecandum, habere: cur igitur suæ posteritati hoc minime fuit licitum? vt vidimus ex cap. 21. F Deuter. iterum vere & subtiliter satisfacit idem Philo, Hebr. cum ait, *quia syluestris materiæ nullus est vsus, cum sit inutile pondus, fructifera autem arbores parum cordatos ac pios ab intentione animi religioneque sacris debita retraherent*, en quomodo Deus ab iis qui ad templum accedunt, sincerum & attentum deprecandi studium exigit.

Philo.

Mens deuota secessum ac solitudinem requirit.

Plantauit Abraham nemus & inuocauit ibi nomen Domini, cum condensa syluarum nemora maleficis conueniant, & latrocinii securitatem & insidiarum occasionem quærentibus; patentia autem & oculis exposita loca, quæ introgressi, & videri ab aliis possunt & alios videre, sacris maxime apta sint & accommodata, quomodo Abraham locum aliquem omnium oculis patentem & apertum, non autem nemorosum & occultum ad preces Deo fundendas elegit? quia mens Deo deuota quærit secessum & solitudinem, vt quietius & sacratius diuinis laudibus ac meditationibus in- 278
B sistat; sic enim mirabiles in virtutum studio facit progressus, vt è contra loca publica & patentia cupide quærens, breui bonorum spiritualium faciet naufragium: testis est Dam. apol. de contemptu cap. 20. *fons qui vndequaque ne effundatur occluditur, vndis ad alta profluentibus eleuatur, è contra qui per plures riuos hic inde deducitur, mox vt super eum æstus feruentior incubuerit exsiccatur.*

Pet. Dam. apol. de contem. ca. 20.

Deus inuocandus est vt est.

Plantauit Abraham nemus & inuocauit ibi nomen Domini Dei æterni, nonne sufficiebat dixisse, & inuocauit nomen Domini? ad quid igitur additum est *Dei æterni*, cum implicet Deum esse & non æternum? ait Caiet. *nominatur Deus à tribus, videlicet ab esse; à fortitudine, ab æternitate, ad comprehendendum omnia quæ Dei sunt, essentiam viresque ad durationem, sine principio:* en quomodo nihil superfluum in hac inuocatione, imo in nobis declaratur, Deum secundum quæ sua sunt, inuocandum esse. 279

Cardin. Caiet.

Gratiarum actiones pro beneficiis acceptis non differendæ.

Plantauit Abraham nemus & inuocauit ibi nomen Domini, cur illico postquam dictum est Abraham, cum Abimelech fœdus iniisse, necnon à Sara filium suscepisse, quod nemus plantauerit, ibique nomen Domini inuocauerit, vel vt habet Caldæus, orauerit ibi? non est dubium per huiusmodi orationem siue Dei inuocationem intelligi debere gratiarum actionem: merito igitur ilico post accepta à Deo beneficia, dicitur quod inuocauerit nomen Domini, quia gratiarum actiones pro collatis à Deo donis minimè sunt differendæ. 280

Non solum gratias pro beneficiis acceptis reddere debemus, sed & alios inducere ad eandem gratitudinem.

Plantauit Abraham nemus, & inuocauit ibi nomen Domini, nempe in memore quod plantauerat, id est vt ait Abul. gratiarum actiones pro beneficiis acceptis ibi referebat. Sed cur peregrinos vt fructibus arborum reficerentur, in hoc nemus deducebat? nonne vt etiam secum gratiarum actiones referrent, prouocabat? audi respondentem Ionatham auctorem Targ. Hierosol. *Abraham hortum plantauit plenum optimis fructibus, & peregrinos suscipiens hospitio, gratis omnia illis suppeditabat, nihil aliud exigens pro pretio, nisi vt conditorem rectoremque cæli & terræ agnoscerent & colerent cuius nempe donum esset quidquid comedissent & bibissent.* 281

Ionatas.

Omnia nostra Deo seruiant.

Plantauit Abraham nemus & inuocauit nomen Domini, diximus ideo plantasse vt esset locus diuino cultui sacratus; sed si solum hunc agrum in quo fron- 282

dosas arbores posuit, habuerat pretio, quomodo hunc Deo dedicat & consecrat? quia nihil possidere debemus quod Dei obsequio non seruiat. *omne* (inquit
Lippom. Lippom.) *studium, peculium, eloquium Domino Deo seruiat.*

Dei cultum docere debemus, peregrinos ignorantes.

283 *Plantauit nemus, & ibi inuocauit nomen Domini*, diximus secundum Ionatham, ideo hoc nemus plantasse, vt in eo suscipiens & reficiens peregrinos, eos deinde
Ionatas. ad Dei cognitionem deduceret, *Sicque* (inquit idem auctor) *in vera religione institutos conuersos dimittebat:* nonne sufficiebat peregrinos suscipere, nec non cibis reficere? ad quid igitur hunc etiam laborem impendit Abraham, vt studeat eis Dei veri cognitionem imprimere? quia non solum erga eos liberalitatem exercere debemus, sed etiam gloriæ Dei & agnitionis sui nominis erga eos ignorantes, studium promouere.

Plures sunt mysticæ intelligentiæ sacræ scripturæ.

Plantauit nemus, vel vt alii, *arbores*, nempe circa pu- 284
teum quem mysticè explicantes dicimus esse puteum scripturæ Sacræ, & Catholicæ veritatis, & sapientiæ & gratiæ Ecclesiasticæ, quem serui Abimelech, id est Iudæi auferunt sibi, & suo carnali statui adscribentes, & applicantes: sed quid sibi vult Abraham, circa huiusmodi puteum arbores posuisse? quid enim habent commune arbores cum puteo? subtiliter satis- Thom.
facit Thom. Anglic. dicens, *circa puteum plantat Abra-* Angl.
ham nemus, id est arbores spiritalium animarum & spiritalium expositionum, & intelligentiarum, vt ibi iucundius & amænius inuocent nomen domini.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIV.

VVLG. Et fuit colonus terræ Palæstinorum diebus multis.

Sept. Incola autem fuit in terra Philistin.

Cald. Et peregrinatus est.

Pagn. Et habitauit in terra Philistin dies multos.

CONCORDIA.

גור verbum, quia peregrinari, habitare, seu incolam esse significat, hinc varietas lectionum orta est, sed tamen idem est apud omnes sensus; nam incolatus siue habitatio Patriarchæ non aliter fuit quam more peregrini.

EXPOSITIO.

Et fuit colonus, colonus propriè denotat in domo vel terra aliena ei conducta manere, *terra Philistinorum* quia Bersabee in terra Palæstinorum est in solitudine, *diebus multis*, quot autem in ea commoratus fuerit, minime certum est, quamuis numerum viginti quinque annorum tribuant aliqui.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vita nostra vere dicenda est peregrinatio.

285 *Colonus fuit terræ Palæstinorum*, vel vt Pagnin. *habitauit.* Si terram Philistim habitauit, quomodo vertit Cald. & peregrinatus est? qui enim in aliqua regione commoratur, in ea dicendus non est peregrinus: imo ita nuncupandus est, vita enim iustorum verè censenda est peregrinatio: vnde optime Cassiod.
Psal. 118. explicans illa verba Dauid Psal. 118. *incola ego sum in*
Cassiod. *terra*, ait, *iusti enim habent mansionem, sed in terra positi*
in Psal. *in cœlis conuersantur, de quibus dicit Apostolus, conuersa-*
118. *tio nostra in cœlis est.*

Vita nostra adeo velox, vt plures anni illius solum dies censeantur.

Fuit colonus terræ Palæstinorum diebus multis, si consulamus interpretes, reperiemus ad minus 24. annos hanc regionem coluisse: quomodo igitur de eo dicitur quod dies & non annos commoratus est apud Palæstinos? quia vita nostra adeo velox, vt plures anni illius solum dies censendi sunt, cuius velocitatem Agapit.
naui velocissimæ comparat Agapit. Diaco. in cap. pa- Diacon.
ræn. ad Iustinianum Imperat. dicens, *nauis per mare* in cap. pa-
commeantis imitatur transitum compendiosa vitæ præsentis ræn. ad
conditio, quæ sane nos nautas fallens suos, & pedetentim Iustinia-
cunctanti cursu, tandem ad suum cuiusque exitum per- num.
ducit. Si igitur hæc ita se habent, prætercurramus mundi negotia, adcurramusque his, quæ ad sæcula sæculorum permanent.

SYNOPSIS

SYNOPSIS
CAPITIS VIGESIMI SECVNDI.

ABRAHÆ FIDES ET OBEDIENTIA in filii sui dilectissimi præcepta immolatione probatur, sed ab ipsius immolatione prohibetur, in cuius locum alia offertur victima, promissionesque ei confirmantur, & filij Nachor filij Abrahæ numerantur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. quæ postquam gesta sunt, tentauit Deus Abraham, & dixit, Abraham Abraham, at ille respondit adsum.

Sept. Et factum est post verba ista.

Vatab. Et fuit post res istas.

CONCORDIA.

Licet Septuaginta differre videantur à nostra vulg. cum habeant post verba ista, illa autem post gesta, tamen non disconueniunt, quia referunt verba ad ea quæ dicta sunt in præcedenti capite, vulg ad ea quæ contigerunt, imo דברים deuatim vtrumque significat. Pagninus enim legit post verba hæc, Vatab. autem post res istas: vbi habemus adsum, est in Hebræo, ecce ego, sed idem est sensus.

EXPOSITIO.

Q*Væ postquam gesta sunt*, scilicet post eiectionem Ismaëlis, post fœdus inter Abraham & Regem Abimelech percussum, post conditum nemus ad inuocandum nomen Domini, non autem post habitationem Abrahæ in terra Palæstinorum, nam sub finem huius capitis, scriptum est post liberatum ex immolatione Isaac, rediisse in Bersabee, ibique habitasse: *tentauit Deus Abraham*, hoc est probauit, vel periculum fecit perfectæ fidei, & obedientiæ præbens occasionẽ, non vt discat, sed vt manifestã aliis faciat fidem Abrahæ: in quo autem tentatio dæmonis & Dei differant, in conceptibus aperiemus *& dixit Abraham*, nomen eius pronuntiat, vt attentiorem reddat, *at ille respondit adsum*, promptitudo eius animi indicatur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ad amicitiam Dei perueniendum maximo cum labore.

1 T*Entauit Deus Abraham*, sed tentatione qua fortissimi etiam nutarent; vnicum enim filium ab ipso patre petit occidi, quale hoc tormentum? & cur tanto dolore premit amicum Deus? nullo equidem minori pretio amicitiam suam nouit Deus vendere, vt dicat D. Basil. Seleu. or. 7. *natura fluctus in virum iustum sustollit, vt diuinæ amicitiæ nundinatorem mireris*, expende illa pulcherrima verba, *amicitiæ diuinæ nundinatorem*, ne putent homines, ad Dei amicitiam gratis euolare, nundinator est Deus suæ amicitiæ, quam nullus obtinebit, nisi magno laborum & dolorum pretio. D. Basil. Seleu. orat. 7.

Deus tentat seruos suos, vt eorum opera coronet.

2 *Tentauit Deus Abraham*, nonne ait Iacobus 1. suæ epist. quod Deus neminem tentat? sic enim habet, *nemo cum tentatur, dicat, quoniam à Deo tentatur, Deus enim intentator malorum, ipse autem neminem tentat*, & Dominus noster monet discipulos vt vigilent & orent, ne intrent in tentationem, quasi magnum quoddam malum sit tentatio, cuius vtique auctor Deus esse non possit, imo tentare tanquam diaboli proprium simpliciter ei tribuitur in scriptura, & ideo Paulus 1. Thess. 3. ne forte tentauerit vos is qui tentat: quomodo igitur dictum est à Moyse tentatum esse Abraham à Deo? quam apta & vera est responsio D. Ambr. lib. 1 de Abr. ca 8. dicentis, *aliter Deus tentat, aliter diabolus, diabolus tentat vt subruat, Deus tentat vt coronet.*

Iacob. cap. 1. — 1. Thess. 3. — D. Amb. lib. 1 de Abr. c. 8.

Tentat Deus iā sibi probatos, vt puriores euadant.

3 *Tentauit Deus Abraham*, quandonam? postquam hæc gesta sunt, inquit textus, quid est postquam hæc gesta sunt? nempe postquam eum iussisset patriam, parentesque relinquere, imo post eiectionem dilecti filii sui Ismaelis, imo & sibi charæ coniugis Agar: sed qua de causa antequam hæc gesta fuisset, Deus Abraham non tentauit? *quia probatos*, inquit cit. Amb. *sibi tentat Deus; vnde & Dauid dixit: proba me Deus & tenta me, & sanctum Abraham probauit ante, & sic tentauit ne si ante tentasset quam probasset, grauaret; probauit eum, cum de Charra iussit exire, & obedientem reperit, & probatum igitur quasi fortiorem tentandum putauit maioribus quibusdam & imperiis grauioribus.* Scilicet vt sic probatus longe purior euaderet & sanctior.

Cit. Ambr.

Tentat Deus seruos, vt eorum dilectio manifesta fiat.

4 *Tentauit Deus Abraham*, id est experimentum virtutis ac animi Abrahæ fecit, sed an aliquid Deo incognitum? minime, cur igitur virtutes Abrahæ vult experiri, si sibi cognitæ sunt? satisfacit. D. Aug. ser. 72. de tempore qui est secundus de immolatione Isaac, *nouerit charitas vestra tentationem Dei id non agere, vt ipse aliquid agnoscat, sed vt illo tentante, quod est occultum, prodatur.* Sic magister tentat sibi exploratum discipuli ingenium, perplexas obiiciendo quæstiones, vt argute & scire respondendo, quantos in litteris progressus habeat astantibus innotescat: sed quæso quam præcipue virtutem tentatione sua manifestam vult fieri? respondet Moyses Deut. 13. *tentat vos Dominus Deus vester, vt palam fiat vtrum diligatis eum.*

D. Aug. serm 12. de temp. — Deut. 13.

Deus propter seipsum vult amari.

5 *Tentauit Deus Abraham*, Scilicet postquam solum hæredem bonorum suorum credebat Isaacum, & vt diximus petiit sibi immolari, vt doceret non sibi præferendum etiam charissimum, sed nonne conuenientius esset vt Abraham apud se retinēs filium Isaac, argumēta dilectionis suæ erga Deum declararet quā vt eū immolaret charissimo deinde carēs pignore? minime, imo sapientissime tentat eum de filii immolatione, vt significet non propter Isaac diligendum esse, sed propter semetipsum, *cum tibi*, cit. inquit Aug. *aliquid magnum subtrahitur non tibi vilescat Deus, quia gratis amandus est Deus, quod enim dulcius præmium quam ipse Deus?*

Cit. Augustin.

Deus humano sanguine minime delectatur, sed fide nostra.

6 *Tentauit Deus Abraham*, vt scilicet sibi filium immolaret: sed cur hoc verbo *exegit* hanc immolationē non aperuit dicens, exegit Deus ab Abraham vt sibi filium sacrificaret? *ne quis* (inquit Diodorus) *ideo suspicaretur Deum humano sanguine delectari, in principio solum dit Moyses, tentauit, id est non re vera exegit, sed vt insignem talis viri fidem celebraret, periculum fecit in filio.*

Diodor.

Deus minime vltra vires tentat.

Tentauit Deus Abraham, in Hebræo est, Elohim, 7
quod nomen iudicem denotat. cur non apposuit nomen Iehoua? sine dubio vt denotaret Deū tentare iustissime, id est non vltra tentati vires & gratiā ei datā: mens est Caiet. *nominatur Deus Elohim ad insinuandum quod non crudeliter, non iniuste, sed secundum diuini iudicii rationem tētationē hanc exercuit*, quasi iudex æquissimus tentationē viribus tentati & diuino auxilio, quod ad agonē fortiter subeūdū cōcedit, rectissime metitur.

Card. Caiet.

Deus non personarum acceptor, sed meritorum ponderator.

Tentauit Deus Abraham, nonne fides eius tibi sa- 8
tis & nobis cognita est, virtutesque aliæ omnibus sunt manifestæ? ad quid igitur experimentum illius sumus? nota Deum plura Abrahæ promisisse, ipsummet desiderium Patriarchæ superantia, & beneficia ei collaturum maxima: merito igitur eum tētat Deus immolatione pignoris sui, iam iam ab eo exequenda nisi detineretur, vt si deinde eximia tribuit beneficia Abrahæ non cēseatur illius potius quam alterius acceptor, sed meritorum, necnon virtutum illius ponderator & remunerator: Sic D. Basil. Mag. explicans hæc verba Psal. 7. *Scrutans corda & renes Deus*, ait, *Scrutatio propriē est, cum omnibus torturis & argumentis inquisitio: dum ergo Deus corda & renes scrutatur suam ostendit iustitiam, tentatum est cor Abrahæ, an Deum tota anima diligeret, quando Isaac iussus est immolare: renes vero Ioseph probati sunt, quando lasciuiente erga eum domina, voluptati honestatē prætulit, ad hoc autē vterque probatus est, vt spectatores diuini iudicii animaduerterent iure illis honorem maximum exhibitum.*

D. Basil. Magn. in Psal 7.

Tentatio vitæ, pignus est æternæ coronæ.

Tentauit Deus Abraham, quam quidē libenter su- 9
stulit, imo alacriter, cum proprium non renuit in sacrificium offerre filium: sed quis hominū, qui si de morte charissimo pignori danda tentaretur, non se miserrimum arbitraretur? quomodo igitur nullum doloris signum in tam vehementi tentatione aperit Abraham: quia huiusmodi tentatio pignus erat coronæ æternæ: quod indicat D. Iacob c. 1. epi. *beatus vir qui suffert tentationem quoniam cum probatus fuerit accipiet coronam vitæ*, quibus verbis vt firmiores redderet fideles Apostolus ad tolerandam tentationem, præmium proposuit, vt si labor terreret, merces inuitaret.

Iacob. cap 1.

Suos Deus aliquando grauissimis vrget tētationibus, vt virtus eorū in admirationem nos rapiat.

Tentauit Deus Abraham, quid? an Athletæ peri- 10
culum fecit, quod eius virtutem ignoraret ideo ne vt animi propositum disceret eius specimen Deus expectabat: minime, ad quid ita grauissima vrget tentatione? *vt ea purgatum patientia simulachrum* (inquit D. Basilius Seleuciæ,) *nitidiori opere ostentato, spectantem rapiat in admirationem, naniculam ventis agitat, quo gubernatoris artem magis admireris, fluctuum ciet impetum, vt obstupescas quam nulla tentatione moueatur, machinas admouet, murorum fortitudinem ostentans.*

D. Basil. Sel. orat. 7

Adeo

Adeo grauis est de proprii filii immolatione tentatio, vt ea sola huiusmodi nomen habeat.

11 *Tentauit Deus Abraham*, nonne aliàs variis tentationis generibus Deus eum probauit? iussus est enim patriam & cognatos relinquere, nec non in terram secedere ignotam, nonne iussus est ob famem in Ægyptum peregrinari? nõne ablata est ei vxor à Pharaone: ipseque periculum vitæ propter pulchritudinem vxoris subiit? nonne ob iurgia famulorum coactus est à Loth diuelli, quẽ vt filium alebat, & diligebat? nõne vt eum captiuum liberaret, coactus est cum quatuor regibus decertare? nonne per regem Abimelech ablata est ei iterum vxor? nonne vxorem Agar, & filium Ismaelem, Dei iussu à domo expulit? si toties igitur tentatum legimus, & variis tentationum generibus pressum, quomodo siluit Moyses, nec tentatum aperuit? nunc autem cum ad immolationem filii prouocatur tentatum asserit? quia quælibet tentatio etiam grauissima, si cum ea qua proprium filium sacrificare iubetur, conferatur, talis non est dicenda, sed hæc sola nomen tentationis meretur.

Tota vita hominis, tentatio continua.

12 *Tentauit Dominus Abraham*, scilicet postquam tentationẽ non exiguam tulit, cui præceptum accepit de Agar vxore repudianda & eiicienda? de filio à paternis laribus ablegando, tunc iterum tentat Deus? nonne sufficiebat in tentatione præcedenti ab eo suæ obedientiæ sumpsisse experimentum? ad quid igitur iteratam duplicat tentationem? quid dicam, nescio, nisi
Lipp.
quod hominis vita, inquit Lippom. *tota tentatio est, quæ non nisi à Domino benignissimo patre infertur, qui & vires administrat vincendi electis & fidelibus.*

Non titubandum in diuturnitate discriminum.

13 *Tentauit Dominus Abraham*, ecquid? leuiter, nequaquam, quin & pluribus annis, repetitisque tentationibus. si danda non est afflictio afflicto, cur iam pluries tentato nouæ adduntur tentationes? nonne in eis deficiet animus? imo validior sumendus, cum in diuturnitate discriminum minime sit titubandum; quia
Theodor. studita. serm. 92. Catheth.
vt bene beatus Theod. studita serm 92. cathech. *secundum quo diuturnius sit discrimen, hoc maioris explorationis causam præberi.*

Charitas ipsa Deum quasi tentauit & compulit vt filium suum nobis traderet.

14 *Tentauit Dominus Abraham*, per Abraham plures intelligunt ipsum patrem, per Isaac, filium eius vnigenitum: sed si Abraham Deus pater intelligitur, quomodo verificabitur Deum tentasse Abraham? nullus
Ioan. 4.
enim seipsum tentat. Nota ex Ioan. 4. Deum charitatem esse: cur igitur non dicemus ipsam charitatem tẽtasse Deum patrem, imo compulisse, vt filium vnigenitum daret? vnde ad Rom 8. dicitur, qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus eum tra-
Bernard.
didit: nescio si ad hoc respexit Diuus Bernardus, cùm ait, affirmatque, *veritate & iustitia in terra remanentibus, vt miserum hominem flagellarent, pax & misericordia, adde* & charitas, *in cor patris secesserunt & patris pulsantes viscera, pro quodam susurro loquebantur, nunquid in æternum proiiciet Deus & non apponat vt cõ-*
Psal. 7.
placitior sit adhuc? mittens scilicet filium ad redemptionem generis humani.

Ad pietatem & virtutem accedens ad tentationem se præparet.

15 *Tentauit Deus Abraham*, quando? postquam hæc ge-
A sta sunt, quid est postquam hæc gesta sunt? id est post Agar & Ismaelis eiectionem, sed cur obseruatum est post huiusmodi expulsionem, tentatum fuisse Abraham? quid enim refert vtrum tunc, vel alias hanc subierit tentationem? nota cum Agar & Ismael concupiscentiam & opera carnalia significent, certum enim per Abraham, vtrumque expellentem denotari virũ qui operibus carnis renuntiat, vt Saræ, nempe virtuti consensum præbeat: non sine mysterio igitur dictum, quod postquam hæc gesta sunt, id est, post Ismaelis, & Agar exilium, Deum Abraham tentasse, quia qui
B Sathanæ operibus renuntiat, virtutem amplecti satagit, ad tentationem se præparet necesse est, iuxta illud Eccl 2. fili accedens ad Dei seruitutem præpara animam tuam ad tentationem, quæ verba explicans Paulus de Palacio ait, *Deus tentauit te vt tentauit Abraham, tentat Diabolus, tentat caro, tentat mundus, tentant denique omnia quæ facta sunt in muscipulam insipientium.*
Eccl. 2. Paulus de Palatio in Eccl. 16.

Virtutem colenti aduersa accident plurima.

Tentauit Deus Abraham, diximus in præcedenti 16
conceptu, ideo post Ismaelis & Agar eiectionem,
C hoc ei accidisse: quod equidem miror: nam potius Deus ab eo longè ablegare deberet, ne animus ei in virtutis via deficeret: blandiatur ergo ei Deus, potius quàm tentet; imo non solum tentat, sed & ab aduersariis omnibus permittit tentari, quia qui virtutem colere desiderat, non delitiæ vel blandimenta, sed aduersa, tentationibus designata contingent: hoc denotant illa verba Christi Domini, ignem veni mittere in terram, quid volo nisi vt accendatur: pietatem docturus Christus venit in terram, & tamen se venisse ait, vt ignem subiiceret: idem nimirum vtrumque idem esse præsignans & virtuti incumbere, & ærumnarum
D igne conflagrare, quam veritatem aperit eleganter & subtiliter D. Chrysol. Serm. 164. dicens: *ager quoties longa iniuria siluescit, & toto luxuriæ agrestu sordescit horrore; peritissimi cultoris vtique semper aperitur, & purgatur incendio, ac studio benigno cultor ignis apponitur, vt exustis sentibus reueletur prima facies campi*, deinde subiungit, *sed hic ipse cultus non est nouus agricolæ veteri ac cœlesti; nam legem pangere, gratiam serere ignis semper opere consueuit*, quasi diceret, nonne sine igne, nempe ærumnarum, dolorum, legem Dei obseruabimus.
Luc. 12. Petrus Chrys. ser. 164.

Nomen à Deo impositum non deletur, sed semper
E *duraturum indicatur.*

Dixit ad eum Abraham Abraham, Abram appella- 17
batur vir iste pius; legimusne autem à Deo hoc nomine vocatum? minime, quomodo igitur nunc non solum proprium nomen refert, imo & duplicat? nota primum nomen Patriarchæ, nempe Abram à Deo ei minime impositum fuisse, secundum autem ab eo inditum ei: meritò igitur hoc secundum non sicut primũ à Deo deletur, imo geminatur, quia appellationem à Deo sortitam semper seruabimus: obseruatio est Orig. Hom. 8 in Gen. *non à Deo vocari poterat nomine de-*
F *lendo, sed vocat eum hoc nomine quod ipse donauit, & non solum vocat eum hoc nomine, sed & ingeminat?*
Orig. ho. 8 in Gen.

Nomina iustorum geminantur, impiorum silẽtur.

Dixit ad eum Abraham, Abraham, si alterius homi- 18
nis ditissimi nomen inuestigemus apud D. Luc. c. 16. dicet solum, homo quidam erat diues, qui induebatur bysso & purpura; nonne aliquod nomen sortitus erat, & hominibus quidem cognitum? quomodo igitur illud obuoluit silentio, & hic etiam homi-

nis ditiſſimi non ſolum nomen ſemel pronuntiatur, ſed & ingeminatur?aduerte hunc diuitem cuius mentio fit apud Euangeliſtam,hominem impium & auarum fuiſſe, Abraham autem iuſtum & pium: meritò igitur nomen illius tacetur,huius autem dicitur, quia nomina impiorum æterno premuntur ſilentio,iuſtorum autem in perpetuas viuent generationes, quod nobis confirmat D Paul.Epiſt.33 *eorum diuitum quorum vel crimina vel ſupplicia in ſcripturis ſignificata non ſunt, quia ſine dubio indigni erant, vt ſermone diuino nominarentur, quos aut vita obliterauit impietas, aut auaritia deleuit: dicit enim Dominus, nec memor ero nominum eorum per labia mea, Pſal.15. talium nomina in Euangelio non ſcribuntur, quia nec in libro vitæ habentur.* D.Paulin. Epiſt. 33. Pſal. 15. B

Non diuitiæ, ſed malè eis vtentes condemnantur.

19 *Dixit ad eum Abraham Abraham*, diximus ideo nomen eius pronuntiatum; quia vir pius, aliorum autem quorum mentio fit apud Lucam, ſileri, quia diuites impii, ſed nonne videmus etiam in Euangelio diuites nomine ſuo appellari? vt apud Matt. habemus diuitem Ioſeph ab Arimathia, imo Abraham noſtrũ qui copioſiſſimas poſſidebat opes, nomen toties repetitur: ſed ne mireris aliquorum diuitum, non autem aliorum memoriam in benedictione habere; quia non diuites, prout tales, ſed in quantum diuitiis abutentes reprobantur, *vt ſcias*, inquit cit. Paulin. *non diuitias, ſed homines pro earum vſibus eſſe culpabiles, vel acceptos Deo, lege ſanctos patres Abraham, Loth & Iob operibus ſuis amicos Deo factos: nam in Euangelio quod ille Tartareus contemptor Lazari diues prætermiſſus eſt, illum ab Arimathia Ioſeph diuitem nominari videmus.* Paulin. cit.

Ita ſunt diuites auari deteſtabiles, vt eorum nomen pronuntiatum ipſammet puritatem pollueret.

20 *Dixit ad eum Abraham Abraham*, ideo nomen illius ingeminat, quia ita ſuauis eſt Deo illius pronuntiatio, vt pluries nominet, ſed cur non ſemel ſaltem diuitum impiorum nomen retulit? quia ita deteſtabile, vt Deũ qui eſt ipſamet puritas, pronuntiatum pollueret, *labia ſua*, ait citat Paul. *pollui noluit nominibus impiorum diuina iuſtitia, & idcirco neque illius diuitis nomen extat, cuius vanitas & auaritia ſignatur, cui conſumpta iam vita, de vita apparatibus cogitanti dictum eſt. ſtulte hac nocte expoſtulabitur anima tua, quæ paraſti cuius erunt? neque huius eſt è tartaro diuitis nomen inſigne eſt quod non caſu prætermiſſum, edito pauperis nomine intelligemus.* Cit. Epiſc. Nolæ.

Maxima Dei erga iuſtos beneuolentia & amor.

21 *Dixit ad eum Abraham Abraham*, an ſurdus Patriarcha, vt neceſſe ſit bis nomen eius repetere? minime, quid nobis indicat igitur eiuſdem dictionis ingeminatio? ſuperflua enim videtur, cum ſemel nominatus reſpondiſſet: optima ſolutio Dionyſ. Carth. *repetitio nominis indicium eſt amoris & familiaritatis*, quaſi diceret ita iuſtum diligit, vt nomen illius tanquam dulciſſimum ſibi pluries ore promere delectetur. Dionyſ.

Perfectus obediens non minus ad difficilia promptus, quàm ad facilia.

22 *Dixit ad eum Abraham Abraham*, in lecto iacebat Patriarcha, ſomno indulgens, cum Deus eum allocutus eſt, & tamen non dicitur quod clamauit, vt eum excitaret, ſed miti & placida vſus eſt voce: vt autem à iugulando filio reuocaret etiam vigilantem, de

A cœlo clamauit, cur ita? cur, vt Deus ad filii immolationem excitaret, nullos clamores adhibet; quia minus calcar ad difficilia. & omnium difficillimum, nempe mortem filii quam ad facile præceptum exequendum. nempe ceſſationem à prole iugulanda requirebat verus obediens, vt eorum præpoſteram obedientiam confunderet, qui ad delectabilia vocati ſolo nutu volant, ad ardua tamen & laborioſa miſſi, vix vi trahuntur, quos redarguens Richard à S. Vict. de ſacrif. Dauid Proph ait, *multi cum dura ſibi præcipiuntur moleſtum quidem habent, nec tam dulciter quam fortiter ſuſtinent.* Richard. Vict. de ſacrif. Dauid.

Magna attentio requiritur, vt Dei iuſſa accipiamus.

Dixit ad eum Abraham Abraham, an deſidia torpeque languet, & proinde opus ſit ab huiuſmodi ignauia nomini iterata repetitione, excitari? minimè nunquam enim in Dei obſequia non exarſit Abraham: nam ſi occaſio deeſſet ardorem illum manifeſtandi, non deeſſet interioris ardor affectus: cur igitur geminato nomine vocatur? nota ideo vocatum vt iuſſa Dei C exequeretur: non ſine myſterio igitur iterum nominatur: quia ad mandata Dei accipiẽda maxima requiritur attentio: quod annotat Chryſoſt. dicens, *vt attentiorem redderet, vocationem geminabat*: & Ambroſius: *repetitione nominis mentem excitat vt eſſet paratior.* 23 S.Chryſ. S.Amb. lib. de Abraham.

Promptiſſimus ad iuſſa Dei exequenda.

Dixit ad eum Abraham Abraham, *qui reſpondet, adſum*. ſi te vocat Deus certum eſt te adeſſe, ad quid igitur reſpondens dicis adſum? diceres quid mihi præcipis exequendum? prudenter Deo vocanti ſatisfacit, cùm ait adſum, vt promptiſſimum animum ad iuſſa Dei exequenda declararet: ſonant enim hæc verba D ecce adſum ac præſto ſum: ecce ego (ſic enim Hebraicè ſcriptum eſt) inquit Caiet. *promptiſſimum ſe Deo exhibendo ſic reſpondet.* 24 Card. Caiet.

Obediens non diſſimulat præcipientem audire.

Dixit ad eum Abraham Abraham, qui reſpondet, adſum, iuxta Hebræum fontem legitur. ecce ego, equidem non es alius, quæ igitur hæc eſt reſponſio, ecce ego? aduerte aliquos qui cùm appellantur, vt iuſſa ſuperiorum exequantur, longè à ſeipſis eſſe, vt pote obedire detrectantes: merito igitur reſpondet, ecce E ego, vt ſignificet quod verus obediens non tanquam ſomnolentus, & piger, & extra ſe diuagans diſſimulet ſe præcipientem audire, ſed vt ilico quod præcipitur, exequatur. 25

In veteri teſtamento ſurdiores ad verbum Dei audiendum quàm in nouo.

Dixit ad eum Abraham Abraham, miror Deum, vt attentum redderet Abraham, eique ſuam aperiret voluntatem nomen eius ingeminaſſe: cùm autem Chri- F ſtus Magdalenam alloquitur, eam ſemel nominaſſe, Ioann. 20. ait enim Euangel. *Dixit Dominus Maria, at illa Rabboni*, an Deus minoris efficaciæ apud Abraham quàm redemptor erga Mariam? obſerua per Patriarcham deſignari Iudæos quorum erat progenitor; Magdalenam autem iam ex Iudæa Chriſtianam, ſectatores Chriſti figurare: quo poſito reſpondet Hug. Card. *in veteri teſtamento fit ingeminatio iſta, non in nouo, ad ſignificandum quod in veteri teſtamento erant ſurdi ad audiendum verbum Domini, ſed in nouo dociles.* 26 Hug. Card.

Cum

Cum Pater vel superior ad vnum magis quàm ad alium propensus est, tentationis discrimini erit obnoxius.

27 *Dixit ad eum*; cùm scilicet eum tentauit, sed quæ fuit materies tentationis & discriminis tanti viri? ait textus, tolle filium tuum quem diligis vnigenitum: nonne erant Abrahamo duo filii, Isaac & Ismael? cur ergo vnigenitus Isaac dicitur? quia sic amabatur à Patre, ac si solus & vnicus esset filius, in eum enim vnicè & singulariter paternus affectus ferebatur: quid mirum igitur si Abrahamus in tantum tentationis periculum, ac discrimen adducitur, quando nempe patris affectus in vnum magis quàm in alium propensus? pulchrè ait diuus Basilius Seleu. oratione septima, *vt enim intereuit infans simul intereuit quod in infante parentes deamarent, totusque parentum amor indiuisus, in vnum conferebatur filium, ac mihi, vide deinceps patrem ad certamen euocatum, hæc vbi gesta sunt*, inquit Moyses, *tentauit Deus Abraham*. sensus Isaac ad se vnum totum rapuit affectum, & patrem adduxit in tentationis certamen. D. Basil. Seleu. orat. 7.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Ait illi Dominus, tolle filium tuum vnigenitum quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque offeres ibi eum in holocaustum super vnum montium quem monstrauero tibi.

Sept. Tolle filium tuum dilectum, quem dilexisti Isaac, vade in terram excelsam, & offer ibi, &c.

Cald. Tolle nunc filium tuum, vnicum tuum quem diligis Isaac, & vade in terram diuini cultus, & offer coram me ibi in holocaustum.

Ar. Cape nunc filium tuum, & vade ibi in terram Moriah.

Orig. Accipe filium tuum charissimum; Procop. amantissimum.

Aquila. Et vade in terram lucidam.

Hier. In terram illuminantem & lucentem.

CONCORDIA.

Certum est Moriah fuisse locum, in quo Salomonis templũ postea extructum fuit, vnde fit quod Cald. vertit in terram diuini cultus: sed quia pluries Deus se ostenderit in hoc monte, nostri legerunt terram visionis: cùm maximè excelsa sit, & à culmine montium visus potest quæ longè distant, conspicere, ideo Septuaginta dixerunt excelsam, si autem lucidam vertit Aquila, ideo est quia à lõgè visibilis erat: quidam existimant dictam esse terram Moriah, scilicet à Mor, id est Myrrha: quia myrrha, aloë, & cinamomo abundaret, iuxta illud Cant, 4. ibo ad montem Myrrhæ: dicitur autem illuminans & lucens; quia, vt ait Hier. ibi est Dabir, hoc est oraculum Dei, & lex, & Spiritus sanctus qui docet homines veritatem, illuminat, & inspirat Prophetias: si autem alicubi terram amaritudinis legeris, scias ab effectu ita dictum, quid enim amarius Isaac cõtingere potuisset, quàm mortis dolor & horror in eo monte exhibitus?

EXPOSITIO.

Ait illi Deus, iam incipit aperire, quid ab eo postulet, *tolle tuum filium vnigenitum*, scilicet immolãdum, vocat autem vnigenitum, quia Ismaele iam dimisso, vnicus, ait, dilectionis filius erat Isaac, *quem diligis*, scilicet amore præcipuo, Isaac nomen aperit, vt nulla possit subesse dubitatio: *vade in terram visionis*, id est montem iuxta Hierusalem, *ibi offeres in holocaustum*, quod quidem erat sacrificii genus, quod totum in honorem Dei incendebatur, ita vt nihil eius remaneret, præter cineres, *super vnum montium quem monstrauero tibi*, non ignorabat Abraham terram visionis, sed nesciebat montẽ determinatè super quem filiũm in holocaustum offerre deberet: terra enim visionis, vel mõs Moriah in plures colles & monticulos diuiditur, in orientali enim parte huiusmodi montis, fuit Sion in qua erat arx Dauid, iuxta quam in area Ornan Iebusæi à Dauide coempta Salomon templum extruxit, alia pars Moriah extra vrbem Hierusalem mansit postea, quæ dicta est Caluariæ mons, in quo tam Isaac quàm Christum per Isaac significatum immolatum esse docet communis Patrum sententia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ita in exequendis Dei præceptis obediẽtes esse debemus, vt charissima nihili faciamus.

28 *Tolle filium quem diligis Isaac*, Sept. legunt, quem dilexisti, quam lectionem sequitur & Amb an odio eum prosequebatur, vt non iam diligere, sed solum dilexisse dicatur? vnde & cit. Doctor ait, *quasi non iam diligat immolandum*, non quia non diligit, Deo offerendum in holocaustum statuit: sed quia obstinatum adeo parendi animum induerat, vt diceres iam naturalem affectum exuisse, adeo promptus erat ad exequendam dilecti filii mortem, vt iam illius vitã nullo modo diligere videretur, & quantam olim souendo filio voluntatem impendebat, tantam modo iam exprometet ad necandum.

Suauissima quæque vilescant in cõparatione Dei. 29

Tolle filium quem diligis Isaac, Procop. amantissimum; si iam vnigenitum dixerat, cur amantissimũ appellat? quis enim dubitat vnigenitũ à patre, amore præcipuo diligi? nota quod parentibus nihil tam suaue, quã eorũ amor in filios: quãuis vnigenitũ dixerat, amantissimũ adhuc appellat, vt his nominibus prouocet patris affectum omnium validissimum, quem impugnet

Franc. Ab. tom. 3. de grat.

& vincat, sicque quod suauissimum sibi in Dei comparatione condemnatur Franc. Abb. tom. 3 de grat. *iussus est*, inquit, *vt immolet filiũ suum quem diligit Isaac, vt tot nominibus charitatis, paterni exardesceat flamma amoris, vincit paternum affectum affectus in Deum*, nihil ita hominibus suaue, ac in maximis habitum delitiis, quo superior affectus Dei esse non debeat.

Nihil exigit Deus, quod ipse vel in se, vel in suis non probauerit.

30 *Tolle filium quem diligis Isaac*, an fides eius, vel obedientia tentatur? id multis probatur patribus: verùm crediderim etiam quod ibi non solum obedientiam, sed virium humanarum experimentum intendit, vt inde possit præceptum de postponendis sibi filiis promulgare. Ita eleganter D. Prosper de prædict. par. 1. c. 17 *Abrahami, qui tentatur in filio non tantum fidei collata virtus demonstratur, quantum etiam nobis imitanda proponitur, & vt præcepti nouis ex Euangelio maneret auctoritas, qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus.* Magna quidem diuinorum auctoritas præceptorum, quod Deus nihil generaliter petat, quod nisi prius in se, vel in suis experientia facta, vt semper superesset nobis de exemplis ad Dei obseruanda mandata potestas.

D. Prosp. de præd. parte 1 cap. 17.

Lætitia huius sæculi spinis vndique circumsepta.

31 *Tolle filium tuum quem diligis Isaac*, nonne ille est, qui risus & lætitia dicitur parentum? risit enim mater sua, quando rem indignam censuit, nonagenariam mulierem parere & nutrire: quomodo igitur qui risus erat patris & matris immolari iubetur? vt dignoscas lætitiam huius sæculi ludibriosam esse, & spinis vndique ita circumseptam, vt nullus absque vulnere, sanguine & dolore carpere illam possit: vide si non spinas senserit Abraham, cum ei iubetur risum & lætitiam suam in holocaustum offerre? ecce enim aculeatam animam, dum gaudium possidere existimat: mihi videtur hanc veritatem aspexisse Aug. 8. conf. cap. 2. cum ait *tu semper aderas misericorditer sæuiens, & amarissimis confusionibus aspergens iucunditates meas*: hæc vltima Augustini verba preme, significant enim gaudia huius sæculi amaritudinibus permixta.

Aug. 8. conf. c. 2.

Quod dignius est, minus digno præponendũ statue.

32 *Tolle filium tuum quem diligis Isaac*, de hoc Sapient. 1. & in filiis misericordiam fortem custodiuit, quæ verba exponens Holkotius ait, hic significari Sapientiam custodisse fortem & constantem misericordiam erga posteros Abraham, sed Græcè longè alius est sensus, habent enim Sept. in filii visceribus fortem custodiuit: quid est, quæso, sapientiam in filii visceribus fortem custodisse? hoc est sine dubio in filii euiscerato amore, fortem custodiuit Abraham, ne iussionem Dei de occidendo filio detrectaret. Sic Iansenius, *significatur his verbis sapientiam effecisse, vt Abraham non obstante paterna pietate filium suum offerre paratus fuerit*, sic & Burgensis quasi diceret *in eo effecit sapientia, vt quod dignius, nempe Deum, minus digno, nempe creaturæ præponeret.*

Cap. 1. Holkot. Iansenius. Burgensis.

Affectus iustorum à Deo probantur.

33 *Tolle filium tuum Isaac*, si nullum præter Isaacum hoc nomine insignitum filium susceperat, nonne sufficiebat dixisse, tolle Isaac? cur igitur nomen filii addidit? pulchrè satisfacit D. Ambr. lib. 1. de Abr. *non finit otiosum esse affectum patris à principio eũ stimulat & pungit aculeis pietatis, & filii nomen addidit ad vim necessitudinis & amoris*, preme illa sancti Doctoris verba, *non finit otiosum esse patris affectum*, quasi diceret nominans filium suum, magis Abrahæ probat affectum.

Ambr. l. 1. de Abrah.

Deus seueriore tentatione iustos premit, vt maiorem referant victoriam.

Tolle filium tuum vnigenitum, quasi diceret, eum quem suscepisti de vxore vnicum, suscepisti in senectute, suscepisti tanquam fidei tuæ præmium, remunerationem operum tuorum suscepisti ex promissione Dei, non coniugis fœcunditate, ex qua alium sperare non posses: sed cur verbis ita amorem paternum commouentibus, Abrahamum prouocas ad filii immolationem? nonne potius illum diminuere deberes, dicens: Ismaelem filium susceperas, cuius eiectionis, necnon Agaris dilectæ præbuit occasionem Isaac; hunc ergo, rixarum principium inter vtramque coniugem tuam immola: sed merito non alia nisi quæ affectum patris adaugeant, verba pronuntiat, vt maiori & grauiori eum vrgeat tentatione. sed cur premit ita grauiter? sine dubio vt præclariorem referat victoriam. Sic Hugo Vict. *hoc Deus intendebat, vt magis ac magis accenderet amorem patris carnalem erga filium, vt postea præponat amorem Dei suo carnali amori, & cum vinceret, esset gloriosior victoria.* 34

Hugo Victor in Genes.

Tanta fides Dei promissis adhibenda, vt quamuis ratio suadeat contrarium, tamen firmiter eis credendum.

Tolle filium tuum vnigenitum, tanto tempore promiserat Deus, quod tibi filius nasceretur, prædicens etiã quo nomine censeretur, vt in quo semen tibi vocaretur, & in eo semine benedictio gentibus conferretur: quomodo nunc igitur sibi Deus eundem filium postulat immolari, tanquam immolatus possit feracius dilatari? cur ergo Abraham Deum vel crudelitatis non arguis, vel exiguæ in verbo suo fidelitatis? & sic desine fidem ei adhibere, imo tantam ei præstat, vt quamuis ratio contrarium promissis suis euenturum suadeat, firmiter eis assentitur *iustus Abraham*, inquit Phil. Abb. bonæ spei, l. de obed. cleric. c. 34. *cuius fides commendatur prædicabilis Deum promittere nihil superfluum arbitratur, sed plenissimè sciens, quia quæcunque promisit potens est facere: non recusat ei filium immolare, cui sicut vitam dederat, sic & à mortuis poterat excitare.* 35

Phil. Ab. bonæ spei l. de obed. cler. c. 34.

Gaudium nostrum in Deum referendum est.

Tolle filium tuum, & offeres eum in holocaustum. Cald. habet *coram me*, vel *mihi*, cur addidisti, offer mihi: nonne sufficiebat dixisse, offer in holocaustũ? nota quod Abraham filium quem sibi obsequentissimum, virtutum cultorem mansuetissimum esse sciebat, maximo amore paterno prosequebatur, & ex eo summam percipiebat lætitiam, iubet ergo Abraham non absolutè offerri in sacrificium, sed sibi, vt doceret gaudium nostrum non in creaturam quamuis virtutibus exornatam terminari debere, sed in seipsum debere tendere: mens fuit cit. Phil. cap 35. *Tunc Deus sibi filium Abrahæ vult offerri cum omnibus donis suis seipsum postulat anteferri, vt quod iustus gaudet per speculum in ænigmate contemplari, non sibi, sed Deo id sciat debere gaudium assignari.*

Cit. Abb cap. 35.

Dei præcepta non sunt ratione discutienda.

37 *Tolle filium tuum vnigenitum, & offeres eum in holocaustum*, quomodo non turbatus animo, non confusus mente, non consilio destitutus, tam graui accepto de filii immolatione præcepto? non cogitas tecum, non ratiocinaris, dicens quid hoc est, qui mihi præter omnem expectationem beneficium exhibuit, qui propter benignitatem suam, emortuam Saræ vuluam generationi fecit idoneam, nunc postquam ablactatus est, & creuit, & in ætatis flore constitutus est, in holocaustum offerri præcipit? qui paulo antea dixerat in ipso vocabitur tibi semen, nunc contraria præcipit, & quomodo implebuntur quæ ab eo sunt promissa, quo pacto fieri potest, vt radice eiecta, rami pullulent? vel succisa arbore fructus proueniant? vel fonte exsiccato fluuii scaturiant? cur hæc omnia secundum rationis apparentiam voluens mente, non postulat à Deo quomodo tale sibi præceptum imponit? quia mandata Dei non ratione discutienda, sed adimplenda opere. Sic D. Chrysost. *nihil cogitauit secum iustus ille, sed sicut gratus famulus, omissa omni ratione humana, vnam rem tantum curabat, vt imperata impleret opere.*

Chrysost.

Dei præcepta etiam nobis difficillima, æquanimiter & constanter adimplenda.

38 *Tolle filium vnigenitum, & offeres eum in holocaustum.* Abraham quomodo ad hanc vocem totus non contremiscis: quomodo filii iugulationem morte non anteuertis. cur pro eius salute Deum enixè non deprecaris? dicens ad filii iugulum reposcor, & filii carnifex esse iubeor, ferus cùm fuerim pater, in filii cædẽ vrgeor propere, ô cuiusmodi in spem natum charissimum seruabam: infœcunditatis malo solutus rursum prole destitutus, vitam transigam infœlicem, non vsque adeo filii orbitas luctuosa fuit, quam nunc experior mihi, cur qui me vt genitor essem, parricidium iubes admittere? quid me partu delectari voluisti? an vt deinde lugere doceres quid amorem mœrore cõmutas? quid ex amore lamenta cõcinnas? illius ne filii sanguine dexteram inquinabo, pro quo tibi toties manus extendi cui hæredem promiseras, eum hæredi percussorem submittis? quemne largiturus eras successorem, mactari deposcis? ecce filio mecum nuptiales epulas & thalamum agitabam animo, en arcam pro thalamo? pro igne nuptiali aræ flammam? te deprecor igitur, vt quem orationibus filium dedisti, lachrymis & precibus meis condones: nil tale deprecatur, quid Abraham? itane crudelis in filium, vt nec pro illius vita seruanda, nec coram Deo lachrymulam effundas? non crudelitatis arguamus Patriarcham, sed admiremur illius constantiam, qui Dei præceptum difficillimum & naturæ quasi repugnãs æquanimiter adimplere statuit: *O animi firmitatem*, exclamat Basil. Sel. 7. *non gemuit, non illachrymauit, non naturæ vi fractus est, non in varias partes consilium partitus est, oris constantiam tenuit, non emisit vocem patre indignam qua filii iugulum petere abnueret.*

S Basil. Seleu. oratione 7.

Nihil inconsideratè nos vult Deus operari.

39 *Tolle filium tuum, & vade in terram visionis*, scilicet vt in aliquo monte mihi eum offeras in sacrificium: sed qua de causa vult Deus eum in terram Moria proficisci? nonne in Bersabee à terra visionis remota potuit immolari? merito sane præcipit, vt non in terra in qua morabatur, sed in alia ad quam vt perueniret non exiguum tempus consumendum erat, sibi in A holocaustum offerri, vt non præcipitanter, sed prudenter & consideratè iussa Dei exequeretur, *interponitur spatium*, inquit D. Ambr. *ne præcipitari subito videretur affectus*, & noster Lyran idem habet.

D. Ambr. lib. de Abr.

Vbi maior difficultas implendi diuini præcepti apparet, ibi maiorem obedientiam declaremus, vt coronam adipiscamur.

Tolle filium tuum vnigenitum quem diligis Isaac, Hebræa magis pungunt & stimulant animum Abrahæ, tolle nunc filium tuum, vnicum tuum quem dilexisti: sed quid tollam, posset dicere Abraham: an boues: an B famulos? minime, sed filium: sed cùm mihi sint duo, quemnam ex illis accipiam? Ismaelem, an alium vnigenitum scilicet ex Sara? hunc mihi immolari deposco, quemque continuo huc vsque sine vlla amoris cessatione vel diminutione dilexisti: sed cur tot verba amoris inflammatiua paterni silentio non præteris? nonne difficiliorem præcepti tui executionem efficient? ita sane, sed cur difficultatem hanc in animum Patriarchæ inducit? quia quò maior in diuinis mandatis reperitur difficultas, eò verior obedientia declaratur, & præmium accipitur, *verba protulit Deus* (inquit Dionys. Carth.) C *quia erant maxime inflammatiua cordis paterni ad filium illum, vt ex hoc augeretur difficultas implendi præceptum, & Abrahæ obedientia plenius commendaretur.* 40

Dionys. Carth.

Quantò quis est Deo charior, eò verius probatur.

Tolle filium tuum vnigenitum, Origenes legit charissimum, non suffecerat dixisse filium, sed adiicitur, *& charissimum*, esto & hoc, quid adhuc additur? & quem diligis: sed vide pondus tentationis? charis ac dulcibus appellationibus iterum ac sæpe repetitis paterni suscitantur affectus, vt amoris euigilante memoria ad D immolandum filium paterna dextera retardaretur, & aduersus fidem animi tota carnis militia repugnaret: esto Domine, quia commemoras de filio, patrem addis, & charissimum quem præcipis iugulari, sufficiat hoc ad patris supplicium, & addis quem diligis, vt & tormentum illius augeatur, quid opus est vt commemores Isaac? nunquid nesciebat Abraham quia filius illius charissimus, ille quẽ diligebat, Isaac vocaretur? sed cur hoc tempore additur, vt recordaretur Abrahã, quia dixeras ad eũ quod in Isaac vocabitur tibi semen, & quod in Isaac erunt tibi repromissiones, fit & E cõmemoratio nominis, & repromissionum, quæ sub hoc nomine factæ sunt, quasi desperatio subeat, sed cũ in hac tentatione vnicũ sufficeret suppliciũ Abrahæ, cur hoc adauget in his verbis singulis? non dubitas Deo charissimum fuisse Patriarcham? quid mirũ igitur si eũ tot pungit doloribus, & tot animũ replet amaritudinibus; quia quo quis Deo charior, eo verius ab eo probatur. 41

Si fides & affectus noster certamen ineunt, in verè fidelibus, victoriam refert fides.

Tolle filium tuum, vade in terram visionis, atque ibi offeres eum, nunquid non potuerat prius duci Abrahã, cũ F puero ad illã terrã visionis, & in montem quẽcunque delegerat Dominus, & ibi accipere pręceptũ, vt offerret filium? cur igitur prius ei dicitur quod offerre debeat filium, & postea iubetur ire in terram excelsam, & ascendere in montem? vt dum ambulant, dum iter agit per totam viam cogitationibus discerpatur, vt hinc perurgente præcepto, hinc vero vnici affectu obluctante crucietur: sed cur præter viam iniunctam, 42

Orig. in Genes.

etiam montis ascensio iubetur: ait Origenes, *vt in his omnibus spatium certaminis accipiat affectus & fides, amor Dei, & amor carnis*: sed cùm affectus paternus erga filium & eum vnigenitum sit maximus, an fidem superabit? in parum fideli carnis amor ab ea trophæum referet, sed in iusto, qualis erat Abraham, omnis affectus & amor, a fide & amore Dei superatur.

Deus in omnibus audiendus.

43 *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum*, imperas parricidium Deus, qui prohibes homicidium filium victimare, solatium paternæ senectutis, & vnicum pignus posteritatis, cùm alteri inferre iniuriam defendas, homini quasi legem sceleris præbes, qui nos à scelere reuocas, cupis crudeliter coli, cùm omnem abomineris crudelitatem: ne igitur obtemperes, ô Abraham, Deo tale præcipienti: sed audi D. August. serm. 73. *in angusto pósita est perfecta iustitia, ecce inter pietatem patris & deuotionem Dei, filium est quidem scelus occidere, sed Deum scelestius non audire*, quasi diceret secundum paternam pietatem crimen videtur imperari, cùm filius ad mortem postulatur, sed cùm Deus sit iustissimus, scelus esset, eum præcipientem non audire.

D. Aug. serm 73. de temp.

Tanto amore Deum prosequi debemus, Vt anima nostra in Deum transeat.

44 *Tolle filium tuum, & offeres eum in holocaustum*, de holocausto ad vescendum nihil relinquitur, sed igne totum consumitur, cur omnino filium eius vsque ad cineres consumi voluit: nota per Isaac gaudium, & amorem nostrum posse intelligi: merito igitur ipsum Isaac in holocaustum offerri præcipit: quia *per hoc*, inquit Philipp. Abb. *intelligitur oblatio consummata, cùm scilicet mens iusti tanto charitatis igne est concremata, vt sibi nihil retinens proprii gaudii Vel amoris, tanquam si oblita sui tota in amorem transeat.*

Phil. Abb. l. de obed. elet. c. 35.

Deu... propter sua munera, & beneficia, sed propter seipsum diligendus.

45 *Tolle filium Vnigenitum, & offeres eum in holocaustum*: cur potius hoc genere sacrificii, quàm alio in quo aliquid hostiæ offerenti relinquitur: voluit ab Abraham coli Deus: nota plerosque videntes sibi temporalia, quæ diligunt abundare, Deum largitorem collaudare, paratos quidem si pleni fuerint, gratias exhibere, & è contra murmurantes si fortè cœperint indigere. vnde & Dauid dicit, *Confitemini tibi cùm benefeceris ei*: alios vero esse, qui considerantes quàm terribiliter Deus suis contemptoribus comminatur, & è contra, quæ & quanta se conferre dilectoribus suis protestatur, à timore inchoantes ad sapientiam proficiunt diligendi, qui quo amplius in prudenti dilectionis dulcedine munerantur eò spe certiori maiora in futuro munera præstolantur, & quò munerum cœlestium spem percipiũt ampliorem, eò amplius ipsum diligunt largitorem, diligunt diligentem, ardentque ad eum tota deuotione conuerti, quem sibi propitium multis iam beneficiis sunt experti, in quorum persona Propheta dicit, *Clamabo ad Deum altissimum, Deum qui benefecit mihi*, & alibi, *conuertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi*: alii autem sunt qui Deum non propter beneficia ab eo accepta, sed propter ipsummet summopere diligunt, iuxta illud Psalm. 117. *Conuertimini Domino quoniam bonus est*, non quia bonus vobis, sed quia natura sua bonus, &c. merito igitur in

Psal. 59.
Psal. 114.
Psal. 117.

A holocaustum sibi filium offerri, & non alio sacrificii genere postulat: quia vult ab Abrahamo diligi, non propter aliquid ex ipso Isaac reseruatum, quod sibi beneficium collatum reputaret, sed propter seipsum, sensus est cit. Philipp. *vt spes iustorum solidior & perfectior habeatur, & in rem multo efficacius enarratur, vult Deus vt a perfectis idem sibi gaudium præferatur, vt non tã de illis quàm de ipso qui co... t, gaudeat. ... igitur gaudium suum Deo, qui de suis muneribus non gaudet, sed de eo qui diligit eum de corde puro & conscientia bona, non quia suis dilectoribus vel spiritualia, vel temporalia confert dona, sed quia summè bonus est in natura, cuius luminosam non* B *attingit munditiam mens obscura.*

Cit. Phil. Abbas.

Nihil à nobis exigit Deus, Vt perfectum actum amicitiæ & obedientiæ.

Tolle filium tuum, & offeres eum in holocaustum, non videtur hoc Deus rectè præcepisse, cùm occisio innocentis actus censeatur impius, & præcipuè quod à proprio patre adimpleatur, tum quod contumeliosum sit Deo delectari in morte hominum, & præcipuè innocentium: nota perfectissimam amicitiam & obedientiam nostri ad creatorem non esse, nisi actualissima promptitudine, qua nos & omnia nostra amã- C tissima sibi medullitus offeramus, & nisi eius præcepto imo & nutui, nos & nostra omnia sibi continuo subiiciamus: dico igitur Deum cõuenientissimè præcipisse, nec crudelitatem in hoc declarasse, quia vt optimè Thom. Angl. *nihil debet Deus in suis tantum quærere & amare sicut perfectum actum amicitiæ, & obedientiæ suæ.* 46

Th. Angl.

Quod Deus nobis præcipit etiamsi Videatur indecorum & inutile, maximè tamen proficit.

Tolle filium tuum, & vade in terram visionis, &c. quis non iudicabit nihil ita aduersum, nec funestum contingere posse Patriarchæ, quàm vnigeniti sui mor- D tem & sacrificium: nihil enim ad commiserationem ita nos prouocat, quam vnico, morte violenta, orbari filio: sed in hoc iudicio fallitur, consule enim Hebraicam lectionem quæ sic habet quid est vade tibi? respondet Caiet. *hoc est ad bonum tuum vt consideret Abraham Deo dicenti, quod iubet ei hoc ad proprium bonum.* 47

Card. Caiet.

Præceptum Dei quod difficillimum Videtur, facillimum est.

Tolle filium tuum, & offeres eum in holocaustum, quis non fatebitur nihil difficilius præcipi posse, & omnes naturæ nostræ vires hoc Dei præceptum excede- E re? sed quæso si tibi quod charissimum possides, tibi iuberetur offerre, pro quo deinde centum restituerẽtur, difficilene tibi videretur præceptum? minime, nota quod Deus præcipit in holocaustum sibi offerri Isaac, qui tamen deinde non offertur, sed patri restituitur sanctificatus cum immenso beneficiorum augmento: præceptum igitur quod in se difficillimum censendum est facile. *vix*, inquit Bernard. sermone de trip. genere bonorum, *aut nunquam inuenitur aliquod præceptum datum hominibus quod transeat terminos, possibilitatemque naturæ*, sed Hug. Card. hic hoc annotat, *bene*, inquit, *dicitur de Domino, qui fingit laborem in præce-* F *pto, non enim est labor, sed fictus labor seruire Domino, putatur labor quod est magna recreatio, fictus labor, onus leue, iugum suaue.* 48

S. Bern. ser. de trip. genere bonor. Hug. Card.

Soli

A

Soli perfecti commiseratione non mouentur erga sibi charissimos, si Deo non arrideant.

49 Luc 15. Guerricus Abb. ser. in Prodig. Procop.

Tolle filium tuum vnigenitum, si nihil ita paterna viscera commouet, quàm calamitas quæ filio contingit, vt testatur ille pater prodigi Lucæ 15. cùm adhuc lõge esset, vidit filium, & misericordia motus est, & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eũ, quæ verba Guerricus Abb. exponens ser. in eundem ait, sic festinat, quasi plus cruciaret misericordiam cõpassio miseri, quàm ipsum miserum passio sui: quomodo hac audita voce tolle filium, & offer eum in holocaustum, commotum non legimus commiserãtem non aspicimus? quia soli perfecti, è quorum numero primus censetur Abraham, commiseratione non mouentur erga sibi charissima si Deo non arrideant. Fauet Procop. dicens: *hæc sane verba præter Abrahamum, virum omnem ad commiserationem & misericordiam commouissent.*

Amor Dei vitæ nostræ præferendus.

50 D. Zeno serm. de Abrah. D. Ephrē. tract. de Abb. & Isaac.

Tolle filium tuum vnigenitum, è cuius vita paternus affectus & maternus pendebat, diuina voce postulatur ad victimam, imo, vt ait S. Zeno ser. 1 de Abr. *vix in filii sui casibus pater viuere potuisset, si teneris annis moreretur* si igitur vita Abrahæ in filii vitæ conseruatione consistit quomodo intrepidè in holocaustum, filium suum, qui vita sua est, festinat offerre? quia amor Dei, qui maxime in pignoris charissimi, iussa immolatione lucebat, vitæ etiam dulcissimæ, omnino præferendus est D. Ephrem aliquo modo consentit, dicens, *vix iustus obediens factus quoniam igne ardentiorem excitauit charitatem, acutioremque gladio amorem reddidit; nam in ipso naturæ vincula prosecuit.*

Dona nobis concessa vult Deus sibi offerri, vt amplius erga nos sit beneficus.

51 Pauli. Epi. 34.

Tolle filium tuum vnigenitum, in tuam nimium seueram indignor seueritatem, imo crudelitatis te arguere quis prohibebit? iubere enim à Patre filium vnigenitum occidi propriis manibus, quid aliud arguit? imo maximam eius liberalitatem in nos indicat, qui dona concessa & accommodata à nobis tanquam sua repetit, vt ea accepta remuneret, & abundantius largiatur: E mihi contulit D. Pauli. Epist. 34. *quid habes quod non accepisti? atque ideo non vt de proprio restituti simus, sed vt de credito fœneremur, immensa Dei iustitia pariter & bonitas de ipsis muneribus suis vult sibi inuicem munera fieri, vt sibi materiam erga te beneficentiæ pariat, quia bonus est, & faciat tibi meritum quo digne recipias, quia iustus est.*

In Deo sola nostra sit consolatio.

52 Orig. ho. de Mag.

Tolle filium tuum, & offeres eum in holocaustum: quid? non solum filii cædem inducis, sed mortui etiam per- F fectam & absolutam consumptionem, qualis fiebat in holocausto, præcipis? saltem cineres & reliquiæ filii defuncti patri remaneant, quibus saltem aliquo modo suum possit miserabilis pater mœrorem consolari & leuire dolorem: nec id patitur Deus, vt non à creaturis, sed a seipso solum consolationem accipiamus & habeamus: ipse enim solus vera consolatio est, teste Orig. ho. de Magd. quæ eam sic inducit loquentem, *onerosi sunt mihi omnes consolatores, grauant me, non me consolantur. non quæro Angelos, sed eum qui fecit me & Angelos, ipsum solum quæram, ipse solus me potest consolari*, preme hæc vltima verba.

Verus obediens non solum quod sibi charissimum est, Deo immolat, sed etiam semetipsum.

Tolle filium tuum quem diligis Isaac, scio te dicturum, quod sufficeret Domino dicere, tolle filium, sine additione quem diligis, tamen id merito subiunxit, vt te ducta patris ad aures dilectior e filii, probaretur in animo quantus viueret amor Dei, quatenus audita dilectio filii paternum pectus accenderet: sed hoc accēso in paterno pectore, amore filii, an ab immolatione B illius cessauit? imo non solum Deo pignus sibi charissimum offert in holocaustum; sed, vt optimè D. Dami ser. 32. de sancto Apolli. *exsuperante diuini amoris flamma semetipsum obedientiæ gladio mactans in ara cordis verius immolat.* 53

S. Petrus Dam ser. 32. de S. Appollin.

Solus Christus Dominus tentationis Monarchiæ mundi victor.

Tolle filium, & offeres eum in holocaustum, grauissima quidem tentatio: sed cur sicut Christum Dominum deinde tentari permisit à Dæmone in oblatione to- C tius orbis terrarum, cùm ait, hæc omnia tibi regna dabo, si cadens adoraueris me: vt virtutis Abrahæ experimentum sumeret, sic animum Patriarchæ huiusmodi tentatione agitari non permisit? accipe verissimam & subtilem Oleastri responsionem, *quia nouerat neminem, nisi Christum victorem euasurum ex præsentata mundi Monarchia, eum solum voluit illa tentari*: quasi diceret, potui Abraham ad immolationem filii adducere, aliosue fideles grauissimis vrgere calamitatibus, & in his omnibus virtus eorum omnibus apparuit manifesta; sed nolui, vt de totius vniuersi dominio tenta- D rentur: ne præcipites cupiditate dominandi ruerent, soli enim filio meo vnigenito tam insignis debebatur victoria. 54

Oleaster

Deus quamuis in nos liberalissimus, eo tamen modo quo potest dona abscondit, ne aliquam gloriam ex eis sumere videatur.

Tolle filium tuum vnigenitum, & offeres eum in holocaustum, non est dubium, quin certissimè sciret Abraham filium sibi sacrificaturum: ad quid igitur voluit, vt filius in holocaustum diuinæ maiestati suæ offerre- E tur? Nota quod tunc statuerat filium suum tanquam victimam pro hominum salute morti tradere, quod quidem inter beneficia nobis collata maximum est: respondeo ergo ideo Deum prius ab Abraham exegisse, vt filium suum vnigenitum sibi immolaret, vt cum postea proprium verbum incarnatum morti traderet, non aliquid magnum pro nobis offerre videretur, cùm antea ob sui amorem idem ab homine perpetratum fuisset: hoc acutissimè à Chrysost. antea dictum orat. 25. in illa verba Pauli ad Hebr. 11 *fide obtulit Abraham Isaac cùm tentaretur*, ait enim, *quoniam quædam magna danda erat hominibus gratia, volens non quasi ex gratia, sed velut ex debito illud facere persuasit primum homini, vt filium suum traderet pro præcepto Dei, vt nihil magnum ipse videatur facere filium suum tradendo, siquidem homo ante ipsum hoc fecerit, vt hoc non ex gratia faceret, sed debito compensaret.* Quis non hæc verba consideratione digna censebit, *vt nihil magnum videatur ipse facere filium suum tradendo?* 55.

Chrys. oration. 25. in illa verba Pauli ad Hebr. 11.

Spes sanctorum abundantissima, etiam si sterilis omnino videatur.

56 *Tolle filium tuum*, &c. nonne antea Patriarcham bis Abraham nominaueras, Abraham autem nonne multarum gentium pater interpretatur? quomodo igitur sublato vnigenito filio, & ablata præter nimiam senectutem tum illius & coniugis suæ spe prolem suscipiendi, sperare poterit se visurum maximæ posteritatis progenitorem? imo nonne antequam pater Isaac diceretur, eum Abraham nominasti, cur hoc nomine eum nuncupas, cum potius aliud carentiam filiorum dicens deberes imponere? sperabitne Abraham, cùm in summa senectute nondum est genitor, & cùm iam est factus, filium immolare iubetur? imo ita firmissimæ spei tenax, vt potius viuere desiisset, quàm sperare, quod grauiter dixit Ambr. *Cùm essent,* inquit, *obsoleti ætate seniores ipse scilicet & Sara reuirnerunt, ita vt non diffideret habiturum ex Sara filium, quam sterilem sciebat, & in qua iam fluxus muliebris naturæ defecerat, vt per hæc non curent, neque de præputio, neque de circumcisione, & prompti sint circa finem, sicuti quia credunt ei qui viuificat mortuos, neque alium esse qui hanc habeat potestatem, & cùm voluerit esse quæ non sunt,* C *statim eius voluntate subsistunt, ideo Abraham cùm pater nondum esset, vocatus est pater multarum gentium*, nil melius, vbi notandum illum Abraham scilicet patrem dictum multarum gentium, cùm adhuc pater non esset, non erat pater, satis fuisset si vnius diceretur filii pater, at Deo non satis, nisi & multarum gentium, sic plena, sic abundans in illo reperitur spes sanctorum.

D. Amb. super cap. 4. epist. ad Rom.

Cor nostrum sibi soli offerri vult Deus.

57 *Tolle filium tuum vnigenitum, & offeres eum in holocaustum*, vt efformem conceptum, præsuppono filium cor patris nuncupari: nota similiter quod Deus prohibebat, ne sibi offerretur rhymiama: ait enim Exod. 30. non offeres super eo thymiama compositionis alterius, non est dubium quod per thymiama cor nostrum intelligitur: si Deus igitur præcipit Abraham, vt sibi corculum suum, nempe Isaac offerat, cur prohibet thymiama cor repræsentans, sibi adolendum? nota duplex thymiama fuisse, vnum quasi simplex, quod Deo offerebatur, iuxta illud cit. cap. Exodi, vre thymiama sempiternum coram Domino in generationes vestras: aliud erat quod thymiama compositionis alterius quàm à Deo assignatæ, & illud prohibebatur sic in hominibus cor duplex reperitur, vnum simplex & rectum, alterum vero compositum, id est pluribus negotiis intricatum: quo posito, ne memineris Deum petiisse ab Abraham, vt Isaac innocentem, corculum suum sibi in holocaustum offerret, & thymiama, cordis figuram renuisse, quia cor nostrum simplex, rectum, & innocens sibi soli vult offerri, non autem aliis rebus dedicari, quo eum non integrè diligimus, cùm tamen à nobis hunc perfectum amorem requirat, dicens: diliges Deum ex toto corde tuo, Matth. 22. quæ verba exponens Auctor imperf. ait, *quid est diligere Deum ex toto corde? id est, vt cor tuum non sit inclinatum ad vllius rei dilectionem, amplius quàm ad Dei amorem, nec delecteris in aliqua specie mundi, amplius quàm in Deo, non in honoribus, non auro vel argento, non in possessionibus aut vineis, non in animalibus aut mancipiis, non in ornamentis aut vestibus, non in filiis aut parentibus aut amicis, sed hæc omnia existimes tibi esse in Deo, vt præ his omnibus Deum ames: si autem in aliquo horum amor cordis tui fuerit occupatus, iam ex toto corde tuo* A *non amas Deum, pro quanta enim parte cor tuum fuerit ad aliquam rem amandam inclinatum, pro tanta parte minus est ad Deum.*

Exod. 30.

Matt. 21. Auctor Operis imperf.

Virtutes quamuis aliquando contrarios effectus habere videantur, sunt tamen inter se amicissimæ.

Tolle filium tuum quem diligis, & offeres eum in holocaustum, vt conceptus fundetur, nota sententiã Aug. ser 72. de temp. c 1. dextera Abrahæ eligitur ad sacrificium vt moreretur, cuius cór erectum est ad fidem vt nasceretur: quasi diceret, extincta erat in eo spes B filium suscipiendi: sed fides cor eius erexit, vt crederet Deo sibi prolem pollicenti, qua fide media tandem sibi vetulo natus est Isaac, qui potius fidei quàm Abrahæ dicendus est fœtus: si ergo fides vitam præstitit Isaaco, quomodo obedientia ei adimere contendit? an virtutes inter se aduersatiæ, ita vt vna vitam præbeat, altera eripiat? minime quidem, quamuis ita videatur: nam in ordine ad præstandum Deo obsequium sunt amicissimæ, & concordes: ita cit. Aug *nec fuit religio credentis contraria deuotioni obtemperantis.* 58

D. Aug. serm. 72. de temp.

Pater æternus licet filium suum tradiderit, non tamen nostro modo loquendi sine cordis dolore.

Tolle filium vnigenitum, diximus ex aliis versionibus sic haberi, tolle nunc eia illum filium tuum, illum vnicum tuum, quem dilexisti, seu dilectum illum Isaac: vbi præclarè Chrysost. vnumquodque verbum per se sufficeret ad sauciandam Abrahæ animam, verba sunt plena affectibus, & adeo tenera, vt Patriarchæ viscera, qui ea audiebat maxime torserint: sed an solum cor Abraham dolore transfigitur? quæso obserua tot esse, qui hanc historiam tradunt, quot qui in Abraham Deum patrem intelligunt: sed vnus sufficiat Aug sermone 71. de temp. *Abraham quando Isaac filium obtulit, typum habebat Dei patris, Isaac* D *vero typum gessit Dei Saluatoris*: quo notato, dico verba tolle filium, &c non modo viscera patris audientis torsisse, verum etiam proferentis ipsius Dei cor perculsisse, nostro loquendi modo (absunt enim affectiones hæ à Deo longissimè) quasi ergo ad vnigenitum suum attenderet, in illo ita repræsentatum: ita locutus est, vt filium illum suum, illum vnicum suum, illum dilectum suum dulcissimum Iesum dilectionis suæ filium mirificè descripserit, tenerrimisque verbis non tam Abrahæ sensum pro re vera filio, quàm sui ipsius pro immolatione filii sui nece portenderit, & transfixi pectoris sui (vt nostro sentiendi modo loquamur) te- E neritudinem, piumque patris affectum expresserit. 59

S. Aug. ser 71. de temp.

Iustus gaudeat occasionem sibi merendi oblatam esse.

Tolle filium vnigenitum & offeres eum in holocaustũ, an tristatur Abraham, hoc accepto Dei seuerissimo præcepto? imo gaudet, quid Abraham, itane ferus & crudelis in filium, vt ei manibus propriis mortem inferre læteris? vbi paternus affectus? vbi pietas genitoris in filium? dico tamen accepto de vita charissimo pignori adimenda, præcepto, lætitia profusum, non quia mortem filio inferre deberet, sed quia illius immolatione certissima & maxima merendi præbebatur occasio: sic Zeno sermone 1. de Abr. *dixit Deus, volo mihi fieri sacrificium Abraham tuis manibus in monte de filio tuo, hæc mihi victima placet, hoc me sanguine deplacabis, non contristat* 60

S. Zeno Veron. serm. de Abrah.

frontem

frontem deuotissimus. Abraham nec dolor patris lachrymas A *persuasit, sed exultat & gaudet, nec timuit ne parricidium ei imputaretur, sed magis vt deuotione pareret, lætabatur hoc iussisse Deum.*

Quamuis aliquẽ grauissimè à Deo videamus percussum, ne peccatis illius semper tribuamus.

61 *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum:* quid, ô Abraham! ad mortem proles petitur, quid amarius ei in ætatis flore contingere potest quàm interitus? an arbitraris innocentem? si innoxium iudicas, Deum iniustum dices; si autem nunquam leges iustitiæ credas excedere, nocentem filium arbitraberis, cum ab eo ita graues exigat pœnas: nec Deum iniustum, nec filium noxium iudicat quamuis morti condemnatũ, quia quamuis aliquem grauissimè à Deo videamus percussum, peccatis illius non est tribuendum; *magna* D. Aug. ser. 6. post 1. Domin. in Quadr. *pietas,* inquit D. Aug. ser. 6 post 1. Dominicam in quadragesima, serm. 2. *non solum in Deum, sed etiam in ipsum filium vnicum, cùm nihil mali credidit esse pater, quidquid de illo iusserat qui creauit.*

Deus idem est misericordissimus largitor, qui terribilis legislator.

62 *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum,* quid seuerius potest præcipi: si rex à subdito, vnicum habente filium, exigeret eum innocentem ad mortem, nonne inhumanitatis eius fama apud omnes diuulgaretur, & vbera leænæ lactasse crederetur? crudelem igitur Deum dicemus, qui à patre, filium ad mortem postulat: nunc autem Euangelium consulamus, Christum Dominum mansuetum, & non seuerum contemplabimur; ait enim de seipso, mitis sum & humilis corde, imo beatos prædicat benignos: denique vitam non adimit, sed ablatam restituit: vel ergo Christum Dominum Deum esse non credam: vel si credidero, Abrahami tentatorem esse Deum mihi non suadebo: sed hanc difficultatem soluentem audiamus Aug loco citato, it. S. Aug. *dicimus talibus, Euangelium accipitis, legem non accipitis, nos autem dicimus eundem esse Euangelii misericordissimum largitorem, qui extitit etiam largitor terribilis, lege enim terruit, Euangelio conuersos sanauit, quos vt cõuerteret lege terruerat, imperator dedit legem, & multa commissa sunt contra legem, lex quam dedit imperator non nouerat nisi punire peccantes; restabat ergo vt ad soluenda delicta eorum ipse cum indulgentia veniret, qui legem præmiserat.*

Christus Dominus pro salute hominum immolandus figuratur.

63 *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum,* qui prohibuisti aliquando tibi animalia irrationalia offerri, quomodo sacrificium hominis exigis? siquidem hac de causa Iudæos sine intermissione notat, clamans per Psal. 105. Prophetam Dauid Psal. 105. *sacrificauerunt filios suos & filias suas dæmoniis, & effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum & filiarum suarum, quos immolauerunt sculptilibus Chanaan,* itidem & per Ezechielem accepisti filios tuos & filias tuas quas genuisti, & obtulisti eos amatoribus tuis; quomodo er- Ezech. 16. go is qui damnat eos qui talia perpetrant, filium vnigenitum à patre in holocaustum offerri postulas? res- Theod. q. in Gen. pondet D. Theod p. 72. in Genes. *hæc erant vmbra dispensationis pro nobis facta, pater siquidem filium dilectum obtulit pro mundo,* quasi diceret Christum immolandum in ara crucis præfigurare voluit Deus in Isaac.

Christus Dominus ab initio in suis patitur.

64 *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum,* nemini dubium est Isaac figuram esse Christi Domini Saluatoris: sed cùm nihil mali perpessus fuerit Isaac, patri enim restitutus est incolumis, an Christus in eo solum figuratus euasit illæsus? non auderem equidem in ipsomet etiam aliquid passum asserere, nisi fultus au- S. Paulin. Epist. 29. ctoritate D. Paulini epist. 29. quæ est 1. ad Apium, dicentis, *ab initio sæculorum Christus in omnibus suis patitur, ipse enim est initium & finis, qui in fine velatur, in Euangelio reuelatur, mirabilis semper & patiens, & triumphans* B *in sanctis suis Dominus, in Abraham peregrinatus, in Isaac oblatus.*

Amor noster in alterius virtute fundetur.

65 *Tolle filium quem diligis Isaac,* alii legunt amantissimum, quem singulari amore amplecteris, cùm sermo fuit de Ismael, non legimus dictum fuisse à patre dilectum: nonne legitimus erat filius sicut Isaac? imo & primogenitus; cur natu minor per excellentiam dicitur quem pater diligit? an vir iustus potius in alium quàm in vnum duci debet amoris affectu? minime quidem, si enim vnius præ aliis acceptor, tunc æmu- C latio, discordia & inuidia inter fratres nascitur: obserua Ismaelem filium quidem fuisse Abrahæ, sed vitiis deditum, Isaac autem innocentem, rectum, virtutis cultorem: ne ergo Abraham acceptorem Isaaci præ alio nominemus? quia dilectio quæ alterius virtutum fundamentum habet, condemnari non potest.

Quidquid sumus, & opera nostra ad Christum Dominum dirigenda.

6[6] *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum,* mysticè loquamur, tunc offert homo holocaustum Deo, cùm D ei quidquid habet, dedicat & consecrat, 1. animam per cordis dilectionem, contritionem, & feruentem charitatem, 2. corpus per debitum ieiunium, & carnis mortificationem, tertiò bona temporalia per eleemosynarum largitionem, ecce holocaustum quod Deo debemus offerre: sed vbinam, quæso, super vnum montium, ait textus, sed in quo eorum? nota quod sancti propter virtutem eminentem, montes appellantur, Christus autem propter eminentissimam virtutem, excelsus mons præ aliis dicitur, qui per vnum montium designatur. tunc ergo nostra offerimus holocausta, & sacrificia super hunc montem, cùm omnia nostra, siue bona fortunæ, naturæ, vel gratiæ ad E Christum referimus, vt per ipsum tanquam per mediatorem Dei & hominum Deo patri offerantur: quia, vt ait Alcuinus l. de offi. *nec oratio Ecclesiæ, nec Deo offerri potest, nisi per vnum mediatorem Dei, & hominum, quod ipse in Euangelio commendat, dicens; quidquid petieritis patrem, in nomine meo, hoc facite.* Alcuinus l. de diuin. Officiis. Matt. 21.

Nihil optabilius quàm Deo parere.

67 *Tolle filium, & offeres eum in holocaustum,* cùm nulla fuerit tunc immolandi filios consuetudo, cur noui & inusitati exempli efficeris auctor? Dei præceptum dissimula, nonne tibi optabilius est frui libero, quem in senecta suscepisti, & ideo tibi amantissimo (nam sero natos ardentius parentes adamant vel quia, diu desideratos, vel quia nullam sperant Philo. prolem, natura iam effœta & ad extremum perdu- Hebr l. de ctа terminum) quam seuero Dei obtemperare præ- Abrah. cepto. sed præclaram quæso Philon. lib. de Abr.

sententiam accipe, *apud omnes qui rectè sentiunt, nihil honestius, nihil optabilius ducitur, quàm Deo parere, hoc autem Abraham ita facere studuit, vt nullum vnquam Dei mandatum non promptè, alacriter exequeretur, quantumuis molestiis, & ignominiis, laboribus ac doloribus refertum esset.*

Non solum vitia carnalia, sed etiam spiritualia præscindenda.

68 *Tolle filium vnigenitum, & offeres eum in holocaustum,* si solum duos suscepit liberos, vnum de Agar, & alterum de Sara, & primum ex tuo iussu longe à laribus suis expulit, quomodo alterum, qui sibi vt senectutis suæ sit baculus, præcipis immolari? obserua per Ismaelem natum ex serua, vitia carnalia quæ in nobis originem sumunt, intelligi, per Isaac secundum Hugonem de sancto Charo, vitia spiritualia: quo posito rectè eiecto Ismaele, præcipitur ei, vt Isaac sacrificaret: quia; vt ait citatus auctor, *carnalibus vitiis derelictis, iubetur cuilibet vt tollat filium suum, id est, occidat vitia spiritualia; ideo enim Deus pater pro nobis occidit filium vt nos occidamus filium nostrum propter ipsum.* Hugo de sancto Charo.

Dei beneficiorum memoriam omnibus aperiamus.

69 *Vade in terram visionis, &c.* cur ita dicta? cùm enim sensibus careat, nomine visionis indigna videtur: mihi arridet quod ait Rupert. lib. 6. in Genes. c. 28. *ex scriptura manifestè constat, propter præsentiam siue respectum gratiæ Dei, Abraham locum illum appellasse nomine eodem: nam quia tentantis oculos super se defixos, atque apertos super se cordialiter sensit, clamante Angelo Domini, cùm arripuisset gladium, Abraham, non extendas manum tuam super puerum, quia cognoui quod timeas Dominum:* deinde subiungit, *appellauit nomen loci illius; Dominus videt:* constat ergo quod ob causam prædictam, iubilans atque ineffabiliter gratulabundus Abraham illum lætitiæ suæ locum visionis nomine signauit, in quo visum se à Domino veraciter confiteri potuit: sed cùm gratias pro hoc beneficio referre satis fuisset, ad quid nomen terræ, in qua illud accepit, imponit? quia non solum Deo grati esse, sed & memoriam beneficiorum omnibus aperire debemus. Rupert. lib. 6. in Genes. c. 28.

Sicut initium salutis nostræ à Deo est, ita & consummatio, sed à nobis illius cooperatio.

70 *Vade in terram visionis, atque ibi offeres eum super vnum montium, quem monstrauero tibi,* cur Abraham vocat? si autem fuit vocatio necessaria, cur saltem sine vllo labore ipsius Patriarchæ, eum in montem vbi immolandus erat Isaac, non transtulit? si autem transferre noluit, cur saltem nomen montis non aperuit? eadem difficultas agitari potest circa illa verba Dei ad eundem; veni in terram quam monstrauero tibi, potuit enim hanc terram manifestare, vt sine alicuius auxilio postea eam reperiret: nota quod sicut illud, *veni in terram,* & illud, *vade in terram visionis,* initium salutis nostræ, qua ad terram promissionis, vel ad terram visionis, scilicet ad beatitudinem in qua Deum videbimus sicuti est, dicit: sic ille mons vel terra promissionis quam promittit se monstraturum, ipsiusmet fœlicitatis consummationem significat: rectè igitur primo vocat, deinde præcipit, vt ipsemet iter faciat, tandem ipsum montem ostendit, vt denotet ab eo nostræ salutis initium, & perfectionem, & à nobis ipsis cooperationem Sic Cassian cap. 3. col. 3. *per hoc manifestè probatur, quod initium nostræ salutis Domini vocatio est, quod consummatio perfectionis ac puritatis similiter ab eodem tribuitur, dicit enim: veni in terram, & non in quantum ex temetipso nosse, vel industria tua poteris reperire? sed quam ego tibi non solum ignoranti, sed etiam non inquirenti monstrauero: ergo manifestè colligitur, quod quemadmodum inspiratione diuina promoti, ad viam salutis accurrimus, ita etiam magisterio ipsius, & illuminatione deducti, ad perfectionem summæ beatitudinis peruenimus.* Cassian. Coll. 3. c. 3

Deus vult sibi quod maximum est, adscribi, non hominibus.

71 *Vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium,* sacrificandus Isaac sisti iubet Deo in monte itinere trium dierum ab habitaculo dissito, cur non magis inter clientum frequentiam sacrificandus Isaac sistitur? cur tanto sacrificio locus ita dissitus eligitur? filia Iephte sacrificanda elegit montes, vt fleret intempestiuam mortem: sed inter clientes aris sistitur, Iudic. 11. cur non similiter in Isaaci sacrificio clientum cauetur conspectus, sed montium eligitur solitudo? eripiendus erat Isaac à paterno gladio, & cum vita incolumis seruandus, & ideo ne cui alteri quàm Deo possit suam liberationem tribuere, ad solitudinem montis ignori ducitur, amat enim Deus ne quid boni quod maximum est, sibi tribuatur non hominibus: quod subtiliter confirmat Isidorus Pelusiota Epist. 19 qui inquirens cur Daniel in damnatione mortis cum Sidrach, Missah & Abdenago non inuenitur: vocatur Daniel apud Babylonios Balthasar, quod erat nomen idoli Babylonii, ideo cauit Deus, ne habens tale nomen caderet in flammas cum pueris, ne pueris danda salus possit attribui idoli nomini, possit attribui alteri quàm vero Deo illam danti; ait ergo D. Isid. Pelus. Epist. 19. *hoc diuino consilio contigit, ne impii homines flammæ opprefsionem Dei Babylonici nomini adscriberent, Balthazarum enim Danielem appellabant.* Isid. Pelus. Epist. 19.

Deus non potest, non dico parem, sed longe maiorem gratiam non referre.

72 *Vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum,* quàm nouum hoc & inusitatum Deo: ex quo tibi Domine victima humana placuit? vnde potuit venire vt tibi vnici filii placeat holocaustum? cur requiris oblationem adeo inusitatam? sane Deus volebat firmare decretum suum de dando filio suo: ideo petit sibi filium hominis dari, ne posset tanto obsequio, non dico parem, sed longe maiorem non gratiam referre, ait D. Machar orat. de exalt. S. Crucis, *Abraham filium vnigenitum ex promissione susceptum ad aram ducebat, & immolare festinabat iussus à Deo volente, opinor, vt & sacrificium illud pro totius mundi salute peragendum firmaretur,* vt firmum est quod Deus obsequentibus sibi parem gratiam referat, sic firmabatur, quod filium suum in holocaustum curet, eo ipso quod filium Abraham in holocaustum acceperat: Dei enim est quasi non posse parem, imo maiorem gratiam non referre. D. Mich orat. de exalt. S. Crucis.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Igitur Abraham de nocte consurgens, strauit asinum suum, ducens secum duos iuuenes, & Isaac filium suum, cumque concidisset ligna in holocaustum, abiit ad locum quem præceperat ei Deus.

Sept. Surgens mane strauit asinam suam, assumpsit autem secundum duos pueros.

Caiet. Anticipauit Abraham in mane.

Arias Mont. Et manicauit Abraham in diluculo.

CONCORDIA.

שכם Sacham mane surgere, aut venire, si latine dici fas esset, manicare, quo verbo vsus est Montan. sed quia latinis est auribus inauditum, alii dixerunt, surgens mane vel anticipauit se mane, בקר Boker diluculum vel mane significat, quamuis de nocte vertit noster interpres, se d summum mane intellexit.

EXPOSITIO.

DE *nocte consurgens*, id est primo diluculo, ex quo apparet visionem illam & apparitionem Dei Abrahæ factam esse nocturno tempore, *strauit asinum suum*, id est eum præparauit, vt ea quæ necessaria essent holocausto deferret, *ducens secum duos iuuenes*, scilicet vt asinum conducerent, necnon sibi socii itineris forent, *cumque concidisset ligna in holocaustum*, timens enim ne forte in terra visionis non inuenirentur, prope locum in quo morabatur, ea præcidit, *& abiit ad locum quem præceperat ei Deus*, scilicet terram visionis sibi cognitam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Verus obediens moras nescit.

73 ABraham de nocte consurgens, quid Abraham an Deus præcepit vt summo mane surgens, iter acciperes ad offerendum ei filium tuum vnigenitum? minime quidem, sed solum à te exegit, vt ei sacrificares, tempus immolationis non assignans: dies igitur lucescat, & tunc Dei iussa adimplebis: merito summo mane & ante lucem Deo surgit obtemperaturus: quia verus obediens mandatum non procrastinat, sed par, sed statim parat aures auditui, linguam voci, pedes itineri, manus operi: sic noster D. Anton. de Padua in Dominica 3. Aduent. *Vera obedientia*, inquit, *est humilis in corde, deuota & festina: humilis in corde, deuota in voce, festina in iussione.* Noster D. Auton. de Padua Domini. 3. Aduent.

Vera obedientia in turbatione iucunda.

74 *Abraham de nocte consurgens*, quomodo nec vllum doloris argumentum præbes, accepto filii immolationis præcepto? quin imo quasi gaudens & exultans è cubili surgis Deo obtemperaturus; nonne cor tuum variis agitatum curis turbatur? requiesce igitur, nec te subito accingas itineri, vt tua turbatio eradicetur: prudenter in tanta animi perturbatione etiam exultans, Dei præcepta exequitur; quia vt ait loc cit. Antonius, *vera obedientia etiam in turbatione iucunda.* Cit. Ant.

Verus obediens ne retardetur aliquantulum, omnem adhibet diligentiam.

75 *Abraham de nocte consurgens*, nonne Saram habes coniugem tuam, & matrem Isaac; quomodo igitur ei, nec Dei, nec tuam aperis voluntatem? aduerte quod in hac communicatione aliquas passus fuisset moras: ne igitur aliquo modo retardetur ab exequendo Dei præcepto, vt verus obediens omnem adhibet diligentiam, ne aliqua mora in communicando duceretur, quā promptitudinem laud. D. Chrys. ho. 54. in Gen. Deum cum Isaac loquentem introducens: *neque*, inquit, *turbatus est mente, neque rem cum vnicauit mari tuæ, neque pueris, neque tibi ipsi à se sacrificando, sed forti mente & concenta alacritate, festinauit vt mandatum adimpleret.* S. Chrys. hom. 54. Gens.

Difficillimum est, animum maternum filiorum amori obsequium Dei præponere.

Abrahā de nocte consurgens, &c. facinus tam audax celat, neque ad Saram affert mandata, qua de causa? 76
nonne animus eius in Deum propensus? nonne pietas eius & virtus eius pluries apparuit, tum in peregrinatione quam tecum suscepit, cùm in periculis castitatis, quæ apud Pharaonem & Abimelech reges subiit? iterum igitur fidem eius experire, aperiens Dei decretum de filii immolatione: nota Deum Saram dilexisse, sed tamen matrem fuisse: quo posito, ait Procopius, *sunt qui tradunt Saram ignorasse quæ mandata marito dederit Deus, videlicet ne muliebri comploratione & materna commiseratione totum negotium interuerteret*, adeo difficile est maternum animum filiorum amore non vinci, & à diuino obsequio non reuocari, vt vel Sara aliàs sanctissima ab hoc naturali affectu superanda timeretur. Procop.

Placita creaturarum non expectes vt Deum sequaris.

Abraham de nocte consurgens strauit asinum suum, quomodo, cùm ibi tot sint famuli fideles & obsequentissimi, vt ea quæ ad holocaustum sunt necessaria dispo- 77
nant & præparent, non imperas, intentū eis aperiens? ait enim Orig ho. 7. ipsum omnia parasse, nulli communicasse, vel vmbram consilii: nota Patriarcham vocationem Dei nouisse: merito igitur nihil cum familiaribus communicat, creaturarum enim beneplacita minime sunt expectanda, vt Deum sequamur vocantem: præclarè D. Bern. in lib. de contemp. sæculi ait, *vocat magni consilii Angelus, quid opus est vt* S. Bernard. lib. de contēpt sæculi.

aliena consilia præstoleris? quis est enim fidelior, quisue sapiētior illo? seduc me Domine, & seducar, formor esto & inualesce, &c.

Toti simus in iis quæ Dei spectant obsequium.

78 *Abraham de nocte consurgens strauit asinum suum*, miror nec accepto Dei præcepto, vllum verbum protulisse, nec familiaribus suis vel Isaac aliquid dixisse, sed ipsummet ligna holocausti concidisse, asinum disposuisse, vt ea deferret: sed mirari desine: quia in iis quæ Dei spectant obsequium, ita intenti esse debemus, vt nec aliis loquamur, ne aliqua responsione ab eo nos aliquo modo reuocent, *silentium*, inquit D. Basil. Sel. or. 7. *subsidio comparans, totus erat in iis quæ Deus imperat.* Basil. Sele. orat. 7.

In vero obediente sicut mens ad obtemperandum prompta, sic & manus operi accingens promptior sit.

79 *Abraham de nocte consurgens*, quid iam Dei iussa audisti, & ecce accingis te itineri, diem lucescentem expecta, puerum Isaac indulgentem somno parumper dimitte, vt deinde maiori animo in via habeas comitem: ilico non solum holocausti ligna disponit, sed & itineri se committit: quia in vero obediente sicut animus ad obtemperandum paratus est, sic & manus iussa præcipientis exequens æquè sit ac prompta, *quia timorem*, inquit Rupertus, *Domini sibi ante oculos proposuerat iustus, idcirco mox audito iubentis imperio, non sequentem expectauit diem, vel saltem ortum surgentis auroræ, sed vicino obedientiæ pede tarditatem pati nesciens in faciendo, & feruens mentis promptitudine ad obtemperandum de nocte surrexit*, pulchrè in obediente visuntur pes obedientiæ, vicinus, & mens ad parendum feruens. Rupert. Abbas.

Opera nostra eximia celemus aliis.

80 *Abraham de nocte consurgens*, cur eum Sara non sequitur: quia maritus filii sacrificium à Domino iniunctum illi non reuelauit: & licet à nobis dictum fuerit, rationem huius silentii fuisse, ne nimio in liberum ducta affectu, obedientiam suam reuocaret, sed cùm non vno sed pluribus scateant mysteriis diuini verba eloquii, nonne dicere possumus cum aliquibus aliis, vt Procopio, ita Dei voluntati conformem Saram fuisse, vt nec Dei iussa retardare voluisset: cur igitur ei non aperuit? quia eximia opera nostra aliorum oculis celanda sunt. Fauet D. Chrys. *vide iusti magnam prudentiam, vult esse hoc occultum, per omnia declarans quod cum feruenti alacritate & intento desiderio implere posset quod Deo probatur: nam quia sciebat quod nouum & inauditum esset id quod ab ipso faciendum erat, neque ab vllo vnquam tale quoddam factum erat antea, facit vt lateat.* Procopius Chrysost.

Filii non lugendi cùm Deo dicantur.

81 *Abraham de nocte consurgens strauit asinum*, diximus ex aliquorum sententia Dei mandatum ad Saram non detulisse, ne quamuis pia & religiosa ab affectu materno superaretur, ne pueri furto materiam obsequendi Deo præcipiēti subtraheret: sed, ô Abraham, postquam holocaustum filium obtuleris, & sine eius comitatu ad domum redieris, nonne Sara eius amantissima, à te requiret quid ei contigerit? non est dubium te responsurum manibus tuis eum in holocaustum obtulisse, quas lachrymas, audita dilectissimi filii morte, non effundet? quomodo afflictam lenies? quibus verbis nimium dolentem mulcebis? nonne Deo dedita? cur ergo Sara contristabitur? vel si doloris impatiens, nulla efficacior consolatio, quàm cōsideratio filii in obsequium Dei defuncti: sic D. Basil. Seleuc. orat. 7. introducens Abraham Saræ loquentem, *ego post iugulationem lamentantem alloquar his verbis, ne fle puerum ipsa iugulatione cohonestatum, filium non tollit parens si plus prodest, neque temere it ferrum per mediam sobolem: quem Deus dedit, repetiit: quem formauit, requisiuit*; hæc verba preme non tollit filium parens, si plus prodest, quasi diceret, non est cur filium doleas; Deo enim consecratus in maiorem nobis vtilitatem nostram cedet, quam nostræ derelictus familiæ. D. Basil. Seleu oratione 7.

Tempus opportunum in præstando Dei obsequio spectandum.

Abraham de nocte consurgens strauit asinum, &c. cùm nobis dies illucescit, nonne maiori cum commodo omnia quæ nobis ad aliquod negocium peragendum necessaria, disponimus? cur ergo auroram diei non expectat, vt ligna holocausti concidat? nota nocturnum tempus cùm silentium sopor omnibus indicit, Dei obsequio exhibendo aptissimum, vnde D. Bern. de tempore quo oratio præcipue habenda est, loquēs, ait, *tunc liberior & purior oratio erit, nullo turbato clamore, vel strepitu, nulla insipientis laude tentata, quando nocturnus sopor indicit silentium*, merito igitur potius de nocte consurgit, quam expectata luce diei ad præstandum Dei obsequium: quia tempus in eo exhibendo magis opportunum spectandum est. 82 D. Bern.

Magnanimitas & discretio in operibus bonis necessaria.

Abrahā de nocte consurgens duxit secum duos iuuenes, nescio qua de causa vt hoc eximium opus exequatur scilicet filii vnigeniti sacrificiū potius duos quā vnum, vel quàm tres iuuenes secum assumpsit? adnertte ex Pepino fortitudinem & prudentiam his duobus d signari iuuenibus merito igitur non vnus, sed duo assumuntur adolescētuli ab Abraham, in hac actione eximia: quia ab opere bono nunquam debent deesse magnanimitas & discretio: nam discretio sine magnanimitate, aut sine fortitudine iners est, magnanimitas vero sine discretione præceps est, quod prudentia requiratur nobis declarat D Greg Mag. ho in Euang. *compellor dicere vt bona quæ agitis cum magna cautela teneatis: ne per hoc quod à vobis rectè geritur, fauor aut humana gratia requiratur, ne appetitus laudis subrepat, & quod foris ostenditur intus à mercede euacuetur.* 83 D. Greg. Mag. ho. 2. in Euang.

Mundities sacrificantis requiritur.

Abraham de nocte consurgens abiit ad locum quem præceperat ei Deus, Deus præcepit Abrahamo vt filium suum sibi offerret, è domo exit, & trium dierum itinere confecto, ad montem venit, vbi victimam Deo immolet: abiit, inquit sacer textus, ad locum quem præceperat ei Deus, die autem tertio, eleuatis oculis vidit locum procul: inquiramus à Deo cur non domi sed foris: cur non statim, sed post tres dies voluit vt immolaret? non sine causa ita præcepit & voluit, vt gratum Deo sacrificium peracturus, prius per tres dies à domesticis curis & coniugalibus negotiis vacaret, quasi minus gratum Deo sit sacrificium illud in quo deest mundities sacrificantis & perfecta à terrenis curis separatio. 84

Lex Dei

Lex Dei quamuis inducens ad plurima, manet inuariata.

85 *Strauit asinum, cumque concidisset ligna holocausti*, scilicet vt igne deinde apposito, filium suum in cineres redigeret: extra institutum diuagabimur ne, si sciscitantes inquiramus, quomodo electi Deo varia exhibuere obsequia? Abel enim electa Deo offert munera, & fratris gladium non reluctando tolerat: Enoch inter homines spiritualiter viuere docuit: Noë despectis omnibus solum se Deo placabilem reddit, atque in B arcæ fabrica studio diuturni laboris se exercet. Sem & Iaphet humiliter verenda patris erubescunt, & superiecto dorsis pallio quæ non videbant, abscondunt. Isaac mentem quam semper ad munditiam tenuit, caligantibus ætate oculis ad videnda longe pòst ventura se dilatat: Iacob filium optimum medullitus genuit, & prauorum filiorum præsentiam sub æquanimitate tolerat: Ioseph à fratribus venundatus, libertate animi infracta seruitutem perpetitur. Moyses ad delictum populi vsque ad petitionem mortis se sternit in precibus, & vsque ad interfectionem populi per zeli studium se erigit, vt & pro pereunte plebe se se morti C obiiceret, & contra peccantem protinus vice Domini irascentis sæuiret: Phines brachium in vltionem peccantium erigit, & arrepto gladio coëuntes transfigit, vt iram Domini placaret irati. Iosue munus subit exploratoris, & prius contra falsiloquos ciues veritatem verbo defendit, & hanc postmodum gladio contra hostes allegat. Samuel & in principatu se præbet humilem, & in deiectione se seruat integrum, qui cum persequentem se plebem diligeret, ipse sibi testimoniū extitit, quia culmen ex quo deiectus est, non amauit: Dauid ante iniquum regem, & humilitate fugam D meditatur, & pietate commouetur ad veniam Nathan peccantem regem increpat. Isaias nuditatem carnis in prædicatione non erubescit. Helias feruoris zelo spiritualiter viuit. Hieremias ne in Ægyptum populus descenderet, restitit: sed tamen & obedientes diligens, quo descendi prohibuit, & ipse descendit: Ezechiel à terrenis desideriis se subtrahit, Daniel à regiis dapibus gulam compescit. Tres pueri incendia vitiorum superant, & mandata regis terreni negligunt. Denique nonne & ipse Abraham aliud ab ipsis efficit inauditum? nempe ipsemet ad holocaustum filii necessaria disponit; si Deus est vnus, & E omnes dicti illius electi, cur ad eum consequendum idem non præstant obsequium, sed diuersa? nonne Dei præceptum & legem hoc indicat mutabilem? quam optime difficultati satisfacit D. Greg. Mag. lib. 10. Mor. cap. 7. *Lex Dei bene multiplex dicitur, quia nimirum cum vna eademque sit charitas, si mentem plane cœpit, hanc ad innumera opera accendit*, deinde subiungit, *multiplex ista Dei lex est, quæ singulis rerum articulis non permutata congruit, & causis se variantibus non variata coniungit.*

Exod. 32. Num. 25. Iosue 9. Gregor. Mag. l. 10. Moral. c. 7.

Cum aliquod Deo obsequium præstandum est, non aliis demandemus.

86 *Strauit asinum suum & concidit ligna holocausti*, vbinam sunt tot vernaculi, quibus imperes vt ligna concidant, cum id sit eorum officium tanquam quid seruile? nonne indecens est hominem iam ætatis fere decrepitæ, & alias ditissimum, plurium dominum famulorum, vile iumentum propriis manibus sternere? veniant famuli & omnia ad iter aggre- A diendum disponant necessaria: imo discedant, cum enim Deo obsequium præstandum est, non aliis hæc cuta committenda, sed ipsimet exequamur, *discimus*: inquit D. Amb. lib. 1 de Abr. cap. 8. *apparatum sacrificii & ministerii munus ipsi nobis vendicare non aliis delegare, senex Abraham & diues pecoribus atque abundans seruitiorum, non quæsiuit comitatus sui agmina, ipse quoque ligna concidit, & obsequia maiora viribus suis non intermisit.* Ambr. lib. 1 de Abrah. cap. 8.

Maxima summissio sit in sacrificiis Deo offerendis.

87 *Strauit asinum suum*, Rupert. lib. Genes. cap. 29. *asini nomine* (inquit) *commode subiectionis quodlibet genus significatur*: sed nonne sufficiebat hominem obedientissimum illud offerre sacrificium? cur igitur animal subiectionis typus in eo etiam requiritur? vt omnia obedientiæ argumenta & signa in eo lucerent, cum maxima animi summissio in sacrificiis Deo offerendis requiratur. Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 29.

Iudæus plurimis ornatus mysteriis, sed eorum inscius.

88 *Strauit asinum suum*, asinus Iudaicus populus, stramentis, id est ceremoniis oneratus est: sed cur populus Iudæorum asino designatur? nota vulgo prouerbium in eum qui aliquid possidet, & tamen ignorat, hoc iactari, asinus mysteria portans: iure igitur hoc significatur animali, quia vt bene Hugo Card. *asinus fert & nescit, quid sit, Iudæi mysterium incarnationis & passionis ferunt & nesciunt.* Hugo. Carding.

Prælatus potius exemplo quàm verbo alios præeat.

89 *Strauit asinum suum, & sumens secum duos iuuenes abiit ad locum*, nec vllum familiaribus suis verbum dixisse legimus, sed solum eos præcessisse: cur præcedit eos non alloquutus? nonne potuit imperare verbo, vt eum sequerentur? nota per Abrahamum, prælatum intelligi: merito igitur nullo cum eis habito sermone præcedit, quia Prælatus potius exemplo quàm verbo alios debet præire: non abest ab hac ratione D. Dam. Epist. ad Firminum, *sacerdos* (adde Prælatus) *qui in regno cœlorum vult esse magnus, sit in populo prænius vt quod voce se sequentibus dictat, primum ipse viuis operibus impleat.* Petr. Damian. Epist. ad Fitminū.

Semper timidissimus ne præceptum Domini non possimus adimplere.

90 *Strauit asinum suum &c. cumque concidisset ligna in holocaustum*; nescio cur laborem impendis in lignis conscindendis, & in eis deportandis? nonne cum ad F terram visionis perueneris, ligna secare, & ad holocaustum disponere poteris? aduerte quod incertus erat Abraham vtrum in terra visionis ligna reperirentur: timidus igitur ne tunc præceptum Dei non posset adimplere, hanc adhibuit diligentiam, *concidit ligna*, inquit Lippom. *ne quid impediret obedientiam in incerto loco lignorum defectus.* Lippo.

Charitas per antonomasiam virtus est.

91 *Abiit ad locum quem præceperat ei Deus*, scilicet ad

terram visionis, vt super vnum montium quem præceperat ei, filium in holocaustum offerret: sed cum nomine montium virtutes designentur, quisnam ille vnus innominatus aliis altior, in quo Isaac est offerendus? ait enim Deus super vnum montium offeres, non tamen nominat, cur igitur illius nomen silet? merito manet innominatus, quia cum per eum charitas designetur, sicut per alios montes, virtutes, non est nominanda, per antonomasiam enim virtus est, sic D. Philipp. cap. 16. de obedi. cleri. *montes virtutes sunt, vnus autem montium qui nominatim nequaquam exprimitur, recte per antonomasiam virtus dilectionis accipitur, quia homo à terrenorum multis & variis nexibus expeditur, & vni Deo indissolubili nexu obedientiæ counitur.*

Philipp. Abbas c. 19. de obedient.

Virtutes sine charitate non sunt condigni meriti.

92 *Abiit ad locum*, scilicet ad vnum montium in quo filium oblaturus erat, sed cum non inepte huiusmodi sacrificium in valle vel planitie potuit perfici, cur hunc laborem Abrahæ imponit, vt montem ascendat huius immolationis gratia? diximus per vnum illorum montium charitatem designari: merito igitur in illo monte, non vero vel in valle, vel in planitie, vel alio in loco, quibus aliæ virtutes significari possunt, hoc sacrificium fieri postulatur, quia sine charitate licet aliæ virtutes adsint, nihil meritorie perficitur: fauet Cit. Philip. *in dilectione, iubet eum offerri, quia non sufficit vel forte non proficit quæ possidemus vel diligimus aspernari, si in valle vel in planitie intentionis prauæ non contemnimus demorari, si ad diligendum Deum non contendimus sublimari, si nostris operibus non inuenitur charitas principari, vnde Apostol. si distribuero omnes facultates meas in cibos pauperum, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Cit. Philip. Cor. 13.

Templum Dei vix capit nocentes, vt eos patiatur.

Abiit ad locum, scilicet ad vnum montium, quem tamen seruos suos conscendere nullomodo permisit, imperat enim eis dicens, expectate me hîc cum asino, soli autem Abraham & Isaac eum conscendunt: quod quidem mihi non minimum facessit negotium, cum mihi videatur tum in futuro altari præparando, tum in componendis lignis, necessario debuisse conscédere: nonne sacer ille locus qui Dei templo destinabatur? nonne serui, seruientes peccatis nec non ipse asinus peccatores, secundum illud Dauidis, *comparatus est iumentis insipientibus & similis factus est illis*, possunt denotare? merito igitur locus ille Deo sacer solos illos capit qui sanctitatem & munditiem sectantur, quidquid autem bestiale, immundum & scelestum est, cauet. 93 Psal. 48.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV.

VVLG. Die autem tertio eleuatis oculis vidit locum procul.

Sept. Respiciens oculis suis vidit locum à longè.
Cald. Leuauit Abraham oculos suos.

EXPOSITIO.

Die autem tertio, scilicet in initio matutini temporis diei tertii, à quo discesserat à Bersabee, si autem dicas montem Moriah à loco Bersabee solum distrare viginti plus minusue milliaribus, quæ octo leucas conficiunt, quomodo in eo itinere, quod vix erat vnius diei, triduum consumpserit? facile ab hac difficultate se liberat D. Hier. dicens eo tempore habitasse Abraham Geraris à quo loco vsque ad montem Moriah, vbi filium immolaturus erat, triduanum esse iter, sed non discessisse à Geraris, verum à Bersabee probabilior videtur esse sententia, nam in fine huius capitis narrat Moses Abraham peracto immolationis negotio, vna cum Isaac & domesticis suis abiisse Bersabee, & ibi habitasse: non videtur autem dubitandum quin eo redierit quo discesserat, illic enim suum domicilium, illic omnem familiam suam & bona reliquerat, posito igitur quod solum à Bersabee discessit, cur triduum consumpsit in itinere vnius diei? varii varia loquuntur, sed existimo cum Abraham iam centum & viginti quinque annorum esset, sicque viribus non valeret, tot leucas in spatio vnius diei perficere, solum duobus diebus compleuit, & initio matutini temporis diei iam tertii, vidit locum immolationi Isaac destinatum, cognouit autem interiori Dei monitu & indicatu.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obediens cum aliquid opere exequi non potest, animo saltem adimpleat.

94 *Die tertio eleuatis oculis vidit locum procul*, cur textus obseruat visum ab Abraham esse locum immolationis Isaac? quid enim hoc ad historiæ narrationem, nec non ad illius mysterium confert? saltem ad illius promptissimam obedientiam deseruit declarandam, seniles enim gressus cum non posset vrgere ad locum sacrificii tanta celeritate quanta optabat, oculis saltem anteibat, vt vbi primum locum videret, filium oculis immolaret postea ipso opere immolandum: non dissentit D. Ambr. lib. 1. de Abr. cap. 8. *sollicite explorat, qui properat implere, quamuis senilem studio celebraret gradum, tamen hoc serum putans oculis præcedebat, vigebant singulorum officia membrorum, licet senilia membra non possent vigere, solet hebescere visus senum, vt etiam propinqua non facile conspiciant, hic non solum vidit locum, sed etiam longe positus aspexit*, quasi promptitudo ad immoladum oculos illi acueret, ad locum immolationis videndum, & membris omnibus præ senectute languétibus, tamen membrorum omnium ministeria præ studio parendi perfectissima atque integerrima forét, vel quod visu præuenerit Abraham pedes quibus non poterat tam celeriter ad optatum ac præceptum locum peruenire, visuque & animo velociter accesserit, quia tardè videbatur illi corpore accedere.

S. Amb. l. 1. de Ab. cap. 8.

Virtutem

Virtutem iustorum probat Deus.

95 *Die autem tertio vidit locum procul*, cur Deus Abrahamum voluit tot dies in itinere consumere? potuit enim iubere vt in loco non ita remoto, sed propinquiori, filium immolaret: aduerte nemini dubium esse plura apud semetipsum Abraham perpessum fuisse; cogitare enim potuit Deum sibi promisisse in Isaac semen suum fore benedicendum, & tamen iubere vt immolaretur, quod promissis suis repugnans esse videtur, deinde variis aliis cogitationibus agitabatur eius animus, hinc vrgente præcepto, illinc filii affectu reluctante, hinc affectus, inde fides, hinc amor Dei, illinc amor carnis spatium certaminis accipiebant: quo posito dicamus ideo voluisse vt in totdierum spatio solum hanc viam perficeret, vt maiori in anima quasi contrariarum habito certamine passionum, virtus eius fieret manifesta: *vide clementem Dominum* (inquit Chrys.) *quomodo & loci internallo iusti probauit virtutem.* S. Chrys.

Magna merces Deo placere.

96 *Die tertio eleuatis oculis vidit locum*, quibus verbis voluit nobis innuere sacer textus, quasi desiderio flagraret accedendi ad eum locum, vt quia pedibus non poterat votum consequi, saltem illuc voluntate perueniret, & perficeret: sed ô sancte senex, cur tanta celeritate pergis ad mactandum filium, vt cum opere non possis immolare, id voluntate iam perpetres? aliquamne maximam vtilitatem ex tam deploranda internecione spetas te consecuturum? eximiam equidem, respondet D. Chrysost. hom. 2. in 1. Corinth. cap. 8. his verbis, *Abraham filium in montem adduxit vt interimeret, nullius lucri spe, sed maximam arbitratus mercedem quod Domino obsequeretur*, ô seruum fidelissimum & obsequentissimum, qui non intuitu mercedis & præmii, sed solum vt suo Domino ministret, & placeat, sua iussa perficit. D. Chrys. hom. 2. in 1. ad Corinth. c. 8.

Perfectiores vrget Deus grauioribus tentationibus.

Die autem tertio vidit locum procul, liceat Abrahæ filium occidere statim, triduana itineris mora eum mactaturus secum ducere non iubeatur, sed nota quod cum per triduum iter protenderetur crescentibus curis, paterna viscera cruciabantur, in omni hoc adeo prolixo spatio pater filium intuebatur, cibum cum eo sumebat, tot noctibus puer pendebat in patris amplexibus, patri inhærebat, in gremio cubitabat, sicque per singula momenta in paterno affectu dolor filii occidendi accumulabatur: sed cur Deus ita graui premit eius animum dolore? respondet Albinus, *vt tentationis augeatur incrementum*, quasi diceret, cum esset Abraham maximæ perfectionis, eum nonnisi seuera & graui voluit tentatione probare. Albin.

Numerus ternarius sacramentis idoneus.

Die autem tertio vidit locum procul, quid refert vtrum potius die tertio locum viderit quàm secundo, quàm quarto? si autem respondetis, quia hoc die ab eo visus est: ad quid nobis id Moyses aperuit? nihil hoc enim scire refert: ideo hoc retulit, *quia*, vt ait Origenes, *tertia dies fuit apta sacramentis, nam & populus cum exisset de Ægypto, tertia die offert Deo sacrificium, & in die tertia purificatur, & resurrectionis Domini tertia dies est, & multa alia intra hunc diem mysteria concluduntur*, & D. Aug. serm. 71. de tempore, *quod ad locum immolationis die tertio peruenitur, etiam mysterium Trinitatis intelligitur, nam quod dies tertius in Sacramento accipi debeat Trinitatis, frequenter in sacris voluminibus reperitur.* 97. Orig. August. ser. 71. de tempore.

Deus pater ab æterno passionem filii sui præuidit & voluit, alia tamen intentione quam Iudæi.

Vidit locum procul, per Abraham Deum patrem designari diximus: quid est igitur Deum patrem à longe vidisse, cum omnia sint illi præsentissima? eum quidem ab æterno locum passionis filii præuidisse, imo & illius mortem voluisse constat: sed cum Iudæi eam etiam voluerint, dicendum igitur erit Deum patrem mortem vnigeniti simul cum eis accelerasse, sed audi Card. Hug. hanc dictionem, *procul*, explicantem, *id est*, inquit *remotus à cogitationibus Iudæorum & Gentilium, qui mala voluntate mortem Christi voluerunt.* 98 Hugo. Card.

Præ omnibus Deus debet diligi.

Vidit locum procul, quem? vnum scilicet montium super quem iusserat ei Deus filium suum in holocaustum offerri: sed cur nuper super vnum montem excelsum hoc sacrificium perfici postulat? vt sciat, inquit Philip. de obedi. cler. cap. 29. *qui Deum rebus omnibus debet anteferre, & sicut vallibus & campis montis supereminet altitudo, sic præ omnibus quæ iuste vel iniuste diliguntur, Dei debet intelligi sanctitudo.* 99 Philip. Abb. de obed. cler. cap. 29.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VLG. Dixitque ad pueros suos, expectate hic cum asino, ego & puer illuc properantes, postquam adorauerimus, reuertemur ad vos.

Sep. Sedete hic cum asino, ego autem & paruulus transibimus vsque illuc.

Cald. Ego autem & puer accedemus vsque illuc.

Arias. Sedete vobis hic cum asino, ego & puer ibimus.

CONCORDIA.

ישב Iasab est habitare, sedere, manere, imo & quiescere, quia quidam conferunt cum שבת Sabat quod cessationem motus significat.

EXPOSITIO.

Dixit ad pueros suos, scilicet quos secum duxerat, *expectate hic cum asino*, ne quid acturus esset, inspicerent, *ego & puer*, nomine pueri vocat, quamuis secundum plurimos vigesimum quintum annum attigerat, quia secundum sacri textus consuetudinem, filii etiam si sint ætatis perfectæ, pueri respectu patrum dicuntur, *illuc vsque properantes*, scilicet ad huius montis summitatem, *postquam adorauerimus*, scilicet Deum cultu latriæ, *reuertemur ad vos*, scilicet vita comite, aut si Deus voluerit: sic enim verba Abrahæ sunt intelligenda, nec eis aliqua subest falsitas, quamuis Canus mendacium licet leuissimum in eis asserat, sed tantum Patriarcham ab eo etiam in conceptuum formatione vendicabimus. Canus l.1. de locis Theol. cap. 4.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Diuinißimæ Trinitatis vel adumbratio fundamentum est humanæ fœlicitatis.

100 Ego & *puer postquam adorauerimus, reuertemur ad vos*, è domo discedis filium iugulaturus, nihilque toto itinere aliud cogitas, quam pueri iugulationem: quomodo igitur modò pueri incolumitatem & salutem auspicaris, cum ais, ego & puer reuertemur ad vos? vnde hoc auspicium potuit oriri? vnde iugulandi Isaaci incolumis reditus potuit venire in mentem patris? reuoca in memoriam præcedentem versum, nimirum tertio die eleuatis oculis, &c. ex Augustino autem diximus per hunc numerum Ternarium adumbrari Trinitatem, ergo vbi diuinissimæ trinitatis incipit effulgere adumbratio, auspicium incolumitatis & prosperitatis non potuit non dari: ad hæc D. Chrys. hom. in illud Pauli, cum autem subiecta fuerint ei: sic loquitur, *omnes dies sunt, & tres seruiunt mysterio, qui illi tres? accipe, Isaac dicit, quem dilexisti filium tuum vnigenitũ, & valde in vnum montium, ambulauit Abraham tres dies, & tres noctes, vt simul mysterium monstraret; sic enim quasi à morte virtutem accepit Isaac.* vbi diuinissimi ternarii adumbratur mysterium, iam non casum, iam nõ mortem Isaaci cogitat, sed illum incipit suscipere quasi à morte liberatum. D Chrys. hom. in illud Pauli: cum autem subiecta fuerint ei.

Qui suas virtutes ab hominum oculis abscondit, magnus efficitur.

101 *Ego & puer reuertemur ad vos*, iussit tibi Deus vt in holocaustum filium offeras, quomodo igitur asseris eum tecum ad famulos tuos reuersurum? inspice quid suis dixerit domesticis, expectate hic, quibus verbis eximium opus obedientiæ Deo exhibiturus, nihil magis studet quam tantum facinus vel ipsis domesticis celare: quid mirum igitur Abraham prophetasse cum ait, reuertemur ad vos? quia qui in virtutibus suis ab hominum oculis se submouet, maxima à Deo dona consequitur: fauet Chrys. *filium tuum mactaturus pergis, & ais reuertemur? dum pueros studet celare, Propheta efficitur*: adeo gratus est Deo, qui suas virtutes ab hominum oculis celare procurat. S. Chrys.

Qui cæcam exhibet obedientiam, perfectam rerum consequitur intelligentiam.

102 *Ego & puer reuertemur ad vos*, nonne solus decreueras redire ad famulos immolato filio? quomodo igitur præuides eum tecum reuersurum? nota Abraham cæcam Deo exhibuisse obedientiam, cum ab eo filii immolandi præceptum accepit; non enim ab eo inquisiuit, qua de causa, quem ob finem id præcipiebat, cum semen suum in ipso Isaac benedicendum fuerat pollicitus? æquum est igitur vt qui cum quadam cæcitate Deo obtemperauerat, cognitionem, regressus filii acciperet; cæcus enim quamuis loqueretur ex obedientia illustratus euasit, nam vt bene D. Amb. l. 1. de Abraham c. 8. *prophetauit quod ignorabat ipse; solus disponebat redire immolato filio, sed Dominus per os eius loquutus est quod parabat*; quo enim obedientes profundiores in tenebras se immergunt, captiuantes intellectum in obsequium, non solum fidei, sed etiam obedientiæ, eo apertius in lumen non solum naturalis intelligentiæ, sed etiam Propheticæ diuinitus educuntur. Amb.

Ita Dei promißis confidere debemus vt quamuis non adimpleri posse videantur, credamus tamen esse infallibilia.

103 *Ego & puer reuertemur ad te*, quid ô Abraham fingis? das verba famulis, quomodo cum puero reuertetis, si puerum sacrificaturus discedis? non fingo, inquit Abraham, sed perseuero fundatus in D. promissis, omnino ac infallibiliter cum puero reuertar in spe contra spem, arbitrans quia & a mortuis suscitare potens est Deus: merito igitur inuehitur Saluian. lib. 2. ad Eccles. in Deo parum fidentes, *ô miseria! inquit, ô peruersitas! homini ab homine creditur, & non creditur Deo! hominis promissionibus spes commedatur, Deo negatur; omnia in rebus humanis spes futurorum agunt, ideo terris frumenta credimus, &c. totum inter homines spe agitur, solus Deus est, de quo desperatur: cumque elementa ipsa & naturam totius mundi Dominus noster fidelem fecerit, illi tantum prope ab hominibus non creditur qui solus ex omnibus fecit, vt rebus omnibus crederetur.* Saluian. lib. 2. ad Eccles.

Maiores superandæ sunt difficultates præcepti diuini.

104 *Ego & puer properantes*, D Amb. legit, pertransibimus, quomodo pertransibis locum à Deo tibi assignatum? verus enim obediens nihil eorum quæ sibi iussa fuerunt, omittere debet: non significat Abraham vltra locum immolationis transiturum: sed difficultates quæ in tam ardui executione præcepti reperientur, superaturum: sic Amb lib. 1. c. 8. *demonstrat quod non deficeret in tanto apparatu pater, non cederet filius aut quia pertransirent pietatis remedia tanti facinoris austeritatem.*

Aliqui futura prædicunt nescientes, sed moti à Spiritu sancto.

105 *Ego & puer reuertemur ad vos*, mentem tuam, ô sancte

sancte Patriarcha non capio, nonne præcepit tibi Deus filium in holocaustum offerre? nonne eodem teneris efficaci desiderio? quomodo ergo te cum eo reuersurum asseris? quia motus à Spiritu sancto, quãuis futurum nesciens, prædixit: hoc Prophetice dixit

Noster Lyran. (inquit Lyran.) *non tamen aduertens quod diceret, non enim intendebat quod Isaac reuerteretur cum eo*, sed dices, ergo mendacium admisit cum contra mentem loquutus fuerit, sed facilis est solutio, scilicet eum qui mouetur à Spiritu sancto non esse sui iuris, & sic non potest mendax censeri, cum non possit aliter verba

Num. 22. proferre, vt patet ex cap. 22. Numer. si dederit mihi Balach omnem domum suam plenam auri & argenti, non potero immutare verbum Dei mei, vt plus minusue dicam, inquiebat Balaam.

A Dominis, arcana non aperienda seruis.

106 *Ego & puer reuertemur ad vos*, quod vtique dixit firmiter credens eum postea posse suscitari, per quem deinde multiplicatio generis sicut Deus promiserat, fieri deberet: sed si tantæ fidei erat vt Isaac crederet à morte ad vitam reuocandum, cur id domesticis suis non aperuit, vt Deum omnipotentem magnificarent? *quia secreta* (inquit Hugo Card.) *non sunt seruis committenda: iuxta illud Pectoris arcanum non est committere seruum, Rimis seruorum, quia fictile pectus eorum.*

Hugo. Cardin.

Vbi de Dei obsequio agitur, cedant omnes sanguinis affectus.

107 *Ego & puer reuertemur ad vos*, an è memoria tibi Isaac excidit? si autem ex nimia sui animi turbatione illum ignoras, non potuit in mentem non venisse, quod filius tuus esset vnigenitus, dic ergo ego & filius meus ad vos reuertemur: merito nomen & Isaac & filii quasi ignorans prætermittit, & solum pueri communi vocat appellatione, quia cum de Dei obsequio agitur, cedant omnes sanguinis carnisque respectus necesse est, quod obseruauit Proco-

Procop. pius, *Abrahamus quem fidei perfectio abalienauerat, & quasi à statu mentis dimouerat, non filium, quod suus esset filius, agnouit, nec se patrem esse commeminit.*

Spes certa resurrectionis lenit dolorem quo in alicuius morte angeremur.

108 *Ego & puer illuc vsque properantes*, an sine lachrymis famulos nunquam filium tuum charissimum visuros alloqueris? an sine fletu pignus amantissimum ad locum sacrificii deducere potes? imo lætus & hilaris montem conscendit, vnde hæc oritur lætitia? vnde hoc gaudium nascitur? sine dubio ex spe filii sui resurrectionis, quæ maxime lenit dolorem, quo in alicuius nobis dilecti dolore cruciaremur:

D. Paul. Epist 35. quod non obscurè D. Pauli. Episc. 35. obseruat, *Dauid dilectum filium* (primum scilicet ex ea quæ fuit Vriæ) *quem fleuerat ægrotantem, non fleuit amissum, certus infantem ad pacis æternæ beatitudinem translatum*, adde & resurrecturum.

De aliis ne peruerse iudicemus.

109 *Ego & puer meus reuertemur ad vos*, dices mentitum fuisse Abraham, eum contra mentem suam loquutus fuerit, sed peruerse iudicas, in hoc enim quod

S. Ephrem sermone de Iona Propheta. mendacium existimas, prophetiam reperies, quod satis subtiliter S. Ephrem serm. de Iona Propheta declarat dicens, *consultò Abraham ad pueros suos dixit vbi in montem ascenderimus, ad vos reuertemur, nam cum* A *putaretur mentiri, prophetauit*, expende vltima verba quibus significare videtur, quamuis in proximis aliquid quod peruersum videatur, inspexerimus, non tamen malum esse iudicemus, cum pluries in iudicio nostro decipiamur, ecce enim sermones Patriarchæ mendaces videntur, nihilominus prædictio & Prophetia sunt.

Patres filios consolentur afflictos.

Ego & puer reuertemur ad vos, nescio quo animo 110 hunc promiseris reditum? aduerte Isaacum ligna in B holocaustum deferentem, nulla alia comparente victima, potuisse timore percelli, nec non maximo affici dolore: cur igitur non dicemus hunc pollicitum fuisse regressum, licet prophetice, vt filium in animi afflictione positum, spe redeundi consolaretur: mens est D. Ephrem serm. de pœnit. Niniuit. *Abraham suum cupiens consolari filium Isaac, innitus prophetat.*

Cit. Eph. serm. de pœnitentia Niniuitarum.

Nihil ita Deum ad compassionem prouocat, quàm patrum compassio erga filios.

C *Ego & puer reuertemur ad vos*, nonne sufficiebat dixisse, hic expectate, sine aliorum additione verborum? non enim tenebatur rationem reddere, cur montem conscendebat, & quando reuersurus esset: cur igitur hæc, *ego & puer meus* coniunxit? nota hæc verba maximam patris cum Isaac denotare vnionem animi: ac si diceret, ego & filius meus charissimus senectutis meæ baculus, &c. quo posito, quomodo illico coniunxit reuertemur? dicimus à Spiritu sancto motum hoc protulisse, sed cur prolatis ego & puer, voluit Deus vt Isaac sui regressum polliceretur? nonne diximus hunc sermonem summum erga D Isaaci affectum denotare? quid mirum igitur Deum inspirasse Patriarchæ regressum & filii sui incolumitatem? nihil enim ita Deum prouocat ad misericordiam quàm patrum erga filios amor, & compassio. 111

Solus homo superior montem perfectionis conscendat, Vt se totum Deo offerat.

Expectate hic cum asino, si à loco Bersabee detulit 112 ligna vsque ad montis radicem, cur etiam simul cum Isaac verticem illius non conscendit? ait Ioannes Raulin. asinus, est homo bestialis, quo posito rectè E asinum montem conscendere non permittit, *quia solus homo superior* (inquit ille) *cum filio id est mente in arcana & in sancta sanctorum ascendere debet, offerens ibi holocaustum, id est seipsum totum Deo resignans dedensque.*

Ioann. Raulin. serm. de exalt. S. Crucis.

Cum aliquod bonum opus exequi maturè statuimus, nulli aperiamus, ne reuocet à bono proposito.

F *Expectate hic cum asino*, imo comites fiant itineris 113 tui, vt si forte Isaac animo deficiat in deferendis lignis holocausti, in montis ascensu, eum subleuent ab onere: nota quod hi famuli Patriarchæ persuasissent à filii iugulo abstinere, si eum victimam futuram resciissent: prudenter igitur eos ad radices montis iubet expectare, nihil eis aperiens, cum enim aliquod bonum opus maturè consideratum exequi statuimus, celandum est, ne à pio reuocemur proposito: mens est D. Amb. dicentis, *ne cognito negotio aut impediret aliquis, aut gemitu obstreperet*, ideo suum eis intentum non aperuit.

Carnaliter viuentes non percipiunt humilitatem eſſe altißimam.

114 *Expectate hic cum aſino*, iuuenes montem non conſcenderunt (inquit S. Antonius de Padua infra octauam Natiuitatis Domini) ſunt carnales affectus, qui expectant cum aſinino torpore & tarditate: Damianus autem ſer. de Inuentione ſanctæ Crucis ait, *ſeruos illos ſignificare Iudæos ſeruiliter ſapientes, & carnaliter viuentes*: ſed quomodo montem non conſcenderunt? aduerte ex eodem Damiano, per hunc montem intelligi altiſſimam Chriſti humilitatem: quid mirum igitur non aſcendiſſe? carnaliter enim viuentes, humilitatem contemnunt, exiſtimantes eſſe viliſſimam & abiectiſſimam, cum ſit eminentiſſima & altiſſima.

S. Anton. Paduanus ſer infra octauam Natiuitat.

Dam ſer de Inuentione Sanctæ Crucis.

Si Iudæi in Chriſtum non crediderunt, eorum negligentiæ tribuendum.

115 *Expectate hic cum aſino*, non eſt dubium per aſinum, vel vt legit Aug. aſinam, ſynagogam denotari, duos autem pueros typum Iudæorum habuiſſe, qui pro eo quod inquit cit doct. ſer. 71. de temp. in Chriſto non erant credituri: ideo ad locum vbi immolandus erat, aſcendere aut peruenire non poterant: ſed cur, ô Auguſtine, Chriſto Domino non ſunt credituri? nonne præcipue eorum ſaluti inuigilauit, & ad fidem ſuam miraculis & aliis beneficiis allexit, & prouocauit? quomodo ergo in eum non erant credituri? reſpondet cit. Aug. *aſinina tarditate*, quaſi diceret, non Chriſto Domino tribuenda eſt eorum incredulitas, ſed ſuæ negligentiæ.

S. Auguſt. ſerm. 71. de temp.

Qui in Chriſtum Dominum non credit, ſtare non poteſt.

Expectate hic cum aſino, ſep. legunt ſedete hic cum aſina, num aſinam illam ſedere fecit: cur igitur cum illa eos iubet ſedere? nonne conuenientius fuiſſet eos expectantes ſtare tanquam diligentes famulos? aduerte à nobis dictum per aſinam, & illos iuuenes ſynagogam & populum Iudæorum denotari: quo poſito ſedere fecit, quia Iudæorum populus, qui in Chriſtum crediturus non erat, ſtare non poterat, ſed vt debilis languiduſque, qui baiulum crucis deſpexerat, in terram caſurus erat. 116

Solet Deus omnia illius hominis verba adimplere, qui ſcit ſua etiam adimplere verba.

Expectate hic, poſtquàm adorauerimus, reuertemur ad vos, hæc dicit, exiſtimans filium mactare iuxta Domini præceptum, & poſtea ad ſeruos redire, ſed vbi montem conſcendit, in altari conſtructo filium aptauit, holocauſto ignem parauit, gladium ſtrinxit, tunc Deus virum cohibens, liberat puerum & ſatagit vt pater & filius redeant ſimul ad ſeruos, vt ſenex antea promiſerat, qua de cauſa non vult executioni mandari quod promiſerat? quia cum bonus ſenex curauerat omnia Dei verba perfectiſſime adimplere, æquum erat quod Deus etiam impleret omnia verba ſenis: fauet Chryſoſt. *opere implens congruit quæ à te dicta ſunt & pueris tuis, illis enim promiſiſti: cum adorauerimus, redibimus.* 117

S. Chryſ.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Tulit quoque ligna holocauſti, & impoſuit ſuper Iſaac filium ſuum, ipſe vero portabat in manibus ignem & gladium, cumque duo pergerent ſimul.

Sept. Sumpſit ligna holocauſti, & impoſuit Iſaac filio ſuo, ſumpſit autem in manibus ignem & gladium.

Pagn. Et accepit.

CONCORDIA.

לקח Lakah tulit, cœpit, ſumpſit, abſtulit ſignificat.

EXPOSITIO.

TVlit quoque ligna holocauſti, id eſt ligna quæ ducebantur ad huiuſmodi ſacrificium peragendum, & deferebantur ab aſino, ipſemet ab eo accepit, *& impoſuit ſuper Iſaac filium ſuum*, qui iam forte vigeſimum quintum annum attigerat, ſicque ea facilius quàm pater deferre poterat, *ipſe vero portabat ignem & gladium*, in vna enim manuum ignem ad comburendum filii corpus, in altera autem gladium, quo eum tanquam victimam iugulare deberet deferebat: *cumque duo pergerent ſimul*, ſcilicet in montis aſcenſu.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quod libenter in Dei obſequium impendimus, quamuis ſit oneroſum, nobis tamen leuißimum eſt.

118 *Impoſuit ſuper Iſaac ligna holocauſti*, nonne ipſis comburendus erat? nonne in ſe erant grauiſſima & oneroſa? ſi quidem ad ea deferenda aſinus neceſſarius cenſebatur, quomodo igitur non conqueritur de eorum onere? non grauatur pondere? imo celeriter montem conſcendit, quia quæ libenter in Dei obſequium impendimus, quamuis in ſe difficilia & oneroſa, tamen leuiſſima videntur: *ligna*, inquit Philo Iudæ. lib. de Abraham, *ferenda dedit filio, æquum cenſens, vt ipſa victima deportaret res quas poſtulabat ſacrificium, leuiſſimam ſarcinam,*

Philo Iudæus l. de Abrah.

sarcinam, nihil est enim pietate grauius, nihil magis indu strium, vbi expende illud, *leuissimam sarcinam*, quasi illa grauatos non redderet humeros, sed alatos, à cursu non impediret, sed ad volatum excitaret.

Amanti Deum nihil difficile.

119 *Tulit ligna holocausti & imposuit Isaac filio suo*, nonne iam annum plusquam centesimum vigesimum quartum ætatis tuæ excedis? quomodo ergo ligna onerosa accipere potuisti; & in humeros filii detulisti? sed licet vires tibi ad illud peragendum essent sufficientissimæ, quomodo tibi non defecit animus, & præ dolore animam non exhalasti? quia Deũ amanti nihil omnino difficile, quod confirmat Card. Bellar. qui postquã ostendit quãta mundano amore rerum terrestrium ducti possint, & exequantur omnia etiam difficillima, sibi facillima reputantes, ait, *omittam de amatoribus fœminarum & aliarum sordium dicere, aspicite sanctos homines & amore diuinæ pulchritudinis vehementer incensos, omnes ita rapiuntur ab hoc amore, vt martyria, verbera, cruces, ignominias ita quærerent, vt aurum, ac gemmas, ac lapides pretiosos mercatores quærunt?* sed expressius D. Basil. *affectionem peruincebat affectio, nec non pietatis contentio senium, omniaque palam ardori in Deum inflamato cedebant*, en quomodo Deum vere diligentibus nihil arduum & difficile?

Card. Bellar. in Dominica Passionis.

Basil. Seleu. oratione.

Mysteria fidei nostræ creditu difficillima, iam antea præfigurata, vt deinde facilius admitti potuissent.

120 *Tulit ligna holocausti & imposuit Isaac filio suo*, diximus Isaac ligna ferentem quibus ipsemet in holocaustum cremaretur, typum fuisse Christi Domini, lignum crucis suis in qua spiritum emissurus esset, humeris baiulantis, sed cur Deus voluit hoc mysterium passionis Saluatoris à proprio patre traditi, ante tot sæcula præsignari? nonne maioris fidei nostræ fuisset argumentum, si nihil præcessisset, quo nobis hæc veritas præfiguraretur? aduerte hoc mysterium Iudæis scandalum, gentibus autem stultitiam: prudenter igitur Deus mysterium Dei hominis crucifixi tanquam arduum ac difficile creditu, multo ante voluit præsignari, vt paulatim figuris ac vaticiniis (mitigata quodammodo illius difficultate) via sterneretur ad ipsius fidem: in quam sententiam ita grauiter scribit Tertul. 1. aduers. Marci cap. 18. *vtique vel maxime Sacramentum crucis figurari in prædicatione oportebat, quanto incredibile tanto magis scandalo futurum, si nude prædicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, vt difficilius intellectus gratiam Dei quæreret, atque imprimis Isaac cum à patre hostia duceretur, & lignum ipse sibi portaret, Christi exitum iam tunc denotabat in victimam concessi à patre lignum passionis suæ baiulantis.*

Tertul. 1. aduers. Marcio. cap. 18.

Perfectissimi sunt qui quasi contraria promissionibus diuinis conspiciunt, & tamen eis fidem adhibent.

121 *Tulit ligna holocausti & posuit super Isaac*, nonne te mouet filii innocentia, eiusque obedientia, vt non humeris eius imponas ligna quibus comburatur? vnum ex duobus aut ab eius immolatione abstine, aut promissis Dei diffide, nonne Israëlitæ quamuis pluries accepissent se libertatem consecuturos, viso tamen Pharaone Ægyptiorum rege eos insequente, omnem spem salutis abiecerunt? nonne Christus Dominus discipulis pollicitus fuerat tertio die resurrecturum? ecce tamen fidem non adhibent, ita vt dicerent ecce nos sperabamus? quomodo diffidunt Israelitæ? quomodo non sperant discipuli? nisi quia quasi contraria diuinis promissionibus conspiciunt: cur igitur, ô Abraham, omnem spem posteritatis habendæ non abiicis, cum iam ligna humeris eius imponis vt in holocaustum offeratur? quia solius perfecti est viri qualis erat Abraham, fidem adhibere Dei promissis, cum eis quasi contraria contingere videntur.

Christus suam crucem inter duos latrones baiulaturus figuratur.

Imposuit super Isaac filium suum, nonne sunt tecum duo iuuenes, ex famulis tuis? potiori ratione igitur ligna deferre debent, montemque cum eis conscendere, & Isaac ab hoc onere subleuari: aduerte per Isaac Christum Dominum designari: merito igitur non iuuenes, sed solus Isaac, ligna holocausti defert; quia Christus Dominus solus inter duos latrones crucem suam figuratur baiulaturus, *consecratur*, inquit D. Amb. l. 1. de Abr. cap. 8. *consecratur sacris hostia mysteriis, & commendatur futura, quæ pietatis hostia pro ante ministerii vectura est, ligna Isaac sibi vexit, Christus sibi patibulum crucis portauit.* 122

Amb. l. de Abr. c. 8.

Spes futuri euentus certissimi non tollit meritum obedientiæ difficillimæ.

Imposuit ligna super Isaac, magnitudinem animi Patriarchæ miraberis, cuius manus non contremiscit in tactu lignorum, quibus in cinerem redigendus est filius, sed dices, virtus eius tanta non est admiratione digna, sperat enim Deum ad vitam reuocaturũ charissimum pignus, sicque non est adeo eximia virtus eius & obedientia; sic enim tenet Caiet. quod si cum pergeret Abraham ad Isaac immolationem, credidit illico resurrecturum, non adeo magni faciendam esse eius obedientiam: sed aduerte quæso duo in Abraham maxime meritoria fuisse, scilicet fidem implendæ promissionis in filio, & dolorem, nec non anxietatem in illius morte: dico igitur licet crederet esse suscitandum, tamen non poterat non dolere in illius interitu, sicque spes futuri euentus certissimi scilicet resurrectionis filii, meritum obedientiæ difficillimæ non tollebat: quod confirmat D. Bern. teste Hugo Card. contra quosdam dicentes, beatam Virginem non doluisse in morte Christi filii sui, quia certissime sciebat tertia die resurrecturum, ait autem, *tu homo abundans in sapientia, vt non mireris filium Dei in corpore patientem, & mireris matrem suam in corpore compatientem: sed nunquid resuscitandum credebat? vtique & fideliter nunquid ergo dolebat? vtique scilicet vehementer.* 123

Bernard.

Præmium obedientium à Christo Domino acceptum in Isaac præfiguratur.

Imposuit super Isaac filium suum, ligna holocausti, quid Isaac ipse sibi ad immolandum ligna detulit? in hoc Christum Dominum significauit, qui ad locũ passionis crucẽ ipse portauit, de quo Propheta Isay. c. 9. & erit principatus super humerũ eius, *tunc enim*, inquit Aug. Serm. 71. de tempore, *principatũ habuit super humerum, quando crucem suam admirabili humilitate portauit, factus obediẽs patri vsque ad mortẽ crucis*: sed non prætereamus hic quod Aug. locum hunc ex Isayæ vaticinio confirmarit & illustrarit, qui cum illa & in illa lignea cruce impositum Christo in Isaac puero significato principatum asseruit, verum quid habet cõmune lignum holocausti cum dominio, sicut & lignum crucis cũ principatu? lignum tum holocausti in Isaac, 12

Aug. ser. 71. de tempore.

tum crucis in Christo Domino vtriusque interitum designat, à quo longe est principatus & dominium vtriusque: sed si cuncta attente cōsiderentur, illius typicæ obedientiæ Isaac non assimile fuit pretium in vtroque, quasi enim cum lignis illis puero Isaac à patre impositis, principatum accepisset impositum, dictum fuit à Deo quia fecisti rem hanc, possidebit semē tuum (scilicet hoc ipsum lignis onustum, quod immolare paratus eras) portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo, velut in capite & principe suo omnes gentes terræ: quod igitur tunc in illa obedientia significatum fuit, hoc in Christo completum est, qui cruce à patre accepta, factus illi obediens vsque ad mortem, tanquam verus, legitimus ac generosus patris filius, paternum principatum promeruit, & in ligno illo filialis obedientiæ argumento, regni sceptrum accepit, ibi sane, vbi se obedientem filium patri exhibuit.

Amor Dei omnem patrum in filios etiam ardentißimum superet.

125 *Ipse portabat in manibus ignem*, ô animæ fortitudinem! ô Spiritus soliditatem! qualibus oculis spectabat puerum ligna afferentem, super quæ deinde in cinerem redigendus erat, igne apposito proprus suis manibus: quomodo igitur patris affectus commiseratione non ducitur in filium, ita vt ignem extinguat, ligna deponat, filiumque reducat? quia alius longe vehementior affectus in Deum ei dominabatur, quemlibet alium superans, quod annotauit Chrysost. dicens, *manus quidem ferebat ignem qui sensibilis erat ipsius autem intus mentem accendebat, & rationem assiciebat, & persuadebat vt vinceret amor in Deum.* (Chrys.)

A seruorum fastu abstinendum.

126 *Ipse vero portabat ignem & gladium*, quot tibi sunt famuli quorum ministerio, ad ea quæ sacrificio necessaria, vti potes? quomodo igitur ipsemet ignem & gladium, Isaac autem defert holocausti ligna? sine dubio vt nobis viri frugalitas exprimeretur, qui filio tanquam seruo vteretur, & ipse ministerium serui adimpleret, vt nobis seruorum fastum vitandum declararet, quem grauiter damnat D. Chryso Hom. 40. in priorem ad Corinth *quot, inquit, familiares, tot heri, herum vnum vno seruo contentum esse decebat, vno vno seruo tres heros eos reputa, qui nullum omnino habēt, & ministerio tamen expeditiore coluntur: sic enim comparauit nos Deus vt sibi quisque minister idoneus esse posset, quin etiam proximo, dubitas? Paulum igitur audi, necessitatibus meis, inquit, & eorum qui mecum sunt, ministrauerunt manus meæ.* (S. Chrys. Hom. 40. in 1. ad Corinth.)

Zelus eorum qui montem religionis conscendunt, sine prudentia, errat.

127 *Ipse vero portabat ignem & gladium*, scilicet cum montem conscenderet, quo religio propter perfectionem vitæ significari potest, sed cur ignem & gladium manibus præfert? Hugo Cardin. ait, *ignis & gladius, Zelus & discretio*, sed nonne sufficiebat gladium deferre, sine igne, vel è contra? minime inquit cit. Auctor. *quia si solus Zelus est, erras, si scientia sola est, inflat.* (Hugo. Card.)

Quamuis Deus mortales diligat, inultum non vult eorum esse peccatum.

128 *Ipse vero portabat ignem & gladium*, pluries diximus per Abraham Deum patrem denotari: sed quo- A modo de eo verificari potest, quod ignem & gladium, cum suis humeris verus Isaac lignum crucis baiulabat ipse deferebat? aduerte quod per ignem ardor amoris illius, per gladium rigor iustitiæ intelligi debet: verum quomodo inest amoris ardor & iustitiæ rigor, cum sibi contradicere videntur respectu eiusdem personæ & obiecti? compatiuntur optime, quia licet Deus mortale genus humanum diligat, ecce ardor amoris, peccatum eius non patitur esse inultum; ecce rigor iustitiæ. Fauet Dionys. Carth. *pa-* (Dionys. Carth.)
B *ter æternus gladium & ignem portauit in manibus, hoc est in omnipotentia est efficacia sua, habebat enim tantam ad homines charitatem, tantum quoque iustitiæ Zelum contra eorum iniquitates, quod vnigenitum suum dedit ad patiendum, vt nec genus periret humanum, nec peccatum maneret inultum.*

Pater Christum Dominum ad crucem subleuandam comitatur.

Cumque duo pergerent simul, nonne vt tanto dolore non augeretur Abraham, foret conuenientius vt obiectum compassionis suæ & tristitiæ à se amoue- 129
C ret? sicque Isaac solum conscendere iuberet, postea ascensurus: si per Isaac Christus Saluator per Abraham Pater æternus denotatur: merito vterque simul montem conscendit, vt significaretur redemptor non à patre derelictus, cum ad montem Caluariæ pergeret, sed quod eius semper societatem habuerit *Abraham* (inquit Ambros.) *comitabatur filium pater Christum, non Isaac solus, nec Iesus solus, denique ait solum me relinquetis, & non sum solus, quia pater mecum est.* (Amb. lib. de Abrahæ.)

Cum montem orationis conscendimus, omnes affectus humanos repellamus.
D

Cumque duo pergerent simul, scilicet montem conscendentes, vbinam serui, vt vnus ligna, alius autem ignem & gladium deferat? vbi vxor Abraham? cur eam tecum non adducis? aduerte per montem quem conscendit Patriarcha, locum orationis designari, & per vxorem & seruos affectus carnis, & seruiles: merito igitur derelictis seruis, & vxore, solus simul cum Isaac conscendit, quia cum montem orationis petimus, omnes affectus humanos abiicere & repellere 130
E debemus, *ne sinas*, inquit Chrysost. *quicquam humanarum cogitationum animam tuam tunc occupare, subeat in mentem Abrahamum, cum sacrificium offerret, non vxori, non seruo, non alii cuiquam, vt adesset, permisisse. eodem modo tu quoque minime sinas vt seruitis vllus & illiberalis affectus tibi adsit, sed solus in montem ascende, ad quem ille ascendit, & ad quem nefas est alium quem quam ascendere, quod si quæ huiusmodi cogitationes vna conscendere conentur, impera eis cum authoritate, ac dic, sedete hic, ego autem & filius postquam adorauerimus, reuertemur.* (S. Chrys.)

F *Diabolus etiam innocentissimos spe decipiendi tentat.*

Cumque duo pergerent simul, cum semper Diabolus ab operum bonorum executione auertere satagat, & à sincero amouere instituto, ecce enim primos homines quasi vtilia consulens fefellit, contra beatum Iob Deum etiam ipsum prouocauit, patres illos priscos & ad adorandum vitulum mendaciis pertraxit, Dauidem ad numerandum populum concitauit &c. an nunc ita diuinæ conformis voluntati, hominisque iustissimi amicus, vt opus eximiæ erga Deum charitatis exequi properantis, & simul cum Isaac obedientissimo pergentis, impedire non conetur? quis dubitat? ita enim virtutis inimicus, vt etiam innocen- 131

innocentissimum Isaac, qui insidias eius non ita cognitas habebat, sicut Abraham, tentatione grauissima appetierit, persuadereque nisus fuerit patrem suum crudelitate vel insania ductum sibi vitam adimere velle: sic enim ipsimet Iudæi in lib. iel amedenu פרקי ר׳ fatentur, dixit inquiunt, R. Iohanam, *cum ipsi simul pergerent, venit Sathan, stetitque ad dexteram Isaac, & ait ei, quot afflictionibus afflicta est mater tua, antequam ei aduenires, senex iste insanit, & idcirco vadit ad immolandum & dilaniandum te.* R. Iohan.

Nil citius à cruce Domini prodiit, quàm vitæ auspicium.

Cumque duo pergerent simul, Isaac nempe ferens ligna holocausti, (quo facto designatur Christus Dominus, crucem suam baiulans) & imposuit super Isaac filium suum: nonne dixeras antea famulis te cum filio ad eos reuersurum: quæ regressus filii tibi spes potest remanere? ecce ligna holocausti crucis symbolum, benedicit filium incolumem reuersurum, nihil enim citius à crucis Dominicæ ligno prodire potest quam securissimæ vitæ mysterium: pro quo sapienter dicebat Iulius Firmicus Maternus, lib. de errore prophanæ relig. cap. 28. *diuini ac liberantis ligni ordinem disce, de cataclysmo humanum genus arca lignea liberauit: deinde Abraham, ligna vnici filii humeris imponit &c.* deinde concludit, *lignum crucis cœli sustinet machinam, terræ fundamenta corroborat, affines sibi homines ducit ad vitam.* Iulius Firmicus l. de errore prophanæ relig.

VARIETAS LECTIONVM VERS. VII.

VVLG. Dixit Isaac patri suo pater mi? at ille respondit; quid vis fili, ecce, inquit, ignis & ligna, vbi est victima holocausti?

Sept. Vbi est ouis in holocaustum?

Caiet. Vbi est agnus in holocaustum?

Arias. Ecce ego fili mi, & dixit vbi agnus in holocaustum?

Caiet. Vbi est pecus?

CONCORDIA.

שה Sche pecudem paruam significat, vt comprehendit arietem & agnum, vnde aliqui verterunt ouem & agnum, noster autem Vulg. communiori vocabulo victimam dixit.

EXPOSITIO.

Dixit Isaac patri suo, cum omnia præter victimā ad holocaustum necessaria, scilicet ligna, gladium, & ignem intueretur Isaac, à patre sciscitatur, *vbinam victima sit*, cuius nomine forte agnum intelligebat, quia solebat Abraham huiusmodi animal innocens præ aliis in holocaustum offerre.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedientiæ Dei cedat quilibet amor.

133 Pater mi dixit Isaac, sufficiebat hoc verbum, inquit D. Chrys. ad lancinanda huius iusti viscera, & Orig. & hæc pro tempore à filio prolata tentationis vox est, quomodo enim putas, immolandus filius per hanc vocem viscera paterna concussit? quomodo non superatur à tentatione ita periculosa Patriarchæ animus? quomodo pectus à filio, patris nomine non emollitur, ita vt à iugulo filii abstineat? quia obedientiæ Dei quilibet amor etiam cedere debet, *ducebat*, inquit D. Amb. lib. 1. off. cap. 25. *hostiam pater, interrogabat filius, tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur, repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat deuotionem, tenebat iussus & pietatis modum & ordinem iustitiæ.* Amb. l. 1. off. c. 25.

Filii bonis moribus præditi mors dolorem patri non potuit non incutere.

134 *Pater mi, ecce ignis & ligna, vbi victima?* quanta agitatur mens iusti tentatione, cum filius nomen patris profert, & ab eo futuram holocausti victimam requirit: D. Chrysost. ait, ipse maximum habuit dolorem verba illa in animo versans, sed quænam doloris tam intensi radix & origo? nonne Dei præceptum cui conformari tenebatur, vrgebat? dolorem ergo deponat, imo retineat, filii enim bonis moribus præditi mors imminens, non potest non graui mœstitia patris animum afficere: sic Chrysost. *Ipse tulit grauiorem dolorem cogitans pueri internam pulchritudinem, obedientiam, ac gratiam.* S. Chrys.

Timor Dei quemlibet affectum superat humanum.

Pater mi, qui respondit fili &c. pulsatur pietatis vocabulis patris affectus, & fluctibus quibusdam hinc atque inde tunditur, filius vocat patrem, pater dicit, fili, vt ipso verborum sono recognoscat pater, quam impossibile est vt ferire possit, cuius vulneri se subiicere optaret, hæc nomina vitæ solent operari gratiam non ministerium necis, & hæc vocabula incitare ad pietatem, non ad mortem solent: quomodo igitur manus eius ab immolatione filii non se continet? quomodo ad locum in quo famuli fuerant relicti, non reducit? itane ferreus, vt omnem affectum humanum exuerit? non exuit equidem; nam erga omnes etiam incognitos summè humanus, quanto magis erga filium, sed ideo immolationis eius præceptum iniunctum perficit, quia timor Dei quem summopere reuerebatur, quemlibet alium superat affectum: *vt placeret Deo*, inquit D. Cyprianus, *amittere filium non metuit, qui filium non putes lege & sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium iubereris occidere? ad omnia paratum facere timor Dei & fides debet* 135 D. Cyp. l. de mortalitas.

Deus, vt suorum magis fiant notæ virtutes, sollicitus satagit.

136 *Pater mi, &c.* si horum teneritudine verborum magis exulceratur Patriarchæ animus, cur Deus ad eorum prolationem Isaacum prouocauit? nonne silens in holocaustum offerri poterat? aduerte, quo plura in exequendo aliquo præcepto reperiuntur obstacula, eo excellĕtiorem apparere obedientiam: non sine prouidentia Dei igitur ab Isaac hæc verba animum Abrahæ exulcerantia, prolata sunt, sed vt magis obedientia eius fieret omnibus deinde manifesta: Noster Lyran. *hoc factum est,* inquit noster Lyranus, *vt verba pietatis commouentia viscera paterna dicerentur à filio, vt magis declaretur obedientia Abrahæ, qui ex hoc non fuit ab obedientia reuocatus.*

Ita in exequendis Dei præceptis etiam difficillimis læti esse debemus, vt quasi à nobis alieni esse videamur.

137 *Pater mi, vbi est holocausti victima?* ad quid hoc Isaac requiris? an tibi persuades è memoria excidisse quod magis requiritur ad holocaustum? ecce ignem & gladium præfert manibus, & victimæ mentem eius cepisset obliuio? non immerito à patre requirit vbinam esset victima, ita enim in adimplendo Dei præcepto alacrem conspicit, vt præ nimia animi lætitia D. Basil. Sel. orat. 7 existimasset non de ea cogitasse: sic fatetur D. Basil. Sel. orat. 7. *iterum patri velut oblito, in memoriam redigit, vide pater ne tua alacritatis celeritudo, rei quæ desit, sensum sustulerit.*

Iustorum etiam non ætatis maturæ, maxima est prudentia.

138 *Pater mi, vbi est holocausti victima?* qua quæso curiositate teneris? cur studio aliena noscendi duceris? si autem est tibi curæ victima, cur cum adhuc in radice montis cum duobus famulis pater loquebatur, solum deferens ignem & gladium, victimam non postulasti? sic enim facilius reperiretur quam in montis ascensu, quam in vertice montis solitarii. aduerte secum cogitasse Isaac, quod nisi pater eum conscium ac participem earum rerum quæ gerebantur adhibere voluisset, minime facturum fuisse vt seruis infra manere iussis, ipsum solum assumeret: prudenter igitur non cum famuli adessent, sed cum patre solus montem conscenderet, victimam futuram inquirit, vt quanta etiam iuuenis prudentia sit præditus, mi- S. Chrys. Hom. 4. in Epist. 2. ad Cor. remur: *ipsum interrogat,* inquit Chrys. Hom. 4. in Epist. 2. ad Corinth. *cum iam soli essent, ne quisquam ea quæ dicebantur, exaudiret, tanta pueri prudentia erat.*

A mente Dei voluntati conformi manare non possunt nisi verba mellisflua.

139 *Pater mi, at ille, fili,* ad quid patrem vocas, qui paulopost pater tuus minime futurus est, quique iam huius honoris fecit iacturam? sile igitur, & quod mihi iussum est, exequar, victimæ ne sis sollicitus, non est filii arcana patris scrutari: merito seuere filio non respondet, sed benigne & mansuete, dicens, filiū, quia ab homine voluntati Dei conformi manare nō possunt nisi dulcissima & melliflua verba, *quæ verborum prudentia,* ait cit. Chrysost. *quæ responsionis mansuetudo? multa venustas in verbis efflorebat, magnaque mellis copia è sermonibus manabat à placida & tranquilla illa anima fluens.* Cit. Chr.

Quando magis promissionis diuinæ fallibilitas apparet, tunc iustus infallibiliorem existimat.

Pater mi, at ille, fili, & paulo post filium adhuc 140
nominat, quod quidem Abrahamo insolitum, ne quidem semel adhuc nomine filii vocauerat, cur igitur cum iam in holocaustum oblaturus esset, non solum semel, sed iterum filii nomen pronuntiat? ne eū quidem semel hoc nomine nuncupare deberet, nam qui iam filium certissime moriturū credit, tanquā si sibi nullus esset, existimare deberet: prudenter tamen Isaac filium dicit, quia quamuis tunc secundum humanam rationem promissionis diuinæ fallibilitas appareret, tunc tamen infallibiliorem existimat, filiumque semper habiturum credit, imo multiplicandum: ita D. Ambr. lib. 1. de Abrah. cap. 8. *vocare* D. Amb. lib. 1. de Abrah.
filium frequenter non timet, ita erat intentionis soliditate fundatus, & hoc sibi in perenne mansurum iudicauit, si eum immolaret.

Ita Christus Dominus innocens, vt mortem quæ sibi insligatur, qua de causa inflicta sit, ignorare videatur.

Pater, vbi est victima holocausti? Isaac typum Christi 141
Domini pluries diximus gessisse: sed cum Christus omnium scientiam habuerit, quomodo de eo verificari potest ignorantia futuræ holocausti victimæ? quia ita innocens, & sine macula, vt suæ passionis causam, & cur in cruce immolandus victima, videatur ignorare, *interrogat,* inquit Lipp. *patrem de victima holocausti, quia quantum ad innocentiam suam ignorare videtur Dominus Iesus cur patiatur, vnde in persona eius* Psal. 4.
dicitur, congregata sunt super me flagella & ignoraui, nempe secundum illorum opinionem non veritatem, sic enim Psal. 63. narrauerunt vt absconderent, Psal. 63.
laqueos, dixerunt quis videbit eos? quasi dicerent, nullus.

Optimi filii solos parentes minime relinquant in curis diuini obsequii.

Pater vbi est victima holocausti? nonne plurimæ 142
erant Abrahamo facultates, maxima armentorum & gregum copia? quomodo ergo nusquam legimus patrem vel de pecoribus, vel de seruis, vel de aliqua re familiari interrogasse, sed primam eius vocem quam vsquam audiuimus, fuisse de victima holocausti? cur victimæ curam integram, sicut & rerum domesticarum genitori non relinquis? quia optimi filii solos parentes minime relinquere debent in curis officii diuini: rem ponderans D. Basil. Sel. orat. 7. D. Basil. orat. 7.
inquit, *Abraham ignem & gladium manu tractabat, lignisque victimariis Isaacum pulcherrimam victimam aggrauabat, & auxiliatrix sacrificii fuit ipsa victima: simul enim cum patre, Isaac sacrificium faciens & cum genitore curam partitus interrogatione profert, quæ patrium animum exulceret; ecce inquit ignis & ligna, vbi est victima?*

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERS. VIII.

VVLG. Deus prouidebit sibi victimam holocausti fili mi, dixit Abraham: pergebant ergo pariter.

Sept. Deus videbit sibi ouem in holocaustum, fili.

Caiet. Coram Deo reuelabitur sibi agnus holocaustum fili mi, & abierunt ambo simul.

Caiet. Elohim videbit sibi pecudem & holocaustum.

CONCORDIA.

LIcet Hebraica & Septuaginta legant videbit sibi, est enim in Hebræo יראה לו tamen clarius expressit sensum Vulgat. dicens prouidebit sibi victimam, licet in eo aliquid variet, nempe victimam in genere cum sit apud sanctum idioma in specie scilicet השה id est pecus, siue agnus, vel aries.

EXPOSITIO.

ET dixit Abraham, scilicet filio inquirenti victimam holocausti, *prouidebit sibi Dominus*, quod vtique verum asseruit, quia vel ipse Isaac, vel aliquod animal Dei prouidentia erat immolandum; *pergebant ergo simul*, scilicet ad locum immolationi destinatum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus ita sui cultus est sollicitus, vt ea prouideat quæ sunt ei necessaria tanquam ex iustitia.

143 DEus prouidebit sibi victimam, in Hebræo est Elohim, id est iudex, cur non protulit nomen Ineffabile Iehoua, cum sit fons & principium omnis entis? obserua victimam ad cultum religionis in holocausto fuisse necessariam: non sine ratione igitur nomen *Elohim* posuit, quia Deus ita sui cultus sollicitus est, vt quasi ex iustitia ea prouideat, quæ sunt ad eum exhibendum necessaria. Caiet. est obseruatio, *nominatur*, inquit, *Deus Elohim ratione iustitiæ distributiuæ, cuius est curam habere eorum quæ ad diuinum cultum sunt opportuna, ne desint religionem exercentibus.* Card. Caiet.

Promissa Dei infallibiliter adimplebuntur.

144 *Prouidebit sibi victimam*, si futurus est Isaac? victima, cur non respondes sine doli specie filio interroganti, quænam futura sit? nulla est nisi tu charissime, ita certus est de Dei promissis circa ipsiusmet filii posteritatem, vt infallibiliter ea credat adimplenda, sicque aliam hostiam in holocaustum offerendam, quamuis solum propheticè id asseruerit; *securus*, inquit D. Zeno Serm. 1. de Abrah. *nimirumque de fide generis sui pater, filio de quo non dubitabat, patefecit.* Zeno Ser. 1. de Abraham.

Nihil timendum, cum Deus interuenit.

145 *Deus prouidebit sibi victimam*, respondit Abraham Isaaco sciscitanti, vbinam esset, quid tunc Isaac, nec amplius verbum fecit, nec iterum patrem interrogat, & cur denuo quomodo eam prouideret Deus, cum ea mons careret, non sciscitatur? D. Chrysostom. Homilia 3. in 2. ad Corinth. ait, *simul atque audiuit Deum, nihil postea locutus est, nec amplius erat curiosus*, nihil iam timuit mali, vbi nouit Deum auctorem sacrificii, sed tota posita sollicitudine omnia prospera & fœlicia spectauit.

Tunc filii incolumitatem & vitam pariter procurat pater, cum eum in Deum sperare docet.

Deus prouidebit sibi victimam, non inquirit à te Isaac, an Deus, quod necessarium est in holocaustum satagat, nemini enim hoc dubium est, sed vbinam sit victima: sed à te Patriarcha sciscitor, si eum morti destinas, cur filium dicere non vereris? nonne in Deum sperare docet, dicens, Deus prouidebit sibi victimam? quid mirum igitur eum tunc dixisse *filium* qui foret superstes, illius enim incolumitatem pater procurat, cum in Deum docet sperare. Fauet Salu. lib. 1. ad Eccles. qui postquam quæ à parentibus in salutem filiorum satagere debent, expressit, subiungit: *pauca sunt quæ mandat, sed salutaria, vt ponant in Deo spem suam, cum enim Deus viuorum sit & mortuorum, rectè illa parari filiis iussit, per quæ in æternum viuerent, non per quæ in æternitate morerentur*, en cernis vndenam patres incolumitatem & salutem filiorum hauriant, nempe ex spe in Deo posita? 146 Salu. l. 1. ad Eccl.

Christus immolandus figuratur.

Prouidebit Deus sibi victimam, quam, ô Abraham? filiumne an alium? non filium, si quidem incolumis tibi remansit, quamnam igitur sibi prouidebit victimam? cum dixerimus Isaac typum fuisse Verbi patris, cur non asseremus Christum Dominum tunc prædixisse pro generis humani salute immolandum: sic testatur Orig. Hom. 8. *futura respondit filio de præsentibus requirenti, ipse namque sibi Dominus prouidebat ouem in Christo, quia & sapientia ipsa ædificabit sibi domum, & ipse se humiliauit vsque ad mortem.* 147 Origen. Hom. 8. in Genes.

Maxime Deum ad commiserationem filiorum prouocat, patrum erga eos compassio & affectus.

Deus prouidebit sibi victimam, nonne præsens est scilicet Isaac? ad quid igitur de futuro loqueris dicens, Dominus prouidebit? aduerte per hoc ver- 148

bum Isaaci ad Abrahamum, *pater mi*, viscera paterna concussa fuisse, pietatisque vocabulo paternum affectum pulsatum fuisse: vnde D. Chrysost. *animaduerte quot quantæque tunc cogitationes coniunctæ sunt, non ferro, sed ignein hastis armatæ, atque eum vndique pungentes ac conscindentes: nam si nunc quoque multi etiam qui patres non sunt, dolore franguntur, atque adeo collachrymassent, nisi res exitum perspectum haberent, quo doloris cruciatu affectum eum fuisse probabile est, qui ipsum genuerat, & qui educauerat qui iam iam eum de medio sublaturus erat?* quo posito dico Deum patris compassionem, intuentem, ita pietate commotum fuisse: vt Abrahæ inspirauerit filii annuntiare salutem & incolumitatem: non enim diutius commiserationem patris ferre potuit, quin ei alterius offerendæ victimæ quam filii spem non incertam dederit. S.Chrys. Hom.3. ad 1. Corinth.

Magna in exequendis Dei præceptis perseuerantia necessaria est.

149 *Deus prouidebit sibi victimam*, qua ratione vocem rupit? quibus è visceribus responsum exprompsit? quæ locuta lingua non obstupuit? cur non & gemens & filium amplexus, abiecit præ luctu sacrificii symbola? nonne à Deo acceperat de filio in holocaustum offerendo præceptum? prudenter igitur sacrificii non abiicit instrumenta, quia in exequendis Dei præceptis & difficillimis perseuerare etiam cum iactura eorum quæ nobis sunt charissima, debemus.

In bonis operibus nesciat sinistra quid faciat dextra.

150 *Deus prouidebit sibi victimam*, si conformem animum Isaac cum Dei voluntate habes expertum, cur ei quænam sit futura victima, cum tibi cognita sit, non aperies? cur celas quod eum fugere nullo modo potest? quia omni qua possumus diligentia actiones virtutis omnino celare debemus: mens est D. Chrys Hom. 15. ad Timoth. *vidistis*, inquit, *quanta cum diligentia gesserit omnia, vt scriptura ait, nesciat sinistra tua quid faciat dextra tua*, hoc est, *quantumlibet habeamus quempiam vt proprium membrum non illi nisi summa necessitas sit, aperiamus, quid facere velimus? multa enim inde gignuntur incommoda, nam facile inaniter gloriamur, & aliquo impedimento prohibemur, nisi clam ista fecerimus.* D. Chrys. Hom. 15. ad Timot.

Qualibet animi perturbatio videtur efficere aliquid indignum ne Deo offeratur.

151 *Deus prouidebit sibi victimam*, si maius meritum consequeretur Isaac, sciens se Deo victimam offerendam & non contradicens, cur id ei non aperis? respondet eodem loco cit. Chrysost. *ne lassesceret*, inquit, *aut deficiat animo, quamuis audito suo proximo interitu commoueretur perturbareturque:* nonne in holocaustum offerri poterit? satisfacit idem Doctor, *timeo ne per vel scilicet si lassesceret aut animo deficeret, videatur indignus*, quasi perturbatio qualibet animæ ne aliquod Deo sit munus aceptum, efficiat. Cit.Chr.

Præclara virtutis facinora scientiam mentis acuunt.

Deus prouidebit sibi victimam, vnde hanc scisti prouidentiam? quis tibi tam perspicacem sapientiam edocuit? quis futura reuelauit? id sola edocuit tam insignis litationis actio, opus tam eximium obedientiæ scientiam mentis acuit: profero D. Ephr. in Ionam testimonium, vbi sic ait. *lingua Abrahæ plus nouerat quam cor, manebatque mens eius ociosa & lingua vaticinabatur, hac cum soleat à corde edissere, hic cor edocetur ab ore futura mysteria*, possunt equidē externæ operationes & præclara facta mentem illuminare incredibilemque sapientiam ingerere animo. 152 S.Ephr. Serm. in Ionam.

Quod Deo largimur, perire non potest, imo nobis remanet.

Deus sibi prouidebit victimam fili mi, filii nomen tacerem, & solum quod scire desiderat, aperirem? si enim statim futurus non es pater, nec vllus tibi censendus est filius, cur toties filium nominas, quasi non moriturum? nonne hunc Deo offerebat, quid mirum igitur à nomine filii non abstinuisse? quia quod Deo largimur, perire non potest, imo nobis semper remanet. *deuotionis minister*, inquit D. Ambr. l. 1. de Abr. cap. 8. *vocare filium frequenter non timet, hoc se meliorem patrem putabat, hoc sibi in perenne mansurum indicabat filium, si eum immolaret Deo*, preme vltima Amb. verba. 153 S. Ambr. lib. 1. de Abr. c. 8.

Nos diuinæ comittamus prouidentiæ.

Pergebant ergo pariter, quid ô Isaac, quæ victima à patre tuo sit offerenda tibi non est apertum, & tamen adhuc cum eo longius progrederis? siste quo vsque aperiat vbinam sit, nonne responderat, Dominus prouidebit sibi victimam: merito igitur hoc accepto responso silet, nihil amplius requirens, omnia enim diuinæ commendanda sunt prouidentiæ, *sic vere credentes*, inquit Lippom. loquens de Isaac & Abrah *diuinæ curæ committunt omnia, non inquirunt quid sit quod præcipitur, & qua ratione, abunde eis sufficit, quia sic Dominus voluit, sic mandauit.* 154 Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Et venerunt ad locum quem ostenderat ei Deus, in quo ædificauit altare, & desuper ligna composuit, cumque alligasset Isaac filium suum, posuit eum in altare super struem lignorum.

Sept. Venerunt ad locum quem dixerat ei Deus, & cum colligasset Isaac, imposuit eum super altare super ligna.

Cald. Ordinauit ligna & ligauit filium &c.

CONCORDIA.

ערך Arak non solum componere, sed aptare, disponere, & ordinare significat.

EXPOSITIO.

EXPOSITIO.

Venerunt ad locum quem ostenderat ei Deus, scilicet vel interiori reuelatione, vel aliquo signo visibili, *in quo ædificauit altare*, scilicet ex aliquibus lapidibus, hinc inde congregatis, vel ex terra, *& desuper ligna composuit*, ea scilicet quæ secum ex Betsabee detulerat, *& cum alligasset Isaac* non inuoluntarium, aperto prius ei Dei præcepto, sed ne inuoluntarii & naturales membrorum motus tempore iugulationis insurgentes ordinatum compositumque situm victimæ confunderent, in nonnullam sacrificii indecentiam, *posuit eum in altari* quod construxerat, scilicet super ligna à se composita.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedientia commendatur maxime, & remuneratur.

155 *Venerunt ad locum in quo ædificauit altare*, scilicet ex lapidibus, vel forte ex vnico sacrificii capaci, ibi reperto, nunc consulamus quid dicitur li. 1. Re. ca. 6. nempe quod plaustrum in quo scilicet arca Dei ferebatur, venit in agrũ Iosue Bethsamitæ, & stetit ibi, erat autẽ ibi lapis magnus, scilicet in quo in holocaustũ Domini vaccæ quæ plaustrum detulerant, oblatæ sunt, imo & in quo arca requieuit, nũc ad cõceptus formationẽ, inuestigemus quisnã fuit ille lapis magnus, Hebræi, vt refert D. Hier. in qq heb. & magister hist. c. 7. existimant hũc lapidẽ fuisse arã olim à Patriarcha Abrahamo ædificatam nescio an illam ipsam quam ædificauit, filium suũ immolaturus, aliquo fortasse euentu à mõte Moriah in quo primum erecta fuerat, in hanc vallem Bethsamiticã translatam: quo posito, cur arca Dei quæ in profana Dagonis ara per Philistinos collocata fuerat, in sacra ara Abrahami per Bethsamitas collocatur? nam sine speciali Dei prouidentia id non contigit: probabile est id euenisse vt antiqua illa sanctissimi Patriarchæ obedientia, denuo commendaretur & remuneraretur. Sed in quo commendata & remunerata? commendata quidem, quia cum arca de hostibus triumpharet, sui triũphi erectura trophæum, & suæ maiestatis erectura solium, neque sublimius trophæũ neque sacratius solium inuenit, quam illud altare quo Abrahã filio suo immolando sacrificaret: remunerata vero, quia cum nullum esset apud Hebr. augustius diuinitatis sacrarium quam arca Dei, eam voluit Deus in ara Abrahami conquiescere, vt veterem illius Patriarchæ obedientiam nouo beneficio consecraret, nec vllo vnquam tempore illius memoriam exolescere pateretur.

D. Hier. in qq. hebr. Magister hist. c. 7.

Qui ad Deum accedit habens adhuc aliquos affectus humanos, eos exuat.

156 *Venerunt ad locum quem ostenderat ei Deus*, si quod Moysi contigerit, cum accederet ad rubum vt Deo colloqueretur, consulamus, inueniemus præceptum accepisse de deponendis calceamentis: solue, inquit Deus calceamenta de pedibus tuis, tamen nec Isaac, nec Abrahæ quid tale præcipitur, nonne Moyses iustus erat quemadmodum Isaac & Abraham? si locus in quo erat Moyses terra sancta erat, propter suam præsentiam & apparitionem, non minus præsens erat Deus monti Moriah, cum in eo Deus etiam appareret, vel in columna ignis, vel in alio signo visibili: omnes igitur vel deponant calceamenta vel incedant calceati: nota Abraham & Isaac affectibus humanis caruisse: ecce enim Dei amorem propriæ præferunt vitæ, quibus non carebat omnino Moyses, cum adhuc ex Ægypto ascenderet: merito igitur Moyses iubetur calceamenta deponere, non autem Abraham & Isaac, quia ad Deum accedens affectus humanos per calceamenta designatos deponere debet. Fauet Orig. ho. 8. in Genes. *Moyses quamuis esset magnus, tamen de Ægypto veniebat, & erant aliqua mortalitatis vincula pedibus eius innexa? Abraam vero & Isaac nihil horum habent, ideo dicitur Moysi, solue corrigiam calceamenti de pedibus tuis.*

Exod. 2.

Orig. ho. 8. in Gen.

Sine Dei auxilio charitas nobis impossibilis est.

Venerunt ad locum quem ostenderat ei Deus, locus ille mons est, quem Deus promiserat se ei mõstraturum, sed nonne hunc montem, cum esset aliis altior, inuenire potuit, nullo ex Deo habito iuuamine? aduerte montem illum charitatem denotare, sicut enim ille aliis altior, sic ista aliis virtutibus eminentior: quid mirum igitur montem non inuenisse sine aliquo signo sensibili? quia charitas sine Dei auxilio speciali haberi non potest: quod eleganter confirmat Philip. lib. de obed. cleric. c. 29. *montem Deus se asserit monstraturum, vt sciamus dilectionem Dei præter eum, nobis neminem collaturum, sed ipse quia diligendus sit speciali gratia, facit intelligi, intellectum vero facit & diligi.* 157

Philipp. lib. de obed. cleric. cap. 19.

Vbi fides, ibi dolor esse non debet.

Venerunt ad locum quem ostenderat ei Deus, & tunc sine mora ædificat altare, desuper ligna componit, & Isaacum vinculis stringit: ô Abraham nonne de morte vnigeniti filii tui tristaris? tale non legitur in sacro textu, imo quod extẽdit manum & arripuit gladium nonne te scis esse genitorem? si filius tuus iam iam propriis manibus tuis moriturus, quomodo lachrymas contines? quomodo dolorem compescis? nonne promiserat Deus Abrahæ suam posteritatem multiplicandam? quod credidit: non mirum igitur non doluisse nec lachrymas fudisse, quia vbi fides ibi dolor esse non debet: ita D. Zeno serm. 1. de Abrah. *Ecce sub oculis ia et filius vinculis astrictus, vbi sunt lachrymæ, vbi dolor, qui in humanis sensibus versari consueuit?* deinde addit, *vbi enim fides fuit, non erat dolor,* 158

D. Zeno. ser. 1. de Abraham.

Timor infirmitatis nostræ & aliorum nobis adsit.

Cum alligasset Isaac filium, posuit eum in altare, nihil notius patri, quam filii sui alacris & inuictus animus, nihil patentius quam eiusdem constantia, credibilius hebetandam ignis & gladii aciem quam Isaac patri non obtemperaturum: cur igitur eum stringit funibus? optime cit D. Zeno, *securus pater optimus timuit, ne dolori aliquid liceret in morte*: en quomodo timor infirmitatis alienæ cordi Patriarchæ inhæret, ita vt caute nec non fortiter filium colliget. 159

Cit. Zeno.

Perfectißimi patris est tales habere filios, qui nullo etiam externo audito præcepto, voluntatem suam lætanter exequantur.

160 *Cum alligasset Isaac filium suum*,&c. Abraham mortem parat infligendam, & robustissimo & dilectissimo filio: sed quo verborum flumine vtitur. vt iuuenis robustissimus permittat se percuti & alligari à sene imbecilli? nec verbum loquitur, sed prorsus tacens ædificat altare; pater tacet, & filius alligari sustinet, nec mori resistit, cum possit, sed gladium etiam libẽter expectat: vtrum adstupeam? Sane miror Abrahamum perfectissimum parentem, qui nouit talem filium perficere, qui nullo parentis verbo accepto, sic gaudenter eius voluntatem in sustinenda morte no-
Zeno li. 2. serm. 7. uit attingere: ad hæc D. Zeno lib. 2. serm. 7. *Abraham sub lege non erat, sed legem solus impleuit, & qui nullo iure legis tenebatur, omne ius diuinum præcipue custodiuit, cuius immolatione ille quoque gauderet, qui ad victimam parabatur*, ille ius diuinum adimplet pater qui leges omnes sanctas & impollutas custodit, qui tales nouit instruere filios qui nulla etiam audita voce, gaudentes asperrima sua vota adimplent.

Iustorum maxima est fortitudo.

161 *Cum alligasset filium, posuit eum in altare*, D. Amb. & colligatis pedibus ac manibus filii sui, imposuit super altare: quomodo potuit altare Abraham ædificare, vt in holocaustum vnigenitus offerretur? quomodo è viuis non excessit delicatissimum sui corpus filii stringens funibus: sicque colligatum lignorum aceruo imponens vt in cineres redigeretur? potuit equidem: cum enim iustus, non exigua animi fortitudine præditus erat, vt etiam difficiliora exequeretur, vnde
D. Chrys. merito exclamat Chrysost. dicens *obstupesco iusti fortitudinem*.

Libenter mortem Deo sic præcipiente admittere debemus.

162 *Cum alligasset, ædificauit altare*, sed, si futurus est Isaac holocausti victima, cur eo inscio altare disponis in quo sacrificetur? audiamus quæso Iosephum, lib. 1. de
Iosephum lib. 1. antiq. ca. 22. antiq. ca. 22. qui testatur altari constructo Abraham ad Isaac hæc habuisse verba, ô puer, quem innumeris votis à Deo optaui mihi conferri, & dum peruenisses ad vitam, nihil est quod pro alimento tuo non feci, neque me fœliciorem arbitrabar, nisi cùm te viderem ad virilem iuuentutem peruenisse, & moriens te successorem mei honoris & principatus relinquere, cum gauderem qui Dei voluntate tuus pater sum factus, denuo secundũ eius placitum te repono; Deo nãque te cedo qui hũc honorem à nobis dignatur accipere, eo quod placitus mihi fuit, ac per omnia suffragator, natus ergo fœliciter morere, non cõmuni modo hanc vitam egrediens, sed à patre proprie oblatus Deo patri cunctorum ob legitimũ sacrificium: quid ô Isaac? audita tua sententia mortis non contremiscis? quid, in ætatis flore vita charissima relinquenda? supplex orat patrem, vt Deum deprecetur tuæ salutis obtinendæ gratia: nihil equidẽ tale cogitat, imo Dei audito præcepto, datis manibus morti piissimus iuuenis libẽter
Zeno ser. 2. de Abraham. se obtulit: quod ita D. Zeno ser. 2. de Abr. edisserit, *lætatus est puer patri fideli ipse quoque fidelior, nec recusabat mortem, quam Deus qui vitam dederat, imperabat: lætatur pater filio quoque gaudente, & cum gaudio vnici pignoris alligat manus, quas ille vinciendas libenter offerret.*

Bonæ indolis adolescens patris imitatur virtutẽ.

163 *Cumque alligasset Isaac, posuit in altare*, si tibi non est
A impositum à Deo præceptum moriendi, sed solũ patri, vt te in holocaustũ offerat, cur teneras adhuc manus vinculis tradẽdas relinquis? cur ceruicem præbes gladio amputandã: quia bonæ indolis adolescens patris imitatur virtutẽ, obediẽtiãque illius libenter amplectitur, sicque patrẽ Deo maxime obtemperantem Isaac non minus obediens sequitur, vt bene indicat, D. Chrys. ad hunc modum, *vtrũ admirer & obstupescã* D. Chrys. *iustitiam, fortẽne spiritũ Patriarchæ, vel hanc pueri obedientiã, quod nec reluctatus est, nec factũ ægre tulit, sed cessit & obtemperauit his quæ à patre facta sunt, & sicut agnus cum*
B *silentio super altare accubuit, expectans patris dexteram.*

Nihil indignum in oblatione sacrificii committi debet.

Cumque alligasset Isaac, si patientissimum animum 164
filii obseruatũ habes, cur pedibus & manibus eius funes à te iniiciuntur? nonne sufficiet ei vitam adimere, non præsupposito dolore tibi nõ imperato à quo eũ potes eximere? nota Isaacũ si non pedes manusue ligatas haberet, potuisse mortẽ subterfugere, & ab al-
C tari resilire, quod aliquam indecentiã præ se tulisset: merito igitur quãuis patientissimus, funibus cõstringitur, quia in oblatione sacrificii nihil indignũ aut indecens debet cõmitti, quod explicatur à D. Aug. ser. 71. dicente, *vincitur innocens hostia, ne offerentis deuotio putaret se minus aliquid exhibere, si impatientia doloris victima calcitraret*, idem habet D. Zeno ser. 2. de Abraham.

Opera virtutis cum maturitate peragenda.

Cumque alligasset Isaac, en quomodo funibus deli- 165
catum corpus filii stringit funibus, quẽ deinde dispo-
D sitis in altari lignis super illud constituit: cur tot paulatim disponit ad immolationẽ filii? nonne argumentum promptioris fuisset obedientiæ, illico cũ ad mortem peruenit filium in holocaustũ obtulisse? non sine mysterio hæc omnia cum ordine disponit, ne opus tã eximiæ virtutis sine maturitate, sed præceps perfecisse videretur, *quanta molimina* (inquit Amb.) *immolaturi, ne raptus subito ad immolandum æstimaretur.* D. Amb. lib. de Abraham.

Nihil non efficiendum, vt Deum promereamur.

Cum alligasset Isaac, posuit eum in altare, quid ô Abra- 166
E ham, ecce sub oculis iacet filius vinculis astrictus, vbi sunt lachrymæ? si ab alio vinctũ cerneres, an lachrymas continere posses? ecce iam iam iugulandus, vbinam fletus? si ab alio ad supplicium duceretur, an fletum compescere valeres? minime equidem, cur ergo nunc non solum siccis oculis, imo gaudens filium intueris? quia nihil non efficiendum, nihil non mouendum, nec non ab omnibus, si aliquam imperfectionem contineant, abstinendum, vt Deum promereamur. Sic Zeno *in tantis filii casibus lætatur & gaudet,* Cit. Zeno. *& se Dominum promeruisse triumphat.*

F *Cum animi fortitudine tẽtationibus resistendum.*

Cum alligasset Isaac, incredibile ne videtur, dæmonẽ 167
tunc eum grauissima tentatione appetiisse dicentem? insensate senex, quomodo ita in filiũ inhumanus, vt vinculis cõstrictum iugulare statuas? an ignoras hoc Dei volũtati repugnare? ipse enim ex eo reges nasciturus promisit & populos ab eo originẽ ducturos, si ergo tuis manib. (quo nihil crudelius) iugulatur, quomodo diuina illius adimpleri promissa poterũt? desine igitur fidẽ tuæ insaniæ adhibere, hæc Dei nõ est reuelatio, quæ inhumanitatẽ erga suos non persuadet, sed potius cõmiserationem. An illa paululũ cõmotus Abrahã? minimè, & merito; maxima enim cũ animi fortitudine tẽtationibus resistendũ, ita Abul. *Abrahã in fide*

Heb. 11.

in fide constantissimus, licet ad hoc scilicet tentationis genus respondere potuerit, spreuit potius quam respondit, nec reputes hoc fore fabulam, quia idem innuit Apostol. ad Hebr. 11. dicens, fide obtulit Abraham cum tentaretur, & vnigenitum offerebat, Apostolus autem non exprimit quæ fuerint tentationes, sed satis verisimilis est ista.

Deus efficit vt maius in operibus bonis meritum consequamur.

168 *Cum alligasset Isaac*, nescio cur hoc etiam dolore sensibili mentem Patriarchæ voluit afficere, vt filium liberæ, tanquam reum & nocentem vinculis captiuum constringeret: nonne in holocaustum offerre sufficiebat? cur & ligatum desiderat: nota maxime cõstantiam Abrahæ, & patientiam Isaac in hac colligatione declaratam fuisse: Deus igitur disposuit sic Isaac à patre funibus cingi, vt maius in virtutibus suis manifestandis augmentum consequerentur. *Voluit* (inquit Dion Carth.) *vt ligaretur, quatenus ex ista colligatione magis commendaretur obedientia & constantia Abrahæ, subiectio & patientia Isaac.*

Dionys. Carth.

Amor Dei ab omni alia dilectione victoriam referat.

169 *Cum alligasset Isaac*, iam in montis vertice paratur ara, ligna glomerantur, vincitur Isaacus, gladius rapitur, ô spectaculum formidandum amor in prolem Deique dilectio iudicio contendunt, cuinam victoria ac triumphus, an Dei amori vel Isaac? iudex ô Abraham huius controuersiæ constitueris, fer sententiam: iam ab eo datur scilicet pro Dei amore, quis enim dubitat ab omni alia dilectione victoriam referre debuisse? *iudex*, inquit D. Basi. Seleu. or. 7. *ensifer instat Abrahamus, ac ense ius dicit, victoriamque Dei dilectioni tribuit, consignat sanguine, testemque victoriæ sacrificium facit.*

D Basil. Seleu. ord. 7.

Vt patres in obsequium Dei filios suos offerant, exemplo Abraham prouocantur.

170 *Cum alligasset Isaac filium*, &c. quæso Euangelium Christi Domini consulamus, in quo dicitur, si filii Abraham essetis, opera vtique Abrahæ faceretis, quid ô, Deus exigisne à patribus vt filios funibus cõstringant, sicut Abraham Isaacum? gladium parent? vnigenitos iugulent? hæc enim sunt Abrahæ opera (inquit Orig. ho. 8. in Genes.) *non exigitur a te istud magnitudinis propositum, saltem mente constans esto, fide fixus, lætus offer filium Deo, esto Sacerdos animæ filii tui.*

Origen. hom. 8. in Genes.

Non solum voluntas Deo creatori subiicienda, sed & motus rebelles constringendi.

171 *Cum alligasset Isaac filium*, si libens mortem subire non recusat (non enim inuitus ligatur; viribus enim præstantior erat Abrahamo, cum iam vigesimum quintum ad minus annum attigisset? Patriarcha autẽ iam fere ætatis esset decrepitæ) cur funibus eum stringit? sic enim inuoluntariè mortem subire videbitur, cur non dicemus Isaacum id tulisse libenter, vt non solum voluntatem suam Deo creatori subditam ostenderet, sed etiam omnes motus suos morti repugnantes naturales, constringi vellet, si posset? hanc colligationis rationem assignare videtur Caiet. dicens, *ratio ligandi non fuit timor ne fugeret Isaac, sed ne inuoluntarii vt pote naturales motus membrorum in actu iugulationis insurgerent.* Caiet.

Christus Dominus sponte alligandus figuratur.

Cum alligasset Isaac filium, non est dubium vinculis Isaaci, Christi vincula olim signata: sed quomodo præfigurari potuerunt? à Iudæis enim vinculis constrictus Dominus; colligatus autem Isaac ab amantissimo patre: sed audiamus Rupert. li. 6. in Genes. 31. *ergone & Deus pater suum colligauit filium? colligauit plane, verum non imbecillitatis vinculo, sed magnæ charitatis imperio, ne se defenderet, ne oblatum calicem passionis mori dedignatus, abigeret*: nisi enim pater prior eum alligasset, & ipse alligari sponte voluisset, neque Iudæi, neque gentiles, neque vlla omnino tenebrarum potestas, quicquam pœnitus effecisset, itaq; prius à patre colligatũ cohors, tribunus, & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum. 172

Rupert. lib 6. in Gen. c. 31.

Aptatio membrorum Christi Domini super lignum crucis figuratur.

Cum alligasset Isaac posuit eum in altare, super struem lignorum, de quibus ait textus quod ea composuerat, sed an illa super struem lignorum positio caret mysterio? obseruemus quæso, quod ligna super altare (quod quadrum, id est cornibus quatuor atq; adeo cruciforme erigebatur) ita componi solita erant, vt quatuor ipsa altaris cornua æque respicerent, & imposita etiam victimæ membra æquè reciperent mẽbrisque singulis responderent, vt holocaustum pariter posset æque totum incendi & concremari, quod sic etiam ex Hebræo fonte illustro, est enim verbum ערך arek quod hic noster interpres, & in Leuitico sæpe per componẽdi verbum redidit: quo posito cur non dicemus ligna super illud altare (quod existimo quadratum seu quadriforme fuisse) cõposita & mẽbra Isaaci lignis aptata seu æquiparata, mirabilem illam cruciformem Domini corporis aptationem super lignũ crucis significasse cuius illa Isaac symbolũ erat, componente seu ordinãte omnia patre tanquã operis architecto, & crucis ligna mẽbris filii sui & mẽbra lignis æquiparãte quæ victimæ nostræ æquiparatio mihi significata videtur à Paulo cũ ad Hebr. scribẽs psalmi locũ de Christo victima patri Deo gratissima interpretatus hæc habet. *impossibile est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata, ideo ingrediẽs mundum dicit, hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi, holocaustomata pro peccato non tibi placuerunt, tunc dixi ecce venio*, Scio ad filii Dei incarnationem & formationem corporis in quo pati posset, & immolari, à plerisque patribus ac interpretibus proprie admodum referri: ausim tamen haud improprie interpretari, de aptando super crucis ligna Domini corpore in holocausti victimam, vt diximus, est enim plenus verborum intellectus à Paulo satis expressus, corpus adaptasti mihi, nimirum in holocaustum & hostiam tibi offerendam, loco taurorum & hircorum adaptasti autem in cruce, vt aptari solent super ligna holocausta, & vt Abraham posuit Isaac in altare super struem lignorum. 173

Exod. 27.

Ad Hebr. 10.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS X.

VVLG. Extenditque manum, & arripuit gladium, vt immolaret filium suum.

Sept. Et extendit Abraham manum suam ad capiendum gladium, vt iugularet filium.

Pag. Et misit manum & accepit gladium ad iugulandum filium.

CONCORDIA.

שלח Salach non solum extendere sed mittere significat, sicut לקח lakah capere & arripere, quamuis maiori cum proprietate capere denotet: sicut שחט sachat iugulare quàm immolare.

EXPOSITIO.

Extenditque manum, gladiũ enim dimiserit vt facilius & cõmodius ligna in holocaustũ super altare cõponeret, quibus compositis iterum sumpsit vt immolaret filiũ suum ad modũ victimæ ex Dei præcepto; quo posito licite potuit eum occidere. Deus autẽ in præceptis secundæ tabulæ potest dispensare: quorum numero est illud de non occidendo, huiusmodi enim præcepta licet sint de lege naturæ in quantum sunt ei consona, non tamen in quantum sequuntur ex principiis practicis quæ nota sunt ex terminis, & omni intellectui apprehendenti necessario nota sunt, lege nostrum Scotum in 3. dist. 37. q. vnica. Noster Scot. in 3. dist. 37. q. vnica.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Promptißima debet eße nostra obedientia.

174 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, cur ita celeriter? cur cum impetu & quasi cum violentia? nonne paulatim eum accipere potuit ne terreret filium? potuit equidem, sed vt maxima Abrahæ in obediendo celeritas atque promptitudo declararetur hoc verbo *arripuit* celeritatem denotante significauit: Sic subtiliter annotauit D. Amb. ep. 43. *quam exors naturæ exerebat gladium, nemora Sacrificium decoraret*, id est ne eximiam obedientiæ venustatem atque pulchritudinem tantisper deturparet, celeriter quod sibi iussum fuerat, statuit exequi. D. Ambr. ep. 43.

Ita obediẽtes esse debemus vt sit difficile agnoscere vtrum hæc virtus aliorum eximiam superet vel ne.

175 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, eximia Patriarchæ fortitudo, virtus, quæ secundam non habet: præclarissima Dei dilectio, quemlibet alium affectum superans: sed an minor est filij virtus, qui nullo accepto à Deo præcepto, sed solum à patre sibi reuelato propriam fundere vitam non timet, sed libenter ceruicem gladio præbet amputandam? nescio equidem nec mirum, talis enim obedientia in eo commẽdatur, vt difficile sit sententiam ferre, vtrum eximiam patris virtutem superarit, *vtrum admirer*, inquit Chryso. *& obstupescam iustius, fort. mne spiritum Patriarchæ, an pueri obedientiam, quod neque reluctatus est neque factum ægre tulit, sed cessit & obtemperauit his quæ à patre gesta sunt, & sicut agnus cum silentio super altare accubuit, expectans patris dexteram.* S. Chrys.

Vitam nostram exuere ob amorẽ Dei debemus.

176 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, quid ais, *filium* Moyses? nam audio dicentem Chrysol. ser. 108. corpus suum immolabat Abraham in filio, imo Phil. in lib. cuius titulus est quod Deus sit immut. Abraham Deo offert germanum animæ filium: immolabat igitur Abraham in filio & corpus & animã suam; si autẽ corpus & animam, quid aliud nisi vitã offerebat? sed ô Abraham, cur ita vitam, qua nihil in deliciis charius, profundis? quia paruipendenda est dilectionis Dei assequẽdæ gratia, vnde D. Basil. Sel. or. 7. ô *amoris* inquit, *Domini vim! ô pios ignes qui amoris naturali flãmas peruicerint!* quasi diceret, amori diuino non prætulit ipsam charissimam vitam, nempe filium. Chrysol. ser. 108. Philo. Alex. Basil. Sel. orat. 7.

Melius est nomen serui Dei, quam sine eo patris creaturæ.

177 *Arripuit gladium vt filium immolaret*, ô Abraham si nomen patris ita desideratum, quomodo filio immolato ea appellatione optatissima carere festinas? aduerte quod filiũ ex Dei præcepto interficiens, fidelissimi & obsequentissimi serui nomen acquisiuit: merito igitur nomen patris negligit, quia augustius & desiderabilius est seruum Dei nuncupari: quod D. Chrys. hom. 3. in 2. ad Cor. ita fatetur, *prius quidem de terra sua egressus fuerat, nunc vero ab ipsa quoque natura excessit, patris enim nomen amittere maluit, quam commutare vt à probi serui officio recederet.* Chrys. ho. 3. in 2. ad Corin.

Præmium virtutis, est ipsa occasio data manifestandæ virtutis.

178 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, quod considerans Zeno cit. ser. 1. ait, *accepit iam præmia quæ meretur, diuinæ etenim explorationis tentamina porrigũtur, exerit quidem ferrum & armata dextera subleuat manum*, præmia dicit ipsa tẽtamenta, quid ais Zeno? estne tentamen præmium? imo ex victoria tentationis solum expectatur corona; optime tamẽ loquitur: Deus maxime seruos suos honorat, & in eo anteacta virtutis opera digna præmio afficit, cum ad maiora patranda & grauiora subeunda, vnde illustriores victoriæ & triumphi nascantur, inducit. S. Zeno ser. 1. de Abrah.

Mira iustorum est patientia.

179 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, quid ô Isaac? ecce iam morti proximus, & siles, quis etiam nocentissimus, si ad locum supplicii duceretur, non fateatur se esse innoxium, vt illud effugiat? an nimio terrore correptus, vel horrore mortis stupefactus obmutescis: non equidem ea de causa, sed ex maxima virtute patientia libentissime morti à Deo imperatæ se subiicit: Sic D. Greg. *quid Isaac* (inquit) *patientius, qui ligna portat, de holocausto interrogat? atque post paulum ligatur, & non loquitur, aræ superponitur, & non reluctatur, quid ergo viro isto dici potest patientius, qui offerendus in holocaustum, tacet?* Greg. Mag. 27. mor c. 7.

Nullus respectu Dei innocens.

180 *Arripuit gladiũ vt immolaret filium*, quid ô Abrahã innocentem interficis? quis te vel parricidam, vel mẽte captum non existimabit? sed sicut huius immolationis ministrum Abrahã potuit Deus exigere, sic ab ipsomet patre ipsum Isaacum morti propter maculã originalẽ occidi potuit iubere: quod optime animaduertit Abul. dicens, *licet occidere innocentem sit malum, sed Isaac non erat innocens, licet enim esset quantum ad homines, quia nulli eorum nocuerat, Deo tamen non erat innocens quia peccauerat veniali* (adde & originali) *peccato, propter quæ homines ad mortem obligantur, & sic dicitur. Exod. 34. nullus apud te per se est innocens?* Abul. Exod. 34.

Fides

Fides non sola, sed cum operibus maxime commendatur.

181 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, quem considerans D. Paul. ad Hebr. 11. de eo sic loquitur, fide
Hebr. 11. obtulit Abraham inquit, cum tentaretur, & vnigenitum offerebat: quid est quod beatus Iacobus in epistola sua mentionem Abrahæ faciens, laudat eum summopere ex operibus suis: beatus vero Apostolus non opera illius sed fidem attentissime commendat? sine dubio alter opera illius, alter fidem enumerat, vt non solam fidem sed operibus coniunctam laude, & merito dignam iudicaremus: Sic Primas. in prædi-
Primasi in Epist. ad Hebr. ctam epist. ad Hebr. qui postquam hanc rationem præbuit scilicet quod Beatus Iacobus ex operibus eum laudat, quem sciebat etiam fide perfectum, quoniam illis scribebat qui fidem quidem videbantur habere, sed eandem fidem bonis operibus non exornabant: at vero beatus Paulus qui illis scribebat, bona opera legis videbantur habere, sed fidem perfectam non habebant, iure fidem Abrahæ attentius commemorat, quatenus studerent eum imitari, subiungit, *vnde certe vt ostenderent, quia qui filii Abrahæ volunt esse, necesse est vt fidem & opera habeant, merito vnus ex fide, alter nihilominus eum laudauit ex operibus.*

Vult Deus virtutem suorum manifestam fieri, ne aliqui ei detrahant.

182 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, Si Deus tandem patrem & filium à cruento illo sacrificio erat exempturus, cur tandiu expectauit, donec ille manu extensa ferrum iam vibraret? nota si Deus, antequam Abraham gladium cepisset, vt filium immolaret, eum ab incœpto opere retardasset, in aliquorum animum venire potuisse, Abraham opus tam heroicum non perfecturum, ipsamet manu id exequi recusante: prudenter igitur Deus solum post arreptum gladium, iam in caput Isaac vibrandum, impedit, vt virtus tam eximia Patriarchæ manifesta, à nemine detraheretur, hæc responsio est Procop. dicentis.
Procop. Gazæ. *Sufficiebat ipsum deferri in tentatione tantisper quantisper manum extenderet ad cædendum filium; nam si Deus antequam quidpiam factum esset, à cœptis Abramum abstraxisset, fortassis quidam suspicari potuissent, bene est quod ipsum inhibuit ab illo opere Deus, nam si ad cædem ipsam ventum fuisset, fortasse manus ad eam rem obtorpuisset, animo commiseratione fracto.* Solet dominus seruos suos in tribulatione constitutos quodammodo deserere, vt illorum patientia probetur, & constantia sine suspicione clarius emineat.

Mortem peccatorum potius quàm piorum iusti formidant.

183 *Arripuit gladium vt immolaret filium*, quis charior filius, an Sodomitæ? cuiusnam salus præferenda, an charissimi pignoris vel nefandi populi? filii profecto, cur ergo pro supplicio ab eorum capite auertendo ad Deum preces multiplices, filii autem salutem & incolumitatem minime deprecaris? quia mors peccatorum tanquam pessima & eorum animæ nociua, potius quàm iustorum quæ Deo gratissima est, à iustis magis formidanda est.

Satius esset non nasci quàm Deo & patri non obtemperare.

Arripuit gladium vt immolaret filium, Scilicet iam 184
ei manifestata voluntate, sed ô Isaac quamuis qui tacet, consentire videretur, cur patri tuo Dei te ad mortem postulantis voluntatem aperienti, non respondes? responsum dedisse testatur Ioseph lib. 1. antiq. sed quodnam quæso gratum, an iniucundum? gratissimum quidem & prudentissimum: audi Iosephum sic
loquutum fuisse testantem, *nec iustum esset* (inquit) Ioseph. lib. 1. antiq.
Isaac, vt initio nasceretur, si Dei & patris iudicium esset refutaturus, aut se non monstraret amborum voluntatibus preparatum, en quomodo satius esset non nasci, quàm Deo & patri non obtemperare.

Deus tanquam pater plus dolet quæ à nobis dolenda essent quàm nosmetipsi.

Arripuit gladium vt immolaret filium, inquiramus 185
quæso, quisnam in hoc sacrificio doluerit, an Abraham filium immolaturus, vel Isaac è viuis gladio excessurus, vel Deus id imperans? audiamus iam cit.
Zenon ser. 1. de Abrah. lætatus est puer patre fideli, D. Zeno.
ipse quoque fœlicior, nec recusabat mortem qui vitā dederat, imperabat, lætatus est pater filio quoque gaudente, & cum gaudio vnici pignoris alligat manus, quas ille vinciendas libentius offert, nonne deberet & Abraham filii mortem, & filius propriam necem dolere? quis ergo dolebat, sane ipse Deus, qui magis pater est quàm ipse Abraham, & ideo non dolente, ipse Deus dolet pro eo: ita cit Zeno *in eo sacrificio solus Deus doluit, quia aliam victimam procurauit.*

Cum quis ad summam deiectionem propter Deū deuenit, in primo exaltationem expectet.

Arripuit gladium vt immolaret filium, quid tunc? 186
ecce Angelus Domini clamauit, ne extendas manum in puerum, cur tunc cœlestis vox intonat quæ patris dexteram cohibeat, Isaacum incolumem seruet, mille benedictionibus cumulandum? quis tunc deiectior quàm Isaac qui apparet super struem lignorum ligatus manibus & pedibus, quasi vile pecus vt gladium occisionis expectet? quid mirum igitur tunc Angelum clamantem, Isaacum patri restituisse, mille benedictionibus exaltandum? quia qui ad summam propter Deum deiectionem & humiliationem peruenit, in proximo exaltationem expe-
ctet, vnde pulchre D. Paulin. epist. 10. *infimus se-* Pauli. Epist. 10.
dens vnde cadat non habet, & habet vnde consurgat per eum qui suscitat de terra inopem, & de stercore erigens pauperem.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XI.

VVLG. Et ecce Angelus Domini de cœlo clamauit dicens, Abraham Abraham: qui respondit, adsum.

Sept. cum Cal. & Heb. legunt. Ecce ego.

CONCORDIA.

In Hebræo est הנני hineni & sept. ἰδοὺ ἐγώ. tamen noster Vulg. interpretatus est adsum quia, sensus idem est.

EXPOSITIO.

ET *ecce Angelus Domini*, ſcilicet à Deo miſſus, vt mortem Iſaac impediret, *clamauit de cœlo*, id eſt ab aere *dicens Abraham Abraham*, eum proprio nomine appellans, cur autem eum bis vocauerit, in conceptibus aperiemus. *qui dixit, adſum*, maxime adhuc obedientem ſe eſſe ſignificans.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Sic attenti ſacrificio eſſe debemus, vt nec Angelorum vocibus repetitis reuocemur.

187 *Angelus clamauit de cœlo dicens, Abraham Abraham*, ecce iam filium ſacrificaturus, iam eleuato gladio audit Angelum à tergo vociferantem, ſuumque nomen ingeminantem: cur hæc Abrahami nominis congeminatio? an ſurdus Patriarcha vt nomen ſuum ab Angelo prolatum non percipiat? nonne ſi ſemel vocaret ſolum, Patriarcham à nece amantiſſimi pignoris reuocaret? minime, ſic enim ſacrificio quod peragebat attentus, vt difficile voce Angelica etiam bis vocatus retardaretur: quod obſeruauit D. Amb. cum ait, *tenuit quodammodo manum eius diuina vox, non ſemel vocauit, ne aut plane nō audiret, aut fortuitā vocem putaret, repetiuit vocem tanquam veritus ne præueniretur ſtudio deuotionis, & vna vox ſeruentis impetum retinere non poſſet*, ſic ſe ſacrificiis dedunt ſancti, ſic attendunt quid faciunt, vt nec Angelorum vocibus capiantur, niſi multiplicatis.

D. Ambr. lib. 1. de Abrah. cap. 8.

Qui cœleſtem habitationem colit, difficile extra eam immoratur.

188 *Angelus de cœlo clamauit*, cur ab ipſo cœlo negotium iniunctum peragit, cum Abraham nominat? dices, quia qui cœleſtem habitationem colit, difficile extra eam commoratur, vt cum mortalibus conuerſetur, ſed ita ſe res habeat, quomodo legimus Angelum à Deo de cœlo miſſum ad Mariam eiuſque limina terere, quia in re tractanda cum virgine omnis erat mora tollenda, ſumma celeritas expectabatur & ideo cogitur Angelus cœleſtem deſerere domum, ne moras agat, ſed quam celerrime redeat ad ſua, non enim extra patriam cœleſtem ſuſtinent morari cœleſtes ciues: id notauit Franc. to. 6. de gratia, *mittitur itaque vt celerius eat, quia plenitudo temporis iam aderat.*

Frãconius tom. 6. de gratia.

Vera obedientia Deum ſubleuat à labore.

189 *Angelus clamauit de cœlo*, plures Patres tenent hunc Angelum Verbum diuinum fuiſſe: cur modo, ô magni cõſilii Angele, Abrahamum vocas de cœlo? alias vt cum Abrahamo loquereris, in terram deſcendere conſueueras, eius intrare domum, peregrinum habitũ induere, modo cœlum minimè deſeris: cuius rei cauſam pulchre notat D. Chryſ. *quia videbat iuſtum tam accinctum & paratum ad immolationem, & volentem implere mandatum Domini, idcirco vocat eum de cœlo*: non neceſſarius eſt Domini è cœlo in terras aduentus, non neceſſaria Dei peregrinatio, nec vllus ab eo labor impendendus, vbi homo inuenitur obediens.

D. Chryſ.

Perfectus obediens maxima voluntate & celeritate fertur ad ea quæ ſibi iubentur.

190 *Angelus clamauit de cœlo*, vbi nota, non vocaſſe leuiter, ſed clamaſſe fortiter, neque enim promptiſſima adiugulandum manus aliter quàm ingenti clamore ſiſteretur? ſed cur clamauit de cœlo, hoc eſt de longinquo? nonne ad eum accedere potuit? bene de longinquo clamat vt Abraham iuſſa Dei perficientem reuocet, ne ſi prius aduolaret quàm clamaret, in illa breuiſsima hora qua adueniret, impediturus, ne Iſaac iugularetur, iugulatum inueniret.

Curat Deus ne nomen ſuorum ſiniſtrà apud alios opinione laboret.

Angelus clamauit de cœlo, nonne ſecreta ſeu potius interna locutione dixit Deus Abraham, vt ſibi filium vnigenitum immolaret? cur igitur poſtquam vidit Patriarcham promptum in obſequium, euaginantem gladium, & in pueri iugulum iam enibrantem, de cœlo valide exclamat? credo vt tanti Patriarchæ honori conſuleret, nam ſi Iſaac clamorem de cœlo non audiret, ac Deum prius præceptum reuocantem non auſcultaret, fortaſſe crederet genitorem ſuum Abrahamum paterno affectu diuino ab obſequio reuocatum: ne igitur ſancti Patriarchæ nomen etiam apud filium ſiniſtra opinione laboraret, palam Deus magnis clamoribus teſtatur Abrahamum ab illo ſacrificio non aliter quàm diuinitus impeditum. 191

Obedientia cæca certior quàm prudentia videns.

Angelus clamauit de cœlo, ſcilicet vt reuocaret Abrahamum à filii immolatione, legamus vndecimum caput Iudic. num. 39. reperiemus permiſiſſe Deum Iephte, vt filiam interimeret in ſacrificio ſibi oblato: perſonarum acceptor videtur eſſe Deus, ſi enim ſeruat à ſacrificio Iſaac incolumem, cur etiam filiam Iephte non cuſtodit? hanc difficultatem ſoluentem audiamus D. Auguſt. q. 49. in Iudice, *quoniam* (inquit) *Abraham iuſſus obtulit filium, Iephte autem fecit quod nullo ſpeciali iubebatur imperio*, quaſi diceret, vterque parens ad necandum filium pergebat, ſed Abraham ex obedientia cæcus, Iephte ex humana prudentia videns, idcirco Deus permiſit non cæcum ſed videntem aberrare, vt certior tandem cæca obedientia, quam videns prudentia crederetur. 192

Iud. 39

D. Aug q. 49. in Iudices.

Tentationibus magno impetu & violentia reſiſtendum.

Angelus clamauit de cœlo Abraham Abraham, cum diuinitus a cæde remouetur, cur Abraham duplici voce vocatur ab Angelo? nota vt diximus in quodnam conceptu verſ. præcedentis, maxima fortitudine tentationi grauiſſimæ reſtitiſſe, quod ſignificatum eſt per illa verba, arripuit gladium, quaſi maximo impetu & violentia viriliter difficultates quæ in hoc eximio opere virtutis reperiebantur diſſolueret: quid mirum igitur ſi nunc non vnica ſed ingeminata voce nominatur, impetum enim quo ferebatur, non poterat vnica vox retardare. Sic D. Chryſoſt. 193

S.Chrys. Chrysost. *geminatione usus est ut superetur impetus iusti, & quasi per vocem detineatur iusti dextera iam tendens ad pueri cædem.*

Deus hominum sanguinem non sitit, sed nostram obedientiam.

194 *Angelus clamauit de cælo*, scilicet ne Abraham filium suum immolaret, nonne iusseras, Deus, tibi Isaac in holocaustum offerri? cur igitur nunc præceptum reuocas, prohibens Abraham ne sacrificium incœptum perficiat? vt agnosceremus Deum hominum sanguine non delectari, sed solum nostræ desiderare manifestationem obedientiæ: *Satis* (inquit Dionys. Carth. Carth.) *declarata est fides & obedientia, non innocentis filii tui sanguinem sitit, sed tuarum declarationem virtutum ad aliorum ædificationem.*

Verus obediens difficilius reuocatur ab adimplenda obedientia, quam ad eam impellatur.

195 *Angelus de cælo clamauit, Abraham Abraham*, cum iussit Deus vt filium sibi immolaret, secundum lectionem Hebræorum & Caldaicam paraph. habemus solum semel suo appellasse nomine? cur igitur nunc bis eo illum appellat? nonne facilius à bono opere reuocamur quam ad illud excitemur? maxime si segniter operemur, vt qui verus est obediēs difficilius reuocatur ab adimplenda obedientia quam ad eam impellatur? tamen Chrysost. vtraque hom. 3. in 2. ad Corinth. admirabilem considerat obedientiam dicens, *eadem vox dextram armauit, & cohibuit, dixit occide, protinus armata est, dixit ne occidas, protinus exarmata est.*

Angelus licet mittatur, non desinit sua perfrui fœlicitate.

Angelus de cælo clamauit, de cœlo (inquit Abulē.) 196
id est ex aere, è cœlo empireo & sede beatorum recessit, cur ô Angele pro vita vnius hominis conseruanda beatitudinem, qua in cœlo empireo fruebaris, deseris? nonne maioris ponderis est visio Dei intuitiua, quam vitæ vnius hominis conseruatio? falleris tamen, si carere sua beatitudine Angelum existimes, licet ad nos missus descendat. *Angeli enim* (ait Barthol. R. P. Barthol. Sybilla in quæstionibus suis pereg. q. Sybilla in 2. cap. 3. secundæ decadis) *licet non sint semper in cælo localiter, tamen semper sunt in eo per fruitionem vbicumque sint, nunquam enim desinunt frui Deo, eumque videre, cum frui sit actus voluntatis à loco independens*? vnde D. Gr. moral. ait, *Angeli sic foris exeunt, ut internæ contemplationis gaudiis non priuentur, nec recessus eorum à cælo empyreo, indignitatem induxit aut gloriam minuit.* (Barthol. Sybilla in quæst. peregrinis q. 2.)

Verbum patris magni consilii Angelus.

Angelus de cælo clamauit, quisnam ille Angelus? 197
an creatura, vel creator? si creator, an pater vel filius cur non dicemus filium esse? qui licet sit Deus: magni tamen Angelus est etiam consilii? sic existimauit Dionys. Alex. epistola contra Paulum Samosaten. dicens, *filius Angelus patris est, qui est ipse Dominus & Deus: scriptum est enim, magni consilii Angelus, sicut & alias in Abraham & vocauit eum Angelus Domini de cælo.* (Dionys. Alexand. Epist. cōtra Paulū Samosaten.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Dixitque ei, ne extendas manum tuam super puerum, neque facias illi quidpiam, nunc cognoui quod times Deum, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me.

Sept. Ne iniicias manum tuam super puerum; non pepercisti filio tuo dilecto propter me.

Pagn. Nunc cognoui quod timens Deum es, & non prohibuisti filium vnicum à me.

Caiet. Non facies illi nihil.

CONCORDIA.

שלח Salech non tantum extendere sed mittere, imo & iniicere significat: חשך chasek in sinistro cornu cum puncto, subtrahere, prohibere in vera significatione denotat, licet Hier. verterit pepercisti, eundem tamen retinuit sensum, dixi in sinistro cornu, nam in dextro non sonat amare.

EXPOSITIO.

Ne extendas manum tuam, extendere manum hic pro percutere sumitur, quod eleuatione & depressione manus percussio fieri deberet, *super puerum* qui licet adolescentiam excesserit, tamen adhuc puer dicitur, quia sub cura patris degebat: *ne facias illi quidpiam*: maior explicatio est præcedentium verborum, quasi dicat ne leui saltem ictu percutias, *nunc cognoui quod timeas Dominum*, id est manifestaui te & cognoscere feci homines experientia quomodo me timeas, *& non pepercisti filio tuo vnigenito propter me*, id est iam paratus eras non parcere, sed quamuis vnigenitum & maxime dilectum, in holocaustum offerre.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui maturat Dei obsequium, misericordiam à Deo consequetur.

198 *Ne extendas manum tuam super puerum*, præcepit Deus Abrahamo vt sibi filium offeret, & postea ait illi non extendas manum tuam super puerum, neque facias illi quidpiam. Iephte filiam suam Deo offert, permisit Deus illam sacrificari: dubium ergo

esse potest, cur liberauit Deus Isaac à morte, cum A præcepisset sibi immolari? permisit autem vt Iephte filia sacrificaretur? quid dicitur, quæso, de Abraham, nisi quod de nocte surgens ad obsequium hilaris festinauit? quid autem de Iephte, nisi quod ingemiscens, filiæ inducias postulanti duos menses concessit, vt virginitatem plangeret? Responde ergo quod ideo Abraham pro Isaac misericordiam consequitur, quia Dei obsequium maturauit, non autem Iephte pro filia, quia distulit? sic D. Ambrosius 3. de virginibus: *quia non vna forma monitorū, ideo non vna forma factorum, pater scilicet Iephte doluit, fleuit filiam, vterque de* B *Dei miseratione iubilauit, non doluit Abraham nec consuluit parentis affectum, vbi audiuit diuinitatis oraculum non distulit sacrificium; sed maturauit obsequium, Isaac non fleuit, cum ligaretur, nec dilationem poposcit cum offerretur, & ideo misericordia largior*: expende illa verba maturauit obsequium, quasi propter maturum obsequium, misericordiam pro filio fuerit consequutus.

D. Amb.

In Christi similitudine humanæ salutis auspicium.

199 *Ne extendas manum tuam super puerum*, nonne an- C tea ad mortem postulasti? cur nunc ad vitam reuocas, quem in holocaustum offerri petieras? nonne cum Isaac à parente positus est super struem lignorum, vt ibi sacrificaretur, simul apparuit simillimus filio Dei, crucis arbori suffixo? quid ergo mirum si morti condemnatus, nunc ad vitam petitur? quia in Christi similitudine humanæ salutis etiam est auspicium: sic Dominus apud August. serm. 73. de temp. *parce deuote pater, ecce spirituali præsagio meum præuenisti consilium, quod enim paraui pro toto mundo, tu iam deliberasti in filio tuo, quod in vnigenito meo disposui, tu in tuo* D *vnico perfecisti*. Sic ibi Dominus vitam annunciabat filio in quo exprimebatur sacrificandus filius.

August. serm. 73.

Solius Dei vere misereri & parcere.

200 *Ne extendas manum tuam super puerum*, quis magis pater quam Abraham Isaaco charo, vnico, & dilecto filio suo, senectutisque suæ firmissimo baculo? cur igitur hunc iugulaturum gladium exeris? sed cur perimendus à patre liberatur à Deo? quia solius Dei E est vere misereri & parcere, quod nobis pulchre D. Zen. aperuit dicens, *religiosus carnifex stringit gladium, patris erat quod leuauit, Dei fuit quod pepercit*. Si Isaacum religatum ad necem viderem cuius ministrum noscerem patrem, crederem absque dubio futurum patrem tanto filio condonaturum, sed nullius creaturæ tantum parcendi est munus non sponsi, non patris, imo patris erat, quod leuauit ad interitum gladium, sed vnius Dei fuit, quod pepercit, cuius proprium est semper misereri & parcere.

D. Zeno serm. 3. de Abrah.

Nihil nobis sufficit præter Iesum.

201 *Ne extendas manum tuam super puerum*, nonne erat filius eius, nempe Isaac? cur igitur non ait, ne extendas manum super filium? maluit puerum qui seruus dicitur, quam filium nominare, vt ostenderet nihil magnum & plenum sperandum à seruis, quod solum præstare potest ille qui vere dilectus & vnicus filius est patris æterni Christus Dominus: indigebat equidem Abrahamus hostia qua cœlesti impleretur benedictione: hanc non inueniret in puero, non in creatura alia, sed in solo filio Dei Iesu mens est D. Chrys. hom. de Iob. & Abraham *quare non dixit filium, sed puerum? opus erat non puero vel seruo, sed filio.*

S. Chrys. hom. de Iob & Abrah.

Pater ab inordinato filiorum affectu sit liber.

Ne extendas manum tuam super puerum, nonne cum 202 iussisti eum immolare, filium nominasti, dicens tolle filium tuum, & vnigenitum & dilectum expressisti? cur nunc absque vlla cognatione & amoris mentione, puerum nominasti? idem est enim Isaacus: credo equidē id non sine mysterio factum, sed vt patris affectum ab inordinato pignoris amore liberum significaret: qui quidem sacrificium facturus victimam immolandam non esse aliam quam filium suum vnice non modo genitum, sed etiam dilectum cogitabat, & nihilominus ab eo immolando non desistebat: sacrificium autem iussum omissurus, non filium, non vnigenitum, non dilectum despiciebat, sed tanquam puerum quasi ignotum & alienum, & nulla secum necessitudine coniunctum: ad hanc enim misericordiam filio præstandam non ex naturali parentis affectu, quem iam subegerat, sed ex solo Dei præcepto, quod filio præferebat, ducebatur.

Victoria tentationibus obtentà, Deus, cum Angelis nobis applaudit.

Ne extendas manum tuam super puerum, clamat An- 203 gelus, an in eodem momento, quo ad immolandum filium manum leuabat, adetat præsens Angelus, vt gladium à ceruice Isaac auerteret? quis dubitat Deus enim cum Angelis adest, Abrahamum pugnantem cum difficultatibus quæ in hac immolatione reperiebantur, & cum tentationibus quæ sese obtulerunt, imo & de eis triumphantem, consolaturus, vt ei applauderet? mens est D. Chrysost. hom. 2 ad 2 Corinth. *Abraham stabat extensa manu gladium tenente, atque Angelorum agmen applaudebat, ac Deus è cœlis victorem eum pronunciabat, quoniam enim in cœlis illi conuersatio erat, ideirco quoque cœlesti præconio celebrabatur, quidnam hoc tropheo comparari queat? iustus enim ille de potentissima tyrannide triumphum egit.*

S. Chrys. hom. 2. ad 2. in Corinth.

Ita manifestari virtutes suorum satagit Deus, vt omnem occasionem adimat, ne innotescant cum aliqua suspicionis vmbra.

Ne extendas manum tuam super puerum, qua de 204 causa? quia nunc cognoui quod times Deum? quomodo tu cognouisti in Abraha hunc timorem? quia non pepercit filio vnigenito propter me: apud septuaginta legimus & Amb. non pepercit filio dilectissimo propter me: cur dilectissimum nominat Deus? nonne hoc nomine, cum præcepit immolari, sufficiebat appellare? nota ex eo quod Abraham voluit filium in holocaustum offerre, aliquos suspicari potuisse, omnem amorem erga filium deposuisse, sic- F que hoc opus non ita eximium esse: merito igitur hunc etiam dilectissimum, in quem gladium vibrabat, appellat, quia ita virtutem Abrahæ manifestare satagit, vt omnem occasionem adimat, ne innotescat, cum aliqua suspicionis vmbra eam minuente. Fauet D. Amb. lib. 1. de Abr. cap. 8. *non otiose quoque hic dilectissimum filium dixit, vt illud quod supra dixit, quem dilexisti, ita dictum ostenderet, ne æstimares quod iam diligere desisset.*

D. Ambr. lib. 1. de Abrah. cap. 8.

Quod præbet Deo obedientia, hoc melioratum accipit.

Ne extendas manum tuam super puerum, nonne 205 tibi

tibi offerendum postulaueras, Isaacum in oblationem? sine ergo vt inceptum opus perficiat, alias Abrahæ restituetur: & merito, qui enim ex obedientia aliquid Deo præstat ab eo melioratum illud accipiet: propterea inquit Chrysost. *quia tibi præcepi, prætulisti iussionem meam filio tuo, proinde & filium tuum accipe, propter hoc enim præcepi tibi vt extenderetur semen tuum, redimitus ergo obedientia tua corona, abi, ego enim voluntatem coronare soleo.*

S. Chrys.

Amor creaturæ ad Deum non est ad æqualitatem sed ad reuerentiam.

206 *Ne extendas manum, nunc cognoui quod timeas Deum,* cur non ait Angelus, nunc cognoui quod ames Deum? cum actus immolandi pro domino filium potius fiat ex amore quam ex timore: nota duplicem esse amorem, vnum æqualitatis, qui versatur inter creaturas, alterum reuerentiæ & reperitur in inferiore respectu superioris precellentis; prudenter igitur loquitur dicens, nunc cognoui quod timeas Dominum, non autem quod diligas amore scilicet æqualitatis, sed solum reuerentiæ, qui in timore includitur: *hoc modo loquendi* (inquit Tho. Angl.) *designauit proprietatem amoris sui, amor enim creaturæ ad dominum suum non debet esse æqualitatis, sed cum summa reuerentia, & respectu agendorum debet esse cum summa obedientia, & in homine qui potest peccare, debet esse cum summo timore offendendi.*

Thom. Angl.

Gaudium pro Deo non amittitur, sed conseruatur.

207 *Ne extendas manum tuam super puerum,* super quem, nisi super Isaac? Isaac autem nonne risus & gaudium interpretatur? si igitur tibi suam offert lætitiam, cur eum illa carere non permittis, imo restituis? quia qui gaudium pro Deo relinquit, & renuntiat, non amittit, sed sibi conseruat: accipe testem huius veritatis D. Bern. ser. in illud ecce nos reliquimus omnia, qui sic loquitur, *mira nouitas, sed eius, quia noua omnia facit, relinquens omnia centuplum habet, Isaac oblatus si quidem sacrificatus est, non mactatus. & tu igitur si vocem Domini audieris, & dicatur tibi, vt offeras Isaac tuum quodcunque gaudium, fideliter & constanter offerre ne timeas, securus esto non Isaac, sed aries morietur, non peribit tibi lætitia, tentat enim te Dominus nec mactabitur Isaac, vt opinaris viuus viuet.*

S. Bern. ser. in illa ecce nos reliquimus omnia.

Deus fidem nostram quærit, non mortem.

208 *Ne extendas manum tuam super puerum,* extendat, ô Angele, adimplebit enim Dei præceptum, & maius augmentum meriti consequetur ex interitu filii defuncti, & propter Deum in cineres deinde redigendi: sed vitæ filii parcat, vociferatur Angelus, Deus enim non mortem desiderat, sed fidem nostris operibus adiunctam solum requirit: Sic scriptum reliquit D. Pet. Chrysol. ser. 108. *Deus fidem non mortem quærit, votum non sanguinem sitit, placatur voluntate non nece.*

D. Petr. Chrysol. ser. 108.

Fides inter gladios tuta.

209 *Ne extendas manum tuam super puerum,* quid liberabitur à gladio Isaac? nonne iam in caput eius vibrasti gladium? quomodo igitur incolumis euadet? non dubitas magnam fuisse tum Abrahæ tum Isaac fidem: quid igitur mirum si iam imminente capiti suo gladio seruatur? fides enim ab ense tutum custodit: Sic Zeno, *seruauit filium dum non pepercit, sola enim fides inter gladios tuta, inter feras amica, in ignibus frigida, sola fides præferenda, id est operibus ornata, qualis fides Abrahæ.*

S. Zeno serm. 3.

Misericordia Dei nostrum præuenit desiderium.

Ne extendas manum tuam super puerum, dic mihi, 210
ô Abraham, cum manum extenderes vt filium iugulares, nonne post mortem solum resurrecturum credebas & tunc tibi incolumen restituendum? quomodo igitur nunc Deus præcipit vt ab immolatione eius abstineas, tibique sine læsione restituit? quia nostram expectationem præuenit eius misericordia, ecce accurrit ne moriatur Isaac, plenius ac perfectius patrem solatur, filium, ne occidat, imperans.

Tanta gloria est pro aliis moriendi, vt Verbum homo existens, sibi eam voluerit reseruare, nemini antea primo volens tribuere.

Ne extendas manum tuam super puerum, si Isaac typus
est filii tui dilectissimi, ô Deus, cur sicut iam est alli- 211
gatus, vt ostenderet filium tuum vinculis & funibus constringendum, & sicut ipsemet holocausti ligna humeris suis detulit, vt denotaret verbum tuum carnem factum, lignum crucis ad locum supplicii baiulaturum, cur noluisti vt Isaac immolatus periret ad futuram filii mortem tui annuntiandam? quia tanta est pro alis moriendi gloria vt nemini antea primum voluerit tribuere, sed sibi eam reseruare voluerit. Sic Clemens Alex. lib. 1 pædagog. c. 5. his verbis, *Isaac typus est ac figura domini, erat enim filius Abrahæ, quemadmodum Christus Dei, hostia autem sicut dominus, sed non oblatus est vt dominus, ligna solum sacrificii portauit Isaac, vt lignum dominus, solum autem iure non est passus Isaac, qui primas passionis partes verbi cesserit,* tam præclara tamque spectanda est gloria, qualis est filium innocentem à Deo in holocaustum offerri, vt noluerit ipsemet Deus tandem homo futurus vt sibi aliquis mortalium eam sibi præripetet.

Clemens Alex l. 1. pæda. c. 5.

Deus ne nobis aliquid ex pura misericordia videatur tribuere, aliquid exigit vt noster debitor videatur.

Ne extendas manum tuam super puerum, cum filium
illius, tibi in holocaustum offerri voluisti? cur postu- 212
lasti vt tibi sacrificium vitæ illius fieret: ne cum nobis verbum suum tribueret, ex pura misericordia dare videretur, sed quasi ex debito, scilicet quia propter suũ amorem, iam purus homo pignus suum charissimum morti tradere statuerat: verba sunt expressa Rupert. lib. 6. in Gen. c. 3. *vt non omnino* (inquit) *ex sola misericordia staret salus hominis, sed misericordia & veritas obuiarent sibi, quæsiuit misericors Deus capitulum in homine, per quod posset iuste debitor ipse teneri: quæsiuit, inquam, ab homine vnigenitum sibi filium immolari, vt suum ipse filium iusta vicissitudine deberet homini, igitur cum dicit idem filius in Euangelio suo, sic Deus dilexit mundum vt filium suum vnigenitum daret: non dilectio remissa vel misericordia carens iustitia, nam & homo sic timuit Deum, vt offerre illi non dubitaueris filium suum vnigenitum.*

Rupert. lib. 6. in Gen c. 6.

Ioan. 3.

Resurrectio vnigeniti prærogatiua Christi Domini.

Ne extendas manum tuam super puerum si secun- 213
dum fidem Abrahæ, à mortuis filius suscitari debet, patere illius immolationem, sic enim fides illius

magis elucescet, merito non patitur immolari, licet resurrecturum crederet, quia resurrectio vnigeniti tanquam prærogatiua Christo Domino debebatur, ideo (inquit D. Prosp. part. 1. de promiss. & prædict. Dei cap. 7. in fine) *Isaac immolatus non est, quia resurrectio filio Dei seruata est.*

D. Prosp. part. 1. de promiss. & præd.

Magna in nobis debet esse vis exempli.

214 *Ne extendas manum tuam super puerum*, an tibi charior puer quam adolescentula? cur igitur sicut incolumem seruasti à gladio patris Isaacum, sic filiæ Iephte non pepercisti? nota Iephte exemplum habuisse in Abraham, Deum non delectari sanguine innocentum, nec filiicidium siure; merito igitur patrem vt filiam Iephte immolet, non reuocat, quia oraculum expectare non debebat, sed exemplum contemplari, quo à parricidio reuocabatur: accipe D. Amb lib. 3. de virginit. *dum consilium esset ambiguum* (inquit) *signare debuit oraculum, quid ad præsens facto & in reliquum conueniret exemplo, vbi vero iam præcessit exemplum, necessarium non iudicauit oraculum, cùm facti forma veteris quid fieri oporteret, ostenderit.*

D. Ambr. lib. 3. de virgin.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIII.

VVLG. Leuauit oculos suos Abraham, viditque post tergum arietem inter vepres cornibus hærentem, quem assumens, obtulit holocaustum pro filio.

Sept. Et respiciens Abraham oculis suis, vidit, & ecce aries vnus, qui tenebatur in virgulto Sabec, cornibus, & iuit Abraham, & sumpsit arietem &c.

Cald. Et ecce aries postquam apprehensus est in arbore cornibus suis, & abiit Abraham, & tulit arietem, &c.

Pagnin. Et ecce aries post detentus in perplexitate cornibus suis, & perrexit Abraham, & accepit arietem, &c. & fecit ascendere eum pro filio in holocaustum.

Vulg. antiq. Et en aries stabat post detentus in dumo cornibus suis.

Vatab. Et ecce aries retro detentus in densitate.

Chrysost. Aries vnus detinebatur cornibus in arbusto.

Lipp. Et ecce aries postquam appensus est in perplexu, siue implicatione.

Procop. Aries apprehensus tenebatur in perplexu veprium cornibus suis.

Syrus. Ecce aries suspensus.

CONCORDIA.

אחז Achan non solum apprehendere, tenere, sed & adhærere, detinere significat, sicut verbum סבך sauak, implecti, implicari, siue perfectè ligari, innecti, inuolui, colligari, à quo postea סבך seuak descendit, id est vepres, seu ramus condensus, vel irretitus, aut arbustum, quia hæc omnia inuicem perplexa sunt siue irretita, siue constipata, septuaginta nomen proprium virgulti, quo detinebatur aries, posuerunt.

EXPOSITIO.

LEuauit oculos suos Abraham, phrasis Hebraica, significans inspexisse, *viditque post tergum* scilicet voluens oculos, *conspexit arietem inter vepres cornibus hærentem*, ministerio Angeli aliunde adductum, *quem assumens obtulit holocaustum pro filio*, filius enim illius in holocaustum Deo offerendus, & sic in locum Isaac substitutus est aries ab Abrahamo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Omnimoda sit cum Dei voluntate conformitas.

215 *Leuauit oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres hærentem*, cur post Angeli iussionem præcipientis, à sacrificando filio extensam manum referre, immediate subiciuntur verba relata? negotium enim facescit ieuasse oculos ad videndum ea quæ & post tergum & infra ipsius oculos erant subiecta, sed si attendis, duplici verbo vtitur scriptura, nec ad videndum arietem oculos leuasse, sed leuasse primum oculos, deinde arietem vidisse affirmat, plane vt ostendat non prius ab immolando filium manum mentemque retraxisse, quam leuando ad Deum oculos testaretur, æque se in vtrumque ob Dei obsequium esse paratum & vt antea ad sacrificium perficiendum oculos leuauerat. (Sic enim versu 4. eleuatis oculis vidit locum procul) indicans illius Deum auctorem esse, cuius ipse ductum sequeretur, ita modo eodem facili habitu obtestaretur, non nisi ex Dei præscripto, à morte filio inferenda cessare, nec alium denuo animum, alium vultum, alium trahere colorem.

Confirmatio eiusdem conceptus.

Leuauit oculos & vidit arietem quem assumens obtulit in holocaustum pro filio, quomodo Moyses summa Abrahamum lætitia affectum fuisse non testatur, cũ à cæde filii abstinuit, cumque in eius locũ cessit aries immolandus: quia Dei in omnibus voluntati ita conformis, vt semper eadem mẽtis æqualitate, eodẽ animi tenore, eadẽ facie ac colore vultus, & terribilium sibi terribilissimum nẽpe charissimi mortẽ pignoris, & quod reipsa suauissimum sibi foret, scilicet ab eius immolatione cessare aggreditur. Sic enim ad immolandum filium accessit ac si ab eius immolatione supersederet, sicque ab eo iugulando supersedit, ac si ad ipsum trucidandum accederet: ita monuit S. Zeno ser. de Abr. *eo fine mactauit arietem quo filium percutere iam parabat, à filio ad agnum transtulit dexteram semper lætatus & gaudens, nec mutatus est vultus eius cum esset victima commutata, cum tanta lætitia arietem obtulit, cum quanta obtulerat & filium.* pende illud, nec mutatus est vultus eius, & miraberis pectus adamãtinum, & triplici ære munitum, ita vt nec timor, nec gaudium 216

Zeno ser. 1. de Abr.

gaudium colorem excutere valuerit, nec in ruborem pallor commutatus fuerit.

Christus Dominus Deus est & homo.

217 *Vidit arietem, quem assumens obtulit in holocaustum pro filio*, cum Abrahamo præcepisset, ne extenderet gladium in filium, leuauit oculos, viditq; post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus, quem assumens obtulit holocaustum Domino: sine dubio hic aries immolatus typus fuit Christi Domini in ara crucis occisi? Isaac etiam gerit formam Christi: sed B quomodo Christo Domino conueniat, cum solus aries fuerit iugulatus, non autem Isaac? vtrumque recte figurat Christum Dominum, aries vt hominem mortalem, Isaac autem vt verbum patris: est enim Deus & homo, ita exponit Orig. Hom. 8. *Christus verbum Dei est, sed verbum caro factum est, vnum igitur in Christo de superioribus est, alterum de humana natura & virginali vtero susceptum, patitur ergo Christus, sed in carne & pertulit mortem, sed caro, cuius hic aries forma est? verbum vero in incorruptione permansit, quod est secundum spiritum Christus, cuius imago est Isaac.*

Orig. hom. 8.

Deus erga nos clementissimus.

218 *Vidit arietem quem assumens obtulit in holocaustum pro filio*, præceperat Abrahæ Deus vt sibi filium offerret in sacrificium, quomodo sententiam reuocare videtur, & in filii locum, arietem curat substituere? quia ita benignus in hominum genus, vt illius sanguini facillime parcat, vt vitæ condonet, quod miratur Chrysost. dicens, *vidisti Dei clementiam, sacrificium consummatum est, cum accepit arietem & obtulit holocaustum pro filio.*

S. Chrys.

Quod sibi offerri in sacrificium vult Deus, iam non desiderat esse terrenum.

219 *Vidit arietem inter vepres cornibus hærentem*, vel vt habet Amb. ecce aries vnus suspensus, quem assumens Abr ham obtulit in holocaustum, qua ratione denotatur aries suspensus? quid enim vt victima Deo constituatur, necesse fuit vt suspenderetur? satisfacit Ambrosii responsio, *vt aduerteres hostiam illam non esse terrenam*, quasi diceret: hostia Deo est offerenda, quod terrestre in ea est exuat.

D. Ambr. lib. de Abrah.

Misericors Deus longe hominum misericordiam superat.

220 *Vidit arietem, quem assumens obtulit in holocaustum*, cur Deus Isaac immolari non permisit? si enim & Isaac in sanctorum patrum limbo requiesceret, ab huius mundi calamitatibus liber esset, & Abraham sui obsequii maius indicium præstitisset, æquo vultu exanime corpus filii conspiciens, cur si pater in sobolem charissimam gladium stringere non formidat, F Deus quasi sortem illius dolens auertit iam capiti imminentem? quia misericors Deus longe hominũ etiam patrum in filios misericordiam superat. Fauet Zeno ser. 5. de Abr. *in illo sacrificio solus Deus doluit, quia aliã victimam procurauit, nam Abraham cum filio sic probatus à Deo, vt non postulans misericordiam consequeretur.*

zeno ser. de Abrah.

Christus Dominus secundum naturam non diuinam, sed humanam moritur.

221 *Vidit arietem quem assumens obtulit in holocaustum pro filio*, cur aries immolatus, Isaac autem à morte liber A euadit? nota ex Melitone Episcopo Dominum Saluatorem in ariete & Isaac denotari, sed diuinitatem eius per Isaac, humanitatem autem per arietem significari: merito igitur solus aries in holocaustum offertur, & Isaac seruatur incolumis, quia Christus Dominus solum secundum naturam non diuinam, sed humanam mortuus censendus est: accipe Rup. *Soli vsui gladii Isaac subdicitur, & aries pro illo immolatus, quia videlicet risus ille cœlorum in quem desiderant Angeli prospicere secundum naturam qua Deus est, mori non potuit, sed ea immortaliter atque impassibiliter permanente, secundum naturam hominis quam assumpsit inter vepres, id est inter scelera Iudæorum clauis hærens ad cornua crucis vere passus, vere mortuus est.*

Melito Sard. Ep.

Rupert. Abb.

Iesus Christus spinis coronandus significatur.

Vidit arietem inter vepres cornibus hærentem, cur inter spinas denotatur aries repertus? quid enim hoc ad historiam refert? sufficit enim non ignorare loco Isaac substitutum fuisse: nota per eum designari Christum Dominum: recte prius inter vepres inuentus C antequam immoletur, dicitur, vt Christus Dominus antequam cruci affigatur, spinis coronandus designetur: Sic D. Aug. 16. de Ciuit. Dei, *ille etiam ariete, qui cornibus in frutice tenebatur, quo immolato impletum est significatiuo sanguine sacrificium, Iesus Christus significabatur antequam immolaretur spinis Iudaicis coronatus.* 222

D. Aug. 16 de Ciuit.

Christus cruci affigendus designatur.

Vidit arietem inter vepres cornibus hærentem, Syrus legit, ecce aries suspensus, ita vt in arbusto sublimis D & erectus detineretur, etiam secundum testimonium Eusebii Emisseni, cur sic apparet Patriarchæ? cur illius circunstantia situs à Moyse consideratur? vt Christus qui illo figurabatur cruci affigendus designaretur, sic Procop. *cum fruticetum anterioribus pedibus conscendisset frutiœto implicitus. crucis formam pendens præ se ferebat extensione pedum.* sed non ita obscure D. Dam. ser. de inuent. crucis *hærens cornibus aries, est Christus crucifixus inter aculeatas, & vulnificat Iudæorum iniquitates.* 223

Procop.

D. Petr. Dam ser. de inuent. S. Crucis.

Per crucem venia.

E *Vidit arietem inter vepres cornibus hærentem*, in Hæb. est in perplexitate בסבך basseuek quod Septuaginta retinuerunt, est enim apud eos in virgulto sabec. cur potius in hoc virgulto quam in alio? potuit enim suspensum denotasse Christum Dominum cruci affixum, sicque huiusmodi arbustum crucis symbolum erit: at quomodo Sabec interpretatur venia; & optime nam per crucem consequuti sumus veniam: accipe testimonium catenæ græcæ *Sabec plantæ genus quod nomen apud hebræos veniam significat, quod mysterium facit.* 224

Auctor catenæ Græcæ.

Longe Deus hominum liberalitatem superat.

Vidit arietem quem assumens obtulit holocaustum pro filio, dignitatene superat filius Abrahæ Dei sobolem, vt priori venia tribuatur, alter autem in crucem agatur? Isaac patri restituatur, Christum autem Dominum morti tradat Pater? non equidem, sed vt liberalitate Deum longe superare hominum munificentiam intelligamus: Sic Orig. hom. 8. in Gen. *Vide Deum magna cum hominibus liberalitate certantem, Abraham mortalem filium non moriturum obtulit Deo, Deus immortalem filium pro hominibus tradidit morti.* 225

Origene hom. 8. in Genes.

Pœnitentia agenda cum hilaritate.

226 *Vidit arietem, quem assumens obtulit in holocaustum pro filio*, cur Isaac viuit, ariete in holocaustum oblato? per Abraham quemlibet iustum, per Isaac animi hilaritatem (interpretatur si quidem visus) per arietem carnem significari certum est: merito igitur aries immolatur, & Isaac viuit, quia (vt optime Hugo Card. *vult Dominus vt cum hilaritate fiat pœnitentia, Matth. 6. cum ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes, tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua ne videaris hominibus ieiunans.*

Hugo. Cardin. Matth. 6.

Deus propter seipsum præcipue, non autem propter sua dona diligendus.

227 *Vidit post tergum arietem*, pulchre animal, quod Abraham pro Isaac immolauit, arietem fuisse scriptura memorauit, qui, vt scitis, dux est & præuius non hœdorum, sed gregis innocui, videlicet agnorum vel ouium, in quo inquit Phil. Abb. tract. de odedi. cleri. non incongrue animalis illa intentio designatur, quia homo Deum propter sua beneficia diligere comprobatur, cum ab illo & quædam videt sibi tribui, & maiora in futuro sperat sibi retribui, qualium ille vnus mihi videtur extitisse, qui se dicebat retributionis intuitu diuinis iussibus obedisse. Psal. 118. inclinaui, inquit, cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem, huius retributionis intuitus arietis more greges præcedit plurimorum, quos velut ad pascua ducit, & perducit ad custodiam mandatorum, quæ forte illi non magnopere custodirent, & sibi retribui non ambitent: sed cur dictum est huiusmodi arietem post tergum visum fuisse ab Abraham, eumque deinde in holocaustum obtulisse: quia postponenda est semper huiusmodi retributionis intentio, & quasi post tergum abiiciendæ cum Deo præstandum est obsequium, quia propter seipsum præcipue, non propter sua dona diligendus: ita cit. auct. *cum in hoc excelso excessu commendabili sublimantur (scilicet cum contemplantur suis dilectoribus Deum nihil conferre melius quam seipsum) vultuque leuato & mundato, quicquam nisi faciem Dei non mirantur, qui paulo ante retributionis intuitum affectu mercenario sequebantur, iam eũdem post tergum profectu gratulatorio deprehendunt, volentemque vel posterioribus adhærere statim viriliter apprehendunt, & ne de eo quicquam resideat diuinis altaribus, non solum immolant, sed incendunt.*

Psal. 118.

Phil. Abbas de obed. cler. cap. 35.

Iustus quæ sunt corporis, animæ saluti postponat.

Vidit post tergum arietem, nescio cur hæc describitur circunstantia quod ab Abrahamo post tergum visus fuerit aries? si enim sacrificio destinabatur, sane sufficiebat dixisse quod inter veptes inuentus fuerit: nota per arietem carnem nostram denotari, & per Abraham hominem fidelem: merito igitur post tergum videt Abraham arietem, quia iustus ea quæ corpus spectant, postponere debet iis quæ sunt suæ salutis animæ. Fauet Hugo Card. *quilibet iustus debet habere post tergum carnem suam, ne curam eius faciat in desideriis &c.* 228

Hugo Card.

Voluptates carnis spinæ sunt & vepres.

Vidit arietem inter vepres cornibus hærentem, aries inter vepres caro nostra in medio voluptatum, quibus irretita tenetur, nec ab eis liberari potens: sed cũ voluptatibus dediti, nihil eis iucundius arbitrantur, quomodo eas veptibus pungentibus comparamus? quia licet initio suauissimæ videantur, grauissima & spinis plena terminantur molestia, nam vt optime Moses Barcepha Syrus Episcop. *his quibus iam fruimur mortales, voluptatibus sua cuique molestia cohæret, velut cibo largiori malum cruditatibus, potui copiosiori nausea, bona valetudini aduersa, atque ita in aliis quoque.* 229

Moses Barcepha Syrus Epis.

Verus obediens non solum quod sibi præceptum est, exequatur, sed quod superiori gratum existimet, opere compleat.

Vidit arietem inter vepres cornibus hærentẽ, quem assumens obtulit in holocaustum, si tibi à Deo non legimus imperatum, vt arietem sacrificares, solum enim tibi præceptum est vt non extenderes manum in puerum, non autem vt arietem in holocaustum offerres, cur igitur in holocaustum obtulisti: quia verus obediens qualis Abraham, non solum quod sibi præceptum est, debet exequi, sed quod superiori gratum existimat, opere complete, quamuis minime iussum. 230

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Appellauitque nomen illius. Dominus videt, vnde vsque hodie dictum, in monte Dominus videbit.

Sept. Vt dicant hodie in monte Dominus apparuit.

Cald. Et orauit atque immolauit Abraham in loco illo coram Domino, sic erunt seruientes generationes, propterea dicebatur in die hac, in monte isto Abraham coram Domino immolauit.

Pagn. Dominus videbit, idcirco dicitur hodie in monte Dominus videbitur.

Arias. Dominus prospiciet.

CONCORDIA.

Licet in vulg. sit actiue Dominus videbit, in hebræo est יראה ierach videbitur, sed sensus fere est idem significans in angustiis fore adiutorem, sicque videbit Deus, in quantum auxilium laturus: videbitur autem in quantum illud quis experietur, in Caldæo non immorandum, est enim paraphrasis non versio.

EXPOSITIO.

Appellauitque nomen illius, Dominus videt, vocabatur enim antea mons Moria, sed ab effectu, quia Deus afflictionem Abrahæ, illiusque & filii obedientiam animaduertit, nuncupatus est, Dominus videt: *vnde vsque hodie dicitur* scilicet prouerbialiter, *Dominus videbit*, hæc verba sunt Moysis: illud aduerbium referri debet ad illius ætatem, ita vt sit sensus, prouerbium à tempore Abrahæ incepit, permanetque etiam in ætate Moysis scribentis, *Dominus videbit*, id est sicut

Deus Abraham in illa vidit angustia, opem ei videlicet afferens, ita fore vt quicunque nomen eius ex animo inuocauerunt, & ad misericordiam eius impetrandam toto animo contenderunt, Deum videbunt, id est salutarem optatumque petitionis suæ & diuinæ protectionis sentient effectum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cum humana salus desperata est, tunc Deus præsens adest

231 *Appellauit nomen loci illius, Dominus videt*, nonne Deus omnia semper conspicit & intuetur? cur igitur potius hunc specialem locum montis Moria, hoc nomine *Dominus videt*, insigniuit? quia tunc Dominus afflictionem Abrahami vidit, cum gladius filii ceruicibus impenderet, nec antea patrem metu liberauit, quam filius in vltimo vitæ discrimine versatetur, vnde in prouerbium hoc abiit, vsque hodie in monte Dominus videbit, id est sinit Deus homines in vltimo vitæ discrimine versari, nec prius eos aliquando à malo eripit, quam desperatæ prorsus valetudinis eos viderit, sic explicat Rupert. Abb. *hoc nempe apud Hebræos exiuit prouerbium, vt si quando in angustia constituti sunt & Domini optant auxilio subleuari, dicant, in monte Dominus videbit, & hoc est sicut Dominus misertus est Abrahæ, miserebitur & nostri, unde & in signum dati arietis, solent nunc quoque c. rnu clangere.* Rupert. Abbas.

Virtutis opera oculis hominum non Dei celanda.

232 *Appellauit nomen loci illius Dominus videt*, voluit quidem vt Deus videret se paratissimum ad vnigeniti filii immolationem, quod equidem miror? nam nec permisit famulos suos conscendere, vt testes forent sacrificii, sed merito, nam virtutis opera hominum oculis celanda, solius autem Dei cognitioni aperienda sunt: quod D. Remig. in cap. 6. Math. aperit dicens, *sufficiat tibi vt ille solus nouerit tuam orationem, adde & bona opera, qui omnium corda nouit occulta, quia ipse qui est inspector, erit & exauditor.* D. Remig. in cap. 26. Matth.

Memoria beneficii accepti semper remaneat.

Appellauit nomen loci illius, Dominus videt, cur à Deo tibi restitutum filium, incolumem, omnibus cognitum esse voluisti? à te nunquam tanti beneficii memoria recedat: merito loci illius appellatione, omnibus aperit mortalibus tam eximium à Deo acceptum beneficium, quia memoria illius non solum apud nos, sed & alios perseuerare debet: annuit Chrysost. dicens, *vide iusti religiosam mentem, quomodo vndequaque ex his quæ acciderant, appellationes locis imponit*, scilicet vt omnibus notum esset hoc à Deo beneficium accepisse. 233 S. Chrys.

Deus etiam minimorum prouidentiam habet.

Appellauitque nomen loci illius, Dominus videt, in Hebræo est Iehoua, itane oculi Domini coarctantur, vt montem videre dicantur? & cum illum intuentur, cur Iehoua nuncupatur? optime Caiet, *à nomine loci prouidentiam respectu singularium actionum ac rerum omnium in his inferioribus, summi Dei, qui est primum principium dans esse omnibus, profitetur non defuturam, & nominatur Deus primum essendi principium, vt illius prouidentia vsque ad minima testimonium etiam ex hoc nomine haberet.* 234 Card. Caiet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XV.

VVLG. Vocauit autem Angelus Domini Abraham secundo de cœlo dicens.

Pagn. Et clamauit Angelus Domini ad Abraham secundo è cœlo & dixit.

EXPOSITIO.

Vocauit Angelus Domini, licet aliqui opinentur nomine Angeli Deum intelligi debere, quia de se tanquam de Deo loquitur, dicens per memetipsum iuraui, id enim est proprium Dei; Angeli enim minimè per seipsos iurant, sed per Deum, nihilominus dicendum est verum Angelum fuisse, sed in persona Dei loquentem, & ideo tanquam Deum loqui, & hoc patet ex verbis ipsius Angeli dicentis, *per memetipsum iuraui, dicit Dominus*, quibus manifestat se verbis Dei loqui, nec de se, sed de Deo agere: sic enim crebro loqui solent Prophetæ, *dicit Dominus*, *vocauit Abraham secundo*, primo enim vocauerat, cum iussit ne extenderet manum super puerum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus beneficiis cumulat beneficia.

240 *Vocauit Angelus Abraham secundo*, scilicet vt ei prædiceret futurum inimicorum suorum victorem, & in eo populos benedictionem accepturos: nonne sufficiebat ei tot præstitisse beneficia, fœcunditatem vxori, Isaac egregiæ indolis adolescentem &c. cur ergo de nouo plura pollicetur? quia Deus nescit pauca largiri, sed beneficiis beneficia cumulat, *sufficiebat quidem iusto*, inquit Chrysost. *pro præmio quod viuus rediret Isaac, & quod meritus erat illam eximiam laudem nempe cum dixit, nunc cognoui quod timeas Deum, verumtamen is qui donis certare cupit & beneficiis, semper vincit mentem nostram; coaceruat etiam nunc iusti voluntatis remunerationes.* S. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VLG. Per memetipſum iuraui, dicit Dominus, quia feciſti hanc rem, non pepercisti filio tuo vnigenito propter me.

Sept. Propterea quod feciſti verbum hoc, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me.

Cald. Per verbum meum iuraui.

Pagn. Quia pro eo quod feciſti rem hanc, & non prohibuiſti filium tuum vnicum.

CONCORDIA.

חשך Chaſed cum puncto in ſiniſtro cornu (nam in dextro dicit tenebreſcere vel obſcurari) ſignificat propriè, prohibere, licet D. Hieronym. tranſtulerit pepercisti, ſenſum reſpiciens & non verbum.

EXPOSITIO.

Per memetipſum iuraui, quia Deus prima veritas eſt ſupremaque natura, non habet quidquam præſtantius & honoratius, per quod iurare poſſit: Iuraui, id eſt iuro: familiare enim eſt Hebræis, præterito vti pro præſente: *quia feciſti hanc rem*, id eſt quia prompto & alacri animo iam paratus eras mihi in holocauſtum offerre vnicum & dilectum filium tuum, *& non pepercisti filio tuo vnigenito*, poſtpoſuiſti enim vitam proprii filii tui voluntatis meæ executioni; vnigenitum autem vocat reſpectu Saræ, nullum enim alium ex Abraham ſuſcepit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nullus Deo maior.

235 Per memetipſum iuraui, cur non per alium? nullus enim niſi per alium ſeipſo maiorem iuramentum pronuntiat, merito non per alium ſed per ſemetipſum iurat; nullum enim ſe ſuperiorem nec maiorem habet. quod Theophil. obſeruat in cap. 6. Epiſt ad Hebr. *iuramentum eſt confirmatio veritatis, veritas autem Deus, quisnam alius fuerit præter Deum, qui cum non poſſit per maiorem iurare, per ſemetipſum iurat?*

Theoph. in cap. 6. Epiſt. ad Hebr.

Deus ſe demittit vt in promiſſis ſuis nos certiores reddat.

236 *Per memetipſum iuraui*, quia non infallibilis ſunt veritatis homines, iureiurando quæ aſſerunt confirmant, vt maior fides eis adhibeatur, ſed tu ô Deus, cum ex natura tua ſis veriſſimus, cur iuramento, quæ daturus es Patriarchæ, aſſeueras? quia ita ſe hominibus attemperat, & quaſi ſe demittit, vt de promiſſorum ſuorum euentu infallibili, certiores effecturus, iuramento ſe obſtringat. Fauet Chryſ. *vide quomodo in ſermone hoc per memetipſum iuraui, ſe demittit Dominus vt confidas omnino euentura tibi quæ à me dicta ſunt, quando quidem enim homines promiſſis iuramenta adhibent, vt ſtabiliorem accipiant promiſſionem iis quibus promittitur: ea propter & Dominus humana vſus conſuetudine, ait per memetipſum iuraui.*

S. Chryſ.

Voluntas pro facto iſto æſtimatur.

237 *Per memetipſum iuraui, quia feciſti hanc rem*: ſi filium non interfecit, imo incolumem accepit, quomodo dictum eſt à Deo Abrahæ, quia feciſti hanc rem? nota ex Hieronymo, Epiſt. 34. ad Iulian. eum voluntate iugulaſſe: merito igitur ait quia feciſti hanc rem, quoniam voluntas apud Deum pro facto æſtimatur, quod optimè confirmat D. Chryſoſt. *conſidera miſericordiam Domini, non pepercisti, inquit, filio tuo, attamen viuum ipſum reduxit, non euentum conſiderat, ſed voluntatem, quia faciebat mandata citra ratiocinationem curioſam, quantum enim ad voluntatem ſpectat, cruentauerat dexteram Patriarchæ, & per ceruicem pueri immiſerat gladium, perfectumque obtulerat ſacrificium, idcirco & Dominus quaſi ſacrificio conſummato laudat iuſtum, tu quidem non pepercisti propter meum mandatum, ego autem peperci propter tuam obedientiam*, itaque non facto ipſo, ſed ſolo voto filium ſuum Patriarcha immolauit, hæc autem prompta voluntas apud Deum pro facto ipſo æſtimatur.

S. Chry.

Ita Deus miſericors, vt licet voluntatem in bono pro opere reputet, in malo, vt grauitatem minuat non pro facto æſtimare videtur.

Per memetipſum iuraui, quia feciſti hanc rem, & non pepercisti filio tuo propter me, ecce quomodo voluntatem noſtram & deſiderium pro opere reputet, nam Abraham filio pepercit, à Deo iuſſus, nec eum immolauit prohibitus: ſed ſi ita ſe res habet, quomodo Oſeæ 7. de Iſraele conqueſtus ait, in me cogitauerunt malitiam, non autem male operati ſunt aut peccauerunt, cum Abrahæ dixerit quia feciſti rem hãc, licet ſolum voto ſacrificium adimpleuerit? quia Deus ita miſericors eſt, vt licet in bono voluntatem, pro opere reputet, in malis tamen ac demeritis, vt operis grauitatem minuat, & peccati malitiam veluti detrahat, quaſi voluntatem tantum reputat, vt quaſi ad exitum res non peruenerit, de ea præmagna miſericordia loquitur, vt enim culpas hominum extenuet, cogitatas, potius dicit quam opere completas. 238

Deus

Deus tanto amore neminem prosequitur, vt cum eo agat tanquam familiaris cum amico.

239 *Per memetipsum iuraui*, multas hactenus Dei promissiones audiuimus, nusquam tamen quam hic iuramentum addidit, numquid Abraham, qui hactenus semper ob fidem commendatus est, hic primus diffidere incipit, vt opus sit iuramento Dei? nequaquam non diffidit Abraham, sed verè & constanter credit, nec propter se iurauit Deus, quasi ipsi minimè fidendum sit, aut quasi fallere soleat: sed ideo iurat, vt ostēdat quanto amore genus humanum complectatur, cum eo more & amore se Abrahamo cōglutinet atque familiarem se ei præbat, quo solent homines erga eos quos certiores efficere desiderant.

Deus fidem nostram corroborare nititur.

240 *Per memetipsum iuraui*, superuacaneum mihi videtur Deum iuramento sua confirmare promissa, simplex enim eius affirmatio & negatio tantam habet firmitatem, quantam habere potest, etiam si mille iuramenta ei addantur, nihil enim iuramentum Dei addit simplici eius verbo: imo etiam incongruum & indecens videtur diuinæ maiestati ac auctoritati iuramento se obstringere, quia non adhibetur, nisi quia sine ipso fides non adhiberetur homini dicenti vel aliquid promittenti: at eo ipso quo aliquid Deus dicit, verissimum & certissimum est, atque adeo omnino credibile ac credendum, cur igitur Deus iurat, cum id suæ maiestati & auctoritati detrahere videatur? optima responsio est Thom. Angl. dicentis, *exterior iuratio Dei, multum valet respectu nostri ad ampliorem confirmationem nostræ fidei & spei, quia secundum Apost.* ad Hebr. 7. *per hoc abundantius ostendit nobis Deus consilium suum secretum, vt per hoc fortissimum spes solatium habeamus, licet respectu Dei nihil addat secundum rem, addit tamen secundum rationem, vnde dicimus, quod Deus plus diligit matrem quam Petrum, & quod vult plus diligi se quam proximum, similiter potest in proposito dici, quod pro quanto maius inconueniens est periurium quam simplex mendacium, pro tanto Deus difficilior est ad periurium quam ad simplex mendacium, quamuis secundum se & absolute sit ei vtrumque æque impossibile, non igitur inconueniens est Dominum per semetipsum iurare, tum quia non iurat ac confirmandum dictum suum, quasi debile ex parte Dei, sed quasi respectu nostræ fidei, tum quia non iurat per maiorem se, aut per alterum à se, sed solum per seipsum.* Thom. Angl. Hebr. 7.

Deus iurat vt nostram subleuet infirmitatem.

241 *Per memetipsum iuraui, dicit Dominus*, cur scriptura iurantem inducit Deum, cùm ipsi indecorum ac alienum videatur? iusiurandum enim intelligitur testimonium de re ambigua? de Deo autem nihil est incertum & dubium, qui etiam alios in cognitionem veritatis adducit. obserua animam nostram non semper in promptu habere præcipuam illam de Deo sententiam, non esse homini similem, vt transcendamus quidquid de homine prædicatur, sed quia maxima ex parte sumus affines rerum mortalium, nec sine harum admixione cogitare quicquam possumus, sed induti rebus mortalibus tanquam cochleæ, eisque in morem earum inuoluti easdem de illa beata immortalique natura, quas de nobis opiniones habemus, verbis quidem negantes Deum humana forma & affectu esse, re autem ipsa humanos mores & affectus ei tribuentes, nam & manus ei affingimus & pedes, & surgere & stare, odium, iram, furorem, & penitentiam, affectus profectò nihil ad auctorem illum summum pertinentes: quo notato sic respondet Philo Hebr. in lib. de sacrificio Cain & Abel, *scriptura Deum induxit iurantem vt infirmitatem naturæ nostræ coargueret, & conuictam consolaretur, iusiurandum enim quod est in numero affectuum quos Deo tribuimus, est quo nostra subleuatur infirmitas.* Philo Hebr.

Licet Deus ab æterno aliquid statuerit efficere in tempore, tamen regulariter non nisi nobis efficit operantibus.

Quia fecisti hanc rem, benedicam tibi, nonne ab æterno benedictionem Abrahæ impertiri statuisti? cur 242
igitur benedicturum asseris, quia prōptum animum in filii immolatione exhibuit? merito Deus ait, quia fecisti hanc rem, benedicam tibi, quia licet ab æterno aliquid statuerit efficere, in tempore tamen regulariter nonnisi nobis efficit operantibus: *disposuerat*, inquit Caiet. *Deus ab æterno se facturum ea quæ subiunguntur, sed quia disposuerat, se facturum illa, intercedente hoc merito Abrahæ tanquam causa secunda, ideo ait quia fecisti rem hanc.* Card. Caiet.

Tam excellens est opus obedientiæ, vt nomen non inueniatur quo appelletur.

Quia fecisti hanc rem, qualem, ô Deus! nonne eam 243
nobis annuntiare vales? an nomen eius exprimi non potest? non ignoras per hæc verba, *quia fecisti hanc rem*, obedientiam Deo exhibitam à Patriarcha in immolatione filii sui intelligi: quid mirum igitur nomen illius rei non expressum fuisse? quia ita excellens opus est, obedientia, vt ea dignum nomen ne ipse quidem Deus inuenire videatur. Sic Oleast. *hic Dominus non solum opus commendat, sed tanti facit, vt nomen quod laudet, non inueniat, non dicit quoniam voluisti immolare filium mei causa, sed quia fecisti hanc rem, quam quæso Domine? non inuenio nomen operi dignum.* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris, possidebit semen tuum portas inimicorum suorum.

Sept. Certè benedicens benedicam te, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & tanquam arenam quæ est iuxta labium maris, & hereditate possidebit semen tuum ciuitates aduersariorum.

Cald. Quoniam benedicens benedicam, & multiplicans multiplicabo filios tuos sicut stellas cœli, & sicut arenam quæ est in littore maris, & hereditabunt filii tui ciuitates inimicorum suorum.

Pag. Hereditabit semen tuum portam inimicorum suorum.

CONCORDIA.

ירש Iaraz hereditate aut hereditatem accipere siue possidere significat שפה Sapha est labium, quod licet proprie sit oris extremitas, figuratè tamen est cuiuslibet rei margo, ora, & fimbria, vnde optime noster interpres vertit littus maris, est enim sicut illius margo siue extremitas, in Hebræo est שער, in singulari scilicet porta, in plurali autem dixere alii, sed Sept. cum Caldæo ciuitates exposuerunt quod per portas intelligerent Hebræi.

EXPOSITIO.

B*Enedicam tibi*, vel vt est Hebraicè benedicens benedicam tibi, quæ geminatio verbi certissimam & amplissimam significat bonorum copiam à Deo dandam, *& multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli*, id est posteri tui ita multiplicabuntur, quod stellis cœli siue maris arenæ in multitudine conferri poterunt: *possidebit semen tuum portas*, id est robur, potentiam & imperium, nam munitiones & propugnacula in portis collocati solebant, quod equidem contigit sub Iosue, nam vrbes Chananæorum sub Dauide & Salomone, Palæstinorum, Ammonitarum, Syrorum possederunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quæ populo Christiano promittuntur, cœlestia sunt, quæ vero Iudæo, terrena.

244 *Benedicam tibi & multiplicabo semen tuum, &c.* nonne iam Deus hanc benedictionem & multiplicationem pollicitus fuerat Abrahæ? cur igitur eam denuo repetit? nam eiusdem repetitio superflua esse videtur: nota ex Orig. Hom. 9. in Genes. quod si Abraham tantum secundum carnem vixisset, & vnius populi, quem secundum carnem genuisset, pater fuisset, vna promissio sufficiens cēseretur, nunc vero vt ostenderet eum primo patrem futurum eorum qui secundum carnem circumcisi sunt, circumcisionis suæ tempore, datur ei repromissio quæ ad populum circumcisionis pertinere deberet? secundo quia pater esset futurus etiam eorum qui ex fide sunt, & qui per passionem Christi veniunt ad hereditatem, tempore nihilominus passionis Isaac promissio renouatur, quæ pertinere debeat ad eum populum qui passione Christi, ac resurrectione saluatur: sed cur ea quæ secundo populo promittuntur obseruat scriptura ab Angelo de cœlo dicta fuisse, non autem ea quæ primo? illa enim in terris dicta sunt, ait si quidem textus; eduxit eum scilicet Patriarcham foras de tabernaculo, & dixit ei, respice stellas cœli, si numerari possint præ multitudine, & addidit: sic erit semen tuum: subtiliter satisfacit Orig. *aperte hic illud designare videtur, quod Apostolus dicit, primus homo de terra, terren⁹, secūdus homo de cœlo cœlestis, ita ergo promissio quæ ad fidelem populum pertinet de cœlo est, illa de terra.*

Origen. Hom. 9. in Genes.

Quod amissum credimus, illud obedientia multiplicatum restituitur.

245 *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli,* nonne semen illud Isaac intelligitur, quem in sacrificium sibi offerri Deus postulauit? si ergo totus holocausto in cinerem redigendus, quomodo ita multiplicandus, vt stellis cœli in multitudine conferatur? nonne maximam Dei mandato præstitit obedientiam Abrahamus: merito igitur quem iugulandum credidit, multiplicandum accipit; obedientia enim longè numerosius restituit, quod timebatur deperditum: Fauet Chrys. *hic qui per voluntatem tuam occisus est, in tantam multitudinem propagabit semen tuum, vt stellis & arenæ adæquetur, hoc tibi propter obedientiam erit.*

S.Chrys.

Iustus non solum pro merito accipit præmiū æternum, sed etiam virtuti eius tribuitur temporale.

Multiplicabo semen tuum, scilicet quia animum exhibuisti promptum ad filii immolationem, si operi adeo eximio iusti Abrahæ debetur merces æterna, cur semen suum fore multiplicandum pollicetur, quod quidem solum præmium est temporale: hoc etiam secundum promittit præter primum, quod ei futurum erat, quia iustus non solum pro merito accipit præmium æternum, sed etiam virtuti eius temporale tribuitur, *quia scriptum est*, inquit D. Gregor. in l. 1. Reg. c. 9. *quod vnusquisque mercedem accipiet secundum laborem suum, quod nimirum non solum de æterna retributione accipitur, sed etiam de præsenti omnipotens Deus pro merito operis electis suis tribuit augmenta virtutis; nam & Abrahæ filio, non parenti dicitur, benedicam tibi & multiplicabo semen tuum.* 246

Greg. Magn l. 1 Reg. c. 9.

Diuina exequentes mandata, maiori illustrantur lumine.

Multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, cur quod futurum est, ei aperis: nonne sufficiebat tempore à te constituto, præmium Patriarchæ debitum præbere: merito quæ futura sunt prædicit, & ignota reuelat, quia diuinum exequens mandatum, maiori à deo illustratur cognitione. Fauet cit Doct. *Nonnunque qui laborant in faciendis iis quæ sciunt per diuinam gratiam maiora quæ agant cognoscere merentur.* 147

Cit. Doct.

Iustis nullus nocere potest, impiis autem omnes.

Multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli & velut arenam, quod ait, *sicut stellas*, referri potest ad iustos & electos, quod autem dicit *sicut arenam*, ad impios & reprobos: sed cur quæso iustos stellis, impios autem confert arenæ vel pulueri: obserua stellas in sublimi positas à nullo damnum accipere posse, arenam autem ab omnibus conculcari: merito igitur pii stellis, impii autem arenæ conferuntur, quia iustis nullus nocere potest, omnes autem impiis: sic Rab. Sal. Abul. teste, *filii Abrahæ comparantur stellis quantum ad bonos, quia quando boni essent, nullus eis nocere posset, sicut nullus nocet stellis in sublimi positis; quando mali essent, comparantur arenæ vel pulueri, quia ita conculcarentur ab omnibus sicut puluis.* 248

Abul. ex Rab. Salom.

Verbo diuino instructi nihil timent.

Multiplicabo semen tuum sicut arenam quæ est in littore maris, 249

maris, quando quæso progenies Abrahami, vt arena maris fuit: nisi cum de verbo vitæ, de sapientia incarnata habent fideles vt nulla aduersa timeant: accipe Phil. & si ignoranter tamen dicentem. lib. de Somniis, *progenies sapientia cum arena confertur, quia marinas vndas litteralis arena obiecta repercutit, sicut peccatorum fluctus recta per verbum diuinum institutio*, cur fluctus aduersitatum timeat, qui verbi diuini habet in se disciplinam?

Phil. l. de Somniis.

Reproborum numerus excedit longe prædestinatorum numerum.

150 *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli & sicut arenam quæ est in littore maris.* Euseb. Cæsar. lib. 2. demonst. Euangel. c. 40. hunc locum de reprobis & electis intellexisse videtur; ait enim, duo sunt quæ Abrahæ Deus respondens promisit, de iis qui ab illo orituri erant, vnum quidem quod futuri essent sicut stellæ cœli, alterum vero quod tãquam maris arena. Dei quidem amici quales fuerunt illi veteres & Prophetæ, & Saluatoris nostri Apostoli, quibus ipse illud testimonium exhibuit, vos estis lux mundi, luminibus cœlestibus ipso splendore comparãtur; reliqui vero, terreni scilicet atque in humum spectantes, arenæ similes habentur: sed cur arenæ reprobi conferuntur, stellis autem prædestinati non est dubium arenæ grana excedere numero cœli sydera: merito igitur reprobi comparantur maris arenæ, prædestinati autem cœli syderibus, longe enim maior est numerus electorum quam aliorum, secundum illud Christi Domini, *multi sunt vocati, pauci verò electi.*

Euseb. Cæs. l. 2. demonst. Euang. cap. 40.

Veri fideles persecutionibus crescunt.

251 *Multiplicabo semen tuum sicut arenam quæ est in littore maris*, per arenæ numerum multitudo fidelium intelligi potest ex Titelmano exponente illud Psalm 138. *Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui Deus, dinumerabo eos & super arenam multiplicabuntur*, quasi diceret, prius illi amici tui admodum erant pauci, ita vt facillime potuissent dinumerari, ac nullo negotio cogi in numerum certum aliquem: quemadmodum in actis Apostolicis, eos, qui simul in Hierusalem erant congregati, fideles, Ecclesiæ nouæ initio legimus certo comprehensos numero: atque ante Spiritus sancti missionem fere, etiam nominatim designatos, verum post modum Spiritu sancto demisso, & beatis Apostolis in omnem terrã exeuntibus, tanta facta est credentium multitudo vt quasi arena maris fierent innumerabiles: en quomodo fideles arena denotantur: sed quæso cur potius littoris arenæ, quam quæ est in medio mari, conferuntur? aduerte arenam quæ in littore est, diuersis concuti fluctibus maris, & procellis agitari, nihilominus non minui, imo maiori vi comprimi & augeri, alia ex ipso mari adducta arena: merito igitur fideles diuersis persecutionum procellis non minuuntur, sed dilatantur: sicut dixit D. Leo Mag Serm. 1. de Petro & Paulo, *semen si quidem est sanguis Christianorum, plures efficimur quoties metimur à tyrannis*, & Serm. 6. Epiph. *cruenta impietate*, ait, *in Dei populum sæuiebant, quasi ad maximam gloriam suam pertinere ducerent si de terris nomen Christianorum auferrent, nesciẽtes Ecclesiam Dei per furorem suæ crudelitatis augeri, quando in suppliciis & mortibus beatorum martyrum qui putabantur minui numero, multiplicabantur exemplo.*

Noster Titelm. in Psal. 138.

D. Leo Magn. Serm. 1. de Petro & Paulo, & Serm. 6. de Epiph.

Deus in promissis suis constantissimus.

258 *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli & sicut arenam maris*, si posteritas Abrahæ tibi inobediẽs & tua deserens præcepta, alios agnoscere Deos debet, an sicut arena quæ est in littore maris multiplicanda est? multiplicabitur equidem: si potius diminui deberet? ita vt nullus eorum superesse deberet, cur stans tuis promissis eorum numerum pateris crescere? quia Dei semper sunt constantissimæ promissiones. dummodo eis cooperemur, quod obseru. doctus Baptista Folengius in Psalm. 115. Super illa verba: memor fuit in sæculum testamenti sui, quod mandauit in mille generationes, ait, *vide constantissimum Dei consilium atque æternum, præstando, si quid vnquam pollicitus est propositum, de quo pacto ac fœdere cum Abraham, Isaac postea & Iacob percusso, non vno in loco narrat Moyses, cuius sane ea fuit summa, vt ipse illorum esset Deus, ipsi vicissim illius plebs ac populus semper, id quidem præstitit æternus pater, licet ex parte hominis millies iam fractum sit fœdus violataque fides ac iuramentum, attamen absque pœnitentia*, vt inquit Paulus, *sunt dona Dei, vnumq; illius promissiones, non quod sic meruimus, sed quia recordatus est misericordiæ suæ à progenie in progenies.*

Baptista Folengi. Psal 115.

Christus Dominus verè ab inimicis victoriam retulit.

Multiplicabo semen tuum, possidebit portas inimicorum tuorum, quot nationes, tot hostes Iudæi populi, & tamen ciuitates eorum non possidebit, quomodo igitur pollicetur Deus Abrahæ progeniem suam ciuitatum inimicorum victricem fore? nota Christum Dominum secundum carnem semen Abrahæ dici? merito igitur dixit semen tuum possessurum portas inimicorum tuorum, quia Christus Dominus verè ab omnibus suis inimicis victoriam erat relaturus: sic Orig. hom. 9. *hoc verius & excellentius impletur in Christo Domino, quomodo autem hereditate accepit Christus ciuitates aduersariorum suorum? per hoc sine dubio quod in omnem terram exiit sonus Apostolorum & in fines orbis terræ verba eorum, vnde & ad iracundiam excitati sunt Angeli illi qui singulas quasque nationes sub potestate retinebant.* 253

Origene Hom 9. in Genes.

Christus animam nostram possideat per mortificationem nostram.

Multiplicabo semen tuum, possidebit portas inimicorum tuorum, Sept. legunt ciuitates, si animæ nostræ sunt ciuitates regis magni, aduersarii eius, passiones & vitia nostra, quomodo semen Abrahæ accipiet hereditate ciuitates inimicorum suorum? dico id euenturum, si carnem nostram cum vitiis & concupiscentiis crucifigamus, quod auctoritate sua confirmat, cit. Orig. *vigilandum nobis est, quia aduersarius noster tanquam leo rugiens circuit quærens quem deuoret, cui nisi restiterimus fortes in fide, rursum nos in captiuitatem reuocabit: dirumpamus igitur vincula eorum, passiones & vitia nostra sunt, quibus tandiu innectimur, donec carnem nostram crucifigamus cum vitiis & cõcupiscentiis, & ita disrumpamus vincula eorum, igitur occupauit semen Abrahæ, ciuitates aduersariorum, sed quid mihi prodest si semen Abrahæ quod est Christus, possideat portas inimicorum suorum, si meã ciuitatẽ non possideat? si in mea ciuitate, hoc est in anima mea, quæ est ciuitas regis magni nec leges eius nec instituta seruantur? quid mihi prodest si vniuersum mundum subiicit, si non destruat legem quæ est in membris meis repugnantem legi mentis meæ? igitur vnusquisque nostrum sic satagat, vt ea in sua anima & in suo corpore vincat Christus aduersarios nostros, & subiiciens eos ac triumphans etiam sua anima possideat ciuitatem.* 254

Cit. Orig.

Vilissimi sunt peccatores si cum iustis conferantur.

Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & sicut are-

Noster Lyran. *nam quæ est in littore maris, hoc dixit*, inquit Lyranus, *quantum ad bonos, & quantum ad terrenos, ita vt stellas cœli iustos asserat, arenam autem impios*! quod equidem mihi facescit negotium, nam quid in hoc sæculo magis fulget, sicut impius in dignitate sua? iusto autem quid vilius? cum asserat Paulus de Apostolis, arbitratos esse sicut stercora? quomodo igitur stellas vocat Lyranus iustos, impios autem arenam? merito equidem, quia inter iustum & peccatorem ea est differentia, qualis inter vilissimum & abiectissimum arenæ granum, & fulgentissimum cœli sydus, quid autem vilius arena, stella autem pretiosius? (Paul. 1.Cor. 4.)

Iustus prudens ita dirigit sensus suos, vt non ab inimicis habeantur.

256 *Multiplicabo semen tuum & possidebit portas inimicorum tuorum*, vt formetur moralis conceptus, obseruandum est inimicos non esse, qui oculis videri possunt corporeis, sed spirituales esse, quales spiritus immundi, & peccata: portæ autem per quas ingrediuntur in animas nostras, sunt sensus corporei, iuxta illud Hierem. 9. ascendit mors per fenestras vestras: quo posito quomodo portas inimicorum possidebit semen Abrahæ? tunc possidere incipiet, cum iustus & electus diligenter & cautè sensus corporeos custodierit, ne per eorum abusum prædicti aduersarii ciuitatem animæ nostræ ingrediantur, vnde optime Beringos. Abb. c. 6. de inuent. S. Crucis, lib. 1. *sicut ex præcepto Ioseph, quinta pars frugum Ægyptiarum data est regi, ita quinque sensus nostri qui sunt portæ animæ nostræ, deferendi sunt in obsequium Dei, vt pro quinta parte quæ debebatur regibus, quinque sensuum nostrorum custodiam diuinis semper mancipemus legibus.* (Hier. 9.) (Beringos. Abb c.6. de Inuent. S Crucis lib 1.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VLG. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ.
Sept. Quia obaudisti vocem meam.
Cald. Et benedicentur propter filios tuos omnes populi terræ, pro eo quod obedisti verbo meo.
Vatab. Audisti in vocem meam.

CONCORDIA.

שמע Samaa obedire, obtemperare & audire significat, construitur autem non solum cum אל & ל, sed etiam cum ב vnde fit quod recte verterit Vatab. in vocem meam, est enim Hebraice בקלי.

EXPOSITIO.

Ad Gal. 3. **E**T *benedicentur in semine tuo*, id est per semen tuum nempe per filium tanquam per causam principalem huius benedictionis, quid autem sit illud nisi Christus Dominus ex illo 3. ad Gal. Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini eius, non dicit & in seminibus quasi ex multis, sed quasi in vno & semini tuo, qui est Christus: *omnes gentes terræ* per hanc benedictionem quam omnes consequuti sunt in Christo, redemptionem intellige, in qua quantum ad sufficientiam omnes benedicti censentur, cum pro omnibus facta fuerit, & sufficiat, quantum vero ad efficaciam non pro singulis generum (vt dicimus) sed pro generibus singulorum, quia ab Adam vsque ad finem mundi ex omnibus gentibus & nationibus salui facti sunt, & quot salui fient in morte eius salutem & benedictionem consequentur, cuius portionis sunt Sacramenta, quæ ex morte eius manarunt, & media quæ ad salutem nobis promeruit, *quia obedisti voci meæ*, non hoc ita intelligendum quod obedientia Abrahæ promeruit de condigno vt in semine suo, puta in Christo Domino omnes gentes benedictionem consequerentur, hoc enim Christi Domini merito propriè tribuendum est, sed solum de congruo, obedientia enim illius vt causa meritoriè dispositiua cooperata est, ad hoc vt in semine suo omnes benedictionem acciperemus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non minoris meriti est parcere inimico propter Deum, quàm non parcere filio vnigenito propter eundem.

257 **B***Enedicentur in semine tuo omnes gentes, quia obedisti voci meæ*, en quomodo Abraham prædicitur progenitor Christi Domini secundum carnem, quia vnigenito non pepercit, imo iuramento se se obstrinxit Deus, hoc ita euenturum? sed cum eandem promissionem Dauidi factam conspicio, nempe Psalm. 131. *Iurauit Dominus veritatem, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam*, quem versum exponens D. Prosper ait Dauid hanc promissionem accepit, quod fructus ventris eius super sedem ipsius esset ponendus, cuius regnum manet in æternum, qui ideo fructus ventris dicitur, quia Saluator secundum carnem virginis matris est filius, conceptus non per virilem coitum, sed per Spiritum sanctum; cum, inquam, idem Dauid promissum factum lego, non possum non inuestigare quam ob virtutem dignum illum iudicauerit, vt ei iuraret progenitorem verbi sui futurum? audiamus eximium opus Dauidis ex 1. reg c. 24 desumptum, scilicet quod cum inimico suo Saüli infensissimo mortem inferre potuisset, libenter tamen condonauit: ecce hodie, inquit Dauid Saüli, viderunt oculi tui, quod tradiderit te Dominus in manu mea in spelunca, & cogitaui vt occiderem te, sed pepercit tibi oculus meus: quid mirum igitur si promissionē accepit à Deo, iuramento interueniente, Dauid futurum progenitorem Christi Domini, sicut & Abraham: quia parcere inimico propter Deū, ita apud eum in pretio est, sicut filio vnigenito propter eundem non condonare: Fauet Rupert. lib. 4. de vict. Verbi cap. 27. qui postquam eandem proposuit difficultatem, sic soluit: *ratio docet non multo minoris esse meriti pepercisse inimico propter Deum, quàm non* (Psal. 131.) (D. Prosp.) (Rupert. lib. 4. de vict. verbi cap. 27.)

non pepercisse vnigenito filio propter Deum, hoc fecit David inimico suo infensissimo quærenti animam suam, inimico regi, cuius regnum sine dubio se suscepturum sciebat, ii pepercit vbi quærebat animam suam, quod eatenus fuerat inauditum, sicut ipse testatur Saul admirans & dicens ad eum: quis enim cum inuenerit inimicum suum, dimittet eum in viam bonam; ob hanc maxime causam iuratum esse illi arbitramur, quod semen vel caro eius assumenda foret in filium Dei, quia maxime causa ista facit filios Dei, sicut testatur ipse Dominus cum ait, diligite inimicos vestros vt sitis filii patris vestri qui in cælis est, dilexit inimicum, benefecit illi non solum parcendo, cum occidere posset, verum etiam plangendo cum ille occisus fuisset, & sicut iam dictum est pro causa huiusmodi tali iuramento Dei dignus extitit.

Talis est obediens vt mereatur esse Dei hominis progenitor.

258 *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*, id est in Christo, qui futurus erat Abrahæ semen, sed quomodo tam eximium dignitatis gradum pertingere potuit, vt Dei & hominis genitor diceretur & esset? inspice quid de eo textus asserat, quia obedisti voci meæ: virtuti igitur obedientiæ eius tribuitur, quod Christi Domini fuerit progenitor, quod confirmat
S.Chrys. D. Chrysost. *hæc omnia, scilicet, in semine tuo benedicentur omnes nationes terræ, tibi propter obedientiam erunt.*

In Christo solo gloria nostra.

259 *Benedicentur in semine tuo omnes gentes*, in hebræo est it Garecu in coniugatione reciproca, sicque propriè reddendum est, benedicent se in semine tuo omnes gentes terræ, vel vt habet Vatablus; & beabunt se, quid est quod benedicent se in semine Abrahæ omnes terræ nationes? sine dubio idem est quod in Christo Domino solum consequentur benedictionem: quod Lip. ita intelligit, *benedicent se, hoc est in solo illo semine beatificandos se verissime dicent.*

Christus Deus est & homo.

260 *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*, si per illud semen non solum credimus, sed etiam Iudæi, Messiam intelligendum, quomodo Spiritus sanctus clarius non est loquutus dicens, in Christo vel in Messia benedicendæ sunt omnes gentes terræ? merito dixit in semine tuo benedicendas fore omnes nationes, quia hoc verbo comprehenditur quidquid nos de Christo fatemur, nempe quod verus sit homo, quod ex virgine natus? quod mori debuit, quod resurgere, & ad dexteram Dei sublimari, imo quod etiã Deus sit: nam quia semen Abrahæ dicitur, certũ est quod homo sit, in hoc quod hoc semẽ alios benedicit, signũ est ipsum maledictioni non subiacere, & cum omnes mortales via nostra naturali progeniti, maledictioni sint obnoxii, sequitur quod sicut verus homo ex fœmina nasci debuerit, sed ex virgine, vt maledictum non incurreret. tum si omnibus benedictionem debet impertiri, necesse est eum ex mortalibus in aliam transire vitam, qua possit omnibus vbique adesse: morietur igitur vt homo, & resurget, ascendetque vt adimpleat omnia, tandem si omnes per ipsum benedictionem consequuturi sunt, necesse est etiam Deum esse, quomodo enim purus homo vitam, iustitiam, salutemque omnibus terræ nationibus posset conferre?

Deus ad incarnationem suam prædixit se venturum mysticis modis & occultis.

Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, vt ex his 261
verbis & aliis conceptum efformare promissum valeam, recurramus ad thronum à Salomone constructum 3. Reg. c. 10. de quo sacer textus ait, habebat sex gradus, & quod erat ex ebore, nec non ex auro vestitus: cur sex gradus habuisse testatur Spiritus sanctus? quid enim refert scire quot instructus & ornatus fuerit? dico sex mundi ætates designari, per quas mysticis prædictionibus ex quibus vna est, in semine tuo benedicentur omnes terræ nationes, designari, quibus repromisit se ad suam incarnationem peruenturum tanquam ad thronum, prosequitur Phil. Abb. to. 2. in cant. tit. recapitulatio de throno eburneo dicens, *in 1. ætate quæ ab Adam vsque ad Noe extitit, se venturum spopondit, quando mulieri denuntiauit dicens, semen tuum conteret caput serpentis, in 2. ætate quæ à Noe vsque ad Abraham fuit, venturum se indicauit, quando filiis Noe dixit, crescite & multiplicamini: in tertia autem ætate quæ ab Abraham vsque ad Moysem decurrit, adfuturum se præfigurauit, quando eiusdem Prophetæ proli benedixit dicens, in semine tuo benedicentur omnes nationes: in quarta vero ætate quæ erat à Moyse vsque ad Dauid, in multiplici sacrificiorum religione adfore se insinuauit; in quinta autem ætate quæ erat à Dauid vsque ad natiuitatem beatæ Mariæ floruit, quia ipse est rex regum & sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech in regibus & sacerdotibus figurabatur se venturum esse: sexta ætas ipsa est quæ nunc agitur ab ortu Mariæ virginis vsque ad diem iudicii, in qua ad incarnationem suam clementer dignatus est venire filius Dei, sicut sexto gradu perueniebatur ad illud gloriosum sedile quod erat in medio throni aurei & eburnei.*

3. Reg. cap. 10. — Phil. Abbas sto. 2. in cantica.

Promissa Dei non solum vera, sed ipsamet veritas.

Benedicentur in semine tuo omnes gentes, hæc promis- 262
sio verissime adimpleta in Christo Domino: sed vndenam colligimus non solum verum esse, quod pollicebatur Deus, sed etiam ipsammet veritatem? audi quid dicat Psal. 118. regius Dauid, principium verborum tuorum veritas, in æternum omnia iudicia iustitiæ tuæ: sed quodnam est illud principium verborum Dei, quod sit veritas? accipe Chrysost. ibi respondentem, *per verborum principium pollicitationes Abrahamo factas intelligit, nam ex eo tempore Iudæorum natio coagmentata est, verum postea promissa præstitit, & populum stellarum instar adauxit, quin & in ipsius quoque semine, quemadmodum promiserat, gentes omnes benedixit, & propterea diuinorum oraculorum principium veritate condecoratum esse dixit.*

Psal. 118. — Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIX.

VVLG. Reuersus est Abraham ad pueros suos, abieruntque Bersabee simul, & habitauit ibi.
Sep. Et perrexerunt simul ad puteum iuramenti, & inhabitauit ad puteum iuramenti.
Pagn. Et surrexerunt & perrexerunt simul ad Bersabee, & habitauit Abraham in Beersebah.

CONCORDIA.

קום Kum maiori cum proprietate significat surrexit quàm abiit, imo abire non indicat, sed stare: vnde fit quod noster vulgatus potius sensum quàm verbi proprietatem respexit, de puteo iuramenti diximus superius.

EXPOSITIO.

Reuersus est Abraham, scilicet acceptis à Deo promissionibus de benedictione & de generis sui multiplicatione, *ad pueros suos*, nempe ad famulos quibus præceperat reditum suum in montis radice expectare, *abieruntque Bersabee simul*, ibi enim commorabatur Abraham cum ad montem Moria pertexit, *& habitauit ibi* tanquam colonus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vir vxorem non destituat consolatione.

263 *Reuersus est Abraham & habitauit Bersabee*, cur potius non est commoratus in monte Moria cum filio, vt in quo tot à Deo acceperant beneficia, in eodem loco perpetuas agerent gratiarum actiones? obserua valde sollicitam & anxiam mansisse Saram, tum de viri incolumitate, filiique sibi charissimi absentia, haud enim acceperat in quem locum vterque recesserat: prudenter igitur ad Bersabee regreditur, vbi Sara remanserat, vt sua præsentia anxium vxoris suæ animum subleuaret, tristemque consolaretur.

Maxima est iustorum humilitas.

264 *Reuersus est Abraham & habitauit Bersabee*, certe montem hunc habitationi suæ eligere debuisset, & præcipere famulis, vt ad eum, Saram cum omni familia adducerent, cum enim tot ibi peracta fuissent mysteria, omnibus aliis locis debuisset anteferre nota innotuisse Abrahæ filium Dei hoc in monte, vitam pro hominibus in cruce daturum: tantæ igitur fuit humilitatis, vt indignum omnino se iudicauerit huius sanctissimi montis inhabitatorem, timueritq; tam propria quàm suorum mansione polluere.

Iustus à Deo se accepisse non iactat beneficia.

265 *Reuersus est ad pueros*, cur non aperuisti Abraham famulis magnificas tibi à Deo factas fuisse promissiones, vitamque filio tuo miraculose conseruatam, arietemque in locum illius substitutum fuisse in holocaustum? merito silentio à Deo accepta celebrat beneficia, quia iustus à Deo prudenter ea non se acepisse iactat: quod Lippom. obseruat, *de tanto opere vel promissis nihil iactat iustus, simpliciter arbitratur se id egisse quod obligabatur, & Domino debebat tanquam seruus inutilis parcissimus verbis vbique, sed sapientissimus consiliis & factis.* Lippo.

Christus Dominus ad cœlum vnde venerat reuersurus figuratur.

Reuersus ad pueros & abierunt Bersabee, quid nobis declaratur Isaac Bersabee à qua discesserat ex monte, in quo in holocaustum oblatus fuerat, rediisse? aduerte nomen Bersabee puteum satiantem interpretari: quod quidem cœlo vel gloriæ potest accommodari, iuxta illud Psalm. 16. *satiabor cum apparuerit gloria tua*, quod exponens Ludolfus Carthus. ait, *æterne enim ibi satiatur humanus appetitus, eo quod ibi bonum consequitur infinitum*, dicamus igitur Isaac figuram Christi Domini Bersabee à qua recesserat, rediisse, vt significaretur perfecto in cruce sacrificio, in cœlum à quo descenderat, rediturus. 266 Psal. 16. Ludolfus Carthus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. His ita gestis nuntiatum est Abrahæ, quod Melcha quoque genuisset filios Nachor fratri suo.

Sep. Et factum est post verba hæc, & annuntiatum est ipsi Abrahæ, dicentes ecce peperit Melcha, & ipsa filios Nachor fratri suo.

Pag. Et fuit post res istas, nuntiatum fuit Abrahæ &c.

EXPOSITIO.

His ita gestis, scilicet omnibus quæ diximus peractis & regressu suo in Bersabee, *nuntiatum est Abrahæ quod Melcha*, &c. quia infra erat narrandum, quomodo Isaac duxit in vxorem Rebecam filiam Bathuel filii Nachor, idcirco hîc breuiter subditur de generatione Nachor: notandum est ergo quod vt dictum est cap. 11. Thare genuit Abram, Nachor & Aran, Aran genuit Loth, Nachor autem & Abram duxerunt vxores, nomen vxoris Abram Sarai, & nomen vxoris Nachor Melcha, erant autem istæ duæ vxores duorum fratrum sorores, & filiæ Aran patris Loth, & de hac Melcha hîc nuntiatur Abrahæ filios genuisse Nachor.

CONCE-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Patres sint solliciti quibus filios suos iungant matrimonio.

267 *His ita gestis, nuntiatum est Abrahæ,* &c. cur obseruat scriptura sacra, tunc nuntiatum fuisse Abrahæ Melcham fratri suo filios peperisse? quæ enim connexio inter hæc & verba præcedentia? tum, estne credibile antea non accepisse, fratrem suum filios genuisse? nota tunc Abrahamum sollicitum fuisse de vxore filio suo danda, quam ex Chananæis ei iungere nolebat: merito igitur sacer obseruat textus, nuntiatum fuisse Abrahæ Melcham fratri suo filios peperisse, vt denotaret, quanta cum sollicitudine & diligentia, cui filium suum coniugio iungere deberet, & cuius matrimonium fugere: fauet Rupert. *nuntiatum est Abrahæ, subauditur nolenti accipere filio suo Isaac vxorem de filiabus Chananæorum inter quos habitabat, & sollicito vnde sibi nurus esset speranda digna filio suo, nam hæc sollicitudo vel occasio est idonea, cur hoc loco illi nuntiatum esse sacra doceat scriptura.* (Rupert.)

Longe maior numerus Angelorũ quàm hominũ.

268 *Nuntiatum est Abrahæ quod Melcha genuisset filios Nachor fratri suo*, scilicet octo, & Roma peperit ei alios quatuor: en mysterium aliquod designari potest in hoc, quod vna ex vxoribus suis peperit sibi quatuor, alia autem plures? nota quod Nachor interpretatur requies luminis, propter quod recte designat Christum, qui est lux vera & requies electorum in cœlo: duæ vxores illius Ecclesiæ Angelorum & hominum: merito igitur dicitur quod Nachor ex prima & principali vxore, octo susceperit filios, ex secunda autem & minus præcipua solum quatuor, quia numerus beatorum spirituum longè excedit numerum, vnde fit quod D. Greg. Nyssen. lib. de opificio hominis cap. 17. loquens de Angelis dicat, *quanquam inter Angelos nulla sit propagatio, copiæ tamen eorum numero quædam infinitæ sunt*: sed ante eum Diuus Dionysius Areopagita libro de cœlesti Hierarchia capite decimo quarto, *multi sunt beati cœlestium mentium exercitus, qui infirmum & contractum numerorum corporeorum quibus vtimur, modum superant & transeunt, atque scienter definiuntur, à sola earum summa cœlestique intelligentia ac scientia.* (Gregor. Nyssen.) (Dionys. Areop. lib. de cœlesti Hierarc. c. 14.)

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXI.

VVLG. Hus primogenitum, & Buz fratrem eius, & Camuel patrem Syrorum.

Pagn. Cum Cald. legit, Et Chemuel patrem Aram.

CONCORDIA.

HÆbræis non aliud sonat Aram, quàm Syriam, quæ est prope Iudæam, cuius metropolis est Damascus quæ cum Assyria non est eadem, nam Assyria Hebraice appellatur אשור Asur à primo incola, Syria vero Aram.

EXPOSITIO.

HVs *primogenitum*, à quo Iob descendisse aliqui sed pauci affirmant, quia dicitur in principio libri Iob, vir fuit in terra Hus nomine Iob: communior tamen sententia est Iob fuisse de stirpe Esau, & pronepotem ipsius, si quidem ex cap. 36. Genes. colligitur, in quo dicitur quod Esau genuit Rachuelem, hic Zaram, ex quo natus est Iobab, qui putatur esse Iob, & in eodem cap. mortuus est Bela & regnauit pro eo Iobab filius Zaræ de Besra, hanc tenent tum Græci & patres Latini quod ratione confirmatur maximè probabili, scilicet quod initio libri Iob apparet ipsius patriam fuisse Hus, vbi scilicet natus educatus & versatus fuerit, at Hus erat in regione Idumeæ, quod adeo perspicuè docet Hieremias, vt nulli dubium remanere debeat, in quarto enim Lamentationum sic ait, gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus, ad te quoque perueniet calix, quibus verbis declaratur Idumæos habitasse terram Hus, tanquam regionis suæ partem, & sic magnum est argumentum beatum Iob gente Idumæum fuisse, & ex progenie Esau. (Iob. 1.) (Aristæus vetustissimus apud Euseb. l. 9. de præp. Euang. Chrys. Aug. Theo.) (Thren. 4.)

Et Buz fratrem eius, ex cuius genere est Balaam ille diuinus, qui in libro Iob dicitur Eliu filius Barachiel Buzites, id est de Buz radice descendens, primum vir sanctus, & Dei Propheta, postea per auaritiam & munerum desiderium, dum Israel maledicere cupit, Dei indignationem incurrit.

Et Camuel patrem Syrorum, cum multiplex fuerit Syria, nempe Mesopotamia, Soba & Damasci, quæritur cuiusnam fuerit hic Camuel pater, videtur quod Syriæ in Mesopotamia, nam inibi & Nachor & posteritas eius habitauere, illinc enim ducta est Rebecca ad Isaac, & ab eo missus est eodem Iacob, vt ex eadem familia & posteritate vxorem duceret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

A malis parentibus probi aliquando nascuntur filii.

269 HVs primogenitum, à quo quamuis aliqui sustineant originem ducere Iobum, diximus tamen Esau proneporem fuisse: si ita impius Esau, vt sanguinem fratris sitierit, ita sacrilegus, vt primogenita, nec non sacerdotium vendiderit, Iob autem serui Dei nomine ab ore ipsius diuinæ maiestatis decoratus, dictus rectus, & perfectus: quomodo specimen patientiæ, qui vt ait D. Chromatius in caput . Matth. de beatitud. se in omnibus virum Euangelicum præbuit, originem trahere potuit à viro impio & inhumano? arbor enim mala bonos fructus minimè producere potest: sine dubio hoc exemplo nobis declaratur, non semper à bonis parentibus pios haberi filios, cum ab Isaac Esau natus fuerit, nec à malis impios, cum Esau pronepos fuerit Iob patientissimus: nobis arridet Sedulius Hiber. in c. 9. Epist. ad Rom. *videmus de Iacob traduce natos factos perfidos, de Esau fideles & Deo charos, nam quia de Iacob multi sunt perfidi, dubium non est, omnes enim Iudæi non credentes ex eo habent originem: & quia de Esau boni sunt & fideles, probat Iob qui est filius Esau quintus ab Abraham, hoc est nepos Esau.*

D. Chromatius in cap. . Matth.

Sedul. Hiber. in c. 9 Epist. ad Rom.

Auaritia prophetam Dei in ariolum diaboli commutat.

270 BuZ fratrem eius, ex cuius genere fuit Balaam Propheta Dei, quomodo Propheta, si Angelus eum alloquens dixit, ego veni vt aduersarer tibi, quia peruersa via tua? aduerte auaritia obcæcatum Deum dereliquisse, & in partes diaboli transiisse, ita vt populo Dei benedicto maledicere tentauerit: quid mirum igitur huius Prophetiæ viam fuisse Deo contrariam, nec non ex vate, diaboli ariolum surrexisse: hoc enim est proprium auaritiæ: sic D. Hier. *Balaam ille primum vir sanctus & Propheta Dei, postea per desiderium munerum, dum Israel maledicere cupit, diuini vocabulo nuncupatur*, id est ariolus dictus est.

D. Hier.

Auaritia facilè serpit in immisericordes.

271 BuZ fratrem eius, cuius progenies fuit ille Balaam, quem miror, cum vir pius fuerit, potuisse laqueis auaritiæ detineri, obserua ex inhumanitate & immiti animo maledictionem populo Dei inferre voluisse: quid mirum igitur in baratrum auaritiæ decidisse? immitis enim & inhumanus ea facile capitur: accipe D. Paul. Epist. 32 *facile serpit cancer auaritiæ in præcordia, nullis misericordiæ munita visceribus.*

D. Paul. Epist 32.

Auaritia omnium malorum sentina.

Et BuZ fratrem eius, quem diximus fuisse progenitorem Balaam, de quo loquens beatus Iudas & de eius imitatoribus ait, *væ illis qui in errore Balaam mercede effusi sunt*: cur quæso eos qui Balaam errorem sequuntur, effusos esse asserit? quomodo enim possunt effundi? aduerte illius quod effunditur, nihil ex eo remanere: existimo igitur eos effusos qui Balaam auaritiam colunt, beatum Iudam asserere, quia cupiditate habendi obcæcati, quibusuis prauis cupiditatibus fræna laxant, ac se totos libidinibus constringendos præbent, & modo quæstus ac vtilitatis spes affulgeat aliqua, nullum recusant scelus, nec ab vlla abstinent turpitudine: quod eleganter confirmat D. Laurent. Nouar hom. 1. de pœnit. *auaritia infandum est vitium in hominibus, radix est vna in præcordiis fixa, ex qua pullulant omnia mala, quid est auaritia? cupiditas omnium malorum radix, de ista radice exurgunt mendacia, oriuntur periuria: quis enim est aut distractor, aut emptor qui lucri gratia habet de cupiditate tractatus, nonne plerumque peierat? sæpe mentitur? sine hoc vitio negotiator aut rarus aut nullus, & quid dico negotiatorem, impostorem usum commerciis videamus, quæ res facit prædones aut vnde erumpunt proditores? nonne de auaritia? prædo fuit Achab quando per factionem dolosæ mulieris falsa sub proditione iustum iugulauit vt vineam eius violentus inuaderet: auarus & Iudas fuit, cum proderet Christum Iudæis, cum acciperet ab eis triginta argenteos: tolle auaritiam & non est discordia: aufer auaritiam & solus amor regnat, desinat auaritia & cessat ambitio: tolle cupiditatem & nemo dicit hoc meum aut hoc tuum: fraus inde germinat, dolus inde consurgit, factio inde continuatur, ira quoque insidiæque, & homicidia, bella ipsa siue publica siue intestina, cupiditatis & auaritiæ fructus sunt, vt si quando vel armis vel argumentis alter alterum vel superauerit vel truncauerit, res eius velut victor diripiat, suamque auaritiam suppleat, & hoc est quod in scriptura testatur Apostolus ad Timoth. 6. radix est omnium malorum cupiditas.* 272

D. Laur. Nouar. hom. 1. de pœnit.

Ad Tim. 6.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Et Cased, & Asau, Pheldas quoque & Teldaph.

Pagn. Et Chesed, & Chaso, & Phildas, & Tolaph & Bethuel.

CONCORDIA.

LIcet omissum sit apud vulgatum nomen Bethuelis in hoc versu, nihil tamen diminuit de filiis Nachor, nam in subsequenti versu Bethuel ponitur.

EXPOSITIO.

ET *Cased*, à quo iuxta Hieronymum Chasdim, id est Caldæi postea vocati sunt: sed hoc minime concordat cum eo quod ipse tradiderat super cap. 10. & à Iosepho quoque traditum est, Arphaxad auctorem fuisse gentis Caldæorum, & cum omnium sententia constet Abraham genere fuisse Caldæum

Caldæum, & apud eam gentem natum atque educatum, fieri profectò non potest vt primus gentis Caldaicæ genitor fuerit iste Cased filius fratris Abrahæ, *Asau* idem est ac Chaso, varia enim apud Hebræos & Latinos eiusdem nominis est pronuntiatio.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Ac Bathuel, de quo nata est Rebecca, octo istos genuit Melchai Nachor frater, Abrahæ.

Sept. Bathuel autem genuit Rebeccam, octo hi filii quos pepetit Melcha.

EXPOSITIO.

ET *Bathuel de quo nata est Rebecca*, propter hunc Bathuelem hîc exprimitur generatio Nachoris, quia ab eo est Rebecca futura vxor Isaaci, quem ei iungere matrimonio cogitabat, & tunc nuntiatum est de filiis Nachor, qui in textu referuntur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus intentionem rectam dirigit ad effectum.

172 *Et Bathuel de quo nata est Rebecca*, cur quæso tunc facta est mentio apud Abrahamum filiorum Nachoris? non enim hæc genealogia cum præcedentibus connexionem habere videtur: obserua satis anxium tunc fuisse Patriarcham, cui iungeret filium suum Isaac, & statuisse peruersæ gentis Chananeæ vxorem ei non assumere: non sine ratione igitur sed nutu Dei tunc accepit Abraham fratrem suum filios suscepisse ex Melcha, quorum vnus filiam nubilem haberet, vt agnoscamus Deum in angustia suos consolari, rectamque eorum intentionem ad effectum dirigere: *sic cognatio fratris Nachor* (inquit Lippom.) *narratur Abrahæ, octo scilicet filiorum, qui & neptem haberet Rebeccam filio desponsandam nutu Dei & ad consolationem Patriarchæ.* Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Concubina vero illius nomine Roma, peperit Tabee & Gaam & Tahas, & Maacha.

Sep. Vocauit eam Reuma, & filios eius Thabec, & Tahaam & Tochos & Mocha.

EXPOSITIO.

COncubina vero illius nomine Roma, ne propter huiusmodi nomen, quod simile est ciuitatis Romæ nomini, quis comminisci audeat, originem primam illius vrbis ad istam mulierem referendam: in Hebræo enim non est Roma, sed Reumach, cum concubinam audis, non accipias fornicariam, sumitur enim etiam pro vxore minus præcipua, cuius filiis non debebatur hæreditas, non æqualis honor, non sacerdotium, sed munera recipiebat, vt patet ex 25. huius libri, vbi dicitur quod Abraham filiis concubinarum scilicet Agar, & Cethuræ, largitus est munera.

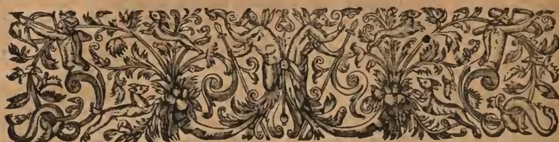
CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In sacra scriptura non semper est sensus mysticus inuestigandus.

173 *Concubina illius Roma peperit Tabee*, &c. quid nobis prodest tot filiorum nomina cognoscere? & verum Roma eorum fuerit mater? & quem ex eis sensum elicere possumus mysticum? quamuis nullum eliciamus, non est sacer textus superfluitatis accusandus: nam in eo non semper est inuestigandus: accipe Gloss. interl. *non mirum si non hæc omnia mysticos sensus gerunt, quia non omnes rami arboris fructum ferunt.* Gloss. Interl.

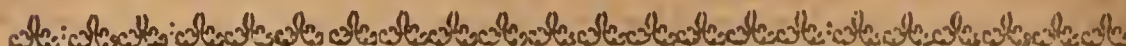
In sacra scriptura nihil superfluum, sed in ea mira omnium connexio.

174 *Concubina illius Roma peperit Thabee, &c.* quid ad historiæ descriptionem pertinet Romæ fœcunditas? si autem Melchæ antea referuntur filii, ideo est quia Rebecca futura vxor Isaaci, ab vno eorum originem ducebat: sed Roma & filii eius superfluè in hac serie historiæ positi videntur; sed ne ita credideris, mira enim est in omnibus connexio: sit tibi testis Aug. 22. contra Faustum, *sicut in citharis & huiusmodi organis musicis, non quidem omnia quæ tanguntur canorum aliquid resonant, sed tantum chorda: cætera tamen in toto cythara corpore ideo fabricata sunt, vt esset vbi vincirentur, vnde & quo tenderentur illæ quas ad cantilenæ suauitatem modulaturus & percussurus est artifex: ita in his Propheticis narrationibus quæ de rebus gestis hominum Prophetico spiritu deliguntur, aut aliquid iam sonant significatione futurorum, aut si nihil tale significant, ad hoc interponuntur, vt sit vnde illa significantia tanquam sonantia connectantur.* D. Aug. 22. contra Faustum.

SYNOPSIS
CAPITIS VIGESIMI TERTII.

SARA MORITVR ET PLANGITVR, atque in ſpelunca duplici, quam Abraham ab Ephron cum agro, præſenti emit pecunia, ſepelitur.

VARIETAS LECTIONVM VERS. I.

VVLG. Vixit autem Sara centum viginti ſeptem annis.

Sept. Facta eſt autem vita Saræ centum viginti ſeptem.

Pagn. Et fuit vita Sarah centum anni & viginti anni & ſeptem anni vitæ Sarah.

CONCORDIA.

PHraſim Hebraicam quæ in repetitione annorum conſiſtit, breuius & elegantius expreſſit Vulgatus, apud Latinos enim importuna eſt eiuſdem verbi repetitio.

EXPOSITIO.

V*Ixit autem Sara*, hæc eſt prima mulier cuius ætas, mors, & ſepultura in ſacro contextu deſcribitur, non ſolum propter eius eximiam virtutem, ſed & propter ſingularem dignitatem: mater enim Hebræi populi colitur, ſicut & Abraham pater illius honoratur, *centum viginti ſeptem annis*, & ſic Iſaac triginta ſeptem annorum erat, cum enim peperit, erat nonagenaria,

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Memoria iuſtorum in æternum permanet.

1 *Vixit Sara* 127. *annis*, cur ætas huius mulieris deſcribitur? cur mors illius exprimitur, cum ſepultura? hactenus enim in diuinis litteris non eſt mentio facta ætatis alicuius fœminæ, vel illius interitus: in dubium reuocare non potes eximiæ virtutis & pietatis fuiſſe Saram: merito igitur ætatis illius, mortis, & ſepulturæ fit mentio, vt illius memoria in æternum apud omnes vigeret, & vita illius obliuioni non traderetur.

Lætitia miſcetur amaritudine.

2 *Vixit Sara* 127. *annis & mortua eſt*, quomodo illico poſt inenarrabile gaudium, quo parens & filius affecti fuere, pater incolumem filium recipiens, quem morti tradēdum arbitrabatur, filius quia in holocauſtum Deo offerri dignus habitus eſt, poſt non exiguā lætitiam acceptā de nuntio vxoris habendæ filio ſuo, non de ſtirpe Chananæa, ſed ex proprio genere: quomodo nihil interpoſito, mors dilectiſſimæ vxoris Abraham & amantiſſimæ matris Iſaac deſcribitur? cur à narratione hiſtoriæ, quæ nihil quàm eximiam legentibus lætitiam confert, illico luctus incipit? vt nobis ſignificetur quod omnis humana lætitia miſcetur amaritudine, *ſemper mundanæ lætitiæ* (inquit Innoc. Papa lib. 1. de contemptu mundi cap. 21.) *triſtitia repentina ſuccedit, & quod incipit à gaudio, deſinit in mærorem, mundana quippe fælicitas multis amaritudinibus reſperſa eſt.* Innoc. Pap. lib. 1. de contemptu

Ante exitum huius ſæculi iuſtorum vita integra eſt.

Vixit Sara 127. *annis*, cur huius mulieris ſanctæ 3
voluit

voluit Deus vitam 127. annis terminari? sunt enim anni nostri mensurabiles, non autem 120. vel pluribus: aduerte ex Glossa interl. quod numerus centesimus & vigesimus septimus solidus & quadratus est, & sic perfectionem indicat: merito igitur computatur vita Saræ sanctissimæ numero annorum centum viginti septem, vt nobis sit apertum, quod ante exitum huius sæculi, vita nostra sit integra & perfecta:
Glossa interl. sic cit. interl. *hoc numero signatur integritas vitæ sanctorum ante huius vitæ exitum.*

Vult Deus vt concupitis diu fruamur.

4 *Vixit Sara 127. annis*, cur tot annos post filii sui natiuitatem, vitam ducere voluit Deus Saram: nonne sufficiebat, quod filium natum & ablactatum vidisset: reuoca in memoriam solum nonagenariam peperisse, sicque diutissime sobolem concupiisse: merito igitur in hoc sæculo ita diuturnam post filii natiuitatem transigit vitam: quia vult Deus, vt diu concupitis fruamur, *nec alterius fœminæ*, inquit Lippom. Lippom. *tanta legitur ætas, legitur in canone, voluit eam Deus aliquandiu cum filio gaudere, quem tanto desiderio tot annis verbis Dei credula sperauerat*, en quomodo spes sanctorum plena est, cùm diu concupitis fruantur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Et mortua est in ciuitate Arbee, quæ est Hebron in terra Chanaam, venitque Abraham, vt plangeret & fleret eam.

Sept. Et mortua est Sara in ciuitate Arbee, quæ est in valle, hæc est Chebron in terra Chanaam.

Cald cum Hebræo, Et mortua est Sara in Cariatharbe, vel Chariatarb.

CONCORDIA.

Optime noster interpres vertit in ciuitate. vbi habemus in Hebræo בִּקִרְיַת, & miror Pagninum linguæ Hebraicæ peritissimum Chiriat legisse sine huius dictionis interpretatione, קריה Kiria enim est ciuitas & cum constructione קרית Kiriat: quod positum est in 70. *quæ est in valle*, in authenticis codicibus non habetur.

EXPOSITIO.

Mortua est Sara, debitum naturæ illius auctori persoluens, *in ciuitate Arbee*, per anticipationem sic appellata est: non enim tempore Abrahæ sic dicta est: si nomen Arbee quatuor significat propter quatuor Patriarcharum, nempe Adam, Abraham, Isaac, & Iacob, qui cum vxoribus hic conditi sunt, sepulturam: noster autem Lyranus non per anticipationem sic dictam asserit, sed quod hoc tempore sic appellabatur propter quatuor gigantes ibi sepultos, scilicet Achimam, Sisai, Tilmai, alterius autem nomen desideratur: hæc autem ciuitas dicta est Hebrona à filio quodam Caleb Hebronis patre: sicque verba illa (quæ est Hebron) non Moysis, sed auctoritate Synagogæ, quæ tunc à diuino spiritu regebatur, adiecta sunt: nam filius ille Caleb qui nomen Hebron indidit huic ciuitati non solum post Mosis, sed etiam Iosue excessum, vrbem hanc cepit, expugnatis Chananæis.

Venit Abrahã, vt plangeret, venit non de monte Moria, vel alio loco remoto, quasi præsens charissimæ suæ non fuisset exitui, sed venit de domo ad locum in quo iacebat eius cadauer sepeliendum *vt plangeret & fleret*, recte vtrumque verbum addidit Moyses, planctus enim distinguitur à fletu, quia planctus significat 2 Regum. luctum solemnem, necnon funeris pompam: sic 2. regum 1. Dauid solẽni funere & carmine planxit Saül, & Ionatham, cæsos in bello: fletus est quædam lachrymarum emissio proueniens ex dolore.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nihil in hoc sæculo stabile & permanens.

5 *Mortua est Sara*, cur vita sanctissimæ mulieri eripitur: cur diutius tam ad consolationem Abrahæ quàm Isaaci non relinquitur superstes? quia in hoc sæculo nihil stabile & diuturnum, nec ipsa qua nihil est
S. Hildeb. epist. 56. charius vita, quin etiam, vti optime obseruat Hildebertus, ep 56. *hæc aliena esse (nempe huius sæculi vel naturæ bona) fuga ipsorum denunciat, bona vaga, bona pennata sunt, eorum esse nusquam esse diutius.*

Mors peccati vectigal.

6 *Mortua est Sara*, nonne in æternum vitam degere deberet, tum propter maximam fidem, tum & celebrem pietatem: cur ergo è viuis excedere cogitur, & nõ nobiscum permanere permittitur? quia mors peccati in primo parente contracti debitum est: *attende*, inquit Hildebert cit. *miserias hominum, intuere cineres, vectigalia peccati sunt, peccatum tot secutæ sunt vltiones, quot ex eo incommoda pullularunt.*

Nullus ita vehemens amor inter coniuges qui morte non dissoluatur.

Mortua est Sara, si adeo stricto vniebantur amoris 7
vinculo Abrahã & Sara, quomodo soluitur interitu vnius? nam cùm dicat Spiritus S. Eccl. 25. in tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata corã Deo & hominibus, concordia fratrum, & amor proximorum & vir & mulier bene sibi consentientes: si igitur in tribus maxime delectaris in quorum numero viri, & mulieris amor comprehenditur, quomodo inter Saram & Abraham voluntate tua soluitur? quia nulla inter coniuges ita vehemens dilectio, quam mors alterum ab altero dissocians, non extinguat.

Iustus in Ecclesia moriens æternam consequitur beatitudinem.

Mortua est in ciuitate Arbee, quæ est Hebron, cur tot 8

circumstantiæ mortis exprimuntur? quid refert vtrum in Arbee, quæ est Hebron è viuis excesserit, vel alibi, dummodo mors eius nobis innotescat? ad formationem conceptus moralis: obserua Saram quæ interpretatur princeps, iustum denotare, qui motuum suorum dominator est & rector, ipsi enim sunt principes magni, inquit Beda in c. 10. Lucæ, qui tentationum suarum motibus non consentiendo succumbere, sed regendo præesse nouerunt: Arbee interpretatur quatuor, & significat Ecclesiam quæ est in quadro posita, Apoc. 21. Hebron interpretatur visio sempiterna: prudenter igitur refertur mors Saræ in Arbee, quæ est Hebron, *quia iustus* inquit Hugo Cardinalis, *in Ecclesia moriens ad sempiternam euolat visionem.*

Venerabilis Beda in cap. 10

Hugo Card.

Iustus in morte de bono mutatur in melius.

9 *Mortua est Sara in ciuitate Arbee quæ est Hebron in terra Chanaam*, si diximus per Saram defunctam in Arbee, quæ est Hebron, denotari iustum morientem in Ecclesia, & æternam consequentem fœlicitatẽ, quomodo conuenire potest textus sequens, quod Hebrõ est in terra Chanaam, cum iis quæ dicta sunt à nobis? aduerte Chanaam mutationem interpretari, optimè igitur quadrat, quod in Hebron, quæ est in Chanaam, moriatur Sara: *quia*, vt optime dictus Hugo Cardinalis, *iusti mutantur in morte de bono in melius, iuxta illud Corinth. 15. omnes quidem surgemus, sed non omnes immutabimur.*

Cit. Card. 1. Cor. 15.

Non idem honor datur fœminis, etiam si iustæ sint, ac viris.

10 *Mortua est Sara*, miror cum Sara fuerit mulier sanctitatis eximiæ, cur non refert textus obiisse in senectute bona, plenamque dierum, sicut de viro illius, aliisque virtute claris asseruit? sic enim sanctitatis illius euidẽtius testimonium haberemus, fortè id non asseruit, quia non idem honor piis fœminis datur ac viris: fauere videtur Carthus. *non est consuetudinis scripturarum mortem fœminarum quamuis sanctarum, tam solemniter describere sicut virorum.*

Dionysius Carth.

Iustus quatuor virtutibus Cardinalibus moriatur ornatus.

11 *Mortua est Sara in ciuitate Arbee*, cur potius hunc designauit ei Deus locum in quo vitam cum morte mutaret quàm alium? diximus Arbee quatuor significare: sed cur in ciuitate quæ quatuor denotat, moritur? quia iustus per Saram expressus, cùm è viuis excedit quatuor virtutibus cardinalibus condecoretur: iustitiâ, reddendo Deo, proximo, necnon sibi ipsi debitum: prudentiâ, de mediis sibi ad salutem æternam prouidendo: temperantiâ, dolores mortis quantum in se est temperando: demum fortitudine maxima cum animi constantia insidiis diaboli tunc vehementiori tentatione nos opprimentis fortiter resistendo. Fauet Glossa Moral. *mortua est in ciuitate Arbee, id est, quia boni moriuntur quatuor virtutum perfectione.*

Glossa Moral.

Iustus quod humanum est non exuit, sed retinet.

12 *Venit Abraham, vt plangeret & fleret eam*, quomodo filium immolaturus sibi vita chariorem, nullas fudit lachrymas, nullum edidit gemitum, nec vlla ex corde tam graui vulnere saucio, traxit suspiria, sed vultu sereno atque inturbato animo, vt ritè Dei mandatum expleret, filii immolationi totus fuit intẽtus? & nunc ob vxoris mortem ita tenero & molli fuit animo, vt in lachrymas resolutus, & in planctum effusus multum ab illo mutatus, multumq; dissimilis sui videri possit, A vnde, quæso, tanta eiusdem hominis tam diuersè affecto animo diuersitas? nimirum illic respectus & cõtemplatio diuinæ maiestatis & voluntatis, summũque studium obtemperandi cælestibus præceptis, omnes exclusit lachrymas, coercuit gemitus, omnemque paterni vel animi vel doloris sensum oppressit, at verò hîc coniugalis respectus, & vxoris amissio, cum qua diutissimè & cõcordissimè vixerat, iustũ sanè mœrorem, doloremq; in animo eius excitauit, *homo enim & ipse erat* (inquit L.) *& nihil humani à se alienũ putabat.* Lippom.

Lachrymæ pietatis ac charitatis defunctis non negandæ.

B *Venit Abrahã vt plangeret & fleret*, si pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorũ eius, in quorũ numero conscripta creditur Sara, cur Abraham mortem vxoris suis lachrymis deplorat, cũ potius non exiguo perfũdi gaudio deberet? obserua, quæso, duplicẽ fletũ esse, qui pro mortuis solet effundi, moderatum scilicet & immoderatum: moderatus, vel ex naturali pietate, vel ex charitate: quia adhuc qui defunctus est, huic erat sæculo necessarius prouenit: quo posito, dico Abraham prudenter & merito charissimam vxorẽ suã fletu moderato prosequi, quia lachrymæ pietatis, ac charitatis non sunt defunctis negandæ: testis est diuus C Paul. epist. ad Pamm. *vt euocationem ad Deum sanctæ sororis meæ, ita deuotionem pietatis in Christo tua pariter audiui isto etiam patre familias per quem scripsi indicante prudentiam & sanctitatem vera tu coniugem charitatis tuæ, quam non vacuam fletibus, vt maxima pars mortalium, neque vano (vt spei nostræ expertes solent) pomparũ inaniũ honore comitatus es, sed remediis salutaribus ex viuis operibus, hoc est eleemosynis prosecutus debito ordine primum charo funeri iusta persoluens, piis lachrymis & charitatis longo rore perfusus, religiosius exequias honorasti: itaque istius pietatis in te opus ante laudabo; nam id quoque Deo placitum monstrat scriptura diuina, cùm dicit, fili produc lachrymas in mortuo, & quasi dira passus, incipe plorare, & non despicias* D *sepulturam illius: denique Patriarcha nostri huius quoque religionis sunt exemplo; nam pater fidei matrem vocationis nostræ Saram fleuit, non vtique diffidentia recipiendæ, sed pragressæ desiderio, quomodo enim resurrectioni diffideret fidei pater, & repromissionis beatæ primus auditor.* 13

D. Paul. Epist. 7. ad Pammac.

Eccles. 38.

Nimiæ non sunt defunctis lachrymæ persoluendæ.

Venit Abrahã vt plangeret & fleret eam, cũ sibi charissima esset Sara, & amore prosequeretur eam ardentissime, cur solum de eo dicitur, quod fleuerit, non autem quod amarè eam lachrymatus fuerit aut incessanter, nullu̅ dolori, & fletui finem imponens? non E quod immoderatè vel nimium eam fleuerit dicitur: quia non sunt nimiæ lachrymæ defunctis persoluendæ, Paulinum epist. citat. circa finem accipe sic dicentem, *pium est contristari de auulsione charorum, sed sanctum lætificari spe, & fide promissionum Dei, & dicere animæ laboranti, quare tristis es & quare conturbas me? nunquid qui dormit non adiiciet vt resurgat? acceptior est autem Deo grata lætitia quàm diuturna quasi querula tristitia, inanes lachrymas non effundamus, quæ vtique superfluo mortuis donantur nihil conferentes recepto, & grauantes relictum, salua fide pietatis officia pendamus, & salua pietate fidei gaudia præferamus: esto tẽporaliter fleat pietas, sed oportet vt iugiter gaudeat fides*, deinde subiungit, *his verborum & exemplorum cœlestium auctoritatibus, vt ad pietatẽ lachrymarũ eis vsus es, ita etiam ad earum modum vtere: scriptum est enim, omnis res tempus, & cum tempus plorãdi fluxerit, & gratulandi modo tempus est, quia Dominus prope est, & scriptura diuina quæ producere nos lachrymas, quasi euaporando dolore permittit, termino quoque designato præscribit* 14

Psal. 41. Psal. 40.

Eccles. 3.

præscribit tempora, cùm dicit amaritudinem vno ferendam die.

alii choros psallentium ducerent in media Ecclesia in spelunca Saluatoris est posita tota, ad funus eius Palæstinarum vrbium turba conuenit.

Defuncti non solum lugendi, sed cum pompa funebri prosequendi.

15 *Venitque vt plangeret & fleret eam*, nonne sufficiebat lachrymis vxorem defunctam prosequi? cur ergo à Moyse dicitur, quod non solum fleuerit, sed etiam eã planxerit? obserua planctum præter fletum, pompam funebrem dicere, in qua non solum lugubri voce & oratione deploratur mortuus, sed enarrantur virtutes egregiaque facta & merita eius, in comitatu parentũ, necnon aliorum amicorum cadauer insequentium: merito igitur non solum fleuit Abraham, sed & planxit vxorem, quia defuncti non solum lugendi, sed etiã pompa funebri prosequendi. Vnde D. Greg Naz. oratione 7. de Cæsarii fratris sepultura scribens ait, *cum pompa elatus est sacris parentum manibus honoratus*, & D. Hier. de sepultura Paulæ sanctiss. sic loquitur, *Paula translata Episcoporum manibus, & ceruicem feretro subiicientibus, cùm alii pontifices lampades, cereosque præferrent,* Naz. oratione 7. D. Hier.

Verus amor est indeficiens.

Venit vt plangeret & fleret eam, si iam è viuis excessit, cur testimonium amoris tui in eam exhibes? si enim vxores amantur, vel propter pulchritudinem, vtilitatem vel voluptatem, sed morte superueniente deficiunt hæc omnia, necesse est vt amor in eas deficiat: aduerte in Sara non solum corporis eximiã pulchritudinẽ infuisse, sed potius animæ scilicet virtutes quibus condecorabatur: & ideo amorem Abrahami in eã non carnalẽ & imperfectũ, sed spiritualẽ & perfectũ: merito igitur in defũctam amoris sui exhibuit argumẽta, dilectio enim illius non ex corporis pulchritudine, sed ex virtutum animæ illius multitudine oriebatur, & ideo vera, sicque indeficiens, *amor enim*, inquit Euseb. Emiss. ho. in S. Matt. *spiritualis indeficiens est, carnalis autem cito dilabitur, sicut & ipsa caro.* 16 Euseb. Emiss.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Cumque surrexisset ab officio funeris, locutus est ad filios Heth. dicens.

Cald. Surrexit Abraham à conspectu mortui sui. *Pagni.* à facie. *Vatab.* Desuper facies mortui.

CONCORDIA.

VAtablus conformiter idiomati Hebræo transtulit, sic enim habet מעל פני מתו Meal phene meto; vulg. autem potius sensum & opus exhibitum ab Abrahamo respexit, quàm verba.

EXPOSITIO.

CVmque surrexisset ab officio funeris, dicit quod exhibetur cadaueri, priusquam sepulturæ mandetur, vti est ipsum vngere, postquam lautum est aromatibus condire, vestire decenter, & cum amicis & parẽtibus coram eo plãgere, *locutus est ad filios Heth*, qui ibi commorabantur & à quo Hebræi dicti sunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non diutius inhærendum est cæremoniis defunctorum cadaueribus exhibendis.

17 CVm surrexisset ab officio funeris, cur diutius non permansit circa corpus vxoris defunctæ? cur non protraxit plurimos in dies planctum? quis enim cohibere posset lachrymas in iactura ita dilectæ & piæ coniugis: prudenter ab officio funeris surgit, nec longiores trahit moras, quia vt optime D. Amb. l. 1. de Ab c. 9. *per hoc docemur, vt non diutius inhæreamus mortuis, sed quantum satis est officii, deferamus.* D Amb. lib. 1. de Abr. c. 9.

Virtus condecorat mulieres nomine masculino.

18 *Cumque surrexisset ab officio funeris*, Septuaginta legunt surrexit Abraham à mortuo suo: cur non dixerunt à mortua sua, cũ defuncta illius esset vxor? dices mortuum hîc sumẽdum esse neutro genere non masculino, sed obstat D. August. in locutionibus super Genes. cuius hæc sunt verba, non in neutro quasi corpus mortuum, sed masculino genere dictum scriptura Græca indicat, sic enim habet ἀνέστη ἀπὸ τοῦ νεκροῦ, sed cur masculino genere vocat mulierem? hoc enim maximè videtur incongruum: in dubium non reuocas Saram variis virtutibus ornatam: merito igitur, non fœminina, sed appellatione masculina nominat; virtus enim nomine solis viris idoneo condecoratur: nescio si hunc sensum respiciens D. Greg Mag lib. 28. Moral. c. 4. ait, *scriptura sacra viros vocare consueuit, qui vias Domini fortibus & non dissolutis gressibus sequuntur,* vnde & Sapientia in Prouerbiis dicit *ô viri ad vos clamito*, quasi diceret, qui virtutem colunt, hi solo nomine viri digni censendi sunt. Greg Mag. lib. 28. Moral. c. 4 Prou. 4.

Mors aliorum nobis charissimorum æquo animo ferenda.

Cumque surrexisset ab officio funeris, cur non dixit cùm cessasset ab ingenti copia lachrymarum, in argumentum amoris maximi quo coniugem prosequebatur? merito non dixit eum abundantissimas effudisse lachrymas, mors enim etiam charissimorum patienti animo ferenda: hãc animi Abrahæ moderationem in vxoris funere sic commendat Philo l. de Abr. *amissa tali vitæ socia qualem scriptura depingit dolori contra se insurgenti & animam petenti, tanquam inuictus Athleta non succubuit, recolligens se & confirmans rationis robur à naturæ apposita affectionibus, id testantur sacra volumina, vbi narratur eum modicis lachrymis profusis celeriter se subduxisse à cadauere, quippe qui* 19 Phil. l. de Abrah.

prolixtiorem luctum alienum putabat à sapientia, à qua didicerat mortem existimare, non extinctionem animæ, sed separationem, disiunctionemque à corpore, illa redeunte retro, vnde venerat, venerat autem à Deo, his vltimis verbis optimam ferẽdę mortis rationem attingit; quis enim ferat iniquè animam ad Deum à quo processerat, recurrentem? & rationem confirmans subiungit, *quemadmodum nemo sanus ægrè fert à se reposci debitum aut depositum, eodem modo natura quod suum est repetere, non arbitrabatur indignè ferendum sed necessitati consentiendum.*

Mortis memoria iustos ad perfectiorẽ vitæ statũ perducit & ad bonorũ tẽporaliũ contẽptum.

20 *Cumque surrexisset ab officio funeris*, cur nõ est à Moyse dictum postquam recessit, sed cùm surrexisset? scio Caietanum respondere, insinuatur quod Abraham exercuit officium luctus iacens seu sedens in loco superiore respectiue ad faciem cadaueris, tanquam continuo spectans faciem vxoris, & quod ex hoc loco surrexerit: sed cur non asseremus etiam minime dictum fuisse à Moyse recessisse, sed surrexisse? vt innueret ad altiorem, perfectioremque viuendi statum euasisse: dum enim vxoris suæ Saræ mortem tacita apud se cogitatione volutauit, ad perfectiorem vitam conscendit, quod difficile non erit ex ipsa litera colligere: nam paulo ante mortem Saræ constitutus fuerat à Deo terræ possessor, iuxta illud; possidebit semen tuum portas inimicorum suorum: sed post mortem Saræ factus est terræ contemptor: dicebat ad Hetthæos, aduena sum & peregrinus apud vos, quasi ex mortis consideratione ad vitæ contemptum induceretur, quod D. Chrys. expendens, ait: *monstrat nobis scriptura virtutem Patriarchæ per omnia, spe futurorum despiciebat præsentia, & expectatione maiorum bonorum minus curabat, & quæ in præsenti sunt vita* (nec mirum) cur enim temporalia bona non contemneret, qui mortem omnium temporalium bonorum deprædatricem contemplabatur?

S.Chrys.

Deus vtilitati nostræ & famæ consulit.

Cumque surrexisset ab officio funeris, cur diutius non inhæret vxori defunctæ? cur largiores non permittit Deus vt pro ea lachrymas effundat, vel vt omnino ab eis temperet? aduerte quod belluarum & stipitum est nulla ratione commoueri aut obrigescere morte nobis charissimorum: sicut è contra nimia affici tristitia propter huiusmodi euentum, maximè sanitati nostræ nocinum est: merito igitur Deus nec vult eum largiores effundere lachrymas, nec ab eis omnino temperare, quia sic eius saluti & vtilitati, necnon honori consulit: sic D. Pauli Epist. 37 pertractans illud Eccl. 38. propter delaturam autem amare fer luctum illius vno die, & consolare propter tristitiam, & fac luctum secundum meritum eius vno die, vel duobus propter detrectationem, sic ait, *Dominus qui producere nos lachrymas quasi euaporãdo dolori permittit, termino quoque designato præscribit tempora, cùm dicit amaritudinem luctus vno ferendam die: ô diuitia Dei bonitatis, quàm pia id ipsum sollicitudine nostri cauet, non pietatis propensæ inuidus, sed infirmitatis nostræ conscius, & omnis immodici temperator, lachrymas in mortuo produci iubet: amaritudinem vero lugendi vno tantum die claudit, illud porrigi sinens, quo dolor relaxatur, & anima respirat, istud vero præcidens, quod immoderato & irrationabili cruciatu mentem nostram conficit, quodque diutius fragilitas vestra non vales sustinere.*

21 Pauli Epist. 37. Eccl. 38.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV.

VVLG. Aduena & peregrinus sum apud vos, date mihi ius sepulchri vobiscum, vt sepeliam mortuum meum.

Sept. Date possessionem sepulchri vobiscum.
Pag. Date mihi hæreditatem sepulchri vobiscum, & sepeliam mortuum meum à facie mea

CONCORDIA.

QVod interpres vertit ius sepulchri Hebraice אהזת קבר quod potius apprehensionem aut possessionem sepulchri significat, vnde Caldaica possessionem habet: Septuaginta autem κτῆσιν, quod idem est ac hæreditas & possessio.

EXPOSITIO.

ADuena & peregrinus sum apud vos, licet enim apud eos eos commoraretur; tamen tanquam peregrinus nullam hæreditatem posidẽs cum eis degebat, *date mihi ius sepulchri*, id est, date mihi potestatem possidendi locum aliquem inter vos in quo tanquam in re mea possim iure meo condere sepulchrũ, meosque in eo sepelire, licet enim sim peregrinus, communem sepulchrum cum aliis habere nolo propter religionis inter nos discrimen, *vt sepeliam mortuum meum*, id est defunctam vxorem meam: Hebræorum enim mos est masculinum vsurpare pro fœminino.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cùm Dei sumus nihil nisi in eo mori desideremus.

22 *ADuena ego sum & peregrinus, date mihi ius sepulchri*, non domum, non ius ciuitatis, sed ius sepulchri quærit, & cur ius ciuitatis non simul petit, cùm honorificum sit ciuium numero adscribi, & eorum priuilegiis gaudere? D. Hier. de vera circumcisione respondet, *Abraham post verbum Domini locum sibi non vbi viueret, sed vbi moretur, acquirit* vbi sese dederat Deo, nihil aliud quærit quàm sepulchrum, quo medio in Deo requiescat.

D.Hier.

Prima nostra possessio sit sepulchrum.

Aduena ego sum, date mihi ius sepulchri, vel vt in Heb. date mihi possessionẽ sepulchri, quid? nõne plurimæ sunt diuitiæ? ingens pecudũ copia? plurima famulorũ multitudo? quomodo igitur nec vllam adhuc pretio hære 25

hereditatem comparasti, sed solum nunc venit in mentem acquirere sepulchrum? quia in hoc sæculo breuissimo & inconstantissimo, prima & vnica nostra debere esse possessio, acquisitio sepulchri, quod innuit Thomas Anglicus dicens, *est valde notabile quod prima terra quam de iure sibi acquisiuit, imo qua in scriptura prima empta legitur, fuit sepulchrum, hoc enim de iure homini lapso competit, nec aliud hîc nobis est quærendum, aut habendum.*

Thomas Anglicus.

Contemptus mundi vigeat iugiter in nobis.

24 *Aduena ego sum & peregrinus*, quomodo nec tibi locus suppetit in quo sepulchrum ædifices? quomodo à tot annis vitæ tuæ, nec hereditatem posteris, tibique comparasti? sine dubio vt admirabilis demonstretur huius vitæ in qua semper se hospitem iudicauit, terrenarum rerum contemptus, qui nihil ad vitæ vsum aut voluptatum possedit, vel agelli proprii, sed ad sepulchrum tantummodo locum quæsiuit, *in quo* (vt egregiè animaduertit Chrysostomus, *monstrat nobis scriptura diuina virtutem Patriarchæ, per omnia, & quod sicut peregrinus, & aduena toto tempore egit, atque hoc assignauit, vt discamus quod tanto auxilio superno fretus, & sic illustris factus est, in tantam multitudinem diffusus, proprium non possedit sepulchrum, imitemur Patriarcham qui nullibi habuit sepulchrum quo Saræ conderet reliquias.*

Chrysost.

Ille verus aduena & peregrinus qui se & omnia diuinæ committit prouidentiæ.

25 *Aduena ego sum & peregrinus*, an solum aduena dicendus est Abraham: quia patria deserta alienam terram incolebat? minime equidem, hoc enim in laudem illius minime cedebat, cum plures derelicto proprio regno, sine vllo merito, alterius fiant habitatores: dicamus igitur verum aduenam & peregrinum, quia se & omnia, diuinæ fidens prouidentiæ, committebat: vnde optime Ottomarus in allegoriis super Psal. ait, *aptissima metaphora est quæ competat in credentes verbi, aduena; nam cùm cuncta Deo committunt, animæ salutem, vitæ alimoniam, amictum & oram, quibus necessario indigent, nihil est cur de patria se velint magnopere iactitare, sed magis exulare se fatentur à regno cælesti, cuius ciues sibi esse videntur & domestici Dei, vt ait Apost. ad Ephes. 2.*

Ottomar. in Alleg. super Psal.

Ephes. 2.

Virtutes sint nobis diuitiæ.

26 *Aduena ego sum, date mihi ius sepulchri*, nonne paterfamilias omnem adhibet diligentiam, vt possessiones sibi comparet posteris relinquendas? arguetur enim negligentiæ, si heredes aliquorum bonorum immobilium non constituat filios: cur ergo Abraham optimus paterfamilias, non ea conquirit vndique? quia veræ diuitiæ hominis non bona terrena, sed virtutes æstimari debent, *habebat*, inquit Chrysostomus, *sufficientes diuitias mentis, & de aliis non erat anxius.*

Cit. Chr.

Peregrini à superbia caueant.

27 *Aduena ego sum & peregrinus*, si hominum erubescere est, cum necessitate compulsi fatentur se alienigenas & exteros, quomodo Abraham ita libenter, necnon humiliter se dicit peregrinum? sine dubio vt caueant exteri alieno in solo, arrogantes, temerarios, audacesque se præbere, sed quod est prudentiæ, modestos se atque humiles exhibeant.

Corpora defunctorum loco honesto sepelienda.

Aduena ego sum, date mihi ius sepulchri, vt sepeliam 28
mortuum meum, cur vxorem cum aliis peregrinis sepelire recusas? arrogantiæ accusaberis, cùm enim sis aduena, proprium tamen sepulchrum possidere niteris, tum quid opus est tanta diligentia sepulturam conquirere, cum nihil referat vbi corpus putrescat? Domini est terra & plenitudo eius: concedo quidem nihil obesse animæ, quo loco corpus in puluerem redigatur: attamen cum corpora nostra sint templa Spiritus sancti, habeantque promissionem futuræ resurrectionis, congruum est corpora fidelium honesto loco & separatim ab aliis sepeliri, vnde D. Aug lib. de Dei ciuit. c. 13. ait, *non contemnenda & abiicienda sunt corpora defunctorum maxime iustorum ac fidelium, quibus tanquam organis ac vasis ad omnia bona opera vsus est Spiritus sanctus: si enim paterna vestis & annulus, ac si quid huiusmodi tanto charius est posteris, quanto erga parentes maior affectus: nullo modo aspernenda sunt ipsa corpora, quæ vtique multo familiarius atque coniunctius quàm quælibet indumenta gestamus, vnde & antiquorum iustorum funera officiosa pietate curata sunt, & exequiæ celebratæ, & sepultura prouisa.* & Orig. lib. 8. contra Celsum, *solas rationales animas honorare nouimus, & earum instrumenta solemni sepulturæ honore dignamur, meretur enim anima rationalis domicilium non proiici temere, sicut brutorum cadauera, præsertim quod fuit animæ bene & sancte instrumento suo in certaminibus vsæ receptaculum.*

D. Aug. l. de ciuit. c. 13.

Orig lib. 8 contra Celsum.

Honores quos corporibus nostris post mortem deferri volumus, aliis deferamus.

Aduena ego sum, date mihi ius sepulchri, vt sepeliam mor- 29
tuum meum quid? inestne aliquis sensus cadaueri vxoris tuæ, vt illud honore sepulturæ prosequaris? vel laborasne opinione eorum quod in sepulti fluuium transmigrare non poterant? absit hoc, inquit Aug. à veris fidelibus, alioqui pessime actum est cum tanta martyrum multitudine, quorum non potuerunt corpora sepeliri, & fallaciter eis veritas dicit; nolite timere eos qui corpus occidunt, & postea non habent quod faciant, si eis tanta mala facere potuerunt, quibus impedirent ad loca exoptata trãsire: sed quia hoc sine vlla dubitatione falsissimum, nec aliquid obest negata fidelibus eorum sepultura, nec aliquid si exhibeatur infidelibus, prodest, cur tanta cum sollicitudine sepulturæ corpus vxoris mandari satagit? quia honores quos corporibus nostris post mortem deferri volumus, aliis deferre debemus: ita cit. Aug. *quod sibi non exhiberi volunt post mortem suam corporibus suis quando sensuri non sunt, aliis non sentientibus, curam exhibent dum ipsi sentiunt.*

S. Aug. lib. de cura pro mortuis agenda, c. 9.

Maximum pietatis officium est suos sepelire & peregrinos.

Aduena ego sum, date mihi ius sepulchri vt sepeliam 38
mortuum meum, cur ita sollicitus sepulturæ tuam mãdare vxorem desideras? ipsismet filiis Heth sepeliendam relinque: non enim ita barbari, & ferreæ naturæ, vt cadaueri sepulturam inuideant, insepultumque relinquant: merito anxius vxorem (quæ simul etiam erat & peregrina) exoptat sepelire, quia vt optime Lact. lib. cap. 12. *vltimum & maximum pietatis officium peregrinorum & pauperum est sepultura.*

Lact. l. 6. c. 1.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Responderunt filii Heth, dicentes.
In Hebr. Cal. & apud Sept. legimus, responderunt ad Abraham.

EXPOSITIO.

Responderunt filii Leth, plurimos congregatos fuisse Hetthæos, audita morte vxoris Abrahæ, vel potius concilium eorum alicubi congregatum supponendum, à quo ius sepulturæ petiit Patriarcha.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peregrini patienter audiendi, & modestè alloquendi sunt.

Responderunt filii Heth, quis ignorat plurimos ita contemnere peregrinos & aduenas, præcipuè si alterius fuerint prouinciæ, vel regni, vt nec eos sermone dignentur? quomodo igitur Hetthæi idololatræ, alterius regni & religionis ita benignè audiunt, & responsione dignantur Abraham, cùm sit peregrinus & aduena, & se talem profiteatur? vt illorum exemplo discamus, nullum quantumuis exterum & alienigenam contemnere, sed omnes honore prosequi, necnon sermone dignari: vnde Moyses populum Dei inducens ad benigne peregrinum suscipiendum, ait, Deut. 10, *Cùm Dominus Deus noster amat peregrinum, & dat ei victum atque vestitum, & vos ergo amate peregrinos, quia & ipsi fuistis aduenæ.* Deut.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Audi nos, Domine, princeps Dei es apud nos, in electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum, nullusque te prohibere poterit, quin in monumento eius sepelias mortuum tuum.

Sept. Nequaquam Domine, audi vero nos rex à Deo tu es in nobis: nemo enim prohibebit monimentum suum à te.

Cald. Acquiesce nobis. Domine noster princeps coram Deo, tu es inter nos, in meliori sepulchrorum nostrorum sepeli mortuum tuum, non prohibebit vir ex nobis sepulchrum suum à te, quin sepelias mortuum tuum.

Pag. Princeps Dei es in medio nostri, singulus è nobis sepulchrum suum non prohibebit à te, &c.

Caiet. Audi nos, Domine mi, in electo sepulchrorum nostrorum sepeli mortuum tuum

Bib. antiq. In electissimus sepulchris nostris.

Alii. Nubes Dei apud nos.

CONCORDIA.

IN Hebræo est נשא propriè ducem vel principem significans, quasi qui super alios sit elatus, a radice נשא Nasa, id est, leuauit vel subleuauit: regem autem dixerunt Septuaginta, quia dux vel princeps alios regit & gubernat, in vulg. habemus, nullus te prohibere poterit, sed verbum *poterit* nec apud Septuaginta, nec apud Heb. repetitur, solum enim nullus Sepulchrum prohibebit, habent.

EXPOSITIO.

Audi nos, Domine, Dominus vocatur, vel quia quemlibet aduenam honoratum sic nominare solemus, vel quia apud eos tanti æstimabantur, vt hoc nomine eum cohonestarint, *princeps Dei es apud nos*, principem vocant Hebraismo virum principalem, & qui inter alios præ cæteris eminet, *in electis sepulchris nostris*, id est in quolibet sepulchrorum nostrorum, quod tu præ cæteris elegeris, *nullus te prohibere poterit*, quasi dicerent, tanto te amore prosequuntur omnes, vt nullus obstabit, nec impediet quin si velis, vxorem tradas sepulturæ.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deo obediens & credens regis nomine decoratur.

31 *Princeps Dei es apud nos*, vel vt habent 70. rex à Deo tu es, quomodo ita ad eximium in homines euectus est principatum, vt eorum rex diceretur? cùm enim esset aduena, quomodo ad hoc peruenit fastigium? singularem certè circa Deum præstitit Abraham obedientiam, cùm primus dicatur in sacris literis Deo credidisse, hoc est obedisse, credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam: merito igitur hunc honorem adeptus est, quia Deo credens & obediens: *primus*, inquit Philo Hebr. de nobili, *credidisse Deo dicitur, qui primus inconcussam fidem tenuit, adeptus autem hanc virtutem præstantissimam simul* Phil. Heb. de nobili.

simul acquisiuit cunctas alias, vt apud hospites suos auctoritatem haberet regiam: sed clarius hoc expressit D. Pau-
Rom 4. lus, locutus de Abraham, *qui contra spem*, inquit, *in spem credidit, vt fieret pater multarum gentium.* quasi diceret, quia Deo credidit & obediuit, dignus fuit vt imperaret multis gentibus.

Verborum grauitas in maximo nos constituit honore.

32 *Princeps Dei es apud nos*, si Abrahamus ingenue aduenam & peregrinum inter vos se fatetur, humilisque & precabundus ad vos accedit: quomodo nihilominus salutatis principem? vnde tantam apud vos sibi auctoritatem conciliauit, totum hoc existimat Philo factum lib de nobili propter maiestatem & sanctitatē verborum quibus vtebatur Abrahamus: *honorabat*, inquit, *eum quasi suum principem suspicientes ingenium augustius humano fastigio, nec enim sermonibus vtebatur vulgaribus, sed diuinitatem quandam præ se ferentibus*: nullum enim potest esse internæ sanctitatis clarius argumentum, quam externum colloquium de rebus seriis & grauibus institutum.

Phil. de nobil.

Princeps instar nubis, quia ab æstu aduersitatis suos protegere debet.

33 *Princeps Dei es apud nos*: alii secundum Hebr. nubes Dei apud nos, quamuis non legerim nisi apud doctum Pereziũ tex. 11. ann. 1 cantici Moysis; tamen certum est, quod nomen נשיא nasi, quod interpretatur princeps, nubem etiam significat, quod sicut princeps dicitur, eo quod sit super alios elatus, sic nubes etiam sursum eleuatur, vnde Ierem. 10. 13. legimus & ascendere fecit נשאים nubes seu vapores, & Prouerb. 25. 11. 14. נשיאים nubes & ventus, sine imbre sed quid commune habet princeps cum nube, vt idem nomen nubem & principem designet? dico hanc analogiam inueniri, quod sicut nubes non solum de terra eleuatur à sole, & ab eodem sæpe dispellitur, ita & terreni principes de terræ puluere, & ab extremis terræ suscitantur à Deo, ab eodemque deiiciuntur & disperguntur, cùm voluerit: sed etiam quia principes instar nubis, ab æstu aduersitatis subditos suos protegere debent, & liberalitatis rorem, si opus fuerit, etiam cum dispendio propriæ substantiæ, imperriri, sicut nubes ipsa in pluuiam dissoluitur, pro terra fœcundanda

Rex memoriam mortis, & sepulchri habeat.

34 *Princeps Dei es apud nos*, D. Chrysost. rex à Deo tu es in nobis, quasi Hetthæi iam præsagirent regnum terræ illius ad Abraham itidem pertinere: sed expende quid primo offerant ei, quem ditionis illius regem prædicarit; nimirum aiunt in electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum: cur potius principem muneribus non colitis? sane nihil prius cum principatu & regno coniungendum est quàm sepulchrum, & mortis meditatio, Theodor ad c. 15. in cat. Græc. ait, *nec aliter ii admodum officiosi fuerunt in Patriarcham, quem cùm regem sibi à Deo esse acclamarent, cadauer tuum dixerunt in nostris selectis condito monimentis*, ecce tibi regalis inauguratio, quæ munera primo prætendat regi, nimirum sepulchrum, vt quod sit imprimis necessarium principibus, quando nequit esse principatus sine mortis metu.

Theodot.

A *Princeps est cui non propria, sed Dei voluntas principatur.*

Princeps Dei es apud nos, communi nomine princeps 35
dicitur, qui in aliquos gerit principatum, Abraham autem Hetthæis non dominabatur; quomodo igitur princeps apud eos eorum nominatur? nullus est qui ignoret non suam, sed Dei in omnibus secutum fuisse voluntatem: merito igitur princeps nuncupatur, quia vt optime noster Bonna. 1. parte de Eccl. Hierar. c. 1. *magnus princeps est, cui propria voluntas non principatur, vnde in Genes. princeps Dei es apud nos.*

Bonnau. 1. parte de Eccl. Hierarch.

B *Princeps Deo gratus qui virtutes colit.*

Princeps Dei es apud nos, quomodo Dei princeps 36
nuncupatur? si enim Deus hominum rex est seu princeps, quomodo Abraham qui mortalis homo est, ipsiusmet Dei rex potest appellari? inspiciamus versionem Cald. dicentem, princeps coram Deo tu es, id est, oculis Dei gratissimus es: sed vndenam ita Deo gratum notum habuere? nisi quia virtutum amatorem & cultorem conspexere: nam vt optime Agapetus Diaconus ad Iust. Imp. num, 67. *Imperator vt est omnium Dominus, ita cum omnibus Dei seruus existit: tunc C igitur demum vocabitur Dominus, cùm ipse sibi dominari, nec illicitis voluptatibus famulari patietur*, en quomodo Imperator Deo gratus cum virtutibus ornatur?

Agpetus Diaconus

Moderatus in deflendis mortuis fletus animum regium denotat.

Princeps Dei es apud nos, vel vt habet Philo, rex à Deo 37
tu es inter nos: vnde, quæso, ille Hetthæorum vnanimis consensus, quo se Abrahamo externo homini & peregrino tanquam proprio ac naturali principi subdiderunt? quam animi in eo excellentiam conspexerunt, vt eum regio nomine cohonestarent? reuoca D in memoriam quod superius dictum est de Abrahamo, quod surrexit ab officio funeris, id est, quod moderatè mortuam vxorem defleuit: quo posito, cur non dicemus illam Abrahami in moderando luctu patientiam & prudentiam, ab Hetthæis ita æstimatam fuisse, vt eam non nisi in animum regium cadere arbitrati sint? ita Philo cit. lib. de Abrah. *cùm nihil*, inquit, *viderent eorum quæ apud ipsos ex amore fieri solebant, in funere luctuque, non complorationes, non lamenta, non planctum virorum & mulierum, sed totam familiam sobriè moderateque mœrentem, demirati sunt non mediocriter: sicut ante tota viri vita miraculo eis fuerit, mox que attoniti tanta virtutis excellentia, in qua nihil non inerat non eximium E in hanc vocem eruperunt: Rex à Deo tu es inter nos.*

Phil. lib de Abrah.

Iusti veri sunt nobiles.

Princeps Dei es apud nos, si principes alios generis ex- 38
cellunt claritate, & ab illustribus nati sunt parentibus, cùm Hetthęi ex qua sit ortus Abraham familia, ignorent; cùm ipsemet se peregrinum, & aduenam fateatur, quomodo eum principem, id est nobilissimum nuncupant? quia hominem iustum esse satis erat eis compertum. iustus autem censendus est nobilissimus, accipe Phil. Iud. de nobil. *nobilitas expiata, purgataque mentis sors est præcipua, nobiles ducendi sunt, soli prudentes & iusti, etiamsi è vernis aut emptitiis nati sint, ex F malis vero prognatis ex honestis maioribus nullus esto inter nobiles.*

Phil. Alex. de nobilit.

Quidquid excellens est in hominibus Deo tribuendum.

39 *Princeps Dei es apud nos*, cur non absolutè principem, sed Dei nominant principem? aduerte Hebræos quidquid excellit, diuinum vocare: ideo hoc loco principem Dei intellige eximium & singulari præstantia: sed cur Hebræi, cum alia circumlocutione vti possent, ad aliquid excellens denotandum, dicunt
Vatablus. illud esse Dei? merito quidem, *vt se Deo*, inquit Vatab. *vni adscribere testentur quidquid virtutum in hominibus laude, & reuerentia dignum est.*

Princeps ille est, qui alios exemplo suo in virtutis studium ducit.

40 *Princeps Dei es apud nos*, id est princeps prope diuinus, D. Hieron. vertit ducem, sed cur Abrahamum quem principem Dei nuncupant, ducem suum nominant? quia cum virtutum splendore inter illos floruerit, merito suum ducem appellant, quia princeps aliorum est, qui eos vitæ suæ exemplo in virtutis studium du-
S. Columbanus Hector Boëtius. cit, & dominatu solo non præit, quod S. Colombanus testatus est, vt refert Hector Boëtius de rege Scotorum conuallo, *plus regis virtus ferocem populum à solitis flagitiis & seditionibus coercebat, quàm eiusdem auctoritas, & ideo vere rex.*

Virtutum cultor Dei vices in hoc sæculo gerit.

41 *Princeps Dei es apud nos*, an cùm sit omnium supremus Dominus Deus, an principem habet? minime: nam princeps alicuius eo superior & eminentior est, Deus autem superiorem non agnoscit: quomodo igitur Abraham Dei princeps nominatur? nota principem Dei proregem denotare: cur igitur eo nomine non appellabitur cum virtutum cultor vices in hoc
Card. Cai. sæculo gerat, accipe Caiet. dicentem, *fulgebat in Abraham tanta iustitia diuina, vt vices summi Iudicis Dei gerere videretur.*

Tanta virtutis est potentia, vt etiam barbaros in sui admirationem rapiat.

42 *Princeps Dei es apud nos*, quid in hoc Patriarcha conspiciunt Hetthæi, Barbari, & infideles, vt censeant eum esse Dei principem? quid in homine mortali intuentur, vt quasi in admirationem rapti regem Dei nuncupent? sane nihil nisi virtutes eius eximias, quarum tanta vis est & potentia, vt etiam barbaros in sui admirationem rapiat: hanc in Dauide experiebantur iusti, iuxta illud Psal. 118. *Qui timent te, videbunt me, &*
Psal. 118. D. Amb. in cit. Psal. *lætabuntur*, quæ verba explicans D. Ambr. ait, *plerisque iusti aspectus admonitio correctionis est, perfectioribus lætitia est: quàm pulchrum ergo si videaris & prosis non dubitare possumus, quod iusti sanet aspectus, sed quemadmodum iustus lætificat cor innocentium cùm videtur, ita & improbi iustorum cognitione torquentur, quia vel tacitis sanctorum moribus arguuntur.*

Cum quo Deus est, maximo honore afficiendus.

Princeps Dei es apud nos, dixerat antea, audi nos Domine, quamuis illius veri essent subditi, an alterius honoris titulo vel nominibus ita gloriosis quam Domini & Principis condecorare possent? minimè, quomodo igitur hominem aduenam ita extollunt, vt his cohonestent appellationibus? Deum cum Abrahamo esse cognouerunt, tum ex victoria quam ex exercitu tot regum retulerat, tum quia in ætate maximè senili filium ex vxore sterili susceperat tum ex illius substantiæ quasi prodigiosa multiplicatione: quid mirum igitur si tanquam dominum & principem reuerentur? maximo enim honore prosequendus cum quo Deus est, quod annotat Hug. Card. dicens, *magnus & honorabilis, quia Deus tecum est.* 43 Hug. Car.

Sensata petitio plus obtinet, quàm postulat. 44

In electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum, quid à vobis petiit Abraham? solum ius sepulchri: vnde nam igitur in vobis tanta liberalitas, vt non solum ius illud conferatis, sed vt electissimum sepulchrum seligat, concedit is? notate illius petitionem non indiscretam fuisse, sed prudentem: plus igitur obtinet quàm postulat, *hoc enim meretur bene sensata postulatio, quæ*, vt ait Lippom. *facile suscipitur.* Lippom.

Deo obsequentibus etiã mundus præstat obsequi. 45

In electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum, miror gentiles tantum obsequium homini peregrino & aduenæ præstare, vt illi suorum sepulchrorum selectissimum offerant: aduerte hunc Dei obsequentissimum agnouisse, quod equidem fatentur, cùm dicunt princeps Dei es apud nos, desine igitur mirari & gentiles hoc beneficium Abrahæ præstitisse, quia sine dubio si Deo obsequeremur, mundus etiam ipse nobis obsequia præstaret.

Humilitate ad Dei altitudinem acceditur. 46

In electis sepulchris nostris, &c. Princeps Dei es apud nos, quid, quæso, sublimius quàm euehi ad Dei cognitionem, quid Deo coniunctius quàm ipsiusmet Dei princeps? vnde Abrahamo tanta contingere potuit celsitudo? inspice humillima illius verba, aduena ego sum & peregrinus, & reperies quod humilitate Dei celsitudinem attingimus. testis est D. Prosp. libro sentent. sent. 88. *non acceditur ad altitudinem Dei nisi per humilitatem & cui propinquat subditus, longe ab eo recedit elatus.* D. Prosp.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Surrexit Abraham & adorauit populum terræ, filios videlicet Heth.

Pag. Surrexit Abraham, & incuruauit se populo terræ.

Caiet. Inclinatus est populo terræ.

CONCORDIA.

VErbum שחה Sacha prosternere, incuruare, deprimere, & adorare significat, inde diuersitas lectionum nascitur.

EXPOSITIO.

EXPOSITIO.

Svrrexit Abraham, sedebat enim cum aliis in concilio ciuitatis, *& adorauit populum terræ*, hic adorauit populum terra, hîc adoratio non sumitur pro cultu latriæ soli Deo debito, sed pro honore ac reuerentia alicui exhibita, quam quis aliquo corporis gestu declarat: gratias igitur Abraham agens filiis Heth pro sepulchro sibi oblato coram eis pectus inclinauit, nec te terreat verbum adorauit, frequentissimè enim sumitur in scriptura pro reuerentia hominibus exhibita.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustis honos etiam ab infidelibus exhibetur.

47 *Svrrexit Abraham*, ergo sedebat, quod equidem miror: nam qui deprecantes accedunt potius stare quàm sedere debent, Abraham autem ab Hetthæis ius sepulchri postulabat, cui ergo sedens deprecatur? quia cùm iustus, tantum ei detulerunt, vt erectum aliquid postulare non permiserint. Fauet Abulens. cùm ait, *licet Abraham quia petebat non sedere, sed stare debebat, tamen ex magna reuerentia facit sedere Abraham.* Abulens.

Ea principis indoles debet esse, vt quò superior, eò humilius & submissius se gerat.

Cassiod. l. 5. epist. 44. *Adorauit populum terræ*, cùm maximæ humilitatis iudicium sit inferioribus assurgere, imo corã eis inclinari, quomodo Abraham, qui princeps ab Hetthæis salutatur, imo qui ab eis rex dicitur, eosdem adorat? imo quia princeps coram eis se deprimit, gloriosa est enim principibus humilitas. Sic Cassiod. lib. 5. epist. 44. *sic est in principibus humilitas gloriosa, quemadmodum in mediocribus odiosa potest esse iactantia*, vnde Spiritus S. ait, audiuit anima mea pauperem superbum.

Quò sanctior, eò humilior.

49 *Adorauit populum terræ*, magnæ quidem specimen humilitatis, coram aliis genu flectere hominem principem, vel aliud reuerentiæ indicium præbere, si enim eum Dei principem dixere, cur coram eis se gerit demisse imo quia princeps Dei est, id est præcipuus in virtute, humilitatem colere debet, quia quò quis sanctior eò sit humilior, quod confirmat D. Bernard. serm. 47. in Cant. expendens verba illa sponsæ, nardus mea dedit odorem suauitatis, ait, *sponsæ humilitas voluntaria est, perpetua est, fructifera est, audierat, pulchræ sunt genæ tuæ sicut turturis, & collum tuum sicut monilia, acceperat repromissionem ornatus aurei, nihilominus cum humilitate respondet, & quanto maiorem se audit, tanto humiliat se in omnibus*, hæc vltima verba preme. Bern. ser. 47. in Cãt.

Ne vinci patiamur beneficiis.

Adorauit populum terræ, scilicet pro beneficio oblato gratias agens, sed cùm eum principem Dei agnouerant, nonne illius erunt oblata sepulchra? cur ergo pro eis gratiarum actionem refert? quia nullo modo aliorum beneficiis superari debemus, quin ea persoluamus, *qui timet Dominum*, inquit Lippom, *nihil negligit, diffluit charitate, modestia promptior ad reddendum beneficium quàm ad postulandum, non patitur se vinci beneficentia.* 50 Lippom.

Verbo & opere nos terram & cinerem fateamur.

Adorauit populum terræ, cur ipsum regem fateatur populus, non erubescit se ab Abraham adorari? cur, quæso se vsque in terram incuruat coram non cœli, sed terræ populo? nota Patriarcham se cinerem & puluerem nominasse: merito igitur nunc etiam incuruat se terræ, Hetthæos adorans, vt verbo & opere se cinerem & puluerem fateatur: *ostendit*, inquit Procopius, *sicut supra commemorauerat se terram esse & cinerem.* 51 Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG. Dixitque ad eos si placet animæ vestræ, vt sepeliam mortuum meum, audite me, & intercedite pro me apud Ephron filium Seor.

Sept. Et locutus est ad eos Abraham, dicens, si habetis in anima vestra, vt sepeliam mortuum meum à facie mea, loquimini pro me cum Ephron filio Suar.

Cald. Si est voluntas animæ vestræ, acquiescite mihi.

Pag. Si est cum anima vestra, vt sepeliam mortuum meum à facie mea.

Bibl. antiq. Si vobis cordi est, &c.

CONCORDIA.

Omisit Vulgat. *à facie mea*, forte existimans nihil in sensu prodesse, sed in conceptu horum verborum energiam aperiemus verbum פגא Paga interuenite, siue intercedere proprie significat, vnde optimè Vulgat. vertit, intercedite.

EXPOSITIO.

SI placet animæ vestræ, Hebraismus est significans si gratum est vobis, *vt sepeliam mortuum meum*, vxorem meam defunctam, *audite me*, acquiescite mihi, *&* *intercedite*, vestras preces meis coniungite, *apud Ephron filium Seor.* Ephron vir præcipuus inter Hetthæos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti satagunt etiam in morte ab impiis separari.

52 SI *placet animæ vestræ intercedite pro me, &c.* nonne tibi ab Hetthæis offeruntur sua sepulchra etiam selectissima? cur igitur deprecaturus accedis Hebron, vt tibi sepulchrum conferat, etiam pecunia coemendum? hanc aliis operibus charitatis impende, cùm tibi gratis conferatur: merito proprium, & non Hetthæorum sepulchrum sibi dari deprecatur, quia iusti non solum in vita, imo nec in morte cum impiis volunt communicare, sed ab iis separari satagunt; vnde Abraham voluit vxorem suam sepeliri in fidelium monumentis.

Vxor à Viro in quantum maxime sibi coniuncta diligatur.

Si placet intercedite pro me, &c. Vt sepeliam mortuum meum, in Hebræo est, *à facie mea*, cur hæc verba adduntur cùm superflua videantur, & ita omissa à vulgata: imo non sine mysterio addita annuit Caiet. vt pote quæ maximam vnionem inter virum & vxorem indicant sic enim ait, *interpres superflua hæc reputauit*, scilicet à facie mea, *cùm tamen significent qualitatem personæ mortuæ, vt quod erat vxor eius, vt pote iuncta faciei eius, à coniunctione siquidem mulieris cum facie viri, vxor denominata est.* 53 Card. Caiet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Vt det mihi speluncam duplicem quam habet in extrema parte agri sui, pecunia digna tradat eam mihi coram vobis in possessionem sepulchri.

Sept. Quæ est in parte agri eius argento digno det eam mihi in vobis, in possessionem monumenti.

Cald. Quæ est in latere agri sui.

Pag. Quæ est in fine agri sui argento pleno det eam mihi in medio vestri, in hæreditate sepulchri.

CONCORDIA.

LEgimus *pecunia digna*, cùm in Hebræo sit argento pleno, sed facilis est concordia, plenum enim argentum apud Hebræos sufficientem pecuniam, perfectam dignam, siue iusti pretii denotat.

EXPOSITIO.

VT *det mihi speluncam duplicem*, cur ita dicta sit, non est vnanimis auctorum consensus, existimo tamen ita dictum, quod duæ speluncæ, quarum vna superior, altera inferior, *quam habet in extrema agri parte*, in ditione enim Hebron continebatur huiusmodi spelunca, *pecunia digna tradat eam mihi*, non intendit sepulchrum pecunia sibi acquirere, sed partem agri, vt constitueret sepulchrum pro vxore: vnde subditur *in possessionem sepulchri*, sicut qui agrum in quo esset Ecclesia, emeret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Optimi prædicatores, defuncti sepulti.

54 VT *det mihi speluncam duplicem*, sic dictam existimat Ioannes Belethus de diuinis officiis, cap. 159. quia erat in duas partes diuisa, quarum vna corpori sepeliendo vsque ad femora, altera femoribus inseruiebat, & aliis corporis partibus, sicque cadauera sepeliebantur sedentia tanquam in cathedra, sic enim existima hanc speluncam compositam, vt in superiori parte eius poneretur cadauer vsque ad femora simile sedenti, cæteræ autem partes eius demitterentur in speluncam inferiorem: hæc opinio de spelunca non displicet Abulens. quo supposito, cur ita composita fuere cadauera in sepulchro vt tanquam in cathedra sedere viderentur? sine dubio vt nobis innueretur, quod optimus concionator est cadauer silentio nobis prædicans & annuntians è sepulchro tanquam è cathedra vitam non esse immortalem, sed tandem moriendum, & ideo vitam piè transigendam, vnde merito Theodorus Studita cath. 19 mortuum eximium concionatorem vocat, loquens enim de morte ait, *quàm eximia catechesis? quàm frugi admonitio? quæ intentos ad officii functionem, vigilesque præstat.* catechesis autem est compendiosa concio.

Ioan. Belethus de diuinis officiis c. 159.

Theodor. Stud. cath. 19.

Nullam paterfamilias suis posteris occasionem litigandi præbeat.

Speluncam duplicem digna pecunia tradat eam mihi, cur pecunia coemere desiderat, non autem gratis? sed si pecunia sibi hanc speluncam comparare velit, cur 55

plena

velit, cur plena, non autem semiplena? ne suis deinde posteris atque heredibus occasio litium vlla relinqueretur, facili enim negotio priuarentur agro speluncæ & sepulchro, quæ gratis fuerant attributa, non pretio digno vendita. Fauet Thom. Angl. *vult habere, vt esset maior firmitas iurisdictionis possessionis, & vt hoc liberius sibi soli, & suo generi vendicaret sepulchrum*: & Procop. *pretium agri annumerat, ne postea aliqua controuersia inde subornatur, & agri dominio eiiciatur.*

Tho. Ang.

Sanctorum memoriam celebrem reddit Deus.

56 *Speluncam duplicem digna pecunia tradat eam mihi,* vendicare sibi sepulchrum in quo conditi erant Adam, & Eua voluit; quia singulari deuotione ferebatur in illud: sed cur Deus in iustorum sepulchra deuotè & piè nos ferri inspiratione quadam impellit: optimè satisfacit Thom. Ang. *vt eorum memoria sit notior posteris ac celebrior, & per consequens etiam vtilior, vel in exemplum infirmioribus, vt sanctorum meritis religiosè afficiantur ad loca sacra, & ad sepulchra sanctorum.*

Th. Angl.

Libertatem vendit, qui gratis beneficium accipit.

57 *Speluncam duplicem pecunia digna tradat mihi;* si tibi gratis conceditur gratis accipe, pecuniamque tuis serua posteris, prodigus enim paterfamilias censeri videtur, qui quod filiis seruare potest, iacturam illius facere non timet; existimo tamen prudenter egisse Abraham, nihil gratis accipientem, cùm pecunia potuerit emere: maiori quippe solet precio venire, quod gratis accipitur, cum accipiens libertatem vendat, & compedes accipiat, quibus perpetuo addictus est, in obsequium dona conferentis.

Vnusquisque colere debet studiosè vitam actiuã, & contemplatiuam.

58 *Speluncam duplicem pecunia tradat,* cur tanto studio satagit sibi dari hanc speluncam, cum aliud ei sit oblatum & electissimum sepulchrum? si mysticè loquamur nota quod per hoc duplex sepulchrum, duplex vita contemplatiua, videlicet & actiua denotatur, contemplatiua enim nos quasi ab hoc mundo mortuos sepelit, dum nos terrenis desideriis susceptos, in intimis abscondit, ab exteriori quippe vita mortui per contemplationem fuerant, quibus Paulus dicebat: mortui estis, & vita vestra abscondita est, sepulchrum item est actiua vita, qui à prauis operibus nos mortuos sæpe tegit, sed contemplatiua perfectius sepelit; quia à cunctis mundi actionibus funditus diuidit: merito igitur Abraham spelũcam duplicem satagit, quia vnusquisque studiosè vitam actiuam & contemplatiuam colere debet, *hinc est*, inquit D. Greg. Mag. *quod Abraham coniugem mortuam in sepulchro duplici sepeliuit, quia nimirum perfectus quisque prædicator, extinctam à præsentis vitæ desideriis animam suam sub bonæ operationis & contemplationis regimine abscondit, vt à carnali concupiscentia sub actiua contemplatiuaque vi. a, quasi insensibilis lateat, quæ prius mundi desideria sentiens mortaliter viuebat.*

D. Greg. Mag. in illa verba Iob ingredieris in abundantia sepulchrum.

Sepulchrum monet mentem, vt ab illicitis retrahamur.

59 *Speluncam duplicem tradat eam mihi in possessionem sepulchri,* Sept. in hereditatem monumenti: cur locus in quo cadauera sepulta iacent, dicitur monumentum: nota ex Abulensi huius nominis interpretationem: monumentum, inquit est quasi monens mentem: sed cuius mentem monere potest? sine dubio viuentis: monet enim vt ab illicitis se retrahat, cum tandem sit ei moriendum: *signat enim*, ait cit. Abul. *cuilibet transeunti monumentum, quasi dicat, memento quia cinis es, & in cinerem reuerteris.*

Abulens.

Nostræ preces cum aliis coniungendæ.

60 *Speluncam duplicem tradat mihi,* intercedite pro me: si princeps Dei non solum apud Hetthæos, sed etiam apud Ephron existimaris, cur alienas preces interpellas? cur ipsummet Ephronem non deprecaris, vt tibi hanc concedat gratiam? merito alienas preces implorat, non enim ita nostris fidendum est, vt alienas despiciamus: vnde optime Abulens. *non direxit petitionem suam principaliter ad Ephron, sed ad populum terræ, quia magis credebat preces totius populi valituras apud Ephronem quam suas solum.*

Abulens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS X.

VVLG. Habitabat autem Ephron in medio filiorum Heth, respondítque Ephron ad Abraham cunctis audientibus, qui ingrediebantur portam ciuitatis illius, dicens.

Sept Ephron autem sedebat in medio filiorũ Heth, respondens autem Ephron Hetthæus ad Abraham dixit audientibus filiis Heth, & ingredientibus ciuitatem omnibus dixit.

Pag Et respondit Ephron Cithæus in auribus filiorum Heth, & omnibus ingredientibus portam ciuitatis suæ dicendo.

CONCORDIA.

LIcet verbum ישב habitare seu incolere, significet sicut & sedere, tamen Septuaginta verterunt, aptius Ephron sedebat, sensus enim est quod loquente Abraham filiis Heth, aderat inter illos tunc, & ipse Ephrõ: vbi habemus *cunctis audientibus*, in Hebræo est, in auribus filiorum Heth, sed idem est sensus; Hebraismus enim significans, quod omnibus astantibus, & ingredientibus ciuitatem, id est publicè, & non priuatim loquutus est.

EXPOSITIO.

HAbitabat, id est tunc aderat præsens in medio, aliqui existimant quod sic debeat intelligi, nẽpe quod Ephron, princeps erat Hetthæorum, quod principis Hieroglyficum sit medium, vt omnium æque commodis consulatur; sed licet existimem præcipuũ inter Hetthæos fuisse, tamen hîc *in medio*, sicut & ali-

bi sæpe pro *inter* ponitur, ita vt sit sensus Hebron inter alios ciues aderat. *Respõditque Abraham cunctis audientibus*, coram maiori parte ciuitatis, *qui ingrediebantur portam ciuitatis*; hinc colligendum quod in portis quasi in loco publico, quo omnes etiam exteri facilè conuenirent, olim non solum iudicia, sed etiam commercia conueniebant: in portis igitur olim sedebant iudices & consules, ibique omnia tam publica, quàm priuatorum negotia tractabant, vbi iam sedent & tractant in domo ciuica.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Discamus misericordiam peregrinis impendere.

61 RE*spondit Ephron Abraham cunctis audientibus*, si inter Hebræos præcipuus erat Ephron, quomodo Abraham peregrinum & aduenam non solum responsione sua indignum iudicat, imo nihil in ea regione possidentem libenter beneficiis cumulat? sine dubio vt illius exemplo discamus egenis & aduenis misericordiam impendere: vnde Euseb. Emiss. hom. in 2. Fer post 1. Dominic. Quadragesf. *reuerentia suscipiendi sunt pauperes Christi, cum magna veneratione seruiendum est eis, siquidem Christus suscipitur & honoratur in eis.* (Euseb. Emiss.)

Iudicium nulli denegetur.

62 *Respondit Ephron cunctis audientibus*, qui ingrediebantur ciuitatem, diximus in expositione literæ, iudicia olim fieri solita in porta ciuitatis, & negotia in eodem loco perfici: nonne conuenientius in aliqua domo publica peragerentur? sic enim honestiori loco sederent Iudices: prudenter in porta ciuitatis iudicia peragebãtur, vt nulli negaretur, sed omnibus litigantibus locus iudicii aperiretur: *in porta ciuitatis*, inquit Abulens. *erant isti, quia olim iudicia fiebant in portis, vt omnibus pateret euntibus & redeuntibus, vel introeuntibus.*

Non iudiciũ, sed litigantium quæratur cõmodũ.

63 *Respondit cunctis audientibus qui ingrediebantur portam ciuitatis*, si iudices in ciuitate potius quàm extra muros illius commorantur, nonne decentius esset ad iudicium ferendum vt in ipsamet ciuitate, non autem in illius porta locũ haberent destinatum? merito quãuis ciuitatem habitent, locus ferendi iudicii non in ea, sed in illius porta signatur quia non commodum iudicũ, sed potius litigantium quærendum, vt optime notauit Hieron. Amos 5. super id odio habuerunt in porta corripientem ait, *ne agricola litis causa veniens ciuitatis frequentia & nouo terreretur conspectu, nec vrbis habitator longe ab vrbe properaret, & subiectionem quæreret iumentorum*, en quomodo litigantium commodum, non autem iudicum opportunitas quæritur. (Hier. in c. 5. Amos)

Nihil coniunctius principatui quàm puluis.

Habitabat Ephron in medio filiorum Heth, diximus ex aliquorum sententia & opinione hac phrasi principẽ Hethæorum fuisse, imo existimat Philo Iudæus l. de conf. ling. hunc sibi in regẽ Hethæos elegisse: sed inuestigemus, quæso, huius nominis *Ephron*, interpretationem: puluerem certe significat: cur virum hunc cuius puluis est nomen sibi in principem constituunt Hethæi? vt nobis innueretur nihil principatui coniunctius esse puluere. Fauet cit. auctor Hethæos alloquens, *cinerem & puluerem pluris facitis, quam animam, dum vobis præfecistis Ephron, quod nomen significat puluerem.* 64 (Phil. Alex. de conf. ling.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

V*VLG.* Nequaquam ita fiet, Domine mi, sed tu magis ausculta quod loquor: agrum trado tibi & speluncam quæ in eo, præsentibus filiis populi mei sepeli mortuum meum.

Sept. Apud me esto, Domine, & audi me: agrum & speluncam quæ in eo, tibi do, in conspectu omnium ciuium meorum dedi tibi. *Cald.* Acquiesce mihi.

Pag. Non, Domine, audi me, agrum tibi dedi & speluncam quæ est in eo, tibi dedi in oculis filiorum populi mei, dedi eam tibi.

CONCORDIA.

HEbræi præteritũ vsurpant pro præsenti, cùm illo careant: non mirum igitur sic vertisse Pagninum, *dedi*, est enim נתתי vbi habemus *præsentibus filiis*, in Hebræo legitur in conspectu siue oculis populi; sed hæc phrasis nihil aliud denotat, quàm quod expressit vulgatus.

EXPOSITIO.

N*Equaquam ita fiet Domine mi*, quasi diceret pecuniam quam affers pro spelunca minime admittam, sed gratis accipe, *ausculta quid loquor*, attentus esto sermoni meo, *agrum & speluncam quæ in eo, trado tibi*, siue vsui potius dono, *præsentibus filiis populi mei*, id est testibus illis, vt postea non mihi repetere liceat quod tibi concesserim populum suum vocat, vel quia ab eo oriundus erat, vel quia illius Dominus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cum veneratione tractandi sunt peregrini.

65 N*Equaquam ita fiet, Domine mi*, nonne Ephrõ Hethæorum Dominus & princeps, Abraham autem peregrinus & aduena? quomodo igitur princeps alienigenam non solum Dominum (quod nomen honoris est) sed suum appellat, quod potestatem denotat? vt hoc exemplo discamus maximo honore & veneratione prosequi peregrinos cum rex aduenam Abrahamum nomine Domini sui non dedignetur appellare: hunc debitum honorem peregrinis accipe ex sancto Clem, Rom. libro secundo constitut.

Clemens Rom. li. 2. Constit. Apost. cap. 62.

ſtitut Apoſtol cap. 62. cuius titulus eſt de commendatis peregrini ſic autem air. *Si presbyter à parocca venerit, recipiatur à presbyteris in cõmunionem, ſi diaconus recipiatur à diaconis, ſi Epiſcopus vna cum Epiſcopo ſedeat, eundem ab illo obtinens honorem: ſi cum ſedet is, alius interueniat peregrinus vita clarus, vel indigena, fratres ſcilicet (ſi Epiſcopus legitime fuerit impeditus) per Diaconos eum recipiant, ſi locus deſit, Diaconus, excitato eo qui iunior fuerit, non tamen iram adhibens ſed perſuaſionem, illum in ſede collocet, ſi inops aliquis, vel obſcurus, vel aduena venerit ſiue ſenex, ſiue adoleſcens ætate is ſit, locuſque deſit ei, locum ex toto corde prouideat Diaconus, ne perſonis gratificari videatur.*

Principum eſt liberalitas.

66 *Nequaquam ita fiet, agrum tibi trado & ſpeluncam,* quid ais Ephron? quid polliceris? ſolum poſtulauit Abraham ſpeluncam duplicem & hanc pecunia vult ſibi comparare : tu vero non ſolum ſpeluncam gratis, ſed etiam & agrum poſſidendum concedis: nonne Ephron princeps erat? quid mirum igitur, ſi ita munificus principum enim propria eſt liberalitas: quod annotauit Procop dicens, *Abrahamus ſolum petebat ſpeluncam, Ephron cernens viri prudentiam & agrum dedit, exiſtimans liberaliter beneficia eſſe præſtanda.* Procop.

Ad principum exemplum ſe ſubditi confingunt.

67 *Nequaquam ita fiet, agrum tibi trado & ſpeluncam:* audiamus quæſo, quid ipſimet Hethæi Abrahamo ſepulchrum petenti dixerint, in electis ſepulchris noſtris ſepeli mortuum tuum: & ab Hetthæis ſciſcitemur, quomodo ita benefici erga peregrinum & aduenam, vt liberaliter ſeligendum quodlibet electiſſimum ſepulchrum concedant? inſpiciamus munificẽtiam principis eorum Hebronis, qui non ſolum ſpeluncam, ſed & agrum gratuito largitur, & dicemus, non mirum ita liberales & beneuolos erga peregrinos: ad principum enim exemplum ſe confingũt ſubditi, ita Syneſius de regno, qui poſtquam Arcadium Imperatorem admonuit, vt virtutem quamuis cum egeſtate coniunctam haberet in pretio, cum prudentia, iuſtitia reliquaque animi bonorum multitudo ſub vili abiectaque veſte deliteſcant: ſubdit, *quod ſi ita feceris, multos ſtatim videbis, qui voluntariæ paupertatis nomine ſibi placeant, nam cum plurima ſint regiæ dignitatis præſtabilia beataque conceſſa, tunc non minus, imo multo magis cæteris omnibus viris mirabitur quiſpiam & prædicabit, quam in ſubditorum animis præcipuam habet,* en quomodo virtus principum compellit ſubditos vt eam ſequantur. Syneſius de regno.

Cum infidelibus mortuis ne ſit etiam communicatio.

Nequaquam ita fiet Domine, & merito, ſi enim indecorum eſt aliquid pretio à principibus poſtulare. nec indecorum eſt aliquid ab eis accipere, cur liberaliter oblatum ſepulchrum gratis admittis? ſine dubio ne ſi gratis acciperet, libera relinqueretur aliis ſuos cum coniuge Sara ſepeliendi poteſtas, quod maxime abhorrebat, *noluit Abraham* (inquit Abul.) *gratis accipere, quia poſtea vellent ibi infideles ſuos mortuos ſepelire, quaſi ager eſſet eorum, & Abrahæ ex gratia conceſſum eſſet ibi ſepelire mortuos ſuos, quod Abraham valde refugiebat, ne infideles apud Saram relinquerentur.* 68

Principes ita in donis ſuis ſtabiles eſſe debent, vt ea reuocare nullomodo poſſint.

Nequaquam ita fiet, ſpeluncam & agrum tibi tradam præſentibus filiis populi mei, cur præſenti populo agrum & ſpeluncam vis dono conferre Abraham? nonne ſubterfugere debemus coram aliis bona præſtare egenis? cur igitur ſecreto & non coram multitudine Patriarchæ promiſiſti ſpeluncam & agrum? prudenter præſente populo vtrumque Patriarchæ dono concedit, ne aliquando reuocare poſſet, cum ſuæ munificentiæ tot teſtes haberentur, *præſentibus filiis* (inquit Abul.) *vt poſtea negare non poſſit, quod non eam ſcilicet ſpeluncam ei tradiderit.* 69 Abulenſ.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Adorauit Abraham coram populo terræ.

Pagn. Incuruauit ſe Abraham coram populo terræ.
Caiet. Inclinauit ſe Abraham.

CONCORDIA.

Verbum שחה vt ſupra diximus verſu 7. adorare, incuruare, nec non inclinare ſignificat.

EXPOSITIO.

Adorauit Abraham, id eſt exhibuit honorem ac reuerentiam, gratiaſque egit pro ſpelunca & illius agro ſibi oblatis *coram populo*, id eſt omnibus inſpicientibus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pro beneficio coram omnibus accepto coram eiſdem ſunt agendæ gratiæ.

Adorauit Abraham, ſcilicet gratias agens, non miror non ingratum, ſed coram populo terræ has gratias retuliſſe? ſi enim Ephron ſolus hoc beneficium Abrahæ conferre voluit, cur ei ſoli gratiarum actionem non perſoluit? reuoca in memoriam hoc munus ſpeluncæ & agri coram populo terræ oblatum fuiſſe Abrahæ; merito igitur coram eodem ſe incuruat, quia pro beneficio omnibus præſentibus accepto, coram eiſdem agendæ ſunt gratiæ.

Principi maxime decens gratitudo maxima.

Adorauit Abraham, principẽ, qualis erat Abrahã, conſpicio hominem adorantem in ſignum gratiarum actionis: ſi verbis referre gratias ſufficiebat, cur etiam & genuflexione? quia principi maxime decens, non qualiſcunque ſed maxima gratitudo, maxima autem conſiſtit non ſolum in verbis ſed etiam in opere.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VVLG. Et locutus eſt ad Ephron circumſtante plebe, quæſo vt audias me, dabo pecuniam pro agro, ſuſcipe eam, & ſic ſepeliam mortuum meum in eo.

Sept. Et dixit ad Ephron in aures coram populo terræ, quoniam quidem es à me, audi me, argentum agri cape à me, & ſepeliam mortuum meum à me.

Cald. Et locutus eſt cum Ephron coram populo terræ dicens, ſi tu facis mecum miſericordiam acquieſce mihi.

Pagn. Locutus eſt in auribus populi terræ dicendo, verum, ſi tu vtinam audias me, dabo argentum agri, cape à me.

CONCORDIA.

Locutus eſt in auribus, Hebraiſmus eſt æquiualens, dixit circumſtante plebe, verum ſi tu, vtinam audias me, alter Hebraiſmus idem ſignificans, quod quæſo vt audias me.

EXPOSITIO.

Locutus eſt ad Ephron, circunſtante plebe, non acquieuit Abraham Ephroni agrum & ſpeluncam promittenti, ſed adhuc inſtat coram eodem populo, vt pecuniam accipiat pro agro dicens, *dabo pecuniam pro agro, ſuſcipe eam*, nam ſi ſuſceperis, ſepeliam mortuum meum, nempe vxorem meam defunctam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nobiles inter ſe pugnant liberalitate.

72 D*Abo pecuniam pro agro*, cur tibi gratis oblatum non accipis ô Abraham? & tu Ephron, cur pecuniam, cuius cupiditate maxima pars hominum irretitur, nam vt ait Chryſol ſer. 126. imperat gentibus, iubet regnis, ſubdit populos, inique humanis dominatur corporibus & mentibus: cur inquam pecuniam pro poſſeſſione tua oblatam renuis? nonne vterque erat Princeps? quid mirum igitur vtrumque liberalem, nobiles enim inter ſe certant liberalitate, ſicut ignobiles parſimonia contendunt.

D. Petr. Chryſol. ſer. 126.

Iuſtorum eſt, pecuniæ amore non teneri.

73 *Dabo pecuniam pro agro*, ſi nihil ita ab hominibus æſtimatur quam pecunia, eam enim tanquam Deum venerantur, teſte D. Chryſol. ſer. 29. qui explicans illud Exod. 32. dictum ab Aarone populo Dei vitulum aureum oſtendente & dicente: *hi ſunt dii tui Iſrael: ait*, aurum Iudaicum populum ſic captiuauit aſpectu, vicit illecebris, vt ob hoc Deum verũ tot beneficiis cognitum denegarent. ſi ergo ab hominibus ita pecunia æſtimatur, vt tanquam Deus adoretur, quomodo ita deſpicitur ab Abraham, vt ſemel & iterum eam renuenti offerat? quia iuſtorum eſt amore pecuniæ non teneri, cum autem iuſtus fuerit Abraham, quid mirum ſi eam paruipenderit?

D. Chryſol. ſerm. 29. Exod. 32.

Nihil dono gratuito, ab alio ſi poſſis, accipias.

74 *Dabo pecuniam pro agro*, cur ita munificentiam Hetheorum Principis habes contemptui, vt tibi oblatum agrum cum ſpelunca negligas, ſed pretio comparare contendas, illo etiam renitente? non ex contemptu ſed potius ex dictamine prudentiæ, oblatum non accipit, quia nihil dono, ſi poſſumus, ab aliis accipere debemus, quod equidem laudat Chryſ. in Abrahamo dicens, *vide iuſtum quomodo operibus ſuis doceat optimæ vitæ mores, & non prius vult accipere agrum quam iuſtum dinumeret pretium: nam licet*, inquit, *ita beneuolus erga me ſis, at ego non patiar, niſi prius debitum pretium dependerim, & ſic accipiam agrum.*

S. Chryſ.

Beneficio accipiendo neminem grauemus.

Dabo pecuniam pro agro, mihi inurbanus videris ô Abraham, quis enim beneficium oblatum à rege pecunia compenſari vidit? hoc enim in illius opprobrium cederet, auaritiamque illius denotaret, cur igitur à te nihil exigenti ſed liberaliter offerenti pecuniam tribuere contendis? vt illius exemplo diſcamus in beneficiis accipiendis nullum eſſe grauandum: *hoc loco docetur*, inquit Lipp. *nolle petere quod grauatim præſtatur, quam minime beneficiis accipiẽdis quẽquam priuare.* 75

Lippo.

Nihil aliud in hoc ſæculo quam ſepulchrum poſſideamus.

Dabo pecuniam pro agro & ſpelunca illa duplici, cuius vnam ſepulturæ ſuæ deſtinabat: ſed cum nullam emerit poſſeſſionem, quomodo ita ſollicitus de comparando ſibi ſepulchro, ita vt pro illius acquiſitione pecunias expendat? merito nihil aliud quam illam ſpeluncã futuram ſibi ſepulchrum poſſidendam ſatagit, quia nihil aliud in hoc ſæculo poſſidere debemus. Fauet D. Dami. ep. 34. c. 1. qui laudans Archiepiſcopum Byzantinum quod ſepulchrum in quo mortuus conderetur, ſibi viuens conſtruxit, ait, *illud fateor mihi præ omnibus placuit, quia ſepulchrum tuum mihi oſtendiſti, ac velut hodie ſuſcipiendum, accuratiſſime præparatum, vbi tanquam veſpilonum merces, quini nummorum ſolidi per quatuor altrinſecus angulos in ſudario ſunt ligati, vt inter exequias funeris in ipſo quoque pietatis opere ſepultoribus tuis videatur remuneratio non deeſſe, in quo nimirum Patriarchæ Abrahæ tenere videris exemplum, qui cum Saram vxorem ſuam ſepelire ſatageret, & omnes filii Heth electa quoq; ſepulchra ſua ſibi gratis offerrent, gratuita contempſit ab Ephron filio Seor ſpeluncam duplicem comparauit*, dignus mos qui in exemplum omnium cedat, vt à ſuperfluis ædificiis abſtinerent, & ſolum de ſtruendo ſibi ſepulcro cogitarent vt erectio ſepulturæ inanium rerum cogitatus, nec non omnem faſtum ſepeliret. 76

D. Dam. epiſt. 34. cap. 1.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIV. & XV.

VEG. *Respondit Ephron.*

Sept. Respondit autem ad Abraham Ephron dicens, sic Chald. & Heb.

Vulg. Domine mi audi me, terra quam postulas quadringentis siclis argenti valet, istud est pretium inter me & te, sed quantum est? hic sepeli mortuum tuum.

Sept. Nequaquam domine, audiui enim terra est quadringentorum didrachmorum, sed quid vtique hoc fuerit inter me & te? tu vero mortuũ tuũ sepeli.

Cald. Domine mi acquiesce mihi, terra quæ valet quadringentos siclos argenti inter me & te quæ est? mortuum tuum sepeli.

Pag. Terra quadringentorum siclorum argenteorum est inter me & te, quid est? & mortuum tuum sepeli.

CONCORDIA.

QVamuis vulgatus defecerit in pluribus dictionibus, quæ in Hebræo leguntur, non tamen censendus est diminutus, sed causâ breuitatis eas omisit.

Vt de septuaginta feram iudicium non ad veritatem dictionis Heb. verterunt, & vulgatus addidit, istud est precium, quod quidem apud nullum alium reperitur, forte maioris gratia claritatis, attamen licet in Hebræo difficilem sensum non habeat, difficultas est apud septuaginta, qui didrachma dixerunt pro siclis, tamen à nobis non dissentiunt, nam duplex est drachma, Attica videlicet, alia vero Hebræa: Attica secundum Ioseph. lib. 3. antiq. c 9. æquiualebat quinque solidis gallicis siue regali Hispanico: Hebræa autem viginti solidis vel quatuor regalibus, Sept. autem de didrachmate Hebræo eiusdem pretii ac sicli loquuntur.

EXPOSITIO.

TErra quã postulas quadringentis siclis argenti valet, siclus moneta fuit vsitatissima Hebr. qui & statet dicebatur, fuit aureus & argenteus, sed inæqualis ponderis, siclus enim aureus valebat decem siclos argenti, fuit etiam communis & sacer, communis qui iam ante legem latam in rebus politicis recipiebatur, sacer ex lege ad res sacras institutus: an vterque differat pondere & pretio silentio prætereo, cum non sit huius loci hæc difficultas, tum quia auctores minime inter se consentiunt; aliqui enim siclum sacrum minorem fuisse communi existimant; communi enim siclo dant 14. obolos, sacro vero 20. alii vero opinati sunt siclum sacrum communi esse maiorem, dantes siclo sanctuarii 40. obolos, communi vero 20. alii tandem asserunt æquales fuisse: sicli consignationem post legem describit Ar. Mont. lib. de mensuris, scilicet siclum habuisse in vno latere vrnam cum mana, cum hac inscriptione שקל sekel Israel id est siclus Israel; in altero latere habuit virgam Aaronis floridam cum hac in scriptione Ierusalem Kedesca in litteris priscis Samaritanis, id est Hierusalem sancta quam autem inscriptionem ante legem habuerit, nullam existimo; nam prisci Iudæi sicut & Romani rudem massam æris, argenti vel auri ad certum pondus vice precii & pecuniæ adhibebant, postea autem consignauerunt conflaruntque pecuniam signatam, sed quam iusto semper appenderint pondere; pondus sicli argentei erat quatuor drachmarum Atticarum, drachma autem Attica, est vnius regalis Hispanici vel quinque siclorum Gallorũ, sicque siclus Hebræus æquiualebat quatuor regalibus Hispanicis, vel viginti nostris solidis, vel Floreno Brabantico, sicque colligemus pretiũ agri fuisse quadringentas libras nostræ monetæ Gallicæ, & regalia mille sexcenta & aliquid amplius *Istud est pretium inter me & te*, id est pro agro hoc, à te pretium postulo, *sed quantum est hoc?* quasi dicat cum vterque nostrum sit ditissimus, non est res tanti momenti, vt propterea solicite inter nos de ea transigere oporteat, *sepeli mortuum tuum*, quasi dicat, propter hoc pretium mihi deinde persoluendum, noli dimittere vxorem defunctam sepelire.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

A quibus abest cupiditas argenti, etiam & dolus abest.

77 TErra quam postulas quadringentis siclis valet, cur pluris non æstimat, & maius pretium ab eo non exigit? cum enim esset Abraham ditissimus, potuisset dicere, ager quem postulas, quingentis siclis valet; aduerte nulla cupiditate pecuniæ ductum fuisse Ephron, hoc pretium petentem, sed vt voluntati Abrahæ satisfaceret, si quidem gratuito agrum obtulit, merito igitur ab eo solum iustũ exigit pretium; cui enim cupiditas habendi non dominatur, nec in eo est decipiendi voluntas, *à quibus abest* (inquit Lact. Firmianus, li. 1. diuin Institut, *studium lucri, abest etiam voluntas peccandi, & causa fallendi.*

Lact. Firmian, diuin. Inst.

Discant Sacerdotes à Pagano pretium ex sepulchris non accipere.

Terra quam postulas quadringentis siclis valet, si speluncam in qua cum vxore sua sepeliretur Abraham, petit, cur etiam ei pretium non imponit, vt ab eo acquiratur pecunia? illius Pagani & idololatræ exemplo, discant sacerdotes pretium ex sepulchris non accipere, sic D. Greg Mag. in regist. li. 7. epist. 55. *memores*, inquit, *dum Abraham à filiis Emor, hoc est Ephron filio Seor sepulchri terram pretio ad humandum corpus coniugis postularet, præmium accipere renuit, ne commodum videretur de cadauere consecutus: si ergo tanta considerationis paganus vir fuit, tanto magis nos qui sacerdotes dicimur, hoc facere non debemus, vnde ne hoc auaritiæ vitium ne vel in alienis denuo tentare præsumatur admoneo.* 78

D. Greg. Mag. in regist. lib. 7. epist 35.

Iustus aliorum Dominus.

79 *Terra quam postulas, Domine mi* dixit Ephron Abrahamo, si Princeps illius populi Hetthæi est Ephron, & Abraham peregrinus & aduena, quomodo dominum suum Patriarcham appellat? quia cum esset iustus, aliorum Dominus censeri debet, Fauet Lippo. *magnus vir ille Ephron dominum appellabat, amicus enim Dei & clarus virtutibus erat.*

Lippom.

Ne nos tædeat liberales fuisse.

80 *Terra quam postulas quadringentis siclis valet*, quid Ephron? antea dono gratuito agrum & speluncam Abrahæ offerebas, nunc autem ab eo quadringentos siclos exigis? anne te pœnitet liberalem erga eum fuisse? audiamus illius verba subsequentia, istud est pretium inter me & te, sed quid hoc est? sepeli mortuum tuum; quorum verborum sensus, vt aliqui autumant, est, illud pretium obesse non potest, quin tibi libentissime agrum & speluncam tradam, vt mandes vxorem tuam sepulturæ, quod si ita se res habet, discere possumus liberalitatem nostram nunquam reuocare debere: *non taxat* (inquit Lippo.) *pretium terræ Ephron, sed adhuc in oblata perseuerans liberalitate, rogat patriarcham, vt modici valoris terram gratanter dono accipere non dedignetur.* Lippo.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Quod cum audisset Abraham, appendit pecuniam quam Ephron postulauerat, audientibus filiis Heth quadringentos siclos argenti, probatæ monetæ publicæ.

Sept. Appendit Abraham Ephron argentum quod locutus est in auribus filiorum Chet, quadringenta didrachma argenti probati mercatoribus.

Cald. Acquieuit Abraham Ephron & appendit quadringentos siclos argenti, quod recipiebatur pro mercimoniis in vnaquaque prouincia.

Pagn. Et obediuit Abraham, & appendit quod locutus fuerat in aures filiorum Chet, quadringentos siclos argenteos, transeuntes per mercatores,

Vatab. Pecuniæ transeuntis mercatoribus.

CONCORDIA.

INterpres noster sensum ipsum non ipsa verba transtulit, vbi enim habet quadringentos siclos argenti probatæ monetæ, legimus in Hebræo siclos transeuntes per mercatores.

EXPOSITIO.

QVod cum audisset Abraham, scilicet pretium illius agri, *appendit pecuniam*, non dixit, soluit vel numerauit, sed appendit; antiquitus enim non solum numerando, sed etiam ponderando in agitandis commerciis, & vendendo atque emendo pecunia dabatur, ex quo exploratius iustum eius pecuniæ pretium esset cognitum, *quadringentos siclos probatæ monetæ*, id est non attonsæ, nec diminutæ in pondere, & mensura quæ communiter erat in vsu, diximus in Heb. esse siclos transeuntes per mercatores; mercatores enim monetam maxime discernere, appendere, & probare solent, maximeque probam & probatam exigunt. *audientibus filiis Heth*, id est videntibus omnibus circumstantibus, non solum autem in illo contractu venditionis & emptionis agri fuerunt spectatores vel auditores, verum etiam testes eorum, quæ inter Abraham & Ephron, vltro citroque dicebantur & agebantur, quo publico illo testimonio contractus ille firmior & validior foret imposterum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Requies quæ solum est in sepulchro, magno pretio comparanda.

81 *Appendit quadringentos siclos argenti*, scilicet vt speluncam in qua cum vxore sepeliretur, sibi compararet: si nec obolum in acquirendis aliis possessionibus expendit, cur tantam argenti copiam in coëmendo sepulchro, & illo solo appendit? quia nostra requies, quæ solum in sepulchro & non in aliis possessionibus consistit, magno comparanda est pretio: suffragatur D. Hieron. ep. ad Gerundii filias de contemnenda hæred. vbi inter alia sic ait, *quid mirum? & pauperculus & peregrinus in terra aliena sepulchrum emit Abraham à filiis Heth, ô veritas, ô altitudo sapientiæ & scientiæ Dei! quid est sepulchrum? locus quietis vbi iuxta mundi rationem, defunctorum corpora collocantur, vera ergo intelligentia locum sibi requietionis pater Abraham fide sua & contemptu pecuniæ comparauit*: quibus in verbis alludit doctor sanctus ad peregrinationem Abrahæ, etenim peregrinus & aduena in terra, nullam in ea requiem habuit, nisi in sepulchro & tunc solummodo sibi requiem & dormitionem proposuit, cum in Domino esset sepeliendus: neque enim vir prudens & iustus (qualis procul dubio Abraham erat) vllam in vita requiem nisi mortuus potest inuenire, cum perpetuo motu agitentur mundani.

D.Hier.

Imperfectionem maximam arguit qui gratis defuncto gratiam non confert.

Appendit quadringentos siclos, ipsi Ephron D. Hieronimus sic legit: appendit Abraham argentum ipsi Ephran & certe in Hebræo in repetitione illius nominis Ephron vau deficit, sic enim cum communiter scribatur עפרון ephron per vau, sine illo sic scriptum reperimus עפרן cur quæso Princeps iste ante venditum agrũ Ephron, dicitur, illo autem vendito Ephran nuncupatur vel saltem cum diminutione vnius litteræ? vt significetur quod qui gratis defuncto gratiam non confert, sed pro eo pretium exigit, imperfectus censendus est, ita Rupert. lib. 6 in Genes. cap. 35. *in Hebræo, inquit, primum nomen eius scribitur Ephron, secundum Ephran, postquam enim pretio victus est, vt sepulchrum venderet & acciperet argentum, licet cogente Abraham, vau littera quæ apud illos pro o legitur, ablata de eius* 82

Rupert. lib. 6. in Genes. cap. 35.

de eius nomine est, pro Ephron, appellatus est Ephran significante scriptura non eum esse consummatæ perfectæque virtutis, qui potuerit memorias vendere mortuorum, qui deinde sic egregiè concludit, *Sciant igitur qui sepulchra vendítant, & non coguntur vt accipiant pretium, sed à nolentibus quoque extorquent, immutari nomen suum, & perire quid de merito eorum, cum etiam ille reprehenditur qui inuitus acceperit.*

Nulli ita largitores in religiosis impensis quam veri Dei cultores.

83 *Appendit quadringẽtos siclos argenti*, scilicet pro possessione sepulchri, cur qui cauit vel minimum pecuniæ consumere in aliis agris habendis, modo tantum pecuniæ prodigit pro sepulturæ agro: in hoc iam erat verissimæ cultus religionis, quæ mortuis iustis mandabat requiem, vbi autem res est veræ religionis & æternæ gloriæ, nulli sumptui parcunt Dei veri cultores; ex hoc D. Paulinus Epist. ad Pammach. ait, *Abraham empto ad sepulchrum agro mortuam suam pretiosa morte composuit, docens quid sibi iusti deberent homines prouidere; cum is, qui ad Dei verbum de terra patriæ cognationis exierat, nihilo præterea de pecuaginis diuersa natione spatiis comparauerat, omnis terræ aduena, solum tamen agrum sepulchro, id est, non temporalem, sed æternam possessionem, non terram auaritiæ sed quietis emisset.* Paulin.
Hoc habent proprium homines veri Dei cultores, qui spiritu Dei aguntur qui sola pro religione & pro iis quæ spectant ad æternam vitam, nullis parcunt sumptibus.

Cum aliquid emere desideras, tuum cela desiderium, ne carius accipias.

84 *Appendit quadringentos siclos argenti*, quomodo ô Ephron, liberaliter agrum oblatum antea nunc tanto pretio vendis Patriarchæ? aduerte desiderium quo Abraham in agrum & speluncam ferebatur, conspexisse: non mirum igitur tot siclis vendidisse: mercator enim affectum, quo aliquid acquirere desiderat, intuens, carius vendere solet, quod annotauit Carth. dicens *quod quamuis Ephron primo se habuerit circa Abraham multum liberaliter & honeste, præbendo agrum cum spelunca omnino gratis, postea tamen se habuit cupide agrum chare vendendo, quia videbat intensum Abrahæ appetitum ad agrum illum habendum.* Carth.

Ex consideratione mortis & huius vitæ calamitatibus, sæculum negligentes vitam regularem amplectamur.

85 *Appendit quadringentos siclos*, Scilicet pro spelunca duplici, quæ quidem mystice est religio sacra, vel quicumque status pœnitentiæ, in quo sancti mundo morientes, modo absconduntur, est autem duplex propter corpus & animam ibi locandam, vel propter vitam actiuam & contemplatiuam, vt diximus sed quomodo percipiemus hanc speluncam duplicem, symbolum religionis posse ab Ephron vel a filiis Heth comparari· nota Ephron puluerem interpretari, Heth vero vitam & pauorem: quasi vitam miseram, quia pauidam: merito igitur illam speluncam nempe religionem nobis comparare debemus ex Ephron vel filiis Heth, quia ex consideratione pulueris, nempe quod in puluerem reuertemur, & ex huius vitæ pauidæ calamitatibus, sæculum negligentes vitam regularem amplecti debemus: accipe Thom. Angl. dicentem, *hæc nempe religio a filiis Heth qui interpretatur vita & pauor, id est a filiis huius vitæ pauidæ & miseræ, & specialiter ab Ephron, id est a puluere mortis acquiri debet, quia communis omnium mors, & misera nobis magnam materiam exhibet sepulturæ præfatæ.* Thom. Angl.

Si religionem tibi comparare velis, quadruplex appetitus inordinatus relinquendus.

Appendit quadringentos siclos argenti, quæ connexio quæso (si mystice loquamur) acquisitionis speluncæ, mediante numero quadringentorum siclorum, cum ingressu religionis? nulla equidem videtur: sed obserua ex citato Anglico doctore per illum quadringentorum numerum quadruplicem appetitum intelligi, scilicet dominandi, possidendi, delectandi & sciendi, scilicet propter vanitatem & curiositatem: maxima igitur connexio est inter emptionem speluncæ ex Ephron, interueniente numero quadringentorũ siclorum, vt tibi debite possis vitam regularem acquirere, ex consideratione pulueris siue mortis; *necessaria est enim* (inquit cit. Doct.) *abnegatio quadruplicis illius appetitus.* 86 Cit. Doct.

Qui veram scripturæ sacræ intelligentiam acquirere satagit, pluribus renunciet.

Appendit pecuniam quadringentorum siclorum argenti, scilicet pro sibi comparanda spelunca duplici, quæ scripturam sanctam denotat duplex habentem testamentum, vetus & nouum, cum duplici sensu literali & mystico, vel cum duplici cognitione superiorum & inferiorum: sed ad quid dandi sunt quadringenti sicli pro illius speluncæ possessione? per hunc numerum quaternarium siclorum intelligit cit. Thom. quadruplicem sensum sapientiæ stultæ, vel quadruplicem appetitum illum inordinatum dictum in præcedenti conceptu: si igitur illam speluncam scripturæ sacræ acquirere desideras necessario tibi renũtiãdum est citato appetitui quadruplici vel sensui sapientiæ stultæ, *qui enim ea perfecte non reiicit* (inquit cit. Doctor) *non potest intrare in illam diuinam speluncam sapientiæ Christianæ & supermundanæ.* 87 Cit. Doctor.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XVII.

VVLG. Confirmatusque ager quondam Ephronis, in quo erat spelunca duplex respiciens Mambre, tam ipse quam spelunca & omnes arbores eius in cunctis terminis eius per circuitum.

Sept. Et stetit ager Ephron qui erat in duplici spelunca, qui est ad faciem Mambre, ager & spelunca quæ erat in eo, & omnis arbor quæ erat in agro, & quidquid est in finibus eius in circuitu.

Cæter. Et surrexit ager Ephron.

Vulg. antiq. Confirmatus est ager Ephron qui erat Macphelach qui erat è regione Mambre.

CONCORDIA.

Diuersitas & discordia videtur esse in his lectionibus, confirmatus est, stetit, & surrexit: sed nulla est si verbum hebraicum inspiciamus קום kum; illud autem verbum tam stetit, quàm surrexit, quàm confirmatus est verti potest, verbum enim קום kum est secundæ vel tertiæ coniugationis confirmare, statuere, vel erigere etiam significat, septuaginta aliquid addiderunt, scilicet *& quidquid est in finibus eius*, quod in originali non habetur, forte existimantes præter arbores aliquid in illo agro fuisse.

EXPOSITIO.

Confirmatus est ager, cessit itaque ille ager qui fuit Ephronis, in possessionem Abrahæ, *in quo erat spelunca duplex*, de qua antea dictum manet, si autem velis addere ita dictam quia vir in vna, in alia autem mulier sepeliebatur, *respiciens Mambre*, id est è regione siue è prospectu Mambre conuallis, ita dictæ à Mambre Abrahæ amico, *& omnes arbores eius*, ager enim ille non solum speluncam in ambitu suo continebat, sed etiam variis consitus erat arboribus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tanta est aliquando iustorum sanctitas, vt ipsis rebus inanimatis conferant valorem.

88 *Confirmatus est ager ille*, in hebræo est surrexit, quomodo intelligi potest, quod ager qui suo pondere immobilis est, surrexit? nonne in potestatem iam ipsius Patriarchæ venerat? dicamus ergo surrexisse metaphorice *in quantum* (inquit Caiet.) *ager ille eleuatus est in meliorem conditionem per hoc quod emptus sit ab Abraham*, quasi diceret, tanta fuit Patriarchæ sanctitas, vt quasi aliquam huic agro contulerit, qua in meliorem à præcedenti conditione surrexit. Cardin. Caiet.

Nihil pecunia fugacius.

89 *Confirmatus est ager*, emptus scilicet pecunia probata; quænam dictio in hebræo huic nomini adiectiuo respondet, עבר eued id est transiens, si nihil solidius quàm aurum & argentum, quomodo transiens nuncupatur? quia nihil fugacius, nihil inconstantius, qualibet pecunia, quæ vnum dedignata Dominũ perenni quodam cursu ad hos & illos transilit, instabili semper sede & infido ministerio: hanc inconstantiam pecuniæ annotauit noster Bonn. in psal. 104. his verbis, *temporalia adiectiua sunt, nam tum adsunt, tum non: &* lib. 2. de profectu religiosi capite 44. assignans causas cur contemptibilis est, inter eas aliam assignat, *quia diu cum homine non perseuerat*. Seraphicus doct. in Ps. 104.

Laudabile est cum parentibus sepeliri.

Confirmatus est ager in quo erat spelunca duplex, cur tantopere hanc sibi duplicem comparare speluncam studuit? aduerte quod ibi sepulti Adam & Eua iacebant parentes omnium communes. prudenter igitur speluncam hanc tanto pretio sibi acquirit, vt in ea cum vxore & primis parentibus sepeliatur, hoc enim maxime laude dignum, quod Leo 3. in decretal. obseruat lib. 3. tit. 28. de sepulturis, *nos* (inquit) *instituta maiorum patrum considerantes statuimus vnumquemque in maiorum suorum sepulchris iacere, vt Patriarcharum exitus docet*, deinde ep. 3. *qui relictis antiquis patrum aliorumque parentum suorum sepulchris contra consuetudinem patrum veteris testamenti, qui cum patribus suis sepulti esse leguntur, ad noua & minus religiosa loca se transferunt, irrationabiliter & contra antiquam institutionem facere videntur.* 90 Leo 3. in decretal. lib 3 tit. 28. de sepult.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Abrahæ in possessionem, videntibus filiis Heth & cunctis qui intrabant portam ciuitatis illius.

Cald. Abrahæ in emptionem.

Pagn. Ipsi Abrahæ in possessionem in oculis filiorum Chet & omnium ingredientium portas ciuitatis.

CONCORDIA.

In *oculis filiorum Heth*, hebraismus est, æquiualens videntibus filiis Heth siue astantibus, siue præsentibus.

EXPOSITIO.

Abrahæ in possessionem, scilicet ager ille cessit, *videntibus filiis Heth*, vt essent testes illius contractus transacti inter Abraham & Ephron, *& cunctis qui intrabant portam ciuitatis illius*: quasi diceret non solum testes illius contractus fuere habitatores illius terræ, sed etiam alienigenæ ciuitatem ingredientes.

CONCE-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Charissima sunt nobis Dei promissa.

91 *Abrahæ in possessionem*, confirmatus est ager ille, cur tot verbis nobis Spiritus sanctus exprimit sepulchrum Saræ, quod erat Abrahæ etiam futurũ? curque circumstantias loci illius ita diligenter enumerat? optime Lipp. *Deus locum illum speluncæ notum voluit esse filiis Israel, & memoriale fidei & promissionum, vtque tanto chariorem haberent patriam olim possidendam, sic & nos iam ex parte possessionem accipimus in Christo; Christus enim illuc ascendit cum carne nostra, vt nos studeamus sequi, & suspirare ad eandem patriam.*

Vt validus sit contractus, solemnis sit.

Abrahæ in possessionem audientibus filiis Heth, scilicet cessit ager ille emptus, ad quid necesse vt non solum habitatores illius populi, sed etiam alienigenæ præsentes sint agri venditioni; quia vt contractus ciuilis sit validus, necessaria est quædam solemnitas quæ aliquot testes comprehendit. 92

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Atque ita sepeliuit Abraham Saram vxorem suam in spelunca duplici, quæ respiciebat Mambre, hæc est Hebron in terra Chanaam.

Pag. Post hæc sepeliuit vxorem suam in spelunca agri duplici coram Mambre.

EXPOSITIO.

Atque ita sepeliuit, id est postquam quadringentos siclos argenti Ephroni numerauit, cessitque in possessionem suam ager cum spelunca, tum demum dilectam vxorem suam sepulturæ tradidit in vna illius speluncæ parte, quæ sita fuit ex opposito vallis Mambre: difficultas non exigua breuiter à nobis aperienda, scilicet quomodo constare potest veritas huius versus cum verbis Steph. act. 7. numero 15. dicentis, descendit Iacob in Ægyptum, & defunctus est ipse & patres nostri, & translati sunt in Sichem, positi sunt in sepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Emor filii Sichem: si Abraham, vt diximus, emit agrum & hanc speluncam duplicem vxoris suæ in sepulturam ab Ephrõ filio Seor, quomodo ait Steph. emisse à filiis Emor filii Sichẽ? in hac difficultate enucleanda tot capita tot sensus; sed vt missos faciam aliquos, dicentes quod in actib. Apost. Latina Græcaque editio viciata est, & ideo reponendum esse Iacob pro Abraham & pro filii Sichem, patris Sichem; existimant enim Stephanum sermonem habere de quodam agro empto quem Iacob emit à filiis Emor patris Sichem, de quo loquitur Moyses Genes. 33. his verbis Iacob reuersus de Mesopotamia Syriæ, transiuit in Salem vrbem Sichimorum in Chanaam, & habitauit ibi iuxta oppidum, & emit partem agri in qua fixerat tabernacula à filiis Emor patris Sichem centum agnis: sed hic sensus nimium fauet hæreticis, qui cum vrgerentur aliqua scripturæ authoritate, dicerent esse viciatam & corruptam, tum si ante istos nemo aliter aut legit, aut errorem deprehendit, cur soli illi in tanta nominum dissimilitudine, suspicionem vitii inducere conantur vt opinionem suam persuadeãt? Alios etiam prætereo dicentes Stephanum totum alieni rei, puta causæ suæ de Christo intentum, lapsum esse memoria & pro Iacob nominasse Abraham, & confudisse duas emptiones, & in vnam commiscuisse, scilicet priorem Abrahæ, de qua hic est sermo, & alteram Iacob, de qua Genes. 33. sed quomodo fidem his auctoribus adhibebimus, quis enim credet Stephanum Spiritu Sancto plenum, imo in quo loquebatur Spiritus sanctus, præsertim cum hic publice coram doctissimis Rabinis, sic aduersariis concionaretur, tractaretque controuersiam de Christo, lapsum fuisse memoria? potuissent enim aduersarii illius obiicere, quæ coram omnibus annuntias, scimus falsissima esse, Abraham enim non à filiis Emor filii Sichem, sed ab Ephron filio Seor agrum emit argenti pretio: consule apud Pererium varios dicendi modos circa huius difficultatis enucleationem.

[Margin: Lippo. Andr. Mass. in Iosue cap. 24.]

[Margin: Beda, canus c. lib. de locis Theol.]

Dico igitur sermonem Stephani esse de emptione speluncæ facta ab Abraham, quia non Iacob sed Abraham diserte habent omnes codices, & de emptione sepulchri, quod pro Sara vxore defuncta emit Abraham non Iacob, Iacob enim emit agrum ad altare, non ad sepulchrum; & de sepulchro empto pretio argenti scilicet quadringentis siclis argenti; Iacob autem emit agrum non pretio argenti, sed centum agnis.

Sed dices Abraham emit sepulchrum ab Ephron filio Seor non à filiis Hemor filii Sichem: aduerte quod plures Hebræi fuere binomii, vt patet, si nomina quæ initio libri Paralipomenon recensentur, inspicias, exempli gratia vnus de filiis Iosiæ Regis Iuda lib. 4. Reg. ca. 24. nominatur Iochas; idem lib. 1. Paralip. cap. 3. & Hier. 22. dicitur Sellum; conferas cum iis quæ ponuntur alibi: quo posito respondeo Ephronis patrem fuisse binomium, vocatus enim est & Seor & Hemor: porro Hemor fuit filius Sichem, non illius à cuius filiis emit agrum Iacob, sed eo longe antiquior, Hemor autem multos habuit filios, inter quos maior & primogenitus videtur, fuisse Ephron, qui nomine cæterorum fratrum sepulchrum vendidit Abrahæ.

Vrgebis 2. quomodo verum est illud dictum à Stephano, Iacob & patres nostros translatos fuisse in Sichem, positosque in Abrahæ sepulchro; hoc enim in Hebron erat, non autem in Sichem, nec Iacob ex Ægypto translatus est in Sichem, sed in Hebron: existimo Patriarchas 12. in Ægypto defunctos, inde primum translatos in Sichem, siue prope Sichem, vbi ager fuerat assignatus Ioseph à patre Iacob, postea in Hebronicum Abrahæ sepulchrum

translatos iterum fuisse Iosephus 2. antiq. cap. 8. qui magnam in his fidem meretur, tradit positos esse in Hebron, magister autem histo. Carthus. Gagnæus deportatos fuisse ex Sichem asseuerant.

D. autem Hiero. in Epitaph. sanctæ Paulæ dicens duodecim Patriarcharum sepulchra adhuc sua ætate ostendi solum in Sichem, minime nobis aduersatur, quia ibi primo sepulti sunt, ideo eorum sepulchra ibidem manserunt, & religiose a posteris asseruata & frequentata sunt, sed postea ex Sichem in Hebron translata sunt, vti Stephanus asserere videtur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Licet securi simus de animæ salute alicuius, corpus tamen illius non est negligendum, sed cum honore sepeliendum.

93 *Sepeliuit Abraham uxorem suam in spelunca duplici*, non est dubium piè & religiosè vitam duxisse & finisse Saram. si igitur dubitare non potuit de illius animæ in limbo patrum requie, cur ita sollicite curat illius corpus sepeliendum? quia licet securi simus de alicuius animæ salute, corpus tamen illius non est negligendum, sed cum honore sepulturæ mandandum, *humanitatis memor Abraham* (inquit D. Pauli epist. 37.) *non spreuit corporis curam propter animæ securitatem, sed empto ad sepulchrum agro, mortuam suam pretiosa sede com, osuit, docens pariter quid sibi isti deberent homines prouidere, cum is quid ad Dei verbum de terra patriæ cognationis exierat, nihilque præterea de peru agatis natione diuersa statiis comparauerat, omnis terræ aduena, solum tamen agrum sepulchro, id est non temporalem sed æternam possessionem, nec terram auaritiæ, sed quietis emisset.* D. Paulin. ep. 37.

Quæ mortem spectant non vt aliena, sed propria conspiciamus.

Sepeliuit uxorem suam in spelunca dupli. i, quam diximus conuenientem viri & mulieris sepulturæ, sed cum promissam accepit a Deo terram Chanaam, cur aliquam non adhibuit diligentiam, vt aliquam illius partem sibi acquireret, sed solum sollicitus est de spelunca duplici, in quarum vna sepeliendus erat? quia omnia alia vt aliena, quæ autem mortem spectant, vt propria conquirere debemus: annuit D. Ambr. lib. 1. de Abr. cap. 9. *festinauit pro loco sepulturæ pretium soluere, cum gratis daretur vt non in alienis sed potius in nostris ædificemus tumulos.* 94 D. Amb. lib. 1. de Abr. c. 9.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Et confirmatus est ager & antrum quod erat in eo Abraham in possessionem monumenti à filiis Heth.

Sept. Et confirmatus est ager & spelunca, quæ erat in eo in possessionem sepulchri.

Pagn. In hæreditate sepulchri.

Caiet. Et surrexit ager & antrum.

CONCORDIA.

Spelunca hic & antrum non differunt, sicut nec confirmatus & surrexit, vti dictum est versu decimoseptimo.

EXPOSITIO.

Confirmatus est ager, &c. id est obtinuit vt proprium publica authoritate, & antrum, nempe speluncam duplicem *in possessionem monumenti* ad mortuos deinde sepeliendos; dubitabis si agrum hunc & huiusmodi antrum cessit Abraham in possessionem, siue in hæreditatem, quomodo ait D. Stephan. cap. 7. Act. Apost. quod in Chananæa Deus non dedit illi hæreditatem in ea, nec passum pedis, ager enim ille mensuram passus pedis excedebat: scio aliquos respondere hæc non possedisse quasi hæreditatem, scilicet vt viuus ea tanquam prædium coleret vel incoleret, sed vt locum sepulturæ in quo mortuus quiesceret. Aug. autem mihi clarius satisfacere videtur quæst. 59 in Genes. dicens hæc nempe agrum & speluncam Deum non dedisse Abraham, sed pretio ea sibi comparasse. D. Aug. qu. 59. in Gen.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Defuncti funere præsenti tunc solum deflendi.

95 *Confirmatus est ager ille*, &c. *in possessionem*, quis non mirabitur Abraham perfusum lachrymis, vxorem defunctam defleuisse, postquam autem eam sepelierit nec plorasse dictum? & merito, vt instruamur defunctos aliquo modo deflendos præcipue cum funus præsens adest, deinde lachrymas reprimendas. Sic Lippomanus, *ante sepulturam Saræ, planxit semel & fleuit Patriarcha, post sepulturam autem nequaquam fleuisse legitur, vt fideles per hoc sanctis scriptura doceat mortuos moderate deflendos, & tunc tantum cum in promptu adest funus quicquid (præter orationes, eleemosynas & oblationes, pro eorum animabus agitur) videndum non ex infidelitate procedat, admonente nos Apostolo, ne super mortuis contristemur, sicut & cæteri qui spem non habent.* Lippom. 1. Thess. 4.

Ita Deus

Ita Deus iustitiam suam exercet, vt etiam in dicio hominum æquissimus censeri debeat.

96 *Confirmatus est ager ille in possessionem Abrahæ*, Scilicet postquam eum sibi quadringentorum siclorum pretio comparauit, sed cum Deus et hanc terram in qua huiusmodi ager erat & speluncam promisisset, cur absolute id est saltem agrum & speluncam non concessit possidendam absque tot siclorum pretio? acuta est Ruperti responsio dicentis, *quid hac tali emptione factum est, nisi quod ius legitimum semini Abrahæ collocatum est, vt non solummodo iudicio Dei qui iuste peccatores de terra illa exterminare haberet, sed etiam hominum iudicio terram eandem repetere deberet, quam pater istorum quadringentis siclis argenti & probatæ publicæ monetæ coëmisset? quid enim si non totam terram pater ille Abraham comparauit? pars totum iustiori causa vendicare debuit, præsertim vbi quod iure exigeretur, pro parte non concederent aduersarii, vnde & apud Romanum nobilem quidam decertans sic inter cætera declamat, omnia dat qui iusta negat*, en Deus æquissimus etiam hominum iudicio censeri voluit, in ablatione terræ Chanaam ab eius habitatoribus; cum voluit illius partem sibi Abraham pretio comparare, & non gratis acquirere.

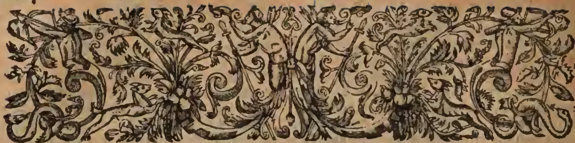
Rupert. Abb. lib. 6. cap. 56.

Elationis fastigium fastidiamus, sed solum spem bonorum operum & amorem supernorum quæramus.

Confirmatus est ager & antrum; scilicet spelunca duplex, *Abrahæ in possessionem*, non possum non inquirere, cur electissima sepulchra Hetthæorum neglexit Abraham, solumque speluncam siue antrum informe, nullaque industria elaboratum sibi voluit comparare? gaudemus enim in sepulchris perpolitis & arte adornatis, nostros sepelire defunctos, imo & sepeliri; aduerte per electa sepulchra gentilium, qui iactant se in exterioribus designari elationem, per speluncam autem duplicem humilem bona opera quæ in abscondito coram patre à nobis fiunt, denotari: quo notato sic optime Drogo respondet, *habet mundus electa sepulchra, illos vtique quos eleuationis fastigium vel superstitionis operositas perspicuos reddit, denique tot Ægyptus sepulchris plena est; neque enim erat domus in qua non iaceret mortuus, illa sepulchra filii Israel cupierant in deserto, cum dicerent, forte deerant nobis sepulchra in Ægypto, in talibus sepulchris noluit Abraham mortuum suum sepelire; sed vbi? in spelunca duplici vbi spes bonorum operum & amor contemplatiuæ deuotionis requiescit.* 97

Drogo in alleg. Tilmani.

SYNOPSIS
CAPITIS VIGESIMI QVARTI.

SENIOR SERVVS DOMVS ABRAHÆ ab ipſo adiuratus in Meſopotamiam ad quærendam vxorem Iſaac mittitur; Rebeccam inuenit & habito parentum ac fratris ipſiuſque conſenſu, adducit ad Iſaac, quam ille ducit in vxorem, & ita ſuper matris morte accipit conſolationem.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG Erat autem Abraham ſenex, dierumque multorum, & Dominus benedixit ei.

Sept. Et Abraham erat ſenior prouectus diebus, & Dominus benedixit Abraham per omnia.

Cald. Erat ſenex prouectæque ætatis.

Pagn. Abraham ſenex venerat in dies.

CONCORDIA.

V*Enerat in dies* Hebraiſmus eſt, æquiualens prouectæ erat ætatis, ſiue dierum multorum, reſpexit igitur potius ad ſenſum noſter vulgatus, quàm ad verba; in Hebræo enim eſt בא בימים ba baianim venerat in dies.

EXPOSITIO.

E*Rat autem Abraham ſenex*, Primus ſic dictus, non reſpectu ſuperiorum omnium temporum maiorumque ſuorum, qui ante diluuium vltra nongenteſimum, poſt diluuium vero vltra quadringenteſimum annum vitam produxerunt, ſed reſpectu hominum ſui temporis, neminem enim eius ætatis aut etiam poſteriorum temporum longæuiorem fuiſſe legimus quàm Abraham, non loquor de Iſaac qui patris ſui ætatem quinquennio ſuperauit, *dierum que multorum*, tunc enim erat centum quadiaginta annorum, nam centeſimum annum attigerat, cùm ei natus eſt Iſaac. Iſaac autem quadragenarius erat cum Rebeccam duxit vxorem, quam eodem anno quo Abraham miſerat ſeruum ſuum, ad eam conquirendam ſibi Iſaac matrimonio copulauit.

Et Dominus in cunctis benedixit, Hebraiſmus, id eſt benedixerat, ſubſtantiam enim illius auxerat, prolem iam centenario ex vxore ſterili dederat, promiſeratque vt ex ſemine ſuo, id eſt in Chriſto omnes gentes benedicerentur.

CONCEPTVS

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Senectus non annorum diuturnitate, sed virtute censenda est.

1 *Abraham erat senex dierumque multorum*, quis ignorat quod iste religiosissimus Patriarcha breuioris æui quàm vllus pœne omnium maiorum suorum fuerit, illorum tamen qui diutissime vixerunt, nemo quod sciam, sed solus hic scribitur senior; cur præ aliis nomen senis obtinet, cum eis comparatus iuuenis censendus esset? quia non plurium annorum, sed præstantium morum senectus in scriptura commendatur: hanc veritatem approbat D. Hier in Psal. 91. super illa verba, & senectus mea in misericordia vberi, cum ait, *diligenter attende in scripturis vbi primum legerim senectutem, Adam 930. annis vixit & tamen senex non dicitur, Mathusalem 969. annis vixit & senex non dicitur, venio vsque ad diluuium, & post diluuium per annorum fere tria millia, & nullum inuenio qui dictus est senex, primus Abraham senex dicitur, & certe multo minoris ætatis fuit quam Mathusalem: sed propterea dicitur senex, quoniam senectus ipsius inuncta fuit oleo vberi, hoc est bonis charitatis & misericordiæ operibus circumfusa.* D. Hier. in Psal. 91.

Qui benedictionibus Dei repletur, nomine senis decoratur.

2 *Abraham erat senex, & Dominus in cunctis benedixit ei*, quæ connexio inter hæc verba, senectutemque illius & benedictiones à Deo acceptas? an senectus causa benedictionis, vel benedictio, cur senex nuncupetur? occasio forte quia benedictionibus diuinis repletur, nomine senis maioribꝰ decoratur: quod recte obseruauit Philo, cum ait, *dicunt diuina oracula quod Abraham erat senior ætatis prouectæ & Dominus benedixit Abraham rebusque ipsius omnibus, quod mihi videtur subiunctum tanquam causa præcedentium, cur senior dicatur ille sapiens: cum enim à benigno Deo bene afficitur animæ pars rationalis nec vnam modo sed omnes benedictionis species accepit, similiter sapit atque ita fit senior.* Philo l. de his verbis resipuit. Noe.

Ætate prouectis conuenit, vt coniuges filiis suis seligant.

3 *Abraham erat senex*, an ætatis fuisse prouectæ & centesimum annum excessisse ignorabamus? minime quidem cum Genes. 18. dictum sit de eo & Sara, erant ambo senes prouectæque ætatis, cur igitur Moyses iterum in medium senectutem illius adducit? aduerte hoc in capite sollicitum esse Patriarcham de coniuge danda Isaac filio: merito igitur senectutem illius annuntiat, quia potius ætate prouectis conuenit, quam aliis vxores filiis suis seligere, Fauet D. Chrys. *quare*, inquit, *hæc nobis* (scilicet ætatem prouectam) *assignauit scriptura? quia Patriarcha diligenter curaturus erat vt sponsa Isaac adduceretur, ideo nobis eius ætatem assignauit.* S. Chrys.

Benedictionibus Dei cumulatus satagat aliorum connubium.

4 *Abraham senex erat, & Dominus in cunctis benedixerat ei*, cur à benedictionibus quibus à Deo cumulatus erat Abraham, narrationem huius capitis exorditur Moyses: nam diuersas ei impertiuisse benedictiones, & omnium maximã, scilicet quod in semine suo omnes gentes benedicerentur, sciebamus: nonne in hoc capite de quærenda vxore filio suo agitur? merito igitur supponendum erat, quod in cunctis Deus ei benedixerat, quia qui aliorum connubium satagunt, non irreligiosi sint aut impii, sed Dei benedictionibus cumulati; non dissentit Rupert. cum ait, *tali præfatione* (scilicet quod Deus Abrahæ benedixerat) *digna subsequitur narratio, scilicet quod vxorem filio suo quæsierit.* Rupert. hic.

Qui tenuioris sunt fortunæ, coniugium tanto cum affectu non appetant.

5 *Abraham senex erat, & Dominus in cunctis benedixerat ei*, benedictionem hic appellat scriptura nõ solum spiritualium, sed & temporalium bonorum affluentiam. Sed ad quid nobis describitur bonorum Abrahæ abundantia, quorum hæres Isaac futurus erat, cum agendum est de filii sui futuro matrimonio? vt instruamur potius diuites quam pauperes solicitos esse debere in conquirendis vxoribus filiis suis: hanc rationem indicat Abulensis dicens, *quomodo Abraham quæsierit vxorem filio suo ponuntur hæ causæ, scilicet senectus eius, & abundantia eius: multi enim volentes accipere vxores, non accipiunt eas, quia sunt indigentes, expectantes quousque perueniant ad pinguiorem fortunam, & tunc sumant vxores, qui autem abundat bonis, nulla causa est ob quam matrimonium differat existente ætate ad hoc debita.* Abulens.

Liberalitas maxime Deo congruens.

6 *Abraham senex erat & Dominus in cunctis benedixerat ei*, in Hebræo est יהוה iehoua, cur cum summam Dei erga Abrahamum munificentiam nobis exprimere conatur Moyses, nomen Iehoua ei tribuit, quod nomen illi soli conuenit: sine dubio vt doceret maximam liberalitatem soli omnium principio, scilicet Deo conuenire: *Dominus* (inquit Caiet.) *nomen est tetragrammaton congruens diuinæ largitati tam affluenti in omnibus.* Card. Caiet.

Filius persona patris censetur.

7 *Abraham erat senex*, postquam Moyses descripsit qualiter habuerit se Patriarcha in vxore tumulanda, hîc refert qualiter se gesserit erga prolem matrimonio copulandam, & hoc est (inquit Abul.) se habere ad seipsum, quid ais? nonne proles distincta est à persona patris? quomodo igitur habere se potest ad semetipsum, cum de prole connubio iungenda agit, satisfacit optime Lyranus, *ostenditur* (inquit) *qualiter Abraham vt perfectus, se habuit, respectu sui, seu propriæ familiæ, quia filius reputatur vna persona cum patre.* Noster Lyran.

Maximè benedictus dicendus est per quem alii benedictionem accipiunt.

8 *Abraham erat senex & Dominus in cunctis benedixerat ei*, ergo benedictus à Domino; sed itane benedictus dicitur, quia solum à Deo largissimè & cumulatissimè bona acceperat? minime quidem, sed ita censendus est, quia propter semen eius omnes benedictionem accepere: sic Rup. lib. 6 c. 38. *quid est* (inquit) *Dominus in cunctis benedixerat ei, id est bona cuncta quæ Deus omnibus gentibus per semen eius, id est Christum facturus erat, ei prædixerat, atque iuramento firmauerat.* Rupert. l. 6. c. 38.

Bonis operibus ducimur ad Deum.

9 *Abraham erat senex multorumque dierum*, in Hebræo est venerat in dies, diximus ideo laudatam eius senectutem fuisse, non quia annorum diuturnitate maiores suos superabat sed quia præ illis sanctiorem duxerat vitam: quo posito, si per multos dies bona opera in quibus vitam consumpsit, possunt intelligi, cur Hebr. habet venit in dies? hoc enim improprie dictum censeo; potius enim dies in nos veniunt quam nos in dies veniamus: merito venisse in dies dicitur vir ille fide plenus, venit enim in multa quasi gressibus quibusdam opera bona vel in magnam lucem, famam, seu vt verius sanctitatem per dies significatam, *vbi enim* (inquit D. Prosper. lib. 1. de vita contemp. c. 6.) *per fidem bene viuendo proficiscimur, bonorum operum quodammodo passibus ambulamus, iuxta Paul. 2 Corinth. 5. dum sumus in corpore peregrinamur à Domino, per fidem enim ambulamus & non per speciem.*

D. Prosp. li. 1. de vita cont. c. 6.

2. Cor. 5.

Vita transiens.

Abraham senex erat multorumque dierum, in Hebræo venit in dies, qui venit progreditur transiens, cur quæso vt nobis vita Patriarchæ longæua significetur, per verbum venire declaratur: vt intelligamus nullomodo vitam permanentem esse, sed tanquam transeuntem semper progredi: vnde optime Olympiodorus in Eccles. comparat illam rotæ, *rota* (inquit) *accipitur pro nostra hac vita ob ipsas reuolutiones & motus*, & optime, sicut enim rota nullomodo permanet, sed semper mouetur, sic vita nostra nullomodo constans sed semper transiens, addit idem auctor, *antequam rota huius vitæ nos deuoluat in lacum seu infernum, propriam curemus salutem.*

Olymp. in Eccl.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VLG. Dixitque ad seruum suum seniorem domus suæ qui præerat omnibus quæ habebat, pone manum tuam subter femur meum.

Sept. Dixit Abraham puero suo seniori domus suæ potestatem habenti omnium quæ ei erant, pone manum tuam subter lumbum.

Chrys. Asserit Hebr. habere pone manum tuam subter lumbum.

Procop. Ait Hebræum & Syrum nominare membrum viri, quo proles fabricatur.

CONCORDIA.

IN omnibus Hebraicis codicibus, est ירך ierek quod femur, latus, plagam, pedem, hastile significat, nusquam autem lumbum, & ideo nescio in quo libro vel auctore eam lectionem Hebraicam repererit Chrysost. lumbi enim alio vocabulo dicuntur nempe חלצים chalatsaim, nescio etiam vnde hauserit Procopius aliam lectionem, nusquam enim inuenitur.

EXPOSITIO.

DIxit ad seruum suum, hic seruus creditur fuisse ille Damascus Eliezer filius procuratoris, cuius mentio facta est Genes. 15. *seniorem domus meæ*, non solum ætate, sed & prudentia, *qui præerat omnibus quæ habebat*, curam habens facultatum & aliorum domesticorum familiæ Abrahæ.

Pone manum tuam subter femur meum, non exigua est dificultas in inuestigatione germanæ significationis huius ceremoniæ, qua vsus est Abraham in adiurando seruum suum, iubens eum ponere manum sub femore suo: prætermissis plurium auctorum sententiis, dico hanc ceremoniam ponendi manum sub femore non fuisse solemnem Iudæis in iuramento ob significationem & reuerentiam Sacramenti circumcisionis, quod membro vicino femori celebrabatur, nam si ritus ille & ceremonia iurandi spectasset ad Iudaicam circumcisionem, cum omnium Iudæorum communis esset circumcisio: etiam talis ritus & mos peruulgatus apud eos vsitatus fuisset: at præter vnum aut alterum nempe Abraham & Iacob alium Iudæorum neminem vsurpasse hunc morem nullibi in sacra scriptura reperimus: germanæ igitur huius ceremoniæ significatio ea est, quod Abraham declarabat ex femore suo iam natum esse Isaac, & ex eodem per Isaac nasciturum Christum semen benedictum, sibique à Deo promissum; vt igitur Christus ex se per Isaac nascatur, seruum suum vt quærat ei fidelem vxorem per femur quasi per Christum vt pote ex femore suo nasciturum compellit.

Si autem obiicias seruum hoc mysterium generationis Messiæ ex stirpe Abrahæ incognitum habuisse, quomodo igitur Patriarcha id facere seruum iubet, cuius significationem minime intelligebat? possem dicere hoc patefactum mysterium ei ab Abraham fuisse, fides enim illius, prudentia virtusque longissimi temporis vsu spectata & explorata sibi fuerat, sicque nullũ inconueniens reperitur, si Abraham hoc mysterium seruo aperuit, sed si tibi non arrideat hæc responsio, dicas cum Abulensi licet illud arcanum generationis Messiæ ex stirpe Abrahæ ille seruus exploratum non haberet, satis erat nosse, calere & credere Deum cœli & terræ Dominum, per quem adiurabatur; de significatione autem abdita illius ceremoniæ ponendi manum sub femore nequaquam curiose ab eo requirendum erat; persuasum enim habebat nihil à Domino suo religiosissimo nisi sapienter fieri.

CONCE-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Christus Dominus à multis sæculis venturus annuntiatur.

11 *Pone manum tuam subter femur meum, vt adiurem te*, cur non potius super aram manum imponere iubetur, vt sanctius obstringatur iuramento, dices cum D. Augustino, serm. 75 de tempore, perinde fuit dicere, mitte manum tuam super femur meum, ac dicere, mitte manum tuam ad altare, aut ad arcam testamenti, aut ad templum Dei, & iura mihi: sed sane dissimile est aræ aut altari, aut templo Dei femur, quomodo igitur S Doctor censet idem iurare subter femur ac super aram? aliam igitur adhibet responsionem, quæst. 67 in Gen. *quod Abraham iubet puero suo vt manum suam ponat sub eius femore, solet imperitos mouere, non attendentes magnam de Christo Prophetiam quod ipse Dominus cœli, & Dominus terræ in ea carne venturus esset, quæ de illo femore propagata est.* S. August. q. 67. in Genes.

Nihil indecorum quod virtuti promouendæ, & bono plurimorum ostenditur vtile.

12 *Pone manum tuam subter femur meum*, nonne seniori & nobiliori viro, qualis erat Abraham, indecorum, quod serui manum subter femur suum exciperet? quis enim vellet permittere, ne dicam illud iubere? sed ne id tanto viro dicamus indignum, quia qui eo modo Christi à se oriundi profitebatur religionem, minime indignum putabat, quidquid tanto bono & omnium deseruiebat vtilitati, vnde non indecorum putauit filius Dei, qui cùm in forma Dei esset, se exinanire, & in formam serui venire, quando id vtile erat hominum saluti, quod eleganter pertractat Theodotus Ancyran. Episcop. Hom. 2. de Christi natiuit. habita in Concil Eph. c. 10. *ne mireris, inquit, si verbum ex vtero virgineo nascitur, Deus enim nihil ignominiosum ducit quod humanam salutem conciliare natum est, neque tu Dei naturam ita vilem abiectamque arbitreris, vt cuicumque iniuriæ obnoxia esse queat, nihil enim abiectum aut vile, quod is nostri causa assumpsit, vllam illi ignominiam irrogat, asciuit nihilominus quædam inferiora non quo suam naturam contaminet, sed quo nostram naturam saluet.* Theod. Ancyran.

Omnes vilescunt ad Iesu Christi comparationem.

13 *Pone manum tuam subter femur meũ*, vel sub femore meo, cur non expendemus qua de causa iurantis serui manus sub femore Abraham iubeatur poni, non autem super femur. pulchre D. Eucher. l. 2. in Genes. ait, *nec super femur, sed sub femore manum ponere iubetur, quia ex illo in femore descensurus erat, qui homo quidem, sed super omnes veniret, vnde dignum, non fuit vt manum superponeret, quia nulla caro super illam carnem est, quam in redemptionem nostram sibi vnigenitus patris vniuit*, quid pulchrius? merito non super femur vnde Iesus nasciturus erat, sed subter humana manus admittitur, quia omnes in comparatione illius vilescunt. D. Eucha. l. 2. in gen.

Talis est sanctitas Christi Domini, vt parentem suum, quia parens est, sanctificare videatur.

14 *Pone manum tuam subter femur meum*, cur volens iureiurando obstringere seruum suum Abraham, non super aram manum ponere iubet? vt sanctius iurare videretur, respondet D Aug. serm. 75. de tempore, *quia perinde fuit dicere, mitte manum tuam super femur meum, ac dicere, mitte manum tuam ad altare, aut ad arcam testamenti, aut ad templum Dei, & iura mihi*, quid? tantane sanctitate præditus Abraham, vt pars corporis illius, nempe femur sacrum, altare dici mereatur? nonne futurus erat Christi progenitor: quid mirum igitur sacrum quodammodo altare dici quia tanta est Christi Domini sanctitas, vt Abrahamus eo solo nomine, quo Christi Domini futurus est talis parens, sic nuncupari mereatur. D. Aug. ser. 75. de temp.

Grauia negotia non quibuscunque, sed prudentioribus committenda.

Pone manum tuam subter femur meum, dixit ad seruum suum seniorem domus suæ, quem iuramento obstrinxit, vt vxorem filio suo probam quæreret: sed cum longum ei iter peragendum erat, nonne conuenientius fuisset iuuenem expeditum seligere, qui prouinciam peragrans, sollicitus quæreret coniugem Isaac? aduerte per seniorem non solum intelligi ætate; sed prudentia, iure merito non qualemcunque domesticum, sed seniorem seligit quia grauia negotia è quorum numero est, vxorem probam inuenire, non quibuscunque, sed prudentioribus committenda, quod notat D. Chrysost. *quando ad extremam senectutem peruenit, volens Isaacum à Chananæorum cognatione liberum esse, & non inde vxorem ducere, vocato, inquit, famulo prudentiore, commendat ei hoc negotium.* 15 Chrysost.

Arcanum incarnationis non quibuscunque aperiebatur.

Pone manum tuam subter femur meum, iam diximus ideo manu posita sub femore seruum iuramento obstrinxisse, quia tali ceremonia adumbrabat ac significabat mysterium generationis Messiæ ex femore, id est ex stirpe & genere suo propagandi, eoque signo profiteri, & contestari voluit fidem suam quam habebat de Messia nasciturо ex semine suo: sed si seruus nihil horum cognoscebat, cur ei Abraham non aperuit? quia arcanum incarnationis non omnibus, sed paucissimis declarabatur, ita Abul *seruus Eliezer nihil horum sciebat, quia ista secreta non reuelabantur omnibus.* 16 Abulensis.

Firmitas sit in iuramentis & promissis.

Pone manum tuam subter femur meum, nonne alio ritu & ceremonia, quam manus positione sub femore, poterat seruum suum iuramento obstringere? nota femora firmissimam humani corporis partem, vt firmitatem, stabilitatemque in promissis & iuramento conseruandam esse significaret, à seruo suo hanc sane ceremoniam exegit: accipe Oleast. *mihi, inquit, videtur suppositione manus sub femore pacta firmari tunc solita, quod femur sit pars in homine firmior, in qua scilicet tanquam domus in columnis (quarum figuram præ se ferunt femora) totum corpus sustentatur: est ergo sensus, pone manum tuam sub femore meo, id est, ostende signum firmitatis iuramenti, ponendo manum tuam in parte corporis mei firmiore.* 17 Oleast.

Iuſtus iis quibus impii abutuntur, bene vtitur.

18 *Pone manum tuam ſubter femur meum*, exiſtimat Procop. Syrum & Hebræum loco femoris habere membrum genitale: ſed itane obſcœna ſacra ſcriptura, vt hanc partem nominare vellet & itane impudens Abrahamus, vt tangendum & ſpectandum præberet: quod nimis pudendum, & ſubobſcœnum eſt? ſatiſ-
Procop. facit Procopius, *viro iuſto & temperanti, nullum turpe eſt, impii vero nedum membra turpia cenſentur, verum etiam anima polluta eſt*, & merito dixit nullum membrum iuſto turpe eſſe: quippe qui non ad libidinem male vtatur corporis ſui facultatibus & membris, ſed ad præſcriptas ab ipſa ratione, Deique leges: impius autem & ad omnem componet libidinem.

Concionator humilis eſt & Dei adiutor.

19 *Pone manum tuam ſubter femur meum, dixit ad ſeruum ſeniorem domus ſuæ*, per hunc ſeruum moraliter, inquit Lyranus, concionator intelligitur: ſed cùm liberrimus ſit in dicendo, peccatoreſque reprehendendo & obiurgando vitia, quomodo ſeruus nuncupabitur? tum etiam ſi ſeruus erat Eliezer, qui interpretatur adiutorium Dei, quomodo Deum adiuuare poteſt qui omnibus aliis auxiliatur? optime Lyr. *prædicator dicitur ſeruus per virtutem humilitatis, & ſenior per maturitatem honeſtatis, diciturque Eliezer adiutor: vnde Paulus de ſe & aliis prædicatoribus dicit*, 1. Cor. 3. *Dei adiutores ſumus in verbo*, ſcilicet *non in potentia*, inquit beatus Primaſius. Noſter Lyran. 1. Cor. 3. Primaſ. 4.

Antiqui non ita leui ſuſpicione ducebantur ſicut homines huius temporis.

20 *Dixit ad ſeruum ſuum qui præerat omnibus, quæ habebat*: quomodo ita domeſtico confidit, vt omnia quæ poſſidet, gubernanda adminiſtranda, & regenda tradat: nonne nunc Domini quotidianas expenſas, quotidiano ſcrutinio à ſeruis exigunt? ſcrutantur ſingula? ſciſcitantur de omnibus? mordentur ſuſpicionibus, bonorum ſuorum iacturam timentes? quia antiqui non ita leui in ſeruorum infidelitatem ſuſpicione ducebantur, ac huius temporis corruptiſsimi homines: quod agnouit Hug Card. *fidei ſerui Eliezer omnia commiſerat Abraham non ita ſcrupuloſi erant antiqui, nec ſuſpicioſi, quin omnia ſua fidei ſeruorum committerent.* Hug. Car.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Vt adiurem te per Dominum Deum cœli & terræ, vt non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, inter quos habito.

Sept. Et adiuuabo te per Dominum Deum cæli, & Deum terræ, vt non ſumas filio meo Iſaac vxorem de filiabus Chananæorum, cum quibus ego habito.

Pag. In cuius medio ego habito.

Cald. Et adiurabo te per verbum Domini Dei cœli, &c.

Arias. Et faciam te in Domino Deo cœli, & Deo terræ, quod accipies in vxorem filio meo de filiabus Chananæi, cuius ego habitans in medio eius.

CONCORDIA.

IN Hebræo eſt futurum verbi Hiphil, יאשביעך, quod expreſsit noſter vulgatus in alio tempore, & modo ſed idem ſenſus, repetitio *Deus cæli, & terræ*, Hebræorum propria.

EXPOSITIO.

VT *adiurem te per Deum*, licet modus iurandi eſſet poſitio manus ſub femore Abrahæ, cui iurabatur, non tamen iuramentum fiebat in creatura, ſed in creatore: quem etiam Elieſer agnoſcebat & credebat, *non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum*, nouerat enim Abraham Noë maledictionem in Chanaam & ipſos infideles & idololatras, & ideo noluit eis miſceri, ne vxor virum aut filios ad idololatriam prouocaret, *inter quos habito*, non enim à terra eorum egreſſus fuerat.

Aduerte breuiter quod licet apud Latinos ſcriptores adiurare idē ſignificet atq. ſimplex verbum iurare: tamen hîc alia eſt iurādi ſignificatio: nā ſignificat adigere aliquē ad iuramentū, & iuramento cū obſtringere ad aliquid promittendum, dicendum aut faciendum: aut è contra à faciendo, dicendoue deducere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non quoſcunque, ſed inferiores iubendo poſſumus adiurare.

21 VT *adiurem te*, Origenes ait, non oportet, vt vir volens ſecundum Euangelium viuere, adiuret aliquem: ſi enim iurare non licet quantum ad Euangelicum Christi mandatum, notum eſt, quia nec adiurare: aduerte quæſo, adiuratio em dupliciter fieri, vel in eos qui ſubiecti noſtro ſunt imperio: aut nobis ſuperiores auctoritate & poteſtate: dico igitur non licere nobis ſuperiores adiurare iubendo, ſed rogando; inferiores autem & præcipiendo, dummodo res grauis aut vrgens appareat neceſsitas: accipe D. Thomam dicentem, *ſi aliquis per inuocationem diuini nominis, vt cuiuſcunque rei ſacræ, alicui non ſibi ſubdito adiurando neceſsitatem agendi aliquid imponere intendat, ſicut imponit ſibi ipſi iurando, talis adiuratio illicita eſt, quia vſurpat poteſtatem in alium, quàm non habet, & ſic illicita fuit adiuratio principis ſacerdotum qua Dominum Ieſum auſus fuit adiurare: ſic etiam intelligitur dictum Origenis prædictum ſuper Matthæum, ſi autem per aliquam neceſsitatem ſuperior inferiorem ſibi ſubditum tali genere adiurationis conſtringere velit, tunc erit licita adiuratio, & hoc pacto Patriarcha ſeruum ſuum Eliezer adiurauit.*

Orig. ho. vlt. in Matth.

D. Thom. 2. 2. q. 90. in corpore quæſtionis.

Iuramenti

Iuramenti Deus non solum testis, sed violati vindex.

22 *Vt adiurem te per Dominum Deum*, in Hebræo, in Iehouah & Elohim, nonne satisfuisset eum per Dominum cæli adiurasse? cur igitur addidit per Elohim, quod nomen iudicem significat? quia Deus non solũ est testis iuramenti quod præstamus, sed etiam illius
Card. Caiet. (si à nobis violatur) iudex & vindex. Fauet Caiet. *nominatur Deus inuocatus testem non solum primum essendi principium, sed iudex cæli & terræ, vt qui dat esse omnibus sit vindex, si contra officium propagandi esse fiat.*

Deus iudex hominum & Angelorum.

23 *Vt adiurem te per Dominum Deum cæli*, in Hebræo est hæc repetitio, & per Deum terræ, nonne eminentissimus est titulus Dei, quo nominatur Dominus cæli & terræ? cur igitur Deus, cui in Hebræo respondet Elohim, non solum terræ, sed & cœli nuncupatur? quia Deus non solum futurus est iudex terræ
Card. Caiet. homines adumbrantis, sed & cœli significantis Angelos, *dicitur Deus cælorum*, inquit cit. Card. *eo quod vere iudex est omnium substantiarum spiritualium, tam quæ in cælis superioribus sunt, quàm in inferioribus, id est in aëre versantur.*

Homini probo committendum negotium tractandum matrimonii.

24 *Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorũ*, nescio cur hominem senem ad hoc munus obeundũ seligit, nonne sibi plures erant alii domestici? cur viribus & robore præstanti prouinciam alienam proficisci non imperat, vt filio vxorem adducat? aduerte seruum Eliezer non solum maturæ ætatis, sed & virtutis & probitatis: prudenter igitur hoc munus inquirendæ filio vxoris exequendum alteri non committit, quia solum homini probo, si fieri potest, matrimonii tractandi negotium debet committi: *desumit iustus*, inquit Lipp. *ex fidelibus seruis optimum ad tractandum præ-*
Lippom. *cipuum opus matrimonii conciliandi, qui & hero suo virtutibus similior & fide spectatior erat.*

Ne iungas matrimonio maculatos graui maledictionis infamia.

25 *Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum*, cur ita exosos habes Chananæos? cur eorum filias ita negligis, vt connubio filii indignas omnino iudices? an eis, quod præcipuè ab omnibus requiritur, & opes & pulchritudo desunt? minime equidem: aduerte progenitorem Chananæorum impium fuisse, & à patre maledictum: cur igitur consilium Abrahami imprudens arbitratis, imo prudentissimè tene: si ex Chananæis filiam vxorem filii futuram negligat, quia proles matrimonio non copulanda aliqua graui maledictio-
D. Ambr. l. 1. de Abrahamo, c. 24. nis infamia maculatæ, sequere Ambrosium sic consulentem: *constrinxit seruum iustus, vt non de semine Chananæorum vxorem accerseret Domino suo, quorum generis auctorem patrem non honorauerat, & ideo maledictionis hereditatem transmisit in suos, vt cognoscamus fidem & quandam hereditatem de auctoris prosapia in his requirendam quos nobis volumus adiungere? cum sancto enim san-*
Psal. 17. *ctus eris, & cum peruerso peruerteris; si hoc in aliis, quanto magis hoc in connubio vbi vna caro & vnus spiritus est? quomodo autem potest congruere charitas, si discrepet fides? & ideo caue, Christiane, gentili aut Iudæo filiam tuam tradere; caue, inquam, Iudæam gentilem aut alienigenam, hoc est hæreticam & omnem alienam à fide tua vxorem accersas, tibi prima coniugii fidei castitatis gratia est.*

A *Omnis vtilitas & consolatio ex impiis propter Deum despicienda.*

Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, 26
si illorum regionis habitator, à quibus non exiguã potes obtinere emolumenta, & tuæ posteritati: cur igitur mens tua ab eorum affinitate ita auersa, vt iuramento seruum constringas filiam eorum in coniugem filii non assumendam? quia omnis vtilitas & emolumentum ab impio proueniens, propter Deum omnino despiciendum, *nec senex Abraham*, inquit Rupertus, *nurum de Chananæis quæsiuit vnde aliquod suppedita-* Rupertus.
B *re posset solatium suæ peregrinationi, quod in eo non magno caret fidei merito, quod peregrinationem suam propter Deum in quo confidebat, sic amplexatus est, vt eorum qui Deo non placebant, propinquitatẽ nullam sibi aut posteris suis admitteret.*

Omnis occasio idololatriæ tam in se quàm in aliis vitanda.

Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, 27
nonne expertus es in te, eos misericordes, benignos & munificos, cum agrum & speluncam pro vxore sepelienda tibi dono obtulerunt? cur igitur eorũ filias despicis, vt nullã ei futurã filii vxorem consen-
C tias: certe ingratitudinis argueris, non exiguæ: nota Chananæorum filias idolis cultum exhibere, vt igitur omnem occasionẽ idololatriæ à posteritate sua amplectendæ amputet, prudenter à sua familia mulieres idololatras arcendas statuit, audi Gennadium in catena Græca sic disserentem, *cùm circumcisionis ritum à Deo videret Abraham accepisse, vt ab aliis gentibus genus suum secerneretur, veritus summopere, ne si affinitatem cum incola eius regionis contraheret, filius paulatim ad idololatriam desciseeret: idcirco seruum iubet circumcisionis notam tangentem per eum à quo impressa est, adiurare.* Gennad. in catena græca.

Iuuenes à parentibus sibi dari coniuges expectent.

D *Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum*, 28
an Isaac precibus postulauit à parente, vt sibi vxorem traderet? non legimus, an sibi seligendam duxit? minime, nonne nubilis erat? imo quadragenarium annũ attigerat: cur igitur posteritati suæ non consuluit, ducẽs vxorem, vel à patre eam postulans? quia iuuenes bonæ indolis à parentibus matrimonio iungi, expectare debent: sic consulit cit. Rup. *nec enim iuuenis Isaac vxorem ambiuit quam concupisset oculis, sed eam quam nunquam viderat secundum voluntatem patris præstolatus est, iuuentutis petulantiam supergressus est, vt illam expectaret coniugem, quam Deus daret non concupiscentibus oculis, ipse cum dote magna rapuisset.* Cit. Rup.

E *Diuinæ prouidentiæ non ita negotia committenda, vt ei non cooperemur.*

Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, 29
nonne tibi Deus amplissimam pollicitus est posteritatem, non minorem stellarum numero, nec pulueris multitudine? cur igitur ita sollicitus de vxore futura filii: nam si Deus decreuit posteros ex semine tuo futuros, Isaac coniugem non denegabit: ab hac igitur sollicitudine mentem reuoca, diuinæ fidens prouidentiæ; fidit equidem, sed ea non abutitur, nec tentat; nõ enim ei ita sunt nostra committenda, vt nostram secludamus cooperationem, quod optime animaduertit
F Lipp cum ait, *Abraham per fidem certus erat de futura posteritate promissa, agit tamen quod ad complendas Dei promissiones pertinet; non vult enim Deus otiosos cessantes ac stertentes circa ea quæ futura prædicit, sed vt fideles serui semper ea prosequamur quæ Domini sunt, actuum nostrorum exitus ei commendantes.* Lippom.

Mater ad inducendam in malum ſobolem accommodatior quàm pater ad bonum.

30 *Non accipias vxorem de filiabus Chananæorum*, ſi tibi poſteritas futura eſt, quid refert vtrum ex Chananæa, vel alterius gentis muliere: ſcias me dixiſſe, quod Abraham timuerit, ne Chananæa, quæ idolis ſeruiebat, poſteritatem ſuam ad idololatriam induceret? nonne Iſaac fideliſſimus vnius Dei ſeruus filios ſuos in obſequio veri Dei inſtrueret, illiuſque mandata cuſtodire doceret? non ergo timendum eſt hanc Chananæam quamuis idolis ſeruientem, ad idololatriam filios quos ex Iſaac ſuſciperet, inducturam? prudenter tamen Abraham hanc mulierem excludit; mater enim ad inducendum in malum accommodatior & potentior, quàm pater in bonum: huius veritatis rationem aſſignat Abulenſis, *quia filius*, inquit, *magis conuerſatur cum matre quando tener eſt, & quando poſſunt fieri impreſſiones in eo, & ideo ſi mater male imbuit filium ſuum in tenera ætate, ſemper erit malus, niſi ex magna miſericordia Dei & labore dirigatur.* Abulenſ.

Ita ſancti ſuæ delectantur peregrinationis, vt nihil ei contrarium velint admittere.

31 *Ne accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum*, tantone odio erga Chanaam habitatores duceris, vt ne vllam eorum filiam affinitate tibi coniungi patiaris? inter tot & innumeras, nonne aliqua bonæ indolis reperietur futura filii tui coniux? aduerte cùm eſſet Abraham ditiſſimus, ſi vxorem ex Chananæis, inter quos erat peregrinus & aduena, filio ſuo ſelegiſſet forte illa plura immobilia, vt agros, domos poſſediſſet, quod alienum eſt à peregrino: non igitur vxorem Iſaaco ex huiuſmodi gente deducendam voluit: quia iuſti peregrini ita ſuæ delectantur peregrinationis, vt nihil ei contrarium velint admittere: ſic Thom. Anglic. *vt magis apparerent eſſe in terra illa vt peregrini, vſquequo Deus ſua promiſſa adimpleret & per hoc ſuis clarius prædicaret gentem illam eſſe delendam, & ſuo ſemini impoſterum fugiendam: ideo noluit quod de Chananæis duceret vxorem.* Thom.

Noſtra negotia à Deo incipienda.

32 *Ne accipias vxorem filio meo, &c. te adiuro per Deum cœli*, cur nomen Dei interpoſuit in hoc matrimonii negotio? ſatis enim erat dixiſſe, adiuro te: conſultò nomen Dei interpoſuit, illiuſque mentionem fecit, negotia enim noſtra & præcipue cõnubia à Deo incipienda, alioquin nuſquam proſpera, vt experientia notum habemus.

Mulier improba etiam fideliſſimos Dei ſeruos à ſuo cultu abducit.

33 *Ne accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum*, times ne in idololatriam tuam impellat poſteritatem, imo & à vero Dei cultu Iſaacum abducat: ſed exiſtimo tuo te deceptum conſilio: nam creditu difficile eſt hominem quadragenarium, qualis eſt Iſaac optimis moribus inſtructus, à Deo variis cumulatus beneficiis, & illius fidelis ſeruus, propter mulierem idolis ſeruientem veræ religioni valedicturum, corque eius ita deprauandum, vt ſaluti ſuæ renuntiet: imo prudenter credidit hoc fore euenturum, mulier enim improba etiam fideliſſimos Dei ſeruos à ſuo abduxit obſequio: huius veritatis teſtis eſt ipſemet Deus Ieremiæ vltimo, dicẽs, *nunquid non in huiuſmodi re peccauit* Ierem.vlt.

A *Salomon rex Iſrael? & certe in gentibus multis non erat rex ſimilis ei, & dilectus Deo ſuo erat, & poſuit eum Deus regem ſuper omnem Iſrael, & ipſum ergo duxerunt ad peccatum mulieres alienigenæ*, & 3. Reg c. 11. *Rex Salomon adamauit mulieres alienigenas, ſuper quibus dicit Dominus filiis Iſrael, non ingrediemini ad eas: certiſſimè enim auertent corda veſtra, vt ſequamini Deos earum; his itaque copulatus eſt Salomon, & auerterunt mulieres cor eius, cumque iam eſſet ſenex, deprauatum eſt cor eius per mulieres vt ſequeretur Deos alienos*, quod paucis verſibus nobis appe ruit Dom. in Epigrammate de mala fœmina. 3 Reg.c.11 Phil.Abb.

Plurima cùm ſoleant mores euertere ſacros,
Altius euertunt femina, cenſus, honos,
Femina mente Parim, vita ſpoliauit Vriam,
B *Et pietate Dauid, & Salomona fide.*

Ita Deo obediendum, vt quamuis aliquid non præceperit, ſed ſcimus aliquando id iuſſurum, id exequamur.

Ne accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum: mirum eſt certe cùm prohibeat, ne filio coniungat vxorem Chananæam eundem tamen proficiſci iubeat ſeruum ad gentem quæ idolis inſeruiebat, & hinc petere filio ſuo coniugem (ſic enim tenet Procopius) dices ſciuiſſe Deum, diris execratum imprecationibus fuiſſe Chananæos, & proinde noluiſſe, vt filius inde duceret vxorem: ſed audias, quæſo, cùm Abraham C fuerit Propheta, agnoſcere potuit legem qua Deus præcepturus erat filiis Iſrael, ne Chananæis matrimonio coniungerentur: quid mirum igitur Chananæam non admiſiſſe Iſaac vxorem: quia ita Deo obediendum, vt quamuis aliquid non præceperit, ſed tamen non ignoramus id aliquando iuſſurum, exequamur: annuit Procop *nouerat, erat enim Propheta, quod poſtea Deus daturus eſſet legem, qua vetaret ſociare connubium cum Chananæorum gente: quapropter prohibet ne filio coniungat vxorem Chananaam.* 34 Procop.

Claritas generis in patre & matre ſoboli prodeſt.

Ne accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, ſi omnium hominum Deus creator, nec apud illum eſt acceptio Iudæi aut Græci, cur Abraham præfert D aliis Chananæis? obſerua Chananæos viles ob maledictionem Noë eorum progenitori inflictam: prudentiſſimus igitur Abraham non abiectum, ſed potius clariſſimum filio ſuo matrimonium prouidet: claritas enim paterni & materni generis, maximè ſoboli prodeſt: hæc mens fuit Procopii ſic annotantis: *quia audierat dicentem, in Iſaac vocabitur tibi ſemen, voluit claritatem illi ſemini accedere à paterno, & materno genere.* 35

Qui reuerentiam patri non exhibet, Deo & hominibus maxime exoſus eſt.

Ne accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, in quo te Chananæus offẽdit? imò quã ab eo gratiam non accepiſti, apud eum in sũmo habitus honore? cur igitur ita tibi exoſus, vt ſtricte ſeruo præcipias nullam ex filiabus earũ in coniugẽ filii ſeligere? nõne cõpertũ eſt omnibus Chananæũ ob irreuerentiã patri exhibitam, maledictionẽ ab eo accepiſſe: merito igitur odio eſt apud Abraham Chananæus: quia qui dedecore patrem afficit, non ſoli Deo, ſed & omnibus exoſus eſt mortalibus. Fauet Amb *conſtrinxit ſeruum, vt non ſemine Chananæorum vxorem acceſſeret Domino ſuo, quorum generis auctor patrem non honorauerat, & ideo maledictionis hereditatem tranſmiſit.* 36 Amb.l.1.

Diuitiæ vilipendendæ in vxore, si morum probitas adsit.

37 *Ne accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum*, si ab hominibus diuitiæ & auri, argentiue copia requiruntur, pluresque sint Chananæi ditissimi: cur, ô Abraham, in vxorem filii tui filiam Chananæi potentissimi, opibus clarissimi non seligis, eique matrimonio copulandam? diximus Chananæas merito ex hoc genere mulieres negligi, quia diuitiæ vilipendendæ in vxore, si morum desit probitas, quod prosequitur D. Chrysost. oratione de muliere & pulchritudine, ait enim: *cognouisti præceptum Patriarcha quod seruo præcepit, cogita quomodo antiquitus studium collocabant non pecuniæ copiam quærentes, non magnas diuitias, sed seruitia, & iugera terræ, tot & tot non exterioris pulchritudinis decorem, sed animi pulchritudinem exquirebant, & morum nobilitatem, ac Patriarcha quidem ille animi virtutis curam agens, & indigenarum improbitatem fugiens hoc facit.* D. Ambr. lib. de Abrah. *quid in vxore quæretur, non aurum, non argentum quæsiuit Abraham, non possessiones, sed gratiam bonæ indolis.*

S. Chrys. orat. de muliere & pulchritudine.

Ecclesia quæ est sponsa Christi, non ex Iudæis solum, sed ex gentibus.

38 *Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum:* miror cur ex feminis Chananæis vxorem minime Isaac tradere voluit, sed ad eorum regionem qui idolis dediti erant, seruum suum continuo misit, vt summo studio vxorem quæ Isaac conueniret, inueniret, quid? vxor ex regione gentilium gratiorne erit Isaac, quam ex terra Chanaam, quam ipsemet Abraham habitabat? mysticè loquor, animaduertens per Chananæos Iudæos intelligi, tum qui hanc terram incoluerunt, tum ex nominis interpretatione, Chananæus enim promptitudinem ac subiectionem denotat: sed quinam, quæso, ad subiectionem promptiores, vilioresq; homines vsquam inueniri potuerunt, quàm Iudæi? postquam enim Christum negauere, omnibus certe hominibus vbique terrarum subiecti sūt, vilissimiq; inter homines habētur: per Isaac Christus Dominus intelligitur, tum vt ipse in vltima ætate sæculi, quemadmodum & Isaac, natus fuerit, tum etiā dilectus à Patre ac lætitia, exultatioque haberetur, vt & ipse Isaac potest interpretari: quo posito, desine mirari Abraham non ex Chananæis vxorem filio tradere voluisse, quia hac veritate innuebatur hoc mysterium, nempe quod Deus Pater omnium Iudæorum congregationem nollet Christo Domino tanquam vxorem coniungere, sed ex gentibus eam illi tradere: hauriamus hanc veritatem à Cyrill. Alex. c. 8. in Genes. *Abraham non ex Chananæis, sed è Mesopotamia filio suo vxorem deduci voluit: nam & Ecclesia non ex Iudæis, sed ex gentibus saluatori nostro voluntate Patris, operaque seruorum fidelissimorum, scilicet Christi discipulorum spiritualiter coniuncta est, qui cùm Iudæam quemadmodum & Abrahæ seruus Chananæam reliquissent, ad religionem eorum qui simulachris dediti fuere, profecti sunt.*

S. Cyrill. Alex c. 8. in Genes.

Discipuli Christi Domini penes se habent quæ sunt ipsius Christi.

Non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum, 39
cùm dictum à nobis fuerit præcedenti conceptu, Abraham, Deum Patrem, Isaac, Christum Dominum exprimere: manet aperiendū quomodo discipuli Domini seruo Abrahæ possunt significari: nam de eo dicitur, quod præerat omnibus quæ possidebat Dominus illius Abraham, de ratione enim discipuli Domini est, quod omnibus venditis, ea pauperibus eroget, vilisque & pauperrimus in hoc sæculo degat: quomodo igitur seruo Abrahæ denotari possunt Saluatoris discipuli? accipe iterum sic Cyrill. respondentem: *ipsi namque discipuli quæstores, ministrique arcanorum Dei habentur & quæ Christus possidet, penes se habent.* Cit. Cyril.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV.

VVLG. Sed ad terram & cognationem meā proficiscaris. & inde accipias vxorē filio meo Isaac. *Sept.* Sed in terram meam vbi natus sum, ibis, & ad tribum meam, & sumes vxorem filio meo inde.
Cald. Sed ad terram meam & generationem meam ibis.

CONCORDIA.

ילד Ialad generationem, natiuitatemque significat propriè, quamuis extenderit interpres ad cognationem, sequutus septuaginta interpretes habentes τὴν φυλήν.

EXPOSITIO.

SEd ad terram & cognationem meam ibis, optime pronomen possessiuum illud *meam*, non cum substantiuo terræ coniunxit vulgatus, sed solum cum cognatione, quia Abraham non potuit appellare terram suam, in qua tunc habitabat Nachor, in Aran enim Mesopotamiæ erat, Abraham autem terra erat Vr Chaldæorum, sed iunxit cum cognatione, ita vt hoc sic intelligi debeat: proficiscere ad terram scilicet Mesopotamiæ, & ad cognationem meam quæ in ea habitat: si autem coniungere velis meam cum terra sicut est in Hebr. Cald. & 70. dicas Abraham regionem quæ trans fluuium Euphratis est comprehendentem Mesopotamiam & Cald. generatim terram suam appellasse, quod tota regio illa transfluuialis diceretur respectu Palestinæ: quoniam igitur Abraham mittebat seruum suum in Mesopotamiam, proximè Cald. patriæ suæ iunctam, & quæ ample sumpta Cald. amplectitur, & progenies Nachor habitabat in vrbe Haran quæ erat in Mesopotamia: idcirco mittens illuc seruum vere dixit illum in terram suam mittere, *& cognationem meam*, de cognatione Abrahæ solus remanserat Nachor cum vxore sua Melcha, quæ erat consobrina Abrahæ, & filia Aran, *& inde accipias vxorem*, scilicet de filiabus Nachor, vel de filiabus filiorum suorum, quia Rebeccam filiam Bathuelis filii Nachor accepit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Bona domesticis potius quàm alienis prouidere debemus.

40 AD *terram & cognationem meam proficiscaris, & inde accipias vxorem filio meo*, cur potius ex cognatione tua quàm aliena? plures enim in Mesopotamia virgines dignæ filii connubio reperientur, reuoca in memoriam plura Deum Abrahæ posteritati beneficia promisisse: prudenter igitur ex cognatione sua potius quàm ex aliena vxorem filio suo postulat, vt bonorum sibi à Deo promissorum fiat particeps potius quàm alienæ: mens est Dionysii Carth. *sciebat*, inquit, *quanta bona Deus filio promiserat & posteris eius, eorum bonorum affectauit Abraham suam cognationem participem fieri magis quàm alienos*. Dionys. Carth.

Negotia spiritualia temporalibus præferenda.

41 *Ad terram & cognationem meam proficiscaris, &c.* cùm, ô Abraham, negotium sit tanti oneris nurum seligere, cur itineri non te accingis, vt bonis moribus commendatam, formæ speciosæ &c. reperias? cur hunc laborem imponis domestico? non est dubium hominem piissimum, qualis erat Abraham, quotidianis piis exercitiis vacare, quæ longo itinere potuissent vel impediri vel diminui: laudibus igitur eum extollamus, si se non itineri accinxit: sed huic negotio seruum destinauit, prætulit enim sæcularibus spiritualia: quod animaduertit Lippom. cùm ait, *is nempe seruus negotiorum Abrahæ moderator fuit, quo senior ipse minus grauaretur, & à verè piis exercitiis minus impediretur.* Lippom.

Nullæ difficultates obstent inquisitioni probæ vxoris.

42 *Ad terram & cognationem meam proficiscaris*, si seruus senilem iam ætatem attigit, si arduum iter tam propter luti profunditatem in hyeme, in æstate verò propter aquarum inopiam, & propter latronum immanitatem: periculosum est, inquit Iosephus, cur ad tot periculis plenam regionem mittis hominem senem? patere vt inter Chananæas coniugem filio tuo seligat, & ne tam difficili accingat se itineri, vt adducat ex Mesopotamia? obserua non sollicitum esse Abraham de vxore Isaac quærenda, sed de proba, bonisque moribus exculta: viriliter igitur hoc opus aggreditur, omnibus periculis contemptis: nullæ enim difficultates quamuis grauissimæ executioni boni operis, quale erat connubium vxoris bonæ indolis, debent obstare, *neque interuallum locorum*, inquit Chrys. *neque aliæ difficultates segnem eum in his reddunt, sed sciens rei necessitatem, omnem curam & studium adhibet, & mittit seruum.* Chrys.

Patria mores indicat.

43 *Ad terram proficiscaris, & inde accipias vxorem filio meo*, an meliores reperientur feminæ inter Chaldæos, vel Mesopotamitas, quàm inter Chananæos, vt præcipias potius ex Mesopotamia, quàm ex Chanaan vxorem filio tuo seligi? aduerte Chananæos regulariter prauæ indolis & in malum propensos, secus autem Mesopotamitas & Chaldæos: meritò igitur ex terra sua coniugem adduci iubet, quia ex patria non exiguum ducitur ad mores indicandos argumentum, vt latè docet D. Hieronym. l. 1. in Epist. ad Galat. cap. 3. sub initium, *vnaquæque*, inquit, *prouincia suas habet proprietates, Cretenses semper mendaces, malas bestias, ventres pigros, Mauros feroces, Dalmatas Latinus pulsat, Historicus timidos Phrygas omnes Poëtæ lacerant, Athenæ expeditiora nasci ingenia Philosophi gloriantur, leues Græcos suggillat Tullius, ingenita, inquit, leuitas & vanitas erudita, ipsum Israel graui corde & dura ceruice omnes testantur scripturæ, & ante illum Tertul. lib. de anima, cap. 20.* D. Hier. l. 1. in epist. c. 3. Tertull. l. de anima, cap. 20.

Pulchritudo in vxore non quærenda præcipuè, sed optimi mores.

Ad terram & cognationem meam proficiscaris, & inde accipias vxorem filio meo, cur non addis pulchram? corporum enim pulchritudo, oculorum voluptas est, hac visus delinitur, hac delectatur, à natura hoc desiderium est, vnde Synesius in Encomio Caluitii, *natura*, inquit, *omnes formæ & pulchritudinis desiderio tenemur*: pulchram igitur præcipe coniugem filio tuo adduci; pulchritudinem negligit, nec illius meminit, illa enim non in vxoribus quærenda est, cum pulchritudinem non semper virtus comitetur, quod testatur D. Bern. in l. de vitæ ordine, cùm ait: *qualis est ista pulchritudo? quam leuis febricula perdit, & rugosa senectus ita dissoluit, vt nec fuisse putetur, nos certe in pulchritudine locum virtutis non ponimus, & tamen sunt qui hanc habentes extolluntur, & cùm sint vacui virtutibus, per hanc solum se gloriosos arbitrantur*, Ambr. clarius libro de instit. virg. c. 4. *cur vultus decorem in virgine magis quàm morum requiras? placeat vxor honestate magis, quàm pulchritudine.* 44 Sylvius in Encomio Caluitii. D. Bern. l. de vitæ ordine.

Vnicus filius maximè à patre diligitur.

In cognationem meam proficiscaris, & inde accipias vxorem filio meo, cur Abraham non ipsummet Isaac misit in Mesopotamiam, vt quam vellet ipse ex posteris Nachor, vxorem sibi eligeret; sed id negotii tractandum & perficiendum seruo suo mandauit? siquidem Isaac daturus filio suo Iacob vxorem, non seruum misit in Mesopotamiam, vt inde accerseret, & duceret filio suo vxorem, sed eò misit ipsummet Iacob: aduerte Isaac duos filios habuisse, Abraham autem vnum. quid mirum igitur Isaac instigatione Rebeccæ, vnum misisse seruum Abraham, non filium? quia vnicus tanto amore à patre diligitur, vt tanquam solatium & subsidium nolit à se separare. 45

A gremio parentum prauæ religionis filii subducendi sunt, vt faciliùs ab errore reuocentur.

In terram meam proficiscaris, & inde accipias vxorem filio meo, si secundum aliquos cognatio Abrahami non vnum Deum, sed plures colebat, sicut & Chananæi diis seruiebant, nonne conuenientius fuisset Chananæam coniugem Isaac tradere quàm ex Mesopotamia adductam? sic enim plures omitterentur expensæ, plura vitarentur pericula: notandum est quod si Isaac ex Chananæis duxisset vxorem, illa parentibus familiaris, quotidie conuersaretur, sicque illorum errorem difficilè dimitteret: admiremur igitur Patriarchæ prudentiam in quærenda coniuge Isaaco, remota in regione; qui enim à gremio parentum prauæ religionis subducitur, & in impiorum familiam transfertur, citius ab errore reuocatur: *haud fugiebat Abraham*, inquit Proc. *fore vt si puella longius à paterno genere fuerit semota, & in piam domum deducta obliuio faceret* 46 Procop.

ret paternis erroris, quod sane non fuisset, si fuisset subinde in tutela, & ... gremio parentum.

Voluntas filiorum his quæ recta sunt, sit voluntati patris conformis.

47 *In cognationem meam proficiscaris, & inde accipies vxorem filio meo*, quomodo Abraham non præcipit filio, qui iam adultus erat, nuptiisque idoneus ne se Chananæorum matrimonio polluat? siquidem Isaac monenti pariturus erat, sicque opus non fuisset seruum adiurare, ne ex illis coniugem acciperet filio; ita paternæ voluntati conformis subditusque fuit Isaac, vt necesse non fuerit id ei præcipere, sed soli ministro; grata enim & accepta habiturus erat quæcumque pater voluisset.

Serui prudentes & pii, tanquam parentes à filiis honorari debent.

48 *In cognationem meam proficiscaris, & inde accipies vxorem filio meo*: sed, ô Abraham, si morte corriperis dum seruus tuus Eliezer viam perficit, & eo regresso nollet sibi adductam Isaac vxorem admittere, nonne in opprobrium familiæ tuæ cederet? laborque serui tanquam inanis euanesceret? id certe minime timendum est; quia cùm Eliezer esset seruus pius & prudens, quamuis mors Abrahæ contigisset, tanquam pater ab Isaac coleretur, eiusque mandata suscepisset: quod confirmat Procop. dicens; *prudentia singulari præditus erat, & consiliis plurimum pollebat, tales autem seruos prudentes veneramur, & ad liberorum ingenia excolenda natos propter ætatem his obsequuntur filii familias seu alterius parentibus.* Procop.

Senes, non iuuenes, negotiis magni ponderis committendi.

49 *In terram & cognationem meam proficiscaris*, quis ille seruus, & cuius ætatis, cui hoc præceptum imponis? inquit textus, quod senilis: cùm tot essent alii domestici ipsi Patriarchæ, nonne sibi obsequentissimum minoris ætatis potuit reperire, cui hanc prouinciam demandaret? potuit equidem, sed noluit, quia non iuuenes, sed senes negotiis arduis & magni momenti committendi sunt. rectè in hanc sententiam ita scribit D. Hildebert. ep 12. *ætas integra postulatur, vnde nec periculum religio metuat, nec reuerentiam dignitas amittat, Christus Ioannem supra Petrum dilexit, Petro tamen, non* Hildeb. Epist. 12.

Ioanni concessa est potestas ligandi & soluendi, nam coram discipulis offendiculum ponere noluit, ne maioribus anteponeret iuuenem, quamuis eum prærogatiua castitatis præ ceteris fecerit familiarem; detulit igitur ætati, non meritis, nec prætulit coniugatum virgini sed prouectiorem iuniori.

Non adest omnis felicitas parentibus, si filios matrimonio non copulauerint.

In terram meam proficiscaris, & inde accipias vxorem filio meo, si Deus omnipotens omni eum bonorum spiritualium ac terrenorum affluentia cumulauit, si prosper in omnibus ac felix semper vsque ad hanc ætatem processit, cur angitur? cur variis cogitationibus ducitur Abraham? cur torquetur ad inueniendam filio suo vxorem: quia parentibus etiam beatis vna felicitas deest, filiis scilicet decentissimum ac honestissimum prouidere coniugium. 50

Animæ sæcularibus negotiis deditæ, non possunt Christo Domino tanquam sponso coniungi, sed solum sæculo renuntiantes.

Vade in cognationem meã, & inde accipias vxorem filio meo, contestatus est Abraham seruum suum, vt non ex Chananæis acciperet, in quo deliquerunt Chananææ, vt præferantur Mesopotamicis? hîc mysticè loquor, præsupponens Chananæum interpretari secundum Hugon. Card. negotiationem, per Rebeccam autem patriam, parentesque relinquentem, intelligi virgines, animasque sæculo renuntiantes: non igitur accipiat Chananæam Isaaco vxorem, sed Rebeccam, non enim animæ sæcularibus deditæ negotiis, sed iis renuntiantes, Christo Domino tanquam sponso debent coniungi: hanc accipe veritatem ex cit. Card *filiæ Chanaan quæ interpretatur negotiatio vel motus eorum, sunt omnes molliter in hoc sæculo viuentes, negotia sæcularia instabiliter sectantes, tales matrimonio cum Christo non coniunguntur, vnde Greg. de filiabus Chanaam, vxor duci prohibetur, quia Christo nulla reproborum anima coniungetur, Leuit. 21. c. dicitur de sacerdote, virginem ducet, viduam, & repudiatam, & sordidam atque meretricem accipiet; vidua est cuius vsus voluptatis, non affectus mortuus est, repudiata quam mundus repudiat, non ipsa mundum, meretrix & sordida quæ in peccatorum sordibus sordescit, adhuc, nullam talem sibi copulat Deus, sed virginem, id est mundam. Psal. adducentur regi virgines post eam.* 51 Hug. Card. Leuit. 21. Psal. 44.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Respondit seruus, si noluerit mulier venire mecum in terram hanc, nunquid reducere debeo filium ad locum de quo egressus est?

Sept. Dixit ad eum puer, ne quando noluerit mulier ire mecum retro in terram hanc, reuocabo filium tuum in terram vnde existi inde.

Cald. Forte nolet mulier venire post me, nunquid reducens, reducam filium tuum ad terram de qua egressus?

CONCORDIA.

LIcet Vulg. cum Orig. seruum senem dixerit, Septuaginta tamen puerum dixere, non ætatem, sed conditionem exprimentes, serui enim dicuntur pueri, vel à dominis, vel à quibuscunque potioribus, sic D. Ambrosius.

EXPOSITIO.

S*I noluerit mulier venire mecum*, &c. cum longe distaret Mesopotamia à terra Chanaam, & non exiguũ iter conficiendũ esset, prudenter timuit, ne secũ mulier vellet venire, *nunquid reducere debeo filium tuum ad locum de quo egressus est?* quasi diceret; si ea conditione nolit mulier matrimonium contrahere, nisi cum suis moretur, promittamne iturum illuc filium tuum Isaac?

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prudenter præmeditandus est grauis negotii euentus, vt remedium adhibeatur.

52 S*I noluerit venire mecum*, &c. cur futura præuides? Domini tui mandata exequere, Mesopotamiam proficiscere, nubilem puellam Isaac quære coniugem; prudenter quid sibi faciendum sit sciscitatur, & quid agendum sit, si mulier secum pergere nolit, quia præmeditandus est grauis euentus negotii, vt remedium adhiberi possit, quod obseruat Lip *seruus Domini pietatem imitatus, rationabiliter agenda præmeditatur, ne frustra conficiat tantum iter vacuus rediturus, cunctatur non de sua voluntate, sed quod fieri poterat, præmonendo.* Lippom.

Timeat seruus, ne aliquo modo præceptum Domini transgrediatur.

53 *Si noluerit venire mecum, nunquid reducere debeo filium tuum?* nunquid ex Mesopotamia rescribere poteris, certioremque Abrahamum facere voluntatem puellæ, cur igitur accingens te itineri hanc difficultatem præmeditaris? hoc impedimentum proponit, non laboris itineris vitandi vel aliquo modo differendi gratia, sed timens ne in aliquo Domini sui præceptum violaret: sic obseruat Chrysost *postquam vidit tanta serio iustum sibi præcipere, vt ne si difficultas aliqua incideret, transgrediar mandata tua, rogo quid oportebit me obseruare?* in omnibus enim tibi obsequentissimus adero. Chrysost.

Si quis voluntarie credere nolit, relinquatur, & infidelitati suæ non communicetur.

Si noluerit venire mecum, nunquid reducere debeo filium tuum? Rupertus hoc mysticè declarans ait, si nemo ex Iudæis voluerit, relicta circumcisionis, carnaliumque ceremoniarum iustitia, solam necessariam, quæ ex fide est, suscipere iustitiam, num concedendum vel ferendum erit, vt fidem Euangelii communicemus vel commisceamus carnali Iudaismo, de quo Christus circumcisus vel circumcisionis minister egressus est? Matt. 10. quid? an ei communicandum? audiamus Christum Dominum respondentem, *si noluerint suscipere te, puluerem pedum tuorum excute in eos*, quæ exponens verba Stapulensis ait, *qui recipiunt & beneuole audiunt ab aliquo terreno principe missos pacem cum illo retinent, fouentque; qui autem eos audire nolunt & repellunt, bellum, seueramque vltionem ab illo principe expectare, timereque debent: nam in misso mittentem contemnunt; nec missi, sed mittentis sermones respuunt: pari modo & qui sernos à Deo quidem missos: sed quod supplicium monet eos? certe id quod signum quod mandat Dominus in egressu faciendum, id est, excussio pulueris pedum, designat autem quod habitatores loci ciuitatis, pagi, aut domus excussi sunt à facie Domini, sicut puluis ille excussus à pedibus illorum; & reuera incolæ Sodomæ & Gomorrhæ qui solum terra, & terreni fuerunt, quique olim in abyssum propter peccata sua corruerunt, non tam grauibus adiudicabuntur pœnis in die iudicii, quàm qui legatos Christi & sermones eorum repellunt; nam crimina illorum personalia erant, istorum læsa maiestatis immensæ.* Stapulensis in c. 10. Matt.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

V*VLG.* Dixitque Abraham, caue ne quando reducas filium meum illuc.

Sept. Attende tibi ne reuoces filium meum illuc.

Pag. Caue tibi ne forte reducas.

EXPOSITIO.

C*Aue ne quando reducas filium meum illuc*, quasi diceret, nullo modo volo, vt ea conditione coniugium inter filium meum Isaac & fœminam de cognatione mea perficiatur, vt si mulier illinc venire nolit, tu pollicearis illuc iturum filium meum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei præceptum ita custodiendum, vt nec per nos, nec per alios transgredi videamur.

C*Aue ne quando reducas filium meum illuc*, si ex Mesopotamia coniugem filio tuo adducendam satagis, cur si nolit tantum iter conficere cum seruo tuo, ipsemet Isaac illuc non proficiscetur illius ducendæ gratia? reuoca in memoriam præceptum Abraham à Deo accepisse egrediendi è terra & cognatione sua: non vult igitur, nec filium terram suam vel cognationem suam adire; quia arbitrabatur id fore contra grauissimum & sanctissimum Dei præceptum, quo iussus fuerat illinc discedere, si aliquo modo per se vel posteros regrederetur: men est Isidori Clari: *quia*, inquit *ipse iussus est inde discedere*; quasi diceret, Abraham Deo iubente tanti illius fecit præceptum, vt nec per se, nec per filium suum eò redire ausus fuerit. Isidorus. Clar.

Deus

Deus satagit, vt fides nostra meritoria sit.

56 *Caue ne quando reducas filium meum illuc*, cur non ait seruo sibi obiicienti, vtrum si mulier secum pergere noluisset, filium suum deduceret in Mesopotamiam; cur non dixit, inquam, non renuet tecum proficisci? quia illud forte ignorabat Abraham: sed cùm Deus tot Patriarcham beneficiis cumulauerit cur eum aliqua euidenti cognitione istius euentus futuri non illustrauit? vt fides eius intensius meritum consequeretur, *Abraham* (inquit Abul.) *de hoc certam cognitionem non habebat vt fides eius meritoria esset.* Abul.

Religiosus à sæculo vnde egressus est ne regrediatur.

57 *Caue ne quando reducas filium meum illuc*, moraliter loquamur, si vbicumque bene, ibi patria nostra, cur Isaac Mesopotamiam non proficiscetur? Hug. Card. intelligit per Isaac religiosos, qui modo valedixerunt sæculo renuntiantes: rectè igitur admonet Abraham filium illuc vnde exierat, non reducendum; quia Pater æternus præcepit, vt religiosus à sæculo vnde egressus est, non regrediatur, quod optime consulit Iustus Abb. dicens, *moneo & rogo, fratres charissimi, vt mundum quem reliquimus sub prætextu quarumlibet vtilitatum, non resumamus.* Iustus Abbas serm. quodam habito in conuentu multorum Abbat. & Episc. Cister.

Promissis Dei ne aduersari videamur.

Caue ne quando reducas filium meum illuc, cùm nescio qua patriæ dulcedine omnes alliciamur, cur si præcepto impeditus Abrahã eam repetere non potest, cur saltem non permittit filium suum eam inuisere? Dico Deum ei promisisse se daturum eius semini terram Chanaam, atque inibi se eius progeniem numerosissime multiplicaturum, magnisque bonis cumulaturum: at si eius posteri, relicta terra Chanaam, aliò gentium & terrarum habitatum irent, earum Dei promissionum minime compotes fieri possent: sicq; diuinis promissionibus sibi datis quasi contrarius fuisset, & nullus forte euentus irritus. Fauet Abul. *Deus mandauit Abrahæ vt exiret de Mesopotamia* (intellige Mesopotamiam large sumptam prout comprehendit etiam & Chaldæam) *& veniret in terram Chanaam, quia ibi benedicturus erat ei, & de hac terra promissiones ei factæ fuerant: credebat ergo Abraham quod contra voluntatem Dei esset reducere Isaac in Mesopotamiam.* Abulens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Dominus Deus cœli, qui tulit me de domo patris mei, & de terra natiuitatis meæ, qui loquutus est mihi, & iurauit mihi, dicens, semini tuo dabo terram hanc, ipse mittet Angelum suum coram te, & accipies inde vxorem filio meo.

Sept. Dominus Deus cœli, & Deus terræ, qui accepit de domo patris mei, & de terra in qua natus sum, &c.

Cald. Qui iurauit mihi, dicens; filiis tuis dabo terram hanc.

CONCORDIA.

Habent 70. ὁ θεὸς τῆς γῆς quæ in originali non reperiuntur, ea enim Abraham in tertio versu dixerat, & sic in isto prætermisit Moyses.

EXPOSITIO.

Qui tulit me de domo patris mei, nempe Thare, *de terra natiuitatis meæ*, scilicet de Vr Chaldæorum, *qui locutus est mihi, & iurauit mihi dicens, semini tuo dabo terram hanc*, hoc habes supra in cap. 12. vers. 7. & 13. 5. & 15. 18. *ipse mittet Angelum suum coram te*, videlicet vt iter tuum & negotium à me tibi mandatum regat, prosperet, & ad optatum exitum perducat, *& accipies inde vxorem filio meo*, hic est huius negotii finis optatus, scilicet habere coniugem Isaac ex Mesopotamia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In Deo spem collocandam aliis suadeamus.

59 *Dominus Deus cœli*, nescio qua de causa vt seruo suo persuadeat felicem exitum negotii sui habiturum, Dominum Deum cœli nominat? sufficiebat enim ei dixisse, mittetur Angelus coram te; cùm enim esset Abraham vir iustus & verax, fidem ei adhibuisset Eliezer: merito in initio suæ orationis Dominum cœli appellat, vt in eo solo, eiusque prouidentia ineffabili confidat, sic testatur D. Chrysost. *vide quomodo superius seruum adiurans ipsum de omnium conditore docet, nunc precaturus eadem verba dicit, per omnia docens, vt seruus profecturus in illo fiduciam habeat, & de bono rei exitu bene speret.* S. Chrys.

Beneficium à Deo acceptum ratio est aliud ab eo accipiendi.

Dominus Deus cœli qui tulit me de domo patris mei, &c. 60
cur tot à Deo beneficia accepta commemoras, vt Eliezer persuadeas confidenter iter perficere versus Mesopotamiam, & quod de cognatione tua indubitanter vxorem filio tuo inueniet, non renuentem cum eo proficisci ad celebrandas in Chanaam nuptias? quàm rectè plura commemorat à Deo sibi collata beneficia, vt persuadeat seruo aliud ab eo accepturum, nempe dignam filio suo coniugem, quia beneficium à Deo collatum est ratio aliud ab eo accipiendi: sic cit. Chrys. *docet enim*, inquit, *quantam olim ab initio* Cit. Chr.

ille qui domo paterna euocauerat, & vsque ad hoc tempus ita gubernarit, iamque ita prouecta senecta Isaac dederit prospera, etiam quæ adhuc restant, faciet; bene animatus abi, certus enim sum quod qui me tantis beneficiis hactenus prosequutus est, præteribus etiam illud addet.

Deum nobis adiutorem speremus.

61 *Dominus Deus mittet Angelum suum coram te*, vnde hoc compertum habes? quis tibi aperuit puellam seruum tuum Eliezer securutam à Mesopotamia vsque ad Chanaam? ne pollicearis quod ignoras, ne mendacii arguaris: non promittit quod ignorat, sed B quod sperat; confidit enim Deum in omnibus suum adiutorem: hoc agnouit Amb l. 1 de Abr. *sane Domini sui qui se ab incolatu terræ in qua habitabat adduxerat, non defuturam misericordiam, vt præiret studio petitoris, & puellæ inclinaret animum.*

D. Amb l. 1. de Abr.

Grato homini beneficia sunt semper præsentia.

62 *Dominus Deus qui tulit de domo patris mei qui iurauit, dicens; semini tuo dabo terram hanc*, si à tot annis hæc beneficia tibi collata fuere, quomodo obliuione deleta non sunt, & à memoria tua non dilabuntur? quia C gratus beneficia etiam præterita semper ob oculos habet tanquam præsentia, *sanctis*, inquit Lipp. *Dei beneficia recenter adsunt, & in numerato illa semper habent grati.*

Lippom.

Obediens sibi similes quærit.

63 *Dominus Deus mittet Angelum suum &c. accipies inde vxorem filio meo*, inde, id est de ipso loco, significatque terminum motus à quo; & ideo non dixit, accipies ibi vxorem, scilicet vt maneant ibi, sed accipies inde, vt in Chanaam eã deducas: sed, ô Abraham, cur puellam patriæ renuntiantem, parentes deserentem, tantopere desideras? nonne obedientissimus fuit Abra- D ham cũ præcepit ei Deus vt exiret à terra & à cognatione sua? merito igitur mirum eligit, quæ valedicat patri & parentibus, obediens enim sibi similes quærit & diligit, hoc non latuit Procop. cuius hæc sunt verba, *veruntamen cum Rebecca à patrio auocetur solo, & inde digrediatur, impleuit quoque illud Abrahami, egredere de terra, & illud, veni in terram quam monstrauit Deus Abrahæ.*

Procop.

Seruos suos mira Deus prouidentia protegit.

64 *Mittet Angelum suum coram te* vndenam tibi com- E pertum est tantam tui sollicitudinem gerere, vt è cœlis mittat Angelum suum, qui quidnam agendum sit seruo tuo, aperiat, seque ducẽ itineris sui se præbeat? quia Deus seruos suos in rerum discrimine & in dubiis mira protegit prouidentia: hinc beatus Laurent. Iust. de triumph. Christi agone ait, *in tribulatione Deus iustos comitatur, vt illos inpræsentiarum eripiat & glorificet in futuro, comitatur ipses in negotiis, ne delinquant, in periculis ne cadant, in dubiis ne errent*, sic direxit hunc seruum Abrahami Eliezer.

Laurent. Iustin.

Beneficiorum acceptorum memoria grata ad alia de nouo accipienda certiores nos efficit.

65 *Mittet Angelum suum coram te*, vnde tam certo asserit Abrahamus Angelum à Deo mittendum, qui serui iter prosperet sponsam filio inueniens? an Deus tenetur illi sane gratiam præstare? reuoca in memoriam nos dixisse in secundo conceptu huius versus, plura à Deo sibi collata beneficia grata recordatione recoluisse: merito igitur sibi pollicetur Deum Angelum missurum, vt viam serui sui prosperet, quia beneficii accepti memoria grata, ad alia de nouo accipienda certiores nos efficit, & vt ea nobis concedat Deus, quasi constringit. Fauet Tehodotus Ancyræ Episc. hom. 2. habita in Concil Eph. c 10, *solet vberior gratia illis obuenire, qui grato animo gratiam accipiunt, tantum enim plerumque donorum præstatur, quantum eorum est gratitudo qui huiusmodi donis potiuntur: quare cum de accepto dono donatoris benignitatem grata recordatione agnoscis, non modo pro acceptis fecisti satis, verum ad maiorem quoque beneficiorum elargitionem donatorem astrinxisti.*

Theodot.

Deus causas secundas operari sinit.

66 *Mittet Angelum suum coram te, &c* cur non pollicetur Abraham Deum futurum sui itineris comitem vel ducem, sed solum Angelum? nonne Dauid, Psal. 90. vt. Angelis suis Deus mandauit de te, vt custodiant te in omnibus viis tuis, & Paulus, omnes sunt administratorii spiritus? solum igitur pollicetur Patriarcha seruo suo Dei Angelum sui itineris ducem, non ipsummet Deum; quia licet Deus id præstare potuisset, Eliezerque in via sua præire: tamen vt naturæ ordinem quem ipse posuit, seruaret, per Angelos id præstitum voluit addit Fabianus Iustinianus: *sic licet potuisset olim Iudæos à Philistinorum infestatione per semetipsum custodire, & posset modo Christianos sine sacramentis & Euangelii prædicatione saluare, possetque conseruare homines sine cibo & potu, non vult tamen vt ordinem suum diuina prouidentia, quo suauiter omnia disponuntur, conseruet; sed sicut illos per iudices populi, ita hos per sacramenta & Euangelii prædicationem, & omnes tandem per cibum & potum vult spiritualiter & corporaliter viuere, vt cum Dominus sit ille, suis vtatur creaturis & famulis.*

Psal. 9. Paul. Hebr. 10. Fab Iust. Episc. c 5 vers 15 in Tobiam documento 2.

Angeli hominibus ministrant.

67 *Mittet Angelum suum coram te*, scilicet vt te in itinere præcedat: quid, ô Abraham. nonne Angeli sunt superioris naturæ hominibus, & excellentioris dignitatis? quomodo igitur asseris Angelum famulum fore tui serui in itineris ostensione & comitatu? famulorũ est enim suos præire dominos, ne in aliquod præcipitium ruant, vel ne à recta via deflectant: nihilominus tamen licet Spiritus Angelici hominibus sint superiores, eis tamen ex Dei imperio, ministrant, *ministrant*; inquit D. Cæsar Dial. 1. q. 44.) *Trinitati & nobis, huic quidem vt erga Deum par est, seruientes, nobis vero præstantes ea quæ ad salutem nostri necessaria certo consilio ipsis ab ea mandantur.*

D. Cæsar dialogo 1. q. 44.

Angeli nostri itineris custodes & duces.

68 *Mittet Angelum suum coram te*, scilicet vt te dirigat, iterque tuum regat; cur ei hæc prouincia demandatur? hoc munus ei iniungitur? nonne potuisset dicere Abraham, plurimos ex famulis tuis tuæ comites viæ efficiam, vt puellæ ex cognatione mea nitantur, vt tecum proficiscatur: non immerito Angelum ei pollicetur in itinere suo præeuntem, F quia huiusmodi spiritus beati nostræ viæ sunt custodes & duces; quod late prosequitur Abulensis, dicens, *Angeli dirigunt vias nostras, tollendo nocumenta quæ magis accidere possunt in itineribus quàm cùm manemus in ciuitatibus, de hoc Tobiæ 5. credo quod Angelus Dei bonus comitetur ei, Vt bene disponat omnia quæ circa ipsum geruntur, ita vt cum gaudio reuertatur ad nos: Angeli enim in via contra hostes impugnantes, vnde eùm Ægyptii sequerentur à tergo Iudæos recedentes de terra illa, Angelus qui præcedebat in interiori parte nubis,*

Abulens. Tob. 5.

nubis, conuertit se ad extremam partem illius contra Ægyptios, & obscurauit aerem, ne viderent, & post Ægyptios in mare subuertit, vias etiam demonstrauit, & sic Angelus praecedebat castra Iudaeorum in columna ignis per noctem, & in columna nubis per diem, & monstrauit itinera, &c.

Frustra laborat concionator, nisi magni consilii Angelus comitetur.

69 *Mittet Angelum suum coram te*, dicamus per Eliezer seruum senem Abrahæ concionatorem humilem & sapientem designari, qui satagit animas ad Christum adducere futuras eius sponsas: sed cur Abraham pollicetur Eliezer Angelum Dei futurum ei ducem in itinere? nonne scientiæ lumine illustratus diuini verbi concionator, id solus efficere poterat? aduerte Glossam interl. habere Angelum magni consilii, scilicet Christum Dominum, & optime: nam absque illius gratia & adiutorio frustra laborat prædicator in animarum conuersione: *ante prædicatorem* (inquit Hugo Carr) *mittitur Angelus Domini, Exod. 23. ecce ego mitto Angelum meum qui præcedat te, & custodiat in via, & introducat in terram quam paraui tibi, & reuera iste Angelus necessarius est: quia, vt dicit Greg. frustra laborat exterius lingua prædicatoris, nisi adsit interius gratia redemptoris.* Hug. Carr Exod. 23.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG. Sin autem mulier noluerit sequi te, non teneberis iuramento, filium tamen meum ne reducas illuc.

Sept. Quod si noluerit mulier tecum venire in terram hanc, purus eris à iuramento meo, tantummodo ne reuoces filium meum huc.

Cald. Eris innocens à maledictione mea hac.

Pag. Et si noluerit mulier pergere post te, mundus eris à iuramento meo isto, dumtaxat filium meum non reducas illuc.

Vatab. Absolueris à iuramento.

CONCORDIA.

LIcet sit in Heb. נקית Nikite, quod idē est ac innocens es, vel mundus, vel purus, phrasim tamen obseruauit noster interpres: cùm ait, non teneberis, idem enim est non teneri iuramento, ac ab eo mundari: si autem Caldæus posuit, eris innocens à maledictione hac, per maledictionem non intellexit iuramentum, cùm licitum sit, adhibitis circumstantiis, sed id quod ex illius transgressione sequitur.

EXPOSITIO.

SIn autem mulier noluerit sequi te, si tibi consulenti, vt Mesopotamiam, cognationemque deserat, & Chanaam pergat, noluerit adhærere, *non teneberis iuramento*, absolutus eris à iuramento mihi præstito: *tamen filium meum ne reducas illuc*, quasi diceret, quidquid contigerit, hoc vnum obserua, vt meus hic remaneat filius, nec omnino pollicearis Mesopotamiam iturum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Aliorum conscientias securas reddere debemus.

70 S*In autem mulier noluerit sequi te*, &c. si certissimè tenes Deum interius persuasurum mulieri, vt cum seruo tuo proficiscatur in Chanaam futura coniux filii tui, cur affirmatiuè non loqueris, dicens: certissime te sequetur, non autem conditionaliter & cum absolutione iuramenti? aduerte quasi perplexum fuisse Eliezer de iuramento quod sibi præstandum erat, an eo teneretur si sibi vellet puella contradicere: vnde prudenter Abraham eum absolutum à iuramento testatur, vt conscientiam eius ab omni scrupulo liberet.

Satius est carere posteris quàm Deo non obedire.

71 *Si mulier noluerit sequi te, filium tamen meum ne reducas illuc*, si statuisti, ex Chananæis filium non accipere futuram filii tui vxorem, sed puellam ex cognatione tua, quomodo si illa renuerit venire, non permittis illuc iturum filium vt matrimonium contrahat, filiosq; suscipiat? obserua credidisse Abrahā hoc præceptum quod sibi imposuerat Deus vt terram & cognationem desereret, non solum à se, sed etiā à filio obseruandum: quid mirum igitur noluisse, vt Isaac illuc proficisceretur matrimonii contrahendi gratia, filiosque suscipiendi? quia satius, conuenientiusque credidit carere posteris, quàm in aliquo Dei præceptum transgredi.

Ex duobus malis minus eligendum.

Sin mulier noluerit sequi te, filium meum ne reducas illuc, licet Abraham certam spem haberet, fore vt mulier quæ ex cognatione sua petebatur in coniugem filii sui, libenter & ipsa veniret in terram Chanaan, & à parentibus mitteretur: eo tamen fuit animo si aliquod foret impedimentum veniendi, nullo modo filium suum in Mesopotamiam deduci, sed potius ex Chananæis puellam ei in coniugem seligi, nonne satius esset, ô Patriarcha, vt ex cognatione tua virginem bonæ indolis in Mesopotamia coniugem duceret Isaac, quàm Chananæam? ait Pererius, *hoc primum Dei præcepto & promissionibus sibi ab eo datis contrarium, hoc autem secundum minime licet malum videretur ac periculosum*: merito igitur potius eligeret Patriarcha Chananæam filio dare coniugem, quàm mittere Isaac in Mesopotamiam, ex duobus enim malis minus eligendum. 72 Pererius.

Prædicator excusatur si non admittitur.

73 *Si mulier noluerit te sequi non teneberis iuramento*, cur eum liberum prædicas: sed potius cur eum non vrges, vt puellam adducat ex Mesopotamia, dicens, nisi adduxeris, mea domus tibi in æternum clausa manebit? hic enim est mos Dominorum, si quid à seruis exigant, minis eos terrere, vt illud exequantur: moraliter diximus per Eliezer concionatorem intelligi, quem absolutum à iuramento dicit Abraham, si mulier eum sequi noluerit, quia prædicator excusatur, si adhibita diligentia non admittitur, quod obseruat Carthus. *Abraham seruum excusatum habuit si secum mulier ire noluit, sic Apostolorum chorus culpam non habet, de pereuntibus incredulis, qui eorum prædicationi credere, ac parere noluerunt.* Dionys. Carth.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Posuit ergo seruus manum sub femore Abraham Domini sui, & iurauit illi super sermone hoc.

Sept. Iurauit ei de verbo hoc.

Pag. Iurauit super re hac.

CONCORDIA.

Quis ignorat דבר dabar verbum, sermonem, causam, negotium significare?

EXPOSITIO.

Posuit seruus, nempe Eliezer *manum suam sub femore*, id est, sub crure, quid de hac ceremonia dictum sit à nobis, inspice versum secundum. *Iurauit illi super sermone hoc*, scilicet se facturum quod Abraham iniunxerat, nempe non accepturum vxorem de filiabus Chanaan, dilecto suo Isaac, sed de cognatione sua, nec deducturum Isaac in Mesopotamiam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Magna est aliquando seruorum erga Dominos beneuolentia.

74 *Iurauit illi super sermone hoc*, cur rem difficillimam exequi te obstringis iuramento? moueant te itineris arduitas, prædonum periculum, nullaque puellæ cognitio, vt depreceris Abraham hanc alteri domestico prouinciam mandaret nihil eum impedi: quominus negligat etiam difficillima: serui enim aliqui maximo erga Dominos suos feruntur affectu: *vidisti*, inquit Chrysost. *quomodo ab initio seruus indicauit suam erga Dominum beneuolentiam.* S. Chrys.

Iuramentum aliquando illicitum.

75 *Iurauit illi super sermone hoc*, quomodo ita facile iuramentum emittis? an tibi licitum iurare? Christus Dominus prohibuisse videtur, Mat. 5. dicens, nolite iurare omnino, neque per cœlum, quia thronus Dei sermo, autem vester sit, est, est, non, non, quod autem his abundantius à malo est: si ergo à malo est, quod simplicem sermonem excedit, qui se iuramento obstringit, peccare videtur, ita dixerunt Vualdenses omne iuramentum quantumcunque iudicialiter & veridicè factum, peccatum esse, voluntque Christum Dominum intendisse, quod nullis modis, nullis ex causis possit quis sine peccato iurare; sed his nonobstantibus & garrientibus, iuramentum aliquando licitum esse dicamus, vt patet ex Psalm. 62. *Laudabuntur omnes qui iurant in eo*, & Psal. 109. *Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum*, & Deuteronom. 6. Dominum tuum timebis, & illi soli seruies, & per nomen illius iurabis, aliàs diximus quæ circumstantiæ requiruntur, vt licitum fiat iuramentum: satisfaciamus auctoritati adductæ ab Vuald. tripliciter igitur ista locutio Christi potest exponi 1. id est in omni verbo, secundò pro omni facto, 3. & conformius Euangelio, nolite iurare omnino per omnem rem, sed solum per creatorem, aut per creaturam per Deum sanctificatam, licet iuramentum principalius sit per creatorem sanctificantem, quàm per creaturam sanctificatam: placet etiam illud exponere, quod autem abundantius his est, à malo est: sed audiamus Pilichdorffium, c. 36. lib. contra Vuald. *hic dicit hæreticus à malo, id est à peccato iurantis, & hoc non intendit Christus, quia sic omnis iurans esset malus, sed à malo simplicia verba sine iuratione non credentis & iuratorem ad iurandum per eius incredulitatem quasi compelleatis, non tamen semper à malo culpæ, sed quandoque à malo ignorantia, vel timoris, dum timens quis se à simpliciter loquente decipi, vult iurari, aliàs omnis iudex peccaret: quia licet locum Dei teneat, vel habeat, non tamen Deus est, vt corda hominum valeat agnoscere, ne ergo per sententiam suam iniuste iudicet, vult sibi per iuramentum ea proponi de quibus debet iudicare.* Et S. Edmundus: *verumtamen potest homo bene iurare veraciter regi & aliis hominibus, vt veritas ?aluetur, & falsitas damnetur, & hoc in iudicio, iustitia, & veritate.*

Matt. 5. Psal. 62. Psal. 109. Deut. 6. Pilichdorff. contra Vuald. in Bibl. Pat. S. Edmun. Arch. Cantuar. in speculo, c. 11. de decem decalogi præcept.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS X.

VVLG: Tulitque decem camelos de grege Domini sui & abiit, ex omnibus bonis eius portans secum, profectusque perrexit in Mesopotamiam ad vrbem Nachor.

Cald. Et abiit & omnia optima Domini sui portans in manu sua, & perrexit, & abiit in Syriam, quæ est iuxta Euphratem, in ciuitatem Nachor.

Pagn. Perrexit, & de omni bono Domini sui erat in manu sua, & surrexit, & perrexit in Haran, Nacharaim, ad ciuitatem Nachor.

Arias. Et iuit & omne bonum Domini sui in manu eius.

Biblia antiq. Erant autem pretiosa quæque Domini sui in manu eius.

CONCORDIA.

IN Hebræo legimus וכל טוב Tuf, & omne bonum scilicet Domini sui in manu sua, quæ verba significare videntur non solum creditam fuisse omnium bonorum curam, & administrationem, verùm etiã quod in hac legatione, tulerit secum omnia bona Domini sui, qui quidem sensus contrarius esse videtur sensui nostræ vulgatæ, quæ solum aliqua ex illius bonis detulisse denotat; ait enim ex omnibus bonis eius portans secum, tamen facilis est vtriusque concordia, si originale Hebræum exponamus primò vt sit locutio hyperbolica satis frequens in sacra scriptura, & tulisse dicatur omnia bona, id est plurima, deinde vt illud omne non significet omnem bonorum vniuersitatẽ, sed tantummodo generum & specierum, vt sit sensus ex omni genere bonorum Domini sui tulit secum, id est ex auro, & argento, gemmis pretiosis, vestibus aliisque rebus, quæ erant raræ in Mesopotamia: scio Hebræos censere propterea dictũ esse seruum illum tulisse omnia bona Abrahæ, quia tulit secum schedam vel chirographum Abrahæ, in quo declarabar, se filio suo Isaac tanquam vnico hæredi, tradidisse omnia bona sua, sed vtraque præsens expositio nostræ vulgatæ conformior est, in Hebræo אל ארם נקרים ad Aram Nachoraim, id est Aram siue Syriam fluuiorum etiam Mesopotamiam significat, quæ est inter flumina Euphratem & Tygrim.

EXPOSITIO.

TVlitque decem camelos, quorum frequẽtissimus fuit vsus apud orientales populos Palæstinæ vicinos, paruo quidem impẽdio laboreque exiguo, & cum maxima vtilitate, eorum enim equitatu in præliis vtebantur & in longo itinere conficiendo, nec non in gestandis grauissimis ponderibus, hos autem sumpsit Eliezer, tum vt deferrent quæ erant victui necessaria, & pretiosa munera offerenda, *& abiit*, non solus sed cum pluribus aliis Abrahæ domesticis, *ex omnibus bonis Domini sui portans secum*, id est ex pretiosissimis, præsertim quæ ad ornatũ muliebrẽ spectabant, vt sunt annuli, inaures, armillæ, vestes & alia huiusmodi, *profectusque perrexit in Mesopotamiam*, quæ est inter Euphratem & Tigrim, *ad vrbem Nachor*, nempe Aran quæ dicitur vrbs illius, quia Nachor post mortem Thare & discessum Abrahæ, in ea manserat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Concionator patiens sit, humilis & præceptorum Dei custos.

76 *Tulit decem camelos de grege Domini sui*, cur potius camelos quàm equos? si autẽ camelos, qua de causa potius decẽ quàm nouem vel vndecim? cũ mysticè loquamur, aduerte camelum ad suscipienda onera sponte se humiliare, in iis ferendis patientissimum, sed famis & sitis præcipue: numerum autẽ denarium decem præcepta denotare: non immerito igitur Eliezer (quem diximus significare concionatorem) camelos & illos decem tulit, quia verus cõcionator patientia celebris, humilitate nobilis, & Dei mãdatorum perpetuus obseruator debet esse, sic D. Greg. *per camelũ quod est animal oneriferum, significatur patientia, per denarium obedientia mandatorum, ista duo semper debent ire cum Eliezer vt sit patiẽs in malis sustinendis, & obediens in bonis exequendis.* Greg. cit. ab Hugo Carensi.

Concionator vt aliis obedientiam mandatorum Dei persuadeat, ipsemet eis obediat.

Tulit camelos decem, si à nobis dictum sit ideo camelos secum habere Eliezer, quia concionator Dei præceptis semper obedire debet, nõne potius aliis obedientiam persuadere debet? eorum enim est officium animæ aliorũ cõsulere: nihilominus rectè dictum, prius præstare obedientiam debere, quia concionator vt aliis obedientiam Dei mãdatorum persuadeat, prior ipse ea debet exequi: accipe Hug. Carense n, *instum est vt qui verbum Dei annuntiat, primum verbo obediat, Prou. 25. vir obediens loquetur victorias, merito antẽ & illius prædicationi non obeditur qui prædicationi aliorum obedire contemnit, vnde & qui prædicant & docent alios, & si non propter aliud, deberent tamen aliis prædicantibus obedire, ne merito suo verbũ Dei quod per ipsos enuntiat, priuetur fructu suo.* Hugo Card. Prou. 25.

Sanguinis nobilitas, sine auri splendore ab auaris contemnitur.

Abiit ex omnibus bonis eius portans secum, silentio nõ prætereamus, quid aliquãdo contigerit Labano, sororẽ suam Rebeccam sine vlla mora seruo Abrahami Eliezer tradidit deferendam in terram Chanaam, nec non Isaac matrimonio copulandam: at 78
verò filiam suam Rachelem non statim tradidit Iacob eiusdem Abrahami nepoti, sed aliquot post annos continuæ ac laboriosæ seruituris, cur ita fecit? nobiliorne aut dignior erat seruus Abrahæ Eliezer quàm nepos Abrahæ Iacob? nequaquam, cur igitur Labã prius famulo quàm domino, prius alieno

homini quam sibi consanguineo morigeratur? & A quod maius est hunc seruire cogit, illum honorifice dimittit? nota Iacob peregrinum & omnium egenum ad Mesopotamiam accessisse, Eliezer autem ditissimum, vt pote cum magno camelorũ & virorum apparatu, & cũ maxima diuitiarũ copia: ait enim textus ex omnibus bonis eius portās secũ: quid mirum igitur tot perpessũ Iacob nobilissimũ, vt sibi pulchram desponsaret Rachelē, imo quasi à Labā cōtemptui habitũ, Eliezer autē honorifice dimissum cum Rebecca virgine pulcherrima? quia homines auari, è quorum numero erat Laban, sanguinis nobilitatem auri splendore non comitatam B contemptibilem habent, obscuritatemque diuitiis ornatam honorabilem.

Nihil ita mulieres allicit, quam diuitiæ.

79 *Abiit ex omnibus bonis Domini sui portans secum*, nescio cur cum tanto tam camelorũ quàm virorũ comitatu, proficiscitur, totq; bonorum copia, inaurium, annulorumq; diuersitate? nā prædones cauendi erant, quos pauper & nudus facile contemnit; sufficiebat enim cùm haberet domini sui auctoritatem, vt puellæ polliceretur se fore diuitē, si sponsum filiũ Abrahæ ditissimi & potētissimi haberet: prudēter tot dona secũ detulit, vt persuaderet Rebeccæ C à propria recessum patria, quia nihil ita mulieres allicit quàm diuitiæ possidendæ: fauet Rup. l.6.ca. Rupert. l.6.c.5.
50. *sapienter pro re & tempore seruus senior sic abiit, scilicet cùm decem camelis portans ex omnibus bonis Domini sui, præsentibus namque honoribus debebat instrui puella, vt nō paruas viri aut soceri sui speraret diuitias,* Dionys. Carth.
quibus visis facile allieeretur, inquit Carthus.

Nihil non extorquet auri copia.

80 *Abiit ex omnibus bonis portans secum*, nescio cur Mesopotamiam proficisceris? existimas ne patentes cōsensum daturos vt puellā cognatā, in longinquā D transferas regionē? aduerte bona plurima detulisse, non solum vt ea puellæ offerret, sed etiam parentibus eius: securus igitur proficiscitur, parentes non ei virginem denegaturos, quia nihil nō extorquet auri splendor, annuit Lipp. *fidelis seruus & prudens,* Lipp.
acceptis animalibus, quicquid pretiosum ac magnificum domi habebat herus, quibus parentes donari & honorari & ad amicitiam allici & pertrahi possent, perrexit quo iustus eum mittebat.

Virtutes in vxore quærendæ, non diuitiarum abundantia.

81 *Abiit ex omnibus bonis portans secum*, diximus in E Hebræo esse & omne bonum Domini sui in manu sua, per quod aliqui intelligunt vniuersā possessionē Abrahæ, quæ in schedula mittebatur obsignata Isaaco, vt pote certo & vnico hæredi, & sic facile erat seruo coniugē inuenire Isaaco opulentissimæ familiæ vnico hæredi: sed admiremur prudentiā & modestiā Abrahæ, schedulam magnarũ opum itē que donaria pretiosissima mittit ad spōsam, nec tamen ab illa, vel ab ipsius parentibus quicquam exposcit: sed quid, ô Patriarcha, si paupercula, bonisque destituta sese obtulerit in coniugē filii tui, nonne satius erit Chananæam fœminam ducere nobilē F & opulentam? minime equidem, nam in coniuge filii sui futura non diuitiarum abundantiam, sed virtutum splendorem & animi dotes postulabat, quod confirmat Chrys. *considera mētem & propositum iusti,* Chrys.
& quò spectarit, & attende quomodo veteres non quærebant substantiam multam, non diuitias, non seruos & iugera agri, tot & tot non externa venustatis formam, sed animæ pulchritudinem & morum nobilitatē, Patriarcha igitur habens respectum virtutum animæ, ita se gerit.

Iusti ita temporalia bona possident, vt ab iis non possideantur.

Abiit ex omnibus bonis Domini sui portans secum, 82
quis ille Dominus, nisi Abraham? nonne eum diximus nec passum pedis in terra Chanaan possedisse? quomodo igitur ait textus, quod Eliezer decem camelos ex grege Domini sui & ex omnibus bonis eius quæq; pretiosissima sumpsisse? plurima quidē possidebat, sed eo modo vt ab eis nō possideretur, sicq; non possidens dici potest: vide inquit Paulin. Paulin.
Ep.2. ad Seuerũ, *quantũ in ea tibi donauerit Deus, cui* Epist.2. ad
& in illorum sorte tribuit portionem, qui in lege perfecti Seuerum.
vixerunt, ita possidētes vt non possiderentur à possessionibus suis, neque vllam aut rerum aut necessitudinum charitatem (vt in Iob & Abraham & Loth ostenditur) *dominicæ charitati & disciplinæ anteponerent.*

Vnusquisque secundum personæ suæ dignitatem potest comparere.

Abiit ex omnibus bonis Domini sui portās secum, vbi- 83
nam illa, ô Abraham, modestia quam in omnibus tuis actionibus seruasti? nunc autem eam sic facile negligere videris, cum tot camelis, totque viris, & ingenti diuitiarũ copia, seruum in alienam mittens regionē, quærendæ filio tuo coniugis gratia, nonne vnus vnico sufficiebat famulo camelus? aduerte potentissimum & ditissimum fuisse principem Patriarcham: non igitur indignum eius modestia & humilitate iudices, quod honorificè & cum opulētia seruum suum miserit, vnusquisque enim potest secundùm personæ suæ dignitatem & opulentiam, aliorum oculis se conspiciendum exhibere, dummodo absit omnis fastus & inanis gloriæ cupiditas.

Concionator prius bonis spiritalibus ornetur quàm verbum Dei annuntiet.

Abiit ex omnibus bonis Domini sui portans secum, 84
quænam illa bona Domini, nisi humilitas, paupertas, animarum zelus, & virtutum ornamentum? sed cur prius dicitur ex omnibus bonis Domini portare, quam quod instructus fuerit sermone quē puellæ aperire deberet, vt eam alloqueretur? quia concionator prius bonis spiritualibus, & omni virtutum choro ornetur, antequam aliis eas aperire & Concil.
annuntiare studeat, quod docuit Concilium Paris. Paris.c.4.
cap.4. lib.1. *necesse est vt qui verba sancta prædicationis monent, prius studio bonæ actionis euigilent, vt non* lib.1. [illegible]
semetipsis torpentes opere alios excitent, voce prius se Greg. & Ludo-
per sublimia facta excutiant, & tunc ad bene viuendum uico.
alios sollicitos reddant, prius cogitationum alis semetipsos ferant, & quicquid in se inutiliter torpere sollicita inuestigatione deprehendunt, districta animaduersione corrigant, & tum demum aliorum vitam loquendo componant, prius punire propria fletibus curent, & tunc quæ aliorum punienda sunt, denuntient, & antequam verba exhortationis insonent, omne quod locuturi sunt, operibus clament: & post: *quando vero vita sacerdotum eum doctrina non concordat, & auditoribus infirmis scandalum & animarum prouenire periculum non est dubium, proinde summopere cauendum est sacerdotibus, ne offendiculum fiant quibus præsunt, tunc enim offendiculum fiunt illis quando quod verbis prædicant, moribus impugnant.*

Concionator quæ ad fidem & ad mores spectant, annuntiet, non autem iocosa, & solum auribus grata.

Abiit ex omnibus bonis portans secum, diximus illa 85
bona Domini in sermone mystico esse humilitatē, paupertatem, animarum zelum cæterasque Christi Domini

Domini virtutes, quas Eliezer, nempe concionator possidere debet: sed inuenio hæc Domini bona ex Hugone Car intelligi Christi Saluatoris incarnationē, passionē, resurrectionē, ascēsionē, Spiritus sancti missionē: sed ad quid prædicator hæc bona Domini secū debet deferre, cum ad perquirēdā Isaac nempe Christo Domino sponsam scilicet animā, in Mesopotamiā scilicet in omnē regionē proficiscitur? quia verus concionator nō iocosa vel solum auribus grata, sed quæ ad fidem spectant vel mores bene componendos, secū deferre debet, vt aliis enuntiet hāc veritatem: hauriamus à venerabili Henrico Kaltersen Hæreticæ prauitatis inquisitore, in oratione quam habuit in concilio Basiliensi, *sciendum* (inquit) *quod ea quæ sunt populo prædicanda, sunt in triplici differentia, aut enim sunt credenda vt articuli fidei, aut agenda vt moralia Dei præcepta, vel corrigēda vt ea quæ sunt circa informationem bonorum morum: falsitates ergo & errores quæ opponuntur credibilibus, & his quæ sunt de integritate fidei & sacræ scripturæ, prædicator tacere non debet, transgressores vero diuinorum mandatorum eodem modo tacendo & non pronuntiando esse peccata, damnosa est pestis, in persona enim talium dicitur Thren. 2. Prophetæ tui viderunt tibi falsa, stulta, & non aperiebant iniquitatem tuam, quia tales ex grauioribus leuiora quasi ex diuina auctoritate peccantibus nuntiant, dicentes bonum malum & malum bonum.*

Henricus Kaltersen Dominica

Concil. Basil. ex parte reprobatum nempe quoad ea quæ ibi. de auctoritate concilii de depositione Eugenii decreta & sancita fuerunt.

Thren. 2.

Animæ facile alliciuntur ad gloriā concupiscēdam, si concionator illius diuitias aperiat.

85 *Abiit ex omnibus bonis Domini portans secum*, ad quid hæc dona pretiosa puellæ quam pro Isaac concupiscit, offerenda sunt? sine dubio vt facilius alliciatur: sed cum mystice loquētes, per hæc bona diuitias spirituales intelligamus, cur has concionator depromit animæ, cui vitam æternam persuadet & pollicetur? quia nihil ita pertrahit suauiter animam ad gloriam concupiscendam, quam si Ecclesiastes illius diuitias aperiat, *quia in his* (inquit Greg. super Ezech. vt testatur D. Paterius in lib. 1. super Genes.) *quæ de Domino loquuntur in semetipsis diuitias virtutum ostendunt, vt tanto citius ad sequendum Deum pertrahant.*

D. Pater.

Verbum Dei communitati annuntiandum.

87 *Profectusque est ad vrbem Nachor*, quid commune habet in vrbem Nachor Eliezeris iter, cum eo quod diximus quòd plura secum bona Domini sui detulit? per vrbem quis dubitat communitatem intelligi? recte igitur ad vrbē proficiscitur ille Eliezer, quia concionator Dei verbū communitati debet annuntiare: sic Gloss. Moral *perrexit ad vrbem Nachor quia prædicator fieri debet fideliū communitati, quæ per vrbem significatur.*

Glossa Moral.

Anima in lauacro gratiæ & fletu pœnitentiæ reperitur.

88 *Profectusque perrexit Mesopotamiam ad vrbem Nachor*, vacatne mysterio quod Eliezer nempe concionator, ad animam Christo Domino cōiungendam, Mesopotamiā proficiscitur? vacare dices, quid enim refert vtrū Mesopotamiā petierit potius quā aliā regionē, cū Deus vbique terrarū velit omnes homines saluos fieri: aduerte Mesopotamiā intra Tigridē & Euphratē fluuios sitam esse, quod ipso vocabulo græco demōstratur μέσος enim medius; ποταμός vero fluuius interpretatur: per hæc duo flumina cur non intelligemus lauacrum baptismi & pœnitentiæ fletum? non caret igitur mysterio, quod Eliezer ad inueniendam Isaac coniugē futurā, Mesopotamiā perrexerit, quia anima vt Christo Domino coniūgatur, reperiēda in lauacro baptismi & fletu pœnitētiæ, vbi autē inuenitur anima fidelis nisi in Mesopotamia? inde quæritur, ibi accersitur, ibi duobus stipatur fluminibus, lauacro gratiæ & fletu pœnitentiæ: Etenim nisi peccata propria defleueris, nisi gratiā baptismatis acceperis, non tibi acquiritur Ecclesiæ fides & quædam coniugalis copula.

Ecclesia ex lege scripta, non ceremonias &c. sed decem præcepta obseruare debet.

Profectus perrexit in Mesopotamiam cum decem camelis ex grege, cum plures fuerint asini Patriarchæ, ipsique sint commodiores ad feminas defendendas, cur cum Mesopotamiā pergeret, vt inde puellā adduceret cōiugē Isaac futurā, (quæ sine dubio cū ancillarū comitatu venire deberet) asinos, vt in eis equitarēt mulieres, simul cū camelis non adduxit? aduerte asinos, Iudæos suis ceremoniis oneratos, significare merito igitur non asinos, sed solum decem camelos secum ducit Eliezer, vt puellā adducat, quia non ceremonias legis scriptæ, sed decem præcepta obseruare debebat anima ab Eliezer, nēpe choro Apostolorū, ad Christū Dominū ex Mesopotamia, scilicet ex gētilitate adducta: sic enim Rupertus, *recte sunt decē cameli, quia ex decem Dei præceptis quæ in tabulis scripta sunt digito Dei, continetur omnis vera iustitia, quam solam seruari oportet in Euangelio Christi, relictis omnibus iustitiis carnis, quas Apostolus detrimentum facit pro Christo & arbitratur vt stercora.* 89

Rupert.

Spes sola Messiæ pluribus fiebat quàm omnium diuitiarum cumulus.

Profectus perrexit ex omnibus bonis portans secum, 90
Caldæus superlatiuo vtitur: omnia optima Domini sui portās in manu sua, sed quomodo poterat Eliezer breui pugillo continere immēsos diuitiarū cumulos quos possidebat Abrahā: nā diuitiis abūdātē nō poterat capere terra Gen 13. v. 6. scio Hebræos respondere cūctas Abrahæ diuitias fuisse relatas in syngrapham, seu catalogum, qui in manu Eliezer positus fuit: sed vlterius vrgeo, breuis chirographus, non potuit forte cōprehendere eas sūmas & rationes, quæ multa volumina replere potuerūt: quare alii dicūt teste Mēdoça anno. 1 sect. 2 c 9 versu 2. lib. 1. Reg. nihil aliud in illa schedula scriptū esse, quā hoc verbum, *spes Messiæ*, sed illa duo verba non sunt bona potentissimi Patriarchæ: imo illius optima, quibus fruebatur, nēpe spes & desideriū de Messia, sine quo omnis affluentia, indigētia videretur: itaque bonus parens amplissimū suo filio donaturus patrimonium, spem Messiæ donauit, quasi diceret, argentum nec aurum mihi curæ est: quod autem omnibus diuitiis præfero & defero, spem Messiæ tibi dono.

Mendoça lib 1. Reg. Vers. 2.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XI.

VVLG. Cumque camelos fecisset accumbere extra oppidum, iuxta puteum aquæ, tempore quo solent mulieres egredi ad hauriendam aquam, dixit.

Sep. Extra ciuitatem ad vesperum, quando egrediuntur aquatrices.

Pagn. Genuflectere fecit camelos ad puteum aquæ, tempore vspertino, quo egrediuntur quæ hauriunt.

Arias. Ad tempus hauriendi haustrices.

Vatab. Cadere fecit in genua.

CONCORDIA.

IN Hebræo non habemus mulieres vel puellas, sed solum השאבת id est haustrices à radice שאב Saab id est hausit, attamen recte appositum est nomẽ mulierum à vulgato, quia præsupponuntur quod ipsæ aquatrices fuissent: pro accumbere est ברך Barak quod benedicere significat, secundo vero genuflectere, quod homines ad benedictionem accipiendam soleant genua flectere, minus autem proprie accumbere.

EXPOSITIO.

C*Umque accumbere camelos fecisset*, id est requiescere itinere enim erant defessi, *extra oppidum* scilicet extra vrbem Nachor, *vespere*, quod est inter solis occasum & noctem quo egrediuntur, *haurire aquam*, nota enim sibi erat illius terræ cõsuetudo, vt circa vespertinum tempus mulieres aquã haurirent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Occasio aliquid agendi præmeditanda,

91 C*Amelos fecit accumbere iuxta puteum aquæ*, cur quæso ita sollicitus est sacer textus exacte circunstantias omnes actionis Eliezer obseruare? quid enim refert vtrum iuxta puteum requieuerit cum camelis, vel ne, cognitum habere? aduerte nõ ignorasse consuetudinẽ mulierum illius regionis, quod ex hoc puteo aquas hauriebant propter aliorum defectum fontium; prudenter igitur iuxta puteum accumbit, vt inde occasionem accipiat exequendi & perficiendi, quod præmeditatus fuerat.

Concionator recolligat se extra tumultum sæculi.

92 *Cumque accumbere camelos fecisset extra oppidũ Nachor*, certum est etiam Eliezer se quieti dedisse, sed cur ciuitatem non ingreditur, vt conuenientiorem quieti locum sumeret in aliquo hospitio? diximus Eliezer concionatorem adumbrare, certum est autem ciuitatem tumultu tum negotiantium, tum vagantium plenã esse: prudenter extra & non intra oppidum requiescit, quia vt optime noster Lyranus, *prædicator ante prædicationem debet se recolligere extra sæculares negotii tumultum.* Noster Lyran.

Concionator non sæcularem, sed sanctam auditoribus annuntiet doctrinam.

93 *Cumque accumbere camelos fecisset iuxta puteum aquæ*, nonne in alio loco remotiori, à quo prospicere posset puellas aquatrices, accumbere potuisset? cur igitur iuxta puteum aquæ consedit? certum est sacram scripturam puteo designari, de quo Ioann. 4. puteus altus est: merito igitur illum puteum aquæ selegit, vt ex eo camelorum sitim expleret, quia verus concionator sicut Eliezer nõ aliam nisi ex puteo sacræ scripturæ suis auditoribus aquam salutaris doctrinæ propinare debet: sic obseruat Hugo Car. *puteus, est sacra scriptura iuxta quam sedit Eliezer & Cameli id est prædicatores, vt inde hauriant aquam sapientiæ salutaris, de qua sitim suam & aliorum reficiant, sitim, inquam, illam de qua dicit Dominus per Amos 8. mitte famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, scilicet audiendi verbum Dei.* Hugo Cardin. Amos 8.

Tempus aptũ concioni est defectus prosperitatis.

94 *Cumque accumbere fecisset iuxta puteum aquæ vespere*, cur potius vespere quam matutino tempore? nota vesperum aduersitatis, sicut mane prosperitatis symbolũ esse, nam sicut dies fulget in matutino tempore, sed aridus est, nox quæ vesperum sequitur, tenebrosa sed humida, sic prosperitas fœlicitasque clarum reddũt hominẽ, sed arentem virtutibus, in aduersitate vero & calamitate, quanquam obscurus appareat, rigescit tamen homo prius virtutibus, exurgente sole ros cadit, sed mox à solis calore facile absumitur: in nocte vero augetur, ita virtutum semina aucta fœlicitate facile rescinduntur, & marcescũt: sed in calamitate virtutes excitantur: en quomodo recte vespertino tẽpore designatur aduersitas: matutino autẽ prosperitas? merito igitur vespere denotatur, quando Eliezer accũbit, vt cum puella sermone n conserat, *quia* (inquit Hugo Cardin.) *quando sol tempore prosperitatis iã declinauit, tunc tẽpus aptum est doctrinæ & prædicationi.* Hugo Card. Eccl. 20.

Opportunum tẽpus loquẽdi expectet concionator.

95 *Tẽpore quo solent mulieres egredi ad hauriendam aquam*, cur obseruat tẽpus Eliezer in quo occasionem alloquẽdi puellã sumeret? si diximus Eliezer concionatorẽ designare, prudenter expectat tẽpus opportunũ cũ Rebecca colloquẽdi, quia concionator tẽpus cõmodius doctrinæ seminãdæ debet seligere, vnde Ecclesiast. 20. versu 6. dicitur, homo sapiens tacebit vsque ad tẽpus &c. quod Iãsen. exponẽs ait, *sapientis est tacere vsque ad tẽpus opportunũ, quia sapiẽtis est nõ loqui ad ostentationẽ, nec ad vindictæ illationem, sed loqui ad ædificationem; qui autem lasciuæ linguæ est & petulans, i. ẽ qui est imprudẽs nõ obseruat tẽpus opportunum, sed eo nõ expectato mox prosilit ad dicendum quod in buccam venit.* Eccl. 20. Iansen.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Domine Deus Domini mei Abraham, occurre mihi obsecro hodie, & fac misericordiam cum Domino meo Abraham.

Sep. Prospere dirige coram me hodie.

Pag. Occurrere fac obsecro.

CONCOR-

CONCORDIA.

IN Hebræo non est occurre, sed הקרה Hakre id est occurrere in Hiphil, septuaginta prosperum fac corã me hodie, sed vtrobique idem est sẽsus, nã addendũ est in Hebræo, fac mihi occurrere scilicet quod cupio.

EXPOSITIO.

OCcurre mihi obsecro, Hebraismus est, id est propitius mihi esto in hoc quod amplexus sum, negotio *fac misericordiam cum Domino meo Abraham*, hoc ei beneficium conferas, vt quod exopto, prosperum sortiatur effectum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virtus iustorum à Deo maxime æstimatur.

96 *Occurre mihi Domine Deus Domini mei Abraham*, si Deus omnium Dominus est, cur solum Abrahæ Dominũ nuncupas? ne arguamus, quæso, famulũ Patriarchæ, cum ipsemet Deus se dominum Abrahæ fateatur Exod. 36. ego sum Deus Abraham, non adeo excellens præconiũ, vt cum sis tot beatorũ spirituum Dominus ad vnum hominem tuum reducas dominium? saltem in iusti Patriarchæ laudem cedit quantique Deus iustos facit agnoscimus, qui vnius iusti Dominus non renuat appellari, *quid miraris*, inquit Chryso. *si seruus eum ita vocat? ipse omnium Deus monstrans quomodo iustorum virtutem magnificat, inquit ego sum Deus Abrahæ.*

Exod. 36.

S. Chrys.

In negotiis magni ponderis singularem Dei præsentiam postulemus.

97 *Occurre mihi obsecro hodie*, nonne Deum velles tibi in omni vitæ tuæ curriculo occurrere, cur ergo Deũ deprecaris, vt suo occursu tibi nunc faueat? non ignoras graui negotio vacasse Eliezer: prudenter igitur singularem Dei fauorem & præsentiam præstolatur: hoc agnouit Tostat. *licet semper vellem quod mihi occurreres, specialiter tamen hodie quia est tempus explendi negotium meum.*

Ab orationibus incipiendum vt matrimonium prosperum sit.

98 *obsecro occurre mihi hodie*, cur puellas cum ad hauriendam aquam venerint, paulisper non sustines, vt ea inspecta quæ hospitalitatis & benignitatis officia exhibeat, in vxorem Isaac à te seligatur: ad quid igitur tempus in deprecatione apud Deum consumis, ne preces tunc temporis fundens, arguatur, quia ab oratione incipiendum vt matrimonium contingat: prospere fatetur id Lipp. cum ait, *ab oratione Paranymphus matrimonium auspicatur.*

Lippo.

In oratione sanctorum merita Deo præsentanda vt eorum intuitu facilius admittatur.

99 *obsecro occurre Domine meus Domini mei Abraham*, cur Abraham Dei seruum fidelem in oratione tua nominas, vt Deus desideriis tuis acquiesceret: sufficiebat cum hac deprecatione sola, *obsecro te Domine*, coram eo preces fundere; in oratione sanctorum merita Deo repræsentanda, vt eorum intuitu facilius & efficacius admittatur. *doces nos* (inquit Oleast.) *in orationibus nostris apud Deum sanctiorum merita suorum iactare, vt quod possibilitas nostra non obtinet, eorum intercessionibus nobis donetur.*

Oleast.

Oratio debet esse humilis.

100 *Occurre mihi obsecro*, cuius meriti tui intuitu, id postulas? Deo præstita obsequia referas? virtutes tuas extolle? nõ modestus homo merita sua exponit, quæ nulla in se agnoscit; sed Domini sui obsequia vno verbo comprehendit, vt hac maxima ostensa humilitate, mereretur exaudiri; quod obseruat Seuerus in catena super 18. c. Luc. versu. 3. annotans discrimen orationis publicani & Pharisæi, ait, *Pharisæus quidam stans in medio templi alta voce rogabat ac orabat, & tanquam qui impetrare dignus sit, proprias res gestas recensebat, & quo plura dicebat eo magis diuinum auditum obtundebat: Publicanus vero à longe stans, & in extremo aliquo templi angulo adrepens, pectus percutiebat, vixque abore verbum exibat, ac ex templo in cœlum alis sublimibus tollebatur, expulsans ostium miro ad diuinam admissus est audientiam.*

Seuerus super Lucam.

Concionator antequam verbum Dei seminet, preces fundat.

obsecro mi Domine, tuæ confide industriæ, ad quid igitur Dei oratione tua auxilium postulas, vt puella consensum præbeat? cum toties diximus Eliezer concionatorem adumbrari, quid mirum preces coram Deo fundere, antequam puellæ persuadeat vt connubium Isaac admittere velit? quia diuini verbi præco antequam illud auditorum auribus seminet, *debet* inquit Hugo Card. *primum orare vt fructificet.* 101

Hugo Card.

Tanto nobis Deus specialior est Dominus quanto eum speciali amore colimus.

obsecro mi Domine Deus Domini mei Abraham, cur Deus, specialem dominum Patriarchæ constituis? an in eius formatione maiorem laborem impendit? an in eius conseruatione maiorem curam adhibet quam in tot pœne innumerorum hominũ multitudine? nedicas igitur dominum Abrahæ sed omnium: iure merito illius specialis Dominus nuncupatur, quia quanto quis specialiori affectu Deum diligit, tanto illius Deus specialior est Dominus, *Deus omnium erat*, inquit Carthus. *tanto specialius Deus Abrahæ, quanto gratiosius habuit se circa eum, & quanto ipse Abraham deuotius coluit Deum.* 102

Dionys. Carth.

Seruus bonæ indolis probos pii Domini mores imitatur.

obsecro, mi Domine, Deus, hanc primam in toto illo itinere vocem à seruo emissam legimus, ac si cũ hominibus integrum seruaret silentiũ, vnà autẽ cũ Deo familiariter loqui assuesceret: vnde nã tanta in seruo pietas, vt ab oratione quod sibi imperatũ fuerat, exequendi principium sumeret: nonne orationi deditissimus erat Patriarcha Dominus eius? ad exemplum igitur tam pii Domini seruus bonæ indolis virtutem & pietatem in Deum sequitur. 103

Deus quantumuis vilem orantem non despicit.

104 *Obsecro mi Domine Deus*, si à regibus infimi despiciuntur, ita vt præ illis dii haberi videantur, an omnium regum Dominus te vilissimum inter homines (cum sit seruus) virum clamantem exaudiet? imo deprecantem audiet, nullus enim vilis deprecans à Deo censetur nec despicitur: accipe D. Pacianum Barci. paræn. ad pœnit. *nemo adeo peccatricis anima vilitate desperet, etiam modici & minimi requiruntur, heu tu peccator rogare igitur ne desinas.* D. Pacianus.

Negotia nostra sanctorū propria efficiamus, vt facilius effectum suum sortiantur.

105 *Fac misericordiam cum Domino meo Abraham*, nonne Deum deprecaris, vt prospero occursu tibi opituletur? tua res agitur: cur igitur non ais, fac Domine mecum misericordiam, non autem cum Domino tuo? recte in oratione sua à Deo postulat, vt cum Domino suo Abraham faciat misericordiam: quia prudentet negotia vt sanctorum propria apud Deum constituimus, vt facilius effectum suum sortiantur.

Maximo amore prosequamur eos à quibus virtutes didicerimus.

Fac misericordiam cum Domino meo Abraham, cur non solum itineri cum tot incommodis & periculis te accinxisti, vt vxorem filio Domini tui sollicitus quæreres, sed etiam nunc pro eo misericordiam deprecaris: cur tanto amore dominum (cum serui regulariter odio habeant) herum prosequeris? inspice quot virtutes à Patriarcha didicerit? merito igitur tanto affectu eum diligit cum ab eo diuersa virtutum semina acceperit: fauet Lipp. *amorem testatur heri sui apud quem studia sanctitatis didicerat, benignitatem, hospitalitatem, beneficentiam & in Deum fiduciam.* 106 Lippo.

Nihil à Deo ex iustitia, sed ex misericordia postulemus.

Fac misericordiam cum Domino meo Abraham, si tot obsequia digna præmio præstiterat Deo Abraham, cur non ait Eliezer hoc ex iustitia prabe Domino meo beneficiū? misericordiā Dei deprecatur, quia nihil à Deo ex iustitia, sed ex misericordia postulare debemus, docet Procop. *non peto vt quasi ex debito huic sis obstrictus, absit, misericordiam tuam imploro quam in negotio heri mei fac aspiciam, nam qui plurima bona opera facit, gratia non ex operibus saluatur.* 107 Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VVLG. Ecce ego sto iuxta fontem aquæ, & filiæ habitatorum huius ciuitatis egredientur ad hauriendam aquam.

Sep. Ecce ego steti super fontem aquæ.

EXPOSITIO.

Ecce ego sto iuxta fontem aquæ, supra dixerat puteū, & verum est puteum fuisse, quem tamen fontem nominat vulgatus, quia lectio Hebraica nullū inter vtrūque ponit discrimē, *egredientur ad aquā hauriendā*, sciebat enim consuetudinem illius terræ talem esse, vt puellæ circa vespertinum tempus ad hauriendam aquam simul conuenirent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Sacra scriptura non fons qualiscumque, sed à quo omnes eruditionis cuiuscumque aquas haurire possumus

108 *Ecce ego sto iuxta fontem*, D. Ælredus Abbas Rieualen. ser. 1. de opere Babyl. *Deus* inquit *scripturarum fontem nobis ministrauit*, en quomodo Eliezer concionator iuxta fontem sacræ sciptutæ sedet, sed cum tot sint fontium genera, propter illarum diuersitatem aquarum, quisnam fons erit doctrina sacra? omnium aliorum naturam sapiens, quia ab eo omnes eruditionis cuiuscumque aquæ salutares hauriuntur: quicquid enim in aliis sæcularium scientiarum fontibus præclarum est, in hoc reperitur: hoc bene cecinit sanctus Theodulphus. D. Ælredus. S. Theodulphi Ep.

Quidquid in ingenuis, mundana discitur arte
Artibus, hic currit liberiore via.
Quod ratione viget, vel quicquid amatur in illis.
Hoc à fonte meat huius ab amne fluet.

Sacra scriptura fons signatus ad exercendas ingenii vires.

109 *Ecce ego sto iuxta fontem aquæ*, cum à nobis dictum sit, hoc fonte designari sacram scripturam, iuxta quam stat concionator, inquiro vtrum fons huiusmodi sit obsignatus, an omnibus patens? fontem signatum ait D. Aug. lib. 2. contra Cresconium c. 14. & Rupert lib. 2. in Exod. c. 10 sacram scripturam conditam nouimus vere paradisum voluptatis, fontem signatum: nonne conuenientius esset vt omnibus pateret? cur igitur tot sigillis difficultatis signatur? scio Augustinum loco citato respondentem, vt ad hunc fontem nullus accedat extraneus, id est ne indignis & contemptoribus pateat: sed non contemnenda ratio Procopii in c. 7. Is. dicentis, *est lex ipsa per se verborum obscuritate ad exercendas ingenii vires veluti sigillata & obsignata*, quasi diceret, signatus est sacrarum literatū fons, vt ingenii vires aliqua obscuritate exerceret, ne nimis diuina lex vilesceret, si nimis esset obuia. S. Augst. Rupert. Procop.

Concionator laborans indagādæ sacræ scripturæ veritati dignus est à Deo exaudiri.

Ecce ego sto iuxta fontem aquæ, si à Deo exaudiri petiisti, cum diceres, obsecto Domine occurre mihi, cur ais ego sto ad fontem aquæ? quæ enim connexio inter deprecationem tuam, & iuxta fontem aquæ stationem? quid enim refert vtrum hic stes vel alibi, vtrū sedeas vel iaceas, vt admittatur tua deprecatio? Hugo Card. ait, ille stat iuxta sacram scripturam, 110

qui

qui immobiliter & diligenter laborat ad videndum veritatem sacræ scripturæ, vt aliis succurat: optime igitur Eliezer vt à Deo exaudiretur ait, ecce ego sto
Hugo. Card. ad fontem aquæ, *quia*, inquit citat. Card. *prædicator debet exaudiri à Domino, quia hoc modo stat iuxta fontem sacræ scripturæ.*

Nostræ prudentiæ solum negotia grauia nõ committamus, sed diuinæ prouidentiæ.

111 *Ecce ego sto ad fontem aquæ*, scilicet expectans quod optatis satisfaciens mihi occurrere facias, quod summopere desidero, si senior seruus domus Abrahæ diceris, id est prudentior, nonne puellam Isaac matrimonio iungendam, alia via inuestigare potes: scilicet inquisitione facta, quæ probis moribus prædita, quæ pulchrior oculis tuis appareat: merito expectat à Deo quid sibi prosperum continget: nostræ enim prudentiæ solum negotia grauia non committenda, sed diuinæ prouidentiæ & ordinationi: *veraciter*, inquit Rup. lib. 6. in Genes. c. 51. *seniorem hunc supra nominauit scriptura, nam quod seniore dignum fuit, nec ipse petendæ puellæ iudicium suis commisit oculis, qui solum faciem, non etiam mores aut virtutem prouidere possent, sed secundum herilem fidem credens quod Domini sui curam haberet Deus, totam in illo posuit spem electionis.* Rupertus.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIV.

VVLG. igitur puella cui dixero inclina hydriam tuam vt bibam, & illa responderit, bibe, quin & camelis tuis dabo potum, ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac, vt per hoc intelligam quod feceris misericordiam cum Domino meo.

Sep. Camelos tuos adaquabo, quoad vsque bibere desinent.

CONCORDIA.

Apud Hebræum non reperiuntur hæc verba, quoad vsque bibere desinent, forte ea addidere 70. mentem Eliezer considerantes qui ea proferre potuit.

EXPOSITIO.

Igitur puella cui dixero &c. non per modum augurii aut diuinationis signum petiit, sed præmissa oratione qua in seligẽda vxore Isaaco dirigeretur, quæ obseruatio, præmissa oratione dummodo non imprudenter mali periculo se exponat, illicita non est, vnde Eliezer diuino præcedente instinctu, humili præuia oratione, quia hoc vtile erat omnibus, inueniri mulierem, per quam Dei filius in terris pro hominum reparatione homo fieret, rectè & iustè admodum signum petiit, *ipsa est mulier quam preparasti seruo tuo Isaac*, non per modum prophetiæ hæc dicta fuere ab Eliezer, sed per modum orationis, *ac per hoc intelligã, quod feceris misericordiam cum Domino meo*, id est quod ei hoc beneficium concesseris.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vxor æqualis sibi in virtutibus à viro seligatur.

112 *Puella cui dixero inclina hydriam tuam vt bibam, ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac*, cur non ais quam formosam cõspexero, quam diuitem agnouero, ipsa sit vxor futura filii Domini mei? aduerte in hac petitione Eliezer puellam liberalem, & hospitalem quæsiisse, qualis erat Isaac, quam igitur prudenter non aliam quam quæ sibi & camelis potum præberet,
Chrysost. futuram sponsam Isaac petiit, quia vxor virtutibus similis viro seligenda est. Fauet Chrysost *vide serui prudentiã, nam quia sciuit Patriarchæ hospitalitatem, & quia virginem inde ducendam congruebat, iisdem esse prææditam moribus quibus iustus, nullam aliam coniecturam inquirit, sed characterem virginalis animi hospitalitate colligere vult*, deinde addit, *illa sic explorata, & hoc iudicio deprehensa Domini mei moribus conueniens digna erit, quæ filio eius sit vxor.*

Ex hospitalitate plurima tibi commoda eueniunt.

113 *Puella cui dixero &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac*, cur nomine Domini sui seruus ille Eliezer requirit in futura sponsa hospitalitatis gratiam? quærat in ea aliarum virtutum ornatum, præcipuè modestiam, & honestatem: hospitalitatem exoptat Eliezer, scit enim quanta ex ea Domino suo commoda contigere; *hospitalitatem*, inquit Procop *nouerat non minimum esse suæ fœlicitatis causam, eum apposuisset cibum Deo sub imagine humana, terras lustranti, filium accepit cum commiscuisset farinam, vt inde panes fierent, audiuit nepotes suos fore innumerabiles, instar stellarum cœli.* Procop.

Mulier benefica solet & virum saluare.

Puella cui dixero &c. per hoc intelligam quod feceris misericordiam cum Domino meo, si tibi præbeat puella, 114
& tuis aquam camelis, nonne apparebit digna vxor danda Isaaco? cur insuper addis facturum Deum in hoc misericordiam cum Domino tuo? quia sane magna à Deo ventura est misericordia in eum virum, cui contigerit habere vxorem largam in beneficiis præstandis: quid contigit Nabal propter beneficentiam Abigail in Dauidem? accipite à S. Petro Damiano Episcopo 13. de perfect. monach. c. 19. *Abigail cum magnifici conuiuii partem subtrahit à viri iugulo gladium Dauid in vltionem contumeliæ festinantis auertit sicque suis cibum benefurata surripuit, quibus vtique vitam extraneis ministrando seruauit.*

Non quicumque à Deo signum petens in alicuius rei futuræ confirmationem, eum tentare dicendus est.

115 *Puella cui dixero, inclina hydriam tuam vt bibam &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac,* cur à Deo hoc signum futuræ coniugis serui Domini tui exigis? Deum enim tentare videris, ecce Sathanas in confirmationem diuinitatis Christi Domini, signum petens, nempe vt è pinnaculo templi mitteret se deorsum, audiuit ab ipso Saluatore, non tentabis Dominum tuum: imo cum ab eo petiit vt ex lapidibus panes produceret, vt similiter eius diuinitas agnosceretur, tentator dicitur: nihilominus tamen Eliezer Deum tentasse minime dicendus, quia quotiescunque à Deo signum petitur, non ex fidei imbecillitate, sed ex magna Dei fiducia, nec ad diuinam potestatem aut veritatem dictorum & promissorum eius explorandam, sed vt circa graue aliquod negotium tractandum, quid Deo placitum sit pernotescat, & vrget ad hoc honesta necessitas, vel pia vtilitas, diuino instinctu præcedente, signum petere licet, nec id ad tentationem pertinet.

Qui aliis subuenit, etiam in hoc sæculo à Deo remuneratur.

116 *Puella cui dixero, &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo,* vndenam à Deo huic puellæ collatum beneficium, vt sanctissimi viri coniux inter tot mulieres eligatur? nonne audis quod dilectione erga proximum incensa, diligenter subuenire necessitati proximi deberet, illius nec non camelorum potu sitim extinguens? quid mirum igitur si etiam in hoc sæculo præmiũ accipiat à Deo, vt coniux viro iustissimo præparetur? cum proximi necessitati subueniat, *hos ad bona eligendos à Domino scias,* inquit Oleast. *qui alacriori animo proximorum indigentiis succurrere nouerint.* Oleast.

Diuinissimũ est nulli suã opẽ auxiliũque negare.

117 *Puella cui dixero inclina hydriam tuam vt bibam, & illa responderit, bibe; quin & camelis tuis dabo,* addunt Sept. quoad vsque bibere desierint, ipsa est quam præparasti seruo tuo: omnia quæ requisierat ipsa præstitit, ait tamen textus, ipse contemplabatur rem tacitus, scire volens vtrum prosperum iter fecisset Dominus: adhuc hæsitas & meditaris? cum non solum quæ petieris præstiterit; sed celeriter, vides iam beneficam puellam in tuo & camelorum potu, quid adhuc requiris, vt noscas illam Deo plenam & à Deo paratam Isaaco? pulchre Theodor. q. 37. ait, *cum illa hausisset aquam & camelis præbuisset fluentum, expectabat ille vt videret an omnibus præberet, quantum opus erat,* & quidem merito, non certus fit de Dei assistentia in puella, donec ab eius benefica manu videt nullum camelorum manere vacuũ: sed omnes suscipere necessaria. Deo namque digna beneficentia tunc ostenditur clare, cum sua nemini dona negat. Theod.

Caute examinanda est Dei voluntas.

118 *Puella cum dixero da mihi vt bibam, &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo,* vt à te dignosceretur voluntas Dei circa sponsam futuram Isaaco, nonne sufficiebat vt ab eo potum obtineres, vt eius benignitas & hospitalitas erga te declararetur? cur ergo etiam requiris vt camelis hanc præster humanitatem? optima est responsio Tostat. *hoc posuit Eliezer caute, vt manifeste videret bonitatem Dei; quod enim aliqua puella videns hominem alienigenam libenter & sine petitione daret ei & camelis suis potum, valde magna bonitas videbatur ad quam nulla puella inclinaretur, nisi illa quam Deus specialiter inclinasset.* Alphons. Tost.

Naturæ sequitur semina quisque suæ.

119 *Puella cui dixero &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo,* vnde sciebat Abraham quod ex progenie cognationis suæ, puella coniux futura Isaaci hospitalitati vacaret, ita vt Eliezer nomine Domini sui hanc ab ea virtutem requirat? certum est cognationem Abrahæ virtuti hospitalitatis studuisse, bene colligit igitur Eliezer hanc puellam fore hospitalem, nam naturæ suæ quisque sequitur semina, hoc habet Procop. *sciens Abrahamus illam familiam hospitalitate ornatam, inde vxorem filio suo hospitalitate insignem quærere in animum induxit, & cum illa esset educata in tam liberali familia, non dubitabat quin & ipsa aduentura esset hospitalitatis virtute decenter imbuta:* en quam peracutè Procopius animaduertit quam bene colligit Abraham ex liberali familia puellæ, fore liberalem in pauperes? naturæ quippe, vt diximus, sequitur semina quisque suæ. Procop.

Vt quæ sit digna sponsa Christi Domini, non ab ea nobile genus sed virtutum ornamentũ requiritur.

120 *Puella cui dixero, inclina hydriam tuam vt bibam, & illa responderit, bibe, ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac,* nonne te iuramento obstrinxisti solum ex cognatione Abrahæ Domini tui coniugem Isaac te accepturum & non Cananæam? Cananæa autem sicut & alia potest tibi potum præbere, si quidem cum Cananæam non agnoscas eam vt inclinet hydriam potes deprecari, sicque iuramenti fies transgressor: minime, nam vt optime Rupert. lib. 6. in Genes. credidit homo quod explorata & hoc modo deprehensa frugalitas Domini sui moribus conueniens digna foret cui inaures armillasque appenderet: quasi diceret existimauit se à iuramenti transgressione liberum esse, si puellam virtutibus prædiam, quamuis non cognatam Isaaco coniugem eligeret, vel dicamus cum Isaac typũ gerere Christi Domini, & illa puella veræ animæ fidelis, non requirit vt foret sponsa illius, quod nobilis esset & ex tali prosapia, sed virtutibus ornata, non enim personarum est acceptor Christus, sed meritorum, *non enim,* inquit D. Thom. in cat. aurea in c. 10. Matt. *apud Deum est acceptio personarum, sed quicumque talem se præbuerit in regno cœlorum dignus fiat, hic accipiet quod non personæ, sed quod vitæ paratum est.* D. Thom. in cat. aurea in Matth.

Sponsa Christi cognoscitur id dilectione qua fertur erga proximum.

121 *Puella cui dixero, inclina hydriam &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac,* cur potius hoc signo quam alio vxorem Domini sui cognoscere voluit? pluribus enim aliis indicari potuit: nonne hæc puella futura sponsa Isaac denotat animam fidelem quæ ad thalamum Domini Saluatoris euehitur? non immerito igitur Eliezer potius hac manifestatione charitatis erga proximum quam alio signo notam habere voluit coniugem Isaaci, *vt eam,* inquit Oleast. *Dominus Isaac eligere didicisset in qua charitas & dilectio proximi reluceret, quæ scilicet libenter & sibi & camelis suis hauriret,* accommoda animæ fideli cum gloss. interl. dicente, *talis est anima futura sponsa Christi &c.* Oleast. Glossa interl.

Fœcunditas præmium misericordiæ.

122 *Puella cui dixero inclina hydriam tuam & bibam &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac.* sed vnde obsecro hæc colligebat Eliezer? quod signum hoc ad futuram sponsam Domini sui cognoscendam? non aliud

aliud sane, nisi quia cum ad prolem obtinendam quæreret Abrahā vxorem fœcundam filio, nō putauit ille talem se reperire posse nisi misericordem & eleemosynariam virginem reperisse, sed vnde dignoscere potuit virginem hanc misericordem, futuram esse fœcundam? subtiliter satisfacit Iustinianus Episc. Adiecensis in c. 4. Tobiæ vers. 10. documento, *nouerat*, inquit, *Saram tunc promissionem futuræ prolis recepisse quando misericorditer hospites Angelos sub virorum specie recepit, pro comperto habens fœcunditatem misericordiæ præmium esse.* Iustin. Episcop.

Aliis subuenire signum indolis ingenuæ & nobilis.

123 *Puella cui dixero inclina hydriam tuam, ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac*, sed ô Eliezer, hoc signum eratne sufficiens vt acciperes vxorē Domino tuo dignā? nonne alia vilis & abiecta puella potuit etiam aquā porrigere tibi & tuis camelis? esto potuerit, fatear tamē necesse est optimum fuisse signum & conueniēs, quia subuenire necessitati manifestat bonam indolem, affabilem, & docilem, nec non nobilem, ita Theodor. *signum erat non pulchritudo corporis, non quicquam aliud ex iis quæ splendida putantur, sed affabilitas & animi mansuetudo*, & Tho. Angl. *discreta illa fuit oratio, si quidem conditionem posuit rationabiliter indicatiuam strenuæ indolis puellæ, vt pote actum promptæ, piæ ac largæ liberalitatis*, scilicet in subueniendo alterius necessitati. Theod Thom. Angl.

Non secundum faciem iudicandum.

Puella cui dixero, inclina hydriam &c. ipsa est quam præparasti seruo tuo Isaac, cur hoc negotium tuis non committis oculis, vt quænam sit omnium puellarū modestissima, intueantur, & sic quæ præ aliis modesta fuerit, in sponsam Isaac eligatur? diuinæ ordinationi potius quàm propriis oculis hoc commisit matrimonium, quia non secundum faciem iudicandum: petendæ enim puellæ iudicium non suis committere debuit oculis qui solam faciem, non etiam mores & virtutes peruidere possent, sed totam in Deo posuit spem electionis. 124

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XV.

VVLG. Necdum intra se verba compleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur, filia Bathuel filii Melchæ vxoris Nachor, fratris Abraham, habens hydriam in scapula sua.

Sep. Et factum est priusquam ipse consummaret, loquens in mente sua, & ecce Rebecca habens hydriam super humeros suos.

Pagn. Et fuit ipse antequam compleuisset loqui, ecce Rebecca & hydria super humerum eius.

Vatab. Antequā autē finisset loqui in corde meo.

CONCORDIA.

IN Hebræo non habentur hæc verba *nec dum intra se*, addita sunt autem à 70. & à Vulg. explicandæ rei gratia, si quidem ipsi legunt αὐτὸν λαλοῦντα ἐν τῇ διανοίᾳ ipsum loquentem in mente.

EXPOSITIO.

NEcdum intra se verba compleuerat, cum mentaliter hæc verba proferre desiit, *ecce Rebecca egrediebatur*, Deus enim qui mouerat Eliezer ad prædictum signum petendum, mouit & Rebeccam ad egrediendum, pro aqua ex puteo haurienda, *filia Bathuel, filia Melchôr*, quæ erat filia Aran sororque Loth, habens hydriam in scapula sua, id est super humerum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus citissime preces suorum exaudit.

125 *Necdum intra se verba compleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur*, cur obseruat Moyses nedum orationi finem imposuisse, & tamen puellam sibi oblatam cum hydria? vt sciremus Deum citissime suorum preces exaudire, *vide efficaciam precum*, inquit Procop. *quas iusti ad Deum transmittunt, vide quoque quàm expeditè & promptè penetrent cœlum & exaudiantur*, & D. Chrysost. Hom. *quales sunt vxores ducendæ, tales sunt bonorum preces, ante finem earum sentiunt annuisse numen propitium.* Procop. D.Chr.

Deus in se speranti præsentissimus adest.

126 *Necdum intra se verba compleuerat & ecce Rebecca egrediebatur*, nonne Deus differre signi petiti exhibitionem potuit? ad quid igitur nondum completa oratione Eliezer, quæ postulat obtinet? reuoca in memoriam non suæ industriæ hoc commisisse negotium, sed diuinæ prouidentiæ: quid mirum igitur cito assecutū fuisse quod postulauerat? Deus enim in se speranti adest præsentissimus: *præsentissimum*, inquit Lipp. *Deum videmus sperantibus in illum tota fiducia, & quæ seruus volente Deo optare cœperat, eodem, Domino prouidente ac perficiente, completa sunt.* Lipp.

Deus fidem nostram corroborat.

Et ecce Rebecca egrediebatur, an arbitraris casu vel fortuna tunc egressam fuisse Rebeccam aquæ hauriendæ gratia? minimè equidem, nam sic Deo disponente res contigit, sed qua de causa disposuit, vt in hoc suæ spei sumeret experimentum? an vt auguri fides adhiberetur? nequaquam, *sed ad certitudinem fidei firmandam*, inquit cit. Lipp. *de maioribus bonis Abrahæ à Deo promissis.* 127 Lipp.

Quod Deus incipit, perficit.

Et ecce Rebecca egrediebatur, quis hanc puellam commouere potuit, vt prima ad hauriendam aquā pergeret? & vt finita oratione Eliezer domum paternam egrederetur? non enim id casu contigisse 128

credendum est, obserua quod verè Thom. Anglicus animaduertit, nempe quod oratio facta ab Eliezer mota & ordinata fuit à Deo, ita vt Deus primum illum bonum excitauerit in eo motum: dicamus igitur etiam Deo inspirante in occursum Eliezer exiisse, quia quod Deus sua gratia præuenit, id perficit & absoluit, *Deus*, inquit Abulens. *qui mouerat Eliezer ad taliter concipiendum, mouit Rebeccam ad egrediendum pro aqua.*

Abulens.

Gratia Dei interuenit in iis quæ fiunt cum debita intentione.

129 *Ecce Rebecca egrediebatur habens hydriam in scapula sua*, plures hydriam tunc temporis fortuito cœpisse, arbitrabantur Rebeccam, quid enim magis casuale videtur quàm occursus puellæ homini stanti iuxta puteum? nihil tamen in hoc euentu fortuitũ cogita, sed gratia Dei perfecta fuisse, ea enim interuenit, cùm aliquid fit recta cum intentione. Fauet Franconius Abb. to. 3. de gratia Christi, his verbis, *ecce in hoc mysterio gratia adfuit, ipsa seruum spiritum consilis imbuit, ipsa preces impleuit, ipsa vxorem elegit.*

Franc. Abb. t. 3. de gratia Christi.

Gratus animus difficillima quæque perficit.

130 *Ecce Rebecca egrediebatur habens hydriam in scapula sua*, quid fœlicius? quam primum vidit puellam post preces, eam æstimat sponsam destinatam Domino suo, & qua virtute tam cito deuenit in cognitionem dignæ sponsæ, in quam alii vix post longa examina deueniunt? satisfacit Theodor. Serm. 8 de prouidentia, *quod vero iis quæ petiit potitus est, Dei amicum fuisse demonstrat, nec enim tam facile iis potiri potuisset, nisi in largitorem fuisset gratissimus, gratitudinem vero hanc animi virtus elaborauit.*

Theod.

A fastu seruorum abstinendum.

Ecce egrediebatur Rebecca habens hydriam in scapula sua, nonne ex illustri prosapia ducebat originem Rebecca, clarisque orta natalibus? quomodo igitur ad aquam hauriendam ancilla non mittitur, sed ipsamet puella nobilis & diues humeris suis defert hydriam? vt hoc virtutis exemplo à fastu seruorum abstinere doceamur, quia vt optimè D. Hier. Epist. 47. de vitando suspecto contubernio, *querulum seruorum genus est, & quantacumque dederis, semper iis minus est; non enim considerant de quanto, sed quantum detur, doloremque suum solis, quod possunt obtrectationibus consolantur.*

D. Hier. Epist. 47.

Otium animæ inimicum.

Ecce egrediebatur Rebecca habens hydriam in scapula sua, nec enim otiosam, mollem atque languidam sponsam Isaaco peti oportebat, quid refert verum otio sit dedita, dummodo virtutum ornamẽto studeat, imo tantum interest, quia nec illa dotes animi virtutumque ornamenta quibus emineret, vlla profectò haberet, si otio omnium bonorũ extio diffluerent, quod persuadet Euseb. Emiss. in illa verba Ioan. 5. surge, tolle grabatum tuum & ambula, *hoc est*, inquit, *non sis otiosus, otiositas enim animæ inimica est, quæ & vitia nutrit & virtutes necat.* 131

Euseb. Emiss. Ioan.

Vbi magis quis se humiliat, ibi magis exaltatur.

Ecce egrediebatur Rebecca habens hydriam in scapula sua, quomodo tam seruile munus non renuit? ancillarum enim proprium hydrias deferre hauriẽdæ aquæ gratia: quomodo ita humiliter se deprimit? quæ enim puella claris orta natalibus, vellet hoc seruile munus exequi? an aliquod huiusmodi humilitatis præstitæ præmium accipere potuit? ita eximiũ, quia vt vbi se magis humiliat, ibi magis exaltetur, sponsum enim ac Dominum inuenit diuitem, illustrem, & omni sanctitate præclarum, & quod omnem fœlicitatem in terris superat, electa est in auiam Dei hominis in mundum venturi. 133

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Puella decora nimis, virgoque pulcherrima & incognita viro, descenderat autem ad fontem, & impleuerat hydriam, & reuertebatur.

Sept. Virgo autem erat speciosa aspectu valde, virgo erat, vir non cognouerat eam.

Caiet. Et puella bona aspectu valde.

CONCORDIA.

טוב Tob Non solum quid bonum, sed elegans, speciosum, & præstans denotat.

EXPOSITIO.

Puella decora nimis, eximiæ formæ, *virgoque pulcherrima & incognita viro*, repetitio eiusdem rei videtur esse, & superflua: nam si virgo est, certe à viro non cognita, tamen existimo quod cum sint duæ voces in Hebræo significantes puellam & virginem, עלמה alma scilicet & בתולה Betula, Betula quandoque poni pro puella, quamuis virgo non sit vt Ezech. 23. & Ioël. 1. vbi puella lugens maritum suum dicitur in Hebræo Betula, existimo, inquam, quod cum hoc loco vbi nos legimus virgo, in Hebræo sit Betula, merito subdi, & incognita viro, vt ostenderet Moyses non solũ puellam quantum ad ætatem esse, sed etiam à viro nullo modo cognitam: *descenderat autem ad fontem*, erat enim fons in humiliori & decliuiori loco quã ciuitas, *& impleuerat hydriam*, propter industria *& reuertebatur*, Eliezer forsitan non conspecto.

Ezech. 23 Ioel. 1.

CONCEPTVS

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virgines mulieribus pulchriores.

134 *Puella decora nimis & virgo pulcherrima*, cur non semel, sed iterum eximiam venustatem Rebeccæ denotat? forte vt significet quod puellæ quæ virginitatis iacturam non fecere, aliarum mulierum pulchritudinem superant, sic obseruat Abul. *virgines pulchriores sunt & fulgentiores, quia intactæ viris, cum autem cognoscuntur, marcescit color viuidus & leuitas valtus deturpatur, quasi floribus manibus tactis vel iis qui nondum ab aliquo fuere contacti.*

Abulens.

Virginis nomen, abscondita.

135 *Puella decora nimis & virgo pulcherrima*, Hebraice alma, id est abscondita, eodem modo habet Isai. 7. 14 *ecce virgo concipiet*, in Hebræo est abscondita, vnde Hieron. ergo alma non solum puella vel virgo, sed cum ἐπιτάσει virgo abscondita dicitur, & secreta, & alibi, loco virginis habemus absconditam, sed cur loco virginis transferrur abscondita? vt innuatur latebras tam proprias esse virginum, vt non aliunde melius quam ab illis nomen sortiantur, vnde D. Ambros. in exhortatione ad Virg. *docet solitudo verecundiam, & gymnasium pudoris secretum est*,

D. Amb. in exhort. ad Virg.

Virgo debet esse mente & corpore.

136 *Puella decora nimis & virgo pulcherrima, & incognita viro*, transfert Orig. & vir non cognouit eam, certe inquirendum est, quid est quod dicitur virgo erat, vir non cognouerat eam? quasi vero aliqua sit virgo, quam vir contigerit, & quid tibi videtur additamentum in virgine vt dicatur, quia vir non cognouit eam? estne enim aliqua virgo quam contigerit vir? Orig. hoc explicans mystice ait, *sicut Christus animæ vir dicitur, cui nubit anima, cum venit ad fidem, ita & huic contrarius, vir ille est cui nubit anima cum declinat ad perfidiam; ipse ille qui & inimicus homo dicitur: per hunc virum ergo intelligi dæmonem, siue eius prolem, scilicet vitia & peccata, vides ergo non fuisse superfluum dixisse fuisse vt virginē, deinde addidisse & vir nō agnouit eam, quia puella non solum debet esse virgo corpore, sed etiam mente*, ita Origenes non sufficit animæ vt casta sit corpore, opus est vt & vir hic pessimus non cognouerit eam, potest enim fieri, vt quis habeat in corpore virginitatem, & cognoscens istum virum pessimum Diabolum, atque ab eo concupiscentiæ iacula in corde suscipiens, animæ perdiderit castitatem, quia ergo Rebecca virgo erat sancta. erat corpore & Spiritu, ideo eius duplicat laudem, & dicit, virgo erat, & vir non cognouerat eam.

Origen. Hom. 10.

Amor inter coniuges virgines ardentior.

137 *Puella decora nimis & virgo pulcherrima*, si puellam dixerat, cur virginem addit? nam vt matrimonium prosperum esset, venustas & eximia pulchritudo in puella requiritur: reuoca in memoriam in expositione litteræ, dictum fuisse discrimen esse inter puellam & virginem, quod puella nomen est aliquando non integritatis, sed ætatis, virgo autem incorruptionis: merito igitur postquam puellam dixit Moyses etiam virginem appellauit, vt indicaret quam faustum & fortunatum fuisset illud matrimonium quod inter virgines conglutinandum erat, in quo nec mulier alium nouisset virum, nec vir aliam mulierem, sic enim mutuus inter coniuges flagrantior & perseuerantior amor, quorum animi alienis amoribus non fuere occupati.

Tanta est aliquando puellarum impietas, vt inuersa Venere vtantur vt virgines appareant.

Puella decora nimis; & pulcherrima & incognita viro, 138
si virginem dixit, cur viro incognitam addidit? nam si virgo est, necesse est incognitam esse atque viro intactam, si autem viro incognita, nomen virginis retinet: probabile est sane vtrumque dixisse de Rebecca, tamen aliquando puellæ in tantam impietatem delabuntur, vt virgines oculis hominum appareant, quia claustrum virginitatis eorum à viro non est apertum, tamen à viris cognitæ sunt per auersam nimirum venerem, & nefandæ diuerticula libidinis. Fauet omnino D. Cyprian. Ep. 11. *nec aliqua putet se hac excusatione defendi, quod inspici ac probari possit, an virgo sit, cum & manus obstetricum & oculi sæpe fallantur, & si incorrupta inuenta fuerit virgo ex ea parte sui, qua mulier potest esse, potuit tamen ex alia parte corporis peccasse, quæ corrumpi potest, & tamen inspici non potest.*

Cypr. Epist. 11.

In sacra scriptura vitantur quæ in errorem inducere possunt.

Puella decora, virgo pulcherrima & incognita viro, in 139
Hebræo est betula, si betula virginem significat, cur cum Isaiæ 5. dicitur, ecce virgo concipiet in Hebræo non est betula sed alma? nota à nobis dictum esse betulam aliquando sumi posse pro puella nupta, alma autem nequaquam; sed solum pro virgine: merito igitur in Isaia non dicitur Betula, sed alma, vt error vitetur eorum qui possent asserere non virginem concepturam, sed quandam puellam: scitum est illud Epiphanii, inquit vir pius & doctus Leo Castrensis, *circumspectissimus est Spiritus Sanctus in diuina scriptura, cauet omnia, prospicit omnia; sciens igitur quantopere conaturi essent Iudæi deprauare vaticinium illud Isaiæ, voluit poni in eo vocem non betula sed alma, quæ secundum vsum linguæ hebreæ semper dicitur de puella incorrupta.*

Isaiæ 5.

Leo Cast. in Isaiam.

Pulchritudo non est causa impudicitiæ, sicut nec deformitas causa castitatis.

Puella decora nimis, & virgo pulcherrima & incognita 140
viro, cum viro incognita, virginis nomen habeat, qua de causa simul puellam formosissimam & virginem pulcherrimam coniunxit, cum viro incognita? vt nobis persuasum esset pulchritudinem simul compati cum castitate, nec illius iacturæ causam esse venustatem, *licet forma elegantia* (inquit Procop.) *omnes facile antecelleret, nullius tamen viri concubitu compressa & inquinata est, similem castitatem scriptura tribuit Iosepho, nec pulchritudo formæ impudicitiæ semper causa est, vt nec castitatis formæ turpitudo, non enim corpus, sed animus & vitæ institutum causant castitatem.*

Procop.

Puella sermones viri fugiat.

Puella decora nimis impleuerat hydriam & reuertebatur, quomodo virum aduenam stantem prope fontem, cum tanto comitatu vel non salutat, vel non alloquitur, inurbanitatis arguenda videtur, si quidem hausta aqua & homine insalutato domū reuertitur: non inurbana, sed modestissima iudicanda est, cum viri sermones negligat, *castitas in ea emicat*, inquit Procop. *quod non accurrebat & prior virum compellabat.* 141

Procop.

Magna laus fœminæ pudicæ quod pulchritudinem fucata non mentiatur.

142 *Puella decora nimis*, deinde dicitur, *virgoque pulcherrima*, cur antequam eius virginitas exprimatur, decor eius maxim⁹ exhibetur: sane debuit prius forma veri. & non ementiti per fucos decoris, probari, vt inde perfecta laus constaret pudicitiæ & virginitatis, non crederetur enim perfectus virgineus pudor, nisi probata esset forma decoris, in nullo ementiti, vnde optime D. Gregor. Nazianz. in prola aduersus mulieres ait. *nullam aliam pulchritudinem agnosco quam eam quæ naturæ dono contingit, vt Galli ad Rheni vndas in lucem editos fœtus explorant, vt ignis de auri puritate certissimus index est; sic ergo animi tui pudicitiam ad incomptam fucisque expertem formæ elegantiam expendit.* Greg. Nazianz.

Iustis non solum necessaria, sed etiam iucunda præbet Deus.

143 *Puella decora nimis & pulcherrima aspectu*, nonne diximus vxorem virtutibus præditam quærendam, non autem illius pulchritudinem? quomodo igitur virginem speciosissimam futuram Isaaco coniugem dandã disponit: aduerte nihil pulchritudine delectabilius, sicut nec quid vtilius viro contingere posse quam feminam optimis moribus ornatam: sapienter igitur disponit Deus pulcherrimam Isaaco coniungi puellam, quia non solum iustis necessaria, sed etiam vtilia præbet, *audis quales Dominus*, inquit Hieron. ab Oleastro, *vxores piis eligit, qui non solum moribus, sed etiam membrorum pulchritudine sunt adornatæ.* Oleast.

Castitas in puella gloria Dei.

144 *Puella decora nimis & pulcherrima aspectu*, cur de Rebecca hoc elogium prædicatur? cur venustas eius ita extollitur plusquam aliarum? nota ex Clem. lib. 4. Strom. Rebeccam gloriam Dei interpretari, rectè igitur de Rebecca dicitur, quod sit virgo pulcherrima, quia castitas in puella gloria Dei est, sic auct cit. *Moyses pulchra Epanelepsi seu repetitione vsus, significauit animæ & corporis incorruptionem describens in Rebecca hoc modo, virgo autẽ erat pulchra; vir nõ cognouit ipsam: Rebecca autẽ exponitur Dei gloria, Dei autẽ incorruptio est gloria.* Clem l. 4. Strom.

Non reclusio domi nec custodia parentum castas efficere debet adolescentulas, sed virtus.

145 *Puella decora nimis & virgo pulcherrima descendit ad fontem, impleuerat hydriam*, nonne nostra ætate plures domi reclusæ & quasi consepultæ manent, nihilominus virginitatis suæ faciunt iacturam? quomodo igitur Rebecca extra domus cancellos & custodiam parẽtum sola procedit? imo in publicum ad hauriendam aquam progreditur, & tamen extitit virgo mente, licet peregrina quadam pulchritudine prædita? vt agnoscamus non reclusionem domi nec custodiam parentum, sed virtutem mentes efficere castas, non latuit hoc Procopium dicentem, *Rebecca quæ tanta formæ coruscabas elegantia, nec domi desidebas, sed in publicum egrediebatur, & sola aquatum prodibat, non tamen fucum sensit, sed virginitatis florem conseruauit.* Procop.

Prima laus in fœmina castitas.

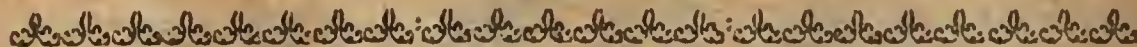
Puella decora & virgo pulcherrima & incognita viro, nonne expectabas ô Eliezer puellam hospitalem, 146 quæ tibi aquam sitibundo præberet, & insuper camelos adaquaret? cur igitur antequam hospitalitatem eius ostendat, virginitatem commendat? quia prima laus fœminæ a castitatis encomio debet sumi, & aliæ deinde eius virtutes commemorari, vnde Sixtus Põtifex in tractatu de malis Doctoribus & castitate ait, *est infinita virtus corporis vincere voluptates, totum iustitiæ atque sanctitatis fundamentum.*

A te absit curiositas.

Descendit ad fontem, impleuerat hydriam & reuertebatur, quid? sic domum regrederis à viro peregrino 147 iuxta fontem stante nihil inquirens? cur non sciscitaris vnde venit, quo progreditur, quod negotium est sibi in tua ciuitate peragendum, si aliquid noua in sua contigit? nihil tale perquirit, sed domum nihil edocta reuertitur, à nobis enim omnis inepta abesse debet curiositas: quod persuadet Ludouicus Blosius Abb. in canone vitæ spirit. cap. 30. *quod nihil ad te attinet*, inquit, *quodque prorsus inutile est, id tu perquirere audire, cognoscere, vel inspicere, ne sis auidus, non extra se non circa aliorum facta curiosus fueris, sed intra te & circa aliorum vitia sit tua ocupatio, non inquam affectes aliorum mores & vitam discutere, non illis obseruandis te impl cei nisi officii sui ratio perquirat, sed & si officium poposcerit, temperanda tamen erit istiusmodi sollicitudo, ita vt aliena eatenus cures, quatenus necessitas vel animarũ salus exigit, non quatenus curiositatis libido animique leuitas suadet.* Blosius Abbas.

Digna Deo sponsa anima quæ intelligentiam sacræ scripturæ quotidie scrutatur.

Descendit ad fontem, quotidie ab eo aquam hau- 148 riebat, sed quomodo quotidie aquam hauriens, tandem in eo famulum Abrahæ reperit qui eam in sponsam Isaaci perquirebat? diximus fonte illo, sacrã designari scripturam, Rebecca animam, Isaaco Christum Dominum, quid mirum igitur si Rebecca hauriens aquam è puteo, tandem in ea futurum sponsum inuenit, quia qui quotidie sacræ scripturæ intelligentiam perquirit, dignus est qui Christo Domino coniungatur, accipe Origenem, *videamus*, inquit, Orig. *quod nobis modo resiatum est, Rebecca quotidie veniebat ad puteos, quotidie hauriebat aquam, & quia quotidie vacabat ad puteos, idcirco inueniri potuit à puero Abraham, & in matrimonium sociari Isaac, animarum ista est eruditio & spiritalis doctrina, quæ te instruit & docet quotidie venire ad puteos scripturarum, ad aquas Spiritus sancti, & haurire semper ac plenum vas domum demum deferre, sicut faciebat sancta Rebecca quæ non aliter iungi potuisset tanto Patriarchæ: mysteria sunt cuncta quæ scripta sunt; vult te Christus sibi desponsare, ad te enim loquitur per Prophetam dicens, despõsabo te mihi in æternum in fide, & misericordia & cognosces Dominum, quia ergo te sibi vult desponsare, præmittit ad te istum puerum, puer iste sermo Propheticus est, quem nisi prius susceperis, nubere Christo non poteris; scito tamẽ quia nemo inexercitatus & imperitus sermonem propheticum suscipit, sed qui scit haurire aquã de puteo.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Occurritque ei seruus & ait, pauxillum aquæ mihi ad bibendum præbe de hydria tua.
Sep. Occurrit autem puer obuiam ei, & dixit pota me paululum aquæ.
Cald. Fac me gustare paululum aquæ.
Pag. Cucurritque in occursum eius, & dixit potum da mihi

da mihi nunc parum aquæ.

Arias. Refrigera me exiguo aquæ.

Caietanus. Pauxillum aquæ mihi ad sorbendum præbe.

CONCORDIA.

DVbia est significatio verbi גמא gama, vel potius גמא gime, frequentius nempe sumitur pro absorpsit, vel exhausit quam bibit: sed quia qui absorbet bibere videtur, & qui aquam bibit, refrigeratur: hinc est quod vtrumque comprehendit.

EXPOSITIO.

OCcurritque ei seruus, stabat enim antea iuxta fontem, & cum eam domum reuertentem conspexit, aggreditur, pauxillum aquæ petens, vt probaret eius indolem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fauor affectandus virtutibus deditorum.

149 PAuxillum aquæ mihi ad bibendum præbe, nonne prior ad fontem peruenisti? nonne seruos tecum habes, quibus præcipere potes, vt aquam sitis tuæ extinguendæ gratia è puteo hauriant: cur igitur à puella suam aqua plenam hydriam deferente, id postulas? forte vt hac petitione eius gratiam & fauorem aucuparetur. Fauet Lippoman *gaudio & fide plenus de manu virginis bibere eligebat, & officia vtrinque demereri.* Lippom.

Hospitalitas non ex donorum magnitudine, sed animi affectu dignoscitur.

150 *Pauxillum aquæ mihi ad bibendum præbe,* nonne vxorem filio Domini tui hospitalem inquiris? qua de causa igitur à Rebecca pauxillum aquæ solum postulas? pete & hydriam: nam hospitalis vel liberalis animus illius in dono exiguæ aquæ, qua nihil vilius & communius non dignoscetur: nihilominus solum aquæ paululum petit; quia, vt vere Procop. ait, *non munerum magnitudine, sed animi affectione iudicatur hospitalitas.* Procop.

Concionator salutem animarum sitiat.

151 *Pauxillum aquæ mihi ad bibendum præbe,* si diximus, Eliezer concionatorem designare, puellam autem quam coniugem Isaac inquirebat, esse animam, quam ad Christi connubium euehere satagebat, cur ipse Eliezer ab ipsa puella aquæ paululum postulabat, & non è contra? conuenientius enim esset ipsam ab eo aquam putei petere, quia præparatione indiget ad connubium cum Christo celebrandum, quam ex se habere non potest, sed à concionatore edocente, nihilominus ipse Eliezer à puella paululum aquæ postulat: quia, vt ait Greg. teste Lipp. *prædicator omnis animam auditoris sui sitit.* Lippo. 3.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Quæ respondit: bibe, mi Domine, celeriterque deposuit hydriam super vlnam suam, & dedit ei potum.

Sept. Et festinauit & deposuit hydriam super brachium suum, & potauit eum, quoadusque cessauit bibens.

Pag. Et festinauit, & descendere fecit hydriam.

CONCORDIA.

IN Hebræo est verbum ותמהר vatemaer & festinauit, quod per aduerbium celeriter expressit: nec Hebr. nec Vulg. habent hæc verba septuaginta, quoadusque cessauit bibere, ea enim subintelligi debent: certum est enim hydriam non retraxisse, quoadusque sitim extinxisset.

EXPOSITIO.

QVæ respondit, bibe mi Domine, petitioni illius libenter annuit, sicque celeriter hydriam ex humeris deposuit, vt ei potum præberet, nullo subterfugio quæsito.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vrbanitati studeamus.

152 BIbe, mi Domine, cur hac appellatione peregrinum & aduenam cohonestas? sufficiebat dixisse, bibe, Domini nomen obuoluens silentio; potuit, sed voluit, vt erga incognitos exemplo suo nos vrbanos esse doceret. *Rebecca,* inquit Abulensis, *erat bene morigerata, & in verbis suis vrbana, ideo sic placide loquebatur,* dissimilis pluribus qui & ipsos pauperes iniuriosè tractant.

Vnumquemque decet hospitalem esse & liberalē.

153 *Deposuit hydriam super vlnam suam, & dedit ei potum,* cur cùm esset puella ætate tenera, aquam petenti non dixit; domine iam in humeris hydriam habeo, & domum iam reuertor, ab aliis quæ è puteo aquam hauriunt, postula, facile petioni tuæ acquiescent? nihil talia profert, sed cùm esset iuuenis, votis Eliezer satisfacit, quia vnumquemque quantumuis ætatis exiguæ, decet esse liberalem & hospitalem; hoc animaduertit Chrysostomus: *cogita, obsecro, quanta etiam ea ætate fuerit continentia diligentia, & modestia eminentia, hospitalitatisque frequentia: quia nempe in aliena aufugit, neque prætextu verecundiæ viri petitioni renuit: sed cum multa humilitate respondit: bibe, mi Domine.*

S. Chrys.

Fidelis audiens concionatorem, eum spiritaliter reficit.

154 *Deposuit hydriam, & dedit ei potum,* si concionator seruo Abrahæ designatus, aquas sapientiæ salutaris suis præbet auditoribus: quomodo è contra hic puella quæ auditorem fidelem adumbrat, potum aquæ exhibet Eliezer? per Rebeccam respondentem, & desiderio Eliezer annuentem, fidelis anima quæ verba Dei audit, & ea quæ præcipit, exequitur, intelligitur: merito igitur ipsamet Rebecca potum seruo Abrahæ porrigit: quia, vt Greg. M. *qui Deum quem audit, confitetur, prædicatori aquam educationis & refrigerii offert.* & Carth. *ex cuius conuersione appetebant mentaliter refici, nempe concionatores.*

Gregorius Mag cit. à nostro Lyran. Carth.

Hospitibus nos tanquam serui humiliter & libenter ministremus.

155 *Deposuit hydriam super vlnam suam, & dedit ei potum,* cur non respondisti Rebecca, paulisper expecta, mittam ad te ancillas meas, quæ votis tuis satisfacient, sitimque potu extinguent: nam cum elatis natalibus orta esset, hoc ei potuit respondere: nequaquam ita loquitur, imo ipsamet hydriam suam deponit, & tanquam ancilla celeriter potum præbet: quia hospitibus tanquam serui libenter & humiliter ministrare debemus, sic enim illius puellæ maximam humilitatem admiratus S. Ephr. serm. de patre & comp. ait, *hic animæ virtutem contemplare, nihil enim segniter, nihil superbe, nihilque arroganter factum comperies, hominem peregrinum appellabat Dominum, & viatori tanquam vera ancilla ministrabat.*

S. Ephrem

Ecclesia remedium præbet morbis spiritualibus, non autem Synagoga.

Deposuit hydriam suam, & dedit ei potum, postquam scilicet ad fontem venerat, & ex eo aquas hauserat; vertamus nos ad Samaritanam, & inspiciamus quomodo Christo Domino iuxta fontem sedenti, & ab ea potum petenti renuit: aduerte per illam Rebeccam pulcherrimam virginem intelligi Ecclesiam à nostro Lyrano. quæ, inquit, sine ruga & macula est. Samaritana autem significat Synagogam: quid mirum igitur Rebeccam potum dedisse sitienti, minime autem Samaritanam quia Ecclesia necessitati spirituali remedium, non autem Synagoga ex se præstabat: sic agnouit D. Amb. lib. de Abrah in hoc capite: *prius,* inquit, *dicitur de Rebecca pulcherrima, quod descenderat ad fontem, & impleuerat hydriam suam, Samaritana autem illa venit ad fontem, sed non descendit, puteus enim ei videbatur altus, & impleuit hydriam, vnde non habebat, vnde actus suos lauaret: sola descendit, hæc sola cognouit fontem verum, hoc est aqua, sed vita æterna, & ideo habuit quod daret sitientibus:* sed præstat audire D. Machar hom. 32. titulum nostri conceptus expressius confirmantem, cum ait. *quomodo corporis vmbra ortum habet ab ipso corpore, nam alligare vulnera, escam præbere, vel loqui non potest vmbra & si manet à corpore, præcedensque declaret corporis præsentiam: eodem modo lex vetus, vmbra noui testamenti pronuntiat veritatem, non tamen suppeditat spiritum: porro sicut vmbra nihil confert, neque medetur doloribus: sic antiqua lex animæ vulnera, molestiasque sanare non poterat, quia vitam non habebat.* 156

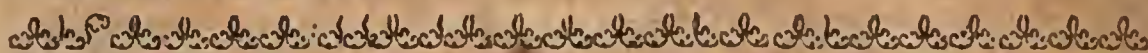
D. Amb. lib. 1. de Abrah.

D. Mach. hom. 32.

Virgo Maria plena misericordiæ.

Deposuit hydriam in vlna sua, scilicet vt potum daret petenti: ô Rebecca, quomodo ita liberalis es, vt pauxillum aquæ petenti hydriam plenam propines? Rebecca sine dubio figura est beatissimæ Virginis: ideo Rebecca non solum petenti paululum aquæ dedit, imo plenam hydriam deposuit, quia beatissima Virgo ita est misericordiæ plena, vt non solum elargiatur, quod petitur, imo quod non petitur, à quibus non rogatur, nempe à peccatoribus: ita D. Bernar. de verbis Apocal: *ecce signum magnum apparuit in cœlo, nec puero Abrahæ tantum, sed & camelis potum tribuas de superfluente hydria tua.* 157.

D. Bern.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Cumque ille bibisset, adiecit, quin & camelis tuis hauriam aquam, donec cuncti bibāt. *Cald.* Cumque cessasset bibere, dixit, etiam camelis tuis hauriam aquam, donec cessent bibere. *Pag.* Donec compleuerint bibere.

EXPOSITIO.

CVmque ille bibisset, ad libitum adiecit, non petita, *quia & camelis tuis hauriam* aquam, non recusat hunc impendere laborem, in haurienda decem camelis aqua sufficientissima.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In hospitalitate exhibenda nihil te detineat.

CVm ille bibisset, si infirmitate aliqua corripi timemus, quomodo Rebecca antequam potum ex propria hydria præberet Eliezer, ab eo non quæsiuit, vtrum aliquo morbo detineretur, ne forte familiam suam inficeret ex illo potu? nihil tale perquirit, quia in beneficio hospitalitatis exhibendo, nihil nos debet nec paululum retardare: *imitatur Abraham,* inquit Procop. *qui inuitans hospites nō percunctatur, qui sint, vnde venerint, idem & illa factitabat, nihil percunctās, sed quod petebatur magna promptitudine & alacritate ad rē conferens.* Plura

Procop.

Plura tribuamus quàm à nobis poſtulentur.

159 *Cumque ille bibiſſet adiecit, quin & camelis tuis hauriam aquam, donec cun... bibant.* Si à te pauxillum aquæ ad extinguendam propriam ſitim ſolum petiit, nec verbum protulit de camelis ſuis adaquandis, qua de cauſa igitur eis & potum præbere contendis? quia plura ad exemplum illius tribuenda ſunt, quàm à nobis requirantur, quod proſequitur
S.Chryſo. D.Chryſoſt. *animaduerte, inquit, quantum fuerit quod virgo tenera aquam non ſolum annuerit eius petitioni & ad ſatietatem præbuerit viro ignoto, & non ſolum illi dederit, ſed & omnes camelos adaquauerit, & per ea quæ fiebant, monſtrauerit animæ ſuæ ingenuitatem, an neſcimus quod multi etiã viri denegant ſæpe petentibus talia? & quod dico de aqua quæ præbetur interdum cum faces tenent, & ab accedentibus orantur ut paulisper expectent quo lumen accendant, id facere renuunt, tametſi nihil minuatur ignis, & multi ſint qui accendere poſſint? hic autẽ puella & hydriam ſuper humeros ferens, non ſolum non grauatum tulit, quod ab ea peteretur, ſed & plusquam petitum erat conceſſit, & potum dedit ut petebat & ex ipſa etiam camelos potare feſtinabat.*

Magna ſit in nobis comitas.

160 *Cumque ille bibiſſet, adiecit, quin & camelis tuis hauriam aquam donec cuncti bibant,* in Hebræo donec ceſſauerit bibere, nõne ſufficit aquam haurire, eiuſque potum præbere, ad quid permanſuram te dicis, quouſque ſiti ſuæ ſatisfecerint? vt comitatem & benignitatem qua ornabatur, addiſceremus, *magna*
Abulen. *benignitas in hoc ſignatur* (inquit Abul.) *quia licet moraretur puella, dixit tamen ſe velle expectare quouſque omnes cameli bibiſſent.*

Eccleſia non ſolum prudentibus, ſed & imprudentibus verbum Dei annuntiat.

161 *Cumque ille bibiſſet, adiecit, quin & camelis tuis hauriam aquam,* vt ſcilicet eis potum præbeam: quid tibi curæ ſunt cameli, animalia ratione carẽtia? ſufficiat aquam Eliezer dediſſe; diximus Rebecca virgine ſpecioſiſſima Eccleſiam intelligi, quis dubitat camelis, inſipientes & peccatores adumbrari? merito igitur non ſolùm Eliezer, verùm etiam camelis ſuis aquam potandam præbuit, quia Eccleſia nõ ſolùm iuſtis, ſed etiam peccatoribus aquas ſapientiæ ſalutaris exhibet: ita fatetur D. Greg. Mag. *aqua,* in- S. Gregor.
quit, *in hydria eſt ſcientia prædicationis in menſura, quia* mag. cit.
ſancta Eccleſia ſtudet non plus ſapere quam ſapere ad ſo- ad Pate-
brietatem, & hydria aqua in vlna, eſt doctrina prædicatio- roin hom.
nis in opere, quæ non ſolum eius comitibus, ſed & camelis ſup.
potum præbuit, quia verbum vitæ non ſolum prudenti- Ezech.
bus, ſed etiam ſtultis prædicat, iuxta Pauli verbum dicentis, ſapientibus & inſipientibus debitor ſum.

Virgo Maria plura largitur & pluribus quam ab ea requiratur.

162. *Cumque ille bibiſſet adiecit, bibe Domine mi & camelis tuis hauriam aquam, donec cuncti bibant,* ſeruus Abrahæ pauxillum aquæ tantum petiit, illa effuſam hydriam, plenoſque canales, & ſeruo & camelis propinauit: quid hoc eſt? nihil aliud, quàm viuum beatiſſimæ virginis ſimulachrũ, quæ & plura quàm petantur, & pluribus quã qui petunt, elargitur, brutis pariter & hominibus peccatoribus videlicet & iuſtis propitiam ſe oſtendit ac liberalem, vnde D. Bern. de verb. Apocal. *ciba hodie pauperes tuos* Bernard.
Domina, ipſi quoque catelli de micis tuis edant, nec puero Abrahæ tantum, ſed & camelis; potum tribuas de ſuperfluenti hydria tua, quia tu vere puella es præelecta & præparata altiſſimi filio: hæc vltima preme verba, his enim innuere videtur matris cum filio ſimilitudinẽ, vt quemadmodum filius plura largiri ſolet quã poſtulentur, ita & mater filii miſericordiam imitata, noſtris maiora votis largiatur, & vt filius homines & iumenta ſaluabit Pſal. 35. ita mater iuſtis & iniu- Pſal. 35.
ſtis patrocinetur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Effundenſque hydriam in canalem, recurrit ad puteum, vt hauriret aquam, & hauſtam omnibus camelis dedit.

Sap. Et feſtinauit, & euacuauit hydriam in canalem, & cucurrit ad puteum ad hauriendum rurſus, ſic in Cald. & Heb.

CONCORDIA.

DEeſt in noſtro Vulgato verbum *feſtinauit,* quod in omnibus aliis lectionibus legitur, neſcio qua de cauſa illud omiſit, niſi forte quod ſubintelligi facile crederet, ſed profecto magis promptum eius animum ſignificat quam ſi prætermittatur.

EXPOSITIO.

E*Ffundenſque hydriam in canalibus,* canales ſunt quidam lapides vel lignea vaſa in quæ fundebatur aqua pro pecoribus & iumentis adaquandis, *recurrit ad puteum vt hauriret aquam,* quia quæ erat in hydria, non ſufficiebat ad tot camelorum potum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Liberalitas etiam in virginibus extollitur.

163. E*Ffundenſque hydriam in canalibus recurrit ad puteum,* nonne hydriam denuo adimplendam potuit præbere Eliezer, vt ſuis camelis potum præberet? vel ſaltem dicere excuſatam me habeas, ſi ad puteũ iterum non redeo, hãc enim quam in hydria aquam habuerã exhibui, non enim decet virginẽ ſic effundere potũ camelis: nihil tale loquitur, quãuis nobilis & ſpecioſiſſima virgo, quia virgines etiã decet eſſe liberales: *virgo,* inquit Lipp. *animi liberalitatem declarat, & pro inſigni morum comitate, multo plura hoſpiti ſponte exhibet quàm fuerat rogata, ingenuam educationem oſtentans.*

Charitatis officium libenter & celeriter exhibendum.

164. *Effundensque hydriam* sept. legunt *festinauit & cucurrit ad puteum*, nonne indecens est virginem sic currere? Paulatim progredere, non enim ita siti premuntur cameli, vt paululum temporis eam non sustineant: currit & festinat, vt Eliezer officia charitatis exhibeat, quæ libenter & celeriter sunt præstanda: *in bonis operibus*, inquit Taulerus domin. 2. post Trinit. *maximeque in officiis charitatis vos exercebitis, ita vt alter alteri charitatis officia hilariter impendat*, qui autem dicit hilariter impendenda, intelligit libenter & cum animi promptitudine, & Oleaster ait, *memento animaduertere illius temporis charitatem.* Tauler.

Fides operibus coniuncta à sponsa Christi requiritur.

165. *Effundensque hydriam, dedit camelis*, &c. cur quæso sinit defatigari illam nobilem & ingenuam virginem seruus Patriarchæ, cùm tale signum futuræ coniugis Isaac non poposcerit? verba enim illius vt sonāt sic se habent: puella cui dixero da mihi bibere & illa dixerit, bibe domine, quin & camelis tuis tribuam potum, ipsa est quam præparasti seruo tuo: en quomodo verba illius solum expetit; tamen non sic contigit, nam de facto non solum bibit ipse, sed etiam permisit vt Rebecca omnes suos potaret camelos; verum est sic contigisse, scilicet quod petitio eius solum verba exigebat benigna, tamen ea nō solitaria intendebat, sed operibus adiuncta, nō quibuslibet sed laboriosis & magnis. vt in spōsum Domini sui admitteretur, sic Deus fidem postulat: sed charitatis formatā operibus, nam alioquin non tibi proficiet fides, nec ad perfectam cōsummatamque cum sponsa coniunctionē peruenies, vt egregiè adnotat D. Amb. lib. 1. de Abr. hunc locum exponēs. *vbi inuenitur Ecclesia*, ait, *nisi in Mesopotamia? inde quæritur, ibi accersitur, ibi duobus stipatur fluminibus, lauacro gratiæ & fletu pœnitentiæ*, etenim nisi peccata propria defleueris, nisi gratiam baptismalem acceperis, non tibi acquiritur Ecclesiæ fides, & quædam coniugalis copula.

Alacritas in bono opere exequendo quascunque diuitias superat.

166. *Effundensque hydriam recurrit ad puteum*, septuag. cucurrit, ex hac promptitudine qua non solum sibi, sed & camelis suis potum præbet, colligit Rebeccam filii Domini sui futuram coniugem: nonne ex pluribus diuitiis quibus abundaret, vel ex puchritudine qua alias superaret virgines, hoc potius potuit inferre? prudenter equidem hoc ex illius animi promptitude colligit, quia alacritas in bono opere exequendo quascūque excellit diuitias: *monstratur in hoc* (inquit Chrysost.) *puellæ indicibilis alacritas, quibus hac opibus non sunt preciosiora? quibus hac thesauris non sunt præferenda? hac summa dos, hac summa bona, hac thesaurus qui non consumitur.* S. Chrys.

Corpori necessaria sunt ad ministranda.

167. *Effundensque hydriam*, aquam haustam omnibus camelis dedit, dedisse seruo Eliezer potū aquæ sufficit, cur etiā laborem impendis in aqua pro camelis hauriēda? per camelum caro nostra vel corpus intelligitur; merito igitur nō solum Eliezer, sed etiam camelis quibus insidebat, potū præbuit; quia non solum animæ, sed etiam corporis cura habēda est, sensus est mysticus D. Gregor. cum ait, *aqua etiam iumentis datur, quando, quomodo carnis cura habenda sit disponitur, vt vel voluptate impendi non debeat, & tamen in necessitatibus non negetur, sicut scriptum est: curam carnis ne feceritis in desideriis, qui enim hanc in desideriis fieri prohibet, procul dubio in necessitate concedit, iuxta hoc quod rursum dicitur, nemo carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam.* D. Greg. cit. a Lipp.

Prius attentè verbum Dei audiendum & suscipiendum quàm aliis annuntiandum.

168 *Effundens aquam in canalibus*, cur priùs aqua in canales proiicitur quàm ex ea cameli biberint? nota ex Hugone Card. per canalem cor humanum intelligi, sicut enim canalis quemlibet liquorem recipit, sic cor quemlibet affectum admittit: prius igitur aqua (qua verbum Dei denotatur) in canales effunditur, quàm eam bibant cameli, quia vt ait cit. Card. *prius cor humanū debet esse codex per disciplinæ susceptionē quā fiat canalis per doctrinæ effusionem.* Hug. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Ipse autem contemplabatur eam tacitus, scire volens vtrum prosperum iter suum fecisset vel non.
Sep. Homo autem considerabat eam & tacebat.
Cal. Vir autem admirabatur eam tacitus contemplando.
Pag. Et vir stupebat in ea tacens.
Caiet. Vir attonitus prope eam faciens tacere.
Oleaster. Et vir desertus est cogitans vtrum Deus secundaret viam suam.

CONCORDIA.

VErbū Hebraicū est משתאה mistahe quod diuerso modo verterūr, deducitur à verbo שאה sahaquod proprie sonare videtur, vt ex nomine Saō quod est sonitus cōstat Isa. 66. Saon id est sonitus de ciuitate, & cōsequenti desertum aut cauum locum, qui vocem reddere videtur quā echo vocant: & verbum desolare, deserere aut deseri deuastare, vnde Oleaster sic vertit, vir desertus est, scilicet viribus aut spiritu destitutus, Charas חרש significat arare & fabricare, & ex cōsequēti cogitare, quod cogitās in corde suo fabricare videtur, significat etiam conticescere, siue silere שלח, Salach & prosperare & secūdare denotat.

EXPOSITIO.

IPse autem contemplabatur eam tacens &c. cōsiderabat attētè & perpendebat vtrum in ea signa adimplerentur quæ à Deo postulauerat & per illa experiri volens, an Deum doctorem viæ habuisset & fœlici exitu iter suum prosperasset.

CON-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pulchritudo vt plurimum in superbiam incidit.

169 *Contemplabatur eam tacens*, in Hebræo studebat: quid attonitus miraris puellam vidisti tibi propinantem, hocne admiratione dignum? non enim insolitum est virgine potum præbere sitienti, Lipp ait *attonitus erat vir ille intra se & supra quam dici posset admirabatur cum videret puellam tam elegantem & obsequentem*: preme illa duo vltima verba *tam elegantem & obsequentem*, quasi diceret in admirationem rapior, cùm video pulcherrimam virginem, quæ ex pulchritudine sua non superbiat, imo humilia mihi præstat obsequia. Lippo.

Vxor futura in omnibus diligenter consideranda.

Contemplabatur eam tacitus, &c an pulchritudi-
170 nem eius solum considerat? an solum incessum? an solùm sermonem? nullum ex his seorsum, sed omnia simul attentè conspiciebat, quia coniux futura non solum in vno vel altero, sed in omnibus diligenter est consideranda, id annuit Chrysost. quid *est contemplabatur eam tacitus? verba puellæ diligenter considerabat, aspectum, incessum, aliaque omnia, vt scilicet an hæc à Deo sponsa prepararetur filio domini sui compertum haberet.* Chryso.

Non solum charitatis opera exhibenda, sed etiam reprehendendi qui ea non prestant.

171 *Contemplabatur eam tacitus*, an eius in te charitatem solum admiraris? ingenuam liberalitatem erga te exhibitam? aduerte quid dicat Iosephus lib. 1. cap. 24. de Eliezer, cùm esset, inquit, in suburbanis, plures vidit virgines euntes ad aquam, orauitque Deum vt Rebecca ob quam desponsandam filio suo eum emisit Abraham, si secundum voluntatem eius essent nuptiæ celebrandæ, inter illas ita cognosceretur, vt aliis quidem aquam poscenti negantibus, illa præberet, en quomodo aliæ mulieres potum ei denegauere? considerabat igitur eam non solùm quia charitatis opera sibi exhibuerat, sed quia socias quæ id non præstiterant, arguebat, sic Carth. ex mente Iosephi *increpauit puellas tanquam inclementes quæ potum aqua negauerunt peregrino.* Ioseph. Dion. Carth.

Prouidentia Dei admiratione digna.

Contemplabatur eam tacitus, Cald. admirabatur: existimas forte solum virtutem puellæ considerasse, quid igitur aliud? certe Dei prouidentiam, quæ hæc omnia ita disposuerat ad votum Domini & ad suum nutum: & sic optime vertit Chaldæus admirabatur, prouidentia enim Dei admiratione digna, quæ variis euentibus nostra ad fines suos dirigit negotia, quæ licet casu & fortuito contigisse videantur, ordinatissima tamen sunt Dei dispositione. 172

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Postquam autem biberunt cameli, protulit vir inaures aureas appendentes siclos duos, & armillas totidem pondo siclorum decem.

Sep. Factum est autem postquam cessarunt omnes cameli bibentes, sumpsit homo inaures aureas singularum drachmarum ponderis, & duas virias in manus eius decem aureorum pondus earum.

Cald. Tulit vir inaurem auream, appendentem siclum vnum, & duas armillas super manus eius.

Pag. Tulit vir inaurem auream semissis pondus eius decem aurei pondus earum.

Arr. Dimidium sicli pondus eius.

Caiet. Circum aureum becach pondus eius.

Chrysost. Circumponet ei inaures aureas.

CONCORDIA.

IN Hebræo est solum protulisse inaurem auream, quamuis in vulgato habeamus in plurali & apud septuaginta dedisse inaures aureas; tamen nulla est discordia, quia Vulgatus noster loquitur de duabus inauribus duabus appendendis auribus, in hebræo autem est sermo de inaure auri vnicuique appendenda. certum est enim vnam aurem ornatam altera inornata non mansisse: vbi legimus duos siclos pro vtraque inaure, certe pro vnaquaque in Hebræo habemus dimidium sicli, id est vnum siclum pro vtraque, & sic vtraque lectio inter se cohærere non videtur, tamen non est dissonantia, nam noster vulg. siclos minores siue dimidiatos intelligit: dimidium enim sicli vocatur subinde siclus, sicut regalis apud Hispanos maior est & minor siue dimidiatus, maior enim est 10. solidorum, minor autem quinque: vel dices quod cum pondera sint varia in diuersis regionibus, siclus vnus Palestinæ vbi morabatur Abraham, erant duo sicli Mesopotamiæ vbi morabatur Laban de quibus locutus est vulgatus.

EXPOSITIO.

POstquam autem biberunt cameli, ad satietatem enim eis potum præbuit, *protulit inaures aureas*, id est ei dono dedit, inaures autem sunt aurium ornamentum à puellis nobilibus gestari solitum, appendentes siclos duos scilicet vsuales non autem sanctuarii, de quorum valore supra diximus capite præcedenti, & armillas totidem quæ sunt brachiorum ornamenta rotunda vel ex margaritis vel ex auro & alia simili materia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non solum aures audiendi, sed etiam manus operandi habeamus.

173 *Protulit inaures aureas & armillas totidem*, nonne sufficiebat ei obtulisse inaures & illas aureas pro aquæ exiguo dono? cur igitur etiam & dedit armillas? cùm anima fidelis Rebecca adumbretur, inaures auditum significent, & armillæ operationem: prudenter Rebecca tam in auribus quàm armillis adornatur, quia verus fidelis non solùm aures ad audiendum id est obediendum, sed etiam manus ad operandum debet habere: ita fatetur D. Amb. lib. 1. de Abr ca. 9. *inaures Rebeccæ pu auditus insignia, & viria hoc est armillæ ornamenta factorum sunt, has aures habebant quæ non grauarent animam, sed demulcerent, has virias quæ manum non materiali auro onerarent, sed spirituali actu leuarent, & iam sume inaures quas tibi. Abraham reliqui sume quas transmisit virias, audi verba Domini Dei tui sicut ipse audiebat, exequere iussa, sicut ipse praeoptauit.*

D. Amb. lib 1. de Abr. c 9.

Verus obediens ad plura quàm præcipitur exequenda, sit paratissimus.

174 *Protulit inaures appendentes siclos duos & armillas pondo siclorum decem:* cur maioris ponderis fuerunt armillæ quàm inaures? hæ enim duorum, illæ autem decem siclorum erant: cùm à nobis dictum fuerit inauribus obedientiam, armillis opera denotari, non sine mysterio forte armillæ sunt maioris ponderis quàm inaures, ad exprimendum verum obedientem ad plura quàm præcipitur, exequenda paratissimum, pluribus ad operandum manibus quàm ad audiendum auribus instructum.

Parentum præcipue diuitum, nimia est aliquando erga filios auaritia.

175 *Protulit inaures duas appendentes siclos duos*, quo munere illa incredibiliter delectata, quasi opes nunquam antea possessas aut visas fratri suo ostendebat: sed cur puella ex ditissimis orta parentibus & maximis opibus assueta, ad mediocria quædam munuscula sic exilit & gaudio triumphat? Orig. hom. 10. in Genes. parentes Rebeccæ de auaritia vituperans sic ait, *tanta eius, inquit, aut negligentia, aut auaritiæ fuit, vt filiæ ornamenta non daret*, quid auarius quàm immensas opes possidere, & ne in splendorem quidem domus, & in cultum filiorum liberaliter dispensare?

Origen.

Præcipue mulieres ad audiendam veritatem difficiles.

176 *Protulit inaures aureas*, nunquid puellæ nobili & nubili, & in domo opulenta enutritæ deesse poterant hæc aurium ornamenta? doctus Mendosa ait minime quidem, cur igitur non obtulit alia munera peregrina quorum nouitate magis Rebecca delectaretur? dixerim, inquit cit. auct. vt aliquid mysterii eo munere significaret, nimirum inaures obtulit, vt exigeret aures quibus sciebat magnates & mulieres præcipuas magna ex parte mutilari, mutilas inquam esse quoad audiendam veritatem, non quoad suscipiendam adulationem quod reprehendens D. Fulg. ser. de decoll. Ioann. Bapti. ait. *res est extrema dementia odisse loquentem* scilicet veritatem.

Men. 1. li. reg. cap. 8. n. 3. ann. 3. sect. 2.

D. Fulg.

Quando munera à virginibus non admittendæ.

Protulit inaures aureas, quas libenter admisit Rebecca, nonne indignum est virgine ab homine ignoto accipere munera: his enim pluries allecta, valedicit pudicitiæ. cur igitur nobilissima puella non contempsit? qua data à viro iam sene, & pluribus præsentibus, & vbi omnis mali suspicio aberat, admittere potuit: nobiscum est Thom. Ang. *à sene maturo & reuerendo qualis præsumendus est fuisse procurator totius domus Abrahæ, pensato quoque loco vbi tunc erat, & societate seu familia prædicti procuratoris, hoc nihil habuit suspicionis, vnde nunc ipsa tanti viri donum bono modo respuere potuisset absque indecenti contemptu illius.* 177

Thom. Angli.

Grati simus obsequiis minimis nobis præstitis.

Protulit inaures aureas & armillas totidem, cur ita liberalis erga puellam à qua paululum aquæ accepisti? quid enim commune habet exigua aqua tibi data cum muneribus, quæ ei offers suscipienda? prodigalitas censebitur esse, imo gratitudo quæ etiam minima obsequia non finit esse irremuneratam, *docet nos esse gratos* (inquit Oleaster) *omnibus ministeriis quantumuis minimis.* 178

Oleaster.

Solum à Christo Domino Ecclesia potuit verba diuina & opera sancta accipere.

Protulit inaures & armillas totidem, in illis inauribus aureis (inquit Aug.) significantur verba diuina, in illis armillis aureis opera sancta, quia in manibus opera designantur, sed qua de causa per alium quam per Eliezer sub nomine Isaac, hæc non obtulit munera Rebeccæ? diximus pluries Rebecca Ecclesiam, Isaac autem Christum Dominum designari: quo pacto recte satisfacit citat. doctor, *quomodo Rebecca non inaures habere potuit nec armillas in manibus nisi Isaac per seruum suum transmitteret: ita Ecclesia nec verba diuina in auribus, nec opera sancta habere potuisset in manibus nisi hac illi Christus, per suam gratiam & per suos Apostolos contulisset.* 179

S. Aug. serm. 75. de temp.

Diligendus Deus & proximus, nec non in decem præceptis oportet operari.

Protulit inaures aureas appendentes siclos duos & totidem armillas pondo siclorum decem, cur potius siclorum duorum quàm trium sunt inaures, & cur decem non autem nouem aut vndecim sunt dextralia? optime Rupertus, *quia in duobus præceptis vniuersa lex pendet & Prophetæ, vt scilicet Deus & proximus diligatur, bene inaures duorum siclorum; quia vero in decem præceptis operari conuenit, armillæ pondo decem fuere siclorum.* 180

Rupert. lib. 6. in Gen. ca. 42.

Concionator suis obedientiam suadeat & rectam operationem.

Protulit inaures aureas & armillas totidem, nonne alia habuit monilia, quæ in aliarum corporis partium ornatum cederent, offerenda Rebeccæ? cur igitur hæc priora obtulit? quia concionator per Eliezer designatus, primo auditoribus suis obedientiæ 181

fidem per inaures, & rectam operationem per armillas significatam debet annuntiare Sic D. Greg. *quia prædicator auditum Ecclesiæ per obedientiam & manus per operationem exornat.* D.Greg. Mag.cit. à Lyr.

Concionatoris doctrina consistit in eruditione fidei & morum instructione.

182 *Protulit inaures aureas*, inauris aurea, inquit Hugo Carensis, est doctrina Catholica, quæ in aure percipitur, sed cum vnica sit doctrina Catholica designata in auri aurea, cur ei duas appendit inaures? *quia in duobus* (ait citat. Card.) *doctrina consistit, in eruditione fidei & in instructione morum, vel in detractione mali & in ædificatione boni.* Hugo. Card.

Dona non ab hominibus infidelibus, sed à iustis accipiamus.

Protulit vir inaures aureas appendentes siclos duos & armillas totidem pondo siclorum decem, nonne pater diues erat? nonne habebat brachialia & inaures, quas daret filiæ suæ? quomodo ergo hæc ei ornamenta desunt? nota quidem ea non habere sed accepisse à domestico Abrahamo, quia dona ab infidelibus non accipienda sed à fidelibus: ita fere Origen. hom. 10. *Rebecca non vult de auro Bathuelis ornari, non sunt ei condigna ornamenta hominis barbari & imperiti, de domo Abrahæ requirit monilia, nec manus eius suscipiunt ornamenta nisi quia miserit Isaac.* 183 Origen.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Dixitque ad eam, cuius filia es indica mihi? est in domo patris tui locus ad manendum?

Sep. Annuntia mihi si est apud patrem tuum locus nobis ad diuertendum.

Pag Locus nobis ad pernoctandum.

CONCORDIA.

לין Lun non solum pernoctare, quamuis aliqui minus proprie id significare asserant, sed diuertere, & permanere, vel manere denotat.

EXPOSITIO.

CVius filia es? plures existimant prius Eliezer nomen puellæ sciuisse quàm inaures dederit, ne ignotæ virgini munera tradidisse videretur, sed facilis solutio est, si dicas non ignotæ puellæ dedisse: sciebat enim ex signo quod à Deo petierat, hanc futuram Isaaci coniugem, sicque potes tenere priùs munera dedisse, deinde interrogasse cuius filia esset, nam licet cognosceret quod ex cognatione Abrahæ esset, nesciebat tamen patrem illius, *est in domo patris tui locus ad manendum?* id est ad noctem in ea transigendam, vt opportunius sermonem conferret de matrimonio contrahendo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Matrimonium tractandum non celeriter sed opportunè.

188 *INdica mihi estne in domo patris tui locus ad manendum?* nonne sufficiebat à puella potum petiisse? cur ergo adhuc importunus domum ad pernoctandum postulas? non vt importunus hoc petit, sed tanquam prudentissimus, vt commodè & opportunè in ea domo pernoctans, matrimonio Isaac vacare posset: Fauet Abul. *volebat Eliezer manere in domo Rebeccæ, quia intendebat eam petere in vxorem pro domino suo, vt ideo melius colloqueretur & procuraret negotium manens in domo quam si extra hospitaretur, quia in domo existens videret opportunitates ad proponendum quas non videret extra existens.* Abulens.

Dignus hospes cognoscitur ex familiæ suæ virtute.

185 *Indica mihi estne locus in domo patris tui ad manendum?* cur in domo patris puellæ vis pernoctare, & in ea hospitium seligere, cum an sit morosus, accessuque difficilis ignores, & grauis peregrinis? nonne virtutem & charitatem puellæ cognouerat? non dubitat igitur illius patrem liberalem & hospitalem esse, quia dignus hospes cognoscitur ex familiæ suæ virtute, *dignus hospes*, inquit Hugo Card. *testimonio vicinorum eligitur.* Hugo. Cardin.

Signa data in confirmationem alicuius veritatis prudenter consideranda.

Indica mihi cuius filia es! nonne signum agnoscendæ futuræ coniugis Isaac à Deo postulasti? scilicet quod puella cui diceres, inclina hydriam tuam vt bibam, & illa, bibe domine mi &c. ipsa à Deo præparata esset in vxorem filii Abrahæ, illa autem vt vidimus non solum tibi, sed & camelis tuis potum præbuit copiosissimum; cur ergo inquiris Eliezer nunc cuius esset filia? quia signa in confirmationem alicuius veritatis etiam cum magna cautela & prudenter admittenda: *non fuit seruus iste contentus* (inquit Oleaster) *sic vt orauerat accidisse, in hoc nos admonens non cuicumque signo fidere etiam in iis quæ à Deo euenire putamus.* 186

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXIV.

VVLG. Quæ respondit: filia sum Bathuelis filii Melchæ, quem peperit ipsi Nachor.

Cald. At illa, filia Bathuelis ego sum filii Melchæ, quem peperit de Nachor.

EXPOSITIO.

QVæ respondit: filia sum Bathuelis, Duo quæsierat Eliezer à Rebecca, cuius filia esset, & an esset in domo patris eius locus ad pernoctandum, primo quæsito iam satisfacit, cum se dicit filiam Bathuelis filij Nachor & Melchæ, Nachor autem auum suum addidit, vel Dei impulsu, vel quia non solum patrem, sed etiam auum voluit cognitum haberi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virgines modestè quæsitis respondeant.

187 *Quæ respondit: filia sum Bathuelis*, nonne potuisset dicere sufficiat à me potum accepisse, quid igitur curiosè nomen meum inquiris? quid tibi curæ quo nomine nuncuper, & à quo originem ducam? nihil tale respondet, sed cuiusnam sit filia aperit, virgines enim modeste quæsitis debent satisfacere, *percontatur seruus* (inquit Procop.) *quo genere sata sit, & illa nequaquam vt curiosum virum auersata est, sed genus commemorat.* Procop.

Serui in exequendis dominorum suorum iussis sint diligentissimi.

188 *Quæ respondit: filia sum Bathuelis*, nonne sciebas adimpletum esse signum, quod à Deo postulaueras ad dignoscendam futuram Isaaci coniugem? cur igitur eam interpellasti vt cuiusnam esset filia tibi aperiret? aduerte quod Abraham eum iuramento obstrinxerat, vt non aliam nisi ex cognatione sua coniugem filio suo sumeret: merito igitur illam vt cuius filia esset, aperire coegit: sic enim in exequendo domini sui iussu, sagacissimus & diligentissimus fuit.

Deus læta suis annunciat, & desideriis eorum satisfacit.

189 *Quæ respondit: filia sum Bathuelis filii Melchæ quem peperit ei Nachor*, solum sciscitatus est à quo originem duceres, & tui nomen parentis, non autem aui, cur ergo vtriusque nomen aperis? diuino sane instinctu impulsa nomen Nachoris Eliezer cogniti, tanquam fratris Abraham declarat, vt gaudio perfusus, cognosceret quomodo cuncta suis desideriis prospere cederent, hoc animaduertit Abul. *Rebecca*, (inquit) *mouebatur à Domino qui totum istud negocium quodam occultissimo ordine conuertebat, vt ipsa narraret vsque ad Nachor, quem Eliezer sciebat esse fratrem Abrahæ, quia à Domino suo hæc sæpe audierat, & sic Eliezer iret lætus in domum Rebeccæ: si autem dixisset Rebecca solum: filia Bathuelis ego sum, non cognosceret Eliezer vtrum esset de cognatione Abrahæ, quia Abraham non solebat facere mentionem de Bathuele.* Abulens.

Qui in se non habet quid dignum laude, de auorum nobilitate gloriatur.

Quæ respondit: filia sum Bathuelis filii Melchæ, quem peperit ipsi Nachor, preme silentio nomen aui, cum solum cuius filia sis interrogeris, cur patrem, & auum meministi? Dauid interrogatus de parentibus à Saule 1. Reg. 17. de qua progenie es, ô adolescens, dixit Dauid, filius serui tui Isai Bethleemitæ ego sum, auos non recenset, sed solum patrem: cur ergo illa tota est in auis memorandis de illis non interrogata Dauid autem de illis interrogatus *de qua es progenie*, eos non memorat? erat Dauidi in manibus Goliath caput, quod recenter absciderat ei, qui talia perpetrat facinora, non multum curat auorum stemmata. Sed Rebeccæ nihil erat piæ manibus præterquam quod habebat hydriam de fonte plenam: ne miremur igitur quod adeo multa fuerit in auis percensendis, quæ in se pœne nulla erat: hinc D. Hiero. in epitaph. Fabiolæ ait *alius forsan memoret Quintum Maximum vnus qui nobis cunctando restituit rem, & Fabiorum gentem proferret in medium: duceret pugnas, describeret prælia, & per tantæ nobilitatis gradus Fabiolam venisse iactaret, vt quod in virga non poterat, in radicibus demonstraret.* Humi enim repentis plantulæ proprium est radicem virtutis iactare, quando in ramis nullum habet fructum. 190 D Hier.

Peccator omnino non agnoscitur.

Quæ respondit filia sum Bathuelis, sed cum per Eliezer diximus concionatorem intelligi, & per Rebeccam, animam, quomodo sciscitatus est cuiusnam esset filia? ignoratne à Deo creatam esse ad suam imaginem & similitudinem, sicque filiam eius esse? Hug. Card. ait, filia diaboli est per culpam, en quomodo tanquam ignorans inquirit, cuius est filia? quia anima peccatrix à Deo & à suis præconibus non agnoscitur. *Eias igitur* (inquit cit. auctor,) *filia Dei per gratiam, & agnosceris.* 191 Cit. Auct.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXV.

VVLG. Et addidit dicens, palearum quoque & fœni plurimum est apud nos, & locus spatiosus ad manendum.

Sep. Et paleæ & pabula multa apud nos, & locus ad diuertendum.

Pag. Etiam locus ad pernoctandum.

CONCOR-

CONCORDIA.

NOster vulg. legit fœnum, quod alii dixerunt pabulum, ex dictione Hebræa מספוא misspo, quæ omnem cibum iumento proprium præter paleas dicit, scilicet hordeum & auenam, nec non herbas, & fœnum significat.

EXPOSITIO.

ADdidit dicens palearum quoque & fœni plurimum est apud nos, non interrogata ab Eliezer plura proponit, nempe etiam pabulum esse sufficientissimum pro camelis, *& locus spatiosus ad manendum*, quasi diceret, ne timeas in domo patris mei pernoctare, est enim capacissima, vt qui te comitantur, & cameli facile in ea sine incommodo quietem capiant.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti, quæ aliis sunt necessaria libenter offerunt.

192. *ADdidit palearum quoque & fœni plurimum est apud nos*, cur fateris ea omnia domi tuæ habere: an compertum habes id patrem tuum non moleste laturum? minime quidem, probi enim homines quæ sunt necessaria libenter aliis tribuunt, sic obseruat Oleast. *Solent viri impii docere filios negare vicinis, quæ apud eos sunt, ne illi ab illis ea quibus indigent, petant: non sic viri probi, sed omnes quæ domi indicare, quæ vsui aliis esse possunt, docent.* Oleast.

Peregrinos nobiscum diu manere non debemus ferre moleste.

193 *Palearum quoque & fœni plurimum est apud nos*; cur iactas locum esse spatiosissimũ in domo tua ad manendum: nec non & pabulũ copiosissimum pro camelis alendis? nam occasionem diu tecum manendi accipiet, quod tibi & patri forte erit intolerabile, nam etiam propinquos & amicos diu nobiscum commorantes tolerare non possumus, his non obstantibus vt Eliezer domi suæ manere compellat, plurimos dies si libuerit, nihil ei defuturum pollicetur, hoc exemplo nos inducens ad non ferendum moleste si nobiscum peregrini diu commorentur, *illa nequaquam auersatur*, (inquit Procopius) *nos autem si hospitio excipiendi sunt saltem vnum diem propinqui & amici, cælum terræ miscemus & indignamur.* Procop.

Peregrinis plura sunt danda quàm petierint.

194 *Palearum quoque & fœni plurimũ est apud nos*, si solum à te quæsiuit Eliezer, vtrum locus esset in domo tua pernoctandi gratia: cur quæsito illius nõ solum satisfacis, sed subiungis copiosissimum esse etiã in ea pabulũ? quia peregrinis & aduenis plura sunt danda quàm petierunt: consentit D. Chrysost. *considera, inquit, puellæ responsum, nam sicut cùm aquam peteret Eliezer, non solùm eam dedit, sed & camelos illius potauit: ita & hic rogante seruo num esset locus ad manendum, illa non solum respondit: est locus spatiosus ad manendum, sed addidit dicens palearum quoque & fœni plurimum est apud nos.* S. Chrysost.

Perfecta hospitalitate apud peregrinos vtamur.

195 *Palearum quoque & fœni plurimum est apud nos*; nonne satis hospitalis censeberis, si lectum vt in eo ab itineris labore se reficiat, tribuas? vel vt stabulũ aliquod pro camelis præparari iubeas? ad quid igitur cibum omnibus ita libẽti animo te daturũ polliceris? aduerte hospitalitatem imperfectã exercere qui solum cubiculum & cubile in quo quiescat peregrinus, tribuit, si etiam cibos non offerat: prudenter igitur non solum locum ad manendum esse dicit, sed & copiam pabuli, vt perfecta hospitalitate apud Eliezer vteretur: sic Abul. *Sicut in hominibus non est perfecta hospitalitas dare lectum ad quiescendum, nisi detur cibus ad recreandum: vt enim patuit supra de Abraham & Loth, qui hospitibus suis immediate parabant, sic etiam de iumentis ad complementum hospitii dare oportet pabula.* Abulens.

Concionatori stipendium temporale non negandum.

196 *Palearum & fœni multum est apud nos*, cur hæc offers Eliezer? sufficiat illi potus quem præbuisti; si dictum est à nobis per Eliezer concionatorem designari, & per Rebeccam animam, cui verbum veritatis annuntiatur: merito pabulum & alia offert ei puella, quia sancta Ecclesia, teste D. Greg. verba vitæ audiens, terrena stipendia prædicatoribus reddidit: quæ Paulus quasi pro nihilo accipere se dixit, *Si nos, inquit, spiritualia vobis seminauimus, magnum est si à vobis carnalia metamus*, D. Greg. cit. à Lipp.

Concionatori amplissimum est domicilium latitudo charitatis auditoris.

197 *Palearum & fœni multum est & locus spatiosus ad manendum*, mysticè hæc exponens D. Greg. in Ezech. ait, Ecclesia designata per Rebeccam prædicationis verba in amplo charitatis gremio suscepit, sed quonam est illud, ô Gregori, charitatis gremium amplum? optime satisfacit doctor, *spatiosus ad manendum locus est in auditoris corde latitudo bonitatis*, legit Hug. Card. *latitudo charitatis*, Lipp. *latitudo veritatis*, en quomodo vel latitudo bonitatis, aut charitatis auditoris, concionatori amplissimum est domicilium? Cit. Greg.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVI.

Vulg. Inclinauit se homo, & adorauit dominum.
Sept. Et benedicens homo adorauit Dominum.
Cald. Et flexit vir genua sua, & adorauit coram Domino.
Pag. Et incuruauit se & genuflexit Domino.
Chryſ. Quod cùm probaret homo, adorauit Dominum.

CONCORDIA.

קדד Kadad inclinauit, vel verticem incuruauit, honoris exhibendi causa significat, nescio autem qua de causa dixere septuaginta εὐδοκήσας ὁ ἄνθρωπος benedicens vel complacens homo, nisi quod Deo benedixit, videns omnia sibi prospera contingere.

EXPOSITIO.

Inclinauit se vel ceruicem summittendo, vel genua flectendo, *adorauit Dominum:* genu enim flexione tanquam actu exteriore Deum adoratione latriæ colimus, sensus igitur potest esse, Eliezer genuflectens Deum adorauit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei beneficiis grati esse debemus.

198 *Inclinauit se homo & adorauit Dominum,* cur audito quod in domo Patris Rebeccæ palea & fœnum esset, nec non locus spatiosissimus ad manendum, Deum adorauit? nota quod hoc in loco *adorare* significat gratias agere: insuper obserua non exiguum à Deo beneficium accepisse in eo quod sponsam pro Isaac, illius cognationis quam exoptabat, inuenerat: merito igitur hic Dominum adorat, id est gratias agit, quia Dei beneficiis grati esse debem⁹, *exhilaratus seruus* (inquit Chrys.) *in hu quæ co-*
S. Chryſ. *gnouerat, & quæ ei puella dixerat, adorauit Dominum, & gratias illi egit, eo quod in Patriarcham, & in se tantam declarasse prouidentiam, eo quod omnia tam prospere atque fœliciter successissent.*

Gratiarum actiones non sunt differendæ.

199 *Inclinauit se homo & adorauit Dominum,* cum ad exitũ fœlicem negotium, cuius gratiâ venisti, Mesopotamiam perduxeris, tunc immortales Deo referes gratias, pro successu illius prospero, à gratiarũ actione incipit, non enim diu differenda est: sic Procopius *suaue inclinato capite numen adorat, nihil enim*
Procop. *prius gratiarum actione habere debet, qua ostendat se non esse ingratum Deo.*

Nihil aliud mediteris ante omnia quàm gratiarum actionem.

200 *Inclinauit se homo & adorauit Dominum,* nonne inuentæ quam desideraueras puellæ munera offerre debueras? si Rebeccam offendisti votis tuis respondentem, cur eam tanquam futuram Domini tui sponsam non honoras domi? inaures aureas & armillas ei offerẽdas nõ tribuis? prius Deo benefactori gratias refert quã quodlibet aliud circa creaturã præstet: nihil enim aliud ante omnia meditãdum est quàm gratiarum actio: id ponderauit S. Theod. ser. 8. de prou. *postquam signa quæ petierat vidit omnia, nec tum quidem ante gratiarum actionem desponsationis symbola dedit, nec voluptate victus, largitoris oblitus est, sed donum coram videns, & doni quoque largitorẽ videre credidit, & prius pro viribus ipsum collaudauit, deinde hoc modo munus oblatum suscepit, postquam enim plura quam postularat accepit, quantis potuit laudibus beneficij huius auctori gratias retulit ei, diuinis promissionibus veritatis testimonium tulit, benedictus enim, inquit, Dominus domini mei.* Theod. ...

Dei gratiæ fœlicem euentum in negotiis nostris tribuamus.

201 *Inclinauit se homo & adorauit Dominum,* cur Deo refers gratias? nonne tuæ industriæ: quidquid egisti tribuendum: nam in Mesopotamiam venisti, munera dedisti Rebeccæ, ab eo didicisti cuius nam esset filia, &c. nihilominus Dei recoli: beneficium, scit enim quod fœlix euentus in negotiis nostris Deo sit maxime tribuendus: obseruatio est Hugo. Card. *inclinauit se nihil sibi tribuens, sed Dei gratiæ.* Hugo Car.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

Vulg. Dicens: Benedictus Dominus Deus Domini mei: Abraham qui non abstulit misericordiam & veritatem suam à Domino meo & recto itinere me perdu it in domũ fratris domini mei.
Sept. Qui non dereliquit iustitiam suam & veritatem suam à Domino, neque prospere deduxit Dominus, &c.
Cald. Qui non dimisit misericordiam & veritatem à Domino meo, & recta via deduxit me.
Pag. Peregrinantem deduxit me Dominus, &c.
Ari. Ergo in via duxit me Dominus in domum fratrum Domini mei.

CONCORDIA.

עזב Azabal non solum deseruit, dereliquit, sed & abstulit significat in Hebræo אנכי בדרך baderek Anoki habemus, sed subintelligendum est, erant, & sic sensus erit omnibus communis, vbi legimus in domum fratris, in Hebræo est in plurali in domum fratrum: sed vulgatus intelligit de Nachor fratre Abraham, Hebr. autem de illius consanguineis, qui omnes tunc fratres dicebantur.

EXPOSITIO.

Benedictus Dominus Deus, &c. id est quem colit ac profitetur Dominus meus Abraham, *qui non abstulit misericordiam & veritatem, &c.* Hebraismus est, id est qui & nunc misericors, & verax in promissis suis fuit erga Dominum meum Abraham, *& recto itinere me perduxit*, scilicet ad domum & progeniem Nachor.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non solum gratiæ pro beneficiis referendæ, sed etiam eorum materia recolenda est.

202 *Benedictus Dominus qui recto itinere me perduxit*, nonne sufficiebat Eliezer gratias Deo retulisse, pro accepto beneficio? ad quid igitur illud in medium proponis, dicens, prosperum iter tuum fecisse? quia non solum pro beneficiis à Deo acceptis gratiæ sunt referendæ, sed etiam eorum materia recolenda est. Card. Caiet. Sic Caiet. *subiungit seruus materiam beneficii Domino collati Abrahæ dicendo, in via habui summum essendi principium.*

Viri iusti nihil suis meritis tribuunt, sed orationibus sanctorum.

203 *Benedictus Dominus qui non abstulit misericordiam suam ab Abraham*, cur facit mentionem Abrahæ Eliezer? nonne sufficiebat dicere, benedictus Deus qui mihi hoc contulisti beneficium, vt felicem haberet negotium meum, exitum: prudenter Abrahæ meminit cuius intuitu eum perduxisset Deus (quia vt optime Oleast.) *nihil viri iusti sibi aut meritis suis tribuunt; sed sanctorum orationibus, quarum ope se omnia nactos arbitrantur.* Oleast.

Dei misericordiæ nostra tribuamus prospera.

Benedictus Deus qui non abstulit misericordiam à Domino meo, dicerem, Deus omni dignus benedictione qui hoc præmium operibus meis contulit vt prosperum mihi contingeret iter: prudenter loquitur equidem cùm ait, Deus qui non abstulit misericordiam suam à Domino meo: quia illius bonitati & misericordiæ nostra tribuenda est prosperitas, hoc agnouit Abul. cùm ait, *vocatur hic misericordia Dei, quia hoc non fecit Deus, tanquam si ad hoc compelleretur, vel aliàs obligaretur, sed sola benignitate sua.* 204 Abul.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

Vulg. Cucurrit itaque puella, & nuntiauit in domum matris suæ omnia quæ audierat.

Sept. Nuntiauit in domum matris suæ verba hæc.

CONCORDIA.

Parui refert, quod in Hebr. est כדבר ים האלה Caddenarim haelle secundum verba hæc: sed idem quod in littera nostra est, videlicet nuntiauit omnia quæ viderat.

EXPOSITIO.

Cucurrit itaque puella, nempe præ gaudio euentus inexpectati, *nuntiauit in domum matris suæ*, & si patrem adhuc haberet superstitem, mater tamen illius seorsum in vna parte totius domus cum puellis degebat, more Hebræorum & orientalium quibus in vna domo virorum ac feminarum distinctæ habitationes visebantur, & ideo ad domum matris cucurrit, nuntiauit *omnia quæ audierat*, scilicet ab Eliezer.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virgo ne diu sermones conferat etiam cum viris iustis.

Cucurrit itaque pulla, &c. cur hominem tibi colloquentem deseris? cur aufugis? inurbana ab hoc peregrino censeberis; merito currit & hominem loquentem adhuc solum derelinquit: quia virgo pudore affici debet, si diu sola cum viro loquatur, sicque Rebecca prudens defert ad matrem quicquid à viro audierat, ne forte aliquod adiret periculum

D. Amb. l. 2. epist. 23. cum viro sermones conferens, quod amplius laudatur in matre Sansonis, ea quidem vt scribit D. Amb. lib. 5. ep. 23. *non passa sine viro scire vel diuinitatis secretum, insinuauit viro visum sibi hominem Dei præclara speciei futuræ sobolis, ferentem oracula.*

Alacritas in hospitalitate declaranda.

205 *Cucurrit itaque puella, &c.* nonne hominum hospitalitatem apud Eliezer aperuisti, cùm potum aquæ non solum ei, sed & camelis suis præbuisti, cum locum esse ad pernoctandum in domo patris tui sufficientissimum esse dixisti, necnon maximam esse pabuli copiam in ea? cur ergo adhuc cursu præcipiti tendis ad matrem annuntiatura quæ tibi contigerunt? quia hoc cursu exprimere voluit alacrem animum in hospitalitatis officio Eliezer, & sociis eius exhibendo: *vide quomodo*, inquit Chrys. *in singulis declararet nobis hospitalitatis alacritatem, cursu, verbis, mansuetudine, & ita cum voluptate cucurrit.* Chrysost.

Mulieres decet in cubiculis à viris separatas suis vacare negotiis.

207 *Cucurrit puella, & nuntiauit in domum matris quæ audierat*, cur matri potius quàm patri, quæ à viro spectabili audierat, aperit? dices, quia cum matre familiarius quàm cum patre versabatur. Sed cur dicitur, quod in matris, non autem patris domum cucurrit? sufficiens responsio Lipp. *quia forte mulieres tabernacula separata in domibus maritorum habebant, in quibus cum filiabus & ancillis opera feminis competentia exercebant*, en quomodo decet mulieres in cubiculis separatas a viris suis vacare muniis. Lippom.

Muliebre genus ad dona capienda promptius, quàm virile.

Cucurrit puella in domum matris suæ, in patris domum currat, nuntians aduentum serui Abrahæ nam potius patris erat quàm matris scire eum aduenisse, vt hospitio reciperetur; cur ergo puella patris alloquium fugit, & ad matrem festinat? nonne acceperat puella inaures aureas, & armillas & alia munuscula? cauens ergo cum eis apparere in conspectu patris ad matrem cucurrit, vt cui acceptio munerum & donorum: quia mulier erat, non poterat inuisa & iniucunda esse. 208

Mater filiabus familiarior quàm pater.

Cucurrit puella & nuntiauit matri quæ audierat, Patri renuntia: nam quid agendum sit, maturius quàm mater considerabit, & maiori cum prudentia exequetur: tum etiam quia mater nihil, inscio patre tuo, disponet: aperi ergo genitori quæ tibi contigerunt; nihilominus genitrici potius nuntianda censuit, quia sibi familiarior erat quàm pater, *propter familiaritatem maiorem*, inquit Hugo Carens. *quam habent filiæ erga matres, matri nuntiauit quæ audierat.* 209 Hugo Carens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIX.

VVLG. Habebat autem Rebecca fratrem nomine Laban, qui festinus egressus est ad hominem, vbi erat fons.

Sept. Cucurrit Laban ad hominem foras ad fontē.

EXPOSITIO.

HAbebat fratrem nomine Laban, hic est qui filias suas Liam & Rachelem Iacob matrimonio iunxit, *qui festinus egressus est ad hominem*, audierat enim quæ matri suæ renuntiauerat Rebecca, *ad fontem*, ibi enim expectabat rei euentum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peregrinus modestiam præ se ferat in ingrediendis hospitiis.

209 FEstinans egressus est ad hominem vbi erat fons: cur iuxta fontem mansit Eliezer? nonne potuit vltra progredi, saltem vsque ad domum matris puellæ, eam non ingrediens, sed ibi responsum Rebeccæ expectans, cùm ex cognatione Domini sui Abraham esse cognouit? merito fontem non prætergreditur, quia peregrinus modestiam præ se ferre debet in ingrediendis hospitiis, *Stabat ad fontem*, inquit Lippom. *vt tanquam amicus inuitari magis & introduci ab aliquo viro posset, quàm ignotus ad puellæ vocem se cum tot camelis ingereret, modestiam docet facto, ne quis se cui oneri esse paruipendat.* Lippom.

Prompte hospitalitatem exerceamus.

210 *Festinus egressus est ad hominem*, nonne sufficiebat Eliezer occurisse, vt eum ad hospitium inuitaret, & quicquid comitatui suo necessarium erat, offerret? cur igitur festinus ad id agendum egreditur? quia peregrini non solum benignè suscipiendi, sed promptè & celeriter admittendi. Fauet D. Bon. in biblia pauperum, cap. 45. *Prompta ad hospitalitatem videtur Rebecca, quæ dixit seruo Abraham, fœni & palearum plurimum est apud nos, & locus spatiosus ad manendum, & paulo post idem dixit ei Laban.* Sera. Doctor in lib. pauperum cap. 45.

Vtilissima est carnalibus piorum societas.

Festinus egressus est ad hominem, nempe Eliezer quem diximus concionatorem adumbrare: at quomodo Laban carnis operibus deditus, ad audiendum verbum Dei festinus properat? nonne ait textus, quod erat frater Rebeccæ (quę animam fidelem repræsentat) sicque eius societate fruebatur: ne mireris igitur Laban hominem carnalem, audiendi verbi Dei gratia ab Eliezer præcone veritatis accurrisse, quia carnalis ex piorum familiaritate & societate aliquid, & non exiguum emolumentum percipit. Sic D. Greg. ho. in Ezech. *habebat autem Rebecca fratrem nomine Labā, &c. quia sunt carnales fidelibus coniūcti, quorū familiaritate aliquando ad audiendum verbū prodeunt.* 211 D. Greg. Ma. in Ezechiel.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xxx.

VVLG. Cumque vidisset inaures, & armillas in manibus sororis suæ & audisset cuncta verba referentis, hæc loquutus est mihi, homo venit ad virum qui stabat iuxta camelos, & prope fontẽ aquæ.

Sep. Et factum est postquam vidit inaures & virias, &c. venit ad hominem, stante illo super camelos super fontem.

EXPOSITIO.

CVmque vidisset, Hebr. postquam audierat & viderat, est Hebraismus quem Vatablus ita explicat, vertens, viderat itaque inaures, audierat verba Rebeccæ, & ideo cum in præcedenti versu Moyses ait Laban egressum ad hominem, rem gestam exprimit, & in hoc rei gestæ narrationem, scilicet cum vidisset inaures & armillas in manibus sororis suæ, tunc egressus est in occursum illius.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui aliquid iustè acquirit coram omnibus defert.

112. *CVm vidisset inaures & armillas in manibus sororis suæ*, cùm Rebecca esset puella modestissima cur huiusmodi inaures aureas coram omnibus detulit, & non abscondit? quia qui aliquid iure acquirit coram omnibus deferre potest: *nota*, inquit Thom. Anglic. *quod prædicta iocalia non portauit abscondite sicut faciunt sibi de his suspecta.* Thom. Angl.

Dantes munera honore prosequimur maiori quā proprios parentes.

213 *Cum vidisset inaures venit ad virum qui stabat iuxta camelos*, maxima equidem beneuolentiæ significatio erga hominem peregrinum & solum Abrahæ seruum, an eodem amore nepotem suum Iacob admisit? nequaquam certè, imo eum domi suæ seruire coegit, vnde quæso tam eximia amoris significatio erga seruum, & erga parentem exigua? inspice quid dicat textus, cum vidisset inaures & armillas in manibus sororis suæ, cum autem Iacob ad eum venit, egenus & pauper ad eum accessit: ne inquiras ergo, quomodo tam beneuolus in Eliezer? quia dantes munera maiori honore dignamur quam ipsosmet parentes: nescio si ad hoc respiciens Oleaster ait, *parant munera hospitium, exhilarant recipientis faciem & animum.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXXI.

VVLG. Dixitque ad eum, ingredere benedicte Domini, cur foris stas? præparaui domum & locum camelis.

Sept. Heu ingredere benedictus Domini, vt quid stetisti foris?

Pag. Vt quid manes foris?

EXPOSITIO.

INgredere benedicte Domini, id est à Domino, quasi dicat gratiosum Domino, & cui Deus fauet: *cur foris stas?* id est non decet famulum talis Domini qualis est Abraham, sub dio manere, sed domum nostram tanquam egenam sed propriam ingredi: *preparaui domum & locum camelis*, postquam enim ea quæ à Rebecca dicta sunt, audiuit, illico disposuit hospitium.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peregrini à nobis precibus compellendi, vt hospitium admittant.

204. INgredere benedicte Domini &c. nonne peregrinorum est ab aliis hospitium quærere? petat ergo Eliezer ea quibus indiget? nihilominus Laban eum honore afficiens, vt officium hospitalitatis admittat deprecatur, quia peregrini à nobis sunt compellendi, vt nobiscum velint commorari, *vide & hunc benedicentem Deum*, inquit D. Chrysost. *in aduentu peregrini & antequam hospitalitatem impleuit opere, multis eum exhortatus est, veni ingredere.* S.Chrys.

Etiam peccatores Deum omnibus benefacientem agnoscunt.

215. *Ingredere benedicte Domini*, in Hebræo est Iehoua quod nomen summum essendi & benefaciendi principium denotat, quomodo Labā qui sculptilibus addictus erat, Deum sub nomine Iehoua cognoscit? quia etiam peccatores Deum omnibus benefacientem non ignorat: sic Caiet. *ubi est nomen tetragrammaton, summum enim Deum dantem omnibus esse etiam Laban didicerat: & tanquam Deum communem benefactorem omnium beneficum illi quoque nominat.* Card. Caiet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG. Et introduxit eum in hoſpitium, ac deſtrauit camelos, deditque paleas & fœnum, & aquam ad lauandos pedes eius, & virorum qui venerunt cum eo.

Sep. Intrauit homo in domum, & deſtrauit camelos, & dedit paleas & pabula camelis &c.
Caiet. Abſoluit.
Cald. Et ſoluit camelos.

CONCORDIA.

Patah hoc in loco ſoluere ſeu diſſoluere ſignificat, licet Sep. etiam ἀπέσαξε id eſt deſtrauit, hoc eſt à vinculis clitellarum abſoluit, & onera depoſuit, quod certè nihil aliud eſt quam eos ſoluiſſe.

EXPOSITIO.

Et introduxit eum in hoſpitium, ſcilicet Laban frater Rebeccæ Eliezer ſeruum Abrahæ, *& deſtrauit camelos*, id eſt depoſuit ſellas & onera eis impoſita, *deditque paleas & fœnum*, ſcilicet pabulum eis conueniens, *& aquam ad lauandos pedes eius*, nempe Eliezer: aduerte quod in Bibliis recentibus ſic legimus pedes eius; in antiqua autem pedes camelorum, quod equidem inconueniens non eſt, nam etiam purgari potuerunt aqua pedes eorum ex puluere in itinere contracto, *& virorum qui cum eo venerant*, ex quo patet Eliezer ſolum non veniſſe, ſed plures itineris ſui comites habuiſſe.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Secundùm dignitatem comitatus ſeruorum tibi licitus.

216 *Dedit aquam ad lauandos pedes eius, & virorum qui cum eo erant*, quinam ſunt illi viri qui erant in Eliezer comitatu? ſine dubio ipſius Patriarchæ domeſtici: nonne ſuperbiam ſapit, humilitatemque non redolet, tot ſeruos ſecum habere? non equidem, nam ſecundum dignitatem & hominis auctoritatem numerus ſeruorum licitus eſt. conſentit Abul *cùm ipſe Eliezer deberet ex apparatu ſuo indicare diuitias Abrahæ, decebat vt alii viri irent cum eo ad honorandum.* Abul.

Indecens maximè ſolam cum ſolo iter facere.

217 *Dedit aquam ad lauandos pedes eius & virorum qui cum eo erant*, cur tot viros tecum adducis? hoſpitibus enim præ multitudine erunt oneroſi, tum etiam quia non exigua in his alendis conſumetur pecunia, quæ in alios vſus vtilius erogari poſſet? aduerte quod Eliezer ſecum ſponſam futuram Iſaac ducere intendebat: merito igitur tot comitatur famulis, quia indecens fuiſſet nec non abſque mali ſuſpicione, ſolam cum ſolo iter multorum dierum facere.

In hoſpitalitate præſtanda nihil deſit quod poſſit reprehendi.

218 *Dedit aquam ad lauandos pedes eius*, non ſufficiebat domum pernoctandi gratia conceſſiſſe, pabulum copioſiſſimum dediſſe, cur ergo ita te dimittis, vt aquam lauandis pedibus tribuas? certum eſt ex lautione pedum vires recreari, & puluerem ſiccitare ſua pedum humiditatem conſumentem excuti, quod non exiguum eſt erga iter facientem beneficium, quid mirum igitur ſi aquam ad abluendos pedes dederit? quia in hoſpitalitate præſtanda nihil debet deeſſe, quod dignum ſit reprehenſione: reprehendi autem debet qui aquam dandam omiſerit, vt conſtat ex Luc 7. vbi legimus Chriſtum Dominum obiurgaſſe Phariſæum, quod pedibus ſuis aquam non dederit. Luc. 7.

Hoſpitalis perſonarum non ſit acceptor.

219 *Dedit aquam ad lauandos pedes eius & virorum qui cum eo venerant*, nemini dubium eſt viros illos qui erant in comitatu Eliezer longè eo inferiores fuiſſe; ſiquidem Eliezer totius familiæ Patriarchæ curam gerebat; vnuſquiſque autem aliorum variis erat deſtinatus munüs obeundis: quo poſito, cur ſine perſonarum diſcrimine æqualiter omnibus aquã ipſemet tribuit? imperet ſeruis ſuis vt comitibus Eliezer lauandis aquam effundant? prudenter omnium æque pedes Labam abluit, quia exercens hoſpitalitatem, perſonarum acceptor non debet iudicari.

Hoſpitalem decet eſſe humilem.

220 *Dedit aquam ac deſtrauit camelos deditque paleas & fœnum*, hæc munia viliora domus, mancipia debẽt obire, ſcilicet equis vel camelis pabulum præbere, ſellas eorũ deponere, nec nõ onera ſubleuare, cur igitur Laban ex nobili & opulenta familia natus cui plures non deerant famuli, ipſemet manibus ea exequitur? ſine dubio vt hoc exemplo ſummiſſionis pateat, hoſpitalem colere debere humilitatem, nec ſe arrogantem peregrinis præbere.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VVLG. Et appoſitus eſt in conſpectu eius panis, qui ait non comedam, donec loquar ſermones meos, reſpondit ei: loquere.

Sep. Et appoſuit eis panes ad manducandum.
Cald. Poſuerunt coram eo cibum.
Pag. Poſitum eſt coram eo vt comederet.

CONCORDIA.

Licet panis nomine in scriptura omnis cibus significetur, nihilominus cum Hebraicè scriptum sit לאכל ויושם לפניו Veiusam, Lephanat Leechol, rectius vertitur appositum est coram eo vt comederet, vel vt habet Caldaica lectio, posuerunt coram eo cibum, nam quod Latinus interpres panem dixerit, à 70. desumpsit, tamen vtrobique est sensus, nam panis, vt diximus, pro cibo sumitur.

EXPOSITIO.

Appositus est in conspectu eius panis, Hebraico schemate panis pro omni cibo sumitur, iuxta illud quarti Regum 6. appone eis aquam & panem, & ibidem subditur, appositaque est eis ciborum magna praeparatio, qui ait, *non comedam donec loquar sermones meos*, id est quae praecipit mihi Dominus meus Abraham, vt vobis aperirem.

Reg. 6.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Serui Dominorum negotia prius curent quàm propria.

221. *Non comedam donec loquar sermones meos*, parumper requiesce, cibum tibi appositum comede, vt ex itinere defatigatus corroboreris, deinde coena absoluta, quicquid habes dicendum, aperies? prudenter ante cibi sumptionem, quae sibi iussa fuerant à Patriarcha nota vult facere, quia serui Dominorum negotia suis & suae vtilitati debent praeferre, *vidit*, inquit Oleast. *quales famulos Dominus iustis concedat, qui ita negotia curant Dominorum, vt prius ea velint expedire, quàm comedant aut bibant.* Oleaster.

Grauia & seria inter comedendum minimè perficienda.

222. *Non comedam donec loquar sermones meos*, si mensa cibis iam est referta, qui forte non ita gustui grati futuri sunt, si coena differatur in alteram horam; comede igitur, & si quid habes aperiendum & absoluendum, cum Domini tui cognatis in mensa & inter comedendum aperies: ante cibi sumptionem & non in ea quae sibi iussa fuerat (quae quidem erant grauia) absoluere desiderat, quia seria inter comedendum minimè perficienda vel tractanda.

Ante potum negotia maturius & facilius absoluuntur.

223. *Non comedam donec loquar sermones meos*, tempus tibi per noctem integram sufficit, vt in coniugem Isaac Rebeccam postules, & quicquid tibi contigit, tum signo à Deo petito, tum in illius exhibitionē aperias, cibum igitur nunc praeparatum comede, vt inurbanus non censearis: optime satisfacit Tostat. *Noluit comedere & bibere antè, quia magis prompti sunt homines ad loquendum, & intelligendum ante potum quàm post potum.* Tostat.

Iustus concionator nisi spiritualia praebuerit, alimenta non recipit.

224. *Non comedam donec loquar sermones meos*, si pluries praeconem verbi diuini Eliezer significari diximus, cur ait non comedam donec loquar sermones meos? nam ante concionem ex his quae apponuntur, licet comedere: prudenter tamen ait, non comedam &c. quia vt inquit gloss. interl. *non vult metere carnalia nisi prius seminauerit spiritualia*, quod habet D. Greg. *quia sunt qui doctores ex temporalibus stipendiis retinere parati sunt, sed illi nisi prius abstineant, externa recipere nolunt: si enim in animabus fructum non inueniunt, stipendia corporibus contemnunt.* Gloss. interl.

Homo prius satisfacere curet officio quā ventri, vt belluis non sit similis

225. *Non comedam donec loquar sermones meos*, comede, cùm tibi sint appositi cibi, ecce paleae & foenū datum camelis, & auidè feruntur in pabulum: cur tu non similiter in cibū? sane homo in hoc à camelis, à belluis discernitur, quod belluae nil aliud prius curāt quam appositum cibum sumere, hic verò priùs curat officio suo & muneri satisfacere.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. XXXIV.

VVLG. At ille, seruus inquit Abraham sum. *Sep.* Puer Abraham ego sum.

EXPOSITIO.

Seruus Abraham sum, hoc primo aperit, vt scirent Rebeccae parentes, vices agere Domini sui in hoc coniugii negotio, ne si incognitus, ab illis non audiretur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Oportunitas Dei beneplaciti sumēda, ne elabatur.

226. *Seruus Abraham sum*, cur post cibum distulisti testificari te seruum Abrahae esse? nam etiā tunc fidē tibi adhibuissent: dices quia serui maturè & cito Dominorū iussa debent exequi, admitto; sed quod inconueniēs, quamuis paulisper hoc negotium distulisset, non enim ei iusserat Abraham, vt cū peruenisset ad cognationē suā, illico & omnib⁹ postpositis suum declararet desideriū, ait Lip. nō deserendū est negotium, tunc cū prouidente Deo successus cernitur & beneplacitū Dei sentitur, sed cur Lipp. cū

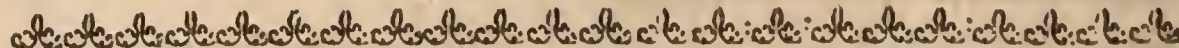
agnoſcitur Dei voluntas, aliquid non eſt differendũ, inquit, *ne neglecta opportunitas à Domino conceſſa ſubtrahatur ceſſantibus nobis, cùm velle & adniti cœperimus.*

Serui iuſtorum nomen magnam præ ſe fert dignitatem.

227. *Seruus Abrahæ ſum*, ſi nihil ſerui nomine vilius & abiectius, cur Eliezer ſe ſeruum hominis dicit in negotio tanti ponderis, non autem procuratorem totius domus Patriarchæ, vel ipſius nuntium? ſic enim haberetur in honore ab Abrahæ parentibus & facilius Rebeccam traderent: non ignoras Abraham virum fuiſſe iuſtiſſimum: meritò non alio titulo ſubli-miorum, ſed ſerui nomine ſe nuncupat, quia ſerui iuſtorum appellatio maximam præ ſe fert dignitatem & excellentium, quod confirmatur ex bullis ſummorum Pontificum, qui cum tot clariſſimis ſplendeant titulis, in eis tamen ſe ſeruos ſeruorum Dei prædicant, & nihil honorabilius eo nomine arbitrantur.

Legati non propter ſe, ſed propter eos à quibus mittuntur, audiuntur.

Seruus ſum Abrahæ, cur nomen Abrahæ retulit? nonne ex orationis ſuæ ſtilo in negotii cognitionem ab eo intenti deueniſſet cognatio Patriarchæ? meritò ſe ſeruum Abrahæ profeſſus, quia rogatus propter eum cuius virtus vel nominis ſplendor innoteſcit, à quo mittitur, admittatur; ita Hug Card. *ſeruus ſum Abrahæ, commendatio mittentis vt propter mittentem miſſus audiatur.* Hug. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXV.

VVLG. Et Dominus benedixit Domino meo valde, magnificatuſque eſt & dedit ei boues, oues, argentum, & aurum, ſeruos, & ancillas, camelos & aſinos.

Sep. Et exaltatus eſt.

Pag. Et dedit ei pecudes & boues.

CONCORDIA.

צאן Pecudes & oues ſignificat גדל Gadal non ſolùm magnificare, ſed exaltare dicit.

EXPOSITIO.

Dominus benedixit Domino meo, non ſolum in ſpiritualibus, ſed etiam in temporalibus, *& magnificatus eſt*, in ſummo enim honore apud omnes habebatur, *dedit ei oues, &c.* maximas illius diuitias declarat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deo omnia tribuenda.

228. *Dominus benedixit Domino meo & dedit ei boues*, cur exordium ſuæ narrationis incipit hoc modo loquendi? potuit enim dicere, Dominus meus opulentus eſt, & plura pecudum armenta poſſidet, cur igitur ait Dominus dedit ei boues? quia Deo non nobis nec noſtris meritis omnia tribuenda ſunt, *fidelis ſeruus*, inquit Lipp. *qui omnia bona Domini ſui DEO accepta refert.* Lippom.

Deus etiam in hoc ſæculo diuitias ſuis præbet.

229. *Dominus dedit ei boues, oues &c.* cur antequam diuitias Domini ſui aperiret, eum benedictiones non exiguas à Deo conſecutum fuiſſe pronuntiat? certè vt Deum iuſtis in hoc ſæculo diuitias etiam tribuere Oleaſter. ſignificaret, *latenter*, inquit Oleaſter, *Dominum commendat qui ſuos diteſcere nouit*, Deus enim à diuitiis in hoc ſæculo poſſidendis ſuos non excludit.

Bona non ad ſuperfluitatem, ſed ſolùm ad neceſſitatem requirantur.

230. *Dominus dedit ei boues, oues &c.* cur non ait Dominus meus agrorum fertiliſſimorum, plurium caſtellorum &c. poſſeſſor eſt, non autem ouium aliarumque pecudum quæ facile pereunt? aduerte boues & oues requiri ad vitæ conſeruationem, non autem alia bona immobilia: non igitur mirum referre ſolum ea quæ diximus, quia bona non ad ſuperfluitatem, ſed S.Chryſ. ſolũ ad neceſſitatẽ requirũtur, mẽs eſt D Chryſoſt. opulentos huius ſæculi alloquentis, *audite diuites*, inquit, *qui tot & tot quotidie emitis prædia, & balnea, ac deambulacra, & ſplendidas domos ædificatis, videtis in quibus diuitiæ iuſti fuerunt conſtitutæ, nuſquam ager, nuſquam domus, & ſupernacanea ſumptuoſitas, ſed oues & boues &c.*

A laudibus Dei incipendum.

231. *Dominus benedixit Domino meo.* nõne aliud ſermonis tui occurrit exordiũ, quã enuntiare Deũ Patriarchæ benedictionẽ impertitum fuiſſe? victoriam enim quam à tot regibus retulerat, ante oculos totius cognationis ſuæ propone, vt eius fortitudinem in arte militari prædicet &c. optimè ſuam orditur narrationem à Dei benedictione, quia à Dei laudibus in ſermone noſtro incipiendum. ſic Rupertus *ſermonem*, inquit, *ingreſſus eſt à veris incipiens laudibus Dei.* Rupertus.

Deus pater Chriſto Domino cuiuſcumque generis homines ſubiecit.

232. *Dominus dedit ei boues, oues &c. argentum & aurũ*, ſi Eliezer cõcionatoris, Abraham Chriſti D. ſit ſymbolũ, quomodo vt ad cultum illius, vniuerſum genus humanum indicat, teſtatur illi Deũ oues, boues, aurumque dediſſe? quamuis enim Deus omnia ſub poteſtate eius ſubdiderit iuxta illud Pſal. *omnia ſubiecisti ſub pedibus eius, oues & boues &c.* tamen minimè annunciamus Chriſtũ D. boues & aurũ poſſidentẽ: ad-Pſalm.8. uerte quod huiuſmodi animalia, & alia quæ aſſerebat Abrahã habere, diuerſas hominũ cõditiones denotare, vt oues ſimplices, boues labori addictos, aurũ & argẽtũ virtutibus claros: quam pulchrè igitur Eliezer refert Deum, hæc omnia Patriarchæ dediſſe, vt ſci-

temus Patrē æternū Christo D. cuiuscunque generis homines in suam redegisse potestatem, *quid est autem*, inquit Interl. *quod dedit ei boues, oues &c. nisi quod fidei Christi subiecit omnipotens pater cuiusque generis homines simplices, prudentes, eloquentes, sapientes seruiliter pro temporalibus seruientes & in tribulatione patientes.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVI.

VVLG. Et peperit Sara vxor Domini mei filium Domino meo in senectute sua, deditque illi omnia.

Sep. Et peperit filium vnum Domino meo postquam senuit.

EXPOSITIO.

P*eperit Sara vxor Domini mei filium &c.* incipit natiuitatem Isaac aperire, qui ex matre sterili, & patre centenario natus est: *dedit illi omnia sua*, hæredem bonorum suorum constituit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Citius filius suas parentes matrimonio iungunt vnigenito filio patrisfamilias, quàm si plures essent filii.

233 *Peperit Sara vxor Domini mei filium Domino meo*, Septuag habent filium vnum, cur vnum addiderunt? vt non plures esse declararent: sed quid refert, vt in narratione sua Eliezer dicat tantum vnicum esse filium Abrahæ, subtiliter satisfacit Caiet. *retulit hæc seruus, ne crederent parentes Rebeccæ, quod diuitiæ Abrahæ hæreditandæ essent à multis filiis*, en quomodo citius parentes filias suas matrimonio iungere exoptant vnigenito patrisfamilias filio? Card. Caiet.

Diuitiæ magnum incitamentum ad contrahendū.

234 *Peperit Sara filium Domino meo, deditque illi omnia*, cur Eliezer recensitis omnibus bonis quorum possessor erat Abraham, dixit, filium suum eorum heredem constitutum fuisse? videtur enim iactantia, imo nulla, sed maxima prudentia: sciebat enim diuitias in viro maximum incitamentum esse ad contrahendum cum qualibet nobilissima virgine, *filium senectutis*, inquit Lipp. *hæredem omnium bonorum commemorat, ne viri consanguinei causentur de danda filia sponso non satis diuiti.* Lippom.

Qui benedictionem à Deo accepit, probabile est in reliquo vitæ suæ curriculo à Deo adiuuandum.

235 *Peperit Sara vxor Domini mei filium in senectute sua*, tacerem hanc natiuitatis Isaac circumstantiam, quia proles in senectute suscepta tenuium viriū est, & vitæ exiguæ, sicque minus idonea matrimonio contrahendo, ideo dixit Eliezer Saram in senectute sua suscepisse Isaac, vt insinuaret Rebeccæ parentibus quod quia benedictionem à Deo in natiuitate acceperat, in reliquo vitæ curriculo, ab ipsomet adiuuandum. Fauet Abulensis, *hoc ponitur, inquit, ad suadendum, quia parere in senectute miraculum est, verißimile ergo est, quod Deus benefacturus sit valde ei quem in senectute parentum nasci fecit, propter quod qualibet mulier desiderare deberet tali viro copulari.* Abulens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

V*VLG.* Et adiurauit me Dominus meus dicens, non accipias vxorem filio meo de filiabus Chananæorum in quorum terra habito.

Pag. Et iurare me fecit Dominus dicendo.

Vulg. Sed ad domum patris mei perges & de cognatione mea accipies vxorem filio meo.

Sep. Perges ad tribum meam.

Pag. Ad familiam meam.

CONCORDIA.

משפחה Mischpacha genus, familiam, tribum, nec non cognationem significat, imo pro tota gente interdum sumitur.

EXPOSITIO.

A*Diurauit Dominus*, de hac adiuratione diximus vers. 3. huius cap. *Sed ad domum patris mei*, id est ad domum quæ fuit patis mei, *& de cognatione mea*, &c. scilicet vxorem filio meo sumes.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Amor legitimus in adolescente commouet parentes puellæ quam diligit, vt sibi eam matrimonio iungant.

236 *De cognatione mea accipies vxorem filio meo*, cur Eliezer aperit amorem Abrahæ, nec non latenter ipsius Isaac, quo cognationem suam prosequebatur? & quomodo eam omnibus nobilissimis & opulentissimis Chananæorum præferebat? quia dilectio cognita in aliquo, commouet parentes puellæ, quam adamat, vt sibi eam matrimonio iungant, *nunc institutum*, inquit Lippom. *de amicitia firmanda magis proponit, cum non aliam vult filio vxorem quàm filiam illorum.* Lippom.

Vt veritas scripturæ constet, non requiruntur eadem verba, sed idem sensus.

237 *Ad Dominum patris mei perges*, hoc tibi non præcepit Abraham, sed dixit ad terram meam proficiscaris, cur ergo hoc refers tanquam tibi iustum? falsitaris & mendacii argueris, vel saltem Moyses, qui hanc ante oculos ponit narrationē: aduerte eundem esse sensum eorundem verborum: ad domum patris mei perges, & vade in terram meam, neuter igitur, scilicet Moyses, vel Eliezer mendax accusabitur, quia veritas propositionis vel scripturæ non exigit eadem prorsus verba, sed eorum eundem sensum, sic Aug. *sententia est eadem, verba non omnia vel ipsa, vel ita dicta sunt quod propter eos dicendum, qui Euangelistas calumniantur, quid in aliquibus verbis non omnino conueniunt, cùm res & sententia sit eadem, hunc enim librum vnus scripsit qui ea quæ supra dixit cum mandaret Abraham, reliqua ponere potuit, si ad rem pertinere iudicaret, cùm veritas narrationis non exigit, nisi vt rerum sententiarumque veritas quibus voluntas (propter quam intimandam verba fiunt) satis appareat.* D. Aug.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LI.

VVLG. Ego vero respondi Domino meo, quid si noluit venire mecum mulier?
Sep. Dixit ne forte non eat mulier mecum.
Pag. Forsitan, non perget mulier mecum.
VVLG. Dominus ait, in cuius conspectu ambulo, mittet Angelum suum tecum, & diriget viā tuam accipiesque vxorem filio meo de cognatione mea, & de domo patris mei.
Sep. Et dixit mihi Dominus Deus, cui placui ante ipsum, ipse mittet Angelum suum tecum, & prosperabit viam tuam.
Cald. Dominus in cuius conspectu seruio.
Pag. In cuius conspectu ambulaui.

CONCORDIA.

Verbum Hebraicum יתהלכתי Itallacti quod ambulo vertit interpres, vel quod patum refert alii dixere ambulaui, rectè declarauit Chaldæus, in cuius conspectu ego seruio, & Septuag. cui placui ante ipsum.

EXPOSITIO.

In cuius conspectu ambulo, ambulare coram Deo, placere ipsi nec non seruire & mandata ipsius exequi importat, *mittet Angelum &c.* quia coram Deo ambulo & summo amore eum diligo, hinc vissim Deus mittet Angelum suum, vt me meaque per te dirigat, & prosperet: quanquam autem hic sit diuersitas vtriusque narationis, scilicet serui Abrahæ, ab iis quas supra posuerat Moyses; tamen nulla est contrarietas, quæso consule doctissimum Pererium exactè assignantem regulas, quibus discerni possit quando diuersæ narrationes eiusdem rei inter se non repugnent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Coram Deo ambulat qui eius volontatem exequitur.

238 *In cuius conspectu ambulo*, quid dignum laude profers in Abraham? nihil equidem, nam vniuersum hominum genus in conspectu Dei ambulat, cùm enim omnia scientiæ Dei aperta, potestne eum latere quomodo vnusquisque ambulet? sed falleris, nam nihil excellentius in Patriarchæ laudem cedere potest, quam de eo asserere quod in conspectu Dei ambulet. quia qui sic ambulat Dei præcepta exequitur, sic, Tost. *in cuius conspectu ambulo, id est cuius voluntatem facio.* Tostat.

Si Dei voluntatem sequimur Angeli nobis erunt præsentes.

239 *In cuius conspectu ambulo, mittet Angelum suum*, vndenam colligis Angelum Dei tibi adfuturum? an reuelatione Deique promissione prętentiā illius compertam habes, non legimus, inspice quæso, quid antea dixerit in cuius cōspectu ambulo: optime igitur colligit mittet Angelū suum, quia qui voluntatē Dei exequitur, qui illius præceptis obtemperat, Angelus Dei ei in omnibus presens aderit, quā veritatem Blos. Ab. aperiēs c. in dict. pat. *nocte enim & die omni loco & tēpore cunctis causis & necessitatibus tuis sūma cum fidelitate tibi adest, & ne ad momentum quidē vnquam à te recedit.* Blos. Abbas.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLI.

VVLG.] Innocens eris à maledictione mea, cum veneris ad propinquos meos, & non dederint tibi.

Sep. Eris innocens à maledicto meo, quandocumque enim veneris ad tribum meam, & tibi non dederit, & eris innocens à iuramento.

Pag. Tunc eris mundus à iuramento, si veneris ad familiam meam, & non dederint, tunc eris mundus à iuramento.

Arias. Tunc eris immunis à iuramento.

Vat. Absolutus eris ab abiuratione mea.

CONCORDIA.

ERudite more suo summauit interpres verba Hebraica repetitionem effugiens, quæ in Chaldæo etiam & apud Septuag. reperies, חלה Ala cùm maledictionem & iuramentum significet, hinc est quod alii dixere iuramentum, alii autem vel maledictum, vel maledictionem.

EXPOSITIO.

INnocens eris à maledictione mea, id est à iuramento facto per modum maledictionis, vel imprecationis mali, si noluerint tibi concedere aliquam ex cognatione mea in coniugem filii mei, vel si ipsa noluerit venire.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui iuramentum violat, maledictionem incurrit.

240 *Innocens eris à maledictione mea*, à te iuramentum accepisse Abraham lego, non autem maledictionem tibi imprecatum fuisse: quomodo ergo ais te innocentem a maledicto futurum, si non adimpleueris quæ promisisti? quia qui iuramentum violat, maledictionem Dei incurrit; *oritur quæstio*, inquit Lipp. *quomodo ista iuratio maledictum posset intelligi, nisi quia maledictus est qui contra iurationem fecerit.*

Lipp.

Apud sanctos Dei dispensatione matrimonia geruntur.

241 *Innocens eris à maledictione si non dederint tibi;* cur interuenit iuramentum? cur promittitur Angelus eius viam dirigens, adhoc vt matrimonium inter Isaacum & Rebeccam adimpleatur? nonne sufficit humanam diligentiam adhibere, vt prosperè succedat? non equidem, apud sanctos enim connubia dispensatione diuina non solùm humana perficiuntur, testis est Lipp. *matrimonia Dei tantum dispensatione geruntur & Angelorum ministerio non humano consilio apud sanctos, vt sciant conditionem suam omnem pendere à Domino, cuius nutu coniuges facti pacifice, amanter & fideliter cohabitent, & in omnibus circa se Dei dispensationem agnoscant.* Auctor cit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLII. & XLIII.

VVLG. Veni hodie ad fontem aquæ & dixi, Domine Deus Domini mei Abraham, si direxisti viam meam in qua nunc ambulo.

Sep. Si tu prosperas viam meam.

Cald. Si est voluntas coram te vt dirigas viam meam.

Pag. Si tunc secundas.

VVLG. Ecce sto iuxta fontem aquæ, & virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam, audierat à me, da mihi pauxillum aquæ ad bibendum ex hydria tua.

Sep. Ecce ego steti iuxta fontem aquæ, & filiæ hominum ciuitatis egrediuntur ad hauriendam aquam, & erit virgo cui dixero &c.

CONCORDIA.

צלח Tsalah prosperare, dirigere, prosperè secundare &c significat: plura apud Septuaginta leguntur nempe filiæ hominum ciuitatis egrediuntur ad hauriendam aquam, quæ nec in Hebræo, nec in Chaldæo, nec alibi repetiuntur, quæ forte addidere enarrationis clarius aperiendæ gratia.

EXPOSITIO.

VEni ego hodie ad fontem aquæ, non quod die vno à domo Abrahæ vsque ad puteum illum peruenerit, sed quod hodie viam suam continuando vsque ad terminum illum perduxerit, *vel veni hodie*, id est accessi hodie, *si direxisti viam meam*, non ratione itineris, sed potius conseruationis sponsæ pro Isaac *& virgo quæ egredietur*, quæcumque egressa fuerit i Hebræo est עלמה quæ dictio secundum D. Hieron nunquam nisi de virgine scribitur & habet ethymologiam ἀπόκρυφος abscondita dicitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Si oratio præcesserit, tibi succedent prospera.

243 *Dixit Domine Deus &c.* cur preces coram Deo fundis? cur ais te Deum deprecatum fuisse, vt viam tuam dirigeret? quia si oratio interuenerit, securus esto tibi omnia prospere euentura: *orandi diligentia tibi imprimis est necessaria*, inquit Blosius Abb. c. 17. canonis vitæ spiritualis, *certum est perfugium, securus portus, turissimumque asylum est oratio, peccando imprecabis quicquid tibi vtile fuerit.* Blosius Abb.

De nullo temerè iudicandum.

244 *Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam*, in Hebræo diximus esse alma, quæ dictio non quamlibet virginem, sed absconditam, id est nimia diligentia custoditam significat, inquit D. Hieron. in tradit. Heb. sed non exigua restat dubitatio discutienda, si enim alma quæ hoc loco dicitur de Rebecca, denotat virginem occultam & absconditam viris, quomodo id conuenire potuit Rebeccæ, quæ quotidie ciuitatem egrediebatur hauriendæ aquæ gratia, & cum seruo tam familiariter sermocinata est, quin etiam eius admisit munera? dices virginem quidem esse, sed solùm corpore, non autem mente: sed obserua quæso quid dicat Thom. Anglicus. *potest dici*, inquit, *sub tali circumstantia iuxta morem illius terræ hoc esse factum, nempe quod quotidie ad hauriendam aquam egrederetur, vt inde nullum periculum nullaque suspicio mala exoriretur, quo posito rectè Rebeccam possumus dicere alma, id est virginem absconditam, id est corpore & spiritu, quia terræ consuetudo sine scandalo egredi permittebat*, en quomodo iudicium minime ferendum in aliquem, quamuis eius moribus aliquid aduersari videatur? Tho. Angl.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLIV.

VVLG. Et dixerit mihi, & tu bibe, & camelis tuis hauriam aquam, ipsa est mulier quam præparauit Dominus filio Domini mei.

Sep. Hæc est mulier quam parauit Dominus famulo suo Isaac, & in hoc cognoscam, quia fecisti misericordiam Domino meo Abraham.

Pagn. Ipsa est vxor quam præparauit Dominus.

CONCORDIA.

PLura addidere Septuaginta, nempe *in hoc cognoscam*, &c. quæ aliæ versiones omisere, quamuis ab ipso Eliezer primo prolata fuere, quia ea iterum repetere non eis visum est necessarium.

EXPOSITIO.

DIxerit &c. *ipsa est mulier*, his verbis, inquit D. Aug. satis euidenter expressum est etiam mulieres appellatas locutione Hebraica quæ virgines essent, existimo tamen nomine mulieris significare voluisse sponsam; vnde optime vertit Pag. ipsa est vxor, *quam præparauit filius Domini mei.*

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Voluntati Dei non resistendum.

245 *Et dixerit mihi & tu bibe*, cur quod in mente conceperat, petiit vt ita contingeret ad explorandum futuram coniugem Isaac? vt ostendat irrefragabili voluntate Dei ordinatum videri & obtentum precibus Abrahæ, vt omnia sibi prosperè cesserint, sed cur hæc ita manifestari voluit? *ne quis* inquit Lipp. *audeat Dei resistere ordinationi.* Lippo.

Deum summo cum honore alloquamur.

246 *Et dixerit mihi &c. ipsa est mulier quam præparauit Dominus filio Domini mei*, nonne deberes dicere ipsa est mulier quam præparasti Domine? nam Deum deprecaris, quomodo igitur hunc loquendi modum vsurpas, quasi tertiæ personæ faciens mentionem? aduerte quod cum principes & alios clarissimos viros alloquimur, non ad eos maioris honoris gratia in secunda persona sermonem dirigere, sed in tertia, dicentes: dominatio tua vel celsitudo hoc præcepit: non mirum igitur Eliezer, quamuis cum Deo loqueretur, eum in tertia persona nominasse: hoc enim modo loquendi vsus est, vt Deum maiori reuerentia & honore veneraretur: subiiciam quæso verba Tostati, *loquitur in tertia cum deberet dicere, ipsa est mulier quam præparasti, sed fit talis mutatio ad honorem, quia magnis dominis non consueuimus loqui in 2. persona, dicentes vos Domine mandastis hoc, sed dominatio vestra mandauit hoc, vel cum magis volumus exaltare, dicimus, dominus præcepit hoc, & loquimur ad ipsum præsertim tanquam de ipso ad alterum loqueretur.* Tostat.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLV. & XLVI.

VVLG. Dumque hæc tacitus mecum voluerem, apparuit Rebecca veniens cum hydria, quam portabat in scapula, descenditque ad fontem & hausit aquam, & aio ad eam: da mihi paululum bibere.

Sep. Factum est priusquam consummarem loqui in mente mea.

Cald. Antequam cessarem loqui cum corde meo.

Caiet. Ego adhuc non finieram loqui in corde meo.

Vulg. Quæ festinans deposuit hydriam de humero, & dixit mihi & tu bibe. & camelis tuis tribuam potum, bibi & adaquauit camelos.

Sep. Deposuit hydriam super brachium suum à seipsa.

Pag. Descendere fecit hydriam desuper se.

EXPOSITIO.

Dvmque hæc tacitus mecum voluerem, cum hæc cogitabam, *apparuit Rebecca*, scilicet egrediens de ciuitate: cætera expositione non indigent, *festinans deposuit hydriam humero*, non distulit petitis meis acquiescere, sed illico potum ex propria hydria præbuit, *nec non & camelis meis*, non eo ordine singula hoc loco prosequitur Moyses quo descripta fuerant prius, vt discamus sensum & quæ ad rem pertinent potius expendere quàm verba.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Oratio non semper vocaliter, sed mentaliter facienda.

247 *Dumque hæc tacitus mecum voluerem*, Cald. antequam cessarem loqui cum corde meo, dixisti te coram Deo preces fudisse, quis eas audiuit? ais enim in corde tuo eum deprecatum fuisse, verum equidem? oratio enim etiam mentaliter facienda: *discamus hinc* (inquit Procop.) *quando oramus non sensilem solummodo edere vocem, sed mente adorare illum qui explorat corda & renes, nam in præsenti relatione scribitur & antequam cessarent loqui in animo meo.*

Vrbani simus etiam erga ignotos.

248 *Festinans deposuit hydriam de humero*, cur cum festinatione? sufficiebat enim petenti potum præbuisse, celeriter hydriam deponit vt quantæ vrbanitatis esset etiam erga ignotum ostenderet, in hoc, inquit Abulensis, *magna Rebeccæ urbanitas notatur & assuefactio in bonis, quia promptè & delectabiliter benefaciebat.* Tostatus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLVII.

VVLG. Interrogauique eam & dixi cuius es filia? quæ respondit; filia Bathuelis sum filii Nachor, quem peperit ei Melcha, suspendi itaque inaures ad ornandam faciem eius, & armillas posui in manibus eius.

Sep. Circumposui ei inaures, & virias circa manus eius.

Cald Posui inaurem super faciem eius, sic & Pagn.

CONCORDIA.

Dictio על Al etiam in significat, vt ibi viues in gladio, vnde recte transtulit in manibus interpres, potuerunt enim esse & manus ornamenta, quæ vulgo monilia appellantur, quicquid autem supra caput ornamenti apponitur, ad faciei decorem pertinet, ideo dicit inaures ad ornandam faciem Rebeccæ dedisse.

EXPOSITIO.

Filia Bathuelis sum filii Nachor quem peperit Melcha, sic respondisse ex diuino instinctu existimo, & nominasse Melcham, vt certior fieret Eliezer quod Rebecca esset de cognatione Abrahæ: cum enim Patriarcha sæpe sermonem haberet de cognatis suis, dicebat se fratrem nomine Nachor habere, cuius Melcha consobrina sua coniux erat, sicque eos ex nomine agnoscebat, Eliezer, *suspendi itaque inaures*, id est dedi inaures vt suspenderet eas in auribus & *armillas posui*, vt poneret in manibus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus non diu patitur nos anxios esse.

249 Filia Bathuelis sum filii Nachor quem peperit Melcha, quare nominatur hic Melcha, cum mos sacræ paginæ non sit in genealogiis mulieres inserere? vel si Melcham, quæ auia erat, nominare voluit, quare silentio prætermisit propriam matrem Bathuelis coniugem propinquiorem auia? iam diximus nomen Melchæ sibi cognitum fore, non autem nomen matris illius, dico igitur nomen non

matris suæ, sed auiæ ei diuino instinctu aperuisse, ne diutius anxius hæreret in cognoscenda Abrahæ cognatione: fauet Abul. *Deus mouebat sic Rebeccam ad respondendum, vt certificaretur Eliezer quod esset Rebecca de cognatione Abrahæ vt sic iret ad petendum eam.*

Abul.

Virginem non decet munera accipere ab ignoto.

250 *Suspendi inaures ad ornandam faciem eius*, quandonam hæc munera ei obtulit, & ea admisit? an postquam agnouit esse seruum Abrahæ? scio me dixisse cum aliis quibusdam, ea ipsum Eliezer obtulisse, non cognito nomine patris sui, & ea admisisse quamuis ignoraret quisnam esset Eliezer: sed supposito, quod est opinio probabilis, ea munera admisisse postquam quis ille esset agnouerit; cur necessarium fuit vt hæc iocalia sibi oblata reciperet, notum habere sibi ea offerentem? quia virginem non decet ab ignoto dona admittere: sic noster Lyranus, *omnia quæ audierat nuntiauit Rebecca matri suæ, inter quæ continebatur quod ille homo qui dederat sibi iocalia, erat de domo Abrahæ auunculi sui, aliter non est verisimile quod accepisset ab eo, cum esset puella honesta & verecunda.* Noster Lyranus

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLVIII.

VVLG. Pronusque adoraui Dominum benedicens Domino Deo Domini mei Abraham, qui perduxit me recto itinere, vt sumerem filiam fratris Domini mei filio eius.

Sep. Et benedicens adoraui Dominum, qui prosperauit me per viam veritatis.

Cald. Et flexi genu & adoraui coram Domino.

Pag. Et inclinaui me & incuruaui me corã Domino.

CONCORDIA.

IAm diximus, קדד Kadad incuruare verticem, honoris exhibendi causa, & inclinare significare, quod tamen siue improprietate dixit noster interpres, adorare Dominum, quia inclinare verticem coram eo nihil aliud est quam illum adorare, vbi legimus per viam rectam in Hebræo est בדרךאמת Bederekemet per viam veritatis, sic etiam legunt 70. idem tamen est sensus.

EXPOSITIO.

PRonusque adoraui Dominum, ei gratias agens, *qui perduxit me itinere recto*, id est taliter me dirigens, vt consequerer quod intendebam, *vt sumerem filiam fratris Domini mei*, nota hoc loco Rebeccam dici filiam fratris Abrahæ, cùm antea filia dicta fuerit Bathuelis filii Nachor fratris Abrahæ, vt modum loquendi veterum discamus, quo proxime cognati fratres appellabantur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fideliter agentem Deus non deserit.

251 *Adoraui Dominum qui perduxit me recto itinere*, in Heb in via veritatis, quomodo tantum à Deo fauorem consecutus es, vt gressus tuos prosperè direxerit? obserua quam fideliter omnia executioni mandauit, quæ Abraham ei præceperat: non inquiras igitur quomodo Deus prosperam viam eius effecerit? quomodo finem intentum consecutus fuerit? quia vt optime Lippom. *fideliter agentem Deus non deserit, affuit in principio, medio & fine, non errare permisit in opere, differrique noluit quod moliebatur.*

Lippom.

Ita Deo confidere debemus, vt existimemus iam consecutos esse quæ postulemus.

252 *Adoraui Dominum qui perduxit me recto itinere, vt sumerem filiam fratris Domini mei filio eius*, quid ais Eliezer? an tibi concessa est Rebecca in coniugem Isaac à parentibus eius, vt asseras eam esse futuram illius vxorem? minime equidem, nondum enim tibi hoc postulanti annuerunt, non quidem tunc illi promissa fuerat, sed quia in Deo confidit, existimat iam se cõsecutũ quod postulat, fauere videtur Abul. cum ait, *Eliezer demonstrabat se quasi credere, quod iam puella danda erat ei tanquam Deo ad hoc stimulante.* Abul

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLIX.

VVLG. Quamobrem si facitis misericordiam & veritatem cum Domino meo, indicate mihi, sin autem aliud placet, & hoc dicite mihi, vt vadam ad dexteram siue ad sinistram.

Sep. Si ergo facias misericordiam & iustitiam ad Dominum meum, sin autem renuntiare mihi, vt tendeam ad dexteram vel sinistram.

EXPOSITIO.

SI facitis misericordiam, si hanc gratiam præstatis, *& veritatem cum Domino meo*, id est tot signorum diuinæ voluntatis verificatione ostensam, indicate mihi mentem vestram, aperite, *sin*

autem aliud placet & hoc dicite mihi, si mihi vestram tradere negatis, significate quæso, *vt vadam ad dexteram siue ad sinistram*, id est vt alibi quæram puellam quæ sit futura coniux filii Domini mei.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Syncerè negotia tractanda.

253. *Sin autem aliud placet hoc dicite mihi*, cur non alia circumlocutione vteris? cur verba ita profers inornata? cùm omni elegantia & verborum selectu soleant homines puellam alicui matrimonio iungendam deprecari? non alio verborum ornatu vtitur in petenda Rebecca, nec variis sermonis ambagibus, syncerè enim negotia sunt tractanda, *simplicitas quidem*, inquit Ambros. *hæc in loco moralis exprimitur, quod nullus fuerit in coniugis petitione locus ambitioni.* Amb.l. de Abrah.

Cito exitus negotii intendendus est, non differendus,

254 *Sin autem aliud placet, hoc dicite*, qua de causa vt vadam ad dexteram siue ad sinistram, nonne si renuerint, potes adhuc precibus insistere, vel saltem fatigatus, ex itinere paululum ibi requiescere? vel cur saltem non ais, inter vos consulite, vtrum votis meis acquiescendum sit, vel petitio mea non admittenda? nihil tale cogitat, sed vltimam exposcit petitionis suæ solutionem, quia cito exitus negotii intendendus, non autem differendus; mens est Lipp. *si honeste illius desiderio inquit acquiescere placet, pro amicitia quam de vobis pollicetur, acquiescite, sin minus negate vt sciam quid facto sit opus.* Lippom.

Qui aliquod etiam cum suo prouentu alteri beneficium præstat, ei tamen misericordiam tribuere videtur.

255 *Si facitis misericordiam cum Domino meo*, quid ais Eliezer? deberes enim dicere vobiscum facite misericordiam; nam maius commodum consequentur ex hoc connubio, quàm ipse Patriarcha, qui cùm sit opulentissimus filio vnigenito omnium bonorum suorum hæredi, filiam non ita diuitem accipit, hanc tamen misericordiam nominat Eliezer, quia qui etiam cum prouentu & vtilitate sua aliquod beneficium alteri confert, gratiam maximam tribuere videtur; obseruat sic Oleaster, *licet in re illa maxime puella lucraretur & parentes; eos tamen cum Domino suo misericordia vsuros prædicit.* Oleast.

Misericordiam alteri confert, qui eum consolatur in piis desideriis.

256 *Si facitis misericordiam cum Domino meo*, si in ordine ad miseriam subleuandam, quis dicitur misericors, an Patriarcha miser est, vt ei Rebeccæ parentes misericordiam præstare valeant? nota summopere hoc connubium exoptasse Abraham, & mœrore maximo correptum Isaac ex morte matris dilectissimæ suæ Sarræ: non incongruè igitur loquitur, cum ait, si facitis misericordiam cum Domino meo, quia eam præstare videtur qui piis alicuius desideriis satisfacit, & aliquem à mœrore subleuat: nobiscum est Dion. Carthus. *si facitis misericordiam sicut pium, quia pro consolatione Abrahæ est & pro releuamine doloris Isaac filii sui de sua matris morte grauiter contristati.* Dionys. Carthus.

Petitioni piæ iustum est acquiescere.

257. *Si facitis misericordiam cum Domino meo*, Septuag. *si facitis iustitiam*, quid, an iniustitiæ arguentur, si Rebeccam denegauerint? qua lege quæso tenentur eam tibi tradere? aduerte piam & legitimam petitionem Eliezer, fuisse: tunc enim licitè consanguinei matrimonium inuicem contrahebant: recte igitur dixit si facitis iustitiam cum Domino meo, quia petitioninibus iustis acquiescere tenemur, *iustitia erat* (inquit Tho Angl.) *pro quanto fratri vel propinquo suo & sic sancte & ex tali causa filiam eorum expetenti, erat iustum & debitum eam dare.* Thom. Anglic.

Qui voluntati Dei resistit, iniustus est.

258 *Si facitis misericordiam*, Sept. *iustitiam*, quid iniustum committent, si petitioni tuæ non acquieuerint; sed qua de causa iniusti dicentur? non dubitas ex exhibitione signi à Deo ab Eliezer petiti potuisse parentes Rebeccæ in cognitionem venire quod placitum Dei erat vt Rebecca coniux futura ipsi traderetur: iustos igitur eos merito appellat, si annuerint, iniustos autem si renuerint quia iniustus ille censendus est qui Dei voluntati resistit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS L.

VVLG. Responderuntque Laban & Bathuel, à Domino egressus est sermo, non possumus extra placitum eius, quidquam aliud loqui tecum.

Sep. Dixerunt à Domino exiit res hæc, non poterimus tibi contradicere bonum & malum.

Cald. Non possumus loqui ad te bonum vel malum, ita Pagn.

CONCORDIA.

QVamuis verba Hebraica non reddiderit interpres, sensum tamen expressit, Hebraismus enim ille: non possumus ad te loqui bonum vel malum, significat diuino placito non posse reluctari.

EXPOSITIO.

REspondeꝛunt que Laban, nempe frater Rebeccæ & Bathuel nempe pater eius, *à Domino egressus est sermo*, hoc negotium diuino nutu geritur, hæc est voluntas Dei vt Rebeccam tradamus tibi, *non possumus extra placitum eius*, &c. scilicet licite aliquid aliud decernere, quod eius voluntati contrarietur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Aliquando adoleſcentiores citius diuinam voluntatem agnoſcunt.

259 *Reſponderunt Laban & Bathuel, à Domino egreſſus eſt ſermo*, nonne Laban longe iunior eſt Bathuele, cum frater ſit Rebeccæ cuius vtriuſque Bathuel eſt genitor? quomodo igitur in reſponſione diuinum placitum annuente, Laban præfertur Bathueli? quia aliquando ætate inferiores, citius diuinam agnoſcunt voluntatem: fatetur Caiet. *quod nominetur prius filius quàm pater, promptitudinis filii ſignum eſt, promptior enim iuuenis animus praeueniens patris reſponſionem ſuggerendo hoc diuinum eſſe opus inſinuatur.* Card. Caiet.

Qui idololatriæ ſeruit, indignus eſt nomine.

260 *Reſponderunt Laban & Bathuel*, cum conſenſum matrimonio prolis ſuæ futuro etiam præbere debeat mater ſicut pater, cur non nominatur reſpondens, nec in toto hoc capite illius fit mentio nominis? dices quia in Genealogiis non nominantur, hoc in vniuerſum non ſapit veritatem, cum etiam in hoc capite nomen auiæ Rebeccæ refeyatur: accipe quid de matre Rebeccæ dicat Abulenſ. *mater illius forte non erat de cognatione Abrahæ, ſed de gentibus terræ illius: hi autem populi idolis ſeruiebant:* ne inquiras igitur cur illius nomen ſilentio obuolutur, quia qui idololatriam colit, indignus eſt nominari. Abulenſ.

Maxima religione diuinam voluntatem amplectamur.

261 *Reſponderunt Laban &c. extra placitum eius non poſſumus quidquam aliud loqui tecum*, id eſt tibi contradicere non valemus, nonne libero præditi eſtis arbitrio? ergo voluntati eius reſiſtere in veſtra ſitum eſt libertate, quomodo ergo contrarium aſſeritis? quia maximo cultu & ſummo honore diuinæ placitum voluntatis amplecti debemus: *tantæ fuerunt Religionis* (inquit Lipp) *vt euentus iſtius ordinem diuinæ prouidentiæ non caſui aut fortunæ adſcripſerint, & Domini voluntatem agnitam infringere timuerint.* Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LI.

VVLG. En Rebecca coram te eſt? tolle eam, & proficiſcere, & ſit vxor filii Domini tui, ſicut locutus eſt Dominus.

Sep. Ecce Rebecca in conſpectu tuo accipiens, recurre, & ſit vxor &c.

EXPOSITIO.

EN *Rebecca coram te eſt*, id eſt in poteſtate tua, *tolle eam*, ex noſtro conſenſu, *& proficiſcere ſimul cum ea* & ſit vxor nempe Iſaac, *ſicut locutus eſt Dominus*, ſigni exhibiti manifeſtatione.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maiori animi candore apud veteres matrimonia celebrabantur quam nunc temporis.

262 *En Rebecca coram te, tolle eam, ſit vxor filii Domini tui*, quid? ſic puella nobilis traditur in coniugem? vbinam contractus ſponſalium, in quo dos ei aſſignatur? quid ſi è viuis excedit Iſaac, ſine liberis? redibitne Rebecca vacuè? nullumne reſcriptum remanebit, quo apud omnes innoteſcat, quid Rebeccæ in dotem conceditur? cùm nunc temporis omnes hæ in matrimoniis celebrandis obſeruantur cæremoniæ; nihilominus nil tale exigunt parentes Rebeccæ ab Eliezer vices Abraham gerente: quia apud priſcos maiori cum animi candore, & confidentius matrimonium celebrabatur quam in hoc corruptiſſimo ſæculo: ſic D. Chryſ. *vide quomodo ſolebant olim filiis ſuis vxores ducere, quomodo magis animæ generoſitatem quàm opum abundantiam inquirebant, nuſquam inſtrumenta, nuſquam pacta, & alia ridicula quæ nunc apud nos fiunt, & verba illa quæ in litteris continentur, ſi abſque liberis, inquit, moritur, ſi hoc & hoc contingat, verum apud illos nihil tale, ſed maxima & ſecuriſſimæ litteræ erant virginis mores.* S.Chryſ.

Quæ Propheta loquitur, Dei ſermones ſunt.

263 *En Rebecca coram te, ſit vxor filii Domini ſicut loquutus eſt Dominus*, quandonam Deus verbum aliquod protulit? in hoc enim capite non conſtat, quod Deus Abrahæ locutus fuerit aut Eliezer. D. Aug. in quæſt. ait, quæritur quando locutus eſt Dominus, niſi quia Prophetam eſſe nouerat & propheticè à Domino dictū quod per illum dictum fuerat agnoſcebant: ſed cur non dixerunt: Abraham Propheta ſic loquutus eſt, ſed ipſe Dominus? quia quæ à Prophetis dicuntur Dei ſunt ſermones: ſic habetur 2. Pet. c. 1. *non tam voluntate humana aliquando allata eſt Prophetia, ſed Spiritu ſancto dictante locuti ſunt ſancti*, & Luc. 1. *qui locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt Prophetarum eius.* 2. Pet. 1. Luc. 1.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. LII.

VVLG. Quod cum audisset puer Abraham, procidens in terra, adorauit Dominum.

Pag. Et fuit quando audiuit seruus Abraham verba eorum, incuruauit se super terram.

EXPOSITIO.

Quod cùm audisset puer, id est seruus Abrahæ, quod suis votis acquiescerent de danda Rebecca in coniugem Isaac, *procidens adorauit in terra Dominum*, gratias ei referens pro prospero euentu connubii.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In omnibus gratiarum actio Deo referenda.

264. *Quod cùm audisset adorauit in terram Dominum*, cur toties genibus flexis Deum veneraris? nonne sufficiebat eum cultu latriæ coluisse, cùm Rebeccam ex Abrahæ cognatione esse didicisti? cur hûc etiã núc cultũ repetis? quia sẽper & in omnibus Deo immortales gratiæ sũt referẽdæ, *vide* inquit Chrys.) *in omnibus quæ fiebant, vniuersorum Domino gratias offert.* Chrysost.

A gratiarum actionibus Deo reddendis incipiendum est.

265. *Quod cũ audisset, adorauit Dominũ*, laudabile est pro beneficiis acceptis Deo gratias referre, sed cùm Labã & Bathuel gratũ ei responsũ dedere, munera priùs in animi grati symbolum offerre deberet? merito prius Deum adorat quàm alteri rei studeat, quia à gratiarũ actionibus Deo reddendis incipiendum est. D. Cyrill. Alex. hîc, *quia in omni tempore Deo laudes & gratiarum actiones priùs referendæ sunt, seruus Abraham prius DEO gratias egit, postmodum dona amicis dedit.* Cyrill. Alex.

Alius bonorum operum præbeamus exemplum.

266. *Quod cũ audisset adorauit in terra Dominum*, si Deo gratias referre debuisti, cur nõ in corde tuo t. tis acceptis beneficiis ei nõ benedixisti, non autẽ ante omniũ oculos genua coram eo flexisti? ne seruũ arguas, quod in cõspectu eorũ gratias agẽs genua flexerit, quia aliis operũ pietatis & religionis exemplũ præbemus: *serui sapientiam*, inquit Lipp. *& pietatem cognosce, qui vt & alios adorare doceret, in eorum conspectu genua sua flexit.* Lippom.

Concionator si animam Deo lucretur, non sibi tribuat, sed Deo.

267. *Quod cũ audisset adorauit Dominũ*, Eliezer concionator, Rebeccã Isaac nẽpe animam Christo Domino acquisiuit, cur si maximo cũ labore hoc adeptus, non sibi huius animæ tribuat cõuersionẽ, sed Deo gratias refert? prudẽtissime quidẽ, quia prædicatores, inquit D. Greg citat. à Lipp. *cũ prædicando vitam audientium obtinent, illi mox gratias reddant, de cuius hoc munere perceperunt, & sibi in ea operatione nihil tribuunt, sed auctori.* Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LIII.

VVLG. Prolatisque vasis argenteis & aureis, ac vestibus, dedit ea Rebeccæ pro munere, fratribus quoque eius & matri dona obtulit.

Pag. Et protulit seruus vasa argentea, & aurea vasa & vestes, & dedit ipsi Rebehah, & pretiosa dedit fratri eius, & matri eius, sic Sept. & Cald. legentes in singulari & fratri eius.

Caiet. Et poma dedit fratri & matri eius.

CONCORDIA.

Abundat apud nostrum interpretem illæ duæ dictiones *pro munere*, sed eas posuit quia necessario subintelligebantur, dictio מגדנת Migdanot proprie significat fructus vel poma vnde Caiet. strictam huius nominis significationem retinens vertit poma, existimans ea dici pretiosa quia eis Mesopotamia carebat: sed postmodum huiusmodi dictio posita est pro optimo seu electo cuiuscumque rei noster vulgatus legit in plurali, *fratribus*, cum omnes aliæ lectiones solum habeant in singulari, sed nulla discordia, nam noster interpres loquitur de aliis à Laban, & aliæ lectiones de Laban non alios vel alium fratrem illius excludendo.

EXPOSITIO.

Prolatisque id est eductis *vasis* muliebribus scilicet ornamentis tam ex auro quam ex argento, *ac vestibus* nimirum pretiosis *dedit Rebeccæ pro munere* Hebraismus est, id munera dedit, munera quippe quæ nouis sponsis offeruntur *fratribus eius & matri dona obtulit* etiam pretiosa.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Erga omnes gratos nos exhibeamus.

Fratribus eius & matri dona obtulit, nonne ea dedi Rebeccæ futuræ Isaaci coniugi? sufficit? cur igitur ita prodigus, vt munera etiam parentibus eius offeras? reuoca in memoriã Laban & Barthuelẽ simulque vxorem eius consensum præbuisse, vt Rebeccam acciperet in Isaaci sponsam, quod maximum

arbitratus est sibi conferri beneficium: merito igitur eis etiam dona exhibet, vt non solum erga Deū sed etiam erga alios grati animi specimen præbeat: sic Abul. *secundo ponitur gratitudo quantū ad parentes & cognatos, qui libenter consenserunt & hoc fuit in dando eis munera.* Abulens.

Prudenter quæcumque sunt agenda.

269. *Fratribus eius dona dedit & matri*, quænam? an aurea? an argentea? textus non exprimit, certū est non ita pretiosa fuisse ac illa quæ Rebeccæ obtulit, sed cum mater sit filiæ præferenda, cur pretiosiora munera matri quàm filiæ nempe Rebeccæ exhibuit? optime satisfacit Oleaster dicens, *hic relucet prudentia serui, nam Rebeccæ dedit vasa aurea & argentea, & vestes, matri vero & fratribus dedit donaria, quoniam ille principalis erat in negotio ex cuius consensu res præcipue pendebat*, quasi diceret, cum aliquod negotium fœlici exitu concludere desideras, prudenter semper inspice, quæ tibi in eo maxime possunt prodesse. Oleaster.

Seruus inuigilet ne iacturam aliquam in bonis suis patiatur Dominus.

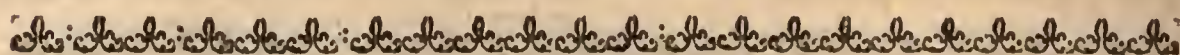
270 *Dedit Rebeccæ vasa argentea & aurea*, cur munera tanti pretii Rebeccæ obtulit, cum exigui forte fratribus eius dederit? nonne æmulationis inuidia inter eos propter munerum discrimen orietur? tum prodigalitatis argueris, quod bona Domini tui ita facile dissipes & consumas? imo maxime in hoc inuigilat ne aliquam in bonis suis Dominus patiatur iniuriam, quia vt subtiliter animaduertit cit. Lusitanus, *quæcumque illi pretiosa dedisset, illa erat secum in domum matris allatura, & sic nihil in re illa perderet Abraham.* Cit. Oleast.

Qui prioribus gratiis bene vtitur abundantiores recipit.

271. *Dedit Rebeccæ vasa aurea & argentea*, quomodo cum primū eam intuita est, solum ei inaures vnius sicli & armillas decem siclorum muneris obtulit, nūc autem pretiosissima pro illis munera, nempe plurima ex auro & argento vasa elaborat? nota per inaures donū obedientiæ, vel gratiam ad audiendum verbum Dei, per armillas autē donum ad bene operandū designati, quibus bene vsa est Rebecca, cū parentibus ea ostendit, & tanquam talentum à Deo acceptum non abscondit: quis dubitat autē per vasa aurea & argentea superiores primis gratias intelligi? quam bene igitur Eliezer post datas Rebeccæ animæ fideli inaures, & armillas, dona longe pretiosiora, nempe vasa aurea & argentea obtulit, quia qui priores gratias à Deo acceptas rectè dispensat, certum est longe excellentiores ab eo esse accepturum: hoc confirmat D. Greg. Mag. *quæ prius*, inquit, *inaures & armillas acceperat, iam nunc vasa aurea & argentea & vestes accepit, quia sancta Ecclesia quæ ante per fidem, operationem & obedientiam percepit, excrescens postmodum etiam ad spiritualia dona conualescit, vt prophetico spiritu repleta, & virtutum gratia ampliatis iam muneribus crescat.* D. Greg. Mag. Cit. à Lipp.

Christus Dominus non solum affectu, sed & effectu Ecclesiam suam diligit.

272. *Dedit Rebeccæ vasa aurea*, &c. cur nuptiarum paranimphus inter Isaac & Rebeccam inito fœdere nuptiali exultabundus, statim munera nouæ sponsæ exhibet? hæc donatio nil aliud significat nisi quod D. Amb lib. 1. de Abr. cap. 9. expressit, *vbi* inquit, *sponsata est Ecclesia, accepit vasa aurea & argentea in quibus est thesaurus fidei*, quasi suam sibi Ecclesiam non videretur Christus Dominus amare, nisi pariter locupletaret eam. D. Amb. lib. 1. de Abrah. c. 9.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LIV.

VVLG. Inito conuiuio, vescentes pariter & bibentes manserunt ibi, surgens autem mane locutus est puer, dimittite me, vt vadam ad Dominum meum.

Sep. Et manducauerunt & biberunt ipse & viri qui erant cum eo, & dormierunt &c. *Cald.* addit, & surrexerunt mane, Pag. & dormitauerunt.

CONCORDIA.

NOster vulgatus addidit inito conuiuio dico addidisse, quia nec in Hebræo Cald. vel Septuag. reperitur, subiunxit autem vt magis exprimeret, quod splendide exceptus fuerit.

EXPOSITIO.

INito id est incœpto conuiuio, non enim comedit quovsque mentē suam aperuerit, & sibi promissa est Rebecca in coniugem Isaac, *manserunt ibi* noctem trāsigētes, vt optime vertit Pagninus pernoctarūt: *surgens mane locutus est puer*, nēpe Eliezer: per nomē pueri exprimit conditionem non ætatē, sic enim à sacra scriptura serui dicuntur pueri, *dimittite*, permittite quæso vt redeam ad Dominum meum Abraham.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nulli molestiam inferamus.

273. *Surgens mane locutus est puer dimittite me*, cur aliquorum dierum spatio ab itinere non recrearis? commorare cum parentibus Rebeccæ, qui te tam benigne exceperunt, heri accessisti & hodie eorū societati renuntias, quid de te suspicabuntur, nisi quod indigne ab eis susceptus fueris? aduerte quasi impatienter Abraham regressum serui sui expectasse: merito igitur cito regredi desiderat, ne Abrahamo molestiam inferret, si diutius commoraretur: hoc ostendit Abul. *si magis moratus fuisset, anxiaretur Abraham, idem noluit expectare per aliquot dies.* Abul.

Omnes præter veros fideles a possessione gloriæ excluduntur.

274 *Dimittite me*, scilicet cum Rebecca quæ futura est simul cum Isaac bonorum Patriarchæ Abraham hæres, & in suis posteris terræ a Deo promissæ, sed, ô Eliezer, cur etiam tecum matrem & fratres Rebeccæ non deducis, vt bonis ipsius Abrahæ fruantur, cũ iam illius munera acceperint? nomine enim illius ea obtulisti D Greg. per fratres & matrem Rebeccæ intelligit eos qui verbo tenus fidem tenent, sed tamen professionem suam maioribus nõ tenentes carnaliter viuunt. qui eo quod fideles sunt, à fidelibus solent honorari, quid mirum igitur non matrẽ, non fratres Rebeccæ secũ Eliezer deduxisse bonis Abrahæ fruituros: sed solam Rebeccam fide & operibus ornatam, animam designantem, quia omnes alii præter veros fideles à possessione bonorum veri Abrahæ nempe Dei excluduntur: ita cit. Greg. *mater & fratres eius dona percipiunt, quia benigne à fidelibus honorari solent, pro eo quod fideles esse merentur, à sorte tamen hereditatis alieni, quia siue infideles siue carnales, qui intra fidei possessionem tenentur, ad hæreditatis æternæ sortem non veniunt, sed tamen supernæ largitatis gloriam temporalem consequuntur.* D Greg. Cit. à Lip.

Coniugium cito perficiendum ne impediatur.

275 *Dimittite me ad Dominum meum*, tibi promissa est Rebecca in vxorem futurã Isaac, quid igitur tibi restat agendum, nisi quieti vacare & conuiuiis cum illius parentibus? ne ergo ita celeriter regressum tuum desideres, nihil conuiuia æstimat, nihili facit quietẽ, quia sicut inquit Oleaster, *festinanter agenda sunt negotia quæ impedi possunt qualia sunt matrimonia.* Oleast.

Concionatores, auditores suos non solum ad mandatorum Dei, sed etiam consiliorum custodiam commonere debent.

276 *Dimittite me*, scilicet cum Rebecca, quomodo eã à patre, matre, nec non à charissimis fratribus cito separari satagis: sufficit quod ineat cum Isaac connubiũ, eiusque præcepta custodiat; eam igitur domi cum parentibus commorantem relinque: consilium est Christi Domini vt relinquamus patrem & matrem &c vt vtilius & perfectius eius obsequio vacemus, non mirum sit tibi igitur, si Eliezer concionatorem denotans, cito Rebeccam in coniugem Isaac, Christi Domini figuræ, separare satagit, quia verbi diuini præco non solum auditores suos ad veri Dei sponsi sui connubium, & sic mandatorum suorum obseruantiam, sed etiam ad consiliorum Euangelii custodiam debet commouere: hoc accipe à Dio. Catt. dicente, *sancti Apostoli & cooperatores eorum iugiter conabantur in anteriora seipsos extendere, & ad cælestia properare, imo & quosdam à se conuersos non solum ad obseruantiam mandatorum, sed ad Euangeliorum quoque impletionem consiliorum traxerunt vt parentes, fratres & omnia quæ sunt mundi, relinquendo, separatam & quasi monasticam vitam assumpserint.* Dion. Cartu.

Concionator ne diu inter carnales cõmoretur, sed animas conuersas ab eorum societate separet.

277 *Dimittite me vt vadam ad Dominum meum*; nonne omni cum honore, imo, & maxima liberalitate. nec non charitate te tuosq; admiserunt parentes Rebeccæ? cur ergo quasi ab eis aliquod suscepisses opprobrium eorum hospitalitati renuis? diximus ex D. Greg. per Labã & matrẽ eius carnales designari: ne inurbanitatis igitur Eliezer arguas, quia concionator eo designatus, inter carnales diu commorari non debet, vt animas ad Deum conuersas ab eorum societate abducat? sic Gloss. Interl. *studiosus prædicator non vult diu inter carnales manere, quia animas à gentilitate conuersas ad societatem spiritualium nititur velocissime perducere.* Glossa Mor.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LV.

VVLG. Responderunt fratres eius, & mater. maneat puella decem dies apud nos, & postea proficiscetur.

Cald. Et dixit frater eius & mater, maneat puella nobiscum aliquo tempore, aut decem dies, & postea abibit.

CONCORDIA.

IAm diximus qua ratione vulgatus interpres legit fratres in plurali, cum aliæ lectiones solùm habeant in singulari *frater*, Chaldæus addidit aliquo tempore, sed in Hebræo non habetur.

EXPOSITIO.

R*Esponderũt fratres eius & mater:* scio nostrum Lyranum cum Abulensi dicere errorem esse in vulgato propter nomen plurale *fratres*, sed salua pace, nam in recentioribus bibliis sic legimus, imo in præcedenti versu 53. habemus quod fratribus quoque eius & matri munera obtulit. responderunt igitur fratres eius nempe Laban cum aliis, *maneat puella saltem decem dies*, vt aliquam ex eius societate consolationem acciperent qua priuarentur, si adeo celeriter ab eis abducerentur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuniores ad respõdendum proniores quàm senes.

278 *Responderunt fratres eius & mater*, si pater, filiam suam detinere deberet, & persuadere Eliezer, vt adeo festinanter non proficisceretur, cur non respondet, sed eius filii: quia iuniores ad loquendum proniores sunt quàm ætatis maturæ viri, sic Caiet. *præuenitur semper Bathuel pater à Laban filio, vt pote iuuene prono ad respondendum.* Card. Caiet.

Prudens iuuenis aliis senioribus anteponitur.

279 *Responderunt fratres eius & mater*, in Hebræo

eſt frater, loquatur Pater, taceat filius, nam maxima ſane inurbanitas eſt, quod in negotio maximi ponderis patre præſente, ſolum loquatur filius, & illud abſoluat. obſerua quid dicat Abul. ex ſententia Rab. Abraham, Aben Eſra, Laban excedere in prudentia Bathuelem: merito igitur prius Laban loquitur, & quid agendum ſit, abſoluit, quia prudens etiam ſi ſit iuuenis, ſenioribus præferendus eſt.

Sententiam in rebus ſeriis mutans, indignus eſt nomine.

280. *Reſponderunt fratres eius & mater*, cur pater Rebeccæ non nominatur reſpondens? cum vxor eius, imo & filii Eliezeri ſatisfaciant, & tamē non ita præcipui in connubio Rebeccæ: noſter Lyranus ait, *licet Bathuel primo conſenſiſſet in matrimonium Puellæ, tamen poſtea voluit impedire*, quid igitur mirum ſilentio eius nomen obuolui? ſententiam enim in rebus ſeriis & conſideratis attente, facile mutans, indignus eſt nomine. Lyran.

Amore maximo feruntur erga ſobolem parētes.

281. *Reſponderunt: maneat puella ſaltem decem dies &c.* ſi Eliezer dixiſtis vt Rebeccam tolleret in vxorem Iſaac, quomodo nunc quaſi veſtrum conſenſum præbuiſſe pœniteret, eam detinere nitimini? non detinere conantur niſi propter amorem quo anxie eam proſequebantur, *ex naturali*, inquit Lippom. *hoc liquet dictum amore, ne tam cito, & quodammodo inopinatè à Rebecca ſepararentur, quam bene coniiciebant ſe poſtea aut raro aut nunquam viſuros.* Lippom.

Vnuſquiſque ſuæ ſtudet vtilitati.

282 *Reſponderunt maneat puella ſaltem decem dies*, ſi forte nunquam Rebeccā eſtis viſuri, cur ſolū ſpatium decem dierum requiritis, vt vobiſcum maneat? quid tam breui amplexibus chariſſimæ matris carebit, vt adhuc ſaltem mediū vobiſcū tranſeat annū petire? cōſidera plures ſecū itineris comites habuiſſe Eliezer, nec non decem camelos, in quorū cibum & alias neceſſitates plura quotidie conſumerentur: ſagaciter igitur nō plures quā decem dies vt ſecum remaneret puella, petiere: quia vnuſquiſque ſuæ ſtudet vtilitati & commodo: *non competebat* (ait Abul.) *maiori tempore præſtolari, maxime quia non videbatur rationabile, quod Eliezer & alii ſerui Abrahæ & cameli decem manerent tanto tempore apud Bathuel, quia magni valde ſumptus accreſcerent Bathueli.* Abulenſ.

Mundani ſi in totum non poſſunt obſequium Dei impedire, ſaltem aliquomodo reuocare conātur.

283 *Reſponderunt, maneat puella ſaltem dies decem*, cur omnino eam apud vos non retinetis, mittentes in domum Abrahæ pro Iſaac adducendo? dices quia conſenſum iam præbuerunt, vt cum Eliezer proficiſceretur? cur igitur adhuc ſaltem decem dies detinere conantur? aduerte per Laban parenteſque illius, huius ſæculi homines intelligi poſſe: quid mirum igitur ſi aliquod tempus detentionis Rebeccæ, ſcilicet animæ fidelis exigunt? quia mundani ſi in totum non poſſunt obſequium Dei cui anima ſancta ſe deuouet, impedire, ſaltem aliquo modo reuocare conantur, ita Hugo Carenſ. *ſic ſeculares ita faciunt, ſi ex toto retinere non poſſunt, ſaltē procraſtinabunt bonum propoſitum filiorum.* Hugo à ſancto Car.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LVI.

VVLG. Nolite ait me retinere, quia direxit Dominus viam meam, dimittite me, vt pergam ad Dominum meum.

Sep. Et ait ipſe ad eos, ne retineatis me, & Dominus proſperauit viam meam.

Pag. Dominus ſecundauit viam meam.

Caiet. Fecit proficere viam meam.

CONCORDIA.

VErbum צלח Tſalah has omnes quæ in variis lectionibus continentur habet ſignificationes, ſi autem legit Caiet. fecit proficere, ideo eſt quia huiuſmodi verbum eſt in hiphil.

EXPOSITIO.

NOlite me retinere, id eſt remorari, *quia direxit Dominus viam meam*, id eſt poſtquam iter meum proſperauit, *dimittite me*, permittite me vt pergam, vt redeam ad Abraham ſolicitum de euentu coniugii filiæ veſtræ cum Iſaac.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Diuinæ voluntati ne contradicamus.

284. *Nolite me retinere*, qua de cauſa, cùm hanc gratiam à te enixè petierint? quia inquit direxit Dominus viam meam, quamuis proſperum Deus iter tuum direxerit, quid refert vt per aliquot dies adhuc cum eis permaneas? audiamus Caiet. *ſuadere nititur ex parte diuinæ voluntatis, conformem velle ſuum ſummi Dei prouidentiæ*, quaſi diceret qui viam meam retardaret? diuinæ voluntati contradiceret, quod ſcelus eſt non exiguum. Card. Caiet.

Serui ſint diligentiſsimi.

205. *Nolite me retinere vt pergam ad Dominum meum*, quamuis aliquot adhuc dies detineatis, occaſio legitima excuſatum te habebit apud ſanctum Patriarcham, dices enim hoc precibus eorum conceſſiſſe, nec potuiſſe conſolationi eorum hanc moram detrahere, nil tale meditatur: ſerui enim omnibus poſtpoſitis eſſe debent diligentiſſimi ſerui, inquit Lippo. *hoc loco docentur non nectere morarum cauſas citius redire, expletis negotiis.* Lippo.

Cùm Dei auxilium sentimus, ne à nobis retrahatur efficiamus.

286. *Nolite me retinere quia direxit Dominus viam meam*, si iam direxit, quid ergo tibi curæ cito regredi? quod enim precibus à Deo enixe petieras, obtinuisti, eumque tibi adiutorem expertus es, aduerte quod nondum absolutũ erat negotium, quovsque rediret cum puella: Abraham enim dixerat, caue quando reducas filium meum illud: prudenter igitur diu immorari non desiderat, sed celeriter ad dominum suum redire, ne auxilium quod iam in aduentu suo senserat sibi in regressu deficeret; adest Oleaster, *vtendum est bona fortuna & DEI beneficio, cum adest, ne minui contingat.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LVII.

VVLG. Et dixerunt: vocemus puellam & quæramus ipsius voluntatem.

Sep. Vocemus puellam & interrogemus os eius.
Cald. Audiamus quid ipsa dicat.

CONCORDIA.

IN Hebræo est פִּיהָ Pia os eius, sed Hebraismus est significans: audiamus verbum eius, vel sciscitemur consensum eius, & ex consequenti quæramus ipsius voluntatem.

EXPOSITIO.

DIxerunt: *vocemus puellam*, huic enim colloquio non aderat, *quæramus eius voluntatem*, id est consensum de profectione ita accelerata, nec non vtrum sponsum velit habere Isaac.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virgines conspectum hominum fugiant suisque vacent officiis.

287. VOcemus puellam, si illius res agebatur, cur eorum colloquiis præsens non adest, vt inspiciat quid sibi foret agendum: abest equidem & iure merito quia virgines conspectum hominum fugere debent, suisque vacare muneribus: mihi fauere videtur Abul. cum ait, *vocemus puellam quia ipsa non assistebat, vacans circa aliqua negotia domestica.* Abul.

Puellæ non quærant, sed accipiant à parentibus marium.

288. *Vocemus puellam, quæramus voluntatē eius*, existimat D. Amb. non requiri consensum eius, nisi ad profectionem cum Eliezer, sed ô Amb. nonne inquirendum est ab ea, vtrum sibi eligere velit maritum? nã cùm toto vitæ decursu cũ eo vitæ societatē habere debeat, suæ electioni relinquatur: illa tanquã prudens puella maritum non postulat, aut quærit, sed à parentibus sibi traditum accipit: sic egregie annotat D. Amb. lib. 1. de Abr. c. vltimo, *consulitur puella non de sponsalibus (illa enim iudicium spectat parentum, non est enim virginalis pudoris eligere maritum) sed iam desponsata viro de profectionis consulitur die*, expende illa verba, *non est enim virginalis pudoris eligere maritum*, indecens enim ac inuerecundum, vti puella de nuptiis, de marito, de filiis loquatur, status matrimonii quidem sanctus, sed non temere deligendus; temere autem eligitur cùm à filia non à parentibus decernitur, sed audiant puellæ de hac re verissimè & grauissimè disserentem eundem doctorem, *adolescentula nubat, sed vt electionem mariti parentibus deferat, ne appetentiæ procacioris æstimetur auctor, si ipsa de nuptiis suis electionem sibi vindicet: expetita enim magis debet videri à viro, quam ipsa virum expetisse, verecundiam præmittat antequam nubat, quo ipsum coniugium plus commendet verecundia.* D. Amb. lib. 1. de Abrah.

Consensus puellæ in matrimonium requiratur.

289. *Vocemus puellam, inquiramus voluntatem eius*, id est consensum (vt plures volũt doctores) de suscipiẽdo in sponsum Isaaco, cur consensus ab ea exigitur? nonne etiã si nolit, eã parentes ad contrahendũ cogere possunt, eisque obedire tenetur præcipientibus, vt quem elegerunt, admittat? prudenter consensum eius requirunt: matrimonium enim non habita mulierum voluntate haud licite fieri potest: hîc primum legitur consensus mulieris in matrimonium requisitus, & deinceps pro iure habitum, vt semper habeatur, vnde in decretalibus l. 4 de sponsalibus & matrimoniis, tit. 1 c quarto sic legimus, *est textus multũ allegatus, vt cum locum non habeat consensus, vbi metus vel coactio intercedit, necesse est vt vbi assensus cuiusque requiritur, coactionis materia repellatur; matrimonium autem solo consensu contrahitur, & vbi de ipso quæritur, plena debet securitate ille gaudere, cuius animus est indagandus, ne per timorem dicat sibi placere, quod odit & sequatur exitus, qui de inuitis solet nuptiis prouenire.* Decret. lib. 4. de sponsal. Consensus requiritur & testium nec non Parochi præsentia.

Non requiritur consensus voce expressus in puella, dummodo taceat, & non contradicat parentibus annuentibus.

290. *Vocemus puellam, inquiramus volũtatem eius*, cũ D. Amb. sentiamus, si velis solũ esse sermonẽ de profectione cũ Isaac, nõ autẽ de cõsẽsu in matrimonium, nã antea simul cũ parẽtibus assensũ præbuerat, atque adeo munera pro arrhabone acceperat: sed cũ assensũ antea illius non audiuerint, sed solùm parentũ, cũ dixere Eliezer, en Rebecca corã te est, tolle eam & proficiscere, & sit vxor filii Domini tui: sciscitemur quomodo validũ huiusmodi matrimoniũ, cũ cõsensũ puellæ nõ audierint? non requiritur assensus voce expressus in puella, dũmodo præsẽs taceat, & nõ cõtradicat annuẽtibus parẽtibus, hoc docet Azorius l. 1. instit. Mor. c. 4. vbi postquã quæsiuit, quãdo iure ciuili vel canonico communi is qui tacet eo ipso quod Azorius.

acet consentire creditur, respondet, *filii puberes, vel impuberes, si præsentes fuerint, nec contradixerint suis parentibus in sponsalibus, vel coniugio consensum præstantibus contrahere dicuntur, cap.1. § porro de desponsat. impuberum in 6. tametsi in lege, sed quæ patris ff. de sponsalibus id solum de filia statuatur:* sciendum tamen est in coniugiis contrahendis seruandum esse decretum Concil.Tridentini, quod habetur sessione 24. capite 10. de reformatione matrimonii, vbi statuitur, qui aliter quàm præsente Parocho, vel alio sacerdote de ipsius Parochi seu Ordinarii licentia, & duobus vel tribus testibus matrimonium contrahere attentabunt, eos sancta Synodus ad sic contrahendum omnino inhabiles reddit, & huiusmodi contractus irritos ac nullos esse decernit: quod igitur in hoc conceptu dicimus de filiis in matrimonio contrahendo consensum tacitum præstantibus, intelligendum est locum habere, seruato in omnibus prædicti Concilii decreto. Concil. Trident.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LVIII.

VVLG. Cùm vocata venisset, sciscitati sunt, vis ire cum homine isto? quæ ait, vadam.

Sep. Et vocauerunt Rebeccam, & dixerunt, ibis cum homine hoc? at illa dixit, ibo.

EXPOSITIO.

CVmque venisset Rebecca, *sciscitati sunt parentes eius, vis ire*, vis cito proficisci, patriamque relinquere, *cū homine isto*, nēpe Eliezer, *quæ ait, vadam*, quasi diceret, diuinæ voluntati resistere non audeo: ideo libenter aggrediar iter, nec illius difficultates timeo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virgines quæ nolunt se continere, non erubescant nuptias.

292 QVæ ait, vadam, quomodo virgo modestissima ita liberè fatetur, se cum hominibus profecturam ad celebrandas cum Isaac nuptias? nam verecundæ puellæ dificilè consensum exprimunt; dicat igitur, si vobis videatur, ego proficiscar: si tamen id gratum non habetis, manebo, libere dixit, vadam; quia puellæ quæ nolunt continere, nuptias non debent erubescere, inquit Lippomanus: *sed vt honestum statum religiose amplectantur à parentibus inuitatæ, non tamen procaciter ambiant, ne voluptatis & pattentis, veneris labe notentur.* Lipp.

Constitutis sponsalibus, non differendum matrimonium.

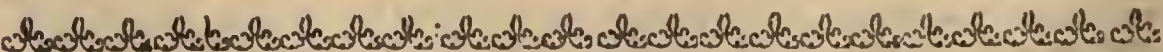
293 *Quæ ait, vadam*, forte alicui indecorum videbitur, quod puella vbi de sponsa, de nuptiis, de perfectione interrogatur, vno statim verbo respondit, vadam, & quidem exul à paterna domo, à patria relinquens patrem, matrem, in longinquam regionem abducta à seruo quem semel vidit, ad maritum, de ingenio, de habitu, de facie prorsus ignota, quod plane arguit immoderatam nubendi cupiditatem; non immoderatæ nubendi cupiditatis argumentum est, sed potius prudentiæ; constitutis enim sponsalibus (sicut constituta erant inter Isaac & Rebeccam, hoc Eliezer procurante) statim contrahendum, ne interim periculum incontinentiæ adeant sponsi, quod quidem & certum est, & quotidianis infamiis comprobatur, hoc agnouit Amb lib.1. de Abr. c. vlt *nec immerito*, inquit, *illa dilationem non attulit, iure enim debuit preparare ad maritum.* Ambr.

De nullo temere iudicandum.

Quæ ait, vadam, dices inuerecundam esse & procacem, quæ ita liberè nuptiis præbet consensum, sed de ea temerario ausu minime iudicium feras; quia, vt optime Carthus. *hoc non dixit ex carnali ardeat inuerecundia, sed ex diuino instinctu; quoniam totum hoc opus fuit diuinæ prouidentiæ.* 294 Dion. Caiet.

Gentilitas ideo acceptior Iudæis, quia vocata venire non distulit.

Quæ ait, vadam: non est dubium apud Patres Rebeccam, gētium congregationem designare: quomodo igitur vocata nullo modo venire renuit, imo libenter accedit, cùm plures Deus conqueratur se Iudæos vocasse, & noluisse venire? merito igitur præferenda congregatio Synagogæ, *Rebecca* (inquit Procopius) *interrogata, an parata esset ad iter capessendum, haud grauiter annuit: sic quoque Ecclesia ex gentibus conflata promptissime ad Christum profluxit, de qua David Psal. 22. promptitudinem cordis eorum audiuit auris tua*, & D. Amb. clariùs: *vocata non fecit moram, & ideo acceptior Domino, quia congregatio gentium simul vt accersiri vidit, occurrit.* 295 Procop. Psal.22.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. LIX.

VVLG. Dimiserunt ergo eam, & nutricem illius, seruum Abraham & comites illius.

Sept. Et dimiserunt Rebeccam sororem suam, & substantiam eius, & seruum Abraham, & eos qui cum eo.

CONCORDIA.

DIctionem Hebræam מינקתה Menikta nutricem suam 70. καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς, & substantiam eius, hoc est dotem interpretati sunt, sine qua verisimile non est eam abscessisse, attamen & in Hebræo & in Chaldæo nutrix legitur, omiserunt igitur nutricem, & addiderunt dotem.

EXPOSITIO.

DImiserunt ergo eam, id est permiserunt ire, & nutricem ei comitem dederunt, nec non puellas ei associauerunt, vt paulo inferius dicitur, *& seruum Abraham*, nempe Eliezer, *& comites eius*, qui cum eo ad Abraham missi fuerunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Solis muneribus honor tribuitur.

265. DImiserunt ergo eam, quomodo Laban & Bathuel non coegerunt seruum Abrahæ seruire pro Rebecca, cùm idemmet Laban coegerüt Iacob seruire pro Rachele? vnde quæso hæc diuersitas? cùm tamen maior honor consanguineo nempe Iacob, quã seruo Abrahæ tanquàm alieno deberetur: rationem facile colliges ex littera, nam seruus Abrahæ valde diues ex opibus Domini sui munera pretiosa aurea & argentea vt diximus, dedit Rebeccæ, at vero Iacob vacuis manibus accesserat, nihilque dedit Racheli, quid igitur mirum si munera offerenti honor defertur, non offerenti denegatur?

Non est decens virginem sine comite in virorum comitatu inueniri.

266. *Dimiserunt eam & nutricem eius*, cùm nutrix illa nempe Debbora iam prouectæ esset ætatis, cur itineri arduo eam committunt parentes Rebeccæ? nonne satius fuisset vt vitam tranquillam finiret cum Laban & matre illius, quam tot labores in via tolerare? sola ergo puella cum Eliezer viro honesto iter faciat: prudenti consilio etiam nutrix mittitur cum ea; indecens enim est virginem sine fœmina in virorum comitatu inueniri, imo honestati consentaneum est, vt illa ætatis maturæ sit ad mores illius componendo.

Virgo quæ à paterna domo longè recedit, solatio non destituatur.

267. *Dimiserunt eam & nutricem eius*, sola proficiscatur Rebecca, cum sola matrimonium contrahere debeat, & sola perfectioni ita liberè consensum præbuerit: sola sine nutrice iter non aggrediatur, quia puella quæ à paterna domo longè recedit, omni solatio non debet destitui, *decens quippe erat*, ait Hieronym. in qq. Hebr. in Genes. *vt ad nuptias absque parentibus virgo proficiscens, nutricis solatio frueretur.* S.Hieron

Spes præmii suauem reddit laborem.

268. *Dimiserunt eam & nutricem*; cuius nomen est Debbora cur Debbora eius comes in arduo itinere efficitur? audi te Debboram interpretari apem quæ pungit & mel facit, symbolum spei in tribulatione: merito igitur datur pro socia Rebeccæ Debbora nutrix, Hug. quia quilibet labor suauis redditur spe præmii assequendi: sic Hugo Card. *spes præmii dulcorat pœnitentiæ* Card. *laborem* Gregor. *considerata magnitudo præmii minuit vim flagelli.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LX.

Vv LG. Imprecantes prospera sorori suæ, atque dicentes, soror nostra es, crescas in mille millia, & possideat semen tuum portas inimicorum tuorum.

Sep. Et benedixerunt Rebeccæ, & dixerunt, ei soror nostra es, & esto in millia decem millium, & hereditatem obtineat semen tuum ciuitates aduersariorum.

Cald. Possideant filii tui ciuitates.

Pag. Et hæreditet semen tuum portam odio habentium eum.

CONCORDIA.

IMprecari prospera idem est quod benedicere, dictionem שער Saar significantem portam, clariùs interpretati sunt 70. hæreditet semen tuum ciuitates inimicorum.

EXPOSITIO.

IMprecantes prospera, plures cognati puellæ, tempore recessus sui à domo paterna, conuenerunt, qui omnes more Hebræo sororem eam vocantes, id est consanguineam, bona imprecabantur & fausta futura omnia conclamabant, *crescas in mille millia*, id est in multas generationes, ponitur numerus determinatus pro indeterminato, *possideat semẽ tuũ &c.* possidere portas inimicorum, est Hebraismus, id est posteri tui sint inimicis suis superiores: ciuitates eorum armis ingrediantur, fiantque illis subditi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Apud veteres posteritas pro benedictione maxima censebatur.

269. SOror nostra crescas in mille millia, hæc prospera imprecantes benedicunt sorori, cur potius omnium bonorum copia, vita fœlicissima & longissima ei à vobis non desideratur? quia apud veteres nihil fœlicius censebatur, quam filiorum multitudo, quæ omnibus aliis bonis facilè anteponebatur: vnde optime aduertit Procop. in lib. numer. *veteribus tam durum & graue erat sine liberis excedere, quam nobis vita excedere æterna.* Procop.

Mortales vindictam ex inimicis maximè cupiunt.

270. *Soror nostra, possideat semen tuum portas inimicorum tuorum*, cur cùm indulgere inimicis sit gloriosissimum, potius non imprecantur sorori, vt filii eius iniuriarum sint condonatores, quam aduersariorum deuictores & ciuitatum eorum possessores? *quia*, inquit Oleast. *cupiunt homines maxime inimicorum suorum vindictam*, quibus tamen lōgè gloriosius est condonare. Oleaster.

Gratiæ gratuitæ etiam indignis tribuuntur.

271. *Soror nostra crescas in millia millium, & possideat semen tuum portas inimicorum tuorum*, D. Chrys. hæc verba exponens ait: vide quomodo & illa ignorantes, virgini futura dixerunt, Deo mentem eorum ad hoc dirigente & excitante, vtraque enim ei prædicta sunt, tum quod in mille myriades fieret, tum quod semen eius hereditate possessurum esset portas inimicorum: nonne Prophetia gratiæ donum est? quomodo igitur infidelibus (ex mente enim citati doctoris loquor, qui cognatos Rebeccæ tales esse arbitrabatur) illud ô Deus concessisti? quia gratiæ gratuitæ etiam indignis tribuuntur, *vidisti*, prosequitur Chrys. *per omnia euidentem Dei prouidentiam relucere, quomodo per infideles futura vt prædicuntur, dispensat omnium Dominus.* Chrysost.

Portæ inimicorum spiritualium quibus ad nos ingrediuntur, sunt tentationes.

272. *Soror nostra crescas in millia millium & possideat semen tuum portas inimicorum tuorum*, sæpe contingit, vt quis viam perfectionis aggrediēs, personam aliquam sibi familiarem, vt Rebecca, nutricem sibi dilectam alliciat, & secum perducat, quibus propinqui eorum prospera imprecantes, eorum spiritualem profectū anxiè exoptat, vt crescant in millia millium, exercentes opera virtutis innumera: sed quænam sunt portæ inimicorum, quas possidere deprecantur? sunt tentationes, quibus inimici nostri spirituales nempe dæmones ad nos ingrediuntur: *rogant*, inquit Carth. *vt suis præualeant hostibus & eorum possideant portas, id est tentationum introitus atque suggestionum prauarum initia vincant.* Dionys. Carth.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLI.

VVLG. Igitur Rebecca & puellæ illius, ascensis camelis secutæ sunt virum, qui festinus reuertebatur ad Dominum suum.

Sep. Surgens Rebecca & ancillæ eius, ascenderunt super camelos, & itruerunt cum homine, & accipiens puer Rebeccam abiit.

Pag. Et surrexerunt Rebecca & puellæ eius, & perrexerunt post virum.

Procop. Igitur puella & ascensis asinis.

CONCORDIA.

HÆc verba quæ sunt in nostro vulgato, *qui festinus reuertebatur ad Dominum*, in Hebræo non reperiuntur nec in Chaldaica lectione, imo nec apud 70. sed solum, & tulit seruus Rebeccam, & abiit, nescio quid eū commouere potuit nisi vt exprimeret Eliezer diligentiam, si Procop. legit asinos, in eo non est immorandum; vbique enim habemus camelos.

EXPOSITIO.

IGitur Rebecca & puellæ eius, scilicet ancillæ in obsequium illius datæ, *ascensis camelis*, ascendentes camelos, *secutæ sunt virum*, nempe Eliezer, *qui festinus*, magna scilicet cum diligentia *reuertebantur ad Dominum*, nempe Abraham.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui diuino se beneplacito conformat, nihil ei molestum est.

273. IGitur Rebecca & puellæ illius secutæ sunt virum, miror Moysem ita cōpendiose discessum Rebeccæ à domo paterna referre, cur parentum dolorem ex charissimæ filiæ quasi amissione, cur filiæ lachrymas ex parentum absentia, cognatorumque separatione non aperit? aduerte omnes tam Rebeccam quam patrem genitricemque eius agnouisse diuinum in hoc esse beneplacitum: dixerunt enim, sit vxor filii Domini tui, sicut locutus est Dominus: merito igitur in hac separatione filiæ à parentibus, non dolorem, non lachrymas proponit in medium Moyses, quia qui se diuinæ conformat voluntati, nihil ei molestū est & onerosum. Fauet Lipp. *vides quomodo hic nullus describitur fletus, nullaque turbatio? credebant omnes verbo Dei & adhærebant alacriter.* Lippom.

Virgi-

Virginibus omnis absit mollities.

274 *Igitur Rebecca & puellæ eius, ascensis camelis secutæ sunt virum*, quid? nonne Rebecca nobilissimis est orta natalibus? cur ergo curru non vehitur, vel lectica sicut claram decet virginem, non autem camelis, qui nimium grauiter incedunt? camelum ascendit sicut ipsa antequam desponsaretur, aquam ipsamet hauriebat: à virginibus enim omnis abesse debet mollities,
S. Chrys. *vide qualem sponsam*, inquit Chrys. *ducat Patriarcha aquantem & hydriam super humeros ferentem, & nunc iterum ascendentem super camelos? nusquam mula argento fulgentibus ceruicibus, neque famulorum turba, neque magna mollities, quæ nunc fieri solent, sed tantum erat priscarum mulierum robur, vt & camelos ascendere possent; & sic iter facerent.*

Naturalis pulchritudo non fucata à viris iustis admittitur.

275 *Igitur Rebecca & puellæ ascensis camelis secutæ sunt dominum*, quomodo ita negligentes in ordinanda Rebecca parentes? nonne capilli lapidibus pretiosis, aureis inauribus, collum margaritis, annulis digiti, armillis brachia, totum corpus pretiosis vestibus ornari, & vultus gratiosis coloribus debuit depingi, vt pulchrior Isaaci oculis appareret? quia naturalis si adsit, non fucata à viris prudentibus admittitur pul-
Procop. chritudo: hoc agnouit Procopius, *virgo vehitur asino, nullas expetens more delicatarum, delicias molles, corpore solido & bene composito prædita, portatur, naturalem habens non fucatam pulchritudinem*, hæc vltima preme verba.

Cum negotium committitur, ex nimia mora committentem non torqueat

276 *Igitur Rebecca & puellæ secutæ sunt virum, qui festinus reuertebatur ad dominum*, cur tanta cum festinatione & celeritate? imprudentiæ tuæ argumentum non est exiguum, nam cum in tuo comitatu Rebeccam, nec non puellas eius tecum ducis, lento gradu progredi debes, ne ex itinere sibi insolito nimium defatigentur, & infirmentur: festinus tamen regreditur ad Patriarcham anxium de prospero matrimonii filii Isaac euentu, quia cui negotium committitur, ex nimia mora committentem torquere fugiat, *festinus*
Abulens. *reuertebatur*, inquit Abul. *vt Dominus suus non suspicaretur aliquid mali de contracta mora.*

Concionator quicquid habeat perfectionis Deo, non sibi tribuat.

277 *Igitur Rebecca & puellæ secutæ sunt virum, qui festinus reuertebatur ad dominum suum*, nonne à domino secedit, cum ad quærendam vxorem Isaac proficiscitur? quomodo igitur cōpleto quod optabat, negotio ad eundem dominum regredi dicitur? alio enim modo loquendi vtitur Moyses; pluries diximus Eliezer symbolum esse perfecti & absoluti concionatoris, iure merito igitur ad Dominum suum reuertitur, quia præco diuini verbi, quicquid habet perfectionis in Deum refundere debet, & ad eum regredi, tanquam virtutum quas possidet, auctorem: audiamus
Hugo Carr. Hug. Carr. id asserentem, cum expositione verborum Iob 38. nunquid mittes fulgura & ibunt & re-
Iob. 38. uertentur & dicent: assumus? *fulgura prædicatores, nunc minis ferientes, nunc miraculis coruscantes, qui dicunt assumus, cum non suis viribus sed Deo attribuūt, quæ fortiter se*
Zach. 6. *egisse cognoscunt*, vnde Zach. 6. *corona facta de auro & argento in capite Iesu magni sacerdotis ponitur, quia quicquid eloquentiæ vel sapientia in sanctis reperitur, totum in laudem Dei cedit, nihil sanctorum viribus, sed Dei virtuti adscribitur.*

Ex peccatis quæ subiicimus, ad altiorem statum ascendimus.

278 *Igitur Rebecca & puellæ eius ascensis camelis secutæ sunt virum*, nō est dubium quin per camelos gibbosos, peccata designētur, sed quomodo Rebecca in camel, matrimonium inire potest, cum Isaac sit figura Christi? quid enim habet commune anima peccatrix cum Isaac mystico vt inuicē cōiungantur? nota quod insidēs camelo eū sibi subiicit, eique dominatur: quid mirum igitur Rebeccā camelo insidentem, iter facere, vt consequatur statū coniugii Isaac? quia ex peccatis, quæ per contemptum subiicimus, ad altiorem statum ascendimus, ita cit. auctor. *per gibbosos camelos accipe peccata, quæ ascendimus, quando vitia nobis subiicimus, & tunc super camelos eleuantur.* Euseb. *de peccatis facien-* Euseb.
di sunt gradus, quibus ad altiora conscendamus.

Non omnes sunt æqualis meriti.

279 *Igitur Rebecca & puellæ eius secutæ sunt virum*, vir ille nonne est concionator, cuius eloquentia & veritate allectæ eū sequuntur? nonne hæc virgines fideles repræsentant? quarum vna eligitur coniux non autem aliæ, quomodo vna domina & aliæ ancillæ? est ne Dominus acceptor personarum? non equidem, sed meriti, & quia non omnes habent æquale, ideo inæqualitas personarum exprimitur: sic obseruat D. Greg. D. Greg.
Mag in Hom. sup. Ezech. *Rebecca cum puellis suis secuta est puerum, quia sancta Ecclesia habet secum minoris meritis animas, sodales: nam & si in quibusdam per sensum mentis in toto contemplationem non habet, tamen tales animæ, quasi puellæ Rebeccæ sunt, quia sequuntur eam moribus: sed tamen ad contemplationis thorum minimè ascendunt: nam & idem puer quosdam habuit in comitatu, quia & cum sanctis Prophetis fuerunt quidam, qui bene viuerent & Spiritum prophetiæ non haberent, & cum sanctis Apostolis & Doctoribus fuerunt plerique qui vitam moribus tenerent, sed prædicationis verba non promerent.*

Ecclesia gentilitatis à Christo in vitiis reperitur.

280 *Igitur Rebecca & puellæ eius ascensis camelis secutæ sunt virum*, cur Rebecca ad Isaac veniens, dorso cameli deducitur? si enim Rebecca & puellæ eius designant Ecclesiam gentium, quomodo camelis propter corporis altitudinem significantibus superbiam, feruntur? nonne conuenientius fuisset vt summa cum humilitate eum adirent: rectè Rebecca cum puellis suis in camelis deducitur, quia Ecclesia gentium à Christo in gibbosis vitiis reperitur: vnde S. Odo l. 1. S. Odo.
in Mor. Iob. *Rebecca*, inquit; *ad Isaac veniens typum Ecclesiæ præferens dorso cameli deducitur, quia ad plenitudinem fidei veniens tota gentilium vitiositas onusta idolorum cultibus designatur*, D. Greg. eodem l. c. 6. *ad Christum* D. Greg.
ex gentilitate Ecclesia properans, intortis vitiosisque vitæ veteris conuersationibus inuenitur.

Volūtariè & nō coactè fides Christi amplectēda.

28 *Igitur Rebecca & puellæ eius secutæ sunt virum*, an coactè, vel libenter? textum inspiciamus, interrogatur Rebecca vtrum velit ire cum Eliezer quæ ait, vadam: cur consensus eius requiritur, cur etiam renuens non trahitur ad Isaac connubium? quia anima significata per Rebeccam ad spirituale matrimonium cum Chr. per Isaac denotato, non inuitatur nisi liberrimè & voluntariè: sic D. Aug. Ser. 75 de tempore, *quod interro-* S. Aug.
gata puella à parentibus vtrum vellet ire cum puero, respondit vadam, apertè hoc in Ecclesia videmus impleri; ibi interrogatur voluntas Rebeccæ, hic requiritur voluntas Ecclesiæ, Rebecca dicitur vis ire cum homine isto & respondet: vado: Ecclesiæ dicitur credis in Christum & respondet credo, Rebecca non duceretur ad Isaac, nisi diceret volo, nec Ecclesia Christo iungeretur, nisi diceret volo.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LXII.

VVLG. Eo autem tempore deambulabat Isaac per viam quæ ducit ad puteum, cuius nomen est viuentis, & videntis, habitabat enim in terra australi.

Sep. Isaac autem deambulabat per desertum, iuxta puteum visionis, & ipse habitabat in terra, quæ ad Affricum.

Cald. Isaac veniebat de puteo super quo Angelus vitæ apparuit.

Pag. Et Isaac veniebat à veniendo de puteo videntis me, & ipse manebat in terra Meridiana.

Ar. Veniebat à veniendo beer Lachai roi.

CONCORDIA.

LEgit Vulgatus per viam quæ ducit ad puteum, quæ cùm esset solitaria, rectè verterunt 70. per desertum si Chaldæus habet de puteo super quo vitæ Angelus apparuit, & nos cuius nomen est viuentis & videntis, non tamen à nobis discrepat, quia ab appartione Angeli, qui visus est Agar, & eam cum filio, quasi à morte reuocauit, dictus est puteus viuentis & videntis me.

EXPOSITIO.

EO tempore, scilicet cum Eliezer & Rebecca cum suis ancillis Bersabee appropinquabant, *de ambulabat Isaac per viam quæ ducit ad puteum cuius est nomen videntis me & viuentis*, propter Angelum viuentem & videntem, qui Agar apparuit, eamque consolatus est, *habitabat enim in terra Australi*, respectu Palestinæ ad Austrum habitabat Isaac, non tamen longè à Bersabee.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Viris sanctis cōgruit solitudo quæ ad Deum ducit.

282 *Isaac de ambulabat per viam quæ ducit ad puteum cuius nomen est viuentis & videntis*, 70. legunt deambulabat per desertum, & cur per viam arboribus opacam, hominibusque communem, vel vt dicimus regiam viam non incedis? cur vnam solitariam animabilibus gratam inquiris? merito non alia via quam solitudinis incedit, quæ ad puteum viuentis conducit, quia viris sanctis (qualis est Isaac) desertum congruit quod ad Deum videndum ducit, ita Cyrill. cit. à Lip. *congruum atque conueniens iter viro sancto Isaac, qui vt ab aliis secederet, in solitudine ambulabat: & quia Deum contemplabatur, deambulabat per viam quæ ducit ad puteum viuentis & videntis.*

Cyrill. Alex.

Viri sancti loca religioni dicata venerantur.

283 *Isaac deambulabat per viam quæ ducit ad puteum viuentis & videntis*, cur obseruat Moyses per hanc viam quæ ducebat ad hūc puteum, potius quam per aliā deambulasse? quid enim ad historiæ narrationē, nostrâque confert doctrinam? pluries diximus hunc puteum viuentis sortitum fuisse ob Angeli apparitionem Agar, filiique Ismael morientis necessitatem subleuantis, & ideo Patribus illis sacrū habitum; non sine mysterio igitur existimandum est per hanc viam ducentem ad puteum viuentis & videntis deambulasse, *sed ob loci religionem*, inquit Lipp. *vbi bis Agar ab Angelo consolata legitur, frequentabat illum Isaac.*

Lippo.

Sancti patriarchæ summopere Christi natiuitatem exoptant.

284 *Isaac deambulabat per viam quæ ducit ad puteum viuentis & videntis*, sine dubio non erat ei insolitum hac via incedere; sed ea sæplus ire consueuerat: cur toties hanc viam deserti frequentat, quæ ad puteum viuentis ducit? gloss. interl. per hunc puteum hoc nomine significatum. intelligit Christum, *qui de seipso loquens ait, viuo ego dicit Dominus, quia nimia charitate quā dilexit nos, visus est incarnatus*, vt igitur suum sanctus Patriarcha in Christi natiuitatē desideriū exprimeret, pedibus quidem incedit ad puteum, sed affectibus ad Chistum euolat, hunc oculis, illum præ se fert desideriis.

Gloss. interl.

Idem conceptus confirmatur.

285 *Isaac deambulabat &c. habitabat in terra Australi*, cur obseruat Moyses hac in terra habitasse, cum per viam qua itur ad puteum viuentis & videntis incedebat? nonne Abacuc c. 3. ait de Messia venturo: Deus ab Austro veniet? sic eum locum interpretantur Doctus Ribera, Ioann Max l. 1. Dialog. contra Nestorianos, paulo post medium, & D. Hier in hunc versum Psal. 106. *A solis ortu & occasu, ait, legimus in Abacuc, Deus ab Austro veniet, de Saluatore dicitur, quoniam Deus natus est in Austro, à situ enim Ierusalem in Austro posita est*, & ante eos Tertul. in l. de Trinitate interpretatus est: merito igitur Isaac in terra Australi in qua Christus nascetur, habita, vt cuius præsentia frui nō poterat, saltem locum habitationis eius frequentaret.

Ad sacrificium quod Christus pro nobis obtulit meditandum, inuitamur.

286 *Isaac deambulabat &c. habitabat in terra Australi*, quam D. Hier. in tradit. Hebr. in Gen. ait fuisse illam, vnde Isaac à patre ad immolandum quodā fuerat adductus: cur hanc terram habitare voluit, in qua pœne interiit, & vita in ætatis flore fere adempta est? horror enim quidem nos concutit; cùm locū extremi nostri periculi conspicimus, imo ab aliis referri audimus: hanc terram nihilominus nō horruit, sed habitare voluit vt posset illius sacrificii, quod in ea parauerat. perpetuo reminisci, & ex suo sacrificio tanquam ex signo frequenter admoneretur illius sacrificii quod Christus Dominus acturus erat, & ad illud ardentius considerandum, & ardentius diligendum incitaretur.

Christus Dominus in passione non solum aliqua suffert, sed iterum atque iterum plures ærumnas tolerat.

187. *Isaac deambulabat per viam quæ ducit ad puteum &c.* D Gregor. hoc exponens mysticè ait, quæ est via quæ ducit ad puteum viuentis & videntis, nisi humilitas passionis vnigeniti? hoc posito, cur ait Moyses Isaac deambulasse per hanc viam non autem ambulasse: nota quod qui deambulat, viam quã ambulat, eundo & redeundo pluries calcat, non autem semel per eam incedit: dicitur ergo Isaac per viam deambulasse non ambulasse, quia Christus in via passionis suæ non semel, sed iterũ & pluries plura sustinuit opprobria & ærumnas tolerauit; ita cit. Greg in Hom. super Ezech. *in humilitate passionis Dominus deambulauit: quando à Iudæis, modò verborum contumelias, modò contra se falsum testimonium, modò alapas, modò sputa, modò coronam spinearum, modò crucem tolerando sustinuit, deambulasse igitur in humilitate passionis est tot aduersitates & probria diuersis modis iterando pertulisse.* S. Greg.

Passio Christi exhibita sacram aperuit scripturã.

288. *Isaac deambulabat per viam quæ ducit ad puteum, cuius est nomen viuentis & videntis*, quis est viuens & videns, nisi omnipotens Deus, de quo scriptum est, viuo ego in æternum dicit Dominus, de quo iterum dicitur, omnia nuda & aperta sunt oculis eius, puteus vero viuentis & videntis est sacræ scripturæ profunditas, quam nobis ad irrigationem mentis præbuit omnipotens Deus: sed quæ est via quæ ducit ad puteum videntis? in antecedenti conceptu diximus ex D. Greg. esse humilitatem passionis Saluatoris nostri: cur humilitas huiusmodi passionis ducit nos in huiusmodi puteum? quia passio Christi nobis aperuit, quod prius latenter scripturæ sacræ fluenta loquebantur, *nisi enim*, inquit cit. Greg. *vnigenitus Dei filius incarnatus, tentatus, apprehensus, colaphis cæsus, sputis illitus, crucifixus ac mortuus fuisset, nobis huius putei id est scriptura sacræ profunditas non pateret, quid ergo humilitas passionis facta est fidelibus, nisi clauis apertionis per quam mysteriorum Dei puteum inuenimus, vt aquam scientiæ de profundis biberemus? incarnationem quippe, passionẽ, mortem, resurrectionem, atque ascensionem eius sacri eloquij pagina testatur, quæ quia facta cognouimus, iam nunc intelligimus audita, hæc autem legi poterant, sed quia necdum euenerant, intelligi non valebant.* Gregor.

Idem est in Deo aliquem miserum intueri & eius calamitati subuenire.

289. *Isaac deambulat per viam quæ ducit ad puteum viuentis & videntis*, diximus hanc appellationem sortitum fuisse, quia Angelus ibi Agar apparuit, eius & filii sui necessitati subueniens, si igitur miseriæ eorum succurrit, cur solum dictus est huiusmodi puteus Dei viuentis & videntis me, non autem mihi subuenientis? sufficit dixisse Deum videntem, quia idem est aliquem, Deum oculis misericordiæ suæ intueri, ac eius miseriis & calamitatibus subuenire, sicut ẽ cõtra cum aliquem non respicit, is miserrimus est, vnde Psalm. 113. Deum deprecabatur, dicens, *ne auertas faciem tuam à me*, quæ verba exponens D. Prosper. ait *auersò à me vultu tuo cõturbatus sum & factus sũ sicut terra sine aqua, quia excitasti desiderium, redde conspectum.* Prosper. Psalm. 113.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LXIII.

VVLG. Et egressus fuerat ad meditãdum in agro, inclinata iam die, cumque eleuasset oculos, vidit venientes camelos procul.

Sep. Et egressus est Isaac exerceri in campo ad vesperam, & respexit oculis suis,

Cald. Egressus est Isaac ad orandum in agro in tempore vespertino.

Pag. Dum declinauit vespera.

Caiet. Et egressus est Isaac ad loquendum.

Rabi. Abraham egressus est ad deambulandum inter virgulga.

Amb. Exiit se exercere in campum ad meridiem.

CONCORDIA.

VErbum שוח Suach est loqui ore & corde, id est meditari, aut orare & loqui & confabulari, narrare afflictiones suas & labores, quidam longius petunt huius verbi significationem conferentes שחה Sahah natare quasi sit natare & versari in reampla & spatiosa, vel in mente vel sermone secum aut cum altero: vnde שוח Suah generaliter quicquid ẽ corde vel ore emanat exponunt, vt sunt meditationes, colloquia, disputationes, preces, deducunt & alteram significationem nominis שיח Suah, frutex arbustum ẽ terra recens natum aut super terram, & iuxta hanc significationem, vertit Rabi Abraham ad deambulandum inter virgulta, si autem Septuaginta dixere egressus est exerceri, intelligendi sunt de exercitatione in oratione vel meditatione.

EXPOSITIO.

E*Gressus fuerat ad meditandum*, cum meditatio non solum respiciat res diuinas & supernaturales, sed etiam naturales, hinc dupliciter intelligi potest egressus Isaac ad meditandum, vel enim meditabatur motus & virtutes syderum, vt aliqui arbitrantur, vel beneficium creationis Dei, prouidentiam eiusque æquitatem in reddendis præmiis, & iustitiam in puniendis prauis, & sic communiter doctores sentiunt, cum quibus concordat Paraph. Caldaica plurimorum difficultatum enodatrix: secedit igitur Isaac in agrum ipsius quærens solitudinem orandi & meditandi gratia, *inclinata iam die*, cum solis occasus immineret, cumque oculos eleuasset in illam partem qua veniebat Eliezer cum Rebecca, *vidit camelos venientes*, quibus ducebantur cum ancillis & aliis Abraham famulis, sed quia alii sunt auctorum sensus circa verbum Suah, variis conceptibus eos aperiemus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In præsulibus Ecclesiæ non tam otium contemplationis quàm negotium pro salute subditorum eminere debet.

290. Isaac *egressus fuerat ad meditandum in agro*, dum coniugem suam expectabat: sed non se confert in huiusmodi agrum vt eum coleret, arbores plantaret, sentes eradicaret, sed vt in eo meditaretur. Hieremiæ autem cap. 1. dicitur, ecce constitui te hodie super gentes, & super regna, vt euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes, Hieremiæ datur ager, nam dicitur ei vt plantet, Isaac vt meditetur tantum, & cur Hieremiæ non præcipitur meditatio, sed plantatio? causam ostendit textus dicens, constitui te super gentes & regna, vbi enim quis populis præficitur, hoc præcipuum habeat vt nunquam ab operibus cesset pro subditis iuuandis, ex quo monebat D. Bern. Eugenium Pontif. l. 2. de consid. fatus, *In hunc agrum Isaac exierat cũ primum Rebecca occurrit ei, & vt scriptura habet, exierat ad meditandum, ille ad meditandum, tu ad extirpandum egrediaris necesse est, tibi iam præcessisse meditatio debet tempus faciendi præ manibus*, itaque Prælaturæ tempus, non tam meditandi est quam tempus faciendi, tempus operandi, nec traditur Ecclesiæ ager solum ad meditandum, sed ad plantandum, ad extirpandum, ad ædificandum, quod D. Damianus egregiè confirmat lib. 2. Epist. 2. ex duobus Magdalenæ facinoribus, nempe & quod pedes Iesu vnguento vnxerit, & quod pedes eiusdem vnguento perfuderit, cur prima mulieri fuit cura circa pedes Iesu, non autem circa caput? vt ostendatur prima etiam in Ecclesiæ Prælatis nimirum circa pedes Domini, hoc est circa subditos fouendos, lauandos, inungendos, sic autem ait Damian. *beata illa peccatrix prius pedes Domini vnguenti perunxit, postmodum alabastrum vnguenti pretiosi super caput recumbentis effudit, caput Christi, Deus, pedes Christi [illegible] Dei, sicut enim illis dum humanitatis Christi obsequium impendit, ad diuinitatis attingere meruit intellectum, sic Doctor Ecclesiæ Christi membra custodit contemplandæ diuinitatis gratiam percipit*, nihil prius in prælato quam subditorum negotium, huic prius impendat operam, ex quo veniet ad altiora diuinæ contemplationis secreta.

Hierem. 1.

D. Bern.

Petrus Damian.

Sancti Patriarchæ ita Christi incarnationem exoptant vt in eius desiderio animam effundant.

291. *Isaac egressus fuerat ad meditandum in agro*, sed quid meditabatur? an coniugium Rebeccæ? non arbitror, cuius igitur rei vacabat meditationi? forte meditabatur sacramentum magnum in Christo & Eccl. Eph. 5. n. 32 hoc est mysterium incarnationis, cuius spe ac desiderio iucundissimè pascebatur, sic exponit D. Ambros. serm. 4. in Psal. 118. vbi loquutus est Rebecca ait, *quia in ea figurabatur Ecclesiæ, parabantur nuptiæ in quibus sacramentum fieret magnum: videns igitur Patriarcha ista mysteria, exiuit in campum diffundens acrimoniam suæ mentis, & deambulans innocentia cordis sui: diuersis itaque cogitationibus exercebat animum, & in mirabilibus mysteriis delectabatur*, en vides quomodo sanctissimus Patriarcha incarnationis mysterium, præ mentis oculis ferebat? illudque separatus à turbis hominum & libero campo spatiatus, non solum attentissimè, sed etiam suauissimè contemplabatur? nam verbum illud meditandi vt obseruat D. Aug. q. 60. in Genes. videtur significare animi affectum studiosissimè aliquid cogitantis cum delectatione, quasi Isaac in huius contemplatione mysterii, & totam animam effunderet, & mira dulcedine perfunderetur.

Eph. 5.

D. Ambr.

D. Aug.

Magna cum consideratione aliquis status suscipiendus.

292. *Isaac egressus fuerat ad meditandum in agro*, hoc voco sapientissimam sponsæ vocem cant. 7. veni dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis, mane surgamus ad vineas, videamus si floruerit vinea nostra, si flores fructus parturiunt, componamus nunc sponsam & Isaacum, illa in agrum exit, tota intenta in floribus legendis & fructibus metendis. Isaac vero in agrum secedit soli intentus meditationi: cur Christi sponsa nihil de meditatione, sed de fructibus capiendis in agro sollicita est? & Isaac fructus nihil curans, sed solum meditationi totus occupatur? sponsa iam secum sponsum habebat, eius amplexibus fruebatur, dicens; ego dilecto meo & ad me conuersio eius, ideo nihil tam curat quã suscepti status fructus metere, verum Isaac adhuc sponsam sperabat, vnde merito totus cernitur meditabundus, & vt imprudens est & temerarius qui post susceptum munus & statum eius, indagationem & notitiam aggreditur, sic prudentissimus qui ante omnia cum summa cum animi meditatione considerat & perpendit: ex his monebat Cit. Bern. Eug. Pontif. lib. 2. de consid. *tibi meditatio præcessisse debet tempus faciendi præ manibus. si nunc hæsitare incipias, id quidem sero*, ante iuxta consilium Saluatoris sedisse debueras, ante æstimasse opus, metiri vires ponderasse sapientiam, merita comparasse, sumptus computasse virtutum, quam hæc sapienter dicta sunt, numquam enim periculosa non est sera consideratio, & meditatio muneris suscepti. Bernard.

In præceptis Dei meditandum.

293. *Egressus est Isaac ad meditandum in agro*, cur sicut eius meditationem nobis proponit Moyses, etiã cuius rei esset non aperit, ne in ea inquirenda laboraremus? quisnam fuit Isaac quæso? qualem ducebat vitam, nisi religiosã? non inquiramus igitur quid meditabatur, nam sine dubio meditationis suæ materia erat præceptorum Dei obseruatio, ita Rupert. Rupertus.
studium boni viri prædicatur meditantis in testamento DEI Abraham patris sui, & ob solitudinem amantis, qualem scriptura commendat, cum ait, bonum erit homini cum portauerit iugum ab adolescentia sua, sedebit solitarius, & tacebit quia leuauit se supra.

Ex creaturarum consideratione in Dei amorem accenditur.

294. *Egressus est Isaac ad meditandum in agro, inclinata iam die*, cur cum solis occasus accederet, ad meditandum egreditur? ait Abulensis, quia cũ esset Isaac peritissimus Astronomiæ, quam à patre didicerat, tunc temporis egrediebatur, vt videret cœli dispositionem, vel vt acciperet ortum Chronicum, vel Heliacũ alicuius stellæ; stellæ enim declinante iam sole, ortu Chronico oriuntur, & illud est tempus Mathematicũ ad inquirẽdum in cœlo &c. sed si ad considerandũ huiusmodi stellarũ ortũ, cœlique dispositionem egrediebatur, cur exisse ad meditandum vel potius ad orandũ dicitur? qui enim vacat creaturarũ considerationi, preces nõ effundit quæ in Deũ diriguntur, creaturas considerat, & tamen orat, quia ex earũ pulchritudine, virtute, varietate &c. in Dei earũ auctoris amorem

amorem (qui etiam finis eſt orationis) accenditur, obſeruatio eſt Lipp. *Dicamus inquit, exercitaſſe Iſaac ſpiritum ſuum, & in Deum eleuaſſe mentem, quia eſt ſanctorum oratio, ad quod ſtellarum contemplatio, & Dei opus excelſum non modicè potuit illum excitaſſe, ſic etiam viri ſancti aſſurgunt ex creaturis per fidem in amorem conditoris.* Lippom.

Contemplatio diuinorum vtilius in ſolitudine peragitur.

295. *Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro,* ſcilicet vt plures arbitrantur Patres, vt diuinorum contemplationi vacaret; ſed cur agrum ſeligit, potius quàm domum paternam in qua vigebat religio & pietas? verum eſt in pietatem in domo Abrahæ vigaiſſe, nihilominus tumultu non carebat ex tot famulorum concurſu: prudenter igitur agri ſolitudinem ſeligit, quia vtilius in ea diuinorum contemplatio habetur: ſic Abul. *Ibat ad contemplandum circa Deum & de beneficio eius, & vita æterna, quæ valdè lætificant animam & confortant, iſta autem in agro melius quàm in domo fiunt, quia requirunt liberam mentem.* Abulenſ.

Sacræ Scripturæ meditatio, ad omnia nobis vtiliſſima.

296. *Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro inclinata iam die*, cur meditabatur in agro cum occumberet dies, non autem tempore meridiano? non eſt dubium per agrum ſacram deſignari Scripturam; per diem autem inclinatam, aduerſas huius vitæ ærumnas, & quicquid nobis moleſtum contingere poteſt: quam rectè conſilio igitur inclinata iam die exiuit ad meditandum in agro, quia ſacræ Scripturæ per agrum deſignatæ meditatio, ad moleſta & aduerſa patienter toleranda vtiliſſima eſt: hoc annuit Alredus in alleg. Tilmani, *Quæcumque ſcripta ſunt, inquit, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt, vt per patientiam & conſolationem Scripturarum ſpem habeamus, dico vobis fratres: nihil poterit aduerſi contingere, nihil tam triſte & amarum emergere, quod non mox vt pagina nos ſacra exceperit, aut euaneſcat citius, aut facilius toleretur. Hic eſt ager in quem ſanctus Iſaac inclinata iam die pergit ad meditandum, vbi ei occurrens Rebecca, illum qui acciderat, ſua leniit ſuauitate dolorem, quoties mihi, Ieſu bone, dies vergit in veſperam? quoties paruæ alicui conſolationi quaſi diurnæ luci intolerabilis dolor velut nocturna caligo ſuccedit, quid tunc? Exeo certè ad meditandum in agrum, ſacrum reuoluo codicem, meditationes meas cetus imprimo, cùm ſubito mihi occurrens Rebecca, ſcilicet tua gratia, Ieſu bone, ſua luce tenebras diſcutit, infælices quos eam triſtia quæque perturbat, non bunc agrum ingrediuntur vt gaudeant.* Ailredus.

Verbum naturam ſumit humanam, vt incarnatum annuntiet regnum Dei, oret & armis debellet dæmonem.

297. *Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro inclinata iam die*, Hebræus vt oraret, Caiet vt loqueretur, Sept vt ſe exerceret, per Iſaac Chriſtum Dominum intelligi quis poteſt in dubium reuocare? ſed ſi res ita ſe habet, quomodo percipi poteſt quod egreſſus fuerit in agrum aliquem, non ſolùm ad meditandum, ſed & ad loquendum, orandi necnon ſe exercendi gratia? hunc enim agrum non conſpicio, in quo hæc omnia fuerit operatus, ſed ſi mundum agro deſignari dicamus, quis prohibet aſſerere Verbum Dei è ſinu Patris egreſſum, vt noſtram ſibi naturam aſſumens, in hoc mundo nobis loqueretur regnum cœlorum, oraret ſolus vt nos deprecari doceret, meditaretur noſtrarum conuerſionem animarum, & armis ſuis ſe exercens, noſtrum debellaret aduerſarium? Hæc omnia cōprehendit Steph. Cantuar. à Tilm cit. *Sicut egreſſus eſt Iſaac, inquit, ſimiliter Chriſtus egreſſus eſt de ſinu Patris; vnde exiui à Patre & veni in mundum: tunc egreſſus eſt cum incarnatus eſt, vt loqueretur, id eſt annunciaret regnum Dei, vel vt oraret, quia ſolus aſcendit in montem orare, & vt meditaretur ſicut dicit Hier. dicit Dominus Ego cogito cogitationes pacis, & non afflictionis, ſcilicet vt pacem reformem omnimodam inter Deum & hominem, inter hominem & Angelum, & excogitauit nouas & admirabiles adinuentiones, ſicut legitur: notas facite in populis adinuentiones eius: hæ ſunt adinuētiones inauditæ, quod mortem moriēdo deſtruxit, & vitā reſurgendo reparauit, denique ad exercitādū egreſſus eſt: ipſe enim exercitatus fuit in armis quibus diabolum expugnauit & in agro, id eſt in mundo, inclinata iam die, id eſt in veſpera mundi.* Steph. Cantuar. Hier. 29. 1. Par. 16.

Meditatio medium ad fructus eximios Eccleſiæ recipiendos.

298. *Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro*, expectans ſponſam ſuam Rebeccā, quæ variis condecorata ornamentis, tam aureis quā argenteis accedebat, cur vt eam reciperet, meditationi vacat? nōne magis rationi cōſentaneum, vt omnia ad eius receptionem neceſſaria domi paternæ manens, prepararet, omnium nuptiarum, thalamumque? dum per Rebeccam plures dicimus venire intelligendam Eccleſiam, & ſicut inauribus aureis armillisque, necnon pretioſiſſima alia ſupellectili inſtructa erat, ſic Eccleſia variis Dei muneribus & donis condecorata eſt; quid mirum igitur ſi meditationi vacans in occurſum Rebeccæ egreditur, quia meditatio medium eſt ad fructus eximios Eccleſiæ recipiendos: quod eleganter proſequitur D. Amb. l. de Iſaac & anima, c. 1. dum ex proſpectu Rebeccæ inflammatus Iſaac, totus in eius admirationem pulchritudinis abſorptus, terrena iam deſpiciens cœleſtia appetiit diuina: *Talis erat Iſaac, ait, cum Rebeccam aduenientem expectaret, præparans ſe copulæ ſpiritualis; veniebat enim ornatibus dotata myſteriis, veniebat magna ſecum ornamenta aurium, & manuum ferens, eo quod auditu & operibus emineat Eccleſiæ pulchritudo, cuius anima videns myſterium Chriſti, videns Rebeccam venientem cum vaſis aureis & argenteis, tanquam Eccleſiam cum populo nationum miratam pulchritudinem Verbi & Sacramentorum eius, ait, oſculetur me oſculo oris ſui.* S. Amb. Cant. 1.

Oratio præponenda præcipuè operibus ſeriis.

299. *Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro,* Hebræi ad orandum, certum eſt, pluries Deum oraſſe Iſaac, cùm eſſet religioſiſſimus; cur igitur nunc orationis illius mentionem facit Moyſes? nonne ſibi maximum onus imponere debebat, quia de eſt matrimonio, & de re grauiſſima agebatur? meritò igitur nunc à Moyſe illius orationis fit mentio, quia præcipuè præponenda eſt ſeriis operibus, accipe doctiſſimum ex noſtris Diſcipulum, Serm. 64. *Sciendum, inquit quia oratio præcipuè attendenda eſt, vel cum eſt maior neceſſitas, vel maior temporis opportunitas, maior neceſſitas orandi eſt cum aliqua opera facturi ſumus:* vnde Hieron. ad Paulin. *in principio cuiuſlibet præmitte Dominicam orationem, & ſignum crucis in fronte, & ſic committe te diuino auxilio, &c.* ſicut militem ſine armis extre ad bellum non conuenit ita homini Chriſtiano procedere ad quæcunque opera ſine oratione, non licet: ergo opera noſtra oratio debet præuenire, vt Deus det nobis effectum & proſperitatem. Diſcipulus. D. Hier.

Omni tempore orandum.

300. *Egreſſus eſt Iſaac ad meditandum in agro* Hebr.

ad orandum, *inclinata iam die*, legimus Abr. mane coram Deo preces fudisse; cap. autem 28. nocturno tempore Dominum deprecatum fuisse, quomodo nunc annotatur, quod Isaac vespertino, etiam orationi indulgeat, certum est matutinum, vespertinum, & nocturnum tempus quodlibet aliud comprehēdere: his ergo temporibus dicitur quod Patriarchæ Deum orauerint, vt sciamus omni tempore coram Deo preces esse fundendas, testatur ipsemet Christus Dominus Luc. 18. Oportet semper orare, & non deficere, sed cum aliis operibus ab oratione etiam iusti intendant: optimè hanc sententiam Christi Domini explicat Ioan.

Ioannes Saores Episc. Conimb. — Soares Episc. Conimbricens. tract. 199. in Luc. *Ille semper orat qui semper bene operatur, hoc autē Dei gratia, si volumus, facere possumus, & sic semper orabimus, dicente beato Apost. 1. Cor. 10. siue ergo manducatis, siue* 1. Cor. 10. *bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriā Dei facite.*

In oratione soli Deo colloquendum.

301. *Egressus est Isaac ad meditandum in agro*, alij habent ad loquendum, cui vel quibus? locutio enim siue sermo est ad alterum, cui igitur hæc Moyses non aperit? nonne per hanc locutionem intelligitur oratio ex Hebræis legentibus ad orandum? considera igitur, non dixisse Moysen, cui vel quibus loqueb. tur, quia in oratione non aliis quam soli Deo colloquendum est. Fauet Procop.

Procop. — *Meritò non additum est cui rei intentus fuerit, siquidem nec cum homine, vel cum alia terrena re colloquium habuit, sed totus speculationi* D. Hildebert. — *numinis fuit deditus: non enim*, inquit D. Hildeb. ep. 31. *fieri potest vt aliquando loquatur cum Deo, qui etiam silens cum toto mundo loquitur.*

Si in iuuentute pœnitentiam delictorum non egerimus, in senectute eam non negligamus.

302. *Egressus est Isaac ad meditandum in agro, inclinata iam die*: Hugo Card. ait in agro pœnitentiæ, sed si egressus, vt in huiusmodi agro meditaretur, cur expectauit solis occasum, diemq; inclinatam, per quam senectus hominis intelligitur, & vitæ illius ferè terminus? nam potius egredi deberet ad meditationem in agro pœnitentiæ crepusculo matutino, siue ortu solis: dicit tamen Moyses egressum fuisse ad meditandum in huiusmodi campo iam die inclinata. vt si in iuuentute pœnitentiam delictorum non egerimus, saltem in senectute, & inclinata iam die vitæ nostræ eam meditemur: ita mysticè citatus auctor, *cum mors appropinquat, egrediendum est in agrum pœnitentiæ vel religionis, vnde cœlestia contemplemur, aliter enim quomodo perueniet ad vitam æternam, nisi in præsenti vita fuerit contemplatus?* Iob. 39. dicitur: *in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus vnde contemplatur escam, & de longe oculi eius prospiciunt*: Hier. 6. *Consurgite, & ascendamus in meridie; væ nobis, quia inclinata est dies, & longiores factæ sunt vmbræ vesperi; surgite, & ascendamus in nocte, quia dicitur qui non fecerit in iuuentute, saltem faciat in senectute; Dominus enim nullum respuit, nec senem, nec puerum.* Matt. 20. *paterfamilias mittit operarios in vineam suam, mane, & hora tertia, & sexta, & nona, & vndecima, id est infantes pueros, adolescentes, iuuenes, senes & decrepitos vocat.*

Hugo Card. | Iob. 39. | Hier. 6. | Matt. 25.

Scientiæ abusu fiunt peruersæ.

303. *Egressus est Isaac ad meditandum*; noster Lyranus ait, forte egressus fuerat ad videndum dispositionem cœli & aliquarum stellarum, quæ incipiebant apparere, quia doctus erat in Astronomia à Patre, qui primus eam docuit Ægyptios, id nullomodo ferre potest Burgensis dicens, id rationi contrarium, eique non conforme, quod Astronomiam vir religiosus aliquando docuerit, ait enim quod Apostoli qui à Spiritu Sancto illuminati fuere, in tantum quod eis dicitur Ioan. 16. docebit vos omnem veritatem, & tamen non exponitur hæc auctoritas, quod fuerint illuminati de veritatibus Mathematicis & Astronomicis, sed de his quæ sunt ad salutem necessaria, multo minus hoc dicēdum est de Abraham, quem Scriptura commendat de timore, & fide Dei, nunquam tamen de scientia vel aliqua arte, quæ humanitus potest acquiri: tum quia scientia Ægyptiorum in Scriptura reprobatur, tanquam diuinatio superstitiosa: vnde Isai. 29. dicitur Ægyptiis, cum obiurgatione, vbi sunt sapientes tui, annuntient tibi & indicent, *&c.* ne dicat igitur, concludit Burgensis, ne dicat Lyranus Astronomiam calluisse Patriarchas: sed toto cœlo aberrat Burgensis; nam Astronomia non condemnatur præcisè, sed in quantum ars iudiciaria superstitiosa est, cui nec Abraham, nec Isaac studuere: sed audiamus Matth. Thoringum in replica: *Non videtur verum* inquit, *quod Astronomia diuertat à virtute, fide, & timore Dei sed dicitur in singularem commendationem, quod Abraham fuerit Astronomus, nec est detestandum in quo Ægyptios artem bonam docuerit, quam per Abraham abusum verterant in superstitionem, & Astronomiam in Astrologiam: sæpe enim bonarum scientiarum fit abusus.*

Burgensis | Noster Matth. Thoring.

Non omnibus contemplationis donum conceditur.

304. *Egressus est Isaac ad meditandum in agro*, D. Ambr. legit: exiit in campum abalienare, quod hunc sensum reddere potest, vt se totum dederet contemplationi rerum diuinarum, mentemq; abduceret à sensibus: sed cum tot pietate viros insignes in sacris litteris reperiamus, quomodo paucos legimus contemplationi ita vacare, vt mentem à sensibus abducerent? Noe profectò iustus erat in generationibus suis, deditum contemplationi non video, & ecce Isaac exiit ad campum, ad meditandum siue contemplandum: ne mireris aliquos iustos contemplationi vacare, non autem alios, quia contemplationis donum non omnibus conceditur; huius veritatis testis est Blosius Abbas in farragine vtilissima instit. epist. ad quendam deuotum conscripta: *Non omnes*, inquit, *ad hoc idonei sunt vt se in illis plenius exerceant, quam, quæso, absurdum foret, si is cui rex demandauit officium standi ante mensam suam, & seruiendi, iniussus se se impudenter mensæ regiæ inferret ac resideret? atqui non minus improbè faceret, qui se totum otio contemplationis traderet, cùm tamen ad illud singulariter à Deo non vocetur: in regno cœlesti omnes beati mensæ summi regis assistunt, omnes per amorem Deo perfectè vniti sunt, omnes suauiter in Deo requiescunt, & torrente diuinæ voluptatis assiduè potantur: at hîc non omnibus electis illud conceditur, sed nec expedit quidem vt omnibus concedatur, quapropter illi qui indiscreta vehementia seipsos importunè perurgent, & impellunt ad ea quæ mensuram gratiæ ipsis datæ excedunt, vt plurimum, & quò tendunt non perueniunt, & insuper naturam suam pregrauant ac destruunt.*

Blosius Abb.

In contemplatione ita homo abducitur à sensibus vt fiat quasi spiritualis.

305. *Egressus est Isaac ad meditandum*, D. Ambr. exiit in campum abalienare, mentem Ambrosij non capio, qui enim à se alienus est; stultitiæ arguitur, Isaac autem prudētia in omnibus operibus suis viguit; quomodo igitur, ait Ambrosius, Isaacum abalienatum fuisse? non quidem à mente; sed à sensibus, à quibus ita in contemplatione abducebatur, vt non esset Isaac terrestris, sed spiritualis: hoc officium contemplationis hauriamus ex contemplatiuo Bernardo de Scala Claustrali, seu de modo orandi, cap. quarto, *His & huiusmodi ignitis*, tempe contemplatiuus, *eloquiis suum inflammat desiderium, sic ostēdit suum affe*

Bernard.

etiam his incantationibus aduocat sponsum: Dominus autem, cuius oculi super iustos & aures eius non solum ad preces, sed ipsas preces eorum non expectat, donec sermonem finierint: sed medium orationis cursum interrumpens, festinus ingerit se, animæ desideranti festinus occurrit, cælestis rore dulcedinis circumfusus, vnguentis optimus delibutus animam fatigatam recreat, esurientem reficit, aridam impinguat, & facit eam terrenorum obliuisci, memoria sui eam mirabiliter fortificando, viuificando, & inebriando, ac sobriam reddendo & sicut in quibusdā carnalibus officiis anima adeo vincitur carnea concupiscentia quod omnem vsum rationis amittit, & fit homo quasi totus carnalis, ita merito in hac superna contemplatione ita consumuntur & absorbentur carnales motus ab anima, vt in nullo caro spiritui contradicat, & fiat homo quasi totus spiritualis.

Meditatio sine oratione infructuosa.

306. *Egressus Isaac ad meditandum*, Cald. ad orandum, nonne sufficiebat nos habere testimonium meditationis Isaac vt eum imitatemur? cur igitur Cald. etiam exprimit orasse? forte vt significaret meditationem sine oratione infructuosam esse. Fauet. cit. Bern. lib. cit. c. 8. dicens, *lectio sine meditatione arida est, meditatio sine lectione erronea, oratio sine meditatione tepida, meditatio sine oratione infructuosa.* Cit. Ber.

Qui orationi vacat, sibi ipsi renuntiare debet.

307. *Egressus Isaac ad meditandum in agro*, sed versiones Pagnini & Vatab. h bene, egressus erat Isaac ad orandum; quo animaduerso, cur vt oraret egreditur foras? nonne conuenientius fuisset domi manere ad va. ādum orationi? satisfacit Phil. lib, 2. alleg. *meditaturus & priuatim acturus cum Deo, egreditur relicto seipso menteque propria.* Philo. Alexand.

Sanitati conseruandæ inuigilare possumus.

308. *Egressus est Isaac ad meditandum*, Sept. legunt vt se exerceret in agro, sed cui exercitationi in agro potuit indulgere? consulamus versionem Rabi Salomonis, egressus est vt ambularet inter virgulta, ambulabat igitur: sed cur deambulat? tuendæ forte sanitatis gratia: sic Patr. Palud. *egressus fuerat*, inquit *ad exercendum corpus suum pro conseruanda sanitate ipsius.* Patr. Palud.

VARIETAS LECTION. VERSVS LXIV.

VVLG. Rebecca quoque conspecto Isaac descendit de camelo.

Sept. Respiciens Rebecca vidit oculis suis Isaac, & desiliit de camelo.

Cald. Inclinauit se super camelum.

Pag. Iactauit se de camelo.

Arr. Et cecidit desuper camelo.

Vatab. Et decidit desuper camelum.

CONCORDIA.

נפל naphal non solùm descendere, sed dimittere, seu cadere, deiicere, iactare se significat: si autem Caldæus legit inclinauit se super camelum, non ita intellige quod non descenderit inclinatione facta, sed postquam inclinauerit se, quod etiam è camelo desilit.

EXPOSITIO.

Rebecca conspecto Isaac descendit, forte hæc per anticipationem dicta sunt, nam verisimile est quod solum descendit, postquam ab Eliezer edocta fuit quod Isaac erat ille, qui in occursum suum venerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virgines sint maxime humiles.

308. *Conspecto Isaac descendit de camelo*, cur descendit? nam secundùm vrbanitatem prior ab Isaac salutari debuit, deinde è camelo desilire? prior salutari non expectat, sed protinus agnito Isaac descendit, quia maxime virgini decens humilitas; addit Lipp. *huius igitur exemplo scriptura commendat mulieribus humilitatem.* Lippom.

Fœminæ viros reuereantur.

309. *Conspecto Isaac descendit*, si ex itinere lassa, viribusque quasi destituta, cur non expectato ancillarum aut seruorum officio, ex camelo desiliit ac pedes constitit? nonne Isaac quem conspexerat, futurus maritus suus erat? merito igitur quasi virili animo cùm ad conspectum sponsi peruenit, descendit, vt illi deferret honorem & reuerentiam: *debent*, inquit, Oleaster, *fœminæ viros reuereri*, & Tho Angl. *descendit ex reuerentia viri quem videbat in occursum venire.* Oleaster. Tho. Angl.

Virgines non decet esse molles, sed generoso animo præditas.

310. *Conspecto Isaac descendit de camelo*, in Hebræo iactauit se de camelo, Caiet. iuxta Hebræum, promptitudo ac celeritas quædam significatur tanquam iactantis se, seu cadentis de camelo: quomodo ita alacris & impigra vt tanta cum promptitudine, nulla sibi auxilium præbente ancilla, ex camelo procetæ altitudinis descendit? vt ostenderet virgines decere non mollitiem, sed generositatem, *vide*, inquit Chrysost. *puellæ generositatem, descendit pedes.* S. Chrys.

Anima peccatrix siue gentilitas cognito redemptore sua crimina agnoscit vt ea abiiciat.

310. *Conspecto Isaac descendit de camelo*, diximus quod Rebecca came o insidens, Isaacque conspiciens, erat Ecclesia ex gentibus ad redemptorem suum veniens, dum adhuc esset vitiis obscura & necdum spiritualibus sed animalibus motibus inhærens: sed cur ab huiusmodi camelo, cognito Isaac descendit? quia sancta Ecclesia quanto subtilius redemptorem suum agnoscit, tanto carnalis vitæ studia humilius deserit, atque in semetipsa cum fortitudine vitiis contradicit: sic D. Isid. Hisp. in hoc
Isid. Hisp. cap. *Rebecca Isaac viso descendit, quia Deo agnito, vitia sua gentilitas deseruit, & ab elatione celsitudinis, viam veræ humilitatis petiuit.*

Licet concionatores sint iusti, carnis contradictionem sentiunt

311. *Conspecto Isaac descendit de camelo*, cui insidentem diximus esse gentium Ecclesiam, adhuc variis criminibus pollutam: sed si Rebecca camelo insidens, habet significationem propter camelum hæc repræsentantem, non ne etiam Eliezer camelo vehebatur? concionator igitur Eliezer denotatur, & si iustus a variis criminibus fœdatus dicetur? non
D. Greg. in Hom. hanc difficultatem vidit D. Greg. in ho. n. in Ezech. cui subtiliter satisfacit dicens, *nec nouere debes* (inquit) *quod puer cum camelis veniret, in quibus diuitias Domini sui ferebat, quia ipsi quoque prædicatores sancti, quamuis iam ad superiora intelligēda atque præferenda intellectu, & vita emicent, adhuc tamen in semetipsis contradictionem sentiunt: nam vident aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suæ, se seducentem in lege peccati, & diuitias in camelis portant, quia ne magnitudo reuelationum extollat eos, datur stimulus carnis suæ, habent enim thesaurū illum in vasis fictilibus, vt sublimitas sit virtutis Dei, non ex ipsis, qui enim per carnem cælestia loquuntur, & tamen adhuc in carne contradictionem de vitio sentiunt, quid aliud quam super tortuosa camelorum dorsa insident?*

Passione Christi D. considerata ea quæ toleramus & agimus, paruipendimus.

312. *Conspecto Isaac descendit de camelo*, qui camelo insidet, carnem suam mortificat, subiicit enim vitia, & ea frœnat non sine labore: cur igitur Rebecca signum animæ fidelis, ab huiusmodi camelo, viso Isaac Christi Domini symbolo, descendit? nam potius ei semper insidere deberet, nam descendere ab eo, à mortificatione cessare est, sed vere satisfacit Steph. Cantu. in alleg Til. *Camelum ascendit qui carnem affligit, sed viso Isaac descendere est, considerata passione Christi sua bona paruipendere,* Steph.

Christus primo nos oculo misericordiæ intuetur, quàm à miseriis & peccatu resipiscamus.

313. *Conspecto Isaac descendit*, certum est Isaac etiam vidisse Rebeccam & prius ab eo visa est quàm ab illa conspiceretur; nam versu antecedenti dictum est, quod Isaac vidit camelos procul venientes, & certum est vidisse eos, in quorum numero erat Rebecca quæ illis vehebatur: dubium igitur est, si in æquali distantia erant Isaac & Rebecca, cur Isaac prius vidit Rebeccam quàm ab ea conspiceretur? quia nisi prius Isaac mysticus, nempe Christus Dominus oculis misericordiæ suæ nos intueretur, nunquam ad eum oculos miseriæ nostræ à quibus subleuaremur, dirigeremus: hæc expositio mystica est Car. Hugo.
Hug. *prius vidit Isaac* (inquit) *postea videt Rebecca, quia Christus primo vidit nos oculo misericordiæ suæ et nos postea vidimus ipsum, non quoniam nos dilexerimus ipsum, sed quoniam ipse prior dilexit nos Ioannis 4.* Card. Ioan. 4.

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LXV.

VVLG. Erat ad puerum, quis est ille homo, qui venit per agrum in occursum obis? dixitque: ipse est Dominus meus: at illa cito tollens pallium suum, cooperuit se.

Sept. At illa sumens theristum, operuit se.

Pag. Et accepit opertimentum, & operuit se.

Ari. Et accepit velamentum, Caiet. velamen.

Oleas. Accepit velum.

Vatab. Accipiens peplum.

Amb. Accepit pallium suum, & caput suum obnubere cœpit.

CONCORDIA.

צעיף Staiph operimentum denotat, sed quod illud sit, ignoratur, aliqui enim velum, quo caput solum obtegitur existimant, vt Amb. & Sep. alij autem pallium, quo mulier tota tegitur, vt in Hispania; theristum autem ait D. Hier. esse genus Arabici vestimenti, quo suo tempore mulieres prouinciæ illius velabantur.

EXPOSITIO.

Ait ad puerum, nempe Eliezer, quis est ille homo iste, in occursum nostrum veniens, dixit ipse est Dominus meus Isaac, *at illa cito tollens pallium suum*: existimo quod eo integrum corpus eius obtegebatur, *& cooperuit se*, propter calorem, ex motu cameli cui insidebat, excitatum, pallium circa humeros demissum tenebat: licet autem apud veteres obtegendi caput propter varias rationes mos fuerit solitus, vt in signum luctus li. 2. Reg. c. 19. aut in argumentum maximæ reuerentiæ, 3. Reg c. 19 aliquando etiam in signum auersantis & aliquem abiicientis, vt cum operuerunt faciem illius Aman, quem rex Assuerus ferre non potuit Ester 7 hic tamen huiusmodi opertio significationem habet erubescentis, aut verecundantis, quamuis aliud Ioseph. afferat quod in conceptu aperiemus. Esth. 7. 3. Re. 19. 2. Re. 19.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Modestia nuptias precedat.

314. Illa cito tollens pallium suum, cooperuit se, imo si pallio cooperta esset, faciem detegere deberet, vt ab Isaac sponso suo conspiceretur, nonne caput operire signum est modestiæ? merito igitur antequam Isaac matrimonio iungatur, pallio se obtegit, quia modestia nuptias præ-

Amb.li. 1. de Abr. præcedere debet: *non otiosum est* (inquit Amb. li. 1. de Abr. c. vlt.) *quod cum veniret Rebecca, & cognito quod ipse esset Isaacus duceretur vxor, descendit, & caput suum pallio obnubere cœpit, docens verecundiam nuptiis præire debere: inde enim & nuptiæ dictæ quod pudoris gratia puellæ obnuberent se, discite ergo virgines quemadmodum seruetis verecundiam, ne intecto capite prodeatis ante extraneos, cùm Rebecca iam desponsata designatum maritum aperto capite non putauerit videndum.*

Virgo pudorem curet, non decorem.

315. *Illa cooperuit se tollens pallium*, an speciosæ mulieres conspici renuunt? imo ab omnibus videri summopere cupiunt: cur igitur quæ decora aspectu à Moyse dicitur, venustatem suam pallio contegit? Cit. Amb 3. de virg. egregie D. Amb. lib. 3. de virgin, *vtique* inquit *pulchra virgo non decori timuit, sed pudori*, quasi diceret pudorem & verecundiam curauit, nihili curans venustatem & decorem suum æstimari.

Virgo nuptias appetens iam virginitatem mente amisit.

316. *Illa cooperuit se tollens pallium*, si discooperta in itinere mansit, cur nunc viso sponso velamento se contegit? aduerte quod puellæ cum sponsis tradebantur, in testimonium suæ virginitatis custoditæ, velabantur: forte igitur in via mansit discooperta Rebecca, vt se virginem quoad mentem non esse significaret, cùm autem in conspectum Isaac venit pallio se contegit vt virginitatem corporis integrã semper seruasse denotaret, hoc asserere mihi videtur Tertull. Tertull in l. de velandis virginibus, *confessa*, inquit) *quod senserat, id est spiritu nuptam negauit virginem velata*, ibidem; *ostendit enim etiam nuptias de aspectu & animo fieri quemadmodum & stuprum.*

Virgines, sponsæ futuræ nimiis blanditiis ne capiantur.

317. *Illa cooperuit se tollens pallium*, nonne ab Eliezer didicerat Isaac sponsum suum esse? quomodo igitur non ruit in illius oscula & amplexus? sed potius quasi eum despectui habere videtur, cum vultum velo contegit, vt suo doceret exemplo virgines, sponsas futuras, nimias non appetere blanditias, ita Cit. Ter. cit. Tert. *desponsatæ feminæ*, inquit, *habent exemplum Rebeccæ, quæ cum ad sponsum ignotum adhuc ignota perduceretur, simul ipsum cognouit esse quem de longinquo perspexerat, non sustinuit dexteræ collactationem, vel osculi congressionem, vel salutationis communicationem.*

Omnes in fœminis periclitantur & ideo se cooperiant.

318. *Illa cooperuit se tollens pallium* verecundiæ demus, quod Rebecca viso sponso cooperuerit se velamento, sed si sunt domi solum filij, an mater eorum velamen accipere debet? si solum fratres, an soror? si solum est pater, an filia pallio se cooperire debent? quid ni in quibuscumque fœminis omnes periclitantur *oro te*, inquit citatus Presbyter Carthaginensis, *siue mater, siue soror, siue filia virgo secundum annorum nomina dixerim, vela caput. si mater es propter filios, si soror propter fratres, si filia propter patrem, omnes in te ætates periclitantur.*

Non quocumque velamine sed quo nec videre nec videri possint, mulieres se cooperiant.

319. *Illa cooperuit se pallio*, si necessarium erat velamen, vt morem sponsarum obseruaret, caput non autem vultum contegat, & si necessarium est quod vtrumque velet, pallio non vtatur nimis opaco, sed linteolo tenui, vt omnes conspicere possit, à nullo conspecta: recte: pallio vtitur Rebecca opaco & protenso, quia non quocunque velamine, sed quo nec videre nisi ad suos gressus dirigendos, nec videri possint, debent vti mulieres: sed attente hoc audiamus à cit. Tertull *mitbris & lanis quædam non velant caput, sed colligãt à fronte quidem protectæ, qua propriè autem caput est, nuda, aliæ modice linteolis credo ne caput premant, nec ad aures vsque demissis cerebro tenus operiuntur, misereor si iam infirmo auditu sint vt per tegmen audire non possint. sciat fœmina quia totum caput mulier est, & limites fines eius eo vsq; pertingunt, vnde incipit vestis quantum resoluti crines occupare possunt; tanta est velaminis regio, vt ceruices quoque ambiantur: ipsa enim sunt quas subiectas esse oportet propter quas potestas super caput haberi debet velamen, iugum illarum est, iudicabunt vos Arabiæ fœminæ Ethnicæ quæ non caput, sed faciem etiam ita totam tegunt, vt vno oculo liberato contentæ sint dimidia frui luce potius quàm totam faciem prostituere*, & paulo antea, *indue armaturam, circumduc vallum verecundiæ, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Cit. Ter.

Virginem non pulchritudo, sed mores denotant.

321. *Illa operuit se tollens pallium*, profecto nullum puellæ, quæ ad nuptias ducitur, maius studium est, quàm vt viro suo placeat, & quidem placituram se putat, si pulchra censeatur, ad pulchritudinẽ verò ostendendam, post mille comendi, ornandi, & colorandi artificia, prodit in publicum sponso suo visenda velut elaborati quoddam decoris spectaculum: quomodo igitur Rebecca contegens se pallio, non vult pulchra, sed potius pudica, modesta, verecunda videri? non ostentat decorem, sed pudorem exhibet, nihilominus non timet despici, sed magis commendari, & sponso placere, quia non pulchritudo & venustas virginem, sed mores bene compositi denotant, sic D. Amb. lib. 3. de virg. *virginem grauitas sua nuntiat, pudore obuio, gradu sobrio, vultu modesto & prænuntia integritatis antecunt signa virtutis.* D. Amb.

Virgo non se pretiose ostentet indutam.

322. *Illa operuit se tollens pallium*, cur virgo nuptura coram sponso non splendide aut pretiose se induit: aut si vestibus pretiosis est induta, cur pallio eas cooperit? videantur à sponso, vt eam pluris faciat: prudenter pretiosis vestibus non se induit, quia ex vestimentis quæ sit mens virginis, intelligitur, Petrus Damian. *cum nitor*, inquit Petr. Dam. Apol. 15. *ad intuendum se oculos prouocat, linguas etiam ad carpendum hunc qui induitur derogationum spiculis armat. quæ enim sit mens ex veste colligitur, & iuxta exteriorem cultum, quæ sit interioris species indicatur.*

Quam primum in oculis apparet quod amatur.

323. *Illa opperuit se pallio*, postquam inquisiuit quisnam esset ille, qui in occursum suum veniret, cur prima interrogat Rebecca? cur muti silent serui? quia Dominum prius non viderant, quomodo non videntibus seruis, illa prior intuita est eum: non miror primam conspexisse, quia vt sponsa eum vt

ſponſum tenere diligebat, & animo infixum tenebat? quod aut: m amatur non poteſt in oculis non D.Amb. eſſe primum, *morale eſt* (inquit D. Amb lib. de Ioſeph. c.10.) *vt quos diligimus eos videamus præ cæteris, & quos animi intentio tenet, priores eos obtutus offerunt oculorum.*

Anima confeſsionis tegumento ſe operiens, digna ſit ſponſa Iſaac myſtico, nempe Chriſto redemptore.

324. *Illa operuit ſe tollens pallium*, vt hoc ſigno verecundiæ & pudoris, digna ſponſa Iſaac inueniretur: ſed myſticè, quomodo anima fidelis pallio ſe obtegens digna poteſt inueniri ſponſa Chriſti Domini: nota pallio rectè poſſe confeſſionem intelligi, qui enim rite ſua confitetur delicta dum illa miniſtro Chriſti aperit, omnino operit ac ſepelit: quo poſito dico animam dignam inueniri, vt in connubium Chriſti Domini euehatur, ſi pallio confeſſionis ſe operuerit? ita D. Greg. Mag. lib. 1. moral. D.Greg. Mag. cap. 14. *pallio ſe operire curauit, dum confeſsionis tegumento peccata ſua cooperuit ac abſtulit, vt ſponſo celeſti præſentaretur purgata.*

Pulchritudo omnium oculis patens quaſi vendenda cenſetur.

325. *Illa operuit ſe tollens pallium*, maneas diſcooperta, vt tua pulchritudo oculis omnium pateat, ſicque ad laudem Dei pulcherrimi conditori, prouocemur: aduerte quod quando à mercatoribus merces omnium oculis exhibentur, vendendæ & alienandæ cenſentur: prudenter igitur pulcherrima Rebecca pallio venuſtatem ſuam obnubilat, quia pulchritudo omnium oculis patens, quaſi vendenda iudicatur. Fauere videtur D. Bernadinus Senen- Bernard. ſis ſerm. 47. cuius titulus eſt contra fardantes ſe & capillos adulterinos portantes cap. 2 vbi loquens in ornamenta mulierum quibus vtuntur vt pulchriores appareant, ait, *quid enim noſtris temporibus aliud clamant tanta capitum mulierum in ornatibus inflatura & multiplicatio veſicarum, niſi quæ in cordibus earum carnalitatis & luxuriæ magnæ vigeat ardor? hæ tamen luxuriæ flammæ maxime in oculis comprehenduntur*: ſic Eccleſ. 25. ca. *ait fornicatio* Eccl. 25. *mulieris in extollentia oculorum & in palpebris eius agnoſcitur: ſed forte diceret quædam. Non eſt ſic, ſed cum his omnibus intendimus honeſtatem & caſtitatem, quibus merito reſpondemus, ſi honeſtæ & caſtæ concupiſcitis eſſe, cur indicia carnalitatis & luxuriæ præmonſtratis? amouete luxuriæ ſignum, & ceſſabit carnalitatis indicium, maiora & efficaciora ſigna ſunt exempla quàm verba, verba fatentur caſtitatem, & opera prætendunt carnalitatem, ſi in domo tua non venditur vinum, cur ibi oſtendis circulum, qui eſt tabernarÿ ſignum.*

Quod amas, ſemper illud velles lingua verſare.

326. *Illa operuit ſe tollens pallium*, iam enim ſciſcitata fuerat, quiſnam eſſet in occurſum ſuum veniens, nonne plurimos in tam long itinere è regione venientes viderat? quomodo de nulo eorum interrogat? cur nunc inquirit anxia? ſciebat ſe eſſe in terra, quam habitabat ſponſus, credens poſſe fieri quod ille eſſet, qui occurrebat, quem animo voluebat, voluit de illo etiam ſermonm tenere, neſcit enim affectus in lingua non verſare, quem tenet in animo: *habet quippe hoc familiare* (inquit Philip. Abb. lib. 2. in cant. c. 13.) *vis amoris vt cùm aliquem illexerit affectus vinculo charioris illum excitet, vt de eo quem diligit loquatur gratioſa ei niſi repetantur non ſibi videantur ſatis eadem fructuoſa.*

Ornamentum mulieris vanæ, omnium malorum fons.

327. *Illa operuit ſe tollens pallium*, imo ſuum variis venuſtet caput ornamentis, vt pulchritudini naturali coniungat artificialem: imo detrahat, ornamentum enim præcipue vanæ mulieris, omnium malorum fons eſt & ſentina; teſtem adhibeo cit. Cit.Ber. Bernardin. ait 3 *quid eſt*, inquit, *in capite ornamentum mulieris vanæ? reſponderi poteſt quod tumor ſuperbiæ Babylonicæ turris vexillum diaboli, deriſio Chriſti, luxuriæ ſignum, duplicitas cordis, ſanctificatio criminum, bubo ſiue lucifuga animarum, laquei dæmonum, diabolicum monſtrum, ſedes Sathanæ & remuneratio paſsionum.*

Cognita Chriſti Domini ſanctitate, de noſtris erubeſcere debemus criminibus.

328. *Illa operuit ſe tollens pallium*, quandonam ſe cõtegit? poſtquam audiuit ab Eliezer hominem, de quo ſciſcitabatur, quiſnam eſſet. Dominum ſuũ Iſaa. eſſe: ſed cur ante notitiam, quod eſſet ille Iſaac, velamine non ſe contegit, ſed ſolum poſtea? quia cognita Chriſti Domini per Iſaac deſignati, ſanctitate, tunc de t[illegible] criminibus à nobis commiſſis erubeſcimus & ſic quaſi luce eſſemus indigni nos cooperimus, ita D Greg. Mag. citat. *Rebecca viſo Iſaac* D. Greg *quis ille homo ſit requiſito puero, cognoſcit, quia quotidie ſancta Eccleſia adhuc per Prophetarum atque Apoſtolorum dicta quid de redemptore ſuo debeat, intelligit, quæ ſe ſe mox pallio operuit, quia quanto ſubtilius ſaluatoris ſui myſteria penetrat, tanto altius de anteacta vita confunditur & quia peruerſe egerit verecundatur.*

Aliquando poteſt mulier pulchritudini ſuæ aliam adhibere vt virum in amorem ſui incitet.

329. *Illa operuit ſe tollens pallium*, cur non dice- Dion. Cart. mus ideo velamine quodam ſe contexiſſe in maius capitis ornamentum: at nonne illud cum D. Bernardino, omnium malorum fontem eſſe aſſeruimus? verum ſi vanitatis gratia ornamenta requirantur, ſecus autem ſi ad conciliandum ſponſi amorem. Fauet Carth. *operuit ſe caput ſuum decenter ornando, vt coram ſponſo ſuo mox futuro appareret honeſtior.*

In conſpectu Dei niqil ſumus.

330. *Illa operuit ſe tollens pallium*, cur tanto deſiderio tenebatur ſuum Iſaac ſponſum intueri? quomodo in conſpectu illius apparens ſe cooperit? quid Rebecca ſignificat niſi animam? Iſaac Dominum animæ noſtræ ſponſum? optime ergo dicitur ſe ſe cooperuiſſe in conſpectu illius, quia omnis natura non debet apparere tanquam nihilum ſit ante ipſum Deum: ita D. Greg. lib. 1. moral. c. 14. *pallio* D. Greg. *ſe operire curauit, quia viſo Domino infirmitatis ſuæ actiones erubuit.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LXVI.

VVLG. Seruus autem cuncta quæ gesserat, narrauit Isaac.

Sept. Narrauit puer ipsi Isaac omnia verba quæ fecerat.

EXPOSITIO.

Seruus autem Eliezer cuncta quæ gesserat, narrauit; nempe signum futuræ sponsæ à Domino petitum & exhibitum &c. quæ in hoc capite continentur, aperuit Isaac.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Seruus sibi negotij commissi reddat rationem.

331. *Seruus cuncta quæ gesserat, narrauit Isaac*, si sponsam non ex Chananæis, sed ex cognatione Abrahæ filio eius adduxerat, cur quæ gesserat, nuntiat? id enim mihi superfluum videtur, cùm id quod ab Abraham iussum fuerat, omnino adimpleuit: verba enim necessaria minime sunt cùm opera patent: nihilominus cuncta quæ sibi in via contigerant aperit, quia nuntius vel seruus sibi commissi negotij tenetur reddere rationem, *Eliezer*, inquit Abulens. *de prosperitate vitæ, & de signo dato ad fontem narrauit, dando rationem legationis suæ, ne in vacuum missus videretur.* Abulens.

Deo omnia non viribus nostris tribuamus.

332. *Seruus cuncta quæ gesserat narrauit Isaac;* cur non ait Moyses ea quæ à Deo gesta erant? eum omnia singulari eius prouidentia contigerant, narrauit, non vero quæ gesserat ipse Eliezer: quia ita prudens Eliezer vt non suæ industriæ aut viribus, sed Dei prouidentiæ omnia tribueret; auctor est Rupertus lib. 6. in Genes. ca. 45. *verè prudens & fidelis seruus pro magno fidei suæ testimonio narrauit cuncta quæ gesserat, ad laudem & gloriam Dei, qui propter eundem Isaac viam ipsius direxerat.* Ruper.

Vnicuique quod suum est, tribuatur.

333. *Seruus cuncta quæ gesserat narrauit Isaac,* mirum est quod nulla mentio fit Abrahæ in hoc Rebeccæ aduentu, & cùm debuisset subiungi, seruum retulisse omnia Abrahæ à quo missus fuerat, posuit Moyses omnia nuntiasse Isaac, nulla ipsius Abrahæ facta mentione: scio Lipp. respondere, humiliantes nosmetipsos sacræ scripturæ maiestati, secretum hoc diuinæ sapientiæ reseruemus, de his quæ supra vires nostras sunt subtilius non indagantes: iuxta illud, altiora te non quæsieris: nihilominus cum humilitate rationem omnium si possumus, præbere debemus & ideo responsionem Tho. Angelici subiicio, *prima tractatio* (inquit) *vxorationis filij magis spectabat ad patrem, sed eius consummatio potius ad filium*, en quomodo vnicuique quod suum est, tribuitur? Thom. Anglic.

Quædam per appropriationem diuinis tribuuntur personis.

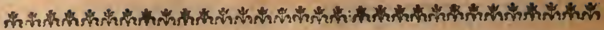
334. *Seruus cuncta quæ gesserat narrauit Isaac,* nonne ab Abraham missus fuerat Eliezer, non autem ab Isaac? accedat igitur non ad Isaac, sed ab Abraham vt an suæ sit cognationis sciscitetur; diximus Abraham Deum Patrem, Isaac autem eius filium denotare; merito igitur non sistit Rebeccam coram Abraham, quamuis ab eo missus sed coram Isaac, eique quæ gesta fuerant, retulit, quia quædam per appropriationem vni ex diuinis personis quod non alteri tribuitur, ita cit. Thom. *prima origo bonorum & missio prima nuntiorum plus appropriatur Deo Patri, desponsatio vero Ecclesiæ plus Filio, cui rex fecit nuptias, sicut Christus ait, amor verò quo dilecta est sponsa, plus Spiritui sancto.* Cit. Th.

Concionator non se populo prædicet, sed Iesum Christum.

335. *Seruus cuncta quæ gesserat, narrauit Isaac:* scilicet quomodo persuaserat Rebeccæ parentibus, vt sibi eam matrimonio coniungerent, quomodo eam non absque labore quæsierat? sed ô Eliezer, cur tibi vxorem etiã non quæsisti, sed soli Isaaco? cum dictum à nobis pluries sit Eliezer præconem verbi diuini denotari: quid mirum si non sibi, sed solum domino suo quærit vxorem, quia concionator non se sed Iesum Christum & quæ illius sunt annuntiare oportet: ita citat Ruper. *seruus qui non sibi, sed Domino suo quæsiuit & inuenit vxorem, ipsi sunt qui veraciter dicunt non prædicamus nosmetipsos vobis, sed Dominum Iesum Christum, non enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum Dei.* Rupert.

Christus Dominus prior occurrit vt nos attrahat.

336. *Seruus cuncta quæ gesserat, narrauit Isaac,* qui egressus fuerat in agrum, cur non domi Rebeccam expectauit, sed in occursũ eius egreditur? quia Christus Dominus per Isaac designatus prior nobis occurrit ex nimia qua diligit nos charitate, Fauet Carthus. *edocta nempe Rebecca qualiter Christus venit per agrum huius mundi in occursum suis electis, vt eos constringeret brachiis charitatis in patibulo crucis, vlnas suas extendens in eorum amplexus, ornauit se intus per virtutem & dona Spiritus sancti.* Dionis. Cart.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. LXVII.

VVLG. Qui introduxit eam in tabernaculum matris suæ Saræ, & accepit eam uxorem, & intantum dilexit eam, vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret.

Sep. Intrauit Isaac in domum matris suæ, & accepit Rebeccam; & facta est eius vxor, & dilexit eam, & consolatus est se Isaac de matre sua.

Cald. Et ecce opera eius recta erant sicut opera Saræ matris suæ, & accepit Rebeccam, & fuit ei vxor & dilexit eam, consolatus est Isaac postquam mortua est mater eius.

Pag. Et consolatus se Isachac post matrem suam.

Caiet. Amauit ipsam, & consolationem accepit post matrem suam.

Oleaster. Pœnituerat Isaac post mortem suam.

Alij eodem teste. Consolatus est se Isaac hoc coniugio post mortem matris suæ.

CONCORDIA.

VErbum נחם naham quod consolari seu consolationem accipere denotat, interpretes secundùm significationem non transtulit, sed secundùm sensum: doluerat siquidem Isaac obitum matris suæ, quem dolorem ex dilectæ Rebeccæ vxoris suæ societate liniuit: alia verba quæ in Caldæo sunt, ab eo addita forte ad exprimendam virtutem sponsæ Isaac.

EXPOSITIO.

I*Ntroduxit eam in tabernaculum matris suæ* nam tabernaculum quod fuerat Saræ, dedit Abraham filio ad consummationem matrimonij cum Rebecca, *& in tantum dilexit eam* amore scilicet casto qui inter honestos coniuges reperitur, *vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret*, id est itaut amor quo coniugem suam eximiæ virtutis prosequebatur, dolorem quo ex interitu charissimæ matris suæ afficiebatur, leniret atque minueret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nuptiæ omni cum honestate celebrentur.

337. I*Ntroduxit eam & accepit in vxorem*, miror quomodo Moyses qui in hac historia referenda diligentissimus fuit, nec non illius circumstantias retulit, quomodo nec aliquam nuptiarum facit mentionem, cùm Isaac in coniugem accepit Rebeccam, nam hæc consuetudo viguit, vt cum gaudio variis musicorum instrumentis, splendidissimo conuiuio, saltationibus &c. nuptiæ celebrentur, nihilominus cum Isaac opulentissimus matrimonio Rebeccæ clarissimæ puellæ coniungitur, nuptias aliquas non commemorat factas, vt significaret saltem in nostris quas vsus obtinuit vt fierent, omnia superflua & obscœna vitentur, & cum omni pudicitia & honestate celebrentur: sic D. Chrys. *hic considera, oro, quomodo nusquam superflua illa & inutilia, nusquam diabolica pompa, nusquam cymbala & tibiæ, & choreæ & satanitica illa conuiuia, & scommata omni obscœnitate plena, sed omnis honestas, omnis sapientia, omnis modestia.* S.Chrys.

Honestatis gratia fœminæ à viris separentur.

338. *Introduxit eam in tabernaculum matris suæ*, cur nō ait in domum patris sui, vbi sine dubio eam benignissime exceperit Abraham, sed in tabernaculum matris suæ? vt nobis denotaret Moyses fœminas & viros seorsum habuisse & vnumquemque seiunctum ab alio cubiculum vel habitaculum habuisse, sed qua de causa cum animo separari non debeat vir & mulier, cubiculis seiunguntur? vt maior honestas inter eos obseruetur: sic Lipp. *mulieres separatim à viris habitabant cum filiabus suis honestatis gratia & maritorum consortia temperatissimè quærebant.* Lippom.

Inter socrum & nurum in optimis moribus similitudo fœlix efficit coniugium.

339. *Introduxit eam in tabernaculum matris suæ & accepit in vxorem*, cur obseruat Moyses eam in tabernaculum matris suæ Rebeccam induxisse, cum eam sibi dedicat in coniugem? vt non antea duceret quàm nouerit, nec minime à socrus intimis moribus desciscere, quo spectans Chald. fatur, *introduxit eam Isaac in tabernaculum, & vidit & ecce opera eius recta sicut opera matris suæ Saræ, & accepit Rebeccam & fuit ei in vxorem*: ecce vobis trutina per quam Isaac coniugij fœlicitatem trutinabat, an scilicet Rebeccæ mores socrui Saræ essent similes, & tunc accepit eam coniugem, quando vidit esse talem quæ à socru nec apice discordaret. Chald.

Mores vxoris futuræ diligenter considerandi sunt.

340. *Introduxit eam in tabernaculum matris suæ*, Chald. addit, & ecce opera eius recta erant, & accepit Rebeccam, & fuit ei in vxorem, sicque colligitur quod aliquo tempore mansit Rebecca in tabernaculo Saræ, quo cognita est eius virtus, & optimi mores, & sic eam in vxorem sibi iunxerit Isaac, cur ilico, vt in tabernaculum matris suæ eam introduxit simul in vxorem non accepit, sed aliquot dies matrimonium distulit? quia maxima cum diligentia mores puellæ in coniugem ducendę indagandi sunt, vt si optimi, recipiatur, si autem praui, nulla ratione admittatur.

Nurus optimos mores socrus imitetur.

341. *Introduxit eam in tabernaculum matris suæ Sa-*

re, mysterione caret quod potius in hoc tabernaculum admissa fuerit, quàm in aliud? non equidem, sed vt virtutem morumque probitatem, hospitalitatem illius cuius tabernaculum possidebat, quotidie imitandas sibi proponeret, hæc est ratio Oleast. *introduxit eam in tabernaculum matris, vt vxor memor probitatis socrus suæ mores illius disceret.*

Vxores tanquam matres honeste diligendæ.

342. *Intantum dilexit eam vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret*, cur amor optimi sponsi erga optimam sponsam a non optimi filij erga optimam matrem comparatur? vt sicut castus hic & honestus esse solet, ita & ille fuisse censeatur: si enim coniugalis affectus ab eo ordine quam honestas præcipit, deflectatur, nihilo differt ab adulterino, imo Clem. Alex. lib. 2. pædag. c. 10. recte monet coiugalem amorem, si nimius sit, in odium degenerare, nam loquutus de coniugum inter se beneuolentia præcipiti, hoc est nimia & effrenata, *exiguo*, inquit, *floret tempore, & cum corpore consenescit, nunquam autem præsenescit, flaccescente iam & marcescente libidine, quando matrimonialem moderationem ac temperantiam meretriciæ voluptatis iniuria affecerint, amantium enim corda sunt volucria amorisque irritamenta extinguuntur, sæpeque pœnitentia amorque sæpe vertitur in odium quando reprehensionem senserit satietas.* Clemens Alexand.

Incitamentum amoris in coniuge sit virtus.

343. *Intantum dilexit eam, &c.* cur tanto eam amore prosequeris? an pulchritudinis eius gratia? erat enim virgo speciosissima, an nobilitatis ergo? claris enim erat orta natalibus. si quæ in paraphrasi Caldaica habentur, legimus nempe quod opera eius erant recta, dicemus: fundamentum cui eximius Isaaci nitebatur amor in Rebeccam, erat ipsius virtus, *non abs re* (inquit) Procop. *Isaacus eam summo amore complexus est, afferebat enim potentissimum Philtrum quo amor conciliatur, nempe virtutem.* Procop.

Filij parentes maximo prosequantur amore.

344 *Intantum dilexit eam vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret*, cur non ait Moyses vt omnino aboleret, cum iam à tribus annis è viuis excesserat? quis enim dolorem non comprimit ex tot annis insitum? ille vero non comprimit, sed solum lenit & temperat: ad commendandum filiis amorem erga parentes, & perstringendam illorum duritiem & barbariem, qui vbi primum ducunt vxores, velut ab omni prorsus humanitate alieni, atque è syluis & cautibus orti, parentes obliuiscuntur & nesciunt, viuis honorem denegant, imo mortuis Christianam pietatem, at Isaac tribus annis mortem suæ matris defleuit, & pulcherrimæ sponsæ nuptiis potitus, non aboleuit quidem; sed temperauit tantummodo mœrorem ac dolorem, de matris obitu, sic obseruat noster Lyran. *temperaret* inquit, *non totaliter auferret, ex quo patet magna affectio ipsius Isaac ad matrem suam quæ obierit tribus annis ante.* Noster Lyran.

Tanto amore Christus Dominus Ecclesiam diligit sponsam, vt quasi synagogæ perditæ tristitiam in obliuionem adduxerit.

345. *Intantum dilexit illam, vt dolorem qui ex morte matris eius acciderat, temperaret*, Sara synagogam designari certum est, sicut Rebecca gentium Ecclesiam, & Isaaco Christum Dominum, quid igitur sibi vult, quod in tantum Rebeccam Isaac dilexit vt dolorem quem ex morte matris suæ conceperat, temperaret, nisi quod tanto amore Christus Dominus Ecclesiam diligit, vt synagogæ perditæ tristitiam in obliuionem adduxerit, sic Rupert c. 4. lib. 6. in Genes. *quid magni erat secundum corticem litteræ quod iuuenis intantum dilexerit adolescentulam coniugem, vt dolorem qui ex morte matris acciderat, temperaret? ergo medulla sensus spiritualis carere non debet, quia reuera Christus Dominus secundum humanũ affectum doluit super matre sua synagoga, quippe qui & ciuitatem videns fleuit super eam: sed adeptus nouam reginam, de qua sibi nonagenaria nascitura esset, recte dolorem temperauit & delectabiliter consolatus est.* Rup. l. 6. cap. 45.

Mediante sacra scriptura coniugium fit animæ cum Christo.

346. *Intantum dilexit illam*, nempe Rebeccam quæ iuxta puteum eum inuenit, nusquam à puteis receditur; nusquam relinquuntur aquæ, Rebecca inuenitur prope puteum, rursum Rebecca prope puteum inuenit Isaac, ibi primos eius contemplatur aspectus, ibi desilit à camelo, ibi ab Eliezer sibi demonstratum vidit Isaac, hæc putasne sola referri de puteis, & Iacob ad puteum venit, & ibi inuenit Rachelem, an putas semper casu cõtingere vt Patriarchæ ad puteos veniant, & ad aquas coniugia sortiantur? non equidem; quidnam igitur nobis denotatur? diximus pluries sacram scripturã nomine puteorum significari; singulari igitur prouidẽtia Puellæ coniugia sortiuntur in puteis, cum Patriarchis, ad declarandum quod mediante sacra scriptura, cõiugium fit animæ cum Patriarcharum Domino, nẽpe Christo Redemptore: sic Orig. hom. 10. in Genes. *ego Paulum inquit sequens dico sanctorum nuptias esse coniunctionem animæ cum Verbo, certum est non aliter fieri posse, nisi per instructionem diuinorum librorum qui figuraliter putei appellantur, ad quos si quis veniat & hauriat ex his aquas, id est meditando, in his sensuum intellectum percipiet altiorem, inueniet nuptias Deo dignas, coniungitur enim anima eius Deo.* Orig.

De virtute in virtutem progredi debemus.

347. *Introduxit eam in tabernaculum Saræ & accepit eam in vxorem*, quo modo qui filius est Saræ, deinde Rebeccæ coniungitur? vel mysterione caret, quod qui Saram habuit matrem, nunc Rebeccam habeat vxorem? Etymologiam nominis Rebeccæ inspiciamus, significat patientiam quæ est eximia virtus: mysterium dicimus esse in hoc quod qui filius est Saræ mulieris virtute præditæ, Rebeccam sibi copulat sponsam, sc. quia de virtute in virtutem progredi debemus, idest à matre Sara transire in Rebeccam, nempe patientiam, ita citat Orig. *dignum est vt Isaac transeat de virtute in virtutem: qui virtutis filius est Saræ nunc coniungitur & sociatur patientiæ quæ est Rebecca. & hoc est transire de virtute in virtutem, de fide in fidem.* Orig.

Anima fidelis licet gaudio cœlesti propter superna afficiatur, tamen adhuc aduersa in carne sua tolerat.

348. *Introduxit, &c. & accepit eam, &c.* quid cõmune habet risus cum patiẽtia, vt simul societatem cõiugalem ineãt Isaac & Rebecca, qui risus interpretãtur & patientia? nota quod risus ex lætitia est, patiẽtia autem ex tribulatione, concipe igitur mysterium expressum à Rabano, *quãuis sancta Eccles.* (vel anima fidelis) *cœlestis sit gaudij contemplatione suspensa,* Raban. Maur.

habet tamen adhuc quod triste de mortalis corporis pondere toleret, Isaac vero & Rebecca coniungitur,
Rom.12. *id est risus & patientia permiscetur, quia fit in sancta Ecclesia hoc quod est scriptum, spe autem gaudentes in tribulatione patientes, vt hanc & prospera de contemplatione lætificent, & adhuc aduersa de tribulatione perturbent.*

Christus dolore eximio afficitur ex alicuius animæ facta iactura.

349. *Intantum dilexit eam vt dolorem qui ex morte matris suæ euenerat temperaret*, vt mysticus fermetur conceptus, sciendum est qui Dei præcepta exequitur matrem esse Christi Domini, iuxta testimonium eiusdem, quicumque inquit fecerit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est, ipse meus frater, & soror & mater mea est, & Innoc. 3. ser. 3. Innoc. 3.
Christus per affectum concipitur, per effectum nascitur, per profectum nutritur, en quomodo anima mystice mater est Christi; si quidem eum concipit. Sed cur tantopere mœrore afficitur Isaac ex morte matris suæ, si quidem iam senio confecta erat, debitumque persoluere naturæ tenebatur? non dubitas peccatum mortale, animæ etiam omnibus virtutibus ornatæ, mortem inferre; ne mitemur igitur tanto angi dolore Isaac ex morte matris suæ? hic enim dolor eum denotat, quo Christus afficitur, ex morte nempe ex peccato, quo anima, quæ sua mater fuerat, perit & moritur.

Bonorum spiritualium synagogæ translatio in Ecclesiam.

350. *Introduxit eam in tabernaculum Saræ*, quod equidem Rebeccæ datum est in possessionem, cur quod Sara genitrix Isaac possidebat, datum est in dominium alterius? diximus per Saram Synagogam intelligi, tabernaculum eius optima quæcunque denotat; merito igitur Saræ tabernaculum Rebecca possidet, quia bona spiritualia Synagogæ in Ecclesiam sunt translata. Sic D. Amb. lib. de interpellatione in Iob. c. 5. qui illud exponens Iob. 9. num. 5. qui transtulit montes, & nescierunt, seu vt habent Septuag. qui ad vetustatē perducit montes, & nesciunt: per hos montes quos Deus in vetustatem perducit, seu vt ipse legit, quos facit inueterascere, intelligit veteres Patriarchas, & Prophetas, apud quos Mosaïca lex summa in obseruantia vernabat, & florescebat, quæ tamen modo pœnitus exarescit, nouam se in amœnitatem Christi Domini Ecclesia induente: *Venit*, inquit, *Dominus Iesus, innouatus est Christianus: inueterauit Iudæus: renouata est gratia, inueterauit littera, euertit montes, & conuertit; euertit enim & subruit intellectum secundùm litteram, & vt statuit intelligentiam spiritualem. Centurio agnoscit alienum. Leuita non recognoscit suum, Gentilis veneratur, Iudæus abiurat*, en mira bonorum spiritualium à Synagoga in Ecclesiam translatio; emarcuit in Synagoga omnis illa pristinæ sanctitatis pulchritudo, quæ in Ecclesia perfectior germinauit.
S.Amb.
Iob. 9.

Modus in lachrymis tenendus.

351. *Intantum dilexit eam vt dolorem qui ex morte matris eius euenerat, temperaret*, cur dolorem conceptum reprimis? cur lachrymas ex interitu amantissimæ matris tuæ, cui nulla alia potest conferri iactura, temperas? quia in fletu & lachrymis tenendus est modus, *discretionem*, inquit Dacianus Dacianus
Abbas in speculo monachi. apud Blossium, *& modum vbique seruet, ne per excessum in defectum corruat, bonus & dulcis est panis lacbrymarum, aliqui tamen eo pane nonnunquam mentem obruunt, magis quàm reficiunt, fletibus enim tandiu & in tanta confractione atque agitatione insistunt, donec & spiritu & corpore sub exercitio nimis extenso aut intenso succumbant.* Abbas.

In iactura rei dilectæ, dolore secundùm amoris gradum afficimur.

352. *In tantum dilexit eam, vt dolorem qui ex morte matris eius euenerat, temperaret*, eximius igitur dolor Isaac, qui solum eum post annorum trium curriculum non extinxit, sed solùm leniuit ac temperauit, cur tanto dolore consumitur? nonne mater eius sibi amantissima erat? quid mirum igitur solum eum lenire & temperare dolorem, non extinguere? quia in iactura rei dilectæ mœrore secundùm amoris gradum afficimur, ita fere Simon de Cassia. lib. Simō de
10. de sermone montano cap. 6. *dolere flere & perditis similibus in natura ipsa natura fauet, quoniam ex ipsa similia libenter & apte similibus sociantur, & amor insitus à natura sic agitat, quamobrem dissociatio habet ex natura dotem, si ex natura sociatio seruauit amorem.* Cassia.

Vtiles nobis in virtute deflendi sunt.

353. *Intantum dilexit eam vt dolorem qui ex morte matris eius euenerat, temperaret*, cur tantum dolorem ex interitu matris concipis? cur tot lachrymarum copia consumeris? imo gaudio affici deberes, cum in sanctorum Patrum lymbo, requie frui, ab omnibus huius vitæ miserrimæ calamitatibus liberam, non ignores? non dubitas Saram Isaaco fuisse vtilissimam, in moribus suis recte componendis? lachrymas igitur eius ne compescamus, quia nobis vtiles in virtute deflere debemus. Sic Simon de Simeō de
Cassia cit. *addita specie pietatis defleamus quosdam choros vtiles ad virtutem, ad documenta cœlestia, & ad capienda diuina.* Cassia.

Tolerantiam risus comitatur.

354. *Introduxit eam in tabernaculum Saræ matris suæ, & accepit eam in vxorem*, quid significat Isaac? risum; quid Rebecca? tolerantiam; optime ergo connubio iungitur Isaac cum Rebecca; quia vbi tolerantia est, ibi risus efflorescit, ita Clem. Alexand. lib. 1. cap. 5. qui addit, *risus à tolerantia adiuuatur.* Clemens
Alxand.

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI QVINTI.

ABRAHAM DVXIT CETHVRAM vxorem, ex qua ſuſceptis filiis, mortuus eſt. Iſmaël quoque poſtquam genuit duces, mortuus eſt. Iſaac pro vxore ſua precatus, genuit geminos Eſau & Iacob, quorum maior, nempe Eſau, vendidit minori primogenita.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. Abraham verò aliam duxit vxorem, nomine Cethuram.

Sept. Abraham ſumpſit vxorem cui nomen Cethura.

Chald. Et addidit Abraham, & accepit vxorem.

EXPOSITIO.

A*Braham aliam duxit vxorem*, ſcilicet poſt mortem Saræ, quamuis hoc coniugium aliqui antea factum eſſe arbitrentur; tamen ordo Moſaicæ narrationis, quæ id narrat poſt mortem Saræ & poſt nuptias Rebeccæ atque Iſaac, conuincit hoc matrimonium non eſſe abſolutum ante Saræ diſceſſum ex hac vita, *nomine Cethuram*, quam Hebræi arbitrantur eſſe Agar, ſed probabilior eſt opinio aliam ab ea fuiſſe, ex gente Chananæa; nam Agar ſub proprio nomine, in hoc capite fit mentio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ad ſecundas tranſuolare nuptias licitum.

A*Liam duxit vxorem*, quomodo in tanta ſenectute nouam ducit Abraham coniugem? laſciuiæ debet accuſari, qui à venere, ætatis iam decrepitæ non abſtinuit, vel ſaltem ſilentio hoc coniugium obuoluere debuit Moyſes: aduerte non defuiſſe hæreticos aſſerentes, ſecundas nuptias illicitas eſſe: meritò igitur ſanctiſſimum Patriarcham, aliam poſt mortem Saræ duxiſſe vxorem proponit Moyſes, vt ad ſecundas tranſuolare nuptias non eſſe illicitum diſceremus: ſic D. Aug. 16. de ciuit. Dei,
August. cap. 34. *Abſit vt incontinentiam ſuſpicemur, præſertim in illa iam ætate & in illa fidei ſanctitate an adhuc procreandi filij quærebantur, cum iam Deo promittente tanta multiplicatio filiorum ex Iſaac per ſtellas cœli & arenam terræ fide probatiſſima teneretur? ſed quid? ſi & hoc prouiſum eſt contra hæreticos, futuros ſecundarum aduerſarios nuptiarum, vt in ipſo patre multarum gentium, poſt obitum coniugis, iterum coniugari demonſtraretur, non eſſe peccatum.*

Satagendum vt promiſſa per nos exequenda adimpleatur.

1. *Abraham duxit aliam vxorem*, mirum quod agens centeſimum quadrageſimum annum, vel circa, filioſque habens adultos Iſmaëlem & Iſaac, acceperit puellam, vt generationi vacaret, reuoca in memoriam pœnè infinitum ſemen à Deo promiſſum fuiſſe Abrahæ: quid mirum ſi ſolùm duos habens filios, mortua iam vxore, aliam ducit coniugem, vt promiſſionem per eum exequendam adimpleret? Fauet Lippomanus, *poſt fœcunditatis* Lippom.
donum à Deo acceptum, licuit Abrahæ ſancto cui in-

finita à Deo proles promissa fuerat, vxorem suscipere.

Deus curat vt cum populo suo electo nulla fiat idololatrarum commixtio.

3. *Abraham aliam duxit vxorem nomine Cethurã,* quam plures Chananæam esse dixerunt, sed cum Patriarcha adeo abhorreret a coniugiis mulierum Chananæarum, vt filium suum Isaac accipere ex ea gente nullomodo voluerit vxorem, sed in Mesopotamiam vsque miserit, qui mulierem sui generis & cognationis inde duceret in coniugium: cur igitur ipse similia non est aucrsatus? aduerte populum Dei originem tracturum esse ex Isaac, non autem ex alio Abrahæ filio: prudenter igitur prohibet ne filius Isaac ex Chananæis vxorem ducat, ne cum populo Dei electo alia fiat idololatrarum commixtio. quod inconueniens Abraham coniugem Chananæam sumente non reperitur: sed hoc audiamus Abul. *Hoc fiebat*, inquit, *propter electionem populi Dei, vt totus descenderet de stirpe Abrahæ, non commisceretur gentibus idololatrarum, & totus Dei totus populus deriuandus erat per Isaac, si assumpsisset Isaac vxorem de Chananæis, populus Dei totaliter esset coniunctus Chananæis, debuit ergo accipere de cognatione Abrahæ scilicet de filiabus Nachor, Abraham autem assumens Cethuram in vxorem, non intendebat augere populum Dei, quia sciebat quod benedictiones complendæ essent in Isaac, & non Ismaële*, vt patet supr. 17. & 2. cap. *cum ergo filij postea nascituri, nullo modo pertinebant ad populum Dei, non referebat magis sic quam aliter agere, vel de stirpe sua vxorem, vel de Chananæis.* Abul.

Iustus odorem bonæ conuersationis sibi consiliet.

4. *Abram filii duxit vxorem nomine Cethuram,* quæ thymiama quod est bonus odor, interpretatur, cur nunc huiusmodi vxorem in matrimonium sortitur quæ bonum denotat odorem? *quia quilibet iustus*, inquit Pepinus, *in sua senectute maxime debet redolere per bonam honestam conuersationem, & eam tanquam vxorem inseparabiliter copulare, sicut fertur de coccino, quod quanto magis antiquatur tanto plus redolet. vnde tales boni senes recte possunt dicere cum Apostolo, tamen substantiam illud* 2. ad Corinth. 2. *Christi bonus odor sumus.* Doctor Pepinus. 2. Cor. 2.

Oratio inseparabilis sit iustorum sponsa.

5. *Abraham aliam vxorem nomine Cethuram*, quæ thymiama quod incensum dicitur, interpretatur: certum est autem orationem appellari incensum iuxta illud, dirigatur oratio mea sicut incensum: cur Abraham sibi copulat Cethuram, à qua separari non potest? quia oratio inseparabilis est iustorum sponsa: quod obseruat Orig. *Si quis sine intermissione orando offert Domino semper incensum, & dicit dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo. eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum, hic Cethuram duxit vxorem.* Orig.

Iusti filios curent habere Deum timentes.

6. *Abraham duxit vxorem*, quomodo sanctissimus vir cum Deo familiariter agens, coniugalium negotiorum curis agitatur? tum etiam, vt ait Tertul lib. de Virg. senex morti vicinus, de profectione ad Deum non de nuptiis contrahendis, capiandaque voluptate carnis curam habere debet. perstrinxit voluptatem, quia quicquid isti dicunt hanc vnam ob causam esse maritari homines in ætate senili, de nuptiis agũt, sanctum est matrimonium (inquiunt) bene, sed vos sanctitatis vmbram male prætenditis non nobis sanctitas, sed voluptas matrimonium cõmendat; cur igitur Abr. non de profectione ad Deum, sed de nuptiis celebrandis cogitat? falleris, vtrumq; cogitat, imo plurimos habere filios qui Deum timeant & venerentur satagit, & ideo iterum matrimonium contrahit: ita sentit Ocaster, *elaborant sancti, vt filios qui Deum indesesse colant, multiplicent, gaudet enim Deus iustorum semen multiplicari.* Tho. Anglic.

Aliquando à pœna cessandum, & non semper infligenda.

7. *Abraham aliam duxit vxorẽ, nomine Cethurã:* plures arbitrãtur hanc esse Agar, hoc non improbat. D. Hier. in tradit. Heb in Genes. noster Lyran. non dissentit: soluit enim rationes prædictæ opinioni contrarias: nam cũm dicitur quod infra scriptum est Abraham filiis cõcubinarum suarum largitum esse munera: habuit igitur ille præter Agar, alias concubinas: ad hoc, inquit, respondere potest, positum esse ibi pluralis pro singulari, quãquam & alia ratio esse potuit, cum de vna Agar, plural ter tamen sit nomen concubinarum, quod Agar bis fuerit longo interuallo tempore Abrahæ coniuncta & quasi vicem duarum tenuerit, hanc eandem sententiam tenet Tho. Angl. sed cur Agar iterũ post eiectionem ob superbiam suam nunc iterum pietas sua recipit ad se intuitu aut .... que pœna aliquando inflicta non semper ... ts ... as. alios præbet cit. Tho. Angl. ... *Agar* ... *legitima esset ... satisfactio ... & conscientiam veritati ... eam pietati, & post mortem Saræ reduceretur in thorum Abrahæ si quidem præcedens electio eius & Ismaëlis, & tam longa eorum à contubernio separatio fuit ... per quãs fuerat ad vitandũ dissidium inter Agar & Saram, & ad declarandum primatum hæreditarium Isaac super Ismaëlem, & ad correctione prioris superbia Agar, hæc* vltima preme verba, & ad correctionem prioris superbiæ, quasi diceret non fuit rationi cõsentaneum, vt superbia Agar vsque in finem vitæ pœnas lueret.

Mulier quæ sunt carnis non cogitans, digna est vt tanquam numen colatur.

8. *Abraham aliam duxit vxorẽ, nomine Cethurã,* quam diximus ex aliquorum Patrum auctoritate fuisse Agar, sed cũm Agar & Cethura diuersæ sint appellationes, quomodo potest fieri quod Cethura eadem sit quod Agar? ad ... ere quod Cethura secundum etymologiam nominis Hebræi, idem est quod aromatizans siue thurificata, cũm thus Deo offeratur secundum illud Iuuenc. Presb. ex D. Hier. lib. 1 in c. 2. Matth. aurum, thus, mirrhamque, regique, hominique, Deoque dona ferunt: cur Agar dicitur thurificata siue cui thus offertur? inspice quid asserit noster Lyran ex sent. Hebræorum, *Dicunt quod ista fuit Agar, quæ nominata est Cethura, quæ in Hebræo sonat thurificata, cuius ratio est quia ita se mundè custodiuit, postquam est filio de domo Abrahæ recessit, Deo oblata vel conseruata:* quid mirum igitur Agar dici thurificatam, vel cui thus quod Deo consecratum est, offertur quia mulier quæ sunt carnis non cogitans & ab omni voluptate abstinens, digna est vt quasi numen colatur. Iuuenc. Presb. Lyranus

Hæretici quamuis Eccl siæ esse videantur, tamen non sunt.

9. *Abrahã aliã duxit vxorẽ nomine Cethurã,* nõne in vltima iam ætate & defectu, cõnubia nõ satis approbãtur: cur igitur Abraham in extrema fore senectute

tate ducit coniugem? huius coniugij ineundi fuisse causam mysticam & allegoricam pluresarb trantur Patres, & quam quaso, in eo indagare voluit Spiritus Sanctus. Audiamus D Isido. Hispal. c. 20. in Gen. & D Aug. q. 70. in Gen factum illud Abrahæ, inquit Aug. qui post mortem Saræ vxorem duxit, & ex ea filios procreauit non sic accipiendum est, quasi humana consuetudine & cogitatione iā tum modo substitutē ex numerosioris prolis hoc factum sit, sicut iam posset accipere homines etiam quod de Agar & Ismaele factum est, nisi Apostolus admoneret illa esse facta prophetice, vt in vtrisque personis mulierum, earumque filiorum duo testamenta ad futurorum prænuntiationem allegorica significatione figurarentur, vnde in isto quoque Abrahæ facto, tale aliquid quærendum est, sed quid in eo quæremus? respondet. cit. Isid. *Sicut Agar & Ismael significauerunt carnales veteris Testamenti; sic Cethura & filij eius significabant hæreticos, qui se existimant pertinere ad nouum Testamentum*, quasi diceret Isidor. in illis vltimis verbis plures in Ecclesia regenerantur, qui tamen postea in hæresim labuntur, fidelium numero computari non debent.

Hil. Hi spa.. August.

Indecens est senes nouis vacare nuptiis.

9. *Abrahā aliam duxit vxorem*, quam dicunt Hebræi eandem fuisse cum Agar, sed nonne alteram potuit sibi matrimonio iungere, vt ex ea suscipere posset filios? Agar enim senilem ætatem attigerat, cùm notum sit omnibus annum fermè centesimum quadragesimum attigisse Abraham: rationi consentaneum videtur asseruisse Hebræos non aliam duxisse vxorem quàm Agar, indecens est enim senem nouis vacare nuptiis: fatet D. Hier. in tradit. Heb. super Genes. *Videtur decrepitis Abraha iam excusari ætas, ne senex post mortem vxoris suæ vetulæ nouis arguatur lasciuisse nuptiis.*

D. Hier.

Hæretici maximè inter se vniuntur in malum.

10. *Abraham aliam duxit vxorem, nomine Cethuram*, quam diximus allegoricè hæreticos designare; sed si Cethura interpretatur copulata, secundùm Hier. quomodo Cethura denotare poterit hæreticos inter se omnino diuisos? hæresis enim diuisionum mater est, inter se quidem diuisi sunt variis æstuantes affectibus, sed maximè inter se concordes ratione impietatis & erroris: sic animaduertit Hugo Card. *Hæretici omnes copulati sunt in vnum, vinculo erroris.* Iudicum 15. *Cœpit Sanson trecentas vulpeculas, caudasque earum iunxit, & faces ligauit in medio: quas igne succendens dimisit, vt huc illucque discurrerent.* Iob. 41. *Corpus eius quasi scuta fusilia, & compactum squamis se se prementibus vna vni coniungitur, & nec spiraculum quidem incedit per eas.* Eccli. 21. *stupa collecta synagoga peccantium, & consumatio illorum flāma ignis.*

Hugo Card.
Iud. 15.
Iob 4.

Qui in virtute maximè profecit, sapientiam sibi copulat.

11. *Abraham aliam duxit vxorem, nomine Cethuram*, quid? existimamus ne quod in tanto Patriarcha & tantæ ætatis incitamenta carnis viguerint? & qui olim a naturalibus motibus emortuus dicebatur, nunc libidine diuinus putabitur, ita vt nouam sibi duceret coniugem? mysticè loquuntur notantes per Cethuram posse intelligi sapientiam, iuxta illud Sapientis, qui de ea loquens ait, hanc ego cogitaui adducere mihi coniugem: dicamus igitur Abraham virtutum amantissimum, vxorem accepisse, non libidinis gratia, sed vt significaret quod qui virtutibus maximè studet sapientiam sibi debet vnire: sed hanc veritatem depromamus ab Orig. Hom. 11. in Genes. *Patriarcharum coniugia mysticum aliquid indicant, & sacratum; sicut ille qui dicebat de Sapientia; hanc ego cogitaui vxorem adducere mihi: fortassis ergo iam tunc & Abraham simile aliquid cogitauit, qui enim consueuit eo modo sortiri matrimonium, id est qui virtutem in coniugio habere solet, quando potest ab huiusmodi cessare coniugio. Sara namque dormitio virtutis intelligenda est consummatio, qui vero consummatæ, & perfectæ virtutis est, semper necesse est vt in aliqua eruditione versetur; quam eruditionē coniugē eius sermo diuinus appellat.* Orig.

Sapientiæ non est terminus.

12. *Abrahā aliam duxit vxorem, nomine Cethurā*; quā diximus posse intelligi sapientiā, quam sibi copulauit Abraham, postquā in virtute maximos progressus fecerat; sed nonne ante obitum Saræ sapientissimus erat? cur ergo dicimus Cethuram sibi duxisse coniugem? vt denotaret, etiam maximo virtutis habito fructu sapientiam copulandam esse, quia quamuis quis sapientia polleat, adhuc sapientiam addiscere potest: ita potest cit. Orig. *Quāuis Abraham esset sapiens, hoc ipso tamen sciebat quod sapientiæ nullus est finis, nec discendi terminū senectus imponit.*

Senes sapientiæ habendæ aptiores.

13. *Abraham aliam duxit vxorem, nomine Cethurā*; si per Cethuram ex Orig. sapientia venit intelligenda cur eam non sibi copulauit in ætate tenera? cur expectauit quousq; iam viribus destitueretur, & senectutem pertingeret? quia senes aptiores & magis idonei sunt sapientiæ acquirendæ: sic Gloss. Moral. *ad tales nuptias talemque sobolem aptiores sunt senes, quando enim quis est carne fessus, tanto spiritu robustus, & sapientiæ amplexibus onustus.* Glossa Moral.

Qui mortificationi student, sapientiæ diuinæ maximè sunt idonei.

14. *Abraham aliam duxit vxorē, nomine Cethurā*, cur iā quasi emortuis corporis mēbris, matrimonio sibi copulat Cethuram? nam qui languentis est corporis, minimè coniugio cēsetur idoneus: per membra penè emortua, mortificata intelligi possunt, sicut per Cethurā sapiētia; meritò igitur penè emortuus & languens Abraham, Cethurā duxit vxorem, quia qui mortificationi studet, sapientiæ habendæ maximè est idoneus: *Accepit senex*, inquit cit Orig. *mortui iam corporis Abraham Cethurā cōiugem, ego puto quod melius tunc vxor accipitur, quando emortuum corpus est, quādo mortificata sunt mēbra; maior enim ad sapientiā sensib. nostris capacitas inest, quando mortificatio Christi circumfertur in corpore nostro.* Orig.

VARIETAS LECTIONVM VERS. II.

VVLG. Quæ peperit ei Zamuram & Iecsan & Madan, & Madian, & Iesboc, & Sue.

Sept. Peperit autem Zombram, & Iezan, & Madal, & Madian, & Iesbac, & Sore.

EXPOSITIO.

QVæ peperit ei, erat enim fœcunda propter naturalem vigorem, solitisque mulierum profluuiis abundans, non autem Sara, ex qua nonnisi ex speciali Dei beneficio Isaac suscepit, *Zamram & Iersan, &c.* qui diuersarum fuere duces nationum, quas autem regiones incoluere, non satis cognitum; tamen de iis quorum in sacra Scriptura fit mentio, aliqua breuiter dicemus. Madian, ab eo vrbs sic vocata, quæ est trans Arabiam ad meridiem in deserto Sarracenorum contra Orientem maris rubri, vnde vocantur Madianæ, & Madianæa regio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Donum quod Deus largitur, non cito retrahit, sed diu permanet.

QVam peperit ei, *Zamram, & Iecsam*, & alios filios, nonne est ille Abraham qui ex nimia ætate impotens erat generationi, etiam cùm nondum esset centenarius? quomodo igitur nunc cùm fermè centesimum & quadragesimum annum attigerit, ita fœcundus est? reuoca in memoriam donum tunc fœcunditatis Deum concessisse Abrahæ, cùm suscepit Isaac: ne mireris igitur nunc non dono fœcunditatis carere, imo possidere; nam dona à Deo concessa non cito retrahuntur, sed diu permanent: *Nonnulli enim*, inquit D. August. q. 70. *donum quod accepit Abraham velut reuiuiscentis corporis ad filios procreandos diu permansisse asserunt, ita vt & posset alios procreare.* S. Aug.

Nihil superfluum in sacra pagina.

16. *Peperit ei Zamram, Iecsan, Madian, &c.* quid refert distinctè nomina filiorum habere cognita? hoc enim superfluè dictum mihi videtur: sufficiebat enim dixisse filios ex Abraham ex Cethura suscepisse; imo vtiliter quemlibet proprio expressit nomine, vt in cognitionem plurium quæ in sacra pagina continentur, deueniamus. Audiamus, quæso, Origenem Hom. 11. in Gen. de hac re disserentem, *Ne nos quidem latere debet ex his quæ per historiam referuntur, quæ & quales sint generationes quæ ex ipsa propagantur, si enim eorum meminerimus, facilius de diuersis gentibus quæ in Scripturis dicuntur, possimus agnoscere; verbi causa, vt cum dicitur quod Moyses accepit vxorem filiam Iethro Sacerdotis Madian, qui Madian inuenitur filius fuisse Cethuræ & Abraham; agnoscimus ergo quod vxor Moysi ex semine Abrahæ sit, & non fuerit alienigena*, &c. Orig.

Plura Deus largitur quàm promiserit.

16. *Peperit ei Zãram, Iecsam*, ô Deus liberalissime, scio te Abrahæ pollicitũ ex Sara filium suscepturũ, nusquam autem legi quod ex alia vxore prolem habiturus esset; quomodo igitur nunc ita numerosam prolem generat, qui antea summo tenebatur desiderio vnius tãtùm filij? ne mireris, quæso, tot liberos habere, quamuis Deus ei vnicum tantùm promiserit, quia plura Deus largitur quàm plura pollicitus.

Ex bona fama opera misericordiæ procedant.

18. *Peperit ei Zamram, Iersan*, nempe ex Cethura, quomodo sex filios annotat Moyses ex ea suscepisse Abrahamum? vel cur solùm quinque ex ea non habuit? diximus Cethuram interpretari thymiama quod bonum odorem siue bonam famam significet: insuper aduerte sex opera misericordiæ, quæ continentur versiculo, *Vestio, poto, cibo, tectum do, visito, soluo*: benè igitur ex Cethura non quinque, sed sex liberos suscipit, quia, vt ait Hugo Car. *Quilibet iustus odorem bonæ conuersationis debet sibi assumere in vxorem, & ex illa generare sex filios, id est, sex opera misericordiæ.* Hugo Car.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Iecsan genuit Saba, & Dadan; filij Dadan fuerunt Assurim, & Latusim, & Loomin.

Chald. Iecsan autem genuit Saba, & Dadan: filij autem Dadan fuerunt in castris, & in tabernaculis, & in insulis.

CONCORDIA.

VVlgatus nomina propria filiorum Dadan exprimit, Chaldæus autem diuersas eorum mansiones enuntiat, alij enim castra sequebantur, alij in tabernaculis habitabant, & alij insulas incolebant.

EXPOSITIO.

IEcsan, scilicet filius Abrahæ ex Cethura genuit Saba, à quo dicti sunt Sabæi populi fœlicis Arabiæ incolæ, licet Sabæos dictos à Saba filio Cethuræ regionum Indiæ faciant habitatores, & Dadan huius nominis alter fuit Dedan multo antiquior, memoratur enim inter filios Regma filij, Chus, nepotis Noe.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Alium inſtituens viuendi modum à priori, alter cenſetur à ſeipſo.

20. IEcſan genuit Saba, Iecſan, inquam, filius Cethuræ, quam nunc alaiam vxorem Abrahæ dictam fuiſſe, ait enim textus aliam duxit vxorem Abraham nomine Cethuram: ratio admirationis in hoc conſiſtit, quod cum Cethura eadem fuerit ſecundùm aliquos cum Agar, Agar autem fuerit vxor ipſius Abrahæ, quamuis minus principalis: quomodo nunc dicitur quod aliam duxerit vxorem? non aliam deberet dicere Moyſes, ſed eodem? ſit Cethura cum Agar; Cethura enim nomen appellatiuum eſt ipſius Agar, reuoca in memoriam ſententiam Hebræorum dicentium Agar Cethuram dictam fuiſſe, id eſt thurificatam, quia humiliter & mundè, poſtquam propter ſuperbiam expulſa fuit à domo Abrahæ, vixit: quid mirum Agar dictam fuiſſe aliam vxorem, quamuis eadem fuerit ex qua Iſmaël ſuſce erat? quia aliam inſtituens viuendi modum à priori, alter à ſeipſo cenſetur: quod confirmari poteſt authoritate Diui Chryſol Serm. 74. qui exponens illud Matth. 28. Venit Maria, & altera Maria videre ſepulchrum, ait: *Non dixit venerunt, ſed venit ſub vno nomine; venerunt duæ myſterio, non caſu; venit Maria, & altera Maria; venit ipſa, ſed altera; altera ſed ipſa, vt mulier mutaretur; vita non nomine, virtute non ſexu; & fieret reſurrectionis nuntia, quæ internuntia, & lapſus extiterat & ruinæ*; en quomodo Maria Magdalena altera dicitur à ſeipſa, quia optimum à priori viuendi modum inſtituerat. S. Petrus Chryſol.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV. & V.

VVLG. At verò ex Madian ortus eſt Epha, & Opher, & Enoch, & Abida, & Eldac, omnes hi filij Cethuræ.

Heb. At filij Midiã Hephah, & Hepher, & Canoch, & Abidah, & Eldahah, omnes iſti filij Cethurah.

VVLG. Dedit Abraham cuncta quæ poſſederat Iſaac.

Sept. Dedit Abraham vniuerſa quæ habuit filio ſuo Iſaac.

Pag. Dedit omnia quæ erant ſibi ipſi Iſchah.

EXPOSITIO.

EX *Madian*, altero Cethuræ filio ortus eſt Epha, D. Hier. l. 16. comment. in Iſaiam, ait Madian & Epha regiones ſunt trans Arabiam, fertiles camelorum, omniſque prouincia appellatur Saba, hinc fuit & Saba regina quæ venit ſapientiam audire Salomonis, *Opher*, ſiue vt in Hebræo eſt Epher, à quo fortè Aphrica nomen ſortita eſt, hi omnes filij Cethuræ, non quod omnes eos pepererit, ſed quod à filiis ſuis originem traxerint.

Dedit Abraham cuncta quæ poſſederat Iſaac, nempe bona quæ vocant mobilia, ſcilicet plurimum auri & argenti copiam amplam, & pretioſam ſuppellectilem, ingentem gregum & armentorum numerum, & numeroſiſſimum famulorum & ancillarum famulitium, ſi quæ autem bona immobilia, vt agrum Ephron & nemus ab eo plantatum poſſidebat, non eſt dubium ei in hereditatem donaſſe.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij carnis obuoluuntur ſilentio.

21. EX *Madian ortus eſt Epha, & Opher, &c.* quomodo iſtorum generatio ſiletur? cur eorum progenies non annumeratur ſicut Iſaac? poſteri filij Cethuræ filios carnales deſignant: meritò igitur eorum poſteri à Moyſe in medium non proferuntur, quia filij carnis obuolui debent ſilentio, ſic Oleaſt. non magnificat Deus filios carnis, ideo nihil curat eorum progeniem enumerare, quemadmodum, fecit de generatione Iſaac. Oleaſt.

Primogenitis plura poſſunt parentes largiri quàm aliis liberis.

22. *Dedit Abraham cuncta quæ poſſederat Iſaac*, nonne iniuſtitiæ [illegible] labeによる,imo & inhumanitatis? [illegible] cùm tibi ſint plures alij filij, cur cuncta quæ poſſides ſoli Iſaaco tribuis? non argueretur tanquam iniuſtus Patriarcha, quia licitum eſt parentibus plura largiri primogenitis quam aliis: aud. Oleaſtrũ, *Conſtat ex hoc nullum eſſe peccatum, ſi homines primogenitis ſuis pluſquam aliis filiis de bonis conferant, maximè cum fuerint aliis meliores, alij tamen filii non ſunt exheredandi, ſed illis elargiendum eſt quo poſſint viuere.*

Qui optimos mores paternos non ſequitur, filius eius non dicitur.

23. *Dedit Abraham cuncta quæ poſſederat Iſaac*, Sept. habent filio ſuo Iſaac, ſic & in antiquioribus bibliis, in ſequenti verſu dicitur filiis autem concubinarũ largitus eſt munera; cur ſicut Moyſes Iſaac filiũ Abrahæ nominat, ſimiliter & alios quos ex Agàr vel Cethura ſuſcepit, illius eſſe non aſſerit, ſed ſolùm filios concubinarum? aduerte paternarum virtutum verè fuiſſe Iſaac imitatorem, non autem alios: meritò igitur ſolus Iſaac filius Abrahæ optimi patris dicitur, non autem alii; quia qui rectos mores paternos non ſequitur, filius eius nuncupari non debet: non diſſentit Card. Dam. opuſc. 18. contra Clericos intemperantes. cap. 3. *Et quidem dum ſupereſſet Abraham, omnes gloriabantur ſe eſſe filios Abrahæ ſed cùm in fine totum vni patrimonium contulit qui reuera filij nomen obtinebat, qui concubitali notantur infamia, manifeſtè diſcreuit*, preme illa verba, qui Petrus Dam.

venera nomen filii obtinebat; quasi diceret alii enim eo indigni nomine censebantur.

Iustis bona æterna, peccatoribus autem sola tribuuntur temporalia.

24. *Dedit Abraham cuncta quæ possederat Isaac, filiis autem concubinarum munera*, dixi mus immobilia quædam data fuisse Isaac, nulla autem filiis Cethuræ & Agar, sed so ũm mobilia, cur filiis concubinarum aliquid stabil & immobile non c nferit Abraham, sed soli Isaac tribuit? non est dubium quod sicut Isa c denotat iust s, & filij Cethuræ & Agar peccatores & carnales, ita bonum immobile glo iam cœl stem, iuxta illud Ioan 16.

Ioan.16. Gaudium vestru nemo tollet à vobis, & bona mobilia temporalia quæ cito transeunt c pereunt: meritò igitur bona immobili patris possidet Isaac, fil j autem concubinarum solũ n munera quia iu stis bona æterna, peccator bus autem in imè, sed

S. Chrys. solùm bona tribuuntur temporalia. Sic D Chrys. libro de prouidentia, *Deus peccatores non deserit, sed quoniam æternæ vitæ participatione ipsi se sua sponte priuarunt, præsentis vitæ bona illis tribuuntur, solem faciens oriri super bonos & malos, aliaque præstans quæ ad præsentis vitæ constantiam pertinent.*

Iustis non solùm bona æterna, sed etiam temporalia tribuuntur.

25. *Dedit Abraham cuncta quæ possederat Isaac*, videlicet bo a tam i mobili quàm mob li sed cùm mobilibus significentur t mporalia te o-ralia autem ita sunt parui momenti, vt cito d fl ãt & pereant, imo possessoribus suis sint n cur ea largitus est filio suo? quia iustis non n bona æterna, sed etiam temporalia ad sua & aliorum necessitatem subleuandam tribu ntur, qu a, vt optime ynesius oratione de regno, ait *Quemadmodum magnopere expetendum est, vt scelerato homini instrumenta desint*, (loquitur de bonis temporalibus) *quo inefficax fit illius nequitia, ita ei adesse optandum est qui rectè vsurus sit, à quo omnes tam ciuitates, tum priuati emolumenta percipiant, ne inutilis ac iners virtus natura in tenebris à quæ obscuritate marcescat, quin potius in homines beneficiis inundandos suam facultatem insumat.* S. Synesius Ep.

VARIETAS LECTIONVM VERS. VI.

VVLG. Filiis autem concubinarum largitus est munera, & separauit eos ab Isaac filio suo, dum adhuc ipse viueret ad plagam Orientalem.

Sept. E di isit eos ab Isaac filio suo.

Chald. Filius autem co cubinæ Abrahæ dedit Abraham munera, & misit eos ab Isaac filio suo, dum adhuc ip e viue et ad Orientem in terram filiorum Ori tis.

Pa. E lius on binarum quæ e ant ipsi Abraham, dedit Abraham dona.

[illegible] Et m sit e s d super Isaa fil u uo, dum adhuc viueret ad Orientem ad terram Orientis.

CONCORDIA.

VVlgatus noster aliqua verba nempe, *quæ erant ipsi Abraham*, omisit, vt Latina phrasis elegantius scriberetur, Chaldæus solùm vnicam c ncubinam numerat, sed posuit singulare pro plurali.

EXPOSITIO.

FIliis autem concubinarum, nempe Cethuræ & Agar, quæ concubinæ dicuntur, non tamen in malem partem; nam fuerunt vxores Abrahæ minus præcipuæ, quæ more antiquo sic nominatæ ad denotandam scilicet e rum differentiam ab vxore principali, *largitus est munera*, scilicet pecuniam, suppellectilem, greges, ouium & armentorum, non tamen hæc munera conferenda sunt cum facultatibus Isaaco à patre hereditatem datis, *& separauit eos ab Isaac dum ipse viueret*, ne, scilicet, esset inter eos de hereditate contentio eo defuncto, *ad plagam Orientalem*, scilicet respectu eius terræ in qua tunc erat Abraham, & mansurus erat Isaac.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij non conquerantur apud parentes de hereditate ab eis accepta.

26. *Filiis autem concubinarum largitus est munera*, si ingentem auri copiam, innumeros armentorum greges, denique bo i immobilia & mobilia accepit à patre Isaacus, quomodo filii Cethuræ & Ismaël solũ n aliqua munuscula, & dona ab eo accipientes eum non arguunt inhumanitatis, quos vni aliis neglectis, omnia distribuat? quia filij apud paren es minimè debent conqueri de facultatibus ab ipsis derelictis, *docentur filij*, inquit Oleast. *esse contenti distributione parentum suorum, quemadmodum filij Cethuræ.*

Pater dum viuit, inter filios, bona distribuat.

27. *Filiis autem concubinarum largitus est munera*, necnon n filio suo Isaac dedit cuncta quæ possidebat, sed quãdonam hæc filiis largitus est munera? obseruat Moyses dum adhuc viueret, sed cur ante migrationem ab hac vita facultates suas distribuit liberis? nonne sufficit quod eo defuncto hereditate sua potiantur? meritò antequam orbaretur vita, dedit bona sua filiis, quia pater facultates suas distribuendas post mortem expectare non debet: *Hinc colligo*, inquit Oleaster, *parentes debere disponere ante mortem bona sua vt non sit iurgium postea inter filios, si enim diuisionem bonorum in vita facerent, non ita post obitum illorum filii litigarent.* Oleast.

Inuidus alienam fœlicitatem videre non potest.

28. *Filiis autem concubinarum largitus est munera, & separauit eos ab Isaac filio suo, dum adhuc ipse viueret, ad plagam Orientalem*; cur, quæso, non permisit Abraham, cùm essent omnes fratres, in eadem regione habitare; nonne omnia fere bona sua filio suo dedit Isaa ne ergo illi inuiderent alij fratres, eos separauit ab inuicem: ita Abul. *Putauit Abraham*

& in spiritu cognouit, quod si Isaac maneret in eadem terra cum aliis, magnæ rixæ sequerentur, quia alij inuiderent Isaac, quia plura susceperat, inuidia autem multis malis præbet introitum, cum autem separati se non viderent, inuidendi aut malignandi locus non esset.

Peruersa societas, iustis etiam maximè nocet.

29. *Separauit eos ab Isaac filio suo*, cur tam sollicitum se præbuit bonus parens in his filiis ab hoc vno separandis? bonum est enim, ait Spiritus Sanctus teste Psalmista, *habitare fratres in vnum*: nihilominus prudenter Isaacum ab eis separauit, præsciebat enim illos fore impios, timebatque ne Isaac, si illorum familiaritati assuesceret, eorum pariter impietatem etiam sequeretur: *Abraham*, inquit Abul. *Deo reuelante cognouit quod cultus Dei solis successoribus suis per Isaac mansurus erat, ideo diuisit eos ab Isaac, ne posteritas illorum posteritatem Isaac à Dei latria disturbaret.* Abul.

Impiorum societas, Dei impedit familiaritatem.

30. *Separauit eos ab Isaac*, diximus eos ab Isaac diuisisse, ne illorũ societas ei noceret peruersa, nonne Deum habiturus esset Isaac familiarem, sicque à nociua eorum societate minimè læderetur? fortè cum fratribus impiis permanens Deum non sentiret familiarem, eorum enim communicatio hoc Dei beneficium impedisset: quod confirmat Diuus Chrysost. Hom. 4. de verbis Isaiæ in hæc c. 6. in anno quo mortuus est, ait: *eo quod sub impuro illo non erat gratia, non adueniebat Deus, non apparebat, non visiones adhibebat.* D. Cyril.

Malorũ consortium iustorum orationes impedit.

31. *Separauit eos ab Isaac filio suo*, scilicet ne peruersa eorum societas ei aliquod nocumentum inferret, nempe familiaritate Dei priuari: sed quamuis hoc ei beneficium denegaretur, nonne precibus à Deo id exigere poterat? nescio equidem, nam consortium impiorum orationes iustorum impedit: quod D. Hier. Epist. ad Damas. duplici confirmat exemplo, vno filiorum Israël qui viuente Pharaone, nunquam suspirarũt ad Dominum, quamuis iniqua tyrannide premerentur, postquam autem mortuus est, inquit textus, ingemiscentes filij Israël propter opera vociferati sunt, quasi ille vnus improbus rex eorum gemitus ad Deum impediret, altero Ezechielis qui post interitum pessimi ducis Pheltiæ, dicitur cecidisse in faciem suam, & clamasse voce magna ad Dominum, cum antea non auderet, Ezech. 11. n. 13. ac si improbus vir sanctissimi viri orationem retardaret, vnde si malorum hominum commercia attendas: *Videbis*, inquit Hier. *quomodo illis viuentibus nullus nostrum videat, ac suspiret, & impœnitentiam corruat*, quasi cœlesti fauore destituantur, qui pariter cum improbis versantur. D. Hier. Ezech. 11. Hieron.

Amici improbi longè proiiciendi.

32. *Separauit eos ab Isaac filio suo*, nonne filij concubinarum Abrahæ, sanctissimo amicitiæ vinculo nectebantur cum Isaac? cur igitur eos Abraham ab inuicem separat & remotissimè, nempe in plagam Orientalem? quia amici si improbi, longè sunt remouendi, quod annuit Christus Matth. 18. si manus vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proiice abs te; nam ibi Chrys. Hom. 60. *Non*, inquit, *hæc de membris dicta sunt, sed de amicis ac necessariis, quos quasi membra nobis coniunctos ducimus: nihil enim ita perniciosum ac pestiferum, vt consuetudo prauorum hominum ac conuersatio*: & Hom. 17. rectè expendit illud proiice abs te, vt non quilibet recessus, sed maxima à prauo socio separatio exprimatur, quanta vero hæc separatio esse debeat, rectè explicat Tert. de spect. c. 15. *Vtinam*, inquit, *ne in seculo quidem cum illis commoraremur.* Matt. 18. S. Chrys. Tertull.

Odoriferi cælesti hæreditate indigni.

33. *Dedit filiis concubinarum*, cur filiis Cethuræ suam non communicat hereditatem sicut filio suo? diximus Cethuram interpretari odoriferam; quo posito, ait D. Amb. l. 1. de Cain & Abel cap 6. *Odore aspersus non fructu expletur, indigni enim sunt qui ad cœlestem hæreditatem admittantur, qui deliciosis odoribus perfundantur.* Lact. Firm. l. 6. diu inst. c. 22. ait, *Turpe est viro sapienti, si vnguentis delibutus & floribus coronatus incedat, quod qui facit, vtique insipiens, ineptus, & nihili est, & quem nec odor quidem virtutis attigerit.* S. Amb. Lact. Fir.

Non omnes Christiani æternæ hæreditatis erunt participes.

34. *Dedit filiis concubinarum munera*, Isaac autem filio hereditatem, nonne sunt omnes filij Abrahæ, cur igitur ab hereditate excluduntur paterna? obseruа filios Cethuræ & Agar Christianos quidem designare, sed prauis studentes operibus peruersisque moribus imbutos; Isaac autem re & nomine Christianum: meritò igitur filii concubinarum hereditatem accipiunt, quia ab æterna mali excluduntur Christiani: sic Alex. 2. l. 5 Epist. Damian. Epist. 8. *Ecce*, inquit, *omnes dicebantur filij, sed non omnes paternæ hereditatis sunt iura sortiti: sic profectò, fratres, plures sunt hodie Christianæ professionis titulo decorati, qui videlicet in Christi hereditate nequaquam merentur adscribi, & nunc quidem paterno vocabulo gloriantur: sed nequaquam ad hereditanda paterna bona perueniunt, quia velut spurij, non cœlestia, sed terrena ignobiliter concupiscunt.* Alex. 2. Petrus Damian.

Concordia inter fratres conseruanda.

35. *Dedit filiis concubinarum munera*, scilicet dum adhuc viueret, cur distribuit eis? cur distribuenda filio suo non reliquit? cum enim esset Isaac præcipuus hæres, poterat fratribus suis bona paterna largiri: prudenter dum viuit, facultates suas inter liberos distribuit, vt inter fratres pax & concordia seruaretur; *prouidit*, inquit Lippom. *filiis de concordia & pace pro simultate inter tot filios tollenda.* Lippom.

Deus nomen suum vult omnibus notum esse.

Dedit filiis cõcubinarum munera, & separauit eos à filio suo Isaac ad plagã Orientalem; non est dubium in diuersas Oriẽtis partes recessisse: cur Deus monuit Abraham à se remouere filios, vt varias mundi partes inhabitarent: vt nomen suum per filios Abrahæ, varias colentes terras pluribus manifestum fieret nationibus; *Vidit*, inquit Tho. Ang. *vtilius fore ipsos dispergi, vt plures terras occupando nomen Dei Abrahæ amplius dilataretur aut magnificaretur in eis.* Tho. Anglus.

Pater filios suos subleuet.

36. *Dedit filiis concubinarum munera*, nempe dum viueret, eorum distributorem relinquat Isaacum, & testimonio suo, quid vnicuique eorum dandum est constituat, viuens portionem bonorum suorum largitur, ne filius suus Isaac in ea distributione laborem impendat, sed eum subleuet; hæc est ratio Caiet. *Ideo dona dedit Abraham filiis concubinarum Agar & Cethura, & emisit eos à cura sua vt exoneraret Isaac filium suum ab onere prouidendi illis, incũbebat enim Isaac heredi vniuersali cura prouidẽdi* Card Caiet.

fratribus suis ab hereditate exclusis.

Bona etiam temporalia Deo oblata maximè multiplicantur.

37. *Dedit filiis concubinarum munera*, filios ergo non paucos ex vxoribus minus præcipuis suscepit.in cuius mentem hæc veritas deuenire potuit, cùm Abraham contemplatur filium suum immolantem magis quàm centenarius: nonne quilibet potuisset dicere: sine posteritate è viuis excedet Patriarcha? imo cum pluribus filiis, quia vnicum Deo offert, plures accipiet, & proles eius in immensum multiplicabitur: *Vnius filij*, ait Basil. Sel.orat.7.de Abr. *nullam rationem duxisti, orbis terrarum pater esto:* vides infinito interuallo auctum & multiplicatum bonum Deo oblatum, apta ad quibusuis bonis externis, & si eamet quæ ex se instabilia & fragilia sunt, quæque à fortunæ arbitrio pendent, firmare & constabilire velis, ad pietatis & iustitiæ opera illa transfer, fiet enim vt stabiles diuitias, permanentes honores, lætitiam diu duraturam habeas, non secus ac Abraham filium incolumem, & in fœlicissima illius successione æternum duratura, immortalem reddidit, pluresque liberos ei addidit. D.Basil. Sel.

Impij hic bona accipiunt in futuro nulla possessuri.

38. *Dedit filiis concubinarum munera*, vel dona, & separauit eos ab Isaac, cur acceptis bonis exiguis, expelluntur à domo paterna? si enim exigua accepere, saltem cum Abraham deberent commorari; tum etiam si filiis concubinarum dedit munera, quomodo in antecedenti versu dictum, quod cuncta dedit filio suo Abraham? aduerte, quæso, quod quicquid Deus tum superne tum inferne creauit, tum terram, tum cœlum, tum bona spiritualia, tum temporalia omnia, substantia Dei sunt, quàm in filios communicare statuit, sed cum hoc discrimine, nam alia est substantia quæ dicitur hereditas Dei, & est veluti maiorum eius, alia verò est substantia liberorum bonorum, quæ non sunt bona maioratus, quæ dare potest cui vult etiam extra mortis tempus, & alienare à se, & velut aliena libere, regnum cœlorum & bona quæ in illo sunt, bona maioratus dicuntur, & beatitudo hereditas Dei, sic enim appellat D.Paul.ad Ephes.c.1.dicens, non cesso gratias agere pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater gloriæ, det vobis spiritum gratiæ & reuelationis in agnitione eius, illuminans oculos cordis vestri, vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hereditatis eius in sanctis. Hereditas ergo beatitudo est, cætera autem bona extra beatitudinem veluti huius bona vitæ, non tamen sunt bona maioratus vinculata filiis tantũ & heredibus, sed bona libera, vnde ea alienare potest & dare cuilibet etiã extraneo, & non futuro heredi, peccatori, quia libera bona sunt; quo posito, dicemus dedisse quidem Isaaco Abrahamum cuncta quæ possidebat, & nihilominus dedisse filiis concubinarum munera, cum expulsione à domo paterna, quia impij designati per filios concubinarum, hic bona huius sæculi accipiunt in futuro nulla possessuri, & à domo cœlesti omnino excludendi, iustus autem hereditatem capit sempiternam, nempe omnia maioratus bona, quæ soli competunt heredi; hoc agnouit Isid.Hispal. *Dantur*, inquit, *filiis concubinarum munera, id est carnalium, sed non perueniunt ad regnum promissum, quia carnalia lucra sequuntur. solus Isaac est heres, quia non filii carnis existimantur in semine, sed promissionis*, nil melius. Ephes. 8. Isid. Hispal.

VARIETAS LECTIONVM VERS. VII.

VVLG. Fuerunt autem dies vitæ Abrahæ centum septuaginta quinque anni.

Pag. Et isti sunt dies annorum vitæ Abraham, quos vixit centum annos & septuaginta annos, & quinque annos, sic Chaldæus cum Septuaginta.

CONCORDIA.

Plura sunt verba in Hebræo, vt repetitio annorum quos vixit, quæ tamen breuiori phrasi à Vulgato exprimuntur.

EXPOSITIO.

FVerunt dies vitæ Abrah. 175. anni, Abraham enim natus fuit anno post diluuium 292. post confusionem linguarum anno fermè 190. mortuus autem fuerat Noe, anno Abrahæ 58. cùm ageret ætatis suæ 55. apparuit illi Deus iubens ex Chaldæa discedere, profectusque est in Haran anno deinde 89. duxit Agar, & sequenti nimirum sexto natum suscepit Ismaëlem, nonagesimo fuit circumcisus, atque in eodem contigit excidium Sodomorum, centesimo natus est illi Isaac, quinto deinde ablactatus (simul etiam eiectus Ismaël) quem postea 125. ad immolandum deferre iussus est, 135. Abrahæ pater Thare mortuus est, anno illius centesimo trigesimo septimo, mortua est Sara, 140. filium Isaac cùm esset hic quadragenarius cùm Rebecca in matrimonium copulauit, centesimo sexagesimo nati sunt illi nepotes Esau & Iacob, cùm esset Isaac sexagenarius; denique Abraham decessit e vita ætatis anno 175 expleto, & inchoato iam sexto, quando erat Isaac 75 annorum, & Iacob quindecim, Ismaël verò octoginta nouem, filii Cethuræ annorum plus minus triginta tres.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti etiam in hoc sæculo longitudine vitæ præmiantur.

39. FVerunt dies vitæ 175 anni, cur ita longæuam Patriarchæ vitam concessit? cur è viuis non eripuit, vt eum in sinu patrum constitueret liberum à curis mortalibus? dies longæuos vitæ concessit, longitudo enim vitæ aliquale etiam erga iustos Dei beneficium, vt testatur Deus Psalm. 90. *longitudine dierum replebo illum*, quem Genebrardus exponens ait, *Eum longitudine dierum satiabo in hoc sæculo, & ostendam illi salutem meam in futuro.* Genebr. Psal. 90

Iustus aliquando à communibus vitæ ærumnis liberatur.

40. *Fuerunt dies Abrahæ 175. anni*, nonne testatur Regius Psaltes Psal. 89. longè breuiorem vitam promitti, cùm ait, *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni*, quia scilicet ad illud tempus fortitudo hominis perseuerare potest; quo transacto, vt communiter ista & alia ad vitæ conseruationem necessaria in hominibus deficiunt, & quia aliqui aliis melioris sunt complexionis, ideo tales aliquando, sed rarò, vigent vsque ad octogesimum annum, quo transacto vita hominis miserrima est: ait enim idem Psalmista, *Si autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor*; si labor & dolor, cùm quis ad annos octoginta peruenerit, quomodo non legimus labore & dolore correptum Abraham, qui non semel octogesimum annum attigit, sed iterum eum excessit & superauit? dices robustissimæ fuisse complexionis; scio, sed cur etiam non asseremus cùm fuerit vir iustissimus, singulari Dei beneficio, à pluribus vitæ huius mortalis ærumnis ereptum fuisse?

Psal. 89.

Iustis vitam cito Deus non adimit, vt maiorem consequantur iustitiam.

41. *Fuerunt dies Abraham 175. anni*, cùm senectus tot ærumnis conficiatur, tot doloribus prematur, totque afficiatur angustiis, quomodo ita longæuam Deus Abrahæ vitam largitur? vt longiori vita pluribus abundet meritis: *Solet Dominus Deus*, inquit Andr. Nicol. *iustis vitam prolongare, vt semper iustiores fiant: hinc promissio illa legalis apud Ezechielem, quæ faciens homo viuet in eis.* Noster Andr. Ezech. 20

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG. Et deficiens mortuus est in senectute bona, prouectæque ætatis, & plenus dierum, congregatusque est ad populum suum.

Pag. Et obiit, & mortuus est Abraham in senectute bona, senex & satur, & congregatus est ad populos suos.

Caiet. Finitus est, & mortuus est Abraham.

Vatab. Et expirauit, & mortuus est.

Hieron. Et mortuus est nutritus in senectute bona.

CONCORDIA

גוע Gauah, licet transferant aliqui per verbum obire, mihi verò tamen, propter adiunctum verbum וימת Vaiamot, quod mori significat, ne inutiliter repetat textus Gauah, significare videtur deficere, quod colligo ex Psal. 88. vbi dicitur, pauper ego (ve Goueah) id est & deficiens ab adolescentia, vbi Septuag. vertunt & in laboribus, Hieron. in ærumnis: sic ergo optimè redditur à nostro Vulgato locus iste, & deficiens mortuus est: vbi habemus plenus dierum ושבע Vesabea & satur, propriè enim satietatem significat hæc dictio, eo quod saturata fuit anima eius in diebus suis, nec optabat vt dies eius innouarentur, potest tamen etiam plenum significare, vt in aliis versionibus videre est.

EXPOSITIO.

DEficiens, non morbo, non vi aliqua extrinsecà illata, sed præ senio, deficiente humore, naturali calore & viribus, è viuis excessit, *in senectute bona*, in senectute longæua; ac si diceret, senio confectus obiit, *prouectæque ætatis*, attigerat enim 175. annum, *& plenus dierum*; cupiebat enim fortè dissolui, satur tot vitæ suæ annorum, *congregatusque est ad populum suum*, scilicet ad Heber, Noe, Abel, Seth, Adam, aliosque in limbo beatitudinem futuram expectantes, *vel congregatus ad populum suum*, id est ad statum mortuorum, quemadmodum maiores sui.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus morietur aliquando satiatus omnibus bonis.

42. DEficiens *mortuus est prouecta ætatis & plenus dierum*, inanis hæc mihi videtur esse repetitio, si enim prouectæ fuit ætatis, certum quod plenus dierum fuerit, & non ei dies defecerint, inspice lect. Hebraicam, *satur*, an ita parum sobrius, vt in maxima senectute satur è viuis excederet? Phrasis non ita intelligenda, sed quod in abundantia omnium bonorum sit mortuus, expositio est Card. Caiet. *Qualitatem à bonitate commendat, sed etiam à satietate; est enim sensus quod non solùm habuit senectutem incolumem & vtilem vsque ad finem, sed etiam quod obiit senex satiatus omnibus bonis, vt nihil desiderandum ei superesset.*

Car. Caiet.

Senes aliqui non ætate, sed ex virtute dicuntur.

43. *Deficiens mortuus est in senectute bona*, nonne alii illius maiorem adepti sunt senectutem? quomodo igitur non dicuntur in senectute bona obiisse, sed Abraham non ita ætatis prouectæ sicut illi? quia senes aliqui, è quorum numero præcipuus Abraham, non ex ætate, sed ex virtute tales dicuntur, *senex dicitur*, ait Lipp. *non spatio dierum & temporis, cum iunior obierit omnibus aliis suis, sed quia sensu, fide, sanctimonia vitæ, profecerat in immensum.* Lippom.

Senes nimium longam non exoptent vitam.

44. *Deficiens mortuus est plenus dierum*, in Hebræo est satur, quis vita satiatur, nisi miser, qui præ nimiis quas patitur, ærumnis, mortem, finem malorum exoptat? Abraham autem fœlicissimus, senectute enim bona potiebatur, cur satiatus vita dicitur? quia senes quamuis omnibus abundantes, hic non æternam vitam ducere, nec debent exoptare:

Oleast. sic obseruat Oleast. *debent senes vita saturari, neque velle in æternum viuere.*

Senes viribus corporis deficientes animi, virtute roborantur.

45. *Deficiens mortuus est*, D. Hier. in trad. Hebr. in Gen. existimat malè fuisse additum à Sept. illud verbum *deficiens*, quia tanto viro non videtur conuenire vllus defectus, cuius anni non possent deficere, vt qui in senectute bona, id est perfecta & completa, defunctus sit; sed cum venia tanti doctoris, crediderim illud *defuisse* positum tanquam fundamentum sequentis elogij, nimirum quod mortuus sit plenus dierum & in bona senectute, id est plenus bonis operibus & virtutibus, quia iusti quanto viribus corporis deficiunt, tanto animi robore proficiunt: ita Ricard. Vict. de diff. sacrificij & Mariæ:
Richard. Vict. *Senectus bona, inquit, quando exterior sensus decrescit, interior verò excrescit: senectus bona quando eo ipso interior homo roboratur, quo exterior homo debilitatur.*

Suauis mors, non exiguum beneficium.

46. *Deficiens mortuus est*, per hoc verbum *deficiens*, suauitas quædam in obitu Abrahæ significatur, cùm sine vlla violentia, sed vltro defecerit, vti lucerna consumpto oleo leniter extinguitur, aut denique vt dulci quispiam somno correptus, caput in lectum molliter inclinat: sed quid refert spiritum exhalare hoc modo vel alio. cùm mors non vitetur, nec vita, qua nihil charius, conseruetur, multum equidem, hoc enim plerosque seruorum suorum Dominus singulari beneficio in hac vita remunerat, iuxta illud, Cùm dederit dilectis suis somnum, Psal. 126 quæ verba D. Hier. de vita potius interpretari
D.Hier. videtur: *Dilecti, inquit, sancti sunt qui post somnum præsentis vitæ hic dormitare videntur, vt in resurrectione ad vitam æternam mereantur peruenire.*

Mors iustorum fælix, & ab eis concupita.

47. *Deficiẽs mortuus est in senectute bona, & plenus dierum*, in Hebræo satur, quod nomen explicans Lipp. vt iam dissolui cupierit, & esse cum Domino, verba autem hæc *in senectute bona*, significant ætatem omnibus bonis refertam, & ideo fœlicem, sed quis ita vitæ tædio mouetur, vt dissolutionem suam cupiat? & quis fœlicem (cùm vita sit omnibus charissima) mortem existimare creditur? iustus, cuius mors beata, & ab illo aliquando concupita: audiamus mellifluum Bernard. Ep. 105. *Volo te, mortem &*
S. Bern. *si non effugere certè non timere, iustus quippe mortem & si non caues, tamen non panet; denique si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit; moritur quidem iustus, sed securè, quippe cuius mors præsentis est exitus vitæ, ita melioris est introitus, non solum autem; sed & succedit iucunditas de nouitate, & immortalitate securitas, bona proinde mors iusti propter requiem, melior propter nouitatem, optima propter securitatem; ô quàm pretiosa in conspectu Domini mors*
Psal. 115. *sanctorum eius;* Psal. 115. *quod si consciderit mors saccum corporis tui, dum te subinde circumdet lætitia,*
Apoc. 14. *ô quàm beati mortui, qui in Domino moriuntur,* Apoc. 14.

Vita iustorum diebus elucescit, noctibus carens.

48. *Deficiens mortuus plenus est dierum*, si tot sunt noctes vitæ hominum, quot dies, cur postquam Moyses dixit Abraham obiisse plenum dierum, non addidit & noctium? quia vita iustorum ita excellens est, & tot virtutibus micat, vt solis diebus constate, noctibus autem carere videatur, disertis verbis hoc à B. Hier. asseritur in Psalm. 91. sic dicente, *Diligenter attendo in Scripturis vbi primò legerim senectutem, primus senex dicitur, quoniam ipsius innocta fuit oleo vberi, scriptum est, mortuus est Abraham in senectute bona, omne enim tempus ipsius dies fuerunt, & non nox.* D. Hier. Psal. 91.

Senex morum grauitate videri debet Sacerdos, Sacerdos autem iuuenis, licet senex sapientia.

49. *Deficiens mortuus est in senectute bona*, Oleast. in canitie bona, de qua loquens cit. Hier. in cap. 3. Isaiæ; quæ est ista canities, inquit, haud dubium quin sapientia, Sap. 4. cumque nongentos & eo amplius annos vixerint homines ab Adam vsque ad Abraham nullus alius appellatus est Presbyter, id est senex, nisi solus Abraham, qui multo paucioribus annis vixisse conuincitur, sed cur nomen Presbyteri cum nomine senis confundit? Hieron. *Multi enim* D. Hier. *sunt qui Presbyteratus dignitate non gaudent, & tamen senilem ætatem attigere, & è contra multi sunt Sacerdotes qui ætatis sunt iuuenilis:* rectè tamen Hieron. senes Presbyteros dicit, non solùm quia pro eodem significato pluries Presbyteri & senes in sacra pagina dicuntur; sed quia senex, & si gradu officio & dignitate Presbyter non sit, vita tamen & prudentia & morum grauitate talis videri debet: & etiam Presbyter debet dici senex, quia Sacerdotem etiam non dignitate prouectum, decet sapientia & matura quædam vitæ senectus.

Vita quo sanctior, eo diuturnior.

50. *Deficiens mortuus est in senectute bona*, si, teste Hier. plures qui hunc Patriarcham præcesserunt, longiorem vitam adepti sunt, cur præ illis senex dicitur, cum præ illis sit iuuenis? ne dicatur igitur in senectute bona defecisse, sed solũ in ætate prouecta obiisse, meritò tamen præ illis senex dicitur, quia cum eis iustior fuerit, vita ipsius diuturnior vita eorum debet censeri, vita enim quo sanctior eo longior: cõsulamus Amb. Ep. 60. de Acholio. dicentem, *Verè senectus illa venerabilis quæ non canis sed me-* D. Amb. *ritis albescit, ea enim est reuerenda canities, quæ est canities animæ in canis cogitationibus, & operibus effulgens, quæ est enim vera ætas senectutis? nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cuius sine fine est diuturnitas, sine debilitate longæuitas, quo enim diuturnior, eo fortior* (eo quod diutius eam vitam duxerit) *in virum perfectum excrescit.*

Vita iustorum plena, peccatorum vacua.

51. *Deficiens mortuus est plenus dierum*, si plenitudo dierum dicit vitæ longæuitatem, plures ante eum peccatores diuturniorem vitam egere, quomodo plenos dierum non lego dictos fuisse? aduerte quod peccatores licet sint ætatis prouectissimæ, quia sola huiusce vitæ bona consectantur, quæ vana, falsa, & nihil sunt, atque (vt S. Greg. Niss. lib. de virg. obseruat) speciem aliquam præbent, vt est videri, sed S. Greg. Niss. omnia ex opinionis errore diuersa, sese nobis ostendunt, spe illudunt, occultant sese specie quadam eorum quæ videntur: aduerte, inquam, huiusmodi peccatores, vacuos dici debere, cùm solis rebus studeant vacuis, iusti autem rebus seriis, vtpotè cœlestibus ac diuinis intenti vitam degunt, plenam opibus virtutum, refertam diuitiis meritorum; quid mirum igitur iustum Abraham dictum fuisse plenum dierum in obitu, quamuis eo antiquiores tales

S. Amb. non dicantur, vita enim iuſtorum plena eſt, peccatorum autē inanis: accipe cit. Amb. *hanc plenitudinem vita iuſtorum habet, inanes vero ſunt dies malorum.*

Fœlix filius cui patre meritis pleno frui licuit.

52. *Deficiens mortuus eſt plenus dierum*, fœlicem prædicamus Abrahamum, qui ſine ægritudine, ſine violentia, omnibus bonis ſatiatus, vitam cum morte mutauit, ſed an infœlicem dicemus Iſaacum, qui talis iacturam fecit parentis? non infœlix eſt, quia diuinæ conformis voluntati fuit, imo non exiguum fuit ei ſolatium, quod parente ſancto & ſui peramante, vſque ad extremam ſenectutem diebus & meritis & omni fœlicitate, vt hîc legimus, pleno ac ſaturo frui licuit, quod S. Hieron. Epiſt. 27. de nobili ſanctaque fœmina Paula ad conſolandum luctum filiæ ſcripſit: *Non mœremus*, inquiens, *quod talem amiſimus, ſed gratias agimus quod habuimus, imo habemus, Deo enim viuunt omnia.*

Tales ſunt animæ iuſtorum vt ſimul cum Angelis vnum ciuitatis ſupernæ populum conſtituant.

53. *Deficiens mortuus eſt, congregatuſq; eſt ad populum ſuum*, quem populum? licet enim ſepultus ſit in ſpelunca duplici, in qua iacebant corpora Adæ, Euæ & Sarræ, hi tres cùm populum integrum non conſtituant, plures enim ad eum perſonæ deſiderantur, quomodo aſſerit Moyſes congregatum fuiſſe Patriarcham ad populum ſuum? inſpiciamus quid dicat Gloſſa interl. ad populum ſuum, id eſt ad Angelos quorum erat conciuis; ſed cum Angeli & animæ ſint diuerſæ ſpeciei, quomodo vnum cōſtituere poſſunt populum? vnum ſupernaturaliter equidem, virtutes enim eorum & merita ciuitatem ſanctam ædificant, quod teſtatur D. Aug. lib. quæſt. ſuper Geneſ.
S. Aug. qu. 168. *An forte populus eſt non ſolum ſanctorum hominum, verum & Angelorum? Populus, inquam,*
H. br. 12. *illius ciuitatis quæ de cœlo eſt Hieruſalem, de qua Paulus ad Hebr. 12. Acceſſiſtis*, inquit, *ad montem Sion, & ad ciuitatem Dei Hieruſalem, & ad millia Angelorum exultantium: huic populo apponuntur qui poſt hanc vitam placentes Deo fiunt, tunc enim dicuntur apponi, quando iam nulla remanet ſollicitudo tentationum, & periculum peccatorum:* ſed ſi contra hunc dicas, nullum iuſtorum ante Chriſti aduentum poſt hanc vitam cœlos aſcendiſſe, & per conſequens nec in ſocietatem Angelorum receptum fuiſ-
Petrus Comes. ſe? reſpondeas cum Magiſtro Hiſtoriæ Scholaſticæ, ſanctum Abrahamum ſicut & reliquos Patres iuſtos aggregatos fuiſſe ſocietati ſanctorum, non ſecundùm rem, ſed ſecundùm ſpem certiſſimam omnem excludentem formidinem.

Animæ immortalitas deſignatur.

54. *Deficiens mortuus eſt, congregatuſque eſt ad populum ſuum*; hunc populum non dices fuiſſe patres ſuos qui fuerunt in Chaldæa, de quorum ipſe familia progenitus erat, quippe cùm huiuſmodi patres derelinquere, & a cognatis ſuis paternaque domo diſcedere, diuino fuerit iuſſus oraculo: non igitur credibile eſt eum poſt mortem reductum fuiſſe ad loca maiorum ſuorum, præſertim cùm conſtet ſepultum fuiſſe in ſpelunca duplici iuxta Hebron, vbi nullus de genere ſuo proximè præter Saram ſepultus fuit: quid ſignificat ergo Moyſes, cùm ait Patriarcham ad populum ſuum congregatum fuiſſe? denotat ſocietati iuſtorum in limbo degentium non ſecundùm corpus, ſed ſecundùm animam fuiſſe coniunctum: ſicque animæ immortalitatem ſignificat, ſed verba Caiet. proponere licet, *Congregatus* Car. Caiet.
eſt ad populum ſuum, ad litteram ſignificatur, quod Abraham congregatus eſt ad ſocietatem iuſtorum omnium qui ante eum mortui fuerant, hic porro locus clare demonſtrat immortalitatem animæ, non ſolum Abrahæ, ſed multorum populorum quibus adiunctus eſt Abraham poſt hanc vitam: ex hoc igitur loco firmum ducitur argumentum aduerſus quorumdam hominum imprudentiam & temeritatem qui audent dicere ne vnum quidem verbum reperiri in libris Moyſis de altera vita hominum poſt mortem.

Animæ poſt mortem diuerſas ſecundùm merita, ſortientur manſiones.

55. *Deficiens mortuus eſt, congregatuſque eſt ad populum ſuum*, ſcilicet electorum in limbo requieſcentium; ſed cùm in populo ſint diuerſæ familiæ, variiſque manſionibus diſtinguantur, populus ille electorum diuerſaſ-ne ſortietur, ſecundùm qualitatem vniuſcuiuſq; meriti manſiones quis dubitat cum aſſerat Chriſtus Dominus in domo Patris ſui diuerſas eſſe manſiones, ita vt anima quæ caſtitate floruerit, caſtis aſſociabitur, &c. ſic teſt. Hu-
go Card. Orig. *Eſt quadam familia mitium, cui præ-* Hugo Car.
eſt Moyſes, quadam patientium, cui præeſt Iob, quædam continentium, cui præeſt Daniel, & vnuſquiſque Orig.
in morte cōgregabitur ad familiam ſuam, mitis cum mitibus, virgo cum virginibus. Leuit. 25. vnuſquiſq; Leuit. 25.
redíet ad familiam ſuam, riſtinam, quia iubilæus eſt. Eccl. 25. volatilia ad ſibi ſimilia conueniunt, & veri- Eccl. 25.
tas ad illos qui illam operantur, reuertetur.

Iuſti quaſi inanimes circa terrena, ſolis cœleſtibus intenti moriuntur.

56 *Et deficiens mortuus eſt*, ſi ſecundùm Hieron. non conuenit Abrahæ deficere & imminui, intellige de virtutum amore, quomodo altius perſcrutantes huius verbi *deficiens*, ſignificationem aliquid in maius encomium Patriarchæ indagare poſſumus, ſi dicimus defeciſſe Abraham, hoc eſt totum animum in cœlis habuiſſe deficiētem & inanimem circa terrena, ſicque defunctum fuiſſe: hunc ſenſum depromamus ex eodem Hier in cap. 1. Soph. cùm exponit illa verba, Congregans congregabo à facie terræ; vbi Sept. habent, defectione deficient à facie terræ; ſic verò habet Hieron. *Quod ſi voluerimus aliquid* Hier. in
altius intelligere, propter quod dicitur apud Septuag. c. 1. So-
defectione deficiat à facie terræ, & defectionem in bo- phoniæ.
nam partem accipere, iuxta illud Geneſ. Deficiens mortuus eſt in ſenectute bona, & de his quæ de Iſaac & Iacob refert Scriptura, videbimus quomodo deficiant defectione à facie terræ, qui habentes conuerſationem in cœlis, & in carne non ſecundùm carnem militantes, eo quod ſciant illos qui in carne viuunt, Deo placere non poſſe, quantum in ſe omnia agunt, nec ſint in carne ſed in ſpiritu, & a terra recedentes aiunt conreſuſcitare, & ſedere nos fecit in cœleſtibus in Chriſto, deficit quis vt homo, ſi contemnat humana & non vltra moriatur vt homo.

Mors vitæ regulariter conformis.

57. *Deficiens mortuus eſt in ſenectute bona*, cur bonam addidit Moyſes, cùm poſtea plenum dierum obiiſſe aſſerat? qui autem plenus dierum moritur, in ſenectute bona requieſcit, in dubium reuocare non audes iuſtiſſimam optimiſque virtutibus illuſtrem Abrahamum vitam degiſſe: meritò igitur vitæ cur-

riculum morte optima cùm ait, *mortuus est in senectute bona*, e audit, qui obitus vitæ nostræ regulariter est conformis? audiamus D. Aug. illud Balaam ex ponentem Num. . moriatur anima mea morte
Num. 23. iusto. u u. sic fatur: *Viuite ergo bene, vt non moriamini male, quoniam sicut non potest esse mala mors, quam vita anticipauit, omittamus nunc miracula Dei, tractemus communem ordinem eius, audierunt impii dicere, quoniam pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius, & pessima sit mors peccatorum; vtinam diceres potius viuat anima mea vita iustorum, quoniam naturali ordine sequitur mors bona vitam immaculatam, & qualis quisque viuit, talis regulariter moritur.*
August.

Iustus moritur mortuus, peccator viuens, viuusque in infernum descendit.

58. *Deficiens mortuus est* Pagninus, obiit mortuus, si obiit, certum est mortuum esse; quomodo igitur legit mortuum obiisse? vt huic satisfaciamus difficultati, consulamus alterum locum Apoc. 14. *Beati*
Apoc. 14. *mortui qui in Domino moriuntur*, nonne dicere deberet, beati viui sunt qui mortuus est, non moritur, sed è viuis excessit: sensus certè legitimus est, dicamus iustum mortuum mori, quia nullo labore, nulla difficultate è viuis excedit, sed peccator quomodo moritur? viuus equidem; nam viuens vita propriarum passionum, mortuos . . . dicitur, quove dolore quo sentit, qua . . . tacet: sicque viuens . . . emo . . . ficatus in infernum descendit, iuxta illud, *& descendant in infernum viuentes.*

Ante mortem ne laudaueris.

59. *Deficiens mortuus est in senectute bona*, cur eum solùm post mortem bonum prædicat? nonne Deo obedientissimus? nonne eximiæ fidei, &c. dum viueret, tunc igitur eum bonum dicere potuit: aduerte bonum signum finale consummatum omnibusque suis perfectum & absolutum numeris, ne mireris igitur eum ante mortem, bonum non dixisse, quia solùm post mortem quis extollendus, cùm tunc sit ab omni periculo liber consummatæque virtutis: sic eruditè Ambr. expressit: *Vnusquisque quandiu viuit, obnoxius est lapsui, nec senectus immunis à crimine, ideo legis quia Abraham mortuus est in senectute bona, eo quod in bonitate propositi sui permansit, mors igitur vitæ est testimonium; nam si laudari ante gubernator non potest, quam in portum nauem deduxerit, quomodo laudabis hominem priusquam in stationem mortis secesserit? & ipse sui est gubernator, & ipse vitæ huius iactetur profundo, quandiu in sale isto, tandiu inter naufragia.* Amb. lib. de bono mortis, cap. 8.

Mors licet aliquod bonum non sit, bonis tamen optima est.

60. *Deficiens mortuus est in senectute bona*, bonam igitur adeptus est mortem, cùm etiam plenus dierum obiit, sed mors non est aliquid malum, cùm sit vitæ carentia? quomodo igitur mors Abrahæ iustorum bona nuncupatur? quia ea media ad præmium vitæ, gaudium salutis æternæ, perpetuamq; lætitiam à labore vitæ præsentis transeunt. *Mors*, S. Iulianus.
ait S. Iuli. Arch. Tolet. l. 1. Prognost. c. 8. *quæ separatur corpus ab anima, est plerumque bonis bona, quia per eam transitur ad immortalitatem futuram, non quia mors aliquod bonum facta est, quæ antea malum fuit, sed tantam Deus fidei præstitit gratiam, vt mors quam constat esse vitæ contrariam, instrumentum fieret per quod migraretur ad vitam.*

Senectus annexam semper habet debilitatem.

61. *Deficiens mortuus est in senectute bona, & plenus dierum*; si plenus dierum si in bona senectute extremum clausit diem, quis dubitat deficientem mortuum fuisse siue debilem? cur igitur eum defecisse dixit Moyses? vt ostenderet senes non sibi adulari debere de virium præstantia; nam omnibus senibus etiam iustis annexa est debilitas; sic Arnulphus Episcopus Lexouiens. Ep. 6. ad Alex. Papam loquens de Londin. Episc. ait, *Affectabat omni desiderio ad vestram venire præsentiam, idque tam secundo an posset expertus est, sed progressum aliquatenus ætas prouectior personæ grauitas difficultas itineris & senectutis, semper cognata debilitas reduxerunt.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Et sepelierunt eum Isaac & Ismaël filii sui in spelunca duplici, quæ sita est in agro Ephron, filij Seor Hethæi, è regione Mambre.

Sept. Sepelierunt eum in agro Ephron, filii Saar, Chethæi, qui est è regione Mambre agro & spelunca.

Arias. In spelunca duplicitatis, quæ est ante Mambre.

CONCORDIA.

PLura apud Septuag. reperis, nempe vltima verba, scilicet, *agro & spelunca*, quæ nec in Hebræo nec alibi reperies, nec assequor eorum mentem, ad sensum enim versus nihil conducunt.

EXPOSITIO.

SEpelierunt eum, nempe Abrahamum, *Isaac & Ismaël*, hi tanquam filii eius præcipui nominantur, credibile enim est etiam filios Cethuræ, audita morte patris sui, ad eum sepeliendum conuenisse, *in spelunca duplici*, quare sic dicta fuerit, diximus cap. 23. *quæ sita est in agro Ephron*, id est qui fuit Ephronis è *regione Mambre*, id est respiciens vallem Mambre.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij de funere parentum maximè sint sollicìti.

62. SEpelierunt eum Ismaël & Isaac, nonne sufficiebat dictum fuisse à Moyse quod sepulturæ conditus fuerit Abraham, innominatis qui mandassent sepulturæ? non superfluè Ismaëlem, & Isaac eum sepelientes nominat, vt denotaret filios parentum funeris maximè sollicitos esse debere, *Sepultura enim* (inquit Lipp.) *maiorum pietatis filiorum indicium est & gratitudinis.* Lippom.

Filij illatæ sibi à Patre iniuriæ non sint memores.

Sepelierunt eum Ismaël & Isaac, nonne ille est Ismaël, qui cum matre eiectus, qui hæreditatem non accepit paternam, sed solùm aliqua munuscula? quomodo igitur illius iniuriæ a patre illatæ immemor, exhibet et hoc opus misericordiæ? quia filij obliuione iniurias acceptas à parentibus deserere debent: *Aduerte*, inquit Oleaster, *Ismaëlem iniuriæ sibi illatæ immemorem, cùm opus fuit eum sepelire, licet nosset se cum matre ab eo abiectum, & natu maiorem pulsum hereditate.* Oleast.

Sepultura iustorum sit nobis virtutum eorum ad imitationem memoriale.

63. *Sepelierunt eum Isaac & Ismael*, tibi sensus historiæ nudus videtur, scilicet quod sepulturæ Abraham conditus fuerit, sed falleris, scatet enim mysterio: quo, quæso? scilicet quod huiusmodi viri sepultura sit tibi virtutum eius ad imitationem monumentum: mihi fauet Noster Ferus, *Sepulturæ maiorum virtutum suarum memoriale est, quas sedulo sectemur, & non obliuiscamur doctrinarum, nosque morituros semper recordemur.* Noster Ferus.

Mortuus sepeliendus inuigilemus.

64. *Sepelierunt eum Isaac & Ismael*; quomodo vir tantæ sanctitatis, & apud omnes tantæ æstimationis, ita vt princeps Dei propter suam virtutem ab Hettæis diceretur, nunc ita à paucis, nempe a duobus honoratur in funere suo? deciperis equidem, nam licet ipsi duo tanquam præcipui nominentur, non est dubium infinitam prope multitudinem præsentem funeri suo adfuisse: testis est Abul. *Multi alij conuenerunt ad exequias Abrahæ, sed non fit mentio de his, quia Isaac & Ismael erant principales personæ: sic enim ad exequias Saræ tota ciuitas Hebron & vniuersa gens Hetthæorum affuit.* Abulens.

Bonorum societas alios bonos efficit.

65. *Sepelierunt eum Isaac & Ismael filij eius*; colligit Honcala ex hoc loco, bonum & iustum fuisse Ismaëlem, vnde hoc colligis: dices ex opere misericordiæ ac pietatis erga parentem; optimè, sed ex quo alio fonte? ex eo quod societatem inierit cum sanctissimo viro fratre suo Isaac, congruè equidem nam societas bonorum bonos reddit: vnde Isidor. lib. 2. Soliloq. *bona multa habet communis vita sanctorum.* Isid.

Mors sanctorum non deflenda

66. *Sepelierunt eum Isaac & Ismael*, miror ne verbum quidem vnum fecisse Moysem de planctu quo mortē patris sui defleuerūt Ismaël & Isaac, nec alij; nam plures legimus in obitu suo lachrymis aliorum honoratos, imo ipse met Abraham vita comite, tristium planxit Saræ suæ coniugis, Iacob patrem suum animam exhalasse conspiciens, irruit super faciem eius flens & deosculans eum; imo legimus ipsum cum vniuersis fratribus suis, maioribusque natu totius Ægypti, celebrasse exequias ipsius Iacob septem diebus cum fletu magno, &c. cur ergo in obitu viri celeberrimi, non funduntur lachrymæ? possumus dicere auctoritatem negatiuam non valere, Moyses non dixit planctum factum non fuisse; ergo eum filij luxere, sed cur omisit? vt eo silentio doceremur mortem iustorum, quorū nobis certa est in altero sæculo requies, potius gaudio & spiritali lætitia quàm lachrymis celebrandā esse; vnde piè Steph. Episc. Tornacensis Epist 196. cuidam Hugoni de morte nepotis viri iusti afflicto scribens, ait, *Obitum nepotis tui ne plangas, qui raptus est ne malitia mutaret intellectum eius, quem, vt credimus, immaculatum corpore; sic & immaculatum mente, non tam ætate recessisse quàm te ad Dominum præcessisse.* Steph. Tornacensis.

Minor ætate maiorem natu præcedat si iustior fuerit.

67. *Sepelierunt eum Isaac & Ismael*; cur præfert Isaacum Ismaëli, cùm Ismaël sit longè maior natu Isaac? in dubium reuocare non debes Isaac virtute præstantiorem Ismaële: consultò igitur Moyses præeminentiam Isaaco concedit, quia minor ætate si iustior fuerit, maiorem natu præcedere debet non tamen e contra.

VARIETAS LECTIONVM VERS. X.

VVLG. Quem emerat à filiis Heth, ibi sepultus est ipse & Sara vxor eius.
Sept. Quam acquisiuit Abraham, ibi sepelierunt
Sept. Quam acquisiuit Abraham, ibi sepelierunt
Pagn. Agro quem emit à filiis Ceth.

CONCORDIA.

ACquisitio de qua loquuntur Septuag. facta fuit pecunia, agrum enim hunc in quo erat spelunca, emerat à filiis Heth, & sic idem est hic acquirere, & sic nulla est discordia.

EXPOSITIO.

QVem emit à filiis Heth, id est Hetthæis; si autem arguas quod in præcedenti versu dictum fuerat Abraham hunc agrum emisse ab Hebron filio Seor, dicas hunc eundem esse, Ephron enim Hetthæus erat, quia erat filius Seor Hetthæi, emendo ergo ab eo, dicitur emisse ab Hetthæis, licet enim ager ille Ephronis esset, quia tamen Abraham erat alienigena, ille a c... omnium Hetthæorum videbatur esse, prout H... dicti sunt populi ab Hebræis, ex quibus erat ...braham, *ibi sepultus est & uxor eius*; mos enim erat Patriarcharum cum uxoribus sepeliri.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Spes promissionum à Deo implendarum certissima habenda est.

67. IBi sepultus est ipse, cur in hac terra voluit sepeliri, non autem in Chaldæa? cum desiderio ferretur sepulturæ maiorum mandari, nondum tibi è memoria excidit hanc terram in qua erat spelunca duplex, locus sepulturæ Abraham, ei & posteris suis promissam fuisse; in ea igitur vult sepeliri, vt quanta certitudine teneretur, quod illius possessor futurus esset, declararet: sic ferè Lipp. *Sepultura huiusmodi in Mambre testimonium erat complendarum promissionum de illius terræ possessione, vnde Dei magnalia futura, quasi in vmbilico terra quaquaversum in Dei gloriam diuulganda erant.* Lippom.

Vir sicut dignitate, sic & honore mulierem præcedat.

68 *Ibi sepultus est ipse & Sara vxor eius*, si prior sepulturæ mandata fuit Sara quàm Abraham, cur hunc priori loco nominat Moyses quàm illam? debuerat enim dicere, ibi sepulta est Sara, & vir eius: recte prius Abraham nominat, (quamuis vltimo sepultus fuerit) quàm Saram, quia sicut vir dignitate, sic & in aliis mulierem præcedere debet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VVLG. Et post obitum illius, benedixit Deus Isaac filio eius, qui habitabat iuxta puteum nomine viuentis & videntis.

Sept. Factum est autem postquam mortuus est Abraham, benedixit Isaac filium eius, & habitauit Isaac apud puteum visionis.

Chald. Et habitauit Isaac iuxta puteum super quo apparuit Angelus vitæ.

Pag. Habitauit Isaac apud puteum viuentis videntis me.

Arias. Et sedit Isaac cum beer lachai roi.

CONCORDIA.

QVod in Hebræo est, *puteum viuentis videntis*, seu vt habet Arias, *cum beer lathai roi*: Sept. *φρέαρ τῆς ὁράσεως* hoc est puteum visionis; Chaldaica puteum super quo apparuit Angelus vitæ dixerunt, Angelus vitæ sed idem est; nam ab Angelo qui ibi apparuit, & vidit Agar, & Ismael, necessitatem, dictus est puteus nomine videntis & visionis.

EXPOSITIO.

POst obitum illius, nempe Abrahæ, *benedixit Deus Isaac*, tam in spiritualibus quàm in temporalibus, licet etiam adhuc viuente patre, ei benedixerit, *& habitauit iuxta puteum, &c.* iuxta quem in solitudine Agar errabat, cùm siti premeretur Ismaël, cùm à domo Abrahæ vterque fuit eiectus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iusti non solùm Deo curæ sunt, sed etiam filij eorum.

69. POst obitum illius benedixit Deus Isaac, ô Deus liberalissime, nonne sufficiebat Abraham tot immensis cumulasse beneficiis, dum viueret? cur igitur post decessum illius, etiam diuinæ tuæ benedictionis dona Isaac filio eius largitis? quia iusti non solùm cùm degunt in terris magnæ sunt Deo curæ, sed etiam eorum liberi post mortem eorum: *Admirabilis est Dei bonitas erga iustos*, inquit Oleaster, *vt non solum illorum dum viuunt, curam gerere videatur, sed filiorum & nepotum, vt verificetur illud, & faciens misericordiam in millibus his qui diligunt me.* Oleast.

Benedictio non solùm bona temporalia, sed etiam spiritualia continet.

70. *Post obitum illius benedixit Deus Isaac* miror sub breuitate præcurrere in quo Deus benedixerit Isaac, desine mirari, nam Dei benedictio non solùm temporalia, sed etiam spiritalia importat: ita Lipp. *Benedicitur igitur Isaac etiam post obitum patris, non solum diuitiis, honore & gloria, sed multo magis fidei ac virtutum omnium charismatibus*, Deus enim suis pauca nescit largiri. Lippom.

Virtus

Virtus à parentibus amplectenda, vt etiam prosit eorum posteritati.

71. *Post obitum illius benedixit Deus Isaac*, videtur superfluum post obitum Abrahæ, additũ fuisse, quod à Deo benedictionem acceperit Isaac; nam si iam sepultus fuerat Patriarcha, certum est quod post mortem illius, nouas acceperit à Deo benedictiones filius eius, ne tamen superfluè additum existimes; nam significat tantam fuisse virtutem Abrahæ, vt etiam filio suo profuerit, cùm intuitu illius, Deus ei plurima beneficia contulerit: *Decetur*, inquit Oleast. *parentes colere iustitiam, non solùm vt illis bene in vita sit, sed & filiis eorum post mortem suam, nam bona & mala parentum filios & posteros tenere solet.* Oleast.

Maxima Dei benedictio orationi vacare.

72. *Habitauit iuxta puteum viuentis*, Sept. visionis; si immediatè dixerat Moyses Deum Isaac benedixisse, cur aliquos istius benedictionis effectus non numerat? & non habitasse iuxta puteum? quænam enim est hæc benedictio? nota ex Orig. per hunc puteum visionis, in quo habitabat Isaac, denotari locum orationis cui vacabat assiduè: attentè igitur considera, postquam Moyses ait Deum Isaac benedixisse, addidisse, quod habitauerit iuxta puteum visionis, quia maxima Dei benedictio est orationi vacare: *sic*, ait Orig. *grandis est ista benedictio, vtinam & mihi Deus daret hanc benedictionem, vt habitare merear ad puteum visionis, cum assiduè in scripturis diuinis & in lege Domini meditor, inquirendo, discutiendo, tractando, & ante (quod maximum est) orando Deum qui docet hominem scientiam.* Orig. ho. 9. in Gen.

Dei memoria semper in nobis vigeat.

73. *Habitauit iuxta puteum viuentis & videntis*, pium Isaac ingenium ostenditur, nimirum quod in eo loco habitationem elegerit, vbi Deus semel atque iterum ipsi apparuit: sed qua de causa hunc locum in quo Deus pluries apparuit, aliis prætulit? dices vt ex his quæ ibidem euenerant, fidem suam corroboraret, sed id tibi non displiceat, vt semper Dei memoria ante oculos obuersaretur.

Locum pium in quo viuamus anxiè quæramus.

74. *Habitauit iuxta puteum viuentis*, quid refert notum habere vtrum remotè, vel proximè ab huiusmodi puteo commoratus fuerit? non dubitas propter Dei apparitionem in locum pietati exercendæ idoneum fuisse; meritò igitur Moyses prætermittere non debuit, iuxta puteum visionis habitasse, locum enim pium in quo degamus, seligere debemus, quod testatur Reg. vates Psal. 83. dicens, *Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quàm habitare in tabernaculis peccatorum*: quod exponens Lombard. Episcopus Paris. ait: *ideo in domo Dei malo esse quàm alibi, quia in ea dat misericordiam, quia iustificat postea veritatem premij.* Psal. 83. Lombardus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VVLG. Hæ sunt generationes Ismaël, filij Abrahæ, quem peperit ei Agar Ægyptia famula Saræ.

Pagn. Et istæ generationes Ismaël filij Abraham, quem peperit Agar Ægyptia, ancilla Sarah, ipsi Abraham.

CONCORDIA.

Vulgatus non addidit hæc duo vltima *ipsi Abraham*, quæ tamen sunt in Hebræo, quia phrasis latina elegantior est his non additis.

EXPOSITIO.

Hæ *sunt generationes Ismaël*, paulo ante Ismaëlis mentionem fecerat, ideo eius genealogiam breuiter exprimit, quosque genuerit declarat & aperit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Honor patri delatus à filio, meretur vt memoria eius non deleatur.

75. *Istæ sunt generationes Ismaëlis*, si ad populum Dei non pertinet Ismaël, cur in medium Moyses generationes eius proponit? non tibi excidit è memoria Ismaëlem simul conuenisse cum Isaac, vt patris cum honore debito cadauer terræ mandarent: non inconsultò igitur Moyses genealogiam Ismaëlis refert, nam honor patri à filio delatus meretur vt memoria eius apud posteros vigeat, mens est nostri Lyrani, *Quia Scriptura fecerat mentionem de honore quem detulit Ismaël patri suo, ideo describitur generatio.* Lyranus.

Ancillæ potius dominæ ministrant quàm viro.

76. *Quem peperit ei Agar ancilla Saræ*, cur ancillam Saræ nominat, potius quàm Abrahæ? cùm enim Abraham totius familiæ fuerit Dominus, potius illius esset dicenda quàm suæ coniugis: bene tamen Saræ dicit famulam, quia ancillæ potius dominæ ministrant quàm patrifamilias, *Sicut serui*, inquit Oleaster, *præcipuè dominos potius quàm dominas suas colunt & illis ministrant; sic ancillarum est dominos venereri, oculosque suos in manibus earum habere, ideo dicitur ancilla Saræ potius quàm Isaac.* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VVLG. Et hæc nomina filiorum eius, in vocabulis & in generationibus suis, primogenitus Ismaëlis Nabaioth, deinde Cedar, & Adbeel, & Mabsam.

Sept. Et hæc sunt nomina filiorum Ismaël secundum nomina generationum eius.

Pag. Per nomina sua, per generationes suas.

Chald. Per nomina sua, sub generationibus suis.

CONCORDIA.

QVid sibi vult hæc locutio, *hæc sunt nomina filiorum eius, in vocabulis, in generationibus suis*, non satis distinctè apparet, cur enim additum est in vocabulis, in generationibus suis, cùm ij soli nominentur quos ille genuit, non etiam qui ab ipsis geniti sunt, nisi fortè quia nationes ex illis propagatæ eorum nominibus appellentur, quod clarius significatum est in aliis lectionibus, secundùm nomina generationum eius.

EXPOSITIO.

HÆc *nomina filiorum eius*, nempe Ismaëlis *in vocabulis suis*, filij enim Ismaël varias gentes constituentes, diuerso vsi sunt idiomate, *& in generationibus suis*, non enim vnum populum, sicut filij Iacob, sed varios effecerunt, *primogenitus Nabaiot*, à quo dicta est Arabia Nabathæa quàm Geographi duplicem assignant, alteram circa oppidum Chesbon, alteram circa fœlicem Arabiam; Nabathæa autem quæ à Nabaioth dicta, pars Arabiæ est, ab Euphrate vsque ad mare rubrum Cedar, à quo Arabes Ezech. 26. qui ferè omnes armentorum & Ezech. 26 pecudum pastores, vt plurimum morantur in campis sub tëtoriis, iuxta illud Cant. 1. sicut tabernacula Cant. 1. Cedar, hi Cedareni qui modo Saraceni dicuntur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus promissa sua adimplet punctuatim.

77. HÆc *nomina filiorum Ismaëlis*, qui numero duodecim fuere, cùm Dei populo non fuere coniuncti huiusmodi Ismaëlitæ imò illi aduersarij, cur illorum nomina, imò cur eorum numerus recensetur? quid enim scire refert, vtrum duodecim vel vndecim fuere? reuoca in memoriam Deum Abrahæ promisisse ex eo duodecim duces processuros: optimè igitur & non superfluè filiorum duodecim Ismaëlis recenset Moyses, vt sciremus quæ Deus pollicetur, punctuatim adimplere.

Quod animale est spiritali præponitur.

78. *Hæc sunt nomina filiorum Ismaelis, &c.* si dignitate præcellit Isaac Ismaëlem, qua de causa priorem locum non obtinet enumeratio generationum Isaac? aduerte Ismaelis generationem denotare eos qui sunt carnales, & Isaac generationem, spiritui deditos: quo posito, rectè Moyses Ismaelis genealogiam potius quàm Isaaci numerat, quia quod animale est, prius est quàm spiritale: *notandum*, inquit Orig. Orig. *quod hi populi ante filios Israel computantur, qui cum sint de semine Abrahæ, non tamen computantur in semine, quia prius est quod animale, & deinde quod spirituale, vnde post computationem carnalium, ponitur genealogia Isaac, de qua facta est & electorum propaganda successio.*

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIV. & XV.

VVLG. Masma quoque, & Duma, & Massa.

In Hebræo. Mismah, Dumah, & Massa: Septuag. Masse.

VVLG. Hadar, & Thema, & Iethur, & Naphis, & Cedma.

Sept. Et Choddan, &c.

Chald. Adad, &c.

CONCORDIA.

Hadar, Choddar, & Adad, omnino differre videntur, quoad appellationes non autem quoad personas.

Isai. 21.

EXPOSITIO.

DVma, Isai. 21. mentio fit, onus Duma ad me clamat è Seir, vnde prope Seir hi habitarunt, vbi & Idumæi, *Thema* ab hoc Theman ciuitas ad meridiem in Idumæa, de qua erat Eliman Thebanites amicus Iob. Cedma à quo nominatur Cethura regio, quæ est ad Orientem, quas autem alij Ismaelis filij regiones coluere, incertum est.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Impij præ iuſtis in hoc ſæculo cum proſperitate multiplicantur.

79. **M** *Aſma & Duma, &c.* quomodo Iſmaëlis duodecim filij nominantur, antequam ne vnus quidem ex Iſaac recenſeatur? imo non ſolùm nominantur, ſed omnes geniti ſunt antequam vnum ſuſcepiſſet Iſaacus, diximus Iſmaëlem peccatores denotare: ne miremur igitur tot filios Iſmaëlem habuiſſe antequã vnum ſuſcepiſſet Iſaac, impij enim in hoc ſæculo communiter præ iuſtis creſcunt, augentur, & bonis temporalibus & cum proſperitate multiplicantur, ſed *hereditas*, inquit Sapiens Prouerb. 20. *ad quam feſtinatur in principio, in fine benedictione carebit*: & Dauid Pſal. 36. *Vidi impium ſuperexaltatum, ſicut cedros Libani, tranſiui, & ecce non erat.* Prou. 20. Pſal. 36.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

V *VLG.* Iſti ſunt filij Iſmaëlis, & hæc nomina per caſtella, & oppida, eorum duodecim principes tribuum ſuarum.

Sept. Hæc nomina eorum in tabernaculis eorum, & in manſionibus eorum, duodecim principes ſecundùm gentes eorum.

Chald. Hæc nomina eorum in villis ſuis, & in ciuitatibus ſuis, duodecim principes per nationes eorum.

Pag. Iſta nomina eorum per villas, & per palatia ſua, duodecim principes per familias ſuas.

Oleaſter. Nomina eorum per atria ſua, aut per prata & per ordines ſuos.

Caiet. Hæc nomina eorum in curiis ſuis, & in palatiis ſuis.

Arias. In oppidis ſuis, & in palatiis.

CONCORDIA

V Bi legimus per caſtella & oppida eorum, Hebraicè habemus בחצורהם ובטירתם Bechaztehem vbtirotham, ſignificat autem Hazerim, ſiue Hazerot, atria, ſed ponuntur etiam pro villa, oppido, caſtello, tiroth autem habitationem vel palatium denotat, & dicunt eſſe propriè caſtra vel magna ædificia, poteſt ergo verti locus, in villis ſeu oppidis ſuis, & in palatiis vel in manſionibus, difficultas autem eſt in concordia verſionis Oleaſtri cum aliis; ſed ſi Chaſer quod ab aliis villa, & ab Hebræis Atrium vertitur, conſideremus, ſignificat Atrium ſub dio, in quo ſunt herbæ, & quandoque eſt circundatum muro, vel vallo, quia Chaſir herbam ſignificat 1. Reg. 18. ſi fortè inueniatur Chaſir, id eſt herba aut pratum virens; vnde optimè etiam verti poteſt, per atria aut per prata ſua; cùm enim hi fuere Arabes, morantur per prata ſeu campos, vbi copiam herbarum pro pecoribus alendis inueniunt, tirath quod alij palatium dixere. Oleaſter dicit ſumi à tur quod ordinem dicit, quaſi ſenſus eſſet, hi filij Iſmaël in campis ſua tentoria ordinatè diſpoſuere, quemadmodum domus in ciuitatibus ordinantur. 1. Reg. 18.

EXPOSITIO.

I *Sti ſunt filij Iſmaël*, nempe qui antea nominati fuere, *& hæc nomina per caſtella & oppida eorum*, id eſt huiuſmodi villæ ſeu caſtella, & alia huiuſmodi dicta ſunt vel appellata ſunt eorum nominibus, *duodecim principes tribuum ſuarum*, id eſt hi duodecim filij diuerſarum gentium auctores & capita fuere, quamuis autem filiæ Iſmaëlis non numerentur, certum eſt eas habuiſſe; nam cap. 28. huius libri dicitur, quod Eſau duxit in vxorem Mahelet, filiam Iſmaëlis ſororem Nabaioth.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cognatio eadem non infert eandem virtutem.

80. **I** *Sti ſunt filij Iſmaël*, &c. quorum poſteros ſcimus fuiſſe idololatras, Iſaaci autem viri Dei cultores; nonne omnes cognationes vinculo tenebantur, cùm ab eodem Abraham patre, Iſaac & Iſmaël, originem ducerent? quomodo igitur diuerſis animi ſtudiis diſtracti, varium amplexati ſunt cultum religionis? quia eadem cognatio, imo eadem fraternitas eundem non infert virtutis amorem aut
Lippom. ſtudium. Fauere videtur Lipp. cùm ait, *Iſmaëlis filij fuerunt populi magni & nobiles, quorum cum Iſraele cognatio amicitiam fouere debuerat, & eiuſdem parentes fidem & opera certatim ſectari, pariter æquum erat, amborum ſobolem*; adde & tamen minimè ſectati ſunt.

Carnales vacant generationi, non autem virtuti.

81. *Iſti ſunt filij Iſmael*, ſcilicet duodecim principes diuerſarum gentium, quomodo Iſaac cui Deus benedictionem copioſiſſimam largitus eſt, ita paucos ſuſcepit filios, ſcilicet Iacob & Eſau, Iſmaël autem tantam filiorum multitudinem: diximus Iſmaëlem carnales homines denotare: ne miremur igitur tantos procreaſſe filios, Iſaac autem paucos, quia Iſaac totus ſpiritualis & contemplatiuus, parum vacabat generationi; nam illi ſufficiebat habere heredem vnum aut duos, Iſmaël verò carnalis, nihil aliud niſi generationem cogitabat.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XVII.

VVLG. Et facti sunt anni vitæ Ismaëlis centum triginta septem, deficiensque mortuus est, & appositus ad populum suum.

Sept. Et appositus est ad genus suum.

Pag. Et obiit & mortuus est, & congregatus est ad populos suos.

Caiet. Et finitus est, & mortuus est.

Vatab. Expirauit, & mortuus est.

CONCORDIA.

QVæso consule concordiam versus octaui, nam eadem lectionibus huius versus adhiberi debet, eadem enim est phrasis Hebraica.

EXPOSITIO.

FActi sunt anni vitæ Ismaëlis 137. hanc enim, cùm esset robustissimus attigit ætatem, *deficiensque* senectute grauante, *mortuus est* diem vltimum claudens, vt volunt Iudæi ex dysenteria, *& appositus est ad populum suum*, peculiaris linguæ Hebraicæ phrasis, qua significatur transisse quempiam ex viuẽtium statu, ad mortuorũ conditionem, id autem est desiisse viuere, sicut alij ante ipsum mortui sunt, & sic apponi ad populum suum, idem est ac desinere esse de congregatione viuentium, & pertinere ad numerum mortuorum; licet autem sit hic modus loquendi, propria atq; elegans Hebrææ linguæ phrasis, tamen istiusmodi locutione velatũ & abditum continetur mysterium, vt videbimus in conceptibus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non facilè de animæ alicuius condemnatione iudicium ferendum.

82. *Mortuus est, & appositus est ad populum suum*, nonne cùm sermonem Moyses instituisset de obitu Abrahæ, eodem modo loquendi vsus est, quo significare voluisse diximus animam eius in limbo, æternam expectare fœlicitatem de sua iam salute certissimum; quid igitur? dicemus-ne etiam Ismaëlis animam in huiusmodi sanctorum Patrum limbum delatam fuisse, cum eadem phrasi loquitur Moyses de eius obitu ac de transitu Patriarchæ? & tamen Ismaelis bona non referũtur opera, sed potius aliqua peccata; nam de eo prædictum est per Angelum, futurum hominem ferum, manusque eius contra omnes, quæ verba aliquid mali connotare videntur: nonne de eo dictum voluisse fratrem Isaac inducere ad idololatriam, itemque eum occultè voluisse occidere, vt totius hereditatis paternæ heres esset futurus, *&c.* hæc autem sunt delicta grauissima, quorum egisse pœnitentiam non legimus, dicemus-ne igitur animam illius ad inferos descendisse? minimè, de animæ enim alicuius condemnatione non facilè iudicandum, præcipuè cùm plures opinentur salutem adeptum fuisse; plures autem existimant hac phrasi, *congregatus est ad populum suum*, voluisse significare Moysem in limbum sanctorum Patrum descendisse, æternam expectantem beatitudinem: sic omnes Hebræi quibus plures consentiunt auctores, *dicunt*, inquit Lyranus, *quod decessit in gratia, ex hoc quod subditur: appositus est ad populum suum: id est*, inquit Abul. *ductus ad limbum Abrahæ, in quo erat totus populus ciuitatis Dei, qua tunc erat cuncta in expectatione futura salutis.* (Abulens. / Lyranus)

Animæ iustorum ex omnibus mundi partibus in vnum conueniunt locum.

83. *Mortuus est, & appositus est ad populum suum*, in Hebræo est ad populos suos, si nondum filij illius, ex quibus diuersi originem traxere populi, dicuntur obiisse, quomodo Moyses asserit ad populos suos Ismaelem post mortem congregatum fuisse? si diximus hac phrasi *congregatus est ad populum suum*, secundùm plures significari, quod anima eius iustorũ requie in limbo frueretur: cur non asseremus hac locutione, *cõgregatus est ad populos suos*, denotatum esse animas iustorum ex pluribus terræ partibus in vnum requiei locum conuenire? (purgatorium non excludo) sic Caiet. *Dixit in numero plurali populos, ad significandum quod ex quibuscumq; mundi nationibus iusti simul in alia vita conueniebant, & vndecumque essent, conueniebant cum quocumque iusto mortuo aduenĩete, tanquã populus proprius illius esset.* (Card. Caiet.)

Afflictio ad pœnitentiam peccatorũ nos inducit.

84. *Appositus est ad populũ suum*, si ex hoc Hebraismo deduxere plures viam salutis adeptũ fuisse, pœnitentiam ergo delictorum quæ in primo conceptu retulimus, egit: sed quomodo homo ferus cuius manus cõtra omnes, meliori frugi se dederit, & vitiis vale dixerit? reuoca in memoriam non leuem sensisse afflictionem, cùm à domo paterna simul cum matre expulsus fuerit; quid mirum igitur si præteritæ vitæ pœnitentiam egerit? afflictio enim ad eam nos inducit, & ad fœlicitatem adducit. Fauet D. Pacian. in Parænesi ad pœnitentiam, *quem horrebant homines (manus enim eius contra eos) Deus recipiebat, ipsa illa mala tractationis calamitate fœlicem.* (D. Pacian.)

Tanta est Dei promissionum certitudo, vt de his quæ adimplenda sunt, tanquam si iam adimpleta fuissent sit sermo.

85. *Appositus est ad populum suum*, cùm eadem phrasi vtatur Moyses in obitu Patriarchæ, inquirere licet, si Abraham auctor & pater Iudæorum fuit, hi enim maximè gloriantur se talem habuisse parentem, quomodo dicitur quod congregatus fuerit ad populum suum, cùm nõdum huiusmodi populus

in rerum natura? sed quæso, nonne Deus Abrahæ pollicitus fuerat quod in gentem magnam futurus esset, & in numerum stellarum multiplicandus? dicamus igitur asseruisse Moysem Patriarcham congregatum fuisse ad populum suum, quamuis adhuc non esset in rerum natura populus, quia tanta est diuinarum Dei promissionum certitudo, vt quamuis adimplendæ sint, tamē de eis tanquam si iam adimpletæ fuissent, fit sermo. fauet Procop. *Abrahamus adiunctus est populo, qui nondum erat, ipse siquidem Iudaici populi auctor & Patriarcha agnoscitur: populum igitur ex ipso proditurum, quasi iam existentem Deus ei assignat, idque ob virtutis claritatem qua mirum in modum in hac vita coruscauerat.*

Procop.

Prædestinati tanta certitudine fœlicitatem æternam consequentur, vt iam eam consecuti videantur.

86. *Appositus est ad populum suum*, & vt etiam de Abraham dictum est, congregatus est ad populum suum, seu vt est in Heb. ad populos suos, si à nobis dictum est ex Procopio per populum suum vel populos animas iustorum populi sui Iudaici, qui nondum erat, intelligendas, quomodo hoc concipi potest, nam ante eum iusti ex populo suo futuri nondum in sanctorum Patrum limbo requie fruebantur, male igitur asserit Moyses congregatum fuisse ad populos suos: imo recte asserit, quia iusti tanta certitudine æternam possidebunt requiem, vt eam iam consecuti videantur, quod obseruat D. Fulg. l. 1. ad Moni. c. 12. qui executionem futuram effectuum prædestinationis ab Apost. significatum fuisse per verbum præteriti temporis ait, vt indicaret Paulus non minus certos futuros esse effectus prædestinationis, quàm certum sit præteriisse ea quæ iam præterierunt; verba Fulg. sunt, *dicens Paul Rom. 8. quia quos Deus iustificauit, illos & glorificauit, nō vtrum. quę præsenti vitæ deputat, sed ea fide quod futurum est, velut factum firmat, qua fide Propheta de eo dicit, qui fecit quæ futura sunt: in illa quippe immobilitate consilij sui secundum bonum placitum eius, quod proposuit in eo, in dispensatione plenitudinis temporum instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, & quæ in terra sunt in ipso ex æternitate dispositionis suæ in prædestinatione, iam fecit quæcumque effectu operis sui tempore congruo facienda disposuit.*

D. Fulg.

Rom. 8.

Animæ iustorum veteris testamenti æterna fœlicitate non fruebantur, secus autem in nouo.

87. *Appositus est ad populum suum*, si dictum manet hoc modo loquendi significatum fuisse in gratia Dei obiisse Ismaelem, sed si aliquod dubium esset, minime potest interuenire in Abrahā, de quo etiam Moyses asseruit congregatū fuisse ad populū suum, sed cum meritis plenus, & in gratia maiori, quam plures ex nouo testamento, ex hac vita migrarit, cur de eo non dicitur, quod obdormiuit in Domino, sicut de iustis noui testamenti asseritur? vt hoc modo loquendi diuerso de iustorum veteris & noui testamenti morte, nobis significaretur Patres ante incarnationem verbi diuini, post mortem ad beatificam Dei visionem admissos non fuisse, quemadmodum sancti post aduentum Christi Domini, obseruatio est Paul. Burgensis, *non modicum attendendum esse videtur quod de nonnullis antiquis noui testamenti, cum de hac vita migrauerunt, scriptura dicit ipsos congregari ad populum suum, vt hîc de Abraham & 35. c. de Isaac & Genes. penult. de Iacob, similiter de Moyse, & Aaron in suis locis, nunquam tamen de aliquo eorum dicitur quod obdormiuit in Domino; sicut de quibusdam sanctis noui testamenti, vt Actor. 7. de Stephano dicitur, & cum hoc dixisset obdormiuit in Domino, & sic de quibusdam aliis, quod Catholicæ veritati valde consonat, secundum quam antiqui iusti ante passionem Christi discedentes in hoc discernebantur ab iniustis, quia iusti congregabantur ad populum suum, sc. ad limbum sanctorum, non tamen dormiebant in Domino, cuius facie nondū fruebantur; de iniustis vero dicitur: peribit anima eius &c. vt Sapient. 16. & in multis locis, quia tali congregatione sanctorum carebant. De iustis vero post passionem Christi decedentibus proprie dicitur, dormierunt in Domino &c. quia post hanc vitam in Domino per beatam fruitionem requiescunt.*

Paul Burgens.

Actor. 7.

Sap. 16.

Vita peccatorū quamuis longæua, inanis & deficiens, iustorum autem consummata & plena.

88. *Deficiensque mortuus est*, sed diuersus est loquēdi modus scripturæ, quo tempus vitæ Isaaci describit, sic enim ait, completi sunt dies Isaac, 180. annorum, consumptusque ætate mortuus est, & appositus populo suo, senex & plenus dierum, cur diuersa locutione in obitu duorum fratrum vtitur Moyses? nam de Ismaele dicit, *deficiens mortuus est*, de Isaac autem quod completi sunt dies, & quod non deficiens, sed quod ætate consumptus senex & plenus dierum mortuus est, quid per hoc aliud in hoc diuerso nos docere vult modo scriptura, nisi quod cum in Ismaele peccator, in Isaac iustus significetur, peccatoris tempus est tempus deficiens, tempus vacuū, tempus amissum, tempus quod ad occasum omniū bonorum vergit, at vero tempus iustorum, tempus est completum, tempus quod ætatem vitæ tantum consumpsit, sed non animum, & tandem tempus plenum & non vacuum mercede, & præmio. Prima pars huius conceptus est D. Greg. in lib. 5. in c. 15. primi lib. Reg. *tempora quæ in sæculi vanitate & fluxa carnis vita consumpsimus, quasi perdita minime memorantur*, en quomodo anni peccatorum vacui & inanes, & quasi pro nihilo æstimati! si autem vrgeas quod etiam Abraham dictus est deficiens mortuus, respondeo me non dixisse Ismaelem peccatorem obiisse, sed eo peccatores designati, tum quod plura adduntur Abraham. nempe quod mortuus fuerit in senectute bona plenus dierum.

S. Greg.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Habitauit autem ab Heuila vsque Sur, quæ respicit Ægyptum, introeuntibus Assyrios coram cunctis fratribus suis obiit.

Sep. Habitauit autem ab Euilat vsque Sur, quia est ad faciem Ægypti, donec veniatur ad Assyriosad faciem omnium fratrum suorum habitauit.

Cald. Habitauit ab Euila vsque Agara, quæ est è regione Ægypti, pertingens vsque ad Assyrios, è regione omnium fratrum suorum habitauit.

Pag. Et habitauerunt à Chauilah vsque ad Sur, quæ est ante Ægyptum ingrediente te in Assur coram omnibus fratribus suis mortuus est.

Oleast. Super faciem omnium fratrum suorum cecidit.

Lipp. In conspectu omnium fratrum suorum corruit.

CONCORDIA.

HEbraica lectio sic habet וישבנו Vaiscinu & habitauerunt, licet in singulari numero vulgatus habeat & *habitauit*, sed Heb. de omnibus filiis Ismaelis loquitur, vulgatus autẽ de solo Ismaele, vel de omnibus filiis eius congregatim, ita vt sit sensus multitudo filiorum Ismaelis habitauit, &c. legimus ab Heuila vsque Sur, at Cald. vsque Agar, quia sub alio nomine scilicet Syriaco nominatur Agara ab Agar matre Ismaelis, extrema versus huius scilicet, *coram fratribus suis obiit*, difficiliora sunt, nam Cald. & Septuag. legunt habitauit, & Hebraisantes cecidit, sic autem est in Hebræo על פני כל-אחיו נפל Al pene colechaf naphal & noster vulgatus mortuus est, dicamus tamen in Caldæo non esse Naphal sed שׁרא quod manere siue habitare significat, cum quo consensere Septuaginta: alij autem qui verterunt, cecidit, ideo est quia existimant hoc non de morte Ismaelis intelligendum esse, cum superiori versu dictum fuerit quod deficiens mortuus sit, sed de sorte vel portione quæ ei contigit, ita vt sit sensus, sors terræ illi è regione Israelitarum fratrum suorum obtigit.

EXPOSITIO.

HAbitauit ab *Heuila vsque Sur*, id est Ismael & posteritas eius, terras illas incoluit ab India, quæ ab Euilat nepote Noemi vocata est Euila, vsque ad solitudinem quæ est inter Cades & Barad, quæ solitudo Sur appellatur, & extenditur vsque ad mare rubrum & Ægypti confinia, quæ sc. solitudo, *respicit Ægyptum, introeuntibus*, sc. per iter illud, *coram cunctis fratribus suis mortuus est*, varie hoc exponitur, nempe vel quod primus ex omnibus fratribus suis animam exhalauerit, vel in manibus filiorum suorum occubuerit, præsentibus liberis, & nullo prorsus morte perempto, fratres autem pro filiis appellari Iacob, quoque ad Laban demonstrat, dicens quod est peccatum meum, &c. ponatur coram fratribus meis, & fratribus tuis, & diiudicent inter nos, nec enim possumus credere quod scriptura commemorat, quod Iacob exceptis liberis secum aliquos fratres habuerit, ita Hier.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fratris nomen dulcissimum.

89. COram *cunctis fratribus suis mortuus est*, diximus ex mente Hier. per fratres hîc filios intelligi, sed qua de causa sub nomine fratrum filios intelligit, nonne nomen filij excellentius fratris appellatione? excellens quidem nomen filij, sed suauissima, amabilis & dulcissima fratris appellatio, illa ætate extitit, cum ea etiam filius, quo parentibus nihil & propinquius & charius, nominari consueuit.

Fratres inuicem sibi auxilia ferunt.

90. *Coram cunctis fratribus mortuus est*, si fratres varie dispersi erant, quomodo ait aut cur conuenerunt audita Ismaelis infirmitate? dysenteriæ enim morbo laborabat, quia frater impigre accedere debet, vt fratri aliqua necessitate laboranti præstet auxilium, non dissentit. Abul. *fratres sui omnes venerunt ad mortem suam, vt eum honorarent, adde & iuuarent, & ibi eis præsentibus mortuus est.* Abulens.

Deus punit corpus & animam saluat.

91. *Coram cunctis fratribus suis mortuus*, in gratia secundum probabiliorem sententiam, sed nonne ille est Ismael, qui eiectus exul per solitudinem cum matre errabundus vagabatur? quippe in periculum adductus ex nimiæ sitis ardore, cum propter quædam quæ in Isaac commiserat, Deo puniente, quomodo igitur nunc dicimus in gratia Dei obiisse? quia diuina bonitas corpus in hoc sæculo punire solet, vt animam in alio, præmio donet sempiterno, quod quidem in Anania & Saphira subito peremptis factum ita considerat D. Dami. Apol. c. 3. *illi quidem vt pote rudes & ad fidem paulo ante adducti, necdum fortasse ad plenum Euangelica præcepta didicerant, needum sacri nouæ doctrinæ codices ad publicum in commune processerant, attamen qui in ipso fidei tyrocinio quodammodo simpliciter peccauerunt, districto quidem sed pro indicio solo, vt credimus, sunt corporis morte mulctati.* Petrus Damian.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Hæ quoque sunt generationes Isaac filij Abraham, Abraham genuit Isaac.

Heb. Et istæ sunt generationes.

EXPOSITIO.

HÆ *sunt generationes*, hîc incipit Isaaci multiplicatio, quæ præcipue intenditur, *Isaac filij Abrahæ*, dicitur filius Abrahæ, quia licet alios habuerit liberos, tamen non ita specialiter erant ei sicut Isaac, quod in eo Dei promissiones erant adimplendæ, vt patet cùm dicitur, in Isaac vocabitur tibi semen, dicuntur tamen generationes, quia duos filios habuit, licet vnico conceptu.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus à nobis erroris suspicionem amouet.

91. HÆ sunt generationes Isaac filij Abraham, nonne notum erat omnibus Isaac Patriarchæ filium esse? superfluè igitur additum est, *filius Abrahæ*, aduerte aliquos suspicari potuisse, propter nimiam Abrahæ senectutem, Isaac ab eo non fuisse susceptum, sed regem Abimelech cum Sara dormisse, & ex ea suscepisse; prudenter igitur additum est à Moyse, quod Isaac erat filius Abrahæ vt erroris suspicionem amoueret, sic Heb teste Abul.

Abulens. *dicunt*, inquit, *Iudæi quod vocatur hic Isaac filius Abrahæ, quia valde fuit similis, & hoc Deus fecit ad tollendam suspicionem, aliqui enim suspicabantur Abraham quia senex erat non potuisset generare, sed quod aliquis concubuerit cum Sara in domo Abimelech in Gerara, & inde genitus fuisse, magna autem similitudo Isaac ad Abraham tulit istam præsumptionem.*

Non solum Deus erroris suspicionem minuit, sed eam omnino tollit.

93. *Istæ sunt generationes Isaac filij Abraham, Abraham genuit Isaac*, si Isaacum dixerat filium Abrahæ Moyses, omnino superfluè additum videtur, quod subiungit Abraham genuit Isaac, si enim filius eius est, certo certius est ab eo genitum fuisse: aduerte aliquem existimare potuisse Isaac filium quidem Abrahæ fuisse, sed adoptiuum & non naturalem: vt igitur erroris suspicio omnino adimatur, rectè dixit non solum Isaac filium Abrahæ, sed Abraham illius progenitorem fuisse.

Filius patris iusti dicendus qui ei in virtute similis est.

94. *Hæ sunt generationes Isaac filij Abraham*, cur Abrahæ filium nominat Isaac, cum Cethuræ filios, quamuis etiam essent Abrahæ, illius non dixit esse liberos? in dubium reuocare nō debes omnium virtutum genus coluisse Isaac, secus autē filios Cethuræ: merito igitur dicitur Isaac filius Abrahæ nō autem alij, quia qui similis est Patri in virtute, filius eius vere dicendus est: fauere videtur Chryſ. *sicut videmus Patriarchæ virtutem in omnibus relucentem æque, & quæ de Isaac dicta sunt hodie in medium afferentes videamus, quomodo & ipse piam & religiosam mentem præ omnibus ipse tulerit.* S. Chryſ.

Peccatores obliuioni tradendi, cùm de iustis sermonem habere tot se offerant occasiones.

95. *Hæ autem sunt generationes Isaac*, cur annumerata generatione filiorum Ismaelis, initium ducit generationis Isaac, ad hac particula hæ? nam aliud exordium habere potuit, dicens, Abraham genuit Isaac, Isaac autem Iacob, & Esau, ne tibi displiceat, si dicamus emphasim habere articulum hæ: quasi dicat Moyses, quid opus est impiorum generationes describere, cùm præsto sit generatio iustorum? huc verte oculos, hæc linea sanctos tibi ostendet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Qui cùm quadraginta esset annorum, duxit vxorem Rebeccam filiam Bathuelis Syri, de Mesopotamia, sororem Laban.

Pag. Et erat Ischah quadragenarius, quando accepit Ribchah filiam Bethuel, Aramati de Padam Aram, sororem Labam, Aram ei sibi in vxorem.

CONCORDIA.

HViusmodi lectiones inter se differre videntur, nam Vulgata habet de Mesopotamia, Hebræa autem minimè, sed פדן ארם Mipidan Aram, tamen nulla est dissentio, quia Syria diuiditur in duas partes, scilicet in Syriam Soba, & in Syriam Nechorim, quæ huic copulabatur, quando dicitur de Padam Aram, id est Syriæ, perinde ac si diceretur, de Mesopotamia quæ Syriæ Soba confinis est, & Syrorum lingua ita dicitur, hoc est plana vel campestris Syria, vnde rectissimè vertit interpres, filiam Bathuelis Syri de Mesopotamia.

EXPOSITIO.

QVi cùm quadraginta esset annorum, cur ætatem illius referat Moyses in conceptibus aperiemus, *duxit vxorem Rebeccam*, ex quo liquet, triennio post mortem Saræ factum esse hoc matrimonium, nam Sara nonagenaria genuit Isaac Genes. 21. & mortua centesimo vigesimo quinto ætatis suæ anno Genes. vigesimo tertio, id est, anno ætatis Isaac trigesimo septimo, *filiam Bathuelis*, diximus in præcedenti capite quis esset, *Syri de Mesopotamia*, vide concordiam lectionum, *Sororem Laban*, quæ nominatur, vt sciamus eam fuisse, de cuius filiabus vxores accepit postea Iacob.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuuenes maxime castos decet esse.

Cum esset quadraginta annor. duxit vxorem, cur ætatem illius obseruat Moyses? sufficiebat enim dixisse, quod vxorem duxerat: vt continentiam iuuenis Isaaci mirarentur & imitarentur alij, qui in tam feruida & ad libidinem ætate procliui ad quadragesimum vsque annum virginalem continentiam pure conseruauit: non enim fas est putare sanctissimum iuuenem vllam illicitę voluptati operam dedisse ante coniugium: *in hoc patet*, inquit Abul. *Isaac continentia quia non festinauit ducere vxorem in parua ætate, vt carnis illecebris frueretur.* Abulens.

Vxores ætate matura ducendæ.

97. *Cùm esset* 40. *annor. duxit vxorem*, quis non mirabitur iuuenem fortissimum, ante hanc ætatem matrimonio non fuisse coniunctum? ratio admirationis est, quia pater illius fere ætatis decrepitę erat, & ideo vt suscitaret illius semen, antea vxorem ducere debuerat: falleris, quia matrimonia non decet esse præcocia, sed matura ætate conficienda, vnde optimè Oleast. *non possum non taxare*, inquit, *nostri temporis homines, qui filios suos vix annor.* 20. *vxoribus coniungunt, qui non solum domum suam regere nesciunt, sed neque seipsos, propter hoc filios immaturos gignunt, & ante maturum tempus senescunt.* Oleast.

Non decet filios ilico mortuis parentibus vxores ducere.

98. *Cum esset quadraginta annor. duxit vxorem*, & vt diximus, tribus annis elapsis post Saræ obitum, cur cum matrem è viuis discessisse conspexerit, ilico vxorem non duxit? timens ne etiam Abraham ea longæuior moreretur, sicque connubio suo neuter parens præsens adesset: non inconsulto distulit aliquot post obitum charæ parentis annos, vxorem ducere, non enim decet filios illico mortuis parentibus matrimonium inire, ne ex eorum obitu, nullo dolore correpti videantur & nullo amore eos prosecuti.

Virginitatis thesaurum custodire ne dicas impossibile.

99. *Cùm esset quadraginta annor. duxit vxorem*, superfluè hìc à Moyse obseruatam illius ætatem esse existimo, quid enim ad historicæ veritatis narrationem refert cognitum habere vtrum hos attigerit annos vel pluresimo ad virtutem amplectendam hoc scire expedit, si enim vsque ad annos quadraginta in qua ætate maiores sunt carnis pruritus, virginitatem illæsam & incontaminatam custodiuit, cur vsque ad reliquum vitæ tempus in quo non sunt tot carnis irritamenta, eandem seruare dicemus impossibile? audiamus Th. Anglic. *nota quod qui quadraginta annis in virginitate vixerat, satis patet quod de facili residuum tempus sine concubitu transegisset, nisi Deus & ratio illius temporis aliud suasisset.* Thom. Angel.

Vxor prolis vel adiutorij causa ducenda.

100. *Cum esset quadraginta annor. duxit vxorem*, cur si vsque ad hanc ætatem vitam transegisti castè, & cum virgineo pudore, cur matrimonium contrahis? incontinentiæ vel impudicitiæ argueris: non defuere heretici, nempe Vualdenses, qui nubere prohiberent sub obtentu vanæ religionis, arguentesq; effrœnaræ libidinis, qui nuptias appeterent: sed ne incontinentem dicamus Isaacum vxorem ducentem, ducitur enim prolis, vel adiutorij etiam gratia, *tribus de causis*, inquit Ebrard c. 7. contra cit. hæret *vxor ducitur, primo causa prolis, de qua Genes.* 1. *benedixit eis dicens: crescite & multiplicamini, secunda causa adiutorij, vt in Gen. non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi, tertia causa incontinentia vnde Apost.* qui se non continet, nubat 1. Cor. 7. Matt. 19. Ebrard. 1. Cor. 7. Matt. 19.

Tribulatio patientiam operatur.

Cùm esset 40. *annor. duxit vxorem Rebeccam de Mesopotamia*, cur obseruatur, quod venit à Mesopotamia? quid enim refert, si aliunde adducta fuerit? aduerte ex pluribus Rebeccam interpretari patientiam, Mesopotamiam autem medium aquarū, aquas autem tribulationes denotare, nemini dubium est: rectè ergo Rebecca de Mesopotamia venit, quia ex tribulatione in iustis patientia oritur, ad Rom. 5. *scientes quod tribulatio patientiam operatur, in tribulatione enim*, addit. Primas. *apparet patientia, fide augetur, optant fideles aliquid pati pro nomine Domini vt acquirant de tribulatione finienda præmia sine fine mansura.* Rom. 5. Primas.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Deprecatusque est Isaac Dominum pro vxore sua, eo quod esset sterilis qui exaudiuit eum, & dedit conceptum Rebeccæ.

Sept. Rogauit Dominum Isaac, &c. & concepit in vtero Rebecca vxor eius.

Cald. Orauitque Isaac coram Domino pro vxore sua, quoniam sterilis erat & suscepit Dominus orationem eius, & concepit Rebecca vxor eius.

Pag. Et complacuit ei Dominus, & concepit Rebchah vxor eius.

Caiet. Et multiplicauit Isaac Iehoua è regione vxoris suæ, eo quod esset sterilis, & fuit exoratus ei Iehoua, & dedit conceptum Rebeccæ.

Oleast. Et multiplicauit Isaac Domino contra vxorem suam, quoniam eradicata ipsa & exoratus ei.

CONCORDIA.

VErbum עתר Hatar, quod plures vertère, orauit, rogauit, vel deprecatus est, etiam significat multiplicare, siue verba, siue preces, siue quodcumque aliud, vnde fit quod satis aptè dixere, & multiplicauit, hac versione intelligentes, quod preces plures iterauerit, ad obtinendam fœcunditatem Rebeccæ; dictio נכח Nochah, quam omisit noster interpres, in multis Scripturæ locis, significat contra, vel è regione: sensus igitur eorum qui verterunt, multiplicauit è regione vxoris, vel contra vxorem, erit quod preces ad Deum fudit: eradicatam dixit Oleast. quia erat sine filiis, qui sunt radices parentum, hæc verba autem exaudiuit eum, complacuit ei Deus, vel exorabilis ei fuit, eundem prorsus sensum habent.

EXPOSITIO.

DEprecatus est Dominum, cùm enim annorum viginti spatio, cum Rebecca cohabitasset, ex ea non suscipiens liberos, vt fœcunditatem ei largiri dignaretur, coram eo preces fudit, & licet de Rebecca non dixerit Moyses Dominum deprecatam, facilè tamen subintelligitur, quod etiam preces fuderit *qui exaudiuit eum,* satisfaciens nempe vtriusque votis & desideriis, tandem enim concepit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

De nullo temerè iudicandum, nec peccatis alicuius tribuendum quod ignoramus.

101. DEprecatus est Dominum pro vxore sua sterili, si steriles à Deo maledictæ dicuntur, & earum peccatis tribuitur infœcunditas, dices non exigua Rebeccam admisisse crimina, quæ tot annorum spatio sterilis & infœcunda permansit; sed ne temerè iudices, nec temerè illius peccatis tribuas quod in diuinam refundendum prouidentiam, hauriamus hanc doctrinam ex D. Chrysost. Hom. 49. S. Chrys. *Vnum hoc in primis operæpretium, vt quaramus quare cum & ipsa & vir eius vita fuerint eximia, & ambo continentiæ studiosi, sterilis fuit? non possumus carpere eorum vitam, & dicere quod sterilitatem illam peccata fuerint operata: & vt discas rem miram, non solùm ipsa sterilis fuit, sed & mater iusti Sarra; neque mater eius sola sed & nurus, Rachel vxor Iacob quid sibi vult ille sterilium chorus? omnes iusti, omnes virtute praditi, omnes à Deo testimonium habentes; nam de ipsis dicebat, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, beatus autem Paulus, ideo non confunditur Deus vt inuocetur eorum Deus, multa ipsorum laudes in nouo, multa in veteri, vndique clari & nobiles. & omnes steriles habuerunt vxores, multoque tempore caruerunt liberis: quando igitur videris virum & mulierem virtute deditos, carereque pueris: quando videris pios & religionis studiosos non habere liberos: ne tribuas hoc peccatis; multi enim diuina dispensationis sermones nobis sunt arcani, & pro omnibus gratias agere oportet, & solos illos miseros dicere, qui in peccato viuunt, non eos quibus filii desunt, quippe sæpe numero multa Deus vtiliter dispensat, quorum nos causam nescimus, ea propter vndequaque sapientiam eius admirari oportet, glorificare ineffabilem misericordiam.* (Exod. 3. Heb. 12.)

Precibus obtinendum quod Deus prædestinauit.

102. *Deprecatus est Dominum pro vxore, eo quod esset sterilis*, si futura proles à Deo promissa Abrahæ, omnino igitur futura erat, si quidem Deus est fidelis in promissis suis, & impossibile est Deum mentiri; cur igitur Isaac gnarus diuinæ illius promissionis, tantopere sollicitus & anxius, & quasi dubius de futura prole? non tanquam dubius, sed tanquam prudentissimus Deum deprecatur pro prole suscipienda, licet Deus ei futuram promisisset, precibus enim obtinendum quod Deus prædestinauit; non enim Deus prædestinat aliquid in intentione sine orationum præuisione, in executione enim sine precibus non vult id nos consequi: quod confirmari potest ex l. 3. Dial. D. Gregorij Magni cap. 8. *Notandum*, inquit, *quod obtineri nequaquam possunt quæ prædestinata non fuerunt, sed ea quæ sancti viri orando efficiunt, ita prædestinata sunt, vt precibus obtineantur, nam ipsa quoque cælestis regni prædestinatio, ita est ab omnipotente Deo disposita, vt ad hanc electi ex labore perueniant, quatenus postulando mereantur accipere, quod eis omnipotens Deus ante secula donare disposuerat: Abrahæ namque Dominus ait; In Isaac vocabitur tibi semen, cui etiam dixerat, patrem multarum gentium constitui te: & rursum, Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, & sicut arenam quæ est in littore maris: ex qua re apertè constat, quod omnipotens Deus semen Abrahæ per Isaac multiplicari prædestinauerat, & tamen scriptum est; Deprecatus est Dominum Isaac pro vxore sua, eo quod esset sterilis. qui exaudiuit eum, & dedit conceptum Rebeccæ; si ergo multiplicatio generis Abrahæ per Isaac prædestinata fuit, cur sterilem accepit? sed nimirum constat, quia prædestinatio precibus impletur, quando is in quo Deus multiplicare semen Abrahæ prædestinauerat, oratione obtinuit, vt filios habere potuisset.* S. Greg. Magn.

Oratio debet esse diuturna.

103 *Deprecatus est Dominum, &c.* quot annorũ spatio in oratione permansit vt finem suum assequeretur? ait D. Chrys. quòd annos 20. in precibus fundendis cõsumpsit, cur, ô Deus liberalissime, fidelem seruum pro fœcunditate Rebeccæ citò non admisisti? cur tot annos exaudire distulisti? vt disceremus orationem non qualemcumque esse debere, sed diuturnam & perseuerantem: subscribit D. Chrys. ho. 49. in Genes. *Non statim*, inquit, *exauditus est, nec assecutus quod optabat, sed viginti annos perseuerauit orans & deprecans Deum, & tunc denique assecutus est quod desiderabat; si enim 40. annorũ erat cum duxit Rebeccam, 60. verò quando illa peperit, manifestum est quod 20. annis perseuerauit orans Deum, & sic vterũ Rebeccæ inhabilem generationi, fecit idoneũ.* Chrys.

Plus tibi prodest aliquando aliorum oratio, quàm propria.

104. *Deprecatus est Dominum pro uxore, & exauditus est:* certum est ètiam pro fœcunditate obtinenda, Rebeccam coram Deo preces fudisse, cur ergo non ait Moyses ipsam à Deo exauditam fuisse, sed solùm ipsum Isaacum? fortè ad innuendum quod nobis plus prosunt aliquando preces aliorum, quàm propriæ: mens est Oleastri; *Aduerte plus tibi prodesse alienas orationes quàm tuas, vnde mos exoleuit, vt iustos pro nobis orare precemur.* Oleaster.

Propter Christum Dominum genus Hebræorum ex diuina gratia propagatur.

105. *Deprecatus est Dominum pro uxore sua sterili*, si Deus statuerat nasci Iacob ex Rebecca, cur tamdiu illa sterilis permansit? scio sic respondentem D. Theodor. q. 29. volens Deus, inquit, componere genus Israëliticum, ostendit illud non naturali successione, sed gratia & fauore multiplicandum; sterilitas igitur debuit interuenire, vt Dei potentia & misericordia ostenderetur, ad illustriorem Hebrææ gentis gloriam, quæ licet non tam à natura quam à Dei gratia propagari censeretur, sed cur hoc fauore populũ ingratum prosequitur? non propter ipsum equidem, sed propter Christum secundùm carnem ex eo nasciturum; ita cit. D. Theod. *hanc prouidentiam adeptum est genus illud, quia Christus vnigenitus Dei Filius inde secundum carnem nasci debebat.* S. Teodor.

Steriles pariunt, vt virginem parere credamus.

106. *Deprecatus est Dominum pro uxore sterili, & exaudiuit eum*, non mirarer si solùm Rebecca sterilis peperisset, sed Saram vulua iam emortua concepisse scio, imo etiam pulcherrimam Rachelem infœcundam tandem ex Dei dono liberos habuisse, non ignoro, qua de causa Deus populum, qui ad instar syderum & arenæ maris erat multiplicandus, ex sterilibus ortum habere voluit, & originem ducere? sine dubio vt cùm videris Virginem Christum parientem, ne sis incredulus, & exerceas tuos sensus in vulua sterilium, vt cùm videris ligatam & emortuam diuina virtute ad procreationem aperiri, inde copiosis argumentis acceptis, non admireris audiens quod Virgo peperit, imo admirare & obstupesce, sed ne sis incredulus. Fauet D. Amb. l. de Isaac c. 1. *Sterilis peperit*, inquit, *vt crederemus quod potens est Deus facere, vt possit virgo generare.* D. Amb.

Coniuges simul orationi inuigilent.

107. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili*, in Hebræo est è regione vxoris suæ, siue vt alij legunt, vxore præsente, nonne conuenientius fuisset vt solus Deum deprecaretur? in hoc enim Christi consilium fidelibus datũ præueniret, dicens, clauso ostio ora patrem tuum in abscondito, cur igitur corã vxore orationem effũdit? aduerte quod etiam simul illa deprecabatur coram eo, cur vterque ab inuicem separatus orationi non indulget? quia optimi coniuges pia quadam æmulatione in studium orandi se se prouocantes ante Deum procumbere debent. Lippom.

Dei beneficio & liberi dantur & negantur.

108. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili, & exauditus est*; concepit enim Rebecca, si summa pietate & summo cultu Deum venerabatur Rebecca, cur sterilem, & liberis orbatam tot annos degere Deus voluit? si dixeris vituperandam non esse sterilitatem, & in pœnam peccati non ei contigisse, cur igitur ei concessit liberos tantarum precum intuitu, & sterilem & infœcundam esse voluit sine vllis illius demeritis? vt ex illius beneficio, & liberos dari & negari cognosceremus, & sterilitatem & fœcunditatem non exiguum illius donũ esse: prima pars est D. Hild. Ep. 66. *caterũ multis cõiugibus sterilitas carnis, animæ quæstus est non dispendium, gloria non confusio, beneficium non flagitium*, secunda pars probatione non indiget. Hildebert.

Iustus alteri non præferendus, quia eum in aliquo virtutis exercitio superat.

109. *Deprecatus est Dominum pro vxore sua*, cur tot tempora in oratione consumis, pro fœcunditate cõiugi obtinenda? si eam non consequeris, aliam ducas vxorem, exemplo patris tui Abraham, qui propter sterilitatem Saræ, Agar duxit, vt ex ea prolem susciperet, dices in hoc Isaac amantissimum castitatis & pudicitiæ, certissimamq; spem & fiduciam habuisse se non cariturum prole, confirmatum maximè matris suæ exemplo, quæ præter sterilitatem, etiam senio grauata nihilominus tamen Dei munere prolem genuerat; si igitur amantissimus fuit Isaac castitatis, in hoc quod vxorem non acceperit præter Rebeccã, & si monogamia præstabilior videtur esse polygamia; Abraham autem vir fuerit plurium vxorum, Isaac autem vnius, dices Isaac præferendum esse in sanctitate patri suo Abraham; minimè, nam virtutis & sanctimoniæ præstantia non ex vna perfectione desumenda est, sed ex pluribus, quæ in excellentiori gradu in Abraham inueniuntur quàm in Isaac: audias D. Aug. l. 16. de Dei ciuit. c. 36. ea de re præclarè disserentem; *Non ideo præferre Isaac debemus Abrahæ, quia ille nullam fœminam præter vnam coniugem nouit; erãt enim proculdubio Abrahæ fides & obedientia merita potiora quàm Isaac, in tantum, vt propter Abraham dixerit Deus se benefacturum ipsi Isaac* Gen. 26. *ex quo licet intelligere, quam caste Abraham fecerit, quod hominibus impudicis, & nequitia sua patrocinia de sacra Scriptura requirentibus videtur fecisse libidinosè; deinde etiam hoc nouerimus non ex bonis singulis, inter se homines comparari debere, sed in vnoquoq; consideranda esse vniuersa; fieri enim potest vt habeat aliquid in vita & moribus, quispiam quo superet alium, idque sit longè præstabilius, quam est illud vnde ab alio superatur, ac per hoc sano veroq; iudicio quod continentia coniugio præferatur; melior tamen est homo fidelis coniugatus, quàm continens infidelis; sed constituamus ambos fideles & bonos etiam, sic profectò melior est coniugatus fidelissimus & obedientissimus Dei, quàm continens minoris fidei minorisque obedientiæ, si verò paria sint cætera, continentem coniugato præferre quis ambigat?* S. Aug. Gen. 26.

Orationis maxima est efficacia præ naturæ virtute.

110. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili, &c.* si vterque adhuc iuuenis, & Rebecca speciosissima, quomodo natura in ea minimè viget, nec potens est generationi idoneam reddere, in tot annorum curriculo, preces autem id assecutæ sunt? quia orationis maior est efficacia, & virtus quàm ipsius naturæ, *vterum*, inquit D. Chrysost. *Rebeccæ habilem generationi, orans Isaac idoneum reddidit*; vides orationis vim quod & naturam ipsam superat? S. Chrys.

Oratio pluries iteranda.

111. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili*, in Hebræo est, multiplicauit Isaac Domino, quid, ô Moyses, multiplicauit Isaac coram Domino? sine dubio preces, cur toties Deum precum iteratione interpel-

lat, cùm oratio sit efficacissima, & dixerit Dauid, *cum inuocarem exaudiuit me Deus*; quasi diceret nondum in necessitatibus meis Deum deprecatus sum, & mihi subuenientem sentio, nihilominus rectè multiplicat Isaac coram Deo preces, quia pluries oratio iteranda, nec de Dei bonitate & misericordia diffidendum: audiamus D. Cyrill. Alex. citatum cap. 11. v. 8. Luc in cat. 65. Græcorum Patrum, *Assiduus precationi insistas, accede ad bonum Deum,* D. Cyril. Alex. in Cat. Græcor. Pat. super caput 11. v. 8. Lucæ. *& quidem frequenter; & si videris differri gratiæ largitionem, ne putes idcirco te frustratum expectationibus tuis, neque propositam spem deponas, insulse aliquid istiusmodi animo pertractans: en sæpenumero iam accessi, lachrymatus sum, obtestatus sum nec exauditus sum: nam nihil eorum quæ petij vnquam hactenus consequutus sum, sed illud potius tecum cogita, vniuersorum Dominum, qui supra nos est, quid è re nostra sit probè nosse: adde te ea frequenter petere, quæ modulum tuum excedunt; nouit autem qui dat largitioni tēpus opportunum; nobis igitur orationi impigrè incumbendum, in eaque constanter perseuerandum, etiam petitionibus iteratis, quid enim citra sudorem obtingit, vel ex parato subministratur, id vt non contemnatur, certè minoris plerumque fit.*

Materia orationis afflictio.

113. *Deprecatus est Dominum*, in Hebræo multiplicauit, siue vt habet Vatab. iterauit, qui toties
Luc. 1. alium interpellat, illi molestus censetur esse, iuxta illud parabolæ Lucæ 11. v. 5. vbi Christus ait, quis vestrum habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet; amice, commoda mihi tres panes, quoniam amicus meus venit ad me de via, & non habeo quod ponam ante illum, & ille deintus respondens dicat; noli mihi molestus esse, iam ostium clausum est. certum est autem quod hæc parabola quomodo oratio in apud Deum insistendum, docet: quomodo igitur Deus cui preces fundebantur, dicit molestum sibi esse, qui deprecabatur? iteratis ergo precibus tuis, ô Isaac, Deo molestiam inferes, ab eis ergò abstine: animaduerte non exigua affectum afflictione, liberis orbatum Isaac: pluries igitur iteret preces, & multiplicet, oratio enim Deo importuna & molesta non est, cùm enim materia
Orig. illius est afflictio: *Quomodo*, inquit Orig. cit. in illa cat. in Lucam, *dicens noli mihi molestus esse, non quod petitiones precesque nostræ vnquam molestæ accidant, quotiescumque laboribus, difficultatibusque grauati, eas Saluatori exhibemus, quia ipse fert infirmitates nostras & dolores nostros portat.*

Coniuges ad inuicem precibus se adiuuent.

114. *Deprecatus est Dominum pro amore sterili*, cum non dubitaret Isaac se prolem habiturum, saltem ex alia vxore, cùm sciret impedimentum generationis ex sua sterilitate non prouenire, ex promissione facta parenti suo Abraham, certo certius tenebat futurum semen non sibi defuturum: cùr ipse pro sterilitate coniugis suæ amouenda deprecatur, non autem Rebecca sterilis quæ exploratam & compertam habebat suam infœcunditatem? meritò Isaac quamuis non sterilis pro vxore Deum deprecatur, coniuges enim precibus ad inuicem debent sibi subuenire: *Admonentur*, inquit Hieron. ab Oleastro, *pro se inuicem deprecari.* Oleast.

Filij sancti precibus obtinendi.

115. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili*; nescio qua de causa, cùm Deus statuerit Isaacum, patrem futurum, precibus tamen sobolem obtinere voluerit. inspice quem filium habere deberet, Iacob, virum pium, & iustum, ne mireris ergo Deum precibus Isaac talem filium dare voluisse, liberi enim sancti & iusti orationibus tribuuntur: fauet Lippom. *Filij*, inquit, *sancti non nisi precibus & fide à Domino impetrantur.* Lippom.

Deus à nobis exigit gratitudinem.

116. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili*, cur fœcundam seruo tuo fideli coniugem non præparasti, cum te disponente vxorem acceperit? aduerte, quæso, quod si fœcundam habuisset, ex qua plures suscepisset filios, in naturam non in Deum hoc beneficium potuisset refundere: Deus ergo illi sterilem præparat, vt cum ab ea filios habuerit, gratias immortales ei referat, seque ab eo hoc accepisse beneficium agnoscat: Fauet Rupert. lib. 7. in Gen. Rupert. c. 3. *Quia donum Dei erat, vt in semine Abrahæ omnes gentes benedicerentur, decebat sic ad dandum extendi manum Dei, vt ad cognoscendum non dormitaret ingratitudo hominis.*

Licet Deus aliquod beneficium conferat nobis, vult etiam illud à nobis esse.

117. *Deprecatus est Dominum pro vxore sterili, & exaudiuit eum*, cur hoc medio, nempe precibus filios eum consequi voluisti? cur hoc ei beneficiũ non contulisti, independenter ab oratione? quia Deus cum aliquod nobis donum largitur, vult etiam à nobis vel coöperantibus vel postulantibus esse, quod confirmat D. Chrys. Hom. in Matth. inquirenti cur Deus non dimisit ei, qui centum talentis tenebatur obstrictus, nisi id ab eo humiliter dimitti postulasset, respondet, *vt donum non modo suum, sed etiam petitionis illius videretur esse.* S. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Sed collidebantur in vtero paruuli eius, quæ ait; si sic mihi futurum erat, quid mihi necesse fuit concipere? perrexitque, vt consuleret Dominum.

Sept. Exultabant autem infantes in ea, dixit autem, si sic futurum est, vt quid mihi hoc? iuit autem interrogare à Domino.

Chald. Et abiit vt quæreret oraculum à facie Domini.

Pag. Et collidebant se filij in vtero eius, & dixit, si ita, vt quid ego? & iuit ad interrogãdum Dominum.

Chrysost. Postquam Deus exaudiuit orationem iusti, & vterum gessit Rebecca, collidebant pueri in eo, & magno eam dolore affecerunt, dixit, si sic mihi futurum, cur hoc, &c.

D. Hieron. Sed ludebant siue calcitrabant in vtero pueri.

Symmachus. Colluctabant siue fluctuabant, in

similitudinem nauis in superficiem ferebantur.
Aquila. Constringebantur filij in vtero.
Arias. Et collidebant se filij in interiori eius.
Aug. Et gestiebant.

Alia Paraph. Chald. Abiit vt peteret doctrinam à facie Domini.
Paraph. Hierosf. Abiit vt peteret misericordiam à Domino in domo vbi concionabatur Sem.

CONCORDIA.

HEbræus codex sic habet ויתרצצו, Vaitrotsesu à radice רצץ Ratsas, quod in ampla significatione confringere, conquassare, conterere denotat; tamen petitiores in Hebræo asserunt quod significat quassare, non omnino tamen vt confringatur; est enim discrimen inter ratsas & שבר Sabar, quod ratsas est quidem non pœnitus frangere & conterere; at Sabar est prorsus confringere, id colligitur apertè ex quadragesimo secundo Isaiæ, vbi vertimus calamum quassatam non confringere, ratsuclo isbbor, hinc fit varietas lectionum, vt calcitrabant, colluctabant, constringebantur, qui autem dixerunt ludebant, vel exultabant; inde est quod in Græco est ἐσκίρτων, quod etiam hanc habet significationem ludendi, gestiendi, *&c.* si autem D. Chrysostomus addidit, & magno dolore eam affecerunt, inde euenit quod motus puerorum quicumque fuerit, erat ei molestissimus, hanc orationem mutilatam, quæ est in Hebræo, si ita vt quid ego? integram addidit paraphrasis Hierosolomi ideo hunc paraphrasticè sic locum explicat, quia existimat cum pluribus Hebræis petrexisse ad consulendum hunc seruum Dei, nempe Sem quem arbitrabatur Prophetam, & tunc adhuc in viuis degere.

EXPOSITIO.

SEd *collidebantur pueri in vtero eius*, non omnino certus est motus commotionis, an scilicet esset motus tanquam currentium contra se inuicem, an in modum pugnantium, an in similitudinem inuicem se collidentium? certum tamen eum motum, qualiscumque fuerit, grauissimum fuisse & molestissimum matri, motus autem ille præter modum & ordinem naturæ fuit, *si sic mihi futurum erat, quid mihi necesse fuit concipere?* timuit abortum, & in partu periclitari, ex tali enim geminorum collisione in vtero, mulieres grauidæ in hæc incidunt pericula, ideo infructuosè concepisse arbitrabatur, nisi aliundè, sibi Deus subueniret, *perrexitque vt consuleret Dominum*; Rebecca enim consternata erat, in quemdam locum secessit, vbi in lachrymas & preces effusa, diuinum responsum de ea colluctatione puerorum studiosissimè expetiit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Gaudium conceptum dolor præsens adimit.

119. COllidebantur *in vtero pueri*, ex qua colluctatione, maximis ait Chr. mater afficiebatur doloribus, ita vt in hæc verba prorumperit, si sic mihi futurum erat, quid necesse fuit concipere? quid ais Rebecca? nonne enixè à Deo petiisti, vt fieres fœcunda? nonne cum desideriis tuis annuit, inerrabili perfusa es gaudio, teque grauidam sentiens, mentem, lætitia quæ exprimi non potest, tenuit? quomodo nunc igitur ita animo consternata es, vt non concepisse exoptares? aduerte quod maximis premebatur doloribus, vt diximus in illa infantium colluctatione: quid mirum igitur si animo consternata, si mœrore confecta? præsens enim dolor, gaudium conceptum ademit: sic Rupert.
Rupert. lib. 7. in Genesim, cap. 3. *Conceptus erat materia gaudij, sed gaudium conceptionis conturbabat dolor materni vteri.*

Ita discordes & inter se rixantes, Ecclesiæ sunt molesti vt Christo Domino eos peperisse quasi moleste ferat.

120. *Si sic mihi futurum erat, quid necesse fuit concipere?* cur conceptum ita fers molestè, cùm à Deo acceperis? inquit textus, collidebantur in vtero pueri eius, rixabantur, decertabant, pugnabant ad inuicem, quia collidebantur infantes, videtur quod eligibilius sibi fuisset non concipere: perscrutemur quid Rebecca denotat, sanè Ecclesiam, quæ Isaac nempe Christo Domino fideles pepetit, sed cur concepisse fert molestè; quia ita discordes rixantes, Ecclesiæ sunt molesti, vt Christo Domino concepisse siue peperisse ægerrimè ferat; sic hunc locum intellexit Vvarr. Abbat. Vvar. Abb.
Serm. 3. de Annunt. *Sed cùm se sic colliderent paruuli discordes*, inquit, *in vtero Rebeccæ, quia prius orauerat vt conciperet dolensque, sic*, inquit, *futurum mihi erat, quid necessum erat concipere? si de aliquo nostrum fratres sic conqueri contigerit: viscera matris nostræ timeo, ne melius fuisset si conceptus non fuisset homo ille.*

Ex connubio non exiguæ calamitates.

121. *Si sic mihi futurum erat, quid necesse fuit concipere?* nonne conceptum vehementer expetiisti? cum incredibili gaudio impetrasti? mira alacritate partum tuæ prolis expectasti? cur igitur nunc concepisse fers molestissimè, ita vt te infœlicem & miseram arbitraris? sine dubio fortè ita hoc contigit vt ex connubiis etiam beatis, non exiguas euenire sciamus miserias & calamitates. *Ex coniugio*, inquit D. Gregorius Nyssenus lib. de Virg. cap. 13. *proficiscuntur omnium calamitatum nomina.* Gregor. Nyss.

Gaudia huius mundi diurna esse non possunt.

122. *Si sic mihi futurum erat, quid necesse fuit concipere?*

Gaudia huius mundi diuturna eſſe non poſſunt.

122. *Si ſic mihi futurum erat, quid neceſſe fuit concipere?* quaſi diceret, ſi mihi abortiendum, atque vnà cum fœtu moriendum, vtinam ſterilis manſiſſem: vipereus mihi ſicut & aliis continget partus, quomodo tot anguſtiis premeris? cur ita mœrore conficeris, quæ iamjam inenarrabili afficiebaris gaudio ex votorum tuorum deſiderio adimpleto? quia gaudia huius ſæculi citò abeunt & pertranſeunt. Fauet D. Ambr. in cap. 15. Luc. cùm ait, *Diuturna oblectamenta eſſe non poſſunt.*
S. Amb.

In neceſſitatibus ad Deum confugiendum.

123. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, qua de cauſa? collidebantur in vtero puer, ex qua colliſione non leuiter angebatur, anceps de vita futura: ſed cur non obſtetrices conſulit? cur non ad medicos vel chirurgos conuolat, vt dolorem ex conceptu puerorum leuiant? prudentiſſima quidem, non homines ſed Deum conſulit, in neceſſitatibus enim ad Deum confugiendum: *Vide*, inquit D. Chryſ. *obſecro mulieris pietatem ac religionem, non enim fecit ſicut mulieres multæ quæ negligẽter viuunt, facere conſueuerunt, non ad humanum confugit ſubſidium, neq; ſe expoſuit deceptioni curioſorum aut ariolorum vanitati, & eorum qui polliceri audent, quæ ſunt ſupra humanam naturam, ſed abiit vt conſuleret Dominum, hoc eſt cucurrit ad veram ſcientiam.*
S. Chryſ.

In neceſſitate conſtituti ab imperfectiori ſtatu, ad perfectiorem tranſeant, vt facilius remedium à Deo conſequantur.

124. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, quò perrexit? nonne vbique locorum præſens eſt Dominus? aduerte ex doctrina Origenis hom. 12. in Geneſ. quod pergere & tranſire ad Dominum, eſt depoſitis, ſi quæ habes, vitiis mentem purgare, vel à minus perfecto ad perfectiorem ſtatum virtutis aſſurgere; quod probat Exodi 3. Moyſes, inquit, cùm vidiſſet rubum ardere, & non comburi, admiratus viſu, dixit, tranſeam, & videbo viſum hoc, non vtique & ipſe ſignificabat ſe aliquod terræ ſpatium tranſiturum, propeeum erat viſio in ore & in oculis eius; ſed dicit, tranſeam, vt oſtendat ſe commonente viſione cœleſti, ad ſuperiorem vitã debere conſcendere, ab his in quibus erat, ad meliora tranſire. Igitur ſancti non de loco ad locum, ſed de vita ad vitam, de inſtitutis primis abeunt ad inſtituta potiora; quo poſito, dicimus meritò tranſiſſe Rebeccam, vt cõſuleret Dominum, ad obtinendum quod in votis habebat, quia in neceſſitate conſtituti, ab imperfectiori ſtatu ad perfectiorem tranſire debent, vt facilius remedium à Deo conſequantur: ita cit. Orig. *Quò abiit Rebecca? nonne vbique eſt Deus? quò ergo abiit, vnde non iſſet ad locum vbi eſſet Dominus? ego puto quod non de loco ad locum abierit, ſed de vita ad vitam, de actu ad actum, de bonis ad meliora tranſierit, de vtilibus ad vtiliora perrexerit, de ſanctis ad ſanctiora properauerit.*
Orig.

Vbi obedientia præſtatur, ibi diuina panduntur oracula.

125. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, ſed quò perrexit. cùm nondum eſſent aut Prophetæ à Deo conſtituti, vt darent reſponſa, quoſque conſuleret? Reſpondet D. Auguſt. qu. 72. in Geneſim, *Forſitan ad locum vbi aram conſtituit Abraham in monte Moria*: quaſi locus ille in quo Patriarcha diuinum præceptum, cæca quidem obedientia impleuerat, aptiſſimus maneret in qua diuina panderentur oracula.
Auguſt.

Sacerdotes conſulendi tanquam Dei organa.

126. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, ſed an immediatè Dominum conſuluit? non equidem, ſed medio Sacerdote, vt plures autumant. Sed cur non immediatè Deum interrogat, ſed medio Sacerdote? quia tanta eſt Sacerdotum dignitas, vt ipſius Dei mereantur eſſe organa, quod animaduertit Chryſoſt. *Quò perrexit Rebecca?* inquit, *feſtinauit ad Sacerdotem Dei miniſtrum, per quem latentium ſcientiam volebat diſcere, & enarrans omnia quæ ſibi contigerant didicit, diligenter omnia miſericorde Deo per Sacerdotis linguam detegente, & omnia manifeſtè & alacriorem eam reddente*; vide quanta & tunc erat Sacerdotum dignitas, cùm Dominus per os loqueretur Sacerdotum. S. Chryſ.

Cùm oramus à tumultu recedendum.

127. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, conſule Dominum domi tuæ, indecens eſt enim mulierem vagari, ne ergo in alium locum proficiſcaris, in quo preces tuas coram Deo effundas, imo pergat in aliquem locum ab aliis ſeparatum, vt orationi inuigilet: cùm oramus enim ab aliorum tumultu recedendum, ſic Gennad. in Cat. *Cautè fit hoc à muliere, nam qui Deum exorare volunt, procul ab aliis ſecedunt, quo ſe melius colligentes mentem intendant in Deum.* Gennad. in Cat. Græcorũ

Deus facilius orando inuenitur, quàm eum in hominibus conſulendo.

128. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, ſcilicet eum deprecatura, ſed cur cum hominibus hoc negotium non cõfers? cur incommodum quod ex colliſione puerorum pateris, non aperis? quia facilius à Deo orando aliquid conſequimur, quàm ſi cum hominibus illud conſulamus: ſic ſcriptum reliquit Diuus Bernardus libro quinto de conſiderat. capite 14. *Deus orando*, inquit, *potius quàm diſputando dignius quæritur, & inuenitur facilius.* S. Bern.

In oratione quæ nobis futura ſunt, agnoſcimus.

129. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, plurium eſt ſententia apud ſe quoddam oratorium habuiſſe, in quod ſeceſſit, vt Deum deprecaretur ſibi aperire quid illæ colliſiones puerorum in vtero denotabant. Deum exora vt te à doloribus partus futuri liberet, & eum tibi fœlicem tribuat: arbitraris-ne enim Deum quæ ventura ſunt, prædictarum? quidni? nonne preces fundit? oratione autem ea quæ nobis futura ſunt, aliquando cognoſcimus: fauet Theodoret. *Cùm Patriarchæ conſueuiſſent in locis in quibus habitabant, conſtruere Deo altaria quædam, veriſimile eſt illam, ad vnum ex his ingreſſam ſupplicaſſe Deo, & ita nouiſſe quæ futura erant.* Theod.

Deus medicus noſter.

130. *Perrexit Rebecca vt conſuleret Dominum*, ſi medicorum eſt mederi doloribus, & corporis infirmitatibus, eos conſule, vt dolori ex puerorum in vtero tuo colliſione, remedium ſalutare præbeant, ne ergo ad Deum conſiderandum proficiſcaris;

imo proficiscere, Deus enim tanquam verus medicus in incommodis corporis, etiam oratione nostra consulendus, *quia pugna*, inquit Thomas Anglicus, *seu multa collisio puerorum apparebat, tam matri quàm proli mortifera, videbaturque hoc prodigiosum quàm naturale, Deo iuit ad consulendum medicum scilicet solum Dominum.*

S.Thom.

Dolor verba præscindit, & obtruncat.

130. *Si sic mihi futurum erat, quid necesse mihi fuit concipere?* sed in Hebræo illa verba non inueniuntur, sed hæc, si sic, cur istud ego? quæso, quis sensus horum verborum nullus equidem, nonne rationis particeps es, ô Rebecca? cur igitur integram non profers orationem? non dubitas maximo dolore correptam ex puerorum pugna; quid mirum igitur integram non protulisse orationem, sed eam mutilasse? dolor enim eam præscindit & obtruncat.

Nec etiam sanctæ mulieres eximuntur à maledictione Euæ.

131. *Si sic mihi futurum erat, quid necesse mihi fuit concipere?* nonne sanctissima fuit Rebecca? quomodo igitur tantis afficitur doloribus, partumque infœlicem & molestum formidat? nonne dictum est Euæ, multiplicabo ærumnas & conceptus tuos, in dolore paries filios tuos? quid mirum igitur in magno timore & dolore fuisse? quia licet sanctissima fuerit, tamen à maledictione Euæ non eximitur. Sic D. Thom. 22 qu. 164. art. 2. *In statu innocentiæ fuisset partus absque dolore, tunc enim ad pariendum non doloris gemitus, sed maturitatis impulsus fœminea viscera relaxasset, pœna autem, scilicet multiplicatio conceptuum, & dolor in pariendo, aliqualiter ad omnes pertinent, quæcunque enim mulier concipit, necesse est quod ærumnas patiatur, & cum dolore pariat, præter beatam Virginem, quæ sine corruptione concepit, & sine dolore peperit.*

Tho. Anglus.

Filij parentibus molestissimi.

132. *Si sic mihi futurum erat, quid necesse fuit concipere?* cui nos dicere possumus, si antequam nati sint filij, ita parentem distorquent, & discruciant, quid facient nati? sed addamus quod Septuaginta ponunt, non verbum significans collisionem, sed collusionem, *& exultabunt*, inquiunt, quod idem verbum positum est Luc. 1. vbi dicitur exultauit infans in vtero meo: quid ergo molestiæ inferent filij, si exultantes & colludentes sic commouent? nescio si ad id respiciens dicebat D. Chrysost. ser. de Iacob & Esau; *Certantes filios mater ante sentit quàm nouit, ante patitur quàm videt, ante sustinet quàm agnoscit, materna viscera quatiuntur, nec ad ortus principia preparatur, sed ante certamina, noua principia celebrantur.*

S.Chrys.

In Ecclesia iusti laborant, vt Christo malos acquirant, mali autem vt iustos extinguant.

133. *Si sic mihi futurum erat, &c. Collidebantur in vtero eius paruuli*, certum est hos duos paruulos symbolum fuisse duorum populorum in Ecclesia, nempe malorum & bonorum, teste D. Aug. ser. 78. de temp. *Concepit, inquit, corporaliter de beato Isaac Rebecca, quia conceptura erat spiritualiter de Christo Ecclesia; & sicut duo paruuli in vtero Rebeccæ collidebantur, sic in vtero Ecclesiæ duo sibi inuicem aduersantur.* Si enim soli boni, aut si soli mali essent, vnus populus esset, quia verò in Ecclesia boni inueniuntur & mali, tanquam in vtero spiritualis Rebeccæ duo populi colliduntur; sed si boni sunt in Ecclesia, cùm sint pacis & concordiæ amantissimi, cur colluctantur cum malis, & eos collidunt? potius enim opprobria vel alia quæuis aduersa patienter deberent sustinere? dico bonos collidere quidem iniustos, non vt eos opprimant, sed vt eos compellant virtutes sectari, obsequium Dei amplecti, impietatemque colere, sed si inuicem collidebantur, quomodo mali contra iustos colluctabantur? sine dubio vt eos opprimerent & extinguerent: *Duo populi colliduntur*, inquit cit. Aug. *boni enim lucrari volunt malos, mali vero extinguere cupiunt bonos, bonorum desiderium est, vt qui mali sunt, corrigantur, studium malorum est, vt qui boni sunt consumantur.*

August.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Qui respondens ait, duæ gentes sunt in vtero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populusque populum superabit, & maior seruiet minori.

Sept. Et duo populi de ventre tuo separabuntur.

Chald. Et ait ei Dominus, duo populi sunt in visceribus tuis, & duo regna de tuo vtero diuidentur, & regnum regno fortius erit, & maior seruiet minori.

Caiet. Dixit Iehoua, ipsi duo regna de visceribus tuis separabuntur, & regnum plusquam regnum erit fortè, & multum seruiet pauco.

Oleast. Amplior aut multus seruiet pauciori.

CONCORDIA

Dictio pluralis לאומים leumim, populos denotat ex vna quasi matre propagatos, vel nationes, licet autem hoc nomen transferre ad regna, quamuis verò aliqua sit in verbis distinctio, tamen idem est omnium lectionum sensus.

EXPOSITIO.

QVi respondens ait, cum in Hebræo sit Iehoua dicendum est Deum ei locutum fuisse, vel saltem Angelum, *duæ gentes sunt in vtero, &* id est duo capita gentium & populorum, qui ab vtero diuersi erunt, Iudæorum sc. & Idumæorum, *& maior seruiet minori*, id est, populus Idumæorum ex Esau primogenito Isaac natus, qui longe fuit maior num. in populo, in Iudæorum seruitutem redactus fuit 2. Reg. 8. qui & tributum ei exsoluit vsque ad tempus Ioram, & impletum fuit illud, populus populum superabit, & in Iudæis tamen conuenientius creditur hoc Deum prædixisse de populo antiquiori Iudæor. populo Christiano minori id est, posteriori seruiente, quod adimpletum fuisse videmus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prior imperaturus, prior obediat.

134. MAior seruiet minori, si de hoc populo Idumæorum & Iudæorum intelligen iũ venit, quo posito, nonne prius reges de stirpe Esau in Idumæa quam reges de stirpe Iacob commemorantur à Moyse in Iudæa? sic enim ait Gen.36. reges regnauerunt in terra Edon antequam haberent regem filij Israel, fuerunt hi: sed dicet aliquis cur prius filij Esau quam filij Iacob ad regnum euaserunt, cum potius vice versa, huius quam illi regnare debuissent? si quidem Iacob paternam benedictionem fratri præripuerat, illoque expulso in paternam hæreditatem successerat eo natus: forte ideo hoc ita contigit quia Esau prius obedientiam præstitit. & tibi cum tu iure à parente tuo iubetur, iuxta illud Gen. 28. fratri tuo seruies, qui prius autem se exhibet seruum & obedientem, dignus est qui prior tanquam Dominus salutetur, *bene enim* inquit Lyran. in lib. 1. Reg. c. 19. *ducit regendos, qui primo fuit duc Filij de obediendo.*

Gen.36.

Gen.28.

Lyran.

Longe plura Deus tribuit quam ab eo postulentur.

135. *Duæ sunt gentes in vtero tuo*, quid à te petiit Isaac, pro vxore nisi fœcunditatem, & forte vt filij vnius fieret mater? quomodo igitur non solum duos vno conceptu suscipit liberos, sed duas gentes quæ pluribus constant hominibus in vtero suo esse annuntias? quia Deus ita liberalis, vt longe plura tribuere soleat, quàm ab ipso exigantur: sane videtur Chr. dicens, *nunc dicit mulier quod non solum duos paret filios sed quod illi in gente essent propagandi*, quasi diceret non solum mysterium collisionis puerorum agnouit, sed etiam Dei eximiam liberalitatem.

Deus prouidentiam habet etiam circa singulares actiones & motus.

136. *Duæ sunt gentes in vtero tuo*, quid tibi sunt curæ motus puerorum in vtero mulieris, vt ei respondeas? quia denotent merito etiam eos intuetur, vt discamus nec etiam motus vel actiones etiam singularissimas eius prouidentiam fugere, sic Caiet. *obseruat primum ostendi principium alloquitur Rebeccam declarando illi mysterium esse motum illum infantum in vtero, ad insinuandam sæpe dictam fidem quod ipse prouidentiam habet istorum singularium, etiam secundum singularissimos motus.*

Malorum præ bonis maximus est numerus.

137. *Maior seruiet minori*, in Hebræo, amplior aut multus seruiet pauciori, si maiori venit intelligendus Esau, sicut minori Iacob, certe secundum Hebræum non conuenienter videtur amplior aut multus, sicut nec alter paucus, persona enim singularis non potest dici multa præ alia, sicut nec alia pauca; multitudo enim pluralitatem denotat: nemini dubium sit nomine Esau, malos denotari, sicut Iacob bonos; mirum igitur si Esau multus siue amplior nominetur, & Iacob paucior: longe enim maior est malorum numerus, quàm iustorum, *populus quidem improborum*, ait D. Aug. ser. 78. de tempore, *recte dici potest maior, quia semper maior est numerus malorum, & vt scriptura inquit, stultorum infinitus est numerus.*

D. Aug. ser. 5. de tempore.

In regno Dei magni non ex clarissimo nominum hæreditate, sed ex vero virtutum effectu censentur.

138. *Duæ sunt gentes in vtero tuo populi ex ventre tuo diuidentur*, audiit Deum respondentem magni Isaac vxor illustris Rebecca. expende nunc qui vocentur Rebeccæ filij, nimirum duæ gentes, concedo quidem quod illorum alter vocatur vna gens: nonne alter Israel ipse erat Abraham idem primogenitis clarus? cur igitur hic qui Israel est, etiam sub gentis agnomine obscuratur? designabat ibi etiam Dominus electos suos ad cœlestem principatum. & ideo Israelis nomen dissimulauit, & omnes conclusit sub gentis vocabulo, ne quis in hæreditatis agnominibus illustribus fundaret spem cum Deo regnandi. Accipite Tert. lib. aduersus Iudæos, *habemus*, inquit, *ipsum Deum idoneum pollicitatorum & fidelem sponsorem, qui Abrahæ promiserat, quod ex vtero Rebeccæ duo populi & duæ gentes essent processuræ: vtique Judæorum, id est Israelis & gentiũ, id est noster, vterque ergo, & populus & gens appellatur, ne de nominis appellatione priuilegium gratiæ sibi quis audeat defendere*, nullum tibi diuinæ gratiæ, nec cœlestis gloriæ priuilegium dabit agnomen, sed verum virtutis opus; nunquam enim vllus censetur apud Deum ex hæreditatis agnominibus, sed ex veris virtutibus ostensis.

Tertul.

Iudæi vbique terrarum etiam nolentes Christianis seruiunt.

139. *Et maior seruiet minori*, si minor est Iacob, maior autem Esau, hæc autem adimpletum esse non legimus, non .n. corporaliter beato Iacobo seruisse Esau commemorat scriptura, id igitur factum & adimpletum esse cognoscimus in Christianis & Iudæis, ita vt maiores, id est antiquiores Iudæi, minoribus, id est posterioribus Christicolis seruiant, sed quomodo eis seruiunt? cum nec ab eis bello victi, nec pecunia coëmpti, nec in eorum seruitutem se

tradiderunt? seruus autem vno ex his tribus modis efficitur? c. 25. *maior enim* inquit, *& senior populus Iudæorum, minori & iuniori, id est populo Christiano seruire probatur, dum per totum mundum libros diuinæ legis ad instructionem omnium gentium portare cognoscitur: ideo enim per omnem terram Iudæi dispersi sunt, vt cùm aliquem Paganũ ad fidem Christi volumus inuitare, Christum Dominum ab omnibus Prophetis prænuntiatum esse testantes & ille resistens dixerit à nobis potius quàm à Spiritusancto libros diuinæ legis & propheticos; nos habemus vnde eum redarguere certa ratione possimus, dicentes: si de meis libris tibi dubitatio nascitur, ecce Judæorum libros vtique inimicorum nostrorum, quos certum est si ego conscribere vellem, mutare non potui: ipsos relege, & cum in ipsis hoc ipsum quod in meis libris inueneris, noli esse incredulus, sed fidelis: hoc igitur ordine maior populus minori seruire cogitur, dum etiam per illorum libros ad credendum in Christum gentium populus inuitatur.*

Omnes facile in malum, in bonum autem difficile propendunt.

140. *Maior seruiet minori*, diximus ideo maiorem, siue vt est in Heb multum, Esau nominari præ Iacob, quia Esau nomine intelligendi veniunt mali quorũ maximus numerus est præ iustis: sed quomodo maior est, cum minor esse deberet? si quidem Deus vult omnes saluos fieri, & auxilia sufficientia ad virtutem obtinendam & salutem consequendã præbet: ita se res habet; maior tamen est numerus malorum, quia omnes facile in malum ex naturæ corruptione in bonum autem difficile propendunt, hanc rationem assignat D Greg. Nazianzenus in apolo *desiderabile quid & promptum est malitia; & nihil adeo facile & procline existit, vt facere malum, etiam si nemo sit qui nos id facere doceat vel cogat, contra vero res admodum rara & molesta est boni acquisitio, etiam si permulta sint quæ nos ad illam prouocent & trahant, bonum humana natura difficile acquisitu est, similiter vt ignem inhærere humidiori materia plurimi ad communicationem mali parati & apti sunt, velut calamus quidam, qui scintilla & vento corruptus facile propter ariditatem accenditur & consumitur, etenim citius quis modicam malitiam vbertim in se recipit, quam copiosam virtutem paulatim: nam & modicum absynthij amaritudinem suam multo etiam melli celerrime indit, mel vero dulcedinem suam absinthio non ita facile ingerit, etiam si duplo maius adhibeatur & modicus calculus subtractus, totum fluuium in decliuia distrahit: è contra vero vix illum robustissimum munimentum coercet, vel ne exorbitet impedit.*

D. Greg. Naz. in apolo.

Mali etiam potentissimi & liberi, serui sunt bonorum etiam pauperum, ad maius enim meritum consequendum eis inseruiunt.

141. *Maior seruiet minori*, si nomine Esau mali veniunt intelligendi, quomodo mali minori seruiunt nempe bonis, cum dominari eis videantur iustique eis inseruire? non sane aliquo vili & humili obsequio, sed quia eorum maiori merito acquirendo, eos persequendo, & opprimendo etiam nescientes cooperantur, *ad eum modum*, inquit cit. Aug. ser. 78. de temp. *mali seruiunt bonis, quo lima & mallei seruiunt auro, & molæ seruiunt tritico & panibus coquendis & conficiendis furnalia, & quemadmodum in fornace aurificis palea seruit auro vbi sine dubio palea consumitur & aurũ probatur, nõ ergo glorientur nec se extollant mali quando bonis aliquas tribulationes immiserint, quia cum illos persequuntur in corpore, seipsos occidere probantur in mente, & quibus nocere volunt, prosunt plurimum, sibi autem ipsi maxime nocent.*

D Aug. ser. 17. de temp.

Virtutes vitia superabunt, si patientes fuerimus.

142. *Maior seruiet minori, duo sunt populi in vtero tuo, populus populum superabit:* Orig. hom. 12. in Genes. ait, ego puto quod etiam in singulis nobis hoc dici potest, sed quomodo vere potest enuntiari, nam sicut Rebecca non concipimus? pergit dicens; nam & virtutum populus & vitiorum intra nos est. Sed quomodo potest fieri, ô Origenes, quod intra nos vitiorum & virtutum sit populus, cum virtutes & vitia ad inuicem sibi aduersentur? ait tamen: de corde enim nostro prodeunt cogitationes malæ, adulteria, furta, homicidia, hæreses, & his similia. Vides quantus malorũ populus intra nos est, si vero mereamur illam vocem dicer sanctorum: à timore tuo, Domine concepimus & peperimus, & spiritum salutis tuæ fecimus super terram Isa. 25. tunc & alter intra nos populus inuenietur per spiritum Dei generatus, quem designauit Apost. dicens ad Galat. 5. Fructus spiritus est, charitas, gaudium, pax, longanimitas, patientia, bonitas, mansuetudo, continentia, castitas, & his similia: vides & hunc alterum populum qui intra nos est, sed hic minor est, ille vero maior; semper enim vitia virtutibus numerosiora; sed si vitia virtutibus sunt numerosiora, quomodo verum censebitur, quod populus superabit populum, scilicet virtutes vitia cum in maiore sint numero? audite citatum Orig. *Si tales nos simus quales Rebecca, cuius nomen latius interpretatum significat patientiam, & meremur de Isaac, id est de verbo Dei habere conceptum, etiam in nobis populus populum superabit & maior seruiet minori, seruiet enim caro spiritui & vitia cedent virtutibus.*

Isa. 25.

Ad Gal. 5.

Origen.

Diabolus etiam nolens iustos persequendo eis præstat obsequium.

314. *Maior seruiet minori*, sc. vt diximus impij iustis, sed cum per maiorem possimus intelligere dæmonem caput impiorum, & per minorem hominem, minor enim est eo in natura, imo & in scientia: nam v. optime seraphicus noster Patriarcha in admonitionibus suis, admonit. quarta, si ita esses, inquit, subtilis & sapiens, quod omnem scientiam haberes & scires interpretari omnia genera linguarum, & subtiliter de cœlestibus rebus perscrutari, in omnibus his non posses gloriari, quia vnus dæmon sciuit de cœlestibus magis, & scit de terrenis plusquam omnes homines sciant. minor est etiam in viribus & potentia; non est enim potestas in terra teste Iob similis diaboli potestati: si igitur maior est dæmon in pluribus homine, quomodo ei seruire tanquam vile mancipium dicemus? quia cum eum persequitur & tentat is omnibus appetit, non exiguum ei præstat obsequium, siquidem excellentiori eius coronæ & mercedi cooperatur, sic deuote Ioannes Iustus Lanspergius Carthusianus in Dominica Reminiscere, *certe diaboli*, inquit, *spectanda est intentio, tunc omnes male vexat*

S. Franc.

Iob. 41.

Lanspergius.

hoc eſt, ideo vexat, vt ad malum ducat eum quem tentat: at laudanda eſt prouidentia diuina, tantoque magis prædicanda, tanto amanda feruentius, quæ malum, quod nobis aut à diabolo, aut ab aliquo membrorum eius paratur, ſemper ſi volumus, praſto nobis eſt vertere in bonum: nonne omnes fatigauit ſuis vexationibus ſanctos diabolus? quid autem obtinuit? nihil profectò niſi quod glorioſiores, pulchriores & rutilantiores fecit eos vt aurum fabricauit enim eis coronas inuitus, quia Deus quod ille nitebatur eis inferre ad malum, vertit in bonum.

Superbus in pœnam arrogantiæ humili ſubiicietur.

144. *Maior ſeruiet minori*, nonne Eſau illle maior? ſi igitur ſeruiet, minori ſubiicietur, qui enim in alterius venit poteſtatem, ei ſubditur, nonne Eſau potentiſſimus, imo arrogantiſſimus, qui mortem fratri minatus fuerat? quomodo igitur fratri minori ſubiicietur? quia pœna ſuperborum eſt humilibus ſubiici. Sic Procop. *Qui affectat maior eſſe, & ſe maiorem eſſe iactat, ſubiicietur illi, qui humilia de ſe ſentiendo minor habetur.* Procop.

Qui non proprium, ſed Dei conſilium ſequitur, cuncta ei proſperè contingunt.

145. *Duæ gentes in vtero tuo*, dixit ei Angelus, & quod populus populum ſuperaturus eſſet, & quod maior ſeruiet minori, cur cuncta ei ita fœliciter contingunt, vt etiam quæ futura ſunt poſteris, agnoſcat? in memoriam reuoca, quod cum colliderentur infantes in vtero ſuo, non hominum nec proprium ſequuta eſt conſilium, vt ſibi opem requireret, ſed ait textus, perrexit vt conſuleret Dominum; quid mirum igitur ita felicem euentum habuiſſe? Deum enim conſulenti, & non proprio adhærenti conſilio, ita contingit. Fauet Ambr. libro de Iſaac cap. 4. *Eo quod nihil ſponte præſumat, ſummum Deum præſulem poſcat ſuorum conſiliorum, ſimul plena pacis ac pietatis, duos populos ſua fide & prædicatione connectit, & ſuo vtero claudit.* D. Amb.

Ita certa quæ Deus prædicit euentura, vt iam de eis ſit ſermo tanquam eſſent in rerum natura.

145. *Duæ gentes in vtero tuo & duo populi*, ſi ſolùm ſunt duo pueri, quomodo ſunt duæ gentes & duo populi? vnicus enim populus non duobus ſed pluribus conſtat hominibus: ſi nondum autem ſunt nati Iacob & Eſau, quomodo iam plurium progenitores dicuntur? inſpice quid Deus prædixerat Abraham, quod ſemen ſuum multiplicandum maximè foret; meritò igitur duo pueri, duæ gentes & duo populi nominantur, quia ita certa ſunt quæ Deus prædicit euentura, vt de eis ſit ſermo, tanquam eſſent in rerum natura, audiamus D. Chryſoſt. ſer. de Iacob & Eſau, *O veneranda Dei praſcientia*, inquit, *deſignantur in vtriſque fratribus gentes, in ſingulis populi declarantur, imo ipſi gentes & populi nuncupantur futurarum ſobolum nomina in natos conferuntur, & adhuc innatorum nomina ignorantur; dicuntur enim parentes qui needum filij nomen acceperant, appellantur patres qui nati non fuerant, vt fierent genitores, antequam filij fierent; patres antequam nati.* S. Chryſ.

Quæ hominibus in vita contingunt diuerſæ eorum natiuitati non tribuendum.

146. *Duæ gentes in vtero tuo & duo populi*, in vtero tamen eius ſolus erat Eſau & Iacob, de quibus loquens Diuus Paulus 9. ad Rom. ait, Cùm nondum nati fuiſſent, dictum eſt, quia maior ſeruiet minori, nonne ſeruitus eſt in hominum vita aliquid maximè infœlix? quomodo igitur ante eorum natiuitatem prædicitur vnius ſeruitus, & alterius dominium, cùm dicant Priſcilliani diuerſitatem eorum quæ cuique hominum tota vita contingunt, natiuitati eorum adſcribendam? ſed toto aberrant cœlo dicentes cuiuſque hominis vitam, & quicquid graue in ea contigerit, necnon etiam mortem in conſtellationem ſub qua quiſque naſcitur, refundendam, cùm aſſerat Paulus, antequam nati fuiſſent Iacob & Eſau dictum fuiſſe, maior ſeruiet minori: quem etiam Concilium I. Bracharenſe cap. 1. errorem damnauit dicens: *Si quis animas & humana corpora fatali ſigno credit adſtringi, ſicut Pagani & Priſcilianus dixerunt, anathema ſit*; idem paulò inferius repetit, *ſi quis animas & corpora humanà fatalibus ſtellis credit aſtringi, anathema ſit.* Rom. 9. Concil. Brach.

Homines à Deo prædeſtinantur propter antecedentia eorum merita.

147. *Duæ gentes in vtero tuo & duo populi*, nondum igitur nati, ſi adhuc in vtero, de quibus loquens citatus Paulus, cùm nondum nati fuiſſent aut aliquid boni vel mali egiſſent, vt ſecundùm electionem propoſitum Dei maneret, non ex operibus, ſed ex vocante dictum eſt ei, quia maior ſeruiet minori, ſicut ſcriptum eſt, Iacob dilexi, Eſau autem odio habui; quid ais Paule? nonne animæ hominum ſimul cum Angelis creatæ, ante eorum corpora, plura bona vel mala perpetrarunt opera, ac pro meritis vel demeritis quæ tunc egerunt, priuſquam includerentur corporibus, diuerſitatem vitæ & conditionis ſortitæ fuere in corporibus? cur igitur, ait Paulus, antequam boni vel mali aliquid feciſſent, dictum eſt: Maior ſeruiet minori; & Eſau odio habui, Iacob autem dilexi? quia veriſſimè Paulus, alij autem falſiſſimè, nec enim animæ ante corpora creatæ fuere, & ita non propter hominum opera antecedentia, Deus aliquem reprobat vel prædeſtinat; quod eruditiſſimè demonſtrat Imperator Iuſtinianus in tractatu quodam qui in quinta Synodo generali Conſtantinopolitana reperitur, & approbatus fuit à Vigilio Summo Pontifice, ſic autem habet: *Cùm dixerit Deus*, inquit, *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram; ex eius vanis ſermonibus inuenitur, ſolum corpus abſque anima ad imaginem & ſimilitudinem Dei factum eſſe, ſi omnino præexiſtebat anima & facto corpore in id inſecta eſt, aut in id tanquam in vas immiſſa, ac neceſſe erit omnino dicere, ipſum Deum opificem hominis, corpus eſſe, vtpote qui corpus ad imaginem & ſimilitudinem ſuam fecerit, quomodo autem corpus imago incorporei eſſe poſſit? quamobrem abſit, vt hu Chriſtiani aſſentiantur: ſi verò iuxta Origenis blaſphemiam animæ præexiſtebant, ac in pœnam peccatorum ſuorum in corpora demiſſæ ſunt, vt emendatæ reſipiſcerent, eas oportebat amplius non peccare: nam ſi corpus datum eſt animæ, in ſupplicium propter peccata, vt doloribus emendaretur ad glorificandum Deum, quomodo corpus eam adiuuat & corroborat ad peccandum, quod iis, qui pœna afficiuntur, non euenit? vincula enim, carceres, compedes, ac, vt breuiter dicam, omnia, eiuſmodi iniquitates & peccata eorum cohibent qui iam pœnas luunt, nec vt qui peccarit amplius peccet, vincula ei adducuntur, quæ ad peccan-* Rom. 9. Iuſtin. Imper. Vigil. Papa Conſtant.

dum adiuuent: sed vt vinculorum cruciatu peccare desistat, quare perspicuum est non ad superiorem peccatorum castigationem, vt illi nugantur, corporibus immissas esse animas: sed simul Deum & corpus, & animam, id est perfectum hominem fabricatum esse; itaque eorum quæ per corpus à nobis gesta sunt, siue bonorum, siue malorum retributionem expectamus, hoc enim nobis tradit & diuinus Apostolus dicens: omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque ea quæ per corpus, prout gessit, siue bonum siue malum: attendenda ergo sunt
2.Cor.5. *Apostoli verba; nec enim dixit oportere recipere eum qui iudicatur, prout gessit ante corpus; si vero ob ea quæ per corpus homo gessit ab eo qui terram iudicat, vel pœna afficitur, vel merito præmio: nullaque mentio fit ante admissorum peccatorum: perspicuum est animas ante corpora non esse, si enim præexisterent, dixisset Apostolus, gesta tum per corpus, tum ante corpus. Animas vero hominum intelligentia & ratione vti in confesso est quod ne eos quidem negare putamus, qui tuentur Origenem.*

Ignorantiæ vel stultitiæ socia est seruitus.

149. *Duæ gentes in vtero tuo*, &c. *Maior seruiet minori*, si maior, quomodo minori seruiet? nam minores natu obsequium quodcumque præstant primogenitis, præsertim si sunt nobiles, vt ab eis accepti habeantur, & ab eis quæ sunt nobilitatis suæ conseruandæ necessaria, facilius obtineant, dicat igitur minor seruiet minori, non autem è contra: aduerte quod ille maior Esau, cuius etymon ex Philone Iudæo, nihil aliud sonat quàm ignorantem & stultum: meritò igitur dictum est, quod maior seruiet, non autem minor, quia ignorans & stultus verè seruus censendus est. Fauet Diodor. in Catena Græca, *qui prior gloriabatur, minor factus seruit posteriori iunioríque, nec mirum seruit stultus sapienti*, quasi Diodorus. diceret; Esau qui stultus & ignorans est, factus est seruus fratris sui Iacob, qui sapiens potest dici ex ipsa nominis etymologia, Iacob enim à verbo Iachab, quod astutè siue prudenter agere significat, deducunt Hebræi.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Iam tempus pariendi aduenerat, & ecce gemini in vtero eius reperti sunt.

Sept. Et impleti sunt dies ei vt pareret, & erant ei gemini in vtero: *sic Chald. & Heb.*

CONCORDIA

IN nostro Vulgato abundat verbum *inuenti*, quod tamen prudenter additum, tum elegantiæ tum maioris claritatis gratia.

EXPOSITIO.

IAm *tempus pariendi aduenerat*, nouem enim menses à conceptu iam erant elapsi, *& gemini*, nempe duo pueri, ab obstetrice reperti sunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Scriptura sacra in sua etiam phrasi mysteriis non caret.

150. IAm *tempus pariendi aduenerat*, in Hebræo *impleti sunt dies vt pareret*, cur alio modo loquendi tempus parturitionis eius non aperuit? potuisset enim dicere, iam tempus pariendi imminebat, ne hanc phrasim Hebraicam, *impleti sunt dies eius vt pareret*, arguas; non enim caret mysterio, sed quodnam includere posset? scilicet quod sancta fuerit Rebecca, & quod eius parturitio aliquid eximium portendebat: audias Orig. hom.
Orig. 12. in Genes. *Sermo hic impleti sunt dies vt pareret, numquam ferè nisi de sanctis mulieribus scribitur, de hac Rebecca & Elisabeth matre Ioannis, & Maria matre Domini nostri Iesu Christi, vnde eximium aliquid præter cæteros homines huiusmodi partus ostendit, & impletio dierum ortum perfectæ sobolis indicat.*

Dei prædictio adimplenda.

151. *Et ecce gemini in vtero eius reperti sunt*, nonne prædixerat Deus duas gentes, & duos populos, id est duorum populorum capita esse in eius vtero? ad quid igitur duos fuisse geminos repertos declarat? potuisset enim dicere tempus pariendi aduenerat, & ecce Esau egreditur, *&c.* rectè tamen dixit geminos in vtero repertos, vt prædictionis adimpletæ veritas innueretur.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXV.

VVLG. Qui prior egressus, rufus erat, & totus in morem pellis hispidus, vocatumque est nomen eius Esau; protinus alter egrediens, tenebat plantam fratris manu, & idcirco appellauit eum Iacob.

Sept. Exiit autem primogenitus rubeus totus, sicut pellis pilosus; cognominauit autem nomen eius Esau, & postea exiit frater eius, & manu eius tenebat calcaneum Esau.

Chald. Egressus est primus rufus totus, quasi pallium hispidum.

Pagn. Sicut pallium pilosum.

Oleaſter. Sicut extenſio pili. *Vatab.* Et totus villoſus.
Arias. Sicut pallium capilli.

CONCORDIA.

VErbum אדר adar, à quo אדרת adereth, id eſt veſtis, ſignificat propriè extendere, vt Pſalm. 8. Domine Dominus noſter quàm אדר, id eſt extenſum nomen tuum, nomen verò adereth Ezech. 17. extenſionem ſignificat, vbi dicitur vt ſit in vitem adereth, id eſt extenſam, ſignificatiuum eſt etiam pallij, Ioſue 7. & Ionæ 3. idque videlicet ſit extenſum, & ſic optime verſum eſt ſicut pallium, ſiue veſtis, vel etiam extenſio pili.

EXPOSITIO.

QVi prior egreſſus, nempe qui dictus eſt Eſau, *rufus erat*, color non planè rubeus, ſed ad flauum nonnihil declinans, *totus in morem pellis hirſutus*, qui ita hirſutus ſiue hiſpidus craſſis & aſperis pilis obtuſus eſt, necnon horridus, ſic autem naſci Eſau prodigioſum & quaſi monſtruoſum, nam præter hominis naturam eſt naſci totum piloſum; *vocatum eſt autem nomen eius Eſau*, D. Hier. ait ſic dictum eſſe à rubore. Eſau enim rubrum interpretatur, dicit etiam facturam ſiue factum denotare, fortè quia quaſi factus & adultus homo ex vtero matris egreſſus ſit, ferens ſecum pilos, qui in aliis pueris ſucceſſu temporis naſcuntur, *protinus alter egrediens*, nempe minor natu *tenebat plantam fratris*, quaſi de primogenitura volens cum eo contendere, *& idcirco appellauit*, nempe pater eius Iſaac *nomine Iacob*: vnde autem huius nominis etymologia deducta ſit, breuiter aperio: ſignificat igitur Iacob ſupplantatorem: ſupplantare autem propriè (non enim loquor de metaphorica & impropria ſignificatione, quæ eadem eſt ac decipere doloque ac fraude aliquem circumuenire) ſignificat plantam alicuius tenere, impediendo ne quid agat, aut ne aliò procedat, & ſic appellatus eſt Iacob, quia tenebat plantam Eſau, quaſi obſtans ne prior egrederetur ex vtero.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus humilia & infima extollit.

152. QVi prior egreſſus eſt, rufus erat, &c. hic eſt Eſau, Iſaaci primogenitus, ſed cum Iacob ad eam dignitatem extollere voluit Deus, vt eſſet populi ſui amantiſſimus progenitor (non enim ab Eſau, ſed à Iacob originem traxit populus Iſraël) cur eum primogenitum Iſaaci non conſtituit, ſed ætate minorem? quia Deus minores & præ aliis infimos extollit & exaltat: ſtupenda valdè ſunt iudicia Dei vt Iſraël magis Deo gratus eſſet, noluit eum primogenitum facere, ſed eum extollere ad primogenituram; non ſolet Dominus alta eleuare, ſed infima.

Deus gaudet infecta perficere, non autem effectis laborare.

153. *Qui prior egreſſus eſt, fuit Eſau*; qui primogenituræ dignitate honoratur; ſed ſi iam in primogenitura Eſau Iacobum ſuperat, cur Deus eum in aliis donis fratri ſuo non præponit? aduerte nomen Eſau, (vt diximus in expoſitione) factum ſeu facturam denotare, non ſic autem Iacob, quid mirum
Oleaſt. igitur Deum Eſau non aſſumpſiſſe in aliquid eximium? gaudet enim infecta perficere, non autem iam factis laborare: *Non gaudet*, inquit Oleaſter, *facta facere, ſed infecta, Eſau ex vtero factus exiit, ideo Deus in eo nihil amplius voluit facere, non ſic frater eius, ideo à Domino factus eſt magnus.*

Ille verus triumphator, qui vſque ad pedes omnium humiliatur.

154. *Qui prior egreſſus eſt, rufus erat*, cuius planta à fratre tenebatur; qui victoriam referre deſiderant non pedes tenent, ſed caput; ille enim qui
Matt. 18. Matthæi vigeſimo octauo vincere curabat debitorem, *tenens ſuffocabat eum*, hic ad fauces vel ad caput extendit manum, vt aduerſarium ſuperet, & vniuerſi pugiles tunc ſe putant vincere, ſi caput hoſtis petant ictibus; quomodo ergo Iacob vt ſuperet fratrem, non ad caput, ſed ad pedes ſe deiicit, & plantam pedis Eſau tenet? quia figurabat athletam Chriſtianum, qui quo demiſſius ad aliorum pedes ſe deiiciet, clariores referet victorias.

Mali iuſtos omni perſequuntur contentione, boni autem eis leniter reſiſtunt.

155. *Qui prior egreſſus eſt, rufus erat, &c.* quid denotat quod ille rufus prior ex vtero matris egrediatur, & quod Iacob ſolùm fratris plantam renuerit? cur caput illius non comprimit, vt prior egrediatur? aduerte quod Eſau vt prior exiret, cum aliqua vi fratrem colliſit; tenere autem ſolùm plantam, lenitatem in reſiſtendo dicit; quid mirum igitur ſi ſolùm plantam fratris tenebat Iacob, Eſau autem vt prior eſſet in egreſſu vteri materni, fratrem cum violentia colliſerit? quia mali Eſau denotati omni contentione iuſtos perſequuntur, boni autem eis leniter reſiſtunt: hoc ſignificare videtur Rupert. lib. 7. in Geneſ. cap. 3. *Vtriuſque ſchema vel habitus prodidit, quis & in vtero princeps fuiſſet duelli, & poſt iterum intentator futurus eſſet inimicitiarum vel odij quiſue & in vtero ſuperaſſet, & poſt vterum victoriæ palmam repetiturus eſſet iuſtè: nam ſicut ille rufus & hiſpidus prior egreſſus eſt, ſic & in vtero prior cum fratre colliſus eſt*, &c. *poſt vterum fratri quieto mortem machinaturus erat, & ſicut iſte lenis erat ab vtero protinus ſequens plantam fratris, ſic erat cum lenitate & modeſtia, nulla vi ſiue iniuſtitia ſcilicet, futurus.*

Iuſti de bonis terrenis parum ſolliciti mali è contra.

155. *Qui prior egreſſus, rufus erat*, cur fratrem,

ô Esau, in vtero collidebas? dices, quia primogenituram obtinere volo, & sic mihi cedet hereditas paterna, & bonorum possessio: sed cur Iacob fratrem non collidit, vt prior egrediens bonorum patris heres euadat? quia iusti de rebus terrenis parum solliciti, mali autem etiam cum aliorum oppressione totis viribus contendunt, vt ea consequantur. Steph. Cant. in Alleg. Tilm. *Spirituales sicut carnales non egrediuntur primi, nec festinant ad hereditatem terrenam, sed expectant cœlestem.* Steph. Cantuar.

Populus fidelis Iudæum crudelem in lenitate & Dei amore superaturus figuratur.

156. *Qui prius egressus est, rufus erat*, & totus in morem pellis hispidus, secundus autem plantam prioris tenuit, cui prior sic horridus, pilisque ad modum ferocis animalis plenus? & cur secundus plantam alterius apprehendit, & non hirsutus egreditur sicut Esau, cùm essent ambo gemelli? non est dubium Esau natu maiorem denotasse populum Iudæorum in electionem priorem, Iacob autem minorem, populum fidelem Christicolam: non mirum igitur Esau totum in more pellis hispidum, ad modum ferocis animalis egressum, & Iacob, solùm fratris manu tenentem calcaneum, quia his signis denotabatur, quod populus Iudæorum sanguineus, & asperis moribus esset, & à Iacob superandus in lenitate, humanitate, & aliis virtutibus eximiis: hoc animaduertit D. Euch. *Cum omnia quæ ante scripta sunt*, inquit, *vt nos doceremur scripta sunt, & figuræ nostræ fuerunt & in vmbra illis contigerunt, scripta siut autem propter nos, in quos finis sæculorum obuenit, locum hunc quem Paulus timendum esse homini & cum reuerentia tractandum, magnumque intelligi vult in eo gratiæ documentum iam spiritualiter & ex profundiori sensu enodemus; cur ille qui prior egressus est, rufus & totus in morem pellis hispidus, nisi quia populus Iudæorum qui de primatu contendebat, & cui primum Dei verbum prædicari oportebat, sanguinum vir, & asperis moribus intractabilis, prophetarum & Christi fuit cruore pollutus, peccati & nequitia squalore circumdatus, & literam legis sequens occidentem solis exterioribus affectus: & hic quidem non bene, sed male egressus est, iuxta quod in Psalmo scriptum, alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, loquuti sunt falsa. Sequens verò gentium populus, egressus quidem est, de credulitate cordis, ad confessionem oris: corde enim creditur ad iustitiam, ore etiam confitetur ad salutem, qui etiam maioris plantam tenuit, quia mysticè maior minorem superaturus erat, planta enim siue calcaneus Esau nouissimè præsignabat Israëlitici populi tempus, in quo Dominus noster aduenire dignatus est vt eis conferret salutem, sed in typo Niniuitarum gentium populus vt Iacob Esau, Israelem incredulum condemnauit, vnde & Iacob à luctando vel supplantando nomen accepit.* Euch. in Genes. Psal. 57.

Aliquando priores, dummodo fuerint diuites, beneficiis Ecclesiasticis præferuntur.

157. *Qui prior egressus est totus in morem pellis hirsutus*, cur Esau qui fuit pilosus primo egreditur? vt huic dubio satisfaciamus, animaduertendum quod ait Petrus Berthor. l. 1. Tropol. in Genes. c. 8. scilicet quod Isaac est Prælatus, mater verò Ecclesia vxor sua, quæ in vtero suo vel in collegio, vel in claustro, plures concipit filios, id est plures subditos, quosdam scilicet similes Esau, id est malos; quosdam verò similes Iacob, id est bonos: si ergo fit quod quando tẽpus appropinquat, vtpotè quando vacat aliquando beneficium, ita quod aliquis promoueatur & exterius pariatur, & per promotionẽ ad exterius beneficium emittatur, incipiunt in lucem edici isti pueri, scilicet isti subditi collidere & parentes impugnare, quia quilibet primus ad promotionem vult exire. Sed cur Esau pilosus prior egreditur? per pilosum diuites intellige; quid mirum igitur si prior Esau in lucem ab vtero egreditur? quia aliquando priores dummodo fuerint diuites, beneficiis potiuntur, ita citatus Berth. *Pro certo Esau qui fuit pilosus, primus exisse dicitur, quia scilicet illi qui priores exeunt, dum tamen sint pilosi, id est diuites, primi ad beneficia promouentur.* Petrus Berth.

Impij primi esse in honore summopere exoptant.

158. *Qui prior egressus est, fuit Esau*, cur vsque ad collisionem cum fratre decertasti in vtero materno, vt ab eo exires? si Esau typus malorum est, hoc minimè inquirendum; nam primi esse & aliis præferri totis viribus contendunt: *amant enim*, inquit Diuus Lucas, *primos accubitus in cœnis, primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.* Luc. 14.

Frater cum fratre decertans in bono, est sterilis.

159. *Qui prior egressus est, & vocatum est nomen eius Esau* Hugo Card. ait, quod interpretatur quercinus, à quercu, quæ sterilis arbor est, nec fert fructum nisi porcis idoneum, cur cum plures habuerit filios Esau, denominatur quercinus, id est sterilis? Aduerte quod licet dictum sit quod collidebantur in vtero pueri, tamen hoc præcipuè intelligendum est de Esau, qui contendebat cum fratre, vt prior egrederetur; meritò igitur Esau dicitur quercinus, id est sterilis, non ex defectu prolis, sed ex boni inopia. Fauet cit. auctor: *Esau interpretatur quercinus, & significat steriles in bono Isaac. 1. erubescetis semper hortos quos elegeratis, cum fueritis velut quercus defluentibus foliis.* Hugo Card. Isa. 1.

Nomina non casu vel fortuito pueris ab antiquis imponebantur.

164. *Vocaturque nomen eius Esau*, quia scilicet totus in morem pellis hispidus, sicut etiam minor natu, nomen Iacobi accepit, quia egrediens tenebat plantam fratris manu; sed cur nomina natis suis non imposuere Isaac & Rebecca, sicut nunc pueris à parentibus induntur, non eorum actionibus inspectis vel moribus consideratis? quia antiqui non casu vel fortuito sicut nunc, pueros nominabant, quod obseruat D. Chrysost. *Quia omnia antea oracula promissa erant, ideo & Rebecca appellatione ei indita, Iacob eum vocauit, quod scilicet supplantationem interpretari potes. Sicut & Esau post fratris benedictiones, eiulans dicebat, rectè vocatum est nomen eius Iacob; supplantauit enim me iam secundò, & primogenita mea accepit, & nunc tulit benedictionem meam: vide quantus erat priscorum intellectus, vt & mulieres natis nomina non temerè nec fortuito imponerent, sed appellarent filios iuxta futurorum prædictionem, & rarò inuenies aliquos eodem nomine appellantes filios, vel fortè nusquam, sed siue mater siue pater nomen filio impositurus erat, rarum quoddam & nouum imponebat, ita & Lamech filium vocauit Noe, dicens; Hic nos requiescere faciet, ita si singula nomina scruteris, omnino in omnibus inuenies aliquid insinuari, non sicut nunc faciunt simpliciter, & vt forte* S. Chrys.

euenit à parentibus agnominare solent, sed omnino illuc spectabant, vt perpetuam memoriam filijs indderent.

Qui eligitur à Deo in aliquem primatum, nequit in donis superari ab aliis respectu quorum primus est.

163. *Alter egrediens plantam fratris tenebat manu*, comp ita Iacobi dextram cum cæteris membris, si onne manus hæc dextera fortior & præstantior cæteris apparet? manentibus adhuc in vtero cæteris membris, manus vna exiuit foras in certamē, manus vna fratrem supplantat, & nomen puero nondum nato acquirit; id enim vocatus est Iacob, ergo manus præstantior cæteris? absit, quod manus licet perficiat tot facinora; præstantior sit vbi est caput, licet videatur adhuc in vtero matris inclusum, nunquam enim manus in præstantia & excellentia à capite non vincitur: pulchrè D. Eucher. lib. 2. in Gen. *alter egrediens plantam fratris tenebat manu. Iacob manum prius, dum nasceretur emisit ex vtero, quæ etiam pedem prænascentis fratris tenebat, deinde vtique secutum est caput, sed tamen caput non tantum ea membra quæ secuta sunt, sed etiam ipsam manum quæ nascendo præcessit, dignitate ac potestate præcedit*, nulla facinora manus pertingunt virtutem capitis, nulla posteriorum magnalia non vincuntur ab eo, qui primus illorum à Deo electus est, & cui tradidit Dominus principatum. D. Eucherius.

Iusti satagunt prauos à malis operibus retrahere

164. *Alter plantam fratris manu tenebat*, cur fratrem detines ô Iacob? desine, vt pulchritudine cœlorum fruatur, & à carcere vteri materni, liber huius mundi incola fiat: aduerte per Esau qui prior egreditur, cum collisione fratris vt hæreditatis paternæ & terrenę iure primogenituræ debitæ fiat possessor, intelligi malos qui cum aliorum detrimento bona terrena possident, quod equidem à ratione alienum & omnino peruersum, tenere autem alicuius plantam est eum detinere, ne aliquid perficiat: merito igitur plantam fratris Esau tenet Iacob, quia iusti quos ille denotat, prauos à malis operibus retrahere satagunt; *ipsi spirituales*, inquit cit. Steph. Cant. *tenent plantam malorum, ne pes eorum ad malum currat, & semper à malo nos volunt retrahere.* Stephan. Cant.

Mali bona iustorum opera eo modo quo possunt, conculcant.

165. *Alter plantam fratris manu tenebat*, cur addidit *manu* Moyses? quomodo enim eam alio modo tenere potuisset? non equidem ore, hoc enim creditu difficile fuisset puerulum ore plantam tenuisse; aduerte quod per manum iusti, qualis fuit Iacob, designantur bona illius opera, quod autem est sub alicuius planta, hoc ab eo conculcatur: dicamus igitur manum Iacob sub planta fratris fuisse, in signum quod impii bona iustorū opera quasi pedibus conterere deberent, fauet cit. Steph. *illud quod sub planta est*, inquit, *conculcatur, & quod boni prætendunt & eligunt in opere, mali illud conculcant & abiiciunt.* Stephan. Cant.

Beneficia Dei in patrem collata in medium proferuntur, vt filij peruersi, Dei misericordiam & suam duritiem agnoscant.

166. *Alter plantam fratris manu tenebat*, vnde dictus est Iacob, id est supplantator, quam supplantationem commemorat Oseas 12. cum ait in vtero supplantauit fratrem suum; sed cur Oseas huius supplantationis factæ à Iacob non viribus naturalibus, sed virtute diuina filiis suis nempe Israeli meminit? vt beneficio in patrem collato agnito & Deū misericordem venerentur, & suam deponant prauitatem. sic Hier. in cap. 12. Oseæ *exponit* (inquit) *quanta bona Iudas hoc est Iacob accepit, & in patre filius nominatur, veterisque recordatur historiæ, vt ex Dei misericordia erga Iacob & illius contra Dominum duritia cognoscatur, dum adhuc esset in vtero supplantauit fratrem, non vtique fortitudine propria qui sentire non poterat, sed misericordia Dei, qui cognoscit & diligit eos quos prædestinauit.* Oseas 12. B. Hier.

Ita primogenitura in pretio ab hominibus habetur, vt de ea nondum nati contendant.

167. *Alter plantam fratris manu tenebat*, scilicet volens impedire, ne frater suus prior vterum egrederetur, sicque primogenitura priuaretur, Esau autem fratrem in vtero materno collisit, vt posset prior exire, sicque primogenitus esse, cur sic contendunt pueri? de quo est certamen & disceptatio? sane de primogenitura, quæ ab hominibus in tanto habetur pretio, vt de ea nondum nati decertent, *non mirum* (inquit Oleast.) *si tanta pro primogenitura inter fratres sit disceptatio, postquam videmus quid propter hanc faciant pueri.* Oleaster.

Boni Angeli à malo nos retrahunt.

168. *Alter egressus tenebat plantam fratris manu*; si natura hoc ei confert beneficium, vt prior lucem intueatur, cur hoc ei demere niteris? per Iacob cur Angelum non intelligemus? cum aliquando visiones Angelorum habere meruerit, imo ab vno victoriam retulerit: quo posito rectè Esau fratris plantam tenere dicitur, ne egrediatur, quia boni Angeli à malo cui consensum præbere volumus, retrahunt: hoc moraliter ita dictum est à Guill. Pep. *per Iacob qui tenebat plantam fratris designatur bonus Angelus, qui videns hominem cuius custodiam gerit volentem exire ad peccandum ipsum quantum potest citra tamen coactionem retrahit, ne peccet; in cuius rei signum legitur Num. 22. quod cum Balaam iret ad maledicendum populum Domini, occurrit ei in via Angelus Domini, tenens gladium in manu sua, fecitque diuertere asinam illius.* Guill. Pepinus. Num. 22.

Tot miseriis & calamitatibus mundus abundat, vt quasi eligibilius foret non nasci quam eum colere.

168. *Alter tenebat plantam fratris sui*, ne scilicet egrederetur ex vtero materno, quo ductus impulsu satagis, vt frater hac luce non potiatur? cur detines, ne mundi huius fiat incola? quia tantis miseriis & calamitatibus abundat, vt quasi eligibilius foret non nasci, quam in eo commorari, nescio si ad hoc respiciens dixit Iob c. 10. vers. 18. *quare de vulua eduxisti me? qui vtinam consumptus essem ne oculus me videret, fuissem quasi non essem, de vtero translatus ad tumulum* quæ verba exponens D. Th. ait. *præstaret non nasci aut expirasse, vitæ malis caruissem.* Iob. 10. D. Tho.

Prædictio Dei cito suum sortitur effectum.

169. *Alter egrediens plantam fratris tenebat manu*, si fortior & robustior erat Esau, siquidem iam pilis obtusus erat, qui autem pilis abundat, robur corporis habere denotat: quomodo à fratre suo premitur,

vt planta pedis sui ab eo teneatur, & quasi iam ei subiiciatur tanquam inferior? nonne dixerat Deus, maior seruiet minori? bene igitur iam tenere calcaneum fratris tanquam eum comprimens & subiiciens dicitur, quia prædictio Dei ilico fere suum sortitur effectum, sic Chrys. *quasi iam ab initio monstret Deus, quod prædicebatur maior seruiet minori, dicit enim tenebat manu calcaneum eius, id quod erat signum defatigantis eum qui fortior videbatur.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVI.

VVLG. Sexagenarius erat Isaac, quando nati sunt paruuli.

Sep. Isaac autem erat sexaginta annorum, quando peperit eos Rebecca.

Heb. Quando genuit.

Arias, Et Ischah filius sexaginta annorum in gignendo ipsos.

CONCORDIA.

Facilis quidem est, nam si noster vulgatus hoc nomen *paruuli*, addidit, quod in nulla alia lectione reperitur, non superflue quidem, sed maioris claritatis gratia.

EXPOSITIO.

Sexagenarius erat Isaac, ex quo constat quod viginti annorum spatio cum vxore sua Rebecca absque liberis permansit, annos enim natus quadraginta eam in coniugem accepit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quod vir vnicam solum vxorem habere debeat præsignatur.

170. *Sexagenarius erat quando nati sunt ei paruuli*, cur Isaac mortua tot annos in recti nditatis suæ, aliam non cepit vxorem, vt ex hac [illegible] suscipere? in illis enim temporibus plures habere licitum erat, tum etiam patrem suum, Sara et iam viuente, sciebat aliam duxisse coniugem nempe Agar: aduerte tamen, iam & [illegible] castitatis Euangelicæ seruandæ typum exstitisse, testatur vt fortè aliquis, qui coniugalem continentiam designaret, dicamus igitur forte aliam præter Rebeccam vxorem non accepisse, ad significandum quod vir vnius vxoris esse deberet nobis auctor Dionys. Chartus. *Isaac* (inquit) *specialiter commendatur de continentia coniugali, & castitatis amore non duxit secundum, ita quod sicut Elias ac Hier. sua continentia virginali Euangelicæ castitatis typum gesserunt perfecte, sic Isaac præsignauit continentiam quæ in Euangelica lege est, coniugalem, in qua vnus vnius est compar.* Dionys. Chartus.

Qui Deo consecratus, continentiæ sit custos.

171. *Sexagenarius erat quando nati sunt ei paruuli*, vxorem aliam ducere quis vetuit, vel saltem concubinam minus præcipuam coniugem sumere, nullam enim Rebeccæ iniuriam irrogasset, tum quia erat sterilis, tum quia ex id non prohibebat, cur ergo continentiam seruat coniugalem? obserua quod ex quo Isaac in holocaustum oblatus est, Deo consecratus censetur: quid mirum igitur vnicam solum vxorem habuisse? qui enim Deo consecratus, continentiam profiteatur, sic apud Lipp. *Hebræi dicunt* (inquit) *quod non licuit Isaac plures habere vxores, ex eo quod sponte accessit vt Deo in holocaustum immolaretur, quia ex tunc Domino extitit consecratus.* Lippom.

Postulata Deus differt, vt postulantium virtus manifestetur.

172. *Sexagenarius erat quando nati sunt ei paruuli*, in quanam ætate duxit vxorem [illegible] textus, qui cum 40 annorum duxit vxorem quo modo [illegible] permisit tale [illegible] Isaac, [illegible] inter medios sine liberis [illegible] plurimis orationibus apud [illegible] dit, vt sterilitas vxoris suæ auferretur, quomodo ergo per viginti annos integros hoc differt? [illegible] quidem distulit vt animos postulantium patientia & aliis virtutibus excultos declararet, ita D. Chrysost. hom. 49. in Genes. *vult docere nos Deus magnitudinem patientiæ Isaac, & clare indicare quanto tempore liberis caruerit, vt & nos æmulantes iustum, assidui simus in Dei precibus si quando aliquid à Deo petierimus.* S. Chrys.

Laudabile est post susceptos liberos ab actu coniugij abstinere.

173. *Sexagenarius erat Isaac quando nati sunt ei paruuli*, diximus mira fuisse præditum continentia, qui existente vxore infœcunda, aliam ducere noluit, sed post susceptos hos geminos, à coniugali commercio abstinuisse vsque ad mortem, ne credendum, tenet Greg. Niss. sed cum duos solum liberos haberet, cur adhuc generationi non indulget, vt plures nominis sui & bonorum relinqueret hæredes? recte ab vsu matrimonij post prolem abstinet, hoc enim maxime laude dignum est. fauet cit. doctor libro de virginit. cap. octauo. *Isaac non florescente ætate vt affectionis coniugium fueret, sed exhausta iam adolescentia ob Dei in semine benedictionem Rebeccam in matrimonium duxit, cui cum vsque ad partum operam duxisset, rursus in rebus quæ oculis non cernuntur, totus fuit clausis corporis sensibus, id autem mihi significare videtur historia, quæ grauem illius Patriarchæ obitum denotat.* S. Greg. Nissen.

Pudore confundantur qui matrimonij leges violant.

174. *Sexagenarius erat Isaac quando nati sunt ei*

Pudore confundantur qui matrimonij leges violant.

174. *Sexagenarius erat Isaac, quando nati sunt ei paruuli*, mirabilis sanè in Isaac continentia, qui cum vir diues ac nobilis esset, & cum pluribus coniungi vxoribus ei licitum fuisset, vna tamen contentus, post longam ætatem coniugio datoperam, susceptoque vno geminorum partu, ab vxore deinceps abstinet, vt expeditius diuinarum studio & contemplationi vacaret; sed nonne plures in lege gratiæ diuites & nobiles, non solùm vna vxore contenti, imo nec pluribus concubinis satiati, voluptatibus illicitis vbique indulgent? quomodo igitur in lege naturæ, qua pluribus vti licitum erat vxoribus, ab eis abstinet, vnius vir? vt pudore afficiantur & confundantur legem Euangelicam amplectentes, cùm ab antiquis in virtute superentur, imo omnibus vitiis se ingurgitent: *Quotus enim*, inquit Saluian. lib. 4. de prouident. *quisque est diuitum connubij Sacramenta obseruans, quem non libidinis furor rapiat in præceps? cui non domus, non familia sua sit scortum? & qui non in quamcumque personam cupiditatis improba calor traxerit mentis, sequatur insania? de talibus dicitur Hierem. 5 equi insanientes in fœminas facti sunt; quid enim aliud quàm de se hoc dictum probat, qui totum hoc peruadere vult concubitu quicquid concupierit aspectu?* Saluian. Hier. 5.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

VVLG. Quibus adultis, factus est Esau vir gnarus venandi, & homo agricola, Iacob autem vir simplex habitabat in tabernaculis.

Sept. Creuerunt autem iuuenes, & erat Esau homo sciens venari, agrestis, Iacob autem simplex habitans domum.

Chald. Et creuerunt pueri, & fuit Esau vir pugnator, vir egrediens in agrum, Iacob autem erat vir perfectus minister domus doctrinæ.

Pag. Esau vir sciens venationem, vir agricola, & Iahacob vir perfectus manens in tabernaculis.

Alii. Iacob verò sine dolo.

CONCORDIA.

Dictio תם, tam à verbo תמם thamam venit, quod est consummare, complere, perficere, consummatum, simplicem, perfectum, integrum, immaculatum, innocentem significat, vnde variè ab auctoribus versa est præfata dictio, si Chaldæus habet, minister domus doctrinæ, ideo est quia secundùm Hebræos in spiritalibus formabatur à Melchisedech & Heber.

EXPOSITIO.

175. *QVibus adultis*, cùm peruenissent scilicet ad annum 15. vel vigesimum, in qua ætate quis vocatur adultus, *Factus est Esau vir gnarus venandi*, hanc artem perfectissimè caluit, & multos modos, quibus aues & feræ caperentur, adinuenit, *& agricola*, agriculturæ etiam vacans, *Iacob autem erat simplex*, scilicet simplicitate columbina, quæ dolum & fictionem excludit, veramque includit prudentiam, qua simplicitate præditus fuit Iob sanctus, non simplicitate asinina, quæ industria caret atque discretione, *habitabat in tabernaculis*, domi quietus & pacificus manebat, nisi eum negotia compellerent, foras abire.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Matris disciplina salutaris adolescentibus.

176. *FActus est Esau vir gnarus venandi, Iacob autem vir simplex habitabat in tabernaculis*: ecce equidem duo gemelli, diuersissimis tamen moribus, Iacob omni virtute ornatus, Esau autem agrestis, sanguineus, vt qui crudelitatem didicerit, vnde tanta morum diuersitas? attentè consideremus quid dicat textus, habitabat in tabernaculis, & diligebat eum Rebecca mater sua: quid autem de Esau dicitur? Isaac eum amabat, eo quod de venationibus eius vesceretur, ecce igitur cur mores diuersi Esau, vt patri morem gereret, venationi vacans, ferus cum feris fiebat, Iacob autem domi sedens totus matris eius disciplinam referebat, in morum simplicitate & facilitate, & de matris consiliis viuebat. Sciens ad omne infortunium ad vbera eius confugere, sic hortatur pueros vt hæreant maternæ disciplinæ, hortatur, inquam, Petrus Abb. Cell. lib. de panibus cap. 5. *Assuescat paruulus matris collo pendere, brachiolis vultum pendulum & pauidum ab omni malo occursu, retorquere in faciem parentis, omnes tanquam inimicos, præter alumnos, fugere, aduersus omne infortunium ad vbera reuolare, & in gremio matris assiduè cubitare.* Petrus Cell.

Vana Astrologorum obseruatio circa natiuitates deridenda.

177. *Factus est Esau vir gnarus venandi & agricola, Iacob autem simplex & habitans in tabernaculis*; nonne hi duo iuuenes, eisdem parentibus, vnoque statu atque conceptu procreati? quomodo igitur diuersissimis fuere ingeniis, studiis, moribus, casibus, & fortunis? vt sciremus stultissimam esse & vanissimam genethliacorum prædictionem, qui ex natalitus hominum eorum vitam futuram præsagiunt, quos acutissimè redarguit D. August. lib. 5. de ciuit. Dei, cap. 4. *Nati sunt duo gemini antiqua Patrum memoria, Iacob & Esau, vt de insignibus tantum loquar, sic aliter post alterum, vt posterior plantam prioris tenerent, tanta in eorum vita fuit, moribusque diuersitas, tanta in actibus disparitas, tanta in parentum amore dissimilitudo, vt etiam ini-* August.

micos, eos inter se faceret ipsa distantia, vnus duxit mercenariam seruitutem, alius non seruiuit, vnus à matre diligebatur, alter non diligebatur, vnus honorem qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter adeptus est, quid de vxoribus, quid de filiis? quid rebus aliis complurimis, quanta diuersitas? idem argumentum prosequitur lib. 2. de Doctrina Christiana cap. 22. *fieri potest*, inquit, *vt aliqui gemini tam sequaciter fundantur ex vtero vt interuallum temporis inter eos nullum possit apprehendi, constellationum numeris annotari; vnde & necesse est nonnullos geminos easdem habere constellationes, cum paria rerum vel quas patiuntur euenta non habeant, sed plerumque ita disparia, vt alius fœlicissimus, alius infœlicissimus viuat, sicut & Iacob geminos accipimus natos, ita vt Iacob, qui postea nascebatur, manu plantam fratris præcedentis tenens inueniretur, horum certè dies, atque hora nascentium aliter notari non posset, nisi vt amborum constellatio esset vna, quantum autem intersit inter amborum mores, facta, labores, atque successus Scriptura testis est, iam ore omnium gentium peruagata:* certè ita ex hac historia possumus arguere vanitatem huiusmodi Astrologorum, vel enim illi duo gemini nati sunt sub eadem constellatione, vel sub diuersis; si sub eadem, atqui diuersis longè fuere moribus, & institutis, vt ex Scriptura docet hìc Augustinus: si verò sub diuersis constellationibus, quod non simul sint nati, sed vnus post alterum: certè, vt
D.Greg. argumentatur D. Gregorius ho. 10 in Euangelium, ob eandem causam iudicandum esse nullum hominem sub eadem constellatione totum nasci, quia non totus simul ex vtero procedit: erunt igitur tot hominis facta quot membra corporis, Iacob enim proximè natus est post Esau, perinde quasi vnus instar duorum vel duplo longior nasceretur, vt loquitur August. lib. 2. de Genesi ad litteram, cap 17. vbi eodem argumento vtitur ad confundendos Mathematicos.

Studio sacræ Scripturæ perfecti euadimus.

178. *Esau factus est gnarus venandi, & Iacob vir simplex*, scimus Deum dixisse Malach. 1. Iacob dilexi, Esau autem odio habui; vnde, quæso, eruperunt illa vitia, quæ Deus odit in Esau? vnde floruerunt illæ virtutes, quas dilexit in Iacob? nisi quod Esau potius venationi quàm lectioni vacabat, Iacob verò habitabat in tabernaculis, id est, vt Hebræi apud Lyranum interpretantur, in gymnasiis litterariis, vbi de diuinis mysteriis & oraculis à duobus magistris Melchisedech, & Heber instruebatur. Sic
Abulens. enim ex sententia Hebræorum loquitur Abulensis, *Vocantur hìc scholarum loca, in quibus manebat Iacob addiscens sapientiam, & Dei timorem; erat autem vnum tabernaculum Melchisedech, qui erat sapiens & Sacerdos Dei excelsi, erat aliud tabernaculum Heber, qui propheta erat, & docebat de rebus diuinis.*

A puero consuetudo peccandi comparata, in senectute difficillimè auellitur.

179 *Esau factus est gnarus venandi*, quandonam? cùm adoleuerat, Esau-ne in vitæ suæ termino, abstinuit à ferinis moribus, & à praua vitæ consuetudine? non legimus, quomodo à sanctissimis parentibus Rebecca & Iacob trahens originem, tandem ad meliorem frugem non redit? nota quod per hominem venationi deditum, quia feras quadam immanitate sequitur, & opprimit, sanguineque eorum delectatur, hominem prauis moribus & peccatorem intelligimus: vnde in hæc verba prorumpit Diuus Ambrosius serm. 8. in Psalm. 118. nullum inuenimus in serie Scripturarum de venationibus iustum, Esau ergo per gnauiam venandi, significatur Esau peccatis deditus, quo tempore, cùm adoleuerat, inquit textus, id est ab adolescentia: quid mirum igitur, si nec in fine resipuerit, quia à puero peccandi consuetudo acquisita, difficillimè deinde auellitur, rectè philosophantur in hanc rem D. Chrysost. hom. 11. in 1. Corinth. 4. *Et mala*, inquit, *& bona, quanto diutius in nobis immorantur, eo vehementiora fiunt; igitur qui nondum vitiis se subdiderunt, hîs ne capiantur suadeo, facilius enim cauere casum possumus, quàm post casum resurgere.* S. Chry.

Homo terrenis deditus, tanquam pecus in terram semper demittitur.

180. *Esau factus est gnarus venandi & vir agricola* alij vir agri, vir terræ; cur vir terræ dicitur, cùm hoc sit omnibus hominibus commune? sine dubio emphaticè sic dicitur, quasi significare vellet Moyses, ita terrenis deditum, vt nihil aliud nisi terram saperet, & ad instar pecudis semper in terram vultum haberet demissum, cui rectè adaptari potest sententia Diui Gregorij Nysseni, libro de virginitate, cap. 5. dicentis, *Vt porcorum oculi natura in terram conuersi rerum cœlestium aspectum non habent, sic animus luxu*, adde rerum terrenarum, *perditus, cùm ad ea quæ sunt pecudum inclinatus sit, non cœlum amplius, neque reliquarum rerum conuenientiam & decorem cernere poterit.* S. Greg. Nisl.

Deus non hominem sed peccatorem odio habet.

181. *Esau factus est gnarus venandi*, miror quod de hoc homine dicat Deus Malac. 1. Esau odio habui; nam alibi scimus dictum, nihil eorum quæ fecerit, odisse, aut igitur Esau non formauit, aut certè odio habere non potest: odio quidem non habet inquantum peccatorem & sceleribus coinquinatum. Sic Hieron. ad Malach. *Porro*, inquit, *odium Dei vel ex operibus nascitur, vel ex præscientia, alioquin nouimus quod omnia diligit Deus, nec quicquam eorum oderit quæ creauit, sed propriè suæ eos vindicet charitati qui vitiorum hostes sunt & rebelles, & è contrario illos odit, qui à Deo destructa cupiunt iterum extruere.* Malac. 1. D. Hier.

Qui negotiis exterioribus deditus est, ab iis difficile se eximit.

182. *Esau factus est gnarus venandi, & homo agricola*, non est dubium per hominem deditum venationi, variis abstractum curis, & negotiis sæcularibus designari; quo posito, cur Esau vltra venationem, cui vacabat, se confert etiam ad agriculturam, cui non exiguus labor impenditur, & non parum mentem distrahit? vt nobis denotetur, quod qui semel se exterioribus implicat negotiis, ab iis vacare non potest, sed semper eis absorbetur, hoc innuere videtur Diuus Gregorius libro 5. Moral. cap. 7. *Quid per venationem Esau nisi eorum vita figuratur, qui amatores huius sæculi, tanto magis exteriora colunt, quanto interiora sua inculta relinquunt?* S. Greg.

Pecca-

Peccatorum vita laborioſiſſima, licet eis iucunda maximè videatur.

183. *Eſau vir gnarus venandi*, quis non dicet vitam Eſau delitioſam? quis enim voluptatem quæ ex venatione percipitur, ignorare poteſt? hac enim etiam reges ſummopere delectantur, quid enim iucundius aſpectu, quam canibus ceruum fugientem proſequi, leporem aſſequi, aprum ſyluestrem retibus implicare, & liberum venabulo opprimere? ſed inferius, quid ipſemet fateatur audiamus, oppido laſſus ſum, da mihi de coctione hac ruffa, dixit Iacobo, cui dixit; vende mihi primogenita tua: ille reſpondit, en morior! quid mihi proderunt primogenita? quid? nonne diximus vitam Eſau delitiis plenam? quomodo nunc ita miſeram reperimus vt eum quaſi ad interitum deducat? vt cæcitatem eorum attendamus, qui ita decipiuntur, vt quod laborioſiſſimum eſt, iucũdum eis tamen ſummopere videatur. Quod eleganter exprimit D. Auguſt. lib. de patien-
Petrus Dam. tia: *Intueamini chariſſimi*, inquit, *quanta in laboribus, & doloribus homines dura ſuſtineant, pro rebus quas vitioſè diligunt, & quanto ſe his fœliciores fieri putant, tanto infœlicius concupiſcunt, quanta pro falſis diuitiis, quanta pro vanis honoribus, quanta pro ludicris affectionibus periculoſiſſima, & moleſtiſſima patientiſſimè tolerantur, pecunia & gloriæ cupidos videmus, vt ad deſiderata perueniant, adeptiſque non careant, ſoles, imbres, glacies, fluctus, & procelloſiſſimas tempeſtates, aſpera & incerta bellorum, immanium plagarum ictus, & vulnera horrenda, non ineuitabili neceſſitate, ſed culpabili voluntate perficere, quid de latronibus dicam? quorũ omnes, cùm inſidiantur viatoribus, noctesq; perpetiuntur inſomnes, atq; vt tranſeuntes excipiant innocentes, ſub qualibet cœli aſperitate nocentem animum corpuſque defigunt, quidam vero eorum inuicem torqueri perhibentur, ita vt exercitatio contra pœnas nihil diſtet à pœnis, non enim tantum fortaſſe excruciantur à iudice, vt à dolentibus veritas inquiratur, quantum à ſuis ſociis, vt à patientibus non prodantur, egeſtate & fame ſteriles, vt inquit ſanctus Iob, qui rodunt in ſolitudine ſqualentes, calamitate, & miſeria, mandunt herbas, & arborum cortices, & radix iuniperorum eſt cibus eorum: qui de conuallibus iſta rapientes, cum ſingula reperiunt, ad ea cum clamore currunt, in deſertis habitant torrentium, & in cauernis terræ, vel ſuper glaream, & tamen cum talem vitam agerent, lætantur, & eſſe ſub ſentibus delitias putant:* en tibi ad vnguem malorum, peſſimorumque vita? en tibi deceptio eorum, quæ quidem non ſolùm latronum, ſed & omnium eſt peccatorum, qui eſſe ſub peccatorum ſentibus, delicias putant, & labores non labores, ſed requiem, etiamſi deficiant, etiam ſi vſque ad mortem defatigentur, & hoc, vt egregiè dicit Auguſtinus, non ineuitabili neceſſitate, ſed culpabili voluntate, quod valdè notandum; nam ſi neceſſitas vrgeret, ſi aliud facere non poſſent, ſi coacti talia ſuſtinerent, aliquam haberent excuſationem: at voluntariè talia pati, & ſuſtinere, ſic viuere, ſeu potius ſic viuendo mori, hoc mirum, hoc mirandum.

Iuſti licet imprudentes videantur hominum oculis, ſunt tamen ſingularis prudentiæ, è contra impij.

184. *Eſau vir gnarus venandi, Iacob autem ſimplex*, propter gnauiam & induſtriam in venatione & in agricultura ſolertiam, & diligentiam prudentiſſimum arbitraberis, Iacob è contra, quia ſimplex, & domi manens, hominem imprudentem cenſebis: ſed nonne Iacob primogenita fratris ſui Eſau ſibi comparauit? quiſnam è duobus prudentior, vel qui iacturam fecit primogenituræ, vel qui eam conſequutus eſt? certè ſecundus iudicio bene ſenſatorum, & ipſiuſmet Dei talis exiſtimabitur, alter autem nempe Eſau imprudentiſſimus, quod Diuus Petrus Damianus in Apologetico de contemptione ſæculi capite vigeſimo primo, fatetur: *Iſte prudenter ſimplex fratris primogenita, &* August.
benedictionem patris prouectus ſui cautus executor accepit, ille fatuitate gnarus, quia in gladio viuere & fratri ſuo velut Domino famulus ſeruiturus eſſet audiuit.

Deus iuſtorum famæ conſulit.

186. *Iacob autem vir ſimplex*, nonne materno conſilio inductus, fratri ſuo ſeniori paternam benedictionem præripuit? quis non credet hoc audiens Iacobum peruerſa fuiſſe calliditate, & contra fas ac ius fraternam benedictionem præoccupaſſe? certè videtur ita cenſuiſſe, vel ipſe pater Iſaac, dicens; Venit germanus tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam, Geneſis vigeſimo ſeptimo, ita & frater eius iuſtè eſt ſuſpicatus; iuſtè, inquit, vocatum nomen eius Iacob, ſupplantauit enim me en altera vice, primogenita mea ante tulit, & nunc ſecundò ſurripuit benedictionem meam: vbi Iacobi fraudes duplici nomine accuſat, & quod modò benedictionem, & paulò ante primogenita ſurripuerit, neceſſe eſt ergo, vt Iacob & paterno & materno teſtimonio conuictus, in manifeſtam apud omnes infamiam deueniret, calliduſque ac fraudulentus ab omnibus haberetur: quomodo igitur Deus eum ſimplicem, vel, vt habent alij, perfectum nominat? imo vt eum ab omni infamiæ periculo liberaret, eius ſimplicitatem antea prædixit, vt ſic alienus ab omni fraude & calliditate probaretur, cùm ſimplicitatem à pueritia coluiſſe diuino teſtimonio diceretur, quod egregiè expendit D. Auguſt. lib. decimo ſexto de ciuit. Dei, capite trigeſimo ſeptimo: *Iſte dolus*, inquit, *Iacob ne putaretur fraudulentus dolus, & non in eo magna rei myſterium quæreretur; ſuperius dixit Scriptura, erat autem vir ſimplex, hoc eſt ſine dolo: quis eſt dolus ſine dolo? quæ fictio non mentientis, niſi profundum myſterium veritatis?* Conſuluit ergo Deus Iacobi nomini, ne qua fraudis & calliditatis inuidia, princeps & caput illius populi apud poſteros laboraret.

Qui à negotiis ſæcularibus abſtractus eſt, conſcientiæ puritatem retinet.

187. *Iacob vir ſimplex habitabat in tabernaculis*, ſiue vt alij, habitabat domi, quis nexus inter hæc verba, ſcilicet quod domi manebat, & erat vir ſimplex, vel vt minus obſcurè Chaldæus, vir perfectus? nam quid ad vitæ perfectionem confert domi manere? Aduerte per domi manentem intelligi à negotiis ſæcularibus abſtractum hominem, cui curæ eſt tranquillitas: meritò igitur hæc duo connectuntur, *in tabernaculis ſiue domi manebat & erat vir ſimplex*, id eſt perfectus, qui à curis huius ſæculi ſe eximit, ſimplicitatis columbinæ & conſcientiæ puritatem retinet: hoc præſtat audire à D. Gregor. Magno lib. 5. Moral. 7. *Iacob vir ſimplex in tabernaculis vel in domo habitare*

D.Greg. Magn. *perhibetur, quia nimirum omnes qui in curis exterioribus spargi refugiunt, simplices in cogitatione atque in conscientiæ suæ habitatione consistunt, in tabernaculis enim aut in domo habitare est se intra mentis secreta restringere, & nequaquam exterius per desideria dissipare, ne dum ad multa foris inhiant à semetipsis alienati, cogitationibus recedant.*

Qui ab adolescentia virtutem amplectitur, eam nec in fine vitæ dimittit.

188. *Iacob vir simplex habitabat in tabernaculis,* alia litte a Iacob vir perfectus, æquitatem morumque bonitate ... & virtutem vnquam ne deseruit? non legimus, quamuis pluribus abundaret diuitiis, peccatorum illecebris: an-ne etiam vi æ ter... mum claudens, à priori vitæ instituto cessauit? non equidem, vide in eo continuata pietas virtus necnon perseuerans? inspice quid de e... dicat textus, vir simplex, quandonam? cùm adolescebat, id est ab adolescentia pietati studuit: meritò igitur nec ab ea in fine vitæ delectantem vidimus, qui a qui à primæuis annis viam virtutis sequitur, nec in vltimo vitæ termino deleret: Hoc attendens D. Paschasius Ratber. lib. 3. lamentat Hierem. lit. Teth, & exponens hunc versum, bonum est viro cùm portauerit iugum ab adolescentia, ait: *Qui à primæuo portauerit iugum Dei, iugum autem illius quid est? nisi semitis mandatorum eius inhærere, viam virtutis amplecti? is sedebit donec plena se perfectione virtutis erudiat,* preme hæc vltima verba, significant enim in virtutis amore permansurum.

S. Pasch Hier. 3.

Simplicitas cum prudentia coniungatur.

189. *Iacob vir simplex*, ne, quæso, simplicem dixeris, ô Moyses, sed astutum, cùm benedictionem paternam a fratre in suam vtilitatem transtulerit, imo simplicem sed etiam prudentem fatearis; cum enim esset candore & morum sinceritate præditus, prudenter tamen se gessit in consequenda paterna benedictione: *Simplex Iacob*, inquit Procopius, *id est nullo laborabat. vel proprio vel aliunde ascititio malo pectore, aperta omnia nec quicquam simulationi faciebat, non vult Moyses vt intelligamus Iacobum fuisse stultum, dum simplicitatem ei tribuit, quo ore enim illum stultum dices, qui tanta solertia paternam benedictionem sibi procurauit?*

Procop.

A Deo sapientiæ luce illustrantur, qui morum simplicitatem amplectuntur.

190. *Iacobi vir simplex*, tantum-ne laudis encomium, vt hominem iustum nominet Moyses simplicem? aliis virtutibus dicat præditum, fide illustrem, spe constantem, charitate feruidum; sed obsecro, quæso, quid Prouerb. cap. 3. dicitur, & cum simplicibus sermocinatio eius scilicet Dei: quæ verba exponens Ven. Beda, ait, *Sermocinatio Domini cum simplicibus est, quia illos cœlestis sapientiæ secretis illustrat, quos terrenæ fastus ac duplicitatis nihil habere considerat:* en quomodo qui morum simplicitatem amplectitur, à Deo sapientiæ luce illustrari meretur?

Prou. 3.

Venet. Beda.

Familiaritas siue societas exterorum declinanda.

191 *Iacob vir simplex, & habitans in tabernaculis*, vel domum inhabitans, quid refert vt simplicitatem acquireret siue conseruaret, domi manere, foras non vagari? multum equidem, qui enim domi se continet, suorum societate contentus, externam non quærens familiaritatem cum exteris, contrahere, morum candorem retinebit, ita ad hunc modum colligit Procop dicens, *Causam probitatis quæ in illo reluxit, imputat viri sinceris & incorruptis moribus, non enim externas quærebat amicitias, intra suam se continebat domum, proinde nihil inquinabatur contagiosa reliquorum familiaritate, quæ plurimos etiam generosos mores inficere solet.* Procop.

Religiosus extra claustrum discurrens bonorum maximam facit iacturam.

192. *Iacob vir simplex, & habitans in tabernaculis*, & vt alii, habitans domum, sine dubio typus quidam religiosorum hominum, Iacob habitans in tabernaculis, qui non vago progressu, per fora, & mortalium consessus percurrens; sed in quo Iacob domi manens ex eo quod domi manserit, paternam benedictionem consequutus est, & illius, vagus Esau, iacturam fecerit: sic enim D Damian. Apol. de contempt. sæculi, cap. 20. Iacob nisi in tabernaculis resedisset, proculdubio primitiuæ benedictionis immunis exsisteret, Esau nisi peruagus se in exteriora proiiceret, primatus sui priuilegio non careret; optimè igitur diximus Iacob typum Religiosorum, quia sicut domi manens paternam benedictionem adeptus est, quam vagus consequutus non fuisset, ita religiosus in claustro sedens multarum plurimorum fit bonorum animæ possessor, qui autem vago progressu foras discurrit, illaqueatur, polluitur, & vitæ religiosæ opes facto naufragio dissipat, nescio si ad id respiciens Ioannes Geometra in Paradiso tetrastichorum moralium & piorum 1. Tetrasticho, cecinit, Ioannes Geometra.

Cammarus haud ædes proprias, patriamq; relinquit,
Nec muti pisces littora prætereunt,
Et Monachus sua vult tamen extra claustra morari,
Cum Monachi in foribus multaque vincla sient.

sic etiam Damian. in Apol. de cont. sæculi cap. vigesimo: *Tu si vis animam tuam in suæ virginitatis integritate persistere, si abominandum ducis fœdis & violentis corruptoribus subiacere, secretum appete, recessum singularitatis inquire, aures & oculos à negotiorum sæcularium vanitate firmiter obstrue, carnalium hominum colloquia destructioni magis quam ædificationi profutura contemne; nam iuxta Salomonem, Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. Intra conscientiæ ergo tuæ te cubiculum collige: cunctis domus tuæ foribus, cunctis videlicet sensibus censoria disciplinæ repagula, ne quis ingrediatur, appone, fons enim, cui circumquaque, ne offundatur occluditur, vndis ad alta profluentibus eleuatur: è contra qui per plures riuos hinc inde deducitur, mox vt super eum æstus feruentior incubuerit, exsiccatur: denique si deambulanti Dauid in solario domus regiæ clausæ fores obsisterent, in lauantis se Bersabeæ concupiscentiam nullatenus exarsisset: sed quia occultum sub custodia disciplinæ non tenuit, ipse quoque post eum in immane hiantis ruinæ barathrum totus in præceps ruit: lubricatis enim gressibus, totius fuit expertus est lapsum, dum solius frenum relaxauit obtutus: cui videlicet illud Hier. aptissimè cögruit: deprædatus est, inquit, oculus meus animam meam; si ergo tam sublimis cœli columna,* Petr. Dam. Eccl. Vi. 2. Reg. Hier.

propter ſolam oculorũ vagationem grauiſſimè corruit, quid de nobis infirmis & paruulis ſentiendum, qui per ſaculum diſcurrentes nos extra noſmetipſos prorſus educimus? & viſum atque auditum, omneſq; ſenſus noſtros hauriendis mundi vanitatibus occupamus; en quomodo vagatio multis fuit occaſio percundi.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVIII.

VVLG. Iſaac amabat Eſau, eo quod de venationibus illius veſceretur, & Rebecca diligebat Iacob.

Sept. Dilexit autem Iſaac Eſau, quoniam venatio eius erat cibus ipſi.

Pagn. Quia venatio in ore eius, ſic etiam *Oleaſt.*

CONCORDIA

QVod Hebraicè ſatis obſcurè dictum eſt, venatio in ore eius, clariùs exprimitur ab aliis lectionibus, ſcilicet quod de venationibus illius veſceretur, ſenſus enim Hebraicæ linguæ eſt, Iſaac quotidie carnem ferinam habebat, qua libenter veſcebatur, & quam Eſau venabatur portans ad os patris.

EXPOSITIO.

ISte *amabat Eſau*, non ſimpliciter & abſolutè, *ſed quia de venationibus eius veſcebatur*; non perſona Eſau erat amabilis, nec aliud in eo dignum amore patris erat, præter cibum eius venatione comparatum, *& Rebecca diligebat Iacob*, abſolutè ſcilicet & ſimpliciter, plura enim erant in Iacob, quæ Rebeccam ad eius amorem alliciebant, atque incendebant, tum etiam quia oraculo diuino edocta erat, Iacob præpoſitum iri Eſau, & huius progeniem illius poſteritati ſeruituram.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuſti aliquando non recti virtutum ponderatores.

194. ISaac diligebat Eſau, in eo enim tanquam in primogenito, exiſtimat adimplendas eſſe promiſſiones diuinas; ſed cur etiam non dicitur quod Iacob amore proſequutus fuerit, cùm in eo tot virtutes elucerent, nullæ autem in Eſau? quia iuſti aliquando non ſunt recti virtutum ponderatores. Fauet Thom. Anglus: *Non ſine cauſa Scriptura carnale obſequium & edulium dicit eſſe motiuum huius prædilectionis, vt innuat quod etiam in ſanctis viris eſt plerumque aliquid affectionis carnalis, quo ad aliquid obſcurantis indicium rationis, ſaltem pro quanto homo plus debito bonum ſentit de ſibi magis obſequioſis.* Thomas Angl.

Dignus præmio qui ex certamine victoriam refert, ſicut dignus commiſeratione qui victus ſuccumbit.

195. *Iſaac diligebat Eſau*, non abſolutè vti diximus, Rebecca autem diligebat Iacob ſimpliciter, amor Rebeccæ in Iſaac in præmium & mercedem, illi cedit; amor verò Iſaac in Eſau, ex commiſeratione in eum prouenit, cur ſolùm ex commiſeratione pater diligit Eſau, mater autem in præmium amat Iacobum? Aduerte quod Iacob, in hoc quod tenuit plantam fratris, victorem ſe deſignauit, qui enim calcaneum alicuius in certamine apprehendit, victor cenſendus eſt, benè igitur à nobis dictum eſt Iſaac dilexiſſe Eſau ex commiſeratione, hac enim dignus eſt, qui victus ſuccumbit, Rebeccam autem Iſaac in præmium, eo enim dignus eſt qui ex certamine refert victoriam: Mens eſt Diui Chryſoſtomi Serm. de Iacob & Eſau: *Diuidit enim amorem vterque parens, vtrumque naſcentem, ſic pater maiorem, ſic mater minorem aſſumit, pater in vtero victum amore ſolatur, mater verò victorem diligit, quem pugnantem non videt.* S. Ch

Virtus æquales non efficit.

196. *Iſaac diligebat Eſau*, ſi nulla eſt in eo morum ſimplicitas, ſi nullum virtutum ſtudium in eo elucet, cur à patre diligitur? imo cur non habetur odio, cùm vitium nil aliud mereatur? Audiamus citatum Chryſoſtomum: Optat pater victori victum æquari, ſi victi mores poſſent à malitia immutari; expende, quæſo, hæc verba, *optat pater victori victum æquari*; victus eſt Eſau, victor autem Iacob; cupit autem Iſaac medio amore quo in Eſau fertur, æqualem reddere victori, nempe Iacobo: ſed, ô Patriarcha, ſi nihil diſſimilius quàm vir iuſtus & improbus, quomodo æquales conſtituentur filij tui, quorum vnus virtutem amplectitur, alter autem vitium diligit? reſpondet, *ſi victi mores poſſent à malitia immutari*; quaſi diceret, æquales erunt, dummodo Eſau qui eſt improbus vitiis valedicat, virtutiſque viam ſequatur. Citatus Chryſoſt.

Parentes laborent vt filium alteri non præferant.

197. *Iſaac amabat Eſau, Rebecca autem Iacob*; cerneres vtrumq; parentem in ſuo quemque dilecto, magis honorando contendentem; ſed qua de cauſa in hoc contendunt? nonne Eſau erat primogenitus? amor igitur illorum in eum feratur tanquam futurorum bonorum heredem, imo nec in eum ſolùm feratur, ſed in vtrumque, vt vnus alteri non præ-

feratur: quod rectè obseruat Diuus Ambrosius lib. 2. de Iacob & vita beata, capite secundo. *Pio, inquit, affectu Isaac de Patriarcha & sancta Rebecca certabant, vt neutrum inferiorem facerent, sed vtrumque æqualem*

Munera tantæ sunt efficaciæ, vt amorem patris erga filium minimè diligendum concilient.

198. *Isaac autem diligebat Esau*, si nihil erat in Esau dignum amore, quantum enim ad corpus, erat vir agrestis, totus pilosus & horridus, quantum ad animam, prauis erat moribus. quomodo igitur eum amore prosequitur, & fortè maiori quàm Iacob amabilem? Inspice quid dicat textus, *de venationibus eius vescebatur*, offerebat illi carnes venatione comprehensas, non autem Iacob: quid mirum igitur Isaac diligere Esau, & fratri suo præferre? quia plus valent apud patrem filij improbi munera, quam probi mores ad amorem conciliandum: Olcast. Fauet Oleaster, *Mirum valdè est quod etiam inter parentes & filios munera amorem gignant, & augmentent*; sed mirabilius est, quod cùm nihil sit bonis moribus amabilius, leuia quædam munera tamen maiorem improbo filio quàm probo amorem conciliasse.

Religiosus extrà claustrum discurrens, etiam ex Superioris obedientia, non leuem in anima iacturam patitur.

199. *Isaac diligebat Esau, eo quod de venationibus eius vescebatur*: si diximus versu præcedenti, amisisse paternam benedictionem, ex eo quod vagus per syluas & agros discurrebat, vacans venationi, Iacob autem eam consequutum fuisse, quia quietus domi manebat, quam tamen nisi in tabernaculis resedisset, proculdubio non consecutus fuisset, in typum Religiosi qui vagationi se dederit, non solùm perfectionis culmen non attinget, imo si quam adeptus fuerit, illius facilè iacturam faciet: sed insto, si Esau venationibus Isaacus delectabatur, imo vt credibile est, si à patre præceptum accipiebat, vt feras venaretur, cur benedictione paterna priuatur? nam è contra aliquod præmium ex labore suo mereri videbatur: fortè vt nobis innueretur quod Religiosus vagationes extra claustrum perquirens, etiamsi ex alia parte hoc sibi ex præcepto obedientiæ iniungatur, non leuem bonorum spiritualium iacturam faciet: nobis adstipulatur Diuus Damianus in Apologetico de contemptu sæculi, capite 21. *Vt autem supersedeant*, inquit, *scutum excusationis opponere, qui sæculum perlustrantes, iactant se obedientia legibus deseruire, non ignorent, quia & Esau venatum prodiens, paternis iussionibus paruit; & tamen nec patri cibos offerre, nec optata benedictionis meruit primitias obtinere; quisquis enim rem, quæ ad vitium pertinet, consuetudine ductus, propriæ voluntatis instinctu libenter exequitur, peccat; etiamsi alienis imperiis specie tenus obtemperare videatur: nam cùm dicitur, quia Isaac amabat Esau, eo quod de venationibus illius vesceretur, constat nimirum quia Esau vt patri cibos studio venationis acquireret, non magis paternæ iussioni per obedientiam paruit, quàm insolitæ consuetudini quodammodo tributa persoluit, qui ergo discurrendo per sæculum propriæ libidini satisfacit, & tamen obedire se maiorum iussionibus asserit, nouerit Deum non tam coloratis verbositatibus credere, quàm de oculis hominum iuxta conscientiam iudicare.*

Pettrus Dam. in Apolog.

Nulla familia melius gubernatur, quam vbi fauores à patre vni exhibiti filio, aliis etiam datur, vel domesticis aliqua compensatio.

200. *Isaac diligebat Esau, Rebecca diligebat Iacob*, cur vterque in eundem vel Iacob, quia maximè amabilis erat, vel Esau, quia primogenituræ iure gaudebat, amore fertur? meritò vt eorum familia rectè gubernetur, parentum fauor in duos distribuitur filios, vt quandoquidem pater maiori & fortiori omnia sua parabat, minor gauderet inter matris amplexus: vnde D. Ambrosius lib. de Iacob cap. 2. *Accipite*, inquit, *bonum certamen inter parentes, mater deferat affectum, pater iudicium, mater circa iuniorem tenera pietate protendat, pater circa seniorem naturam honorificentiæ seruiat, hic magis honoret, illa plus diligat, dum singuli singulos foueant, non in vnum vterque conspiret*: hæc sit patrumfamilias, & aliorum qui aliquod habent regimen, disciplina & prudentia, vt non omnia in vnum glomerent, non affectus, honores, & fauores, substantiam vni asseruent, vbi manus vni tenditur, pateant aliis amoris & beneuolentiæ vbera. S. Amb.

Virtus iustorum Deo debetur.

201. *Isaac autem diligebat Esau*; sed cur Isaac Iacobum tam egregiis splendentem moribus non præcipuè adamauit? cur eum in dilectione Esau homini prauis moribus dedito, non prætulit? certè vel iniustitiæ arguendus, vel non satis exactæ meritorum filij sui cognitionis: respondet per quam appositè nostro instituto Procopius: *Vt Iacob*, inquit, *emicans probitas non educationi patris accepta ferretur, sed appareret eum sua sponte æqui iustique fuisse amantem*: hæc accidere voluit Deus, vt cognosceretur tandem etiam ipsam benedictionem non paternæ educationis, sed diuinæ prouidentiæ fuisse opus. Procop.

Bonus per se amatur, malus autem propter commodum vel vtilitatem, vel quodlibet aliud.

202. *Isaac autem diligebat Esau*; qua de causa quia vescebatur ex venatione eius, emolumentum hoc ab eo percipiebat, vt delicatis cibis labore filij conquisitis, frueretur, Rebecca Iacob amore prosequebatur, ait textus, Rebecca diligebat Iacob, causamne huius dilectionis subiicit? minimè, cur differt vtriusque dilectionis enuntiatio, ita vt vna absolutè & simpliciter proferatur, altera autem cum addito? cur nulla dilectionis causa adhibita Iacob à matre adamatur, Esau autem ab Isaac, eo quod venationibus eius vescebatur? Aduerte Esau peruersum fuisse, Iacob autem virtutum cultorem, & virum probæ vitæ: quid mirum igitur, si nullo dilectionis fundamento Iacob amatur, non autem Esau, sed præsupposito commodo; quia iustus per se diligitur, malus autem propter aliud, nempe vel propter vtilitatem quæ ex

Procop. ea percipitur, ob rationem est Procopij: *Bonus per se ea patitur, sed malus ob commoda quæ ab ipso proueniunt, amatur; si Isaac amauit Esau, non ipsum per se, sed propter venationem: quia pascebat & oblectabat grandæuum patrem.*

Hominis obsequio pascitur Deus.

203. *Isaac autem diligebat Esau*, non dicitur autem quod Iacob dilexerit, sed illa nota paterno priuatur, an non etiam ne caruit? minime: erit enim Deus per Malachiam, Iacob dilexi: an ad similitudinem Isaac qui filium diligebat, quia cibis illius vtebatur, dilexitne Deus Iacobum? sic equidem: hominis enim obsequio tanquam cibis delicatissimis pascitur, sicque amore prosequitur: ita Diuus Cyrillus Alex. lib. 9. in Genes. *Isaac semper qui & Iacob, superna diuinaque dilectione dignus habitus est, cum legis obseruantiam veluti quendam cibum Deo offerret.*

Malach. I

Cyril. Alex.

Non tanquam gulæ deditus iudicandus, qui delicatis cibis vtitur.

204. *Isaac autem diligebat Esau, eo quod de venationibus illius vesceretur*, in Hebræo est, quoniam venatio in ore eius, ac si dicat, quotidie Isaac carnes ferinas habebat delicatissimas, quibus libenter vescebatur, & quas Esau venabatur, portans ad os patris: fortè non modo carnes captabat venando, sed eas quoque vel sua vel aliena cura paratas in cibos, in patris ora inferebat, sed quod obseruatione dignum est, & inquisitione, cur Isaac vir sanctissimus, ita delicatis cibis, quales sunt venatione comprehensi, delectatur? nam viri sancti non ita sunt corporis sui solliciti, vt cibos nimium suaues sibi requirant, dico tamen nullum gulæ deditum censendum, qui cibis delicatis, dummodo moderatè, vescitur: sic Lipp. *Potest vir bonus & sobrius moderatè cibis vti delicatis, sicut & pulchra vxore.*

Lippom.

Virtus sit amoris nostri fundamentum.

205. *Rebecca diligebat Iacob.* scio matrem amore naturali in filios ferri: nihil inauditum igitur Moyses proponit, imo quod profert superfluum, nisi hac speciali ratione ait Rebeccam amore Iacob prosequutam, sed qua de causa? inspice quid paulo ante de eo dixerit textus, *Iacob erat vir simplex*, id est optimis moribus præditus, virtutum amator, conscientiæ nitens puritate: merito igitur post virtutem eius patefactam, dicitur quod eum diligebat Rebecca, virtus enim nostri debet esse amoris fundamentum: sic obseruat Henricus Helmetius minor Serm. de Sanctis, cum loqueretur enim de amore Christi Domini in Ioannem, ait: *Charitatem Spiritus Sancti in cor eius effudit, in qua iuit de virtute in virtutem, charitas assiduum meruit incrementum, & Iesu singularem dilectionem & familiaritatem.*

Neber Henricus Helmetius.

Verus fidelis, Deo propter seipsum, & non propter aliquod commodum temporale, debet obsequium præstare.

206. *Rebecca diligebat Iacob*; non miror equidem Isaac dilexisse Esau, venatione enim eius vescebatur: qui autem alienis cibis alitur, maximum ingratitudinis suæ specimen præberet, si saltem amore non compensaret: sed non video cur Rebecca tanto amore Iacobum prosequatur, nullo autem vel saltem ex quo Esau: obseruemus, obsecro, quod Esau typus erat populi Hebraici, sicut enim dicitur de Esau, quod erat vir agricola, sic Iudæorum populus, inquit Diuus Ambrosius, pro terrenis commodis Deo seruiebat, non enim dictum est eis, si pauperes fuerimus spiritu, si mites, si pacifici, &c. beati eritis, & merces vestra copiosa est in cœlis; sed eis dicitur, Si custodieritis mandata mea, & iudicia mea seruaueritis, dabo vobis pluuiam temporibus suis, & terra proferet germen suum, & pomis arbores replebuntur, & cætera quæ ad delitias sæculi pertinent. Iacob autem erat typus populi, qui ex gentili fidelis factus est, sicut enim Iacob dicitur simplex, sicut columba, nobis Christus Dominus præcipit dicens, estote simplices sicut columbæ; Rebecca autem, inquit citatus Ambrosius, Dei præscientiam designat: quid mirum igitur si Rebecca non videatur diligere Esau, sed solùm fratrem eius Iacob? quia Deus sine præscientia illius, in eos qui sibi obsequium non præstant, nisi propter terrena commoda amore non fertur, sed in eos qui virtutem simplicitatemque morum colentes sibi propter suam bonitatem seruiunt. Fauet cit. Episc. Mediolanensis, in caput sextum Apocalypsis, *Electi enim*, inquit *ex gentibus soli fide bonaque voluntate Deo placere studuerunt*, quasi diceret, quid mirum igitur si eos dilexit, cùm non propter commoda terrena, vt populus Hebræorum, obsequium præstare nituntur?

D. Amb.

D. Amb.

Virgo sanctissima maximè in omnibus, filiis suis proficit.

207. *Isaac autem Esau diligebat*; Iacob autem Rebecca, quæro vtrum è duobus filiis plus profecerit: Esau ex fauore & dilectione patris, an Iacob ex amore matris? litem dirimit Diuus Ambrosius libro secundo de Iacob & vita beata, capite secundo, *Vicit tamen ille, qui præferebatur, oraculo vicit, impigritia tarditatem, mansuetudo duritiam, dum alter venatu aspero prædam quærit agrestem: hic mitium cibos morum, hic domesticam gratiam, hic pio patri onera mansuetudinis, atque pietatis dulces epulas ministrauit*; quasi diceret, vicit Iacob à matre dilectus, fratrem suum Esau, dilectum à patre: & plus amor matris Iacobo, quàm amor patris profuit Esau; nam hic tam multis à patre beneficiis cumulatus tandem & paternam benedictionem, & auitam hereditatem, & cognationem cum Christo, & amicitiam cum Deo, æternam denique gloriam amisit: ille verò singulari studio à matre dilectus, & temporalibus & spiritualibus bonis redundauit; si igitur illa mater filio tantùm profuit, quantum gratiæ, quantum gloriæ ex tuo materno affectu, ô Mater viuentium, quisquis ad te confugerit, & sub tuo patrocinio vixerit, consequetur? quid Mater à natura Filio Deo non obtineat? quid in adoptiuos filios peccatores non refundet?

D. Amb.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIX.

VVLG. Coxit autem Iacob pulmentum, ad quem cùm venisset Esau de agro lassus

Sept. Coxit autem Iacob coctionem, venit autem Esau ex agro deficiens.

Pagn. Et coxit Iacob coctum, & venit Esau ex agro, & erat lassus.

CONCORDIA.

QVod in communi Hebræus cum Septuaginta dixit *coctum* vel *coctionem*, interpretes expressit in particulari dicens pulmentum, quod est pulmentum ad modum pultis factum: puls autem inquit Ambros. Calep. cibi antiquissimi genus genus ex farina, & aqua constans, additis interdum ouis, melle, vel caseo, adde necnon etiam lenticulis.

EXPOSITIO.

COxit autem Iacob pulmentum, quod lentis fuisse infra dicitur, credi atque fuisse lentis Ægyptiacæ, cuius maximus erat in Ægypto prouentus, & propter eius præcipuam commendationem, ab exteris expetebatur, *ad quem cum venisset Esau de agro lassus*, scilicet ex nimio venationis exercitio, cui coniuncta est lassitudo corporis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quod iustis est vtile, in detrimentum suum improbi conuertunt.

208. AD quem cum venisset ex agro lassus, seu, vt habent Sept. ex agro deficiens: Procop. in hoc cap ait, *Bonis huiusce modi defectus lucro est; nam moriente in æternas subuolant sedes, malo autem defectus illa noxa est*; sed cur defectus vel lassitudo iustis proficit impio autem est noxia? si enim est eadem, cur diuersos sortietur effectus? quia improbus se gerit impatienter, dum vel tantulam corporis molestiam ferre non vult, sed vt illam defugiat, nihil pensi habet, quodcumque aliud licet honoris & virtutis dispendium subire, contra verò iusti in fame, & siti, & in frigore, & nuditate constantes ac læti vitam trahunt, vt in sua patientia possideant animas suas. Procop.

Inopia virtutum, maxima necessitas est.

209. *Ad quem cum venisset ex agro lassus*, vel, vt habent Sept. deficiens, scilicet ex nimia fame, ex nimio in venatione exercitio, orta; quod equidem miror; nam cùm esset ditissimus Esau, cibos, per famulos quibus reficeretur, potuit deferre; quomodo igitur ita nunc deficiens & inops, vt præ fame moriatur? Aduerte virtutibus eam misse dicamus igitur mysticè, non mirum si pœnè mortuus deficiat, virtutum enim indigentia maxima necessitas est; *Incidit* inquit Procopius, *in famem virtutis, quæ multo intolerabilior est, quam si quis vel panis vel vini torqueatur inopia.* Procop.

Victus simplicitas priscis temporibus maximè culta.

210. *Coxit Iacob pulmentum*; nonne filius hominis erat opulentissimi & ditissimi, cui omnia volatilium genera, & delicatissimæ carnes aderant? quomodo ergo tanta victus parcimonia, vt solo lentium vtatur pulmento, cùm nunc tot edendi illecebræ & irritationes sint, & quotidie reperiantur, non ob vsum vitæ necessarium, sed per luxum animi parata, propter improbam satietatis lasciuiam obsonia: quia victus parcimonia & sim, licitas ciborum priscis temporibus maximè culta, & laudata, in confusionem eorum qui se Christi imitatores inaniter iactant, & gloriantur: sic obseruat Procopius, *Vide frugalitatem victus priscorum illorum, in domo Isaac licet, opulentissima atque copiosissima, filius eius Iacob pro lauto atque delicato cibo pulmentum lentis parauerat.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Ait, da mihi de coctione hac rufa, quia oppido lassus sum, quam ob causam vocatum est eius Edom.

Sept. Et dixit Esau ipsi Iacob; da mihi gustum de coctione rubea ista, quia deficio.

Pagn. Fac me comedere nunc de rufo isto, quia lassus sum.

Oleast. Ciba me nunc de rufo hoc.

Chald. Fac me nunc multum comedere de rufo hoc, quia lassus ego.

Lipp. Fac me nunc vorare de rufo isto, propter ea vocauit nomen eius Edom.

CONCORDIA

לעיט laat, quod cibare hic interpretatur, non est certum hoc significare, neque est coniectura alia, præter contextum aliqua ad cognoscendam propriè illius significationem, cùm hoc in loco solùm verbum inueniatur, & ex textu hoc videatur significare, licet non minus aptè deuorare, alij interpretentur.

EXPOSITIO.

Ait, nempe Esau Iacobo, *da mihi de coctione hac russa*, quam ita appellat, aut quia lenticulæ Ægyptiæ erant rubicundæ, aut quia pulmentum illud rufo pigmento conditum erat, in Hebræo est de rufo hoc, quæ iteratio vehementem insinuat appetentiam, *quia oppidò lassus sum*, id est vehementissimè defatigatus, *quam ob causam vocatum est nomen eius Edom*, id est rufus siue rubeus, licet secundùm Hier. significet rubeum & sanguineum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In humana abundantia, est inopia.

211. DA *mihi de coctione hac russa*, in Hebræo faceme comedere, obseruauimus in concordia. *Laat*, quod ibi ponitur significare non tam humanam comestionem, quàm ferinam, scilicet deuorare, quasi Esau non tam ad manducandum vt homo temperans, quàm ad deuorandum vt lupus auidus inhiaret, nonne dapibus abundabat, quas & ex venatu, & ex iure primogenituræ, iucundiores ac potiores in paterna domo obtinebat? cur igitur ad fraternum pulmentum, multo vilius & abiectius, tanquam indigens & famelicus ferebatur? vt exprimeret miseram hominum diuitum conditionem qui in omnium abundantia, inopiam adhuc sustinent, quod D. Ambr. aptè confirmat exemplo regis ditissimi Achab petentis vineam Naboth, ait ergo lib. de Naboth cap. 2. *quæ alia vox egentis est*, dixerat enim Achab, da mihi vineam
D. Amb. tuam, sicut nunc Esau da mihi de coctione tua; *quæ vox alia finem publicam postulantis, nisi da mihi quia egeo; da mihi, quia aliud viuendi subsidium non habere possum, quia non est mihi panis ad victum, nummus ad potum, sumptus ad alimentum, ad indumentum substantia; da mihi, quia tibi Dominus dedit, vel largiri debeas, mihi non*, dedit & cap. 12. *pauperiorem se iudicat omnis abundans, quia sibi deesse arbitratur, quicquid ab aliis possidetur, toto mundo eget, cuius non capit mundus cupiditates.*

In delitiis labores.

212. *Da mihi de coctione hac rufa, quia oppidò lassus*; vel, vt habent Sept. deficiens? quid ais Esau? si in venatu delitiæ penè sunt innumeræ voluptates, quomodo te lassum & penè deficientem fateris? vbi enim voluptas, quomodo ibi labor & lassitudo, quæ in operibus molestis & non spontaneis reperitur? merito ergo dixit lassum, fatigatum & deficientem in medijs ipsius venationis voluptatibus, quia etiam in ipsis [illegible] coguntur. in ipsismet delitiis non exiguum esse laborem, vt ex eorum verbis con-
Sap. 5. stat Sapient. 5. v. 7. lassati sumus in via iniquitatis; si ergo tanti sunt labores, aerumnæ afflictiones & lassitudines, imo corporis defectus in voluptatibus & in delitiis huius seculi, quomodo pro eis habendis depereunt mortales? quomodo ita æstuant? quomodo insatiabiliter eas expetunt? quia eorum amor & desiderium quod iam absinthium est, non sinens percipere, quomodo eis decipiuntur, quod Ierem c. 3. Ierem 3.
generis sui ea amaritatem deplorans, ait, absinthio inebriabitur: quæ verba sic exponit D. Greg. Moralium, c. 16. *Absinthio inebriabitur*, inquit, *dum hoc quod assumpsit, amarum est, & tanquam non intelligit eandem amaritudinem quæ repletur, mundi gloriam sitiens. Cum multas pro ea tribulationes reperit, amarum est quod bibit; sed quia hoc nimis inhianter sumpsit, eiusdem amaritudinis malum discernere iam præ ipsa ebrietate non sufficit.*

Etiam gulæ vitium in vilibus cibis inuenitur.

213. *Da mihi de coctione hac rufa*: Esau accusatus tanquam gulositati deditus, quo hunc cibum nimis ardenter appetierit, si coctio illa russa lenticularum erat, lenticulæ autem sunt cibi communes & viles, quomodo gulæ arguitur? nam gula in cibos suauissimos fertur & opiparos, quia gulæ vitium non in cibis delicatioribus committitur, sed etiam in appetitu immoderato. qui etiam in vilioribus cibis reperitur, textus est D. Greg. Magn. lib. 5. Moralium cap. 2. *Sciendum*, inquit, *quia nos quinque modis, gulæ* S. Greg. Magn.
vitium tentat, aliquando nempe indigentiæ tempora præuenit, aliquando verò tempus non præuenit, sed cibos lautiores quærit: aliquando si quælibet sumenda sint, præparari accuratius expetit; aliquando autem & qualitati ciborum & tempori congruit: sed in ipsa quantitate sumendi mensuram moderatæ refectionis excedit, nonnunquam vero & abiectius est quod desiderat. & tamen ipse æstu immensi desiderij deterius peccat, mortis quippe sententiam patris ore Ionathas meruit: quia in gustu mellis constitutum edendi tempus antecessit, & ex Ægypto populus eductus in eremo occubuit: quia despecto manna cibos carnium petiit, quos lautiores putauit, & prima filiorum Heli culpa suborta est, quod ex eorum voto Sacerdotis puer non antiquo more coctas vellet de sacrificio carnes accipere, sed crudas quas exeret, quas accuratius exhiberet, & cum ad Hierusalem dicitur. hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ. superbia, saturitas panis & abundantia: apertè ostenditur quod idcirco salutem perdidit, quia cum superbiæ vitio mensuram moderatæ refectionis excessit, & primogenitorum gloriam Esau amisit: quia magno æstu desiderij vilem cibum, scilicet lenticulam concupiuit, quam dum vendendis etiam primogenitis prætulit, quo illam in appetitu anhelaret indicauit, neque enim cibus, sed appetitus in vitio est; vnde & lautiores cibos plerumque sine culpa sumimus, & abiectiores non sine reatu

conscientia degustamus: hic quippe quem diximus, Esau primatum per lenticulam perdidit: & Elias in eremo per virtutem spiritus carnes edendo seruauit, vnde & antiquus hostis, quia non cibum, sed cibi concupiscentiam esse causam damnationis intelligit? & primum sibi hominem non carne, sed pomo subdidit, & secundum non carne, sed pane tentauit; hinc est quod plerumque Adam culpa committitur, etiam cum abiecta & vilia sumuntur; neque enim Adam solus vt à vetito se pomo suspenderet, preceptum prohibitionis accepit: nam cum alimenta quadam saluti nostræ Deus contraria indicat: ab his nos quasi per sententiam vetat, & dum concupiscentes noxia attingimus, profectò quid aliud quàm vetita degustamus? ea itaque sumenda sunt, quæ naturæ necessitas quærit, & non quæ edendi libido suggerit.

Impij intractabiles, & duræ ceruicis.

Procop. 214. *Vocatum est nomen eius Edom*, Procopius tenet hoc nomen significare quercum, cur nomina quercus appellatur? Aduerte inter arbores quercum maximè duram & intractabilem: meritò igitur hoc nomen possidet peruersus Esau, quia impij intractabiles sunt & duræ ceruicis: ita cit. Gaz... *Hoc nomen designat quercum, quo nomine illius duritiei rigidum quoque & intractabile eius significatum est ingenium.*

Iudæorum crudelitas & ferocia significatur.

215. *Vocatum est nomen eius Edom*, quod interpretatur ab Hieronymo sanguineus, erat etiam hirsutus & hispidus, quo referebat imaginem belluæ: sed cùm fuerit Esau exemplar Iudaici populi, quomodo sanguineus & ad modum belluæ hirsutus? populus enim Hebraicus non tanquam bellua, sed tanquam rationalis creatura habens Dei imaginem, vnum Deum colebat & venerebatur: meritò tamen sanguineus Esau & hirsutus denotat populum Iudæorum; fuit enim inhumanissimus, & immani ferocitate & inhumanitate belluas quantumuis crudelissimas superans, Creatorem enim suum & redemptorem ligno crucis suspendit: *Iudaicus populus*, ait citatus Procopius, *erat ferociæ & crudelitati deditus, qua impulsus, sanctos & prophetas trucidauit, postremo contrucidauit quoque vitæ auctorem.* Cit. Procop.

✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI.

VVLG. Cui dixit Iacob; Vende mihi primogenita tua.

Sept. Dixit autem Iacob ad Esau, vende hodie mihi primogenita tua.

Pag. Vende hoc tempore primogenituram mihi.

Alu. Iuxta hunc diem, vende mihi primogenita tua.

CONCORDIA.

NEscio qua de causa omisit noster Vulgatus כַיּוֹם, hodie siue hoc tempore, nisi fortè quod facile sub intelligi possit, cæterum aliæ versiones quæ habent vel iuxta hunc diem, siue hodie, vel hoc tempore, eundem sensum habent, scilicet quod nunc, & absque vlla dilatione, primogenituram tuam mihi vendes.

EXPOSITIO.

CVI, nempe Esau, *dixit Iacob*, minor natu; *Vende mihi primogenita tua*, vt quid Esau vendiderit, quidve Iacob emerit? sciendum est, quid sit ius primogenituræ, & quæ illius priuilegia. In lege naturæ primùm in mensa locus dignior, vt constat ex cap. 43. Genesis: secundum, ciuilis principatus in fratres, & successio in patriam, dignitatem, qua primogenitus cæteris erat loco patris, ita vt coram eo se inclinarent infra cap. 27. & eum vocarent dominum, quo nomine Iacob fratrem suum maiorem natu Esau nominabat, qua prærogatiua spoliatur Ruben, & transfertur in Iudam: tertium, vt vult Theod. q. 7. in patris hereditate primogeniti primam & duplicem portionem capiebant: quartum, pater moriturus primogenito misericordiam impendebat.

Difficultas est vtrum cum primogenitura sacerdotium connexum inueniretur, nam grauissimi ex vtraque parte, tam affirmatiuam quam negatiuam contendunt auctores: ego vtramque partem probabilem esse teneo; nam negatiua confirmari potest ex eo quod Abel & Abrahamus Sacerdotes fuerint & Deo sacrificarent, cùm tamen primogeniti non fuerint; deinde Manue iubetur ab Angelo sacrificare Sacerdotis ritu, cum tamen esset de tribu Dan, non autem ex Iuda, in quo residebat ius primogenituræ: pro affirmatiua etiam sententia non deest fundamentum; nam Exodi 19. sic scriptum est, Sacerdotes quoque, qui accedunt ad Dominum, sanctificentur: sed qui erant tunc illi Sacerdotes, cùm nondum institutum esset sacerdotium legale? non alij sanè nisi primogeniti & principes singularum tribuum, quos paulò infra in cap. 24. eiusdem libri proditum est obtulisse victimas & sacrificia Deo: tum etiam quia D. Paulus 12. ad Hebr. ait, ne quis sibi fornicator, aut prophanus, qui propter vnam escam vendidit primogenita: Prophanus autem appellatur, nempe qui vendidit primogenituram quadam ex parte sacram & spiritualem, cui videlicet adiunctum erat sacerdotium; si enim primogenitura res fuisset omnino corporalis & sæcularis, propter eius venditionem non debuisset appellari Prophanus, sed vel prodigus, vel intemperans: his itaque fundamentis vtraque redditur probabilis, quam & in conceptibus adhuc aperiam. Hebr.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prudentis hominis eſt ſuum ab alio detentum aliqua via conſequi.

215. DIxit Iacob, vende mihi primogenita; ô Iacob, omnino inexcuſabilis es, maximæ enim inhumanitatis argumentum eſt negare fratri laſſo paratum pulmentum, quod enim tibi fieri nolles, alteri non eſt faciendum; noluiſſet autem Iacob ſibi à fratri negari pulmentum, ad id eum compellente neceſſitate. Aduerte quod cùm Deus reuelaſſet Rebeccæ maiorem filium eius minori ſeruiturum, minimè dubitandum eſt, quin ipſa hoc Iacob aperuerit, vt quem vnicè diligebat, ſicque Iacob certus redditur ius primogenituræ ex diuina electione, ſibi deberi: ne dicamus igitur inhumanum Iacob, imo prudentem, cùm quod erat ſuum a fratre detentum, ſine violentia optimo modo conſequutus fuerit, hæc doctrina deſumpta eſt ex Card. Caiet exponente art. 4. qu. 100. 2. 2. ſic autem ait: *Excuſatur Iacob ab inhumanitate tum quia Eſau, non neceſſitatis, ſed delectationis cauſa mouebatur, tum quia prudentis eſt negare aliquid occupatori iuris ſui, quando ſperat per negationem, quod ſuum eſt recuperare poſſe.* Card. Caiet.

Deus in omnibus æquiſſimus eſt, & conquerendi de ſe occaſionem adimit.

215. *Vende mihi primogenita tua*, ſi ex diuina electione tibi iam cognita, tua eſt fratris primogenitura, cur eam tibi vis pretio comparare? cur vexationem tuam pulmento vis redimere? eam ab eo tanquam iniuſto poſſeſſore vindica, & accipe, nullo etiam dato pretio: æquiſſimè voluit Deus vt Iacob primogenituram licet ſibi iuſtè debitam, à fratre ſibi cõpararet emptione, vt omnis querimoniæ Eſau, occaſio adimeretur, ſi iniuſtè ſibi ademptam fuiſſe diceret, cùm ipſe ſponte eam vendidiſſet, obſeruatio eſt Hieron. ab Oleaſtro: *Aduerte iuſtitiam Domini, licet enim primogenituram iuſtè poſſet ab Eſau auferre, & dare illam Iacob, ne poſtea de eo poſſet Eſau conqueri, voluit eam ſua ſponte fratri vendere, vt ſibi imputaret quod eam à ſe abiecerit.* Oleaſt.

Maximum à Deo beneficium collatum, cenſendum ei, cùm quis ſpoliatur diuitiis, quibus debet abuti.

217. *Vende mihi primogenita tua*, Procopius non ſolùm exiſtimat nullam fratri ſuo iniuriam intuliſſe Iacob, in hoc quod pulmento vili primogenituram emere voluerit, imo non exiguum ei contuliſſe beneficium, illum honorem ei adimendo, quid ais Procop. beneficium arbitraris diuiti collatum, cùm diuitiis ſpoliatur, gratiam factam in dignitate aliqua conſtituto, ſi honore priuatur, imo non leuis offenſa eis irrogatur. Optimè tamen id Procopius aſſeruit, quia maximum Deus diuiti confert beneficium, ſi diuitias quibus malè vſurus eſt, adimit: audiamus verba Gazzi: *Non vt malus*, inquit, *& fraudulentus quiſpiam, Iacob primogenituræ priuilegia mercatur, nouerat enim fratrem illo priuilegio eſſe indignum, quod adeo deſpexit & vilipendit, vt illi præferret pulmentum lentium*: deinde ſubiicit, *Sciendum eſt diuitias maximum eſſe momentum malo ad peccata committenda, maximè igitur neceſſarium arbitratus eſt Iacob illum bonis exuere, vitiorumque materiam & fomenta ſubtrahere, animumque ferocem & intractabile ingenium corrigere, & ad meliores reducere mores, non igitur obfuit fratri, ſed magis profuit.* Procop.

Licet redimere vexationem ab iniuſto poſſeſſore.

218. *Vende mihi primogenita tua*, quomodo Iacob conſcientiæ timoratæ, fratri auſus eſt perſuadere, vt ſibi primogenituram venderet, cui eo tempore annexum erat ſacerdotium, ſicque res ſpiritualis, quam ſicut non licet vendere, (nam ex illius venditione ſimoniæ crimen committitur) ſic etiam non licet emere, ſic enim alium induceres ad peccandum? præſuppone quod diximus Iacob ex matris reuelatione, ſciuiſſe ius primogenituræ ſibi debitum eſſe, per diuinam reuelationem: ne dicamus igitur vllo modo in hac emptione primogenituræ fratris ſui peccaſſe, quia cùm ſuam eſſe ſciebat, ab eam detinente, voluit ſuam vexationem redimere, paucis verbis hoc inſinuat Oleaſter: *Si ſacerdotium primogenituræ eſſet adiunctum, intelligendum eſt ſuam iniuſtam oppreſſionem redemiſſe*: idem habet noſter Nicolaus Grandis in cap. 12. Epiſt. ad Hebr. ſed Lipp. clarius hanc veritatem aperit: *Quomodo Iacob*, inquit, *petiit primogenita ſibi vendi, cùm hoc eſſe ſimoniacum videatur? ad hoc patet reſponſio, primogenitura iure & prædeſtinatione diuina erat ipſius Iacob, quod ex matris reuelatione credi tur cognouiſſe, vnde ſuam intelligitur vexationem redemiſſe, reuocando prudenter ad ſe, quod ſibi ex gratia Dei competebat, licet reuera ab altero occuparetur: dicunt nonnulli, quod ſicut ius patronatus partim eſt ſpirituale, partim temporale, propter quod per ſe vendi non poteſt, ſed cum fundo vendito poteſt transferri, ita primogenituræ ius, cum redditibus ad ſe pertinentibus, transferri poterat per venditionem.* Oleaſt. Noſter Nic. Grãdis Doct. Pariſ. Lippom.

Quod intemperantia amittit, hoc abſtinentia conſequitur.

219. *Vende mihi primogenita tua*, cui annuit Eſau, ô Eſau, iacturam facies, exiguo pulmento, maximæ dignitatis & honoris? nihil enim in maiori pretio cenſetur, quàm ius primogenituræ; ſed tu, ô Iacob, cur edulium quod tuæ neceſſitati occurrendo habes paratum, vis dimittere? cur à dapibus tuis abſtinere? vt primogenituram ſibi conſequatur, ſicque nobis ſit apertum, dignitatem, cuius iacturam facit intemperantia, qualis fuit illa Eſau, eam obtinere abſtinentiam: fauet Chryſoſt. *Hanc igitur dignitatem quàm à natura habebat Eſau propter intemperantiam ſuam, tranſtulit in fratrem, & ille quidem perdidit quod à natura habebat, hic autem & quod non habebat à natura.* Chryſoſt.

Iuſti facilè quæcumque temporalia pro ſpiritualibus comparandis largiuntur, iniqui autem è contra.

220. *Vende mihi primogenita tua*, ſcilicet dando illi pulmentum ex lenticulis, cur quod guſtui tuo præparatum eſt, pro primogenitura commutare ſtatuis? cùm ipſe Eſau libenter pro hoc edulio ius primogenituræ tibi tribuat: per huiuſmodi ius aliud ad hereditatem æternam venit intelligendum, per edulium autem vile lenticularum, temporalia abie-

ctissima denotantur, quid nimirum igitur libenter primogenituram pro pulmento Esau commutare, & Iacob illud libentius pro ea tribuere? quia iusti facilè quæcumque temporalia pro spiritualibus sibi comparandis largiuntur, impij autem è contra fauet Hugo Card. *In hoc contractu*, inquit, *significatur quod reprobi propter lenticulam, id est temporalia, vendunt æternam hereditatem.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG. At ille respondit; en morior, quid mihi proderunt primogenita?

Sept. Et dixit Esau, ecce ego vado mori, vt quid mihi hæc primogenita?

Chald. Ecce ego vado ad mortem, & ad quid mihi primogenita?

Ari. Ecce ego vadens ad moriendum, & ad quid hæc mihi primogenitura?

CONCORDIA.

NVlla est in sensu, sed in aliquorum verborum mutatione discordia; nam hæc phrasis Hebraica, ego vadens ad moriendum, cùm indicatiuo careant Hebræi, rectè effertur per hoc verbum en morior.

EXPOSITIO.

AT *ille*, nempe Esau, *respondit*, scilicet Iacobo, *en morior*, quasi diceret præ fame ac lassitudine, ac desiderio huius cibi deficio, ita vt mihi primogenitura non proderit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mors adeo certa est, vt nihil ea sit certius.

221. EN *morior?* cur verbo de præsenti mortem futuram significat sacra Scriptura, non solùm hîc, sed etiam alibi pluries, vt Reg. 2. cap. 14. dicebat Thecuitis, omnes morimur; & Diuus Paulus 1. Cor. 15. quotidie morior, vt intelligeremus quod sicut nihil certius nobis est, quàm quod præsens cernimus & experimur, ita nihil certius morte intelligatur, nescio si ad hanc veritatem respiciens D. Greg. lib. 24. Moral. cap. 27. dixit loquens de aliquibus qui se puluerem & terram fatebantur, vt Dauid Psal. 102. recordatus est quoniam puluis sumus; ait inquam, *etsi viuentem carnem, nec dum in terram mors soluebat, hoc tamen apud se erant quod se futuros absque dubitatione præuidebant.* (2. Reg. c. 14. — 1. Cor. 15. — Gregor. Magnus. — Psal. 102.)

Intemperantia animum maximè conturbat.

222. *En morior?* quid? viso pulmento fratris tui moreris? an in eo venenum ita lethiferum, vt tibi mortem inferat? minimè; cur igitur vltimum efflare spiritum asseris? considera ex nimia huius cibi appetentia verba præfata protulisse, quid mirum igitur si ea quasi à sensu alienus protulit? intemperantia enim maximè animum conturbat: sic Caiet. *Verba sunt turbati vehementi illius concupiscentia cibi.* (Card. Caiet.)

Odium & contemptus bonorum cælestium in peccatoribus.

223. *En morior? quid mihi proderunt primogenita?* Septuag. vt quid mihi hæc primogenita, vel vt alij, quid mihi cum primogenitura hac? cur hoc pronomen hæc demõstratiuum adiungitur? sine dubio non sine emphasi, sed quæ emphasis potest huic pronomini inesse? Consulimus Procopium sic respondentem: *Non simpliciter*, inquit, *dicit quid mihi cum primogenitura hac? scilicet quod ad virtutem ducit & beatitudinem elargitur, sunt mihi alia his multo melior; quasi diceret, excellentiora bona, voluptas, cupiditas, mala intemperantia, auaritia, & quæcumque his sunt affinia.* (Procop.)

Delitiarum finis, interitus.

224. *En morior?* nonne ex venatione, in qua non exigua carpitur voluptas, regrederis? nonne quasi delitiis dissolutus, hæc verba profers? quod equidem miror; nam mors vel ex infirmitate vel violentia prouenit, quis hunc diceret esse voluptatis terminum? sapiens sic arbitrabitur; delitiarum enim finis est interitus: in hanc veritatem hæc scribit D. Greg. Nazianz. dum in Iulianum inuehitur: *Quoniam difficile est te qui semel iam spiritui insultasti, in medio cursu impetuve teneri, imo vero veluti ferociores sues solent obniti, & in ipsum venabulum incurrere, non ante desinis quam ferrum totum in eo recipias*; premo hæc vltima verba, quasi diceret, suum, quæ in cœno volutantur, finis interitus; sic & eorum qui delitiis & voluptate affluunt, finis mors est. (S. Greg. Naz.)

Mali, si sibi deficiant aliqua temporalia, mortem arbitrantur.

225. *En morior?* quia tibi deest fratris pulmentum, mortem imminere asseris, nonne plurima maioris pretij tibi sunt, quibus frueris? cur igitur ob carentiam rei exiguæ, vitam cum morte mutare intonas? nonne impius erat Esau? non miror igitur si ob rei minimæ inopiam dicit se morti vicinum, quia vt optimè Hugo Card. *mali se mori existimant, si temporalibus non abundant.* (Hugo Card.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VVLG. Ait Iacob; Iura ergo mihi, & iurauit Eſau, & vendidit primogenita.

Sept. Iura mihi hodie, & iurauit ei Eſau; vendidit autem Eſau primogenita ipſi Iacob.

Pag. Iura mihi hoc tempore, & iurauit ei, & vendidit primogenituram.

Arias. Iura mihi ſicut hodie.

Oleaſter. Iura ſecundùm præſentem diem.

CONCORDIA.

Conſule concordiam verſus 31. huius capitis, quæ enim à nobis ibi dicta ſunt, hîc ſunt adaptanda.

EXPOSITIO.

Ait Iabob, iura ergo mihi; vt contractus validior eſſet, exegit ab eo iuramentum, & vt iuri primogenituræ omnino renunciaret, *& iurauit ei,* ſcilicet Eſau nullas in iure primogenituræ venditio moleſtias fratri ſuo allaturum, *& vendidit primogenita:* mutatur hic ordo quia præſupponitur venditio iuramento, nam ad roborandum contractum apponitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Promiſſionis ita infractores homines, vt ab eis iuramentum accipere prudenter cenſeatur.

226. *Iura ergo mihi,* ſi frater tuus eſt Eſau, cur ab eo iuramentum exigis? confide promiſſis eius, fidem illi adhibe, quod primogenita tibi vendita non repetet: prudenter ab eo, quamuis fraternitatis vinculo constricto iuramentum exigit, quia ita ſuæ promiſſionis immemores homines, imo ſuæ fidei infractores, vt neceſſarium ſit eos iureiurando conſtringere, obſeruatio eſt Oleaſt. *Tam facilè homines,* inquit, *etiam fratribus pacta frangunt, vt conſultè faciant qui eos iurare compellunt.*

Peccatores ſibi ipſis ſupplicium inferunt, dum cupiditates adimplent.

227. *Vendidit primogenita Eſau,* cupit ſibi habere Iacobi edulium, & ideo in pretium illius primogenita vendidit, cur permiſſum eſt à Deo in tantam deuenire ſtultitiam, vt pretio vilis edulij primogenituram venderet? ſanè decreta eſt hæc pœna à Deo peccatoribus, quod in adimpletione ſuarum cupiditatum debitum in mundo peccatis ſupplicium ſibi inferant, aiebat D. Iſid. Peluſ. lib. 2. Ep. 47. *Quoniam primogenito & regnum & Sacerdotium debebatur porro iſte virtute vacans erat; idcirco in eam neceſſitatem redactus eſt, vt etiam ſua ſponte id venderet, quo etiam inuitus ſpoliari merebatur;* quod merebatur ſupplicium nimirum ſpoliationis, pœnam hanc ipſe int lit, dum nititur ſuas cupiditates adimplere ſic multi peccatores duriſſimè ſe caſtigant dum ſuas cupiditates exercent, alius in ludo ſe de bonis ſpoliat, alius in venere ſalutem dilapidat, alius in duello vitæ facit iacturam, &c.

Peccator temporalia præfert ſpiritualibus.

228. *Vendidit primogenita,* nonne ſecundùm plurimos Hieron Ep. 126 ad Euag. D. Auguſt. in Pſalm. 45. Sacerdotium, quod ſpirituale eſt, connexum erat primogenituræ? quo modo ergo illud pretio vendidit? per edulium ſiue pulmentum quod res vilis & exigua eſt intelligendæ veniunt res temporales, quæ ſunt abiectiſſimæ reſpectu ſpiritualium: quid mirum igitur Eſau primogenita pro pulmento vendidiſſe? quia peccator temporalia facilè præfert ſpiritualibus, ſic exponit Eucherius: *Eſau qui primogenita ſua propter eſcam, fratri ſuo iuniori venundauit, ac poſtmodum paterna benedictione eũdem Iſraeliticum populum ſignificat, à Deo primogenitum filium nuncupatum, qui propter præſentis ſaculi lucra & animalia legis intellectum, quod eſt lenticula, non ſolum primatus ſui honorem amiſit, verum etiam regni cœleſtis præmium præparatum adipiſci non meruit, Domino quodammodo ei exprobrante cum dicit; auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius.*

Ingratus dona ipſius Dei negligit.

229. *Vendidit primogenita,* ſi maximum à Deo conceſſum eſt ei beneficium, nempe primogenituram, cui tot ſunt bona connexa, poſſidere & nihil in hoc ſæculo poſſit ei comparari, quomodo pretio eam Eſau vendidit? quia ingratus Dei beneficia in pretio non habet, ſed potius ea negligit: *Ingratus erat,* inquit Chryſoſt. *atque indignus ea quam ſibi natura dederat, dignitate, abiit paruipendens quod primogenita vendidiſſet, hoc factum eſt, vt demonſtraretur illius ingratitudo,*

Gula cum libidine coniuncta.

230. *Vendidit primogenita,* ſcilicet propter edulium; quod conſiderans D. Paulus ad Rom. 12. v. 16. dixit, vt nos ab illius imitatione auerteret, ne quis fornicator, aut prophanus vt Eſau, qui propter vnam eſcam vendidit primogenita, quo in loco non leue faceſcit negotium, interpretibus, appellari ab Apoſtolo Eſau fornicatorem, cùm de ipſius intemperantia atque libidine nihil nobis notum ſit, vbi enim fornicator Eſau? inquit Chryſoſt. ipſe reſpondet nec non cum eo Oecumenicus, illud, *vt Eſau,* non eſſe referendum ad vtrumque præcedens membrum fornicator aut prophanus, ſed commate poſt illa verba, ne quis fornicator, affixo, ſermonem de Eſau inde incipere, aut prophanus vt Eſau, alii verò nondum ſic ſoluunt, vt fornicatoris nota qua illum Paulus inurit, ad nefariũ matrimo-

nium cum alienigenis contractum pertineat, ego vero patente via nolo semitam quærere, & cum Esau helluonem, voracem & gastrimargum à Paulo appellatum videam; sic enim ipsemet Chrysost. & Theophil. explicant vocem *prophanus*, quod & sequentia verba, qui propter vnam escam vendidit primitiua, satis manifestè indicant: fornicatorem etiam illum fuisse, minimè coniectare verebor: ac proinde verba Pauli simplicissimè esse sumenda, multo probabilius censeo; monstrum videlicet haberetur gula sine libidine; *Corpus enim abundè saginatum*, inquit Basil. hom. de Paradiso, *& anima illi immersa, & ad peccandum proclinis facta, compendium quoddam est ad lasciuiam, & procacitatem, ac simul omnia quæ vetita sunt*: Ita quidem dicebat sanctus Cyrillus Alexandrinus libro decimo in Leuiticum ad finem: *Nam quomodo apud eos castitas incorrupta seruatur, nisi arctioribus continentiæ fulta subsidiis? quomodo quis seipsum castrat propter regnum cœlorum, nisi ciborum affluentiam resecet? nisi abstinentia vtatur ministra?* ita ille; at enimvero opportunius huic de Esau ratiocinationi Tertull. lib. de Ieiuniis, capite vltimo, sic loquitur: *Vera, si velimus dicere, tu qui tantum gulæ indulges, & merito te priorem iactitas, semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimæ disciplinæ tuæ venis, ita spiritu deficis, si tibi lenticulam defruto inrufatam obtulero statim primatus tuos vendes: apud te agape, charitas, in cacabis feruet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet, sed maioribus his est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gulæ, lasciuia, atque luxuria est.*

Basil. S.Cyril. Tertull.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIV.

VVLG. Et sic accepto pane, & lentis edulio comedit & bibit, & abiit paruipendens, quod primogenita vendidit.

Sept. Iacob dedit Esau panem & coctionem lentis & comedit & bibit, & surgens abiit, & contempsit Esau primogenita.

Chal. Iacob dedit Esau panem & edulium lentium.

Pag. Dedit Esau panem & coctum lenticularum, & comedit atque bibit, & abiit, contempsitque Esau primogenituram.

Oleast. Dedit Esau panem & lentes decoctas.

Targ. Hierosl. Abiit & contempsit Esau primogenituram & floccipendit partem futuri sæculi, negauitque resurrectionem mortuorum.

CONCORDIA.

ADuerte non esse omnino perspicuum, quid significet dictio עדשים hadasim, quam lentes siue lenticulas auctores dixerunt, ponitur autem dictio 2.Sam. 17. & Ezech. 4. coniectura tamen est ex citatis lentes significare.

EXPOSITIO.

ET *sic accepto pane & lentis edulio*, scilicet pulmẽto ex lenticulis, *comedit*, præ fame enim pœnè deficiebat, *& abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, ideo paruipendit se ius hoc vendidisse, quia non habebat in animo suum cõtractum hic iuramento firmatum seruare, vnde de facto sine vllo scrupulo, ius hoc sibi reipsa vendicare voluit, perinde ac si illud non alienasset nec cessisset Iacobo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maxima est in hominibus explendi appetitum auiditas.

231. ACcepto pane, *& lentis edulio comedit, paruipendens, quod primogenita vendidisset*, quid? primogenita paruipendis vendidisse pro cibo abiecto & vilissimo? ne mireris, tam præceps enim ad suum appetitum explendum auiditas est in hominibus, vt pro tantulo victu tantùm à se patrimonium alienare contemnant, certè hæc vna cupiditas eum fecit indignum primogenitura, vt obseruat Procop. dicens: *quod cessit iure primogenituræ oblectatus lentium esca, satis magnum argumentum est ipsum merito, vt indignum excidisse primogenituræ beneficiis*, qui enim tam vili appetitui seruiebat, dignus non erat, qui sublimiori vteretur fortuna.

Procop.

Gulæ deditus periurio proximus.

232. *Accepto pane, & lentis edulio, paruipendens quod primogenita vendidisset*, quis ita mentis hebes, quis ita à sensibus alienus, vt tot bonorum, qualia erant quæ primogenituræ coniungebantur, iacturam vilipendat & contemnat? ne dicamus tot bona parui æstimasse, & ea solùm vili edulio prætulisse, sed quia gulæ deditus perfidiam & periurium meditatus est, & ideo ius primogenituræ paruipendit se vendidisse, quia non habebat in animo suum contractum hic iuramento firmatum seruare: fauet Lipp. dicens, *Meditabatur via facti retinendum quod tunc vendiderat.* Lippom.

Virtutis exercitium maxima consequitur quæ ignauus amittit.

233. *Accepto pane, & lentis edulio abiit, paruipendens, quod primogenita vendidisset*, quæ Iacob obtinuit, quomodo qui minor ætate primogenituram obtinuit, cuius natu maximus fecit iacturam? Aduerte disparitatem morũ in Esau & Iacob, ille enim socordiæ & ignauiæ deditus erat, quantum ad virtutes cõsequendas; iste autem, vt ait Proc. erat ciuilioris vitæ studiosus, aditu facilis, amicus & beneuolus omnibus, sincerus, insatiabilis amator ipsius boni, & ea quibus quotidie euaderet melior, summo inquirebat studio: quid mirum igitur Iacob quamuis Procop.

quamuis minorem, primogenituram obtinuisse? quia in virtutibus, exercitium maxima consequitur, quæ ignauus amittit, docet inquit D. Amb. lib. 1. de Abel. c. 4. *scriptura Esau cognomine stultitiæ virum cessisse patienter primatus suos fratri suo Iacob, vt diceret vt quid mihi primatus? sed quos iste post habuit, hos vir cognomento exercitationis quæsiuit mereri.* D. Amb.

Maximæ animi dementiæ est præferre gloriæ quaslibet terrenas diuitias.

234. *Accepto pane & lentis edulio paruipendens quod primogenita vendidisset*, ô mortalium dedecus, ac labem, tantum bonum nihili pendit, amplissimam dignitatem, simul cum opum exuberantia, vno vilique cibo vilius pendit: sed cum a guimus Esau, eo quod tantæ dignitati, qualis erat primogenitura, edulium lenticulorum antepoſuerit, eumque maximo dignum supplicio censemus, quid de eo dicemus, qui proposito regno cœlorum, bonisque ineffabilibus, quæ sunt ei in æternum coniuncta, caducas an epon t diuitias? certe dicendus est amentissimis quibuscumque insanior, sed aurea Chrys. verba præstat audire, *quare dic mibi proposito regno cælorum bonisque illis ineffabilibus, ita in diuitiarum cupiditatem insanimus, & momentanea, & quæ ſæbene vsq; ad vesperã permanent, perpetuis & semper duraturis præferimus? & quid hac amentia deterius fieret? quando ex illis priuamur ob nimium in ea amorem, & nunquam his frui pure possumus: quæ enim vtilitas magnarum facultatum? an nescis, quod accessio multarum pecuniarum nihil aliud nobis affert, quam curarum incrementa, occupationes mentis, & vigiliam? non vides, quod hi potissimum serui sunt, quibus plura affluunt, & quotidie vmbras ipsas timent? inde enim nascuntur insidiæ, inuidentia, odium graue & innumera alia mala, & sæpe vides eum qui habes decem millia talenta auri recondita, beatum vocare eum qui in officina operatur, & ex labore manuum cibũ acquirit, qualis igitur voluptas, & quale lucrum, quando neque his fruimur? & propter hanc concupiscentiam maioribus priuamur: quid autem dico maioribus, cum post mala quæ hic nos apprehendunt, & à bonis quæ alibi sunt, excidimus, & ad gehennam ipsam mittimur: & nondum dico innumera peccata, quæ his colliguntur, dolos, calumnias, rapinas & fraudes, verum sermo meus de eo est, qui ab omnibus illis liber, id quod per quam difficile & rarum, qui autem opibus abundat, & ipse solus eis vtitur, & his qui opus habent non communicat, gehennæ ignem expectabit.* S. Chrys.

Honor studiosus non contemnendus.

235. *Accepto pane, &c. abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, nescio, cur tanquam prophanus, intemperans, & ingluuiei deditus accusatur, eo quod pretio alicuius edulij primogenituram vendiderit, nam cum primogenitura sit quidam honor & dignitas, & nihil aliud nobis consulant Patres, nisi vt honores cõtemptui habeamus, cur Esau laudibus non extollemus qui primogenituræ honores paruipendit? quia honorem licitum, quem tamen forte solum propter solam vanitatem & vanam gloriam appetierat, contempsit, vnde Oleaster, *non est honor paruipendendus, sed est expendendum quid à te abicias, ne postea abiecisse pœniteas.* Olea.

Peccator cùm in profundum peccatorum venerit, contemnit.

236. *Accepto pane, &c. abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, si bonorum patris, si sacerdotij dignitatis tantam facis iacturam, nec non etiã benedictionis paternæ, quomodo paruipendis? per Esau peccatorem, per bona quæ negligit ea quæ sunt spiritualia intellige, quid igitur miraris Esau primogenita & bona quæ sunt eis commũ cta vendidisse? quia peccator, inquit Sapiens Prou. 18. cùm in profundum peccatorum venerit, negligit, quæ verba Imperfectus hom. 40 in Matt. exponens ait, *homo qui aliquod graue fecit peccatum vt Esau vendens primogenituram*, quasi amplius nón habeat, quod iam sperat in Deum, alia contemnit, dicente Salomone, cum venerit impius in prófundum malorum contemnit. sicut enim infirmus donec mediocriter habet aliquam passionem, & sperat se posse curari, seruat se à nociuis escis, si autem intellexerit insanabilem se esse, iam non sib parcit: sic & homo donec mediocriter peccat, & sperat salutem quantumcumque potest, obseruat se à malo si autem grauiter peccando cœperit desperare, iam nihil dubitat facere, quasi qui iam peccatis suis vicit iudicium Dei. Prouer. Imperf.

Insensibilis quem mala conscientia non cruciat.

237. *Abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, nonne aliquo teneris scrupulo, quod primogenituram vendideris? nonne te mala conscientia cruciat, quod tantum scelus admiseris? inspice quid dicat textus, abiit paruipendens, insensibilem igitur prædicemus, cum nullus eum peruersæ conscientiæ vrget stimulus, profecto de illorum numero est qui vt docet D. Paul. 1. Timoth. 4. num. 2. cauterizatam habet conscientiam, hoc est interprete Theod. extremum mentis stuporem, quem sapiens et peccator confitens ait, verberauerunt me, sed non dolui, traxerunt me & ego non sensi, Prouer. 23. vers. 35. sed audiendus in hæc verba D. Greg. Mag. 3. parte curæ pastor. admo. 33. *per Salomonem vox percussi & dormientis exprimitur qui ait, verberauerunt me, sed non dolui, mens quippe à curæ suæ sollicitudinis dormiens verberatur, & non dolet, quia sicut imminentia mala non prospicit, sic neque quæ perpetrauerit agnoscit.* 1. Tim. 4. Theod. Greg. Mag. 3. parte curæ pastor admo 33.

Vera pœnitentia debet esse de peccato commisso, non autem de damno aliquo temporali consecuto.

238. *Abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, in quem excandescens D. Paul ad Heb. 11. ait, ne quis prophanus, sicut Esau, qui propter vnam escam vendidit primitiua sua, deinde subiungit, scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est, non enim inuenit locum pœnitentiæ, quamuis cum lachrymis exquisisset eam, quid ais Paule? alicuine denegatur locus & tempus pœnitentiæ, si præcipue cum fletu eam exquisierit? minime, ait enim Deus, nolo mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur & viuat, in quacumque hora ingemuerit peccator, saluus erit, quomodo ergo ais quod Esau non inuenit locum pœnitentiæ, quamuis cum lachrymis eam exquisisset? optima est D. Thomæ in Paulum responsio, *quia non, inquit, dolebat de peccato venditionis, sed de damno perditionis.* Heb. 11. D. Tho.

Nimia inglunies virtutem vilipendit, religionem negat.

239. *Abiit paruipendens quod primogenita vendidiſſet*, quandonam hoc paruipendit? accepto pane & lentis edulio, quod ad ſatietatem vſque comedit, ſed quid dixerit. ſecundum Targum Hieroſol. audiamus, cõtempſit primogenituram, & floccipendit partem futuri ſæculi, negauitque reſurrectionem mortuorum; itane à ſenſu alienus, vt cibo ingurgitatus, diuinã, & futuram comtempſerit requiem, fidem negauerit, nempe mortuorum reſurrectionem? id facilè crediderim de homine cibis ingurgitato, nimia enim ciborum ingluuies quidquid virtutis & cultus Dei, & religionis eſt, contemnit, hinc Dominus populum ſuum ſic compoſuit, vt à ciborum multorum copia illum abſtinere iuſſerit, vt per gulæ temperantiam magis hæreret religioni à qua facit deſciſcere luxurians eſcarum appetitus: quippe, ait Tert. lib. de ieiunio: *acceſſerunt & aliæ cauſæ, quibus multa à Iudæis ciborum genera tollerentur, non vt illa damnarentur; ſed vt iſti coercerentur ſeruituri vni Deo, quia ad hoc aſſumptos frugalitas docebat, & gulæ temperantia, quæ ſemper religioni deprehenditur eſſe vicina, imo (vt ita dixerim) conſanguinea, atque cognata: ſanitati enim inimica ciborum luxuria eſt, quomodo enim per illam parcetur religioni, cùm non parcatur pudori? non recipit luxuria Dei timorem, dum præcipitantibus illam voluptatibus in ſolam fertur cupiditas temeritatem: effuſis enim habenis, ſine modo admotis ſumptibus, quaſi pabulis creſcit accedens patrimonium cum pudore, aut vt torrens aliquis è montium iugis cadens non tantum compoſita tranſcendit, ſed & illa ipſa in aliorum ruinam rapit.*

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI SEXTI.

ISAAC OB FAMEM IN GERARIS peregrinatus, post acceptam terræ promissionem, & seminis benedictionem, reprehenditur ab Abimelech, quod Rebeccam dixerit suam esse sororem, & pastoribus ipsorum pro puteis contendentibus, & iurgantibus, Abimelech cum Isaac fœdus percussit.

VARIETAS LECTIONVM VERS. I.

VVLG. Orta autem fame super terram, post eam sterilitatem quæ acciderat in diebus Abraham, abiit Isaac ad Abimelech Regem Palæstinorum in Gerara.

Sept. Facta est autem fames super terram, præter famem priorem quæ facta est in tempore Abrahæ, iuit autem ad Abimelech Regem Philisthum in Geraris

Aly. Excepta vel absque fame priore.

CONCORDIA.

Dictio מלבד milcuad, non solùm præter, sed post significat, vnde idem est sensus vulgati dicentis post eam sterilitatem, ac aliorum vertentium, præter famem priorem.

EXPOSITIO.

O*Rta autem fame super terram*, per terram intelligenda est illa Chanaan, quam vniuersam, fames, ob frumenti penuriam, inuaserat, *post eam sterilitatem* id est præter priorem famem quæ acciderat in diebus Abraham, scilicet cùm primum venit Chananitidem, annos natus quinquaginta quinque vt traditur Genes. 12. *abiit Isaac ad Abimelech*, non illum qui tempore Abrahæ vitam degebat, vt voluntal qui, sed ad alium, vel fortè eius filium, ille enim fuit centum annis ante hunc; nam regnauit antequam nasceretur Isaac, quia iam erat ferè centum annorum, vt colligitur ex versu 34. huius capitis; videtur ergo Abimelech fuisse nomen commune Regum Palæstinæ, vti Pharao & postea Ptolæmæus, fuit Regum commune Ægypti, & Cæsar Romanorum Imperatorum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei prouidentia in omnibus conspicitur.

1. *Orta autem fame super terram*; certè Deus arguendus incuriæ & quasi torporis, cur enim non satagit, vt terra germinet, triticumque vt mortalibus præbeat, alimentum vitæ conseruandæ necessarium, sed quo me in maiorem rapit admirationem, cur eam, in qua sanctissimus Isaac commorabatur, terram fame opprimit? signum est nec eos qui sibi obsequuntur, curare: ne dicas, quæso, hæc casu vel fortuito contingere, sed ex dispositione & ordine prouidentiæ Dei, qui tanquam sapientissimus rector, semper mundo inuigilat, vel beneficiis eum cumulans, vel flagellis puniens; *Sicut enim nauigans*

D. Greg. Magn. *perhibetur, quia nimirum omnes qui in curis exterioribus spargi refugiunt, simplices in cogitatione atque in conscientiæ suæ habitatione consistunt, in tabernaculis enim aut in domo habitare est se intra mentis secreta restringere, & nequaquam exterius per desideria dissipare, ne dum ad multa foris inhiant à semetipsis alienati, cogitationibus recedant.*

Qui ab adolescentia virtutem amplectitur, eam nec in fine vitæ dimittit.

188. *Iacob vir simplex habitabat in tabernaculis,* alia litte. a, Iacob vir perfectus, æquitatem morumque bonitatem & virtutem vnquamne deseruit? non legimus, quamuis pluribus abundaret diuitiis, peccatorum illecebris: an-ne etiam vitæ terminum claudens, à priori vitæ instituto cessauit? non equidem, vnde in eo continuata pietas virtus necnon perseuerans? inspice quid de eo dicat textus, vir simplex, quandonam? cùm adolescebat, id est ab adolescentia pietati studuit: meritò igitur ne ab ea in fine vitæ delectantem vidimus, quia qui à primæuis annis viam virtutis sequitur, nec in vltimo vitæ termino deseret: Hoc attendens D. Paschasius Ratber. lib. 3. lamentat. Hierem. lit. Teth, & exponens hunc versum, bonum est viro cùm portauerit iugum ab adolescentia, ait: *Qui à primæuo portauerit iugum Dei, iugum autem illius quid est? nisi semitis mandatorum eius inhærere, viam virtutis amplecti? is sedebit donec plena se perfectione virtutis erudiat,* preme hæc vltima verba, significant enim in virtutis amore permansurum. S. Pasch. Hier. 3.

Simplicitas cum prudentia coniungatur.

189. *Iacob vir simplex*, ne, quæso, simplicem dixeris, ô Moyses, sed astutum, cùm benedictionem paternam a fratre in suam vtilitatem transtulerit, imo simplicem sed etiam prudentem fatearis; cum enim esset candore & morum sinceritate præditus, prudenter tamen se gessit in consequenda paterna benedictione: *Simplex Iacob*, inquit Procopius, *id est nullo laborabat, vel proprio vel aliunde ascititio malo pectore, aperta omnia nec quicquam simulationi faciebat, non vult Moyses vt intelligamus Iacobum fuisse stultum, dum simplicitatem ei tribuit, quo ore enim illum stultum dices, qui tanta solertia paternam benedictionem sibi procurauit?* Procop.

A Deo sapientiæ luce illustrantur, qui morum simplicitatem amplectuntur.

190. *Iacobi vir simplex*, tantum-ne laudis encomium, vt hominem iustum nominet Moyses simplicem? aliis virtutibus dicat præditum, fide illustrem, spe constantem, charitate feruidum; sed obserua, quæso, quid Prouerb. cap. 3. dicitur, & cum simplicibus sermocinatio eius scilicet Dei: quæ verba exponens Ven. Beda, ait, *Sermocinatio Domini cum simplicibus est, quia illos cœlestis sapientia secretis illustrat, quos terreni fastus ac duplicitatis nihil habere considerat:* en quomodo qui morum simplicitatem amplectitur, à Deo sapientiæ luce illustrari meretur? Prou. 3. Vener. Beda.

Familiaritas siue societas exterorum declinanda.

191. *Iacob vir simplex, & habitans in tabernaculis*, vel domum inhabitans, quid refert vt simplicitatem acquireret siue conseruaret, domi manere, foras non vagari? multum equidem, qui enim domi se continet, suorum societate contentus, externam non quærens familiaritatem cum exteris, contrahere, morum candorem retinebit, ita ad hunc modum colligit Procop. dicens, *Causam probitatis quæ in illo reluxit, imputat viri sinceris & incorruptis moribus, non enim externas quærebat amicitias, intra suam se continebat domum, proinde nihil inquinabatur contagiosa reliquorum familiaritate, quæ plurimos etiam generosos mores inficere solet.* Procop.

Religiosus extra claustrum discurrens bonorum maximam facit iacturam.

192. *Iacob vir simplex, & habitans in tabernaculis*, & vt alii, habitans domum, sine dubio typus quidam religiosorum hominum, Iacob habitans in tabernaculis, qui non vago progressu, per fora, & mortalium consessus percurrens; sed in quo Iacob domi manens ex eo quod domi manserit, paternam benedictionem consequutus est, & illius, vagus Esau, iacturam fecerit: sic enim D. Damian. Apol. de contempt. sæculi, cap. 20. Iacob nisi in tabernaculis resedisset, proculdubio primitiæ benedictionis immunis existeret, Esau nisi peruagus se in exteriora proiiceret, primatus sui priuilegio non careret; optimè igitur diximus Iacob typum Religiosorum, quia sicut domi manens paternam benedictionem adeptus est, quam vagus consequutus non fuisset, ita religiosus in claustro sedens solitarius plurimorum fit bonorum animæ possessor, qui autem vago progressu foras discurrit, illaqueatur, polluitur, & vitæ religiosæ opes facto naufragio dissipat, nescio si ad id respiciens Ioannes Geometra in Paradiso tetrastichorum moralium & piorum 1. Tetrasticho, cecinit, Ioannes Geometra.

Cammarus haud ædes proprias, patriamq; relinquit,
Nec muti pisces littora prætereunt,
Et Monachus sua vult tamen extra claustra morari,
Cum Monachi in foribus multaque vincla sient.

sic etiam Damian. in Apol. de cont. sæculi cap. vigesimo: *Tu si vis animam tuam in suæ virginitatis integritate persistere, si abominandum ducis fœdis & violentis corruptoribus subiacere, secretum appete, recessum singularitatis inquire, aures & oculos à negotiorum sæcularium vanitate firmiter obstrue, carnalium hominum colloquia destructioni magis quam ædificationi profutura contemne; nam iuxta Salomonem, Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. Intra conscientiæ ergo tuæ te cubiculum collige: cunctis domus tuæ foribus, cunctis videlicet sensibus censoriæ disciplinæ repagula, ne quis ingrediatur, appone, fons enim, cui circumquaque, ne offundatur occluditur, vndis ad alta profluentibus eleuatur: è contra qui per plures riuos hinc inde deducitur, mox vt super eum æstus feruentior incubuerit, exsiccatur: denique si deambulanti Dauid in solario domus regiæ clausæ fores obstiterent, in lauantis se Bersabeæ concupiscentiam nullatenus exarsisset: sed quia occultum sub custodia disciplinæ non tenuit, ipse quoque post eum in immane hiantis ruinæ barathrum totus in præceps ruit: lubricatis enim gressibus, totius sui expertus est lapsum, dum solius frænum relaxauit obtutui: cui videlicet illud Hier. aptissimè cōgruit: deprædatus est, inquit, oculus meus animam meam; si ergo tam sublimis cœli coluna,* Petrus Damian. Eccl. 13. 2. Reg. Hier. 3.

propter ſolam oculorū vagationem grauiſſimè corruit, quid de nobis infirmis & paruulis ſentiendum, qui per ſæculum diſcurrentes nos extra noſmetipſos proreſus educimus? & viſum atque auditum, omneſq; ſenſus noſtros hauriendis mundi vanitatibus occupamus; en quomodo vagatio multis fuit occaſio percundi.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVIII.

VVLG. Iſaac amabat Eſau, eo quod de venationibus illius veſceretur, & Rebecca diligebat Iacob.

Sept. Dilexit autem Iſaac Eſau, quoniam venatio eius erat cibus ipſi.

Pagn. Quia venatio in ore eius, ſic etiam *Oleaſt*

CONCORDIA

QVod Hebraicè ſatis obſcurè dictum eſt, venatio in ore eius, clariùs exprimitur ab aliis lectionibus, ſcilicet quod de venationibus illius veſceretur, ſenſus enim Hebraicæ linguæ eſt, Iſaac quotidie carnem ferinam habebat, qua libenter veſcebatur, & quam Eſau venabatur portans ad os patris.

EXPOSITIO.

ISte *amabat Eſau*, non ſimpliciter & abſolutè, *ſed quia de venationibus eius veſcebatur*; non perſona Eſau erat amabilis, nec aliud in eo dignum amore patris erat, præter cibum eius venatione comparatum, *& Rebecca diligebat Iacob*, abſolutè ſcilicet & ſimpliciter, plura enim erant in Iacob, quæ Rebeccam ad eius amorem alliciebant, atque incendebant, tum etiam quia oraculo diuino edocta erat, Iacob præpoſitum iri Eſau, & huius progeniem illius poſteritati ſeruituram.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuſti aliquando non recti virtutum ponderatores.

194. ISaac *diligebat Eſau*, in eo enim tanquam in primogenito, exiſtimat adimplendas eſſe promiſſiones diuinas; ſed cur etiam non dicitur quod Iacob amore proſequutus fuerit, cùm in eo tot virtutes eluceret, nullæ autem in Eſau? quia iuſti aliquando non ſunt recti virtutum ponderatores. Fauet Thom. Anglus: *Non ſine cauſa Scriptura carnale obſequium & edulium dicit eſſe motiuum huius prædilectionis, vt innuat quod etiam in ſanctis viris eſt plerumque aliquid affectionis carnalis, quo ad aliquid obſcurantis iudicium rationis, ſaltem pro quanto homo plus debito bonum ſentit de ſibi magis obſequioſis.* Thomas Angl.

Dignus præmio qui ex certamine victoriam refert, ſicut dignus commiſeratione qui victus ſuccumbit.

195. *Iſaac diligebat Eſau*, non abſolutè vti diximus, Rebecca autem diligebat Iacob ſimpliciter, amor Rebeccæ in Iſaac in præmium & mercedem, illi cedit; amor verò Iſaac in Eſau, ex commiſeratione in eum prouenit, cur ſolùm ex commiſeratione pater diligit Eſau, mater autem in præmium amat Iacobum? Aduerte quod Iacob, in hoc quod tenuit plantam fratris, victorem ſe deſignauit, qui enim calcaneum alicuius in certamine apprehendit, victor cenſendus eſt, benè igitur à nobis dictum eſt Iſaac dilexiſſe Eſau ex commiſeratione, hac enim dignus eſt, qui victus ſuccumbit, Rebeccam autem Iſaac in præmium, eo enim dignus eſt qui ex certamine refert victoriam: Mens eſt Diui Chryſoſtomi Serm. de Iacob & Eſau: *Diuidit enim amorem vterque parens, vtrumque naſcentem, ſic pater maiorem, ſic mater minorem aſſumit; pater in vtero victum amore ſolatur, mater verò victorem diligit, quem pugnantem non videt.* S. Ch

Virtus æquales non efficit.

196. *Iſaac diligebat Eſau*, ſi nulla eſt in eo morum ſimplicitas, ſi nullum virtutum ſtudium in eo elucet, cur à patre diligitur? imo cur non habetur odio, cùm vitium nil aliud mereatur? Audiamus citatum Chryſoſtomum: Optat pater victori victum æquari, ſi victi mores poſſent à malitia immutari; expende, quæſo, hæc verba, *optat pater victori victum æquari*; victus eſt Eſau, victor autem Iacob; cupit autem Iſaac medio amore quo in Eſau fertur, æqualem reddere victori, nempe Iacobo: ſed, ô Patriarcha, ſi nihil diſſimilius quàm vir iuſtus & improbus, quomodo æquales conſtituentur filij tui, quorum vnus virtutem amplectitur, alter autem vitium diligit? reſpondet, *ſi victi mores poſſent à malitia immutari*; quaſi diceret, æquales erunt, dummodo Eſau qui eſt improbus vitiis valedicat, virtutiſque viam ſequatur. Citatus Chryſoſt.

Parentes laborent vt filium alteri non præferant.

197. *Iſaac amabat Eſau, Rebecca autem Iacob*; cerneres vtrumq; parentem in ſuo quemque dilecto, magis honorando contendentem; ſed qua de cauſa in hoc contendunt? nonne Eſau erat primogenitus? amor igitur illorum in eum feratur tanquam futurorum bonorum heredem, imo nec in eum ſolùm feratur, ſed in vtrumque, vt vnus alteri non præ-

feratur: quod rectè obseruat Diuus Ambrosius lib. 2. de Iacob & vita beata, capite secundo. *Pio, inquit, affectu Isaac de Patriarcha & sancta Rebecca certabant, vt neutrum inferiorem facerent, sed vtrumque æqualem.*

Munera tantæ sunt efficaciæ, vt amorem patris erga filium minimè diligendum concilient.

198. *Isaac autem diligebat Esau*, si nihil erat in Esau dignum amore, quantum enim ad corpus, erat vir agrestis, totus pilosus & horridus, quantum ad animam, prauis erat moribus. quomodo igitur eum amore prosequitur, & fortè maiori quàm Iacob amabilem? Inspice quid dicat textus, *de venationibus eius vescebatur*, offerebat illi carnes venatione comprehensas, non autem Iacob: quid mirum igitur Isaac diligere Esau, & fratri suo præferre? quia plus valent apud patrem filij improbi munera, quam probi mores ad amorem conciliandum: Olcast. Fauet Oleaster, *Mirum valdè est quod etiam inter parentes & filios munera amorem gignant, & augmentent*; sed mirabilius est, quod cùm nihil sit bonis moribus amabilius, leuia quædam munera tamen maiorem improbo filio quàm probo amorem conciliasse.

Religiosus extra claustrum discurrens, etiam ex Superioris obedientia, non leuem in anima iacturam patitur.

199. *Isaac diligebat Esau, eo quod de venationibus eius vescebatur*: si diximus versu præcedenti, amisisse paternam benedictionem, ex eo quod vagus per syluas & agros discurrebat, vacans venationi, Iacob autem eam consequutum fuisse, quia quietus domi manebat, quam tamen nisi in tabernaculis resedisset, proculdubio non consequutus esset, in typum Religiosi qui vagationi se dederit, non solùm perfectionis culmen non attinget, imo si quam adeptus fuerit, illius facilè iacturam faciet: sed insto, si Esau venationibus Isaacus delectabatur, imo vt credibile est, si à patre præceptum accipiebat, vt feras venaretur, cur benedictione paterna priuatur? nam è contra aliquod præmium ex labore suo meteri videbatur: fortè vt nobis innueretur quod Religiosus vagationes extra claustrum perquirens, etiamsi ex alia parte hoc sibi ex præcepto obedientiæ iniungatur, non leuem bonorum spiritualium iacturam faciet: nobis adstipulatur Diuus Damianus in Apologetico de contemptu sæculi, capite 21. *Vt autem supersedeant*, inquit, *scutum excusationis opponere, qui sæculum perlustrantes, iactant se obedientia legibus deseruire, non ignorent, quia & Esau venatum prodiens, paternis iussionibus paruit; & tamen nec patri cibos offerre, nec optata benedictionis meruit primitias obtinere; quisquis enim rem, quæ ad vitium pertinet, consuetudine ductus, propriæ voluntatis instinctu libenter exequitur, peccat; etiam si alienis imperiis speciè tenus obtemperare videatur: nam cùm dicitur, quia Isaac amabat Esau, eo quod de venationibus illius vesceretur, constat nimirum quia Esau vt patri cibos studio venationis acquireret, non magis paternæ iussioni per obedientiam paruit, quàm insolitæ consuetudini quodammodo tributa persoluit, qui ergo discurrendo per sæculum propria libidini satisfacit, & tamen obedire se maiorum iussionibus asserit, nouerit Deum non tam coloratis verbositatibus credere, quàm de oculis hominum iuxta conscientiam iudicare.* Pettus Dam. in Apolog.

Nulla familia melius gubernatur, quàm vbi fauores à patre vni exhibiti filio, aliis etiam datur, vel domesticis aliqua compensatio.

200. *Isaac diligebat Esau, Rebecca diligebat Iacob*, cur vterque in eundem vel Iacob, quia maximè amabilis erat, vel Esau, quia primogenituræ iure gaudebat, amore fertur? meritò vt eorum familia rectè gubernetur, parentum fauor in duos distribuitur filios, vt quandoquidem pater maiori & fortiori omnia sua parabat, minor gauderet inter matris amplexus: vnde D. Ambrosius lib. de Iacob cap. 2. *Accipite, inquit, bonum certamen inter parentes, mater deferat affectum, pater iudicium, mater circa iuniorem tenera pietate protendat, pater circa seniorem naturam honorificentiæ seruiat, hic magis honoret, illa plus diligat, dum singuli singulos foueant, non in vnum vterque conspiret*: S. Am. hæc sit patrumfamilias, & aliorum qui aliquod habent regimen, disciplina & prudentia, vt non omnia in vnum glomerentur, non affectus, honores, & fauores, substantiam vni asseruent, vbi manus vni tenditur, pateant aliis amoris & beneuolentiæ vbera.

Virtus iustorum Deo debetur.

201. *Isaac autem diligebat Esau*; sed cur Isaac Iacobum tam egregiis splendentem moribus non præcipuè adamauit? cur eum in dilectione Esau homini prauis moribus dedito, non prætulit? certè vel iniustitiæ arguendus, vel non satis exactæ meritorum filij sui cognitionis: respondet per quam appositè nostro instituto Procopius: *Vt Iacob*, inquit, *emicans probitas non educationi patris accepta ferretur, sed appareret eum sua sponte æqui iustique fuisse amantem*: hæc accidere voluit Deus, vt cognosceretur tandem etiam ipsam benedictionem non paternæ educationis, sed diuinæ prouidentiæ fuisse opus. Proc.

Bonus per se amatur, malus autem propter commodum vel vtilitatem, vel quodlibet aliud.

202. *Isaac autem diligebat Esau*, qua de causa? quia vescebatur ex venatione eius, emolumentum hoc ab eo percipiebat, vt delicatis cibis labore filij conquisitis, frueretur, Rebecca Iacob amore prosequebatur, ait textus, Rebecca diligebat Iacob, causamne huius dilectionis subiicit? minimè, cur differt vtriusque dilectionis enuntiatio, ita vt vna absolutè & simpliciter proferatur, altera autem cum addito? cur nulla dilectionis causa adhibita Iacob à matre adamatur, Esau autem ab Isaac, eo quod venationibus eius vescebatur? Aduerte Esau peruersum fuisse, Iacob autem virtutum cultorem, & virum probæ vitæ: quid mirum igitur, si nullo dilectionis fundamento Iacob amatur, non autem Esau, sed præsupposito commodo; quia iustus per se diligitur, malus autem propter aliud, nempe vel propter vtilitatem quæ ex

Procop. ea percipitur, obseruatio est Procopij: *Bonus per se ea patitur, sed malus ob commoda quæ ab ipso proueniunt, amatur; si Isaac amauit Esau, non ipsum propter se, sed propter venationem: quia pascebat & oblectabat grandæuum patrem.*

Hominis obsequio pascitur Deus.

203. *Isaac autem diligebat Esau*, non dicitur autem quod Iacob dilexerit, sed quia nomen paternum primum, diuino etiam ne caruerit? minimè: nam enim Deus per Malachiam, Iacob dilexi, ait. (Malach. 1) similitudinem Isaac qui filium diligebat, quia cibis illius vtebatur, dilexitne Deus Iacobum? sic equidem: hominis enim obsequio tanquam cibis delicatissimis pascitur, sicque amore prosequitur: ita Diuus Cyrillus Alex. lib. 9. in Genes. (Cyril. Alex.) *Israel nempe qui & Iacob, superna diuinaque dilectione dignus habitus est, cum legis obseruationem veluti quendam cibum Deo offerret.*

Non tanquam gulæ deditus iudicandus, qui delicatis cibis vtitur.

204. *Isaac autem diligebat Esau, eo quod de venationibus illius vesceretur*, in Hebræo est, quoniam venatio in ore eius; ac si dicat, quotidie Isaac carnes ferinas habebat delicatissimas, quibus libenter vescebatur, & quas Esau venabatur, portans ad os patris: fortè non modò carnes captabat venando, sed eas quoque vel sua vel aliena cura paratas in cibos, in patris ora inferebat, sed quod obseruatione dignum est, & inquisitione, cur Isaac vir sanctissimus, ita delicatis cibis, quales sunt venatione comprehensi, delectatur? nam viri sancti non ita sunt corporis sui solliciti, vt cibos nimium suaues sibi requirant, dico tamen nullum gulæ deditum censendum, qui cibis delicatis, dummodo moderatè, vescitur: sic Lipp. (Lippom.) *Potest vir bonus & sobrius moderatè cibis vti delicatis, sicut & pulchra vxore.*

Virtus sit amoris nostri fundamentum.

205. *Rebecca diligebat Iacob*, scio matrem amore naturali in filios ferri: nihil inauditum igitur Moyses proponit, imo quod profert superfluum, nisi speciali ratione ait Rebeccam amore Iacob prosequutum, sed qua de causa? inspice quid paulo ante de eo dixerit textus, *Iacob erat vir simplex*, id est optimis moribus præditus, virtutum amator, conscientiæ nitens puritate: meritò igitur post virtutem eius patefactam, dicitur quod eum diligebat Rebecca, virtus enim nostri debet esse amoris fundamentum: sic obseruat Henricus Helmerius minor Serm. de Sanctis, cùm loqueretur enim de amore Christi Domini in Ioannem, ait: (Noster Henricus Helmerius) *Charitatem Spiritus Sancti in cor eius effudit, in qua iuit de virtute in virtutem, charitas assiduum meruit incrementum, & Iesu singularem dilectionem & familiaritatem.*

Virus fidelis, Deo propter seipsum, & non propter aliquod commodum temporale, debet obsequium præstare.

206. *Rebecca diligebat Iacob*; non miror equidem Isaac dilexisse Esau, venatione enim eius vescebatur: qui autem alienis cibis alitur, maximum ingratitudinis suæ specimen præberet, si saltem amore non compensaret: sed non video cur Rebecca tanto amore Iacobum prosequatur, nullo autem vel saltem exiguo Esau: obseruemus, obsecro, quod Esau typus erat populi Hebraici, sicut enim dicitur de Esau, quod erat vir agricola, sic Iudæorum populus, inquit Diuus Ambrosius, pro terrenis commodis Deo seruiebat, non enim dictum est eis, si pauperes fuerimus spiritu, si mites, si pacifici, *&c.* beati eritis, & merces vestra copiosa est in cœlis; sed eis dicitur, Si custodieritis mandata mea, & iudicia mea seruaueritis, dabo vobis pluuiam temporibus suis, & terra proferet germen suum, & pomis arbores replebuntur, & cætera quæ ad delitias sæculi pertinent. Iacob autem erat typus populi, qui ex gentili fidelis factus est, sicut enim Iacob dicitur simplex, sicut columba, nobis Christus Dominus præcipit dicens, estote simplices sicut columbæ; Rebecca autem, inquit citatus Ambrosius, Dei præsentiam designat: quid mirum igitur si Rebecca non videatur diligere Esau, sed solùm fratrem eius Iacob? quia Deus sine præscientia illius, in eos qui sibi obsequium non præstant, nisi propter terrena commoda amore non fertur, sed in eos qui virtutem simplicitatemque morum colentes sibi propter suam bonitatem seruiunt. Fauet cit. Episc. Mediolanensis, in caput sextum Apocalypsis, *Electi enim*, inquit *ex gentibus soli fide bonaque voluntate Deo placere studuerunt*, quasi diceret, quid mirum igitur si eos dilexit, cùm non propter commoda terrena, vt populus Hebræorum, obsequium præstare nituntur? (D. Amb.)

Virgo sanctissima maximè in omnibus, filus suis proficit.

207. *Isaac autem Esau diligebat*; Iacob autem Rebecca, quæro vtrum e duobus filiis plus profecerit: Esau ex fauore & dilectione patris, an Iacob ex amore matris? litem dirimit Diuus Ambrosius libro secundo de Iacob & vita beata, capite secundo, (D. Amb.) *Vicit tamen ille, qui præferebatur, oraculo vicit, impigritia tarditatem, mansuetudo duritiam, dum alter venatu aspero prædam quærit agrestem: hic mitium cibos morum, hic domesticam gratiam, hic pio patri onera mansuetudinis, atque pietatis dulces epulas ministrauit*; quasi diceret, vicit Iacob à matre dilectus, fratrem suum Esau, dilectum à patre: & plus amor matris Iacobo, quàm amor patris profuit Esau; nam hic tam multis à patre beneficiis cumulatus tandem & paternam benedictionem, & auitam hereditatem, & cognationem cum Christo, & amicitiam cum Deo, æternam denique gloriam amisit: ille verò singulari studio à matre dilectus, & temporalibus & spiritualibus bonis redundauit; si igitur illa mater filio tantùm profuit, quantum gratiæ, quantum gloriæ ex tuo materno affectu, ô Mater viuentium, quisquis ad te confugerit, & sub tuo parrocinio vixerit, consequetur? quid Mater à natura Filio Deo non obtineat? quid in adoptiuos filios peccatores non refundet?

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIX.

VVLG. Coxit autem Iacob pulmentum, ad quem cùm venisset Esau de agro lassus tem Esau ex agro deficiens.

Sept. Coxit autem Iacob coctionem, venit autem Esau ex agro deficiens.

Pagn. Et coxit Iacob coctum, & venit Esau ex agro, & erat lassus.

CONCORDIA.

QVod in communi Hebræus cum Septuaginta dixit *coctum* vel *coctionem*, interpretes expressit in particulari dicens pulmentum, quod est pulmentum ad modum pultis factum: puls autem, inquit Ambros. Calep. cibi antiquissimi genus genus ex farina, & aqua constans, additis interdum ouis, melle, vel caseo, adde necnon etiam lenticulis.

EXPOSITIO.

COxit autem Iacob pulmentum, quod lentis fuisse infra dicitur, credi atque fuisse lentis Ægyptiacæ, cuius maximus erat in Ægypto prouentus, & propter eius præcipuam commendationem, ab exteris expetebatur, *ad quem cum venisset Esau de agro lassus*, scilicet ex nimio venationis exercitio, cui coniuncta est lassitudo corporis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quod iustis est vtile, in detrimentum suum improbi conuertunt.

208. AD *quem cum venisset ex agro lassus*, seu, vt habent Sept. ex agro deficiens: Procop. in hoc cap. ait, *Bonis huiuscemodi defectus lucro est: nam moriente in æternas subuolant sedes, malo autem defectus illa noxa est*; sed cur defectus vel lassitudo iustis proficit impio autem est noxia? si enim est eadem, cur diuersos sortietur effectus? quia improbus se gerit impatienter, dum vel tantulam corporis molestiam ferre non vult, sed vt illam defugiat, nihil pensi habet, quodcumque aliud licet honoris & virtutis dispendium subire, contra verò iusti in fame, & siti, & in frigore, & nuditate constantes ac læti vitam trahunt, vt in sua patientia possideant animas suas. Procop.

Inopia virtutum, maxima necessitas est.

209. *Ad quem cum venisset ex agro lassus*, vel, vt habent Sept. deficiens, scilicet ex nimia fame, ex nimio in venatione exercitio, orta; quod equidem miror; nam cùm esset ditissimus Esau, cibos, per famulos quibus reficeretur, potuit deferre; quomodo igitur ita nunc deficiens & inops, vt præ fame moriatur? Aduerte virtutibus caruisse. dicamus igitur mysticè non mirum si pœnè mortuus deficiat, virtutum enim indigentia maxima necessitas est. *Incidit* inquit Procopius, *in famem virtutis, quæ multo intolerabilior est, quam si quis vel panis vel vini torqueatur inopia.* Procop.

Victus simplicitas priscis temporibus maximè culta.

210. *Coxit Iacob pulmentum*; nonne filius hominis erat opulentissimi & ditissimi, cui omnia volatilium genera, & delicatissimæ carnes aderant? quomodo ergo tanta victus parcimonia, vt solo lentium vtatur pulmento. cùm nunc tot edendi illecebræ & irritationes sint, & quotidie reperiantur, non ob vsum vitæ necessarium, sed per luxum animi parata, propter improbam satietatis lasciuiam obsonia: quia victus parcimonia & simplicitas ciborum priscis temporibus maximè culta, & laudata, in confusionem eorum qui se Christi imitatores inaniter iactant, & gloriantur: sic obseruat Procopius, *Vide frugalitatem victus priscorum illorum, in domo Isaac licet, opulentissima atque copiosissima, filius eius Iacob pro lauto atque delicato cibo pulmentum lentis parauerat.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Ait, da mihi de coctione hac rufa, quia oppido lassus sum, quam ob causam vocatum est eius Edom.

Sept. Et dixit Esau ipsi Iacob; da mihi gustum de coctione rubea ista, quia deficio.

Pagn. Fac me comedere nunc de rufo isto, quia lassus sum.

Oleast. Ciba me nunc de rufo hoc.

Chald. Fac me nunc multum comedere de rufo hoc, quia lassus ego.

Lipp. Fac me nunc vorare de rufo isto, propter ea vocauit nomen eius Edom.

CONCORDIA

לעיט laat, quod cibare hic interpretatur, non est certum hoc significare, neque est coniectura alia, præter contextum aliqua ad cognoscendam propriè illius significationem, cùm hoc in loco solùm verbum inueniatur, & ex textu hoc videatur significare, licet non minus aptè deuorare, alij interpretentur.

EXPOSITIO.

Ait, nempe Esau Iacobo, *da mihi de coctione hac ruffa*, quam ita appellat, aut quia lenticulæ Ægyptiæ erant rubicundæ, aut quia pulmentum illud rubro pigmento coloratum erat, in Hebræo est de rufo hoc, quæ iteratio vehementem insinuat appetentiam, *quia oppidò lassus sum*, id est vehementissimè defatigatus, *quam ob causam vocatum est nomen eius Edom*, id est rufus siue rubeus, licet secundùm Hier. significet rubeum & sanguineum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In humana abundantia, est inopia.

211. DA *mihi de coctione hac ruffa*, in Hebræo fame comedere, obseruauimus in concordia *Laat*, quod ibi ponitur significare non tam humanam comestionem, quàm ferinam, scilicet deuorare: quasi Esau non tam id manducandum vt homo temperans, quàm ad deuorandum vt lupus auidus inhiaret, nonne dapibus abundabat, quas & ex venatu, & ex iure primogenituræ, iucundiores ac potiores in paterna domo obtinebat? cur igitur ad fraternum pulmentum, multo vilius & abiectius, tanquam indigens & famelicus ferebatur? vt exprimeret miseram hominum diuitum conditionem qui in omnium abundantia, inopiam adhuc sustinent, quod D. Ambr. aptè confirmat exemplo regis ditissimi Achab petentis vineam Naboth, ait ergo lib. de Naboth cap. 2. *quæ alia vox egentis est*, dixerat enim Achab, da mihi vineam
D. Amb. tuam, sicut nunc Esau da mihi de coctione tua; *quæ vox alia stipem publicam postulantis, nisi da mihi quia egeo; da mihi, quia aliud viuendi subsidium non habere possum, quia non est mihi panis ad victum, nummus ad potum, sumptus ad alimentum, ad indumentum substantia; da mihi, quia tibi Dominus dedit, vnde largiri debeas, mihi non*, dedit & cap. 12. *pauperiorem se iudicat omnis abundans, quia sibi deesse arbitratur, quicquid ab aliis possidetur, toto mundo eget, cuius non capit mundus cupiditates.*

In delitiis labores.

212. *Da mihi de coctione hac rufa, quia oppidò lassus*; vel, vt habent Sept. deficiens? quid ais Esau? si in venatu sic artem ponis, & sunt innumeræ voluptates, quomodo sic te lassum & penè deficientem fateris? vbi enim voluptas, ibi quomodo ibi labor & lassitudo, quæ in operibus inuoluntariis & non spontaneis repetitur? merito ergo dixit lassum, fatigatum & deficientem in medio ipsius venationis voluptatibus, quia etiam impij fateri coguntur, in ipsismet delitiis non exiguum esse laborem, vt ex eorum verbis con-
Sap. 5. stat Sapientis 5. *lassati sumus in via iniquitatis*; si ergo tanti sunt labores, antæ afflictiones & lassitudines, imo corporis defectus in voluptatibus & in delitiis huius sæculi, quomodo pro eis habendis depereunt mortales? quomodo ita æstimant? quomodo insatiabiliter eas expetunt? quia eorum amor & desiderium quoddam absinthium est, non sinens percipere, quomodo eis decipiuntur, quod Ierem c. 3. Ierem. 3.
generis sui ea amicitatem deplorans, ait, absinthio inebriabitur: quæ verba sic exponit D. Greg. ... Moralium, c. 16. *Absinthio inebriabitur*, inquit, *dum hoc quod assumpsit, amarum est, & tanquam non intelligit eandem amaritudinem qua repletur, mundi gloriam sitiens. Cum multas pro ea tribulationes reperit, amarum est quod bibit; sed quia hoc nimis inhianter sumpsit, eiusdem amaritudinis malum discernere iam præ ipsa ebrietate non sufficit.*

Etiam gulæ vitium in vilibus cibis inuenitur.

213. *Da mihi de coctione hac ruffa*: Esau accusatus tanquam gulæ deditus, quo sibi hunc cibum nimis ardenter appetierit, si coctio illa ruffa lenticularum erat, lenticulæ autem sunt cibi communes & viles, quomodo gulæ arguitur? nam gula in cibos suauissimos fertur & opiparos, quia gulæ vitium non in cibis delicatioribus committitur, sed etiam in appetitu immoderato. qui etiam in vilioribus cibis reperitur, textus est D. Greg. Magn. lib. 5. Moralium cap.
2. *Sciendum*, inquit, *quia nos quinque modis, gulæ vitium tentat, aliquando nempe indigentiæ tempora præuenit, aliquando verò tempus non præuenit, sed cibos lautiores quærit: aliquando quælibet sumenda sint, præparari accuratius expetit; aliquando autem & qualitati ciborum & tempori congruit: sed in ipsa quantitate sumendi mensuram moderatæ refectionis excedit, nonnunquam vero & abiectius est quod desiderat: & tamen ipso æstu immensi desiderij deterius peccat, mortis quippe sententiam patris ore Ionathas meruit: quia in gustu mellis constitutum edendi tempus antecessit, & ex Ægypto populus eductus in eremo occubuit: quia despecto manna cibos carnium petiit, quos lautiores putauit, & prima filiorum Heli culpa suborta est, quod ex eorum voto Sacerdotis puer non antiquo more coctas vellet de sacrificio carnes accipere, sed crudas quæ erat, quas accuratius exhiberet, & cùm ad Hierusalem dicitur, hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis & abundantia: apertè ostenditur quod idcirco salutem perdidit, quia cum superbia vitio mensuram moderatæ refectionis excessit, & primogenitorum gloriam Esau amisit: quia magno æstu desiderij vilem cibum, scilicet lenticulam concupiuit, quam dum vendendis etiam primogenitis prætulit, quo illam in appetitu anhelaret indicauit, neque enim cibus, sed appetitus in vitio est; vnde & lautiores cibos plerumque sine culpa sumimus, & abiectiores non sine reatu* S.Greg. Magn.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prudentis hominis eſt ſuum ab alio detentum aliqua via conſequi.

215. D*Ixit Iacob, vende mihi primogenita*; ô Iacob, omnino inexcuſabilis es, maximæ enim inhumanitatis argumentum eſt negare fratri laſſo paratum pulmentum, quod enim tibi fieri nolles, alteri non eſt faciendum; noluiſſet autem Iacob ſibi à fratri negari pulmentum, ad id cum compellente neceſſitate. Aduerte quod cùm Deus reuelaſſet Rebeccæ maiorem filium eius minori ſeruiturum, minimè dubitandum eſt. quin ipſa hoc Iacob aperuerit, vt quem vnicè diligebat, ſicque Iacob certus redditur ius primogenituræ ex diuina electione, ſibi deberi: ne dicamus igitur inhumanum Iacob, imo prudentem, cùm quod erat ſuum à fratre detentum, ſine violentia optimo modo conſequutus fuerit, hæc doctrina deſumpta eſt ex Card. Caiet exponente art. 4 qu. 100. 2. 2. ſic autem ait: *Excuſatur Iacob ab inhumanitate, tum quia Eſau, non neceſſitatis, ſed delectationis cauſa mouebatur, tum quia prudentis eſt negare aliquid occupatori iuris ſui, quando ſperat per negationem, quod ſuum eſt recuperare poſſe.*

Card. Caiet.

Deus in omnibus æquiſſimus eſt, & conquerendi de ſe occaſionem adimit.

215. *Vende mihi primogenita tua*, ſi ex diuina electione tibi iam cognita, tua eſt fratris primogenitura, cur eam tibi vis pretio comparare? cur vexationem tuam pulmento vis redimere? eam ab eo tanquam iniuſto poſſeſſore vindica, & accipe, nullo etiam dato pretio: æquiſſimè voluit Deus vt Iacob primogenituram licet ſibi iuſtè debitam, à fratre ſibi cõpararet emptione, vt omnis querimoniæ Eſau; occaſio adimeretur, ſi iniuſtè ſibi ademptam fuiſſe diceret, cùm ipſe ſponte eam vendidiſſet, obſeruatio eſt Hieron. ab Oleaſtro: *Aduerte iuſtitiam Domini, licet enim primogenituram iuſtè poſſet ab Eſau auferre, & dare illam Iacob. ne poſtea de eo poſſet Eſau conqueri, voluit eam ſua ſponte fratri vendere, vt ſibi imputaret quod eam à ſe abiecerit.*

Oleaſt.

Maximum à Deo beneficium collatum, cenſendum ei, cùm quis ſpoliatur diuitiis, quibus debet abuti.

217. *Vende mihi primogenita tua*, Procopius non ſolùm exiſtimat nullam fratri ſuo iniuriam intuliſſe Iacob, in hoc quod pulmento vili primogenituram emere voluerit, imo non exiguum ei contuliſſe beneficium, illum honorem ei adimendo, quid ais Procop. beneficium arbitraris diuiti collatum, cùm diuitiis ſpoliatur, gratiam factam in dignitate aliqua conſtituto, ſi honore priuatur, imo non leuis offenſa eis irrogatur. Optimè tamen id Procopius aſſeruit, quia maximum Deus diuiti confert beneficium, ſi diuitias quibus malè vſurus eſt, adimit: audiamus verba Gazæi: *Non vt malus*, inquit, *& fraudulentus quiſpiam, Iacob primogenituræ priuilegia mercatur, nouerat enim fratrem illo priuilegio eſſe indignum, quod adeo deſpexit & viliſpendit, vt illi præferret pulmentum lentium*: deinde ſubiicit, *Sciendum eſt diuitias maximum eſſe momentum malo ad peccata committenda, maximè igitur neceſſarium arbitratus eſt Iacob illum bonis exuere, vitiorumque materiam & fomenta ſubtrahere, animumque ferocem & intractabile ingenium corrigere, & ad meliores reducere mores, non igitur obfuit fratri, ſed magis profuit.*

Procop.

Licet redimere vexationem ab iniuſto poſſeſſore.

218. *Vende mihi primogenita tua*, quomodo Iacob conſcientiæ timoratæ, fratri auſus eſt perſuadere, vt ſibi primogenituram venderet, cui eo tempore annexum erat ſacerdotium, ſicque res ſpiritualis, quam ſicùt non licet vendere, (nam ex illius venditione ſimoniæ crimen committitur) ſic etiam non licet emere, ſic enim alium induceres ad peccandum? præſuppone quod diximus Iacob ex matris reuelatione, ſciuiſſe ius primogenituræ ſibi debitum eſſe, per diuinam reuelationem: ne dicamus igitur vllo modo in hac emptione primogenituræ fratris ſui peccaſſe, quia cùm ſuam eſſe ſciebat, ab eam detinente, voluit ſuam vexationem redimere, paucis verbis hoc inſinuat Oleaſter: *Si ſacerdotium primogenituræ eſſet adiunctum, intelligendum eſt ſuam iniuſtam oppreſſionem redemiſſe*: idem habet noſter Nicolaus Grandis in cap. 12. Epiſt. ad Hebr. ſed Lipp. clarius hanc veritatem aperit: *Quomodo Iacob*, inquit, *petiit primogenita ſibi vendi, cùm hoc eſſe ſimoniacum videatur? ad hoc patet reſponſio, primogenitura iure & prædeſtinatione diuina erat ipſius Iacob, quod ex matris reuelatione creditur cognouiſſe, vnde ſuam intelligitur vexationem redemiſſe, reuocando prudenter ad ſe, quod ſibi ex gratia Dei competebat, licet reuera ab altero occuparetur. dicunt nonnulli, quod ſicut ius patronatus partim eſt ſpirituale, partim temporale, propter quod per ſe vendi non poteſt, ſed cum fundo vendito poteſt transferri, ita primogenituræ ius, cum reditibus ad ſe pertinentibus, transferri poterat per venditionem.*

Oleaſt. Noſter Nic. Grãdis Doct. Pariſ. Lippom.

Quod intemperantia amittit, hoc abſtinentia conſequitur.

219. *Vende mihi primogenita tua*, cui annuit Eſau; ô Eſau, iacturam facies exiguo pulmento, maximæ dignitatis & honoris? nihil enim in maiori pretio cenſetur, quàm ius primogenituræ; ſed tu, ô Iacob, cur edulium quod tuæ neceſſitati occurrendo habes paratum, vis dimittere? cur à dapibus tuis abſtinere? vt primogenituram ſibi conſequatur, ſicque nobis ſit apertum, dignitatem, cuius iacturam facit intemperantia, qualis fuit illa Eſau, eam obtinere abſtinentiam: fauet Chryſoſt. *Hanc igitur dignitatem quàm à natura habebat Eſau propter intemperantiam ſuam, tranſtulit in fratrem, & ille quidem perdidit quod à natura habebat, hic autem & quod non habebat à natura.*

Chryſoſt.

Iuſti facilè quæcumque temporalia pro ſpiritualibus comparandis largiuntur, im[illegible] autem è contra.

220. *Vende mihi primogenita tua*, ſcilicet dando illi pulmentum ex lenticulis, cur quod guſtui tuo præparatum eſt, pro primogenitura commutare ſtatuis? cùm ipſe Eſau libenter pro hoc edulio ius primogenituræ tibi tribuat: per huiuſmodi ius aliud ad hereditatem æternam venit intelligendum, per edulium autem vile lenticularum, temporalia abie-

ctissima denotantur, quid nimirum igitur libenter primogenituram pro pulmento Esau commutare, & Iacob illud libentius pro ea tribuere? quia iusti facilè quæcumque temporalia pro spiritualibus sibi comparandis largiuntur, impij autem è contra fauet Hugo Card. *In hoc contractu*, inquit, *significatur quod reprobi propter lenticulam, id est temporalia, vendunt æternam hereditatem.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG. At ille respondit; en morior, quid mihi proderunt primogenita?

Sept. Et dixit Esau, ecce ego vado mori, vt quid mihi hæc primogenita?

Chald. Ecce ego vado ad mortem, & ad quid mihi primogenita?

Ari. Ecce ego vadens ad moriendum, & ad quid hæc mihi primogenitura?

CONCORDIA.

NVlla est in sensu, sed in aliquorum verborum mutatione discordia; nam hæc phrasis Hebraica, ego vadens ad moriendum, cùm indicatiuo careant Hebræi, rectè effertur per hoc verbum en morior.

EXPOSITIO.

AT *ille*, nempe Esau, *respondit*, scilicet Iacobo, *en morior*, quasi diceret præ fame ac lassitudine, ac desiderio huius cibi deficio, ita vt mihi primogenitura non proderit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mors adeo certa est, vt nihil ea sit certius.

221. EN *morior*? cur verbo de præsenti mortem futuram significat sacra Scriptura, non solùm hîc, sed etiam alibi pluries, vt Reg. 2. cap. 14. dicebat Thecuitis, omnes morimur; & Diuus Paulus 1. Cor. 15. quotidie morior, vt intelligeremus quod sicut nihil certius nobis est, quàm quod præsens cernimus & experimur, ita nihil certius morte intelligatur, nescio si ad hanc veritatem respiciens D. Greg. lib. 24. Moral. cap. 27. dixit loquens de aliquibus qui se puluerem & terram fatebantur, vt Dauid Psal. 102. recordatus est quoniam puluis sumus; ait inquam, *etsi viuentem carnem, nec dum in terram mors soluebat, hoc tamen apud se erant quod se futuros absque dubitatione prauidebant.*

2. Reg. c. 14.
1. Cor. 15.
Gregor. Magnus.
Psal. 102.

Intemperantia animum maximè conturbat.

222. *En morior?* quid? viso pulmento fratris tui moreris? an in eo venenum ita lethiferum, vt tibi mortem inferat? minimè; cur igitur vltimum efflare spiritum asseris? considera ex nimia huius cibi appetentia verba præfata protulisse, quid mirum igitur si ea quasi à sensu alienus protulit? intemperantia enim maximè animum conturbat: sic Caiet. *Verba sunt turbati vehementi illius concupiscentia cibi.*

Card. Caiet.

Odium & contemptus bonorum cælestium in peccatoribus.

223. *En morior? quid mihi proderunt primogenita?* Sept. vt quid mihi hæc primogenita, vel vt alij, quid mihi cum primogenitura hac? cur hoc pronomen hâc demõstratiuum adiungitur? sine dubio non sine emphasi, sed quæ emphasis potest huic pronomini inesse? Consulamus Procopium sic respondentem: *Non simpliciter*, inquit, *dicit quid mihi cum primogenitura hac? scilicet quod ad virtutem ducit & beatitudinem elargitur, sunt mihi alia his multo melior; quasi diceret, excellentiora bona, voluptas, cupiditas, mala intemperantia, auaritia, & quæcumque his sunt affinia.* Procop.

Delitiarum finis, interitus.

224. *En morior?* nonne ex venatione, in qua non exigua carpitur voluptas, regrederis? nonne quasi delitiis dissolutus, hæc verba profers? quod equidem miror; nam mors vel ex infirmitate vel violentia prouenit, quis hunc diceret esse voluptatis terminum? sapiens sic arbitrabitur; delitiarum enim finis est interitus: in hanc veritatem hæc scribit D. Greg. Nazianz. dum in Iulianum inuehitur: *Quoniam difficile est te qui semel iam spiritus insultasti, in medio cursu impetuve teneri, imo vero veluti ferociores sues solent obniti, & in ipsum venabulum incurrere, non ante desinis quam ferrum totum in eo recipias*; preme hæc vltima verba, quasi diceret, suum, quæ in cœno volutantur, finis interitus; sic & eorum qui delitiis & voluptate affluunt, finis mors est. S. Greg. Naz.

Mali, si sibi deficiant aliqua temporalia, mortem arbitrantur.

225. *En morior?* quia tibi deest fratris pulmentum, mortem imminere asseris, nonne plurima maioris pretij tibi sunt, quibus frueris? cur igitur ob carentiam rei exiguæ, vitam cum morte mutare intonas? nonne impius erat Esau? non miror igitur si ob rei minimæ inopiam dicit se morti vicinum, quia vt optimè Hugo Card. *mali se mori existimant, si temporalibus non abundant.* Hugo Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VVLG. Ait Iacob; Iura ergo mihi, & iurauit Eſau, & vendidit primogenita.

Sept. Iura mihi hodie, & iurauit ei Eſau; vendidit autem Eſau primogenita ipſi Iacob.

Pag. Iura mihi hoc tempore, & iurauit ei, & vendidit primogenituram.

Arias. Iura mihi ſicut hodie.

Oleaſter. Iura ſecundùm præſentem diem.

CONCORDIA.

Conſule concordiam verſus 31. huius capitis, quæ enim à nobis ibi dicta ſunt, hìc ſunt adaptanda.

EXPOSITIO.

Ait Iabob, iura ergo mihi; vt contractus validior eſſet, exegit ab eo iuramentum, & vt iuri primogenituræ omnino renuntiaret, *& iurauit ei*, ſcilicet Eſau nullas in iure primogenituræ venditio moleſtias fratri ſuo allaturum, *& vendidit primogenita*: mutatur hic ordo quia præſupponitur venditio iuramento, nam ad roborandum contractum apponitur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Promiſſionis ita infractores homines, vt ab eis iuramentum accipere prudenter cenſeatur.

226. *Iura ergo mihi*, ſi frater tuus eſt Eſau, cur ab eo iuramentum exigis: confide promiſſis eius, fidem illi adhibe, quod primogenita tibi vendita non repetet: prudenter ab eo, quamuis fraternitatis vinculo conſtricto iuramentum exigit, quia ita ſuæ promiſſionis immemores homines, imo ſuæ fidei infractores, vt neceſſarium ſit eos iureiurando conſtringere, obſeruatio eſt Oleaſt. *Tam facilè homines*, inquit, *etiam fratribus pacta frangunt, vt conſultè faciant qui eos iurare compellunt.*

Peccatores ſibi ipſis ſupplicium inferunt, dum cupiditates adimplent.

227. *Vendidit primogenita Eſau*, cupit ſibi habere Iacobi edulium, & ideo in pretium illius primogenita vendidit, cur permiſſus eſt à Deo in tantam deuenire ſtultitiam, vt pretio vilis edulij primogenituram venderet? ſanè decreta eſt hæc pœna à Deo peccatoribus, quod in adimpletione ſuarum cupiditatum debitum in mundo peccatis ſupplicium ſibi inferant, aiebat D. Iſid. Peluſ. lib. 2. Ep. 47. *Quoniam primogenito & regnum & Sacerdotium debebatur, porro iſte virtute vacans erat; idcirco in eam neceſſitatem redactus eſt, vt etiam ſua ſponte id venderet, quo etiam inuitus ſpoliari merebatur*; quod merebatur ſupplicium nimirum ſpoliationis, pœnam hanc ipſe ſibi indit, dum nititur ſuas cupiditates adimplere. ſic multi peccatores duriſſimè ſe caſtigant dum ſuas cupiditates exercent, alius in ludo ſe bonis ſpoliat, alius in venere ſalutem dilapidat, alius in duello vitæ facit iacturam, &c.

Peccator temporalia præfert ſpiritualibus.

228. *Vendidit primogenita*, nonne ſecundùm plurimos Hieron Ep 126 ad Euag. D. Auguſt. in Pſalm. 4 . Sacerdotium, quod ſpirituale eſt, connexum erat primogenituræ? quo modo ergo illud pretio vendidit? per edulium ſiue pulmentum quod res vilis & exigua eſt, intelligendæ veniunt res temporales, quæ ſunt abiectiſſimæ reſpectu ſpiritalium: quid mirum igitur Eſau primogenita pro pulmento vendidiſſe? quia peccator temporalia facilè præfert ſpiritualibus, ſic exponit Eucherius: *Eſau qui primogenita ſua propter eſcam, fratri ſuo iuniori venundauit, ac poſtmodum paterna benedictione eũdem Iſraeliticum populum ſignificat, à Deo primogenitum filium nuncupatum, qui propter præſentis ſaculi lucra & animalia legis intellectum, quod eſt lenticula, non ſolum primatus ſui honorem amiſit, verum etiam regni cœleſtis præmium præparatum adipiſci non meruit, Domino quodammodo ei exprobrante cum dicit; auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius.*

Ingratus dona ipſius Dei negligit.

229. *Vendidit primogenita*, ſi maximum à Deo conceſſum eſt ei beneficium, nempe primogenituram, cui tot ſunt bona connexa, poſſidere & nihil in hoc ſæculo poſſit ei comparari, quomodo pretio eam Eſau vendidit? quia ingratus Dei beneficia in pretio non habet, ſed potius ea negligit. *Ingratus erat*, inquit Chryſoſt. *atque indignus ea quam ſibi natura dederat, dignitate, abiit paruipendens quod primogenita vendidiſſet, hoc factum eſt, vt demonſtraretur illius ingratitudo.*

Gula cum libidine coniuncta.

230. *Vendidit primogenita*, ſcilicet propter edulium; quod conſiderans D. Paulus ad Rom. 12. v. 16. dixit, vt nos ab illius imitatione auerteret, ne quis fornicator, aut prophanus vt Eſau, qui propter vnam eſcam vendidit primogenita, quo in loco non leue faceſſit negotium, interpretibus, appellari ab Apoſtolo Eſau fornicatorem, cùm de ipſius intemperantia atque libidine nihil nobis notum ſit, vbi enim fornicator Eſau? inquit Chryſoſt. ipſe reſpondet nec non cum eo Oecumenius, illud, *vt Eſau*, non eſſe referendum ad vtrumque præcedens membrum fornicator aut prophanus, ſed commate poſt illa verba, ne quis fornicator, affixo, ſermonem de Eſau inde incipere, aut prophanus vt Eſau, alii verò nondum ſic ſoluunt, vt fornicatoris nota qua illum Paulus inurit, ad nefariũ matrimo-

nium cum alienigenis contractum pertineat, ego vero patente via nolo semitam quærere, & cum Esau helluonem, voracem & gastrimargum à Paulo appellatum videam; sic enim ipsemet Chrysost. & Theophil. explicant vocem *prophanus*, quod & sequentia verba, qui propter vnam escam vendidit primitiua, satis manifestè indicant: fornicatorem etiam illum fuisse, minimè coniectare verebor: ac proinde verba Pauli simplicissimè esse sumenda, multo probabilius censeo; monstrum videlicet haberetur gula sine libidine; *Corpus enim abundè saginatum*, inquit Basil. hom. de Paradiso, *& anima illi immersa, & ad peccandum proclinis facta, compendium quoddam est ad lasciuiam, & procacitatem, ac simul omnia quæ vetita sunt*: Ita quidem dicebat sanctus Cyrillus Alexandrinus libro decimo in Leuiticum ad finem: *Nam quomodo apud eos castitas incorrupta seruatur, nisi arctioribus continentiæ fulta subsidiis? quomodo quis seipsum castrat propter regnum cælorum, nisi ciborum affluentiam resecet? nisi abstinentia vtatur ministra?* ita ille; at enimvero opportunius huic de Esau ratiocinationi Tertull. lib. de Ieiuniis, capite vltimo, sic loquitur: *Vera, si velimus dicere, tu qui tantum gulæ indulges, & merito te priorem sactitas, semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimæ disciplinæ tuæ venis, ita spiritu deficis, si tibi lenticulam defruto inrufatam obtulero statim primatus tuos vendes: apud te agape, charitas, in cacabis feruet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet, sed maioribus his est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gula, lasciuia, atque luxuria est.*

Basil.

S.Cyril.

Tertull.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIV.

VVLG. Et sic accepto pane, & lentis edulio comedit & bibit, & abiit paruipendens, quod primogenita vendidit.

Sept. Iacob dedit Esau panem & coctionem lentis & comedit & bibit, & surgens abiit, & contempsit Esau primogenita.

Chal. Iacob dedit Esau panem & edulium lētium.

Pag. Dedit Esau panem & coctum lenticularum, & comedit atque bibit, & abiit, contempsitque Esau primogenituram.

Oleast. Dedit Esau panem & lentes decoctas.

Targ. Hierosl. Abiit & contempsit Esau primogenituram & floccipendit partem futuri sæculi, negauitque resurrectionem mortuorum.

CONCORDIA.

ADuerte non esse omnino perspicuum, quid significet dictio עדשים hadasim, quam lentes siue lenticulas auctores dixerunt, ponitur autem dictio 2.Sam. 17. & Ezech. 4. coniectura tamen est ex citatis lentes significare.

EXPOSITIO.

ET *sic accepto pane & lentis edulio*, scilicet pulmēto ex lenticulis, *comedit*, præ fame enim pœnè deficiebat, *& abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, ideo paruipendit se ius hoc vendidisse, quia non habebat in animo suum cōtractum hic iuramento firmatum seruare, vnde de facto sine vllo scrupulo, ius hoc sibi reipsa vendicare voluit, perinde ac si illud non alienasset nec cessisset Iacobo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maxima est in hominibus explendi appetitum auiditas.

231. ACcepto pane, *& lentis edulio comedit, paruipendens, quod primogenita vendidisset*, quid? primogenita paruipendis vendidisse pro cibo abiecto & vilissimo? ne miteris, tam præceps enim ad suum appetitum explendum auiditas est in hominibus, vt pro tantulo victu tantùm à se patrimonium alienare contemnant, certè hæc vna cupiditas eum fecit indignum primogenitura, vt obseruat Procop. dicens: *quod cessit iure primogenituræ oblectatus lentium esca, satis magnum argumentum est ipsum merito, vt indignum excidisse primogenituræ beneficiis*, qui enim tam vili appetitui seruiebat, dignus non erat, qui sublimiori vteretur fortuna.

Procop.

Gulæ deditus periurio proximus.

232. *Accepto pane, & lentis edulio, paruipendens quod primogenita vendidisset*, quis ita mentis hebes, quis ita à sensibus alienus, vt tot bonorum, qualia erant quæ primogenituræ coniungebantur, iacturam vilipendat & contemnat? ne dicamus tot bona parui æstimasse, & ea solùm vili edulio prætulisse, sed quia gulæ deditus perfidiam & periurium meditatus est, & ideo ius primogenituræ paruipendit se vendidisse, quia non habebat in animo suum contractum hic iuramento firmatum seruare: fauet Lipp. dicens, *Meditabatur via facti retinendum quod tunc vendiderat.* Lippom.

Virtutis exercitium maxima consequitur quæ ignauus amittit.

233. *Accepto pane, & lentis edulio abiit, paruipendens, quod primogenita vendidisset*, quæ Iacob obtinuit, quomodo qui minor ætate primogenituram obtinuit, cuius natu maximus fecit iacturam? Aduerte disparitatem morū in Esau & Iacob, ille enim socordiæ & ignauiæ deditus erat, quantum ad virtutes cōsequendas; iste autem, vt ait Proc. erat ciuilioris vitæ studiosus, aditu facilis, amicus & beneuolus omnibus, sincerus, insatiabilis amator ipsius boni, & ea quibus quotidie euaderet melior, summo inquitebat studio: quid mirum igitur Iacob quamuis Procop.

quamuis minorem, primogenituram obtinuisse? quia in virtutibus, exercitium maxima consequitur, quæ
D. Amb. ignauus amittit, docet inquit D. Amb. lib. 1. de Abel. c. 4. *scriptura Esau cognomine stultitiæ virum cessisse patienter primatus suos fratri suo Iacob, vt diceret vt quid mihi primatus? sed quos iste post habuit, hos vir cognomento exercitationis quæsiuit mereri.*

Maximæ animi dementiæ est præferre gloriæ quaslibet terrenas diuitias.

234. *Accepto pane & lentis edulio paruipendens quod primogenita vendidisset*, ô mortalium dedecus, ac labem, tantum bonum nihili p ndit, amplissimam dignitatem, simul cum opum exuberantia, vno vilique cibo vilius pendit: sed cum a gumnus Esau, eo quod tantæ dignitati, qualis erat primogenitura, edulium lenticulorum anteposuerit, eumque maximo dignum supplicio cense nus, quid de eo dicemus, qui proposito regno cœlorum, bonisque ineffabilibus, quæ sunt ei in æternum coniuncta, caducas an epon t diuitias? certe dicendus est amentissimis quibuscumque insanior sed aurea
S. Chrys. Chrys. verba præstat audire, *quare dic mihi proposito regno cælorum n bonisque illis ineffabilibus, ita in diuitiarum cupiditatem insanimus, & momentanea, & quæ sæpe ex e vsq; ad vesperã permanent, perpetuis & semper duraturis præferimus? & quid hæc amentia deterius fieret? quando ex illis priuamur ob nimium in ea amorem, & nunquam his frui pure possumus: quæ enim vtilitas magnarum facultatum? an nescis, quod accessio multarum pecuniarum nihil aliud nobis affert, quam curarum incrementa, occupationes mentis, & vigiliam? non vides, quod hi potissimum serui sunt, quibus plura affluunt, & quotidie vmbras ipsas timent? inde enim nascuntur insidiæ, inuidentia, odium graue & innumera alia mala, & sæpe vides eum qui habes decem millia talenta auri recondita, beatum vocare eum qui in officina operatur, & ex labore manuum cibũ acquirit, qualis igitur voluptas, & quale lucrum, quando neque his fruimur? & propter hanc concupiscentiam maioribus priuamur: quid autem dico maioribus, cum post mala quæ hic nos apprehendunt, & à bonis quæ alibi sunt, excidimus, & ad gehennam ipsam mittimur: & nondum dico innumera peccata, quæ his colliguntur, dolos, calumnias, rapinas & fraudes, verum sermo meus de eo est, qui ab omnibus illis liber, id quod per quam difficile & rarum, qui autem opibus abundat, & ipse solus eis vtitur, & his qui opus habent non communicat, gehennæ ignem expectabit.*

Honor studiosus non contemnendus.

235. *Accepto pane, &c. abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, nescio, cur tanquam prophanus, intemperans, & ingluuiei deditus accusatur, eo quod pretio alicuius edulij primogenituram vendiderit, nam cum primogenitura sit quidam honor & dignitas, & nihil aliud nobis consulant Patres, nisi vt honores cõtemptui habeamus, cur Esau laudibus non extollemus qui primogenituræ honores paruipendit? quia honorem licitum, quem tamen forte solum propter solam vanitatem & va-
Oleast. nam gloriam appetierat, contempsit, vnde Oleaster, *non est honor paruipendendus, sed est expendendum quid à te abicias, ne postea abiecisse pœniteas.*

Peccator cùm in profundum peccatorum venerit, contemnit.

236. *Accepto pane, &c. abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, si honorum patris, si sacerdotij dignitatis tantam facis iacturam, nec non etiã benedictionis paternæ, quomodo paruipendis? per Esau peccatorem, per bona quæ negligit ea quæ sunt spiritualia intellige, quid igitur miraris Esau primogenita & bona quæ sunt eis coniuncta vendidisse? quia peccator, inquit Sapiens Prou. 18. cùm Prouer.
in profundum peccatorum venerit, negligit, quæ verba Imperfectus hom. 40 in Matt. exponens ait, *homo qui aliquod graue fecit peccatum vt Esau vendens primogenituram*, quasi amplius nõn habeat, Imperf.
quod iam speret in Deum, alia committit, dicente Salomone, cum venerit impius in prõfundum malorum contemnit, sicut enim infirmus donec mediocriter habet aliquam passionem, & sperat se posse curari, seruat se à nociuis escis, si autem intellexerit insanabilem se esse, iam non sibi parcit: sic & homo donec mediocriter peccat, & sperat salutem quantumcumque potest, obseruat se à malo si autem grauiter peccando cœperit desperare, iam nihil dubitat facere, quasi qui iam peccatis suis vicit iudicium Dei.

Insensibilis quem mala conscientia non cruciat.

277. *Abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, nonne aliquo teneris scrupulo, quod primogenituram vendideris? nonne te mala conscientia cruciat, quod tantum scelus admiseris? inspice quid dicat textus, abiit paruipendens, insensibilem igitur prædicemus, cum nullus eum peruersæ conscientiæ vrget stimulus, profecto de illorum numero est qui vt docet D. Paul. 1. Timoth. 4. num. 2. caute- 1. Tim. 4.
rizatam habet conscientiam, hoc est interprete Theod. extremum mentis st. porem, quem optime Theod.
peccator confitens ait, verberauerunt me, sed non dolui, traxe unt me & ego non sensi, Prouer. 23. vers. 35 sed audiendus in hæc verba D. Greg. Mag. Greg.
3. parte curæ pastor. admo. 33. *per Salomonem vox* Mag. 3.
percussi & dormientis exprimitur qui ait, verbera- parte cu-
uerunt me, sed non dolui, mens quippe à curæ suæ sol- ræ pastor
licitudinis dormiens verberatur, & non dolet, quia admo 33.
sicut imminentia mala non prospicit, sic neque quæ perpetrauerit agnoscit.

Vera pœnitentia debet esse de peccato commisso, non autem de damno aliquo temporali consecuto.

238 *Abiit paruipendens quod primogenita vendidisset*, in quem excandescens D. Paul ad Heb. 12.
ait, ne quis prophanus, sicut Esau, qui propter v- Heb. 12.
nam escam vendidit primitiua sua, deinde subiungit, scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est, non enim inuenit locum pœnitentiæ, quamuis cum lachrymis exquisisset eam. quid ais Paule? alicuine denegatur locus & tempus pœnitentiæ, si præcipue cum fletu eam exquisierit? minime, ait enim Deus, nolo mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur & viuat, in quacumque hora ingemuerit peccator, saluus erit, quomodo ergo ais quod Esau non inuenit locum pœnitentiæ, quamuis cum lachrymis eam exquisisset? optima est D. Thomæ in Paulum responsio, D. Tho.
quia non, inquit, *dolebat de peccato venditionis, sed de damno perditionis.*

Nimia ingluuies virtutem vilipendit, religionem negat.

239. *Abiit paruipendens quod primogenita vendidiſſet*, quandonam hoc paruipendit? accepto pane & lentis edulio, quod ad ſatietatem vſque comedit, ſed quid dixerit, ſecundum Targum Hieroſol. audiamus, cōtempſit primogenituram, & floccipendit partem futuri ſæculi, negauitque reſurrectionem mortuorum; itane à ſenſu alienus, vt cibo ingurgitatus, diuinā, & futuram contempſerit requiem, fidem negauerit, nempe mortuorum reſurrectionem? id facilè crediderim de homine cibis ingurgitato, nimia enim ciborum ingluuies quidquid virtutis & cultus Dei, & religionis eſt, contemnit, hinc Dominus populum ſuum ſic compoſuit, vt à ciborum multorum copia illum abſtinere iuſſerit, vt per gulæ temperantiam magis hæreret religioni à qua facit deſciſcere luxurians eſcarum appetitus: quippe, ait Tert. lib. de ieiunio: *acceſſerunt & aliæ cauſæ, quibus multa à Iudæis ciborum genera tollerentur, non vt illa damnarentur; ſed vt iſti coercerentur ſeruituri vni Deo, quia ad hoc aſſumptos frugalitas docebat, & gulæ temperantia, quæ ſemper religioni deprehenditur eſſe vicina, imo (vt ita dixerim) conſanguinea, atque cognata: ſanitati enim inimica ciborum luxuria eſt, quomodo enim per illam parcetur religioni, cùm non parcatur pudori? non recipit luxuria Dei timorem, dum præcipitantibus illam voluptatibus in ſolam fertur cupiditatis temeritatem: effuſis enim habenis, ſine modo admotis ſumptibus, quaſi pabulis creſcit accedens patrimonium cum pudore, aut vt torrens aliquis è montium iugis cadens non tantum compoſita tranſcendit, ſed & illa ipſa in aliorum ruinam rapit.*

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI SEXTI.

ISAAC OB FAMEM IN GERARIS peregrinatus, post acceptam terræ promissionem, & seminis benedictionem, reprehenditur ab Abimelech, quod Rebeccam dixerit suam esse sororem, & pastoribus ipsorum pro puteis contendentibus, & iurgantibus, Abimelech cum Isaac fœdus percussit.

VARIETAS LECTIONVM VERS. I.

VVLG. Orta autem fame super terram, post eam sterilitatem quæ acciderat in diebus Abraham, abiit Isaac ad Abimelech Regem Palæstinorum in Gerara.

Sept. Facta est autem fames super terram, præter famem priorem quæ facta est in tempore Abrahæ, iuit autem ad Abimelech Regem Philisthiim in Geraris

Aly. Excepta vel absque fame priore.

CONCORDIA.

Dictio מִלְּבַד mileuad, non solùm præter, sed post significat, vnde idem est sensus vulgati dicentis post eam sterilitatem, ac aliorum vertentium, præter famem priorem.

EXPOSITIO.

O*Rta autem fame super terram*, per terram intelligenda est illa Chanaan, quam vniuersam, fames, ob frumenti penuriam, inuaserat, *post eam sterilitatem*, id est præter priorem famem quæ acciderat in diebus Abraham, scilicet cùm primum venit Chananitidem, annos natus quinquaginta quinque, vt traditur Genes. 12. *abiit Isaac ad Abimelech*, non illum qui tempore Abrahæ vitam degebat, vt voluntal qui, sed ad alium, vel fortè eius filium, ille enim fuit centum annis ante hunc; nam regnauit antequam nasceretur Isaac, quia iam erat fere centum annorum, vt colligitur ex versu 34. huius capitis. videtur ergo Abimelech fuisse nomen commune Regum Palæstinæ, vti Pharao & postea Prolæmæus, fuit Regum commune Ægypti, & Cæsar Romanorum Imperatorum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei prouidentia in omnibus conspicitur.

1. *Orta autem fame super terram*; certe Deus arguendus incuriæ & quasi torporis, cur enim non satagit, vt terra germinet, triticumque vt mortalibus præbeat, alimentum vitæ conseruandæ necessarium, sed quo [illegible] maiorem rapit admirationem, cur eam, in qua sanctissimus Isaac commorabatur, terram fame opprimit? signum est nec eos qui sibi obsequuntur, curare: ne dicas, quæso, hæc casu vel fortuito contingere, sed ex dispositione & ordine prouidentiæ Dei, qui tanquam sapientissimus rector, semper mundo inuigilat, vel beneficiis cumulans, vel flagellis puniens; *Sicut enim nauigans*

gubernator, inquit S. Saluian. lib. 10. de prouid. *Nunquam manum suam à gubernando, sic nunquam pænitus suam curam Deus tollit à mundo: at sicut ille & auras captans & saxa vitans, & astra suspiciens, totus est simul tam corporis quàm cordis officio operi suo deditus: ita Deus noster ab vniuersitate omnium rerum nec manus dignantissimæ visionis auertit, nec regimen prouidentiæ suæ tollit, nec indulgentiam benignissimæ pietatis aufert.*

. Iustus non conqueritur de tribulatione, sed soli insensati.

2. *Orta fame super terram abiit Isaac*, quomodo non legimus grauiter & impatienter conquestum fuisse, quod fame afflictus cogeretur antiquum mutare solum, & sublatis cum immenso labore rebus, asportataque omni familia, per alienas regiones emendicando peruagari? quomodo, inquam, non legimus grauiter hanc mediam tolerasse, cum mortales soleant immisso à Deo etiam leuissimo flagello de Deo inconsideratè conqueri? quia iustus, qualis erat Isaac, de tribulatione querimonias non excitat, sed soli conqueruntur insensati; quod eleganter ita effatur D. Salu. l. de prouid.
S. Saluia. Cit. Episc. Massil. Ephes. 2. *Sine querela*, inquit, *nos Deus noster esse præcipit ad Eph. 2. quando hæc in humano genere non fuit, si æstus est de caliditate causamur, si pluuia de inundatione conquerimur, si infæcundior est annus, accusamus sterilitatem*, preme hæc vltima verba *si infæcundior est annus, accusamus sterilitatem*; quasi diceret, si aliqua vrgemur inedia, querimonias excitamus, non sic autem iustus Isaac, qui cùm in terra in qua cōmorabatur, fame premeretur, nec leuiter indignatus legitur.

Mendicitas non est viris iustis & nobilibus indigna.

3. *Orta fame super terram super ad Abimelech*, cur? sanè vt ab eo frumenti copiam, qua sua aleretur familia, emendicaret à rege, quid? nonne iustus erat, necnon nobilissimus Isaac? quomodo igitur quasi ad extremam redactus necessitatem, cogitur mendicare? non tamen tenuit, quia mendicitas non est viris iustis, nec nobilibus indigna: Oleast. confirmare videretur Oleaster, cùm ait, *Illud valdè notandum est non murmurasse Isaac, sicut neque Abraham, quod cùm essent sancti & iusti, cogerentur extra propriam terram emendicare.*

Tribulatio iustos corroborat, malos conterit.

4. *Orta fame super terram abiit Isaac, &c.* nescio qua de causa hominem iustum de pietate & virtute bene meritum vrges tantæ inediæ tribulatione? impios corripe Chananæos, hoc flagello castiga Deus, vt ad mentem & ad meliorem frugem redeant, sed hominem iustum, in præmium virtutis suæ beneficiis cumula, & ab eo flagellum iracundiæ tuæ remoue: ne remoueat, non enim in damnum, sed in maximum cedet prouentum, eum enim vehementius corroborabit, hoc animaduertit Hugo de Prato florido, Dominic. 4. post Trinit. qui
Hugo à Prato florido. tribulationis bona enumerans, ait, *Vnum est quod corroborat homines sicut ignis laterem, quem tamen videtur comburere*; Rom. 5. *Tribulatio patientiam*
Rom. 5. *operatur, patientia autem probationem: & nota quod ignis laterem corroborat, & lapidem terit in calcem, sic tribulatio bonos humiles qui se lutum reputant, fortificat & roborat, exemplum habemus in Iob, obstinatos verò & superbos qui de se magna sentiunt, terit & deiicit, patet in Pharaone, nam illæ eadem aquæ quæ fuerunt pro muro à dextris & a sinistris filiis Israël, suffocauerunt viros Ægyptios.*

Magna in aduersis constantia tenendæ.

5. *Orta fame super terram abiit Isaac, &c.* diximus hac inopia superueniente, Isaac eam grauiter non tulisse, non impatienter conquestum, quod famè afflictus antiquum solum mutaret: sed quare saltem pro depellenda famis illius calamitate, Deum impensius non inuocauit precibus, sed inclinato capite ad Dei iudicia veneranda, & quicquid aduersi acciderit subeundum, ad regem Palæstinæ abierit? sine dubio vt discamus læto & constanti animo infausta tolerare: *Considera*, inquit Oleaster, *quàm æquo animo iusti Dei flagella sustineant, non est Isaac Deum suum deprecatus pro depellenda fame, sed regnum regis idololatræ quo pasceretur, intrauit.* Oleaster.

Dei benignitas erga suos manifestatur.

7. *Orta fame abiit Isaac ad regem Palæstinorum in Gerara*; si terram Chanaam fames ob frumenti pecuniam inuaserat, certè etiam in Geraris & in regione Palæstinorum fames erat: si igitur ibi nulla erat copia frumenti; cur Isaac illuc proficiscitur? dices vt illac transiret in Ægyptum, sed qua de causa iussus est à Deo in ea commorari? optimè satisfacit Pererius: *Vt illustrior*, inquit, *fieret Dei erga ipsum benignitas, quem in tanta sterilitate non modo sustentauerit, sed etiam frumenti abundantissimum, necnon ditissimum fecerit.* Bened. Perer.

Diuitibus Deus consulit, vt facultates suas pauperibus distribuant.

8. *Orta fame super terram abiit Isaac*, videtur quidem fames & sterilitas naturalibus mediis prouenire, vtpotè nimia siccitate, vel nimia intemperie aëris, verùm pius homo non secundis id adscribit causis, sed primæ, nempe Deo: sed cur famem, quæ magis pauperes premit, qui innoxij sunt aliquando magis quàm diuites, qui vt plurimum sunt nocentes, super terram immittit? sine dubio vt opulentis consulat, facultatibus enim suis distribuendis subleuandæ pauperum indigentiæ gratia, peccata sua possunt redimere: si sapis, ô diues aliorum miseriis condole, & si habes vnde famem non timeas, cura vt aliorum famem releues, ideo enim Deus plerumque famem mittit, vt habeat diues occasionem miserendi.

Deus verbum suum contemni dissimulare potest, sicque grauiter castigat.

9. *Orta fame super terram, abiit Isaac*, obserua Moysem nedum huius famis meminisse, sed etiam eius quæ temporibus Abrahæ contigerat, cur vtriusque meminit? potius enim prospera omnia euenire debuerant, quid enim boni sperandum non erat, cùm hi Patriarchæ in terram illam venissent, verbumque Dei annuntiare cœpissent? cur igitur statim oboritur fames, & tanta omnium penuria? cur flagello ita duro genus hominum corripit, cum potius innumeris cumulare deberet beneficiis? verbum enim suum annuntiatur, imo quia annuntiatur & contemni-

temnitur, famem immittit, variiſque calamitatibus affìcit, vt ſui cõtemptores verbi grauiter puniantur, ſic arbitratur noſter Ferus, *cauſam aſſignare poſſumus*, inquit, *cur Deus tunc vel maximè immittit mala, cum verbum ſuum ſinit prædicare, quia cum prædicatione Euangelij & verbi Dei, peccata horrẽda veniunt, quæ prius non erant; alij enim ſunt ingrati, alij contemnunt, alij perſequuntur & blaſphemant, alij ſegniores fiunt ad omnia bona; & qui prius ignorantia peccabant, nunc malitia peccant, quod Deus diſſimulare non poteſt, ideoque plerumque tunc vel maximè incipit punire, cum verbum ſuum emittit.* Noſter Ferus.

Miraculum non quærendum, vbi humana ſuppetunt auxilia.

11. *Orta fame ſuper terram Iſaac abiit, &c.* ſi Deus non deficit in neceſſariis, nihil autem æquè neceſſarium vitæ conſeruationi quàm alimentum, cur citò in alienam terram proficiſceris, ſubleuandæ tuæ neceſſitatis gratia? in tua remane, Deus aliquod perpetrabit miraculum, quo tua tuorumque vita conſeruabitur: prudenter agit Iſaac regem ignotæ gentis adire, apud quem facilius vitam ſuſtentet; non eſt enim expectandum miraculum, vbi humana ſuppetunt auxilia: fauet nobis Etherius Epiſc. Vxamenſis lib. 2. de Chriſto & eius corpore, quod eſt Eccleſia, qui poſtquam dixit, non ſemper neceſſaria eſſe miracula, præcipuè cum humana ſuppetunt, ſubiungit; *Paulus ſanctæ prædicationis ſuæ adiutorem ſuum Timotheum ex infirmitate ſtomachi laborantem, non verbo curat, ſed medicinali arte mederi parat, dicens modico vino vtere propter ſtomachum, & frequentes tuas infirmitates*, 1. ad Timoth. 5. 23. Etherius Epiſc. 1. Ad Timoth. 5.

Qui regij diadematis dignitate clarus eſt, ſit pater ſubditorum.

12. *Abiit Iſaac ad Abimelech regem Palæſtinorũ,* communior ſententia Abimelech regum Palæſtinæ fuiſſe communem nomenclaturam, vt quiſque eo nomine rex illius diceretur, ſed quid hæc Hebræa compoſitio ſignificat? Abi pater meus, melech rex interpretatur, ſed qua de cauſa reges ſibi nomen nõ Domini ſed patris aſſumunt & ſortiuntur? quia qui regij diadematis dignitate clari ſunt, ſubditorum ſuorum debent patres eſſe, ſic enim qui populis præficiuntur, primo patres, deinde reges debent eſſe, vt regiam dignitatem manſuetudine & beneuolentia temperent paterna, & ſubditi patris nomine inuitati regem ſubinde imperantem filiali quodam amore proſequantur, nobis fauet Lipp. dicens, *Abimelech non perſonæ nomen eſt, ſed regiæ dignitatis nomenclatura apud Palæſtinos, quaſi pater ſit & rex; ſic enim eſſe debent qui populis præficiuntur.* Lippom.

Reges extraneos fouere & protegere debent.

13. *Abiit Iſaac ad Abimelech regem Palæſtinorum,* cur ad regem alienigenam & incognitum ſubleuandæ neceſſitatis tuæ gratia progrederis? ſi te in carcerem coniicere iubet dicens; te ſui regni exploratorem eſſe: hoc non formidat, ſcit enim quod regij animi eſt exteros fouere, & protegere, neceſſitate id exigente: nobiſcum ſentit Oleaſt. cum ait, *dicentur hic reges auxilio eſſe peregrinis & extraneis.* Oleaſt.

Chriſtus Dominus cumulum iniquitatum noſtrarum venit ſoluere.

14. *Abiit Iſaac in Gerara,* non eſt dubium Iſaac Chriſti Domini typum fuiſſe, ſed quomodo conueniet Chriſto redemptori, quod in Geraram profectus fuerit? aduerte quod Gerara interpretatur, maceria & paries, & ſignificat, inquit Hugo Card. cumulum iniquitatum, quæ diuidunt inter nos & Deum noſtrum; quo poſito, rectè dicitur Iſaac veniſſe in Geraram, *quia Chriſtus Dominus*, inquit cit. auctor, *hunc cumulum venit diſſoluere; vnde Epheſ. Ipſe eſt pax noſtra qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ ſoluens, inimicitias in carne ſua, ecce Chriſtus in Geraris*, &c. Hugo Card. Epheſ.

Pauper Religioſus aptiſſimus ad ſeminandum verbum vbique.

15. *Abiit Iſaac in Gerara,* noſter Nicolaus de Lyra, per famem ortam intelligit moraliter non famem panis materialis, ſed ſpiritualis, videlicet audiendi verbum Dei; per Iſaac autem qui abiit, pauperem religioſum, qui ad prædicandum, quocumque diſcurrit; ſed cur per huiuſmodi Iſaac non intelligit Antiſtites, quorum munus eſt Dei verbum annuntiandi, quiq; ſunt clari in omnibus ſcientiis? optimè ſatisfacit prædictus auctor: *Licet multi Prælati, Curati, Clerici & Religioſi poſſeſſiones habentes ſint benè literati, & ad prædicandum apti, quia tamen ſunt negotiis aliis multipliciter occupati, ideo non poſſunt hoc facere, quantum expedit fidelium ſaluti, dicente Domino Luc. 10. Meſſis quidem multa, operarij autem pauci; rogate igitur dominum meſſis, vt mittat operarios in meſſem ſuam. propter quod Dominus miſit pauperes Religioſos à terrenis expeditos, & per conſequens quantum ad hoc, ad diſcurrendum pro prædicatione magis aptos, & iſti ſignificantur per Iſaac.* Lyranus. Luc. 10.

VARIETAS LECTIONVM VERS. II.

VVLG. Apparuitque ei Dominus, & ait; ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſcas in terra quam dixero tibi.

Sept. Habita in terra.

Chald. Morare in terra.

Pag. Viſus eſt ei Dominus.

Arias. Et viſus eſt ad eum Dominus.

CONCORDIA.

VErbum שכן Sacan, ſignificat non ſolùm quieſcere, ſed degere, morari, inhabitare, & manere, & conſtruitur cum accuſatiuo, necnon præpoſitionibus, עם vt hîc.

EXPOSITIO.

Apparuit ei Dominus, ſcilicet primo, nam non legimus Deum ei antea apparuiſſe, viſionem autem hanc factam fuiſſe in vigilia exiſtimo, *ne deſcendas in Ægyptum*, cùm enim ibi eſſet maxima frumenti copia, in Ægyptum proficiſci ſtatuerat, cur autem noluerit Deus illuc ire, nempe in Ægyptum in conceptibus aperiemus, *ſed quieſce in terra quam dixero tibi*, hæc fuit terra Philiſtinorum, cuius metropolis erat Gerara.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus adiutor in tribulationibus, & afflictis præſens.

16. *Apparuit ei Dominus*, quonam tempore hæc viſio diuina facta eſt? ait textus, orta fame ſuper terram, cur potius tempore famis Deus apparet Iſaac, quàm alio? hæc eſt enim prima apparitio facta Iſaac, vt ſciremus Deum maximè in tribulatione præſentem eſſe, necnon adiutorem: vnde
Pſalm. 9. optimè noſter Titelma. in hæc verba Pſal. 9. adiutor
Titelm. in tribulationibus ait, *Nunquam, Domine, inuentus es derelinquere eos qui te ex animo quæſierunt, tibique placere ſtuduerunt, ſed aſſiſtis eis præſentia tua, nonnunquam quidem temporali adiutorio, & gratia tua interna conſolatione.*

Deus nomen conueniens liberalitati ſuæ habet.

17. *Apparuit ei Dominus*, in Hebræo eſt Iehoua, cur hoc nomen ſibi aſſumit, cùm Iſaac primum apparet? aduerte viſum ei fuiſſe, vt benedictionem infunderet, necnon promiſſionem terræ Palæſtinorum iterum renouaret: benè igitur nomen proprium ſibi aſſumit, quia illius propria eſt liberalitas; quod
Card. Caiet. obſeruat Caiet. dicens, *Nomen eſt tetragrammaton aptè congruens largitati diuinæ erga Iſaac.*

Vera obedientia opum & opulentiæ contemptrix.

18. *Ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſce in terra quam dixero tibi*, fame valida vrgente, deſcendere volebat in Ægyptum, vt ſibi ſuæque familiæ, quæ magna erat, conſuleret: cur ergo à Deo retinetur, ne in terram Ægyptiorum proficiſcatur? vt obedientia Iſaac oſtenderetur, qui potius diuinis præceptis audiendis, quàm opibus etiam neceſſariis comparandis ſtudebat, malebatque cum obedientia eſurire, quàm ſine obedientia epulari; meminerat parentem ſuum Abrahamum in terra Chanaan non medio-
Gen. 12. criter eguiſſe, Geneſ. 12. in Ægypto verò non vulga-
Gen. 13. riter abundaſſe, Genſ. 13. idem ſibi euenturum non dubitabat, vt inter Chananæos penuria laboraret, inter Ægyptios opulentia frueretur, & nihilominus diuinum præceptum proprio commodo præferendum ratus, maluit mendicare in terra Chanaan, quàm in terra Ægypti locupletari; *quare*, inquit no-
Lyranus. ſter Lyranus, *confidens de Deo, & volens illi obedire,*

Obedientia à periculis nos liberat.

19. *Ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſce in terra quam dixero tibi*; hæc autem terra erat Philiſtinorum, cuius metropolis erat vrbs Gerara: inueſtigemus, quæſo, quomodo Sara breui tempore in Geraris peregrinata, ſtatim paſſa eſt inſidias incolarum, eam viro ſuo auferentium, deferentiumque ad Regem Abimelech, Geneſ. 20. At verò Rebecca in eadem regione diutiſſimè commorata, nullas ab incolis inſidias, nullum pudicitiæ ſuæ periculum incurrit, cur Sara & non Rebecca periculum violandæ pudicitiæ patitur? Aduerte quod Sara cum viro ſuo Abraham, non quidem Deo imperante, ſed ſponte ſua illuc deſcenderat; at verò Rebecca cum viro ſuo Iſaac, præceptum à Deo acceperat illic quieſcendi, vt ex textu patet: ne mireris igitur diuino præcepto innixam periculo ſuo non timuiſſe, imo liberam ab eo euaſiſſe, imo quod maiori admiratione dignum eſt, quod ipſe Rex Abimelech ſecuritatem contulit, & in ipſos Rebeccæ inſidiatores, ſi qui forent, capitale ſupplicium minatur, dicens; qui tetigerit hominis huius vxorem, morte morietur; ſic enim oportebat vt coniuges Deo obtemperantes diuina prouidentia tueretur, vt notat D. Chryſ. ho. 51. in Gen. *qui* Chryſ.
dixerat, inquit, *ei*, *ne deſcendas in Ægyptum, ille erat qui iſtum in tanta conſtituebat ſecuritate.*

Suppliciis emendamur.

20. *Ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſce in terra quam dixero tibi*, nempe in Gerara; ſed, ô Deus miſericors, ſi Geraritæ Saram ab Abraham viro ſuo tulerunt, viſa illius eximia pulchritudine, nonne eandem vim inferent Rebeccæ, cùm non ſit in venuſtate corporis Sara inferior? Aduerte Geraritas, cùm Saram rapuerunt, meritas dediſſe pœnas: in terram igitur Geraritarum proficiſcatur Rebecca, nullam ab eis patietur iniuriam, quia ex præteritis ſuppliciis propter Saram iam à ſuis reſipuere flagitiis: *Punitio enim*, inquit Hugo à Prato Dominica
4. poſt Trinit. *purgat animam à peccatis; nam eſt fla-* Hugo
gellum granum quod lima ferro, quod fornax auro, à Prat.
ſed de quibuſdam poteſt dici illud Hierem. 6. Fruſtra
conflauit conflator, malitiæ eorum non ſunt conſum- Hier. 6.
pta, argentum reprobum vocate eos, maledictum ferrum, quod ex lima trahit originem.

Imperſcrutabilis eſt Dei prouidentia, varios erga ſuos effectus producens.

21. *Ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſce in terra quam dixero tibi*, cur Deus noluit in Ægyptum ire, vbi maxima frumenti copia ad famem ſuam, & familiæ ſuæ ſubleuandam, quò tamen Abraham pater illius fame oppreſſus eſt profectus? ſine dubio vt imperſcrutabilem ſuam miraremur prouidentiam: Abraham enim in Ægyptum deſcendere permiſit, vt viri virtus manifeſtaretur, Iſaac autem iuſſit in Gerara manere, vt in media inopia, omnibus vitæ conſeruandæ neceſſariis, repleret: ſed hoc accipiamus à D. Theod. q. 76. in Geneſ. *Per omnia Deus de-* S. Theo-
monſtrat ſapientiam ac prudentiam ſuam: etenim dor.
permittit Abraham ex Chananæa propter famem ire in Ægyptũ, non quod eum illic non poſſet alere, ſed vt Ægyptiis oſtenderet viri pietatem & religionem, eoſq; prouocaret ad imitandam eius virtutem; filium autem eius illuc ire prohibuit, eiq; rerum neceſſariarum copiam in terra ſterili ſuppeditauit, demonſtrans vtique quod hæc patri largiri potuiſſet quæ filio abundè præbuit, cùm enim omnes regionis illius incolæ in ſum-

ma inopia, & rerum neceſſariarum penuria verſarentur, & terra nihil produceret, multiplicem ille fructum accepit: voluit igitur Deus in iſtis duobus Patriarchis oſtendere varios modos & rationes prouidentiæ, quibus mirabiliter vtitur in ſeruis ſuis, variè liberandis, tuendis, & magnificandis..

Exempla virtutum præbet Deus, vt eas imitemur.

22. *Ne deſcendas in Ægyptum*, imo deſcendat, pater enim eius in eam deſcendit vt ſuam ſubleuaret neceſſitatem, quod illi proſperè contigit, ibi enim ditiſſimus euaſit, ſed quia Deo obediendum, Ægyptum non petat, inquiramus tamen cur inter Ægyptios commorati voluit Deus iuſtum Patriarcham Abrahamum: optimè ſatisfacit Gennad. in Catena Græca, *Nullibi ceſſat*, inquit, *diuina ſapientia, conceſſum fuit Abrahæ vrgente fame, ſecedere in Ægyptum; haud equidem annonæ charitate, vbique Deus præſto eſſe poterat, ſed vt Ægyptij cognita religione ad æmulationem eius virtutis concitarentur.* Gennad.

Si Deus erga aliquos non ita liberalis eſt, ac erga alios, non ex defectu ſuæ liberalitatis contingit, ſed quia ita conuenit.

23. *Ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſce in terra quam dixero tibi*; ſi in Gerara, in qua Iſaac commodabatus eſt, omnibus abundat in illius prouinciæ inopia, cur Deus ſimiliter in ea permanere non iuſſit Abraham? nonne eandem illi ac filio conferre potuit abundantiam? videtur quod non valuerit, ſed falleris, ſi enim Deus erga aliquos non ita liberalis eſt, ac erga alios, non ex defectu ſuæ liberalitatis, ita contingit, ſed quia ita expedit; ita cit. Gennad. *Iſaac eſſe voluit Deus in Gerara, vt multiplici prouentu contra terræ malignitatem ditatus palam facere potuiſſet quoque parentes eadem proſequi liberalitate, niſi aliter exegiſſet œconomiæ ratio.* Cit. Gen.

Feruorem fidei vult Deus in nobis conſeruari.

24. *Ne deſcendas in Ægyptum*, ſi vbique terrarum es, ô Deus, nonne eum conſeruare illæſum poteris, ſicut & in Gerara? permitte igitur vt in Ægyptum deſcendat. Aduerte Iſaaco non incognitam fuiſſe promiſſionem, qua Deus patri ſuo Abrahæ pollicitus fuerat terram Chanaan poſſeſſurum; voluit igitur Deus fortè in ea manere, & non in aliam proficiſci, vt feruor fidei ſuæ non diminueretur. Fauet Lippom. *Prohibet*, inquit, *Dominus iuſtum excedere è terra promiſſionis, ne fidei feruor decreſcat.*

Deus vult iuſtos ad ſuperiora tendere.

25. *Ne deſcendas in Ægyptum*; ſi terra Ægypti omnibus diuitiis copioſiſſima, & in frumenti copia abundantiſſima, cur Iſaacum in eam deſcendere & commorari non permittis? Aduerte Ægyptum inferiorem eſſe reſpectu terræ Paleſtinæ; meritò igitur hoc impoſuit præceptum Iſaac ne deſcenderet: *non enim patitur Deus*, inquit Lipp. *deſcendere ſanctos, ſed vult ſemper illos ad ſuperiora proficere.* Lippom.

Deus ſuarum obſeruantiſſimus promiſſionum.

26. *Ne deſcendas in Ægyptum*, quid in te commiſit terra Ægypti, quæ cùm ſit opulentiſſima, tamen à ſanctis tuis honorari non permittit, ſed iubes non ſolùm in ea non commorari, ſed nec eam inuiſere, vt ſuæ conſulant inopiæ & neceſſitati? nonne Deus hanc terram Chanaan, in qua erat Gerara, Iſaaco Deus pollicitus fuerat? quo poſito, ad rem reſpondet Hieron. Oleaſter, *Nolebat Dominus patres promiſſa, ne mendacii eum arguerent, quod videlicet promiſſis non ſteterit.* Oleaſter.

Deus occaſionem res terrenas concupiſcendi amouet.

27. *Ne deſcendas in Ægyptum*, Ægyptus à te conditore ſicut aliæ nationes originem traxit, & benedictione temporali, necnon omnium abundantia diuitiarumque copia à te cumulata; cur ergo ei indignatus, in eam deſcendere prohibes Iſaacum? ne pulchritudine terræ Ægypti & illius auri argentive copia alliceretur. Fauet cit. Oleaſter, *Noluit*, inquit, *eum in Ægptum deſcendere, ne locus placeret, & amplius non reuerteretur; timet enim Deus ſuis dare loca amœna & abundantiam, quoniam nouit homines etiam iuſtos facilè amœnitate loci delectari; erat enim terra Ægypti fertilis, & quæ ſua abundantia & copia poſſet allicere Iſaac, ideo noluit eum illuc deſcendere.* Oleaſt.

Deus ita ſuorum amator, vt ſuæ quieti conſulat.

28. *Ne deſcendas in Ægyptum, ſed quieſce in terra quam dixero tibi*, nonne premitur neceſſitate? cur igitur quieſcet, laboret vt fami ſuæ ſuo vtique conſulat, vel ſaltem in Ægyptum proficiſcatur, vt ibi frumentũ congreget; imo quieſcat, vt præcipit Deus, quia ita ſuorũ amator eſt, vt laborem ab eis nimium non exigat, ſed potius quieti conſulat; *Nolo, ait Dominus*, vt commentatur Chryſoſt. *te longam viam proficiſci, ſed promiſſionem patri tuo factam implebo.* S. Chryſ.

Pudicitia inter impudicos ſummopere periclitatur.

29. *Ne deſcendas in Ægyptum*, quamuis in eam deſcendere non ſtatuiſſet, vt ſuæ conſuleret neceſſitati, quia tamen erat terra amœniſſima & pulcherrima, deberet eam peragrare; mos eſt enim plurimorum nobilium, diuerſas prouincias inuiſere, vt earum amœnitate & pulchritudine recreentur: aduerte inter alios populos laboraſſe impudicitia maximè Ægyptios; prudenter igitur prohibet Deus ne Iſaac in Ægyptum ſe conferat, patris ſecutus exemplum, proculdubio enim maximè periclitaretur pudicitia Rebeccæ inter impudicam & libidinoſam Ægyptiorum nationem.

Impudico nihil fœdum apparet.

30. *Ne deſcendas in Ægyptum*, diximus Deum hoc præcepiſſe Iſaac, quia inter Ægyptios viros impudicitiæ deditos, pudicitia Rebeccæ periculum incurriſſet. Sed quomodo dicimus Ægyptios hac infamia laboraſſe? nam eorum fœminæ non formæ ſplendore conſpicuæ habentur, imo deformes; deformitas autem nullomodo concupiſcibilis: ne mireris tamen impudicos fuiſſe, quamuis mulieres illius terræ deformes eſſent, quia impudico nil fœdum apparet; quocirca prudenter D. Cypr. lib. de ſing. Cleri. monet viros Eccleſiaſt. vt fugiant conſortium quarumlibet fœminarum, à quibus æquale intentatur periculum, ſic autem ait: *Cum Clerico fœmina nulla commaneat, non deſpecta, non vetula, ſine affinitate peculiariter ſuſcipienda ad domeſticum obſequium, quia magis citò illic delinquitur, vbi ſine ſuſpicione ſecurum poteſt eſſe delictum, maximè quia cupidini nulla deformitas, nulla deſpectio faſtidii, vel vilis exiſtit, diabolus pingens ſpecioſum efficit quidquid fœdum vel horridum fuerit.* D. Cypr.

Non humano fidendum est auxilio, sed diuino.

31. *Ne descendas in Ægyptum*, si in Ægypto quicquid futurum sibi necessarium est, nullo labore conquiret, cur in eam descensum prohibes? quia non humano sed suo vult Deus nos confidere auxilio: vnde optimè Anselm. Laud. in Glossa interl. air, *Va qui descendunt in Ægyptum propter auxilium:* & Isaiæ 30. *Va filii desertores, qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum, & os meum non interrogastis sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti.*

Anselm. Laud. Isaiæ 30.

Deus reuocat à peccato, consulens vt in statu gratiæ permaneamus.

32. *Ne descendas in Ægyptum, sed quiesce in terra quam dixero tibi*, si longè abundantior & fœcundior est terra Ægypti quàm Gerarorum regio, cur è contra non præcipit Deus vt in Ægypto quiescat, & fugiat à Gerara? certum est per Ægyptum, quæ interpretatur tenebræ siue angustia, designari statum peccati, quia peccatum mentem caligine replet, iuxta illud Sapientiæ 3. Excæcauit illos à malilitia eorum: item angustiat & excruciat animam: vnde August. l. 11. de Confess. *Iussisti Domine, & ita est, vt pœna sibi sit omnis inordinatus animus*; item aduerte quod Gerara quæ in terra promissionis erat, denotat statum gratiæ & virtutum, quæ est quasi terra promissa, respectu status peccati; status enim peccati est tanquam terra à Deo maledicta, quæ spinas producit & tribulos; status verò gratiæ est tanquam terra promissionis benedicta producens lac & mel, id est bona opera meritoria: iure igitur Isaac prohibetur in Ægyptum descendere, & iubetur quiescere in Geraris, quia cùm Deus nolit mortem peccatoris, sed vt conuertatur & viuat, à peccatis nos semper reuocat, & consulit vt in statu gratiæ permaneamus.

Sap. 3. August.

Religiosus ad sæculum redire non debet.

33. *Ne descendas in Ægyptum*, imo in eam descendat, in virtute sua Ægyptios ad tui cognitionem deducat: aduerte Hebræos, referente Tostato, dicere idcirco non debuisse Isaac egredi terram promissionis, quod esset ipse Deo consecratus, cùm eum pater iussu Dei immolare voluit: en quomodo typus est religiosi, qui Deo dicatus & consecratus est; Ægyptus autem sæculum & mundum denotat, rectè igitur Isaac iubetur in terra promissionis manere, & in Ægyptum non descendere, quia religiosus qui sæculo valedixit, non debet illud iterum colere, sed in terra promissionis, nempe religionis, manere.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Et peregrinare in ea, eroque tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod spopondi Abraham patri tuo.

Sept. Incole in terra hac, & statuam iuramentum meum, quod iuraui ad Abraham patrem tuum.

Chald. Habita in terra hac, & erit verbum meum in adiutorium tibi, & benedicam tibi, quia tibi & filiis tuis dabo terras vniuersas has, & confirmabo iuramentum.

Pag. Inhabita terram hanc: semini tuo dabo omnes terras has, & statuam iuramentum quod iuraui ad Abraham patrem tuum.

Oleast. Stare faciã aut surgere faciam iuramentum.

CONCORDIA.

גור Gur, nullam difficultatem ingerit, peregrinari, incolere, inhabitare, commorari, diuersari denotat, quamuis melius vertit interpres peregrinare, id enim principaliter illud verbum significat, hæ autem versiones, complens iuramentum, aut statuam, necnon confirmabo, vel stare faciam, eundem sensum habent, significant enim, complebo quod iuraui patri tuo.

EXPOSITIO.

PEregrinare in ea, mane nunc in ea vt peregrinus, *ero tecum*, tibi in omnibus auxilium præbens, *benedicam tibi*, benedictione spirituali & temporali, *tibi enim & semini tuo*, id est tibi & posteris tuis, *dabo vniuersas regiones has*, id est omnem terram Chanaan, *complens iuramentum quod spopondi Abraha patri tuo*, de quo iuramento diximus superius Gen. 22.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vbi Deus præsens est nihil formidandum.

34. PEregrinare in ea, eroque tecum, Isaac vetatur deserere terram Gerara, & prohibetur in Ægyptum descendere, vbi erat frumenti abundantia, cur iubetur in Ægyptum descendere ad omnium rerum abundantiam, & manere inter famem & inopiam? volebatne Deus seruum suum fame affligere? cur ergo non statuit exire à terra famis? inspice quod dicat ipsemet Deus, *ero tecum*, vbi enim cui Deus præsens est, & quis Deo adhæret, nihil habet formidandũ, iam habet qua fami & omnibus malis medeatur, non est cur timeat inter ipsam famis necessitatẽ, viuere renuat; quod obseruat D. Chrys. ho. 51. in Gen. *vt ne putet iustus quod hoc imperet quasi volens eum famis angustiã experiri, & non permittere ei transitũ in Ægyptum, inquit; ne sis anxius neq; curam habe, sed hic mane; ego enim ero tecũ: cùm igitur suppeditatorem omnium bonorum habeas, ne sis sollicitus, ego enim Dominus ero tecum; deinde hoc te declarabit omnibus fœliciorem, hoc te affluentem rebus omnibus faciet, hæc est summa gloria, hæc est vera securitas, hæc est summa & caput bonorum, quia ego tecum sum*: haud dubium quin fœlicissimus sit inter S. Chrys.

mala, qui non adhaeret vni ciuium regionis famescentis, sed adhaeret, & secum habet Deum suppeditatorem omnis abundantiae.

Boni in poenis peregrinantur, vt postea quiescant, mali autem è contra.

35. *Peregrinare in ea*, laudatur Abraham, extollitur Isaac, eo quod in hoc saeculo fuere peregrini, vnde in laudem Abrahae dixit Paulus ad Hebr. 11. fide Abraham demoratus est in terra promissionis, quasi in aliena in casulis habitans cum Isaac, & Iacob coheredibus repromissionis eiusdem, expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus: sed nescio qua de causa huiusmodi Patriarchae laudibus extolluntur, eo quod fuerint peregrini in hoc mundo? omne enim genus hominum peregrinum est; nam etiam impij in hoc saeculo peregrinantur, sicut & iusti, sed equidem diuersimodè; *Nam boni* (inquit Hugo Catensis) *peregrinantur in poenis, tendentes in requiem, sed mali peregrinantur in delitiis, tendentes in poenas*: Isaiae 28. *Audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Israel, flagellum abundans cum transierit à bonis, scilicet eritis, & in conculcationem.*

Hebr. 11. Hugo Catens. Isaiae 28.

Absentia Dei malorum origo.

36. *Peregrinare in ea, & ero tecum, & benedicam tibi*: sed cur antequam benedictionem suam polliceretur, *dixit, ero tecum*? nam si benedicit, certe cum eo est: meritò tamen praemisit *ero tecum*, quia nihil boni potest contingere, si Deus non praesens, sed absens est, illius enim absentia omnium calamitatum origo est,: *sicut enim*, ait Oleast. *omnia bona ex eius praesentia proueniunt, ita mala nobis occurrunt ex eius absentia Deuter. 31. habes, furor meus irascetur contra eum in die ipsa, & derelinquam eum, & abscondam contra eum faciem meam ab eis, & erit in consumptionem, & inuenient eum multa mala, & dicent in illa die, nonne quia Deus meus in medio mei inuenerunt me mala haec?*

Oleast. Deut. 31.

Praesentia Dei omnium bonorum origo.

37. *Peregrinare in ea, & ero tecum, & benedicam tibi, & dabo regiones has, &c.* cur postquam proposuit *ero tecum*, subiungit benedictionem Isaac concessurum, posterisque suis terram promissionis daturum, eum sicut stellas coeli multiplicaturum? nam hoc silentio facilè praetermittere potuit: meritò proponit, *ero tecum*, antequam tot beneficia conferat, suamque largiatur benedictionem, *&c.* quia ex praesentia Dei, designata per haec verba, omnia bona proueniunt tanquam ex suo fonte & principio: nobis fauet cit. Oleast. *vnde homini sit copia & rerum abundantia, pulchrè docet locus iste quod scilicet ex praesentia Dei.*

Oleast.

Fidem nostram exercet Deus.

38. *Tibi & semini tuo dabo vniuersas regiones has*, cur si eandem pollicitus fueras Abrahae terram, eam saltē filio eius non tribuisti, sed solùm ei, & posteritati suae promittis? vt fidem illius in adimpletione promissi sui exerceret: *Nec Isaac*, inquit Lipp. *nec pater eius habuit passum pedis in terra promissionis, sed in posteris suis illam possederunt, semper autem in futurum promittit Deus, fidem suspendit ac exercet.* Lippom.

Quamdiu in aequitate permanemus, Deus stat suis promissis.

39. *Tibi & semini tuo dabo regiones has complens iuramentum quod spopondi*, secundùm Hebr. quod stare faciam, quis modus loquendi ipsius Dei dicentis, quod stare faciet iuramentum suum? optimus equidem, indicat enim quod quamdiu Isaac, necnon illius posteri, virtutem colant & aequitatem, promissis stabit, iuramento, in maiorem eorum certitudinem quamdiu enim in pacto & iuramento, & tam misericors est, vt etiam fidefragis pacta teneat.

Intuitu meritorum iusti, multa aliis tribuit Deus.

40. *Tibi & semini tuo dabo regiones has, complens iuramentum quod spondidi Abraham patri tuo*, cur nomen patris Isaac voluit interuenire Deus in hac promissionum confirmatione? nonne sufficiebat dicere, dabo tibi & semini tuo terram hanc? suis enim etiam Deus sic stetisset promissis: rectè nomen Abrahae interposuit, cùm terram Palaestinae pollicetur Isaac, vt nobis fieret manifestum quod interuentu sanctorum, & ex illorum meritis, quamuis etiam nos iusti fuerimus, multa consequimur: sic Tostat. *Licet Isaac vir sanctus esset, tamen non dixit ei Deus quod dabat ei terras illas propter eum, sed propter iuramentum factum ad Abraham, quia in hoc maioris meriti credidit esse Abraham.*

Deus nostrae se attemperat imbecillitati.

41. *Dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod spopondi Abraham patri tuo*: aliquidne diuinis promissis certius & infallibilius? iuramentumne eis maiorem praebet certitudinem & firmitatem? minimè, cur igitur promissa sua Deus iuramento confirmat? vt nostrae imbecillitati & infirmitati se attemperet, cùm maiorem fidem adhibeamus, iis quae iuramento sunt stabilita: *Vides*, inquit D. Chrysost. Homil. 15. *Dei misericordiam non ad propriam dignitatem respiciens loquitur, sed ad nostram descendens infirmitatem; nam quia homines illa perficere student non quae simpliciter promiserunt aliquando, sed quae cum iuramento promiserunt, simili modo Deus iusto plenam fidem faciens iurauit*; quasi diceret, eodem modo voluit Deus hominibus persuadere, quae homo homini persuadet, nempe iurando, vt humanae se imbecillitati magis accommodaret. Tostat.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV.

VVLG. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli, daboque posteris tuis vniuersas regiones has, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae.

Chald. Et multiplicabo filios tuos sicut stellas coeli, & dabo filiis tuis vniuersas terras tuas, & benedicentur propter filios tuos omnes populi tui.

Pag. Et multiplicare faciam semen tuum sicut stellas coeli, & benedicent sibi in semine tuo omnes gentes terrae.

CONCORDIA.

QVamuis lectio Pagnini (nam de paraphrasi Chaldaica non est curandum) habeat *benedicent sibi omnes gentes terræ*, quasi sensus sit quod in semine Abrahæ omnes gentes benedicent sibi; sic etiam explicant Iudæi, sed omnino retinenda est nostra lectio, quia non videmus omnes gentes sese benedicere in semine Abrahæ, sed potius in Christo, qui est verum semen Abrahæ.

EXPOSITIO.

MVltiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, id est innumerabile erit, sicut numerari non possunt stellæ, sic enim dicitur sup. 15. si quis stellas cœli numerare potest & semen tuum poterit numerare, dabo posteris tuis descendentibus per lineam Iacob *vniuersas regiones has*, id est terrā Chanaam, *& benedicentur in semine tuo*, id est in Christo de te nasciturо omnes gentes, quia omnes susceperunt benedictionem in eo, cum per eum salutem consequutæ fuerint, vel sufficienter vel efficaciter.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus in benefaciendo nescit limites.

42. M*Vltiplicabo semen tuum sicut stellas cœli*, si solùm Deus in tantùm posteros Isaac augeret, vt eum stellis in numero conferri possent, tacerem equidem hoc beneficium, huius enim est, benefacere, nec inquirerem, cur ei benedictorum, omnem terram Chanaam daturum, & quod dictu ineffabile, & conceptu incomprehensibile est, progenitorem Christi secundùm carnem facturum ei polliceatur: nonne ad suæ liberalitatis argumentum erga hominem quamuis iustum, sufficiebat benedictione & maxima posteritate cohonestasse? ad quid igitur tot se ei collaturum alia beneficia promittit? quia Deus in benefaciendo nescit limites, sed innumeris cumulat iustum beneficiis, imo etiam peccatorem ad se reuertentem, vt annotat Ruric. Episc. l. 2. qui beneficia a Deo in filium suum prodigum collata considerans, ait, *Ea misericordia sufficiebat heredi, quin etiam paternæ clementiæ venia sola non sufficit quod vlnis fouet, quod gratia permulcet, nisi & munera larga multiplicet: dat annulum nunc suo à Patre, perfidia duce dis[...], calceamenta dat pedibus, quo facilius ardui itineris aspera & dura contemnat, dat & ipsi primam stolam, &c. nec vllum ponit finem largiendo liberalissimus pater.*

Ruricius Episc.

Talis est Deus in benefaciendo, vt quamuis priora beneficia quæ confert, sint maxima, tamen posteriora priora obscurant.

43. *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli*, egregium Dei donum, *dabo posteris tuis omnes regiones has*, non contemnendum beneficium, *benedicam tibi*, diuinæ liberalitatis apparens argumentum, sed vltimo subiungit, *in semine tuo omnes gentes benedicentur*, non est dubium illud vltimum & posterius, scilicet titulo progenitoris Christi decorari, omnia excedere priora beneficia; cur igitur hoc vltimo loco constituit? quia talis est Deus, vt quamuis priora beneficia, quæ confert non sint exigua, tamen posteriora [...]riora obnubilant: *Diuinæ bonitatis*, inquit D. Basil. Seleu. Episc orat. 2. *imber delatus posterioribus donis obscurat priora.*

Basil. Seleu.

Deus nescit paucis sua dona largiri.

44. *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli*, quid tibi, ô Deus curæ est semen siue posteritas Isaac, vt eam in numerum stellarum velis multiplicare? nonne sufficit ipsi Isaac benedixisse, & ne inopia & fame periret, ditasse & subuenisse? non equidem, hoc Deo sufficit; nam vni nescit aut paucis sua dona largiri, sed omnibus ea conferre satagit, eo spectat Cassiod. 3. Vari. 29. dicens, *Hæc sunt [...] dona semina sparsa in segetem coalescunt, in [...] deperenunt; optemus ergo munera multis collata diuidere, vt possint vbique nostra beneficia pullulare.*

Cassiod.

Deus à donis suis neminem excludit.

45. *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, daboque posteris tuis omnes regiones has*; cur non [...]is ô Deus, dabo posteris tuis qui fuerint iusti, hanc terrā, non autem omnibus? nam cùm futuri sint plures ex semine Isaac peruersi & impij, eos excludere deberes à possessione terræ Palestinæ: ita Deus in omnes liberalis, vt nullum à suis donis excludat, sed omnes in eis includat; quod Arnob. l. 1. contra Gent. rectè animaduertens dixit, *Hoc est proprium veri Dei potentiaque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare quis mereatur aut minime*, & D. Chrysost. explicans illud Pauli ad Rom. 10. idem Deus omnium diues in omnes, ait, *istæ sunt Dei diuitiæ quod donum suum in omnes effundit.*

Arnob.

S. C[...]. Rom.

Expedit vt iusti de se minora sentiant.

48. *Multiplicabo semen tuum*, &c. diximus hoc interuentu meritorū patris sui obtinuisse, quod ipsemet Deus testatur, dicens eo quod Abraham voci meæ obedierit: sed cùm Isaac sit etiam iustus, cur ei patrem suum anteponit? cur non ait quod quia sibi obtemperauerit, ideo tot beneficia confert? ne iustus Isaac superbiret, sed vt de se minima sentiret; hāc rationem præbet Tho. Ang. *Sancti*, inquit, *dum viuūt nondum compleuerunt veritatem suam, nec peruenerunt ad statum immobilis securitatis, & expedit eis semper minora sentire de se, propter quod Deus eis quodammodo præfert merita præcedentium patrum.*

Tho. Anglus.

Per fidem in Christum venturum veteres salui facti sunt.

49. *Multiplicabo semen tuum*, &c. *in semine tuo benedicentur omnes gentes, in semine*, id est in Christo, sed cur toties hanc benedictionem repetit? nam Abrahæ idem dictum est, sufficiebat autem patri suo hoc pollicitum fuisse, nihilominus toties eandem promissionem de Messia venturo repetit, quia per fidem in eum venturū patres antiqui etiam [...] sunt,

D. Ignat. sic D. Ignat. Epist. ad Philadelphienses, *omnes sancti*, inquit *saluandi sunt per Christum, in ipso sperantes atq; ipsum sperantes, & per ipsum salutem consecuti sunt, vnus Deus veteris & noui testamenti, vnus mediator Dei & hominum*, consule nostrum Corduba in quæstionario, l. 2. q. 5. ad 2.

Seuerè castigat Deus suis promissis contradicentes.

50. *Multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli*, quę sine dubio numerari non possunt, consulamus quæso, c. 24. 2. Reg. in eo dicitur, percussit cor Dauid,
2. Reg. c. 24. postquam numeratus est populus, & dixit Dauid ad Dominum, peccaui valde, in hoc facto, sed precor Domine vt transferas iniquitatem serui tui, quia stultè egi nimis, & ob hanc populi numerationem Dauid in suis grauiter punitur, D. Theod. q. 47. in l. Reg. admodum sollicitus inquirit rationem supplicij à Deo illati, populo enumerato à Dauide cur pœnas exigit a populo, qui à Dauid numeratus fuerat: quia videbatur detraxisse diuinæ promissioni, dum redigere ad numerum voluit Dauid, quod Deus absque numero promiserat, tum Abrahæ, tum etiam Isaaco, sic præd ctus auctor, *quoniam ergo diuinis promissionibus erat contraria eiusmodi numeratio, Abrahamo enim dixerat Deus vniuersorum Gen. 15. & 26. faciam semen tuum sicut arenam quæ est in littore maris, quæ non numerabitur propter multitudinem, ea de causa nominauit eam Sathanæ cognationē, vt quasi sit contraria promissioni.* D. Theo.

VARIETAS LECTION. VERSVS V.

VVLG. Eo quod obedierit Abrahā voci meæ, & custodierit præcepta & mandata mea, & ceremonias legesque seruauerit.

Sep Pro eo quod obaudiuit Abraham pater tuus vocem meam, & custodiuit præcepta mea, & mandata mea, & iustificationes meas, & legitima mea.

Cald. Eo quod obediuit Abraham verbo meo, & custodiuit custodiam verbi mei, præcepta mea, pacta mea, & leges meas.

Pag. Et custodiuit custodiam meam, præcepta mea, statuta mea, & leges meas.

Caiet. Doctrinas meas.

CONCORDIA.

LIcet in Hebræo sit verbum, שָׁמַע Samaa quod propriè audire significat, tamen Hebræi vtuntur verbo audire, pro obedire; vnde rectè interpres transtulit obedierit, licet autem in aliis videantur esse discordes versiones, intelligendum est quoad verba, nonquoad sensum, quamuis enim Vulgatus habeat præcepta, & Hebr. custodiam, vterque idem sentit, nam præcepta custodia dicuntur, in quantum nos custodiunt, & nos custodire debemus, reliqua aperiemus in expositione.

EXPOSITIO.

EO *quod obedierit Abraham voci meæ*, quasi diceret plurima ei *præcepi*, licet difficillima, vt terram, parentes, relinquere, circumcisionem subire, filium vnigenitum offerre mihi in holocaustum, & tamen libenter iussis meis annuit, *& custodierit præcepta & mandata mea*, licet idem sint, tamen aliqui per mādata accipiunt aliqua moralia, quæ pertinent ad ius naturæ, quæ tamen reducuntur ad decem præcepta decalogi, quæ dicunt significari per aliam particulam præcepta, *& ceremonias*, tum propriam circumcisionis, tum alias omnibus communes, quas Deus in lege naturæ instituit, quibusque coli voluit, habuit enim lex naturæ vti Moysis & Christi suos ritus, sua sacra & sacramenta, ne audias autem Hebr. qui ex hoc loco probare voluerunt Abraham seruasse præcepta omnia, quæ postea per legem Moysis præscripta populo Heb. fuerunt, sed falsum est, nam neque Sabbatum obseruauit, nec ritum edendi agni Paschalis, nec plura alia quæ erant in lege Moysis, *& leges*, id est doctrinas & traditiones diuinitus illi traditas, vnde & tota lex Moisaica dicitur תּוֹרַת torot, id est doctrina & instructio, aptè Caietanus vertit & doctrinas meas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus ad imitationem virtutum sanctorum nos excitat.

51. EO *quod obedierit Abraham voci meæ, &c.* cur ante oculos Isaac obedientiam patris sui proponit, nec non quomodo præcepta sua seruauerit, legesque suas custodierit, postquam promissiones ei factas aperuit? non sine ratione id efficit, sed vt eum ad patris virtutes imitandas incitaret & adimpletione promissionis diuinæ dignus efficeretur,
D. Chrys. *vide Dei sapientiam*, inquit D. Chrys. *quomodo erigit mentem iusti, & alacriorem reddit, & vt patris imitator fiat, efficit.*

Filius etiam ex patris obedientia, maxima consequitur.

Eo quod obedierit Abraham voci meæ, cur postquam te Isaaco benedicturum, suam posteritatem sicut stellas cœli multiplicaturum, nec non omnem regionem Chananæorum pollicitus es, addidisti eo quod pater tuus mihi obtemperauerit? deberes enim potius dicere, si iussis meis obedieris, benedicā tibi, &c. rectè dixit eo quod obedierit Abraham voci meæ, ad innuendum talem esse virtutem obedientiæ, vt intuitu à patre præstitæ, filius maxima à Deo consequatur & obtineat, ita cit. Chrys. *ea propter quia magnam in omnibus declarauit obedientiam, propterea te ex illo natum, promissionum quæ illi factæ sunt, faciam hæredem.* Cit. Chr.

Talis est virtus obedientiæ, vt ei de congruo debeatur Messiæ generatio.

52. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ*, verba antecedentia hæc sunt, benedicentur in semine tuo

omnes gentes terræ, quæ significant futurum progenitorem Christi Domini, qui omnium benedictio & sanctificatio est, cur ante ea, immediate obedientiam Abraham subiungit? vt denotaret talis efficaciæ virtutis eam esse, vt ex congruo debeatur illi incarnatio verbi diuini, nobiscum est Caiet. dicens, Card. Caiet. *ecce promissio Messiæ olim facta Abrahæ reperitur ad Isaac, non tamen sine commemoratione meriti Abrahæ, cuius obedientia manifeste offertur pro ratione.*

Qui in vno offenderit, factus est omnium reus.

53. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ*, deinde subiungit, & custodierit præcepta mea, & leges meas nonne satis erat dixisse, eo quod pater tuus mihi obtemperauerit? ad quid igitur addidit, & præcepta mea custodierit? dices, quia mandatorum Dei obseruatio necessaria est ad vitam æternam consequendam: sed cur etiam subiungit, & ceremonias & leges meas seruauerit? aduerte per hæc omnia intelligi quæ tenetur homo præstare, vt Deo sit gratus: merito igitur nihil ex eis ademit Deus vt Abrahamum tanquam virum iustum commendaret, quia omnia obseruanda sunt, quæ ad perfectionem sunt necessaria, qui enim in vno offenderit, non iustus dicendus, imo omnium factus est reus, Iacob c. secundo, quæ verba quomodo a D. Hieron. præter S. Hier. Iacobi 2. infinitis aliis pluribus exponendi modis intelligantur subiicio ait igitur lib. 6. in Isaiá, *quod qui vnum aliquod præceptum infringit sit omnium aliorum reus quod sic prosequitur Dauid* Psal. 102. *benedic anima* Psal. 102. *mea Domino & omnia interiora nomen sanctum eius quomodo enim cithara non emittit vocalem sonum atque compositum, si saltem vna chorda rupta fuerit, sic Spiritualis venter Prophetæ, si vna in eo virtutum chorda defuerit, non poterit melos dulce resonare*, & D. Basil. in tract. de operi. infruct. non communic. ait, S. Basil. *iniquus est omnis qui legem ex parte seruat, vel qui vnum tantum neglexerit mandatum, vnum inquam quamuis minimum, si desideratur in lege, tota excidisti lege.*

Nomina iustorum ita Deo sunt grata, vt eorum pronuntiationem nolit prætermittere.

54. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ*, si filio Abraham loquebatur Deus, cur non ei dixit eo quod obedierit pater tuus voci meæ? cur Abrahami nomen expressit? quia Deo nomina iustorum ita sunt grata & iucunda, vt eorum pronuntiationem nolit prætermittere, sed ea proferre delectetur, sicut è contra nomina peccatorum ita sibi inuisa, vt ea non memoret, quod recte obseruauit Anonym, Anonym Luc. c. 16 qui in cat. super Lucam explicans vers. 19. & 20 c. 16. Luc. scilicet homo quam erat diues, qui induebatur purpura, & erat quidam mendicus nomine Lazarus, ait autē, *considera & aduerte diligenter Saluatoris verba in quibus summa relucet sapientia, neminem enim, nominatim recenset dicendo verbi causa: homo quidam diues vti Iob, sed in genere tantum hominem diuitem nominat: pauperis vero è contra nominatim meminit, quid hic itaque obseruandum? quod videlicet hunc tanquam durum & in pauperes inhumanum*, adde & per consequens peccatorem, *Dominus Anonym. inducet vti per Prophetam de Deum non timentibus pronuntiarat dicens*, Psal. 15. *non memor ero nominum illorum per labia mea: at pauperem verò nomine designat, si quidem tales*, adde & iusti, *in Dei lingua & ore obuersantur.*

Obseruationis mandatorum, vita æterna præmium est.

55. *Eo quod præcepta & mandata mea custodierit*, sc. tibi & semini tuo dabo vniuersas regiones has, nempe terram Chanaan, quæ est terra promissionis; cur hanc terram intuitu obseruationis mandatorum suorum tribuit? per terram promissionis non est dubium intelligi terram viuentium, nempe æternam: merito igitur promisit terram Chanaam, quia custodiuit Dei præcepta, obseruationi enim mandatorum eius vita æterna est præmium, ita noster Lyranus, prolo. in Decalog. *sciendum quod quicumque diuina præcepta opere viriliter adimpleuerit, talis sine dubio æternaliter fœlix erit, propter quod signanter ait Deus Deut. 6 audi Israel præcepta mea & ea in corde tuo, quasi in libro scribe, & dabo tibi terram fluentem lac & mel: per terram, æterna beatitudo intelligitur propter stabilitatem & permanentiam æternæ fœlicitatis, quæ quidem terra fluit lacte, id est claritate diuinæ cognitionis & melle suauitatis diuinæ fruitionis.* Noster Lyran. Deut.

Præceptum Dei nostra est custodia.

56. *Eo quod præcepta mea custodierit*, in Heb. est, *& custodiuit custodiam meam*, quid inter se habent commune præceptum & custodia? hoc equidem, quod Dei præceptum nos custodiat, ne in diuersa labamur crimina, quod obseruat cit. Lyran. in eodē Cit. Lyranus prol. *præcepta Domini sunt libenter & hilariter audienda, quia naturam lapsam releuant, & omne vulnus peccati curant*, adde & ab eo præseruant.

Qui ex alienis meritis aliqua adipiscitur, ex propriis longe maiora consequitur.

57. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ*, diximus ideo ante oculos Isaac obedientiam & virtutem patris sui proposuisse, vt ad eum inuitaret imitandum, sed nonne aliud innuere videtur Deus? quis dubitat? quid ergo declarare nititur? sine dubio quod si ex intuitu meritorum patris tanta consequutus est, sc. benedictionem suam, &c. multa maiora ex propriis & ex virtute non aliena, sed propria adipisceretur, hoc animaduertit D. Chrys. *si ille qui* Chrys. *meæ obediuit voci, tanta pollicitatione dignus habitus est, & propter illius virtutem, in te qui ex eo natus es sim impleturus, si & ipse illius imitator fueris; & eadem qua ille via incesseris, cogita quanta apud me beneuolentiam habiturus sim, & quanta mea cura te dignaturus sim, nam si cui ob alterius virtutem benefacturum est, si & ipse virtute præditus sit, multo maiore habebitur dignus cura, imitare igitur & illius obedientiam, & his quæ à me dicta sunt, crede, vt multo pluribus remunerari dignus habearis.*

Non fides sola, sed & opera à Deo remunerantur.

58. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ & custodierit præcepta mea*, ideo tot tibi beneficia conferam, sed cur non ait Deus, eo quod Abraham crediderit voci meæ? cur ait quia fideliter mandata mea custodierit? vt sciremus apud Deum bona opera æstimari, nec non remunerari, vnde monemur non solum rectè credere, sed bene operari: & beatus Paulus 1. Cor. 7. ait *circumcisio nihil est nec præputium sed* Cor. 7. *obseruatio mandatorum Dei*, quæ exponens Oecumenius ait, *hoc vno opus est, vt cōpleantur Dei præcepta*, ita prompta

Ita prompta debet esse obedientia, vt exequi id quod præcipitur, sit idem quod illud audire.

58. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ.* Sept. eo quod audiuit pater tuus vocem meam, si aliud est audire, & aliud obedire, plures enim vocem superiorum audiunt, & nihilominus eis non obtemperant, quomodo Septuaginta verterunt, audire vocem Dei pro obedire illius mandatis docte equidem, quia obedientia debet esse ita prompta, alacris, & expedita, vt sit obtemperanti idem obedire, quod vel semel præceptum Domini aut simplicem illius vocem audire.

Apud Deum iustorum non est obliuio.

59. *Eo quod obedierit Abraham voci meæ.* Sept. eo quod audiuit pater tuus vocem meam, tot ab annis iam è viuis excessit Abraham, cur illius à te sit mentio? silentio prætermittatur & solum Isaac nomina, imo Abraham nominet, vt indicet piorum nullam haberi obliuionem; sed in æternum memoriam eorum retineri. Vnde regius Vates psal. 111. ait in memoria æterna erit iustus, quod exponens Raynerius ait. *in memoria æterna coram Deo erit iustus pius & misericors quia scriptus in libro vitæ.*

Cæremoniæ sacræ ab hæreticis immerito irridentur.

60. *Et custodierit præcepta mea & ceremonias;* cur ceremonias addidisti: nonne sufficiebat ad commendandam illius virtutem dixisse, quod mandata tua sollicite custodierit? merito ceremonias addidit, vt Hæreticorum oblatrantium in eas os obtunderetur, cùm à Deo nihil vanum approbante, confirmentur, & eas custodiens, ab eo commendetur, *ceremoniæ enim*, inquit Abulensis, *sunt quædam speciales obseruationes circa cultum Dei in sacrificiis & in aliis, &c.*

VARIETAS LECTIONVM VERS. VI.

VVL. Mansit itaque in Geraris.
Sept. Habitauit autem Isaac in Geraris, in Hebræo est Gherar.

EXPOSITIO.

Mansit itaque, nempe Isaac *in Geraris*, siue Gerara quæ erat metropolis Palæstinorum, in qua ex Dei iussu permansit, licet apud se statuerat in Ægyptum descendere, subleuandæ suæ & suorum necessitatis gratia.

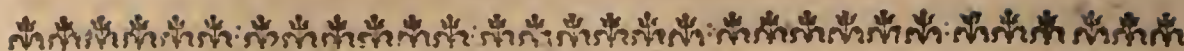
CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccatorum probata pœnitentia est, si in ea iterum non labamur.

61. *Mansit itaque Isaac in Geraris*, nempe cum vxore sua, quomodo manserunt? cur non discesserunt? nam Geraritæ Saram ibi peregrinantem abstulerunt viro suo, & regi obtulerunt: similiter ô Isaac, si diu ibi manseris, vxorem tuam à te auferent, nihilominus ibi permansit, & tamen vxori nulla vis illata: sed vtrumque patienter & amicè commorantem sustinuere; quomodo qui alias ita inurbani, imo & impudici, vt Saram à viro suo diuellerent, nunc autem ita fideles & honesti, vt benignè Rebeccam recipiant? aduerte quod Geraritæ grauiter à Deo flagellati, propter illam priorem iniustitiam: dico igitur non mirum iniuste & impudenter erga Rebeccam non se gessisse, quia ita à primo crimine resipuerant, vt castigati in simile relabi non auderent, & hæc est vera pœnitentia quæ sic præteritas culpas detestatur, vt in illas incidere perhorrescat, nam vt Guerricus Abbas serm. 2. de resurr. *Christus moriens delictorum nostrorum perdidit pœnam, & resurgens iustificationis perpetuæ nobis condidit formam, vt quomodo Christus resurgens à mortuis iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur, sic Christianus consurgens Christo iam non peccet ad mortem*, puram semper seruet à peccati sordibus animam, qui semel eam per pœnitentiam emaculauerit. Guerricus Abb.

Obedientia debet esse sine contradictione.

62. *Mansit itaque Isaac in Geraris*, si frumenti inopia Geraritas opprimebat, sicut & Chananæos, cur Deo præcipienti, vt Geraris maneret, & in Ægyptum non descenderet, non dixit, in Ægypto abundant omnia? maxima est tritici abundantia, in Geraris autem omnes tenet fames difficile quæ sunt vitæ conseruationi necessaria, reperiuntur? nihil tale dixisse reperimus, sed vt Deus præceperat, apud Geraritas permansit libere: obedientia enim vera debet esse sine contradictione etiam in dubiis, vt optimè aduertit Episcopus Ianuensis Iacob. de Vorag. serm. 290. de sanctis, qui assignans quadruplex genus obedientiæ ait, *quartum est in dubiis obedire, sunt autem dubia, quando, nescitur quid est melius hoc vel illud, & tale quid nihil debet habere de suo, scilicet vt paratus sit illa facere, vel non facere, prout diuinæ placuerit voluntati.* Iacob. de Vorag.

VARIETAS LECTION. VERSVS XXII.

VVLG. Qui cùm interrogaretur à viris loci illius, super vxore sua, respondit soror mea est, timuerat enim confiteri, quod sibi esset sociata coniugio, reputans ne forte interficerent eum, propter illius pulchritudinem.

Sept. Interrogauerunt autem viri loci de Rebecca vxore eius, & dixit soror mea est, timuit enim dicere quod vxor mea est, ne forte interficerent eum viri loci propter Rebeccam, quoniam speciosa aspectu erat.

Arias. Quia bona aspectu ipsa.

CONCORDIA.

HÆc verba non sunt in Hebræo, quod sibi esset sociata coniugio, sed אשתי ischti vxor mea, verum maioris elegantiæ gratia, & ne bis paucis interiectis nomen vxoris poneret, adiungitur: pluries diximus quod טוב tof pulchram, siue bonam aspectu significat.

EXPOSITIO.

QVi cum interrogaretur, nempe Isaac à *viris loci illius* Geraræ metropolis in regno Ab melech Regis Palæstinorum, *super vxore sua*, scilicet coniux sua esset, vel aliquo affinitatis vinculo sibi sociata, *respondit soror mea est*, sicut Abraham tacuit Saram vxorem suam esse; sororem autem sʃam vere esse dixit, Hebræorum more, quo cognati fratres & sorores dicuntur, ita & Isaac similiter respondit, quare non fuit mentitus, licet Abimelech postea mendacium ei obiecerit, *timuerat enim confiteri*, hæc est ratio quare Rebeccam dixit suam sororem & non vxorem, *reputans ne forte interficerent eum:* sciebat enim quod adulterium erat longe grauius crimen apud Gerariтas quàm homicidium & morte plectendum, ideo leuius existimabant virum occidere, deinde eius vxorem assumere vel in coniugem, vel ea abutendi gratia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Aliquem mendacem esse ne facile iudicemus.

63. R*Espondit soror mea est*, sine dubio eorum intentio est, notum habere an Rebecca sit tibi matrimonij vinculo ligata, & hoc à te scire tantur; cur igitur eam esse vxorem non asseris, sed solum sororem? mendax censeberis, sed immerito, mendacij enim non est facile arguendus, cùm veritas aliquando possit celari, quod D. August. lib. 12. cap. 26. in Faustum ostendit dicens, *mirabilis sane impudentia Faustus Isaac criminatus est*, (scilicet quod dixerit mendacium) *quod Rebeccam quæ vxor erat, sororem finxit, genus enim Rebeccæ tacitum non est, & eam per notissimam propinquitatem sororem eius fuisse manifestum est: vt autem taceret esse vxorem, quid mirum aut quid prauum si imitatus est patrem, cùm eius eadem iustitia defendatur qua pater eius de simili obiectu inculpatus est?* D.Aug.

Maximum crimen est adulterium.

64. *Respondit soror mea est, timuerat enim confiteri quod sibi esset sociata coniugio ne forte occiderent eum*, si grauius crimen est homicidium adulterio, & te viuente rem habere cum vxore tua maxime timent, etiam tibi mortem inferre renuent, non est certimescas, dicere Rebeccam tuam esse coniugem certe maius censetur scelus homicidium quàm adulterium à nobis, tamen hoc secundum ita detestabantur & odio ab eis habebatur, vt nullomodo illud committerent, imo potius vitam viro adimerent, vt deinde vxore sua abuterentur, vnde optime exclamat Oleaster *vtinam tanti Christianis esset adulterium quanti Ethnicis.* Oleast.

Pulchritudo hamus Diaboli.

95. *Respondit soror mea est, ne forte occiderent eum propter illius pulchritudinem*, cur non ait propter illorum incontinentiam, & effrenatam libidinem? luxuria enim sua prouocati, mortem Isaac inferre non timuissent, optimè dixit propter illius pulchritudinem, venustas enim mulieris est hamus quo ad quodlibet audendum scelus præcipue iuuenes trahuntur: sic D. Greg. Nissen. de vita Moys. qui postquam disseruit de pulchritudine Moabitarum, ait, *fœdissimus actus veneris libidinosos præsertim iuniorum animos adunco tenentes hamo attrahit.* Gr. Niss.

Pius iustus non in vnius solum, sed plurimorum vtilitatem est.

66. *Respondit soror mea est*, D. Ambr. libro de Isaac & anima, per Rebeccam intelligit animam piam & iustam: sed, ô Ambrosi, cur non dixit Isaac, Rebeccam coniugem suam esse, non autem sororem? coniux enim intimior est quàm soror: aduerte sororem plurium esse, vxorem autem vnius: prudenter igitur dixit Isaac quod Rebecca soror sua esset: nam anima iusta, non vnius solùm, sed plurium vtilitatem cedere debet. verba Ambros. subiicio *Rebecca non immerito soror magis quàm vxor appellatur, eo quod pacifica anima communis magis pietatis quàm specialis copulæ nomen accepit, & quia vniuersis magis quam vni se existimet alligatam.* D. Abr.

Nullus

Nullus iactet se ex suo habere sapientiam.

67. *Respondit soror mea est*, per Rebeccam sponsam Isaac intelligit noster Lyranus in glossa morali, sapientiam, de qua dicitur Sap. 8. hanc mihi quæsiui sponsam assumere. Sed si Rebecca nomine Sap. 8. Sapientiæ intelligitur, cur non sponsam suam fatetur esse? sponsam sine dubio non à nobis habemus, sed alterius adminiculo: merito igitur non dixit Rebeccam suam coniugem esse, quia sapientia non à nobis est, nec enim à nobis habere gloriari possumus: accipe prædictum Doctorem: *respondit soror mea* Noster. *est, quia nullus debet iactare se sapientiam habere,* Lirann. *propter quod Pythagoras non dixit se esse sapientem, sed Philosophum id est sapientiæ amatorem, à philos quod est amor & sophos sapiens, quod significatur nomine sororis quæ amabilis est, non tamen sponsa.*

Iusti variis tentationibus probantur.

68. *Respondit soror mea*, interrogantibus viris, quænam esset Rebecca, timebat enim propter eximiam illius pulchritudinem interfici, nonne compulsus famis necessitate, coactus est solum quod incolebat, relinquere, & ad incognitos proficisci? cur nunc adhuc in periculum perdendæ castitatis vxor eius adducitur, ipse autem in vitæ discrimen? nonne fame tentatus, eam libentissimè & patienter sustinuit? cur igitur aliam, imo duplicatam adhuc tentationē superuenire permittit? cur etiam & castitatis perdendæ vxor, & ille vitæ discrimen incurrit, ne mireris ita tentari iustum Isaac, variis enim virtutem sectantes Thomas tentationibus probatur. sic pius Thom. à Kempis à kemp. lib. 1. de imit. Christi cap. 13. qui postquam dixit, sunt tentationes homini sæpe valde vtiles. licet molestæ sint & graues, quia in illis homo humiliatur, purgatur, & eruditur. subiungit *omnes sancti per multas tribulationes & tentationes transierunt, non est aliquis ordo tam sanctus, nec locus tam secretus vbi non sint tentationes & aduersitates.*

Castitas venustiores efficit.

69. *Respondit soror mea est reputans ne forte interficerent eum, propter illius pulchritudinem*, vel vt est in Hebr. aspectu speciosa, quomodo tam venustate prædita quæ forte iam sexagenarium annum attingebat? tunc enim deformes redduntur mulieres, rugisque earum species deturpantur, aduerte castissimam fuisse Rebeccam: quid mirum igitur, si in illa ætate ita venusta & speciosa? quia castitas addit pulchritudinem & conseruat, *verisimile est*, inquit Lip- Lippom. pom. *Saram & Rebeccam fuisse non solum probatis moribus gratiosas, sed etiā insolita forma & pulchitudine, castitatis enim gratia viuaciorem formam ac perseuerantiam accommodabat.*

Impudicitia ad effundendum sanguinem promptissima.

70. *Respondit vxor mea est, timuit ne forte occiderent eum* Si peregrini & alienigenæ amicè à quacunque natione debent admitti, quomodo Geraritæ tam inurbani, imo & inhumani Isaac manus violentas inferent? nonne impudici? quid mirum igitur si crudeles? impudicitia enim ad effundendum sanguinem promptissima, testis sit nobis D. Cypr. de bono pudicit. *impudicitia semper est detestanda, obscœnum ludibrium; reddens ministris suis nec corporibus parens nec animis, debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis facit, blanda prius vt plus noceat, cum placeat, exhauriens rem cum pudore, frequenter perueniens ad sanguinem.*

Vbi cognitio Dei deficit, ibi quodlibet formidandum.

71. *Timuit enim ne forte occiderent eum*, quid times, cum dixerit tibi Deus: ero tecum? qui autem Deum habet præsentem, certe nihil ibi formidandum est, a luerte Geraritis Dei cognitionem defuisse: non mirum igitur si timore correptus fuerit Isaac, quia vbi Deus non agnoscitur, ibi quodlibet est timendum. quamuis enim etiam ipsi interdum iustitiæ nonnihil præ se ferant, non tamen est constans & vera iustitia.

Deo obedienti nihil mali contingere potest.

71. *Timuit ne forte occiderent eum* propter illius pulchritudinem, tamen neque mortem ei intulerunt Geraritæ, imo ditissimus euasit cum eis habitans, cùm enim semina terræ credidisset, inuenit hoc anno centuplum, quomodo non solum incolumis euasit, imo fame omnes alios vrgente, ipse omnibus abundat, ab omni timore liber? nonne præceperat Deus vt apud Geraritas maneret? quid mirum igitur nihil aduersi ei contigisse, obedienti enim Deo omnia prosperè euenient, *vbi quis* (inquit Gennad. in cat. Græc.) *iubente Deo manserit, illuc* Gennad. *bona omnia fluunt.*

VARIETAS LECTIONVM VERS. VIII.

VVLG. Cumque pertransissent plurimi dies, & ibidem moraretur, prospiciens Abimelech rex Palæstinorum per fenestram, vidit eum iocantem cum Rebecca vxore sua.

Sept. Fuit autem multo tempore ibi vidit Isaac ludentem.

Pag. Et fuit cum prolongati essent dies, & ibi aspexit Rex Abimelech Philistim per fenestram, & vidit & ecce Ischah ludebat, &c. sic *Cald.*

Caiet. Fecit inspicere rex Abimelech.

Arias, Et ecce Ischah ridens cum vxore.

Vatab. Et ecce iocabatur Isaac

CONCORDIA.

VErbum Hebraicum צחק Zahach ridere & ludere, vel iocari significat, idem verbum est hic quod supra cum Sara rideret, audiens se pariturам filium, quod factum est, vt Arias verterit ridens Si Caiet. vertit *fecit inspicere*, ne intelligas quod præceperit domesticis vt inspicerent, ipsemet explicat dicens sensum esse quod fixit oculos ad inspiciendum, vel effecit vt oculi inspicerent.

EXPOSITIO.

CVmq; pertransissent dies plurimi, pluribus diebus elapsis quibus credebatur Rebecca soror sua non coniux, *Prospiciens rex Palestinorum per fenestram*, forte enim domus vel cubiculum in quo degebat Isaac in domo regia, & sic ex atrio suo rex videre potuit, per fenestram Isaac, quid ageret: *vidit eum iocantem cum Rebecca vxore sua*, aliqui existimant hoc verbo iocari, honeste significatam esse copulam carnalem, sed non est verissimile, Isaac prudentissimum, nec non castissimum, tam apertè & tam incautè rem habuisse cum vxore, vt id per fenestram prospicere posset rex Abimelech: sensus igitur est quod luserit cum Rebecca, eo modo, quo castus maritus & grauis cum vxore iocari, ridere & ludere solet, quod quia indecens esset, id cum alia intentare non auderet.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non est indecens viros coniugatos etiam grauissimos, aliquando risui & ludo cum vxoribus vacare.

73 VIdit *Isaac iocantem cum vxore*, nonne reprehensione dignus celeberis Isaac? cum enim sis grauis moribus, ab omni ludo & ioco cessare deberes, sine cum quæso censura dignum iudicemus, non enim est indecens viros coniugatos etiam grauissimos, aliquando risui & ludo cum vxoribus vacare, sic obseruat D. Aug. 22. lib. contra Faustum, (S. Aug.) *cùm sancti coniuges faciunt* nempe ludere cum vxore, *non inaniter faciunt, sed prudenter, descendunt enim quodammodo ad feminei sexus infirmitatem, vt aliquid blandæ hilaritate vel dicant vel faciant, non eneruantes, sed temperantes virilem rigorem, quod tamen ei quæ vxor non est qui dixerit aut fecerit, turpe est, nec quisquam durus homo & sine affectu idipsum pro crimine obiiciat sancto viro, quod cum coniuge sua luserit, tales enim homines inhumani si aliquem grauem virum ludicrum aliquid garrientem cum paruulis etiam pueris viderint, quo eorum lacteum sensum affabili & nutritoria facilitate permulceat, tanquam delirantem reprehendunt, obliti vnde creuerint ipsi, aut ingrati quod creuerint.*

Coniuges inter se honeste versentur.

74. *Vidit Isaac iocantem cum vxore sua*, cur hoc modo loquendi vsus est sacer textus, vt eos solùm iocari vel ludere asserat? non est dubium ludum vel risum aliquando nihil turpe denotare, imo pluries aliquid honestum sapere: prudenter igitur dixit Moyses Isaac cum vxore Rebecca iocantem, quia coniuges inter se non obscœnè aut lasciuè, sed honestè & decorè se gerere debent, *docentur hic*, inquit Oleaster, (Oleaster.) *coniugati honestè & in abscondito tractare vxores suas*, quas in concubinas non habent.

Reges suis inuigilent subditis.

75. *Vidit Isaac iocantem cum Rebecca*, cur aliis non vacas grauioribus negotiis? indecens est enim regem sicut vulgares homines prospicere per fenestram, vt inuestigent quid alii agant & quibus occupentur: imo laudandus est Abimelech quod per fenestram aspiciens scrutatus fuerit quid Isaac ageret, reges enim suorum inuigilare tenentur subditorum actionibus, (Oleaster.) *debent reges*, inquit cit. Oleaster *explorare gesta suorum maxime cùm suspicantur eos metu veritatem tacere, sic Salomon Prou. 7 fecisse legimus, qui de fenestra vidit iuuenem corde deficientem.* (Prou. 7.)

Graue periculum ex societate fœminarum.

76. *Vidit Isaac iocantem cum vxore*, nonne illi duo coniuges ad honorem salutemq; tuendam omni opera contendere debebant, vt coniugium celarent, ne Philistæis aliquam præberent occasionem de illis male suspicandi: quomodo igitur non se potuerunt continere, quin communi appetitu instigati, licentiores illos iocos exercerent, & alienis obtutibus vel inuiti proderent? quid mirum? nam periculosum est maxime in eodem domicilio, virùm cum fœmina cohabitare: pulcherrimè in hoc argumento D. Cypri. ita disserit lib. de singul. cleric. (S. Cypr.) *si singulares pene omnes vix durant carnales insidias sustinere, quid faciunt illi qui ex vtroque latere gladiis impendentibus non cunctantur incumbere? si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt, quid agunt illi qui ad augendas impugnationes, fœminis sociantur? ex improuiso vel transeunter ad horam fœmineus aspectus occurrens velut sagittas alienis oculis iactat, omnis inconueniens sodalitas mulierum gluten est delictorum, & viscus toxicatum, quo diabolus aucupatur.*

Verbum quasi impatiens, quod naturam humanam non sibi vniret vt eam redimeret, quasi ad fallenda tempora, ludere videtur diuersas accipiens imagines futuræ suæ incarnationis.

77. *Vidit Isaac iocantem cum Rebecca.* Sept, vidit ludentem, Thomas Anglicus in hunc locum sic ait, *significatur ludus filij Dei, qui est sapientia Patris, de quo dicitur Prou. 8. ludens in orbe terrarum.* (Pro. 8.) Sed distinctiùs hunc ludum assignatum à Tho. Anglico Filio Dei aperiamus, (Th. Ang.) quomodo verbum Dei siue sapientiam increatam lusisse dicemus in orbe? ludere enim filium Dei non decet: aduerte cùm artifex ea quæ deinde serio acturus est, & magnis impensis, in rudiori aliqua materia periclitatur, tunc quidem ludere aut præludere dicitur, verbi gratia domum lusisse dicitur opifex, cùm eam in charta delineat, & exercitia militum quibus antequam cũ hoste congrediantur, se comparant, acies efformando, irruptiones faciendo, &c. præludia militaria nuncupantur, & torneamenta quibus equites exercitationis gratia in se se incurrunt, vt ad hostem excipiendum se componant, hastiludia nominantur, quo posito dicamus sapientiam & verbum Dei ab exordio orbis conditi, incarnationem, vitam, & mortem quam tum serio apud nos acturus erat, ludere cœpisse, imagines plures, vmbras, & figuras tanquam præclusiones quasdam iam inde

præmittentem; ſed, quæſo, perſcrutemur cur bis luſiſſe repetitur à Salomone? ait enim, *delectabar per ſingulos dies, ludens coram eo omni tempore*; deinde ſubiungit, *ludens in orbe terrarum*, cur repetit luſiſſe? de primo iam diſſeruimus, nunc de ſecundo addamus iteratione hac, voluptatem ſignificaſſe, quam ex dictis præludiis capiebat, & quod velut impatiens moratum filius & ſapientia Dei hæc præſtabat; nam ludi ad eludenda, & fallenda tempora inuenti ſunt, nam longa interualla temporum ludentibus ſine ſenſu abeunt; Filius igitur Dei cùm carnem noſtram ſuſcipere impenſius optaret, voluit longas, ſcilicet moras (ſi licet dicere) ab exordio mundi ludendo fallere.

Chriſtus Dominus ita Cruce delectabatur, vt ludum crucifixionem arbitraretur.

77. *Vidit Iſaac iocantem cum Rebecca*; Iſaac ſine dubio Chriſti Domini typus eſt, ſicut Rebecca Eccleſiæ, quæ dicitur ſponſa, propter nimiam charitatem, qua eam dilexit, & ſoror propter naturalem conformitatem; ſed quiſnam eſt ille iocus, quo coniugalem affectum exprimere potuit? dicat Hugo Carenſ. *ludibrii*, inquit, *de quo ludo. 2. Reg. 6. dicitur, ludam & vilior fiam, luſit Chriſtus quando illuſus fuit à Iudæis, & vilior factus eſt, quando in cruce ſuſpenſus eſt.* Hugo Carenſ. 2. Reg. 6.

Sacra Scriptura honeſtiſſima eſt.

78. *Vidit Iſaac iocantem cum Rebecca*, grauiſſimi doctores, inter quos eſt noſter Lyranus, hunc iocum coitum denotare exiſtimant: dicunt enim quod dictio Hebraica, quæ hîc ponitur, eſt æquiuoca ad ludum & coitum, & quod in ſenſu ſecundo debet accipi, colligunt ex illo Abimelechis dicto, perſpicuum eſt quod vxor tua ſit, ſed cur non expreſſit coitum venereum? cur non dixit, vidit Abimelech Iſaac coëuntem cum Rebecca? *Quia ſacra Scriptura*, inquit Abulenſis, *volens carnalem copulam honeſtius nominare, appellatione ioci eam nuncupauit.* Abulenſ. Lyranus.

****

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Et accerſito eo ait, perſpicuum eſt quod vxor tua ſit, cui mentitus es eam tuam ſororem eſſe, reſpondit, timui, ne morerer propter eam.

Sept. Vocauit autem Abimelech Iſaac, & dixit ei; vtique vxor tua eſt; cur dixiſti autem ei Iſaac; dixi, ne fortè moriar propter eam, *ita Chald.*

Pag. Et dixit, verè vxor tua eſt; & quomodo dixiſti, ſoror mea eſt?

CONCORDIA.

IN Hebræo, *non eſt, mentitus es*; ſed cur dixiſti? tamen interpres noſter ſenſum Abimelch poſuit, qui arbitrabatur Iſaac mentitum fuiſſe, incerta eſt ſignificatio aduerbij אך ach; ideo aliquando interpretes vertunt, verè, nonnunquam tantùm, vel vtique, quandoque, profectò.

EXPOSITIO.

ET *accerſito eo*, nempe Iſaaco, *ait*, ſcilicet Abimelech, *perſpicuum eſt quod vxor tua ſit*, quaſi diceret; negare non potes, eam, cum qua te vidi iocantem, tuam coniugem eſſe; *cur eſſe mentitus es dicens, tuam ſororem eſſe?* provt Abimelech ſororis nomen ſumpſerat, falſum erat Rebeccam ipſius Iſaac ſororem eſſe, provt autem ſumpſerat Iſaac, videlicet pro cognata; verùm erat, dicit ergo ſecundùm mentem ſuam Abimelech; cur dixiſti, ſororem tuam eſſe? *reſpondit Iſaac, timui, ne propter eam morerer*: ex timore, hoc dixi, verebar enim ne me interficerent ſubditi tui, vt liberius vxore mea vterentur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Bona fama liberat à ſuſpicione.

79. P*Erſpicuum eſt quod vxor tua ſit*, imo manifeſtum quod ſua ſit ſoror; ſi enim viris interrogantibus, quænam eſſet Rebecca, reſpondit ſororem ſuam eſſe, ita exiſtimare debes; & ſi eum cum ea iocantem vidiſti, nomina eam impudicam, non enim inſuetum eſt fratres cum ſororibus etiam impudicè iocari: aduerte Iſaac à tempore quo peruenit Geraram, probæ vitæ ſpecimen dediſſe, itavt ab omnibus vir iuſtus haberetur: meritò igitur Abimelech nihil impudicum de eo ſuſpicatur, bona enim fama liberat à ſuſpicione, *Integra fama illorum* (inquit Lippom.) *& honeſta maturitas, non ſinebat turpiora in ſuſpicionem aſſumere.*)

Cum ſororibus vel aliis parentibus, non eſt familiarius agendum.

80. *Perſpicuum eſt quod vxor tua ſit*, manifeſtum dices ex eo quod cum Rebecca videris cum iocantem vel ludentem, ſed ſi fuerit ille ludus vel iocus oſculum vel aliquis amplexus, non debebas colligere illius vxorem eſſe, quia beneuolentiæ nec non mutui amoris gratia licet ſorores deoſculari & amplecti, nihilominus Rex ethnicus ex oſculo vel amplexu colligit Rebeccam non eſſe ſororem Iſaac, ſed vxorem, vt denotaret quod non licet cum ſororibus familiarius agere: *Vidit eum*, ait Lyranus, *amplexantem vel oſculantem Rebeccam, quod non faciebant viri niſi cum vxoribus propriis.*

Animi regij & magnanimi est, de omnibus optimam opinionem concipere.

81. *Perspicuum est quod vxor tua sit*, cur manifestum? imo contrarium censeo, sicut enim hamo pisces capiuntur, sic verbo suo mortales: Isaac autem dixit Rebeccam esse suam sororem; si igitur aliquid in eis impudicum perspexisti, dica eos incestuosos; non autem ma itali affectu id perpetrasse: inspiciamus, quis ille f erit, qui dixerit; manifestum est quod vxor tua sit nóne erat rex? ne mireris igitur nihil mali suspicatum, quia animi regij & magnanimi est, de omnibus optimam opinionem concipere, *regis notatur probitas*, inquit Lippom. *qui non iudicabat incestum*. Lippom.

Indignum est omnino viro pio mendacium.

82. *Cur mentitus es dicens, sororem tuam esse?* si libenter Principes veritatem non audiunt, vt Stephanus Cantuar. in alleg. Tilm. super cap 6. Iudith testatur dicens, *qui fastu mundi superbiunt, præconia veritatis audire non possunt*: cur igitur mentitus ris mendacem fuisse Isaacum? aduerte tanquam hominem iustum & pium, apud regem habitum fuisse: non mirum igitur quasi emphaticè pr latum ab Abimelech, cui mentitus es, quasi diceret, cum in ore viri pij & iusti semper debeat esse veritas, quomodo tamen intantum tui oblitus, vt mendacium coram me protuleris? Steph. Cantuar.

Cum veritas celari non potest; aperienda est ingenuè.

83. *Timui, ne morerer propter ipsam*, respõdit Isaac Abimelech interrogãti cur dixerat Rebeccam suam esse vxorem, sed cur veritatem aperuisti, quam antea celau ras? cur vxorem fassus es cum eam sororem antea asserueris? aduerte ex iocis qui p rcesserant inter eu & Rebeccam, suum cum ea coniugium occultare non potuisse: rectè igitur fatetur Rebeccam suam esse coniugem, cùm enim veritas celari non potest; ingenuè est aperienda. Sic Chrysost *postquam ex coniecturis deprehensus est initus, non vltra negat, sed fatetur, & causam manifestam affert, quare sororem vocandam censuerit*. S.Chrys.

Nihil vita pretiosius esse iudicamus.

84. *Timui, ne morerer propter eam*; nonne potuit tibi dicere Rex Abimelech, cùm dixeris Rebeccam tuam sororem esse, potuit quilibet eam coniugio sibi locare, eamque tibi auferre, quomodo ergo ex timore mortis veritatem aperire ten isti? exiguus est certè tuus erga Rebeccam pulcherrimam amor, vt tuam antepo nas eius honori & tuo nomin vitam. Sed Isaac potuisse respondere quod à diuina speciali ter regebatur prouidentia, nihilque sibi aduersi contingere potuisse, dicamus tamen nihil Abimelech hæc obiicienti fortè responsurum, quia omnibus vitam anteponimus, nihil ea pretiosius esse iudicantes, quid enim non impendimus pro illius conseruatione? quibus periculis non nos obiicimus vt eam tueamur? nullum non lapidem mouemus, & nihil intentatum relinquimus vt eam nobis seruemus?

VARIETAS LECTIONVM VERS. X.

VVLG. Dixitque Abimelech, quare imposuisti nobis? potuit coire quispiam de populo cum vxore tua, & induxeras super nos grande peccatum, præcipitque omni populo dicens.

Sept. Quid hoc fecisti nobis? ferè dormiuit quis de genere meo cum vxore tua, & induxisses super nos ignorantiam.

Chald. Quid est hoc quod fecisti nobis? parum abfuit quin dormisset vnus de populo cum vxore tua, & induxisses super nos peccatum.

Pag. Et venire fecisses super nos delictum.

Oleast. Sicut parum aut quasi parum coiuit vnus populi cum vxore tua.

Caiet Sicut parum cubuit quispiam de populo cum vxore tua.

CONCORDIA.

שכב Sacac, dormire, coire & concumbere significat, Septuaginta honestiori verbo, quod turpe est expresserunt, quamuis in verbis differant, lectiones tamen eundem sensum retinent, nisi quod Septuag. variant in hoc quod habent, *vnus de genere meo*, noster autem vnus de populo; non planè constat autem quid propriè significet אשם asam, quod vetrit interpres peccatum, Sept. ignorantiam, tamen quantum ex coniecturis nosse datur, videtur significare ignoranter peccare, aut solitariè, aut occultè, quod coniicitur ex eo quod dicitur Psal. 69. vbi veasmothai, id est delicta mea à te non sunt abscõdita; ac si dicat, non solùm peccata quæ sciens & volens operor, cognouisti, sed etiam quæ peccata est ignoro aut solitarius feci, nota sunt tibi, & locus præsens hoc etiam significare videtur, abundat *grande*, non enim in Hebræo habetur.

EXPOSITIO.

DIxitque Abimelech Isaaco, *quare imposuisti nobis?* scilicet tam graue periculum, vel quare decepisti nos, *imponere* enim potest hîc significare imposturam, seu fraudem, hinc impostor dicitur deceptor. *potuit coire quispiam de populo cum vxore sua*, deceptus ex verbis tuis, dixisti enim tuam esse sororem, *induxeras super nos peccatum grande*, peccatum hîc sumi potest vel pro culpa vel pro pœna, & desolatione ob talem culpam infligenda, vtroque modo hîc accipi potest, & tunc sensus erit, dedisses nobis occasionem peccati, vel tui causa grauissimas dedissemus pœnas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obiurgatio lenis proficit, aspera nocet.

85 Qvare imposuisti nobis? vel cur hoc fecisti nob secur Isaacum opprobriis non satias? cur iniuriis non afficis. cur imprudentem vel impudentem non nominas? qui in tantum te tuumque regnum adduxit discrimen, præbens occasionem sibi auferri coniugem? non opprobriis afficit. non nimium seuerè reprehendit, sed cum mansuetudine, mansueta enim obiurgatio proficit vt obiurgans emendetur, sicut è contra nocet aspera: sic in hoc argumento loquitur D. Prosper, lib. 2. de vita contempl. cap. 3. *Docet Apost. Actorum 20. vt ipsi qui docentur sapiant, qui increpantur vt saltem obiurgati proficiant, qui sustinentur, vt de suis aliquando criminibus erubescant, & gaudium suis doctoribus quorum patientia blande tractantur, de vtilitate sua correctionis exhibeant:* & cap. 4. expendens hæc verba D. Pauli 2. ad Tim. 4. Argue, increpa in omni patientia, ait, *In omni patientia, quia leniter castigatus exhibet reuerentiam castiganti, asperitate autem nimia increpationis offensus, nec increpationem recipit, nec salutem.*

S. Prosp. 1. ad Timoth. 4.

Arguendi qui aliis Deum offendendi præbent occasionem.

86. *Quare imposuisti nobis?* vel vt alij, quare hoc fecisti nobis? nonne dissimulare potuit Abimelech, cum regnare nesciat princeps nisi sciat dissimulare, necnon iocum quem viderat inter Rebeccã & Isaac, intercessisse, silentio prætermittere? cur ergo obiurgat? quia qui aliis Deum offendendi præbet occasionem, grauiter increpandus est, *Arguendi meritò sunt*, inquit Oleaster, *qui aliis occasionem peccandi præstant.* Oleast.

Sapiamus alieno periculo docti.

87. *Potuit coire quispiam de populo*. Septuag. *potuit coire quispiam de genere meo*, nempe cum vxore tua, aliqui credunt per hæc verba regis, *quispiam de genere meo*, ipsummet regem in aliena loquentem persona intelligi: quasi diceret, minimum abfuit, quin Rebeccam quam dixisti sororem, in genialem lectum iure matrimonij, mihi in coniugem sumerem; sed quomodo rex inter delitias aulæ regiæ enutritus, suæ cupiditati temperare potuerit, quin pulcherrimam illam fœminam non sibi matrimonio copularit? aduerte quod iste rex patris cui successerat, exemplum meminerat, qui Abrahæ Saram sub eodem sororis velamento ignotam ducens vxorem, multis præterea & grauibus fuerit à Deo calamitatibus flagellatus: ne feruretis igitur cui cupiditatem suam frenarit à non accipienda speciosissima Rebecca? quia cum alienus docuit casus, & alieno periculo cautus sapuit: quod etiam imitari debemus, vt nobis consulit D. Cypr. de singul. Cleric. *Nolumus vos experiri præcipitia minarum, metuite quantum potestis eiusmodi casus, exitia & in ista subuersione labentium, vos experimenta perterreant: nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium cecidisse conspexerit, & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor, alio pereunte: amor vero salutis suæ est qui euitat mortis incursum, & ipse est prouidus, qui sollicitus sit cladibus cæterorum.* D. Cypr.

Quæ aduersus peregrinos committuntur, Deus grauiter punit.

88. *Induxeras super nos peccatum grande*, per peccatum potest intelligi graue supplicium à Deo infligendum, cur Abimelech ait quod induxerat super eos seueram punitionem, si quispiam cum vxore sua dormisset? nonne peregrinus erat vterque? Meritò igitur confessus est grauissimas daturum pœnas, quia quæ aduersus peregrinos committuntur, grauiter à Deo puniuntur: ita Oleaster, *Nouerat iste Deus castigare grauia peccata, maximè quæ aduersus peregrinos committuntur.* Oleast.

Ignorantiæ peccatum etiam imputatur.

89. *Induxeras super nos peccatum grande*, Sept. *ignorantiam* legére, si ignoranter eam aliquis de populo, vel ipsemet rex existimans solùm esse sororem Isaac, eam sibi in vxorem sociasset, cur peccatum grande super eos induxisset? ignorans enim à peccato excusatur: aduerte non quælibet excusari à peccato, sed quæ diligentia debita adhibita auferri non potest: bene igitur dixit inductum super eos grande peccatum, nempe grauem pœnam, quod tamen contigisset ex ignorantia, vt non dubitaremus ignorãtiæ peccatum coram Deo imputari, & à Deo puniri: *Docemur*, inquit Lipp. *peccatum ignorantiæ coram Deo imputari, & lege iudicari, vt inde intelligamus quam Deo displicet quod per contemptum committitur, & deliberatè contra Deum & proximum.* Lippom.

Adulterium grauissima culpa.

90. *Induxeras super nos peccatum grande*, nempe adulterium, sed qua de causa cùm in Hebræo, nec apud Septuaginta sit hoc epithetum, *grande*, noster Vulgatus illud addidit? non enim primum est inter ea quæ proximum respiciunt: rectè tamen & ob culpam, *grande* dicit, quia ex peccatis quæ in proximum committuntur, primum post homicidium tenet locum, & ob pœnam *grande* vocat; ex Dei enim præcepto & ex hominum legibus grauiter punitur, vt optimè animaduertit noster Matthæus Felisius in elucidatione Decalogi in expositione sexti præcepti tit. de adult. *genus mortis*, inquit, *quo solet animaduerti adulterium, habetur* Leuit. 20. & Ioan. 8. *vbi lapidari iubetur in detestationem peccati, & adulteros etiamnum populus Turcarum secuti, capitis supplicio plectendos obseruant Arabes eandem consuetudinem, vt reperire est apud D. Hier. Epist. ad Innocentium de muliere septies icta*, &c. Felisius noster. Leu. 20.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Qui tetigerit hominis huius vxorem, morte morietur.

Sept. Omnis qui tetigerit hominem hunc, & vxorem eius, morti obnoxius erit.

Chald. Qui nocuerit huic viro, & vxori suæ, morte morietur.

Pag. Moriendo morietur.
Caiet. Qui tangens in homine isto, & in vxore eius, moriendo morietur.

CONCORDIA.

CHaldæus clarius expressit quid verterat Vulgatus, cùm ait qui tetigerit; in Hebræo plura sunt quàm in nostro interprete, habes enim qui tetigerit virum & vxorem, ille autem solùm mulieris fecit mentionem, fortè in nocumento mulieris, nolens includere damnum quod in virum refundendum erat: moriendo morietur, Hebraismus est significans quod confestim occidetur, vel quod morti adiudicabitur.

EXPOSITIO.

QVi *tetigerit hominis huius vxorem*, scilicet inferens illi iniuriam, vel qui inureret maculam pudicitiæ eius voluerit, *morte morietur*, pœnam mortis luet.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedientia inter media pericula liberos nos reddit.

90. OMnis *qui tetigerit vxorem viri huius, morte morietur*; nonne obiurgaueras Isaacum, quod induxerat super te grande peccatum, quodque tibi imposuerat, & tibi mentitus fuerat? quomodo solùm secundùm crimen quod in te & regnum tuum censebas commissum, pœnas ab eo non exigis, imo præcipis vt nullus ei iniuriam inferat? nonne Deo præcipiente, manserunt Isaac & Rebecca Geraris? quid mirum igitur in eos esse animaduersum, imo regis edicto ab omni periculo liberos fuisse? obedientia enim inter media discrimina reddit securos. Sic notat D. Chrys. *qui dixerat ei ne descendas in Ægyptum, ille erat, qui istum in tanta constituebat securitate, considera regem procurantem vt impauidè ibi agat, liberque sit ab omni cura, mortem enim interminatus est omnibus quicunque tetigerint, aut eum aut vxorem eius.* S.Chrys.

Reges protegant peregrinos.

91. *Omnis qui tetigerit vxorem viri huius, morte morietur*; si Isaac & Rebecca sunt peregrini, cur ita grauem fers sententiam in eos, qui illis aliquam iniuriam inferent? imo quia peregrini sunt, speciali cum sollicitudine debet eos protegere, *tenentur reges* (inquit Oleaster) *prohibere iniurias omnium maxime peregrinorum, neque quacumque pœna, sed maxima.* Oleast.

Iniuria illata vxori redundat in virum.

92. *Omnis qui tetigerit vxorem viri*, in Hebræo est virum & vxorem eius; in Chald. qui nocuerit viro & vxori eius, cur additum est *viro*, cùm Vulgatus solam posuerit mulierem? rectè equidem virum & mulierem comprehenderunt; nam violatio vxoris, seu ei illata iniuria, virum illius lædit & dehonestat, & in eum refunditur.

Quod barbari crimen, nos decus arbitramur.

93. *Omnis qui tetigerit vxorem viri huius, morte morietur*; itane graue crimen est tangere coniugem viri incogniti, vel cum ea impudicè agere, vt in huiusmodi hominem feras sententiam mortis? nonne plures gloriantur, cum etiam mulieris coniugatæ societatem habuerint, & magnum honorem sibi acquisiuisse arbitrantur, cùm thorum alterius violauerint? ita equidem, sed pudore confundamur, quæso, quod enim ipsi ethnici & barbari crimen arbitrantur, nos decus & gloriam existimamus, quod eleganter & verè expendit D. Saluia. lib. 7. de prouidentia, vbi postquam copiosè disseruit de extrema vastitate Romani Imperij ob luxuriam à Gotthis, Vvandalis, aliisque barbaris inducta, inter alia concludit, *ecce inter Gothos non licet scortatorem Gotthum, fornicatio apud illos crimen, atque discrimen, apud nos est decus.* Saluian. lib. 7. de prouid.

Reges seuerè puniant adulteria.

94. *Omnis qui tetigerit vxorem viri huius, morte morietur*; si per hunc tactum, aliqui vel osculum, vel amplexum impudicum intelligunt, tanquam dispositiones ad adulterium, quomodo rex ita seuerus vt in eos qui id auserint, ferat mortis sententiam? statuat pœnam leuiorem, iuxta delicti exigentiam, imo seuerissimus existat: reges enim cum seueritate punire debent adulteria: vnde optimè Dionysius Carthusianus, *Sine hoc exponatur*, inquit, *de tactu etiam osculi & amplexus, siue de tactu concubitus, patet quantum illi Gentiles adulterium abhorrebant, quantum ergo Christiani id meritò abhorrerent?* Dionys. Carth.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Seuit autem Isaac in terra illa, & inuenit in ipso anno centuplum, benedixitque
Sept. Seminauit autem Isaac in terra illa, & inuenit in anno illo centuplicans hordeum; benedixit autem eum Dominus.
Chald. Et inuenit in illo anno centuplum quam æstimauerat.
Pag. Reperit in anno ipso centum modios.
Caiet. Reperit centum æstimationes.
Vatab. Inuenit centum mensuras.

CONCORDIA.

D. Hier. in traditionibus Hebraicis considerans lectionem septuaginta, à nostra nec non ab Hebr. & Caldai. differre, ait, licet in aliena terra seminauerit Isaac, non puto quod tanta ei fertilitas hordei fuerit, vnde melius puto esse quod habetur in Hebræo, & Aquila quoque transtulit & inuenit in anno illo centuplum æstimatum, licet enim Hebraicè eisdem litteris scribatur æstimatio & hordeum, tamen æstimationes שערים leguntur, hordea vero שערים seorim leguntur, hæc Hiero. addam tamen saar dictionem esse ignotæ significationis, portam enim præcipue significat, vnde fit quod mensura de qua hîc est sermo, traxerit originem à porta, forte enim erat aperta ad modum portæ, vel formam portæ habens.

EXPOSITIO.

Seuit autem Isaac, nempe semina quæ à Geraritis emerat, *inuenit in ipso anno* scilicet in eodem quo seminauit, *inuenit centuplum*, nempe centuplo plus quàm seminauerat, scilicet pro vno modio sementis, centum modios messis reperit *Benedixitque ei Deus*, quasi diceret ex speciali benedictione hoc ei contigit, talis enim prouentus naturaliter in terra illa insolitus erat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Obedienti etiam temporalium abundantia.

95. S*Euit autem in terra illa & in illo anno inuenit centuplum*, cur dicitur quod in terrà illa, non enim in alia esse potuit, cum nondum ab ea discessisset? cur etiam & in illo anno additur? hoc enim intellectu erat facile, cùm nihil admiratione dignū esset quod in pluribus annis pro modio sementis, centum messis modios adinuenerit, non inquiras cur hæc addita fuere; nam cum emphasi posita sunt, quia quo loco & quo tempore erat aliis sterilitas, eodem summa fœcunditas, cui obedienti sane Isaac prouenıebat; æquum enim erat vt sicut Isaac Deo obedierat, ita & ipsi elementa obedirent, vt insinuat D. Chrys. *elementa* inquit, *ipsa obedientia conseruis monstrabant, quàm beneuolè Dominus erga illos se monstrabat.* S. Chry.

Qui paupertatem libenti animo tolerat, etiam in præsenti diues euadit.

96. *Seuit in terra illa & inuenit centuplum*, vnde hæc tanta abundantia, vt inuenerit centuplo plus quàm alii eiusdē terræ indigenæ? vel centuplo plusquam solebat ea terra reddere, vel centuplo plusquam ipse seminauerat? an audisti eum impatienter ferentem famem & inopiam frumenti, qua ipse & familia sua opprimebantur? nequaquam: merito igitur tantam copiam messis accipit, quia qui paupertatem libenti animo tolerat, etiam in præsenti diues euadit, *quid prosit animo*, inquit Oleast. *inopiam ferre ostendit locus iste, quia enim Isaac tam libenter paupertatem tulit, benedixit illi Deus & multiplicauit illum.* Oleast.

Multiplicata recipiunt pauperes præmia.

97. *Seuit in terra illa & inuenit centuplum* cum ad præsentem necessitatem subleuandam sufficiens erat collectio grani duplo maior quàm ea quam seminauerat, quomodo in tantum excreuit, vt centuplo plus recipiat quàm seuerit? nonne diximus Isaacum pauperem saltem spiritu & voluntariùm? ne mireris igitur multiplicatum & abundans accepisse præmium, quod D. Hier. ep. 26. ad Pammach. obseruat, vbi postquam eum laudibus extulit, eo quod paupertatem libenter ferebat, concludit, *plus ergo accipimus quam dedimus, parua dimisimus & grandia possidemus, centuplicato fœnore Christi promissa redduntur in tali, & Isaac quondam agros seuerat qui paratus ad mortem ante Euangelium Euangelicam portauit crucem.* D. Hier. Epist. 26.

A Deo bona temporalia sperari petique debent.

98. *Seuit in terra illa & inuenit centuplum*, deinde subiungit Moyses, benedixitque ei Dominus, quamuis præposterè posuerit hanc benedictionem Moyses, tamen antecedentem frugem copiosam quam collegit Isaac hoc anno intellige; cur a cepta à Deo benedictione seuit & in tanta copia messem inuenit? vt intelligeremus bonorum etiam temporalium abundantiam à Deo prouenire, & ab eo sperandam, & si necesse fuerit, petendam; quod annotatur à D. Aug. q. 76. in Genes. *vt sana fide intelligamus etiam ista temporalia dona nec dari posse, nec sperari debere, etiam cum ab infirmioribus appetuntur, nisi ab vno Deo, vt qui in minimis fidelis est, etiā in magnis fidelis sit: præmiserat autem hæc verba quanquam centupla messis Isaac in tempore famis aliquid spiritale significat, attamen secundū id quod ita contingit vtile habet documentum, idcirco enim præmissum est, benedixit ei Dominus.* August.

Quæ hominib. difficillima, Deo sunt facillima.

99. *Seuit in terra illa & inuenit centuplum*, quomodo de solo Isaac hoc dicitur? nam alij, nonne potuerunt illud solum ita excolere; vt ex sterili fieret fœcundum, & ex ingrato beneficum? quomodo igitur ex labore illi terræ impenso, non dicitur quod plus centuplo quàm seminauerint, acceperint? quia eis impossibile fuit ex sterili fœcundam reddere terram: si eis fuit impossibile, quomodo non eandem reperit Isaac difficultatem? *vt ostendat se Deus*, inquit Chrys. hom. 52. *conditorem esse naturæ, & quæ difficillima sunt hominibus, facilia posse facere, & qui ab initio terræ virtutem dedit procreandi fruges, idem possit quouis tempore efficere, vt illa centuplices reddat pro iis quæ sata sunt, manipulos.* D. Chry.

Deus cum suis benefacit, alios ab aliquo non excludit beneficio.

100 *Seuit Isaac & inuenit centuplum*, non exiguū contulit Deus Isaac beneficium, cùm omnibus abundaret bonis, sed itane solitarium hoc Dei be-

neficium vt solum Isaac pertingat, non autem illius terræ habitatores? imo omnes, quamuis diuerso modo, nam ex eo in Isaac dono collato, omnes alii potuerunt excitari ad diuinam erga seruum suum admirandam prouidentiam, sicque derelictis Diis, eum solum colere & adorare docuit cit. Chrysost.
S. Chrys. *tanta in affluentia constituit iustum Isaac, vt nullius indigeret, quin etiam abundaret bonis, quorum alij penuria & egestate premebantur, vt inde omnes intelligerent quanta Dei gratia iustus ille frueretur, omnipotens enim & sapiens Deus ita benefacit suis vt etiam adhuc ij qui in gentilium errore, versantur potentiam ipsius & prouidentiam agnoscere ac demirari cogantur.*

Iusto omnia obsequuntur, sicut è contra impio aduersantur.

103 *Seuit in terra illa & inuenit centuplum*, terra semen ab Isaac si[?]i e editum, intantum multiplicat, vt centuplam messem restituat nonne etiam aliqui ex Gerariitis semen [?]um terræ crederet? quomodo non legimus abundantem messem collegisse? nonne peccatores erant Geraritæ? quid mi[r]um igitur si terra illa centuplo p[?]u[?]q[?]am seminauerit, reddidi[t] nihi[l] autem Gerariitis? quia iusto omnia obsequuntur, sicut è contra impi[is] adue[r]santur, *ostendere voluit Deus* inquit Ferus *quod omnes creaturæ piis ad nutum deseruiant, quemadmodum è contra impiis omnes creaturæ aduersantur, si peccauerint Deut. 28. dabo cœlum desuper æneum & terram ferream.* Noster Ferus. Deut. 28.

Cùm affligimur, tunc in virtutibus maximè pr[o]fi[ci]mus.

104. *Seuit in terra illa & inuenit centuplum*, D. Hier. ait, tacens scriptura ge[n]us frugum, quod centuplicauerit, vide[t]ur cuncta[r]um i[n] ill[o] virtutum osten[d]isse multiplicationem, quomodo virtutes Isaac ita multiplicantur, vt ad earum summam nunc peruenire videatur? non ignoras tunc tempus afflictionis & famis f[u]isse: quid [m]irum igitur tantam fuisse virtutum p[e]rfect[i]o[n]em consequutum? quia in eis, cum affligim[u]r, proficimus: vnde D. Bernardus ser. 8. post cineres ait, *conseruantur in iustis gratiæ virtutes, & merita acquisita per aduersa, adde & acquiruntur.* S. Bern.

Qui verbum Dei in eo confidens seminat, maxima consequitur bona.

105. *Seuit in terra illa.* Hugo Carens. ait semen quod seminatur, est verbum Dei, iuxta illud Matt. 13. exiit qui seminat seminare semen suum; ita seres habeat, quomodo centuplum adinuenerit, cùm maxima pars illius seminis, quod ille diuinus agricola seminauerat, inutilis fuerit? quomodo Isaac centuplum aduenire potuit? quia qui verbum Dei in eo confidens annunciat, maxima consequitur bona: vnde noster Lyran. *pauper prædicator seuit semen verbi diuini, fructum multiplicem animarum inuenit.* & Hugo cit. *patriæ cœlestis lucem repetit, quæ per centum significatur.* Matt. 13. Noster Lyran. Hugo. Car.

Maximum est Eleemosynæ præmium.

106 *Seuit in terra illa & inuenit centuplum*, quis fœlicius seminare pote[st] quis [a]bund[a]ntior[e]m messem colligere? nullus tibi videtur, quia [m]axima est seges pro vno grano tritici centum alia re[ci]pere, fallimur ame[n]... [?]ta esse ar[b]itramur q[u]ia longe a[b]undantior messis ex semi[n]ata eleemosyna exigua, in manibus pauperum c[o]lligetur. ita D. Pet. Dam. opus. 9 de eleemo. c. [?] qui postquam prædictam au[c]toritatem [?]et[u]lit, subiungit *sed quam fœlicius seminat, qui dum subsidia indigentibus subministrat, pro auena triticū, pro pugillo corum, pro grano metit aceruum, terrenis plane cœlestia, transitoriis mercatur æterna.* S. Pet. Damia.

VARIETAS LECTION. VERSVS XXIII.

VVLG. Et locupletatus est homo, & ibat proficiens atque succrescens, donec magnus vehementer effectus est.

Sept. E[t] exaltatus est homo, & proce[de]ns maior effectus est, quoad vsque magnus factus est valde.

Cald. Et creuit vir, & ibat multiplicans & crescens donec creuit vehementer.

Pag. Et creuit vir & perrexit pergendo.

Ibid. Antiq. Et promouit promouendo, & crescendo, donec creuerit valde.

CONCORDIA.

גדל Gadal in stricta significatione denotat magnum esse, sed quia hæc magnitudo potest esse, vel respectu diuitiarum, vel honoris; ideo aliqui verterunt locupletatus est, alij exaltatus, alij creuit.

EXPOSITIO.

ET *locupletatus est*, in omni bonorū genere, & *ibat proficiens* bona enim eius in dies augebantur, *atque succrescens* in æstimatione & honore apud Geraritas; *donec magnus vehementer effectus est*, id est antonomasticè magnus, in diuitiis etiam habitatores Geraræ superabat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Opes ex diuina præsentia multiplicantur.

108. LOcupletatus est homo, hanc bonorum abundantiam considerantes Abimelech & principes eius, eum aggrediuntur, & cum eo fœdus inire summopere exoptant, sui desiderij ca[u]sam assignant, dicentes, v[i]di[m]us tec[u]m e[ss]e Dominum, vnde quæso Deum cum Isaac eique præsentem adesse collige-

colligebant? verè satisfacit Lytanus, *per hoc*, inquit, *quod tam cito multiplicauit illum in bonis*, quasi non posset illa diuitiarum vbertas, nisi ex diuina prætia prouenire. Lytan.

Non fortunæ vel fato, sed Dei gratiæ tribuendæ sunt etiam terrenæ facultates.

109. *Locupletatus est homo*, cuinam tot diuitiarum copiam, tot bonorum abundantiam, totque facultates tribuemus? Inspice quid dicat textus, *benedixit Deus*; sed cur antequam locupletatum diceret, asseruit benedictionem à Deo accepisse? vt sine dubio denotaret, non fortunæ aut fato, sed Dei prouidentiæ tribuendas esse etiam terrenas facultates: *Non ergo cœlum*, inquit Lippom. *sed Dei gratia ditabat hominem, non tantùm tunc, sed subinde magnificauit diuitiis, honore, fama, virtute.* Lippom.

Pietas diuites, impietas miseros efficit.

110. *Locupletatus est homo*, quia seminauerat, centuplamque messem collegerat, non est dubium etiam Geraritas semina sua terræ mandasse, quomodo diuites igitur non euasere sicut Isaacus? non ignoras pietati studuisse Isaacum, impietati autem deditos Geraræ habitatores: quid mirũ si etiam terræ suis seminibus creditis miseri, & sine vlla messe mansere? impietas enim miseros efficit, sicutè contra pietas diuites & opulentos: quod annuit Diuus Cyril. Alex. explicans illud cap. 1. Aggæi; Seminastis multum, & intulistis parum; comedistis, & non estis satiati, ait enim; *Melius erat Deo benedicente seminare pauca, & colligere multa, sed quia defuit quod necessarium erat* (nempe pietas, *multi quidem laboret, perexigui autem fructus inanis cogitatio eorum, studium, labor; quoniam non potius ad diuinam voluntatem exequendam se dediderunt, & rerum inhonestarum ac terrenarum curam ac sollicitudinem studio, sanctius viuendi potius duxerunt.* Cyril. Alexand. Aggæi 1.

Iusti diuites non sibi, sed aliis sunt diuites.

111. *Locupletatus est homo*, tamen iustus permansit, quomodo in tanta diuitiarum abundantia quanta hic describitur, sanctitatem retinuit? cùm diuina Scriptura dicat Ecclesiastici 10. si fueris diues, non eris immunis à peccato: & cap. 31. eiusdem libri, beatus vir qui post aurum non abiit, nec sperauit in pecuniæ thesauris, quis est hic, & laudabimus eum? tamen ne mireris Isaacum in maxima diuitiarum copia suam retinuisse sanctitatem; non enim sibi, sed aliis diues fuit: qui autem sic opulentus fuerit, à sacro textu non vituperatur. Sed audiamus D. Hieron. in lib. 1. aduersus Pelagianos, sic scribentem: *Nec mihi Abraham & cæteros, vt Isaac, quos in Veteri Testamento diuites legimus, in exemplum proponas, qui diuites ingressi sunt regnum cœlorum, cum ipsi diuitiis ad bona vtentes opera. diuites esse desierint; imo cum non sibi, sed aliis diuites fuerint, & dispensatores magis Dei, quàm diuites appellandi sunt.* Eccl. 10. & 31. S. Hier.

Iustus diues, diuitias quidem habet; non autem diligit.

112. *Locupletatus est homo*; nescio cur in encomium iusti Isaac, dixit Moyses locupletem factum fuisse; qui enim vult diues fieri, incidit in laqueum diaboli, 1. Tim. 9. deinde in sacra pagina, toties pauper extollitur, & beatus prædicatur: vituperetur igitur è contra Isaac, cùm locupletatum esse asserat, imo laudibus extollatur; nam si diuitias habuit, non tamen eas amore prosequutus est, nec in eis superbè sapuit; quod annotat D. Ælredus libro primo speculi Char. cap. 14. *Notandum sanè*, inquit, *quod non ait Salomon, qui habet diuitias, sed qui amat*, inquit, *diuitias, fructum non capiet ex eis; nam profectò electi quique, & si forte diuitias habeant, non tamen eas amant, proinde nec in his requiem quærunt, sed audientes præcipientem Apostolum diuitibus non superbe sapere, nec sperare in incerto diuitiarum, sed facile tribuant, cõmunicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum, vt apprehendant veram vitam; ex suis diuitiis non modicum fructum accipiunt, audituri nimirum à Domino; venite, benedicti Patris mei; esuriui enim, & dedistis mihi manducare, & cætera; hi sane non laborant in diuitiis acquirendis, timentes illud Apostoli, quia qui volunt diuites fieri, incidunt in laqueum diaboli: hos in conseruandis cassa sollicitudo non eruciat, sponsionem Domini altius recitantes, qui & sollicitudinem prohibet, & necessaria spondet: nolite, inquiens, sollicitti esse dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus? & paulo post; quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.* 1. Tim. 9. D. Ælredus. 1. Tim. 6. Matth. 5. 1. Tim. 6. Matt. 6.

Opulentia festinata, non inculpata esse solet.

113. *Locupletatus est homo, & ibat proficiens atque succrescens*; quomodo si Deus vnico momento eum locupletissimum reddere potuit, cur paulatim facultates tribuit, ita vt gradatim proficeret & succresceret; potuit equidem Deus, sed noluit; & ita Moyses narrat, non repente ac subito Isaac fuisse ditatum, sed quasi per gradus quosdam & processu temporis, quia festinata opulentia, saltem in oculis hominum, non inculpata solet esse: *Nec aliud certius est*, inquit verè Pererius, *diuitiarum iniuste partarum signum, quàm si præpropera sit, ac nimis festina earum copia, præsertim si inquilinum & peregrinum in alieno, solo præter cæteros breui contingat locupletari.* Pererius

Verbum Dei abundantissimum est in lege gratiæ.

114. *Locupletatus est homo ille, quoadusque magnus factus est valde.* Si tunc magnus euasit, paruus ergo antea fuerat, nam correlatiua sunt; quid est quod Isaac postquam seminauit, magnus efficitur? ita-ne tam exigui temporis spatio hanc magnitudinem attingere potuit? nam eodem anno quo seminauit, dicitur quod messem collegerit, & quod magnus factus fuerit: aduerte ex Orig. hom. 11. in Genesim, quid allegoricè denotet Isaac, sermonem, inquit, siue verbum Dei significat: quo posito, sic respondet cit. Orig. *Paruus erat Isaac, id est sermo Dei ante legem, & in ipsa lege, sed processu temporis magnus deinde factus est in Prophetis; creuit etiam per Prophetas Dei notitia, & rerum diuinarum doctrina; cum verò peruenerit ad hoc vsque, vt velamen legis abiiciatur, tunc erit sermo Dei magnus valde; cum enim cœperit littera legis, velut palea hordei eius secerni, & apparuerit quod lex spiritalis est, quod per doctrinam Euangelicam est patefactum, tunc Isaac magnificabitur, id est sermo Dei maiorem in modum excrescet, & exuperabit.* Origen.

Ex bonis temporalibus iustus occasionem maioris in virtute profectus sumit.

115. *Locupletatus est homo*, deinde subiungit Moy-

les, *ibat proficiens atque succrescens*, qua de causa hæc addidit? si enim ex paupere diues, ex inope locuples factus, non est dubium quin profecerit, & excreuerit, superfluè ergo hæc videntur addita, imo emphaticè; sensus enim potest esse postquam diues factus est, non in superbiam elatus, sex ex bonis temporalibus, quæ ex Dei benedictione consequutus est, maioris in virtutibus profectus & augmenti sumpsit occasionem. Fauere videtur Chartus. dicēs, *per hoc potissimum designatur in spiritualib. profecisse*, Dionys. Chartus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Habuit quoque possessiones ouium, & iumentorum, & familiæ plurimum, ob hoc inuidentes ei Palæstini.

Sept. Facta autem sunt ei pecora ouium, & pecora boum, & agricolationes multæ.

Chald. Et fuerunt ei greges ouium, & greges boum, & familia magna.

Pag. Et fuit ei possessio pecudum, & possessio bonorum, & famulatus multus.

Arias. Et prouentus multus.

CONCORDIA.

צאן Oues & pecora significat, famulatus autem & familia eundem sensum habere videntur: si autem Arias dixit prouentum, ideo est, quia עבדה auda significat etiam quicquid ex agrorum cultura prouenit.

EXPOSITIO.

HAbuit autem possessiones ouium: per oues intelligendæ sunt pecudes, vt capræ, necnon alia parua animalia, quæ gregem constituunt, *per iumenta* intellige armenta videlicet boum, equorum, *&c.* in quibus etiam locupletatus est Isaac. *per familiam* plures serui & ancillæ intelliguntur, *ob hoc inuidentes ei Palæstini*, fœlicitatis enim & prosperitatis aliorum semper pedissequa est inuidia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus nescit pauca largiri.

116. *Habuit quoque possessiones ouium & iumentorum, & familiæ plurimum*; nonne tempore famis & inopiæ, qua premebatur Isaac, sufficiebat à Deo accepisse, ad subleuandam præsentem necessitatem, messem centuplam, plusquam seminauerat? ad quid igitur ouium greges, iumentorum armenta, necnon maximam famulorum copiam tribuit? quia ita Deus in suos liberalis, vt nesciat pauca largiri, sed abundantissimis bonis cumulet.

Deus non solùm necessitati suorum, sed etiam voluptati consulit.

117. *Habuit possessiones ouium & iumentorum*, per oues non solùm hæ intelligendæ veniunt, sed quælibet animalia parua, cibis iucunda, ô Deus optime, si vt famem depelleret Isaac, concessisti maximam frumenti copiam, plus enim centuplo quàm seminauit, collegit, ad quid alia quibus plurimi carent, vitam tamen non miseram degentes, tribuis? pecora enim quamuis non haberet, vitam fœlicissimè in alieno solo, & in tempore famis facillimè transigere posset; nam hæc potius ad delectationem quàm ad necessitatem pertinere videntur: nihilominus Deus non solùm ingentem frumenti copiam Isaaco tribuit, sed etiam greges ouium & iumentorum, quibus non egebat, concedit, quia non solùm necessitati suorum, sed etiam voluptati consulit.

Inuidi miserrimi.

118. *Ob hoc inuidentes ei Palæstini*, scilicet ob bonorum abundantiam, quæ ex Dei benedictione contigerat, miror quomodo inuidiæ zelo moueantur aduersus hominem iustum, cùm potius eum amore prosequi tenerentur, cum à Deo benedici non ignorantes: in hoc miserorum inuida sors agnoscitur, qui in quo delectari deberent, miserè torquentur: *Inuidi*, inquit S. Prosper, *de bonorum malis gaudent, de profectibus lugent, ad gaudendum anxij, ad plangenda læti.* S. Prosper. cap. de vita contemplatiua.

Inuidus aliorum merita, in propria conuertit scelera.

119 *Ob hoc inuidentes ei Palæstini*, inuident fœlicitati Isaac tam magnificè augescere videntes, quid mali fecit Isaac donis Dei ampliari? imo eum laudibus extollere & admirari deberent, quod tanti meriti fuerit, vt à Deo tot bona consequutus fuerit, eius merita minimè mirantur, imo inuidiæ crimine fœdantur: inuidus enim merita in propria conuertit scelera, ita citat. Prosper, *inuidi sanctè viuentium merita, sua faciunt inuidendo peccata.*

Inuidia doloris initium.

120. *Ob hoc inuidentes ei Palæstini*, non est dubium tanta prosperitate Isaaci conspecta vehementer excruciatos, necnon animos eorum ex bonis fortunæ quæ Patriarchæ contigerunt, exulceratos: cur tanto cor eorum premitur dolore? cur eorum anima ita angitur? inspice quid dicat textus, *inuidentes ei Palæstini*; ne cruciatus eorum originem igitur sciscitemur, inuidia enim eorum doloris est initium: quod obseruat S. Greg. Niss. de vita Moysis, describens liuorem, *inuidia malorum precept*, inquit, *mortis mater, prima peccati ianua, vitiorum radix, doloris initium.*

Inuidia

Inuidia aliorum fœlicitatem existimat suam infœlicitatem.

120. *Ob hoc inuidentes ei Palæstini*, si Deus tanto fauore prosequutus est Isaacum, ita vt eum omni bonorum copia abundantissimè locupletarit, cur Dei liberalitatem, vel saltem amorem non imitantur, ita vt Patriarcham beneuole amplexentur, non autem inuidiæ liuore aduersus eum commoueantur? si enim omnia fœliciter illi contingere, quid aduersi vobis ex eo euenit? nihil equidem, nihilominus illius prosperitatem suam arbitrantur infœlicitatem, *hoc solet agere inuidentia*, inquit Chrysost. *non potest benigne videre aliorum fœlicitatem, sed fœlicitatem proximi putat esse suam infœlicitatem, & tabescit bonis proximi.* S. Chrys.

Inuidia ex aliorum magnitudine, in quocumque genere sit, nascitur.

121. *Ob hoc inuidentes ei Palæstini*, quid est ob hoc? an quia ex semine suo terræ credito centuplam messem collegit? an quia plures sunt ei ouium greges? vel quia prudentia vos superat, vrbanitate vos excellit, &c. propter hæc omnia ei inuidere? liuor enim ex aliorum magnitudine, & excellentia in quocunque genere sit, nascitur, *magnitudo*, inquit Abulens. *causat inuidiam de se, quia parui magnis inuident secundum quodcumque genus magnitudinis suæ propter sapientiam, siue propter potentiam, siue propter honores, diuitias, & alia quæcumque bona extollunt hominem ad aliquem gradum magnitudinis super alios.* Abulens.

Quanto quis maior est, tanto plures suæ fœlicitatis patitur inuidos.

122. *Ob hoc inuidentes ei Palæstini*, quotnam Palestini? an ex omni conditione & genere? innuit textus omnes Palæstinos inuidisse, cur tot habet æmulos; cur omnes inuidos experitur? nonne dixerat Moyses, quod magnus vehemẽter effectus est? quid mirum igitur omnes æmulos? quia quo quis maior est, tanto plures suæ fœlicitatis patitur inuidos. Fauet D. Laurent. Iustin. lib. de discip. & perfect. Monast. conuersationis c. 11. *in vniuerso terrarum orbe, diaboli suadente malitia hoc spirituale inoleuit vitium, vt quanto quis amplius temporalibus floret honoribus, pecuniis ditescit, prosperitatum successibus pollet, hominumque opinione extollitur, tanto plures fœlicitatis suæ æmulos patitur.* S. Laur. Iustin.

Inuidiæ liuor insanabilis videtur infirmitas.

123. *Ob hoc inuidentes Palæstini*, si virtutum corona clarus est Isaac, cur ei inuident? imo ait textus, ob hoc inuidia tabescunt, si ex Dei benedictione tot bona consequutus est, cur æmulantur? imo hac de causa ait Moyses liuore mouentur, si pluribus affluit diuitiis, cur in eum incitantur? quia diues: quomodo igitur eorum curabitur liuor, si qualibet de causa eo agitantur? incurabilem certè existimo, testis est Sanctus Laurent. lib. cit. cap. 13. *insanabilis prorsus est illorum liuor, non enim placantur blanditiis, non mulcentur obsequiis, non rationibus acquiescunt, quin potius quemadmodum ignis accenditur additione lignorum, ita & horum passio augetur multiplicatione virtutum.* S. Laur.

Impij concordes in malo.

124. *Ob hoc inuidentes Palæstini*, cur non ait Moyses, ob hoc aliquis Palæstinorum ei inuidens, non autem Palæstini? estne verisimile quod omnes vnius ciuitatis homines, eodem inuidiæ liuore moueantur, & nullus ab eo eximatur? ne mireris, impij enim & infideles sunt in vitiis, & in malo concordes.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XV.

V*VLG.* Omnes puteos quos foderant serui patris illius Abraham illo tempore, obstruxerunt, implentes humo.

Sept. Et omnes puteos quos foderant pueri eius in tempore patris eius, obstruxerunt eos Philistiim, & impleuerunt eos terra.

Cald. In diebus Abrahæ patris sui obturauerunt Palæstini, & impleuerunt eos puluere, sic Pagni.

Oleast. Clauserunt eos Philistiim.

CONCORDIA.

ALiquid amplius habent septuaginta quàm aliæ lectiones, solùm enim denotant tempus fossionis puteorum, non eorum obstrusionis; septuaginta autem vtrumque significant. עפר apar puluerem, humum, terram denotat.

EXPOSITIO.

O*Mnes puteos quos foderant serui patris illius Abraham.* scilicet quando apud Geraram manebat, vt constat ex c. 20. huius libri, *obstruxerunt*, antea enim omnes ad libitum eis vtebantur, cum vidissent autem Isaaco eorum aquas proficere, cooperuerunt terra eos implentes.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inuidus suam non curat vtilitatem, dummodo cui æmulatur, etiam iacturam patiatur.

125. O*Mnes puteos obstruxerũt implentes humo*, sciscitor à vobis, ô Philistæi, nonne in vestrum vsum & vtilitatem huiusmodi cedebant putei, in vestris pecoribus adaquandis? cur igitur eos obturatis implentes puluere? aduerte quod ait textus inuidentes ei Palæstini: ne mireris igitur puteos qui sibi vtiles erant, obstruxisse, quia inuidus suum

non curat commodum, suam negligit vtilitatem dummodo cui æmulatur, etiam iacturam patiatur, sic Procop. *putei illi etiam patebant haurire volentibus, sed affectibus nimium deditis potius damnum pati volunt, quàm ab iis quos oderant, beneficiaposcere,*
Procop.

Inuidus nihil cum ratione operatur.

126. *Omnes puteos obstruxerunt*, quid in vos commisere putei, omnibus vtilissimi, vt eos terra adimpleatis? imo quàm vobis intulit iniuriam vel quo vos affecit Isaac opprobrio, vt ei aquam, qua pecora sua adaquātur, adimatis? vobis nullum intulit damnum, ne igitur eum afficiatis molestia. imo parcere nolunt, absque ratione enim & iudicio omnia exequitur inuidus, *ita se habet inuidia*, inquit Chr. *nihil cum ratione operatur.*
Chryso.

Inuidus timidus.

127. *Omnes puteos obstruxerunt*, ô viros fortissimos, cur si inuidiæ zelo tabescitis aduersus Isaacū, cur nō eum aggredimini, molestiam inferentes non autem suis puteis? puteos obstruunt, Isaacum intactum relinquentes, inuidi enim nimis effœminati & timidi, *occultè*, inquit Lippom. *vindicant liuorem suum, qui coram non audent. perque seruulos persequuntur, qui per se erubescerent.*
Lippom.

Inuidus non solum diuitias & honores, sed etiam ipsam inuidit aquam.

128. *Omnes puteos obstruxerunt*, nonne sufficiebat in eum inuidia exarsisse ob diuitiarum abundātiam, ob famulorum multitudinem, ob plurima boū armenta, plurimosque ouium greges? cur igitur puteos obstruitis? cur aquam ipsam auertitis? quia insignis est inuidorum malitia, vt non modo opes, & familiam, sed etiam ipsam ei aquam æmulantur, hoc subnotauit Chrys. *considera*, inquit, *quanta illorum malitia qui & aquas iusto inuident.*
S. Chry.

Inuidia omnem excedit improbitatem.

129. *Omnes puteos obstruxerunt*, cur vestrō etiam bono inuidetis, imo alieno vestra torquetur anima? improbus certè suo delectatur bono, alieno non inuidet, ita est equidem, sed superat omnem improbitatem inuidia, illa enim in bonum aliquod fertur, ista tantum malo pascitur, quod D. obseruat Amb. l. 2. offic c. 30. *fugite improbos*, inquit, *cauete inuidos, inter improbum & inuidum hoc interest, improbus suo delectatur bono, inuidus torquetur alieno, ille diligit mala, hic bona odit, vt propè tolerabilior si qui sibi vult bene, quam male omnibus.*
S. Ambr.

Inuidus etiam ipsi Deo contrarius.

130 *Omnes puteos obstruxerunt*, qua de causa? quia ei inuidebant, sed cur liuore tabescunt? quia magnus vehementer eff ctus est: sed ô Philistæi, an ignoratis è Dei benedictione hanc bonorum copiam emanasse, & ex Dei voluntate ita locupletatum? cur ergo liuore aduersus eum armamini? quia non solum hominibus, sed etiam ipsi Deo contrarius est inuidus, ita D. Basil. Hom. 11. *inuidia est interitus vitæ, pestis naturæ, aduersa omnibus bonis ex Deo venientibus, demum ipsi Deo contraria.*
S. Basil.

Inuidus peior ipsis dæmonibus.

131. *Omnes puteos obstruxerunt*, scilicet ex inuidia certum est dæmones aduersus nos gerere bellum, nec non odio nos prosequi, sed quæso suæ naturæ Angelis Apostatis insidianturne? bellumne aduersus eos commouent? minimè; quomodo ergo homines aduersus eiusdem naturæ participes odio, zelo, liuore concitātur? quales sūt inuidi: sine dubio, quia sunt ipsis dæmonibus peiores, audiamus D. Chrys. Ho 44. ad pop. Antioch. hoc testificantem, *inuidi feris sunt peiores, dæmonibus autem peiores & fortè deteriores, nam feræ escæ indigentes vel à nobis irritatæ aduersus nos armantur, inuidi etiam beneficiis allecti bene meritos maleficiis prosecuti sunt: dæmones quoque licet contra nos bellum exerceant, impacatæ, consortibus tamen generis sui non insidiantur, vnde Iudæis Christus os occlusit, cùm eum in Beelzebuth eiicere dæmonia, calumniarentur, inuidi vero neque naturæ communionem reueriti sunt, neque sibi pepercerunt.*
Chryso.

Diuitiæ pariunt odium & bellum.

132. *Omnes puteos obstruxerunt*, quamuis bellū aduersus hostes vobis infensissimos gereretis, ciuitatesque eorum obsidione cingeretis, quid aliud in eos nisi aquam adimere puteosque occludere tentaretis? quomodo igitur in hominem qui vos maxima amplectitur beneuolētia, machinimini? verte Isaac diuitiis potentem eu sisse. non mirum igitur si tanquam hostes infensissimos aduersus Isaac se gesserunt, nam diuitiæ bellum concitant, Fauet Lippo. *diuitiæ inquit pariunt odium.*
Lippom.

Iudæi spiritalem intelligentiam à sacris scripturis adimunt vt siti pereamus.

133 *Omnes puteos obstruxerunt*, supponamus per inuidos Philistæos, intelligi Iudæos, qui in Christianos liuore tabescunt, cur quæso puteos obstruunt, eos terra replentes? quid enim eorum vtilitati conferet eorum obstructio? non est dubium nomine puteorum sacram denotari scripturam, terra, terrenā intelligentiam, aquis veritatem: quid mirum igitur puteos obstruere, eos terra replentes? quia Iudæos significat adempturos spiritalem intelligentiam à sacris scripturis, vt siti periremus, sic Orig Hom. 13. in Genes. *aquas oderunt, terram diligunt, qui in lege terrenam & carnalem intelligentiam ponunt: & spiritalem ac mysticam claudunt, vt neque ipsi bibant, neque alios bibere permittant.*
Origen.

Quod dæmones non possunt id exequuntur hæretici.

134. *Omnes puteos obstruxerūt*, per hos Philistæos intelligit Rupertus hæreticos. & vt diximus putei nomine intelligenda venit sacra scriptura, sed cum infensissimus sit hominum hostis Diabolus, cur per suos id efficit: quia quod dæmones non possunt, id per hæreticos exequuntur, ita cit. Rupert. *per quos*, inquit, *diabolus quia non poterat vi persecutionum, exstirpare euangelium, veritatem corrumpere conatus est scripturarum, puteos enim, hoc est scripturas quantum in ipsis fuit, hæretici obturauerunt, vt non facilè inuenire posset vbinam esset doctrina veritatis.*
Rupert.

Nihil ita obstruit religionem quàm diuitiæ.

135. *Omnes puteos obstruxerunt, quos foderant serui Abraham*, puteis religiones denotantur, à quibus aquæ salutares pro animarum salute hauriuntur. serui autem Abrahæ, qui eos foderunt, sine dubio sunt famuli Dei, Basilius, Benedictus, Seraphicus Franciscus, & alij. sed quomodo potest intelligi, quod eos replentes terra, obturauerunt Philistæi: nam quamuis terra religio impleatur, non obstruitur: sed deciperis, si per terram

diuitias intelligas, nihil enim ita eam funditus euertit, ac terrenæ facultates & opes, hoc à primo Cardinali ordinis D. Dominici nempe Hugone Carensi, audiamus, *puteus, inquit, est religio quem foderunt serui Abrahæ, id est serui Christi, qui omnes diuitias à religione pœnitus abiecerint, sed hunc implent Allophili, nempe dæmones humo, id est diuitiis temporalibus. Hier. religio peperit diuitias quæ simul exertæ suffocauerunt matrem.* Hug.

Terrenorum affectio, lachrymas nostræ deuotionis impedit.

156. *Omnes puteos obstruxerunt*, puteo cor nostrum intelligitur, quod verbo Dei foditur aquæ illius lachrymæ deuotionis & contritionis, sed vndetiam ita siccatur, fitq; aridum, vt nec minimus humor reperiatur in eo, nec minima aquæ gutta ex eo distillans: inspice quid dicat textus, repleuerunt eos humo, sed quamuis terra repleuerint nonne aqua simul terræ compatitur, & simul inueniuntur? aduerte per terram, terrenarum rerum affectionem intelligi: benè igitur puteus obturatur & obstruitur, ne ab eo emanent aquæ, cum terra repletur, quia à corde nostro terrenorum affectione præpedito, non profluunt lachrymæ deuotionis, nec quæ salutares contritionis, sic noster Bonn in l b. dictarum salutis tit. 7. de beatitudinibus cap. tertio de fletu, vbi assignans varia fletus impedimenta, ait, *secundum est terrenorum affectio, ideo dicitur in figura huius in Genesi, quod omnes puteos quos fecerant serui Isaac, obstruxerunt Philistiim implentes terrenorum affectione puteos deuotionis.* Noster Bonna.

VARIETAS LECTION. VERSVS XVI.

VVLG. Intantum vt ipse Abimelech diceret ad Isaac, recede à nobis; quoniam potentior nobis factus es valde.

Cald. Quoniam fortior nobis factus es valde.
Vatab. Fortificatus es plusquam nos valde.
Alij. Validior factus est nobis.

CONCORDIA.

עצמ Atsam potentiorem esse, validiorem & fortiorem significat, hinc lectionum varietas.

EXPOSITIO.

IN *tantum*, scilicet creuit eorum inuidia, *vt ipse Abimelech*, nempe rex Geraræ, *diceret ad Isaac, recede à nobis*, quasi diceret, tua bonorum abundantia nobis molesta est, & suspecta, ideo vt ante oculos tuam non habeamus prosperitatem, alias incole terras; *quoniam potentior nobis factus es valde*, hoc dissimulans dixit, non enim credibile est, quod sibi persuaserit Isaac potentia totum regnum excedere; sed supra veritatem potentiam illius exaggerauit, iustam causam demonstrare volens, cur eum iniustam causam demonstrare volens, cur eum iuberet inde discedere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nihil fortius eo qui secum habet Deum.

137. RECEDE *à nobis*, repellis à terra & regno tuo Isaacum, quomodo postea eum conuenis cum tuis, pro pace & fœdere ineundo? cum enim sis Monarcha, hominem priuatum adire non debe, es, vnde tanta efficacia in Isaac, vt te tuosque attrahat pro pace petenda? inspice quod ipsemet rex fateatur, vidimus tecum esse Dominum, & idcirco, nos diximus: sit iuramentum inter nos & ineamus fœdus; en quomodo Dei præsentia fortissimos etiam reddit priuatos homines, ita vt ipsosmet reges compellant pro pace obtinenda, vnde Chrys. Hom. 52. ait, *vide quantum mansuetudinis robur, & quanta virtutis potentia; nam qui pridem abegerant, nunc veniunt ad peregrinandum ad virum ciuitate carentem, ad erronem, & non solum satisfaciunt & excusant se de his quæ commiserant, sed & peccatorum veniam petunt & prædicant iustum & indicant, vnde suus metus, & confitentur suam infirmitatem, & iusti magnam fatentur virtutem, quid enim fortius eo qui secum habet Deum?* S. Chry.

Inuidia ita deprimit eos quos occupat, vt se inferiores omnibus aliis arbitrentur.

138. *Recede à nobis quoniam potentior nobis factus es valde*, quomodo potest fieri, quod aduena & homo priuatus, dicatur ab ipso rege se potentior, nec non & toto regno fortior? hoc nequaquam credibile, nec ratio potest suadere, vt quantumuis diues ipsum regem potentia & fortitudine superet; sed reuoca in memoriam, non solum populum, sed etiam regem inuidia ac liuore aduersus Isaac commotum, non mirum igitur ipsum Abimelech dixisse Isaac se potentiorem & fortiorem esse, quia inuidia ita deprimit eos quos possidet, vt se inferiores omnibus aliis arbitrentur, *hoc malum*, inquit Oleast. *inter cætera inuidia habet, vt omnes quos occupat, minimos inter cæteros æstimare se faciat, quare Iob Iob quinto cap. dicebat inuidiam paruulum occidisse, erat rex iste Abimelech & tamen tam pusilli animi fuit, vt seruo inuideret vt à se expulerit.* Oleast.

Inuidus aliorum visa prosperitate cruciatur.

139. *Recede à nobis*, si potentior te factus est, eum ne

à te dimittas, potest enim in te bellum commouere, quia hoc eum affecisti opprobrio: potius in regno tuo custodias, & operibus eius inuigiles, ne aliquid in te moliatur: nihilominus vult dimittere, quia cum esset inuidus, illius visa prosperitate summopere cruciabatur, *nec poterat Abimelech rectis oculis*, inquit Abulensis, *tantam videre tamque subitaneam Isaac multiplicationem, ideoque ne ex eius bono magis cruciaretur quæ est conditio inuidorum, dixit ei quod recederet.* Abulens.

Inuidus nec Dei amicos tolerare potest.

139. *Recede à nobis*, si iustus murus est in regno fortissimus, contra quoscumque hostium incursus, si pro populo Deum, ne propter scelera sua puniatur exorat, cur Isaacum certissimè comperrum fidelem Dei famulum, à regno tuo discedere præcipis? quia inuidus nec Dei amicos sibi etiam vtiles potest tolerare, ita Lippom. *creuit eatenus furor gentis, vt ne rex quidem obsistere ausit, sed exire compellat certo agnitum amicum Dei.* Lippom.

Regum populique fauor instabilis.

140. *Recede à nobis*, nonne tu idem ille rex es, qui præceperas, ne quis tangeret vxorem Isaaci, sub pœna & capitis discrimine? quomodo tantæ erga eum immemor beneuolentiæ, non solum Rebeccam, sed cum vniuersa familia, iubes discedere? si autem eum maximo prosequebaris amore, cur odio nunc aduersus eundem concitaris? non enim tu solus, sed etiam tui subditi, eandem excitant tragœdiam, quia vt optè cit. Lippom. *regum populique fauor maximè instabilis.* Lippom.

Reges cùm aliquos in suo regno verè rebellaturos arbitrantur, eos expellere possunt.

141. *Recede à nobis quia potentior es*, potuit verus timor potentiæ Isaac Abimelechem cogere vt illum expelleret, non quod solus Palæstinis maximè formidandus esset, sed si bellum aduersus regnum aliunde ingrueret, Isaac vir prædiues ac præpotens coniunctus hostibus, non leue damnum inferret: sed cum esset aduena & peregrinus, nonne cum eo dissimulare debuit & tolerare? minimè, nam vt optimè Oleast. *docentur hic rectores expellere potentes, maximè, si timent eos rebellaturos, aut Rempublicam simultatibus turbaturos.* Oleast.

Deus suis etiam à Regibus derelictis, suo adest patrocinio.

142. *Recede à nobis quia potentior factus es*, arbitrarisne minus potentem fore, etiam si in abditissimas & remotissimas solitudines ire compellas? sic existimat quod à regno suo expulsus miser euader, sed toto cœlo aberrat, nam Deus suos etiam à regibus derelictos, in quocumque sint loco, suo fouet patrocinio, quod sic declarat D. Chrysost. Hom. quinquagesima secunda, *quare iustum abigendo erga Dominum ingratus atque impius es, neque tuam inuidiam tanta viri mansuetudo reprimere ac domare potest? nescis quod licet in abditissimam solitudinem eum fugaueris, habebit tamen ibi potentem Dominum, qui non solum eum iuuare, sed multo clariorem facere possit.* Chrys.

Impij concordes in inferendo iustis damno.

143. *Recede à nobis*, cur non dixit recede à me? sic enim à curia sua, imo à regno teneretur secedere, non ait recede à me, sed à nobis, vt intelligeremus non solùm regem, sed etiam vniuersum populum concordem fuisse in expellendo iusto, & damnum ei inferendo. Fanè citat. Chrysost. *vidisti*, inquit, *& regis Gerarorum & omnium qui habitabant mentis malitiam*, quasi diceret nullus ex tot hominibus impiis, consensum non præbuit, vt iustus expelleretur à regno. Chrys.

Inuidus in homine diuinum prosequitur nomen.

144. *Recede à nobis*, quia supernum, inquit Chrysost. loquentem Abimelech inducens, habes præsidium in omnibus, dexteraque Dei munitus es, sed ô rex, nonne hac de causa, debuisti eum maximo apud regnum tuum honore prosequi, fauoreque beneuolo apud Deum fauorem tibi conciliare? ne ergo iubeas eum à te discedere, cum à Deo in omnibus protegatur: imo hac de causa recedere præcipit, quia vt optimè S. Prosper. libr. tertio de vita contemplatiua cap. quinto, *inuidus odio hominis prosequitur diuinum munus in homine, cùm potius amari debeat homo etiam pro meriti sui sanctitate.* S. Prosp.

Inuidus sua non æstimat videns alia bona.

145. *Recede à nobis quia potentior factus es*, qui fieri potest vt teipso potentiorem repures hominem peregrinum & agricolam, & fruge sua quam ipse excoluit, & gregibus quos pascit, abunde contentum? vbi fasces regij? vbi corona, sceptrum, aula, regnum, quæ tu omnia possides? ne dicas igitur te potentiorem: imo sic arbitratur, quia talis est infœlicitas inuidentis regis, vt quicquid ille peregrinus habet quod suum rex non iudicat, maius & illustrius quàm vniuersa regni censet insignia, vnde ita miser est liuore contaminatus, vt quamuis plurimis abundet bonis, nihil possidere arbitratur, cum alicuius prosperitatem intuetur.

Inuidus etiam si potentissimus, maximè timendus est.

146. *Recede à nobis quia potentior factus es*, si nullis stipatur militibus, tu autem maximo circumdaris exercitu, si aduena & peregrinus, tu autem Monarcha, quomodo te potentiorem, arbitraris? non equidem eo potentior est, sed quia inuidus eum formidat, seque fortiorem existimat; non dissentit Gennad. in catena Græca, *quamuis*, inquit, *Abraham fœdus percusserat, veretur adhuc ne quid in suam familiam moliretur, nec repugnat, si fuerit hic alter Abimelech, potuit enim omnia hæc à proximis ante illum regibus cognouisse.* Gennad.

Peccatores iustorum societatem non patiuntur.

147. *Recede à nobis*, cur iusto recessum à regno tuo præcipis, cùm ipsamet vita & omnibus fortunæ bonis chariorem habere deberes? quis præcipit? nonne peccator est? cui iubetur? nonne fideli Dei famulo? quid mirum igitur si Abimelech iubet à regno suo discedere? quia peccatores iustorum so-

Hugo. Card. cietatem minimè possunt tolerare, obseruatio est Hug. Catensis, *verbum est malorum: recede à nobis qui non possunt sustinere consortium bonorum, Eccl. 1 execratio peccatori, cultura Dei.* Eccl. 1.

VARIETAS LECTION. VERSUS XVII.

VVLG. Et ille discedens, vt veniret ad torrentem Geraræ, habitaretque ibi.

Sep. Et abiit inde Isaac, & diuertit in valle Gerarorum

Cald. Et habitauit iuxta torrentem Geraræ, & moratus est ibi.

Pag. Mansit in valle Ghetar.

Oleast. Et fixit tentoria sua in torrente Gerar.

Ar. Et castrametatus est.

CONCORDIA.

Hieron. ab Oleastro, legit fixit tentoria, & Arias castrametatus est, licet alij habeant, mansit vel habitauit חנה Chanah tamen propriè significat figere tentorium, siue ad habitandum siue castrametando (vt vertit Arias) dum quis vrbem obsidet, quod autem habeat hanc significationem, patet tum quia nomen Chaiuth lancea interpretatur, sic asi endo dicta, tum quia hæc significatio omnibus fere locis, in quibus verbum ponitur, quadrat, vt patet Isaiæ 26. vbi dicitur veariel ciuitas in qua fixit Dauid, id est ad quam expugnandam Dauid fixit tentoria, sic illud Zach. 9. Vechaniti id est & figam domui meæ ab exercitu, id est castrametabor seu figam tentoria quemadmodum oppugnans vrbem: נחל Nachal propriè torrentem significat, sed quia torrens per vallem decurrit, ideo allij vallem legere.

EXPOSITIO.

ET *ille discendens*, non detrectans præceptum regis, sed ei obtemperans, *vt veniret ad torrentem Geraræ*, non enim rex præceperat, vt à regno suo discederet, sed à ciuitate Geraræ, & ideo in illius territorio mansit, circa locum torrentis, qui dicitur vallis Pharan.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Irato non contradicendum.

148. ET *ille discedens* si rex te potentissimum arbitratur, ita vt ipsemet dicat, recede a nobis, quia potentior factus es nobis, cur non renuisti, dicens da mihi recessus mei causas? nullas molitus sum insidias, cum hostibus tuis nulla mihi est communicatio, modestè cum tuis semper me gessi, cur ergo à ciuitate discedam? nihil tale respondet, sed præcepto regis inuidi & irati obtemperat, ira enim æstuanti non contradicendum; quod annotauit Chr. *id quod discipulis suis omnibus Christus aduenient præcepit dicens Matth. 10. quando persequentur vos, fugite in alium locum; hoc ille iam operibus declarabat, & sicut Dauid Saulis magnam inuidiã reprimebat secedens & subducens se & illius refrigerabat calorem, eodem sane modo & iustus ille Apostolicum illud implebat, date locum iræ.*

S. Chry. Matt. 10. cap. 3.

Regibus obtemperandum.

149. *Et ille discedens*, miror hominem potentissimum etiam Abimelech teste, tam facile illius mandatis obtemperasse, si enim nihil conscius, sed innocens & diuitiis præpotens, potuit renuere dicens non discedam, si autem violentiam inferas; vim vi repellam: obmutuit obtemperans, regibus enim obediendum, vt ad Titum scribens, ait Paul. cap. 3. vers. 1. admone illos principibus & potestatibus subditos esse, quæ verba exponens Theop. ait *quid? cuiuisne? etiam si prauus & sceleratus fuerit? quomodo dicis malum si circa fidem, fuge eum etiam si Angelus de cælo fuerit, si autem in moribus malus sit & in vita perniciosus, obtempera ei.*

ad Tim.

Theoph

Iustum maximè decet esse humilem & mansuetum.

151. *At ille discedens*, non equidem discederem nisi aliqua excusatione proposita, vel cum renitentia, nam Rex, cum sileas discedens, existimabit te noxium, & iustè a suis accusatum, quod aliquas posses in regnum vel saltem ciuitatem moliri insidias: nec equidem vllum profert verbum, sed tacens egreditur, iustum enim, qualis erat Isaac, maximè decet esse humilem & mansuetum, *vide iusti magnam mansuetudinem*, inquit Chrys. *quomodo non superbiuit, neque videns re ipsa diuinam sibi gratiam assistere, contra regem fretus commilitantis virtute insurrexit, sed quasi vir omni patrocinio carens, & nullum auxilium aliunde expectans, multa cum mansuetudine ne verbis quidem resistens, fecit quod sibi à rege præceptum est, & statim illinc discessit.* S. Chrys.

Iustus terrenis rebus non inhæreat.

151. *At ille discedens*, scio Philistæorum inuidia expulsum fuisse, regisque præcepto, sed cum Dei iussu in Geraram descendisset, cur ipsemet eius discessum non prohibet, cùm in manu omnipotentiæ suæ sint hominum regumque corda? dices vt fides Isaac probaretur vel vt ipsemet Deus aliis in locis per eum glorificaretur, optime; sed dicamus etiam id non prohibuisse, vt doceret sanctos nulli loco, imo nullis terrenis rebus affixos esse debere, sed semper paratos, omnia propter Deum re-

linquere, si casus occurrat.

Assidua mortis cogitatio habenda.

153. *Venit ad torrentem Geraræ & habitauit ibi*, cur iuxta torrentem commoratur: cur potius alium iucundiorem ad habitandum locum non seligit? torrens mortalitatis fluxum designat: merito igitur iuxta torrentem iustus Isaac habitat, quia assidua mortis cogitatio præ oculis habenda, moralitas est Hug.
Hugonis Carens. *torrens Geraræ decursus mortalitatis est, vbi semper debet habitare quilibet, nam sicut dicit auctoritas, summa prophetia est assidua mortis cogitatio*, qui enim memor est nouissimorum à peccatis retrahitur. Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Rursum fodit alios puteos, quos foderant serui patris sui Abraham, & quos illo mortuo olim obstruxerant Philisthiim, appellauitque eos iisdem nominibus, quibus ante pater vocauerat.

Sep. Et cognominauit eis nomina secundum nomina quæ nominauerat pater eius.

Cald. Et reuersus est Isaac, & fodit puteos aquarum quos foderant in diebus Abrahæ patris sui, & obtinuerunt Philistiim postquam mortuus est Abraham, appellauitque eos eisdem nominibus quibus vocabat eos pater eius, sic & Hebraisantes.

CONCORDIA.

VVlg. & Septuaginta eandem habent lectionem, eos enim sequutus non autem Hebraicum idioma, cum quo concordat paraphrasis Chaldæa, in vtroque autem est, *& reuersus est*, quod deficit in Latino, omisit autem non tanquam inutile, sed tanquam illud supponens.

EXPOSITIO.

RVrsum fodit alios puteos, quos scil. cum Abraham in terra Geraræ peregrinabatur, foderat potius autem hos quàm alios de nouo foderet, quia certo credidit quod ibi venam aquæ erumperent, *quos illo mortuo olim obstruxerant Philisthiim*, non enim cùm in viuis degeret ausi sunt illos obstruere, quia fœdus cum suo rege percusserat. *& appellauit eisdem nominibus quibus pater vocauerat*, vt videretur patris hereditatem tenere, nihilque nouum aggredi, in terra aliena.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Magna reuerentia patribus à filiis exhibenda est.

154. *VOcauit eisdem nominibus quibus pater vocauerat*, cur eisdem & non aliis? nonne nouam appellationem operi à se elaborato imponere potuisset? potuit quidem sed noluit, vt quanta apud patrem ferretur reuerentia, ostenderet, & quanto eum honore coleret, significaret, qui puteis ab eo effossis alia nomina noluit imponere, sed
Oleast. conseruare ob eius memoriam, addit Oleast. *vix inuenies filium qui permittat quæ pater instituit permanere, omnia volunt mutare, vt se patribus prudentiores ostendant.*

Iustorum est pluribus prodesse.

155. *Rursum fodit alios puteos*, cur tantum laborem insumis & consumis in effodiendis puteis: iam effossos inquire, vt tua adaquentur pecora, ne sicut primos obturauerunt Philistini liuore tabescentes, eadem commoti inuidia, hos secundos obstruant: aduerte puteos in plurimam vtilitatem cedere, prudentes ergo iusti alios de nouò fodiendos curant, quia
Lippom. vt optime dixit Lippom. *sanctorum est puteos effodere, agros seminare, proximis consulere, nihil in thesauris reponere, multis prodesse.*

Pacis & concordiæ simus amatores.

156. *Rursum fodit alios puteos*, quis non mirabitur hominem potentissimum, ne verbum quidem protulisse & vt aiunt, ne mussitasse quidem in aliorum obstructione puteorum, sed quasi nullam ab eis accepisset iniuriam, alios non sine magno labore & non exiguis impensis effodit: nonne iustus erat Isaac: non mirum igitur quod sine vlla contentione primis derelictis puteis alios curauit fodere, vt quanta cum animi sollicitudine pacem & concordiam coleret, denotaret. Fauet Philo Episcop. Philo.
in catena Græc: *discat*, inquit, *quicumque cupit inter filios Abrahæ annumerari, ingenii esse humani, discat aduersarium suum non contentione rixarum superare, sed benignitate.*

A litibus cauendum.

157. *Rursum fodit alios puteos quos foderant serui patris sui*, si adeo potens erat præ maxima diuitiarum multitudine, vt etiam formidini esset ipsi regi Abimelech & Palæstinis, cur alio in loco puteos fodere non est aggressus? aduerte puteos à patre effossis nunquam sibi debitos potuisse reperire sine alicuius offensione: rectè ergo non alio in loco nouos quæsiuit & adaperuit, vt sic ab omni lite caueret quod obseruat Abulensis, qui inquirēs, cur potius hos puteos fodit, quam alio in lo- Abulens.

co, ait, *quia illi putei olim ad Abraham patrem ſuum pertinuerant, ideo nunc ad eum iure veniebant, nec erant litigioſi, quemadmodum ſi nondum opus feciſſet, quia potuiſſent tunc Philiſtini contendere*. en quomodo omni quo poteſt ſtudio cauet à litibus, quæ ſuboriri potuiſſent?

Aliorum inuidia non nos à bonis operibus retrahat.

158. *Rurſum fodit alios puteos*, ſi puteos obturauere ex nimia quam in te æſtuabant, inuidia, arbitraris ne eorum liuorem cōſopitum vel extinctum? minime quidem, nam ſi alios aggrederis fodere, ſine dubio eodem in te commouebuntur liuore, eoſque obſtruent, abſtine ergo ab eorum effoſſione, imo non ceſſet ſed aperiat. aliorum enim à labore debito, ſiue à bonis operibus, inuidia, non debet nos retrahere: quod ſatis acutè obſeruat noſter Ferus, *quo magis impij aduerſabantur*, inquit, *eo fortius ipſe fidebat, nec propter ipſorum ingratitudinem &* *inuidiam ſegnior efficiebatur; debet enim pius homo non ſolum tueri innocentiam, ſed & conſtantiam & fortitudinem & magnanimitatem ſeruare, vt nunquam ceſſet propter aliorum inuidiam ſed perſeueret ac pergat in promouenda, & afferenda veritate & iuſtitia, forti animo ferens omnes iniurias, & inſultus amore illius ſummi Dei, cui ſe totum dedicauit.*

Noſter Ferus.

Hæreſi ſubortæ illico adeſt Deus eam oppugnans.

159. *Rurſum fodit alios puteos*, diximus per Philiſtæos puteos obturantes, & eos replentes, intelligi hæreticos, qui puteum, nempe ſacram Scripturam, erroribus nituntur deturpare; cur igitur nunc alios Iſaac fodere puteos citat? *quia*, teſte Rupert. lib 7. cap. 10. *ſemper quæcumque hæreſis exurgat, ſemper vtique & præſto adeſt, & de ſuis aliquos præparat ſcientia & ſermone ornatos munere ſuo, qui ſtare valeant aduerſus loquaces hæreticos.* Rupert.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Foderuntque in torrente, & repererunt aquam viuam.

Septuaginta. Et foderunt pueri Iſaac in valle Gerarorum, & inuenerunt puteum aquæ viuentis.

Chald. Foderunt filij Iſaac in torrente, & inuenerunt ibi puteum aquarum manantium.

CONCORDIA.

Dictio נחל nahal, hic poſita tam torrentem ſignificat, quam vallem, vnde vtroque modo interpretes verterunt, quidam enim in torrente, quidam in valle puteos fodiſſe dixerunt, Chaldaica habet in torrente, Septuaginta autem in valle.

EXPOSITIO.

Foderuntque in torrente, non ignoras torrentem aquam eſſe collectam ex pluuiis, vel ex niuibus reſolutis fluentemque ad tempus, *& in eo foderunt*, vt puteum efficerent qui aquas quibus pecora adaquarentur, reciperet, *& inuenerunt aquam viuam*; Hebræi aquas viuas appellant, quæ fluunt, aquas autem mortuas, quæ non ſcaturiunt, repererunt igitur in torrente vel iuxta eum, aquam ſcaturientem & iugiter manantem, non ſine ſpeciali Dei beneficio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui vt pax conſeruetur aliquorum iacturam facit, à Deo meliora recipit.

160. *Foderunt in torrente, & repererunt aquam viuam*; quomodo cùm antea puteos fodiſſent, non dicitur quod aquas ſcaturientes repererint, ſed ſolùm cùm effodiunt in torrente; reuoca in memoriam ſe pacificè geſſiſſe Iſaacum, cùm ablati ſunt ei putei, quid mirum igitur nunc aquam viuam inueniſſe? quia qui pacis & concordiæ ſeruandæ cauſa, aliquorum iacturam facit, à Deo meliora recipit, obſeruanoeſt Oleaſtri: *Aduerte qualiter Dominus meliora ſemper tribuit eis qui iuribus ſuis cedunt, vt pacem foueant; nam quia obturarunt puteos mortuæ aquæ, conceſſit Deus puteum aquæ viuæ.*

Oleaſter.

Labor impenſus pro re iuſta non eſt inanis.

161. *Foderunt in torrente, & repererunt aquam viuam*, difficile in torrente aqua ſcaturiens reperitur; nam torrens ſolùm eſt aqua, vel ex pluuiis vel ex niuium reſolutione, ad tempus profluens, quomodo igitur aquam viuam inuenere? non ne pro re æquiſſima laborabant? merito igitur huiuſmodi aqua ab eis reperta eſt, quia labor impenſus pro re iuſta, non eſt inanis: fuit Procop. *Dominus ne inaniter conarentur, ſeruo Iſaac prouidit de aquis viuis & ſalubribus.* Procop.

Iniuriæ beneficiis compenſandæ.

162. *Foderunt in torrente*, ſi ſolùm ad familiæ tuæ commodum hos puteos foderes, tacerem equidem, ſed in Palæſtinorum cedere vtilitatem, qui te non leui affecere iniuria, in aliam igitur proficiſcere regionem, & tunc aquam tibi pecoribuſque tuis neceſſariam perquires, ſicque Palæſtini tuo labore non potientur: non arguendus Iſaac, ſed laudibus extollendus, qui etiam puteos in inuidorum ſuorum vtilitatem fodit, vt iniurias ſibi illatas beneficiis compenſet, animaduerſio eſt Procopij, *quidam inquiunt Iſaacum, vt omnibus eſſet beneuolus, nec amplius iniuriarum recordaretur, fontes illos obturatos refodiſſe, & repurgaſſe, affectans beneficiis illorum iniurias ſuperare.*

Iustus ita generosi sit animi, vt nullis iniuriis arbitretur se offendi.

163 *Foderunt in torrente*, si vt à nobis dictum est in præcedenti conceptu, etiam puteos huiusmodi in vtilitatem inimicorum tuorum cessuros, cur hunc laborem impendis? cur eis hanc præstas gratiam, cùm te leuiter non offenderint, sed grauissimis affecerint iniuriis? se offensum non existimat, cùm enim sit iustus, ita generosi animi est, vt nullis iniuriis arbitretur se affici: vnde optime S. Paulin. Epist. 28. viro iusto scribens, ait: *Confidimus vt pectus vestrum offensam nostri non capiat, etiamsi faciamus iniuriam qua mereamur offendere, si vos vnquam à nobis vel merentibus possitis offendi.* S Paulinus.

Longè meliora à Deo accipimus, quàm sperare possumus.

164. *Foderunt in torrente, & repererunt aquam viuam*, ad aquam ex pluuiis descendentem retinendam, vt tempore æstatis & siccitatis ea greges & armenta omnis generis, adaquarentur, quomodo igitur aquam viuam adinuenere? solùm enim arbitrabantur aquam ex pluuiis & emortuam habere, quia longè meliora à Deo accipimus, quàm sperare possumus: non dissentit Lyranus, *repererunt aquam viuam, id est, quid melius quàm intenderent à principio fossionis*, arbitrati enim huiusmodi aquam non reperturos. Lyranus.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XX.

VVLG. Sed & ibi iurgium fuit pastorum Geraræ, aduersus pastores Isaac dicentium, nostra est aqua, quàm ob rem, nomen putei ex eo quod acciderat, vocauit calumniam.

Sept. Et pugnauerunt pastores Gerarorum, cum pastoribus Isaac dicentes esse suam aquam, & vocauerunt nomen putei iniustitia, iniustitiam enim fecerunt in eam.

Chald. Et rixati sunt pastores Geraræ, cum pastoribus Isaac, dicentes nostra est aqua, & vocauit nomen putei litigium, eo quod litigauerunt cum eo.

Pag. Et vocauit nomen putei Hesech, quia iurgati sunt cum eo.

Oleaster. Vocauit nomen putei occupationem, seu detentionem.

CONCORDIA.

עשק Asax, hoc verbum schin si littera notatur in dextero cornu puncto, quod dicitur; sebolet, calumniari, vim inferre, per violentiam & fraudem extorquere, vel obtinere significat, cum puncto vero in sinistro cornu, iurgari, hinc fit varietas lectionum, in Vulgato, & in Hebræo: Septuag. autem si dixere iniustitiam, ideo est quia non inspexere verba, sed sensum, vel potius rei euentum, iniustè enim egere Philistæi aquam ab Isaac inuentam accipientes.

EXPOSITIO.

SEd & iurgium fuit ibi pastorum Geraræ, nam videntes Isaacum aquam scaturientem & viuam inuenisse, patienter ferre non potuerunt, sed totis viribus contenderunt eam adimere, *dixerunt enim nostra est aqua, quia eam in agro & fundo nostro inuenisti*, sed hoc iniustè obiiciunt, quia illorum voluntate, scientia, conniuentia, & consensu Isaac hunc foderat puteum, *ideo vocauit puteum calumniam*, quia in illius fossione, hanc ei Geraritæ calumniam intulere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maxima est mansuetudo cum inferioribus contradicentibus cedimus.

165. *Iurgium pastorum Geraræ dicentium: nostra est aqua*, si eam effodisti, propriumque laborem impendisti in ea adinuenienda, cur eis dicentibus suam esse aquam, non contradicis, imo siles? nam cum iubente rege discesseris, non miror, regibus enim obtemperandum est; sed cum sis maximæ potentiæ, pastoribus exiguæ & abiectæ conditionis resistere deberes, imo non contradicit, cùm possit, maxima est enim iustorum mansuetudo, *nihil hic contendit iustus*, inquit Chrysost. *neque obluctatur, sed etiam pastoribus cedit, hæc enim verè mansuetudo est, non quando quis offensus mansuetè fert, sed quando quis ab his etiam qui inferiores putantur, offenditur, cedit: sic rectè cognoscitur mansuetudo eius qui inuaditur: nam aliàs contradiceret quis quod mansuetudinem simulasset, quia non posset potentiæ offendentis resistere, & vt discas quod regi cesserit, non propter potentiam eius, sed suo more: vide quomodo idem apud pastores facit, & sicut ille dicebat, recede à nobis, & statim accepto mandato recessit, ideo & nunc pastoribus lædere cupientibus, & puteum vendicantibus recedit.* S. Chrys.

Iniuriæ patienter ferendæ.

166. *Iurgium fuit pastorum Geraræ dicentium: nostra est aqua*, non solùm hoc dixere, sed & cum violentia aquam abstulere, si pastores sunt qui te hac afficiunt iniuria, imo qui te calumniantur; nam dicentes suam esse aquam, te quasi latrocinij & iniustitiæ arguunt, cur plagis & verberibus puniri non præcipis? tua enim potentia id exequi facillimè potest, id non attentat, sed iniuriam sibi illatam iudicat esse patienter ferendam: *sic iniustitia cum affecerunt*, ait Chrysost. *patienter tamen iustus sustinuit improbitatem seruorum ad tentationes assuetus, non reddit calumnias, non regi conqueritur, sed persistit in perpetua mentis serenitate.* S. Chrys.

Inuidia morbus quasi incurabilis.

167. *Iurgium fuit pastorum Geraræ dicentium: nostra*

est aqua, si Deus optatis Isaac fauet, si eum in omnibus quæ aggreditur, diuina benedictio comitatur, si fœliciter ei aquæ scaturientis contigit effossio, cur in eum zelo inuidiæ tabescitis? si quascumque à vobis illatas iniurias tulit patienter, imo vos beneficiis obstrinxit in puteorum effossione, cur vestra non consumitur inuidia? quia sicut inter morbos corporales quidam sunt incurabiles, ita inter spirituales morbus inuidiæ difficile curatur, quod animaduertit Cassianus collat. 18. cap. 17. *Sciendum sanè est inuidiæ morbum difficilius ad medelam, quàm cætera vitia peruenire, cum blandimentis exasperetur, inflectur obsequiis, muneribus irritetur; quia, vt Salomon ait Prouerb. 6. nihil sustinet zelus, quanto enim amplius alius aut humilitatis subiectione, aut patientiæ virtute, aut munificentiæ laude profeceris, tanto ille maioribus inuidiæ stimulis incitatur, qui nonnisi ruinam aut mortem eius cui inuidet, concupiscit.* Cassian.

Inuidia plurimorum, origo peccatorum.

168. *Nomen putei, ex eo quod acciderat, vocauit calumniam*; Septuaginta vocant iniustitiam, Pagn. appellauit iurgium, vnde tot mala pullulauere, ita vt non solum calumniatores, sed etiam iniusti dicantur Philistæi; iniustitiæ autem omnia comprehendit vitia, sicut è contra iustitia virtutes omnes: aduerte quid antea dixerit Moyses, inuidêtes ei Palæstini, quid mirum igitur, si non solum sunt iurgij auctores, sed calumniatores & iniusti? inuidia enim plurimorum origo peccatorum: quod late expendit D. Cypr. de Zelo & liuore, *non est quod aliquis existimet malum istud vna specie contineri, aut breuibus terminis & angusto fine concludi? late patet zeli multiplex & fœcunda pernicies, radix est omnium malorum, inde odium surgit, animositas inde procedit, auaritiam zelus inflammat, dû quis non potest suo esse contentus, videns alterum ditiorem, ambitionem zelus excitat, Dei timor spernitur, instat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira feruescit, hinc vinculum pacis rumpitur.* S. Cypr.

Impatientiæ non succumbendum exemplo sanctorum.

169. *Ibi iurgium fuit pastorum Geraræ dicentium nostra est aqua*; nonne vobis consentientibus, imo & in vt litatem vestram, hunc etiam puteum effodit Isaac? cur ergo violentia eum adimitis? nonne sufficit alios puteos iam obturasse? & tu, ô Isaac, si tot ab eis iniuriis affectus, si tot perpessus calumnias, si iniuste quæ possides aufeРuntur, quomodo ita patienter damnum temporale toleras? quomodo ita libenter bonorum tuorum rapinam sustines? quia impatientiæ nec pro qualibet bonorum iactura succumbendum, quod Tertull. lib. de patient. laudat in Iob, *ô felicissimum illum qui omnem patientiæ speciem aduersus omnem diaboli vim expunxit, quem non abacti greges non illæ in pecore diuitiæ, non filij vno ruinæ impetu adempti, non ipsius denique corporis in vulnere cruciatus, à patientia fide Domino dedita exclusit quem Diabolus totis viribus frustra cecidit, neque enim à respectu Dei tot doloribus auocatus ille est, sed constitit nobis vt exemplum & testimonium tam spiritu quàm carne, quàm corpore patientiæ perpetrandæ, vt neque damnis sæcularium, nec amissione carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succumbamus.* Tertull.

Alios suorum peccatorum admoneamus.

170. *Nomen putei vocauit calumniam*, si iniuriā tibi illatam, cum violentia tuis pastoribus ablata est aqua, patientissime tulisti, cur quasi vindictam à Palestinis sumens, nomen infame puteo in quo iurgati sunt imposuisti; eum enim appellatione calumniæ siue iniustitiam vocasti? non vt vindictam sumeret, hoc ei nomen indidit, sed vt aduersarii eius, per hæc, peccati sui admonerentur, & posteri eorum à similibus abstinerent.

Virtutem iustorum omnibus sæculis vult Deus fieri manifestam.

171. *Nomen putei vocauit calumniam*, ne memoria iniustitiæ Palestinorum futuris sæculis derelinquatur, eorumque malitia ante omnium oculos ponatur, ne igitur tale nomen imponas puteo: non sine motione diuina hæc ab eo puteo imposita est appellatio, sed vt mansuetudo illius in contemnendis Palæstinorum iniuriis, omnibus manifesta fieret: fauet D. Crys. *nomen loci faciebat vt quisque rogaret quare nam sic diceretur, addisceret huius viri virtutem.* S. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Foderunt autem & alium, & pro illo quoque rixati sunt, appellauitque eum inimicitias.

Sep. Profectus autem inde fodit alium puteum, & altercati sunt etiam de illo, & cognominauit nomen eius inimicitia.

Cald. Vocauit nomen eius aduersarium.

Pag. Vocauit nomen eius sithnah.

Oleast. Vocauit nomen eius declinationem, aut diuerticulum.

Arias. Vocauit nomen eius odium.

CONCORDIA.

VErbum שטן secundum meliorem partem tam nostrorum quam Hebræorum, significat odio habere aut aduersari, vnde nomen satan interpretatur aduersarius & sitnah, inimicitia, odium, Oleaster autem existimat significare diuertere, quia Satah & sut quæ videntur esse eiusdem significationis, denotant declinare, vnde vertendum putat & vocauit nomen eius Sitnah, id est, declinationem aut diuerticulum, quia diuertebant puteum à Domino suo ad se.

EXPOSITIO.

Foderunt autem & alium, aquam enim illā scaturientem & viuam quam adinuenerant, coacti sunt deserere, & alium puteum de nouo fodere, *pro illo quoque rixati sunt*, non enim potuerunt sustinere quod pastores Isaac sua in hoc puteo adaquarent pecora, *appellauitque nomen eius inimicitias*, in rem enim & aduersarii fuit animi argumentum toties puteos à se effossos extorquere violentia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virtus iustorum ex aliorum vitiis magis elucescit.

172. *Foderunt alium puteum pro quo rixati sunt*, prorsus admiranda est Isaaci virtus, qui eorum impietati non contradicens; suo iuri cessit, puteos à se defossos deserens: sed quomodo tantis circumstantibus impiis, & quasi iustum opprimere volentibus, tanta præditus virtute reperitur Isaac? vt ex opposito impietatis Palæstinorum, magis Patriarchæ virtus elusceret. quod à simili in Christo Domino obseruauit doctissimus Simon à Cassia lib. 8. de vitiis, cap. 4. *Alta mente*, inquit, *atque consideratione tractandum est, quod in primordiis Christi nascentis ex aduerso detestabiles exorti sunt, imo eorum mala nefanda crudeliter patuerunt, vt vita Iesu Christi ex contrariis conclaresceret, & sua claritas monstraret in tenebris peccatores.* Simon à Cassia.

Tanta est inuidorum malitia, vt iustos boni alieni raptores esse existiment.

173. *Foderunt & alium puteum, pro quo etiam rixati sunt*, sine dubio dicentes: nostra est aqua, si virtus Isaaci vobis non est incognita, si Dei benedictionem accepisse vobis est compertum, cur eum latrocinij occultè arguitis, dicentes vestram esse aquam quam ille iusto titulo reperit & possidet? quia tanta est inuidorum malitia, vt iustos boni alieni raptores esse existiment: fauet citatus auctor eodem loco, *Æqualem non patiuntur*, inquit, *superiorem insidiis comprimunt; quemlibet studiosum arte, moribus elegantem à natura dotatum eorum quæ possidet suspicantur raptorem, & aliorum bonitatem suum æstimant detrimentum.* Cit. Simon.

Inuidia nulli parcit.

174. *Foderunt & alium puteum, pro quo etiam rixati sunt*, scilicet inuidia tabescentes ex bono successu famulorum Isaac, qui aquam inuenerant; sed cur in æquales liuore tabescitis? pares enim sunt vobis in conditione pastores Isaac, dices: quia figulus figulo inuidet, pastor pastori, sed Isaac minimè pastor est, imo longè vobis superior; ergà eum igitur liuorem vestrum deponite, imo aduersus Dominum & eius famulos inuidiam retinent, quia nulli parcit inuidus: *Cum superbia sit*, inquit D. August. lib. 11. de Genes. ad litt. c. 14. *amor excellentiæ propria, inuidia verò sit odium fœlicitatis alienæ, quid inde nascatur satis in promptu est; amando enim quisque excellentiam suam vel paribus inuidet, quod ei coæquentur, vel inferioribus ne sibi coæquentur, vel superioribus quod eis non coæquentur.* S. Aug.

Inuidus à malitia sua cessare nescit.

175. *Foderunt & alium puteum pro quo etiam rixati sunt*, nonne vobis sufficit, tot puteos obturasse, aquam scaturientem eis ademisse? cur denuo alium vi & oppressioné puteum extorquetis? ammo recogitate Dei benedictionem erga Isaac, qui tot à vobis inuentis impedimentis, imo tot in eum structis insidiis, ne aquam adinueniat, semper tamen de nouo reperit: amore igitur eum & non liuore prosequimini, cesset inuidia vestra, à zelo iam inœterato abstinete. Nesciunt abstinere, inuidia enim semper maiores agit radices: nam, vt optimè S. Chrys. hom. 53. ad pop. Antioch. *tam insanabilis est iste morbus, vt & innumeris medicaminibus superpositis, propriam scaturiat tabem.* S. Chrys.

Mansuetudo iustorum admiratione digna.

176. *Foderunt & alium puteum pro quo etiam rixati sunt*, quid agis Isaac? vbinam fortitudo & potentia tua, vt viles homines tibi aduersarios, cassumque laborem tuum malitia reddentes, conteras? potuisti enim te continere, cum primos solùm obturauere puteos; silentio tuum dolorem premere debuisti, cùm secundos obstruxere; sed cur siles, cùm non solùm secundò, sed etiam tertiò te nimiis lacessunt iniuriis? quod tuum est surripiunt, & cum pastoribus tuis rixantur: si tibi illatam condonas iniuriam, famulis tuis factam ne dissimmules, imo omnia patienter tolerat, eligens suæ potius iacturam vtilitatis facere, quàm & verbis solùm cum eis contendere, vt mansuetudinem iusti omni admiratione superiorem attentè contemplentur: *Animaduerte*, inquit Chrys. *quomodo hic etiam auget virtutem suam per omnia suam declarans mansuetudinem, quotidie talia ferens ab his qui regionem incolebant, non grauatim tulit, non abiecto fuit animo, non cogitauit secum, neque dixit, ecce ne fontis quidem vsum dominus mihi datur, an non superna gratia destitutus sum? an non Dominus abiecta cura mei oblitus est? nihil talium vel dixit vel cogitauit, sed magna cum mansuetudine tolerauit.* S. Chrys.

Inuidus in maiora semper labitur crimina.

177. *Appellauitque eum inimicitias*, si alteri quem illi violentia extorserant, solùm nomen calumniæ indidit, cur hunc appellat inimicitias? nam eadem ratio in vtroque videtur esse, vt eandem sortiatur appellationem, aduerte ex Abulensi maius delictum esse inimicitiam calumnia, magisque Isaac offendisse in hoc surripiendo puteo, quàm alio: meritò igitur nomen significans aliquid peruersius, huic secundo imposuit, vt innueret inuidum in maiora semper labi crimina: fauet cit. Abulen. *Inimicitia maius malum sunt quàm calumnia; & quia videbat Isaac odium & malitiam Geraritarum, continua suscipere incrementa, ideo posuit nomen à maiori malo, vocans puteum inimicitias.* Abul.

Iniuriæ & inimicitiæ nulla insit nobis recordatio.

179 *Appellauitque eum nempe puteum inimicitias*, vel potius aquæ sibi sublatæ hoc nomen inimicitiarum indidit, cur earum memoriam in ære aut marmore non reliquit incisam, vt sic perpetua apud futura sæcula vigeret iniuria tibi ab eis illata, non autem in aqua, in qua nihil inscribi permanereque potest? sine dubio vt ostenderet nullam nobis inesse debere iniuriarum & inimiciarum recordationē, scribendasque in aqua iniurias, qua nihil magis delebile, citiusque solitum euanesce.e.

Inimicitiæ tanquam ab homine alienæ.

180. *Appellauitque eum inimicitias*, cur potius Geraritis nomen inimicorum non imposuit, quàm puteo rationis incapaci, & qui nullam ei intulerat iniuriam? hi enim cum famulis tuis rixati sunt, non puteus, hi tanquam infidi & impij, aquam vi rapuerunt, non autem aqua se subtraxit, qua de causa igitur illa, cum sit innocens, nomen inimicitiarum sortietur non autem noxij & iniqui Geraritæ? nomen inimicorum Geraritis Isaac non imposuit, quia hoc ita alienum esse ab homine existimat vt in eis esse aliquod genus odij non suspicetur, nam vt optime D. Basil. serm. de Institutione Monachi, *si vt Ioannes ait*, 14. *Deus charitas est, sine dubio est necesse diabolum esse odium*, cùm autem crederet homines esse Geraritas, non dæmones, in eis aliquod esse odium non est arbitratus, ideoque suos non dixit inimicos. S. Basil.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Profectus inde fodit alium puteum, pro quo non contenderunt, itaque vocauit nomen eius latitudo, dicens, nunc dilatauit nos Dominus, & fecit crescere super terram.

Cald. Non sunt rixati super eum, & vocauit nomen eius Rooboth, quoniam nunc dilatabit nos Dominus, & crescere nos faciet super terram, *sic fere Pag.*

Oleaster. Vocauit nomen eius dilatationes, & fructificauimus in terra, *sic etiam Caiet.*

CONCORDIA.

רחבות Robohot dilatationes seu latitudines significat, פרה Phara crescere & fructificare denotat.

EXPOSITIO.

PRofectus inde, scilicet ad locum satis distantem à præcedenti, in quo non possent dicere pastores Geraræ, iste est fundus noster, *fodit alium puteū pro quo non contenderunt*, quia ad hunc locum in quo effossus fuit puteus, non accedebant prædicti pastores, ideo pro eo rixas non mouerunt, *vocauit nomen eius latitudo*, vel propter maximam aquæ abundantiā quam in hoc puteo repererat, vel quod latius cum familia sua hic viueret, vnde subdit, *nunc dilatauit nos Dominus modo prædicto & fecit crescere super terram*, greges enim ouium nec non armenta pecorum, nunc nullis impedimentis obstantibus multiplicabuntur, si autem non tibi arrideat ratio data propter quam pastores Geraræ non contenderunt, pro hoc puteo sicut pro duobus præcedentibus: hanc accipe, nempe quod duo illi putei priores parum aquæ continebant, vnde cum omnibus sufficerent, necesse erat vt quiliber certatim aquam præoccupare niteretur. tertius vero cum largioribus aquis scaturiret abundantem omnibus hauriēdi copiam præbebat, quin opus esset, vt de hauriendi aqua certaretur, vnde puteo huic tertio latitudinis nomen indidit, ac si hac appellatione abundantiam huius putei significaret, & discrimen statueret inter illum, & duos priores, qui aquæ penuria laborarent.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Gratus animus in benefactore suo id solum attendit quo beneficium consequitur.

180. FOdit alium puteū pro quo non contenderunt, *& vocauit nomen eius latitudo, dicens nunc dilatauit nos Dominus*, nonne antea tecū rixati sunt pastores Geraræ? nōne puteos tibi violentia ademerunt? quomodo ergo tot excitatas iniurias, tot opprobria tolerata, non recenses, sed solum beneficium à Deo acceptum, nempe quod te tuamque substantiam dilatauerit? quia gratus animus non meminisse iurgia, non meminisse pressuras debet, sed solum beneficium. Isaac vbi liberè puteum accipit, hunc solum respicit, illud se solum putat scire quod ad gratiam acceptam pertinet, ad omnia alia cæcutiens, quod obseruat D. Chr. ho. 52. *vidisti piā mentem, quomodo non facta mentione tam atrocium difficultatum quæ obstiterant, bonorum tantum meminit, & pro illis gratiam Deo offert*, hoc est vere piæ mentis indicium quod nihil aliud de benefactore suo velit inquirere, velit scire, velit meminisse, nisi illud quod peperit beneficium, quod sibi extitit causa salutis. S. Chrys.

Patientiæ magna est victoria.

181. *Fodit alium puteum pro quo non contenderunt*, si toties cum eo rixati sunt pro puteis effossis, quomodo nunc silent, & ab eis victoriam adeptus est Isaac, vt libere hunc possideret puteum? nonne patientissimum se exhibuit, cum sublati sunt putei quos foderet? non mirum igitur si nunc tanquam trophæum assecutus possidet pacifice quod repererat, quia patientiæ non denegatur victoria, nec corona, vnde Lippom. *quia bis patientia vicit, ideo tertia vice liberatur.* Lippom.

Omnia bona Deo tribuenda.

182. *Fodit aliū puteum & vocauit, nomē eius latitu-*

do, dicens nunc dilatauit vos Dominus, nescio qua de causa dicis Deum te dilatasse, si enim teste Mose, hunc puteum fodisti, in quo aquam abundantissime reperisti, deberes dicere: ego me dilataui: merito hanc dilatationem non sibi nec famulorum labori, sed Deo tribuit, quia eum omnium bonorum semper auctorē fateri debemus, *hic quia nulla fuerunt*, S. Chrys. inquit D. Chrys. *obstacula, sed absque omni pauore, laboribus suis frui licuit, totum tribuit Deo*: sed Oleaster. clarius Oleaster, *omnem bonorum successum iusti in Deum reducere solent, malum vero in peccata sua aut suorum.*

Virtus tunc apparet, quanto sunt difficiliora aggredienda.

185. *Fodit alium puteum*, nescio cur hunc in effodiendis puteis laborem impendis, cùm toties irritum senseris? abstinerem à nouo effodiendo, ne inutiliter laborarem, imo iterum conatur aquam scaturientem inuenire, quamuis difficultates non exiguæ appareant, quia virtus tunc maxime elucescit, quando difficiliora sunt tentanda: sic D. Bernardus teste Hugon Cardin. *non est virtus, nisi crescat animus in ipsa difficultate.*

Charitas lætissima.

186. *Fodit alium puteum & vocauit nomen eius latitudo*, hoc puteo designari charitatem autumat S. Amb. quia vbi pax, vbi nulla rixa, iurgium aut contentio, ibi charitas: pro hoc autem puteo non contenderunt aut rixati sunt pastores Geraræ: sed si charitas hoc puteo denotatur, cur nomen latitudinis ei imponit? conuenientissime quidem, quia in latitudine omnes virtutes superat charitas: fauet citatus auct. lib. de Isaac & anima c. 4. *si haurire velis affluentiam charitatis quæ maior & vberior est quàm fides & spes, tunc tibi fons est, exuberat enim charitas vt & haurire eam cominus & rigare eius affluentia hortum tuum possis spiritalibus fructibus redundantem. & quia ipse puteus latitudinis est, qui charitatem ideo dixit, quia vbi charitas est, ibi impetus magnus descendit de Libano.*

Terrenæ voluptatis puteus angustus, diuinæ latus & perennis.

187. *Fodit alium puteum & vocauit nomen eius latitudo*, duos alios iam antea serui Isaac foderant, quomodo nomen eis latitudinis non imposuit, cùm in eis, sicut in hoc tertio aquam repererit, nec minus lati, quam iste tertius fuerint? eandem ergo sortiri deberent appellationem; aduerte hunc tertium diuinæ voluptatis significationem sibi vendicare, & priores humanarum tantum deliciarum indices existere, idque ex eo colligo, quod priores duo non ab Isaac, sed ab eius pastoribus aperti sunt, vt patet ex ipso textu, & optime D. Eucher. lib. 2. in Genes. aduertit, sicut igitur in illis duobus prioribus tenues erant & exiles aquarum venæ, quæ proinde certandi occasiones haurire cupientibus, præbebant: sic in hoc tertio aqua redundabat affluentior, quæ liberalem omnibus potum ministrabat: quo posito: iure merito duo priores putei nomen latitudinis non fuere sortiti, sed solùm hic tertius, quia humanarum deliciarum fontes angusti sunt, diuinarum viui & latissimi; sic Gillebertus in alleg. Gilleber Tilm. *sæculi oblectamenta vniuersaliter falsam præferunt refrigerij speciem, & similem concupiscentiam sedant ad horam, sed quasi sub ipso ortu statim arescunt nec fluunt vena perenni, has aquas assiduè deuita, sectare verò puteos cœlestium delitiarum, puteos aquarum viuentium, quæ fluunt impetu de Libano.*

VARIETAS LECTION. VERSVS XXIII.

VVLG. Ascendit autem ex illo loco in Bersabee.

Sep. Ascendit autem inde ad puteum iuramenti. *Oleaster.* Ascendit in puteum septem.

CONCORDIA.

VOx Bersabee composita est ex Ber quod significat puteum, & ex Sabe quod significare potest tam septem quàm iuramentum, quare Bersabee interpretatur, & puteus septem & puteus iuramenti, &. Fortasse ad vtrumque significandum nomen Bersabee impositum est, quod & septem agnas iuxta hunc puteum statuerit, & quod Abraham & Abimelech iuxta eundem & fœdus iureiurando percusserunt.

EXPOSITIO.

ASendit autem ex illo loco in Bersabee, ascendisse in Bersabee Isaac dicitur, quia illa ciuitas, iuxta quam est puteus eiusdem nominis, erat altiori situ quàm vrbs Geraræ, & terra Palestinorum, à qua ascendebat; ascendit autem quia tempus sterilitatis iam elapsum erat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pax omnibus modis conseruanda.

188. A*Scendit inde in Bersabee*, si foderat puteum, in quo aquam abundantissimam repererat, cuius gratia non contenderunt Palæstini, cur alio progrederis? optatis fruere, alibi forte aquam pecoribus tuis necessariam non reperies, aduerte quod licet tunc pastores Gerarae non contenderint pro puteo, timuit tamen ne pro eo rixarentur: prudenter igitur inde secessit ascendens ciuitatem Bersabee, quia omni qua possumus diligentia, pax est conseruanda, ita Lippom. *quod* Lippom. *suum*

suum erat, vir sanctus exequitur, & ad pacem assequendam arbitratur opportunum secedere in Bersabee.

Mansuetudinis præmium Dei visio.

189. *Ascendit inde Bersabee*, ilico subiungit textus, apparuit ei Dominus in illa nocte, quomodo ilico vt à Geraritis discedit, visionem Dei accipit: qua de causa Deus eum tanto cumulat beneficio, vt eum visione sua fauere dignetur? reuoca in memoriam mansuetissime cum rege Abimelech, & cum eius famulis se gessisse, cum eius imperio & eorum iniustitiæ cesserit: iure merito igitur nunc Deus ei apparet, quia mansuetudinis præmium est Dei visio, quod annotat D. Chrys. *quoniam condignum suæ virtutis specimen exhibuit, & apud Gerarenos, & cum rex eum expelleret, & cum pastores eum auferrent, misericors Dominus veluti confirmaturus eius alacritatem, iam ob insignem illam mansuetudinem eum charum habens, postquam ascendit ad puteum iuramenti, visus est ei Dominus.*

VARIETAS LECTION. VERSVS XXIV.

VVLG. Apparuit Dominus ei in ipsa nocte, dicens: ego sum Deus Abraham, patris tui, noli timere, quia ego tecum sum, benedicam tibi & multiplicabo semen tuum, propter seruum meum Abraham.

Sep. Propter Abraham patrem tuum.

Cald. Ne timeas, quia in adiutorium tuum erit verbum meum, & multiplicabo filios tuos propter Abraham seruum meum.

Pag. Et visus est ei Dominus nocte ipsa.

EXPOSITIO.

Apparuit Dominus ei, hæc est secunda apparitio Dei facta huic Patriarchæ, nec aliam ei contigisse legimus, *in ipsa nocte*, qua scilicet in ciuitatem Bersabee peruenit, sed an vigilanti vel dormienti, an per Angelum vel per seipsum immediate apparuerit, sub iudice lis est, *ego sum Abraham patris tui*, quasi: diceret ego sum, qui tot beneficiis patrem tuum cumulaui, *noli timere*, sensus est si patrem tuum toties in angustiis constitutum eripui, tibi idem auxilium præstabo *ego tecum sum*, & ideo inuictus eris, & te infestantibus potentior, *benedicam tibi*, in temporalibus & spiritualibus, *& multiplicabo semen tuum*, multi enim de Esau, multi de Iacob prodiere. *propter seruum meum Abraham*, intuitu meritorum patris tui.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Rationalis animæ immortalitas comprobatur.

190. *Ego sum Deus Abraham patris tui*, si Abraham è viuis excessit, & mortuorum non sis Deus, quomodo te Deum Abrahæ nominas? non equidem mortuorum Deus est, & tamen Abrahæ qui defunctus est, se Deum dicit, vt intelligeremus ipsum Abraham secundum animam viuere & immortalem esse, obseruatio est Lipp. *ex his verbis vt ait Saluator, resurrectio mortuorum & rationalis animæ immortalitas probatur, Deus namque eorum qui sunt aut viuunt, Deus est, non mortuorum, ergo Abraham corpore extincto secundum animam fuit & vixit.* Lippom.

Iustus apud Deum tanti æstimatur sicut alij innumeri.

191. *Apparuit ei &c. ego sum Deus Abraham*, nonne vt illustriori titulo gauderes, conuenientius diceres ego sum Deus cœli & terræ, creaturarum cœlestium, & terrestrium, Angelorum, & hominum? cur ergo solum Abraham nominas, cum te Deum asseris? solum Patriarcham nominat illiusque Deum & non aliorum se profitetur, quia iustus tanti apud Deum habetur ac alij innumeri: fauet S. Chr. *ita eum mihi feci proprium, vt apud me reputetur, tanti quanti alij omnes.* S. Chrys.

Tantus est Dei erga hominem amor, vt quasi iacturam sui attributi nihili videatur facere, vt ei beneuolentiam suam manifestet.

192. *Apparuit ei &c. ego sum Deus Abraham*, si omnipotentiæ tuæ cum te omnium creatorem declaras, manifestum haberemus argumentum, cur illud supprimis, te solius hominis Deum esse nominans? tuam enim quasi immensitatem diminuis, tuumque restringis dominium: ne mireris, tantus est enim Dei amor in hominem, vt quasi attributorum suorum iacturam nihili facere videatur dummodo in eum suam declaret beneuolentiam; fauet ex parte cit. Chrys. ho. 52. *Dominus orbis conditor vnius hominis Deum se dicens, non concludit & abbreuiat cũ Patriarchæ appellatione suum dominium sed magnam in illum suam beneuolentiam monstrat.* Cit. Chr.

Deus afflictos solatio non destituit.

193. *Apparuit ei Deus dicens: ego sum Deus Patris tui*, cur cum Abimelech eiicitur? cur cum ab eius pastoribus iniuriis lacessitur? cũ expertus est suum in effodiendis puteis laborem incassum, & frustraneum, tunc Deus apparet ei? aduerte aliqua commotum afflictione Isaac, ex inhumanitate regis, nec non famulorũ eius impudentia: merito igitur tunc Deus sua visione dignatur, quia afflictos suo non destituit solatio, *considera*, inquit cit. Chrys. *Dei sollicitudinem, vt illum refocillet & fidentiorem faciat, apparet dicens: ego sum Deus Abraham patris tui, qui patrem tuum glorificaui, & peregrinum ac aduenam illustriorem omnibus incolis feci.* Cit. Chr.

Patientiæ fructus, Dei visio.

164. *Apparuit ei Deus*, in Hebræo est, & visus est ei Dominus, vndenam tale beneficium ei cōtigit, vt Dei visione frueretur eximia est enim Dei gratia in

hac mortali vita Deum intueri, à memoria nondũ elapsum est impatientiæ non succubuisse, quamuis pluribus à pastoribus Geraræ lacessitus fuerit iniuriis, imo maximum præbuisse tolerantiæ specimen in ferendis eorum opprobriis: ne inquiras ergo vndenam tale beneficium, quale est Dei apparitio, acceperit quia patientiæ fructus Dei visio est, *quapropter*, inquit Procop *cum eius patientiam plurimum amaret Deus, ei apparet, & promittit terram, ne sc. tristitia nimia excruciaretur, vt omnium iniuriæ vt peregrinus & aduena esset, opportunus & expositus.* Procop.

Angelis commune est, iustos perplexos corroborare.

195. *Apparuit ei Dominus dicens noli timere, &c.* Lippom. ait apparitio ipsa per Angelum facta est, sed qua de causa Angelus ab omni sollicitudine & angore iubet esse securum? cur ab eo omnem timorem expellit, præcipue cùm à Geraritis regreditur? nota tunc non in leui tentatione constitutum: merito igitur Angelus ei apparet, nam eis commune est iustos perplexos corroborare, omnemque ab eis perturbationem adimere.

Imitanda sunt sanctorum exempla.

196. *Ego sum Deus Abraham patris tui*, cur nomen patris eius interposuit? nonne se Deum nominare potuisset, innominato Patriarcha Abraham? aduerte quid ait Chrys. *iustum ad æmulationem patris sui prouocauit monstrando similem illi virtutem*, quasi ei diceret, ne tibi mirum videatur, quod à rege sis expulsus: quod à pastoribus sis iniuria affectus, tulit & lõge plura pater tuus pertulit: dicamus ergo Deum alloquentem Isaac, patrem merito eius nominasse, vt & patrem in virtutum amore imitari prouocaret, nam vt optime S. Greg. Niss. de vita Moysis, *per nomina Patriarcharum non parum nobis ad virtutis ornamentum conferunt, præteritorum enim virorum qui optime vixerunt, exemplis vita nostra corroboratur.* Gr. Niss.

Præsentia Dei aduersus quoslibet inuictos nos reddit.

197. *Ego sum Deus Abraham patris tui noli metuere*, quamuis sis Deus patris eius, hoc non obstabit, quin timore percellatur, nam omnium es Deus, nihilominus omnes timore corripiuntur, nec non quælibet formidant aduersa? tum etiam cur non metuet, cum homo sit peregrinus inter barbaros alienigenas ac toties infidos agens: mentem igitur eius non leues angere debent curæ & grauiora in dies metuentem sollicitudo excruciare, sed aduerte quid dicat Deus, ego tecum sum: merito igitur nihil metuere deberet, quamuis inter ferocissimas gentes degeret, quia Dei præsentia aduersus quoslibet etiam hostes infensissimos nos reddit inuictos, fauet Chrys. *ne timeas ne te istud perturbet & mirum videatur quod ab Abimelech sis expulsus, quod à pastorib. sis iniuria affectus, ne te hoc terreat, ego enim tecum sum ideo & inuictus eris & infestantibus potentior & inuadentibus potior.* S. Chrys.

Deus quasi iudex iustus reddit mercedem.

198. *Ego sum Deus Abraham patris tui*, iuxta Hebræum habetur, ego Elohe Abraham patris tui, cur te iudicem Abrahæ nominas? cur potius fontem essendi illius nomine Iehoua te non asseris? aduerte quod ibi est sermo de præmio quod intuitu meritorum Abrahæ dandum erat Isaaco, ait enim Deus, benedicam tibi & multiplicabo semen tuum propter seruum meum Abraham: quo posito recte iudicis nomen hîc assumit, quia vt talis, reddit mercedem: obseruatio est Caiet. *summum iudicem Abrahæ hoc est mercedem reddentem debitam Abrahæ, nominat seipse fons essendi, confidas Isaac in eodem Deo seruaturo promissa Abrahæ.* Car. Cai.

Benedictio Dei non quælibet bona, sed etiam spiritualia comprehendit.

199. *Benedicam tibi*, in quo benedices? an in diuitiarum abundantia? an in filiorum multitudine? an in prosperitate mundana? cur vt Isaac sciat benedictionem sibi futuram ei non aperis in quo est benedicendus? non exprimit, sed solum se ei benedicturum pollicetur, quia Dei benedictio ita fœcunda est, vt non quælibet bona, sed omnia, & præcipue spiritualia comprehendit: sic Abul. *benedicam te, id est in persona tua augebo in gratia & honore, & bonis temporalibus.* Abulens.

Iusti meritorum intuitu aliis plurima largitur bona.

200. *Benedicam tibi & multiplicabo semen tuũ*, quænam tot bonorum quæ Isaac cõtingere debent, origo? cur Deus benedictionem ei largietur? cur posteros eius multiplicabit? ipsemet Deus satisfacit dicens, propter seruum meum Abraham, cur non ait propter te, ô Isaac? vt agnosceremus ex iusti meritorum intuitu plura in alios bona conferri: *quanta pietatis est hoc* (inquit Lipp) *vt propter merita vnius alteri misereatur & benedicat, fecit tamen hoc Deus præcipue ex propria sua bonitate*: & Oleaster, *omnia illi Abrahæ intuitu tribuit, vt videas quid valeat apud eum iustum esse, & quid valeat iustus suis.* Lippom. Oleaster.

Deus obedientiæ iusti plurimum defert.

201. *Benedicam tibi, &c. propter seruum meum Abrahamum*, cum plurium ornamento virtutum illustris fuerit, cuiusnam intuitu te Isaaco benedicturum asseris? nam vel propter eximiã eius fidem, aut in peregrinos charitatem, &c. cur non dicemus quod propter egregiam obedientiam eius tot bona Isaaco præstiterit? fauet Abulensis, *erant merita obedientiæ Abrahæ apud Deum potiora meritis totius seminis sui*, & D. Chrys. *multas illi debeo retributiones ob suam in me obedientiam, igitur propter illum multiplicabo semen tuum.* Abulens.

Deus à nobis superbiendi occasionem amouet.

203. *Benedicam tibi &c. propter seruum meum Abraham*, cum merita Isaaci non fuere exigua, cur nõ ais ô Deus, quia fuisti mihi fidelis, benedictionem tibi impertiar? forte ne ei occasionem superbiendi præberet, & Isaac quãuis magna operans, humiliaretur, *magna enim*, inquit Bern. serm. 13. in cant. *& rara virtus est, vt magna licet operantem magnum te nescias, & manifestam omnibus tuam te solum latere sanctitatem.* S. Bern.

Eximia dignitas est serui Dei nomine cohonestari.

204. *Benedicam tibi propter seruum meum Abraham*, cur non ait propter possessorem futurum in semine suo terræ promissionis, vel propter progenitorem verbi mei, secundùm carnem? excellentissimus est enim ille vltimus titulus, cur ergo solum eũ seruum suum appellat? quia nulla maior est dignitas quam serui Dei nomine cohonestari, *quid est*, inquit Orig. in cap. 1. Epist. ad Rom. *esse seruum Christi? quid est esse seruum verbi Dei? sapientiæ,* Orig.

iustitiæ veritatis & omnium omnino virtutum quæ Christus est. S. Thom. in eadem verba Epist. loquens de D. Paulo, *seruum Iesu Christi se vocat, quem omnes increduli mortuum & crucifixum, & fabri filiū appellabant, sed tamen eius seruitutem plusquam quoduis regnum amplectebatur, & pluris faciebat.* Theod.

VARIETAS LECTION. VERSUS XXV.

VVLG. Itaque ædificauit ibi altare, & inuocato nomine Domini, extendit tabernaculum, præcepitque seruis suis, vt foderent puteum.

Cald. Et ædificauit ibi altare, & orauit in nomine Domini.

EXPOSITIO.

ITaque ædificauit altare, scil. gratiarum actionem agens pro beneficiis acceptis, *& inuocato nomine Domini*, Deum sibi semper propitium deprecans. *extendit tabernaculum suum*, vt ibi figeret sedem & domicilium, tabernaculum autem erat quoddam tentorium magnum, quod super ligna quædam imponebatur, cum sedem alicubi vellet habere, *præcepitque seruis suis vt foderent puteum*, aqua enim etiam in hoc loco necessaria erat, pro adaquandis pecoribus.

CONCEPTUS IN HUNC VERSUM.

Dei cultus & honor omnibus præferendus.

205. ÆDificauit altare inuocato nomine Domini, *& extendit tabernaculum*, qua de causa prius ædificat altare Domino, quàm figat tabernaculum? prius enim domicilium eligere deberet, & deinde constructo altari Dei nomen inuocare: rectè prius altare construit, quàm tentorium disponat & sedem eligat, quia Dei cultus omnibus aliis præferendus est, non dissentit Abul. *patet magna affectio Isaac ad Deum, quia prius ædificat altare Deo, quam sibi extenderet habitaculum.* Abul.

Deo gratiarum actiones agendæ.

206. *Ædificauit altare inuocato nomine Domini*, cur antequam Dei promissa adimpleantur, ei altare cōstruit? expectet quousque se omnino liberum ab inuidia Geraritarum experiatur, tunc enim omnis expers formidinis, Deum liberius inuocabit, illico acceptis solum Dei promissis ei altare ædificat, quia pro omnibus gratiarum actiones sunt referendæ, *quid est, ædificauit ei altare*, inquit Chrys. *gratiarum actiones illi obtulit Domino, quod tantam pro se gesserat sollicitudinem.* S. Chrys.

Gratiæ non solum verbo, sed & opere sunt agendæ.

207. *Ædificauit altare inuocato nomine Domini* nōne vt gratiarum actiones ageret, sufficiebat nomen Dei inuocasse? ad quid igitur altare construit, & in eo offert victimas? quia non solum verbis, sed & opere, cùm facultas adest, agendæ sunt gratiæ: ecce nedum animo gratus est, sed & altare ædificat, offert sacrificium, & voce inuocat nomen Domini.

VARIETAS LECTIONUM VERSUS XXVI.

VVLG. Ad quem locum cum venissent de Geraris Abimelech & Ochozath amicus illius, & Phicol dux militum.

Sep. Et Abimelech iuit ad eum de Geraris, & Hochozath pronubus eius, & Phicol princeps militiæ virtutis eius.

Chal. Abimelech abiit ad eum de Geraris comitatus amicis suis, & Phicol principe exercitus sui, *sic fere Pagn.*

Chrysost. Iuit Abimelech & præfectus Gynæcei.

Orig. Et gener eius.

CONCORDIA.

PLures vocem Ochozath sumunt, non vt nomen proprium hominis, sed vt nomen significans collegium vel comitatum amicorum, vnde sic ait Hier. in Hebræo, legitur venisse Ochozath & collegium amicorum eius, vt non tam hominem significet, quam amicorum turbam, quæ regem illuc comitata sit. Lippomanus ait dictionem Hebraicam quæ in hoc loco est מֵרֵעֵהוּ mierehu significare amicum eius, vt noster interpres habet, addita littera men dictioni rea, quæ amicum vel socium significat: septuaginta verterunt Abuzat pronubus eius, quæ lectio licet nullam cum Hebraica habeat, quoad verba, affinitatem, quoad sensum vera est.

EXPOSITIO.

AD quem locum cum venissent, scilicet ad Bersabee Abimelech rex, & Ochozath amicus eius, nempe præcipuus, nam plures cum eo regem comitati sunt, & Phicol dux militum, non cohortis regiæ, nam diximus fuisse Ochozath, sed militiæ publicæ.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei præsentia nos omnibus spectabiles efficit.

208. *Ad quem locum cùm venissent Abimelech & Ochozath*, nonne ille est Abimelech qui dixerat Isaac recede à nobis? quomodo nunc ipse venit Abimelech hominem priuatum conuenire? nonne antea tanquam peregrinus & aduena eiicitur? quomodo nunc à rege tanquam excellentissimus salutatur? reuoca in memoriam quid Deus Isaac pollicitus fuerit, scilicet suam præsentiam, cum ait *ero tecum*, quid mirum igitur si ab ipsomet rege quæritur & salutatur, quia Dei præsentia viros antea contemptos, spectabiles efficit: *qui dixerat iusto*, inquit S.Chrys. Chrys. *ego tecum sum & benedicam te, ipse simul eum illustrauit, & omnibus fecit spectabilem, vide Abimelech illum qui abigere eum conatus est, dixit; recede à nobis, nunc ad eum venientem.*

Simus immemores iniuriarum.

209. *Ad quem cùm venissent Abimelech & Ochozath*, si præ nimio eorum liuore, secedere à Geraris fuisti coactus, si puteos quos non sine ingenti labore & magna tui vtilitate foderas, obturauerunt, an eos vel benigne vel elato suscipies animo? benigne: sed nonne non leuibus te affecere iniuriis? verumtamen benigna mente suscipiam, decet enim me iniuriarum immemorem esse: fauet Abul. *notatur in hoc mansuetudo Isaac, quia licet isti essent eius inimici, tamen habuit se ad eos benigne.* Abulens.

Inimici iustos timere coguntur.

210. *Ad quem cum venissent Abimelech & Ochozath*, si rex constiturus essem, hominem, priuatum, cui opprobrium intulissem, non conuenirem, argueris enim vilis animi, & timidi, quomodo ergo cùm sis Gerarum rex, & qui illum à tua metropolitana ciuitate Isaacum eiecisti, nec non te consentiente, tui famuli non leui eum affecere iniuria, quomodo eum inquam conuenis? cur non præcipis vt ad te accedat? non tale præcipit, sed potius eum etiam humiliter conuenit, quia inimicus semper iustos formidat: Oleaster, *coguntur inimici* Oleast. *iustos timere & eis reconciliari.*

***

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

VVLG. Locutus est eis Isaac, quid venistis ad me, hominem quem odistis, & expulistis à vobis?

Sep. Vt quid venistis ad me? vos autem odistis & dimisistis me à vobis.

Pag. Et emisistis me, ne essem vobiscum.

EXPOSITIO.

QVid *venistis ad me?* eorum mentem & occasionem sui accessus agnouerat, *hominem quem odistis*, scilicet ex inuidia, *& expulistis à vobis*, arbitrabaris enim, ô rex, me vobis potentiorem esse ideo à Geraris me eiecisti.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maxima est iustorum mansuetudo.

211. QVid *venistis ad me hominem quem odistis?* an ita immemor opprobrij accepti, vt regem cum suis non seuere arguas si te potentissimum arbitratus est, cur non ais nunc potentiam meam experieris, & vindictam ab iniuriis mihi meisque illatis accipiam? nihil tale proferr, sed benignè eos quamuis sibi aduersarios suscipit, vt quanta sit iustorum mansuetudo ponderemus, *vide obsecro*, inquit Chrys. *quanta mansuetudo iusti, videns eos à quibus fugatus fuerat, & qui tanto eum odio fuerant prosequuti, nunc cum suppliciter ad se venirent non superbiuit, contra eos, non elato fuit animo sed memor eorum quæ à Domino fuerunt dicta, neque virtute Domini fretus insurrexit contra regem, sed iterum consuetam mansuetudinem præ se ferens cum maxima lenitate verborum dixit eis quid venistis ad me?* S.Chrys.

Ex inuidia odium.

212. *Quid venistis ad me hominem quem odistis?* vndenam colligis quod te odio prosequuti sunt; solum enim leginius quod inuidiæ zelo in te concitati sunt, puteosque à famulis tuis effossos obturauerunt, sufficit quod ei inuidissent, vt vere asserer odio exarsisse, quia, vt optime Abul. *ex inuidia odium nascitur.* Abulens.

Non ab hodierno die reges ex aulicis suis specialem sibi deligunt familiarem.

213. *Quid venistis ad me?* quos alloqueris Isaac? Abimelech aulici eius sunt amici, qua de causa vnus à textu sacro solus dicitur eius amicus? itane seuerus erga suos & pronus erga vnum, vt alij sint eius inimici, vnus amici titulum adeptus sit? non ideo hunc solum amicum regis nominat, quia alii sunt aduersarii, sed quia præ omnibus aliis hunc sibi rex Abimelech elegerat familiarem, vnde hunc textum explicans Dionys. Chartus. ait, *reges solent habere vnum specialem amicum, qui antonomasticè fertur amicus regis.* Dion. Cart.

Ex beneficiis à Deo acceptis ne simus insolentes.

214. *Quid venistis ad me?* si ab eis ita inhumaniter tractatus, ita læsus iniustè, ita vexatus, & ex alio capite diuinarum promissionum fiducia, Deique præsidio & virtute adiutus, cur aduersus eos non insurgis debitas suæ inuidiæ pœnas exigens? merito: nec illorum humilitate, nec metu, nec ex beneficio singulari

à Deo accepto factus est arrogantior, quia ex gratiis à Deo nobis collatis insolescere non debemus.

Principis mores sequuntur subditi.

215. *Quid venistis ad me, hominem quem odistis?* si solus rex tibi præcepit, vt à Geraris discederes, & pastores Geraræ ex liuore puteos quos effoderas obstruxerunt, quomodo ais etiam ipsos regis amicos, & mil tie ducem te odio prosequi? nonne rex Abimelech ex odio in Isaacum præcepit, vt à sua ciuitate discederet? ne mireris igitur aliis omnibus dixisse Isaacum, vos me odistis, quia principis mores sequuntur subditi, vt ait Iesus filius Sirach, c. 10 Eccles. *& qualis est rector ciuitatis, tales & inhabitantes in ea*, quæ verba Iansenius exponens ait. *quia principis exemplum ad bene maléve viuendum magnam habet, primum in ministris eius, deinde in reliquis ciuibus vim & authoritatem.* Iansen.

Non magnanimi, sed animi abiecti est adulari.

216. *Quid venistis ad me, hominem quem odistis?* licet diximus benignitatis maximæ specimen præbuisse, in iis verbi, nihilominus aliquid aculeorum inesse haud potest negari, quod equidem miror; nam cum Isaac regem alloqueretur, vt moris est, eum laudibus extollere potius deberet, quàm arguere: ne mireris: animi enim abiecti est, & non magnanimi, reges adulationibus prosequi, vnde sic commendat Isaacum Procop. *non vanas Isaac regi admisceet laudes, non enim adulatur vir prudens, verùm huiusmodi illecebras detestatur.* Procop.

Principis infidelis & barbari est non candidè tractare.

217. *Quid venistis ad me?* quorsum ille comitatus & apparatus regius? & quid, ô rex, moliris? cur enim priuatum hominem conuenis? an solùm cum eo fœderis ineundi gratia? audiamus cit. Procop. *Abimelech cum suo comitatu egreditur ad Isaacum, magis speculandi animo id facit quàm gratia pangendi fœderis, bello scilicet pacique paratus, bello si Isaacum impotentiorem cerneret*: sed cur bello paratus, si sibi viribus im arem repetisset? quia principis infidelis & barbari est, non candidè sed dolosè res suas agere. Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXVIII.

VVLG. Qui responderunt, vidimus tecum esse Dominum, & idcirco nos diximus, sit iuramentum inter nos & ineamus fœdus.

Sept. At illi dixerunt videntes, quia fuit Dominus tecum, & diximus hæc execratio inter nos, & inter te, disponeates tecum testamentum.

Chald. Videndo vidimus quoniam erat verbum Domini in adiutorium tuum, & diximus confirmetur nunc iuramentum, quod erat inter patres nostros & nos & te, & ineamus pactum tecum.

Pag. Percutiemus fœdus tecum.

CONCORDIA.

PLura sunt verba in Hebræo vt iteratio *inter vos, inter nos*, quæ consulto omisit Vulgatus interpres, אלה licet iuramentum significet, tamen non impropriè execrationem denotat, quod intelligendum est, si iuramentum quis violauerit.

EXPOSITIO.

VIdimus subintellige iuxta Hebræum videndo, quasi dicat videndo vidimus, id est cito percepimus, est linguæ idiotismus, *tecum esse Dominum*, hoc loco, idem est quod Deum tibi fauere: ex cunctis enim prosperis quæ ei acciderant, & subita bonorum multiplicatione id colligebant, *idcirco nos diximus*, id est inter nos consilium fecimus, vt veniremus ad te, *sit iuramentum*, ord non seruatur in verbis, prius enim fœdus oportet inire quàm iuramento illud confirmare teneantur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Silens patientia in iniuriis, Deum habet defensorem.

218. VIdimus tecum esse Dominum, & idcirco diximus, fœdus ineamus; vnde, quæso, vidisti, ô Rex, Deum esse cum Isaac vt cum primoribus tuis eum conuenias, & de fœdere pacis tecum ineundo sollicites? aduerte quod Abimelech sanctissimum Patriarcham Isaac suo regno abire iussit, & alieno solo exulare, quod patienter tulit Isaac: ne inquiramus igitur vnde rex Deum esse cum Isaac colligit? quia vidit eum in iniuriis patientem, qui enim ab iniuriis non se defendit, Deum certissimè habet defensorem: vnde D. Chrys. hom. 52. *Vide quantum mansuetudinis robur, qui pridem abegerāt, nunc veniunt ad peregrinum, & non solùm satisfaciunt & excusant se, sed & peccatorum veniam petunt, & prædicant iustum*, vbi totum hunc euentum refert ad mansuetudinem, qua Isaac illatam sibi iniuriam sustinebat: ex eo enim quod Geraritæ patientem Isaac recognoscebant, Deum illi propitium adesse non dubitabant. S. Chrys.

Mala conscientia cruciat impios.

219. *Vidimus tecum esse Dominum, & idcirco diximus, ineamus fœdus*, Isaaci deberet hæc esse petitio & obsecratio, non enim solent reges ab inferioribus petere, vt secum fœdus ineant, pacemque stabiliant; sed è contra, quomodo igitur rex Abimelech ab homine priuato & peregrino hoc postulat? quia eum conscientia cruciabat, eo quod iniustè virum sanctum opprobriis affecisset, timeretque ne

Deus vindictam huius sceleris sumeret, *Vide*, inquit Chrysost. *quomodo impellente conscientia semetipsos reprehendere festinant, cum nullus alius cogat vel facta obiiciat; nam nisi iniustitiam fecissetis, quare à iusto petitis vt componat fœdus vobiscum? sed ita se habet iniustitia quotidie conscientiam mordet, & silente eo qui offensus est, pœnam & rationem exigi putant, qui iniustitiam sunt operati, & quotidie anguntur, & quasi sibimetipsis præscribunt peccatorum suorũ exquirirationem, id quod & illis euenit.*

Principes suorum salutem maximè curent.

220. *Vidimus tecũ Dominum, & idcirco diximus, ineamus fœdus*; quid formidas, itavt ab homine priuato fœdus amicitiæ postules? aduerte posteris suis timuisse regem, cùm enim videret Isaacum in dies ditiorem & potentiorem effici, metuit ne memor opprobrij accepti contra suos bellum moueret; prudenter igitur ipsemet rex ab Isaac vt fœdus secum iniret, postulat; quia principes de suorum salute maximè debent esse solliciti: sic Lippomn. *Abimelech, inquit, inciuiliter tractando Isaac, & ob populi gratiam expellendo, quem cum in dies crescere videret benedictũ à Domino, nonnihil veritus Deum & homines posteris quoque suis prospiciens, iunctis sibi regni primoribus, renouare fœdus quærit, quod pro insigni modestia Isaac non abnuit.* Lippom.

Ita iusti à Deo adiuuantur, vt sensibiliter ab infidelibus id percipiatur.

221. *Vidimus tecum Dominum*, si Deus à nobis in hac vita mortali inuisibilis est, quomodo asserit Abimelech cum suis; vidimus tecum esse Dominum? quia sensibiliter percepit Deum singulari auxilio Isaacum fouisse, & in maximis bonis citissimè multiplicasse: fauet Abul. *Experti sumus*, inquit, *sensibiliter quia Deus erat tecum, quia tantum multiplicabaris & tam subito, quod nullus homo prudentia & industria humana tantũ potuisset & tam subito multiplicari, necessario coniiciebatur quod ibi esset diuina prouidentia supernaturaliter operans.* Abul.

Maxima est potentia virtutis.

222. *Vidimus tecum esse Dominum, & ideo diximus, ineamus fœdus*: nonne Isaacum à ciuitate tua eiecisti? nonne tui eum sunt persequuti famuli? nonne à Geraris abire coegisti? cur ergo supplex eum conuenire cogeris? quia tanta est virtutis Patriarchæ potentia, vt regem compellat eum adire: sic D. Chrysost. *vide quanta virtutis potentia.* S. Chrys.

Diuinum est iniurias patienter tolerare.

223. *Vidimus tecum esse Dominum*, vnde vobis constitit Deum esse cum Isaaco, cum id reuelatione non accepistis, nec fortè alicuius hominis testimonio? sanè id euidenter colligunt ex admirabili patientia, quam inter regis, aulicorum & pastorum iniurias & oppressiones exhibuit, quæ quidem virtus non humanum sed diuinum quid præ se fert; quo maximè signo Christus Dominus in passione inter iniurias, opprobria, plagasque patientissimè sustinens, silensque suam diuinitatem contestatam esse voluit: quod optimè monet Iudæos Tertull. lib. de patientia, cap 3. *Hinc vel maximè Pharisæi Dominum agnoscere debuistis, patientiam huiusmodi nemo hominum perpetrauit.* Tertul.

Mala conscientia etiam generosos deprimit.

224. *Sit iuramentum inter nos, & ineamus fœdus*, hæc verba ex incredibili nascuntur metu; sed cum reges generosi debeant esse animi, quomodo rex Abimelech petit secum iniri fœdus, illudque iuramento firmari? nonne arguebat eum malefactorum conscientia? quid mirum igitur timuisse? mala enim conscientia etiam generosos deprimit & opprimit: *O quantum securitatis habent*, exclamat S. Prosper lib. 2. de vita contemplatiua, cap 18. *qui sibi benè sunt conscij, & quantum perturbatos humiliat perpetratio pudenda peccati?* S. Prosp.

Iustorum confœderatio quærenda est.

226. *Sit iuramentum inter nos, & ineamus fœdus*; cur ita sollicitè cum homine peregrino fœdus inire satagis? quid enim mali tibi a tuo regno alienus inferre potest? in Chananæa pacificè degit immemor iniuriæ acceptæ: nonne Isaac iustus erat? ne inquiramus igitur cur Abimelech cum suis pacem inire sollicitat, iustorum enim confœderatio totis viribus ambienda est: quod annotat Hugo Card. *Bonorum confœderatio quærenda non malorum*: Deut. 7. *cum gentibus non inibis fœdus, nec misereberis eorum, nec sociabis cum eis coniugia, & vide* 2. Paral. 20. *Reprehenditur Iosaphat, qui tamen bonus fuit de confœderatione cum rege Israel, quia*, inquit, *habuisti fœdus cum Ochozia, percussit Dominus opera tua.* Hugo Card. Deut. 7. 2. Par. 20.

Deo illustrante conuertimur.

227. *Sit iuramentum inter nos, & ineamus fœdus*, quanta mutatio? mox hominem abire fecerunt, cùm dixit rex, discede à nobis, cùm sunt persequuti, cùm puteos obstruxerunt, quomodo nunc inire volunt fœdus ne noceat? quomodo ita mutati à seipsis? non aliter id credo factum quàm Deo animos eorum conuertente & illustrante, nec enim aliter quàm diuino instinctu sic resipuerunt: fauet Chrys. *iustus inde eorum mentem excitauit.* S. Chrys.

Qui iuramentum violat, dignus est maledictione.

228. *Sit iuramentum inter nos*, iuxta Oleastrum ex Hebræo, debemus legere: sit execratio inter nos, iuramentum non est execratio, imo cum aliquibus circumstantiis licitum & meritorium; execratio autem abominatione digna videtur esse; quomodo igitur ait, vbi habemus iuramentum, legendum esse execrationem? meritò sic legendum esse censet, quia sensus verborum Abimelech, quod qui iuramentum pro fœdere seruando præstitit, violauerit, omni execratione & maledicto dignus erit: sic exponit S. August. qu. 77. in Genes. *Execratio hoc loco est iuratio, quæ maledictis obstringit quæ accidunt ei qui peierauerit.* S. Aug.

VARIETAS LECTION. VERSVS XXIX.

VVLG. Vt non faciat nobis quidquam mali, sicut & nos nihil tuorum attigimus, nec fecimus quod te læderet, sed cum pace dimisimus auctum benedictione Domini.

Sept. Ne facias nobiscum malum, sicut non sumus te abominati nos, & quemadmodum vsi sumus te benè, & dimisimus te cum pace, & nunc benedictus tu à Domino.

Chald. Si feceris nobiscum malum, sicut non nocuimus tibi, & sicut fecimus tecum, tantummodo bonum, & dimisimus te in pace, tu nunc benedictus es Domini.

Pag. Si feceris nobiscum malum, quemadmodum non tetigimus te, & quemadmodum tecum fecimus dumtaxat bonum, & dimisimus te in pace.

Oleast. Emisimus te in integritate.

CONCORDIA.

QVamquam in his lectionibus aliqua sit varietas, tamen omnium idem est sensus, nam licet Septuaginta habeat non sumus te abominati, vbi habemus nihil tuorum attigimus, in idem coincidunt, nam denotant quod licet eum eiecerint potius ex timore suæ potentiæ nimiæ contigit, quàm ex odio, tamen nullum suis rebus damnum intulerunt שלם Schalom, multiformis & amplissimæ significationis apud Hebræos, & sic congruè vertit Oleaster in integritate.

EXPOSITIO.

VT non facias nobis quidquam mali, iuramento firmemus fœdus, quod simul percutiemus, scil. quod nullum nobis malum inferes, nec per te immediate nec per seruos tuos. *& non nihil tuorum attigimus*, licet te emisimus, nihil quidquam ex bonis tuis detraximus, *nec fecimus quod te læderet*, si per hanc læsionem intelligant manus violentas, verum fatentur, si vero asserere volunt nullum damnum intulisse, falsum est, nam ipsis conniuentibus pastores Geraræ puteos Isaaco ademerant, *sed cum pace dimisimus auctum benedictione Domini*, rationem præbent cur Isaacum in pace dimiserint; quia videlicet videbant eum à Deo protegi, ac benedici, ac proinde eum tangere non audebant.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mala conscientia agitati nesciunt quid proferunt.

229. NE facias nobis quidquam mali, non est cur cum Isaac fœdus meatis, ea de causa vt vobis malum non inferat, nonne patientiam eius & mansuetudinem satis experti estis in tolerandis vestris iniuriis, cum vobis conniuentibus pastores vestri puteos eius obstruxerunt? cur igitur dicitis ne facias quidquam mali? non mirum eos ità loqui, quia qui mala conscientia aguntur, nesciunt quid proferant, *vide quomodo*, inquit Chrys. *pugnantia inter se præ mentis angore & turbatione loquuntur, ne feceris nobis malum; quare sic timuistis iustum? videntes quod tantam præ se ferat mansuetudinem erga eos qui lacessebant, sed incorruptus iudex mentes eorum excitauit, propterea præ timore & formidine non attendunt quod diuersa & pugnãtia loquuntur*, en fluctuantes & iactati impij vt nusquam consistant nec secum pacem habeant, sed anguntur & crucientur. S.Chrys.

Impii nullo persequente, suorum scelerum pœnam timent.

230. *Ne facias nobis quidquam mali*, cur à vobis pœnam exigi timetis? cùm sit patientissimus & mansuetissimus Isaac, nullum vobis damnum inferet; non est ergo cur solliciti fœdus inire cum eo ambiatis: ideo fœdus inire, ne eis malum inferat, summopere exoptant, quia impij etiam nullo persequente, à suis sceleribus supplicium exigi maximè timent, *vides*, inquit Chrysost. *quomodo supernam pœnam timuerunt, sciuerunt enim quod licet ipse propter humanitatem suam non vlcisceretur quæ fecerant, sed is qui tantam curam agebat repetiturus esset rationem eorum quæ in iustum facta sunt, ea propter placant iustum & componi pro eo student.* S.Chrys.

Omnis scientia humana licet aliquando diuinæ dissona, eam tandem tanquam superiorem agnoscit.

231. *Ne facias nobis quidquam mali*, & ideo fœdus cum eo mire postulant, nec non reconciliari, si ei antea fuere aduersarij & dissidebant, quomodo nunc conuenire desiderant? obseruemus quot fuere qui ad Isaacum accessere, quidue denotant: nonne fuerunt Abimelech, Ochozat, & Phicol, qui secundum Orig. Hom. 14. in Genes. triplicem Philosophiam, nempe naturalem, moralem, & rationalem significant, Isaac autem scientiam vel legem diuinam? quid mirum igitur si Abimelech, Ochozat & Phicol antea Isaaco dissentientes, tandem eum conueniunt, & ab eo pacem postulant; quia per eos denotatur, quod omnis scientia humana licet aliquando diuinæ dissona, tandem tamen cum ea consentit & superiorem agnoscit, obseruatio est Origenis citati, *iste Abimelech vt video non semper pacem habet cum Isaac, sed aliquando dissidet, aliquando pacem requirit, si meministis quomodo in superioribus diximus de Abimelech, quod personam teneat studiosorum & sapientum sæculi, qui per eruditionem Philosophiæ, multa etiam ex veritate comprehenderunt intelligere potestis, quomodo hic cum Isaac, qui verbi Dei, quod in lege est, tenet figuram, neque in dissensione semper potest esse, neque semper in pace; Philosophia enim neque in omnibus legi Dei contraria est, neque in omnibus consona: multi enim Philosophorum vnum esse Deum qui cuncta creauerit, scribunt; in hoc consentiunt legi Dei: aliquanti etiam hoc addiderunt, quod Deus cuncta per verbum Dei sit quo cuncta moderentur, in hoc non solum legi, sed etiam Euangeliis consona scribunt, Moralis vero Physica quæ dicitur Philosophiæ, pene omnia quæ nostra sentiunt; dissident vero à nobis cum Deo dicunt esse materiam coæternam, dissident cum negant Deum curare mortalia, sed prouidentiam eius supra lunaris globi spacia cohiberi, dissident à nobis, cum vitas nascentium stellarum cursibus pendunt, dissident, cum sempiternum dicunt hunc mundum, & nullo fine claudendum, sed & alia plurima sunt, in quibus nobiscum vel dissident, vel concordant: & ideo Abimelech secundum hanc figuram aliquando in pace esse cũ Isaac,* Orig. Hom. 14.

aliquando diffidere describitur, sed & hoc non puto quod otiosè Spiritui Sancto, qui hæc scribit, curæ fuerit comprehendere, quod duo alii cum Abimelech venerint, id est Ochozach gener eius, & Phicol dux exercitus eius: interpretatur autem Ochozach tenens & Phicol os omnium; ipse autem Abimelech pater meus rex: qui tres, vt ego arbitror, imaginem totius Philosophiæ tenent, quæ apud eos in tres partes diuiditur, Logicam, Physicam, Ethicam, id est rationalem, naturalem, moralem; rationalis est illa quæ Deum Patrem omnium confitetur, vt est Abimelech, naturalis illa est, quæ fixa est, & tenet omnia velut natura ipsius viribus nitens, quam profitetur Ochozah, qui dicitur tenens: moralis est quæ est in ore omnium & ad omnes pertinet, & pro omnium similitudine præceptorum, in omnium ore versatur, quàm designat iste Phicol, qui os omnium interpretatur; hi ergo omnes in huiuscemodi eruditionibus instituti, veniunt ad legem Dei, & dicunt videntes vidimus, quia est Dominus tecum, & diximus: fiat coniuratio inter nos & inter te, & constituamus tecum pactum, ne facias nobiscum mala, sed quemadmodum nos te non sumus execrati, ita & tu, benedictus Domino.

Iustorum maxima est benignitas.

232. *Nihil tuorum attigimus, nec fecimus quod te læderet*; nonne eius puteos obstruxistis, eos humo replentes? loquere ergo Isaac, & eos argue inuidiæ & expulsionis tuæ, & eis obiice quod te non leuiter, sed grauissimè læserint: nec vllum verbum aduersus eos protulit, vt quanta præditus esset benignitate, compertum haberemus: *iustus*, inquit citatus Chrysost. *non petit rationem, neque expostulat, neque arguit ea quæ ab illis dicta sunt.* S. Chrys.

Impudens malorum ingenium.

233. *Nihil tuorum attigimus, nec fecimus quod te læderet*; quasi dicerent, nec personæ, nec rebus tuis nocuimus, cur culpam non agnoscitis? cur delictum non fatemini? imo cur admissum, virtutis quadam specie coloratum commendatis dicentes, cum pace dimisimus auctum benedictione Domini? cum pace hoc est beneuole saluum & integrum sine vlla læsione, an non abegistis? an non iniuria toties damnoque affecistis? ita se res habet, sed ita impudens est malorum ingenium, vt culpam nolint agnoscere, sed iustitia colorare: *vides*, ait Chrysost. *quomodo iniustam expulsionem lenire curent, dimissionem in pace nuncupantes.* Chrys.

Sublimes impugnat superbia, & ita videant ne cadant.

234. *Dimisimus te in pace auctum in benedictione Domini*; in Paraphrasi Chaldæa est, tu nunc benedictus Domini, quasi sensus esset, idcirco te in pace dimisimus, quia nunc cernimus te à Deo amari, videtur otiosa mihi illa particula, nunc, sufficiebat enim dixisse, tu benedictus Domini, meritò addidere Palæstini hanc particulam dicentes, tu nunc benedictus Domini, quis enim gratia qua nunc floret peccando non potest excidere? sublimes enim gratiarum & virtutum splendore animas solet impugnare superbia, quæ si semel admittatur, infœlicem importat ruinam, timeant sibi vel ipsa cœli sydera, nec enim hoc vitio infirma, sed summa quæque pulsantur ac præcipitantur: *enimvero*, vt scripsit S. Hildeb. Ep. 31. *superbia natione cœlestis sublimes appetit mentes, & velut ad proprios ortus reuolans ad gloriam & puritatem irrumpit hominum, quæ à gloria & puritate prorumpit Angelorum, prima hæc & vltima pernicies ante omnia vitia superauit, post omnia superatur.* S. Hildebert.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Fecit ergo eis conuiuium, & post cibum & potum.

Sept. Fecit conuiuium, & comederunt & biberunt.

EXPOSITIO.

FEcit ergo eis conuiuium, ipsum regem & satrapas eius munificentissimo excepit conuiuio, amicitiæ diremptæ redintegrationis gratia, & vt omnis suspitio odii adimeretur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non solùm non odio habendi sunt inimici, imo beneficiis sunt excipiendi.

235. FEcit ergo eis conuiuium, quibus? Abimelechi & eius famulis, nonne tanquam inimici odio prosequuti sunt Isaac, eumque à Geraris eiecerunt? quomodo ergo omnis immemor iniuriæ, non solùm benigno vultu, sed etiam munificentissimo eos excipit conuiuio? quia infensissimi aduersarii nostri non solùm odio non sunt habendi, imo beneficiis cumulandi: sic D. Chrysost. *Conuiuio certa dat argumenta se non fore memorem eorum quæ in se commiserant: & non solum obliuiscitur, sed magna hospitalitate illos excipit*; & Oleaster, *hoc proprium sanctorum est scilicet pro malis bona reddere.* Chrys. Oleast.

Inimicis reddere bonum pro malo, non à præcepto Christi Domini incipit, sed à diuturnis temporibus hoc viguit.

236. *Fecit ergo eis conuiuium*, in hoc reddens bonum pro malo, si nondum Christus Dominus præceperat, vt diligeremus inimicos, & benefaceremus illis qui oderunt nos, quomodo Patriarcha Isaac illud adimpleuit? quomodo beneficiis excipit sibi inuidẽtes & aduersarios? vt omnibus innotescat quod reddere bonum pro malis non à Christi Domini præcepto incœperit, sed pluribus antea iustis hoc insitum fuerit. Fauet cit. Chrysost. *id quod Christus discipulis suis præcipiens & admonens dicebat, ne solos diligentes diligerent, sed & inimicis charitatem* Chrys.

exhiberent, hoc ille nunc multo antea implet, & tanta hospitalitate tractat eos qui ita oderant, omnemq; vindictæ cupiditatem animo suo excludit: deinde concludit, *qua igitur nos venia digni erimus qui post tantam doctrinam & Saluatoris præcepta, neque ad huius iusti mensuram peruenire valemus, & quid dico ad eius mensuram? neque prope astare possumus, tanta enim nunc malitiæ abundantia obduxit omnia vt nunc rarum sit & diligentes diligere.*

Vrbanè sunt hospites excipiendi.

238. *Fecit eis conuiuium*, si inferior eis erat Isaac in potentia & diuitiis, si quidem rex Abimelech eo in omnibus potentior erat, quomodo conuiuio excipit? potius enim rex cum suis eum excipere deberet: nonne tanquam hospites cum conuenerant? meritò igitur eos apparatissimo excepit epulo, hospites enim quilibet vrbane à nobis sunt excipiendi, quod breuiter Lytan. annotauit, *curialiter*, inquit, *recepit eos.* Lytan.

Vrbanitate edomanda est aliorum ferocitas.

239. *Fecit eis conuiuium*, cur ilico accedentes excipit conuiuio? nonne post aliquot dies hoc epulum potuit differre? aduerte ex Procopio quod accesserunt cum animo bellum ei inferendi: prudenter igitur eos benignè excipit mensa, quia comitas & vrbanitas ferociam inimicorum vincit ac edomat. Fauet Procop. *Isacus aduenientes amice compellat & comiter inuitat epuloque excipit, vbi enim potentiam illorum perspexit, salis & mensæ eos participes facere festinat.* Procop.

Vanis laudibus neminem prosequamur.

240. *Fecit eis conuiuium*, cur non obseruauit Moyses verba quæ Abimelech protulit, & quos cum eo sermones miscuit? an adulando beneuolantiam eius captare voluit? adulatione enim & blanditiis nobis potentiores maximè si eos conuiuio & mensa excipimus, prosequimur, non ei tamen quauis regi blanditur, ad adulatione enim omnino cessandum est *epulo excipit*, inquit Procop. *nec tamen vanas admiscet laudes, non enim adulatur vir prudens, verum huiusmodi illecebras detestatur*, meliora enim sunt vulnera diligentis quàm fraudulenta oscula odientis. Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI.

VVLG. Surgentes mane iurauerunt sibi mutuo, dimisitque eos Isaac pacifice in locum suum.

Sep. Et surgentes mane, iurauit vnusquisque proximo, & dimisit eos Isaac, & discesserunt ab eo cum salute.

Chal. Et iurauerunt vnusquisque fratri suo.

Pag. Et iurauerunt alter alteri.

CONCORDIA.

VBi legimus in pace, habent Septuaginta, cum salute; sed non est discordia, quia שלום Schalom apud Hebræos non solùm pacem, sed sanitatem, & animi corporisque salutem & prosperos rerum successus significat.

EXPOSITIO.

M*Ane surgentes*, post cœnam enim de fœdere iurando non egerunt, sed in crastinum distulerunt, & postquam è lecto surrexerunt, *iurarunt sibi mutuo*, iurauit scilicet Isaac non nociturum Abimelechi, nec regno suo, sicut etiam idem iuramentum præstitere Abimelech & eius domestici, *& dimisit eos pacifice in locum suum*, id est, post voti complementum pacisque desideratæ adeptionem, in ciuitatem Geraram remisit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iuramentum non præstandum sine matura deliberatione.

241. **M***Ane surgentes, iurauerunt sibi mutuo*, cur perfecto conuiuio ilico iuramentum non præstitere? si quidem ad hoc præstandum accesserant, cur in crastinum diem distulere? cur vsque ad matutinum tempus expectauere vt iure iurando pactum firmarent, & inirent? nec inter pocula, nec ilico surgentes à mensa præstant iuramentum, sed in mane illud differunt, ad illud præstandum matura cum deliberatione, Fauet Abul. *iuramentum factum fuit de mane, vt iurarent ex consilio maturo & non ex impetu hilaritatis cibi vel ebrietatis.* Abulens.

Iuramento olim magna adhibita reuerentia.

242. *Mane surgentes iurauerunt*, sed cùm inter cœnandum potuerint iuramento fœdus inire, cur id non præstiterunt, vel cur saltem post cœnam non iurauere, sed potius iuramentū in crastinum distulerunt? *vt iurarēt*, inquit Lyr. *saliua ieiuna propter reuerentiam iuramenti* en maxima iuramento adhibita reuerentia, vt nisi ieiuni illud præstare noluerint; sed maiorem requirere videtur Philo Heb. lib. de decalog. nam non solùm linguam iurantis à cibo ieiunam debere esse asserit, sed multo magis mentem ab omni vitio alienam, *iuraturus*, inquit, *debet seipsum considerare num purus sit anima, corpore & lingua, illa ab iniquitatibus, hoc à periculis, hæc à maledicentia.* Lytan. Philo.

Nomini Domini maximus deferendus honor.

243. *Mane surgentes iurauerunt*, diximus ideo iuramentum in matutinum tempus distulisse, non autem inter cœnandum, vel statim post cœnam deferendæ iuramento reuerentiæ gratia, sed cur ei tantus exhibetur honor? nonne in eo nomen sanctissimum Dei profertur? merito igitur tanta iuramento defertur reuerentia, quia propter nomen Domini omni cultu & honore dignum ei exhibendum, *nefas est per os*, inquit cit. Phil. *quo profertur nomen illud sanctissimum quidquam turpe progredi.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG. Ecce autem venerunt in isto die serui Isaac, annuntiantes ei de puteo quem foderant, atque dicentes, inuenimus aquam.

Sep. Pueri nuntiauerunt ei de puteo quem foderant, & dixerunt: non inuenimus aquam, *ita Chrysost.*

CONCORDIA.

Hieronym. miratur, quomodo apud Septuaginta habeatur, quod non inuenerint aquam pueri, cùm affirmatiue in Hebræo legamus, quod aquam inuenerint, imo Symmachus & Theodot. ita verterunt, dicamus illam particulam non irrepsisse, in codicibus enim Græcis antiquioribus quos apud me habeo, non reperitur *οὐχ εὕρομεν ὕδωρ*, lege Sixtum Senensem libro quarto Bibliot. sanctæ annotatione 106.

EXPOSITIO.

Ecce autem venerunt in isto die, distans enim erat locus in quo puteum foderant ab eo in quo tentorium fixerat, & ideo dicitur quod in isto die quo fœdus Isaac cum Abimeleche percusserat, & nuntiauerunt, *inuenimus aquam*, ex gaudio id Isaac retulerunt, quasi nihil optabilius potuissent adinuenire, quàm aquam pecoribus suis adaquandis maximè necessariam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus pacificis statim præmia tribuit.

244. *Ecce venerunt in isto die dicentes inuenimus aquam*, cur obseruauit noster Moyses in eodem die quo fœdus iniit Isaac cum Abimelech, famulos Patriarchæ aquam inuenisse? vt denotaret quod pacificis, è quorum numero præcipuus erat Isaac, Deus non differt conferre præmia, mens est Procopij, *statim Dominus illi soluisse videtur, quod redderet bonum pro malo, dando nouam aquam.* Procop.

Penitentiam peccatorum amplectitur Christus Dominus.

245. *Ecce venerunt in isto die*, quo? eo scilicet quo Isaac percussit fœdus cum Abimelech, & magnatibus suis, nec non dimisit eum in pace, cur in pace dimisit, cùm ei contrarij fuerint? aduerte pœnitentia iniuriarum quas Isaac intulerant excitatos ad eum accessisse, Isaac autem Christum Dominum designasse: merito igitur Isaac dimisit eos in pace, quia Christus Dominus pœnitentiam peccatorum libenter amplectitur, sic auctor cat. Græcæ in Pent. *dimisit eos in pace, non quòd laudaretur ab illis, sed illorum pœnitentiam amplexatus.*

Vbi maior copia, ibi minor abundantia.

246 *Ecce venerunt in isto die, dicentes inuenimus aquā*, appellauit autem puteum eum, inquit textus, abundantiā verùm D. Chr. cum 70. his verbis negationem præfigit, non inuenimus aquam, & vocauit nomen eius saturitas, si nondum inuenerunt aquam, quomodo hic puteus vocatur saturitas aqa-bundantia, potius enim dicendus erat inanitas vel vacuitas? aduerte quod nomine aquarum diuitiæ denotantur, aquarum enim instar continuo fluxu voluuntur, si ad mittatur igitur hæc translatio, dicemus conformius instituto nostro, quod sicut in illo puteo in quo saturitas & abundantia aquarum esse dicebatur, aqua deficiebat, ita vbi maiores diuitiarum cumuli congregantur, maior inopia inuenitur, quod obseruauit D. Ambros. Serm. 8. in hæc verba Lucæ 11. quid faciam quia non habeo quo congregem fructus meos, ait, *quia non habeo; paupertatis hic sermo est, de inopia quæritur abundans fructibus*, en quomodo maximè diuiti plurima deficiunt. S. Chrys. Luc. 12. S. Amb.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VVLG Vnde appellauit eum abundantiam, & nomen vrbi impositum est Bersabee, vsque in præsentem diem.

Sep. Et vocauit eum iuramentum, & propterea vocauit nomen ciuitati illi puteus iuramenti.

Cala. Et vocauit nomen eius Sebec.
Pagn. Sibhah.

Symm. Vocauit eum saturitas.

CONCORDIA.

SIne punctis vna eandemque vox Hebraica, שבעה significat septem & iuramentum, significat etiam abundantiam & saturitatem, si puncto in sinistro cornu huius litteræ ש notatur deriuatur à verbo שבע Sabath quod saltare siue abundare interpretatur.

EXPOSITIO.

ET *appellauit eum abundantiam*, id est, quod habito illo puteo, iam haberet in aquis abundantiam, vnde ab euentu tale nomen ei impositum, *& nomen vrbi impositum est Bersabee*, scilicet vel propter iuramentum iuxta hanc ciuitatem, quæ alio nomine antea dicebatur præstitum, vel propter abundantiam aquæ ibi repertam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Diuinorum beneficiorum memoriam posteris relinquamus.

247. ET *appellauit eum abundantiam*, qua de causa nomen huiusmodi imponit puteo? quid enim refert vtrum hanc sortiatur appellationē vel ne: nonne ex singulari Dei beneficio hanc aquarum abundantiam inuenere famuli Isaac? merito igitur hoc ei nomen imponit, quia diuini beneficij accepti posteris memoria relinquenda est, *sic munerum* Lippom. *diuinorum*, inquit Lippom. *memorias erigebant passim Patres ad Dei cultum promouendum, & posteris commendandam fidem & deuotionem in Deum patrum suorum, ne ad idola gentium facilè relaberentur, & commouerentur.*

Vbi pax ibi bona omnia.

248. *Appellauit eum abundantiam*, quomodo huius nominis recordatur, ita vtaquam inuentam nomine abundantiæ vel saturitatis nuncupet? aduerte quod antea pacem inter se inierant Isaac & Abimelech: quid mirum igitur si abundantiam se dicit habere, & nomen hoc puteo imponit? quia vbi pax ibi bona omnia, vnde quo die pacis fœdus ac iusiurandum celebrauit Isaac cum Palæstinis eosque amicos dimisit, in ipsomet, serui qui antea fossioni putei frustra intenderant, gratulabundi ad herum accedunt nunciantes aquæ in puteo ebullire abundantiam.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Esau quadragenarius duxit vxorem Iudith filiam Beeri Hetthæi, & Basemath filiam Edon eiusdem loci.

Sep. Sumpsit vxorem Iudith filiam Beoch, Chettæi, & Basemath filiam Elon Chettæi.

EXPOSITIO.

ESau quadragenarius, & pater eius Isaac tunc centenarius, *duxit vxores*, quarum nomina alio modo efferuntur à Iosepho, ait enim, duxit Aganuda Melonis filiam & Alibanim Eusebonij virorum inter Hetthæos valde potentium, sed hoc non mirum, quia vnus idemque antiquitus sicut & nunc plura sortitus est nomina, vnde & Genes. 36. hæc eadem Iudith dicitur Ada filia Elon, mater Eliphor, & Beeri pater Iudith, ibidem appellatur Elon & Basemath, alia vxor dicitur Genes. 36. Apholibania filia Ana, filia Sebeb, & Elon Chetæus pater eius.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Male & infæliciter contingit filiis vxores ducentibus, patribus non consentientibus.

249. ESau *quadragenarius duas vxores duxit, Iudith filiam Beeri, &c*, de eis dicitur quod offenderant animum Isaac, & Rebeccæ, sine dubio si erga parentes suos aliquo ferebatur Esau amore, omnino molestè ferre debuit, quod animum patris & matris suæ exacerbassent vxores suæ, vnde-nam hæ in matrimonio Esau molestiæ; necnon angustiæ? sine dubio ex eo quod patre & matre non consentiente vxores duxerit, ita sentit Lippom. *Esau sine patris & matris consilio duas vxores accipit, ideo infæliciter cessit.* Lippom.

Mala animi propensio diu latere non potest.

250. *Esau quadragenarius duas vxores duxit*, non-

ne vna contentus fuit Isaac pater tuus, & eo ex cognatione sua, cur igitur duas ex idolatris tibi assumis? aduerte maxime in libidinem fuisse propensum, quid mirum igitur duas vxores duxisse, & eas idola colentium filias? quod optimè obseruat Chrys. *vt statim in initio Esau suos mores indicet, inconsultis parentibus vxores ducit à gentibus.* Chrys.

Filius immorigeratus consilia optima parentum non sequitur.

251. *Esau duas vxores duxit Judith filiam Beeri, Hetthæi*, cur mulierem ducit Chananæam, & non ex cognatione sua, cum Abram auus eius noluerit filium suum vxorem ex filiabus Chananæorum accipere, & iuramento obstrinxerit famulum suum è sola cognatione sua sumere, cur non est aui sequutus consilium, & patris exemplum? quia filius immorigeratus consilia parentum optima non sequitur, sed negligit, *duxit*, inquit Rupert. l. 7. in Genes. *vxores de filiabus eorum quos & pater suus improbasset, & auus Abraham vitandos indicasset, at ille horum iudicium contempsit.* Rupert.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXV.

VVLG. Quæ ambæ offenderant animum Isac & Rebeccæ.

Sep. Et erant renitentes Isaac & Rebeccæ.

Chald Et fuerunt irritatrices & rebelles contra mandatum Isaac & Rebeccæ.

Pag. Et irritabant Spiritum Isaac.

Oleast. Et fuerunt amaritudo Spiritus ipsi Isaac.

Targ. Hieros. Et fuerunt rebelles & inflato animo colentes idola, nec recipientes doctrinam, nec ab Isaac, nec a Rebecca.

CONCORDIA.

LIcet hæ lectiones sint diuersæ, eundem tamen sensum habent, si autem aliqui vertunt, *amaritudo*, ideo quia deducunt מורת morata מרר qui autem transferunt rebelles deducunt. מרת

EXPOSITIO.

QVæ ambæ offenderant animum, &c. hoc dupliciter intelligendum accipe, nempe quod matrimonium Esau cum qualibet earum contractum vtriusque scilicet Isaac & Rebeccæ fuerit offensiuum, cum eis non consentientibus fuerit consummatum, vel quod ita prauis fuerint moribus, vt nisi cum maxima animi molestia, eos Isaac & Rebecca tolerare potuerint.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Imprudenter expectatur præmium, si non præstatur obsequium

252. *QVæ ambæ offenderant animum Rebeccæ*, cur nobis aperit Moyses Esau vxores accepisse, animum Rebeccæ & Isaac exacerbantes? aduerte postea Rebeccam sollicitam egisse, vt solus Iacob non Esau benedictionem paternam acciperet: merito igitur nunc præponitur, quod Esau in vxoribus suis animum patris & matris offenderit, vt cum postea ademptam benedictionem ab Esau viderimus, iudicemus merito id factum fuisse, quia merces vel fauor ab eo minimè expectandus erat,
S.Chrys. cum nullum præstitisset obsequium, Fauet Chrys. dicens, *hæc omnia non absque causa nobis historia tradidit, sed vt postea cum videris Rebeccam Iacob maiori beneuolentia prosequi, discas quod non cum iniuria rem eam fecerit.*

Nihil ita iusti animum offendit, quam vita aliorum vitiosa.

253. *Quæ ambæ offenderant animum Isaac & Rebeccæ*, si iustus etiam illatis sibi iniuriis offendi non potest, si velit, cùm eas tanquam opprobria non accipiat, quomodo cùm iusti fuere Isaac & Rebecca, dicit Moyses offensos fuisse ab vxoribus Esau? aduerte quod prauis moribus fuere huiusmodi mulieres: quid mirum, igitur si animum Isaac & Rebeccæ offenderint? quia vita aliorum improba, maximè iustorum mentis est offensiua, *dissimilitudo morum*, inquit Caiet. *amara erat eorum spirituali animo.* Card. Cait.

Nurus pomposa & vana, socrui probæ placere non potest.

254. *Quæ ambæ offenderant animum Isaac & Rebeccæ*, cum vxores fuerint primogeniti sui, in quo mentes eorum potuerunt exacerbare? aduerte mulieres Chananæas vanitati vestiumque nimiæ curiositati deditas: dicamus igitur cum Dionys. Car. lib. ideo animum Isaac & Rebeccæ offendisse, *quia*, inquit, *more Chananæorum fuerunt pompaticæ, & curiosæ*, en quomodo piam socrum, nimium curiosa nurus maximè lædit. Dionys. Carth.

Fælicitas & gaudium huius mundi maximè volatile.

255. *Quæ ambæ offenderant animum Isaac & Rebeccæ*, est in Hebr. fuerunt amaritudo spiritus ipsi Isaac, quomodo tanta replentur amaritudine animi, & domestica afflictione percelluntur, cùm antea lætum conspexerimus Isaacum ex nuntio inuentionis aquæ, nec non ex fœdere pacis cum Abimelech percusso? sine dubio vt ex eo discamus fœlicitatem & gaudium in terris non posse esse diuturnũ, post illam enim lætitiam ex aqua inuenta conceptam, & post illam fœlicitatem ex fœdere cum poten-

[illegible] nissi [illegible] regenito, statim [illegible] quuntur afflictio[illegible] s domesticæ, quæ plusquam externæ Isaacum [illegible]cerarunt.

Contentio maxime animam irritat.

256. *Quæ offenderunt animum Isaac & Rebeccæ,* in quo potuerunt eorum mentes exacerbare cum [illegible] nobis aperta. Moyses, nec causam offensionis [illegible] in [illegible] versione Septuaginta *& contendentes cum Isaac*: ne scitur itaque igitur in quo potuerit animus eorum offendi, cum nihil [illegible] exacerbet, quam contentio: *qua ratione* (inquit Procop.) *non commouissent atque exacerbassent sapientes omnia contentiose?*

Cupiditas habendi Dei contemptum inducit.

257. *Quæ offenderunt animum Isaac & Rebeccæ,* cur Esau coniuges ducit parentibus suis molestas, nec nō eis rebelles? cur potiꝰ ex cognatione sua morigeras & vitæ probitate claras, non accipit, vt sic in familia sua maneret Dei cultus? aduerte has Chananeas mulieres ditissimas fuisse, erant enim vt habet Ioseph libro 10. de antiq. cap. 25. filiæ virorum maxime potentium, non mirum igitur nihil fecisse vxores ex cognatione sua & morigeras, sed ditissimas elegisse, cupiditas enim habendi, honestum vilipendit, & Dei contemptum inducit. Faue: Rup. libro 7. in Genes. cap. 12. *Sicut primogenita sua per escam vendidit, sic & vxores ducit alienigenas propter auaras concupiscentias suas, & sic Dei promissiones non curauit.*

Non solum ab extraneis, sed etiam à domesticis illatas iniurias feramus patienter.

258. *Quæ offenderunt animum Isaac & Rebeccæ,* in Hebr. quę fuerunt amaritudo spiritus ipsi Isaac, in Cald. quæ fuerunt rebelles & irritatrices contra mandatum eorum, quomodo Moyses sicut iniurias à nuribus Isaaco illatas profert in medium non aperit hoc Isaac indigne tulisse? nam vt habet Chrys. nulla hac malitia peius, cum illæ quæ omnem impendere deberent honorem, ad contentionem paratæ sunt: cur ergo non refert molestè tulisse hanc nuruum suarum malitiam, & rebellionem? quia patienter hæc omnia tolerauit, vt discamus non solum à Geraritis vexatum, sed à suis contristatum tacuisse & sic non solum ab extraneis, sed etiam à domesticis offensas placide & sereno vultu omnia tolerare debere.

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI SEPTIMI.

IACOB PRIMOGENITO FRATRI suo Esau benedictionem paternam surripit, qua de causa mortem ei minatur, quare Rebecca Iacobo suadet fugam in Haram.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VVLG. Senuit autem Isaac, & caligauerunt oculi eius, & videre non poterat vocauitque [illegible] in maiorem, & dixit, filium, qui respondit adsum.

Sep. Et factum est postquam senuit Isaac, & hebetes facti sunt oculi eius.

Oleast. Et restricti sunt oculi eius.

Chrys. Hebetati sunt oculi eius ad videndum.

CONCORDIA.

VErbum כהה Cahah quod nostri verterunt caligare, pluries etiam significat restringere, remittere, seu remissum esse, vt Deut. 34. dicit textus de Moyse quod non Chahatath id est restrinxit se oculus eius, vnde fit quod Oleaster transtulerit, & restricti sunt oculi eius, id est virtus eorum restricta est.

EXPOSITIO.

S*Enuit autem Isaac*, centesimum enim & trigesimum septimum annum ætatis suæ agens erat, *&* *caligauerunt oculi eius* tum senio, tum infirmitatibus, *& videre non poterat*, pene enim extincta erat virtus eorum, *vocauitque Esau*, qui licet matrimonio ligatus esset, à domo paterna non discesserat vel tunc temporis præsens aderat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mirabilis est Dei prouidentia.

1 C*Aligauerunt oculi eius, nec poterat videre*, Cum hominem adeo iustum vt Patriarcham Isaac, tanta precibus afflictione, vt ab eo quod hominibus charissimum & vtilissimum est, nempe lumen oculorum, adimas? aduerte Isaac chariorem habuisse Esau quam Iacob, quia venationibus eius vescebatur, & sic tam quam primogenito a de lecto benedictionem ei daturum, si per se stetisset. singulari & admirabili Dei prouidentia igitur statutum & ordinatum est, vt oculis priuaretur, vt sic benedictionem minori non maiori præberet. Sic Lippom *opus diuinæ prouidentiæ iuniorem filium præ-* Lippom.
ferendo maiori in benedictione, per errorem humanum fieri debebat, ideo oculi Isaac caligine obducendi erant, ita etiam Oleaster, *quia senex ægre ferret* Oleast.
maiorem minori præferri, voluit eũ prius excæcare; miris modis Deus disponit res nostras quoniam disposuerat Iacob furari benedictionem Esau, ne pater hoc deprehenderet, voluit eum prius excæcare.

Defectus naturales & infirmitates ex diuina prouidentia.

2. *Caligauerunt oculi eius & videre non poterat;* cur hunc defectum naturalem, scilicet visus priuationem, nobis significat Moyses? quid enim refert ad illius historiæ commendationem, notum habere vt, cum caligassent oculi eius, nec ne? maxime quidem, nempe vt sciremus etiam defectus naturales & infirmitates ex diuina contingere ordinatione, *sic nihil,* inquit cit. Lipp. *præter ordinem Dei fit, nec oculi defectus.* Auctor cæcitæ.

Exitialis amor mulierum.

3. *Caligauerunt oculi eius, &c.* cur coniungitur huius capitis historia in qua nō solum refertur Isaaci cæcitas, sed præcipue iactura benedictionis paternæ, quam fecit Esau cum extrema præcedentis? reuoca in memoriam bigamiam Esau, cum mulieribus Chananæis impiis atque rixosis immediatè ante oculos positam fuisse: per quam appositè igitur coniungitur iactura benedictionis paternæ facta ab Esau, cum bigamia sua cum mulieribus, quarum amore tenebatur, vt ostenderetur quod suprema pernicies Esau prouenerit ex illo cæco ac temerario mulierum amore, qui stragem frequentem non solum corporum, sed animarum edit, vt videre est in Samsone, de quo ita Diuus Ephr. tract. de iudic. & retrib. disserit, *concupiscentia strenuum atque iniunctum illum Samsonem captiuum sumpsit, qui postquam concupiuit cum vipera habitare, ilico capilli Nazaræo desluere, oculisque suis priuatus, miserabilis atque ridiculus omnibus subito est demonstratus.* D. Ephr.

Qui indignum anteponit digniori, cæcus censendus est.

4. *Caligauerunt oculi eius & videre non poterat,* cum omnes Patriarchæ in senectute bona, hoc est non valetudinaria, mortui fuerint, quomodo de Isaac oppositum legimus? caligauit enim oculis & videre non poterat, quomodo igitur Isaac pœne coecus inter alios inducitur? forte vt ostenderetur non plene vidisse, qui filium tam rusticum, tam male moratum, poiusque vxorum sic impense diligeret, vt illum iuniori egregiis prædito moribus anteposuerit, illique suam benedictionem impertire curauerit.

Aliquando boni caligant Prælati.

5. *Caligauerunt oculi eius,* nempe Isaac, qui Prælatum designat, quod tamen mihi non arridet, nam proprium Prælati est suis inuigilare subditis, quomodo ergo caligat oculis, qui Prælatorum typus est? quia aliquando optimi etiam dormiunt Prælati, & suorum vel affectu vel adulatione compulsi. Fauet gloss. moral. *per Isaac bonus significatur Prælatus, aliquando donis & verbis adulantium decipitur, exemplum de Dauid qui verbis & factis adulatoriis sibi intantum deceptus fuit, quod medietatem hæreditatis Miphibosech sibi dedit, 2. Reg 19 & sic aliquando contingit, quod Prælatus deceptus studet, ad promotionem malorum in præiudicium bonorum.* Gloss. mor. 2. Reg. 19

Occasionem merendi præbet Deus.

6. *Caligauerunt oculi eius nec poterat videre,* quomodo Deus permisit Isaac virum eximiæ sanctitatis, labi in talem potentiæ visiuæ debilitatem, ita vt caligarent oculi eius, & videre non posset? sane ad salutem & meritum ipsius Isaac, nam patienter sustinens talem defectum, merebatur augmentum gratiæ diuinæ in præsenti, & gloriæ in futuro sæculo.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Cui pater, vides inquit quod senuerim, & ignorem diem mortis meæ.

Cald. Senui, nescio diem qua moriturus sum.

EXPOSITIO.

Vides inquit quod senuerim, quasi diceret, licet senex sum, volo adhuc sanus mente & corpore compos peragere, quæ ante mortem facturus sum, ne morte aut sensus defectu præoccupatus nequeam id explere, vnde addit, *& ignorem diem mortis meæ*, nescio enim si iamjam in foribus mors adsit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ante oculos mors semper habenda.

7. *Vides quod ignorem diem mortis meæ*, nonne sufficiebat dixisse, vide quod senio iam sum confectus, vt Esau impelleret, ad quærendam sibi venationem? cur ergo in medium & ante oculos eius suum ponit interitum? cur mortem suam memorat? vt intelligeremus mortis memoriam semper præ oculis habendam esse, *sancti,* inquit Lipp. *semper ob oculos mortem habent, Domini iudicium meditantur, & pro viribus præordinant.* Lippom.

Mors & vita nostra Deo committenda.

8. *Vides quod ignorem diem mortis meæ,* cur Deus mortem & interitum nostrum vult nobis ignotum esse? sine dubio, vt vitam & mortem Deo nostro cōmittamus. Fauet Lippom. *diem mortis Deus nos scire noluit, vt eius iudicium semper expectemus, paueamus, illique vitam ac mortem ac opera committamus.* Auctor. cæt.

Mors certissima, hora illius incertissima.

9. *Vides quod ignorem diem mortis meæ,* cur non dixit, vides quod ignorem mortem meam, hoc cum veritate asserere non potuit, morte enim nihil est certius; quamuis dies eius sit incertissimus, vnde merito D. Bernardus de conuers. ad clericos, capite decimo quarto ad medium, inuehitur in eos, qui

fecuti de vita memoriam appropinquantis mortis amittunt: *quid in rebus humanis ait ille certius inuenitur? non miseratur inopiā, non diuitias reueretur, non generi cuiuslibet, non moribus, non denique ipsi parcit ætati, nisi quod senibus quidem in ianuis, adolescentibus in insidiis est, infœlix proinde qui in huius vitæ tenebris & lubrico fidens, perituram insumit operam, nec aduertit quoniam vapor est ad modicum parens, & vanitas vanitatum.*

Vitæ diuturnitati nullomodo fidendum.

10. *Vides quod ignorem diem mortis meæ*, quamuis ignores, non ita senio confectus es, nec infirmitatibus oppressus, vt cito venturam formides, longiorem enim vitam tua duxere Patriarchæ nihilominus cito venturam prudenter timet, vitæ enim diuturnitati nullomodo fidendum, *cum diluculo surrexerimus*, inquit D. August. lib. de salutarib. docum. cap. 39. cir. medium, *ad vesperam non confidamus peruenire, & cum in lecto membra deposuerimus, de lucis non confidamus aduentu.*

Licet omnes mortem formidare debeant, tanquam propinquam, senes tamen præcipue quasi iam iam in foribus esset, timeant.

11. *Vides quod ignorem diem mortis meæ*, inquit Isaac senex, sed nonne ô Patriarcha, quilibet quantumuis ætatis tenerrimæ, potest cum veritate dicere: ignoro diem mortis meæ? cum nulli nisi ex speciali Dei reuelatione fit ei cognitus: cur igitur cum senilem ætatem attigeris, diem mortis te ignorare asseris? quia licet verum sit omnes mortem formidare debere tanquam propinquam, tamen præcipue senes, quasi iam iam in foribus esset, timeant. Fauet Abul. *Isto modo quilibet quantumuis iuuenis potest ista dicere, sed secundùm communem locutionem conueniunt illis qui morti propinquus, qualiter est litera, existens, eam quotidie & timet & expectat.* Abulens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Sume arma tua, pharetram, & arcum, & egredere foras, cumque venatu aliquid apprehenderis.

Sept. Nunc igitur sume vas tuum, pharetramque, & arcum, & exi in campum, & venare mihi venationem.

Pag. Et nunc cape quæso instrumenta, &c.

Cald. Nunc tolle arma tua gladium tuum, &c.

CONCORDIA.

כלי Keli late pater significatio, vas enim, dicitur instrumentum, vestis, ornamentum & arma, tam late patet quam Græcis σκεῦος aut etiam latius cōplectitur omne vtensile, & quicquid in vsum hominis paratur, consumitur, & perficitur, verbum taliam significat suspendere, inde theli, id est pharetra à suspensione sic dicta, nam ad collum eam suspendunt sagitarij, & quia etiam venatores gladium suspendunt collo, hinc est quod fore Caldæus verterit gladium, vbi legimus pharetram.

EXPOSITIO.

SVme arma, nempe venatoria, scilicet pharetrā, in qua sunt sagittæ, & *arcum* quo emittuntur in feras, *cumque venatu aliquid apprehenderis*, sciebat enim te in persequendis feris expertissimum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccatum sua mancipia contemnit, virtus suos sectatores coronat.

12. SVme arma tua, pharetram & arcum, &c. non est dubium maxime laborasse Esau, non solum in venando, imo & in faciendo pulmento, quo sciebat patrem suum delectari, & tamen paternam benedictionem quam ex suo labore ac sudore sperabat, non habuit: quomodo igitur Iacob domi residens indefessus, non venando feras, non coquendo cibos, sed tantum ad gregem pro hœdis animi gratia excurrendo comparauit benedictionem? sane quia Iacobus pietati, Esau vero iniquitati seruiebat, quarum illa suos sectatores coronat, hæc sua mancipia vacuis manibus relinquit & contemnit, quare Salomon Ecclesf. 5. de peccatore ait, *quid ergo prodest ei quod laborauit in ventum?* Salom. Ecclesf. 5.

Externa negotia quantumuis licita, vix vnquam nociua non sunt.

13. *Sume arma tua & egredere foras, &c.* vt benedictionem ei pater largiretur, hoc ei præcipit, vt in campum secedat, vel syluas discurrat, & venatu aliquam feram occidat: exterioribus ferarum nociuarum venationibus iubet operam nauare, nihilominus benedictionem non consequitur, vnde tam infœliciter obedientia patri præstita contigit? inspice quid dixerit Isaac, egredere foras, quid mirum igitur si ex ex quod externis negotiis operam dederit, benedictionem amiserit? ea enim quantumuis licita, vix vnquam nociua non sunt. Sic Lippom. *Esau externis solatiis incumbebat, & negotiis homini non inutilibus, ob feras & bestias hominibus sæpe perniciosas, id sancto patri non displicuit, malum non fuit, benedictioni tamen obfuit.* Lippom.

Præstandum obsequium, vt beneficium recipiatur.

14. *Sume arma tua & egredere foras*, antequam ei benedictionem largiretur Isaac voluit, vt sibi venationem conquireret, & ex ea pulmentum gustui suo sapiens faceret, nonne potuit benedictionem tribuere, non hac præuia dispositione & labore? potuit equidem, sed noluit; præstandum enim est obsequium, vt beneficium tribuatur, ita testatur Lyranus dicens *quia filius recipiens benedictionem debebat Patri facere obsequium, & seruire in mensa.*

Qui secundò in eadem incidit peccata volens, indignus videtur remissione.

15. *Sume arma & cum venatu aliquid acceperis*, &c. patri obedit, venationi sese accingit, & cùm nimium tempus tum venatui, tum pulmento conficiendo consumit, benedictionis paternæ iactu am facit, quam obtinere non potuit supplex & profusis lachrymis, eam postulans Si tanta est virtus lachrymarum, & tantus est in filium primogenitum patris amor, quomodo a patre Esau eam consequi non meruit? reuoca in memoriam Esau primogenita amisisse ex ipsa venatione, ex ea enim rediens maxime defatigatus, pulmentum petiit à fratre, & in pretium primogenituram vendidit: per Esau venationi ferarum deditum possumus intelligere peccatorem immanitati siue voluptati vacantem, quid mirum igitur si secundo cùm venationi vacat, paterna ita priuatur benedictione, vt eam consequi omnino non potuerit, qui iterum in eandem volens, labitur culpam, indignus est Dei benedictione & fauore: nescio si ad hoc respiciens Paul. ad Hebr. 12. ait, *scito quoniam & postea cupiens hereditare benedictionem, reprobatus est, non enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachymis inquisisset eam*, aduerte non hîc auferri veræ pœnitentiæ vim ad peccata remittenda, quæ vere illi condonarentur si vere eum peccasse pœniteret, sed solum ius primogenituræ, quod amiserat. Hebr. 2.

Patres magis sollicit sunt de filiis ditandis, quàm ipsimet filij de consolatione parentum.

16. *Sume arma, pharetram, &c.* cur vt benedictionem suam filio, sicque bonorum suorum possessionem tribueret, ita sollicitus est? nonne potius Esau patrem iacentem in lecto, & quasi oculorum lumine priuatum, venatione sua non rogatus solari debebat, cum filij tot parentum beneficiis obstricti teneantur? ne mireris Isaac solicitum de benedictione Esau danda, Esau autem de consolatione patris non curantem, quia patres magis satagunt filios diuitiis cumulare, quam filij parentes solatio subleuare: sic Oleast. *audio hic qualiter parentes magis sollicitantur pro filiis ditandis quàm filij ipsi*, scilicet pro subleuandis patribus. Oleast.

VARIETAS LECTION. VERSVS IV.

VVLG. Fac mihi inde pulmentum, sicut velle me nosti, & affer, vt comedam, & benedicat tibi anima mea, antequam moriar.

Sep. Fac mihi escas sicut amo ego.

Cald. Fac mihi edulia sicut dilexi.

Pag. Fac mihi cibos.

Vatab. Fac mihi fercula.

Oleast. Fac mihi quid sapidum.

CONCORDIA.

טעם toram significat gustare, sapidum esse, & licet ad hominum verba referatur, vnde sapidos homines vocamus, qui in sermone sunt suaues, & grati, sed præcipue ad cibos, vnde fit quod מטעמים matmim vertetur, edulia, fercula, vel cibos.

EXPOSITIO.

FAc mihi inde pulmentum, id est, delicatioris cibi ferculum, & gustum maxime oblectans. *sicut velle me nosti*, sicut libenter me vesci cognoscis, *& affer vt comedam, & benedicat tibi anima mea*, inualuerat enim consuetudo, ante similes benedictiones, filium benedicendum, obsequium aliquod parenti exhibere solitum, vel dicas quod cum hæc dies benedictionis fausta, læta, & solemnis esset, læto & iucundo celebrabatur epulo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Amicitia etiam sanctorum aliquando non in virtute, sed vtilitate fundatur.

17. FAc mihi inde pulmentum vt comedam & benedicat tibi anima mea, singulare amoris paterni testimonium erga filium ei benedictionem impertire, sed qua de causa eum præ filio Iacob dilectione singulari prosequitur, cum tunc propter bonam indolem, tum propter optimos mores, Iacob præferendus esset: inspice quid dicat textus, *venatu aliquid capias, & fac mihi inde pulmentum*, ne scisciteris igitur, quomodo maiori dilectione Isaac prosequitur Esau quàm Iacobum, aliquando enim etiam sanctorum amicitia potius in vtilitate quam in virtute dilecti fundatur, *vides*, inquit Oleaster, *quod amicitia sæpe fundata est in vtilitate & non in virtute.*

Aliquando etiam Patriarchæ in eligendis successoribus bona fide errauerunt.

18. *Fac mihi inde pulmentũ vt benedicat tibi ani-*

ma mea, si Esau benedictionem tribuis, eum in successorem eligis, quod à ratione alienum esse mihi videtur, cum enim prauis esset moribus, ei Iacob anteponendus erat: te dicemus igitur ô Isaac, personarum acceptorem, iniustumque censebimus; sed immerito, aliquando enim veteres Patriarchæ in filiorum & successorum electione, bona fide erra-
D. Hier. uerunt, nam vt bene D. Hier. epist. 48. loquutus de illo optimo Episcopo, qui pessimum diaconum ordinauerat, *nec mirum* inquit, *quamuis sanctum hominem, tamen in homine deligendo potuisse falli, cum etiam Deum pœniteat quod Saul in regem vnxerit & in duodecim Apost. Iudas proditor sit repertus.*

Perfecti patris est tales habere filios qui nullo etiam externo audito præcepto, ab eius voluntate non discrepent, sed exequantur.

19. *Fac mihi inde pulmentum sicut velle me nosti*, cur non ait fac hoc vel illo modo, non autem sicut diligo? existimo perfectissimi patris fuisse vocem illam Isaaci ad Esau, petinet enim ad perfectissimum patrem eos habere filios, qui non repetitis monitis egeant, sed adeo eius nouerint & gustum & voluntatem, vt ex se etiam dissimulante patre præceptum, illam perficiant.

Qui Deo acceptus est, parum eget humano auxilio.

20. *Fac mihi inde pulmentum vt benedicat anima mea*, cur Esau parat benedicere? an incognita sanctissimo Patriarchæ esseri mores? cur potius ad illum dirigit benedictionem & non ad Iacob? eo ipso quod nouerat prauos Esau mores & nouerat Iacob virtutes, pro nihilo duxit Iacob benedicere; qui enim erat à Deo acceptus, parum egebat pater-
Philo. no auxilio & tutela, ita Philo Hebr. apud Lipp. *Nouerat Isaac bonum filium bonitate propria sibi ipsi satis auxilio fore.*

Idem conceptus confirmatur.

21. *Fac mihi inde pulmentum vt benedicat tibi anima mea*, si filio tuo benedictionem impertire statuis, imo etiam Iacob tribuisti, cur tu à patre optimo sine benedictione derelictus es? quia Isaac in holocaustum oblatus, ibique Deo acceptus maxime fuit,
S. Theo. sic expendit D. Theod. in cat. Græca, *cur quemadmodum Isaac filio suo Iacob, deinde Iacob filiis suis benedixerat, non eodem pacto Abraham benedixerit Isaac, supernacaneum hoc illi forte videbatur, cum post oblationem filij monumentum illud seruaret in pectore certæ promissionis*, hoc habuit insigne proprium Isaac, quod à Deo postulatus fuerit in holocaustum, & quod ei sic se ipse Deo deuouens, immolandum posuerit à parente, quod ex tunc sic acceptus fuerit Deo, vt in illo totum firmaret arcanum repromissionis, qui ergo sic Deo erat acceptus, nihil egebat siue benedictione siue tutela parentum, quamuis omni patris terreni destitutus auxilio, imo ab omnibus creaturis reiectus Deum auxiliatorem habet præsentem, quo nihil mali nouit timere, sed omnia bona sperare.

Benedictio paterna liberat etiam filios impios ab infælicitate.

22. *Fac mihi inde pulmentum & benedicat tibi anima mea*, sciebat Isaac prauis moribus fuisse Esau, & sic indignum benedictione, cur igitur tantopere benedictionem ei largiri desiderat? vt infœlicior & miserior non euaderet, ita cit. Philo. *Isaac cum duos filios habet, vnum bonum, alterum peccatorem, benedicere voluit malum filium, adiuuare voluit benedictione, sine qua non nisi infælicissimus esse poterat.* Ph. Iud.

Obsequium præstitum animos maxime conciliat.

23. *Fac mihi pulmentum vt benedicat tibi anima mea*, cur Esau primogenito tuo non es offensus? cur erga eum te benignum & liberalem exhibes; cum omni beneficio prorsus indignus esse videatur propter agrestem viuendi modum, corruptosque mores? nonne obsequium patri præstabat Esau pulmentum ei conficiens? non mirum igitur quamuis prauis esset moribus ornatus, animum patris induxisse ad impendendum sibi benedictionis beneficium: obsequium enim præstitum hominum mentes maxime conciliat: obseruatio est D. Theodoreti. Theod.
q. 77. in Genes. *auxit amoris occasionem, quod officiosus erat patri, venatio enim illius erat ei in cibum, obsequium autem potest crudelissimos quosque mitigare, maxime patrem, patrem inquam humanissimum: cæterum reperimus etiam diuinum Apostolum copiosis benedictionibus remunerasse eos qui illi obsequium præstitissent.*

Nullus cibus dulcior ori nostro quàm Iesus.

24. *Fac mihi pulmentum vt benedicat tibi anima mea*, hoc dixit Isaac ditaturus filium Esau gratia benedictionis, sed interea Iacob currit ad greges, affert hædum vt cibum & munus parenti gratum paret. Si hunc cibum non petit pater, cur ei comedendum exhibes? aduerte D. Ambr. existimare fuisse agnum à Iacob præparatum, quo sine dubio Christus Dominus significatur, & licet hædus fuerit, certum est etiam eo Saluatorem nostrum denotari, vide D. Cyrill. contra Iuli. cap. 9. epist. 39. ne mireris igitur hunc cibum ei præparasse Iacob, quia nullus est suauior ori nostro, quàm Christus Dominus: nobis adstipulatur D. Ambr. lib. 2. de Iacob D. Amb.
cap. 2. *accessit ad oues Iacob & attulit innocentiæ partum, quia Patriarchæ nullum cibum credit esse dulciorem quàm Christum, hunc publicum parenti cibum vtilem iudicabat, quo futura erat remissio peccatorum, & ideo accepit stolam patris.*

Christus Dominus à sanctis Patriarchis maxime exoptatus.

25. *Fac mihi pulmentum & benedicat tibi anima mea*, D. August. lib. 1. super Genes. quæst. 79. hæc quæ ab Isaac gerebantur, attente considerans ait, quoniam tantus Patriarcha Isaac antequam moriatur, quærit à filio suo venationem & escam, nullo modo vacare arbitramur significatione prophetica. Sed quænam significatio Prophetica includeretur, non aperit: eam igitur inquiramus, certum est hinnulo ceruorum, vel ipsis ceruis, nullum esse cibum suauiorem vel delicatiorem, quis autem ignorat eo Christum Dominum denotari, iuxta illud *similis est* Cant. 2.
dilectus meus capreæ hinnuloque ceruorum? nulla enim carnis mole oppressus, & omnibus virtutibus distinctus, hinnulus enim ceruorum, diuersis distinguitur maculis, vel secundum Aponium, *similis* Apon.
hinnulo qui est sine carnibus, dicitur propter humilitatem, cur non dicemus igitur Isaac in pulmento ex ceruo confecto, summo desiderio Christum Dominum exoptasse?

Ipsi solum ea quæ à Deo reuelantur, agnoscunt, & non omnia.

26 *Fac mihi pulmentum vt benedicat tibi anima mea*, si Esau non danda benedictio, sed Iacob, quomodo nesciuit ei impertiendam? quia iusti solùm ea quæ à Deo reuelantur, agnoscunt, & non omnia. Sic D. Eucher. lib. 2. in Genesim, *Plura sunt*, inquit, *quàm vt exemplis debeamus docere, sanctos viros & Deo charos ea tantummodo sciisse, quæ eis à Domino reuelata sunt, ignorasse verò quæ eis reuelata non fuerunt: sicut & Isaac vir iustus & Deo charus; non illi cui voluit, sed cui noluit, deceptus errore benedixit: vnde non mirum est Isaac in sua maxima vtilitate nesciisse quid faceret, cum magis eo tempore erraret, quo filium sanguinarium & deditum voluptati, & eum, qui postea vellet fratrem occidere, prætermisso illo qui innocenter habitabat domi, vellet efferre, & suam magis quàm Dei voluntatem facere.* D. Euch. li.

Patres aliquando plus solliciti sunt de filiis ditandis, quam de propria animarum salute.

27. *Fac mihi pulmentum, vt benedicat tibi anima mea, antequam moriar*, id est, vt te possessorem, & bonorum meorum hæredem constituam, antequam vitam cum morte commutem, si iam in extremis, ô Isaac, vel saltem infirmitate oppressus es seni o confectus, iaces in lecto, cur potius animæ tuæ, saluti filiorum tuorum concordiæ, quos discordes futuros optime nosti, inuigilas, quam relinquendæ filio tuo Esau hæreditati? quia tanta cæcitate aliquando patres tenentur, vt sub mortis horam, plus de amplissimis filiorum patrimoniis solliciti, quàm de propria salute, vix sacramenta necessaria ad vitæ transitum, & de legandis in pauperes ad subsidium animarum eleemosynis cogitant, nec testamento committunt, moralitas est Oleastri, *Ecce,* inquit, *de quibus sollicitantur parentes, in hora mortis; nam qui deberent aliena restituere, propria pauperibus largiri, solùm de filiis ditandis cogitant.* Oleaster.

Obedientia, paterna benedictio, & bonorum hæreditas acquiritur.

28. *Fac mihi inde pulmentum, vt benedicat tibi anima mea*; cur Isaac venationem expetiit ab Esau, antequam eum benedicere vellet? ita-ne fame premebatur, vt necesse fuerit cibo refici, antequam benedictionem impenderet: benedicat, deinde comedet? prius à filio venationem exigit, quàm benedictionem largiatur, vt ex obedientia ei præstita, eam mereretur: ita Angl. Thomas, qui quæstionem hanc mouens dixit, *vt Esau meritoriè ad suscipiendam paternam benedictionem disponeretur, per opus prouidæ obedientiæ.* Thom. Angl.

Cùm aliquos Domino acquisierimus, eos bonis imbuamus moribus.

29. *Fac mihi inde pulmentum, &c.* nonne, ô Isaac, tibi sunt plures famuli, qui tibi cibum sapidum præparare noluerunt; præcipe ergo vt tibi ex venatione filij pulmentum conficiant, & à labore Esau quiescat. mysticè loquamur, per Esau venatione aliquid capientem, potest intelligi concionator, qui verbo Dei homines quasi venatu accipit, & Deo acquirit: quo posito bene dicitur, vt ipsemet Esau pulmentum conficiat, quia cum aliquos Deo prædicatione acquisierimus, eos nos ipsi bonis moribus imbuere debemus. Sic Hugo Carensis, *Cum aliquos ab errore suo ad Christum conuerteris, eos in seruitio diuino informare studeto. quod non faciunt mercenarij aut hypocritæ, qui sæpe peccatores verbo prædicationis conuertunt, sed eos postmodum in Domini seruitio non confirmant.* Hugo Card.

Deo obsequendum non alieno studio, sed nostro.

30. *Fac inde pulmentum, & affer vt comedam*; cur præcipis vt ipsemet tibi hoc præstet obsequium? accedat famulus & pulmentum conficiat: meritò iubet vt afferat, quia Deo per Isaacum deputato obsequendum & seruiendum, non alieno labore, sed proprio: *Affer*, (inquit cit. Carensis) *non mitte, & est contra quosdam, qui semper per alios seruiunt Domino, sed nunquam vel personaliter, cum dictum est eis*, Ioan. 15. *Ego elegi vos vt exeatis, & fructum afferatis.* Hugo Carens. Ioan. 15.

Benedictiones bonorum potius Dei quàm hominum sunt.

31. *Fac mihi pulmentum, vt benedicat tibi anima mea*; tamen non Esau quem voluit, sed Iacob quem noluit, benedixit; quomodo si viri iusti voluntas recta erat, benedictionem cui volebat non impendit? vt agnosceremus benedictionem bonorum potius Dei esse quam hominum. Fauet Albin. in Genes. *Deus occultorum cognitor, minorem maiori benedictionem ostendit, vt benedictionem non hominis sed Dei ostenderet; ideo dictum est in Numeris ad Moysem & Aaron Sacerdotem, ponite nomen meum super filios Israel, ego Dominus, benedicam eos: Sacerdotis est benedicere, Dei est effectum tribuere benedictionis.* Albinus.

Patres filiorum defectus etiam beneficiis emendare conentur.

32. *Fac mihi pulmentum, vt tibi benedicat anima mea*, non equidem benedicendũ Esau, cùm ob priuatum viuendi modum potius dignus maledictione censeretur, nihilominus benedicere voluit, nõ quia benedictione dignum iudicaret, sed vt hoc beneficio, à peruersa viuendi ratione reuocaret. Sic Philo in Cat. Græca, *in deteriorem filium pater deflectit benedictionem, non quia meliori præferret, sed ipsius defectum emendare cupiens.* Philo.

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Quod cùm audisset Rebecca, & ille abisset in agrum, vt iussionem patris impleret.

Sept. Rebecca autem audiuit loquentem Isaac ad Esau filium suum, iuit autem Esau in campum ad venandum venationem patri suo.

Pagn. Et perrexit Esau in agrum, vt venaretur venationem, vt afferret.

Vatab. Vt faceret venire patri suo venationem.

CONCORDIA.

NOster Vulgatus sensum textus posuit, cùm ait: abiit in campum, vt missionem patris impleret. Septuaginta verò cùm aliis sequuntur lectionem Hebraicam, necnon illius verba.

EXPOSITIO.

QVæ cum audisset Rebecca, quæ præsens aderat, *ille abiisset in agrum*, voluit enim aliquid aperire Iacob, Esau præsente, *vt iussionem patris implerer*, de venatione facienda, & de conficiendo pulmento.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In negotiis fœliciter exequendis prudentia maximè necessaria.

33. QVæ *cum audisset, & ille abiisset in agrum*, cur expectat Rebecca secessum Esau in agrum, vt mentem suam aperiat Iacob? nonne eo præsente potuit consilium manifestum facere? aduerte quod si præsente, quamuis non audiente Esau, aliquid secreto Iacobo aperuisset Rebecca, potuisset suspicari aliquid in se moliri Rebeccam & Iacob: prudenter igitur egit, egresso Esau, tunc mentem suam filio iuniori aperire, prudentia enim in negotiis fœliciter exequendis maximè necessaria est; *quam*, inquit Phil. Abb. lib. de obed. Cleric. cap. 14. *qui non curat in his quæ agit salubriter habere, ipsum etiam cor merito conuincitur non habere.*

Philo bas.

Parentum affectus non in vnum filium feratur, sed in omnes diuidatur.

34. *Quæ cum audisset, & ille abiisset in agrum*, absentia Esau magnam dedit opportunitatem Rebeccæ & Iacob struendi, ornandique piam fraudem; sed cur Rebecca sicut Isaac, amore singulari non prosequitur Esau? cur amor vtriusque in eum non refunditur? quia parentum affectus in filios, debet diuidi, nec totus in vnum congeri, vt domestica pax & quies conseruetur: quod obseruauit Diuus Ambrosius libro secundo de Isaia, capite secundo: *Accipe bonum certamen inter parentes, mater deferat affectum, pater iudicium, mater circa iuniorem tenera pietate propendat, pater circa seniorem natura honorificentiam seruet, hic magis honoret, illa plus diligat, dum singuli singulos foueant, non in vnum vterque conspirent, defraudent alterum, fiat æquitas inter diuersa certamina, & disparibus studiis par vtrique ac æqualis parentum amor & gratia conferatur, compenset alter quod alter imminuit, sic pio affectu Isaac Patriarcha & Rebecca certabant, vt neutrum inferiorem facerent, sed vtrumque æqualem.* S. Ambr.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Dixit filio suo Iacob, audiui patrem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, & dicentem ei.

Septuaginta. Rebecca autem dixit ad Iacob filium suum minorem, inde audiui patrem tuum, &c.

EXPOSITIO.

DIxit *filio suo Iacob*, absens enim erat, cùm Isaac pater suus præcepit Esau vt conficeret sibi pulmentum ex venatione sua, *audiui patrem tuum*, refert verba ipsius dicta Esau.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Patres quos diligunt, filios præcipuè appellant.

35. DIxit *filio suo Iacob*, si nulli incognitum erat Iacob filium fuisse Rebeccæ, cur additum est à Moyse, quod Iacob erat filius eius? sufficiebat enim dixisse, dixit Rebecca Iacob: tum etiam Esau filium suum non appellat; ait enim audiui patrem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, non autem cum Esau filio meo, quare cum vtriusque mater esset, solùm Iacob filium suum dicit, non autem Esau? quia parentes quos diligunt, specialiter eos filios appellant: ita Abul. *Specialiter erat filius Iacob, quia magis eum diligebat.*

Abul.

Vir secretum suum etiam vxori sæpius occultet.

36. *Dixit filio suo audiui patrem tuum, &c.* cur non ait, dixit mihi pater tuus? quia id Isaac ei non aperuerat, sed cùm Rebecca esset eius vxor amantissima, quomodo consilium suum ei non aperuit? quia vir prudens vxori suæ aliquando mentem suam manifestam facere non debet. Sic Oleaster, *Docentur coniugati secreta sua etiam ab ea quæ in sinu suo dormit, occultare, quoniam inimici hominis domestici eius.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Affer mihi de venatione tua, & fac cibos vt comedam, & benedicam tibi antequam moriar.

Sept. Affer mihi venationem, & fac mihi escas.

Cald. Fac mihi edulia.

EXPOSITIO.

Affer mihi de venatione tua, vide quæ supra dicta sunt, & *fac cibos*, nempe pulmentum, & *benedicam tibi* coram Domino, vt imprecer tibi fausta & fœlicia *antequam moriar*, quia, paulo ante mortem solebat pater filiis benedictionem impendere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Magis Deo obtemperandum quàm hominibus.

37. Affer mihi de venatione tua, hæc omnia repetit Rebecca, vt modum, tribuat Iacobo paternam benedictionem surripiendi, & piam fraudem peragendi. Sed cum viri tui voluntatem compertam habeas, optimeque noscas, quod benedictionem filio suo primogenito tribuere studet, cùm eius voluntatem sequi & ei obtemperare debeas, quomodo ei aduersaris? aduerte Dei voluntatem agnouisse ex reuelatione, quod minor præferendus esset maiori, sicque benedictionem consecuturus: merito igitur voluntati viri aduersatur sequens diuinam: magis enim obtemperandum est Deo quam
Oleast. hominibus, *hic instruit* (inquit Oleast) *sancta fœmina magis Deo obtemperandum esse quàm hominibus, etiam si mariti sint & pro nihilo reputare maritum offendere vt Deo obediat.*

Mulier cùm viro non contendat, sciens nihil sibi profuturum.

38. *Affer mihi de venatione tua & benedicam tibi*, audiuit Rebecca dicentem Isaacum, sed cum scires filium tuum minorem melioris vitæ, & Esau sanctiorem, cur Isaac viro tuo non dixisti, imo cum contentione, quod præferre in benedictione non deberet Esau, virum crudelem, voluptatibus deditum, Iacob viro simplici, & castissimo? silet, cum viro contendere nolens, sciens nihil inde profuturum, Fauet Ioann. Ferus *quamuis sciret virum errare in eo quod contra voluntatem Domini maiorem* Ioann. Ferus.
benedicere volebat, non tamen cum ipso iurgatur, non vi obsistit, sed latenter curat, vt benedictio ei contingat, quem Deus destinauerat.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG. Nunc ergo fili mi, acquiesce consiliis meis.

Sept. Nunc igitur fili mi, audi me, sicut ego tibi præcipio.

Cald. Fili mi, acquiesce verbo meo.

Pag. Nunc fili mi, obedi voci meæ.

CONCORDIA.

Licet in Hebræo aliquid plus contineatur quàm in nostra editione, tam in idem incidunt, nam consilium potest sumi pro præcepto.

EXPOSITIO.

Nunc ergo fili, acquiesce consiliis meis, quasi diceret, scis quo amore te prosequor, & quæ tibi prospera & fœlicia sunt, exopto, sed præ omnibus paternam benedictionem, tibi summopere desidero, quapropter meis consiliis salutaribus acquiesce.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij parentibus obediant, in iis quæ dura etiam videntur, si eos timoratæ conscientiæ esse nouerint.

39. Acquiesce consiliis meis, si recta non sunt, eum voluntati paternæ benedictionem impendere fratri satagenti aduersentur, quomodo eis cōsensum præbere potero? nihil tale loquitur, nec resistit, nam filij parentibus, in iis etiam quæ dura videntur & non rationi consentanea, obtemperare tenentur, dummodo eos timoratæ conscientiæ esse nouerint, *admonentur hic optime filij* (inquit Oleaster) *obedire superioribus non solum cùm quæ præcipiuntur dura sunt, sed etiam cùm prima fronte peccata esse videntur, præsertim cum superiores suos timoratos esse viderint.* Oleast.

Consilia parentum recta, tanquam præcepta sint nobis.

40. *Acquiesce consiliis meis*, Hebraica, Caldaica, & verba Græca n aiorem habent emphasim, hoc enim sonant, obedi voci meæ, in eo quod præci io tibi. Si hu usmodi lectiones præceptum nominant, id quod filio suo imposuerat, quomodo noster in erpres solum vocat consilium? bene quod consilium dicimus; alij verterunt præceptum, q ia recta parentum consilia, vice præc ptorum debent fungi erga filios.

Maximus matrum in filios amor nihil difficile reperit.

41. *Acquiesce consiliis meis*, cur dolum, quamuis minime malum peragendi, prauque fraudem struendi præbes consilium? cur in inuestigando modo, quomodo Iacob benedictionem paternam assequatur, ita ab rare? non la orare ab ratu, nam maximus in filium amor, quodlibet quamuis du ium lene efficit. *vides*, inquit Chrysost. *magnum matris in filium amorem, imo dispensationem Dei, ipse enim est qui ei consilium dedit, & omnia bene agere fecit.* S. Chrys.

VARIETAS LECTION. VERSVS IX.

VVLG. Et pergens ad gregem, affer mihi duos hoedos optimos, vt faciam ex eis escas patri tuo, quibus libenter vescitur.

Sep. Et vadens ad oues, sume mihi inde duos hœdos teneros, & bonos & faciam eos escas patri suo, sicut amat.

Cal. Tolle mihi inde duos hœdos caprarum optimos, & faciam ex eis edulia patri tuo

Pag. Vt faciam ex eis escas sicut dilexit.

CONCORDIA.

LIcet noster interpres habeat escas, quibus libenter vescitur, non tamen discrepat ab Hebræo, habente, sicut dilexit, vtrobique enim est idem sensus, si enim eis libenter vescebatur, eas diligebat.

EXPOSITIO.

PErgens ad gregem, ouium siue caprarum, *& affer mihi duos hœdos. vel potius hœdulos*, qui cum parui, terreni sunt & dulcissimi sapor is, duos autem iussit afferri, quia volu it variis modis coctos, varieque conditos viro præparare, vnde non in singulari sed in plurali subiungit, vt faciam ex eis escas, non escam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vxor non renuat voluptati licitæ viri satisfacere.

42. PErgens ad gregem, faciam escas patri tuo quibus libenter vescitur, in Hebræo quas diligit, cur ô Rebecca palato viri tui vis satisfacere? nonne si indignum est viro sanctissimæ vitæ, cibis vti delicatissimis, indignum etiam erit muliere sanctissima eos disponere? neutro hoc indignum, quia vxor renuere non debet vol ptati licitæ viri satisfacere, *non esse malum* (inquit Oleast) *ostendit locus iste, si vxor sciat cibos quos diligit vir suus & sicut vult, illi parare curet.* Oleast.

Diuinæ prouidentiæ cooperandum.

43. *Pergens ad gregem. affer mihi duos hœdos*, si ex diuina: osti reuelar one quod maior seruiet minori, & sic quod Deu decreuerit benedictionem pate nam Iacobo tribuendam, cur ita laboras, tum in conquirendis cibis, tum in eis delicate conficiendis. vt filius minor hac ratione benedictionem consequatur? prudenter hunc laborem impendi & angitur vt omnia fœliciter Iacob contingan, diuinæ enim prouid ntiæ aliq d disponenti coo era dum est, vnde diuinæ se præbuit prouidentiæ egregiam ministram.

Nocet honor indigno.

44. *Pergens ad gregem affer mihi duos hœdos*, scilicet vt eis optime dispositis, & palato patris tui iucundis redditis, fratri tuo surripiatur benedictio, sed ô Rebecca nonne agis inique iuniorem filium, contra mariti voluntatem, & ætatis prærogatiuam, maiori anteponare? optime satisfacit D. Amb. libro secundo de Iacob c. 2. *Rebecca non quasi filium filio, sed quasi iustum præferebat iniusto, illum non tam fratri præferebat quàm offerebat Domino, quem sciebat collatum sibi munus posse seruare, in quo & alteri consulebat quem diuinæ subducebat offensæ, ne grauiore implicaretur reatu, si accepta gratiam benedictionis amitteret*, prudens sane, priuari cupiebat benedictione ac primogenituræ priuilegio filium deteriorem, vt quæ sciret illum accepta dignitate arrogan e, atque iniquè abusurum, voluit igitur fomentum pluriu n & grauiorum ini uitatum, subducere. S. Amb.

Infirmis si charitas exigat, cibi delicatiores parandi.

45. *Affer mihi duos hœdos*, cur duos? nonne vnus satis fu sset, seni cibando? præcipe igitur vnum solum afferat. Scio Procopium asserentem tam robustæ complexionis fuisse Isaac, quamuis senem vt plurimos absumeret cibos, sed cur non dicemus cum Diodoro Tarsensi, iu- Procop. Diodor.

he emittentem, vt duos hœdos Iacob afferat, ex quibus pulmentum, pinguiores partes & teneriores deligere tur, utque sen. & infirmo delicatior cibus tribueretur?

Negotium graue cum secreto perficiendum.

46. *Affer mihi duos hœdos*, cur non ais dic aliqui ex famulis, vt pergens ad gregem, hœdos afferat? nihil tale præcipit, sed hoc solum iniungit filio, vt negotium quod in liebatur, nulli foret apertum, sed omnibus maneret secretissimum: eo sensu

Abulens. Abul. *non emisit Rebecca aliquem alium de seruitoribus suis ad ferendum hœdos, sed ipse Iacob iuit vt factum hoc cautius & secretius foret.*

Peccantium conuersio Dei est cibus.

47. *Affer mihi duos hœdos*, cur duos non vnum, cum vnus etiam homini robustissimo sufficeret, ad re elendam famem ? annam ? obserua pro mystico conceptu Isaac Dei typum esse. hœdum peccatorum, quorum vnus erat Iudæus & alter Gentilis, Rebecca Ecclesiæ: quo posito dicemus recte pro duobus hœdis & non pro vno misisse ad esum Isaac Patriarchæ, quia omnium populorum conuersio,

S. Euch. Dei delicatissimus est cibus, consule D. Eucher. lib. 2. in Gene dicentem, *In omnibus scripturis hœdi pro peccatoribus accipiuntur, carnes autem hœdorum ex quibus Isaac præparatus est cibus, peccantium intelligenda est conuersio ex duobus populis venientium, Iudæis scilicet & nationibus vniuersis.*

Sine gratia nihil Deo gratum.

48. *Affer mihi duos hœdos vt faciam ex eis escas patri*, præcipe alicui ancillæ tuæ, vt pulmentum conficiat, indignum est enim quod mulier tanti Patriarchæ vxor, propriis manibus cibum coquat, vel præparet: diximus duos hœdos adductos ex quibus Isaaco pulmentum suaue conficitur, significare vtrumque populum Deo adductum, cuius conuersio cibus est illi delicatissimus, Rupert lib. 8. cap. in Genes. tenet Rebeccam gratiam designare, merito igitur ipsamet Rebecca pulmentum conficit, quia sine gratia, conuersio hominum in Deo non præsentatur, nec illi foret grata; sic Hugo Cardin. *non va-* Hugo Card. *let cibus nisi Rebecca præparet, id est gratia, quia sine fide impossibile est placere Deo, & Aug. gratia præ-* August. *uenit, vt velimus, subsequitur ne frustra velimus.*

Qui tam iustum quàm iniustum sui cōtemptum potest æquanimiter tolerare, gratissimum Deo cibum offert.

49. *Affer mihi duos hœdos*, cur vt paternam benedictionem Iacob consequatur, necesse est vt duo hœdi præparentur? nam vt eam tribueret Esau, non ab eo duos petit, sed solum aliquod pulmentum quod ex vno potest confici: ad uerte Ricard. à sancto Victore cit. à Tilm in alleg. per duos hœdos duplicem hominum contemptum in elligere vnum qui ex peccato commisso contingit, alterum ex malitia hominum nobis prouenien em: merito igitur duos adduci hœdos curat, & ex eis confici cibum, futurum Isaac suauem: nam qui tam iniustum quàm iniustum sui contemptum ferre potest æquanimiter, Deo cibum offert gratissimum. verb. Ricardi Ricard à S. Victor. subiicio, *vides quod duos eum hœdos parare oporteat, qui ad patris benedictionem anhelat, in hœdo contemptus voluntarius intelligitur, certe cum male agis, iuste contemneris, sed si patientiam amplecteris hœdinis carnibus patrem pascis, qui autem inter bona opera contemnitur & totam patientiam amplectitur, fercula geminare videtur, geminos itaque hœdos offerre, est tam iustum quàm iniustum sufferre contemptum.*

VARIETAS LECTION. VERSVS X.

VVLG. Quas cum intuleris, & comederit, benedicat tibi priusquam moriatur.

Sept Et inferes patri tuo, & comedet vt benedicat te pater tuus, antequam moriatur.

EXPOSITIO.

Quas cum intuleris, à me iam recte præparatas, *benedicat tibi*, existimans esse Esau, quem ad conficiendum pulmentum ex venatione sua miserat & benedicat tibi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Etiam iusti non carent imperfectionibus.

50. *Quæ cum intuleris & comederit*, &c. si filium maiorem scis futurum esse seruum minoris, cum hoc reuelat one diuina acceperis, sicque minorem accepturum benedictionem, cur ita anxia & sollicita in filio benedicendo? non est dubium aliquam diligentiam adhibendam vt prouidentiæ diuinæ coagas, cur igitur tam anxiam & nimiam adhibes? vt etiam in muliere sanctissima, aliquam conspicias imperfectionem, cum timere videtur aliquando, ne diuinum decretum suo priuaretur effectu; testatur Procop. *Rebecca prorsus* Procop. *confidebat promissioni diuinæ: maior seruiet minori, cæterum nonnihil, vt mos est hominum, sollicitudine quadam inquietabatur, ne non benedictio iusti parentis mutaret pronuntiatum diuinum.*

Nihil diuinum potest impedire decretum.

51. *Quæ cum intuleris, & comederit, benedicat tibi*, quid ais Rebecca? existimasne benedicendum Iacob? nonne amor Patris in Esau est maior quàm in Iacobum? ius primogenituræ, obsequium Patris præstitum, obedientia ei exhibita,

CONCORDIA.

VErbum תעה tah, non solùm illudere, seducere, sed contemnere significat, in Hiphil autem est התעה errare faciens; si autem aliquæ lectiones habent secundùm nomen nempe vel illusor vel seductor, non autem secundùm participium, scilicet illudens vel decipiens, vt in Hebræo est, parum refert; nam Hebræi vtuntur participiis, aliquando vice nominum.

EXPOSITIO.

SI *attrectauerit me pater meus*, si tetigerit me manibus, ad experiendum, quisnam sim, & senserit me, non esse pilosum, sed leuem, *timeo putet me sibi voluisse illudere eum irridendo*, vel contemnendo, vel decipiendo, *& inducat super me maledictionem pro benedictione*, sicque mihi sors contraria eueniat & pro benedictione illius maledictionem inueniam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non ægrè ferant Prælati, si subditi illico renuant obedire, cùm illis videtur quod præcipitur, rationi dissentaneum esse.

55. SI *attrectauerit me pater meus, &c.* cur matri tuæ præcipienti vt hædos afferas, non obtemperas illico? cur subterfugia quæris? aduerte Isaaco visum fuisse consilium matris durum, imo rationi dissentaneum, non mirum igitur si cum excusatione quadam obedire distulerit, non enim ægrè ferre debent Prælati, si subditi illico renuant eorum exequi mandatum, cùm existimant id quod eis iubetur, rationi dissentire: sic obseruat Procop.
Procop. *Non debent ægrè ferre Prælati, cum præcipiunt quæ aduersari Dei legibus & Superiorum mandatis videntur, si subditi illis obiiciant, quod eis videtur, sed debent eos instruere, vt sciant non ita esse vt existimant.*

Patrem illudens dignus maledictione.

56. *Si attrectauerit me, timeo ne putet me sibi voluisse illudere, & inducam super me maledictionem*, quamuis existimet te ei illudere voluisse, non arbitror tibi maledicturum; nam cùm sit vitæ sanctissimæ, necnon tuus genitor, parcet libenter tuæ piæ fraudi: nihilominus optimè iudicat patrem sibi maledicturum, si ei illuderet, quia patrem irridens, dignus est maledictione, dignum est enim quod filius qui patri suo illudere voluit, ab eo maledicatur.

Maximè timenda est à filiis parentum maledictio.

57. *Si attrectauerit me, & inducam super me maledictionem*, quid tibi curæ est paterna maledictio, dummodo Deus tibi suam tribuat benedictionem, quam tibi certo daturus est, si consiliis matris tuæ acquieueris? merito eam formidat, nihil enim magis timendum est à filiis quam parentum maledictio, *ti-*
Oleast. *menda est valdè*, inquit Oleaster, *parentum indignatio, sed cum sine causa ira afficiuntur non curandum.*

Maximè timeat filius patrem offendere.

58 *Si attrectauerit me pater meus, timeo*, quid times? nihil tibi formidandum, cum pro tua defensione sit diuinum decretum matrisque consilium; potius frater tuus timere debet, ne iacturam paternæ benedictioni faciat: aduerte illa dissimulatione perficienda quam mater consulebat, existimasse Isaacum patrem offendi potuisse: ne miremur igitur dixisse, *timeo*, quia filij parentes offendere maximè cauere debent: *horret*, inquit Lippom. *pius filius imponere patri, & Dominum timet offendere mentiendo, patrem reueretur.* Lippom.

Frater timeat fratrem offendere.

59. *Si attrectauerit me pater meus, timeo*, cum solùm nominas patrem, eum ne solùm offendere times, ita vt pro benedictione inducat maledictionem? non eum solùm, sed etiam fratrem, qui benedictione priuabitur: *quam pius*, inquit Ambros. l. 2 de Iacob cap. 1. *erga parentes, quàm religiosus! vt fratrem recusaret lædere, quàm verecundus! vt patrem timeret fallere.* S. Amb.

Etiam si nullus nos accuset, conscientia tamen nostra nos arguit.

60. *Si attrectauerit me, timeo ne inducam super me maledictionem pro benedictione*; cur non dixit inducet pater meus maledictionem super me, non autem inducam ego? optimè loquitur dicens, inducam super me maledictionem, non autem pater meus inducet, quia etiam si nullus nos arguat, nullus à nobis delicti pœnas exigat, ipsa tamen conscientia nos accusat, & pœnæ iudicat obnoxios: nobiscum sentit Procop. dicens, *Pulchrè*, inquit, *super me inducam, nam etsi pater re cognita sequutus patriam charitatem & lenitatem, me non obiurgabit, tamen conscientia redarguet me quod maledictione digna commiserim.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XIII.

VVLG. Ad quem mater, in me sit, ait, ista maledictio, fili mi, tantùm audi vocem meam, & pergens affer quæ dixi.

Chald. Et dixit ei mater sua; mihi dictum est,

per Prophetiam, quod non venient maledictiones super te, nisi benedictiones, fili mi, tantummodo acquiesce mihi, & vade, tolle mihi.

Oleaster. Super me despectio tua.

Cat. Græca. Fili mi, super me sit ista execratio tua.

CONCORDIA.

Licet verbum קלל kalal in cal, significet vilem esse, vel haberi, aut despici, sicut vertit Oleaster, tamen in piel significat maledicere, execrari, vnde fit quod nomen קללה kelalah, vertitur aliquando pro maledictione, despectione, siue execratione.

EXPOSITIO.

Ad quem mater, certa de diuino oraculo, ait, *in me sit ista maledictio*; quasi diceret, ne timeas maledictionem accepturum pro benedictione, si aliqua tibi contingere deberet, in me inducatur, & feram; attamen Dei promissis confido, qui dixit; maior seruiet minori, vt consequaris benedictionem, *tamen audi vocem meam*, acquiesce consilio iam tibi dato, *& pergens ad gregem, affer quæ dixi*, nempe duos hœdos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tantus est amor aliquando matris erga filium, vt quodlibet aduersum & infœlix, pro eo non dubitet tolerare.

61. *Ad quem mater ait, in me sit ista maledictio*, nonne sufficit tot labores, cùm esses grauida, pro eo exantlasse? quomodo ergo non maledicas maledictionem, qua nihil infœlicius, pro eo tolerare? quia tanta est aliquando charitas matris erga filium, vt quodlibet aduersum & infœlix, pro eo ferre non renuat, dummodo ei fœlicitas & bonorum obueniat possessio: sic Isidorus Pelusiota, libro secundo, Epistola quinquagesima octaua, *Rebecca Apostolica, vt sic loquar, animi magnitudine prædita, imprecationem suscipere minimè dubitat, vt ipsius filius benedictionem consequeretur, atque bonis ipsi quidem cedebat, mala autem ipsa sola sufferre parata erat, dicens: in me sit maledictio, fili mi.* Isid. Pelus.

Obedientia adeo secura via est, vt verus obediens in dubiis nullum malum patiatur, etiam si iniungens obedientiam erraret, & consequenter dignus esset maledictione.

62. *Ad quem mater, in me sit ista maledictio; tantùm audi vocem meam*: cur tibi præcipienti obediet, cùm ipsemet fatetur se maledictionem paternam suscepturum? ne ergo consulas vt tibi obtemperet: imo iube vt tibi præstet obedientiam, quia ita secura via est, vt verus obediens in dubiis nullum malum patiatur, etiamsi iniungens obedientiam erraret, & consequenter dignus esset maledictione: ita expresè fatetur Seraphinus à Porrecta, in veritatibus aureis in Genesim, *Quid obedire trepidas?* inquit citatus Auctor, Seraph. *maledictionem supra se si hic est suscipit iubens, malum omne si quid ibi interueniat supra se habituram promittit, & consequenter te ab omni malo superuenturo liberaturam spondet, & seipsam vt eius dictis fidem adhibeas, securiusque obedientia* semitas ingrediaris, in tali negotio obsidem se videlicet obnoxiam faciendo tibi profert.

63. *In me sit ista maledictio, tantum audi vocem meam*; nonne si attrectauerit eum pater, leuemque, non pilosum inuenerit, arbitrabitur se ei voluisse illudere, sicque ab eo maledicetur? ne igitur consulas vt tibi obtemperet, imo libenter præceptis matris suæ annuit, obedientia enim ab aduersis liberat: ita citatus Auctor, *Vt in quanta securitate versetur obediens, intelligas, audi: erat Esau pilosus, erat Iacob lenis; habebat contrectari Iacob à patre suo: nunquid ex hoc ipsi obedienti filio aliquid aduersi contigit? non, quare? quia obedientia omnibus futuris aduersis pro saluando obedienti occurrit, & illa ne obedienti quippiam noceret, mirificè fecit.* Cit. Auctor.

Mulieres non contemnendæ, sed propter sanctitatem in magno pretio habendæ.

64. *In me sit ista maledictio, tantum audi vocem meam*; quasi diceret, timenda non est maledictio; nam reuelatione accepi quod paternam benedictionem consequuturus es: vnde sic habet Paraphrasis Chaldaica, mihi dictum est per Prophetiam, quod non venient super te maledictiones, sed solùm benedictiones: sed cùm etiam sanctissimæ vitæ fuerit Isaac; quomodo donum prophetiæ non accepit, vt quid futurum esset in hoc negotio intelligeret, cùm illud Rebecca habuerit, vel cur sola Rebecca hoc beneficio illustrata fuit, non autem vir eius? non displicet responsio Guillelmi Pepini: *forsan, inquit, hoc ideo factum est, vt viri amodo non contemnerent mulieres, ex quo per eas loquitur Spiritus Sanctus*, &c. Guil. Pepini.

Omni qua possumus diligentia insistendum est, vt rectum perficiatur consilium.

65. *In me sit ista maledictio, tantũ audi vocem meã*; cur vis super te inducere maledictionem, vt constringas Iacobũ ad perficiendum quod ei pręcepisti?

nonne sufficit ei dixisse, vt tuis acquiesceret consiliis, cùm sint salutaria & recta, eis obtemperet, quid tibi curæ? cur cum tanto tui dispendio vis ea ad impleri? quia omni qua possumus diligentia insistendum est, vt rectum perficiatur consilium. Fa-
S.Chrys. uet Chrysost. *Quia non ex sua tantum sententia faciebat, sed & diuino ministrabat oraculo; ideo omni studio conatur eximere metum puero, & addere animos vt consilium perficiat.*

Impediendum est ne indignus dignitatem obtineat.

66. *In me sit ista maledictio, tantum audi vocem meam*, cur audire te præcipis, cum iniquum sit alios defraudare dignitatibus sibi debitis? iure autem primogenituræ debetur Esau benedictio, & consequenter omnis alia dignitas eam subsequens, vt Sacerdotalis, Patriarchalis, &c. aduerte ea prauis suis moribus indignum se præstitisse; quid mirum igitur si Rebecca nisa fuerit vt ea dignitate priuaretur? nam impediendum est, ne indignus eam obtineat,
Isid.Ab. testatur Isid. Abb. cit. in Cat aurea: *Hac omnia faciebat mater, quia primogenito debebatur regnum & Sacerdotium, & Patriarchalis dignitas, ad hanc necessitatem adductus erat Esau, vt primogenituram etiam volens vendiderit; quia prorsus indignus erat cum omni virtute vacuus esset, & destitutus, cui Patriarchalis dignitas tanquã premium meritò debetur.*

Fides magnanimos efficit.

67. *In me sit ista maledictio*, cùm mulieres sint animi timidi, & quemlibet infœlicem euentum maximè paueant; quomodo tanti animi est Rebecca, vt hæc imprecari sibi auderet, & maledictio-
Cat.Gr. nem sibi inferri desideraret? optimè satisfacit Catena Græca, *Adeo Rebeccam pro causa Iacob animauit, quia prædictioni Dei credidisset: maior seruiet minori, qua fide omnia deturbant impedimenta, non prius destitit quàm voto potiretur.*

Nihil optabilius iustorum benedictione.

68. *In me sit ista maledictio; &c.* cur ita sedula pro benedictione filio adipiscenda, ita vt etiam sibi execrationem imprecetur, omnemque viam tentet vt eam consequatur? non dubitas Isaac iustum fuisse: meritò igitur pro benedictione ipsi obtinenda laborat, quia nihil ea optabilius. Fauet Gennad. in Catena Græca, *Ideo tam sedula in patris benedi-*
Gennad. *ctione laborat, quia certissima est quantum momenti esset in iustorum benedictione.*

Oratio iusti pœnè sententiam Dei reuocat.

69. *In me sit maledictio*, diximus ita sedulam pro benedictione filio consequenda, ita vt sibi maledictionem imprecaretur, quia nihil cum benedictione iustorum conferendum, nec ea aliquid est optabilius. sed cum pro certo teneret ei non defuturam, hoc enim didicerat ex oraculo; qua de causa omnes iu... s conatus adhibet vt effectum suum sortiatur, quia cùm esset iustus Isaac, potuit Deum deprecari pro benedictione Esau tribuenda, & cuius oratio Dei sententiam reuocare potuit. Fauet cit. Gen- Gennad.
nadius, *preces iustorum propositum Dei rescindere possunt.*

Mulier tenacissima est sui propositi.

70. *In me sit ista maledictio*, cur non solùm omnem lapidem moues vt tuis desideriis potiaris, & omnia subtilissimè perscrutaris, sed etiam nihil times aduersi, maledictionem viri non vereris? quia mulier ita sui propositi tenax est, vt omnia contemnat, postponatque, dummodo quod desiderat, assequatur: *Hic docemur*, inquit Oleaster, *quam tenax* Oleast.
propositi sit fœmina, vt nihil mali vereatur, dummodo faciat quod concupiscit.

Pro obsequio Dei adimplendo, nihil timendum.

71. *In me sit ista maledictio*, cur te maximo damno nempe maledictionis offers? quis ita sibi aduersarius vt malum imprecetur? quis ita alienus à ratione, vt aduersa aliis debita velit tolerare? cur ergo ais, in me sit ista maledictio, fili mi? aduerte vt diximus voluntatem Dei cognitam habuisse, quod benedictionem filius suus minor consequeretur: ne mireris igitur nihil mali veritam, & omni damno se obtulisse, quia pro obsequio Dei & voluntate eius adimplenda, nihil omnino formidandum: hoc innuere videtur D. Theod q. 78. in Genesim: *Con-* D.Theodor.
fidens Rebecca prophetia quod maior seruiturus esset minori, omnem mouit lapidem, vt benedictionem paternam consequeretur.

Cùm humiliamur, Dei benedictionem consequimur.

72. *In me sit ista maledictio, tantum audi vocem meam*, & tibi certa erit benedictio paterna, sed si ipsemet indignum te ea iudicas, & eam quasi renuis, cùm in medium proponis te leuem esse, & non pilosum, patrem creditutum sibi voluisse illudere, sicque pro benedictione maledictionem accepturum, cur eum ea dignum iudicas, pollicerisque consecuturum? quia cùm humiliamur Dei benedictionem non possumus non assequi: nobiscum sentit Dionys. Carth. *Spiritus Sanctus seu Dei prouidentia humilitatem populi Gentilis qui se dixerat lenem, id est nudum, ab actibus virtuosis assecurauit eum de tali periculo, dummodo in Deo confidens & ipsi acquiescens, faceret qua suggerebat.* Dionys. Carth.

Ille verus amicus, qui pro amico non renuit incommoda perpeti.

73. *In me sit ista maledictio*, nonne sufficiebat omnem conatum adhibuisse, eique consilium præbuisse: quomodo benedictionem paternam consequeretur? cur igitur non contenta hoc beneficium ei contulisse, etiam damnum eius gratia tibi desideras? quia ille verus amicus est, qui pro amico non renuit incommoda perpeti, *potentissimum signum dilectionis*, inquit Oleaster, *est pro amico mala grauia perpeti, amicos inuenies qui tibi bona conferant, sed paucissimos qui tui gratia mala grauia ferant.* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Abiit & attulit deditque matri, parauit illa cibos, sicut nouerat patrem eius velle.

Sep. Profectus autem sumpsi & attulit matri, & fecit mater eius escas, sicut amabat pater eius.

Chald. Fecit mater eius edulia.

Alij. Fecit mater eius pulmentum, siue sapidum.

EXPOSITIO.

ABiit ad gregem & attulit duos hœdos, *deditque matri suæ*, Rebeccæ, *parauit illa cibos*, pulmentum ex eis confecit, *sicut nouerat patrem eius velle*, consueuerat enim ei cibos disponere, & sic sciebat quibus præcipuè delectabatur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Negotium diu consultum cito exequendum.

74. ABiit & attulit, quomodo ita diligens, qui antea quasi renuebas matris tuæ consiliis acquiescere? quomodo ita sollicitus pergis ad gregem, hœdos tecum deferens? quomodo etiam mater tua tanta cum sollicitudine cos[?] præparat, quæ antea solum tibi consulebat? quia negotium diu consultum, cito executioni mandandum est; vnde optimè Abul. *parauit illa cibos quanto celerius potuit, ne veniens Esau deprehenderet eos hoc facientes.* Abulens.

Dei gratia nostram exigit cooperationem.

75. *Abiit & attulit matri suæ, parauit illa cibos*, cum à Deo statutum fuisset Iacob benedictionem consequi, cur tanta cum sollicitudine edulia præparat? quia licet diuinæ gratiæ præsidium nobis impendatur, Dei tamen cooperatores esse debemus, quia licet diuina benedictio & gratia promissa fuerit, non desides tamen esse debemus in ea consequenda, sed ei cooperari, verùm præstat audire verba Chrys. *considera*, inquit, *quomodo omnia superna gratia euenerint; nam quando quid à nobis est, offerimus, largiter diuinam gratiam consequimur, nam vt ne desides & supini simus, vult etiam aliquid conferre, quo sic sua declarat, & non totum sit superni auxilij, sed etiam oporteat nos aliquid simul afferre.* Chrys.

Pro exiguis maxima nobis impedit Deus.

76. *Abiit & attulit, deditque matri suæ*, nempe hœdos, vt ex eis confecto pulmento & Isac obla[?] obe[?] edictionem su[?] m[?] tribue[?] et Iacobo, sed quid commune h[?] et exiguum pulmentum cum adeo ingenti benefi[?], & q[?] maius tunc temporis desiderai non potuit maiora, ô[?] e ecca t[?] ib[?]e, vt sacerdotalem & regiam dignitatem filio tuo dilecto largiat.[?] non dubites per Isaac, [?] enim intelligi, per benedictionem hereditarem æternam: quid mirum igitur so[?] um aliquid è[?] nob[?] us hœdis Isaaco offerri, & Rebeccam pro filio benedictionem adipisci; quia pro exiguis maxima nobis impendit Deus: quod Glossa Angelica obseruat in illa verba Luc. 6. date & dabitur vobis, ait, *quid dabitur vobis? date beneficia temporalia, & dabitur vobis vita æterna.* Glossa Angel. Luc. 6.

Ipsemet Deus suæ liberalitatis exhibendæ occasionem præbet.

77. *Abiit & attulit, deditque matri suæ*, vt illa offerendum cibum patri tribueret, & in commutationem pro filio benedictionem largiretur, sed cur Isaac Deum designans, pro benedictione largienda, vult sibi aliquid offerri? vt suæ liberalitatis exhibendæ à nobis occasionem præberet, *non à nobis*, Chrysostom. *exigit totum, nostram sciens infirmitatem, sed suam seruans misericordiam, & volens aliquando occasionem exhibere, vt suam declaret liberalitatem, expectat vt afferamus quæ nobis sunt.* S. Chrys.

VARIETAS LECTION. VERSVS XV.

VVLG. Et vestibus Esau valde bonis, quas apud se domi habebat, induit eum.

Sep. Et sumens Rebecca stolam Esau filij sui senioris bonam, quæ erat apud ipsam domi induit eum Iacob filium suum iuniorem.

Alij Desideratas, odoriferas.

Chald. Et tulit vestimenta Esau filij sui maioris quæ erant munda.

Pag. Et accepit Ribchah vestes Esau filij sui concupiscibiles

Vulg. Aut accepit vestes elegantiores.

Vatabl. Desiderabiles.

Alij. Pulchra, speciosa.

CONCORDIA.

חמוד Chamud propriè desiderabile, concupiscibile significat. tamen aliæ lectiones deducunt ad bonitatem & elegantiam siue munditiem, vestes enim primogeniti erant elegantes, bonæ nec non mundæ.

EXPOSITIO.

VEstibus valdè bonis, id est pretiosioribus, quas asserunt ex rebus odoriferis contextas fuisse, necnon Sacerdotales quibus primogeniti induti Deo victimas offerebant, sed siue illæ vestes Sacerdotales fuerint, vel propria primogenitorum ornamenta, ipsa certè materfamilias pro more eius temporis & gentis, apud se custodiebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Amor cum sapientia coniungitur.

79. *VEstibus valdè bonis induit eum*, nonne sufficiebat ei tot amoris signa exhibuisse? cur igitur hac pia fraude vtitur, vt benedictionis paternæ obtinendæ gratia eum fraternis vestibus induat? sine dubio vt ostenderet amorem suum non cæco duci errore, sed maximè solertem & prudentem esse: *Vide obsecro*, inquit Chrysost. hom. 5[?]. *Rebeccæ cum magna dilectione coniunctam raram sapientiam; nam quia superius dixit quod ille quidem hispidus esset, hic lenis; stola, inquit, Esau induit eum, & pellibus circumdedit eum, & cum vndique eum ad deceptionem instruxisset, datis eduliis & panibus in manibus effecit, vt patri afferret.* S.Chrys.

Mulier simulationum inuentrix.

80. *Vestibus valdè bonis induit eum*, vt sic Isaacus arbitraretur Iacob esse Esau, qui huiusmodi indumentis tanquam primogenitus vti solebat. sed quomodo hunc modum decipiendi reperit? cur Iacob potius huius fraudis non fuit inuentor? quia mulier in simulationibus homines excedere videtur. Fauet Oleaster, *Mirabilis*, inquit, *artifex simulationum fœmina, neque solùm verbo, sed facto nouit optimè mendacia componere.* Oleast.

Fœminæ ingenium, vultus & formas mutare nouit.

81. *Vestibus valdè bonis induit eum, pelliculásque hædorum circumdedit manibus*, alium inducere videris hominem cum his vestibus, ecce enim in Esau pilosum & hirsutum efformatus appares, cur iam non Iacobi faciem, sed Esau portat laruas? sanè Rebeccæ cupiditas de Iacob ad dignitatem primogenituræ euehendo, hanc larualem formationem adinuenit; fœminea enim cupiditas & nouit vultus & formas mutare: ait enim Clemens Alexand. l. 3. Pædag. cap. 1. *In varias autem formas se mutans tertia est cupiditas, quæ plusquam Protheus marinus Dæmon varius, nunc hanc, nunc aliam figuram suscipit, & ad libidines, & stupra, & adulteria allicit: omnia enim cupiditas effingit, & vel fucum facit vt occultet hominem.* Clemens Alex.

Christus totus concupiscibilis.

82. *Vestibus valdè bonis induit eum*; cæterum in fonte concupiscibiles seu desiderabiles dicuntur: vnde Pagninus prædicta verba ex Hebræo ita vertit, accepit vestes Esau filij sui concupiscibiles, quin etiam D. Hier. eundem locum ita transferens dixit, sumpsit vestimenta Esau quæ erant desiderabilia; aliquodne mysterium hæ vestes concupiscibiles prænotant? ad ducere Christum Dominum totius Ecclesiæ indumentum dicimus, nam D. Paul. hac de re loquutus; *induimini*, inquit, *Dominum nostrum Iesum Christum*. Rom. 13. *Et rursus quicumque baptizati estis, Christum induistis*: Gal. 3. Dicamus igitur Christum fuisse in illis vestibus adumbratum; quem Esau, id est populus Iudaicus, exuit; & Iacob, id est, gentilicus, induit, fuisse concupiscibilem & desiderabilem, quem Isaac totis desideriis expetebat, & cuius odorem præsentiens incredibiliter exultabat. D. Pauli. Rom. 13.

Benedictionem non meretur, qui incultus ad Eucharistiam accedit.

83. *Vestibus valdè bonis induit eum*, quibus benedictionem paternam consequitur, sed Esau maior natu repulsam passus est; qua de causa potius Iacobo quàm Esau qui erat primogenitus benedictionem impartitur? rationem optimam insinuat D. Hier. Epist. 125. ad Damas. q. 3. *Quia Rebecca vestibus valdè bonis quas apud se habebat, domi, induit Iacobum; nam statim vt pater illius sensit vestimentorum illius fragrantiam, benedicens ait, ecce odor filij mei sicut odor agri pleni*; quasi solo vestimentorum odore inductus fuerit ad benedictionem conferendam; at verò Esau sine vestium cultu & ornatu ad conuiuium accessit; ergo si non benedicitur à patre ille filius, qui lautum conuiuium sine lautis vestibus ingreditur, quam benedictionem ab æterno Patre debet ille sperare, qui inculta conscientia ad diuinum Eucharistiæ conuiuium accedit? D. Hier.

Fides & Scripturæ à Iudæis ad Christianos deuolutæ.

84 *Vestibus valde bonis induit eum*, hæ vestes seruabantur in arca, sed quod mysterium nobis innuitur in hoc quod vestimenta quæ erant Esau, ea sibi induenda sumpsit Iacobus? non dubitas per Esau populum Iudæorum, sicut per Iacob gentilem declarari, per vestes autem sacram Scripturam, ea enim tegimur vt aduersario contra nos molienti resistamus: meritò igitur induitur Iacob vestibus, quæ erant ipsius Esau, quia fides & Scriptura à Iudæis ad Christianos debebant deuolui, hoc sibi vindicat Diuus Hieron. Epist. ad Damas. *Vestes Esau fides & Scripturæ sunt Hebræorum, quibus Gentilium indutus est populus.* D. Hier.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XVI.

VVLG. Pelliculasque hœdorum circumdedit manibus, & colli nuda protexit.

Sept. Et pelles hœdorum circumposuit super brachia eius, & super nu a colli eius.

Chald. Et pelles hœdorum induit super manus eius, & super leuitatem colli.

Pag. Et pelles hœdorum caprarum induere fecit manus, *&c.*

Ar. Et super leuitatem ceruicum.

CONCORDIA.

LIcet brachia habeant Septuaginta & non manus, tamen nomine brachiorum etiam ipsas manus intelligunt: חלק Chalæ, licet molle siue leue interpretetur, tamen ad nuditatem deducitur; nuda enim caro mollis est & blandiens.

EXPOSITIO.

PElliculasque hœdorum circumdedit manibus, more chirotecarum, quæ etiam digitis aptantur, potius autem pelliculis hœdorum quam agnorum circumdedit, agni enim lanam nimis densam habent, quam nullus quantumuis pilosus habere potuit, & colli nuda protexit, hanc enim partem potuit pater attrectare, quam si hirsutam non reperisset, sibi filium illudere voluisse credidisset, cùm autem in vultu barba esset, eum non cooperuit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui alios decipit aliquo genere fraudis, fortè eodem decipietur.

85. PElliculasque hœdorum circumdedit manibus, quibus patrem decepit, eas enim pilosas manus Esau simulauit, quid deinde factum? quod sicut Iacobus patrem suum hœdinis pellibus decepit, ita & ipse à filiis suis non pellibus hœdinis; saltem hœdino sanguine deceptus est; nam postquam filij in Ægypto Iosephum vendiderunt: tulerunt, inquit textus, tunicam eius, & in sanguine hœdi, quem occiderant, tinxerunt; mittentes qui ferrent ad patrem vt pater hœdino sanguine deceptus; sanguinem filij sui quem à fera pessima deuoratum crederet, miserabiliter deploraret, & in quam deceptionem patrem induxerat, in eandem à filiis induceretur.

Christus Dominus peccata non sua, sed aliena portauit.

86. *Pelliculasque hœdorum circumdedit manibus,* Septuaginta pelles hœdorum circumposuit super brachia eius hircorum pellibus peccata designantur, Iacobo Christus Dominus: sed si Saluator noster nulla peccata commisit, quomodo pellibus ea designantibus circundantur brachia eius? nonne certum est has pelles non proprias sed alienas esse? non mirum est Iacobum Christi Domini figuram eis peccatorum symbolis circumdatum, quia Saluator noster peccata non sua, sed aliena portauit: *pelles*, inquit Isid. Hisp. al. *quæ Iacob brachiis circumdata sunt, peccata sunt vtriusque plebis, quæ Christus in extensione manuum cruci secum pariter affixit; ipse enim in corpore suo, non sua sed aliena peccata portauit.* Isid. Hispal.

Christus non carnem peccati, sed illius similitudinem accepit.

87. *Pelliculasque hœdorum circumdedit manibus,* si Iacobo designatur Christus, cur pilos non proprios habet, sed alienos, & qui eorum solùm gerunt similitudinem? vt denotaretur hac arte mystica quod Christus non carnem peccati, sed solùm illius similitudinem accepturus esset: sic D. Prosper parte 1. de promiss. & prædict. Dei: *Aptauit eum qui erat vt posset intueri quod non erat, tanquam* D. Prosper. *tam nobis illum figuratum ostenderet Christum, qui accepit non carnem peccati, sed similitudinem carnis peccati*: & Bruno Colon. Archiepisc. cit. à Tilm. in Bruno. alleg *pelliculas hœdorum circumdedit manibus, hoc Rebecca fecit Iacob, hoc multa sapientia Christo: venit ergo Christus hœdorum pellibus inuolutus, id est carnis peccati similitudine vestitus, hoc enim primum fuit hominis indumentum, quando de Paradiso expulsus est: tali igitur veste indutus, venit Christus ferens secum duos hœdos optimos, alterum pro peccato, alterum in holocausto, carnem videlicet & sanguinem suum, his enim & peccatum originale soluitur, & Deus ab indignatione placatur; hos autem hœdos coxit Rebecca, quæ interpretatur multa patientia, hoc fecit quod Christus pro nobis se coqui, & occidi permisit.*

Vt humiliemur, peccata ante oculos proponamus.

89 *Pelliculasque hœdorum circumdedit manibus, & colli nuda protexit*: D. Ambrof. in cap 6. Apoc. S. Amb. per pelles hœdinas peccata intelligit; ait enim pellis cum ab hœdo separatur, caro apparet, vnde delectabiles cibi confici possunt, similiter & ab vno quoque peccatore cum vitia detrahuntur, bonæ naturæ cum ratione apparent quæ si fide Deo coquantur, delectabiles cibi ex bono naturæ, Deo præparantur: sed cur non solùm in manibus, sed etiam in collo huiusmodi pelles hœdinas posuit? cùm collum designet superbiam, manus opera, cur

non dicemus prudenter huiusmodi pellibus, quæ pecccata denotant, circumdedisse manus & collum Iacobi, vt peccata ante oculos habens, humilietur, & in operibus suis non superbiat. Audiamus citatum Doctorem, *Per collum eo quod in collo superbia appareat, possumus elationem mentis intelligere, per manus opera designantur; collum ergo vnusquisque fidelis pellibus hædinis circumdat, cum ad mentis elationem deponendam ad humilitatis suæ custodiam peccata præterita ante oculos mentis reuocare non desinit, manus circumdat, cum ne in bonis operibus extollatur, peccata præterita, ante oculos mentis sæpe reducit.*

Pœnitentia peccatorum maximè Deo grata.

90. *Pelliculasque hædorum circumdedit manibus,* hos hœdos fuisse duos, & illos optimos dixerat textus; sed cur duo & hi optimi fuere? per hos duos citatus Amb. pœnitentiam & confessionem peccatorum intelligit, sed qua de causa optimos voluit esse Rebecca? nam sufficiebat vt ex quibuscumque hœdis pulmentum conficeretur, minime, sed optimi sunt, inquit prædictus auctor, *Quia valdè acceptabilis est Deo pœnitentia peccatoris, cum abrenunciatione peccatorum, sicut Dominus noster dicit in Euangelio, Lucæ 15. Gaudium est in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm supra nonaginta nouem iustis, qui nec indigent pœnitentia.* S. Ambr. Luc. 15.

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Deditque pulmentum, & quos panes coxerat, tradidit.

Sept. Et dedit escas & panes quos fecerat in manus Iacob filij sui.

Chald Et posuit edulia quæ fecerat, & panem in manu Iacob filij sui.

Pag Cibos & panem quos parauerat.

Arias. Et dedit sapidos cibos.

EXPOSITIO.

Editque Iacob pulmentum, ex carne delicatiori hœdorum confectum, *& panes quos coxerat*, quosdam enim subcineritios panes qui iucundi sunt saporis, parauerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Admiranda Dei erga iustos prouidentia.

91. *Editque pulmentum, & panes quos coxerat*, vt eis illectus Isaac benedictionem Iacobo tribueret; sed cùm decipiendus foret Isaac, cur ei hanc fraudem non aperuit, vt eam fugeret? sine dubio vt singularem quam erga Iacobum curam Deus haberet, ostenderet: annuit D. Theod. q. 79. in Gen. *Vt patefieret prouidentia Dei erga Iacob, scilicet non reuelauit ipsi Isaac voluntatem suam: quod satis ex eo constat quod Isaac omnibus modis conabatur benedicere Esau, sed gratia Dei contra quam putasset Isaac, transtulit benedictionem super Iacob, quod etiam intellexit ipse Isaac.* D. Theodor.

Qui cum bonis operibus verbum Dei admiscet, gratum Deo cibum offert.

92. *Deditque pulmentum, & panes quos coxerat*, si solùm cibos ex venatione postulauerat, cur etiam panem tradidit? non est dubium opera nostra bona, Dei cibum esse, & per panem verbum Dei intelligi: meritò igitur non solùm pulmentum, sed etiam panes obtulit, quia cum bonis operibus verbum Dei admiscemus, gratissimum Deo cibum offerimus: sensus est D. Amb. in c. 6 Apoc. *Per panē sæpe verbū Dei designatur, quia ille congruenter ad Deum Patrem cum cibis bonorū operum pergit, qui & alios quoscūq; potest ad bona opera agēda admonere non desinit.* S. Amb.

☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙☙

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Quibus illatis, dixi, pater mi, at ille respondit, audio, quis es tu, fili mi?

Sept. Et intulit patri suo, dixit autem pater, ille verò dixit, ecce ego, quis es tu, fili?

Chald. Et ingressus est ad patrem suum.

Pag. Et venit ad patrem suum, & dixit, ecce ego.

EXPOSITIO.

Vibus illatis, nempe pulmento & panibus, dixit Iacob, *Pater mi*; cùm enim caligassent oculi eius, necesse fuit eum interpellare, *audio, quis es tu, fili mi?* fortè enim vocis tonum simulauerat, sieque Isaac non potuit certò colligere, quisnam ex duobus filiis suis esset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus si aliquid quod rationi dissentaneum videtur, operatur, maximo timore corripitur.

93. *Quibus illatis, dixit, pater mi;* D. Chrysost. ait; Considera, obsecro, quanta cum anxietate verborū hæc locutus sit Iacob, qui dixerat matri suæ; timeo ne inducat super me maledictionem, & non benedictionem; sed cur tanto cum timore patrem

alloquitur? nonne filius eius est? securè igitur mentem suam ei aperiat: meritò timet, quia iustus si aliquid rationi dissentaneum (qualiter erat ben dictionem fratri surripere) operatur, maximo timore corripitur. Fauet cit. Chrysost. dicens: *verisimile est quod in magno timore constituitur, qui tantum actum simulat.*

S.Chrys.

Cum pœnitentia spes veniæ coniungenda.

Quibus illatis, nempe pulmento & pane, nonne sufficiebat homini infirmo pulmentum obtulisse sine pane? raro enim panis iis qui infirmitate laborant tribuitur: aduerte, per panem intelligi eum qui dicitur panis lachrymarum & pœnitentiæ; per pulmentum, ait Hugo Carens. spem veniæ denotari: meritò igitur & pulmentum & panem Isaaco obtulit, quia fidelis cùm pœnitentia spem veniæ debet coniungere: ita cit. Car. *Iacob pœnitens*, inquit, Hugo *qui offert Isaac, id est Christo panem lachrymarum, unde psalmus, fuerunt mihi lachrymæ panes die ac nocte, pulmentum verò quod facit panem aridum comestibilem, & spes veniæ, unde hæc duo simul debent offerri labor, pœnitentia & spes veniæ, Iudas obtulit panem sine pulmento*: Matth. 27. *Iudas pœnitentia ductus retulit triginta argenteos, dicens: Peccaui, tradens sanguinem iustum; & abiens laqueo se suspendit, multi etiam offerunt pulmentum sine pane absque dolore pœnitentiæ peccatorum veniam præsumentes, quibus dicitur Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitentiæ.*

Carens. Psal. 41. Matt. 27. Matth. 3.

VARIETAS LECTIONUM VERS. XIX.

VULG Dixitque Iacob, ego sum primogenitus tuus Esau, feci sicut præcepisti mihi; surge, sede, & comede de venatione mea, vt benedicat mihi anima tua.

Sep. Feci sicut loquutus es mihi.

Chald. Surge, obsecro recumbe, comede.

EXPOSITIO.

Dixitque Iacob, ego sum primogenitus tuus Esau, licet in his prioris verbis Iacob excusari possit à mendacio (quod in nulla occasione licitum est etiam si sit iocosum vel officiosum) quia sensus esse potest cum primogenituræ ei ex domini dispositione, & ex emptione, & ex matris reuelatione deberetur, potuit cum veritate asserere se esse primogenitum, iure scilicet, necnon Esau, mysticè de seipso loquendo, sicut & Christus Dominus verè Ioannem dixit ipsum esse Eliam mysticè quidem & in spiritu, ita & Iacob verè erat cui debebatur primogenitura, erat ergo Esau non quātum ad personam, sed quantum ad ius & prærogatiuam, & dignitatem primogenituræ: vsitatum est enim in scriptura vt vnus homo appelletur alterius hominis nomine significante personam eius, propter similitudinem alicuius proprietatis, vel dignitatis, vel muneris; nam præter exemplum allatum de Ioanne quem Christus Dominus dixit esse Eliam, habemus aliud apud Ezech. c. 3 vbi Deus consolans Iudæos in captiuitatem abductos, necnon maxima beneficia per Messiam illis præstanda commemorans, ait tunc eorum pastorem ac regem futurum Dauid m, sine dubio Dauidis nomine denotans Messiam; nam Dauid ante multa sæcula mortuus fuerat, nec vnquam postea reuocatus est ad vitam, licet ergo in his verbis: *Ego sum Esau primogenitus tuus*, possit Iacob excusari à mendacio, sed in sequentibus non video quomodo possit ab eo liberari, ait enim, *feci sicut præcepisti mihi*: at Isaac de cibo offerendo nihil ipsi præceperat, sed soli Esau, subiungit; *surge & comede de venatione mea*; at Iacob eas carnes quas offerebat patri suo, non parauerat ex animalibus venatione captis, sed ex grege domestico sump is

Ezech. 31

Nec inconueniens iudico eum asserere mentitum fuisse cum nostro Doct. subt. in 3. dist. 38. qu. vnica; nam cùm habere legem imperfectam, sicut subtilis & alij Patres veteris Testamenti, necnon gratiam modicam respectu nostri, qui & legem habemus perfectam & gratiam superabundantem, & de nostris non negatur aliquando fuisse mentitos, cur de illis non asseremus?

Noster Doctor.

Mendacium autem quod commisit, fuit solùm peccatum veniale; nam hæc falsitas fuit officiosa, nulli nocens & alicui proficiens: si autem obiicias non officiosam sed perniciosam fuisse, quia nocuit Esau, cui per eam auferebatur ius primogenituræ & paterna benedictio, respondeas non nocuisse mendacium illud Esau, quia tunc alicui nocemus, quando iuri eius aliquid detrahimus; at non tollebat Esau ius aliquod quia vendiderat ius primogenituræ fratri suo, iure ergo suo vtitur sibi debitam primogenituram acquirens etiam per mendacium, sicut si eo mediante adimerem ea quæ fur deprædatus est mihi, ei minimè nocerem, mea enim sunt quæ furatus est.

Licet autem probabilem hanc sententiam de mendacio & peccato illius veniali iudicem, contrariam tamen condemnare non audeo, cùm habeat plurimos & grauissimos sui defensores.

Surge, sede, debilis enim erat, & ideo vt comederet accumbere debebat, *vt benedicat mihi anima tua*, consuetus loquendi modus sacræ Scripturæ, ponere animam pro homine.

CONCEPTUS IN HUNC VERSUM.

Mentiri nec etiam officiosè licitum est.

95. *Dixit Iacob, ego sum primogenitus tuus Esau, feci sicut præcepisti mihi*; miror probum ita mentitum, & peccatum commisisse, dices cum Orig. & Cassian. in collatione 17. mentitum fuisse, nec mentiendo tamen peccasse, quia est quoddam mendacij genus minimè improbum, quin etiam bonum & laudabile, quid magni cuiuspiam boni acquirendi vel propulsandi mali causa, in loco & tempore dicitur, tale autem fuit mendacium Iacob: sed ne mireris mentitum fuisse, omnis enim homo mendax, & ideo peccasse, nullum enim mendacium quodcumque sit, licitum est, & potest

Prou. 12. non esse peccatum, abominatio est enim inquit Salomon Prouerb. 12. Domino labia mendacia, &
Prou. 30. Prouerb. 30. verbum mendacij longe fac à me, quibus testimoniis persuasus ac commotus Innoc. 3.
Innoc. 3. asseuerāter dixit in scriptura prohiberi mendacium etiam pro seruanda alterius vita dictum, si quidem in titulo de vsuris c. 4. super eo reprehendens nonnullos eo fine exercentes vsuras, vt inde captiuos redimere possent: sic ait, *eum vsurarum crimen, vtriusque testamenti pagina detestetur, super eo dispensationem aliquam fieri non debemus, etenim cum scriptura sacra prohibeat etiam pro alterius vita mentiri, multo magis prohibendus est quis, ne etiam pro redimenda vita captiui vsurarum crimine inuoluatur.*

Licet ab inuito quod suum est, extorquere.

96. *Ego sum primogenitus filius tuus Esau*, simulas te personam esse fratris tui, vt sic benedictionem patris surripias, sed nonne iniquum est primogenituram fratri adimere, cum solum sis natu minor? reuoca in memoriam eam Esau fratri suo Iacob vendidisse, iniquus igitur non est censendus, quamuis in modo eam sibi restituendi iudicetur, quia licitum est ab inuito, quod suum est extorquere: sic cat.
Cat. Gr. Græc. *sibi primogeniti iura edulio comparauerat ab Esau, qui cum nulla virtute insigniretur quæ primogeniti dignitatibus conueniret, ab inuito extorqueri decuit.*

Celare veritatem factis licet.

97. *Ego sum primogenitus filius tuus Esau*, dixit Iacob indutus pellibus hœdinis, cur per exteriorem habitum denotas alium quàm tuam personam? nam sicut in verbis est simulatio, cùm is cui loquimur, aliud verbis significat quam ipse sentit, est peccatum mendacij, ita in factis, cum per exteriorem habitum, vel actionem vel signum aliquod exterius denotatur, aliud quam interius est in animo facientis, appellatur peccatū simulationis: peccas ergo, ô Iacob, cum aliis indutus vestibus dicis te primogenitum: aduerte duplicem esse simulationem, vnam noxiæ deceptionis ad fallendum alios perniciosè, vel ad quid iam improbè ac inique consequendum, aliam, quæ in loco & tempore vtiliter vsurpatur, quæ iuuandi aut se, aut alios, vel admouendi, vel instruendi causa adhibetur, primum genus est improbum & dānandum, secundum autem laudandum, dicamus in hac simulatione non peccasse Iacobū, licitum est enim veritatem factis celare, quod late probat Seraphinus à Porrecta in verit. au. eis Seraph. Porre.
com. 2. huius cap. *hoc modo*, inquit, *Christus se finxit longius ire, quando discipulis Emaūs petentibus se iunxerat viæ comitem, hoc & modo Christus præterire volebat discipulos, quando ipsis in remigando laborantibus super mare ambulans apparuit, hac ratione motus Christus se velut hortulanum Mariæ Magdalenæ ad monumentum ostendit, &c.*

Magna parentum est erga filios amoris teneritudo.

98. *Surge comede, &c. vt benedicat mihi anima tua*, cur non ait, vt mihi benedicas? non enim sola est anima, quæ benedictionem impendit, sed homo, ideo dicit vt benedicat mihi anima tua, vt sic exprimeret maiorem patris erga suum primogenitum amoris teneritudinem, fauet Tho. Anglic in Th. Ang.
Genes. *nota*, inquit, *quod in scripturis per hoc quod dicitur anima tua, significatur teneritudo, ac vehementia affectionis ac sensus.*

Soli è vitiorum tumulo surgentes, virtute Eucharistici conuiuij digni sunt.

99. *Surge & comede de venatione mea*, cur non permittis ô Iacob vt pater senio morboque confectus sarcophago quàm sepulchro vicinior molli recumbens puluino epuletur? nota ex doctissimo Mend. in c. 6. lib. 1. Reg. nu. 1. anno. 12. secti. in Mendo.
hoc conuiuium symbolum esse Eucharistici sacramenti: merito igitur dixit Iacob patri, vt surgeret ad comedendum, quia soli è peccato surgentes non in peccato iacentes eo perfruuntur, ita D. Chryso. S. Chrys.
hom. 7. in Marcum, *iacentes manducare non possumus, nisi steterimus, corpus Christi accipere non possumus*, ne iaceamus ergo in peccatis, ne tanto videamur indigni eucharistico conuiuio.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Rursumque Isaac ad filium suum, quomodo inquit tam cito inuenire potuisti fili mi? qui respondit voluntas Dei fuit, vt cito occurreret mihi quod volebam.

Sep. Quid hoc, quod cito inuenisti fili? at ille dixit quod tradidit Dominus Deus tuus coram me.

Chald. Præparauit Dominus.

Pag. Occurrere fecit.

Oleast. Quid hoc festinasti ad inueniendum fili mi?

Arias. Occurrere fecit Dominus Deus tuus ad faciem meam.

CONCORDIA.

Licet aliqua sit in his versionibus diuersitas, solum est in verbis, non in sensu, nam eundem omnes habent, nempe quod prouidentia Dei euenit, quod tam cito venationem inuenire potuerit.

EXPOSITIO.

Quomodo tam cito inuenire potuisti? distabat enim nemus, & mirabatur quomodo tam cito redire potuisset, inuenta venatione, quæ venatoribus statim non occurrit, *qui respondit voluntas Dei fuit* in hoc mentitus non est, dispofuerat enim Deus, vt ad talem locum iret, nempe ad gregem & sine labore sibi occurreret quod quærebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus non suis, sed potius alienis tribuit meritis quidquid prosperè sibi contingit.

100. *Quomodo tam cito inuenire potuisti? voluntas Dei fuit vt cito mihi occurreret*, in Hebræo est quia fecit occurrere Dominus Deus tuus: cur non absolute dixit Dominum Deum, non addendo tuum, cum omnium sit Dominus? rectè dixit, fecit occurrere mihi Dominus Deus tuus, vt non suis sed patris meritis ita rem contigisse innueret: sic explicat Oleaster, *hoc bonum iusti habent vt nihil sibi aut meritis suis, sed superiorum tribuant, quemadmodum seruus Abrahæ superius fecit, qui omnem bonum successum suum in Deum & merita Domini sui iactare curabat.* Oleast.

Aliquando laudandi famuli à Dominis suis vt in obsequio exhibendo sint vigilantiores.

101. *Quomodo tam cito inuenire potuisti?* hæc quasi diligentiam filij sui admirans, imo & laudans dixit, sed cur laudibus extollis, id quod exequi tenebatur? quia aliquando laudandi sunt & filij & famuli à Dominis suis, vt in obsequio sibi exhibendo sint vigilantiores, *instruit locus iste*, inquit citatus auctor, *laudandos esse de diligentia in negotio ministros vt diligentiores fiant.* Cit. Lusitanus.

Dei est & non nostræ diligentiæ, citus & acceleratus bonus euentus.

102. *Quomodo tam cito inuenire potuisti?* interrogat Isaac Iacobum, cui ille, voluntas Dei fuit, cur non magis expeditionem suam & venatoriam artem commendat? cur impigritiæ animi sui scientis omnes moras, omnia impedimenta rumpere non timuit, sed omnem celeritatis causam in Deum refundit? nouerat vir sapiens festinatum prosperum euentum benedictionis futuræ occasionem à nullo alio habere posse nisi à Deo. testatur cit. Ambros. *quod inuenitur quæritur, & quod quæritur temporis est, quod temporis est vtique diligentiæ est, quod autem præuenit vsum temporis, Deus infundit, Deus dat, Iacob & cito inuenit & inuentorum suorum auctorem Deum testificatus est.* D. Amb. de fuga seculi. c. 8

Quantumcumque sit tarda pœnitentia, Deus tamen acceleratam existimat.

103. *Quomodo tam cito inuenire potuisti?* vt formetur conceptus, aduertendum quod Hugo Cardin. hoc pœnitentiæ tribuit, sic enim ait, pater mi, hæc est prima vox pœnitentis, quærentis veniam, Luc. 15. pater peccaui in cœlum & coram te, quis es tu fili mi? ecce benignitas Saluatoris, pœnitens dicit non sum dignus vocari filius tuus, & ipse filium nominat, Matth. 9. confide fili, remittuntur tibi peccata tua, ego sum Esau peccatis plenus, quia si homo agnoscit peccatum suum, & Deus ignoscit, surge, sede, & comede, surgit Christus, quia dormiens in contritione sedet quasi iudicans in confessione, comede de venatione, opera pœnitentis sunt, venatio extorta à faucibus diaboli quibus Dominus satiatur: sed si hæc omnia tribuuntur pœnitentiæ quomodo intelligi possunt hæc verba Domini dicta pœnitenti, quomodo tam cito inuenire potuisti? nam si quis pœnitentiam agere statuit cito ei modus eam faciendi occurrit, non ergo sic cum interroget, imo sic ab eo inquirat, quia vt optime cit. auct. *ecce quantumcumque sit tarda pœnitentia, tamen Dominus etiam reputat eam.* Luc. 15. Matth. 9. Hugo Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Dixitque Isaac, accede huc vt tangam te fili mi, & probem vtrum tu sis filius meus Esau, an non.

Sep. Appropinqua mihi, & attrectabo te, fili, si tu es filius meus Esau.

Cald. Accede obsecro, & attrectabo te.

EXPOSITIO.

Accede huc vt tangam te, dubius hærebat, tum propter celerrimam diligentiam quam in disponendis cibis adhibuerat, tum propter sonum vocis, *vt probem vtrum tu sis filius meus Esau*, an non licet auris demonstret mihi te non esse Esau, tamen tactu id melius experiar.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Adhibenda diligentia ne decipiaris.

104. *Accede huc vt tangam te*, cur non adhibes ô Isaac fidem filio tuo dicenti se esse primogenitum tuum? cur eum contingere desideras vt experiaris an sit Esau? quia non est illicita diligentia, imo adhibenda, vt ab aliis non decipiamur, *quoniam*, inquit Oleaster, *voluntaria ignorantia peccatorem non excusat à peccato, ideo adhibenda est diligentia ne decipiaris.* Oleast.

Contra Dei prouidentiam nihil possumus.

105. *Accede huc vt tangam te &c.* Isaac pro indaganda veritate nihil negligit, non contentus auditu tactum expetit, certius signum, sed intentione viri iusti deludetur, & humana simulatione Iacob ne consequetur benedictionem? an palpando cognoscet Isaac non esse filium suum primogenitum? minimè, quia vt optime Lipp. *contra prouidentiam Dei nihil proficitur.* Lippom.

Dominus ad se accedentes flagellis recipit.

106. *Accede huc vt tangam te*, nonne sufficiebat dixisse tangam te, sine additione, accede huc? proximus enim tibi erat filius tuus, nam paulo an-

tea tibi dixerat, surge, comede; meritò postquam dixit accede huc; subiungit, *tanquam te*, quia, vt optimè Hugo Cardin. *Dominus accedentes ad se tangit, id est flagellat*: Heb. 12. *flagellat Dominus omnem filium quem recipit.* Hebr.12.

Hugo Card.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Accessit ille ad patrem, & palpato eo dixit Isaac: vox quidem vox Iacob est, sed manus, manus sunt Esau.

Septuag. Appropinquauit autem Iacob ad Isaac patrem suum, & contrectauit eum, & dixit.

EXPOSITIO.

ACcessit ille, patri obediens, *& palpato eo* scilicet, in manibus & collo, *vox quidem vox Iacob est*, & in hoc nō decipiebatur auditus, *sed manus, manus sunt Esau*; fallitur tactus, sed per accidens, manus enim Iacob similitudinē manuum Esau præ se ferebant, propter pilos hœdorum quibus tegebantur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui ex Deo est, sermones Dei loquitur.

107. VOx quidem, vox Iacob est: vnde sanctus vir nouit vocem non esse Esau, sed Iacob? an ex ipso vocis sono? affirmatiuè respondet Chrysost. etenim ob vocem Iacob placidiorem dubitauit iustus: sed vt conceptum aperiamus, verba prolata ab ipso Iacob attentè consideremus, patri interroganti, quomodo tam cito inuenire potuisset venationem, respondit, voluntas Dei fuit, quod mihi occurreret; dicamus igitur Patriarcham senem, non percipere ex sono ipso, sed ex verbis piis, Iacob vocem eius deprehendisse: sic D. Basil. in Cat. Græca: *Tum hanc vocem cognoscens pater in Iacob Esau meritò negabat*: & Procop. *pater arbitrabatur pia illa verba, voluntas Dei fuit, non ab Esau fero homine esse deprompta, nec ex pronuntiatione, sed ex vtriusque sensu verborum ingenium indicabat*: & optimè, rusticum enim & ferum Esau pectus, non mite, piumque & diuinum aliquid cogitabat, nec proinde per linguam, & per illam foras aliud si loqueretur, quam impietatem exhalaret: contra vero Iacobi pectus mansuetum ac religiosum, voce sui administra, nomen Deique voluntatem protulit.

S. Basil. Procop.

Quales sumus interius, tales lingua exterius videmur.

108. *Vox quidem, vox Iacob est*; diximus ideo vocem Iacob agnouisse, quia nomen Dei sanctissimum protulerat, & prouidentiæ eius, quod venationem inuenisset, tribuerat: sed nonne Esau potuit hæc eadem verba proferre? Reuocemus, quæso, in memoriam, quid de vtroque dixerit Spiritus Sanctus, de Iacob quod fuerit vir simplex, de Esau quod vir fuerit totus in morem pellis hispidus, vir gnarus venandi, quibus cognoscimus ferum & crudele eius ingenium: dicamus igitur quod ea verba pia non protulisset Esau, sicut Iacob, quia quales sumus interius, tales verbis exterius dignoscimur, & si sancti sanctitatem, sic impij impietatem eructabimus, quod verè confirmat D. Chrysost. exponens illa verba Regij Vatis; Eructauit cor meum verbum bonum, Psalm. 44. *Quemadmodum in eructatione id quod fit, oritur ex qualitate ciborum, ita etiam in doctrina spirituali, talia ergo eructabat qualia comedebat, sic Ezechiel, comedens volumen: fuit, inquit, in ore meo, tanquam mel dulce, c. 3. quia ergo spiritalem acceperunt gratiam, eis quoque similia eructarunt, eructat autem Propheta omnia mitia & mansueta, quoniam cor suum expurgauit, quemadmodum enim stomachus quando sordidis succis fuerit plenus, eis consimilia & cognata eructat; sed quando sanus fuerit, ei quoque conuenientem edit eructationem, ita etiam cor Prophetæ postquam fuit à peccatis liberum, accepit gratiam spiritus, & eructat verbum bonum.*

S. Chrys. Psal. 44. Ezech. 3.

Auditus, cùm verbum Dei percipitur, cæteris sensibus certior.

109. *Vox quidem, vox Iacob est*; si in aliis sensibus errauit Isaac, visu enim decipitur, quia caligauerunt oculi eius, odoratu, quia percipiens odorem Iacobi dicebat, ecce odor filij mei, nempe Esau, sicut odor agri pleni, gustu, quia domesticos cibos pro venaticis gustabat, tactu, quia pelles hœdinas pro pilosis Esau manibus tangebat: quomodo igitur auditu non errat dicens, vox quidem, vox Iacob? quia auditus quo verbū Dei percipitur, & veritas habetur, cæteros sensus in certitudine antecellit: *Sapiens fuit Isaac*, inquit D. Bern. ser. 28. in Cant. *sed tamen errauit in sensibus, solum habet auditus verum qui percipit verbum*; quod confirmat ex centurione qui vidit Christum Dominum patientem, & non agnouit, audiuit clamantem & agnouit, videns, ait Marc. c. 15. quia sic clamans expirasset, ait. Verè hic homo Filius Dei erat: sic autem fatur cit. Doctor, *Ex voce agnouit Filium Dei, & non ex facie; erat enim ex ouibus eius quæ vocem eius audiunt, auditus inuenit quod non visus, oculum species fefellit: auri veritas se infudit, oculus pronuntiabat infirmum, oculus fœdum, oculus miserum, oculus morte turpissima condemnatum, auri Dei Filius auri formosus innotuit.*

Bern. Marc. 15.

Opera nostra orationi nostræ assimilanda, aliàs maximè imperfectus es.

110. *Vox quidem vox Iacob est, manus autem manus sunt Esau*; cùm vox sit Iacob, certè alienæ non possunt esse manus, nam certissimè sunt illius: idem enim est Iacob qui tangitur & auditur ab Isaac: quomodo igitur ait manus esse Esau, cum venationi studeat, & solam vocem esse Iacob? Aduerte vocem denotare orationem, quam coram Deo fundimus, manus autem opera: meritò igitur dicit vocem fuisse Iacob, & manus fuisse Esau, quamuis essent Iacob, quia qui orationi suæ piæ opera sua non assimilat, hic totus non est Iacob, hic non est perfe-

ctus, ſed Eſau perſonam induit: ita D Bern. ho. de duobus diſcipulis euntibus Emaus, *quidam potentes ſunt in ſermone, ſed non in opere, videas aliquem frequenter in oratione deuotum, cuius oculi p ſcinæ ſunt in Heſebon, præ multitudine lachrymarum. ſed recuſat ferre iugum obedientiæ, votum ſuum offerre ſe æſtimat offerēdo hoſtiam, amputata aure, ſuam plangit in oratione ſuperbiam. ſed hora compunctionis tranſacta; ita ſuperbus eſt ſicut ante, vel ſi leuis in moribus, poſt orationis ſuæ deuotionem in eandem recidit leuitatem. oſſa eius replentur vitiis adoleſcentiæ ſuæ, vt nunquam in conuerſatione ſua ſit ſecurus, licet ad modicum temporis ſit deuotus: vox quidem vox Iacob eſt, ſed minus manus ſunt Eſau; tales potentes videntur in ſermone, ſed non in opere.*

Pœnitens non ſolùm humili præſtet confeſſione, ſed etiam operibus duris pro ſatisfactione.

113. *Vox quidem vox Iacob, manus autem manus Eſau*: certè vel in vno vel in alio deciperis, quomodo enim poteſt habere manus ipſius Eſau, cum manus illius venationem cui ſemper intendit, ſint duræ & aſperæ, manus autem Iacob ſint molles & leues? Reuoca in memoriam ſuperius nos dixiſſe Iacob referre pœnitentis perſonam; cur ergo non aſſeremus rectè dictū ab Iſaac, non ſolùm habere vocem filij ſui Iacob, ſed etiam manus Eſau? quia verus pœnitens non ſolùm habere debet vocem ſimplicem & humilem in confeſſione, ſed etiam opera dura & aſpera in ſatisfactione: & ſenſus eſt myſticus Hugon. Car. *Pœnitens debet habere vocem Iacob id eſt verba humilia & ſimplicia in oratione & confeſſione, manus autem Eſau, id eſt aſpera & dura opera in ſatisfactione, & tunc recipit benedictionem.*

Hugo Carenſ.

Chriſtus Dominus noſtra fert peccata & infirmitates, vt nobis benedictionem conſequatur.

114. *Vox quidem vox Iacob, manus autem manus Eſau*; Chriſtum Dominum diximus Iacobo denotari, ſed ſi Chriſtus Dominus lenis natura mitis & humilis corde, blandus aſpectu, ſuauis corde; vnde nunc ergo hirſutas habet manus ad modum Eſau? cuiuſnam ſunt hi pili hœdini? D Bern Serm. 28. in Cant. ait, mei ſunt pili; nam piloſæ manus ſimilitudinem proximam exprimunt peccatoris; ſed cur, ô Iacob, meis indutus peccatis, nempe pilis hœdinis? reſpondet, vt tibi benedictionem conſequar: *Bene in eo habitu*, inquit cit Bernard *quia mihi benedictio vendicatur, mihi poſtulatur hæreditas.* Bern.

Chriſtus Dominus audiri vult in ſacramento non tangi, aliàs & errabis.

115 *Vox quidem vox Iacob, manus autem manus Eſau*, indutus Iacob alienis veſtibus nimirum Eſau, tectuſque hœdinis pellibus, menſam appoſuit cæcutienti ſeni, qui vocem loquentis audiens certiſſimè illum agnouit verum Iacobum, ac manibus hœdinæ pellis inuolutum attrectans falſus eſt: errorem que deinde ſubintulit, manus ſunt Eſau: ſed quid hoc alienius? manus nonne erant Iacob, ſicut vox? quare ergo ita deciperis & falleris, vt dicas eſſe manus Eſau? myſticè loquamur, egregiam auguſtiſſimæ Euchariſtiæ figuram parat Chriſtus Deus homo, menſam fidelibus ſuis in qua Corpus ſuum & Sanguinem manducandum & potandum appoſuit. ergo accedit Dominus alieno indutus amictu, ſed ceu ſub ſpeciebus panis & vini, audiri vult, quia fides ex auditu, palpari non vult ſenſibus in auditu veritas, in tactu error & falſitas deprehenditur: loquitur autem: Hoc eſt Corpus meum, Hic eſt Sanguis meus; quid etiam exclamat fides? vox quidem vox Dei, qui mentiri non poteſt; dixit, & facta ſunt; prorſus hinc viſus, qui prorſus caligat, dum vini & panis accidentia cernens, ſubſtantiam ſub illis panis & vini ſpeciebus, latere indicat, tactus aberrat, ſi quantitatem aut tangibiles quantitates, quæ prius panis & vini fuerunt percipiens, ſubſtantiam priorem creatam adhuc ibi latentem colligit; non enim ſunt nec pili Eſau, nec manus Eſau, ſed tantum manus Iacob, & ſi alieno tectæ amictu: ita Bern. Ser. 28. in Cant. *Aduerte in Iſaac, quomodo præ cæteris ſenſibus, auditus non in ſene viguerit, caligant oculi, Patriarcha palatum ſeducitur, fallitur manus, non fallitur auris; quid mirum ſi auris percipit veritatem, cum fides ex auditu, auditus per verbum Dei? verbum Dei veritas ſit, vox, inquit Iacob eſt, nihil verius, manus autem manus ſunt Eſau, nihil falſius; manus ſimilitudo decipit, te, nec in guſtu veritas. & ſi ſuauitas eſt; nam quod habet veritatem, qui ſe putat edere venationem, cum domeſticis veſcatur hœdorum carnibus, multo minus oculus quo nihil videt, ſapiens fuit Iſaac, ſed tamen errauit in ſenſibus, ſolus habet auditus verum, qui percipit verbum.* Bernard.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Et non cognouit eum quia piloſæ manus ſimilitudinem maioris expreſſerant, benedicens ergo ait.

Sept. Et non cognouit eum, erant enim manus eius velut manus Eſau fratris ſui piloſæ, & benedixit eum.

EXPOSITIO.

AT *non cognouit eum*, fefellit enim eum tactus, *quia piloſæ manus ſimilitudinem maioris expreſſerant*, his verbis notatur erroris occaſio, *benedicens ergo*, volens eum benedicere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nullus, excepto Chriſto Domino, plenam habuit omnium ſcientiam.

116. *Et non cognouit eum*; cur Deus paſſus eſt ſanctum virum Iſaac, etiam diuino prophetiæ ſpiritu præditum decipi, vt non cui volebat, ſed cui nolebat, daret benedictionem? vt intelligamus nullum eſſe quantumuis lumine ſupernaturali

illuſtratum, excepto Chriſto Domino, qui omnium plenam habeat rerum cognitionem: ſic Hieronymus Epiſtola 125. ad Damaſ. *Non mirum quod vir iuſtus aliquid ignorauerit, & contra voluntatem ſuam fecerit; nullus enim homo, excepto eo qui ob noſtram ſalutem carnem indutus eſt humanam, plenam habuit ſcientiam, & certiſſimam veritatem: plura ſunt quam vt exemplis debeamus docere ſanctos viros & Deo charos, ea tantummodo ſciſſe quæ eis à Domino reuelata ſunt, ignoraſſe verò quæ eis reuelata non fuerint, & ad ſingulas viſiones Danielem, atque Zachariam interrogare Angelum, & ſuppliciter deprecari, vt exponat ſibi quæ ſint illa quæ viderant; vnde & mirum non eſt Iſaac in ſuam maximè vtilitatem neſciſſe quid faceret, cum magis eo tempore erraret quo filium ſanguinariæ deditum voluptati, & eum qui poſtea fratrem ſi poſſet occideret, prætermiſſo illo qui innocenter habitaret domi non vellet efferre, & ſuam magis quàm Dei facere voluntatem.* S. Hier.

Qui prophetiæ dono præditus eſt, cognoſcet futura, non autem fortè præſentia.

117. *Et non cognouit eum*, ſi fatentur omnes lumine prophetico præditum fuiſſe; lumen autem illud etiam ad remotiſſima ſe extendit, quomodo nec præſentia intuetur? quomodo nec præſentem filium agnoſcit? ex ſtimat enim manus illius eſſe manus Eſau, ne mireris, quæſo, id contigiſſe, nam qui prophetiæ dono celebris eſt, quamuis cognoſcat futura, aliquando tamen non intuetur præſentia: quod oſtendit Diuus Gregorius Magnus Homilia prima ſuper Ezechielem, *Inter hæc ſciendum eſt*, inquit, *quod aliquando Prophetiæ ſpiritus animum prophetantis ex futuro tangit, atque ex præſenti non tangit, ſicut apertè hæc hiſtoria teſtatur; cum Iſaac Eſau filium ſuum ad venandum miſit, cui minorem filium Rebecca ad benedicendum ſuppoſuit, qui hædinis pellibus indutus paterno palpatui corpus fraternum finxit, cui ille minori filio tanquam maiori benedictionem dedit, quæque ei longè eſſent futura nunciauit; ſed quis eſſet qui coram ſe aſſiſteret ſcire non potuit, prophetiæ ergo ſpiritus ex futuro animum prophetantis tetigit, atque ex præſenti non tetigit, quando caligantibus oculis pater & futura prædicebat, & præſentem filium neſciebat.* D. Greg.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Tu es filius meus Eſau, reſpondit, ego ſum.

Septuaginta. Tu es filius meus Eſau, & dixit, ſum.

EXPOSITIO.

TV *es filius meus Eſau*, adhuc interrogat vt certior fiat ex ipſius reſponſione; dubius enim adhuc hærebat, an eſſet Eſau, cùm vocem eius eſſe non diceret, *& dixit, ego ſum*; quod intelligendum eſt, eo modo quo ſuprà dictum eſt, verſu decimo nono.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ita obcæcatum cor Iudæorum, vt etiam inanimatis Chriſtum Dominum agnoſcentibus, illi minimè cognoſcant.

118. TV *es filius meus Eſau*, iterum interrogat Iſaac; ſed an ita oculorum lumine priuatus, vt nullomodo vultum eius agnoſcere poſſis? nam vox tibi manifeſta eſt: fateris enim eſſe Iacob, equidem non credo; nam quamuis ſis caligans oculis, non omnino extincta eſt tibi potentia viſiua: obſerua, quæſo, per Iſaacum, Iudæos intelligi, per Iacob Chriſtum Dominum: ne quæras ergo, quomodo caligantibus oculis Iſaac non agnouit Iacob? quia ſignum erat Iudæos ita corde obcæcatos fore, vt etiam Chriſtum Dominum lumen illuminans omnem hominem, non agnoſcerent: ſic Diuus Gregorius Magnus in homiliis homilia decima: *In omnibus ſi qua, vel naſcente Domino, vel moriente eo monſtrata ſunt, conſiderandum nobis eſt, quantum fuerit in quorundam Iudæorum corde duritia, quæ hunc nec per Prophetiæ donum, nec per miracula cognouit: omnia quippe elementorum auctorem ſuum veniſſe teſtantur, vt enim de eis quiddam vſu humano loquar, Deum hunc eſſe cœli agnouerunt, quia protinus ſtellam miſerunt: mare cognouit, quia ſub plantis eius calcabile ſe præbuit: terra cognouit, quia eo moriente contremuit: ſol cognouit, quia lucis ſuæ radios abſcondit: ſaxa & parietes cognouerunt, quia tempore mortis eius ſciſſa ſunt: infernus agnouit, quia hos quos tenebat mortuos reddidit: & tamen hunc quem omnia elementa inſenſibilia ſenſerunt, adhuc infidelium Iudæorum corda Deum eſſe minimè cognoſcunt, & duriora ſaxis ſcindi ad pœnitentiam volunt, eumque confiteri abnegant, quem elementa aut ſignis aut ſciſſionibus Deum clamant:* Gregor. *quos profectò benè Iſaac cum Iacob filium ſuum benedicere deſignauit, qui & caligans oculis & prophetans in præſenti filium non vidit, cum tamen in poſterum præuidit, quia nimirum Iudaicus populus prophetiæ ſpiritu plenus, & cæcus, eum de quo multa in poſterum prædixit, in præſenti poſitum non agnouit.*

Nec ſufficit bona intentio ſine bonitate operis, vt excuſemur à peccato.

119. *Tu es filius meus Eſau, reſpondit, ego ſum*; non te interrogat, vtrum ſis primogenitus eius, cùm tibi, tum ex decreto Dei tum ex emptione debebatur primogenitura, ſed ſciſcitatur, vtrum ſis filius eius Eſau? cur ergo mentiris dicens, te eum eſſe? ſed cur accuſatur peccati, cùm optimam intentionem haberet, ſcilicet quod ſuum erat conſe-

quendi, nempe paternam benedictionem; quia non sufficit bona intentio sine bonitate operis, vt excusemur à peccato: fauet cit. Card. *Inexcusabilem video esse Iacob ab officioso mendacio, licet enim bona fuerit eius intentio, locutio tamen eius mala moraliter est.*

Car. Caiet.

Sagaces simus in negotio perficiendo.

118. *Respondit, ego sum*, vel vt est in Hebræo, *ego*, aut, vt aiunt Septuaginta, *sum*, cur vt persuaderet patri se esse filium eius, primogenitum Esau, longiorem non traxit orationem? potuit enim dicere; an non vides me pilosum & hirsutum, filius autem tuus Iacob lenis & mollis est? cur ergo adhuc dubitas, me non esse Esau, tum præcipitis-ne Iacob, vt tibi venationem exhiberet? minimè, ecce autem dico tibi, vt surgas & comedas de venatione mea: nota quod si verba plura protulisset, fortè in eis deprehendisset Isaac filium suum esse Iacob, non Esau: prudenter igitur vnicum solùm profert, dicens *ego*, vel vt habent Septuaginta, *sum*, ne deprehenderetur: sagaces enim maximè debemus esse in negotio aliquo perficiendo. *Breuissimè respondet Iacob*, (inquit Lippom.) *veritus est enim voce deprehendi, quod sine dubio contigisset, nisi breuissimè dixisset.* Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXV.

VVLG. At ille, affer mihi, inquit, cibos de venatione tua, fili mi, vt benedicat tibi anima mea, quos cum oblatos comedisset, obtulit etiam vinum, quo hausto.

Sept. Affer mihi, & comedam de venatione tua, fili, vt benedicat tibi anima mea, & attulit ei, & manducauit, & intulit ei vinum & bibit.

Chald. Accede coram me, & comedam de venatione, fili mi.

Pag. Appropinquare fac mihi, & appropinquare fecit ei.

CONCORDIA.

DIuersitas vel contrarietas videtur esse in lectionibus; nam noster Vulgatus habet, *Affer mihi*, Chaldæus, *accede coram me*, & Pagn. *appropinquare fac mihi*, sed hanc terminat & soluit verbum נגש ngas, quod significat offerre, appropinquare, & accedere.

EXPOSITIO.

AFfer mihi cibos quos preparasti de venatione, præsumpta, *vt benedicat tibi anima mea*, mos erat prius epulari quàm benedicere, quos cum oblatos comedisset, non omnes sed eorum partem, *obtulit ei vinum, quo hausto*, potato.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui mundo vacat, indignus benedictione.

11. *AFfer mihi cibos, vt benedicat anima mea*, senex certior factus (vt putabat) quod ante se habebat filium suum Esau, mensæ accubuit, de appositis comedit epulis, & benedictioni se accingit, ne te accingas, deciperis, non enim est Esau, sed Iacob, maiorem adhibe diligentiam; aliquem fidelissimum ex tuis famulis conuoca, & ab eo inquire, vtrum qui tibi cibos affert comedendos, sit filius tuus primogenitus: nihil tale efficit; nam Dei decretum erat Iacob benedicendum, sed cur Esau non benedicitur? *quia totus* (inquit Procop.) *immersus fuit sæculi curis.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Dixit ad eum, accede ad me, & da mihi osculum, fili mi.

Sept. Et dixit Isaac pater eius, accede, obsecro, osculare me, fili.

EXPOSITIO.

ACcede, da mihi osculum: Abulensis ait vnam ex conditionibus requisitis ad benedictionem tribuendam, esse osculum, quod ideo exigit Isaac à filio suo, antequam ei benedicat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Maius incentiuum amoris in filium quærit pater.

120. *Da mihi osculum, fili mi*, nonne sufficiebat à filio cibos postulasse, vt ei benedictionem tribueres? hanc enim solùm conditionem exegeras, cur igitur petis & osculum? dices cum D. Petro Damiano serm. de sancto Apollinare, quod hæc

erat antiquorum Patrum conſuetudo, cùm aliquem Patriarcham conſtituere vellent, ſed ſatisfaciat Dionyſ. Carthuſianus: *Oſculum petit, vt maiore charitate eius accenſus affectuoſius eum benediceret*, en quomodo pater maius incentiuum amoris erga filium quærit? Dionyſ. Carth.

Eis quos Deus flagellat, oſculum præbet amoris.

110. *Da mihi oſculum, fili*, miror quomodo Iacob ad oſculum admittat; nam ſi antea diximus, per illa verba *tangam te*, intelligi Dei flagellum, flagellum autem longè diſtet ab oſculo, imo qui flagellat, non oſculatur; quomodo igitur poſtquam dixit, accede vt tangam te, id eſt flagellis afficiam, ad oſculum pacis admittit? quia iis quos Deus flagellat, oſculum præbet amoris: ita Hugo Carenſis, *Quem Dominus prius tetigerat per flagella, modo inuitat ad oſculum; ſed nota*, inquit, *quod ſtatim Iacob receptus eſt ad oſculum patris; ſed poſt tactum, id eſt poſt patientiam flagellorum.* Hugo Carenſ.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

VVLG. Acceſſit, & oſculatus eſt eum, ſtatimque, vt ſenſit veſtimentorum illius fragrantiam, benedicens illi, ait: ecce odor filij mei, ſicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus.

Pag. Et odoratus eſt odorem veſtimentorum eius, & benedixit, & dixit, vide odorem filij mei ſicut odorem agri.

Targum Hieroſ. Sicut odor incenſi ex optimis aromatibus, quæ tandem offerun tur in monte, vbi erit domus ſanctuarij, ſiue templum cui benedixit, qui viuit in æternum.

CONCORDIA.

IN Hebræo non habemus pleni, nec in Chaldaica paraphraſi, quod tamen addidit noſter Vulgatus, ſequens Septuaginta, qui habent αὐτοῦ πλήρης.

EXPOSITIO.

STatimque vt ſenſit veſtimentorum eius fragrantiam, id eſt odorum veſtium, quem ſpargebat Iacob, cerebrum Patriarchæ ita recreauit, vt lætitia perfuſus, & amore filij inardeſcens in eius benedictionem prorumperet, *ecce odor filij mei*, ſentio, percipio miram fragrantiam filij mei, *ſicut odor agri pleni*, id eſt, ſicut odor agri fragrantibus odoribus onuſti, *cui benedixit Dominus*, phraſis Hebraica eſt, id eſt, quem vberem, & fructiferum, & variis floribus refertum, fecit Dominus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Bona fama benedictionem Dei nobis conſequitur.

110. STatim vt ſenſit veſtimentorum illius fragrantiam benedicens, ait: cur veſtimentorum eius odore percepto, benedictioni ilico ſe accingit? vt conceptus ſit nobis intellectu facilis, videamus ſenſum quem venerabilis Beda præbet his verbis Cantic. 4. dictis à ſponſo ſuæ Amaſiæ, *& odor veſtimentorum tuorum ſicut odor thuris*: ait autem per veſtimenta, virtutum opera proximis exterius beneuolentia decorantur: quo notato, cur non dicemus, quod ex veſtimentorum fragrantia, quæ bonum nomen & famam ex bonis operibus ſpirantem ſignificant, nouo filij amore accenderetur Iſaac, à quo in benedictionem proruperit? teſtis ſit Chryſolog. ſer. 73. *ſic Iacob ſuo nimis timidus matris conſilio ſatis auſus patris, vt praeriperet benedictionem plus myſticus quàm doloſus incipit*: benè myſticus, qui candentis & odorati lilij virtutis ſcilicet, cum claritate & veræ pœnitentiæ bonum nomen & famam fragrantis; quæ Dei oculis gratiſſima illius fauorem & gratiam aucupatur, imaginem præferebat: quare hæc ſubiicit Chryſol. *Ille nos ſub hircorum vellibus figurabat, qui vt moriamur peccato hortatu matris Eccleſiæ mortificati corporis induimur veſtimento, & odore agri continuis confeſſionum fructibus & vbertate redolemus*; en primogenituræ pignus, cœleſtiſque maioratus ſignum, nempe mortificati corporis veſtimentum, bonam famam & honeſtum nomen ſpirans? Cant. 4. S. Chryſ.

Anima non minus chara Deo quàm vniuerſorum.

111. *Ecce odor filij mei tanquam odor agri pleni, cui benedixit Deus*: Iſaac tanquam pater æternus benedicens filio ſuo Iacob; ſed quare? qui vt hic dicendi modus eſt, vt vnus Iacob cum toto agro, eoq; florum & fructuum pleno componatur? optimus certè, non enim minori eſt curæ Deo anima, quam ſi plurium multitudo ſiue cunctorum cœtus fiat; ita huic dubio ſatisfacit D. Damianus libro ad Leonem incluſum Epiſcopum, in cap. 5. *Nam & propheticis Iſaac naribus tota præſens redolebat Eccleſia, cum ſuper vnius filij ſui perſonam dicebat, Ecce odor filij mei ſicut odor agri pleni.* Petr. Damian.

Qui paſcitur Euchariſtia, bonorum terreſtrium affectum exuere debet.

121. *Ecce odor filij mei ſicut odor agri pleni*, ſed quid ſit ille ager, apud nullum interpretem inueni declaratum, niſi apud D. Paſchaſ. poſteà citandum, qui pèr illum intelligit eum de quo loquebatur Chriſtus, quem ſapientiſſimi mercatores vendentes

omnia, emerunt, ita vt prius omnia vendant, quàm illum emant, ait ergo D. Paschas. lib. de Corp. & Sang. Dom. *In isto agro corporis Christi thesaurus absconditus, vernat floribus immarcessibilibus, & redolet odore suauitatis, quem inuenit homo, vadit & vendit omnia quæ habet & emit agrum illum*: perpende vendit omnia & emit, quia Eucharistiæ gemma, tam digna habetur, cum omnia bona mundialia contemnuntur.

D. Pasch.

Odorum suauitates ex sacris litteris spirant.

122. *Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni*, per vestimenta quibus indutus erat Iacob, & ex quibus odor agri pleni, nempe floribus beneolentibus efflabatur, Diuus Ambrosius serm. 15. in Psalmum 118. diuinam scripturam recognoscit, qua exuitur Synagoga & induitur Ecclesia; sed cur non vnius floris, sed omnium varietati & fragrantiæ comparat? quia nullus est ager florum abundantior quam Scriptura, quæ non vnius sed omnium suauitates includit, *Ibi enim carpis*, inquit citatus Ambrosius serm. 14. Psalm. 118. *nouum florem qui bonum odorem dedit resurrectionis, carpis lilium in quo sit splendor æternitatis; carpis rosam, hoc est Dominici Corporis Sanguinem.* Et Diuus Chrysostomus in Eutropium, *Suaue quidem est*, inquit, *pratum & hortus, vtroque tamen & suauius multo spirat diuinæ Scripturæ lectio, hortus pro temporum qualitate seruit necessitatibus; Scripturæ autem perinde hiberno atque æstiuo tempore perennant comantibus vndique foliis, & fructuum pondere degrauantur* Et homilia 43. in Genesim, *Illic manu tantum carpimus flores, & protinus marcescentes suam gratiam amittunt; hîc autem non sic; sed si volumus, per omne tempus eorum suauiolentia frui poterimus.*

S. Ambr.
S. Chrys.

Christus Dominus flos ante ortum etiam desiderabilis.

123. *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni*, morti proximus lætabundus exclamat Patriarcha, vnde tibi tanta lætitia. quæ tanti gaudij origo? an ex nato Iacobo, quem oculis corporeis non vides? nescio tamen? probabilius arbitror quod ex nascituro filio Iesu oritur, quem prophetico perfusus lumine contemplaris: ita planè Diuus Bernardus sermone quadragesimo-septimo in Canticum: *Nondum*, inquit, *speciem suam ille flos agri induerat, & iam dabat odorem suum, quando eum præsensit spiritu corpore marcescens sanctus & senex Patriarcha, caligans visu, sed odoratu sagax, tanto enim desiderio illius floris, de radice Iesse prodituri, tenebatur Patriarcha, vt ad præsentis non attenderet odorem filii, sed ad futuri suauitatem auidissimus anhelaret.* Nec immerito, cùm huius suauitas floris longo interuallo superet omnium, quos natura gignit, florum suauitates; vnde Diuus Ambrosius libro secundo de Spiritu Sancto, capite quinto, *Flos*, inquit, *Mariæ, Christus, qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe, virginali ex vtero germinauit, flos odorem suum succisus reseruat, & contritus accumulat, nec auulsus amittit; ita & Dominus Iesus in illo patibulo crucis, nec contritus emarcuit, nec auulsus euanuit; sed illa lanceæ punctione succisus, sacro speciosior fusi coloris cruore vernauit, mori ipse nesciens, & mortuis æternæ vitæ munus exhalans.*

D. Bern.
S. Ambr.

Iudæi Christum Dominum non gustauerunt.

124. *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni*, quidnam hoc mysticè designat, Iudam filium proprium non agnoscere, vestimenti autem odorem sentire? nonne Isaac cæcus populum Israëliticum peccatorum cæcitate affectum, Iacob autem Dominum significat? idcirco vestimenti odorem sentit, non autem filium agnouit, ad declarandum Synagogam flores quidem virtutum Domini sensisse, sed eum non agnouisse: ita Diuus Bernardus sermone ad milites templi, cap. 7. *Isaac* & sub eius typo Israëliticus populus, *vestimenti fragrantiam sensit, sed vestiti præsentiam non agnouit, soleque vestis tanquam floris odore ferinsecus delectatus quasi fructus interioris dulcedinem non gustauit, dum & electi filii simul & sacramenti fraudatus cognitione remansit.* D. Bern.

In viro iusto omnium virtutum sint odores.

125. *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni*, in quo cùm esset, scilicet, non vnius floris vnus odor, sed plures plurium, verum de quo loquitur Isaac? de filio suo, cur eum non comparat flori vnico, sed agro omnibus referto? quia in iusto, qualis erat Iacob, vt bonus sanctitatis, odor sit suum virtus quælibet spiret, virtus enim vna non benè olet, si sola oleat; vnde rectè Diuus Ambrosius tertio Hexameron, cap. 17. *Non vitem aut ficum Patriarcha olebat, sed virtutum spirat gratiam in odore pleni agri, non vnius virtutis odor intelligitur, sed omnium gratus Dei naribus, non est odor ille quem vna virtus emittit, fit sicut agri pleni & plenè redolebit, & erit Deo gratissimus*: vnde Diuus Chrysostomus hom. 4. in Moràl. in cap. 2. ad Ephes. *Non iubet vt vnum operemur, sed omnia, quomodo enim in nobis sunt quinque sensus, & omnibus ad id quod oportet, vtendum est, ita etiam omnibus virtutibus, non enim sufficit vna virtus, vt cum fiducia sistamur ad tribunal Christi, sed multa varia & omnis generis atque adeo omni virtute opus est*: lubet hîc subnectere Gileberti Abbat. verba qui serm. 37. in Cant. nobis eleganter succinit, inquirens cur in sacro Epithalamio sponsus sponsam laudans comparat eam horto, cap. 4. & 5. ait: *Tot horti quot virtutum plantationes simul collectæ, vbi tantum flos vnus: quis ibi hortum esse definiat? sic nec vna castitatis plantatio, nec vna iustitia horti potest integritatem explere, in horto quippe sapientis nihil sterile, nihil non germinans, sic & sponsa plures habens hortos, & cuncti generis virtutum copiosè virgultis est consita.* S. Ambr. Gilleb. Abb.

Diuinæ gratiæ virtutes nostræ tribuendæ.

126. *Ecce filii mei, sicut odor agri pleni*, quisnam est hic ager? ait D. Greg. hom. 6. in Ezech. est hic mundus, inquit, vt ait Veritas in Euangelio, sed quisnam est odor illius agri? citat. Doctor intelligit esse virtutes, quibus Ecclesia per electos suos in vniuerso mundo redolet; sic autem, ait, aliter olet flos vuæ, quia magna est virtus, & opinio prædicatorũ, qui inebriant mentes audientium, aliter flos oliuæ, quia suaue est opus misericordiæ, quia more olei refouet & lucet, aliter flos rosæ, quia mira est fragrãtia. quæ rutilat & redolet, ex cruore martyrum, aliter flos lilij, quia candida vita est carnis de incorruptione virginitatis, aliter flos violæ, quia magna virtus humilium, qui ex desiderio vltima loca tenẽtes, per humilitatem se à terra in altum subleuãt, D. Greg.

& cœleftis regni purpuram in mente feruant, aliter redolet fpica, cũ ea i maturitatem perducitur, quia bonorum operum perfectio, ad fatietate m eorum qui iuftitiam efuriunt, præparatur; fed fi per hunc odorem agri pleni omni nodæ intelliguntur virtutes, cur fubiunxit Moyfes, cui benedixit Dominus? vt innueret has virtutes gratiæ & benedictioni diuinæ tribuendas: ita cit. Greg. *fed quia ager hic has virtutes ex femetipfo non habet, adiungitur, cui benedixit Dominus.*

Naturalis fimplicitas Deum ad benedictionem largiendam inuitat.

127. *Ecce odor filij mei, ficut odor agri pleni, cui benedixit Dominus,* non thuris fabæi, non Indicorum aromatum, nec alterius fragrantiæ artificialis, fed agri odorem in filio laudat, & quidem Iacob non homo agreftis erat vt Efau, fed domefticus, & ideo matri fratre familiarior, cur ergo in illo pateragri plen. odorem inuenit? non dubitas nullum magis fimplicem ac naturalem quàm florum agri odorem, fanè ergo inde iam el ciebat benedictionũ cœleftium fundamina, quæ in naturali quadam inueniuntur fimplicitate: ait enim Diuus Ambrofius libro tertio Hexam. cap. 17. *Odor Iacob, odor agri pleni, id eft naturalis: ad quid enim pleno rure, fuauius, & agri odorem ipfum terra fimplicem atque fincerum pro gratia benedictionis accipiam, quem fraus nulla compofuit, fed veritas indulgentia cœleftis infudit* vbi fimplicitas & fincer itas apparuit, ablato fuco, ablata artis compofitione, ibi benedictio cœleftis apparet. S.Amb.

Deus fuis requiem & tranquillitatem prouidet, cupiditas autem & gula fuis fectatoribus lites & bella.

128. *Ecce odor filij mei, ficut odor agri pleni cui benedixit Dominus:* ecce nihil non pacificum & quietum imprecatur filio Ifaac: quod enim expreffius pacis & quietis fignum, quàm odor agri, quàm agricultura? fic prophetis commendatione conuertuntur apud Ifaiam gladij in phacetram, & Iffachar qui requiem amabat colendis agris fe tradidit: pergit bonus pater benedicturus alteri filio Efau, & ait, viues in gladio, fratri tuo feruies; ecce bella, ecce lites, cum Efau in gladio, in bello, in litibus, fubftantia paratur? non Deo hic militabat, fed cupiditatibus fuis & gulæ fuæ, ex quibus nihil erit quàm bella quàm lites: pulchrè Rupert. lib. 7. in Genef. cap. 18. ait, *Hæc illi extrema benedictio congruit, qui efuriem nefciebat gratia fpiritualis, quippe qui propter vnam efcam primogenita fua vendidit,* in quo non Deus, fed concupifcentia regnabat, neceffum erat quod bella effent, quod diffidia, quod fratris odia, hæc fuis militibus a concupifcentia parantur. Deus autem fuis fectatoribus requiem parat, & tranquillitatem prouidet. Rup Ab.

Qui officia fua parentibus, à Deo benedicitur.

129 *Ecce odor filii mei, ficut odor agri pleni, cui benedixit Dominus;* quifnam eft ille ager, propter cuius fragrantia m dicit Ifaac Deum ei fuam dediffe benedictionem, an omni agro odorifero hoc ei beneficium impendit? quæfo reuocemus in memoriam Iacobum pium fuiffe erga patrem, matri obedientem: dicamus ergo hunc agrum ita fragrantem odore, effe reuerentiam, quam parentibus fuis exhibuit Iacob, cuius gratia benedictionem confequitur *quàm pius erga parentes!* ait D. Amb. lib. 2. Iacob, cap. 1. *quàm verecundus, vt patrem timeret fallere! quàm honorificus, vt matri quod videbat non poffet negare!* dixerat autem fuperius, *ipfe eft ager quem benedixit Dominus.* S. Ambr.

Duplicitas cordis Deo maximè inuifa.

130. *Ecce odor filii mei, ficut odor agri pleni,* cum nihil fit communius verno tempore, quàm fabæ odor, nihil vilius quàm aliorum alicuius agri florum fragrantia, cur odorem filii fui fibi gratum prædicat? quia eft ficut odor agri pleni, nonne funt alii fragrantiffimi odores qui ex plurimis rebus conficiuntur? eis ergo filij fragrantiam comparet: aduerte mufino ho odores aromaticos, qui ex variis rebus conficiuntur, duplices dici poffe; odorem autem agri fimpliciffimum: meritò igitur odorem filij fui non extollit tanquam dictum odorem aromaticum, quia De duplicitas corde maximè eft inuifa. Hoc pondera Lactantius Firmianus libro tertio, capite 17. inquirens, cur Deus populo fuo circumcifionem præceperit ait: *Illa carnis circumcifio non caret vtique ratione; quia fi Deus id vellet, fic à principio formaffet hominem vt præputium non haberet; fed huius fecundæ circumcifionis figura erat, fignificans nudandum effe pectus, id eft, aperto & fimplici corde oportere nos viuere, quoniam pars illa quæ circumciditur habet quandam fimilitudinem cordis & ob hanc caufam Deus nudari iuffit, vt hoc argumento nos admoneret ne inuolutum pectus haberemus, fed quamcumque fimulationem abiiceremus.* Lactant. Firm.

Verus hominis odor à bonis operibus & virtutum titulis.

131. *Ecce odor filii mei, ficut odor agri pleni:* cur potius odorem vel ftimentorum eius confert fragrantiæ agri quàm aromatum, quæ fuauiffimè fpirant, vel pigmentorum, quorum exhalatio odorifera? aduerte in aromatibus, in pigmentis nullum fructum reperiri qui in agro pleno abundantiffimus inuenitur, quid ergo mirum fi Iacobi bonum odorem non fumit à rebus infructuofis, fed à frugiferis? quia vera hominis fragantia à bonis operibus à virtutum fructibus venit. Ad hæc aiebat Diuus Ambrofius libro de Ifaac, capite feptimo: *Speciofa fœcunditas eft bonorum operum, contraria fpeciofitati fterilitas, terra enim quæ bona eft, fertilis, atque fœcunda, hæc & decora; quid enim pleno agro pulchrius cum fegete fluctuat, cum poma irrutilant, vel cum vuarum feria dependent, aut vaccis onufta olea curuefcit, vel viridanti gramine montium vertices vallium humilia veftiuntur? & vt Scriptura vtamur teftimonio, Iacob decorus erat; & ideo erat odor agri pleni, Efau hifpidus erat, & indecorus, qui fructus illos habere non poffet;* preme hæc vltima verba, *indecorus erat qui fructus illos habere non poffet;* quafi quia nullis fructibus abundet, fed careat, nullas fruges virtutum habeat, nullum odorem emittat; nam bonus hominis odor, non ab aromatibus, non à pigmentis, fed à frugiferis & optimis operibus, à virtutum eximiis titulis emanat. S. Ambr.

Castitas nostra non solùm nobis, sed & aliis cognita sit, vt Deo sit grata.

1.Co. 2. 132. *Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni*, de quo Paulus ait 1. Corinth. 2. bonus odor sumus in omni loco: quod autem Paulus inquit Philip. Abb. Epist. 13. Isaac odorem nominat, hoc Scriptura in Canticis fumum appellat, quæ est ista, inquiens, quæ ascendit sicut virgula fumi; sed quænam est illa fumi virgula, qui coram Deo ascendit tanquam illi gratissimus? satisfacit cit. Auct. *Virgula fumi castitas est, boni odoris, bonæ opinionis, bonæ famæ; quæ castitas vel cuius odor & fumus castitatis ascendit & prouehitur in conspectu diuinæ maiestatis, certum est ipsam castitatem Deo nequaquam displicere, cum & eius fumus, id est, opinio inueniatur non mediocriter complacere.*

Philip. Abb.

Cant. 3.

Isaac in Christo Domino diuinitatem prædicit.

133. *Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni*, quem in spiritu prophetiæ Isaac filium appellat, nisi Christum, qui de eius semine per lineas generationum nasciturus erat? sed cuiusnam agri pleni odorem Isaac odoratus, spiritualiter sensit? recurramus ad Paulum Coloss. cap. 2. qui loquens de Christo Domino ait, *In ipso habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*: dicamus igitur cum cit. Philipp. in Cant. tom. 7. tit. de Somnio Regis; odorem agri pleni, quem sensit Isaac fuisse plenitudinem diuinitatis in Christo, hæc sunt illa verba: *Cuius agri pleni odorem Isaac odoratus spiritualiter sensit, nempe plenitudinem diuinitatis, quæ in Christo, sicut dicit Paulus, corporaliter requieuit; vnde Ioannes, in quo Sancti Spiritus erat gratia, de plenitudine, inquit, eius, nos omnes accepimus gratiam pro gratia, odor igitur agri pleni est plenitudo diuinitatis Christi.*

Coloss. 2.

Phil. Ab.

Ioan.

Christus ager omnium donorum & gratiarum.

134. *Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni*, hunc agrum esse Christum Dominum arbitratur D. Ambros. lib. 2. de Iacob, cap. 10. hic est ager de quo dicit Ecclesia in Canticis: *Adiuro vos, filiæ Ierusalem, in virtutibus & fortitudinibus agri*. Cant. 2. hic est ager de quo Dominus ait Psalm. 49. *& species agri mecum est*: sed cur dicitur plenus? quia in illo est omnium donorum & gratiarum cumulus: ita cit. Amb. *In hoc agro vna illa reperitur, quæ expressa sanguinem fudit & mundum diluit, in hoc agro est ficus illa sub qua sancti requiescent spiritalis gratiæ suauitate recreati; in hoc agro est illa oliua fructifera Dominicæ fluens pacis augmentum, in hoc agro florent mala granata quæ plurimos fructus vno fidei munimine tegunt, & quodam fouent charitatis amplexu.*

S. Ambr.

Cant. 2.

Psal. 49.

S. Ambr.

Non solùm magna, sed etiam parua Deo referenda.

135. *Ecce odor filij mei, sicut odor agri, cui benedixit Dominus*; cur Domini benedictionis mentionem fecit, in re non adeo præstanti, qualis est odor agri? nam sufficiebat contulisse fragrantiam vestimentorum filij sui suauitati, necnon agri odori, sine horum verborum additione, cui benedixit Dominus: meritò tamen hæc addidit; *quia*, inquit Oleaster, *solent sancti non solum magna, sed etiam parua in Deum referre.* Oleaster.

Aliquando Prophetæ ex rebus sensibilibus, occasionem sumunt futura prædicendi.

136. *Statim vt sensit vestimentorum eius fragrantiam, ait; Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, &c.* deinde plura de filio suo Iacob vaticinatus est: cur obseruat Moyses quod statim vt sensit fragrantiam vestimentorum filij, futura plura prædixit? fortè vt innueret quod spiritu prophetico præditi ex rebus sensibilibus, aliquando occasionem sumunt annuntiandi futura, sicut Achias Silonites ex vestimento nouo Ieroboam, Helisæus ex oleo, Elias in hydria farinæ, quod confirmat Tho. Anglic. dicens; *Nota quod spiritus sanctorum extaticus aliquandò ex occasione sensibilium incipit immutari, & ad excessum propheticum subleuari, sicut Elisæus subleuatus fuit ad tactum cytharædi, prout habetur quarto Reg. 3. & sic fortè ex odore vestium est Isaac occasionaliter subleuatus.*

Tho. Anglic.

4. Reg. 3.

Qui immundus accedit Eucharistiæ conuiuio, maledictionem pro benedictione consequetur.

137. *Statim vt sensit vestimentorum eius fragrantiam*, benedictionem ei tribuere statuit, cur vt eam adipisceretur non contentus fuit pellibus hœdinis indui, sicque offerre patri epulum? nonne per hœdinas pelles, immunditiem & luxuriem possumus intelligere? meritò igitur non accessit ad patrem pellibus hœdinis vestitus, quia qui ad Deum in sacramento Altaris immundus & impurus accedere vellet, pro benedictione maledictionem consequeretur: fauet Algerus lib. 1. de Sacramentis capite vigesimo secundo, *Nil sic sacramento Corporis Christi aduersatur ac luxuriæ fœditas & macula; vnde sciendum ait, quia Dei agnum sine macula qui virginis est filius luxuriosi sumunt periculosius*, cuius rationem assignans, ait, *Quia cum in sacramento Christi ei vniri debeamus conformitate passionis & munditia, nil sic aduersatur passioni Christi vt voluptas, nil sic munditiæ, vt fœditas, nihil sic eius vnioni vt fornicariæ societatis vnitas.* Alger.

Qui diligens est in aliquo tempore, non deest ei illius perfectio.

138. *Statim vt sensit vestimentorum eius fragrantiam, ait; Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni*; cur agrum plenum dicit? aduerte agrum culturæ diligentiam non exiguam requirere, alias tribuli & spinæ pro floribus nascentur: agro igitur plenitudinem coniunxit, quia qui diligens est in aliquo negotio non deerit ei illius perfectio & complementum: consule Diui Ambrosij lib. de Fuga sæculi, cap. 8. dicentem: *Ager & naturale habet fertilitatis ingenium & culturæ diligentiam temporalem, meritoque in eo est plenitudo, cui vtrumque non deest.* S. Amb.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVIII.

VVLG. Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti & vini.

Sept. Det tibi Deus multitudinem frumenti.

Chald. Det tibi Deus de bono terræ multitudinem frumenti.

Pagn. Det tibi Deus de pinguedinibus terræ, & multitudinem frumenti & vini noui.

Caiet. Et dabit tibi Elohim de rore cœlorum, de pinguedinibus terræ, & multitudinem frumenti & vini.

Oleaster. Det tibi Deus de pruina, & pinguedines terræ.

CONCORDIA.

IN Hebræo est ומשמני vmismanne, quod Oleaster vertit & pinguedines, & non de pinguedinibus; existimat enim quod mem hoc loco non est propositio, sed littera denominatiua, cùm non dagues sequatur, quod tamen perpetuo exigit men præpositio, nisi sequatur gutturalis תירש tiros mustum significat, & ideo benè vertit Pagninus vinum nouum.

EXPOSITIO.

DEt tibi Deus de rore cœli, de rore dicitur quod ros minus lædat quàm pruina aut pluuia, plurimumque fructificet, *de pinguedine terræ*, Hebraicum idioma est, id est, de terra fertili & pingui, ex his abundantia terræ nascentium pendet: *frumenti & vini*, superiorum est explicatio, vt scilicet abundantia sit frumenti & vini.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Parentes magis solliciti esse debent de spirituali filiorum profectu, quàm de externis bonis.

139. DEt tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, cur optimi parentis vicem gerens, plenissimumque amoris affectum ostendens, prius Iacob rorem cœli quàm terræ pinguedinem exoptat? nam inuerso ordine prius ei secundùm quàm primùm desiderare debebat, cùm non omnibus detur terræ pinguedo, ros autem cœli sit cunctis communis, ignotum tibi non est, rore cœli bona cœlestia denotari, sicut terræ pinguedine, terrena: meritò igitur prius rorem cœli quàm terræ opimitatem Iacob desiderat, quia parentes magis solliciti esse debent de bono spirituali filiorum, quàm de bonis eorum externis,
Tertul. *Animaduertenda est*, inquit Tertul. lib. 3. contra Marcionem, cap. vlt. *structura benedictionis ipsius, nam circa Iacob qui quidem posterioris & prælatioris populi figura est, id est, nostri prima promissio cœlestis est roris, secunda terrenæ opimitatis; non enim ad cœlestia inuitamur cum à sæculo auellimur, & ita postea inuenimur terrena consecutari. & Euangelium quoque vestrum habet: quærite primum regnum Dei, & omnia adiicientur vobis.*

Qui cœlestia possidet, terrenis non priuatur.

140. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ*, superuacaneum mihi videtur, quod post oblatos cœlestes thesauros adhuc terrenam pinguedinem & abundantiam filio velit impetrare, cum cœlestia subiicit, cur etiam addit, & terrena? micæ sunt & fames vniuersæ terrenæ substantiæ, & cum cœlestibus comparatæ non gustum afferunt, sed fastidia parturiunt; desinat ergo optare terrena filio, quando illi impetrat & offert cœlestia: verùm post cœlestia dona, dum Isaac filio proponit & terrena, necessitatem consequentiæ ostendit, non explicat indigentiam: enimvero eo ipso quod quis terrena cœlestibus non anteponit, imo cœpit eis impleri, necessum est vt habeat etiam terrena, imo totus sit illius orbis terrarum, hoc innuere velle videtur Bernard. Serm. 21. in Cant. dicens: *Non æstimes Christi pauperes sola cœlestia possidere, possident & terrena; & quidem tanquam nihil habentes & omnia possidentes, denique fideli homini totus mundus diuitiarum est.* D.Bern.

Nihil magnum videtur præter salutis negotium.

141. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ*, hanc tantam arbitratus est benedictionem, optimus pater, vt vltra hanc nihil magnum putaret habere, quod filio suo Esau dare posset, dicens, quid vltra tibi faciam? vnde [illegible]ntus excessus erat in illa benedictione, respectu cuius cætera omnia aut parua, aut nulla videbantur? in illa prima benedictione claudebantur opera iustorum hominum, quibus salutem suam æternam erant operaturi, semini Iacob, nempe Christo Domino seruientes illumque adorantes. vt innuunt illa verba, seruiant tibi populi, & adorent te tribus: vbi autem salutis æternæ opus est, nullum vltra relinquitur magnum, quinimo cætera omnia Dei munera respectu illius paruula reputantur; ex his aiebat Rupert. lib. 9. de vict. verbi Dei cap. vigesimo secundo: *Vtramque autem videlicet paruam & magnam misericordiam Iacob in benedictione acceperat quatenus eidem de rore cœli & de pinguedine terræ daret abundantiam frumenti, vini & olei, quæ parua misericordia est, & semini eius, id est, Christo seruirent populi, & adorarent eum tribus, quæ magna misericordia est.* Rupert.

Prius virtus & pietas habenda; deinde scientia & Scripturæ cognitio acquiretur.

142. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ:* huius benedictionis formam, ad sensum moralem deducens Rupertus, per rorem cœli pietatem intelligit; per pinguedinem vero terræ, sacræ Scripturæ cognitionem, cur cognitionem Scripturæ priorem non posuit, deinde pietatem? & Isaac cur pinguedinem terræ rori cœlorum non prætulit? quia sicut ex motu siderum & influxu cœlorum, totius huius machinæ ordo dependet, ita vt nisi pluuiis ingruentibus, continuò terra squaleat, & nisi solis radiis fructus terræ decoquantur, immaturi rudesque perseuerant eadem prorsus ratione, sapientiæ fructus nemo excipere potest, qui prius per pietatem, mentem non subigit, & ad ferendos fructus per virtutem adigit: *Det tibi Deus,*
Rupert. ait Rupert *de rore cœli & de pinguedine terræ abundantiam frumenti & vini, & talium abundantia replebit: sed profectò à Deo est benedicti; est autem rationali creaturæ ros cœli non aliud quàm gratia Spiritus Sancti, quæ peccata remittit; pinguedo autem terræ vel abundantia frumenti, & abundantia vini adapertior sensus ad intelligenda quæ latent in Scripturis mysteria regni Dei; sic enim latet granum frumenti, quod cadens in terram mortuum fuerit, & multum fructum attulit, & vinum lætificat cor hominis, & oleum in quo facies hilarescit.*

A Christo Domino benedictio Corporis sui & Sanguinis pretiosi.

143. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti & vini;* quid apertius? quid lucidius? inquit D. Vigilius lib. 3. contra Eutich de vtraque natura Christi, poterit proferri? siquidem in rore cœli Verbum, in terræ autem pinguedine, caro eius significari monstratur; sed cur addidit abundantiam frumenti & vini, cum rorem cœli & pinguedinem terræ habere sufficeret? nonne abundantia frumenti & vini Corpus Domini, & Sanguinem eius denotat, nunc igitur audite cit.
S. Vigil. Vigil. *Primus populus gentium, cuius Iacob præformabat imaginem à rore cœli & à pinguedine terræ, id est à Christo qui est Deus & homo benedictionis sortitus gratiam frumenti & olei abundantia cumulatus.* id est Corporis & Sanguinis Christi mysterio consecratus.

Cœlesti pane Eucharistico firmati omnes imperio aduersarios subiiciemus.

144. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti:* deinde subiungit, seruiant tibi populi, adorent te tribus, esto dominus fratrum tuorum; cur anteponit abundantiam frumenti victoriæ quam relaturus est ab aduersariis, dominio, quod super alios habiturus est? si per huiusmodi panis abundantiam Eucharistici & Angelorum panis donus intelligere volumus, rectè promisit Isaac Iacobo post frumenti abundantiam, quod deinde seruient ei populi, quia qui pane cœlesti & Eucharistico firmatus fuerit, omnes dominio suo subiici et aduersarios; quod annotat Forerius in hæc verba Isaiæ 30. in tympanis & cytharis,
Forerius. & in bellis præcipuis expugnabit eos, ait, *Non ar-*
Isaiæ. 30. *mis, non tormentis bellicis, sed ingenti gaudio in tribulationibus & sacrificiis Eucharisticis delet eos.*

Eucharisticum Sacramentum bonis in bonum, malis autem in malum cedit.

145. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti & vini;* his verbis benedixit Isaac moriturus Iacob filio suo, neque his dissimilibus benedixit filio suo Esau, in pinguedine terræ & in rore cœli benedictio tua; quid ros, quid vbertas terræ designat, exponit S. August. Serm. 44. de diuersis, nempe ros prædicationem Verbi diuini adumbrat, & terræ pinguedo Sacramentum Eucharistiæ portendit: quid ergo est quod eadem prædicatio, eadem Eucharistia Iacob & Esau promittitur, quorum alter impius, alter verò pius, alteri in bonum cedit, alteri verò in malum? quia eadem doctrina cœlestis, eadem Eucharistia & impiis & piis tribuitur, diuerso tamen fructu, nam bonis hæc eadem prædicatio, hoc idem Sacramentum in bonum cedit, impiis verò in malum, & in damnationem, quod probat similitudine pluuiæ qua vtitur Isaac, videlicet eadem pluuia, idem imber, cum in vitem decidit, in vinum vertitur, cum in lata, in frumentum abit; si verò supra tribulos & spinas, conuertitur, in aculeos, non aliter eadem prædicatio, idem Sacramentum si in iustos homines cadat, dulcissimos affert fructus, si verò in iniustos homines, aculeo exerit, quibus ipsi lacerentur & alios lædant: verba Augustini subiicio, *Habent ergo à* August.
rore & à fertilitate terræ, à rore cœli omnes Scripturas, omnem sermonem diuinum, à fertilitate verò terræ omnia visibilia Sacramenta. & infra: *nam sicut pluit Dominus super segetem & spinas, sed segeti pluit ad horreum, spinis ad ignem, & tamen vna est pluuia: sic verbum Dei omnes compluit, videat quisque qualem radicem habeat: videat quo pluuiam trahat bonam, si eam trahit vt generet spinas, nunquid ideo pluuia Dei accusanda est? antequam veniat ad radicem, dulcis pluuia est illa, dulce est verbum Dei donec veniat ad cor malum, & conuertat ad fraudem suam pluuiam Dei.*

Quibusdam Eucharistiæ Sacramentum, liberè datur, aliis verò coactè, nempe peruersis quorum vitia probari non possunt.

146. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti & vini;* quibus lubens & sponte Isaac Iacob filio suo benedixit, eisdem benedictionem impertit Esau; non tamen lubens & coactus: subdit enim, cumque eiulatu magno fleret motus Isaac, dixit ad eum; in pinguedine terræ desuper erit benedictio tua; cur coactè vni, cur alteri benedictionem liberè hanc tribuit? quia hanc frumenti abundantiam, nempe Eucharistiam, aliis Deus & Sacerdotes spontè tribuunt, aliis verò renitentes & inuiti largiuntur, alij per vim exterquent, aliis verò sponte tribuitur, scilicet Iacobo viro pio & iusto, vltro Deus offert hunc cibum; at Esau impio necessitate victus, Esau gerit personam eorum, qui ad Eucharistiam accedunt vitiis obnoxij, & tamen non possunt eorum vitia in iudicio probari; ergo Esau peccatorem occultum denotat, cui negare non possumus Eucharistiam, attamen ille extorquet per vim, & quodammodo rapit, cum satius ei esset non accipere: sic consulit citatus sanctus Augustinus eodem Sermone 44. de diuers. *Ecce ab vbertate terræ, & à rore cœli accipies, sed Isaac sugillatus proiicit illi benedictionem, non dat, nonne sit modo*

in Ecclesia malis hominibus qui volunt perturbare Ecclesiam, & perturbantur ad necessitatem ipsius pacis ut admittantur, vt habeant Sacramenta communia: & aliquando scitur, quia mali sunt, & conuinci fortè non possunt vt emendentur & degradentur, vt excludantur, vt excommunicentur, non possunt conuinci si steterit aliquis aliquando inter directiones Ecclesiæ, cogitur gubernator Ecclesiæ, tanquam dicere: ecce ab vbertate terræ erit tibi, & à rore cœli, vtere Sacramentis, tibi manducas iudicium, tibi bibis iudicium.

Qui ad hoc Sacramentum accedit non pacificus, contentiosè & seditiosè viuet.

147. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti & vini*, diximus non dissimili oratione eandem benedictionem dedisse Esau, tamen eundem finem vtrique benedictioni non imposuit; nam Esau dicitur, *viues in gladio, & fratri tuo seruies*; cur accepta benedictione, viuet in gladio? nonne pinguedine terræ & frumenti abundantia, cibum Eucharisticum diximus denotari? Esau autem qui odio prosequebatur patrem, viros non pacificos; quam benè igitur accepta hac benedictione ei prædicitur, quod viuet in gladio, quia sine dubio, qui ad Sacramentum accedit cum proximo dissidens, odia non sedabit, sed commonebitur dissidiis, & inimicitiis vexabitur, hoc ex Aug. cit. Aug. Serm. Accipe qui his verbis
S. Aug. hanc promit sententiam: *Quamuis ergo accipiat mysterium humilitatis Domini à rore cœli, & ab vbertate terræ, non tamen deponit superbiam Diaboli, sed seruat, qui semper dissentionibus & seditionibus gaudet, quamuis sit ista communio à rore cœli, & ab vbertate terræ: tamen in gladio tuo viues; dissentionibus & seditionibus, aut gaudes, aut terreris.*

Non solùm bona spiritualia, sed etiam temporalia à Deo speranda.

148. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ. abundantiam frumenti & vini*; cur non ait sit tibi ros cœli, terræ pinguedo, necnon frumenti & vini copia? non autem det tibi Deus? aduerte, quæso, ad rorem, terram, vinum, & frumentum, omne diuitiarum temporalium genus reduci; nam ad rorem cœlorum, reducuntur mel, manna & reliqua huiusmodi, ad terræ pinguedinem, lac, butyrum, animalia homini vtilia, ad frumentum, triticum, hordeum ad mustum, denique omne genus vini: quo posito, non superfluè dictum est ab Isaac, det tibi Dominus de rore cœli, &c. *vt doceret*, in-
Oleaster. quit Oleaster, *non solum spiritualia dona à Domino speranda, sed etiam omnem temporalium copiam.*

Virtutes ex rore diuinæ gratiæ pullulant.

149. *Det tibi Deus de rore cœli*, non est dubium rore cœli diuinam gratiam intelligi, sed cur hunc rorem exoptat Isaac filio suo tribui? quia ex eo virtutes omnes pullulant, *cum nos Dominus suo rore
S. Hier. resperserit*, inquit D. Hieron. in cap. 14. Oseæ, & *siccitatem pectoris nostri suis pluuiis irrigarit, germinabimus, imo florebimus vt lilium, cumque creuerimus in Domino, mittemus radices nostras sicut arbores Libani, quæ quantum in auras consurgunt vertice, tantum radicem in vna demergunt, vt nulla tempestate quatiantur, sed stabili mole consistant.*

Deo subuenienti cooperandum est.

150. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ*, non adeo magna est benedictio, rorem cœli possidere, terræque pinguedinem: ros enim omnibus communis, terræ pinguedo, plurimorum possessio, cur igitur ei potius non exoptat ea quæ medius rore & terræ bonitate, proueniunt, & sine labore acquirenda? quia Deo nobis subuenienti & plura pollicenti, etiam cooperandum est: *Addit*, inquit noster Ferus, *de rore cœli, & pinguedine terræ, ne otiosus & contempto labore expectet, quando è cœlo sibi subueniatur; nam Deus promittit quidem se subuenturum, sed vt plurimum hoc facit per media.* Noster Ferus.

Abundantia bonorum non tibi sit ad luxum, sed ad maiorem occasionem Deum benedicendi.

151. *Det tibi Deus de rore cœli, abundantiam frumenti & vini*; nonne cum omnibus abundamus, nihilque nobis deficit, Dei immemores, eius beneficia obliuiscimur? vnde Salomon Deum deprecabatur, vt sibi diuitias non largiretur, scilicet ne in superbia elatus, Deum contemneret; cur igitur Isaac filio suo abundantiam vini & frumenti precatur? O tare ei equidem, non ad luxum & superbiam, sed vt maiorem occasionem habeat Deum benedicendi, & proximo subueniendi: pij enim homines quo plus accipiunt, eo magis in amore Dei & proximi exardescunt, impij è contra, ideo impiis præstaret nihil habere, quam multa.

Multa benedictio est non solùm contemplatiuæ, sed etiam vitæ actiuæ studere.

152. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ*, nonne sufficiebat vel rorem exoptare, vel terræ fertilitatem? cur igitur vtrumque desiderat? aduerte ex D. Gregor. Mag. Hom. 6. in Ezech. per rorem contemplationem, per terræ pinguedinem, bonorum operum exercitium intelligi: meritò igitur non solùm ei maxima benedictio est non solùm contemplatiuæ, sed etiam vitæ actiuæ studere; sic autem loquitur Diuus Gregorius: *Quoniam inter electos alij in contemplationem surgunt, alii verò per actiuæ vitæ solummodo opera pinguescunt, rectè in benedictione illa Isaac dicitur, det tibi Dominus de rore cœli & de pinguedine terræ, ros etenim desuper & subtiliter cadit, & nos toties de rore cœli accipimus, quoties per infusionem contemplationis intima de supernis aliquid tenuiter videmus; cum verò bona opera etiam per corpus agimus, de terræ pinguedine ditamur.* S. Greg.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Et seruiant tibi populi, & adorent te tribus, esto dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te filij matris tuæ; qui maledixerit tibi, sit ille maledictus; & qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur.

Septuag. Et adorent te principes, & sias dominus fratris tui, & adorabunt te filij fratris tui; qui maledixerit te, maledictus; & qui benedixerit te, benedictus.

Chald. Seruiant tibi populi, subiiciantur tibi regna; esto princeps fratribus tuis, & adorabunt te filij matris tuæ; maledicentes tibi erunt maledicti, & benedicentes tibi, erunt benedicti.

Pagn. Et incuruent se tibi populi, esto dominus fratribus tuis. & incuruent se tibi filij matris tuæ.

Targum Hierosolym. Seruiant coram te omnes populi, omnes, scilicet filii Esau, & subiicientur tibi omnia regna, nimirum omnes filii Ismaëlis; esto dominus & princeps super omnes filios Cethuræ, præuenient, & petent pacem tuam omnes filii Laban, fratris matris tuæ; qui maledixerit tibi, erit maledictus, vt Balaan filius Beor; & qui benedixerit tibi, erit benedictus, vt Moyses Propheta Legislator Israëlis.

Oleast. Incuruent se tibi familiæ, sis præualens fratribus tuis.

Vatab. Et incuruent se tibi nationes.

CONCORDIA.

VErbum גבר gabar, secundùm aliquos potius significat præualere, quàm dominari; vnde gibir præualentem potius denotabit quàm dominum; tamen rectè dominum vertit noster Vulgatus, quia qui dominus est alicuius, ei præualere dicitur; verbum שחה Sachah, incuruare & adorare interpretatur, sicut לאם Leom tribus, populus natio, ex vna quasi matre propagata; plura adduntur in Vulgato quàm sint in Hebræo, nam solùm hæc verba habentur; maledicentes tibi, maledictus; benedicentes tibi, benedictus.

EXPOSITIO.

SEruiant tibi populi, hoc est reliquum benedictionis Isaac, ad præstantiam dominationis & dignitatis & prosperitatis, non tam ipsi quàm posteris eius pertinens; translatio siue paraphrasis Hierosolymitana aut Targum, quod adduximus; denotat vnde illud seruiant tibi populi, id est posteris tuis Dauidi, Salomoni, & Machabæis; subiicientur Idumæi, Philisthini, Arabes, Ammonitæ, aliique populi, *& adorent te populi*, id est, inclinentur ante te: adoratio enim hîc largè sumitur, pro reuerentia, & honore reddendo.

Filij matris tuæ, Rebecca præter Iacob, vnicum habebat solùm Esau; vnde fit quod per filios matris suæ intelligendi, veniunt posteri Esau; *qui maledixerit tibi, sit maledictus*, qui infausta & infælicia tibi imprecatus fuerit, ei contingant; qui verò prospera & bona precatus fuerit, illi succedant & fausta.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui voluntatem Dei sequitur, pluribus beneficiis cumulatur.

131. QVi benedixerit tibi, benedictionibus repleatur; nonne dixerat Iacob, timeo ne inducat pater super me maledictionem pro benedictione? quomodo igitur Isaac non solùm ei non maledicit, sed maledictionem imprecatur ei qui ei maledixerit? aduerte Dei voluntatem sequutum cum matris consiliis acquieuerit; non mirum igitur non solùm dominum fratrum suorum constitutum, & ad alios honores euectum fuisse, sed etiam præ omnibus benedictum, quia Dei voluntatem sequitur, pluribus à Deo beneficiis cumulatur: accipe Chrysost. *Ecce coronas benedictionis, ecce summam omnium bonorum esse benedictum, vidisti Dei misericordiam qui timuerat ne maledictionem acciperet pro benedictione, non solum cum tanta largitate benedictiones à patre reportat, sed illi maledicuntur qui attentant eum maledicere, hinc discamus quando quis iuxta voluntatem Domini sua dispensare vult, tanto superno subsidio adiuuatur, vt hoc planè re ipsa experiatur.* S. Chrys.

Qui seruos Dei maledixerit, super eum cadet maledictio.

Qui maledixerit tibi, maledictus erit; cur ita Deum curam Iacobi acturum pollicetur Isaac, vt qui eum maledictis persequutus fuerit, maledictionem incurret? quia qui seruos Dei maledictione attigerit, super eum ipsamet cadet: *Qui malè precatus fuerit sanctis* (inquit Lippom.) *super eum recidet Dei maledictio, coram malefactoribus Dominus malefaciet; licet id non semper appareat, sicut nec amici Dei in hoc mundo non internoscuntur.* Lippom.

Iustos nobis præferri non ægrè feramus.

154. *Seruiant tibi populi, adorent te nationes, esto Dominus fratrum tuorum*; nonne plurimi in his populis, dignitate & nobilitate clarissimi in his

sunt, inter has nationes non pauci fortitudine & armis illustrissimi? quomodo ergo asseris obsequium præstituros Iacob, imo illius seruos fore, cùm indignè feramus nobis, si præcipuè simus alicuius dignitatis & nobilitatis, alios præferri? nihilominus æquo animo id tolerare deberent, iustis enim subiici, non est indignum sed gloriosum: vnde Oleaster: *Non debent fratres agrè ferre seruire illi, etiamsi minimus sit quem Deus illi præfecit, quemadmodum in fratribus Ioseph nouimus.* Oleaster.

Omnia seruis Dei seruiunt.

155. *Seruiant Dei populi, esto dominus fratrum tuorum*, nonne sufficiebat abundantiam frumenti & vini accepturum, rorem cœli, & terræ pinguedinem, vt beatus in hoc sæculo censeretur? cur igitur non solùm populos & nationes, sed etiam fratres & consanguineos eis subiicit? vt innueret omnia non solùm inanimata, sed etiam animata, & intellectu prædita, Dei ministris seruire: *Nota*, inquit Oleaster, *omnia seruire seruis Dei, precipue tria, scilicet terræ nascentia, homines & consanguineos, quod maximum est, cum videantur æquales.* Oleaster.

Christus Dominus est, quem adorant omnes tribus & nationes.

156. *Seruiant tibi populi, adorent te tribus vel nationes, esto dominus fratrum tuorum*, hoc adimpletum fuisse in Iacob non video, nec enim populi serui illius fuere, imo seruus fuit auunculi sui Laban, nationes eum non adorauere, imo nec dominus fratris sui extitit, nec filij matris suæ ante eum genua flexerunt, cùm mater sua solùm Esau habuerit, qui minimè eum adorauit, cui igitur hæc benedictio quadrare potest, cùm sit prophetica, nec solùm respiciat Iacob? cur non dicemus Christum Dominum esse, cui hæc omnia non illegitimè nec impropriè conueniant? cùm eum adorent tribus & nationes, & ante eum omnes incuruentur populi: quis est enim ille cui seruiunt populi, & quem adorant tribus, nisi caput seminis Abrahæ Christus? homo non tantùm homo, sed Deus, & homo Iesus Christus, coram illo incuruantur omnes filij matris eius, id est, omnes ciues supernæ Hierusalem, quæ est mater omnium nostrum, & iure incuruantur; nam licet etiam ipsi sunt fratres, & filij, verùm per adoptionem tantùm, ipse verò secundùm naturam, & qua homo frater est, qua Deus fratrum adorantium & seruientium est Dominus.

Diuitiæ sine honore & nominis famâ nullæ sunt.

157. *Seruiant tibi populi*, si omnium diuitiarum genera in præcedenti versu exoptauit filio suo, cum ait: det tibi Deus de rore cœli, cur addidit hanc etiam benedictionem, seruiant tibi populi? noster Lyranus ait, in hoc imprecatur ei honorem & excellentiam scilicet nominis; quid mirum igitur si non solùm diuitiarum multitudinem ei desiderat, sed etiam honorem & famam nominis? omnes enim cuiuscumque generis sint opes, paruipendendæ sunt, imo nullæ censendæ, si possidenti honor deficiat: *Si omnia bona inter se comparentur*, inquit Abul. *honor melior est quàm fructus terræ, & omnes abundantia diuitiarum, & patet quia cum virtus bonum superexcellens dicatur respectu istorum bonorum temporalium, primum eius ponitur honor, & non aliquod bonum de aliis, sic enim definitur honor, est reuerentia exhibitio in testimonium virtutis.* Abul.

Qui iustos benedictionibus prosequitur, non caret præmiis.

158. *Qui benedixerit tibi, benedictionibus replebitur*, nonne sufficiebat dixisse benedicetur, vel aliqua benedictione replebitur, non autem in plurali benedictionibus? rectè non benedictionem, sed benedictiones deprecatur ei, qui benedixerit Iacob, quia seruos Dei benedicit, non vnicum, sed plura accipiet præmia: *Deus enim* (inquit Tostat.) *multiplicabit eum propter istud bonum opus; nam si aliquis ex charitate imprecarètur bona Iacob, quia eum benedixerat Deus, per istum actum merebatur vitam æternam, quia omnes actus in charitate meritorij sunt vitæ æternæ, & non solum vitæ æternæ, sed etiam aliquorum bonorum temporalium, quia interdum Deus bene agentes temporaliter præmiat.* Tostat.

Qui suis dominatur motibus inordinatis, Rex est dicendus.

159. *Seruiant tibi populi*, Septuaginta adorent te principes: qui à principibus adoratur, ille Rex est dicendus, non enim a se inferiorem incuruantur: non ei conuenire potest hæc benedictio, adorent te principes? assero quod motus inordinati nobis aliquando dominantur, & principatum in nos exercent, quos tamen Iacob rationi subiiciebat: benè igitur hoc ei conuenit, adorent te principes, scilicet tanquam Regem, quia qui suis dominatur motibus inordinatis, Regia quadam dignitate præditus: *Etenim* (inquit sanctus Ambrosius libro primo de Iacob, capite primo) *cum Deus hominem constitueret, & in eo mores sensusque plantaret, tunc motibus eius imposuit regale mentis imperium, vt omnes sensus motusque hominis eius vigore, ac potestate regerentur.* S. Ambr.

Deus longè liberalior est in bonis operibus præmiandis, quàm seuerus in malis puniendis.

160. *Qui maledixerit tibi, sit ille maledictus, & qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur*, obseruatione dignum est quod cùm maledictionem annuntiat Iacob maledicenti, solùm dicat, qui maledixerit tibi, maledictus sit; cum autem benedictionem deprecatur, qui benedixerit Iacob, ait, benedictionibus repleatur, cur sicut dixit benedictionibus repleatur, cur te benedictione affecerit, ô fili, sic maledictiones in tibi maledicentem cadant, non autem solum sit maledictus? quia Deus qui Isaaco figuratur, longè liberalior est in bonis operibus præmio afficiendis, quàm seuerus in prauis puniendis, vnde plurimas benedictiones pollicetur, qui Iacob benedixerit, non autem plurimas maledictiones imprecatur, eum maledicenti.

Dei promissa tandem adimplenda maximè fidamus.

161. *Seruiant tibi populi, esto dominus fratrum tuorum*, vana hæc mihi prophetica benedictio videtur, imo irrisoria à Iacob videbitur: cùm non solùm dominium non habuerit in fratrem, imo contrarium expertus fuerit; nam ipse fratrem pluries adorauit, quomodo igitur eum non legimus aliquando dixisse, pater decepit me? non enim sum Dominus fratris mei, imo ipse in me habet dominium: quia Dei promissis etiam, si nobis contraria contingant, tandem adimplenda, certo confidere debemus, vnde benè animaduertit Procop. dicens, *Quemadmodum David declaratus Rex persecutionem patiebatur ab eo qui Dei iudicio pulsus erat regno, sic Iacob benedictionem assecutus, vt dominium haberet in fratrem, contrarium experitur, adorans ipse fratrem, verum prophetia effectum in semine sortitur.*

Procop.

Magnitudo crescit humilitate, sicu decrescit vsque ad seruitutem ambitione dominandi.

161. *Esto Dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te filij matris tuæ*, nihilominus, vt vidimus, contrarium huic propheticæ benedictioni contingit, si personam Iacob consideremus; nam ipse fratrem suum Esau adorauit, nunc autem maledictionem quam Noe dedit Chanaam, perscrutemur, ait, seruus seruorum eris fratribus suis; tamen Nemroth, qui nepos erat ipsius Chanaan, non solùm aliorum non fit seruus, imo dominus, aliis libertate adimens cupiditate dominandi, in Babylonia sedem regni constituit, quid tam nouum & inauditum; ecce Iacob prædicitur dominus fratrum suorum, tamen ipse fratrem suum dominum agnoscit; Chanaam autem annuntiatur seruus seruorum fratrum suorum, nihilominus ecce posteri aliis dominantur, necnon tyrannide eos oppriment; quomodo ergo vtrumque verificari potest, & quod Iacob ità magnus euasit, vt dominus & superior fratre suo fieret, & quod Chanaan seruus seruorum fratribus suis fuerit? nonne diximus quod Iacob coràm fratre suo se humiliauerit, eique genuflexerit? cur non asseremus igitur quod illius dominus & superior fuerit? quia humilitas & exinanitio ita erigit, vt aliorum dominos constituat? nonne etiam à nobis dictum est, Nemroth ambitione & tyrannide aliis dominatum fuisse? cur igitur non fatebimur Chanaan in Nemroth nepote suo seruum seruorum fratribus suis fuisse, quia qui ambitione dominandi tenetur, verè seruus & mancipium censendus est. Fauet Diuus Chrysostomus homilia vigesima nona in Genesim, qui loquens de Nemroth, ait: *Hic iterùm proauum suum imitatus & abusus naturæ priuilegiis, alium seruitutis modum adinuenit & princeps atque Rex fieri attentauit*: deinde ait, *licet ista magis videatur esse libertas, seruitus grauissima est in ordine libertatis.*

S. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Vix Isaac sermonem impleuerat, & egressio Iacob foras venit Esau.

Sept. Et factum est postquam cessauit Isaac benedicere Iacob filium suum, & factum est vt egressus est Iacob à facie Isaac patris sui, & Esau frater eius venit à venatione.

Chaldæus. Et factum est cùm consummasset Isaac benedicere Iacob, Iacob egrediente à facie Isaac patris sui, Esau frater eius veniebat à venatione sua.

Oleaster. Et fuit tantùm egressus est.

Pag. Tantùm egrediendo egressus fuerat.

CONCORDIA.

LOngè plura sunt in Hebræo, Chaldæo, & Septuaginta, quàm in Vulgato, licet nihil habeat diminutè, sed Vulgatus quæ alij pluribus, paucioribus complexus est verbis.

EXPOSITIO.

VIx *Isaac sermonem impleuerat*, id est in fine prolationis verborum benedictionis, & *egresso foras Iacob*; scilicet à loco in quo iacebat Isaac, *venit Esau*, scilicet de venatione.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus suos eripit à periculis.

163. VIx *Isaac sermonem impleuerat, & egresso Iacob foras, venit Esau*; cur noluit Deus vt parumper sermonem suum extēderet Isaac, vt apud patrem sub eodem tecto, in eodem tabernaculo fratres simul conuenirent? non sine illius speciali prouidentia factum est, sed vt seruum suum è manibus violentis Esau liberaretur. *Quis non admiretur*, inquit Chrysost. *& obstupescat Dei ineffabilem*

lem dispensationem? quod non prius Esau de venatione aduenit, quousque solueretur actus illius argumentum, & ille accepta benedictione à patre discessit, vide quomodo post illius exitum iste statim aduenit, non hoc absque causa vel temerè factum; nam si prius in fratrem incidisset; forsitan & ipsum interemisset victus ira; nam qui hoc postea deliberauit, multo magis in negotio medio attentasset, sed manus Dei erat qua puerum saluabat.

Ab eo corde in quo est virtus, exulat vitium.

164. *Vix Isaac sermonem impleuerat egresso Iacob foras venit Esau*, cùm sint fratres vterini, & eodem concubitu, nonne potuerunt in eodem cubiculo, in quo pater decumbebat, commorari, cùm Spiritus Sanctus ita commendet concordiam fratrum, ait enim Ecclesiastici 25 v. 1. & 2. In tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata coram Deo & hominibus, concordia fratrum, & amor proximorum, vir & mulier sibi consentientes, vnanimitas bona inter fratres, inter quos solet oriri discordia, propter temporalia diuidenda, cùm tamen debeant tanto concordiores existere, quanto propinquiores sunt: & Regius Vates, Psal. 132. ait, *ecce quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum*; quæ vox sanè est præ lætitia sese non capientium, & cùm ingenti admiratione prorumpentium, atque alios etiam inuitantium, vt vnà secum laudent ac fruantur summa vtilitate, atque iucunditate perfectæ charitatis fraternæ, qua nihil iucundius, qua nihil melius; fratres enim vt mutuam animorum vnitatem denotant, non solùm in eadem domo cōmorari, sed etiam in eodem cubiculo pernoctare deberent; quomodo igitur postquam Iacob egressus est solùm accessit Esau? nota hos duos fratres figuram gerere vitij & virtutis: non est ergo inquirendum cur simul in eodem tabernaculo non commorantur, sed vno egresso alius ingreditur; quia vitium & virtus simul reperiri nequeunt, & ab eo corde in quo est virtus, exulat vitium: & è contra fauet Philo Hebr. lib. de temulent. *Quantisper inambulat in anima prudentia exterminatur amicus insipientiæ, sed quàm primum illa migrat, alter reuertitur gaudens ob discessum inimicæ infensissimæ, propter quam exulauerat.*

Eccl. 25.

Psal. 132.

Philo Alexand.

Negotia Dei longè fœlicius geruntur quàm humana.

165. *Vix Isaac sermonem impleuerat, & egresso Iacob venit Esau*, nonne venationi & prædæ capiendæ, satis diligens fuerat Esau? quomodo ergo antequam Isaac benedictionem filio suo Iacob tribuat, non regreditur, vt sibi eam acquireret? nota benedictionem dandam Iacob, Dei negotium fuisse: non miror igitur Esau non regressum, quamuis diligentissimè venationi studuisset, antequam benedictionem assequutus fuisset Iacob, quia negotia Dei longè fœlicius geruntur, quàm humana, *quanquam videretur Isaac* (inquit Lippom.) *prospera vsus venatione citoque reuersus, tamen longè citius negotia Dei gerebantur.*

Oleaster.

Nihil tempore pretiosius.

166. *Isaac sermonem impleuerat, & egresso Iacob venit Esau*, ita vt si paulo ante regressus fuisset, benedictionem non accepisset Iacob: quid in tam breui morula fœlicitas Iacob, & miseria calamitasque Esau continebatur? ne dubites, vt inde colligas tempore etiam breuissimo nihil pretiosius: *Obserua*, inquit noster Ferus, *quod magna bona Esau in breui tempore amiserit, dum tardaret, adeo nihil est pretiosius tempore; nemo igitur in via Dei cesset, breui tempore magna consequi potes & amittere.*

Noster Ferus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI. & XXXII.

VVLG. Cognatosque de venatione cibos intulit patri, dicens; surge, pater mi, & comede de venatione filij tui, vt benedicat mihi anima tua.

Sept. Et fecit etiam ipse escas, & attulit patri suo, & dixit patri; Surgat pater meus, & comedat de venatione filij sui, vt benedicat me anima tua.

Chald. Et fecit quoque ipse edulia.

Bibl. antiq. Et præparauit quoque ipse cibos.

VVLG. Dixitque illi Isaac, quis enim es tu? ego sum primogenitus filius tuus Esau.

Pag. Et dixit ei Isacha pater eius; quis es? & dixit; ego sum filius tuus primogenitus Esau.

EXPOSITIO.

Coctosque de venatione cibos intulit patri, sicut velle eum cognouerat, dicens: *Surge, pater, & comede de venatione*, in cibum tibi gratissimum præparata, *vt benedicat mihi anima tua*, sicei pater suus promiserat & summoperè exoptabat.

Dixit Isaac, quis es tu? non quæsiuit hoc Isaac, quasi non cognosceret, eius enim voce audita, quod verè suus filius Esau esset, intellexit, sed quasi turbatus ex præcedenti illusione; *qui respondit, Ego sum primogenitus tuus Esau*; quasi diceret, si fortè alteri benedictionem tribuisti, ne turberis, ego enim sum primogenitus tuus Esau, & non alius.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Benedictio paterna magni pendenda est.

167. *Comede de venatione filij tui, vt benedicat mihi anima tua*, cur non ait, vt cibo quem summa diligentia disposui, recreeris? vel vt inde cognoscas quanti tua facio mandata, quamque te vnice præ fratre meo prosequor amore? nihil eorum protulit, sed solùm vt benedicat mihi anima tua, quia nihil à filijs ita æstimandum est, quàm patris benedictionem consequi. Fauet Oleaster, *Audis hic quanti faciebant quondam filij parentum benedictionem.*

Oleaster.

Impius etiam in aduersitate superbus.

168 *Dixit Isaac, quis es tu? ego sum primogenitus filius tuus Esau*; nonne sufficiebat dixisse, ego sum Esau? sic enim Isaac eum cognitum haberet, cur igitur addidit & primogenitum? Chrysost. existimat ex animi elatione dixisse, vt intelligeremus quod etiam impius in aduersa fortuna superbit: sic autem
S. Chrys. fatur cit. Doct. *Vide quomodo superbit in causa, non enim est contentus quod dicat ego sum Esau, sed addidit, & primogenitus.*

Turbantur ex fraude nobis illata.

169. *Dixit illi Isaac, quis es tu?* si ex voce eum cognitum habes, cur sciscitaris ab eo, quisnam sit? aduerte Isaac in cognitionem fraudis sibi factæ deuenisse; non mirum igitur hoc ipsum quod sciebat inquisisse; nam ex dolo nobis illato turbamur, *Non quæsiuit hoc Isaac*, (inquit Abul.) *quasi non cognosceret, quia audita voce cognouit eum immediatè quod esset vere Esau filius eius; sed turbatus ex præcedenti illusione, sic loquutus est.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VVLG. Expauit Isaac stupore vehementi, & vltra quam credi potest, admirans, ait: quis igitur ille est, qui dudum captam venationem attulit mihi, & comedi ex omnibus, priusquam tu venires? benedixique ei, & erit benedictus.

Sept. Expauit autem Isaac pauore magno valdè, & dixit; quis igitur venatus est mihi venationem, & intulit mihi, & comedi?

Chald. Et admiratus est Isaac admiratione magna, vsque nimis.

Pag. Et expauit Ischac pauore magno vehementissimè, & dixit; quis vbi est qui venatus est venationem?

Oleast. Et commotus est commotione magna vehementissimè, quis vbi ille?

Caiet. Et tremuit Isaac tremitu magno valdè.

Vatab. Formidauit formidine magna nimis.

Ari. Contremuit Isaac tremore magno vsque valde.

Chrys. Et obstupuit Isaac stupore vehementi.

CONCORDIA.

VErbum חרד charad expauescere, timere, & admirari significat. Oleaster ait, quod potius commoueri & sollicitari denotat; tamen vtroque modo interpretantur hæc verba, *vltra quam credi potest admirans*, à nostro vulgato addita sunt, vt euidentius foret quod Hebraicè obscurum erat.

EXPOSITIO.

ET *expauit Isaac stupore vehementi*, audiens ab Esau quod esset suus primogenitus, obstupuit, ex eo quod alius ita fuerit audax, vt benedictionem surripuisset, *& vltra quàm credi potest admirans*, scilicet, quod circa notitiam Iacob fuerit deceptus, qui ita prudens vt manus pellibus cooperuisset ad simulandum se esse Esau, *quis est igitur ille?* quasi diceret, si venationem primo mihi non attulisti, sine dubio frater tuus fuit cui benedixi, & à quo benedictionem non adimam, sed manebit benedictus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pater iustus indignatur se talem nominari à filio prauo.

170. EXpauit *Isaac stupore vehementi*, Oleaster, *commotus est commotione magna*, cur commoueris? an aduersus Iacob vel aduersus Esau? præcedentia verba perpendamus, dixerat Esau; Ego sum Esau primogenitus tuus, imo nomine patris eum vocauerat, cur non dicemus igitur ideo commotum fuisse Isaac aduersus Esau, quia iustus pater indignatur se hoc nomine dici à filio? sic Philo, *Indignatur namque*, ait, *quod primò quidem filium se confiteri*
Philo. *præsumpserit prauus, ne famuli quidem ordinem promerendo.*

Ea quæ nobis à Deo reuelantur, confirmanda sunt.

171. *Expauit Isaac, &c. benedixi, & erit benedictus*, cui benedixisti? Iacob, cur eum benedictum fore statuis? imo maledictionis pœna mulctari deberet, quia benedictionem fraudulenter alienis pellibus vestitus, est consequutus: considera quod vbi legimus, expauit Isaac stupore vehementi, habent Septuag. secundùm D. August. ecstasim, ita vt quædam in eo fuerit diuina alienatio à sensibus, in qua facta est spiritalis admonitio, vt confirmaret benedictionem minori filio; meritò igitur illi non irascitur, nec punit maledictione, sed benedictione stabilit, quia quæ nobis à Deo reuelantur, confirmanda sunt: sed audiamus Diuum Augustinum libro decimo-sexto de ciuitate Dei, cap. 37. *Ecce*, S. Aug.
inquit, *benedictionem promissam repetenti maiori filio, expauescit Isaac, & aliam pro alio se benedixisse cognoscit, miratur & quisnam ille sit percunctatur; nec tamen se deceptum esse conqueritur, imo confestim reuelato sibi intus in corde, magno sacramento deuitat indignationem, & confirmans benedictionem, benedixi eum, & sic benedictus; quis non hic potius maledictionem expectaret irati, si hæc non superna inspiratione, sed terreno more gererentur? ô res gestas in terra, sed cœlitus, per homines, sed diuinitus!*

Bonum nomen maximè prodest.

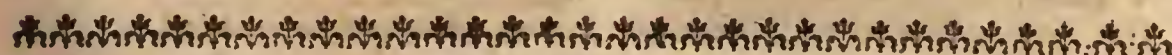
172. *Expauit Isaac,* &c. *benedixi, & erit benedictus,* si te decepisse reperis, cur benedictionem ei datam non subtrahis? aduerte Iacob apud patrem & omnes maximæ æstimationis fuisse propter cordis simplicitatem, & animi sui virtutem: iurè igitur benedictionem non adimit, sed confirmat, quia credere non potuit, se sine Dei numine fuisse pia fraude deceptum. Fauet Oleaster, *Nouerat Isaac non esse tanto animo Iacob, & sine numine instructus voluisset decipere, & fratris benedictionem vsurpare, ideo rem pænitus considerans confirmauit benedictionem.* Oleaster.

Cognita Dei voluntate, quæ contra nostram contingunt, acquiescendum est.

173. *Expauit Isaac,* &c *benedixi, & erit benedictus;* Si statueras Esau benedictionem largiri, & vt eam obtineret, iussisti aliquod pulmentum quod tibi gratum foret, ex venatione sua tibi præparari: ecce tibi obtulit, cur sententiam mutas? cur minori filio datum confirmas? cur acquiescis ita liberè? nota hanc Dei voluntatem & ordinationem cognouisse, quod honor primogenituræ filio minori daretur, quia cognita Dei voluntate etiam iis quæ contra culpam nostram eueniunt, non resistendum, *Licet valdè admiratus sit Isaac* (inquit Lippom.) *& pauore vehementi obstupuerit non tamen Iacob irascitur, non factum comprobat, non reclamat, non punit, sed Domini voluntatem cognoscens acquiescit, scit enim Deo placuisse & mutari non posse.* Lippom.

Nihil ita nobis timorem incutit, & in bono confirmat, quàm gehennæ æternæ consideratio.

175. *Expauit Isaac stupore vehementi,* Sept. expauit Isaac pauore magno, vel vt habet Caiet. tremuit fremitu magno vehementissimo, cur ita timore percellitur? non enim erat vlla ratio timendi aut pauendi, sed potius irascendi secundum causas humanas & naturales, noster Lyranus sententiam Hebræorum, cui nec ipse dissentit, nec Abul. in medium proponit: dicunt, inquit, quod Isaac auditis prædictis, voluit retractare benedictionem Iacob, sed tunc ex voluntate Dei vidit apertam gehennam, si retractaret; quid mirum igitur expauisse & tremuisse, nihil enim ita nobis timorem incutit, quàm gehennæ æternæ comminatio, & nos in bono confirmat, & meritò: nihil enim durius & acerbius excogitari potest, quod optimè Isidorus Clar. orat. 12. extraord. tom. 1. nobis aperit, *Nihil mihi videtur,* inquit, *tam efficax ad auocandos animos ab ipsis caducis, quàm hæc cogitatio, quare mecum sic attentissimè cogitate, si mille annorum vltio intentaretur, deberent omnes sanè exhorrescere; nam qui in hac vita aliquot horarum spatio acerbius torquentur, miserrimi existimantur: at verò mille ignibus tradi cruciandum, quanto acerbius? multo magis si decem millibus annorum hæc pœna esset duratura, quod tamen spatium breuissimum videretur, & tanquam momentaneum, si dictum prius esset tot annorum millibus esse in igne commorandum, quot arenæ minutula grana, in hoc templo concluderentur, rursus hoc etiam tantum spatium (quæ enim sæcula arena illa exhaurirent, si millesimo quoque anno duntaxat granulum vnum auferretur) pro nihilo putaretur, si in hanc pœnam illa commutaretur, quia tenerentur in ignem damnati tot annorum millibus in eo esse quantus arenæ numerus, toto hoc quod inter cœlum & terram interiacet spatio comprehendi posset, & tamen contemplatione æternitatis* (heu horrendam rerum faciem!) *hoc etiam tam penè infinitum tempus pro re gratissima optaretur, & centies ac millies repetitum, modo finis aliquis tandem aliquando inciperet apparere: nam sine vllo vnquam fine quempiam esse torquendum, hoc verò vltra omnes desperationis terminos fertur, quid enim grauius, quàm semper velle, quod numquam erit? in æternum peccator non assequetur quod vult, & quod non vult nihilominus in æternum cogetur pati.* Isidor.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIIII.

VVLG. Auditis Esau sermonibus patris, irrugiit clamore magno, & consternatus ait, benedic etiam & mihi, pater mi.

Sept. Factum est autem quando audiuit Esau verba patris sui Isaac, clamauit voce magna, & amara valdè, & dixit; benedic nunc, & me pater.

Chald. Clamauit clamore magno, & amaro vsque nimis.

Pag. Clamauit clamore magno, & amaritudine affectus est vehementissimè, & dixit patri suo; benedic mihi etiam, ego sum filius tuus, pater mi.

CONCORDIA.

צעק tsaak, clamare, vociferari, clamare, nimis amarè, & sic irrugire, potest significare, aliqua adduntur apud Pagninum in Hebræo non habentur, scilicet, quia filius tuus sum.

EXPOSITIO.

Auditis Esau sermonibus, scilicet de confirmatione benedictionis, *irrugiit clamore magno,* quasi leo suam non tantùm tristitiam, sed ferociam & furorem valido clamore quasi rugitu ostendens, *& consternatus ait* fractus animo, *benedic etiam & mihi pater;* quasi diceret, licet ei benedixeris, mihi etiam non debes denegare benedictionem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Submissio coacta non prodest.

176. CONsternatus dic, benedic etiam & mihi pater, expende illud *consternatus*, quasi diceret, magna animi consternatione sese demittens, humique procumbēs summisse, & humiliter patrem precabatur, vt benedictionem impetraret, nec tamen inde Deo potuit placere: cur Deo non placuit? quia summissio illa & consternatio coacta leuissima, & leuissimo inde vento exsibilanda: sic fatur D.Ephr. de Pœn t. *Non imbecillior fuit pœnitentia ad reconciliandum peccatorem, sed leuitas actionis, radicem acerbitatis continebat in mente*: expende illud *radicem acerbitatis continebat in mente*, tota illa consternatio, illa summissio, non voluntaria, sed coacta, sed animo infenso peracta, & cum odio erga fratrem intensissimo. S.Ephr.

Qui bona solùm temporalia postulant, non homines sunt, sed bestiæ.

177. *Irrugiit clamore magno, & ait, benedic etiam & mihi*, nonne proprium leonum est rugire, non autem hominum? cur igitur Esau dicitur rugisse, cùm peteret benedictionem paternam? ponderemus verba Lipp. *fuit hic dolor priuato cōmodo procedens, & cupiditatis affectu*, quo nimirum erga temporalia tenebatur, & ipsorum tantùm iacturam indolebat: non mirum igitur, si de eo dicitur quod irrugierit, quia proprium est non hominum, sed belluarum bona temporalia tantùm, non autem spiritualia postulare. Lippom.

Consternimur præ inuidia, ex bonis aliorum.

178. *Irrugiit clamore magno, & consternatus ait benedic & mihi pater*, an irrugis ex dolore amissæ benedictionis? an consterneris ex amissa primogenitura? sic innuere videtur petitio sua, ait enim, benedic & mihi pater: dicamus tantam fuisse ex bonis quæ præuidit fratrem possessurum in eo inuidiam vt irrugiret & consterneretur, testis est Philo Hebr. citat. à Lippom. *Esau* (inquit) *non tam cordi erat paterna benedictio, quam ne Iacob sibi præferretur, atque in potioribus bonis esset, inuidus enim cum esset, exclamauit, benedic & mihi.* Philo Hebr.

Impij molestissimè ferunt iustos honores consequi, quibus sunt digni.

179. *Irrugiit clamore magno, & ait, benedic & mihi*; licet frater consequutus fuerit benedictionem, precibus, non autem leonino clamore: à patre impetra, fortè ab eo consequêris, cur igitur animo consterneris? cur quasi leo ferox irrugis, dolens de paternæ benedictionis iactura? non hac de causa tantùm, sed quia conspicit fratrem iustum honorem, quo dignissimus erat, consequutum fuisse, quod fatetur Procop. *Esau non tam indignatur quod benedictionem nequit percipere, quàm quod cernit fratrem benedictione dignum habitum, & ob eam rem se illa excidisse.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXV.

VVLG Qui ait, venit germanus tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam.

Sept. Veniens frater tuus cum dolo accepit benedictionem tuam.

Chald Venit frater tuus sapienter, & accepit benedictionem tuam.

Ant. Bibl. Venit frater tuus dolosè.

CONCORDIA.

VErbum רמה ramah, licet plura significet, vt proiicere, iaculari, tamen interpretatur etiam decipere, defraudare, à quo מרמה dolus, fraus, quare rectè noster interpres vertit fraudulenter, sicut & Sept. cum dolo: Chald. autem habet sapienter, sed etiam accipiendum est in malam partem, iuxta illud, sed & serpens erat sapientior cunctis animantibus.

EXPOSITIO.

VEnit germanus tuus fraudulenter, scilicet pellibus hœdinis contectus, & ideo egit fraudulenter, non quantum ad rei veritatem, sed quantum ad exteriorem modum eam exequendi, simulando nomen Esau, & eius pilosam carnem, *& accepit benedictionem tuam*, quam arbitraris illius non esse.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non omnis fraus & simulatio vituperanda.

180. VEnit germanus tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam quot encomia dicūtur de Iacob? quot laudibus extollitur ab omnibus? quomodo ergo pater eum prædicat fraudulentū? qui autem fraudem exercet omni dignus vituperio cēsetur; aduerte multiplex esse fraudis genus, vnum enim est eruditionis, quo Ioseph scyphum suum poni præcepit in sacco fratris: aliud inspirationis, quo filij Israël mutuarunt ab Ægyptiis vasa aurea; tertium nociuæ deceptionis, quo Propheta Bethel decepit vi-

rum Dei de Iuda, vt secum comederet, hoc vitiosum est, non autem alia duo, dicamus licet fraudulentus fuerat Iacob, vituperium tamen non meretur; non enim vltimo hoc genere fraudis, sed secundo vsus est: ita Lippom. *Alia est fraus inspirationis*, inquit, *& ea hoc loco vsus est Iacob.* Lippom.

Quod nostrum est iure, fit demeritis nostris alienum.

181. *Venit germanus tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam*, si antea dixeras, benedixi eum, & erit benedictus; cur nunc benedictionem Esau quasi illius esset, nominas? si igitur illius est, iniustè ei adimis, ratione quidem primogenituræ ei debebatur, sed demeritis suis fit aliena, & in fratrem transfertur: vnde optimè Procop. *Prouidentia hinc respicit, ne indignis dentur honesta.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVI.

VVLG. At ille subiunxit, iustè vocatum est nomen eius Iacob; supplantauit enim me, en altera vice, primogenita mea ante tulit, & nunc secundo surripuit benedictionem meam, rursumque ad patrem, nunquid & non reseruasti, ait, & mihi benedictionem?

Chald. Rectè vocatum est nomen eius Iacob.

Pag. Rectè vocatum est nomen eius Iacob, supplantauit me iam duabus vicibus, ius meum primogeniti accepit.

Arias. Num quod vocatum est nomen eius Iacob?

CONCORDIA.

Dictio הֲכִי haxi, sanè æquiuoca, interpretatur enim verè iustè, rectè, *&c.* vt videre est in lectionibus.

EXPOSITIO.

AT *ille subiunxit*, scilicet verbis patris sui, *iustè vocatum est nomen eius Iacob*, licet ei nomen imposuerit, conuenienter tamen; nam Iacob supplantans interpretatur, *supplantauit me, en altera vice*; quasi diceret, non contentus fuit me semel supplantasse, *primogenita enim mea tulit.* Scilicet cum vili pretio, necessitate coactus ea illi vendidi, *& nunc secundo surripuit benedictionem meam*, quæ mihi ratione primogenituræ debebatur, *rursumque ad patrem, nunquid & non reseruasti mihi benedictionem?* quasi diceret, non omnes ei benedictiones dedisti, si igitur aliqua tibi restat, hanc mihi tribue.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui dubio affectu aliquid à Deo postulat, illud obtinere non meretur.

182. NVnquid *& non reseruasti mihi benedictionem*, an quam petit, adeptus est? minimè, cur aliquid filio sibi charissimo denegat? nonne cum dubio postulauit? ne mireris igitur, id quod petiit, non obtinuisse, qui non cum maxima fiducia sed dubiè coram Deo preces fundit, ad aliquid obtinendum indignus est, qui exaudiatur, *Infælix*, inquit Bern. in illa verba, *ecce nos reliquimus omnia*, antę finem; *Tu, Esau, qui hoc dixisti, quanto enim melius erat dicere cum Propheta, Vnam petij à Domino, hanc requiram; indignus enim benedictione cœlesti conuincitur, qui dubio quæris affectu, & in fide postulans hæsitat.* D. Bern.

Impij aliorum benefacta, in malum interpretantur.

183. *Primogenita mea ante tulit, & nunc surripuit benedictionem*; ô Esau, Iacob in casu iam primogenituræ quàm benedictionis non furtum fecit, quomodo igitur ais surripuisse? cur ad malum sensum hæc omnia retorques? *quia benefacta aliorum* (inquit Seraph. à ... orr. in suis verit. aureis super Gen. *mali in malum interpretantur.* Seraph.

Impij ita obcæcati, vt delicta sua aliis imputent, se iustos existimantes.

184. *Primogenita mea ante tulit, & nunc surripuit secundò bendictionem*: hunc igitur surreptorem, & ideò peruersum arbitraris, te autem corde simplicem, an ignoras à Spiritu Sancto dici fratrem tuum virum simplicem, te autem ab omnibus impium sanguinolentum, auarum? *&c.* quomodo ergo fratrem tuum latrocinij arguis, & per consequens auaritiæ, cùm tu ipsemet cupiditate bonorum huius sæculi tenearis? quia impij ita obcæcati vt crimina sua aliis imputent, se iustos existimantes. Fauet Seraph. *Quando se viderint mali seipsos benedictione cum Esau dignos, appellant se simplices, vtpotè à proximis decipi faciles, cum Esau vocant se excusatione dignos, si in aliquo deprehendantur errore, cum Esau iudicant dum sua cernunt, & recta vel rectitudini proxima existimant; si autem facta aliorum attendant, ipsa defraudulent a hypocrisi, supplantione cum Esau mordent, ipsa bona quæ illis proximis eueniunt, iniustè euenire, aut saltem sibimet iustius euenire debuisse cum Esau opinantur.* Cit. Ser.

Impius facilè in mendacium labitur.

185. *Primogenita mea ante tulit, & nunc surripuit secundò benedictionem*, nonne voluntariè & nullo cogente primogenita tua Iacob fratri tuo vendidisti? nonne etiam ordinatione Dei statutum erat, vt benedictionem acciperet? quomodo ergo apud patrem conquerens, asseris & primogenita tua tulisse, necnon benedictionem surripuisse? quia impius facilè in quodlibet labitur mẽdacium; *mentitur*, (inquit Abul.) *Esau, in duobus; primò, quia dicit Iacob abstulisse primgenita sua, tamen non erant sua, sed Iacob, cum Deus trãstulisset illa ad eum; secundò, quia dixit quod Iacob abstulit, sed falsum est, quia non abstulit, sed ipse gratis vẽdidit; Iacob autem ius suum redemit.* Abul.

Peccatum non est iterandum, ne noua vetera in memoriam reuocent.

186. *Primogenita mea ante tulit, & nunc surripuit secundò benedictionem*: cur vsque ad hoc tempus de primogenitis ablatis non est conquestus? cur in memoriam reuocet ex tibi subrepta benedictione primogenitorum ablationem? aduerte Esau, licet falsò, existimasse fratrem suum Iacobum, in se deliquisse: rectè ergo ex ablata sibi benedictione, in memoriam reuocat primogenituræ ablationem, quia facilè ex nouo delicto antiquum renouatur, quod obseruat Oleast. *docet locus iste non esse iteranda peccata, quoniam nouis vetera in memoriam reducuntur & renocantur.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVII.

VVLG Respondit Isaac, Dominum tuum illum constitui, & omnes fratres eius seruituti illius subiugaui frumento & vino stabiliui eum, & tibi post hæc, fili mi, vltra quid faciam?

Chald. Ecce principem constitui eum tibi & omnes fratres suos dedi ei in seruos, nunc tibi quid faciam vltra, fili mi?

Pag. Frumentum & vinum nouum adiunxi ei.

Oleast. Ecce præualidum posui eum tibi.

Aria. Frumento & musto fulciui eum.

Aly. Frumento, vino & oleo stabiliui.

CONCORDIA.

גביר geuir herum, Dominum significat, licet prævalidum explicet Oleaster, quia גביר gibor, quod interpretatur validus, potens, pro geuir legit.

EXPOSITIO.

RESpondit *Isaac filio suo Esau benedictionem petenti, dominum tuum constitui*; iuxta sensum priùs allatum, *& omnes fratres*, scilicet cognatos & consanguineos, qui more Hebræo fratres dicuntur, *seruituti illius subiugaui*; vide dicta superius *frumento & vino stabiliui eum*, deprecatus sum eum vt horum abundantiam tribueret, *& tibi post hæc, fili mi, vltra quid faciam?* Oritur breue dubium, cur post benedictionem quam dederat Isaac Iacobo, dixit; post hæc, fili mi vltra quid faciam? quasi nullam aliam haberet benedictionem; respondeo non absolutè benedictionem negasse, sed eam quæ primogenitis tribuebatur, quæque dignitatem Sacerdotalem & regiam habebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui seruituti Iesu adhæret, omni necessitati medetur.

187. FRumento & vino stabiliui eum, & tibi post hæc, fili mi, vltra quid faciam? qui enim frumentum & vinum perdidit, quid aliud posset expectare, quàm durissimam famem? nihilominus Esau instat pro benedictione alia, cui pater statim, viues gladio, fratri tuo seruies, qualis hæc benedictio Esau quod fratri seruiat? cur post frumenti & vini iacturam, adhuc hæc illi seruitus mandatur? nonne per seruitutem fratri exhibendam, Esau aduersa fortuna magis augetur, malumque ingrauescit? absit, imo cùm Iacob Christum repræsentaret, hoc vnum restabat Esau remedium, ad omnium bonorum instaurationem parandam: Si Iesu seruituti adhæreret in fratre, ait D. Ambr. lib. de Paradis. cap. 14. *Per hanc igitur seruitutem, ille qui per gulam primitias suas vendiderat, & studio venationis agrestis gratiam benedictionis amiserat, credidit se eo futurum esse meliorem, si typum Christi veneraretur in fratre*, & quam iacturam non repares, si Christum habeas? profectò etsi frumentum & vinum omniaque reliqua bona tibi fuerint erepta, omnibus his malis medeberis, si Christo Domino adhæreas seruitutem illius amplectens. S. Ambr.

In sacramento Altaris sicut in cruce Christus Dom. ponit consummationem suorum operum.

188. *Frumento & vino stabiliui eum, & fili, vltra quid faciam tibi?* quasi in frumento & vino sit omnis consummata benedictio, nonne aliæ sunt maiores benedictiones, quàm frumenti & vini possessio? cur igitur innuis te nullam aliam habere maiorem filio tuo Esau largiendã? audiamus respondentem D. Paschas. cap. 12. de corpore & sanguine Christi, *Hoc est apertè dicere*, inquit, *firmaui eum pane corporis Christi, & vino sanguinis; tibi autem filio vltra quid faciam? putas ne si fueris indignus tanta gratia, vllis quod polleas bonis, vltra quàm nihil amplius in hac vita præstatur*, ecce bonorum omnium consummatio, corporis & sanguinis Christi frumento & vino clauditur exhibito, namque hoc diuino epulo nullum vltra bonum restat hominibus communicandum. S. Pasch.

Sacra Scriptura licet non semper sagina, semper tamen medicina.

189 *Frumento & vino stabiliui eum*, licet in Hebræo, oleum non habeatur, illud tamen plures codices ex quibus aliquos præ manibus habeo, addiderunt legentes frumento, vino & oleo stabiliui eum, Hugo. Vict. per panem, vinum, & oleum, sacram intelligit Scripturam. Sed cur his nominibus significari contendit? nonne sufficiebat pane denotari? cùm sacra scriptura sit cibus & panis animæ; rectè non solùm panem & vinum, sed etiam oleum asserit significare sacram Scripturam, quia licet non

ſemper ſit ſagina, ſemper tamen eſt medicina. Fauet citatus Hugo libro tertio Miſcel. tit. 56. *Diuina Scriptura (inquit) in quibuſdam locis quaſi panis difficilè editur, in quibuſdam ſicut vinum facilè ſorbetur, in omnibus quaſi medicamentum & oleum animæ dum ſumitur, alitur*: vbi vides qua ratione Scriptura alia ſui parte nutrimentum, alia delectamentum contineat; tamen omnibus ſimul exhibere medicamentum, quaſi liberalior ad medicinam, quam ad ſaginam videatur.

Hugo Victor.

Solus populus Chriſtianus gaudet hac ſpeciali benedictione corporis & ſanguinis Domini.

190. *Frumento & vino ſtabiliui eum, & tibi poſt hæc, fili mi, quid faciam?* Inquit iam nunc ab Iſaac, quamuis benedictionem conceſſeris Iacob, quare denegas Eſau? nonne eſt etiam capax illius, ſicut fratres? pro reſponſione ſciendum eſt, quod myſticè per illud frumentum & vinum ſignificatur corpus & ſanguis Domini, per Eſau populus infidelis, & per Iacob Chriſtianus: quo ſuppoſito, iure meritò denegat Eſau benedictionem frumenti & vini, quia hæc eſt benedictio populi Chriſtiani, quam Eſau, id eſt, quicumque alius populus à Deo reprobatus obtinere non meruit. Sic Procop. *Panis & vini i. myſtica benedictionis expers eſt Eſau, nam præſens populus non dignus eſt iſto honore.*

Procop.

Seruus Dei omnium aliorum princeps & dominus.

191. *Reſpondit Iſaac, dominum tuum illum conſtitui*, Chaldæus, ecce principem eum conſtitui tibi, per Iacob intelligitur quilibet ſeruus, ſed quomodo hoc poteſt verificari, cùm plures ſint ſerui Dei, qui non aliis dominantur, imo aliorum ſunt mancipia? rectè verificatur, quia ſeruo Dei omnis creatura obſequitur; ita Lipp. *Sic benedicti ſunt filij à Domino benedictione irreuocabili, vt Domini ſint, omnis creatura eis ſeruiat, nulla re neceſſaria ad corporis & animæ ſalutem careant, pane verbi Dei ſtabiliuntur, & vino exhilarante conſcientiam à Spiritu Sancto.*

Iuſtus Dei vices gerit.

192. *Frumento & vino ſtabiliui eum*, num frumentum & vinum in tua ſitum eſt poteſtate, vt ei vtriuſque abundantiam pollicearis, eumque ſtabilias? dicas igitur, Deum deprecor, vt te in omnibus bonis ſtabiliat, cùm ipſe ſolus id poſſit efficere: rectè dixit eum ſtabilire, quamuis hoc ſit proprium Dei, quia iuſtus Dei vicibus fungitur. Sic Thomas Anglic. *opus diuinæ prædeſtinationis & gubernationis ſiue temporalis ſiue ſpiritualis, ſoli Deo competentis ſibi aſcribit.*

Tho. Anglic.

Bona quæ in plures ſunt diuidenda, parentes plures in vnum non diffundant.

193. *Frumento & vino ſtabiliui eum, & tibi, fili mi, vltra quid faciam?* nonne bona ſunt plurium, cùm duo tibi ſint filij? cur ergo ita liberalis in vnum, vt nihil alteri tribuendum dicas te habere? *hic locus* (inquit Oleaſt.) *docet parentes & ſuperiores non prodigere bona quæ in plures ſunt diuidenda, ſed & aliis diſtribuenda reponere.*

Oleaſter.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVIII.

VVLG Cui Eſau, num vnam, inquit, tantùm benedictionem habes pater: mihi quoque obſecro, vt benedicas, cumque eiulatu magno fleret.

Chald Nunquid benedictio vna tibi tantùm eſt, pater mi? benedic quoque mihi, pater mi, & leuauit Eſau vocem ſuam, & fleuit.

CONCORDIA.

QVamuis interpres habeat, cumque eiulatu magno fleret, & alij leuauit ſeu eleuauit vocem ſuam, idem tamen in vtroque eſt ſenſus.

EXPOSITIO.

CVi *Eſau nunquid vnam tantum benedictionem habes?* id eſt, nunquid pro vno ſolùm eſt tibi benedictio? vel an ſolùm tibi vnica eſt benedictio? ita vnicuique & filiis tui vnam tribuere non poſſis, *obſecro, vt benedicas mihi*, ſi ergo vt probabile eſt, plures tibi ſunt benedictiones, vnam mihi tribue, *cumque eiulatu magno fleret*, eiulatus dicitur fletus triſtitiæ in vocem altam & confuſam erumpens, in quo magnitudo doloris notatur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inuidus non tam de alterius fœlicitate dolet quàm de proprio incommodo.

194. NVm *vnam tantum habet benedictionem?* cur ita anxiè & vſque ad eiulatum, & lachrymas patris benedictionem exoptat, fratrique dolet datam fuiſſe? dico cùm eſſet maximè Eſau inuidus fratri, non tam dolere iacturam benedictionis paternæ, quàm fratris fœlicitatem. Sic Cat. Græca: *Non tam dolet præreptam benedictionem quam fratris inuidet dignitati, vt qui ingenio liuenti fratris damno magis quàm ſuo commodo inuigilaret, id quod arguit clamor vehemens & amarulentus,*

Consolationem admittentibus alienam diuina deficit.

195. *Num vnam tantum habes benedictionem?* si tibi dixit fratrem benedixisse, benedictumque manere, nec amplius habere, quod tibi adiiceret; cur ita importunè patrem deprecaris? & quasi voce obruis? Sed cùm patres sint amantissimi filiorum, cur benedictionem quam postulat Esau, non largiris? nota hac benedictione diuinam intelligi consolationem, insuper aduerte huic sæculo, & illius rebus transitoriis deditum, benè ergo renuit Isaac consolationem Esau, quia alienam admittentibus diuina deficiet: quod confirmat D. Bernard. in tract. ecce nos D.Bern. reliquimus omnia: *pretiosa est*, inquit, *diuina consolatio, nec omnino tribuitur admittentibus alienam.*

Breuis voluptas in æternam desinit pœnam.

196 *Cumque eiulatu magno fleret*, cur lamentatur infœlix, amissam dolens benedictionem? nonne poterit recuperare? minimè, vnde hæc æterna iactura & dolor perpetuus? reuoca in memoriam parui pendisse primogenituram, ita vt pro lentis edulio eam fratri vendiderit; quid mirum igitur ita infœliciter lamentari? breuis enim voluptas qualis fuit in esu eduli, in æternum cedet eiulatum: nimirum ait Diuus Gregorius, *Inde caro ad tempus suauiter viuit, inde spiritus in æternum interit.* D.Greg. & in Homil. teste nostro Bonn. libro tertio pharet. cap 17.

Vsque ad lacbrymas cupidi bonorum temporalium deflent iacturam.

197. *Cumque eiulatu magno fleret*, indecens est homines magnæ auctoritatis, & iam ætatis prouectæ in lachrymas & fletum prorumpere, quo modo ergo Esau tanquam puer lachrymatur? quia cupidi bonorum temporalium vsque ad lachrymas etiam eorum deflent iacturam: vnde Abul. *Cum doloris* Abul. *vehementia, scilicet, propter bonorum huius sæculi iacturam flere impulit, quia tantum dolorem tolerare non potuit*, en homines auari miserrimi?

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XL.

VVLG. Motus Isaac dixit ad eum; in pinguedine terræ & in rore cœli desuper.

Sept. Compunctoautem Isaac, exclamauit voce Esau, & fleuit: respondens autem Isaac pater eius, dixit ei; ecce de pinguedine terræ erit habitatio tua, & de rore cœli desuper.

Chald. Ecce de optimo terræ erit habitatio tua, *&c.*

Pag. Ecce de pinguedinibus terræ erit habitatio tua, *&c.*

Caiet. Ecce de pinguedinibus terræ erit sessio tua, & de rore cœlorum desuper.

Lippom. Ecce vbertates terræ habitati, tua.

Tert. De opimitate terræ erit habitatio tua.

CONCORDIA.

IN Hebræo non est verbum correspondens dictioni *motus*, quam Vulgatus addidit, sed cum ratione, addidit; nam plusquam probabile est Isaac eiulatu & lachrymis filij sui Esau commotum fuisse; vbi legimus in subsequenti versu benedictionem in Hebræo est מֹשָׁבְךָ moseueka, habitatio tua vel sessio, sed non est contrarietas aliqua; nam sensus nostri Vulgati est quod benedictio Esau consistebat in hoc, quod terram fertilem possideret & habitaret.

EXPOSITIO.

MOtus Isaac dixit ad eum, scilicet ex lachrymis quas non sine copia Esau fundebat, *de pinguedine terræ*, scilicet erit benedictio tua, cuius benedictionis hic est sensus; possidebis terram bonam & fertilem, earum rerum quæ ad degendam vitam commodè conducunt, *& de rore cœli*, scilicet bonitate ac serenitate cœli frueris, aduerte quod ideo non adiecit Isaac, abundantiam frumenti & vini sicut in benedictione Iacob, quia licet bona fuerit regio Idumæorum qui posteri fuerunt Esau, tamen nec amœnitate, nec vbertate cum terra Hebræorum comparanda fuit, quippe quæ ob eam causam terra lacte & melle fluens appellata sit, id est abundantissima.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nulla vilitas deprimit illum qui virtute obedientiæ extollitur.

198. IN *pinguedine terræ, & in rore cœli desuper*, scilicet, erit benedictio tua; nescio cur in benedictione data Isaac non additum est, desuper? obserua ilico dictum esse Esau, fratri tuo seruies: qui autem alterius seruus est, illi præcipienti obtemperat: acutè ergo D. Ambr l. ep. 20 ad Horatianum, illa verba in rore cœli desuper, & fratri tuo seruies, S.Ambr. sic expendit: *Pro benedictione igitur huiusmodi est seruitus, denique inter bona annumeratur inter collatam terræ vbertatem, & rorem cœli à summo*, non quidem posset obedientia inter minora annumerari bona, quàm inter rorem cæli desuper, siue à summo, etenim cœlestium summitas debito iure obtingit obedienti; cùm paulo ante Iacob benediceretur, ea eius benedictio erat dat tibi Deus de rore cœli, esto dominus fratrum tuorum, ecce tibi imperium & dominium, & qui ius ditetur, nimirum de rore cœli; verum obedientis seruitus & subiectio ampliora requirit, non quouis cœli rore subsistit, sed rore cœli desuper, à summo, cœlorum altitudinem amplectitur, qua sese dilatat, & extollit vir obediens.

Qui esuriem nescit, & gulae deditus, maxima est ei benedictio ciborum abundantia.

199. *In pinguedine terrae erit benedictio tua*, cum benedictionem filio tuo Esau dare statueris, cur non aliam ei largiris, non autem terrae pinguedinem? non dubitas gulae deditũ fuisse Esau, cum primogenituram suam vendiderit pro lentium edulio? bene igitur datur ei pro benedictione terrae pinguedo, quia homini dedito ingluuiei & ventri, maxima est foelicitas ciborum abundantia ex terrae pinguedine proueniens: non longè abest ab hoc sensu Rupert. lib. 7. in Gen.
Rupert. cap. 18. *Haec pinguedo terrae, & hic ros coeli differt ab illo qui supra in benedictione Iacob praescriptus est; ille namque talis est quem consequitur seruitium populorum, & adoratio tribuum, incuruatio fratrum, & benedictio cunctorum quicumque Dei benedictione digni sunt: hanc autem terrena tantummodo consequuntur, & ipsa est temporalis saturitas ventris, & hac illi extrema benedictio congruit, qui esuriem nesciebat gratiae spiritualis, quippe qui propter vnam escam primogenita sua vendidit.*

Maxima est vis lachrymarum.

200. *In pinguedine terrae, & in rore coeli desuper*, nempe erit benedictio tua. nonne superius, ô Isaac, dixeras Esau non posse ei benedictionem largiri, eo quod fratrem eius Iacob frumento & vino stabilieras, pinguedinem terrae & coeli rorem tribueras, & ita vt addideris, fili vltra haec quid tibi faciam? quasi diceres, nihil amplius habeo in quo te benedicam; quomodo igitur nunc quasi sententiam mutans ei benedicis? reuoca in memoriam quid testatus fuerit Moyses de Esau, nempe quod lachrymas fuderit, *cumque eiulatu magno fleret*: ne mireris ergo Isaacum benedictionem dedisse filio quàm anteà negauerat, *quia maxima est vis lachrymarum* (inquit
Oleaster Oleaster) *& importunae precationes, vt nouam benedictionem prodire ex dura voluntate faciant.*

Diuitiae aliquando praemiũ boni operis moralis.

201. *In pinguedine terrae, & in rore coeli desuper benedictio tua*, ecce bonorum abundantiam filio suo Esau pollicetur, quod quidem ei contigit, fuit enim ditissimus: sed cur homini impio & crudeli affectu fratricidae, tot bonorum copiam, tot diuitias ei Deus tribuit ex voto Isaac patris sui? nõ è memoria lapsum est patri obedientiam praestitisse, cum ex iussu eius arcum sumpsit & pharetram, vt venatione praedam caperet: ne molestè feras igitur benedictione patris diuitem euasisse, diuitiae enim aliquando dantur impiis, in praemium boni operis moralis, quod confir-
Henricus Suso. mat Henricus Suso vir maximae sanctitatis, lib. 9. de rupibus cap. 18 *Quid sibi vult, Domine Deus, quod plerisque tantas opes tribuis, cum tamen id saluti eorum officere verear? bonitas* inquit, *Dei tam immensa est, vt nihil sinat esse irremuneratum.*

Diuitiarum cupidi eas exoptant causa superbiendi.

202. *In pinguedine terrae, & in rore coeli, benedictio tua*, quae quidem in diuitiarum copia consistit, sed cur hanc benedictionem ita ardenter exoptasti, vt pro ea consequenda tot lachrymas effuderis? in tot gemitus & lamenta eruperis? cur tot opes possidere desideras? an vt honestam ac diuinae legi vitam ducas consentaneam? minimè, sed vt maiorem habeat superbiendi occasionem. Fauet citat. Henri.
Cit. Hẽr. Domini: *nunc* (scilicet diuitiarum cupidi) *alios aequare, imo & excellere volunt, atque adeo etiam maiores suae opibus vincere, quo fit vt erga Deum eiusque amicos tenaces sint, profundantque res suas contra voluntatem Dei superbiae ac ostentationis causa, sicque noctes ac dies pro acquirendis cumulandisque diuitiis multa sollicitudine, curisque anxiis detinentur.*

In sacra Scriptura non reperitur contrarietas.

203. *In pinguedine terrae, & in rore coeli erit benedictio tua*, hoc dissonum & contrarium mihi videtur esse sententiae Pauli in epist. & cap. 12 ad Hebr. af- Hebr. 12.
firmantis Esau tametsi lachrymis benedictionem petierit; non tamen eum impetrasse, verba Pauli sunt haec, ne quis sit fornicator siue prophanus vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primitiua sua; scitote enim quoniam & postea cupiens haereditate benedictionem, reprobatus est, ecce Paulus negat Esau obtinuisse benedictionem à patre, quam tamen accepisse tradit apertè Moyses hoc loco cùm ait, quod Isaac motus lachrymis filii sui benedici cupientis, prorupit in haec verba: in pinguedine terrae, & in rore coeli erit benedictio tua: canonici igitur scriptores sibi inuicem contrariantur. Praesupono tanquam certo certius in Scriptura nihil contrarium omnino inueniri posse, sed, vt ait Orig. lib. 3. Orig.
cap 3. in epist. ad Rom. *Plura contraria videntur, nisi diligenti examine excussa contraria non esse manifestentur;* examinemus igitur vtrum duae auctoritates Pauli & Moysis contrarientur, minimè equidem; nam duae fuere erga filios benedictiones, vna principalis, & hanc non potuit consequi Esau, quamuis cùm lachrymis eam postulasset, altera fuit parua & tenuis, quam impetrauit à patre suo. Paulus autem loquitur de benedictione praecipua, Moyses autem de parua & tenui.

Iudaei tandem ad fidem reuertentur.

204. *In pinguedine terrae, & in rore coeli desuper, erit benedictio tua*, cur inuerso ordine, non dixit in rore coeli & in pinguedine benediceris? cùm hunc ordinem cùm fratrem suum Iacob benedixit, seruauerit? per rorem coeli spiritualia intelligi, sicut per pinguedinem terrae temporalia, & per Esau Iudaeos non dubito: quo notato sic respondet Tertull. lib aduers. Marcion. c. 24. *Caeterum ad Esau promittit* Tertul.
benedictionem terrenam, & subiicit coelestem de opimitate terrae, dicens; erit inhabitatio tua, & à rore coeli, Iudaeorum enim dispositio in Esau priorum natu, & posteriorum affectu filiorum à terrenis bonis imbuta, per legem, postea per Euangelium credendo deducitur.

Longè dispar est studium carnalis à spirituali.

205. *In pinguedine terrae, & in rore coeli benedictio tua*, quid hoc? an non haec eadem benedictio est, quam Isaac Iacob filio impertiuit? in vtraque enim ros coeli & pinguedo terrae continetur, planè sic verba habent, sed inuersus vtrobique reperitur ordo, in priore siquidem dicitur de rore coeli & de pinguedine terrae, vbi ros imprimis ponitur; deinde pinguedo terrae, at in altera habetur, in pinguedine terrae, & in rore coeli, vbi prius terrae pinguedo; secundò autem ros coeli adiungitur, cur dispar in vtroque benedictio? cur inuerso ordine datur vtrique? Audiamus D. Bernard. serm. 33. in Cant. D. B...
huius disparitatis mysterium ita euoluentem; *Cum in populo Dei carnales alii sint, alij spirituales, nec illi tamen aeternorum, nec isti careant omnimodo temporalium desiderio, in eo distant, quod plus alio appetunt*

alij, & ſecundum ea quæ preferunt aut carnales indicamur; inter carnales & ſpiritales ſatis magnum diſcrimen inuenit quod probat ex eodem loco ſic vltra progrediens, hinc eſt quod in benedictionibus Iacob & Eſau, & ros cœli & pinguedo terræ nominatur, ſed non eodem ordine in vtroque, quid autem ſinguli præferant, à ſtudiis eorum & ſollicitudinibus innoteſcit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XL.

VVLG. Erit benedictio tua, viues in gladio & fratri tuo ſeruies, tempuſque veniet, cùm excutias & ſoluas iugum eius de ceruicibus tuis.

Sept. Et ſuper gladio tuo viues, & fratri tuo ſeruies, & erit cùm depoſueris, & ſolueris iugum illius, de collo tuo.

Chald. Erit quando tranſgredientur filij eius verba legis, auferes iugum eius de ceruicibus tuis.

Pag. Et erit quando dominaberis, franges iugum eius à collo tuo.

Caiet. Super enſem tuum viues, & erit quando dominaberis, & exuties iugum eius deſuper tuum.

Oleaſ. Et erit quando extendes te, & franges iugum eius.

Chryſ. Erit autem quando depones, & exolues iugum eius à collo.

Syrus. Si reſipueris, & vitæ tuæ bellicoſum inſtitutum omiſeris, Deique timorem imbibens.

CONCORDIA.

VErbum רוד rod vel רוד rud ſignificat dominari, tamen etiam denotat extendere ſe, ſed dominando vel quocumque alio modo, vnde ſenſus erit hîc cum extendis dominium tuum, פרק parak varia eſt apud Hebræos ſignificatio, dicit enim diuidere, ſeruare, nec non frangere, excutere, aut diſcerpere, de Galdaïca Paraphraſi iudicium feremus in conceptu.

EXPOSITIO.

ERit benedictio tua, nempe in pinguedine terræ & in rore cœli, *viues in gladio*, vir bellicoſus eris, tamen potius denotat poſteros eius, nempe Idumæos perpetuo accinctos fore gladiis ſæuos, ſanguinarios, rapiniſque ac cædibus gaudentes *& fratri tuo ſeruies* ſcilicet in poſteris tuis tempore Dauidis *tempus, veniet cum excutias & ſoluas iugum eius de ceruicibus tuis*, nempe tempore Ioram filii Ioſaphat, tunc enim Idumæi Iudæis rebellarunt libro 4. Reg. 8 & ab eorum iugo liberi manſerunt, per 800 annos vſque ad Hircanum qui eos rurſum ſubegit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Seruitus morte intolerabilior.

207. VIues in gladio & fratri tuo ſeruies, cur à vita in gladio progreditur ad ſeruitutem? potuit enim ordine inuerſo, dicere ſeruies fratri tuo, deinde in gladio viues, recte priorem ſeruauit ordinem, vt innueret difficiliorem eſſe vel ipſa morte ſeruitutem, quaſi peius eſſet ſeruire quàm in mortis periculo, quod eſt in ipſa morte deterius, verſari, vnde D. Chryſoſt. hom. 64. in Geneſ. increpans fratres Ioſeph qui eum tanquam vile mancipium vendiderant, ait, *licet per gulam gladium non tranſmiſeritis, ſed difficiliorem ei ſeruitutem excogitaſtis.* S. Chryſ.

Peccator ad ſeruitutem deſignatur.

208. *Viues in gladio & fratri tuo ſeruies*, cur minori natu ſeruiet? ordo naturæ potius requirit vt primogenito omnes alii fratres obſequãtur. Sed ne ordinem naturæ violari in hac ſeruitute Eſaü aſſeras, ſe enim in peccati ſeruitutem tradiderat; vnde Philo Hebr. libro 2. alleg. poſt medium alloquutus Eſaü prauarum cupiditatum mancipium, ait, *teipſum ſubiugali affectuum vehiculo aurigante inſipientia, nunc quidem ſeruus eſt moleſtorum herorum & intolerabilium, qui non ſolent quenquam manumittere, quod ſi eos fugitiuus deſerueris, excipiet te amator ſeruorum Dominus, cum certa ſpe futura libertatis, nec vnquam exhibebit heris prioribus.* Philo Hebr.

Seruitus peccatoris ſub iuſto, non pœna potius benedictio, & remedium ſalutis ſuæ cenſendã eſt.

209. *Erit benedictio tua, ſeruies fratri tuo*, quæ benedictio? imo cenſenda eſt maledictio, quid enim infœlicius & intolerabilius alteri ſeruire? præcipue primogenitum ætate minori? prudenter tamen ſeruituti fratris ſui iuſti ſubiicit, quem enim extremam in impietatem ruiturum præuidebat, non quidem in pœnam, ſed potius in medicinam ſub illius ſeruitute collocauit; ſibi enim Eſaü ſine dubio conſuleret, ſi fratri obtemperaret, & præteritas culpas facile deleret, ſi fraterna mandata humiliter cuſtodiret, quod recte expendit Philo Alex. lib. de nobil. vbi docet quàm miſericorditer Iſaac filium ſuum Eſaü in fraternam tradiderit ſeruitutem, *exiſtimans*, inquit, *id ei fore vtile, ſi homo nequam in ſua poteſtate non relinqueretur, qui ſi hanc ſeruitutem libenter tuliſſet, poterat mereri ſecunda virtutis præmia*, quam doctrinam inculcat in lib. quod omnis probus ſit liber, vbi ſic loquutus; *communis* (inquit) *amborum pater, miſeratus eum qui à virtute deſciuerat, precatur ei vt fratri ſeruiat, ſeruitutem quæ videtur malum maximum exiſtimans rem inſipienti vtiliſſimam eſſe, ne ſi relinqueretur in ſua poteſtate, prolaberetur in omnem licentiam, ſed per potioris curam emendatis moribus in melius proficeret.* Philo Alexand.

Mirabilis eſt Dei erga peccatores vt eos ab impietate ſua reducat, prouidentia.

209. *Erit benedictio tua fratri tuo seruies*, cur primogenitum vis filio minori seruire? nonne rationi magis consentaneum esset, cùm saltem sint vterini, vt æquales in omnibus fuissent, nec vnus altero superior? cur Deus linguam Isaaci mouit, vt prædiceret Esau seruitutem, non sine mirabili erga hominem improbum prouidentia, vt hoc modo, necnon rem diu, à peruerso viuendi modo reuocaretur, quod o serua. Orig. ho 3 in Iosue sub finem: *Admiranda est benignitas & prouidentia Dei, qui volens peccatori Esau præstare remedium, & conferre salutem, factus est fratri suo Iacob seruus; non quidem vt periret, sed vt salutem melioribus obediendo conquireret; præstatur enim malis plurimum & peccatoribus qui semetipsos rectè gerere nesciunt, si non sibi metipsis committantur, sed subiaceant melioribus, vt non sensu suo malo, sed illorum bono regantur.*

Propria voluntas compescenda.

210. *Erit benedictio tua, fratri tuo seruies*, dixerit hîc aliquis, quæ benedicendi ratio? seruire iubet, aduerte sua propria duci voluntare, nec alium velle habere rectorem: optimum igitur S. Isaac consilium, illi rectorem & moderatorem constituit, vt propria voluntare ductus, in præcipitium perditionis non laberetur: beati Ambr. verba licet hîc attexere, quibus sententiam nostram firmat, & locum illum illustrat: sic ille habet lib. 2. epist. 7. *Ostendens quia ei seruitus remedio sit, quia stultus se regere non potest, & nisi moderatorem habeat, præcipitatur propriis voluntatibus: diligens ergo pater & consulens, seruum eum fratris sui fecit, vt eius regeretur consilio.* expende vt eius regeretur consilio, non proprio, aliena voluntate, non propria, *si enim propria cessat*, inquit S. Lau ent. Iustin. de obed. cap. 4. *infernus non erit, in quid enim desæuit, nisi in proprias voluntates? Deum impugnat, & aduersus eum extollitur.* S.Ambr. S.Laur. Iustin.

Pietas & mansuetudo crudelitati dominatur.

211. *Erit benedictio tua, viues in gladio, & fratri tuo seruies*, si armis mediis vitam regere debet, quomodo alteri seruiet? miles enim bellicosus neicit esse mancipium. Sed, ô Isaac, cur postquam præ ixisti filium tuum Esau & ense & gladio vitam ducturum, ilico seruiruti filij tui Iacob addixisti? in dubium reuocare non debes Esau crudelem, sicut è contra Iacob mansuetum: meritò igitur postquam dixit: viues in gladio, addit fratri tuo seruies, vt ostenderet mansuetudinem dominari debere crudelitati; mens est D. Ambr. l. de Iacob, c. 3. *ideo super gladium tuum viues, & fratri tuo seruies; domina enim est pietas crudelitatis, & mansuetudo duris moribus præstat.* S.Ambr.

Qui prudenter regere non potest, alteri seruiat.

212. *Fratri tuo seruies*, nonne sufficiebat ei præcipuam adeptus esse benedictionem, quæ iure primogenituræ ei debebatur? eur eum seruituti adhuc subiicit, cùm liberum relinquat, cùm liber sit natus seruum constituit, quia cùm se regere non posset, & indignus esset imperio, seruituri subiiciendus erat. Fauet cit. Ambr. *Esau vt benediceretur à patre cogendo elicuit & impetrauit, sed eam tamen benedictionem accepit, qua eum superiore congrueret & conueniret, vt fratri suo seruiret, etenim qui imperare non poterat, & alterum regere, seruire debebat, vt à prudentiore regeretur.* Cit. D. Ambr.

Exitus promissionum Dei attendendus, ne nobis dubiæ videantur.

213. *Fratri tuo seruies*, imo posset dicere Esau, ipse mihi seruiet; nam quænam reuerentia ipsi à Iacob exhibita? quinam honor delatus cùm rediens à Mesopotamia eum toties adorauit? vaticinium ergo Isaac, necnon Dei promissio (Deo enim inspirante hæc verba protulit) dubia & incerta debet censeri; sed falleris, posteri enim Esau filiis Iacob seruierunt, sicque exitum promissionum Dei attende, ne tibi falsæ videantur: *Cæterum* (inquit Chrysost.) *nullus audiens hæc, miretur videns post hæc fratrem vagum factum ob illius metum, & in terram alienam contendentem, neque initia attendens existimet vaticinum excidere; nam quando Dominus aliquid pollicetur, etsi diuersa his quæ pollicetur, videamus euenire non turbemur, neque enim possibile est vt ad finem vsque aberrent: hoc autem fit vt dum iusti per omnia fulgidiores reddantur, abundantiam virtutis Dei manifestam nobis omnibus fieri efficiant, & in vnoquoque sanctorum hoc inuenies, si volueris historias singulas diligenter animaduertere, quod sanè nunc quoque factum est: ne ergo hoc attendas quod nunc statim profugus fit: sed cogita gloriam quæ posthac sequitur, quia temporis processu hic ipse fit illi terribilis factus, vt ille erga eum magnam declararet reuerentiam, in tantamque venit gloriam post ærumnas quas in terra aliena tulit, vt qui ex ipso nati in immensam multitudinem propagentur, & eius nomine tota gens cognominetur ac sit discreta.* S. Chrys.

Effectu benedictionis Dei priuamur, cùm eius legem negligimus.

214. *Veniet tempus, cùm excutias iugum eius de ceruicibus tuis*, cur in æternum non seruient filij Esau, poteris Iacob, cùm ille præcipuam assecutus fuerit benedictionem? aduerte Israëlitas in varia lapsos fuisse crimina: non mirum igitur Idumæos excussisse iugum seruitutis Israëliticæ, & Israëlitas in eos dominium amisisse, effectu benedictionis datæ Iacob priuatos cùm Dei legem transgressi fuerint, & neglexerint: ita Lipponi ex paraph Chald. *& erit quando filij eius transgredientur verba legis; auferes iugum eius de ceruicibus tuis. vt sit sensus; venit tempus in quo non amplius seruiet, id est posteritas tua, quando, scilicet, præuaricati fuerint Israëlitæ legem Dei, & abiecerint à se iugum præceptorum eius, nam & tunc tu rumpes iugum eius.* Auctor Catenæ.

Cùm peccatis valedicimus, à seruitute liberamur.

215. *Veniet tempus, cum excutias iugum eius de ceruicibus tuis*, si seruum fratris sui constituisti, dicens, fratri tuo seruies quomodo nunc fore liberum prædicis? qui enim alicuius sibi iugum impositum excuti, liber euadit; nonne diximus potius moribus & malo viuendi modo seruum fratris factum quàm natura? cur igitur non asseremus meliori viuendi rationi, è seruo liberum euasisse, & peccatis renuntiantem à seruitute liberatum? Fauet Syrus, teste Procop. *si resipueris*, inquit, *& vitæ tuæ bellicosum institutum omiseris, Deique timorem imbiberis, excuties, scilicet, iugum fratris tui.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLI.

VVLG. Oderat ergo semper Esau Iacob, pro benedictione qua benedixerat ei pater, dixitque in corde suo, venient dies luctus patris & occidam Iacob fratrem meum.

Septuag. Et grauiter iratus erat Esau Iacob de benedictione qua benedixit eum pater eius; dixit autem Esau in mente sua, appropinquent dies luctus patris mei, vt interficiam Iacob fratrem meum.

Hier. Appropinquent dies passionis patris.

EXPOSITIO.

ODerat ergo semper Esau Iacob, noluit fratri reconciliari; sed eum continuò prosequutus est odio, *pro benedictione* propter benedictionem præcipuam sibi ademptam, & fratri concessam; *dixit autem Esau in corde suo*; non enim id apertè expressit, & aperuit, ne patrem contristaret, *venient dies luctus patris mei*, arbitratus est enim breui è viuis discessurum; *& occidam Iacob fratrem meum*, non ei condonabo, sed è medio tollam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peccatum occultatum maius suscipit incrementum.

216. ODerat ergo semper Esau Iacob, dixitq; in corde suo, venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob; ecce solum odium aduersus Iacob, quomodo tandem fratricidium cogitat, imo patris interitum expetat? Considera quid ait textus, dixit in corde suo; nam dum intrinsecus in corde malum occultat magnum suscipit incrementum, anteà solum erat odium aduersus fratrem; sed dum hoc odium latitat in corde, non ibi sistit, & ad patrem vsque protenditur eius optans interitum, dum ait venient dies luctus patris mei, immo fratricidium molitur. Sic sanctus Ephrem. de Pœnit. *Patrem mori optabat dicens, quando morietur pater meus, & occidam Iacob? non solum fratricidam eum iracundia facit, sed etiam parricidam, nam semper malitia occultata scelus adauget*; emittat igitur foras per confessionem malitiam, qui cupit illi adhibere medicinam. S.Ephr.

Ex pessimis parentibus optimi filij quandoque nascuntur.

217. *Oderat Esau Iacob*, &c. *venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob*, quot crimina in vno homine? odium fraternum, optatus patris interitus, & pessima fratrem vterinum occidendi voluntas, sed nonne Iob ab eo originem duxit, qui non solùm alienos tanquam fratres, imo & tanquam filios diligebat? iuxta illud, pater eram pauperum, *&c.* Iob.29. Iobi vigesimo nono, quomodo à pessimo Esau tam dissimilis in moribus filius nascitur? quia ex peruersis parentibus aliquando optimi originem ducunt filij, quòd D. Petrus Damian. opusc. 16. cap. decimonono, variis illustrat exemplis: *Phares*, inquit, *de Therestrata, id est ornata, theristro, quod est ornamentum fœmineum, & exposita in biuio nascitur, sed non minimus inter Israëlitarum cognationum principes inuenitur. Salomon ex ea quæ fuit Vriæ cognoscitur habuisse principium, qui sceptri tamen inseparabiliter tenuit principatum. Obed certè ex Ruth Moabitide duxit originem; sed egregiè regem Dauid magnum videlicet meruit habere nepotem; Boos quoque Rahab meretrix genuit, qui tamen in Dominica genealogia catalogo meruit numerari; & quid alios memorem quandoquidem & ipse Dei mediator & hominum de peccatoribus duxit originem* &c. quid ergo certius confirmatum esse potest, quàm ex pessimis aliquando optimos generari? S. Petrus Dam.

Rebus nostris prouideamus donec periculum euaserimus.

218. *Oderat Esau Iacob, venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum*, quid tūc? Rebecca iubet Iacob fugere ad Laban fratrem suum in Haram, & ne alterius crimen & machinationem patri prodat, aliam prætexit ablegandi filij causam, eamque veram, scilicet nolle se Iacobum ducere immorigeram & improbam aliquam Hæthæam, sed cupere vt ducat cognatam, aliquam ex Haram, in qua erat bene morata domus patris sui; cur ita laborat Rebecca? nonne timebat Iacobum ab Esau interficiendum? meritò igitur prouidet eius securitati, rebus enim nostris assiduè consulere debemus, donec periculum euaserimus.

Inuidiæ exitus, homicidium.

219. *Oderat Esau Iacob, & dixit in corde suo, occidam fratrem meum*, quid charius nobis esse potest quàm frater vterinus? cur ergo, ô Esau, vnicum fratrem tuum interficere moliris? sed si attentè consideres verba textus præcedentis, oderat Esau Iacob, non inquires, cur Esau fratricidium molitur, inuidiæ enim exitus sanguinis effusio est: *Ecce*, inquit Chrysost. *quia Esau valdè inuidebat, se ad cædem præparabat, ita enim se habet mala hæc affectio, non antea desistit donec se captum in præceps deiiciat, & ad homicidij currat scelus, radix enim homicidij inuidia, & fructus inuidiæ homicidium.* S. Chrys.

Odium, vt Dei voluntatem non agnoscamus, mentem obtenebrat.

220. *Oderat Esau Iacob & dixit, occidam fratrem meum*, cur fratrem morti condemnas? nonne

nonne

diuinitus statutum, vt tibi anteponeretur, & honores primogenituræ consequeretur? ita sanè est, sed odium quo in fratrem æstuat, ita illius mentem obtenebrat, vt Dei voluntatem non possit agnoscere, Lippom. *Vlcus recens Esau*, inquit Lippom. *ægrè patiebatur Dei prouidentiam non dignè æstimauit, imputauit fratri quod à Domino gerebatur, insolentiam propriam, & imprudentiam non agnouit, qua inconsultè vendiderat, iam repetere conabatur, non poterat ignorare præsagium matris; quibus non obstantibus graui odio fratrem prosequebatur, seueriora consilio vsus comminiscitur mortem vnico fratri, obliuiscitur more iratorum, omnium quibus certè Domini voluntatem agnoscere potuisset.*

Fictè mansueti nacti occasione sunt crudelissimi.

221. *Oderat Esau Iacob, & dixit, occidam fratrem meum*, nonne antea ita mansuetus, vt lachrymis & precibus a patre benedictionem postulares? quomodo nunc ita inhumanus, vt vitam fratri eripere moliaris; ne hoc, quæso, sciscitetis, *quia*, vt Lippom. optimè citat. Lippomanus, *sic fictè masueti reuera crudeles nacti occasione feruentius excandescunt, vt appareat qui sint.*

Ex ira homicidium.

222. *Oderat Esau Iacob, & dixit, occidam fratrem meum*, quid deterius fratricidio? nonne ab ipsis animalibus abominatione censetur dignum, cum ea quæ sunt eiusdem speciei inuicem, & mutuò se diligunt? cum an tibi non notum est, quod sanguis Abel ad Deum clamauit, exigens ab eo de fratre vindictam? quomodo igitur idem crimen committere non vereris? inspice quid dicat textus, oderat Esau Iacob, *odium autem*, teste Guillelmo Guil. Peraldo. Peraldo Episcopo Lugd. in summa sua vitiorum & virtutum, tract. 8 de ira, p. 2. *est ira cum deliberatione, vel est ira inueterata*, non miror ego fratricidium velle moliri Esau, ex ira enim homicidium, ita cit. Auctor, qui assignans peccata ab ira, homicidium numerat.

Multum interest quod filij patrem habeant superstitem.

223. *Oderat Esau Iacob, dixitque in corde suo: venient dies luctus patris mei, occidam fratrem meum*, nonne jam jam fratri vitam gladio eripere potes? cur igitur necem illius, vsque ad patris interitum differre statuisti, dicens, venient dies luctus patris mei? *vt aduertamus*, inquit Oleaster, *quantum interest filios patrem habere superstitem, vt Esau patrem senem cæcum & mancum metuerit, neque audeat eo viuente fratrem occidere.* Oleaster.

Ambitio seminarium odij.

224. *Oderat Esau Iacob*, si simplex, teste Spiritu Sancto, est Iacob, si multis virtutibus præditus, si ipsimet Deo charus, cur eum odio prosequeris? cur fratricidium moliris? quia immodicum ambitionis studium omnia rumpit, quantumuis fortissima naturalis amoris vincula, Esau ob sibi ereptum principatum, fraternũ amorem conuertit in hostile odium vsque ad firmum propositum, & deliberatam occidendi eius voluntatem: rectè D. Chrys. Hom. 40. in Matt. *Vnde putas*, inquit, *lites in Ecclesia? inimicitias, altercationes inuicem, nisi propter superbiam, vanos honores, tolle hæc, & nulla inuenietur discordia.* S. Chrys.

Impij à peccatis cessant, metu damni temporalis.

225. *Oderat Esau Iacob, dixitque in corde suo, Venient dies luctus patris mei, & occidam fratrem meũ.* cur non dixit, nisi Deus prohiberet, nisi Deum timerem, vitam fratri eriperem? nihil tale protulit, sed venient dies luctus patris mei, à quo scilicet maledici timeo, sic eo viuente fratrem occiderem; sic impij à peccatis abstinent, metu solius damni temporalis. Fauet Thom. Anglic. *patre viuente hoc non audebat, quia timebat exhereditari & maledici, &c.* Thomas Anglic.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLII.

VVLG. Nuntiata sunt hæc Rebeccæ, quæ mittens & vocans Iacob filium suum, dixit ad eum; Ecce Esau frater tuus minatur, vt occidat te.

Sept. Nuntiata sunt autem Rebeccæ verba Esau filij sui senioris, & mittens vocauit Iacob filium suum iuniorem, & dixit ei; Ecce Esau frater tuus minatur tibi ad occidendum te.

Chald. Insidiatur tibi, vt interficiat te.

Pagninus. Consolatur se propter te, vt occidat te.

CONCORDIA.

VErbum נחם Nacham, propriè significat consolari, quod tamen Septuaginta & interpres transferunt minatur, non proprietatem verbi attendentes, sed sensum subintelligentes, quasi sensus esset, interitum tibi machinans consolatur.

EXPOSITIO.

NVntiata sunt hæc Rebeccæ, scilicet ab aliquibus qui ab Esau per imprudentiam dicente audierant, licet enim consilium fratrem occidendi à principio tacitum & occultum tenuerit, postea tamen occasione alicuius nouæ indignationis vel offensæ, aliquibus amicis suis dixit, qui Rebeccæ detulerunt. *qua mittens & vocans filium suum*, tunc enim in aliquem locum secesserat, absens à domo paterna, dixit ad eum; *Ecce frater tuus minatur*, non publicè, sed apud amicos te occisurum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iratus diu dissimulare non potest odium quin illud aperiat.

225. *NVntiata sunt hæc Rebeccæ, &c.* si in corde suo decreuerat Esau è medio fratrem tollere; quomodo hoc resciuit Rebecca? solus enim Deus est qui corda hominum scrutatur, resciuit ab aliquo; iratus enim dissimulare potest, odium vel iram compescere nescit, quin illam aperiat. Fauet Acacius in Cat. Græc. *Quanquam hoc secum facinus sæpe volutans Esau, non potuit suam non prodere mentem, ita vt ex coniectura facile quis matri renuntiare potuerit:* ita etiam Diodorus.

Acacius. Diodorus.

Impij ex memoria suorum delictorum consolationem accipiunt.

226. *Nuntiata sunt hæc Rebeccæ, ecce Esau frater tuus minatur te, vt occidat te,* in Hebræo est, consolatur se propter te vt occidat te, consolatio prouenit ex aliquo prospero euentu nobis contingente, vel ex alicuius mali periculo vitato, non autem ex sanguinis effusione violenta & illicita: quomodo ergo ait Esau se consolationem acceptu um ex fratris occisione à se patranda? quia impij ad tale scelus perueniunt, vt ex delictis de quibus tristari debent, accipiant consolationem; *Maximum*, inquit Oleast. *malum est malis & peccatis consolari; sunt namque multi qui non peccatis ipsis, sed illorum memoria & determinatione pascuntur, videbis lubricos sua imaginatione repræsentantes obscœnos luxuriæ modos, quibus, ita vt rebus ipsis delectantur.*

Oleaster.

Deus singularem habet iustorum prouidentiam.

227. *Nuntiata sunt hæc Rebeccæ*, nempe quod Esau vellet occidere fratrem suum Iacob. quomodo annuntiata sunt, vel renuntiata verba Esau Rebeccæ, quibus comminatus est occidere Esau fratrem suum, cùm Scriptura dicat hoc in sua cogitatione habuisse? respondet S. Aug. q. 81. in Genet. *Nisi quia hinc nobis datur intelligi quod diuinitus ei reuelabantur omnia*; sed cur à Deo reuelatur Rebeccæ, quod filius suus Iacob occidendus erat à fratre? vt agnosceremus singularissimam Deum habere iustorum prouidentiam.

S. Aug.

Ira suomet impetu ipsa perit.

218. *Nuntiata sunt hæc Rebeccæ, &c.* non solùm igitur corde tractabat odium, sed verbis etiam sibi temperare non potuit, quin proderet consilium fratrem occidendi, quod auditum matri quispiam indicauit, vt sic per Dei prouidentiam impediretur, sed si præ nimia qua in fratrem æstuabat, ira eum interficere statuerat, cur id aperit? sic enim effectum non sortiretur, optime Lippom. *Sic impotens ira non tantum virium habet quantum vellet, suo ipsa perit impetu & vanescit.* Lippom.

Impio est voluptas ex vindicta.

219. *Frater minatur vt occidat te*, in Hebræo consolatur se de te, vt occidat te; sed quid habet commune consolatio cum minis vel insidiis? est enim in Chaldæo insidiatur tibi, nimirum iratus homo, dum vindictam molitur meditatione necis patrandæ aut iniuriæ inferendæ, atque interim struendis diligenter insidiis, magnopere dolorem suum lenire consueuit, *Commune est*, inquit Oleast. *iratum vindicta delectari, vnde apud Isaiam legis, heu! vindicabor de hostibus meis, & consolabor de inimicis meis.* Oleaster.

Mulieribus non deest prudentia.

230. *Frater minatur vt occidat te*, cur Isaacum non conuenisti, vt impiam ei mentem Esau aperires, sicque eum redargueret, vt à fratricidio abstineret? aduerte quod in Isaaco peruersum animum declarasset, non exigua eum affecisset tristitia: meritò igitur solùm Iacob consilij fratris participem facit, vt sic eluceat eius prudentia: est enim hoc signum prudentiæ quod non manifestè ipsum Esau arguit, vel coram patre accusat, ne vel patrem senem mœstitia afficiat, vel ipsum Esau plus exasperet, occultè igitur omnia agit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLIII.

VVLG. Nunc ergo, fili mi, audi vocem meam, & consurgens, fuge ad Laban fratrem meum in Haram.

Sept. Et nunc, fili mi, obedi voci meæ, & surgens fuge in Mesopotamiam.

Chald. Et nunc, fili mi, acquiesce mihi.

Arr. Audi vocem meam.

CONCORDIA.

שמע Samaa, non solùm audire, sed alicui acquiescere, necnon illius iussis obedire significat.

EXPOSITIO.

Nunc ergo, fili, audi vocem meam, consiliis meis, quæ iam vtilissima expertus es, acquiesce, & consurgens, fuge; à domo paterna secedens, vade ad Laban fratrem meum, non Bathuel patrem suum nominat, à multis enim annis finierat vitam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iræ dandus est locus.

231. Consurgens, fuge ad Laban fratrem meum, cur sic fugiet Iacob, ab irato & minante mortem fratre? cur non magis illum & muneribus & beneficiis placare nititur? equidem cùm diues reuertitur, Iacob Genes. 32. non fugit fratris aspectum, sed præmittens illi munera, ait placabo illum muneribus, quæ præcedunt, quem enim munera & beneficia non placarent? cur igitur antea ad similem artem non confugit? cur maluit tunc à beneficiis abstinere, & fugam tacitus arripere? tunc Esau erat in ipso persecutionis feruore & & ira æstuabat, nihil cogitans nisi vindictam & mortem in fratrem; vnde sapienter Iacob à beneficiis etiam abstinens, maluit fugam arripere, ira fratris dans locum, quo securiùs obtinuit fructum benedictionis: pro quo ait D. Zeno Serm. de Patr. *Iacob perpatientiam & benedictionem lucratus est, & fratrem dat iracundiæ locum securus, vt redeat domum, patri commendat sensum, mitisque discedit, vt probet se & meruisse, & non ambiuisse quod meruit*; securiùs taciti fugæ commisit, & fructum benedictionis & fratris placationem, quam si tunc furentem beneficiis placare niteretur. D.Zeno.

Gradus ad imperium labor.

232. *Consurgens, fuge ad Laban fratrem meum*, si filius tuus Iacob filio seniori debet imperare, & dominium fratrum suorum obtinere, cur præmittis eum in Mesopotamiam, vbi pascendis Labani gregibus, inter diuinos æstus nocturnosque algores inseruiet, necnon plurima tolerabit incommoda? non immeritò tamen illum in Mesopotamiam præmittit; sciebat enim ad honorem imperii, nullo aptius ex gradu quàm ex labore & afflictione conscendendum; quod Philo Alex l. 3 de vita Moysis, circa medium expressit: *Qui fugit, inquit, laborem fugit fælicitatem, è diuerso qui fortiter patienterque difficultates tolerat ad beatitudinem properat; nam fieri non potest vt homo delicatus & effœminatus animo, corpore quoque labefacto, quotidianis voluptatibus virtuti domicilium prabeat.* Philo Alexand.

Sapienter aliquando fugimus persecutionem.

233. *Consurgens, fuge ad Laban fratrem meum*, fugam suadet filio suo Rebecca propter persecutionem fratris Esau; Isaac tamen solùm ei dicit; vade ad domum Bathuel, Genes. 28. cur non dixit similiter Isaac, fuge in domum Laban, sed solùm vade in domum Bathuel? inspiciamus quid Bathuel significat, interpretatur sapientia, & optime, *quia illa fuga persecutionis*, vt D. Amb. exponit de fuga sæculi c. 4. *à prudentia & sapientia regebatur*; & addit, *non erubescamus fugere, sic fugit Iacob matre suadente; dixit enim Rebecca, exurgens fuge in Mesopotamiam.* S. Ambr.

Deus tentandus non est.

234. *Consurgens, fuge ad Laban fratrem meum*, cur ei fugam consulis, mortis inferendæ à fratre euitandæ gratia? nonne constituit eum dominum fratris sui? nonne futurus est progenitor populi Dei? ne timeas igitur à fratre interficiendum, sicque domi tecum maneat, fugæ minimè se committens: prudenter humanis mediis vtitur, vt incolumem seruet Iacobum, cùm enim humana suppetunt, non est cur solis diuinis nos committamus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLIV.

VVLG. Habitabisque cum eo dies paucos, donec requiescat furor fratris tui.

Septuaginta. Habita cum eo dies aliquot, donec auertatur furor.

Arr. Et sedebis cum eo vnos dies.

EXPOSITIO.

Habitabisque cum eo, nempe Laban auunculo tuo, *donec requiescat furor fratris tui*, donec scilicet ira illius tempore elanguescat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vt alienum delictum vitetur, satagendum est.

235. Habitabisque cum eo, si tibi charissimus est Iacob, cur eum longius secedere satagis? nonne eum diuina proteget prouidentia? nota si permansisset Iacob, Esau executioni mandare potuisse suum scelus, nempe fratricidium, rectè igitur consulit Iacob fugam nunc meditari, vt fratris vitetur delictum, *exilium non re-*

formidat, inquit D. Ambros. lib. 2. de Iacob c. 4. *sed impigre suscipit, non tam vt periculum salutis, quàm vt inocentiuum sceleris vitetur.* S. Ambr.

Ira tempore consumitur, vel absentia illius cui irascimur.

236. *Habitabis cum eo dies paucos*, nonne tibi debitus honos Esau à fratricidio continebit? nonne reuerentia matris à scelere patrando comprimet? cur igitur filium tuum dilectissimum à te remoues? alienas regiones peragrare compellis? ipsamet satisfacit; donec, inquit, requiescet furor fratris tui, & optime, ira enim vel tempore consumitur, vel absentia illius cui irascimur, sic Abulens. *ira tempore consumitur, maxime quando aduersarius abest, & hoc verum est in duabus speciebus iracundorum, scilicet in acrocholis qui acuti dicuntur, & in amaris, soluuntur enim tempore & requiescunt.* Abul.

Cum iracundo non habitandum.

237. *Habitabis cum eo*, nempe cum auunculo tuo Laban, nonne frater charior est auunculo, & strictiori vinculo amicitiæ vniuntur fratres quàm nepos & auunculus? cur igitur consulis Iacob vt potius cum fratre tuo quàm cum proprio moretur? imo iubes vt proprium fugiat: meritò quidem, nam cùm iracundiæ stimulis ageretur Esau, consortium eius omnino fugiendum erat: *fera potius*, inquit Chrysost. hom. 29. ad pop. Antioch. *quam iracundo homini cohabitandum est; nam illa cum semel mansuefacta fuerit suam seruat legem, hunc autem quotiescunque mitigaueris, rursum efferatur, nisi quis in talem habitum eum induceret.* S. Chrys.

Parentes sequendi cùm conformiter ad Deum consulunt, cùm autem contraria suadent, relinquendi.

238. *Habitabis cum ea dies paucos*, consilium matris in hoc sequutus fuerat Iacob, quod ad Laban auunculum suum fugerat, & ei hoc facilè suasum fuerat, quia hæc fuga simul à Deo ordinabatur; at quomodo in hoc matris consilium non est sequutus, quod paucos dies non manserit in Mesopotamia apud Labanum? cur præscripto matris non contradicit, dum iret ad Laban, non amplectitur autem cùm cito non regreditur? sanè iter ad Mesopotamiam & moratio inibi à Deo ordinabatur, vocante Iacobum in terram peregrinam; sequitur ergo bonus filius matris præceptum in capessenda via, quæ Deo placebat, & quia Deo non placebat discessus, in eo matrem minimè sequitur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLV.

VVLG. Et cesset indignatio eius, obliuiscaturque eorum quæ fecisti in eum, postea mittam & adducam te inde huc, cur vtroque orbabor filio in vno die?

Septuaginta. Et ira fratris tui à te & obliuiscitur, quæ fecisti ei, & mittens accersam te inde, ne fortè orba orba filij fiam ex ambobus vobis in die vna.

Chald. Donec reuertatur ira fratris tui à te.

Oleast. Quousque reuertatur calor fratris tui.

CONCORDIA.

QVamuis aliqua diuersitas videatur in his lectionibus, quoad verba, nulla tamen est quoad sensum: nam & cesset indignatio eius, & donec reuertatur ira vel calor fratris tui à te significant, donec odium quod aduersum te concepit, deponat.

EXPOSITIO.

ET cesset indignatio eius, ex sibi adempta benedictione, *obliuiscaturque eorum quæ fecisti in eum*, & è memoria eius labatur, quod ei fueris prælatus, & dominus constitutus, &c. *mittam & adducam te*; arbitrata est enim Rebecca quod solùm apud Laban per aliquot menses maneret, sicque eum cito reuocaret, *cur vtroque orbabor filio vno die?* si enim hîc maneas, pugnandum erit cum fratre, & vel mutuis concidetis vulneribus, vel vno cæso alter profugus erit, & ita vtriusque præsentia & solatio orbabor.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Homicida licet filius, talis non censetur.

239. ET cesset indignatio eius, *cur vtroque orbabor filio in vno die?* licet interficiatur Iacob, vno solùm orbaberis, incolumis enim manebit tibi Esau, dic igitur cur charissimo pignore meo, nempe Iacob priuabor, ne arguas imprudenter loquutam Rebeccam, cùm dixit, vtroque orbabor filio; nam licet superstes mansisset Esau filius, eum tanquam indignum filij nomine propter cædem fraternam reiecisset Fauet Thom. Angl. *Si occiderit te, non reputabo eum meum, & sic orbabor vtroque.* Tho. Anglic.

Malorum consortium fugiendum.

240. *Et cesset indignatio eius*, scilicet longè ab eo secede, vt temporis diuturnitate eius odium in te extinguatur; sed, ô Sara, nonne tibi potest alia adesse ratio, cur Iacobum à fratre suo Esau separare statueris? alia equidem, & hæc sufficientissima Iacobi separationis ab Esau, sci-

licet vt consortium & communicatio impij illius tanquam maximè nociua vitaretur, ne filius ætate ac virtute nouellus tyro praua consuetudine maioris ætate, vitioque adulti corrumperetur: sic Philo Alexand. lib. de profugis, *Quercinus ille & ob insciciam contumax mox Esau nomine irascitur, & porrigens perniciosas escas pecuniam, gloriam, voluptates, cateraque id genus, tua vita mortali insidiatur, tu verò puer, fuge præsens certamen, nondum enim es adultus robore, sed adhuc nerui tuæ puerilis animæ sūt molliusculi:* fugiendum igitur sic in litterali & mystico sensu, fugiendam improborum consuetudinem tenerioribus adhuc in virtute animis suadet. Philo Alexand.

Mystica Rebecca, nempe Maria, seruorum suorum magis memor quàm vera filiorum.

240. *Et cesset indignatio eius, mittā & adducam te inde*, dixit Rebecca charissimo filio suo, qui cum opportuno tempore accerseret e Mesopotamia, & in patriam reuocaret, nihilominus si sacra historia diligenter consulatur, nusquam inuenietur Rebecca his suis promissis stetisse, nusquam filium suum ab externi hospitij seruitute, in paternæ domus principatum reuocasse; cur, obsecro, datam fidem non seruauit? fortè quia quamuis mater esset & mater filij sui indulgentissima, tamen domesticis curis occupata; sic in filio reducendo cunctabat, ac si omnem illius memoriam deposuisset, imo & sepelisse videretur: an ita immemor mystica Rebecca Maria seruulorum suorum? minimè equidem, nulla enim vnquam ei potuit eorum obliuio irrepere, & licet aliæ parentes etiam charissima pignora nonnunquam obliuiscantur; illa tamen etiam mancipia abiectissima perpetuo recordatur: vnde Pet. Dam. Ser. 1. de Natiuit. Virg. *Numquid*, inquit, *quia ita deificata, ideo nostræ humanitatis es oblita? nequaquam scis in quo discrimine nos reliqueris, vbi iaceant, quantum delinquant serui tui, non enim conuenit tantæ misericordiæ tantam miseriam obliuisci, quia etsi subtrahit gloria, reuocat natura, neque ita es impassibilis vt sis incompassibilis.* Petr. Damian.

Non minus homicida quàm occisus moritur.

242. *Cur vtroque orbabor filio in vno die*: quid ais, Rebecca? quamuis Esau occidat fratrem suum Iacob; tamen Esau non occidetur, nec morietur, quare ergo ais quod orbaberis vtroque filio in eodem die? optimè equidem dixit vtroque se carituram filio, quia occisor post mortem quam alicui intulit, miserabilior est occiso; ideo non minus iudicat mortuum fratricidam, quàm alium occisum; verùm id satis accuratè explicat Caiet. *altero quidem orbabitur, quia occidetur, altero quia non erit mihi vsui occisor.* Car Caiet.

Peccatum mors animæ.

245. *Cur vtroque orbabor filio in vno die?* si vitam eripere Iacobo statuit Esau, sine dubio, eo fine vt ipse superstes maneat, benedictionisque paternæ fiat hæres, iurisque omnis primogenituræ successor, ne timeas ergo vtriusque filij iacturam vel mortem, sed solùm vnius? meritò tamen ait, quod vtroque priuaretur vno die Iacob quia occideretur, Esau autem quia lethale crimen mortem animæ admitterat, sicque vt mortuum reputabat: quod insinuat Procopius, *vtroque orbabor quasi fratricida quoad destinatam & conceptam cædem iamiam mortuo.* Procop.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLVI.

VVLG. Dixitque Rebecca ad Isaac; Tædet me vitæ meæ, propter filias Heth, si acceperit Iacob vxorem de stirpe huius terræ, nolo viuere.

Sept. Infensa sum vitæ meæ, propter filias filiorum Chet, si sumet Iacob vxorem de filiabus huius terræ, vt quid mihi viuere?

Chald. Pœnitet me propter filias Hethi, si acceperit Iacob vxorem de filia Heth, similem istis ac filiabus terræ, ad quid mihi vita?

Pag. Angustiis affecta sum in vita mea, propter filias Chet.

Oleast. Defeci aut finiui me in vita mea, à facie filiarum Chet.

Chrys. Ingressa Rebecca ad Isaac dixit, mihi grauis est ista vita.

CONCORDIA.

VErbum קוץ Kus, licet habeat alias significationes, vt ætatem transigere, tamen regulariter significat pœnitere, tædio affici, vel angustiis vrgeri, loco istorum verborum, *de stirpe huius terræ*, in Hebræo habemus de filiabus Heth, sicut istas vel similem istis, vtrobique tamen idem est sensus.

EXPOSITIO.

T*Ædet me vitæ meæ*, non leuiter angor, *propter filias Heth*, quod Esau acceperit vxores filias Hæthæorum, *si acceperit Iacob vxorem de stirpe huius terræ*, si contingeret vt etiam Iacob eis coniungeretur, *nolo viuere*; ita grauis erit mihi vita, vt potius eligerem vitam cum morte mutare, quàm vitam dolore plenam ducere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Coniux virum suum filiis infensum non reddit.

244 TÆdet me vitæ meæ propter filias Heth, &c. scio hanc rationem proposuisse Isaac, vt ab eo consensum exigeret mittendi Iacob in Mesopotamiam, vt declararet odium fratris sui, sed cur potius ei non aperuisti peruersam filii sui Esaü voluntatem & consilium, de fratre interficiendo? sine dubio si illud rescivisset Isaac, ægrè admodum tulisset: prudenter ergo Rebecca id viro non aperuit, quia coniux maritum filiis infensum reddere non debet, *Nota*, inquit Abul. *quod illa superior ratio de furore vel indignatione Esau non fuit proposita Isaac, ne propter hoc odio haberet Esau.* Abul.

Diuina gratia cooperante, nihil nobis difficile.

245. *Tædet me vitæ meæ, propter filias Heth, &c.* dixit Rebecca Isaac vt hoc prætextu facilius à se remoueret Iacob; sed, ô Rebecca, quid matri charius, quid sibi præsens dilectissimus filius? cur ergo totis viribus absentiam eius meditaris? nonne molestissimè feres eius secessum in alienam regionem? minimè, imo gratissimus, sanè mihi erit eius discessus, *quia*, vt inquit D. Chrysost. *quando nobis diuina gratia cooperatrix, & difficilia facilia sunt & grauia leuia*, superna autem gratia suadente filio absentiam consulebat. S. Chrys.

Mors anteponenda & seligenda præ peccato.

246. *Tædet me vitæ meæ propter filias Heth, &c.* quomodo excusari potest Rebecca de impatientia, quod ita molestè tulerit, imo ita contristata fuerit, de hac aduersitate, vt vita illius verteretur in tædium, mortemque optaret? aduerte non tam hanc aduersitatem molestè tulisse, quia nurus habebat Chananæas, quam quod earum prauis moribus Deus offenderetur: impatientiæ igitur non est arguenda, quod mortem videatur optasse, quia potius eligẽda, quam aliquod committatur delictum, si alio modo vitari non potest. Fauet Lippom. *Dicendum est*, inquit, *quod de malo culpæ tam proprio quàm proximorum, & præsertim propriæ sobolis tristari oportet bona & moderata tristitia, ex quo sequi potest tædium rationale quo & Christus passione instante cœpit tædere, & potius appetenda est corporalis mors quàm mortalis culpa admittenda, si conuenienter vitari queat.* Lippom.

Mors inquantum vitæ fœlicis ianua, desiderari potest.

247. *Tædet me vitæ meæ, propter filias Heth, &c.* exitum ergo ab sæculo desideras? sed an ignoras quod mors & vita in manibus Dei est, & ab eo vitæ nostræ pendet terminus? cur ergo sine tædio finem illius non expectas? quia mors, inquantum vitæ fœlicis ianua, licitè desiderari potest. Fauet cit. auctor. *Cæterum malum pœnæ potest esse appetendi mortem occasio inquantum vitæ fœlicis est ianua, sub conditione videlicet, inquantum Deo placuerit.* Cit. Auctor.

Mors potius eligenda est quàm filios habere immorigeris coniunctos mulieribus.

Tædet me vitæ meæ, si vita nihil dulcius, nec charius, cur illius tædio afficeris? propter filias Heth, inquit illa, quid in te commiserunt, vt propter illas vitæ tuæ te tædeat? nonne immorigeræ erant & peruersæ? quid miraris igitur si molestè ferat diuturniorem ducere vitam, & mori desideret? mors enim potius eligenda est, quàm filios habere immorigeris coniunctos mulieribus, vnde Abul. sic introducit Rebeccam loquentem, *tantum doleo quod Esau acceperit vxorem de filiabus Heth, quod nollem viuere.* Abul.

Quem magnanimum paupertas efficit, hunc timidum reddunt diuitiæ.

249. *Tædet me vitæ meæ*, dixit Isaaco Rebecca, & ideo mitte filium nostrum in Mesopotamiam, vt ex cognatione nostra vxorẽm sibi accipiat: licet hanc rationem discessus Iacob dederit, tamen ei fugere consuluerat, ne occideretur ab Esaü, dicens; cur vtroque orbabor filio, vno die? vel vt Septuag. ne fortè orba filiis fiam ex ambobus vobis in die vna: aliqui existimant quod hæc verba non dixisset, nisi Iacob respondisset, quod cum vim vi repellere liceat, nihil iniuriosum à fratre velle tolerare, seseque armis vitam suam tuiturum, imo & fratrem occisurum, si alio modo eius manus violentas euadere non posset, sed quid Iacob? vnde tibi tantus animus vt hominem robustissimum, bellicosum, laboribus assuetum non formides? sed eum attentè consideremus è Mesopotamia redeuntem, timet, deficit, Esaü non ter, non quater, sed septies se illi subiiciens adorat, cur tantus animum tuum inuasit timor, cum redis ex Mesopotamia, ita autem magnanimus cum minas fratris tui Rebecca tibi aperit? aduerte regredientem è Mesopotamia ditissimum venisse in omni armentorum & pecudum genere potentissimum: cùm autem consuleret fugam Rebecca nihil quod suum esset, possedisse, quid mirum igitur si nunc tanti animi, tunc autem ita humilis & pauidi? quia quem magnanimum paupertas efficit, hunc timidum, subiectum & ex Domino quasi seruum reddunt diuitiæ; vnde bene D. Chrysost. Hom. super illa verba Matth. 6. *Nemo potest duobus dominis seruire*, sic exclamat, *Si diuitiis seruiamus, grauissimæ subiiciemur tyrannidi; omni enim tyranno grauior est diuitiarum possessio, nullam enim voluptatem habet, sed curam, inuidiam, insidias, odia, calumnias, ha liberum pœnitus in seruientem redigunt, & non horum tantum sed grauissimorum affectuum & morborum anima seruum.* S. Chrys.

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI OCTAVI.

MITTITVR IACOB IN MESOPOTAMIAM AD LABAN PRO VXORE, ESAV DVCIT ISMAELITIDEM: frater eius in via dormiens, videt Deum scalæ innixum, per quam Angeli ascendunt & descendunt, inde locum vocauit Bethel, tandem votum Deo vouet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. Vocauit itaque Isaac Iacob, & benedixit eum, præcepitque ei dicens, Noli accipere coniugem de genere Chanaan.

Sept. Aduocans autem Isaac Iacob, benedixit eum, & mandauit ei dicens, Non accipies vxorem de filiabus Chananæorum.

EXPOSITIO.

V*ocauitque itaque Isaac Iacob*, persuasus à Rebecca vt eum mitteret in Mesopotamiā vxoris sibi coniungendæ gratiâ, *benedixit eum*, fausta in itinere & alibi ei exoptans, vel priores confirmans benedictiones, *noli accipere coniugem de genere Chanaan*, id est de filiabus Chananæorum: sumitur autem hîc Chanaan, vt est generale nomen omnium illorum populorum descendentium de Chanaan.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Pater filios semper hortetur vt Deo obsequantur.

1. V*ocauitque Isaac Iacob & benedixit eum*, nonne amplam vt vidimus capite præcedenti, accepit benedictionem à patre, ita vt nulla ei benedictio restaret accipienda? quomodo igitur eum denuo benedicere potest? ait Lippom. fortè hoc in loco benedicere est valedicere; sed cùm nihil commune sit inter benedicere & valedicere, cur vnum pro alio vult Lippom. vsurpare? non sine ratione, sed vt declaret, quomodo Isaac in discessu filij sui, eum docuerit Deum benedicere, & in omnibus ei semper obsequi, *Admonet enim pater*, inquit cit. Auctor, *filium, vt Deum omnipotentem timeat, credat, veneretur, & colat, à quo sit iuxta promissiones factas patribus numero & merito augendus.* Auctor Cat.

Probis mulieribus filij à parentibus iungantur.

2. *Vocauit Isaac & præcepit ei dicens, noli accipere coniugem de genere Chanaan*; cur ita sollicitus ea de vxore filio tradenda? nonne ætatis perfectæ est, vt eam sibi posset eligere? liberum ergo ei relinque, vt quæ sibi placuerit, in vxorem ab eo sumatur: aduerte Chananæos regulariter nullis bonis moribus præditos: prudenter igitur Isaac præcepit filio, vt mulierem ex Chanaan genere non accipiat in vxorem, probis enim solùm mulieribus filij à parentibus iungendi sunt, *Maximè solliciti debent esse parentes*, inquit Oleast. *de coniunctione filiorum, vt scilicet bonis fœminis eos copulent, quod olim fecerat sanctus Abraham.* Oleaster.

Beneficiis alliciendi sunt quibus imperamus, vt promptius obediant,

3. *Vocauit Isaac & benedixit eum, præcepitque, &c.* cur prius benedixit quàm ei aliquid iubeat?

nonne nulla præmissa benedictione, cùm esset illius, pater potuit ei quodlibet exequendum præcipere? rectè prius benedictionem largitur, quam imperet; beneficiis enim suntalliciendi, quibus aliquid iubemus vt promptius obediant, *Pulchrè hunc ordinem seruat Isaac,* inquit Ferus, *antequam enim filio præcipiat, & graue illud præceptum imponat, prius benedicit, nimirum vt Iacob ex benedictione videns bonam patris voluntatem, promptius obediat.*

Noster Ferus.

Vitandum contubernium periculosum.

4. *Vocauit Isaac, & benedixit eum*, deinde vt in Mesopotamiam secedat, præcepit accepturus ibi coniugem; sed quænam est hæc benedictio, cum fuga in exteras regiones à parentum conspectu & domo? nonne sicut Abraham misit Eliezer vt ex Mesopotamia vxorem filio suo Isaac dandam adduceret, nonne potuit & debuit idem alicui ex domesticis suis præcipere, non autem proprium filium in terram alienam mittere, vt inde vxorem sibi adducat? argumentum exigui in eum amoris esse videtur: sed ne Isaacum arguamus, imo eius prudentiam extollamus, securus enim non viueret Iacob cum parentibus, vbi domesticum & infidum habebat hostem Esaü: quare hac de re (vt egregiè monet Cyprianus de Cleric. singul.) *præsumptores obiurgat Apostolus ad Gal. 6. dicens; si quis putat se aliquid esse, cùm nihil sit, seipsum seducit, qui non cauēdo contraria noxiis rebus semetipsē commiserat, ille autem tutius sibi consulit, qui circa malos semper infidus, species quascumque noxias extimescit, quorum distantiam Salomon disseruit dicens, Sapiens timendo declinabit à malo, insipiens autem sui miscetur iniquo priori.* Prou. 14.

S. Cypr. Galat. 6.

Deus vult à nobis cognita esse sua auxilia.

3. *Vocauit Isaac, & benedixit dicens: Noli accipere coniugem de gente Chanaan:* cur Deus mouit Isaac, vt præciperet filio ne ex Chananæis vxorem duceret? optima est responsio Card. Palud. teste Pepino, *Ne filij Israël descensuri ex Iacob putarent obtinuisse terram promissionis propter contractam amicitiam cum ipsis Chananæis, & non virtute diuina*, en quomodo Deus vult à nobis cognita esse sua auxilia, nec suorum immemores beneficiorum? Palud.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Sed vade & proficiscere in Mesopotamiam Syriæ, ad domum Bathuel patris matris tuæ, & accipe inde vxorem de filiabus Laban auunculi tui.

Sept. Surgens fuge in Mesopotamiam, in domum Bathuel, & sume tibi inde vxorem de filiabus Laban fratris matris tuæ.

EXPOSITIO.

VAde & *proficiscere in Mesopotamiā*, in Haran, siue Charas vrbem Mesopotamiæ, quæ distabat à Bersabee, vbi habitabat Isaac itinere circiter octo dierum, *ad domum Bathuel*, quæ fuerat illius; sed eo mortuo iam erat filij eius, puta Laban auunculi, *& accipe inde vxorem de filiabus Laban*, credidit enim non denegaturum, imo potius quàm extraneis, in vxorem aliquā ex suis filiabus daturum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nihil siue difficile, siue facile sine obedientia præstandum est, vt meriti illius non fiat iactura.

5. **V**Ade & *proficiscere* in Mesopotamiam ad quam peruenit, in qua seruiuit, laborauit, & diu cōmoratus est, sed negotiis peractis, nondum in patriam remigrabat, nec omnino remigraret, nisi prius ab ipso Deo admoneretur: reuertere, inquit, in terram patrum tuorum, & ad generationem tuam, Gen. 31. quid hoc est, in exilium abire noluisse, nisi parentum imperio præeunte? mirum non est: erat enim difficile, ad quod non propria sponte, sed externa vi compelleretur: at verò ab exilio in patriam redire, cur, quæso, iniussus recusabat? cùm nihil esse soleat hominibus gratius & iucundius quàm natale solum repetere, & exilium cum patria commutare, aptè ad rem præsentem, Oleast. *Nihil*, inquit, *viris sanctis sine numine agendum est; Iacob enim licet reditum summè desiderasset, non tamen redire sine Dei imperio ausus est; voluit nimirum etiam in rebus facillimis & optatissimis diuino imperio subiacere, vt quod meritum obtinere non posset ex operis difficultate, quæ nulla erat, saltem virtute obedientiæ, quæ est optima meritorum consiliatrix, assequeretur.*

Oleaster.

Periculum fugiendum.

6. *Vade in Mesopotamiam, & accipe tibi inde vxorem de filiabus Laban*: quare non præcepit vt acciperet vxorem de filiabus Ismaëlis, quæ sibi etiam erant sanguine coniunctæ, sicut filiæ Laban? aduerte Esau cōtraxisse fœdus cum Ismaëlis progenie; nam, vt paulo inferius, in vxorem sumpsit Ismaëlitidem, quid mirum si noluerit Isaac, consulente Rebecca, ne Iacob ex stirpe Ismaëlis vxorem acciperet? sic enim furorem Esau, qui cum Ismaële fœdus inierat, euadere potuit. Fauet Abul. *Hoc præcepit Isaac ad euadendam iram fratris sui, quod putabat benè esse apud Ismaëlem*, cum immediatè contraxerit fœdera Esau cum filiabus Ismaëlis. Abul.

Pater potius saluti filij consulit, quàm propriæ suæ.

7. *Vade in Mesopotamiā*; quis non miretur Isaac, in extrema ferè senectute positum adduci posse, vt filium sibi charissimū, moribus & ingenio suauissimum, vitaque sanctissimum, à sua præsentia domoque abire iubeat? an non doluit senex dulcissimo carere filio? doluit planè; at bonus pater filij saluti consuluit, non propriæ voluntati studuit, abegit filium vt seruaret incolumem, domo priuauit, vt dominum totius familiæ constitueret, expertus quantum ipsemet profecisset, cùm à patre immolandus in rogum imponeretur: enimvero vt pulchrè anno-

D.Zeno. tauit S. Zeno Vero serm. de Abrah. *Abraham melius seruauit filium dum non pepercit, ita similiter Isaac Iacobum dum itinerum & mille calamitatum subeundo crimini commisit, securum ab omni periculo reddidit, & suae saluti consuluit.*

Aduersa cedunt in iustorum vtilitatem.

8. *Vade & proficiscere in Mesopotamiam*; cur tam difficili parentum imperio, libenter obtemperas? cur te confers in exilium? sed cur Deus domi quietum Esau degere, Iacobo autem mille calamitatum discrimine exulem à patria, à domo paterna tentari permisit? nonne conuenientius esset vt exul eiiceretur Esau, tanquam improbus? non sine Dei dispositione hæc aduersitas exilij Iacobo contigit, sed
S.Ambr. D. Ambr. Ep. 81. *Quoniam ob pietatem non propter improbitatem exulabat à parentibus, loquebatur eum Deo, augebatur censu, liberis, gratia.*

Verbum non naturam Angelicam, sed humanam sibi vniuit.

9. *Vade & proficiscere in Mesopotamiam, & inde tibi accipe vxorem*; nonne facilius esset in terra Chanaan, cuius erat incola, coniugem sumere, quàm in aliena inquirere? aduerte sicut Isaac fuit typus Dei Patris, sic Iacob filij eius; & sicut filia Chanaan cuius erat incola Iacob, naturæ Angelicæ, cum qua Verbum erat in eadem patria cœlesti, figura erat; sic filia Laban naturæ humanæ; quo posito optimè satisfacit D. Aug. serm. 79. de temp. dicens, *Beatus Isaac Dei Patris typum figurat, Iacob autem Christum Dominum significat; beatus ergo Isaac neglectis mulieribus regionis, in qua habitabat misit filium suum, vt de regione longinqua sibi vxorem assumeret, quia Deus Pater missurus erat vnigenitum suum in mundum, qui repudiata natura Angelica, de humana sibi sponsam sociarit.* S. Aug.

Castitas anteponenda matrimonio.

10. *Vade in domum Bathuel*, cur dissuasit vt matrimonium contrahat cum muliere Chanaan, sed proficisci consulit in domum Bathuel? aduerte ex Glossa ordinaria, quod Chanaan interpretatur possessio, Bathuel continentia: prudenter igitur suadet vt negligat coniugium filiæ ex stirpe Chanaan, sed domum Bathuelis contendat, quia non est anteponendum matrimonium castitati: fauet cit. Glossa, *Ne contrahat carnale matrimonium quod habet annexam curam possessionum, sed vade ad domum Bathuelis, id est continentiæ, quia Bathuel interpretatur virgo.* Glossa ordi.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Deus autem omnipotens benedicat tibi, vt sis in turbas populorum.
Sept. Deus autē meus benedicat te, & augeat te, & multiplicet te, & eris in congregationes gentium.
Pag. Et sis in cœtum populorum.
Oleast. Deus autem sufficiens fructificare faciat te.
Caiet. Et El victor.

CONCORDIA.

VErbum פרה parah, licet vertatur crescere, tamen propriè significat fructificare, sed ab arboribus metaphoricè transfertur ad homines: nomen קהל Kaal interpretatur congregatio, turba, cœtus, sicut עם populus, siue gens.

EXPOSITIO.

DEus autem omnipotens benedicat tibi, pluribus beneficiis te cumulet, *& crescere te faciat atque multiplicet*, crescere filiorum ortum importat, sicut multiplicare eorumdem conseruationem, vel crescere ortum filiorum; multiplicat verò nepotum & eorum prolis multitudinem, *vt sis in turbas gentium*, vt de te tot turbæ nascantur, vt populos constituant.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Benedictio paterna præstat opibus.

DEus omnipotens benedicat tibi, misit Abraham in Mesopotamiam seruum suum Eliezer diuitem, magnisque muneribus onustum, quomodo Isaac filium suum in eandem regionem pauperem, & rerum omnium egenum dimittit? cur, quæso, liberalius cum seruo, quàm cum filio actum est? negabit aliquis ita factum, quia Isaac filio profecturo suam benedictionem impertiuit, & à Deo bonorum omnium affluentiam illi precatus est; hæc autem duo præponderare videntur illis muneribus, quibus Abraham seruum suum cumulauit: fateor ita esse, ditior enim Iacob paterna benedictione & spe diuina fretus, licet bonis temporalibus destitutus, è paterna domo excessit, quam ille alius seruus Abrahæ, multis operibus oneratus.

Deo nomen conuenit secundùm operationem.

11. *Deus omnipotens benedicat te*, Caiet. El victor, vel fortis victor; cur, quæso, Isaac Deum inuocat, sub his nominibus fortis & victoris? quem enim exercitum debellaturus est Iacob, vt Deum tanquam fortem & victorem habere debeat? aduerte fortitudine Dei Iacobum indiguisse, vt fratrem vinceret & superaret: consultò igitur nunc Deum fortem & victorem nominat, Deo enim secundùm operationem suam nomina sunt tribuenda: ita Caiet. *El nomen Dei est penes attributum fortitudinis; significat enim Deum quatenus est fortis, victor quoque nomen*

est Dei ab eo quod vincit & superat omnia. & propterea interpretatum est ab aliis omnipotens, tanquam idem sit omnia posse & omnia vincere, & vtrumque attributum congruum statui Iacob, quem oportebat fugere iram Esau, significatur enim quod ille qui est summè fortis a omnia vincit, non solum eruet te de ira fratris tui, sed prævalebit ad benedicendum te.

Deus in afflictione consolator.

12. *Deus omnipotens benedicat tibi, crescere te faciat,* & fili m exilio co demnas. à domo tuo e cis, cur igitur benedicis? ut multitudinem fil rum & eo um conseruationem polliceris? vt in afflictione qua domum paternam ac charissimos parentes relinquebat, afficiebatur, consolationem in destitueretur, vi e, inquit Chrysost *quomodo iustus ei prædicit omnia, & bona viatica ei dat & solatia.* S. Chrys.

Deus optimus conductor.

13. *Deus omnipotens benedicat tibi*, optima equidem & salutaris Dei benedictio, sed vbinam pecuniæ. qu bus in pe e rinatione iuuetur, ad cibos conquirendos? vbi equ ta us quo deferatur? vbi comites in itinere prot gatur? quis filium pater omnibus destitutum mittit in alie as regiones, cum ei n cess ria possit mini are? cur i itu alio commeatu filium non instruit, n si his v tois Deus benedicat? sciebat pius pater Deum esse optimum & nutritorem & cond ctor m id o filio Deum opt t, nec simpliciter, sed Deum omnipotentem, & omnibus sufficientem.

A Deo omnium bonorum collatio.

14. *Deus omnipotens benedicat tibi*, cur non dixit tibi benedico? benedictionem nem meam imperio cur autem per modum depreca onis & orationis ad Deum ab eo exoptat benedictionem pro filio? quia à Deo omnium donorum concessio, *forma benedictionis*, inquit Dionys. Carthu . *per modum orationis profertur, quia à Deo est omnis boni collatio.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV.

VVLG. Et det tibi benedictiones Abrahæ, & semini tuo ost e, vt possideas t rram peregrinationis tu r, quam pol icitus est auo tuo.

Sept. Det tibi be ed ctiones Abrahæ patris mei tibi, & sem ni tuo po t te, vt hæres fias terræ incolatus tui, quam ded t Deus ipsi Abrahæ.

Chald. V p ssi le s te ta n habitationis tuæ.

Pag. Vt hæreditate acc pias terram peregrinationum t arum.

CONCORDIA.

VVLG גור gur, peregrinationem significat, vnde minus benè alij vertunt habitare, siue terram habitationis tuæ: verùm ן נתן an non polliceri, sed dare denotat; sed quia nondum eam acceperat Abrahamus, ideo solum pollicitus est, posuit noster interpres.

EXPOSITIO.

DEt tibi benedictiones Abraham, de quibus supra cap. 25. & 22 S nsus igitur est, conferat tibi beneficia & benefaciat sicut Abrahamo, & ei promissa in te & semine tuo compleantur, *vt possideas terram per grinationis tuæ*, id est terram hanc, cuius nunc es incola, adh c enim erant quasi in ea peregrini etiam si Deus Abrahæ illam promiserit, aliqui, vt D. August. lib. 16 de ciuit. Dei, cap. 38. colligunt promissiones Dei de terra Chanaan possidenda, de numerosa prole, & opibus, de Christo ex se nasciituro Abrahæ & Isaac factas, appropriatas esse Iacob & posteris eius, atque hac ratione Esau quasi ex semine & familia Abra æ & Isaaci exclusum, externumque censeri & externæ gentis, puta Idumæorum patrem, & conditorem effectum fuisse.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ita Dei promissiones sunt certæ, vt quasi præteritæ annuntientur.

15 DEt tibi benedictiones Abraha, vt possideas terram quam pollicitus est auo tuo, aliæ lectiones habent, quas dedit Deus ipsi Abraham, quod pollicemur, non dedimus, illud enim adhuc h b mus in nostra potestate. quomodo ergo c m n ster Vulgatus s lùm dic t quas pollici us est auo tuo, aliæ lect ones habent quas dedit Deu Abraham, patri tuo? quia ita certæ sunt Dei promissiones, vt quasi iam præte itæ annunzientur: fauet Lippom *dicitur Deus dedisse terram patribus, quia promissioni illius certissime credebant,* quasi iam opere completum esset, quod promittebatur.

Parentes ita filiorum amore tenentur, vt non solùm suas, sed etiam maiorum suorum dent illi benedictiones.

16 *Det tibi benedictiones Abraha*, nonne sufficiebat ei ru m trib isse benedictione n? cur ergo e iam alienas largiris? quia parentes ita filiorum amore tenentur, vt non solùm suas sed e iam maiorum suorum eis impertiant benedictiones: sic ferè Oleaster: *Solent parentes filiis non solum suas optare benedictiones, sed & maiorum suorum, vnde & Christus non dicit iustis; Venite benedicti mei, sed Patris mei.* Oleaster

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Cumque dimisisset Isaac eum, profectus venit in Mesopotamiam Syriæ ad Laban filium Bathuel Syri, fratrem Rebeccæ matris suæ.

Pag. Et misit Isaac Iahacob, & perrexit in Padan Haram, ad Laban filium Bethuel, Aramæi fratris Ribchach, matris Iahacob & Esau.

EXPOSITIO.

Cumque dimisisset eum. Isaac, data licentia vt itineri se accingeret, *profectus, venit in Mesopotamiam Syriæ*, non sine magno labore, tum propter distantiam locorum, tum propter vias asperas, *ad Laban filium Bathuel Syri*, vocatur Bathuel Syrus, quia in Mesopotamia genitus, & eam vsque ad obitum incoluit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nihil in sacra Scriptura superfluum.

17. *Profectus venit in Mesopotamiam*, si non exiguos labores in itinere tulit, tum quia solus profectus est, tum quia viarum asperitati minimè assuetus, cur hoc sacra non aperit Scriptura? Oleaster. optime Abul. *Quia solum curat de essentialibus, omittens alia, quia in ea nihil superfluum reperiri debet, quod tamen esset, si omnia incidentia aut continuationes historiarum aperiret.*

A Deo semper & vbique toti pendeamus.

18. *Profectus venit in Mesopotamiam*, quibus armis accinctus vt se à prædonibus, qui in longo itinere aliquando reperiuntur, tueatur? quibus sociis comitatus, vt leniat viarum longitudinem sermonibus? quo viatico munitus, vt vitam seruet incolumem? nihil tale legimus à patre ei datum fuisse? cur igitur ita solus & egenus accingit se itineri & Lippom. in Mesopotamiam proficiscitur? audite Lipp. *Fides fœlix illi in viaticum, vt ex Deo totus semper & vbique penderet.*

Fœlix qui alterius crimen auertit.

19. *Profectus est in Mesopotamiam*, quis non huius exulis calamitatem deplorat? quis illius miseriis non compatitur? quis labores cum eo non tolerat, considerans quod Esau indignissimus domo paterna eam incolat, & Iacob ea dignissimus teneatur eam deserere, & in aliena regione vitam ducere? ne infœlicem dicas quamuis exulem, imo beatissimum prædica, qui hoc exilium subit vt à fratre auertat crimen fratricidij: testis est huius veritatis D. Amb. lib. 1. de Iacob, c. 12. dicens: *An non beatus Iacob etiam patriam relinqueret, imo planè beatus qui dura exilij suscepit, vt fratris mitigaret iracundiam; nam si beatus est qui peccatum declinat, vtique negari beatus esse non potest, qui alterius culpam leuat, crimen auertit.* S. Ambr.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Videns autem Esau quod benedixisset pater suus Iacob, & misisset eum in Mesopotamiam Syriæ, vt inde vxorem duceret, & quod post benedictionem præcepit.

Septuag. Et dicens, non accipies vxorem de filiabus Chanaan.

Pag. Et vidit Esau quod benedixit Isaac Iacob, & misit eum in Padam Aram, vt caperet sibi inde vxorem, quando benedixit & præcepit.

EXPOSITIO.

Videns Esau, &c. sciuit enim quomodo benedictionem datam Iacob confirmauerit, *& misisset eum in Mesopotamiam Syriæ*, vt inde duceret vxorem; non cognouit enim à Chanaan discessisse indignationis suæ fugiendæ, sed vxoris sumendæ gratia, & quod post benedictionem confirmatam præcepisse tanquam aliquid specialiter sibi commendatum, *non accipies vxorem de filiabus Chanaan*, propter inordinatos earum mores.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Corrigamus ea quæ malè gessimus.

20. *Videns Esau quod benedixit pater suus Iacob*, & monuisset vt vxorem ex filiabus Chanaan non acciperet, sicut ipse fecerat, decreuit Ismael filiam vxorem ducere: sed cur duabus non contentus virginibus? & si satisfacere tuæ non poteς libidini, sume aliam ex stirpe Chanaan, non ex ea stirpe ducere voluit tanquam parentibus exosam, sed Ismaelitidem, vt sic quod malè gesserat, emendaret: mens est Diui Chrysostomi: *Vt didicit Esau*, inquit, *quod benedictus fuerit à patre Iacob, & quod mandatum sit ei ne accipiat vxorem ex filiabus Chanan, quasi corrigere volens erra-* S. Chrys.

tum suum, & placare patrem, & accepit vxorem.

Aliorum bona opera æmulemur.

21. *Videns Esau quod benedixit pater suus Iacob,* eo fine vt mulierem Chananæam in vxorem non acciperet, tunc Esau decreuit non amplius ex Chananæis ducere, sed ex alio genere, scilicet vt etiam paternam consequeretur benedictionem: quid curas, ô Esau, cùm tibi duæ sufficiant coniuges alteram sumere? dices, vt etiam possim à patre benedici, quid curas patri benedictionem? maximè curare debet, æmulari enim debemus bona etiam spiritualia, quibus alij cumulantur, & ea possidere. Fauet Oleaster, *Hîc docemur alijs spiritualia inuidere, non quod doleamus fratres ea habere, sed vt nos similia acquiramus.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII. & VIII.

VVLG. Quodque obediens Iacob parentibus suis, isset in Syriam.

Sept. Et Iacob audiuit patrem & matrem suam, & iuit in Mesopotamiam Syriæ.

Pag. Et obediuit Iacob patri & matri suæ, & iuit in Padam Aram.

VVLG. Probans quoque quod non libenter aspiceret filias Chanaan pater suus.

Sept. Videns autem & Esau quia malæ sunt filiæ Chanaan coram Isaac patre suo.

Chald. Quod displicuissent filiæ Chanaan in oculis suis.

CONCORDIA.

Phrasis Hebraica scilicet, quod displicerent filiæ Chanaan in oculis Isaac, rectè vertitur à nostro interprete, quod non libenter eas aspiceret Isaac, quod enim nobis displicet, nec illud conspicere volumus.

EXPOSITIO.

Qvodque obediens Iacob, parentibus suis nempe Isaac & Rebeccæ, de non ducenda in vxorem filia Chanaan, *isset in Syriam*, quam incolebat Laban auunculus suus.

Probans, coniiciens ex mandato patris facto fratri suo Iacob, *quod non libenter eas aspiceret pater suus filias Chanaan*, id est, quod displicerent pro coniugio filiæ ex stirpe Chanaan, proptèr earum mores indisciplinatos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Parentes potius debent exemplo quàm verbo filiis imperare.

22. Qvodque obediens Iacob parentibus suis, Septuaginta transtulerunt, & audiuit Iacob patrem & matrem, cur non dixere, audiuit vocem patris & matris suæ? vox enim est quæ propriè auditur, non autem eam proferens: dices hîc esse vulgarem Metonymiam, causam pro effectu, audiuit patrem & matrem, pro audiuit vocem patris & matris; sed nonne aliud arcanum mysterium in his verbis deprehenditur, præter vulgarem Metonymiam? audite Philonem Hebræum lib. de congressu quærendæ eruditionis gratia ante medium, *Non dicit,* inquit, *vocem, nec verba exaudiit, decebat enim mediatorem hunc vitæ imitatorem fieri non sermonum auditorem, hoc enim discentio est, illud parantis se certamini, vt hinc quoque meditantis & discentis appareat differentia, dum alter preceptorem, alter precepta sequitur:* quasi optimus filius non tam ad verba quam ad exempla parentum spectaret, & optimi parentes se præberent, non tam per verba audiendos quàm per exempla imitandos, nam reuera parentum muneri deessent, si pluribus verbis quàm exemplis, filij mores informassent. Philo Hebr.

Optimus filius præceptum patris non discutit, sed ilico obtemperat.

23. *Quodque obediens Iacob parentibus suis, isset in Syriam*, si plurimæ difficultates in itinere exantlandæ, si pœnæ infiniti laboris superandi, cur patri vt Mesopotamiam contenderes, impe-ranti non renuis, dicens, potes aliquem ex domesticis tuis ad Laban destinare, vt vnam ex filiabus suis in vxorem mihi concedat, non autem permittere, vt quasi exul in aliena regione, ducam vitam? nihil tale protulit, quia filius bonis ornatus moribus præceptum patris non discutit, sed ilico obtemperat.

Irati aliorum mansuetudine mitescunt.

24. *Probans, nempe Esau, quod non libenter aspiceret filias Chanaan pater suus*, apud se statuit ex alio genere aliam vxorem ducere; sed, ô Esau, quomodo tibi hoc sanum attisit consilium, patris sequi desiderium, & fratrem imitari? nonne eum statueras interficere? quomodo nunc illius sequeris vestigia? aduerte Esau victum patris & fratris mansuetudine, qui nihil aduersus eum moliti sunt: non mirum igitur si patris voluntatem & fratris exemplum imitatur, iratus enim aliorum mansuetudine mitescit, quod obseruat Lippomanus: *Victus Esau mansuetudine patris, tolerantiaque fratris mitescit, ac sic cogitet si pater tam dilectum filium Iacob quem mihi praposuit, cuique benedixit, amandat, (cùm te potius amandare debuerat) dumtaxat vt tibi consulat, cur eam benignum patrem offenderes? cur quod ei displiceret, post hoc faceres?*

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX. & X.

VVLG. Iuit ad Iſmaëlem, & duxit vxorem abſque iis quas prius habebat, Maheleth filiam Iſmaël filij Abraham ſororem Nabaiothi.

Septuag. Iuit Eſau ad Iſmaël, & ſumpſit Maëleth filiam Iſmaël filij Abraham, ſororem Nabeoth ſuper vxores ſuas vxorem.

VVLG. Igitur egreſſus Iacob, de Berſabee pergebat Haran.

Sept. Et exiit Iacob à puteo iuramenti, & profectus eſt in Chatran.

CONCORDIA.

TRanſpoſita ſunt hæc verba, ſcilicet abſque his quæ prius habebat; nam in Hebræo, Chaldæo, necnon apud Septuaginta poſt ſororem Nabaioth, ponuntur in aliis verbis ſuper vxores ſuas, vxorem, vel in vxorem, ſed tamen vtrobique idem eſt ſenſus.

EXPOSITIO.

IVit nempe *Eſau ad Iſmaëlem filium ad Abraham, & duxit vxorem*, nempe filiam illius nomine Maheleth, *abſque iis quas prius habebat*, quas necà ſe dimiſit, contrahens cum Iſmaelitide, noluit verò accipere ex domo Nachor; licet id ſciret fortè gratius parentibus ſuis, idque ex quadam animoſitate, quia ſcilicet ea conceſſerat Iacob, ne videretur fratrem ſequi & imitari, præſertim cum illo ipſe eſſet ſenior.

Igitur egreſſus Iacob de Berſabee, &c. extremos terminos à quo & ad quem itineris Iacob prius narrat Moyſes, quàm euentus medios in via, *pergebat*, Haram ciuitas eſt Meſopotamiæ, vbi remanſerunt fratres & cognati Abrahæ, defuncto eius patre Thare.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij impij omnibus modis quibus poſſunt, parentes offendunt.

24. IVit *ad Iſmaelem, & eius filiam duxit in vxorem*, ſi animus parentum tuorum non leuiter offenſus fuit, cum ex ſtirpe Chanaan coniuges ſumpſiſti, cur nunc inconſultis parentibus ad ſeruilia declinas tabernacula, & cum muliere ex ſeruili genere matrimonium contrahis? nonne ſic maiori tædio mentem vtriuſque parentis afficies? ita ſe res habet, inquit Rupert. nec mirum, impij enim filij omnibus modis quibus poſſunt parentes exulcerare nituntur: Fauet c.t. Abb. lib. 7. cap. 20. Rupert. *Verius eſt, quia parentibus quoque propter Iacob iratus erat, ſicut Cain, & conſiderat vultus eius, idcirco vt eos amplius offenderet, egit ita.*

Stultus eſt qui non derelictis prioribus peccatis, per aliqua bona quæ operatur, Deo ſe reconciliari arbitrantur.

25. *Iuit ad Iſmaelem, & filiam eius coniugem duxit*, cum citatus Abbas iterum atque iterum inſipientem atque ſtultum appellat, eo quod non dimiſſis duabus prioribus vxoribus ex ſtirpe Chanaan, quæ animum ſuis prauis moribus Rebeccæ & Iſaac exacerbauerant: ſed nonne ſecundùm aliquos, ea intentione Iſmaelitidem ſumpſit vxorem, vt patri reconciliaretur, eiuſque benedictionem conſequeretur? quomodo igitur à Ruperto inſipiens dicitur? quia ſi moraliter loquamur, ille talis cenſendus eſt, qui non derelictis prioribus peccatis (quæ denotantur per priores vxores ex Chanaan, quas non dimiſit) per bona ſubſequentia operatur, Deo ſe recôciliari poſſe arbitratur: ſic Hugo Carenſ. Hugo Carenſ. *Per hoc quod Eſau non abiectis prioribus vxoribus ſuperduxit aliam, ſignificatur ſtatus illorum qui non relictis prioribus peccatis, per bona quæ faciunt, putant Deo reconciliari, contra quos 1. Eſdr. 10. ſi pœnitentia eſt in Iſrael, abiiciamus vxores alienas: Prou. 28. qui abſcondit ſcelera ſua, non dirigetur; qui autem confeſſus fuerit & reliquerit ea, miſericordiam conſequetur.* 1. Eſdr. Prou. 28.

Sicut tyroni praua ſocietas nociua eſt, ſic maxima ſtatim perfectio periculoſa.

26. *Egreſſus Iacob de Berſabee, pergebat Haran ad Labanum*; ſed ſi à prauo fratris contubernio, & ſocietate eius ſe ſurripit, quia ſibi nociua futura eſt, cur ſuauiſſimum parentum conſpectum, quo nihil deſiderabilius eſt, deſerit? aduerte per Iacob tyronem adhuc in virtutum exercitio intelligendum, ſicut per Iſaac hominem perfectiſſimum; quo poſito, ſic acutè reſpondet Philo lib. de profugis: *Fugiendum hoc tempore, & quod peſſimum & quod optimum; nam cohabitatio cum malo nocet maximè, cum bono autem perfecto periculoſa eſt; itaque Iacob & ab Eſau aufugit & ablegatur à parentibus, quippe qui meditatione cùm ſit dimicans, adhuc in certa mine fugit quidem vitium, ſed non poteſt cum perfecta virtute viuere, vt nullius præceptoris opera indigeat, ideo proficiſcitur ad Labanum*: periculoſam dicit perfectam virtutem adhuc tyronibus, quippe qui egent multa prius & aſſidua exercitatione & magiſtrorum inſtructione, ſine his enim inexpertus tyro perfectæ virtutis vmbra, quam ſibi arrogat, turpiter inſoleſcet. Philo.

A vitiis egrediens, ad virtutes progrediatur.

27. *Egreſſus de Berſabee, pergebat Haran*, apud Septuaginta legimus, egreſſus de puteo iuramenti, poſſumus ex Hebræo vertere, de puteo ſeptem, cur dicitur ex puteo ſeptem greſſus vt Haran proficiſceretur? aduerte ex Hugone Carenſi per puteum ſeptem, intelligi peccata ſeptem capitalia, per Haran, quæ interpretatur ſublimis, virtutem; quo Hugo Carenſ.

posito, non sine mysterio dicitur Iacob de Bersabee egressus, vt pergeret Haran, qui à vitiis egrediens ad virtutes progredi debet, sic cit. Hugo Carensis: *Iustus egressus de Bersabee, id est de puteo peccatorum; de quo psalmus, neque vrgeat super me puteus os suum;* Psal. 68. *& benè dicitur Bersabee puteus septimus, propter septem crimina, quæ sunt septem flumina Ægypti:* Isa. 11. *Percutiet eum septem riuis,* Isa. 11. *hæc sunt septem capita draconis.* Apocal. 12. Apoc. 12. *Pergebat Aranqua interpretatur sublimis, & est rectus ordo quod homo exiens de puteo peccatorum, ascedebat ascendat in sublime peccatorum, vt vbi abundauit iniquitas, superabundet & gratia.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VVLG. Cumque venisset ad quendam locum, & vellet in eo requiescere post solis occubitum, tulit de lapidibus qui iacebant, & supponens capiti suo dormiuit in eodem loco.

Sept. Et occurrit loco, & dormiuit ibi, occiderat enim sol, & sumpsit ex lapidibus loci, & posuit ad caput suum, & dormiuit in loco illo.

Pagn. Et occurrit in locum, & pernoctauit.

Arias. Tulit de lapidibus loci, & posuit ceruicalia sua, & iacuit.

Oleast. Obuium habuit locum.

Quidam teste Vatab. Tulit de lapidibus, & posuit vice puluinaris.

CONCORDIA.

SEnsum optime reddidit interpres in his verbis, *cumque venisset ad quendam locum,* licet paulolum variata sint in Hebræo, verbum לוך lun propriè pernoctare significat; sed quia pernoctando requiescimus, ideo alij verterunt, & vellet in eo requiescere siue dormire: מראשות meraasot, ceruicalia siue puluinaria dicuntur, quæ expressit his verbis interpres quæ posuit sub capite suo.

EXPOSITIO.

CVmque venisset ad quendam locum, cuius nomen ignoratur, quamuis aliqui asserant fuisse montem Moria, quod tamen ab Abulensi reijcitur, *& vellet in eo requiescere,* tum quia nimium ex via defatigatus, tum quia sol occubuerat, ait enim post solis occasum, *tulit de lapidibus qui iacebant,* non habens in quo congruenter recumberet, & illos capiti suo vice ceruicalis aut puluinaris supposuit, *dormiuit in eodem loco,* scilicet sub dio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

28. TVlit de lapidibus qui iacebant, & supponens capiti suo dormiuit in eodem loco; deinde in somnis scala illa mysteriosa apparuit, tandem è somno euigilans, ait, verè Dominus est in loco isto, vnde inferre potuit, Dominum huic loco præsentem esse? innuit textus dicens; tulit lapidem quem supposuerat capiti suo; si lapides supposuerat, quonmodo vnicum tulit? Aduerte quod ait Abul. ex Hebræorum sententia, quod omnes hi lapides in vnum lapidem redierunt, ita quod omnes lapides ita inter se vnirentur, vt vnus euaderet; quo posito, non mirum est Iacob dixisse Deum huic loco præsentem esse, quia vbi est vnio eorum quæ inter se antea diuisa fuerant, ibi certè Deus adest & inuenitur.

Delitiarum abdicatio consulitur.

29. *Tulit de lapidibus qui iacebant, & supponens capiti suo, dormiuit in eodem loco;* quomodo carens iumentis, ministris, viaticis, non solùm se accingit itineri, sed etiam vt indulgeret quieti pro puluinari sumit lapides durissimos? cur post itineris defatigationem, dulci somno non indulget in molli & suauissimo cubili, sanè, vt suo exemplo ad deliciarum abdicationem prouocemur: sic Lipp. Lippom. *Lapidibus vsus pro puluinari super pauimento, rigor & patientia sanctorum docetur, & deliciarũ abdicatio.*

Solitudo diuinis reuelationibus accommoda.

30. *Tulit de lapidibus, quos capiti suo supponens, dormiuit in eodem loco;* quo in loco? sanè sub dio, & in campo, vbi nulla domus ad quam diuertere potuerit pernoctãdi gratia, quid tunc ei contigit? vidit Dominum innixum scalæ, multitudinem Angelorum descendentium & ascendentium, *&c.* cur roc diuinis visionibus nunc fruitur? nõne diximus quod erat in campo vasto & deserto, non mirum igitur Dominum & Angelos conspexisse, quia solitudo diuinis reuelationibus accommoda, consentit Oleaster, *Discimus hic quam accommodus sit solitudinis locus ad diuinas locutiones & visiones.* Oleaster

Aliquando iustus duriter à Deo excipitur.

31. *Tulit de lapidibus, & supponens capiti suo, dormiuit;* quomodo homini pedes eunti ex itinere nimium defatigato, datur pro cubili nudum solum, vice ceruicalis durissimi lapides? & non solùm hoc dubium moueo, sed etiam Hieron. in consol. ad Hieron. Iulia. cur Deus ad se primò reuertentem ita duriter excipit? ne hoc, quæso, anxiè perquiras; nam ideo homini iusto, & nimia via lasso aliud quàm lapidem vt requiescat, tribuit, vt homo duritiem & asperitatem non renueret, sed tanquam à Deo datam exciperet.

Deus aduersa iustis tribuit, vt deinde erga eos diuina appareat prouidentia.

32. *Tulit de lapidibus, & supponens capiti suo dormiuit;* mirandum fortasse cuipiam accidet, quomodo Iacob ad ducendam vxorem missus ita pauper & egenus, vt humi cubare teneatur, cùm potius pretiosa munera deferre deberet ad Laban socerum,

aliosque cognatos sibi demerendos, sed desine tantam paupertatem; & alia tolerantem Iacob aduersa mirari; non enim sine Dei prouidentia ei contigerunt, sed potius, vt cum deinde maximis onustus diuitiis rediret, maximè in eo elucesceret: ita D. S. Theo. Theod. quæst. 82. in Genes. *Cur Iacob*, inquit, *rebus necessariis carens abiit peregrè, sed hoc factum est quod manifestius diuina prouidentia declararetur in rebus, quæ videntur aduersa; nam quibus omnia prosperè succedunt, non satis intelligunt quantis bonis fruantur; hac de causa Iacob aufugit, & solus est peregrinatus, vt locupletissimus postea rediens, & ipse experiretur quanta sit prouidentia, & alios doceret hanc Dei curam & prouidentiam.*

In negotiis nostris simus prudentes.

33. *Tulit de lapidibus quos supponens capiti suo, dormiuit*, cùm nihil ita odiosum opulentissimis patribus, quàm filios intueri pauperes & egenos; cur ita pauper Iacob patrem habens ditissimum, vt ne stratum quidem ceruical, in quo nocte quiesceret, haberet? non reiicienda responsio Thom. Angl. Thom. Angl. *Iacob voluit iter suum esse fratri occultum, quo melius consilia eius & insidias conatusque sibi nocendi falleret ac declinaret*: en vides quanta solertia vsus est in negotio suo perficiendo! si enim pluribus diuitiis exiisset onustus, in occursum eius frater venisset, vitam ei adempturus, in vindictam benedictionis paternæ sibi ablatæ.

Quæ durissima videntur & aspera delicatis, ea suauissima sunt virtutis cultoribus.

34. *Tulit de lapidibus quos supponens capiti suo dormiuit*: si diuites noctu dormituri super auratas spondas, pictosque tapetes decumbunt molliter, nonne videntes Iacob humi recumbentem, vice puluinaris, lapides capiti suo supponentem, dicent nihil durius hoc esse, nihilque asperius? quomodo ergo Iacob non conqueritur de huiusmodi duritie? quia quæ durissima videntur & aspera delicatis & mollibus, ea sunt virtutis cultoribus, è Philo Hebr. quorum numero erat Iacob, suauissima & dulcissima: ita Philo in libro de Somniis, *Contemptores pecuniæ, voluptatis, gloriæ, atque etiam cibi & potus, nisi quantum ad arcendam famem, sitimque opus est, parati propter virtutem perferre sitim, æstus, frigora, labores, & pericula quælibet, quos victus non pudet simplicissimi, imo luxum vestium vt ignominiosum fugiunt, hisce viris pro cubili pretioso, est solùm herbidum, pro stragulis congesta frondes, & folia, pro puluino saxum aliquod aut tumulus paulo acclinior, horum victum delicati homines durum & asperum vocant; honestatis autem sectatores existimant iucundissimum & peroptandum; conuenit enim viris qui reuera viri sunt, id est virtutis cultoribus.*

Qui Christo inhærent, mira contemplantur.

35. *Tulit de lapidibus, quos supponens capiti suo, dormiuit*; deinde narrat Moyses visionem illam scalæ Angelorum descendentium & ascendentium per eam, Deique scalæ innixi; sed cur potius hac eum dignatus est visione Deus, cùm lapides capiti suo supposuit, non autem cùm esset in domo paterna, vel aliud operans? Obserua, quæso, quid D. Greg. Magn. Iob. 4. ait D. Gregorius Magnus lib. 4. Moral. tractans illa verba Iob quæ sunt in capite 4. quando solet sopor occupare homines: *Caput in lapide ponere*, inquit, *est mente Christo inhærere*; quo posito, ne mireris Angelos conspexisse, Deumque ipsum intuitum; quia qui Christo Domino hæret, mira contêplatur.

Quò quis se magis à rerum temporalium strepitu retrahit, eò verius ad superiora accedit.

36. *Tulit de lapidibus*, &c. *& dormiuit in illo loco*, scilicet in itinere; cùm autem indulgeret quieti, mirifica illa visione recreatus est, nempe beatorum spirituum eorumque Creatoris; sed cur potius cùm in itinere dormiret tot humanum superantia eloquium, hæc diuina contemplatur, quàm cum religiosam domum paternam incoleret, inspiciamus allegorica verba citati Gregorij: In itinere dormire, inquit, est in hoc vitæ præsentis transitu à rerum temporalium amore quiescere: benè igitur visione tot cœlestium gaudet, quia quo quis se magis à rerum temporalium strepitu retrahit, eo ad superiora accedit: ita cit. D. Gregor. *Sancta mens quo se magis à strepitu temporalis concupiscentiæ retrahit, eo verius interna cognoscit, & tanto alacrius ad intima vigilat, quanto magis se ab exterorum inquietudine occultat, quod benè per Iacob in itinere dormientem figuratur, qui ad caput lapidem posuit, & obdormiuit, & sic à terra scalam cœlo inhærentem & innixum scalæ Deum, ascendentes quoque & descendentes Angelos vidit, in itinere quippe dormire, est in hoc præsentis vitæ transitu à rerum temporalium amore quiescere, in itinere dormire est, in dierum labentium cursu, ab aspectu visibilium mentis oculos claudere, quos primis hominibus seductor aperuit.* Cit. D. Gregor.

Exempla sanctorum in corde nostro seruanda.

38. *Tulit de lapidibus, quos supponens capiti suo dormiuit*, non est dubium in sensu allegorico, nomine lapidum sanctos intelligi, cùm Christus Dominus eorum caput se dicat petram, cur capiti suo huiusmodi lapides supponens securè dormit? *Quia*, inquit Galfredus in alleg. Tilm. *locum vbi quiescimus inuenimus in sacra Scriptura præteritorum in actiua vita, vel præsentium, vbi exempla sanctorum: ipsi sunt lapides, quos supponens capiti suo velut reponens in corde suo, & dormit & quiescit à sæcularibus negotiis faciens se alienum.* Galfred. apud Til.

Deus iustorum afflictioni adest citissimè.

38. *Tulit de lapidibus, quos supponens capiti suo dormiuit*, vt somnium caperet ex longo itinere fatigatus, nocte sub dio, nudo in pauimento sibi lapidibus pro ceruicali vsus, ac fortè incœnatus recubuit; cur iuuenis innocens, tot grauibus opprimitur ærumnis, cùm frater eius delicatis vtatur cibis, in molli requiescat lecto? ne compatiaris iuueni afflicto, Deus enim ilicò ei adfuit visione sua, & Angelorum, afflictionem eius subleuans, quod optimè animaduertit Procop. *Iacobo*, inquit, *in tristitiam coniecto quod auelleretur à parentum dulcissima consuetudine, & cogeretur in aliam proficisci regionem, opportunè obseruantur Angeli inseruientes humano generi, vt eum consolentur, sic Deus semper suis qui aduersis premuntur, præsto esse solet.* Procop.

Necessitas vitæ condimentum.

39. *Tulit de lapidibus, quos supponens capiti suo, dormiuit in eodem loco*, quomodo somno potes indulgere, humi cubans, vice puluinaris sub capite habens lapides durissimos? nonne necessitate compulsus requiem capessit? Ne mireris igitur quomo-

do sub dio & in sole cubans, pro ceruicali lapides substernens, potuerit dormire? necessitas enim optimum vitæ condimentum est: quod prudenter annotauit S. Greg. Niss. libro de Virg. cap 21. *Cum necessitate iucunditas sæpe commixta est, quoniam condimentum omne nouit indigentia, quæ vehementi cibi appetitione id quod ad cibi vsum compertum est, suauitate condit*, quod æquali ratione ad somnum & cibum spectat, in vtroque enim admirabilem vim habet necessitas, quæ pauperculis ac laborantibus hanc vtilitatem solet afferre, vt sapidius sua vilia comedant, & facilius ac suauius post laborem obdormiant.

S. Greg. Niss.

Vitæ conscientia pura, maxima est securitas.

40. *Tulit de lapidibus*, &c. *& dormiuit in eodem loco*; ita-ne Iacob in illa tam magna rerum omnium orbitate ac solitudine solus agit, vt humi recubans dulciter obdormiat? nonne ipsa nox & tenebræ in loco solitario timorem incutiunt? nonne timor ferarũ oberrantium quietem adimit? nihil formidans suaues captat somnos; vitæ enim conscientia pura, etiam inter maximas solitudines reddit intrepidum: non longè abest ab hac ratione D. Ambr. lib. de Isaac, cap 3. *Vir in quo est animæ pulchritudo, solus sibi abundat, quia ipse sibi est satis, nec solus aliquando est cui præsul Dominus est*: nihil timeat iustus, quamuis solus videatur; Deus enim illius custos & protector.

S. Ambr.

Laudanda paupertas spiritibus in his qui plurima possidere possunt.

41. *Tulit de lapidibus, quos supponens capiti suo dormiuit in eodem loco*: nonne pater eius ditissimus erat? sic enim paulò ante scriptum est quia locupletatus est homo ille, & ibat proficiens atque succrescens, donec magnus vehementer effectus est, intantum vt ipse Abimelech diceret; recede à nobis, quoniam potentior nobis factus es valdè, sed & auus eius Abraham, regum victor, nulli dubium quin diues & inclytus fuerit: quomodo igitur Iacob tot parentum diuitum filius & hæres, ita omnium egenus, vt solùm ceruical non habeat, vt somni gratia caput supponat? in hoc maximè laudanda est eius spiritus paupertas, qui cùm plurima possidere posset, omnibus renuntiat: *Quid*, inquit Rupertus lib. 7. in Genes. cap. 21. *nisi magna & imitatione digna paupertas spiritus in hoc patre nostro Iacob spectanda nobis proponitur? in tali eius exitu cum ad accipiendam vxorem proficiscitur, fide paterna expectans, quod de semine suo salus mundi & omnium gentium benedictio nasceretur.*

Rupert.

Labores pro Deo suscepti, minimè labores sunt.

42. *Tulit de lapidibus, quos supponens capiti suo, dormiuit in eodem loco*: quis non diceret verè labores sustinere Iacobum, si lapides, si solum, si solitudo considerentur? nihilominus falleretur; nam si somnum attenderit, si visionem, si Angelos, inueniet lapides illos dulciores quouis puluinari, solum suauius quouis strato mollissimo; quod obseruauit D. Hier. Epist. 34. de consol. ad Iulianum: *Iacob ditissimi patris filius*, inquit, *solus & nudus in solo baculo pergit in Mesopotamiam, iacet lassus in itinere; & qui delicatissimè à Rebecca matre fuerat educatus, lapide ad caput pro puluillo vtitur*, proloquitur sanctus, *vidit scalam à terra vsque ad cœlum, & ascendentes per eam Angelos & descendentes, & desuper innitentem Dominum, vt lapsis manum porrigeret, vt ascẽdentes suo ad laborem prouocaret aspectu*; nil melius: expauisti lapides, considera Angelos; horruisti terreni durissima soli, attende scalam è terra iustum subleuantem; admiraris pauperiem, respice diuitiarum, cœlorumque Dominum scalæ innixum, suos ad labores ferendos animantem, ad quæ respiciens non equidem lapides illos dicas, sed quibusuis lapidibus dulciores.

S. Hier.

Post laborem sit requies.

43. *Tulit de lapidibus, &c. & dormiuit*: sed quandonam indulsit requiei? ait textus post solis occasum, cur Moyses voluit exprimere, quod priusquam dormierit, iam sol occubuerat? sine dubio vt doceret nonn. si transacto labore diurno, requiescendum esse; obseruatio est Hugo Card. *Nota*, inquit, *quod dicitur cum venisset ad locum quendam, voluit quiescere post solis occubitum, non in die quando laborandum est, vt faciunt voluptuosi, sed finito labore.* Matt. 20. *Cum sero factum esset, dicit dominus vineæ procuratori; Voca operarios, & redde illis mercedem; sic debet esse post laborem requies. Sed Isa. 4. Lucifer antequam laborasset dixit, In cœlum conscendam, super astra cœli exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti*: Bern. *Miser, quid laborasti, vt sedere debeas?*

Hugo Cardin.
Matt. 20.
Isa. 4.
D. Bern.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Viditque in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cœlum, Angelos quoque Dei ascendentes & descendentes per eam.

Sept. Et somniauit, & ecce scala stabilita super terram, cuius caput pertingebat ad cœlum, & Angeli Dei ascendebant & descendebant in ea.

Chald. Et ecce scala erat defixa in terra.

Pagninus. Et ecce scala erecta erat super terram.

Procop. Vidit scalas è terra in cœlum vsque surrectas.

CONCORDIA.

מוצב muzab, dictio à iazab, quod stare, statuere, seu erigere significat, descendit, vnde fit quod alij vertérunt erectam, alij stantem, alij stabilitam. Procopius non vnam solùm, sed plures existimauit esse scalas.

EXPOSITIO.

Viditque in somnis, cùm requiesceret, *scalam stantem erectam super terram*, in terra, *& cacumen illius*, summitas extrema, *tangens cœlum*, contingere videbatur, *Angelos quoque Dei ascendentes, & descendentes per eam*, beati spiritus videbantur à Iacob ascendere gradus illius scalæ, & ab eis descendere: quid autem hæc scala, necnon Angeli qui sunt in ea, significent, in conceptibus aperiemus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Diuina prouidentia tam cœlestia quàm terrestria gubernat.

44. *Vidit in somnis scalam stantem super terram, &c. cacumen illius tangens cœlum*, extra controuersiam est scalam illam fuisse symbolum & signum magnæ cuiuspiam rei, cuius significandæ gratia potissimum dormienti Iacob visum illius scalæ oblatum est, sed cum multiplex illius sit
S. Theo. significatio, ab aliqua primaria ordiamur. D. Theodor. q. 82. existimat primariam illius scalæ significationem fuisse diuinæ prouidentiæ declarationem; sic enim ait; quanta sit Dei prouidentia apparitione sua confirmat; ostendit enim scalam ad cœlum vsque pertingentem; sed si eam exprimit, cur à terra illa scala cœlum pertingit? nonne super terram solùm stare sufficiebat, vel solùm cœlum tangere? minimè; nam prouidentia tam cœlestia quàm terrestria gubernat, atque moderatur; quod Ecclesia in quadam oratione fatetur, dicens, *Omnipotens sempiterne Deus, qui cœlestia simul & terrena moderaris*; quod egregiè explicatur in illo Sa-
Sap. 8. pientiæ 8. *Attingit à fine vsque ad finem:* quod ex-
S. Aug. ponens Diuus August. de gratia & lib. arbit. ait, *id est, à cœlo vsque ad inferiores partes terræ, à maximo Angelo vsque ad minimum vermiculum.*

Diuina prouidentia à supremis ad infima.

45. *Vidit scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cœlum*; cœlum primò tangit scala, deinde per intermedia elementa ad terram vsque descendit; sed cur primò cœlum quàm terram tetigit, cùm prius terram quàm cœlum deberet tangere? nam cum alicubi scala locatur, prius stabilitur super solum, vt eius summitas aliquem locum excelsum attingat: bene illa scala prouidentiæ diuinæ figura, prius cœlum quàm terram tangit, vt potè quæ à summis, ad infima veniat, quod de-
Clem. Alex. lib. 6. strom. monstrauit Clem. Alexand. libro 6. ad verba Psal. 132. sicut vnguentum in capite quod descendit in barbam, barbam Aaron, quod descendit in oram
Psal. 132. vestimenti eius; *quia diuina prouidentia*, inquit, *desuper ex iis quæ sunt principaliter tanquam ex capite peruadit ad omnia*: & D. Chrysost. ad Psalm. 45. prouidentiam comparauit fluuio ab altissimo Deo,
S. Chrys. tanquam à fonte impetum trahenti; *Inde*, inquit,
Psal. 45. *fluuius hic profusam & inoffensam trahit bonorum suppeditationem, & cum susurro profluens implet omnia*, rectè inoffensam dixit, & cum susurro profluentem, vt potenter simul ac suauiter omnia penetrantem exprimeret.

Prouidentia in infimis maximè firma.

46. *Vidit scalam super terram*, Septuag. *Stabilita erat super terram*; cur hodie de hac scala dicitur, quod firmitatem haberet in terra? potuit enim ab eo videri suspensa, solum non attingens; non sine mysterio stabilita conspicitur super terram, vt designaret prouidentiam in infimis, à quibus falsò exulare putatur, magis esse ratam; quod satis expressit Dauid Psalm. 138. Imperfectum meum vi- Psal. 138.
derunt oculi tui; id est, non solùm à natiuitate mea, sed à prima illa occultissima formatione in vtero matris, curam mei suscepisti; itaq. imperfectũ meum vidisti, propter embrionem meum, cum nihil adhuc essem aliud quàm massa quædam informis: & illud Luc. 8. 12. Omnes capilli capitis vestri numera- Luc. 8.
ti sunt: quæ verba explicans Geometra in Catena Græcorum Patrum super Lucam, ait, *accuratio di-* Geometra.
uina prouidentiæ quæ procedit vsque ad minima, per hoc significatur.

Potentia & securitas diuinæ prouidentiæ.

47. *Vidit scalam stantem super terram*, cum non solùm gradibus constet, sed etiam duo habeat latera, quibus gradus illi inhærent & firmantur? an huiusmodi latera scalæ aliquem tenent in diuina prouidentia ordinem? quidni? nam illa duo scalæ latera, duæ sunt illæ conditiones quas expressit Sapiens, scilicet attingens fortiter, disponens suauiter, inter enim hæc duo quasi prouidentiæ diuinæ latera, per accommodata cuilibet naturæ media, tanquam per gradus descendit, nosque vicissim ad eum per eosdem ascendimus, vel vnum latus huius scalæ est fortitudo diuinæ prouidentiæ; est enim insuperabilis & indeclinabilis, cuius effectus non impedietur, non retardabitur, non deflectetur, nec vllo modo falletur, nec mirum: *nam si*, vt inquit Boëtius lib. 5. de consol. Philosophica prosa tertia, *cuncta pro-* Boëtius.
spicit Deus, neque falli vllo modo potest, euenire necesse est quod prouidentia futurum esse præuiderit, si enim res aliorsum quàm prouisa sunt detorqueri valent, non iam futuri firma præscientia, sed opinio potius incerta, quod ego de Deo credere nefas iudico: alterum latus huius scalæ est inenarrabilis diuinæ prouidentiæ suauitas, quæ sic se rebus accommodat, vt nulli vim afferat, nihil contra cuiuslibet rei naturam faciat, sed ita res omnes & singulas moueat, vt poscit cuiusque rei natura. Audias B. Dionysium lib. de diuin. nom. cap. 4. pulcherrimam de suauitate diuinæ prouidentiæ sententiam: *In omnibus*, inquit, *quæ subsistunt, diuina prouidentia est, nihilque* S. Dion.
non Dei prouidentia agitur, quin etiam iis qui fiunt mali, benignè prouidentia vtitur ad illorum siue aliorum communem siue priuatam vtilitatem, ideoque absurdam multorum rationem non admittimus, qui aiunt oportuisse prouidentiam, inuitos etiam nos ad virtutem ducere, atqui non est diuinæ prouidentiæ violare naturam, sed est cuiusque naturæ conseruatrix, eis quæ per se mouentur, & liberè aguntur, arbitrio conuenienter prouidens omnibus & singulis

proprie, vt omnium singulorumque natura, capit pro modo cuiusque prouidentissimas bonitates impatiens.

Præclaros homines specialius curat Dei prouidentia.

48. *Vidit scalam stantem*, cur voluit Deus specialiter vt scala designans suam prouidentiam ab eo conspiceretur? nam si dicis, quia exul à domo paterna peregrinabatur, qui minatus ei mortem frater fuerat, &c. obiiciam quod plures etiam à domibus parentum exules, similem suscepere peregrinationem, quod à fratribus appetiti eorum insidias sustinuere, nihilominus ab eis scala diuinæ prouidentiæ typus non est visa: nota Iacob fuisse hominem præclarum, maximum heroëm; non inquiramus igitur cur Deus specialiter ei cum huiusmodi scala appareat; nam per hoc denotat quod heroum & virtute præstantium singularem habeat prouidentiam: consentit Clemens Alexand lib. 6. Stromat *Deus quidem, vt pastor singularum ouium, curam gerit, eorum verò maximè prouidendi ac visendi tenet studium, qui sunt & præclaro ingenio, & populo multum prodesse possunt, ij autem sunt qui ad regendum & docendum sunt apti, per hos enim cura prouidentiæ late eminet.* Clem. Alex.

Genealogia Christi Domini figuratur.

49. *Vidit scalam stantem super terram, cuius cacumen cœlum tangebat*; nulla alia ex re melius eruere possumus germanam alicuius visionis interpretationem, quam ex adiuncto oraculo, plerumque enim sibi respondent quæ imaginibus, & quæ verbis à Deo proponuntur, cùm ergo Deus post scalæ huius visionem subiunxerit statim promissionem futuri Messiæ ex semine Iacob, benedicentur, inquit, in te, & in semine tuo cunctæ tribus terræ, id certè videtur in ipsa visione significare voluisse; igitur secundùm aliquos interpretationem huius visionis pro incarnatione suscipiemus: sed si ita se res habet, cur scala dicitur à terra in cœlum vsque protendi, imo in ipsum Deum desinere? quia significabatur genealogia Christi Domini, quam Lucas à Virgine per sponsum Ioseph, ac plurium auorum quasi gradus, vsque ad ipsum Adamum imo & Deum, prosecutus sic Abul. *Ista tota scala*, inquit, *designat lineam Saluatoris nostri, diuersi gradus in ea figurant diuersas personas positas in linea generationis Christi, & isti gradus incipientes à terra perueniunt vsque ad cœlum, ad Dominum innixum scalæ, quia istæ generationes controuersæ, sicut eas beatus Lucas enarrat, incipiunt à Maria & Ioseph, qui ponuntur pro vna persona, licet nihil attineat Ioseph ad istam generationem, cum virgo sine virili semine conceperit, & licet fœminæ non computentur per se in linea, ponuntur ipsa & & Ioseph pro vna persona, deinde peruenit contextio lineæ retrograda vsq; ad Adam, deinde ad Deum, vt patet Lucæ tertio capite; computatio autem genealogiæ Saluatoris posita à Matthæo nihil attinet ad istam scalam, quia illa incipit in Abraham, & perducit vsque ad Virginem, nec reducit in Deum.* Abul. Luc. 3.

Qui rebus omnibus temporalibus oculos claudunt, Dei præsentiorem prouidentiam experiuntur.

50. *Vidit in somnis scalam stantem super terram*, iam diximus hac scala Dei prouidentiam adumbrari: sed cur in somnis vidit, non autem vigilans, cùm sic aptior esset ad videndum? in somnis autem quis videre potest? sensum moralem pro nobis elicuit Richard. Vict. de execrat. malor. lib. 3. part. 1. c. 16. Iacob clausis oculis eos adumbrat, qui pietati incumbunt, hi enim rebus omnibus temporalibus oculos claudunt, eo autem tempore scalam vident, quia Dei sibi præsentiorem prouidentiam experiuntur, dum toto animi affectu & intentione, spiritualibus rebus sese mancipant: audi loquentem Richard. *dum exteriorum omnium obliuiscitur animus eius, ad interiora euigilat, videtque ea quæ prius vigilans & videns videre non poterat.* Richard. Vict.

Christi Domini incarnatio, non ad causas naturales reducenda.

51. *Vidit scalam stantem super terram, cuius cacumen cœlum tangebat*, non autem antea cœlum tangebat, sed etiam in Deum desinebat; sed cur genealogia Christi Domini conformiter ad scalam Deo clauditur? vt sciremus Christi Domini aduentum, non ad causas naturales, sed omnino ad æternam prædestinationem reducendum esse, ita Sophronius serm. de Assumpt. qui falso tribuitur Hieron. *post salutationis obsequium*, inquit, *deinceps totum diuinum est*: id est, vterque, siue Angelus, siue B. Virgo qui duo maximè videri poterant opus ipsum incarnationis effecisse, vltra naturæ terminos non sunt progressi, Angelus quidem mandata exposuit, virgo obsecuta est, deinceps totum diuinum est. Sophro.

Per incarnationem facilis aditus in cœlum.

52. *Vidit scalam stantem super terram, cuius cacumen cœlum tangebat*, à terra nempe transitum præbens in cœlum, extremum enim illius terram, summum autem cœlos tangebat, sed qua de causa scala Christi Domini genealogiam denotans, à cœlo in terram desinit, nisi quod per Verbi diuini incarnationem faciles ad cœlos patent aditus? Vnde Chrysologus serm. 3. de Annunc. Virg. *Incarnationem iure dixit commercium esse diuinitatis & carnis*: id est liberam vltro citroque commeandi & merces vtrinque commutandi facultatem. Quare idem Chrysologus in probationem sui dicti, respiciens illud Aue gratia plena, & illud Ecce ancilla Domini, *Ad Virginem*, inquit, *Aligerum Deus portitorem mittit qui dat arrham, dotem suscipit, fert gratiam, refert fidem*: portitorem Angelum accommodatè in rem præsentem dicit, est enim propriè qui per apertos ac liberos portus mercibus inuehendis, ac euehendis incumbit; Deus ergo Angelum portitorem mittens, apertos deinceps vtrobique portus esse voluit in cœlo, scilicet & in terra, ad familiaria colloquia. P. Petr. Chrysol.

In Incarnatione Verbum vnitum humanitati.

53. *Vidit scalam stantem super terram, cuius cacumen cœlum tangebat*; cur voluit Deus quod scala cœlum tangeret, super terram stabilita? *Quia*, inquit Abulens. *per istam lineam generationis summa infimis coniuncta sunt*, scilicet humanitati, vel, vt honestius dicamus, Deus sibi naturam nostram assumpsit, ille ergo sic gentus vtrumque tangit, scilicet cœlum & terram; cœlum enim, quia Deus est, terram autem, quia verus homo est. Abul.

Christus in cruce prius decumbere voluit quàm Ecclesiam sibi desponsare.

52. *Vidit scalam stantem, &c.* per hanc D. Augustinus Serm. 79. de tempore, intelligit sanctissimam crucem, & Dominum ei innixum, pendentem Christum Dominum in ea, sed cur hæc visio scalæ prius ei contigit in itinere, quam vxorem acciperet? nota per vxorem quam accipere deberet, Ecclesiam intelligi, quo posito rectè satisfacit cit. Augustin. *quia verus Iacob Dominus noster prius in scala, id est in cruce occubuit, & postea sibi Ecclesiam sociauit, dans ei in præsenti arrham sanguinis sui, daturus dotem postmodum sui regni.* August.

Misericordia Dei & veritas in incarnatione maximè apparent.

53. *Vidit scalam stantem*, quæ lateribus duobus constat, nec non pluribus gradibus, quibus personæ quæ recensentur in genealogia Christi Domini denotantur, sed cum aliquæ ex iis fuerint pessimæ, cur ab ea non exclusæ? indignũ enim videtur, quod Christus pessimos haberet progenitores, sed quæso inspice latera scalæ, nempe misericordiam & veritatem, & dices: licet complures earum personarum quæ in genealogia Christi recensentur, ob insignem eorum improbitatem atque impietatem, indignissimæ essent, vt ex ipsis Christus D. progigneretur, attamen veritas diuinæ promissionis præualuit, nec istorum hominum scelera Dei promissa mutare, aut exinanire potuerunt. Fauet Pererius disp. 4. *Latera scalæ, quibus eius nititur stabilitas, & quibus inserti, fixique tenentur gradus, sunt Dei misericordia & veritas, siue fides: nam duabus hisce rebus maximè nititur diuina promissio venturi Messiæ, etenim magna Dei fuit misericordia ac benignitas, tanto seruum suum Abraham dignari voluisse, vt ex eius semine, filium suum hominem generatum iri promitteret, at veritatis & fidei ac iustitiæ diuinæ fuit, promissum hoc suum constanter tueri atque inuiolatum seruare & in tempore præstare.* Pererius.

Primus ascensus scalæ religionis, est recessus à terra.

54. *Vidit scalam stantem super terram*, hanc mysticè interpretans D. Bernard. Serm. de verbis illis Euangelij, ecce nos reliquimus omnia, ait, esse disciplinam religiosam cuiusque ordinis Religiosorum hominum probati in Ecclesia: quisquis enim habet certam & propriam disciplinam à fundatore eius ordinis præscriptam, quam obseruando qui in eo ordine seruiunt Deo, tanquã per scalam ascendũt ad perfectionem & cœlestem patriam, sed cum in quacunque scala conscendenda à primo gradu incipiẽdum est, terræ proximo, quisnam erit primus, à quo incipere debet scalam religionis conscendens? aduerte quod in primo gradu scalæ qui scanditur, fit à terra recessus: dicamus igitur primum ascensum scalæ religionis, à rebus terrenis recessum esse, hoc annotauit D. Basil. in expositione primi Psalm. 1. cum ait, *declina à malo, inquit scriptura, & fac bonum, sapienter profectò & artificiosè, adducens nos ad virtutem, declinationem mali principium fecit bonorum, si enim statim perfecta tibi preciperet, piger esses ad conatum: nunc verò ad faciliora te assuefecit, vt postmodum ad sublimiora & difficiliora ardentior fias, equidem non dubitanter dixerim, studium pietatis assimilari scalæ illi, quam vidit Iacob, cuius infima humi erant, & vicina terræ, superna verò ad cœlum vsque porrecta: opus igitur est, vt qui virtutis ingredi viam cupiunt, primis gradibus vestigia admoueant, deinde in sequentes & altiores ascendant, donec ad summum fastigium paulatim, quãtum humanæ fragilitati datum fuerit, euadant: quemadmodum itaque primus per scalam ascensus, est recessus à terra: sic in diuino negotio primus est profectus, à malis recessus.* D. Basil. Psalm. 1.

Per crucem cœlum cõscendimus & saluamur.

55. *Vidit scalam stantem, cuius cacumen cœlum tangebat*, nescio qua de causa voluit Deus vt pluribus gradibus scala constans, terræ innixa, cœlum ipsum pertingat? si dicamus scala lignum crucis denotari: accommode asserere mus. Ideo constantem diuersis gradibus cœlum tangere, ad denotandum quod media cruce cœlum conscendemus & saluabimur; quod Sanctus Maximus Episcopus Taur. Hom. de cruce & sepult. Domini egregiè declarat, S. Maximus. *Grande crucis est Sacramentum, inquit, si intelligamus, per hoc signum etiam mundus ipse saluatur: nam cum à nautis sciinditur mare, prius ab ipsis arbor erigitur, velum distenditur, in cruce Domini facta aquarum fluenta rumpuntur, & hoc dominico securi signo portum salutis petunt, periculum mortis euadunt, figura enim sacramenti quædam est velum suspensum in arbore, quasi Christus sit exaltatus in cruce, atque adeo confidentia de mysterio veniente homines ventorum procellas negligunt, peregrinationis vota suscipiunt: sicut autem Ecclesia sine cruce stare non potest, ita & sine arbore nauis infirma est: statim enim diabolus inquietat, & illam ventus allidit, at vbi signum crucis erigitur, statim & Diaboli iniquitas repellitur, & ventorum procellæ sopitur.*

Ecclesia in terris degit, sed origine cœlestis est continens bonos & malos.

56. *Vidit scalam stantem super terram, cuius cacumen cœlum tangebat*; non est sensus disconueniens litteræ, vt in scala Iacob significetur vniuersalis Ecclesia, id sibi vult (vt Rupert. annotat) dilatatio illa promissa in oraculo, dilataberis ad Orientem & Occidentem, ad Septentrionem & Meridiem, quod non semini Iacob, sed solum Ecclesiæ contigit post Christum natum, sed si huiusmodi scala denotatur Ecclesia, cur dicitur stare super terram, & cacumine tangere cœlum, vel infima sui parte tangens solum summa ipsa sydera? aduerte, quæso cœli vocabulo, perfectos viros intelligit, sicut terræ nomine peruersos: quo posito, non sine mysterio dicitur videri à Iacob super terram stare, & tamen cœlum pertingere, sed vt ostendat Ecclesiam non solum bonos & malos continere, verum etiam in terris degere, origine tamen cœlestem esse, vnde Diuus August. de Dei ciuitat. capite decimo septimo, hæc S. Aug. verba Apocal. vigesimi primi, vidi ciuitatem sanctam Ierusalem nouam, descendentem de cœlo à Apoc. 21. Deo, explicans ait, *de cœlo descendere ista ciuitas dicitur, quoniam cœlestis est gratia qua Deus illam fecit?* cum igitur iuxta D. Petrum gratia sit, per quam efficimur diuinæ consortes naturæ, apertè iam liquet, quomodo Ecclesia quam Dei ex gratia tanquam ex materia fecit, diuinam sibi originem sortiatur.

In via religionis & virtutis semper progrediendum est vlterius.

57. *Vidit scalam stantem*, cuius symbolo diximus vitam spiritualem, religionem intelligi, sed qua de causa huiusmodi disciplina spiritualis ascensui per gradus scalæ comparatur? non enim conferri deberet, cum qui huiusmodi vitam suscepit, constantissimus esse teneatur, qui autem ascendit de loco, mouetur in locum: nihilominus dicendum est Religionis viam rectè ascensui per gradus scalæ comparari, quia sicut illic alios super gradus conscendere oporret, nec vnquam insistere, quoad perueniatur ad culmen scalæ, sic in disciplina capessenda religiosè semper ad vlteriora currendum & magis in dies proficere conandum est: audi egregiam D. Bernardi sententiam ex Epist. eius 253. ad Abbatem Guarinum Alphensem, hoc confirmantem: *Nunquam vir iustus, inquit, arbitratur se comprehendisse, nunquam dicit satis est, sed semper esurit sititque iustitiam, ita vt si semper viueret, semper quantum in se est, iustior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur; non enim ad annum vel ad tempus instar mercenarij, sed in æternum diuino se mancipat famulatui: audi verbum iusti, in æternum non obliuiscar iustificationes tuas.* D.Bern.

Somnia eorum qui delitiis valedixerunt, sancta sunt.

58. *Vidit scalam, &c.* quandonam? ait textus in somnis, si regulariter somnia sunt inordinata, & rerum friuolarum, quomodo somnians Iacob tam præclara, tam eximia, tantis plena mysteriis intuitus est, inspiciamus quod testimonium de eo protulerat Spiritus Sanctus, nempe quod supponens capiti suo lapides pro ceruicali, somno indulgebat, omnibus sic renuntians corporeis etiam licitis delitiis: non mirum igitur est talii dignum fuisse somnio, qui enim valedicit voluptatibus, sancta & eximia somniat: *Vides*, inquit Lippom. *quod somnia sancta eorum sunt, qui corpora sua negligunt, parco victu nutriunt, ad delicias non assuefaciunt, molliora strata non subiiciunt, profundo somno non obruuntur.* Lippom.

Secundùm afflictiones quibus premimur, Deus solatium præbet.

59. *Vidit scalam, & in ea Angelos descendentes & ascendentes*, necnon Dominum scalæ innixum, nonne ad eius afflictionem leuandam, ad exilium à paterna domo leniendum, sufficiebat solius scalæ cœlum pertingentis visio, qua innuebatur ei, quod peregrinationem nihili faceret, cum ei regnum cœlorum futurum esset, cur etiam Angelos conspicit, imo etiam ipsum Dominum? Aduerte quod aliis duabus premebatur aduersitatibus, nempe recessus à parentibus longissimi & diuturni, & odij fratris sui, meritò igitur non solùm ei conspicienda tribuitur scala; sed & Angeli & Deus, contemplandi obiiciuntur, vt secundùm afflictionum genera quibus premebatur, solatium ei adhiberetur: *Visio*, inquit Ioannes Ferus, *omnibus iusti aduersitatibus occurrens, tria eum grauabant, primò quod peregrinus in aliena terra omnibus incognitus erat, contra hoc ostenditur ei scala è terra ad cœlum vsque pertingens; quasi dicat Deus, Noli ob hoc sollicitus esse, quod peregrinus es in terra, en tibi parata via ad cœlum, quid igitur tibi nocebit si nihil habeas in terra, dummodo tibi apertum sit? verè ingens consolatio, deinde iustum grauabat quod longè à parentibus abesset, contra hoc Deus seipsum ei ostendit; quasi dicat, quid obest etiam si longè à patre carnali sis, dummodo ego tibi pater sim? en adsum tibi, &c. postremo vel maximè eum sollicitabat odium fratris, contra hoc videt Angelos in scala illa; quasi dicat Deus fratrem & hominès habes aduersarios, sed Angeli tibi sunt amici*, plures tecum sunt, quàm cum fratre, quid igitur times? Ioan. Ferus.

Maxima est Ecclesiæ firmitas.

60. *Vidit scalam stantem super terram*; Septuaginta, ecce scala stabilita Chald. Et ecce defixa, defixam dixit, quod fortè intelligere debes visam esse scalam, infima sui parte aliquantulum in terram defossam ad infirmitatem, cur in terram defoditur? nonne pro fundamento sola superficies terræ ei sufficiebat? minimè, cum enim Ecclesia huiusmodi scalâ significetur, necesse est quod sit firmissima, imo & in terram defossa, vt illius immobilis firmitas denotetur; de qua loquens D. Chrys. Serm. de expulsione sua, mirum quid dicit, ait enim, *Ecclesiam vincere nulla vis potest; Deus est Ecclesia, qui omnibus fortior est*: mira & noua ratio, quomodo enim Deus Ecclesia est; verum si velimus ad libram exigere prædictam Chrysost. sententiam, magnificam reperiemus continere exaggerationem immobilitatis Ecclesiæ; nam Christus qui quatenus homo, est caput Ecclesiæ, cùm sit etiam verus Deus, id profectò efficit, vt vigorem prorsus diuinum influat in totam Ecclesiam, quo aduersus omnes impiorum ictus inuicta persistat: quod melius intelligitur, si ad nostram scalam recurramus: nam Deus ipse stans in summitate, diuinam vim admotis manibus imprimens, sustentat illam, ne corruat: quia vero immobilitas est maximè propria Deo: ita vt vel ea vnica differentia se quasi definierit: Malach. 3. 6. Ego Deus, inquiens, & non mutor, in luce iam manet: quare Diuus Chrysostomus dixerit Ecclesiam vincere nulla vis potest: Deus est Ecclesia, qui fortior omnibus est; quasi dicat, quicquid sit de cæteris, in hac Ecclesia Deus est: quod nulla vi conuelli possit. S.Chrys. Malac. 3

Licet plura sint virtutum genera, vna tamen est recta intentio.

61. *Vidit scalam stantem*, cuius quidem sunt plures gradus, *sed vnus ascensus*, inquit Zeno Veronensis, serm. octauo de Somnio Iacob, si plures gradus, cur vnicus est ascensus? Bruno in alleg. Tilm. per huiusmodi gradus, virtutum & operum bonorum concatenationem intelligit, per ascensum, rectam intentionem quæ Deum respicit, quis dubitat posse intelligi? dicamus ergo non mirum esse, si vbi plurimi gradus, vnicus est ascensus, quia licet plurima sint virtutum genera, vnica tamen est omnium recta intentio. S. Zeno.

Pœnitentia sui sectatores in cœlum ducit.

62. *Vidit scalam, cuius cacumen cœlum tangebat*, & aliquot per eam Angelos ascendentes, Petrus Blesensis de Ierosolym. peregrinatione ascen- Petr. Blesensis.

denda, scalæ Iacob comparat pœnitentiam cum scala: inspice quod illa scala cœlos pertingit, & Angelos eam conscendentes ad Deum perueniunt, non alienum igitur à ratione, si pœnitentia cum scala conferatur: cœlum enim pertingit, illucque amatores suos ducit, dum eorum crimina abolet, pulchre citat. auctor de ea loquens ait, *hæc est cœlorum*
Bachiar. *scala, reconciliatio pacis, acquisitio vitæ, vitiorum abolitio*, huc spectauit etiam Bachiar. qui Epist. de recipiendis lapsis, lapsum ad pœnitentiam inhortans ait, *eia, eia quid dubitas scalam illam Iacob, vnde delapsus es, dum velis ascendere, adhuc posita, nondumque subtracta est.*

Pœnitentia non solum in cœlum ducit, sed etiam aperit.

63. *Vidit scalam stantem, cuius cacumen cœlum tangebat*, an existimas superficiem cœli tetigisse? arbitror, & etiam ipsos penetrantem cœlos, ad ipsum Deum peruenisse, nonne sufficiebat, vt scala ista conspiceretur altissima, quod ipsius cœli cacumen tangeret? ad quid igitur ipsum cœlum aperiens illud penetrat? vt significaretur, quod pœnitentia per scalam denotata, non solum conscendimus, sed quod ipsa cœlum aperit, fidæ ostiariæ
Goffrid. munere fungens. Fauet Goffridus Abb. Serm. 2. de Natiuitat. Domini, *pœnitentia*, inquit, *more fidelis ostiariæ gerens officium, ostium paradisi peccantibus clausum, quando vult, aperit, & quos pœnitentes agnoscit, recipit intra, impœnitentes vero nec prece, nec pretio intrare permittit.*

Christus Dominus humiliat se, vt suos exaltet.

64. *Vidit scalam stantem super terram*, D. Anselm. explicans illud Luc. 3 factum est, cum baptizaretur omnis populus, arbitratur illam scalam per
Luc. 3. quam descendunt & ascendunt Angeli, lapidi hæsisse, cui caput suum Iacob supposuerat, sed cur Deus voluit scalam Angelos ferentem innixam lapidi? nonne huiusmodi lapide Christum denotari diximus? non sine mysterio igitur scala plures Angelos erigens, lapidi qui ei substernitur, inhæret, sed ad denotandum quod Christus Dominus qui est lapis, humiliat se, vt Angelos, nempe suos, ex-
Cit. Auct. altet, sic autem ait Cit. Auctor. *lapis capiti suppositus, & velut fundamentum scalæ, factus Christus est, qui seipsum humiliauit, vt omnes suos exaltaret, qui sicut fundamentum omnes portat, & per hanc scalam ascendunt qui proficiunt*, quid dignius de tanto Domino posset excogitari? ipse suis subiicitur vt eos erigat.

Sic Christus homines diligit, vt vniuersum Christi supplicium pro vno homine sumeret, qua voluntate pro cunctis tulit.

65. *Vidit scalam super terram*, deinde intuetur Dominum innixum scalæ, ecce tibi pro vno solo homine, nempe Iacob, dormiente, excubat Dominus, cœlesti exercitu cinctus excubat, sanè scalæ innixus, hoc est crucis suffultus brachiis, sicut ex-
D. Eust. plicat D. Eustac. in cat. Græc. sed cur vni soli homini tutando, cruci se ostendit suffixum? sic hominum Rex homines amabat, quod vniuersum crucis sumptum, vni homini porrigit, qua voluntate multis porrigit, huc respicit D. Zeno Serm. octauo de D. Zeno.
somnio Iacob, *vbi*, inquit, *scala proprio nomine crux vocatur, quia per ipsam Dominus Iesus Christus ministeria vniuersa conficiens Patri & Adam reportauit, & iter ad cœlum omnibus se sequentibus patefecit*, expende illud patri & Adam reportauit, quippe sufficisset, quod omnibus cœleste aperiret iter, vbi enim omnes, ibi & Adam, vbi omnes, ibi & vnus homo, sed maior fuit Christi charitas, quæ crucem ascendit, non solum pro omnibus, sed pro vno adeò vt si solus esset homo, si solus maneret Adam, illi soli præstitit, quod præstat omnibus post illum.

Qui scit alienæ cedere iræ, maximis illustratur visionibus.

66. *Vidit scalam stantem, Angelos descendentes per eam*, hæc ostensa sunt Iacobo dormienti, vt & dormiens sibi cerneret paratos cœlos, & scalas facile ascendendas & Angelos adiutores, & Deum maiora promittentem, vnde potuit dormiens tanta videre, nisi de animi lenitudine, qua loco cessit, & non dubitauit in deserto delitescere, dum frater occasionem haberet iter flectendi, ita D. Amb. lib. 2. de D. Abr.
Iacob. cap. 10. *paratum itaque parricidium Iacob declinauit exilio voluntario, eoque facto sibi salutem quæsiuit, fratri innocentiam donauit, merito itaque eum diuina vbique comitata est gratia, vt & cum dormiret, beatæ vitæ munus acquireret*, quod cœleste non acquirat ille, qui sic loco cedere nouit, vt & eius conspectu non haberet occasionem magis irascendi, frater qui talem medelam quæsiuit, fraternæ iræ, vt vel proprio commodo emeret eius lenitatem, non mirum si gloriose dormiat, & secure, vel si etiam dormiens cœlestibus fruatur, in quibus æternam possideat tranquillitatem.

Paulatim per virtutes ascendendum.

67. *Vidit scalam stantem super terram*, non est dubium virtutis studium, in celebri illa scala eidem Patriarchæ Iacob ostensa, per quam Angeli indesinenter ascendebant, fuisse designatum, sed si virtutis studium ea denotatur, cur tot sunt gradus in ea qui paulatim solum possunt conscendi? nonne conuentius esset, quod solum vnicus foret, qui cito posset præteriri? minimè, nam paulatim per virtutes, vt in eis diutius exerceamur, ascendendum est: audiamus testimonium D. Chrysost. Hom. 82. D. Chry.
in Ioann. *discamus igitur*, inquit, *& vitia nostra recensentes ea tempore corrigamus, & hoc mense vnum, alio aliud, & ita subsequenter meliores efficiamur, & sic tanquam per gradus quosdam ascendentes per scalam Iacob ad cœlum perueniamus: etenim scalæ illæ mihi per illam visionem paulatim per virtutes ascensum significare videntur, per quam à terra in cœlum ascendere nobis licet, non gradibus sensibilibus, sed morum incremento & correctione.*

Verus obediens etiam antequam obedientiam compleat, maximas à Deo consolationes recipit.

68. *Vidit scalam stantem super terram, &c.* scalæ visionem ei ostendit, quæ cum Christi Domini Incarnationem denotaret, maximi gaudii Iacob ministra fuit tum ipsi Iacob & semini suo largas pro-

missiones offert, deinde se futurum ei custodem, quomodo tot beneficiis à Deo cumulatur? tot visionibus illustratur? tot solatiis recreatur? dices quod patri præcipienti vt in Mesopotamiam proficisceretur, accipiendæ ibi vxoris gratia obtemperauerit, at nondum obedientiam adimpleuit, nondum enim Mesopotamiam peruenit, nondum ex genere suo duxit vxorem, nihilominus tot recreatur & perfunditur gaudiis: *verus enim obediens*, inquit Seraph à Porr. *etiam antequam obedientiam compleat, à Domino maximas consolationes recipit.*

Seraph.

Voluntas pro opere remuneratur.

69. *Vidit scalam stantem super terram, &c.* diximus in præcedenti conceptu, ideo hac visione recreatum fuisse, & consolationibus plurimis affectum, licet nondum obedientiam adimpleuerit, sed solum adimplere incœperit, cur Deus illius complementum non expectat, vt præmium tribuat? non distulit tot consolationibus recreare, licet nondum adimpleta obedientia, quia voluntas aliquid bene operandi, pro ipso opere remuneratur. Fauet cit. Auctor. *voluntatem igitur magis attendit Deus quàm opus ipsum, idcirco vbi voluntas aliquid propter Deû agere deliberauerit, Deus hanc voluntatem pro opere computat: aduerte tamen quod vt aliquid ob bonam voluntatem sit meritorium, requiritur opus intentum tempore suo exequendum.*

Cit. Auct.

Vera obedientia cœlestis est vita.

70. *Vidit scalam stantem super terram, cuius cacumen cœlum tangebat*, per hanc noster Bonauentura in lib. de Diætis salutis, tit. 4. c. 2. intelligit obedientiam, sed si eam denotat, cur Angeli per eam descendunt & ascendunt? curque cœlorum cacumen tangit? non enim necesse erat, vt quod typus erat obedientiæ, cœlum vsque pertingeret, sed audiamus cit. Seraph. Doct. *quod Angeli descendant & ascendant per scalam, intelligitur quod obedientia est vita Angelica, quod tangat cælos, innuitur quod est vita cœlestis.*

Seraph. Doct.

Neque in cœlo, neque in inferno, est pœnitentia.

71. *Vidit scalam stantem super terram*, diximus scalam pœnitentiæ fuisse symbolum, sed secundum aliquos summitas eius cœlum non penetrabat, sed solum cacumen eius tangebat: quo posito, cur solum stans vel erecta super terram visitur, non autem subtus eam vel super cœli sydera? *per hoc*, inquit Pepin. *aperte demonstratur, quod vera pœnitentia non habet locum in cælo, cum nullus ibi doleat*: Apocal. 21. *abstergat Deus omnem lachrymam ab oculis sanctorum, &c. item non habet locum in inferno, iuxta illud Ecclesiast. 29. quodcunque potest facere manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, nec sapientia erunt in inferno quo tu properas.*

Pepin. Apoc. 21. Eccl. 29.

In pœnitentia fit spes cum timore.

72. *Vidit scalam stantem*, sed cum dixerimus hac scala pœnitentiam repræsentari, quomodo cum sint illius duo latera, pœnitentiæ accommodari possunt? tria enim sunt ei nomina, confessio, contritio, & satisfactio: rectè tamen in scala pœnitentiæ duo latera reperiemus, scilicet timorem & spem, quibus alij gradus, per quos conscendere debet pœnitens, scanduntur, lege Robert. Holcot c. 10. in Sap. ver. 19. *duo latera istius scalæ sunt timor & spes, debet enim peccator timere non præsumere, de propitiatu peccatorum noli esse sine metu, debet sperare, non desperare, & sic inter spem & timorem, quasi intra duo latera pœnitentialis scalæ ascendere.* Rob. Holc.

Angeli sunt diuinæ prouidentiæ ministri.

73. *Angelos ascendentes & descendentes per eã*, si scala Dei prouidentia denotatur, cur Angeli conscendentes & descendentes in ea conspiciuntur? superfluè enim in ea esse videtur Angelicus exercitus, cum Deus scalæ innitatur, imo cum ratione videntur Angeli in hac diuinæ prouidentiæ scala, beati enim spiritus huius sunt ministri & executores, quos idcirco Paul. ad Heb. 1. administratores vocat spiritus, missos in ministerium propter eos qui hereditatem capiunt salutis, de quibus ad litteram Apoc. 5. vidi agnum in medio throni, habentem cornua septem, qui sunt septem Spiritus Dei, missi in omnem terram, vbi septem Spiritus ad vniuersi custodiam destinatos congruentissimè vocat Ioannes Christi oculos, quoniam eos suæ generalis prouidentiæ administros habet, quod confirmat Clem. Alexand. lib. 6. Strom. *septem quidem sunt, quorum est maxima potentia, primogeniti Angelorum principes, per quos Deus omnibus hominibus præsidet, ideoque oculi Dei dicuntur in Apocalypsi*, hæc omnia comprehendit Oleast. *vigilat super nos indefessus ille diuinæ prouidentiæ oculus, mittens & remittens administratorios illos spiritus, qui nos custodiant in omnibus viis nostris.*

Hebr. 1. Apoc. 5. Clem. Alexan. Oleast.

Angeli tunc magis inuigilant, cum sui laborant.

74. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, cur Angelorum ascendentium feruor supra Iacob profugum, ac ab itineris labore quiescentem? cur tot crebras eunt, redeuntque vias? qua causa ita inquieti, vt nullus eorum consistat, sed omnes vel ascendant, vel descendant? quia tum maxime satagunt, ac feruet eorum custodia, cum alumnos suos laborantes, ac in angusto positos vident, quod confirmatur insigni exemplo quod habetur Act. 12. nam cum D. Petrus iussu Herodis iaceret in carcere, totaque Ecclesia solicitè pro illo oraret, eius tamen, vt videtur custos Angelus, multo solicitior, noctu intrauit carcerem, eumque solutis vinculis, & apertis ianuis, eduxit foras: ad domum vero Mariæ matris Ioannis cum veniret, ac pulsaret ianuam, puella agnita voce Petri, nuntiauit illum adesse pro foribus, at illi non credentes dixerunt, insanis, Angelus eius est: hîc iure interrogans Chrysost. ait, vnde venit illis in mentem adesse Angelum Petri? æque autem breuiter ac grauiter respondet, *à tempore*, inquit, *illud coniectabant*, quasi diceret, sciebant tempus esse persecutionis, periclitari in ea Petrum, detineri in carcere, idcirco & Angelum eius solicitũ debere vagari, excubias agere, ne quid mali patiatur, à tempore illud coniectabant; non aliter in hac fuga Iacob illo præ solicitudine dormiente vigilant Angeli, ascendunt ad Deum, ac descendunt, solicite cum Deo agentes de securitate Iacob.

Act. 12. S. Chry.

Angeli licet Deo adhæreant per amorem, ex charitate tamen nobis compatiuntur.

75. *Angelos ascendentes & descendentes*, si descẽdunt,

dunt, quomodo conscendunt? si autem ascendunt, quomodo descendere dicuntur? vtrumque de eis rectè verificatur, in quantum enim Deo per amorem adhærent, conscendunt; inquantum autem nostris compatiuntur miseriis, eas subleuaturi, descendere dicendi sunt: quod fatetur D. Greg. Mag. lib. 5. Moral. dicens, *Angelos ascendentes cernere est superna patriæ contemplationi, vel quanto amore auctori suo semetipsos transcendendo inhæreant, vel quanta compassione charitatis infirmitatibus nostris condescendant.* S. Greg. Magn.

Angeli nostra ad Deum referunt, & ad nos diuina deferunt.

76. *Angelos ascendentes & descendentes*, cur in aliquo scalæ gradu non sistitis? cur Iacob dormiente non requiescitis? descensu enim & ascensu vestro, à somno eum excitabitis; sed ne, quæso, eorum descensum arguamus, imo eis gratias immortales referamus, quod ascendentes deferant ad Deum preces, & vota, & necessitates mortalium, descendentes autem referant à Deo ad homines diuina consilia, & arcana eis reuelanda, & item dona & auxilia cœlestia eis præstanda: ac demum optatos lætosque petitionum & votorum effectus, quod paucioribus verbis comprehēdit Card. Caiet. *In ea nempe scala, continuè Angeli descendūt à nobis referendo nostra in Deum, & descendunt ad nos adferendo diuina nobis.* Card. Caiet.

Angeli prouocantur meritis Ecclesiæ ad descensum è cœlo.

77. *Angelos ascendentes & descendentes*, nonne prior est descensus Angelorum ad homines, quam ascensus eorum ab hominibus? prius enim Angeli ad custodiam hominum venerunt, quam nostra detulerint in Deum; quomodo igitur in scala è terra in cœlum erecta, prior est ascensus de terra quàm descensus è cœlo? Aduerte quod per hanc scalam Dei Ecclesiam intelligit Caiet. quo notato, sic difficultati satisfecit; *Inchoata Ecclesia prius nostra referuntur ad Deum quam deferātur diuina ad ipsam congregationem iustorum, intelligendum enim est merita Ecclesiæ prouocare Angelos ad descendendum, & Angeli, qui priusquam scala fieret, descendebant sine scala ad constituendam Ecclesiam post eam iam constructam; præueniunt ascendendo per scalam eos qui descendunt per eandem scalam; ideo enim prius nominantur in hoc loco ascendentes Angeli per scalam, quam descendentes per eam; nam etsi ascendentes prius descenderant, non enim nati fuerant in terris, sed venerant de cœlo, non tamen descenderant per scalam.* Card. Caiet.

Angeli Christi Domini in carne pulchritudinem summoperè cupiebant contemplari.

78. *Angelos descendentes & ascendentes per eam*, diximus illam scalam fuisse prophetiam de Christo Domino, & huius sententiæ etiam est D. Prosper. lib. de promiss. Dei part. prima cap. 25. & Ambr. lib. 2. de Iacob & vita beata, vbi ait Iacobum præuidisse Christum in terris, ad quem Angelorum caterua descendit, atque ascendit; sed cur ad Iacobum eum conspecturi descendunt spiritus beati? quia ita tenebantur desiderio Christi, in carne pulchritudinem videre, vt iam tunc descendant contemplaturi eam carnem Iacob, quam de Virgine matre Filius Dei erat assumpturus, & in qua benedicendæ erant omnes gentes, sed cur ascendunt & descendunt toties? quia nunquam ea visione humanitatis Christi satiantur, & quasi adhuc eis aliqua illius portio videnda restaret, descendunt eam adhuc visuri: fauere videtur D. August. cùm ait Serm. 9 de Ascens. *Descendebant frequenter ait, quod proprium cupientium est videre inopinatum spectaculum, idcirco descendunt noui, & inauditi illius spectaculo videndi desiderio.* August.

Miracula non quærenda cùm naturaliter quid fieri potest.

Angelos ascendentes & descendentes per eam, vt denotetur summa Angelorum velocitas & agilitas, cùm alis nobis repræsentantur, quibus denotatur quàm citissimè ad nos de cœlo descendunt, & à nobis ad Deum reuertuntur; sed Alcazar in cap. 4. Apocal. vers. 1. sect. 1. notat huiusmodi Angelos visos à Iacob, sine alis fuisse; sic enim ait, *porro Angelos ipsos, absque alis fuisse considera*; sed cur nunc potius considerandi sunt sine alis Angeli, quàm alias? acutè satisfacit, *apposita fuit scala cui Deus adhærebat: vt Angeli ascenderent atque descenderent*, & optimè, si enim habent scalam, cuius gradibus conscendere & descendere possunt, cur requirendæ sunt alæ? cùm enim humanis mediis aliquid consequi possumus, non alia diuina requirenda sunt. Alcazar.

Vnio cœlum implet, quod vacuauit diuisio.

79. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, in vna cœlesti scala, simul sunt qui ascendunt & descendunt, qui ascendunt, terreni homines sunt Angelicis virtutibus decorati, qui descendunt Angeli sunt cœlestis patriæ ciues; sed vnde tam diuersas nationes cœleste regnum capit? sunt omnes etsi diuersi intima vnitate fundati, idem terunt iter, easdem affectiones habent, & sic de vnitate perfecta regnum cœlorum instaurant, quod antea Angelorum diuisio vacuauerat, ad rem facit D. Zeno Serm 8. de Somnio Iacob fatus: *Vnde dubium non est vnum esse iter aërei culminis, Angelis lucis & hominibus iustis: hæc igitur omnia combinata vnius fructus rediguntur; in summam, quoniam vniuersa quamuis gemina esse noscantur, tamen vna radice fundantur*, ô vnitas omnis reparationis radix! D. Zeno.

Locus in quo obsequium Deo præstitum, nobis confert egregia.

80. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, non prius descendentes Angeli, vt ascendant, sed prius dicuntur ascendentes, deinde descendentes, quasi sit talis locus quod ipse proferat Angelos, & præmittat in cœlum, euigilans Iacob & totus expauescens, ait; quàm terribilis est locus iste, de quo Rupert. lib. 7. in Genes. c. 23. *Notandum quod non ipsum Dominum, sed locum pauescit, & dicit terribilem esse*: ex tanta visione hoc deducit, vt loco exhibeat reuerentiam, & in illum conferat causam tanti boni, quod emittantur Angeli, quod scala pateret cœlestis, quod Deus ipse adstet dormienti: sed vnde huic loco hæ virtutes venerunt? quid locus ille singulare habuit, propter quod ipse videatur causa tantorum bonorum esse? respondet Vatablus, *ibi hic locus erat vbi obtulerat Abraham filium suum*; & quidem quod locus tanto Abraham sacrificio illustris non miror, si Angelos parturiat, & scalam & Deum ipsum exhibeat protectorem Abrahamidum generis. Vatabl.

Iusti sunt Angeli.

81. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, si Angeli sunt, non egent scala, talis enim sunt naturæ, vt velocissimè sine iuuamine externo cœlum conscendere possint; quomodo igitur, ait Moyses, Iacobum autem vidisse Angelos per scalam ascendentes? cur non dicemus cum Zenone, vidisse quidem Angelos non natura, sed gratia, nempe iustos? ita cit. auct. Ser. de Somnio Iacob, D. Zeno. *Ascendentes sunt iusti, qui probis moribus per gradus diuinorum obseruantiæ præceptorum, quotidie spiritualis itineris gloria feruntur in cœlum.*

Virtutum terminus Deus est.

82. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, per gradus scalæ conscendunt, per quos virtutes intelligi debere diximus, sed si se ita res habet, non possumus de virtute in virtutem progredi, sed aliquando sistendum in via perfectionis, cùm detur vltimus gradus, vltra quem non est progrediēdum, sed oro quid dicat textus, videamus, vidit Dominum innixum scalæ, ne dicas igitur non sistendum in via virtutum, quamuis detur vltimus scalæ gradus, sed Deum earum esse finem & terminum: huc D. Greg. respexit D. Gregor. Nyss. de vita Moysis, *Magnus ille Moyses cum semel per scalam, in qua Deus innixus erat, vt Iacob dicit, ascendere cœpisset, nunquam stetit, nunquam terminum motus nouit, sed semper de gradu in gradum ascendebat, neque deficere vnquam potest altior gradus*; quasi diceret, licet possit dari vltimus gradus scalæ, nunquam tamen deficiet, quia illo conscenso Deum inuenimus virtutum finem.

Angeli nostra bona suas vtilitates arbitrantur.

83. *Angelos ascendentes & descendentes*, cùm nihil fœlicius post possessionem obiecti beatifici, quam omnium societate beatorum Angelorum perfrui, cur huiusmodi Angeli à Iacob conspecti, reliquos beatos spiritus in cœlo relinquentes, in terram conscendunt, hominem inferiorem Angelo conspecturi? diximus vt eum aliqua consolatione dignarentur, sed suumne commodum præferre debent nostro solamini? audi B. Chrys. Serm. de Ascensione respondentem, S. Chrys. *nostra bona, suas vtilitates arbitrantur.*

Iusti etiam non sunt immunes ab aliqua imperfectione.

84. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*: Bruno cit. in allegoriis Tilm. sic ait, sicut per scalam quibusdam gradibus ad altiora conscenditur, ita de virtute in virtutem proficientibus videbitur Deus Deorum in Sion: Angeli verò qui per scalam ascendebant & descendebant, sanctos viros significant, qui virtutum gradibus & bonis operibus ad cœlestia regna conscendunt; sed, ô Bruno, per Angelos descendentes viros iustos intelligis, qui virtutum gradibus cœlos conscendunt, quod mihi difficillimum videtur; nam iidem Angeli descendere dicuntur, qui autem de virtute in virtutem non progreditur, sed ab ea descendit, iustus minimè nuncupandus est; benè tamen dicuntur iusti etiam descendentes, quia non sunt ab aliqua immunes imperfectione, ita cit. Auct. Cit. Auctor. *quod descendere dicuntur, hoc significat, quia sancti viri in hac vita sine peccato esse non possunt.*

Qui non laborat etiam si iustus, extraordinariam Dei gratiam requirit.

85. *Angelos quoque descendentes & ascendentes per eam*; ecce Angelorum millia obsequia, mille excubias, imo totus Deus cum omnibus Angelis suis videtur in illum solùm intendere; nonne cum itineri se accingit versus Mesopotamiam, à domibus paternis egrediens, nec ei vnus socius datur? ait enim, in baculo meo transiui Iordanem hunc; nec Angelus custos in figura visibili mittitur, cur ergo cum somno indulget, dantur, super illum Angelorum millia per scalam ascendentes & descendentes? quia dormit, & sic noua & inusitata auxilia Dei requirit, vt in tuto sit; nam nihil agens sed dormiens homo, vt illæsus conseruetur, & in sanctitate se contineat, nouum Dei miraculum est, & necessaria sunt pro illo omnium cœlestium excubia, dum laborat in itinere, nec vno socio gaudet, sed solus relinquitur, qui operibus se exercet honestosq; labores subit, is pro sufficienti custodia habet honestam occupationem, solus inter labores bonos, quasi inter fortissimos custodum exercitus securus viuit.

Iustus quanto magis proficit, tanto humilior.

86. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, si gradus scalæ sunt vitæ profectus, & Angeli per eam ascendentes, sunt sectatores Angelicæ puritatis, & æmulatores societatis eorum, cur descendunt? cur vltra non progrediuntur? aduerte quod per descensum humilitas designari potest; bene ergo Angeli ascendentes, id est in virtutis via maximè proficientes dicuntur descendere, quia iustus quanto magis proficit, tanto humilior: nobiscum est Galfridus in Allegoriis Tilm. *Descendunt dum* Galfrid. *sectatores Angelicæ puritatis, quanto magis proficiunt tanto humiliores existunt.*

Christi Domini mors est præcipuum fundamentum quo iusti cælos conscendunt.

87. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, si per Iacob Christus Dominus intelligitur, quomodo cum Angeli sint eo inferiores, (est enim eorum caput) vidit eos super se ascendentes; qui autem habet supra se aliquem ascendentem, eo inferior est, aduerte quid ait D. Isidorus Hispal. *Dormitio Iacob* Isid. Hispal. *in itinere, Christi mors est in via*; quo posito, dices rectè Angelorum ascendentium cœtus conspici, quia cùm Iacob dormiens significet Christi mortem, mirum non est si supra eum conspiciantur Angeli, id est iusti cœlum ascendentes, quia, vt optimè cit. Alcaz. sect. 2. *Christus mortuus, siue mors Christi, est* Alcazar. *præcipuum fundamentū quo nixi huiusmodi Angeli ascendunt & descendunt ex terra, nempe Ecclesia.*

Deus etiam homines honorat.

88. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*, cùm dictum à nobis sit hos beatos spiritus esse ministros diuinæ prouidentiæ, qui nostra satagunt, nobis in necessariis inseruientes, sed cùm excellentior sit natura Angelica humana, cur Deus Angelos mittit ad nobis obsequium præstandum? optima est responsio D. Chrys. Hom. 3. in Epist. ad Hebræos dicentis, *Vt multum Dei erga nos honorem ostendat, si* S. Chrys. *quidem constituit vt Angeli nobis superiores hoc habeant pro nobis ministerium, propter nos laborent, circa nos cursitent, &, vt ita dicam, nobis inseruiant.*

Angeli per vitam actiuam non impediuntur à contemplatiua.

89. *Angelos ascendentes & descendentes per eam*,

plures

plures inter quos Alcazar arbitrátur non esse diuersos ascendentes & descendentes, sed eosdem esse qui ascendunt & descendunt. Sed cur id .m Angelus descendere &ascendere dicitur? S.Tho.2.2.q.181.art.vlt.ad 2. per istum descensum & ascensum ait significari actiones vitæ contẽplatiuæ & actiuæ: sed .ũ Angeli nunquam cessent à contemplatione diuinæ essentiæ, quomodo descendere possunt vitæ actiuæ studentes? quia per vitam contemplatiuam ab actiua non impediuntur: *Angeli*, inquit cit. Angel. Doctor, *non sic à diuina visione foras exeunt, vt internæ contemplationis gaudiis priuentur, quo fit vt in eis non separetur vita actiua à contemplatiua, sicut in nobis separatur qui per opera vitæ actiuæ impedimur à contemplatiua:* vnde optime D.Bern. ser 1 Dedic. Eccl. ait, *Angelicum est istud ascendere & descendere simul, nec enim aliqua vicissitudo in eorum ascensionibus & descensionibus est, simul & mittuntur in ministerium, & assistunt vultui maiestatis: Angeli eorum*, Matt.18. *in cœlis semper vident faciem Patris, sic videlicet paruulorum custodiæ deputati vt non priuati, vllomodo beatitudine sua, hinc est quod Ioannes sanctus ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem vidit non cadentem.*

Angel. Doctor. | Bernard. | Matt.18.

Concionatores non semper humilia, sed etiam sublimia, velè contra annuntiare debent.

90. *Angelos ascendentes, &c.* Hugo Card. explicãs scalam Iacob, ait, scala Christus per quam ascendunt in cœlum Ioan.10. *Ego sum ostium per me si quis introierit, saluabitur:* per Angelos autem scalam ascendentes & descendentes Concionatores Christum Dominum annunciantes intelligit: sed cur ascendere & descendere dicuntur, cùm sufficeret, imo requireretur quod solùm conscenderent, cùm in ascensu consistat persuasio, sed falleris; nam, vt optimè citatus Card. *Prædicatores qui Angelis designantur, nunc humilia, nunc sublimia, prædicant 2 Cor. 15. siue mente excedimus Deo, siue sobrij sumus, vobis: & Ioan.1. sapientiam loquimur inter perfectos.*

Ioan. 10. | Hugo Card. | 2.Cor. 5. | Ioan. 1.

Angeli etiam dormientibus adsunt.

91. *Angelos ascendentes & descendentes*, scio descendere, vt necessitatibus nostris subueniant, scio conscendere vt gemitus nostros & suspiria ad Deum referant: non ignoro per manus Angelorum ante sublime altare Dei in cõspectu diuinæ maiestatis nostra deferri sacrificia, *&c.* sed quod mihi facessit negotiũ, est, quomodo non potius vigilanti quàm dormienti appareant? ne, quæso, mireris hoc ita contingere; indicium enim est quod etiam nobis dormientibus adsunt, semper nos & vbique protegentes: sic D. Aug. ser.46. ad fratres in Eremo: *Ipsi sunt*, inquit, *qui pro nobis contra dæmones pugnant, & victoriam obtinent; ipsi sunt qui valdè nos diligunt, nos vbique instruunt, in cunctis nos protegunt, nostrum aduentum expectantes ad cœlum, & sedes Paradisi per nos repleri affectant, ipsi sunt sanctissimi spiritus qui nobis dormientibus custodes adsunt.* S. Aug.

Commorans inter parentes, diuinis non recreatur visionibus.

92. *Angelos ascendentes & descendentes*, scilicet vidit imo etiam Dominum innixum scalæ, sed quibus meritis, nunc diues quibus in domo paterna non fuit? cur igitur hîc potius quã ibi diuina recreatur visione? cur potius hîc Deus ab eo inuenitur & videtur, quam cùm apud Patrem cõmorabatur licet sanctissimum? sanè per hoc nobis denotatur, quod si plenè diuinis consolationibus recreari velimus, parentibus valedicere, si Deum inuenire ab eis separari debemus: quod Lucas cap. 2. confirmat, cùm narrat Virginem sanctissimam non inuenisse Christum Dominum inter cognatos & notos, quod attentè eo. sideratis noster Didacus Stella ait, *Si Christus non inuenitur inter cognatos & notos, quid est quod plerique religiosam vitam professi, postquam parentes suos cognatos, & mundum propter Deum reliquerint, cœnobiis suis relictis inter cognatos & notos in sæculo vagari conspiciuntur? si Christus non est inuentus inter cognatos & notos, qui fieri potest vt inter cognatos & notos tu illum reperias?* Didacus.

De virtute in virtutem debemus progredi.

93. *Videns Iacob scalam pertingentem cœlum, in ea conspexit Angelos Dei ascendentes & descendentes per eam*, miror, quomodo nullum ex his vidit in scala subsistentem, vel in ea sedentem, sed omnes vel ascendentes aut descendentes? respondet D. Bern. ep.153. *Ingis conatus ad perfectionem, perfectio reputatur; nolle proficere, deficere est; deinde vidit scalam Iacob, & in scala Angelos, vbi nullus residens nullus subsistens apparuit, sed vel ascendere vel descendere iubebantur vniuersi, quatenus palam daretur intelligi inter profectum & defectum in hoc statu mortalis viæ nihil medium inueniri.* S.Bern.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VVLG. Et Dominum innixum scalæ dicentem sibi, Ego sum Dom. Abraham patris tui, & Deus Isaac, terram in qua dormis, tibi dabo & semini tuo.

Sept. Et Dominus incumbebat super eam, & dixit ego sum, *&c.* noli timere, terra super quam dormis, super eam tibi dabo illam, & semini tuo.

Cald. Et ecce gloria Dom. stabat super eã, ego sum, *&c.* terra super quã cubas tibi dabo eam & filiis tuis.

Pag. Et ecce Dominus stabat super eum.

Oleast. Dominus stabat iuxta eum.

CONCORDIA.

VErbum נצב Iazab, quod Vulgatus vertit inniti, Septuag. incumbere, propriè significat stare vel consistere vel assistere על al, non solùm significat super, sed etiam iuxta, addiderunt Septuaginta, noli timere.

EXPOSITIO.

ET *Dominum innixum scalæ*, quamuis communis opinio sit Deum in scalæ summitate & cacumine fuisse scalam tenentem vel ei adhærentem, Iacob cùm dormiret inspicientem, vt qua tam illius haberet prouidentiam denotaret; non deest tamen doctus Alcaz. in c.4. Apoc. v.1. sect. 1. dicens Deum non in sũma sed in ima parte scalæ esse innixũ, quasi scalã teneret atque firmaret, quo Angeli ascendere & descendere securius possent, quod equidem non improbo; nam, vt vidimus ex Oleastro, על al non super, sed etiam iuxta significat, verbum autem inniti vel accumbere non cogit asserere, vt potius fuerit Deus in suprema parte scalæ quàm in infima, imo ratio videtur impellere, vt potius dicatur fuisse in ima quàm in suprema parte, quia confirmari solet scala, si quis imæ eius parti firmiter adhæreat, *dicentem sibi, Ego sum Dominus Abrahæ & Isaac*, hoc

duos nominat, quia promissiones illis duobus viris sanctissimis factæ fuerunt, *terram in qua dormis, tibi dabo*, terra hæc intra Palæstinam erat. porro *tibi* intelligendum est, sicut sequitur, id est *semini tuo*; itaque coniunctio illa &, pro id est, ponitur *tibi*, id est & semini tuo, non enim actualiter ipse Iacob illius possessor fuit, sed eius posteri.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Solus Deus mundus gubernat.

95. ET *Dominum innixum scalæ*, cur etiam Angeli huic scalæ non innituntur? cur super eam stare non visuntur? non Angeli, sed solus Deus stat super culmen scalæ, quia sicut soluit qui condidit orbem; ita solus est qui eum regit & gubernat, *per se quippe mundum regit*, inquit D. Greg. Max. lib. 24. Mor. explicans illa verba cap. 34. Iob, quem constituit alium super terram, aut quem posuit super orbem quem fabricatus est, *quem per se condidit, nec eget alienis adiutoriis ad regendum, qui non eguit ad faciendum, solus auctor fuit in creatione.* S.Greg. Mag. Iob.34.

Deus omnium iudex alios condemnat, alios beatificat.

96. *Et Dominum innixum scalæ*, per quam aliqui ascendebant & descendebant, si Dominus scalæ innititur & accumbit, cur aliqui descendere videntur? aduerte quod Dominus de se loquēs ipsi Iacob dormienti, ait, Ego sum Dominus, in Hebræo est Elohim, id est iudices, adoratus est tanquam supremus iudex, & per descensum scalæ, casum aliquorum per peccatum, qui iam in virtute profecerant, sed ab ea cessauerant: quo posito, ne mireris quod quamuis sit Dominus scalæ innixus, non omnes descendant nec ascendant, sed aliqui sint descendentes, & alij conscendentes, quia Deus est in ea etiam tanquam supremus iudex, qui alios propter sua demerita condemnat, & hi descendere vel cadere dicuntur, & alios ex bonis operibus beatificat, qui cœlum conscendere visi sunt, nitor testimonio Tertull. lib. 3. contra Marc. dicentis, *Cùm Iacob somniat scalas obfirmatas in terra ad cœlum, & alios ascendentes, alios descendentes innixum desuper Dominum temerè, si fortè interpretabimur scalis his iter ad cœlum demonstrari, quò alij perueniant, vnde alij decidant Domini constitutum est iudicium.* Tertul.

Infirma est doctrina, si non exemplo vitæ & operibus firmetur.

97. *Et Dominum innixum scalæ*, nempe vidit Iacob, si tam eximia contemplaris, ô Patriarcha, si Angelos conspicis, si ipsummet Deum intueris, cur à somno cui indulges, non excitaris? cur Deo aliquod obsequium non præstas, qui te tam præclara visione dignatur? consideremus quomodo Deus illis appareat, stans, non se mouens, non descendit, non ascendit per gradus scalæ, quibus virtutes denotãtur: non mirum igitur si tunc aliquod obsequium Deo non præstiterit, si semper tunc dormierit, quia infirma & inanis est doctrina hominis stantis & non operantis, hominis accumbentis, & non gradus virtutum ascendentis: vnde sanctissimus ille Cheræmon pulchrè se excusabat (vt habet Cassian. col. 11. c. 4.) cum à iunioribus illius monita & consilia peterentur ex eo quod senex centum annorum docere non posset exemplo, quæ verbis inculparet, ait, *quid verbis possum conferre doctrinæ? cùm imbecillitas senectutis vt rigorem pristinum relaxauit; ita quoque loquendi ademit fiduciam; quomodo enim docere præsumam quod ipse non facio, aut alium in eo instruam, quod me iam vel minus vel tepidius exercere cognosco.* S. Cheræm. Ab.

Virtutum baculo innitamur.

98. *Et Dominum innixum scalæ*, si scala stabat super terram, & cœlorum cacumen tangebat, nonne satis firma consistebat? cur igitur Deus ei innititur, vt eam firmet & stabiliat? aduerte à nobis dictum fuisse hanc scalam viam virtutum denotare: meritò igitur ei Deus innititur, vt nos doceret semper virtutum baculo innitendum esse. Fauet Bruno cit. in alleg. Tilm. *Bene huic scalæ, inquit, innixus siue obfirmatus Dominus stare videtur, vt nos quoque doceat, quod semper virtutum baculo debemus inniti.* Bruno.

Ex humilitate cognitio veritatis.

99. *Et Dominum innixum scalæ*, si in typo humilitatis, teste Bern. ad hæc scala Iacob monstrata est, quomodo in ea Deum altissimum intuetur, ei incumbentem? humillimum enim cernere deberet; sed falleris; nam, vt optimè cit. Bern. in alleg. Til. *Dominus innixus, nihil aliud innuit, nisi quod in culmine humilitatis, cognitio constituitur veritatis, Dominus quippe de summitate scalæ prospiciebat super filios hominum, tanquam veritas, cuius oculi si fallere nolunt, ita falli non possunt.* S.Bern.

Sic Deus totus iustus ita incumbit, ac si alia omnia non curaret.

100. *Et Dominum innixum scalæ*, Sept. Dominus incumbebat, quomodo ita Iacob dormientem consideras, vt quasi totus in eum videndum incumbis? scalæ enim innixus & demissus nihil aliud conspicere videris, ita se res habet, quia apud Deum tanti pretij est iustus, vt in eum totus incumbat, ac si alia omnia non curaret: quod admiratur Bern. serm. 68. considerans sponsæ gloriationem illam Cant. 2. *Dilectus meus mihi, & ego illi: quid sibi vult* (inquit) *ista tam dispar comparatio, aut illa in immensum gloriatur, aut is in immensum amat quàm admirabile est quod illius intentionem ista sibi quasi propriam vendicans, dilectus meus mihi, ita-ne huic intenta est illa maiestas, cui gubernatio vniuersitatis incumbit, & cura sæculorum ad sola transfertur negotia, imo otia amoris? ita planè, ipsa est enim Ecclesia electorum de quibus Apostolus omnia inquit propter electos; ergo prouidentiam cæteris creaturis non negamus, curam Dei sola sponsa vendicat sibi*: cum ergo Iacob speciali nomine electus à Deo ac dilectus esset, verè sibi diuinæ prouidentiæ intentos vendicet oculos. Bernard.

Cœleste brauium ob oculos positum, viam virtutis asperam reddit facilem.

101. *Dominum innixum scalæ*, nullo labore Angeli scalam conscendunt, quomodo tanta facilitate altissimæ scalæ, quæ à terra cœlum pertingit, gradus ascendunt? obserua tum pluries dictum à nobis per huiusmodi scalam, virtutum viam intelligi, tum paraphrasim Chaldæam esse, & ecce gloria Domini stabat super eum, quid mirum igitur ita altissimæ scalæ & culmen ipsius cœli contingentis facillimè gradus conscendere? qui enim gloriam & cœleste brauium ob oculos positum habet, viam virtutis asperam facillimam reperit. Fauet Diuus Chrysostomus oratione de illo; diligamus S.Chrys.

persequentes, ait enim, *quemadmodū Reges in equorum cursu & certamine, in ipso agone coronas, vestes, ceteraque munera ante certamina oculos ponunt, sic & Dominus in medio stadio præmia locauit*, scilicet vt quæ sunt difficillima spe præmij possidendi fiant leuia.

Deus ita auidè petitiones nostras audit, vt in ostio cælorum stet ad illas excipiendas.

103. *Dominum innixum scalæ*, siue vt habent Sept. *incumbebat*, cur in throno suo non resider, expectans ipsos Angelos quos vt ministros suæ prouidentiæ mittit, piorum & aliorum petitiones delaturos? indignum est enim vt Rex è solio suo egrediatur, vsque ad ianuam palatij, expectans quid sibi ministri sui velint communicare, & quæ negotia absoluere, non ergo Rex Regum potentissimæ scalæ incumbas, Angelos tuos expectans, ne Deum accuses, imo maximis laudibus extollas, quod ita auidè petitiones audiat, vt extra maiestatis solium exire videatur, vt eas ab Angelis delatas citius accipiat ita Oleast. *Dominus stat super scalam, vt consideres qua auiditate nostras res audiat, qui ad ostium accedit, ad nuntios suscipiendos.* Oleast.

Sine Dei gratia in eum tendere non possumus.

104. *Et Dominum innixum scalæ*, quasi manibus suis eam tenens, & firmans, nonne Angeli gradus scalæ possent conscendere, quamuis scalæ innixu non accumberes? minimè, nam in cœlum ad Deum tendere non possumus, nisi speciali eius adiuti auxilio, fauente eo. Oleaster, *Dominus stat super scalam, vt ostenderet neminem ad eum ire posse, nisi ille tenuerit viam eius, scalamque sustentauerit.*

Amori cedit maiestas.

105. *Et Dominum innixum scalæ*, vidimus in expositione literæ, quod secundùm Alcazarum, Dominus non erat in summitate scalæ, sed potius in infima illius parte, eam manu tenens, vt firmiorem redderet, sicque securius Angeli per eam ascendentes progrederentur; sed, quæso, nonne prorsus regia maiestate indignum esset humeris suis vel manibus, scalam firmare, vt aulici sui ea in conscenderent? quomodo igitur Dominus dicendus est tenere manibus scalam vt per eam ascendant Angeli? nonne in signum eximij amoris erga Iacob eum hac visione dignatus est? quid mirum igitur si scalam quam creaturæ suæ conscendunt, manibus ipse teneat? quia amori cedit maiestas, quod confirmat D. Hieron. cùm obseruat quod Salomon se Regis filium nominat in libro Prouerb. 1. ait enim, parabolæ Salomonis filij Dauid Regis Israël, & in Eccl. 1. verba Ecclesiast. filij Dauid Regis Hierusalem in Cant. eo autem Canticorum, vbi amantis personam induit nomen filij Regis non assumit; nam solum est Canticum Canticorum Salomonis, quod obseruans, inquam, Hier. in Eccl. ait, *nescit se esse Regem*, quasi diceret, cùm induit personam amantis, exuit se persona Regiæ maiestatis. Prou. 1. Eccl. 1. Cant. 1. Hieron.

Virtutis via nullo tēporum termino circūscribitur.

106. *Et Dominum innixum scalæ*, si hæc scala virtutū via describitur, in virtute autem videatur esse terminus vltra quem progredi non valeamus, quomodo huiusmodi scala nullo alio clauditur, nisi Deo incumbente? quia illud vel maximè in exercitationis via animaduertendum, vt nec temporum, nec operum termino circumscribatur, cum scala per gradus à terra in cœlum, subrecta, nonnisi in Deo consistat, qui omnino infinitus ac sempiternus est. *Vera enim virtus*, inquit D. Bern. *finem nescit, tempore non clauditur, vnde est illud; charitas nunquam excidit: & item, patientia pauperum non peribit in finem; &, timor Domini sanctus permanet in seculum seculi, nunquam iustus arbitratur se comprehendisse, nunquam dicit, satis est, sed semper esurit, sititque iustitiam, ita vt si semper viueret, semper quantum in se est, iustior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur.*

Deus Verbum ita incarnationem suam exoptabat, vt non poterat se continere.

107. *Et Dominum innixum scalæ*, vel vt habent Septuag. super eam incumbebat, D. Aug. ait, *Somnium hominis non scriberetur, nisi magnum in illo aliquod figuraretur mysterium*: prædictum autem in illa scala maximum Incarnationis mysterium; nam inferior pars scal. quæ terræ hærebat, superna verò cœlum tangens præfigurabat duas Christi Domini naturas diuinam & humanam. Angeli ascendentes per scalam erant ij, qui ferebant ad Deum ardentissima desideria Prophetarum, super aduentu Messiæ in terris, descendebant verò Angeli deferentes ad sanctos homines diuina oracula de tempore aduentus illius, sed cur Dominus innititur scalæ? vel vt explicat Abul cur Dominus cubat super eam? scio illum respondere, quia super humanitatem diuinitas se inclinauit, sed, vt satisfaciamus, aduerte illum Iacob, cui facta est scalæ visio, fuisse Christi Domini progenitorem secundùm carnem, cur non igitur dicemus, ideo Deum scalæ innixum, quasi immotis oculis Iacobum conspicientem, vt denotaret quanto desiderio in incarnationem suam ferebatur, cum scalæ accumbat è solio suo exeat intuiturus, à quo carnem humanam sumere deberet. Aug. ser. 4. de verbis Dom.

Summa Dei bonitas in trahendis etiam dormientibus & indignis.

108. *Ego sum Deus Abraham, &c.* in vtramque aurem dormienti Iacob hæc verba, scalæ innixus dixit Deus? si sepultus est somno Iacob, cur dignaris illum alloqui? cui illi tuam polliceris gratiam? quia tanta est Dei bonitas, vt etiam somno sepulti s adsit, imo & indignos attrahat: vnde dicebat Petrus Cellens. Abb lib. 7. epist. ep. 17. *Iacobi oculus sursum palpebras erexit, & videt Dominum innixum scalæ vocantem, & expectantem malè soporatum*; non iam Deus solos vigilantes respicit, dormit homo, alto peccatorum sopore grauatur, nec dedignatur Deus cum dormiente miscere colloquia. Petrus Cellens.

Vt solus perfectus fauore à Deo cumulatur, sic imperfectus Dei virgam sentit, vt ad perfectionem perueniat.

109. *Ego sum Deus Abraham, &c.* quibus verbis illud notandum venit, nimirum quod respectu Abraham dicatur esse Dominus & Deus, verum respectu Isaac solus dicatur Deus, nec non animaduertendum est, quod in Domino quædam seueritas virgæ exprimitur; in Deo autem sit cōmoda suauitas & beneficentia; quo posito, cur qui Isaaco solum se præbuit Deum gratiosum & suauem, Abrahamo Deum se præbuit & simul Dom. rigorosum & seuerū? Abraham non semper sanctus imo in Vr Chaldæorum natus, & educatus inter idololatras, & peccatores egit; is dum adhuc imperfectus erat, Deum seuerissimum experitur, dum iubetur à patria egredi, cognationem dimittere, nec non diu super terram peregrinari; Isaac verò à parentibus sanctissimis natus, & piè & sanctè educatus, Deum sibi omni gratiarum genere affluentem inuenit, nullaque castigatione egebat, vt proficeret in melius; accipe Phil. lib de somniis loquentem, *Caue autem putes temerè dici, hîc Abraham Dominum Deumque, Isaaci verò Deum tantummodo, ille enim omissa externa bar-* Hebr. Philo.

baraque lingua Chaldæorum vertit se ad cultum Creatoris rerum omnium, cuiusmodi homini, duarum potentiarum opus est auxilio dominantis & beneficæ, vt & imperio legibusque Domini sit obediens, valdéque adiuuetur eius beneficentia, alter verò sola indigeat gratia, nec enim castigatione proficit in melius innatam virtutem habens.

Solus Deus habet bona quæ largiatur in promptu & facili negotio.

110. *Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui & Deus Isaac*, quamuis in præcedenti conceptu inquisierimus, cur respectu Abraham se Dominũ & Deum, respectu autem Isaac solum Deum se nominat, non importunum censeas si iterum hoc moneamus dubium, cur non vtriusque dicitur Dominus & Deus; vel vtriusq; solum Deus appellatur? rationem reddit Philo lib. de Somniis dicens. *ne autem putes temerè dici hîc Abrahami Dominum Deum, Isaac verò Deum tantummodo, nam hic finura est suopte ingenio parta absque præceptoris opera scientiæ. Abraham autem ex præceptoribus cognita* Abraham, qui longo cursu & magistrorum ferulis didicerat, tem significabat, Dominum expertus est, at Isaac cui omnia erant in promptu, & sine scholarum labore, sine ferula, sine præceptorum opera & vigiliis facili negotio scientiam pertingebat, is non Dominum sed Deum solummodo experiebatur; quippe solius Dei natura & perfectio in promptu habet quicquid tibi opus est. Cit. Phil.

Deus in aliqua afflictione constitutos consolatur.

111. *Ego sum Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac*, addunt Sept. *noli timere*; cur potius hac in occasione tales Deus cum Iacob confert sermones; nonne sciebat Iacob Creatorem cœli & terræ esse, Deum patris sui Abr. & Isaac? aduerte quod tunc non exiguo premebatur dolore, cum propter odium fratris sciebat se esse exulem, quid mirum igitur si tunc Deus eum suo dignatur colloquio, si ei blanditur? nam in aliqua anxietate positos consolatur, *Quia videbat*, inquit Chrysost. *iuxta consilium matris propter timorem fratris susceptum peregrinationem. & quasi erronem quemdam viam facere, nullamque habere consolationem vllo ex loco sed totum in supernum auxilium proiectum, statim in ipso initio volens confirmare alacritatem eius dicit: Ego sum Dominus Deus Abraham*, &c. *ego Patriarchã & patrem tuum in tantam gloriam crescere feci; ne igitur timeas, sed crede quod ego qui impleui illis suas promissiones, & te mea cura & prouidẽtia dignabor.* S. Chrys.

Qui bonorum terrestrium immemor, eximia à Deo consequitur.

112. *Ego sum Dominus Deus, terram in qua dormis, dabo tibi, & semini tuo*; Ecce terram in qua dormit se daturum ei pollicetur; quasi ideo donet quia dormit, est-ne in somno meritum aliquod, quod Deum pertrahat, & ob quod ditionem regionis illius Iacob & filiis largiatur? est sanè, inquit Chrys. in hoc mystico somno, Iacobus enim plurimorũ futurus hæres bonorum, nullam tamen rerum temporalium curam egit, sed humi cubabat, præceptis diuinis & paternis tantũ obedire intentus. vnde meruit illius regionis imperium, audiamus S. Chrysost. *Vide pueri robur, lapide pro puluinari vsus est; igitur quoniam bene moratam animã habebat, & masculum spiritum ab omni vanitate liberũ, admirabilem visionem illam meruit; hoc enim more egit Dominus noster, quando viderit animam præsentia non magni facientem, plurimam sibi illius curam declarat; vide igitur iustum illum super solo cubantem. & visionem habentem, imo visione Dei dignum videri.* S. Chrys.

Vult Deus vt promissionib suis fidem adhibeamus.

113. *Ego sum Dom. Deus Abraham, &c.* deinde subiungit, *terram in qua dormis, tibi dabo & semini tuo*, cur vt terram in qua somno indulgebat, polliceretur, præmisit se esse Deum? certũ est nullum alium posse eum possessorem terræ Chanaam reddere nisi Deum: meritò tamen præmisit se Deum esse, cum talia promisit, vt promissionibus suis fides adhiberetur, consentit Abul. *Deus in promissiones faciens, declarat se quis sit, vt ei credi debeat.* Abul.

Pater est in filiis.

114. *Ego sum Dom. Deus Abraham*, illico addit *terram in qua dormis, tibi dabo & semini tuo*, si in ea fuit semper Iacob peregrinus, nec illius fuit possessor, quomodo promisit Deus se illi eam daturum? dices quod semen vel posteri Iacob illius possessores fuere, sed quasi ius ita se res habeat, debebat ergo solum dicere, dabo semini tuo terram in qua dormis. rectè addidit *& tibi dabo*, quia licet soli posteri illius fuere possessores, ipse tamen, vt sicut pater in filiis viuens, dicendus est eam habuisse, sic Alphons. Tost. *ista terra non fuit data Iacob in possessionem, sed in ea fuit peregrinus. sed dicitur ei data quia data fuit filiis, non in se, sed in semine suo, quia pater est aliquomodo in filiis, & saluat se in eis; & propter hoc est tantum desiderium naturaliter generandi, illis ergo modo quo pater manet in filiis, eorum bonum vel malum recipere dicitur.* Tost.

Christus Dominus etiam crucifixus afflictorum solatium.

115. *Ego sum Dom. Deus Abr.* quis est ille Dominus qui loquitur? sine dubio ille qui scalæ incũbebat, quis autem est ille qui scalæ innititur? audiamus Eustat. in Cat. Græca dicentem, *Dormiens Iacob primo vidit in spiritu corpoream Christi speciem. quæ pateret oculis. & loco circumscriberetur; secundo crucis illi trophæum scala significauit, cui suspensus fuit & affixus ad se cuncta Dominus trahens.* Sed si diximus Deum in scala apparere, vt Iacob fugitiuũ solaretur, quomodo si sit Christus in cruce pendẽs; ab afflictione eum leuare potest? cũ potius maximo premamur cruciatu cum Christum morientem in cruce cernimus; sed audi satisfacientem. Bern. ser. 4. de Ascens. Christi, *miseria mundi illi delitiæ sunt.* Eustat. Bernard.

Incarnatio non confundit diuinitatem in humanitate.

116. *Ego sum Dom. Deus*, nonne per Dom. innixum scalæ, quæ terræ inhærebat, intelleximus Verbum vnitum humanitati, terra eam designante, scala autẽ incarnationem; sed si vniuntur, quomodo vtrumq; extremũ ita distinctũ, vt sine cõfusione conspiciatur, nẽpe Deus, qui Iacob loquebatur, & terra signans humanitatem? quia licet maxima vnione Verbum & natura humana coniũgantur, humanitas tamen diuinitatis maiestatem nec cõfundit nec extenuat, vel cõtra Sic subscribit Euseb. Emiss. ho. 2. de nat. *Verbum caro factũ venit in mũdum, non deposita, sed se posita maiestate; ita est pro salute nostra misericors humiliata maiestas, vt tũc nõ ab numeret dignatio dignitatẽ, assumpta est humanitas, non absupta diuinitas, ad nos quidẽ per matrem venit, sed tamẽ cum Patre regnauit, & quid mirum? lux ipsa quælibet infundatur terris, ordine tamẽ suo nihilominus fulget in cœlis.* Euseb. Emiss.

Virtutes aliorum imitemur, & eorum benedictionis participes erimus.

117. *Ego sum Dom. Deus Abraham, & Deus Isaac*, cur in medium adducit Iacob, duos illos Patriarchas, auum & patrẽ nam sufficeret dicere; ego sum Creator cœli & terræ, illis duobus innominatis: aduerte virtuti hos duos maximè studuisse, & promissionum necnon benedictionum Dei participes fuisse, rectè igitur ante oculos

Iacobi proponuntur Abraham & Iacob, vt ei significaretur quod si virtutes patrum suorum imitaretur, eorum benedictionis & bonorum fieret particeps, hæc verba enim: ego sum Dominus, quandam habent emphasim; nam ipsis eum admonet vt & ipse discat fidem & exempla Patrum imitari; quasi diceret, ego sum qui tanta præstiti patribus tuis, imitare eos, & ero etiam tuus Deus.

Ex meritis parentum, filiis plura à Deo tribuuntur.

118 *Ego sum Dominus, terram in qua dormis dabo tibi, & semini tuo*; si nondum est semen illius, cur illi polliceris terrā Palestinæ? cur cum nullius meriti sit, cùm nondum existat in rerum natura, terram abundātem te daturum ei promittis? pollicetur non propter sua merita, sed patri nempe Isaac, cuius intuitu dicit terram Chanaan daturum semini suo: mecum est Abul *dicitur dari patri & filiis, quia non sit datum patri, tamen datum meritis patris.* Abul.

Bona mundi contemnentibus concedit Deus possessionem eorum.

119. *Ego sum Dominus, terram in qua dormis tibi dabo & semini eius*, erat Bethel in terra Chanaan, quæ postea data est à Deo in possessionem filiis Israël, Iosue 1. sed cur eam nūc, cum à terra egreditur, ei pollicetur? quoniam patriam suam relinquens & contemnens paternas possessiones, ita properabat alacer, ac si non amplius sibi in eas remigrandum esset, ideo Dominus ad eum dixit; Terra in qua dormis, tibi dabo; videlicet hoc vnum expectat Deus, vt bona mundi pœnitus contemnantur, tunc enim perfectum in eadem nobis concedit dominium; nam vt recte notauit D. Chrys. hom. 26. in Epist. ad Hebr. *Deus propterea cupidis bona temporalia sæpe negat, ne cupiditatis vinculis alligati ipsi amplius bonis temporalibus irretiantur: solue te ipsum, inquit, primo seruitute, & tunc accipe, ne scilicet sicut seruus accipias, sed sicut dominus*; ille ergo verè dominus est temporalium rerum, qui eas verè contempsit. S. Chrys.

Quem benefactorem reueremur, iudicem timeamus.

120. *Ego sum Dominus Deus Abraham*, in Hebræo est Iehoua Eloh; si Iehoua est nomen denotans liberalitatem, & Elohim iustitiam & seueritatem, quomodo Deus alloquens & consolans Iacob, se non solùm Iehoua, sed & Elohim dicit? hoc enim secundum silentio premere deberet ne eum terrore nimio commoueret, vtrumque tamen coniunxit, vt sciret Iacob quod quem benefactorem reuereri tenetur, iudicem timere deberet: non alienus est ab hac mente Card. Caiet. dicens, *Manifestat Deus stans supra scalam in cœlis, se ipsum esse Deum, qui dat esse omnibus, & qui spec aliter cultus adoratusque summus iudex, tum ab Isaac, tum ab Abraham, vt ipse Iacob confidat in ipso Deo*, adde & ipsum timeat. Car. Caiet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Eritque semen tuum quasi puluis terræ, dilataberis ad Occidentem & Orientem, & Septentrionem & Meridiem, & benedicentur in te, & in semine tuo cunctæ tribus terræ.

Sept. Et erit semen tuum sicut arena maris, & dilataberis super mare & Africum, & Aquilonem, & ad Orientem, *&c.*

Chald. Et erunt filij tui multi quasi puluis terræ, præualebis ad Occidentem, & benedicētur propter te omnes cognationes terræ, & propter filios tuos.

Pag. Et erit semen tuum sicut puluis terræ, & multiplicaberis.

Oleast. Multiplicabis te, sparges te ad Occidētem.

Caiet. Et crescet ad Occidentem.

CONCORDIA.

VErbum פרץ paraz, licet alias plures significationes retineat, tamen multiplicare, crescere, dilatare denotat, hebraicè est ימה iamma, quod verterunt Septuaginta ad mare, quia sinus Iudaicus in occasum spectat, id quod non latebat interpretem, atque eo certe modo melius explicuit veritatem, vertens ad Occidentem; nam & de Oriente habetur mentio, & de Meridie & de Septentrione.

EXPOSITIO.

ET *erit semen tuum, sicut puluis terræ*, id est, sicut præ numero puluis numerari non potest, sic nec posteri tui præ multitudine, *dilataberis ad Orientem, &c.* versus enim quatuor plagas terræ promissionis propagata est illius posteritas, *benedicentur in te & in semine tuo cuncta tribus terræ*, in te quasi in origine & in parente, sed in semine tuo, nempe per Christum ex te nasciturum, proximè & immediatè benedicentur, id est iustitia, gratia & salute donabuntur *cunctæ tribus terræ*, quæ Christum recipient, illi credent & obedient.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Adeo certa est diuina promissio, vt res à Deo promissæ quasi iam possessæ censeantur.

120. ERit *semen tuum sicut puluis terræ, dilataberis ad Orientem, &c.* ad hæc autem expergefactus gratitudine plenus, gratias Deo referēs, erigit lapidem in titulum & votum vouit Deo dicens, si fuerit Dominus mecum, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad induendum, erit mihi Dominus in Deum: valdè miratur Chrys. quod sanctus Iacob, vbi tantarum rerum promissiones accepit, nihil illarum meminerit, imo quasi S. Chrys.

immemor regnorum, populorum, & tam eximiæ benedictionis, solius panis, vini, & vestimenti mentionem fecerit, & ea solum petierit, cur non potius vt sancta & firma habeat ingentium gloriarum data promissa, pro assequenda eorum adimpletio :e ;votum non emittit? quia vir sanctus quas glorias in promissione accepit, adeo æstimat illas vt iam possessas & habitas, vt magis pro acceptis illis vota faceto quam petitiones curet instituere: sic obseruat
S. Chrys. D. Chrys hom. 45. in Gen. *Iam fidei oculis non multo post futuram præuidens abundantiam suam, declarabat gratitudinem. & qui nihil adhuc acceperat; venet digniorem fide æstimans promissionem Domini quàm rerum possessionem, neque enim ita fidere debemus his quæ in manibus habemus & videmus, vt promissionibus Dei, etiam si non eueniant, statim primo tempore*, sic æstimant sancti viri promissiones diuinas.

Iustorum virtutes exercet Deus.

121. *Erit semen tuum sicut puluis terræ, &c.* si tot egregia Iacob polliceris, cur statim ea non adimples, vel saltem post exiguum tempus? vel non tot promitte & ea adimple; Deum diu differentem promissa ne accuses, non enim ea differt adimplere, nisi vt virtus sanctorum in eorum adimpletione exe-
S. Chrys. quenda exerceretur, fauet cit. Chrys. *Vide quomodo iam omnia ei quæ post longum tempus euentura erat, prædicit, hic enim mos est omnium Domino & opifici, atque hoc de omnibus iustis dici inuenies vt polliceatur quidem, non autem continuè promissiones impleat, sed exerceat iustorum obedientiam & patientiam, atque sic adimpleat promissa.*

Deus nescit pauca largiri.

122. *Erit semen tuum sicut puluis terræ, dilataberis ad Orientem, &c.* nonne sufficiebat homini egeno terram in qua dormiebat, se daturum polliceri? cur nunc dicit se non solum in Oriente vel Occidente, sed etiam in Septentrione & Meridiem, & semen suum sicut puluerem terræ multiplicaturum? quia Deus cùm sit liberalissimus, nescit
Abul. pauca largiri, *Ne putaret Iacob*; (inquit Abul.) *quod solùm danda erat sibi terra in qua dormiebat quæ satis angusta erat, subiungit Dominus, quasi dicat, non solùm tibi dabo terram istam, sed te dilatabo ad Occidentis positionem, &c.*

Promissis non minis ad Dei cultum alliciendi sunt mortales.

123. *Erit semen tuum sicut puluis terræ, dilataberis ad Orientem, &c.* cur hæc omnia promisit, cùm se Dominum & Deum dicit? vt innueret non minis sed promissis alliciendos homines esse ad cultum Dei amplectendum, *Admonet* (inquit Oleaster) *locus iste homines ad fidem & cultum vnius Dei fore promissis alliciendos.* Oleast.

Deus inter alia bona sit nostra hæreditas.

124. *Erit semen tuum sicut puluis terræ*, dixerat antea terram in qua dormis, tibi dabo, non solùm hæc protulerat, sed præmiserat, se Deum & Dominum esse, cur cum tot bona pollicetur, & eorum possessorem prædicit, se Deum præmisit? non sine mysterio, sed vt significaret ipsum inter alia bona, nostram hæreditatem esse; *Discere*, inquit cit. Oleaster, *Deum velle homines iure hæreditario inter alia paterna bona ipsam in hæreditatem habere, ideo dicit, Ego sum Dominus Deus Abraham & Isaac.*

Promissio de Messia, omnium maximè necessaria est.

125. *Benedicentur in te cunctæ tribus terræ*, Messias, inquit Caietan. hic promittitur ex progenie Iacob, sed cur toties idem pollicetur, nempe primo parenti, Abrahamo, & Isaac promisit, cur quarto eandem promissionem reiterat? quia inter Dei promissiones hæc de Christo Domino generi humano maximè necessaria est, ita noster Ferus, *Hac promissio ad Christum pertinet, huius promissionis nunquam obliuiscitur, quia omnium maximè necessaria est, ideo eam nunc quarto reuocat.* Noster Ferus.

Propagatio Ecclesiæ ad omnes mundi plagas prædicitur.

126. *Benedicentur, dilataberis ad Orientem, Occidentem, &c.* si de terra Iacobæis promissa hoc intelligendum venit; nequaquam vniuersaliter de toto orbe, sed de sola terra promissionis accipiẽdum est; nam nec tota ipsa terra promissa Numer. 34. possessa est vnquam à Iudæis, cùm igitur sit tam absoluta Num. 34. promissio dilatationis in Orientem, Occidentem, Septentrionem & Meridiem, necessariò dicendum est continere mysterium. Sed quod mysterium potest habere? sine dubio propagationis Ecclesiæ per totum orbem ad ipsas quatuor cœli plagas, quam propagationem Ecclesiæ suæ Dominus etiam figurauit, auct. August. tract. 118. in Ioan. in discussione vestis suæ in quatuor partes quadripartitæ, inquit autem, *Vestis autem Domini Iesu quadripartitam* S. Aug. *eius figurauit Ecclesiam, toto scilicet, qui quatuor partibus constat, terrarum orbe diffusam, & omnibus eisdem partibus æqualiter, id est concorditer distributam.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XV.

VVLG. Et ero custos tuus, quocumque perrexeris, & reducam te in terram hanc, nec dimittam, nisi compleuero vniuersa quæ dixi.

Sept. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via quacumque ibis, & reducam te in terram hanc, quia non te derelinquam, donec faciam omnia quæ loquutus sum tibi.

Chald. Et ecce verbum meum in adiutorium tuum erit, *&c.*

Pag. Et ecce sum tecum, & custodiam te in omnibus ad quæ perges.

CONCORDIA.

NEscio cur noster Vulgatus hæc verba quæ sunt in Hebræo, *ecce ego tecum*, omisit, dicere enim aliquid amplius videntur quam custodiam, quæ à Deo promittitur, nisi quod includi in illis, ero custos tuus asserat, qui enim alterius custos est, cum eo esse videtur.

EXPOSITIO.

ET ero custos tuus, timore enim correptus hoc iter aggressus fuerat, imo non adhuc deposuerat, & adeo pollicetur Deus se suæ custodiæ inuigilaturum, *& reducam te in terram hanc*, non solùm te custodiam in via, imo te saluum & incolumen restituam, & reducam, *nec dimittam te nisi compleuero vniuersa, quæ dixi*, hic nisi ponitur negatiuè non includens aliquam affirmationem, scilicet quod non dimitteret eum vsquequo compleuerit omnia quæ promiserat ei, sed non dicit quod postea dimitteret, vel semper custodiret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus à nimio timore iustos subleuat.

127. *ERo custos tuus quocunque perrexeris*, si Angelis tuis præcepisti, vt nos custodiant in omnibus viis nostris, cur specialem te futurũ Iacob custodem polliceris? & cur potius hac in viâ quam in domo paterna, cùm nõ exiguæ tẽtationes in ea subortæ fuerint? aduerte tunc maximo timore perculsum, cùm solus ita faceret; meritò igitur tunc Deus se futurum ei custodem pollicetur, quia à nimio timore iustos subleuat, se iusus est Abul. *te aduersitatibus itinerum & locorum protegam, hoc fuit ad magnam consolationem Iacob, quia valdè timebat pericula illius itineris, & propter hoc non audebat declinare ad loca habitata, sed manebat in agris.* (Abul.)

Deo præsente difficillima, facilia sunt.

128. *Ero custos tuus quocumque perrexeris*, in Hebræo est, & ecce ego tecum, cur cum eo te esse asseris specialiter, cum à nullo absens censearis? & quamuis illi sis præsens, nonne iter inceptum perficere? nonne labores qui ei in via contigerant tolerare debet? exilium à domo paterna ferre? in quam ergo ce ... et vtilitatem tua præsentia? in maximam sanè; nam ex ea quæ ei difficillima forent, leuissima futura sunt: *Ne putes*, (inquit D.Chrysost.) *quod solus iter facias, me habebis itineris comitem, me habebis custodem in omni via, omnia tibi difficilia facilia reddentem.* (S.Chrys.)

Deus præsens adest iustis, vt eos custodiat.

129. *Ero custos tuus*, in Hebræo hæc verba præcedunt, & ecce ego tecum, nulla in hac promissione speciali gratia Iacobum dignaris; omnibus enim creaturis præsens ades, per potentiam, præsentiam, & essentiam, sed falleris; nam vltra hos modos essendi in omnibus creaturis, præsens adest Iacob & aliis iustis, vt eos specialiter custodiat & protegat, sed hoc præstat audire à D. Bern. serm. 6. de Dedicatione Ecclesiæ, *Qui vbique est*, inquit, *in cælis tamen esse dicitur, non diuersus, sed diuersa distinguens apud homines, erga malos est præstans atque dissimulans, apud electos est operans & seruans; apud superos pascens & cubans; apud inferos arguens & damnans.* (S.Bern.)

Quod propter pacem seruandam amisimus, Deus abundanter restituit.

130. *Ero custos tuus & reducam te in terram hanc*, si es pollicitus, quod quocumque perrexerit, te futurum ei custodem, cur etiam terram, à qua nunc exul egreditur, dicis te ei restiturũ, imo ad quatuor mundi plagas te eum multiplicaturum? reuoca in memoriã à domo paterna abiisse, vt se pararet ... quo in eum æstuabat frater, vt iracundiam eius temperaret: quid mirum igitur si Deus pollicetur terram à qua exul abierat, imo longè alia plura? quia quod propter pacem seruandam amisimus, abundantiori cumulo illud restituit; vnde Lippom. ait, *Quanquam solus pauper ignotus, & omni humano præsidio destitutus incedat*, scilicet conseruandæ pacis cum fratre gratia, *me custodem propugnatorem, & ductorem tenebis, fæliciterque redibis*, nempe longe plura possidens quam antea. (Lippom.)

Non temerè in pericula nos coniicere debemus.

131. *Ego ero custos tuus quocumque perrexeris*, quid liberalissime Deus polliceris? si Iacob pergit incedere per vias impiorum, vbi omnia plena sunt periculis, certumque solet esse exitium animæ sempiternum, nunquid inter illa discrimina eris custos illius? non hoc promittit Dominus, nec enim temerariis ac inuerecundis, qui sponte ruunt in huiusmodi pericula, diuinæ gratiæ promittitur auxilium, cui si confidunt inaniter confidunt, *Aduersa enim est confidentia*, inquit S.Cypr. lib. de sing. Cleric. *quæ periculis vitam suam pro certo commendat, & lubrica spes est, qua inter fomenta peccati saluari se sperat.* (S.Cypr.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Cumque euigilasset Iacob de somno, ait, verè Dominus est in loco isto, & ego nesciebam

Sept. Et surrexit Iacob de somno suo, & dixit, quia Dominus est in loco hoc.

Chald. Euigilauitque Iacob de somno suo, & ait, vtique in veritate gloria Domini habitat in loco isto, & ego non noueram.

EXPOSITIO.

CVmque euigilasset Iacob de somno, ait, visio enim tum scalæ, tum Angelorum, tum Iacobi loquentis absoluta est, antequam à somno excitaretur cùm autem ab eo expergefactus, ait, *Vere Dominus est in loco isto*; quasi dicat, non est hîc locus communis, sed à Deo electus, vt scilicet in eo seipsum ostendat, & secreta sua aperiat, & multa sacramenta perficiantur, quod antea non noueram; solebant enim antiquitus loca in quibus apparebat, magna veneratione coli.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ibi verè Dominus est, vbi Angelorum amor erga homines declaratur.

S.Bern. 131. VErè *Dominus est in loco isto, & ego nesciebam*, dixit Iacob post visionem scalæ, & Angelorum ad se descendentium. D Bern. serm.6. in Dedic. Eccles. sic loquitur, quomodo tantus Patriarcha nescire potuerat, quid non esset locus vbi non esset Deus: si enim credebat Deum esse, & immensum, fateri debebat omni loco præsentem, respondet cit. Bern. *fortè aliud miratus est, vbi ait, verè Dominus est in loco isto, ibi verè Dominus est, vbi in eius nomine Angeli simul & homines congregantur*: præclarè præsentiam Domini præsagiit, ex eo quod se videat à descendentibus per scalam Angelis humaniter tractari, & eorum amorem in se declarari.

Per obedientiam Christus Dominus genus humanum statuit reparare.

132. *Vere Dominus est in loco isto*, sic exclamat Iacob, quia eum innixum summitati scalæ viderat, sed cum Dominus Christum Saluatorem nostrum designet, genus humanum reparaturum, cur summitati scalæ innititur? Philipp Abb. in cant. in secunda moralitate, cuius titulus est, incipit moralitas secunda, floribus allegoriæ intermixta, ait; ponamus huius scalæ, quæ ad Deum ducit primum scalionem, humilitatem Dei, & in summitate huius scalæ ponamus obedientiam, quia ipsa est quæ nos ducit ad supernæ maiestatis contemplationem: sed cur Dominus obedientiæ quæ in summitate huius scalæ posita est, innixus cernitur? optime satisfacit prædictus Abbas, quia *per obedientiam disponebat genus humanum* Philip. Abb. *sibi reconciliare, & iuxta Pauli ad Coloss.1. quæ in cælo sunt, & quæ in terra spirituali concordia* Ad Col.1. *pacificare: vnde idem Paulus dicit ad Philip.2. Christus factus est obediens Patri vsque ad mortem.* Ad Phil. 2.

Vbique, tanquam si Deus præsens visibiliter adesset, modestè viuendum.

133. *Vere Dominus est in loco isto*, licet sit in hoc loco, quid refert? nihil noui aperis nobis, non sine emphasi hæc verba protulit; sed quasi diceret, somno indulgebam cum exigua modestia, & tamen hîc Deus aderat, ante cuius conspectum summo cum Oleaster. timore, & maximo honore consistendum est, *Docet hic locus* (inquit Oleaster) *quam caute nobis vbique agendum sit, cum sciamus præsentem esse vbique Deum, quod cum sciuerimus metuendum est.*

Qui cum Deo familiariter non est conuersatus, eum nesciisse videtur.

134. *Vere Dominus est in loco isto, & ego nesciebam*, non ne per soporem quietis Dominum vidisti, scalæ innixum? à somno ergo euigilans ne dicas te Deum nescire, hîc præsentem adesse, quamuis Deum in visione non contemplatus fuisset, Deum vtique vbique præsentem esse non ignorasset, nihilominus cum veritate dixit se nescire, quia nondum cum eo S.Greg Mag. familiariter conuersatus fuerat: mens est D Greg. Max in libr. 1. Reg cap.3. dicentis, *Neque illic esse Dominum antequam dormiret, dubitare poterat, qui esse hunc vbique sentiebat, sed quia tunc cum perfectius didicit, ignorasse se illum perhibuit cum familiarius non agnouit.*

Qui contemplationi student, tunc solum Deum se sciuisse arbitrantur.

135. *Vere Dominus est in loco isto, & ego nesciebam*, nesciebas? ergo fidei lumine priuatus, cum Deum vbique esse ignores, aduerte per Iacob euectum ad illam eximiam visionem scalæ & Angelorum, nec non ipsius Dei, denotari eos qui contemplationi rerum cœlestium indulgent: quid mirum igitur si tunc Deum Iacob agnouit, quem ante se ignorasse fatetur? quia qui in obedientiæ subiectione humilibusque seruitiis, & laudabilibus pietatis ac misericordiæ ministeriis vtiliter versati & exercitati sunt, si quando excitante iuuanteque Deo ascendant ad statum contemplationis Dei & cœlestium rerum, tanto eos plerumque diuinæ cognitionis lumine illustrari, tantoque diuinæ suauitatis gustu affici, vt tunc vere Deum nosse, & antea ignorasse eum sibi videantur: sed audiamus beatum Gregor. supra cit. Cit. Gregor. *Plerique sub aliena institutione bene proficiunt, & non nitatis suæ tempore omnipotenti Deo ministeria sedulò persoluunt, qui tamen paritate contemplationis ad interna pulchritudinis eius speciem non pertingunt: verum si subiectionis suæ merito donum diuinæ contemplationis accipiant, experientia internæ visionis intelligunt, quia sic nondum sciebant cui ministrabant*: deinde subiungit, *Iacob dormit in via cum fidelis subiectus & maligni spiritus supplantator, per laborem obedientiæ ad quietem internæ visionis admittitur, qui profectò tunc Dominum agnouisse fatebitur, quia dum eam, ad quam nouiter est assumptus, internæ lucis miratur speciem, quantum antea nescierit, experientia reuelatæ pulchritudinis agnoscit; fide namque velut fama Deum cognoscimus, amore autem contemplationis is qui fama innotuit, velut ex ostensione præsentiæ nobis reuelatur.*

Quanto quis à vecordia se separat, tanto maiorem Dei cognitionem consequitur.

136. *Vere Dominus est in loco isto*, ait Iacob euigilans de somno, cur obseruat Moyses quod statim vt à somno expergefactus, Deum esse præsentem huic loco cognouit quem antea nesciebat? sine dubio per somnum verecundiam intelligere possumus, & dicere quod solum hæc verba protulit post somnum, verè Dominus est in loco isto, & ego nesciebam, quia quanto quis à vecordia se remouet, tanto maiorem Dei cognitionem assequitur. Fauet Glossa moralis, *Quisquis post torporem inertiæ euigilauerit, & per exercitium boni operis vere exurrexerit, in Ecclesia supereminentem gratiam Dei, & introitum regni cœlestis intellexit.* Glossa moralis.

In templis diuino cultui dicatis, maxima cum reuerentia immorandum.

137. *Vere Dominus est in loco isto, & ego nesciebam*, cur teipsum reprehendis & excusas, quod hunc locum non cognoueris, minusque te reuerenter habueris, quia in eo somno indulsisti? aduerte doctissimos viros existimasse hunc locum fuisse montem Moria, in quo Abraham immolare voluit filium, & in quo multa post sæcula constructum est templum à Salomone, qui mons erat in Hierusalem. Sic enim

scribit D. August. quæst. 83. in Genes. Dominus est in loco isto, ad prophetiam pertinet, quia futurum erat ibi tabernaculum, quod constituit Dominus in hominibus, & primo populo suo, August. sequuntur noster Lyran. Lipp. & Caiet. ne mireris igitur cur seipsum Iacob accusauerit, quod hunc locum non agnouerit, & eo quo ibi dormierit, quia locus erat in quo templum Dei ædificandum erat, vt si significaret, quanta cum reuerentia commorandum est in Ecclesia in qua adoratur & colitur ipse Deus, quamque ipse sua etiam corporali præsentia inhabitat, vnde si ibi dormire iudicauit indignum Iacob, quid hîc peccare, diuinamque bonitatem lædere, negotia sæcularia tractare? & tamen, vt inquit Diuus Chrysostomus hom. 38. in epist. ad Corinth. 1. num. 14. *Multi pergunt* (inquit) *ad templum Domini, non vt orent, sed vt negotientur, vt ciuilium domesticorumque negotiorum sermones faciant, vnde cætera omnia facilius in Ecclesia deprehendis, quàm Ecclesiam ipsam.* S. Aug. S. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Pauensque: quàm terribilis est, inquit, locus iste, non est hîc aliud nisi domus Dei, & porta cœli, *sic Pagninus.*

Chald. Et timuit & ait, quàm terribilis est locus iste, non est locus communis, sed locus in quo beneplacitum est coram Deo è regione loci huius est porta cœli.

Oleaster. Pauensque, quàm terribilis est locus iste.

Procop. Locus ille religiosus est.

CONCORDIA.

IN Hebræo est נורא nora, quod interpretatur rectè timendus à verbo ירא timuit; tamen noster Vulgatus non incongruè vertit terribilem à terrore, non in malam partem, sed in bonam, nempe quod magno honore & tremore colendus erat locus ille.

EXPOSITIO.

PAuensque, sacro timore necnon reuerentia, *quàm terribilis est locus iste;* non quia nociuus, sed admirandus, & omni veneratione dignus, *non est hîc aliud nisi domus Dei;* cùm enim in summitate scalæ Deum stantem conspexit, scala autem cœlorum cacumen tangeret, hinc est quod locus ille in quo Deus erat, domum ipsius Dei dixit, *& porta cœli;* vidit enim è cœlo Angelos egredientes, cùm per scalam descenderent, & ingredientes, cùm per eam ad Deum regrederentur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ne ingratitudinis arguamur, maximè timere debemus.

138. PAuensque, quid times? nonne vidisti in custodiam tuam è cœlo descendentes Angelos, imo Deum dicentem se futurum tuum custodem, quocumque perrexeris? nihil igitur habes timendum, nec in media animalium ferocitate, nec in desertissimis locis, cùm custodem Deum habeas simul cum suo exercitu Angelico: pauet tamen & meritò timet, ne satis sufficientes gratiarum actiones reddere possit, pro visione à Deo accepta & consolatione habita, nec tot eximiis factis sibi promissionibus: sic D. Chrysost. *timuit ne pro tam multis acceptis beneficiis à Deo ingratum animum exhiberet.* S. Chrys.

Timor inter mundanas prosperitates conseruandus.

139. *Pauensque,* Deum tibi defuturum non times, pollicitus est enim tibi adfuturum, exulem à paterna domo remansurum non formides; dixit enim tibi Deus, reducam te in terram hanc, omnem igitur depone timorem: aduerte Deum maximas ei prosperitates pro misisse: pollicitus enim est, non solùm terram, in qua somno indulgebat, se & semini suo quod multiplicandum foret, sicut puluis terræ, daturum, sed ad quatuor mundi plagas dilataturum, Christique Domini progenitorem constituturum, quid mirum etiam inter suos es diuinos timorem nunquam deposuisse, vt suis in exemplum posteris esset? ne vnquam inter mundanas prosperitates satis tuti ac securi viderentur, sed ruinas sibi possibiles præcauerent: vnde optimè Bernardus sermone de ligno, fœno & stipula ait: *Nusquam est securitas, fratres, neque in cœlo, neque in Paradiso, multo minus in mundo, in cœlo enim cecidit Angelus, sub præsentia diuinitatis, Adam in paradiso de loco voluptatis, Iudas in mundo de schola Saluatoris.* S Bern.

Timendum ne à fauoribus Dei decidamus.

140 *Pauensque,* securus viue, cùm te tot fauoribus dignatus est Deus, tot consolationibus, tot beneficiis cumulauit, tot amoris indiciis prosequutus est: imo prudenter timet: formidandum est enim ne à fauoribus quos adeptus fuimus, decidamus: *Lætos,* inquit Bern. in Psalm Qui habitat, suos Monachos alloquutus, *vos volo, sed nondum securos, gaudentes in Spiritu Sancto, sed tamen pauentes adhuc, & cauentes à residuo.* Cit. Ber.

Dona Dei timorem nobis incutere debent.

141. *Pauensque,* nullibi cœlum serenius & patentius, nullibi Deus propitior, milléque dulcedines manans; & tamen Iacob nunquam timidior, nunquam pauidior apparet, quid times Iacob? Caiet. ait, *timuit diuinum iudicium,* à Dei conspectu beneficiisque Dei facie indignus seruulus timorem Car. Caiet.

exhibit, & ingentem terrorem concipit, non enim possunt ingentia Dei dona in homine vili timorem
Isa. 60. & terrorem non generare, Isaias cap. 60 *tunc videbis & afflues*, vbi significantius Septuaginta reddidere tunc videbis & timebis, & stupebis corde, quasi nulla à Deo bonorum affluentia veniat, quin & timorem incutiat & tremorem.

Admiratione dignum viros iustos & Angelicos cum impuris hominibus conuersantes non contrahere impuritatem.

142. *Pauensque quàm terribilis est locus iste!* nescio vnde tanto timore percellatur, & in admirationem virilitea agatur; nam scala ista per quam Angeli descendunt & ascendunt, prouidentiam Dei erga homines designat, quis autem est qui nesciat Deum hæc infima per Angelos administrare, ad homines descendere, & ad Deum ascendere? vnde ergo tanto timore corripitur, & admiratione rapitur? Sanè illud mihi videtur excitasse in viro sancto admirationem, quod ait, *ascendentes & descendentes Angelos*; non mirum est Angelos ad homines descendere, seruata natura Angelorum, & puritate: cæterum illud est mirabilius puritatem Angelos seruare, postquam cum hominibus conuersati sunt; ergo miratur vir sanctus tantam esse Angelorum munditiam, & puritatem, & candorem, vt etiam ad homines descendentes, & inter impuros conuersantes, nihil tamen de proprio candore, & puritate deperdant; quod sanè multo mirabilius est in hominibus; Angeli quidem cum Deo clarè viso fruantur nihil deponere possunt de propria puritate, neque aliquo modo infici; illud autem valdè mirandum est, viros religiosos lapsui obnoxios, relicta cum Deo collocutione, ad salutem animarum descendere, & conuersari in medio nationis prauæ, atque peruersæ & tamen nihil deponere de animi candore; quod si quando quevideas instar miraculi, admirare: hoc dixerim
B. Phil. Alex., in Philone libro de Somnis, his verbis: *Hæc est enim illa mundi scala quam in præsenti intelligimus figura; quod si eam quæramus in hominibus, inueniemus animam cuius basis est penè corporea & tanquam terrea, scilicet sensus; caput verò tanquam cœleste, mens illa purissima per eam sursum & deorsum feruntur indesinenter diuina intelligentia, quoties ascendunt trahentes eam, seruum anhelantes à rebus mortalibus, & pro dignitate ostendentes ei spectacula, sed non detrahentes secum quando descendunt.*

Primus gradus quo scalam virtutum conscendimus, timor est.

143. *Pauensque quàm terribilis est locus iste*, cur scala sibi ostensa, & in inferiori eius parte consistens, in hæc verba prorupit, *quàm terribilis est locus iste!* verba enim potius sunt timoris quàm amoris, vt patet ex verbo antecedente, *pauensque*, nonne diximus illam scalam viam virtutum designare; quid mirum igitur si in infima illius parte consistens, paueat & verba timoris proferat? quia primus gradus quo scalam virtutum
Balthazar Paëzius. conscendimus, timor est: hunc sensum habet Balthazar Paëzius annot. vnica, in versum vndecimum Cant. Moysis Cantemus Domino, ait enim, *Si virtutes gradus scalæ huius per quam ad Deum ascendimus, quis afferat, primum gradum timorem dixerim, quo iam à terra eleuamur, quem videtur proclamasse Iacob quando in inferiori parte ostensa sibi scala dixit; quàm terribilis est locus iste! quæ vox profectò potius timoris videtur esse quàm amoris & ascendentis primum scalæ gradum timorem.*

Confidentia & diuina misericordia, ne nimium nos reddat securos.

144. *Pauensque*; quis non miserebitur Iacob pauidum in medio Angelorum? nec non sibi Deo præsente, modicæ fidei videbitur si Deo fidem non adhibuerit dicenti, sis custos tuum custodem? non modicæ fidei argumentum est illius timor, sed conscientiæ bene timoratæ: quod confirmat D. Chrysostomus hom. 54. cùm ait, *Stupens iustus, propter magnam misericordiam timuit*: quasi diceret, ex diuina misericordia sibi promissa, non in peccandi temeritatem prorupit, sed potius ad quandam peccandi timiditatem se contraxit.

Pauci saluantur.

145. *Pauensque ait, quàm terribilis est locus iste!* scalam vidisti quam in duobus gradibus in cœlum conscenditur, imo secundùm Procopium, multitudinem scalarum, quibus diuersa hominum genera & diuersæ conditionis in cœlum conscendere possunt, & plurimos Angelos descendentes, vt manum tibi porrigerent, quo facilius scandere scalam valeres, imo Deum scalæ innixum, vt te ascendentem adiuuet; quomodo igitur ais locum terribilem? imo potius gratum, iucundum, facilem deberes dicere, cùm tot sint auxilia quibus iter scalæ confici possit, tamen terribilem annunciat & exclamat, vt innueret vel tot adminiculis, tot Angelis manum porrigentibus, ipso Deo inspirante, paucissimos scalam conscendere, qua portam cœli ingrediantur: quod autem sint paucissimi ex sancto Vincentio Ferrerio serm. 6. in Septuaginta, sic dicente: nota hic de Archidiacono Lugdunensi, qui quadraginta annos fuit in Eremo in magna pœnitentia, postquam resignauit sua beneficia, qui post mortem apparuit *Archiepiscopo Lugdunensi, qui quæsiuit ab eo diceret sibi aliquid de alio mundo, qui respondit; Quod in die quo ipse obiit, mortui fuerant triginta millia, de quibus solum quinque fuerunt saluati, scilicet, ipse, & beatus Bernardus qui illa die perierat, qui statim sine purgatorio ascenderant ad Paradisum, & tres descenderant ad Purgatorium, alij quidem descenderant ad infernum.*

Tantà est Dei erga homines benignitas, vt solùm admiratione possit exprimi.

146. *Pauensque*, quid paues, cùm nulla tibi subsit timoris occasio? non dubito quin antequam indulgeres somno, aliquis tuam occupauerat mentem timor; ne te enim frater insequeretur formidare debuisti, sed nunc à te deponendus erat, cùm te præsentia sua & Angelorum consortio dignatus est, ne paueas ergo, imo timeas, ex admiratione propter eximiam in te & ineffabilem Dei benignitatem; ita noster Lyranus, *pauens, id est admirans de Dei benignitate.* Lyranus Noster

Si in locis Deo dicatis piè non viuamus, maximè timendum est à Dei iusto furore.

147. *Pauensque, quàm terribilis est locus iste!* inquit Iacob à somno euigilans, vidisti-ne gehen-

nam; flammas ignis æterni, aut alium infœlicitatis & miseriarum locum? immo verò non est hîc aliud, inquit, nisi domus Dei, & porta cœli, cur ad domus Dei conspectum paues? cur terribilem locum, & non potius amabilem, iucundum & gratum dicis? vis nosse? audi Caldæum Paraphr. qui ea verba sic legit; quàm terribilis est locus iste! is non est locus communis, sed locus in quo bene placitum est coram Domino, pende illud, *non est locus communis, &c.* & [illegible] mui Deo consecratus, accommoda, vt noueris ad eam pauere, & terribilem existimare, quod non sit communis, nec triuialem viuendi modum & communem cum alijs, sed purum, peculiarem, accuratum & eximium ferat, alioquin tanquam inutilis, & ingratus seruus domo expelleris. Sed audiamus Galfridum ad caput septimum Ieremiæ in alleg. Tit n. hæc verba cum illis illis Ierem æ septimo: *Nolite confidere in verbis, dicentes templum Domini, templum Domini, templum Domini est; quoniam si benedixeritis vias vestras, & studia vestra, habitabo vobiscum in loco isto*, hunc in modum componentem, *timeamus & nos; excogitemus quomodo nos oporteat conuersari in domo Dei, vt nobis si & propter mala opera nostra, relinquatur domus nostra deserta, pauens sanctus Iacob, quàm terribilis est*, inquit, *locus iste*! Benè illud cogitemus, quomodo nos oporteat conuersari in domo Dei, sed quomodo? si sanè in domo Dei, in loco in quo beneplacitum est coram Domino; scilicet dissimulabit ille in domo sua eos qui communia cum sæcularibus studia habent? imo crediderint eos de domo sua iusta ex vindicta eiecturum, inquiens, *Domus mea, domus orationis; vos autem fecistis illam speluncam latronum*, Matthæi 20.

Galfrid. Ierem. Matt. 20.

Ecclesia Dæmonibus terribilis.

148. *Pauensque dixit, quàm terribilis est locus iste*! cui? non Deo, non Angelis, dicemus quod Iacob, non arbitror, quis enim eum timore percellit? non Deus, qui eum benignè alloquens plura pollicetur beneficia, non Angeli, qui eum consolatione dignantur. Cur igitur ait, *quàm terribilis est locus iste*! aduerte hunc locum Ecclesiæ figuram esse; dicamus igitur terribilem hunc locum dixisse quia prædicabat Ecclesiam futuram esse Dæmonibus terribilem esse: sic Rupertus libro septimo in Genesim, capite vigesimo-quarto, *Hec dicta Iacob euigilantis & exclamantis; Verè Dominus est in loco isto*, & cætera quæ sequuntur benè Catholica Christi Ecclesia, de ore eius rapuit, & de omni loco in quo inuocatur nomen Dei, veraciter protestatur, & constantissimè dicit, *terribilis est locus iste, hîc domus Dei, & porta cœli*; vbi suum sanctum celebratur baptisterium, sacro-sancti Corporis & Sanguinis Domini conficitur sacramentum; vnde animæ fideles cælo renascuntur, & Angelorum ascendentium & descendentium manibus feruntur in cœlum, quid nisi porta cœli, & infernalibus portis terribilis locus est?

Rupert.

Non potest exprimi reuerentia, quæ loco cultui diuino dicato debetur.

149. *Pauensque dixit, quàm terribilis est locus iste*! cur non dixit, quàm locus iste Deo gratus? cùm eum ad tot mysteria aperienda elegerit, & dicatus omni cultu & reuerentia dignus; hæc non protulit, sed solùm admiratione plenus, in hæc verba prorupit, innuendum non posse verbis denotari, quanta loco cultui diuino dicato reuerentia debeatur, sensus est à Seraph. à Porrecta, *Quasi dicat*, inquit, *ego nescio in totum exprimere reuerentiam, quam sibi domus Dei exposcit, sed per modum admirantis stupens dico, quàm terribilis est locus iste*! Seraphin

Iustus in aliorum conspectu plenum defectibus se arbitretur.

150. *Pauensque dixit, quàm terribilis est locus iste*! cur postquam contemplatus est Angelos descendentes & ascendentes, timore corripitur, cùm potius ab eis accipiens coronam, omni cum securitate esse deberet? meritò considerans Angelos, pauet, iustus enim in aliorum conspectu, præ humilitate, plenum defectibus se arbitratur, & mens est Card. Caiet. *Timuit Iacob considerando seipsum relatiuè ad præsentiam Angelorum, ne imputarentur sibi defectus sui.* Card. Caiet.

Maxima cum modestia in templis agendum.

151. *Non est hîc aliud nisi domus Dei*, cur alio nomine hunc locum non appellat? aduerte quod in domum Regis, maximè si eum præsentem non arbitremur, cùm ingredimur, maximam gerimus in corpore modestiam, ne oculis regis indignum in nobis videatur; benè igitur hoc nomine domus Dei præsentem locum Ecclesiæ figuram appellat vt quanta cum modestia in eo agendum esse denotaret: *In aulam Regiam intraturus*, ait Chrysostomus hom. 15. in epist. ad Hebr. *& habitu & oculis, & incessu, & in cunctis aliis componis & ornas temetipsum: in templum autem ingressurus, vbi verè aula Regia est, & talis qualis est cœlestis; vides, tu quidem non vides; audi tamen quia Angeli præsentes sunt vbique, maximè in domo Dei, vbi astant Regi, & omnia plena sunt incorporeis illis virtutibus.* S. Chrys.

Ecclesia locus orationis non confabulationis.

152. *Non est hîc aliud nisi domus Dei*, si per hunc locum Ecclesia designatur, quomodo nullæ voces ne Angelorum quidem in eo personuerunt? sine dubio ne intelligas domum Dei non esse domum confabulationis sed orationis: vnde optime sanctus Nilus in diuersis cap. *Ecclesiam in cœlum adi, & nihil in ea aut loquere aut age quod terram sapiat, quia*, vt bene Diuus Ambrosius in 19. cap. vlt. Luc. *Deus vult templum suum esse, non mercatoris diuersorium, sed sanctitatis domicilium.* S. Nilus. S. Ambr.

Afflictis cœlum panditur.

153. *Non est hîc aliud nisi domus Dei, & porta cœli*, portam cœli dicit, quia secundùm Dionys. Carth. apparuit in ea parte cœlum apertum, atque per illam veluti ianuam quam scalæ summitas attingebat, Angeli de cœlo egrediebantur & in terram descendebant, sed cuinam panditur cœlum quod vndequaque clausum est? dico quod Iacobo, verum huic Patriarchæ, quia afflictus erat, mœrens & profugus, ita Rupertus *O profugum cœlestis asyli protectione dignum, quàm veraciter dictum sit, iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde. Psalm. 33.* Rupert. Psalm. 33.

Afflictionum nostrarum requies vera tantùm in cœlo.

154. *Non est hîc aliud nisi domus Dei, & porta cœli*, portam dixit, quia vt in conceptu superiori à nobis dictum est, cœlum apertum conspexit cur Iacob ex longo itinere nimium defesso, multisque aliis sui exilij miseriis laboranti cœlum panditur? sine dubio vt intelligeremus omnium anxietatum, laborum, & ærumnarum, vno tantùm in cœlo constitutam esse requiem, *Ibi est enim*, inquit Diuus Bernardus de interiori domo, capite 16. *Requies*
S.Bern. *à laboribus, pax ab hostibus, amœnitas de nouitate, securitas de æternitate, suauitas atque dulcedo de Dei visione.*

Huius vitæ terminus cœlum esse deberet.

155. *Non est hîc aliud nisi domus Dei, & porta cœli*, nescio cur homini ex itinere defesso, ab ipsis Angelis non aliqua præparatur requies? cur homini ex inedia pœnè deficienti dapes non apponuntur? sed cur homini peregrino sub dio dormienti non datur habitaculum, sed solùm cœli porta, & cœlum ipsum ostenditur? mirari desine, quia peregrino nihil aliud debet offerri quàm cœlum, vt meta & finis itinerum, peregrinationum terminus, huc usque licet hospitem esse ac peregrinũ in terris: at in cœlo, vt loquitur Diuus Bern. cit. cap. de inter.
Cit.Ber. Dom. *Nullus est peregrinus, sed quicumque illuc venire merebuntur, securi in propria patria manebunt semper læti, & semper satiati de Dei visione.*

Pauperum spiritu regnum est cœlorum.

156. *Non est hîc aliud nisi domus Dei, & porta cœli*, si pauper & omniũ egenus erat Iacob, & Deus qui ei apparuit liberalissimus, cur ei diuitias, & opes non tribuit, vel saltem non pollicetur, vt suæ posset subuenire necessitati & indigentiæ? sed solùm ei cœlum & illius ianuam ostendit? quia pauperibus spiritu (quales sunt qui Iacob depositis mundique terræque sarcinis expedito denotantur) ipsum est regnum cœlorum nihil aliud in hoc sæculo satagentes. Fauet Rup. lib. 7. in Genes. cap. 1. *Iacobum imitantur quicumque depositis sæculi oneribus, nudi & expediti ad destinatum tendunt cum Apostolo dicente ad Hebræos 13. Non habemus hîc ciuitatem permanentem, sed futuram inquirimus, illis porta cœli aperitur, & ascendentibus scala hæc erigitur, scala verò ipsa erecta nostra est vi[illegible] hoc sæculo, quæ humiliato corde à Domino erigitur ad cœlum.* Rupe.t. Hebr.13.

Christus Dominus cœli ostium.

157. *Non est hîc aliud nisi domus Dei, & porta cœli*, si solum Deum in summitate scalæ stantem vidisti, quomodo dicis te portam cœli conspexisse, itaue asseris, quod nihil aliud sit quàm domus Dei, cœlorumque ostium? nonne diximus hunc Dominum esse Christum Redemptorem nostrum, benè igitur & verè ait se cœli portam vidisse, quia Christus Dominus ostium est cœlorum, *Ego sum*, inquit, *ipsemet Saluator*, Ioan. 10. *ostium; per me si quis introierit, saluabitur, & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet*; sed Procop. hanc scalam interpretans, ait, *Porta cœli nominatur, per ipsam enim intramus in cœlum summum Dei palatium.* Ioan. 10. Procop.

Quod Deo datur non minuitur, sed nobis seruatur.

158. *Non est hîc aliud nisi domus Dei*, & deinde hunc locum Deo consecrauit, erexit enim ibi titulum & oleum effudit; sed si Deus ei dixerat, terram in qua dormis, tibi dabo & semini tuo, cur ipsimet Deo eam dicat & consecrat? quia quod Deo datur non minuitur, sed seruatur & augetur, quod grauiter confirmat August. epist. 45. *Neque enim quod redditis*, inquit, *reddendo minuetur, sed potius seruabitur, & augebitur, benignus est enim exactor, non egenus; huic ergo quod non redditur perditur, quod autem redditur, reddenti additur.* S. Aug.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Surgens ergo manè Iacob tulit lapidem, quem supposuerat capiti suo, & erexit in titulum fundens oleum desuper.

Sept. Sumpsit lapidem quem supposuerat ibi ad caput suum, & statuit illum titulum, & superfudit oleum in cacumen eius.

Chald. Statuit eius in titulum, & effudit oleum super caput eius.

Pag. Posuit eum statuam, & effudit oleum supra summitatem eius.

Vatab. Posuit eum vice metæ.

Oleast. Posuit illum eleuationem.

Lipp. Posuit eum in signum.

Alij. Posuit eum in monumentum.

Chrys. In columnam.

CONCORDIA.

מצבה Mazeuah, exponitur à Rabi Dauid Kimhi lapis quæ ad odorandum erigitur, vel in titulum sepulchri, sed latius sumi potest pro omni eo quod memoriæ causa, aut ad rei alicuius significationem statuitur & erigitur, vnde fit quod alij titulum, alij monumentum verterunt, quia omnia hæc denotant Iacobum posuisse ibi lapidem, in tantæ visionis memoriam.

EXPOSITIO.

SVrgẽs ergo manè Iacob, vt itineri se cõiungeret, *tulit lapidẽ quem supposuerat capiti suo*, fortasse plures fuerunt, & singularis numerus vt sæpe fit, positus est pro plurali, nam superiùs dictum, quod ad dormiendum posuerat sub capite suo lapides, aut si vnus dũtaxat fuit princi alis lapis quo vsus est Iacob vice puluinaris, & erexit in titulũ, qui hîc non significat superscriptionem aut statuam cum lineamentis

mentis siue aliter politum lapidem, siue columnam cum agri communis lapis esset, sed potius informem, absque vlla artis politura. Sed prius in solo iacentem, deinde in sublime erectum ad perpetuam recordationem eorum quæ ibi Iacob contigerant.

Fundensque oleum desuper, oleum istud secum detulerat ex domo paterna, cibatus aut vnctionis gratia ad faciliùs iter perficiendum, fudit autem super totum lapidem, sed super summitatem eius, fudit autem afflatu & instinctu Dei, aut etiam forte maiorum exemplo & documento, in signum consecrationis, quia res consecratæ vnguntur oleo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Christus Dominus non solùm ex peccatoribus, sed ex Gentilibus nasci voluit.

185. Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo, & qui vt D. Hier. in Psalm. 133. D. August. lib. 16. de ciuit. Dei cap. 33. D. Gregorius Nazianzenus capite 34. & plures interpretes exponunt Christum Dominum repræsentabat: sed cur Christo Domino lapidis solùm nomen tribuitur? dices quia sicut lapis vtrique angularis duos parietes ligat, ac nectit, vt firmius & tenacius coalescant, ita Christus Dominus synagogam & Ecclesiam in vnius fidei vinculum coniunxit, vt eodem vtraque colligata modo in diuinum cultum maiori cum amicitia conspirent: *Ipse enim*, inquit Apostolus ad Ephes. 2. *est pax, qui fecit vtraque vnum.* Sed vt satisfaciamus instituto, aduerte Gentiles lapides appellari, vnde illud Baptista ad Iudæos, de cognatione cum Abrahamo, sic inaniter gloriantes, potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham Luc. 3. hoc est de istis gentilibus & infidelibus, fideles: vnde D. Ambr. lib. 2. in Luc. cap. 2. *Quid aliud*, inquit, *quam lapides habebantur, qui lapidibus seruiebant? similes vtique iis qui faciebant eos:* & paulo post addit, *non immerito comparari lapidibus eos homines qui ita*, inquit, *humanæ sensum naturæ amiserant, vt dum lapidibus putant diuinitatis alicuius inesse rationem, ipsi in naturam lapidum non vsu corporis, sed mentis habitu verterentur:* nota insuper Rahab, & Ruth, in quibus Christus Dominus originem traxit, Gentiles fuisse; quibus notatis, cur non dicemus Christum Dominum parentum nomine designatum lapidem voluisse appellari, non vt ipse in lapidis rigorem obduresceret, sed vt cognatos suos in charitatis ardorem emolliret.

Ephes. 1.
Luc. 3.
S. Amb.

Christus Dominus viam in cælum demonstrat.

186. *Tulit lapidem erexit in titulum*, Vatablus posuit eum vice metæ, si lapide illo Christum Dominum denotari diximus, cum eum vice metæ fungentem asserit Vatablus, quid enim habet commune lapis metatorius cum Christo? aduerte quod lapis metatorius est viarum index & discriminator, qui certa locorum spatia, & quam viam quisque viam carpere debeat, demonstrat: optime igitur hunc lapidem dixit metam Vatab. quia si quis scire velit quam diuersus à cæli ianua peregrinetur, seu quam vicinus cæli aditum aggrediatur, Christum Dominum consulat non modo loquentem, verum etiam operantem facta factis componat, & ex factoris similitudine, vel dissimilitudine quantum ipse accedat, vel recedat à via salutis non obscurè deprehendet, nam, vt bene D. Bernard. serm. ad milites templi cap. 11. *Factus est inter nos, vt nos non solum sanguine fuso redimeret, sed etiam ostenso exemplo commutaret:* planius Diuus Basilius in Constitutione Monastica capite secundo, *Omnis*, inquit, *actio, sermo Saluatoris nostri Iesu Christi, extollendæ pietatis virtutisque obeundæ regula est, propter hoc enim humanam sumpsit naturam, vt in se velut in tabula quadam, veram nobis pietatem ac virtutem depingeret, eamque omnibus nobis ante oculos statuam vnicuique pro viribus imitandam, cen Archetypum proponeret:* vt igitur lapis viarum inscriptis notulis viam in vrbem, ita Christus Dominus verbis & factis viam in cœlum demonstrat. D. Basil.

S. Bern.

Summa Christi Domini humilitas.

187. *Tulit lapidem & erexit in titulum.* Si hic lapis grauissimus est, & in infimum terræ punctum cæteris corporibus subiiciendus, descendit propter natiuam grauitatem, vnde illud Exod. 15. *Descenderunt in profundum quasi lapis*, vbi profundus Ægyptiorum descensus cum descensu lapidis qui profundior esse non potest, comparatur Christus Dominus in benefaciendo velocissimus, in sanando leuissimus: quomodo igitur hoc lapide design ari potest? recte equidem cohæret cum lapidis grauitate Christi Domini humilitas qua se illa ad infima terræ loca quasi natiuo quondam pondere abiecit: nam à sinu Patris desiliit in vterum matris, ab hoc in stabulum, hinc in sepulchrum, deinde in infernum, tandem *à summo cælo egressio eius, & occursus eius vsque ad summum terræ*, Psalmo decimo octauo, hoc est ex altissimo diuinitatis fastigio ad vilissimum humanitatis nostræ exilium descendit: quod D. August. *Expendens ipse*, inquit, *tanquam sponsus, cum caro verbum factum est, in vtero virginali thalamum inuenit, atque inde naturæ coniunctus humanæ tanquam de castissimo procedens cubili humilis misericordia intra omnes fortes maiestate super omnes exultauit ad currendam viam.* D. Aug.

Christus Dominus denotatur à mortuis surrecturus.

188. *Tulit lapidem, erexit in titulum, fundens oleum desuper*, Diuus Cyrillus Alexandrinus libro decimo in Genesim, ait lapidem qui perfusus oleo fuerat, Christum repræsentare quis dubitet? quum & ipse oleo lætitiæ præ consortibus suis linitus esset? sed cur obseruatur à Moyse, quod hic lapis oleo perfusus erectus fuerit à Iacob? quid enim refert vtrum erexerit illum Patriarcha, vel pronum & humi iacentem reliquerit, maxime quidem refert, erectio enim illius lapidis oleo inuncta Christum Dominum suscitandum denotat. Ita citat. Cyril. *à mortuis surrexisse erectio lapidis perbelle significat, quamuis mortem sponte obiisset*, idem habet Isidor. Hisp. *erectio lapidis resurrectio Christi est.* Psal. 44.

Cyril.
Isid. Hisp.

Christus nostrarum mentium splendor.

189. *Tulit lapidem fundens oleum desuper*, diximus lapide Christum Dominum designari, sed lapide oleo peruncto, *quid denotatur? Christus etiam*, inquit Procopius, *perunctus oleo præ consortibus suis*: & Diuus Eucherius lib. 3. in Genesim, quod perfudit lapidem oleo, signum est Prophetiæ euidentissimæ constitutum, qui pertinet ad vnctionem, vnde Christi nomen à Chrismate est? sed cur oleo vnctus potius quam aliquo liquore, vt vini, balsami, &c. aduerte quod vna ex proprietatibus olei est lumini ministrare, & splendorem fouere, quod doctissimus Thomas Monach. Cister. lib. 4. in cant. obseruat. cum de sponsa loquens, ait, *in cella vinaria non solum credimus sponsam inebriatam vino lætitiæ, sed inde accepisse oleum, non quo proximum seduceret, sed quo filios vngeret, consolatione mulceret, amoris affectione illuminaret, charitatiue operis splendore*, hæc verba expende, & dicas verè Christum Dominum lapide in quantum oleo inuncto denotari, quia Christus Dominus nostrarum mentium lumen & splendor est; quod D. Hieron explicans hunc vers. Psalm 17. *Tu illuminans lucernam meam Domine., non videt*, inquit, *intellectus anima nisi à Christo illuminetur, ille enim est inquit Ioannes, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.*

Procop. D. Euch. D. Hier.

Christi gratia peruncti victores sumus vitiorum & tentationum.

190. *Tulit lapidem fundens oleum desuper*, nescio quomodo Christus Dominus oleo designari debeat, cum Dauid Deum deprecans ait, *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*; & Salomon Prouerbio quinto: (*Fauus distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius, nouissima autem illius quasi absynthium*) oleum hic in malam partem sumitur, vt eruditissimus Rodolphus Baynus libro quinto capite quinto in Prouerbiis annotat, inducens Salomonem dicentem, imprudens iuuentus deliciis seduci solet, tu, mi fili, exitus rerum non initia perpende, omnia amœna, omnia iucunda, qualia sunt fauus & oleum, pollicetur caro, cuius desideria si sequantur postrema illius quouis absyntio amariora experiemur; si ergo oleum in malam partem sumitur, cur Christus Dominus oleo comparabitur? aduerte quod licet in malam possit partem detorqueri, longe pluries in bonam sumitur, condit enim cibos, sanat vulnera, leuat labores, molestias minuit, sed hoc habet quod vegetat, roboratque artus corporis, ita vt illud reddat habile ad luctandi certamen, vnde Athletæ ingressuri palæstram oleo vngebantur, merito igitur lapis vnctus oleo, Christi Domini est symbolum quia in agone virtutum suos Athletas suauissima pariter atque fortissima gratia perunctos in aciem deducit, vt illi habeant & causas certaminum & occasiones triumphorum, quod quidem à diuina clementia in nostrum commodum inuigilante profectum est, iuxta illud Diui Cypriani libro de sing. cler. *Inæstimabilis misericordia*, inquit, *quæ vndique honori suo contulit gloriam, & incomprehensibilis pietas qua scilicet pugnas dedit & palmas.*

Cyprian.

Omnia nostra Deo tribuamus.

191. *Tulit lapidem fundens oleum desuper*, nonne hoc oleum vel pro cibo vel pro vnctione corporis contra membrorum lassitudinem secum detulerat, cur ergo super lapidem illud effundit? nonne tibi adhuc longa restat via conficienda? illud igitur in remedium tum inediæ, tum lassitudinis serua, quamuis oleum sibi charissimum fuerit & necessarium; tamen libenter consumit, hac liberalitate denotans omnia nostra Deo tribuenda, sic noster Ferus, *oleum secum detulerat vel pro cibo, vel pro vnctione corporis, hoc autem nunc in Dei cultum effundit, quasi paratus & sua impendere tam benefico Domino.* Noster Ferus.

Christo Domino Rege à Sacerdote comparente, figura eum signantes euanescere.

192. *Tulit lapidem fundens oleum desuper*, mysteriorum plurium instrumentum fuit oleum, quo vsus primus legitur, ac hunc lapidem oleo perunxit, Iudæis postea Deus præcepit, vt ex oleo sacrum conficerent vnguentum, quo perungi possent ij qui vocabantur ad Sacerdotium & regnum, & sicut nunc inquit Lactantius libro 4. Romanis indumentum purpuræ insigne est Regiæ dignitatis assumptio, sic illis vnctio sacri vngue iti nomen & potestatem regiam conferebat; addit Gul. Hamerus, quæ inter multa sacra quæ secundo templo, quod post Babylonicam captiuitatem extructum erat, defecerunt, erat quoque hæc sacra vnctio. Arca enim fœderis Domini, quam iubente Domino Moyses in deserto construxerat, priori templo quod Salomon ædificauerat, illata fuit, asseruabat hæc præter alia quæ Iudæis sacrosancta erant, vnctionis hoc oleum deinde vastato templo à Chaldæis Arca hæc in Babyloniam translata est, nec postea Iudæis redeuntibus restituta est, neque in secundo templo illo post Babyloniam cōdito Arca hæc fœderis Domini, in qua vnctionis oleum asseruabatur, erat, eoque magna dignitas huic templo detracta existimabatur, eratque prior domus à Salomone extructa; hoc titulo longè clarior: hæc sine dubio sine diuino consilio peracta non fuere, sed cur dicimus non hæc contigisse sine speciali Dei Prouidentia? gloria, inquit cit. Ham. domus huius vltimæ, nempe Ecclesiæ, longè clarior erat, quam prioris, nam non erat in 2. domo Arca hæc fœderis Domini, non vnctio, quæ Iudæis erat sacrosancta, atqui Christus Dominus sua præsentia secundum hoc templum nobilitauit, & longè illustrius reddidit, neque enim fas erat vt visibile hoc & typicum oleum in secundo hoc templo esset, quod Messias ingressurus erat diuino oleo vnctus: dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Psal. 44. typicum hoc oleum & verum sic describit, *Quoniam oportebat vt figuraretur vnctio illa vmbratilis, & vmbratiles Reges & Sacerdotes, & tunc vngeretur vera vnctione, caro Domini aduentu Spiritus Sancti, in ipsam, appellatur verè oleum exultationis, virtus vero est præ consortibus suis id est, supra omnes homines, qui cum Christo consortes sunt, ideo illis quidem dabatur particularis quædam Spiritus communio, at in Filium Dei descendens Spiritus Sanctus, super ipsum, vt Ioannes ait, mansit.*

Leuissima obsequia sibi præstita Deus habet gratissima.

193. *Surgens tulit lapidem, quem supposuerat capiti suo, & erexit titulum fundens oleum desuper,* quasi benefactorem Deum exigui olei effusione definire vellet, mirum equidem, nam videns Deum cœli dominatorem & Angelorum, aud ensque eundem magnificum bonorum sponsorem, quomodo audet tanto Domino opulentissimo, parui olei munusculum offerre, vt de deo exiguo munere Deum sibi deuinctum redderet, quia Deus etiam leuissima munuscula & exigua obsequia sibi præstita habet accepta, sic habet D. Theod. qu. 85. in Genes. *Non respuit,* inquit, *etiam minima benignissimus Deus gratam habens operis intentionem.* D. Theodor.

Quodlibet pietatis opus Deo gratum est.

194. *Tulit lapidem, & erexit titulū fundens oleum desuper,* cum bonorum nostrorum non egeat Deus omnium possessor & distributor, ad quid oleo lapidem inunguis? illud serua, tibi adhuc longa restat via; nonne illud fudit in indicium in Deum pietatis & animæ deuotionis: ab hoc opere igitur Iacobum ne diuell.s, quia quodlibet pietatis opus Deo gratum: non dissentit ei Theod. *Bona sua munificentissimo Domino commutauit, nam cum erexisset lapidem quem capiti supposuerat, perfudit eum oleo, quod etiam nūc fieri solet à permultis vxoribus fidelium qui Christo crediderunt, nam consueuerunt in templis diuinis oleo vngere adytorum cancellos & sanctorum martyrum thecas, ad demonstrandam animi pietatem.* D. Theodor.

Etiam exiguum munusculum templo oblatum maximè Deus remunerat.

195. *Tulit lapidem, & erexit titulū fundens oleum desuper,* hic lapis in quo templum fuit postea constructum, secundum doctissimos aliquos fuit, quasi oblatus à Iacob. ad futuram illius constructionem: quid plura, factus Liæ & Rachelis sponsus ingentisque familiæ dominus, multisque pecoribus & armentis ditatus, accepta Deo responsum, vt reuerteretur in terram suam securus & diues, vnde nam? scire cupis, propter obsequium Deo præstitum, sic ei fuit propitius ipsemet ait, Gen. 31. *Ego sum Deus Bethel, vbi vnxisti lapidem, & votum vouisti mihi, nunc ergo surge, &c.* Nonne vides, quam manet alta Dei mente repostus lapis ille Deo oblatus, fœlix qui in domo Dei vel lapidem vnum offerat, eo sane habebit Deum sibi deuinctum, qui quem posueris lapidem æternum, meminit & tibi acceptum refert, se felicior si tibi facultas permittit aurum & argētum in templi structionem, & illius conseruatione tribuere, *non enim latet,* inquit Orig. Ho. 13. in Exod. *vnusquisque, quid ei offerat quam gloriosum tibi est, si dicatur in tabernaculo Dei aurum istud v.g. quo Arca testamenti contegitur, illius est argentū, ex quo bases & colunæ, illius ei de quo amiculi, candelabrum, & nonnulla columnarum bases factæ sunt.* Origen.

Deus labores etiam asperos suaues efficit.

196. *Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo fundēs oleum desuper,* at quorsum oleo lapidem perunxit? si enim oleum vegetiorem hominem reddit, lapis eo fortior non efficitur, forte oleum lapidi infudit, vt significaret non fuisse sibi illum cubitum durum & asperum, sed potius mollem & iucūdum, in quo cum Deo labores suos subleuante familiariter somniares, quod si Deus vel per somnium tantum socius, omnem laborum duritiem, sic emollit, vt durum saxum blando oleo blandius efficit, quid solatii in omnibus aliis tibi non exhibebit? audi D. Hieron. in Epist. 1. ad Heliodorum ad hunc locum alludentem, qui ita illum ad Monasticæ vitæ tolerantiam sic hortatur, *Paupertatem times,* sed beatos *Christus pauperes appellat: labore terreris? at nemo Athleta sine sudore coronatur: de cibo cogitas? sed fides famem non timet. super nudam, metuis humum exesa ieiuniis membra collidere? sed Dominus tecum iacet.*

Trinitas cum vnitate essentiæ.

197. *Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo,* nonne plures cum requiescere voluit, lapides supposuerat sub capite suo? quomodo igitur vnicum inuenit, quem erexit in titulū? si enim plures fuerant quos posuerat, plures amouere debuit, plures dicit, licet vnus fuerit ad denotandam cum pluralitate essentiæ vnitatem, sic expresse Abul. *Possumus nos,* inquit, *melius interpretari, scilicet, quod signat vnitatem personarum, intra vnam singularem essentiam.* Abulens.

Beneficiorum Dei semper simus memores.

198. *Tulit lapidem, & erexit in titulum fundens oleum desuper,* alii legunt posuit eum in monumentum, cur in titulum vel monumentum, lapidem erigi, habita tum eximie visione tot sibi factis promissionibus? sine dubio illum erexit, vt tanti mysterii & sibi & posteris memoria viueret, Deoque omnium bonorum auctori debitæ gratiæ redderentur, sic Chrysost. inducens Iacobum loquentem ait, *Iustum fuit vt debitam hic gratiarum actionem Domino reddam, & offeram.* & merito: præclarum est enim teste Cesario in Dialogo. *in prædicatione diuinorum operum a omnes perpetuo vocalem esse.* Chrys.

Diabolus Dei simia piæ religionis fictor.

199. *Tulit lapidem, & erexit in titulum fundens oleum desuper,* vide ut factum illud Iacob olere paganorum superstitionem, eorum namque magna putabitur religio & pietas, lapides, ligna, nemora vngere ornare, coronare, vnde Arnobius de seipso loquens, cum adhuc paganismi detineretur erroribus, hæc in primo libro aduersus gentes scribit: si quando perspexeram lubricatum lapidem, & ex oliuæ vnguine irrigatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar, & beneficia poscebam de nihil sentiente trunco: cur igitur in morem paganorum fugit lapidem, vel vt ait Pag. statum & oleo inungit? inungit equidem, sed non more Ethnicorum, nam nec illi vncto lapidi diuinum cultum honoremque adhibuit nec lapidi vota fecit, sed Deo, nec in eo lapide numinis quidpiam diuini esse putauit, vt Ethnici arbitrabantur, verum cur Diabolus suos impulit, vt lapides erigerent, oleo vngerent, sicut Iacob fecerat, quia Dei simia est, & diuinitatis affectator: vnde quæ à sanctissimis viris in colendo vero Deo, magna cum laude & eximia pietate cernebat, ea sibi quoque adhiberi voluit, ab iis quos impiis erroribus à se deceptos, sui cultores fecerat, de hoc dæmone Dei simia loquens beatus Iustinus Martyr in Dialogo cum Tryphone, ait, *Scito,* ô Trypho, *dicere pergens intuli eum qui Diabolus dicitur, quæ ad imitationem veritatis falso apud Græcos assimilauit inscripta referri, & sermonibus curasse: quemadmodum & per magos in Ægypto opera sua,*

& per eos qui sub Elia fuere, pseudoprophetas efficit, &c.

Non Deo displicet prouocari ad promissa sua adimplenda.

154 *Tulit lapidem, & erexit in titulum, &c.* nudum lapidem eleuat in signum, propter pro missiones sibi h c in loco à eo fact s sed cur erigit aliquis in signum p o missionis diuinæ sibi factæ? vt eo Deum ad implendam prouocaret, testis est Oleast. *docet nos hic sanctus Iacob testes vocare ad promissiones Dei, qui ad memoriam pollicita deferant, neque hoc ipsi Deo displicere.* Oleast.

Qui pauperi eleemosynam tribuit, lenit iustitiæ Dei rigorem.

155. *Tulit lapidem fundens oleum desuper,* in Hebræo super capu eius, non est dubi m, nomine lapidis pauperes posse denotari; nam si cœlestis Hierusal m construitur viuis ex lapidibus, quis dubitat inter eos lares pauperes esse? necnon lapidum huiusmodi Christum esse caput, sed si caput est Christus cur dicitur quod Iacob fudit oleum super caput istius lapidis: non est dubium olei proprietatem esse lenitiuam: quo posito, quis ve at dicere ideo Iacob caput lapidis inunxisse ad denota dum quemlibet fidelem pauperibus distribuere facultates suas, vt hoc oleo Christi Domini leniat & demulceat iustitiam: non dissentit Pepinus cum ait, *Iacob infundens oleum super illum lapidem, est deuotus Christianus, qui propter Christum dat eleemosynam pauperi, & hoc est quod præcipit esse faciendum ipse Christus Mat. 6. cum ait: Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum, quod est Christus, quia faciendo misericordiam pauperi, propter ipsum, mitigat rigorem suæ iustitiæ erga seipsum, & prouocat eum ad miserendum sibi similiter.* Pepinus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Appellauitque nomen vrbis Bethel, quæ prius Luza vocabatur.

Sept. Et vocauit nomen loci illius domus Dei, Veulam, Luz erat nomen ciuitati prius.

Chald. Nomen autem ciuitatis Luz prius vocabatur.

Caiet. Et verè Luz nomen ciuitatis primum.

CONCORDIA.

Septuaginta, vt moris eorum est, non nomen ipsum, sed quod nomen interpretaretur, verterunt; dixerunt enim οἶκος θεοῦ, vbi habemus Bethel, quæ idem sonat, constat h c loco apud Septuaginta lapsus, nam a uerbium Hebraicum ואולם Veulam, quod est verumtamen, seu verè arbitrati sunt, partem esse nominis eius vrbis vnd ex nomine Luz & Veulam, vnum nomen constituerunt, hoc modo λαμμαοῦ neque hoc mirum nam & eiusdem generis plurima apud eos reperies: hoc idem annotauit & apud Græcos grauissimus scriptor Acacius, inquiens sciendum Vla n, non in partem nominis redidisse Aquilam, sed vt significans, & prius, iam vero vrbem aperte & expresse postea vocat Luzam.

EXPOSITIO.

Appellauitque nomen vrbis Bethel, hæc vrbs non fuit Ierusalem, sed alia est ab ea ciuitas, quod ex illo tertio Regum capi e duodecimo deducitur: nam i i dicitur, quod Ieroboam posuit in Bethel vitulum aureum, vt in eius cultu detineret populum, ne iret in Hierosolymitanum templum, vbi regnabat Roboam, ex quo apparet locum Bethel distitum fuisse à monte Moria, & vrbe Hierusalem, quæ tamen quia templum Dei in ea erat, dicta est Beth l, id est domus Dei: plures sunt tamen, q i eandem cum Hierusalem esse asserant, licetque locus in quo Iacob erexit lapidem, fuerit extra vrbem, tamen poste i ea inclusus fuit, *quæ prius Luza vocabatur,* Luza autem interpretatur amygdalus, quod his arboribus maxime abundabat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dei beneficiorum in nobis sit semper memoria.

156. Vocauitque nomen vrbis illius Bethel, cur nouum nomen ei indidit? nonne antiquius, quod est Luza, quod ibi maxima amygdalorum esset multitudo, conuenientius esset? diximus Bethel interpretari domum Dei, quam ita nominauit, quod in eo loco ostium cœli apertum, & famulos Dei scilicet Angelos ascendentes & descendentes conspexerit, merito igitur hoc nomen nouum, nempe Bethel, ei imposuit vt memoria tanti beneficij à Deo accepti semper permaneret, *optimum est,* inquit Oleast. *loca quibus nobis Dei beneficia contigere adnotare, vt nos diuinorum beneficiorum semper admoneant.* Oleast.

Domus Dei ex aliquorum impietate sortitur nomen iniquitatis.

157. *Vocauitque nomen vrbis illius Bethel,* quæ interpretatur domus Dei, tamen posterior tempore dictam Bethauen conspi io, sic enim a pellatur ab Osea c. 4. his verbis, nolite ingredi in Galgala, & ne ascenderitis in Bethauen & cap 5. vlulate in Bethauen, post tergum tuum Beniamini, & cap. decimo vaccas Beth auen coluerunt ha itat res Samariæ in tribus illis locis et auen esse positam, pro Bethel oratio ipsa & seuitate Prophetæ demonstrat, & docet Hieronymus. Enarrans ea Prophetæ loca, nomen autem Bethauen co positum est ex Beth, quod significat domum, & Aue, quod Theod. vertit

vertit iniquitatem, Symmachus & Aquila transtulerunt inutile siue nihilum, quo modo locus qui nomen domus Dei sortitus fuerat, in nomen domus iniquitatis commutatur. quid enim commune habet domus Dei, cum domo iniquitatis? aduerte quod in Bethel execrabilis idololatria celebrata fuit à populo, vt constat ex tertio Regum capite decimo secundo, vbi dicitur de Ieroboam duos vitulos fecit aureos, posuitque in Bethel, & alium in Dan; & dixit populo, Nolite vltra ascendere in Hierusalem, ecce dij tui Israël, qui te eduxerunt de terra Ægypti, eo, ne mireris igitur Bethel postea dictam Bethauen, quia domus Dei ex aliquorum impietate sortitur nomen iniquitatis: *Est autem,* inquit Hieronymus capite quarto Oseæ, *quæ prius vocabatur domus Dei, & postquam in ea vituli positi sunt, Bethauen dicta est, id est domus inutilis, vel domus idoli, vel vt habet Theodotio, domus iniquitatis.* Oseæ.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Vouit etiam votum dicens, Si fuerit Deus mecum, & custodierit me in via per quam ego ambulo, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad induendum.

Chaldæus. Si fuerit verbum Dei in adiutorium meum, & custodierit me in via hac qua ego vado.

EXPOSITIO.

VOuit etiam votum Deo, promisit voto se obstringens, si fuerit Deus mecum, dirigens studia & negotia mea, *& custodierit me in via per quam ambulo*, viam appellat viam non solùm de Bersabee vsque ad Mesopotamiam, sed totam suam peregrinationem, *& dederit mihi panem ad vescendum*, quo vita consetuatur; petit autem ea quæ ad vitam sunt necessaria, *& vestimentum ad induendum*, quo ab æris intemperie nuditas mea protegatur, intelligit etiam per vestimentum, habitaculum, vel tentorium quod incolat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ille imperfectus qui cum Deo alia postulat.

158. V*Otum vouit, si Dominus fuerit mecum, & dederit mihi panem, &c.* quid ais Iacob, si Dominus tecum fuerit, quid aliud in desideriis habere potes? ipse est enim tibi sufficientissimus cùm in eo sint omnes thesauri, cur ergo præponens, si Dominus fuerit tecum, addidisti, & dederit mihi panem? Ita obuiam ne occurreris hæc proferentem, imperfectione enim detinebatur, ille enim imperfectus, qui Dei consortio non contentus simul cum eo alia postulat: quod annotat D. Gregorius Magnus, lib. 9. Moral. cap. 30. *Videas* inquit, *velle Dei consortium Iacob, & velle temporalia bona, duplex habens videlicet cor, & adhuc inconstans in viis suis, seu postea vir factus & Israel, id est videns Deum, vno mox pede claudicauit, quia qui nec amore sublimi respicit, iam in hoc mundo duplicibus incedere desideriis.* D. Greg.

Vota etiam si sint eorum quibus naturaliter tenemur soluere, Deo sunt grata.

159. *Votum vouit, si fuerit mecum*, subiungit, *erit mihi Dominus in Deum*, nonne lege teneri Deum omnium auctorem reuereri? naturali enim lumine Deum esse cognoscere potuisti, cur ergo votum misisti, & eo te obstringis te Deum, si custos viæ tuæ fuerit, panemque dederit, eum habiturum? quia vota etiam si sint eorum quæ etiam naturaliter debemus soluere, Deo sunt grata. Fauet Oleaster, *Ostendit hic locus Deo vota nostra placere, etiam si illorum sint ad quæ natura tenemur.* Oleast.

Deum nobiscum esse maximè desiderare debemus.

160. *Votum vouit Deo dicens, si fuerit Deus mecum, &c* si tot egregia tibi Deus est pollicitus, vt quod in numerum pulueris terræ posteri tui multiplicarentur, quod possessurus esses terram Chanaan, &c. cur ab eo non exigis, quod adimpleat sua promissa, non autem solum quod tecum sit? prudenter hoc secundùm deprecatur, quia nihil ita in desideriis habere debemus, quam Deum habere nobiscum, ita cit. Oleaster, *Disce quod optet sanctus vir, vt scilicet cum eo Deus sit, & custodiat eum in via.*

Deus quia bonus in se diligendus.

161. *Votum vouit Deo, si fuerit Deus mecum, & dederit mihi panem*, deinde concludit, *erit mihi Dominus in Deum* arguitur Iacob imperfectionis, ex eo quod vouerit se Creatorem cœli & terræ, pro Deo habiturum, illius adorationi & cultui sese dediturum, dummodo sibi victum & vestitum præstet, cum absolutè dicere debuisset, voueo tei summum bonum adoraturum, nulla alia conditione posita, sed cur arguitur tanquam imperfectus? cum laudabile sit votum emittere de Deo semper obsequendo, propter sua beneficia? laudabile, sed longè maiori laude dignum Deo obsequium præstare, ipsum vnicè diligere, non quia bona concedit temporalia, sed quia in se est optimus, quod consulit regius Vates, Psalm. 117, cùm ait, *Confitemini Domino quoniam bonus*, ad hæc verba sic loquitur D. Bern. Ep. 11. *qui magis aut certe solum diligit suum, conuincitur non castè diligere bonum, quod vtique propter se diligi, non propter ipsum confitetur Deum, quia fortassis bonus est sibi, non autem quoniam bonus est in se*: deinde subiungit, *est qui confitetur Domino quoniam potens est, & est qui confitetur quo-*

niam sibi bonus est, & item qui confitetur quoniam simpliciter bonus est, primus seruus est, & timet sibi secundus mercenarius est & cupit sibi, tertius filius, & defert pater, itaque & qui timet, & qui cupit vterque pro se agit, sola quæ in filio est charitas non quærit quæ sua sunt.

Humilitas in Dei gratiis habenda.

162. *Votum vouit Deo, si fuerit Deus mecum, &c.* votum certe sibi emisit, forte timet ne Dei promissio ei facta foret conditionalis scilicet modo ipse in Dei obsequio & cultu permaneret, & se ab omnibus vitiis illæsum ac purum custodiret, sed cur times, cum tot tibi facta fuerint à Deo promissa, tibique tot benedictiones largitus fuerit, totque fauoribus fueris cumulatus? timet equidem, sed ex magna summissione & humilitate, non tanquam obnoxius peccato, aliquid in Deum delinqueret quod Dei promissionum adimpletioni contrarium esset, hæc enim humilitas decentissima erat Iacobo, quia quo maiora à Deo beneficia accipimus, eo humiliores esse debemus, *Est enim*, inquit D. Augustinus in Psalmum centesimum trigesimum, *exultatio de abundantia gratiarum valde timenda, ne quis de domo Dei superbiat, sed magis seruet humilitatem & faciat quod scriptum est Ecclesiastici tertio, quanto magnus est, tanto humilitate in omnibus, & coram Deo inuenies gratiam.* August. Eccles.

Miseria diuitiarum.

164. *Votum vouit Deo, si fuerit Deus mecum, & dederit mihi panem*, delecet à potentissimo pauca postulare, quis autem Deo potentior? quid autem pane communius? cur igitur panis solius tua est petitio? sit auri, sit argenti, sit plurimarum opum, quibus nihil præstantius, nihil fœlicius: sed falleris, nihil enim his infœlicius, *Etenim*, inquit Prosper. lib. primo de vitæ contemp. cap. 13. *qui militat Deo, fugiendæ sunt ex toto corde diuitiæ, quas qui habent sine labore non quærunt, sine difficultate non inueniunt, sine cura non seruant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt.* Prosper.

Panis Eucharisticus indignis fit lapis durissimus.

164. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum*, panem à Deo postulans, haud dubio, diuino afflatus spiritu, Christum ipsum in Sacramento altaris, panem de cœlo verum, panem vitæ, mortis antidotum, spem pignusque æternitatis expetebat, vnde Rupertus ad hunc locum admonet: precemur à Patre panem vitæ æternæ, de quo dixit Ioann. 6. & panis quem ego dabo caro mea est pro mundi vita; sed si panem Eucharisticum postulabat non solum sibi, sed posteris suis illum summopere exoptabat. quomodo Deus Iudæis ait Isaiæ vigesimo octauo, Ecce pono in Sion lapidem, id est in templo meo; lapidem inuenieris pro pane. nonne Iudæi, nempe posteri Iacob, sanctissimo pane indignos se exhibuerant? quid mirum igitur si panem vitæ respuentes, lapidem offensionis & interitus inuenerunt? quam in sententiam pulchre sanctus Petrus Chrysologus serm. ne quinquagesimo quinto, ad illa verba Domini Luc. 11. quis ex vobis Patrem petit panem, nunquid lapidem dabit illi? hoc mod. disserit, *Christus venerat panis de cœlo, sed Iudæis conuersus est in lapidem offensionis & in petram scandali, ecce pono in Sion lapidem: quare petram, quia mordere petram, non panem quærere gestiebant, circumdederunt me canes multi*, Psalm. vigesimo primo, *postea quam illi ex hominibus in canes probantur esse conuersi, cœlestis illis conuersus est panis in petram, non dantis vitio, sed accipientis nequitia.* Rupert. Ioan. 6. Isa. 28. S. Petr. Psal. 21.

Panis Eucharisticus omnem depellit famem.

165. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum*, si panis non sufficit ad omnem famem depellendam, si enim multum panis comederis, ad alios cibos habendos non tibi deest desiderium, cur igitur simul cum pane alios non deprecabatur cibos habere? nonne diximus hac petitione panis, panem Angelorum exoptasse? quid mirum igitur si solum panem petierit? quia Ecclesiasticus omnem facit famem repellere: nobis adstipulatur D. Leo ser. 3. de Egyp. qui rationem præbens cur Christus Dominus puer in Ægyptum secedere voluit, ait, *Qui sanguinem suum pro mundi redemptione fundendum, in aliam differt ætatem Ægypto se parentum ministerio subiectus intulit, repetens Hebrææ scilicet gentis antiqua cunabula, & principium veri Ioseph maioris prouidentia potestate disponens, in illam duriorem omni inedia famem qua Ægyptiorum mentes veritatis inopia laborant, veniens de cœlo panis vitæ & cibus rationis auferret nec sine illa regione pararet singularis hostiæ Sacramentum in qua primum occisione agni salutiferum crucis signum, & Pascha Domini fuerat præformatum.* Isa. 30.

Panis Eucharisticus non datur otio indulgentibus.

166. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum*, quo Eucharisticum diximus designari, sed cur dictum est à Moyse, quod surgens mane hoc à Deo deprecatus est? nonne humi iacens potuit hunc panem petere? cur obseruat Moyses quod mane surgens, hanc orationem ad Deum habuerit? bene non humi iacens, sed surgens & itineri se accingens hunc panem petiit, quia panis Angelorum non dormientibus, nec otio indulgentibus exhibetur, ita Cyrillus Alexandrinus capite trigesimo, *Panis, nempe Christus, cum labore & sudore inuenitur; magna enim & eximia bona non percipiuntur ab iis qui iacent & delitiantur.*

Nullæ delitiæ nisi in hoc Sacramento Eucharistico.

167. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum*, tu dignus es certe, qui à Deo exaudiaris, cum ab eo, id quod etiam inimicis suis tribuit, postules, delicias & omnes voluptates quæ licite possunt haberi, ab eo exige; cum enim fidele præstes ei obsequium, petitioni tuæ acquiescet, prudenter nihil aliud quam panem postulat, quia cum ille sit typus Eucharistici, omnes delicias quæ cogitari possunt, continet, *Vt manna*, inquit D. Cyprianus de Cœna Domini, *sic & hic panis omne delectamentum in se habet virtute mirifica, omnibus qui deuote & digne sumant secundum suum desiderium sapit, implet, satiat edentium appetitus, & omnium exuperat dulcedinum voluptates.* Cypr.

Ne superflua, sed tantum necessaria postulemus.

168. *Si Dominus fuerit mecum, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad induendum*, si panis in cibum ordinatur, sicut vestimentum in operimentum, cur igitur à Deo panem petens, addidisti ad vescendum? vestimentum similiter postulans, subiunxisti ad induendum? recte vtrumque posuit, ad denotandum non superflua, sed solum necessaria concupiscere, non panem in abundantiam sed ad necessitatem sui leuandam, non vestimentum ostentationis, sed solius operimenti gratia, quod notat D. Chrysost. *Non diuitias, inquit, non abundantiam quandam petiuit, sed panem & vestem hanc ad contegendum corpus, illam vero vt necessarium alimentum tanto ante à magistra natura prælibans, quod postea Christus Dominus nobis effusurus erat*, sic prosequitur, *considera quomodo nobis Apostolicum caracterem petitione sua significauit tanto sapientiæ studio plenus erat iusti animus, nam id quod Christus dicebat, ne possideatis vel aurum, vel argentum, vel duas tunicas, hoc iste nondum à quoquam doctus, sed à seipso & ab insita natura magistra nostra, didicit & optauit.* D. Chrysost.

Liberalitas maxima Christi Domini in hoc cibo Eucharistico largiendo agnoscitur.

169. *Si fuerit Dominus mecum, & custodierit me in via per quam ego ambulo, & dederit mihi panem ad vescendum*, videamus quæso quem cibum esuriit Jacob? respondeat D. Pasch. lib. de corp. & sang. Domini, c. 21. *Hunc cibum Iacob Patriarcha esuriebat, si fuerit Dominus mecum, & dederit mihi panem ad edendum; quotquot ergo baptizantur Christum induunt, & panem Angelorum comedunt*, quo posito difficultas [illegible] potest, ex intendendo verbi Patriarche, cur modo non potius antea, modo cur non potius antea, quam modo Deum vult habere cum illi vitam concesserit? pro intelligentia aduerte, quod ait Philo Iudæus libro de insomniis, cæterum beneficæ potentiæ Deus nomen est, regiæ vero Dominus, respondeo ergo ideo optime dixisse Iacob Dominum futurum sibi in Deum, si eum & suos satiaret Christi Domini corpore, pane Angelorum, quia maximè suam manifestat liberalitatem, illum largiendo hominibus, quod admirans Aug. in Psal. 32. ait, *Ecce cibus sempiternus, sed manducant Angeli, manducant sempiterna virtutes, manducant cœlestes spiritus, & manducant ac saginantur, & integer manet, satiat & lætificat, quis autem homo posset ad illum cibum? quomodo ergo de ipso pane nos sapientia Dei? quia verbum caro factum est, & habitauit in nobis: videte ergo humilitatem*, add. & liberalitatem, *quia panem Angelorum manducauit homo, vt scriptum est, Panem cœli dedit eis.* D. Pasch. Phil. S. Aug. Psal. 32.

Maiora nobis præstat beneficia in huius Sacramenti elargitione, quàm si virtutem concederet maxima perpetrandi miracula.

170. *Si fuerit Dominus mecum, &c. & dederit mihi panem ad manducandum, erit mihi Dominus in Deum* dubium excutiamus, cur totum deitatis sine beneficæ potentiæ atque benignitatis in seipsam, ad hoc cibi atque indumenti beneficium tam signate tam peculiariter Iacob retulit? ac si quod nimodo Dominus Deus non foret si infaustus, nisi hoc præstaret, nonne splendidius illi ac magnificentius donum tribueret, si cœli solisque ac lunæ rectorem constituisset? maius & excellentius donum nobis constituit in hoc cibo Augustiss. quam si nos moderatores & gubernatores ad libitum efficeret: ad hoc alludit D. Chrysost. ho. 27. in Ep. ad Heb. occasione Iosue solis cursum cohibentis, in medio suo cursu. *Fortasse vnusquisque vestrum vellet esse eiusmodi vt posset imperare soli & lunæ. sed his maiora assequemur si velimus; nam quænam nobis promisit Christus non fore vt solem sistamus, neq; lunam, neq; solis retrogradationē*, sed quid? *veniemus*, inquit, *apud ipsum ego & pater meus & mãsionem apud eum faciemus; quid mihi opus est sole & his miraculis? cum ipse omnium Deus ad me descendat, & apud me firmus maneat & stabilis*, quomodo autem ad nos descendit, nonne etiam mediante receptione illius pretiosissimi corporis? see nd illud, Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum. S. Chrys.

Deus in liberalitate quamuis non videatur, agnoscitur.

171. *Si fuerit Dominus mecum, & custodierit me in via per quam ambulo, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad induendum* subiungit, *erit mihi Dominus in Deum*; O Patriarcha, cur tibi erit Dominus in Deum? vel vt Paraphrastes Caldaicus habet erit mihi verbum Domini in Deum? cur modo non antea immo potius antea quàm modo, nonne verbo Domini cœli firmati? Psal. 32 nonne in principio erat verbum & Deus erat verbum, ne respōdeat ipse Iacob, pre [illegible] illud *mihi*; ac si diceret, bene quidem verum est Dei verbum ab æterno, Deum ac Dominum esse mihi tamen benefica ipsius natura velut de facie notum reddit, tum sigillatim innotescet, cum erga me liberalis erit in administrandis ad vitam necessariis, ita Phil. lib. de Insomniis. *Cæterum beneficæ potentiæ Deus nomen est regiæ vero Dominus*: sed luculentius lib. de plantat. Noe. *Iam Hæ voces Deus æternus, idem valet ac pro dans, non qui aliquando largitur, aliquando non, sed semper & continuo, qui sine intermissione benefacit, qui dona donis cumulando continuat, cuius gratiæ inter se coniunctæ semper in orbem redeunt, hoc ille mediator Iacob postulauit, in fine precum, dicens, & erit mihi Dominus in Deum, ac si dicat, iam non herili potestate libera erga me vtitur sed benefica, propitia, & vndequaq; salutari potentia, sublato dominationis metu, & anima deuincta beneficiis mutuam gratiam conciliantibus.* Psal. 32. Philo Alex.

Nihil, licet eximia possideamus, nos habere credamus nisi pane Eucharistico donemur.

172. *Si fuerit Deus mecum. &c. & dederit mihi panem ad vescendum* ô Iacob, quid ais? regnum tibi promittitur, & panem quæris? dixerat enim tibi Deus superius. dilatabetis ad Orientem & Occidētem, & Septentrionem, & Meridiem, bene dicentur in te & semine tuo cunctæ tribus terræ, terram in qua dormis, dabo tibi vide quot & quanta promittat? quot beneficiis hominem cumulet? nempe latissimam regionem ei pollicetur, diuinam curam & protectionem, &c. cur ergo post tot magnifica & eximia promissa, panem postulat? quia notante Ruperto lib. 7. de Trinit. cap. 15. panis quem Iacob petit, panis Eucharisticus est, ergo quamuis mala concesse at Deus multa promiserit, nihil tamen habere iudicauit, nisi tamen & his omnibus panis accederet, & propterea aliis omissis, de pane fecit mentionem, quia Eucharistiam rebus omnibus prætulit, & præter hanc nihil esse iudicauit, vnde non meminit eorum, quæ Deus promiserat. sed tantum panem in medium attulit, vide quanti fecerit hunc

panem, quem regno & aliis omnibus quæ Deus promisit, prætulit? sed hoc testatur Rupert. *Verum neque ipsa vouentis oratio conditionalis prætereunda est, nam cum dixisset si Dominus fuerit mecum, & custodierit me in via qua ambulo, hoc etiam addidit filius potentis, magni vehementer ac diuitis hominis, & dederit mihi panem ad vescendum.* Rupert.

Bona temporalia à Deo fateamur.

173. *Si fuerit Dominus mecum, & dederit mihi panem*, panem vsualem sine dubio postulas, ais enim si dederit panem ad vescendum: sed, ô Iacob, cum Deus in necessariis non deficiat, panis autem sit ad vitæ conseruationem necessarius, hac petitione Deum interpellare non deberes: imo prudenter panem postulat, vt etiam illud bonum temporale à Deo esse fateatur, *non solum panem spiritualis alimoniæ*, ait Rupert. libro 7. cap. 15. *sed panem quoque victualem dignemur à patre omnium Deo, efflagitare, vt illum quoque ex dono eius fateamur esse, qui solus potuit, & dignatus est curare non minus regi in solio fulgenti, quam sedenti ad molam necessariam vidua.*

Abundantia & nimia inopia homini periculosa.

174. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum, &c.* diuitias non petiisti, quia nihil eis infœlicius, cum earum desiderium, inquit Diuus Paulus 1. ad Tim 6. nociua mergunt homines in interitum & perditionem, sed cum diuitiarum non sis cupidus, cur panem quo vita conseruatur. & vestimentum quo nuditas corporis tui operiretur, postulasti? pauperrimam vitam degens, quamuis opes non requiras, panem tuum prudenter à Deo deprecatur, quia sicut abundantia, sic nimia turpis hominum nociua est, quod D. Hier. illud Prouerb. 30. *mendicitatem & diuitias ne dederis mihi sed tribue victui meo tantum necessaria, exponens ait ne scilicet copia & inopia transeuntium rerum in obliuionem decidas, æternorum hanc inopiam ne intelligas paupertatem voluntariam, sed coactam.* 1. Tim. 6. Chromatius. Matth. 6.

Sobrietatis simus amantissimi.

175. *Si dederit mihi panem Dominus ad vescendum*, cur ab eo cuius in potestate est vniuersus orbis terrarum, & quidquid in eius ambitu continetur, non cibos delicatissimos, perdices, turtures non postulas, sed solum panem? tibi enim ita facile concedi posset, ac frustum panis: non cibos delicatiores, sed solùm panem dari exoptat, vt doceat quanta cum sobrietate vitam ducere debeamus, quod annotat Chromatius, Aquileæ Episcopus, explicans illud Matth. 6. panem quotidianum da nobis hodie. *Non iubemur*, inquit, *diuitias petere, aut affluentiam sæcularium rerum, sed panem quotidianum, quod Christianis fide viuentibus ad præsentem vitam solummodo necessarius est, vsus autem hominis panis, aqua, & vestimentum, his quidem, natura sobria contenta est, licet humana cupiditatis expleri nequeat vorago.*

Adolescentes non excusari possunt, quia sint sobrij.

176. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum*, cum Iacob sis adhuc adolescens, cui plures cibi non deberent suffi ere, quomodo solo pane contentus arbitraris te vitam transigere posse? vt adolescentes hoc exemplo excusari non possint, quin sobrietatem amplectantur, multi enim, ait D. Greg. Niss. lib. de virgin. cap. 24. *adolescentes in simplici temperantia consenuerunt, rationeq; senectutem præripuerunt, & moribus cursum temporis anteuerterunt.*

Vestimentorum luxus fugiendus.

177. *Si dederit Dominus panem ad vescendum, & vestimentum ad induendum*, cur absolute non petiisti vestem, sine vlla conditione restringente, scilicet ad induendum, cum vestimentum deberet esse indumentum? recte hanc conditionem posuit vt denotaret vestes ad necessitatem, scilicet vt nuditatem corporis contegeret, non autem ad solum ornatum vel ad luxũ petiisse, *Caro enim*, inquit D. Petr. Dam. opusc. 29. in illius Prolog. *quæ nunc fucatis vestibus adornatur, flammæ post modum studente perfricatur, an medicinale ferramẽtum ambitioni vestitum, etiam Saluator appẽsuit, cum diuitem bysso, & purpura decoratum, flammis infernalibus perhibuit? Scriptura quippe teste, nil aliud in hoc diuite reprehenditur, nisi quia sub nitore vestium, etiam sine misericordia legitur splendide conuiuatus*: deinde concludit, *ad hoc quisque cultioribus indumentis enitescere concupiscit, in se mirantium nitidulus oblectet aspectum, vt alienorum pascat illecebras oculorum, sed dum mulcet oculos extrinsecus, intuentium interni iudicis offendit obtutum* D. Petr. Dam.

Quamuis opulentissimi simus, tamen tanquam inopes postulemus.

178. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendũ, &c.* si opulentissimi patris filius, quomodo panem quo nihil etiam apud pauperes communius est postulas? sed si verba regii Psalmistæ inspiciamus, scilicet quæ profert Psalm. 39. ego sum mendicus & pauper, & Psalm. 85. inops & pauper sum ego, quæ profert, inquam, licet sit ditissimus, dicemus quod quibus diuitiis simus præpotentes, tamen diuinam gratiam pane denotatam tanquam inopes petere possumus: obseruatio est Rupert. lib. 7. cap 28. *hoc tanquam pauper & verè mendicus*, dicit, scilicet, *si dederit mihi panem ad edendum, nec mirum, cum & rex maximus & fortissimus Dauid in Psalmis egenum se ac pauperem & mendicum professus sit, bonum ergo ex patribus exemplum nobis filius prouisum est, vt quantumcumque diuites simus, dicamus tamen mendici omnes ante fores supernæ gratiæ panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Rupert.

Humilitas etiam in petitionibus nostris habenda.

179. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendũ, &c.* si tot eximia prædecessoribus tuis concessit Deus, qui erga omnes, & præcipue in sibi obsequentissimos liberalissimus est, cur tam exigua ab eo deprecaris? quia ex humilitate maiora petere, & accipere indignum se indicat: mens est Ioann. Feri, *quamuis sciret Deum & patri & auo suo magna & multa dedisse, ipse tamen non tanta audet petere, indignum se existimans, ac sanctis illis patribus longè inferiorem in quo notatur eius humilitas.* Ioannes Ferus.

In Deo nostram spem locare non in creaturis debemus.

180. *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum*, inquit Iacob, respiciens regius vates Psal. 145. ait beatus cuius Deus Iacob adiutor eius, spes eius in Domino Deo ipsius. cur, quæso beatum eum dicit, habentem Deum Iacob adiutorem? cur enim potius Deum Iacob quam alterius nominat, cum

omnium sit Deus: aduerte, quæso, quod hæc coniunctio, si, non semper dubitationem aut conditionem significat Scriptura, sed nonnunquam certitudinem vt in Psalm. 94. si introibunt in requiem meam. si hic non est dubitantis particula, sed affirmatiua, ita eodem modo possumus dicere, quod hæc verba Iacob conditionem vel dubitationem non includunt, sed affirmationem, scilicet quod certus sum, quod Deus mihi panem tribuet ad edendum: aduerte insuper quod hæc verba protulit cum Esau fratris sui iram fugeret, exulque & omni humano auxilio destitutus peregrinaretur, recte igitur P. Iamista ad verba Iacob, si dederit mihi panem ad edendum, alludens dixit beatum fore cuius Deus Iacob adiutor eius, & spes eius in Deo ipsius, vt denotaret quantæ confidentiæ Iacob in Deum fuerit, qui minis fratris de patria fugatus, omnisque subsidii egens, ac pene nudus, certum habuit Dei auxilium, & non alicuius hominis, beatumque fore illum qui exemplũ eius sequutus, in solo Deo spem suam ponebat, *vanissima est enim*, inquit Bap. Folengio in cit. Psal. *spes ea est quæ in tam tenui ponitur recula, vt homo est, firmissima vero quæ in Deo, quare hic exclamat vates. fœlix nimirũ atque iterum fœlix is est cui Deus Iacob, Deus inquam ille quem sanctæ colunt animæ, est præsidio, cuiusque fiducia solum Domino suo non cõseruis, si interdũ debilioribus nititur.* (Bap. Folengio.)

Primum spiritualia à Deo petenda, deinde temporalia.

203. *Si fuerit Dominus mecum, & custodierit me in via hac*, deinde subiungit, *si dederit mihi panem, &c.* cur ab his primis verbis deprecationem suam ordinatur? cur autem non ab vltimis dicens, si dederit mihi Dominus panem ad edendum? aduerte quod hæc verba priora spiritualiter intelligi possunt, scilicet vt cum eo esset in tribulatione, & custodiret à peccatis: bene igitur ab istis prioribus verbis orationis principium sumit, quia primum spiritualia à Deo petenda, deinde temporalia; vnde Chrysostomus ait *credamus ei admonenti & dicenti, quærite primum regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis; ne igitur ea quæ sunt accessoria, quasi primaria pete.* (S. Chrys.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Reuersusque fuero prospere ad domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum.

Sept. Et reduxerit me cum salute, *&c.*

Cald. Et reuersus fuero in pace in domum patris mei, & erit mihi verbum Domini in Deum.

Vatab. Si reuersus fuero incolumis.

CONCORDIA.

IN Hebræo est בשלום besalom, quod proprie interpretatur cum pace, tamen aliæ versiones ad mittendæ sunt, nam phrasis Hebraica recte declarat, qui enim in pace regreditur, prospere incolumis debet reuerti.

EXPOSITIO.

REuersusq; fuero, id est, incolumis ad domum patris mei, non enim intẽdebat manere in Mesopotamia, sed vt promiserat Rebecca ad domum paternam redire, *erit mihi Dominus in Deum*, quæ verba non sic intelligenda sunt, vt si Deus tribueret ei victum & vestitum, reduceretque à Mesopotamia eum pro vero Deo habiturum, si autem ei hæc denegaret, non tanquam verum numen eum veneraturum, hoc enim votum non solum fuisset, sed plane stolidum; vouet igitur si Deus largiretur quæ postulabat, se speciali cultu & non debito Deum adoraturũ, scilicet vt locum in quo Deus ei apparuerat, dicaret & consecraret diuino cultui, & quod ei decimas offerret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Timor in amorem desinat.

204. REuersusque fuero prosperè in domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum*, cur Dominus in Deum, non Deus in dominũ? æternũ enim numen vt Dominus est omnium, sic etiam Deus est, aduerte ex Philone lib. de Somniis, Dominum est, nomen regiæ maiestatis, quam timere debemus, Deum autem nomen beneficæ potentiæ quam diligimus; quo posito, ordinatè dixit erit mihi Dominus in Deum; non è contra, vt timor enim noster in amorem desinere debet, præstat audire Phil. *Caeterum beneficæ potentiæ Deus nomen est, regiæ vero Dominus. vtrumque igitur dicendum est an dignum habere pura, putaque beneficia? vtrum autem posterius nonne quod ex Domino temperatur ea gratia? quod intelligens meditatur vt mihi videtur, precatur rem mirificam, vt ei Dominus fiat in Deum, volebat autem non amplius timere vt principem, sed amanter honorare vt benemeritum.* (Philo.)

De speciale obsequium præstemus.

205 *Reuersusque fuero, &c. erit mihi Dominus in Deum*, quid votum emisistis? quod si prosperum efficiat reditum, incolumemq; te custodiat, eum pro tuo numine habiturum; sin autem desideriis tuis non acquieuerit, pro Deo eum non est habiturus? minime, cur igitur dicis erit mihi Dominus in Deũ? nonne omnium Deus est? & licet votum tuum non exaudiat, nonne naturali lege teneris eum agnoscere? hæc certe non est mens Patriarchæ, sed ita, nempe si hanc Domini benignitatem expertus fuerit, vt ei necessaria subministret. sic ipsum deinceps vt Deum habiturum spondet, vt illi omnino se deuouerat totumque animum (imo plures animos si fieri posset vt haberet) ad ipsius singulare obsequiũ

Dion. intendéderet: obseruatio videtur esse Dion. Carthag. *non solum nouit quod Dominus sibi esset in Deum, sed & coleret eum per actus specialis deuotionis.*

Opera supererogationis Deo sunt gratissima.

206. *Reuersusque fuero, erit mihi Dominus in Deum*, diximus mentem Patriarchæ fuisse se specialiobsequio dicare voluisse Deo, & particulari cultu eum colere, sed nunne sufficiebat Deum tanquam omnium creatorem communi reuerentia colere? ad quid igitur specialiter se deuouet? potuit quidem communi cultu ei obsequi, sed speciali voluit, sciens Deo opera supererogationis gratissima esse, *vouit enim*, ait cit. Carthus. *quod coleret eum per opera supererogationis.* Dion. Cart.

Beneficiis in nos collatis manifestat creator cœli Deum nostrum esse.

207. *Reuersusque fuero prospere*, vel vt habent Sept. *si reduxerit me Dominus cum pace, erit mihi Dominus in Deum*, cur postquam dixisti, quod acceptis beneficiis nempe pane ad edendum & vestimento ad induendum à creatore cœli & terræ eum tanquam Deum agnosceres, quia beneficiis in nos collatis maxime se Deum manifestat, *precatur rem mirificam*, inquit Phil. Heb. lib. de Somno, *volebat enim non amplius, timere vt principem, sed amantes honorare vt bene meritum*. expende illud vltimum, vt bene meritum, scilicet, à quo accepit beneficia. Philo.

Voti emissio etiam in temporalia potest ordinari.

208. *Et reuersus fuero prospere, erit mihi Dominus in Deum*, tenebaris Iacob quia non solum filius Abrahæ, sed quia rationalis creatura Deum verum pro Deo habere, tamen votum emittis te eum pro Deo habiturum, vt doceas posse pluribus titulis obligari respectu eiusdem rei efficiendæ, sed inspiciamus qua de causa votum emisisti? scilicet vt panem habeas in cibum, vestem in operimentum & tutus sit ex Mesopotamia cum incolumitate regressus, nonne hæc omnia temporalia? ita equidem, cur igitur voues Deo adhibenda, *vt sciat*, inquit Oleast. *quod possunt vota ad temporalia ordinari.* Oleast.

Totos ob beneficia accepta nos Deo committamus.

209. *Et reuersus fuero prospere, erit mihi Dominus in Deum*, quid fit dic is? nonne patris & matris eris? nonne si matrimonio coniungeris, vxoris eris tuæ? quomodo ergo ais quod Dominus erit in Deum? nam his verbis & hac promissione innuis te totum Dei, si in memoriã reuocamus beneficia quæ à Deo obtinuit, dicemus merito hæc protulisse, erit mihi Dominus in Deum, ita scilicet, vt me totum eius obsequio committam, nihil alia specialiter curans, si aduertit Lippom. *Possumus dicere quod votum hic largo modo accipiatur, videlicet quod se totum Deo donauit, commisit, dicauit quasi dicat quomodo non me totum Deo meo crederem, qui tanta gratia me semper & in omnibus persequitur, qui sine dubio mecum erit, vt fuit, custodit in via sicut in patria dormientem, sicut vigilantem cibum præsens, & amictum, ve inducturus me, sicut pollicetur ad domum patris, à quo nunc velut in exilium relegatus mortis timore propeller.* Lippom.

Non solum initium operis, sed & consummatio à Deo dependet.

210. *Et reuersus fuero in domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum*, nonne sufficiebat ne egressum domo paterna regressumque viæ tuæ Deo commendasse, ita vt tibi necessaria ad eam absoluendam præstet, cur igitur etiam de regressu in domum æternam sollicitus eum à Deo deprecaris? quia non solum initium regressus alicuius actionis, sed & consummatio illius à Deo dependet, sic D. Eucher. *initium bonæ voluntatis, & perfectionem operis illius sancto nomini consecrabo, quasi diceret: ab eo enim vtrumque dependet.* D.Euch.

Tanta est hominum stoliditas, vt beneficiorum Dei cito sint immemores.

211. *Et reuersus fuero in domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum*, quid non alia ante à Deo accepisti beneficia? vt quod fratri in benedictione prælatus fueris, quod promissionem de terra Chanaam possidenda acceperis, quod multiplicandum semen tuum sicut puluis terræ? cur igitur tunc non dixisti: erit mihi Dominus in Deum? quia tanta est aliquando hominum stoliditas, vt beneficiorum à Deo acceptorũ sint immemores: sic Procopius Iacobũ videtur carpere, *nunc tandem post tanta accepta beneficia Deum tuum Dominum agnoscere volebas.* Procop.

Opus factum ex voto melius est quàm sine eo.

212. *Et reuersus fuero in domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum*, votum emisisti te speciali cultu Deum veneraturum, si incolumem ad domum patris regressum præstaret: sed nonne non speciali obsequio Deo seruire potuit? sine voti emissione potuit sed noluit, opus enim factum ex voto melius est quam eo non interueniente, quod rationibus vrgentibus probat Bartholomæus à S. Fausto Prior. in Ordine Cister. in thesauro Relig. q. 3. 10. *quia consilium est de meliori bono, sed Deus consulit facere votum, ergo opus factum ex voto melius est quam sine voto; secundo omissio operis voto promissi est maius peccatum, quam si non esset promissum, ergo etiam facere illud est maius bonum, quia oppositorum eadem est disciplina, & quia maior malitia priuat maiori bonitate.* Bartol. à S.Fausto

Dominus se Deum manifestat, cum auxiliatorem se præbet.

213. *Et reuersus fuero in domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum*, cur ex regressu prospero in domum paternam te Dominum Deum dicis te habiturum? quia tunc maximè vt sibi auxiliatorem sentit, & sic Deum præcipuè agnoscet, sensus est Procop. *præterea & hoc deerat quominus esset instructus Dominus Deus Iacob, scilicet, vt auxilio Domini Dei rediret incolumis in patriam domum.* Procop.

Mediocritate simus contenti.

214. *Et reuersus fuero in domum patris mei prospere*, quid ais Iacob? num illo aduerbio *prospere*, rerum humanarum affluentiam postulas? prosperitas enim hoc denotat, minime equidem, sed mediocritatem, quia tanquam maxima prosperitate foret contentus: sic Humerus. *optauit his votis Iacob non summas & splendidas diuitias, quæ semper dominis suis inuidiam conciliare solent, & sordidam inopiam à se abesse volebat, vt quæ non raro ingentium malorum causa mortalibus esse assolet, frugalem victum & vestitum duntaxat à Deo rogauit, nempe medium illud & bonorum mediocris fortunæ possessionem.* Guil. Humerus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXII.

VVLG. Et lapis iste quem erexi in titulum vocabitur domus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi.

Sept. Et lapis hic quem statui titulum, erit mihi domus Dei, & omnium quæcumque mihi dederis, decimam decimabo tibi.

Cald. Et lapis iste quem posui in titulum, erit super quem seruiam coram Domino, & omnium quæ dederis mihi, vnum ex decem separabo coram te.

Pag. Et lapis iste quem posui, statuam, erit domus Dei: ex omnibus quæ dederis mihi, decimas prorsus dabo tibi.

Oleast. Mihi decimando decimabo illud tibi.

Chrysost. Columnam hanc in domum Dei habebo, & omnium quæ mihi suppeditabuntur, decimas dabo.

CONCORDIA.

ALiquid expressius habet Hebræus quam noster vulgatus, hic enim habet, vocabitur domus Dei, iste autem erit domus Dei, plus est autem esse quam vocari. Caldæus autem declarans quid sit, quod ait, Iacob erit lapis domus Dei, vertit & lapis iste, quem posui titulũ, erit super quem seruiam coram Domino.

EXPOSITIO.

ET *lapis quem erexi in titulum*, in signum memoratiuum visionis diuinæ, vocabitur domus Dei, diuino cultui consecrabo, ita vt sit quasi templum Deo dicatum, in eo enim sacrificia obtulit, sicut & in templo offeruntur, *cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi* hoc est eas insumam & impendam in vsum & exercitium diuini cultus, à me celebrandi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Etiam natura dictante templa ædificantur.

215 L*Apis iste quem erexi in titulum vocabitur domus Dei*, vel vt habet Hebr. erit domus Dei: à quonam didicisti templum Deo dicare? nullum enim vsque ad sua tempora videmus extructum, nullam domum ei consecratam conspeximus, quomodo igitur lapidem, quem erexi, te vocandum, imo futurum esse asseris? quia liciium est etiam natura dictante ædificare templa seu domus Dei, & maxime vbi aliquid diuinum apparuit, vnde optime Seraph. à Porr. ait, *Iacob erat ante legem, tamen de dictamine legis naturalis Spiritu Sancto iuuante, in loco vbi sibi apparitio facta erat, domum Dei erexit.* Seraph. à Porro.

Ita certi esse debemus de exaudiendis nostris iustis petitionibus, vt tanquam de iam obtentis disponere valeamus.

216. *Cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi*, nihil adhuc eorum quæ à Deo petisti, possides, nescies te ab eo exauditum, cur igitur de iis tanquam si eorum fores possessor, asseris te in decimas distributurum? quia ita certi esse debemus de acceptandis nostris petitionibus iustis, vt tanquam de iam obtentis disponere valeamus, non dissentit Lipp. cum ait, *pro soluenda gratia decimas designabo, & reddam de omnibus diuitiis, quas mihi nunc pauperrimo traditurum minime diffido.* Lippom.

Maxime grati esse debemus.

217. *Cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi*, nihil adhuc à Deo accepisti, quid igitur ei polliceris? expecta quousque votis tuis annuat, quæ petisti tribuat, ita gratus est vt eorum quæ desiderat adimpletionem præueniat, & Deo ea largiturum polliceatur, quod admirans Chrysost ait, *vide iusti gratitudinem, petebat quidem, at nihil pretiosum, sed panem & vestem, promittebat autem & sua Domino, & qui nihil acceperat, vouet & promittit, eleemosynas se Deo oblaturum, digniorem fide existimans, Dei promissionem quam rerum possessionem.* Chrys

Oratoria in quibus preces fundamus, apud nos habeamus.

218. *Cunctorumque quæ dederis mihi, &c. lapis iste quem erexi in titulum vocabitur domus Dei*, Sept. erit mihi domus Dei, cur tibi? nonne sufficiebat dixisse domus Dei, sine vlla restrictione? bene addidit mihi, vt denotaret se hunc locum tanquam specialem oratorium se velle habere, in quo suas Deo funderet orationes, *iustus enim*, inquit Oleaster, *locum peculiarem habere debet ad orandum & sacrificandum.* Oleaster

Homo se totum Deo consecrare debet.

219. *Cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi*, cur potius decimam quam aliam partem bonorum tuorum, sicut tertiam, quartam, &c offerre decernis? aduerte quod ait Bruno cit. Alleg. Tilm. nempe quod illa decima pars est homo, cum nouem sint ordines Angelorum: si ita se res habet, recte decimam partem bonorum Deo pollicitus, sic enim se totum Deo vouet & consecrat: audiamus cit. auct. *Nondum de decimis lex scripta erat, & iam se Iacob decimas daturum esse promittit, hoc autem Abraham fecisse legitur, mirum nisi per hoc significare volebat vt quia decimus est homo, nouem enim sunt ordines Angelorum, illuc quasi pignore suo decimas mitterent.*

Deo pro omnibus siue prosperis, siue aduersis gratias agamus

220. *Cunctorumq; quæ dederis mihi, decimas offerã*, Phil. Heb. lib. de cong. quæ erudit gratia, expen-

SYNOPSIS CAPITIS VIGESIMI NONI.

VENIT IACOB AD LABAN, PRO RACHEL, quam vxorem maximè optabat, ſeruit, Lia ſupponitur, quæ quatuor filios peperit, manente adhuc Rachele ſterili, quam duxerat poſt Liam, cùm pro vtraque quatuordecim annis ſeruiſſet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VVLG. Profectus ergo Iacob, venit in terram Orientalem.

Sept. Et eleuauit Iacob pedes, iuit in terram Orientis ad Laban filium Bathuel Syri, fratrem autem Rebeccæ matris Iacob & Eſaü.

Chald. Et leuauit Iacob pedes ſuos, & abiit in terram filiorum Orientis.

Pag. Pertexit ad terram filiorum Orientalium.

CONCORDIA.

IN Hebræo eſt וישא רגליו & leuauit pedes ſuos, quod noſter interpres vertit *profectus eſt*, & optime hac tranſlatione exprimit Phraſim Hebraicam, leuare enim pedes eſt proficiſci, ſolùm etiam habet terram Orientalem, vbi Heb & Cald. legunt terram filiorum Orientis vel Orientalium, qui modus dicendi, Phraſis eſt horum idiomatum, ſicut & genus humanum appellant filios Adam, abundant autem alia verba quæ habent Septuaginta.

EXPOSITIO.

PRofectus ergo Iacob, à loco à quo vidit ſcalam cacumen cœli tangentem, profectus, inquam, inde magna cum animi alacritate, *venit in terram Orientalem*, in Meſopotamiam, quæ eſt Palæſtinorum terræ Orientalis, ſed maximè Berſabee de qua ante viſionem ſcalæ exierat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Gloriæ cognitio ad perfectionem nos vrget.

1. PRofectus ergo Iacob venit in terram Orientalem, in Hebr. eſt, eleuauit Iacob pedes ſuos, quid ſibi vult hic dicendi modus? cur non ante ſcalæ Dei innixi viſionem adhibitus? cum iter in Meſopotamiam inſtitueret? an quia viſione diuina adeo recreatus, vt poſtea ita perageret iter, vt vix terram tangere præ celeritate videretur? acute, vt ſolet Caiet. (Car. Cajet.) *profectus ergo Iacob iuxta Hebræum habetur, & eleuauit Iacob pedes ſuos, ſignificans quod diuina viſione ac promiſſione animæquior redditus Iacob accelerauit iter*, qua celeritate nos edocet, poſt cœleſtis gloriæ meditationem, vrgendum nobis iter eſſe per Dei præcepta, vt ſcilicet cum cor noſtrum æternæ mercedis cogitatione dilatatur, diuinorum mãdatorum viam velociſſime curramus, ſcalam vides, Deumque innixum ſcalæ, ita per Dei legem excurre, vt vix terram tangere videaris, leua cordis pedes, iter vrge, vt poſſidere merearis, quod contemplatus es.

Ad obtinendam gloriam maxima cum celeritate curramus.

2. *Profectus Iacob*, Caldæus, *leuauit Iacob pedes ſuos venit in terram Orientalem*, cur non ad Orientem proficiſcitur, tanta cum celeritate progreditur, vt vix pedibus tangere terram videatur? hoc enim denotat Paraphraſtis Cald. leuauit pedes ſuos per Orientem, non ſolum Chriſtum Dominum (Oriens enim eſt nomen eius) ſed etiam gloriam denotari, credimus: quid mirum ſi leuans pedes ſuos, in terram proficiſcitur Orientalem? quia ad gloriam conſequendam maxima cum celeritate currendum eſt: hoc docere videtur S. Damian ſer. 55. qui poſtquam eximia de beatorum fœlicitate præmiſit, vt nos ad eam conſequendam horetur & impellat,
S. Petrus Dam. ait, *Indurandus eſt animus, & à blandimentis voluptatum abſtrahendus, & vtriuſque ſubſtantia materia repurgãda, ſi ad proprios ortus volumus euolare*, expende quomodo ortum propriam gloriam nominat, amanda eſt interim tenuitas paupertatis, ſermo ſuſpendendus amatior, elatio fugienda, ſuſtinendi labores, cum vitiis congrediendum, eliminandæ diuitiæ ſæculares.

Deum habens præſentem, magna cum alacritate etiam inter pericula iter ſuum perficiet.

3. *Profectus Iacob*. Septuaginta legunt, *& eleuauit pedes ſuos, profectus eſt in terram Orientalem*, nonne pluribus repericulis tum prædonum, tum indigentiæ, obnoxius ſolus iter faciens in terram alienigenam? ſed quæſo reuoca in memoriam, quid ei Deus in viſione ſcalæ pollicitus fuerit, ſcilicet ſe futurum illi cuſtodem, quocumque pergeret, inſuper obſerua: quod hæc phraſis eleuauit pedes ſuos miram quandam alacritatem itcr aggrediendi denotat: ne mireris igitur ſi ſolus viæ ſe committit, quia qui Deum habet præſentem & cuſtodem, magna cum animi alacritate, etiam inter media verſatur
S. Chryſ. pericula, fauere videtur D. Chryſ. cùm ait, *Iuſtus ſumpta ex his quæ Deus dixerat, fiducia maxima, peregrinationem obiit, quo pacto enim non ſiſurus eſſet cui dictum erat, ego ero tecum, quaſi diceret, Deus erat cum eo, Deum habebat præſentem, quid igitur ei formidandum erat? nihil equidem.*

Sapientia in hoc mari vitæ inconſtantiſſimo portus ſecurus.

4. *Profectus Iacob venit in terram Orientalem*, id eſt in Meſopotamiam, Septuaginta aliquid amplius habent quam vulgatus: ſic enim inſuper vertunt ad Laban filium Bathuel, vel ad Laban Bathuel, cur obſeruant Septuaginta quod in Meſopotamiam deſcendit, vt ad domum Bathuelis perueniret? obſerua ex Philone Alexandrino, quod ſicut Meſopotamia medium torrentem huius vitæ denorat, ſic Bathuel ſapientiam Dei, quo poſito non inconſideratè loquuntur quod Iacob veniens in Meſopotamiam, quærit domum Bathuelis, quia in ſolo huius vitæ, in qua tot periculis appetimur, ſola & vera ſapientia aſylum præbet, & portum, ſed hoc præſtat audire à citato Philone, *Fuge, dixerunt Iſaac & Rebecca ad filium in Meſopotamiam, hoc eſt in medium torrentem huius vitæ, & caue ne vndis eius mergaris, ſed ſuſtinens aduerſos impetus & vndique prementes vortices, propulſa hos fortiter; nam in ſapientia domo tranquillam ſtationem inuenies, in quam te facile queas recipere, ſcilicet in domo Bathuel; vocabatur enim in ſacris literis ſapientia Bathuel, quod nomen interpretatur filia Dei.*

Dei præſentia alas operibus noſtris adhibet.

5. *Profectus ergo Iacob*, Sept. eleuauit ergo pedes ſuos, Oleaſter hanc Phraſim explicans ait, id eſt maturauit iter, ſeu feſtinauit, cur ita feſtinat? nonne lente deambulando longum conficitur iter? proſequere & non feſtinanter ita proſequere, cur ita feſtinas? reſpice quid ei antea promiſerit Deus, ecce ego tecum ſum: merito igitur feſtinanter iter conficit, vt patris mandatum impleret, quia vt optimè animaduertit Oleaſter, *ecce quàm ſecurum auxilium diuinum reddit hominem, & qualiter eum feſtinare facit.* Oleaſt.

In afflictione communi abſtinendum etiam à licitis voluptatibus.

6 *Profectus ergo Iacob venit in terram Orientalem*, non ſine ſumma admiratione legimus Iacobum Abrahæ nepotem Iſaaci filium, viri prædiuitis, in longe diſſitam terram miſſum, ſed cum nullo famulitio, quo patris fœlicitatem declaret, ſuamque, ſed neque iumentis vehitur, quorum apud patrem ſine dubio magna erat copia, tanquam inopis ſchemate baculum manibus ferentem longinquam peregrinationem aggredi, cur ita pauper & egenus proficiſcitur? nonne poſt infœlicitatem ſuam lachrymis fateri cogetur? iumentis igitur patris vtatur, famulos illius comites ſui itineris ſuſcipiat, nec non copiam auri & argenti, vt in via opipare epuletur, ſed quæſo, animaduerte, non leui dolore & mœſtitia ipſum, necnon parentes eius affectos, cum ab eis diſceſſit, ſpeciali enim eos amore proſequebatur, nec ab illorum conſuetudine ſeſe diſtrahi, vel latum vnguem ſuſtinuiſſe, hinc ergo ſancto iuueni ingens mœſtitia oboritur, & veheme is dolor cor eius vellicat quod à ſancta parentum conſuetudine diuellendus eſſet, nec minori anguſtia premebantur Iſaac & Rebecca, filii ſibi amantiſſimi iacturam facientes, necnon domeſtici abſentem filium domini ſui deflentes: quo poſito, dicamus prudenter egiſſe Iacob, cum exiens à domo paterna, nec comitatum quo itineris difficultatem ſubleuare poſſet, accepit, nec aurum aut argentum vt poſſet opipare epulari, accepit, quia in afflictione communi abſtinendum etiam à licitis deliciis: obſeruatio eſt Hameri, *Non alienum à vero eſt*, inquit, *ſi profectionis huius tam humilis tamque ſine apparatu cauſa ſit dolor & mœſtitia Iacob*: deinde ſubiungit, *odiebat omnem viæ apparatum, neque ſeruorum comitatum & iumentorum operam habere voluit, vt hac rerum humilitate afflictionem ſuam declararet, fuit enim hic mos clariſſimis viris, vt domeſtico aliquo dolore affecti, minime corporibus ad voluptatem quid indulgerent, ſed potius animi vulnus, corporis quoque afflictione grauarent.* Hamer

Iuſtus ſemper ad maiorem tendat perfectionem.

7. *Profectus Iacob venit in terram Orientalem*, cur potius in terram Orientalem veniſſe, quàm in aliam Moyſes obſeruat? dicés, quia ſe res ita habuit, cur alia phraſi id nobis non aperit, dicens venit in Meſopotamiam? ſi quod protulit Diuus Paulus ad Philippenſes tertio verſ. 13. obſeruemus, Ad Phil. facilis & moralis erit reſponſio, ait autem, quæ quidem retro ſunt obliuiſcens, ad ea vero quæ ſunt priora extendens meipſum, prius autem & Oriens pro eodem ſumuntur, his autem verbis, vt optime obſeruat Theoph. legitur de ſpatiis perfectionis, quæ non erat conſequutus: ſic enim teſte

Theoph. inquit Paulus, persequor quæ ante me sunt, vt semper existimem hoc mihi ad perfectionem deesse, & quousque tandem cœptum peregero, à cursu nunquam desistam, quo obseruato: cur non dicemus recte posuisse Moysem quod venerit Iacob non in Mesopotamiam, sed in Orientem, vt denotaret se immemorem eorum quæ retro erant, sed semper ad anteriora se extendere? verum Orientem inquirere, & ad maiorem perfectionem tendere, vnde optime D. Fulgentius Epistola quarta ad Probam, sic loquitur, *Sicut qui ad patriam tendit, donec perueniat, semper habet vbi ambulet, sic etiam nos quandiu in hoc mortali corpore constituti peregrinamur à Deo, præsens vita nobis est via, in qua semper habemus vbi possimus proficere, donec Deo perducente ad illam valeamus beatæ immortalitatis æternam patriam peruenire.* S. Fulgent.

Natura virtutis suaui quadam violentia, ad se omnes allicit.

8. *Profectus Iacob, venit ad terram Orientalem,* cur tanta celeritate ad terram Orientis vis proficisci, in qua tot annos tanquam seruus obsequia præstabis auunculo? si per Orientem diximus intelligi, virtutem acquirendam, siue perfectionem, quid mirum igitur si quamuis sese offerant plura incommoda, in terram Orientis proficiscitur? quia natura virtutis etiam si difficilis videatur, suaui quadam violentia ad se omnes allicit, quod indicat S. Greg Niss. lib. de vita Moys. sic inquiens, *Attrahit enim ad se natura ipsius boni, omnes qui ad pulchritudinis radios sanis possent oculis respicere, ita fit vt cælestium desiderio semper ad maiora, vt Apostolus ait, consurgat, & semper ad altiora peruolet.* S Greg. Nissen.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Et vidit puteum in agro, tres quoque greges ouium accumbentes iuxta eum, nam ex illo adaquabantur pecora, & os eius grandi lapide claudebatur.

Sept. Et vidit, & ecce puteus in agro, erant autem ibi tres greges ouium requiescentes super eum, de puteo enim illo potabant greges, lapis autem erat magnus super os putei.

Pag. Ecce tres greges pecudum, qui cubabant iuxta illum, quia ex puteo ipso potum dabant pecudibus.

Oleast. Et ecce ibi tres ordines ouium.

CONCORDIA.

עדר Hadar, à quo עֵדֶר heder, significat secundum aliquos priuare, deesse, fodere, tamen melius ordinare, hinc heder id est grex, sic ab ordinatione dicitur, vnde etiam vertere poteris, & ecce ibi tres ordines ouium.

EXPOSITIO.

VIdit puteum in agro, non plures, aquis enim non abundabat, *tres quoque ouium greges*, qui plurium erant dominorum, *accumbentes iuxta eum*, scilicet post pastum, *nam ex illo adaquabantur pecora*, reddit rationem, cur iuxta puteum iacebant pecora? quia scilicet cum non essent aliæ aquæ, quibus adaquarentur, expectabant, quousque lapis ab ore illius remoueretur, & ex eo hauriretur aqua, vt eorum sitis extingueretur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virginitas bestiarum volutabris non polluitur.

9. VIdit puteum, & in agro tres greges ouium accumbentes iuxta eum, & os eius grandi lapide claudebatur, forte ne in eum animalia laberentur & conspurcarent, cum murus in gyrũ circa puteum non assurgeret, vt in vsu apud nos est: vt conceptum exprimere valeamus, suppono quod vbi legimus puteum, possumus dicere fontem ex Hebræo, & in medium propono illud quod laudibus extollens dilectam ait Cant. 4. fons signatus, id est sigillatus, sic Hebraici verbi græcique vis requirit; sed cur sponsa dicitur sigillata, vel quo sigillo munita? sigillo quidem virginitatis, teste D. Ambr. tract. de Hort. ad virg. dicente, virginalis signaculum pudoris, & claustrum integritatis genitale custodit: sed cur, quæso, sponsam voluit esse fontem sigillatum vel munitum? quia sicut putei claudebantur, ne vel bestiæ in eos deciderent, vel cœno illorum aquam pollucrent, sic Dei sponsa fons signatus dicitur, ne spiritualium bestiarum volutabris puritas eius impuretur, ac nitida fluenta inficiatur. Scite idem pater lib. de virg. nit. *Fons, inquit, signatus ideo quod expressam imaginem Dei sinceri fontis vada retineat, ne volutabris spiritualium bestiarum sparsa cœno fluenta turbentur.* Cant. 4. S. Ambr.

Oris nostri fons nisi coerceatur, cœnum & lutum colligit.

10. *Vidit puteum, & os eius grandi lapide claudebatur,* quid denotat mystice puteus, os lapide clausum habens? nonne conuenientius foret, quod omnibus patens aperiretur, ne pecudes tandiu adaquari expectarent? aduerte quod puteus potest occludi, ne si aquæ eius super ripas efferantur, & campos abluant, lutum colligant, & impuræ, & lutulentæ fiant, cur igitur non dicemus quod ad putei, cuius os clausum est, similitudinem, os linguæ nostræ claudendum, ne in nimiam loquacitatem effusum, & nullis modestiæ ripis coërcitum quiduis effutiendi libertate peruadat, & peccati lutũ sibi colligat. Audiendus est B. Laur. Iust. lib. de ligno vitæ cap. 5. de contin. *Alliga, inquit, ô homo, qui continentiam custodire moliris, sermonem tuum, ne lasciuiat, nec luxurietur, & in turpiloquio peccata sibi colligat, sit restrictior & ripis coerceatur, cito lutum colligit animus superfluitate verborum*; in quibus verbis ad S. Laurentius.

fontem siue puteum respicit, qui nisi occludatur dum aliena peruadit, lutum contrahit, & impuritatem, vt quod puteo vel fonti accidit, accidat animo, nisi sermonis vndas intra suos terminos concludat.

Scriptura Christum Dominum nasciturum prædixit.

10 *Vidit puteum*, non est dubium aliquod mysterium in hoc puteo contineri, sed quid puteus hic denotare potest? videamus quomodo præcedentem versum explicet Phil. Abbat. in moralitatib super Cant. in procemio, quis ille est qui ad terram Orientalem proficiscitur, nisi Christus? de quo Propheta, ait Zach 6. *Ecce vir Oriens nomen eius*, quæ vero est terra Orientalis, nisi beata & perpetua Dei genitrix virgo Maria, de qua Christus oriri dignatus est? quam Ezechiel portam Orientalem appellat, quo posito, sempe quod Iacob Christum designat, terra autem Orientalis virginem sanctissimam, quid in quam, puteus ille designare potest? satisfacit eit Au-ctor, *præfigurat mysticam & occultam Scripturam, quæ Christum nasciturum esse prædixit.* Phil. Ab.

Scripturam quam alij aperire non poterant, Christus Dominus reuelauit.

11. *Vidit puteum, tres quoque greges ouium accumbētes iuxta eum, & os eius grandi claudebatur lapide*, quid refert, quæso, vtrum tres fuerint greges, vel duo, aut quatuor, qui requiescerētiuxta puteum? & etiam quid refert, vtrum puteus clauderetur lapide, vel alio operculo? Ridicula sane, inquit Rupert. lib. 7. cap. 26. & cætera quæ sequūtur velina nia publicisque auribus indigna, sed inspice quid addat, plane sapientes huius sæculi ita tacerent, nisi palam sub grosso volumine litteræ splendidam sensuum maiestatem, dispensatores mysteriorum Dei monstrare cōsueuissent, quid magnum sane & admirabile mysterium? sed quo mysterium, ô Ruperte, per illos tres greges? Samaritanus, Iudæus, Gentiles intelligit, per puteum, sacrā Scripturam, per Iacob Christum; quo posito sic satisfecit, *Venit in terram Orientalem vir iste, iuxta Prophetam, nomen est Oriens, & ipso aduentu suo terram suam, quam, iuxta Psalmistam, benedixit, fecit esse Orientalem, illuminando scilicet his qui in tenebris & in vmbra mortis sedebant, venit ad puteum cuius os grādi lapide claudebatur, iuxta quem tres ouium greges accumbebant, id est, venit ad aperiēdam Scripturam, quam & Iudæi & Samaritani, atque Gentiles modis omnibus disgregati exquirebant; nam & Iudæi & Samaritani Scripturam sanctæ legis eandem apud se habebant, & tamen sic ab inuicem erant disgregati, vt sicut Euangelista testatur, nec salutem in haustu putei, id est aquæ elementaris contererentur Iudæi Samaritani: porro Gentiles ab vtrisq. longius diuersi erant, quippe qui nec Deum cæli colebant, & tamen eandem Scripturam per Septuaginta Interpretes translatam scire tendebant, sed frustra hi vel illi taliter accumbebant; nam Scripturæ sacræ puteum Scribæ & Pharisæi grandi lapide clauserant, id est, traditionibus Dei relictis propter traditiones suas prauo sensu obstruxerant: vnde illis in Euāgelio manifeste improperatur, dicente Domino, væ vobis legisperitis, quia tulistis clauim scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis, item quare vos transgredimini mandatum Dei propter traditiones vestras: nam Deus dicit, Honora patrem tuum & matrem tuam, vos autem dicitis, quicumque dixerit patri suo vel matri suæ, munus quodcumque est, ex me tibi proderit, & his similia.* Rupert. Ioan. 4.

Cordis duritia lachrymarum abundantiam impedit.

12. *Vidit puteum, cuius os grandi lapide claudebatur*, noster Bonna in lib. de dictis salutis tract. 7. de beatitud. cap. de fletu, ait per puteum irriguum deuotionis intelligitur; sed si irriguum deuotionis eo denotatur, cur clauditur lapide? nam potius pertus puteus esse deberet, ita se res habet, sed tunc, inquit cit. Seraph. doctor, *Grandi lapide clauditur, quando fletus propter cordis duritiam impeditur.* S. Bonauent.

Nostra negotia media oratione Deo committenda sunt.

13. *Vidit puteum in agro*, ad quem iter suum dirigit, sed, ô Iacob, cur vltra non progrederis? prope est ciuitas, cur ingredere, non enim sic laboras, vt ex puteo aquam velis haurire, non sine causa iuxta puteum sistit, sed vt coram Deo preces fundat, vt omnia sibi prosperè contingant, ita Lip. *prope vrbem Aram peruenerat tardando orationis causa, vt negotium pro quo venerat, solita Deus gratia dirigere dignaretur.* Lippom.

Iusti dum impii prosperantur, afflictionibus probantur.

10. *Et vidit puteum quem non transgreditur*, cum eo paulum persiste & considera, cum iustus Iacob ad puteum iaceat, mirum admodum ex itinere fatigatus, solus & egenus, & ferus homo frater eius parentibus & Deo ipsi ob morum prauitate exosus, tranquillam in patria vitam agat, insidiis usque sanguini fratris illum secedere atque exulare compulerit: sed non mirum, nam iusti dum impii fœlicium rerum omnium prospero euentu fœliciter potiuntur, afflictionibus variis à Deo probantur, hic Diuus Cyril. Alex. lib. 16. in Genes. his verbis colligat, *qui rectam viam Dominique sequi voluerint, suppliciis persecutioneque durissima afficientur; nam iniquitatis filij cum clarorum virorum virtutem reprehensionem quodammodo suæ prauitatis existiment, veluti immanes quædam feræ in eos crudeliter ruunt.* Cyril.

Sacræ Scripturæ profunditas, & illius sententiarum obscuritas.

15. *Et vidit puteum cuius os grandi claudebatur lapide*, puteo non est dubium sacram Scripturam denotari, sed cur puteo figuratur, & maxime cuius os ingenti saxo clauditur? quia in ea profunditas est arcanorum, obscuritasque sententiarum, vnde non sine hominū labore & sudore necnon speciali Dei auxilio, ipsa intelligentia eruitur, in quam sententiam hæc a B. Aug. Epist. 2. ad Volus. dicuntur, *tanta est*, inquit, *Christianarum profunditas litterarum, vt in eis quotidie proficerent, si eas solas ab ineunte pueritia vsque ad decrepitam senectutem maximo otio, summo studio, meliore ingenio conarer addiscere, deinde hoc subiugit, non quod ad ea quæ necessaria sunt saluti, tanta in eis perueniatur difficultate, sed cum quisque ibi fidem tenuerit, sine qua piè recteque non viuitur, tam multa tamque multiplicibus mysteriorum vmbraculis opaca intelligenda proficientibus restant, tantaque non solum in verbis quibus ista sunt, verumetiam in rebus quæ intelligendæ sunt, latet altitudo sapientiæ vt annosissimis, acutissimis flagrantissimis cupiditate discendi hoc contingat, quod eadem Scriptura quodam loco habet Eccles. 18. cum consummauerit homo, tunc incipit.* August.

Humilitas necessaria cum aliis virtutibus, ad intelligentiam sacræ Scripturæ.

16. *Et vidit puteum tres quoque greges accūbentes*

iuxta eum, vidit puteum in agro, inquit Hugo Car. id est sacram Scripturam in paruulo, tres quoque greges, id est, eos qui Scripturæ intelligentiam cognitionemque expectant; sed cur dicuntur accubantes iuxta puteum, non autem stantes super eum? potuissent enim, cum hic foris ingenti lapide clauderetur, super eum stare, aduerte quod per humi iacere, humilitas & quies denotatur, per ipsas oues mansuetudo: quo posito, recte dicuntur eiusmodi pecudes esse oues accumbentes iuxta puteum, vt quænam virtutes necessariæ forent ad hauriendas aquas salutares sacræ paginæ denotarentur: ita citat. Card.
Hugo Card. *Notantur hic quinque quæ necessaria sunt, accedenti ad puteum sacræ Scripturæ, scilicet humilitas, simplicitas, mansuetudo, diligentia, quies: quies enim humilis & simplex, & mansueta est: per hoc quod dicitur accumbentes, quies, per hoc quod dicitur iuxta puteum, diligentia, humilitas quidem necessaria est, superbis enim resistit Dominus, humilibus autem dat gratiam, Iacobi 4. Matt. 11. Confiteor tibi Domine, Pater cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Simplicitas necessaria est. Sap. 1. Sentite de Domino in bonitate & in simplicitate cordis; quærite illum, mansuetudo necessaria est. Psal. Docebit mites vias suas: diligentia necessaria est. Exod. 2. Moyses fugiens de Ægypto, id est sacram Scripturam, cuius præceptis firmiter inhærere debet quisquis mundum deserit. Deut. 5. Erūt verba hæc ego præcipio tibi, in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis sedens in domo tua, & ambulans in itinere dormiens & consurgens; & ligabis ea quasi signum in manu tua; item quies à curis huius mundi est necessaria. 2. Tim. 2. Nemo militans Deo, implicat se negotiis sæcularibus. Eccl. 38. Scribe sapientiam tempore vacuitatis, & qui minoratur actu sapientiam percipit.*

Iacob. 4. Matt. 11. Sap. 1. Exod. 2. 2. Tim. Eccl. 38.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Morisque erat, vt cunctis ouibus congregatis, deuoluerent lapidem, & refectis gregibus, rursum super os putei ponerent.

Sep. Et congregabantur illuc omnes greges & reuoluebāt lapidem ab ore putei, & potabant oues, & reponebant lapidem super os putei, in locum suum.

Pag. Et congregabant se ibi omnes greges, & reuoluebant lapidem ab ore putei, & potum dabant pecudibus, & restituebant lapidem super os putei, in locum suum.

Chrys. Et deuoluebant lapidem, & adaquabant oues, & educebant.

CONCORDIA.

LIcet ex suo addiderit vulgatus interpres, *morisque erat*, tamen non vt aliquid superfluum, sed ad expressius rem declarandam, adiunxit, solebant enim pastores lapidem reuoluere ab ore putei, cum omnes greges conuenerant.

EXPOSITIO.

MOrisque erat vt cunctis ouibus congregatis, hoc ita constitutum apud eos erat, forte etiam cum inflictione alicuius pœnæ, si aliter fieret, *deuoluerent lapidem ab ore putei, & refectis gregibus*, siti pecorum aquis putei extincta, *rursum super os putei ponerent*, ne ad libitum quilibet ex eo hauriens eam deturparet, vel inordinatè sumens consumeretur, sicque potu hoc solito pecudes priuarentur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quod rarum & vtile, maxima cum diligentia custodiendum.

16. MOris erat vt ouibus congregatis deuoluerent lapidem, & refectis gregibus rursum super os putei ponerent, cur tantum laborem & tollendo & restituendo lapide consumunt; nonne satius esset semel ablatum non restituere? aduerte quod propter inopiam aquæ in illa regione, illa putei maximè necessaria erat, & ideo conseruanda erat, quod aliter fieri non poterat nisi lapide restituto, ne aqua à quolibet transeunte consumeretur: ne igitur nos arguas quod lapidem impendunt in lapide putei toties ponendo: quod enim rarum & vtile, maxima cum diligentia custodiendum: non dissentit Lippom. *Multa cura custodiendos puteos pro iumentorum & animalium potu salubri non caret ratione, nec indignum quod à pastoribus obseruandum doceatis, solet enim negligentia in his maxima illis damno fieri.*

Lippom.

Sacræ Scripturæ intelligentia apud nos semper inuiolata remanet.

17. *Moris erat vt deuoluerent lapidem, & refectis gregibus rursum super os putei ponerent*, si lapis quo puteus significans Scripturam claudebatur, erat intelligētiæ illius difficultas, cur ablatus lapis restituitur? sic enim denuo redit difficultas, & obscuritas intelligentiæ illius Scripturæ, ad quid autem eam aperire, si illico adhuc clausa debet remanere, & intellectu difficilis esse? clauditur puteus lapide, ne ab animalibus lutum intermittatur. cur non dicemus similiter ideo postquam pastores gregis Domini potum eis salutem dedere, Scripturæque intelligentiam bibendam, tunc claudere huiusmodi mysticum lapidem, id est eum immunem ab erroribus hæreticorum, magna cum sollicitudine custodire? Fauet cit. Lippom. *Figura hæc fuit eius qui nunc in sancta Ecclesia moris est, vt fidelium gregibus in ea adunatis, Prædicatores & Prælati easdem Scripturas exponunt, amouentes saxum obscuritatis, sicque ouibus Christi, refert quod os putei rursus claudatur, id*

Auctor Cat.

est Scriptura, in sua sinceritate & integritate relinquatur & custodiatur, nec ei pulueres falsitatum valeant commisceri, sed inuiolata seruetur.

Sine deuotione humanum cor aridum est.

18. *Moris erat vt ouibus congregatis deuoluerent lapidem*, congregabantur huiusmodi greges iuxta puteum, vt sibi satisfacerent & adaquarentur, Hugo Card. hoc exponens mysticè ait, tres greges ouium accumbentes iuxta puteum, sunt cogitationes simplices, desideria sanctorum, suspiria crebra quæ iuxta cor accumbant, expectantia potum deuotionis, cur hunc potum expectant? nonne suspiria crebra in cœlum, sancta desideria, & optimæ cogitationes sufficiunt? minime respondet cit. Auctor, *Sine deuotione enim aridum est cor humanum.* Psal. 14. *Anima mea sicut terra sine aqua tibi.* Ioël. 10. *Mugierunt greges armenti, quia non est, pascua eis & greges pecorum disperierunt: & postea, sed & bestiæ agri quasi area sitiens imbrem, suspexerunt ad te quoniam exsiccati sunt fontes aquarum.*

Hugo Card.

Psal. 103.

Ioël. 10.

Cum Christum Dominum verè cogitamus, duritia tollitur.

19. *Moris erat vt ouibus congregatis, deuoluerent lapidem*, Lapis positus super puteum, cordis duritiam nostri denotat; sed quomodo potest fieri, quod ouibus in vnum congregatis, huiusmodi lapis remoueatur? reuoca in memoriam quid in præcedenti conceptu, Hugo Card. per illos tres greges expectantes intellexerit, nempe cogitationes sanctas, bona desideria, crebra in Deum desideria, & dices, merito auferri lapidem ab ore putei, cum congregantur oues in vnum, *quia quando omnes cogitationes*, inquit cit. Card. *omnia desideria, & cuncta suspiria conferuntur in vnum, id est in Christum, tum tollitur lapis, id est cordis duritia, & adaquantur greges aqua deuotionis.*

Deuotio aliquando in nobis cessat, vt ardentius desideretur.

20. *Moris erat vt ouibus congregatis deuoluerent lapidem, & refectis rursum super os putei ponerent*, si vt diximus per ablationem huius lapidis, intelligenda est cordis nostri duritia remota, vt potu deuotionis recrearetur, cur accepto iterum clauditur? cur perpetuo huiusmodi aqua non manat? cur medio lapide restituto fluxus illius interrumpitur? quia aliquando in nobis deuotio cessat, vt ardentius desideretur; ita cit. Hugo Card. *Non tantum est continuus potus deuotionis, quantumcumque spiritualis sit, sed aliquando interrumpitur, vt maius desideretur; & quia fit homo spiritualis quasi acediosus, super quo conqueritur B. Bernardus ab heri & nudius tertius inuasit me languor quidam, & insolita quædam hebetudo spiritus, nec legere, nec meditari, nec orare delectat, ideo Psalmista clamat, Redde mihi lætitiam salutaris tui.*

Hugo Card.

Bernard.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Dixitque ad pastores, fratres vnde estis? qui responderunt de Haran.

Pag. Et dixit ad eos Iacob, fratres mei, vnde estis? & dixerunt, de Charan nos.

CONCORDIA.

HEbraice מחרן אנחנו mecharan anahun de Charam nos, sed supplendum est, sumus, vt habent Septuag. necnon Chald. est enim Hebraismus supplendus.

EXPOSITIO.

D*Ixit ad pastores*, qui conuenerant vt greges suos adaquarent, *fratres, vnde estis?* eos sic appellat, non vt affinitate coniunctos, sed amore, quo omnes tanquam fratres prosequebatur, *qui responderunt de Aran*, quæ erat ciuitas propinqua.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vrbane omnibus loquamur.

21. D*Ixit ad pastores fratres vnde estis vos?* si pastores sunt, tu autem patris ditissimi & potentissimi filius, quomodo eos fratres nominas? cum nullo nec etiam affinitatis vinculo sis eis coniunctus? non immerito, nomine amoris & vrbanitatis appellat, quia omnibus nobis etiam inferioribus maxima cum vrbanitate loquendum est, *docet nos hic locus*, ait Oleast. *optima ad extraneos habere verba, non superbire.*

Oleast.

Amicitiæ eorum quibus indigemus, nos insinuare debemus.

22. *Dixit ad pastores, fratres, vnde estis?* ignotis loqueris, si autem fratres tui essent, tibi cogniti forent, ne fratrum igitur nomine eos digneris, aduerte Iacobū pastoribus his indiguisse, vt quod sibi ignotum ab illis aperiretur; insuper fratris appellationem amicitiæ vel acquirendæ, vel conseruandæ argumentū esse, quid mirū igitur licet extraneos, fratres nominet, quia amicitiæ eorum quorum opera indigemus, nos insinuare debemus, non dissentit Abul. dicens? *Fratres vocauit pastores, vt familiaritatem captaret, quia fratris nomen amoris & æqualitatis est.*

Iustorum humilitas.

23. *Dixit ad pastores fratres vnde estis?* si pastores sunt, & ideo alicuius Domini famuli & serui, tu autē teste diuino oraculo, ore patris tui pronuntiato, ita sublimis, quod seruient tibi populi, & adorabunt te Tribus, imo si omne secluderetur oraculum, eorum Dominus potes esse; cur igitur fratris nomine æqualitatem dicente cōhonestas? quia tanta est iustorum humilitas, vt omnes sibi æquales arbitrētur, *ex hoc*, inquit Dio. Carth. *patet humilitas Iacob, & charitas*

Dionys. Carth.

quod ipse tanti filius Patriarchæ, vocauit pastores ouium fratres.

Prauus moribus, & præcipuè hypocrita ignorari debet à iusto.

24. *Dixit ad pastores, fratres, vnde estis?* In tuis verbis contrarietas esse censetur; si enim eos fratrum nomine appellas, eos habes cognitos; si autē ab eis, vndenam sint sciscitaris tibi sunt incogniti, alias non inquireres; quomodo ergo tibi sunt noti & incogniti? quid responderint pastores inspiciamus, dixerunt de Haran; quomodo interpretatur Haran? iracundus siue decorus, nempe solum exterius, quo nomine non bonis moribus ornatos intelligere possumus, imo & hypocritas; ne dicamus igitur eum sibi in dictis contrarium; quia licet verum sit quod eos vt homines cognouerit; & ideo fratres, tamen vt iracundos ignorauit, sensus est Ruperti Abbatis, lib. 7. cap. 27. *Aran iracundus interpretatur; quod nomen pastoribus bene congruit, qui pascebant semetipsos; quos & fratres vocat, quasi notos; & tamen vt ignotis dicit, vnde estis? quia videlicet secundùm carnem quidem eius erant, sed secundum spiritum nesciebat illos, qui vel vnde essent iracundi, namque erant decori, id est intus rapina & homicidio pleni, deforis autem religiosi ac seueri, veluti sepulchra dealbata, quæ foris pulchra patent oculis hominum, intus autem sunt plena ossibus mortuorum.* Rupert.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS V.

VVLG. Quos interrogans, nunquid ait nostis Laban filium Nachor? dixerunt: nouimus.
Sept. Et dixit ad eos sic Chald. cum Hebr.
Vul. Sanus-ne, inquit? valet, inquiunt, & ecce Rachel filia eius venit cum grege suo.
Sept. Dixit autem eis, valet? at illi dixerunt: valet, & ecce Rachel filia eius venit cum ouibus suis.
Chald. Nunquid pax est is, & dixerunt pax.
Pag. *Sicut Chald vertit, deinde addit,* & ecce Rachel filia eius venit cum pecudibus.
Oleast. Nunquid integritas illi est?
Vatab. Recte ne habet?

CONCORDIA.

אשלום Absalom quod propriè verti deberet, nunquid pax? sed hoc est familiare Hebræis, vt non solùm hac voce vtantur, cum bellorum rabies & hostilis gladius procul abest; sed cum inquirunt de statu amicorum, & de illorum valetudine sciscitantes, vtrum sani sint, si omnia ex sententia illis contingant; integritatem autem vertit Oleaster, quia inquit hominem integrum dicunt Hebræi, qui nihil infortunii passus est.

EXPOSITIO.

NVnquid nostis Laban? de hoc præcipuè interrogat, quia ad eum mittebatur, *filium Nachor*, hic filius debet sumi mediatè: pater enim Labani erat Bathuel, sed nominauit non Bathuelem sed Nachorem, quia is erat caput familiæ; vnde & Haran vocatur vrbs Nachor.

Sanus-ne est. inquit, incolumitate ne gaudet? dixit Iacob pastoribus, *valet, inquiunt*, prospera valetudine fruitur, *& ecce Rachel filia eius venit cum grege suo*, quasi diceret, si aliquid specialius nosse desideras, filia eius Rachel notum tibi faciet.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dignior aliis præferendus est.

26. NVnquid nostis Laban filium Nachor? nonne Laban filius est Bathuelis, non autem Nachoris? cur igitur non ais, nosti filium Bathuelis? aduertite quod Nachor erat caput familiæ & Patriarcha illius; meritò igitur eum prius nominat, quia dignior aliis præferendus est: obseruatio est Abulens. secundùm communem regulam denominatio à digniori fit, & quia Nachor nobilior & dignior erat Bathuele, ideo denominatur prior.

Vrbanitas amicitiæ incitamentum.

27. QVi dixit, sanus ne est? accede ad vrbem, ingredere domum illius, & scies vtrum ei omnia sint prospera; cur igitur à pastoribus de illius bona valetudine inquiris? vrbanitatis gratia, inquit Lippom. sed cur tantæ vrbanitatis? quia amicitiæ nexus, & illius conseruatio, *comitatem hæc littera docet*, inquit cit. Episc. *vero non ignobilem virtutem inter homines charitatisque fomentum.* Lippom.

Ab antiquis in pudicitia superamur.

28. *Ecce Rachel filia eius venit cum pecudibus;* Rachel inter pastores fœmina inter viros, & quidem puella diues, nobilis, speciosa, nubilis, in agro per pascua versatur, quomodo nec vlla suspicio mali? nullum periculum iacturæ castitatis? nonne, ait D. Cyprian. de singul. cler. *quantosque domuit leones vna infirmitas delicata*: quomodo igitur rara Rachelis pulchritudo illos pastores non domuit? quia in maiori honore & cultu pudicitia habebatur apud antiquos, etiam nequissimos quam nostris temporibus. Fauet Abulensis, *licet tunc gens nequam esset, non tantum in libidinem efferuebat, vt nunc, ideo mulieres erant securiores inter viros.* D.Cypr. Abul.

Parentes inuigilare debent filiarum pudicitiæ.

29. *Ecce Rachel filia eius, venit cum pecudibus,* si sibi inuicem vir & mulier bellum inferunt, incendium constant, pestem ac mortem inducunt, suis inuicem libidinibus allecti & irretiti cupiditatibus, quomodo Rachel speciosissima inter tot homines & eos infimæ sortis, castissimè degit? quia eius pudicitiæ pater Laban inuigilabat. Hanc rationem etiam adhibet cit. Episc. Abulens. *Credendum est quod aliqui fratres eius minores ambulabant cum ea in pascuis, vt ipsa honestius & sine suspicione esset, & forte Laban pater eius erat ibi custodiens pecora, vel respiciens pastores suos.* Abul.

Nobiles infima officia ne despiciant.

30. *Ecce Rachel filia eius venit cum pecudibus,* quænam est illa Rachel? filia Laban, quisnam ille Laban? homo potentissimus & ditissimus, necnon nobilissimus, quomodo ergo filia eius ita vili fungitur officio, quale est, oues pascendas in pascuis regere? sine dubio vt hinc discant nobiles officia etiam infima non contemnere. *Hoc muneris,* inquit Oleaster, *non solum sancti Patres, sed & matres* Oleast. *Israël habuerunt, quæ tamen Deo fuerunt gratissimæ, nunc vero abominabile est nobis fœminas oues pascere.*

Pulchræ natiuo decore sint contentæ.

31. *Ecce Rachel filia eius venit cum pecudibus,* cur, non domi ad vmbram in penetralibus assides? cur studium non impendis poliendæ cuti colorando & crinibus eleganti lenocinio comendis? cur venusta agros & saltus peragras, non æstum, non frigora, non imbres timens, pastoritiam & laboriosam vitam agens? quia pulchræ & venustæ mulieres, natiuo decore contentæ esse debent: vnde merito Clemens Alexandr. lib. tertio Pædag. cap. 1. reprehendit eas quæ aliter se gerunt, *Quæquidem,* Clemens inquit, *domus apud maritos seruandæ ad ministrandaque familiæ curam habent exiguam, sed soluta mariti crumena, quæ eis suppeditantur, conuertunt in suas cupiditates, & quod pulchra videantur, multos testes habent, & ornandi artificio die vacant; carnem ergo mollem & suauem reddunt, & interdum quidem in thalamis versantes arti ornandi affixæ sunt, ne floridis coloribus depictæ deprehendantur, vespere autem tanquam ex antro ad lucernam prorepit hæc adulterina pulchritudo, nam lux paulo obscurior, incrustioni earum fert opem* Alexand.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Dixitque Iacob, adhuc multum diei superest, nec est tempus, vt reducantur ad caulas greges, date ante potum ouibus, & sic eas ad pastum reducite.

Sept. Adhuc est dies multa non est hora, vt congregentur pecora, cum potaueritis oues abeuntes pascite.

Cald. Non est tempus vt colligantur pecora, adaquate oues, & ite ad pastum.

Pag. Non est tempus, vt congregetur grex, potum date pecudibus, & ite pascite.

Ar. Ecce dies adhuc magnus, non tempus congregari acquisitionem, *&c.*

VVLG. Qui responderunt, non possumus, donec quia pecora congregentur, & amoueamus lapidem de ore putei, vt adaquemus greges.

Sept. Non poterimus donec congregati fuerint omnes pastores, & reuoluent lapidem ab ore putei, & potabimus oues.

CONCORDIA.

NOmen מִקְנֶה Mikne, à radice קנה Kana acquisitionem propriè significat, licet transferatur ad pecudes, quarum multitudo pro magna acquisitione pecuniæ, siue possessione censebatur.

אדרים Adarim tam minorum quàm maiorum animantium greges sunt, non ita vertere Sept. sed pastores; respexerunt enim non verba, sed mentem pastorum, qui omnes non aderant, vt lapidem reuoluerent, licet etiam omnia expectanda essent pecora, vt simul adaquarentur.

EXPOSITIO.

ADhuc multum dici superest, quasi diceret, si potum vestris gregibus nunc daretis, possent ante solis occasum per pascua cibum quærere, sic enim ait, *non est tempus vt reducantur ad caulas greges,* reducuntur enim solum sole aduesperascente; caula autem dicitur ouium receptaculum.

Qui responderunt, non possumus, scilicet gregibus potum præbere donec omnia pecora congregentur; ita enim apud nos statutum est, vt amoueamus lapidem de ore putei, id est, vt simul omnes quia nimij ponderis est, & grauitatis, deuoluamus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Aliorum commodum nostræ præferamus voluptati.

32. TEmpus *est vt reducantur greges ad caulas, date potum, &c.* quid consulis Iacob, nonne tibi dixere, quod venit pulcherrima Rachel cum ouibus suis; si autem pastores suis potum præbeat gregibus, eius aspectu non frueris; expecta igitur parumper, quousq. ipsa accesserit, & tunc quid facturi sint, consules; hunc non seruat ordinem, sed

prius consulit quod eis conueniens, quam pulcherrimam intueatur puellam, quia aliorum commodum nostræ præferendum est voluptati: consentit Lippom. *Hortabatur*, inquit *mansuetè viros pro illorum commodo, quod diligentius curare se ostendebat quam vt curiose agnosceret virginem cognatam, tamque elegantem interim ostensam.*

Lippom.

Nostram vilitatem aperire non erubescamus.

33. *Temous est vt reducantur greges ad caulas, &c.* si abiectissimum est officium pastorum, quomodo in his quæ præbes vtilia pastoribus concilia pastorem te esse declaras? quia dedecori cedere non debet, nec inhonestum est vtilitatem nostram manifestam facere. Fauet Auctor Cat. aureæ in Gen *ouium se pastorem comprobat, nihil veritus artem suam & exercitium.*

Auctor Cat.

Prælati prius exẽplò vitæ doceant quàm verbo.

34. *Tempus est, &c. date potum ouibus & sic eas ad pastum reducite*, cur potius ita non consul s Iacob, vt prius ad pastum ducant oues quam potũ eis præbeant: prior enim præsup onitur cibus quã n potus: per pastores Prælat si tellige, per potum dandum ouibus, vitæ sanctæ exem lum; quo posito rectè prius consulit v: p tum præbeant ouibus, quàm ad pastum reducant, quia prius vitæ exemplo subditos docere debent Prælati, priusquam vt aliquid operentur, consulant: mens est Ruperti Abb. lib. 7. in Gen, cap. 2. *quid est ergo*, inquit, *dicere ante date potum ouibus, & sic eas ad pastum reducite? nisi præcipere pastoribus quatenus sic dicant vt priores faciant, id est, vt quod verbis prædicant factorum suorum exemplo prædoceant.*

Rupert.

Nulli incommodum inferamus.

35. *Non possumus donec omnia pecora congregentur.* Sept. donec congregati fuerint omnes pastores, cur omnes congregari debent? nonne duo vel tres ad amouendum lapidem sufficient, cum esset tanti ponderis saxum quo puteus claudebatur, non poterant facile illud deuoluere, nisi omnes simul congregati essent quamuis aliqui solum mouere voluissent, sed sua reuolutione aquã luto inficere possent, sed quid eis curæ est aquam fœdare, dũmodo sui greges adaquentur? imo maximè, nulli enim nec minimum inferre debemus incõmodum, ita Lipp. *tanti ponderis est lapis voluendus, vt nisi plures simus, amouere non possumus, ne forsan, si solus euolueret, aquã fœdare vel inficere posset quispiam, aliis in exitium vel pestem.* Lippom.

Prælati legis antiquæ animarum saluti parum inuigilabant.

36. *Non possumus donec omnia pecora congregẽtur*, scilicet potum gregibus exhibere non solemus, nisi omnes in vnum conuenerint, cur omnes addiderũt? potuissent enim si vellẽt aliquos adaquare Rupert. per il os pastores Israelitici populi Prælatos intelligit; per p co a, ipsum populum Israel, qui certis quibusdam diebus omnis in H rusale n conueniebat, vt vitæ doctrinam acciperet, & Deo sacrificia offerret, rectè dixerunt, donec omnia pecora congregentur, non autem aliqua, vt significarent Prælatos futur s populi Israelitici, illius animarum saluti parum inuigilare, scilicet cum in Hierusalem statutis an i temporibus cunctus congregaretur, ita Rup. Abb. l 7 in Genes. c. 28. *Tales erant Pastores Israël, quibus moris erat ab omnium animarum instructione vacare, donec de cunctis regionibus & de gentibus etiam ad diem festum, v g. Paschæ vel Schenopegiæ, ad adorandum in Hierusalem congregarentur, & & nunc pro arbitrio suo quasi amoto lapide, leuem exiguæ doctrinæ aquam illis fundebant, scilicet docentes decimare mentam cyminumque, & anetum, & nullo vita exemplo propinantes, quæ grauiora sunt legis iudicium, iustitiam & fidem.* Rupert.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Adhuc loquebantur, & ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui, nam gregem ipsa pascebat.

Sept. Adhuc eo loquente cum illis, & ecce Rachel filia Laban, veniebat cum ouibus patris sui, ipsa enim pascebat ou s patris sui.

Pag Rachel venit cum pecudibus, quæ erant patri suo, quia pastor erat ipsa.

CONCORDIA.

ALium sensum habere videtur Hebr. à nostro vulgato, qui habet, *nam gregem ipsa pascebat.* Pag. autem, *quia pastor erat*; sic enim officium pastoris ad partem non ad ipsam referre videtur, tamen sensus vtrobique idem est; nam si Pag. vertit *pastor*, ideo est, quia nomen non habuit suo in fœ in o genere hoc officium pastoritium exercens, significaret in Hebr. enim est in fœminino genere רעה הנא hi roa.

EXPOSITIO.

CVm adhuc loquebantur, scilicet de pecorum adaquatione & de lapidis ab ore putei reuolutione, *ecce Rachel venit cum ouibus patris sui*, scilicet vt adaquaret eas, cum aliis pastorum gregibus, *nam gregem ipsa pascebat*, non sola, sed fratribus suis comitata, propter maiorem honestatem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Seruorum copia, insania est.

37. *Ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui*, quid ait textus, nonne Rachel erat filia potentissimi Laban, quomodo ergo domi non consistit, & famulii eius gregem illius non ducunt, fortè pauci erant

ei famuli, sed cum esset ditissimus, cur plures non habebat, vt saltem filiam ab hoc labore eximeret, vel eos illam comitari iuberet? siue seruis Rachel comparet, nec Laban plures possidet, quia seruorum nimia copia insania est, quod eleganter ostendit D. Chrys. Hom. 28. in Epist. ad Hebr. *Sine quibus*, inquit, *viuere valemus, illa superflua sunt & frustra vsurpantur, viuere poterimus etiam si duos tantum seruos habeamus, nonne sunt plurimi qui sine seruulis viuunt? qualem ergo nos excusationem habere possumus, quibus non sufficiunt duo serui?* & statim sibi obiicit nescio quam alicuius intemperantis verecundiam, *Sed pudor*, inquit, *est si cum duobus seruulis matrona procedat*, verum facile retorquet, *non est pudor*, ait, *sed magis pudor est cum plurimis ambulare*: & paulo post, *factum est illud ex vana gloria illud autem Philosophia, & honesta moderatio, matronam quippe non ex numerositate seruorum condecet conspicuam esse, quæ namque vel virtus, vel laus est seruos plurimos possidere? hoc quippe ad animam non pertinet, nullum ostendit libertatis vel honestatis indicium.* Chrys.

Castitas & aliæ virtutes duritie non mollitie conseruantur.

38. *Ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui*, nouum & incredibile tibi videbitur, Rachelis venustatem cum [illegible] d citia coniunctam in puellari ætate per agros etiam inter viros illæsam conseruari, sed si rigidam & ab omni delitiarum genere abhorrentem, ductrix illa ouium vitam transigebat, non incredibile tibi videbitur, castitatem illæsam conseruasse; nam non nisi inter spinas rosa nascitur, nec suam diu gratiam & decorem retinet, nisi inter spinas, vnde optime & verissime Tertul. lib. ad Marc. *virtus duritia extruitur, mollitie vero destruitur*, cur igitur Rachel agresti & pastoritio amictu induta, laboriosam vitam & non mollem transigens, corporis & animæ pudicitiam non conseruaret? Tertull.

In aqua Baptismi Christus adinuenit suam Ecclesiam.

39. *Ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui*, inquires, cur hic Patriarcha vxorem sibi futuram circa aquam inuenit? dices, hoc nullum habere mysterium, aut aliquam significationem, sed hoc casu accidisse; tamen hoc non est admittendum, quia si hoc semel accidisset, posset dici quod fortuito euenisset, at idem contigit Isaac, Genes. 24 n. 11. idem Gen. 24. Moysi Exod. 2. nam Rebecca quæ iungenda erat Exod. 2. Isaac, ad puteum inuenitur; aliqua ergo significatio mysteriosa inuenitur, cur hi Patriarchæ iuxta aquas suas coniuges repererint: nota hos tres Patriarchas typum Christi Domini fuisse, per aquam, baptismum significari, respondet ergo D. August. Serm. de tempore, *ideo ad fontes vel ad puteos inueniunt matrimonium, quia Christus ad aquam baptismi inuenturus erat Ecclesiam.* D. Aug.

Iusti non illico ad nuptias conuolant, sed Dei voluntatem expectant.

40. *Ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui*, futura sponsa Iacob, cur septuagesimum ad minus annum attingens matrimonio coniunctus non erat, imo non nisi post completum adhuc septennium primam accepit vxorem? cum à multis annis non vnam sed plures Esaü frater eius vterinus coniuges duxerit? quia iusti, vt erat Iacob, non illico ad nuptias conuolant, sed Dei voluntatem expectant, sic obseruat Lipp. *Iacob si iuxta Scripturas ætatis illius annos supputemus, cum multorum esset annorum, erat cælebs & castus: à Domini enim ordinatione pendebant in vxoribus accipiendis illi sancti viri, non temere neque ad luxum sibi arripiebant.* Lippom.

Spes iustorum diu differtur.

41. *Ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui*, quandonam hoc contigit? cum loquebatur, inquit textus, cum pastoribus qui ei dixerant, aduenturam Rachelem filiam Laban auunculi sui, quomodo cum de ea est sermo, ilico venit? nonne maximo desiderio ferebatur Iacob visendæ Rachelis futuræ suæ sponsæ? quid mirum igitur, si ilico aduenerit? nam spes iustorum à Deo diu non differtur, videmus hic prouidentiam Dei circa iustum, statim enim quod quærebat, sponte occurrit, id quod & supra, seruo Abrahæ contingit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VVLG. Quam cum vidisset Iacob, & sciret consobrinam suam, ouesque Laban auunculi sui, amouit lapidem quo puteus claudebatur.

Sept. Factum est autem vt vidit Iacob Rachel filiam Laban fratris matris suæ, & oues Laban fratris matris suæ, & accedens Iacob, reuoluit lapidem ab ore putei.

EXPOSITIO.

Quam cum vidisset, scilicet ad puteum accedentem, *& sciret* ex relatione pastorum, *consobrinam suam*, vtpote filiam fratris matris suæ, *amouit lapidem quo puteus claudebatur*, vel solus vt Hebræi ferunt, ostendens suam fortitudinem, vel simul cum pastoribus familiarem se illis exhibens.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus etiam iustis plurima dona naturalia tribuit.

42. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, quod multi pastores efficere non poterant, ipse solus secundum plurium sententias aggreditur, si solus & illi plures, quomodo exequi viribus suis potuit, quod illi attentare non audebant? quia Deus hoc speciale ei robur tribuerat, etiam in naturalibus erga iustos liberalissimus: sic Cyrill. in alleg. Tilm. *Hic Scriptura demonstrat non opibus modo Deum communire iustos, sed vires quoque & corporis afflare dignitatem, vt alios quoque prouocet ad se & ad veri cognitionem inuitet.*

Castitas vires etiam corporis adauget.

43. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, nonne ingens erat saxum, itavt plurium vires necessariæ essent ad illud amouendum? quomodo igitur Iacob solus remouet? quia præ aliis robore præstans erat, sed vnde tantum robur vnico homini? nonne castum diximus? cur non igitur has vires castitati tribuemus cum Lippom. dicentes, *Lapidis reuolutio multorum opus erat, quod nunc Iacob solus exequitur auxilio diuino suffultus, & robore naturali ob castitatis vigorem donatus.* Lippom.

Amor difficillima aggreditur.

44. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, mihi difficile creditu est hunc ingentem & grauissimum lapidem amouisse, si enim ipsius pastores fatentur se expectare quousque omnes congregentur ad eum amouendum, quomodo solus, & ex itineris longitudine defessus, id attentare præsumit? nonne pulcherrimam Rachel conspexit, cuius amore ilico captus est? ne scisciteris igitur quomodo solus, quem tot pastores non potuerunt, lapidem abstulit, quia amor difficillima aggreditur, *hoc fecit*, inquit Abulens. *amore consobrinæ suæ, cui complacere volebat*; Chrysost. Hom. 15. in Epist. ad Rom. *hæc est immensa*, inquit, *nempe ipsius amoris potentia quæ grauia esse videntur, ea nobis leuia reddere.* Abulens. Chrys.

Solliciti sumus de rebus consanguineorum.

45. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, qua de causa? vt potius exhiberi possit Rachelis ouibus? ait enim textus, cumq; vidisset Iacob, & sciret consobrinam suam, ouesque Laban, sed quid sibi sunt oues Rachelis? nonne alii pastores remouere lapidem poterant ab ore putei? cur igitur ipse hunc laborem impendit? quia ea quæ sunt consanguineorum nostrorum, tanquam nostra solliciti curare debemus: *Docemur hic*, inquit Oleast. *curare ea quæ sunt consanguineorum, quemadmodum nostra, neque solum homines, sed etiam alias eorum res.* Oleast.

Amicitiæ aliorum, quibus indigemus, nos insinuemus.

46. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, amoueant lapidem pastores, cum iam ad puteum accesserint, tu autem quieti indulge, vt ex itinere recreatus, in vrbem possis pergere, nonne viderat oues Laban auunculi sui? prudenter igitur ipse solus nullo alio expectato, putei lapidem remouet, vt hoc beneficio beneuolentiam auunculi sibi conciliet. Fauet Chrysostomus, *cum greges auunculi sui oculis spectasset, videretque pastores non sufficere vt lapidem ipsi à fonte amouerent, & aquarent oues, occurrit, & id quod ipsi facere non valebant, ipse superno auxilio roboratus, praeueniens beneficiis Laban, amouit lapidem*, expende illa verba, *praeueniens beneficiis Laban*, scilicet vt se illius amicitiæ insinuaret. Chrys.

Simus prompti ad benefaciendum.

47. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, quis te compulit lapidem ab ore putei amouere? an rogatus à pastoribus abulisti, vel à Rachele? minime quidem, cur igitur hunc laborem in amouendo lapide impendere voluisti, cum nullus id deprecatus fuerit? quia etiam non rogati omnibus benefacere debemus, non dissentit Diuus Cyrillus Alexandrinus lib. 11. in Genes. *à Rachele filia Laban agnoscitur Iacob veluti primitias suæ bonitatis exhibens, oues eius potare curam adhibuisset; nam cum optimis semper moribus educatus fuisset, insignibusque virtutibus praeditus, considerabat quam turpe est virginem nubilem ætatem gerentem pastores expectare, & vbi lapidem ipsi reuoluerent, ob imbecillitatem fœmineam pudoremque virgineum oues suas omnium vltima potaret.* Cyril. Alexand.

Exemplum vitæ maximè necessarium est Prælato & Doctori.

48. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, vt gregibus potum præberet, sed si mysticè loquamur, per Iacob Prælatum intelligentes, cur necesse lapidem amoueri à puteo ad greges adaquandos? per lapidem quid vetat denotari petram offendiculi, nempe scandalum, quod ex vita minus sincera & probata nascitur? & sic dicemus merito lapidem amouisse vt ouibus potum daret, quia Prælati vt doctrinæ salutaris potum præbeant subditis, ante omnia tollant oportet lapidem putei operculum, ne quid videlicet in ipsis vitiosum ac minus sincerum appareat, hoc sensit ita Procop. *lapis ille magnus offendiculi erat quod amoueri oportebat Pastores Prefectos gregi singulis suas vires afferentibus.* Procop.

Indignis sacra Scriptura non aperienda.

49. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, deinde, vt vidimus, adaquatis gregibus, lapis ore putei claudebatur, quid mysterii in hoc latere potest, quod lapide non semper puteus claudatur, sed illo interdum amoto ad hauriendam aquam sit patens, atque iterum occludatur? reuoca in memoriam dictum à nobis fuisse puteo sacram designari Scripturam, ne sciscitaris igitur cur aliquando clausus, quia hoc denotat non semper & omnibus, præcipuè indignis, sacram aperiendam esse Scripturam, sed claudendam: hoc sic euoluit Procopius, *Quemadmodum thesaurum in agro absconditum, si quis inueniat, non statim ipsum in propatulum protrahit imprudenter, sic quoque oportebat operculum lapideum puteo impositum auferri donec sitim, quos decebat, compescerent, & deinde reduci ne aquæ vsus ad indignos promanaret.* Procop.

Solus Christus perfectè Scripturas aperuit.

50. *Amouit lapidem quo puteus claudebatur*, nonne vidimus plures circa puteum congregatos Pastores? quomodo ergo lapidem non amouent ab eo, sed solus Iacob? si per Iacobum Christum Dominum intelligimus, sicut per puteum sacram Scripturam, facilis est solutio, scilicet solum Redemptorem perfectè ex se, & per se, nos autem quoscumque alios sacræ intelligentiam dedisse Scripturæ, *Tum enim*, inquit Eucherius, *amouet vmbras & imagines quibus legis operiebatur historia, quando vniuersa quæ de eo fuerant scripta, in se expleri promisit, vel expleta esse ostendit: à passione enim* Eucher.

Domini cunctis fidelibus lex spiritali intelligentia patet, nam antea licet in scenopegia solemnitate concurrentibus vndique populis liber Deuteronomij à Sacerdotibus recenseretur, rursum tamen claudebatur, quia nec tum aduenerat qua in veritate expleta sunt omnia: sed clarius Auctor catenæ in Gen. *Christus est qui claudit & nemo aperit, aperit & nemo claudit, sine quo nec intelligi recte Scriptura potest, nec haberi salutaris scientia.* Auct. Cat.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XI.

VVLG. Et adaquato grege, osculatus est eam, & eleuata voce fleuit.

Sept Et potauit oues Laban fratris matris suæ, & osculatus est Iacob Rachel, & exclamans voce sua fleuit.

Chald. Leuauit vocem suam, fleuit.

Pag. Et potum dedit pecudibus Laban fratris matris suæ.

CONCORDIA.

Aliqua deficiunt in nostro Vulg. interprete, scilicet: *Laban fratris matris suæ*, sed ea omisit, cum ex superioribus facillime hoc colligi posset.

EXPOSITIO.

ET *adaquato grege*, non enim solum lapidem remouit ab ore putei, sed etiam gregibus potum præbuit, *& osculatus est eam*, tanquam propinquus propinquam, quamuis aliqui per prolepsim hoc dictum intelligant, ita vt Iacob prius indicauerit Racheli, quisnam esset, & tunc fleuit & postea osculatus est eam more solito inter consanguineos, *& eleuata voce, fleuit*, scilicet præ gaudio quod absoluto longo itinere, sibi proximam & consanguineam vt optabat, adinueniret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Amor vehemens nisi magna conferat, tristatur.

51. OSculatus est eam, *eleuata voce fleuit*, cur lacrymas effundit, cum potius exultare deberet inueniens suam cognatam? scio vere aliquos fleuisse, vt solent cognati, ex lætitia, dum occurrunt cognatis, quos tenere diligunt, quosque multo tempore non viderunt; ita tenet Abulens. dicamus tamen ad rem, ideo fleuisse quia cum eam amore ardenti diligeret, non habebat munera quæ illi posset conferre, sicut Eliezer contulerat Rebeccæ: hanc rationem non reprobat Abul. Abulens. & approbat Nicolaus de Lyra ex Iudæis dicentibus, *Ideo fleuisse, quia donaria auri & argenti danda non habuit.*

Faciles sunt in lacrymis effundendis fœminæ.

52. *Osculatus est eam, & eleuata voce fleuit*, diximus cur fleuerit, nunc sese offert mihi difficultas, si Iacob fleuit, cur non dicitur etiam Rachel fleuisse? textus non refert lachrymas Rachelis, quia præsupponit eam non ab eis temperasse, cum procliues sint ad fletum fœminæ; ita Abul. *Scriptura solum facit hic mentionem quod Iacob fleuit, sed credendum etiam fleuisse Rachel, fœminarum enim sunt teneriores affectus, ideo eis facilius præcordia commouentur; sed Scriptura illas lacrymas non recolit, quia forte cognitum satis esse putauit cum diceret Iacob fleuisse, Rachel à lachrymis non abstinuisse, quia si illud quod minus videtur, ei inest, ergo id quod magis, scilicet fleuisse Iacob.* Abulens.

Per aquam Baptismi Deo reconciliamur.

53. *Osculatus est eam adaquato grege*, cur non prius fuerit eam osculatus quam adaquaret gregem, cum eam tunc agnouit consobrinam? hoc enim mysterium aliquod innuit; respondebit Diuus Aug. Sermone 80. de tempore, *Quia nisi Christianus populus à malis omnibus abluatur, pacem Christi habere non meretur, oportebat enim vt per gratiam Baptismi ab omni iniquitate, vel discordia liberaretur Ecclesia, & sic pacem cum Deo habere mereretur.* D. Aug.

Quod licitum est vni, aliis aliquando prohibitum est.

54. *Osculatus est eam*, imprudentiæ & indecentiæ accusandus videtur Iacob, eo quod in oscula formosissimæ Rachelis ruerit, quam antea non conspexerat, nam osculari etiam notissimam mulierem (præter concessa inter coniuges & liberos oscula) pudendum & turpe dicitur: nonne dixit textus consobrinam eius fuisse, & id à pastoribus accepisse? ne in eo osculum datum Racheli vituperemus, quamuis in aliis maxime indecens & pluries criminosum sit, quod enim aliquando licitum est vni, aliis est prohibitum, *Germana pietate*, inquit Lippom. *ruebat in oscula Iacob, vt non necesse sit excusari peccatum in osculo, quod sanctum est in sanctis, & pium in consanguineis.* Lippom.

Nuntia læta à nobis etiam lachrymas eliciunt.

55. *Osculatus est eam, & eleuata voce fleuit*, existimat Iosephus ipsam fuisse Rachelem, quæ fleuerit, sed cur in lachrymas prorumperet ipsa Rachel cum nulla occasio tristitiæ sese ei obtulisset? aduerte

aduerte quod præsupponit Rachelem iam Iacobum agnouisse, & cuiusnam filius esset scilicet Rebeccæ, quæ quomodo se haberet summopere scire cupiebat, Laban cum tota sua familia: non mirum igitur si Rachel etiam fleuerit, quæ nuntia læta à nobis diu expectata etiam lachrymas eliciunt: sic autem ait Ioseph libro primo Antiquitatum, *Rachel memor eorum quæ de Rebecca ex patre audierat, sciensque parentes desiderare aliquid de ea cognoscere, præ amore patris lachrymabunda ruit in collum Iacob, complexoque eo, inquit, optatissimam & maximam voluptatem affers patri cum tota familia, qui nunquam matris tuæ obliuiscetur, crebram illius mentionem faciens, quare tale nuntium cum quantauis fœlicitate non commutaret?* Ioseph.

Amor animum subministrat ad quodcumque etiam arduum.

56. *Osculatus est eam*, adaquato scilicet grege illius, nonne sufficiebat lapidem ab ore putei remouisse? cur igitur aquam, quod maxime laboriosum est, in canales refundis? quia amor quo erga Rachelem ferebatur, ad omne facinus quantumuis arduum & difficile subministrat animos: vnde optimè Petrus Chrysolog. serm. quadragesimo, non minus verè quàm eleganter amoris vim expressit his verbis, *nihil durum, nihil amarum, nihil graue, nihil lethale computat verus amor.* Chrysol.

Molestè ferant etiam vsque ad lacrymas puellæ, cùm ab eis oscula extorquentur.

57. *Osculatus est eam, & eleuata voce fleuit*, quis fleuit? an Rachel? an Iacob? ait Ambr. quod Rachel, quænam iniuria tibi illata est, speciosissima puella, vt in lamenta prorumpas? imo de aduentu consanguinei summo affici deberes animi gaudio, sed inspice quid ait textus, Iacob osculatus est eam, & dices iustissimas esse illius puellæ lachrymas, cùm moleste ferre etiam vsque ad fletum debeant, cùm ab eis oscula extorquentur: *quid Rachel?* inquit cit. doctor lib. 3. de virg. *Quemadmodum extorto osculo fleuit & gemuit, nec flere desiisset, nisi proximum cognouisset; ita & pudoris seruauit officium, & pietatis non amisit affectum.* S. Ambr.

Simplicitas & candor viguit priscis temporibus.

58. *Osculatus est eam*, quomodo tanquam maxime castum laudibus extollimus Iacobum qui conspecta pulcherrima virgine, in eius oscula ruerit? nonne si iuuenem conspiceremus deosculantem puellam, male de vtroque suspicaremur? quomodo igitur Iacob deosculatur Rachelem & id approbamus? quia longe priscis temporibus, fuit maior animi candor & simplicitas quàm præsentibus, nunc vero omnia libidinibus ita ardent, vt vix inuenias qui fœminam sincero animo osculetur.

Cum boni alicuius possessio differtur, maxime spiritualis, molestissimè à nobis toleratur.

59. *Osculatus est eam, & eleuata voce fleuit*, lacrymas comprimere deberes, cum absoluto itinere obuiam habes consanguineam pulcherrimam; Iacob ex quo conspexit Rachelem, summo arsit desiderio eam in vxorem habere, non mirum igitur in lacrymas prorupisse; quia cum boni alicuius maxime spiritualis differtur possessio, molestissime toleratur; vnde hoc exponens mystice Hugo Card. ait, *Hoc est quod consideratio æternorum in nobis cumulat profluuium lacrymarum, pro dilatione gloriæ.* Hugo Card.

❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧❧

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XII.

VVLG. Et indicauit ei quod frater esset patris sui, & filius Rebeccæ, at illa festinans nuntiauit patri suo.

Sept. Et indicauit ipsi Rachel, quia frater patris eius est, & currens illa nunciauit patri suo, secundùm verba hæc.

Chald. Et narrauit Iacob Rachel, quod filius sororis patris sui ipse esset.

CONCORDIA.

ABundant apud Septuag. *secundum verba hæc*, minime enim in Hebræo habentur: Chaldæus autem expressius legit, cuiusnam filius esset Iacob, ait enim filius sororis patris sui, cum nos solum habeamus quod frater esset patris sui.

EXPOSITIO.

ET *indicauit ei*, nempe Iacob Racheli, *quod frater esset patris sui*, fratrem hic accipio pro nepote, apud Hebræos enim omnes eiusdem cognationis fratres nominabantur, *at illa festinans nuntiauit patri suo*, qui non longe aberat, & forte in pascuis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Magna fuit veterum hospitalitas.

60. *At illa festinans nuntiauit patri suo*, Sept. at illa currens, nonne dedecet puellam currere? lento enim gressu modestiæ manifestandæ causa progredi deberet; cur igitur currit Rachel pulcherrima

quia tanta erat antiquorum hospitalitas, vt gaudium, peregrinis sibi aduenientibus continere non valentes, illico & cum festinatione, omnibus hæc sola nuntia dicebant, quod obseruauit D. Chrysost. *Considera, obsecro, diligentiam diuinæ Scripturæ euidentiam, quomodo nobis omnia manifestè recenseat docendo nos mores veterum, & quanta in excipiendis hospitibus fuerint alacritatis, non simpliciter dixit quod abiit, & nuntiauit quæ facta sunt, sed quod cucurrit præ magno gaudio.* S.Chrys.

Virgines cum viris plures non misceant sermones.

61. *At illa festinans nuntiauit patri suo*, nonne tibi indicauit cuiusnam filius esset? quo vinculo affinitatis tibi coniunctus? cur similiter non ei aperuisti vrbanitatis gratia, cuiusnam esses filia? cur eum simul tecum colloquentem ad patrem non adduxisti? imo quod obseruatione dignum, nec legimus ei vnicum verbum dixisse, cur ita inurbana? ne arguas inurbanitatis, sed modestam & verecundam necnon pudicissimam commenda, virgo enim cum viris sermones miscere non debet, imo eius colloquia fugiat necesse est pulchra erat sed verecunda, ad ovi nec cum consanguineo, plura loqueretur, sed ad domum currens patri nuntiat, hæ sunt conditiones virginum, imo ipsarum ornamenta, tunc enim virgo vere pulchra est, cum proba, verecunda est, &c.

Verbum naturam humanam per incarnationem sibi sociauit.

62. *At illa festinans nunciauit patri*, scilicet dixisse sibi Iacob se filium Rebeccæ, imo osculum dedisse; sed quid est quod sanctus Iacob Racheli indicauit, quod consanguineus eius esset? ait Phil. Abb. proœmio Moral. in Cant. nisi hoc quod Dominus per Prophetam dixit: Narrabo nomen tuum fratribus meis, Psalmo vigesimo primo: & in Euangelio Matthæi vigesimo octauo: Ite, nuntiate fratribus meis; sed quid designare potest osculum quod dedit Iacob Racheli si per Rachelem naturam humanam intelligamus, ut per Iacob filium Dei, dicemus cum citato Philippo significari, *Quod Christus naturam generis humani per incarnationis mysterium sibi sociauit vnde idem genus humanum de eodem Christo dicit; Osculetur me osculo oris oris sui, idem ille qui quondam à Patriarchis præfiguratus, & à Prophetis prænuntiatus est, ille, inquam, veniat, & me ad paradisi gaudia quæ per Adam perdidi, mirabiliter perducat.* Psal. 21. Matt. 28. Cant. 1.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII. & XIV.

VVLG. Qui cùm audisset venisse Iacob filium sororis suæ, cucurrit obuiam ei, complexusque & in oscula ruens, duxit in domum suam, auditis autem causis itineris.

Sept. Factum est autem vt audiuit Laban nomen Iacob, &c. & narrauit Laban omnes sermones hos.

Cald. Et factum est cùm audisset Laban rumorem de Iacob . . & narrauit Laban omnia verba hæc.

Pag. Et fuit cum audisset Laban auditionem Iacob, &c.

Oleast. Cùm audisset Laban auditum Iacob.

Ar. Et fuit sicut audire Laban auditionem Iacob.

Lippom. Cùm audisset Labam Iacob.

VVLG. Respondit os meum & caro mea, & postquam impleti sunt dies mensis vnius.

Sept. Et dixit ei Laban: *De ossibus meis, & de carne mea es tu*: & fuit cum eo mensem dierum.

Chald. Vtique consanguineus meus, & caro mea es tu, & habitauit cum eo mensem dierum.

Pag. Profectò os meum, & caro mea es.

CONCORDIA.

IN Hebræo est אהשמע & semaa, quod ad litteram benè verterunt Oleaster & Pagninus auditionem vel auditum; sed quia pluries vsurpat Hebraismus pro obiecto potentiam, vt auditum pro re audita, hinc est quod alij alio modo verterunt, scilicet rem i, famam, nempe vel famam, nomen, vel rumorem, &c.

DEest in nostro vulgato particula emphatica profectò est enim in Hebræo אך quod vtique, profectò & certe interpretatur, amisit autem existimans in aliis verbis affirmatiuis contineri.

EXPOSITIO.

QVi nempe Laban, *cum audisset*, à filia sua, *venisse Iacob filium sororis suæ* scilicet Rebeccæ, *cucurrit obuiam ei*, præ nimia lætitia. ex eo quod filium sororis suæ charissimæ conspectu esset, *amplexus est eum, & in oscula ruens*, repetitis pluries osculis *duxit in domum suam*, vt aduentum eius maiori cum gaudio celebraret. *auditis autem causis itineris* scilicet, qua ratione dimissus esset à patre, & de vxore ducenda ad patris mandatum ex filiabus suis.

ET *dixit Laban Iacob os meum & caro mea*, quasi diceret, causam itineris tui mihi aperuisti, scilicet ad me accessisse, vt vnam ex filiabus meis vxorem duceres, libentius tibi quàm alteri tradam quia sanguine sumus coniuncti, es enim nepos & filius sororis meæ, *& postquã expleti sunt dies mensis vnius*, scilicet post aduentum Iacob in domum Laban.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Peregrinos summa cum alacritate suscipiamus.

63. *Cucurrit obuiam ei, & complexus est eum* scilicet ex nimio gaudio, quo ex aduentu suo afficiebatur, cum in occursum illius procedit, cur tanta cum lætitia amplectitur, & osculatur? nam si Rachel eum gaudens suscepit, non miror, mulieres enim cõpassione ducũtur erga peregrinos, sed quod Laban homo barbarus & rusticus & malæ indolis, ita læt s sus epetit hoc a imitatione non caret, sed ne mireris, nam peregrinos summa cum alacritate suscipere debemus. Fauet Chrysostomus, *Considera quomodo sacra Scriptura nos doceat mores veterum, & quanta excipiendis hospitibus fuerint alacritatis, ecce Laban qui cucurrit, & ipse in occursum Iacob, & salutauit eum.* Chrys.

Maximo amore inuicem nos prosequi debemus.

64. *Cucurrit obuiam ei, complexusq; eum, & in oscula ruens*, cur non simpliciter dixit & osculatus est eum, non autem iuit in oscula? hoc emphaticè dictū cēseas, vt ex crebris osculis, & pluries repetitis, amor maximus quo se inuicem prosequebantur, declararetur: testis est Abul. *Ruere in oscula est cum impetu osculari, quod pertinet ad diligentes se, qui à magnis temporibus se mutuo non viderunt, quia ibi impetus amoris & gaudij excedentes, osculari leuiter non sinūt.*

Abulens.

Consanguineorum iustæ petitioni acquiescendum.

65. *Os meum & caro mea est*, cur aliis vrbanioribus verbis non excipis? si enim tibi aperuit se nepotem tuum esse, qua de causa id repetis? non superfluè, sed emphaticè hæc verba protulit, ei significans se nihil ex iis quæ ab eo, quia consanguineus erat, petierat, denegaturum. Sic Lippom. *Horum verborum est sensus cum sororis mea filius sis, & mihi proximus, nefas est negare tibi quicquam, maximè tanti viri filio.*

Lippom.

Veritas vel nuda, potentissima est vt persuadeat.

66. *Os meum & caro mea est*, quid, ô Laban? ecce homo peregrinus, pauper, incomitatus, qui ditissimi & opulentissimi Isaac esse filium & hæredem se dicit, & e. in tantum fidem adhibes, vt eum amplectens appelles carnem tuam? quibus persuasus ita citò ei credidisti? nam in Iacob nihil erat quod patris diuitias demonstraret, imo multa sunt quæ eum non esse filium Isaaci concludunt, vt paupertas, nullius comitatus, &c. quid ergo persuadere potuit Labano hunc esse suum nepotem? sane in illo erat veritas, quæ nuda ex mentibus humanis fidem extorquet; vnde pulchrè D Cyrill. Alexand libro 10. de adoratione, ait: *Falsitas ipsa per se infirma est, adhibitis autem extrinsecus fucis ornatur, vt turpes muliercula solent; illud porro diuinum altare cum pulcherrima veritatis specie fulgeret. quænam extrinseca adiumenta, aut vana ornamenta requireret?* mihi crede, in quo veritas est, nullo ornatu indiget, vt sibi auditorum animos deuinciat.

D Cyril. Alexand.

Anima non est de terra, sed cœlestis.

67. *Os meum & caro mea est*, cur non dixit anima mea? nam sic magis dilectionis indicium exhiberet, nibil enim intimius anima; cur igitur solum os vel carnem esse dixit? Respondet Orig. hom. 1. in Exod. *Non amplius videtur aliquid audere dicere suum, nisi quod terrenæ consanguinitatis agnoscit*; quasi diceret, non dixit Laban Iacobo: anima mea es, sicut caro mea, quia non terrenam agnouit, sed cœlestem animam.

Orig ho. in Exod.

Famuli probandi sunt, antequam mercede conducamus eos.

68. *Os meum & caro mea*, &c *postquam completi sunt dies mensis vnius*, scilicet post aduentum Iacobi in domum Laban auunculi sui, tunc Laban de mercede ei danda loquitur, cur die vel paulo post ingressum in domum tuam cum eo non conuenisti de præmio, ob obsequium ei dando? quia famuli omnino probandi sunt, antequam mercede conducantur; ita Antonius Honcala, *Laban tanquam homo prudens per vnum mensem vigilanter explorauit, nepotis sui mores, solertiam, diligentiam, & in rebus gerendis fidem, quibus ad vnguem exploratis & cognitis, optauit eum secum habere, decreuitque eidem greges suos curandos, pascendos, atque custodiendos committere.*

Honcala.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XV.

VVLG. Dixit ei; num quia frater meus es, gratis seruies mihi? dic, quid mercedis accipies?

Sept. Dixit autem Laban ipsi Iacob, quia enim frater meus es, non seruies mihi gratis, indica mihi quæ tua merces?

EXPOSITIO.

N*Vm quia frater meus es*, id est nepos, *gratis seruies mihi?* quasi diceret; minime rationi consentaneum, quod licet sis mihi consanguinitate coniunctus, sine retributione mihi tot obsequia præstes; *dic, quid mercedis accipies?* tu ipsemet præmium, & mercedem laboris tui elige.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inter nos beneficiis certemus.

69. N*Vm quia frater meus es, gratis seruies mihi;* quasi diceret; minime, ideo de mercede tibi danda cōueniamus, si à mense, ô Iacob, apud Laban commoratis cur gratis, & tot obsequia præstitisti? & tu Laban, si Iacob libentissime tibi seruiens obsequitur, cur de mercede sibi danda vis conuenire? quia beneficiis inuicem certare debemus: obseruādum enim est quomodo Iacob & Laban inter se certent modestia & beneficiis: Iacob enim totum mensem seruit ipsi Laban, & gratis, nec mentionem quidem fecit mercedis, contra Laban offert mercedem, iniquum existimans, talem virum gratis seruire.

Labori non otio indulgere debemus.

70. *Num quia frater meus es, gratis seruiet mihi?* ei ergo seruiebat: sed, ô Iacob, si ex itinere nimium defessus accessisti domum auunculi tui, cur non requiescis? cur molli otio non indulges, vt a laboribus præteritis recreeris? nescit otiosè gere. ignorat frui deliciis, scit enim labori non otio indulgendum; vnde vere animaduertit Abul. *quod in isto mense*

Abul. *seruiuit Iacob Laban, & probauit illius conuersationem & diligentiam in opere sibi commisso, en quomodo nec in domo auunculi sui degere voluit Iacob otiosus, sed ad opera domestica omniumque curam se accinxit?*

Seruitiis famulorum non abutamur.

71. *Num quia frater meus es, gratis seruies mihi?* imo quia frater tuus, tibi gratis obsequium præstare deberet: cur ergo mercedem ei offerēdam iudicas? cur gratuitum ac liberale non admisit obsequium? At pudeat plerosque dominos ita barbaros & impios se ostendere in famulorum sudoribus, ac sanguine, vt ad omne seruitij genus abutantur, nec miseros debita mercede solentur, sed retinere mercedem famulis vel mercenariis inuitis; vnum sane ex sceleribus illis quæ clamare in cœlum dicuntur, par videlicet homicidio, naturæ abusui, & oppressioni pauperum; vnde beatus Ioannes c. 5. ecce merces operariorum, qui messuerunt operationes vestras (agros videlicet amplissimos) quæ fraudata est à vobis, clamat, & clamor eorum in aures Domini Sabaoth introiuit; vbi non dixit Apostolus pauperem clamare, quoniam sæpe, vt Sapiens ait Eccles. 13. pauper etiam læsus tacet, sed mercedem ipsam denegatam aut fraudatam quam diues raptor domi suæ continet, & scelus ipsum suum vel conscientia tacente, sicut sanguis interfecti Abel, ad Deum clamat & vindictam exposcit; quo loquendi modo huius delicti insignis enormitas ostenditur, quod scilicet tantæ sit improbitatis, quod illud committentes diuinam in vltionem prouocent; nam clamor ibi nihil aliud est nisi enormis grauitas intuitu Dei, & intoleranda inhumanitas respectu proximi; vnde optime Philipp. Presb. in Iob cap. 24. vers. 11. ait, *Malum est hoc malum & iniquissimum vt sub laboribus & fructibus aliorum requiescant.* Philip.

Iacob 5. Eccles. 13.

Præmium propositum inducit animum ad laborem.

72. *Num quia frater meus es, gratis seruies? quid mercedis accipies?* cur mercedem proponis; si libenter tibi præstat obsequia? tum etiam poteris non indicta ei mercede, eum ad libitum remunerare? merito ille præmium proponit, quia nihil ita animum inducit quàm spes mercedis consequendæ: obseruatio est Guill. Hameri, *Vix aliud quid in humanis reperitur quod hominem ad ardua quæque, & difficilia subeunda fortiorem reddat atque merces optima, quæ labori ad finem vsque deducto proposita sit contra tacere illum necesse est, qui circa illam mercedis spem inuitus magis quàm voluntarius operam nauat.* Hamer.

Famulos beneficiis prouocare debemus, vt eximia nobis præstent obsequia.

73. *Num quia frater meus es, gratis seruies? quid mercedis accipies?* cur non dixit, tantam tibi & determinatam tribuam mercedem; cur autem ei eligendam proponit? ei merito remunerationis optionem præbet, vt hoc beneficio eum prouocet ad maiora sibi præstanda beneficia: *Volebat Laban*, inquit Abul. *complacere Iacob, vt diligens esset circa rerum suarum custodiam, & meliorationem, ideo dedit ei electionem in mercede.* Abul.

LECTIO VERSVS XVI.

VVLG. Habebat vero duas filias, nomen maioris Lia, minor vero appellabatur Rachel.

EXPOSITIO.

Habebat duas filias, quarum mentionem facit quia pro mercede è duabus vnam in vxorem petiit Iacob, prima *dicitur Lia*, quæ laboriosa, fatigata interpretatur, secunda Rachel, id est ouis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Actio contemplationis præsupponitur.

S. Greg. Mag. 74. *Nomen maioris Lia, minor vero appellatur Rachel*, Sanctus Gregorius in libro sexto Moralium, capite decimo octauo ait, & quid per Rachelem nisi contemplatiua, quid per Liam nisi actiua vita signatur? sed si vtraque contemplationem & actionem significat, cum contemplatio sit actione excellentior, cur Rachel Liæ non præponitur? quia actio per Liam designata, contemplationis designatæ per Rachelem est fundamentum, ita Nicetas apud Diuum Gregorium Nazianzenum oratione 42. *Lia Hebrais laborem aut laborantem sonat, ac proinde accipitur; Rachel autem, idem est quod pascens, aut quæ pascitur, a contemplationem designat, hanc post Liam Iacob vxorem accepit, actio enim est contemplationis fundamentum*: rideamus ergo illos qui ante omnem actionem soli student contemplationi, nihili facientes actionem.

Nicetas.

Contemplatiuus sicut ouis suauiter pascitur à Deo, actiuus laborat propter veritatem.

75. *Nomen maioris Lia, minor vero appellabatur Rachel*, diximus Rachelem ouem interpretari, sicut Liam laboriosam; sed si Rachele designatur anima contemplatiua, quomodo ouis dicitur? nam ea laborat vt pascua inueniat, vt herbis nutriatur sapidis; qui autem vacat contemplationi, sancto potius indulget otio quàm labori, nihilominus recte Rachel dicitur ouis, & contemplatiuam designat animam, quia illa sicut ouis mansuetissima, Deo ipsa tamquam suo cibo suauissimo pascitur, accipe citatum Nicetam, *Rachel est omnis anima contemplationis studiosa, quæ lege Dei velut agna pascitur, & secundum legis diuinæ præscriptum suos motus regit, carnisque cogitationes & affectus, virtutis procreationi primum subiicit, atque ita post introitum ad cognitionem, omnino abolet, Lia vero omnis anima* Cit. Nicetas.

actione amplectens, quæ virtutis causa laboribus premitur quàm quisquis ad diuinæ philosophiæ studium animum adiicit primam ferè sibi contubernalem asciscit.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII.

VVLG. Sed Lia lippis erat oculis, Rachel decora facie, & venusto aspectu.

Sept. Oculi autem Liæ infirmi, Rachel autem erat pulchra specie, & decora aspectu valde.

Chald. Oculi autem Liæ erant pulchri, & Rachel erat decora forma, & decora aspectu.

Syrus. Oculi autem Liæ erant elegantes.

Pag. Et oculi Leah erant teneri, sic *Caiet.*

Oleaster. Oculi Leah erant molles.

Vatab. Et oculi Liæ erant debiles.

Aly. Et oculi Liæ erant oblongi.

Aly. Delicati siue infirmi.

CONCORDIA.

IN fonte Hebræo ponitur רכות raccot, cuius vocis radix רכך racat, id est mollescit, tenerescit, ideoque vertunt plerique, oculi Liæ teneri siue molles, debiles, infirmi, deformes; vitium quidem est in oculis ex humidiore temperie, qua redduntur sic molles ac debiles, vt proni sint ad lacrymas, & irretorti obiectum contueri non possint, eo quod ipsæ in orbibus pupillæ quodammodo fluitare & innatare videantur, malè igitur cum Chaldæo pulchros dixit etiam Syrus elegantes, quasi Lia solis oculis pulchra, Rachel verò non tantùm oculis, sed tota facie totoque habitu corporis pulchritudinem præ se ferret, nec etiam docti approbant quod ab aliquibus confingitur deficere, in voce Hebræa aleph א subintelligique ארוכות arucot, hoc est oblongos, atque ideo haberi deformes, sed frequentior in oculis morbus lippitudinis debilitatem illam ac mollitudinem illam, Latinus interpres optimè explicuit.

EXPOSITIO.

SEd Lia lippis erat oculis, lippitudine oculorum laborabat, quæ non exigua est in mulieribus deformitas, quàm in medium proponit Moyses, vt innueret cur eam in vxorem non petierit: *Rachel autem decora facie*, quod spectat ad pulchram totius corporis compositionem, decentemque omnium membrorum inter se proportionem.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Decor oculorum maxima pars pulchritudinis.

76. SEd *Lia lippis erat oculis*, cur lippitudinis oculorum mentionem facit, potius quàm alterius partis corporis deformitatis? nam si ex oculorum Liæ deformitate voluit venustatem oculi Rachelis denotare: sed cur pulchritudinem illius partis vultus præ aliis intendit extollere? quia vt verè Chrysost. ho. 7. 2. ad Cor. *pars est pulchritudinis maxima violentia, oculorum decor.* S. Chrys.

Vita contemplatiua actiuæ præferenda.

77. *Lia lippis erat oculis, Rachel autem decora facie*, ideo venustatem vnius præ alia, in medium proponit Moyses, vt non ineptam fuisse optionem Iacobi manifestaret, & meritò vnam anteposuisse scilicet Liæ Rachelem sed mysticè, cur minor maiori anteponitur? cur Liæ Rachel? diximus Lia vitam actiuam, & Rachele contemplatiuam denotari, quid mirum igitur minorem maiori præferri? vita enim contemplatiua actiuam superat & excedit, fauet D. Gregor. Max. lib 6. Mor. cap. 18. *Contemplatiua quidem minor tempore est, sed meritis maior quam actiua sacri Euangelij verbis ostenditur, in quo duæ mulieres diuersæ egisse referuntur, Maria quippe Redemptoris nostri verba audiens ad pedes illius residebat, Maria autem corporalibus ministeriis insistebat*; deinde subiungit, *Marthæ cura non reprehenditur, Maria verò laudatur, quia magna sunt actiuæ vitæ merita, sed contemplatiuæ potiora, vnde nec auferri vnquam Mariæ pars dicitur, quia actiuæ vitæ opera cum corpore transeunt, contemplatiuæ autem melius ex fide conualescunt.* S. Greg.

In actione non deest aliquando deformitas & lippitudo.

78. *Lia lippis erat oculis*, cum per Liam diximus vitam actiuam designari, nescio cur lippitudine oculorum scribimus laborare? actiua enim perfecta est & integra, perfecta quidem deberet esse, sed nequaquam, vel difficile fieri potest, vt Liæ lippitudinem non contrahat, qui nimium consuetudine illius implicatur, & singularia pertractans negotia, puluere lutoque non aspergatur; vnde alloquens Monachum nimium vitæ actiuæ deditum, sexto Petrus Damianus libro de Omnipotentia, capite vndecimo, inquit: *Qui confidit se sibi Monachum esse, & Curiæ deseruire, vndis erutus sanus est piscis, non vt sibi viuat, sed vt alios pascat, vocamur & attrahimur, sed vt aliis viuamus, moriamur nobis tamen venator ceruum, sed vt faciat, sibi cibum persequitur lepusculos, sed vt ipsi bene sit, illi nihil sint, amant & homines nos, sed non nobis sibimet diligunt, vt suas nos vertere delicias concupiscunt.* Petrus Damian.

In contemplatione est labor, sed melior requie.

79. *Lia lippis erat oculis, Rachel autem decora facie*, quam diximus Symbolum fuisse vitæ contemplatiuæ, sed cùm in contemplatione sit requies, secundùm illud sponsæ, ego dormio : Rachel autem ex interpretatione sui nominis, dicatur ouis, non dormiens, sed potius pascens; quod autem pascitur, laborat quomodo contemplatiuam, quiescentem, sancto otio vacantem denotabit? quiâ etiam in contemplatione labor est, sed suauissimus & ipsa requie eligibilior, audiamus Petrum Abbat. lide panibus, cap. 7. *Forte in contemplatione*, inquit, *labor est, sed melior requie, sed otio suauior, sed somno dulcior, sed cunctis voluptatibus delectabilior; labor*, inquam, *sed sine sudore; opus, sed sine vexatione; occupatio, sed sine distentione; studium, sed sine afflictione; profectio: sed sine amotione; eleuatio, sed sine ambitione; quies, sed sine rubigine.* Petrus Abba.

Licet contemplatio sit excellens, tamen ab affectu amoris superatur.

80 *Lia lippis erat oculis, Rachel decora facie & venusto aspectu*, per quam diximus intelligi vitam contemplationi deditam, sed hæc-ne est illa pars optima, quam elegit Maria, & quæ non auferetur ab ea? non equidem, licet enim contemplatio vitam actiuam sicut dignitate, ita & nobilitate excedat, sic ardor animi contemplationem, quæ est Rachel, excedit: audiendus est Hugo Carthus. tract. de via vnitiua, in illa quæstione vtrum anima secundùm suum affectum, possit aspirando vel desiderando moueri in Deum, sine aliqua cogitatione præuia intellectus, vel concomitante, ait: *Ergo duplex est via excellentiæ, vna quæ dicitur contemplatio, & hæc figuratur per Rachelem, quæ dicitur venusta aspectu, quãdo scilicet mens lumine desuper infuso, diuinitus habet meditando vel cogitando solum cœlestia contemplari: alia est in affectu; & hæc dicitur ardor amoris, quando, scilicet, igne Spiritus Sancti desuper misso anima flammigeris affectionibus ad solum Deum aspirans, ipsum solum desiderat, vt sibi perstrictiorem amorẽ intimius vniatur; & hæc dicitur optima pars Mariæ, quæ ardebat desiderio, vt dicitur in Ioanne; vnde sicut nouum Testamentum præstantius est Veteri; sic via amoris quæ est designata per Mariam, est nobilior omni meditatione & contemplatione intellectuali, quæ designatur per Rachelem.* Hugo Carthus.

Contemplatiua vita & actiua duo fontes limpidissimi.

81. *Lia lippis erat oculis, Rachel autem decora facie*, si vna speciosa, elegans, & pulchra, altera autem deformis, cur si nul vtriusque mentio fit à Moyse? cur vnam ab alia non separat? si dictum à nobis fuit vtramque vitam contemplatiuam & actiuam denotari rectè deducemus vtramque simul coniunctam esse, vtraque enim est fons limpidissimus, quo recreamur: *Omnis disciplina* (inquit Etherius Episcopus Vxamensis cum Betto Presbytero, libro aduersus Elipand.) *religionis ex illo duplici scientiæ fonte emanat idest, quæ actiua & contemplatiua vita dicitur: actiua, in qua mores suos emendat: contemplatiua in contemplatione cœlestium & diuinarum Scripturarum disputatione.* Etherius Episc.

Synagoga oculis lippis, Ecclesia autem pulcherrima.

82. *Lia lippis erat oculis, Rachel autem decora facie*, Victorinus Martyr, teste Glossa ordinaria, ait Liam Synagogæ, Rachelem autem Ecclesiæ figurã esse; sed, ô Victorine, potius per Liam denotari deberet nostra Ecclesia; quia sicut illius lippi erãt oculi, sic Ecclesia de gentilibus congregata, idololatriæ vitio sorduerat, & vitiis innumeris, quæ contraxerat, vis rationis hebes reddita fuerat, itavt videre non posset claritatem eius, quæ in cœlo est vnius veræque deitatis, necnon etiam per Rachelem Synagoga; quia sicut illa decora facie fuit, sic illa etiam venusta cogitatione vnius diei, nihilominus & Synagogam Liã & Rachele Ecclesiam significari concludit; quia prima, si cum secunda comparetur, non speciosa, sed lippis erat oculis, sic autem ait, *Prior, nempe Synagoga, populum Dei genuit, quæ oculis lippa dicitur, quia lex per Moysem data & cooperta est & signata, Rachel autem minor & pulchra, quæ prius sterilis fuit, post fœcunda Ecclesiam indicat, quæ tempore posterior & sancta corpore & spiritu, quia oculi eius decori, quia Euangelium videre meruit.* Victorinus.

Vita præsens lachrymis plena, futura plena delitiis.

83. *Lia lippis erat oculis*, itavt secundùm Abul. ex teneritudine ac debilitate oculorum, Liæ, fluebat assiduè crassus humor ex oculis, itavt videretur lippa & similis lacrymanti, Robertus Holcotius cap. 10. in Sap. lect. 30. existimat Lia vitam præsentem, denotari; sed si vita præsens iucundissima, imo illius amatoribus pulcherrima videatur, ita vt eam vitæ futuræ præferant, cur per Liam lippis oculis & lachrymanti similem dicit denotari? imo speciosæ & decoræ Racheli comparet: ne Holcotium arguamus, sensatè enim cum Lia vitam præsentem confert, quia lachrymis plena præsens vita est: *Lia lippis oculis*, inquit, *nec mirum quia manet in hac lachrymarum valle, plena miseriis & afflictionibus; futura vero vita est quasi Rachel decora, amabilis, pulchra plena delitiis.* Holcotius.

Peccatum mentem obscurat.

84. *Lia lippis erat oculis*, per huiusmodi Liam, peccatricem animam intelligit D. Greg. Max. quod minus rectè denotari mihi videtur; nam anima peccatrix existimat se venustam, non deformem, maximo & acutissimo naturali lumine præditam, non autem hebetem, sed decipitur, & toto cœlo aberrat; peccatum enim si non lumen rationis extinguit, illud obscurat; consulendus est Gregor. prima parte past. curæ cap. 11. *Lippus est cuius ingenium ad cognitionem veritatis emicat; sed id tamen per opera carnalia obscuratur: in lippis quippe oculis pupillæ sanæ sunt: sed humore defluẽte infirmatæ palpebræ crassescũt, & quia infusione crebra atterũtur, etiam acies pupillæ vitiatur; similiter nonnulli sunt quorum sensum operatio carnalis vitæ sauciat, qui prefecto videre subtiliter per ingenium recta poterant, sed vsu prauorum actuum caligant. Lippus itaque & cuius sensum natura exacuit, sed conuersationis prauitas confundit, cui benè per Angelum dicitur: collyrio innunge oculos tuos, vt videas, hoc tunc benè fit cum ad cognoscendam veri luminis claritatem per medicamen bonæ operationis intellectus nostri aciem adiuuamus.* S. Greg. Mag. Apoc. 3.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVIII.

VVLG. Quam diligens Iacob, ait, seruiam tibi pro Rachel alia tua minore septem annis.

Sept. Dilexit autem Iacob ipsam Rachel, & dixit, seruiam tibi septem annos, pro Rachel filia tua iuniore.

EXPOSITIO.

QVam diligens Iacob, non quod propter pulchritudinem eximiam quam inesse Racheli cognouit, tanquam propter eausam finalem, cum ea contrahere noluerit, eamque dilexerit; nam illius venustas & decor solum fuit quoddam motiuum, propter quod eam prætulerit sorori suæ, *seruiam tibi pro Rachele septem annis*, cum Iacob muneribus & pecuniis careret, eorum vice operam suam locauit, & septennem ipsi Laban producenda in vxorem filia sua seruitutem obtulit; nam apud omnes gentes solemne fuisse legimus, vt in contrahendis matrimoniis, sicut vxor afferebat dotem marito, ita vicissim maritus pecunias & munera (quasi dotem quamdam) futuræ vxori, vel eius parentibus daret, & perinde quasi se inuicem maritus & vxor coëmerent, ita vt maritus esset quodammodo vxoris, & vxor quodammodo mariti: hæc autem consuetudo viguit etiam apud Hebræos, vt viri dato pretio sibi vxores acquirerent, ita Dauid coëmit Michol centum præputijs Philisthinorum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Dilectionis præmium res ipsa dilecta.

85. SEruiam tibi pro Rachel septem annis, si quam mercedem optares pro obsequiis sibi præstitis, à te petiit Laban, cur ei non aperies dicens, singulis mensibus tot mihi numerabis pecunias? cur igitur tibi dari Rachelem postulas? inspice quid dixerit textus: dilexit Iacob ipsam Rachel merito igitur nihil præmij ex diurnum æstu noctiumque gelu consequi desiderat, prætetquam Rachelem quam tenerè diligebat, dilectionis enim operatio ipsius solo dilectionis obiecto præmiatur, neque aliam amplius recompensationem exoptauit, liberam hanc sancti iuuenis Iacob mentem dilectionemque ab omni prorsus spe præmij nudam, ex hoc loco demonstrat D. Chrys. eiusque amorem tanquam perfectum comprobat & confirmat, *Vide* (inquit) *quomodo ipse quidem petebat nihil; Laban autem mercedem apponit iusto.*

S. Chrys.

Amor non pecunia paratur, sed gratia.

86. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, cuius remunerationis gratia? nam pecuniam accipies pro tot annorum seruitio? nullam exigis, vt video, sed cum sit egenus & omnibus rebus destitutus, cur à Laban tibi oblatam mercedem non admittis? nonne dixe at textus quod diligebat Iacob Rachelem? non mirum igitur omnem pecuniariam mercedem contempsisse, quia verus amor non debet lucro inniti, *non sunt fideles* (inquit D. Isid. libro 3. de Summo bono, *in amicitia, quos munus non gratia copulat, dilectio quæ munere gloriatur, eodem suspenso dissoluitur, illa vera est amicitia qua nihil petit ex rebus amici nisi solam beneuolentiam, scilicet vt gratis amet*: & Euseb. Emiss. hom. 1. de Natal. Apostol *Non est*, inquit, *vera dilectio, qua temporales vtilitates attendit.*

D. Isid.

Euseb.

Iustorum maxima est castitas, ea autem seruatur medio labore.

87. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, si simul in eadem [illegible] est habitatio tua, cum Rachele venustissima, quomodo ab actu coniugali per tot annos abstinere poteris? quid enim fortius impellit ad libidinem, quàm pulcherrima visa quotidie, nihilominus cum ea castissimè vixit: mira est enim iustorum castitas; sed quomodo hanc potuit ita consequi virtutem, & tenaciter possidere; medio sanè labore & ciborum parcimonia, accipe hoc à Lippom. *Seruiam tibi septem annis: argumentum id est, non solum humilitatis, sed castitatis quoque & continentiæ mirabilis, qui tot annis expectare nuptias licet cohabitando valuerit, Dei enim timor solet refrænare libidinem, simul cum labore assiduo & parcimonia victus pastoralis.* Lippom.

Ad terrena sumus alacres, ad diuina tepidi.

88. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, quid, ô Iacob dignam ducis puellam, pro illius amore molestissimam pati seruitutem? nône mortales pro Deo atque pro animæ suæ immortali gloria aliquid efficere aut pati molestum renuunt? quia proh pudor! ad terrena sumus propensissimi, ad diuina tepidissimi, hoc maximo cum animi dolore deflet Chrysost. hom. 55. *Qualem nos habebimus excusationem, qui non pari studio erga Dominum nostrum & benefactorem & curatorem, & qui nobis sit omnia, afficimur; sed quando proponitur lucrum temporale: omnia alacriter sustinere volumus: etiam si quid laboriosum sit, & valdè ærumnosum & sordidum, & pœnam in præsenti & in futuro præbens, propter autem nostram salutem, & vt supernum nobis conciliemus fauorem, remissi & supini & dissoluti videmur.* S. Chrys.

Non qui in dignitate prior est, potior est in virtute.

89. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, cui seruies, Labano? Dominus igitur tuus erit, sed si te longè inferior est meritis, cur in dominatu superior? non mirum equidem; nam non qui in dignitate honoribus & prælaturis prior est, hic in virtute potior, quod expendit D. Chrys. hom 35. in Matt. *Ne quis* (loquitur de ambiente dignitatem) *talis in appetendo primatum, profectum pietatis pie prætendat,* S. Chrys.

dico, nunquid in ordine prior est, iam & meritis est melior.

Nihil sapientia ardentius diligitur.

90. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, cur tot annos in obsequio hominis ingrati vis consumere? dicet propter amorem, quo prosequitur speciosissimam Rachelem; sed cur erga puellam speciosæ & egregiæ formæ tanto fertur amore, cum pulchritudine nihil breuius ac fugacius inter bona huius vitæ habeatur? vnde quidam verissimè dixit decore nihil gratius, sed nihil breuius; sed si quid Rachel significet nobis apertum, sic dilectionem Iacobi erga eam non satis mirabimur, sic de ea loquens Richardus à S. Victore, lib. qui dicitur Beniamin minor cap. 10. Lia fœcundior, Rachel formosior, Lia fœcunda, sed lippa, Rachel ferè sterilis sed forma singularis, Rachel doctrina veritatis, Lia disciplina virtutis. Rachel studium sapientiæ, Lia desiderium iustitiæ; ne miremur igitur tanto arsisse Rachelis amore Iacobum, nihil enim sapientia ardentius debet diligi: *Scimus, Iacob* (inquit cit. auctor) *septem annis pro Rachele seruisse, & tamen videbantur ei dies pauci præ amoris magnitudine, quid miraris, secundum magnitudinem pulchritudinis erat magnitudo dilectionis, certe si in laude sapientiæ aliquid tentare voluero, minus erit quantumcumque dixero; quid enim sapientia ardentius diligitur? dulcius possidetur? eius decor omnem superat pulchritudinem, eius dulcor omnem excedit suauitatem; est enim, vt ait quidam speciosior sole, & super omnem stellarum dispositionem luci comparata inuenitur prior: illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit malitia; attingit ergo à fine vsque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter: hanc amaui*, inquit, *& exquisiui à iuuentute mea, & quæsiui sponsam mihi eam assumere, & amator factus sum formæ illius, quid ergo mirum si in huiusmodi sponsæ amore flagrabat, si talis ignis, si tantæ dilectionis flammas temperare non poterat? ô quantum amabat, ô qualiter in eius amore flagrabat qui dixit, super salutem & omnem pulchritudinem dilexi sapientiam; nihil enim hac, vt diximus, sapientia ardentius diligitur, nihil dulcius possidetur; hinc est enim quod sapientes omnes esse volunt, pauci autem admodum sapientes esse possunt.*

Richard. Victor. — Sap. 7. Sap. 8.

Virtus iustitiæ à pluribus contemnitur.

91. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, cum altera sit filia Laban, nempe maior natu, cur vt eam in vxorem habeas, non pollicetis per aliquot menses obsequium patri eius præstitutum? diximus in præcedenti conceptu, Liam, desiderium iustitiæ designari; sed cur Iacob connubium Liæ non etiam est amplexus, cum iustitiam designet? aduerte perfectam iustitiam præcipere inimicos diligere? ablata restituere, &c. quod quidem difficillimum est, quid miraris igitur, si Lia à Iacob sed præcipuè ab aliis tanquam vxor non admittitur? quia vera & perfecta iustitia, non satis diligitur, quod optime agnouit cit. Hugo Victor. cap. 2. qui postquam dixit, quærendum est cur ferè omnes coniugia Liæ tantopere abhorreant, qui in amplexus Rachel tantum suspirant, ait. *Perfecta iustitia iubet inimicos diligere, parentes, propria quaque relinquere illata mala patienter ferre, oblatam gloriam vbique declinare, sed ab huius mundi amatoribus quid stultius, quid laboriosius esse reputatur? hinc est quod ab eis Lia & Lippa creditur & laboriosa, vocatur Lia namque laboriosa interpretatur, magnus namque labor, sed non minor error videtur eis esse in tribulatione gaudere, prospera mundi quasi pestem fugere, sed quia copiam mundi ad necessitatem non respuit, & ad voluptatem non admittit, Liam lippam non cæcam vocant, quam in rerum iudicio errare putant; si igitur per Liam desiderium iustitiæ, per vero studium sapientiæ intelligitur, patet ratio quare vel Lia ab omnibus contemnitur, vel Rachel tantum diligitur.*

Hugo Victorinus.

A labore quantum possumus, fugimus.

92. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis* infœlix Lia, quæ quamuis maior natu à Iacob contemnitur, & solum Rachel minor ætate diligitur, huius contemptus rationem inuestigemus; nonne Lia laboriosam vel laborantem designat? ne miteris igitur quod nolit Iacob Liam in vxorem habere, nec pro ea velit per aliquod tempus seruire, quia nullus, si in libera est potestate eius, laborem amplectitur, sed ab eo longissime se remouet, ita sentit Hugo Carens. *seruiuit non pro Lia, quia nulli aut pauci affectant laborem actionis aut passionis.*

Hugo Carens.

Toto huius vitæ tempore, pro assequenda gloria laborandum est.

93. *Seruiam tibi pro Rachel septem annis*, cur potius septenarium annorum numerum posuit, quàm maiorem aut minorem? potuit enim dicere tibi seruiam quatuor aut quinque annis; si autem voluisset etiam paucos menses acceptare, potuisset aliquos addere, tibi obsequium impendam octo vel nouem annorum spatio, aduerte numero septennatio vniuersitatem designari, sicut Rachele decora, beatitudinem futuram; bene igitur pollicetur se septem annos pro Rachel in obsequio completurum, quia toto huius vitæ tempore pro assequenda & possidenda gloria laborandum est, sensus est Roberti Holcot. lectione 30. vers. 11. *Futura vita est quasi Rachel decora, amabilis, pro ista filia oportet vos seruire septem annis, id est, vniuerso tempore præsenti, septenarius enim est numerus vniuersitatis.*

Holcotius in Sap. c. 11.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Respondit Laban; Melius est, vt tibi eam dem, quam alteri viro, mane apud me.

Sept Melius est dare me eam tibi, quàm dare eam me altero viro alteri, habita mecum.

EXPOSITIO.

R*Espondit Laban*, consentiens iis quæ dixerat Iacob, *melius est vt tibi eam dem*, quia consanguineus es, sanguine enim coniunctos extraneis præferebant, *quam alteri, viro*, nempe incognito, *mane apud me*, operi pastoritio te exercens, & curam pecudum habens.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Parentes potius virtutum cultoribus quamuis sint egeni, tradant filias suas in vxores, quàm aliis.

94. *Melius est vt eam tibi tradam*, quid agis filiam te traditurum in vxorem polliceris? nonne in Mesopotamia sunt homines potentissimi, quibus tradere eam in coniugem poteris? aduerte quod quandiu secum permansit Iacob, Labanus experimento didicit quantæ esset modestiæ, animi candoris, virtutisque: merito igitur Rachelem pulcherrimam pauperi pollicetur Iacob vxorem, & non alteri etiàm opulentissimo ex Mesopotamia, quia parentes potius virtutum amatoribus, quamuis sint egeni, tradere filias suas debent in vxores, quàm aliis, si improbi fuerint: non dissentit Lippom. *propter tuas virtutes, & quia propinquus es, præstat eam tibi quàm alteri iungere*, expende illa verba, *propter tuas virtutes*; quasi diceret, virtutem præfero diuitiis, & licet ad me omnibus rebus accesseris destitutus; tamen quia in te sum bonam expertus indolem, animi candorem, *&c.* filiam in vxorem tradam expleto septennio.

Ita viles æstimantur vxores, vt quasi pretio coëmantur.

95. *Melius est vt eam tibi tradam*, hoc solum ei pollicitus est Laban, postquam dixit se per septem annos obsequium ei præstiturum in præmium, & mercedem Rachelis; sed cur eam, cùm sit consanguinea, gratis non exhibet vxorem, cùm ipse nihil cum ea Iacob tradiderit? vnde ipsa necnon soror sua Lia de patre suo amantissimo conquestæ sunt, capite 31. dicentes, nunquid habemus residui quidquam ex facultatibus, & hæreditate domus patris nostri? nonne quasi alienas reputauit nos, & vendidit, comeditque pretium nostrum, & non tradit gratis, sed mercede, quia ita viles æstimabantur mulieres, vt quasi mancipia pretio coëmerentur, *Solebant illo tempore*, inquit Oleaster, *viri vxores pretio acquirere, quod & Saraceni hodie faciunt.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Seruiuit ergo Iacob pro Rachel septem annis, & videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine.

Sept. Fuerunt in conspectu eius tanquam pauci dies, eo quod ipse diligebat eam.

Chald. Et fuerunt in oculis eius quasi dies pauci.

Arias. Quasi dies vni in diligendo se eam.

CONCORDIA.

IN Hebræo est אחדים Echadim, quod rigorosè loquendo, vni interpretatur, sed quia vnus in idiomate latino caret plurali, hinc est quod paucos vertit noster interpres.

EXPOSITIO.

SEruiuit ergo Iacob pro Rachel septem annis, sicut promiserat Labano, vt sibi Rachelem in vxorem traderet, *& videbantur illi pauci dies*, tot annorum labor paucissimus, & exiguus videbatur, *præ amoris magnitudine*, quo Rachelem prosequebatur; obserua autem quod licet quoad affectum & desiderium potiundi Rachela viderentur Iacob uitutis menses plurimi, verum appretiatiuè, id est, pro re tam pulchra pretium seruitutis huius ei videbatur exiguum, diesque laboris tam longi *videbantur esse pauci & parui*, id est, labor suus sibi videbatur esse paruus, comparatus cum tanto præmio.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cùm fruimur conspectu rei amatæ, nihil nobis laboriosum videtur.

96. VIdebantur illi pauci dies, quot menses imo quot annos in obsequio & in seruitute Laban exhibitos consumpsisti? ait textus, seruiuit septem annis, quomodo tot anni tibi
Prou. 13 pauci dies videntur? imo plures quàm septem tibi videri deberent, quia spes quæ differtur, affligit animam, Prouerb. 13. afflictio autem quæuis illa sit, longa videtur: sed, quæso, considera quotidie Iacobum frui conspectu Rachelis, & dices merito septem annos seruitutis sibi visos esse paucos dies, quia qui conspectu rei amatæ fruitur, nihil sibi videtur laboriosum. Sic Gregorius Nazianzenus oratione ad Maximum, *Vel vnicus dies totius vitæ humanæ est desiderio laborantibus; nam illud Patriarchæ Iacob mihi se alio modo habere videtur, qui pro duabus virginibus quatuordecim annis Labani Syro seruiens, haudquaquam labore frangebatur, cuius rei hæc fortasse causa erat, quia rei expectatæ conspectu fruebatur.* En quomodo qui fruitur Gregor. Nazianz.

conſpectu rei amatæ, nihil laborioſum ſibi videtur?

Amans nihil rei amatæ comparari poſſe arbitratur.

97. *Videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine*, quod equidem miror, nam amanti nulla mora eſt parua, quia cùm amor ſit vinculum vnitiuum, iungens amantem amato & quælibet mora eos inuitos & renitẽtes distrahat omnis mora eis eſt odioſa, quomodo igitur tot anni ſeruitutis pauci videbantur? D. Hier. ait, quod dies pro labore dierum debet accipi. Sed licet ille ſensus hic ſit verus, difficultatem non dirimit; nam, nonne labor & ſeruitus tot annorum grauiſſima videri debet? minime, ſi cum re amata conferatur, amans enim nihil æquiualere rei dilectæ exiſtimat: *Hîc non dicitur* (inquit Magiſter hiſtoriæ Scholaſt.) *quod videbantur illi dies parui, ſed pauci, quia deſideranti animo etiam ipſa velocitas tarda eſt, ſed dicitur pauci, quia videbatur ei quod rem tam amabilem pauco pretio emiſſet, pluribus enim annis pro ea ſeruiuiſſet priuſquam cognouiſſet*; idem fere habet Abul. *iſtos dies expectare Iacob ſatis durum erat, ſed tamen adhuc non exiſtimabat hunc laborem tanto bono æqualem eſſe, quia ſi etiam dictum fuiſſet Iacob quot ſeruiet annis, & pro Rachel ſeruiret etiam amplius, tanto amore honeſto tamen tenebatur, nullus enim labor magnus videtur amanti, ignes non timet, niues ſpernit, gladiis ſe opponit, & omnia periculoſa ſibi grata reputat, dum tamen amatum conſequatur.*

Petrus Comes.

Abul.

Spe aduerſa patienter ſuſtineamus.

98. *Videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine*, quomodo hoc poteſt fieri, aut dici? quid enim æquè impatiens ac amor? amor enim, inquit Chryſ. ſerm 147. modum neſcit, amor non accipit de impoſſibilitate ſolatium, non recipit de difficultate remedium amor, niſi ad deſideria peruaſerit, necat amantem, & ideo vadit quò ducitur, non quò debeat. Si igitur necat amantem dilatio, quomodo pauci dies videbantur tot anni præ amoris magnitudine? nonne ſpe poſſidendæ Rachelis ſibi promiſſæ à Laban alebatur? ne mireris igitur ſeruitutem ita duram tot annos toleraſſe, & etiam annos vt in ea conſumptos breues ei viſos, ſpe enim quælibet aduerſa patienter ſuſtinemus, & quaſi nulla arbitramur. Fauet D. Aug. explicans verſum Pſalmi 26. *Expecta Dominum, viriliter age*, ait: *& quando iſtud erit* (inquit) *arduum eſt mortali, tardum eſt amanti, ſed audi non fallentem vocem dicentis: ſuſtine Dominum, tolera vſtionem renum viriliter, & vſtionem cordis, velociter non tibi negatum putes quod nondum accipis.*

S. Aug. Pſal. 26.

Amor temporis longitudinem præſcindit.

99. *Videbantur illi pauci dies*, quid dutius ſeruitute, & illa moleſtius? quomodo igitur annos in illa præſtanda conſumptos laboreſque in ea exantlatos iudicat eſſe pauciſſimos? inſpice quid addiderit Moyſes, *præ amoris magnitudine*, & non vlterius inquires, quomodo fieri potuit, quod tot anni dies pauciſſimi ei viſi fuerunt; amor enim temporis longitudinem præſcindit, annuit Chryſoſt. *Vt oſtendat nobis Scriptura, quomodo amor magnus & laborem & temporis longitudinem ſuccidit, & breuem videri facit, dicit: videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine.*

Amanti nihil difficile.

100. *Videbantur illi pauci dies*, ſi tu ipſemet fateris à Iacob, quod die noctuque vrgebat te gelu, & ſomnus fugiebat ab oculis tuis cum obſequium Labano præſtabas propter Rachelem, quomodo de te veriſſime teſtatur Spiritus Sanctus, quod tot anni tibi pauciſſimi viſi ſunt? quia quamuis duriſſima paſſus ſit, tamen quia maximo perſequebatur amore Rachelem, omnia ſibi viſa ſunt leuia. *Leuia*, inquit Oleaſter, *omnia facit facilia amor; vnde Chriſtus Ioan. 14. Si quis*, inquit, *diligit me, ſermonem meum ſeruabit; ac ſi dicat, qui me dilexerit, lex mea, non lex illi videbitur, ſed ſermo, neque multæ leges, ſed vnus ſermo.* Oleaſter. Ioan. 14.

Amor honeſtus rationem non impedit.

101. *Videbantur illi pauci dies*, decipitur ergo Iacob, quia ſeptem anni plurimos continent menſes & dies ſed reuoca in memoriam, id quod diximus, nempe quod Iacob reputanti ſecum præſtantiam rei amatæ, ſibi ſeptenne illud ſeruitium videbatur exiguum pretium, quo tãtum illud bonum compararetur, ſed cum cæcus fingatur amor, & rationem obtenebrans, quomodo ei iudicium remanſit liberum, vt æquiſſime iudicaret de dignitate Rachelis amatæ? æquiſſime iudicauit, quoniam non libidinoſo erga eam ferebatur amore Sic Thomas Anglicanus, *Si amor Iacob* inquit, *fuiſſet libidinoſus, non niſi pauci dies, ſed plurimi, eo quod talis eſt amor impatiens moræ, nec rationem attendit*, ex quo inde hæc vltima verba, quaſi diceret rationem obtenebrat, non honeſtus, ſed amor libidinoſus. Thomas Anglic.

Patriam amanti cæleſtem laborioſæ huius vitæ dies pauciſſimi.

102. *Videbantur illi pauci dies*, nonne tibi laborioſi erant dies traducendi, ô Iacob, vt Rachele potireris? quomodo igitur tibi pauci, vel vt eſt in Hebræo parui videntur? ob amoris magnitudinem ait textus, potuit hoc in illo puellæ amor, nonne idem in nobis cæleſtis patriæ poterit dilectio? audi monentem S. Bernard. ſerm. de fallacia præſentis vitæ, *Suſpiremus*, inquit, *ad delectationes illas Hieruſalem cæleſtis, vt ſicut breue eſt omnino tempus, etiam pauci nobis videntur dies præ amoris magnitudine*, amore iſto omnia aſpera redduntur leuia, amaritudo quælibet in dulcedinem vertitur. S. Bern.

Ita Chriſtus noſtri amantiſſimus vt grauiſſima quæ pro nobis pertulit, leuiſſima eſſe arbitratur.

103. *Videbantur illi pauci dies*, nonne dixerat quod ſeptem annis ſeruiret, ne dicat igitur paucos dies ſeruitutis fuiſſe ſed ſi per Iacob Chriſtum Dominum intelligimus ſicut per Rachelem, Eccleſiam ex gentibus, per ſeptem annos totum illius vitæ tempus, quomodo verificari poteſt, quod pauci viſi ſunt illi dies, cum triginta tres annos in perpetuo fuiſſet labore, quod innumera toleraſſet, quod etiam morti ignominioſiſſimæ & ſæuiſſimæ condemnatus fuiſſet? inſpice quid ait textus præ amoris magnitudine, & ſic omnis quæſtio ſoluitur; ita enim Chriſtus Dominus noſtri amantiſſimus, vt grauiſſima quæ pro nobis pertulit leuiſſima eſſe

Hugo Caren. trerur. Sic Hugo Caren. *Iacob Christus Rachel Ecclesia: seruiuit igitur Iacob, id est Christus, quia exinaniuit semetipsum formam serui accipiens pro Rachele, id est pro Ecclesia de gentibus habenda, secundum quod dixerat ei pater: Postula à me, & dabo tibi gentes, &c. vel pro Rachel, id est vice Rachelis, vt seruile iugum ab ea executeret.* Galat. 4. *Factum sub lege, vt eos qui sub lege erant, redimeret: vel pro Rachel, id est pro Ecclesia lauanda, mundanda à sordibus peccatorum.* Esaiæ 43. *Seruire me fecisti in peccatis tuis: prabuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis: ipse enim est hircus emissarius, qui vniuersa peccata populi ferebat in deserto, scilicet crucis.* Leuit. 16. Esa 53. *Vnusquisq; in viam suam declinauit, & Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum.* 1. Pet. 2. *Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignū, vt peccatis mudati iustitia viuamus. Septem annis, id est tota vita sua quæ septem diebus agitur: à primo enim instanti conceptionis suæ cœpit Deus misereri, id est Christus* Iob 31. *ab instantia mea creuit mecum miseratio, & de vtero matris meæ egressa est mecū.* Eccl. 5. *Miseratio Dei magna est, multitudinis peccatorū meorū miserebitur, & videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine, quia Christus leuia & breuia reputauit quæ pro electis sustinuit.* Es. 11. *Qui creauit terminos terræ, non deficiet neque laborabit.*

Margin: Galat. 1. — Isai. 43. — Leuit. 16. — Isa. 53. — 1. Pet. 2. — Iob. 31. — Eccl. 5. — Isa. 11.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI. & XXII.

VVLG. Dixitque Laban, da mihi vxorem, quia iam tempus impletum est, vt ingrediar ad illam.

Chald. Da mihi vxorem meam, quoniam impleti sunt dies seruitutis meæ, & ingrediar ad illam.

VVLG. Qui vocatis multis amicorum turbis ad conuiuium, fecit nuptias.

Sept. Congregauit autem Laban omnes viros loci, & fecit nuptias.

Chald. Fecit conuiuium, *sic etiam Pagninus.*

CONCORDIA.

NOster interpres hæc verba nempe *fecit nuptias*, adiecit non ex Hebræo, in eo enim non reperiuntur, sed ex Septuaginta, qui ita habent ἐποίησε γάμον; nuptias autem dixerunt, id est conuiuium, in idem enim vtraque vox recidit; nam nuptiæ non solùm vocantur vnio & congressus viri & mulieris, sed etiam conuiuium ipsum vocantur; sic ergo Laban fecit conuiuium, id est nuptias.

EXPOSITIO.

DIxitque Laban, Iacob, da mihi vxorem, ex quo patet Rachelem ante finem septennij fuisse per matrimonium ratum, legitimam vxorem Iacob, & Iacob non expectasse finem septennij; vt matrimonium conficeret, sed vt id consummaret per copulam carnalem, vnde quia & pacto inter Laban & Iacob facto, suspensa fuit consummatio eius matrimonii secundùm carnalem copulam, vsque ad finem septennii, hinc factum est vt toto tempore Rachel maneret in potestate patris, non autem mariti, & quod Iacob non posset eam cognoscere, quia ipse sibi data fide, talem vsum matrimonij ad tempus illud interdixerit, *quia iam expletum est tempus*, nempe seruitutis, vt matrimonium cum amantissima Rachele vxore mea consummare possim.

QVi vocatis multis amicorum turbis, scilicet primatibus illius loci, conuiuium nuptiale adhibuit, nuptias autem conuiuali lætitia celebrari solitas antiquissima consuetudo est, non solùm apud Ethnicos, sed etiam apud Hebræos, vt constat ex libro Hester, Iud. 14. & Tob. 9.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Domini immemores mercedis reddēdæ famulis.

104 DIxitque Laban, da mihi vxorem, Iamne, ô Laban, è memoria pactum excidit quod Iacob pepigit, nempe quod impleto seruitutis septennio ei traderes Rachelem in vxorem? si iam ergo dies seruitutis illius adimpleti sunt, cur expectas, quod ipse quod suum est, postulet? quia regulariter Domini immemores sunt mercedis reddendæ famulis, *quod malum* (inquit Oleaster) *Domini habent, quod obliuiscuntur mercedis, neque computauit tempus mercenarij.* Oleaster.

Mira iustorum castitas.

105. *Dixitque Laban, da mihi vxorem*, quando nam suam petit coniugem? septennio scilicet expleto, sed cum a septem annis matrimonium ratum esset, cur à te non perfectum & consummatum? filij enim qui b enasceentur, legitimi censerentur: cum ab vxore sua legitima abstinuisse per tot annos cognoueris, iusti homini castitatem miraberis, non enim petit eam nisi post expletum septennium, tanto tempore ab ipsa abstinuit, cum tamen ipsam quotidie videre, cum ipsa esset, sciretque sibi desponsatam, magnum testimonium castitatis, sed rarum exemplum nostris temporibus, nihil tale nunc videtur in iuuentute nostra.

Conuiuia non sunt damnanda.

106. *Vocatis multis amicorum turbis ad conuiuium*, miror Iacob hominem abstinentiæ amantissimum, die quo tradenda sibi vxor Rachel esset, consensisse conuiuium nuptiale fieri, cum in eo non solùm gula dominetur, sed & impudicitia vigeat, regnet & inuerecundia, non in omni hæc vitia regnant: & ideo tanquam legitimum hoc nuptiale potuit etiam vir sanctus permittere, vnde optime Oleaster, *non sunt damnanda conuiuia, cum causa legitima fiunt.* Oleast.

Quos amicos conciliasti, eos conserua.

107. *Conuocatis multis amicorum turbis ad conuiuium*, cur amicos conuocas? conuiuium soli & toti familiæ exhibe, nonne tibi sunt plurimi famuli? cur in epulis extraneorum exhibendis facultates consumis? prudenter amicos ad conuiuium conuocat, vt quos sibi acquisiuit hoc genere beneficii, sibi conseruet: *extructis*, inquit Lippom. *de more epulis, & gaudio amicorum amicitiam conciliante, fecit nuptias.*

Moderata nuptiarum celebritas commendatur.

108. *Conuocatis multis amicorum turbis ad conuiuium, fecit nuptias*, nonne inuerecunda & intemperans esse solet nuptiarum celebritas, in qua ludibria introducuntur, plena sunt ebrietate & satietate? nuptias igitur remoue, vt tot peccatorum cessent occasiones; ne remoueat, sed celebret; laudandæ enim, dummodo modestè & moderatè fiant: *mulierem* S. Chryſ. *ducis*, inquit D. Chryſ. hom 12. ad Coloſ. *ob temperantiam & liberorum procreationem, licet exhilarare nuptias lautis mensis & vestimentis, licet præsentia venerandorum virorum, & venerandarum mulierum, quid ludibria? quid monstra inducis? Omnia oportet esse plena temperantiâ, modestiâ, grauitate ac honestate, virgini solus est aptus thalamus*: deinde quasi alludens ad amicos quos conuocauerat Laban, ait: *quando facturus es nuptias, ne domo abeas specula, & vestes commodato accipiens; res enim sit ad ostentationem, neque filiam adducis ad pompam, sed iis quæ in ea sunt, domum exhilarans, voca vicinos & amicos, & cognatos quos nosti quidem bonos & probos, eos voca.*

Honori aliorum consulendum.

109. *Conuocatis multis amicorum turbis ad conuiuium, fecit nuptias*, cur tot turbas amicorum conuocat? vnus aut alter ad conuiuii nuptialis celebritatem, nonne sufficit? vel quid extraneos conuocas? cum familia illud celebra: aduerte quod si pluribus amicis non præsentibus nuptiæ celebrarentur, aliquando dubitari posset, vtrum quis alicui fœminæ legitime coniunctus esset, sicque aliquando oriri posset suspicio, vtrum qui nascerentur filij, censendi essent legitimi: meritò igitur tot conuocantur à Laban amici, vt filiæ suæ honori & famæ consuleretur, hoc innuit Abulensis. *Vocat amicos ad solemnizandum nuptias, vt publicè traderetur filia sua viro, ne quasi concubina reputaretur & quantum ad hoc licet non sit de substantia, nec sit solemnitas nuptialis; magna tamen honestas est & vtilitas reipublicæ, ne filij deputentur degeneres, sed cognoscantur legitimi ab adulterinis.* Abul.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII.

VVLG. Et vespere Liam filiam suam introduxit ad ipsum.

Sept. Et facta est vespera, & sumens Liam filiam suam introduxit ad Iacob, & ingressus est ad eam Iacob.

Tag. Et fuit vesperi, accepit Leath filiam suam, & venire fecit eam ad eum, & ingressus est ad eam.

CONCORDIA.

PLura videntur habere aliæ lectiones, scilicet *ingressus est ad eam Iacob*, quam noster interpres, sed quod in hoc versu posuere, in subsequenti habet vulgatus.

EXPOSITIO.

ET *vespere*, Semotis luminibus, pudoris seruandi gratia in cubile virgo violanda inferebatur, sed Laban non ob verecundiam filiæ lumina amoueri iussit, sed vt facilius, quem ipsi Iacob struebat dolum, supponendo ei pro Rachele Liam, exequeretur; peccauit autem grauiter Laban tum perfidiæ crimine, quia contra datam fidem non dedit tempore constituto Rachelem; tum crimine pellicatus, Lia quippe extra coniugium mixta cum Iacob marito Rachelis, fiebat eius pellex: Lia etiam licet patri obsequendum putaret, à graui non excusatur peccato, cum voluntarie stuprum passa fuerit, & quantum in ipsa fuit, Iacob induxerit ad committendum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tanti æstimandi est virginitas à puellis, vt etiam si nuptæ fuerint, significent se inuoluntariè illius iacturam fecisse.

110. VEspere *Liam filiam introduxit ad ipsum*, vna ex cæremoniis quæ obseruari solebant, erat, quod ducerentur sponsæ ad nouum maritum sub noctem, atque in solis occasu. Sed alia à nobis silentio non prætereunda, scilicet quod noua nupta limen maritalis domus pedibus non tangebat, sed aliorum manibus in ædes sponsi ferebatur, nonne maturæ erant ætatis puellæ, vt pedibus ingredi sponsorum ædes valerent? cur ergo introducendæ aliorum manibus feruntur? vt hac consuetudine significaretur, eas inuitas illuc ire, vbi virginitatis iacturam facturæ erant, hanc significationem consuetudinis in medium proponit Guillel. Hamerus, dicens, Guillel. *Causa huius est, quod quasi inuitæ in domum veniant, in qua virginitatem amissuræ sint.* Hamer.

Pudor & verecundia maxime decent.

111. *Vespere Liam filiam suam introduxit ad eum,* cur vespere sponsa ducitur ad virum? nonne conuenientius fuisset, quod meridiana luce ad eum introduceretur, vt sic omnis dolus frausque cessaret, agnosceretque sponsus quænam sibi in coniugem sponsa traderetur? merito tamen solum nocturno tempore, & in tenebris ad virum puella introducitur, ad pudorem & verecundiam omnibus decentissimam seruādam, *introduxit*, inquit Abul. *per tenebras ad vitandam sponsarum verecundiam, quia primo nubentes adhuc verecundantur, in quo conditionis nostræ miseria designatur, quia ipsum quod naturaliter maxime concupiscimus dicto erubescimus.* Abulens.

Iniquissimum parentum facinus cùm filiabus consulunt prostitutionem, vt sibi maritos comparent.

112. *Vespere Liam filiam suam introduxit ad eum*, dignum encomio dices quod int. omiserit filiam vt ex virgine pudoris iactura maritum nobilem sibi cōpararet, sed sine omni vituperio dignum merito iudicare debemus: quod enim iniquius facinus? quod delictum maiori abominatione dignū, quam quod proprii parentes, qui vitam profundere deberēt pro seruand. filiarum integritate, nihilominus eas stuprari patiuntur, vt furtiuis amplexibus maritos sibi acquirant? quid de iis parentibus sentiat Cyrill. Alex lib. . de adorat. audi. *non prophanabis, inquit lex, filiam tuam vt fornicari facias eam: igitur parentes oportet vt ad res quam optimas sint autores, sint resupini; & negligentes erunt pædagogi, atque adeo secus quam ratio postulat, si ad turpia facta duces, ac magistri deprehenduntur, extrema supplicia sustinebūt, vt qui suos ipsi fructus corrumpant, & in exitii foueas impellant, profecto æquum erat mortem oppetere, nam id patribus natura ipsa præscribit.* Cyr. Alex.

Impii sub pretextu boni suas fraudes moliūtur.

113 *Vespere Liam filiam suam introduxit ad eum,* diximus virgines dum nubebant, verecundiæ causa, in tenebris viri thalamum adire solitas, sed vesperamne elegit eo fine Laban, cum Liam pro Rachele supposuit? minimè nam cum esset impius, sub hoc prætextu tenebrarum suam fraudem est molitus *adducitur*, inquit Lippom. *ad Iacob Lia in tenebris, vt dolus exerceretur*, & Oleast. *ars est mala bonis miscere, vt cum bonis transeant.* Oleast.

Fraudis punitio, decipi.

Vespere Liam filiam suam introduxit ad eum, 114. quomodo permittit Deus, vt sic decipiatur Iacob, eique mulier lippis oculis pro pulcherrima supponatur, & cuius amore septem seruierat annis? reuoca in memoriam Iacobum, patrem decepisse, cum ad consequendam illius benedictionem pelliculis hædorum manus circumdedit, vt Esau pilosus videretur: cur non dicemus ideo Deum permisisse Iacobum deceptum fuisse in punitionem fraudis commissæ? *forte hac fraude*, inquit Oleast. *voluit Dominus punire illam quam fecerat ipsi Esau.* Oleast.

Vitæ contemplatiuæ dulcedo non datur cito possidenda, ne tanquam vilis contemnatur.

Vespere Liam filiam suam introduxit ad eum, 115. nonne promissa ei fuerat Rachel, absoluto septem annorum obsequio? cur ei non traditur in coniugē: si à nobis dictum fuit Rachelem vitam designare contēplatiuā, non mirabéris trad tam illi nō fuisse illico, vita enim contemplatiuæ dulcedo non datur cito possidenda, ne tanquam vilis contemnatur, accipe D Greg. Mag. lib. 1 Reg. cap. . *Iacob Rachelem cōiugem habere desiderat, sed tamen ei prius Lia substernitur, vt pro obtinenda illius specie septenarius annorum numerus in soceri seruitio seminetur, quia amator vitæ contemplatiuæ hanc in vbertate æterni gaudii cito adipisci desiderat, sed tamen ei omnium donorum largitor spiritus cito non tribuit, ne habitum quasi vilem despiciat, si facilitas ei hanc pro voto repræsentat, sed tanto eo fruatur dulcius, solicitiusque custodiat quanto hanc difficilius promeretur.* D. Greg.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Dans ancillam filiæ Zelpham nomine, ad quam cum ex more Iacob esset ingressus, facto mane vidit Liam.

Sep. Dedit autem Laban Liæ filiæ suæ Zelphan, ancillam suam, ei ancillam, factum est autem mane & erat Lia.

Chald. Dedit Laban Zelpham ancillam suam filiæ suæ Liæ in famulam.

Oleast. Et fuit & discreuit, & ecce ipsa Leah.

Ar. Et fuit diluculo.

CONCORDIA.

NOmen בקר Boker, idest mane à בקר Bakar, quod est discernere, ortum habuit, quia diluculo vel mane res quæ in tenebris erant, discernuntur, vnde fit quod vbi habemus mane, legit Oleaster, discreuit.

EXPOSITIO.

Dans ancillam filiæ Zelpham nomine, in obsequium, *ad quam*, existimans esse Rachelem, cū ex more ingressus esset copula carnali, perficiens matrimonium, *facto mane*, *vidit Liam*, quam ex ignorantia cognouerat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inter coniuges non meretricia quæratur voluptas sed propagatio.

116. FActo mane vidit Liam, quomodo Iacob per totam illam noctem non ex tactu, non ex voce cognouerit Liam & à Rachel discreuerit, præsertim quod tot annos in earum domo versatus fuerit, dices cum Ioseph. l. 1. antiquit, causam ignorantiæ fuisse tenebras & temulentiam, quia in conuiuio nuptiali, multo largius solito biberat, tamen indignum est, sanctissimo viro impingere; quid ergo dicemus, quod Rachelem non esse deprehenderit: nisi hanc ignorantiam castissimi & prudentissimi animi argumentum fuisse, quippe qui tantum spectando solidi coniugii fructum, generationem prolis, non blanditiis vsus est, cum Lia meretricis, nec lasciuos adhibuit tactus, nec amatorios miscuit sermones hæc enim Iacob pœnitus abhorrens, eo solum animo, eoque modo coniugalem copulam exercuit, vt filiorum generationi conducere posse existimabat, mens est nostri Lyran: *si tetigit eam, inquit, carnaliter ostenditur hic quod non quæsiuit in vxore sua blanditias meretricias in tactibus & verbis, sed magis vsus est in castitate maritali.*

Lyran.

Famæ aliorum consulamus.

117. *Facto mane vidit eam*, iam carnali copula cognitam, cur eam à thalamo nuptiali non eiicis, cum fraudi tibi illatæ à patre suo consenserit: tum cum matrimonium non perficiatur sola copula, sed mutuo consensu, tibi liberum tanquam fraudulentam in vxorem non admittere in pœnam suæ inuerecundiæ, quæ ab homine non marito virginitatis iacturam passa est: aduerte quod si post copulam dimisisset tanquam non suam, dedecori illius cessisset, quod innupta & violata mansisset, laudemus igitur Iacobum qui quamuis deceptus, vindictam non exercuit, sed Liam in vxorem accepit, vt illius honori & famæ consuleret, non dissentit Abulensis, cum ait, *postquam Iacob cognouit eam carnaliter miserens illius, & sic delusus accepit eam in vxorem, & ibi fuit mutuus amborum consensus.*

Virtus etiam impiis grata & mirabilis.

110. *Facto mane vidit Liam*, seque deceptum conspexit, cur ô Laban hominem qui tibi per tot annos fideliter seruierat, ita fraudulenter fefellisti, vt mulierem deformem ac adeo despectam pro speciosa ei supponeres? non fefellit ex odio sed ex amore, vt sic eum quem iustum agnoscebat, diutius retineret, & virtutis amatorem apud se haberet, sic D. Chrysost. Hom. 56 in Genes. *possumus, inquit, & hic videre, quomodo Laban magna affectione dilexit Iacobum, hic enim commentus vt iustum apud se diucias retineret: sciebat enim quod amore alterius flagrabat, & sic compos fieret, non eligeret postea seruitutem propter Liam sustinere nec vellet cum eo habitare*, per fas nefasque omnia molitur Laban homo improbus & lupius vt Iacobum iustum Deoque amicum, apud se retineat; ea quidem virtutis pulchritudo est, vt illam etiam qui in se ipsis refugiunt & oderunt, in aliis positam suspiciant & ament.

Cupidus bonorum, nullum non flagitium molitur.

Facto mane vidit Liam, lippitudine deformem atque adeo exosam, quam veterator Laban supposuerat, sed quot propter tuam fraudem ô Laban à te flagitia committuntur? in primis stuptum defloratæ virginis à viro non marito, deinde adulterium cum alia coniuge; erat enim Iacob verus iam Rachelis maritus, præterea duplicatus incestus, vbi Iacob cum cognata, & sorore suæ vxoris rem habebat, denique fraus & iniustitia cum nolentem adigeret, vt duceret, vel cognatum ignominiæ obiicere, horum omnium auctor fuit Laban scelerum, persuasitque illa scelera filiæ maiori, ac minorem filiã suo iure, thoro ac marito spoliauit; quid te ad tot perpetrãda scelera compulit? aduerte optime agnouisse Laban ex diligentia & solicitudine Iacobi bona sua multiplicari, si autem Rachelem duceret; quod fortè simul cum ea in patriam ad patrem rediret, sicque bonorum suorum cessaret multiplicatio, non miremur igitur tot criminum auctorem fuisse, quia cupidus bonorum & auarus nullum nõ flagitium molitur, ad ea sibi comparanda, vnde optime S. Paulus 1. ad Timot. 6. ait radix omnium malorum est cupiditas, quæ ex ea flagitia oriantur enumerans, Theod. ait, *cædes & præstigiæ, furta, & rapinæ, fraudes, & mendacia, iusiurandi violatio, & alia genera iniquitatis ex hac radice pullulant*, & Theop. *neque viuentibus parcit, neque mortuis, sed hoc quoque deprædatur, tum in parentes & fratres insurgit, ac quæ Dei sunt spoliat, tolle hanc è medio & nullum bellum aut immunditia aderit.* 119.

Vnusquisque alios ex seipso iudicat & metitur.

Facto mane vidit Liam, Rachelem esse existimans, sed ô Iacob, cur cum ad te introducta fuit Lia, lampadem, vt quænam esset, agnosceres, non adhibuisti, sed si ob verecundiam puellæ amota fuit, cur nocturno tempore amatorios sermones non contulisti, vt deprehenderes ex eius loquela tibi cognita, vtrum esset Rachel dilectissima: reuoca in memoriam de Iacob dictum, fuisse simplicem: quid mirum igitur si nullam sibi fraudem structam suspicatus est: vnusquisque enim alios ex seipso metiri & iudicare solet, nec simplicem & sincerum Iacobi animum subire potuit vllam posse fraudem & iniustitiam ab auunculo & socero strui, *quare* (vt annotauit Chrysost.) *primum considerari potest simplicitas Iacob, & quomodo ab omni malitia alienus deceptus sit.* 120.

Misera est hominum conditio cum in ducendis vxoribus pluries decipiantur.

Facto mane vidit Liam, cuius consortium habuerat, Rachelem sibi dilectissimam esse arbitrans, sed vt cum vestes emimus, non solum eas agnoscimus in emptione, sed eum eis induimur: cum equos nobis comparamus, omnibus modis, quinam sint inquirimus, & experimento discimus, cur ergo tenebris & facta vespera, inquit textus, Iacob matrimonium perficit, itaut quænam esset sua coniux cognoscere non potuerit: quia misera est hominum conditio, cum in ducendis vxoribus pluries decipiantur, 121.

cipiantur saltem, quoad illarum morum cognitionem, quã in fœlicitatẽ ita deplorat D. Hieronymus
Hieron. lib. 1. aduersus Iouinian. *nulla est vxoris electio, sed qualiscunque sit & obuenerit: habenda: si iracũda, si deformis, si superba, si fœtida, quodcumque vitij est post nuptias discimus: equus, asinus, bos, mancipia, vestes quoque, lebetes, sedile ligneum, calix & vrceolus fictilis probantur prius, sic emuntur: sola vxor non ostenditur, ne antea displiceat quam ducatur.*

Filiæ à parentibus subleuandæ, cum matrimonio copulantur.

122. *Facto mane vidit Liam* cui pater Laban dederat famulam nomine Zelpham, cur hanc ancillam dono accepit à patre? & cur id nobis significatur? quid enim refert scire vtrum cum Lia datur in vxorem Iacobo, quod tunc Laban ei famulam tribuit? merito id non prætermisit Moyses, vt ostenderet quod filiæ à parentibus subleuandæ sunt, cum matrimonio copulantur; subleuantur autem ancillarum
Lippom. ministerio, *Zelpha* inquit Lipp. *obsequio filiæ dicatur, quo leuius ferret labores domesticos, atque honoris gratia: multa sunt enim quæ per se materfamilias expedire honorifice non potest.*

Sensualitas affectionem nostram circa res terrenas fouet & allicit.

123. *Facto mane vidit Liam*, cui data est à patre ancilla nomine Zelpha: itane delicatula est Lia, vt indigeat ancillæ ministerio? vt mystice satisfaciamus
Richar. à S. Vict. aduertendum est ex Richardo à S. Vict. in l. qui dicitur Beniamin cap. 5. quod Lia denotat affectionem, Zelpha autem sensualitatem, sed itane necessaria est affectioni sensualitas, vt ei tanquam ancilla
Cit. Auct. la detur? ita necessaria est, inquit cit. Auctor vt sine illa totus mundus, nihil ei posset conferre, quid ais Ricarde? nonne affectio nostra potest dirigi etiam si nulla ei obsequeretur sensualitas? minime inquit, *vt quid enim ait Lia circa labentium rerum amorem tam vehementer afficitur? nisi quia in eis per ancillæ suæ, hoc est sensualitatis obsequium multiformiter delectatur, hæc est quæ illi solet carnalium delectationum cibos condire, & apponere, & ad earum vsum ante horam inuitare, & vltra mensuram prouocare: quæ enim alia est, quam sensualitas, quæ animi affectionem carnalium voluptatum desiderio inflammat, & earũ delectatione inebriat? hæc est quæ laboriosam illam Dominam suam egredientem præcedit & huc illucque circumducit: nam quia Lia lippa est & parum videt, illius manuductionem sequi eam non pudet: hinc est quod Lia* animi scilicet affectio, *nunc contemnenda diligit, diligenda contemnit, quia dum eius oculus in rerum iudicio caligat, carnis appetitum sequi non erubescit.*

Appetitus sensualitatis satiari non potest.

Facto mane vidit Liam, cui pater dederat Zelpham, cuius nominis interpretatio varia est; alii 124.
enim distillationem oris; alij vilitatem, aut contemptum oris dixere; sed mihi arridet illa interpretatio quam præbet cit. Vict. cap. 6. scilicet, quod os inhians dicitur, cur talis ancilla quæ hanc interpreta- Richar.
tionem sortitur, Liæ tribuitur? nonne Lia poten- Vict.
tissimi hominis filia potens est diuitijs suis extinguere sitim ancillæ suæ Zelphæ, vt os illius claudatur, & non sit semper inhians? si dictum est à Richard. Zelpham denotare sensualitatem, rectè os inhians interpretatur, quia sensualitatis appetitus minime potest satiari. Fauet. cit. Auctor. *Zelpha sitim Dominæ suæ copiã tanta omnino extinguere non potest; vinum quod Zelpha sitit gaudium est voluptatis, de quo quanto plus bibit, tanto plus sitit: nam ad satian-* Cit.
dam sensualitatis appetitum totus mundus non suf- Auctor
ficit, quia ergo quantumcumque bibat, semper ad bibendum inhiat, rectè Zelpha, hoc est os inhians vocatur sitis cuius nunquam extinguitur.

Coniuges nuptiarum nocte orationi studeant, vt omnia sibi prospere eueniant.

Facto manè vidit Liam, quam nouit non esse 125.
vxorem sibi promissam à Laban, sed cur diligenter non obseruasti, quæ in tuum puella thalamum inducebatur? aut postquam introducta est, cur eam ad loquendum non compulisti, vt ex colloquio tibi esset cognita? de neutro sollicitus, sed solum de oratione habenda vsque ad meliorem noctis partem, vt Deo omnia sua committeret, sicque cum silentio & verecũdia ad Liam accessit, *sunt*, inquit Hamerus, *qui hic verecundiam & continentiam Ia-* Hamer.
cob argui putant, quod non continuo suis in morem, in venerem præceps inerit, supplex Deo fuerit, quo deinceps fœlici successu fortunaret omnia, quod alias à religiosis viris etiam factitatum legimus, tanquã satis habuerit vir minimè lasciuus rem nuptiarum magis libasse, tunc quam sese ea ingurgitasse, & hoc quidem fœlicis matrimonij & fœlicis perseueraturi initium censetur, ab hac sententia non deflectit Lyranus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xxiv. & xxv.

VVLG. Et dixit ad socerum suum quid est quod facere voluisti? nonne pro Rachel seruiui tibi, quare imposuisti mihi?

Sep. Et vt quid decepisti me?
Chald. Quare ergo mentitus est mihi?
Oleast. Quare despexisti me, aut proiecisti me?

CONCORDIA.

VErbum רמה Ramah in Pihel, significat decipere, defraudare, in Cal. autem proiicere & ex consequenti despicere, quod despecta proijci soleant; quod autem proijcere sit idem Hebræis quod despicere, patet 1. Reg. 14. vbi Dominus dicit Ieroboam: proiecisti me post corpus tuum, id est despexisti me.

EXPOSITIO.

ET *dixit ad socerum suum*, nempe Laban, *quid est quod facere voluisti*? quasi diceret, cur pro Rachele Liam mihi supposuisti? pro qua tecum non conueneram in seruitio per septem annos tibi præstito, sed pro Rachele, *quare imposuisti, mihi*, impositor dicitur, qui alios decipit, vnde sensus est, cur me fraude circumuenisti, vel decepisti? cũ te nulla affecerim iniuria, imo quem fidelissimum es expertus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non est tanta inter consanguineos fidelitas, quin inter eos fraus non reperiatur.

126. CVr *imposuisti mihi*? Septuaginta, cur decepisti me? nonne Laban auunculum tuum alloqueris? maiori ergo cum vrbanitate sit tibi cum eo sermo; deceptorem, fallacem, imo mendacem eum nominas? quid miraris eum deceptorem dicere, quamuis auunculum? quia inter consanguineos non est tanta fidelitas, quin etiam fraus & dolus inter eos non inueniatur, *vides*, inquit Oleast. *ab initio fuisse fraudes etiam inter cognatos.* Oleast.

Iusti pro malo reddere malum nesciunt.

Cur imposuisti mihi? cur ô Iacob Liam, à nuptia-
127. li thalamo non expellis, cum illa fraudi tibi illatæ consenserit? cur de Laban non sumis vindictam, pollutam reliquens filiam suam maiorem natu, & minorem contemnens, neutram ducens vxorem? cur opprobrium tibi factum simulas? quia iustus qualis erat Iacob, nescit malũ malo compensare.

Fallaci mundo ne credamus.

Cur imposuisti mihi? vbi lux matutina dolum
128. nocturnum patefecit: indignatus Iacob, quod Liam sibi exosam vt pote lippam & deformem, & non sponsam, pro Rachele vxore habuerit, Labanum fraudis & iniustitiæ obiurgat, & increpat, sed cur ita consanguineum obiurgas? cur iniustum & fallacem nominas? si Labanum huius mũdi figuram esse dicimus, non inquiremus, cur eum deceptorem appellat: quia nihil ita fallax ac fraudulentum, quam mundus, qui miseros homines concepta spe debitoque præmio fraudat, ac per Rachelem quam speciosam adamarunt & multis sudoribus, quodammodo coemerunt, miseris ad mortem vsque fœdam quam detestabantur, velint nolint, Liam introducit: cum igitur mundus sit plenus fraudibus, quid restat nisi quod suggerit D. August. explicans illa verba Ps.
D. Aug. Psal. 32. 32. non saluatur Rex per multam virtutem, &c. *spes tua sit Deus sit*, inquit, *fortitudo tua, Deus sit exoratio tua, ipse sit laus tua, ipse sit finis in quo requiescas, ipse sit adiutorium cum laboras.*

Cum indigni adhuc sumus sapientia & scientia altissimi, compungimur & flemus.

Cur imposuisti mihi: scilicet Liam pro Rachele supponens, quomodo Iacob quærens, tota animi affectione pulcherrimam Rachelem, solum Liæ amplexibus potitur? aduerte: per cubiculum Rachelis scripturam sacram, per ipsam Rachelem Dei sapientiam intelligere possumus, per Iacob qui nondum præualuerat aduersus Angelum, nec ab eo benedictionem acceperat, hominem adhuc imperfectum: quo posito, cur non dicemus, ideo Iacob inuenisse postquam diu quæsiuit, solam Liã pro Rachele? quia cum adhuc imperfecti sumus, non sapientiam Dei, non illius scientiam in sacra scriptura reperiemus, sed solum compunctionem, lachrymas, quibus nostram imperfectionem, lachrymas, quibus nostram imperfectionem deflemus: & plangimus quod erudite docuit Ricard à Ricard
S. Vict. lib. qui dicitur Beniamin minor c. 4. *quemadmodum Lia supponitur dum Rachel speratur, facile recognoscunt qui hoc quam sæpe contingat, non tam audiendo quam experiendo didicerunt, sæpe contingit, vt animus antiquæ conuersationis sordibus minus mundatus, & ad cœlestium contemplationem nõdum idoneus, dum se in cubiculo collocat, dum se in eius amplexus totum parat, dum illam iam sese tenere putat, subito & inopinate inter amplexus Liæ se esse deprehendat: quid enim scripturã sacram, nisi Rachel cubiculum dicimus in qua sapientiam diuinam sub decenti allegoriarum velamine latitare nõ dubitamus? in tali cubiculo Rachel toties quæritur, quoties in lectione sacra spiritualis intelligẽtia indagatur: sed quã diu adhuc ad sublimia penetranda minime sufficimus, diu cupitam, diligenter quæsitam Rachel, nondum inuenimus: incipimus ergo gemere, suspirare, nostram cæcitatem, nõ solum plangere sed & erubescere, dolentibus ergo nobis & quærentibus, vnde hãc cæcitatem meruimus, occurrunt mala quæ fecimus, quinimo ipsa diuina lectio, nobis nolentibus & aliud quiddam in ea molientibus fœditatem nostram frequenter ingerit, & corda nostra in eius consideratione compungit, quoties ergo in diuina lectione pro contemplatione compunctionem reperimus, in cubiculo Rachel non ipsam sed Liam nos inuenisse non dubitemus, nam sicut Rachelis est meditari, contemplari, discernere, intelligere, sic profecto pertinet ad Liam flere, gemere, dolere, suspirare.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXV.

VVLG. Respondit Laban, non est in loco nostro consuetudinis, vt minores ante tradamus ad nuptias.

Sep. Non est in loco nostro, vt detur iunior prius quam senior.

Chald. Non solet fieri, hoc in loco nostro, vt detur minor antequam maior.

Pag. Non fit ita in loco isto, vt detur minor ante primogenitam.

CONCOR-

EXPOSITIO.

Respondit Laban, videns suam fraudem detectã, *non est in loco nostro consuetudinis, vt minores ante tradamus ad nuptias*, nullam habet vim hæc excusatio, tum quia vel nulla erat talis consuetudo, sed eam ipse fingebat, vt vxorem genero obtruderet, quam ille volebat, & eum vel inuitum diutius in suo famulatu retineret: vel si erat, eam iam ipse violatat ante septennium Rachelem promittendo, & re ipsa dando in matrimonium, & mox cum offensione hominum Rachelis nuptias quam iuniorem esse constabat, publicè celebrando.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Sic stultè afficiuntur homines erga humana statuta & traditiones, vt pro illis tuendis nulli aduersus Deum parcant delicto.

130. NOn *est in hoc loco nostro consuetudinis, vt minores ante tradamus ad nuptias*, sit hæc consuetudo à vobis statuta, & vsque in hunc diem obseruata; cur tot, vt eam inuiolatam seruares criminibus fœdasti? fis enim leno tuæ maioris filiæ, quam producis in stuprum, ei quem sciebas non esse maritum, fis reus adulterii cum coniugato viro filiam permittis, imo & incestus, quia Lia affinis erat in primo gradu, vt pote soror veræ coniugis nempe Rachelis, accusaris perfidiæ, pacta & promissa etiam cum grauis seruitutis onere coniuncta violans, imo & iniustitiæ aduersus Rachelem, cui cupiebas eripere maritum, in Iacobum quem in matrimonium inuitum quodammodo cogebas, in Liam quam amissa virginitate infamiæ periculo obiicis, tot hæc crimina in Deum & in naturam incurris ô Laban, cur tot flagitia committis? ipse respondet non est consuetudinis in loco isto vt minores antea tradantur ad nuptias, sic vt loci tueatur consuetudinem, vt gentis traditionem obseruet, & statuta, non dubitat tot criminibus & sceleribus aduersus Deum se obstringere, ô perniciosa hominum malitia, quod sic afficiantur erga humana statuta, vt pro illis seruandis nulli sceleri parcant, vnde optimè à Pasch. l. 7. in Matth. explicante illa verba Christi Domini dicta Pharisæis c. 15. Matt. quare & vos transgredimini mandatum Domini propter traditionem vestram, ait, *iniquum est, mandatum Dei propter traditiones humanas, etiam superfluas & vanas prætermittere.* D. Paschas. Matth. 15

Filiæ natu maiores prius iungendæ sunt matrimonio quàm minores.

131. *Non est in loco consuetudinis vt minores antea tradamus ad nuptias*, cur à vobis hæc consuetudo statuta? liberum sit vnicuique vxorem eligere, siue minorem siue natu maiorem? non omnino vituperanda hæc cõsuetudo, filiæ enim maiores prius matrimonio iungẽdæ sunt, quam minores, *audiant hoc patres*: inquit Lippom. *audiant & matres omnes, iuniores filias pulchriores eo fortè quod facilius eis maritos inueniant, ante tradentes ad nuptias, primogenitas vero domi veterascere & cõsenescere in graue animarum illarum dispendium, corporis iacturam, ac quandoque familiæ ipsius perpetuum permittentes opprobrium.* Lippom.

Aduenæ leges locorum in quibus sunt obseruent.

132. *Non est in loco consuetudinis vt minores antea tradamus ad nuptias*, sit hæc consuetudo posita, cur eam Iacobo significas aduenæ, qui venit in Mesopotamiam præcipuè vt vxorem duceret? non imprudenter hanc loci consuetudinem aperit, quamuis alienigenæ, quia etiam leges locorum in quibus sunt, si fuerint iustæ & sibi cognitæ, obseruare tenentur, *hic disce*, inquit Oleast. *aduenas debere locorum ad quæ veniunt, seruare consueta placita.* Oleaster.

Nulla consuetudo iuri naturali contraria seruari debet.

133. *Non est in loco consuetudinis vt minores antea tradamus ad nuptias*, erat consuetudo probabilior, hodieque quoad fieri possit obseruanda, cur ergo accusatur Laban perfidiæ & aliorum scelerum, si hanc consuetudinem obseruari voluit? aduerte hanc vigere potuisse, vt filiæ natu maiores traderentur nuptui ante minores, verùm illæ prius desponsabantur, & apertè tradebantur marito, vt autem marito non volenti nec scienti latenter aut fraudulenter iungerentur, nullis ante præmissis coniugii pactis, nullisque sponsalibus, nec mutuo vtriusque postulato cõsensu, id sane nulla fert consuetudo in hoc enim includitur fornicatio, quę manifestè aduersatur legi naturali. dicimus igitur non accusari Labã, eo quod hanc consuetudinem voluerit obseruari, sed quod flagitiosè & iniquè ea vsus sit, nulla autem contra ius naturale vel primum induci, vel iam inducta debet obseruari, vnde optime Salian. in ann. veteris testamenti in anno mundi 2283. ait, *ea consuetudo si obseruanda fuit cum fuit cum fraude & iniustitia, & tot criminibus minime obseruanda fuit.* Salian.

Vita beata sine labore vitæ præsentis non datur.

134. *Non est in loco consuetudinis vt minores antea tradamus ad nuptias*, si pulcherrima est Rachel, & in dotibus corporis facile sororem suam superat, cur Lia prior ducẽda erat cum sit ob lippitudinem exosa? diximus per Liam vitam presentem, plenam lachrymis, sicut per Rachelem vitam futuram, beatam denotari, bene ergo non prius datur Rachel Lia, sed prius quam illa ducitur, *quia non est consuetudo*, inquit Robertus Holkot. lect. 131. in Sapient. cap. 10. vers. 11. *cœlestis patriæ iuniorem illam Rachelem id est beatitudinem pulchram, & decoram, dare ante laborem præsentis vitæ, & ideo prius oportet accipere Liam Lippam, vt postea habeamus Rachelem decorã, sic enim Deus dat coronam pro cinere, oleum gaudii pro fletu, pallium laudis dabit pro spiritu mœroris Isaya 61.* Robert. Holk. Isayæ 61.

VARIETAS LECTION. VERSUS XXVII. & XXVIII.

VULG. Imple hebdomadam dierum huius copulæ, & hanc quoque tibi dabo pro opere quo mihi seruiturus es septem annis aliis.

Sep. Consumma itaque septimanam istius, & dabo tibi pro hoc opere, quod operaberis apud me, adhuc septem annos alios.

Cald. Imple Hebdomadam huius, & dabimus tibi quoque hanc pro seruitute, qua seruies mihi, adhuc septem annis aliis.

D. Amb. Imple ergo septena huius &c.

VULG. Acquieuit placito & hebdomada trãsacta Rachel duxit vxorem.

Sep. Fecit autem Iacob sic, & impleuit septimanam istius, & dedit ei Laban Rachel filiam suam in vxorem.

Chald. Et fecit Iacob sicut dixerat.

CONCORDIA.

ADdidit interpres ea verba *dierum copulæ*, quæ in Hebræo non habentur, nec apud Septuaginta, prudenter tamen ea posuit, vt exprimeret, quod hæc Hebdomada intelligenda erat, non annorum, sed solum dierum, si autem Septuaginta apud Ambrosium per plurale efferentes Hebdomada τὰ ἕβδομα, si intelligunt omnes annos ipsius septenarii, ne admittas, quamuis aliquibus non displiceat.

In Hebræo habemus ויעש כן Vaiaas Chen, & fecit sic, sed æquiualent illis quæ vertit noster interpres & acquieuit placito.

EXPOSITIO.

IMple hebdomadam dierum huius copulæ, cum celebritas nuptialis septem diebus duraret, hinc est quod voluit his verbis Laban significare Iacobo, imple prius Liæ nuptias, atque conuiuium istud, post Hebdomadam autem harum nuptiarum (non vt aliqui volunt septem annorum) tibi tradam etiam Rachelem, quod autem hic sit germanus verborum sensus patet, nam Laban ait imple Hebdomadam dierum, non autem annorum, quare septem dies, non autem septem anni expectandi erant Iacob, dum ei traderetur Rachel, & hoc constat etiam ex verbis sequentibus, *hanc tibi dabo pro opere quo seruiturus es mihi, aliis septem annis*: nã non dixit dabo tibi eam postquam seruieris mihi septem alios annos, quare Rachel tradita est Iacob ante alios annos septem seruitutis.

Acquieuit placito, conditioni sibi propositæ à Laban Iacob consentit & accepit, *& Hebdomada transacta*, in qua celebrabantur nuptiæ Liæ, *Rachel duxit vxorem*, cum ea per copulam matrimonium conficiens.

CONCEPTUS IN HUNC VERSUM.

Nimis durum est re amata per diurnum tempus carere.

135. Hieron. IMple hebdomadam huius copulæ &c. D. Hieronym. in traditionibus in Genes. sic ait, non vt quidem malè existimant post septem annos alios Iacob vxorem accepit Rachelem, sed post septem dies nuptiarum prioris vxoris, sed cur malè existimant? nam nonne Hebdomada, in diuinis litteris propriè de annis intelligitur? sic Danielis, cap. 9. Septuaginta Hebdomadæ commemorantur annorum videlicet non dierum, non ergo indoctè verba Laban possent de annorum Hebdomada intelligi? nihilominus bene Hieronymus ait aliquos male ita existimasse, quia præter rationes datas, *quid durius*, inquit Lippom. *obtingere potuisset Iacob, quam septem adhuc expectare annos pro ardenter amata & sibi debita vxore.* Lippom.

Polygamia antiquis licita.

136. *Acquieuit placito & Rachel duxit vxorem*, Lasciuiæ accusaberis, & nimiæ libidinis ô Iacob quod nondum octo dies elapsi sunt à quibus Liam coniugem accepisti, & nunc aliam ducis vxorem? nonne hoc prorsus indignum? sed ne Iacobum arguamus, quod plures habuerit vxores, hoc enim tunc diuina dispẽsatione licitum erat, non actus libidine sed desiderio gignendi filios ad augendum Dei populum pluribus se coniunxit vxoribus, quod contra Faustum Manich. D. Aug. lib. 22. contra eum cap. 47. sic ostendit, *quando mos erat, crimen non erat, & nunc propterea crimen est, quia mos non est, alia enim sunt peccata contra naturam, alia contra mores, alia contra præcepta: quæ cum ita sint quid tandem crimini est, quod de pluribus simul vxoribus obiicitur sancto viro Iacob? si naturam consulas, non lasciuiendi sed gignendi causa illis mulieribus vtebatur, si morem illo tempore atque in illis terris, hoc factitabatur, si præceptum, nulla lege prohibebatur, nunc vero cur crimen est, si quis hoc faciat, nisi quia & moribus & legibus non licet?* D. Aug.

A nuptiis absint diabolicæ choreæ.

Acquieuit placito, & Rachel duxit vxorem, non est dubium cõuiuium nuptiale factum, sicut cum ei copulata est Lia, sed quomodo in omnibus cum sit dignissimus scriptor Moyses, tripudia, choreas, saltationes in his nuptiis factas, non scribit? quia 137.

in puris

in puris nuptiarum gaudiis non facile inter veros Dei cultores admittendæ sunt choreæ, verba Chrysostomi hom 56. in Gen. à memoria non excidant, *vidisti*, inquit, *cum quanta honestate nuptias olim egerint; audite qui satanicas pompas admiramini, & statim ab initio nuptiarum honestatem dedecore afficitis: num tunc tibiæ? num tunc cymbala; num tunc choreæ diabolicæ? quare enim dic mihi tantum statim ab initio damnum inducis in domum tuam, & eos qui in scenis & orchestris operam locant? vocas, vt cum intempestiuo sumptu virginis lædas continentiam & iuuenem impudentiorem facias? satis enim arduum erat absque illis sufflationibus illam ætatem posse ferre moderate tempestatem affectionum, cum autem & hæc accedunt, tam quæ videntur, quam quæ audiuntur, maiusque accenditur incendium, & fornax concupiscentiarum magis inflammatur, quomodo non pessumit adolescentis anima? hinc enim omnia pereunt & corrumpuntur, quia ab initio castitas oppugnatur eorum qui inter se conuenturi sunt, & sæpe primo die iuuenis oculis videns incontinentibus, telo diabolico in anima vulneratur; & puella per ea quæ audit & videt, captiua fit, & ab eo die postea crescunt vulnera maiusque fit malum, etenim illinc statim discunt, vt & mutuam concordiam dilacerent & amorem corrumpant.*

S. Chr.

Ne consuetudinem, si iustè interrupta, in actionibus nostris prætexamus.

138. *Acquieuit placito Rachel duxit vxorem*, si Iacob cum vir esset sanctitate viræ præditus, & continentiæ gratia insignitus, non vnam sed plures & illas sorores habuit, cur accusabitur qui nunc pluribus iungeretur? aduerte antiquis Patribus polygamiam permissam, vt fidelis populus multiplicaretur: quo quidem maxime dilatato, iam cessasse: ne in exemplum igitur adducas Iacobum pluribus coniunctum vxoribus, vt similiter plures habeas, quia consuetudinem si iuste interrupta fuerit, prætexere non possumus, *audiens*, inquit D. Chr. *quod accepit & maiorem natu, & postea minorem, ne turberis, neque iuxta statum qui hunc est, opera quæ nunc facta iudices, tunc enim quia principia, permissum fuit cum duabus vel tribus vel pluribus vxoribus misceri, vt humanum genus propagaretur, nunc vero quia per Dei gratiam humanum genus valde multiplicatum est & pietas incrementum accepit adueniens vtique Christus & virtutem hominibus plantauit, Angelosque, vt ita dicam, ex hominibus faciens omnem illam consuetudinem aboleuit: vides quomodo non oportet consuetudinem prætexere, sed quod iustum est inquirere: nusquam igitur, consuetudinem inquiramus sed vbique quod est vtile, & si quid est bonum, etiam si non sit consuetudo, fiat à vobis, si vero perniciosum est, etiam si consuetudo sit, fugiamus & auersemur.*

S. Chr.

Soli Deo seruire omnia alia excellit.

Acquieuit placito & Rachel duxit vxorem, considerans D. Theodor. q. 85. in gen. duas accepisse Iacobum vxores, deinde plures, ait: aduertendum est tunc temporis nondum datam esse legem, quæ multiplices nuptias prohiberet, & quod fœlicissimi tunc existimabantur, qui multorum liberorum patres erant, vt testificantur diuinæ promissiones, & D. Cyrill. Alex. lib. 11. in Gen. maximæ curæ maioribus nostris fuit, fœlicitatem summam existimabant si complures filios procreassent, si fœlices se arbitrantur esse in plurimorum filiorum generatione, quomodo nunc plures simul non ducuntur vxores, vt ex eis plurimi habeantur filii, sicque beati euadant? vel saltem, cur sacerdotes nunc cum vna non contrahunt? quam optimè cit. Cyrill. satisfacit, *nos qui in Christum traducti sumus, vt fructum spiritualem afferamus, & si matrimonium honore prosequimur, munus tamen quod excellentius sit, magnisque laudibus apud scripturam commendatur, omni studio eligimus atque sectamur, vt soli scilicet Deo adhæreamus, nullaque nobis res mundanæ impedimento sint: qui enim, inquit, Apostol. 1. Corinth. 7. eum vxore est, sollicitus quæ mundi sunt, quomodo placeat vxori & diuisus est.* 139.

S. Cyril.

1. Corint. 7.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIX.

VVLG. Cui pater seruam Balam tradiderat.
Sep. Dedit autem Laban filiæ suæ Balam ancillam suam ei ancillam.
Cald. In famulam.

CONCORDIA.

Plura sunt in Hebræo imo apud Caldæum & Septuaginta scilicet, *dedit autem filiæ suæ*, deinde, in *ancillam*, quam apud nostrum interpretem, tamen ea omisit, maioris elegantiæ gratia.

EXPOSITIO.

Cui nempe Racheli, *pater* Laban, *seruam Balam tradiderat*, fuit hæc Bala si authori testamenti Patriarcharum credimus, filia Rhethæi fratris Deboræ, nutricis Rebeccæ, quæ Bala eadem die qua Rachel, nata est, erat autem Rhethæus de genere Abraham Caldæus, Deum venerans, liber & nobilis, sed cum esset captiuus, emptus est à Laban & dedit ei Euam ancillam suam in vxorem, quæ vocauit filiam, & vocauit eam Zelphom cognomine castelli, in quo captus erat, deinde peperit Balam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vt ratio à visibilibus ad inuisibilia surgat, imaginatione indiget.

140. CVi pater *seruam Balaam tradiderat*, Richard. à sancto Vict. in lib qui dicitur Beniamin minor cap. 5 symbolice hoc intelligens ait, quod Rachel est ratio diuina reuelatione illuminata, & Bala imaginatio, & quod imaginatio obsequitur rationi; in tantum autem inquit hæc ancilla illi necessaria esse cognoscitur, vt sine ea totus mundus ei nil possit conferre, quis ais Richarde? nonne ratio superior est imaginatione, & ab ea in suo esse independens? cur ergo ais rationem sine ea nihil posse? si aduertas imaginationem rerum visibilium formam rationi repræsentare, recte dixit sine ipsa illam nihil scire; vt ratio enim à visibilibus ad inuisibilia surgat, imaginatione indiget, audiamus citatum authorem, *cum scriptum sit*, inquit, *quia inuisibilia Dei à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, vnde manifeste colligitur, quia ad inuisibilium cognitionem, nunquam ratio assurgeret, nisi ei ancilla sua imaginatio videlicet rerum visibilium formam repræsentaret: per rerum enim visibilium speciem surgit ad rerum inuisibilium cognitionem, quoties ex iis ad illam quandam trahit similitudinem, sed constat quia sine imaginatione corporalia nesciret, sine quorum cognitione ad cœlestium contemplationem non ascenderet: visibilia enim solus intuetur sensus carnis, carnis inuisibilia vero solus oculus videt cordis, est ergo sensus carnis totus extrinsecus, sensus vero cordis totus intrinsecus ratio, foras exire non potest, sensus corporeus ad illam intrare non valet, non enim decebat filiam delicatam & teneram & singulariter formosam foris per plateas discurrere, sed nec seruum conueniebat dominæ suæ penetralia secretiora irreuerenter irrumpere: discurrit ergo imaginatio (vt pote ancilla inter dominam & seruum, inter rationem & sensum, & quidquid extrinsecus haurit per sensum carnis, intus repræsentat ad obsequium rationis: semper ergo imaginatio rationi assistit, nec ad momentum quidem ab eius famulatus se substrahit, nam sensu etiam deficiente ipsa ministrare non desinit, nam in tenebris positus nihil video, sed quælibet illic imaginari possum si volo, sic semper & in omnibus imaginatio præsto est, & eius obsequio vbique ratio vti potest.*

Richar. Victor.

Hebr. 11.

Et orantibus rerum externarum imagines repræsentantur etiam inuitis.

Cui pater seruam Balam tradiderat, cuius proprietatem describens citat Richard. capite 6. dixit esse garrulam, ita vt loquacitatem eius nec ipsa eius dominica Rachel compescere possit, quod equidem mihi difficile videtur, nam domina nonne imperium habet in ancillam, eique præcipere potest vt taceat? quomodo ergo Rachel loquacitatem garrulæ Balæ comprimere non potest? si reuocas in memoriam dictum à nobis Rachelem esse rationem; Balam autem imaginationem, recte colliges dictum esse à Richardo, Rachel garrulitatem Balæ compescere non posse, quia etiam orantibus vel meditantibus, rerum exterminarum imagines ab imaginatione repræsentantur, etiam inuitis, quod eleganter ostendit cit. Auct. *imaginatio enim tanta importunitate in auribus perstrepit, quatenus eius clamorem vt diximus, ipsa Rachel vix vel omnino cohibere non possit; hinc est quod sæpe dum psallimus vel oramus phantasias cogitationum vel quaslibet imagines rerum ab oculis cordis amouere volumus vel valemus, quoniam ergo huiusmodi perstrepentium cogitationum tumultus quotidie etiam inuiti patimur, qualis vel quanta sit Balæ garrulitas quotidiano experimento docemur: quæque etenim visa vel audita quandoque quæ ipsi gessimus vel diximus ad memoriam reuocat, & quæ ipsa iam enerrando explicauerit, eadem iterum atque iterum replicare non cessat: & sæpe cum nulla voluntas cordis ei audiendi assensum præbeat, ipsa nihilominus, quamuis nullo quasi audiente narrationem suam explicat, sic vtique decrepiti senes vel inueterata anus solet quælibet absque omni auditore referre, & quasi aliquibus præsentibus cum ei, sermonem conferre, vnde non immerito Bala (hoc est inueterata) dicitur quæ inueteratorum morem imitatur.* 141.

Richard. Vict.

Fœminas diuites non decet esse solas.

Cui pater seruam Balaam tradiderat, nonne ipsa Rachel ministerio domus suæ vacare potest? ad quid igitur datur ei à patre ancilla in obsequium? quia non decet fœminam diuitem, qualis erat Rachel, solam commorari, hanc rationem præbet Abulensis, *quia cum istæ fœminæ essent diuites & potentes, non erat honestum eas solas manere, ideo decuit eis ancillas dari.* 142.

Abulens.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

V*VLG.* Tandemque potitus optatis nuptiis, amorem sequentis priori prætulit, seruiens apud eum septem aliis annis.

Sept. Et intrauit ad Rachel, dilexit autem Rachel magis quam Liam & seruiuit ibi septem alios annos.

Cald. Et ingressus est etiam cum Rachel, dilexit & Rachel magis quam Liam.

CONCORDIA.

ALiter se habent Hebraica quam apud nostrū vulgatum, in Hebræo enim sic legimus ויבא אל רחל vaiabo el Rachel, venit vel intrauit ad Rachel, vulgatus autem sic vertit tandem potitus optatis nuptiis, sed vtrobique est idem sensus.

EXPO-

EXPOSITIO.

Tandemque potitus optatis nuptiis, non post septem alios annos seruitutis, vt arbitrantur D. Chrys. & Iosephus, sed post dierum hebdomadam, quod patet ex his verbis, prius enim Iacob potitus est nuptiis Rachelis quam seruierit, *amorem sequentis priori praetulit*, & merito sane vel hoc titulo, quod Lia in fraudem consensisset, & matrimonium cum ea pene coactum fuisset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vt nos amore mutuo prosequamur vult Deus.

143. *Tandemque potitus optatis nuptiis*, nempe Rachelis, cur Deus permisit, vt Iacob non solum duas vxores duceret, sed eas sorores haberet? nam si polygamia ei fuit licita, vt populus fidelis cresceret, nonne sufficiebat plures coniuges habere, non autem eas germanas? Deus ita voluit, vt filii qui ex duabus sororibus, & eodem patre nascerentur, strictiori amoris vinculo vnirentur, ita Lipp. *forte & ideo duas sorores suscepisse Iacob Dominus Deus permisit, vt filiorum eius & ex eis propagandarum tribuum tanto esset arctior amicitiae necessitudo, quanto scilicet strictiori sanguinis connexione iungerentur, sese amarent familiarius, & ad vnius populi consensum, & studia concordi magis animo conuenirent.* Lippom.

Non solum septem praecepta secundae tabulae, sed alia septem in lege Euangelica statuta seruanda, vt possis beatitudine perfrui.

144. *Tandemque potitus optatis nuptiis*, seruiens apud eum septem aliis annis, nonne iam septennium Labano seruierat, vt potiretur amplexibus Rachelis? cur igitur necesse est, vt per septem alios annos obsequatur? aduerte quod praeter septem decalogi praecepta secundae tabulae, alia nobis consuluntur in lege Euangelica, vt quod simus pacifici, pauperes spiritu, &c. dicamus ergo non solum per septem annorum spatium, sed etiam per quatuordecim necessarium fuisse, vt pro Rachel seruiret, quia non solum septem praecepta secundae tabulę, sed alia septem in lege Euangelica statuta seruanda, vt possis beatitudine, Rachele designata, perfrui, *omnis Deum quaerentis*, inquit Petr. Damia. op. 56. cap. 26. *intentio hoc spectat, vt ad requiem quandocumque perueniat, & in summae contemplationis gaudio, velut in pulchrae Rachel amplexibus requiescat, videlicet vt per verbum quod audit, ascendat ad videndum principium quod quaesiuit, sed necesse est vt hunc diuersorum certaminum labor exerceat, antequam ad quietis intimae suauitatem quã concupiscit attingat, prius seruitute deprimitur, vt iure post modum ad perfectae libertatis titulos prouehatur: septem vero anni sub dealbationis gratia seruit, & cum ea quae ad proximi dilectionem pertinent, decalogi mandata custodit, videlicet vt primo timore constrictus atque ideo seruitutis iugo depressus, saltem à vestutae legis incipiat institutis, vt nimirum parentes honoret & non moechetur, non occidat, non furetur, non falsum testimonium proferat, non vxorem alterius nec rem proximi concupiscat, quibus rite seruatis non mox, vt sperabat ad cõtemplationis oblectamenta perducitur, vt velut expectata diu Rachel pulchritudine perfruatur, sed Lia sibi per noctem inopinato supponitur, quia inter humanae huius ignorãtiae tenebras, tolerantia sibi laboris iniungitur, ex qua tamen iam numerosam sobolem suscipit, qui vberes spiritualis lucri per hunc laborem fructus acquirit: hãc itaque tolerat vt ad illam quandoque perueniat, quã perseueranter amat: suadetur ergo vt per alios septem annos seruire desudet, quia profecto necesse est vt adhuc alia septem praecepta obseruet, sed iam aliquanto liberior, non legalia tanquam seruus sed Euangelica sicut gener. videlicet, vt sit pauper spiritu, sit mitis lugeat, esuriat, sitiatque iustitiam, sit misericors, mundum cor habeat, sit postremo pacificus: enimvero vellet homo si fieri posset nullas laborum molestias agendo perferre, sed protinus in ipsis sui tyrocinii rudimentis ad pulchrae contemplationis delitias peruenire, verumtamen hoc non in terra morientium fit, sed in terra viuentium.* S. Petrus Damian. op. 56.

Coniugium quasi inuitum exosam reddit vxorẽ.

Tandemque potitus optatis nuptiis, amorem sequentis priori praetulit, cur ita ingratus? potitus es Lia, & iam illius es immemor, quid in te commisit vt tibi displiceret? reuoca in memoria Liam illatae fraudi Iacob consensisse, & quasi inuitum ad contrahendum cum ea compulisse, non mirum igitur Rachelis amorem Liae pręulisse, quia coniugium quasi inuitum, exosam reddit vxorem: sic Rupert. lib. 7. cap. 31. *praetulit amorem sequentis priori, nec iniuria, nam haec data iure vel accepta, illa autem fraude ad eius thorum introducta fuerat.* 145. Rupert.

Christus Dominus vtrique populo Iudaeo & gentili coniunctus.

Tandemque potitus optatis nuptiis, nempe Rachelis, en Iacob iustus & sapiens, duas sorores simul matrimonio sibi copulat? sed non sine diuino consilio, quo actum est, vt omnia Patriarchis in figura contingerent, atque illis quasi inuolucris, mysteria in lege gratiae tandem euulganda symbolice depingerentur: sed quid denotare potest, vnius Iacob matrimonium cum duabus sororibus Rachele & Lia? diximus Lia synagogam, Rachele Ecclesiam, & Iacob Christum dominum significari: hoc igitur coniugio cum duabus sororibus innuitur, id quod cõtingere debebat in lege gratiae, nempe quod eam Christus Dominus duobus populis nempe Iudaeo & gentili per fidem iungere deberet, ita beatus Augustinus in sermon. teste Lippomano, *quod in illa peregrinatione duas vxores accepit Iacob, duos populo figurabat, Iudaeorum & gentilium, nam in aduentu Christi, non paruus numerus etiam de Iudaeorũ populo in eum credidisse legitur: sic enim in Apostolorum Actibus 2. continetur, quia crediderunt vna die tria millia, item alia die quinque millia, item postea multa millia: quod autem duo populi in Christũ crediderint, etiam ipse Dominus in Euãgelio confirmat, vbi ait: habeo alias oues quae non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, vt fiat grex & vnus pastor, Ioan.* 146. S. Aug. Act. 2. Ioan.

10. *duæ ergo illæ mulieres, idest Lia & Rachel quæ beato Iacob fuerunt iunctæ, istos duos populos figurauerunt, Lia Iudæorũ, Rachel gentilium, istis duobus populis velut duobus parietibus tanquam lapis angularis iunctus est Christus, in ipso enim se osculati sunt & in ipso æternam pacem inuenire meruerunt, sicut Apostolus dicit ad Eph. 2. ipse est pax nostra qui fecit*
Eph. 2. *vtraque vnum; quomodo fecit vtraque vnum? vtique duos greges iungendo & duos parietes sibinuicem copulando.*

Contemplatio amabilior actione.

147 *Amorem sequentis priori prætulit*, personarum acceptor es ô Iacob; nam si ambæ sunt sorores, & teste Genebr. nec non Seder Olam sunt gemellę, quamuis Lia maior appellatur, sicut Esau respectu Iacob, cur maiori dilectione vnam quam aliam prosequeris? si pluries à nobis dictum est Rachele contemplationem designari, sicut Lia actionem, non tibi alienum à ratione videbitur, quod Rachelis amorem Lię pręferat, quia contemplatio eligibilior est actione: huius maioris dilectionis rationem assignat Suidas, *quoniam effectus contemplatio-*
Suidas. *nis est circa preciosiora, actio vero est circa agibilia, quæ ad nos pertinent, contemplatio spectat diuina.* D. Thom. 2. 2. q. 182. ar. 1. id docet & octo rationibus confirmat, consule hunc eximium doctorem, & in medium referam dictum Aug. lib. 19. de Dei ciuit. cap. 19. *otium*, inquit, *sanctum quærit charitas veritatis, negotium iustum, suscipit necessitas charitatis, quam sarcinã si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati*, en quomodo contemplatio eligibilior actione? Doctor. Angelis. S. Aug.

Pulchritudo ad amorem nos lalicit.

Amorem sequentis priori prætulit, æqualem erga vtrumque te exhibe, cum vtraque sit tua legitima coniux, sed si testimonium sacrę paginę dicenti Rachelem forma speciosam, & aspectu decoram, Liam autem lippis oculis, non mirabimur intensiori amore Rachelem prosequutum fuisse, quam Liam: pulchritudo enim & formę venustas ad amorem maxime nos allicit. D. Chrys. *vel quia ab initio magis dilexit propter venustatem formæ puellam, & difficilius eam consequutus est, ideo eam magis dilexit quam Liam, etenim illius venustas allexit eum ad magis amandum.* 148. S. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI.

VVLG. Videns autem Dominus quod despiceret Liam aperuit vuluam eius sterili sorore permanente.

Sep. Videns autem Dominus Deus quod odio habebatur Lia, aperuit vuluam eius, & Rachel erat sterilis.

Cald. Et manifestum fuit coram Domino, quod odiosa esset Lia, & dedit ei vt conciperet, & Rachel erat sterilis.

Pag. Et vidit Dominus quod exosa esset Loth.

Oleast. Et Rachel erat eradicata.

CONCORDIA.

VErbum שָׂנֵא sana odit, vel exosum habuit interpretatur, vnde שְׂנוּאָה senuah exosa siue odiosa dicitur, quod alia phrasi aperuit noster interpres, dicens quod Liam despexit, qui autem aliam contemptui habet, eam odio prosequi videtur.

EXPOSITIO.

VIdens Dominus quod despiceret Liam, scilicet eam minori amore diligens, quam Rachelem, non autem eam odio positiuo, sed solum negatiuo prosequens, *aperuit vuluam eius*, Hebraismus est, id est fœcundam reddidit dans ei liberos *sorore sterili permanente*, scilicet pro aliquo tempore.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ab hominibus despectos colligit Deus.

149. V*Idens Dominus quod despiceret Liam aperuit vuluam eius.* cur ilico Moyses postquam aperuit despectam fuisse à Iacob Liam, indicat Deum fœcundam reddidisse, & liberos habuisse, quod ab antiquis tanquam fœlicissimum habitum est? quæ enim connexio inter contemptum Liæ illatum, & eius fœcũditatem? maxima equidem; declarat enim quod qui ab hominibus contemptui habentur, viles censentur, hos à Deo colligi, æstimari, & locupletari donis, vnde optime concludit Seraphinus à Portec. *hic melius est nobis ergo quod ab hominibus*
Seraph. *vilipendamur, quam ab ipsis magni ducamur, tunc enim in via sumus ad dona magna, hæc erat antiquitus fœcunditas à Deo summa perueniendi, malum est ibi igitur ò bono gratiam hominum aliquando habere, videns enim Dominus quod Iacob despiceret Liam, quid accidit inde? quod Dominus Liæ magis fauit quam Racheli.*

Qui ab hominibus æstimatur, à Deo contemnitur.

Videns Dominus quod despiceret Liam, aperuit vuluam eius sorore sterili permanente, cur fœcunditatem Lię, cum sterilitate Rachelis coniungit? vel qua de causa postquam Moyses dixit quod Iacob potius optatis nuptiis Rachelis, illius amorem Liæ prętulit, subiungit quod fuerit sterilis? quid enim commune habet maximus Iacobi amor erga Rachelem, & Rachelis infœcunditas? hoc equidem commune, quod qui ab homine æstimatur qualiter Rachel à Iacob, à Deo contemnitur: Fauet cit Auct. in suis veritatibus aureis in Genes. *litera assignat pro ratione doni collati Liæ, quod* 150.

Dominus

Dominus vidit Liam despici à Iacob, ergo ab oppositis pro assignatione non lationis huiusmodi doni Racheli assignandum videtur, quod Dominus vidit Rachelem multum amari, cur igitur homo hominū gratiam affectat, ad ipsam habendam anhelat, ipsum toto conamine inquirit, ipsam tota vigilantia custodit, & si illorum gloriam non habuerit, si illam amiserit, quare torquetur, tabescit, exsiccatur, moritur? ô homo insipientium omnium insipiētissime bonum est tibi quādoque hominum gratiam minus habere, & totum oppositum esse autumas, &c. lege quæso citatum Seraphinum & non negligenda pro hominum fauore contemnendo, documenta reperies. Seraphin

In Deo minimorum prouidentia.

151. *Videns Deus quod despiceret Liam*, in Hebræo est videns Iehoua, cur Deo sub nomine ineffabili totius essendi principii, tribuit cognitionem exigui amoris Iacobi erga Liam? vt declararet Deo minimorum etiam prouidentiam inesse, *primo essendi principio*, inquit Card. Caiet. *tribuitur videre hæc minima, & prouidere efficiendo vnius fœcunditatem, & alterius sterilitatem, prout factum est.* Card. Caiet.

Coniuges cooperationem Dei postulent in liberis suscipiendis.

152. *Videns Deus quod despiceret Liam, aperuit vulnam eius*, cur dicitur quod Dominus vuluam Liæ aperuerit? nonne ex semine viri fœcunda mulier redditur? dicar igitur, Iacob Liam effecit fœcundam: recte dixit Deum vuluam Liæ aperuisse, vt non arbitretur homo à se solo fœcunditatem venire, sed ipso Deo auxiliante & cooperante, sicque ab eo hoc beneficium postulet; ita Chrysost. *disce hic dilecte quod conditor omnium naturam ipsam ad partum excitat, & quod nulla sit vtilitas concubitus, si absit diuina cooperatio, propterea dixit quod aperuit vuluam eius, ipse est qui in vulua figurat & animat fœtus, & sicut & Dauid dicit Psal. 138. suscepisti me de vtero matris meæ.* S. Chrys. Psal. 138.

Deus prospera miscet aduersis.

153. *Videns Deus quod despiceret Liam, aperuit vuluam eius, Rachele sterili manente*, cur fœcunditatem Liæ tribuit, & non formæ venustatem, vt adamaretur a Iacob? & cur si decorem maximum contulit Racheli, eam sterilem reliquit? cur pulchritudinem simul cum fœcunditate, & deformitatem simul cum sterilitate non coniunxit? quia Deus prospera cum aduersis miscet, ne vel nimium quis tumesceret, si omnia sibi ad libitum prospera contingerent, vel nimium deprimeretur, si omnia aduersa euenirent, ad hoc respiciens D. Chrys. dixit, *hic vide Dei omnipotentis sapientiam, quoniam illa quidem pulchritudine sua concilia & sibi gratiam viri, qua altera priuata fuit, odio haberi visa est, hanc idoneam fecit partui, illam vero inutilem, ambo hæc sua misericordia dispensans, vt & hæc per liberos solatium haberet, in sui amorem virum alliciens, & illa non propter pulchritudinem & formositatem aduersus sororem insurgeret.* Cit. Chrys.

Patientia à Deo maxima consequitur beneficia.

Videns Deus quod despiceret Liam, aperuit vuluam eius, cum nihil mulieri sit sensibilius contemptu, ita vt mors eo eligibilior esset, quomodo Lia tulit à viro despici? ait Abul. patienter: quo posito vellem inquirere, cur ita fœcunda vt non solum quatuor susceperit liberos, verum ex ea Christus Dominus secundum carnem traxerit originem? sed inquirere iam non est animus, quia cum notum sit, quod æquanimiter viri contemptum tulerit, hinc facile deduces, quod variis à Deo beneficiis cumulanda erat, *respicit Deus miseros*, inquit Abul. *erat enim Lia boni animi fœmina, in cuius semine voluit Deus complere promissiones, & non in semine Rachel, quod patet quia Christus fuit de semine Iuda secundū carnem, vt patet Matth. 1. Iudas autem fuit filius Liæ, despiciebatur tamen quia soror eius pulchrior ea, quo angustiabatur intra se, sed patienter tolerabat.* 154. Abulens.

Qui donis aliquibus carent, aliis compensantur.

Videns Deus quod despiceret Liam, aperuit vuluam eius, despicit Liam Iacob, & Deus illi confert fœcunditatem, cur sicut deformem ita etiam sterilem non effecit: cur fœcundam? quia qui donis aliquibus carent, non omnibus destituuntur, sed aliquando aliis compensantur, *mirabilis valde est*, inquit Oleast. *Domini prouidentia, & cuncta summa ratione distribuit, vnde colligimus omnes qui aliis videntur inferiores & deteriores, aliquid habere in quo aliis præstant, & hoc in fœminis commune est, vtique pulchra facie non sunt optimis adornatæ moribus, nec summa pietate præstant.* 155. Oleaster.

Vitæ actiuæ deditus non ex contemplatione solū sed ex bonis operibus salutem consequetur.

Videns Deus quod despiceret Liam, aperuit vuluam eius, nonne, ô Deus, cum sis omnipotens potuisti Liæ maximum decorem conferre, vt à viro diligeretur, & indecoram formam eius, decoram reddere, necnon ab ea lippitudinem oculorum amouere: quomodo igitur in pulchritudine similem Racheli non efficis, sed solum fœcundam? cum dictum sit pulchritudine Rachel, denotatam cōtemplationem, cur nō asseremus Liam eleuatam non fuisse ad venustatem & decorem, sed solum fœcundam fuisse: quia vitæ actiuæ deditus, non ex contemplatione, sed ex bonorum operum fœcunditate Deo gratus erit, salutemque consequetur: sic Rupert. lib 7. cap. 31. *notandum quia videns Dominus quod Liam despiceret, non in eo miseratus est, vt de lippa venustam aspectu faceret, sed in eo vt sorore sterili permanente, vuluam eius aperiret: semper enim actiua vita minus videt & lippis perueserat oculis, & est talis qualem Apost. 1. Timot. 2. mulierem in Ecclesia docere non permittit, saluabitur autem inquit per filiorum generationem, id est per operum misericordiæ exhibitionē, quam enim causam subiicit rex sedens in sede maiestatis suæ, cum dixerit Matt. 25. venite benedicti patris mei percipite regnum vobis paratum ab origine mundi, esuriui & dedistis mihi manducare, & quandiu fecistis vni ex minimis, mihi fecistis. Matt. 25. saluabitur ergo per filiorum generationem, illa quæ ad virilem non peruenit perfectionem, id est vita illorum qui in solis actibus remanserunt, & nunquam ad contemplatiuæ gratiam profecerunt, iustificabitur per bonorum operum executionem.* 156. Rupert. 1. Timot. 2. Matth. 25.

Ricard. Victor *ptum est*, inquit cit Richard. *initium sapientiae timor Domini, haec est ergo prima virtutum proles, sine qua caetera habere non potest, qui talem filium habere desiderat, mala quae fecit non solum frequenter, sed & diligenter attendat, hinc magnitudinem sui sceleris, illinc potentiam iudicantis, ex tali consideratione timor nascitur, scilicet filius ille, qui iure Ruben filius visionis vocatur.*

Quanto quis perfectius delicta sua cognoscit, maiori afficitur timore.

1162. *Quae conceptum genuit filium, vocauitque nomen eius Ruben*, hoc est filius visionis, siue videns filium, quo diximus timorem denotari, sed cur timorem significans, videntis vel visionis Ethymologiam sortitur? quia sine dubio qui sua delicta videre incipit, sine dubio timet, & quo perfectius ea cognoscit, eo maiori afficitur timore, *quodammodo caecus est*, inquit cit. Author, *& minime videt qui peccare non timet, qui futura mala praeuidet, qui non erubescit prauitatem suam, qui non expauescit potestatem diuinam, sed si incipiat ista videre, incipiet pariter & timere, & quanto perfectius cognouerit, tanto vehementius timebit, vides vt arbitror quam iuste Ruben vocetur, qui ex tali visione generatur.* CitRich.

Deus pietatis affectu se timentem amplexatur.

163. *Quae conceptum genuit filium, vocauitque nomen eius Ruben, vidit Dominus humilitatem meam*, cur nato Ruben, exclamat Lia, Deum humilitatem suam vidisse? quid enim speciale habet natus Ruben cum Dei visione, cum omnes etiam antequam hac vita potiantur, à Deo videantur? si per Ruben denotatur timor Dei, recte exclamat mater eius Lia, vidit Dominus, Deus enim pietatis affectu timentes se amplectitur: fauet cit. Ricard. cap. 8. *recte nato Ruben exclamat, vidit Dominus humilitatem meam, eo quod tunc veraciter incipiat videre, & videri, Deum cognoscere, & à Deo cognosci, videre Deum per intuitum formidinis, videri à Deo per respectum pietatis.* Cit. Ricard.

Coniugum finis, proles.

164. *Quae conceptum genuit filium*, deinde subiungit, nunc diliget me vir meus, cur haec verba protulit suscepto filio? cur non dixit despectui me habuit soror mea, sed nunc omnium risui exponetur, quod illa sterili manente, facta sum foecunda? prudenter postquam filium suscepit, dixit, diliget me vir meus, quia coniugum in matrimonio finis debet esse proles. quod Abulens. recte intellexit, cum ait, *quia totum desiderium & finis viri sui erat proles, in qua compleretur diuina promissio; & ideo quia ista proles reperiebatur in Lia, necesse erat quod diligeretur à viro.* Abulens.

Nihil pretiosius esse potest coniugatis quam filii.

165. *Quae conceptum genuit filium, vocauitque nomen eius Ruben*, in Hebraeo est Ruben, quod interpretatur videte filium, cur aliud nomen non imposuit, quod significaret, videte diuitias meas, &c vel quid simile excellens? recte cum quadam emphasi, nihil aliud dixit quam videte filium, nihil enim inter res creatas sub coelo arbitrantur coniugati pretiosius, quam filios habere, *quasi diceret*, inquit Procop. *videte filium charissimum, quem, qua amatur, non praebet amanti, vt pote sterilis existens.* Procopius.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIII.

VVLG. Rursumque concepit, & peperit filium, & ait, quoniam audiuit me Dominus haberi contemptui, dedit mihi etiam istum, vocauitque nomen eius Simeon.

Sep. Et peperit filium secundum Iacob, & dixit quoniam audiuit me Dominus quod odio habear, & addidit mihi etiam hunc.

Cald. Quia auditum est coram Domino, quoniam odio habita essem, dedit mihi etiam hunc.

Pag. Quia audiuit Dominus quod exosa essem, &c. vocauit nomen eius Simeon.

CONCORDIA.

QVod Hebraici habemus, שנואה אנכי senua anachi vertit noster interpres haberi contemptui, quod non est alienum à vero sensu, quia licet שנא sane interpretetur odit, vel exosum habuit, odium autem sit duplex, nempe positiuum & negatiuum, recte poterit huiusmodi odium Iacob, cum fuerit solum negatiuum, ad contemptum reduci.

EXPOSITIO.

RVrsumque concepit & peperit filium, quo suscepto in haec verba prorupit, *quoniam audiuit me Dominus haberi contemptui*; eo quod deformis, *dedit mihi etiam istum secundum, vocauitque nomen eius Simeon, id est exauditio*, quia audiuit Dominus quod contemneret.

EXPOSITIO.

D*Ixitque*, eo suscepto tertio filio, *nunc quoque copulabitur mihi maritus meus*, maiori amore quam antea, eo quod pepererim ei tres filios, digna est enim mulier, quæ tot liberos suscipit, à viro suo eximie diligi, *& idcirco appellauit nomen eius Leui*, quod interpretatur adhæsio, coniunctio, fuit autem hic Leui parens omnium Leuitarum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vere Deum timentibus & de peccatis lugentibus, sit spes veniæ.

172. C*Oncepit tertio & genuit filium*, quem dicit Ricard. à sancto Victore lib. cit. cap. 10. esse spem veniæ, cur ad timorem & dolorem, hunc tertium affectum addidit? quia vere Deum timentibus & de peccatorum commissione lugentibus, spes veniæ certa est, *quæ quæso consolatio*, inquit cit. Doctor. *potest esse pænitentibus vere & lugentibus amare nisi vna spes veniæ? hic est ille tertius filiorum Iacob, qui idcirco Leui, hoc est additus, vel additio vocatur, quia duobus illis prioribus prius datis hic superadditur.* Hugo Vict.

Qui sine lachymis & dolore remissionem peccatorum consequi existimat, non sperare dicendus est, sed præsumere.

173. *Concepit tertio & genuit filium & vocauit nomen Leui*, qui interpretatur additus, si hunc diuino acceperat beneficio, sicut & alios, cur non appellat datum? si diximus spem denotari hoc filio, recte dicit solum additum, quia nisi præcesserint timor & dolor de peccatis, spes non dabitur remissionis criminum, potius talis præsumens dicendus est quam vere sperans, *non datum sed additum*, ait cit. Ricard. *sermo diuinus hunc filium nominat, ne ante timorem & condignum pœnitentiæ dolorem quis de spe veniæ præsumat, qui enim post perpetrata scelera sine satisfactione sibi de impunitate blanditur, non tam spe erigitur, quam præsumptione eliditur, ex tali itaq; nomine voluit scriptura diuina certos efficere, hunc nos videlicet filium nec ante duos illos priores posse habere, nec post illos præcedentes hunc tertium posse deesse.*

Coniuges propter prolem non propter voluptatem mutuo se diligant.

Nunc quoque copulabitur mihi maritus meus eo quod pepererim ei tres filios, cur non ait delitiis eius fruar, eum traham blanditiis? quia coniuges non propter voluptatem aut illecebras, mutuo amore se debent prosequi, sed propter prolem habendam, *ecce quod Lia*, inquit Seraph. in sui veritatibus aureis in Genes. *adducit amorem prolis tanquam causam principalem copulæ coniugalis, non autem sensus delectationem.* 174. Seraphinus.

Nimius amor carnalis, etiam inter coniuges à beneplaciti diuini cognitione auertit.

Nunc quoque copulabitur mihi maritus meus, D. Chrys. ait videtur mihi hoc significari, quod natis duobus filiis, nondum potuerit allicere virum, qui adhuc in Rachelem propensior erat: ideo dicit nunc temporis erit apud me vir meus. fortassis accessio tertij filij virum reddet beneuolum, & melius mihi affectum, ecce enim tres filios ei peperi, sed quomodo ex duobus iam susceptis filiis non agnouit Deum velle quod Liam coniugem suam exosam non haberet, sed d l.g ret? reuoca in memoriam quod maximo prosequebatur Rachelem amore: forte igitur voluntatem Dei non agnouit, quia nimio amore carnali erga coniugem Rachelem ferebatur, fatet Lippomanus, *sic amor carnalis etiam inter coniuges à diuini beneplaciti agnitione non modice mentem deprimit.* 175. Lippom.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXV.

V*VLG.* Quarto concepit & peperit filium, & ait modo confitebor Domino, & ob hoc vocauit eum Iudam, cessauitque parere.

Sep. Et concipiens adhuc peperit filium, & dixit nunc etiam hoc confitebor Domino, ob id vocauit nomen eius Iudam, & stetit à pariendo.

Cald. Hac vice confitebor Domino.

Oleast. Hac vice eleuabo Dominum.

CONCORDIA.

הַפַּעַם Hapaam quod ab aliis vertitur, nunc etiam, vel modo, significat proprie hac vice, verbum יָדָה radah, licet asserat Oleaster melius transferri per laudare, quam per confiteri, tamen pluries à nostro vulgato doctissimo & peritissimo idiomatis Hebræi vertitur prædictum verbum per confiteri, quam per eleuare, imo rarissime inuenies aliter translatum.

EXPOSITIO.

ET ait modo confitebor Domino, hoc non innuit ante Deum non laudaſſe, ſed ſignificat quod promptiori animo laudes Deo rependeret, ob ablatum omnino opprobrium, *& vocauit Iudam*, qui confeſſio interpretatur, *ceſſauitque parere*, ſcilicet vſque ad aliquod tempus, nam poſtea tres alios ſuſcepit liberos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui perfectè gratus, nil aliud ei agendum videtur.

176. *MOdo confitebor Domino, & ob hoc vocauit Iudam & ceſſauit parere*, ter autem pepererat, nec confitetur Domino, nec hymnum dicit nomini eius, nec gratias fundit, vbi autem quarto concepit, & peperit, tunc iam confitetur Domino, tunc ei immortales gratias, propter tot accepta beneficia, rependit, tunc ceſſat parere, poſt confeſſionem, poſt gratiarum actionem, cur ſtatim ponitur partuum ceſſatio? nimirum vbi quis Domino confitetur, ad ſummum perueniſſe videtur, nihil amplius habet quod faciat, ita Philo Alex. lib. de plant. Noe fatur, *dicitur deſtitiſſe parere, quando non haberet quo ſe verteret, iam ad perfectionis progreſſa terminum, nam inter omnia recte facta nullus partus eſt præſtantior quam hymnus in Deum patrem omnium*, qui Deo gratias perfecte refert, non eſt quid agat amplius, quaſi omnem abſoluit obligationem, & curſum conſummauit, vnum reſtat, vt Dei ſalutari potiatur. Philo Alex.

Dona naturæ etiam in Deum referenda.

177. *Modo confitebor Domino*, id eſt nunc gratias immortales ei rependam, cur? quia concepi & quartum filium peperi, nonne eſt donum naturæ fœcunditas, quæ etiam impiis mulieribus tribuitur? cur ergo ſpeciales Deo tribuis gratias? quia non ſolum dona gratiæ, ſed & naturæ in Deum referenda ſunt, *omnia*, inquit Oleaſt. *beneficia etiam naturalia in Deum refert ſancta fœmina.* Oleaſt.

Poſt timorem amor.

178. *Modo confitebor Domino*, in hæc verba prorupit, cum quartum genuit filium, quem Ricard. à ſancto Victor. cap. 11. lib. cit. dicit eſſe amorem, ſi primum dixiſti eſſe timorem, cur hunc amorem eſſe aſſeris? ſi timuit quomodo diligit? nonne quæſo poſt primum illum natum filium, plura à Deo beneficia accepit? quid mirum igitur, ſi quem antea timuerat, nunc diligat? quia qui beneficiis obſtringitur, benefactorem diligere tenetur, *quem conſueuerat*, inquit cit. Doct. *prius multum formidare, incipit poſt modum ardenter amare, vides iam quod poſt creſcentem quotidie timorem neceſſario ſubiectus eſt dolor, ſic vtique poſt ſpem natam, & per quotidiana incrementa proficientem naſcitur amor, hic itaque eſt ille filiorum Iacob qui quarto loco naſcitur, & Iudas id eſt confitens in ſcriptura nominatur.* Ricad. Victor.

Quem diligimus, continuo laudibus extollimus.

179. *Modo confitebor Domino, & vocauit nomen eius Iuda*, hoc eſt confeſſio, nempe laudis, nonne diximus per hunc filium, amorem deſignari? quomodo igitur dicitur confeſſio? nam nihil commune habere videtur amor cum confeſſione: ſed ſi concipias hanc confeſſionem eſſe laudis, dices maximam eſſe connexionem inter confeſſionem & amorem, quia qui diligit, dilectum certe laudibus extollit continuis. *attende nunc animum aliquem*, inquit Ricard. Victo. cap. 12. *nimium amantem, & nimio amore feruentem, attende quid ſentiat, quid ſecum loquatur de eo quem multum amat, quem valde miratur, quid ergo dicit? quid ſecum tacitus loquitur?* inquit, *quàm bonus, quàm benignus, ô quàm ſuauis, quàm dulcis, ô quàm amandus, quantum amplectendus, quàm totus admirabilis, quàm totus deſiderabilis, ô beatum quem amat, ô fœlicem quem ſuo amore dignum iudicat, me fœlicem ſi eo frui liceat, me beatum ſi eum poſſidere contingat, hæc* (niſi fallor) *eſt illa vox exultationis & confeſſionis quæ ſemper ex ore Iudæ reſonat in auribus diuinæ pietatis, quid tu dicis Lia? quid tu proclamas pro Iuda? quid tu reddis Domino? quid retribuis pro tali puero? nunc* (*inquit*) *confitebor Domino, confitebor inquit Domino nimis in ore meo: vere vtique & abſque dubio non ſolum frequenter, ſed etiam indeſinenter Domino confiteris, ſi tamen perfecte diligis, benedicam, inquit, Dominum in omni tempore, ſemper laus eius in ore meo, ſemper quidem laudas ſi ſemper amas & ſemper deſideras; nam non amares ſi non approbares, quid eſt enim, vt dictum eſt, approbare, niſi laudare? & ipſa laudatio ipſa eſt confeſſio.* Citatus Doctor.

Confeſſio criminis Deo gratiſſima.

Modo confitebor Domino, & vocauit nomen eius 180.
Iuda, ſibi gratus fuit Iudas, nomen confeſſionis præferens, ſed cum duplex ſit confeſſio, vna laudis, altera criminis, an Iudas Iacobo gratus, quia ſolum interpretatur confeſſio laudis? minime, ſed quia etiam confeſſio criminis intelligitur, hæc enim etiam Deo gratiſſima, cum eius bonitatem maxime commendet, *quid dicemus de confeſſione criminis?* inquit Ricard. Vict. cap. 12. *an forte Iudas iſtam ignorat, quamuis illam tam excellenter agnoſcat? ego non ſic exiſtimo, quia & hanc & illam ad honorem Dei multum pertinere cognoſco, & ſcio: quia qui veraciter diligit, libenter facit quidquid honori Dei militare cognouerit: multum commendat bonitatem Dei non ſolum largitas ſua, ſed etiam iniquitas noſtra, ſi enim magnum eſt nil promerentibus gratis impendere multa, quale, quantumue erit tribuere bona promerentibus mala? ô qualis pietas, cum multa noſtra poteſt ſuperare impietas.* Ricard. Victor.

Pro pluribus beneficiis à Deo nobis collatis videtur vnicam gratiarum actionem exigere.

Modo confitebor Domino, Caldæus *hac vice*, ſolũ 181.
enim nũc Deo gratias egiſſe videtur, & tamẽ ab illo repre-

prehensum non accepimus: nonne plura illi largitus est beneficia? ipsa enim primo accepto filio dixit, vidit Dominus humilitatem meam, secundo suscepto, ait, audiuit me Dominus, & tertium habuit: quomodo ergo tot dona, vnica compensat gratiarum actione, & Deus non conqueritur? quia scit hominum genus infirmum, & ideo nec vnicam respuit, *vtinam in nobis*, inquit noster Ferus, *hac verba se inuicem consequerentur, videt quidem nos Dominus, exaudit nos, apponit denique sua bona, sed pauci sunt qui dicant, modo confitebor Domino, & quid leuius à nobis exigere posset? ipse tria facit, à nobis nō nisi vnum exigit, idque admodum leue, quid enim facilius quam gratias agere? laudare benefactorem?* quam ergo excusationem præbebit: quod subterfugium quæret, qui nesciuit gratiarum actiones pro beneficiis rependere?

Noster Ferus.

Cæcus est vel lippus qui vltimo loco parit confessionem.

Modo confitebor Domino & vocauit nomen eius Iudam, quem ordinem tenet hic filius inter alios? quarto concepit & peperit eum, inquit textus, cur non primo concepit hunc. Iudam qui interpretatur confessio? quænam illa est quæ concepit? nonne Lia lippa oculis? quid mirum igitur eum tunc concepisse? quia ille lippus imo cæcus dicendus est qui non primo parit Iudam, nempe confessionem, id est qui de peccatis pœnitudinem ad vltimum vitæ spiritum distrahit, cæcus omnino est, hoc accipiamus ex Philone lib. 2. alleg. legis, *quapropter*, inquit, *præcedentem Liæ bonam progeniem, quando fœtus ad animam pertinentes, in Iuda, id est in confessione desinerunt.* 182. Philo.

SYNOPSIS
CAPITIS TRIGESIMI.

RACHELI AC LIÆ ET ADOPTIVI ET naturales naſcuntur filii, poſt quorum ortum, pater Iacob in patriam ſuam redire deſiderat, qui à Laban, precibus & mercedis promiſſione retinetur, ex cuius præmii conuentione, ſapienter vltra modum ſibi diuitias parat.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG Cernens autem Rachel, quod infœcunda eſſet, inuidit ſorori ſuæ, & ait marito, da mihi liberos, alioquin moriar.

Sep. Videns Rachel quod non pepe-riſſet ipſi Iacob &c dixit da mihi filios, ſin autem non, moriar ego.

Pag. Sin minus, mortua ſum.

Cald. Alioquin moriar.

Chryſ. Æmulata eſt Liam ſororem ſuam.

EXPOSITIO.

C*Ernens Rachel quod infœcunda eſſet*, tot annorum ſpatio didicerat ſe eſſe ſterilem, *inuidit ſorori ſuæ*, inuidia duplex, vna, quæ proprie eſt triſtitia de bono alterius, vel gaudium de illius infœlicitate, alia vero quæ improprie ſic dicitur, cum quis ſcilicet triſtatur de proprio defectu, comparatiue ad alterum qui eo caret; cum alii probabiliter ſolum aſſerant fuiſſe improprie inuidiam in Rachele, alii autem proprie, hinc eſt quod vtramque ſententiam conceptibus aperimus, *& ait marito da mihi liberos*, ſicut ſoror mea fœcunda eſt, cur etiam à te non ſuſcipiam prolem? da mihi igitur, *alioquin moriar*, non ſecundum ſimplicem vocis ſignificationem verba accipienda ſunt quaſi liberos vitæ præferret, ſed per hyperbolicum tropum, vt vehementiſſimum habendæ prolis deſiderium exprimeret, vnde morior, ideſt mœrore vſque ad mortem tabeſco.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui alios contemnit, deſpicitur.

1. C*Ernens Rachel quod infœcunda eſſet*, & ideo contemptui habita, ſterilitas enim antiquis maxime inuiſa erat, nonne illa eſt Rachel, quæ tanti decoris erat, vt per Antonomaſiam ſpecioſa diceretur? quomodo ita deſpecta? nonne ſororem contempſit deformem? ne mireris igitur, ſi iam contemptui habeatur, quia qui alium contemnit, iuſto Dei iudicio deinde contemnitur, audiamus Abul.

Abul. hoc aperientem, *antea ſororem ſuam deſpexerat, quia ipſa pulchrior erat, & magis à marito amabatur, nunc autem vice verſa, quia Lia facta eſt fœcunda, multum amabilis erat, quia totum bonum & finis habendi vxorem, conſiſtebat in prole, Rachel autẽ quia non pariebat, videbat ſe opprobrio haberi, ideo anguſtiabatur, ecce quanta diuina ſapientia in rebus ordinatio, Rachel quæ antea ſibi ipſi felix videbatur, vt ſororem deſpiceret, per ſterilitatem depreſſa eſt, vt ſe miſeram recognoſceret.*

In fæminis ſæpius nõ verus amor, ſed Zelotypia.

Cernens Rachel quod infœcunda eſſet, inuidit ſorori ſuæ &c. putares ob viri amorem, ſic filios expetere, & equidem hoc honeſtum eſſet, ſed nõ tantus amor 2.

in fœ-

in fœminis reperitur, quæ se solas amare nouerunt, sane Iacob ardentissime diligebat Rachelem, adeo vt præ amore illius, parui duceret Liæ fœcunditatem eiusque liberos; hoc solum curabat, vt sua Rachel viueret, è contra autem Rachel virum pro liberis molestabat, eumque maxime angebat, dicens, da mihi liberos, alioquin moriar, quæ ista solicitudo Rachelis pro liberis? an erat mariti sui amor? minime, sed carnalis amor sui, sed Zelotypia, quæ frequentior est in fœminis quæ matrimonio coniunctæ sunt. Chrysost. Hom. quinquagesima sexta in Genes. ait, *graue malum est Zelotypia, vidit viri erga sororem amorem, & putabat illa de causa tot liberos habuisse, vnde dicit da mihi filios*, non coniugis, non filiorum amor, sed Zelotypia erat non sollicitudo de filiis habendis, ex dilecto viro, sed Zelotypa cura, quod magis amaretur Lia. Chrys.

Non inuidia aduersus alios ducamur propter eorum fœlicitatem, sed potius nobis compatiamur propter nostros defectus, vt Deus nobis subueniat.

3. *Cernens Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ*, si soror illius est, quomodo erga illam inuidiæ zelo ducitur? existimant aliqui, vt noster Lyr. quod inuidia proprie dicta, quæ de alterius fœlicitate dolet, non ducebatur aduersus sororem, quomodo igitur Abulensis Rachelem sorori suæ inuidisse intelligit: non tanquam doleret de sororis fœcunditate, sed potius sibimet compatiens de propria sterilitate, ait enim, *alio modo accipitur inuidia importãs dolorem de defectu proprio in cõparatione ad aliquem habentem id quo iste caret, & isto modo inuidebat Rachel dicens, Domine Deus sorori meæ dedisti prolem, mihi autem non*, quo posito quomodo sacra pagina ait, recordatus Dominus Rachelis, exaudiuit eam & aperuit vuluam eius: quomodo ex sterili fœcundam, ex contempta fœlicem constituit, si sorori inuidebat: iam diximus ex Abulensi, non doluisse de fæcunditate sororis, sed erga seipsam compassione ductam propter defectum sterilitatis, & ideo non mirum, auxilium & donum fœcunditatis à Deo accepisse. Abulens.

Inuidia desinit in insipientiam.

4. *Cernens Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ, & ait da mihi liberos*, nonne inconsiderata est hæc petitio: nam sciebat quod non viri concubitus fœcunditatem sorori contulerat, sed quod Dominus Deus vuluam eius aperuerat, cur igitur inquit D. Chrys. petit ea quæ supra naturam sunt, & relicto naturæ Domino, virum arguit, qui ad hoc nihil conferre poterat: tandem cõcludit, quod Rachel in hoc desipuerit, vndenam orta est illi insipientia? lege Moysem dicentem, *inuidebat sorori suæ*, & vlterius non inquires, inuidia enim insipientiæ comes, *graue malum est*, inquit cit. Chrysost. Hom. 56. in Genes. *Zelotypia & desinit in insipientiam, id quod & huic euenit; videns enim chorum filiorum sororis, & cogitans suam sterilitatem, non ferebat dolorem, neque cõtinere poterat cogitationem quæ se turbabat, sed illa insipientia verba loquebatur, da mihi liberos.* Chrys.

Inuidia aliena torquetur fœlicitate.

5. *Cernens Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ*, quid in te commisit Lia, si sterili manente ipsa fœcunda plures suscepit liberos? non enim tibi virũ ademit, cum tibi pluries debitum coniugale reddat, quam ei, ne liuore igitur erga sororẽ ducaris, imo vt æmula ducitur, fœcunditate enim sororis quæ maxima est fœlicitas, torquetur, *nam inuidia*, ait D. Hieron. in cap. 5. ad Galat. *aliena fœlicitate torquetur, & in duplicem scinditur passionem, cum aut ipse est aliquid in eo in quo alium esse non vult, aut alium videns esse meliorem, dolet se ei non esse consimilem, pulchre quidam de inuidia dixit, iustius inuidia nihil est, quæ protinus ipsum authorem rodit, discruciatque animum.* Hieron.

Inuidia comes superbiæ & eius filia.

Videns Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ, vnde tibi hic liuor, pestis animæ & cordis putredo? ait textus, videns quod infœcunda esset, quamuis sis infœcunda, deberesne zelo tabescere: aduertite, quod quia speciosissima erat, arbitrata est superbe sibi deberi fœcunditatem, imo & sororem suam despexit, quia deformis erat, & viro suo exosa: non miror igitur sorori inuidisse, inuidia enim comes est superbię, & eius filia, *quoniam superbiæ comes est inuidentia*, inquit D. Aug. in Ps. 58. *fieri non potest vt superbus non inuideat* D. Prosper. autem 3. de vit. contemp. cap. 4. *inuidia in tantum de superbiæ fonte manauit, vt Diabolus qui per superbiam periit, hominem primum statim succensus inuidiæ felle perdiderit.* 6. D. Aug. D. Prosper.

A parente impio proles male morigera.

Cernens Rachel quod infæcunda esset inuidit sorori suæ, Zelotypia Rachel qua etiam Lia laborauit, turbatur, cur vtraque soror inuidia in alterutram tabescit? nonne pater eorum impius? quid mirum igitur si inuidæ, quia ex parente idolis dedito, filiæ male moratæ oriuntur, & instituuntur: quod cognouit D. Theod. q. 85. in Genes. *imperfectiores erant & hominis impii filiæ, nempe qui statuas deos nominabat, hac de causa, Deus cum leges conderet, tales nuptias prohibuit, non accipies, inquit, vxorem Zelotypam aduersus sororem suam*, expende illa verba, imperfectiores erant, & hominis impii filiæ, his enim significat, quod proles non solum infecta næuis maculisque parentum nascitur: sed quod illorum mores, gestus & voces, visu, ipsaque consuetudine continua, in seipsa ad viuum exprimit. 7. D. Th.

Parum rationi consentaneæ sunt aliquando mulierum petitiones.

8. *Dixit marito da mihi liberos*, an in sola potestate viri tui situm est tibi liberos tribuere? minime; nam Deus est, qui præcipue vuluas sterilium aperit, eisque confert fœcunditatem, cur ergo ab eo liberos postulas? ne sciscitetis, quia parum rationi consentaneæ sunt aliquando mulierum petitiones: *quam irrationabilia sunt*, inquit Oleaster, *sæpius fœminarum placita, ostendit locus iste.* Oleast.

Precibus aliorum commendemus ea quæ nostris consequi non possumus.

9. *Dixit marito da mihi liberos*, non desunt qui asserant Rachelem non petiisse absolute filios à Iacobo, sed cum eum virum iustum agnosceret vt precibus suis à Deo liberos consequeretur, postulasse, sicut Isaac Deum deprecatus fuerat, vt à Rebecca

ſterilitas amoueretur, fieretque fœcunda, ſed ô Rachel, cur coram Deo preces non fundis, vt prolem aſſequaris? cur rogas Iacobum, vt à Deo hoc imploret beneficium, quia precibus aliorum commendare debemus ea quæ noſtris conſequi non poſſumus, *hic locus*, inquit Oleaſt. *docet nos patronos quærere, qui pro nobis petant ea quæ non valemus noſtris precibus impetrare.* Oleaſt.

Studium ſapientiæ ſi non proficit, citius deficit.

10 *Dixit marito da mihi liberos, alioquin moriar,* quid putas in corde Rachel agitur? quibus exiſtimus deſideriorum æſtibus agitari? cum videat ſororem ſuam matrem filiorum lætam, ſe autem ſterilem permanentem: quid ergo dicit viro da mihi liberos, alioquin moriar? ſi vſque ad hæc tempora ſterilis permanſiſti, & tamen cum incolumitate, cur ſi nunc nō ſuſcipias, morieris? reuoca in memoriam à nobis dictum fuiſſe Rachele ſpecioſa ſtudium ſapientiæ denotari, vere igitur Rachel aſſerit, quod ſi maneat ſterilis, quod ſi filios non habeat, morietur, quia vt optimè Ricard. à Sancto Vict. l. qui dicitur Beniamin minor c.13. *abſque dubio ſtudium ſapientiæ ſi non proficit, citius deficit.* Ricard. à S. Vict.

Proprium amantis velle videre rem dilectam.

11. *Dixit marito, da mihi liberos, alioquin moriar,* quænam ratio eſſe poteſt quod nato Iuda, Rachel ad amorem prolis ſolito amplius inardeſcit: vidit Ruben primogenitum Liæ, vidit Simeonem, vidit Leui, & deſiderium habendi liberos non exprimit, cur igitur nato Iuda cum tanto affectu declarat, itaut dicat ſe morituram, niſi det illi prolem maritus: aduerte quod ſicut ad Liam, ideſt animi affectionem pertinet diligere, ſic Rachelis, ideſt rationis eſt cognoſcere, ex illa naſcitur quilibet affectus ordinatus, ex iſta ſenſus ſeu intellectus purus: & quid aliud per Iudam intelligimus, niſi amorem ordinatum: amorem cœleſtium: amorem Dei, amorem ſummi boni: quo poſito, cur potius nato Iuda, quam aliis, Rachel ad amorem prolis inardeſcat: ſatisfacit cit. Ricard cap.13. *quia eo nato, ideſt bonorum inuiſibilium deſiderio exurgente atque feruente, incipit amoris prole æſtuare. qui incipit velle cognoſcere, vbi amor ibi oculus, libenter aſpicimus quem multùm diligimus, nulli dubium quia qui potuit inuiſibilia diligere, quin velit ſtatim cognoſcere, & per intelligentiam videre, & quanto plus creſcit Iudas, affectus videlicet, tanto ampliùs in Rachel feruet deſiderium pariendi, hoc eſt ſtudium.* Ricard cap. 13.

Inuidia liuore tabeſcenti infert mortem.

12. *Dixit marito, da mihi liberos, alioquin moriar,* cum plures in partu mulieres, vitam morti commutent, potius tuæ propoſitionis contrarium inferre deberes, ſcilicet non moriar, cum fœtus tibi necem non illaturus: ſed ſi præcedentia verba Moyſis attētè conſideremus, ſcilicet quod inuidit, dicemus rectè collegiſſe Rachelem ſe morituram: inuidia enim niſi ei remedium adhibeatur, liuore tabeſcenti infert interitum *ſicut aiunt*, inquit D. Aug Serm. 1. Dom. 5 in quadr. *viperas dilacerato materno vtero naſci, ita & inuidia natura illa animam à qua concepta eſt, conſumit & perdit.* D. Aug.

Mira antiquorum continentia.

Dixit marito, da mihi liberos, nonne generationi dat operā: quid ergo de eo conquereris? aduerte cū Proc. quod cum Iacob agnouiſſet Rachelis ſterilitatem ab eius concubitu abſtinebat: quomodo à ſpecioſiſſima, & quam ardenter amaueras abſtines? licet enim non ſit fœcunda, delitias & alias quæres matrimonii voluptates: ne arguamus Iacobum, miram eius honeſtatem & continentiam laudibus extollamus, qui cum à prole habēda deſperaret, ab eius concubitu ceſſabat, ſed præſtat audire Procop. *antiquo gētis inſtituto abſtinebant à grauidis, nec accedebant ad lactantes & nutrientes infantes, ſed eo tantum tempore quo conceptus non negabatur, ſeſe dabant vxoribus, hanc traditionem confirmat Iacob, nā cum cognouiſſet ſterilitatem Rachelis, non amplius cū ea concubuit, illa vero ſperans ex concubitu prolem venturam, virum alloquitur, da mihi liberos, cum hæc diceret, ſatis illum non eſſe creatorem ſciebat, verum, ad eum modum viri concubitum flagitabat, ſiquidem maritus concubitum vt cum infœcūda detrectabat*, ſic ille ſuper c.16. Geneſ. 13. Procop.

Mira eſt mulierum ad habendam prolē propēſio.

Dixit marito, da mihi liberos, &c. ſi quot incōmoda à grauidis tolerantur, experientia tibi notum eſſet, non ita anxiè liberos concupiſceres, tū in partu animam exhalabis, laborioſa & acerba morte, occumbens; deſiderium igitur filios habendi remoue; imo eo æſtuat, quia tanta mulierum ad habendam prolem propenſio, vt ipſi vitæ filios antepōnere videantur, *mirum eſt*, inquit Hamerus, *muliebre genus tanto ſtudio libēros affectare quos & per tot menſium faſtidia, & per ſæuos partus dolores mūdo edunt: extant huius amoris crebra exempla in puellis haud dum nubilibus, quas videmus puppas in ſinu atque in cunis circumferre, identidem exoſculari tam tum opus nuptiarum meditantes.* 14. Hamer.

Ab antiquis Chriſtus ſummopere deſiderabatur.

Dixit marito, da mihi liberos, alioquin moriar, nonne vita omnibus tanquam chariſſima præferenda eſt: cur igitur ais morituram, ſi filios non ſuſceperis? aduerte Iacob apeuiſſe coniugibus ſuis in ſuo ſemine, quod erat Chriſtus, benedicendas omnes eſſe terræ nationes: ne vituperes igitur Rachelē, ſi tanto deſiderio erga prolem habendam ferebatur, & vitæ præferre videbatur, quia ſe futuram matrem Meſſiæ ſecundū carnem ardentiſſime exoptabat, *ſibi erat afflictio maxima*, inquit noſter Lyran. *non habere filios, eo quod eos habere deſiderabat à Iacob de quo Chriſtus erat naſciturus.* 15. Lyran.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Cui iratus reſpondit Iacob, num pro Deo ego ſum, qui priuauit te fructu ventris tui?

Chald. Et iratus eſt furor Iacob in Rachel, & ait, nunquid à me tu petis filios: nonne à facie Domini debuiſſes petere, qui prohibuit à te generationem ventris tui?

Pagnin.

Pag. Nunquid pro Deo sum, qui priuauit te fructu ventris tui?

Vatab. Nunquid Dei loco sum ego, &c.

EXPOSITIO.

Cui, nempe Racheli, *Iratus respondit Iacob*, non ita quæ esset odium, sed motu subito indignationis, eo quod prolem debito modo non postulasset; à Deo enim hanc deprecari enixè debuisset, vnde prudenter ei respondet, *nunquid pro Deo ego sum?* Hebraismus est, qui significat à Deo fœcunditatem & sterilitatem prouenire, sensus igitur verborum Iacobi est, iniuste de me conquereris, quod filios non susceperis, hoc in mea potestate non est situm, sed Dei, qui naturam, prout libitum fuerit, in contrarias commutat partes.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Molestè feramus ea quæ dicuntur aduersus Dei potentiam.

16. *Cui iratus respondit Iacob*, nonne est illa, quam ob pulchritudinem Liæ præferebas, & pro cuius amore tibi pauci videbantur septem anni seruitutis? quomodo igitur eam cum indignatione alloqueris? nam insolitum est nos seuere gerere etiam quantum ad verba, cùm iis quos dilectione nostra prosequimur: inspice quæso quidnam dixerat Rachel, da mihi liberos; quibus verbis significauit in potestate viri sui sitam esse fœcunditatem & sterilitatem, quod falsum est, & potentiæ Dei aperientis vuluas & claudentis derogat: merito igitur Iacob Rachel quamuis dilectissimæ indignatur, quia moleste ferre debemus, ea quæ dicuntur aduersus potentiam Dei, sic

Lippem. Lippom. *licet Iacob vehementius quam par erat amare Rachel, Deum tamen cum timeret æquanimiter ferre Dei blasphemiam non potuit, munus scilicet filiorum quod solo Deo donante, conceditur, sibi tribui.*

Fœcunditas & sterilitas mulierum à Deo.

17. *Cui iratus respondit Iacob*, si maxima est propensio mulieribus ad prolem habendam, & à te tanquam vxor legitima filios petiit, cur ei indignaris? non irascitur quod liberos petierit, sed quod indebite voluit habere, non enim à viro suo petenda erat fœcunditas, sed à Deo illius auctore, sicut & sterilitatis, *quare derelicto naturæ Domino*, inquit

Chrys. Chrysost. *reprehensionem mihi inducis? ille est qui te priuauit fructu ventris tui, quare non ab illo petis, qui potest aperire naturæ officinam & fœcundam facere vuluam? disce quod ille qui te priuauit fructu ventris tui, sorori tantam fœcunditatem præstitit, non igitur à me petas quæ præbere non possum, & cuius non sum Dominus.*

Viri coniugum suorum desideriis immoderatis non acquiescant.

18. *Cui iratus respondit Iacob*, si afflictio non est addenda afflicto. Rachel autem non leui angustia ex sterilitate sua premitur, cur vlteriorem ei addis afflictionem, seuere & iracunde ei respondens? nonne diximus in versu præcedenti, hac petitione da mihi liberos, rationi dissentaneum voluisse? merito igitur Iacob non pacificè, sed iracundè respondet Racheli, quia viri coniugum suarum stultis desideriis

Oleast. minime debent acquiescere: *viri*, inquit Oleaster, *immoderata vxorum desideria arguere & temperare debent.*

Errantes doceamus.

Cui iratus respondit Iacob, num pro Deo sum qui 19.
priuauit te fructu ventris tui? quasi ei diceret, cum in manu Dei sit fœcunditas & sterilitas, non à me sed à Deo petere deberes, vt tuam vuluam aperiret: sed ô Iacob, nonne sufficiebat eam grauiter arguere, nullo ei dato responso? & ei præcipere vt obmutesceret, cum vt vna ex stultis mulieribus loquuta fuisset? prudenter Iacob eam instruit, non à se fœcunditatem esse vel sterilitatem, quia non solum compescere errantes cum aliquid rationi dissonum effutiunt, debemus, sed etiam docere tenemur. *vide iusti intellectum*, inquit D. Chrys. *quomodo ei succensus, responsum illi dat sapientissimis verbis, docens* Chrys.
diligenter omnia, causamque manifestat, vt non relicto Domino quærat ab alio ea quæ ille solus præstare potest.

Irascendum non personæ sed illius defectibus vitiis.

Cui iratus respondit Iacob, aliquid emphatice 20.
amplius habet Chald. iratus est furor Iacob in Rachel: si Moyses propter simplicitatem te laudibus extulit, à simplicibus autem abest iracundia, vnde Christus Dominus simplices contulit columbis quæ felle carere dicuntur, vt ab eis omnem iram abesse sciremus, quomodo Iacob irascitur, & furor eius æstuat? tum ira nonne inter capitalia vitia numeratur? en dicendus igitur Iacob lethaliter peccasse? minime, nam non Racheli quam vnicè diligebat, sed eius loquacitati, vel falsæ opinioni, qua fœcunditatem à Deo esse arbitrabatur, irascitur; vitiis enim licet non personæ, cum furore irasci; vnde regius Dauid Psalm. 4. nobis consulit dicens. *irascimini &* Psalm. 4.
nolite peccare, quæ verba exponens Cassiod. ait, Cassio.
peccatis irasci debemus.

Iniuriæ propriæ tolerandæ, Deo illatæ non sustinendæ.

Cui iratus respondit Iacob, miror dilectæ indi- 21.
gnari Iacobum, nam attente considero fratrem ei mortem minantem, & eius occasione à domo paterna exulem; ei tamen iratum non lego, conspicio Labanum Liam pro Rachele ei supposuisse fraudulenter, & contra fidem datam, quod completis septem annis seruitutis ei traderet in vxorem; ei autem indignatum non conspicio, quid in te commisit vxor dilectissima, vt ei soli furor tuus irascatur? reuoca in memoriam Deo iniuriam irrogasse, cum homini quod solius Dei erat, tribueret: en mireris igitur, si nec fratri suo Esaü, nec perfido suo socero, sed soli Racheli indignatur, quia in-

iur æ propriæ, quales que ab Esau & Laban illatæ fuerant Iacob, ferendæ sunt, non autem quæ Deo inferuntur, sic noster Lyr. exponens illud Iob, *quasi vna de stultis mulieribus locuta est, dixerat autem:*
Lyran. Iob. 2. *blasphemans benedic Deo & morere*, sic autem ait, *vir sanctus quamuis afflictiones proprias patienter sustinuerit, tamen iniuriam Dei absque reprehensione sustinere non potuit, quia iniuria propria sunt tolerandæ, diuina autem vendicanda.*

Pœna superbæ mulieru sterilitas.

21. *Cui iratus respondit, num pro Deo sum ego qui priuauit te fructu ventris tui?* cur ais à Deo fructu ventris sui, id est liberis priuatam fuisse? vel cur Deus potius infœcundam Rachelem quam Liam effecit? aduerte Rachelem ob eximiam suam pulchritudinem intumuisse: ne inquiras ergo cur Rachel sterilis reddita, quia pœna superbæ mulieris est infœcunditas. Fauet Paesius ann. 1. text. 3, in cant. Ezech. *agnoscens sapiens Iacob*, inquit, *sterilitatem Rachelis loco pœnæ, fuisse irrogatam à Deo, quod Rachel superba ob pulchritudinem, & quod flagrantissime diligeretur à marito, aspernabatur sororem Liam, &c.* Paesius.

VARIETAS LECTION. VERSVS III.

VVLG. At illa, habeo inquit famulam Balam, ingredere ad illam, vt pariat super genua mea, & habeam ex illa filios.

Sep. Ecce ancilla mea Bala, intra ad eam, & pariet super genua, & filios faciam ego etiam ex ea.

Pag. Et erit etiam mihi filius ex ea.

Vatab. Et filiabor.

Oleast. Ædificabor ego etiam ex ea.

CONCORDIA.

בנה Banah propriè ædiare hîc denotat, sed Metaphoricè dicitur de liberorum procreatione, hinc est quod aliqui verteru it ædificabor, alij filiabor, siue erit mihi filius ex ea.

EXPOSITIO.

Habeo famulam Balam, quæ forte non laborat sterilitate, *ingredere ad eam*, tanquam ad vxorem minus præcipuam, cognosce eam carnaliter, *vt pariat super genua mea*, id est vt pariat filios quos postea super genua mea, & in gremio meo, & in sinu suscipiam, quasi filios vt pote adoptiuos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tanta est mulierum propensio ad filios suscipiendos, vt cum naturales habere non possint, saltem adoptiuos desiderent.

23. Habeo famulam Balam ingredere ad eam, si zelo quodam ducuntur fœminæ erga viros, ne alias agnoscant mulieres, quomodo adeo libenter Rachel Balam tradidit viro suo in coniugem? nonne erat Rachel sterilis? ne mireris igitur ancillam suam tradidisse Iacob in vxorem, quia tanta est mulierum propensio ad filios suscipiendos, vt cum naturales habere non possint, saltem adoptiuos desiderent, *mirabilis erat quondam*, inquit Oleast. *in fœminis prolis amor, quæ ex ancillis filios suscipere volebant, quando ex se non poterant.*
Oleast.

Cum iustè arguimur, taceamus.

24. *Habeo famulam Balam ingredere ad eam*, nonne iratus est tibi Iacob ô Rachel? nonne te seuere arguit, cum ab eo liberos peteres? cur igitur non solum non indignaris, imo hoc ei beneficium præstas, vt aliam habeat vxorem ex qua filium suscipiat? aduerte iuste reprehensam fuisse Rachelem à Iacob, non enim ab eo, sed à Deo filios petere deberet: prudenter igitur tacet speciosa Rachel, quia cum iustè arguimur, patienter sustinendum, *Videns Rachel*, inquit Abulens. *quod iustè Iacob responderat ipsi iniuste petenti, redargutionem factam patienter tolerauit.*

Ita solatij sumus cupidi, vt saltem aliquod optemus exiguum, si maius consequi non possumus.

Habeo famulam Balam, ingredere ad eam, quamuis ad illam ingrediens Iacob ipsa, concipiat & pariat, sterilitatene carebis, & fœcundane efficieris? minimè, cur ergo famulam in vxorem Iacobo tribuis, vt ex ea suscipiat filios? dices vt filij futuri sint mei, non naturales, sed adoptiui, sicque aliquo modo solabor ex sterilitate, cum aliud consequi solatium non valeam, *vt didicit Rachel*, ait Chrysost. *quod sterilis facta esset à Deo, & videns se liberis carere, vel mediocre solatium requirens, dicit ad Iacob, quoniam nunc me docuisti, quod non culpa tua liberis caret, ancillam meam accipe, filiosque procrea ex ea, vt paruum aliquod solatium inuenire possim, mihi vendicans eos qui ab ea nascuntur.* 25. Chryso.

Ita magnus est dolor in muliere nupta cum prolem non habet, vt omnes alias cogitationes absorbeat.

Habeo famulã Balam, ingredere ad eam, cur tuũ cum ancilla vis honorem communicare? nonne didicisti quod Agar videns se ex Abraham concepisse, Dominam superba despexit? nonne tibi idem cõtingere potest? nam Bala cum se fœcundam ex consortio 26.

fortio Iacob conspexerit, te tanquam sterilem fortè contemnet, aduerte nimia fuisse oppressam afflictione ex infœcunditate, & ita assero non cogitasse, nec de superbia, vel cōtemptu famulæ suæ, forte futuro, quia ita est ingens dolor in muliere nupta, cum liberis caret, vt omnes alias cogitationes absorbeat, *dedit illi*, testatur Salian. in suis annal. bus anno mūdi 2286. *Balam in coniugium, & suum cum ancilla honorem cōmmunicauit, vt fœcunditatis eius quodammodo particeps fieret, nec timuit ne illa insolesceret, vt Agar, quia ita ægritudo animi cæteras omnes curas, cogitationesque absorbebat.* Salianus.

Sapientia rerum diuinarum præditus, contendere debet exprimere auditoribus quod dicit.

27. *Habes famulam Balam, ingredere ad illam, an* tuæ remedium infœcunditati adhiberetur, ex susceptis filiis ex ancilla minime: ne igitur Balam tradas Iacobo in coniugem: diximus per Rachelem studiū sapientiæ intelligi, per Balam imaginationem, qua visibiles formæ & corporeæ repræsentantur, rectè ergo Rachel tradit ancillam Iacob, vt ex ea filios procreet, quia sapientia rerum diuinarum præditus, contendere debet exprimere auditoribus, quod dicit, quod efficit mediante Bala parturiente, ita obseruat Petrus Dam. opusculo 60. c. 18. *Rachel maluit vtcumque filios ex ancilla suscipere, quam omnino sterilis permanere; quia doctrina sapientiæ sine gratia contemplationis per exteriorem scientiam sine visibilium rerum formas auditoribus intimat quidquid de inuisibilibus intra arcana occultat, & sic quodammodo per ancillam filios accepit, dum per eam quæ sub se est scientia, spirituales Deo filios parit.* Petrus Dan.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV. & V.

VVLG. Deditque ei Balam in coniugium.

Sep. Et dedit ei Balam ancillam suam ei vxorem, & intrauit ad eam Iacob.

VVLG. Quæ ingresso ad se viro concepit, & peperit filium.

Sep. Et concepit Bala ancilla Rachel, & peperit ipsi Iacob filium.

Pag. Et ingressus est ad eam Iacob, & concepit Bilhac & peperit ipsi Iacob filium.

EXPOSITIO.

Dedit illi Balam, quam acceperat à patre in famulam, *in coniugium*, non in concubinatum, vti ab aliquibus in malam partem sumitur: eam enim ei tradidit tanquam legitimam vxorem, licet minus præcipuam.

Ingresso ad se viro, ingredi ad mulierem est ad morem Hebræorum generationi incumbere, ob verecundiæ studium, sic loquentium, quod secreto fiat, & quidem videtur ex more illarum gentium atque ætatum orta locutio, quia scilicet mos is erat, vt vir ad fœminam non hæc ad illum ingrederetur: in nuptiis quidem in lecto prior fœmina collocabatur, & deinde vir ad eam in tenebris accedebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Viri coniugum suarum cum licite possunt, desideriis satisfaciant.

28. Deditque illi Balam in coniugium; nonne duæ tibi vxores sufficiunt? nonne satis onus graue est bona coniux? mors aliquando seligenda potius foret quam vnica, præcipue si vana, vel si garrula, nam si vana, quid ab eo tolerandum non erit? si enim eam domi manere præcipis, tyrannum vocabit, non maritum: se miseram lamentabitur, non vxorem sed seruam in ergastulo teneri compeditam, siccine dicet, cum cæteræ libertate potitæ, quocumque lubet procedunt, sola ergo vti mancipium, in tenebris, in vinculis, in sepulchro iacebo? non feram, non patiar, sicilla si domi contineri cogatur: quod si foras prodeundum erit ad pingendum; ad instruendum vanitatis apparatum; quid obsecro satis est in domo mariti, atque in cauponantium officinis? si autem garrula: quot querimoniæ nocturnæ & diurnæ? illa ornatior procedit in publicum, hæc honoratur ab omnibus, at ergo in conuentu fœminarum misella despicior: quisnam igitur tanto pondere oppressus, non corruet? cur igitur aliam admittere vxorem non renuit, vt à tot molestiis se eximat? reuoca in me noriam quali desiderio Rachel æstuabat quomodocumque filios habendi: non renuit igitur Iacob, adhuc etiam Balam vxorem admittere, quia viri, coniugum cum licitè possunt, desideriis satisfacere debent, quod annuit Abul. *Iacob non desiderabat accipere aliam vxorem, quia satis se reputabat contentum, habendo duas vxores, sed ne vxori valde molestus esset, accepit & aliam vxorem; sciebat enim Rachel tristari vsque ad mortem, quia sterilis erat, si ergo non consensisset dans ei spem prolis saltem ex ancilla, præ mærore & tædio contabesceret, quod valde tristabile erat Iacob, cum eam tenero amore diligeret, nec eius tristitias poterat sustinere* Abulens.

Vxores non concubitum viri ad libidinem, sed ad prolem habendam desiderent.

Deditque illi Balam in coniugium, cur ô Rachel alienam tradis viro vxorem? fruere deliciis coniugij tui, quamuis nunc sis sterilis, fœcunda poteris fieri: ideo Iacob famulam tradit in coniugem Rachel, vt denotaret, quod si concubitum viri sui concupierit, non libidinis, sed prolis habendæ gratia, cum ei cedat sciens se sterilem esse, *satis elucet ipsam*; inquit S. August. lib. 22. cont. Faust. cap. 48. *nihil aliud in concubitu appetisse quam filios, quippe vbi se minime parere viderunt, famulas suas dederunt viris suis, vt eas matres facerent carne, ipsæ fierent voluntate.* D. Aug.

EXPOSITIO.

IVdicauit mihi Dominus, quasi diceret, iudiciū siue causam pro me egit, siue in fauorem meū, sicut antea pro sorore eius dixerat, dans ei liberos, nunc & pro me illos mihi ex ancilla concedens, vel iudicauit me dignam filiis, *& exaudiuit vocem meam*, qua quotidie coram eo preces fundebam, vt mihi filios tribueret, *dans mihi filium* ex ancilla, quem tamen adoptans meum efficiam, *& idcirco appellauit nomen eius Dan*, Dan interpretatur iudicium, siue lis, scilicet mihi adiudicata est a Domino, porro à Dan dicta est ciuitas Dan, quæ prius Lais dicebatur postea Paneas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iudicium Dei etiam ad minima extenditur.

33. IVdicauit mihi Dominus, nonne omnium iudex est? cur igitur specialiter ad tuam causam, Dei iudicium reuocas? vt eo nobis denotetur, Dei iudicium non omnia in communi respicere, sed etiam ad quælibet infima descendere *etiam ad minima*, inquit Hier. ab Oleast. *iudicia diuina extendi credendum est.* Oleast.

Cum coram Deo preces fundimus, quasi ex iustitia tribuere debet quod postulamus.

34. *Iudicauit mihi Dominus*, id est mecum iuste gessit Deus, non est cur hoc nobis aperias Rachel, scimus enim Deum nemini iniustitiam inferre, inspiciamus verba subsequentia, exaudiuit vocem meam, vel vt habet Caldæus, suscepit orationem meā, cur postquam dixit quod Deus iuste se gesserat in sua causa, subiungit quod eius orationē exaudierit? quid enim habet commune iudicium Dei, cum deprecatione nostra? quæ connexio inter vtrumque? maxima equidē, nempe quod quasi ex iustitia nobis tribuit Deus quod ratione ab eo petiimus: non dissentit Abul. *quando Rachel sterilis manebat, & petente ipsa prolem non exaudiebatur, videbatur Deus crudelis erga eam, nunc autē quia dedit prolē, dicitur iudicasse, id est iuste se habuisse condescendendo iustis precibus Rachelis, & ideo subdit, & exaudiuit vocem meam, quia quotidie deprecabar vt daret mihi prolē.* Abulens.

Etiam pro exiguo beneficio gratiarum agenda actio.

Iudicauit mihi Dominus, cur Deo tanquam æquissimo iudici refert gratiarum actionem? tu enim nec concepisti, nec peperisti, sed solum famula tua: aduerte beneficium existimasse, quod ex ancilla liberos habuerit; merito igitur domino grata existit, quia etiam pro exiguo beneficio gratiarum est agēda actio, *habuit aliquomodo*, inquit D. Chrys. hom. 56. *pariente ancilla vel breuem consolationem, ideo puero nomen imponit, & gratias agit Domino pro nato.* D. Chry.

Abiectum & inuidum fœminæ ingenium.

Iudicauit mihi Dominus, ex eo quod tibi filium ex ancilla tua dederat, Deo gratias egisti, nonne potius pro liberis concessis sorori tuæ, prudentius saperes, si grata fores, eosque tanquam filios susciperes & amares? cur ergo ad ancillæ partum amandum & celebrandum te demittis? quia abiectum & vile fœminarum est ingenium, vnde optime Lippo. *quæsiuit Rachel vel mediocre solatium per Zelotypiæ errorem contra sororem ex ancilla sua prolem ambiendo, cum iuxta sanguinis propinquitatē, sororis filios magis adamasse debuerit quam ancillæ.* Lippom.

Quanto quis maiorem Dei cognitionem possidet, tanto magis dolet de suis criminibus.

Iudicauit mihi Dominus, Rachel non potuit nisi ex Bala filios habere, quia contemplatiua de diuina essentia per se non valet aliquid perfecte speculari, & ita Deo filios procreat per quasdam imagines corporeas: de Balà igitur suscipit filium Dan, quem iudicium nominauit, cur hoc nomine appellat prolem, cum mediante ancilla ad cognitionem diuinæ essentiæ peruenit? quia inquit Hug. Carens. *quanto quis maiorem de Deo notitiam habet, tanto distinctius iudicat de peccatis suis.* Hugo Care.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII. & VIII.

VVLG. Rursumque Bala concipiens peperit alterum filium.

Sep. Et concepit adhuc Bala ancilla Rachel, & peperit filium secundum ipsi Iacob.

VVLG Pro quo ait Rachel, comparauit me Deus cum sorore mea, & inualui, & vocauit eum Nephtali.

Sep. Et dixit Rachel coassumpsit me Deus, & collocata sum cum sorore mea, & valui.

Cald. Suscepit Deus deprecationem meam cum deprecata sum in oratione mea, concupiui vt esset mihi filius, sicut sorori meæ, quod vtique concessum est mihi.

Pag. Luctationibus vehementibus luctata sum cum sorore mea, etiam præualui.

Caiet. Colluctationibus Elohim colluctata sum cum sorore mea, etiam potui.

Oleast. Calliditatibus Dei callide egi cum sorore mea etiam præualui, vel inuolutionibus Dei inuoluta sum, sorore mea.

Hiero. Alia littera habet, habitare me fecit Dominus habitatione cum sorore mea.

Rabi Menachē, coniunctionibus Dei coniuncta sū.

Alij Duplicationibus Dei duplicata sum.

Rabi Sal. Conatib. multis conata sū cū sorore mea.

Aliqui teste Lipp. legunt, subuersione Domini subuersa sum cum sorore mea

Alij, Additione vel coniunctione Dei adiuncta sum cum sorore mea: imo excellui ipsam.

Lipp. Peruersitate insigni peruersa sum cum sorore mea.

Rabi Dauid, verti me & conatum feci cum sorore mea, vt illam vincerem, tandemque inualui.

Vatab. Vicissitudinib. Dei paria feci cū sorore mea.

Alij habent, Luctationibus magnificis eximiis vel diuinis, luctata sum.

Chryſ. Aſſumpſit me Dominus, & conuerſata ſum cum ſorore mea.

CONCORDIA.

Non facilis eſt concordia tot verſionum, tamen ſi recte intelligantur, non multum diſſentiunt: nam verbum פתל paral, modo ſumitur pro peruertere, aliquando pro luctari, vel pro conari, vel diſtorqueri, cum autem Luctatores complicatione & diſtorſione membrorum, ſe inuicem ſubuertere conentur, calliditate magis & aſtutia, quàm virtute & robore, hinc eſt quod Oleaſt legit calliditatibus egi callide, alij conatibus conata ſum, cum autem פתיל patil faſciam ſeu vittam ex filis intortis, ligationem vel ligulam ex multiplicibus filis, qua quis alligatur, vel quæ alligatur, dicant aliqui ſignificare, hinc eſt quod verbum פתל paral reddant per coniungere, vel addere, cum autem quis ligulam ex filis efficit, eam contorquet, hinc eſt quod alij interpretantur per intorquere. D. autem Hieron. exiſtimat prædictum verbum ſignificare, etiam comparere, ita ut omnium harum lectionum poſſet eſſe ſenſus. Ego cum Lia fœcunditate & prolis gloria quaſi contendi, & quaſi colluctata ſum, iamque callide eam amplius non patientem vici, dum pro me ſterilitate noui & aſtute ancillam meam fœcundam marito meo ſubrogaui, & ideo ei comparabor, quia ſi filios Iacob ſuſcepit ex Lia, etiam ex me habuit mediante ancilla mea, quam in coniugem tradidi, cum autem aliqui putent nomen אלהים Elohim hîc non accipi pro Deo ſed pro magnifico, eximio, vel aliquo excellenti, hinc eſt quod dixerunt, colluctationes magnificas, eximias, vel diuinas, Caldaica autem paraphraſis, quid diuerſum ab aliis habet, & ad orationem deflectit.

EXPOSITIO.

Comparauit me Deus cum ſorore mea, id eſt aſſimilauit me ſorori meæ, in hoc quod iam habeo filios, ſcilicet ex ancilla, quamuis non naturales nec numero pares, cum nat s illius, & inualui, id eſt deſiderium meum adimpletum, cupieram enim ſaltem ex ancilla liberos habere, quod mihi contigit, & tam fœliciter, quod non vnum ſolum, ſed iam duos ſuſceperim, *vocauitque eum Nephtali*, quem ex diuerſa ſignificatione verbi Patal interpretati ſunt, ſcilicet vel colluctantem, vel vafrum, vel tortuoſum, aut inuolutum, vel comparatum, ſeu aſſimilatum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij orationibus impetrandi ſunt.

58. *Comparauit me Deus cum ſorore mea*, Cald. ſuſcepit Deus deprecationem meam, cum deprecata ſum in oratione mea, nonne cum primum ſuſcepiſti filium ex ancilla tua, orationibus tuis datum fuiſſe aſſeruiſti? cur igitur ſecundo habito idem repetis? vt doceret filios orationibus impetrandos & pro quolibet habendo orationem coram Deo fundendam, *in hoc notatur* (ait Abul.) *quod iſtos duos filios Rachel à Deo precibus extorſerit.* Abulen.

Vexatio dat intellectum.

39. *Comparauit me Deus cum ſorore mea*, Oleaſt. calliditatibus magnis callide egi cum ſorore mea, vnde nam Racheli hæc calliditas & verſutia, vt filios habeat? famulam in vxorem tradat Iacob? ſi enim fœminarum ingenium ſimplex, quomodo Rachelis aſtutum? nonne maxime angebatur ex infœcunditate? quid miraris ſi igitur callide egiſſe? vexatio enim & neceſſitas dat intellectum *excitare ſolet*, inquit Oleaſt. *ingenium cupiditas vehemens, & etiam miſeria, inuenerat fœmina ſubtilem valde modum ædificandi domum ſuam, nec de inuentione parũ gaudet.*

Ridicula fœminarum iactantia.

40. *Comparauit me Deus cum ſorore mea, & inualui*, quid ais Rachel, non ſolum æquiparatam te eſſe ſorori tuæ, ſed illa longe excellentiorem & ſuperiorem eſſe ob ancillæ partum duplicatum aſſeris: quomodo in hæc verba prorumpis? nonne quatuor liberos ſuſcepit Lia, tu autem nullum ex vtero, ſed ancillæ? non eſt ergo cur glorieris imo non ſolùm gloriatur, ſed longe ſuperiorem ſorore ſua ſe prædicat, vt quam ridicula ſit mulierum iactantia agnoſcamus, cum hæc de duobus ex ancilla filis glorietur ſeſeque hoc nomine audeat præferre ſorori, quæ naturalis eſt quatuor liberorum mater.

Vir fidelis vxori infideli ad pietatem dux & magiſter.

Comparauit me Deus cum ſorore mea, nonne Rachel ſicut & Lia parentibus ethnicis genitæ, ſuperſtitionibus & impiiſſimis ritibus inanium deorum infectæ? quomodo ergo vnius Dei memores? nam pluries eum confeſſæ ſunt, eiq; gratias retulerunt cõparauit me Dominus, inquit Rachel, ſorori meæ, Lia autem, vidit Dominus humilitatem meam: imo Dei nomen in filiorum nominibus ad iugem recordationem beneficij inſeruere, vnde Procop. quaſi admirans ait, memoratu dignum eſt, quod vxores Patriarchæ vbique commemorãtur fideles & agnoſcentes Deũ bonorum omnium authorem, Deus inquit vna, mihi dedit mercedem, altera vt prolẽ adipiſceretur, precibus Deum ſolicitauerat, quomodo à patriis ritibus, ad veram pietatem inductæ? nõne Iacob iuſtus & cultor virtutum? quid mirum igitur, ſi ad veritatem vnius Dei conuerſæ? vir enim fidelis vxori infideli ad pietatem dux & magiſter, quod D. Paulus annuit 1. Cor. 7. *Sanctificata eſt mulier infidelis per virum fidelem*, quæ verba exponens D. Bruno ait *nam plerumque mulier ſanctificata eſt accepta fide per virum fidelem, inde docentem eam.* 1. Cor. 7. D. Bruno

Nec mulier quamuis male morigera, ſi velis te à ſalute tua auocabit.

Comparauit me Deus cum ſorore mea, ex cognitione & confeſſione vnius Dei collegit Procop. fidelem fuiſſe, cum edocta fuiſſet viri ſui ſanctitate, pietate & exẽplo, ſed quomodo Rachel mariti cõſilio inducta, omni quã cum lacte ebiberat, exuta impietate verã Dei religionem tam facili negotio ſuſcepit, non autem maritus impiæ vxoris, quam vnice amabat, periculoſo commercio in barathrum impietatis cum illa pariter fuit prolapſus, nonne primus parens vel ad vnam vxoris vocem perſuaſus, Deum, Deique gratiam 41.

gratiam & paradisum amisit? & sapientissimus mortalium Salomon, Ethnicarum vxorum amoribus inescatus, ac præstigijs deceptus, miserandum veræ sapientiæ ac pietatis idolis inseruiens, fecit naufragium? quomodo ita fortis Iacob in pulcherrima vxoris specie ad impietatem non fuit adductus? quomodo illius captus pulchritudine, ipsiusque patris impietate ritibusque non fuit irretitus? vt inde edisças quod nec mulier, si vere sis religiosus, Deique fidelis seruus, quamuis male morata, si velis, à salute consequenda non te auocabit, quod his verbis Clem. Alex. 3. pæda. cap. 7. expressit *incedendum est vt conuenienter verbo ingrediamur, & si quæ adsit vxor & filij domus, nequaquam est onus, quæ cum prudenti viatore migrare didicerit*, quasi diceret, si quis paterfamilias vere fidelis fuerit, non modo coniugi nullum sentiet onus, nec obstaculum ad virtutem & animæ salutem, sed sese viatorem ac peregrinum in hac vita gerens, vxorem necnon liberos pariter ad cœlum atque ad Deum deducet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Sentiens Lia quod parere desiisset Zelpham ancillam suam marito tradidit.

Sep. Vidit autem Lia, quia steterat à pariendo & sumpsit Zelpham ancillam suam, & dedit eam ipsi Iacob vxorem, *sic Heb. & Cald.*

CONCORDIA.

NEscio cur noster vulgatus omisit tradidisse Liam ancillam suam Iacobo in vxorem, cum in Heb. Cald., & Sep. ita legatur, nisi quod præsupponat aliter Iacobum non recepturum ancillam, nisi in coniugem, sicque facile id aperire omiserit.

EXPOSITIO.

S*Entiens Lia quod parere desiisset*, videns se plurimos iam menses, præter pristinum morem non concipere, timens ne mutata forte ipsa sterilesceret, Rachel autem ope ancillæ suæ filiis abundaret, instituit orare coniugem, vt ne se in deteriore conditione haberet quam sororem, & si quid de ipso bene merita esset, cui quatuor liberos procreasset, ancillam suam Zelpham loco sui substituere ne grauaretur, vt sic via panderetur implendis Dei promissis de semine eius, stellarum & pulueris instar multiplicando, non tam habiturum ipsum nouam coniugem, quam veterem renouatam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iisdem artibus quibus alios fallimus, aliquando decipimur.

43. S*Entiens Lia quod parere desiisset, Zelpham marito tradidit*, nonne ô Rachel gloriabaris te superiorem sorore euasisse, teque callide & fraudulenter cum ea egisse, cum ancillam tuam Iacobo in vxorem tradidisti, vt sic ex ea filios haberes? quomodo soror similem astutiam adinuenit, quomodo etiam famulam tradidit in vxoré, sicq; filios ex eo habet? sane vt cognoscamus, quod iisdẽ artibus quibus alios fallimus, aliquando decipimur, *artibus nostris nonnunquam* ait Oleast. *inimicos instruimus & nonnunquam dolosus capitur arte qua alium capere voluit.* Oleaster.

44. *Videns Lia quod parere desiisset, Zelpham tradidit marito*, per Liam Ecclesiam intellexit Rupertus, sed qua de causa, cum filios amplius suscipere non potest, nec Iacobo procreare, tradidit ei ancillam, cum ancilla sit mercenaria? *quia Ecclesia*, inquit Stepha. Cant. cita. in alleg. Tilm. *quando per veros prædicatores non potest habere filios, placet vt per mercenarios habeat, Zelpha enim os hians interpretatur, & tales os amplum quandoque habẽt ad prædicandum, & si per auaritiam habeant cor constrictum, hoc est quod Apost. dicit, siue ex occasione, siue ex veritate, Christus annuntietur, in hoc gaudeo, & gaudete.* Steph. Cantuar.

Quando veri prædicatores non inueniantur mercenarij non fugiendi.

VARIETAS LECTIONVM VERS. X. & XI.

VVLG. Qua post conceptum edente filium.

Sep. Et intrauit ad eam, & concepit Zelpha ancilla Liæ, & peperit ipsi Iacob filium.

VVLG Dixit fœliciter, & idcirco vocauit nomen eius Gad.

Sep. Et dixit Lia, fortuna, & cognominauit nomen eius Gad.

Cald. Et dixit Lia venit fœlicitas.

Pag. Et dixit venit prosperitas.

Caiet. Venit fors.

Oleast. Et ecce exercitus.

Rabi Dauid. Venit qui augeat turmam.

Rabi Salo. Venit sidus bonum.

CONCORDIA.

VBi legimus fœliciter Hebraice בגד begad quod dupliciter legi & verti poteſt, primo diuiſim בא גד ba gad, id eſt venit exercitus vel turma, vel accinctus, ad modum militis גדד gadad enim ſignificat congregare, ſiue cogere exercitum, aut du ere exercitum vel turmam, & ita ſenſus Liæ tantum filiorum copiam habeo, quod poſſint exercitum conſtruere, ſecundo legitur coniunctim, vti paſſim legunt Hebræi codices בגד begad id eſt in fortuna ſiue fortunate, vel cum proſperitate, ſiue fœlicitate, vnde & Rabi Sal. vertit: venit ſidus bonum, ſiue planeta bonus, quaſi diceret, affulſit mihi benignius aſtrum, breuiter ergo ſic concordem verſionum varietatem efficies, dicens quod cum gad proprie ſignificet accinctum, ſiue procinctum ſcilicet militem, ſiue exercitum, inde tranſlatum eſt ad Martem militiæ Deum, qui cum crederetur à Gentilibus præ cere bonam victoriam, fortunam, & ſpolia militibus, hinc eſt quod pro gad ſeptuaginta verterunt ἐν τύχῃ in fortuna vel euentu fœlici.

EXPOSITIO.

QVa poſt conceptum edente filium, perſuaſus eſt Iacob, & ſuſcepit preces Liæ, & quartæ mulieris factus eſt maritus, nulla id tum lege prohibente, & conſuetudine permittente facta diuinitus vt creditur à diluuio diſpenſatione circa illam legem erunt duo in carne vna, Zelpha igitur facta Iacobi vxor quam primum concipit.

Dixit fœliciter, id eſt proſpere mihi contigit, quod ancillam meam tradiderim iacobo in coniugem. ſic enim iam filium adoptiuum ex ea conſequuta ſum, *vocauit nomen eius gad*, quem vt vidimus diuerſe plures interpretantur, nos autem dicimus quod denotat fœlicitatem, quaſi diceret, nomen filius erit fœlix euentus, vel proſperitas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inter coniugatos rixarum occaſio adimenda.

45. *QVa poſt conceptum edente filium*, cur ô Iacob hanc tibi traditam accepiſti quartam vxorem cum quatuor tibi natiſunt ex Lia filij? nam ideo precibus Rachelis acquieuiſti, quia carens liberis & infœcunda, Lia autem mater quatuor iam eſt facta, renuere ergo petitionem Liæ, quæ tibi ancillam in vxorem exhibet: adde quod ſi Iacob precibus Liæ nō obtemperaſſet, conqueſta de eo fuiſſet quod maiori amore ſororem ſuam proſequeretur cum ancillam precibus ſuis in coniugem accepiſſet: prudenter igitur etiam hanc quartam perſuaſione Liæ admittit, vt omniū rixarum occaſionem adimeret. *iſtam quartam vxorem* (inquit Abul.) *non deſiderabat nec petebat, nec etiam ad preces Liæ ſuſcepiſſet, quia iam Lia conceperat filios quatuor, nec erat ei neceſſe concipere ex ancilla, ſed ſuſcepit eam ne odij & diſſentionis materia oriretur, quia diceret Lia: ego ſum infelix, ego ſum deſpecta, quia ad preces ſororis meæ ſuſcepit vir meus ancillam in vxorem, ad preces autem meas ſuſcipere noluit.* Abulenſ.

Senſualitatis appetitus reprimitur, ſi imaginationis euagatio coerceatur.

46. *Quæ poſt conceptum edente filium*, cur prius ancilla Rachel tradita eſt ſub poteſtate viri, quam famula Liæ, vt filios pareret? nonne diximus Rachelis ancilla denotari imaginationem, ſicut famula Liæ ſenſualitatem? bene igitur prior Bala redigitur ſub viri dominio, quam Zelpha, quia niſi imaginationis euagatio coerceatur, difficillime ſenſualitatis appetitus reprimitur, quod docet Rich. à S. Vict. lib. qui dicitur Beniamin minor. c. 27. *prius ſemper eſt vt redigatur ancilla quæ fit per inutiles cogitationes, prius non reprimitur abſque dubio ſenſualitatis appetitus immoderatus, minime temperatur, qui igitur vult corporalium voluptatum deſideria temperare, prius aſſueſcat carnales delitias nunquam vel ſaltem raro cogitare; profecto namque quanto talia rarius cogitaueris, tanto rarius, tanto tepidius nimirum ea deſiderabis, hæc, ni fallor, eſt cauſa cur ſub virili dominio prior incuruetur Bala quam Zelpha.* Richar. Victor.

Filij ſunt tanquam exercitus ad tuendam pacem cum domi, tum foris.

Dixit fœliciter, Oleaſter *ecce exercitus*, cur ita vertis? quid habet puer recenter natus commune cum exercitu? nam puer viribus debilis, pro armis ſolum vagitum habens. exercitus autem conſtat fortiſſimis militibus, omni armorum genere præcinctis, omnibus formidoloſus, ſed nonne ad tuendam pacem ordinantur milites? merito igitur Lia ſecundum verſionem Oleaſtri, filios, exercitum dixit, quia maxime conducunt liberi, ad tuendam tam domi quàm foris pacem, *non ſolum ad pacem* inquit cit. Hier. ab Oleaſt. *ſed ad tuendam patriam & patrios mores nutriendi filij.* 47. Oleaſter

Mali vitiorum habitus non facile exuuntur.

Dixit fœliciter, Sep. *fortuna*, nonne fortuna pro numine celebratur ab Ethnicis, iam autem in pietate & vnius Dei cultu inſtructa erat, cur ergo adhuc fortunam nominat? non id tibi mirum videatur: nam licet à Iacobo iam edocta, ritus impios idolorum cū vera vnius Dei religione commutauerit, non tamen à veſtigio antiquæ vitæ atque infidelitatis omnem labem næuumq; abſterſit, ſupererant priorum ſordium aliqualia ſigna, cuiuſmodi eſt aut Martis aut Fortunæ appellatio. Fuit D. Theod. qu. 86. *verbum proſpera fortuna nō eſt verbum Iacob ſed vxoris eius Liæ, quæ vt dixi in impietate erat educata & parum in diuinis inſtituta*, quis enim cum à vitiorum cœno, ad virtutis puritatem ſeſe reduxit, nullū in ſe prioris fœditatis veſtigium retinet? quis à diabolo ad Deū transfugiens, ſic illius nuntiū remiſit vanitatibus, vt ne veniali quidem labecula inſperſus eſſe videatur? 48. S. Theod.

Licet

Licet caro per abstinentiam affligatur, tamen inde fœlicitatem consequitur.

49. *Dixit fœliciter*, cur ita fœliciter te prædicas in vnius susceptione filij? Richard. Doctor in lib. qui dicitur Beniamin minor cap. 25. per hunc filium abstinentiam intelligit. Sed cum abstinentia corpus nostrum affligatur, & vbi est afflictio, ibi non est fœlicitas, cur ergo habens hunc filium, fœlicem se dicit? recte fœliciter exclamat, *quia licet per abstinentiam* (inquit cit. auctor.) *caro affligatur, ad magnam, inde pacem & tranquillitatem animus componitur*, quid enim nobis aliud consulunt oracula diuina nisi corporis mortificationem.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XII. & XIII.

VVLG. Peperit quoque Zelpha alterum,

Sep. Et concepit adhuc Zelpha ancilla Liæ, & peperit ipsi Iacob filium secundum.

VVLG. Dixitque Lia, hoc pro beatitudine mea, beatam quippe me dicent mulieres, propterea appellauit eum Aser.

Sep. Beata ego, quia beatificabunt me mulieres.

Cal. Laus mihi erit, quoniam laudabunt me nunc mulieres.

Pag. Et beata dicar, quia beatam me dicent filiæ.

Caiet. In beando me, quia beabunt me filiæ.

Oleast. In rectitudine mea, quoniam rectificabunt me filiæ.

Arias. In fœlicitate mea, quia beatificabunt me filiæ.

CONCORDIA.

TAm variæ tribuuntur ab Hebræis & nostris significationes verbo אשר Assar & nomini אשר asser, vt difficile quænam sit illius germana, assequi possimus: sed vt breuiter concordiam versionum assignemus, radicem illius inuestigabimus, tenet Oleaster aser à radice ישר iassar deriuari, quod est rectum esse, seu rectificare, vnde fit quod ipse vertit in rectitudine, alij autem ab אשר asar, quod fœlicitauit, beauit, beatam prædicauit, interpretatur, hinc est quod dixerunt in vers. cum vel, propter beatitudinem meam, beth enim pro his omnibus sumitur: ponitur autem in hebræo verbum præteritum אשרוני isseruni beatificauerunt me pro futuro beatificabunt.

EXPOSITIO.

PEperit quoque Zelpha alterum, sine dubio Lia videns sororem duos filios adoptiuos habuisse ex ancilla, non contenta vnico ex sua persuasit marito vt iterum ancillæ copularetur sicque iterum grauida alterum filium peperit.

DIxitque Lia hoc pro beatitudine mea, quasi diceret, propter hunc filium, qui mihi est sextus, beatam & fœlicem me arbitror, beatam quippe me dicent mulieres, quæ se fœlices existimant ex filiorum multitudine, & ideo ab eis beata prædicabor, propterea appellauit eum Aser, id est, rectitudo, si versionem Oleastri, si autem communem, beatitudo, recipias.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prius ad bona propria temperantes simul ut ad toleranda aliena mala simus patientes.

50. PEperit quoque Zelpha alterum, quem Aser nominauit, cit. toties Richard. Vict. cap. 25 loquens de gemina prole Zelphæ ait, si per Zelpham sensualitatem debemus accipere, quam aliam quæso virtutis prolem potest ipsa gignere, nisi vt discat & in rebus prosperis temperanter viuere, & in aduersis patientiam habere; isti sunt Gad & Aser duo filij Zelphæ rigor scilicet abstinentiæ & vigor patientiæ: sed cur prior natus dictus est Gad, posterior autem Aser? *quia* inquit, *prius est vt temperantes simus ad bona propria, postea etiam vt fortes simus ad toleranda mala.* Richar.

Mulier se beatam arbitretur, si ex viro iusto plures suscipiat filios.

51. *Beatam me dicent mulieres*, ex eo quod iam quatuor filios habens naturales, duos adhuc adoptiuos ex ancilla susceperim, ergo mulieres impiæ, quæ plurimorum liberorum matres sunt fœlices se prædicabunt, & tales ab omnibus censebuntur, quod non exigua dementia est, cum impietas & fœlicitas simul non sint passibiles, cur ergo Lia beatam se prædicat, habens sex filios? non ex numero filiorum fœlicem se arbitratur, sed quod eos à viro iusto qualis erat Iacob, susceperit, ita Dio. Carth. *cum non sit rarum nec valde magnum vt vna mulier habeat quatuor filios naturales legitimos, duosque adoptiuos, imo cum multæ pessimæ mulieres habeant filios multo plures, cur Lia pro his sex filiis dicit se à mulieribus beatificandam? respondetur inquit quod ipsa cognouit virtutes, & quod primogenita fuerunt ei collata, benedictionesque Arabæ & Isaac de super factas in Iacob esse adimplendas, ideo magnum valde imputauit habere ex eo tot filios; seque ob hoc beatificandam à mulieribus fidelibus hoc ipsum scientibus.* Dion. Carth.

Qui virtutem patientiæ possidet, non solum mala non timet, sed de eis quasi lætabundus exultat.

Beatam me dicent mulieres & vocauit nomen eius Aser, qui beatus interpretatur, Ricard. Vict. lib. qui dicitur Beniamin minor c. 25. per Aser, qui est filius Zelphæ dicit intelligi vigorem patientiæ, quo habito 52.

quæ est sensualitas, pronuntiat, dicens hoc pro b a- ti tudine mea, mea inquit non sua, vnde enim sensualitas per carnem exterius atteritur, vnde cordis affectio ad puritatis integritatem reparatur, sed quomodo Lia quæ per Aser exercetur in malis tolerandis, potest se facile cum dicere? quomodo beatam prædicabunt, quam tot mala ferentem contemplantur? imo tenent ita celebrare; quia qui virtutem patientiæ possidet, non solum mala non timet, sed de eis illatis exultat. Sic. cit. auct. *quid de huius mundi aduersis timeat qui virtute patientiæ roboratus de illatis etiam malis triumphat? sicut de Apostolis scriptum est: ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati Act. 5. & sicut per Paulum præcipitur Rom. 12. in tribulatione gaudentes, quid igitur illius gaudium imminuat qui etiam de illata contumelia vel qualibet pressura exultat? ad beatitudinem ergo animi spectat quidquid pro Dei amore caro durum tolerat, vnde enim corpus atteritur, conscientia exhilaratur, & quo exterius videtur infælicior, eo interius constat esse beatior.*

Richard Vict.

Rom. 12

Act. 5.

Nisi vel tormenta vel præmia æterna consuleremus, nec de abstinentia delectationum vel malorum patientia curaremus.

53. *Beatam me dicent mulieres, & vocauit nomen eius Aser*, alium antea habuerat, quem Gad nominauerat, sed hos filios suscipere voluit, quia sororem, alios duos nempe Dan & Nephtalim, habere conspexit, tunc inquiro mysticè, vtrum Lia sollicita esset hos duos liberos adoptiuos habere, si Rachel duos priores non procreasset? dices, quidni? sed obseruemus quæso, ex Ricard. cap. 18. cit. lib. quod ad Dan specialiter pertinet consideratio futurorum malorum, ad Neptalim autem speculatio futurorum bonorum: quo posito dicamus quod Lia non curaret habere filios adoptiuos Aser & Gad, nisi prius Rachel Dan & Nephtalim suscepisset, quia nisi tormenta futura, vel præmia æternæ vitæ ante oculos haberemus, nec de abstinentia delectationum vel malorum tolerantia curaremus. Sed hoc præstat audire à cit. Richardo cap. 27. *patet quod de Gad & Aser abstinentia videlicet & patientia nunquam adoptiuos filios faceret, nisi sororis suæ Rachel adoptiuam sobolem assidue cerneret: quis enim vnquam affectioni cordis posset persuadere mundi huius prospera contemnere & eius aduersa non formidare, nisi suggerentibus Dan & Nephtalim futuræ vitæ tormenta vel præmia æterna non solum frequenter, imo pene indesinenter cogeretur aspicere? nunc autem per assiduam considerationem futurorum malorum facile ei persuadetur contemptus præsentium bonorum, & iterum per ingem contemplationem æternæ fœlicitatis inflammatur ad voluntariam tolerantiam pressuræ temporalis.*

Ricart.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Egressus autem Ruben, tempore messis triticeæ in agrum, reperit mandragoras, quas matri Liæ detulit, dixitque Rachel, da mihi partem de mandragoris filij tui.

Sep. Iuit autem Ruben in die messis triticeæ, & inuenit poma mandragorarum in agro, & attulit ea ad Liam matrem suam.

Oleaster Reperit Lilium album, *sic etiam Georg. Venet. prob.* 215.

VOx Hebraica דודאים Dudaim non significat Lilium, vt visum est Oleast. & Georg. Veneto, sed mandragoram, vt habent omnes Græci & Latini codices, cum enim ea vox nusquam alibi reperiatur nisi hoc in loco, & Cant. 7. cum dicitur mandragoræ dederunt odorem suum, vtrobique Septuaginta interpretes verterunt mandragoram, erant autem illi Hebreæ linguæ doctissimi, & nomina herbarum, arborum & animalium terræ suæ, vt sacris libris commemorata, optime nouerant, sed obiiciunt cit. Oleast. & Georgius mandragoram non esse odoram, quod tamen per dudaim scriptum est Cant. 7. sed eis opponatur auctoritas S. August. lib. 22. contra Faust. qui visu, olfactu, gustuque naturam mandragoræ periclitatus, affirmat eam suaueolentam esse. Septuaginta vbi habemus דודאים Dudaim legunt μῆλα μανδραγορῶν poma mandragorarum, vt quod de toto frutice diceretur, ipsi ad partem reducerent.

EXPOSITIO.

EGressus autem Ruben, qui iam grandeuus erat, qui forte ludens cum aliis pueris, iuit in agrum *tempore messis triticeæ*, ad discrimen messis hordeaceæ quæ primo fiebat, *reperit mandragoras*, mandragora est herba folia lata habens, pomaque inter folia sita, odorata quidem & coloris ochreæ, radices continet ternas, quæ mutuis complexibus coniunguntur, quas Liæ matri detulit, existimans aliquid preciosum inuenisse matrique iucundum, *dixitque Rachel* nempe Liæ, *da mihi partem de mandragoris filij tui*: non leuis est difficultas, cur tantopere has concupierit Rachel mandragoras: Cosmas Damianus cit. à Mich. Gisler in cap. 7. Cant. vers. 13. cui ipse non dissentit, tenet hanc herbam fructusque illius ad amorem spectare, amoremque conciliare, forte igitur hac ratione voluit Rachel has habere mandragoras, quibus amorem mariti sibi magis conciliaret, qui propter suam sterilitatem parumper sibi aduersus erat: alij opinantur pomum mandragoræ acceptum in escam sterilibus fœminis fœcunditatē afferre, & idcirco putant tantopere institisse Rachelem sumere id à Ruben filio Liæ cupiditate videlicet pariendi: sed instabis: mandragora est frigidissima, ergo non prodest sed obest conceptui, respondet Leuinus Lemnius lib. de Herbis sacræ script. cap. 2. mandragoram, quia frigidissima est, in frigidis regionibus, sterilitatem causare, sed in calidis & torridis, qualis est Iudea & Mesopotamia, in qua habita-

Cosmas Dam.

habitabat Iacob & Rachel, efficere fœcunditatem, quia æstum & siccitatem vteri temperat, & humectat: tandem D. August. libro 22. contra Faust. cap. 56. existimat mandragoras à Rachele expetitas, non ad conceptum, sed ad pomi raritatem & odoris iucunditatem, ego arbitror quod quamuis mandragora hanc virtutem fœcundandi non haberet, communem tamen apud mulieres fuisse opinionem huius virtutis, & ideo eam expetiisse Rachel vt facile concipere posset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mulieres odorum amantissimæ.

54. *DA mihi partem de mandragoris filij tui*, cur tantopere mandragoras à puerulo inuentas concupiscis? loquimur in opinione eorum qui dicunt ineptas esse conceptui: nonne id feret soror moleste, & ægre tuo acquiescet desiderio? aduerte odoriferas esse, iuxta illud Cant. 7. mandragoræ dederunt odorem suum: ne inquiras ergo, cur ita eas ardenter expetierit, quia mulieres odorum suauissi-
S.Cypr. morum sunt amantissimæ. Fauet D. Cyprian. prol. lib. de operibus cardi. *Rachel*, inquit, *ad odorem non ad esum Liæ mandragoras concupiscit.*

In humana opulentia etiam paupertas.

55. *Da mihi partem de mandragoris filij tui*, nonne Rachel apud Iacobum, cui gratissima & acceptissima erat, lautioribus epulis abundabat? vel si esui erant insipidæ, nonne alia magis odorifera possidebat? cur igitur minoris odoris requirit mandrago-
Oleast. ras? respondet Oleast. *quia quidquid pauperes habent, volunt sibi diuites habere ac si propriis bonis indigentes ditescere velint alienis, & in opulentia pauperes se faterentur.*

Inuidia vitium muliebre.

56. *Da mihi partem de mandragoris filij tui*, nonne tibi alia sunt domi odorifera? munus à puero suo oblatum Liæ relinque, delectantur enim matres infantulorum munusculis? nihilominus eas appetit, nec patitur sororem eas possidere integras, forte ex inuidia muliebris animi vitio, quod obseruauit Hier. ab Oleast. *inuida res est fœmina quæ etiam minimis*
Cir. Lusit. *inuidet.*

Fama acquirenda ex labore bonæ operationis.

Da mihi partem ex mandragoris, nempe ex illis
57. quas Ruben in agrum egressus inuenerat: existimat Hug. Carens. Ruben, qui interpretatur filius visionis non cæcitatis, vt multi de quibus Isa. speculatores eius cæci omnes nescierunt, vniuersi canes
Isaiæ 56. muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia. hic Ruben, nempe prælatus egreditur in agrum, per prædicationem, & tunc colligit mandragoras: quid est quod prælatus cum labore prædicationi insudans inuenit mandragoras? diximus eas esse insipidas, tamen odoriferas: respondet ergo Hug. Carens. *ideo inuenit in agro mandragoras quæ sunt poma insipida, sed odorifera, hoc est odorem bonæ opinionis quæ prouenit ex labore operationis, habentia.*

Timere Deum propter seipsum, homines autem propter eum debemus.

58. *Da mihi partem de mandragoris*, de quibus? de illis quas Ruben in campum egrediens, inuenit, sed cum diximus Ruben timorem designare, cur nunc egreditur? cur intus non egrediens permanet? si enim timor est, foras, vbi sunt pericula, progredi non deberet: merito tamen & aliquando intus est, & aliquando foris est Ruben, *quia quando in secreto cordis*, inquit Rich. Vict. lib. toties cit. c. 28. *in conspectu Dei de nostra conscientia trepidamus, Ruben est intus, tunc autem foras exit, quando* Richard.
propter Deum hominibus etiam nos ad omnem obedientiam inclinamus, timere itaque Deum propter seipsum, homines autem propter Deum, est Ruben nunc intus morari, nunc foris inueniri.

Ex voluntaria abstinentia & patientia ad omnem obedientiam inclinamur.

Da mihi partem de mandragoris, quas Ruben 59.
egressus in agrum reperit, per Ruben in campum egredientem ex impetu operis, intelligit Rich. hominem timore Dei affectum, sed iam obedientem, operibusque iustitiæ ex obedientia vacantem, sed cur solum natis Gad & Aser dicitur Ruben egressus in campum? quia tunc quodlibet imperium amplectimur, & perfecte obtemperamus, cum à rebus terrenis abstinemus, & mala toleramus, *si semel* Cir. Ri-
animus inquit prædictus doctor cap. 28. *amore ab-* chard.
stinentiæ vel patientiæ perfecte incaluerit, protinus Ruben ad omnem obedientiam absque vlla contradictione se subdit, qui enim tam aduersa perpeti, quam in prosperis non delectari, apud semetipsum statuit, quæ difficultas eius obedientiam vlterius minuere poterit? si enim dura quæque & aspera pro Dei amore etiam per memet ipsum appeto, cur non magis hæc ex adiuncta obedientia ad maioris meriti gloriam tolero? recte ergo post natum Gad & Aser Ruben exire dicitur, quia timor Domini ex voluntaria abstinentia & patientia ad omnem obedientiam roboratur.

Difficile laudibus non collætamur, vel bona æstimatione nostra non tangimur.

Da mihi partem de mandragoris filij tui, tot ne 60.
erant mandragoræ oblatæ à Ruben, matri suæ, vt eas omnes sibi dari non petierit? cur solum partem mandragorarum, & non omnes postulas? aduerte per eas, quæ odorem suum late solent spargere, bonæ opinionis famam debemus accipere, quas quidem tunc Lia accipit quando oblata laus affectum tangit, quando in laudis suæ præconiis animus afficitur, & in aura popularis fauoris iucunde delectatur, quo posito: recte dicemus ideo non omnes, sed partem mandragorarum solum à sorore Rachelem petiisse, quia sciebat difficile cedere debere in totum mandragoris, quæ bonam opinionem vel laudem Richard
humanam denotant, vnam vtraque quilibet desiderat, responsio est præd. Richard. cap. 29. *notan-* a S.Vict.
dum, inquit, *quam temperata Rachel non mandragoras sed mandragorarum partem petat, nam nec hoc rationem latet, valde esse difficile vt animus quamuis renitens ex oblata laude non hilarescat.*

Vera laus est de recta voluntate, quæ per opus bonum innotescit.

SYNOPSIS
CAPITIS TRIGESIMI.

RACHELI AC LIÆ ET ADOPTIVI ET naturales naſcuntur filii, poſt quorum ortum, pater Iacob in patriam ſuam redire deſiderat, qui à Laban, precibus & mercedis promiſſione retinetur, ex cuius præmii conuentione, ſapienter vltra modum ſibi diuitias parat.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS I.

VLG. Cernens autem Rachel, quod infœcunda eſſet, inuidit ſorori ſuæ, & ait marito, da mihi liberos, alioquin moriar.

Sep. Videns Rachel quod non peperiſſet ipſi Iacob &c dixit da mihi filios, ſin autem non, moriar ego.

Pag. Sin minus, mortua ſum.

Cald. Alioquin moriar.

Chryſ. Æmulata eſt Liam ſororem ſuam.

EXPOSITIO.

CErnens Rachel quod infœcunda eſſet, tot annorum ſpatio didicerat ſe eſſe ſterilem, *inuidit ſorori ſuæ*, inuidia duplex, vna, quæ proprie eſt triſtitia de bono alterius, vel gaudium de illius infœlicitate, alia vero quæ impropriè ſic dicitur, cum quis ſcilicet triſtatur de proprio defectu, comparatiue ad alterum qui eo caret; cum alii probabiliter ſolum aſſerant fuiſſe impropriè inuidiam in Rachele, alii autem propriè, hinc eſt quod vtramque ſententiam conceptibus aperimus, *& ait marito da mihi liberos*, ſicut ſoror mea fœcunda eſt, cur etiam à te non ſuſcipiam prolem? da mihi igitur, *alioquin moriar*, non ſecundum ſimplicem vocis ſignificationem verba accipienda ſunt quaſi liberos vitæ præferret, ſed per hyperbolicum tropum, vt vehementiſſimum habendæ prolis deſiderium exprimeret, vnde morior, ideſt mœrore vſque ad mortem tabeſco.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Qui alios contemnit, deſpicitur.

1. *CErnens Rachel quod infœcunda eſſet*, & ideo contemptui habita, ſterilitas enim antiquis maxime inuiſa erat, nonne illa eſt Rachel, quæ tanti decoris erat, vt per Antonomaſiam ſpecioſa diceretur? quomodo ita deſpecta? nonne ſororem contempſit deformem? ne mireris igitur, ſi iam contemptui habeatur, quia qui alium contemnit, iuſto Dei iudicio deinde contemnitur, audiamus Abul.
Abul. hoc aperientem, *antea ſororem ſuam deſpexerat, quia ipſa pulchrior erat, & magis à marito amabatur, nunc autem vice verſa, quia Lia facta eſt fœcunda, multum amabilis erat, quia totum bonum & finis habendi vxorem, conſiſtebat in prole, Rachel autē quia non pariebat, videbat ſe opprobrio haberi, ideo anguſtiabatur, ecce quanta diuina ſapientia in rebus ordinatio, Rachel quæ antea ſibi ipſi fælix videbatur, vt ſororem deſpiceret, per ſterilitatem depreſſa eſt, vt ſe miſeram recognoſceret.*

In fœminis ſæpius nō verus amor, ſed Zelotypia.

Cernens Rachel quod infœcunda eſſet, inuidit ſorori ſuæ &c. putares ob viri amorem, ſic filios expetere, & equidem hoc honeſtum eſſet, ſed nō tantus amor 2.
in fœ-

in fœminis reperitur, quæ se solas amare nouerunt, sane Iacob ardentissime diligebat Rachelem, adeo vt præ amore illius, parui duceret Liæ fœcunditatem eiusque liberos; hoc solum curabat, vt sua Rachel viueret, è contra autem Rachel virum pro liberis molestabat, eumque maxime angebat, dicens, da mihi liberos, alioquin moriar, quæ ista solicitudo Rachelis pro liberis? an erat mariti sui amor? minime, sed carnalis amor sui, sed Zelotypia, quæ frequentior est in fœminis quæ matrimonio coniunctæ sunt. Chrysost. Hom. quinquagesima sexta in Genes. ait, *graue malum est Zelotypia, vidit viri erga sororem amorem, & putabat illa de causa tot liberos habuisse, vnde dicit da mihi filios,* non coniugis, non filiorum amor, sed Zelotypia erat non sollicitudo de filiis habendis, ex dilecto viro, sed Zelotypa cura, quod magis amaretur Lia. Chrys.

Non inuidia aduersus alios ducamur propter eorum fœlicitatem, sed potius nobis compatiamur propter nostros defectus, vt Deus nobis subueniat.

3. *Cernens Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ*, si soror illius est, quomodo erga illam inuidiæ zelo ducitur? existimant aliqui, vt noster Lyr. quod inuidia proprie dicta, quæ de alterius fœlicitate dolet, non ducebatur aduersus sororem, quomodo igitur Abulensis Rachelem sorori suæ inuidisse intelligit: non tanquam doleret de sororis fœcunditate, sed potius sibimet compatiens de propria sterilitate, ait enim, *alio modo accipitur inuidia importãs dolorem de defectu proprio in cõparatione ad aliquem habentem id quo iste caret, & isto modo inuidebat Rachel dicens, Domine Deus sorori meæ dedisti prolem, mihi autem non*, quo posito quomodo sacra pagina ait, recordatus Dominus Rachelis, exaudiuit eam & aperuit vuluam eius: quomodo ex sterili fœcundam, ex contempta fœlicem constituit, si sorori inuidebat: iam diximus ex Abulensi, non doluisse de fæcunditate sororis, sed erga seipsam compassione ductam propter defectum sterilitatis, & ideo non mirum, auxilium & donum fœcunditatis à Deo accepisse. Abulens.

Inuidia desinit in insipientiam.

4. *Cernens Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ, & ait da mihi liberos*, nonne inconsiderata est hæc petitio: nam sciebat quod non viri concubitus fœcunditatem sorori contulerat, sed quod Dominus Deus vuluam eius aperuerat, cur igitur inquit D. Chrys. petit ea quæ supra naturam sunt, & relicto naturæ Domino, virum arguit, qui ad hoc nihil conferre poterat: tandem cõcludit, quod Rachel in hoc desipuerit vndenam orta est illi insipientia? lege Moysem dicentem, *inuidebat sorori suæ*, & vlterius non inquires, inuidia enim insipientiæ comes, *graue malum est*, inquit cit. Chrysost. Hom. 56. in Genes. *Zelotypia & desinit in insipientiam, id quod & huic euenit; videns enim chorum filiorum sororis, & cogitans suam sterilitatem, non ferebat dolorem, neque cõtinere poterat cogitationem quæ se turbabat, sed illa insipientia verba loquebatur, da mihi liberos.* Chrys.

Inuidia aliena torquetur fœlicitate.

5. *Cernens Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ*, quid in te commisit Lia, si sterili manente ipsa fœcunda plures suscepit liberos? non enim tibi virũ adimit, cum tibi pluries debitum coniugale reddat, quam ei, ne liuore igitur erga sororẽ ducaris, imo vt æmula ducitur, fœcunditate enim sororis quæ maxima est fœlicitas, torquetur, *nam inuidia*, ait D. Hieron. in cap. 5. ad Galat. *aliena fœlicitate torquetur, & in duplicem scinditur passionem, cum aut ipse est aliquid in eo in quo alium esse non vult, aut alium videns esse meliorem, dolet se ei non esse consimilem, pulchre quidam de inuidia dixit, iustius inuidia nihil est, quæ protinus ipsum authorem rodit, discruciatque animum.* Hieron.

Inuidia comes superbiæ & eius filia.

6. *Videns Rachel quod infæcunda esset, inuidit sorori suæ*, vnde tibi hic liuor, pestis animæ & cordis putredo? ait textus, videns quod infœcunda esset, quamuis sis infœcunda, deberesne zelo tabescere: aduertite, quod quia speciosissima erat, arbitrata est superbe sibi deberi fœcunditatem, imo & sororem suam despexit, quia deformis erat, & viro suo exosa: non miror igitur sorori inuidisse, inuidia enim comes est superbię, & eius filia, *quoniam superbiæ comes est inuidentia*, inquit D. Aug. in Ps. 58. *fieri non potest vt superbus non inuideat* D. Prosper. autem 3. de vit. contemp. cap. 4. *inuidia in tantum de superbiæ fonte manauit, vt Diabolus qui per superbiam periit, hominem primum statim succensus inuidiæ felle perdiderit.* D. Aug. D. Prosper.

A parente impio proles male morigera.

7. *Cernens Rachel quod infæcunda esset inuidit sorori suæ*, Zelotypia Rachel qua etiam Lia laborauit, turbatur, cur vtraque soror inuidia in alterutram tabescit? nonne pater eorum impius? quid mirum igitur si inuidæ, quia ex parente idolis dedito, filiæ male moratæ oriuntur, & instituuntur: quod cognouit D. Theod. q. 85. in Genes. *imperfectiores erant & hominis impii filiæ, nempe qui statuas deos nominabat, hac de causa, Deus cum leges conderet, tales nuptias prohibuit, non accipies, inquit, vxorem Zelotypam aduersus sororem suam*, expende illa verba, imperfectiores erant, & hominis impii filiæ, his enim significat, quod proles non solum infecta næuis maculisque parentum nascitur: sed quod illorum mores, gestus & voces, visu, ipsaque consuetudine continua, in seipsa ad viuum exprimit. D. Th.

Parum rationi consentaneæ sunt aliquando mulierum petitiones.

8. *Dixit marito da mihi liberos*, an in sola potestate viri tui situm est tibi liberos tribuere? minime; nam Deus est, qui præcipue vuluas sterilium aperit, eisque confert fœcunditatem, cur ergo ab eo liberos postulas? ne sciscitetis, quia parum rationi consentaneæ sunt aliquando mulierum petitiones: *quam irrationabilia sunt*, inquit Oleaster, *sæpius fœminarum placita, ostendit locus iste.* Oleast.

Precibus aliorum commendemus ea quæ nostris consequi non possumus.

9. *Dixit marito da mihi liberos*, non desunt qui asserant Rachelem non petiisse absolute filios à Iacobo, sed cum eum virum iustum agnosceret vt precibus suis à Deo liberos consequeretur, postulasse, sicut Isaac Deum deprecatus fuerat, vt à Rebecca

sterilitas amoueretur, fieret quæ fœcunda, sed ô Rachel, cur coram Deo preces non fundis, vt prolem assequaris? cur rogas Iacobum, vt à Deo hoc imploret beneficium, quia precibus aliorum commendare debemus ea quæ nostris consequi non possumus, *hic locus*, inquit Oleast. *docet nos patronos quærere, qui pro nobis petant ea quæ non valemus nostris precibus impetrare.* Oleast.

Studium sapientiæ si non proficit, citius deficit.

10 *Dixit marito da mihi liberos, alioquin moriar,* quid putas in corde Rachel agitur? quibus existimas desideriorum æstibus agitari? cum videat sororem suam matrem filiorum lætam, se autem sterilem permanentem: quid ergo dicit viro da mihi liberos, alioquin moriar? si vsque ad hæc tempora sterilis permansisti, & tamen cum incolumitate, cur si nunc nō suscipias, morieris? reuoca in memoriam à nobis dictum fuisse Rachele speciosa studium sapientiæ denotari, vere igitur Rachel asserit, quod si maneat sterilis, quod si filios non habeat, morietur, quia vt optimè Ricard. à Sancto Vict. l. qui dicitur Beniamin minor c. 13. *absque dubio studium sapientiæ si non proficit, citius deficit.* Ricard. à S. Vict.

Proprium amantis velle videre rem dilectam.

11. *Dixit marito da mihi liberos, alioquin moriar,* quænam ratio esse potest quod nato Iuda, Rachel ad amorem prolis solito amplius inardescit: vidit Ruben primogenitum Liæ, vidit Simeonem, vidit Leui, & desiderium habendi liberos non exprimit, cur igitur nato Iuda cum tanto affectu declarat, itaut dicat se morituram, nisi det illi prolem maritus: aduerte quod sicut ad Liam, idest animi affectionem pertinet diligere, sic Rachelis, idest rationis est cognoscere, ex illa nascitur quilibet affectus ordinatus, ex ista sensus seu intellectus purus: & quid aliud per Iudam intelligimus, nisi amorem ordinatum: amorem cœlestium: amorem Dei, amorem summi boni: quo posito, cur potius nato Iuda, quam aliis, Rachel ad amorem prolis inardescat: satisfacit cit. Ricard cap. 13. *quia eo nato, idest bonorum inuisibilium desiderio exurgente atque feruente, incipit amoris prole æstuare, qui incipit velle cognoscere, vbi amor ibi oculus, libenter aspicimus quem multum diligimus, nulli dubium quia qui potuit inuisibilia diligere, quin velit statim cognoscere, & per intelligentiam videre, & quanto plus crescit Iudas, affectus videlicet, tanto amplius in Rachel feruet desiderium pariendi, hoc est studium.* Ricard cap. 13.

Inuidia liuore tabescenti infert mortem.

12. *Dixit marito, da mihi liberos, alioquin moriar,* cum plures in partu mulieres, vitam morti commutent, potius tuæ propositionis contrarium inferre deberes, scilicet non moriar, cum fœtus tibi necem non sit allaturus: sed si præcedentia verba Moysis attētè consideremus, scilicet quod inuidit, dicemus rectè collegisse Rachel, in se morituram: inuidia enim nisi ei remedium adhibeatur, liuore tabescenti infert interitum *sicut aiunt*, inquit D. Aug Serm. 1. Dom. 3. in quadr. *viperas dilacerato materno vtero nasci, ita & inuidia natura illa animam à qua concepta est, consumit & perdit.* D. Aug.

Miræ antiquorum continentia.

Dixit marito, da mihi liberos, nonne generationi dat operā: quid ergo de eo conquereris? aduerte cū Proc. quod cum Iacob agnouisset Rachelis sterilitatem ab eius concubitu abstinebat: quomodo à speciosissima, & quam ardenter amaueras abstines? licet enim non sit fœcunda, delitias & alias quæres matrimonii voluptates: ne arguamus Iacobum, miram eius honestatem & continentiam laudibus extollamus, qui cum à prole habēda desperaret, ab eius concubitu cessabat, sed præstat audire Procop. *antiquo gētis instituto abstinebant à grauidis, nec accedebant ad lactantes & nutrientes infantes, sed eo tantum tempore quo conceptus non negabatur, sese dabant vxoribus, hanc traditionem confirmat Iacob, nā cum cognouisset sterilitatem Rachelis, non amplius cū ea concubuit, illa vero sperans ex concubitu prolem venturam, virum alloquitur, da mihi liberos, cum hæc diceret, satis illum non esse creatorem sciebat, verum, ad eum modum viri concubitum flagitabat, siquidem maritus concubitum vt cum infœcūda detrectabat*, sic ille super c. 16. Genes. 13. Procop.

Mira est mulierum ad habendam prolē propēsio.

Dixit marito, da mihi liberos, &c si quot incōmoda à grauidis tolerantur, experientia tibi notum esset, non ita anxiè liberos concupisceres, tū in partu animam exhalabis, laboriosa & acerba morte, occumbens; desiderium igitur filios habendi remone; imo eo æstuat, quia tanta mulierum ad habendam prolem propensio, vt ipsi vitæ filios anteponere videantur, *mirum est*, inquit Hamerus, *muliebre genus tanto studio liberos affectare quos & per tot mensium fastidia, & per sæuos partus dolores mūdo edunt: extant huius amoris crebra exempla in puellis haud dum nubilibus, quas videmus puppas in sinu atque in cunis circumferre, identidem exosculari eam tum opus nuptiarum meditantes.* 14. Hamer.

Ab antiquis Christus summopere desiderabatur.

Dixit marito, da mihi liberos, alioquin moriar, nonne vita omnibus tanquam charissima præferenda est: cur igitur ais morituram, si filios non susceperis: aduerte Iacob apertè uisse coniugibus suis in suo semine, quod erat Christus, benedicendas omnes esse terræ nationes: ne vituperes igitur Rachelē, si tanto desiderio erga prolem habendam ferebatur, & vitæ præferre videbatur, quia se futuram matrem Messiæ secundū carnem ardentissime exoptabat, *sibi erat afflictio maxima*, inquit noster Lyran. *non habere filios, eo quod eos habere desiderabat à Iacob de quo Christus erat nasciturus.* 15. Lyran.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS II.

VVLG. Cui iratus respondit Iacob, num pro Deo ego sum, qui priuauit te fructu ventris tui?

Chald. Et iratus est furor Iacob in Rachel, & ait, nunquid à me tu petis filios: nonne à facie Domini debuisses petere, qui prohibuit à te generationem ventris tui?

Pagnin.

Pag. Nunquid pro Deo sum, qui priuauit te fructu ventris tui?

Vatab. Nunquid Dei loco sum ego, &c.

EXPOSITIO.

Cui, nempe Racheli, *Iratus respondit Iacob*, non ita quæ esset odium, sed motu subito indignationis, eo quod prolem debito modo non postulasset; à Deo enim hanc deprecari enixè debuisset, vnde prudenter ei respondet, *nunquid pro Deo ego sum?* Hebraismus est, qui significat à Deo fœcunditatem & sterilitatem prouenire, sensus igitur verborum Iacobi est, iniuste de me conquereris, quod filios non susceperis, hoc in mea potestate non est situm, sed Dei, qui naturam, prout libitum fuerit, in contrarias commutat partes.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Molestè feramus ea quæ dicuntur aduersus Dei potentiam.

16. *Cui iratus respondit Iacob*, nonne est illa, quam ob pulchritudinem Liæ præferebas, & pro cuius amore tibi pauci videbantur septem anni seruitutis? quomodo igitur eam cum indignatione alloqueris? nam insolitum est nos seuere gerere etiam quantum ad verba, cum iis quos dilectione nostra prosequimur: inspice quæso quidnam dixerat Rachel, da mihi liberos; quibus verbis significauit in potestate viri sui sitam esse fœcunditatem & sterilitatem, quod falsum est, & potentiæ Dei aperientis vuluas & claudentis derogat: merito igitur Iacob Rachel quamuis dilectissimæ indignatur, quia moleste ferre debemus, ea quæ dicuntur aduersus potentiam Dei, sic
Lippom. Lippom. *licet Iacob vehementius quam par erat amare, Rachel, Deum tamen cum timeret æquanimiter ferre Dei blasphemiam non potuit, munus scilicet filiorum quod solo Deo donante, conceditur, sibi tribui.*

Fœcunditas & sterilitas mulierum à Deo.

17. *Cui iratus respondit Iacob*, si maxima est propensio mulieribus ad prolem habendam, & à te tanquam vxor legitima filios petiit, cur ei indignaris? non irascitur quod liberos petierit, sed quod indebite voluit habere, non enim à viro suo petenda erat fœcunditas, sed à Deo illius auctore, sicut & sterilitatis, *quare derelicto naturæ Domino*, inquit
Chrys. Chrysost. *reprehensionem mihi inducis? ille est qui te priuauit fructu ventris tui, quare non ab illo petis, qui potest aperire naturæ officinam & fœcundam facere vuluam? disce quod ille qui te priuauit fructu ventris tui, sorori tantam fœcunditatem præstitit, non igitur à me petas quæ præbere non possum, & cuius non sum Dominus.*

Viri coniugum suorum desideriis immoderatis non acquiescant.

18. *Cui iratus respondit Iacob*, si afflictio non est addenda afflicto. Rachel autem non leui angustia ex sterilitate sua premitur, cur vlteriorem ei addis afflictionem, seuere & iracunde ei respondens? nonne diximus in versu præcedenti, hac petitione da mihi liberos, rationi dissentaneum voluisse? merito igitur Iacob non pacificè, sed iracundè respondet Racheli, quia viri coniugum suarum stultis desideriis
Oleast. minime debent acquiescere: *viri*, inquit Oleaster, *immoderata vxorum desideria arguere & temperare debent.*

Errantes doceamus.

Cui iratus respondit Iacob, num pro Deo sum qui 19.
priuauit te fructu ventris tui? quasi ei diceret, cum in manu Dei sit fœcunditas & sterilitas, non à me sed à Deo petere deberes, vt tuam vuluam aperiret: sed ô Iacob, nonne sufficiebat eam grauiter arguere, nullo ei dato responso? & ei præcipere vt obmutesceret, cum vt vna ex stultis mulieribus loquuta fuisset? prudenter Iacob eam instruit, non à se fœcunditatem esse vel sterilitatem, quia non solum compescere errantes cum aliquid rationi dissonum effutiunt, debemus, sed etiam docere tenemur. *vide iusti intellectum*, inquit D. Chrys. *quomodo ei succensus, responsum illi dat sapientissimis verbis, docens* Chrys.
diligenter omnia, causamque manifestat, vt non relicto Domino quærat ab alio ea quæ ille solus præstare potest.

Irascendum non personæ sed illius defectibus vitiis.

Cui iratus respondit Iacob, aliquid emphatice 20.
amplius habet Chald. iratus est furor Iacob in Rachel: si Moyses propter simplicitatem te laudibus extulit, à simplicibus autem abest iracundia, vnde Christus Dominus simplices contulit columbis quæ felle carere dicuntur, vt ab eis omnem iram abesse sciremus, quomodo Iacob irascitur, & furor eius æstuat? tum ira nonne inter capitalia vitia numeratur? en dicendus igitur Iacob lethaliter peccasse? minime, nam non Racheli quam vnicè diligebat, sed eius loquacitati, vel falsæ opinioni, qua fœcunditatem à Deo esse arbitrabatur, irascitur; vitiis enim licet non personæ, cum furore irasci; vnde regius Dauid Psalm. 4. nobis consulit dicens. *irascimini &* Psal. m. 4.
nolite peccare, quæ verba exponens Cassiod. ait, Cassio
peccatis irasci debemus.

Iniuriæ propriæ tolerandæ, Deo illatæ non sustinendæ.

Cui iratus respondit Iacob, miror dilectæ indi- 21.
gnari Iacobum, nam attente considera fratrem ei mortem minantem, & eius occasione à domo paterna exulem; ei tamen iratum non lego, conspicio Labanum Liam pro Rachele ei supposuisse fraudulenter, & contra fidem datam, quod completis septem annis seruituti, ei traderet in vxorem; ei autem indignatum non conspicio, quid in te commisit vxor dilectissima, vt ei soli furor tuus irascatur? reuoca in memoriam Deo iniuriam irrogasse, cum homini quod solius Dei erat, tribueret: en miteris igitur, si nec fratri suo Esaü, nec perfido suo socero, sed soli Racheli indignatur, quia iu-

iur æ propriæ, quales quæ ab Esau & Laban illatæ fuerant Iacob, ferendæ sunt, non autem quæ Deo inferuntur, sic noster Lyr. exponens illud Iob, *quasi vna de stultis mulieribus locuta est, dixerat autem: blasphemans benedic Deo & morere*, sic autem ait, *vir sanctus quamuis afflictiones proprias patienter sustinuerit, tamen iniuriam Dei absque reprehensione sustinere non potuit, quia iniuriæ propriæ sunt tolerandæ, diuinæ autem vendicandæ.* Lyran. Iob. 2.

Pœna superbæ mulieris sterilitas.

21. *Cui iratus respondit, num pro Deo sum ego qui priuauit te fructu ventris tui?* cur ais à Deo fructu ventris sui, id est liberis priuatam fuisse? vel cur Deus potius infœcundam Rachelem quam Liam effecit? aduerte Rachelem ob eximiam suam pulchritudinem intumuisse: ne inquiras ergo cur Rachel sterilis reddita, quia pœna superbæ mulieris est infœcunditas. Fauet Paesius ann. 1. t. xt. 3, in cant. Ezech. *agnoscens sapiens Iacob*, inquit, *sterilitatem Rachelis loco pœnæ fuisse irrogatam à Deo, quod Rachel superba ob pulchritudinem, & quod flagrantissime diligeretur à marito, aspernabatur sororem Liam, &c.* Paesius.

VARIETAS LECTION. VERSVS III.

VVLG. At illa, habeo inquit famulam Balam, ingredere ad illam, vt pariat super genua mea, & habeam ex illa filios.

Sep. Ecce ancilla mea Bala, intra ad eam, & pariet super genua, & filios faciam ego etiam ex ea.

Pag. Et erit etiam mihi filius ex ea.

Vatab. Et filiabor.

Oleast. Ædificabor ego etiam ex ea.

CONCORDIA.

בנה Banah propriè ædiare hìc denotat, sed Metaphoricè dicitur de liberorum procreatione, hinc est quod aliqui verterunt ædificabor, alij filiabor, siue erit mihi filius ex ea.

EXPOSITIO.

Habeo famulam Balam, quæ forte non laborat sterilitate, *ingredere ad eam*, tanquam ad vxorem minus præcipuam, cognosce eam carnaliter, *vt pariat super genua mea*, id est vt pariat filios quos postea super genua mea, & in gremio meo, & in sinu suscipiam, quasi filios vt pote adoptiuos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tanta est mulierum propensio ad filios suscipiendos, vt cum naturales habere non possint, saltem adoptiuos desiderent.

23. Habeo famulam Balam ingredere ad eam, si zelo quodam ducuntur fœminæ erga viros, ne alias agnoscant mulieres, quomodo adeo libenter Rachel Balam tradidit viro suo in coniugem? nonne erat Rachel sterilis? ne miteris igitur ancillam suam tradidisse Iacob in vxorem, quia tanta est mulierum propensio ad filios suscipiendos, vt cum naturales habere non possint, saltem adoptiuos desiderent, *mirabilis erat quondam*, inquit Oleast. *in fœminis prolis amor, quæ ex ancillis filios suscipere volebant, quando ex se non poterant.* Oleast.

Cum iustè arguimur, taceamus.

24. *Habeo famulam Balam ingredere ad eam*, nonne iratus est tibi Iacob ô Rachel? nonne te seuere arguit, cum ab eo liberos peteres? cur igitur non solum non indignaris, imo hoc ei beneficium præstas, vt aliam habeat vxorem ex qua filium suscipiat? aduerte iuste reprehensam fuisse Rachelem à Iacob, non enim ab eo, sed à Deo filios petere deberet: prudenter igitur tacet speciosa Rachel, quia cum iustè arguimur, patienter sustinendum, *Videns Rachel*, inquit Abulens. *quod iustè Iacob responderat ipsi iniuste petenti, redargutionem factam patienter tolerauit.*

Ita solatij sumus cupidi, vt saltem aliquod optemus exiguum, si maius consequi non possumus.

25. *Habeo famulam Balam, ingredere ad eam*, quamuis ad illam ingrediens Iacob ipsa, concipiat & pariat, sterilitatene carebis, & fœcunda ne efficieris? minimè, cur ergo famulam in vxorem Iacobo tribuis, vt ex ea suscipiat filios? dices vt filij futuri sint mei, non naturales, sed adoptiui, sicque aliquo modo solabor ex sterilitate, cum aliud consequi solatium non valeam, *vt didicit Rachel*, ait Chrysost. *quod sterilis facta esset à Deo, & videns se liberis carere, vel mediocre solatium requirens, dicit ad Iacob, quoniam nunc me docuisti, quod non culpa tua liberis caret, ancillam meam accipe, filiosque procrea ex ea, vt paruum aliquod solatium inuenire possim, mihi vendicans eos qui ab ea nascuntur.* Chryso.

Ita magnus est dolor in muliere nupta cum prolem non habet, vt omnes alias cogitationes absorbeat.

Habeo famulam Balam, ingredere ad eam, cur tuum cum ancilla vis honorem communicare? nonne didicisti quod Agar videns se ex Abraham concepisse, Dominam superba despexit? nonne tibi idem contingere potest? nam Bala cum se fœcundam ex consortio 26.

sortio Iacob conspexerit, te tanquam sterilem fortè contemnet, aduerte nimia fuisse oppressam afflictione ex i. fœcunditate, & ita assero non cogitasse, nec de superbia, vel cōtemptu famulæ suæ, forte futurò, quia ita est ingens dolor in muliere nupta, cum liberis caret, vt omnes alias cogitationes absorbeat, *dedit illi*, testatur Salian. in suis annalibus anno mūdi 2286. *Balam in coniugium, & suum cum ancilla honorem cōmunicauit, vt fœcunditatis eius quodammodo particeps fieret, nec timuit ne illa insolesceret, vt Agar, quia ita ægritudo animi cæteras omnes curas, cogitationesque absorbebat.*

Salianus.

Sapientia rerum diuinarum præditus, contendere debet exprimere auditoribus quod dicit.

27. *Habeo famulam Balam, ingredere ad illam, an* tuæ remedium infœcunditati adhibeteur, ex susceptis filiis ex ancilla? minime, ne igitur Balam tradas Iacobo in coniugem: diximus per Rachelem studiū sapientiæ intelligi, per Balam imaginationem, qua visibiles formæ & corporeæ repræsentantur, rectè ergo Rachel tradit ancillam Iacob, vt ex ea filios procreet, quia sapientia rerum diuinarum præditus, contendere debet exprimere auditoribus, quod dicit, quod efficit mediante Bala parturiente, ita obseruat Petrus Dam. opusculo 60. c. 28. *Rachel maluit vtcumque filios ex ancilla suscipere, quam omnino sterilis permanere; quia doctrina sapientiæ sine gratia contemplationis per exteriorem scientiam sine visibilium rerum formas auditoribus intimat quidquid de inuisibilibus intra arcana occultat, & sic quodammodo per ancillam filios accepit, dum per eam quæ sub se est scientia, spirituales Deo filios parit.*

Petrus Dan.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IV. & V.

VVLG. Deditque ei Balam in coniugium.

Sep. Et dedit ei Balam ancillam suam ei vxorem, & intrauit ad eam Iacob.

VVLG. Qua ingresso ad se viro concepit, & peperit filium.

Sep. Et concepit Bala ancilla Rachel, & peperit ipsi Iacob filium.

Pag. Et ingressus est ad eam Iacob, & concepit Bilhac & peperit ipsi Iacob filium.

EXPOSITIO.

DEdit illi Balam, quam acceperat à patre in famulam, *in coniugium*, non in concubinatum, vti ab aliquibus in malam partem sumitur: eam enim ei tradidit tanquam legitimam vxorem, licet minus præcipuam.

Ingresso ad se viro, ingredi ad mulierem est ad morem Hebræorum generationi incumbere, ob verecundiæ studium, sic loquentium, quod secreto fiat, & quidem videtur ex more illarum gentium atque ætatum orta locutio, quia scilicet moris erat, vt vir ad fœminam non hæc ad illum ingrederetur: in nuptiis quidem in lecto prior fœmina collocabatur, & deinde vir ad eam in tenebris accedebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Viri coniugum suarum cum licite possunt, desideriis satisfaciant.

28. *DEditque illi Balam in coniugium*; nonne duæ tibi vxores sufficiunt? nonne satis onus graue est bona coniux? mors aliquando seligenda potius foret quam vnica, præcipue si vana, vel si garrula, nam si vana, quid ab eo tolerandum non erit? si enim eam domi manere præcipis, tyrannum vocabit, non maritum: se miseram lamentabitur, non vxorem sed seruam in ergastulo teneri compeditam, siccine dicet, cum cæteræ libertate potitæ, quocumque lubet procedunt, sola ergo vti mancipium, in tenebris, in vinculis, in sepulchro iacebo? non feram, non patiar, sic illa si domi contineri cogitur: quod si foras prodeundum erit ad pingendum; ad instruendum vanitatis apparatum, quid obsecro satis est in domo mariti, atque in cauponantium officinis? si autem garrula: quot querimoniæ nocturnæ & diurnæ? illa ornatior procedit in publicum, hæc honoratur ab omnibus, at ergo in conuentu fœminarum misella despicior: quisnam igitur tanto pondere oppressus, non corruet? cur igitur aliam admittere vxorem non renuit, vt à tot molestiis se eximat? reuoca in memoriam quali desiderio Rachel æstuabat quomodocumque filios habendi: non renuit igitur Iacob, adhuc etiam Balam vxorem admittere, quia viri, coniugum cum licite possint, desideriis satisfacere debent, quod annuit Abul. *Iacob non desiderabat accipere aliam vxorem, quia satis se reputabat contentum, habendo duas vxores, sed ne vxori valde molestus esset, accepit & aliam vxorem; sciebat enim Rachel tristari vsque ad mortem, quia sterilis erat, si ergo non consensisset dans ei spem prolis saltem ex ancilla, præ mœrore & tædio contabesceret, quod valde tristabile erat Iacob, cum eam tenero amore diligeret, nec eius tristitias poterat sustinere*

Abulens.

Vxores non concubitum viri ad libidinem, sed ad prolem habendam desiderent.

Deditque illi Balam in coniugium, cur ô Rachel alienam tradis viro vxorem? fruere deliciis coniugii tui, quamuis nunc sis sterilis, fœcunda potens fieri: ideo Iacob famulam tradit in coniugem Rachel, vt denotaret, quod si concubitum viri sui concupierit, non libidinis, sed prolis habendæ gratia, cum ei cedat sciens se sterilem esse, *satis elucet ipsam*, inquit S. August. lib. 22. cont. Faust. cap. 48. *nihil aliud in concubitu appetisse quam filios, quippe vbi se minime parere viderunt, famulas suas dederunt viris suis, vt eas matres facerent carne, ipsæ fierent voluntate.*

D. Aug.

EXPOSITIO.

Iudicauit mihi Dominus, quasi diceret, iudiciũ siue causam pro me egit, siue in fauorem meũ, sicut antea pro sorore eius dixerat, dans ei liberos, nunc & pro me illos mihi ex ancilla concedens, vel iudicauit me dignam filiis, *& exaudiuit vocem meam,* qua quotidie coram eo preces fundebam, vt mihi filios tribueret, *dans mihi filium* ex ancilla, quem tamen adoptans meum efficiam, *& idcirco appellauit nomen eius Dan*, Dan interpretatur iudicium, siue lis, scilicet mihi adiudicata est à Domino, porro à Dan dicta est ciuitas Dan, quæ prius Lais dicebatur postea Paueas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iudicium Dei etiam ad minima extenditur.

33. Iudicauit mihi Dominus, nonne omnium iudex est? cur igitur specialiter ad tuam causam, Dei iudicium reuocas? vt eo nobis denotetur, Dei iudicium non omnia in communi respicere, sed etiam ad quælibet infima descendere *etiam ad minima*, inquit Hier. ab Oleast. *iudicia diuina extendi credendum est.* Oleast.

Cum coram Deo preces fundimus, quasi ex iustitia tribuere debet quod postulamus.

34. *Iudicauit mihi Dominus*, id est mecum iuste gessit Deus, non est cur hoc nobis aperias Rachel, scimus enim Deum nemini iniustitiam inferre, inspiciamus verba subsequentia, exaudiuit vocem meam, vel vt habet Caldæus, suscepit orationem meã, cur postquam dixit quod Deus iuste se gesserat in sua causa, subiungit quod eius orationẽ exaudierit? quid enim habet commune iudicium Dei, cum deprecatione nostra? quæ connexio inter vtrumque? maxima equidẽ, nempe quod quasi ex iustitia nobis tribuit Deus quod ratione ab eo petiimus: non dissentit Abul. *quando Rachel sterilis manebat, & petente ipsa prolem non exaudiebatur, videbatur Deus crudelis erga eam, nunc autẽ quia dedit prolẽ, dicitur iudicasse, id est iuste se habuisse condescendendo iustis precibus Rachelis, & ideo subdit, & exaudiuit vocem meam, quia quotidie deprecabar vt daret mihi prolẽ.* Abulens.

Etiam pro exiguo beneficio gratiarum agenda actio.

Iudicauit mihi Dominus, cur Deo tanquam æquissimo iudici refert gratiarum actionem? tu enim nec concepisti, nec peperisti, sed solum famula tua; aduerte beneficium existimasse, quod ex ancilla liberos habuerit; merito igitur domino grata existit, quia etiam pro exiguo beneficio gratiarum est agẽda actio, *habuit aliquomodo*, inquit D. Chrys. hom. 56. *pariente ancilla vel breuem consolationem, ideo puero nomen imponit, & gratias agit Domino pro nato.* D. Chry.

Abiectum & inuidum fœminæ ingenium.

Iudicauit mihi Dominus, ex eo quod tibi filium ex ancilla tua dederat, Deo gratias egisti, nonne potius pro liberis concessis sorori tuæ, prudentius saperes, si grata fores, eosq; tanquam filios susciperes & amares? cur ergo ad ancillæ partum amandum & celebrandum te demittis? quia abiectum & vile fœminatum est ingenium, vnde optime Lippo. *quæsiuit Rachel vel mediocre solatium per Zelotypiæ errorem contra sororem ex ancilla sua prolem ambiendo, cum iuxta sanguinis propinquitatẽ, sororis filios magis adamasse debuerit quam ancillæ.* Lippon.

Quanto quis maiorem Dei cognitionem possidet, tanto magis dolet de suis criminibus.

Iudicauit mihi Dominus, Rachel non potuit nisi ex Bala filios habere, quia contemplatiua de diuina essentia per se non valet aliquid perfecte speculari, & ita Deo filios procreat per quasdam imagines corporeas: de Bala igitur suscipit filium Dan, quem iudicium nominauit, cur hoc nomine appellat prolem, cum mediante ancilla ad cognitionem diuinæ essentiæ peruenit? quia inquit Hug. Carens. *quanto quis maiorem de Deo notitiam habet, tanto distinctius iudicat de peccatis suis.* Hugo Care.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII. & VIII.

VVLG. Rursumque Bala concipiens peperit alterum filium.

Sep. Et concepit adhuc Bala ancilla Rachel, & pepecit filium secundum ipsi Iacob.

VVLG Pro quo ait Rachel, comparauit me Deus cum sorore mea, & inualui, & vocauit eum Nephtali.

Sep. Et dixit Rachel coassumpsit me Deus, & collocata sum cum sorore mea, & valui.

Cald. Suscepit Deus deprecationem meam cum deprecata sum in oratione mea, concupiui vt esset mihi filius, sicut sorori meæ, quod vtique concessum est mihi.

Pag. Luctationibus vehementibus luctata sum cum sorore mea, etiam præualui.

Caiet. Colluctationibus [Elohim colluctata sum cum sorore mea, etiam potui.

Oleast. Calliditatibus Dei callide egi cum sorore mea etiam præualui, vel inuolutionibus Dei inuoluta sum, sorore mea.

Hiero. *Alia littera habet*, habitare me fecit Dominus habitatione cum sorore mea.

Rabi Menachẽ, coniunctionibus Dei coniuncta sũ.

Alij Duplicationibus Dei duplicata sum.

Rabi Sal. Conatib. multis conata sũ cũ sorore mea.

Aliqui teste Lipp. legunt, subuersione Domini subuersa sum cum sorore mea

Alij, Additione vel coniunctione Dei adiuncta sum cum sorore mea: imo excellui ipsam.

Lipp. Peruersitate insigni peruersa sum cum sorore mea.

Rabi Dauid, verti me & conatum feci cum sorore mea, vt illam vincerem, tandemque inualui.

Vatab. Vicissitudinib. Dei paria feci cũ sorore mea.

Alij habent, Luctationibus magnificis eximiis vel diuinis, luctata sum.

CONCORDIA.

NOn facilis eſt concordia tot verſionum, tamen ſi rectè intelligantur, non multum diſſentiunt: nam verbum פתל patal, modo ſumitur pro peruertere, aliquando pro luctari, vel pro conari, vel diſtorqueri, cum autem Luctatores complicatione & diſtorſione membrorum, ſe inuicem ſubuertere conentur, calliditate magis & aſtutia, quàm virtute & robore, hinc eſt quod Oleaſt legit calliditatibus egi callide, alij conatibus conata ſum, cum autem פתיל patil faſciam ſeu vittam ex filis intortis, ligationem vel ligulam ex multiplicibus filis, quâ quis alligatur, vel quæ alligatur, dicant aliqui ſignificare, hinc eſt quod verbum פתל patal reddant per coniungere, vel addere, cum autem quis ligulam ex filis efficit, eam contorquet, hinc eſt quod alij interpretantur per intorquere. D. autem Hieron. exiſtimat prædictum verbum ſignificare, etiam comparere, ita vt omnium harum lectionum poſſet eſſe ſenſus. Ego cum Lia fœcunditate & prolis gloria quaſi contendi, & quaſi colluctata ſum, iamque callide eam amplius non patientem vici, dum pro me ſterili ingenioſe & aſtute ancillam meam fœcundam marito meo ſubrogaui, & ideo ei comparabor, quia ſi filios Iacob ſuſcepit ex Lia, etiam ex me habuit mediante ancilla mea, quam in coniugem tradidi, cum autem aliqui putent nomen אלהים Elohim hîc non accipi pro Deo ſed pro magnifico, eximio, vel aliquo excellenti, hinc eſt quod dixerunt, colluctationes magnificas, eximias, vel diuinas, Caldaica autem paraphraſis, quid diuerſum ab aliis habet, & ad orationem deflectit.

EXPOSITIO.

COmparauit me Deus cum ſorore mea, id eſt aſſimilauit me ſorori meæ, in hoc quod iam habeo filios, ſcilicet ex ancilla, quamuis non naturales nec numero pares, cum nat ſibus, & inualui, id eſt deſiderium meum adimpletum, cupieram enim ſaltem ex ancilla liberos habere, quod mihi contigit, & tam fœliciter, quod non vnum ſolum, ſed iam duos ſuſceperim, *vocauitque eum Nephtali*, quem ex diuerſa ſignificatione verbi Patal interpretati ſunt, ſcilicet vel colluctantem, vel vafrum, vel tortuoſum, aut inuolutum, vel comparatum, ſeu aſſimilatum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filij orationibus impetrandi ſunt.

38. COmparauit me Deus cum ſorore mea, Cald. ſuſcepit Deus deprecationem meam, cum deprecata ſum in oratione mea, nonne cum primum ſuſcepiſti filium ex ancilla tua, orationibus tuis datum fuiſſe aſſeruiſti? cur igitur ſecundo habito idem repetis? vt doceret filios orationibus impetrandos & pro quolibet habendo orationem coram Deo fundendam, *in hoc notatur* (ait Abul.) *quod iſtos duos filios Rachel à Deo precibus extorſerit.* Abulen.

Vexatio dat intellectum.

39. *Comparauit me Deus cum ſorore mea*, Oleaſt. calliditatibus magnis callide egi cum ſorore mea, vnde nam Racheli hæc calliditas & verſutia, vt filios habeat? famulam in vxorem tradat Iacob? ſi enim fœminarum ingenium ſimplex, quomodo Rachelis aſtutum? nonne maxime augebatur ex infœcunditate? quid miraris igitur callide egiſſe? vexatio enim & neceſſitas dat intellectum *excitare ſolet*, inquit Oleaſt. *ingenium cupiditas vehemens, & etiam miſeria, inuenerat fœmina ſubtilem valde modum ædificandi domum ſuam, nec de inuentione parũ gaudet.*

Ridicula fœminarum iactantia.

40. *Comparauit me Deus cum ſorore mea, & inualui*, quid ais Rachel, non ſolum æquiparatam te eſſe ſorori tuæ, ſed illa longe excellentiorem & ſuperiorem eſſe ob ancillæ partum duplicatum aſſeris: quomodo in hæc verba prorumpis? nonne quatuor liberos ſuſcepit Lia, tu autem nullum ex vtero, ſed ancillæ? non eſt ergo cur glorieris imo non ſolùm gloriatur, ſed longe ſuperiorem ſorore ſua ſe prædicat, vt quam ridicula ſit mulierum iactantia agnoſcamus, cum hæc de duobus ex ancilla filiis glorietur ſeſeque hoc nomine audeat præferre ſorori, quæ naturalis eſt quatuor liberorum mater.

Vir fidelis vxori infideli ad pietatem dux & magiſter.

Comparauit me Deus cum ſorore mea, nonne Rachel ſicut & Lia parentibus ethnicis genitæ, ſuperſtitionibus & impiiſſimis ritibus inanium deorum infectæ? quomodo ergo vnius Dei memores? nam pluries eum confeſſæ ſunt, eiq; gratias retulerunt cõparauit me Dominus, inquit Rachel, ſorori meæ, Lia autem, vidit Dominus humilitatem meam: imo Dei nomen in filiorum nominibus ad iugem recordationem beneficij inſeruere, vnde Procop. quaſi admirans ait, memoratu dignum eſt, quod vxores Patriarchæ vbique commemorãtur fideles & agnoſcentes Deũ bonorum omnium authorem, Deus inquit vna, mihi dedit mercedem, altera vt prolẽ adipiſceretur, precibus Deum ſolicitauerat, quomodo à patriis ritibus, ad veram pietatem inductæ? nõne Iacob iuſtus & cultor virtutum? quid mirum igitur, ſi ad veritatem vnius Dei conuerſæ? vir enim fidelis vxori infideli ad pietatem dux & magiſter, quod D. Paulus annuit 1. Cor. 7. *Sanctificata eſt mulier infidelis per virum fidelem*, quæ verba exponens D. Bruno ait *nam plerumque mulier ſanctificata eſt accepta fide per virum fidelem, inde docentem eam.* 41. 1. Cor. 7. D. Bruno

Nec mulier quamuis male morigera, ſi velis te à ſalute tua auocabit.

Comparauit me Deus cum ſorore mea, ex cognitione & confeſſione vnius Dei collegit Procop. fidelem fuiſſe, cum edocta fuiſſet viri ſui ſanctitate, pietate & exẽplo, ſed quomodo Rachel mariti cõſilio inducta, omni quã cum lacte ebiberat, exuta impietate verã Dei religionem tam facili negotio ſuſcepit, non autem maritus impiæ vxoris, quam vnice amabat, periculoſo commercio in barathrum impietatis cum illa pariter fuit prolapſus, nonne primus parens vel ad vnam vxoris vocem perſuaſus, Deum, Deique gratiam 42.

gratiam & paradisum amisit?& sapientissimus mortalium Salomon, Ethnicarum vxorum amoribus inescatus, ac præstigiis deceptus, miserandum veræ sapientiæ ac pietatis idolis inseruiens, fecit naufragium? quomodo ita fortis Iacob in pulcherrima vxoris specie ad impietatem non fuit adductus? quomodo illius captus pulchritudine, ipsiusque patris impietate ritibusque non fuit irretitus? vt inde ediscas quod nec mulier, si vere sis religiosus, Deique fidelis seruus, quamuis male morata, si velis, à salute consequenda non te auocabit, quod his verbis Clem. Alex. 3. pæda.cap.7. expressit *incedendum est vt conuenienter verbo ingrediamur, & si quæ adsit vxor & filij domus, nequaquam est onus, quæ cum prudenti viatore migrare didicerit*, quasi diceret, si quis pater familias vere fidelis fuerit, non modo coniugi nullum sentiet onus, nec obstaculum ad virtutem & animæ salutem, sed sese viatorem ac peregrinum in hac vita gerens, vxorem necnon liberos pariter ad cœlum atque ad Deum deducet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS IX.

VVLG. Sentiens Lia quod parere desiisset Zelpham ancillam suam marito tradidit.

Sep. Vidit autem Lia, quia steterat à pariendo & sumpsit Zelpham ancillam suam, & dedit eam ipsi Iacob vxorem, *sic Heb. & Cald.*

CONCORDIA.

NEscio cur noster vulgatus omisit tradidisse Liam ancillam suam Iacobo in vxorem, cum in Heb. Cald. & Sep. ita legatur, nisi quod præsupponat aliter Iacobum non recepturum ancillam, nisi in coniugem, sicque facile id aperire omiserit.

EXPOSITIO.

SEntiens Lia quod parere desiisset, videns se plurimos iam menses, præter pristinum morem non concipere, timens ne mutata forte ipsa sterilesceret, Rachel autem ope ancillæ suæ filiis abundaret, instituit ornare coniugem, vt ne se in deteriore conditione haberet quam sororem, & si quid de ipso bene merita esset, cui quatuor liberos procreasset, ancillam suam Zelpham loco suo substituere neganit et, vt sic via panderetur implendis Dei promissis de semine eius, stellarum & pulueris instar multiplicando, non tam habiturum ipsum nouam coniugem, quam veterem renouatam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iisdem artibus quibus alios fallimus, aliquando decipimur.

43. SEntiens Lia quod parere desiisset, Zelpham marito tradidit, nonne ô Rachel gloriabaris te superiorem sorore euasisse, teque callide & fraudulenter cum ea egisse, cum ancillam tuam Iacobo in vxorem tradidisti, vt sic ex ea filios haberes? quomodo sorot similem astutiam adinuenit, quomodo etiam famulam tradidit in vxorẽ, sicq; filios ex eo habet? sane vt cognoscamus, quod iisdẽ artibus quibus alios fallimus, aliquando decipimur, *artibus nostris nonnunquam* ait Oleast. *inimicos instruimus & nonnunquam dolosus capitur arte qua alium capere voluit.* Oleaster.

44. *Videns Lia quod parere desiisset, Zelpham tradidit marito*, per Liam Ecclesiam intellexit Rupertus, sed qua de causa, cum filios amplius suscipere non potest, nec Iacobo procreare, tradidit ei ancillam, cum ancilla sit mercenaria? *quia Ecclesia*, inquit Stepha. Cant. cita. in alleg. Tilm. *quando per veros prædicatores non potest habere filios, placet vt per mercenarios habeat, Zelpha enim os hians interpretatur, & tales os amplum quandoque habẽt ad prædicandum, & si per auaritiam habeant cor constrictum, hoc est quod Apost. dicit, siue ex occasione, siue ex veritate, Christus annuntietur, in hoc gaudeo, & gaudete.* Steph. Cantuar.

Quando veri prædicatores non inueniantur mercenarij non fugiendi.

VARIETAS LECTIONVM VERS. X. & XI.

VVLG. Qua post conceptum edente filium.

Sep. Et intrauit ad eam, & concepit Zelpha ancilla Liæ, & peperit ipsi Iacob filium.

VVLG Dixit fœliciter, & idcirco vocauit nomen eius Gad.

Sep. Et dixit Lia, fortuna, & cognominauit nomen eius Gad.

Cald. Et dixit Lia venit fœlicitas.

Pag. Et dixit venit prosperitas.

Caiet. Venit sors.

Oleast. Et ecce exercitus.

Rabi Dauid. Venit qui augeat turmam.

Rabi Salo. Venit sidus bonum.

CONCORDIA.

VBi legimus fœliciter Hebraice בגד begad quod dupliciter legi & verti potest, primo diuisim בא גד ba gad, id est venit exercitus vel turma, vel accinctus, ad modum militis גדד gadad enim significat congregare, siue cogere exercitum, aut ducere exercitum vel turmam, & ita sensus Liæ tantam filiorum copiam habeo, quod possent exercitum construere, secundo legitur coniunctim, vti passim legunt Hebræi codices בגד begad idest in fortuna siue fortunate, vel cum prosperitate, siue fœlicitate, vnde & Rabi Sal. vertit: venit sidus bonum, siue planeta bonus, quasi diceret, affulsit mihi benignius astrum, breuiter ergo sic concordem versionum varietatem efficies, dicens quod cum gad proprie significet accinctum, siue procinctum scilicet militem, siue exercitum, inde translatum est ad Martem militiæ Deum, qui cum crederetur à Gentilibus præ cere bonam victoriam, fortunam, & spolia militibus, hinc est quod pro gad septuaginta verterunt ἐν τύχῃ in fortuna vel euentu fœlici.

EXPOSITIO.

QVæ post conceptum edente filium, persuasus est Iacob, & suscepit preces Liæ, & quartæ mulieris factus est maritus, nulla id tum lege prohibente, & consuetudine permittente facta diuinitus vt creditur à diluuio dispensatione circa illam legem erunt duo in carne vna, Zelpha igitur facta Iacobi vxor quam primum concipit.

Dixit fœliciter, idest prospere mihi contigit, quod ancillam meam tradiderim iacobo in coniugem. sic enim iam filium adoptiuum ex ea consequuta sum, *vocauit nomen eius gad*, quem vt vidimus diuerse plures interpretantur, nos autem dicimus quod denotat fœlicitatem, quasi diceret, nomen illius erit fœlix euentus, vel prosperitas.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inter coniugatos rixarum occasio adimenda.

45. QVæ post conceptum edente filium, cur ô Iacob hanc tibi traditam accepisti quartam vxorem cum quatuor tibi natis sint ex Lia filijs nam ideo precibus Rachelis acquieuisti, quia carens liberis & infœcunda, Lia autem mater quatuor iam est facta, reijce ergo petitionem Liæ, quæ tibi ancillam in vxorem exhibet: aduerte quod si Iacob precibus Liæ nō obtemperasset, conquesta de eo fuisset quod maiori amore sororem suam prosequeretur cum ancillam precibus suis in coniugem accepisset: prudenter igitur etiam hanc quartam persuasione Liæ admittit, vt omniū rixarum occasionem adimeret. *istam quartam vxorem* (inquit Abul.) *non desiderabat nec petebat, nec etiam ad preces Liæ suscepisset, quia iam Lia conceperat filios quatuor, nec erat ei necesse concipere ex ancilla, sed suscepit eam ne odij & dissentionis materia oriretur, quia diceret Lia: ego sum infelix, ego sum despecta, quia ad preces sororis meæ suscepit vir meus ancillam in vxorem, ad preces autem meas suscipere noluit.* Abulens.

Sensualitatis appetitus reprimitur, si imaginationis euagatio coerceatur.

46. *Quæ post conceptum edente filium*, cur prius ancilla Rachel tradita est sub potestate viri, quam famula Liæ, vt filios pareret? nonne diximus Rachelis ancilla denotari imaginationem, sicut famula Liæ sensualitatem? bene igitur prior Bala redigitur sub viri dominio, quam Zelpha, quia nisi imaginationis euagatio coerceatur, difficillime sensualitatis appetitus reprimitur, quod docet Rich. à S. Vict. lib. qui dicitur Beniamin minor. c. 27. *prius semper est vt redigatur ancilla quæ fit per inutiles cogitationes, prius non reprimitur absque dubio sensualitatis appetitus immoderatus, minime temperatur, qui igitur vult corporalium voluptatum desideria temperare, prius assuescat carnales delitias nunquam vel saltem raro cogitare; profecto namque quanto talia rarius cogitaueris, tanto rarius, tanto tepidius nimirum ea desiderabis, hæc, ni fallor, est causa cur sub vitili dominio prior incuruetur Bala quam Zelpha.* Richar. Victor.

Filij sunt tanquam exercitus ad tuendam pacem cum domi, tum foris.

Dixit fœliciter, Oleaster *ecce exercitus*, cur ita vertis? quid habet puer recenter natus commune cum exercitu? nam puer viribus debilis, pro armis solum vagitum habens, exercitus autem constat fortissimis militibus, omni armorum genere præcinctis, omnibus formidolosus, sed nonne ad tuendam pacem ordinantur milites? merito igitur Lia secundum versionem Oleastri, filios, exercitum dixit, quia maxime conducunt liberi, ad tuendam tam domi quàm foris pacem, *non solum ad pacem* inquit cit. Hier. ab Oleast. *sed ad tuendam patriam & patrios mores nutriendi filij.* 47. Oleaster

Mali vitiorum habitus non facile exuuntur.

Dixit fœliciter, Sep. *fortuna*, nonne fortuna pro numine celebratur ab Ethnicis, iam autem in pietate & vnius Dei cultu instructa erat, cur ergo adhuc fortunam nominat? non id tibi mirum videatur: nam licet à Iacobo iam edocta, ritus impios idolorum cū vera vnius Dei religione commutauerit, non tamen à vestigio antiquæ vitæ atque infidelitatis omnem labem næuumq; absterserit, supererant priorum sordium aliqualia signa, cuiusmodi est aut Martis aut Fortunæ appellatio. Fuit D. Theod. qu. 86. *verbum prosperæ fortunæ nō est verbum Iacob sed vxoris eius Liæ, quæ vt dixi in impietate erat educata & parum in diuinis instituta*, quis enim cum à vitiorum cœno, ad virtutis puritatem sese reduxit, nullū in se prioris fœditatis vestigium retinet? quis à diabolo ad Deū transfugiens, sic illius nuntiū remisit vanitatibus, vt ne veniali quidem labecula inspersus esse videatur? 48. S. Theo.

Licet

Licet caro per abstinentiam affligatur, tamen inde fœlicitatem consequitur.

49. *Dixit fœliciter*, cur ita fœliciter te prædicas in vnius susceptione filij? Richard. Doctor in lib. qui dicitur Beniamin minor cap. 25. per hunc filium abstinentiam intelligit. Sed cum abstinentia corpus nostrum affligatur, & vbi est afflictio, ibi non est fœlicitas, cur ergo habens hunc filium, fœlicem se dicit? recte fœliciter exclamat, *quia licet per abstinentiam* (inquit cit. auctor.) *caro affligatur, ad magnam, inde pacem & tranquillitatem animus componitur*, quid enim nobis aliud consulunt oracula diuina nisi coporis mortificationem.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XII. & XIII.

VVLG. Peperit quoque Zelpha alterum,

Sep. Et concepit adhuc Zelpha ancilla Liæ, & peperit ipsi Iacob filium secundum.

VVLG. Dixitque Lia, hoc pro beatitudine mea, beatam quippe me dicent mulieres, propterea appellauit eum Aser.

Sep. Beata ego, quia beatificabunt me mulieres.

Cal. Laus mihi erit, quoniam laudabunt me nunc mulieres.

Pag. Et beata dicar, quia beatam me dicent filiæ.

Caiet In beando me, quia beabunt me filiæ.

Oleast. In rectitudine mea, quoniam rectificabunt me filiæ.

Arias. In fœlicitate mea, quia beatificabunt me filiæ.

CONCORDIA.

TAm variæ tribuuntur ab Hebræis & nostris significationes verbo אשר Assar & nomini אשר asser, vt difficile quænam sit illius germana, assequi possimus: sed vt breuiter concordiam versionum assignemus, radicem illius inuestigabimus, tenet Oleaster aser à radice ישר iassar deriuari, quod est rectum esse, seu rectificare, vnde fit quod ipse vertit in rectitudine, aliqui autem ab אשר asar, quod fœlicitauit, beauit, beatam prædicauit, interpretatur, hinc est quod dixerunt in vel, cum vel, propter beatitudinem meam, beth enim pro his omnibus sumitur: ponitur autem in hebræo verbum præteritum אשרוני isseruni beatificauerunt me pro futuro beatificabunt.

EXPOSITIO.

PEperit quoque Zelpha alterum, sine dubio Lia videns sororem duos filios adoptiuos habuisse ex ancilla, non contenta vnico ex sua persuasit marito vt iterum ancillæ copularetur sicque iterum grauida alterum filium peperit.

DIxitque Lia hoc pro beatitudine mea, quasi diceret, propter hunc filium, qui mihi est sextus, beatam & fœlicem me arbitror, beatam quippe me dicent mulieres, quæ se fœlices existimant ex filiorum multitudine, & ideo ab eis beata prædicabor, propterea appellauit eum Aser, id est, rectitudo, si versionem Oleastri, si autem communem, beatitudo, recipias.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prius ad bona propria temperantes simul ut ad toleranda aliena mala simus patientes.

50. PEperit quoque Zelpha alterum, quem Aser nominauit, cit. toties Richard. Vict. cap. 25 loquens de gemina prole Zelphæ ait, si per Zelpham sensualitatem debemus accipere, quam aliam quæso virtutis prolem potest ipsa gignere, nisi vt discat & in rebus prosperis temperanter viuere, & in aduersis patientiam habere; isti sunt Gad & Aser duo filij Zelphæ rigor scilicet abstinentiæ & vigor patientiæ; sed cur prior natus dictus est Gad, posterior autem Aser? quia inquit, *prius est vt temperantes simus ad bona propria, postea etiam vt fortes simus ad toleranda mala.* Richar.

Mulier se beatam arbitretur, si ex viro iusto plures sibi spiciat filios.

51. *Beatam me dicent mulieres*, ex eo quod iam quatuor filios habens naturales, duos adhuc adoptiuos ex ancilla susceperim, ergo mulieres impiæ, quę plurimorum liberorum matres sunt fœlices se prædicabunt, & tales ab omnibus censebuntur, quod non exigua dementia est, cum impietas & fœlicitas simul non sint passibiles, cur ergo Lia beatam se prædicat, habens sex filios? non ex numero filiorum fœlicem se arbitratur, sed quod eos à viro iusto qualis erat Iacob, susceperit, ita Dio. Carth. *cum non sit rarum nec valde magnum vt vna mulier habeat quatuor filios naturales legitimos, duosque adoptiuos, imo cum multæ pessimæ mulieres habeant filios multo plures, cur Lia pro his sex filiis dicit se à mulieribus beatificandam? respondetur inquit quod ipsa cognouit virtutes, & quod primogenita fuerunt ei collata, benedictionesque Arabæ & Isaac desuper factas in Iacob esse adimplendas, ideo magnum valde imputanit habere ex eo tot filios; seque ob hoc beatificandam à mulieribus fidelibus hoc ipsum scientibus.* Dion. Carth.

Qui virtutem patientiæ possidet, non solum mala non timet, sed de eis quasi lætabundus exultat.

Beatam me dicent mulieres & vocauit nomen eius Aser, qui beatus interpretatur, Ricard. Vict. lib. qui dicitur Beniamin minor c. 25. per Aser, qui est filius Zelphæ dicit intelligi vigorem patientiæ, quo habito 52.

quæ est sensualitas, pronuntiat, dicens hoc prob a- titudine mea, mea inquit non sua, vnde enim sensualitas per carnem exterius atteritur, vnde cordis affectio ad puritatis integritatem reparatur, sed quomodo Lia quæ per Aser exercetur in malis tolerandis, potest se fœlicem dicere? quomodo beatam prædicabunt, quam tot mala ferentem contemplantur? imo tenent ita celebrare; quia qui virtutem patientiæ possidet, non solum mala non timet, sed de eis illatis exultat. Sic. cit. auct. *quid de huius mundi aduersis timeat qui virtute patientiæ roboratus de illatis etiam malis triumphat? sicut de Apostolis scriptum est: ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati Act. 5. & sicut per Paulum præcipitur Rom. 12. in tribulatione gaudentes, quid igitur illius gaudium imminuat qui etiam de illata contumelia vel qualibet pressura exultat? ad beatitudinem ergo animi spectat quidquid pro Dei amore caro durum tolerat, vnde enim corpus atteritur, conscientia exhilaratur, & quo exterius videtur infœlicior, eo interius constat esse beatior.*

Richard Vict. Rom. 12 Act. 5.

Nisi vel tormenta vel præmia æterna consuleremus, nec de abstinentia delectationum vel malorum patientia curaremus.

53. *Beatam me dicent mulieres, & vocauit nomen eius Aser,* alium antea habuerat, quem Gad nominauerat, sed hos filios suscipere voluit, quia sororem, alios duos nempe Dan & Nephtalim, habere conspexit, tunc inquiro mysticè, verum Lia sollicita esset hos duos liberos adoptiuos habere, si Rachel duos priores non procreasset? dices, quidni? sed obseruemus quæso, ex Ricard. cap. 18. cit. lib. quod ad Dan specialiter pertinet consideratio futurorum malorum, ad Neptalim autem speculatio futurorum bonorum: quo posito dicamus quod Lia non curaret habere filios adoptiuos Aser & Gad, nisi prius Rachel Dan & Nephtalim suscepisset, quia nisi tormenta futura, vel præmia æternæ vitæ ante oculos haberemus, nec de abstinentia delectationum vel malorum tolerantia curaremus. Sed hoc præstat aud re à cit. Richardo cap. 27. *patet quod de Gad & Aser abstinentia videlicet & patientia nunquam adoptiuos filios faceret, nisi sororis suæ Rachel adoptiuam sobolem assidue cerneret: quis enim vnquam affectioni cordis posset persuadere mundi huius prospera contemnere & eius aduersa non formidare, nisi suggerentibus Dan & Nephtalim futuræ vitæ tormenta vel præmia æterna non solum frequenter, imo pene indesinenter cogeretur aspicere? nunc autem per assiduam considerationem futurorum malorum facile ei persuadetur contemptus præsentium bonorum, & iterum per iugem contemplationem æternæ fœlicitatis inflammatur ad voluntariam tolerantiam pressuræ temporalis.* Ricart.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG. Egressus autem Ruben, tempore messis triticeæ in agrum, reperit mandragoras, quas matri Liæ detulit, dixitque Rachel, da mihi partem de mandragoris filij tui.

Sep. Iuit autem Ruben in die messis triticeæ, & inuenit poma mandragorarum in agro, & attulit ea ad Liam matrem suam.

Oleaster Reperit Lilium album, *sic etiam Georg. Venet. prob.* 215.

VOx Hebraica דודאים Dudaim non significat Lilium, vt visum est Oleast. & Georg. Veneto, sed mandragoram, vt habent omnes Græci & Latini codices, cum enim ea vox nusquam alibi reperiatur nisi hoc in loco, & Cant. 7. cum dicitur mandragoræ dederunt odorem suum, vtrobique Septuaginta interpretes vertetunt mandragoram, erant autem illi Hebreæ linguæ doctissimi, & nomina herbarum, arborum & animalium terræ suæ, vt sacris libris commemorata, optime nouerant, sed obiiciunt cit. Oleast. & Georgius mandragoram non esse odoram, quod tamen per dudaim scriptum est Cant. 7. sed eis opponatur auctoritas S. August. lib. 22. contra Faust. qui visu, olfactu, gustuque naturam mandragoræ periclitatus, affirmat eam suaueolentam esse: Septuaginta vbi habemus דודאים Dudaim legunt μῆλα μανδραγορῶν poma mandragorarum, vt quod de toto frutice diceretur, ipsi ad partem reducerent.

EXPOSITIO.

EGressus autem Ruben, qui iam grandæuus erat, qui forte ludens cum aliis pueris, iuit in agrum *tempore messis triticeæ*, ad discrimen messis hordeaceæ quæ primo fiebat, *reperit mandragoras*, mandragora est herba folia lata habens, pomaque inter folia sita, odorata quidem & coloris ochreæ, radices continet ternas, quæ mutuis complexibus coniunguntur. quas Liæ matri detulit, existimans aliquid preciosum inuenisse matrique iucundum, *dixitque Rachel* nempe Liæ, *da mihi partem de mandragoris filij tui*: non leuis estdiffi cultas, cur tantopere has cocupierit Rachel mandragoras: Cosmas Damianus cit. à Mich. Gisler in cap. 7. Cant. vers. 13. cui ipse non dissentit, tenet hanc herbam fructusque illius ad amorem spectare, amoremque conciliare, forte igitur hac ratione voluit Rachel has habere mandragoras, quibus amorem mariti sibi magis conciliaret, qui propter suam sterilitatem parumper sibi aduersus erat: alij opinantur pomum mandragoræ acceptum in escam sterilibus fœminis fœcunditatē afferre, & idcirco putant tantopere institisse Rachelem sumere id à Ruben filio Liæ cupiditate videlicet pariendi: sed instabis: mandragora est frigidissima, ergo non prodest sed obest conceptui, respondet Leuinus Lemnius lib. de Herbis sacræ script. cap. 2. mandragoram, quia frigidissima est, in frigidis regionibus, sterilitatem causare, sed in calidis & torridis, qualis est Iudæa & Mesopotamia, in qua habita- Cosmas Dam.

habitabat Iacob & Rachel, efficere fœcunditatem, quia æstum & siccitatem vteri temperat, & humectat: tandem D. August. libro 22. contra Faust. cap. 56. existimat mandragoras à Rachele expetitas, non ad conceptum, sed ad pomi raritatem & odoris iucunditatem, ego arbitror quod quamuis mandragora hanc virtutem fœcundandi non haberet, communem tamen apud mulieres fuisse opinionem huius virtutis, & ideo eam expetiisse Rachel vt facile concipere posset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mulieres odorum amantissimæ.

54. DA *mibi partem de mandragoris filij tui*, cur tantopere mandragoras à puerulo inuentas concupiscis? loquimur in opinione eorum qui dicunt ineptas esse conceptui: nonne id feret soror moleste, & ægre tuo acquiescet desiderio? aduerte odoriferas esse, iuxta illud Cant. 7. mandragoræ dederunt odorem suum: ne inquiras ergo, cur ita eas ardenter expetierit, quia mulieres odorum suauissimorum sunt amantissimæ. Fauet D. Cyprian. prol. lib. de operibus cardi. *Rachel*, inquit, *ad odorem non ad esum Liæ mandragoras concupiscit.* S. Cypr.

In humana opulentia etiam paupertas.

55. *Da mihi partem de mandragoris filij tui*, nonne Rachel apud Iacobum, cui gratissima & acceptissima erat, lautioribus epulis abundabat? vel si esui erant insipidæ, nonne alia magis odorifera possidebat? cur igitur minoris odoris requirit mandragoras? respondet Oleast. *quia quidquid pauperes habent, volunt sibi diuites habere ac si propriis bonis indigentes ditescere velint alienis, & in opulentia pauperes se faterentur.* Oleast.

Inuidia vitium muliebre.

56. *Da mihi partem de mandragoris filij tui*, nonne tibi alia sunt domi odorifera? munus à puero suo oblatum Liæ relinque, delectantur enim matres infantulorum munusculis? nihilominus eas appetit, nec patitur sororem eas possidere integras, forte ex inuidia muliebris animi vitio, quod obseruauit Hier. ab Oleast. *inuida res est fœmina quæ etiam minimis inuidet.* Cit. Lusit.

Fama acquirenda ex labore bonæ operationis.

57. *Da mihi partem ex mandragoris*, nempe ex illis quas Ruben in agrum egressus, inuenerat: existimat Hug. Carens. Ruben, qui interpretatur filius visionis non cæcitatis, vt multi de quibus Isa. speculatores eius cæci omnes nescierunt, vniuersi canes muti non valent latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia. hic Ruben, nempe prælatus egreditur in agrum, per prædicationem, & tunc colligit mandragoras: quid est quod prælatus cum labore prædicationi insudans inuenit mandragoras? diximus eas esse insipidas, tamen odoriferas: respondet ergo it. Carens. *ideo inuenit in agro mandragoras quæ sunt poma insipida, sed odorifera, hoc est odorem bonæ opinionis qua prouenit ex labore operationis, habentia.* Isaiæ 56.

Timere Deum propter seipsum, homines autem propter eum debemus.

58. *Da mihi partem de mandragoris*, de quibus? de illis quas Ruben in campum egrediens, inuenit, sed cum diximus Ruben timorem designare, cur nunc egreditur? cur intus non egrediens permanet? si enim timor est, foras, vbi tot sunt pericula, progredi non deberet: merito tamen & aliquando intus est, & aliquando foris est Ruben, *quia quando in secreto cordis*, inquit Rich. Vict. lib. 1. ut supra cit. c. 28. *in conspectu Dei de nostra conscientia trepidamus, Ruben est intus, tunc autem foras exit, quando propter Deum hominibus etiam nos ad omnem obedientiam inclinamus, timere itaque Deum propter seipsum, homines autem propter Deum, est Ruben nunc intus morari, nunc foris inueniri.* Richard.

Ex voluntaria abstinentia & patientia ad omnem obedientiam inclinamur.

Da mihi partem de mandragoris, quas Ruben egressus in agrum reperit, per Ruben in campum egredientem ex imperio operis, intelligit cit. Rich. hominem timore Dei affectum, sed iam obedientem, operibusque iustitiæ ex obedientia vacantem, sed cur solum natis Gad & Aser dicitur Ruben egressus in campum? quia tunc quodlibet imperium amplectimur, & perfecte obtemperamus, cum à rebus terrenis abstinemus, & mala toleramus, *si semel animus* inquit prædictus doctor cap. 28. *amore abstinentiæ vel patientiæ perfecte incaluerit, protinus Ruben ad omnem obedientiam absque vlla contradictione se subdit, qui enim tam aduersa perpeti, quam in prosperis non delectari, apud semetipsum statuit, quæ difficultas eius obedientiam vlterius minuere poterit? si enim dura quæque & aspera pro Dei amore etiam per memet ipsum appeto, cur non magis hæc ex adiuncta obedientia ad maioris meriti gloriam tolero? recte ergo post natum Gad & Aser Ruben exire dicitur, quia timor Domini ex voluntaria abstinentia & patientia ad omnem obedientiam roboratur.* 59. Cit. Richard.

Difficile laudibus non collætamur, vel bona æstimatione nostra non tangimur.

Da mihi partem de mandragoris filij tui, tot ne erant mandragoræ oblatæ à Ruben, matri suæ, vt eas omnes sibi dari non petierit? cur solum partem mandragorarum, & non omnes postulas? aduerte per eas, quæ odorem suum late solent spargere, bonæ opinionis famam demus accipere, quas quidem tunc Lia accipit quando oblata laus affectum tangit, quando in laudis suæ præconiis animus afficitur, & in aura popularis fauoris iucunde delectatur, quo posito: recte dicemus ideo non omnes, sed partem mandragorarum solum à sorore Rachelem petiisse, quia sciebat difficile cedere debere in totum mandragoris, quæ bonam opinionem vel laudem humanam denotant, quam vtramque quilibet desiderat, responsio est præd. dicti R chard. cap. 29. *notandum*, inquit, *quam temperata Rachel non mandragoras sed mandragorarum partem petat, nam nec hoc rationem latet, valde esse difficile vt animus quamuis renitens ex oblata laude non hilarescat.* 60. Richard à S. Vict.

Vera laus est de recta voluntate, quæ per opus bonum innotescit.

61. *Da mihi partem de mandragoris*, quas non post natos tres fratres suos inuenit Ruben, nec post geminos liberos Balæ, sed post natiuitatem filiorum Zelphæ, cur solum post huiusmodi filiorum ortum inuentæ leguntur? nota quoad filios Liæ desideria ad filios Balæ cogitationes, ad filios autem Zelphæ pertinent actiones: recte igitur solum mandragoræ quibus laus & bona fama denotatur, inueniuntur statim post natiuitatem filiorum Zelphæ, quia perfecta laus debet esse solum de recta voluntate, quæ per bonum opus innotescit: *voluntates seu cogitationes quamuis rectas* (inquit Richard. Vict. cap. cit. lib. *quantumlibet vtiles, quomodo miramur vel quando laudabimus quas minime videmus? & quamuis vera laus sit de certa ratione, cum tamen non laudamus nisi appareat in opere, per opus enim bonum bona voluntas innotescit, vt iure bonæ opinionis laudem quasi quasdam late fragrantes mandragoras inuenire possit, quasi ergo post partum Zelphæ proles Liæ inuenire creditur, quando voluntas bona per opus bonum manifesta miris laudum præconiis vndique honoratur.* Cit. Richard.

Si Dei timorem in corde habeamus, ex bonis operibus non superbiemus.

62. *Da mihi partem de mandragoris*, quas egressus Ruben in campum inuenerat, si Ruben in agrum secedit, puerulus est. sed iam fere adultus, nonne solent, quæ per Gad & Aser fiunt hominibus miranda, abstinentiæ videlicet & patientiæ opera, operantem non timidum, sed tumidum reddere? non tam humilem quam contumacem efficere? quomodo igitur Ruben post huiusmodi filios Zelphæ natos, mandragoras defert quibus laudem ex bonis operibus meretur? nonne diximus Ruben post eiusmodi natiuitatem filiorum Zelphæ grandæuum factum, itaut egrederetur in campum, & per eum timorem Dei denotari? non mirum igitur si post Aser & Gad defert mandragoras, quia si post bona vel tolerantiæ vel abstinentiæ opera timor Dei crescit in nobis & non tumor, non exiguum laudis promeremur encomium. sic toties cit. Rich. cap. 30. *quid amplius mirandum quid magis omnium laude prædicandum, quam cum vnde in aliis sæpe extinguitur humilitas, diuini timoris reuerentia non minuitur, sed augetur? quia ergo singulari solemus laude efferre quem vidimus etiam post virtutum opera, non solum de Dei, sed de hominum parua offensa non parum trepidare, recte Ruben mandragoras post natos Gad & Aser inuenisse dicitur, quia quemlibet ex operibus præclaris ad timorem non ad tumorem profecisse miramur.* Richar. ci.

Aliquando contemplatiuus vellet habere odorem bonæ famæ, sicut & actiuus.

63. *Da mihi partem de mandragoris filij tui*, sufficiat tibi pulchritudo tua propter quam tanto amore Iacob te prosequitur, poma mandragoræ oblata Liæ concupiscis? non ignoras per Rachel, contemplationem, per Liam actionem; per mandragoras odoriferas, intelligi odorem bonæ famæ: cur igitur non peteret Rachel à Lia mandragoras? cum contemplatiuus ab actioni dedito odorem bonæ famæ debet habere? *per hoc quod Rachel desiderauit mandragoras Liæ*, (inquit Dionys. Cartus.) *& à filio suo Ruben oblatas, signatur quod anima contemplatiua quandoque appetit bonæ famæ odoremque anima habet actiua per opera fidei, coram aliis facta quæ designantur per Ruben primogenitum Liæ, qui filius visionis interpretatur, per quem opera fidei quæ est spiritualis oculus animæ, intelliguntur.* Cartus.

Contemplatiuus omnino vult à rebus temporalibus abalienari.

64. *Da mihi partem de mandragoris filij tui*, ne sorori inuideas, quod possidet poma odorifera, sibi habeat, quid tibi curæ? obseruemus quod ait Ioannes Halgrinus Cardi. libro 11. in Cant. nempe quod mandragora, herba est quæ tam profundum odorem inducit, quod posset homo incidi, nec sentiret dolorem, cur non dicemus igitur Rachelem ita ardenter mandragoras concupisse, vt studio contemplationis omnino à rebus terrenis se abalienaret, nec eas vllomodo sentiret, ita cit. auct. *per mandragoras studia contemplationis designantur, quia ita dormire faciunt hominem in deliciis suis, vt abscisionem ab inimicis suis carnalibus à rebus sæcularibus nec sentiat nec attendat.* Cardinal. Halgrinus.

VARIETAS LECTIO. VERSVS XV.

VVLG. Illa respondit, parumne tibi videtur, quod præripueris maritum mihi, nisi etiam mandragoras filij mei tuleris? ait Rachel, dormiat tecum hac nocte, pro mandragoris filij tui.

Sept. Non satis est tibi quod accepisti virum meum? nunquid & mandragoras filij mei accipies? dixit Rachel non ita, dormiat tecum nocte hac, & cætera.

EXPOSITIO.

PArumne tibi videtur quod præcipueris maritum, Lia sorori improperare videtur, quod Iacobum sua pulchritudine à blanditiis sibi eripuisset, quippe quæ prior in coniugium thorumque venerit, nihilominus pluries illa cum possideat, *nisi etiam mandragoras filij mei tuleris*, id est accipere tentes, *ait Rachel, dormiat tecum hac nocte*, hæc nox Racheli ad habendum sibi maritum obuenerat, sed illam pro mandragoris filij sui iuri suo cedens sponte remisit.

CONCEP-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mulier conceptum dolorem diu nequit dissimulare.

65. Parumne tibi videtur quod præripueris maritum? cur alio modo desideriis Rachelis non satisfacis vel renuis? si enim à te mandragoras petiit, vrbane posses respondere, nisi aliquid pro eis commutaueris, non concedam, vel eas gratis accipe, cur tibi eripuisse maritum obiicis? quia impatientissima est mulier, nec conceptum dolorem ex iniuria, quam sibi illatam suspicatur, diu nequit dissimulare *pro re* Lippom. *leuicula* (inquit Lippom) *ansam Lia accipit vindicandi dolorem, quem tenebat in pectore more fœmineo.*

Mulieris Zelotypia.

66. *Parumne tibi videtur quod præripueris maritum?* cur sorori irasceris? aliquidne in te commisit, partem mandragorarum postulans? ei denega si tibi visum fuerit; ita impatiens est in amore mulier & ita ardet zelotypia, ne sibi maritus eripiatur vt eiuler, indignetur, in rabiem furiasque agatur, *vide* (inquit Chrysost.) *quomodo Zelotypiæ affectio huc & illuc transsibat, nunc hac nunc illa impugnabatur, quam affectionem animæ verbis Lia manifestam facit.*

Aliorum ira temperanda modo suaui.

67. *Parumne tibi videtur, &c. Dormiat hac nocte, nempe vir meus pro mandragoris filij tui*, nonne tibi locuta est soror cum magna indignatione? cur ergo tibi exprobranti non exprobras, vel saltem eius lippitudinem non arguis, propter quam charam non habet Iacob? ad quid ei pro iniuria tibi illata virum tuum tribuis? quia aliorum suauiori modo quo possumus iram temperare & delinire debemus. *Rachel* Petrus Comest. *sororis iram mitigans* (ait Petr. Comest. in sua hist. scho. lib. Genes. cap. 77. *ait dormiat hac nocte pro mandragoris filij tui.*

Pulchritudo non obest continentiæ.

68. *Parumne tibi videtur, &c. dormiat hac nocte vir meus*, nonne iunior erat ac pulchrior Rachel, atque idcirco ad voluptatem propensior, quæque adhuc prolem non susceperat? quomodo tam leui fereque nulla de causa viro renunciat? vt sciremus simul cum pulchritudine coniunctam esse continentiam, cum conspiciamus Rachel speciosissimam iuri suo facile cedere, quod ex ipso contextu elicit D. Aug. 22. S. Aug. cont. Faust. cap. 49. *quod enim & ab vxore conducitur, ibi vera nostra manifestatur assertio, quid enim opus erat vt ad eum maritus intraret, neque enim ad aliam vnquam accessisset nisi eum conduxisset: Sed vtique iustis ad eam vicibus accedebat, de qua tot filios procreauerat, sed tunc Rachel habebat noctem in ordine vt maneret cum viro tunc penes eam potestas* 1 Corint. 7. *illa erat de qua Apost. dixit 1. Corinth. 9. similiter & vir non habet potestatem sui corporis sed mulier, ideo iam cum sorore pacta erat, cui facta debitrix eam translegaret ad debitorem suum*, & ita vbi tam mira inter fœminas erat concordia, tamque iustus ordo? proculdubio non erat concupiscentia locum habere poterat, quæ omne ius & debitum conculcat, *modum quippe nescit libido* (inquit Chrysost. hom. S. Chrysost. 32. in 19. Math. *sed quanto exercetur, tanto magis accenditur, non leuiter nec inter limites vnius coniugij capit libido.*

Qui digni sunt regimini, non semper vacent contemplationi, sed necesse est vt etiam studeant actioni.

Parumne videtur quod præripueris maritum? ô 69. Lia libidinis argueris, cum sorori exprobras tibi virum ademisse? aduerte per Liam vitam actiuam intelligi, per maritum eius, eos qui digni sunt aliorum regimine, & cum vtilitate aliorum saluti inuigilant, qui tamen propter turbulentas occupationes, hoc regimen fugiunt, & in doctrinæ otium toto pectore, tanquam in speciosæ Rachel feruntur amplexu: merito igitur Lia de Rachele conqueritur, quod sibi virum eripuerit, quia qui digni sunt regimine, nec debent omnino vacare contemplationi, sed necesse est vt Liæ copulentur, actionique studeant Fauet cit. August. lib. 22. cont. Faust. *per vnum virum quem conqueritur Lia sibi ereptum, significauit eos* S. Aug. *omnes qui cum sint agendi virtute habiles & digni quibus regimen Ecclesiæ committatur, ad dispensandum fidei sacramentum, illi accensi studio doctrinæ atque indagandæ & contemplandæ sapientiæ, se ab omnibus actionum molestiis remouere, atque in otio discendi condere volunt, ita ergo dictum est parum est quod homines ad laborem rerum gerendarum necessarios in otio destinet vita studiorum insuper & popularem gloriam requirit, proinde vt eam iuste comparat impertit Rachel virum suum sorori suæ illa nocte, vt scilicet qui virtute laboriosa regimini populorum accommodati sunt, etiam si scientiæ vacare delegerunt, suscipiant experientiam, tentationum curarumque sarcinam, pro communi vtilitate, ne ipsa doctrina sapientia cui vacare studuerit, blasphemetur.*

Paterfamilias concordiam in sua familia conseruare satagat.

Parumne tibi videtur, &c. dormiat hac nocte, 70. nempe vir meus, an in tua potestate virum, quatuor vxoribus communem tribuere vni ex eis sine aliarum consensu? nonne Bala & Zelpha conquererentur etiam sibi ereptum fuisse? ne dicas ergo Liæ sorori, vt hac nocte viro copuletur: aduerte quod Iacob posuerat quendam ordinem inter vxores, concedendo cuilibet determinatum tempus, in quo apud illam manere deberet, hoc autem tempore quo Rachel mandragoras à Lia petiit, Iacob apud eam manere tenebatur: sed cur talem ordinem inter vxores constituerat? nonne pro libito apud eam quæ sibi gratior arrisisset, diuertere poterat? ideo talis ordo ab eo constitutus est *vt nulla* inquit Abu- Abulen. lens. *oriretur dissensio, dato cuilibet quod ei ex communi determinatione pertinebat.*

VARIETAS LECTIONVM. VERSVS XVI.

VVLG. Redeuntique ad vesperam Iacob de agro, egressa est in occursum eius Lia, & ad me inquit intrabis, quia mercede conduxi te pro mandragoris filij mei, dormiuitque cum ea nocte illa.

Sep. Reuersus autem Iacob ex agro vesperi & exiit Lia in occursum eius, &c. ad me intrabis hodie.

Cald. Et cubuit cum ea illa nocte.

Pag. Ad me ingredieris quia mercando mercata sum te mandragoris filij mei.

Oleast. Mercede conducendo, mercede conduxi te in mandragoris.

CONCORDIA.

VErbum שכר Sacar non solum mercari, sed aliquos mercede conducere ad aliquid agendum denotat.

EXPOSITIO.

R*Edeuntiq; ad vesperam Iacob de agro*, in quem secessetat vel ad custodiam gregum, vel vt messoribus præesset, *egressa est Lia in occursum eius*, ne declinaret in tabernaculum Rachelis, *ad me inquit intrabis*, ad meum diuertes tabernaculum, *quia mercede conduxi te*, Rachel enim potuit suo iuri cedere, & illud in sororem transferre, *pro mandragoris filij mei*, quas attulit filius meus Ruben, & quarum partem Racheli tribui.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virorum coniugatorum continentia commendatur.

71. R*Edeunti ad vesperam Iacob de agro egressa est ad occursum eius Lia*, quæ ei persuasit vt ad se declinaret, votis eius annuens dormiuit, inquit textus, cum ea illa nocte: cur ô Iacob pulcherrimæ adolescentulæ quam ardenti amore prosequebatis, concubitum cum deformis & exosæ fœminæ commercio commutas? cur admittis pactum Rachelis, te non consentiente peractum? vt edisceremus non libidine ductum nec omnino impudicum, cum facillime à speciosissima abstinuerit vxore, quod beatus August. egregiè annotat libro vigesimo secundo cont. Faustc. c 50. *nonne placito contempto mulierum intraret potius ad speciosam illam, quæ illi noctem ipsam non solum coniugij more, verum etiam ordinis iure debebat, vtereturque ipse potius potestate maritali, & pro eo tunc seruitutis illarum vicissitudo faciebat: coniugali ergo potestate multo vincibilius vteretur, si formæ desiderio vinceretur vir temperatissimus, vt delectationi carnali non subiiceretur, sed dominaretur, magis quod deberet quam quid ei deberetur attendit, nec ad propriam voluptatem sua potestate abuti voluit, sed illius debiti redditor quam exactor esse maluit.* August

Pauperes propria pretio emere coguntur.

72. *Redeunti ad vesperam Jacob de agro dixit Lia*, quod ad suum declinaret tabernaculum, quia mercede eum conduxerat pro mandragoris, nonne tuus erat maritus? cur ergo eum pretio mandragorarum tibi acquiri? nonne Rachel propter suam pulchritudinem, & in eam intensissimum amorem pluries possidet? cur ergo ab ea etiam mercede data consequeris? *quia coguntur*, inquit Oleast *pauperes pretio propria emere, quæ eis inuitis diuites detinent de quo conquerebatur sanctus Ier. Thren. vlt. aquam nostra pecunia bibimus, ligna nostra pretio comparauimus.* Oleast. Thren. 5.

Contemplatiui quasi violentia rapiuntur ad officium actionis.

Redeunti ad vesperam Jacob dixit Lia ad me intrabis, nonne cum sit maritus tuus, libentissime ad tuum declinabit tabernaculum? cur igitur eum ex agro redeuntem expectas, vt in cubiculum tuum deducas? diximus superiùs per Iacobum viros intelligi qui accensi studio doctrinæ atque indagandæ & contemplandæ sapientiæ, se ab omnibus actionū molestiis remouent, & contemplationi rerum diuinarum indulgent, quid mirum igitur si mercede etiā data, Lia ad se virum adduxit? quia contemplationi dediti quasi violentia quadam rapiuntur ad officium actionis: ita S. Aug. 22. cont. Faust. *qui scientiæ vacare delegerunt, vt curam suscipiant regiminis, vt coguntur, experimur hoc in exemplis, quod intelligimus in libris, quis non videat hoc geri toto orbe terrarum, venire omnes ex operibus seculi, & ire in otium agnoscendæ & contemplandæ veritatis tanquam in amplexum Rachel, & excipi de transuerso Ecclesiastica necessitate, atque ordinari in laborem, tanquam Lia dicente ad me intrabis.* 73. August.

VARIETAS LECTION. VERSVS XVII. & XXVIII.

VVLG Et exaudiuit preces eius Deus, concepitque & peperit filium quintum.

Cald. Et suscepit Deus orationem Liæ, & concepit & peperit filium quintum Iacob.

VVLG. Et ait, dedit mihi Deus mercedem, quia dedi ancillam viro meo, appellauitque nomen eius Issachar.

Sep. Vocauit nomen eius Issachar, quod est merces.

CONCORDIA.

VVlgatus non addidit quod est merces, sicut Septuaginta, non enim hæc verba reperiuntur in Hebræo, sed facile subintelligebantur.

EXPOSITIO.

ET *exaudiuit Deus preces eius*, summopere adhuc alium filium naturalem desiderans, coram Deo fudit preces, quas ipse admisit, sicque quintum concepit, peperitque filium.

DEdit mihi Deus mercedē pro ancilla, viro meo data, vt ex illa filios susciperet, *appellauitq; nomen eius Issachar*, .i. cōductus siue merces, quia pro mercede siue cōductione susceperat virū hac nocte.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus afflictorum orationem suscipit.

74. EXaudiuit *Deus preces eius*, vel vt habet Caldæus, suscepit Deus orationem Liæ, cur obseruat Moyses exauditas fuisse preces Liæ? nam si dicamus qui a summopere filios suscipere in votis habebat: iam quatuor mater effecta fuerat, aduerte dolore affectam, ex quo cognouit se conceptui ineptam, ait enim textus, sentiens Lia quod parere desiisset, ne sciscitemur igitur, cur annotat Moyses Liæ deprecationem, Deum suscepisse: nam sine dubio voluit ostendere Deum preces afflictorum admittere, *exaudiuit eam Deus*, inquit D. Chrys. ho. 56. *quia videbat eam dolentem nec multum viro probatam.*

Virtus orationis ingens.

75. *Exaudiuit Deus preces eius*, itaut conciperet & pareret quintum filium, nonne iam infœcunda effecta ab aliquot annis? ipsa enim fatetur quod parere desierat, quomodo igitur fœcunda efficitur, itaut denuo concipiat? nonne Deum deprecata fuerat, ne inquiras ergo cur adhuc filios suscipit, nam orationis talis est virtus, vt fœcunditatem ablatam restituat: Lippom. *ostenditur*, inquit Lipp. *hic virtus orationis ingens, qua noua subinde fœcunditas obtinetur, cum iam cessasset à partu via naturæ.*

Oratio sine honesta vita non prodest.

76. *Exaudiuit Deus preces eius*, diximus fœcunditatem obtinuisse precibus, cum iam parere desiisset ex eo quod Deus vidit afflictionem illius: nonne aliarū, quæ sunt steriles, intuetur calamitatem? quomodo earum non suscipit deprecationem? aduerte plurimorum quæ sunt steriles vitam fore inhonestā; quid mirum igitur si non exaudiātur, quia oratio sine ho- Pallad. nesta vita, non prodest. Sic Pallad. Episc. in hist. Lausis de vitis Patr. lib. 8. tit. de Steph. Lap. *orationes spiritales quæ non habent vitam honestam & temperantem, sunt spicæ quæ vento intereunt, quæ habent quamdam spicarum formam, sed ab eis ereptum est alimentum.*

Nomen Deo tribuitur secundum effectum.

77. *Dedit mihi Deus mercedem*, in Hebræo est Elohim, cur hoc nomen Deo tribuit, non autem Iehoua? nonne Elohim dicit iudicem, cuius proprium est vnicuique quod suum est reddere? non inquiras ergo cur Elohim, non Iehoua hic dicitur, quia nomen Deo tribuitur secundum effectum, ita Card. Cajet. *hic nomen est Elohim quadrans ad mercedem boni operis.* Card. Caiet.

Deus etiam bona opera infima non priuat mercede.

78. *Dedit mihi Deus mercedem pro ancilla mea*, quomodo Deus præmiū tribuit Liæ pro re exigua? non enim remunerare deberet pro ancilla tradita in vxorem Iacobo, cum eam illi tribuerit in cōmodum & vtilitatem; nihilominus verè Lia fatetur Deū mercedem sibi pro ancilla tribuisse, quia Deus etiam bona opera infima remunerat: *mirum valde est*, inquit Oleast. *videre qualia opera Deus mercede remunerat, etiam infima & pro qualibus operibus.* Oleast.

Per abstinentiam & patientiam verum gaudium consequimur.

79. *Dedit mihi Deus mercedem*, nempe quintū filiū, quē nominauit Issachar, per hunc liberum Richard. à S. Vict. li. qui dicitur Beiamin minor c. 36. intelligit gaudiū, quod quidē cum sit duplex, verū, quando de veris & internis exultamus, filiū autem Liæ intelligit verum gaudium. Sed qua de causa solum post natos Gad & Aser, in lucē editum? Issachar solum vidimus? reuoca in memoriam dictum à nobis esse per Gad & Aser denotari patientiā & abstinentiam: rectè igitur solum post Gad & Aser, nascitur Issachar, quia solum verum gaudium post patientiam & abstinentiam consequi possumus, ita cit. auct. *rectè post natiuitatem Gad & Aser, Lia talem filium genuit, quia nisi per patientiam & abstinentiam, mens humana ad verum gaudium non pertingit, oportet ergo non solum falsam delectationem, sed etiam vanam perturbationem excludere eum qui vult de veritate gaudere: qui enim adhuc in infimis delectatur, interna vtique iucunditate indignus est, & qui vano timore perturbatur, spirituali dulcedine non potest perfrui. Falsam lætitiam veritas damnabat cum dicebat, væ vobis qui nunc ridetis, vanam perturbationem extirpabat cum auditores suos admonebat, dicens nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: horum autem vnum abstinendo superamus, alterū patiendo calcamus, itaq;* Rich. Victor. Luc. 6. Matt. 10.

per Gad extirpatur falsa delectatio, per Aser vero vana perturbatio: isti sunt Gad & Aser, qui excludunt gaudium falsum & introducunt gaudium verum.

Gaudium verum merces nostri laboris est.

80 *Dedit mihi Dominus mercedem*, nempe Isachar, sic enim interpretatur, sed cum à nobis dictum sit, per Isachar gaudium intelligi, quomodo nomen mercedis habere potest? conuenientissime equidem, quia gaudium verum nostri laboris est merces, *nulla hic deinceps* (inquit cit. Richard.) *erit quæstio, cur hic talis filius Isachar merces interpretetur, quid enim aliud tot tantisque laboribus quærimus? quid, inquã, aliud quam verum gaudium tam perseueranti longanimitate expectamus?* Richard.

VARIETAS LECTION. VERSVS XIX. & XX.

VVLG. Rursum Lia concipiens peperit sextum filium.

Sep. Et concepit adhuc Lia &, peperit sextum filium ipsi Iacob.

VVLG. Et ait dotauit me Deus dote bona, etiam hac vice erit maritus meus mecum, eo quod genuerim ei sex filios, & idcirco appellauit nomen eius Zabulon.

Sep. Donauit mihi Dominus donum meum, nunc temporis diliget me vir meus.

Cald. Dedit mihi D[illegible]us optimam partem, hac vice erit habitatio mar[illegible] me ap[illegible]d me.

Chrys. Nunc temporis elig[illegible]t me vir meus.

Vatab. Donauit mihi bonum munus.

CONCORDIA.

זבד Zabad non solum dotare sed donare significat, sicut זבד zebed interpretatur dos, munus, vel donum, זבל zabel quod vertimus cohabitabit, dixere septuag. nta *αἱρήσει με* el[illegible] me, vel diliget me, sed vt vbique idem est sensus, denotat enim Lia quod quia fœcunda est, à viro suo contemptui non habebitur, sed in pretio.

EXPOSITIO.

R*Vrsum Lia concipiens, &c* non diu otiosa steti Lia, quæ imprimum enim iterum concepit, & sextum filium in lucem edidit.

D*Otauit me dote bona*, non leue, sed maximum donum mihi contulit, *etiam hac vice erit maritus meus*, iam non molestè feret mecum commorari, cum cohabitatio mea non fit mihi in[illegible] lis: plures enim ei genui filios, *& idcirco appellauit nomen eius Zabulon*, id est, habitaculum, iuxta S. Hiero. iuxta Ioseph, pignus beneuolentiæ.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Gratus se maioribus Dei beneficiis dignum efficit.

R*Vrsum Lia concipiens peperit sextum filium* naturalem, nonne iam quinque susceperat filios
81. naturales, & duos ex ancilla adoptiuos habuerat? cur igitur Deus etiam ei alterum concessit? nonne Deo gratissima fuit Lia? nam quemlibet suscipiens ei gratias referebat: merito igitur Deus hanc dono cumulat, quia qui ei gratus, maioribus Dei beneficiis se dignum efficit, sicut econtra cum eis non perfruimur, nostra facit ingratitudo, quæ vt loquitur S. Laur. Iust. *diuinæ bonitatis fontem exsiccat.*

Filij optimæ diuitiæ.

Dotauit me dote bona, Sept. donauit mihi donum bonum, quodnam quæso ô Lia? sextum filium, cur
82. filium dotem seu donum bonum nominas, cum potius aliquando sit familiarum onera? recte dotem bonam se accepisse Lia fatetur, filium adhuc sextum suscipiens, quia filij si bene educati & optimis moribus instructi, optimæ sunt diuitiæ, ita Lippom. *bene instructa proles maximæ sunt diuitiæ, erga quam tamen recte instituendam & Deo educandam miseranda tenet hodie negligentia homines.*

Viri vxoribus suis non sint ingrati.

83. *Dotauit me Deus dote bona, deinde etiam hac vice erit maritus meus*, si ex [illegible] propter vultus deformitatem, quomodo tibi congratularis, quod tecum maritus habitabit? nonne Iacob iam sex filios acceperat à Lia? bene igitur ait quod m[illegible]itus habitabit secum, & secundum Sep. diliget, quia vi[illegible] vxoribus non debent esse ingrati, *teneantur* inquit Oleast. *viri esse grati fœminis quæ donum augent & prolem multiplicant.* Oleast.

Degustata dulcedine bonorum spiritualium vitia omni odio prosequitur.

Dotauit me dote bona, nempe sextum filium tribuens, sextum nempe Zabulon, qui interpretatur habitaculum fortitudinis, quemque dicit Richard. cit. cap. 40. esse odium bonum, odium ordinatum, odium vitiorum; sed cur quintus filius nomen Zabulon non sortitur, sed solum sextus? nonne diximus quintum denotare spiritualium bonorum gaudium? recte ergo post Issachar nascitur hic sextus, & nomen Zabulon sortitur, quia solum degustata dulcedine bonorum spiritualium, vitia odio perfecto persequimur, *post Issachar Zabulõ nascitur* (inquit cit. auct.) *quia per interna dulcedinis degustationẽ, odiũ vitiorum generatur & vera fortitudinis robur acquiritur.* 84. Ricard.

Rarissimus est verus animarum Zelus.

Dotauit me dote bona Deus, mihi aliũ filiũ tribuẽs nempe Zabulon, quem existimat Rich. cap. 1. verum Zelatorem denotare; sed qn[illegible] de caus[illegible] ne[illegible] sse fuit Liã prius Iudam & Isachar peperisse, q[illegible] ã Zabulon? per Iudã citatus auctor charitatẽ intelligit, sicut per 85.

Isachar, spiritualium gaudiorum possessionem, quo posito sic respondet, *Prius Iudam & Isachar nasci necesse est, quoniam mens quæ charitatis & internæ suauitatis adhuc expers est, rectitudinis normam in suo zelo minime seruare potest: charitas enim docet, quomodo tractare oporteat, quos Zabulon castigat, spiritualium notitia docet quæ sit illa suauitas ad quam inuitantur, vel etiam compelluntur, quibus exterius iucunditas (carnalis videlicet voluptas) interdicitur pro qua sæpe Zabulon vrgente durius arguuntur; Iuda itaque docere debet modum, Isachar autem causam conceptionis, vt moderante Iuda fiat in spiritu lenitatis, & Isachar vrgente fiat nihilominus causa vtilitatis, vtilitatem tamen eorum Zabulon quærat non suam vt quod delinquentes ferit ad vtilitatem, sit non ad vindictam.*

Ecclesiæ optima dos filij spirituales ex ea nati.

86. *Dotauit me Deus dote bona*, hoc dixit, quando filium Zabulonem peperit, sed expendamus quando Lia glorietur de dote ex Deo accepta, nimirum quando hunc Zabulon suscipit, tunc meminit dotem, tunc dotis pretium & ornamentum exaggerat, & cur Zabulon sextus filius sic facit ad commendationem matris suæ? de illo dicitur Deuter. 33 lætare Zabulon in exitu tuo, & Isachar in tabernaculis tuis, populos vocabunt ad montem, ibi immolabunt victimas iustitiæ, & quidem de terra Zabulon exiliere Apostoli, prima Ecclesiæ Christianæ fundamenta, qui relictis parentibus, & cœperunt in hoc incumbere vt filios parerent Christo, vt nationes vocarent ad fidem, & renatorum in Domino facerent crescere numerum: merito ergo tam Zabulon à quo filiorum renatorum in Christo progenies exiuit, dicitur bona dos, nata fuisse, hac enim dote filiorum spiritualium maxime floret sponsa virginea: accipite pulcherrime super hoc disserentem Richardum Vict. de præparatione ad contemplat. lib. 1. cap. 44. *Nescio si potest homo aliquid à Deo in hac vita maius accipere, ignoro an possit hac gratia interim maiorem aliquam Deus homini concedere quam vt eius ministerio peruersi homines in melius mutentur, vt de filiis diaboli filii Dei efficiamur, an forte cuiquam magis videbitur mortuos suscitare? ergone maius erit restituere carni bona transeuntia iterum peritura quam animæ reddere bona æterna in æternum mansura? O qualis dos, quanta dignitas, talem gratiam à Deo accipere! non decuit cœlestem sponsum sponsæ suæ dotem aliam donare, quam vt per adoptionis gratiam possit multos filios gignere, & de filiis iræ regni cœlestis hæredes adscribere, merito ergo Zabulon nato mater eius Lia, dotauit me Deus dote bona.*

Deut. 33.

Richard. Vict.

Verus Zelator sicut delinquentes corripere, sic infirmiores protegere debet.

87. *Dotauit me Deus dote bona*, nempe cum Zabulon filium mihi dedit, quem que diximus symbolum esse hominis, qui vero animarum Zelo ducitur, quique habitaculum fortitudinis interpretatur, sed cur hanc habitaculi appellationem sortitur? quid enim commune est inter Zelatorem & habitaculum fortitudinis? aduerte vt domus fortis censeatur, debet quosque inhabitantes superius protegere, & ab omni parte non solum potentes, sed etiam debiles cingere: recte ergo Zabulon qui est Zelator, habitaculum fortitudinis interpretatur, quia verus Zelator non solum delinquentes corripere, sed & infirmiores ac afflictos protegere debet: fauet toties cit. auct. *vt sit perfectus Zelus vt Zabulon iure dici possit, imo veraciter esse debet, infirmiores contra aëreas potestates doctrina & oratione protegere, & contra mundana pericula vndique munire, & in vtroque non solum infatigabilis, sed etiam insuperabilis perseuerare, vigilare ergo oportet, hinc contra pressuras mundi procul dubio quisquis es in vtroque fortis, habitaculum es fortitudinis & digne Zabulon dici mereris.* Cit. auctor.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXI.

VVLG. Post quem peperit filiam nomine Dinam, *Sept.* Et post hoc, peperit filiam & vocauit nomen eius Dina.

EXPOSITIO.

POst quam Lia *peperit filiam Dinam*, D. Hier. in q. q. Hebr. ait Dina hæc transfertur in causam quam significantius Græci *δίκην* vocant: iurgii enim in Sichimitis causa existit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filiæ raro à sanctis generantur.

88. PEperit *filiam nomine Dinam*, quomodo vbi sunt tot filii vna sola filia generatur? Iacob respondet ideo nolle filios à sanctis generari, quia sunt aliquando in malum omen ita D. Hieron. in cap. 2. Eccles. 8 in illa verba feci mihi cantores & cantatrices, *Nullus sanctorum nisi perraro genuisse narratur, solusque Salphaad qui in peccatis mortuus est, filias genuit num. 26. & 27. Iacob inter duodecim Patriarchas, vnus filiæ pater est, & ob ipsam periclitatur.*

Hieron.

Num. 26

Hieron.

Coniugati malent habere filios quàm filias.

89. *Peperit filiam nomine Dinam*, nonne cum mares ei nascebantur, incredibiliter exultabat eosque inaugurari solebat nominibus? quomodo igitur vna filia nata nullam lætitiæ significationem dicitur eius mater Lia præbuisse? quia coniugati mallent filios habere quàm filias, & ideo in earum natiuitate minimè lætantur; ita noster Lyran. explicans illud Eccles. trigesimi sexti omnem masculum excipiet mulier, & est filia melior filio, ait enim, *Quamuis aliquando filia vtilior sit quàm* Lyranus.

filius, tamen mater in partu libentior excipit filium, & mallet parere masculum.

Fœmina causa iurgiorum.

Dionys. Carth. 90. *Peperit filiam nomine Dinam,* quam di it Dionys. Carth. n ipictari cau am iurgiorum, si vnica nata est filia Iacob, & tot filii, . cum duodecim quomodo illa sola sex tot illus li ... s gradis-femmate dicuntur quia vt ... iurgiorum fœminæ iurgiorum seminaria sunt, & occasiones, quo duobus ver-

Phil. Ab. sibus cecinit Phil. Ab. Epig de mala fœmina.

Corpus, opes, animos enervat, concoquit, angit,
Tela, manus, odium suggerit, armat, alit.

Inanis gloria bonis operibus se immiscet.

Hug. Carensis. Mat. 25. 61. *Peperit filiam nomine Dinam,* cur post tot liberos, fœminam producit? Hugo Carensis per sex filios ... sex opera misericordiæ pro quibus dicitur electis. Mat. 25. Venite benedicti Patris mei, per filiam vanam gloriam, syn bolice mi illius est mulier propter sua ... m : quid ... igitur si post tot filios filia nascitur ... a e ... opera sequitur

Hugo Card. multoties vana gloria. Fauet cit. *Exercitio,* inquit, *bonorum operum sæpe se immiscet puluis inanis gloriæ, ideo præcipit Apostolus Matthæus, excutite puluerem de pedibus vestris.*

Seueritas lenitate temperanda.

92. *Peperit filiam nomine Dinam,* cur Zabulon nato, illico sequitur Dina? diximus Zabulon hominem zel torem intelligi, qui nescit peccatoribus condonare, sed ab eis vi dictam sumere? sic Elias contra centum quinquaginta ... ophetas insurrexit, Phi ee solus contra castra Madianitarum irrumpens, adulterantes gladio transuerberauit, Moyses contra fabricatores vel cultores idoli exarsit, vt statim adiunctis sibi, qui Domini erant, per mediũ castrorum, de porta ad portam percutiendo, transiret prosterneret, ... Dinam ... ubi ... posse intelligi lenit tem ... ber e ... Zabulonem immediatè sequitur Dina, quia ... quæ reperitur in accin-

Ricard. cto Dei ze ..., lenitate temperanda, ... udiam s Ricard. ... cap 49 *Non sine causa fuit, quod post natum Zabulon, Deus Liæ non filium, sed filiam donare decreuit, qua fratris audaciam blande mitigaret, furentis animos blanditiis deliniret. habet enim Zabulon impetus vastos & ingente gerit animos, sed sciunt fœminæ tumentes animos blandius alloqui, & iratis dulcius blandiri, valdè ergo opportunum videtur quod post Zabulon Dina nascitur, vt ex sororis lenitate fratris ferocitas temperetur,*

Iustos qui ceciderunt, verecundia de sua culpa sequatur.

93. *Peperit filiam nomine Dinam,* sex filios Liæ vidimus virtutes esse designãtes, sed numquid post has sex virtutum soboles, saltem ... datur cuiuis sine peccato viuere, vt saltem post vitiorum odium, possit sine vitio esse? quis hoc ... firmat? quis hoc in hac vita ... dicat? cum Apostolus dicat

Ioan. 1. si dixerimus, quia peccatũ non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est, Ioan. 1. quis est, (vt de cæteris taceam) qui ipsa saltem peccata ignorantiæ possit in hac vita ... perfectè ... numquid vel ... qui horum culpas corripiunt, se ab omni pecca ... o pœnitus exuunt? imo ... quos Deus aliorum errata corrigere disponit, ex magnæ pietatis dispensatione, grauiter cadere permittit, vt ex ... iaculpa discant quam ... correptione esse debeant: ... Zabulon ... natiuitatem sequitur Dinæ partus ... mus verecundiam denotan, ... ne, etiam quod post tot filios ... symbola Dinam subiungi, quia iustos qui ceciderunt verecundia de sua culpa debet comitari, ita ... Ricard.

Ricard. c. 45. *Quantum, putas, erubescunt,* inquit, *cum quali se humilitate deiiciunt, cum se in id ... corripiunt, vel forte in aliquid grauius lapsos conspiciunt, qui aliis in statu rectitudinis formam perdere debuerunt, quis putas digne pensare sufficiat quanta confusio corda eorum transfigat, cum in sua vita videant quod iure valeat ab ipsis etiam reprehendi, quos pro culpa eorum reminiscuntur ... sæpe & acerbius corripi & durius castigari? hinc est quod pro Zabulon nascitur Dina, quia nimirum sæpe nimium zelum interuenientem, culpa sequitur verecundia, nihil aliud intelligimus per Dinam nisi verecundiam. sed ordinatam solum peccatum erubescere, est bonam, est ordinatam verecundiam habere.*

Rarum est verùm pudorem habere.

94. *Peperit filiam nomine Dinam,* quomodo hæc vltimo in loco gignitur? quomodo ... diximus per Dinam denotari verecundiam, sed quæso ... omnium? Aduerte plures esse quos magis pudet ... orationi ... fecisse barbarismum contra regulam Prisciani, quam protulisse mendacium in suo sermone contra regulam Christi, qui potius confundentur habere sordidam vestem quam sordidam mentem: ne sciscitaris ergo cur sola Dina inter tot liberos, ita sera nascitur, quia rarum est verum pudorem & verecundiam, quæ est de ipso peccato, non de sola ipsius peccati infamia, habere, *Multis,*

Ricard. inquit prædictus Richardus c. p. 47. *nosse quam sit rarum humanam verecundiam perfecte calcasse, & hanc veram & ordinatam habere, quodque est Dinam genuisse, ecce de carnalibus omitto, cum spiritualibus tantum mihi sit sermo, ecce quisquis es, qui te credis iam Dinam genuisse, si cogeris coram multitudine nudo corpore transire, nunquid posses non erubescere? Cogita ergo si tantum confunderis, quando immunda cogitatione in mente sordidaris, cur te iactes Dinam amplius genuisse, & ordinatam verecundiam habere? si minus erubescis pudenda cordis quàm corporis, si magis vereris vultum hominum quàm conspectum Angelorum, siccine magis est erubescendum, quod Deus fecit bene, quod tu malè fecisti? diligenter ergo considerantibus recteque discernenti quam sit rarum, vel quam sit paucorum humanam verecundiam plene vicisse, & solam illam quæ ordinata est possidere, non erit, vt arbitror, vnde amplius quis admirari debeat, cur talem prolem quam sero Lia concipiat vel pariat.*

Conscientia mala seipsam iudicat ac condemnat.

94. *Peperit filiam nomine Dinam*, qua diximus verecundiam denotare, sed per interpretationem nominis Dina, existimainter alia etiam iudicium significare, nam דין Dun in Hebræo iudicare interpretatur, sed qua de causa illam & quæ verecundiam denotat, iudicium designat? cur eadem quæ est pudor, ipsamet est iudicium? quia ipsamet conscientia quæ ex peccatis suis confunditur, & verecundatur, ipsamet seipsam iudicat & condemnat: legite toties repetitum Vict. c. 48. *ne de nominis ratione tacite præteriisse videamur, Dina iudicium istud interpretatur: hoc itaque illud iudicium est, quo quisque à propria conscientia conuincitur, condemnatur, & digna confusionis pœna mulctatur, si enim sibi conscius non esset, nõ esset vtiq; vnde erubescere deberet: miro itaq; modo mens cuiusque de propria conscientia conuicta, & condigna confusione deiecta, vno eodemq; tẽpore ipsa contra seipsam dicit sententiã, ipsa de seipsa sumit vindictam; hoc itaque illud est iudicium, in quo vnus idemque est ille qui iudicat, & ille qui iudicatur, idem ipse qui condemnat, & idem ipse qui condemnatur.*

Quæ casta esse non debet, nulla debet nasci, cum celebritate.

Peperit filiam nomine Dinam, dubium est, cur in 95. natiuitate huius filiæ nulla fuit celebritas in domo Iacob, cum tamen filiorum natalitia cum magno plausu celebrata fuerint? Respondet Honcala, *ideo* Honca. *nullam fuisse celebritatem factam ob præsagium futuri stupri, in quod illa tandem ruit, quasi non deberet nasci cum celebritate quæ cum castitate non vixit.*

VARIETAS LECTION. VERSVS XXII.

VVLG. Recordatus quoque Dominus Rachelis, exaudiuit eam & aperuit vuluam eius.

Chaldæus. Et venit memoria Rachelis in conspectu Dei, & suscepit Deus orationem, & dedit ei vt conciperet.

EXPOSITIO.

Recordatus est Dominus Rachelis, per metaphoram Deus dicitur recordari ab effectu, quod preces Rachelis exaudiens, ipsam fœcundauerit, dum enim sterilis permansit, quasi eius oblitus videbatur, *exaudiuit enim eam*, sublato scilicet naturali concipiendi impedimento.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Oratio cordis est, non solum labiorum.

96. *Exaudiuit eam*, Chald. *suscepit Deus orationem eius*, non legimus coram Deo preces fudisse, suscipere autem Deum orationem, præsupponit quod ipsa deprecata fuerit, quomodo igitur ait Moyses quod Deus Rachelem exaudierit? quia corde, non solum autem labiis orauit, *orat enim*, inquit Smaragd. Abb. in Diademate Monach. c. 10. *cordis est non labiorum, neque enim verba deprecantis Deus intendit, sed orantis cor aspicit: quod si cor tacite oret & vox sileat, quamuis homines lateat, Deum latere non potest, qui conscientiæ præsens est, melius autem est cum silentio orare corde sine vocis sono, quam solis verbis sine intentu mentis.* Smarg.

Oratio cum perseuerantia exauditur.

97. *Exaudiuit eam*, à multis annis in sterilitate permansit, quomodo fœcunditatem obtinuit? dices precibus, sed quomodo eam antea non est consecuta, & nunc eam dono accepit? certum est multoties ad Deum clamasse, solum igitur nunc ait Moyses à Deo fuisse exauditam, quia oratio solum cum perseuerantia à Deo exauditur, vnde optime Abul. *exaudiuit eam, continuè petentem à Deo prolem*, expende illa verba, exaudiuit continuò petentem. Abulens.

Filij precibus consequendi.

98. *Exaudiuit eam, & aperuit vuluam eius*, nonne eam tanquam maritus agnoscebat Iacob? nemini dubium esse potest, cum enim præcipuo amore eam diligeret, vt fœcunda fieret studebat, quomodo igitur ait Moyses quod Deus eam exaudiuit, prolem ei tribuens? sine dubio vt innueret filios potius precibus consequendos, quàm alio modo, *admonet hic locus*, inquit Oleaster. *filios non solum congressu viri & vxoris, sed potissimum precibus impetrandos.* Oleast.

Gratiæ Dei cooperandum.

Exaudiuit eam, nonne antea dixerat Moyses, 99. quod recordatus est Dominus Rachelis? nonne recordatio solius Dei sufficientissima erat, ad eius vuluam aperiendam, eique prolem tribuendam? cur igitur etiam fit mentio orationis eius ad hunc fauorem consequendum? vt sciremus Dei beneuolentiæ & gratiæ cooperandum esse, coniungendamque esse cum Dei recordatione orationem, ad sterilitatem remouendam, *non solum*, inquit Caietan. *ex parte Dei gratia velut recordatio, sed etiam ex parte Rachelis eadem gratia velut exauditio precum Rachelis describitur, vt vtrimque profectum esse effectum insinuetur.* Caiet.

Oratio cum afflictione onusta diuinis donis ingreditur in sinum deprecantis.

Exaudiuit eam, non est dubium solas preces non 100. effudisse, sed etiam lachymas profudisse, itaut oratio illius fuerit maxima cum afflictione & humilitate coniunctã; cum enim se sterilem agnosceret,

augebatur, & à Deo cum lachrymis & humilitate vt suam amoueret sterilitatem deprecabatur, sed de hac oratione quid dicat regius Vates Psalm. 34. inspiciamus, humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in sinu meo conuertetur, nonne oratio in abscondita Dei adyta irruit? Deum sollicitat? exponitque vota deprecantis? quomodo igitur si cœlum ascendit, in sinum orantis conuertitur? quia oratio cum afflictione & lachrymis coniuncta postquam in cœlum euecta, quidquid petiit, obtinuit diuinis onusti gratiis, ac donis ingreditur ad deprecantem, ipsiusque sinum Dei replet beneficiis & muneribus: audiamus D. Ambros. cuius est Psalm. explicatio, *hæc est oratio*, inquit, *quæ in sinum conuertitur deprecantis, fructum referens, eorum quæ voluit impetrare, vt dona eius ad animam ac mentem recurrant quæ poposcit à Domino.* — D. Ambros.

Maxima est hominis vilitas orantis, sed Dei maxima benignitas exaudientis.

101. *Exaudiuit eam*, nonne illa infinita maiestas suo residens solio excelsissimo, infinitis circumdata spiritibus illius mentem obseruantibus vt obediant, & ministrent? quomodo ergo orationem mulierculæ attente exaudiuit? dicet regius Vates, *quia inclinauit aurem suam mihi*, Psalm. 114. sed eadem difficultas imo maior regreditur, quomodo enim è regali solio illa infinita maiestas ad audiendam & excipiendam orationem descendit, & se inclinat? infinita Domini benignitas, sed & hominis abiectissimi demonstratur miseria, exaudiri quippe non potest hominis oratio, sic enim serpit humi, nec in altum euehit, nisi Dominus maiestatem suam inclinet, nisi seipsum ad audiendum demittat, & humiliet, bene igitur ad hunc Psalm. ait Hieronym. *quoniam*, inquit, *nos parui sumus & humiles, & non possumus nos extendere & exaltare, propterea Dominus inclinauit aurem suam & dignatur exaudire nos.* — Psal. 114. — Hieron.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIII. & XXIV.

V*VLG.* Quæ concepit & peperit filium dicens, abstulit Deus opprobrium meum.
Oleast. Opprobrium meum collegit.

V*VLG.* Et vocauit nomen eius Ioseph dicens, addat mihi Dominus filium alterum.
Chald. & alij eodem modo legunt.

CONCORDIA.

Verum est quod verbum אסף Asaph etiam significat colligere, congregare, seu retrahere, vnde bene vertit Oleast. collegit opprobrium, ac si diceret Rachel, opprobrium meum ex sterilitate vbique diuulgatur, sed Dominus collegit illud ac retraxit.

EXPOSITIO.

Q*Væ concepit & peperit filium*, media oratione sua, *abstulit Deus opprobrium meum*, quemadmodum cum videmus terram fœcundam, & benignè omnibus è sinu suo vitæ alimoniam suppeditare, eam laudamus: seu è contra si quæ sterilis sit, minimeque cum fœnore accepta semina reddens, abominationi nobis est, eamque vt humana opera indignam execramur, quæ in illa excolenda luditur: sic antiqui mulierem sterilem indignam honore iudicabant, vnde recte exclamat Rachel fœcunda effecta, abstulit Deus opprobrium meum, opprobrium enim etiam ducebatur in matrimonio eius fine & maximo bono, quale est proles, priuari, & sicut fœcundi as benedictionis diuinæ fructus est, ita sterilitas maledictionis indicium videri poterat.

Vocauit nomen eius Ioseph, id est, augmentum, siue accretio, cuius ratio redditur in littera, quia dixit Rachel, *addat mihi Dominus filium alterum*, adeo enim filios exoptabat, vt ab alterius petitione & desiderio priorem filium nominauerit, alii existimant Ioseph venire à radice אסף Asaph, quod est colligere, seu consummare, sic que Ioseph idem erit quod consumptor opprobrii, quod eo nato ablatum est à matre sua.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Patientiæ præmium non exiguum tribuitur.

102. Q*Væ concepit & peperit filium*, quem mediis precibus cōsequutus fuerat, sed dandus ne hic filius soli Rachelis orationi? non equidem, sed etiam patientiæ Iacob, qui tot annorum spatio æquo animo seruitutem tolerauit, nobis adstipulat D. Chrys. Hom. 56. *vidisti quomodo paulatim promissiones Dei in opus sunt egressæ, ecce enim statim quantum chorum filiorum circa se habuit iustus, & vidit manifestam Dei in se prouidentiam, quoniam enim magnam præ se tulit patientiam quatuordecim annis seruitutem ferens, propterea Dominus remunerans iusti pietatem, in tantum eum crescere fecit vt posthac aliis inuidiosus foret.* — Chryso.

Opprobria iniusta curat Deus auferre.

103. *Abstulit Deus opprobrium meum*, cur in alia verba non prorumpis? cur gratias Deo non refers immortales, pro fœcunditate concessa & sterilitate sublata? ad quid tibi congratularis, quod amouerit Deus opprobrium tuum? vt intelligeremus Deum solicitum esse, vt ab iniustis liberentur opprobriis, *hic disce*, inquit Oleast. *curæ Deo esse iniusta opprobria auferre.* — Oleast.

Beneficium acceptum est ratio accipiendi aliud.

104. *Addat mihi Dominus filium alterum*, nonne filium totis desideriis concupitum accepisti? Deo immorta-

immortales gratias referas cur vno non contenta, adhuc alterum postulas? prudenter equidem, quia solet ea esse immensa magnificentia Dei, vt vnum concessum beneficium, datorem ipsum ad alia subinde conferenda inuitet impellatque, vnde Seraph. à Porrect. ait, *beneficio accepto Rachel maiorem fiduciam à Deo impostferum benefactore habuisse contestata est, dum Ioseph filium suum nomine insigniuit tali quo habendi alterius filij nosceretur appetitus.*

Seraph.

A Deo proles speranda & petenda.

105. *Addat mihi Dominus filium alterum*, nonne congressu viri tui concepisti, & peperisti Ioseph? dic ergo addat mihi maritus filium alterum: recte dixit, non maritus, sed Deus addat mihi liberum, quia à Deo proles speranda & petenda, *à summo Deo*, inquit Caiet. *sperat Rachel, sibi adiungi alterum filium, & ab huiusmodi sperato augmento nominauit eum Ioseph.*

Caiet.

Mirum est in coniugatis desiderium filios habendi.

106. *Addat mihi Dominus filium alterum, quem vocauit Joseph*, id est, additamentum denorans desiderium quo tenebatur alium suscipiendi filium, nonne sufficiebat aliquod ei imposuisse nomen, quo te non immemorem beneficij à Deo accepti declarares? cur ergo vice gratiarum actionis, desiderium, alium habendi filium exprimis? quia nihil ita ardenter concupiscunt coniugatæ mulieres, quã plurimorum fieri matres filiorum, *magnum patet*, inquit Abulens. *prolis desiderium. quia nominauit primum ex desiderio habendi secundum.*

Bona animi sine discretione, nec acquiriri, nec conseruari possunt.

Abulens. *Addat mihi Dominus filium alterum*, cui nomen Ioseph imposuit, licet hic sero nascatur, à patre tamen plus cæteris diligitur, nonne primogenitus in maiori pretio solet haberi, imo plus diligi quã alij? cur igitur Iosephum maiori dilectione prosequitur Iacob quam alios filios? Ricard. lib. superius cit. c. 6. dixit Ioseph symbolum esse discretionis: certum est autem quod virtutes in vitia vertentur, nisi per discretionem dirigantur, timor enim nimius sæpe cadit in desperationem; dolor nimius in amaritudinem; amor superfluus in adulationem, lætitia superuacua in dissolutionem, ira intemperata in furorem, in hunc itaque modum aliæ virtutes in vitia vertentur, nisi prudentia coerceantur, reuoca in memoriam à nobis dictũ esse filiis Iacob; virtutes designari, quid mirum igitur si tantopere diligatur Ioseph ab eo? *quia*, inquit cit. Vict. *quis nescit veræ animi bona sine discretione, nec posse acquiri, nec posse conseruari, merito ergo illa virtus singulariter diligitur sine qua nulla conquiritur, nulla consumatur, nulla conseruatur.*

Ricard.

Sero nobis discretio contingit.

108. *Addat mihi Dominus filium alterum*, quomodo hunc filium Ioseph tam sero edidisti? si enim maiori amore in te ferebatur Iacob quam in ancillas, imo quam & in ipsam Liam, debebas citius eis concipere, aduerte quod prius nos oportet in singulis virtutibus exerceri, & quid in vnaquaque possimus, experiri, quam possimus de omnibus plenam scientiam percipere, & de singulis sufficienter iudicare; multa quidem de discretione legendo, multa discimus audiendo, multa ex insito nobis rationis iudicio, verumtamen de hac nunquam ad plenum erudimur sine experientiæ magisterio: primum ergo est, vt satagamus singulis virtutibus studium frequens impendere, quod dum facimus, ne esse est nos sæpius cadere: oportet ergo nos sæpe resurgere, & per frequentem lapsum addiscere, qua vigilantia, qua cautela oporteat virtutum bona acquirere, vel custodire, & sic dum longo vsu bona virtutum disciplina addiscitur, quandoque mens diu exercitata ad plenam morum discretionem perducitur: quid mirum igitur si ita sero Ioseph nascitur? quia etiam maxima cum difficultate & longo tempore transacto in virtutum exercitio vera nobis contingit discretio; ita cit. Ricard *vix sero talem filium accipere meremur, quia ad discretionis perfectionem non sine magno vsu, non nisi per magna experimenta erudimur.* Ricard.

Discretio ex ratione sola nascitur.

Addat mihi Dominus filium alterum quem Joseph nominauit, nonne Lia potuit idem nomen filiis suis imponere, vel Zelpha, aut Bala? potuerunt enim in votis non vnum sed plures filios suscipere, quomodo ergo ex sola Rachel filius hic nascitur? si in memoriam reuocamus per Rachelem designari rationem, concludemus ex ea sola Ioseph debuisse nasci, quia ex sola ratione potest prouenire discretio. Fauet cit. Auctor. *patet, inquit, ratio cur ancillarum nulla, cur nec ipsa quidem Lia, sed Rachel sola potuerit talem filium gignere, si quidem non est sensualitatis non imaginationis, non denique ipsius affectionis, sed solius est rationis discernere sicut & intelligere, si igitur per Rachel rationem intelligimus, cur non nisi de Rachel Ioseph nasci potuit? citius inuenimus quod de sola ratione discretio oriatur minimè dubitamus, talis proles de tali matre, Ioseph de Rachele, discretio de ratione.* 109. Cit. Auctor.

In petendo modesti esse debemus.

Addat mihi Dominus & alterum filium, si Deus est omnipotens & liberalissimus, nec dubium quod sicut in pulchritudine sororem superas, sic & in fœcunditate velles excedere, cur igitur non plures, sed vnum tibi filium addi postulas? quia nostræ petitiones debent esse moderatæ, *modesta valde est*, inquit Q. castet. *in prece, quoniam vnicum sibi addi filium postulat.* 110.

Bona mundi non satiant animum.

Addat mihi Dominus alterum filium, nonne vnius filii mater effectæ, pro cuius possessione toties Deum deprecata es? nonne opprobrium quod ex sterilitate contraxeras, ablatum est? cur adhuc secundum desideras? cur primo non es contenta? quia bona huius vitæ licet ardentissimè concupita, vbi demum acquiruntur, & possidentur, humanam mentem non possunt satiare, nec explere appetitum. 111.

Gratitudine ad alia beneficia accipienda viam paramus.

Addat mihi Dominus & alterũ filium, cur Dei liberalitati hoc beneficiũ tribuisti, non autem Iacobi virtuti? quia hac gratitudine erga Deũ ad aliud be- 112.

neficium, nempe ad nonam prolem habendam viã sibi parabat, *parat sibi viam*, inquit Lusitanus *gratitudine ad maiora beneficia habenda*, quid enim gratus non obtinebit?

VARIETAS LECTION. VERSVS XXV.

VVLG. Nato autem Ioseph, dixit Iacob socero suo, dimitte me, vt reuertar in patriam, & ad terram meam.

Septuaginta. Factum est autem vt peperit Rachel Ioseph, dixit Iacob ad Laban, dimitte me vt abeam in locum meum, & in terram meam.

EXPOSITIO.

N*Ato autem Ioseph*, qui fuit vltimus natu in Mesopotamia, *dixit Iacob socero suo*, nempe Laban, *dimitte me*, iam enim quatuordecim annorum seruitium adimpleuerat, da mihi, inquam, licentiam, *vt reuertar in locum meum*, nempe natiuitatis meæ.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Quo quis plura à Deo beneficia accepit, eo sit humilior & modestior.

112. D*Ixit socero suo dimitte me*, si cum fraude & dolo Liam pro Rachele supposuit, si quatuordecim annorum seruitium à te exegit, si tot à Deo beneficia accepisti, cur eum seuere non alloqueris? cur eum perfidum non nominas? imo cur tam modestè cum eo te geris? quia quo quis plura à Deo beneficia accepit, quo quis maius expertus est diuinum præsidium, & multiplici effectu confirmatum habuit, eo humilior & modestior debet esse, *vide iusti magnam gratitudinem*, inquit Chrysost. *quomodo videns Deum manifestè sui curam habere, non superbiuit, contra Laban, sed cum magna mansuetudine dixit, dimitte me.* Chryso.

Quod promisimus, adimpleamus.

113. *Dixit socero suo: dimitte me*, cur postquam tor ex Lia & ancillis filios suscepisti, licentiam abeundi non petiisti? nonne pollicitus fuerat pro Rachel septem annis Laban, obsequium se præstiturum? recte ergo post quatuordecim annorum seruitium adimpletum, solum abire petiit, quia quod promisimus, fideliſſime adimplere debemus, vnde optime Lyr. *post natiuitatem Ioseph satis cito compleuit seruitium quatuordecim annorum, & ideo petebat licentiam redeundi ad terram suam.*

Contemplatiuus patriæ cœlesti anhelat.

114. *Dixit socero suo, dimitte me vt reuertar in terram meam*, quomodo, quandiu Lia fœcunda fuit, quamdiu ancillæ filios genuerunt, patriam regredi non petiisti, cur solum postquam ex Rachel filium suscepisti reditum anxiè desiderasti? satisfacit Stephan. Cant. in alleg. Tilm. *quia vir iustus cum actiue laboribus exercetur, ad cœlestem patriam non anhelat, sed quam cito se contulit ad contemplationis requiem, & fruitur contemplatione diuina, tunc totis mentis affectibus ad superna suspirat.* Tilm.

Vbi diuinum præceptum intonat, humanum consilium negligendum.

Dimitte me vt reuertar in patriam meam, quamuis decreuisset Iacob exire de domo Laban, noluit 115. tamen abire hospite, vt aiunt, insalutato, sed postea cum hoc ipsum de profectione consilium, quod aliquo temporis spatio omiserat, recepit, rem totam censuit occultandam, nam vt est in littera, noluit confiteri socero suo, quod fugeret; cur obsecro prius illud consilium socero manifestans, hoc posterius occultauit? ratio profecto hæc esse potest, quod illud prius consilium suscepit Deo nondum imperante, vt abiret, ac proinde inurbanum credidit, deserere suum socerum insalutatum, at vero hoc posterius consilium recepit Deo imperante, ac dicente, reuertere in terram patrum tuorum, vbi autem diuinum præceptum intonuit, humanum consilium censuit negligendum, quod recte ponderauit Chrysost. Hom. 57. *non* inquit, *vltra sicut prius interrogare cum voluit, sed quod imperatum erat à Domino impleuit*, quasi nefas esset diuino imperio vrgente, hominum consilium sperare ne, ab eo rei gerendæ impedimentum potius quam incitamentum oriatur. Chryso.

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXVI.

VVLG. Da mihi vxores & liberos meos, pro quibus seruiui tibi, vt abeam, tu nosti seruitutem meam, qua seruiui tibi.

Sept. Redde vxores meas & paruulos meos.
Pag. Propter quos seruiui.

EXPOSITIO

EXPOSITIO.

DA *mihi vxores*, quasi diceret, iam absolutũ est tempus seruitij quatuordecim annorum, quo tibi obstrictus eram, *da igitur mihi coniuges*, sed præcipue Rachelem & Liam, *pro quibus seruiui tibi*, hoc intellige quod principaliter pro Rachele seruierit, *tu nosti seruitutem meam qua seruiui tibi*, quasi diceret, negligentiæ vel infidelitatis non possum accusari; omnes enim conatus adhibui vt ea quę curæ meæ erant commissa, semper proficerent & multiplicarentur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Raro Domini sunt memores seruitij sibi præstiti à famulis.

116. DA *mihi vxores & liberos meos vt abeam*, cur necesse fuit Iacob id petere? nonne iam absolutum erat tempus quatuordecim annorum, quos promiserat adimpleturum in obsequio Labani? cur igitur, ô Laban, non ais, finitum esse tempus suæ seruitutis, vt cum vxoribus & suis liberis ad domum patriam regrediatur? nihil tale loquitur, raro enim Domini sunt memores seruitij sibi præstiti à famulis: *admonui*, inquit Oleaster, *raro dominos recordari ministerij famulorum an finiatur, aut quando, neque sic mercedis sicut operis meminisse*. Oleast.

Famuli fideliter dominis suis ministrent.

117. *Da mihi vxores*, rationem subiungit, *tu nosti seruitutem qua seruiui tibi*, cur in medium proponis quam exactè & fideliter seruitutem tuam absolueris? nonne hoc sibi Laban habet cognitum? ita equidem, cur igitur hoc in medium proposuit? vt ex eo alij discerent famuli, dominis suis fideliter ministrare, vnde optime Salian. ad annum 2190. *ne forte causaretur Laban sibi parum satisfactum esse, subdit: tu nosti seruitutem qua seruiui tibi, quam scilicet fideliter, quam mihi laboriosè, quam vtiliter tibi.* Salian.

Animus liberalis de mercede non est sollicitus.

118. *Da mihi vxores & liberos meos*, cum tot annos in seruitio Labani consumpseris fideliter & magno cum eius prouentu, cur ab eo mercedem ingentem vel pecudum vel pecuniæ non exigis, pro sustentanda familia? nihil præmij ab eo requirit, animus enim liberalis qualis erat Iacob, minime de mercede est sollicitus, *nihil mercedis à socero exigit*, inquit Lipp: *non dotem, denique pro nobili ingenio & liberali, maluit vacuus abire quam mercedem ab ingrato promeritam exigere.* Lippom.

Erga Dominos simus vrbani.

119. *Da mihi vxores & liberos meos*, cur insalutato Laban, in patriam non proficisceris? nonne eum infidum esse iam compertum habes? fraudibus adhuc te circumueniet; abi igitur, antequam deludaris: insalutato socero noluit abire, ne inurbanus argueretur, nam erga dominos maxime vrbani esse debemus, *quare dixit*, inquit Chrys. *da mihi vxores & liberos, digno honore eum prosequutus est, suumque morem per omnia obseruat & libere discedere vult.* Chrys.

Viri vxores suas diligant.

Da mihi vxores & liberos, cur solum quousque tibi Ioseph nasceretur, licet iam abeundi à Laban petiisti? nonne iam ad impletum erat tempus, tui obsequij? aduerte quod si ante natiuitatem Ioseph voluisset abire, cum nondum suscepisset filium ex Rachel, Laban eum retinuisset, quod molestissime tulisset: vt igitur declararet quanto amore in vxorem feratur, non vult antea discedere, quam sit securus quod secum eam duceret: fauet Rupert lib. cap. 33. *sic præmissum est nato Ioseph, vt proculdubio subintelligas, quia nondum nato illo, hoc dicere Jacob timuisset: si enim etiam tunc timuit ne auferret filias suas, & idcirco clam ille profectus est sicut ait, te inscio profectus sum, timui ne violenter auferres filias tuas, quanto magis Rachelem quam amabat auferri sibi timere poterat, si proficisci vellet, cum adhuc nulle ex ea filium suscepisset?* 120. Rupert. Abb.

Melius est cum iustis peregrinari, quàm cum impiis, diuites commorari.

Da mihi vxores & liberos, ne quid sinistri suspicetur Laban, rationem sui discessus in medium profert, nimirũ vt reuertar in locum meũ, quasi dicat, non ad aliquem alium locum me transfero, sed ad parentes meos, scis non huc venisse, vt tecum semper commorarer, sed sumpta vxore ad patrem reuerterer: sed ô Iacob, nonne satius cum Laban homine ditissimo manere, quam in terra peregrinationis, cum tuis esse? nota parentes Iacob iustos & pios, secus autem Laban cum suis, cum essent idololatræ: ne tibi igitur rationi dissonum videatur, si tantopere discedere desiderat, quia melius est cum iustis peregrinari, quam cum impiis, diuites commorari, *obserua hic*, inquit noster Ferus, *quod terram in qua pater suus peregrinabatur, præfert terræ in quã omnis olim parentela Abrahæ habitauerat, malens cum sanctis peregrinari quã cum impiis multa possidere.* 121. Noster Ferus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

VVLG. Ait illi Laban, inueniam gratiam in conspectu tuo, experimento didici quam benedixerit mihi Deus propter te.

Sep. Si inueni gratiam coram te, auguratus sum, vtique: benedixit enim mihi Deus in ingressu tuo.

Cald. Si nunc inueni gratiam in oculis tuis, expertus sum quod benedixerit mihi Deus propter te.

Chrys. Si quæso inueni gratiam coram te, conie-ctans enim coniectare certo possum, quod benedixerit me Deus in ingressu tuo.

CONCORDIA.

VErbum נחש nahas ambiguum & multarum apud Hebræos significationum est, varie à Septuaginta & interpretę vertitur, vertitur enim modo experiri, & vsu percipere, modo augurari significat, hinc factum est vt hoc quod Hebraice est, נחשתי nihasti Septuaginta οἰωνισάμην augurarer verterint, cuius lectionis Græcæ hic potest esse sensus, si tibi charus sum, & quod cupio abs te impetrauero, auguratus vtique sum, id est, habebo id optimi augurii & Officii loco, vel putabo me optimo augurio recepisse te in domum & familiam meam, vel auguratus sum me fore fortunatum, si tu diutius apud me fueris, & mea administraueris.

EXPOSITIO.

INueniam gratiam in conspectu tuo, si tibi charus sum, vel si quid mei gratia vis præstare, subaudiri debet mane mecum, hæc autem verba subsequentia, *experimento didici*, quasi per parenthesim apponi deberent, sicut habet Chrys. vt clarior sensus redderetur, scilicet expertus sum, Deum mihi tui causa benefecisse, & bona largitum fuisse.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mansuetudo omnia vincit.

122. I*Nueniam gratiam in conspectu tuo*, vnde Labano erga Iacobum tanta humanitas, tamque noua & inaudita humilitas? quis crederet Laban sic in flecti & emolliri posse? reuoca in memoriam quanta cum benignitate eum alloquutus est Iacob, licentiam discedendi à domo sua & ad patriam regrediendi postulans; dixit enim dimitte, ne scisciteris ignur quomodo de tam barbaro ac truculento homine victoriam retulit, itaut ex superbo humilem effecerit? quia hæc est mansuetudinis victoria, benignitatisque triumphus: *nihil enim*, ait D. Chrys. hom. 57. *mansuetudine validius, nihil potentius, vide quomodo primum mansuetudine vsus effecit vt Laban magna beneuolentia responderet.* S. Chrys.

Ex consortio bonorum etiam temporalia bona malis eueniunt.

Experimento didici quod benedixerit mihi Deus, propter te, nonne impius & improbus erat Laban?
123. quomodo igitur in re sua familiari multiplicatus? quomodo tot bonorum temporaliū possessor? quomodo tot armentis & gregibus abundat? inspice quid ipsemet Iacobum alloquens fateatur, *benedixit mihi Deus propter te*, vt inde cōspiciamus, quod Deus improbos etiam homines ex consortio iustorum fecundet & prosperet, *Laban erat malus*, inquit Seraph. Po: rect. *vt pote Idololatra, Jacob vero bonus, & ex cohabitatione simultanea accreuerunt bona temporalia ipsi Laban, ergo boni & malis dum mali existunt, vtiles sint, & si non spiritualiter, quoniam ipsorum malorum voluntas obsistit, saltem temporaliter.* Seraph.

124. *Impij pietatem aliquando simulant vt suæ studeant vtilitati.*

Experimento didici quod benedixerit mihi Deus, nonne idolorum es cultor? nonne etiam fraudulentus? quomodo ergo sanctissimum Dei nomen profers? quomodo illius singularem erga te beneuolentiam agnoscis? dicerem te iustum & Deo gratissimum, sed fallerer: nam si pietatem obseruat, non quia pius est, sed vt hoc prætextu & simulatione, suæ consulat vtilitati; *forma quidem verborum* (inquit Lippom.) *pietatem præseferentium reuera tamen proprio commodo prospicit & suas cupiens magis diuitias augeri, imposturis omnibus ipsum circumuenit.* Lippom.

Iustus magno in pretio à Deo habetur, à mundo despicitur.

Experimento didici quod benedixerit mihi Deus, propter te, nonne tam quam inops despiciebatur Iacob, saltem si cum Laban eum conferamus? nemini dubium hoc esse potest, sed quomodo si ita vilis habetur, Laban fatetur propter eum tot in bonis temporalibus benedictiones accepisse? vere equidem, quia bonus magno in precio habetur à Deo, licet à mundo despiciatur *iustus enim*, inquit Hier. exponens hunc vers. Psal. 111. in memoria æterna erit iustus, *semper Dei memoria est.* 125. S. Hier. Psal. 1

Qui salutis animarum suscipiunt curam, gratiam Christo præstare videntur.

Experimento didici, sed antea, *inueniam gratiam in oculis tuis*, scilicet vt adhuc mecum maneas, pecorumque sis pastor. Hugo Charens. ait, per Laban denotari Christum Dominum, sed cum de plenitudine gratiæ nos omnes accepimus, quomodo fieri potest quod aliquis quantaue sanctitate præditus, ei, possit gratiam conferre? saluti animarum inuigilando, sic prædictus Card. *gratiam, inquit, conferunt Christo qui propter pascenda pecora Laban nempe Christi laborem non respuunt.* 126. Hugo Carens.

Prælati plus exemplo doceant quàm verbo.

Experimento didici, si à tot annis tecum commoratur Iacob, totiesque cum eo contulisti sermones, cur non ais, verbis tuis & sermonibus expertus sum, quód mihi Deus benedixerit tui gratia? per Iacob pastorem ouium, animarum præsidem intellige, & disces recte de eo dixisse, quod experimento didicerat, non autem sermone, *quia boni prælati*, inquit Hugo Car. *plus proficiunt Ecclesiæ Dei exemplis, quam verbis.* 127. Car. Hugo.

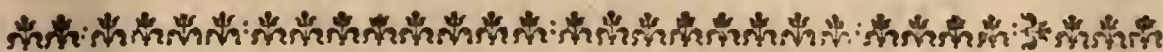
Abstineamus à verbis paganismum redolentibus.

Experimento didici, Septuag. imo D. Aug in locutionibus in Genesim legit, *auguratus sum vtique*, nonne augurari verbum est prophanum & a fidelibus vnius Dei cultoribus alienum, cum paga- 128.

norum superstitionem redoleat, qui aliquid prosperum vel infaustum ex auium volatu prædicebant? quomodo igitur hoc verbo augurari, sacra vtitur scriptura? profert vtique non tanquam prolatum ab vnius Dei cultore Iacobo, à quo omne verbum redolens paganismum, debet abesse, sed à Laban
Origen. idololatra: sic Orig. Num. 23. *non dixit*, inquit, *scriptura augurium in Jacob, sed Laban, quia erat gëtilis dixit auguratus sum, quasi alienus ab instituto*
Procop. *Jacob*: & Procop. *cæterum Labanus auguratur alienigena, qui nec dum explorat veræ religionis vires.*

Benedictione Dei, bonis temporalibus cumulamur.

Experimento didici quod benedixerit mihi Deus propter te, in quibus tibi Deus benedixit? si enim benedictionem pro laude intelligamus, iuxta illud
Apocal. Apocal. 5. sedenti in throno, & agno benedictio & honor & gloria, te à Deo benedictum nescio, si benedictionem pro æternæ vitæ consecutione accipiamus, iuxta illud Petr. 3. in hoc vocati estis, à Deo 1. Petri 3.
hanc consecutum benedictionem non video, quomodo igitur te à Deo benedictum fuisse asseris? quia à Deo temporalibus bonis cumulatus fuit, quæ quidem diuitiarum abundãtia, etiam à Dei benedictione emanat: quod optime agnouit Polychro. in Polychron.
cat. Iob. explicans hunc versum primi cap. operibus manuum eius benedixisti, ait enim, *quæcumque ad agricolationem pertinent, magnopere suppeditant ei copiosos fructus, terra progignente innumeras fruges, præsignificante racemos vberes, in palmitibus ostendente, exuberantis oleæ fructum præbente, atque omnem quæ ex omni fructuum pomorumque percipitur, voluptatem pollicente, nempe isthæc à te Domine proficiscuntur. soli fertilitas, cœli temperatio, sementis exaggerata copia, boum opera, cæteraque omnia quibus agricultura recte gubernatur.* Iob. 1.

VARIETAS LECTIONVM. VERSVS XXVIII.

V*VLG.* Constitue mercedem tuam, quam dem tibi.

Sep. Distingue mercedem tuam ad me & dabo.

Pag. Nomina mercedem tuam mihi & dabo eam.

Oleast. Explica mercedem tuam.

Caiet. Declara mercedem tuam super me.

Vatab. Præscribe mercedem tuam mihi.

CONCORDIA.

VErbum נקב nakab proprie significat perforauit, transfixit, vt patet 2. Reg. 18. ingredietur manum eius vnctabah & perforabit eam, metaphorice autem seu improprie significat explicare, declarare, seu distinguere, quoniam id quod perforatur peruium luci fit & clarius.

EXPOSITIO.

130. **C***Onstitue mercedem tuam*, cum experientia didicisset Laban, quantum opibus & pecorum innumera multitudine multiplicatus fuisset post aduentum Iacob, omni studio contendit illius à se discessum impedire, detinere igitur noua mercede in posterum statuenda nititur, *constitue*, inquit, *tibi mercedem tuam*, tu ipse declara, æstima, quid merearis, quid velis, pro futuro, deinceps in pascendis gregibus seruitio præmij ac mercedis, *quam dem tibi*, illam polliceor integram, haud dubie recipies.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Patria nos suaui violentia allicit.

C*Onstitue mercedem tuam*, mercede pro pecoribus suis pascendis oblata, satagit Laban detinere Iacobum, ne in patriam suam redeat, cum ad id licentiam petierat: quod equidem miror, nam Mesopotamia fecunda est, & pascendis gregibus idonea, necnon plurimis abundans, ad vitæ fœlicitatem, cur igitur eam incolere renuis? cur in patriam redire ita sollicitus niteri? quia nihil patria
Guill. Hamer. dulcius, & quamuis alieno solo ditissimos & fœlices suaui violentia allicit, *reliquerat*, inquit Hamerus, *natale solum, & patrios penates, idque metu fratris sui, cæterum patriæ dulcedo desideriumque cordatum alioqui virum tetigit, potuisset quidem in fertilissimis Mesopotamiæ campis æuū agere, sed patria traxit illum, atque adeo prima vitæ incunabula.*

Etiam impij gratitudinis non sunt immemores.

Constitue mercedem tuam, nonne tu es ille Laban, qui fraudibus Iacobum circumuenisti? qui plurimorum superstitiosus est cultor deorum? quomodo nunc ita liberalis, vt non solum mercedem ei constituas, sed optionem præbeas, vt quam sibi velit dari seligat? Labanum experimento didicisse, diuitiis se cumulatū propter Iabobum: quid mirum igitur, si in eum, quamuis idololatra, sit liberalis? quia etiam impij beneficii accepti non sunt immemores: fauere videtur Chrys. inducens Labanum S.Chrys.
alloquentem Iacob, *non ignoro*, inquit, Laban, *quod post aduentum tuum locupletior mihi diuina beneuolentia comtigeris, igitur quia sentio beneficia qui mihi propter aduentum tuum data sunt, quam velis mercedem indica, & ego prompte præstabo.*

Non sunt quærendæ coniuges ob diuitiarum opulentiam.

Constitue mercedem tuam, quamuis aliqui arbitrentur de præterito tempore loquutum, certius est sermonem esse de futuro, qua videlicet mercede velit Iacob in posterum, vt ob illam apud socerum re-

tin atur, enimvero ferus & auarus homo, pro quatuordecim annorum exacto seruitio, non aliam Iacobo mercedem quam filiarum suarum coniugium, aut dederat adhuc, aut imposterum dare decreuerat: sed cur Iacob præter vxores, aliam non petit mercedem vt familiam honestè & cum decore conseruare posset? quia non vxores ob diuitiarum opulentiam quærebat, sed ob earum virtutem, vnde non dotem coniugii, aut expetiuit, aut exegit à socero, Chryso. *iustus*, inquit Chrys. *neque cogitauit, neque mentionem fecit, neque requisiuit mercedem laborum, sed hoc solum dixit, redde mihi vxores meas, ille vereritus iusti magnam æquitatem, inquit: constitue mercedem.*

Mansuetudo difficillima obtinet.

153 *Constitue mercedem tuam*, huic oblatæ mercedi non renuit Iacob, sed acquiescit, ad patriam regredi non tentans, quomodo tam cito de discessu mutasti consilium? attende obsecro quanta cum benignitate Laban alloquutus fuerat Iacobum: poterat enim, vt erat ferus, dicere Iacob, quid à me discedere moliris? ingrate! postquam te egenum benignè in domum meam recepi, tibi nudo & pauperi filias meas in vxores tradidi: si abieris, nudum te dimittam: hæc verba vel alia huiusmodi non protulit, sed omni cum comitate: constitue mercedem tuam ait: quid mirum igitur Iacob iam discessum non meditari, de regressu mutasse sententiam, hæc enim mansuetudo Labani ab eo consequuta est, Lippom. *vtilem*, inquit Lipp. *Laban sibi moram cernebat Iacob, ideo diutius illum retinere molitur, mansuetioribus verbis compellendo vt euincat.*

VARIETAS LECTIONVM VERS. XXIX.

VVLG. At ille respondit, tu nosti quomodo seruierim tibi, & quanta in manibus meis fuerit possessio tua.

Sep. Tu nosti quæ seruiui tibi, & quanta erant pecora tua mecum.

Pag. Tu nosti qualiter seruierim tibi, qualis fuit grex tuus mecum.

Arias. Et quæ fuit tua acquisitio mecum.

Oleast. Et quæ fuit tua substantia mecum.

Caiet. Tu nosti quod seruitium exhibui tibi, & quis fuit tuus grex cum me?

CONCORDIA.

מִקְנֶה mikne non solum possessionem siue substantiam, sed pecora significat, hinc est quod Caldæus cum Septuag. hoc secundum dixit, deducitur à radice קָנָה kana quod est comparauit, seu acquisiuit.

EXPOSITIO.

TV *nosti quomodo seruierim tibi*, ignota de non potes quantæ tibi fuerim vtilitatis, experientia enim didicisti, quod fideliter tibi ministrauerim, & omni qua potui diligentia gregibus tuis multiplicandis inuigilauerim, *& quanta in manibus meis possessio tua*, id est quale pecus, quantumque multiplicatum me pastore, tuaque aucta substantia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Paterfamilias eligendis piis famulis studeat.

TV *nosti quomodo seruierim tibi, & quanta in manibus meis possessio tua*, id est qualiter me pastore aucta fuerit, certè ô Iacob exprobrare Labano videris, quid pro eius obsequio profeceris, non eo equidem fine hæc in medium proponit, sed vt agnoscat paterfamilias, quod eligendis piis famulis studeat, vt ex eorum consortio sua augmentum accipiat familia, *à sapiente pater familias*, inquit Humerus, Hamer, *haud quaquam alienum esse videtur, si in famulis deligendis optimum quemquam sibi delegerit, pietate, religioneque conspicuum, sic certè fiet vt negotia eius Deus fortunet & in maius promehat.*

Seruus potest quanta cum fidelitate seruierit, aperire.

155 *Tu nosti quomodo seruierim tibi*, cur Domino operam tuam & laborem inculcas? nonne vidit? nonne expertus ipse est quanto cum studio ei obsequutus fueris? qui quid promerearis non ignorat, nihilominus prudenter id aduertit Iacob, quia seruus potest (dummodo modestè) quanta cum fidelitate hero suo seruierit, aperire, *vide excellentem*, ait Chrys. *iusti mansuetudinem, quomodo nec sic onerosus & molestus est Labano, sed ipsum testem tuæ gratitudinis & fidelitatis, & quanto tempore beneuolentiam inseruitute illius declararit*; & Oleast. Oleast. *quia non aduerterat ipse Laban, opus fuit vt Jacob ostenderet operas suas.*

Bona Ecclesiæ non Prælatorum, sed Christi seu pauperum.

Tu nosti &c. & quanta in manibus meis possessio 156.
tua, cur non dixit possessionem meam; cum labore & diligentia tua aucta fuerit, non autem illius? reuoca in memoriam quod Laban ex Hugone Cardinali, typus erat Christi Domini, sicut erat Iacob prælati, quo posito bene dixit Iacob, non suam, sed illius possessionem: bona enim Ecclesiastica potius sunt Christi Domini, siue pauperum, quam ipsius prælati, ita citatus Card. *notabile est quod dixit Iacob possessio tua non mea: bona enim Ecclesiæ non Prelati sunt, sed Christi & filiorum eius, idest pauperū: vnde sicut Hier. furtum facere conuincitur Prelatus qui de bonis Ecclesiæ vltra necessitatē retinet aliquid*: sed quid dicat Concil. Mediol. 1. quod sub pio quarto S. Carolus Barro. Mediolani habuit, audiamus

diant quæso Beneficiati, quid, inquam, dicat in 2. parte conftit. titul. quæ pertinent ad bonorum Ecclef. conferuationem, *ii qui Ecclefia*, inquit, *& beneficia Ecclefiaftica quecumque obtinent, quorum fructus ad eos tanquam diuinorum obfequiorum miniftros, honefte fuftentandos proprie funt attributi, fi uberiores fint, quam ad tuendam vitam, conditionifque fua rationem requiratur, dubitare non debent ad eum finem hanc copiam illis effe attributam, vt prater ea que ad victum & cultum eorum fatis effent, fuppeterent etiam quibus diuini cultus ornatus, ac fplendor conferuaretur, & pauperum inopia, & indigentia fubleuaretur: quemadmodum etiam Deus plerofque diuitiis cumulat, vt amicos fibi faciant, à quibus cum defecerint, in aterna recipiantur tabernacula: quamobrem per vifcera Iefu Chrifti mifericordia obteftamur, atque monemus, vt meminerint ea bona non effe fibi credita ad luxum, neque ad augendos confanguineos, fed ad vitam honeftè, vt fidelem Dei miniftrum & pietatis Chriftiana magiftrum decet, traducendam: ex eo vero quod fuperer t, fi neceffaria pauperibus alimenta denegarint, intelligant fe, quos non pauerint, occidiffe, atque ad violatam fanctiffime charitatis legem mortale peccatum commififfe, quo fibi iram in die ira thefaurizauerint.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Mod cum habuifti, ant quam venirem a te, & nunc diues effectus es, benedixitque tibi Dominus ad introitum meum: iuftum eft igitur vt aliquando prouideam domui meæ.

Sep. Parua enim erant, quæ tibi erant coram me, & aucta funt in multitudinem, & benedixit te Deus in pede meo, nunc itaque quando faciam etiam mihi domum?

Cal. Quoniam pauca quæ erant tibi, coram me creuerunt in multitudinem & benedixit tibi Dominus pr pter me, & nunc quando faciam ego etiam pro domo mea?

Pag. Quia pufillus, qui fuit tibi ante me, creuit in multitudinem, & benedixit tibi Deus, ad ingreffum pedis me, *&c.*

Oleaft. Quoniam parum quod tibi fuit ante, extendit fe, *&c.* quando faciam ego domui meæ?

Ariat. Quia pufillum quod tibi fuit ad facies me s & creuit in multitudinem, & benedixit tibi Deus ad pedem meum.

Bib. An Nã parũ erat, quod habebas ante me & creuit vehementer, ac benedixit Domina tibi, *&c.* nunc autem quanto operabor etiam ego pro domo mea?

Procop. Benedixitque tibi Deus fuper pede meo.

CONCORDIA.

IN Hebræo eft מעט Kimeat, quoniam modicum pufillum, quod comprehendit in communi fu ftantiam ipfius Laban. vel folum pecora, vt Chaldæus & Sep uag vertentes, in plurali expreflerunt quonia n pauca he ie antiquus interpres vertit, & creuit vehementer: dictio enim Hebraica פרץ ph ra aliquid amplius denotat quàm crefcere, fed erumpere in maximam multitudinem ad modum plur matum aquarum, terram inundantium, vnde fit quod Oleafter dixerit extendit fe fu ftantia tua, vbi legimus ad introitum, Hebraice eft לרגלי leragli, ad pedem meum, quæ quidem locutio peculiaris eft Hebræis, quam interpres accommodauit latinitati, nam fi dixiffet benedixit te Dominus ad pedem meum, nimis obfcurum fuiffet, quod tamen Septuaginta non cauere.

EXPOSITIO.

MOdicum habuifti, id eft, perexiguæ erant facultates tuæ, numerufque pecorum tuorum exiguus erat, quem mihi commiferas, *antequam venirem ad te, & nunc diues effectus es*, nunc autem omnes facultates tuæ in immenfum excreuerunt, *benedixitque tibi Dominus ad introitum meum*, quamprimum ingreffus fum domum tuam, Deus in omnibus locupletauit te. *iuftum eft igitur*, & rationi confentaneum, *vt aliquando prouideam domui mea*. id eft, ficut tuarum facultatum maximam curam hactenus geffi, fic follicitum me effe oportet, vt thefaurifare valeam, tanquam paterfamilias pro vxoribus & liberis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Virtutem etiam remunerat Deus bonis temporalibus.

137. BEnedixit tibi Dominus ad introitũ meum, Sept ad pedem meum, quæ fanctitas in pede Iacobi fuit, vt ad ingreffum pedis eius, Deus benedictionem fuam impertiretur fuper Laban, cumque tot facultatibus locupletauerit? ne pedem intelligas vt fonat, fed virtutem Iacobi fpectans Deus, etiam illius intuitu Laban bona temporalia tribuit, S.Theod. *clara eft huius dicti fententia*, inquit S.Theod.q.87. *pedem enim vocauit aduentum perinde ac fi dixiffet propter aduentum & follicitudinem meam, Deus tibi bona impertiuit: ille enim animaduertens pietatem meam omnimoda benedictione profequutus eft, que abs te mihi commiffa funt.*

Maioris pretii eft apud Deum pes vnius ferui pii, quàm integer dominus, tota familia non pia.

138. *Benedixit tibi Dominus ad introitum meum*, Procop. fuper pede meo quid ais Iacob, an pedem tuum confiderauit, vt Labano benediceret? nonne totum excellentius eft parte? ergo potius integrum Labanum attendiffet, vt fuam ei benedictionem

De nullo temere iudicandum.

649. *Benedixit tibi Dominus ad introitum meum,* cum paucissimæ essent facultates tuæ, quis non dicet Iacobum Labano, patrueli suo exprobantem? eum enim dixit pauperem, & à die quo ingressus est domum suam, facultates suas in maximam excreuisse multitudinē, sed ne exprobasse dicas, imo Deo gratias egisse in his verbis, benedixit tibi Dominus, quasi diceret, Deus sit benedictus, quod à tempore quo in domum tuam me recepisti, tuam substantiam multiplicauit, *satis aduertendum est,* inquit beatus Eucher. lib. 3. in Gen. cap. 30. *& notandus scripturarū sensus, ne cum quisque ita loquutus fuerit, quasi gloriari videatur; multum enim interest, quod adiecit, benedixit te Deus in introitu* B Euch.
meo; ingressū enim voluit intelligi gratias agens Deo.

Prudenter nostra adaugeamus.

147. *Benedixit tibi Dominus,* cur vt moneas Labanum ad impertiendam tibi licentiam, tot in medium proponis? cum tamen scias regressum in patriam non tibi esse conuenientem; nam facultatibus vacuus non regredieris, cum tot vxoribus & liberis, cur ergo ei tot obiicis? prudenter equidem, vt si socerum impellat ad aquiescendum desideriis suis, rebusque suis consulendum; quod optime agnouit Salian. ad ann. mun. 2290. *cum sciebat ipse non expedire sibi adhuc in patriam reuerti, nonnihil tamē se difficilem in assensu prabet quod hominis desideriū durius illiberaliusque cognosceret, sicque facilius mercedē quam petiturus erat, obtineret.* Salianus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xxxi.

VVLG. Dixitque Laban quid tibi dabo? at ille ait, nihil volo, sed si feceris quod postulo, iterum pascam & custodiam pecora tua.

Sep. Quid tibi dabo? dixit autem ei Iacob, nil mihi non dabis si feceris mihi verbum hoc, rursum pascam oues tuas & custodiam.

Cald. Si feceris verbum hoc mihi, reuertar & pascam oues tuas & custodiam.

CONCORDIA.

NEscio cur noster vulgatus omisit אשובה asuba reuertar, cum in Hebræo reperiatur, Septuaginta legētes, *non dabis mihi nihil,* quæ duæ negationes affirmationi æquiualent, apud Latinos tamen cum sit græcismu, magis aliquid negant.

EXPOSITIO.

DIxitque Laban, expertus quā sibi, gregibusque suis vtilis esset Iacob, ne abeat, proponit magnifice mercedē, *quid tibi dabo?* modo apud me maneas in munere pastoritio, quod hucusque fœliciter obiisti, tu ipse cōstitue mercedem; nihil non præstabo quod statues *at ille ait, nihil volo,* scilicet pro labore præterito, sed si feceris quod postulo, pro mercede laboris futuri, & curæ quam in pascendis gregibus tuis impendam, *iterum pascam & custodiam pecora tua,* non vsque ad vitæ suæ exitū, sed pro aliquo tempore; cogitabat enim de regressu in patriam aliquando futuro.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Præmium ad opera maximum incitamentum.

148. QVid tibi dabo? nonne tibi suam aperuit mentem nempe quod in votis haberet ad patriam regressum? cur igitur eum precibus non detines, obstans, per amicitiæ vinculum, vel per eximium, quo filiam tuam Rachelem prosequitur, amorem, vt tecum adhuc maneat pascendisque ouibus tuis inuigilet? cur ei quam voluerit mercedē proponis accipiendā? an auarus est vt ea ducatur? nō equidem, sed quia nullum efficacius incitamentū solet esse homini ad laborandum, ad patiendum & quæcumque, vel ardua vel dura subeunda, quam præmium quod proponitur recipiendū, hinc fit vt cum ad obsequium Dei homines inuitentur, maxima illis promittuntur præmia, quorum spes ea possidendi, quemlibet laborem reddit suauem, hoc
B. Aug. audiamus ab Aug. ser. 1. de diuer in appen. *ô magna bonitas Dei, cui cum pro conditione reddere debeamus obsequia, vt pote serui Domino, subiecti potenti, mancipia redemptori amicitiarū nobis præmia repromittit, vt nobis obsequia debita seruitutis extorqueant, vt quos nolle seruire conspicit, forte suorum beneficiorum possit promissionibus inuitare, & quorum voluntates à se conspicit alienas, eorum mentes præmiorum liberalitatibus constituat.*

Maior est liberalitas Dei in dando quàm nostra cupiditas in petendo.

149. *Quid tibi dabo?* rogat Laban, liberalior & largior in postulando debuisset videri Iacob, quam Laban in reddendo, sed si Labano repræsentatur Deus, cur non ait, quid dabo vobis? non in nostra præmium operum nostrorum, sed in sua voluntate ponit: nouit enim angustiora fore, vel nostra desideria, quam suam ipsius & voluntatem & magnificentiam, pluraque & maiora ipsum nobis daturum, quam nos aut cupere aut eligere possimus, quod optime annotauit D. Theod. explicans illa verba Cor. 2. non in cor hominis ascendit nec oculus vidit, quæ Deus præparauit diligentibus se, ait enim, *mens insatiabilis ea non cogitauit,* quasi diceret, licet simus cupidissimi in appetendo tamen mens nostra concipere non valet præmium, quod manus Dei liberalissima iustis in futuro sæculo largietur. 2. Cor. 9. P. Theodor.

Veri famuli nihil à dominis gratis accipiant

150. *Quid tibi dabo? at ille, nihil volo quidquam,* si tibi tot sunt liberi, tot vxores, cur cum tibi quod volueris, offeratur à Labano, non admittis, vt eis consulas, familiæque tuæ prouideas? non renuit oblata à socero, sed gratis ea accipere recusat, obseruatio est Dion. Carth. *nihil volo mihi dari à te, quasi dicat non quæro munus à te, vel vt aliquid mihi tribuas gratis.*

Dion. Carth.

Impii sub verbis mansuetioribus decipere moliuntur.

151. *Quid tibi dabo?* quis non diceret Labanum liberalissimum esse, cum genero suo mercedis & præmii optionem tribuat? quomodo igitur Iacob conqueritur se ab eo deceptum fuisse, non semel sed pluries? ne mireris; impii enim sub verbis mansuetudinem vel liberalitatem præ se ferentibus, alios fraudibus circumuenire moliuntur: ita nost Lyra. *quid tibi dabo? quasi vellet gratiam facere, cum tamen intenderet decipere.* Lyranus.

Iustus mundanorum contemptor.

151. *Quid tibi dabo? at ille, nihil volo quidquam,* quis gener quamuis diuitiis præpotens, plurima sibi oblata bona à socero non admittit? quis, vt aiunt ambabus manibus non accipit? quomodo ergo Iacob nec diues, sed egenus, asserit se nihil à patruele suo accepturum? quis Iacob? nonne iustus? ne quæras ergo cur nihil admittit; pius enim bona humana contemnit, mercedis nullam mentionem facit mundanorum contemptor, sciebat se Deum habere propitium, qui sibi non defecturus esset, etiam si Laban ei nihil mercedis adderet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG. Gyra omnes greges tuos, & separa cunctas oues varias, & sparso vellere quodcumque fuluum & maculosum, variumque fuerit tam in ouibus quam in capris, erit merces mea.

Sep. Transeant omnes oues tuæ hodie, & separa inde omnem ouem fuscam in agnis, & omne subalbum & sparsum in capris, & erit mihi merces.

Cald. Transibo per vniuersas oues tuas hodie, aufer inde omnem agnum varium, & sparso vellere, & omnem agnum, nigrum in agnis, & sparsum & maculosum in capris, & hoc erit merces mea.

Pag. Transibo per oues, pecudes tuas, & hodie inde omne pecus punctis paruis respersum, maculis latis, & omne pecus rufum in pecudibus, & respersum maculis latis, & respersum punctis in capris, erit merces mea.

Oleast. Remouebo inde omne pecus cinctum & punctatum, & omne pecus nigrum.

Arias. Transibo, &c. remouẽdo inde omne pecus punctatum, & maculosum, & omne pecus nigrum in agnis, & maculosum & punctatum in capris.

Caiet. Transibo in omnibus ouibus tuis, hodie faciendo separare, exinde omnem agnum signatum punctis, & frustis signatum, & omnem agnum rufum in agnis, & frustis signatum, & punctis signatum in capris.

Vatab. Separabo illinc omne pecus maculis paruis respersum & maculosum siue variegatum.

Chris. Omnis subalbicans & sparsa in agnis, & in capris erit merces mea.

D. Hier. Transibo in vniuerso pecore tuo hodie, separa inde omne pecus varium, & discolor, & omne pecus vnius coloris, in agnis, & varium & discolor in capris.

CONCORDIA.

NOn equidem facilis, nam D Hier. in quæst. Hebraicis in Genes. ait, multum apud Septuaginta interpretes confusus est sensus, & vsque in præsentem diem nullum potui inuenire, qui ad liquidum quid in hoc loco diceretur, exponeret: & certe miror ergo, cur solum in translatione Græca mentio facta sit caprarum versicolorum, quasi hæ tantum & non oues pertinuerint ad mercedem Iacob, & ad pactum quod fecit cum Laban, cum hoc manifeste sit contrarium scripturæ, tam iuxta lectionem Latinam, quam Hebraicam & Caldaicam: illud quod habet D. Hier. omne pecus vnius coloris, errore non caret, cum pugnet cum ista sententia, & sit contra pactum, quod Iacob inire voluit cum Laban, quare pro illo, *vnius coloris*, legi potius deberet varii coloris, vt igitur concordiam versionum facilius intelligatis, nota tres dictiones Hebraicas, ex quibus pẽdet diuersitas, nempe נקד na kod חלא talu & חום chum; nam נקד nikud punctum siue stigma, siue paruam maculam diuersi coloris significat, vnde na kod dicitur animal album, habens veluti paruas maculas nigri coloris, vel contra animal nigrum habens quasi maculas, & velut puncta quædam alba: secundum hanc igitur interpretationem aliqui dixerunt pecus punctis paruis respersum, alii maculis signatum, alii varium, חלא talu dicitur animal maculosum, sed quod maculas habet latas, & tanquam frusta quædam diuersi coloris, & secundum hanc dictionem, quidam dixerunt maculosum, alii frustis signatum, & noster interpres sparso vellere, חום chum poni solet pro fuluo & rufo & fusco, interdum etiam pro nigro, descendit enim ab חום chom quod colorem significat nigrum siue calidum, generat enim calor nigredinem, alii dicunt esse subrufum; neque enim sunt ouium vellera omnino nigra, sed nigredo illa nonnihil in rubedinem degenerat.

EXPOSITIO.

GYra omnes greges tuos, coge in gyrũ omnes oues & capras tuas, vt eas facili⁹ inspicere possimus, *& separa cũctas oues*, nomine ouiũ intelligere oportet tã fœminas quam mares, idest etiã arietes, vt ex subsequenti narratione manifestũ est *varias* idest quæ habebãt quasi virgulas quasdã alii colo-

loris

tis vel nigri, ita vt totum corpus fere circumdarēt & quasi cingerēt, *sparsa vellere*, pleno vellere maculis paruis, diuersorum colorum, *& quodcumque fuluum est*, fuscum siue subnigrum, in quo albedo nigredini mixta est, vt partim album, partim nigrum videatur, *& maculosum*, idem est quod sparso vellere, scilicet habens paruas maculas, diuersi coloris, *& varium*, iam diximus tam in ouibus quam in capris: ouium tantum & caprarum hic fit mentio, quia hos greges tantum pascebat, & custodiebat, non autem boues, equos, camelos: *erit merces mea*, hic subaudienda plura, nempe quod sic nascetur, erit merces mea, idest pecudes, quæ istis similes postea nascentur, mihi cedent mercedis loco, quasi dicat, quæ alba, tua futura sunt, quæ autem variegata, mea erunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Variis virtutibus ornandi vere fideles, non vna contenti.

153. GYra omnes greges tuos, &c. itaut secundū pactum, quod inire volebat Iacob cum socero, omnes oues & capræ, quæ vnius & simplicis coloris erant futuræ, ad Laban pertinerēt, quæ varii ac multiplicis, suæ erāt possessionis; sed quid hæc ouiū discretio significare potest? quidque nobis denotare, quod oues quæ erant futuræ Laban solum vnius coloris, quæ autem Iacob pluriū esse deberent? sine dubio mentem, quæ vna tantū virtute decoratur, dominico gregi non annumerandam, sed pluribus ornatam virtutibus: opportune rem habet, B. Thom. Villanouanus Arch. Valent. conc. de S. Nico. Episc. *quæ, inquit, simplicis coloris fuerit ouis, hæc pertinet ad Laban, non enim vna virtus sufficit ad gloriam, sed variis decoratam vellere & varietate circumdatam oportet esse ouem, qua dominico gregi annumeranda est, tartareus scilicet Laban eos tanquam suos possidet, qui vnam virtutem habentes, cæteris destituuntur.*

B Thomas Villanoua.

Ecclesia Christi Domini non ex vna, sed pluribus gentibus.

154. *Gyra omnes greges tuos*, &c. proposuit Iacob socero suo conditionem, vt mercedis loco acciperet è grege suo quem pasturus erat, partus omnes versicolores & varios; quidquid vero vnius coloris, acciperet ipse Laban; sed si Iacobo designatur Christus Dominus, cur non eligit oues vnius coloris, sed solum plurium? si Christus Dominus fidei suæ populos haud alio nomine quam ouium appellare solitus est, facile colliges, cur Iacob oues voluerit habere non vnius sed varii coloris, quia Ecclesia Christi non vna sed pluribus & diuersis constare gentibus deberet, quamuis omnes vna fides complectatur: est enim Ecclesia regina illa quæ à dextris Christi stat in vestitu deaurato, circumdata varietate, Psal 44. cuius versum sic explicat Ludolph. Cart. astitit parata seruire regina, scilicet Cath. Ecclesia Christi regis sponsa: quæ sub Christo rege bene regit filios suos: à dextris tuis, & non à sinistris, quia semper ei placita & nūquam contraria operatur, ideo sequitur in vestitu operum suorum deaurato, non aureo, ne sola sit charitas, sed adsint cætera, quæ charitas ornat, in auro enim intelligitur charitas, quod vero aureū est, totū de auro est, quod autem deauratum est, aurum habet: & aliud est, circumdata varietate populorum, personarum, statuū, officiorum, graduum, linguarum, meritorum & donorum.

Psal. 44. Ludolphus. Carth.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xxxiii.

VVLG. Respondebitque mihi cras iustitia mea, quādo placiti tempus aduenerit corā te, & omnia quæ nō fuerint varia, & maculosa, & fulua, tā in ouibus quā in capris furti me arguēt.

Sep. Et exaudiet me iustitia mea in die crastina, quia est merces mea in conspectu tuo, omne quodcumque non fuerit sparsum & superalbum in capris, & fuscum in agnis, furto ablatum erit apud me.

Cald. Et testificabitur mihi iustitia mea, in die crastina, quando veneris super mercedem meam, quæ erit coram te; omne quod non fuerit maculosum & respersum in capris & nigrum in agnis, furto sublatum est apud me.

Pagn. Omne quod non erit punctis respersum & maculis respersum in agnis, rufum in pecudibus.

Oleaster. Respondebit in me iustitia mea die crastina, quoniam veniet super mercedem meam coram te.

CONCORDIA.

VErbum ענה ana non solum respondere, sed & testificari denotat, aliqui habent quando veneris, alii autem quando veniet, idem est; quia verbum תבוא tauo est secunda persona masculini generis, futuri temporis indicatiui modi, & tertia fœminini eiusdem temporis esse potest.

EXPOSITIO.

REspōdebit mihi cras iustitia mea, quasi dicat, videbis quid Dominus pro mercede sit præparaturus, si fideliter seruiero tibi, Dominus me digno præmio donabit; sin autem feram quod ipse dederit, vel ostendet futuro tempore iustitia mea, quod meum est, aut dabit mihi aperte quod meum est, sine vlla dubitatione: aliter explicat B. Hieronymus, tecum facit natura pecorū, vt alba ex albis, nigra ex nigris nascantur; mecum vero erit iustitia mea mihi respondens, idest me remunerans, cum Deus cui certe confido, humilitatem meam respiciet laboremque meum iusta mercede, quam tu iniqua pactione, à me auertere conaris, compensabit, assi.iendo

videlicet vt ex vnicoloribus tuis, mihi diuersi coloris nascantur, *quando placiti tempus aduenerit*, placitum vocat pactum inter se & Laban, cuius placiti exequendi tēpus erat in tempore generationis nouorum fœtuum ex ouibus & capris, tūc enim adueniebat Laban, & quæ ex albis vel ex nigris orta erant, alba & nigra sibi sumebat, quæ vero erant varii coloris, ea mercedis loco relinquebat Iacob, *omnia quæ non fuerint varia*, hæc littera vsque ad hæc verba, *furti me argue*, imperfecta est, quæ supplenda est hoc pacto, scilicet si aliqua de non fuluis vel maculosis, siue variis inueniantur apud me, de furto me conuinces, dicesque me tua, te nolente, retinere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Possumus aliis aliquomodo nostram iustitiam aperire.

156. RESPONDEBIT *mihi cras iustitia mea*, quomodo Iacob cum fuerit vir eximiæ sanctitatis, suam prædicat iustitiam? debemusne aliis nostras aperire virtutes? nonne iustus, inquit Sapiens, accusator est? non ergo debet esse sui laudator; ne dicas ergo Iacob socero, mea respondebit iustitia; aduertere dupliciter posse fieri, quod aliquis suam iustitiam prædicet, vel absolutè, & hoc modo sancti iustitiam suam non commemorant, ve. quantum ad aliquid, scilicet vel purgando se à criminibus sibi obiectis, vel quantū ad aliquid factum, demonstrando, non maligne nec inique, sed sincere à se factum esse: quo posito, dicamus Iacobum non arguendum, quod suam iustitiam declarauerit, nō enim eam prædicat, qua putaret se absolute iustū coram Deo, sed qua fideliter & sincere erat Labano seruiturus, audiat Lector. B. Hier. Hieron.
in Epist. 115. quam scripsit ad Suniam & Fretelam, Psal. 7.
qui commemorans illa verba regii Vatis Psal. 7. iudica me Domine secūdum iustitiam meam, ait, *nec videatur cuiquā temerarium quod iudicari se postulet secundum iustitiam suam, cum & sequens versiculus hoc confirmet, & secundum innocentiā meam super me, & Psal. 16. hoc sit exordium,* Psal. 16.
exaudi Domine iustitiam meam: & in 17. similiter dicat, retribuet mihi Dominus secundum iustitiam Psal. 17
meam, & secundum puritatem manuum mearum reddet mihi: & Psal. 85. custodi animā meam quo- Psal. 85.
niam sāctus sum, Iacob quoque loquitur in Genes. exaudiet me cras iustitia mea: paucioribus verbis hoc dixit Oleast. *volunt iusti iustitiam suam ostendere, vt nullus possit eos iniustos arbitrari.* Oleaster.

Iustitia piorum etiam in hac vita mercede non caret.

157. *Respōdebit mihi cras iustitia mea*, dicitur cras non quod sequēti die hoc constare deberet, sed in futurum. sed quid est quod tua tibi respondit iustitia? an loquitur vt respondere valeat? non equidem, sed hoc modo loquendi denotat rectam intentionem, quam habuit in obsequio Laban, imo diligentiæ quam exhibuit, & laboris quem impēdit in eius obsequio, etiam in hac vita, mercedem non defuturam, *expende*, inquit Oleast. *iustitiam vt plurimum iustis respondere, & præstare illis etiā in hac vita mercedem.* Lusitanus.

Bonorum retributio etiam impiis videntibus fiet.

158. *Respondebit mihi iustitia mea* recta intentio, quam habui in obsequio tuo semper, mercede sua non frustrabitur; imo in vtilitatem meam cedet; deinde addit *coram te*, cur hæc verba subiungit? nōne satis erat antecedētia verba proposuisse? non equidem, nam hæc subsequentia denotant, quod etiam eo vidente, Deus sibi mercedem & prǣmiū largiretur. ita Abul. *coram te idest te clare vidente, ita quod tu manifeste videas quod Deus retribuit mihi secundum iustitiam meam, & non possit dicere quod aliqua fraus intercedit.* Abulē.

Christus Dominus pro labore requiem, pro dolore gloriam possidet.

159. *Respōdebit mihi iustitia mea*, si Iacob Christi Domini fuit typus, quomodo potuit, dicere cras mihi respondebit iustitia mea; cum veritate tamen id afferre potuit? pro labore enim Christus Dominus requiem, & pro dolore gloriā possidet, *Christus*, inquit Hugo Caren. *Dominus habuit in via laborem, in operibus suis, & dolorem in passionibus: pro labore modo habet requiem & pro dolore gloriā,* Hugo Car.
Aug. in persona Domini, *venale habeo & quid? regnum cœlorum, quibus emitur? quinque denariis, qui sunt illi? paupertate regnum; fame satietas; labore requies; vilitate, gloria; morte, vita.* Aug.

Ita Deus bonorum remunerator est vt præmium ante nos obiiciat.

160. *Respōdebit mihi iustitia mea*, quid hoc modo loquēdi denotas? an quod iustitia tua erit causa, quod recte incedas in obsequio Labani? an quod iustitia tua ita te diriget aut ducet, quod sēper recte incedas? non equidem hūc sensum hæc verba (vt quidā opinantur) præseferunt, sed hunc possūt habere, quod Deus ita bonorū operum est remunerator, vt semper præmium eis proponat: fauet Oleast. in c. 58 Isa. vers. 8. *videbis semper ante te premium iustitiæ tuæ, seu operū iustorum tuorum.* Oleast.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xxxiv. & xxxv.

VVLG. Dixitque Laban gratū habeo quod petis.

Sep. Sit iuxta verbum tuum.

Cald. Vtinam esset sicut verbum tuum.

Pag. Ecce vtinam sit secundum verbum tuum.

VVLG. Et separauit in die illa capras, & oues, & hircos, & arietes varios, & maculosos; cunctū autem gregem vnicolorem, idest albi & nigri coloris, tradidit in manu filiorum suorum.

Sep. Et separauit in die illa hircos, sparsos & superalbos, & omnes capras sparsas & subalbas, & omne quod erat fuluū in agnis, & omne quod erat albū in eis & dedit per manus filiorū suorum.

Cald. Separauit omnes hircos varios pedibus, & sparso vellere, & omnes capras maculosas & respersas, omne in quo erat macula alba, & omne quod erat nigrum in agnis.

Pag. Et remouere fecit in die illa hircos maculis respersos, in locis vbi colligari solent, & maculis respersos, & omnes capras punctis respersas, & maculis respersas, omne in quo erat candor, & omne rufum in pecudibus.

Bib.

Bib. Ant. Abstulit itaque eo die hircos lineis distinctos, & maculis magnis respersos, omnesque capras punctis respersas, & maculis magnis, omne inquam in quo erat aliquid albi, etiam rufum in pedibus.

Vatab. Amouit hircos colligatos, &c. & omne fuluum & nigrum in pecudibus.

Lipp. Et separauit arietes maculis respersos, in locis vbi colligari solent, vel in talis maculosos, & omnes in capris punctatas.

CONCORDIA.

Phrasim Hebraicam aliis verbis reddidit noster interpres, eodem tamen cum sensu, vt videre est. Dictio עקד à Kod animal significat maculosum, non quomodocumque, sed quod habet maculas diuersi color s, circum ligatas corpori vel pedibus, à radice עקד à Kad significante ligare, alligare, vincire, hinc est qu od vbi noster interpres habet maculosum, Caldæus vertit varios pedibus, Vatab. colligatos, Lippo. maculis respersos in locis vbi colligari solent, vel in talis maculosos לבן Laban album seu albedinem significat, hoc autem in loco, illud in quo est macula alba.

EXPOSITIO.

GRatum habeo quod petis, arbitratur enim Laban ex pacto Iacobi secum inito nõ exiguam vtilitatem accepturum, illum autem perexiguum commodum inde sumpturum, & ideo facile iis quę proposita sunt, à Iacobo consensum præbuit.

Et separauit in die illa, hæc est pacti executio, à Iacob propositi, *in die*, qua scilicet conditiones mercedis à Iacob fu erant oblatæ, *capras, oues & varios hircos*, intellige quod Laban tradiderit propriis pastoribus suis cunctum gregem vnicolorem, nempe qui totaliter albus, vel qui totaliter nigeri, *tradidit in manus filiorum suorum*, nempe generi sui: pactum enim erat quod greges purè albi aut pure nigri, darentur Iacob, maculosi autem & varii coloris Labani pastoribus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM

Ita iuste iusti cum iniustis conueniunt, vt teneantur fateri nihil iniustum ab eis fieri.

157. GRatũ habeo quod petis, vel vt habent Sep. *fit iuxta verbum tuum*, cur cũ totius tuæ familiæ sis dominus, & bonorum tuorũ possessor, vis alium eis gaudere? dic ei, vt quã obtuleris mercedem, accipiat, imo gratissimũ habet quod proposuit, quia ita iuste iusti cũ iniustis paciscuntur, vt teneantur fateri nihil iniustum ab eis fieri, *tam aquas conditiones*, inquit Oleast. *& placita iusti iniquis offerunt, qualia ipsi nunquam cogitarent.* Oleast.

In suis consiliis decipiuntur impii.

158 *Gratum habeo quod petis*, quomodo ita facile à Iacob petitis acquiescis? nonne si tibi obsequẽs, facultates multiplicabit? suæ consulens familiæ, vtilitati suæ & non tuæ studebit, operamque omnem nauabit, vt quod habet in votis sortiatur effectum? ideo sic facile Iacob petitioni acquieuit, *quia intẽdebat Laban*, inquit Abulensis, *quod Iacob nihil aut modicum in hac parte lucraretur, quia secundũ cursum naturæ, ex purè albis & purè nigris, & purè nigra & purè alba nascuntur, non autem varia nec maculosa, sed maxime deceptus est, nam industria Iacob aliter quam cogitauerat Laban, cotingit.* Abul.

Auarus lucrum suum differre non potest.

159 *Et separauit in die hac*, cur hãc separationem gregum tuorum in alterum diem non distulisti? cur ilico oblatam conditionem à Iacob gratã habuisti? consule cum tuis quid tibi faciẽdum est: aduerte Laban non exiguum ex pacto Iacob lucrum sperauisse; credidit enim quod ex pure albis aut pure nigris, pure alba & pure nigra solũ nascerentur, sicque omnes capras & oues possideret: nõ mirum igitur si eadem die omnes separauit pecudes, crastinumque non expectauit diem, quia auarus lucrũ suum differre non potest, ita Tost. *quia tantum latabatur Laban intendens lucrari ex illo pacto, quod noluerit dilatare huiusmodi rem in alterum diem.* Abul.

VARIETAS LECTIONVM VERS. xxxvi. & xxxvii.

VVLG. Et posuit spatium itineris trium dierum inter se & generum, qui pascebat reliquos greges eius.

Sep. Et fecit distare viam trium dierum, & inter eos & inter Iacob, Iacob autem pascebat reliquas oues Laban.

Cald. Pascebat oues Laban, quæ remanserant.

Pag. Residuas.

VVLG. Tollens ergo Iacob virgas populeas, virides, & amygdalinas, & ex platanis, ex parte decorticauit eas, detractisque corticibus, in his quæ spoliata fuerant, candor apparuit, illa vero quę integra fuerant, viridia permanserunt, atque in hũc modum color effectus est varius.

Sep. Sumpsit autem sibi Iacob virgam styracinam viridem & nucinam, & plãtauit & decorticauit eas decorticationes albas, & distrahens viride, apparebat in virgis album, quod decorticauerat varium.

Cald. Et tulit sibi Iacob virgas populeas, & ex amygdalo & ex platano, & decorticauit in eis decorticationem, & vbi detracti sunt cortices, apparuit album quod erat in virgis.

Pag. Et tulit sibi Iacob virgam populeam, viridem, & amygdalinam & castaneam, & decorticauit in eis cortices albos, denudans candorem qui erat in virgis.

Vatab. Inciditque in illis incisuras albas, denudationem candoris.

Arias. Et tulit sibi Iacob virgam populi viridem, & coryli, & castaneæ, & decorticauit in eis cortice albos, nudationem candoris, qui super virgis.

Hier. Et tulit virgas mali granat.

CONCORDIA.

APud nostrum latinum interpretem paraphrasis est potius quam textus, & ideo non mireris, si plura sunt quam in Hebræo textu: pro virgis populeis & amygdalinis quas latinus interpres, Septuaginta vetterunt styracinas, & nucinas: nec mira videri deberet hæc nominum arborum diuersitas, quia vt doctissimi linguæ Hebrææ obseruarunt, Hebræa vocabula arborum & animalium quam propriam speciem eorum denotent, ignotum est Hebræis, & ideo alii alias species arborum ponunt, nec est incredibile ex illis omnibus generibus fuisse virgas, quas elegit Iacob, & posuit eas in canalibus, vnde non mirum si beatus Hier. in tradit. Hebraic. in Genes. omiserit virgas platani, & posuerit virgas mali granati.

EXPOSITIO.

POsuit spatium itineris trium dierum, scilicet ne transire possent pecudes de ouili in ouile, vel facile transferri, *inter se & generum suum*: Laban enim cum filiis suis pascebat greges diuersi coloris, ex vna parte, & ex alia Iacob.

Tollens ergo virgas, sumens eas ex diuersis arboribus, *virgas populeas*, idest de arbore quæ populus dicitur, *virides*, vt appareret varietas coloris, albi, viridis, *& amygdalinas*, sumptas ex arbore amygdalo, *& ex platanis*, quæ in locis aqueis & humidis nascuntur, *ex parte decorticauit eas*, vt aliquid viride partim & aliquid albũ videretur, *detractisque corticibus*, scilicet quoad aliquam partem, *in his qua spoliata fuerant*, idest in partibus spoliatis, *cãdor apparuit*, nempe albedo visa est, *illa vero quæ integra erant*, idest illæ partes à quibus cortex non est ablatus, retinuerunt suum colorem naturalem, atque in hunc modum, scilicet corticibus à parte virgarum ablatis, & aliis partim remanentibus color effectus est varius, scilicet ex albo & viridi subobscuro: detracta enim summa parte corticis in diuersis partibus apparuit candor, qui suberat illi, ac ita effecit vt variorum essent colorum virgæ.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Auarus de aliis male iudicat.

160. *Et posuit spatium itineris trium dierum inter se & generum*, cur tantum inter te & Iacob constituis spatium. hoc fecit, inquit Abulensis, ne aliqua fraus interuenire posset, si prope staret greges, quoniam aliqui masculi varii, vel maculosi transirent ad gregem, quem pascebat Iacob, & inde fœtus varii nascerentur: sed ô Laban, nonne virtutem generi habes cognitam, eumque ita iustum, vt tibi nullomodo vellet nocere, nec minimum damnum inferre? ne igitur hoc inter te & generum itineris triũ spatium dierum constituas, cũ ex parte illius nulla fraus interuenier? hoc non sibi persuadet Laban, cum enim cupiditate habendi & auaritia detineretur, de genero quamuis pio & viro simplici, peruerse iudicat.

Possumus nostra bona quæ sunt in potestate alterius, eo insc[i]o & nolente accipere.

161. *Tollens virgas populeas &c. ex parte decorticauit eas*, vt ex aspectu virgarum diuersi coloris, oues fœtus ederent diuersicolores, similiter & capreæ: quod videtur iniuste tentatum à Iacob, cum non parum Labano nocuerit, nam cum ab eo pascendũ gregem vnicolorem accepisset, artificio suo effecit, vt ex eo non vnicolores fœtus sicut ipsa natura ferebat, nascerentur, sed versicolores, magno scilicet cum detrimento soceri, vnde fit quod Rupert. hãc eandem proponit difficultatem, ita scribẽs, hic iam quæritur, vtrum vere in eo quod egit Iacob, iustitia sua ei responderit? quid enim ille egit? nonne stropham nouam commentus est, & contra naturam albi & nigri pecoris naturali arte pugnauit? vt satisfaciamus, aduertendum est Labanum multiplici vsum fuisse iniustitia erga Iacobum; prima cum per dolum substituit Liam pro Rachele, eamque quodammodo vxorem ducere coëgit, nullam pro ea dotem tribuens, quam tamen, quia inelegans erat, nullus vir honestus sine magna dote accepisset, imo quod intolerabilius, pro eius coniugio septem annos seruitutis exegit: secunda quod filias in matrimonium dedit, nulla eis dote assignata, contra ius gentium, maxime illius regionis, sed quasi seruas vendidit eas Iacob pro seruitute illi reddita: tertia alia iniustitia assignatur, quod pactã ei mercedem decies iniquissime commutauerit, sed cum à virgis corticẽ abstulit, vt fœtus ouium eis inspectis diuersi essent coloris, nondum toties mercedẽ eius commutauerat: sumamus igitur solum duplicẽ illam iniustitiam, quam ei intulit, ab omni fraude liberum & iniustitia dicemus fuisse Iacobum, cum potuerit sibi debitam mercedem accipere, etiam socero illo inscio, cum quilibet licite possit quod sibi debitum est, cõpensare: fauet cit. Rupert. 7. in Genes. cap. 38. *dicimus ante hanc stropham iam dudum Iacob causam iustitiæ suæ habuisse contra Laban, ac si tempus sibi idoneum coram illo cum legitima defensione datum esset, substantiam Laban iure tollere debuisse; ille namque postulauit vnam filiam in coniugium, & pro vna seruitium suscipienti alteram quoque homini peregrino & aduenæ imposuit, illã scilicet cuius nuptias, quia despicabilis erat, difficiles sibi fore sciebat, & sine magna dote quis illã vir strenuus acciperet? quam facies quæ multũ valet in huiusmodi, nequaquam expetibilem faciebat: si igitur Iacob opportunitatem habuisset, potuisset vtique vocare in ius Laban, quod filias suas alendas ipsi absque vlla dote imposuerat, insuper & pro illa quã nõ expetitã sibi obtruserat, seruitium septem annorũ extorserat; at ille peregrinus erat & aduena, idcirco violentum & potentiorem indigenam in ius vocare non poterat: arte igitur necessariò pro filia cõtra patrẽ vsus est, vt ad filiã, cui cõpetebãt bona patris, aliqua deuenirẽt, & in hoc vere iustitia eius respõdebit ipsi.* Rupertus.

Diuitias acquirere tuo labore, nullo interueniente dolo, licitum.

162. *Tollens virgas populeas ex parte decorticauit eas.* vt oues eas ſic varij coloris inſpicerent, varios fœtus etiam producerent, ſicque factũ eſt vt pluribus abundaret facultatibus, euaderetque ditiſſim⁹: ſed, ô Iacob, hi omnes fœtus tum ouiũ tũ caprarum futuri erant Labã, ſi virgas huiuſmodi varias & diuerſi coloris ante earũ oculos non propoſuiſſes, nã ex ouibus pure albis vel pure nigris regulariter agni ſolum nigri agni vel albi naſcuntur, cur igitur hos fœtus acquiſiſti? quia licitum eſt diuitias ſibi comparare ſuo labore, nulla fraude interueniente, *nullum peccatum interuenit,* inquit Oleaſt. *ſi tua induſtria vtaris, modo abſit dolus & fraus.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. xxxviii.

VVLG. Poſuitque eas in canalibus, vbi effundebatur aqua, vt cum veniſſent greges ad bibendum, ante oculos haberent virgas, & in aſpectu earum conciperent.

Sep. Et appoſuit virgas quas decorticauerat in alueis canalium aquæ, vt cum veniſſent oues bibere, in conſpectu virgarum venientibus ipſis ad bibendum conciperent oues in virgas.

Cald. Defixit virgas quas decorticauerat in canalibus in loco adaquationis aquarum, quo veniebãt oues ad bibendum, vt contra oues eſſent virgæ, & calefierent cum venirent ad bibendum.

Pag. Et ſtatuit virgas quas decorticauit in canalibus, in potatoriis aquarum, ad quæ veniebant pecudes vt biberent, è regione pecudum, & coirent dum venirent ad bibendum.

Oleaſt. Poſuit Iacob virgas quas decorticauit in trabibus, in canalibus aquarum.

Arias. Et incaleſcebant veniendo, eas ad bibendum, & incaleſcebant pecudes ad virgas.

CONCORDIA.

HÆ duæ dictiones רהטים & שקתות Rehatim & Sixathoth canales ſignificant, ſiue potatoria, aut trabes vnde eleganter noſter interpretes vertit; vbi effundebatur aqua & Cald. in loco adaquationis aquarum, & Sept. in alueis ſiue canalibus concharum aquæ, verbum יחם Iaham concipere & calefieri ſignificat, quinimo ex calefactione deſcendit ſignificatio conceptus.

EXPOSITIO.

POſuitque eas in canalibus. canales ſunt quædã loca in quibus aqua detinebatur, artificialiter facta, vel de lignis vel de lapidib⁹, *vbi effundebatur aqua,* vt pecudes ſitibundæ facilius biberẽt, *vt cum veniſſent greges ad bibendum,* ante oculos haberent virgas poſitas in canalibus, *& in conſpectu earum* vt iis viſis & attente inſpectis *conciperent.*

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fides noſtra primo veritatem ſanctiſſimæ Trinitatis habeat.

163. POſuitque eas in canalibus, vt in conſpectu eius conciperent: quot propoſuit virgas? trinas equidẽ, nempe amigdalynas, ex platano, & populo, cur ad fœturam gregum, ſolum tres virgarum ſpecies propoſuit, non autem quatuor aut duas aduerte per Iacob Euangelicæ doctrinæ prædicatorẽ intelligi poſſe, per oues ad aquas venientes, fideles baptiſmi aquis regeneratos: bene ergo Iacob tres ſolum virgarum ſpecies, non autem duas aut quatuor poſuit in canalibus, quia Euangelicæ veritatis concionator, oues nempe eas quas aqua baptiſmatis regenerat, non in cognitione duarum vel
S.Amb. quatuor, ſed ſolum triumperſonarum in diuinis imbuere debet: hunc ſenſum habet D. Amb. l. 1. de Iacob cap. 4. *quaſi mercenarius ingreditur iuſtus & rectos eſt qui ſibi gregem multarum præſtantiumque virtutum ſplendore ſugentem, euangelica prædicationis miniſterio colligebat in potaturis auibus, virgam ſtiracinam, & nucinam & de platano proponens in canalibus, quo concupiſcentes beatiſſima Trinitatis præfigurata myſteria, haudquaquam decolores fœtus piæ mentis conceptione formarent.*

Monſtrum eſt Chriſtianus fide, vita paganus.

164. *Poſuitque eas in canalibus, vt in conſpectu earum conciperent,* nonne ſufficiebat vt trinam virgarum ſpeciem intuerentur? cur neceſſe erit concipere? quia oues Chiſti non ſolum debent habere fidem ſanctiſſimæ Trinitatis ad ſalutem animę neceſſariam, ſed vt concipiant & fœcundæ ſint bonis operibus, ita cit. Amb. *bonæ oues quæ bonorum partus operum fidei ſacræ non degeneres ediderunt* cur S. Amb.
degeneres fidei Chriſtianæ partus vocat ſi aliter viuimus quam credimus? quia monſtrum haberi debet fide chriſtianus, vita vero paganus, Trinitatis myſteria & alia noſtræ veritatis catholicæ ſciens, & bona opera ignorans? certe, inquit, Saluia. lib. 4. de prouid. *meliores infidelibus eſſe debemus & his vtique deteriores ſumus, qui meliores non ſumus, qui meliores eſſe debemus: criminoſior enim eſt culpa vbi honeſtior ſtatus, ſi honoratior perſona peccantis, peccati quoque maior inuidia, atrocius enim ſubſancti nominis profeſſione peccamus, vbi ſublimior eſt prærogatiua, maior eſt culpa, & ipſa etiam errores noſtros religio quam profitemur, accuſat.* Saluianus

Tres ordines Eccleſiæ deſignantur, nempe Prælati, Religioſi, & ſeculares.

165. *Poſuitque eas in canalibus,* nempe virgas populeas, amygdalinas, & ex platanis: canales, inquit,

Galfrid in allegoriis Tilm. decursus transeuntium
Galfrid⁹. significant populorum, sed qua de causa in his canalibus sunt, nempe in his decursibus populorum, tria genera virgarum reperiuntur, & præcipue amygdalinum, populeum, & ex platano, non autem potius ex aliis diuersis arboribus? nonne in ecclesia Dei sunt Prælati, regulares, & sæculares Prælati per virgam amigdalinam, vt dicemus denotatur, per virgas ex populis sæculares, per platanum religiosi: merito igitur ponuntur huiusmodi virgæ à Iacob, vt sic tres Ecclesiæ ordines designarentur: audiamus cit. Galfrid. *virgæ ex populis,* (inquit,) *vnde suaui aconficiuntur vnguenta: mise-*
Galfrid⁹. *ricordiæ in populis viros commendant, virga ex platanis quarum solida pulchritudo, & leuigata planities ædificijs præstat gratiam & decorem, resolutorum hominum irreprehensibilis est sanctitudo probabilibus domum Dei ædificans & illustrans exemplis, virgæ ex amygdalis, tertium ordinem sinificant prælatorũ, quarũ vtinã singula die altera post præsentẽ vitam, vt illa quondam Aaronica fæcundior cæteris innotescat, vtinam frondes proferat ad obũbrandum reis vtillus, quam ex foliis ficuum perizomata primi te.xuere parentes; vtinam flores gratiæ deuotionis exhibeat, quibus interim fulcientur amore languentes, vtinam producat amygdalas, id est, nuces longas, fructum scilicet qui non transeat, fructum salutis & satietatis æternæ.*

Boni doctores quæ ex scripturæ fõtibus hauriũt, in alios deducunt.

166. *Posuit eas in canalibus*, vt cum venissent oues ad bibendum in conspectu earum conciperẽt, ducebat Iacob oues suas & ad irriguos canales multicolores sub aqua virgas ostendebat, vt quæ illas intuendo biberent, similes postea fœtus parturient: quid hoc nobis denotat? sine dubio quod boni doctores ad irriguos scripturarum fontes suos auditores deducãt, eisque latentia virtutum exempla ob oculos proponant, vt dum multiformis gratiæ virtutes quæ ibidem relucent, contemplantur, nouos animo hauriant fructus, nouam cõcipiant ex animo sanctitatem, fauet Hugo à S. Vict. l. 3. alleg. in Gen. cap. 13, *Iacob*, inquit, *significat sanctos* Hugo. à
prædicatores, & aqua scripturam, & canales libros sanct.
sicut namque Iacob & aqua & canalibus adæquabat Vict.
commissos greges sibi, sic prædicatores & doctores ex vniuersitate scripturæ, & diuersis eiusdem scripturæ libris sibi creditos reficiunt fideles.

Scriptura Sacra varias continet sententias quibus comminatio fit Dei legis transgressoribus.

167. *Posuit eas in canalibus*, virgæ variegatæ varias Sacræ scripturæ significant sententias, inquit, cit Hugo; sed quid commune, quæso, reperitur inter virgas & sententias, Sacræ paginæ, vt dicat Hugo illis has denotari? nonne virga ad puniendum reos idonea? bene igitur sacri textus sententias virgis comparat citatus auctor, quia *multis*, inquit, *& grauibus comminationibus de transgressionibus mãdatorum Dei nos castigant.* cit. Hugo

---

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIX.

VVLG. Factum est vt in ipso colore coitus, oues intuerentur virgas, & parerent maculosa & varia, & diuerso colore respersa.

Sep. Et concipiebant oues in virgas & pariebant subalbas & varias & cinericias sparsas.

Cald. Calefiebantque oues ante virgas, & pariebant oues varia maculosa, ac respersa.

Pag. Et coibant pecudes ad virgarum aspectum & pariebant pecudes maculis respersas in locis vbi colligari solent & punctis respersas, & maculis latis respersas.

Oleast. Pepererunt oues alligatas,

Caiet. Et fuerunt calefactæ in venire eas ad bibẽdum, & genuerunt pecudes signatos in talis signatos punctis & signatos frustis.

Bibant. Incalueruntque oues ipsæ in conspectu virgarum illarum, & postea illę oues pariebant agnos, & hœdos maculis respersos vbi colligari solẽt, & punctis paruis respersos & maculis latis.

CONCORDIA.

DIximus quod verbum יחם Raham concipere & calefieri significat, licet autem omnes in aliquibus dictionibus sunt diuersæ lectiones, eundem tamen sensum habent ac vulgatus, consule iam dicta.

EXPOSITIO.

FActum est vt in ipso calore coitus, forte in ipsa seminis decisione *intuerentur virgas*, quę in canalibus erant positæ, *& parerẽt maculosa &c.* difficultas est quomodo ad obtutum virgarum varij coloris pecudes generabant versicolores fœtus: præsuppono id non transcendisse vim & ordinẽ naturę, nec id miraculo assignandũ esse (quamuis D. Chrysost. & Theod. non sine probilitate contrarium asserant) nam certum est quod intentissimus obtutus in aliquam rem cum vehementi eius rei imaginatione, in ipso ardore coëuntium, & in articulo conceptionis, valet primum ad varie colorandum & afficiendum conceptum, ad similitudinem nempe illius rei quæ visa & cognita fuit, sed quomodo id contingat breuiter rationem aperiamus satis dilucidam & quæ satisfacere potest omnibus: imaginari non est animæ nec corporis, sed coniuncti. deinde animal sentiens vel imaginans quidpiam, fit simile ei quod imaginatur & cognoscit, imo fit quasi illud ipsum, quia cognoscens in se recipit speciem & similitudinem rei cognitæ, ergo aliquid vehementer imaginans in concipiendo & generan-

do fit eius rei simile & quodammodo illud intendimus; nam generans facit sibi simile, hoc enim est generare, & quod actu imaginatur aliquid, est ei simile, ergo quod simul gignit & vehemēter aliquid imaginatur, gignit simile sui non solum secūdū naturam, sed etiam secundū idquod imaginatur actu non enim animal generat sibi simile secundum id quod fuit, aut erit, sed secundum id quod actū est. licet igitur hoc fuerit naturæ op9, vt in intuitu virgarum varij coloris varios ederent fœtus, oues & capræ, tamen non est dubium quin illud sit perfectū, interuētu Angeli, qui non solū docuit Iacob arcanam illius rei peragendæ artem, verum etiam effecit vt pecudes Iacob in supremo coitus ardore, & in tempore concipiendi virgarum colores exterius intentissimè aspicerent, eosdemque interiori phantasia vehementer imaginarentur, ad ideas incitando & applicando; & sic intelligendi sunt sancti, qui hoc opus non naturale, sed supra naturam fuisse asserunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Imaginatio facit casum.

168 F*Actumque est vt in ipso ardore coitus oues intuerentur virgas & parerent maculosa*, nonne illæ oues erant nigræ omnino vel albæ? quomodo igitur fœtus edunt varios? nonne ait textus quod oues diuersi coloris virgas intuebātur: non mirū igitur, licet albę vel nigræ fuerint, maculosos fœtus edidisse? imaginatio enim facit casum, nam imaginatione virgarum multicolorum varios fœtus gignebant præter communem naturæ ordinem, cum ex vnicoloribus procreari deberēt eiusdem oues coloris non variis, audiamus Thomam Morum qui in Anglia martyrij gloriā adeptus est qui hoc ita cōfirmat his versib9. Thomas Morus.

Plures tradunt graues sophi
Quodcumque matres interim
Imaginentur fortiter,
Dum liberis datur opera,
Eius latenter & notas.
Certas & indelebiles,
Modoque inexplicabili,
In semen ipsum congeri,
Quibus receptis intime,
Simulque concrescentibus,
A mente matris insitam
Natus refert imaginem.

Deus satagit vt iustus suam agnoscat curam & prouidentiam.

169. *Factūque vt oues intuerentur virgas & parerent maculosa*, D. Chrys. ho. 57. sic ait, hæc faciens iustus non à se ipso mouebatur; sed inspiranti menti eius superna gratia: non enim iuxta ordinem naturæ erat quod fiebat, sed valde admirandū & naturę modum transcendens: sedqua de causa hoc à Deo ita factum est? cur voluit vt tot oues maculosæ Iacobo nascerentur: *vt iustus*, inquit, citatus doct. *compertam haberet Dei erga se prouidentiam, & Laban liquido cerneret, quantum Dei gratiam haberet Iacob.* S. Chrys.

Natura Deo obedit.

170. *Factūque vt oues intuerētur virgas & parerent maculosa*; nonne vnicolores fœtus edere deberent? quomodo ergo maculosos & varios procreant? nonne diximus Deo volente & specialiter disponente, id contigisse? non mirum igitur si vltra communem naturæ ordinem oues albæ vel nigræ varios & diuersicolores producant fœtus, quia natura Deo aliquid volenti obedit, *nouum igitur*, inquit Cyril. cita à Lipp. *& minime consuetū ex albis parentibus oues varias gigni, sed Deo volente natura etiam ipsa generatur.* S. Cyrillus.

Maxima est vis bonorum exemplorum.

171. *Factūque vt oues intuerentur virgas & parerēt maculosa*, an mysterio caret, quod hæc varietas coloris in ouibus, ex virgarum aspectu, nata fuerit? non equidem, sed quod mysteriū innuitur hoc sane quod ex varietate exemplorum quæ populus intuetur, variarum virtutum decor nascitur, sic enim B. Th. à Villanoua con. de S. N. Epis. *vnde hæc in grege varietas, nisi ex vario aspectu virgarum, idest, exemplorum varietate, quorum innumeram multitudinem doctrinarum carnalibus iu opere sanctorum immixtam, prudens ille Iacob & verus cum hoste luctator quotidie populo suo obijcit intuendam*, nostrum est, vt oues, nos probemus, maiorum virgas exemplum intuentes, aliorum virtutes conspicientes, vt illis visis sanctarum cogitationum fœtum conspiciamus, bonorumque operum fructum multis virtutibus variegatum edamus. B. Th. a vi.

Auxilium diuinum satagendum, humanum non despiciendum.

172. *Factumque vt oues intuerentur virgas, & parerent maculosa*, cur nullis positis virgis diuinū non expectasti auxilium? sic enim ei diffidere videris, vel cur eis positis in canalibus fauorem Dei petisti? nonne naturaliter poterant oues, virgas diuersicolores contemplantes, parere agnos varij coloris? prudenter & diuinum expectauit auxilium, & virgas nihilomin9 in canalibus posuit, vt earum aspectu maculosa procrearent oues, quia licet diuinum auxilium satagendum, humanum non est despiciēdum: fauet B. Theod. q. 88. in Gen. *quemadmodum cum procreandorum liberorum desiderio tenebatur, spem procreandæ sobolis non posuit in nuptiis sed in Deo, qui nuptias legibus sanxit: sic & virgis corticem detraxit, non illis quidem confidens, sed opem diuinam expectans, vnde factum est vt ei apparuerit Angelus &c.* B. Theodoret.

VARIETAS LECTIONVM VERS. xl.

V*VLG.* Diuisitque gregem Iacob, & posuit virgas in canalibus ante oculos arietum, erant autem alba & nigra quæque Laban, et era vero Iacob, separatis inter se gregibus.

Sep. Agnos autem segregauit Iacob, & statuit coram ouibus arietem subalbum, & omne variū

in agnis, & separauit sibi greges per se ipsum, & nō miscuit eos ad oues Laban.

Cald. Et posuit ante oues omne quod erat maculosum, & omne quod erat nigrum in ouibus Laban: & posuit sibi greges seorsum.

Tag. Et pecudes diuidere fecit Iacob, & posuit facies pecudum ad maculis respersum, vbi colligari solet, & omne rufum in pecudibus erat Laban, & posuit sibi greges seorsum, & non posuit eas iuxta pecudes Laban.

Oleast. Et dedit facies ouium ad varium & omne nigrum in ouibus Laban.

Caiet. Et dedit facies pecudum ad significandum in talis, & omne rufum in ouibus Iacob, & posuit sibi greges seorsum ab eo, non posuit eos super oues Laban.

Bib. Ant. Posuit facies pecudum versus fœtus lineis distinctos, & versus omne rufum in grege Laban.

Vatab. Et posuit facies pecudū versus colligatū.

Arias. Et posuit greges sibi soli, & non posuit eos super pecudes Laban.

CONCORDIA.

HÆc verba & *posuit virgas in canalibus*, in nullo alio præterquam in nostro interprete reperiuntur, & licet ea dicat superfluere Lippo. non ita dicendum arbitror, cum sicut nihil deficiens, sic nihil superfluum in Sacro textu reperitur, cur autem addita sint in expositione litteræ dicemus, circa alia quæ diuerse habentur, vt ad signatum in talis, vel distinctum lineis, vel colligatum &c. consule quæ diximus in concordiis præcedentibus.

EXPOSITIO.

ET *diuisit gregem Iacob à Laban, & posuit virgas in canalibus*: ante oculos arietum, quia etiam proficiebat visio arietis, sicut visio ouis, vt fœtus varij ex varijs inspectis virgis nascerentur, *erant autem alba & nigra quæque erant Laban*, idest, vel quæ totaliter erant alba, vel omnino nigra, secundum pactum ipsius, Labani censebantur; cætera vero Iacob: quæ scilicet varijerant coloris, *separatis inter se gregibus*, idest, cum separabant greges fœtuum natorum, tunc enim pecudes vnius coloris Labano tribuebant; varias autem & diuersicolores Iacobo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM

Vita sanctorum recta.

173 ET *posuit virgas in canalibus*. D Greg. 21. mor. c. 1 ait, quid est virgas ante oculos gregum ponere nisi per scripturæ Sacræ seriem antiquorum Patrum vitas in exemplū populis præbere? sed quæso quid cōmune reperitur inter virgas, & sanctorum Patrum vitas, ita vt Greg asserat virgis illas denotari? virgæ enim seueritatem & rigorem denotant, iuxta illud: Reges illos in virga ferrea, vitæ autem sanctorum, sicut erant mites & benigni, plenæ sunt māsuetudine, nihilominus obserua virgas regulariter esse rectas; non incongrue igitur vitæ sanctorum virgis denotātur, quià rectitudo & æquitas illa comitatur: fauet. cit. doct. *quæ nimirum nempe vitæ sanctorum, quia iuxta rationis examem rectæ sunt, virgæ nominantur.* D Greg.

Aliquando cortex litteræ in scriptura Sacra amouendus, vt sensus spiritualis percipiatur, aliquando autem relinquendus.

174. *Posuit virgas in canalibus*, quibus diuersas Sacræ scripturæ sententias plures intelligunt, sed si ita est, cur virgæ cū corticibus suis non relinquūtur, sed partim ab eis remouētur partim relinquūtur? vel totaliter amoueātur, vel omnino relinquātur: aduerte quod intellectus sacri eloquii inter textum, & mysterium tanta est libratione pensandus, vt vtriusque nimiæ discussionis pondus deprimat, neque rursum torpor incuriæ vacuum relinquat: multæ quippe eius sententiæ tanta allegoriarum conceptione sunt grauidæ, vt quisquis eas ad solam historiam tenere nititur, earum notitia per suā incuriam priuetur, nonnullæ vero ita exterioribus præceptis inseruiunt, vt si quis eas subtilius penetrare desiderat, intus quidē nihil inueniat, sed hoc sibi etiam quod foris loquuntur, abscondat: bene ergo à virgis cortices partim abstulit partim amouit, quia dum plerumque in sententijs Sacræ Scripturæ intellectum litteræ fugimus, quasi corticem subtrahimus, & dum plerūque intellectū litteræ sequimur, quasi corticem reseruamus; dumque ab ipsis cortex subducitur, allegoriæ candor interior demonstratur, & dum cortex relinquitur, exterioris intelligentiæ virentia exempla monstrantur: ita Rup. *ex parte detracta cortice litteræ in eo quod spoliatum est interim candor allegoriæ apparet, & ex parte cortice seruata res sicut gesta est, in exemplum trahenda permanet.* Rupertus.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xli.

VVLG. Igitur quando primo tempore ascendebantur oues, ponebat Iacob virgas in canalibus ante oculos arietum & ouium, vt in earum contemplatione conciperent.

Sep. Factum est saltem in tempore, quo concipiebant oues in vtero accipientes, posuit Iacob virgas coram ouibus in canalibus: vt ipsæ conciperent secundam virgas.

Cald. Et factum est in omni tempore quo calefiebant oues temporaneæ, ponebat Iacob virgas in conspectu ouium in canalibus, vt calefierent ante virgas.

Pag. Et fuit in omni coitu pecudum primitiuarũ, ponebat Iacob virgas in oculis pecudum in canalibus vt coirent in virgatum aspectu.

Arias. Et fuit in omni calescere pecudum colligatarum, ponebat Iacob virgas in canalibus, ad incalefaciendum eas in virgis.

Caiet. Et fuit in omni calefactione ouium primitiuarum, & posuit Iacob virgas coram oculis ouium in canalibus ad calefaciendum ipsas in virgis.

Bib. ant. Fuitque vt quandocumque incalescebant fortiores &c.

Vatab. Et incaluerunt robustiores.

CONCORDIA.

LEctio Græca non solum ac Hebræa & Caldaica, sed etiam Latina diuersa est, imo valde imperfectam & mutilam neque subsistentem continet sententiam: de qua audiamus iudicium D. Hier. is enim cum lectionem huius loci ex Hebræo memorasset, subdit, hoc in Sept. interpretibus non habetur sed pro serotinis & temporaneis, aliud nescio quid, quod ad sensum non pertinet, transtulerunt, hæc Hier. vt autem melius quid dixerit citatus auctor, concipiatur, attendendum est Latinam lectionem duas fœturas pecudum denotare, prioremque vocasse prioris temporis, posteriorem appellasse serotinam admissuram. Septuaginta autem neutrius temporis meminisse, quantũ ad sententiam aliæ non differunt lectiones nisi quod, vbi habem⁹ in Hebræo המקושרות Amkusarot, Vatab. dixit robustiores, Bib. ant. fortiores, vbi dixere colligatas, vel primitiuas: sed pro eodem sumuntur, nam licet verbum קשר Kasar ligare vel colligare significet, & nihil aliud denotare asserat Oleaster, tamen cum ligamen sit fortitudo, hinc est quod eiusmodi dictio Amkusarot deducta a Kasar interpretari potest robustiores vel fortiores, dicuntur autem primitiuæ, etiam quia verno tempore antecedente autumnum miscebantur, nunc autem sunt robustæ

EXPOSITIO.

QVando primo tempore, difficultas est quid per primũ tempus hîc intelligatur: nam Valesius cap. 11. de Sacra Philosophia, ait esse tempus diei matutini, quod conceptui est fœcundius, & meli⁹. sed communis sententia est primum tempus esse vernum tempus: tunc enim pecora sunt robustiora & viuidiora, generandique cupidiora; vnde sensus horum verborum *quando primo tempore ascendebantur oues*, est quando tempore veris arietes miscebantur ouibus, *ponebat Iacob virgas in canalibus*, ante oculos arietum & ouium vt intensè eas conspicerent vt in earum contemplatione conciperent; id est, quod conciperent has virgas contemplantes sicque ex visione virgarum varii coloris diuersicolores ederent fœtus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Inuidus homicida.

175. QVando primo tempore ascendebatur oues, &c. hîc ponitur qualiter fuit moderatè solertia sua vsus Iacob, scilicet non semper virgas obiiciens ouibus & arietibus, ne omnes fœtus varii nascerentur, & sic Laban aliquos haberet, sed non meliores & robustiores, quales sunt qui verno tempore procreantur; sed qua de causa voluit Iacob Labanum possessorem aliquarum pecudum esse, cum omnes posset habere? respondet Abul. *quia si intellexisset Laban aliquam latere, si audem forte Iacob occidisset inuidens velut bona eius diriperet*, nonne est eius gener? quomodo igitur ei mortem intulisset? quia cum esset inuidus, omne vinculum affinitatis violasset, & sic ei non pepercisset. Abulẽsis

Plures die Pentecostes euasere vere fideles.

Quando primo tempore ascendebantur oues, &c. 176.
D. Eucher. hunc locum exponens mystice ait arietes, beati intelligendi sunt Apostoli, seu Ecclesiarũ ministri, canales aquarum, Euangeliorum accipiendi sunt libri, virgę testimonia illorum: sed quodnã est primum illud tempus, quo positis ante oues virgis, concipiebant? non enim mihi videtur facile inueniendum; sed falleris; audiamus citatum Episc. Lugd. *primum tempus conceptionis ouium, Pentecostes accipiendus est dies in quo per prædicationem Apostolorum velut primitiui, tria millia virorum scribuntur concepisse simul Dominicum sermonem.* D. Euch.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xlii. & xliii.

VVLG. Quando vero serotina admissura erat & cõceptus extrem⁹, non ponebat eas, factaque sunt ea quæ erant serotina, Laban & quæ primi temporis Iacob.

Sep. Cum autem peperissent oues, non ponebat; facta autem non signata ipsius Laban, signata autem ipsius Iacob.

Cald. Et quando oues erant serotinæ, non ponebat, erantq; serotinæ Laban, & temporaneę Iacob.

Pag. Et quando serotina faciebant pecudes, non ponebat, & erant serotina ipsius Laban, & primitiua ipsius Iacob.

Arias. Et in ferotinando pecudes, non ponebat, & erant cessantia ipsius Laban, & colligata ipsius Iacob.

Vatab. Et cum ferotinabant oues, non ponebat serotina erant Laban, & robustiores Iacob. *Bib. ant.* fortiores.

Oleast. Attenuatione seu tenuitate ouium, &c. vt fuerunt attenuatæ Laban, & cinctæ seu ligatæ Iacob.

Caiet. In seronita calefactione ouium &c.

VI. G. Ditatusque est homo vltra modum, & habuit greges multos, ancillas, & seruos, camelos & asinos.

Sep. Et ditatus est homo valde, & facta sunt ei pecora multa, & boues, & pueri, &c.

Cald. Et creuit vir valde nimis, & habuit oues multas.

Oleast. Et sparsit se vir valde.

CONCORDIA.

IDem iudicium ferendum est de lectione Septuaginta quod versu præcedenti tulimus, nempe mutilam & imperfectam esse, serotini enim temporis sicut nec temporanei mentionem nullam fecere: diuersitas aliarum versionum consistit in hoc verbo עטף Ataph, quod operuit vel obrutus fuit interpretatur, & cum ad animum refertur, est deficere, deliquium pati, & ex alia significatione serotina siue serotinæ oues, sic dictæ quod debiliores, tenuiores & infirmitate quasi obrutæ: iam diximus quomodo pro eodem sumuntur ligatæ, fortiores, robustiores & primitiuæ.

VErbum פרץ Para proprie erumpere, rupturam facere significat, transfertur ad plurimarũ facultatũ possessorem, qui quasi continere eas præ multitudine non valet, hinc fit quod vbi Caldæus vertit creuit valde nimis, vel vt Oleaster sparsit se valde, noster vulgatus legit, ditatus est vltra modum.

EXPOSITIO.

QVando vero serotina admissura erat, Vales. sicut per primum tempus intelligit matutinum sic per serotinum, vespertinum, probatque conceptũ qui fit vespertino tẽpore deteriorem esse eo qui fit horis matutinis: sed cũ per serotinũ non vespertinũ, sed autumnum intelligamus, eius probationẽ missam faciemus, quando ergo *serotina admissura erat*, id est, quando fiebat serotina admixtio, scilicet cum autũno pecudes simul coniungi deberẽt, oues enim in Mesopotamia & Syria bis quotannis, pariũt aut certe quędã in vere, quędã in autumno cõcipiebãt. & conceptus extremus, id est, quãdo fiebat generatio ante hyemem, *non ponebat eas*, nẽpè virgas in canalibus ante ouium conspectũ; cum enim tunc fœtus essent infirmiores, & debiliores, eos nõ curabat Iacob, & ideo non positis virgis in primo tempore veris, generabantur vnicolores, *facta sunt quæ primi temporis Iacob*, id est, primi fœtus nempe verno tempore concepti, qui sunt robustiores & vberiores, erant ipsius Iacobi, *& quæ serotina Laban*, nam pecudes quæ tempore autumni nascebãtur, quia vnicolores, erant ipsius Laban, ex pacto inter vtrumque inito.

DItatusque est homo, nempe Iacob, *vltra modum* vltra communem seruorum euentum, & breui tempore; quod raro contingit iis qui fideliter aliis ministrant, & *habuit greges multos*, quia innumera pene multitudo generabatur varii coloris, *camelos & asinos*, quos sibi comparauit, venditis ouibus & capris.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non tenemur alios nostra industria diuites efficere.

177. QVando vero serotina erat admissura, nõ ponebat eas, cur, ô Iacob, virgas à canalibus non amouebas, verno tempore, vt oues eis non visis fœtus ederent vnicolores, qui ex pacto futuri erant soceri tui Laban, cur solum hoc tempore autumni disponis? quia nemo tenetur suo labore alios diuites reddere, *colligitur hinc* (inquit, Oleast) *neminem teneri sua industria alium ditare cum se ad hoc non obligauerit.*

Abulẽsis.

Vir prudens æquitatem custodiat.

178. *Quando serotina erat admissura, non ponebat eas*, vt vnius coloris pecora nascerentur, & ea acciperet Laban: sed si potuit omnia possidere Iacob, virgas ponens in canalibus, vt maculosa procrearentur omnia, cur ita non disponit? aduerte si omnes agnos, & hœdos varios, pecora procreassent, fuisset aliqua suspicio doli, & ideo hanc artem adinuenit, sed cum esset prudens & solers, cur omnes suas non fecit pecudes? quia vir prudens æquitatẽ custodire debet: æquum autem erat vt aliquas Labã acciperet, hoc obseruauit Hier. in trad. Heb. in Gen. dicens *Iacob prudens & callidus iustitiam & æquitatem etiam in noua arte seruabat.*

Qualis prælatus, talis subditus.

179. *Quando serotina erat admissura, non ponebat eas* nempe virgas vt varios fœtus oues non ederẽt: hoc si moraliter exponamus, cur fœtus positis diuersi coloris virgis, diuersicolores procreantur, vel quid nobis denotatur quod fœtus similes virgis euadunt? Guill. Pepin. ait Iacob significat Deum, virga qua mediante Deus pastor vniuersalis regit mundum, denotat Prælatum, oues vero Ecclesias; filij autem ouium designant subiectum populum; non mirum igitur quod à qualitate virgarum, nascantur fœtus eiusdem coloris, quia secundum mores & instituta Prælatorum subditi regulariter similes euadunt. Guil. Pep

Qui cito diuites fiunt & non iniuste, hoc speciali Dei auxilio tribuendum.

180. *Ditatusque est homo vltra modum*, & breui tẽpore, tot ei facultates contigerunt: si qui diuitias breui

breui ſibi comparat, innocens non cenſetur! dicemuſne impium Iacob qui ditatus eſt (inquit textus) vltra modum? non equidem, nam non infidelitati illius, ſed diuino auxilio tribuendum eſt, quod obſeruauit Dyoniſ. Carth. *vltra modum locupletatus eſt, communem miniſtrorum euentum, non tamen immoderate per culpæ exceſſum, qui ſic iuſte accidit*, expende ille verba, *non tamen per exceſſum culpæ*, quaſi diceret cito diues factus eſt Iacob; ſed non rapina, nec modo illicito, ſed ſpeciali Dei prouidentia.

Diuerſimodè ſuam prouidentiam erga iuſtos Deus declarat.

381. *Ditatus eſt homo vltra modum*, nonne Deus ſpeciali cura Iacob, contra odium fratris cuſtodierat? nonne iter facientem in Meſopotamiam fœliciter deduxerat? ſpecioſiſſimam Rachel ei in vxorem tradiderat? cur igitur eum tot facultatibus cumulat? cur tot greges tribuit; vt erga eum qui iuſtus erat, ſuam prouidentiam diuerſimode declararet; ita Lipp. *iterum diuina prouidentia nobis ſpectanda proponitur qua Iacob ditandus in Meſopotamia ſuam induſtriam ſcite collocat, & operis ſui euentum Domino commendat, à quo omnia ſua diriguntur proſpera ſic vt creuerit breui diuitiis vehementer.* Repert.

Concionator ſtylum ornet.

182. *Ditatus eſt homo ille*, vnde nam ditatus? cum poſuit virgas amygdalinas, populeas & ex platanis in canalibus, vt videntes oues virgas decorticatas, eorum maculas in fœtibus referrent, ſed cur non poſuit virgas ſolum ex arboribus frugiferis? cur etiã ex platano? ſanè Iacob concionatorem refert qui diues efficitur, dum multos Chriſto parit. Sed oportet vt virgas obiiciat partim amygdalinas, quæ fructu ſuo rerum diuinarum ſapientiam referunt, partim vero populeas, & ex platanis, quæ quia plus oblectamenti quam fructus habent, eloquentiam & ornatum deſignant. en tibi quas virgas oportet offerre populis, ad ſpirituales conceptus, ſcilicet orationem, rerum diuinarum peritia refertam, & eloquentiæ floſculis blãdientem addit Moyſes Iacobum virgas decorticaſſe, vt ex parte viridem colorem corticis offerrent. ex parte viridem colorem corticis offerrent, ex parte albicantem ligni ſuperficiem: oportet enim orationem ornare ſententiis, & floſculis & verborũ varietate, audi Rupert. lib. 7. cap. 3. *quid eſt virgas virides, amygdalinas atque ex platanis ante ora gregum apponere? niſi per ſcripturæ ſeriem antiquorum patrum ritus atque ſententias in exemplum populis præbere, in quibus dum plerumque intelligentiam litteræ fugimus, corticem ſubtrahimus & dum plerumque intellectum litteræ ſequimur, quaſi corticem ſeruamus.*

Dioniſ. Carth.

Lippon

SYNOPSIS CAPITIS TRIGESIMI primi.

IVSSV DEI PROTECTORIS SVI, regreditur Iacob ex Mesopotamia in Chananitidē cū vniuersa familia sua, eum insequitur Laban, Rachel idola patris furatur, tandē gener & socer fœdus ineunt.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. I.

VVLG. Postquam autē audiuit verba filiorum Laban dicentium, tulit omnia quæ fuerunt patris nostri, & de ilius facultate ditatus, factus est inclytus.

Sept. Audiuit autem Iacob verba filiorum Laban, & ex iis quæ patris nostri, fecit omnem gloriam suam. *sic Pag.*

Cald. De his quæ erant patris nostri, acquisiuit omnem sustantiam suam.

Arias. Et de quibus ipsi patri nostro fecit omnem gloriam hanc.

Vatab. Comparauit sibi omnem splendorem istū.

Lippo. Fecit omnem magnificentiam suam.

CONCORDIA.

IN Hæbreo non est postquam, sed tantum audiuit, sed parum refert; licet autem vulg. hac phrasi vsus fuerit, de illius facultate ditatus factus est inclytus; tamē eadem est in sensu cum iis quibus aliæ lectiones vtuntur, scilicet fecit omnem gloriam suam vel splendorem, vel magnificentiam quæ omnia dictio כבד cabod significat.

EXPOSITIO.

P*ostquam autem audiuit verba filiorum Laban*, hoc primum motiuum fuit Iacob recessus sui in Mesopotamiam, nempe verba infamiæ filiorum Laban, *tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, volūt significare eum furto cœpisse, & fraude abstulisse, *& de illius facultate ditatus factus est inclytus*, id est, ex opibus illius dolo acquisitis, non est ei similis tum in potestate, tum in familiæ splendore.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Diuitias inuidia & calumnia comitantur.

T*Vlit omnia quæ fuerunt patris nostri*, nonne falsissimum est Iacob hanc iniuriam Labano intulisse? non enim aliquid ab eo fraude, vel furto abstulit, sed ex pacto? quomodo ergo hoc crimen mentientes ei obiicit? reuoca in memoriā, quid in vltimo versu pręcedētis capitis dictum sit de Iacob nēpe quod ditatus est vltra modū: ne mireris ergo hanc calūniā Iacobo imposuisse filios Labā, impudenterq; mētitos, quia diuitias inuidia & calūnia sequitur, *diuitias* (inquit auctor Caten.) *inuidia comitatur, quæ & in studio reprehēdendi mēdacia cōminiscitur, si crimina vera desint quæ accusentur.* Auctor Caten.

Inuidus

Inuidus ingratus.

1 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, imo ipsemet Laban nullo cogente, fassus est Deum, suas facultates multiplicasse propter Iacob sibi obsequentem: quomodo ergo cum bona patris in vos redundent, immortales gratias Iacob non agitis, imo eum furti & rapinæ, nec non infidelitatis erga dominum arguitis? aduertite inuidiæ zelo tabescentes filios Labā aduersus Iacob, propter ingentem diuitiarum eius copiam: ne inquiramus ergo cur gratiam ex opibus acquisitis patri solertia Iacob, non egerunt, inuidus enim ingratissimus est, *vide* (inquit Chr.) *quomodo inuidia eos in ingratitudinem induxit.* Chrys. h. 57. in Genes.

Aliorum bona etiam iusto titulo acquisita inuidiam mouent.

2 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, compertum vobis est pactum iniisse patrem vestrum cum Iacob, quod fœtus diuersicolores essent ipsius Iacob, vnicolores autē sibi forent acquisiti, certo autē certius est inter greges suos Iacobum non habere nisi oues maculosas, & capras varii coloris. quomodo ergo asseritis omnia quę fuerunt patris vestri Iacob deprædatum? quia aliorum bona etiam iusto titulo acquisita, malorum mouent inuidiam: vnde optime Hier. ab Oleast. *docet locus iste quantum homo debeat fugere habere substantiam alterius hominis, etiam si eam iusto titulo possideat, quoniam in se prouocat dominos illarum rerum, isti enim non curarunt quo titulo Iacob habuerat substantiam patris sui, sed solum spoliatos se considerarunt:* Hyeron. Oleast. in Genes.

Diuitiæ, domesticus hostis.

3 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, quas iniurias vobis intulit Iacob vt ei calumniam imponatis? nullam equidem, imo non exigua vobis contulit beneficia, cum solertia sua patrem vestrum plurimarum facultatum possessorem effecit, vnde ergo ei calumniantur; quia certe diuitias abundat, nonne eum immunem ab omni opprobrio constituere deberent; minime, sunt enim eas possidenti hostis immanissimus. Sic B. Chrys. h. 2. pop. Ant. *hostis est contubernalis, in inimicus domesticus hodie tecum, & eras contra te inuidorum oculos armat.* S. Chrys. ho. 2. ad pop. Ant.

Inuidus, credibile in alio non sibi persuadet, quod ipse non possidet.

4 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, ideo hac eum calumnia inuritis, quia prædiuitem & multarū facultatum possessorem cernitis, sed obsecro nonne quis Dei auxilio & labore suo diues euadere potest? cur ergo in eum tanquam in furem insurgitis? quia cum essent inuidi, persuadere sibi non potuerunt credibile tot diuitias habere sine fraude quarum ipsi possessores non erāt, *fit fere* (inquit Nazianz.) *vt quod quispiam assequi non potest, id ob inuitiam ne credibile quidem esse putet.* Greg. Nazianz.

Misera famulorum conditio.

5 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, nonne iusto titulo sua possidet Iacob quæ proprio lab roe & industria, & diuina potius benedictione acquisiuit? cm igitur omnib⁹ istis se spoliatos conqueruntur & gemunt maledici? quare, quæ in domo Laban iuste Iacob acquisierat, furta esse, iniustitias, & dolos inclamant? nonne Iacob erat Labani famulus? quid mirum igitur si tot calumniis afficitur: misera enim famulorū est conditio, nam si quid habent, si quid emunt, vendunt, ostentant, licet ex proprio labore licet ex debita sustentatione detracta, licet ab aliis donata, quia tamen famuli seruiunt, auaritiam dominorum prouocant, a Dominis latrones & prædones appellantur, vnde optime famulo consulit Oleast. dicens *maxime cauendum est ostendere te diuitem aut pompam coram eo cuius prius res fuerunt, quas possides.* Gloss. in Gen.

Iustos etiam Deus diuitiis cumulat.

6 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, diuitem Iacob cōspiciunt, quod molestissime ferūt, nec immerito, cum enim diuitiæ non appetātur à iustis, sed ab impijs, hinc est quod eis Iacob carere deberet, licet de eis non sint anxie solliciti vere fideles, tamen Deus ad maiorem sui gloriam eos diuitijs cumulat; *ecce* (inquit Procop.) *quanta sit abundantia illorum bonorum quæ quamuis nondum esset, quo tempore merces constituebatur, tamen breui tanta copia prouenerunt sic iustum prosperante & fortunante Deo.* Procop. Gasæus hic.

Detractio causa recessus iustorum à nobis.

7 *Tulit omnia quæ fuerunt patris nostri*, his auditis vxores suas cōuocat, de suo recessu à Mesopotamia cum eis agit, & tandem regreditur in patriam: nonne ingratitudinis ab omnibus argueris, quod postquam in domo Laban innumeras comparasti tibi diuitias, eum insalutatum deseris? quid ait textus obserua obsecro; tulit omnia, inquiunt filij Laban quæ fuerunt patris nostri, en quomodo eius famæ & bono nomini detrahunt? quid mirum igitur discessisse? quia detractio ita intolerabilis, vt iustos abire compellat, *motiuum* (inquit Lyra) *ad recedendum primum, fuit murmuratio filiorum Laban.* Noster Lyran. hic

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. II.

VVLG. Animaduertit quoq; faciē Labā, quod non esset erga se sicut heri & nudius tertius.

Sep. Et vidit Iacob faciē Laban, & ecce non erat ad eum sicut hesterna, & nudius tertiana die.

Cald. Et vidit Iacob aspectum vultus Laban, & ecce non erat cum eo &c.

Arias. Et ecce non ipse secum, sicut erat heri nudistertius.

EXPOSITIO.

ANimaduertit quoque faciem Laban, hoc fuit alterum motiuum recessus Iacob à Mesopotamia, considerauit ergo attente vultum soceri sui Laban, & agnouit *quod non erga se*, nempe hilaris sed tristitia obuoluta *sicut heri & nudiustertius*, hæc duo aduerbia stricte non sunt accipienda, sed pro toto tempore præterito.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Detractores, aliorum odium contra iustos commouent.

7. A*Nimaduertit faciẽ quod non erat erga se sicut heri*; agnouit se toruis oculis à Laban inspici, non leue sane argumẽtum odij: nonne ô Laban sũmo amore generum tũ prosequebaris, cum Deũ tibi benedixisse propter eum asserebas, quomodo ergo amorem in odium cõmutasti? reuoca in memoriam quid filij dixere: tulit omnium (inquiunt) quæ fuerunt patris nostri, en quomodo detrahunt honori & famæ Iacob eum furti arguentes: ne inquiramus ergo, cur facies Laban demutata: cur eum odio, cũ antea amore, prosequitur, quia detractores aliorum odium contra iustos & innocentes concitant: ita S. Chry. *verba puerorum Laban mentem eius turbauerant, & oblitus est quæ pridem dixerat ad Iacob, qui enim dixerat benedixit me Deus ad ingressum tuum, & gratias egerat Domino quod propter aduentum iusti facultates suæ auctæ fuerant, nunc subuersa mente à pueris & inuid a flagrante, forte quia videbat iustum valde abundare, non eadem protulit verba, quæ antea, vidit enim Iacob faciem Laban, & ecce non erat erga se sicut heri & nudiustertius, vidisti quomodo patris mentem pertubauerunt.*

S. Ioan. Chrys. hom. 57.

Detractor non sibi leue damnum infert.

8 *Animaduertit faciem Laban quod non erat erga se sicut heri*, & hoc fuit motiuum recessus Iacob à domo soceri, quo recedente certum est facultates Laban incrementum non accepisse, nonne filij eius cum furti Iacobum accusant, non leuem ei iniuriã arbitrantur inferre & damnum non exiguum? quomodo ergo Laban & filij eius suorum faciunt iacturam bonorum: nonne linguam suam in Iacob acuerunt? quid mirum igitur hoc damnum accepisse, detractor enim non sibi leue infert detrimentum, quod S. Chrys. hom. 3. ad pop. Ant. optime agnouit. *detrahens fratris carnes comedisti, proximi carnem momordisti, vnde & Paulus ad Gal. 5. scruit dicens, si autem inuicem vos mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini, non infixisti dentes carni, sed animæ maledictum improbam suspicionem infixisti, vulnerasti, innumeris affecisti malis, & teipsum & alios plures*, expende illa verba, *innumeris malis affecisti teipsum*, quasi diceret alteri damnum detractione tua inferre conaris, sed in te redundat.

Chrys. h. 3. ad pop. Antioc. Paul. ad Gala 5.

Iustorum detractores tanto sceleri debitas non euadunt pœnas.

9. *Animaduertit faciem Laban quod non erat erga se sicut heri*, quod equidem ei contingit ex filiorum suorum detractione, sed præter damnum temporale quod lingua sua detrahente sibi comparant, æternumne fugient? si consideremus, cui detraxere, nempe viro iusto & innocenti, cur non dicem' si detractores qui non communiter alijs criminantur, grauesi alio sæculo dabunt pœnas, eos qui aduersus viros iustos linguas suas acuunt grauissime puniendos? audiamus sanctum Anaclet Pap. 2. q. 7. cap. accusatio, (inquit) *detractores quorumcumque grauiter iudicantur, & in perditionis laqueum cadunt, multo magis detractores & accusatores famulorum Dei damnantur & in barathrum, nisi se correxerint & per satisfactionem condignam egerint pœnitentiam, indubitanter cadunt & vindicibus flammis exuruntur.*

Anaclet. Pap. q. 7. cap. accusatio.

Detractor in hoc quod, alium condemnat, ipsemet reus est.

Animaduertit faciem Laban quod non erat erga se sicut heri, ex eo quod filij Laban eum furti apud patrem cum contumelia arguerunt, quod indigne ferens, faciem cõmutauit, eum bonorum suorum prædonem arbitrans, nec dubium esse potest quin Iacobo etiam cum filijs detraxerit, linguam tuam aduersus generum acuis? existimas tuas deprædatum fuisse facultates? sed nonne eum fraude circũuenisti? nonne mercede sua eum spoliasti, nec non decies commutasti? cur igitur detrahens simul cum filiis furti & rapinæ arguis? quia detractor in hoc quod alium condemnat, ipsemet reus est, *parce* (inquit Hier. epist. 2. ad Nepotianum) *à detractione linguæ, custodi sermones tuos, & scias qui per cũcta quæ de aliis loqueris tua consciẽtiã iudicaris, & in his ipse deprehenderis quæ in aliis arguebas.* 10.

D. Hier. ep. 2. ad Nepotiã.

Auarus cæcus est.

Animaduertit faciem Laban quod non erat erga se sicut heri, cur toruis oculis benefactorem tuum intueris? nonne ob eius virtutẽ Deus te facultatib' cumulauit? nõne benedictionem familiæ tuæ in tẽporalibus impertiit? quomodo ergo vera, quæ in Iacob à filiis tuis dicuntur, tibi persuades? quomodo non agnoscis veram esse calumniam, quia cum auaritia & cupiditate habendi teneretur, tenebris mens eius obuoluebatur, ne quid esset verum apprehenderet; vnde optimè D. Ambr. serm. 59. *auaritia cæcitas est, errorem religionis inducit, cæca, inquam, est auaritia sed diuersis fraudum occulta ingeniis non videt quæ diuinitatis*, adde nec quæ vera *sed cogitat quæ cupiditatis sunt.* 11.

D. Amb. serm. 59.

Vultus auari feris truculentior.

Animaduertit faciem Laban quod non erat erga se sicut heri, nonne antea vultus eius erat hominis, si igitur nunc diuersus est, iam non hominis, sed feræ, imo non cuiuslibet sed truculentissimæ: audiamus D. Chrys. orat. in auaros *talium* (inquit) *etiam ferarum ora sunt qui in his etiam truculentiora, etenim verba promit magis, quam ferarum dentes venenum continentia & necem patrantia.* 12.

Chrys. oratione in auaros.

Prosperitas etiam strictissimo affinitatis vinculo coniunctorum inuidiam prouocat.

Animaduertit faciem Laban quod non erat erga se sicut heri, faciem tuam zelus & inuidia, qua in generum æstuas, demutauit, nonne tibi affinitatis vinculo coniunctus est? depone igitur liuorem quo in eum concitatus toruis oculis inspicis, reuoca in memoriam multitudinem gregum Iacob, seruorum, & ancillarum coronam, armentorum maximam copiam, denique facultates illius præ omnibus aliis Mesopotamiæ incolis & dices, non mirum Labanum liuore tabescentem, prosperitas enim aliena strictissimo affinitatis vinculo coniunctorum inuidiã prouocat, quod optime obseruauit Guill. Hamer. *Iacob patriarcha defunctus iam seruitute non minus diuturna quã etiã graui ad hæc numerosa prole & multa re bona locuples* 13.

Guill. Hamerus in auaros.

eupleś, soceri sui Laban inuidiam prouocat, nec minus filij eius inuidiæ stimuli vehemētius perstrinxerunt, inuidiæ in Iacob causa nimia in Laban filiisque eius videbatur fœlicitas, qui in aliorum animis inuidiam parare solet.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS III.

VVLG. Maxime dicente sibi Domino, reuertere in terram patrum tuorum & ad generationem tuam, eroque tecum.

Sep. Dixit autem Dominus ad Iacob reuertere in terram patris tui.

Cald. Reuertere in terram patrum tuorum & natiuitatis tuæ, & erit verbum meum in adiutorium tuum.

Pag. Reuertere &c. ad cognationem tuam.

EXPOSITIO.

M*Axime dicente sibi Domino &c.* Hoc etiam motiuū recessus fuit Iacob à Mesopotamia, nempe imperium Dei, vnde sensus, licet propter alia mouebatur ad discedendum, sed maxime & præcipue propter Deum ita iubentem, *reuertere in terram patrum tuorum*, non quia illius possessores fuerint, sed quia eam incolebant, *eroque tecum* singularem tui curam agens in discessu tuo.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Impiorum hominum affectus, cum vilis sit, facile in peius mutatur.

14 A*Nimaduertit faciem Laban quod non erat ergase sicut heri & nudius tertius*, nonne Laban erat Iacobi amantissimus; illum domi susceperat, filias ei tradiderat, ne à domo sua discederet? quomodo nunc ita à seipso mutatus, vt odium in eum conceptum dissimulare nequeat, quin vultus mutatione aperiat? quia cum esset improbus, vilis erat eius affectus; & ideo diu durare non potuit, quin facile in peius mutaretur. quod notat Egesippus lib. 1. de excid. Hieros. cap. 1. *ideo apud improbos vilis affectus, vt cito prauis suggestionibus extorqueatur.*

Egesip. lib 1 de excid. Hiero. cap. 1.

Nihil ita æstimare debemus quā diuina mādata

15. *Maxime dicente sibi Domino reuertere in terram tuam*, cur posuit hæc verba, *maxime dicente Domino?* nam nonne filiorum Laban calumniæ, & rapinę accusatio, ipsiusque soceri Laban torua facies & omnium inuidia, sufficienter prouocabant eum ad discessum ex Mesopotamia: non igitur dicat Moyses quod *maxime iubente sibi Domino* statuit regressum in terram natiuitatis suæ: imo asserat, quia nihil ita æstimare debemus, imo omnibus præferre mandatum diuinum. *Licet propter alias causas* (inquit Abul.) *motus fuerit Iacob ad recedendum, maxime tamen fuit motus propter mādatum diuinum.*

Alphons. Tostat.

Vir iustus numine inconsulto nihil agere debet.

16. *Maxime dicente sibi Domino reuertere in terrā*, nonne summopere regressum in patriam exoptabat? nam enim antequam tot facultatibus abundaret, licentiam redeundi à Laban petierat, cur igitur nunc locuples, & sic regressum maiori cum desiderio cōcupiscens Dei præceptum expectat vt reuertatur in patriam: quia vir iustus diuina maiestate inconsulta, nihil debet ardu[um] aggredi. *nihil viris sanctis*, inquit Oleast. *sine numine agendum est, Iacob etenim licet reditum summopere desiderasset, non tamen redire sine Dei imperio ausus est.*

Oleaster.

Maximam suorum curam gerit Deus.

Maxime sibi dicente Domino reuertere, in Hebræo est Iehoua, cur hoc nomen quod est principium essendi, vsurpat Moyses, cum Deum persuadentem Iacob regressum inducit? vt quantam suorum Deus curam gereret, declararet cum ipsemet fons essendi omnium id ei consuleret, obseruatio est Caiet. *describitur ipse fons essendi, allocutus Iacob, vt quanta cura summo Deo esset Iacob, insinuetur.* 17.

Card. Caiet.

Dei præsentia omnem timorē humanū depellit. 18.

Maxime sibi dicente Domino reuertere in terram, nōne sibi obiicere potuit Iacob, ô Deus misericors: si socero inconsulto, cum vxoribus & tot facultatibus mihi comparatis, abire molior, nonne Laban me persequetur existimans me bonorum suorum prædonem, & interficere poterit, vt omnia mihi eripiat? respondet Deus, *ero tecum.* his auditis regressum tentat, imo perficit, nonne ô Iacob in euidēs mortis periculum te coniicis, fugam arripiens? filij Laban male erga te affecti te persequentur vt hostem, discedere igitur timeas, imo nihil formidat, Dei enim præsentia quę sibi ab eo promissa est, omnem timorem humanum depellit, *vt iustus segnior*, inquit Chrys. *non fiat in proficiscendo sed magna fiducia iter arripiat, ideo dicit ero tecum, qui hucusque res tuas gubernaui & augere feci semen tuum & in posterum ero tecum.*

Chrys. hom.

Iracundiam aliorum fugiamus.

Maxime dicente sibi Domino: reuertere in terrā, & sic accingit se itineri, regressum cum vxoribus tentat, nonne ingratitudinis, quod nec vale dixeras socero à quo duas in vxores, filias accepisti, & quo mediante tuæ sunt multiplicatæ facultates? aduerte male affectam erga se tum Laban, tum filiorum eius mentem agnouisse: prudenter igitur itineri se committit, fugam arripiens, aliorum enim iracundiam & furorem fugere licet, *iniquo animo*, inquit Procop. *ferente Laban cum filiis suis Iacobi fœlicitatem, Iacobus in patriam maturat profectionem Deo ipso præcipiente*, & noster Lyran. *motiuum ad recedendum fuit indignatio Laban iniusta.* 19.

Procop. Lyranus.

Aduersa mundo valedicere, & patriam cælestem quærere compellunt.

Maxime dicēte Domino reuertere in terram patrū tuorum sublato Dei imperio, nonne maximo patriā 20.

repetendi desiderio tenebatur? nemini dubium est si diuitiis abūdas, si tibi sunt plures famuli & ancillæ, si filiorum multitudo, cur non remanes in Mesopotamia cum socero? cur patriam petere tanto affectu desideras? aduerte patriam Iacob quæ erat terra promissionis, adumbrare gloriam, simulque reuoca in memoriam aduersis afflictū, propter opprobria & calumnias quibus afficiebatur à filiis Laban; merito igitur tanto desiderio ad patriam petendam fertur, & ad Mesopotamiam deserendam, quia aduersa mūdo valedicere & patriam cęlestem quærere prouocant, *cum aduersa ingruunt* (inquit noster Ferus) *tunc cogitamus & Deum & patriam cœlestem, incipimus odire & fastidire mundum, vt infidum & incertum, hinc in Osea dicitur sepiam viam tuam spinis, tunc dicet vadam & reuertar ad virummeum priorem & iterum cap. 6. in tribulatione sua mane consurgent, & dicent, venite reuertamur ad Dominum, sic filij Israel quandiu bene tractabantur in Ægypto, ne cogitabant quidem terram promissam, cum autem opprimerentur dura seruitute, tunc desiderabant ad terrā promissam proficisci: prima ergo vtilitas tribulationum est quod nos & Dei & vera patriæ commonefaciunt & quasi ad Deum ire nos compellunt.* Noster Ferus. Oseæ, ca. 6.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. IIII. & V.

VVLG. Misit & vocauit Rachel & Liam in agrum, vbi pascebat greges,

Sept. Et Cald. misit &c. vbi erant oues.

Pag. Et misit &c. in agrum ad pecudes suas.

VVLG. Dixitque ei video faciem patris vestri quod non sit erga me, sicut heri & nudiustertius, Deus autem patris mei fuit mecum.

Cald. Video ego aspectū vultus patris vestri quod non est mecum, sicut heri & nudiustertius, & verbum patris mei in adiutorium meum.

CONCORDIA.

LIcet in Hebræo sit אל צאנו al zono ad greges suos siue pecudes suas, & nos habeamus vbi pascebat greges suos, tamen nulla est nisi in verbis diuersitas, non autem in sensu, vtrobique enim idem est.

EXPOSITIO.

MIsit, per aliquem ex filijs vel famulis, *vocauit Liam & Rachel*, tanquam præcipuas vxores suas *in agrum* non in tabernaculum, vt eis mētem suam maiori cum secreto aperiret, quod ita facile non potuisset in taberculo, vel vocauit in agrum, quia in eo greges suos pascebat.

VIdeo faciem patris vestri &c. ac si eis diceret non vobis graue videatur, si odiente me patre vestro, toruum enim & mihi minantem vultum eius conspexi, nouum nunc ineo consilium discedendi à domo vestra, paterna domo, idque Domino præcipiente, *Deus autem patris mei fuit mecum*, Deum patris sui dicit, quia Isaac verum Deum colebat, *fuit mecum*, me in omnibus dirigens.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vxoris in dispositione familiæ, concilium audiendum.

21 MIsit & vocauit Rachel & Liam, vt scilicet desiderium quo tenebatur patriam redeūdi, cognatos inuisendi, Mesopotamiamque deserendi eis aperiret, sed qua de causa eas conuocas? nonne es Dominus familiæ? ad libitum dispone quidquid conuenientius tibi videbitur, prudenter tamen eas conuocat, quia vxoris in dispositione familiæ consilium audiendum, Oleast. subiungit, *non tamen eo sistendum* verum adde, si non fuerit rationi consentaneum. Oleaster

Cum prudentia & secreto nostra tractemus.

22 *Misit & vocauit Rachel & Liam in agrum*, cur vxores tuas in agrum conuocas? nonne vrbanius foret, vt agrum deserens, tabernaculum earū peteres? aduerte non ita secrete hoc negotium tractare potuisse in tabernaculo sicut in agro, remotis omnibus testibus: sagaciter igitur eas in agrum cōuocat, non in tabernaculū, quia cum prudētia & secreto nostra tractanda sunt: hoc innuere videtur Abul. in *agrum vocat vt ibi secretius loqueretur cum eis, quam si stetisset in ciuitate.* Abulens.

Deus adest persecutionem propter iustitiam patientibus.

23 *Video faciem patris vestri quod non sit erga me sicut heri, Deus autem patris mei fuit mecum*, cum secum Deum experiretur, causabatur quod sibi infensum socerum sentiret & prorsus contrarium, & cur Deus adest & fauet, cui Labanus contrarius est & persequitur? sane necesse erat vt qui Deum sibi præsentem sentiret, & soceri inimicitiā experiretur, non enim ita specialiter Deus adesset, nisi prius sensibilium sectio inueniretur, id quod pulchre notat Phil. libro quod deterius potiori insidietur, vbi sic ad verba data loquitur, *atqui ideo Labā erga te male affectus est, quia Deus tibi fauet, nam in quacūq; anima æternū istud sensibile honoratur, tanquā bonum maximū, in ea Deus non inuenitur; in qua autē Deus obambulat, in ea bonum sensibile, bonum æternum non relinquitur.* hoc tibi sit signum aduenientis iam Dei, si sensibilium sectio, si gladius pręcesserit, si persecutio oppresserit. Philo. Alexan. lib. quod det. poti. insidiatur.

Inimicus

Inimicus latens magis timẽdus quàm cognitus.

24. *Video faciem patris vestri, quod non sit erga me sicut heri*, cur vt motiuum discessus sui aperiat vxoribus, non opprobria filiorum Laban denotat, eorumque odium in eum; sed solum faciem patris earum demutatam & tristem? quia filios Laban tãquam cognitos aduersarios non formidabat, sed solum Laban tanquam hostem latẽtem; quod obseruat Hamer. *Filij Laban propalam inuidiam præ se ferebant, cum illã verbis significarẽt, eratque proinde Iacob minus ab illis periculum: cæterum Laban aliud verbis in ore habebat & aliud in animi recessu premebat, eratque eo magis Iacob timendus quo amicus, inimicus difficilis cognitu videtur maioremque perniciem afferre solet.* Guillel.

Inuidus liuorem dissimulare non potest.

25. *Video faciem patris vestri quod non sit erga me sicut heri*, si male es affectus erga generum, ô Labã, cur non dissimulas? cur vultum eundem sicut antea non geris? cur tibi nunc facies subtristis, pallida, torua? &c. nonne liuore cruciabatur mens Labani? non mirum igitur si vultum gerit mutatum, inuidus enim zelum quo tabescit, coercere & dissimulare nequit, Fauet Basil. hom. de inuidia, *ipso fatentur ore hoc vitium inuidi, aspectus est illis aridus & obscurus, gena subtristis, supercilium demissum, anima ipso morbo suffusa prudentiam in dignoscẽda veritate ac rebus agendis minime habens.* S. Basil. ho. de inuid.

Inuidus sibiipsi carnifex.

26. *Video faciem patris vestri quod non sit erga me sicut heri*, cur ô Laban tristitia afficeris? cur mœstitia mentem tuam comprimis? cur miser dolorem accersis? nonne mortem conscisces si diu angeris, si diu tristaris? exsiccat enim tristitia ossa, sed quæso ne scisciteris, cur ipse hunc dolorem accumulat, cur ita grauiter angitur, cum enim sit inuidus, sibi ipsi est tortor & carnifex, *quid miser homo* (exclamat cit Basil.) *angeris? nihil mali passus cum eo contendis, aut quid eum petis in bonis quibusdam existentem qui de tuo nihil detrahit aut minuit?* Basil.

Dei auxilium mire protegit.

27. *Video faciem patris vestri, &c. Deus autem patris mei fuit mecum*, nonne Deus est in omnibus per potentiam, præsentiam, & essentiam? non est ergo cur Deum tecum fuisse glorieris? imo merito Deum fuisse secum dicit specialiter, quia Dei auxilium mire contra dolos & iniustitias soceri, substãtiam suam multiplicauit, & à calumniis, fraudibus odiis, & violentiis domesticorum hostium protexit, sic Oleast. *Deus fuit cum eo, defendendo personam, & augendo substantiam.* Oleast.

Patientia in iniuriis ferendis commendatur.

28. *Video faciem patris vestri quod non sit erga me, sicut heri*, si te toruis inspicit oculis socer, si calumniis filii Laban insequuntur, cur saltem asperum, tot & grauibus iniuriis affectus, aliquid in eos non retorquet? quia in eis ferẽdis semper iustorum patientia elucet, vnde optime Zeno Vero. serm. de patiẽt. *semper immobilis manet alta quædam ac diuina temperantia librata, vniuersas promotiones animorum placida moderatione compescens, & vt omnia magnopere deuincat, se primo vincit*, deinde hæc verba subiungit, *non enim virtutes possent esse virtutes, nisi disciplinam quasi quædam sollicita mater patientia custodiret.* S. Zeno Veron. Episc. serm. de patient.

Diuitiæ malorum seminarium.

29. *Video faciem patris vestri quod non sit erga me sicut heri*, quomodo toruis suis oculis non solum aliquid aduersi tibi minatur Laban, sed & filii eius insidias moliuntur? nonne tu antea omnibus charissimus? quomodo nunc ita inuisus? quid nobis dixerit sacer textus de Iacob reuoca in memoriam, nempe quod ditatus est vltra modum; ne quæras ergo cur omnes in eum armantur, & tot graues patitur iniurias? diuitiæ enim & laborum & malorũ sunt seminarium, quod vere animaduertit Clem. Alex. lib. 2. pædag. cap. 3. *aurum, inquit, & argentum & priuatim & publice est inuidiosa possessio, si vsum excesserit, rara ad acquirendum, difficilis ad custodiendum, & non apta ad vtendum.* Clem. Alexand. lib. 2. pædag. c. 3.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VI.

VVLG. Et ipsæ nostis quod totis viribus meis seruierim patri vestro.
Sep. Quia in omni fortitudine mea seruiui patri vestro.
Cald. Quod omni virtute mea seruiui
Oleast. Quod in omni virore meo seruierim.
Arias. Quod in omni vi mea seruiui.

CONCORDIA.

DIctio כֹּחַ coah quæ semel tantum cum, in medio describitur Danielis vers. 6. alias semper absque eo significat vim, robur, facultatem, aliquando autem pro virore, vt Psal. 21. aruit tanquam testa cochi, idest viror meus.

EXPOSITIO.

ET *ipse nostis*, testimonium aduersus me date, si a veritate ne latum quidem vnguem discedo, *scitis enim quod totis viribus* omni sollicitudine & diligentia *seruierim patri vestro*, in pascendis suis per tot annos gregibus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nostram virtutem celebrare possumus non vanitatis, sed calumniæ aut accusationis repellendæ causa.

30. *Ipsæ nostis quod totis viribus seruierim patri vestro*, nonne Pharisæus se apud Deum extollens, & opera sua bona prædicans cõdemnatur? cur igitur obsequium fideliter præstitum refert Iacobus? cur seipsum quasi laudibus extollit? si in memoriã reuocas quod ei cum calumnia imposuere filii Laban facultatum patris rapinam, Iacobum non argues quod fidelitatem suam prędicarit, non vanitatis & iacturæ gratia, sed calumnię vel accusationis repellendæ, quod optime agnouit Isido. in catena Iob, qui explicans cap. 29 ex vers. 12. in quo suas virtutes prædicare coram omnibus videtur ait, *ne mirere si Pharisæus propterea quod magnifice de se loquitur apud Deum offendit; Iacobus autẽ quamuis plura, & maiora prædicarit, tamen laudem tulerit: ille enim, nemine incitante, vel impellente in gloriosam illam ingressus est orationem, cumque nihil in orbe terrarum æque vt se dignum existimaret, merito est lapsus; superbia enim morbo laborabat: qui vero ad causæ suæ probationem errata tegit sua; & dum petitur conuiciis, & dicit quæ ad obiecta crimina refutanda pertinẽt; id quod præclarissimus atque quauis fama superior fecit Iobus; nempe is ab omni culpa & reprehensione vacuus & nudus est, interim culpa in improbi, iniustique conuicii auctore residẽte, friget enim ea laus, quam sibi quisque, nulla necessitate coactus adsciscit, verũ si quisquam, cum ea, quæ minime oportebat, audierit inuitus, ad eiusmodi sermones delabatur, nempe ad illos ipsos qui vsurpandi sermonis necessariam causam attulerunt, crimen recurrit, ita diuinum suffragium illum quidem Pharisæum, qui nullius impulsu iustitiam suã venditauit, ac reliquos omnes condemnauit; explosit omnino, hunc vero hac necessitate adductum, quid enim amici quod ad prouocandum valeret, in prætéritis reliquerunt? summa laudationis laurea atque corona donatur.*

Isid. in cat. super Iob.

Ingratitudinis exprobrationem à nobis repellamus.

31. *Ipsæ nostis quod totis viribus meis seruierim patri vestro*, cur vt persuadeas vxoribus tuis recessum à Mesopotamia & paternam domum relinquere, obsequia Labano præstita fideliter in mediũ proponis? aduerte quod potuissent ei obiicere, quomodo à Labano benigne admissus, licet egenus, nunc abunde facultates sibi comparauerat, bene igitur antequam discedat, & antequam suum discessum aperiat, obsequia fideliter reddita & male remunerata declarat, vt ingratitudinis exprobationem à se depelleret, *perdisce prudentiam Iacob*, inquit Oleast. *voluit enim iustificare causam suam apud eas.* Oleaster.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VII.

VVLG. Sed & pater vester circumuenit me, & mutauit mercedem meam decem vicibus, & tamen non dimisit eum Dominus, vt noceret mihi.

Sept. Mutauit mercedem decem agnorum, & non dedit ei Deus malefacere mihi.

Cald. Pater vester mentitus est mihi, &c.

Pag. Et non permisit Deus vt malefaceret mihi.

Oleast. Pater vester irrisit me &c & transire fecit mercedem meam decem vicibus.

Arias. Pater vester fefellit me, & mutauit mercedem meam decem partibus.

Aquila. Mutauit decem numeros.

Symm. Mutauit decies numero.

Syrus Absolute sic vertit mutauit decies mercedem meam.

Lipp. Mutauit mercedem meam decem mnas.

CONCORDIA.

D. Hier. in quæst. Hebr. super Genesim lectionem Septuaginta quasi mirabundus inspiciens ait, Septuaginta interpretes pro decem vicibus, nescio vt est in lib. Hebr. posuerunt decem agnis, nescio qua opinione ducti, cum verbum Hebraicum מנים monim, numerum magis, quàm agnum sonet, cum hic sensus ex consequentibus magis probetur. Sed B. August. q. 95. in Genes. eleganter respondet Hieronymo, tacito tamen nomine miranti, cur Septuaginta pro decem vicibus dixerint decẽ agnis, ait enim agnos posuisse pro decem temporibus quibus oues nouos agnos parerent, iuxta sexennium autem, semel primo & semel postero pepererũt, quatuor autem annis intermediis octies: nec mirum, inquit, quod hęc decem tempora, nomine agnorum appellauerint qui eisdem temporibus nascebantur, velut si quisquã dicat per tot vindemias, aut per tot messes quibus numerus intelligatur annorum, vnde ait quidam post aliquot aristas sic in Virg. Eglo. 1. post mea regna videns mirabor aristas, per aristas videlicet messes & per messes annos significans, secundum ergo hanc Augustini interpretationẽ, non erit discordia inter vulgatũ & Septuaginta interpretes. Oleaster pro mutauit habet transire fecit, ideo est quia verbum חלף chalaph proprie transire significat, & quia id quod transit mutatur, denotat etiam mutare. Lipp. transfert מנים monim mnas, & ait: scire oportet mnam vocem esse Hebraicam, quamuis eam & Græci & Latini vt suam vsurpent, cum centum dragmarum summa est, tum partem aut numerum quemlibet sæpe significat, hoc itaque loco numerum signat, ideo Aquila vertit decem numeros, & Symmachus decies numero, sed existimat Eug. potius Aquilam & Symmachum cum ita verterũt, respexisse Lect. Sept. qui pro δέκα ἀμνῶν legendum putant δέκα μνῶν, & errore librarium adiectum ἄλφα, mna vero ad pondus & numerum pertinet, idem sentit Mart. del Rio hîc & in adagiis sacrę scripturę.

Eugubinus Martinus del Rio.

EXPOSIT.

EXPOSITIO.

Pater vester circumuenit me, circunuētio proprie fraus est occulta in verbis, etiā refertur ad fraudem in factis, quia nisus est Laban decipere Iacobum, & *mutauit mercedem meam decem vicibus*, licet aliqui hoc dictum hyperbolicè arbitrentur, tamen vere decies mutata fuit; hoc enim non repugnat narrationi huius loci, nam in illis sex annis quibus Iacob curauit gregem Laban decies facta est ei mercedis immutatio: sic autem potest intelligi: per singulos fœtus semper Laban cōditionem mutabat, si videbat varium nasci pecus, post fœtum dicebat, volo vt in futurum varia mihi nascantur, rursus cum vidisset vnius coloris nasci pecora (Iacob quippe istic audito virgas in canalibus non ponebat) dicebat vt futuros fœtus vnius coloris sibi pecora procrearent, quid plura? vsque ad decem vices semper à Laban pecoris sui siue Iacob mutata conditio est, & quodcumque sibi proposuerat vt nasceretur, in colorem contrarium vertebatur, ne cui autem in sex annis decem pariendi vices incredibiles videantur, sciat naturam ouium Mesopotamiæ sicut & Italiæ, bis in anno grauidas fieri, *& tamen non dimisit eum Dominus vt noceret mihi*, quasi diceret, Deus semper mihi fuit propitius & fraudem delusit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus quocumque eum vertas sedem propriam habet.

32. Mutauit mercedem meam decem vicibus, & nihilominus nullum accepit ex illa mutatione mercedis detrimētum: quod equidem miror, nam oues quæ nunc fœtus varios edebant, cum eos deinde eligeret Laban, potuerunt ei ita cōtingere diuersicolores: sed mirari desine, iustus enim quocumque eum vertas, sedem semper habet propriam, quiquid in eum moliaris semper cūcta ei prospere eueniunt; quod obseruauit Hier ab Oleast. *aduerte iustum figuram gerere sphericam, vt quocumque eum vertas sedem habeat propriam, mutationes quas fecit Laban in vtilitatem cesserunt ipsi Iacob, hoc enim interest inter impium & pium, quoniam si impium vertas, non est amplius, si autem pium, quocumque se vertat, suam sedem habet, quia Dominus supponit manum suam: vos inquit Ioseph fratribus suis, cogitastis mihi malum, sed Deus vertit illud in bonum, nam quod in malum impij iustis inferunt, cernunt sibi in bonum cedere, & quod impij eligunt vt bonum, illud illis in malum vertit Deus.* Hier ab Oleast.

Mali (Deo volente) nec quantum valent, nec quantum desiderant iustis nocumentum inferunt.

33. *Mutauit mercedem meam decem vicibus*, an ei hoc fœliciter contigit? audi Iacobum, & tamen non dimisit eum Dominus vt noceret mihi, nonne impii totis viribus nituntur damnum viris iustis inferre? quomodo igitur opere non adimplent quod magnopere desiderāt? vt iusti de impiis nullomodo sint solliciti, nec eorum insidias tanta cū sollicitudine fugiant, cum nec quantum valēt, nec quantum exoptant, nocumentum inferant, *Deus enim*, inquit Porrect. *non sinit malos nocere quantum volunt, nec quantum possunt: ecce Laban nocere Iacob voluit & potuit, & tamen non est permissus à Deo, vt noceret tantum quantum volebat, ergo si Deus pro nobis, quis contra nos?* Seraphinus Porrect.

Quanto magis hominum malitia piis aduersatur, tanto magis eos bonitas Dei protegit.

34. *Mutauit mercedem meam decem vicibus*, an fraus & dolus eius simulabitur? an Deus iustum & fidelem seruum suum opprimi patiebatur? inspice quid dicat textus, *& tamen non dimisit eum Dominus vt noceret mihi*, quomodo enim fraudulenter agit Laban in Iacob, Deus ita specialem curam illius gerit, ita vt non permittat dolis generi sui circumueniri? quia quanto magis hominum malitia piis aduersatur, tanto magis Dei bonitas eos protegit, sic obseruat auctor cat. *tanto magis bonitas Dei succurrebat benignus, & in agendis iustus diuinitus admonebatur, quanto magis humana malitia credenti Deo aduersabatur.* Auctor caten. Lippom.

Deus viro iusto pro inexpugnabili armatura est

Mutauit mercedem meam decem vicibus, & tamen non dimisit eum Dominus vt noceret mihi, miror hominem ab inuidis hominibus appetitum, 35.
cui Labanus vir potens erat infestus, nullum tamen ab eis nocumentum accepisse, non solum cū apud eum maneret, sed cū ab armata manu inermis passus est persecutionem: sed inspice quod ipsemet Iacob fateatur, & mirari desines: ait enim non dimisit me Dominus, vt noceret mihi, si Deus ab eius partibus stabat, nec inermis armatam manum timere debebat, Deus enim viro iusto inexpugnabilis est armatura; quod annotat Ioseph lib. 6. antiq cap. 10. Dauidem adducens cum Goliath loquentem, *tu me inuadis hasta tua confisus & thorace & gladio, mihi vero pro armatura Deus est, qui te ac tuum exercitum nostris manibus hodie deleturus est*: preme hæc verba, *mihi vero pro armatura Deus est.* Ioseph. l. 6. antiq. ca. 10.

Auarus inconstans.

Mutauit mercedem meam decem vicibus, cur 36.
toties? nonne sufficiebat eam ter aut quater commutasse, vt cognitum haberet ex sibi infœlici euētu Deū pro Iacob pugnare? nonne Laban auarus? ne inquiras ergo cur toties mutato consilio mercedem generi commutat? auarus enim inconstantissimus est; ita Diodorus cit. in cat. aurea. *sæpius fefellit me, damnat in hoc multiplicem erga eum mentis inconstantiam.* Diodor apud Lippom.

Mundus amatores suos conterens.

Mutauit mercedem meam decem vicibus quis labor, quæ angustia & præcipue cū id cōtingit post tot annorum seruitutem? sed quis est ille qui ita 37.

Petrus Riga. Presbyter. molestus? Laban equidem, qui ita suum vexat generum. sed cuius rei typus est Laban? huius equidem mundi, sic Petrus Riga Presbyter in libro suo, cuius titulus, est aurora.

Res est alba Laban, interprete teste, notatque
Mundum, qui rebus delitiisque nitet.

S. Aug. in Psal. 36. enar. 1. Quid mirum igitur si ita generum suum affligit? mundus enim amatores suos conterit, *molendinum*, inquit B. Aug. in Psal. 36 enarr. 1. *puto dictum mundum istum, quia rota quadam temporum voluitur & amatores suos conterit.*

Vana spes est in hoc mundo.

Mutauit mercedem meam decem vicibus nonne tibi pollicitus fuerat quod omnes diuersicolores tui futuri essent? quomodo igitur promissis suis nō stetit? ne hoc inquiras, obsecro, si enim Labā typus est mundi, quid mirum promissis suis non stetisse? vana enim est spes quæ in eo tanquam inconstanti & lubrico ponitur, bene ergo B. Greg. Naz. in opusc. dirum sibi imprecatur, *si hominum*, inquit, *potius opem atque adiumentum quam Dei præsidium quæsiero, imbecilli fragilique rupi vitæ meæ rudentes alligem.* Greg. Nazian. in opusc.

Fallax est mundus, licet videatur humanus.

Mutauit mercedem meam decem vicibus, nonne te ingredientem domum eius, lætus & gaudēs excepit? quomodo igitur nūc te mille iniuriis & fraudibus circumuenit? quia sic mundus, quo nihil fallacius, nihil inhumanius, imprimis allicit benignitate & comitate, vt decipiat, blanditur vt te fraudibus circumueniat: vnde merito de eo loquēs Greg. Niss. tract. de orat. sic fatur, *tanquam escam quandam hanc mundanam occupationem prauo hamo auidioribus porrigit*, preme hæc verba: sicut enim incautus pisciculus hamo decipitur; deinde tamen occiditur. sic mundus sub honoris, sub dignitatis esca te fallit, & quam auide accipiens strangularis hamo infœlicitatis & illius infidelitatis. Greg. Niss. tract. de orat.

Mundus Dei decem præcepta in totidem transgressiones commutat.

Mutauit mercedem meam decem vicibus, quis ita infidelis, qui non bis aut quater, sed decies mercedem immutat? Laban equidē huius mundi symbolum, qui plurima pollicetur, nihil largitur, imo inquit Hugo Card. si ad tempus aliquid concesserit, ad tempus tollit, sed quomodo intelligemus, nō bis aut quinquies mercedem commutasse; sed decies? tibi satisfacit cit. Card. *quia tota mundi intentio est vt decalogum mandatorum peruertat in decalogum transgressionum, hoc est quod legitur Isa. 38. quod sol reuersus est decem lineis in horologio Achaz, id est diaboli.* Hugo Card. Isa. 38.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS VIII.

VVLG Si quando dixi variæ erunt mercedes tuæ, pariebāt oues omnes varios fœtus, quādo vero contrario, ait alba quæque accipies pro mercede, omnes greges alba pepererunt

Cald Si sic dicebat, varia erunt pro mercede tua, pariebant oues omnes varia, & si sic dicebat, maculosa erunt pro mercede tua, pariebant omnes oues maculosa.

Pag. Si ita dicebat punctis respersa erunt merces tua, pariebant omnes pecudes punctis respersa, & si ita dicebat maculis respersa in loco vbi colligari solēt, erunt merces tua, pariebant omnes pecudes maculis respersas in locis vbi colligari solent.

Oleast. Ligati, erunt merces tua, pepererunt oues ligatos.

Caiet. Punctis signati erunt merces tua, pariebā, oues punctis signatos. & si sic ait signati in talis, &c. omnes pecudes signatos in talis pepererunt.

Arias. Si ita dicebat punctata erunt merces tuæ & pariebant omnes pecudes, punctata, & si ita dicebat: fasciata erunt merces tua & pariebant omnes pecudes, fasciata.

Bib. ant. Quod si ita dicebat lineis distincta erunt merces tua, tunc pariebant omnes pecudes lineis distinctas.

CONCORDIA.

NOster interpres habet *variæ* vbi in Hebræo legitur נקדים nekuddim: est autem nekud animal album habens maculas nigras, vel ecōuerso, à nikud quod punctum vel stigma aut maculam scilicet diuersi coloris significat, vnde bene quidam verterūt punctis signata, vel punctata, vel punctis respersa: vbi etiā habet noster interpres alba accipies, in Hebræo est dictio עקדים akuddim, est autem akod animal maculosum, quod habet maculas diuersi coloris circumligatas corpori seu pedibus, quod quidem non exiguā ingerit difficultatem: nam hîc videtur dicere maculosa quod supra varia, vnde noster interpres volēs hanc ambiguitatem fugere, transtulit alba, vt ita differre faceret à variis primo loco dictis, vnde vt secundum Hebræum certa detur inter priora & secunda animalia differētia, & litteræ sensus clarus eruatur: dicemus quod priores oues toto erant corpore variæ & maculosæ, secundæ vero toto albæ, sed in pedibus duntaxat vbi colligari solent maculosæ, quæ quidem interpretatio cum vulgato conuenit, vnum enim exprimit nempe quod fuerunt albæ, & alterum silet, nempe quod in pedibus erant maculosæ.

EXPOSITIO.

SI *quando dixit variæ erunt mercedes tuæ*, exprimit Iacob quomodo Labā mercedem suam mutauerit; quando enim fœtus varios multitudine cōspiciebat, variegatum deinceps pecus meum erit, dicebat Laban: tunc virgas eum Iacob non apponeret in canalibus, vnicolores erant greges, qui nascebantur, quod videns Laban postulabat sib dari quæcumque vnius coloris nascerentur, & tūc variegata oriebantur, quia Iacob decorticatas apponebat virgas in canalibus, sicque singulis vicibus quibus greges pariebant, Laban mercedem mutabat.

CONCE-

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mundus vere proditor.

41. *SI quando dixit, varia erũt mercedes tua, &c.* Sita vt sic varie ludebat Iacob, eumque irridebat, nõne tibi fideliter & solicite ministrauit gener tuus? nonne eius industria facultates tuæ multiplicatæ, & diues eius labore effectus es; cur igitur eum toties circũuenire moliris? cum à nobis dictũ sit Laban mundi typum esse, non miraberis eo ies generum suum fefellisse & delusisse, mũdus enim suos etiã prodere molitur *ô munde proditor*, inquit B. Aug. serm. 31. ad fra. in eremo, *cuncta bona promittis, sed cuncta mala profers, promittis vitam, sed donas mortẽ, promittis gaudium. largiris mœrorem, promittis florẽ, sed euanescit, promittis stare, sed cito recedis.*

Aug ser. 31. ad fr. eremo.

Dei prouidentiæ à parte iustorum stanti quis resistet?

42. *Si quando dixit; varia erunt mercedes tua, &c.* tamen consilium semper mutabat, itaque Labã & filii eius cõtra vnum Iacobum peregrinum, hospitem, pauperem alieno in solo mercenarium, famulumque; non linguis tantum sed fraudibus & iniustitiis armantur, sed præualentne aduersus eum? frustraturne mercede sua? efficiturne pauperior? minime equidem, quomodo tot in vnum nõ præualẽt? quia prouidentiæ à parte iustorum stãti quis resistet? ita Lipp. *non praualuit Laban cũ suis prouidẽtia Dei qui mihi aderat, in quem sperabam; sortem meam semper potiorem reddidit & promouit.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS ix. & x.

VVLG. Tulitque Deus substantiam patris vestri, & dedit mihi.

Sept Et abstulit Deus omnia pecora patris vestri, & dedit ea mihi.

Cald. Et separauit dominus de pecoribus patris & dedit mihi.

Pag. Et abstulit Deus gregem patris, vestri & dedit mihi.

Oleast. Spoliauit Deus aut exuit substantiam patris vestri.

Ariasmon. Et abstulit Deus acquisitionem patris vestri.

Caiet. Et fecit separare Elohim gregem patris vestri.

VVLG. Postquam enim conceptus ouium aduenerat leuaui oculos, meos & vidi in somnis ascendentes mares super fœminas varios & maculosos & diuersorum colorum.

Sept Et factum est quando concipiebant oues in vtero accipientes, & vidi occulis meis in somno, ecce hirci & arietes ascendentes super oues, & capras subalbi, & varii, & cinericii sparsi.

Cald. Et factum est in tempore quo oues calefiebant leuaui oculos meos, & ecce arietes qui ascendebant super oues, erant varii & maculosi & respersi.

Pag Ecce hirci ascendebant super capras, maculis respersas, vbi colligari solent, punctis respersas, & maculis respersas.

Oleast. Vidi gregis duces ascendentes super oues aut super cunctos maculosos scilicet magnis maculis, & grandinatos idest maculis paruis ad modum grandinis respersos.

Arias. Et fuit in tempore calescendi pecudes, &c. vidi hircos ascendentes super pecudes fasciatas, & punctatas & grandinatas.

Caiet. In talis signatas punctis signatas, & grandinibus signatas.

CONCORDIA.

DIctio מִקְנֶה mikne significat possessionem vel acquisitionem tam rerum mobilium quàm immobilium, potest etiam significare substantiam, vt vertit interpres, sed & peculium & armenta; verbum נצל natsal denotat spoliare & exuere, aut aufferre, improprie autem separare.

IAm diximus יחם iaham proprie calefacere seu calefieri, translatiue autem coire significat, sunt hîc tres dictiones ex quibus diuersitas pendet, nempe עקדים נקדים ברדים akuddin, nekuddim, berrud dim, quid de duabus primis dictum fuerit, consule concordiam versus octaui; de tertia superest dicendũ ברד barad grando dicitur, & inde bernudim grandinati seu respersi punctis seu maculis variis ad formam grandinis, licet aliqui referant ad capras seu oues ascensas, colorum diuersitatem, standum tamen est nostro vulgato, qui ad mares seu hircos hanc refert.

EXPOSITIO.

TVlit Deus substantiam patris vestri, non quod abstulerit facultates ipsius Laban vt earum possessorem cõstitueret, sed ex eo quod fœtus gregum qui nullo pacto interueniente, futuri essent Laban, pacto interueniente fuerunt Iacobi.

POstquã autem cõceptus ouium aduenerat, quãdo instabat tẽpus quo oues concipere debuerant, ante ipsam arietum ouiumque commixtionẽ, *leuaui oculos meos & vidi in somnis* hæc visio fuit imaginaria. vnde cũ ait *leuaui oculos*, non est dubiũ quin intelligat vires illas internas, quibus dũ quis dormit, res ostensæ videntur, vel potius earũ imagines speculantur, *vidi ascendentes mares varios super fœminas, &c.* significatur Iacob in somnis quod res in suum profectũ est cessura, quomodocũque mutaret Laban cõditionem, si toto corpore varias & maculosas nascituras dimittebat Iacob ostendebantur ei mares eiusdem coloris super fœminas ascendentes ex quibus eiusdẽ effigiei fœtus conciperent, si contra, toto corpore albas, & in talis dumtaxat vbi colligari solent, punctatas, & stigmatizatas otturas Iacob volebat, huiusmodi qualitatis mares super fœminas ascẽdentes in sõnis mõstrabãtur ei atque ita sẽper de futuris edocebatur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus iustorũ cõtra impios specialem curã gerit.

43. *Tulit Deus substãtiã patris vestri*, Oleast. spoliauit, cur De⁹ priuat Labã suis facultatibus? cur ab eo sua aufert bona? vt quantam iustorũ cõtra impios curam gerat agnoscamus, *mirum valde est*, inquit

Hier. ab Oleast. Hier. ab Oleast. *quod furatur Deus impiis, vt tribuat iustis, neque solùm spiritualia illis largitur bona, sed & temporalia.*

Deo semper maxime grati esse debemus.

44. *Tulit Deus substantiam patri vestri, & dedit mihi*, nonne tuo labore & industria tot facultates comparasti? cũ enim necesse erat, virgas varii coloris ponebas in canalibus, vt fœtus diuersicolores nascerentur, cum autem cõditio pacti mutata requirebat, vt auferrentur, adimebas: ne fateatis ergo Deum tulisse substantiam Laban, vt tibi eam tribueret, cum eam labore tuo acquisieris; imo rectè & verè fatetur Deum sibi ex facultatibus Laban dedisse, vt diues euaderet, vt erga Deũ suam animi gratitudinem aperiret; Deo enim semper & pro singulis beneficiis gratiarum actiones referendæ sunt. Quod præclare obseruauit B. Aug. in hunc versum Psal. 70. repleatur os meum laude vt cantem gloriam tuã tota die magnitudinẽ tuam, Aug. in Psal. 70. ait. *Quid est tota die? sine intermissione, in prosperis, quia consolaris, in aduersis quia corrigis, antequam essem, quia fecisti, cum essem quia salutem dedisti, cùm peccassem, quia ignouisti, cum conuersus essem, quia adiuuisti, cum perseuerassem, quia coronasti.*

Dei proprium est benefacere.

45. *Tulit Deus substantiam patris vestri, & dedit mihi*, cur Iacob alios titulos ipsius Dei non celebrat? cur eum æternum non prædicat? cur infinitum nõ annuntiat, sed solum bonorum datorem? *dedit mihi*, quia nihil ita Deo conuenire videtur quam beneficia conferre, *nihil Deo* (inquit Phil. Philo de Gigant.) *magis proprium quam benefacere, nihil item creaturæ, quam gratias agere, cũ nihil præterea rependere valeat, namsi quid aliud rependere valuerit, non ad creaturæ offerentis, sed ad ipsius creatoris omnium possessionem pertinet.* Heb. lib. de Greg.

Deus vult auctor beneficiorum agnosci.

46. *Leuaui oculos in somnis & vidi*, cur Deus hãc artem voluit docere Iacob? cur hoc labori & studio suo non dereliquit? nonne satis solers est vt familiæ suæ necessarias facultates possit comparare? ideo in somnis quid agere deberet, efformare voluit, vt Deum auctorem tãti beneficii agnosceret, Oleast. *perdisce*, inquit Oleast. *quam velit Deus nos cognoscere beneficia quæ nobis largitur.*

Cum vale dicimus mundo, bona desideria meditationi copulamus.

47. *Leuaui oculos in somnis*, Hugo Card. hoc expo- Hugo. Car. nens mystice, ait, ille leuat oculos in sõnis qui dormiens mundo spiritualia tantum contẽplatur, sed si tãtum spiritualia mediatatur qui mundanis dormit rebus, quomodo interpretabimur vidisse arietes super oues ascendisse, ex quibus varii fœtus eduntur? sic respõdet cit. Card *tunc mares ascẽdunt super fœminas, id est desideria meditationibus copulãtur, & inde cõcipiuntur varij fœtus bonum operum.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xi. & xii.

VVLG. Dixitque Angelus Dei ad me in somnis, Iacob, & ego respondi adsum.

Sep. Dixit mihi Angelus Dei per somnium Iacob, ego autem dixi quid est? *Cald.* Et dixit, Ego.

VVLG Qui ait; leua oculos tuos, & vide vniuersos masculos ascendẽtes super fœminas, varios maculosos, atque respersos, vidi enim omnia quæ fecit tibi Laban.

Sep. Respice oculis tuis, & vide hircos & arietes ascendentes super oues & capras, subalbos, & varios, & cinericios sparsos.

Cald. Vide omnes arietes &c. quoniam manifesta sunt coram me omnia quæ tibi fecit Laban.

Pag. Vide omnes hircos ascendentes super capras maculis respersas, vbi colligari solent, punctis respersas, & maculis respersa.

CONCORDIA.

EST Hebraicè solum הִנֵּנִי hineni, ecce ego, sed idem sensus & cum nostro vulgato, qui legit adsum; loco cuius apud Septuag. est τί ἐστι quid est.

VBi dicit noster vulgatus masculos, in Hebræo est athudim id est ordinatores siue duces gregis, per hos reliquos mares intelligens, & non hircos, vt alii, neque enim hirci super oues ascendunt, dicamus tamen quod septuaginta rectè posuerunt hircos & arietes quia etiam erant oues & capræ.

EXPOSITIO.

Zachar. 3 *DIxitque Angelus Dei ad me in somnis*, hæc fuit interna colloquutio, iuxta quod loquitur Zachariæ 3. Angelus qui loquebatur in me, egrediebatur, sic & in Euangelio scriptum est Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens accipe Mariam. *dixit ad me Iacob*, mihi visum est quod Matth. 1. ab eo vocarer, *& ego respondi adsum*, paratus sum ad omnia exequenda quæcũque mihi præceperis.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Reuelatio Dei mentem quietam requirit.

48. *DIxit ad me Angelus Dei in somnis* cur vigilanti non apparuit? sic enim capax esset rationis & ita maiori cum consideratione, quæ sibi reuelabantur, attenderet: nota tamen, cũ somno suaui indulgemus, ab exterioribus magis alieni, & minus distracti, mentemque trãquilliorem possidemus: bene igitur in somnis Iacob apparet Angelus, vt ei quod vtile est, aperiat; reuelationes enim Dei, mentẽ quietam requirunt & postulant, ita Dion, Cart. *in somnis exteriores sensus sunt clausi & quieti, & ita est homo tunc aptior ad reuelationes*, tãquam circa exteriora minus distractus, & per consequens minus ab exterioribus impeditus, tumque audit interiori auditu quid loquatur Dionys Carth. hic. in se dominus Deus, seu angelus eius, tũc quoque etiam ratio viget potissimũ in Prophetis. & in eis qui desuper illustrantur, cum tamen in aliis dormientibus

mientibus propter exteriorum sensuum ligationem, vsus seu iudicium rationis sopitum sit.

Deo obedientissimi esse debemus.

49. *Dixit ad me Angelus, Iacob & ego adsum*, cur cito, Angelo loquenti respondisti? cur bis aut ter appellantem non expectasti, vt agnosceres vtrum aliqua esset deceptio? somniantes enim sæpe fallimur, & vera plura videntur in somnis quæ dum euigilamus, nulla sunt: bene tamen cito Dei Angelo vocanti respondit, vt quanta cum promptitudine Deo obedire paratus esset, indicaret. vnde optime Caiet. *ecce ego, promptitudinem sui exhibentis vox est.*

Deus eos qui iniuriam tolerant, mire protegit.

50. *Vidi omnia quæ fecit tibi Laban*, quomodo erga te ingratus! quomodo fraudulenter se gessit? sed ô Deus immense, cum omnia tibi sint cognita, & nihil te lateat, quomodo specialiter ais te vidisse quid Laban contra Iacobum gesserit? quia cū patientissimus fuerit Iacob in sustinendis iniuriis sibi à Laban illatis, eum Deus speciali protectione defendit: *hinc discimus*, inquit Chrys. *quod quādo iniuria nobis fit, nosque mansueti & mites ac tolerantes fuerimus, maiori & largiori auxilio diuino fruimur, ne igitur obluctemur his qui nos premunt & calumniari volūt, sed feramus generose, scientes quod nos omnium Dominus non despiciet, tantum nos eius beneuolentiam agnoscamus, mihi enim, inquit Dominus, vindictam & ego retribuam*, & Lipp. *patienti iniuriam & multipliciter fraudato Dei clementia affuit.* (D. Chr. hom 7. in Gen.) (Auctor catenæ aureæ.)

Deus ingratitudinem nullomodo ferre potest.

51. *Vidi omnia quæ fecit tibi Laban*, scilicet quā male labori tuo & industriæ in multiplicādis suis facultatibus respōderit, quā male remunerauerit, an tua res agitur, ô Deus, si mercedē sibi debitā non recepit Iacob, vt dicas te vidisse omnia quæ fecerit Laban genero suo? maxime: ingratitudinē enim alicuius erga alterum, nec dissimulare, nec vllomodo ferre potest, *quoniam ille*, inquit cit. Chrys. *ingratus erga eum erat, benignus Dominus iustum vbertim remunerat.* (Chrys. cit.)

Iudiciū in aliorū offensores exercet iustè Deus.

52. *Vidi omnia quæ fecit tibi Laban*, cur vt substantiā Labano adimeres, eamque Iacobo tribueres, quasi rationem præbens ais, vidi omnia quę fecit tibi Laban? sine dubio vt innueret se iuste iudicium in aliorum offensores exercere, *adducitur*, inquit Seraph Portect. *iniuria facta à Laban ipsi Iacob pro causa iudicii talis Dei, quasi dicat, ex hoc quod iniurias tibi à Laban factas aspexi, factum est, vt substantiam ipsius ab eo ablatam dederim tibi.* (Seraph. Porr. cōclus. 2.)

Licet scientia rerum humanarū sit vtilis, cognitio tamen diuinarum maiori est in pretio.

53. *Vidi omnia quæ fecit tibi Laban*, en Deus Iacobū videt cum male accipitur à socero, sed Genes. 16. Agar sic ait, *tu Deus qui vidisti me*, Agar à Deo videtur nec tamen dicit se ab illo visam, cur Deus videt Iacobum, Deusque se cum vidisse asserit, non autem dicit se Agar vidisse? Iacob quidem scientia rerum diuinarum est, Agar autem iuxta Philon. lib. de Somniis, rerum humanarum cognitio. Iacob ergo Deo proximus magis, & videt Deum, & ab ipso videtur, ast Agar quamuis Deū non videat, tamē à Deo videtur, quia licet scientia sæcularis Deum non respiciat, verū Deus eam respicit, quando ea vtimur vt homines ad pietatem trahamus. *Agar vides* (inquit Philo) *hoc est liberalem eruditionem, Angelo dicente tu es ille Deus qui respexisti me non erat idonea videre illum antiquissimum rerum auctorem mulier Ægyptii generis.* (Phil. lib. de somnis.)

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIII.

VVLG. Ego sum Deus Bethel, vbi vnxisti lapidem, & votum vouisti mihi, nunc ergo surge & egredere de terra hac, reuertens in terram natiuitatis tuæ.

Sep Ego sum Deus qui apparui tibi in loco Dei, vbi vnxisti mihi ibi titulum, & vouisti mihi ibi votum, nunc ergo surge & exi de terra hac, & abi in terram generationis tuæ & ero tecum.

Cald. Ego sum Deus qui apparui tibi, vbi vnxisti titulum, vbi vouisti coram me votum.

Pag. Ego sum Deus Bethel, vbi vnxisti statuam, eo reuertere ad terram cognationis tuæ.

Caiet. Ego El Bethel el cui vnxisti, ibi erectum, & votum vouisti mihi.

CONCORDIA.

CVm Dei plura sint nomina, hinc est quod Caietanus el dixit, sic enim est in Hebræo האל אנהבי anoki ael, el autem fortis interpretatur, cur autem vbi habemus lapidem, alii legunt statuam vel erectum, vide quę diximus in concordia vers. 22. capitis vigesimi octaui.

EXPOSITIO.

EGo sum Deus Bethel, repræsentatiue non substātialiter, Deus Bethel, hoc est qui in persona Dei qui tibi iuxta Bethel per subiectam creaturam apparuit, etiam nunc loquor & appareo tibi, *& votum vouisti mihi*, illius voti meminit vt eum ad illud implendum excitet, *nunc ergo surge & egredere &c.* idest nunc omnia ad aggrediendum iter & parandum regressum in patriam necessaria dispone.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vota Deo gratissima.

54. EGo sum Deus Bethel, votum vouisti mihi, nonne recordatur Iacob se tibi aliquid vouisse, cum in Mesopotamiam pergeret? cur igitur in memoriam illius reuocas? non ei obiicit quasi è memoria excidisset, sed vt illud sibi gratum fuisse, seque propter illud Iacob benedixisse, cumque ditasse significet, *votum factum Deo*, inquit Seraph. Portect. *gratum est ipsi.* (Seraph. Porr. con. 3.)

Deus votum sibi factum vult adimpleri.

55. *Ego sum Deus Bethel, votum vouisti mihi*, nonne vt fidem tibi adhiberet, & præcipienti vt in terrã suã reuerteretur, crederet, nõne sufficiebat ei dixisse, ego sum Deus Bethel; nulla mentione voti facta? merito votum à Iacob factũ ei proponit, vt adimpleat quod
Chryſ. ho. 77. ei pollicitus fuerat, *quoniam*, inquit Chryſ. *quãdo venisti, nihil tecum afferebas quasi profugus iter faciens votum nõ adimpleuisti; iam quia euenerũt & impleta sunt quæ à me prædicta, iustũ vt & tuũ impleas votum.*

Ne à spiritu tenebrarum decipiantur iusti, satagit Deus.

56. *Ego sum Deus Bethel, &c.* nonne sufficiebat absolute dixisse ego sum Deus, vt dictis illius fidem adhiberet? ad quid igitur hæc omnia in speciali enumerat, ego sum Deus Bethel, vbi vnxisti lapidem & votũ vouisti mihi? &c. aduerte quod ait B. Paul. 2.
2. Corin. 11. Cor. 11. ipse Sathanas se transfigurat in Angelum lucis, videlicet diabolus (exponit Anselmus) assumit præclarũ habitum, & apparet hominibus vt credatur sãctus Angel⁹, & ita decipiat: merito ergo ille Angelus hæc omnia in speciali annuntiat, vt nõ dæmonis, sed Dei visionẽ esse perciperet, omnẽque suspicionẽ fraudis abesse animaduerteret, vnde optime subiicit
Anſel. in eit. Epiſt. Ansel. *cum se transfigurat, opus est vobis iudicare & dignoscere, ne fallendo ad aliqua perniciosa seducat.*

Deus pluris facere obsequium hominis videtur quam sua beneficia ei collata.

57. *Ego sum Deus Bethel vbi vnxisti lapidẽ*, &c. cur non ais Deus vbi scalam cœlos attingentem vidisti? vbi Angelos deorsum ac sursum cursitãtes spectasti? vbi diuinam maiestatem in summo gradu consistentem intuitus es? non autẽ vbi vnxisti lapidẽ, vbi votum vouisti? aduerte hæc obsequia fuisse à Iacobo Deo reddita, illa autẽ illius dona & beneficia Iacobo exhibita: diuinæ beneficẽtiæ in hominẽ magnitudo in admirationẽ te rapiat: ergo ecce nõ meminit, non commemorat quod ipsemet homini præstiterit, sed quid ab homine acceperit, non sua refert beneficia, sed hominis prædicat officia, non vbi Deus apparuerit, cœlumque suum ostenderit, sed vbi homo lapidẽ vnxerit Deoque debitum cultum exhibuerit ac votũ emiserit, veluti (liceat dicere) nostra pluris æstimet opera, & merita quam sua quibus perfruimur, dona & gratias, quibus ornamur.

Exiguũ obsequiũ maximis remuneratur præmiis

58. *Ego sum Deus Bethel, nunc ergo surge reuertẽs in terrã natiuitatis tuæ*, cur hęc illatio, *nũc ergo*, ponitur inspice quid ei antea dixerat Deus mihi vnxisti lapidẽ, & votũ vouisti mihi. Emphatica igitur hæc est illatio, & hũc sensũ habet, quia ego sũ ille Deus, quẽ pro ritu vnctionis coluisti, cuius in honorẽ solemne illud votũ nũcupasti, nunc ergo tandẽ hoc tẽpus est, quod expectabã, vt tibi & cæremoniã & votũ debitis persoluã præmiis, scilicet quod ad parẽtes redeas cũ vxoribus & liberis, cum seruis, & ancillis, cũ opibus, & honoribus, & celebris & gloriosus sis: sed si solũ vnxit lapidẽ votũque præstitit, & illud solũ sub conditione, cur tot ei largiris? hæc certe nostri Dei magnificẽtia hominũ tãtula officia, tã miris suæ benignitatis muneribus ac beneficiis persoluentis.

Ecclesiæ vel loca Deo dicata maxime ei sunt grata.

59. *Ego sum Deus Bethel vbi vnxisti lapidem*, Bethel hic erat locus in Dei honorẽ sibi à Iacob dicatus, sed cur diuina maiestas cuius possessio est cœlũ & terra, & omnia quæ eorũ ambitu cõtinẽtur, se Deũ Bethel nũcupat? cur non se dicit Deũ hominũ & Angelorũ? sine dubio se Deũ Bethel nominat, vt ostẽdat se curã specialẽ habere locorũ in suũ honorem erectorũ, scilicet Ecclesiarum vel sacellorũ, vnde optime D. D. Amb.
Amb. ser. 89 *si centurio cõmendatur à Domino qui ædificauit synagogam, quanto est commendatior qui ædificauit Ecclesiam*, lege Stephanum Durantum lib. Ecc. Cath. c. 2. in quo quam grata Deo sit sacrarum ædium extructio doctissime declarat & confirmat. ser. 89. Steph. Durãtus lib. 1. de rit. b. Ec.

Non solum beneficia confert Deus, sed alia conferre pollicetur.

60. *Ego sum Deus Bethel, nunc ergo surge reuertẽs in terram natiuitatis tuæ &c.* quasi diceret, nunc tibi sunt innumeræ facultates, nunc magna tibi gregum & armentorum possessio, nũc denique maximo beneficio liberalitatis meæ locuples, egredere nunc igitur ad parentes tuos, deinde subiungit, secundum lectionem Septuaginta, *& ero tecũ*, nõne sufficiebat ei plurima contulisse beneficia? cur igitur de futuro pollicetur ei alia? quia ita liberalis est Deus vt nõ cõtẽtus præsentibus beneficiis collatis, cogitet & plura alia de futuro conferre, *ego ero tecum*, inquit Lipp. *ego te vbique comitabor, ego tibi facilẽ ostendam viam* Lipp. in
& nullum à quopiam dannum feres, dextera si quidem mea te vbique proteget. Cat.

Prælatus cùm nihil proficit in salute suorum procuranda, suæ consulat.

61. *Surge & egredere de terra hac reuertens in terrã natiuitatis tuæ*, pẽdamus, quæso, verba, à Iacob antea prolata vxoribus, pater vester, inquit, circumuenit me, & mutauit mercedem meam, iuxta Philon. lib. de profugis Iacob hoc loco eum significat, qui aliorum salutem spiritualem procurat, Laban vero qui pactum sæpius mutat, symbolum est eius peccatoris, qui monitis obsurdescit: sed si ita se res habet, cur Deus monet Iacobum vt surgat & de huiusmodi terra egrediatur, redeatque in terram suam? quia quando nihil proficimus in eis quos ad salutem conamur perducere, tũc quidem abiecta eorum cura, ad nosmetipsos redeamus, & nostram curemus salutem, nobisque ipsis consulamus, Deum adeamus, eique salutem eorum commendemus, quorum vulneribus non valemus mederi, ne & nobis malum inferamus, & illi ex nobis emolumenta capiant, hoc notauerim ex Phil. lib. 6. de profug. c. 6. his verbis, Philo l.
sed quia monitor hic animaduertit se surdo canere, de Pro-
merito de fuga cogitat, nimirum metuens ne illi nihil fug.
prosit, & insuper ipse damnum accipiat, nocet enim conuictus & consuetudo cum insipientibus, quia sæpe accidit vt anima etiam inuita aliquid contagii sibi afferat.

Cultus religionis auget in omnibus homines principes.

62. *Surge & egredere de terra hac reuertens in terrã natiuitatis tuæ*, vt pacifice in ea bonis quæ sudore tuo tibi acquisisti, fruaris, te enim liberum ab insidiis Labã eripiam, nec non incolumem à manu fratris te persequentis, vnde tot bona? vndenam tanta prosperitatis & pacis futuræ causa? inspice quid ei Deus paulo antea dixerat, ego sum Deus Bethel, vbi vnxisti lapidem, lapidis illa dedicatio à Iacobo peracta in cultum Dei & reuerentiam summi numinis tantam illi attulit prosperitatem & pacem: D. Amb.
ita sentit D. Amb. lib. 2. de Iacob. *non mirum si pa-* l. 2. de Ia-
cem haberet qui columnam statuerat, & vnxerat Deo. cob c. 5.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIV.

VVLG Responderunt Rachel & Lia, nunquid habemus residui quidquam in facultatibus & hereditate domus patris nostri?

Sep. Nunquid adhuc est nobis portio vel hæreditas in domo patris nostri?

Cald. Nunquid est nobis pars? *sic Pag.*

Oleast. Nunquid diuisio in domo patris nostri?

CONCORDIA.

VErbum חלק chala K distribuit, diuisit, partitus est, interpretatur, vnde fit quod חלק chela K partem. diuisionem denotat, cum autem sit residuum alicuius totius, hinc est quod noster interpres residuum dixerit.

EXPOSITIO.

RESponderunt Rachel & Lia, nempe Iacobo discessum à Mesopotamia meditanti, *numquid habemus residui quidquam, &c.* quasi dicerent, quid est quod à patre expectemus? nonne cuncta fratribus nostris contulit, cum tamen ex hæreditate patris aliquid nobis deberet remanere?

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Filii ita mercenarii vt propter hæreditatem parentes diligant.

63. RESponderuntque Rachel & Lia, nunquid habemus residui quidquã in hæreditate patris nostri? quasi dicerent, nihil, & ideo discessum nostrum præmeditatum exequere, ô ingrata proles! an ita facile genitorem vestrum deserere vobis? nonne ab eo innumera accepisti beneficia? nonne virum vnicuique tradidit, sudore suo aluit? quomodo igitur etiam insalutatum deserere meditaris? inspice quid protulerit, nihil à patre expectare debeo ex suis facultatibus cum eas fratribus distribuerit: ne mireris igitur, si patrem derelinquere non grauatur, nam hæreditatem ab eo non expectat, quia filii ita mercenarii vt propter facultates parentes colant & diligant, *ecce qualiter*, inquit Oleast. *filii & filiæ propter hæreditatem, patrem diligunt, eique seruiunt.* Oleast.

Vbi maior sanctitas, maius est derelinquendi parentes desiderium.

64. *Responderuntque Rachel & Lia, nunquid habemus quidquam residui?* cur prior respondit Rachel minor natu Lia sorore, & posterior vxor Iacobi, quæ proinde vtroque nomine posterior responsura videbatur? dices cum Abulensi, ideo præponi Rachelem quia magis dilecta erat, & quasi præcipua vxor habebatur; non displicet hæc responsio, sed vt instituto satisfaciam obseruandũ est, magis sanctam fuisse Rachelem quam Liam, quod deducitur ex eo quod idola patri furata fuit, vt eum reuocaret ab idololatria, ita tenet D. Basil. in initio Prouerbiorum, disputans vocabulum astutiæ non semper in malam partem accipi, sed esse & bonam & malam astutiam, inter alia sic ait; bona fuit astutia Hebræorum quando Ægyptios decipiebant, tunc enim mercedem accipiebant ciuitatum à se conditarum, & sibiipsis materiam suppeditabant ad construendum tabernaculum: laudabilis fuit astutia obstetricum Ægyptiarum conseruantium masculos Hebræorum; pulchra fuit astutia Rebeccæ cum magnam illam benedictionem filio minori acquireret, præclara fuit astutia Raab & Rachelis, illius quidem exploratores saluos præstantis, huius vero patrẽ decipiendo ab idololatria illum liberantis, hæc Basil. quo posito, cur non dicemus primam respondisse & consensum discessus à domo paterna præbuisse? quia vbi maior sanctitas, maior esse solet ad derelinquendam patriam & parentes deserendos propter Deum festinatio, quod non obscure confirmat. B. Greg. in lib. 7. mo. cap. 14. *sunt*, inquit, *plerique qui non solum aliena non appetunt, verum etiam cuncta quæ possederant in mundo, derelinquunt, semet ipsos despiciunt, nullam præsentis vitæ gloriam requirunt, ab huius mundi actibus se separant, & pene quidquid prosperitatis arriserit calcant, sed tamen adhuc vinculo carnalis cognationis obligati, dũ amori propinquitatis deseruiunt, ad ea sæpe per affectum cognationis redeũt, quæ iam & cum proprio despectu subierunt; cumque plusquam necesse est carnis propinquos diligunt, à cordis parente diuiduntur, nam sæpe quosdam videmus quantum ad propriũ studium spectat, iam præsentis vitæ desideria non habere, mundum & opere & professione reliquisse, sed tamen proinordinatis affectibus propinquorum prætoria irrumpere, terrenarum rerum iurgiis vacare, libertatẽ intima quietis relinquere, & mundi studia iamdudũ in se destructa reparare, quare quo arctiora sunt iura propinquitatis, eo sunt maiori sanctitate dissoluẽda, & maior vitæ sanctimonia declaratur, cum ea maiori cum facilitate dissoluimus.*

D. Basil. in initio Prouerbiorum.

Greg. lib. 7. Mo. cap. 14.

Vxores marito in eo quod licitum est, debent consentire.

Responderuntque Lia & Rachel, nunquid habemus quidquam residui, &c. quasi dicerent, nihil ex facultatibus patris sperare debemus, & ideo discedamus, & in patriam tuam nos transferamus; si per tot annos educatæ in Mesopotamia mansistis, quomodo ad libitum Iacobi, ad patriam regregi volentis ita facile propriam relinquere statuitis? quia vxores marito in eo quod licitum est, consensum præbere tenentur: fauet Lipp. *quia sine vxorum consensu & comitatu Iacob recedere nolebat, sed debebat; maritus enim & coniux perpetuo cohabitare debent, quemadmodum Adam prædixit, relinquet homo patrem & matrẽ & adhærebit vxori suæ, ideo nunc & ipsæ in recessum viri consentiunt.* 65. Lippomam.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XV.

VVLG. Nonne quasi alienas reputauit nos, & vendidit comeditque pretium nostrum?

Sep. Nonne sicut alienæ reputatæ sumus ei? vendidit enim nos & deuoratione absorbuit argentum nostrum.

Cald Et comedit quoque argentum nostrum.

Pag. Et consumpsit etiam consumendo pecuniam nostram.

CONCORDIA.

NVlla est discordia; nam pretium & argentum pro eodem sumitur, nempe pro ministerio Iacob quod ipsę pro pecunia reputabant.

EXPOSITIO.

N*Onne quasi alienas reputauit nos?* quasi diceret, nonne nos exhæredes fecit, quasi non essemus filiæ suę, nihil nobis tanquam si essemus ancillę, in dotem miseris reliquit, *& vendidit nos*, scilicet tibi in vxores, sicut traduntur ancillę, in pretiũ tui obsequii & seruitutis, *comeditque pretium nostrum*: pretiũ comedisse dicitur, quia ex obsequio Iacob quod filiarũ fuit, pretiũ cõfecutus est diuitias & facultates, comedẽdi vero verbũ apud Hebręos pro frui capitur, quasi dicat, opus nostrũ cõuertit in suũ cõmodum.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Detractio, nisi coërceatur, tanquam virus serpit.

N*Onne quasi alienas reputauit nos?* nõ solum hoc patri obiecerunt, sed vlterius eum tanquã helluonem & prædonem accusant, *vendidit & comedit pretium nostrum*, quomodo ita patri detrahũt, quem tueri contra omnes deberent? cur non contentæ de patre dixisse, quod apud ipsum tanquã extraneæ reputatę sint? cur vlterius progrediuntur ei crimina obiicientes? quia detractio talis est naturæ, quod nisi coërceatur tanquam virus longissime serpat, *commune malũ murmurantiũ est*, inquit Oleast.
Oleast. *vt non inueniant qui impediant, sed qui inuent. detraxerat Iacob Laban, mentitum asseruit, mercedemque suam decem vicibus mutasse, & filiæ quæ debuerant patrem excusare, apud virũ accusant, & maiora mala quam audierint, detegũt, & aduersus patrem causam viri velut suam tuentur, vide quæ crimina patri obiiciant, quod scilicet eas extraneas reputauerit, illarumque pecuniam consumpserit.*

Parentes auari erga sobolem sunt aliquando non tanquam genitores, sed tyrannis crudeliores.

Nonne quasi alienas reputauit nos? quis pater qui sobolem suam tanquam alienam & non propriam arbitratur? sed vlterius quid dicant inspiciamus, *vendidit nos*, quis ita barbarus qui filios suos tanquã vile vendat mancipium? tandem cõqueruntur quod pretium seruitutis Iacob in suos vsus consumpserit, nonne parentes etiam cum sui dispendio adaugendis filiorum student facultatibus, nec non suę libertatis maxime sunt solliciti? quomodo igitur Laban conqueruntur se à patre venditas, & ab eo tanquam alienas reputatas? quis ille Laban? nonne auaritię deditus? ne mireris ita erga sobolem se gessisse, quia parentes auari non tanquam amantissimi genitores sunt respectu filiorum, sed potius tyrannis crudelio-
Abulensis. res, audiendus est Abul. *tria grauamina faciebat hic Laban filiabus suis, primum quod reputauit eas tanquam alienas, nihil dando eis de possessionibus suis saltem pro dote; pater enim filiam viro tradens eam dotare tenetur, maxime cum filia habeat naturaliter partem in bonis patris, nec potest eam exhæredare, nisi in certis casibus de quibus nullus hic erat: secundũ grauamẽ, quia vendidit eas; dato enim, quod pater non dedisset dotẽ filiabus suis, saltem dedisset eas libere alicui viro, sed nõ fecit, quia pro certo precio dedit eas, & in hoc grauauit eas minus, quia apud virum suum nõ essent vt vxores sed vt ancillæ emptitiæ: nã dato, quod qualibet earum vellet se in aliquo iuuare contra virũ, vt vxor ex iure, quod cõpetit vxori contra virum, non posset, quia obiiceret Iacob, quod esset ancilla cum pure eam emisset, se pro seruitio certi temporis, licet hoc non tantum concludit, vt videtur, quia si Iacob emerit quamlibet earum pro seruitio certi tẽporis non seruiuisset pro eis, vt ei darentur simpliciter, sed vt ei darentur in vxores, emere autem aliquam in vxorem nõ est emere simpliciter. & sic emit Iacob. semper tamen restabat grauamen, quia licet eas non vendidisset simpliciter, sed vt in vxores vendebat, tamen sine dote: tertio grauauit eas, quia preciũ illud, pro quo eas vendidit, nullo modo peruenit ad eas, saltem enim secundum conditionem legum humanarũ, quando aliquis maior viginti annis permittit se vendi, non potest fieri ista venditio nisi vẽditus accipiat partẽ istius precii pro se, vt patet instit. de statu personar. circ. fin. hæ autem non participauerũt precium, saltẽ enim debuisset pater dare id, quod recipiebat de seruitio Iacob filiabus in dotem.*

Mundus bonos quasi alienos reputat.

Nonne quasi alienas reputauit nos? quis ita genitor barbarus qui sobolẽ tanquã propriam nõ amplexetur? quomodo igitur tanquã alienam suã reputat Laban? nõne diximus Laban mundi huius symbolum esse: Rachel autẽ & Liam cõtemplationi deditos significare? quis vetat igitur dicere, ideo Laban tãquã alienas respuisse vtrãque filiã suã, quia mundus virtuti deditos tanquam extraneos arbitratur & ducit? Hugo Card.
mundus, inquit Hugo Card. *omnes bonos reputat tãquam alienos, quippe & ipse creatorem suum non cognouit Ioan 1. in mundo erat & mundus per ipsum fa-* Ioan. 1.
ctus est, & mundus eum non cognouit, in propria venit & sui eum non receperunt.

Mundus diuitias amabiles censet.

Nonne tanquam alienas nos reputauit? vẽdidit comeditque pretium nostrum, in Hebræo est comedit argentum nostrum, vel consumpsit pecuniam nostram, vt fert conceptus, aduerte cum est כסף cheseph quod interpretatur argentum, deduci à radice כסף casaph, quod est diligere & amare, cur id quod

quod tãtorum incentiuum est malorum, nomẽ tam eximiũ sortitur? quia mundus nihil ita amabile cẽset ac pecuniam, nihil ita pulchrum ac amabile est ei ac argentũ, *dictio chasaph*, inquit Oleast. *à quo cheseph idest argentũ, significat diligere, amare, & Chesephargentum. quod sit omnibus amabile & desiderabile.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVI.

VVLG. Sed Deus tulit opes patris nostri, & eas tradidit nobis, ac filiis nostris, vnde omnia quæ præcepit tibi Deus, fac.

Sep. Omnes diuitias & gloriam quã abstulit Deus à patre nostro, nobis erunt ac filiis nostris.

Cald. Quoniam omnes diuitiæ quas abstulit Deus ex patre nostro, nostra sunt & filiorum nostrorum.

Pag. Nobis pertinebant ac filiis nostris.

Arias. Quia omnis opulentia quam abstulit Deus à patre nostro ipsa, ac filiis nostris.

CONCORDIA.

SEptuaginta futurum pro præterito posuerunt, addideruntque gloriam, cum in Hebræo solum sit עשר oser, diuitiæ vel opulentia.

EXPOSITIO.

SEd *Deus abstulit opes patris nostri*, quia secluso pacto quod tecum initi, omnes fœtus futuri erãt patris nostri, sed eo posito, diuina id voluntate efficiente, tui sunt & erunt filiorum nostrorum, cum sint iusto titulo acquisiti, vnde omnia, *quæ præcepit tibi Deus fac*, nihil te detineat in Mesopotomia, sed ex Dei præcepto in terram tuam proficiscere, cum vniuersa familia tua.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Indigni aliquando etiam à bonis temporalibus excluduntur.

70. TVlit *opes patris nostri, & eas tradidit nobis*, nonne Laban erat paterfamilias? nonne plures erãt sibi filii, nec non maxima famulorum multitudo? plurimæ ergo ei sunt facultates necessariæ vt totam familiam cõseruet, & nutriat, cur ergo Deus ei opes suas adimit, vt alteri tribuat? non dubitas Labanum propter suam auaritiam & infidelitatem indigum fuisse bonis quorum erat possessor: æquissime igitur Deus Labano adimit bona vt ea tribuat Iacobo, quia indigni etiam à bonis temporalibus aliquando excluduntur, hæc ad sensũ spiritualẽ trahens D. Amb. Epist. 3. ait, *merito à Deo arbitro dicitur esse sublata, quia decorem hæreditatis diuinæ capere improbi atque infirmi non queunt; succedit autem intentus, & spiritum in se fortis habens, quis autem fortis nisi solus Deus? quia omnia coërcet & regit, huic ergo debetur hæreditas Dei.*

Amb. Ep. 3.

Pater etiã malus honorandus & talis censendus.

71. *Tulit opes patris nostri*, cur patrem suum fatentur esse cum impius idololatra, versipellis proditor fuerit, hominum oppressor, ac Dei cõtemptor nimo cum ipsamet dote priuauerit & tanquam viles ancillas vendiderit, cur patrẽ suum nominant? cur non aiunt tulit opes Labani, non autem patris? quia tanta debet esse erga patres pietas & reuerentia, vt nunquã patris vel matris nomen abnegent, sed pater domo filiũ abiecit, expulsum vulneribus concidit, at pater est, at pater dici à filio & honorari debet, amandi sunt parentes, tolerandi sunt etiam cum oderunt, cũ nocent, vnde optime noster Lyran. in suo præceptorio siue expositione decem decalogi præceptorum, ad quartum, *patrem & matrem honorare debemus ipsis reuerentiam exhibendo, ipsis nec verbo nec facto vnquam iniuriam inferendo, sed blandis verbis eis respondeamus & ipsorum reprehensiones humiliter & patienter sustineamus.*

Lyranus.

Fraus in fraudulenti caput recidit.

Tulit opes patris nostri, nonne decem vicibus mutauit mercedem mariti vestri? quomodo igitur in hac fraudulenta mutatione non solum bona non comparauit, sed eorum iacturam fecit? quomodo non ea Iacobo ademit, sed potius sibi erepta fuere? si diximus eum fraudulentum, quid mirum sibi ereptas fuisse facultates? fraus enim in fraudulenti caput recidit & technæ & fraudes quas aliis struit, & molitur, in ipsum conuertuntur, vnde Psal. 7. dicitur, *incidit in foueam quam fecit & in verticem ipsius iniquitas eius descendit*, vel vt legit Euthim. *in verticem ipsius iniustitia eius descendet*, & addit *in eum enim irruet iniustitia quam in alios tendebat.* 72.

Euthim.

Amantibus viros vxoribus nihil est arduum.

Tulit opes, & omnia quæ præcepit tibi Deus fac, si Deus ei iussit vt exiret ex Mesopotamia, & in patriã rediret, sine dubio vos secum ducet, quantæ autem sunt vobis exantlandæ itineris difficultates, quanti labores sustinendi? tum quamuis nullæ essent viæ lõgissimæ asperitates, quomodo patrem & matrem dimitteretis? patriam, cognatos, & paternam domum deseretis? nonne maximo prosequebãtur amore virum suum Rachel & Lia? nihil ergo aduersi formidãt, alacri studio & hilari animo ad fugã, ad laborẽ, ad exilium delicatæ mulieres se præparant, vxoribus enim viros amãtibus nihil est arduum nec difficile. 73

Dei prouidentiam in bonis etiam temporalibus largiendis agnescamus.

Tulit opes patris nostri & eas tradidit nobis, quis eas tulit? Deus, sed nõne huiusmodi opes sunt bonis & reprobis cõmunes, & ideo fortunæ adscribendæ? quomodo igitur eas dicũt Lia & Rachel abstulisse à patre sibique dedisse? vt prouidentiam Dei etiam in bonis (quæ tu fortunæ falso nominas) temporalibus distribuendis agnoscas, *Iacob*, inquit Hamerus, *cum vxoribus suis præsentes suas diuitias à Deo se accepisse non sine magna gratiarum actione fatentur.* 74.

Hamer.

Mira temporalium bonorum viciſſitudo.

75. *Tulit opes patris noſtri & eas tradidit nobis*, cur alias non tradidit Iacob, nullas adimēs Labano? cur illæ facultates quæ erant ſoceri, nunc ſunt generi? vt quanta ſit bonorum temporalium viciſſitudo & inconſtantia, nobis ſit compertum: vnde optime Hugo Card. exponens verſ. . Pſal 30. quoniam audiui vituperationem multorum commorantium in circuitu, ait *in circuitu temporalium bonorum cōmorantur mali Chriſtiani*, igitur bona temporalia circuire & in gyrum rapi dicuntur, quæ ſtabilitas in eis reperiri poteſt: ſicut in rota.

Hugo Card. Pſal. 16.

Deo obediendum, quia nihil iniuſtum imperat.

76. *Tulit opes &c. omnia quæ præcepit tibi Deus, fac* cur ita abſolute loquuntur? in omnibus conſentire marito non deberent, deſerere enim patrem non eſt conſentaneū rationi, nihilominus prudenter ita loquuntur, & abſolute dicunt, fac, quod tibi præcepit Deus, nulla alia adhibita ratione, quia Deo obediēdū, quādo imperat, cū nihil poſſit præcipere quod fuerit iniuſtū, *à quo*, inquit Cai *nihil poteſt niſi iuſtum dici*. Card. Caiet.

Mulier auri cupida.

Tulit opes & c. omnia quæ tibi præcepit Deus fac, vnde fœminæ gentiles tam ſubito Deo videntur ita obſequentes, vt etiam idem marito conſulant, & pro quo ſequendo non dubitent patrem relinquere audiamus quid dixerint, nihil habemus reſidui in facultatibus & hæreditate patris noſtri, ſed Deus tulit opes patri noſtri & eas tradidit nobis. nullum apud patrem ſperant lucrum: quid mirum ſi eum inutilē relinquant? hoc enim eſt muliebre ingenium, vt auidè ad lucrum feratur, nihil ardentius expetat, quam aurum, quam nummos, quocirca aiebat D. Baſil. hom 7. in diuites auar. *nullus muliebri concupiſcentiæ ſatis theſaurus, non ſi è fluminibus fluxerit, gaudent auri cupidæ fœminæ, manicis ligari, dummodo ex auro ſit vinculum.* 77. D. Baſil. ho 7. in diui.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XVII. & XVIII.

VVLG. Surrexit itaque Iacob, & impoſitis liberis ac coniugibus ſuper camelos, abiit.

Sep. Surgens autem Iacob ſumpſit vxores ſuas & paruulos ſuper camelos.

Cald. Leuauit filios ſuos & vxores ſuas *Pag.* eleuauit.

VVLG. Tulitque omnem ſubſtantiam ſuam, & greges & quidquid in Meſopotamia acquiſierat pergēs ad Iſaac patrem ſuum in terra Chanaam.

Sep. Et adduxit omnem ſubſtantiam ſuam, & omnem apparatum quem acquiſierat in Meſopotamia, & omnia ſua vt abiret ad Iſaac.

Cald Et duxit vniuerſa pecora ſua, & omnem ſubſtantiam quam acquiſierat in Meſopotamia Syriæ.

Pag. Et duxit omnes pecudes ſuas, & omnem ſubſtantiam ſuam quam acquiſierat, pecudes acquiſitionis ſuæ in padam Aram

Oleaſt. Minauit gregem ſuum.

CONCORDIA.

VErbum נהג nahag licet minare ſignificet, tamen elegantius ducere vel abducere interpretatur, ſuperfluum eſt repetere nam Meſopotamia padam Aram dicitur, nam pluries à nobis hoc ſolutum eſt phraſis Hebraica eſt repetitio eiuſdem rei vt omnes pecudes quas acquiſierat, pecudes acquiſitionis ſuæ dicantur.

EXPOSITIO.

SVrrexit itaque Iacob, accepto conſenſu vxorum: quæ neceſſaria erant itineri faciendo diſpoſuit, ac præparauit, & *impoſitis liberis* nempe vndecim filiis & vnica filia & coniugibus.

Tulit omnem ſubſtantiam ſuam, nomine ſubſtantiæ, omnis poſſeſſio venit intelligenda, *& quidquid acquiſierat in Meſopotamia*, ſcilicet vel ſuo labore vel emptione, *pergens ad patrem*, incipiens pergere; non enim ad eum immediate perrexit, nam prius in Sichem & Bethel commoratus eſt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mundus noſtro affectu indignus.

77. SVrrexit *Iacob & abiit*, cur inſalutato Laban ſocero tuo, itineri te accingis? cur cauſas tui diſceſſus ei non aperis? cum à nobis dictum fuerit Laban typum eſſe huius mundi, prudenter inueniemus feciſſe Iacob, nempe cum ab eo inſalutato diſceſſit, quia mundus nullo noſtro dignus eſt affectu, nec meretur vt aue ei, nec honoris gratia vale dicamus, quare monet S. Amb. lib. de fuga ſæc. c. 1. *qui ſaluus eſſe vult ſupra mundum aſcendat, quærat verbum apud Deum, fugiat hunc mundum, terras relinquat.*

D. Amb. l.b. de fuga ſæc. cap. 1.

Mundi maxima inconſtantia.

78. *Surrexit Iacob, & abiit*, fugam arripiens, opprobriis & calumniis tum filiis Laban tum ipſiuſmet ſoceri grauatus, nōne hilari vultu Labanus Iacobū excepit generū? duarū filiarum cōſtituit maritum, & lætus adoleſcēs exultat amore coniugioque Rachelis & numeroſa liberorum turba fœlix habetur, quo modo nunc igitur tanquā infœlix aufugit vexatus ab ipſomet Labā qui ſe hoſtem ei capitalē exhibet? hoc ingenium eſt veteratoris & infida conditio mundi, cuius fœlicitas inconſtātiſſima & leuius ipſamet fugit vmbra, vnde de mundi proſperitatibus loquens D. Amb. in Pſal. 72. ait, *indiſcrete veniunt iſta quæ modo fluminis quodam ſaculi profluuio voluntantur.* Cit. Amb. in Pſal. 72.

A mundo quæ poſſumus, liberemus, vt Deo donemus.

Surrexit Iacob, ac impoſitis liberis ac coniugibus ſuis ſuper camelos abiit, cur ſaltē vnā ex duabus vxoribus cum Labano non reliquit, vel ſaltem aliquem ex tot liberis vt ſibi in abſentia patris aliquod leuamen acciperet? ſi à nobis dictum fuit Laban mundi typum 78.

Petrus Rig. presbiter in suo lib. de auro. typum gerere, nunc autem monemus Iacob ad Isaac patrem suum tendere, Dei figurā habere, sicque dicemus prudenter non solum Labanum deserere, sed liberos & vxores omnemque familiam ducere, quia à mundo omnia quæ possumus, eripere debemus & Deo consecrare, fauet Vener. Petrus Riga.

Clam fugiente Laban Iacob redit ad sua ducens,
Vxores, natos nobile quidquid habet.
Qui redit ad patriæ cœlestis gaudia, mundum,
Despicit, & secum quæ valet, inde trahit,

Deo obtemperanti, nihil timendum.

81. *Tulit omnem substantiam suam &c.* pergens ad Isaac si omnia quæ in Mesopotamia tecum abducis, non est dubium id indignissime laturum Laban, & vindictam à te sumpturum; mediam igitur omnium partem linque, vt satisfacias eius auaritiæ, tecum aliam partem deferens: omnia secum tulit nihili Labanum curans, cum enim Dei præceptum egrediendi accepisset, nihil sibi timendū iudicauit; *considera* inquit Chrys. *obsecro fortitudinem animæ iusti, & quomodo repulso omni mentis angore ac metu, mandato dominico obtemperauit: quoniam enim vidit male sanam mentem Laban, non vltra sicut prius interrogare eum voluit, sed quod imperatum erat à Domino implebat.* (Chrys. ho. 7.)

Inuidiæ cedendum.

82. *Tulit omnem substantiam suam pergens ad patrem,* cur te à socero separas? dices quia à Deo mandatum accepisti & ideo tibi obediendum, sed saltem eum alloquere, insalutatum ne desere? forte aliud concordiæ fœdus inibit, itant cum eo possis commorari: nota semper liuore tabescentem Labanum cum filiis suis ob nimiam Iacobi prosperitatem & abundantiam: prudenter igitur de alio fœdere ineundo non cogitat, sed ab eo insalutato discedit, inuidiæ enim aliorum cedendum, & liuor declinandus, *ecce qualis vir iustus*, inquit D. Amb. de Iacob & vita beat. *esse debet, si inuidia fuerit exorta, primum vt declinet eam, melius est sine lite abire quam residere cū iurgio, deinde vt talia possideat quæ secum auferre possit, vt in nullo teneri ab aduersario possit obnoxius.* (Amb. de Iacob & vita beata.)

Pater familias non arguendus si curam familiæ sustentandæ gerat.

83. *Tulit omnem substantiam suam & greges, pergens ad patrē,* nonne sufficiebat secum duxisse charissimas coniuges suas, amantissima pignora? cur onustus tot gregibus, tanta substantia, tanta supellectil, itineri se accingit, cum potius, his detineri quam adiuuari videatur? prudenter tamen quidquid iuste in Mesopotamia comparauerat, secum detulit vt haberet optimus pater familias vnde vxores, liberos, seruo que sustentaret, *neque enim iniquum est*: inquit S. Saluia lib. 3. ad Eccl. Cath. *vt quilibet Christianorum etiam legitimis hæredibus in hoc sæculo consulat, dummodo sibimet in æternitate succurrat.*

Sponsæ Christo consecratæ, cum sequi tenentur.

Tulit omnem substantiam suam, impositis super camelos coniugibus: si Iacob patriam, vult inuisere, cur ei non valde dicitis? cur eum cum liberis abire non permittitis? cur itineri asperrimo cum tot difficultatibus & periculis committitis? cum Iacob sit Christi Domini figura, cur non dicemus Rachel & Liam symbolum esse sponsarum Saluatoris & tunc merito Iacobum comitatas dicemus, quia virgines Christo consecratæ eum sequi tenentur: sic prænotauit Procop. *venerandæ Saluatoris sponsæ parato animo sequuntur vocantem, quasi ipsi Deo sint à mundo venditæ, nam non pecunia sed cruore sponsas emit Christus.* 84.

Inter peccatores iuste viuere maxime commendatur.

Tulit omnem substantiam suam & greges, & abiit; ecce quomodo diues opibus egreditur, sed cum difficile sit picem tangere & non inquinari ab ea, Iacob cum Labano & filiis eius iniustis commorans discedit, ne iniustus sine meritis & virtutibus? minime & in hoc æquitas Iacob commēdatur, qui, quāuis esset Laban sceleratus, inquinatus, & periculosissima eius consuetudo, suam tamen candoris simplicitatem retinuit? *quanta*, exclamat S. Amb. eit. *virtus cuius societas lucrum dabat non irrogabat dispendium, diues opibus, ditior meritis, ac virtutibus clarior Labani domo egreditur Iacob, cui pessimorum societas non detrimentum attulit, sed bonorum operum occasio fuit.* 85. (D. Amb.)

Ita mundo vale dicamus vt nihil in eo sit, quod ad eum possit reuocare.

Tulit omnem substantiam suam, & greges, & quidquid in Mesopotamia acquisiuerat, cur omnia secum detulit? nonne vt liberius & facilius iter perficeret, potuit aliquos ex gregibus suis relinquere apud Labanum; si mundum significare diximus Laban, prudenter nihil in domo eius relinquit, quia ita mundo vale dicere debemus, vt nihil in eo relinquatur; quod ad eum nos reuocare valeat, *hic docetur* inquit Hugo Card *quilibet qualiter fugiendum sit à mundo & veniendum ad Isaac idest ad Christum cum omni scilicet substantia sua, vt nihil relinquat in mundo quod cor confugientis valeat reuocare, dat Pharao licentiam filijs Israel, vt relictis vxoribus & paruulis, & armentis, eant mares in solitudinem: sed dicit Moyses cuncti greges pergent nobiscum, non remanebit ex eo vngula, hinc quotquot hodie in claustra qui maiorem partem cordis sui reliquerunt in mundo, gregesque cogitationum suarum: vnde sine corde sunt in claustro.* 86. (Hugo Card.) (Ex. 1)

✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XIX.

VVLG. Eo tempore ierat Laban ad tondendas oues & Rachel furata est idola patris sui.

Cald. Laban autem abierat ad tondendas oues suas, & tulit Rachel imagines quæ erant patris sui.

Arias. Laban iuerat ad tondendum suam pecudem, & furata est Rachel Theraphim quæ suo patri.

Aquila. Rachel furata est μορφώματα id est figuras seu figurationes, ait D. Hier.

CONCORDIA.

NOn constat apud Hebræorum doctores quid hic propriè significet dictio תרפים Theraphim quam idola vertit noster interpres: hoc certè de hac dictione habemus quod significet scilicet imagines hominum & quod loquerentur, nam. 1. Reg. 19. dicitur, & tulit Michol Theraphim, & posuit in lecto scilicet pro Dauid, vt putarent apparitores Saulis imaginem esse decumbentis Dauidis. Ezech. vero 21. dicitur consuluit, scilicet Rex Babel Beteraphim, id est idola; ex quo constat esse imagines quæ consulentibus, respondebant, item Zach. 10. dicitur quod Theraphim locuta sunt mendacium? vnde fit quod vertit Cald. imagines, Aquila figuras scilicet humanas.

EXPOSITIO.

EO *autem tempore ierat Laban ad tondendas oues* hoc non à casu sed à consilio contigit, opportunũ enim tempus quo longe abesset Laban, expectauit Iacob, vt facilius fugere posset. *Rachel furata est idola patris sui*, idola huiusmodi erant imagines, siue simulachra, aut figuræ qualescumque & qualiumcũque rerum, sed vt plurimũ vel hominum vel deorum imagines, dico & figuras vel per picturam, vel sculpturam, vel texturam expressas; cur autem ea furata fuerat in conceptibus apetiemus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Occasio captanda.

87. EO *autem tempore ierat Laban ad tondẽdas oues*, cur ibi eruit Moyses quod cum fugæ se commisit, perrexerat Laban vt vacaret ouium tonsioni? quid enim refert scire quo Laban profectus fuerat? imo, prudenter id obseruauit Moyses, vt denotaret solertiam Iacobi, qui occasionem discessus Labani vt securius fugeret, arripuit *nactus est*, inquit, Dionys. Carth. *Iacob magis opportunum tempus ad fugam locus enim ille in quo occupatus erat in tonsione ouium, remote distabat.*

Dion. Carth.

Inuidus liuorem dissimulare nescit.

88. *Eo autem tempore ierat Laban ad tondendas oues*, nonne cum tondebant ut oues, conuocabantur amici & parentes, vt simul epularentur? vt patet in Abigail & Absalone, qui conuiuium filiis Regis parauerunt in suarum tonsione ouium, quomodo ergo Laban non vocatis filiabus & genero, solus ad tondendas proficiscitur? in hoc inuidus animus declaratur qui liuorem suum nescit dissimulare, *solemnibus epulis* inquit Lippom. *& amicorum congratulatione oues tondebantur vt patet, de Abigail, & Absalone, inuidiam ergo portendebat quod minime Iacob cum filiabus inerat inuitatus.*

Lippom.

Alios ab idololatria reuocemus.

89. *Furata est idola patris sui*, si fuissent imagines parui ponderis non mirarer eas surripuisse, vt aliquomodo dotem suam vendicaret, sed cum ex onerosa & graui materia confecta fuissent, cur ea itineris impedimenta furatur? dices ne pater idola conspiciendo vel consulendo per quod Iacob abiisset, cognoscere posset: sed cur zelo vnius Dei accensam non dicemus, quod patris idola subripuerit, vt eum ab idololatria reuocet, ablata occasione imaginũ falsorum deorum? sic habet Nazian. in oratione de paschate, *si quæpiam Rachel est anima Patriarchalis & magna patris tui cum inueneris, idola surripe non vt conserues, sed vt deleas.*

Greg. Nazianz. in oratione de paschate.

Difficile mens imbuta idololatria, ab ea reuocatur.

Furata est idola patris sui, patri deos relinque; si enim suæ gerere curam salutis negligit, quid tibi curæ occasionem errorum ei eripere? imagines igitur suorum falsorum numinum relinque, eas sibi habeat, eas sibi possideat, ne occasione furti earum vos insequatur; cur igitur eas furaris? scio Iosephum respondere lib. 1. antiq. sigilla deorum suorum ferebat Rachel, non quod deos coleret, quorum contemptum à marito didicerat, sed vt si forte pater fugientes assequeretur, haberet quo confugeret veniam impetratura, sed nihilominus D. Chrys. hom. 57. cum aliis non exiguæ notæ auctoribus, tenet Rachelem idololatriæ adhuc fuisse studiosam, sic autem ait, *non sine causa dictum est, nobisque propositum furatam esse Rachel idola patris sui, sed vt sciamus mulieres illas adhuc paternam habentes consuetudinem, idolorum cultui addictas fuisse: animaduerte enim quantum in hoc studium impenderint, cum nihil aliud patri auferri voluerint, nisi idola eius, id vero faciebant ignorante viro, neque enim ille id fieri permisisset*, miror equidem (secundum sententiã Chrys. loquor) quomodo cum à Iacob didicissent vnicum esse Deũ totius vniuersi creatorem, non enim est dubium hanc veritatem eas docuisse, quomodo igitur post tot annos eas adhuc gentilitatis, & paganismi errore infectas videmus? quia difficile mens imbuta idololatriæ veneno, ad veram animæ sanitatem reuocatur. 90.

Ioseph. l. 1. antiq.

D. Chr. hom. 57.

D. Chr.

Ecclesia radicitus idololatriæ cultum extirpauit.

Furata est idola patris sui, hoc furtum idolorum Labani, non arguit in Rachele, inquit Theod. cultũ falsorum numinum, pietatem namque eius satis docuit scriptura; recordatus est Deus Rachelis & exaudiuit eam, & aperuit vuluam eius, cum enim exaudisset à Iacob nonquid ego tibi sum pro Deo qui te priuauit fructu ventris? vehementiores, Deo preces obtulit & adepta est quod poscebat, quin etiam post partum suum in Deum pietatem demonstrauit, nato enim filio Ioseph dixit, addat mihi Deus alterum filium 91.

D. Theod. q. 89. in Genef. filium, quomodo igitur tali mulier in Deum affecta prædita idolis, quæ non funt dii, inferuire potuiffet? fed fi eorum cultui non erat dedita, cur ea fecum detulit? vel cur ea furata eft, non autem eius foror? dictum eft à nobis Rachelem Ecclefiam gentibus congregatam defignare: bene igitur dictum eft quod fola Rachel furata eft idola patris, quia Ecclefia radicitus cultum eorum eliminauit, ita cit. Theod. quæft. 89. in Gen. *quoniam Ecclefia quæ credidit Deo Saluatori primitiuum idolatriæ errorem radicitus extirpauit, Rachel, typum eius gerens, furata eft idola patris vt in eo quoque veritatem adumbraret.*

Deus in pœnam noftræ infidelitatis permittit vt decipiamur.

92. *Furata eft idola patris fui*, diximus ea fuiffe quafdam imaginationes refponfa confulentibus præbentes; fi inanimatæ fint, quomodo fermones poffunt edere? dices hoc Dæmonis fraude fieri? quomodo Deus permittit mortales hac fraude decipi? in pœnam noftræ infidelitatis, qui quod proprium Dei eft audemus tribuere faxis inanimatis, *idola*, inquit Auct. Caten. *figuræ falforum deorum dicuntur, quæ quidem ex fefe refponfa dandi nullam vnquam habuerunt virtutem, fed tantum cum ob peccata hominum eis fidem habentium ad illorum damnationem, vt fcilicet in peccato fuo morerentur, permifit iuftus Dominus.*

Auct. Cat.

Furari non licet, compenfare fibi debitum licet.

93. *Furata eft idola patris fui*, grauius erit hoc crimē furti fi tenemus ea fuiffe ex pretiofa materia vel auri vel argenti, fi fœdiffimū eft hoc vitium & contra legē naturæ, cur furaris? nota patrem filiabus fuis dotem debuiffe, qua tamen priuans tradidit fere nudas Iacobo, & quafi feruas vendidit; dicemus igitur non furti arguendam licet idola patris abftulerit, licet enim aliquo titulo fibi debitum compenfare; non longe abeft ab hac ratione Oleaft. dicens *furripiunt patris idola ob ablatam mariti mercedem à patre.*

Oleafter

Dij apud gentiles mifericordiæ largitores cenfebantur.

Furata eft idola patris fui, fi cultum eis reddere volebat cum falfa numina effe non ignorabat, cur ea fecum detulit? nonne potuerunt fugientes à patre comprehendi & male affici? nonne fciebant quod cum gentilitate detinebantur deos pro mifericordia obtinenda implorari? dicamus igitur idola patris fui furatam: vt ad ea confugiens fi pater eos infequeretur iram ipfius emolliret ac frangeret? ita Schol. Hift. *fecum idola tulit non ad colendum, fed fi comprehenderentur à patre profequente vt ad hac fugiendo veniam impetrarent.* 94.

Magifter hiftoriæ fcoliaft.

Non iufti fed praui peruerfum de aliis ferunt iudicium.

Furata eft idola patris fui; cur ô Propheta fancte hanc mulierem furti arguis, cum fcias hac ablatione i dolorum fibi quod debitum erat compenfaffe quod iuftum eft? ne dicas igitur eam furatam effe, fed folum patris idola fecum tuliffe; non loquitur Moyfes fecundum propriam fententiam, fed Labani, qui peruerfum hoc de filiab⁹ iudicium ferebat; quāuis iufto titulo compenfationis has abstuliffet imagines: *Moyfes verba hæc* (inquit Hamer.) *non fuo iudicio fcripfit quod furtum putaret effe, fed potius Laban affectui feruiuit qui idololatra haud dubio tanqūa atrox hoc furtum habiturus erat, quod idola ex ædibus fuis fubducta effent, quod ipfe poftea fatis declarat, cum atrociter in Iacob inuehitur, cur inquit, loquens Iacob. furatus es deos meos? Sacra enim fcriptura non femper ex fententia fcribentis loquitur, fed etiam interdum alterius iudicio affectuque.* 95.

Hugo Card.

A mundo fugiens aliquando fecum aliqua fert de mundanis.

Furata eft idola patris fui, nonne Laban mundum defignat, & Rachel quem libet à mundo fugientem quomodo ergo quæ funt patris fecum detulit? cur ea omnino non deferit? quia aliquando aliqui ita funt dementes, vt à mundo fugientes fecum tamen aliquid de mundanis deferant. *per hoc fignificantur* inquit Hugo. Card. *quidam qui fecum in clauftrum deferunt de anathemate Hiericho habentes in corde cupiditatem, ambitionem & huiufmodi idola.* 96.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XX.

VVLG. Noluitque Iacob confiteri focero fuo quod fugeret.

Sep. Celauit autem Iacob Laban Syrum, non indicando ei quia fugit.

Pag. Et furatus eft Iacob cor Laban Arramæi eo quod non indicauit ei quod fugeret.

Caiet. Eo quod non fuerit nuntiare ei quod fugeret.

CONCORDIA.

FVratus eft Iacob cor Labani, phrafis eft Hebraica, quæ denotat aliquid moliri præter alicuius intentionem, ficque bene reddita per verf. noftri interpret. dicentis noluit confiteri focero fuo quod fugeret, vel vt habet fept. celauit Laban.

EXPOSITIO.

NOluit Iacob confiteri focero quod fugeret, id eft infcio & ignorante Laban furtim & clanculum aufugit Iacob timens ne à focero detineretur in Mefopotamia, & ideo ei fuum confilium non aperuit fed celauit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Cor diuitum diuitiæ.

NOluit Iacob confiteri socero suo quod fugeret, in Hebræo est, furatus est Iacob cor Laban sed cur Labani cor dicitur in Hebræo ablatum à Iacobo, cum nec ei vale dixerit? reuoca in memoriam innumeram diuitiarum secum detulisse multitudinem Iacob quam omnino retinere statuerat Laban dicens sibi à genero ereptam esse: bene ergo ait, sacer textus quod discedens Iacob cum tot facultatib⁹, quod furatus est cor Labani, quia diuitiæ sunt illis diuitibus vice cordis sui, sic Lippomanus *an cor Labansubstantiam quam proficiscens abstulit Iacob vocat? iuxta illud Domini, vbi est thesaurus tuus ibi est & cor tuum.* Auct.cat.

Casti victoriam ab impuris fugientes obtinent.

98. *Noluit Iacob confiteri socero suo quod fugeret*, Ph. lib. 2. legis allego. hoc attente considerans ait, Iacob, vt supplantator compendiariis artibus virtutem adeptus sine puluere alioqui non vocandus Israel mutato nomine fugit Labani negotia, idest: colores, figuras, & in vniuersum corpora quorum natura est vt mentem pe sensibilia vulnerent, sed si Philo per hoc quod fugit Iacob socerum intelligit allegorice quod se separat à corporibus, quorum natura est vt mentem per sensibilia vulnerent, cur dicitur ea fugere? nonne generosi animi esset ea impugnare? cum virium robur non deesset, qui contra Angelum decertauit, & superauit, ad rem respondet cit. Phil. *qui confligando non poterat ea deuincere modo vincat, mauult fugere, laudandus certe eo nomine*, scilicet quia fugerat, quasi diceret qui pulchritudinem corporum vult vincere longe ab eis fugam capiat, vnde erudite prosequitur *si pulchritudine conspecta captus pericliteris, ne offendas ad eam, fuge clam ab eius imaginatione, nihil amplius menti renuntians: hoc est caue mediteris eam & cogitatione repetas, cõtinuæ reminiscentia veras imprimendo lædunt mentem & inuitam concitant: à quo eadem est ratio sensuum omnium quicunque nos atrahunt ad aliquid: in his enim clanculari saluti esse solet cunctatio dilatioque superat rationem & in seruitutem redit, quapropter caue animo, ne vnquam rem sensibilem à qua periculum imminet, tibi ipsi renunties, neue retractes eam, ne forte succumbens ei reddaris infœlicissimus, fuge potius.* Philo. Al. lib. 2. leg. all.

Superbus omnino fugiendus.

Noluit confiteri Iacob socero quod fugeret, sep. celauit Iacob Laban Syrum non indicando ei quia fugit, superflua est hæc repetitio *Syri*, erat ne alius Laban preter socerum Iacobi? cur ergo posuerunt sep. Laban qui erat Syrus, cum nullus alius esset quem fugeret Iacob? aduerte quod Syrus interpretatur sublimis, elatus, non igitur superfluè posuerunt Syrum sed cum ratione, vt intelligeremus merito fugisse Laban, quia superbus & elatus ominno fugiendus est, ita cit. Philo. *Syria sublimis interpretatur; itaque Iacob mens exercitata cum videt affectum humilem, non cedit, reputans fore vt vincat egregie: quando vero videt sublimem & erecta ceruice tumidum aufugit primum ipse, mox singula exercitia.* Phil. cit.

Christus discedit à Prelatis nimium rebus terrenis deditis.

Noluit confiteri Iacob socero suo quod fugeret, quãdonam salutem fugæ commisit? ait textus, eo tempore ierat Laban ad tondendas oues: quid nobis de notatum quod tondente Laban oues fugiat Iacobus? pluries diximus Iacobo Christum Dominum designari, sicut Labano Prælatum, per hoc quod fugit Iacob cum omium tensioni occupatur Laban, nobis declaratur quod Christus discedit à Prælatis nimium terrenis rebus deditis, hæc Moralitas est Guill. Pep. *per hoc* (inquit) *quod Laban tondente oues fugit Iacob designantur quod vbi Prælati qui per Laban designatur se nimium occupant circa terrena quærentes lanam ouium suarum, potius quàm salutem, tunc fugit Iacob, id est Christus.* 100. Guill. Pep.

Prælati aliquando ita socordes vt Deum ab eorum anima discessisse ignorent.

Noluit confiteri Iacob socero suo quod fugeret, itaut eo inscio ab eius domo discesserit quomodo cum ei affinitate coniunctus fuisset Iacob propter Rachelem & Liam potuit discessum generi ignotum habere, cum à nobis dictum sit Labano Prælatos intelligi sicut Iacobo Christum: asseremus non mirum inscio Laban fugisse Iacob, quia Prælati aliquando ita væcordes vt Christum ab anima discessisse non agnoscant, *sicut Laban*, inquit cit. Pep. *ignorauit exitum Iacob, ita & multi Prælati sunt adeo parum sollicti de salute propria, quòd non est illis curæ si Dominus fugiat ab eis propter eorum malam vitam & corruptos mores necne, quod si sollicti non sunt de salute propria, an sollicti erunt de salute aliena? scilicet ouium suarum.* 101. Guill. Pep. in Genes.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. XXI. & XXII.

VLG. Cumque ipse abiisset tam ipse quam omnia quæ sui iuris erant & amne transmisso pergeret contra montem Galaad.

Sep. Et aufugit ipse, & ipsius omnia, & transiuit flumen & pertransiuit in montem Galaad.

99. *Cald.* Et abiit ipse, & omnia sua, & surrexit & transiuit Euphratem & posuit faciem suam contra montem Galaad.

Arias Posuit faciem suam montem Galaad.

VVLG. Nunciatum est Laban die tertio quod fugeret.

Sep. Nunciatum est autem die tertia Laban Syro quia aufugit Iacob.

CONCORDIA.

CONCORDIA.

HÆc Phrasis Hebraica & Caldaica posuit faciem suam contra, vel in vel absolute montem Galaad, bene, exprimitur per id quod ait noster vulgatus, pergebat contra montem Galaad; significat enim recte perrexisse ad huiusmodi montem, flumen absolute nominat vulgatus, quod speciatim dixit Euphratem Caldæus.

EXPOSITIO.

CVmque ipse abijsset tam ipse: *quam omnia quæ sui iuris erant*, ly. omnia non solum vxores & ancillas, nec non liberos, sed etiam ea quæ suo labo- & industria sibi compatauerat, denotat: *& omne transmisso*, nempe Euphrate non miraculose vt aliqui minus bene sentiunt, sed nauiculis, *pergeret contra montem Galaad*, ita dictus per anticipationem, non enim antea hoc nomine insignitus erat, interpretatur aceruus testimonij, hic autem mons fertilissimus est, & herbis odoriferis plenus, ideoque pascuis gratissimus imo etiam amœnissimus.

NVnciatum est Laban die tertio, oues enim ad quas tondendas iuerat Laban, distabant trium dierum itinere à ciuitate Aram, apud quam Iacob greges suos pascebat, sic enim dicitur præcedenti c. quod posuit spatium itineris trium dierum inter se & generum suum, *quod fugeret*, cum liberis & vxoribus, nec non omnibus facultatibus quas sibi comparauerat in Mesopotamia.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non sunt fingenda miracula ad libitum.

102. AMne transmisso pergeret contra montem Galaad, Iudæi existimant tantam Iacobi Deum prouidentiam habuisse vt fingant aquas Euphratis exsiccatas fuisse, vt nullo labore eum pertransiret, sed nonne potuerunt inueniri nauiculæ ad eum transfretandum? quis dubitat? ne dicamus igitur hoc à Deo miraculum perpetratum, quamuis potuisset operari, non enim fingenda sunt miracula sine necessitate, *nec hic necesse est*, inquit, auct. Cat. *fingere cum Iudæis miraculum siccati Euphratis quod Moyses non tacuisset.* Lipp. ep.

Qui bona transeuntia conculcat, peruenit ad altissimam virtutis perfectionem.

103. *Amne transmisso pergeret contra montem Galaad*, cur obseruat Moyses quod flunio transfretato, venit ad montem Galaad potius quam in quandam agri planiciem? hic mons est arborum, & aromatum feracissimus, & omnium qui trans Iordanem sunt, montium celeberrimus, nec non altissimus, quo designatur eminentissima virtutum perfectio, per flumen autem cuius aquæ perpetuo fluunt motu, veniunt intelligenda bona transitoria & caduca; quo posito recte obseruat Moyses quod amne transmisso, peruenit ad montē Galaad, quia qui bona transitoria & caduca conculcat attinget ad altissimam virtutum perfectionem: ita Phil. Alex. lib. 2. legis alleg. *qui traiicit verum transibilium fluuium qui inundat & mergit affectum animæ pergit ad altam ac sublimen rationem perfectæ rationis.* Philo Heb. l. 2. legis all.

Qui vere pœnitet, ad tentationes sustinendas se praparet.

104. *Amne transmisso pergeret contra montem Galaad*, cur ad hunc montem pergit, hoc Euphratis fluuio transfacto cum alij plures essent in quibus posset commorari? Hugo Carens. tenet per Galaad qui interpretatur aceruus testimonij designari tentationes, nam testimonia sunt quod fugerit homo à diabolo: sed qua de causa peruenit in huiusmodi montem designantem tentationem, fluuio transacto? si per amnem trasmissum intelligimus sacramentum baptismi vel pœnitentiæ, benedictum est transire in montem Galaad, quia qui vere pœnitet ad tentationes sustinendas se debet præparare: ita cit. Hugo. *amne transmisso id est Sacramento baptismi vel pœnitentiæ suscepto venit iustus ad montem Galaad id est ad duras & fortes tentationes.* Hugo Carens.

Singularem Deus iustorum gerit prouidentiam.

105. *Nunciatum est Laban die tertio quod fugeret*, quomodo ita longe distat Laban ad Aran ciuitate à qua discessit Iacob fugæ se committens? non sine speciali Dei prouidentia id disposi.um est, sed vt facilius & securius in montem Galaad secederet vitaretque primum Labani furorem, ita D. Chrysost. *vide obsecro etiā hic magnam Dei prouidentiam; quomodo iustus tam procul aufugit, & non conceditur Laban vt eius secessum sciat?* Chrys. h. 59.

Diabolus satisfactionem nostram sustinere nullo modo potest.

106 *Nuntiatum est Laban die tertio quod fugeret*, scilicet Iacob in patriam, cur solum die tertio, non autem primo vel secundo, ita vt id resciens impatienter omnino tulerit, sicque statuerit eum insequi? nota quod in patriam cœlestē tendimus his tribus, contritione, confessione & satisfactionē: bene igitur dictum est quod die tertio fugam Iacobi agnoscens molestissime eam tulerit; quia licet contritionem & confessionem nostram indigne ferat diabolus, satisfactionem nullo modo sustinere potest: sic Hugo Card. Hugo Card. *prima dies redeundi, in patriam ad Isaac contritio, secunda confessio, tertia satisfactio; non reputat diabolus si homo doleat & dissimulet, sed quod opere satisfaciat hoc sustinere non potest, maxime torquetur in hoc, & hoc est quod tertio die nuntiatum est Laban quod fugeret Iacob.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS. XXIII.

VVLG. Qui assumptis fratribus suis persecutus est eum septem diebus, & comprehendit eum in monte Galaad.

Sep. Et assumens fratres suos secum, persecutus est post eum viam septem dierum.

Caldaicus cum Pagnino Parap Et tulit fratres suos secum, & persequutus est post eum itinere septem dierum

Oleast. Et assequutus est eum in monte Galaad.

CONCORDIA.

VErbum דבק Dabath licet significet assequi aut comprehendere, habet etiam significationem coniunctionis vel inhæsionis, & ideo recipienda est versio Oleastri, quamuis minus expressiua, quam aliæ.

EXPOSITIO.

QVi assumptis fratribus suis, cognatos vocat fratres more Hebræorum, licet autem solum fratres memoret, non est dubium multos etiam duxisse famulos, nec non amicos, *persecutus est eum septem diebus*, accepto nuntio generi & filiarum fugæ, itineri se commisit, cui conficiendo septem dies consumpsit, & tandem *eum comprehendit in monte Galaad*, non enim ita cito Iacob cum pluribus vxoribus & liberis, nec non pluribus gregibus fugere poterat, sicut Laban insequi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Diabolus sibi seruientes quietos sinit, suum iugum excutientes persequitur.

107. QVi *assumptis fratribus suis persecutus est eum*: quomodo non legimus Iacobum persecutionem vllomodo perpessum, cum per tot annos obsequium præstitit Labano & cum à tribus dieb⁹ ab eius domo discessit, non liberatur à persecutione; imo ait textus quod assumptis fratrib⁹ persequutus est eum, statim Labanum sensit inimicum & persecutorem, quia qui diabolo per Labanum designato seruiunt, omnia tuta & quieta sibi fluere arbitrantur, sed cum de illo iugo diabolico excutiendo deliberant, statim dæmonum incursus, minas in se acriter iactatas experiuntur. vnde D. Cyp. l. 3 Ep. 1. *non impugnat* (inquit) *aduersarius nisi milites Christi hæreticos prostratos semel & suos factos contemnit & præterit eos, quærit quos videt stare.* Cyp lib. 3. ep. 1.

Semper iusto timendum & caute viuendum.

108 *Qui assumptis fratribus suis persequutus est eum & comprehendit*, nonne omnem occasionem ademerat? nonne iugum excusserat? nonne flumen Euphratis transmiserat, quomodo comprehenditur? vt satisfaciamus huic difficultati obseruemus quæso quid consulat Paul. ad Eph 6. hominibus etiam iustis & post multa certamina de diabolo victoribus, accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare, si confecti omnibus nihil superest faciendum, quid est quod iubet Apostolus omnibus confectis stare? si iam perfecti sunt, quorsum stabunt? quorsum accipient armaturam? quorsum illam induent? si perfecti ergo & iam debellatis omnibus hostibus victores sunt & triumphatores, cur amplius iubentur stare in acie? aduersus quos hostes? an victi & occisi resurgent armis resumptis? victores ipsos aduersum nihil timentes adorientur? sic plane fiet, & contingit hoc quotidie, debellari hostes atque in cineres redacti à prudentibus timeri solent ac debent, sic ait Theop *omnibus affectibus & prauis cupiditatibus debellatis, & postquã pleriq; parta victoria ceciderunt, stare addidit; opus enim est post victoriam etiam consistentia, ne victus rursum ad oppugnandũ insurgat*, quo notato facile satisfacies, ideo comprehensum Iacobum, quamuis flumen transierit, quamuis montem conscenderit, vt intelligamus iustos sibi timere debere nec vllum securum in hoc mari vitæ procelloso nauigare, vnde optime Chr. in dictum caput Ep. ad Eph. *oportet & post partam victoriã persistere, nam multi adepti victoriam continuo ceciderunt.* ad Eph. 9. Theoph. Chr. in c. ep. Pauli.

Mundus fugientes insequitur.

106. *Qui assumptis fratribus suis persecutus est eum*, exeat à domo tua, quid tibi curæ? nonne ad patrem suum redire tenetur, cognatosque inuisere? ne igitur cum insequaris, si dictum à nobis fuit Laban typum mundi esse, non miraberis eum Iacob discedentem insequi, mundus enim fugientes, suam vanitatem & delicias, insectatur, testis est Petrus Riga. in lib. suo de aurora. Petr⁹ Riga. presbyter.

Sic mundanus amor premit omni tempore iustos,
Sed diuina manus seruat ab hoste suos.

Diabolus à se recedentes omni vitiorum genere tentat.

110. *Qui assumptis fratribus suis persequutus est eum septem diebus*, cur solus non persequitur, & cur trium vel quatuor dierum persecutione non est contentus? cur septem dies consumit? Hugo (arens. per ipsum Laban diabolum, per fratres eius alios spiritus prauos, iuxta illud Luc. vndecimi, *assumit alios spiritus nequiores se*, per septem dies septem peccata capitalia, quo numero omnia comprehenduntur: ne inquiras ergo cur non solus, sed assumptis fratribus Luc. 11.

tribus suis, non duobus aut tribus, sed septem diebus persequutus est Laban Iacobum, quia diabolus non quomodocumque, sed omni conatu suo, non vno, sed omni vitiorum genere à se discedentes aggreditur. ita cit Hugo Carens. *diabolus illum qui recedit ab eo fortius persequitur, omni vitiorum genere tentans eum, nunc de isto, nunc de illo, septem diebus autem quibus iustum insequitur, septem sunt peccata mortalia.*

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXIV.

VVLG. Viditque in somnis Deum dicentem sibi, caue ne quidquam loquaris aspere contra Iacob.

Sep Venit autem Deus ad Laban Syrum per somnum nocte, & dixit ei, custodi te, ne forte loquaris cum Iacob mala.

Cald. Et venit verbum à facie Domini ad Laban Syrum in somno noctis, & dixit ei, caue tibi ne loquaris cum Iacob à bono vsque ad malum.

Pag. Venit Deus ad Laban Aramæum in somnio noctis, & dixit ei, caue tibi ne forte loquaris cum Iacob à bono vsque ad malum.

Oleast. Sis custoditus tibi.

Lippo. Ne loqueris ad eum bonum vt reducas eum, neque malum vt noceas ei.

CONCORDIA.

PHrasim Hebraicam mutarunt Septuaginta, tamen eundem sensum habent, nam ne loquatis à bono vsque ad malum, idiotismus est linguæ, idest non loquaris cum eo aliquid quod illi displiceat, quo loquendi modo nos vtimur, nolo tecum bonum aut malum idest nolo tecum contendere.

EXPOSITIO.

VIditque in somnis sibi dicentem Deum, idest Angelum Domini, *caue ne quidquam loquaris contra Iacob*, statuerat enim eum bonis & facultatibus spoliare, nec non verbis & forte verberibus offendere, nec non durius cum eo agere, odiis in eum armisque instructus.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus tantam iustorum curam habet, vt etiam solicitus sit, ne quisquam eis etiam in verbis noceat.

111. CAue ne quidquam loquaris cum eo malum, nonne sufficiebat quod ei præciperet Deus, vt eum vel non percuteret, vel non offenderet; cur iubet vt nec malum quidquam loquatur, quia Deus tantam iustorum curam agit, vt etiam sollicitus sit ne quisquam eis etiam in verbis noceat, ita Seraphinus Port. *in quo parum quis alicui nocere possit sunt verba, stando precise in illis respectu factorum, nam verba volant, aerem verberant, sed hominem minime, cum ergo Deus dicat ipsi Laban ne offendat in verbis ipsum Iacobum, maximam de suis custodiam ad defendendum illis monstrauit.*

Seraph. Port.

Deus quodammodo iustis obsequitur.

112. *Caue ne quidquam loquaris cum eo malum*, diximus ex hoc habere Deum tantam iustorum prouidentiam, vt etiam solicitus sit ne quisquam eis etiam in verbis noceat, sed vt curam Dei erga iustos extollamus, aliquid ex prædictis verbis amplius ne inferre possumus? maxime equidem, nempe Deum etiam suis obsequentem & seruientem; ita cit. Seraph. *hinc habes* (inquit) *quod beati sunt omnes qui seruiunt Domino, quoniam sibi ipsis quodammodo seruientem habebunt.*

Deus vult vt iustus agnoscat curam quam illius gerit.

Caue ne quidquam cum eo loquaris malum, nonne satius fuisset ei præcipere domum suam regredi, & non vlterius progredi? impera igitur vt redeat, aduerte si præceptum regressus accepisset, haud hoc cognitum habuisset Iacob: bene igitur permittit vt Iacob conueniat, & ei non aspere, sed pacifice loquatur, vt agnosceret Iacob quantam sui Deus curam gereret, ita Chrys. *considera Dei prouidentiam non imperauit Laban, vt ad proprium reuerteretur; sed solum prohibet ne quid durum ac molestum cum iusto loquatur: quare & propter quid? vt discat per opera sua iustus quantam sui curam gerat Deus: nam si reuersus fuisset Laban, vnde sciuisset Iacob & vxores? ideo permittit ei vt abeat & lingua sua confiteatur quæ Deus dicit ad se, quo & iustus maiorem alacritatem habeat proficiendo, fiduciamque accipiat.* Chrys.

Peccatorum nomina silentio prætermittantur.

Caue ne quidquam loquaris, nonne appellatur Laban? an eius nomen ignoras? cur ergo non ait ei Deus: caue Laban, nā alloquens eius generum, Deus proprio nomine vocauit? ne mireris Deū nominasse Iacob, siluisse autē nomen Laban, quia peccatores etiam indigni sunt qui nominentur à Deo, *non audiuit* (inquit Rup.) *se vocantem ex nomine, vt vocare solitus erat Iacob, nec enim eius erat meriti quod eum uosset Deus ex nomine, sed tantummodo vidit scilicet iratum Deum comminantem & dicentem, caue.* 114. Rupertus.

Si Deus aliquem fauorem peccatoribus impendere videtur, hoc in gratiam non eorum, sed iustorum rependit.

115. *Caue ne quidquam loquaris*, cur homini indigno appares aut cum homine peccatore sermonem misces? cur ab idololatra longe nō recedis? indignus est tuo colloquio, ne Deum accuses immeritum alloquentem; si enim Deus aliquem peccatoribus fauorem impēdere videtur, hoc in gratiam non eorum, sed iustorum rependit, fauet cat. Græca, *quando Deus ad viros minime laudatos ac probos venit, id in gratiam sanctorum suorum facere dicendus est, vt ad Laban propter Iacob, ad Balaam propter populum suum Israel.* Cat. Græca.

Tunc Deus specialius iustis adest dum periclitantur.

116. *Caue ne quidquam loquaris aspere contra Iacob*, cur tunc ei imperium imposuisti, non autem cum apud eum commorabatur Iacobus? nonne tunc armis & odiis aduersus Iacob Laban incedebat, vindictam sumpturus ex eo quod è domo sua cum facultatibus & vxoribus discessisset? merito igitur tūc hoc ei præceptum imposuit, quia Deus specialius iustis adest cum in aliquo eminenti discrimine versantur: *vides* (inquit Lipp.) *quod nusquam Deus præsentior est fidelibus, quam dum grauius periclitantur, non enim dormit qui custodit Israel, terret malos ne bonos offendant.* Lippom.

Difficile est maledici frænare linguam.

117. *Caue ne quidquam loquaris aspere*, vel durius *contra Iacob*, non solum facta & violentiam, sed etiam verba prohibet, sed Deus nōne Angelum mittit, vt irati hominis coerceat linguam? cur ipsemet apparet vt frænum illi iniiciat? aduerte Labanum voluisse furti & rapinæ arguere Iacobum; ipsemet igitur Deus secundum aliquos apparet, quia adeo difficile & arduum est opus effrænem maledici præsertim irati hominis cohibere linguam, vt necesse sit ipsummet Deus illius linguam coercere.

Cum inimico reconciliato agendum est caute.

118. *Caue ne quidquam loquaris aspere contra Iacob*, in Hebræo, caue ne loquaris à bono vsque ad malum, quasi à malo homine (qualis erat Laban) & litigioso & iracundo, nec boni quicquam, imo nec etiam aue oporteat accipere, sēsus est, nolo quicquā beneuoli amiceque loquaris Iacob, cuius ergo illum retrahas, aut saltē tecū ille in pristinam redeat amicitiā: cur Deus non permittit vt ad pristinam Iacob Labani amicitiam redeat, cum consulat Deus vt omnes nos amore prosequamur? vt nouerimus expedire nonnunquam Deique voluntatem ita disponere, vti cum aliquibus nec commorandum nec colloquendum sit sine vllo dispendio charitatis, fauet Abulensis, in primi Regum capitis vigesimo quarto *quanquam tenemur inimicis veniam petentibus parcere, non tamen tenemur illis credere, nec redire in pristinam amicitiam, etiam spetant, si credimus quod non seruabant legem promissā, quod patet ex cit. loco Reg. vbi dicitur quod abiit Saul in domum suam, & David & viri eius ascenderunt ad tutiora, quamuis rex promitteret nihil amplius mali moliturum aduersus David.* Abul. in 1. Reg. c. 24.

Periculosior est tentatio hostis nostri blandientis quam territantis.

161. *Caue ne quidquam loquaris aspere*, ex Hebræo, caue ne loquaris à bono vsque ad malum, hoc est inquit Isidorus Clarius *ex sententia Hebræorum non loquaris ad eum bonum, vt reducas eum, nec malum vt ei noceas*, agit enim mundus contra Dei seruos & minis, & illecebris terret allicitque, in vtroque perfidus, sed cur prius ponitur ne loquaris bonum quā malum? quia longe periculosior est tentatio blandientis quam minantis, & ideo potius prima cauenda quam secunda. Isidorus Clarius.

Inuidia ita obtenebrat mentem, vt quæ illis debemus, asseramus eos nobis ea debere.

120. *Caue ne quidquam loquaris aspere*, quid putabimus Laban genero suo exprobaturum fuisse nisi somno diuinitus immisso prohibitus fuisset? an ingratitudinem tot beneficiorum in illum collatorum, & pristinam paupertatem inopiamque quam ipse suis opibus à Iacob profligasse se dici volebat? cum voluptas sit ingrato merita exprobare: sed nonne erat Laban plurimum Iacobo obnoxius, nec minoribus illi quam Iacob ipsi beneficiis deuinctus erat, nec ignorabat Labā pecuniam suam vigilantia & sudore generi sui insigniter multiplicatam: quomodo ergo ei suam exprobrasset ingratitudinem? vere satisfacit Hamer. *Laban oculos vsque adeo obtexere tenebræ, vt præ infamia haud quaquam sui compos, sua in Iacob merita exprobratum pergeret, interim oblitus quæ in illum Iacob contulisset.* Guill. Ham.

Odiosum est beneficia collata exprobrare.

121. *Caue ne quidquam loquaris aspere contra Iacob*, si vt diximus solum ei exprobrasset, ingratitudinem vel paupertatem subleuatam, cur impedit Deus illum ei obiicere? quia nihil ita odiosum est quā beneficiorum collatorum exprobratio, *Deus* (inquit cit. Hamerus) *Iacob verecundiæ consulens effrænem Labani animum compescuit, monuitque vt à verborū intemperie & ab ingratitudinis paupertatisque pristinæ exprobratione temperaret, est enim odiosum sane genus hominum officia exprobrantium quæ meminisse debet is in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit, lacerat animum, & premit frequens meritorum commemoratio, sed & extremum scelus est paupertatem inopiamque alicui exprobrare, quod raro Deus inultum esse sinit.* Guill. Ham.

Non tentamur supra id quod possumus.

122. *Caue ne quidquam aspere loquaris contra Iacob*, alii, caue ne durius loquaris ei, Labano mundum vel aduersarium nostrum designatum dicimus, cur impedit eum ne durius se habeat cum Iacob? si enim quāto quis durius certamen sustinet eo nobiliorem coronam possidet, si Iacob victor euadit, præmium eximium obtinebit; permitte igitur vt cum eo Labā non solum verbis, sed etiam factis agat durius: hoc non permittit Deus quia non patitur tentari vltra id quod possumus, 1. Cor. 10. quæ verba expendens Hier. ait, *non ampliorem nobis tribulationem venire patitur, quam sustinere possumus.* Hier. 1. Cor. 10.

VARIETAS.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXV. & XXVI.

VVLG. Iamque Iacob extenderat in monte tabernaculum, cumque eum consecutus fuisset cum fratribus suis, in eodem monte Galaad fixit tentorium.
Sept. Iacob fixerat tabernaculum suum in monte: Laban autem statuit fratres suos in monte Galaad.
Cald. Laban collocauit fratres suos in monte Galaad.
Pag. Et Laban fixit cum fratribus suis in monte Galaad.

VVLG. Dixit ad Iacob, quare ita egisti vt clam me abigeres filias meas tāquā captiuas gladio?
Sept. Quid fecisti, vt quid occulte aufugisti & furatus es me, & abduxisti filias meas, quasi captiuas gladio?
Caldeus. Quid fecisti & celasti à me & duxisti filias meas.
Pag. Quid fecisti & furatus es cor meum?
Oleast. Quid fecisti, vt furareris cor meum & minare fecisti filias meas?

CONCORDIA.

Licet sit idem sensus apud Septuaginta in his verbis, statuit fratres suos in monte Galaad, ac cum illis nostri interpretis scilicet fixit tentorium, attamen verbum תקע taka proprie figere & tendere significat.
De hac phrasi Hebraica nempe furatus es cor meum, superius diximus: quæ nihil aliud denotat nisi quod me inscio & inconsulto fugisti verbum נהג nahag licet minare, significet, magis proprie autem ducere denotat.

EXPOSITIO.

Iamque Iacob extenderat in monte tabernaculum; locum enim optimum pascuis compererat, & ideo vt greges sui parumper à labore itineris recrearentur, voluit in hoc monte Galaad aliquantulum commoraris *cumque consecutus eum fuisset cum fratribus suis*, & cum attigisset eum Laban cum cognatis suis in eodem monte *fixit tentorium* vt cum eodem fœdus iniret & pacifice loqueretur.

Quare ita egisti? cur mecum ita te gessisti, potius enim hostis personam quam generi refers, *vt clam me inconsulto abigeres filias meas quasi captiuas bello*, sicut videlicet pecudes furto à prædone abiguntur, & bello capti ante rhedam victoris trahuntur serui, sic filias meas charissima pignora tanquam captiuas tecum duxisti, non tanquam vxores.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Magnam vim habet imperium Dei etiam erga impios.

123. *Cum consequutus eum fuisset in eodem monte fixit tentorium*, cur sciens ibidem esse Iacob, armata manu in eum non irruit, vindictam ab eo exigens, quod ita fugam arripuisset? reuoca in memoriam imperium factum Labano de non offendendo nec etiam in verbis asperioribus lædendo Iacob: ne scisciteris igitur cur solum pacifice fixit tentoria: quia magnam vim habet imperium Dei etiam erga impios: quod obseruat Abul. *ex hoc patet quod iam Laban non erat ferus vt ante fuerat, cum incepit pergere Iacob, quia non irruit in eum subito vt hostis, sed fixit castra in eodem monte vt pacifice loqueretur, & pactum inirent*, & Lipp. *vide quomodo propter visionem prædictam non est ausus Laban inuadere Iacob.*

Abul.

Diabolus in cruce Dei filium agnouit.

124. *Cum consequutus eum fuisset*, nempe Iacobum qui iam extenderat tabernaculum suum in monte, hoc exponens mystice Hugo Card. ait, Christus extendit tabernaculum suuum, id est corpus in monte id est in cruce Psal. 18. in sole posuit tabernaculum suum, id est in feruore persecutionis & tribulationis corpus suum, sed si Labano humani generis aduersarius intelligitur, quomodo verum esse potest quod Iacob est consequutus? quomodo enim diabolus Christum Dominum consequi potuit? consequutus est eum tunc, quia inquit cit. Card. *tunc primum agnouit ipsum esse filium Dei, vnde sicut per mulierem totum genus humanum perdidit, ita vxorem Pilati totius generis humani salutē visus est impedire, quando misit eam ad Pilatum, quæ dixit nihil tibi & iusto illi: multa enim sum passa hodie per visum propter ipsum.*

Hugo Card.
Ps. 18.

Iratus animus difficile sibi temperat.

Quare ita egisti vt clam me abigeres filias meas &c. 125.
cur abductas filias à Iacob quereris, non vti vxores, sed vti mancipia bello capta, non ad coniugalem vitam, sed ad ferendam seruitutem; cum falsissimum sit eas secum hoc modo modo duxisse, cum potius nihil eis inconsultis egerit, ne mireris ita falso & indigne loquutum, iratus enim animus qualiserat Laban difficile sibi temperat quin opprobria effutiat, audiamus hoc à Ioseph libro primo antiquitatum capite decimo nono *sequenti luce Labanus Iacobum ad colloquium euocat, non dissimulans oraculum, cumque ille fidei eius se commisisset, cœpit hominem accusare, exprobrans quod pauperem: omniumque egenum suscepisset, & de suis facultatibus abunde ipsi suppeditasset, propterea filias*

Ioseph. l. 2. antiq. cap. 19.

inquit, tibi coniunxit putans hoc pacto beneuolentiam erga nos tuam fore firmiorem, ita vero nec matrem tuam, nec communem sanguinem, nec vxores tuas apud me ductas, nec liberos quorum ego auus sum reueritus, non aliter quam hostem me tractasti, respuisti mea bona, & quæ vix hostis hosti faceret, tu cognatus è sorore nepos genere hostis vt domesticus conuictor mihi fecisti.

Diuina adiutis prouidentia nihil aduersi contingit.

Quare ita te gessisti, verba ne proferas, sed verbera porrige aduersus hominem clam filias tanquam captiuas abducentem, vt asseris? nonne præceperat ei Deus vt ne aspere quidquam ei ageret? non verbere aut gladio igitur eum perculit, quia diuina adiutis prouidentia nihil aduersi contingere potest; ita Chr. *vide quomodo Dei præceptum magnum illius calorem repressit; quando enim diuina prouidentia nobis assistit, non solum malorum hominum insidias aufugere possumus, sed & si in bestias incidamus nihil aduersi nobis euenit, omnium enim Deus suæ virtutis abundantiam declarans, & bestiarum mutat naturam & in oues mansuetas transformat, non quod bestialem eis naturam prorsus auferat, sed relicta ad tempus natura eas ostendere facit ouium morem & naturam.* Chrysost.

Habitus mali non facile reprimuntur.

127. *Quare ita egisti vt clam me abigeres filias meas tanquam captiuas gladio?* nonne imperauerat ei Deus vt nihil asperum contra eum loqueretur? quomodo igitur indigna & falsa obiicit? quomodo in opprobria consurgit & calumnias adinuenit, cum ab oraculo Dei prohibitus fuerit à iurgio & violentia? quia cuiuis homini arduum est vt innatam animi passionem aut omnino reprimat, aut saltem moderetur.

Impius alios similiter iudicat peruersos.

128. *Quare ita egisti vt clam me abigeres filias meas tanquam captiuas?* quid ai Laban: nonne amantes vxores dilectum maritum sequuntur? cur ergo eum tanquam tyrannum arbitraris? tum nonne tu odiis iniuriisque sicut prædo ac violentia ferocitateque tyrannus filias indotatas viro tradidisti, nec non substantiam viri sudoribus comparatam surripere molitus es, imo eripuisti? cur igitur innocentem accusas Iacobum? prædonem vocas? tyrannum inclamas, quia ea est peruersorum hominum conditio, vt quod mali & peruersi perpetrãt, aliis obiiciunt & incusant quod obseruat D. Aug. in Psal. 65. *vide ne forte quod reprehendis in alio cogites facere, & ideo in illum inclamas non quia fecit redi ad te intus, esto tibi iudex.* S. Aug. Psal. 65.

Impius culpam suam reiicit in pios vt odio habeantur.

Quare ita egisti vt clam me abigeres filias meas tanquam captiuas? nonne tua fraude induxisti Iacobum in fugam? nonne odiis & calumniis in eum impulisti & quasi coegisti, vt à domo tua discederet? cur ergo eum arguis quod discesserit? cur eum fugæ accusas? qui impius suum crimen in pium reijcit vt odio habeatur, *quamuis scires* (inquit noster Ferus) *se perfidia sua dedisse causam iusto fugiendi, ingenue tamen dissimulat & omnem culpam in iustum reijcit, & cum deberet deprecari culpam ac iustum reconciliare, vltra eum arguit, sic mundus sua peccata dissimulat, & omnem culpam in pios reijcit: sic Achab Eliam criminatur, quod turbaret Israel, 3. Reg. c. 18. cum ipse impius rex peccatis suis esset causa malorum.* 119. Noster Ferus. 3. Reg. c. 18.

Mundus delitias suadet.

Quare ita fecisti vt clam me abigeres filias meas? 128. Philo addit cur inscio me fugam moliris? cur increpas fugientem, cum iure merito à domo tua discesserit, timens ne calumniis filiorum persuasus, aliquid infœlix in eum auderes moliri? quod considerans cit. Philo ait quia sensus amat Laban eosque magis in actionibus suis quam mentem sequitur, & increpat; cur inscio me fugam moliris? quibus ergo studiis velles, Laban Iacobum deditum? *vt maneres* (inquit) *in deliciis corporis opinionibusque quæ ad corpus pertinent, & res externas diiudicant.* Philo.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVII.

VVLG. Cur ignorante me fugere voluisti, nec indicare mihi vt prosequerer te cum gaudio, & canticis, & tympanis, & cytharis?

Sept. Si annuntiasses mihi, dimisissem vtique cum lætitia, & cum musicis, tympanis & cythara.

Cald. Quare occulte abisti, & celasti à me, & non indicasti mihi vt dimitterem te cum gaudio?

Pagninus. Vt quid abscondisti te vt fugeres & furatus es me, & non indicasti mihi, & dimisissem te cum lætitia.

CONCORDIA.

PLura quam apud Sep. scilicet cur ignorante me fugere voluisti? sed ideo ea repetere noluerunt, quia in præcedenti versu hoc idem posuerunt, tamen repetitiones istæ non sunt superfluæ, magni enim doloris exprimunt acerbitatem.

EXPOSITIO.

CVr ignorãte me fugere voluisti, me etiam insalutato discessisti, quod attentare non debueras *vt prosequerer te cũ gaudio &c.* hoc dixit Labã, quia veterum consuetudo erat non solũ hospites humaniter excipere, verum etiam abeũtes summa cum humanitate prosequi: hanc igitur veterũ ciuilitatem in abeũtes hospites significat Labañ, quia se Iacob consilio defraudatum queritur quod se inscio profectus est.

CONCEPTVS

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Impij opportunam benefaciendi occasionem non accipiunt.

131. *CVr ignorante me fugere voluisti &c. vt prosequerer te cum gaudio & canticis &c.* infensum genero suo semper se exhibuit Laban eaque de causa se ab eius domo clanculum subducens in terram suam ire contendit, fugientem tamen assequutus sic cum illo disceptat; te prosequerer cum gaudio, itane modo? opportuno tempore per viginti annos seruiui tibi inquit Iacob, quatuordecim pro filiabus, & sex pro gregibus, immutasti quoque mercedem meam? ac si diceret nunquam mihi vel vnam lætitiæ horam per longissimum viginti annorum spatium dedisti, sed omni modo molestus & dura tractatione vexasti, & tam gratum mihi ac iucundum modo te præbes, cum benignitatis tempus minimè adest, quam ergo amens essem si tibi fidem adhiberem:
Oleast. ita ad hæc verba pensitante Oleast. *impij nunquam didicerunt bona facere, nisi cum non est tempus faciendi.*

Cantus & musicæ dissonæ & inhonestæ non sunt admittendæ.

132. *Cur ignorante me fugere voluisti &c. vt prosequerer cum gaudio & canticis*, Sep. cum musicis, quid huic congratulationi respondes Iacob? an ita ingratus vt saltem ei gratias non rependas? sed ne Iacobum arguamus ita animi ingrati, sic enim eum respondentem introducit D. Amb. Epist. 4. ad Irin.
S. Amb. quomodo (inquit) me demisisses? an cum lætitia tua quæ plena est mœstitudinis, cum tympanis scilicet atque organis immoderata postulantibus ex sonis tibiarum suauibus insuauia resultantibus, sonis dissonis, crepitibus discrepantibus, vocibus mutis, tymbalis animam ferientibus? hæc sunt quæ ego fugi: sed cur ea fugisti cum auribus sint gratissima? quid enim iucundius quàm musica suauis; quidue suauius cantu sonore? nihilominus respondet, hæc sunt quæ ego fugi, quia sunt libidinis fomenta, quia ex eis mo-
S. Antonius, 3. p. tit. 18. c. 5. §. 4. rum peruersitas oritur, si sint profana: legendus est D. Antonin. 3. p. tit. 18. c. 5. § 4. vbi docet nihil potentius esse ad eneruandam animam quam lenocinium melodiæ, ac sic concludit, *difficile aliquis inuenitur leuis vocis & grauis vitæ, quippe cum vocis leuitas cantum desideret, & vitæ grauitas planctum, vide infinitos tam viros quam mulieres tanto peioris vitæ quanto melioris vocis.*

Impij musicæ profanæ amantissimi, iusti è contra.

133. *Cur ignorante me fugere voluisti &c. vt prosequerer te cum canticis & tympanis & cytharis?* cur tot instrumenta quibus delectaris, memoras, cum ea inuisa & ingrata habeat Iacobus? sed ô Iacob, cur ea non habes in pretio cum ea socer tuus habeat gratissima? ne hoc inquiras quæso, cum scias impios musicæ profanæ amantissimos & cupidissimos, probos autem ea in ferre moleste eisque iniucundam esse, hoc
Basil. in Isa. audiamus à Basil. ad illa verba Isa. 6. væ qui consurgitis mane ad ebrietatem, *cytharæ*, (inquit) *psalterij inuentor fuit Iubal qui ex genealogia sibi conuenien-*
Psa. *ti nempe ex Cain prognatus scribitur, huiusmodi musices ac cytharæ fuit amator Laban, sed eam auersatur Iacob vt quæ impedimento sibi futura esset ad inspiciendum opera Domini.*

Profani cantus sunt diabolica inuenta quibus repellendis diuina harmonia adhibita.

Cur ignorante me fugere voluisti &c. vt prosequerer te cum canticis, diximus his non delectatum canticis quia profana erant, quæ audire non consulit 134.
Hieronymus scribens in Epist. ad Furiam, cantor (inquit) pellatur vt noxius, fidicinas & psaltrias & istiusmodi chorum diaboli quasi mortifera syrenarum carmina depelle ex ædibus tuis; sed si cantica ita vitari suadent sancti, & Iacob ea inuisa habuit, cur Deo cantica persoluimus, imo cur ea iubet in laudem suam decantari? quia profanis canticis repellendis necesse fuit diuinam harmoniam adhiberi? *ne* (inquit D. Amb. in Psal. 41. *dæmones lasciua &* S. Amb. in Psal. 41.
meretricia cantica introducentes omnia euerterent, psalmos Deus construxit, vt ex ea re simul caperetur vtilitas & voluptas: & paulo post, *quemadmodum vbi est cœnum, eò porci concurrunt, vbi autē sunt amata & suffitus apes illic habitant: ita quidē vbi cantica sunt meretricia, illuc congregantur dæmones, vbi autem cantica spiritualia, illuc aduolat spiritus gratia & os sanctificat animam.*

Peccator quamuis liber, seruus est, iustus autem quamuis seruus videatur, liber est.

Cur ignorante me fugere voluisti &c. cum non de- 135
ceat hospites insalutatos relinquere, cur Iacob prius facultatem abeundi non postulauit, & salutato tandem hospite recessit? suspicabimur te facultates soceri tui eripuisse, cum eo inscio fugæ te commiseris: nonne vidimus Labanum peccatorem esse? quo posito, sic Amb. Ep. 4. *multorum dominorum mancipio* cit. Amb
se subijcere non debuit vt ab eo tanquam seruulus di- ep. 4.
mitteretur. quasi diceret, Laban mancipium erat, quia seruiebat peccato, Iacob vero liber, quia seruiebat Deo, non debuit igitur liber subijci seruo, præsertim in iis quæ ad Deum pertinent; discessus autem Iacobi à domo Laban à Deo imperatus erat.

Via ad cœlestem patriam non voluptas aut delitiæ profanæ.

Cur ignorante me fugere voluisti &c. vt prosequerer cum gaudio & canticis, quid ais Laban, nonne 136.
compertum tibi est Iacob tendere in terram promissionis, gloriæ typum? cur igitur musicas, cantus, pompam & acclamationes offeris? ne mireris, infidelis enim homo cum esset arbitrabatur potius iucundam deliciis plenam, quam laboriosam vitam à Iacobo pergente ad patrem Isaac denotantem cœlestem, sed errabat demens; via enim ad gloriam, non honor, non pompa, non voluptas; sed persecutio, sed tribulatio; fauet Diuus Ambrosius epistola quarta ad Irin. *non talibus deductoribus nempe* Amb. ep.
canticis, tympanis, gaudio ad Ecclesiam Christi per- 4. cit. ad
uenitur, adde nec gloriam, *ad quam tendebat Iacob* Irin.
fugiens vmbram inanium rerum, præferens insensibilibus simulachris virtutum spirantem decorem plausibilibus præponens seria, credidit non immerito Iacob nemini ad cœleste regnum viam per prospera; sed potius per aduersa muniendam.

Hoſpites non ſolum cum lætitia excipiendi, ſed cum proſpera acclamatione remittendi.

157. *Cur ignorante me fugere voluiſti &c. perſequerer te cum gaudio & canticis:* nonne ſufficiebat Iacobum egenum excepiſſe & pauperem maxima cum humanitate? cur ergo triſte, ſi notus fuiſſet tibi eius receſſus è domo tua cum maxima lætitia eum dimiſſurum? quia hoſpites non ſolum accedentes cum lætitia excipiendi, ſed abeuntes cum proſpera & fauſta acclamatione dimittendi: ita Guill. Hamer Guill. Hamer. *liquet ex multis locis veteres hoſpites non ſolum comiter tractaſſe, verum etiam ſumma cum humanitate perſequutos.*

Impij peruerſam voluntatē blanditiis abſcondūt.

158. *Cur ignorante me fugere voluiſti &c. proſequerer te cum gaudio & canticis.* cur ita loqueris, cum in mente habeas eum ſuis facultatibus ſpoliare, nec non duriſſime cum eo agere; quid commune habet odium & arma, cum muſicis & tympanis? ne dicas ergo te proſequuturum generum cum gaudio & cytharis: hæc eſt impiorum conditio, vt peruerſam voluntatem blanditiis operiant, & ſic facilius circumueniant quod obſeruare videtur Rupert. *hæc dicens cauit quidem iuxta comminationē Dei, ne loqueretur* Rupert. *quidquam durius contra Iacobum, ſed ipſam cautelam ſuam mendacio fatuauit, itaut manifeſte ex ore ſuo redarguendus ſit, ſic enim hæc illum cura tangebat quod non fuiſſet paſſus Iacob vt proſequeretur ſe cum gaudio & canticis, quare illum ſicut ipſe fatetur, corripuit Deus, ne quidquam durius loqueretur: rectius ſibi cauiſſet ſi verum confidens Deo & bone merito clienti dignam ſatisfactionem citius obtuliſſet.*

Mundus hypocrita.

Cur ignorante me fugere voluiſti &c. proſequerer te cum canticis & gaudio; nonne impudentiſſimus eſt in talia prorumpens verba: cum ſi in tua ſitū eſſet poteſtate, duriſſime cum Iacob te gerere; cur ergo blanditias ſimulas; vbi immanitas eſt? cur amorem fingis cum plenus ſis odio? nonne diximus typum mundi fuiſſe Laban? ne mireris igitur ita diſſimulantem Laban, mundus enim vere hypocrita eſt *Laban fingit ſe amicum*, inquit Andreas, *cum tamen hoſtis eſſet, deduxiſſem inquit te cum gaudio, ſic mundus aliter loquitur, aliter ſentit; va duplicibus corde!* 139.

Impij ſic iuſtū abhorrent, vt licet eis ſit maxime vtilis, à ſe tamen eum eliminare deſiderant.

Cur ignorante me fugere voluiſti; proſequerer te 140.
cum canticis & gaudio, mirabile quidem, quanam fronte hunc audet proferre homo auarus, auri rerumque cupidiſſimus; Iacob domi ſuæ commorans eum ditauerat, beatumque in terrenis effecerat, confeſſus ipſemet inſuper quod Dominus eum benedixerat, propter illius diligentiam, ſtrenuitatem, & fidelitatem, nec non fœlicitatem eius in paſcendis gregibus agnoſcebat, & tamen hoc non obſtante ait, quod ſi ei profectionem indicaſſet, cum canticis & cytharis eum proſequutus fuiſſet, permiſiſſe eum abire nulla interpoſita mora: cur hoc quæſo? vnde tanta cæcitas & dementia, niſi ex iuſtitia Iacob, & iniquitate Laban? Iacob iuſtus, Laban iniquus, diſſimilitudo ergo vitæ in cauſa fuit, vt nequaquam in domo vnà habitare ſimul poſſent, vnde lætanter cum gaudio, cum canticis eum dimiſiſſet, etiam ſi inde & infinita ex profectione Iacob euentura ei incommoda eſſent, quia nullum impiis maius incommodum quam cohabitatio bonorumque aſpectus, ob vitæ diſſimilitudinem.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXVIII.

VVLG. non es paſſus vt oſcularer filios meos & filias, ſtulte operatus eſt, & nunc quidem. *Sept.* Nec ſum dignus habitus oſculari paruulos meos & filias meas, nunc autē imprudenter egiſti. *Cald.* Et non permiſiſti me? *Pag.* Et non dimiſiſti me nunc ſtultè egiſti faciendo. *Arias.* Nunc ſtulte egiſti.

CONCORDIA.

SOlum habemus ſtulte operatus es, ſed in Hebræo additur עשׂו aſo faciendo, ſed cum ſit hebraiſmus, ſonans apud nos inerudite, omittitur. verbum סכל ſacal imprudenter, ſtulte vel ſine conſideratione aliquid facere ſignificat.

EXPOSITIO.

NOn es paſſus, non permiſiſti vt oſcularer filios meos, quia auus erat filiorum Iacob & ideo filios ſuos nominat & filias ſuas nempe Rachelem & Liam, oſculabantur autem ſe inuicem parentes in ſignum amoris, cum ab inuicem ſeparabantur, *ſtulte operatus es*, ſcilicet me inſcio fugiens & non permittens omni cum humanitate te cum vxoribus & familia dimittere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prudentia piorum ſtultitia impiis videtur eſſe.

141. NOn es paſſus vt oſcularer filios meos, ſtulte operatus es, cur eum imprudentem, eſſe aſſeris, cum prudentem mirari deberet? nam diſcretio eſt non exigua familiæ ſuæ conſulere, vxorum & liberorum curam gerere, Dei iuſſa exequi, ſi attente generum conſideres Dei imperanti obtempe-

raſſe

tasse, suæ consuluisse familiæ alendæ agnosces, ne dicas igitur stulte operatum? imprudenter nihilominus egisse clamat, quia prudentia piorum impiis videtur esse stultitia: fauet noster Ferus, *quod addit stulte egisse, merum mundi ingenium ostendit cui stultum videtur quid pii faciunt, non stulte egit iustus patriam repetendo.* Noster Ferus.

Stultus peccator alios similiter dementes esse iudicat.

142. *Non es passus vt osculares filios meos, stulte operatus es,* si attente consideremus opera Labani vt deos colere plures, cum vnus sit cœli & terræ Deus, mercede fraudare benemeritos, non stare promissis, opprobriis innocentē persequi, nonne dicemus hāc meram dementiam? cur igitur iudicii expertē & stultum proclamat Iacobum? quia stultus peccator alios similiter mente captos iudicat & arbitratur.

Labores iustorum quasi labores sunt, sed verum gaudium, vera libertas.

143. *Non es passus vt oscularer filios meos & filias,* de quibus antea loquens dixerat, quare ita egisti, vt clā abigeres filias meas quasi captiuas gladio? cur non dixit absolute captiuas, sed quasi captiuas? nam pura calumnia erat quod quasi captiuæ abducerentur, licet impie maleque cogitasset, proprie tamen & si nesciens est loquutus, nam vere non captiuæ, sed quasi captiuæ videbantur abduci, velut captiuę non tamen erant, sed Dominæ, sed vxores, sed in delitiis habitæ, vnde labores illi derelictionis scilicet domus paternæ, itineris ardui, viriquæ sequelæ, non vere erant labores sed requies, non vere captiuitas sed quasi captiuitas, imo potius libertas, quod perlucide dixit Augustin. in Psal. 48. in illa verba, verumtamen Deus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperit me, vbi postquam dixit in hac vita nihil aliud superesse nisi laborem, pressuram, tribulationem. hic ergo quid? ait, labor, pressura, tribulatio. tentatio, nihil aliud speres, tamen gaudendum asserit in spe futura, iuxta illud dictū Apost 1. ad Corinth. 6. semper autem gaudētes; quod quomodo sit impossibile, semper in tantis gaudere tribulationibus, respondet quia sanctorum mœstitia in istis non est vera mœstitia, sed quasi mœstitia, non vera tristitia, sed quasi tristitia, non vera captiuitas, sed quasi captiuitas, ob quod Apost. dixit quasi tristes, semper autem gaudentes, *tristitia nostra,* inquit sanctus, *habet quasi, gaudium nostrum nō habet quasi, quia in spe certe est: quare tristitia nostra habet quasi? qui sicut somnus transit, & dominabuntur recti in mane, nouit enim charitas vestra, quia qui somnum indicat addit quasi, dicebam quasi loquebar, quasi prandebam, quasi equitabam, quasi disputabam, totū quasi, quia cum euigilauerit, non inuenit quod videbat, quasi thesaurum inueneram, dicit mendicus; si quasi non esset, mendicus non esset: sed quia quasi erat, mendicus est: itaque modo qui ad lætitias sæculares oculos aperiunt & cor claudunt, transit quasi eorum, & venit verum ipsorum, quasi ipsorum fœlicitas est seculi, iterum ipsorum pœna est, nostrum autem quasi, tristitia est, gaudium nostrum non est quasi, non enim ait Apostolus quasi gaudentes, semper autem tristes, aut quasi tristes, & quasi sēper gaudētes, sed ait, quasi tristes, semper autem gaudentes,* nil melius, quod cōfirmat prosequens S. eadem Apostoli doctrina, quādo ait *sicut egentes, multos autem locupletantes, quasi nil habentes & omnia possidentes,* cum hoc diceret inquit sanctus, *nil habebat Apostolus, omnia sua dimiserat, diuitias nullas possidebat, & tamen ipsum nihil habere, quasi Apostoli erat, quasi egebat, non autem quasi sed vere multos ditabat, quasi nihil habebat, nō autem quasi sed omnia possidebat, vnde vere omnia possidebat, quia omnium creatori adhærebat,* quid pulchrius dici potuit? paupertas Dei seruorum non est paupertas, sed quasi paupertas, quia omnium creatori, qui summe diues est, adhærent, sic tristitia, non est tristitia, sed quasi tristitia, quia summo gaudio coniunguntur. Aug. in Psal. 48. 1. Cor. 6.

Oscula honesta signum expeditionis, & amoris teneri argumentum.

Non es passus vt oscularer filios meos, cur eis oscula præbere voluisti? indecens enim hominem osculari, si dixisset vt eis meam impertiissem benedictionem, hoc mihi magis arrideret, patris enim est filiis benedicere, tum cur potius in discessu eos osculari voluisses? satisfacit Abul. q. 20. in Ruth. *osculum erat signum expeditionis,* quod autem sit teneri argumentum amoris, probat ex eo quod Ruth accepto osculo à Noemi voluit eum propria derelicta patria comitari, sic autem ait, *postquam osculata est ipsam Noemi causata est quadam teneritudo amoris, ita vt difficilius quam prius videretur recedere ab ea.* 144. Abul. q. 20. in Ruth.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVIII.

VVLG. Valet manus mea reddere tibi malum, sed Deus patris vestri dixit heri mihi, caue ne loquaris contra Iacob quidquam durius.

Sep. Et nunc valet manus mea tibi malefacere, Deus autem patris tui dixit ad me dicens, custodi te ipsum, ne forte loquaris cum Iacob mala.

Cald. Et potestas in manu mea, vt facerem vobiscum malum, sed Deus patris vestri hesterna nocte ait mihi, dicens: caue ne loquaris cum Iacob à bono vsque ad malum.

Pag. Est fortitudo in manu mea ad faciendum vos biscum malum, &c.

Arias. Est ad fortitudinem manus mea ad faciendum vobiscum malum.

Vatab. Est in facultate vel potentia manus meæ.

CONCORDIA.

EAdem sententia est in Hebræo ac in vulgato, licet sub aliis verbis in vtroque contineantur, verba enim, est fortitudo in manu mea ad faciendum malum, Hebraismum continent, significantem possum tibi nocere. אמש emes aliquid amplius dicit quam heri, nempe nocturnam partem hesterni diei.

EXPOSITIO.

Valet manus mea reddere tibi malum, possem tibi non leuiter nocere: viris enim fortissimis & iis armis instructis accinctus sum, tu autem solum pastores habes in comitatu, *sed Deus patris vestri*, quem vos & Isaac colitis, *dixit mihi heri*, apparuit nocturno tempore diei elapsæ, *& dixit caue ne loquaris contra Iacob quidquam durius*, expone sicut superius.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Ita ab Angelis adiuuatur homo, vt suum protectorem nempe Deum, hoc nomine vocet, sicut benefactores dicimus Mæcenates.

145. *Deus patris vestri dixit mihi heri, caue ne quidquam, &c.* nonne ille idem est de quo loquens Iacob: dixit Angelus Domini ad me in somnis, ego sũ Dominus Bethel vbi vnxisti lapidem, & votum vouisti, quibus verbis quæstionẽ mouet D. Basil. lib. 2. contra Eunomium, cur qui se Deum vocat, vocatur à Iacob Angelus Dei? enimvero qui loquebatur, imodo ait ego sum Deus Bethel, & idem in Bethel ait, ego sum Deus Abrahã, nihilominus Iacob de eodẽ fatus ait, dixit Angelus Domini ad me, cur quẽ Deus scis, Angelũ nominas? aduerte gaudere passim homines beneficas sibi excellentias de notissimorum benefactorum & patronorum tribuere vocabulo, sicut scimus dici Mæcenates qui alios beneficiis cumulant & protegunt: forte ergo quem Deum scit, Angelum nominat, quia de naturæ in homines beneficentissimæ vocabulo de notissimi hominum patroni, curatoris nomine maluit diuinum numen appellare, Deum optimum, quem tutorem & curatorem rerum suarum singularem experitur: vocat Angelũ cuius est hominibus patrocinari, quippe vbi homines beneficiis cumulantur, vbi promouentur, clare cernitur officium Angeli: Danielis 10. ait Gabriel Angelus quod post Danielis orationes Domino præsentatas & prælium commissum cum Persarum Angelo, ego remansi ibi cum rege Persarum, quod sic ibi exponit Rupert. *quid autem cõmodi Gabrielis remissio iuxta regem Persarũ attulerit, patet ex sacra historia, quæ docet Cyrum instinctu Dei, captiuitatẽ Iudæorum soluisse, & qualiter multis armis post Assuerus retentus fuerit à Domino, ne potissimũ Amani consiliũ perficeret, vnde hæc tam fæliciter euenerunt, nisi quia bonus iste Angelus remansit iuxta regem Persarum*, vbi enim de hominum salute agebatur, conspicua erat Angelorum negotiatio.

Danielis 10.

Rupert. in Da.

Inimici quam amici efficacius testimonium ad aliquam veritatem confirmandam.

146. *Valet manus mea reddere tibi malum, sed Deus patris tui heri dixit mihi, caue ne loquaris cõtra Iacob quidquam durius*, quasi diceret, sufficiẽtes sunt mihi vires, satis est mihi potentiæ ad te opprimendũ, nisi me impediret Deus quem colis, & quem ego scio & confiteor me ipso lõge potentiorẽ, at quorsum hæc à Labano de Deo Iacobi tam illustris commẽdatio? D. Chrys. arbitratur vt filias Liam & Rachelem adhuc in fide nutantes & suis adhuc idolis adhærẽtes in fide confirmaret, sed quid ita? nonne efficacius erat Iacobi testimonium ad Liæ & Rachelis animos illustrandos, ac veræ fidei & religioni subiiciendos? nequaquam sane, auctore Chrys. cũ hoc vt pote ab amico inualidum, illud vt pote ab inimico validissimũ videretur, *neque enim*, inquit, *si fide digna erant, quæ Iacob dicebat, vel quia à Laban dicebantur, qui adhuc idola colebat, semper enim infidelium & aduersantium religioni testimonia maiorem habent fidem, & hoc est ex omnipotenti sapientia Dei, vt inimici veritatis fiant testes veritatis, & lingua sua prædicent.*

Chrys. ho. 57.

Potentes à Deo iudicante, ne noceant, coercentur.

Valet manus mea reddere tibi malum, auarus Laban, passionibus plenus, pessimoque prosequens Iacobum animo ac volũtate, vt scilicet eum perderet, occideret, dissiparet bona, facultatesque illius eriperet, quid eum à tanto cõpescuit malo, cũ posset illud committere? audiamus quid ipsemet fateatur, Dominus patris vestri dixit mihi, caue ne loquaris cõtra Iacob quidquã durius, timet Deum minantẽ, Deum iudicem; nam si hunc timorem, si hanc à Laban cogitationem auferas, quid esset sufficiẽs ad reprimẽdas inuidiæ, iræ, cupiditatisque passiones, quę eum vrgebãt? Deum non extimuisset, homines veritus fuisset, nullum impedimentum aut suæ malitię frœnum habuisset, occidisset, diripuisset, adfuit Dei iudicis (nam in Hebræo est Elohim) maiestas, sicque iræ rabiem continuit, *quia Deum enim sciebat ad pugnam contendentem*, inquit Chrys. ho. 59. *& cõtra iustum insurgere volẽtem verbo, mentem ei quasi aufert, & dicit. serua te, ne loquaris cum Iacob mala, perinde ac diceret, caue ne Iacob offendere coneris, sed serua teipsum, cõtine, malum tuum, impetum comprime, furorem refrena, iratum tuum animum, & ne vel verbo ipsum contristare velis*, quandonam & quomodo hic potens se cohibuisset nisi Deum iudicem extimuisset? 147.

Chrys.

Impii bona facere possunt, sed nolunt, mala autem libenter perficiunt.

Valet manus mea reddere tibi malum, & redderes sine dubio, nisi te voluntas Dei reprimeret, sed cum in tua potestate situm sit bene operari Dei gratia adiutus, cur non ais manus mea valet tibi bonum reddere? & reuera ita agere teneris, cum tot beneficiis in te collatis Iacobo sis adstrictus; dic ergo rependam tibi grates, facultates tibi ablatas restituam, id enim possum exequi: non ita loquitur, cum enim sit impius, mala libenter perficit, & bona quæ exercere potest, negligit & non operatur, *hoc interest*, inquit Oleast. *inter bonos & malos in bonis & malis faciendis, quod bonis satis est posse nocere, non nocere tamen, boni vero in bonis posse bene agere satis esse non putãt, nisi facultatẽ benefaciendi opere impleant, impii vero contra bona posse facere volunt sed non faciunt, mala vero exequuntur, neque potentia contenti sunt; de bono enim diuite scriptum est quod potuit transgredi & non est transgressus, facere malum, & non fecit.* 148.

Oleast.

Bona quæ amicis impendimus, ne iactemus.

Nunc quidem valet manus mea reddere tibi malum, sed Deus patris tui dixit; caue ne loquaris durius 149.

contra

contra Jacob, cur non aperuit Deus ipsi Iacob, quod curam sui gerens præceperat ipsi Laban, vt nihil attentare moliretur in suum detrimentum? noluit ipsemet id aperire, vt nos doceret beneficia quæ amicis impendimus, non iactare, sed celare, *audis hic*, inquit Oleast. *quia bonus amicus sit Deus, qui non iactat bona quæ pro amicis facit: cupitque eos potius ab alio quam à se audiri quæ propter eos bona fecerit.* Oleast.

Impiorum maxima est in suis delictis obstinatio.

150. *Nunc quidem manus mea valet tibi reddere malum sed Deus patris tui dixit, caue &c.* cur non dixisti, Deus cœli & terræ vel Deus noster, vel absolute Deus, non autem Deus patris tui? quia ita pertinax in infidelitate sua vt nollet ipsum verum Deum agnoscere ac fateri: fauet Abulē. *patet hic mala voluntas Laban quia licet vidisset Deum minantem sibi & mouentem eum ad loquendum, tamen eum vt Deum recipere noluit nec colere, nec vocauit eum Deum absolute, nec Deum verum, sed Deum patris sui, quasi dicat, non est Deus meus.* Episcop. Abulens.

Impij, Deo impellente contra seipsos testimonium ferre coguntur.

15. *Nunc quidem manus mea valet tibi reddere malum, sed Deus patris tui dixit, caue &c.* cur Iacob non blandiris? cur ei male affectum animum tuum aperis? posses enim dicere te ad eum salutandum accessisse, aperit Deum præcepisse sibi vt malam erga Iacob deponeret voluntatem, quia impii Deo impellente contra seipsos testimonium ferre coguntur, *sic mali homines*, inquit Lipp. *coguntur Dei virtute aliquando dicere veritatem contra se, sicut patet de Balaam.* Auctor Catens.

Conscientia semper nos accusat.

Nunc quidem manus mea valet tibi reddere malum, cur hoc fateris? quis enim iudicij sani, qui alteri nocere cupiens, non dissimulet? cur igitur silentio non obuelis pessimum voluntatis consilium? licet obuolueret conscientia semper & vbicumque, esset eum accusaret, ita S. Chr. con. 4. de Laz. *pater vbi semel iterum atque iterum deciesue filium increpauerit, si viderit incorrigibilem permanere, desperans abdicat, expellit è familia, è cognatione resecat, & non eodem modo conscientia, sed licet semel, licet iterum, licet ter, licet millies admonuerit, tu pene non obtemperes, monebit iterum nec desistet vsque ad supremum halitum, siue domi, siue in biuio, siue in mensa, siue in foro, siue in itinere frequenter & in somniis, peccatorum simulachra nobis repræsentat.* 152. S.Chrys. conc. 4. de Laz.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXX.

VVLG. Esto, ad tuos ire cupiebas, & desiderio erat tibi domus patris tui: cur furatus est deos meos?

Sep. Nunc autem iuisti, desiderio enim desiderasti abire in domum patris tui.

Cald. Et nunc abiens abiisti, quoniam cupiens cupiebas, domum patris tui, cur tulisti deos meos.

Pag. Et nunc eundo iuisti, si desiderando desiderabas ire ad domum patris tui.

Oleast. Et nunc ambulando ambulasti, quoniam desiderando desiderasti domum patris tui.

CONCORDIA.

Licet in Hebræo paulo diuersa sint verba quam in vulgato interprete, tamen optime ab eo sunt reddita, vt legenti patebit.

EXPOSITIO.

Esto, *ad tuos ire cupiebas*, &c. concedatur tibi, quod parentes & patriam videndi præsertim post annos viginti magno teneris desiderio, & abire volueris etiam me inscio & insalutato *cur furatus es deos meos*? non debueras mea numina tecum deferre antea vocauit teraphim quæ modo vocat deos, vnde constat fuisse idololatram.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Simulachrorum mera vanitas & dementia.

153. Cur furatus es deos meos? si dii sunt, nonne potentissimi? quomodo igitur qui eos furari attentarunt, fulmine non percusserunt, sed se abduci permiserunt? in hoc simulachrorum vanitas & dementia percipitur, quæ nec surripienti ea resistere valeat; *o excellentem*, inquit Chrys. hom. 57. *insipientiam tales sint dii tui vt quis eos furari queat qui neque tum furaturi se erant, seruare se potuerunt*, quasi diceret quid alios iuuabunt, qui ne sibi quidem prodesse possunt? quod breuioribus verbis eleganter concludit Tertul. in Apolo cap. 25. *qui nihil sentiunt inquit tam impune læduntur quam frustra coluntur.* S.Chrys. hom. 57. Tertul. in Apol. c. 25.

Nihil eorum quæ sunt mundi, nobiscum deferre debemus, alias ad se nos reducent.

Cur furatus es deos meos: licet male egisti furtiue discedendo, & tecum captiuas abducendo filias meas, sed hoc non tantum est malum, vt ego contra te insurgerem, ac te persequerer, cum hoc desiderium tuum efficere poterat, quod iustum ac cur furatus es deos meos? cur mea tulisti? hinc certissime eum reduxisset in suamque iterum egisset prouinciam: sic eos inuenisset: quod eleganter ponderauit B. Amb c. 8. in Ex. *secutus sanctum Iacob & filias suas, vt forte apud eas suorum vitiorū reperiret aliquid, reuocandi ad se haberet auctoritatem coarguēs iustum, cum ratione esset redargutus & nihil ref-* 154. Amb. c. 8. in Ex.

pondere, ac referre posset quo eum deberet retinere, non ergo retraxit quia nihil inuenit ex suo.

Peccator sui criminis alios arguit.

155. *Cur furatus es deos meos?* prædonem ac idololatram arbitraris Iacobum, in hoc enim quod ais, *furatus es*, furem eum iudicas, in hoc quod asseris, *deos tuos habere*, iudicas eum idolatriæ deditum, nonne Iacob vir iustus? nonne vnius Dei cultor? quomodo igitur duobus grauissimis sceleribus infectum asseris, quia cum his criminibus esset obnoxius, alios etiam eorumdem reos arguit, sanctus Chrysostomus, ait, *non vides Laban erroris tui magnitudinem, & iustum furti arguis, quare enim iustus illos furari voluisset, quos abominabatur, imo quos sciebat esse insensatos lapides.* Chrys. hom. 57

Auarus aurum deos suos appellat.

156. *Cur furatus es deos meos*: scio deos suos illa simulachra quibus cultum exhibebat, appellasse, sed quæ so materiam ex qua facta erat, perscrutemur. Oleast. ait ex argento & auro hæc idola conflata erant, nonne pluries diximus Labanum auaritiæ deditum: cur non dicemus igitur deos suos aurum & argentum ex quo conflata erant eiusmodi simulachra, dixisse: fauet Hugo Card. *Idola Laban sunt auaritia, superbia, &c.* Oleast. Hugo Card.

Dei cognitionem non assequitur, qui auaritiæ cupiditatem sequitur.

157. *Cur furatus es deos meos?* idololatriæ deditum intuemur, sed cum à tot annis secum commorantem habuerit Iacobum vnius Dei cultorem, qui sine dubio ei aperuit vnum Deum esse tantum colendum, quomodo igitur hanc naturalem veritatem non agnouit, quomodo multitudinem Deorum non abiecit? si reuocamus in memoriam rerum terrenarum cupiditate detentum, non mirabimur Deum non agnouisse, veri enim numinis cognitionem impedita uaritiæ virus Fauet noster Nicol. Denisius in sua gemma prædicantium, tractatu tertio, destructorij de auaritia non est, *Deo dignus*, inquit, *qui opes non contemnit*, deinde inquit, *ex auaritia oritur contemptus Deus omnium diuinorum.* Nicol. Denisius in sua gemma prædicantiú tract. 1. destructorii de auaritia.

Auarus aliena non restituit.

158. *Furatus es deos meos*, cur non subiungis, pluribus tibi obstrictus sum, dotem filiarum non persolui, mercedem fraudulenter retinui, redde deos quibus cultum exhibeo, & omnia quæ debeo, restituam: de restitutione non loquitur: auarus enim qualis erat Laban aliena restituere nescit, *auaritia*, inquit cit. Denisius, *impedit rei alienæ restitutionem: sunt enim auari vasa diaboli, vel os aut puteus inferni, de facili quidem recipiunt, sed non de facili emittunt.* Citatus Denisius.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXI.

VVLG. Respondit Iacob, quod inscio te profectus sum, timui ne violenter auferres filias tuas.

Sept. Respondens autem Iacob dicit ad Laban, quia timui, dixi enim, ne forte auferas filias tuas à me & omnia mea.

Cald. Quoniam timui, ne violenter auferres filias tuas à me.

Pag. Quia timui, si dixissem ne forte raperes filias tuas à me.

CONCORDIA.

HÆc verba quod inscio te profectus sum, non habentur in Hebræo, quæ tamen interpres præmisit, vt clarior sensus redderetur; perinde enim est responsio Iacob in aliis lectionibus, ac si verba illa præcederent, apud Septuaginta abundant hæc verba & omnia mea, quæ addiderunt, existimantes non solum de vxoribus suis loquutum fuisse Iacob; sed etiam de facultatibus suis, verbum גזל gazal proprie significat aliquid vi & violentia tollere, rapere, diripere.

EXPOSITIO.

REspondens Iacob quod inscio te profectus sum, idest non debeo redargui, quod sine consensu tuo & nesciente te, discesserim; rationem in medium profert, *timui ne violenter auferres filias tuas*, cum enim sint mihi in vxores traditæ, & eas amore maritali prosequar, timui ne eas violentia retineres, hisque retentis compellerer adhuc in Mesopotamia diutius remanere.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Vxores omnibus aliis sunt præferendæ.

159. TImui ne violenter auferres filias tuas, nempe vxores meas, cum tot tibi facultates essent tot greges & armenta, imo tot liberi, cur non ais timui ne filios detineres; ne facultates quas labore & industria comparaui, raperes, sed solum ne filias tuas violenter auferres? quia vxores maiori in pretio sunt habendæ, quàm omnia alia, nec non omnibus aliis præferendæ, vxor enim socia est viri & vna caro cum illo, vnde Petrus Steuartius in 1. ad Cor. cap. 7. *non de viri capite tanquam superiorem, aut de pedibus tanquam inferiorem, sed de latere velut sociam effectam esse mulierem consideremus.* Petrus Steuartius in 1. ad Cor. c. 7.

Nuptiæ longinquæ non ita appetendæ.

Timui ne violenter auferres filias tuas, timor Iacob non equidem vanus, his enim conditionibus Laban, teste Iosepho, filias suas collocauerat, pœnitebat enim illum affinitatis sororis suæ contractæ apud Chananæos, sed cur, ô Laban, doles Liam & Rachelem duci in Canaan à marito? sunt illius vxores, inspice quid dixerit cum illi Rachelem pollicitus est, melius est vt dem illam tibi quam viro alteri, mane apud me: quid refert vtrum in regionem ducat longinquam 160.

ginquam; quia nuptiæ in remotis regionibus non ita facile celebrandæ, *videntur*, inquit Hametus, *veteres illi à longinquis nuptiis abhorruisse, neque filias suas aliò nuptum misisse.* Guill. Ham.

Ab iniuriis iniuste illatis licet se purgare.

161. *Timui ne violenter auferres filias tuas*, dixit Iacob Labano arguenti cur discessisset, sed qua de causa non silet Iacob, cum Deum habeat protectorem, & sciat nihil aduersi ei posse inferre Labanum? reuoca in memoriam Laban stultitiæ generũ suum arguisse, dicens stulte operatus es; bene igitur & merito sui discessus præbet rationem, vt se non esse stultum aperiat, imo prudentissimum se esse declaret, sic Rupert. *quod inscio te profectus sum non solum iniustitiæ non est argumentum, verum etiam stultitiæ repugnans, sapientiæ vel rationis effectus, stultus namque is iure dicendus est, qui malum vnde sibi sentit imminere non cauet, ego autem mihi cauendum à te non dubius, sciebam quippe cum tu immutaueris mercedem meam decem vicibus, si igitur non mihi cauissem vt inscio te proficiscerer, caelestis memetipsum tutila committens, & credens custodia, quam mihi pollicitus est, tunc ergo stultus potius damnis meis arguentibus inuenirer.* Rupert. cap. 43. Lib. 7.

Vbi de Dei obsequio agitur, cuncta naturæ iura debent cedere.

162. *Timui ne violenter auferres filias tuas*, sed ô Iacob, nonne Laban erat auunculus tuus, imo etiam socer, vxorum tuarum pater, filiorum auus? quo quæso affinitatis vincula? non deberes igitur eo inscio & insalutato discedere? nonne Deus præceperat arbitrelicet ergo tot essent iura affinitatis, quæ eum manere quasi cogerent, tamen nulla necessitudo respicienda, nulla affinitas considerãda, nullum ius naturæ attendendum. vbi de Dei agitur obedientia & obsequio, Dei voluntas omnibus præferenda est, hoc eleganter tradidit Amb. lib. de fuga sæculi cap. 2. *cui Deus portio est nihil debet putare nisi Deũ, ne alterius impediatur munere. quod enim ad alia officia confertur hoc religionis cultui atque huic nostro officio decerpitur; hac enim est vera fuga, abdicatio domesticorum & quadam alienatio charissimorum, vt suis se abneget qui seruire Deo gestit.* Amb. li. de fuga sæc. ca. 2.

Praui mores difficile exuuntur.

Timui ne violenter auferres filias tuas, vnde tibi hic timor? nonne tibi tradiderat eas in vxores ex quibus iam aliquot filios suscepisti? nihil habeas igitur timendum, nonne vt Iacobum detineret fraudibus eum pluries circumuenit? merito igitur adhuc sibi timor est, ne illas retineret, vt sic earum amore ille remaneret, & ita pascendorum suorum gregum esset perpetuus curator: sed nonne resipuit Laban? nonne ad meliorem frugem rediit, nonne à malitia & fraudibus cessauit? minime, nonne beneficiis Iacobo sibi collatis satis deuinctus est, vt ipsos mores mutaret: ita sane, sed praui difficile exuuntur, quod confirmat D. Theod. explicans illud Ierem. 13. si mutare potest Aethiops pellem suam, aut pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cum didiceritis malum, *verus*, inquit, *profecto sermo consuetudinem esse alteram naturam, omnia enim quæ longa consuetudine comparauit animus, paria censentur eum naturalibus.* 163. Theod. in 13. Ier.

Mansuetudo iram coercet.

Timui ne violenter auferres filias tuas, cur sic pacifice respondes? cur non ais te inscio & insalutato abire volui & debui? nam tyrannice mecum egisti, pluries me variis circumuenisti fraudibus, tibi amplius credere non teneor, filiæ tuæ vxores sunt meæ, & legitime acquisitæ, possum quocumque mihi libitum fuerit, eas ducere, in terram tuam regredere, Deum habeo adiutorem qui me à tuis manibus si aliquid molitis in me, eripiet: aduerte ira, & minis æstuantem Labanum; prudenter igitur ita mansuetè respondet Iacob; nihil enim ita aliorum iram exercet quam sermo pacificus & benignum responsum, sic Spiritus S Prouerb 15 v. 1. *responsio mollis frangit iram*, quod exponens Rodolp. Bayn ait, *quotidiana experientia docet quantum momenti habeant in sedanda vel mouenda non solum regis sed cuius libet hominis iracundia, verba eorum qui ex aduerso respondent, responsionem mollem vocat, quæ fit verbis benignis & placidis, non solum cum modestia prelatis, sed etiam cum ratione & ea moderatione & honoris præfatione, quem hominem deceat quem alloquimur.* 164. Prou. 15. Rodolp. Bayn. ibid.

VARIETAS LECTION. VERSVS XXXII.

VVLG. quoniam autem furti me arguis, apud quemcumque inueneris deos tuos, necetur coram fratribus nostris, scrutare, quidquid tuorum apud me inueneris, & aufer, hoc dicens ignorabat quod Rachel furata esset idola.

Sep. Apud quemcumque &c. non viuet & corã fratribus nostris, cognosce quid est apud me tuorum & cape, & non cognouit apud eum quicquam.

Cald. Locus in quo inueneris Deum tuum, non permaneat coram fratribus nostris, agnose quid tuum sit apud nos & tolle tibi.

Pag. Is cum quo inueneris deos tuos, non viuat coram fratribus nostris, agnosce si quid est mecum de tuo, & cape tibi.

CONCORDIA.

HÆc verba, *quod autem furti me arguis*, non sunt in Hebręo, sed addita sunt ab interprete, vt sensus clarior redderetur, alia eundem sensum in omnibus sortiuntur, nisi quod Caldaica lectio ab Hebraica variat, habet enim, locus in quo inueneris Deum tuum, non permaneat, sed forte locum posuit pro homine iacente in loco, hæ adhuc dictiones nempe, *hac dicens*, non sunt etiam in Hebræo.

EXPOSITIO.

Q*Vod autem furti me arguis*, quasi diceret nunquam hoc crimine fui contaminatus, & sic nescio quomodo huius sceleris me arguis, & ita vt tibi mea constet innocentia, *apud quemcumque inueneris deos tuos, necetur*, morti tradatur, *coram fratribus nostris*, fratres dicit scilicet cognatos Laban, quos secũ duxerat ad comprehendẽdum Iacob, isti enim quia erant cognati Laban, erant etiam affines Iacob, & ex consuetudine illarum gentium dicebãtur fratres; significat autem Iacob his verbis vt illi essent arbitri & iudices cum potestate inquirendi & cognoscendi, nec non condemnandi, quemcumque inuenissent eius furti reum, *scrutare*, nempe deos tuos, *& quidquid apud me inueneris*, etiam præter tua idola aufer, *hæc dicens ignorabat quod Rachel furata esset*, si enim resciuisset ea occultasse, præcepisset ne talem pœnam apud quem inuenta fuissent, imposuisset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Furtum dignum morte.

165. A*Pud quemcumque inueneris deos tuos, morte necetur*, si nondum legem scriptam tenebant qua fur dignus morte iudicatur, quomodo morti obnoxium iudicat Iacob, quicumque fuerit hoc furto pollutus? vt inde innotescat quod secundum Lippom. legem naturæ ita graue crimen erat furtum, vt lethali pœna plecteretur, *ex hoc loco*, inquit Lippom. *videtur deduci posse quod de lege naturæ qua tunc maxime vtebantur homines, cum nondum scripta lex data esset pro simplici furto, mors veniebat intelligẽda.*

Ex delicti ignorantia suos Deus à periculis liberat.

166. *Apud quemcumque inueneris deos tuos, morte necetur*, si tua charissima vxor est, quæ furata est deos soceri tui, cui te periculo committis? an ante oculos tuos dilectissimam coniugem occidi sustinebis? quomodo igitur Laban non inuenit furtum, non deprehendit numina? considera quid dicat textus, ignorabat quod Rachel furata esset: non mirum igitur deos suos non inuenisse Labanum, & sic non interfectam Rachelem; ex ignorantia enim delicti suos liberat Deus à periculis, & rerum amantissimarum iactura: *sic fideles suos*, inquit Lipp. *de magnis plerumque eximit periculis Deus, dum ignorant, nihil ergo tutius semper quam se credere patri misericordiarum in omnibus.* Auctor caten. aur. in Genes.

Propheta non omnia habet comperta.

167. *Apud quemcumque inueneris deos tuos, morte necetur*, an ignoras Rachelem deos secum detulisse? cur igitur in vitæ discrimen coniicis? vel si hoc tibi compertum non est, quomodo hoc tibi contigit? nonne dono Prophetiæ fuisti decoratus? debuisti igitur hoc compertum habuisse furtum; sed falleris: Rupert. Prophetæ enim non omnia sunt cognita, sed quæ Deus ei vult fieri manifesta, ita Rupert. *Propheta* Psal. 140. *quidem Iacob & Propheta Isaac, sicut in Psal. 104. vbi dictũ est, nolite tangere Christos meos, statim subiungit & in Prophetis meis nolite malignari: sed neque hic qui domesticum furtum ignorat, neque ille qui in benedicendo filio falli potuit, neque quisquam hominum nunquam omnia sciuit, vel semper subiectum Prophetiæ spiritũ habuit, præter eum qui homo cum sit, Deus etiam est, & omnia scit, cum sit sapientia ipsa Dei.*

Iustus alios omnes arbitratur innocentes.

168. *Apud quemcumque inueneris deos tuos, morte necetur*, quid ais Iacob? neci dilectissimæ coniugis tuæ consentiesne? illa est quæ secum detulit deos soceri tui; hoc ignorans protulit, sed cur ita absolute loquutus est? nonne potuit solum se excusare à delicto, nullo de aliis habito sermone? potuit, sed noluit, cum enim esset innocens, alios nulli culpæ obnoxios esse iudicauit; sed familiam suam omni scelere alienam esse existimauit, *iustus enim*, inquit Beatus Chrys. in Matt. *sicut difficile aliquem suspicatur malum qui bonus est, sic difficile aliquem suspicatur bonum qui ipse malus est.* Chrys. in Matt.

Diuites auari, crudeles.

Apud quemcumque inueneris deos tuos, morte necetur, ita ne crudelitate ferus Laban, quamuis deos 169. suos apud aliquem deprehenderit, vt eum interimat? non ita arbitror, cum antea dixerit quod omnes insequutus fuisset canticis, tympanis & cytharis, sed si huius mundi bonorum cupidissimum consideremus Laban, qui lucri gratia indotatas reliquit filias, dicemus quod quemcumque inuenisset reum, morte eũ cõdemnasset, diuites enim auari sunt sæuissimi, *homicidia enim*, inquit B. Saluian. lib. 4. de Prouid. *in diuitibus assidua spe ac fiducia impunitatis nisi forte cum occidunt, iusputant esse non crimen.* B. Saluiã. lib. 4. de Prouid.

Qui in secreto peccat, publicam aliquando soluit pœnam.

Apud quemcumque inueneris deos tuos morte necetur, qua morte? publica coram fratribus nostris; 170. Chrys. nonne secreto, & nemine sciente, ea falsa abstulit Rachel numina? cur ergo coram vniuersis fratribus nempe cognatis Laban morte plectitur? secreto pœnam luat: vt coram omnibus pœnas furti det, condemnat, qui in abscondito peccat, publicam pœnam persoluet: *non solum*, inquit Chrys. *quia ablatum est, sed & quia furtum qui fecerit, manifestam sui flagitii feret pœnam.*

Argumentum magnæ virtutis à praua diuturna consuetudine liberum exilire.

Scrutare, quidquid tuorum apud me inueneris 171. *aufer*, quasi diceret, ita mihi bene conscius sum, quod quamuis omnia sedulo perlustres, nihil tamen apud me inuenies, sed si per illa quæ sunt Labani nempe mundi intelligimus vitia illius, quomodo potest ita loqui audacter Iacob, cum per tot annos apud eum vixerit? nonne aliquã fraudulenti atque impuri hominis labe fuit infectus: minime, quod equidem maxime virtutis argumentum est, imo quoddam miraculum à praua & maxime diuturna

turna consuetudine purum exilire, vnde bene Ambros. libro. 2. de Iacob cap. 5. introducit eundem sic loquentem, *cognosce*, inquit, *si quid est tuorum apud me, idest nihil tuorum habeo, quare si quid agnoscis vitiorum tuorum & criminum, nihil meorum abstuli fraudum tuarum, dereliqui consortia illa, non habeo omnia tua tanquam contagium refugi.* Ambr. li. de Iacob cap. 5.

Paterfamilias vel maritus vitia familiæ vel vxoris ignorat.

172. *Scrutare quidquid tuorum apud me inueneris,* deinde addit Moyses, ignorabat quod Rachel furata erat idola, nonne coniux illius erat? quomodo igitur hoc ei non erat compertum cum forte plures ex sua familia id non ignorarent? quia pluries ipsemet paterfamilias vel maritus defectus familiæ vel vxoris omnibus eos scientibus ignorat. ita Hiero. epist. contra Sabinianum, *solemus mala domus nostræ* inquit, *scire nouissimi, ac liberorum & coniugum vitia vicinis canentibus ignorare.* Hier. ep. contra Sabi.

Scire omnia nequit Prælatus, sed sit contentus si suo non desit officio.

Scrutare quidquid tuorum &c. ignorans quod Rachel furata esset idola, nonne tibi incumbit ô Iacob, compertum habere quid in tua committatur familia? non est dubium ei inuigilasse, quomodo igitur vna quam charissime diligebat, idola furatur, & hoc modo omnes in discrimen coniicit? si per Iacob patremfamilias, Prælatum intelligimus, facile satisfaciemus difficultati propositæ dicentes, ideo ignorasse Iacobum furtum Rachelis, quia omnia nequit scire Prælatus, sed sit contentus, si suo non deest officio, quod ita ponderat Bernard. libro 4. de Consid. *planta, riga, fer curam, & tuas explicuisti partes; sane incrementum vbi voluerit dabit Deus, non tu, vbi forte voluerit tibi deperit nihil, reddet Deus mercedem laborum sanctorum suorum Sap. 4 securus labor quem nullus valet euacuare defectus.* 173. Bern. lib. 4. de cõsin. Sapien. 4

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXII.

VVLG Ingressus itaque Laban tabernaculum Iacob & Liæ, & vtriusque famulæ, non inuenit, cumque intrasset tentorium Rachelis.

Sept. Ingressus autem Laban scrutatus est in domo Liæ & non inuenit, & exiuit de domo Liæ & scrutatus est domũ Iacob, & in domo ambarum ancillarum, & non inuenit, ingressus est autem & in domum Rachel.

Cald. Et ingressus est Laban in tabernaculum Iacob & in tabernaculum Liæ & in tabernaculũ duarum concubinarum, & non inuenit & egressus est de tabernaculo Liæ, & ingressus est in tabernaculum Rachelis.

CONCORDIA.

NOster interpres breuitati studens, & repetitiones Hebraicas fugiens, plura omisit vt videre est: si dixere Sept. domum, non proprie vt sonat vocabulum, intelligenda est, sed pro tentorio vel cubiculo, si concubinas dixit Cald. non in malam partem accipere debemus, sed pro vxoribus minus præcipuis, quæ si cum principalibus conferantur, possunt nuncupari ancillæ.

EXPOSITIO.

I*Ngressus Laban tabernaculum Iacob &c.* Fidem non adhibens Iacobo, vt eum furti arguere posset, omnia quæ erant in tabernaculo suo nec non vxoris suæ Liæ & vtriusque famulæ diligenter lustrauit, non inuenit idola sua, *cumque intrasset tentorium Rachelis*, quod ab aliis separatum, & quod vltimè ingreditur, minore inde ea suspicionem habẽs quod suos abstulisset Deos.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Auarus plus aurum æstimat quam Deum.

174. I*Ngressus est Laban tabernaculum Iacob*, scilicet vt idola sua quæreret, nonne dixerat Iacob apud se ea non habere & ignorare vbinam essent? cur ergo inuestigat? ait Abulens. quia valde diligebat ea cum essent pretiosa de auro & argento: cur non ait Tostat. quia diligebat illa, eo quod vera numina arbitrabatur, non autem ex eo quod essent de auro & argento confecta? quia auarus qualis erat Labã, maiori in pretio habet aurum quam ipsummet Deum. Abulens.

Inuidus nocendi quærit occasionem.

175. *Ingressus est Laban tabernaculum Iacob*, nonne à tempore quo tecum Iacobus commoratur, eum esse veracem compertum habes? si ergo tibi verbis apertissimis dixit se non abstulisse idola tua, cur ea in eius tabernaculo scrutaris? quem diximus fuisse Labanum nisi hominem inuidæ liuore tabescentem? nescisciteris igitur cur ita diligenter tabernaculum Iacob perlustrat? hoc enim animo nocendi efficit. Fauet Abulens. *inquirebat idola, & forte reperire cupiebat vt nocumentum aliquod inferendi Iacob occasionem inueniret*: & Lippom. *grauis huius malevolentia perpenditur qui velut contra furem & mendacem occasionem mortis inquirit, primo omnium tabernaculum Iacob ingreditur.* Abulens.

Protegit Deus quem impius insectatur.

176. *Ingressus est Laban tabernaculum Iacob & Liæ, nec non Rachelis & vtriusque ancillæ suæ*, omnia ibi supellectilia perscrutatur, ne quid oculis non lustratum & manibus intactum relinquat, vt sua inueniens idola, vindictam sumeret de Iacob: sed si in tentorio Rachelis erant ea quæ diligenter quæsiuit, quomodo non inuenit? vt deinde in Iacob tanquam in reum furti posset agere? quia Deus tunc maxime iustum protegit, cum videt impium eius persecutorem, quod obseruauit Origen. ho. nona in Numeros in hæc verba Numer. decimo sexto, confugerunt in tabernaculum Domini, postquam vero ingressi sunt, operuit nubes. & apparuit gloria Domini. tunc autem conspirauerat Hebræorum populus factoque impetu irruerat in Moysem & Aaronem seruos Domini, ait, *igitur non legimus antea quia obtexerit nubes tabernaculum, & apparuerit maiestas Domini & receperit intra nubem Moysem & Aaron, nisi nunc cum insurrexerit in eos populus & lapidare eos voluerit*: deinde subiungit, *tunc maxime Dei gratia adest; cum hominum sæuitia concitatur.*

Orig. hom. 9. in Num. 16.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIV.

VVLG Illa festinans abscondit idola subter stramenta cameli, & sedit desuper, scrutantique omne tentorium, & nihil inuenienti.

Sept. Rachel autem sumpserat idola, & iniecerat ea in stramento cameli, & insedebat eis.

Cald Rachel autem accepit imagines & posuit eas in stramentis cameli, & sedit desuper, & attrectauit Laban vniuersa quę erant in tabernaculo & non inuenit.

Pag. Rachel accepit ea, & posuit in stratorio cameli.

Ar. Et Rachel acceperat theraphim & posuerat ea in clitella cameli *sic Oleast.*

CONCORDIA.

Dictio כר char quid significet, non constat, communiter tamen dicunt Hebręi denotare clitellam aut sellam, dictio rara in scripturis, & ideo non miror, si pro stramentis vsurpatur.

EXPOSITIO.

Illa festinans abscondit idola, dubitans quid pater inquireret antequam tabernaculum ingrederetur, imagines patris sui abscondit, *subter stramenta cameli*, quæ dicuntur à sternendo, quod sternantur iumentis: sunt autem clitellę quibus sarcinę colligatę portantur, vnde adagium ortum est, clitellę boui sunt impositæ, hoc est homini inepto & nequaquam idoneo delegata est prouincia, & *sedit desuper*, ne in illo loco pater inquireret.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Falsi Dij despectui sunt habendi.

177. *Abscondit idola subter stramenta cameli*, nonne honestior locus erat vt tabernaculo tuo in quo Deos patris tui absconderes? quid enim numinibus excellentius? quid autem abiectius clitellis quę portandis oneribus deseruiunt? prudenter equidem hunc locum eis assignauit, quia cum nihil vilius diis falsis, vilissimus eis dandus est etiam locus. Fauet Lippom. *idola patris Rachel posuit in stramentis cameli & sedit super ea, certe parum illa reuerita; forte enim non vt Deos colendos credidit, sed pulchras imagines pro delitiis aspexit, puerili more.*

Lippom.

Ea quæ mundus adorat omnino despicienda sunt.

178. *Abscondit idola subter stramenta cameli*, ad quid pater veniret suspicata, egregium adinuenit commentum, quo veneratorem illuderet, sequeac maritum ab omni periculo liberaret, sub clitellis Deos patris sui abscondit, si aliquando eis diuinum cultum exhibuisti, quomodo tanquam quid inane & quid abiectum attrectas? nonne diximus Labanum figuram fuisse mundi, idola autem illius quis dubitet esse quæ sibi charissima habet vt delitias corporis, honores, diuitias, &c. prudenter ergo idola patris quæ aliquando coluit, sub clitellis bestiæ recondidit, quia quæ mundus adorat, omnino tanquam vilissima despicienda sunt.

Fides primarium locum debet habere.

Abscondit idola subter stramenta cameli, cumque nihil inuenisset, ait ne irascatur Dominus meus, quod coram te assurgere nequeo, ô Rachel vbi est reuerentia patri debita? vbi honor? tu sedes & non consurgis ad ingressum patris tui, aduerte quod Laban repræsentabat idololatriam. Rachel autem fidem, abscondendo idola patris voluit idololatriam excludere à domo paterna, & efficere vt vnus solus Deus adoraretur: optime ergo sedet Rachel stante patre, quia fides debet præferri idololatriæ, & idololatria comparare tanquam rea ante fidem: 179.

ita D.

Amb. l. 2. de Iacob & vita bea. c. 5. ita D. Ambr. libro 2. de Iacob & vita beat. cap. 5. *vbi causa religionis agebatur, fides debuit habere sedem iudicij, & quasi rea stare perfidia.*

Aliquando religiosi sæcularibus sunt longe imperfectiores.

180. *Abscondit idola subter stramenta cameli*, nonne iam ingressus fuerat Laban tabernaculum Liæ, nec non vtriusque ancillæ Iacob, & tamen idola sua non inuenit, & non solum non inuenit, sed nec ea, vel Lia, vel ancillæ sciebant, sed solum Rachel habebat licet ea absconderit? quomodo ancillæ quæ solent esse cupidissimæ, idola non habent, nec Lia, sed sola Rachel quæ typus est vitæ contemplatiuæ & religiosæ? si diximus per idola Labani mundi vanitates denotari, cito satisfacies quæso, & dices idola apud Rachelem esse: non autem apud Liam vel ancillas suas, quia aliquando religiosi sæcularibus ipsis sunt longe imperfectiores, & pluribus detinentur mundi cupiditatibus & illecebris quam illi, *Laban*, inquit Hugo Car. Hugo Cardin. *diabolus, Lia proficientes, famulæ pœnitentes, horum tabernacula ingreditur diabolus in morte non inueniens idola sua, id est, vestigia peccatorum, vacuus recedit & intrat tabernaculum Rachel, id est, claustralium qui subter stramenta cameli, id est sub habitu asperitatis abscondunt idola cupiditatis, breuiter quot peccata habent, tot idola colunt.*

Occultanda est carnis mortificatio.

181. *Abscondit idola subter stramenta cameli & sedit desuper*, mysticè hoc exponens cit. Cardi. ait, quidam stramenta cameli, habent, id est, carnis mortificationem, sed non sedent super eam, quid est, sed non sedent super eam, ad quid enim sedere super carnis mortificationem? nonne satis est eam habere? non equidem: ea enim est etiam occultanda, ita citat. Cardin. Hugo Carens. *Hypocritæ non sedent super eam, id est non occultant, sed ostentant, exterminant enim facies suas vt videantur ab hominibus ieiunantes Matth. 6.* Matth. 6.

In Christo Domino nihil terrenæ concupiscentiæ.

182. *Abscondit idola*, quæ iam scrutatus fuerat in tabernaculo Iacob & non solum ea non inuenit, sed nec aliquid quod suum esset, reperit, nonne diu commoratus fuerat Iacob apud Labanum? quomodo ergo Iacob secum aliquid ex suo non detulit? non est dubium Iacobo Christum Dominum denotari, per idola cupiditatem terrenam, per Labanum Aug. ser. 80. de temp. hostem humani generis; ita August. sermone quadragesimo de tempore, Laban hic typum diaboli habuisse non incongrue dicitur qui & idolis seruiebat, & beato Iacob qui typum Domini præferebat, aduersarius erat, non mirum igitur nihil omnino Labanum apud Iacob inuenisse quod suum esset, quia in Christo Domino nihil omnino terrenæ concupiscentiæ potuit diabolus, etiam oblatis totius vniuersi muneribus, inuenire, *Laban veniens apud Iacob* (inquit Greg. Mag. 3. Moral. cap. 13. D. Gregor. Mag. 3. Moral. capite trigesimo primo) *idola non inuenit, quia ostensis mundi thesauris, diabolus in redemptore nostro vestigia concupiscentiæ terrenæ non reperit.*

Mulier auaritiæ dedita.

Abscondit idola subter stramenta cameli & sedit desuper. D. Gregorius. In Rachele super idola patris sedente repræsentatur pœnitens, qui peccata auaritiæ calcat, sed cur ad repræsentandum auaritiæ calcatorem proponitur fœmina sedens super idola? nisi quia auaritia maxime inuenitur in animo fœmineo: ita D. Gregor libro trigesimo Moral. cap. decimosexto, *auaritia non solet iis euenire qui in via Domini viriliter currunt, sed his maxime qui effœminato gressu gradientes per blandimenta sæculi resoluuntur, vnde & Rachel ait iuxta consuetudinem fœminarum nunc accidit mihi.* 183. D. Greg. l. 30. Moral. c. 16.

Detractor amat sibi similes.

184. *Abscondit idola subter stramenta cameli*, nihilominus omnia scrutatus est Laban, vt ea inueniret, Laban qui omnia scrutatur vt Deos suos inueniat, detractor est, iuxta Rupert. libro sexto capite quadragesimo sexto, nimirum scrutatur omnem supellectilem Iacobi: verum quid quærit ibi: scilicet Deos suos quibus ille cultum adhibere sollicitus est: hoc enim est detractorum ingenium, qui intentis oculis alienam vitam rimantur cupientes vitia apud alios inuenire, quibus ipsi scatent: nam optimam excusationem vitiis suis ostendere autumant, si alios eisdem infectos compererint, quasi vitium minuat in illo consortes habere: subiicio verba Rupert. *Scrutatur Laban tentorium Rachelis si forte sua in illius tentoriis inueniat idola; quando sæculares homines illam simulacrorum seruitutem, quam sibi solum licitam esse putant, id est eiusmodi auaritiam in moribus Religiosorum furtim subesse deuotant.* Rup. l. 6. cap. 46.

Dedecet virum sapientem nimium scrutatorem lapsus vel in vxore vel in familia.

185. *Abscondit idola subter stramenta cameli*, licet ea Rachel secum detulisset, huius furti conscius non erat Iacob, quod miror; nam cum eam vnicè diligeret, quomodo familiariter cum ea agens eam surripuisse idola non sciuit? quomodo ab ancillis Rachelis id compertum non habuit, inquiens verum ea furata fuisset, cum de eo Laban conquerereretur, quia paterfamilias non debet esse nimium scrutator lapsus in vxore vel familia, hoc enim virum ingenuum sapientem non decet, sic enim D. Bernard. in quadam epist. ad amicum, *de fœminis tuis suspectus quid agant, ignorantiam, non scientiam, quæras, postquam scieris crimen vxoris tuæ, à nullo medico curaberis, cor nobile & alium non inquirit de operibus mulierum.* D. Bern.

Auaritiam calcare debemus.

185. *Abscondit idola subter stramenta cameli, & sedit desuper*, quid nullo prosequeris honore patris simulachra, imo quasi essent quid vilissimum sub clitellis bestiæ collocas? vel inurbana, vel impia nuncupaberis; imo prudentissima dicenda est, idola enim auaritiæ symbolum, habet contemptui & quasi conculcat pedibus, *nos Rachel*, inquit cit. Greg. *illa significabat qui idola ferendo premimus, si culpas auaritiæ pœnitendo damnamus.* Cit. B. Greg.

Impius qui paſcitur vanis imaginibus, nullam habet requiem, non ſic iuſtus.

187. *Abſcondit idola*, quia Laban ea pater ſuus quærebat; ſed ô Laban, nonne iam luſtraſti tabernaculum Iacob & nihil inueniſti? nonne ſcrutatus es cubiculum Liæ, & nihil reperiſti? nonne deinde tranſiſti ad ancillarum tentorium totamque earum ſupellectilem inueſtigaſti, & nihil tibi occurrit quod tuum eſſet; quomodo igitur denuo tranſis ad tabernaculum Rachelis & omnia luſtras? quid miraris ita inquiete de tabernaculo in tabernaculum tranſire? impius enim qui paſcitur vanis imaginibus & idolis, nullam habere poteſt requiem, non ſic iuſtus, in quam ſententiam venit id quod notauit Philo libro de profugis, *ſcrutatur Laban totam domum meditationis, minime tamen reperire idola aut ſimulachra inania, totus enim plenus erat Iacob negotiis, nec non ſomniis & vanis imaginibus qualis eſſe ſolet anima iuſti, in qua vanæ & vmbratiles imagines & de vna in aliam tranſeuntes, ipſamque animam mobilem & inquietam reddentes minime reperiuntur*, quod argumentum clarius proſequitur D. Ambr. libro ſecundo de Iacob & vita beata cap. 5. Philo Al. lib. de Pr.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXV.

VVLG. Ait, ne iraſcatur Dominus meus quod coram te aſſurgere nequeo, quia iuxta conſuetudinem fœminarum nunc accidit mihi, ſic deluſa ſollicitudo quærentis eſt.

Sept. Et dixit patri ſuo ne grauiter feras Domine non poſſum ſurgere in conſpectu tuo, quoniam quæ ſecundum mulierum conſuetudinem, mihi ſunt; ſcrutatus eſt autem Laban in tota domo & non inuenit idola.

Cald. Ne diſpliceat in oculis Domini mei quoniam non poſſum ſurgere coram te, conſuetudo enim mulierum eſt mihi, & ſcrutatus eſt, & non inuenit imagines.

Arias. Ne ſit ira in oculis Domini mei quia non potero ad ſurgendum à facie tua, quia via mulierum eſt mihi, & ſcrutatus eſt & non inuenit theraphim.

Aliqui legunt. Et mutauit, & nihil inuenit.

CONCORDIA.

Licet in Hebræo nulla fiat deluſionis mentio, venuſtè tamen hoc nempe, ſcrutatus eſt & non inuenit idola ab eo, in hæc verba & ſic deluſa fuit ſollicitudo quærentis, commutatum eſt: verbum שפח chapas ſignificat ſcrutari & mutare, ſed propriè reuoluere, & cum reuoluis ſcrutaris & mutas, hinc eſt quod vtrumque denotat.

EXPOSITIO.

Ait ne iraſcatur, ne moleſte ferat *Dominus meus*. non apud omnes filij patrem Dominum nuncupabant, nam apud Romanos, arrogantiæ plenum atque ignominiæ erat, ſi filius hoc nomine genitorem diceret, tamen citra reprehenſionem ſuum, ſic dixit Rachel patrem ſuæ ſeruiens conſuetudini, *quod coram te aſſurgere nequeo*, tibi debitum honorem referens, *quia iuxta conſuetudinem fœminarum nunc accidit*, phraſis Hebraica, id eſt laboro menſtruorum fluxu, ideo præ infirmitate aſſurgere non poſſum, *ſic deluſa eſt ſolicitudo quærentis*, deluſus dicitur Laban quia cum ibi laterent idola, inuenire non potuit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mulieres ad inuenienda cito mendacia promptiſſimæ.

Ne iraſcatur Dominus meus quod coram te aſſurgere nequeo, qua detineris infirmitate, quæ te à reddendo patri honore diſpenſet? ait quia iuxta conſuetudinem fœminarum nunc accidit mihi, non eſt verum te fluxu menſtruorum laborare, quomodo ergo aſſeris tibi ſecundum conſuetudinem fœminarum contigiſſe? quia mulieres ad inueniendis mendaciis ſunt promptiſſimæ, *promptæ ſunt*, inquit Oleaſt. *valde fœminæ ad mendacia quibus mala opera excuſant*, Oleaſt.

Parentes honorandi.

Ne iraſcatur Dominus meus quod coram te aſſurgere nequeo, cur ita vrbane cum patre loquitur, qui ſibi infenſus & marito quem furti arguit, qui omnē ſupellectilem ſcrutatus eſt, vt in furto eum deprehenderet? nihilominus: ita vrbane loquitur & non delati honoris excuſationem præbet; parentibus enim etiam ſi nobis infenſi fuerint, debitum honorem denegare non poſſumus? *parentibus*, inquit noſter Franciſcus Maronius in expoſitione quarti præcepti decalogi? *debemus exhibere honorem duplicem in genere, & multiplicem in ſpecie, in genere debemus exhibere honorem ſpiritualem, qui conſiſtit in exhibitione reuerentiæ, & honorem corporalem, qui conſiſtit in ſuſtentatione naturæ, vterque iſtorum bonorum iterum diuiditur, nam exhibitio honoris, id eſt reuerentia tribus modis intelligitur, ſcilicet in affectu effectu, & ſigno? in effectu ſcilicet timendo offenſam paternam, in effectu ſcilicet obediendo, in ſigno ſcilicet aſſurgendo.* Noſter Franciſ. Maron. in expoſitione quarti præcepti

Compatiuntur

Compatiuntur viri mulierum infirmitatibus.

190. *Ne irascatur Dominus meus quod coram te assurgere nequeo*, itane oppressa infirmitate vt genitori tuo assurgere nequeas, ait, contingit mihi secundum consuetudinem mulierum, licet labores fluxu menstruorum, quid ? surgas & assurgas, tum ob patri debitam reuerentiam, tum vt sua perquirat numina, quamuis barbarus & ferus nihil durum imperat Racheli, nec etiam cogit assurgere, suæ fœmineæ imbecillitati compatiens, *locus hic est*, inquit Lippom. *aduertendi viros, vt vxores humaniter tractent & patienter, infirmitatum tempore.* Lippom.

Auari tanquam viles non honorandi.

191. *Ne irascatur Dominus meus quod coram te assurgere nequeo*, nonne duplici ratione consurgere teneris, nempe & quia pater est, & qui senex? assurge ergo patri & seni: quisnam erat Laban? auarus equidem; merito igitur ei non assurrexit, quia auari tanquam auari non honorandi. Fauet Hugo Card. *consuetudo est assurgere maioribus, sed tibi non assurgo, quia sectatorem auaritiæ non honoro.* Hugo Card.

Licet aliquando Prælatus diligenter ex officio inquirat de defectibus subditorum, tamen eorum tergiuersatione eluditur illius cognitio.

192. *Ne irascatur Dominus meus &c.* addit Moyses, *sic delusa sollicitudo quærentis*, nonne maxima cum diligentia omnem suppellectilem reuoluit, vt adinueniret idola? nonne maxima cum sollicitudine omnia perlustrauit ? quomodo igitur ea non reperit: quia ea abscondit ? sed cum Laban sit paterfamilias symbolum Prælati esse potest, sicut Rachel abscondens religiosi, defectus celantis, quid nobis denotabitur Labano quærente tanta cum solertia idola & non inueniente, quamuis reuera essent in Rachelis tabernaculo? Prælatus equidem, qui licet diligenter & ex officio inquirat de subditorum defectibus, eorum tamen tergiuersatione & dissimulatione eluditur illius cognitio, defectusque manent impuniti.

Immunditia in sacris arcet homines à diuino cultu.

193. *Ne irascatur Dominus meus quod coram te assurgere nequeo, quia mihi accidit iuxta consuetudinem mulierum*, audiens Rachelem menstruis laborantem, vidensque eam sedentem super stramenta cameli, non amplius scrutatur, sed ab omni inquisitione desistit; nonne auide Deos tuos requirebas & nihil non euoluisti, vt eos posses inuenire ? tabernaculum non solum Iacobi tibi suspecti, sed etiam si iarum de quibus minus dubitabas ingressus omnem omnium euoluens suppellectilem, vt compertum haberes, quis tua surripuerat numina, cur ergo nunc ab omni inquisitione eorum desistis, cur per latera stramentorum non inspicis, vtrum ibi abscondita sint tua quæ veneraris idola? quid ait textus? accidit, inquit Rachel, mihi secundum consuetudinem mulierum: quod considerans Rupertus libro septimo capite quadragesimo quarto, fœmineis ægrescit approximare immunditiis: quid mirum igitur, si à suorum desistit inquisitione numinum? quia nihil ita arcet nec ardentissimum deorum quæsitorem, ab eorum inquisitione, quam immunditics cognita in loco vbi dii esse censerentur; nihil enim ita reuocat à reddendo cultu vero numini, quàm immunditiis vel locorum vbi adorandus est, vel eorum qui aliis præbent adorandum, quod annotat Guill. Paris. lib. de Legib. cap. 5. *ab immunditia corporali voluit Deus vt se obseruaret populus Hebræorum, ita etiam vt egestiones ventris vnusquisque fodiens absconderet, propter prouocationem & exemplum aliarum gentium, vt videntes populum Israelis declinantem immunditias & munditiam sectantem, prouocarentur ad ritus & consuetudines eorum.* Guill. Paris. lib. de Leg. cap. 5.

VARIETAS LECTIONUM VERSUS XXXVI.

VULG. Tumensque Iacob cum iurgio, quam ob culpam meam & ob quod peccatum meum sic exarsisti in me?

Cald Et iratus est Iacob, & rixatus est cum Laban, & respondens Iacob dixit ad Laban, quæ est iniquitas mea & quod delictum meum quia persecutus est post me?

Sep. Quæ iniustitia mea & quod peccatum meum?

Pag. Et ira fuit Iacob, & iurgatus est cum Laban quæ est præuaricatio mea, quod peccatum meum quia persecutus est me?

Oleast. Quæ rebellio mea?

CONCORDIA.

Dictio פשע pasa potest significare rebellare, & à voluntate Domini exire, aut à præcepto ex superbia, & ideo nomen פשע pise vertit Oleast. rebellio, verbum דלק dalak cui Hebræi duas tribuunt significationes, nempe ardere & persequi, vtramque legitime complectitur, licet magis proprie significet persequi, & ex consequenti ardere, quod persequentes æstuare & ardere soleant.

EXPOSITIO.

TUmens Iacob, præ ira & indignatione iusta *cum iurgio ait*, voce elata & aspera, *quam ob causam*, nempe vel *quam ob culpam meam & peccatum meũ*, quid in me reperisti vituperio dignum & quod te offendere potuit? *sic exarsisti in me*, ita vt suppellectilem meam tanta cum suspicione furti totam perlustrares & attente inspiceres.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Furtum etiam non cognitum in vxore, mariti bilem excitat.

194. TVmens Iacob cum iurgio ait &c. Iacob ille mitis, ille mansuetus, nunc primum tumet, & etiam cum iurgio, iratumque se exhibet in domo sua, vnde talis affectus insolitus potuit Iacob contingere? vxor eius Rachel furata erat idola Labani patris sui, illa inscio marito occultabat, quod idolorum furtum etiam à Iacob ignoratum insensibiliter reddebat maritum iurgiis tumentem, & iris: pulchre ad hoc Rupert. lib. 7. in Genes. cap. 45. inquit, *tumor vel iurgium seruilis motus est; at vero Iacob in hac causa liber non erat, quamuis enim nesciret; penes tamen ipsum causa seruilis idest culpa furtumque erat*, vbi idolorum furtum ab vxore peractum domi seruatur, quid mirum quod etiam inscientes mariti non abstineant à iurgiis, non abstineant à rixis? furtum hoc etiam latenter inspirat & iurgia & iras in maritorum cordibus.

Rupert lib. 7 in Genes. cap. 45.

Virtus audaces nos efficit, peccatum timidos.

195. *Tumens Iacob cum iurgio ait, &c.* quomodo etiam verbis asperis socerum tuum audes aggredi? nonne ferus est & inhumanus? benigne ergo cum eo loquere, quis erat Iacob, nonne pius & iustus? ne mireris igitur ita audacter loquutum socero, virtus enim audaces efficit, sicut & peccatum timidos, *ostendis locus* (inquit Oleast.) *qualiter timor culpæ timidum facit hominem, iustitia vero audacem quandiu & timuit ne forte socer esset idola inuenturus, tacuit, post quam vero non inuenit, audax factus est.*

Oleast.

Iusti iniquorum rationibus ora obstruunt.

196. *Tumens Iacob cum iurgio ait, quam ob causam meam &c.* Nonne mansueti etiam illatis sibi iniuriis tacere tenentur? quomodo non solum respõdet Iacob, sed etiam cum iurgio, suæ fidelitatis exhibet testimonium, nonne Laban eum falso accusauerat? ne mireris igitur si respõdeat; iusti enim iniquorum ora debent obstruere, *quãdoque bonum est* (inquit Seraph. Porr.) *vt boni rationibus obstruant ora loquentia contra seipsos bonos iniqua, nam ex reddita ratione clara conuincitur impius, & in se erubescit, ac à malo vtcumque compescitur*, imo Spiritus sanctus cõsulit dicens Prouerb. 26. responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens videatur, quod explicãs hic Theodorus Peltanus ait, licet oporteat stultorum orationem velut responsione indignam contemnere, attamen si quando illi respondendum videatur, ne se solum sapere existimet, aut ne aliis sua stultitia noceat, responde illi cordate & sapienter, hoc est eiusmodi verbis quæ illius stultitiam palam ostendant.

Serap. Porr.

Prouerb. 26.

Theodorus Peltanus.

Tumor & iurgium Christianis indecens.

197. *Tumens Iacob cum iurgio ait*, nonne iustus est Iacob, quomodo iurgatur illatis sibi iniuriis, effigies enim hominis iusti & patientis quam nobis depingit Tertul. lib. de Patien. cap. 10. à tumore & iurgio aliena est, sic enim ait, *vultus ei tranquillus & placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugositate contracta, remissa eque in lætum modum supercilia, oculis humilitate non infelicitate deiectis, os taciturnitatis honore signatum, color qualis securis & innoxiis, motus frequens capitis in diabolum & minax risus, cæterum amictus circũ pectora candidus & semel corpori impressus, vt qui nec inflatur, nec inquietatur, in throno spiritus eius mitissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo liuet, sed est tenera serenitatis apertus & simplex, nam ibi Deus & alumna eius patientia*, hæc Tertul. secundum ergo hanc effigiem iusti & patientis, non videtur iustus & patiens Iacob, siquidem nec tumor nec iurgium debet esse in patiẽte, quomodo ergo Iacob iustus prædicatur, iustus equidem veteris testamenti, in quo lacessito iniuste tumor erat excusabilis & iurgium tolerari poterat, in Christiano autem vtrumque damnatur, cum nec in tumorem animus eius, nec vox in iurgium debeat prorumpere.

Tertul. lib. de patien. cap. 10.

Tertul. lib. de patient. cap. 10.

Vitiis irascimur non personæ.

Tumens Iacob cum iurgio ait. Cald. iratus est Iacob, Pagni. ex Hebræo ira fuit Iacob, miror hominem quem Deus innumeris fauoribus prosequitur, tot ab eo beneficiis cumulatum, & quem iustum prædicamus iratum, nonne ira prohibetur tanquam animæ lethalis, D. Basil. enim hom. de ira sic de ea loquens differit, *sicut discrepantia nomina sunt indignationis & iræ, sic diuersa eorumdem est significatio, indignatio enim est stimulus quidam breuis, ac subitus, acutusque passionis vapor; ira vero permanens à diuturna tristitia & veluti libido quædam se vindicãdi animaduerte itaque quod vtroque affectu homines delinquant, vel furore subito contra irritãtes commotis, vel per dolos eos à quibus patiuntur iniuriam circumuenientes, quæ ambo nobis omnino cauenda*; & Ambr. in Psalmum 36. ira grauis passio est, plerumque accẽdit inuitum & volentem mitius vindicare, in furorem rapit, vt perimat quem putauerit coercendum, commotus gladio sæpe transfuerberat innocentem, amicos & fratres, per indignationem plurimi peremerunt, ideo Sapiens dicit Prouer. 15. (iuxta editionem sept.) ira perdit etiam sapientes, & Dauid ait sapientem monens, desine ab ira & relinque indignationem; si ita lethalis igitur est ira, quomodo Iacob qui iustus censetur, irascitur, & non quomodocumque sed cum iurgio? dicamus irasci non personæ sed vitiis eius & insolentiæ, vt ea arguat & reprehendat, quod quidem licitum est iuxta expositionem Euth. datam his verbis Psal. 4. irascimini & nolite pecccare, ait *qui irascitur vt illatas sibi iniurias vlciscatur, irascitur & peccat, qui vero tãtum irascitur vt alterũ corrigat, irascitur quidẽ sed non peccat.* 198.

D. Basil. ho. de ira

Ambr. in Psal. 36.

Prou. 15.

Psal. 58.

Euthym.

Læsa patientia fit furor.

Tumensque Iacob cum iurgio ait, vbinam illa mansuetudo, vbi illa tolerantia in ferendis filiorum Laban opprobriis & soceri tui contumeliis? imo vbi illa taciturnitas in tot fraudibus tibi illatis, quomodo igitur æstuas iracundia? tumes iurgiis, & in verba aspera prorumpis, nonne patientissime omnia sustinuit, & tamen Laban ab iniuriis non cessauit, quid mirum igitur tumentem, & iratum iurgari? læsa enim patientia fit furor, *in Iacob* (inquit Hamer.) *verba audimus plena trãquillitatis & modestiæ, insurgit hic tragico cothurno & contrita vibrataque verba in Labã iaculatur: neque mirum hoc cui videri debet quando,* 200.

Hamer.

quando quidem nullum animal tam minutum aut imbecille est, quod iratum non excandescat ira, verum est certe prouerbium illud, sua est & formicis ira.

VARIETAS LECTION. VERSVS XXXVII.

VVLG. Et scrutatus es omnem supellectilem meam, quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ? pone hic coram fratribus meis, & fratribus tuis & iudicent inter me & te.

Sept. Quia scrutatus es omnia vasa domus meæ, quid inuenisti de vniuersis vasis domus tuę, pone hîc in conspectu fratrum tuorum; & fratrum meorum & arguant inter nos duos.

Cald. Quoniam attrectasti omnia vasa mea, &c.

Pag. Qui contrectasti omnia suppellectilia mea, quid inuenisti ex omnibus suppellectilibus domus tuæ? pone hîc coram fratribus meis & fratribus tuis, & declarent inter ambos nos.

Oleast. Increpent inter duos.

Aria. Et arguant inter duos nos.

CONCORDIA.

QVod apud nostrum interpretem est de cuncta substantia domus tuæ, in Hebræo est כלי chele id est vasis, vocant autem Hebræi omnem suppellectilem vasa; sunt enim arma vasa, sunt pocula vasa, &c. recte ergo transtulit interpres de cuncta substantia domus tuæ, in Hebræo est יוכיחו iochichu quod transtulit interpres recte secundum sensum, iudicent.

EXPOSITIO.

SCrutatus es omnē suppellectilē meam, omnia quæ erant apud me & in tabernaculis vxorum mearum & ancillarum maxima cum diligentia inuestigasti. *quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ?* hoc conquerens de iniuria sibi illata à Iacob dicebar. innocentia mea tibi comperta est, cum nihil eorum quæ apud me esse dicebas reperisti, *pone hic coram fratribus meis & tuis*, idest coram cognatis, & *indicent inter me & te* scilicet, te iniuste mecum egisse, cum innocentia mea tibi sit nota.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Fugienda est huius sæculi bonorum cupiditas.

201. Q*Vid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ?* nonne ô Iacob Laban socer tuus scrutatus est omnem supellectilem tuam, & per plures annos apud domum eius commoratus es? quomodo igitur nihil quod suum esset, apud te reperit? satisfacit Ambr. libro de Iacob & vita beat. cap. 5. *omnia sua tanquam contagium refugi*, expende quid dicat Iacobus, quod mundi per Labanum designati diuitias & omnia illius bona tanquam, præsentissimam pestem abominatus est. (Amb. li. de Iac. cap. 5.)

Bona conscientiæ maxima est fiducia.

202. *Quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ?* pone hic coram fratribus meis & tuis, cur non siles Iacob? cur non times apud aliquem ex tuis deprehēsa esse idola illius? Rachel enim ea furata; erat obmutesce igitur, non obmutescit, imo audacter loquitur nullius enim criminis aut furti conscius; bonæ enim conscientiæ maxima est fiducia: sic noster Titelmānus explicans hæc verba cap. 11. Iob vers. 27. & 29. si iniquitatem quę est in manu tua abstuleris à te, tunc leuare poteris faciem tuam absque macula, ait, *si tantum diligentia studueris teipsum ab omni peccato emundare; tūc poteris cum bona fiducia ad Deum faciem leuare, poteris sine confusione; sine rubore & sine vllius peccati remorsu, aut conscientia coram Deo opponere, quemadmodum cum quis bene lotus fuerit aqua ab omni macula corporali, audet confidenter faciem suam ostendere, qui vero immaculatam habet faciem, erubescit eam in publicum ostentare.* (Iob. 11. Titelmā. in prædict. cap.)

Qui irreprehensibilis est, alios arguere potest.

Quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ? profer scilicet in medium, vt cognati vtriusque innocentiæ meæ testes, te tanquam reum condemnent: quomodo cum sis minor ætate, socerum tuum audes iniustum dicere? verba enim tua non aliud sonant, quia qui irreprehensibilis est, alios si rei fuerint, potest arguere. Fauet D. Ambr. lib. 2. de pœnit. cap. 8. qui docēs qualis esse debeat qui alium reprehendit, nempe nullius criminis conscius ait, *incusamus alicuius auaritiam, recordemur si nihil ipsi auare fecimus, ne dicat nobis Dominus Iesus aut aliquis ex discipulis eius festucam in oculo fratris tui vides, trabem autem quæ est in oculo tuo non vides; hypocrita eiice primum trabem de oculo tuo & tunc videbis eiicere festucam de oculo fratris tui.* 203. (D. Ambr. lib. 2. de pœnit. cap. 8.) (Luc. 6.)

Deus permittit suos in discrimen venire, vt eorum virtus magis appareat.

Quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ? si Deus nihil inuenturum Labanum in tabernaculo Iacob nec in tabernaculis vxorum siue ancillarum non ignorabat, quomodo permittit hanc iniuriam, & tanquam furis omnem suppellectilem inuestigari? vt illius innocentia & æquitas omnium oculis aperta magis haberetur, *permittit Dominus iustorum*, inquit Oleast. *tabernacula inuestigari, vt illorum iustitiam ostendat.* 204. (Oleast.)

Nullus nec absens aut indefensus dānandus est.

205. *Quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ, pone hic coram fratribus meis & iudicent inter me & te:* tibi sufficiat dicere, pone crimen meum coram fratribus tuis & meis, vt de eo ferant sententiam. & si quid noxium commiserim, puniant; sin minus in Laban animaduertant, me iniuste persequentem: cur addidisti, pone hic, hoc est in mea præsentia dum ego adsto? quia etsi iudicium exercendum sit per fratres imo & per parentes, nunquam iuste exercebitur, nisi reus per sei sum aut per alium defensorem adstante: quod Orig. obseruat in illa verba 2. ca. ad Rom. inter se inuicem cogitationibus defendentibus, aut accusantibus, *rectum iudicium Dei, quis dubitet esse vbi accusatores adhibentur & defensores & testes? & quidem de hoc iusto Dei iudicio nos homines exemplum capiamus, nec putemus vnquam sine accusante & defendente, & testibus iustum haberi posse iudicium,* expende illa verba sine defendente, quasi diceret nullum forum damnabit hominem absentem aut inauditum & indefensum.

cap. 2. Rom.

Orig. in 2. ad Roman.

Ille magnifaciendus qui nullum vicinis suis præbuit incommodum.

Quid inuenisti de cuncta substantia domus tuæ pone hic, quasi diceret, omnem nostram scrutatus es supellectilem, & tamen nihil quod tuum sit, inuenisti: quomodo Iacob in tanto diuitiarum augmento nihil alienum habere præsumit? quomodo nihil iniuria partum apud se inueniri credit? in hoc celebrandus maxime Iacob qui ita creuerit in facultatibus, vt nullum alijs damnum intulerit, *quanta virtus,* inquit Ambr. lib. . de Iacob cap. 5. *cui societas lucrum dabat non irrogabat dispendium? hoc est perfectum esse adhærentibus sibi commodi plurimum dare, nihil afferre incommodi.* 206.

D. Amb. lib. 2. de Iac. c. 5

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXVIII.

VVLG. Idcirco viginti annis fui tecum? oues tuæ & capræ non fuerunt steriles, arietes gregis tui non comedi.

Sept. Hos mihi viginti annos ego sum tecum, arietes ouium tuarum non comedi.

Cald. Istis viginti annis quibus ego fui apud te oues tuæ & capræ tuæ non fuerunt orbatæ.

Pag. Oues & capræ tuæ non fuerunt abortitæ.

CONCORDIA.

VErbum שכל sacal duplicem sortitur significationem, interpretatur enim orbari, vt Genes. 43. vers. 14. tum etiam abortire vt hic & Iob. 21 vers. 10. hinc fit quod Caldæus vertit capræ tuæ non fuerunt orbatæ. Pag. autem abortitæ, quod autem abortum non patitur, non est sterile.

EXPOSITIO.

IDcirco viginti annis fui tecū? interrogatiue hoc exponendum est, an seruitium tot annorum merebatur scrutinium in tabernaculo meo factum sed vlterius progredior, *oues tuæ, & capræ tuæ non fuerunt steriles,* diligentiam maximam adhibui vt omnes greges tui fœcundissimi essent, *arietes gregis tui non comedi,* quod pastoribus sæpe contingit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prælatus etiam cum sui dispendio subditis debet inuigilare.

207. OVes *tuæ & capræ tuæ non fuerunt steriles,* deinde subiungit *arietes greges tui non comedi,* postea addit, die noctuque æstu vrebar & gelu, fugiebatque somnus ab oculis meis, &c. nonne sufficiebat greges soceri sui labore & fidelitate sua multiplicasse? cur frigora sustinuit? cur æstum pertulit & alia innumera incommoda, vt ouibus Labani cōnsuleret? quia Prælatus subditis sibi commissis etiam cum sui dispendio debet inuigilare: ad hæc optimi pastoris verba sic de se sollicitus aiebat Cellensis lib. 5. Epist. 1. *hæc lego & non incorsolabiliter inertiā meam lugeo, vbi namque oues curæ meæ? vbi capræ non steriles? vbi Iacob, vbi Abbas tam sedulus exhortator, tam feruidus redargutor, tam acutus prouisor, tam beneuolus persuasor, tam contra rabiem luporum potens, tam contra morbos sapiens, tam ad aeris intemperiem patiens, tam ad latronum insidias prudens, tam fidelis in commisso, tam vigil in euitando damno, tam perseuerans in seruitio, timeat pastor qui nihil nouit pati pro gregibus, qui nullis se opposuit lupo, qui nullas vigilias fecit, qui nullam intemperiem iniuria passus est.*

Petrus. Cellen. li. 3. epist. 1.

Bona huius sæculi tam difficulter acquiruntur & tanti æstimantur, bona autem celestia facile & paruipenduntur.

Viginti annis fui tecum, scilicet vt mihi aliquas facultates compararem, deinde quot labores in domo eius perpessus fuerit, aperit, quot molestias, quale frigus, quantum æstum tulerit, en quanta ob bona terrena adipiscenda, & tamen cum à Deo ipsemet Iacob benedictionem, tutelam, fortitudinemque peteret, vix vnius noctis laborauit spatio & obtinuit, ecce luctabatur cum eo vsque mane & benedixit ei in eodem loco Genes. 32. quomodo tot annos consumpsit in acquirendis facultatibus terrenis, 208.

Gen. 32.

terrenis, & vix vnius noctis spatio laborauit in acquirenda benedictione Dei in mundanos pudeat qui pro bonis huius sæculi ita insident, licet difficulter acquirantur & nihil faciant bona cœlestia, licet facile comparentur, quod considerans D. Bern. Epist. 341. merito exclamat dicens, *nonne malorum insatiabilia desideria arguunt nos negligentiæ & tepiditatis? pudeat certe nos spiritualium bonorum minus cupidos inueneri, erubescat anima conuersa ad Dominũ minori affectu sectari iustitiam quam iniquitatem antea sectaretur, pudeat proinde negligentius nunc in vitam quàm prius in mortem ire, & minori studio salutis accipere quam perditionis augmenta.*

D. Bern. ep. 341.

Boni in acquirendis bonis spiritualibus non soli laborant, sed Deus cum eis: mali autem comparandis sibi terrenis nec eis cooperante mundo, insudant.

209. *Viginti annis fui tecum &c.* deinde, æstu vrebar & gelu, cur non ait; mecum fuisti viginti annorum spatio, mecum nimiis caloribus æstate vrebaris & gelu hyberno tempore torquebaris, cum autem benedictionem à Deo accepit, quod dicitur, luctabatur Angelus cum eo, eo quod simul vigilabat & noctis intemperiem ferebat, quomodo igitur Labano dormiente, in delitiis agente, nihil de Iacobo curante, solus Iacob est in vigilia & in labore solus æstu vrebatur, non sic autem quando benedictionem exquisiuit? nam si ipse vigilabat & Deus cum ipso, & si luctabatur & Deus cum ipso, itaut non esset solus ad laborem, sed etiam Deus cum illo non obsistens, imo illum ipsamet sua adiuuans præsentia, & fortem cum gratia sua constituens: quia homines in acquirendis bonis spiritualibus non solum laborant sed Deus cum eis, in comparandis autem sibi bonis terrenis, nec eis cooperante mundo, insudant.

Voluptates possessæ fastidiunt imo & cruciant.

Viginti annis fui tecum, deinde conqueritur se gelu, cum caloribus nimiis tolerasse, quid lamentaris Iacob? nonne pro tua laborasti Rachele? nonne parui tibi videbantur anni: exigui labores præ amoris magnitudine, paruæ ærumnæ, vita suauissima? cur nunc turbaris, aut conquereris, & quasi vsque ad cœlum exclamas? ne mireris, sitim expleuerat, ad optata peruenerat, iam amplius Rachelis amplexus non sitiebat, & sic nunc satiatus absynthium percepit, quod sitibundus non perceperat, quod de omnibus eleganter affirmat D. Hier lib. 2. in cap. 2. Ierem. dum ait, *humanum genus recto Dei iudicio in calamitatibus suis dimissum: atque per easdem voluptates spontaneis tribulationibus tradito absynthio est ebrium, quia & amara sunt quæ pro huius amore vita tolerat & tamen eandem amaritudinem cæcitate cupiditatis* (notanda verba) *quasi insensibilitate ebrius ignorat; mundi enim gloriam sitiens dum multas pro ea tribulationes reperit amarum est quod bibit? sed quia hoc nimis hianter sumpsit eiusdem amaritudinis malum decernere iam præ ipsa ebrietate non sufficit.* 210.

D. Hier. lib. c. 2. Ierem.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XXXIX.

VVLG. Nec captum à bestia ostendit tibi, ergo damnum omne reddebam quidquid furto peribat à me exigebas.

Sept. Captum à bestia non attuli tibi, ego soluebam, à meipso furta diei & noctis.

Cald. Dilaceratum non adduxi tibi, quod deficiebat ex numero à me tu quærebas, illud custodiebam in die & custodiebam in nocte.

Tag. Raptum non attuli tibi, ego pœnas luebam pro eo, de manu mea requirebas illud sic quod furto surripiebatur tam de die quam de nocte.

Oleast. Ego peccabam, *alij*, ego illius peccati reus eram.

Arl. Ego expiabam illud de manu mea requirebant illud furto ablatum dici & furtum ablatum noctis.

CONCORDIA.

Verbum חטא chata peccate & mundare siue purgare significat, interpres verbum pro secundo significato sumpsit, aliquid amplius habetur in Hebræo quam apud nos, scilicet quàm de die, quàm de nocte, sed per illud quidquid furto peribat, omne, etiam tempus in quo furtum committebatur exprimitur.

EXPOSITIO.

NEc captum à bestia ostendi tibi, si enim accidit vt à lupo ouis, vel capra occidatur: si pastor partem illius ostendit domino, manet liber & immumunis ab ea persoluenda, nihilominus Iacob quamuis id licite posset, damnum resarciebat, sic enim ait *ego damnum omne reddebam*, scilicet in gregibus emergens persoluebam *quidquid furto peribat à me exigebas*, cogebas vt id tibi restituerem quamuis culpa mea non perisset.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Mira aliquorum seruorum sed rara fidelitas.

212. NEc captum à bestia ostendi tibi, quid ergo agebas; ego damnum omne tibi reddebam. si tua culpa non p…ibat, cur perso…ebas? vel qua de causa ei quod ab aliquo animali dilaceratum fuerat, non ostendebas? vt mirum Iacob in seruiendo Domino fidelitatem compertam habeamus, quod obseruat Oleast. & ait: *considera hic quam fideliter sancti Domini inseruiant, neque vtantur iuribus suis, quis pascit gregem & de lacte eius non manducat? arguuntur infideles serui suæ infidelitatis erga Dominos suos, cum videamus quali cura & sollicitudine Iacob seruabat pecora Laban.*

Peccatores ad agnitionem sui reatus adducendi.

213. *Nec captum à bestia ostendi tibi*, cur fidelitatem tuam memoras? *ego damnum omne reddebam*, cur excessum æquitatis tuæ in medium proponis? *quidquid forte peribat à me exigebas*, cur refers tui soceri barbariem? cur illi obiicis suam ingratitudinem? vt pudore suffusus in delicti sui cognitionem veniat ac pœniteat: *recenset* (inquit noster Ferus) *vitam suam iustus & labores, non vt seipsum commendet, sed vt Laban hinc discat se male facere & fecisse, ob eandē causam etiam ingratitudinis meminit quam perpessus fuerat, vt vel sic rubore perfunderetur Laban, ac peccatum suum agnosceret; omnibus enim modis agendum est vt impij ad cognitionem proprij reatus adducantur.* Noster Ferus.

Miseranda sors seruorum.

214. *Nec captum à bestia ostendi*, imo subiungit *quidquid furto peribat, à me exigebas*, nonne libenti animo vilaniatam ouem à lupo ipsemet ex suo tibi restituebat? cur igitur quod furto subripiebatur ab eo in ocio exigis? nonne satis diligentiæ & laboris in tuis pascendis gregibus impendit? cur igitur etiam indebitum expetis? quia ita miseranda sors seruorum vt labore cogantur, & eorum etiam laborum memoria cito deleatur; *obliuisceris* inquit B. Chrys. inducens Iacob conquerentem de Labano, *laborum quos exantlaui pascens greges tuos.* B. Chryf. hom. 57.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XL.

VVLG. Die noctuque æstu vrebar & gelu, fugiebatque somnus ab oculis meis.
Sept. Factus sum combustus diei æstu & glacie noctis, & abscessit somnus ab oculis meis.
Cald. In die consumebant me æstus & glacies descendebat super me in nocte.
Pag. Fui die, consumebat me æstus, & gelu in nocte.
Oleast. Elongabat se somnus ab oculis meis.

CONCORDIA.

OMnes versiones eundem sensum habent, & noster interpres verbum נדד nadad licet proprie significet elongare, bene vertit vulgatus fugiebat, qui enim fugit se elongat.

EXPOSITIO.

DIe noctuque vrebar æstu & gelu. hic locus satis arguit in vna & eadem terra haud quaquam diurnum æstum parem esse nocti, neque nocturnum gelu respondere diei, sed à se discrepare, *fugiebat somnus ab oculis meis*, ne feræ irruentes gregem depopularentur.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prelatus saluandis animabus perpetuo inuigilare debet.

215. DIe noctuque æstu vrebar & gelu, qua de causa vt oues & capras mihi commissas custodirem, sed in hac cura & sollicitudine nec non tot laborum tolerantia in ouibus custodiendis, aliquid ne colligere possunt animarum pastores? hoc inferre tenentur quod quantum homines potiores sunt ouibus, tanto maiores vigilias & grauiores ac diuturniores labores pro eis Deo acquirendis ac conseruandis suscipere debent: persensit sane hos muneris sui aculeos S. Damasus Papa qui occasione verborum Iacob quæ attulimus, ait Epist. 4. *si ergo sic laborat & vigilat qui pascit oues Laban? quanto labori quantisque vigilis debet intendere qui pascit oues Dei?* S. Damas Papa Ep. 4.

Idem conceptus confirmatur.

216. *Die noctuque vrebar æstu, fugiebatque somnus ab oculis meis*, nonne sæpius pastores, & lenti & ociosi ad diffusæ arboris vmbram ludibundi, excubare, & è gregis lacte, carnibusque non omnino insipide vesci solent? quomodo igitur Iacob qui pastor ouium erat, ait se cœli intemperiem tulisse somnumque ab oculis suis recessisse? quia iusta similitudine referebat Prælatum, à quo amplius requiritur quàm à Pastore, cui nec vllum vnquam otium licet, nec suas

suas in subditorum gubernatione commoditates quærere, decorum est; lege Nazianzenum in Apolog. de hac veritate docte & erudite disserentem.

Rex plurima pro suis tolerare debet incommoda.

217. *Die noctuque æstu vrebar, fugiebatque somnus ab oculis meis*, nonne sufficiebat gelu tolerare? immoderatos solis calores sustinere? cur etiam insomnes noctes vis transigere? in exemplum Regum, qui pro suis subditis conseruandis innumera debent tolerare incommoda, sic Synesius de regno, *qui fœlicissimam Dei beneficio est adeptus fortunam, cuique in prima ætate magni Regis appellationem concessit, eum nullum non laborem perferre oportet, & ab omni vitæ commoditate separari, & somni quam parcissimi, sollicitudinum autem plurimarum esse participem, si quis regis nomen non immerito velit obtinere.* Synesius de regno.

Prælatus cum sui dispendio suis præstet securitatem.

218. *Die noctuque æstu vrebar*, qua de causa? vt commissas oues custodiret, tantine pretii sunt greges, vt tantum laborem pro eorum salute debeat impendere, cum tot sibi incommodis illatis? eos solum custodiat; imo etiam cum sui dispendio, vt suis præstet securitatem; ita D. Basil. Seleu. oratione 26. in illud: ego sum Pastor bonus, *notus sum nocturni rigoris & æstus ardorisque diurni patientia & quasi staret in acie depugnans, quibus securitatem præstabat.* Basil. Seleuc. orat. 26.

Humiliter de se sancti loquuntur.

Die noctuque æstu vrebar, & somnus fugiebat ab oculis meis, nonne laborabas in somno expellendo? cur ergo non ais fugiebam somnum, non autem fugiebat somnus ab oculis meis? non ita loquitur, ne se de suo se labore iactare videretur, sic Ioan Clunia. tomo. 2. serm. 19. *non dicit fugiebam somnum, sed fugiebat somnus ab oculis meis, vt videas quanta humilitate viri sancti de seipsis loquantur.* 219. Ioan. Cluni tom. 2. ser. 19.

Vigilantia debet inesse patrifamilias.

Somnus recedebat ab oculis meis, nonne tibi erant famuli, quibus imperare poteras, vt gregi tuo consulerent, curamque ouium tuarum agerent? cur ergo ab oculis tuis somnus recedit? quia patrifamilias, qualis erat Iacob, maxima debet inesse vigilantia, *expergisci*, inquit Hamer. *decet prius Dominum quam seruum, & cubitum ire posterius, nec vnquam incustoditam esse domum, quemadmodum & vrbem quando opus est, neque die, nec noctu.* 220. Hamer.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XL. & XLI.

VVLG. Sicque per viginti annos in domo tua seruiui tibi quatuordecim pro filiabus, & sex pro gregibus tuis, immutasti quoque mercedem meam decem vicibus.

Sept. Hos mihi viginti annos ego sum in domo tua, &c. & decepisti mercedem meam decem agnabus.

Oleast. Transire fecit mercedem meam.

VVLG. Nisi Deus Patris mei Abrahā & timor Isaac affuisset mihi, forsitan nudum me dimisisses, afflictionem meam & laborem manuum mearum respexit Deus & arguit te heri.

Sept. Nunc vtique vacuum me dimisisses, humiliationem meam & laborem manuum mearum respexit Deus.

Cald. Nisi quod Deus patris mei, Deus Abrahæ, & ille quem timebat Isaac, fuisset in adiutorium meum, iam nunc vacuum me dimisisses, labor meus & afflictio manuum mearum manifesta sunt coram Deo, & arguit te hesterna nocte.

Pag. Nisi Deus &c. fuisset pro me, quia nunc vacuum dimisisses me &c. increpauit te nocte præterita.

Oleast. Vidit Deus humilitatem.

CONCORDIA.

VErbum חלף calaph significat transire, quod autem transit, mutatur, hinc est quod immutare alii dixerunt, cur autem septuaginta dixere; decepisti mercedem meam decem agnabus, consule ea quæ diximus in concordia versus septimi.

VErbum ענה anah respondere & humiliari significat, qui autem ab alio humiliatur, quodammodo affligitur, hinc est quod vbi Sept. habent, humiliationem & Oleast. humilitatem, legit noster vulgatus afflictionem, dictio אמש, emes aliquid amplius dicit quam heri, sed noctem præteritam.

EXPOSITIO.

SIcque viginti annos in domo tua seruiui tibi, quasi diceret, non solum tot incommoda tuli per aliquot dies, sed per plurimos annos, & eos viginti, *immutasti quoque mercedem meam decem vicibus*, quomodo hoc intelligendum venit, vide quæ diximus versu septimo.

NIsi Deus Patris mei Abraham qui me meritis aui mei protexit, *& timor Isaac*; timor metonymicè capitur pro obiecto timoris, nempe pro Deo (licet in conceptibus etiam alio modo ex aliquorum Patrum sententia exponemus) & est sensus, Deum Abraham & Deum Isaac patris mei mihi semper & in necessitatibus meis præsentem expertus sum, nam si mihi defuisset *forsitan nudum me dimisisses*, nulla mercede mihi assignata pro tot annorum obsequio, *afflictionem meam & laborem*

manum mearum Deus respexit, cum sit æquissimus & nihil irremuneratum relinquens *& arguit te heri* scilicet cum tibi in somnis apparuit & præcepit ne aliquid aduersum me asperius diceres.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Non defatigentur Prælati curandis animabus.

221. *Sicque per viginti annos in domo tua seruiui tibi*, cur annumerat annos quibus obsequium præstitit Labano? nonne sufficiebat dicere quod ardores solis sustinuerat? quod gelu noctis & alias cœli inclementias tolerauerat? prudenter ita diuturnum tempus quo pascendis gregibus auunculi consumpsit, refert, vt discant Prælati nullomodo curandis animabus defatigari, sed in ferendis pro eis incommodis perseuerare, *vide Pastoris vigilantiam* (inquit Chrysost.) *vidisti intentum studium, qualem habebunt excusationem hi quibus rationales greges sunt crediti & magnam præseferunt negligentiam. & iuxta Prophetam pecudes alias mactant, alias à bestiis captas contemnunt, alias vero ab aliis raptas reducere non curant, tametsi minor sit labor & cura facilis, anima enim est quæ docetur, illic enim multus est & corporis & animi labor &c.* B Chrys.

Non amicus deserendus, nisi grauissimis & iustissimis de causis.

222. *Sicque per viginti annos in domo tua tibi seruiui*, consideremus quam multus sit Iacob in enumerandis iniuriis à Labano acceptis, & beneficiis in eum collatis, quidquid furtim peribat, à me exigebas, oues tuæ & capræ steriles non fuerunt; arietes gregis tui non comedi, ego damnum omne reddebam, cum septem annos seruitutis promisissem, pro Rachele, coactus fui totidem pro Lia præstare, imo modo, nudum me dimisisses, nisi Deum adiutorem habuissem: cur sic Iacob acceptas recenset iniurias à socero? cur earum non immemor libenter ei omnia condonat? nonne Iacob amicum virum multisque beneficiorum & amicitiæ titulis ligatum relinquebat? merito igitur euidentes fugæ suæ causas exponit, ne amicum sine causa legitima deseruisse videretur, *constans enim debet esse amicitia*, inquit D. Ambr. lib. 3. offic. c. 16. *perseuerare in affectu, non puerili modo amicos mutare vaga quadam debemus sententia.* D. Amb. li. 3. off. cap. 16.

Iusti de se humiliter sentiunt.

223. *Nisi Deus patris mei Abraham & timor Isaac adfuisset*, id est Deus intuitus est merita parentum meorum, eorumque intuitu me in omnibus protexit: sed ô Iacob cum tot bonis operibus sis ditissimus, torque meritis clarus cur non ais, Deus patientiam meam, innocentiam & alias virtutes meas considerauit? quia iusti sicut de se humiliter sentiunt, sic etiã de se maxima cum humilitate loqui tenentur, *in hoc humiliabat se Iacob*. inquit Abul. *quia licet ipse vir sanctus esset non attribuebat hoc meritis suis, sed meritis patrum suorum Abrahæ & Isaac.* Alphons. Tostat.

Deus maxime timendus, imo omnium timor.

224. *Nisi Deus patris mei Abraham, & timor Isaac adfuisset*, diximus in expositione litteræ, timorem hic metonymice sumendum pro obiecto timoris, nempe pro Deo, sed qua de causa, clarius non est loquutus dicens Deus Isaac patris mei? cur Deum ipsum appellauit timorem? quia Deus maxime timendus est, imo omnium timor, *vocant Hebræi*, inquit Oleast. *aliquando Deum pauorem quod maxime sit timendus, quod forsitan à Caldæis mutuarunt, qui frequentissime Deum pauorem vocant, imo Isaias cap. 8. vers. 15. Deum vocat pauorem & timorem Israel.* Hieron. ab Olea. Isaiæ 8.

Quandiu viuimus, etiamsi iustissimi, semper timere debemus.

225. *Nisi Deus patris mei Abraham & timor Isaac adfuisset*, diximus in superiori conceptu timorem Isaac perinde esse ac Deum Isaac, sed qua de causa Abrahæ Deum proprio nomine expressit? at vero Deum Isaaci alio timoris nomine appellauit? respondent sapientissimi apud Oleastrum, *quia Abraham per id temporis iam defunctus timoris expers quiescebat, at vero Isaac adhuc superstes inter timoris æstus fluctuabat; quandiu enim anima in corpore residet, tandiu necesse est vt timor diuinus in anima commoretur; quia sicut corpus anima, ita anima diuino timore animatur*, vnde Iusti. Martyr. q. 28. ad Ortho. *vt*, inquit, *cum anima discessit à corpore mortuum corpus & male olet & immundum est, sic timor Dei ab anima seiunctus mortuus est animus & tetrum odorem efflat & immundus est.* Oleast. Iust. Mart. quæst. 28

Deus præcipue est iustorum qui iam è viuis excesserunt.

226. *Nisi Deus patris mei Abraham & timor Isaac adfuisset* quare Iacob mentionem Abrahæ & Isaac fecit, eodem modo dicens Deus Patris mei Abrahæ & Deus Patris mei Isaac, vel timor patris mei Abraham & timor patris Isaac: non enim minus potest dici de Abraham quod Deum timuerit, quam de Isaac: audite quomodo respondeat Episcop. Burgẽs. ex sententia Hebræorum addit. 2. *dicunt*, (inquit) *quod Deus non nominatur Deus alicuius singularis personæ, nisi postquam est extra fluxibilitatem huius vitæ, eo quod homines dum in hac vita sunt, possunt mutari de statu gratiæ in quo sunt filii Dei, ad lapsum in quo potius filii iræ: & quia quando hæc verba dixit Iacob Abraham iamdiu antea excesserat, sed Isaac adhuc viuebat, quia durauit vsque ad decennium post venditionem Ioseph, idcirco de Abraham qui iam erat in securo, dixit, Deus Abraham, non de Isaac qui adhuc erat in vita.* Burgens. addit. 2.

Tanti meriti est timor Dei quem habent sancti, quod Deus illius intuitu multa tribuat.

227. *Nisi Deus patris mei & timor Isaac adfuisset*, quis timor ille, intuitu cuius Deus Iacobo fuit secundus? nonne ait ipsemet Iacob timor Isaac? quasi diceret tanti meriti est timor ille filialis quo pater meus erga Deum est affectus, vt illius intuitu me ab aduersis custodierit incolumem. Sic Caiet. *de reuerentiali timore quo adhuc venerabatur Isaac Deũ, est sermo: profitetur enim quod etiam meritum patris sui apud Deũ tanti est, quod adiuuit, quod meruit vt Deus admoneret in somniis Laban, ne læderet Iacob.* Cad. Caiet.

Reuerenti-

Reuerentia in patres vtilissima.

227. *Nisi Deus patris mei & timor Isaac adfuisset,* quãuis iam quisnam fuerit ille timor à nobis dictum sit, nihilominus cum fœcundissima sit sacra scriptura, non grauabor adhuc discutere quisnam est ille timor, intuitu cuius Deus Iacobo præsens adfuit: nonne possumus dicere esse illam reuerentiam & honorem quo patrem suum Isaacum prosecutus est? sic aliqui teste Cornelio à Lapide, putant hunc timorem fuisse reuerentiam qua Iacob prosequebatur patrem suum Isaac, & eum timuit, & reueritus est: per hanc enim reuerentiam & pietatem erga patrem suum Isaac, meruit Iacob apud Deum vt ab eo protegeretur. Cornel. à La. ide.

Maxima dominorum inhumanitas erga seruos.

228. *Nisi Deus patris mei adfuisset, forsitan nudum me dimisisses,* saltem indutus vestibus accessit ad Labanum auunculum suum, nonne per viginti annorum spatium, ei omni cum fidelitate & diligentia seruiuit? quomodo igitur asserit Iacob quod nisi Deus eum protexisset, nudus dimissus fuisset à Labano? vt in hoc dominorum erga seruos inhumanitatem agnoscamus, qui pro præmio laborum suorum miseriam & nuditatem accipiunt, *commune*, inquit Oleaster, *valde est dominos male soluere sibi manifesta ministeria, vt opus fuerit Deum ab inuitis auferre mercedem, & suis dare: sic fecit etiam Ægyptiis.* Oleast.

Nostri labores Deo sunt grati.

229. *Afflictionem & laborem manuum mearum respexit Deus*, si Deus omnia intuetur, & nihil sit ei absconditum, superflue asseris Deum afflictionem & laborem manuum tuarum respexisse: merito tamen sic loquitur, & nihil profert superflue, sed indicat Deo gratissimum & acceptum fuisse laborem suum, *afflictiones suas*, inquit Hamerus, *& labores* Guill. Hamer.

Deo curæ fuisse grate Iacob profitetur.

Cum Deum testem habemus nostræ æquitatis, tunc certissima est.

Afflictionem meam & laborem m. anuum respexit Deus, deinde subiungit, *& arguit te heri*, cur hoc addidit? nonne sciebat per tot annos nempe viginti seruisse? labori suo Deum benedixisse? decies mercedem suam commutasse? à Deo reprehensum fuisse? superflue ergo videtur dixisse: arguit te Deus; imo emphatice addit, ad innuendum compertam esse suam iustitiam cum Deum illius testem habeat, ita Rupert. *vbi omnia fidelitatis suæ opera commemorauit Iacob fortissime, tandem iustitiæ suæ inuexit argumentum; præmisso namque afflictionem meam & laborem manuum mearum respexit Deus, protinus adiungit & arguit te heri, certum namque est praeconium iustitiæ Deum testem aut defensorem habere.* 230. Abb. Rupert.

Afflictio quam iustus patitur, nec non humilitas tanta est, vt etiam Dei oculos in se rapiat.

Afflictionem meam respexit Deus, nonne alia eximia habet Deus in quæ oculos coniiciat, vt virtutes tuas, innocentiam, animi candorem? quomodo igitur illis prætermissis dicis Deum afflictionem tuam respexisse? quia tantæ auctoritatis est afflictio, quam iustus patitur, vt Dei oculos ad se rapiat, quasi nihil aliud habeat conspiciendum, si autem inspiciamus versionem Oleastri, respexit Deus humilitatem meam, idem possumus asserere, nempe quod tantæ auctoritatis est humilitas, vt oculos Dei ad se attrahat, vnde optime Smaragdus in Diademate Monach. capite de humil. ait, *adeo maxime inter virtutes eximias humilitas honorata consurgit, quoniam eam dignatio maiestatis assumpsit.* 231. Smaragdus in Diademate Monach. c. de humilitate.

VARIETAS LECTION. VERSVS XLIII.

VVLG. Respondit ei Laban, filiæ meæ & filii & greges tui & omnia quæ cernis, mea sunt, quid possum facere filiis & nepotibus meis?

Sep. Respondens autem Laban dixit ad Iacob, filiæ, filiæ meæ, & filii, filii mei, & pecora, pecora mea & omnia quæcumque tu vides, mea sunt & filiarum mearum, quid faciam eis hodie aut filiis earum quos pepererunt? *sic Cald. & in Hebræo.*

CONCORDIA.

Licet diminutior procedat noster vulgatus quam reliquæ omnes aliæ lectiones vt legenti patet, tamen sensum minime mutauit, sed germanum retinuit.

EXPOSITIO.

Respondit ei Laban filiæ meæ, &c. nempe omnia quæ sunt in tua potestate mea sunt, in quantum originem ex meo traxerunt, *quid possum facere filiis & nepotibus meis?* quasi diceret, licet propter fugam tuam sibi infensus essem, tamen nullomodo tibi nocerem, filiæ enim & filii nihil in me commiserunt, quos tamen offenderem, tibi aliquod damnum inferens.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Nihil nobis arrogare debemus, cum omnia Dei sint.

232. Filiæ meæ, & filii mei, & greges tui, & omnia quæ cernis, mea sunt, Philo Hebræus lib. de Cherub. hæc verba prolata à Laban & audita à Iacob considerans, Iacob opinor valde risit Labanum, quando ausus est dicere, filię meæ & filii mei, & pecota mea, & omnia quęcumque vides, mea sunt, sed ô Philo, cur irrideret gener socerum, nepos auunculum? quia qui de rebus alienis & sub diuina potestate constitutis tanquam de propriis & ad dominium suum pertinentibus loquitur, dignus est vt omnium risui exponatur: quod confirmat cit. Philo, referens illud Dei pręceptum Leuit. 25. vers. 23. terra non venderur in perpetuum, quia mea est, ait, *an non manifestissime docet ius possessionis omnium rerum pertinere ad Deum? vsum vero solum ad creaturam; nihil, inquit, in perpetuum cuiquam creaturæ vendetur quandoquidem vnus est Dominus totius creaturæ possessor, proprius ac perpetuus*, & post aliqua, *per quæ omnia liquere satis puto nos alienis vti possessionibus, vsumfructum habemus solum; quod si cognosceremus, curaremus tanquam res Dei precogitantes morem esse domini recipere sua, quandocumque ipsi visum fuerit; sic enim adempta feremus leuius, nunc plerique dum existimant hæc sua ac propria, priuati copia eorum mox opprimuntur mœstitia.*

Philo Alex l. de Cherub.

Leuit. 25.

Impius de se magna præsumit.

233. *Filiæ meæ, &c. & omnia quæ cernis mea sunt;* quid ais Laban? nonne filias tuas tradidisti in vxores Iacob? illius ergo sunt; nonne filios suscepit ex Rachel & Lia & aliis duabus ancillis? illius ergo sunt; nonne labore & industria & pro mercede sua greges quos habet, sibi legitime comparauit? quomodo igitur asseris filias tuas esse & filios, nec non omnia quæ possidet? cur ait omnia mea sunt? quia impius ita de se superbe sentit, & de se præsumit, vt omnia etiam aliena sua esse arbitretur, ita Philo cit. *iste*, inquit, *ad singulas voces illud meum accinens, non desinit de seipso loqui magnifice.*

Philo. cit.

Iusta reprehensio ad meliorem frugem reducit reprehensum.

234. *Filiæ meæ & filii mei &c. quid possum facere filiis & nepotibus meis?* quasi diceret: nihil mali aduersus te & filios meos moliri volo, quomodo Laban qui rabie incensus perrexerat vt Iacobum comprehenderet, & omnia bona sua deprædaretur, ita à se mutatus, vt iam medium inquirat, quo fœdus cum genero ineat: nonne redarguit eum Iacob ex iniustitia sua, & fraudibus; quid mirum igitur, si ita loquitur humanè; iusta enim & vera reprehensio ad meliorem frugem reducit, *reprehensum*, fauet Abul. *postquam rationaliter redarguit Iacob Laban, ipse blande captat ab eo beneuolentiam vt mutuo pactum firmet.*

Abulens.

Colloquium iustorum ex barbaris mansuetos efficit.

235. *Filiæ meæ & filii mei &c. quid possum facere filiis & nepotibus meis?* quasi diceret, beneuolentia paterna amplector, ac tanquam meos diligo, nonne cum voluntate nocendi genero accessisti? nonne ferus & barbarus vitam eius in discrimē adduxisti? quomodo iam non sanguinolentus sed pacificus cum eo fœdus inire moliris? nonne loquutus fuerat cum eo iustus Iacob? ne ergo sciscitetis quomodo ita à seipso mutatus Laban, colloquium enim iustorum ex barbaris mansuetos efficit, ita Lipp. *ex colloquio Iacob Laban quietior redditus erubuit, & fœdera meditatur.*

Lippom.

Impii plus deferunt carnali affectui, quam Deo.

236. *Quid possum facere filiis & nepotibus meis?* tanquam meos diligo eos, & adeo eorum intuitu nullum tibi damnum inferam, sed fœdera pacis tecum stabiliam; nonne tibi Deus dixit, caue ne quidquam durius loquaris Iacob: & timore illo perculsus non ausus es aliquid in eum moliri; cur ergo non ais propter Deum fœdus tecum inibo, non autem propter filias & nepotes: quia impii ita dementes, vt plus deferant affectui carnali quam ipsimet Deo: consentit Glossa Intetl. *vide quod non fecit Dei timore compressus, dicit se dimisisse causa carnalis affectus.*

Glossa Interl.

Qui aliis nocet, sibimet damnum infert.

237. *Quid possum facere filiis & nepotibus meis?* quasi diceret, nihil aduersus eos moliri possum cum mihi sint sanguine coniuncti, sed nonne ita barbarus es, vt nihili omnia facias, dūmodo tuis fruaris desideriis, dummodo tuæ satisfacias cupiditati: quomodo igitur tuis parcere cogitas? in hoc equidem prudentissimus, si enim suis noceret, sibimet damnum inferret, consule Oleast. *sæpe enim aliqui putantes in alios sæuire, in seipsos sæuiunt, & est optima consideratio eum qui in aliquem sæuire vult considerare an sibi mali quicquam faciat, vnde Aug. sermone 16. de verbis Domini dicit, neminem posse in inimicum sæuire, quin sibi maius malum non inferat quam illi: non potest*, inquit, *fieri vt qui odit alterum, nō sibi prius noceat; illum enim lædere conatur extrinsecus, se vastat intrinsecus; quanto enim animus noster corpore maior est, tanto ipsi prospicere debemus, ne ipse lædatur, lædit autem animum suum, qui alterum odit, & quid facturus est ei quem odit? tollit pecuniam, nunquid fidem? lædit famam, nunquid conscientiam? quicquid nocet, forinsecus nocet, sibi attendat quid noceat intus, sibi ipsi inimicus est qui odit alterum, sed quia non sentit quid sibi mali faciat, in alterum sæuit, eo periculosius viuens quod non sentit, quid sibi mali agat quia sæuiendo sensum perdidit, te sæuiente, ille nudatus est, tu vero iniquus factus es, multum interest inter nudum & iniquum esse, ille perdidit pecuniam, tu innocentiam, quare quis grauius damnum perpessus est? ille perdidit rem perituram, tu factus es periturus, cogitauit ergo Laban sibi illaturum omne malum, quod Iacob intulisset: ideo facere noluit.*

Oleast.

August. ser. 16. de verbis Domini.

Impius

Impius cum volens non valet nocere, nocet saltem affectu.

238. *Quid possum facere filiis & nepotibus meis?* cur suos vocat? cur non ait, quid possum facere filiis tuis? suos dixit, quia cum nocere non potuit effectu, saltem in affectu damnum inferre voluit, ita ait. Oleaster Oleast. *aduerte quod qui nocere non multum potest, si odit, nocet eo modo quo potest, nam quia Laban à Deo prohibitus non potuit quidquam mali inferre Iacob, lubens dicit omnia illius sua fore.*

Iniustitia exprobata etiam iniquo cum pudore confundit.

Quid possum facere filiis & nepotibus meis? nonne tu ille es qui inuidiæ liuore æstuans, non solum Iacobum in discrimen adducere moliebaris, sed etiam vniuersam eius familiam? quomodo igitur nunc cogitas de rependendis ei beneficiis? nonne Iacob agnouerat iniustitiam & fraudes? bene igitur cogitat de non nocendo genero, sed potius adiuuando, iniustitia enim exprobata, etiam iniquo cum pudore confundit, *erubescens* inquit Chrysostomus, *Laban de his quæ dixerat Iacob, nunc in timore assistit, & fœdera vult inire cum iusto.* 239. Chrys.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLIV.

VVLG. Veni ergo & ineamus fœdus, vt sit in testimonium inter me & te.

Sep. Nunc igitur veni, disponam testamentum ego & tu, & erit in testimonium inter me & te: dixit autem ei: ecce nemo nobiscum est, vidit Deus, testis inter me & te.

Pag. Percutiamus fœdus ego & tu.

D. Chrys. Veni &c. dixit autem ei, si quis transgredi attentauerit, quæ nunc à nobis sunt proposita, ecce nullus nobiscum, Deus autem testis inter me & te.

CONCORDIA.

Apud Septuaginta & apud Chrysostomum plura abundant quam apud Hebræos & vulgatum, qui quid denotare velint non facile intelligitur, obseruabis quod hæc omnia addita non reperiuntur apud omnes codices Septuaginta, imo nec Amb. qui eos sequitur, hæc habet.

EXPOSITIO.

Veni ergo & ineamus fœdus, pacem stabiliamus inter vtrumque *vt sit in testimonium inter me & te*, id est in testimonium fœderis nostri, quasi diceret: percutiamus fœdus & simul pacem firmemus & constituamus aliud signum aliquod memoriale, quo constet inter nos pactum initum & pacem firmatam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Tantus est odor virtutis iustorum, vt etiam impios ad se attrahat, & suos persecutores.

140. *Veni & ineamus fœdus*, nonne tu ille es, qui plenus minarum, armisque instructus & odiis è domo tua discessisti, vt Iacobum comprehenderes, & eius bona diriperes? quomodo igitur cum eo itinere desideras quem antea persequebaris? tantus est odor virtutis hominis iusti, vt etiam impios ad se attrahat, Seraph. Portr. nec non suosmet persecutores, *Laban*, inquit Serap. Port. *furiis inuectus contra Iacob prius erat, ipsum tum domi etiam persecutus fuerat, & nunc in actu exercito persecutionis erat, & tamen quasi ab ipsa sanctitate Iacob coactus nunc amicitiã cum Iacob inire solicite quærit, adeoque solicite vt nec vnam diem prolongari patiatur*: deinde concludit, *ergo magna est veritas præsertim vitæ, & praualet, id est à malis etiam naturali amore diligitur.*

Mira est Dei erga iustos prouidentia.

141. *Veni ineamus fœdus*, quid? quem prosequebaris nunc honore amplecteris, & in quem odio & inuidia æstuabas, nunc ab eo pacem exigis? quomodo ab eo qui tecum securus non erat, nunc timens ab eo securitatem postulas? vt in hac mutatione dexteræ Excelsi, quamtam Deus suorum curam gerat compertum habeamus, *vide prouidentiam Dei*, inquit Chrysostomus, *qui tanto impetu ad persequendum exierat, timore coactus est vt ab eo fœdera quæreret.* Chrys.

Vitium imbecille, virtus fortissima.

Veni ineamus fœdus, Laban ingenio ferox viribus præpotens, validaque instructus seruorum cognatorumque cohorte, qui contra peregrinum & præsidio destitutum atque inermem aduenerat furens & minax, nunc ab eo pacem postulat, quomodo petit armatus ab inermi pacis fœdera? nihil plane mirum, petit improbus à iusto viro; scimus autem quod audacem & fortem virtus faciat, timidum & imbecillum reddat vitium, quod egregie declarat B. Chrysostomus homilia 15 in Epist. ad Ephes. capite 4. *hic aut ille est homo, asper est, acerbus est, scorpio est, serpens est, vipera est, terribilem enim existimat, quid ergo asperum illum & acerbum times homo? ne me perdat, inquit, ne me lædat, sum, inquit, illius malitiæ imperitus, timeo ne si me* 242. D Chrys. hom. 15. in Epist. ad Eph. cap. 4.

hominem acceperis simplicem, & quæ sunt eius nihil prævidentem, in suos iniiciat laqueos, & suis impediat retibus, eis paratis ad nos decipiendos, nunc vero, cur rides? quoniam hæc sunt verba puerorum ridentium quæ non sunt timenda, atque neminem quidem ita oportet despicere, neminem ita irridere vti hominem acerbum atque malum, nihil enim æque est imbecillum atque acerbitas &c.

Cum mundo hoc fœdus ineamus vt ad nos illius voluptates non transeant.

243. *Veni ineamus fœdus*, inquit Laban Iacobo, sed ô Iacob cuius cum homine vafro & fraudulento pacem inire? fœdus constituem, inquit Iacobus, sed quoniam si d ctum est à nobis Laban mundum denotare, facilis erit responsio, scilicet hoc pactum cum eo esse constituendum, vt ad nos illius voluptates nullo modo transeant, aliàs bellum cum eo perpetuum geremus, *ponamus*, inquit Brun in Alleg. Tim. *hoc fœdus cum mundi delicijs & voluptatibus, vt neque ipsæ ad nos, neque nos ad ipsas vlterius reuertamur, huius testis sit Galaad, interpretatur enim Galaad aceruus, testimonij: per quem scripturas sacras intelligimus, in quibus sanctorum testimonia sunt conseruata.* Bruno.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS xlv. & xlvi.

VVLG. Tulit igitur Iacob lapidem, & erexit illum in titulum.
Sep. Sumens lapidem, statuit eum in titulum.
Pag. Erexit illum in statuam.
Arias. Leuauit eum statuam.
Chrys. Statuit in columnam.

VVLG. Dixitque fratribus suis, afferte lapides qui congregantes fecerunt tumulum, comederuntque super eum.
Sep. Colligite lapides, & collegerunt lapides, & fecerunt aceruum & comederunt ibi super aceruum, *sic Cald.*
Oleast. Et fecerunt inuolutionem.

CONCORDIA.

Dictio מצבה marseua licet statuam significet, titulum tamen bene vertit noster interpres, statua enim hæc nihil aliud est quam quoddam signum rememoratiuum pacti, & titulus quo vterque teneretur pacem custodire, verbum גלל galal significat inuoluere, hinc fit quod Oleast. nomen גל gal inuolutionem vertit, tamen tumulus vel aceruus significantius dicitur.

EXPOSITIO.

Tvlit Iacob lapidem scilicet magnum vel plures ita vt si, gulare sumatur pro plurali *& erexit illum in titulum*, vt hoc facilius percipiatur: notandum est titulum quadrupliciter sumi, primo pro inscriptione rei, vt titulus crucis titulus libri: secundo pro pyramide aut columna, in trophæum victoriæ aut insignis facinoris erecta: tertio pro imagine, statua vel idolo ad cultum, & adorationem: quarto est lignum, lapis vel, alia res posita vel erecta in memoriam vel indicium alicuius rei: quarto hoc modo hic sumitur titulus, nempe pro signo memoratiuo fœderis inter vtrumque stabiliti.

Dixit nempe Iacob *fratribus suis*, cognatis qui congregantes multitudinem lapidum, fecerunt tumulum satis capacem longum & latum, & non rotundum in altum, sicut alii fiunt cumuli, qui tanquam super mensam, super eum comederunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Iustus ex mundo nihil requirit nisi necessaria.

244. Tvlit *Iacob lapidem & erexit illum in titulum*, in confirmationem fœderis cum Labano initi pacisque cum eo stabilitę, sed quæ communicatio iusti cum Belial? quæ pax cum impio, cum ipsemet eam secum non habeat? non enim est pax impiis, cur ergo cum eo fœderis pacem consummat? reuoca in memoriam Labanum mundi typum esse, potest inquit Isidorus Hispanus per Laban hic mundus exprimi, qui cum furore Iacob persequitur, quia electos quosque qui redemptoris nostri membra sunt persequendo opprimere conatur: quo posito bene pacem cum Laban vult stabilire, quia iustus etiam ex mundo necessaria requirere debet, *mundus cum viro iusto*, inquit Stephanus cit. in Alleg. Tilm. *vult inire fœdus vt peruersam cum eo concordiam habeat & amorem, iustus autem hoc fœdus iniit cum mundo, vt tantum ab eo percipiat necessaria, & superflua abijciat.*

Isidor. Hispan.

Stephan. ci. in all. Tim. super cen.

Christus Dominus princeps martyrum.

Tulit Iacob lapidem & erexit illum in titulum, 245. ille lapis erectus in titulum vocatus domus Dei, Christum significat, qui est caput corporis Ecclesiæ, quæ est domus Dei, sed cur hic lapis fuit primus in aceruo lapidum coniectorum in testimonium illius fœderis, qui designabat Christum Dominum futurum principem inter martyres: ita Rupertus, *hic lapis primus in aceruo testimonij Christum eundem designat principem martyrum, idest, testium Dei.* Rupert.

Mira

26. *Mira antiquorum synceritas.*

Afferte lapides qui congregantes fecerunt tumulum, vt esset scilicet testimonium fœderis inter eos initi, sed cur firmius pacem non stabiliant quam aceruo lapidum, qui facile dissolui potest? vt mira antiquorum comperta sit nobis synceritas, *quis non iure merito*, inquit Guili. Hamerus, *sæculi illius simplicitatem, vel vt verius loquar, candidam fidem initi fœderis inter Laban socerum & Jacob generum miretur, testes erant lapides in titulum congesti, & eos non clanculo neque priuato suo quisque consilio, congesserunt vt fœdus illud non solum inter viuentes valeret, sed etiam apud pastores inuiolabile perseueraret, nondum erant literarum monumenta, in quibus fœdera & pacta conscripta atque annulis consignata ad posteritatis notitiam seponuntur, sed tumuli & erecti lapides fœderum testes erant, sed erat illis tanta fides quantum hodie, ne littera quidem velloum tergoribus æquabiles habere videantur.* Guil. Hamer.

Animorum vnio per aliquod signum exterius denotatur.

Afferre lapides, qui congregantes fecerunt tumulum, cur ad stabiliendam pacem lapides congregant 247.
& simul in vnum aceruum congerunt? vt vnione lapidum tanquam aliquo signo sensibili vnio & concordia animorum suorum denotetur, *aduerte*, inquit Oleast. *quod lapidum collectio significabat duros prius animos in vnum coire, quemadmodum duri lapides in aceruum.* Oleaster

Conuiuium aliquando signum confœderationis.

Affere lapides, qui congregantes fecerunt tumulum comederunt que super eum, cur simul comedunt? 248.
nonne sufficiebat in signum suæ confœderationis tumulum statuisse à posteris videndum in perpetuam pacis memoriam? non erat ergo necesse simul prandere simulque conuiuari: ne conuiuiũ hoc arguas, apud veteres enim fuit signum confœderationis, *pacis & amicitiæ* ait Lipp. *symbolum fuit antiquis conuictus & eo conuiuium mutuum fœdus ineuntium.* Lipp.

✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿✿

VARIETAS LECTIONUM VERSUS xlvii. & xlviii.

VVLG. Quem vocauit Laban tumulum testis & Iacob aceruum testimonii, vterque iuxta proprietatem linguæ suæ.
Sept. Et dixit ei Laban, aceruus hic testatur inter me & te hodie, & vocauit eum Laban, aceruum testimonii, Iacob autem vocauit eum, aceruus testis.
Cald. Et vocauit eum Laban aceruum tritici, Iacob autem appellauit illum Galaad.
Pag. Vocauit eum Laban Iephar sa haduta & Iacob vocauit eum Galged.
Chrys. Collis hic testabitur inter me & te.

VVLG. Dixitque Laban, tumulus iste erit testis inter me & te hodie, & idcirco appellatum est nomen eius Galaad, id est tumulus testis.
Septuag. Ecce aceruus hic & titulus quem statui inter me & te, testatur aceruus hic, testatur tumulus hic, propterea vocatum est nomen aceruus testatus: & visio quam dixit.
Cald. Ideo appellatum est nomen eius Galaad, & speculam quia dixit.
Pag. Cumulus iste sit testis inter me & te hodie, idcirco vocauit nomen eius Ghalg d & Mispah, quia dixit.

CONCORDIA.

VLtima quinque verba quæ habet noster interpres, non sunt in Hebræo, ea tamen addidit, vt denotaret vtramque rem secundum Idioma suum appellasse: aceruus Hebræa lingua גל gal dicitur עד ad vero testimonium rursum lingua Syra aceruus יגר iegar appellatur שהדותא saadutha testimonium, Iacob igitur aceruum testimonii hoc est Galaad lingua appellauit Hebræa, Laban vero idipsum, id est aceruum testimonii Iega Saadutha à gentis suæ sermone vocauit, huic tumulo tria sunt nomina imposita, Syrum & videlicet, & Hebræum de quibus in præcedenti concordia, & hoc aliud Hebræum מצפה musphah nempe specula quæ à Septuaginta dicitur ἡ ὅρασις visio.

EXPOSITIO.

VOcauit Laban tumulum testis, idest qui est testis pacti inter vtrumque initi, *Iacob autem aceruum testimonij*, idest aceruum positum pro testimonio, vel ad testificandum, iuxta proprietatem linguæ suæ, hoc addidit interpres, quia vterque idem nomen non posuit, secundum nomen, sed solum secundum significatum.

Dixitque Laban, nempe Iacobo, tumulus iste nempe hæc lapidum congeries, *erit testis inter me & te hodie*, ab hodierno die testificabitur pacem inter me & te stabilitam esse, *& idcirco appellatum, est nomen eius Galaad*, & ab hoc tempore hic mons hoc nomen sortitus est, nam antea per anticipationem sic dictus est.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Perfecti semper debitum honorem parentibus debent exhibere.

249. QVem vocauit Laban tumulum testis, & Iacob acerruum testimonij, propter fœdus & pacem quam vterque firmabat in monte Galaad, sed illud pacis fœdus in eiusmodi monte inter socerum & generum initum aliquid ne designat? dices nudam solum historiam, sed si obseruemus quid intelligunt Patres per Galaad aceruum testimonii, nempe sacras scripturas in quibus sanctorum testimonia sunt coaceruata, dicemus hoc non carere mysterio, sed quodnam includit? audi Stephan. Cant. in Alleg. Tilm. *Iacob iniit fœdus cum Laban in monte Galaad aceruum testimonij per quem sacra scriptura designatur per Laban auunculum Iacob, carnalem intellige parentelam; debemus itaque fœdus inire cum patribus nostris; sed in monte Galaad, id est in testimonio scripturarum vt scilicet eos diligamus quomodo & quatenus nobis de eorum auctoritate præscribitur; non enim abijcere debent penitus hunc affectum etiam perfectionem professi, nam & Christus perfectionis forma in cruce positus curam habuit matris suæ.*

Stephan. Cant. in Alleg. Tilm.

Deus maxime pacem ineuntes intuetur.

Vocatum est nomen eius Galaad, id est tumulus 250.
testis in Hebræo est Mispah, quia dixit scilicet speculetur Dominus testem, aduocans Deum Laban adiunxit eum desuper hoc cernere: nonne Deus omnia intuetur, cum nihil ei absconditum esse possit, ideo speculatorem fœdus celebrantibus imminere dixit? vt nimirum denotet, quod Deus pacis amator, & eam stabilientes præcipue consideret & intueatur.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS XLIX.

VVLG. Intueatur & iudicet Dominus inter nos quando recesserimus à nobis.

Sep. Respiciat Deus inter me & te, quia discedimus alter ab altero.

Cald. Speculetur verbum Domini inter me & te, quando absentes fuerimus vnusquisque à proximo nostro.

Pag. Speculetur Dominus inter me & te, quia latemus alter alteri.

Ari. Quia abscondemur vir ab amico suo.

CONCORDIA.

QVando abscondemur vir ab amico suo phrasis Hebraica est, quam recte reddidit noster interpres, per hæc verba quando recesserimus inuicem.

EXPOSITIO.

I*Ntueatur*, benigne pactũ quod simul pepigimus, *& iudicet Dominus inter nos*, puniat seuere qui illud violauerit, *quando recesserimus à nobis*, quasi diceret, hoc fœdus nõ solum pro præsenti tempore, sed futuro statuitur, Deumque imploro vi dicem aduersus eum qui illud aliquando trãsgressus fuerit.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Etiam Idololatræ prouidentiam diuinam agnoscunt.

251. I*Ntueatur & iudicet Dominus inter nos*, quasi diceret, Deus qui omnia intuetur puniat fœderis nostri transgressionem: nonne conquerebaris Iacob Idola tua furto abstulisse? Idolorum igitur cultor est, quomodo ergo Deum vltorem scelerum & fidei violatæ prædicas? quia idololatræ etiam aliquando de diuina prouidentia optime sentiunt, ita Caiet. inducens Labanum loquentem, *Deus non meus aut tuus sed Deus cõmunis omnibus, qui dat omnibus esse, videbit intima cordis, & quæ fient inter nos, quandoquidem longe distamus, & quæ tu facies latebunt me & e conuerso, propterea enim summus Deus qui videt omnia, erit vltor; vnde apparet Laban recte sensisse de prouidentia Dei circa humana opera, quamuis coleret etiam Idola.*

Qui iuramentum violat, maxima dignus punitione.

Intueatur & iudicet Dominus inter nos, quod 252.
iudicium feret? scilicet damnationis in eum qui fœdus initum violauerit, & non solum quia fœdus iurauerit, sed iuramenti, quod in eo formando interueniebat transgressor fuerit: sed non cur dixit specialiter quod iudicium ferre, quam pœnam irrogare deberet? non dixit determinate, vt denotaret maxima pœna dignum qui iuramentum violat: ita auctor catenæ aureæ in Genes. *significat speculatorem Deum omnia scientem idque fœdus iuramento initum præuidisse, qui vlcisceretur præuaricatorem illius, magna olim ratio habebatur & religio initi fœderis, & certe maxima semper est habenda, quandoquidem sine inuocatione diuini nominis non celebratur iuramentum*, & Oleast. *admonentur hic fidigraphi non rescindere pacta quando non est qui fractam fidem exigat, quoniam Dominus qui testis fuit pacti, exiget.*

Lippom. Oleast.

VARIETAS

VARIETAS LECTIONVM VERSVS L.

VVLG. Si afflixeris filias meas, & si introduxeris alias vxores super eas, nullus sermonis nostri testis est absque Deo qui præsens respicit.

Sept. Si humiliabis filias meas si sumpseris vxores super filias meas, vide nemo nobiscum est videns Deus testis inter me & inter te.

Caldeus. Si afflixeris filias meas, si sumpseris vxores super filias meas, non est vir nobiscum, vide quod verbum Domini est inter me & te.

Pag. Vide, Deus est testis inter me & te.

CONCORDIA.

BEne verterunt Septuaginta, si humiliabis, vbi legimus si afflixeris, verbum enim ענה ana significat & humiliare & affligere, necnon respondere.

EXPOSITIO.

SI *afflixeris filias meas*, opprimens eas seruitute, vel opprobriis indignis afficiens, *& si introduxeris alias vxores eas*, id est, vltra eas: hoc enim in earum iniuriam redundabit, quod dissimulare non possum, *nullus sermonis nostri testis est absque Deo, qui præsens respicit*, hoc ita intelligendum vt futuro tempore nullus ex sociis quos secum habeat posset ferre testimonium violati sceleris, cum vel morte consumpti, vel in diuersas dispersi regiones, sed solus Deus cui futura sunt etiam præsentissima, transgressorem conspiciet & puniet, vel hoc ita intelligit quod se à cognatis separauerat, cum has pacti conditiones constituerunt.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

In solo Deo rectum iudicium, in hominibus non item.

253. SI *afflixeris filias meas &c.* nullus sermonis nostri testis est absque Deo: qui præsens respicit; cur non statuit testes aliquos præter Deum quibus facilius postea conuincat reum fractæ fidei? nonne si præter Deum testes etiam adhibeantur securius iudicium agetur, apage, inquit Laban, procul absint testes & forensis solemnitas, solus Deus adsit vt iudicium possim sperare rectum: si enim volo conuincere vel ante teste; vel hominum tribunal, timeo non semper iudicium rectum perfici, quod confirmat D. Bern. lib. 2. de consider. *nisi agitentur causæ, audiantur partes, inter partes iudicare quis poterit? agitentur causæ, sed sicut oportet? nihil ita absque labore manifestam facit veritatem vt breuis & pura narratio; miror namque quemadmodum religiosæ aures audire sustinent eiusmodi disputationes aduocatorum & pugnas verborum, quæ magis & subuersionem quam adinuentionem perficiunt veritatis, hi sunt qui instruũt, à quibus fuerant instruendi, astruunt non comperta, sed sua struunt de proprio calumnias innocentiæ: destruunt simplicitatem veritatis, obstruunt vias iudicii.*

Bern. lib. 2. de cõsider.

Diuisus amor minor est.

254. *Si afflixeris filias meas & si introduxeris alias vxores super eas*, quid tibi curæ quamuis alias introducat? nonne sunt ei sufficientes facultates vt iis quæ futura sunt, ei necessaria possit consulere, nec non familiæ suæ prouidere? nihilominus hoc prudenter postulabat à genero, longe enim amor futurus erat minor in filias, si sibi Iacob alias coniungeret vxores: fauet Oleast. *diuisus amor* (inquit) *non ita ardet sicut conuinctus, ideo optime coniugibus consultum est, vt vna vni coniungatur.*

Oleast.

Carnalis amor etiam licitus inconstans.

Si *afflixeris filias meas &c.* quid ais Laban? nonne maximo amore prosequitur saltem Rachelem? qua de causa igitur ab eo exigis; vt eas non affligat; cum amor rei amatæ non afflictionem, sed potius omnem adhibeat consolationem? nonne dilectio qua Rachelem Iacob prosequitur, carnalis est, licet licita? prudenter igitur petit à Laban vt filias suas non affligat, scit enim coniugia etsi grandi amore coniugum & primo incepta & deinde celebrata non stabili concordiæ vinculo semper perseuerare; *enimuero*, vt eleganter scribit Nazia. orat. 20. *corporum amores quia rerum fluxarum sunt, fluunt quoque ipsi non secus atque veris flores, nam nec flamma consumpta materia remanet, sed vna cum ea extinguitur, nec cupiditas macrescente fomite subsistit.* 255.

Nazia. orat. vigesima.

Singulari amore pater filios prosequatur.

Si afflixeris filias meas, cur hoc præcipue exigit Laban à Iacob? cur potius non postulat ab eo, vt mutuam inter se concordiam seruent, quod neuter alteri damnum inferat &c. ne accusemus Labanum præcipuam filiarum curam agentem, & omnibus aliis eas anteponentem; singulari enim amore eas prosequi debet. 256.

Dei timor incutiendus est.

Nullus sermonis nostri testis est absque Deo, cur Deum testem in medium profert, cum non debeat ignorare quod Iacob Deum omnia intueri nouerit? non immerito tamen Deum testem huius fœderis adhibet, sed vt timorem fœdifrago maiorem 257.

Abulenſ. incutiat *ita dicebat Laban* (inquit Abulenſ.) *ad inferendum timorem vt custodiret diligentius, quaſi dicat ex quo nullus videbat illud pactum niſi Deus qui vocabatur in teſtem, ipſe acrius puniret delinquentem quam ſi aliqui teſtes ibi eſſent, quibus committeretur illius negotij cura.*

Ex conſortio iuſtorum, impij ad Dei cognitionem perueniunt.

258. *Nullus ſermonis noſtri teſtis eſt abſque Deo*, nonne tu cultores idolorum? quomodo igitur non ais nullus teſtis abſque diis? quomodo pluralitatem deorum teſtem non adhibes, ſed ſolum vnum Deum? nonne conuerſatus fuerat cum Iacob viro pio & fideli? ne ſciſciteris igitur quomodo hanc veritatem vnius Dei ebiberit, nam ex conſortio iuſtorum ad Dei cognitionem impij perueniunt, *conſidera* (inquis Chryſ. hom. 57.) *quomodo paulatim Laban ad cognitionem Dei ducitur, nam qui ante hoc arguere iuſtum de furto deorum ſuorum & tantam propter eos ſeruationem faciebat, nunc inquit quia nullus eſt inter nos qui poſſit ſiquid poſthac nouatum fuerit, teſtis eſt fœderis noſtri Deus, ſit teſtis inter me & te.* Chryſ. hom. 57.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LI. & LII.

V*VLG.* Dixitque rurſus ad Iacob, en tumulus hic & lapis quem erexit inter me & te.
Sep. Ecce aceruus hic.
Cald. Ecce tumulus iſte, & ecce titulus quem erexi inter me & te.
Pag. Ecce ſtatus quem ieci inter me & te.
Chryſoſt. Ecce collis ille teſtatur.

V*VLG.* Teſtis erit tumulus, inquam, iſte, & lapis, ſunt in teſtimonium, ſi autem ego tranſiero illum, pergens ad te, aut tu prætericris malum, mihi cogitans.

Sep. Et teſtis titulus hic, ſiue enim ego non tranſgrediar ad te, neque tu tranſgredieris ad me aceruum hunc & titulum hunc ad malum.
Caldeus. Teſtis tumulus iſte, & teſtis titulus, quod ego non tranſibo tumulum hunc ad te, & quod tu non pertranſibis tumulum hunc, & titulum hunc in malum mihi.
Pagninus. Teſtis ſtatua quod ego non tranſibo veniens ad te cumulum iſtum, & quod tranſibis veniens ad me cumulum iſtum, & ſtatuam iſtam ad malum.

CONCORDIA.

DIctio מצבה matſeua quam vertit noſter interpres lapidem, & Pagninus ſtatuam, arbitror non male dictam à Caldæo aceruum, & à Chryſoſtomo, collem; erat enim congeries plurimorum lapidum in vnum.

EXPOSITIO.

D*Ixitque rurſus ad Iacob, en tumulus hic*, ecce tumulus hic lapidum, *& lapis quem erexi*, repetitio eiuſdem ſententiæ ad maiorem expreſſionem affirmationis.
Teſtis erit tumulus inquam iſte, nempe lapidum congeries, *& lapis* iſte qui non forte alius ab aceruo, poſſumus tamen dicere hunc lapidem ſiue titulum fuiſſe diſtinctum ab aceruo ſcilicet, aliquem erectũ, cuius erectione denotare volebant fœderis firmitatem & ſtabilitatem, ſiue in teſtimonium pacis inter eos ſtabilitæ, *ſi aut ego tranſiero &c* poterat vterque terminum præfixum tranſire vel viſitandi vel alterius negotij perficiendi gratia, non autem nocendi.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Beneficiis à Deo in iuſtum collatis agnoſcit impius illius potentiam.

259. **E***N tumulus hic*, ſcilicet teſtimonium fœderis inter vtrumque initi præbebit, & Deus à trangreſſore ſumet vindictam, ſed ô Laban quomodo toties Deum nominas & repetis, & habere prouidentiam declaras? nonne expertus fuerat Deum plura in generum contuliſſe beneficia? quid mirum igitur toties Dei prouidentiam declarare? ex donis enim à Deo in iuſtum exhibitis etiam impius Dei curam erga homines habere cognoſcit: *conſidera* (inquit Chryſoſtomus) *ſemel ac iterum atque ſæpius Deum in teſtem vocat, quia prouidentia quam expertus erat Iacob, docuit eum, quanta eſſet eius potentia & quod impoſſibile ſit aliquid eſſe occultum oculo qui dormitare nequit.* Chryſ.

Etiam ipſa lex naturæ docet non omnes teſtimonio ferendo idoneos eſſe.

En tumulus hic, nempe erit teſtis inter me & te, 260. quod quidem mihi faceſſit negotium, nam ante dixerat nullus ſermonis noſtri teſtis eſt abſque Deo qui præſens eſt; quid ais Laban; nonne plures erant tecum affines & cognati? textus enim ait quod aſſumptis fratribus tuis diſceſſiſti vt Iacobum comprehenderes, tum etiam, nonne Iacob plures erant filij, vxores, famuli & ancillæ, qui quidem ſecundũ Aloyſium Lipp. omnes erant præſentes fœderi? quomodo ergo ait nullum ſermonis ſui teſtem fuiſſe præter Deum? nota omnes conſanguineos fuiſſe, Lippom.

Angelus de clauasio in sua summa Angelica. vel filios, vel vxores, vel famulos, qui vt aduertit noster Angelus de Clauasio in sua summa Angelica, titulo testis, non omnes sunt idonei ad ferendum testimonium, quo posito nimirum quamuis hi omnes adessent, dixisse nullum testem adesse, quia ipsamet etiam lex vetus docet non omnes testimonio ferendo idoneos esse: sic prædictus Lippom. *ideo forte dicit nullius sermonis esse testem & si familiares vtriusque adessent multi, quia filii, serui, ancillæ, cognati, socii cum doceat lex naturæ ineptos haberi ad reddenda testimonia, eos qui partibus dediti sunt, & affines.* Lippom.

Non nocere, sed benefacere debemus.

261. *Si ergo transiero illum pergens ad te*, ita ne alter ab altero separabitur, ita ut deinceps neuter ad aliu transeat inuisendum? inspice quid dicat Laban, non præteribis malum mihi cogitans, quasi diceret alter ad alterum transire poterit non nocendi gratia sed benefaciendi, *sicut cumulus hic* inquit Lippom. & *statua sunt erecta inter me & te, vt ex via ingredi pariter non possimus tãgere vel nocere, sic fœdus initũ inter nos semper maneat, vt alter ab altero nunquam offendatur; occasio autem benefaciẽdi desit nunquam.* Aloysius Lippom.

Ne malum quidem aduersus proximum cogitare debemus.

Si ego transiero illum pergens, malum cogitans, cur non ait malum faciens? quis enim ita iustus vt à malo cogitando possit abstinere? ne igitur cogas Iacobum ad mali aduersus te cogitationem non habendam? hoc ab eo exigit, vt doceat ne malum quidem cum consensu & deliberatione aduersus proximum nos cogitare debere: vnde Diuus Greg. 27. Mo. cap. 19. explicans illud Hier. 4. vsquequo morabuntur in te cogitationes noxiæ, ait, *non reprehendit cur veniant, sed cur morabuntur, etenim in bona corda cogitationes illicitæ veniunt, sed morari prohibentur, stulti tamen eas abiicere nesciunt.* 262. Ierem. 4.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LIII.

VVLG. Deus Abraham & Nachor iudicet inter nos Deus patris eorum, iurauit ergo per timorem patris sui Isaac.

Caldæus Deus Abraham & Deus Nachor iudicent inter nos, Deus patrum eorum, & iurauit Iacob periculum quem timebat pater suus Isaac.

Pagninus Iurauit Iacob per pauorem patris sui Isaac.

Oleast. Iurauit in pauore patris sui.

CONCORDIA.

IN Hebræo est ישפטו ispetu futuri temporis & tertia persona pluralis, muspat, quæ hic pro tertia itidem pluralis præsentis imperatiui Hebraico more ponitur, & recte iudicent vertitur à Caldaica, & fortasse à Laban pluraliter Deus nominatur iudicare, qui præter vnius Dei cultum, idola colebat, aliam in conceptibus rationem assignabimus, Caldæus more suo enodãs difficultates, hic quem significat per timorem, aperit.

EXPOSITIO.

DEus Abrahæ & Nachor iudicet inter nos, puniat transgressores fœderis, *Deus patris eorum*, nempe Deus Thare, habuit enim Thare eundem Deum quem isti quantum ad prouidentiam, & quãtum ad cultum aliquo tẽpore, sed post ad idololatriã declinauit *iurauit ergo per timorem patris sui Isaac*, quid per timorem Isaac intellexit, diximus superius, possumus addere, quod cum concreta pro abstractis sæpius sumantur, non tamen passiue sed actiue, sicut passim in psalmis legimus, tu es spes mea, expectatio mea, idest in quo ego spero, quem sustineo, quem expecto, sic timor Isaac est, Deus ille quem colebat.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deum honoris gratia pluraliter nominamus.

263. DEus Abraham & Deus Nachor iudicet inter nos, in Hebræo est iudicent inter nos: si actiones ipsiusmet Trinitatis sunt indiuisæ, iudicare autem rationem actionis sapiat, quomodo ait Laban Deus iudicent non autem iudicet? certum est maioris excellentiæ declarandæ gratia pluraliter nos loqui de persona regis vel de alia in dignitate constituta? cur non dicemus igitur forte de Deo pluraliter loquutum Laban, vt maiorem excellentiã illius exprimeret? hoc fatetur Lippom. in sanctis Patriarchis, *sancti Patriarchæ, inquit, Deum pluralitiuo nomine nominarunt honoris gratia, maiestatem diuinam exprimere cum quadam festiuitate volentes.* Lippom.

Qualis quisque est, sic loquitur.

Deus Abraham & Deus Isaac indicet inter nos, 264. Cald. legit iudicent inter nos, & sic est in Hebræo, quomodo de Deo loquitur quasi plures essent dii? quis erat Laban? nonne idololatriæ deditus? quid mirum igitur, si tanquam paganus & ethnicus loquatur? vnusquisque enim secundum quod est, loquitur; quod agnouit Caiet. *nisi verba ista essent Laban,* ait Caiet. *idololatriæ quæstionẽ ingererent, eo quod in plurali numero dicitur iudicabunt, sed ex eo quod prolata sunt à cultore falsorum deorum, non oportet sollicitum esse de plurali numero, iudicabunt.* Card. Caiet.

Cum iuramentum præstandum est per verum Deum notum, iurandum est.

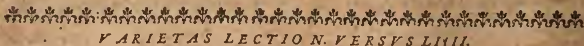
265 *Iurauit per timorem patris sui Isaac*, idest per Deum qui maxime timendus est, cum dixerit Laban Deus Abraham, Deus Nachor, Deus patris eorum, iudicet inter nos, quomodo non est dictum à Moyse: iurauit Iacob per Deum Nachor, & per Deum patris Nachoris & Abrahæ? aduerte quod Deus Nachor erat lapideus vel ligneus &c. quem nullomodo agnoscebat Iacob tanquam falsum numen. prudenter ergo non per eum iurat, sed per Deum patris sui, sic asserit Oleaster *iuramentum præstandum est per verum Deum nobis cognitum, admonet locus iste, per illum Deum iurandum esse quem nouimus vtrumque iurantium colere, modo sit verus Deus; vnde quando iusiurandum est inter homines aduersos Deos colentes, optimum est si per eum qui vere Deus est quicumque ille sit, iurent.* Oleast.

Impii multa à piis exigunt, ipsi autem nihil præstant.

266. *Iurauit per timorem patris sui Isaac*, nonne qui simul fœdera ineunt iuramentis obstringere debent se ea seruaturos? quomodo igitur legimus Iacobum iuramento ea firmasse, non autem Labanum? audiamus nostrum Ferum *adigit Laban Iacobum vt iuraret imo eum diris deuonet, ipse tamen non legitur iurasse, sic impii multa exigunt à piis, ipsi nihil præstant.* Noster Ferrus.

Iuramenta non creaturæ, sed Dei nomine firmanda.

Iurauit per timorem patris sui Isaac, si timor patris sui sit quid creatum, cum sit passio quædam vel actus à charitate elicitus, quomodo per eum iurauit? cum nobis deinde dictum sit Matt. 5. audistis, quia dictum est antiquis, non periurabis, reddes autem Domino iuramenta tua; ego autem dico vobis, non iurare omnino per cœlum, quia thronus Dei est &c. nonne diximus hunc timorem Dei esse ab omnibus timendum? en quomodo non iurat Isaac per creaturam, sed per Deum cuius nomine iuramentum firmatur; quod obseruat glossa cit. ab Angelico Doct. in prædictum cap. Matt. *ne creaturas facerent sibi Deos, præcepit reddere Deo iuramēta, & non iurare per creaturas; reddes autem Domino iuramenta tua, idest si iurare contigerit per creatorem iurabis, non per creaturam, vnde Deut. dicitur, Deum tuum timebis & per nomen eius iurabis.* 267. Matt. 5. Deut. 6.

VARIETAS LECTION. VERSVS LIIII.

VVLG. Immolatisque victimis in monte, vocauit fratres vt ederent panem, qui cum comedissent, manserunt ibi.

Sept. Et sacrificauit sacrificium in monte & vocauit fratres suos, & comederunt, & biberunt & dormierunt in monte.

Cald. Et immolauit victimam in monte.

Sic Pag. Deinde & pernoctauerunt in monte.

CONCORDIA.

Licet in Hebræo sit solum זבח zebach victima in singulari, tamen cum sæpissime vsurpent Hebræi singulare pro plurali, hinc est quod recte vertit noster interpres immolatis victimis, nam non vnam, sed plures immolauit Iacob victimas.

EXPOSITIO.

IMmolatisque victimis, ad honorem ipsius Dei & gratiarum actionem, *vocauit nempe Iacob fratres suos* cognatos, *vt ederent panem*; phrasis Hebraica, qua denotatur omne ciborum genus, vt patet 4. Reg. cap. 6. vbi petitus fuit panis, & nomine panis, apposita fuit magna ciborum copia, *manserunt ibi*, scilicet illa nocte.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Prius quæ deuotionis & animæ curare debemus, quam ea quæ sunt corporis.

268. IMmolatisque victimis, Sept. sacrificauit sacrificium, & vocauit fratres vt ederent panem, cur prius eis cibum non disposuit, cum ex itinere fatigati accessissent, antequam hostias Deo immolaret? quia prius ea quæ sunt deuotionis & pietatis, qualia sunt sacrificia, prius curanda sunt, quam ea quę sunt corporis, vt prandium & cibus, *video*, inquit Hametus, *in his verbis abstrusius quiddam inesse, nec certa ratione carere. Iacob simulatque sacrificasset in monte, fratres suos ad conuiuium vocat, satis nos docet corpus curare nō debere nisi sacra prius fuerimus operati, vt diuina ipsa adeoque quæ ad animam pertinent, potiora semper ducamus, quam quæ ad corpus spectant.* Guill. Hamet.

Ante cibum Deus inuocandus.

Immolatisque victimis vocauit fratres suos vt ederent panem, prius voca fratres ad prandium pacis stabiliendæ gratia, deinde Deo sacrificium offeres: prius ei victimam immolat, deinde ad prandium conuocat, quia antequam ad cibum sumendum accedamus, Deus oratione vel sacrificiis inuocandus *monemur hic*, prosequitur cit. Hametus, *ne more brutorum in cibum ruamus, nisi prius ad Deum* 269. Cit. Ham.

precatione dixerimus, ab hoc instituto Iacob desumptum & translatum est ad Græcos hoc pium præceptum.

Deo in omnibus gratiarum actio referenda.

170. *Immolatis victimis, &c.* cur cum de fœdere ineundo, & de pace confirmanda agitur, immolat victimas? offert sacrificia? nonne in sacrificiis Deo redduntur gratiarū actiones? merito igitur immolat cum de pace agitur, quia Deo pro omnibus, & præcipue pro fœderis stabilitate gratiarum actio referenda, *ecce quomodo tests*, inquit Lipp *vbique & in omnibus Deo gratias agit, sed cur cibum fratribus exhibet? quia mos erat antiquitus fœdus ineuntibus inuicem conuiuari in veræ pacis & amicitiæ signum.* Lippom.

Detractio contra nos facta iniuste, nihili facienda.

171. *Immolatis victimis vocauit fratres vt ederent panem*, nonne hi fratres de te murmurantes dixerunt, tulit Iacob omnia quæ fuerunt patris nostri & de illius facultate factus est inclitus? cur ergo eos à mensa tua quasi ea omnino indignos non repellis? cur vt tecum panem comedant conuocas? quia detracti iniuste facta nihili facienda, imo detractores vt ad meliorem frugem redeant, amplexandi: *immemor murmuris*, inquit Oleast. *quo aduersum eum murmurauerunt, eos modo ad hostiam pacificam inuitat.* Oleaster.

Conuiuia piorum sobria.

172. *Immolatis victimis vocauit fratres suos vt ederent panem*, licet nomine panis, cibi intelligendi veniāt, tamen non alienum erit ab instituto, quærere, cur solius panis mentio facta in conuiuio quod exhibuit Iacob fratribus suis? vt denotetur conuiuium iustorum non opiparum, sed sobrium & modestum, quod consulit D. Gaud. tract. 4. de lect. Exod. *sint* (inquit) *conuiuia vestra sobria, casta cubilia, sit modestus animus, sermo placidus, mitis incessus.* D. Gaud. tract. 4. de lect. Exod.

Sacrificium coniunctum cum reconciliatione fratris, Deo maxime placet.

173. *Immolatis victimis vocauit fratres suos vt ederent panem*, ante hostiarum immolationem, iam iurauerat Iacob se fœdus seruaturum, cur prius cum Laban fœdus init quam Deo sacrificet? quia sciebat sacrificium coniunctum cum reconciliatione proximi, maxime Deo placere & alias displicere, sicut & quodlibet opus sine ea factum: quod eleganter ostendit D. Aug. ser. 5 de S. Steph. *sæpe dixi fratres & frequentius dicere debeo, nemo se circumueniat, nemo se seducat qui vel vnum hominem in hoc mundo odio habet quidquid Deo in operibus bonis obtulerit, totum perdet, quia non mentitur Paulus Apostolus dicens: si dedero omnes facultates meas in cibos pauperum, & si tradidero corpus meum, ita vt ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest &c. nemo sine charitate de virginitate præsumat, nemo de ieiuniis, nemo de orationibus confidat: quia quandiu inimicitiam in corde tenuerit, neque in istis quibuslibet operibus bonis placare sibi Dominum poterit: sed dicet aliquis grandis labor est inimicos diligere, pro persecutoribus supplicare, nec nos negamus fratres: non paruus quidem labor est in hoc sæculo: sed grande erit præmium in futuro: per amorem enim hominis inimici, efficeris amicus Dei: imo non solum amicus, sed etiam filius, sicut ipse Dominus dixit; diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, vt sitis filii patris vestri qui in cœlis est.* D. Aug. ser. 5. 1. Cor. 13. Matt. 5.

VARIETAS LECTIONVM VERSVS LV.

VVLG. Laban vero de nocte consurgens osculatus est filios & filias suas, & benedixit illis, reuersusque est in locum suum.

Sep. Surgens autem Laban mane &c. & reuersus abiit in locum suum.

Arias. Et matutinauit Laban in mane, &c.

Oleast. Et leuauit se &c. alii, matutinauit vel diluculo surrexit.

CONCORDIA.

VErbum שכם saxam præcipue si addatur cum בקר vaker mane significat diluculo surgere vel summo mane, quod de nocte vertit noster interpres, id est nondum orto sole.

EXPOSITIO.

LAban vero de nocte consurgens, vt explicuimus in concordia *osculatus est filios & filias*, nepotes in signum maximæ amicitiæ, *& dixit eis*, omnia eis fausta & prospera exoptans, *reuersusque est in locum suum*, maxime enim hi qui cum eo erant, tenebantur desiderio regressus in Mesopotamiam.

CONCEPTVS IN HVNC VERSVM.

Deus concordiæ amantissimus.

174 LAban vero de nocte consurgens osculatus est filios & filias, nonne sciscitaberis, cur Moyses hoc fœdus inter Laban & Iacobum initum, tanta cum prolixitate retulit, omnes illius circumstantias proposuit? quid enim refert hæc omnia in medium adduxisse? ideo ita diligenter Moyses fœdus inter Laban & Iacobum describit, vt & Hebræi id attente considerantes, mutuo inter

Li. pom. ſe amicitiæ vinculo coniungeretur: ita Lippom. *diligenti deſcriptione huius fœderis Spiritus ſanctus conciliare voluit affectus Syrorum & Iſraelitarum, vt ſcirent poſteri quibus geniti moribus, ſanguinis ſaltem gratia, pacem ſibi mutuamque amicitiam diligentius obſeruarent.*

Mira eſt erga iuſtos prouidentia Dei.

275. *Laban vero conſurgens oſculatus eſt filios & filias*, poſſumus dicere oſculum etiam dediſſe Iacob in ſignum beneuolentiæ: nonne mortem & ſanguinem minans ad Iacobum acceſſiſti? nonne liuore & iracundia æſtuans eum conueniſti? quomodo igitur in oſcula ruis? quomodo tot beneuolentiæ ſigna exhibes? reuoca in memoriam Iacobo Deum dixiſſe *ego cuſtos tuus*, quid mirum igitur quod Laban vt lupus accedens in agnum mutetur, & vt hoſtis infenſiſſimus fiat amiciſſimus? ſingulari enim Dei erga iuſtum prouidentiæ & curæ tribuendum eſt, ita Chryſ. *vidiſti quanta Dei ſapientia, quomodo vno facto & ſuam erga iuſtum declarat prouidentiam, & illum ab iniuſtitia adduxit Laban interminando, neque malum contra Iacob loqueretur, & quaſi beſtia accurrens & comprehendere volens, & interficere, deſinit in defenſionem & in filiorum & filiarum deoſculationem & ſic domum redit.*

Chryſ.

Auarus ſua præfert omnibus.

296. *Laban vero de nocte conſurgens*, ſcilicet vt in Meſopotamiam à qua abierat, regrederetur, cur cũ dilectiſſimis filiabus per aliquot dies nõ commorataris? cur cum genero tuo non diu permanes, vel ſaltem cur ad dimidum diem non expectas? cur de nocte conſurgis lucis aduentantis impatiens; nõne diximus auaritiæ morbo laboraſſe? non eſt igitur mirum filias, nepoteſque, & generum deſerere, vt cito ſuis facultatibus conſulat, ſuis gregibus prouideat, auarus enim ſuam omnibus quibuſcumque etiam chariſſimis vtilitatem anteponit.

Reprobris à recta via ſalutis diſcedẽtibus, prædeſtinati de virtute in virtutem progrediũtur.

Laban vero de nocte conſurgens reuerſus eſt in locum ſuum, cur non tendit cum genero in terram Paleſtinæ, nempe terram promiſſionis, vt Iſaacum inuiſeret? nonne iam fluuium tranſierat, ſicut & ipſe Iacob? cur igitur vterque vel non recedit, vel vlterius non progreditur, ſed vnus nempe Iacob in Palæſtinam proficiſcitur, & alter nempe Laban in Meſopotamiam regreditur? aduerte quod per vtrũque flumen tranſeumtem, poſſumus intelligere eos, qui vndis baptiſmatis abluuntur: dicamus ergo non inquirendum, quomodo tranſacto fluuio ſolus Iacob pergit in terram promiſſionis, & Laban eodem tranſmiſſo, regreditur in terram à qua exierat, quia hoc denotat quod reprobris à recta via diſcedentibus, prædeſtinati de virtute in virtutem progrediuntur. Fauet Strabus Fuld in Gloſ. ord. *Iacob & Laban trans fluuium peruenerunt, ſignificare poteſt duos populos per baptiſmum ad Eccleſiam venientes, ſed Iacob vltra progrediente Laban reuerſus eſt, quia filiis lucis vt profectu virtutum poſt baptiſmum meantibus, reprobi de percepta dignitate poſt ſathanam in apoſtaſiam redeunt.* 277.

Strabus Fuld. in Gloſ.

Impiis timorem Dei incutiamus.

Laban vero de nocte conſurgens abiit in locum ſuum, ſcilicet poſtquam excepit iuramẽtum à Iacob de non inferẽdo ſibi damno, iurauit Iacob per timorem patris ſui Iſaac, cur coram homine nullum timorem Dei habente iuras per timorem patris tui, nempe per Deum ab omnibus timendum? vt impio, Dei timorem incuteret, *perpulchre iurat ei*, inquit Procop. *qui timore Dei vacabat, per timorem patris ſui incuſans eius impietatem, vt qui non eſſet Deum metuens*, adde, & vt ei timorem Dei inferret. 278.

Procop.

SYNOPSIS

INDEX AMPLISSIMVS CONCEPTVVM,

AD ERVDITISSIMAS CONCIONES, à Dominica in Albis, vſque ad vltimam poſt Pentec. conficiendas: qui ſanè, ſi rectè attendatur, continuus Euangeliorum Commentarius moralis cenſebitur.

Dominica secunda post Pascha.

IOAN. 10

Pro Dominica 3. post Pascha.

IOAN. 16.

Dominica quarta post Pascha.

IOAN. 16.

Dominica quinta post Pascha.

IOAN. 16.

bemus, vt anima nostra in Deum transeat, 205. f. co. 47

Palam de Patre meo annuntiabo, B. Aug. tract. 112 in Ioan. *Ita palam de Patre annuntiante Filio, vt eiusdem substantiæ conspiciatur, & ipse qui tunc annunciat*, sunt enim personæ diuinæ eiusdem substantiæ, f. 7. co. 38. f. 37. co. 244 f. 473. co. 197. f. 770 co. 10

Nunc scimus quia scis omnia, nullus enim excepto Christo Domino plenam habuit omnium scientiam, f. 410 co. 116.

Ecce venit hora vt dispergamini vnusquisque in propria, hoc malum Discipulis suis Dominus imminere prænunciat, quod nimirum dispergendi erant singuli in propria, nunquam enim non calamitosum fuit Ecclesiæ principibus, quod propria se habere putent in Ecclesiæ redditibus: aiebat D. Aug. cit. à beato Petro Damiano lib. 1. Epist. 16. *qui mecum manere vult, si paratus est pasci à Deo per Ecclesiam ipsius non habere aliquid proprium, sed aut erogare pauperibus, aut in commune mittere, maneat mecum, hoc non vult, habeat libertatem, sed videat vtrum habere possit fœlicitatis infirmitatem*: hoc omnibus Eccl. Aug. minatur quibus propria semper esse debent suspecta & calamitosa, ex quo enim quis de altari viuere statuit, nihil magis studeat, quam omnem fugere proprietatem, & vt compertum sit à se eam abdicasse, omnia tradat superiori, 780. co. 47

Ecce venit hora vt dispergamini vnusquisque in propria, sapienter dictum est illud vt dispergamini in propria, vbi enim proprium lucrum interuenit, & dispersio & diuisio animorum intercedat, necessum est. Actor. 4. habes, multitudinis autem credentium erat cor vnum & anima vna, nec quisquam eorum quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia: simul erant, & propriorum abnegatio & vnanimitas, quæ necessariò soluit studium propriæ vtilitatis & lucri: ad hoc Damian lib. 1. Epist ait, *Ecce vbi non erat diuersitas, verum vigebat vnitas voluntatum, nimirum vbi non est diuisio census in vnione charitatis, plurimarum mentium conflatur affectus; illic enim mens à mente diuiditur, vbi facultatum communio non tenetur, vbi possessionum diuersa proprietas, vbi mens possidentium non est vna*, qui enim bonum priuatum requirit, citò fraternam charitatem dissoluit, fol. 840. co. 63. & sanè fratrum odia ex habendi priuata cupiditate ducunt originem, f. 841. co. 64

Dominica sexta post Pascha.

IOAN. 15.

CVm autem venerit Paracletus &c. Chrys. hom. 74. in Ioan. *Possunt Discipuli Domini dicere, si verba à te audierunt quæ nullus dixit, si opera viderunt quæ nullus alius fecit, & tamen non profuerunt; si oderunt & patrem tuum, & te cum eo, cuius gratia nos mittis, qualiter digni fide erimus? ne igitur hæc cogitantes turbentur, consolationem inducit, dicens: cum autem venerit Paracletus*; est enim Deus in afflictione consolator, f. 444. co. 12. f 667. co. 2. f. 773. co 1

Cum autem venerit Paracletus, ille perhibebit testimonium de me; tanquam diceret, inquit Aug. tract. 93. in Ioan. *Odio me habuerunt & occiderunt videntes, sed tale de me testimonium Paracletus perhibebit, vt eos faciat in me credere non videntes*; an vt Deus non cogit, sed inducit ad credendum; fides enim non coacta, sed aspera debet esse · f. 755. co. 121

Cum venerit Paracletus, quem ego mittam à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, B. Aug. tract. 96. in Ioan. *hic aliquis forsitan quærit vtrum & à Filio procedit Spiritus Sanctus: Filius enim solius est Filius Patris, & Pater solius Filii Pater: Spiritus autem Sanctus non est vnius eorum Spiritus, sed amborum, quandoquidem dicit ipse Christus, Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis: & dicit Apostolus, Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, nec ob aliud æstimo ipsum propriè vocari Spiritum, cum etiam si de singulis interrogemus, non possumus nisi & Patrem & Filium Spiritum dicere: quod ergo communiter vocantur, & singuli, hoc propriè vocari oportuit eum qui non est vnus eorum, sed in quo apparet communitas eorum amborum*; cur ergo non credamus quod etiam de Filio procedat Spiritus Sanctus, cùm Filij quoque ipse sit Spiritus? f. 32. co. 159. rom. 1

Et vos testimonium feretis, quia à principio mecum estis, etiam lex naturæ docet non omnes testimonio ferendo idoneos, f. 662. co. 260.

Hæc loquutus sum vobis, vt non scandalizemini, laboremus in non inferendo aliis scandalo, f. 808. co. 182. scandalum enim grauissimum est delictum, f. 831. co. 26

Venit hora vt cum quis interfecerit vos, arbitretur se præstare obsequium Deo: impius est & illusor qui sub prætextu pietatis scelera perpetrare molitur, fol. 753. co. 108. imo crimen pessimum sub hoc prætextu malitiam suam exercere, f. 836. co. 39

Venit hora vt omnis qui interfecerit vos, arbitretur se obsequium præstare Deo: licet cruenta fuerit ex tunc in Ecclesiam persecutio maxima, tamen est in eandem Ecclesiam peruersa vincendi ratio impiorum persecutio, f. 104. co. 80

Venit hora vt omnis qui interfecerit vos, arbitretur se obsequium præstare Deo, licet maximas tolerauerit Ecclesia persecutiones, insignis tamen est illius firmitas, f. 454. co. 60

Venit hora vt omnis qui interfecerit vos, arbitretur se obsequium præstare Deo; tamen confidite omnibus superiores persecutionibus euasuros, Ecclesia enim mea ex omnibus triumphum refert, f. 805. co. 167

Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem neque me, vbi cognitio Dei deficit, quodlibet scelus facilè committitur, f. 351. co. 71

Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem neque me, quomodo ignorantia à peccatis aliquando non excusat, f. 138. co. 257. 355. co. 89

Hæc facient vobis, sed nihil timendum, veri enim fideles quales vos estis, crescent persecutionibus, fol. 185. co. 257

Hæc facient vobis, corroborat Christus Dominus Discipulos contra pericula, futuras difficultates prædicens, & insaniam Gentilium & Hæreticorum, vt credant quia ex omnibus periculis potens est eos liberare, f. 21. co. 132 f. 422. co. 163

Hæc facient vobis, vult Deus pericula à suis prouideri, vt ea caueant, f. 710. co. 1

Hæc facient vobis, hic affligimur, ne Dei memoria à nobis recedat, f. 123. co. 169

Hæc facient vobis, hæc admonet, vt cùm eos deinde grauissimè afflictos viderimus, eorum peccatis non tribuamus, f. 153. co. 64

Hæc facient vobis, Dominus ad se accedentes flagellis excipit, f. 408. co. 106. imo iusti aliquando à Deo seuerè excipiuntur, f. 448. co. 13

Hæc facient vobis, & licet grauissima sint quæ à vobis sunt toleranda, non patiar tamen vos vltra mensuram affligi, f. 799. co. 138

Hæc facient vobis, iusti enim, dum impij gau-

DOMINICA PENTECOSTES.

Si quis diligit me. IOAN. 14.

Pro Dominica Sanctissimæ Trinitatis.

MATTH. 28

Dominica prima post Pentecosten.

L v c. 6.

Dominica secunda post Pentecosten.

L V C. 14.

Euang. *notandum quod is qui propter villam & is qui propter probanda iuga boum à cœna sui inuitatoris se excusat, humilitatis verba permiscet, dum enim ait, rogo, & venire contemnit, humilitas sonat in voce, superbia in actione,* sed verus humilis debet humilitatem colere ore & opere fol. 210.co.51 fol.717.co.30

Alius dixit, vxorem duxi, & ideo non possum venire, duo priores sic à cœna Dei recedunt, vt inuitatori aliqualem reuerentiam habeant, dum dicunt illi, rogo me habere excusatum, hic postremus solus nihil reuerentiæ, nihil boni respectus, nihil comitatis protendit, sed omni eo, quod ad reuerentiam & comitatum conduceret, prætermisso, [illegible] tùm ait, non possum venire, quid impuden[illegible] qui[illegible] rusticum & inhumanum? quod si [illegible] eius impudentiæ quæras causam, illam ipsemet p[illegible]it dicens, duxi vxorem; quibus verbis impu[illegible], libidinisque excessus notatos, putant co[illegible] Patres & Expositores sacri, nec miror qu[illegible] libidinis tanta nascatur impudentia; sunt en[illegible]osi homines omnium impudentissimi, fol.740. co.44

Alius dixit, vxorem duxi, & ideo non possum venire; animus libidini deditus, nec sapere, nec videre quid diuinum potest, folio 757 co. 129

Alius dixit, vxorem duxi, & ideo non possum, quid? an tibi adempta est libertas? non equidem, quomodo ergo ais, non possum? sanè impudicitia quasi rationem adimit, fol.735. co.16. fol.114 co.114

Duxi vxorem, & ideo non possum, nimius amor carnalis, etiam inter coniuges, à beneplaciti diuini cognitione auertit, f.561.co.175

Duxi vxorem, & ideo non possum. quid ais? mentiris equidem; vxor enim quamuis malè morigera, si velis, à salute te non auocabit, folio 572 co. 42

Duxi vxorem, & ideo non possum, amor lasciuus totum hominem cum omnibus suis rapit, folio 754 co. 114

Duxi vxorem, & ideo non possum, an matrimonium saluti contrarium? non equidem, imo saluti conducit, fol.49. co.264

Iratus Dominus, qui personis non irascitur, sed vitiis. fol.567. co.20

Pauperes introduc huc, qui rebus omnibus temporalibus oculos claudunt, Dei prouidentiam præsentiorem experiuntur, f.452. co.50

Pauperes introduc huc, pauperum enim spiritu est regnum cœlorum, f.470.co.156

Pauperes introduc huc, nempe in plateis inuentos, & ex plateis adductos, qui paratam magnam cœnam habeant; solent enim inueniri homines in habitu vitæ sæcularis, à quorum deuotione religiosi vincuntur, f.645. co.180

Exi in vias, & sepes, & compelle intrare, inuenies plurimos qui variis calamitatibus vrgentur, ærumnis affliguntur, compelle huc intrare, ducuntur, & impelluntur homines mediis afflictionibus virtutem amplecti, fol.5.co.25. voluptates exosas habere f.71 co.27

Nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam, quod Deus hunc eligat, alio derelicto, non est censendus acceptor personarum, folio 87.co.127

Nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam, & meritò quia sanctæ eius vocationi non sunt cooperati, cùm ipsi cooperari deberent, f.675.co.46.f.585.co.99

Pro Dominica tertia post Pentecosten.

Lvc. II.

Erant appropinquantes Publicani & peccatores ad Iesum; cur solùm Publicani & peccatores? cur non Pharisæi, Scribæ & Sacerdotes? sanè Christus Dominus non est eiusdem apud omnes æstimationis, f.874.co.39

Erant appropinquantes Publicani & peccatores, Theophil. *hoc enim exequebatur cuius causa carnem susceperat, admittens peccatores sicut medicus ægrotantes;* voluit enim ex peccatoribus nasci, vt omnes lucrifaceret, f.471.co 185

Vt audirent verbum, Scripturam enim quam alii aperire non poterant, Christus reuelauit, folio 486. co. 12. solus enim ille perfectè eam aperuit, f.495.co.50

Vt audirent verbum, in veteri Testamento surdiores ad audiendum verbum Dei quàm in nouo, f.145.co.29

Vt audirent verbum, quod communitati annuntiandum, f.282. co.87

Vt audirent verbum, cuius quidem prædicationem solùm esse somnium arbitrantur Pharisæi, folio 843.co 73

Quis ex vobis homo qui habet oues centum, &c. acceptus semper inuenitur Deo grex ouium, & i[illegible]eo acceptus, vt de illorum nomine gratissimos sibi ob simplicitatem & iustitiam vocet homines? perlege Euangelium, & passim inuenies ouium nomina dulcescere in Iesu ore, & vnde oues tam dulcem quam suauem recordationem receperunt in nomine Domini? nisi ex agnis annicu[illegible]is, qui primo in vitæ limine sacrabantur Domino: quisquis enim se Deo sacrare festinat, in vitæ exordio potens est omnem gentem suam reddere Deo acceptam, & gratiosam, nolo vt hoc consideres in solis ouibus, sed in omni huius speciei grege, in quo nihil inuenies siue ouis sit, siue aries, siue agnus, qui non probatur Domino: probatur aries, dum pro Isaac offertur, probantur agni, dum eorum quotidie rigabatur templum cruore, probantur oues, de quarum nomine insigniuntur iusti omnes, & quæ virtus vniuersum hoc pecus sic commendauit Domino? quia ab ineunte ætate Domino consecrantur: en igitur quam iniustas lachrymas emittunt parentes, cùm filii sui à teneris annis Deo in religione se consecrant? fol.156.co. 84. qui enim maturat Dei obsequium, misericordiam à Deo consequetur, fol.175.co.203

Nonne dimisit nonaginta in deserto, miraris nonaginta oues desertas à bono pastore, sed ne multum mireris, considerandus est locus in quo derelictæ apparent, nimirum in deserto: non sic derelinquerentur in transeuntium frequentia, desertus enim locus vt remotior est ab hominibus, sic minus negotii præbet diuino pastori, longè enim maior securitas in solitudine quàm in ciuitatibus, f.129. co. 218. si de deserto aliqua velis sermocinari, consule titulum de deserto.

Nonne dimittit nonaginta in deserto? B. Gregor. hom. 34. in Euang. *quia scilicet Angelorum choros reliquit in cœlo.* ecce quomodo desertum, cœli nomen sortitur; & quomodo non sortitetur, cum

desertum

††

muliebris auaritia faceret pro dragma quærendi, euertit domum, omnia domestica quærit commouet, reuoluit, ac ensa lucerna, quæ enim magis auaritiæ dedita quam mulier? fol 6:4 co. 77. fol. 45. co. 81. sed hunc aff. ctum auaritiæ superat vous affectus amoris in filio Dei erga homines, qui auarorum ardorem in quærendo auro longe excedit, ille ad viscera terræ peruadens, naturæ repagula rupit, & post se ad sedes manium ad inferos illos peruenit, vt aurum inde extrahat: hic noster Dei amor à cœlo descendit, in terris visus est, imo in corde terræ abditus inuiolabiles tartari leges euertit, vectes ferreos confringit, tenebrosis inferorum spelæis lumen infert, vt sibi inde acquirat hominem qui perierat: omnibus enim modis nostram salutem satagit, fo.42.c.179.

Congratulamini mihi omnes, quia inueni drachmam, Gregor Niss. *hoc reor nobis Dominum proponere in inquisitione drachmæ perditæ, quia nulla nobis à cæteris virtutibus vtilitas prouenit, quas drachmas vocat, quamuis præsto sint omnes, vna sola deficiente*, omnes enim debes habere virtutes, fo.838.c.53

Dominica 4. post Pentecost.

Lvc. V.

Ipse stabat secus stagnum Genesareth, Dominus ad stagnum Genesareth oculos conuertens, vidit duas naues, & quid aliud cerni potest in vastissimo pelago mundialis vitæ? nihil mundus exhibere potest aliud præter naues, nauis est quiuis homo furentibus fluctibus vndequaque cinctus, Dauid Psal.106. eius miserias apprime describit, qui descendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis, ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo, sed quæ opera, quæ mirabilia viderunt isti in profundo? iam explicat dum ait, dixit & stetit spiritus procellæ, & exaltati sunt fluctus eius, & cætera, ecce tibi cuiusmodi est vita humana, nimirum nauis commendata fluctibus, tempestate actis, nihil securum, nihil firmum videt natura, dum tempestas fuerit, quid enim in hac vita stabile? nihil equidem, fol. 193. co. 5. fol. 614. co. 79.

Et vidit duas naues, duæ visuntur naues in mari, nusquam enim vna sola nauis fluctuat in mundiali pelago, nusquam vnus princeps aut diues nauis, nomine significatus solus nouit perire, sic Diuus Basil oratione in S. Gordium, fatur, *Gordius spretis omnibus vrbanos fugit tumultus, fori clamorem, magistratuum ambitionem, tribunalium fastum, quibus magnæ vrbes repletæ sunt, multosque secum tanquam nauis alligatas puppibus cymbas per æquora currant*, ecce tibi vt magna nauis nunquam sola per pelagus graditur, sed alias cymbas & nauiculas secum pro ministerio trahat, cum quibus & patitur naufragium, ita quilibet mundialium magistratuum, quilibet diuitum & potentium, nunquam solus ingreditur mortis aut supplicij tempestates, sed & secum innumeros alios rapit, fol. 814.c.324. rom.1.

Ascendens autem in vnam nauim, Theod. *fugit autem Dominus gloriam, quanto magis ipsa eum sequebatur, & ideo sese à turbis separans, ascendit in nauim*, en quomodo dat documentum vanæ gloriæ fugiendæ, quæ quidem tanquam fera pessima sua deuorat mancipia, fol. 861.c.179. & humilitatis sectandæ, fol 50. co. 339. fo. 654. co. 225. fo. 819. co.16

Rogauit eum à terra reducere pusillum, quid? nonne cum sis rex regum & Dominus dominantium, deberes imperare non rogare? dices principum rogatus esse mandata, sed addamus ideo rogasse, quia principes non mandatis & iussis, sed rationibus, & vrbanitate aliquid obtinere à suis subditis debent, fo.755. c.119.

Et sedens docebat de nauicula turbas, dicit quod Iesus de nauicula docebat turbas, & non explicat quid de nauicula doceret? sane quia ea docebat, quæ manifestissimè nos docent vniuersæ naues, quis nesciat doctrinam & Philosophiam nauium, quæ nimis oneratæ pereunt, & euacuatæ ocyssime nauigant, Diuus Basil. in cap. 2. Isai. fatur, *quemadmodum enim naues onere immodico degrauatæ ad portum multo cum negotio prouehuntur, ac facile subeunt naufragium, parili ratione corpora quæcumque tandem multa ac redundanti alimonia ad obesam carnulentiam deuergunt, per voluntatum illecebras in imam voraginem perditionis natando immerguntur*, an vt naues si nimis oneribus premuntur, merguntur, sic sane nimium terrenis rebus deditos opprimit diabolus, fo.736.c 12.

Et sedens docebat eos de nauicula, iam eos exemplo docuerat, prius enim exemplo quam verbo docere debet prælatus, fol.157. conc.92. fo. 491. co. 34.

Vt cessauit loqui, dixit ad Simonem: duc in altum, non multum moratur Dominus vno in loco, sed iubet continuo vela ventis dare, & pergere in altum, condemnat eos qui sic incubant mundialibus, vt toti ibi hæreant, plane licet bonis temporalibus vti, sed pertranseunter & ad necessitatem, fo. 256. co. 230.

Vt cessauit loqui, dixit ad Simonem: duc in altum, recte notanter imperat Dominus Simoni nauim ducere, vt subdi & obedire sciat, qui ad Ecclesiæ eligebatur præfecturam, quis melius imperare poterit quam qui obedire sciuerit? quis aptior ad regni clauum quam qui aliorum mandata exequi nouerit? fo. 854.c.135.fo.889.c.104.

Per totam noctem laborantes nihil cepimus, Deus suos probat vt eorum virtus agnoscatur, fo.8.c.51. fo.69.c. 10.

Per totam noctem laborantes nihil cepimus, non humano enim auxilio fidendum, sed diuino, f.344. co. 31.

In nomine tuo laxabo rete, Deo enim obedientissimi esse debemus, folio 619. conc. 49. folio 150. co. 46.

In nomine tuo laxabo rete, ecce ilico obedit, debemus enim in obediendo esse promptissimi, fol. 34. con. 213. fol. 117. con. 118. fol. 155. con. 76. fol. 172. co.179. *& cum hoc fecissent, concluserunt copiosam piscium multitudinem*, en ex obedientia etiam rerum temporalium abundantia, fo. 357.co.95.fol. 391. co.28.

Concluserunt copiosam piscium multitudinem, obedientiæ præmium non differtur, fo. 131. co. 123. fo.169.co 160.

Pro Dominica. 5.

MATT. V.

Dominica 6 post. Pentecost.

MARC. VIII.

Dominica septima post Pentecosten.

MATTH. 7.

Dominica octaua post Pentecosten

LVCÆ. 16.

Dominica nona post Pentecosten.

Lvc. 19.

IEsus videns ciuitatem fleuit super illam, quis non miretur Christum Dominum flentem super Hierusalem, eo tempore quo orationem illam & triumphum mansuetudinis & pietatis facit, de quo Matthæus 12. dicitur, *Dicite filiæ Sion, ecce Rex tuus tibi venit mansuetus*? Venis, ô Iesu, Hierosolymam, vt eius vicem defleas, cur lachrymas fundis

---

Dominica 11. post Pentecosten.

MARC. 7.

Dominica 12. post Pentecost.

Lvc. 10.

Dominica 13. post Pentecosten.

Lvc. 17.

Dominica 14. *post Pentec.*

MATTH. VI.

†††

Dominica 17. post Pentecosten.

MATTH. 22.

Dominica 18. *post Pentecosten.*

MATTH. 9.

Dominica 19. post Pentecosten.

MATTH. 22.

Dominica 20. post Pentecosten.
IOAN. 2.

Dominica 21. post Pentecosten.

MATTH. 18.

Dominica 24. post Pentecosten.

MATTH. XXIV.

FINIS INDICIS CONCIONVM A DOMINICA PRIMA Paschatis, vsque ad Dominicam primam Aduentus.

LICENTIA REVERENDISSIMI MINISTRI GENERALIS totius Ordinis Seraphici Minorum.

FRATER Ioannes Baptista à Campanea, strictioris obseruantiæ totius Ordinis Fratrum Minorum Generalis Minister & seruus.

Præsentium vigore facultatem facimus Patri ac Fratri Ioanni de la Haye, eiusdem Ordinis & instituti, Christianissimorum Regum ordinario Ecclesiastæ, ac locorum Terræ Sanctæ in Prouinciis nostris regni Galliarum Commissario generali, quatenus ad Apostolicorum decretorum præscriptum & salua instituti nostri puritate, secundum & tertium Tomum super librum Genesis typis mandare possit & valeat. Datum Neapoli in nostro Sanctæ Mariæ nouæ, die 30. Augusti, anno 1635.

Locus sigilli. F. IOANNES BAPTISTA à CAMPANEA.

Approbatio Doctorum Almæ Facultatis Parisiensis.

NOs infrascripti in alma Facultate Parisiensi Doctores, secundum & tertium volumen Commentariorum in Genesim, siue Arboris vitæ Concionatorum, à R. P. F. Ioanne de la Haye Parisino edita, summa attentione & animi voluptate legimus, censemusque nihil in eis aut Christianis moribus, aut fidei decretis repugnans contineri, imo esse opus admirabili Patrum eruditione, eximiisque refertum conceptibus, & ideo iudicamus magno Reipublicæ bono, & diuini verbi Concionatorum commodo typis euulgandum. Datum Parisiis Anno Domini 1636. die verò octaua Aprilis.

P. DE LA CROIX. DE SAINT SIMON.

NOs subsignati in sacra Facultate Parisiensi Doctores & Professores, Arboris Vitæ Concionatorum, cuius truncus liber Geneseos, &c. volumen secundum & tertium, neutrum à priori absimile, imo germanum, vtrumque profundis discussum conceptibus à R. P. F. Ioanne de la Haye Concionatore Regio apprimè elaboratum, diligenti recognitione perpendimus, nihil sanè in vtroque Catholicis dogmatibus dissonum, integritati ve morum alienum, imo occultioribus arcanis insignitum offendimus, quapropter mandandum prælo iure censuimus & subscripsimus. Datum in Conuentu magno Franciscan. Parisiens. die 20. Nouembris, An. Domini 1635.

Fr. MATTHÆVS DOLES, Doctor & primarius Professor.

Fr. GVILL. BELLOT, Doctor & Professor in Theologia.

SVMMA PRIVILEGII A CHRISTIANISSIMO Franciæ & Nauarræ Rege.

LVDOVICI XIV. Galliæ & Nauarræ Regis, auctoritate sancitum est ac patentibus Litteris cautum, ne quis in regno suo aliisve locis ditioni suæ subiectis, intra proximos septem annos à die impressionis cuiuscumque voluminis inchoandos ac numerandos, vel simul vel separatim excudat aut vendat, excudendos vendendosque quouis modo & ratione conetur, libros qui inscribuntur *Commentarij Litterales & Conceptuales in Genesim, Exodum, & Apocalypsim*, Authore R. P. Fr. IOANNE DE LA HAYE Parisino, Regio Concionatore, præter SIMEONEM PIGET, vel illos quibus ipsemet concesserit licentiam, idque sub confiscatione Librorum, aliisque pœnis originali diplomate contra delinquentes expressis. Datum Parisiis die 14 Ianuarij, An. 1647.

De mandato Regis,

Signatum, LE BRVN.

SIMEON PIGET mediam sui Priuilegij partem concessit Viduæ NICOLAI BVON, vt pari secum beneficio fruatur.